AnaBritannica

1

A

Alm

Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. Jones

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Geoffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald Gunn MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John I. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 1

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1993
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr. Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç. Dr. Murat Belge, Prof. Dr. Şerif Mardin, Prof. Dr. İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr. Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Koroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Onder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Ferde Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Ovet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satılgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

SUNUŞ

"Bilgi her gün bir çığ gibi çoğalsın,
İnsanların yaşamı ışısın, aydınlansın."

Encyclopaedia Britannica'nın öndeyişi

Ansiklopedinin Gelişimi

Ansiklopedi, *tüm bilim dallarındaki ya da belirli bir alandaki bilgileri kapsamlı ve düzenli bir biçimde sunan başvuru kaynağı* olarak tanımlanır. İlk ansiklopedi Antik Yunan kültürüyle doğmuş, Platon ve Aristoteles ansiklopedinin ataları sayılmışlardır. 16. yüzyıla kadar Batı'da ansiklopedi, eksiksiz bir bilgilenme ve eğitim sunan, mevcut bilgi ve davranış kuralları toplamını sistemli bir biçimde kalıcı kılan bir kültürel birikim sağlama aracı olarak görülmüştür. Bu dönemde ansiklopediler, kültür birikimini sürdürecek olan seçkinlere düşünsel çerçeve çizen bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmekte, aynı eğitimden gelen, aynı ilgileri paylaşan küçük bir insan grubuna yönelik olarak hazırlanmaktaydılar. Ansiklopediciliğin bu ilk döneminde gramer, mantık, retorik, geometri, aritmetik, astronomi ve müzik ansiklopedilerin değişmez yedi alanını oluştururdu. Ansiklopedi, çoğunlukla, mümkün olduğu kadar çok alandaki en önemli yazıları toplayan bir antoloji görünümündeydi. Bu yaklaşım, *doğru düşünebilmek için her şeyi bilmek* gerektiği yolundaki Yunan anlayışıyla, *kişinin hayattaki görevlerini başarıyla yerine getirebilmesi için yararlı her bilgiye sahip olması* gerektiğini savunan Roma tutumunun bir bileşimidir.

Ansiklopedinin yalnızca seçkinler için bir eğitim aracı olmaktan çıkarak, doğruyu, gerçeği, özgürce arayan bireylere dönük bir kılavuz niteliği kazanması, büyük ölçüde, Rönesans döneminde ve onu izleyen Aydınlanma Çağında gerçekleşmiştir. Tanrı, insan, doğa ve akıl konularındaki görüşlerin köklü bir değişime uğradığı bu dönemde, insan aklı ve onun ürünü olan bilim ilahi düzenin yerini aldı. İnsan yaratıcı bir varlık olarak evrenin merkezine oturtuldu ve bilgi, özgürlük ve mutluluk insanın ana amaçları olarak kabul edildi. Bilgi yalnızca bir kültür öğesi olarak değil, aynı zamanda, ilerlemenin bir aracı olarak görülmeye başlandı. Bilgiye ve bilime verilen önemin artışına ve eğitimin yaygınlaşmasına paralel olarak ansiklopedinin yapısı, içeriği ve yöneldiği kitle değişti. Daha 15. yüzyıl başında İtalyan hümanistlerinden Domenico Bandini, hazırladığı ansiklopedinin amacını, *kitap edinemeyen, eğitim görmüş insanlara her konuda bilgi sağlanması ve yaşamlarında yol gösterecek dersler verilmesi* olarak tanımlamaktaydı. 17. yüzyılda ansiklopedi kavramının ve yazımının gelişmesinde büyük etkisi olan Francis Bacon, *ansiklopedi yardımıyla bireyin zekâsının ideal insanın zekâsıyla bağ kurarak arınıp incelebileceği* görüşündeydi.

Bu gelişmelerin sonucunda, o zamana kadar çoğunlukla ruhban sınıfının rahipler için yazdığı ansiklopedilerin yerini, sade yurttaşlar için yazılan ansiklopediler almaya başladı. Basım tekniklerinin gelişmesi de, bir ilerleme aracı olan bilginin yaygınlaştırılmasını amaçlayan ansiklopedilerin gelişmesine katkıda bulundu. Okura, önceden sentezi yapılmış ve sistemleştirilmiş bir bilgi toplamını, aradığı bilgiye kolayca ulaşabilmesine olanak sağlayan alfabetik sıralamada sunuş biçimi de 16. ve 17. yüzyıllarda yaygınlık kazandı.

Günümüzdeki çağdaş ansiklopedilerin kökeni Fransız düşünürleri Diderot ile d'Alembert'in hazırladıkları *Encyclopédie*'ye (1751-65) dayanır. Yeni çağın bilgi ve kültür birikimini toparlayan bu ansiklopediyi hazırlayanlar, dönemin ilerici düşünce ve bilimsel buluşları adına, ülkelerinde yükselen devrimci ruhu bilinçli bir biçimde yönlendirmeyi amaçlamışlar, gerektiğinde geçmişin mirasını reddetmekten kaçınmamışlardı. Yayımlandığı dünyanın düşünce ve davranışları için bir kaynak oluşturan *Encyclopédie*, çağına damgasını vuran çok etkili bir yapıt olmuştur.

Encyclopaedia Britannica

Yayımına 1768'de İskoçya'nın Edinburgh kentinde başlanan *Encyclopaedia Britannica*, ansiklopedicilikteki yeni dönemin en önemli ürünlerinden biridir. *Encyclopédie*'nin eksikliklerini gidermeyi amaçlayan yayımcılar, ele aldıkları konularla ilgili olarak o güne kadar toplanan bilgile-

rin tümünü vermekle kalmıyor, ulaşılan durumun bir değerlendirmesini de yapıyorlardı. *Britannica*'da önemli konular geniş bir biçimde ele alınmış, gerektiğinde temel konulara gönderme yapan çok sayıda küçük madde kullanılmıştı. Böylece, alfabetik sıralamanın okura getirdiği kolaylıktan yararlanılıyor, öte yanda bu yöntemin bilgiyi birbirinden kopuk küçük parçacıklara ayırmasının sakıncaları ortadan kaldırılıyordu. Bu yaklaşım, *Britannica*'nın ansiklopediciliğe katkısı olarak günümüzde de önemini korumaktadır.

Belirli bir uzmanlığı olmayan, öğrenmeye meraklı insanların kullanımı için tasarlanan *Britannica*'nın kapsamı 1768-1903 arasında sürekli olarak genişledi ve dünyanın en saygın ansiklopedilerinden biri haline geldi. Ünlü 11. edisyonu 1911'de yayımlandı ve 1930 yılında ansiklopediyi her yıl yenileme uygulaması başlatıldı. 1974 yılında yayımlanan 15. edisyonu 1985 yılında önemli bir yapısal değişime uğradı ve büyük ölçüde yeniden yazıldı. *Britannica,* 218 yıllık geçmişi ile dünyanın yayını süren en eski ansiklopedisidir.

Encyclopaedia Britannica'nın bilimsel danışmanlığı Chicago, Oxford, Cambridge, Londra, Edinburgh, Toronto, Tokyo üniversiteleri ile Avustralya Ulusal Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından yürütülmektedir. Bunun yanı sıra, çeşitli ülkelere yayılmış 23 üniversiteden bilimsel kurullar *Britannica*'nın sürekli danışmanlığını yapmakta, ayrıca, 50'yi aşkın üniversiteden alanlarında dünya çapında ünlenmiş akademisyenler, kendi uzmanlık konularında *Britannica*'nın özel danışmanları olarak görev almaktadırlar. Ansiklopediye katkıda bulunanların sayısı 6.600'ü aşmakta, Sigmund Freud, Sir Walter Scott, Leon Troçki, Madame Curie, John F. Kennedy, Carl Sagan, A. J. Toynbee, Milton Friedman, Isaac Asimov, Immanuel Wallerstein, E. H. Carr gibi uluslararası üne sahip bilim adamları, politikacılar ve uzmanlar yanında, ülkemizden de Mustafa Akdağ, Halil İnalcık, Sırrı Erinç gibi bilim adamları *Britannica*'nın yazarları arasında yer almaktadır.

Encyclopaedia Britannica'nın İngilizce olması, önemli iki üstünlüğü beraberinde getirmiştir: Batı dünyasının en yaygın dili olan İngilizce, siyasal, bilimsel, teknolojik, sosyal ve kültürel bakımlardan *Encyclopaedia Britannica*'nın daha da ileri bir konuma yükselmesine, tartışılmaz bir kaynak haline gelmesine yol açmış, yaklaşık 150 ülkede, yayımlandığı ana dilde yararlanılmasını sağlamıştır. Bu durum *Britannica*'nın yerkürenin her köşesinden akıp gelen bilgi ve haberle beslenmesi, binlerce seçkin yazar, bilim adamı ve araştırmacının katkısına açılması, dolayısıyla nitelik yönünden bugünkü düzeyine yükselmesi sonuçlarını doğurmuştur.

150 ülkede satılan, İspanyolca, Portekizce, Çince, Japonca, Yunanca dillerinde yayımlanan *Encyclopaedia Britannica* yalnızca dünyanın en geniş kapsamlı ansiklopedisi değil, aynı zamanda çok etkili bir bilgilenme ve eğitim sistemidir. Ansiklopedik sözlüklerden farklı olarak, ele aldığı konularda kısa açıklamalarla yetinmez, kapsamlı bilgi verir. *Britannica*'da hiçbir konu özetlenmemiş, her konuya gereği kadar yer verilmiştir. Böylece, alfabetik sırada kısa maddelerle bilgi verilmesinin doğuracağı bilginin parçalanması gibi sakıncalar önlenmiştir. Kapsadığı bilgilerin sürekli olarak gözden geçirilmesi, değişikliklerin ve yeni gelişmelerin neredeyse günü gününe ansiklopediye yansıtılması nedeniyle, eskimeyen, her zaman yeni ve geçerli kalan bir bilgi kaynağıdır.

Türkiye'de Ansiklopediler

Ülkemizde modern ansiklopediciliğin başlangıcı Osmanlılar dönemine, 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Tanzimat sonrasında gelişen Batıcılık akımı ve eğitime verilen önemin artması, beraberinde ilk ansiklopedileri de getirmiştir. Yarıda kalmış iki girişim bir yana bırakılırsa, dönemin ilk ansiklopedisi Yağlıkçızade Rıfat'ın *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye* (1882-83) adlı çalışmasıdır. Ansiklopediciliğimizin ilk büyük yapıtı, Şemseddin Sami'nin altı ciltlik tarih-coğrafya ansiklopedisi *Kamusü'l-A'lam* 1889-98 arasında yayımlandı. Bu dönemde yayımlanan ansiklopedilerin çoğunlukla tarih ve coğrafya konularını kapsaması, Batı dünyasını ve Osmanlı yönetimindeki yerleri daha iyi tanıma gereğinden ve isteğinden kaynaklanmaktaydı.

Cumhuriyet döneminde ansiklopedicilik 1932-36 arasında yayımlanan *Hayat Ansiklopedisi* ile başlamış, 1940'ta *İslam Ansiklopedisi*'nin yayımına başlanması ile sürmüştür. Hollanda'da İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yayımlanan (1908-38) dört ciltlik *Encyclopédie de l'Islam*'ı temel alan, Türk ve İslam tarihine ilişkin maddelerle zenginleştirilen bu 13 ciltlik ansiklopedi 1986'da tamamlanabilmiştir. 1943'te yayımlanmaya başlanan 33 ciltlik *Türk Ansiklopedisi*'de 1984 yılında tamamlanmış, Türk dünyası ve kültürü ile ilgili maddelere ağırlık veren bir genel kültür ansiklopedisidir. 1960'larda eğitimin yaygınlaşmasına ve aktif öğretim yöntemine geçişe paralel olarak ansiklopedi yayıncılığı hızlı bir gelişme gösterdi. Fransa'da yayımlanmış bir

ansiklopedik sözlük olan *Grand Larousse Encyclopédique* üzerine kurulu *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*'nin (1969-73) yayımıyla başlayan bu dönemdeki yayınların çoğu uzmanlık ansiklopedisi niteliği taşır ve önemli bir bölümü çeviriye dayanır.

Ana Britannica

Ülkemizde her meslekten, her eğitim düzeyinden, her yaştan okura aradığı bilgiyi özlü, kapsamlı ve en son gelişmeleriyle sunmayı amaçlayan *AnaBritannica, Encyclopaedia Britannica*'nın 1986'da yenilenen 15. edisyonu esas alınarak hazırlandı.

AnaBritannica, Encyclopaedia Britannica'nın genel kültür maddelerini kapsamaktadır. Kurullarımızın ve danışmanlarımızın Türk okuru için önem taşımadığı inancında birleştikleri (yalnızca yöresel önem taşıyan kişiler, kuruluşlar, olaylar gibi) bazı maddeler ayıklanmış, öte yandan *Ana Britannica* bölgemize, ülkemiz ve kültürümüze ilişkin bilgilerle zenginleştirilmiştir.

AnaBritannica maddeleri, Türk okurunun yakından tanımaya ve ayrıntılı bilgilenmeye gerek duyabileceği dünya ünlülerini, yerleşim ve yönetim birimlerini, doğal oluşumları, canlı türlerini, ulusal ve etnik toplulukları, tarihsel olayları, kültür varlıklarını, ulusal ve uluslararası kurumları, felsefe, inanç ve ibadet konularını, doğa bilimleri ile teknoloji alanına giren nesne, olgu, süreç, kategori ve kurumları kapsar.

Ayrıca, *AnaBritannica* tarihi, coğrafyası, doğal varlıkları, ekonomik etkinlikleri, kurumsal, siyasal ve hukuksal yapıları ve kültürel değerleri ile Türkiye'yi ve içinde bulunduğu coğrafya ve kültür kuşağını derinliğine tanımak isteyen okurların başvurabileceği bilgilerle donatılmıştır. Türkiye'nin kültür ve siyaset yaşamı içinde önem kazanmış çağdaş ünlülere, olaylara ve kavramlara ilişkin maddeler de *AnaBritannica*'da yer almış, *Encyclopaedia Britannica*'dan aktarılan maddelerde gerektiğinde Türkiye'ye özgü ek bilgilere yer verilmiştir.

AnaBritannica'nın hazırlanmasında, *Encylopaedia Britannica*'nın bilgiyi "özet" olarak değil "özlü" biçimde sunma ilkesine bağlı kalınmış, insan bilgisinin her öğesi doğduğu ve yerleştiği bağlamda verilmiştir. Ansiklopedide yer alan her maddede, okuru konuyu tartışabilir düzeye getirebilecek bilgiyi vermek amaçlanmış, her konuya gerektiği kadar yer ayrılmıştır. *AnaBritannica* bu niteliğiyle, bütünle ilişkisinden koparılmış hazır bilgi parçacıklarıyla yetinmeyen, her bilgi öğesini bütün içindeki doğru yerine yerleştirerek gerçekten özümsemeyi amaçlayan çağdaş Türk okuruna yönelmektedir.

Kullanıcılarının dünyayı daha iyi anlamasına yardımcı olmayı amaçlayan *AnaBritannica*'da, maddelerin herhangi bir okur tarafından başvurulabilir ve anlaşılabilir olmasına özen gösterilmiştir. Geniş ve kapsamlı bir gönderme sistemi yardımıyla okurun istediği bilgiye ve birbirleriyle ilgili maddelere kolayca ulaşması sağlanmıştır. Kolay okunabilirliği ve anlaşılabilirliği sağlamak için maddelerin çeviri ve yazımında dilde aşırılıklardan kaçınılarak duru ve sade bir Türkçe kullanılmasına dikkat edilmiş, kısalık uğruna üslup feda edilmemiştir. Resim, fotoğraf, harita, çizim gibi görsel malzemenin seçim ve kullanımında, alışılmış olandan farklı bir yol izlenmiş, ansiklopedinin görsel çekiciliğini artırmaktan çok, ilgili metinlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olma ilkesi gözetilmiştir. Bu nedenle, kıtalara ve ülkelere ilişkin açıklamalar büyük ölçekli, renkli haritalarla desteklenmiş, mimarisi özellik gösteren yapıların planları verilmiştir. Gene aynı anlayışla, pek çok bilim ve teknik maddesinde yardımcı malzeme olarak çizimler kullanılmıştır.

ANA YAYINCILIK, 1986

Ana Britannica'nın 1993 Baskısına Önsöz

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi'nin bu yeni baskısında *Encyclopaedia Britannica*'nın 1993 baskısı temel alınmış, ilgili maddeler dünyada ve özellikle bölgemizde son birkaç yıldır yaşanan hızlı değişim sürecini yansıtacak biçimde güncelleştirilmiştir. Böylece *AnaBritannica*'nın, bugüne değin yayımlanan *Ana Yıllık* larda kapsanan gelişme ve değişiklikleri de içermesi sağlanmıştır.

Ana Britannica'nın 1993 baskısını hazırlarken temel amacımız gene, "her meslekten, her eğitim düzeyinden, her yaştan okura, aradığı bilgiyi özlü, kapsamlı ve en son gelişmeleriyle sunmak" oldu. Geçmişte olduğu gibi bugün de Türk okurunun bu çabayı gerektiği gibi değerlendireceğine ve *AnaBritannica*'ya hak ettiği ilgiyi göstereceğine inanıyoruz.

ANA YAYINCILIK, 1993

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji

Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo

Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon

Alba (3.Düklü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago,** ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum

Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi

Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)

Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo

MacCarthy Adası

M'Clure Boğazı

McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
AG	Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age	adı geçen eserde
AM	Genlik Modülasyonu
AO	Anonim Ortaklık
AŞ	Anonim Şirket
ay	aynı yerde
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bak.	bakınız
bas.	baskı, basım
baş.	başlangıç tarihi
BG	Beygir Gücü
bit.	bitiş tarihi
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM	Birleşmiş Milletler
Bşk.	Başkan
C	Celsius
c.	cilt
Cia	Şirketi (*İspanyolca: Compania; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie	Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co.	Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm	santimetre
çev.	çeviri, çeviren
çiz.	çizim için bakınız
d.	doğumu
da	dakika
D.C.	District of Columbia
dB	desibel
der.	derleyen, derleme
dev/da	dakikada devir
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
emk	elektromotor kuvveti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü
eö	evlenmeden önce
es	evlendikten sonra
eV	elektron Volt
etk.	etkin olduğu yıllar
F	Fahrenheit
Fak.	Fakültesi
FM	Frekans Modülasyonu
ft	foot, feet
ft-lb	foot-libre
gal	galon
geç.	geçici sonuçlar
GmbH	Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr	gram
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
ha	hektar
har.	harita için bakınız
hd	hüküm sürdüğü dönem
Hz.	Hazreti
Inc.	Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy	ışık yılı
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
Jr.	Junior
K	Kelvin
karş.	karşılaştırınız
kg	kilogram
KG	Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz	kilohertz
KK	Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km	kilometre
km/saat	saatte kilometre
kol.	koleksiyon
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt.	Komandit Şirket(*i*)
Kıp.	Kütüphanesi
kW	kilowatt
kW-sa	kilowatt saat
Ltd.	Limited
lb	libre
lt	litre
m	metre
m.	madde
mbH	Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg	miligram
MHz	megahertz
MW	megawatt
Mij	Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
mi/sa	saatte mil
ml	mililitre
mm	milimetre
no.	numara
NV	Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op.	opus
oz	ons
ö.	ölümü
örn.	örnek, örneğin
ös	ölümünden sonra
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA	Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH	asitlik-alkalilik faktörü
PLC	Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof.	Profesör
Rev.	Reverend
res.	resim için bakınız
S.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s.	sayfa
sa	saat
SA	Anonim Şirket (*Fransızca: Societe Anonyme, İtalyanca: Società Anónima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn	saniye
SpA	Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta.	Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste.	Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür.	sürüyor
Şb.	Şubesi
tab.	tablo için bakınız
tah.	tahmini
TAO	Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ty	tarihi yok
ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
v.	vaftizi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vö	ve öbürleri
W	watt
y.	yaklaşık
Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
yay.	yayımlayan
yay.haz.	yayıma hazırlayan
yazm.	elyazması
yb	yenilenmiş basım
yık.	yıkılmıştır
yük.	yükseklik
yy	yüzyıl

a, İstanbul'da yayımlanan aylık düşün ve sanat dergisi. 15 Ocak 1956 - Haziran 1960 arasında 29 sayı çıkan derginin sahibi ve sorumlu yönetmeni Edip Özyörük'tü. Asım Bezirci, Edip Cansever, Demir Özlü, Ülkü Tamer, Hilmi Yavuz, Adnan Özyalçıner, Kemal Özer, Doğan Hızlan, Erdal Öz, Cemal Süreya, Konur Ertop, Onat Kutlar, Ergin Günçe, Önay Sözer, Selâhattin Hilâv'dan oluşan genç bir kadronun ürünlerine yer veren derginin ilk sayısında "insanın yozlaştırılmasına ve kişi özgürlüklerinin baskı altında tutulmasına karşı çıkmak amacıyla" yayımlandığı açıklandı. Çağdaş düşünce ve sanat akımlarına sayfa ayıran, "Varoluşçuluk Özel Sayısı" yayımlayan dergi, "İkinci Yeni" adı verilen şiir akımının örnekleri ile Varoluşçuluğun ve bunalım edebiyatının etkisinde öykülere yer verdi. 27 Mayıs 1960 askeri harekâtının hemen ardından "Özgürlük Armağanı" adlı son sayısı yayımlandı. *Ayrıca bak.* Yeni a.

a cappella *bak.* çalgısız koro

A-cheng *bak.* Acheng

A-erh-chin Shan *bak.* Altun Dağ

A-mdo, MDO-SMAD olarak da bilinir, Orta Asya'da Tibetlilerin yaşadığı bölgenin geleneksel üç bölümünden biri. Merkezi Tibet Krallığı, 7. yüzyıldan başlayarak 9. yüzyıla değin kuzeyde Tarım havzasına, doğuda Çin'e, güneyde Hindistan ve Nepal'e, batıda ise Keşmir'e kadar genişlemişti. Doğu ve kuzeydoğuda yeni eklenen dominyonlara Mdo-Khams adı verildi. Etnik Tibet'in kuzeydoğusunu oluşturan A-mdo bölgesinin sınırları kuzeydoğuda Huang Irmağından bugün Çin'in Gansu yönetim bölgesinde kalan Mchod-rten dkarpo'ya ulaştı. A-mdo bölgesi 1724'te bir Moğol ayaklanması bastırıldıktan sonra Mançu denetimine girdi. 1928'de Qinghai yönetim bölgesine bağlanarak resmen Çin'in yönetim bölümleri arasına katıldı.

A-pao-chi *bak.* Abaoji

a posteriori bilgi, Kant döneminden bu yana Batı felsefesinde, her türlü tikel deneyimden bağımsız *a priori* bilginin aksine, deneyimden kaynaklanan bilgi. *Ayrıca bak.* a priori bilgi.

a priori bilgi, Kant'tan bu yana Batı felsefesinde tüm tikel deneyimlerden bağımsız önsel bilgi; yalnızca deneyimden kaynaklanan *a posteriori* (sonsal) bilginin karşıtı. Latince *a priori* (öncekinden) ve *a posteriori* (sonrakinden) terimleri felsefede ilk olarak nedenlere dayalı çıkarımlarla sonuçlara dayalı çıkarımları birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.

Terimlerin kayıtlara geçmiş ilk kullanımına 14. yüzyıl mantıkçısı Saksonyalı Albertus'un yazılarında rastlanır. Burada *a priori* çıkarımın "nedenlerden sonuca", *a posteriori* çıkarımın ise "sonuçlardan nedenlere" yöneldiği belirtilir. Leibniz'e kadar uzanan ve onu da içine alan bir grup filozofça benzer tanımlamalar yapılmıştır. Terimlerin bu anlamlarıyla felsefe dışı bağlamlarda kullanımına günümüzde de rastlanır. Bununla birlikte, ortaçağ mantıkçılarının "neden" sözcüğünü geniş anlamıyla Aristoteles'teki *aitia* kavramının karşılığı olarak kullandıkları, *prius* sözcüğüne de zorunlu olarak zaman içinde önce gelen anlamını vermedikleri anımsanmalıdır. *Demonstratio propter quid* ("neden ötürü tanıtlama") deyiminin *demonstratio a priori* ile eşanlamlı, *demonstratio quia* ("neyin tanıtlaması") deyiminin de *demonstratio a posteriori* ile eşanlamlı kullanılması bunun kanıtıdır. Dolayısıyla burada, Aristoteles'in bilginin temeli ya da bir şeyin açıklanması ile yalnızca olguya ilişkin bilgi arasında yaptığı ayrımın benimsendiği açıktır.

Kant'a göre bu ayrımın ardında *a priori* ve *a posteriori* terimlerinin zorunluluk-olgu antitezi ile olan ilişkisi gizlidir. *Kritik der reinen Vernunft* (Saf Usun Eleştirisi) adlı yapıtında Kant bu ayrımları bir ölçüde, *a priori* bilginin temel örneği saydığı matematiksel bilginin kendine özgü durumunu açıklamak için kullanır. Ona göre, insanın deneyime başvurmadan bildiği kabul edilen şeyler, örneğin bir matematik teoremi, her zaman zorunlu doğrulardır. Yalnızca deneyimden kaynaklanan bilgi ise zorunlu kabul edilemez.

A priori deyiminin matematikteki biçimiyle kullanımı oldukça yeniyse de filozofların bu tür bilgiyle ilgilenişi neredeyse felsefenin kendisi kadar eskidir. Bakarak, duyarak, dinleyerek bilgi edinmek çok doğal karşılanır. Buna karşılık, yalnızca düşünme yoluyla öğrenmenin olabilirliğini inceleyen filozoflar çoğu kez bunun özel bir açıklama gerektirdiğini düşünmüşlerdir. Platon, *Menon* ve *Phaidon* adlı yapıtlarında, geometri doğrularını öğrenmenin, ölümsüz düşünce ve biçimleri doğrudan düşünebildiğimiz önceki varoluşumuzda sahip olduğumuz bilginin anımsanmasından başka bir şey olmadığını söyler. Platon'un düşüncesine yakınlık duymakla birlikte, kuramının ayrıntılarını kabul etmeyen Augustinus ile onun ortaçağdaki izleyicileri, düşüncelerin, insanları zaman zaman zihinsel olarak aydınlatan Tanrı'nın aklında bulunduğunu söylemişlerdir. Descartes daha da ileri giderek *a priori* bilginin gerektirdiği tüm düşüncelerin her insanın aklında yaratılıştan varolduğunu ileri sürer.

Kant ise yalnızca kavramları açıklamakla kalmayıp, aynı zamanda bireşimsel olan *a priori* yargıların olabilirliğini açıklama sorununa eğilir. Kant'ın önerdiği çözüm, haklarında bu tür yargılara varabildiğimiz uzam, zaman ve kategorilerin (örneğin nedenselliğin) deney yoluyla edinilmiş bilgilere akıl tarafından yüklenen biçimler olduğu öğretisidir.

Bu kuramların hepsinde, *a priori* bilginin olabilirliği, bu tür bilginin konusunu oluşturan malzemeyi incelemek için ayrıcalıklı bir konumda olduğumuz ileri sürülerek açıklanır. Aynı anlayış Platoncu olmayan *a priori* bilgi kuramında da ortaya çıkar. İlk kez Thomas Hobbes'un *De Corpore* adlı yapıtında ortaya konan ve 20. yüzyılda mantıksal deneycilerce benimsenen bu kurama göre zorunluluk ifadeleri *a priori* olabilir, çünkü bunlar koyduğumuz kuralların yan ürünleri olmaktan öteye geçmez.

A vitamini *bak.* vitamin A

A&P *bak.* Great Atlantic & Pacific Tea Company, Inc.

A. Kadir, asıl adı İBRAHİM ABDÜLKADİR MERİÇBOYU (d. 1917, İstanbul - ö. 1 Mart 1985, İstanbul), açık, aydınlık, titizlikle işlenmiş şiirleriyle 1940 kuşağı toplumcu şairleri arasında yer alan Türk şair. Çeviri çalışmalarıyla dünya şiirinin tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Ortaöğrenimini Eyüp Ortaokulu (1933) ve Kuleli Askeri Lisesi'nde (1936) tamamladı. Kara Harp Okulu son sınıf öğrencisiyken (1938) Nâzım Hikmet'le birlikte tutuklandı; on ay hapse mahkûm oldu. Hapisten çıkınca askerlik görevini er olarak tamamladı. İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi (1941). 1943'te yayımladığı *Tebliğ* adlı şiir kitabı yasaklanarak toplatıldı. İstanbul'da bulunması sakıncalı görülen kişilerle birlikte sıkıyönetimce sürgüne gönderildi. Sürgünlük dönemini Muğla, Balıkesir, Konya, Kırşehir ve Adana'da geçirdi. 1947'de İstanbul'a döndü ve bir bisküvi fabrikasında çalışmaya başladı. Buradan ayrılınca çeşitli yayınevlerinde düzeltmenlik, çevirmenlik gibi işler yaptı. 1965'ten sonra kitaplarını kendisi yayımlayarak yazarlık yaşamını sürdürdü.

Ankara Cezaevi'nde Nâzım Hikmet'le birlikte yatan A. Kadir önceleri büyük ölçüde bu şairin etkisi altında kaldı. *Ses* ve *Yeni*

A. Kadir
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi
Isa Çelik

Edebiyat dergilerinde yayımlanan şiirlerinde bu etki açıkça görülür. Yurt sevgisini dile getiren ilk kitabı *Tebliğ*'de savaşa açıkça karşı çıkarken, yoksul insanları gerçekçi bir bakışla yansıttı. Sürgünden dönüşünde şiirlerini zaman zaman dergilerde yayımladı. Abdülbaki Gölpınarlı ile Farsça aslından düzyazı olarak çevirdikleri Mevlâna'nın şiirlerini serbest nazma dökerek *Bugünün Diliyle Mevlâna* adıyla bir kitapta topladı (1955).

Çok beğenilen bu kitap üst üste birkaç kez basıldı. 1958'de Azra Erhat'la birlikte yaptıkları *İlyada* çevirisi ise A. Kadir'in başarılı bir çevirmen olarak iyice tanınmasına neden oldu. İkinci kitabı *Hoş Geldin Halil İbrahim* (1959) dönemin şiirsel eğilimlerinin dışında kalan şairin çizgisini değiştirmediğini gösterdi. Bunu *Dört Pencere* (1962) ve bütün şiirlerini topladığı *Mutlu Olmak Varken* (1968) izledi. Çeviri ve eski şiirleri sadeleştirme çalışmalarını sürdüren A. Kadir *Bugünün Diliyle Hayyam* (1964), *Bugünün Diliyle Tevfik Fikret* (1967) adlı kitaplarını yayımladı. 1970'te yine Azra Erhat'la birlikte yaptıkları *Odysseia* çevirisi çıktı. Avrupa ve Üçüncü Dünya Ülkeleri şairlerinden tek başına ya da ortaklaşa yaptığı pek çok çeviriyi 3 ciltte *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri* adı altında bir araya getirdi (1973-80). Ayrıca Brecht'ten yaptığı şiir çevirileriyle Paul Eluard'dan Asım Bezirci ile birlikte çevirdiği *Seçme Şiirler* (1961) büyük ilgi gördü. A. Kadir, çevirileri için Habib Edip Törehan (1959), TDK Çeviri (1961), Hasan Ali Ediz Edebiyat Çeviri (1980) ve Yazko Çeviri (1983) ödüllerini aldı. A. Kadir'in *1938 Harb Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet* (1966) adlı yapıtı da bir dönemin önemli bir olayını aydınlatması açısından büyük ilgi çekmiş bir kitaptır.

AA *bak.* Anadolu Ajansı

Aachen, Hollanda dilinde AKEN, Fransızca AIX-LA-CHAPELLE, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Ren-Vestfalya (Nordrhein-Westfalen) eyaletinde (*Land*) kent. Aachen'in belediye sınırları batıda Belçika ve Hollanda'ya kadar uzanır. Eski Roma döneminde Aquisgranum adıyla bilinen bir

kaplıca kentiydi. 8. yüzyılda Charlemagne'ın en sevdiği ikametgâh haline gelince, imparatorluğun ikinci önemli kenti ve Batı bilim ve kültür dünyasının merkezlerinden biri oldu. 936'da I. Otto'yla başlayarak 16. yüzyıla değin Alman krallarının çoğu Aachen'da taç giydiler. 12. yüzyılın sonlarında tahkim edilen ve 1166 ile 1215'te bazı yerel yönetim hakları kazanan Aachen, y. 1250'de imparatorluğa bağlı serbest kent oldu.

Fransa sınırına yakınlığının doğurduğu güvensizlik ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun merkezinden uzak oluşu nedeniyle 16. yüzyılda önemini giderek yitirdi. 1562'den sonra da taç giyme törenleri Frankfurt am Main'da yapılmaya başladı.

Aachen tarihte birçok barış konferansına sahne olmuştur. 1668'de İntikal Savaşı'nı, 1748'de Avusturya Veraset Savaşı'nı sona

Elisenbrunnen kaplıcası, arkada Aachen Katedrali, Aachen
Hans Huber

erdiren konferanslar bunlar arasındadır. Fransa'nın 1794'te işgal ettiği, 1801'de de resmen topraklarına kattığı Aachen, Viyana Kongresi'nde (1814-15) Prusya'ya verildi. 1818'de sonuçlanan Aix-la-Chapelle Kongresi ise Avrupa'nın Napoléon Savaşları sonrası durumunu düzenleyen toplantılardan biriydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir süre Belçikalıların işgaline uğrayan Aachen, II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gördü. Müttefiklerin eline geçen ilk büyük Alman kenti oldu (20 Ekim 1944).

Ortaçağdan kalma St. Foillan, St. Paul ve St. Nikolaus kiliseleri II. Dünya Savaşı sırasında tümüyle yıkılmalarına ya da ağır hasar görmelerine karşılık sonradan büyük ölçüde onarıldılar. Yaklaşık 1530'da Charlemagne'ın sarayının yıkıntıları üstünde kurulan ve içindeki görkemli imparatorlar salonuyla tanınan belediye binası da restore edildi.

Oldukça az hasar gören Aachen Katedrali iki ayrı üslubu yansıtır. 790-805 arasında, Ravenna'daki S. Vitale örnek alınarak yapımı gerçekleştirilen Charlemagne'ın Palatine Şapeli Karolenj-romanesk, yaklaşık 1355'te eklenen koroyeri ise gotik üsluptadır. Şapeli çevreleyen galeride *(Hochmünster)*, uzun süre taç giyme törenlerinde kullanılan Charlemagne'ın mermer tahtı *(Königsstuhl)* bulunur. Charlemagne'ın mezar taşının üzerinde, I. Friedrich (Barbarossa) tarafından 1168'de armağan edilen bronz bir avize asılıdır. Katedralin zengin hazine dairesinde ortaçağ el işçiliğinin güzel örnekleri ve yaklaşık yedi yılda bir hacılara sergilenen kutsal emanetler vardır.

Kentin öbür önemli yapıları Suermondt Sanat Müzesi ile pazar meydanında yer alan ve üzerinde Charlemagne'ın heykeli bulunan çeşmedir. Aachen Uluslararası Basın Müzesi 16. yüzyıldan bu yana yayımlanan gazeteleri derler. Kentte, 1870'te kurulan Ren-Vestfalya Teknik Üniversitesi başta olmak üzere birçok öğrenim kurumu vardır. Aachen'ın kükürtlü kaplıcaları da çok ünlüdür. Burtscheid banliyösündeki Schwertbad-Quelle kaplıcası, Almanya'nın en sıcak (76°C) doğal su kaynağıdır.

Aachen hem demiryolu ulaşımının kavşak noktası, hem de önemli bir kömür havzasının sanayi ve ticaret merkezidir. Çevresinde, demir ve çelik sanayisinin hemen her dalında etkinlik gösteren işletmelerin yanı sıra, tekstil, mobilya, cam eşya, makine, dikiş iğnesi ve topluiğne üretimine yönelik kuruluşlar bulunur. Nüfus (1989 tah.) 234.100.

Aakjær, Jeppe (d. 10 Eylül 1866, Aakjær, Danimarka - ö. 22 Nisan 1930, Jenle), Danimarka yöresel edebiyatı ile toplumsal bilinç edebiyatının önde gelen savunucularından şair ve romancı.

Çocukluğu ve gençliği Jutland tarım bölgesinde geçtiği için Aakjær ülkesindeki tarım işçilerinin içinde yaşadığı zor koşulları çok iyi biliyordu. İlk romanlarında işlediği başlıca tema buydu. Gençliğinde öğrenim için Kopenhag'a gitti. Burada yaşamını düzeltmenlik, sonraları gazetecilik yaparak kazandı. En güçlü romanı sayılan *Vredens børn, et tyendes saga* (1904; Gazap Çocukları; Bir Amelenin Destanı) adlı yapıtında tarım işçilerinin iyi koşullara kavuşmalarını güçlü bir biçimde savundu. Kitap kamuoyunda tartışmaların başlamasına ve kimi küçük reformların yapılmasına yol açtı. Gene de Aakjær'ın asıl ünü özellikle *Fri Felt* (1905; Özgür Çayırlar) ve *Rugens Sange* (1906; Çavdar Türküleri) adlı kitaplarında topladığı şiirlerinden kaynaklanır. Şiirleri Danimarkalı çağdaş müzikçilerce bestelenmiş, Carl Nielsen'in bestelediği "Jens Vejmand" çağdaş bir halk şarkısı yaygınlığı kazanmıştır.

Aalen, Almanya'nın güneyinde, Baden-Württemberg eyaletinde (*Land*) kent. Kocher Irmağı üstünde, Ulm'un kuzeyindeki Schwäben Alpleri'nin kuzey eteklerindedir. Önemli bölümü günümüze ulaşmış büyük bir Roma kalesinin çevresinde kurulmuştur. Yakınlarında Roma surları vardır. 1360'ta imparatorluğa bağlı serbest kent durumuna gelen Aalen, 1634 yangınında büyük hasar gördü. 1802'de Württemberg'e katıldı. Eski belediye binası 1636'dan, St. Nikolaus Kilisesi 1765'ten kalmadır. Roma kalıntılarının korunduğu Sur Müzesi 1964'te açıldı. Aalen'in toprakları 1975'te sınır komşusu Wasseralfingen kentinin katılmasıyla yaklaşık üçte bir oranında büyüdü. Bir kültür merkezi olan Aalen'de metal, tekstil ve kimya sanayileri de gelişmiştir. Nüfus (1989 tah.) 62.812.

Aalsmeer, Hollanda'nın batısında, Noordholland iline (*provincie*) bağlı belediye (*gemeente*). Amsterdam'ın güneybatısında, eski Haarlem Gölünün kalıntısı olan Westeinder ile Ring Kanalı Gölü üzerindedir. Kentin eski bölümü deniz düzeyindeki turbalı topraklar üstünde kuruludur. Çevresinde, denizden 3-5 m aşağıda ve setlerle ayrılmış *polder*'lerde özlü topraklı ekim alanları bulunur. Geçmişte yılanbalıklarıyla tanınan ve adını bundan alan (*aal*, "yılanbalığı", *meer*, "göl") kent, bugün Hollanda'nın çiçekçilik merkezidir. Dünyadaki en büyük çiçek müzayedesinin yapıldığı Aalsmeer'de sayısız fidanlık ile çiçek kültürü araştırmaları yapılan bir devlet deneme istasyonu vardır. Kentin çevresinde karanfil, gül, leylak, frezya ve krizantem gibi bahçe çiçeklerinin yanında siklamen ve begonya gibi saksı çiçekleri de yetiştirilir; havayoluyla çiçek dışsatımı yapılır. Tohum ve fidan ticareti de giderek gelişmektedir. Nüfus (1984 tah.) 20.379.

Aalst (Flamanca), Fransızca ALOST, Orta Belçika'nın kuzeyinde, Doğu Flandre iline bağlı belediye. Dender Irmağı üzerinde, Ghent'in güneydoğusundadır. 12. yüzyıl ortalarında yapımına başlanan belediye binası Belçika'daki benzerlerinin en eskisidir. 52 çanı vardır. Arşivlerinde 12. yüzyıldan kalma el yazmaları bulunmaktadır. 1360 yangınında büyük hasar gören yapı sonradan onarılmış, 13. yüzyıldan kalma çan kulesi de 15. yüzyılda restore edilmiştir. Benelüks ülkelerinin en eski basımevi, sonradan Louvain Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine getirilen Thierry Martens tarafından 1473'te bu kentte kuruldu. Aalst Güney Flandre'ın Fransa'ya bırakılmasıyla sonuçlanan İntikal Savaşı sırasında, 1667'de Fransızların eline geçti. Ayrıca her iki dünya savaşında da Alman işgaline uğradı. Dokumacılık ve dokuma makineleri üretimi ile giyim sanayisi Aalst'taki başlıca sanayi etkinliklerini oluşturur. Çevrede yetişen şerbetçiotu, kentin eski bira imalathanelerinde kullanılır. Yapımına yaklaşık 1480'de başlanan ve tamamlanmadan kalan gotik üsluptaki St. Martin Kilisesi'nde tavan resimleri, Rubens'in bir tablosu ve YaşlıHieronymus Duquesnoy tarafından yapılmış heykellerin korunduğu bir *tabernaculum* bulunmaktadır. Nüfus (1983 tah.) 78.068.

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik) (d. 3 Şubat 1898, Kuortane, Finlandiya - ö. 11 Mayıs 1976, Helsinki), Finlandiyalı mimar, kent plancısı ve mobilya tasarımcısı. Yerel malzemeyi ve kişisel anlatımı incelmiş bir yenilikçilikle hem biçim, hem de ayrıntıda ustaca birleştirmesi Aalto'ya uluslararası ün kazandırmıştır. 1950-52 arasında gerçekleştirdiği Säynätsalo Belediye Binası yapı grubuyla olgunluk dönemi üslubunun doruğuna ulaşmıştır.

İlk dönemi. Aalto'nun Otaniemi'deki Helsinki Teknik Okulu'nda başladığı mimarlık öğrenimi, Fin Bağımsızlık Savaşı'na katılmasıyla kesintiye uğradı. 1921'de okulu bitirdikten sonra Avrupa'yı dolaşan Aalto, ülkesine döndüğünde Orta Finlandiya'daki Jyväskylä'da çalışmaya başladı. 1927'de bürosunu Turku'ya taşıdı. Burada 1933'e değin Erik Bryggman'la birlikte çalıştı. Aynı yıl Helsinki'ye yerleşti. 1925'te okul arkadaşı Aino Marsio ile evlendi. 1949'da eşinin ölümüne değin onunla birlikte çalışan Aalto'nun bu evlilikten iki çocuğu oldu.

Aalto'nun meslek yaşamında 1927 ve 1928 yıllarının özel bir yeri vardır. Hem Finlandiya'nın en önde gelen mimarı olarak tanınmasını sağlayacak, hem de adını tüm dünyaya duyuracak üç önemli yapının tasarımıyla bu yıllarda görevlendirildi. Bu üç yapı Turku'daki Turun Sanomat Gazete Binası (1930), Paimio'daki sanatoryum (1933) ve Viipuri (bugün Vyborg, Rusya) Belediye Kitaplığı'dır (1930-35; 1943'te yıkıldı). Finlandiya'da kamu yapılarının tasarımı genellikle yarışma konusudur. Aalto'nun sanatoryum ve kitaplık projeleri de yarışma sonucu seçilmişti. Aalto, gerek gazete binasının, gerekse sanatoryumun tasarımında işlevselliğe öncelik verirken, tarihsel üslupları çağrıştıracak düzenlemelerden de kaçındı. Bu yapılar, 1920'lerde Fin mimarlığında sık rastlanan sadeleştirilmiş klasikçilik anlayışının ötesine geçerek tasarımını Walter Gropius'un yaptığı Bauhaus tasarım okulunun binasını (1925-26, Dessau, Almanya) andırmaktadır. Gropius gibi Aalto da düz beyaz yüzeyler, şerit pencereler, düz çatılar, teras ve balkonlar kullanmıştır.

Viipuri Belediye Kitaplığı ise Aalto'nun kişisel üslubunun ilk habercisidir. Tasarımında Gropius ve başka mimarların Avrupa'da verdiği ilk örneklere bağlılık görülmekle birlikte önemli bir farklılaşma

da söz konusudur. Karmaşık iç mekân çeşitli kademelerde düzenlenmiştir. Kitaplığın toplantı salonunun ahşap şeritlerden oluşan akustik, dalgalı tavan detayı çarpıcıdır. Tavanın yanı sıra bu salonda kullandığı, gene kendi tasarımı olan mobilyalar hem halkın, hem de çağdaş mimarlığın kuraldan yoksun olduğu kuşkusunu duyan kimi mimarların da övgüsünü kazanmıştır. Lamine ahşabı kıvırarak oluşturduğu bu mobilyaların ahşap dokusunun sıcaklığıyla yapının genel beyazlığı hoş bir karşıtlık yaratır. Özellikle bu yapıdaki başarısı nedeniyle

Säynätsalo Belediye Binası, Säynätsalo, Finlandiya
Museum of Finnish Architecture, Helsinki

Aalto adı çağdaş tasarımda bölgesel uyarlama ya da organik yaklaşım olarak adlandırılan bir tasarım biçimiyle özdeşleştirilmeye başladı. Zemini kademelendirerek ve doğal malzemeden, çatı pencerelerinden, düzensiz biçimlerden yararlanarak bu çizgiyi sürdüren Aalto, 1930'ların ortalarında artık dünyanın bellibaşlı çağdaş mimarları arasında anılıyordu. Yaşıtı birçok mimarın tersine, belirgin bir kişisel üslubu vardı.

1937 Paris ve 1939-40 New York uluslararası fuarları için hazırladığı Finlandiya pavyonları, serbest mimari biçimler yaratan bir tasarımcı olarak ününü daha da pekiştirdi. Her ikisi de yarışma sonucu seçilen bu tasarımlarda, yapı iskeletinde olduğu kadar dış yüzeylerde de ahşap kullanmayı sürdürdü. Aynı dönemde, New York Modern Sanat Müzesi'nde de tasarladığı mobilyaların ve yapıların fotoğraflarından oluşan bir sergi açıldı (1938).

Aalto, mobilya denemelerine daha 1930'ların ilk yıllarında, Paimio'daki sanatoryumun içini döşerken başlamıştı. Mobilyalarında hem yapısal, hem de estetik amaçlarla kıvrımlı lamine ahşap kullanıyordu. Tasarımladığı mobilyaları üretmek ve pazarlamak üzere Mairea Gullichsen'le birlikte 1935'te Artek Şirketi'ni kurdu. Ortağı, sanat yapıtları da toplayan bir sanayicinin eşiydi. Aalto, Gullichsen'ler için Finlandiya'da, Noormarkku yakınlarında Villa Mairea (1938-39) adıyla bilinen ve büyük hayranlık toplayan bir sayfiye evi yaptı. Aalto'nun iç mekânlarda sağladığı rahatlık ve sıcaklık en iyi biçimde bu yapıda görülür.

Olgunluk dönemi üslubu. 1940'lar Aalto için verimsiz yıllardı; çalışmalarında savaşın yol açtığı kesintiye eşini yitirmenin üzüntüsü de eklenmişti. 1952'de, gene bir mimar olan ve kendisiyle birlikte çalışmaya başlayan Elissa Mäkiniemi ile evlendi.

1950'den sonra daha çok sayıda, eskisinden daha çok türde ve yerde yapılar gerçekleştirdi. Bremen'deki yüksek apartman (1958), Bologna'daki kilise (1966) ve İran'daki sanat müzesi (1970) bunlara örnektir. Gene de Aalto'nun dehası Finlandiya'daki çalışmalarında ortaya çıkar. Bu dönem tasarımlarının büyük bölümünü yapı gruplarının yerleşim planlaması oluşturur. Bu tasarımlardan ikisi, Otaniemi'de (1949-55) ve Jyväskylä'daki (1951-57) iki yüksekokulun nâzım planlarıdır. Aalto'nun planlama deneyimi, erken dönemde gerçekleştirdiği Sunila Selüloz Fabrikası (1936-39) gibi sanayi yapılarına dayanır. 1951-54 arasında genişletilen ve işçi konutlarını da içine alan bu fabrika yerleşimi geniş kapsamlı tasarımın çok başarılı bir uygulamasıydı.

Aalto'nun olgunluk dönemi ürünlerinden biri olan Säynätsalo Belediye Binası yapı grubunda belediye binası çevre yapılardan ayrılmak üzere zeminden yükseltilmiş ve ikinci kat düzlemindeki alanlar doğal zeminli düzensiz teras merdivenlerle çevreye bağlanmıştır. Çeşitli yerel hizmetleri karşılayan bu küçük kompleksi kübik oranlı küçük kurul toplantı salonu taçlandırır. Bu yapı eğimli çatıyı yelpaze düzeninde özgün bir biçimde taşıyan çıplak ağaç kirişleriyle dikkati çeker. Aalto, bu yapısında zaman, mekân ve insan öğelerinin özüyle o insanların amacını yakalayabilmiş, bunun net bir görüntüsünü sunabilmiştir.

Aalto birçok kuruluşun onur üyeliğine seçildi, birçok ödül aldı. 1963-68 arasında Finlandiya Akademisi'nin başkanı oldu. 1928-56 arasında Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri'nin (CIAM) üyesiydi. 1957'de Britanya Kraliyet Mimarlık Enstitüsü'nün (RIBA) mimarlık alanındaki altın madalyasını, 1963'te de Amerikan Mimarlar Enstitüsü'nün (American Institute of Architects) altın madalyasını aldı.

Değerlendirme. 20. yüzyıl İskandinav mimarisinin en iyi örneklerini veren Aalto, modern akımın başlangıç dönemine özgü katı geometrik biçimlerden ayrılan, biçimci olmamaya ve kişisel anlatıma önem veren ilk mimarlardandı. Üslubunun hem yerel, hem de romantik olduğu kabul edilir. Aalto, karmaşık biçimler ve çok çeşitli malzeme kullandı, yerleşim yerinin özelliklerini göz önünde tuttu ve yapıda her ayrıntıyla ilgilendi. Bir bölümünü Finlandiya dışında gerçekleştirdiği, fabrikadan kiliseye kadar uzanan 200'ün üzerinde çeşitli yapı ve projeyle uluslararası ün kazandı.

Aalto, ön çizimlerde T cetveli ve gönye kullanmadan serbest elle çalışırdı. Böylelikle, işlevsel ilişkileri ve ayrıntıları kesinleştirmeden önce, yaratıcı dürtüsünü, hiç kısıtlamadan yepyeni kural dışı biçim arayışlarına yöneltebiliyordu. Kuramsal katılıktan uzaklığı, ön eskizlerindeki dürtüsel ve bireysel özellikleri koruyan son tasarımlarında da açıkça görülür. İsviçreli bir sanat tarihçisinin belirttiği gibi, Aalto, "akılcı-işlevsellikten akıldışı organiğe atlama" yürekliliğini göstermiştir. Ekibindeki mimar sayısı altı ya da sekizi geçmediğinden tüm yapıtları kişiliğinin izlerini taşır.

Aalto'nun, çalışmalarını açıklayıcı yazısı azdır. Katı kuralcılıktan ve tekdüzelikten uzak, değişken, canlı yaratılışının en iyi göstergesi mimarisidir. Çalışmalarında ülkesinin ve halkının yalın, ama şiirsel ruhunu yansıttığı ileri sürülür. Fernand Léger, Jean Arp ve Constantin Brancusi gibi sanatçılarla olan dostluğu, eğri çizgilerden oluşan biçimlere eğilimini artırmış olabilir. Yapıtlarında zorlama yenilikler uygulamamış, ama hiçbir zaman da durağan olmamıştır. Son yıllarında yaptığı tasarımlarda, dikkatsizlik olarak nitelenecek ölçüde bir karmaşıklık ve dinamizme yöneldiği izlenir. Özellikle 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında eğimli, diyagonal biçimlere ve üst üste bindirilerek bir araya toplanmış hacimlere çokça yer vermiştir.

ÖRNEK YAPITLARI: Sulfat Kâğıt Fabrikası (1931, Toppila); Kereste Fabrikası (1945, Varkaus); Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Baker House (1947-48, Cambridge, Massachusetts, ABD); Kültür Evi (1955-58, Helsinki); Kilise (1956-58, Vuoksenniska, Imatra); Louis Carré Evi (1956-58, Bazoches, Fransa); Nordjyllands Sanat Müzesi (1958-72, Ålborg, Danimarka); Postane (1958, Bağdat); Kültür Merkezi (1959-62, Wolfburg, Almanya); Kültür Merkezi (1962, Seinäjoki); Uluslararası Eğitim Enstitüsü, Edgar J. Kaufmann Konferans Salonları (1964-65, New York); Mount Angel Manastırı Kitaplığı (1967-70, Oregon, ABD); Finlandiya Sarayı (1971, Helsinki); Tuodemuseo (1973, Jyväskylä).

Aarau, İsviçre'nin kuzeyindeki Aargau kantonunun merkezi. Jura Dağlarının güney eteklerinde, Zürich'in batısında ve Aare Irmağının sağ yakasındadır. 1240'larda Kyburg kontlarınca kurulan Aarau, 1264'te Habsburgların eline geçti. 1415'te kenti Bernliler aldı. 1798'de ise Helvetia Cumhuriyeti'nin başkenti oldu. Kentin önemli tarihi yapıları arasında 13. yüzyıldan kalma kuleler, kent kilisesi (1471), belediye binası (1762) ve kanton kitaplığı yer alır. Din reformcusu Huldrych Zwingli'nin sayfa kenarlarına notlar aldığı bir Kitabı Mukaddes bu kitaplıktadır. Kentin kuzeydoğusunda Habsburg ailesinin ilk ikametgâhı olan Habsburg ya da Habichtsburg'un (Şahin Kalesi) yıkıntıları vardır. Aarau'nun doğusunda yer alan, ortaçağdan kalma Lenzburg Kalesi'nde bir tarih müzesi ile bir konferans merkezi bulunur. Özellikle elektrikli araçlar, zil, hassas ölçü araçları, ayakkabı, pamuklu dokuma ve kimyasal madde üretimine yönelik olan sanayi kuruluşları kentin yeni bölümlerinde toplanmıştır. Çoğunluğu Almanca konuşan nüfusun yüzde 75'i Protestandır. Nüfus (1983 tah.) 15.710.

Aare Irmağı, AAR olarak da yazılır. Ren Irmağının kolu ve tümüyle İsviçre sınırları içinde kalan en uzun akarsu (295 km). 17.779 km²'lik bir alandan su toplar. Bern kantonundaki Bern Alpleri'nin Aare buzulundan, Finsteraarhorn'un eteğinden ve Grimselpass'ın batısından doğar. Handegg Çağlayanlarının altında Yukarı Aare Vadisinin sularını topladıktan sonra kuzeye doğru akarak Meiringen'den geçer. Manzarasının güzelliğiyle tanınan Aare Boğazından sonra batıya dönerek Brienz buzul gölünü oluşturur. Aare'nin Thun Gölüne döküldüğü yerin üst tarafında kalan Interlaken kesiminde ırmak yatağı kanallarla düzenlenmiştir. Gölden çıktıktan sonra Aare derin bir vadinin içinden kuzeybatıya doğru akarak Bern kentinin ortaçağdan kalan çekirdeğini hemen tümüyle dolanır. Oradan batıya, Wohlen Gölüne yönelir, daha sonra kuzeye, Aurberg'e doğru akarak Hagneckkanal aracılığıyla Biel Gölüne yönelttilir. Kuzeydoğuya ilerler ve Jura Dağlarının

eteğine paralel akar. Brugg'un biraz ilerisinde Reuss ve Limmat ırmaklarını da alıp Koblenz'de (Almanya) Ren Irmağıyla birleşir.

Aargau (Almanca), Fransızca ARGOVIE. Kuzey İsviçre'de ülkenin Almanya ile sınırının bir bölümünü oluşturan kanton. Batıda Basel-Laandschaft yarı kantonu ve Solothurn kantonuyla, güneyde Luzern kantonuyla, doğuda Zug ve Zürich kantonlarıyla komşudur. Yüzölçümü 1.405 km²'dir. Adını aldığı Aare Irmağının aşağı çığırı kantonun içinden geçer. Aargau, Alpler ile Jura Dağları arasında uzanan büyük İsviçre Platosunun kuzeydoğu kesimini oluşturur. Göz okşayıcı ormanlarla kaplı tepeler ve vadiler burada birbirini izler. Habsburgların atanları, bugün kantonun merkezi olan Aarau(*) yakınlarında yerleşmişti. İsviçre Konfederasyonu 1415'te bölgeyi Habsburglardan aldı. Bern'in elinde kalan güneybatı bölümü 1798'de Helvetia Cumhuriyeti'nin Aargau kantonu oldu; geri kalan bölüm de Baden kantonunu oluşturdu. 1803'te bu iki kanton (ve 1802'de Avusturya tarafından Helvetia Cumhuriyeti'ne bırakılan Frick) birleştirildi ve Aargau Kantonu adıyla İsviçre Konfederasyonu üyeliğine kabul edildi.

İsviçre'nin en verimli bölgelerinden biri olan kantonun ekonomisinde tarım, mandıracılık, meyve ve tahıl üretimi ile hasır örmeciliği ön sırayı alır. Elektrikli araçlar, hassas ölçü araçları, tekstil, çimento ve puro imalatı, tuz çıkarımı ve arıtımı belli-başlı sanayi etkinlikleridir. Beznau'da iki nükleer enerji santralı işletilmektedir. Kantonun güzel doğa görüntüleri, eski şatoları, zengin müzeleri ve Schinznach Bad ile Baden'deki sıcak su kaynakları çok sayıda turisti bölgeye çeker. Hemen hemen tümü Almanca konuşan nüfusun yarıdan biraz fazlası Protestandır. Nüfus (1983 tah.) 459.077.

Aarhus (Danimarka) *bak.* Århus

Aarlen (Belçika) *bak.* Arlon

Aaron ben Elijah *bak.* Eliyahu, Aaron ben

Aasen, Ivar (Andreas) (d. 5 Ağustos 1813, Sunnmøre, Norveç - ö. 23 Eylül 1896, Kristiania), dilbilimci ve lehçe uzmanı. Norveç'in resmi iki dilinden biri olan ve günümüzde Nynorsk ya da Yeni Norveççe denilen Landsmål'i oluşturdu.

1842'de, çalışmalarının daha ilk yıllarında aldığı bir bursla tüm ilgisini dilbilim araştırmalarına yönelten Aasen, Eski Norveççeyi öğrendikten sonra, çağdaş Norveç lehçelerini inceledi. Bu lehçelerin, Danimarka dili etkisindeki Norveç yazı dilinden çok Eski Norveççenin uzantıları olduğuna karar verdi. Araştırma sonuçlarını *Det norske folkesprog grammatik* (1848; Norveç Lehçelerinin Grameri) ve *Ordbog over det norske folkesprog* (1850; Norveç Lehçeleri Sözlüğü) adlı kitaplarında yayımladı. Bu metinler, Landsmål'ın yaygın bir biçimde işlenmesine yol açtı. Norveç edebiyat dilinin resmi Dan-Norveç dili yerine daha saf bir Norveççe olması gereğini savunan Aasen, oluşturduğu bileşik lehçeyle şiir ve oyunlar yazdı; dilbilgisi kitabını ve sözlüğünü sürekli geniş-letip geliştirdi. 1864'te yayımladığı dilbilgisi kitabı ve 1873'te yayımladığı sözlük ile Landsmål'e kesin biçimini verdi. Aasen'in oluşturduğu ve daha çok Norveç'in batı lehçelerine benzeyen bu dil, bazı değişikliklerle benimsendi [illegible] nda Dan-Norveç dili ile birlikte No[illegible] resmi dili oldu.

Aba, Nijerya'nın güneyinde, Imo eyaletinde kent. Aba Irmağının batı kıyısında, Port Harcourt, Owerri, Umuahia, İkot Ekpene ve Ikot Abasi'den (Opobo) gelen yolların kesiştiği yerdedir. 1901'de bir İngiliz askeri karakolu kuruluncaya değin, tropikal yağmur ormanlarında yaşayan İboların geleneksel pazar yeriydi. 1915'te 58 km güneybatıdaki Port Harcourt ile demiryolu bağlantısının kurulmasıyla tarım ürünlerinin (özellikle palmiye yağı ve çekirdeği) toplandığı başlıca merkezlerden biri oldu. 1929'da, vergiler yüzünden patlak veren Kadınlar Ayaklanması'na sahne oldu. 1930'lardan başlayarak yerleşik kent düzenine kavuşan Aba bugün eyaletin en gelişmiş sanayi ve ticaret merkezidir. Kentin kuzeyinde, Imo Irmağı ile demiryolu hattı arasında yer alan sanayi bölgesi için gerekli enerji, 30 km uzunluğundaki bir boru hattıyla Imo Irmağı doğal gaz yataklarından sağlanır. Dokuma, ilaç, sabun, plastik eşya, çimento, ayakkabı ve kozmetik üretilir; ayrıca bir bira fabrikası ve damıtma tesisi vardır. Kentte bir fen ve edebiyat okulu, ortaöğretim kurumları, bir öğretmen okulu, birçok meslek ve ticaret enstitüsü bulunur. Devlet hastanesi ile buna bağlı hemşire okulu, ruh sağlığı kliniği, koruyucu sağlık hizmetleri okulu, Aba Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve özel hastaneleri vardır. Kent el sanatlarıyla da tanınır. Televizyon istasyonu ve yerel hükümet meclisinin merkezi de buradadır. Nüfus (1991 tah.) 263.800.

aba, bir tür yünlü kumaş ve giysi. Dövme yünden yapılan, genellikle devetüyü ya da siyah renkteki abadan maşlah, çakşır, kalçın, şalvar, potur, cepken, salta, yelek, cüppe, yağmurluk, mest ve terlik gibi çeşitli giysiler, heybe, hurç ve eyer örtüsü yapılır. Bu nedenle abacılık Anadolu'nun her ya-

Anadolu'da aba giymiş bir çoban
Anadolu Yayıncılık Arşivi

nında gelişmiş bir el sanatıdır. Abacıların, sık dokunmuş ve iyi kaliteli abayı işlemek zorunda oldukları, eski esnaf nizamnamelerinde belirtilir. Aba giysilerde eskiden Bulgaristan şayağı kullanılırken, sonraları Feshane abası denen kalınca bir kumaş kullanılmıştır. Abalar baldır uzunluğunda, bol kesimli, iki parmak yüksekliğinde dik yakalı olup cüppeye benzer, bazısının yakasında kürk bulunurdu. Şayaktan yapılan cüppe, kukuleta, maşlah ve dikişli libadeye de aba denirdi. Kısa salta (kolları açık ceket) Aydın abası, daha uzun biçimi Balıkesir abası, kalınca softan yapılanı Bağdat abası olarak anılırdı.

Osmanlı toplumunda bir zamanlar yoksulluk göstergesi sayıldığı ve daha çok dervişler, ilmiye sınıfının alt tabakasındakilerle medrese öğrencilerince giyildiği halde, 17. yüzyılda Sultan IV. Murad, zarif giyimiyle tanınan Abaza Mehmed Paşa'nın aba cepkenini beğenip kendine de bir tane yaptırınca, aba tüm kentte moda olmuştu. 19. yüzyılda da Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Sekban Ocağı'ndaki askerlerin dizliklerini ve topuzluklarını abadan yaptırmış, böylece abacılık İstanbul'daki çeşitli el sanatları arasında giderek önemli bir zanaat durumuna gelmişti.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde abacıların Kapalıçarşı'nın en ünlü esnafından olduğu yazılıdır. İstanbul'da 300 dükkânda usta ve çırak düzeyinde 700 kadar abacının çalıştığı belirtilir. Bu abacılar esnaf alaylarına büyük olasılıkla eski bedestenlilerle birlikte katılmıştır. 19. yüzyılda İstanbul abacıları Zindankuyu ile Odunkapısı arasında yerleşmişti. Bu bölgede bulunan Abacılar Caddesi de adını bu esnaftan almıştır.

aba güreşi, özellikle Hatay yöresinde yaygın olan geleneksel bir güreş türü. Güreşçiler özel olarak abadan yapılmış keçe yelek ile kısa don giyerler; bele kuşak sararlar. Judoya benzer yanları olan aba güreşinde ağırlık farkı gözetilmez ve yenişme ayakta olur. Her yıl nisan ayında Altınözü'nde yapılan geleneksel aba güreşi şenlikleri sürdürülüyorsa da, köy düğünlerinde düzenlenen ödüllü aba güreşi son yıllarda önemini yitirmiştir.

Abadan, İran'ın Kuzistan ilinde *(ostan)* kent. Basra Körfezinden 53 km uzakta, Şattü'l-Arap'taki aynı adlı adada yer alır. 8. yüzyılda Abbad adında bir ermiş tarafından kurulduğu sanılan Abadan, Abbasiler zamanında tuzu ve hasır dokumalarıyla tanınan zengin bir kıyı kasabasıydı. Zamanla Şattü'l-Arap ağzında biriken kum ve çamur, deltanın genişleyerek körfezin dolmasına yol açtı. Arap coğrafyacı İbn Battuta 14. yüzyılda ziyaret ettiği Abadan'ı, düz ve tuzlu bir arazide kurulmuş, genişçe bir köyden biraz daha büyük bir yerleşim merkezi olarak tanımlıyordu.

Uzun süre Osmanlılar ile İran arasında anlaşmazlık konusu olan Abadan 1847'de İran topraklarına katıldı. Anglo-Persian Oil Company'nin (İngiliz-İran Petrol Şirketi) 1909'da petrol boru hattına bağlı bir rafineri kurmasına değin köy olarak kaldı. (Şirketin İran'daki mal varlığı, 1951'de National Iranian Oil Company/İran Ulusal Petrol Şirketi adıyla millileştirildi.) 1913'te çalışmaya başlayan rafineri sayesinde kentin nüfusu hızla artarak 1956'da 220.000'i aştı. Abadan'ın ekonomisi petrol arıtım ve dağıtımına dayalıydı. Kuzeydeki kuyulardan çıkarılan petrol boru hattıyla Abadan'a pompalanıyordu. Ayrıca Tahran ve Şiraz'a da boru hattı döşenmişti.

Irak Eylül 1980'de başlayan Kuzistan'ı istilası sırasında Abadan'ı kuşattıysa da ele geçiremedi. Ama yoğun topçu ateşi ve hava bombardımanı sonucunda rafineri tahrip edildi ve kentin büyük bölümü yıkıma uğradı. Savaşın durduğu 1988'den sonra kentte petrol arıtımı daha küçük ölçekte yeniden başladı. Nüfus (1976) 296.081.

Abadan, Yavuz (d. 18 Nisan 1905, Kırım - ö. 30 Haziran 1967, Ankara), kamu hukuku alanındaki çalışmalarıyla tanınan hukukçu ve siyaset adamı. 1930'da İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1933'te Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne doçent oldu. 1943 ve 1946'da Eskişehir'den milletvekili seçildi. 1948'de Siyasal Bilgiler Okulu (sonradan Siyasal Bilgiler Fakültesi) müdürlüğüne getirildi. Bu arada Ankara Üniversitesi Hu-

kuk Fakültesi'nde hukuk tarihi dersleri de verdi. 1952'de Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanı oldu. Bu fakülteye bağlı Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu. 1963'te Milletlerarası Hukuk ve Toplum

Yavuz Abadan
Nermin Abadan-Unat'ın izniyle
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Felsefesi Derneği'nin başkan vekili oldu. 1965'te Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği yönetim kurulu üyeliğine seçildi. Abadan'ın inceleme niteliğinde çok sayıda makalesinin yanı sıra *Hukuk Başlangıcı ve Tarihi* (1942), *Hukuk Felsefesi Dersleri* (1954), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (1959; Bahri Savcı ile birlikte) gibi kitapları yayımlanmıştır.

Abadan-Unat, Nermin (d. 18 Eylül 1921, Viyana), toplumbilim alanındaki araştırmalarıyla tanınan siyaset bilimci. İzmirli tüccar Mustafa Süleymanoviç'in kızıdır. 1940'ta İzmir Kız Lisesi'ni, 1944'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1944-50 arasında *Ulus* gazetesinde çalıştı. 1952-53'te ABD'de Minnesota Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenim gördü. 1954'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF) asistan olarak göreve başladı. Aynı fakültede 1958'de doçentliğe, 1966'da profesörlüğe yükselerek Siyasal Davranış Kürsüsü'nü kurdu. 1970'lerde çeşitli kurumlarda idari ve akademik görevler alan Abadan-Unat, Berlin, Münih, New York City, Denver ve Georgetown üniversitelerinde konuk profesör oldu. Göçmen işçi konularında uzman danışman olarak çeşitli konferanslara katıldı. UNESCO Milli Komisyonu üyeliğinde bulundu. Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği (IPSA) başkan yardımcılığına seçildi (1967-70). 1978-84 arasında Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin başkanlığını yürüttü. 1980'de BM Dünya Kadın Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etti. Avrupa Konseyi Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu'nda başkan yardımcılığı yaptı (1978-84). 1978-80 arasında TBMM kontenjan senatörü oldu. 1981'de SBF'ye döndü. Emekli olduktan sonra İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

Fransızca, Almanca ve İngilizce 40'ı aşkın makalesi yayımlanan Abadan-Unat yabancı dillerde derlemeler de hazırlamıştır. Başlıca yapıtları *Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları* (1957), *Bürokrasi* (1959), *Social Change and Turkish Woman* (1961; Toplumsal Değişme ve Türk Kadını), *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları* (1964), *Anayasa Hukuku ve Siyaset Bilimi Açısından 1965 Genel Seçimlerinin Tahlili* (1966), *Göç ve Gelişme* (1976), *Türk Toplumunda Kadın* (1979), *Türk Dış Göçü 1960-84, Yorumlu Bibliyografya* (1986), *Woman in Developing World-Evidence from Turkey*'dir (1986; Gelişen Dünyada Kadın-Türkiye'den Örnekler).

abadana, eski İran'da önü sütunlu taht salonu. *Ayrıca bak.* hipostil.

abadi, ipekten yapılan, yarı mat, sarımtırak renkte değerli bir cins Hint kâğıdı. Hindistan'da Devletâbad kentinde yapıldığından bu adla anılır. Mürekkebi emdiği ve yazıyı net gösterdiği için hattatlarca yeğlenmiş, özellikle Kuran gibi önemli yazmalarda kullanılmıştır.

Abaelardus, Petrus, ABEILARDUS olarak da yazılır, Fransızca PIERRE ABÉLARD ya da ABAILARD (d. 1079, Nantes yakınlarında Le Pallet, Bretanya - ö. 21 Nisan 1142, Chalon-sur-Saône yakınlarında Saint Marcel Manastırı, Burgonya), tümeller sorununa getirdiği çözüm ve diyalektiği özgün kullanım biçimiyle tanınan Fransız ilahiyatçı ve felsefeci. Ayrıca şiirleri ve Héloïse ile yaşadığı aşk macerasıyla da ünlüdür.

Gençlik yılları. Abaelardus'un yaşamı üstüne oldukça geniş bilgi vardır. Bunun başlıca nedeni ünlü *Historia calamitatum* (*Bir Mutsuzluk Öyküsü*, 1988) adlı yapıtında kendi yaşamına geniş yer vermiş olmasıdır. Abaelardus, Loire'ın güneyinde, Bretanya'da bir şövalyenin oğlu olarak dünyaya geldi. Kendisine kalacak mirası ve askerlik mesleğini seçmesini isteyen ailesinin beklentisini bir yana iterek Fransa'da felsefe, özellikle de mantık öğrenimine yöneldi. Felsefede karşıt uçları temsil eden öğretmenleri Compiègne'li Roscelin ve Champeaux'lu Guillaume ile sert tartışmalara girişti. Roscelin, tümellerin birtakım sözcüklerden

Abaelardus ile Héloïse,
Jean de Meun'un minyatürü, 14.yy
Condé Müzesi, Chantilly, Fransa
Musée Condé, Chantilly, Fransa
Giraudon - Art Resource

ibaret olduğunu öne süren adcı (nominalist) düşünürlerdendi. Guillaume ise Paris'te, tümellerin gerçekten var olduğuna inanan bir tür Platoncu gerçekçiliği savunuyordu. Abaelardus kendi mantık yazılarında bağımsız bir dil felsefesini başarıyla geliştirdi. Sözcüklerin anlamlı bir biçimde nasıl kullanılabileceğini gösterirken, bir yandan da fiziğin alanına giren şey'lerin (*res*) doğruluğunu kanıtlamakta dilin tek başına yeterli olamayacağını vurguladı.

Abaelardus, gerek Paris, Melun, Corbeil ve başka yerlerde okuldan okula dolaşarak ders verdiği, gerekse gezimci okul adıyla bilinen Aristoteles mantığının savunucularından olduğu için tam bir gezimci düşünürdü. 1113 ya da 1114'te, zamanın en önemli din bilginlerinden Laonlu Anselme'den ilahiyat dersleri almak üzere kuzeye, Laon'a gitti. Anselme'in öğretisini yetersiz ve anlamsız bulan Abaelardus bir süre sonra Paris'e döndü. Halka açık dersler verdiği bu dönemde Chartres Katedrali rahiplerinden Fulbert'in yeğeni genç Héloïse'in de özel öğretmeni oldu. Abaelardus ve Héloïse birbirlerine âşık oldular. Astralabe adını verdikleri oğullarının doğumundan sonra da gizlice evlendiler. Héloïse amcasının gazabından kurtulmak için Paris dışındaki Argenteuil Manastırı'na sığındı. Fulbert'in kışkırtmaları sonucunda hadım edilen Abaelardus ise utanç içinde Paris yakınlarındaki Saint-Denis Manastırı'nda inzivaya çekildi ve Héloïse'i Argenteuil Manastırı'nda rahibe olarak kalmaya zorladı.

Keşişlik dönemi. Abaelardus, Saint-Denis'de ilahiyat okumaya ağırlık verdi ve manastırdaki keşişlerin yaşam biçimini durmadan eleştirdi. Kitabı Mukaddes'i ve Kilise Babaları olarak adlandırılan ilk dönem Hıristiyan yazarlarının yapıtlarını inceleyerek kilise öğretisindeki tutarsızlıkları sergileyen bir dizi alıntı derledi. Bunları, *Sic et non* (Evet ve Hayır) adlı derlemesinde topladı. Derlemenin önsözünde, bir mantıkçı ve dikkatli bir dil araştırmacısı olarak, görünürdeki anlam çelişkilerini uzlaştırmaya ve sözcüklerin yüzyıllar boyunca yüklendikleri değişik anlamları birbirinden ayırt etmeye yardım edecek temel kuralları belirtti. Gene o yıllarda *Theologia* (İlahiyat) adlı kitabının ilk metnini yazdı. Bu kitap 1121'de Soissons'da toplanan bir konsil tarafından heretiklikle suçlanarak yakıldı. Tanrı'nın ve Kutsal Üçleme'nin hikmetine ilişkin diyalektik çözümlemeleri yanlış bulan Abaelardus da bir süre Saint Médard Manastırı'nda gözetim altına alındı. Saint-Denis'e geri döndüğünde manastırın koruyucu azizi konusuna da *Sic et non*'daki yöntemiyle yaklaştı: Şehit edilen Galya havarisi Parisli Aziz Denis'in, Aziz Paulus'un Hıristiyanlaştırdığı Atinalı Denis ile (Areopagoscu Dionysios olarak da bilinir) aynı kişi olmadığını ileri sürdü. Saint-Denis Manastırı, geleneksel savlarına yöneltilen bu eleştiriyi krallığı küçük düşürücü olarak değerlendirdi. Abaelardus, Fransa kralının huzurunda yargılanmamak için manastırdan kaçtı ve Champagne kontu Theobald'in korumasına sığındı. Burada inzivaya çekilmeye çalıştıysa da, peşini bırakmayan öğrencilerinin zorlamasıyla yeniden felsefe derslerine başladı. Laik öğretimle keşişliği birleştirmesi öteki din adamlarının yoğun eleştirisine uğrayınca Hıristiyan âleminden tümüyle uzaklaşmayı düşündü. Ama 1125'te Bretanya'nın ücra Saint-Gildas-de-Rhuys Manastırı'nın başkeşişliğine seçilince bu görevi kabul etti. Bu manasturda cemaatle ilişkileri bozulan Abaelardus kendisine yapılan suikast girişimlerinden sonra Fransa'ya döndü.

Bu arada Héloïse, yeni bir rahibe kuruluşu olan Paraclete'nin başkanlığına getirilmişti. Abaelardus, bu yeni cemaatin başkeşişi oldu, kurallarını koydu ve rahibeliğin gerekçelerini belirtti. Bunları yaparken edebiyat çalışmalarının erdemi üzerinde durdu, kendi bestelediği ilahileri kitapçıklar biçiminde derleyerek dağıttı. 1130'ların başlarında da, Héloïse ile birlikte, birbirlerine yazdıkları aşk mektuplarını ve din konusundaki yazışmalarını derlediler.

Son yılları. Abaelardus yaklaşık 1135'te Paris dışındaki Mont-Sainte Geneviève'de ders vermeye gitti; büyük bir enerjiyle sürekli yazdı ve ünü giderek büyüdü. *Theologia*'ya yazdığı ek bölümlerde Kutsal Üçleme inancının kökenlerini inceledi. Ayrıca, antik dönem putperest filozoflarının erdemlerini ve Hıristiyan vahyinin birçok temel öğesini akıl yoluyla bulmuş olmalarını övgüyle andı. Gene bu dönemde yazdığı *Ethica* (Etik) ya da *Scito te ipsum* (Kendini Bil) adıyla bilinen kısa başyapıtında, günah kavramını çözümledi ve insan davranışlarının, Tanrı'nın gözünde insanı ne daha iyi, ne de daha kötü yapabileceğini, çünkü

davranışların kendi başına ne iyi ne de kötü olduğunu öne sürdü. Tanrı katında önemli olan niyetti; günah, davranışla değil, yalnızca insan aklının, yanlışlığını bildiği bir şeye rıza göstermesiyle işlenirdi. Abaelardus, *Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum* (Bir Filozof, Bir Yahudi ve Bir Hıristiyan Arasında Diyalog) ile, Aziz Paulus'un Romalılara mektubunu yorumlayan ve İsa'nın yaşamını açıklayan *Expositio in Epistolam ad Romanos* adlı kitapları da bu dönemde yazdı. Son kitabına göre İsa'nın yaşamının amacı insanların kendisini yalnızca örnek alma yoluyla sevmelerini telkin etmekti.

Abaelardus'un Mont-Sainte Geneviève'de verdiği dersler yoğun ilgi gördü. Öğrencileri arasında, İngiliz hümanist Salisbury'li John gibi geleceğin ünlü adları da bulunuyordu. Abaelardus, bu arada birçok kişinin de düşmanlığını kazandı; öbür öğretmenleri eleştiriyor ve geleneksel Hıristiyan öğretilerini açıkça sorguluyordu. Paris'te, büyük nüfuzu olan Saint-Victor Manastırı, Abaelardus'un öğretilerine yoğun eleştiriler yöneltirken, Paris dışında da eski hayranlarından Saint-Thierry'li Guillaume, o dönemde Hıristiyan Batı dünyasının belki de en etkili kişisi olan Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın desteğini sağlamıştı. Nitekim 1140'ta Sens'da toplanan bir konsilde Abaelardus kesin olarak suçlu görüldü ve bu karar Papa II. Innocentius tarafından kısa sürede onaylandı. Burgonya'daki büyük Cluny Manastırı'na çekilen Abaelardus, burada başkeşiş Muhterem Pierre'in aracılığıyla Clairvaux'lu Bernard ile barıştı ve öğretmenlikten çekildi. İyice yaşlanmış ve hastalıklı olarak Cluny'de tam bir keşiş yaşamı sürdürdü. Ölünce cenazesi Paraclete cemaatine gönderildi. Bugün mezarı, Paris'teki Père-Lachaise mezarlığında, Héloïse'inkinin yanındadır. Mezar yazıtında gelmiş geçmiş en büyük düşünür ve din bilginlerinden biri olarak kimi çağdaşlarını etkilediği belirtilir.

Abahay, hükümdarlık unvanları TIANCONG ve CHONGDE (d. 28 Kasım 1592 - ö. 21 Eylül 1643, Mançurya), 1636'da Mançurya'daki Mançu, Moğol ve Çinli halkın imparatoru olan ve Qing aile adını benimseyen Mançuryalı kabile önderi.

Abahay, büyük Mançu önderi Nurhachi'nin (1559-1626) sekizinci oğluydu. Nurhachi İç Asya'nın bozkır kabilelerine kendi halkının hâkimiyetini kabul ettirerek kabilesinin üyelerinden Çin tarzı bir bürokratik devlet örgütü kurmuştu. Abahay babasının ölümünden hemen sonra, rakip olarak gördüğü kardeşlerini ortadan kaldırarak kişisel yönetimini sağlamlaştırdı. Başarısı büyük ölçüde olağanüstü askeri önderlik yeteneklerinden kaynaklanıyordu. Ordularıyla İç Moğolistan ve Kore'ye girerek bu ülkeleri Mançulara bağlı devletler haline getirdi. Kore'den sağlanan para ve yiyecek ile Moğollardan sağlanan ek insan gücü ve atlarla Sekiz Sancak adıyla bilinen askeri örgütü kusursuzlaştırdı. Dört sefer düzenledikten sonra Kuzey Mançurya'nın Çin denetimindeki Amur bölgesini işgal etti ve üç kez Çin Seddi'ni aşarak Kuzey Çin içlerine akınlar düzenledi.

Mançuların hizmetine alınan Çinli esir sayısı arttıkça yönetimin örgütsel yapısı da Çin modeline giderek daha çok benzedi. Böylelikle bazı yetenekli Çinlilerin de yönetime katılmaları sağlanmış oldu. Çinli danışmanlarının öğüdüyle Abahay Jin olan hanedan adını Qing (Çincede "saf") olarak değiştirdi ve Çin'i fethe koyuldu. Amacına erişemeden öldüyse de, yönetimi sırasında Mançu egemenliğinin temelleri büyük ölçüde güçlenmişti. Ölümünden bir yıl sonra Mançular, Çin'de Ming hanedanının başkenti Pekin'i ele geçirdiler ve kısa bir süre sonra da ülkenin bütününe egemen oldular.

Abai, Yunanistan'da, Phokis'in kuzeydoğu ucunda antik kent. Lydia kralı Kroisos burada Apollon kâhinlerinden birine danışmıştır. Tapınak İÖ 480'de Persler tarafından yağmalanıp yakılmışsa da kâhinlere danışma geleneği sürdürülmüştür. Örneğin Leuktra Çarpışması (İÖ 371) öncesinde Thebai halkının tapınaktaki kâhine danıştığı bilinir. Kutsal Savaş (İÖ 355-346) sırasında bir kez daha yakılan tapınak, Romalı imparator Hadrianus tarafından kısmen restore edilmiştir. Kent surlarının ve akropolün kalıntıları günümüze ulaşmıştır.

Abaiang Atolü, APIA olarak da bilinir, eski adı CHARLOTTE ADASI. Büyük Okyanus'un ortabatısında, Kiribati'ye bağlı Gilbert Adalarında atol. Kuzey Gilbertler'de, toplam alanı 16 km² olan altı küçük adadan oluşur. Adaların ortasındaki 25 km'ye 8 km boyutlarındaki lagün, gemiler için elverişli bir sığınak oluşturur. 1788'de adaları keşfeden Avrupalı kaptan Thomas Gilbert, buraya "Charlotte" adlı gemisinin sahibine atfen, Matthew'nun Adası adını verdi; lagünü Charlotte Koyu, en büyük adacığı da Point Charlotte olarak adlandırdı. Sonradan yapılan yanlış belirlemeler yüzünden adalar Charlotte Adası adıyla tanındı. 1941-43 arasında Japonların işgal ettiği adalar, daha sonra ABD kuvvetlerinin Marshall Adalarına yaptığı saldırıda üs olarak kullanıldı. Yönetim merkezi ve en önemli köyü Taburao'dur. Kopra dışsatımı yapılır. Nüfus (1985) 4.386.

Abailard, Pierre *bak.* Abaelardus, Petrus

abak (matematikte) *bak.* abaküs

abak (mimarlıkta) *bak.* abakus

Abaka (d. 1243, Moğolistan - ö. 1 Nisan 1282, Hemedan, İran), İlhanlı hükümdarı (1265-82). İslama karşı Budacılığı savunmuş, bu yolda babası Hulagu'nun başlattığı mücadeleyi sürdürmüştür.

Abaka Budacı inançlarla yetiştirildi. Babasının Abbasilere ve Memlûklere açtığı savaşlara katıldı. Hulagu ölünce Şubat 1265'te Tebriz'de ilhan oldu. Müslümanlarla savaşmayı sürdürdü, Cengiz yasalarına ödünsüz bağlı kaldı. Sultan Baybars'ın yönetiminde en güçlü dönemini yaşayan Memlûklerin Ortadoğu ve Anadolu'daki etkisini azaltabilmek için çaba harcadı. Bu amaçla bir Bizans prensesi ile evlenerek bu devletin dostluğunu sağladı. Volga boylarındaki Müslüman Kıpçakların Memlûklerle güçbirliği yapmalarını engellemek için Kafkasya'yı işgal ederek Kür Irmağı boyunca setler yaptırdı. İngiltere, Fransa ve Papalığa elçiler gönderdi. 1277-81 arasında Suriye'ye ve Anadolu'ya üst üste seferler düzenledi. Anadolu'daki İlhanlı egemenliğini daha da güçlendirdi. Memlûkler karşısında başarısızlıklara uğrayınca İran'a çekildi. Doğu'da Çağataylarla yaptığı savaşlarda ise önemli başarılar elde etti.

Abaka, göçebe Moğolları tarıma alıştırmak için Fırat boylarında kanallar açtırarak yeni köyler kurdurdu. Öldüğünde Urmiye Gölündeki Şahu Adasına gömüldü. Yerine kardeşi Ahmed Tekûdar ilhan oldu.

abaka *(Musa textilis)*, MANİLAKENEVİRİ olarak da bilinir, muzgiller (*Musaceae*) familyasından bitki ve bu bitkinin lifi. Yaprak elyafı (*) grubu içinde ikinci önemli lif olan abaka lifi öbür yaprak liflerinin çoğundan farklı olarak yaprak saplarından *(petiol)* elde edilir. Manilakeneviri olarak da bilinmesine karşın abaka bitkisinin gerçek kenevirle ilgisi yoktur.

Anayurdu Filipinler olan bu bitki 19. yüzyılda halat lifi yapımında önem kazandı. 1925'te Hollandalılar Sumatra'da dikimine başladılar, ayrıca ABD Tarım Bakanlığı da Orta Amerika'da dikim alanları açtı. 1930'da İngiliz Kuzey Borneosu'nda (bugün Malezya'nın bir bölümü olan Sabah) küçük çapta ticari üretime geçildi. II. Dünya Savaşı sırasında Müttefikler Filipin abakasını elde edemeyince Amerikan üretimi büyük ölçüde arttı.

Muz *(Musa sapientum)* bitkisiyle aynı cinsten olan abakanın rizom benzeri köklerinden dairesel bir küme oluşturan 25 kadar etli ve lifsiz sap çıkar. Her sap yaklaşık 5 cm çapındadır ve 15-25 yaprak taşır. Yaprak sapları üst üste binerek bu sapları kaplar ve 30-40 cm çapında otsu, yalancı bir gövde oluşturur. Yapraklar ince uzun, sivri uçlu, boyu 1-2,5 m, eni en geniş yerinde 20-30 cm ve üst yüzeyi parlak yeşil, alt yüzeyi sarıyeşil renklidir.

İlk yaprak sapları sapın dibinden, öbürleri sapın giderek daha yüksek noktalarından çıkar ve yaşlı yaprakları dışta, genç yaprakları içte yer almak üzere bitki 5-8 m yüksekliğe erişir. Yaprak saplarının konumu kendisinin ve verdiği lifin rengini belirler; dış tabakalar koyu, iç tabakalar açık renktedir. Bitkinin tabakalaşan yaprak saplarının gelişimi tümüyle tamamlandığı zaman tepesinden büyük bir çiçek salkımı çıkar. Yenmeyen muz biçimindeki meyveler 2-2,5 cm çapında, 8 cm boyunda, yeşil kabuklu, beyaz etli ve iri, siyah tohumludur.

Bu bitkilerin en iyi yetiştiği yerler 450 m'nin altındaki yüksekliklerde iyi sulanan, zengin, gevşek ve güçlü topraklardır. Uygun sıcaklık ortalama 27°-29° C'dir ve 21° C'nin altına düşmemesi gerekir. Yıllık yağış miktarı ortalama 250-280 cm olmalı ve yağışlar bütün bir yıla düzenli olarak dağılmalıdır. Yüzeye yakın kökleri nedeniyle kolay devrildikleri için dikildikleri yerler kuvvetli rüzgârlara açık olmamalıdır. Üretim temel olarak bitkinin kökünden alınan parçaların, genellikle yağmur mevsiminin başında 2,5-3 m aralıkla dikilmesiyle yapılır. Dikimden sonra 18-24 ay içinde her bitki kümesinden iki ya da üç bitki sapı hasata hazır hale gelir ve bundan sonra dört ilâ altı aylık aralarla iki ilâ dört sap kesilebilir. Saplar, genellikle çiçeklenme zamanında ve dibe yakın olarak kesilir. Bitki büyüdükçe yaprak sapı büyüklüğü ve sayısı artarak, altıncı yılda maksimuma erişir ve sekizinci yılda yaşlanmaya başlar. Bitkiler genellikle onuncu yıl içinde sökülür, yerine yenileri dikilir.

Filipinler'de lifler genellikle yaprak saplarındaki lif şeritlerinin uçlarının açığa çıkarılıp dışarı çekilmesiyle elde edilir. Daha sonra lifler, güneşte kurutulan lif şeritlerinden etli bölümün elle ya da makinede sıyrılması işlemiyle temizlenir. Orta Amerika'da yaygın olarak uygulanan makineyle sıyırma işleminde ise saplar 60-180 cm uzunlukta kesilir, makineyle ezilir, sıyrılır ve elde edilen lifler mekanik olarak kurutulur.

İpliklerin yaprak sapı büyüklüğüne ve uygulanan sıyırma işlemi yöntemine bağlı olarak değişen uzunlukları ortalama 90-270 cm'dir. Bitkinin çeşidine ve sapın konumuna göre parlak lifin rengi beyaz, kahverengi, kızıl, mor ya da siyah olabilir ve en sağlam lifler dış tabakalardan elde edilir.

Sağlamlığı, esnekliği, suda batmaması ve tuzlu sudan etkilenmemesi gibi özellikleri nedeniyle değerli olan abaka lifinin kullanıldığı başlıca yerler gemi pulumar ve halatla-

rı, olta ipleri, kaldırma ve güç iletim halatları, sondaj halatları ve balık ağlarıdır. Ayrıca abaka kilim, kâğıt, bardak ve tabak altı yapımında kullanılır. İç tabakaların liflerinden ise, eğirme işlemi yapılmadan hafif ve sağlam dokumalarda, özellikle de yerel giysi, şapka ve ayakkabı yapımında yararlanılır.

Abakan, eski adı (1931'e değin) UST-ABAKANSKOYE, Rusya Federasyonu'nun güneyindeki Hakas özerk yönetim biriminin (*oblast*) merkezi olan kent. Abakan Irmağının sol yakasında, ırmağın Yenisey ile birleştiği yerin yakınındadır. 1960'ta açılan Güney Sibirya Demiryolunun başlangıç noktasıdır. Kent bu yolla Novokuznetsk'e, oradan da Barnaul, Akmolinsk ve Magnitogorsk'a bağlanır. Metal işleme, ayakkabı ve gıda sanayilerinin yanı sıra kent yakınlarında kömür ve demir yatakları işletilir. Yenisey üzerine bir baraj ve hidroelektrik santrali inşa edilerek kentin geniş bir endüstri bölgesinin merkezi haline getirilmesi planlanmıştır. Nüfus (1989 tah.) 154.000.

Abakanlar *bak.* Hakaslar

abakus, sütun başlığının üstünde ve yatay taşıyıcı baştaban'ın (arşitrav) altında bulunan, dört ya da daha çok köşeli, geniş, dışa taşan tabla biçiminde mimari öğe. Mimari öğelerin daha çok işlevleriyle var olduğu

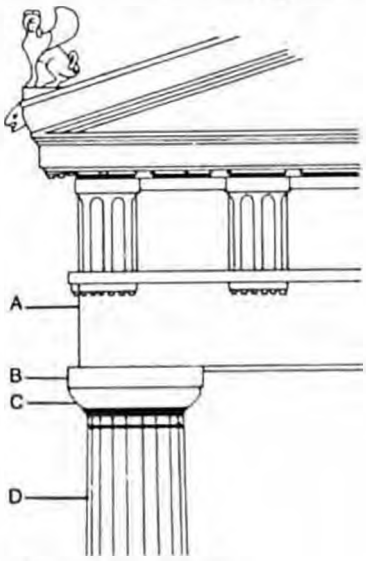

Dor düzeninde abakus
A-Baştaban
B-Abakus
C-Sütun başlığı
D-Sütun gövdesi
Ana Yayıncılık Arşivi

Dor düzeninde kare abakuslar, daire planlı, yastık biçimli yalın sütun başlıklarına oturur. İon düzeninin belirleyici niteliği kolon başlıklarındaki kıvrımlar olduğundan abakuslar incelip küçülerek dikkat çekmeyen birer öğe durumuna gelmiştir. Korent düzeninde ise abakusların, başlıktaki akant yapraklarının kıvrımlarıyla bütünleştiği görülür.

abaküs, ABAK ya da ÇÖRKÜ olarak da bilinir, çağdaş hesap makinelerinin ve bilgisayarların atası sayılan hesap aygıtı. Büyük bir olasılıkla Babillilerin buluşu olan abaküs, yüzyıllar boyunca ticarette büyük önem taşımıştır.

Sözcük, Sami dil grubuna ait dillerin birinden, bir olasılıkla İbranice "toz silmek" anlamına gelen *ibek* (ya da "toz" anlamına gelen *abak*) sözcüğünden türemiş, daha sonra Yunancadaki *abakos* biçimini almıştır. Üstüne yazı yazmak amacıyla kullanılan kum ("toz") yüzey, sonradan üzerinde satırların yer aldığı ve bu satırlarda her birinin konumu birler, onlar, yüzler gibi sayısal bir değeri gösteren taşların bulunduğu bir levhaya dönüşmüş olabilir. Romalıların kul-

Çin abaküsü, xuanban ("hesap tablosu")
"British Crown Copyright" Science Museum, Londra

landığı abaküste, taşların istenen sıralar üstünde kaydırılmasına yarayan oluklar vardı. Bugün de kullanılan yaygın bir biçiminde ise sayısal değerleri tellere dizili boncuklar gösterir.

Resimde görülen Çin abaküsünde, enlemesine bir çubukla ortadan ikiye ayrılmış olan çerçevenin üst bölümündeki iki boncuktan her biri 5 birimi, alt bölümdeki beş boncuktan her biri ise 1 birimi simgeler. Toplama yapmak için, gerekli boncuklar ayırma çubuğuna doğru kaydırılır. Resimdeki çubukta gösterilen sayı 7.230.189'dur.

Genellikle geniş bir hesap tahtası biçiminde olan abaküs, ortaçağ boyunca Avrupa ve Arap dünyasında olduğu kadar Asya'da da yaygın bir biçimde kullanılmış, Japonya'ya ise ancak 16. yüzyılda girmiştir. Zamanla yerini basamak ve sıfır değerleri olan Hindu-Arap rakamlarının kullanılmasına bırakmakla birlikte, 17. yüzyıla değin Avrupa'da kullanılan abaküs Ortadoğu ve Japonya'da varlığını bugün bile sürdürmektedir. Abaküs kullanmakta uzmanlaşmış bir kişi günümüzün mekanik hesap makineleriyle rahatça yarışabilir.

Abalıoğlu, Nadir Nadi *bak.* Nadir Nadi

Abalıoğlu, Yunus Nadi (d. 1880, Fethiye - ö. 28 Haziran 1945, Cenevre), gazeteci ve yazar. *Cumhuriyet* gazetesini kurmuş ve ölümüne değin bu gazetenin başyazılarını yazmıştır.

Eşraftan Abalızade Hacı Efendi'nin oğlu olan Yunus Nadi Fethiye'de doğdu. Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) ve Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Gazeteciliğe öğrencilik yıllarında *Malumat* gazetesinde yayımlanan yazılarıyla başladı. 1901'de II. Abdülhamid yönetimine karşı gizli dernek kurduğu gerekçesiyle 3 yıl kalebentliğe mahkûm edilerek Midilli Adasına gönderildi. Cezasını tamamladıktan sonra Fethiye'ye döndü. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a gitderek İttihat ve Terakki Fırkası'na katıldı. Bir süre *İkdam* gazetesinde çalıştıktan sonra 1909'da Ebüzziya Tevfik yönetiminde yeniden yayımlanmaya başlayan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. Şubat 1910'dan başlayarak, Selanik'te çıkmakta olan İttihat ve Terakki'nin yayın organı *Rumeli* gazetesinde yaklaşık bir yıl başyazar olarak çalıştı. Daha sonra Aydın mebusu olarak Heyet-i Mebusan'a girdi. Bu dönemde yeniden çalıştığı *Tasvir-i Efkâr*'da yazı işleri müdürlüğü ve başyazarlık yaptı.

Yunus Nadi Abalıoğlu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

1918'de İstanbul'da kendi gazetesi *Yeni Gün*'ü(*) yayımlamaya başlayan Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı'nı desteklediği için kapatılan gazetesini Ankara'ya taşıdı ve *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla yayımlamayı sürdürdü. Kasım 1918'de Teceddüd Fırkası'nın(*) kurucuları arasında yer aldı. 1920'de I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) İzmir milletvekili olarak girdi. 1923'te Menteşe (Muğla) milletvekili oldu; 1927, 1931, 1935 ve 1939'da dört kez daha Muğla milletvekili seçildi. 7 Mayıs 1924'te Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü gazetelerinden biri olan *Cumhuriyet*(*) gazetesini kurdu ve başyazılarını yazdı. Bu gazete devletin resmi ideolojisini savunan bir yayın politikası izledi. II. Dünya Savaşı'nda Almanya yanlısı bir tutum benimsedi. Yunus Nadi ayrıca Cumhuriyet devrimlerini tanıtmak amacıyla 1925'te Fransızca *La République*'i çıkarmaya başladı; bu gazetenin yayımı 1952'ye değin sürdü. Yunus Nadi Abalıoğlu'nun Milli Mücadele dönemi anıları 1955'te *Ankara'nın İlk Günleri, Birinci Büyük Millet Meclisi, Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhanet, Ali Galip Hadisesi, Mustafa Kemal Paşa Samsun'da* adlarıyla beş kitap halinde yayımlandı, 1978'de *Kurtuluş Savaşı Anıları* adıyla yeniden basıldı. *Cumhuriyet* gazetesi Yunus Nadi adına 1946'dan bu yana her yıl "Yunus Nadi Armağanı Yarışması" düzenlemektedir.

Abana, Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 33 km² olan Abana ilçesi doğuda Çatalzeytin, güney ve batıda Bozkurt ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir. Küre Dağlarının eteklerinde yer alan ilçe topraklarının kuzey kesiminde dar bir kıyı şeridi uzanır.

Kuzey Anadolu'daki eski yerleşim yerlerinden biri olduğu bilinmekle birlikte, Abana'nın yerel tarihine ilişkin fazla bilgi yoktur. Osmanlı döneminde Kastamonu iline bağlı bir kadılıktı. Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Alâm*'ın 1889'da yayımlanan birinci cildinde Abana'nın Sinop'un İstefan (Ayancık) kazasına bağlı bir nahiye olduğunu, 1896'da yayımlanan beşinci cildinde ise İnebolu'ya bağlı bir nahiye olduğunu yazar. Abana 1945'te ilçe merkezi yapıldı, 1953'te ise ilçe merkezi Bozkurt'a taşındı. 1968'de yapılan bir düzenlemeyle Abana ve Bozkurt ayrı birer ilçe merkezi oldu.

İlçe ekonomisi tahıl üretimi, bağcılık, meyvecilik ve hayvancılığa dayanır. Tarımsal üretimin dışında, kasaba halkının gelir kaynakları arasında küçük ölçekli orman ürünleri imalatı sayılabilir. 1970'lerin sonunda kasabada Kastamonu'nun en büyük sanayi kuruluşlarından biri olan Abana Elektromekanik Sanayi ve Ticaret AŞ kuruldu. Abana aynı zamanda doğal plajları ile ünlü turistik bir sayfiye yeridir.

Abadan Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 3.914; kasaba, 2.837.

Abancay, Güney Peru'da, Abancay ilinin ve Apurimac yönetim bölgesinin merkezi. Marino Irmağının doğu yakasında, denizden 2.377 m yükseklikte, çevresi dağlık soğuk, kurak bir havzada yer alır. Kentin adı Keçuva yerlilerinin dilinde beyaz zambağa benzeyen, yabani bir çiçeği betimleyen *amankay* sözcüğünden gelir. Kuruluş tarihi kesin değilse de kentin sömürge döneminde (1533-1821) önde gelen ticaret merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Siyasal, dinsel ve ticari öneminin yanı sıra, Apurimac'ın büyük bir kesiminin tarım ve endüstri merkezidir. Şeker üretimi, içki ve rom yapımı, bakır madenciliği ile ipekçilik önemlidir.

Lima'nın 480 km kadar güneydoğusunda yer alan Abancay'ın dış dünyayla ilişkisi oldukça azdır; karayollarıyla Andlar'daki Ayacucho ve Cuzco kentlerine, Nazca'da Pan-Amerikan Karayolu'na bağlanır. Nüfus (1987 tah.) kent, 26.000.

abanık kemer, iki ayağından biri kısa olduğundan üzengi taşları aynı düzeyde bulunmayan kemer. *Ayrıca bak.* kemer.

abani, AGABANİ ya da AK BANU olarak da bilinir, sarıya çalan beyaz üzerine açık ya da koyu sarı ipekle işlenmiş bez. Sarık, bohça, perde, kundak, yorgan yüzü yapımında kullanılan abani, ayrıca kadın giysileri ve erkek mintanlarında da kullanılır. En değerlileri başta Hindistan olmak üzere Bağdat, Halep, İstanbul ve Bursa'da dokunmuştur. Osmanlılarda tüccar ve orta sınıf, ulema sınıfından ayırdedilmek için başlarına abani sarık sarardı. Bazı kaynaklarda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine ulemadan bazılarının, dairelerdeki ağalara, kavuk giymek yerine başlarına şal sarmalarını emrettiği, ancak sonradan şal yerine abani ve ahmediye gibi kumaşlardan yapılan başlıkların kullanıldığı belirtilir.

abanoz, abanozgiller (*Ebenaceae*) familyasının *Diospyros* cinsinden, yaygın olarak tropikal ormanlarda bulunan birçok ağaç türünün odunu. İyi abanoz çok ağırdır, siyaha yakın renktedir ve yalnızca ağacın orta bölümünden elde edilir. Rengi, dayanıklılığı, sertliği ve iyi cila tutma özelliği nedeniyle abanoz, marangozluk ve kakma işlerinde, piyanoların siyah tuşlarının ve bıçak saplarının yapımında, torna işlerinde kullanılır. Eski Hint kralları abanozdan asalar ve simgeler ve abanozun zehire karşı koruyucu etkisi olduğuna inandıkları için de içki kapları yaptırırlardı. Herodotos, Etiyopyalıların üç yılda bir 200 abanoz kütüğünü vergi olarak İran'a yolladıklarını anlatır.

En iyi Hint ve Seylan abanozu, Sri Lanka'da (Seylan) Trincomalee'nin batısındaki düzlüklerde bolca yetişen *Diospyros ebenum*'dan elde edilir. Ağaç, geniş gövdesi ve simsiyah rengiyle tanınır; kabuğunun kömürleşmiş gibi görünmesine karşın, altındaki odun ağacın orta yerine kadar beyazdır. Ağacın asıl kullanılan koyu renkli orta bölümünden ise 30-100 cm çapında kütükler elde edilir. Doğu Hint abanozlarının çoğunu *D. melanoxylon* türü verir. Hindistan'daki *D. montana*'nın abanozu ise sarımsı-gri renkli, yumuşak ama dayanıklı bir odundur. *D. quaesita* ağacından Sri Lanka'da Calamander olarak bilinen bir odun elde edilir. Bu odun damarlarının sıklığı, yüksek sertlik derecesi, sarıya çalan kestane rengi, siyah benekleri ve çizgileri nedeniyle kaplama ve mobilya yapımında kullanılan çok değerli bir malzemedir. Anayurdu Angola olan ve Gabon, Lagos, Calabar ve Nijerya abanozu olarak da bilinen, siyah abanoz *(D. dendo)* simsiyah ve sert odunu nedeniyle değerli bir kereste ağacıdır. Jamaika ya da Amerikan abanozu ve ticarette kullanılan yeşil abanoz baklagiller (*Leguminosae*) familyasından bir ağaç ya da ağaççık olan *brya ebenus*'dan elde edilir. Bunun odunu parlak koyu kahverengi, sudan daha ağır, çok sert ve cilalanmaya çok elverişlidir.

Abant Gölü, Türkiye'nin kuzeybatı kesiminde, Bolu il sınırları içinde göl. Bolu kentinin 32 km kadar güneybatısında deniz yüzeyinden 1.328 m yüksekte olup yüzölçümü 1,28 km², en derin yeri ise 18 m'dir. Bolu Ovasının güneybatı ucuna kadar uzanan Abant Suyu vadisinin kaynak bölümüne çok yakın bir yerde, heyelan sonucu oluşmuş bir set gölüdür. Gölün ayağı, kuzeydoğu ucunda Abant Suyu adı ile çıkar ve Filyos Çayının kollarından biri olan Bolu Suyunu oluşturur. Gölü çevreleyen ve yükseklikleri 1.800 m'ye ulaşan dağlar birçok küçük akarsuyun açtığı vadilerle yarılmıştır. Sularını Abant Gölüne boşaltan bu küçük akarsuların en önemlisi Beşpoyraz Deresidir.

Kış şartlarının şiddetine göre yılın 2-3 ayında gölün bir bölümü ya da bütünü donar. Çevresinde çam, kayın, gürgen gibi karışık ormanlar, zengin bir bitki örtüsü

Abant Gölü
Dialek

vardır. Gölün kuzeybatı kesiminde oldukça geniş bir alan kaplayan turbalık bulunur. Bu yarı-bataklık hızla genişleyerek zamanla gölün daralmasına neden olmuştur. Gölün doğu ve güneyinde de küçük ölçüde turbalık alanlar vardır. Biyolojik erozyon olarak tanımlanan bu olay nedeniyle göl bütünüyle dolma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Küçük olmasına karşın Abant Gölü güzel manzarası, özellikle kıyılarını çevreleyen çam ormanları ile yurt çapında adını duyurmuştur. Doğal güzelliklerini değerlendirmek üzere göl kıyısında moteller, dinlenme evleri ve halka açık piknik yerleri yapılmıştır. İstanbul-Ankara E-5 karayoluna 25 km'lik asfalt bir yolla bağlı olan göle yılın hemen her ayında kolayca ulaşmak mümkündür.

Abaoji, Wade-Giles yazımında A-PAO-CHI, ölümünden sonraki hanedan adı LIAO TAI ZU (ö. 926, Çin), Çin'in kuzeybatı sınırına yerleşen ve Moğolca konuşan göçebe Hitan kabilelerinin önderi.

Hitanların büyük hanlığına üç yıl için seçilen Abaoji, süresinin sonunda görevden ayrılmayarak kendisini Hitan halkının kralı ilan etti. 907'de Çin'de Tang yönetiminin çökmesinden sonra ise imparator oldu. 916'ya gelindiğinde Çin tarzı bir hanedan kurmuş ve oğlunu veliaht yapmıştı. Abaoji, taraftarlarını örgütleyerek *ordo* denilen savaş birimleri kurdu; 12 *ordo*'dan bir idari birim oluşturdu.

Geç Jin hanedanının (936-947) kurucusuna 926'da Kuzey Çin'in fethi için sağladığı yardım karşılığı Abaoji'ye, Çin Seddi içinde bir bölge olan ve şimdiki Pekin'i içine alan Hebei eyaletinin kuzeybatı köşesi verildi. Abaoji'nin ölümünden sonra Hitanlar Çin göreneklerini daha çok benimsediler; 947'de Liao hanedanını (947-1125) kurdular ve ölümünden sonra Tai Zu (Ulu Ata) diye adlandırdıkları Abaoji'yi bu hanedanın kurucusu kabul ettiler.

abartı *bak.* mübalağa sanatı

Abasıyanık, Sait Faik, asıl adı MEHMET SAİT (d. 23 Kasım 1906, Adapazarı - ö. 11 Mayıs 1954, İstanbul), Türk öykü yazarı. Olayı temel alan geleneksel öykü kalıplarını

Sait Faik Abasıyanık
İhsan Arakon

kırarak bu alanda yeni yollar açmış, şiirsel anlatımı, gerçeği çeşitli durumlarıyla görünür kılan gözlem ve izlenimleriyle çağdaşlarını ve sonraki kuşakları etkilemiştir.

İlköğrenimini Adapazarı Rehber-i Terakki Mektebi'nde yaptı. İki yıl Adapazarı İdadisi'nde okudu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ailesi İstanbul'a yerleşince, İstanbul Sultanisi'ne (bugün İstanbul Lisesi) girdi. Onuncu sınıfta, Arapça öğretmenine yapılan bir şaka yüzünden öğrencilerin dağıtılması üzerine, ortaöğrenimini Bursa Erkek Lisesi'nde tamamladı (1928). Bir süre İstanbul Darülfünunu (bugün İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'ne devam ettikten sonra, babasının isteği üzerine, iktisat öğrenimi için Lozan'a gitti (1931). Bu kentte ancak on beş gün kalabildi. Fransa'ya geçti; kendisine entelektüel havası ve doğal güzellikleriyle çekici gelen Grenoble'da üç yıl kaldı. Vaktini daha çok gezip görmekle geçiren Sait Faik, yükseköğrenimini yarım bırakarak 1933'te İstanbul'a döndü. Kısa bir süre Halıcıoğlu Ermeni Yetim Mektebi'nde Türkçe öğretmenliği yaptı. Babasının desteğiyle girişiği ticaret işini de sürdüremedi. Daha sonra belirli bir işle uğraşamayan Sait Faik geçimini babasından kalan mirasla sağladı. 1944'te siroz hastalığına yakalandı; bu rahatsızlığı uzun yıllar sürdü.

Sait Faik, çağdaş edebiyata katkılarından dolayı ABD'deki Uluslararası Mark Twain Derneği'nin onur üyeliğine seçildi (1953). Ölümünden sonra 1955'te annesi tarafından adına bir öykü ödülü (Sait Faik Hikâye Armağanı) kondu. 1964'te de Burgaz adasındaki evi müzeye dönüştürüldü.

İstanbul Sultanisi'nde öğrenciyken (1925-28) şiirler yazan Sait Faik "İpekli Mendil", "Zemberek" adlı öykülerini de Bursa'da öğrenciliği sırasında kaleme aldı. İlk öyküsü "Uçurtmalar" (9 Aralık 1929) *Milliyet* gaze-

tesinin sanat sayfasında yayımlandı. 1934-40 arasında *Varlık*, *Ağaç*, *Servetifünun-Uyanış*, *Ses*, *Yeni Ses*, *Yaprak*, *Yenilik* gibi dergilerde yayımladığı öykülerle tanınmaya başladı ve yeni Türk öyküsünün ve düzyazısının kurucularından biri olarak kendini kabul ettirdi.

Sait Faik kendisine kısa sürede ün sağlayan ilk ürünlerini ortaya koyduğu sırada Türk öyküsü birkaç yönseme içindeydi: Ömer Seyfeddin'in henüz geçerliğini yitirmemiş, etkili olaya, ortak üsluba dayanan "millî hikâyecilik" anlayışı, Refik Halid Karay'dan F. Celalettin'e uzanan çizgideki gülmece ağırlıklı fıkra-öyküler; Sadri Ertem'le, özellikle de Sabahattin Ali ile yerine oturan gerçekçi yönelim; Memduh Şevket Esendal'daki içten ve yalın anlatım. Gerçekçi, toplumcu tavrın daha çok öne geldiği bu ortamda, Sait Faik de ilk öykülerinde gözlemci bir yazar olarak belirdi. Ama kısa sürede öyküyü olaydan sıyırmaya yöneldi. Bu yönelişinde onun, gerçeği ya da durumu bir anlatıcıdan, kendi "ben"inden geçirme eğiliminin de büyük payı vardır. Aynı eğilim Sait Faik öyküsüne doğal bir öznelleşme süreci hazırlamıştır. O "ben" evrensel bir insanlık duygusunun odağı olduğu için Sait Faik, insanlığın tüm çelişkilerini, bunalımlarını öyküsünün temeline yerleştirmiş olur. Dülgerbalığının can çekişmesi de, doğadan gelen "Hişt, hişt!" çağrıları da aynı insanlık duygusuna bağlanabilir. Sait Faik'e göre her şey "bir insanı sevmekle" başlar. İlk dönem ürünleri *Semaver* (1936) ve *Sarnıç*'ta (1939) Adapazarı'ndaki çocukluk ve ilk gençlik yıllarının anıları, İstanbul, Bursa izlenimleri öne çıkar. Giderek artan bir şiirsellikle dolu *Lüzumsuz Adam* (1948), *Mahalle Kahvesi* (1950), *Havada Bulut* (1951) gibi sonraki yapıtlarında balıkçı, esnaf, işsiz gibi ezilen insanlara, toplum dışı kişilere yönelir. Sait Faik insan gerçeğini kavramaya çalışırken hemen her zaman kendini temel aldığından, öyküdeki durum bir özeleştiri süzgecinden de geçirilmiş olur. Yazar, anlattığı durumun sorumluluğunu da yüklenir gibidir. *Kumpanya*'daki (1951) gezgin tiyatro topluluğu, cambazhane, emekli miralay, Galata, Samatya, Yedikule'de deri işçileri, içkievleri, sabahçı kahveleri, çıracılar, garsonlar hep aynı duyguyla ele alınır. *Havuz Başı*'nda (1952) şiirsellik doruğa ulaşır. Dil, çok kez, dilbilgisinden kurtulur.

Son Kuşlar'da (1952) Sait Faik'in bir çeşit düşkırıklığına uğradığı sezilir. Toplumsal düzenin çirkinlikleri, sahtelikleri, adaletsizlikleri karşısında direnen insanın yalnızlığını ayrımsamıştır. Bu kitaptaki "Kırlangıç Yuvasındaki Kadın" öyküsünde gerçeküstücü bir plana kayar, düşle gerçek iç içe geçer. *Alemdağ'da Var Bir Yılan*'da (1954) ve *Az Şekerli*'de (ös 1954) Sait Faik'in daha da kuramsar olduğu görülür. *Alemdağ'da Var Bir Yılan*'da konu ve olay akışı iyice ortadan kaldırılmıştır; öyküleme, ruhsal değişiklik yoluyla gerçekleştirilir; gerçeküstücü öğeler kullanılarak kişinin yalnızlığı ve bunun yarattığı acılar, bunalımlar işlenir.

Bir İstanbul öykücüsü olan Sait Faik'in bu niteliği yazdığı iki romanda da değişmez. *Medar-ı Maişet Motoru* (1944; ikinci baskısı 1952'de *Birtakım İnsanlar* adıyla; 1965'te "Bütün Eserleri" arasında yeniden ilk adıyla) yan yana getirilmiş üç ayrı öykü olarak da değerlendirilmiştir. *Kayıp Aranıyor* (1953) düşkırıklığının ve uyarlanamamanın romanıdır. Konusu, aristokrat ve varlıklı sayılabilecek bir aile ortamında yetişmiş genç bir kadının mutluluk arayışıdır. Kişisel mutluluk özlemiyle yerleşik ahlak kurallarının çelişkisi ele alınır.

Sait Faik, *Şimdi Sevişme Vakti* (1953) başlığı altında topladığı şiirlerinde, öykülerindeki temaları daha yoğun biçimde yeniden ele aldı. 1940'ların sonlarındaki şiir değerlerini yansıtan bu ürünler ilgiyle karşılandı.

Sait Faik öyküyü, roman ve şiirlerinde yaşamın ve güzelliklerin hakkını vermek için yazdı. Sürekli teması yaşama sevincidir. Kişileri, sıradan insan ya da "küçük adam" diye adlandırılan işsiz, hamal, balıkçı, sokak kadını, kimsesiz çocuklar, emekçiler ve küçük burjuvalardır. Sait Faik'in özgün yanı bu insanlarda evrensel insanı yakalayabilmesidir. Tek ölçüt olarak insanı öne getirir. Kitleler içinden gizli dramlar çekip çıkarır. Yoksulun, ezilmişin yanında yer alır. Çalışkan, dürüst insanlar onu kentlere bağlar; adaletsizlikler ise kırlara, adalara sürükler. Yapıtlarına dünyayı, insanı, bireyi anlama hırsı sinmiştir. Doğa güzellikleri karşısında başı döner. Toplumsal sorun ise onu birey planında bir hayıflanma duygusuna sürükler. Böyle anlarda çok karamsar tablolar çizer. Toplum çelişkileri karşısında öfke, kaçış, yenilgi duygularına kapılır. Gene de sanatçının bir ödevi olduğu kanısındadır: "Kendi yurdunda işsizlikle, dilencilikle, haksızlıkla, istismarcılıkla mücadele."

Sait Faik'in 41 öyküsü Sabri Esat Siyavuşgil tarafından Fransızcaya çevrildi: *Un Point sur la Carte* adıyla Millî Eğitim Bakanlığı'nca Hollanda'da yayımlandı (1962).

ÖBÜR YAPITLARI: *Şahmerdan* (1940), *Tüneldeki Çocuk* (1955), *Mahkeme Kapısı* (1956, 1942'de *Haber* gazetesinin adliye muhabiri olarak çalıştığı bir ay boyunca yaptığı röportajlar), *Balıkçının Ölümü - Yaşasın Edebiyat* (1977, der. M. Uyguner), *Açık Hava Oteli-Konuşmalar-Mektuplar* (1980, der. M. Uyguner), *Müthiş Bir Tren* (1981, der. M. Uyguner).

Abate, Niccolò dell' *bak.* Abbate, Niccolò dell'

Abauzit, Firmin (d. 11 Kasım 1679, Uzès, Fransa - ö. 20 Mart 1767, Cenevre), Yeni Ahit'in güncelleştirilmiş bir Fransızca çevirisine katkısı ve başka dinsel yazıları ile tanınan ilahiyatçı.

17. yüzyılda Fransa'da dinsel baskının artması üzerine annesi Abauzit'in İsviçre'ye kaçmasını sağladı. Abauzit yaşlılığında çok

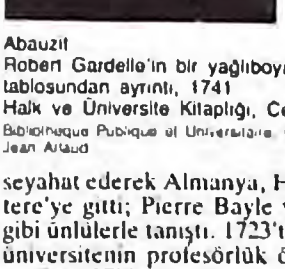

Abauzit
Robert Gardelle'in bir yağlıboya tablosundan ayrıntı, 1741
Halk ve Üniversite Kitaplığı, Cenevre
Bibliothèque Publique et Universitaire, Genève
Jean Arlaud

seyahat ederek Almanya, Hollanda ve İngiltere'ye gitti; Pierre Bayle ve Isaac Newton gibi ünlülerle tanıştı. 1723'te Cenevre'de bir üniversitenin profesörlük önerisini geri çevirdi. 1727'de aynı yerde kütüphaneci olarak çalışmayı kabul etti. Aynı yıl İsviçre vatandaşlığına alındı. "Apocalypse" (Kıyamet) adlı makalesi, Fransız düşünür ve yazarı Diderot'nun çıkardığı *Encyclopédie*'de yayımlandı.

Abaza dili, Kuzey Kafkasya'nın batı bölümünde, Karaçay-Çerkes özerk yönetim biriminde (*oblast*) konuşulan dil. Abaza dili, Abhaz-Adıge ya da Kuzeybatı Kafkas dil öbeğini oluşturan Abhaz, Adıge, Kabartay (Çerkes) ve Ubıh dilleriyle aynı aileden gelir. Bu diller ses dizgelerinde belirtici ünsüzlerin çokluğu ve belirtici ünlülerin azlığıyla dikkati çeker. Abhaz dilinde olduğu gibi Abaza dilinde de ismin hallerinden bulunmaz. Hem yazı, hem de konuşma dilidir.

Abaza Hasan Paşa *bak.* Hasan Paşa (ABAZA)

Abaza Mehmed Paşa *bak.* Mehmed Paşa (ABAZA)

Abbadie, Antoine-Thomson d' ve Arnaud-Michel d' (sırasıyla, d. 3 Ocak 1810, Dublin, İrlanda - ö. 19 Mart 1897, Pirinei, İtalya; d. 24 Temmuz 1815, Dublin - ö. 13 Kasım 1893, Urrugne, Fransa), Etiyopya'nın coğrafyası, jeolojisi, arkeolojisi ve doğal tarihi üzerine geniş araştırmalar yapmış Fransız coğrafyacı ve gezgin kardeşler.

Araştırma gezileri 1838'de Mitsiwa'ya (Massawa) ayak basmaları ile başladı, 1848'de Fransa'ya dönmeleriyle sona erdi. Antoine d'Abbadie 1858'de 234 Etiyopya elyazmasının sınıflandırılmış liste ve açıklamasını, 1860-73 arasında topografik bulgularını, 1890'da Etiyopya coğrafyasının bir bölümünü yayımladı. Coğrafi bulguları tartışma konusu olduysa da sonraki kâşifler, Mavi Nil'in Nil'in kaynağı olduğu yanılgısı dışında, onun açıklamalarının doğruluğunu kanıtladılar. 1836'da Brezilya'ya yaptığı bilimsel gezinin sonuçlarını Etiyopya'da kaldığı dönemin bulgularıyla birlikte 1873'te yayımladı.

Arnaud d'Abbadie, 1853'te Etiyopya'ya ikinci kez gitti. Kardeşi ile birlikte yaptığı araştırma gezilerini *Douze ans de séjour dans la Haute Ethiopie* (1868; Yukarı Etiyopya'da On İki Yıl) adlı çalışmasında anlattı.

Abbadiler, BENÜ'L-ABBAD olarak da bilinir; 1023-91 arasında İspanya'nın İşbiliye (Sevilla) bölgesinde egemen olan İslam hanedanı.

1008'den sonra Endülüs Emevi Devleti parçalanma sürecine girince Araplar, Berberler, Müslüman İspanyollar, Hıristiyanlar ve devşirmeler arasında çarpışmalar başladı. Bunun sonucunda tavaif-i mülûk(*) adı verilen yeni emirlikler oluştu. Beni Lâhim boyundan Abbad'ın torunu Ebu'l-Kasım da 1023'te I. Muhammed sanını alarak İşbiliye'de bağımsızlığını ilan etti. İşbiliye çevresindeki Berberi kabilelerine savaş açtı. Öbür tavaif-i mülûk emirlikleriyle mücadele etti. 1042'de ölünce oğlu Ebu Amr Abbad, el-Mutezid (hd 1042-69) sanıyla emir oldu. Babasının siyasetini izleyerek devleti güçlendirmeye çalıştı. Öbür emirliklere egemenliğini kabul ettirmek için, Endülüs Emevi halifesi II. Hişam'ın yaşadığını, kendisinin de onun adına hareket ettiğini ileri sürdü. Geniş bir bölgeyi topraklarına kattı. Oğlu II. Muhammed (1069-91) Abbadi hükümdarlarının sonuncusu oldu ve el-Mutemid sanı ile emirlik yaptı.

Mutemid, İspanya'nın güney bölgesini İşbiliye'ye bağladıysa da giderek güçlenen Kastilya kralı VI. Alfonso'ya haraç vermek zorunda kaldı. Ayrıca ülkesini ve Müslüman İspanya'yı Hıristiyan istilasından kurtarmak için Kuzey Afrika'daki Murabıtlardan da yardım istedi. Bu amaçla 12 Endülüs emiri ile Kurtuba'da bir toplantı düzenledi. Hazırlanan ortak istek mektubu Murabıt hükümdarı Yusuf bin Taşfin'e gönderildi. Yusuf, ordusu ile 1086'da İspanya'ya geçe-

rek birleşik Hıristiyan kuvvetlerini yendi. Mutemid de, Murabıt ordusunun, İspanya'daki hareketine koşut olarak bazı kale ve kasabaları ele geçirdi. Murabıtların 1088'deki ikinci İspanya seferi başarısızlıkla sonuçlandı. 1090'da yapılan üçüncü seferden sonra Gırnata'nın (Granada) Murabıtlara bağlanması karşısında kaygı duyan Mutemid, ülkesini ve bağımsızlığını korumak için bu kez VI. Alfonso ile anlaştı. Bunun üzerine Murabıtlar İşbiliye'yi kuşattılar. Hıristiyan güçlerin de desteğine karşın kent 1091'de düştü. Mutemid tutsak edilerek Fas'a götürüldü; Abbadi hanedanı da böylece sona erdi.

Öteki tavaif-i mülûk hükümdarları gibi edebiyata ve sanata düşkün kültürlü kişiler olan Abbadilerin üç emiri de özellikle mimarlığın ve sanatın gelişmesine öncülük etmişlerdi.

Abbado, Claudio (d. 26 Haziran 1933, Milano), 1986-91 arasında Viyana Devlet Operası'nın şefi ve müzik yönetmeni, 1971'den sonra Viyana Filarmoni Orkestrası'nın, 1979-88 arasında Londra Senfoni Orkestrası'nın ve 1989'dan sonra Berlin Filarmoni Orkestrası'nın birinci şefi.

Claudio Abbado müzikçi bir ailenin çocuğudur. Babası Michelangelo Abbado keman çalardı. Claudio öğrenimine özel dersler alarak başladı. Piyano, bestecilik ve orkestra şefliği alanında yetkinleşmek için 16 yaşında Giuseppe Verdi Konservatuvarı'na girdi. Daha sonra Siena Çıgan Akademisi'nde ve Şef Hans Swarowsky ile çalıştığı Viyana Müzik Akademisi'nde orkestra şefliği eğitimi gördü.

1958'de Tanglewood (Massachusetts) Festivali'nde Serge Koussevitzky, 1963'te de Dimitri Mitropoulos şeflik ödüllerini kazandı. İngiltere'de ilk kez 1965'te sahneye çıkarak Manchester'da Hallé Orkestrası'nı yönetti. 1966'da Londra Senfoni Orkestrası ile çalışmaya başladı, 1979'da birinci şef olarak André Previn'in yerini almadan önce orkestrayı sürekli olarak yönetti. Bu arada Milano'daki La Scala'da da sık sık yönetmenlik yapıyordu. 1976'da La Scala Orkestrasının Covent Garden gezisi sırasında, özellikle Verdi'nin *Simon Boccanegra* operasındaki başarısıyla gerek dinleyicilerin, gerekse eleştirmenlerin övgülerini aldı. Birçok kez ABD'ye giden Abbado, Boston ve Chicago senfoni orkestralarıyla çalışarak birçok unutulmaz konser verdi ve plak doldurdu. 1989'da, Herbert von Karajan'ın ölümü üzerine Berlin Filarmoni Orkestrası'nın şefliğine getirildi.

Abbas I, lakabı BÜYÜK ABBAS (d. Ocak 1571, Herat - ö. 19 Ocak 1629, Ferahâbâd, Mazanderan), İran şahı. Ülkeyi yönettiği 1588-1629 arasında Osmanlı ve Özbek birliklerini İran topraklarından çıkarmış, sürekli bir ordu kurarak Safevi hanedanını güçlendirmiştir. Ayrıca Isfahan'ı İran'ın başkenti yapmış, ticaret ve sanatı özendirerek hükümdarlığı sırasında İran sanatının en parlak dönemini yaşamasını sağlamıştır.

Yaşamı. Şah Muhammed Hudabende'nin üçüncü oğlu olan Abbas, Safevi hanedanının geleceği açısından büyük önem taşıyan Ekim 1588'de tahta çıktı. Yarı kör olan babasının zayıf yönetimi, Safevileri başa geçiren ve o dönemde Safevi askeri gücünün belkemiğini oluşturan Türkmen emirlerinin, şahın otoritesini yıkmalarına yol açmıştı. Öte yandan, Türkmen kabileleri arasındaki çekişmeler devleti zayıflatarak, geleneksel düşmanları Osmanlıların batıdan, Özbeklerin de doğudan İran topraklarına büyük akınlar düzenlemelerine neden olmuştu. (Bu Türkmenlere Safevilere bağlılıklarını belirtmek için giydikleri kırmızı başlıklarından dolayı Kızılbaş deniyordu.)

Bu durumda Şah Abbas'ı acele iki görev bekliyordu: Hükümdarlığın otoritesini yeniden kurmak ve gerek Osmanlı gerek Özbek askerlerini İran topraklarından çıkarmak. Aynı anda iki cephede savaşamayacağından, gücünü Özbeklere yapacağı

Abbas
Babür minyatür okulu üslubunda Cihangir minyatüründen ayrıntı, y. 1620
Freer Sanat Galerisi
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

saldırıya yoğunlaştırmak amacıyla 1590'da Osmanlılarla bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmayla İran'ın batısıyla kuzeybatısındaki geniş topraklar Osmanlılara bırakıldı. Bunun sonucunda kazandığı hareket özgürlüğüne karşın Abbas on yıl Özbeklere önemli bir saldırı düzenleyemedi; İran hem Özbeklere, hem de Hint-Türk İmparatorluğu'na toprak vermek zorunda kaldı.

Bu gecikmenin nedeni, Abbas'ın sürekli bir ordu kurma kararıydı. Sürekli ordu anlayışı, gerektiğinde kabile atlılarından zorla asker toplama geleneğini sürdüren Safevi hükümdarları için alışılmışın dışında bir uygulamaydı. Bu uygulama bütçede sorunlar yarattı. Eski kabile atlılarına, Kızılbaş reislerince yönetilen eyaletlerin gelirinden ödeme yapılırdı. Abbas bu eyaletlerden bir bölümünü doğrudan şahın denetimi altına sokarak soruna kısa dönemli bir çözüm getirdi. Doğrudan hükümdarlığa bağlanan yeni eyaletlerden toplanan vergiler devlet hazinesine geçiriliyordu. Bu politikanın uzun dönemde kaçınılmaz sonucu, Kızılbaş birliklerinin sayısının azalması ve ülkenin askeri gücünün ciddi biçimde zayıflaması oldu.

Yeni kurulan sürekli ordu daha çok, Abbas'ın büyükbabasının hükümdarlığı sırasında İran'a tutsak olarak getirilen Gürcü, Ermeni ve Çerkeslerle bunların çocuklarından oluşmuştu. Şahın, gulam adı verilen bu köleleri Müslüman edildikten sonra orduda ya da devlet ve saray yönetiminde hizmet görmek üzere eğitiliyorlardı. Şah Abbas, gulamların kendine bağlılığına inanıyor ve hiç güvenmediği Kızılbaşların etkisini dengelemekte onları kullanıyordu. Gulamlar yönetimde hızla yükselerek doğrudan hükümdarlığa bağlı eyaletlere vali olarak atandılar.

Abbas, sonunda dış düşmanlara karşı saldırıya geçebilecek güce ulaştı. 1598'de Özbekleri büyük bir bozguna uğratarak Horasan'ın denetimini yeniden ele geçirdi. 1602'den sonra ise Osmanlılara karşı bir dizi başarılı sefere girişerek kaybettiği toprakları geri aldı.

Abbas, Özbeklere karşı kazandığı büyük zaferden sonra ülkesinin başkentini Kazvin'den Isfahan'a taşıdı. Onun yönetimi sırasında Isfahan hızla dünyanın en güzel kentlerinden biri oldu. Camiler, medreseler, kervansaraylar ve hamamlar yapıldı. Geniş yollar açıldı, görkemli bir alan oluşturuldu. Şahın bayındırlık girişimleri Isfahan'ın dışına taştı. Meşhed'deki ünlü türbenin genişletilmesi ve onarımı, kışlık dinlenme merkezlerini birbirine bağlayan ve Hazar Denizinin bataklık kıyısı boyunca uzanan ünlü taş yol Abbas'ın bayındırlık konusunda en önemli uygulamaları arasındaydı.

Bu dönemde İran'a Avrupa devletlerinden elçiler, tüccarlar, ülkenin çeşitli yerlerinde manastır kurma izni isteyen yabancı keşişler, Sir Anthony ve Sir Robert Sherley kardeşler gibi varlıklı kişiler (bunlardan ilki bir serüvenci, ikincisiyse Osmanlılarla yapılan savaşta kendini göstermiş, şahın sadık bir hizmetkârıydı) geldi. Şah Abbas döneminde ticari ve diplomatik etkinlikler gittikçe yoğunlaştı. Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler Basra Körfezi ve Hint Okyanusu ticaretini ele geçirmek için birbirleriyle yarıştılar.

Abbas'ın hükümdarlık dönemi İran sanatının da doruğa ulaştığı dönemdir. Halı dokumacılığı onun koruması altında önemli bir sanayi durumuna geldi ve Avrupa'da varlıklı kentlilerin evlerinde ince dokunmuş İran halıları görülmeye başladı. Dokuma dışsatımı da kârlı bir alan oldu. Ağır kumaşlar içinde İran brokarları ve damaskoları benzersizdi. İpek üretimi ve satışı sarayın tekelindeydi. Tezhip, ciltçilik ve seramik dallarındaki eşsiz ürünlerle Abbas dönemi, İran resim sanatının da en önemli çağlarından birini oluşturdu.

Değerlendirme. Şah Abbas halkının refah ve adalet içinde yaşaması için coşku ve gayretle çalışan bir yöneticiydi. Görevlilerin halka zulüm ve baskı yapıp yapmadığını denetlemek için sık sık kıraathane ve benzeri yerlerde sıradan insanların arasına girer görevini kötüye kullanan memurları cezalandırırdı. Hıristiyan azınlığa ayrıcalıklar tanıyarak din konusunda alışılmışın dışında bir hoşgörü göstermişti.

Kişiliğinin olumsuz yanı ise oğullarına ve ailesinin öbür üyelerine karşı davranışlarında ortaya çıkmıştı. Gençliğinde, amcası Şah II. İsmail tarafından öldürtülmek istendiği için, kendisine bir suikast yapılmasından hastalık derecesinde korkardı. Başlangıçta, atalarının da yaptığı gibi kendi kanından prensleri eyalet valiliklerine atadı. Ancak oğullarının arkasına sığınılarak gerçekleştirilen bazı ayaklanma ve entrika girişimlerinden sonra onları kadınlardan ve harem ağalarından başka kimseyle görüşemedikleri hareme kapattı. I. Abbas, bir saplantıya dönüşen öldürülme korkusu arttıkça kuşkulandığı aile fertlerini öldürtmeye ya da kör ettirmeye başladı. Bu arada oğullarından birini öldürttü (bu olay Abbas'ın derin bir vicdan azabına kapılmasına neden oldu), ikisini kör ettirdi; babası ve kardeşlerini de kör ettirerek hapse attırdı. Arkasında tahta geçecek bir vâris bırakmadan öldü.

Birçok güçlü hükümdarın yaşadığı bir dönemde bile Abbas'ın önemli bir yeri olmuştur. Ancak Safevi hanedanını yıkılmaktan kurtarıp en görkemli dönemini yaşattığı gerçeği, hem ailesine karşı takındığı tutum, hem de yaptığı reformlarla devlet ve hanedanın gelecekteki çöküşünün tohumlarını atmış olması yüzünden gölgelenmiştir.

Abbas, Ferhat (d. 24 Ağustos 1899, Taher, Konstantin kenti yakınları - ö. 24 Aralık 1985, Cezayir), Cezayir ulusal bağımsızlık hareketinin önderi, siyaset adamı. Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin ilk başkanıdır.

Babası devlet hizmetinde görevli bir Müslümandı. Abbas, Philippeville (bugün Skikda) ve Konstantin'de, sonra da Cezayir Üniversitesi'nde tam bir Fransız öğrenimi gördü. İki yıl Fransız ordusunda askerlik yaptıktan sonra Sétif'te eczacılığa başladı.

Önce Sétif belediye meclisine, ardından Konstantin'deki genel meclise seçildi. Siyasal yaşamının ilk yıllarında Cezayirli Müslümanların birer Fransız vatandaşı olarak özgürlüklerine kavuşmalarını sağlamak için Fransızlarla işbirliğine gidilmesini, "yerli öğelerin Fransız toplumu içinde" eritilmesini ve sömürgeciliğin kaldırılmasını savundu. 1938'de Fransızlar konusunda yanıldığını anlayarak Cezayir Halk Birliği'ni kurdu. Bu örgüt, hem Cezayirlilere Fransızlarla eşit hak tanınmasını, hem de Cezayir kültür ve dilinin korunmasını savunuyordu. Bununla birlikte Abbas, II. Dünya Savaşı başlayınca Fransız ordusunun sıhhiye birliklerine katıldı.

10 Şubat 1943'te Abbas'ın hazırladığı "Cezayir Halkının Manifestosu" ilan edilerek Fransızlara ve Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki yetkililerine sunuldu. Abbas'ın siyasal

Ferhat Abbas
Camera Press Ltd - Pictorial Parade/EB Inc

tutumunda temel bir değişikliği yansıtan bu belgede Fransız sömürge yönetimi eleştiriliyor, her ulusun kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin uygulanması çağrısında bulunuluyor ve Cezayir'de yaşayan herkese eşitlik sağlayacak bir anayasanın hazırlanması isteniyordu. Abbas mayıs ayında bir grup arkadaşıyla Manifesto'ya Cezayir ulusunun egemenliğini öngören bir ek yazdı. 26 Haziranda Fransızlara sunulan bu ekin Fransız genel valisi tarafından reddedilmesi üzerine Abbas, Cezayir işçi sınıfı önderlerinden Messali Hac ile birlikte, Manifesto'nun ve Özgürlüğün Dostları (Amis du Manifeste et de la Liberté-AML) adlı bir grup oluşturdu. Bu örgüt, sömürgeci olmayan yeni bir Fransız federasyonu içinde yer alacak özerk bir Cezayir Cumhuriyeti öngörüyordu. AML'nin yasaklanmasından sonra bir yıl hapis yatan Abbas, 1946'da Cezayir Devleti'nin kurulmasında Fransa ile işbirliğini savunan Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği'ni (Union Démocratique du Manifeste Algérienne-UDMA) kurdu. Ama ılımlı ve uzlaştırıcı girişimleri Fransız sömürge görevlileri üzerinde olumlu bir etki uyandıramayınca bağımsızlık için devrimci mücadele vermeye kararlı bir örgüt olan Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) katılmak üzere 1956'da Kahire'ye kaçtı.

18 Eylül 1958'de Ferhat Abbas'ın başkanlığında Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti kuruldu. 1961'de bu görevden istifa eden Abbas, Cezayir 1962'de bağımsızlığını kazanınca Cezayir Kurucu Meclisi'nin başkanlığına seçildi. Devrimci ve sosyalist FLN'yle siyasal bir ittifak kurdu. Ancak parlamenter kurumların ve anayasal düzenin savunuculuğunu yapmayı sürdürdü. FLN'nin, Cezayir anayasası taslağını Kurucu Meclis'in dışında hazırlamasını protesto etmek için Ağustos 1963'te meclis başkanlığı görevinden istifa etti ve bu nedenle FLN'den çıkarıldı. Devlet Başkanı Ahmed Ben Bella'nın muhalifi olan Abbas, Temmuz 1964-Haziran 1965 arasında ev hapsinde tutulduysa da ertesi yıl serbest bırakıldı.

Ferhat Abbas Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nı *La Nuit coloniale* (1962; Sömürge Geceleri) adlı kitabında anlatır. *Le Jeune Algérien: de la colonie vers la province* (1931; Genç Cezayirli: Sömürgeden Eyalete) ve *Autopsie d'une guerre* (1980; Bir Savaşın Otopsisi) öbür kitaplarıdır. Ferhat Abbas üstüne daha geniş bilgi, David C. Gordon'ın *Passing of French Algeria* (1966) ve Joan Gillespie'nin *Algeria: Rebellion and Revolution* (1960) adlı kitaplarında bulunabilir.

Abbas bin Abdülmuttalib (d. 568, Mekke - ö. 653, Medine), Hz. Muhammed'in amcası. Kureyş'in ileri gelenlerinden Abdülmuttalib'in oğlu ve kentin zenginlerindendi. Hacılara su dağıtmak ve Kâbe'nin düzenini korumak görevini de üstlenmişti. Hicret sırasında Mekke'de Müslümanlığı kabul ettiği, ama üstlendiği görev nedeniyle bunu gizli tuttuğu söylenir. Mekke'nin fethinden sonra hacılara su dağıtmayı sürdüren Abbas, özellikle mali konularda Hz. Muhammed'e yardımcı oldu ve onun bazı seferlerine katıldı. Abbasi halifeleri Abbas'ın oğlu Abdullah'ın soyundan gelmedir.

Abbas Hilmi Paşa, II. ABBAS olarak da bilinir (d. 14 Temmuz 1874, İskenderiye - ö. 20 Aralık 1944, Cenevre), son Mısır hıdivi. 1892'den İngiliz yönetiminin kurulduğu 1914'e değin görevde kalmış, İngiliz egemenliğine muhalefetiyle milliyetçi hareket içinde ün kazanmıştır.

Abbas Hilmi Paşa, göreve başlayınca İngiltere'nin Mısır'daki temsilcisi ve başkonsolosu Lord Cromer'den bağımsız davranmaya çalıştı. İngiltere'nin Mısır üzerinde artmakta olan etkisine karşı duyulan genel hoşnutsuzluktan ve milliyetçilerin coşkulu desteğinden güç alarak, İngilizlere karşı

Abbas Hilmi Paşa
İletişim Yayıncılık Arşivi

olmasıyla tanınan bir kişiyi başbakanlığa atadı. Ardından İngiliz birliklerinin askeri etkinliğini eleştirince Lord Cromer, 1894'te onun karar verme ve uygulama özgürlüğünü kısıtlayıcı önlemler aldı.

Abbas Hilmi Paşa 1894'ten sonra milliyetçi hareketin başında olmamasına karşın, panislamist ve İngiliz aleyhtarı günlük *el-Müeyyed* gazetesine para yardımında bulundu. Milliyetçiler 1906'da Mısır'da anayasal yönetime geçilmesini istediklerindeyse o sırada İngilizlerle uzlaşmış bulunan Abbas Hilmi Paşa bu isteği geri çevirdi. Ertesi yıl, İngilizlerin desteklediği ılımlı milliyetçilerin partisi Ümmet Partisi'ne karşı Mustafa Kâmil Paşa başkanlığındaki Milliyetçi Parti'nin kurulmasına izin verdi. 1912-14 arasında ülkeyi yöneten Lord Kitchener'ın başkonsolosluğa atanmasından sonra Milliyetçi Parti'nin ileri gelenlerinden bazısının hapsedilip bazısının sürgüne gönderilmesiyle Abbas Hilmi Paşa'nın yetkesi daha da sınırlandırılmış oldu.

Abbas Hilmi Paşa, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Mısırlıları ve Sudanlıları İttifak Devletleri'ni desteklemeye ve İngilizlere karşı savaşmaya çağırdı. İngiltere 18 Aralık 1914'te Mısır'ı protektorası ilan ederek ertesi gün Abbas'ı görevinden uzaklaştırdı. Onun yerine geçen amcası Hüseyin Kâmil sultan unvanını alarak 1914-17 arasında hüküm sürdüyse de, Osmanlı Devleti 1922'ye değin Abbas Hilmi Paşayı hıdiv olarak tanımayı sürdürdü. 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasıyla taht üzerindeki bütün haklarını yitiren Abbas Hilmi Paşa ömrünün geri kalan yıllarını Türkiye'de ve İsviçre'de sürgünde geçirdi.

Abbas Mirza (d. Eylül 1789, Neva - ö. 25 Ekim 1833, Meşhed), İran'daki Kaçar hanedanının veliahtı. Avrupa'da kullanılan askeri teknikleri ülkesinde uygulamaya koymuştur.

Feth Ali Şah'ın (1797-1834) en büyük oğlu olmamasına karşın, 1798 ya da 1799'da veliaht ilan edildi ve Azerbaycan eyaleti valiliğine atandı. 1804'te Rusya ile İran arasında savaş çıkınca 30.000 kişilik bir ordunun komutanlığına getirildi. 1813'e değin süren bu savaşın sonunda İran, Gürcistan'daki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetti. Bu yenilgi üzerine Kaçar ordusunda reform yapılmasının gerekliliğini gören Abbas Mirza, İranlı öğrencileri Batı tekniklerini öğrenmek üzere Avrupa'ya göndermeye başladı. 1811'de İngiltere'ye gönderilen ilk grubu 1815'te ikinci bir grup izledi. 1812'de Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'de bir basımevi kurularak Avrupa'da yayımlanan askeri elkitapları çevrildi. Tebriz'de bir de barut fabrikası ve top dökümevi yapıldı.

Yeni ordu İngiliz askeri danışmanlarınca eğitildi; piyade birliklerinin kullanılması, piyadelerle topçular arasında yakın işbirliği kurulması gibi konularda taktikler öğretildi. Bu ordu 1821-23 arasında Osmanlılara karşı düzenlenen seferlerde kendini kanıtladı. 1826-28 arasındaki ikinci Rus-İran Savaşı'nda da İran ordularını Abbas Mirza yönetti. Savaşın ilk yılında İran'ın kaybetmiş olduğu toprakların hepsini geri almayı başardı. Yeni ordu, özellikle de topçu kuvvetleri, Rus birliklerinden üstündü. Ancak sonunda, bir yandan Rusların sayısal üstünlüğü ve disiplini, öte yandan Feth Ali Şah'ın, büyük kayıplar veren Abbas Mirza'nın birliklerine takviye göndermeye yanaşmaması nedeniyle İran ordusu büyük bir bozguna uğradı. 1828'de savaş sona erdiğinde İran, Gürcistan ve Kafkasya'daki tüm topraklarını kaybetmişti.

Bu yenilgi Abbas Mirza'yı çok sarstı. Askeri reforma olan inancını yitirdi ve son beş yılını veliaht olarak kendi konumunu korumaya çalışarak ve kardeşleriyle mücadele ederek geçirdi. Bu arada sağlığı da bozulan Abbas Mirza, Horasan'daki ayaklanmacıları cezalandırmak için çıktığı bir seferde öldü.

Abbas Paşa, I. ABBAS olarak da bilinir (d. 1813 - ö. 13 Temmuz 1854, Banha, Mısır), Osmanlı egemenliği döneminde Mısır valisi (1848-54). Yönetimi sırasında yeniliklere, örneğin büyükbabası Mehmed Ali Paşa'nın (1805-48 arasında vali) başlattığı Batılılaşmaya kararlı bir biçimde karşı çıkmıştır.

Avrupalılara ve Avrupa'da eğitim görmüş Mısırlılara güvenmeyen Abbas Paşa, devlet okullarını, askeri okulları ve fabrikaları kapatarak ya da ödeneklerini keserek, Mehmed Ali Paşa'nın reformlarına karşı çıktı. Ayrıca askeri birliklerin sayısını azalttı,

Delta Barajının yapımını durdurdu ve Süveyş Kanalının açılmasını isteyen Fransızların önerisini kabul etmedi. Buna karşılık, İskenderiye-Kahire demiryolunu İngilizlerin yapmasına izin vererek, Tanzimat reformlarını Mısır'da da uygulamaktan yana olan Osmanlı yönetimiyle arasındaki anlaşmazlıklarda İngilizlerin desteğini sağladı. Gene de, reformlar konusundaki uzlaşmazlıklarına karşın, Kırım Savaşı'na (1853-55) yardımcı birlikler göndererek ve Avrupa devletleriyle yaptıkları anlaşmalarda Osmanlıları güç durumda bırakan devlet ticaret tekellerini kaldırarak Osmanlılara bağlılığını kanıtladı.

Abbas Paşa, reformlara düşmanlığı yüzünden gerici sıfatıyla damgalanmış olsa da, yönetimi sırasında hükümet harcamalarını kısması yoksul halkın yararına oldu. Vergiler hafifledi, zorunlu çalışma ve askerlik yükümlülükleri azaldı. İçe kapanık yaratılışta olan Abbas Paşa, gözden uzak bir yaşam sürdüğü Banha'daki iki hizmetkârı tarafından boğularak öldürüldü.

Abbas Vesim (d. ? - ö. 1760, İstanbul), Batı'dan yaptığı tıp çevirileriyle ün kazanmış Osmanlı hekim.

Tıp bilgilerini Ali Münşi'den aldığı için hekimlik çizgisi Ömer Şifai Dede'ye kadar uzanır. Yapıtlarında ayrıca Yanyalı Esad Hoca'dan hikmet (fizik), Ahmed el-Mısri'den hey'et (astronomi) okuduğunu belirtir. Fransızca ve Latinceyi, o yıllarda İstanbul Galata'da yerleşmiş olan yabancı hekimlerle ilişki kurarak öğrendi. Bu dostlarına Yunanca, Latince ve İtalyanca tıp kitaplarından çeviriler yaptırdı. Hekim dükkânı (muayenehanesi) Fatih yakınlarındaki Sultan Selim Çarşısındaydı. Halk arasında çok tutulan bir hekim olan Abbas Vesim hassa (saray) hekimliğine kadar yükseldi. Klasik İslam tıbbına bağlı olmakla birlikte, Batıdan da etkilenmiş iyi bir klinikçiydi. Etiyolojiye önem verir, tedavinin semptomatik olması gerektiğine inanırdı.

Tıbb-ı Kimya-yı Cedid adlı yapıtında, tıbbı iyice anlayabilmek için fizik, mekanik ve deneysel kimya bilgisinin gerekli olduğunu belirtti. Tıp yapıtlarından *Düstûrü'l-Vesîm fi Tıbbâ'l-Cedid ve'l-Kadîm*, döneminde çok beğenilmiş geniş kapsamlı bir kitaptır. Önsözünü Mustakimzâde Saadeddin Efendi'nin yazdığı bu kitapta çeşitli organ hastalıkları, urlar ve ülserler üzerine bilgiler verilir, ayrıca basit ve bileşik ilaçlar anlatılır. Başta 17. yüzyıl İngiliz bilgini Robert Boyle olmak üzere pek çok Batılı bilim adamı kaynak gösterilir. Tıp yapıtlarının çoğunda, hekimlerin mesleklerini uygularken dikkat etmeleri gereken deontoloji kurallarına da değinen Abbas Vesim'in Macar hekimi Yorgiyos'tan 1770'te dilimize çevirdiği *Vesîletü'l-Metâlib fi İlmi'l-Terâkip*, bir ilaç kodeksidir.

Matematik ve astronomi alanında da yapıtlar veren Abbas Vesim 1745'te Uluğ Bey adına yazılan *Zîc*'i (Yıldız Cetveli), *Nehcü'l-Buluğ fi Şerh-i Zîc-i Uluğ* adıyla açıklamalı olarak dilimize çevirdi. Astronomiyle ilgili *Risâle-i Rüyet-i Hilâl* adlı bir başka kitabının yanı sıra, şiirlerini topladığı *Divan-ı Vesim* adlı bir yapıtı vardır.

Abbasiler, 750-1258 arasında İslam dünyasının büyük bölümüne egemen olmuş hanedan. Aynı soydan gelen ve Kureyş kabilesine bağlı iki aile olan Emeviler ile (Beni Ümeyye) Haşimiler arasında eskiden beri süren bir rekabet vardı. Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın üçüncü kuşaktan torunu olan Haşimilerden Muhammed bin Ali, 720'lerde başlattığı propaganda yoluyla Irak, İran ve Horasan'da çok sayıda yandaş toplamıştı. Onun ölümünden sonra oğlu İbrahim, Emevilere karşı Türk asıllı Ebu Müslim Horasani ile anlaşarak 746'da Horasan ayaklanmasını başlattı. İbrahim'in öldürülmesiyle ayaklanmalar tüm İran'a yayıldı. İbrahim'in kardeşi Ebu'l-Abbas 749'da Kûfe'de halifeliğini ilan etti. 750'de Ebu Müslim'in ve Ebu'l-Abbas'ın orduları son Emevi halifesi II. Mervan'ı yenerek bu hanedanın egemenliğine son verdi ve Ebu'l-Abbas ilk Abbasi halifesi (750-54) oldu. Emevi hanedanının üyelerini ve ülkenin öteki ileri gelenlerini öldürttüğü için es-Seffah (kandökücü) sanını aldı. Hanedanın katliamdan kurtulabilen tek üyesi olan Abdurrahman, İspanya'ya (Endülüs'e) kaçarak orada Endülüs Emevi Devleti'ni kurdu.

Horasan'dan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan geniş toprakları devralan yeni yönetimin başlıca sorunu Hicaz, Yemen, Umman, Irak, Cezire, Suriye, Mısır, Mağrip, Maşrık (Mâveraünnehir ve Horasan), Deylem, Azerbaycan, İran, Kirman'la Sind ülkelerini ve bu ülkelerdeki 83 büyük eyalette yaşayan değişik etnik ve dinsel toplulukları bir arada tutabilmekti. Ebu'l-Abbas ve ikinci halife Mansur (754-75), iktidara gelmelerine yardımcı olan Türk ve İran kökenlileri yönetimde ve ordu komutanlıklarında görevlendirdiler. Ama Mansur, gücünden çekindiği Ebu Müslim'i öldürttü. Bağdat'ı başkent yaparak merkezi doğuya kaydırdı. Arap etkinliğini her alanda azaltırken, ayrılıkçı mezhep ve bölge ayaklanmalarını bastırarak mutlak egemenliği sağladı. Mehdi (775-85) ve Hadi (785-86) de bu siyaseti sürdürdüler.

Harun Reşid (786-809) döneminde Abbasiler özellikle sanat ve kültür etkinlikleri açısından parlak bir dönem yaşadı. Toharistanlı Bermekiler de bu dönemin yönetiminde etkin oldular. Ama Fas'ta İdris bin Abdullah'ın İdrisi hanedanını, Kayrevan'da İbrahim bin Agleb'in Aglebi hanedanını kurmaları gibi ilk önemli kopmalar da gene bu parlak döneme rastlar. Horasan'daki ayaklanmalar, her yanı saran Harici eylemleri ve Hz. Ali torunlarının önderlik ettiği karışıklıklar düzeni sarstı. Emin (809-13), Memun (813-33) ve Mutasım da (833-42) babaları Harun Reşid'in yolunu seçtiler. İç ayaklanmalar bastırılırken Bizans'a yönelik akınlara ve seferlere hız verildi. Vâsık'ın (842-47) ölümüyle kısa süren yükselme dönemi sona erdi.

Abbasiler 10. yüzyıl ortalarına değin iç ve dış sorunlar nedeniyle sürekli zayıfladılar. Uzak eyaletlerdeki emirlerin birçoğu, Samaniler, Karahanlılar, Büveyhiler ve Fatımiler bu yıllarda bağımsızlıklarını kazandılar. Bağdat'taki siyasal iktidar ise Şii Büveyhilerin güdümünde kaldı. Irak, Fars ve Ahvaz denetim altında tutulabilen başlıca bölgelerdi. Sık sık başgösteren saray oyunlarıyla halifeler devrildi ya da öldürüldü. Mütevekkil (847-61), Muntasır (861-62), Mustain (862-66), Mutez (866-69), Muhtedi (869-70), Mutemid (870-92), Mutezid (892-902) Muktefi (902-08), Muktedir (908-32), Kahir (932-34), Razi (934-40), Mutteki (940-44) ve Mustekfi (944-46) bu sarsıntılı dönemin, yetkileri kısılmış, silik ve zayıf kişilikli halifeleridir.

Üçüncü dönem 11. yüzyıl ortalarına değin sürdü. Siyasal yetkiden yoksun dört halife Muti (946-74), Tâi (974-91), Kadir (991-1031) ve Kaim (1031-75) önce Büveyhilerin gölgesinde, 1055'ten sonra da Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in koruyuculuğu altında yerlerinde kalabildiler. Dinsel açıdan halifeliğe bağlı kalmak koşuluyla bağımsızlık elde eden devletlerin sayısı 16'ya çıktı. Halife Kaim'in, Selçuklu sultanları Tuğrul Bey ve Alp Arslan'la kurduğu siyasal ve askeri işbirliği, Büveyhi egemenliğinin sona ermesini sağladı. Buna karşılık sultanların gerçek nüfuzları altında güvenli ve saygın bir yönetim ortaklığı başladı. Halifeliğin bir atama makamı olarak yüceliği, meşruiyet sağlayıcı, birleştirici ve uzlaştırıcı manevi kişiliği, Sünni İslam dünyasına kabul ettirildi.

Muktedi (1075-94), Mustezhir (1094-1118) ve Musterşid'den (1118-35) sonra durum Büyük Selçukluların zayıflaması ve parçalanması nedeniyle bir kez daha bozuldu. Reşid (1135-36), Muktefi (1136-60), Mustencid (1160-70), Mustazi (1170-80) ve Nûsır (1180-1225) hiç değilse Bağdat'ta ve Irak bölgesinde siyasal iktidarı ellerinde tutmaya çalıştılar. Bu yüzden yoğun iç ve dış sorunlarla uğraştılar. Ancak son üç halife Zâhir (1225-26), Mustansır (1226-42) ve Mustasım'ın (1242-58) egemenlikleri, Moğolların önce İran'a, ardından da Irak'a yönelen saldırıları karşısında tehlikeye girdi. Cengiz Han'ın torunu Hulagu'nun Irak'ı istilası, 1258'de Bağdat'ı aldıktan sonra da Halife Mustasım'ı ve yakalanan hanedan üyelerini öldürtmesiyle 508 yıllık Abbasi halifeliği sona erdi.

9. yy başlarında Abbasi Devleti
Ana Yayıncılık Arşivi

Halife Zâhir'in oğlu Ahmed Mısır'a kaçtı ve burada 1261'de Memlûk sultanı Baybars'ın koruyuculuğunda halife ilan edildi. Siyasal ve askeri hiçbir yetkisi bulunmayan bu yeni halifelik kurumu, İslam ülkelerinde tahta çıkan ya da bağımsızlık kazananların sultanlıklarını onaylayan, Sünni camilerinde adına hutbe okunan 17 halifeyle 1517'ye değin devam etti. Mısır'ı zapteden Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz), halifenin yetkilerini ve kutsal emanetleri devralarak Abbasilerin sembolik varlığına da son verdi.

Din birliğine dayalı devlet yapısı içinde Abbasiler, Arap olmayanlara en yüksek görevleri vererek bağdaştırılması güç öğeleri bir arada tutmakta her zaman başarılı olamadılar. Kurulduğu tarihte en geniş sınırlara sahip olan devlet kısa sürede parçalanmaya yüztuttu. İslam öncesi Arap geleneklerinin yeniden canlanması, Sünni, Şii ve Harici çatışmaları, ayaklanmalar ve bağımsızlık istekleri gibi ciddi ve sürekli sorunlar ortaya çıktı. Halifeliğin beş yüzyıl ayakta kalabilmesi, özellikle 11. yüzyıldan başlayarak Türklerin koruyucu siyasetleriyle mümkün olabilmiştir. Abbasi-Bizans sınır bölgesine Türklerin yerleştirilmeleri, Horasan ve Samarra'daki garnizonlarda askerlerin bütünüyle Türk olması, sürekliliği sağlayan etkenlerdendi.

Abbasiler bayındırlık çalışmalarına ve bilimlere büyük önem verdiler. Yeni yollar yaparak bunları han ve kervansaraylarla donattılar. Suriye, İran ve Basra'da camcılık geliştirildi. Şam'da demir ve bakır işleyen atölyeler kuruldu. Halifeliğin her yöresinde kâğıt kullanımı arttı. Mısır dokumaları, Şam ipeklileri ve Musul pamukluları geniş bir pazar buldu. İslami bilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, tıp ve botanik alanlarında özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda önemli atılımlar ve yenilikler yapıldı. Yunanca, Latince ve Süryaniceden Arapçaya çevrilen yapıtlar bilimsel düşünce düzeyini yükseltti. Hurremiye, Cavidaniye (Mazdekçilik), Karamita (Karmatilik), Batınilik gibi inançsal eğilimler sağduyulu güçlerce yatıştırıldı. Münazara meclisleri ve bilginlerin kentlerde belli sürelerle gerçekleştirdikleri gezici eğitim uygulamalarının etkisiyle oldukça geniş bir aydın kesimi doğdu. Eğitim çalışmalarına önem verilerek Nizamiye Medreseleri örneğinde olduğu gibi medrese türü okullar yaygınlaştırıldı. Bağdat'ta uzmanlık kütüphaneleri ve gözlemevleri kuruldu. Hekimlikte darüşşifa geleneği başladı. İslam hukuku, ehl-i sünnet mezhepleri, İslam felsefesi ve İslam tarihi bu dönemde çok zengin ve özgün yeni kaynaklar kazandı.

Birçok Abbasi halifesinin güzel sanatlara ve edebiyata düşkünlüğü, güzel sanatların ve Arap edebiyatının gelişmesine de yardımcı oldu. Bağdat ve başka birçok kent birer bilim ve sanat merkezi haline geldi. Müzikçilerin saraya girmesine izin verildi. İslam sanatları ve mimarlığı değişik üsluplar kazanarak olgunlaştı.

Abbaskulu Ağa (BAKIHANLI) (d. 1794, Bakû - ö. 1846?, Mekke), Azerbaycan'da 19. yüzyılın ilk yarısındaki kültürel uyanışın önde gelenlerinden yazar ve şair.

Bakû hanlarından II. Mirza Mehmed Han'ın oğludur. Önce Farsça ve Arapça, 1820'de Rus generali Yermolov tarafından Tiflis'te devlet hizmetine alınınca da Rusça öğrendi. Ayrıca tarih, coğrafya ve kozmografyayla ilgilendi. Görevi nedeniyle Kafkasya'nın birçok yerini, İran, Anadolu, Ukrayna, Rusya, Litvanya, Letonya ve Polonya'yı gezdi. Batı düşüncesinin etkisinde kaldı. Devlet hizmetinden ayrılarak Kuba kentine yerleşti. 1846'da İstanbul'da dönemin bilginleri ve şairleriyle görüştü. Farsça yazıp sonradan Arapçaya çevirdiği *Esrarü'l-Melekut* adlı yapıtını Abdulmecid'e sundu. İslam kültürünü Batı kültürüyle uzlaştırmaya çalışan Abbaskulu Ağa'nın, Azerilerin kültürel uyanışında büyük katkısı oldu. Çeşitli konularda birçok yapıt verdi. Farsça ve Arapça şiirler yazdı. Şiirlerinde Kudsi mahlasını kullandı. En ünlü yapıtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın tarihini anlattığı *Gülistan-ı İrem*'dir (ös 1926).

Bakıhanlı Abbaskulu Ağa
Ana Yayıncılık Arşivi

Abbate, Niccolò dell' ABATE olarak da yazılır (d.y. 1512, Modena, Modena Dükalığı - ö. 1571, Fontainebleau, Fransa), Maniyerizm olarak bilinen Rönesans sonrası İtalyan resim üslubunu Fransa'ya getiren Bologna okulu ressamlarından. Fransız klasik manzara resmini de etkilemiştir.

Meslek yaşamına Modena'da, heykelci Antonio Begarelli'nin öğrencisi olarak başladı. Ününü büyük bir olasılıkla Modena'daki S. Pietro Kilisesi'nde (1547) bulunan "Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un Şehit Edilişi" adlı resimle sağladı. Bologna'da kaldığı sürede (1548-52), çağdaşları Correggio ve Parmigianino'dan etkilenerek üslubunu olgunlaştırdı. Poggi'deki (bugün Palazzo dell' Università) alçı üstüne yapılmış manzara resimleri onun doğa anlayışını yansıtır.

1552'de Fransa kralı II. Henri'nin Fontainebleau'deki sarayına çağrılan Abbate, yaşamının geri kalan bölümünü bu ülkede geçirdi. Francesco Primaticcio ile birlikte, çoğu sonradan yok olan büyük boyutlu duvar resimleri yaptı. Pagan temalı lirik manzaraları içeren çok sayıda tuval çalışması 1643'te kral naibi Anne d'Autriche tarafından yaktırıldı. Geç dönem yapıtlarından, IX. Charles için yaptığı mitolojik manzara resimleri dizisi, 17. yüzyıl Fransız ressamlarından Claude Lorrain ve Nicolas Poussin'i etkiledi. "Arabesk Aylar" adı altında topladığı bir dizi duvar halısı tasarımından bazıları Limoges mine işlerinde kullanıldı. Oğlu Giulio Camillo ile birlikte yaptığı 16 duvar resminin (1571) son çalışmaları olduğu sanılmaktadır. Abbate'nın Fransa'daki çalışmaları, dindışı konuları işleyen ilk önemli Fransız resim akımı olan Fontainebleau okulu üzerindeki etkisiyle tanınır.

"Aristaios'un Öyküsü", Niccolò dell' Abbate'nın yağlıboya çalışması
Ulusal Galeri, Londra
National Gallery, Londra
A.C. Cooper Ltd

Abbazia (Yugoslavya) *bak.* Opatija

Abbe, Ernst (d. 23 Ocak 1840, Eisenach, Saksonya-Weimar-Eisenach Büyük Dükalığı - ö. 14 Ocak 1905, Jena, Almanya), optik kuramına kuramsal ve teknik yenilikler getiren fizikçi. Abbe'nin buluşları mikroskop tasarımında önemli gelişmelere yol açmıştır. Örneğin 1870'te, incelenecek yüzeylerin eşit ve daha iyi aydınlatılabilmesi için kondansör kullanılmaya başlanması, büyütme sınırlarının daha büyük bir kesinlikle kavranması ve bugün "Abbe sinüs koşulu" olarak anılan formülün geliştirilmesi Abbe'nin mikroskop tekniğine katkıları dır. Bu formül, bir merceğin koma ve küresel sapınçtan ileri gelen renk değişmelerinden ve lekelerden arındırılmış net bir görüntü oluşturabilmesi için taşıması gereken özelliklerden birini belirler.

Abbe, 1863'te Jena Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 1870'te aynı üniversitenin fizik ve matematik profesörlüğüne, 1878'de astronomi ve meteoroloji gözlemevlerinin yöneticiliğine getirildi. 1866'da Zeiss optik işletmesinde araştırma müdürü oldu. İki yıl sonra da mikroskoplar için, ışığın birincil ve ikincil kırınımlarını ortadan kaldıran apokromatik mercek sistemini geliştirdi.

Bilimsel araştırmaya ve toplumsal gelişmeye katkıda bulunmak amacıyla 1891'de Carl Zeiss Vakfı'nı kuran Abbe, bu vakfa malı kaynak da sağladı. Beş yıl sonra Zeiss optik işletmesini, yöneticiler, işçiler ve üniversite arasında kazanç bölüşümüne dayalı bir kooperatife dönüştürdü.

Abbeville, Fransa'nın kuzeyinde, Picardie yönetim bölgesindeki Somme iline *(département)* bağlı kent. Amiens'in kuzeybatısında, Somme Kanalı ağzının yakınlarındadır.

Saint-Vulfran Kilisesi, Abbeville, Fransa
Club Ins

Boucher de Crèvecoeur de Perthes tarafından 1844'te çıkarılan ve yörenin eski bir yerleşim merkezi olduğunu gösteren Paleolitik Çağ kalıntıları, Boucher de Perthes Müzesi'nde sergilenmektedir. Abbatis Villa adıyla kurulan ve 9. yüzyılda Saint-Riquier Manastırı'na bağlı olan kent 1184'te tüzel kimlik kazandı. İngiliz yönetimi sırasında (1272-1435) Ponthieu'nün başkentiydi. İngiltere kralı VIII. Henry'nin kız kardeşi Mary ile XII. Louis 1514'te bu kentte evlendiler.

15-17. yüzyıllar arasında yapılmış gotik Saint Vulfran Kilisesi ile kulesi 13. yüzyıla tarihlendirilen belediye binası kentin II. Dünya Savaşı sırasındaki hava bombardımanlarından zarar görmeden kalabilmiş başlıca yapıtlarıdır.

Abbeville'de geçmişi 17. yüzyıla uzanan halı fabrikaları, şeker rafinerileri, bira imalathaneleri ve demir fabrikaları vardır. Nüfus (1982) 24.825.

Abbevillien kültür, Avrupa'daki en eski iki yüzlü çekirdek alet(*) kültürü sayılan Paleolitik Çağ(*) kültürü. Yaklaşık 700.000 yıl öncesine, Pleyistosen Bölüm'ün tam belirlenemeyen bir evresine tarihlenir. Fransa'da, Abbeville kentinin bir banliyösündeki Aşağı Somme Vadisinde yüksek teras çökeltileri arasında bulunmuştur. Ortaya çıkarılan taş aletler arasında çekirdek aletler ve derin yonga izleri taşıyan sivri ya da dalgalı kenarlı, genellikle yongaları temizlenmemiş iki yüzlü yonga aletler bulunmaktadır. Bunlar Acheuleen kültürün bir çeşitlemesi ya da ilk evresi olarak nitelendirilir. *Ayrıca bak.* Acheuleen kültür.

abbey, bir cemaatin dinsel ve yaşamsal gereksinimlerini karşılayan yapı grubu. *Ayrıca bak.* manastır.

Abbey, Edwin Austin (d. 1 Nisan 1852, Philadelphia - ö. 1 Ağustos 1911, Londra), döneminin önde gelen illüstratörlerinden ABD'li ressam.

New York kentindeki Harper and Brothers adlı yayınevinde illüstratör olarak çalıştığı sırada Robert Herrick'in şiirlerinin resimlenmesi için İngiltere'ye malzeme toplamaya gönderildi. Bunun ardından Oliver Goldsmith ve Shakespeare'in yapıtlarını resimledi. En verimli yıllarının büyük bölümünü İngiltere'de geçiren Abbey, burada Kraliyet Suluboya Ressamları Enstitüsü'ne seçildi (1883). 1902'de Ulusal Tasarım Akademisi'ne üye oldu. Geç dönem yapıtları arasında bazı kamu yapılarının (örneğin Pennsylvania'nın merkezi Harrisburg'daki Eyalet Meclisi binası) dekorasyon çizimleri ve İngiltere kralı VII. Edward'ın taç giyme töreninin resmi tablosu (1902) anılabilir.

Abbey Tiyatrosu, Dublin'de kesin kuruluş tarihi 1902 olarak kabul edilen tiyatro. 1898'de W.B. Yeats ve Lady Gregory tarafından İrlanda ulusal tiyatrosunu geliştirmek amacıyla kurulan İrlanda Edebiyat Tiyatrosu'nun bir kolu olarak gelişti. İrlanda Edebiyat Tiyatrosu 1902'de W.G. ve Frank J. Fay tarafından yönetilen ve İrlanda oyunlarında İrlandalı oyunculara rol vermeyi öngören İrlanda Ulusal Dramatik Topluluğu'nun yönetimine geçti. İrlanda rönesansının önde gelen kişilerinin yer aldığı topluluk 1903'te İrlanda Ulusal Tiyatro Topluluğu adını aldı ve yapımlarının düzeyiyle kısa sürede ünlendi. 1904'te Yeats'in arkadaşı İngiliz asıllı bayan Annie Horniman Dublin'de Abbey Sokağı'ndaki eski bir tiyatronun Abbey Tiyatrosu'na dönüştürülmesinin giderlerini üstlendi. Abbey Tiyatrosu aynı yılın aralık ayında Yeats, Lady Gregory ve yönetmenlik yapmak üzere kendilerine katılan J.M. Synge'in oyunlarından bir repertuvarla perdelerini açtı. Fay Kardeşler, Arthur Sinclair ve Sara Allgood da kurucu üyeler arasındaydı.

Abbey Tiyatrosu, 26 Ocak 1907'de J.M. Synge'in *The Playboy of the Western World* (*Babayiğit*, 1944, 1966) adlı taşlamasını sahneledi. Oyunda İrlanda köylüsünün ele alınış biçimine içerleyen seyirciler arasında olaylar çıktı. Abbey oyuncularının 1911'deki ilk ABD turnesinde aynı oyun New York ve Philadelphia'da benzer protesto ve karışıklıklara yol açtı.

1907-09 Abbey Tiyatrosu için güç bir dönem oldu, çalışanların değişmesi tiyatro yönetimini de etkiledi. Ulusal tiyatroya ve halk tiyatrosuna olan bağlılıkları Yeats'in sanatsal tiyatro görüşüyle çatışınca Fay Kardeşler, Abbey'i terk edip ABD'ye gittiler. Horniman mali desteğini kesti. 1910'da oyun yazarı-yönetmen Lennox Robinson yönetime gelinceye kadar tiyatro birçok kez el değiştirdi; I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve 1916 Paskalya Ayaklanması yüzünden bir ara kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. 1924'te şansı dönen kuruluş İngilizce konuşulan ülkelerde devlet yardımı alan ilk tiyatro oldu. Oyun yazarı Sean O'Casey'nin ürün vermeye başlaması da topluluğun çalışmalarına canlılık getirdi. 1923-26 arasında Abbey Tiyatrosu O'Casey'nin üç oyununu sahneledi: *The Shadow of a Gunman* (Silahşörün Gölgesi), *Juno and the Paycock* (*Dünyanın Düzeni*, 1965) ve *The Plough and the Stars* (Saban ve Yıldızlar). Üçüncü oyun 1916'daki Paskalya Ayaklanması'nın kışkırtıcı bir dramatizasyonuydu. Bir yangın sonucunda tiyatro salonunun kullanılamaz duruma gelmesiyle Abbey topluluğu 1950'lerin başında komşu Queen's Theatre'a taşındı. 1966'da ilk yerinde deneyci tiyatro anlayışına uygun küçük yeni bir bina yapıldı. Repertuarını genişletmesine karşın Abbey Tiyatrosu bugün öncelikle İrlanda oyunlarını sunmayı sürdürmektedir.

abbot *bak.* başkeşiş

Abbot, C(harles) G(reeley) (d. 31 Mayıs 1872, Wilton, New Hampshire - ö. 17 Aralık 1973, Washington, D.C. ABD), 1928-44 arasında Smithsonian Institution'ın sekreterliğini yapan ABD'li astrofizikçi. Güneş'ten yayılan ışınımın zaman içinde değişebileceği olasılığı üzerinde duran ilk bilim adamı olarak kabul edilir. Bu konuyla ilgili uzun çalışmaları onu, 1953'te, Güneş'teki değişikliklerle Yer'deki hava durumu arasında bir ilişki olduğu sonucuna götürdü. Bu bulgu hava durumunun genel yapısını 50 yıl önceden kestirmeye olanak veriyordu. Güneş ışıması konusundaki araştırmaları nedeniyle Abbot'a 1910'da Ulusal Bilim Akademisi'nin Draper Altın Madalyası, 1916'da ise Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'nin Rumford Madalyası verildi.

Abbott, Berenice (d. 17 Temmuz 1898, Springfield, Ohio - ö. 9 Aralık 1991, Monson, Maine, ABD), fotoğrafçı Eugène Atget'nin yapıtlarını koruyan ve 1930'ların sonlarındaki New York'u fotoğraflarıyla belgeleyen kadın fotoğrafçı.

1918'de Ohio'dan ayrılarak New York'a gitti, 1921'e değin orada kendi başına çizim ve heykel çalıştı. Berlin'de de kısa bir süre heykel çalıştıktan sonra Paris'te Man Ray'in yardımcısı oldu. Buradayken, o zamanlar yapıtları neredeyse hiç bilinmeyen Atget'yle tanıştı. 1925'te kendi fotoğraf stüdyosunu kurarak Peggy Guggenheim, James Joyce, Djuna Barnes, Jean Cocteau, Leo Stein ve Atget gibi birçok ünlü sanatçı, yazar ve soylunun portrelerini çekti. 1927'de Atget'nin ölümünden sonra Abbott, onun basılı fotoğraflarını ve negatiflerini yok olmaktan kurtararak sınıflandırdı. Sonraki yıllarını da kendini onun yapıtlarının tanıtılmasına adadı.

1929'da Paris'ten New York'a döndü. Bir süre bağımsız çalışarak kentin fotoğraflarını çekti. 1935'te Çalışma Projeleri Yönetimi'nin (WPA) Federal Sanat Projesi'nde çalışmayı kabul etti. 1930'ların sonuna değin kentin değişen çehresini belgeledi. *Changing New York* (Değişen New York) 1939'da basıldı. Albüm 1973'te *New York in the Thirties* (Otuzlarda New York) adıyla yeniden yayımlandı.

Bunu izleyen 20 yıl boyunca Abbott, magnetizma ve hareket gibi bilimsel olguları görüntülemekte fotoğrafı bir araç olarak kullanmayı denedi. Bu arada çevresindeki kır manzaralarını belgelemeyi de sürdürdü. Bir proje için, Florida'yı Maine'e bağlayan anayol boyundaki görüntülerin fotoğraflarını çekti. Fotoğraflarının toplu basımları dışında, fotoğrafçı Lisette Model üzerine bir monografisi, bir fotoğrafçılık rehberi, Atget üzerinde iki monografisi ve fotoğrafçılığın çeşitli yönlerine ilişkin yayınları vardır.

Abbott, Bud ve Costello, Lou, tam adları WILLIAM A. ABBOTT ve LOUIS FRANCIS CRISTILLO (sırasıyla, d. 2 Ekim 1896, Asbury Park, New Jersey - ö. 25 Nisan 1974, Woodland Hills, California, ABD; d. 6 Mart 1908, Paterson, New Jersey - ö. 3 Mart 1959, Beverly Hills, California, ABD), 1929-57 arasında sahne, radyo, televizyon ve sinemanın gözde komedyen çifti.

Abbott, tiyatrocu bir ailenin oğluydu. Costello ile karşılaşmadan önce burlesk tiyatrolar işletti, tiyatro gişelerinde çalıştı. Costello ise burlesk ve vodvil komedyenliğinden önce oyunculuk, boksörlük ve filmlerde dublörlük yaptı. Ortaklıkları, Costello'yla birlikte çalışan ve "ciddi adam"ı oynayan oyuncunun New York'ta Empire Theatre'daki gösteri sırasında hastalanmasıyla başladı. Gişede çalışan Abbott, hasta oyuncunun yerine oynamayı önerdi. İkisi birlikte son derece başarılı oldular ve o günden sonra Costello'nun "komik adam"

tipi karşısındaki "ciddi adam" rolünü Abbott üstlendi.

Abbott ile Costello ilk radyo programlarını 1938'de yaptılar. Ertesi yıl *The Streets of Paris* (Paris Sokakları) adlı oyunla ilk kez Broadway'de sahneye çıktılar. Sinemadaki ilk komedileri olan *Buck Privates* (1941) büyük ilgi topladı. Bunu iki yıl içinde sekiz komedi filmi izledi. En ünlü vodvil programları ise "Who's on First?" (İlk Sıra Kimde?) adlı gülünç bir beyzbol anlatısıydı. Radyo ve televizyonda tekrarladıkları bu programın plağı da yapıldı ve büyük ilgi gördü. Abbott ile Costello Türkiye'de "İki Açıkgözler" adıyla tanınırlar.

Abbott, Grace (d. 17 Kasım 1878, Grand Island, Nebraska - ö. 19 Haziran 1939, Chicago, ABD), kadın sosyal çalışma görevlisi, kamu yöneticisi, eğitimci ve reformcu. Özellikle çocuk işçilerle ilgili yasaların düzenlenmesinde etkili olmuştur.

Abbott, 1908'de Chicago'da yeni kurulan Göçmenleri Koruma Birliği'nin yöneticisi oldu. Bir süre yakın dostu Jane Addams tarafından kurulan ilk göçmen evi Hull House'ta oturdu. Chicago'daki *Evening Post* gazetesinde her hafta yayımlanan "Within the City's Gates" (1909-10; Kent Sınırları İçinde) adlı yazı dizisinde sürekli gündeme getirdiği göçmenlerin sömürülmesi sorununun üstüne gitti. Daha sonra da *The Immigrant and the Community*'yi (1917; Göçmen ve Toplum) yazdı.

1917-19 arasında, ABD Çocuk Bürosu çocuk işçiler bölümünün yöneticiliğini yaptı. Bu dönemde, Keating-Owen Yasası (1916) olarak bilinen ve çocuk işçi çalıştırılmasını sınırlayan ilk federal yasanın çıkarılmasına öncülük etti. 1918'de ABD Yüksek Mahkemesi bu yasanın anayasaya aykırı olduğuna karar verdiyse de Abbott federal hükümet ile özel sektör arasında savaş sanayisine ilişkin tüm sözleşmelere çocuk emeğiyle ilgili bir madde koydurarak yasanın işlerlik kazanmasını sağladı. 1921-34 arasında Çocuk Bürosu'nun genel yöneticiliğini yaptı. Çocuk emeği kullanımının anayasaca yasaklanmasını sağlayacak bir kamuoyu oluşturabilmek için yoğun uğraş verdi. Bu doğrultudaki yasa önerileri 1924'te eyaletlerin onayına sunulduysa da, hiçbir yerde onaylanmadı.

Abbott 1934-39 arasında Chicago Üniversitesi'nde dersler verdi. 1935 ve 1937'de de ABD'nin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) temsilciliğini yaptı. *The Child and the State* (Çocuk ve Devlet) adlı iki ciltlik kitabı 1938'de yayımlandı. Kız kardeşi Edith Abbott da (1876-1957) 1924-42 arasında Chicago Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yönetimi Okulu'nun dekanlığını yapmıştır.

Abbott, Jacob (d. 14 Kasım 1803, Hallowell, Maine, - ö. 31 Ekim 1879, Farmington, Maine, ABD), genç okurlar için yazdığı kitaplarla, özellikle "Rollo" dizisiyle tanınan öğretmen ve yazar.

Hallowell Academy ve Bowdoin College'dan sonra Andover Newton İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördü. Amherst College'da öğretmenlik etti. 1829'da gittiği Boston'da bir kız ortaokulu olan Mount Vernon Okulu'nu kurarak ilk müdürü oldu.

Abbott 180 kitap yazmış, 31 kitabın da ya yazımına katılmış ya da yayımcılığını yapmıştır. Bunlar arasında en iyi tanınanlar 28 ciltlik "Rollo" dizisidir. *Rollo at Work* (Rollo İşte) ve *Rollo at Play* (Rollo Oyunda) adlı ilk kitaplarının yanı sıra öğretmenler için *The Rollo Code of Morals* (1841; Rollo Ahlak Yasaları) adlı kitabı yazdı. "Rollo" dizisinde genç okur, Rollo'nun her şeyi bilen George Amca ile yaptığı dünya gezisini izlerken ahlak, coğrafya, fen ve tarih bilgilerini de geliştiriyordu. Abbott, 22 ciltlik bir biyografik tarih kitabı ile 10 ciltlik *Franconia Stories*'in de (Frank Öyküleri) yazarıdır.

Abbott, Sir John (Joseph Caldwell) (d. 12 Mart 1821, St. Andrews, Aşağı Kanada - ö. 30 Ekim 1893, Montreal), Kanadalı avukat, devlet adamı ve başbakan (1891-92).

Montreal'deki Mc Gill Üniversitesi'nde öğrenim görerek 1847'de avukat oldu, 1862'de kraliçenin danışmanlığına getirildi. Aşağı Kanada'da (bugün Quebec sınırları içinde) ticaret hukuku alanında yetkili bir kişi olarak kendini kabul ettiren Abbott 1855-60 arasında Mc Gill Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığında bulundu. 1857'de, kendi bölgesi Argenteuil'den o dönemde İngiltere'nin bir eyaleti durumunda olan Birleşik Kanada'nın Temsilciler Meclisi'ne seçildi; 1874-80 arasındaki bir kesinti dışında 1887'ye değin bu görevi sürdürdü. 1862'de, Liberal Sir John Macdonald ve Louis Sicotte'un yönetimi sırasında kısa bir süre başsavcı olarak çalıştı. 1865'te Muhafazakârlara katıldı.

Armatör Sir Hugh Allan'ın hukuk danışmanlığını da yapan Abbott'ın adı 1873 Pasifik skandalına karıştı. Bu olayda Başbakan Macdonald, seçim kampanyası giderlerini karşılaması karşılığında Allan'a bir demiryolu inşaatının ihalesini vermekle suçlanmıştı. Abbott bu nedenle 1874 seçimlerini kaybetti ve 1880'e değin Avam Kamarası'na seçilemedi. Yedi yıl sonra atandığı Senato'da grup başkanı oldu.

Macdonald Temmuz 1891'de ölünce partiler Abbott'ın başbakan seçilmesi konusunda uzlaşmaya vardılar, ama Abbott ertesi yıl sağlık nedeniyle istifa etti. 1892'de Sir unvanını aldı.

Abbott, Lyman (d. 18 Aralık 1835, Roxbury, Massachusetts - ö. 22 Ekim 1922, New York City, ABD), Kongregasyon tarikatı papazı ve Toplumsal İncil Hareketi'nin önde gelen temsilcilerinden.

Asıl mesleği olan avukatlığı bırakarak ilahiyat öğrenimi gören Abbott, 1860'ta papazlığa atandı. Bir süre bu görevi yürüttükten sonra *Harper's Magazine*'in yayın kurulu üyesi oldu. 1870'te *Illustrated Christian Weekly*'nin yayın yönetmenliğine getirildi. 1876'da, Henry Ward Beecher'ın çıkarmakta olduğu ve hiçbir mezhebin sözcülüğünü yapmayan haftalık din dergisi olan *Christian Union*'ın kadrosuna katıldı ve 1881'de bu derginin yayın yönetmeni oldu. 1888'de Brooklyn'deki Plymouth Kongregasyon Kilisesi'nde Beecher'ın kürsüsünü devralan Abbott 1899'a değin burada çalıştı.

Abbott, meslek yaşamının ilk yıllarından başlayarak sanayi sorunlarıyla ilgilendi. Onun yayın yönetmenliği yaptığı dönemde, *Christian Union* dergisinde (1893'te adı *Outlook* olarak değiştirildi) Hıristiyanlık ilkelerinin toplum ve sanayi sorunlarına uygulanmasını amaçlayan Toplumsal İncil Hareketi savunuldu. *Christianity and Social Problems* (1897; Hıristiyanlık ve Toplumsal Sorunlar), *The Rights of Man* (1901; İnsan Hakları), *The Spirit of Democracy* (1910; Demokrasi Ruhu) ve *America in the Making* (1911; Kurulmakta Olan Amerika) adlı yapıtlarında hem sosyalizme, hem de liberal ekonomi anlayışına karşı çıkan ılımlı toplumbilimsel görüşlerini ortaya koydu.

Genel olarak liberal Evanjelik Protestanlık görüşünü savunan Abbott, evrim kuramını tümüyle reddetmeyerek din üzerindeki etkilerini yorumlamaya çalıştı. Ayrıca İncil'in nesnel ve bilimsel olarak incelenmesi anlayışını yaygınlaştırdı.

Abbottâbad. Pakistan'da kent. Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nin Hazara ilinde. Abbottâbad ilçesinin merkezi olan kent. Ravalpindi'nin kuzeydoğusunda, Raş Ovasının güney köşesindeki çanak biçimli yayla üzerinde, güzel manzaralı Kagan Vadisine açılan yüksek bir yerleşme yeridir (1.256 m). İndus Yaylasına ve Keşmir'e karayolu ile Peşaver'e de 16 km güneyindeki Havelian Garından demiryoluyla bağlanan Abbottâbad, bölgenin ticaret merkezidir. 1853'te kurulmuş ve adını Hazara'daki ilk İngiliz görevlisi Albay James Abbott'tan almıştır. Abbottâbad'da iki park, bir ortaokul, Peşaver Üniversitesi'ne bağlı iki okul ve bir orman araştırma merkezi vardır. Pakistan Asker Akademisi, 8 km kuzeydoğudaki Kakul'dedir. Yörede, Langrial ile Galdanian'da ve kentin doğu varoşlarında toplam rezervi 100 milyon tonu aşan üç demir yatağı bulunmaktadır.

Kuzeyi ve doğusu dağlık olan Abbottabad ilçesinin doğu kesimi gümüşselvi, çam ve sert ağaçlarla kaplıdır. Doğuda Cemmu ve Keşmir eyaleti, kuzeyde Mansehra ilçesiyle komşudur. Batı sınırının bir bölümünü İndus Irmağı oluşturur. İlçe Siran ve Dor ırmaklarıyla sulanır. İndus Irmağı üstünde, İndus'un Siran ile birleştiği yerin yakınında bulunan Tarbela Barajı, dünyanın en büyük kaya dolgu barajıdır. 1976'da tamamlanan 135 m yüksekliğinde ve yaklaşık 2.750 m genişliğindeki baraj taşkın önleme, sulama ve elektrik üretimi amacıyla inşa edilmiştir. Buğday, arpa ve mısır yörenin bellibaşlı ürünleridir. Meyve (erik, elma, şeftali, kavun portakal), tütün ve sebze de yetişir. Abbottâbad kentinin 32 km güneybatısında, Havelian'a giden demiryolu üzerindeki Haripun, ana telekomünikasyon merkezlerindendir. Haripun'da bir telefon fabrikası, bir telekomünikasyon araştırma merkezi, bunlarla ilgili şirketler ile çimento, dokuma, un ve neftyağı fabrikaları vardır. Nüfusun çoğunluğu Afganca konuşur. Nüfus (1981 geç.) kent, 66.000; ilçe, 1.150.000.

ABC *bak.* American Broadcasting Company

ABC, Madrid'de yayımlanan ve uzun süre İspanya'nın önde gelen gazetelerinden sayılan, küçük boyutlu, resimli günlük gazete. Ülkenin seçkin gazetecilerinden Torcuato Luca de Tena y Alvarez-Ossorio tarafından 1903'te haftalık dergi olarak kurulan *ABC*, 1905'te günlük gazeteye dönüştü. 1929'da bir de Sevilla baskısı çıkmaya başladı. *ABC*'nin kurucusu, gazetesinin başarılarından ötürü Kral XIII. Alfonso tarafından 1929'da Luca de Tena markisliğiyle ödüllendirildi.

Kuruluşundan başlayarak krallığı destekleyen *ABC*'ye İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçi hükümet el koydu. 1931'de kâğıt üzerinde gerçekleşen el koyma kararından sonra gazete 1932'de birkaç ay süreyle kapatıldı. Sansüre karşı çıkmayı sürdürdüğü için 1936'da bu karar süresiz kapatmaya dönüştü. 1939'da Franco'nun iktidara gelmesiyle yeniden özel sektöre devredilen gazete, Franco rejimini desteklemekle birlikte hükümetin aşırılıklarını eleştirmeyi sürdürdü.

Sayfa düzeniyle hep göz dolduran *ABC* ilk sayılarından başlayarak bol fotoğraf kullanmıştır. İspanya'nın edebiyat ve sanat dünyasının önde gelen adlarının hazırladığı özel yazılarını da içeren kültür ve sanat sayfalarıyla son zamanlarda büyük ilgi toplamıştır.

ABC sanatı *bak.* minimal sanat

ABD *bak.* Amerika Birleşik Devletleri

abdal, tasavvufta, dünya düzenini koruyan ama bu özellikleri gizli kalan veli gruplarından (ricalü'l-gayb) birine verilen ad. Sözcük olarak, bir şeyin yerini tutan ya da bir şeyin karşılığı olan anlamındaki "bedel" ya da "bedil"in çoğuludur. Birbirlerinin yerine geçebildikleri ya da aynı biçim ve görünüşteki birini bedel (karşılık) bırakarak istedikleri yere gidebilme gücüne sahip oldukları kabul edildiği için kendilerine bu ad verilmiştir. Sayılarının 40 olduğu ve Şam'da bulundukları kabul edilir.

İlgili hadis rivayetlerine göre dünya düzeni abdallarla sağlanır. Yağmuru onlar yağdırır, Allah'ın yardımını onlar sağlar, düşmanlara karşı onların yardımıyla galip gelinir. Abdallar bu mertebeye ibadetle değil, cömertlikleri, kalplerinin temizliği, insanlara öğütte bulunmaları, Müslümanlara merhametleri, kazaya rıza göstermeleri, haramlara karşı sabretmeleri nedeniyle ulaşırlar.

Sûfilerin üzerinde ısrarla durmalarına karşın hadis bilginleri abdallarla ilgili hadislerin gerçekdışı olduğunu söylemektedirler.

Abdal deyimi 12. yüzyılda genellikle derviş karşılığı olarak kullanıldı. Türkler arasında daha çok serseri ve dilenci dervişlere bu ad verildi. İran'da ise Kalenderiler bu adla anılırlardı.

14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'da da abdal adı altında batını inançlı birtakım derviş toplulukları türedi. Bunlar "Rum Abdalları" olarak anıldılar. Gene bu yüzyıllarda Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal gibi bazı şair dervişler tek başlarına abdal adını kullandılar.

Abdal Musa (14. yy), Anadolu erenlerinden. Bektaşiliğe ilk inananlardan ve yaygınlaşmasında büyük rol oynayanlardan biridir.

Yaşamıyla ilgili kesin bilgiler yoktur. Kimi kaynaklarda Buhara'dan, kimilerinde Horasan'ın Hoy kentinden gelip Anadolu'ya yerleştiği belirtilir. Anadolu'da Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan Abdal Musa'nın, Bursa'nın fethine katıldığı ve Geyikli Baba ile karşılıklı kerametler gösterdikleri söylentisi yaygındır. Hacı Bektaş velayetnamesi ve Kaygusuz Abdal menkıbesinden, Elmalı'da gömülü olduğu anlaşılır. Kimi kaynaklarda gömülü olduğu yerin Bursa olarak gösterilmesi, gazalara katılan ve bir süre Bursa'da bulunan Abdal Musa'ya bu kentte bir makam verilmiş olmasından kaynaklanabilir. Elmalı'nın güneyinde kurulan Abdal Musa Zaviyesi Bektaşiliğin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bektaşi âyinlerindeki on iki posttan on birincisi "Abdal Musa Sultan Postu" adını taşır. Ünlü ozan Kaygusuz Abdal da Abdal Musa'nın müritlerindendi.

Abdali Sultanlığı, Arap Yarımadasının güney kesiminde, bugün Yemen Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklarda hüküm sürmüş yarı-bağımsız devlet. Aden kentinin kuzeyinde bulunan sultanlık, bağımsız Yemen'e dönüşen Aden protektorasında en önemli kabile bölgelerinden biriydi. Sultanlığın başkenti Lahic'di. Önceleri Yemen'e bağlı olan sultanlık, 1728'de bağımsızlığını kazandı. Bundan sonra Abdali kabilesi Aden'i ele geçirdi ve İngilizlerle Aden protektorasının kurulmasıyla sonuçlanan bir dizi antlaşmadan ilkini imzaladığı 1839'a değin bağımsız kaldı. Sultanlık I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı egemenliğindeydi. 1948'de batıdaki Subeyhi kabilesine ait toprakları denetimine alan Abdali Sultanlığı, 1967'de Yemen'in bir parçası oldu. Toprakları içinde, yerleşik bir nüfusu bulunan ve meyve, tahıl ve daha başka ürünler yetiştirilen verimli bir bölge vardır.

Abdera, Eski Yunan'da, Trakya kıyısında Nestos Irmağı ağzı yakınlarında kent. Abdera'nın Kyros yönetimindeki Persler tarafından İÖ 540 dolaylarında istila edilmesi üzerine İonya'yı terkeden Teos halkı burada bir koloni kurmayı başardı ve Trakya'nın iç bölgesiyle canlı bir ticaret geliştirdi. Abdera İÖ 5. yüzyılda Delos Birliği'nin zengin bir üyesiydi. Ancak İÖ 4. yüzyılın başında Trakya akınlarından büyük zarar gördü ve önemini büyük ölçüde yitirdi. Filozof Protagoras ve Demokritos Abdera yurttaşlarıydı. Abdera'nın yerinde bugün çağdaş Yunanistan'ın Avdhira adlı kenti bulunmaktadır.

abdest, namaz kılmak için yüz, el ve ayak gibi vücudun bazı organlarını yıkamak, temizlemek. Farsça bir terim olan abdest, "Ey iman edenler, namaza duracağınız

Bir Osmanlı evinde abdest alma, 18. yy
İletişim Yayıncılık Arşivi

zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın. Başınızı sıvazlayın. Topuklarınıza kadar ayaklarınızı da." (Maide: 6) Kuran emri gereğince namazın ön ve zorunlu şartıdır. Küçük kirlenmeden (hades-i asgar) küçük temizlenmeyi (taharet-i suğra) ifade eder.

Anılan ayete göre yüzün, dirseklere kadar ellerin yıkanması, başın sıvazlanması, ayetin okunuş biçimlerinden birisi konusundaki kabullere göre ayağın sıvazlanması ya da yıkanması abdestin temel şartları, farzlarıdır. Bunlardan birisinin eksik bırakılması durumunda küçük temizlenme yapılmamış, abdest alınmamış olur.

Hz. Muhammed, Kuran'ın temel şartlarını belirlediği abdesti kimi ekleme ve ayrıntılarla uygulamıştır. "Abdestin sünnetleri" olarak adlandırılan bu uygulamalar şunlardır: Abdeste niyet etmek. Besmele ile başlamak. Ağız ve buruna üç kez su vererek temizlemek. Misvak ya da fırça ile dişleri temizlemek. Abdest organlarını ayetin belirlediği sıraya göre yıkamak, sıvazlamak. Hep sağ organlardan başlamak. Her organı üç kez yıkamak. El ve ayak parmaklarının aralarını ovalayarak yıkamak. Kulakları ve boynu sıvazlamak. Organları ara vermeden yıkamak.

Abdest alırken sünnete aykırı kimi davranışlardan sakınmalıdır. Sakınılması gereken ve mekruh olarak nitelenen bu davranışlar şunlardır: Suyu gereğinden fazla ya da az kullanmak, zorunluluk olmadan konuşmak, organları yıkarken suyu hızla çarparak çevreye sıçratmak ve gene zorunlu olmadıkça temiz olmayan yerlerde abdest almak.

Temizliğe son derece önem veren Hz. Muhammed, her namazdan önce abdestin yenilenmesini sürekli teşvik etmiş ise de, uygulamaları ile bunun bir zorunluluk olmadığını göstermiştir. Bu nedenle her namaz öncesinde abdest yenileme daha iyi olmakla birlikte, abdestin bozulması durumu dışında zorunlu değildir. Abdestin bozulmasına yol açan, yeniden abdest almayı gerektiren nedenler şunlardır: Tabii ihtiyaçların giderilmesi, yellenmek, vücudun herhangi bir yerinden kan, irin ya da sarısu çıkıp akması, ağız dolusu kusmak, atılan tükürükte en az yarısı kadar kan bulunması, yatarak ya da bir şeye yaslanarak uyumak, bayılmak, sarhoş olmak, namaz kılarken yanındakilerin duyabileceği biçimde gülmek.

İslam, abdestli olmayan kişiler için bazı sınırlamalar getirmiştir. Buna göre abdestli olmayan kişi namaz kılamaz, tilavet secdesi yapamaz, cenaze namazı kılamaz, Kâbe'yi tavaf edemez. Bir yoruma göre de Kuran'ı eline alamaz.

Abdi Efendi (ABDÜRREZZAK) (d. 1835 - ö. 12 Eylül 1914, İstanbul), Osmanlı tuluatçı ve tiyatro oyuncusu. Batı'nın halk tiyatrolarındaki soytarı tipinden esinlenerek ünlü "İbiş" tipini yaratmıştır. Çocukluğunu yoksulluk içinde, esnaf çıraklığı yaparak geçirdi. Sahneye ilk kez Aksaray'da bir mahalle tiyatrosunda çıktı. Bir süre Galata'daki Amerikan Alkazarı adlı tiyatroda çalıştıktan sonra 1880'lerde Direklerarası'nda kendi tiyatrosu Handehane-i Osmani'yi kurdu. Tuluat yeteneğiyle kısa zamanda halkın en sevdiği tuluat sanatçısı oldu. Fransız elçisinin aracılığıyla II. Abdülhamid tarafından 1895'te saray tiyatrosuna alınan Abdi Efendi'ye mülazım-ı sani rütbesi de verildi. Ancak yaptığı bir nükte nedeniyle padişah, saray sahnesine çıkmasını yasakladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden tuluat tiyatrosuna döndü. Meşrutiyet döneminin ünlü oyunlarından *Vatan yahut Silistre*'de Abdullah Çavuş rolünü üstlendi. Tuluatın en başarılı örneklerini veren Abdi Efendi, başta Kel Hasan Efendi olmak üzere birçok tuluatçının yetişmesine katkıda bulundu.

Abdi Efendi
İletişim Yayıncılık Arşivi

Abdi Efendi (BASMACI) (d. Aralık 1787, İstanbul - ö. 18 Mart 1851, İstanbul), özellikle şarkılarıyla tanınmış 19. yüzyıl Türk bestecisi. Çocukluğunda bir basmacının yanında çalıştığından Basmacı diye anılır. III. Selim'in bir rastlantı sonucu sesini duymasıyla Enderun'a alındı, burada müziğin inceliklerini öğrendi. 1808'de padişah müezzinleri arasına girdi, bu görevde 30 yıldan fazla kaldı. 1826'da kurulan Muzıkayı Hümayun'da beş yıl süreyle Türk müziği öğretti.

Günümüze ulaşabilmiş 15 yapıtından 12'si şarkı formunda olan Abdi Efendi, Hacı Arif Bey'den önceki şarkı bestecilerinin en başarılılarından biridir. Rast düyek şarkı ("Senin aşkınla çâk oldum"), rast semai şarkı ("Sev-

dim yine bir nevcivan"), mahur ağıraksak şarkı ("Gülşen-i ezhar açtı her yanı") en ünlü yapıtlarıdır.

Abduh, Muhammed *bak.* Muhammed Abduh (ŞEYH)

Abdul-Jabbar, Kareem, Müslüman olmadan önceki adı FERDINAND LEWIS ALCINDOR, JR (d. 16 Nisan 1947, New York), ABD'li basketbol oyuncusu. 2,19 m'lik boyu ve üstün yeteneğiyle oyunun akışını belirleyebilen bir merkez oyuncusuydu.

Okul yıllarında önceleri beyzbol, buz pateni ve yüzmede başarılı olan Alcindor, sekizinci sınıfta ilgisini basketbolda yoğunlaştırmaya başladı. 1965'te Los Angeles'daki California Üniversitesi'ne (UCLA) girdi, bir yandan dayanıklılığını artırırken bir yandan da çift elle smaç (topu çemberin üstünden bastırarak potaya sokmak) tekniğini geliştirdi. 1966-68 arasında Ulusal Üniversite Atletik Birliği şampiyonu olan UCLA takımlarının üçünde de yer aldı.

1969'da ABD profesyonel ligi olan Ulusal Basketbol Birliği'nde (NBA) yer alan Milwaukee Bucks'ın kadrosuna katıldı. 1971'de maç başına ortalama 31,7 ve toplam 2.596 sayıyla sayı kralı, takımı da NBA şampiyonu oldu. Bu başarıyı 34,8'lik ortalama ve 2.822'lik toplamla 1972'de yineledi. Alcindor 1971'de Müslüman oldu ve Kareem Abdul-Jabbar adını aldı.

1975'te Los Angeles Lakers'a transfer olan Abdul-Jabbar, Ulusal Basketbol Birliği'nin (NBA) her yıl en değerli oyuncuya verdiği ödülü altı kez kazandı. Lakers takımına 1980, 1982, 1985, 1987 ve 1988'de ABD şampiyonluğunu kazandırdı. 1984'te bütün dönemlerin en iyi şut yüzdesine sahip NBA oyuncusu oldu. 1989'da basketbolu bıraktığında toplam 38 bin sayıyı geçerek erişilmesi güç bir rekora ulaşmış bulunuyordu. Ayrıca, oynanan sezon ve maç sayısı, şut yüzdesi ve top kesme gibi alanlarda da çeşitli rekorları elinde tutuyordu. Bir başka özelliği *skyhook* olarak bilinen yüksek çengel atışının yaratıcısı olmasıydı.

Abdulla, Muhammed Said (d. 25 Nisan 1918, Zengibar, Tanzanya), genellikle Svahili popüler edebiyatının babası sayılan Afrikalı romancı.

Abdulla, öğrenimini tamamladıktan sonra Sömürge Sağlık Dairesi'nde müfettiş olarak iş yaşamına girdi. Burada on yıl çalıştıktan sonra gazeteci olmaya karar verdi. 1948'de *Zanzibari* gazetesinin sorumlu yazı işleri müdürlüğüne getirildi. Bunu izleyen on yıl boyunca *el-Felek*, *el-Mehde* ve *Afrika Kwetu*'nun (Bizim Afrika) yayın yönetimi yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1958'de ulusal tarım dergisi *Mkulima*'nın (Çiftçi) yayın yönetmenliğine başladı ve 1968'de emekli olana değin bu görevde kaldı.

Edebi türlerde başarılı bir yazar olarak kabul edilmesini sağlayan ilk ürünleri *Mkulima*'da çalışmaya başladığı tarihlere rastlar. "Mzimu wa Watu wa Kale" (Ataların Kutsal Emanetleri) adlı öyküsü Doğu Afrika Edebiyat Bürosu tarafından düzenlenen 1957-58 Swahili Öykü Yarışması'nda birincilik ödülünü aldı. Bu çalışması daha sonra 1960'ta roman olarak yayımlandı. Abdulla, bu yapıtında, Sir Arthur Conan Doyle'un Sherlock Holmes tipinden esinlenerek yarattığı dedektif kahramanı Bwana Msa (Musa Bey) ile sonraki romanlarının çoğunda yer alan öteki karakterleri okurlarına tanıtmış oldu. Söz konusu romanlar arasında ödül kazanan *Kisiwa cha Giningi* (1968; Giningi Kuyusu), *Duniani Kuna Watu* (1973; Dünyada İnsanlar Var), *Siri ya Sifuri* (1974; Sıfırın Gizi), *Mke Mmoja Waume Watatu* (1975; Bir Karı, Üç Koca) ve *Mwana wa Yungi Hulewa* (1976; Şeytanın Çocuğu Yetiştiriliyor) sayılabilir. Her yeni kitapla Abdulla'nın olay örgüsünün karmaşıklığı gelişti ve incelik kazandı. Swahili dilini kullanışı tüm Doğu Afrika'da hayranlık uyandırdı. Tekrar tekrar basılan yapıtları yaygın biçimde okullarda kullanılmaktadır. Romanlarındaki başlıca özellik öyküdeki çatışmanın doğasını gizleyen bir cehalet ve boşinan ağı ile kahramanın akıl gücünü karşı karşıya getirmesidir.

Abdullah, tam adı ABDULLAH IBN EL-HUSEYN (d. 1882, Mekke - ö. 20 Temmuz 1951, Kudüs), 1946-51 arasında bağımsız Ürdün Krallığı'nın ilk hükümdarı olan Arap devlet adamı.

Hicaz emiri Huseyin Ibn Ali'nin ikinci oğlu olan Abdullah İstanbul'da öğrenim gördü. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Mekke temsilcisi olarak yer aldı. 1914 başlarında Osmanlı Devleti içindeki Arap topraklarının bağımsızlığı için çalışan Arap milliyetçi hareketine katıldı. 1915-16'da babasının Mısır'daki İngiliz temsilcileriyle yürüttüğü gizli görüşmelerde ön planda rol oynadı. Bu görüşmeler 10 Haziran 1916'da Osmanlılara karşı Arap ayaklanmasını açıklayan bir bildirgeyle noktalandı.

Abdullah, 8 Mart 1920'de Şam'da, Irak Kongresi olarak adlandırılan toplantıda alınan, geçerliliği tartışmalı bir kararla, Irak'ın yasal kralı ilan edildi. Ancak çok geçmeden tahttan çekilmesi üzerine, bu unvan Ağustos 1921'de kardeşi I. Faysal'a verildi. Fransız birliklerinin 1920 Temmuzunda Faysal'ı Şam'dan kovması üzerine, Abdullah eski Ürdün topraklarını işgal ederek Suriye'ye saldırma tehdidinde bulundu. Ürdün'ün Filistin mandasından yasal yoldan ayrılması yönünde aşamalı görüşmeleri başarıyla yürüttü.

Abdullah'ın en büyük arzusu Suriye, Irak ve Ürdün'ü içine alan bir Birleşik Arap Krallığı kurmaktı. II. Dünya Savaşı sırasında etkin bir biçimde İngiltere'nin yanında yer aldı. Arap Lejyonu adıyla oluşturduğu ordu, 1941'de Suriye ve Irak'ı işgal eden İngiliz kuvvetlerinin yanında çarpıştı. Ürdün'ün 1946'da bağımsızlığını elde etmesi üzerine, 25 Mayısta Amman'da taç giydi. Birleşmiş Milletler'in 1947'de Filistin topraklarının Yahudi ve Arap devletleri arasında paylaştırılması yönünde aldığı kararı kabul etmeye yanaşan tek Arap yöneticisi oldu. Mayıs 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında ordusuyla Batı Şeria'yı işgal etti ve Eski Kudüs'ü ele geçirdi. İki yıl sonra da Batı Şeria'yı Ürdün Krallığı'na kattı. Bu hareketi, Batı Şeria üzerinde bir Filistin Arap devleti kurulmasını isteyen eski müttefikleri Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır'ı kızdırdı. İçerdeki saygınlığı giderek azaldı ve Filistinli bir milliyetçi tarafından öldürüldü.

Abdullah, Şeyh Muhammed, lakabı KEŞMİR ASLANI (d. 5 Aralık 1905, Soura, Srinagar yakınları, Keşmir - ö. 8 Eylül 1982, Srinagar, Cemmu ve Keşmir, Hindistan), Hindistan bağımsızlık mücadelesinin önde gelen kişilerinden biri. Keşmir'in hakları için uğraş vererek Keşmir'in Hindistan içinde yarı-özerk bir statü kazanmasını sağladı.

Abdullah, Cemmu'daki Prince of Wales College ile Lahor'daki Islamia College'da okudu. Aligarh Müslüman Üniversitesi'nde fizik dalında lisansüstü öğrenim görerek 1930'da diploma aldı. Hindistan'ın İngiliz yönetimi altında olduğu yıllarda Keşmir eyaletinde yaşayan Müslüman çoğunluğun haklarını savunarak Hindu topluluğun uyguladığı ayrımcılığa karşı savaştı. 1931'de çok sayıdaki tutukluluk dönemlerinin ilkini geçirdikten sonra, Keşmir Müslüman (sonra Ulusal) Konferansı'nı kurdu. Link devlet anlayışını benimsedi. Hindistan'a bağımsızlık verildiğinde, Müslüman Pakistan'a katılma düşüncesine şiddetle karşı koydu.

1948'de Keşmir başbakanı oldu. Hindistan'ın önderi Cavaharlal Nehru'yu başından beri desteklemesine karşın, çoğu Hintliler, Abdullah'ın nihai hedefinin Keşmir'in bağımsızlığı olduğu kanısındaydı. Bu nedenle 1953'te görevden alınarak tutuklandı. Daha sonraki 11 yıl boyunca Hindistan'a bağlılık yemini etmeyi reddetti ve bu dönemin büyük bir bölümünü gözaltında geçirdi. 1964'te Nehru tarafından serbest bırakılınca Keşmir halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Sonraki yıllarda Hindistan yönetimi ile yürütülen görüşmelerde, Keşmir sorununa uygun bir çözüm yolu için gerekli zemini sağlamaya çalıştı.

Pakistan ve Cezayir'in manevi desteğini sağlamak için bir dış geziye çıktı. Ancak Hindistan'ın Pakistan ile ilişkileri o sırada kötülemiş olduğundan, bu gezisi arabozuculuk olarak değerlendirildi. Aynı zamanda Hindistan ile sürdürülen görüşmelerde açık bir ilerleme sağlanamamasından dolayı Keşmir'de sahip olduğu destek de zayıflamıştı. Bunun üzerine yeniden tutuklandı ve 1968'e değin serbest bırakılmadı. Bu tarih ile Cemmu ve Keşmir başbakanlığı görevine atandığı 1975 arasındaki dönemde, başında bulunduğu Plebisit Cephesi birtakım başarılar elde etmesine karşın, 1972 seçimlerinde Kongre Partisi karşısında yenilgiye uğradı. Hindistan başbakanı İndira Gandhi ile ilişkileri zaman zaman gerginleşmesine karşın, Keşmir'e bir tür özerklik verilmesi konusunda onu ikna etmeyi başardı. Başında bulunduğu hükümetin sonraları rüşvetçilikle suçlanması nedeniyle halk arasında saygınlığı azaldı. Ancak Keşmir ulusal hakları davasına yaptığı üstün katkılardan dolayı çevresinde uyandırdığı hayranlık sürdü.

Abdullah Bey (MACARLI; asıl adı KARL EDWARD HAMMERSCHMIDT (d. 1799, Viyana - ö. 30 Ağustos 1874, İstanbul), Avusturya asıllı Osmanlı hekim ve doğabilimci. Türkiye'de modern jeoloji, mineraloji ve paleontolojinin kurucularındandır. Viyana'da hukuk, tarım ve entomoloji okuduktan sonra tıp öğrenimi görerek hekim oldu. 1838-48 arasında, zooloji alanında yaptığı çalışmalar sonucunda, kimi eklembacaklılarda asalak olarak yaşayan tekhücreli canlı türlerinin varlığını keşfetti. 1848'deki Viyana ayaklanmasından sonra gittiği Macaristan'da asker hekim olarak çalıştı. Buradan İstanbul'a giden Hammerschmidt, 1850'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de, ilmü'l-hayvânât (zooloji) ve ilmü'l-arz ve'l-maâdin (jeoloji ve mineraloji) derslerini okutmakla görevlendirildi. Ancak Avusturya'nın baskısı üzerine görevinden alınarak Şam askeri hastanesine verildi. Burada Müslümanlığı kabul ederek Abdullah adını aldı. 1853-56 Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunda hekim olarak görev yapan Abdullah Bey'e miralay rütbesi verildi. 1856'da İstanbul'a döndükten sonra Gülhane ve Haydarpaşa askeri hastanelerinde çalıştı. Tıbbiye'de önce zooloji, daha sonra jeoloji ve mineraloji öğretmeni oldu. 1870'te Tıbbiye'de Tarih-i Tabii Numunehânesi'ni (Doğa Tarihi Müzesi) kurmakla görevlendirildi. 1867'de Paris'te düzenlenen Uluslararası Jeoloji, Mineraloji ve Paleontoloji sergisine Osmanlı Devleti adına katıldı. Burada, İstanbul Boğazı yöresinden topladığı yaklaşık 1.200 adet fosil ve jeolojik değeri olan taşı sergiledi. Bunlar arasından bir örnek E. de Verneuil tarafın-

dan *Cryphaeus Abdullahi* (1867) olarak adlandırıldı. Jeoloji ve mineralojiye ilişkin olarak Fransızca yazdığı kitap, *İlmü'l-Arz ve'l-Maâdin* adıyla İbrahim Lutfi Paşa tarafından Türkçeye çevrilerek basıldı (1875). 1873-74'te yine Fransızca yazdığı ve ölümünden sonra yardımcısı Ali Raşid Bey tarafından *Fenn-i Hayvânât-ı Tıbbiye* (1876) adıyla Türkçeye çevrilen kitabı Türkiye'de zooloji alanında yazılmış ilk kitaptır. Abdullah Bey ayrıca Türkiye'nin jeoloji, mineraloji ve paleontolojisi ile ilgili ilk özgün araştırmaları gerçekleştirmiştir.

Macarlı Abdullah Bey
Ana Yayıncılık Arşivi

Abdullah Beyefendi (DÜRRİZADE) (d. 1867, İstanbul - ö. 1923, Hicaz), Atatürk ve Milli Mücadele'ye katılanlar için idam fetvası veren Osmanlı şeyhülislamı. Vezir, Rumeli Kazaskeri Dürrizade Mehmed Dürri Efendi'nin oğludur. Müderris olduktan sonra Fetva Dairesi kalemi kâtipliğine atandı. 1897'de Haremeyn, 1900'de İstanbul, 1902'de Anadolu payelerini aldı. 1910-12 arasında Anadolu kazaskerliğinde bulundu. 1912-18 arasında İttihatçılar tarafından görevden uzak tutuldu. 5 Nisan 1920'de kurulan Damat Ferid Paşa'nın dördüncü kabinesinde şeyhülislam oldu. Ferid Paşa'ya Milli Mücadele'ye katılan asker ve sivil yöneticileri vatan haini sayan, onların idamını isteyen ünlü fetvayı verdi. Ferid Paşa'nın 30 Temmuz 1920'de görevden ayrılmasıyla şeyhülislamlığı sona erdi. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine önce Rodos'a, daha sonra Hicaz'a Şerif Hüseyin'in yanına sığındı ve orada öldü.

Abdullah bin Abbas, IBN ABBAS olarak da bilinir, lakabı EL-HIBR ("Bilgili Kişi") ya da EL-BAHR ("Deniz") (d. y. 619 - ö. 687/688, Taif, Arabistan), Hz. Muhammed'in ashabından, İslamiyetin ilk döneminin en büyük âlimlerinden ve Kuran'ın ilk tefsircilerinden.

İbn Abbas, ilk halifelik mücadeleleri sırasında Hz. Ali'yi destekledi ve karşılığında Basra valiliğiyle ödüllendirildi. Ama sonra taraf değiştirerek Mekke'ye çekildi. Muaviye'nin saltanatı sırasında Hicaz'da yaşıyor ama sık sık Emevi başkenti Şam'a gidiyordu. Muaviye'nin ölümünden sonra İbn Zübeyr'in halifeliğini tanımayarak ona karşı çıktı ve Taif'e kaçmak zorunda kaldı. Orada öldü.

İbn Abbas fıkıh bilgisiyle ve karşılaştırmalı Kuran tefsirleriyle tanınır. Gençliğinden başlayarak Hz. Muhammed'in öbür ashabından, peygamberin söyledikleri ve yaptıklarıyla ilgili bilgi toplamıştır. Ayrıca Kuran tefsiri dersleri vermiş ve bu tefsirleri daha sonra derlenmiştir.

Abdullah bin Abdülkadir (MÜNŞİ) (d. 1796, Malakka, Malezya - ö. 1854, Cidde, Arabistan), Malezya doğumlu yazar. Otobiyografisi ve öteki yapıtlarıyla çağdaş Malezya edebiyatının önde gelen kurucularındandır.

Arap (Yemenli) ve Tamil karışımı bir soydan gelen ve Malezya-İslam kültürüyle yetişen Abdullah, İngiliz yönetiminin altına yeni girmiş Malakka'da doğup büyüdü. Yaşamının büyük bölümünü Malezya toplumunu Batılılara, Batı'yı da Malezyalılara tanıtmakla geçirdi. Malakka garnizonunda kalan Hintli askerlere (sonraki yıllarda da İngiliz ve Amerikalı misyoner, memur ve işadamlarına) Malezya dilini öğretmesinden dolayı, çok genç yaşta Münşi (öğretmen) lakabını aldı. Çok geçmeden yeni gelişmekte olan Boğaz Sömürgeleri'nde görevlendirilebilecek vazgeçilmez bir kişi haline geldi. 1815'ten başlayarak Malakka'daki Londra Misyoner Derneği için İncil'i ve öteki dinsel metinleri Malezya diline çeviren Sir Stamford Raffles'ın yanında yazıcılık yaptı. 1835'te Singapur'daki Amerikan Misyon Kurulu'nun basım işlerinde çalıştı.

1837'de Alfred North adlı Amerikalı bir misyoner Malezya'nın doğu kıyılarını dolaşmış, aynı yıl bu geziye ilişkin canlı izlenimlerini kitap halinde yayımlamıştı. North'un teşvikiyle Abdullah da kendi yaşamının öyküsünü yazmaya koyuldu. 1843'te tamamladığı bu yapıt ilk kez 1849'da *Hikâyat Abdullah* (Abdullah'ın Öyküsü) adıyla yayımlandı ve birçok kez basılarak İngilizceye ve öteki dillere çevrildi. Kitap, yazarın gördüklerinin ve yaşadığı dönemin canlı bir görüntüsünü çizmenin ötesinde, Malezya'nın geleneksel edebi üslubundan köklü bir kopuşu yansıtması bakımından da önemli bir ayırdedici özellik taşıyordu. Büyük ölçüde saray edebiyatı niteliğini taşıyan eski yapıtların tersine, *Hikâyat Abdullah* olayları ve insanları gündelik dille, canlı betimlemelerle anlatıyordu. Öyküleri o zamana değin görülmemiş bir dolaysızlık ve tazeliğe sahiptı. Müslümanlıktan hiçbir zaman vazgeçmemesine karşın Abdullah'ın kendi toplumuna yönelik eleştirileri, Batı'nın koyduğu ölçüleri benimsemeye istekli olması, daha sonraki dönemde yetişen milliyetçi kuşak tarafından belirli bir kuşkuyla karşılanmasına yol açmıştır. Gene de genelde çağdaş Malezya edebiyatının babası olarak tanınmaya devam etmektedir.

Abdullah bin Abdülmuttalib (d. Mekke - ö. 570, Medine), Hz. Muhammed'in babası.

Kureyş'in ileri gelenlerinden Abdülmuttalib'in onuncu oğludur. İslam tarihinde Abdullah'ın yaşamı ile ilgili bilgiler oldukça azdır ve bir bölümü söylence niteliğindedir. Yaygın bir söylentiye göre, babası Abdülmuttalib zemzem kuyusunu kazarken, Kureyşlilerin çıkardığı güçlüklere karşı kendini savunacak on oğlu olursa, birini putlara kurban etmeyi adar. Onuncu oğlu olan Abdullah doğunca, verdiği söz kendisine hatırlatılır. Ancak başka bir kâhinin önerisi üzerine çocuğun yerine yüz deve keserek adağından kurtulur.

Abdullah 24 ya da 26 yaşındayken Zühre kabilesinden Âmine ile evlendi ve Hz. Muhammed'in doğumundan iki ay kadar önce Şam'a yaptığı bir ticaret seferi dönüşü Medine'de hastalanarak öldü.

Abdullah bin İskender (d. 1533, Afarınkent - ö. 1598, Semerkant), Özbek hanı. Şeybani hanedanının en önemli hükümdarıdır.

Babası İskender Han 1551'de aile kavgaları yüzünden Ceyhun'un batısına çekilince Abdullah mücadeleye atılarak egemenliğini tüm ülkeye kabul ettirmek yolunda başarısız birkaç girişimde bulundu. Ardından 1556'da Şehrisebz'i, ertesi yıl da Buhara'yı aldı. 1560'ta babası adına Buhara'da Özbek hanı oldu. Osmanlı padişahı I. Süleyman'a (Kanuni) elçi göndererek Safevilere ve Ruslara karşı işbirliği önerdi. 1574-81 arasında Horasan'ın önemli kentlerini ele geçirdi. 1582'de Kırgız seferine çıktı. 1583'te babası ölünce Şeybani tahtına çıktı. Seyhun Irmağı boyunca fetihlerde bulunurken yerel emirlerin güçlerini kırarak merkezî yönetimi güçlendirdi. Ayaklanmaları çok sert önlemlerle bastırdı. Özbekleri göçebe geleneklerinden uzaklaştırmaya çalıştı. 1596'ya değin Badahşan, Horasan, Gilân ve Harezm seferlerini gerçekleştirerek Özbek Hanlığı'nı Asya'nın en güçlü devleti yaptı. Ama Doğu Türkistan seferinde girdiği yerleri yakıp yıkması, Belh valisi olan oğlu Abdülmümin'in ayaklanması karışıklıklara yol açtı. Taşkent seferine hazırlandığı sırada ölmesinden sonra huzursuzluk daha da artarak hanlığın dağılmasını çabuklaştırdı.

Abdullah Han ülke bayındırlığına, kervansaray, yol, köprü, çeşme ve medreseler yaptırarak katkıda bulunmuş, hat ve minyatür sanatlarıyla ilgilenmiştir.

Abdullah bin Meymun, IBNÜ'L-KADDAH olarak da bilinir (d. İran - ö. 796, Selemye, Suriye), Fatımi hareketinin öncüsü ve İsmaili mezhebinin önemli dâilerinden (yayıcılarından). Başlangıçta 6. imam Cafer Sadık'ın yakını iken, zamanla dinsel görüşlerini değiştirdi. O sırada gizli hareket etmek durumunda olan İsmaililiğin dâiliğini üstlenerek Hz. Ali'nin henüz ortaya çıkmamış bir torunu adına taraftar toplamaya başladı. Ahvâz'dan Basra'ya, oradan da Suriye'de Hama kenti yakınlarındaki Selemye'ye geçti. Burayı merkez edinerek, düşüncelerini yaymaya çalıştı. Abdullah bin Meymun, Fatımilerin doğuşunu hazırlayan hareketin öncüsüdür. Rivayet ettiği hadisler Şiilerce güvenilir kabul edilir.

Abdullah bin Seb'a, IBN SEVDA olarak da bilinir (ü. 7. yy), Hz. Ali'nin savunuculuğunu yapmış olan din adamı. Hakkındaki bilgiler güvenilir tarih kaynaklarına dayanmaz. Sanalı (Yemen) bir Yahudi olduğu sanılmaktadır. Halife Osman döneminde Müslüman oldu. Hz. Ali'nin propagandasını yapmak için birçok İslam ülkesini dolaştı. Mısır'da Hz. Osman'a karşı olanlara katılarak, muhalefeti kışkırttı. Abdullah bin Seb'a her peygambere Allah tarafından bir vekil gönderildiği, Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vekili olduğunu savunuyordu. 656'da Mısır'dan Medine'ye gidenler arasında bulunduğu ve Hz. Ali'ye refakat ettiği, Hz. Ali'ye tanrılık niteliği atfetmesi üzerine onun tarafından Medain'e sürüldüğü söylenir.

Son zamanlarda bazı araştırmacılar böyle bir kişinin yaşamadığını, Abdullah bin Seb'a'nın Seyf bin Ömer'in *el-Fütûhu'l-Kebir ve'r-Ridde* kitabındaki uydurma kişilerden biri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Abdullah bin Yasin (ö. 1060, Tamasna), Faslı din bilgini. Kuzey Afrika'da Murabıt İmparatorluğu'nun (*bak.* Murabıtlar) kurulmasında etkisi olmuştur.

Uzun yıllar Fas'ın Nafis kentinde yaşadı. Göçebeler arasında İslamı yaymakla görevlendirilerek Güney Sahra'daki Lemtune kabilesine gitti. Çabalarından olumlu sonuç alamayınca Senegal'e geçti. Kıyıya yakın bir adada kurduğu ribat (askeri-dini amaçlı örgüt) kısa zamanda çok sayıda taraftar buldu. Bunlara ribattakiler anlamında Murabıtın deniyordu. Çok çetin ve ağır koşullarda yetiştirilen Murabıtlar, verilen her görevi, özellikle de göçebeleri Müslümanlaştırma işini başarıyla yerine getirdi-

ler. 1055'ten sonra, dinsel önderleri Abdullah'ın atadığı komutanların yönetiminde Kuzeybatı Afrika'ya, özellikle de Gana ve Fas üzerine akınlar yaptılar. Gana Krallığı topraklarının yağmalanması, Dara, Sus, Agmat ve Nafis kentlerinin zaptedilmesi yeni olanaklar sağlayınca, Abdullah Fas'a giderek başka bir egemenliğin hissedilmediği bu bölgede kendi adına hutbe okuttu. Müslümanlaştırmayı temel siyaset seçerek çevre kabileler üzerine akınlarına hız verdi. Bergavata kabilesi ile savaşırken öldü. Mezarı Murabıtlarca ziyaret yeri sayıldı.

Abdullah bin Zübeyr (d. 622, Medine - ö. Kasım 692, Mekke), Emevilere karşı ayaklanarak Mekke'de halifeliğini ilan eden Arap komutan.

Hicretten sonra Medine'de doğan ilk çocuk olarak Hz. Muhammed'in sevgisini kazanmıştı. Babası Zübeyr, Aşere-i Mübeşşere'den (cennetle müjdelenmiş on kişi) idi. Abdullah 638'de Mısır ve Afrika fetihlerinde yararlık gösterdi. 651'de Horasan seferine katıldı. 652'de Kuran'ı tasnif eden kurulda görevlendirildi. 656'daki Cemel Vakası'nda teyzesi Hz. Ayşe'nin askerlerine komutanlık etti. Yezid 680'de halife olunca, hilafetin seçim temeline dayandığını ve bir hükümdarlık kurumu olmadığını ileri sürerek biat etmedi. Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'le Mekke'ye çekildi. Kerbelâ Vakası'ndan sonra 681'de Mekke'de halifeliğini ilan etti. Kenti sürekli ablukada tutan Emevi orduları ile savaştı. Yezid 683'te ölünce, halifeliği Irak, Necd ve Mısır'da da tanındı. Bu sırada savaşlarda yıkılan Kâbe'yi onarttı. Harici ve Şii ayaklanmalarını bastırdı. I. Mervan bin el-Hakem (684-85) ve Abdülmelik bin Mervan'ın (685-705) halifelikleri sırasında güçlenen Emeviler, Mısır'ın ve Kuzey Suriye'nin yönetimini yeniden ele geçirdiler. Abdullah Irak'taki etkinliğini de yitirdi. 692'de Mekke'yi kuşatan Haccac bin Yusuf karşısında yedi ay savunmada kalan Abdullah bir çarpışmada ölünce Mekke teslim oldu.

Abdullah'ın 11 yıllık halifeliği Kuzey ve Güney Arapları arasındaki düşmanlığı daha da artırmıştır.

Abdullah Biraderler (19-20. yy), tam adları KEVORK, VICHEN, HOVSEP ABDULLAH. Ermeni asıllı Osmanlı fotoğrafçılar. Türkiye'de fotoğraf sanatına öncülük etmişlerdir.

En çok tanınanı Kevork Abdullah (d. 1839, İstanbul - ö. 2 Nisan 1918, İstanbul), 1852'de Venedik'e giderek Mourat-Raphael Okulu'nda öğrenim gördü. 1858'de İstanbul'a döndü ve Beyoğlu'nda bir fotoğrafhane açtı. Bilgilerini artırmak amacıyla kardeşi Vichen Abdullah'la (ö. 14 Temmuz 1902, İstanbul) birlikte iki kez Paris'e gittiler. 1867 2. Paris Dünya Sergisi'ne yolladıkları İstanbul'un tarihsel yerleri ve seçkin kişilerin portrelerinden oluşan fotoğraflar ilgiyle karşılandı. Abdulaziz tarafından "Ressam-ı Hazret-i Şehriyari" sanıyla saray fotoğrafçılığına atanan Abdullah Biraderler'in bu görevine, 1878'de Yeşilköy'e kadar ilerleyen Rus orduları başkomutanı Grandük Nikola ile ilişki kurdukları savıyla son verildi. 1890'da bu suçlamanın yersizliği anlaşılınca stüdyolarının kapısına padişahın tuğrasını asmalarına izin çıktı. 1886'da Hıdıv Tevfik Paşa'nın davetlisi olarak Mısır'a giden Kevork Abdullah dokuz yıl Kahire'de çalıştı. 1895'te İstanbul'a döndükten sonra işi bozulunca fotoğrafhanesini satmak zorunda kaldı.

Kevork Abdullah
Seyit Ali Ak Arşivi

Türkiye'de fotoğrafçılığın filizlenme döneminde 40 yıl kadar önemli rol oynamış olan Abdullah Biraderler, çeşitli siyasal ve toplumsal olayları, tarihsel ve kültürel değerleri, yapıları, kişileri fotoğrafla saptayarak albümler de hazırlamışlardır.

Abdullah Bosnavî (d. ?, Bosna - ö. 1644, Konya), Türk mutasavvıf. İlköğrenimini Bosna'da yaptıktan sonra İstanbul'a giderek çağın ünlü bilginlerinden İslam bilimleri okudu. Tasavvuf konularına ilgi duyunca Bursa'ya gitti; Bayramiye tarikatı şeyhlerinden Hasan Kabaduz'a bağlandı. Mısır ve Hicaz'da bulundu. Şam'da Şeyh Muhyiddin Arabi'nin türbesi yakınlarına yerleşti ve toplumla ilgisini kesti. Bir süre sonra Konya'ya giderek içine kapalı yaşamını burada da sürdürdü. Hadis, fıkıh, tefsir alanında geniş kapsamlı çalışmalar yapan, özellikle tasavvuf alanında değerli yapıtlar veren Abdullah Bosnavi en çok Muhyiddin Arabi'nin *Füsûsu'l-Hikem*'ini yorumlayan *Şerh-i Füsûsu'l-Hikem* adlı kitabıyla tanınır.

Abdullah Cevdet (d. 9 Eylül 1869, Arapkir - ö. 29 Kasım 1932, İstanbul), Osmanlı siyaset adamı ve düşünür. Jön Türk hareketinde ve II. Meşrutiyet dönemi düşünce yaşamında etkili olmuştur.

Mamuretü'l-Aziz Askeri Rüşdiyesi ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye girdi. Dindar bir kişi olarak yetişmesine karşın, okulda yaygın olan biyolojik materyalizm görüşlerinden etkilendi. Biyolojik materyalist görüşleri vulgarize ederek Avrupa'da büyük ilgi gören Ludwig Büchner'in *Kraft und Stoff* adlı yapıtının bir bölümünü bazı eklerle çevirdi ve *Fizyolociya-i Tefekkür* (1892) adıyla yayımladı. Bunu dönemin ansiklopedist eğilimli dergilerinden *Maarif*, *Resmî Gazete* ve *Musavver Cihan*'da yazdığı yazılar izledi. 1893'te *Fünûn ve Felsefe* (Cenevre; 1897) adlı kitabının yazımını tamamladı. Bir tür felsefe ansiklopedisi niteliğinde olan bu kitap, daha çok İslam uleması ile biyolojik materyalist düşünürlerin görüşlerini bağdaştırma amacını taşımaktaydı.

Biyolojik materyalist görüşlerden hareketle toplumsal gelişmeyi sağlayarak "seçkin" bir topluluğun oluşturulması gerektiği düşüncesine varan Abdullah Cevdet, Rusya'dan gelen popülist akımın da etkisiyle siyasete ilgi duymaya başladı. 1889'da İbrahim Temo, İshak Sükûti, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin ile birlikte daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurdu. Birkaç kez tutuklandı. 1893'te okuldan uzaklaştırılma ve müebbed kalebendlik cezasına çarptırıldıysa da affa uğrayarak öğrenimini sürdürdü. Temmuz 1894'te Tıbbiye'yi bitirerek Haydarpaşa Hastanesi'nde göreve başladı. Kolera salgını nedeniyle kasımda geçici görevle Diyarbakır'a gönderildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesinin kuruluşunda önemli rol oynadı. Burada tanıştığı Baytar Mektebi öğrencisi Ziya'yı (Gökalp) etkileyerek örgüte girmesini sağladı. Dönüşünde Adapazarı redif taburuna atandı. Ancak Ekim 1895'te bozguncu eylemlere katıldığı gerekçesiyle tutuklandı ve Ocak 1896'da Trablusgarp'a sürüldü. Örgütsel çalışmalarını sürdürdüğü anlaşılınca Fizan'a sürgün edilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine Tunus'a kaçtı ve Temmuz 1897'de Marsilya'ya ulaştı. Ardından İttihat ve Terakki önderleriyle ilişki kurmak üzere Paris'e geçti.

Bu sırada Jön Türk hareketi içinde bölünmeler başgöstermiş bulunuyordu. Hareketin önderlerinden Mizancı Murad Bey ıslahat yapılması koşuluyla Saray ile anlaşmaya vardığından İstanbul'a dönüyordu. Abdullah Cevdet, muhalefeti sürdüren Ahmed Rıza Bey grubuna katıldı. Aralık 1897'de Cenevre'ye geçerek İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi ile birlikte Jön Türkler'in merkezi yayın organı olan *Osmanlı* gazetesini Türkçe ve Fransızca çıkarmaya başladı. Aynı dönemde *Meşveret*, *Mechveret Supplement Français*, *Kanun-ı Esasi*, *Sada-yı Millet* ve *Kürdistan* dergilerinde de yazılar yazdı. Siyasal etkinliklerinin yanı sıra, Batı kültürünü aktarmaya yönelik çalışmalar yaptı. Schiller'in *Guillaume Tell* yapıtını çevirerek bir önsözle yayımladı. Cemiyet üyelerinin ilgisi üzerine bu önsözü *İki Emel* adıyla ayrı bir kitap olarak çıkardı. Alfieri'nin *Delle Tyrannia* adlı kitabını *Istibdad* (1901) adıyla çevirdi.

Sarayın siyasal baskıları sonucu İsviçre hükümetinin takındığı olumsuz tutum ve gelir kaynaklarının kısıtlılığı Jön Türkler için sorun olmaya başladı. Jön Türkler, II. Abdülhamid'in muhalif yayınları susturmak

Abdullah Cevdet

için yaptığı girişimlere olumlu yanıt vererek pazarlığa oturdular. Gazetelerini kapatmaları karşılığında aldıkları paralarla öteki yayın çalışmalarını sürdürdüler. Abdullah Cevdet de 1898'de 1.500 frank para ve ömür boyu 12 altın aylık karşılığında, yazı yazmamayı kabul etti. Ancak gizliden gizliye gene yazı yazmayı sürdürdüğü anlaşılınca, ertesi yıl aylığı kesildi. Aynı yılın sonunda Trablusgarp ve Fizan'daki siyasal tutukluların serbest bırakılması karşılığında mesleği dışında yazı yazmayacağına ilişkin bir taahhütname imzaladı ve Viyana Sefareti doktorluğuna getirildi. Gene de *Osmanlı* gazetesinde Abdülhamid'e karşı imzasız yazılar yazmaktan geri kalmadı. 1903'te bir tartışma sonucu Sefir Mahmud Nedim Paşa'yı tartakladığı için Avusturya'dan sınırdışı edildi. Cenevre'de buluştuğu Edhem Ruhi (Balkan) ile birlikte Osmanlı İttihat ve

İnkılap Cemiyeti'ni kurdu ve bu örgütün yayın organı olarak *Osmanlı*'yı yeniden çıkarmaya başladı. 1 Eylül 1904'e değin değişik adlarla yayımlayacağı *İçtihad* dergisini ve aynı adı taşıyan basımevini kurdu. Yeni yayın çalışmasında daha çok, halkı Batı kültürü doğrultusunda eğitmeye yöneldi. Osmanlı yönetiminin baskıları üzerine aynı yıl İsviçre'den sınırdışı edildi. Bir yıl Annemasse'da kaldıktan sonra *İçtihad*'ı Kahire'ye taşıyarak etkinliklerini oradan yürüttü. Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne yakınlık gösterdi ve bir süre sonra bu cemiyetin önemli bir üyesi haline geldi. Daha önce *Osmanlı* gazetesinde "İlm-i Ruh" kuramını okuyucularına aktarma olanağını bulduğu Gustave Le Bon'dan çeviriler yapmaya başladı. *Füyûzat* (Bakü), *Şûra-yı Osmanî* (Mısır), *Mir'atü'l-Ulûm* ve *Les Pyramides* dergilerine çeşitli bilimsel ve kültürel makaleler yazdı. 1906'daki Erzurum ayaklanması sırasında halkı başkaldırmaya çağıran bildirgeleri hazırladı. 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra hemen İstanbul'a dönmeyerek bir süre daha Mısır'da kaldı.

Bu sırada Reinhardt Dozy'nin *Essai sur l'Islamisme* adlı kitabını *Tarih-i İslamiyet* adıyla yayımladı. Peygamberin yaşamını marazi psikoloji ile açıklamaya çalışan bu yapıt büyük tepkilere neden oldu. İbrahim Hakkı Paşa kabinesi 17 Şubat 1910'da bu kitabın yasaklanmasını ve eldeki nüshalarının Galata Köprüsü'nden atılarak yok edilmesini kararlaştırdı.

Abdullah Cevdet Mısır'da bulunduğu sırada eski arkadaşı İbrahim Temo'nun 1909'da kurduğu Osmanlı Demokrat Fırkası'nın düşünsel yapısının oluşturulmasına katkıda bulundu. Önemli bir etkinlik göstermeyen bu parti sonradan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı.

1910 sonunda İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet, Haziran 1911'de 24. sayıdan itibaren *İçtihad*'ı çıkarmaya başladı ve *Kütüphane-i İçtihad* adıyla bir kitap dizisi oluşturdu. Kendisinin yanı sıra Celal Nuri (İleri), Kılıçzade Hakkı gibi yazarların dinsel konulardaki eleştirici yazılarından dolayı sık sık kapatılan dergisini *Işhad, Iştihad, Cehd* ve *Âlem-i Ticaret ve Sanayi* gibi adlarla çıkarmayı sürdürdü. "Garpçılar" adı verilen grubun yayın organı durumunda olan *İçtihad*'da, Balkan Savaşı'ndan sonra Batı'nın "bir kül olarak alınması"nın mı yoksa "kısmi Batılılaşma"nın mı doğru olacağı tartışması başladı. İkinci görüşü savunan Celal Nuri ve yandaşları dergiden ayrıldılar. İttihatçılara karşıt tutumunu sürdüren Abdullah Cevdet, hükümetten gelen baskılar yüzünden 1914'te dergisinin basımını durdurmak zorunda kaldı. Bir süre *İkdam* gazetesinde imzasız olarak başyazılar yazarak özel girişimin gerekliliğini ve Anglosakson eğitiminin yararlarını savundu.

Mütareke döneminde Ferit Paşa tarafından Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiliği'nin başına getirildi. Bu arada *Iştihad* adıyla yayımladığı gazetede İngiliz yanlısı bir siyaset izledi. İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynadı. Kürt Teali Cemiyeti'nde de çalışarak *Jin* dergisinde bu örgütün görüşleri doğrultusunda yazılar yazdı. Mütareke döneminin sonlarında bir dünya dini olarak kabul edilmesini istediği Bahailik konusundaki bir yazısı din çevrelerinin tepkisini çekti ve kovuşturmaya uğradı.

Cumhuriyet döneminde Âli Karar Heyeti, Mütareke sırasındaki etkinlikleri yüzünden devlet hizmetlerinden ömür boyu uzak tutulmasını kararlaştırdı. Yaşamının bundan sonraki bölümünü şiir kitapları yazarak, *İçtihad*'ı yayımlayarak geçirdi. Cumhuriyet yönetiminin Batılılaşma çizgisinin sağladığı rahat ortam içinde biyolojik materyalizm ve benzeri konularda çeviriler yapma olanağını buldu. Elazığ milletvekilliğine getirilerek yeniden siyasete atılma olanağını, tarımı geliştirmek üzere göçmen getirtilmesi yönündeki sözlerini çarpıtan dinci çevrelerin "damızlık adam getirtmek istiyor" söylentisini yaymaları sonucu kullanamadı.

Abdullah Cevdet'i öteki Jön Türkler'den ayıran en önemli özellik, etkin görevlerde yer alarak başlattığı siyasal yaşamını bir düşünce üreticisi ve kültür birikimi uğraşıcısı olarak bitirmesidir. Ayrıca dönemindeki ana akımların genel çerçevesi içinde kendine özgü görüşleriyle özel bir yeri olmuştur.

İslamı eğitiminin yanı sıra Batı kökenli değişik düşünce akımlarının etkisi altında kalan Abdullah Cevdet, Batı'dan belirli bilgileri ve teknolojiyi aktarırken geleneksel değerlerin korunmasına dayanan bağdaştırıcı bir çağdaşlaşmayı savunmuştur. Halkı uyandıracak temel güç olarak gördüğü biyolojik materyalizmin yerleşmesi açısından "seçkin" kafaların yetişmesine yönelik bir eğitimi gerekli görmüştür. Osmanlı toplumunun geriliği konusunda İslam dininin oynadığı olumsuz rol üzerinde durmakla birlikte, biyolojik materyalizmin gerekli işlevleri adım adım üstlenebilmesi için İslamın olumlu toplumsal içeriğinden yararlanma yolunu benimsemiştir. İslama yalnızca bir araç olarak bakmamış ve Cenevre'de tanıştığı İslam reformcusu Muhammed Abduh'un da etkisiyle İslamın uygarlık ve çağdaşlığa ayak uydurmaya elverişli bir öze sahip olduğunu savunmuştur. Abdullah Cevdet'in dine yönelttiği eleştiriler daha çok düşünmeyi kısırlaştırması ve ulusal uyanışı engellemesi noktalarında toplanmıştır. Jön Türk hareketinde ağır basan Osmanlı milliyetçiliği anlayışı yerine imparatorluk içindeki tüm ulusların eşitliğe dayalı birliği görüşünü öne sürmüştür. Toplumsal ilerleme açısından özel girişimciliğin ve bireyselleşmenin önemini vurgulamıştır. Son yıllarda İslamın toplumsal içeriğinden ve geleneksel değerlerden yararlanma düşüncesinden belirli bir ölçüde uzaklaştığı görülmüştür.

Abdullah Cevdet'in önemli özelliklerinden biri de Cumhuriyet dönemindeki reformlardan çok önce zor okunan Arap harfleri yerine Latin harflerinin alınması ve gelecek kuşaklara ilk eğitimi veren kadınlara toplumda gerekli hakların ve olanakların sağlanması yönündeki görüşleri savunmasıdır.

Kırkı aşkın kitabı bulunan Abdullah Cevdet'in başlıca yapıtları şunlardır: *Hadd-i Tedib, Ahmet Rıza Bey'e Açık Mektup* (1903), *Kahriyat* (1906; şiirler), *Dimağ ve Melekât-ı Akliye'nin Fizyolociya ve Hıfzıssıhhası* (1919), *Cihan-ı İslama Dair Bir Nazar-ı Tarihi ve Felsefi* (1922), *Mükemmel ve Resimli Adab-ı Muaşeret Rehberi* (1927). Psikoloji, sosyoloji, eğitim ve tarih alanındaki pek çok çevirinin yanı sıra Shakespeare'in çeşitli yapıtlarını da dilimize kazandırmış ayrıca Mevlâna'dan bazı parçaları ve Hayyam'ın rubailerini Türkçeleştirmiştir.

Abdullah Efendi (SARI) (d. 1584 - ö. 1660, İstanbul), *Mesnevi* şerhiyle ünlü Türk mutasavvıf.

Kuzeybatı Afrika asıllı olan babası Seyyid Muhammed, I. Ahmed döneminde (1603-17) İstanbul'a yerleşti ve oğlunu Vezir Halil Paşa'nın eğitimine verdi. Derviş yaradılışlı olan Halil Paşa, Abdullah Efendi'yi, kendi şeyhi mutasavvıf şair Aziz Mahmud Hüdai ile tanıştırdı. Abdullah Efendi, Hüdai dergâhında on yıl inzivaya çekildi, sonraları Melâmiliğe de bağlandı. IV. Murad'ın Bağdat seferine (1635) rikâb-ı hümâyun reisi olarak katıldı. 1655'te devlet görevlerini bırakarak kendini bütünüyle tasavvufa verdi ve Abdi mahlası ile ilahiler yazdı. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi* (5 cilt, 1870-71) adındaki *Mesnevi* şerhi ile ünü arttı. Bunun dışında *Semerâtü'l-Fuad fi'l-Mebde-i ve'l Mead* (1871) adlı tasavvuf büyüklerini anlatan yapıtı da önemlidir.

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ) (d. ?, Yenişehir, Mora - ö. 1743, İstanbul), İstanbul'da ilk basımevinin açılması için fetva veren Osmanlı şeyhülislamı.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin soyundandır. İlköğrenimini Yenişehir'de gördükten sonra İstanbul'a gitti. Çağın ünlü

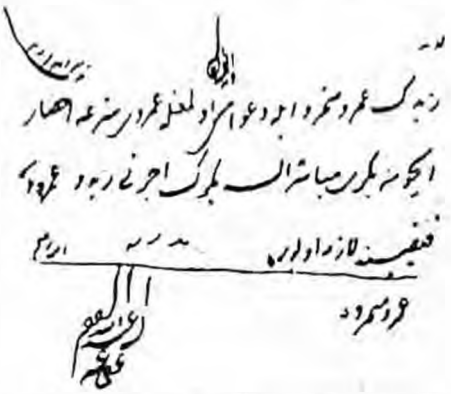

Yenişehirli Abdullah Efendi'den bir fetva örneği

bilginlerinden ders alarak müderris oldu. Halep (1704), Bursa (1711) kadılıklarında bulundu. Ordu kadısı olarak Mora seferine (1714) katıldı. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinde bulundu. 1718'de şeyhülislamlığa atandı. 1727'de İstanbul'da ilk basımevinin açılması için fetva verdi. 1730'da çıkan Patrona Halil Ayaklanması'nda III. Ahmed'in tahttan indirilmesini isteyenleri destekledi. İstanbul'da kargaşalıkların daha da artması üzerine aynı yıl görevden alınarak Bozcaada'ya sürüldü. Daha sonra hacca gitmesine ve İstanbul'a dönüşünde Kanlıca'daki yalısında kalmasına izin verildi. Fetvalarını toplayan *Behçetü'l-Fetava* adlı yapıtı ünlüdür.

Abdullah Körfezi, Kuveyt ile Irak'ı ayıran körfez. Olasılıkla Şattü'l-Arap'ın dolarak kapanmış bir ağzıdır. Günümüzde ırmak ağzı daha kuzeydedir ve İran ile Irak arasındaki sınırın güneydoğu bölümünü oluşturur. Körfez, ez-Zübeyr Körfezi adını alarak Irak toprakları içine uzanır. Irak'ın Umm Kasr limanının yer aldığı ez-Zübeyr Körfezi kuzeybatıya doğru uzanan bir kanalla Dicle-Fırat Irmak sistemine bağlanır. Abdullah Körfezi, Bubiyan Adasının kuzeydoğu, Verbe Adasının da kuzey kıyılarıyla sınır oluşturur. Genelde her iki ada Kuveyt'e ait sayılır, ancak Irak da adalar üzerinde hak iddia etmektedir.

Abdullah Muhsinzade (d. 1832 - ö. 1894, İstanbul), Osmanlı hattat. Kazasker Mustafa İzzet okuluna bağlı olmakla birlikte Hafız Osman ve Mustafa Rakım tarzındaki yapıtlarıyla tanındı.

Beşiktaş'ta Kapıağası okulunda öğrenim görürken bir yandan da Hafız Mehmed Efendi'den hattatlık öğrenen Abdullah, sülüs ve nesih yazılarda öğretmeninden icazetname aldı. Daha sonra Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye bağlandı ve ölümüne değin onun yanından ayrılmadı.

İlk önce Sadaret Mektubî Kalemi'ne kâtip olarak girdi. Menşe-i Küttab-ı Askeriye'de hat öğretmeni olan Şevki Efendi'nin ölümü üzerine, 1877'de padişahın emri ile bu okula

ıtandı. Bir süre sonra gene padişah tarafından kendisine "reisü'l-hattatîn" (hattatların reisi) unvanı verildi.

Abdullah'ın hocası Kazasker Mustafa İzzet Efendi sülüs ve nesih yazılarda önceleri

Muhsinzade Abdullah'ın celî sülüs bir levhası
Ekrem Hakkı Ayvardi Koleksiyonu

Hafız Osman'dan biraz farklı bir tarz kullanmış, öğrencileri de onun bu tarzını benimsemişlerdi. Bununla birlikte sonradan hem Kazasker, hem öğrencileri iki tür yazıda da Hafız Osman'ın tarzını benimsemeye başladılar. Abdullah'ın celî sülüsü, hocasının tarzında yazılmış olmakla birlikte, yazılarda Mustafa Rakım'ın etkisi de belirgindir.

Abdullah Naili Paşa, NAİLİ ABDULLAH PAŞA olarak da bilinir (d. 1698, İstanbul - ö. 1758, Mekke), Osmanlı devlet adamı, tarihçi ve şair. Osmanlı Devleti'nin protokol geleneklerini ve yasalarını derlemiştir.

Amasyalı Halil Ağa'nın oğluydu. 1713'te Divan-ı Hümayun kalemine girdi. 1743'te rikâb beylikçisi, aynı yıl teşrifatçı oldu. Bu görevdeyken Osmanlı protokol kurallarını *Defter-i Teşrifat* adını verdiği küçük bir kitapta topladı. 1747'de reisülküttab, 1753'te defterdar, Mayıs 1755'te de sadrazam oldu. Üç ay sonra bu görevden uzaklaştırılarak Sakız'a sürüldü. Ardından bağışlanarak sırası ile Girit, Selanik, Cidde valiliklerinde bulundu. Hac için Mekke'ye giderken yolda öldü.

Müzik, edebiyat ve tarihle ilgilenen Abdullah Naili Paşa'nın bu alanlarda çalışmaları vardır. I. Mahmud'un buyruğu ile *Defter-i Teşrifat*'ı genişleterek *Mukaddeme-i Kavanîn-i Teşrifat* adındaki önemli yapıtını yazmış, Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı üzerine de bir kitapçık hazırlamıştır. Naili mahlasıyla yazdığı şiirlerini bir *Divan*'da toplamıştır.

Abdullah Sayrafî (ö. 14. yy), İranlı hattat. Sayrafî olan Abdullah'ın babası Mahmud Tebrizi'dir. Yazıda öğretmeni Seyyid Haydar'dır. Abdullah Sayrafî sülüs ve celî sülüste usta bir hattattı. Özellikle yazıt yazmakta ün kazanmıştı. İlhanlı hükümdarlarından Olcaytu'nun (1304-17) çağdaşı olan Sayrafî Hayreddin Mar'aşi adlı oldukça ünlü bir öğrenci yetiştirmiştir. Tebriz'deki birçok devlet yapısının yazıtını yazan Abdullah Sayrafî'nin kâğıt üzerine yazılmış yapıtları azdır.

Abdullah Taaşi, tam adı ABDULLAH BİN MUHAMMED TAAŞİ. ABDULLAHİ olarak da bilinir (d. 1846, Sudan - ö. 24 Kasım 1899, Kordofan), Sudan'da Muhammed Ahmed'den (Mehdi) sonra dinsel hareketin ve devletin başına geçen siyasal ve dinsel önder.

Abdullah, dine bağlılıkta ailesinin yolunu izledi. İlahi bir görevi olduğunu ilan eden Muhammed Ahmed, Mehdi olarak tanınmıştı. Abdullah, Mehdi'nin müridi oldu ve 1880 dolaylarında onun tarafından halife ilan edildi. 1885'te Mehdi ölünce Mehdi hareketinin önderi oldu. İşe iktidarını sağlamı temellere oturtmakla başladı. Mehdi'nin açık seçik biçimde, Abdullah'ı kendinden sonraki önder olarak belirlemiş olmasına karşın Mehdi yanlılarının bir kesimini oluşturan eşraflar bu kararı bozmaya çalıştılar. Hareketin en önemli yönetim noktalarının denetimini güvence altına alan ve Mehdi yanlılarının dinsel yönden en içtenlikli kesiminin desteğini kazanan Abdullah, bu muhalefeti etkisizleştirmeyi başardı. Mehdi gibi dinsel ilhamlar aldığı iddiasında bulunmadı ama, onun aracılığıyla kendisine tanrısal buyruklar geldiğini öne sürerek olabildiğince aynı havayı yaratmaya çalıştı.

Abdullah, Mehdi'nin başlattığı yayılmacılığı sürdürerek, kendisini destekleyen dağınık unsurları en iyi biçimde denetleyebileceğine inanıyordu. Habeşlere karşı saldırılar düzenledi ve Mısır'ı hedef alan bir istila hareketi başlattı. Ancak kuvvetlerinin Mısır köylüsünden sağlayabileceği desteği çok abartmış, buna karşılık İngiliz-Mısır askeri gücünü de yeterince değerlendirememişti. Sonuçta birlikleri 1889'da Mısır'da kesin bir yenilgiye uğradı.

Korktuğunun tersine, İngiliz-Mısır kuvvetleri Nil boyunca ilerlemediler. Buna karşılık Abdullah, kıtlığın ve Doğu Sudan'daki askeri yenilgilerin neden olduğu sorunlarla karşı karşıya kaldı. İktidarına yönelik en büyük tehdit Kasım 1891'de ayaklanan eşraftan geldi. Ancak bu ayaklanmayı geniş boyutlara ulaşmadan denetim altına almayı ve muhaliflerinin siyasal gücünü kırmayı başardı.

Bundan sonraki dört yıl boyunca güvenli bir ortamda hüküm sürerek iktidarını sağlamlaştırma olanağı buldu. Kıtlık ve geniş çaplı askeri seferlerin yol açtığı masraflar son buldu. Abdullah, yönetim politikasını, halkın daha kolay benimseyebileceği bir biçimde değiştirdi. Vergi yükünü hafifletti. Mülazimiye adıyla, sadakatinden emin olduğu yeni bir askeri kuvvet oluşturdu.

Ancak İngiliz-Mısır kuvvetleri 1896'da Sudan'ı istila hareketine yeniden başladılar. Abdullah hemen hemen iki yıl direndiyse de İngiliz makineli tüfekleri karşısında tutunamadı. Eylül 1898'de başkenti Omdurman'dan kaçmak zorunda kaldı. Yine de yanında önemli sayılabilecek bir ordu vardı. Sudan'ın Ocak 1899'da imzalanan Condominium Antlaşması'yla neredeyse bir İngiliz protektorası durumuna gelmesi çok sayıda Sudanlının ve Mısırlının tepkisini çekince, Abdullah yeniden destek toplama umuduna kapıldı. Ancak 24 Kasım 1899'da bir İngiliz birliği Mehdi'nin geride kalmış olan son izleyicilerine karşı bir saldırı düzenledi. Abdullah çarpışma sırasında öldü.

Abdullah Vassaf Efendi (d. 1662, Akhisar - ö. 1761, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı ve divan şairi. Aynı zamanda usta bir hattattı.

Akhisarlı Şeyh Mecdeddin soyundan Mehmed Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Akhisar'da gördükten sonra İstanbul'a yerleşti. Dönemin ünlü öğretmenlerinden Kara Halil Efendi'den ders aldı. 1699'da müderris oldu. 1724'te Selanik, 1727'de Mısır kadılığına getirildi. 1733'ten başlayarak üç kez art arda fetva emini oldu. 1736'da mezhep sorunlarını görüşmek üzere İran'a gönderilen heyete fetva emini olarak katıldı. 1741'de Anadolu kazaskeri, 1748'de Rumeli kazaskeri oldu. 1755'te şeyhülislamlığa atandı. Beş ay kadar sonra yaşlılık gerekçesiyle görevden alındı. Bursa'ya sürgün edildi ama bağışlanarak İstanbul'a döndü.

Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazan Abdullah Vassaf Efendi, Abdî ve Vassaf mahlaslarını kullanmıştır. Fetvaları *Fetâvâ-yı Vassaf* adı altında toplanmıştır. *Hayâl-i Behçetâbâd* adlı 1.500 beyitlik manzum nasihatnamesi dışında çeşitli dini risaleleri ve edebi nazireleri vardır.

Abdullah Zühdi Efendi (d. Şam - ö. 1879, Kahire), Osmanlı hattat. Sülüs ve nesih yazıda ün kazanmıştır. Ailesiyle birlikte 1835'te Şam'dan Kütahya'ya göç etti. Öğre-

Abdullah Zühdi Efendi'den
sülüs ve nesih hat örneği
Ekrem Hakkı Ayvardi Koleksiyonu

nimi için İstanbul'a gittikten sonra önce Reşid Efendi'den, sonra da ünlü hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den sülüs ve nesih öğrendi. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a yazı ve resim öğretmeni oldu. Abdülmecid'in buyruğuyla Hz. Muhammed'in yattığı mescidin yazılarını yazmak için Medine'ye gitti. Abdülaziz'in tahta geçmesiyle bu iş yarım kaldıysa da, bir süre sonra yeniden Medine'ye giderek oradan sağladığı mali yardımla görevini bitirdi. Sonra Kahire'ye geçti ve Hıdiv İsmail Paşa ile tanıştı. Yıllarca orada okullarda yazı öğretti ve camilerin, resmî dairelerin yazılarını yazdı. "Mısır hattatı" unvanıyla vazife gören Abdullah Zühdi'nin, Arkeoloji Müzesi Kitaplığı'nda el yazması bir Kuran'ı vardır.

Abdullah Zühdü (d. 1869, İstanbul - ö. 29 Mayıs 1925, İstanbul), Türk gazeteci ve yazar. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da günlük *Yeni Gazete*'yi(*) yayımlamıştır.

Abdullah Zühdü

Mekteb-i Sultanî'yi (sonradan Galatasaray Lisesi) bitirdi. Öğrenciliği sırasında gazeteciliğe başladı, çok geçmeden yazılarıyla tanındı. *Saadet* başta olmak üzere, İstanbul gazetelerinin birçoğunda çalıştı. Basın izlenimlerini *Rehgüzar-ı Matbuatta* adlı kitabında (1896) topladı. Ayrıca 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı anlatan *Şanlı Asker* adlı bir kitapla (1897, yb. 1966) birçok roman, öykü, söyleşi (musahabe) yayımladı. II. Meşrutiyet'ten sonra *Yeni Gazete*'yi yayımladı. İttihat ve Terakki'ye karşı sert muhalefet yürüttüğü için 1913'te gazetenin yayımına ara vermek zorunda kaldı. 1913-18 arasında *Sabah* ve *İkdam*'da başyazarlık yaptı. 1918'de Mahmud Sadık'la birlikte *Yeni Gazete*'yi yeniden çıkardı. Bu arada Ahmet İhsan'la (Tokgöz) birlikte Fransızca *Le Soir*'i yayımladı. Mütareke yıllarında, Damat Ferid Paşa'nın sadrazamlığı döneminde üç ay Matbuat Umum Müdürlüğü görevinde bulundu. Cumhuriyet'ten sonra

geçimini antikacılık yaparak sağladı. Öbür yapıtları arasında *Güller ve Dikenler* (1896), *Yandım Aman Kantosu* (1897) sayılabilir.

Abdurrahman I (d. 731, Şam - ö. 788, Kurtuba), Endülüs Emevi Devleti'nin kurucusu ve 756-788 arasında ilk hükümdarı.

Emevi halifelerinden Hişam'ın (724-743) torunudur. 750'de Abbasilerin iktidara gelmesinden sonraki katliamdan kaçarak kurtuldu. Beş yıl kimliğini gizleyerek Filistin, Mısır ve Afrika'da taraftar bulmaya çalıştı. Endülüs'e geçerek buradaki Suriye ve Yemenlilerden bir birlik kurdu. Kurtuba (Cordoba) valisini 756'da yenilgiye uğratarak bu önemli merkezi ve Tuleytule'yi (Toledo) aldı. İspanyol asıllı Müslümanlar, Araplar ve Berberiler arasındaki karışıklıkları yatıştırmaya çalıştı. Emir sanını alarak bağımsızlığını duyurdu. Irk ayrımı gözetmeden, Endülüs'te bir Müslüman birliği kurmayı amaç edindi. Bir yandan da İspanya'daki etki alanını genişletti.

Abbasi halifesi Mansur (745-775), ancak 760'tan sonra Endülüs sorunu ile ilgilenmişti. Mansur'un gönderdiği orduyu yenen Abdurrahman 769'da önemli bir Berberi ayaklanmasını bastırdıktan sonra Endülüs'te güvenliği ve iç barışı sağladı. 777'de yine Berberilerce başlatılan, Kuzeydoğu kabilelerinin de katıldığı büyük ayaklanma Frank imparatoru Charlemagne'ın Pirene Dağlarını aşarak Saragossa'yı kuşatması ile iki yönlü bir tehlike haline dönüştü. Abdurrahman, karşı karşıya kaldığı bu sorundan, Charlemagne'ın ülkesindeki olumsuz gelişmeler yüzünden geri dönmesi ile kolay kurtuldu.

780'den sonra iç barışı bozacak bir olayla karşılaşmadan, ülkesinin bayındırlığına yönelik çabalara ağırlık verdi. Sulama kanalları ve yollar açıttı. Kurtuba kentini yeni yapılarla genişletti. Buradaki ünlü Kurtuba Camisi'ni yaptırtı (784-786). İslamiyetin bölgedeki durumunu güçlendirmek amacıyla Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'den bilim adamları getirtti ve yerli Hıristiyanlara hoşgörüyle davrandı. İslam ülkelerindeki siyasal ve askeri olaylara ilgi duymadı. 757'den sonra Endülüs'te Abbasi halifeleri adına hutbe okutmadığı gibi, bir bağımsızlık belirtisi sayılan bu dinsel geleneği kendi adına da yaptırtmadı.

Abdurrahman II (d. 732, Tuleytule - ö. 852, Kurtuba), dördüncü Endülüs Emevi hükümdarı. 822-852 arasındaki parlak saltanat yılları refah içinde geçmiş, ancak bazı tarihçiler bu döneme gereken önemi vermemişlerdir.

II. Abdurrahman, Endülüs Emevi Devleti'nin kurucusu Abdurrahman'ın torunuydu. Hükümdarlık dönemi devlet yönetiminde bir dönüm noktası oldu. Başkent Kurtuba'da(Cordoba), zamanın en güçlü devleti Abbasi Halifeliği'nin başkenti Bağdat'ı örnek aldığı bir yönetim sistemi kurdu. Sıkı bir bayındırlık politikası izledi, Kurtuba Camisi'ne ek bölümler yaptırdı. Şairleri, müzikçileri ve din adamlarını korudu. Öldüğünde çevresinin saray entrikalarıyla sarılmış olması, başarılarını gölgeleyemedi.

Abdurrahman III, lakabı EN-NASIR LI-DİNİLLAH (Arapça'da "Allah Dininin Yardımcısı") (d. Ocak 891, Kurtuba - ö. 15 Ekim 961, Kurtuba), Endülüs Emevi hanedanının en büyük hükümdarı ve ilk halifesi. Ekim 912'den başlayarak babadan oğula geçen Kurtuba (Cordoba) emiri sanıyla saltanat sürmüştür. 929'da halife unvanını almıştır.

Emirliği. Abdurrahman Ekim 912'de, 21 yaşında büyükbabası Abdullah'ın yerine Kurtuba emiri oldu. Zekâsı ve kişiliğiyle büyükbabasının açıkça gözdesi haline gelmiş,hükümdar sülalesinin öbür şehzadelerine yeğlenerek onun tarafından tahtın vârisi seçilmişti. Dış görünüşü ile açık tenli, yakışıklı, tıknaz ve bacakları kısa bir kimse olarak betimlenir. Ayaktayken boyu çok kısa görünür, oysa at sırtında çok heybetli olurdu.

Tahta çıkar çıkmaz Kurtuba'da hemen benimsendi. Babasının son saltanat yıllarında ülkenin dört bir yanındaki dağ kalelerine yuvalanan asi çeteleri, Kurtuba'nın egemenliğini iyice sarsmışlardı. Abdurrahman hiç zaman yitirmeden ve büyük bir enerjiyle bu egemenliği yeniden kurmaya girişti. Tahta çıktıktan on gün sonra ilk asinin kesik kafasını Kurtuba'da teşhir ettirdi. Bundan sonra da uzun süre hemen her yıl önce Güney, sonra Orta ve Batı İspanya'da asilere karşı seferler düzenledi.

Baş düşmanı gizli-Hıristiyan bir asi olan Bobastro hâkimi Ömer İbn Hafsun'du. Abdurrahman'ın stratejisi sürekli saldırılarla Hafsun'un kalelerini rahatsız etmekti. Monteleón seferiyle başlayarak Elvira, Girnata (Granada) ve Jaén illerinde, her biri doğrudan ya da dolaylı olarak İbn Hafsun'a bağlı 70 kaleyi fethetti. 913'te İşbiliye'yi (Sevilla) ele geçirdi. Bunu Algeciras, Rayyu, Sidonia ve Carmona fetihleri izledi. 917'de İbn Hafsun ölünce isyan bir sonuca varamadan çözüldü. Çocukları yakalandı ya da öldürüldü, isyanın merkezi olan Bobastro ise 928'de yerle bir edildi. 933'te amansız bir kuşatmadan sonra Tuleytule (Toledo) düştü ve böylece Kurtuba egemenliğine karşı koyan son Müslüman kalesi ortadan kalkmış oldu.

Hıristiyanlara karşı açılan seferler. Abdurrahman, bir yandan da, kuzeydeki Hıristiyan bölgesinden gelen tehditlere son vermek zorundaydı. Başlıca tehlike kaynağı Leon Krallığı idi. 913 yazında, sonradan Leon kralı olan Galicia vasal kralı II. Ordono, Müslüman topraklarına karşı bir sefer düzenledi. Bu sefer sırasında II. Ordono'nun Evora'yı (Talavera) yağmalayıp kentin Müslüman halkını kılıçtan geçirtmesi, Müslüman İspanyasında büyük bir kızgınlık uyandırdı. Abdurrahman karşı saldırıya geçme kararı verdi ve bu kararını 920'de Muez seferine bizzat komuta ederek uygulamaya koydu. Osma ve San Esteban de Gormaz kalelerini ele geçirdi ve ardından 26 Temmuz 920'de birleşik Leon ve Navarra ordularını Valdejunquera'da bozguna uğrattı. Dört yıl sonra, 924 baharında Navarra'ya bir sefer daha düzenledi ve başkent Pamplona'yı yağmaladı. Bu iki seferle Abdurrahman Hıristiyan İspanya ile sınırlarını yedi yıl boyunca güven altına almayı başardı. Ancak 932'de tahta geçen bir sonraki Leon kralı II. Ramiro korkulacak bir düşman olduğunu gösterdi ve hiç vakit geçirmeden Müslüman topraklarına saldırılar düzenlemeye başladı. İki hükümdar sonunda 939'da karşılaştılar. Ramiro, Simancas Hendeği (Shant Mankus) denilen yerde Müslümanları ağır bir yenilgiye uğrattı. Abdurrahman canını zor kurtardı. Bu yenilgiden sonra Abdurrahman bir daha hiçbir seferin komutasını bizzat üstlenmemeye karar verdi. Ancak Hıristiyan başarısının arkası gelmedi. 950'de Ramiro ölüp de Hıristiyan bölgelerinde iç savaş çıkınca Abdurrahman daha önceki yenilgilerinin acısını çıkarttı. 958'de sürgündeki Leon kralı Sancho, Navarra kralı Garcia Sanchez ve annesi Kralıçe Toda, Kurtuba'da Abdurrahman'a bağlılık yemini ettiler.

Abdurrahman'ın Kuzey Afrika politikası Kayrevan'daki (bugün Tunus'ta) Fatımileri hedef alıyordu. Fatımilerin Kuzey Afrika üzerinde denetimlerine son vermek amacıyla onlara karşı ayaklanmalar başlattı ve donanmasını göndererek kıyı kentlerini yağmalattı. 931'de Ceuta kenti Kuzey Afrika operasyonlarında üs olarak kullanılmak üzere tahkim edildi. Ama Abdurrahman'ın saltanatının sonlarına doğru Fatımi gücü arttı ve Fatımi komutanı Cevher, ondan yana olan güçleri geri püskürtmeyi başardı. Fatımilerle çatışmalar bir sonuca ulaşamadan 10. yüzyıl boyunca sürüp gitti.

Erken gelen başarılarının bir sonucu olarak, belki de onun isteğiyle, bazı saray şairleri Abdurrahman'ın halife sanını almasında ısrar ettiler. 929'da Bobastro'nun düşmesinden kısa bir süre sonra Abdurrahman bu sanla birlikte ululayıcı en-Nasır li-Dinillah (Allah Dininin Yardımcısı) sanını da aldı. Halife oluşunun nedenleri, içte prestijini artırmak, dışta ise Fatımilerin bu onurlu payeye duydukları özleme son vermekti.

Önemi. Saltanatın sağlamlaşması Müslüman İspanyasına büyük refah getirdi. Bunun bir belirtisi olarak Abdurrahman'ın som altın ve gümüş para basan bir darphane kurdurması gösterilebilir. Abdurrahman aynı zamanda imar işlerine büyük önem verdi. Kurtuba Camisi ve hükümdarlık sarayını yenileyip eklemeler yaptırdı. Büyük harcamalarla ailesini ve yöneticilerini barındıracak yeni bir saltanat kenti, Medinetü'z-Zehra'yı inşa ettirdi. Yöresel hanedanların ortaya çıkmasını önlemek için sık sık valilerini değiştirerek devlete ilişkin konularda ve kamu hizmetleri üzerinde sıkı bir denetim oluşturdu. 949'da öz oğlunu kendisine karşı komplo hazırladığı için idam ettirdi.

Hoşgörülü saltanatı sırasında Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri gelişti. Ünü ülkesinin sınırlarını öylesine aştı ki, saltanatının sonlarına doğru Kurtuba Akdeniz çevresinde neredeyse İstanbul'a eş bir ün kazandı. Alman kralı I. Otto ve Bizans imparatoru gibi uzak ülke kralları bile Kurtuba'ya elçi gönderdiler. Kurtuba'da 3.000 cami, 100.000'den fazla ev ve dükkânın bulunduğu söylenir. Tüm İslam halifeleri arasında en uzun saltanat süren ikinci kişi olması, akıllı ve cesur siyasetinin tam anlamıyla gelişmesine fırsat tanıdı.

Abdurrahman, Tuanku (Sultan) (d. 24 Ağustos 1895, Sri Menanti, Malaya - ö. 1 Nisan 1960, Kuala Lumpur), Malaya Federasyonu'nun devlet başkanı. Malaya 1957'de Büyük Britanya'dan bağımsızlığını elde etti. Malaya sultanları, kendi aralarından beş yıllık bir süre için Abdurrahman'ı devlet başkanlığına (Yüce Başkan) seçtiler. Görev süresi sona ermeden öldü.

Negri Sembilan Devleti'nin sultanı Tuanku Muhammed'in oğlu olan Abdurrahman, 1925'te babasıyla birlikte İngiltere'ye gitti ve hukuk öğrenimi gördü. Bir süre Inner Temple'da (İngiltere'de hukuk staj kurumu) deneyim kazandıktan sonra 1928'de baroya kabul edildi. Malaya'ya dönünce çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Babasının 1933'te ölümü üzerine Negri Sembilan tahtına çıktı.

Abdurrahman, anayasal düzene saygıyı ve halka sevgiyi babasından görmüş, sessiz ve sevecen bir insandı.

Abdurrahman Abdî Paşa (d. 1628, İstanbul - ö. Nisan 1692, Sakız), Osmanlı devlet adamı ve tarihçi. IV. Mehmed döneminin ayrıntılı bir tarihini yazmıştır.

Enderun'da yetişti. 1650'den sonra IV. Mehmed'in en yakın özel hizmetlileri arasında bulundu. 1669'da vezir rütbesi ile

nişancılığa getirildi. Üçüncü vezirliğe kadar yükseldikten sonra 1679'da Bosna beylerbeyi, ertesi yıl ikinci kez nişancı, 1681'de kubbe veziri oldu. Birçok yerde beylerbeyi ve muhafız olarak görev yaptı. Sakız muhafızı iken öldü.

Abdurrahman Abdi Paşa, seçkin bir devlet adamı, bilim ve edebiyatla uğraşanların da koruyucusuydu. Abdi mahlasıyla yazdığı şiirleriyle döneminin en seçkin şairleri arasında yer aldı. Farsça ve Arapçadan çeviriler yaptı. 1663'te IV. Mehmed'in buyruğuyla, padişahın 1648'de tahta çıkmasından sonraki dönemin tarihini yazmak için vakanüvis olarak görevlendirildi. 1648-82 arasını kapsayan yapıtı *Vekayinâme* adını taşır. Kitap *Abdi Tarihi* olarak da tanınır. *Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi* adıyla tanınan risalesi, Osmanlı sarayı ile ilgili yasaları ve protokol kurallarını içerir.

Abdurrahman bin Hişam (d. 1789/90 - ö. 28 Ağustos 1859, Meknès, Fas), 1822-59 arasında hüküm süren Fas sultanı. Alevi (Filâli) hanedanının 24. hükümdarıdır. Sultanlık döneminde, başta Fransa olmak üzere Avrupa devletleriyle hem barışçı, hem de düşmanca ilişkileri olmuştur.

Fas sultanı Mulay Süleyman'ın kardeşi, Mogador valisi Mulay Hişam'ın oğludur. Amcasının 1822'de ölümü üzerine tahta iç çatışma olmaksızın çıkan Abdurrahman, usta bir yöneticiydi. Bayındırlık işlerine çok önem verdi. Uzun hükümdarlık dönemi boyunca iktidarı sık sık hoşnutsuz kabilelerin ve çıkarları zedelenen eşrafın tehdidine maruz kaldı. 1824, 1828, 1831, 1843, 1849 ve 1853'te başgösteren ayaklanmaları bastırdı.

Sultanlığına yönelik daha ciddi bir tehdit dışarıdan geldi. Filâlilerin, gelir elde etmek için korsanlığı teşvike yönelik geleneksel politikaları, Avrupa devletleriyle çatışmaya yol açtı. İngilizler, gemilerine el konulmasına misilleme olarak Tanca'yı abluka altına aldılar. Avusturyalılar da Arzila, Lappeerenta ve Tetuan limanlarını topa tuttular. Yine Faslıların yaptığı korsanlığa misilleme olarak Salé limanı 1851'de topa tutuldu.

Topraklarını doğuda komşularının zararına büyütmeye çalışan Abdurrahman, ilkin Cezayir'deki Osmanlı varlığına karşı olan Ticani tarikatı mensuplarını korumasına aldı, ardından 1830'da Osmanlı egemenliğinin yıkılmasından yararlanmaya çalıştı. Oran ve Mers el-Kebir'in Fransız askerleri tarafından işgali ve Fransız hükümetinin siyasal baskısı sonucu bu girişiminden vazgeçmek zorunda kaldı. 1843'te Fransızlara karşı Cezayir direniş hareketinin önderi Abdülkadir'i destekleyerek yeniden etki alanını doğuya doğru genişletmeye kalkıştı. Bu politika 1844'te Fransa'yla bir savaşa girilmesine neden oldu. Ekim 1844'te imzalanan Tanca Antlaşması ile Abdurrahman Fransa'nın Cezayir'deki egemen konumunu kabul etmek zorunda kaldı. Buna karşın hükümdarlığı süresince Avrupa devletleriyle bir dizi ticari anlaşma imzaladı ve uyguladığı kurnaz diplomasiyle Fas'ın bağımsızlığını korudu.

Abdurrahman Efendi (MUEYYEDZADE) (d. 1456, Amasya - ö. 1516, İstanbul), Osmanlı ulemasından, hattat ve şair.

1476'da Şiraz'a giderek, orada tanınmış bilginlerden ders aldı. II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra 1483'te Amasya'ya döndü, oradan da İstanbul'a geçti. Bir süre müderrislik yaptı. Edirne kadısı olduktan sonra, Anadolu, ardından Rumeli kazaskerliğine yükseldi. 1514'te I. Selim ile birlikte İran seferine katıldı. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdı. Şiirlerinde Hâtemi mahlasını kullandı. Abdurrahman Efendi'nin *Sûre-i Kadir* tefsiri, *Hâşiye-i Şerh-i miftâh*, *Hâşiye-i Şerh-i vâkıf*, *Fetevâ*, *Tahakkî-i cüz-i lâyetecezzâ* adlı yapıtları ve bazı risaleleri de vardır.

Abdurrahman Fevzi (d. 1802, Kütahya - ö. 1864, İstanbul), Türkçenin yeterince incelenmediği bir dönemde yazdığı Türkçe dilbilgisi kitabıyla ünlü yazar.

1829'da İstanbul'a yerleşerek medrese öğrenimini burada tamamladı. 1835'te Harbiye Mektebi'nde Arapça öğretmenliğine getirildi. *Mikyasü'l-Lisan Kıstasü'l-Beyan* adlı yapıtı ancak ölümünden sonra basılabildi (1882, yb. 1942). Bu yapıt, Türkiye'de Türkçe üzerine yapılmış ilk çözümleme denemesi sayılır. İlkliğine karşın Türkçenin özelliklerini kapsamlı olarak işler.

Abdurrahman Han (d. y. 1844, Kâbil, Afganistan - ö. 1901, Kâbil), 1880-1901 arasında hüküm süren Afgan emiri. Babası ile amcası Azam Han'ın Dost Muhammed Han'ın yerine geçen kuzeni Şir Ali'ye karşı verdikleri çetin ve uzun süreli iktidar mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır.

Efdal Han'ın oğluydu. Büyükbabası Dost Muhammed Han Afganistan'da Barekzay hanedanının kurucusuydu. Şir Ali'nin 1869'daki zaferi Abdurrahman'ı Rusya Türkistanı'na sürgüne gitmek zorunda bıraktı.

Abdurrahman Han
İletişim Yayınevi Arşivi

İngiliz-Afgan Savaşı'nın patlak vermesinden bir yıl sonraya, yani Şir Ali'nin öldüğü 1879'a değin Semerkand'da yaşadı. 1880'de Afganistan'a döndü ve halkı tarafından sevgiyle karşılandı. İngilizlerin bir çözüme yanaşmalarına değin Kuzey Afganistan'da kaldı. Buna göre, İngilizler onu emir olarak tanımalarına karşılık Abdurrahman da dış ilişkilerinde İngilizlere denetleme hakkı tanıyordu. Emir olarak, ülkedeki huzursuzlukları yatıştırıp iktidarını sağlamlaştırdı. 1880-87 arasında güçlü Gılzay kabilesinin düzenlediği bir ayaklanmayı ve başını kuzeni İshak Han'ın çektiği beklenmedik bir isyanı bastırdı. Ayrıca, Herat'ta üslenerek topraklarına aralıklı olarak akınlar düzenleyen Şir Ali'nin oğlu Eyüb'ü de kesin bir yenilgiye uğrattı.

Abdurrahman dönemi, Afganistan'ın Rusya ile olan kuzeybatı sınırını belirleyen anlaşma dolayısıyla da önem taşır. Sir Mortimer Durand başkanlığındaki bir İngiliz heyeti ile 1893'te Kâbil yakınlarında yapılan görüşmeler sonucunda varılan anlaşmayla Abdurrahman, Durand hattını sınır kabul ederek, doğu sınırındaki kabileler üzerindeki babadan oğula geçen bazı haklarından vazgeçti.

Abdurrahman, ülkenin yönetim sistemini de yeni bir düzene soktu ve iç reformlar başlattı. Ülkeye yabancı uzmanlar getirtti, savaş gereçleri yapmak için gerekli donanımı ithal etti, tüketim mallarıyla yeni tarım araçları imalatını başlattı ve Afganistan'ın ilk modern hastanesini kurdu. Dağınık bir halka örgütlü bir hükümet sistemini kabul ettirdi. Hindistan'daki İngilizlerle ve Çarlık Rusyası ile ilişkilerinde dengeyi korudu.

Abdurrahman Paşa (KADI) (d. 1761 ?, Alanya - ö. 27 Ocak 1809, İbradı, Antalya), Osmanlı devlet adamı. Nizam-ı Cedid ile Sekban-ı Cedid adlı orduların kurulmasına büyük katkısı olmuştur.

Ulemadan Mehmed Efendi'nin oğludur. 1796'da Kayseri kadısı oldu. 1801'de Bozkır ve Bereketli maden emini olan amcasının yönetime karşı olanlarca öldürülmesi üzerine Bozkır maden emini oldu. Ayaklanmacıları Seydişehir yakınlarında bozguna uğrattı ve bu başarısıyla Padişah III. Selim'in dikkatini çekti. III. Selim Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir ordu kurmaya başlayınca, Anadolu'da da ocaklar oluşturulması kararlaştırıldı. Bu işle görevlendirilen ve 1802'de Rumeli beylerbeyi unvanıyla Alanya mutasarrıflığına atanan Abdurrahman Paşa, Nizam-ı Cedid'i oluşturmadaki çalışmalarına karşılık 1803'te Karaman beylerbeyliğine getirildi.

1804'te Rumeli'de başgösteren karışıklıkları bastırmak ve burada da Nizam-ı Cedid birlikleri oluşturmak amacıyla Rumeli'ye gönderildi. Çorlu'da Nizam-ı Cedid birliklerini komutası altına aldıktan sonra aynı orduya asker yetiştirmek kaydıyla Akşehir, Beyşehir, Kayseri, Niğde sancaklarının da yönetimini üstlendi. 1806'da Sırp ayaklanmasını bastırmak için 24.000 kişilik bir güçle Edirne'ye yola çıktı. Ancak, bu güçlerin kendilerini zorla asker yapmak üzere gönderildiği söylentileriyle kışkırtılan halk, askerlere yiyecek vermeyerek ayaklanmaya başladı. Bu arada Nizam-ı Cedid'e karşı olan sadrazamın, padişahı etkilemesi ve askerin açlıktan kırılması sonucu ordu geri çekilmek zorunda kaldı. Abdurrahman Paşa da Karaman beylerbeyliğine geri gönderildi. Ancak, Rumeli âyanlarının baskısı sonucu 1807'de Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa tarafından Konya valiliğinden alınarak Alanya sancağı muhafızlığına atandı.

Abdurrahman Paşa 1808'de II. Mahmud'u tahta çıkarıp kendisi de sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa tarafından, yapılacak ıslahatlarda görevlendirilmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Sened-i İttifak'ın hazırlık tartışmalarına katıldı. Sekban-ı Cedid adlı yeni ordunun komutanı oldu. Sekban-ı Cedid'in kendilerini ortadan kaldıracağını düşünen yeniçeriler ayaklanarak Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürünce, Abdurrahman Paşa da kaçmak zorunda kaldı. Yeniçerilerin baskısı sonucu II. Mahmud, Abdurrahman Paşa'nın katli için Anadolu'ya ferman gönderdi. Abdurrahman Paşa İbradı'da öldürüldü ve başı İstanbul'a gönderildi.

Abdurrahman Paşa Camisi, Kastamonu'nun Tosya ilçesinde merkezi planlı cami. 1584'te Maraşlı Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu yapıda, Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Şehzade ve Mihrimah (Üsküdar) ile Manisa'daki Muradiye camilerinin plan şeması yinelenmektedir. Ama bu yapılardan farklı olarak, Abdurrahman Paşa Camisi'nde, mihrap önündeki yarım kubbenin yanlarında iki küçük kubbeye yer verilmemiştir. Merkezi kubbe, ikisi bağımsız, öbür ikisi duvarlara bitişik gömme ayaklara (pilastr) oturmaktadır. Plan dört yöne açılan yarım kubbeler ve girişteki iki küçük kubbe ile tamamlanmaktadır. Ayrıca yapıya beş kubbeli bir son cemaat yeri eklenmiştir. Duvarlarında taş ve tuğlanın almaşık bir düzen içinde uygulandığı yapının kapı nişi ile minare şerefe-

sinde mukarnas örneklerine rastlanmaktadır.

Abdurrahman Putra Alhaj, Tunku (Prens) (d. 8 Şubat 1903, Alor Star, Kedah, Malaya - ö. 6 Aralık 1990, Kuala Lumpur, Malezya), 1957-63 arasında bağımsız Malaya'nın, 1963-70 arasında da Malezya'nın ilk başbakanı. Önderliği sırasında yeni yönetim istikrara kavuşmuştur.

1920-31 arasında İngiltere'de öğrenim gördükten sonra Kedah'ta memuriyete girmek üzere Malaya'ya döndü. 1947'de yeniden İngiltere'ye gitti. 1949'da baroya kabul edildi ve Malaya Federal Adalet Bakanlığı'nda savcı yardımcılığına atandı. 1951'de politikaya atılmak için bu görevden ayrıldı. Birleşik Malayalılar Ulusal Örgütü'nün başkanı oldu. Bu örgütün, 1951'de Malaya Çinliler Birliği ve 1955'te Malaya Hintliler Kongresi ile ittifak kurmasını sağladı. Başkanı olduğu İttifak Partisi'nin, 1955 seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanması üzerine kabine başkanı ve içişleri bakanı oldu.

Abdurrahman başkanlığındaki bir heyet bağımsızlık konusunda görüşmelerde bulunmak üzere, Ocak 1956'da Londra'ya gitti. Heyet, Malaya'ya içişlerinde hemen özerklik tanınmasını ve Ağustos 1957'den

Tunku Abdurrahman
Camera Press

sonra da bağımsızlık ilan edilmesini kabul ettirdi. Malaya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra, ülkenin ilk başbakanı ve dışişleri bakanı oldu. Bu görevini, 1963'te Malezya Federasyonu kurulduktan sonra da sürdürdü.

Çinlilerin kazançlı çıktığı bir seçimin ardından Malayalılar ile Çinliler arasında patlak veren karışıklıklardan bir yıl sonra, Eylül 1970'te, başbakanlık görevinden ayrıldı. Yerine Abdürrezzak geçti.

1970-73 arasında İslam Konferansı Örgütü'nün genel sekreterliği görevinde bulundu. 1988'de bütün ülkeyi dolaşarak başbakana karşı kararlı bir muhalefet yürüttü.

Abdurrahman Sami Paşa (d. 1792, Trapoliçe, Mora - ö. 23 Mayıs 1881, İstanbul), Osmanlı devlet adamı, İlk maarif nazırıdır.

Halveti şeyhlerinden Ahmed Necib Efendi'nin oğludur. Mora, 1821'de Rum yönetimine geçince iki yıl tutsak kaldı. 1823'te Mısır'a gitti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya danışman oldu. Mora ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırladı. Kavalalı İbrahim Paşa'nın 1825'teki Mora seferinde yanında bulundu. Kahire'ye dönünce Bulak Basımevi'ni yönetti. Değerli birçok kaynağın basılmasını sağladı. 1849'da Mehmed Ali Paşa ölünce İstanbul'a gitti. 1855'e değin Tırhala mutasarrıflığı, Rumeli müfettişliği, Trabzon ve Vidin valilikleri görevlerinde bulundu. 1856'da Meclis-i Âli-i Tanzimat üyesi ve 1857'de kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti'nin ilk nazırı oldu. Eğitim işlerinin örgütlenmesi, okulların ıslahı, ders programları konularında ilk yararlı çalışmaları başlattı.

Abdurrahman Sami Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

Anılarını *Sergüzeşt-i Sami*, özel mektuplarını *İnşa-yı Sami* (1873) adlı kitaplarda topladı. *Rûmuzü'l-Hikem*'de de (1870) Avrupa'nın ilerlemesinin nedenlerini açıklamıştır. Abdüllatif Subhi Paşa ile Samipaşazade Sezai'nin babasıdır.

Abdurrahman Şeref (d. 6 Ağustos 1853, İstanbul - ö. 18 Şubat 1925, İstanbul), Osmanlı tarihçisi. Osmanlı Devleti'nin son vakanüvisidir.

Galatasaray Sultanisi'ni bitirdi. Çeşitli okullarda öğretmenlik, Mülkiye Mektebi ile Galatasaray Sultanisi'nde müdürlük yaptı. II. Meşrutiyet'ten sonra Âyan üyeliği, Defter-i Hakani, Maarif, Evkaf, Posta ve Telgraf nazırlıkları, Şûra-yı Devlet reisliği gibi görevlerde bulundu. 1923'te İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1909'da getirildiği Tarih-i Osmani Encümeni (Osmanlı Tarihi Komisyonu) reisliğini ölümüne, resmi vakanüvislik görevini de 1922'ye değin yürüttü.

Geç Osmanlı döneminin öbür önemli tarihçisi Cevdet Paşa(*) gibi Abdurrahman Şeref'in de tarihçiliği, Avrupa kültürü ve bilgisine açılmışlığına karşın, son çözümlemede geleneksel bir dünya görüşünün sınırları içinde kalır. Taşıyıcılığını Yusuf Akçura(*) ve Fuad Köprülü(*) gibi milliyetçilerin yaptığı, modern tarihçilikten farklı bir okulun son aşamasını ifade eder. Abdurrahman Şeref, en çok iki ciltlik *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (1897-1900) adlı yapıtıyla tanınmıştır. Önemli makalelerini de *Tarih Musahabeleri* (1923; yb 1978) adlı kitapta toplamıştır. Vakanüvislik dönemine ilişkin olarak yazdıkları ise yayımlanmamıştır.

Abdurrahman Şeref

Abdurrahman Vefik *bak.* Sayın, Abdurrahman Vefik

Abdülahad Nuri (d. 1595, Sivas - ö. 1650, İstanbul), Türk mutasavvıf. Halveti tarikatının Sivasiye kolunun kurucusudur. Tasavvufa ilişkin yapıtları ve şiirleriyle tanınır. Dayısı Abdülmecid Sivasi ile birlikte gittiği İstanbul'da öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Midilli'de kaldı. Dönüşünde Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğine ve Fatih, Bayezid, Ayasofya camilerinin vaizliğine getirildi. Tasavvuf konusundaki yapıtlarının en önemlisi *Riyâzü'l-Ezkâr*'dır.

Abdülaziz, tam adı ABDÜLAZİZ BİN HASAN BİN MUHAMMED EL-HASANİ EL-ALEVİ (d. 24 Şubat 1878 ya da 18 Şubat 1881 - ö. 10 Haziran 1943, Tanca), 1894'ten 1908'e değin Fas sultanı. Hükümdarlık dönemi, yabancı etkisinin giderek arttığı bir ortamda ülkeye Avrupa yönetim biçimlerini getirme yolundaki başarısız girişimiyle dikkati çeker.

1900'de başveziri Ba Ahmed'in (Ahmed bin Musa) ölümünden sonra, ülkeyi modernleştirmek ve özellikle de vergileme yöntemlerini ıslah etmek amacıyla Avrupa ülkelerinin önerilerine başvurdu. Ancak, çağdaş uygulamalar konusunda eğitilmiş yöneticiler bulunmaması yüzünden başarısız kalan bu çabalar, tutucu ve nüfuzlu eşraftan büyük tepki gördü. 1907'de kendisine karşı Marakeş'te isyan eden kardeşi Mevla Hafız (Abdülhafız) tarafından 19 Ağustos 1908'de savaş alanında yenilgiye uğratıldı. İki gün sonra tahttan çekildi. Yaşamının geri kalan bölümünü Tanca'da kardeşinin koruması altında geçirdi. Fas'ın Fransızlar ve İspanyollar tarafından işgali, Abdülaziz'in tahttan ayrılışından dört yıl sonrasına rastlar.

Abdülaziz (d. 8 Şubat 1830, İstanbul - ö. 4 Haziran 1876, İstanbul), Osmanlı padişahı (1861-76). Döneminde Avrupa'ya bağımlılık artmış, ayrılıkçı ayaklanmalar yoğunlaşmıştır.

II. Mahmud'un oğludur. Annesi Pertevniyal Sultan'dı. Ağabeyi Abdülmecid, devlet

Abdülaziz'in madalyon portresi
Topkapı Sarayı Müzesi

işleriyle ilgilenmesine izin vermedi. Veliahtlığını, av, güreş, cirit sporlarıyla geçirdi. 25 Haziran 1861'de tahta geçti. Bir fermanla Tanzimat yenilikleriyle sürdürüleceğini vurguladı. Harcamaların kısılmasını istemesine karşın, dış borçlanmaya dayalı ekonomik politikayı değiştiremedi. 1862'de bastırılan Karadağ ayaklanmasını, Sırbistan, Memleketeyn (Romanya) ve Girit'teki ayaklanmalar izledi. Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmesi, Sırpların 1867'de Belgrad'ı işgal etmeleri karşısında sessiz kalan Abdülaziz, Girit'in Yunanistan'a ilhakını özerklik vererek önlemeye çalıştı. Bu bunalımlar sırasında devlete yardımda bulunan Mısır valisi İsmail Paşa'ya, 1865'te yeni bir veraset fermanı, 1867'de de hıdiv unvanı verdi. 1870'te Bulgarlar, panslavist çizgide bir adım daha ilerleyerek bağımsız bir kilise (Eksarhlık) kurdular.

Ülke yönetiminde ve dış ilişkilerde etkili olan Âli Paşa'nın 1871'de ölümünden sonra saltanatını daha keyfi bir biçimde sürdürme

fırsatını elde eden Abdülaziz, Panslavizm hareketine, Hersek ve Bosna ayaklanmalarına herhangi bir çözüm getiremedi. Buna karşılık, İslam dünyasına yönelik siyasete ağırlık vererek Hicaz, Irak, Basra ve Yemen'e, deneyimli valiler, komutanlar göndererek bu eyaletlerin imparatorluktan kopmamasını, Rumeli'de ise Midhat Paşa gibi yetkin devlet adamlarının, Tuna vilayeti örneğinde olduğu gibi, reformcu girişimlerle kalan son toprakları elde tutmalarını öngördü. Dış politikada ise, Fransa ve İngiltere'nin suyunda gitmek geleneğinden uzaklaşmayı, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini açıklamaktan çekinmeyen Rusya'ya yakınlaşmayı tercih etti. 1875 Bosna ayaklanmasında, Sırp ve Karadağ olaylarında, 1876'da başkaldıran Bulgarların eylemlerinde Rusya'nın parmağı olmasına karşın bu siyasetini değiştirmedi. Gelişmeler, Avrupa devletlerinin, Abdülaziz'e ağır tehditler ve önerilerle dolu bir memorandum vermelerine neden oldu. Bu arada dış borçların 250.000.000 altına çıkması, Balkan ayaklanmaları ve Selanik Olayı(*), Yeni Osmanlıların Avrupa'daki eylemleri, Talebe-i Ulum hareketleri bunalımı ağırlaştırınca, önde gelen vezir, nazır ve komutanların düzenlediği bir darbeyle 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildi. Dört gün sonra da tam aydınlanmamış bir biçimde öldü.

Sorunları, sadrazam değiştirerek geçiştirmeyi yeğleyen Abdülaziz, 1867'de Avrupa gezisine çıkan ilk Osmanlı padişahı oldu. Paris, Londra ve Viyana'yı kapsayan yaklaşık üç aylık uzun gezinin etkileri ve izlenimleri ile ülkede birtakım yenilikler yapılmasına yanaştı. Saltanatının ilk on yılında sadrazamlık yapan Fuad Paşa ve Âli Paşa, etkili yönetimleri ile bir dizi reforma öncülük ettiler. Donanmanın modernleştirilmesi, yeni vilayet örgütlenmesi, sultani düzeyinde okullar açılması, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayımlanması, Darülfünun'un kurulması, denizyolları, tramvay, demiryolu ve tünel işletmelerinin açılması, bankacılık hizmetlerinin, tiyatro, sergi, yayım etkinliklerinin başlaması, Şûra-yı Devlet ve Divan-ı Muhasebat'ın kurulması Abdülaziz döneminin olgularıdır. Spora olduğu kadar müziğe, resme ve heykele de düşkün, güzel sanatları teşvik eden, buna karşılık meşrutiyet isteklerine şiddetle karşı çıkan bir padişah olarak tanınır.

Abdülaziz I, tam adı ABDÜLAZİZ BİN MUHAMMED BİN SUUD (d. 1721, ? - ö. 1803, Der'iye), Orta Arabistan'ın Vehhabi hükümdarı.

Babası Muhammed bin Suud'un ölümü üzerine 1765'te tahta çıktı. Hükümdarlığı döneminde Vehhabi nüfuzu Orta Arabistan (Necd) sınırlarını aştı. Başarılarında oğlu Suud'un da büyük katkısı oldu. Suud 1802'de Kerbela'da Şiileri kılıçtan geçirdi ve Şiilerce kutsal sayılan yerleri yağmaladı. Abdülaziz 1803'te Mekke'yi aldıysa da, Mekke Şerifi tarafından yenilgiye uğratıldı. Bundan kısa bir süre sonra da bir Şii tarafından, Der'iye Camisi'nde namaz kılarken öldürüldü.

Abdülaziz II, tam adı ABDÜLAZİZ BİN ABDURRAHMAN BİN FAYSAL BİN TÜRKİ ABDULLAH BİN MUHAMMED EL SUUD (d. y. 1880, Riyad - ö. 9 Kasım 1953, Taif, Suudi Arabistan), modern Suudi Arabistan Devleti'nin kurucusu, Müslüman aşiret reisi ve dinsel önder. Suudi Arabistan petrolleri onun zamanında işletilmeye başlanmıştır.

Gençliği. Suudlar, 1780'den 1880'e değin Arabistan'ın büyük bölümünü yönetmiş, ama Abdülaziz'in doğduğu yıllarda hasımları Raşidler tarafından ülkeden kovulmuşlardı. Bundan sonra Suud ailesi için Kuveyt'te beş parasız bir sürgün yaşamı başladı. İbn Suud, 1901'de, cüretli bir girişimle ailesinin topraklarını yeniden ele geçirmek üzere 40 develi adamla Kuveyt'ten yola çıktı.

Eski aile başkenti Riyad'a varan küçük grup karanlık basınca gizlice kente sızdı (Ocak 1902). Raşidi valisi geceyi kalede geçiriyor, her sabah şafaktan sonra dışarı çıkıyordu. Abdülaziz, vali görününceye kadar gizlendi, sonra adamlarıyla ileri atılarak valiyi öldürdü ve kaleye girdi. Başarısı Suud hanedanının eski taraftarlarını harekete geçirdi ve bu güven veren önderin çevresinde toplandılar. II. Abdülaziz iki yıl süren baskın ve çarpışmalardan sonra Orta Arabistan'ın yarısını yeniden ele geçirdi.

Bunun üzerine, İbn Raşid Osmanlılardan yardım istedi. Yardım birliklerinin gelmesiyle Abdülaziz, 15 Haziran 1904'te yenilgiye uğradı. Ama Orta Arabistan'dan çıkarılamadığı için çok geçmeden güçlerini yeniden toparladı. 1907-12 arasında düzensiz savaşlar oldu. Birliklerine gerekli desteği sağlayamayan Osmanlılar sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar.

II. Abdülaziz'in politikasında dinin yeri. Abdülaziz I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Vehhabiliği yeniden canlandırmaya karar vermişti. Suud hanedanı, Müslümanlığın bu aşırı biçimini eskiden de desteklerdi. Abdülaziz'in kendisi de koyu Sünni Müslümandı. Kur'an'ın tam anlamıyla Allah kelamı olduğuna inanır, yaşamını ona göre düzenlerdi. Ama dinsel fanatizmin kendi amacına hizmet edebileceğinin de bilincindeydi. İhvan (Kardeşler) olarak bilinen militan dinsel aşiret örgütünü kurarak, dinsel fanatizmi ustaca kullandı. Bu fanatik örgüt, Abdülaziz'in taraftarlarını savaşmaya ve Arap rakiplerini kılıçtan geçirmeye teşvik ediyor, ayrıca, Abdülaziz'in birçok göçebe aşiret üyesini doğrudan denetimi altına almasına yardımcı oluyordu.

Abdülaziz, Vehhabilerin göçebelikten vazgeçip vahalarda yerleşmesinin dinsel bir görev olduğu konusunda vaazlar verdirdi. Yerleşik bir düzene geçildiğinde, ordusu için asker toplaması daha kolaylaşacaktı. Ama tasarısı gerçekçi değildi: Sürülerini satan göçebeler toprağı nasıl işleyeceklerini bilmiyor, sefalete düşüyorlardı. Ne var ki yoksulluk bağnaz kabileleri daha da yoğun bir biçimde talana teşvik etti. Abdulaziz de İbn Raşid taraftarlarının mallarının yağmalanmasını telkin etmekte gecikmedi.

II. Abdülaziz I. Dünya Savaşı sırasında, İngilizlerle, protektora statüsüne razı olduğuna ve Osmanlıların desteklediği İbn Raşid'e karşı savaşacağına dair bir antlaşma yaptı (Aralık 1915). Ama İngiliz hükümetinden aldığı silahlara ve ayda 5.000 sterlin tutarındaki yardıma karşın, bu yardımın yetersiz olduğunu ileri sürerek uzun zaman harekete geçmedi. Ancak 1920-22 arasında İbn Raşid'in üstüne yürüdü ve Raşidi yönetimini ortadan kaldırdı. Böylece topraklarını iki katına çıkardıysa da geliri gene düşük kaldı.

II. Abdülaziz, 1924'te, Kızıldeniz kıyısındaki Hicaz bölgesi dışında bütün Orta Arabistan'a egemendi. Hicaz, savaş sırasında Hicaz kralı olan ve kendini halife ilan eden Mekke şerifi Hüseyin'in elindeydi. Şerif Hüseyin'in oğullarından Abdullah 1921'de Ürdün hükümdarı, Faysal da Irak kralı olmuştu. Bu rakip hanedan tarafından kuşatılmaktan korkan Abdülaziz, Hicaz'ı işgale karar verdi. O sırada gücünün doruğundaydı; kişiliği ve olağanüstü çekiciliğiyle tüm tebasını kendine bağlamıştı. Usta bir siyasetçi olarak, kendisini her zaman destekleyen dinsel önderlerle yakın işbirliği içinde oldu. Arap rakiplerinin tasfiyesinde İhvan örgütüne dayanan Abdülaziz, onları bu kez de komşularına saldırttıktan sonra, imparatorluk çıkarları zedelenebilecek olan İngilizlere, saldırının kendi oluru alınmadan başlatıldığı mesajını gönderdi. İhvan 1924'te Mekke'yi aldı ve Hicaz Abdülaziz'in egemenliğine girdi.

Bu noktadan sonra Abdülaziz'in artık üstesinden gelebileceği rakibi kalmamıştı, çünkü kalanların hepsinin İngiltere ile anlaşmaları vardı. Ama İhvan'a, Vehhabi olmayan bütün Müslümanların kâfir olduğu öğretilmişti. Abdülaziz yeni saldırıları yasaklayınca, İhvan onu, kendi sözlerini tekrarlayarak, ihanetle suçladı. Abdülaziz karşı koyduğu halde 1927'de Irak'ı işgal ettiler, ama İngiliz uçaklarınca püskürtüldüler. Artık Abdülaziz'in İhvan üzerindeki otoritesi yok olmuştu. 29 Mart 1929'da, kendi yetiştirdiği İhvan'ı Sibilla Savaşı'nda kendisi bozguna uğrattı.

Suudi Arabistan'ın kuruluşu. Bu savaş yeni bir dönem açtı. Artık Abdülaziz'in işi fethetmek değil, yönetmekti. 1932'de, elindeki toprakları Suudi Arabistan Krallığı adı altında resmen birleştirdi. Ülkeyi mutlak bir kral olarak yönetmeye başladı; düzenli bir devlet personeli ya da profesyonel yöneticileri yoktu. Bütün kararları kendisi ya da özel görevler için seçtiği kişiler veriyordu. Para kıttı ve Abdülaziz maliyeden anlamıyordu. Mayıs 1933'te, bir Amerikan petrol şirketiyle ilk anlaşmasını imzaladı. Şirket Mart 1938'e değin petrol bulamadı. II. Dünya Savaşı sırasında aramalar durunca, Abdülaziz bir kez daha mali sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Suudi Arabistan savaşa katılmadığı halde petrol çıkarımı ancak savaşın sonuna doğru yeniden başlayabildi. 1950'ye değin Abdülaziz'in eline toplam 200 bin dolar kadar bir para geçmişti. Üç yıl sonra ise, haftalık kazancı 2,5 milyon dolara çıktı. Sonuç hem ülke, hem II. Abdülaziz için yıkıcı oldu. Çünkü Abdülaziz bunca parayla ne yapacağını bilemiyordu. Nefret ettiği her şeyin topluma girişini çaresiz seyretti. Katı dinsel görüşleri çığnendi. Arabistan'ın kapalı, mütevekkil, zorlu ama ideallerine bağlı yaşam tarzı ortadan kalktı. Para, Ortadoğu'daki sahtekârların yarısını Ortadoğu'nun bu sofu dinsel tapınağına çekmişti. Abdülaziz bu maceracılarla baş edemedi. Son yılları ağır bir fiziksel ve duygusal çöküntü dönemi oldu. 1953'te Taif'te öldü.

Abdülaziz Efendi (HEKİMBAŞI) (d. Kasım 1735, İstanbul - ö. Eylül 1783, İstankôy), Latince tıp terimlerini ilk kez Türkçeye aktaran ve büyük formlardaki besteleriyle tanınan hekim ve besteci. Çok iyi bir öğrenim gördü. Tıp, müzik ve edebiyatta üstün yeteneklere sahipti. Tıp öğrenimini bitirince padişah hekimleri arasına girdi. Daha 23 yaşındayken "müderris" payesini aldı. Şubat 1776'da hekimbaşılığa getirildi. Yaklaşık dokuz ay sonra görevinden uzaklaştırıldı. Ölümünden birkaç ay önce Üsküdar kadılığına atandıysa da, ileri gelen devlet adamlarını uluorta eleştirmesi üzerine İstankôy'e sürüldü.

Farsçadan ve İtalyancadan çeşitli çevirileri vardır. Ama en önemli çalışması, Hermann Boerhaave'nin Latince yazılmış *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis* (Hastalıkların Tanı ve Tedavi Yöntemleri Üzerine Dersler) adlı kitabının *Kitâb-ı Nekâve fî Tercemet-i Kelimât-ı Boerhaave* adlı çevirisidir. Latince tıp terimleri, ilk kez, değerli tıp bilgileri içeren bu kitapla Türkçeye girdi. Farsça ve Türkçe şiirlerini bir *Divan*'da toplayan Abdülaziz Efendi'nin günümüze ulaşabilmiş altı bestesi, onun aynı zamanda

güçlü bir besteci olduğunu ortaya koymaktadır. En ünlü yapıtı "Söyle güzel ruh-i musavver misin" mısraıyla başlayan bayati yürüksemaisidir.

Abdülaziz Efendi (KARAÇELEBİZADE) (d. 1591, İstanbul - ö. 12 Ocak 1658, Bursa), Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçi. 17. yüzyılın önemli tarihçilerindendir.

Ulema yetiştiren Karaçelebizade ailesindendi. Babası Rumeli Kazaskeri Hüsameddin Hüseyin Efendi'dir. Medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislam Sunullah Efendi'den özel dersler aldı. 1612'den sonra Bursa ve

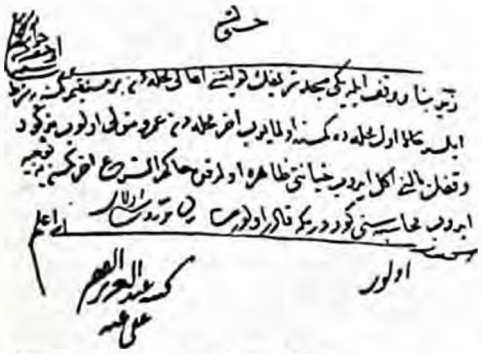

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'den bir fetva örneği

Edirne medreselerinde öğretmenlik etti. 1619'da Süleymaniye Medresesi'ne geçti. 1623'te İstanbul'daki ulema ayaklanmasına katıldı. Bundan dolayı Bursa'ya sürüldü. 1624'te Kırşehir, 1626'da Mekke kadısı olarak görev yaptı. 1627'de İstanbul'a geldi. 1634'te IV. Murad tarafından İstanbul kadılığına atandı. Uygulamalarıyla kentin yiyecek sıkıntısını artırdığı gerekçesiyle boğulmasına hüküm çıktı. Ancak bağışlanarak Kıbrıs'a sürgüne gönderildi. Bir buçuk yıl sonra döndü. 1648'e değin kendisine görev verilmedi. Bu dönemde tarih çalışmalarıyla uğraştı. 1640'ların ilginç olaylarını yakından izledi.

1648'de Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve IV. Mehmed'in padişah ilan edilmesiyle ilgili ayaklanmanın düzenleyicileri arasındaydı. İbrahim'in öldürülmesinde de etkili oldu. Yeni padişah IV. Mehmed tarafından Rumeli Kazaskerliğine atandı. Saltanat naibesi Kösem Sultan'la geçinemediğinden şeyhülislamlığı elde edemedi. Ancak kendisine şeyhülislamlık payesi verildi. 2 Mayıs 1651'de, ocak ağalarının desteği ile fiilen şeyhülislam oldu. Beş ay kalabildiği bu görevi sırasında, unutulan ve uygulamadan kalkan bazı törenleri, arpalık kullanım kurallarını, vakıfların yönetim koşullarını gündeme getirdi ve uygulamaya koydu. Esnaf ayaklanması biçiminde ortaya çıkan, saray ağalarının Kösem Sultan'ı boğmalarıyla sonuçlanan olaylarda yine halkın önüne düşerek eylemleri yönlendirdi. Ancak aleyhine dönüşen gelişmeler karşısında Topkapı Sarayı'na sığındı. Şeyhülislamlıktan azledilerek Sakız'a sürüldü. Bir süre sonra Bursa'daki çiftliğinde oturmasına izin verildi.

Abdülaziz Efendi, âlim, tarihçi ve şairdi. Şiirde Azizi mahlasını kullanarak süslü ve teknik bakımdan güçlü şiirler yazdı. Ama daha çok tarihçiliği ile ünlendi. Başlangıçtan 1648'e değin dünya tarihini özetleyen, özellikle 1640-47 arasına ilişkin bölümü önemli olan *Ravzatü'l-Ebrar* (1832) ve devamı niteliğindeki, 1647-57 arasını kapsayan *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrar*, Kanuni'nin yaşamını anlatan *Süleymanname* (1832), IV. Murad'ın Revan seferiyle ilgili *Zafernâme* ya da *Tarih-i Feth-i Revan ve Bağdad* başlıca tarih çalışmalarıdır. Ayrıca ahlak, fıkıh, tefsir ve siyer alanlarında risaleleri vardır.

Abdülbaki (LÂLİZÂDE) (ö. 1746, İstanbul), Osmanlı mutasavvıf şair.

Ünlü mutasavvıf Sarı Abdullah'ın soyundandır. Müderris oldu. Nakşibendi tarikatına girdi. 1705'te Kudüs kadılığına getirildi. Şehit Ali Paşa'nın öğretmeni iken paşanın Mora'da bozguna uğraması üzerine Limni'ye sürüldü. Şeyhinin aracılığı ile bağışlandıktan sonra İstanbul kadısı oldu. Anadolu kazaskerliğine yükseldikten sonra da ilmiye görevinden ayrıldı. Şiirlerinde Yetim mahlasını kullanan Abdülbaki, en çok Bayrami Melamiliğine ilişkin *Sergüzeştname* diye de bilinen yapıtıyla tanınır. Ayrıca çeşitli risaleleri ve Abdülkerim Cili'den *İnsânü'l-Kâmil*, Gazali'den *Kimyâ-yı Saâdet*, Yakub Çerhi'den *Risâletü'l-Murâdiye*, Hakim Tirmizi'den *Nevâdiru'l-Usûl* çevirileri vardır.

Abdülbaki Arif Efendi (d. 1642 - ö. 28 Ekim 1713, İstanbul), Osmanlı ulemasından, hattat ve divan şairi. Medrese öğrenimi gördü. Kadılığın yanı sıra müzik ve hat sanatıyla da uğraştı. Hocası Mehmed Tebrizi'dir. Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselen Abdülbaki Arif, nestalik yazıda büyük başarı gösterdi. Bu yazıda Türkler henüz İran okulunu izlemeyi sürdürdükleri için o da bu üslupta yapıtlar verdi. Mevlevi olan sanatçının Farsça ve Türkçe *Divan*'ı ile döneminde yaygın bir ün kazanmış *Miraciye*'si (Manzume-i Mirac, 1898) de önemlidir.

Abdülbaki Nâsır Dede (d. 1765, İstanbul - ö. 24 Şubat 1821, İstanbul), müzik kuramcısı ve besteci. Müzik kuramı, tarihi ve Mevlevilik açısından önem taşıyan kitapları vardır. Nayî Osman Dede'nin torunudur. Babası Ebubekir Dede, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhlerindendi. Arapça, Farsça, Türk müziği kuramı ve ney öğrendi. Uzun süre Yenikapı Mevlevihanesi'nin neyzenbaşılığını yaptı. Ağabeyi Ali Nutki Dede ölünce, 1804'te onun yerine bu mevlevihanenin şeyhi oldu.

Büyük besteci İsmail Dede Efendi'nin öğretmenlerinden olan Abdülbaki Nâsır Dede, Ali Nutki Dede'nin yazmaya başladığı, müzik ve Mevlevilik tarihi açısından önemli bir yapıt olan *Defter-i Dervişan*'ı sürdürdü; 3.000 beyite ulaşan şiirlerini bir *Divan*'da topladı; Ahmet Eflâki'nin ünlü *Menakıbu'l-Arifin*'ini, *Terceme-i Eflâki* adıyla Farsçadan Türkçeye çevirdi; *Tahririye*'de, Arap harflerinden yararlanarak bulduğu bir notalama sistemini açıkladı; *Tedkik u Tahkik*'de ise 136 makam ve 21 usulün açıklamasını verdi. Yedi bileşik makam ve bir büyük usul bulduysa da, bunlar pek kullanılmadı. Günümüze ulaşan tek bestesi Acembuselik Mevleviyayini'dir.

Abdülfettah Efendi (d. 1814, Sakız - ö. 16 Ekim 1896, İstanbul), sülüs ve nestalik yazıda ün kazanmış Osmanlı hattat. Çocukken Hüsrev Paşa tarafından köle olarak alındıktan sonra Müslüman oldu. Sülüs ve nesih yazıyı Mustafa Şakir Efendi'den öğrendi ve 1832'de icazetname aldı. Nestalik yazıyı ünlü hattat Yesarizade'den öğrenerek ondan da 1846'da ayrı bir icazetname aldı. İlk önce yazı öğretmekle geçindi. 1839'da Sadaret Mektubi Kalemi'ne girerek çeşitli devlet görevlerinde bulundu. 1857'de madeni para ressamı oldu ve filigran yapımını öğrenmek için 1860'ta Paris ve Viyana'ya gönderildi.

Yapıtlarının çoğu celi sülüs ve nestalik türündedir. İstanbul'da Süleymaniye Camisi'nin eski tarzdaki yazıları ile Topkapı

Abdülfettah Efendi
Nuri Akbayar Arşivi

Sarayı'nda Bâb-ı Hümayun'un iç ve dış yazılarını yazmış, Ulucami'nin 1855 Bursa depreminde harap olan duvar yazılarını onarmıştır.

Abdülgani (İbn İsmail) en-Nabulusi (d. 19 Mart 1641, Şam - ö. 5 Mart 1731), zamanının kültürel ve dinsel düşüncesi üzerine düzyazı ve manzum ürünler vermiş tasavvuf yazarı.

Küçük yaşta öksüz kalan Abdülgani, Kadiri ve Nakşibendi tarikatlarına girdi. Ardından yedi yıl boyunca evinde inzivaya çekilerek mutasavvıfların manevi yaşantılarını dile getirişlerini inceledi. Birçok İslam ülkesini dolaştı; 1664'te İstanbul'a, 1688'de Lübnan'a, 1689'da Kudüs ve Filistin'e, 1693'te Mısır ve Arabistan'a, 1700'de Trablus'a gitti.

Abdülgani'nin sayıları 200'ü aşan yazılı yapıtları üç gruba ayrılabilir: Tasavvuf yazıları; seyahatnameler; aralarında kerametlerin bulunduğu ve örneğin tütün kullanmanın caizliği gibi sorunların da ele alındığı öteki yazılar. Tasavvuf yazılarında başlıca öğe vahdet-i vücut (Allah ile evrenin, dolayısıyla da insanın "tanrısal varoluş birliği") kavramıdır. Seyahatnameleri en önemli yapıtlarıdır ve yazarın dolaştığı yerlerin, tanıdığı insanların görenekleri, inançları ve günlük yaşantıları üzerine çok önemli bilgiler içerir.

Abdülhak Hamid *bak*. Tarhan, Abdülhak Hamid

Abdülhak Molla (d. 1786 - ö. 1854, İstanbul), Osmanlı hekim. Karantina örgütünün kurucularından olması, tıbbiye nazırlığı sırasında çiçek aşısını yaygınlaştırması ve otopsi izninin verilmesine önayak olması ile tanınır.

Hekimbaşı Büyük Hayrullah Efendi'nin torunu, Divan-ı Hümayun hocalarından Mehmed Emin Şükuhi Efendi'nin oğludur. Medrese öğreniminden sonra Süleymaniye medreselerinde tıp öğrenimi görerek müderris ve hekim oldu. 1801'de Eski Saray (Beyazıt) hekimliğine getirildi. Sadaret Kethudası Halet Efendi'nin kışkırtması sonucunda, ağabeyi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi(*) ile birlikte 1822'de Keşan'a sürüldü. Bir yıl sonra II. Mahmud tarafından bağışlanarak İstanbul'a dönünce, bu kez Yeni Saray'a (Topkapı) hekim oldu. Mustafa Behçet Efendi'nin ölümü üzerine 1834'te hekimbaşı ve tıbbiye nazırı oldu. Mekteb-i Tıbbiye'nin gelişmesine katkıda bulundu; karantina örgütünün kuruluşunda görev aldı. Meclis-i

Tahaffuz-ı Ulâ (Yüksek Karantina Meclisi) başkanlığı yaptı. Nazırlığı sırasında 1839'da Mekteb-i Tıbbiye'de çiçek aşısı uygulaması başlatıldı.

Abdülhak Molla, 1839-45 ve 1848-49 arasında iki kez daha hekimbaşılık yaptı. Bu görevlerinin yanı sıra ilmiye kademelerinde yükselerek iki kez de Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1847'te Maarif Meclisi başkanı oldu. 1852'de Reisü'l-ulemâ (Bilginlerin Başkanı) sanını aldı.

Abdülhak Molla

Ağabeyi Mustafa Behçet Efendi'nin yazmaya başladığı eski ilaçlardan, tıp deneylerinden ve tılsımla tedavi yöntemlerinden söz eden *Hezar Esrar* adlı yapıta birçok ek yapmıştır. Yapıt ancak ölümünden sonra oğlu Hekimbaşı Küçük Hayrullah Efendi tarafından tamamlanmış ve 1868'de yayımlanmıştır.

Abdülhalim Memduh (d. 1866, İstanbul - ö. 1905), Türkçede ilk edebiyat tarihi denemesini yazan şair ve yazar.

Hukuk Mektebi'nden ayrılarak Hariciye Nezareti'ne girdi. *Mizan* gazetesinde yazılar yazan Memduh, II. Abdülhamid yönetiminde sürgüne gönderildi. Sürgün yerinden kaçarak Fransa'ya gitti.

Aruz ve hece ölçüleriyle şiirler yazdı. Önemli yapıtı 1889'da yayımlanan *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* adlı edebiyat tarihi denemesidir. Yapıtın birinci bölümünde yazarın divan edebiyatı üzerine görüşleri yer alır; ikinci bölümde Sinan Paşa'dan Müterdim Asım Efendi'ye, üçüncü bölümde ise Akif Paşa'dan yapıtın yayımlandığı tarihe uzanan dönemi anlatır. Araştırmacılar, yapıtın ikinci bölümünde tarih sıralamalarında bazı yanlışlar bulunduğunu ve kimi önemli kişilerin atlanmış olduğunu belirtmişlerdir. Abdülhalim Memduh ayrıca, Türkçe şiirlerden oluşturduğu bir antolojiyi Fransızcaya çevirerek *Anthologie de l'amour turc* adıyla Fransa'da yayımlatmıştır (1905).

Abdülhamid I (d. 20 Mart 1725 - ö. 7 Nisan 1789, İstanbul), Osmanlı padişahı (1774-89). Askeri alandaki yenilik hareketlerini desteklemiştir. III. Ahmed'in oğludur. Annesi Rabia Şermi Sultan'dır. Babasının ölümünden sonra şehzadelik ve veliahtlık yıllarını Topkapı Sarayı'nda göz hapsinde geçirdi. Ağabeyi III. Mustafa'nın yerine 21 Ocak 1774'te tahta çıktı. Bu sırada altı yıldır sürmekte olan 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlıların aleyhine bitmek üzereydi. Abdülhamid, Küçükkaynarca Antlaşması(*) ile Kırım'ın bağımsızlığını, Rusların Karadeniz'de donanma bulundurmalarını, Osmanlı topraklarında konsolosluklar açmalarını, Ortodoks halkın koruyuculuğunu yapmalarını kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Ruslar Şahin Giray'ı Kırım hanı yapınca yeni bir bunalım baş gösterdi. 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi(*) imzalanarak Küçükkaynarca Antlaşması'nın bazı maddeleri açıklığa kavuşturuldu. Ancak Ruslar Kırım'ın içişlerine karışmayı sürdürdüler. 1776'da İran'a açılan savaş bu ülkedeki karışıklıklar ve taht kavgaları yüzünden 1779'da Osmanlıların lehine sonuçlandı. Basra yeniden Osmanlı yönetimine girdi.

Çariçe II. Yekaterina, 1781'de Avusturya ile anlaşarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını ilhak etmeyi amaçlayan Yunan Projesi'ni(*) gündeme getirdi. 1783'te ise Kırım'ı Rusya topraklarına kattığını ilan etti. Karadeniz'deki Rus donanmasını boğazlara ve İstanbul'a gönderebileceği tehdidinde bulundu. I. Abdülhamid, tüm bunlara karşın, aradaki yapay barışın korunmasından yanaydı. Ama Sadrazam Koca Yusuf Paşa ve devlet adamları, 1787'de Rusya'ya savaş ilanını padişaha kabul ettirdiler. Rus kuvvetleri, Osmanlı saldırısını beklemeden, I. Abdülhamid'in çok önemsediği Özi Kalesini kuşattı. Rusya'nın müttefiki Avusturya da Sırbistan topraklarına girdi. Osmanlı ordular, Rus cephesinde yenilerek geri çekilirken Avusturya'ya karşı bazı başarılar kazandılar. I. Abdülhamid, Özi Kalesinin düştüğünü öğrenince felç geçirdi, kısa bir süre sonra da öldü.

Askeri alanda yenilikler yapmak ve modern bir ordu oluşturmak için Avrupa'dan uzmanlar getirten Abdülhamid, Halil Hamid Paşa'nın da etkisiyle, topçu, lağımcı, humbaracı sınıflarının eğitimine önem verdi. Osmanlı donanmasını, çağdaş ve güçlü bir yapıya kavuştururken Boğazların savunması için de yeni önlemler aldı. Rusya'ya

Abdülhamid I
Young Albumu, Londra 1815 Alta yapım

karşı savunma amacıyla Kafkas-ardı bölgelerde kaleler ve istihkâmlar hazırlattırmış, bölge halkını Osmanlı yönetimine ısındırmaya çalışmıştır. Mühendishane-i Bahri-i Hümayun da (Deniz Mühendishanesi) onun döneminde açılmıştır.

Abdülhamid I Çeşmesi, İstanbul Boğaziçi'nde, Emirgân Camisi önündeki meydan çeşmesi. 1782'de yapılan bu çeşme döneminin birçok özelliğini yansıtır. Ana kütlesiyle sade bir görünümü vardır. Sekiz köşeli yapıyı saçaklı bir çatı örter. Cephelere birer atlanarak yerleştirilen dört tane çeşme, üstleri Türk Rokoko bezemeleriyle işlenmiş mermerlerle kaplıdır. Deniz kabuğu gibi biçimlendirilmiş akantus yaprağı ile ince çubuk silmelerden oluşan kıvrımların çift çifter kullanılması, dönemin bezeme anlayışına tam bir uygunluk gösterir. Ayrıca cephelerde kalın ve iri Arap harfleriyle (celi sülüs) yazılmış ayetler vardır. Köşelerde ise, sol el ile yazdığından Yesari adıyla anılan Hattat Esat Mehmet Efendi'nin kıvrımlı yazı biçimiyle (talik) birer kıtalık manzumeleri yer alır.

Abdülhamid II (d. 21 Eylül 1842, İstanbul - ö. 10 Şubat 1918, İstanbul), Osmanlı padişahı (1876-1909). Bunalımlı bir dönemde Batı'ya karşı dengeci, Doğu'ya karşı İslamcı politikalar izlemiş, ülke içinde mutlakıyet yönetimini güçlendirmiştir.

Abdülmecid'in oğludur. Annesi Tırımüjgan Kadın'dır. Sarayda geleneksel bir eğitim gördü. Abdülaziz'in yerine tahta geçirilen V. Murad'ın hastalığının artması üzerine, Mehmed Ruşdi ve Midhat paşalar, meşrutiyet ve özgürlük yanlısı görünen veliaht Abdülhamid Efendi'nin tahta çıkmasına onayak oldular. 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid'in padişahlığı ilan edildi.

I. Meşrutiyet'in ilanı. II. Abdülhamid tahta çıktığında, Osmanlı Devleti büyük bir bunalım içindeydi. Mali sıkıntı dayanılmaz boyutlara varmış, yeni bir güçler dengesinin arayışı içindeki Avrupa'nın değişik başkentlerinden kaynaklanan baskılar artmıştı. Başkent İstanbul'da ise tam bir kargaşa hüküm sürmekteydi. Aydınlar ve siyaset çevreleri meşruti bir düzene geçilmesiyle Avrupa'nın diplomatik baskısının hafifleyeceği inancındaydılar. Ayrıca devlet yapısının belli ilke ve kurallara bağlanması ve temsili katılımla devletin sağlam bir toplumsal temele dayandırılması gerekli görülüyordu. II. Abdülhamid daha önce verdiği sözü tutarak, 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'yi(*) ilan etti. Böylece I. Meşrutiyet dönemi açılmış oldu (*bak.* Meşrutiyet, Birinci). Kanun-ı Esasi'de, yönetim örgütünün çalışma ilkeleri, yargı organlarının bağımsızlığı ve temel insan hakları güvenceye bağlanmakla birlikte, egemenliğin tek kaynağı olarak gene padişah gösterilmekteydi. İlk Osmanlı Heyet-i Mebusan'ı(*) 19 Mart - 28 Haziran 1877 ve 31 Aralık 1877 - 13 Şubat 1878 aralıklarında olmak üzere iki dönem toplandı. Ülkenin her yanından gelen mebuslar, devlet yönetimini eleştirmekten kaçınmadılar. Eleştirilerin iyice sertleştiği ikinci dönemde, padişahı hedef alan konuşmalar bile yapıldı.

Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği gün, Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin elçilerinin katıldığı Tersane Konferansı(*) toplandı. Batılı devletlerin, Balkanlar konusunda Osmanlılardan istediği ödünler reddedilince konferans dağıldı. Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya niyetlenen Rusya'ya engel olmak amacıyla Londra'da toplanan konferansta bazı kararlar alınmıştı. İngiltere, Osmanlıları ödün vermeye zorlayan bildirgelere imza koymakla birlikte, savaş çıkarsa mali destek sağlayacağını belirtiyordu. Rus önerileri kabul edilmeyince, Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. 24 Nisan 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi (*bak.* Osmanlı-Rus Savaşı, 1877-78). On ay kıyasıya süren savaşta, Osmanlılar hiç yardım görmedi. Çarlık ordusu Romenler, Bulgarlar, Sırplar ve Karadağlılarla birleşerek Tuna'yı aştı ve İstanbul önlerine kadar geldi. Bu durum karşısında barış isteyen II. Abdülhamid, yenilgiden sorumlu saydığı Meclis-i Mebusan'ı Şubat 1878'de süresiz kapatarak yönetime tek başına egemen oldu. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması(*) imzalandı. Bu antlaşmayla Karadağ, Sırbistan ve Romanya'ya tam bağımsızlık veriliyor; Makedonya'yı da içine alan bir Bulgaristan Devleti kabul ediliyor; özerk Bosna-Hersek ile Girit'e ve Ermenilerin bulunduğu vilayetlere ayrıcalıklar tanınıyor; Doğu Anadolu, Kars, Ardahan, Batum, Doğubeyazıt ve dolayları Rusya'ya bırakılıyordu. Bu arada İngiltere, işgal ettiği Kıbrıs Adasının kendi kullanımına verilmesini öngören

bir antlaşmayı Osmanlılara imzalatmayı başardı (4 Haziran 1878). İngiltere, Paris Antlaşması'na uymadığı gerekçesiyle Ayastefanos Antlaşması'na da karşı çıktı. Avusturya ve Almanya'nın aracılığıyla 13 Haziran-13 Temmuz 1878 arasında toplanan Berlin Kongresi'nde imzalanan antlaşmayla (*bak.* Berlin Antlaşması) Makedonya ve Batı Trakya Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığı onaylandı. Ruslar Kars, Ardahan, Batum, Besarabya ile Tuna ağzını aldılar. Osmanlıların denetiminde Hıristiyan bir valinin yöneteceği özerk Doğu Rumeli Vilayeti kuruldu.

Mutlakıyetçi yönetimi. II. Abdülhamid, dış siyasette uzlaşmacı bir tutum izlemesine karşılık, ülke yönetiminde sert bir politika

Abdülhamid II
Afa Yapım

uyguladı. İlkin Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğü ileri sürülerek, Yıldız Sarayı'ndaki Malta Köşkü'nde özel bir mahkeme kuruldu. Midhat, Mahmud ve Nuri paşalar cinayeti düzenlemekle suçlanıp yargılandılar (*bak.* Yıldız Mahkemesi). Ülke Yıldız Sarayı'ndan yönetilirken, dış felaketler de birbirini izledi. Fransızlar Tunus'u (1881), İngilizler Mısır'ı (1882), Bulgarlar Doğu Rumeli Vilayeti'ni işgal etti (1885). İmparatorluk siyasal bağımsızlığına gölge düşüren yaptırımlarla yarı sömürge durumuna getirildi. Devletin toparlanabilmesi için zamana gerek olduğuna inanan Abdülhamid, bazı ödünler pahasına, ağır bir yük oluşturan savaşlardan kaçınma yoluna gitti. Osmanlı Devleti'nin varlığı için en büyük tehlike olarak gördüğü İngiltere'ye karşı Rusya ile dostluk kurmaya yöneldi. Bir yandan da Almanya'ya yanaştı ve Fransa'nın tepkisini çekmemeye özen gösterdi. Bu güçlerin desteğiyle ve ince hesaplara dayanan bir denge politikası izleyerek İngiltere'nin etkisini kırmaya çalıştı.

Abdülhamid ekonomik alanda dış borçları temizlemeye öncelik verdi. Tahta geçtiğinde, 1854-74 arasında alınmış dış borçların vadesi dolan yıllık anapara ve faiz ödemeleri devletin olağan gelirlerinin yarısını aşıyordu. 20 Aralık 1881'deki Muharrem Kararnamesi(*) ile alacaklı ülkelere belli devlet gelirlerini toplamak üzere Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni kurma ayrıcalığı verildi. İdare meclisi ile yapılan ilk anlaşmada, Abdülhamid dış baskı aracı olan ağır borç yükünden bir an önce kurtularak devlete mali saygınlık kazandırmayı amaçlıyordu. Ama Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasasındaki görüntüsü düzelirken, anlaşmadaki bazı hükümler yüzünden borç senetlerindeki değer artışı Düyun-ı Umumiye'nin işine yaradı. Bu arada sürekli yeni borçlanmalara gidildi. Devlet gelirlerinin yaklaşık yüzde 30'u borçların ve faizlerin ödenmesine ayrıldığı halde borçlar temizlenemedi. Gene de alınan borçlardan çok daha fazlası ödendi. Tanzimat borçları büyük ölçüde hafifletilebildi. Ancak borçlanmalara karşılık yeraltı ve yerüstü kaynaklarının işletme hakları İngiliz, Fransız, Alman şirket ve bankalarına bırakıldı. Osmanlı Bankası'na (*) geniş yetkiler tanınarak, devlet maliyesinin yabancı uzmanlarca denetlenmesine olanak tanıyan kararlar alındı.

Öte yandan dünyadaki genel ekonomik bunalımın ve kapitülasyonların da etkisiyle tarımsal üretim düştü, yatırımlar durdu, devlet gelirlerinin büyük bölümünü oluşturan tarımsal vergilerin toplanması aksadı. Çözüm olarak "imtiyaz usulü"ne, yani belli bir projeyi süreli bir işletme tekeli karşılığında ihale etme yöntemine başvuruldu. Bu yöntemle çeşitli yörelerde yeni yatırımlar yapıldı. 1900'den sonra dünya bunalımı atlatılarak tarımsal ürün fiyatlarının tırmanışa geçmesiyle birlikte, üretim ve dışsatımda önemli artışlar sağlandı. Ama ihalelerdeki devlet payının sınırlılığı bir "imtiyaz borsası" doğurdu. Büyük rüşvet ve yolsuzluk ağları kuruldu. Aynı uyruklu şirketlerin imtiyazlarını belli bölgelerde toplamaya çalışması, ülkenin yabancı devletler arasında ekonomik nüfuz bölgeleri biçiminde paylaşılmasına yol açtı. Aynı yıllarda Alman tekelleriyle İngiliz-Fransız sermayesi arasındaki savaşım demiryolu yapımı alanına kaydı ve Deutsche Bank'ın zaferiyle sonuçlandı. İslam dünyasıyla bağları güçlendirmeyi temel bir siyaset haline getiren Abdülhamid, Almanya'dan aldığı mali destekle 1888'de Haydarpaşa-İzmit Demiryolu hattını Ankara'ya kadar uzatmaya girişti. 1902'de bir Alman tekeline Ankara'yı Bağdat'a bağlayacak bir hat yapımı için büyük ayrıcalıklar verdi. Ama mali ve teknik güçlükler yüzünden bu proje çok yavaş ilerledi (*bak.* Bağdat Demiryolu).

Abdülhamid, dış tehlikeler karşısında devletin doğal dayanağı olarak gördüğü Müslüman tebaya öncelik verme siyasetini benimsedi. En deneyimli yöneticileri başta Anadolu ve Suriye olmak üzere Müslümanların çoğunlukta olduğu vilayetlere gönderdi. Müslüman unsurun desteğini pekiştirmek için tarikatları da kullandı. Nüfuzlu taşra ailelerinin ve aşiret önderlerinin desteğini de kazanmaya çalıştı. Halifelik kurumundan yararlanarak panislamist ideolojiyi yaymaya çalıştı. Hıristiyan azınlıklara karşı sert önlemler alırken, Siyonistlerin Filistin'de bir devlet kurmak için yaptığı toprak satın alma önerilerini geri çevirdi.

Abdülhamid, dine verdiği öneme karşın, kendi gelirleriyle ayakta duramayan medreselerin bozularak yeni yöntemlerle eğitim veren okullara dönüştürülmesine önayak oldu. Genişleyen kamu kesiminde çalışacak nitelikli uzman-memur yetiştirmek üzere yüksek düzeyli meslek okulları açtı. Bu okullara temel oluşturmak ve gençlerin kurulu düzene uygun biçimde yetiştirilmesini sağlamak için de ilk ve ortaöğretime ağırlık verdi. Koyu bir sansür uyguladığı halde, yayın çalışmalarını desteklediği için kitap, dergi ve gazete sayısında büyük artış oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve tahttan indirilmesi. Abdülhamid'in mutlakıyetçi yönetimine karşı en güçlü muhalefet, onun kurduğu okulların öğrencileri ve mezunları arasında oluştu. Devletin işleyişindeki aksaklıklardan doğrudan etkilenen genç memurlar ve subaylar arasında tepkiler yoğunlaştı. Abdülhamid 1878'de kendisini tahttan indirip yerine V. Murad'ı çıkarmak için girişilen Ali Suavi Olayı'nı önledikten sonra, baskılarını daha da şiddetlendirdi. Ülke içinde geniş bir hafiye örgütü kuruldu, meşrutiyet yanlısı aydınlar sürgüne gönderildi ya da Avrupa'ya kaçtı. Hoşnutsuzluk giderek arttı ve Abdülaziz döneminde filizlenen Jön Türk hareketi, 1889'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüştü. 1900'e varıldığında, Abdülhamid döneminin çelişkileri iyiden iyiye derinleşmişti. Ekonomik önlemlerin meyvesi alınmaya başlandıysa da, bundan en çok yararlanan Batılılar ve onların iş ortakları oldu. Bu dönemde ellerinde toprak ve para birikimi oluşan eşraf da giderek muhalefetin sesine kulak vermeye başladı. Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı o yıllarda, büyük Avrupa devletleri arasında gelişmeye yüz tutan katı bloklaşmalar da Abdülhamid'in dengeci dış siyasetini geçersiz kıldı. Giderek güçlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıyla II. Abdülhamid 24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu, II. Meşrutiyet ilan edildi (*bak.* Meşrutiyet, İkinci). Ancak artan huzursuzluklar ve kışkırtmalar sonunda 31 Mart Olayı(*) olarak bilinen ayaklanma patlak verdi (13 Nisan 1909). Selanik'te kurulan Hareket Ordusu(*) 23/24 Nisan gecesi İstanbul'a girmeyi başardı ve ayaklanmayı bastırdı. II. Abdülhamid ayaklanmayla ilgisi olduğu gerekçesiyle 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi ve Selanik'e gönderildi. Balkan Savaşı'nın çıkmasından sonra 1912'de İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi ve orada öldü.

Abdülhamid'in anıları ve siyasal görüşleri, *Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sani* (1924; yay. haz. V. Örfi [Bengü]), *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* (1960; yay. haz. İ. Bozdağ), *Siyasi Hatıratım* (1924), *Abdülhamid Han'ın Muhıtıraları: Belgeler* (1974; der. M. Hocaoğlu), *Devlet ve Memleket Görüşlerim* (1976; der. A. Çetin ve R. Yıldız) adlı kitaplarda yayımlanmıştır.

Abdülhamid II Çeşmesi, İstanbul'da, Yıldız yakınlarında, Orhaniye Kışlası - Balmumcu yolu üzerinde çeşme. Altı kıtalık yazıtının 3, 6, 9 ve 12. beyitleri, yapım tarihini ebced hesabıyla, H. 1306 (1889) olarak gösterir. Gene aynı yazıttan, çeşmenin önce Beşiktaş'ta, Barbaros Hayreddin Türbesi'nde bulunduğu anlaşılır. Dört cepheli olan çeşmenin üstünü geniş saçaklarla çevrili bir çatı örter. Yeni-Klasik üslupta yapılmış ve klasik dönemin kemer ve niş öğeleri her yüzde aynı değerde kullanılmıştır. Birbirinin eşi olan cephelerdeki ayna taşlarının üstlerinde yelpaze biçiminde kabartma ve oyma bezemelerle, iki yanlarında oyulmuş mukarnaslı küçük mihraplar ve aralarında çifter çifter dikilen ince ve zarif mermer sütuncuklar vardır.

Abdülilah (d. 1913, Taif, Arabistan - ö. 14 Temmuz 1958, Bağdat), Irak kral naibi (1939-53) ve 1958'e değin veliaht.

II. Abdülaziz tarafından Arabistan'dan sürülen Haşimi kralı Hicazlı Ali İbn Hüseyin'in oğlu olan Abdülilah, 1925'te babasıyla birlikte Irak'a geldi. Kral Gazi'nin 1939'da ölümünden sonra, dört yaşındaki kuzeni ve yeğeni II. Faysal'ın naipliğine atandı. Tahta sadakatle hizmet ederek 14 yıl boyunca Irak'ı yönetti. II. Dünya Savaşı'nda Müttefikleri destekledi. Almanya ve İtalya'ya yakınlık duyan Raşit Ali el-Geylani önderliğindeki subaylar Nisan 1941'de ayaklanınca Irak'ı terketmek zorunda kaldı. Ayaklanma İngilizlerin yardımıyla mayıs sonuna doğru bastırıldı ve Abdülilah Bağdat'a döndü. Bu tarihten sonra, Nuri Said'le yakın bir işbirliği içinde, ılımlı bir Irak ulusalcılığı politikası izledi ve Batı ile güçlü bağlarını sürdürdü. Kral Faysal 23 Mayıs 1953'te reşit olunca, Abdülilah naiplik görevinden çekildi ve 1958 Irak Devrimi

sırasında her ikisi de öldürülene değin genç kralın başdanışmanı ve arkadaşı olarak kaldı.

Abdülkadir Bedauni *bak.* Bedauni

Abdülkadir Cezayiri, tam adı ABDÜLKADİR İBN MUHYİDDİN İBN MUSTAFA EL-HASANİ EL-CEZAYİRİ (d. 6 Eylül 1808, Cuetna, Maskura yakınları, Cezayir - ö. 26 Mayıs 1883, Şam), 19. yüzyılda Cezayir halkının Fransız boyunduruğuna karşı mücadelesine (1840-46) önderlik eden ve Cezayir Devleti'nin temelini atan din adamı ve asker. 1832'de Maskura emiri olmuştur.

İlk yılları. Abdülkadir, askeri alanda gösterdiği kahramanlıklardan önce bile yakışıklılığı ve üstün zekâsıyla halkın gözdesi haline gelmişti. Siyah sakallı düzgün bir yüzü, ince ve kıvrak bir bedeni olan orta boylu bir kişiydi. Davranışları son derece kibar, yaşam biçimi de aynı ölçüde sadeydi. Şairliği ve etkili söz söyleme gücüyle dindaşlarını kolayca heyecana getirebilen dindar ve aydın bir kişi olarak tanınırdı.

Cezayir, Fransız ordusunun 1830'da ülkeyi işgaline değin, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyaletti. Ülkenin yönetimi Türk yeniçeriler ile onların seçtiği bir Dayı'nın (vali) elinde bulunuyordu. Türk-Cezayirli karışımı bir kökene sahip olan Kuloğlu topluluğu ile belirli ayrıcalıklı kabilelerden destek gören bu yöneticiler, aynı dinden gelmenin kendilerine sağladığı üstünlükle Cezayir'i çok sıkı bir denetim altında tutuyorlardı.

Bununla birlikte bu yöneticilerden nefret eden Cezayirliler, 19. yüzyıl başlarında sürekli ayaklanma halindeydiler. Ülke halkı, bu nedenle Hıristiyan istilacılara karşı koyamayacak kadar bölünmüş durumdaydı.

Ülkenin batısında yaşayan kabileler Oran'ı kuşatma altına aldılar. Okul öğretmenlerinin ve özellikle dinsel tarikat üyelerinin besleyip güçlendirdiği ortak İslam dindaşlık duyguları çevresinde birleşen bu kabileler, örgütsel bir yapı kurmaya çalıştılar. Bir tarikat önderi ve Maskura yakınlarındaki bir zaviyenin yöneticisi olan Muhyiddin, Oran ve Mostaganem'deki Fransız birliklerine karşı yapılacak yıpratma savaşının başına geçmeye çağrıldı.

Yaşı bir hayli ilerlemiş olan Muhyiddin, Kasım 1832'de kendi yerine genç oğlu Abdülkadir'in seçilmesini sağladı. Dine bağlılığı ve askeri alandaki gözüpekliğiyle ün salmış olan Abdülkadir, yıpratma savaşının komutanlığını üstlendi. Bu savaş sonunda 1834'te imzalanan Desmichels Antlaşması ile "müminlerin komutanı" unvanı altında Oran'ın iç kesiminin yönetimini tümüyle ele geçirdi. Sahip olduğu yeni toprakları birleştirmeye yönelen Emir Abdülkadir, antlaşmanın sağladığı olanaklardan yararlanarak Selif'te yaşayan bütün kabilelere yönetimini kabul ettirdi. Miliana'yı ve ardından Médéa'yı işgal etti. Makta'da General Camille Trézel'i yenilgiye uğrattı. Bertrand Clauzel ve T.R. Bugeaud adlı generaller tarafından sıkıştırılmasına karşın, Fransızların başvurduğu şiddete tepki duyan Cezayirlilerin desteğini kazanmayı başardı. Görüşmeler sonunda General Bugeaud'u Tafna Antlaşması'nı (1837) imzalamaya ikna etti. Fransızları birkaç limanla yetinmek zorunda bırakan bu antlaşmayla topraklarını daha da genişleterek Oran ve Titteri'nin bütün iç kesimlerinin yöneticisi oldu.

Yeni bir devletin kuruluşu. Emir Abdülkadir iki yıl içinde gerçek anlamda bir devlet kurdu. Başkent olarak bazen Maskura'yı, bazen de Tihert Kalesini (bugün Tagdempt) kullandı. Mahzen denen savaşçı kabilelerin ayrıcalıklarını kaldırarak ve bütün uyruklara eşit vergi yükü getirerek halk toplulukları arasında tüzel bir eşitlik kurdu. Güneydeki vahaları hâkimiyeti altında tutan et-Tijini ile savaşıp çöl kavimlerini ona karşı birleştirerek, nüfuzunu Büyük Sahra Çölü yönünde genişletti. Ardından Selif Vadisi ile Titteri' ye, Konstantin Beyi Hac Ahmed'in direnişiyle karşılaştığı doğu eyaleti sınırlarına kadar uzandı. Ayrıca Fransızlara katılmış olan Zuatna Kuloğullarını ağır cezalara çarptırdı. 1838 kışına gelindiğinde etki alanı Berberi Kıbayl kabilesinin sınırlarını aşmış ve güneyde Biskra Vahasından Fas sınırına kadar uzanmış bulunuyordu. et-Tijini'nin gücünü kırmak amacıyla başkenti Ayn Mehdi'yi altı ay süren bir kuşatma altında tutarak yıktı. Bu arada bütün Sahra kabileleri de kendisine bağlılık yemini etti.

Abdülkadir Cezayiri çevresindeki ileri gelenlerin öğütlerine pek seyrek olarak başvuran ve yetkiyi bütünüyle elinde tutan bir önderdi. Başlıca dayanağı, yurttaşlarını bir araya toplayıp istilacıya karşı birleştirebilecek biricik güç olan din duygusuydu. Ama bu, çağdaş bir devlet kurma çalışmalarında kendisine yardımcı olabilecek çeşitli uluslardan yetenekli kişileri Musevi ya da Hıristiyan olmalarına bakmaksızın çevresinde toplamasına engel olmadı. Bu Avrupalı uzmanların en tanınmışı sonradan diplomatlık da yapan Léon Roches'tur; geçirdiği serüvenleri *Trente deux ans à travers l'Islam* (İslam Dünyasında 32 Yıl) adlı fantezilerle dolu bir kitapta anlatmıştır. Abdülkadir, kabilelerin donatımını sağladığı askerler ya da gönüllüler tarafından desteklenen ve yaklaşık 2.000 kişiden oluşan düzenli bir ordu kurdu. Fransız işgali altındaki topraklara yakın kasabalar saldırılara çok açık olacağından iç kesimdeki Sebdou, Saida, Tihert, Taza ve Boghar gibi yerleşim birimlerini tahkim etti. Buralarda askeri donatım fabrikaları, ambarlar ve atölyeler açtı, başta İngiltere'den olmak üzere dışardan yapılan silah alımlarını karşılamak üzere satılacak fazla ürünleri buralarda depoladı. Belirlenmiş ücretler alan görevlilere dayalı yeni bir yönetim sistemi oluşturdu. Halkına tutumlu ve sade bir yaşam biçimini öğütlerken, kendisi de çadırda şatafatsız bir biçimde yaşayarak örnek bir davranış gösterdi. Eğitimi yaygınlaştırarak, bağımsızlık ve milliyet kavramlarının halk arasında güçlenmesini sağladı.

Orléans dükünün öncü kolları Demir Geçidini aşınca, Emir Abdülkadir bunu Tafna Antlaşması ile kendisine verilen topraklara yönelik bir saldırı saydı. Örgütlenme çalışmalarını henüz tamamlamamış olmasına karşın, beklenmedik bir saldırıya geçerek Mitica Ovasındaki Fransız koloni birimlerini yok etti. Bu olay üzerine savaş şiddetini yitirdi. Bu durum, bütün Cezayir'i ele geçirmek için gerekli donanım ve silahı alma konusunda Fransız hükümetini ikna eden General Bugeaud'un 1840'ta genel vali olarak atanmasına değin sürdü. Bu atamayla birlikte yedi yıllık sert ve acımasız bir savaş başladı. Büyük çaplı muharebelerden kaçınan Abdülkadir, gerekli darbeyi indirir indirmez geri çekilebilen tüfekli süvariler kullandığı ardı arkası kesilmeyen küçük çarpışmaları yeğ tuttu. Ancak, karşısında Bugeaud tarafından son derece hareketli kollar halinde düzenlenmiş piyadelerden oluşan bir Fransız ordusu bulunuyordu. Ayrıca, Bugeaud ve yardımcılarının, açlık çeken insanları önderlerini terke zorlamak amacıyla uyguladıkları yıkımla başetmek zorunda kalmıştı.

1841'de Fransızlar Cezayirlilerin müstahkem mevkilerini yıkınca, Abdülkadir zorunlu olarak Oran'ın iç kesimlerinde göçebe yaşamı sürmeye başladı. Ertesi yıl Tlemsen'in elinden çıkmasıyla Faslı müttefikleriyle bağlantısını sürdürmesi güçleşti. Daha başka tersliklere ve Fransız birliklerin güneydeki ilerlemesine karşın, Fas'a ulaşmayı başardı. Bugeaud karşısında Isly'da yenilgiye uğrayan Fas sultanı, Abdülkadir'i ülkesinin orta kesimlerinde alıkoymak zorunda kaldı. Tükenmez bir enerjiye sahip olduğunu gösteren Abdülkadir, Dahra'da patlak veren bir ayaklanmadan yararlanarak yeniden Cezayir'e girdi. Sidi İbrahim ileri karakolunu ele geçirdi ve kendisini izleyen Fransız birliklerinden sürekli kaçarak ülkenin iç kesimlerine doğru çekildi.

Fransızlara teslim olması. Abdülkadir, Temmuz 1846'da, geri kalan bir avuç adamıyla birlikte yeniden Fas'a sığındı. Ancak artık kendisini bir yük olarak gören Fas sultanının desteğini yitirince Cezayir'e dönmek zorunda kaldı. Doğu'ya gönderileceği konusunda söz verilmesi üzerine, General Christophe de Lamoricière ile Bugeaud'un yerini almış olan Kral Louis-Philippe'in oğlu Aumale dükünü onurlu bir biçimde teslim oldu.

Ancak Louis-Philippe oğlunun verdiği sözü yerine getirmekten kaçındı. Abdülkadir bir süre Fransa'daki Château de Pau'da tutuklu kaldı. Burada masonluğun ilkelerini öğrendi. Ardından Amboise'da hapsedildi. Önce cumhurbaşkanı, ardından imparator olan Louis-Napoléon 1852'de Abdülkadir' in Bursa'ya gitmesine izin verdi. Oradan Şam'a geçen Abdülkadir örnek bir yaşantı sürdürerek *Zikru'l-Akil ve Tenbihu'l-Gafil* (Akıllılara Çağrı, Aldırışsızlara Uyarı/*Rappel à l'intelligent, avis à l'indifférent*) adlı bir kitap yazdı. Fransız hükümeti kendisine yüklü bir emekli aylığı bağladı ve Kıbayl kabilesinden gelme bir muhafız birliği verdi. Hatta Osmanlı denetiminden çıkarmak istedikleri Mısır ile Anadolu arasında bir yerlerde hükümdar olması yönünde girişimlerde bulundu. Abdülkadir, 1871 Cezayir ayaklanması sırasında Konstantin'in güneyindeki kabileleri ayaklandırmaya çalışan oğullarından birini evlatlıktan reddetti.

Abdülkadir öldüğünde herkes tarafından saygı ile anılan biriydi. Günümüzde Cezayirliler kendisini en büyük halk kahramanlarından biri olarak görmektedir.

Abdülkadir Geylani, asıl adı MUHYİDDİN EBÛ MUHAMMED BİN CENGİ-DOST (d. 1077/78, Geylan - ö. 11 Şubat 1166, Bağdat), İranlı mutasavvıf. Kadiri tarikatının kurucusudur. Öğrenimine Geylan'da başladı. Genç yaşta Bağdat'a giderek dönemin ünlü bilginlerinden ders aldı. Daha önce Şafiî iken Hanbeli mezhebini benimsedi. 1134'te Ebu Said Medresesi'nde ders vermeye başladı. Kısa sürede ünlendi. Mutasavvıflarla tanıştıktan sonra onların etkisiyle ders ve vaaz vermeyi bırakarak dünya işlerinden elini eteğini çekti. Uzun bir inzivanın ardından Bağdat'a dönerek tarikatını kurdu. Güçlü hitabetiyle verdiği vaaz ve nasihatlerle geniş bir müriti topluluğu edinen Geylani, çoğunluğu vaazlarından oluşan *el-Gunye* (ös 1871), *el-Fethü'r-Rabbani* (ös 1884), *el-Fütühu'l-Gayb* (ös 1886) *el-Füyuzatü'r-Rabbaniye* gibi yapıtlarıyla da yaygın bir ün kazandı. Müritlerince Gavsü'l-Azam olarak anılan Abdülkadir Geylani'nin yaşamı üstüne birçok menkıbe yazılmıştır.

Abdülkadir Meragi, IBNÜ'L-GAYBÎ olarak da bilinir (d. 1350-60 arası, Meraga, İran Azerbaycanı - ö. Mart 1435, Herat, Afganistan), Itri'den önceki en büyük Türk besteci ve önemli müzik kuramcısı.

Babası Giyaseddin-i Gaybi, döneminin tanınmış bilgin ve müzikçilerindendi. Abdülkadir ilk derslerini babasından aldı. Gelişmesinde birçok bilgin ve sanatçının katkısı oldu. Müzik dışında hat sanatı ve şiirle de uğraştı. Genç yaşta Celayirlilerin başkenti Tebriz'e gitti ve Sultan Hüseyin'in (1374-82) yakın çevresine girdi. 1377 Ramazanı boyunca her gün bir nevbet-i mürettep (bugünkü fasıl benzeri sözlü eserler dizisi) besteleyerek olağanüstü bir başarı gösterdi ve 100.000 dinarlık ödülü kazandı. Hüseyin'den sonra tahta geçen ve başkenti Bağdat'a taşıyan Ahmed de Abdülkadir'e büyük değer verdi. 1393'te Bağdat'ı alan Timur, oradaki birçok bilgin ve sanatçıyla birlikte Abdülkadir'i de Semerkand'a götürdü. Abdülkadir, Timur'un başmüzikçisi oldu. 1399'da Tebriz'e gitti ve Timur'un oğlu Miranşah'ın çevresine girdi. Timur, oğlunu kötü davranışlara yönelttikleri gerekçesiyle, Miranşah'ın çevresindekileri öldürttü. Abdülkadir, yeniden Celayirli Ahmed'in eline geçmiş olan Bağdat'a kaçarak kurtuldu. 1401'de Timur ikinci kez Bağdat'a girince Abdülkadir yakalandı, ölüm cezasına çarptırıldı. Ceza infaz edilecekken Kuran okumaya başlayan Abdülkadir, sesinin güzelliği ve okuyuştaki ustalığıyla Timur'un öfkesini yatıştırdı. Bağışlandı ve Timur'un sarayında eski yerini aldı.

Abdülkadir, *Camiü'l-Elhan* (Ezgilerin Toplamı), *Makasıdü'l-Elhan* (Ezgilerin Amaçları), *Kenzü'l-Elhan* (Ezgilerin Hazinesi) ve *Kitabü'l-Edvar* (Makamlar ve Usuller Kitabı) adlı kitaplarında makamlar, usuller, çalgılar, şan tekniği ve notalama sistemleriyle ilgili bilgi verir, kendinden önceki ustalara değinir. *Kitabü'l-Edvar* Türkçe, öbürleri Farsçadır.

Abdülkadir'in en önemli ve en kapsamlı kitabı *Camiü'l-Elhan*'dır. Hem Abdülkadir'e, hem de o dönemin başka bestecilerine ait birçok yapıtın notasını içeren *Kenzü'l-Elhan* adlı önemli eseri hâlâ bulunamamıştır.

Bini aşkın beste yaptığı bilinen Abdülkadir'in günümüze ulaşabilen bestesi olup olmadığı tartışmalıdır. Çeşitli kaynaklarda ona atfedilen 40 dolayında yapıtın, daha sonraki bestecilerce, Meragi dönemi üslubuna öykünülerek bestelendiğini savunanlar vardır. Klasik Türk müziği repertuvarının en çarpıcı örneklerinden olan bu besteler, üslup bakımından ortak özellikler taşıdıkları ve gerçek bestecileri bilinemediği için, tek besteciye ait sayılır. Bu "tek besteci" ile Abdülkadir Meragi arasındaki ayrım yeterince belirlenebilmiş değildir. *Ayrıca bak.* kâr-ı muhteşem, kâr-ı şeşavaz, mahur kâr, nihavendikebîr kâr.

Abdülkayyum Nasıri (d. 1824 - ö. 2 Eylül 1902, Kazan), dilbilimci. Medrese öğrenimi gördükten sonra Kazan Üniversitesi'ne giren Abdülkayyum, daha sonra Rusça öğretmeni oldu. Dilbilim konusundaki en önemli yapıtı *Lehçe-i Tatari*'dir (1895-96, 2 cilt). Ayrıca, Tatarca-Rusça ve Rusça-Tatarca sözlükler hazırladı. Derlediği birçok halk masalı ve öyküsü ile çeşitli Kazan türkülerini *Cevahirü'l-Hikâyat* ve *Fevakihü'l-Cülesa* adlı kitaplarında toplayan Abdülkayyum'un Kazan Türkleri folkloruyla ilgili olarak yazdığı çeşitli yazılar Kazan Üniversitesi Arkeoloji Kurumu dergisinde yayımlandı. Bilimsel çalışmaları nedeniyle aynı üniversitenin arkeoloji, tarih ve etnografya kurumlarına üye seçildi. Abdülkayyum'un telif ve çeviri olmak üzere 40'a yakın yapıtı vardır. Çalışmalarında açık ve kolay anlaşılır bir dil kullanan yazarın Kazan halkının aydınlanmasına büyük katkısı olmuştur.

Abdülkerim Cili, tam adı ABDÜLKERİM KUTBEDDİN İBN İBRAHİM EL-CİLİ (d. 1365 - ö. y. 1424), "insan-ı kâmil" öğretisi bütün İslam dünyasında benimsenen mutasavvıf.

Yaşamıyla ilgili çok az bilgi vardır. 1387'de Hindistan'a yaptığı geziden sonra, 1393-1403 arasında Yemen'de çalışmalarını sürdürdüğü sanılır. Sayıca otuzu aşan yapıtlarının en ünlüsü olan *el-İnsanü'l-Kâmil fi Marifetü'l-Evahir ve'l-Evail* (ös 1884, İnsan-ı Kâmil, 1972), karmaşık "insan-ı kâmil" öğretisini içerir. Cili'nin bu yapıtı, evrenle Tanrı'nın tek bir varlık (vahdet-i vücut) olduğunu savunan Muhyiddin Arabi'nin açık etkilerini taşır.

Cili "insan-ı kâmil"in Tanrı ile bütünleşebileceği görüşündeydi. Ona göre bu bütünleşmeyi yalnızca Adem'den Hz. Muhammed'e değin tüm peygamberler değil, varlığın en üst aşamasına (vücut) ulaşan başka insanlar da gerçekleştirebilir ve bu insanlar seçkinlerin en seçkini düzeyine erişir. Bu düzeyde, varlık ve yokluk, intikam ve bağışlama gibi tüm karşıtlıklar çözülür. Abdülkerim Cili, ayrıca "insan-ı kâmil"in her yaşta Hz. Muhammed'in dış görünüşünü ve kişiliğini yansıttığını da savunur. Toplum, "insan-ı kâmil" aracılığıyla İlahi Varlığa erişebilir. Cili, 1393'te Yemen'in Zebid kentinde Hz. Muhammed'le karşılaştığını ve Peygamberin aracılığıyla şeyh olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür.

"İnsan-ı kâmil" öğretisi, daha sonraları bütün velilerin ve mutasavvıfların Tanrı ile ilişki kurabileceği biçiminde bir inanca dönüştü.

Abdülkerim Hattabi, tam adı MUHAMMED BİN ABDÜLKERİM HATTABİ (d. 1882, Agadir, Fas - ö. 6 Şubat 1963, Kahire), Kuzey Afrika'da İspanyol ve Fransız egemenliğine karşı direniş hareketinin önderi ve kısa ömürlü Rif Cumhuriyeti'nin (1921-26) kurucusu. Usta bir taktikçi ve yetenekli bir örgütçü olan Abdülkerim kendini Magrip (Kuzeybatı Afrika) kahramanı yapan bir bağımsızlık hareketini yönetti. Ho Chi Minh'in silahlı bağımsızlık mücadelesinin "öncüsü" olarak adlandırdığı Abdülkerim ancak sömürgeci güçlerin askeri ve teknolojik üstünlüğü ile yenilebildi.

Berberi kabilesi Beni Uriyagel'in nüfuzlu üyelerinden birinin oğlu olan Abdülkerim geleneksel İslam eğitiminin yanı sıra İspanyol eğitimi de aldı. Yerli Sorunları Bürosu'nda sekreter olarak çalışıyordu. 1915'te Melilla bölgesi kadi'l-kudatlığına, yani İslam başyargıçlığına atandı. Burada aynı zamanda hem İspanyolca-Arapça okulunda öğretmenlik, hem de *El Telegrama del Rif*'in Arapça bölümünde editörlük yaptı.

İspanyol protektora yönetiminde görev yaptığı sırada İspanyol egemenliğine ilişkin görüşleri değişmeye başladı ve sonunda İspanyol politikasına karşı çıkarak hapse atıldı. Hapisten kaçan Abdülkerim Hattabi 1918'de yeniden Melilla başkadılığına atandı. Ancak 1919'da Agadir'e dönmek için görevi bıraktı.

Çok geçmeden Abdülkerim, sonradan baş danışmanı ve Rif ordusu başkumandanı olan kardeşiyle birlikte, Fas'taki yabancı egemenliğine karşı kabile düzeyinde direniş hareketleri örgütlemeye girişti. Haziran 1921'de Annoual'da bir İspanyol ordusunu bozguna uğratarak Melilla varoşlarına kadar sürdü. Bu sırada Rif Cumhuriyeti kuruldu ve Abdülkerim cumhurbaşkanı oldu. Kabilelerarası çekişmeleri bastırarak geleneksel Berberi kabile kurumlarına dayanan merkezi bir yönetim örgütlemeye başladı. 1924'te bir İspanyol ordusunu daha yendi. 1925'te Varga Vadisindeki ikmal üssünü ele geçiren Fransızlara karşı giriştiği saldırı sırasında neredeyse eski Fez kentine giriyordu.

Abdülkerim'in başarılarıyla karşılaşan ve onun yönettiği hareketin Kuzey Afrika'daki sömürge çıkarlarını tehdit ettiğini gören Fransız ve İspanyollar Madrid'de toplanan Fransa-İspanya Konferansı'nda birlikte eylem kararı aldılar. Bir İspanyol birliği Agadir yakınındaki Alhucemas'a çıkarken Mareşal Philippe Pétain komutasında 160.000 kişilik bir Fransız ordusu güneyden saldırıya geçti. Ezici teknolojik üstünlüğe sahip toplam 250.000 kişilik Fransız-İspanyol birleşik gücü karşısında Abdülkerim 27 Mayıs 1926'da teslim oldu ve Hint Okyanusundaki Réunion Adasına sürüldü. 1947'de Fransa'da yaşama izni alarak Réunion Adasından ayrıldı ve Mısır hükümetinden siyasal sığınma hakkı aldı. Beş yıl boyunca Kahire'deki Mağrip Kurtuluş Komitesi'ni yönetti. Fas'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Kral V. Muhammed tarafından Fas'a çağrıldı. Ancak Abdülkerim Kuzey Afrika topraklarında Fransız birlikleri bulunduğu sürece ülkesine dönmeyi reddetti. Abdülkerim üzerine daha ayrıntılı bilgi Davis S. Woolman'ın *Rebels in the Rif: Abd el Krim and the Rif Rebellion* (1968) ve Rupert Furneaux'nun *Abdel Krim: Emir of the Rif* (1967) adlı yapıtlarda bulunabilir.

Abdülkerim Kasım *bak.* Kasım, Abdülkerim

Abdülkerim Nadir Paşa (d. 1807 ?, Çırpan - ö. 1883, Rodos), Osmanlı devlet adamı. Osmanlı ordusunun en ünlü komutanlarındandır. Gençliğinde İstanbul'a giderek Asakir-i Mansure-i Muhammediye'

Abdülkerim Nadir Paşa
İletişim Yayıncılık Arşivi

de(*) yetişti. 1835'te Viyana'ya gönderildi. Beş yıl öğrenim gördükten sonra ülkeye döndü. 1847'de ferik rütbesiyle Dar-ı Şûrayı Askeri üyeliğine, 1848'de Mekâtib-i Askeriye nazırlığına atandı. Aynı yıl Bağdat'taki 6. Ordu'nun müşiri oldu. Komutanlık, valilik, seraskerlik, bahriye nazırlığı ve serdar-ı ekremlik gibi önemli görevlerde bulundu. Kırım Savaşı'nda (1853-56) Anadolu ordusu komutanlığı yaptı. 1876'da Bulgar ayaklanmasını bastırmak üzere Rumeli'ye gönderildi. Rusya'nın müdahalesi ve Sırbistan'ın da ayaklanması ile gelişen olaylar sonucu çıkan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başında Rumeli genel komutanıydı. Rus ordusunun Tuna'yı aşarak Balkanlar'a yayılması üzerine II. Abdülhamid telaşa dü-

şünce Abdülkerim Nadir Paşa görevden alınarak divan-ı harbe verildi. Savunması iç siyasal durumu etkileyecek gelişmelere yol açınca, mahkemeye devam edilmedi ve önce Midilli'ye, ardından Rodos'a sürgün edildi.

Abdüllâtif Bağdadi asıl adı MUVAFFAKEDDİN EBU MUHAMMED BİN YUSUF, İBNÜ'L-LABBAD diye de anılır (d. 1162 - ö. 1231, Bağdat), Arap düşünür. İlkçağ Kuşkuculuğunu yeni bir yorumdan geçirerek İslam felsefesine uygulamış, İslam düşüncesinde eleştiri çığrını açmıştır.

Bağdat'ta öğrenim gördü. Hadis, fıkıh, kelâm, sarf ve nahiv okudu. İlkçağ ve İslam filozoflarının yapıtlarını inceleyerek felsefe çalışmalarına başladı. Suriye ve Mısır'da da araştırmalarda bulunduktan sonra Anadolu'ya giderek çalışmalarını Erzincan'da Mengücük beyi II. Alaeddin Davudşah'ın sarayında sürdürdü. 1229'da Bağdat'a döndü.

Abdüllâtif Bağdadi, sorunların çözümünde mantık ilkelerinin egemenliğine karşı kuşkucu bir tutum takındığından mantığı kesin bilgiye ulaştırma konusunda yeterli bulmaz. Ona göre, gerçeğe ulaştıracak yöntemin kesin olması gerekir. Evren gerçek bir varlık olduğundan varoluşu da mantığın değil, doğanın yasalarına göredir. Abdüllâtif'in başlıca yöntemi, ele aldığı yapıtı konularına göre bölümlere ayırmak, bu bölümlerin içerdiği sorunları, ayrıntılara varan açıklamalardan sonra eleştirmektir. Kuşkucu eleştiri yöntemini İslam felsefesine uygulayan Abdüllâtif Bağdadi çalışmalarıyla uzun süre İslam düşüncesinde etkili olduğu gibi, Batılı araştırıcıların da dikkatini çekti.

Abdüllatif Subhi Paşa (d. 11 Kasım 1818, Trapoliçe, Mora - ö. 17 Ocak 1886, İstanbul), kültür alanındaki çalışmalarıyla tanınan Osmanlı devlet adamı.

Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in babasıdır. 1823'te

Abdüllatif Subhi Paşa
İletişim Yayıncılık Arşivi

babasıyla birlikte Mısır'a gitti. Öğrenimini orada yaptı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın özel kâtibi olarak 1849'a değin Mısır'da kaldı. Bu dönemde arkeoloji ve eski paralarla ilgili incelemelerde bulundu. İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra 1850'de Meclis-i Maarif-i Umumiye, 1854'te Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyeliklerine atandı. 1861'de evkaf nazırı oldu, 1867'de maarif nazırlığına getirildi. Şûra-yı Devlet üyesi seçildi. 1878'den sonra kısa aralıklarla birkaç kez, maarif, evkaf, maliye ve ticaret nazırı oldu. Osmanlı eğitimine, ticaret, sanayi-i nefise ve kız mektepleri açarak hizmet etti. İstanbul'da ilk modern gözlemevini kurdurdu. Avrupa'ya uzmanlık için öğretmenler gönderdi.

Abdüllatif Subhi Paşa, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca biliyordu. Türkiye'de arkeoloji ve nümizmatikle(*) ilgilenen ilk araştırmacıdır. İkinci maarif nazırlığı sırasında (1878), arkeolojik buluntuların Aya İrini Kilisesi'nden çıkarılıp Çinili Köşk'te sergilenmesini gerçekleştirmiş, Osman Hamdi Bey'i destekleyerek Müze-i Hümayun'un temellerini atmıştır.

Abdüllatif Subhi Paşa'nın Yunan, Roma ve İslam paralarına ilişkin *Uyunü'l-Ahbar fi'n-Nukud ve'l-Asar*'ından (1862) başka Selevkos ve Arsak paralarıyla ilgili *Tekmiletü'l-İber* (1861) adlı yapıt önemlidir. Ayrıca İslamın ilk dönemini anlatan *Hakayıkü'l-Kelâm fi Tarihi'l-İslam* (1880) ve İbn Haldun'un *Unvanü'l-İber* adlı yapıtının bir bölümünün çevirisi olan *Miftahü'l-İber*, tarih alanındaki değerli çalışmalarıdır. Osmanlı maliyesinin ıslahı amacıyla hazırlayarak Abdülaziz'e sunduğu layiha da *Risale-i Subhiye* (1864) adıyla basılmıştır.

Abdülmecid (d. 25 Nisan 1823, İstanbul - ö. 25 Haziran 1861, İstanbul), Osmanlı padişahı (1839-61). Tanzimat Fermanı'nı

Abdülmecid
W.J.Edwards'ın gravürü, 1839
Alfa Yapım

ilan ederek Batılılaşma(*) yolundaki kesin dönüşümü başlatmıştır.

II. Mahmud'un oğludur. Annesi Bezmiâlem Sultan'dır. Sarayda özenli bir öğrenim gördü. Babasının ölümü üzerine 1 Temmuz 1839'da tahta çıktı. Bu sırada Osmanlı ordusu Nizip'te Mısır valisi Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine yenilmişti. İki gün sonra da Osmanlı donanması, kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşa(*) tarafından kaçırılarak Mısır'a götürüldü. Abdülmecid, bu umutsuz ortamda başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere ileri gelen bir grup devlet adamının yönetimde köklü yenilikler yapılması isteklerini kabul etti. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ile Osmanlı uyruğundaki her ırktan ve dinden insanlara eşit haklar tanındığı, can ve mal güvenliğinin yanı sıra eşit mali yükümlülükler getirildiği ilan edildi (*bak.* Tanzimat Fermanı). 1840'ta Mısır sorunu çözüme kavuşturuldu ve Suriye'den çekilmesi koşulu ile Mısır'ın yönetimi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya ve soyuna bırakıldı. 1841'de ise Boğazlar Sorunu'nu Osmanlı Devleti lehine sonuçlandıran Londra Boğazlar Sözleşmesi(*) imzalandı. 1848'e değin, Tanzimat Fermanı'nda yer verilen kurumsal, hukuksal, ekonomik ve toplumsal konular zaman zaman geriye gidişler de olmasına karşın oldukça köklü arayışlarla ele alındı. Özellikle de devlet yapısı, maliye ve eğitim alanlarında, Tanzimat Fermanı'nın bir dilekler belgesi olmadığını kanıtlayan yenilikler gerçekleştirildi (*bak.* Tanzimat). Abdülmecid, bu yenilikleri benimsediğini davranışlarıyla gösterdi. Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin Balkanlar'daki yankıları, Romanya'da ayaklanmaların başlaması, Leh ve Macar mültecilerinin Osmanlı topraklarına sığınmaları, Avrupa gündeminde Abdülmecid'i ve kararlı hükümetini saygın bir mevkiye yükseltecek sonuçlar getirdi. Ama çok geçmeden Filistin'deki kutsal yerler sorununun ortaya çıkması, Rusya'nın Romanya'ya girmesi, bu devlete savaş ilanını gerektirdi. 1853-56 Kırım Savaşı(*), ilk kez büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması ile parlak bir zafer kazandırırken, savaş harcamaları da dış borçlanma yolunu açtı (*bak.* Düyun-ı Umumiye). Ayrıca, Batılı devletlerin Kırım Savaşı'na katkılarından ötürü, Osmanlı ülkelerindeki Hıristiyanlara birtakım ayrıcalıklar tanınması istekleri, 1856 Islahat Fermanı'nın bir gerekçesi oldu. Buna göre Hıristiyanların askerlik ve vergi yükümlülükleri hafifletiliyor, yaşamları için de yeni güvenceler sağlanıyordu. Islahat Fermanı, bu özel hükümleri dışında, Tanzimat Fermanı'nın bir devamı olarak başka yenilikleri de gündeme getirdi (*bak.* Islahat Fermanı). İç örgütsel düzenlemelere ağırlık verildi. Ancak uygulamalar çoğu yerde tepkiyle karşılandı. Özellikle yeni Arazi Kanunnamesi(*), uygulamada ciddi sorunlar ortaya çıkardı. 1858'de Cidde'de ayaklanma başladı. Borçlanma ve israf, 1859 Kuleli Vakası'nın(*) gerisindeki nedenlerdi. 1860'ta ise Suriye karıştı. Eflak, Boğdan ve Karadağ'da bağımsızlık istemiyle ayaklanmalar başladı. Abdülmecid'in ve yenilikçi kadrosunun her alanda yapmayı göze aldıkları yenilikler ve değişiklikler ise, gelenekçilerin güçlü muhalefetiyle karşılaştı. Abdülmecid, bunalımların giderek büyüdüğü bir ortamda öldü.

Abdülmecid'in 22 yıllık saltanatı babası II. Mahmud'un başlattığı yenileşme çığrının daha köktenci bir tavırla sürdürüldüğü bir dönem oldu. Siyasal ve toplumsal alanda Batılılaşma yolundaki kesin dönüşümü ifade eden Tanzimat ve Islahat fermanları aynı zamanda ülkeyi ekonomik bakımdan Avrupa devletlerine daha çok bağımlı kılan gelişmelere de yol açtı.

Abdülmecid döneminde hemen her alanda yenilik yapıldı. 1839'da rüşdiye okulları, 1842'de ebe okulu açıldı. 1845'te Encümen-i Daniş kuruldu. 1845'te kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye, daha sonra yerleşik bir kurum olarak Maarif Nezareti'ne dönüştürüldü. İlk idadiler (lise), darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) ve Halkalı Ziraat Mektebi açıldı. Bunları kız rüşdiyeleri (1858), Mekteb-i Mülkiye (1859) ve Telgraf Mektebi (1860) izledi. 1840'ta ilk ceza yasası hazırlandı, ticaret meclisleri kuruldu. 1846'da karma ticaret mahkemeleri oluşturuldu. 1843'te yaşam boyu askerlik yerine süreli askerlik getirildi.

Abdülmecid Efendi (d. 29 Mayıs 1868, İstanbul - ö. 23 Ağustos 1944, Paris), İslam dünyasının son halifesi ve Osmanlı veliahdı.

Padişah Abdülaziz'in oğludur. Annesi Hayranıdil Kadın'dır. Babasının ölümünden (1876) II. Meşrutiyet'in ilanına (1908) değin sarayda kapalı bir yaşam sürdü. Bu dönemde yabancı dil öğrendi, güzel sanatlarla, özellikle resimle ilgilendi. Döneminin manzara geleneğine karşı bir tutum olarak yapıtlarında figürü ön plana çıkaran Abdülmecid'in "Haremde Beethoven" ve "Haremde Goethe" gibi çok figürlü resimlerin-

de Doğu ve Batı kültürüne özgü öğeleri birleştirme çabası sezilir. "Saraylı Hanım", "Kendi Portresi" ve "Halil Edhem" gibi portreleri de yine bu yeni anlayışın örneklerindendir.

Abdülmecid Efendi

Abdülmecid, amcasının oğlu VI. Mehmed'in (Vahideddin) tahta çıkması üzerine veliaht oldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında bir yandan Anadolu'daki hareketi destekler görünürken, öte yandan Saray'daki konumunu güçlendirmeye çalıştı. TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla saltanat kaldırılınca veliahtlık sıfatını yitirdi. VI. Mehmed'in yurt dışına kaçması üzerine, 18 Kasım 1922'de halifeliğe seçildi. Türkiye'yi geçmi-

"Portre", Abdülmecid'in yağlıboya çalışması
Sakıp Sabancı Koleksiyonu

şine bağlayan canlı bir simge olması nedeniyle geleneksel güçler ile Mustafa Kemal'e karşı gruplar onun adı çevresinde birleştiler. Ancak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi ve 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı. Hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması kararı üzerine önce İsviçre'ye giden Abdülmecid, daha sonra Fransa'ya yerleşti ve Paris'te öldü. Kemikleri 30 Mart 1954'te Medine'ye nakledilerek Harem-i Şerif'e gömüldü.

Tabloları İstanbul'da ilk kez 1986'da özel bir sanat galerisinde sergilenmiştir.

Abdülmecid Sivasi (d. 1563, Zile - ö. 1639, İstanbul), Osmanlı mutasavvıf. Halveti tarikatının Şemsiye kolunun kurucusu olan amcası Şemseddin Sivasi'nin halifelerindendir. Zile ve Sivas'taki Halveti tekkelerinde şeyhlik yaptıktan sonra III. Mehmed'in çağrısı üzerine İstanbul'a gitti. Burada bir tekke kurduğu gibi Şehzade, Sultanselim ve Sultanahmet camilerinde de vaizlik yaptı. Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullandı. *Lezaizü'l-Asar ve Letâifü'l-Ezhar, Maskalu'l-Kulûb, Umdetü'l-Müsteddin fi's-Sarf* gibi tasavvufa ilişkin yapıtları, şiirlerini topladığı *Divan-ı İlahiyat*'ı önemlidir. Ayrıca ulemadan Kadızade Mehmed Efendi ile tasavvuf konusunda yaptığı tartışmaların da döneminde geniş yankıları olmuştur.

Abdülmelik bin Mervan (d. 646/647, Medine - ö. Ekim 705, Şam), beşinci Emevi halifesi (685-705). Devlet yönetimini yeniden düzenleyip güçlendirmiş, Arapçayı devletin resmî dili yapmıştır.

Yaşamı. Abdülmelik yaşamının ilk yarısını babası dördüncü Emevi halifesi Mervan bin el-Hakem ile birlikte Medine'de geçirdi. Burada din öğrenimi gördü ve kentin dindar çevreleriyle yaşamının daha sonraki yıllarında yararını göreceği dostça ilişkiler kurdu. On altı yaşındayken kendisine Halife Muaviye tarafından, yönetsel sorumluluklar verildi. Şam'daki merkezî hükümete başkaldıran ayaklanmacılar tarafından babasıyla birlikte kovuluncaya kadar Medine'de kaldı. Bu ayaklanmayı bastırmak için Medine üstüne yürüyen Emevi ordusuyla karşılaşınca, bu ordunun komutanına kente en iyi nasıl saldırılabileceği konusunda öğütler verdi. Öğütleri tutuldu ve başarıyla sonuçlandı. Halife Yezid Kasım 683'te ölünce, önce II. Muaviye, 684'te de babası Mervan, bin el-Hakem halife oldu. Mervan, kuzey ve güneydeki Arap kabileleri arasında şiddetli anlaşmazlığı göze alarak Emevi yönetiminde kısmi bir toparlanma sağlamayı başardı. 685'te Mervan ölüp Abdülmelik halife olduğunda, Emevilere muhalefet etmekte olan güçler hâlâ etkiliydi.

Bunların başında, Zufer'in önderliğinde Kuzey Suriye ve Irak'ta tutunan Arap kabileleri geliyordu. Bunların yatıştırılmaları 691'e değin sürdü. İkinci direniş merkezi Irak'taydı. Orada, birbirlerine muhalif olmakla birlikte Emevilere karşı direnişlerinde birleşen Hariciler, Şiiler ve karşı halife Abdullah bin Zübeyr'in birlikleri etkindi. 685'te Mekke'de halife ilan edilen Abdullah bin Zübeyr birçok eyaletin sözde de olsa desteğini sağlamıştı. Irak'ın eski Emevi valisi Ubeydullah bin Ziyad'ın bölgeyi yeniden ele geçirmeye yönelik ilk girişimleri başarısız oldu ve Ziyad 686'da Şiiler tarafından öldürüldü. Abdülmelik üç yıl boyunca Irak'a başka bir müdahale girişiminde bulunmadı, buradaki çeşitli grupların birbirlerini ölümcül savaşlarla tüketmelerini bekledi. Karşı halife Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Musab 687'de Şiileri yendi ama bundan sonra da güçlerinin büyük bir bölümünü Haricilerle uğraşmaya ayırmak zorunda kaldı.

Abdülmelik 689'da öncelikle Musab'a karşı savaşa giriştiyse de Şam'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için geri dönmek zorunda kaldı. Ertesi yılki sefer gene başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak 691'de kuzeydeki Arap kabilelerinin yenilgisinden sonra Abdülmelik, Musab ile karşılaşmaya hazır duruma geldi. Kesin sonucu belirleyecek olan savaş Deyrü'l-Casalik'de gerçekleşti. Musab'ın güçleri Haricilerle yaptıkları savaşlar nedeniyle zayıf düşmüştü. Abdülmelik, Musab'ın askerlerinden birçoğunu parayla satın aldı. Musab savaş sırasında öldürüldü. Artık Irak'ın tümünü ele geçirmiş olan Abdülmelik'in karşısında direnmeye devam eden tek bir güç kalmıştı, o da yaşlanmaya başlayan karşı halife Abdullah bin Zübeyr'di. Abdülmelik onu açıkça küstahlıkla suçladı. Ardından ünlü valisi el-Haccac'ı Arabistan'a gönderdi. El-Haccac Abdullah bin Zübeyr'i Mekke'de kuşattı ve Eylül 692'de öldürdü. Müslüman toplumu böylece birleştirilmiş oldu.

Başlangıçta Emevi yönetimi gerçek olmaktan çok görünürde kurulmuştu. Hariciler hâlâ ya huzursuz, ya da açıkça ayaklanma durumundaydılar. İran'daki Hariciler özellikle tehlikeliydiler. Haricilere karşı seferler ancak Abdülmelik'in el-Haccac'ı Basra valiliğine atamasından sonra başarılı olmaya başladı. (İran Haricileri sonunda 697'de ortadan kaldırıldılar.) Ancak Küfe'nin kuzeyinde sorun çıkartacak başka bir Harici merkezi oluştu. Buradaki Hariciler 695'te Musul'u ele geçirip Irak'ın orta bölgelerinde geniş topraklar işgal ettiler. Suriye birliklerine komuta eden el-Haccac 697'de onları da yendi. Bununla birlikte Harici hareketi özellikle Musul ve Küfe arasında yaşayan Bekr kabileleri arasında gücünü korudu.

El-Haccac artık tüm doğu eyaletlerinin valisi olmuştu. Acımasız ve etkin bir yöneticiydi ve kendi yönetimine bırakılan tüm eyaletlerde düzeni sağlamaya kesin kararlıydı. Bu sırada Afganistan bölgesinde bulunan ve bir Arap soylusu olan İbn Eş'as'ın komuta ettiği büyük bir İslam ordusu ayaklandı. Askerler komutanlarına bağlılık yemini ederek Irak üstüne yürüdüler. El-Haccac Suriye'nin sağladığı yardımla bu ayaklanmacıları da yenilgiye uğrattı. Önderleri İbn Eş'as ise 704'te Afganistan'da öldürüldü. Iraklılara artık güvenemeyeceğini anlayan el-Haccac Suriye birlikleri için bir garnizon olmak üzere Vâsıt adı verilen yeni bir kent kurdu ve kendisi de oraya yerleşti. Ondan sonra da Irak'ı bir düşman toprağıymış gibi yönetti.

Abdülmelik 688/689'da yeniden Kuzey Afrika'nın fethine girişti. Burada hem yerli Berberiler hem de Bizanslılar Araplara karşı koyuyorlardı. Abdülmelik'in atadığı vali Berberileri kendi tarafına çekmeyi başardı ve ardından 697'de Bizans eyaletinin merkezi Kartaca'yı ele geçirdi. Öbür kıyı kentleri de ele geçirildi. Sindirme ve İslamlaştırma işi hızla sürdürüldü. Abdülmelik 692'de Anadolu'daki Bizanslılara karşı da yeniden seferler başlattı. Ancak kalıcı bir zafer kazanılmadı. Bu seferler kısmen Suriyeli birlikleri dinç tutmak için planlanmıştı.

Değerlendirme. Genelde Emevi yönetimini epeyce güçlendiren Abdülmelik'in Medine'de din çevreleriyle kurduğu iyi ilişkilerin İslam dünyasında önemli bir manevî etkisi oldu. Abdülmelik kendinden önce gelen tüm Emevi halifelerinden daha dindardı. Medine'de uzun süre kalmış olması onu Medineli din bilginlerinin görüşlerini öğrenme olanağını vermişti. Halife olarak onlara saygılı davrandı. Özel yaşamı da onların felsefesiyle uyumluydu. Bu nedenle birçoğu Emevi yönetimine karşı eski muhalif tutumundan vazgeçti.

Abdülmelik yerel diller yerine Arapça'yı resmî dil olarak benimsedi. Devlet memurlarının çoğunu Müslüman olmayanlar oluşturuyordu. Ancak Abdülmelik'in aldığı önlemler Arap Müslümanların devlet işlerini daha kolay denetleyebilmelerini sağladı. Yunan ve İran madeni parası örnek alınarak Arapça yazılı yeni bir Arap parası basıldı. Bir İslamlaştırma hareketi başlatıldıysa da Arapların ayrıcalıklı konumu korundu. Ancak, Arap olmayan Müslümanlar sorunu giderek büyüdü ve sonraki yıllarda Emevi yönetimini tehdit eder duruma geldi.

Emevi ailesi Şam'da oturur ve halifeliğin çevresinde yer alırdı. Birçoğu valiliklere atanmış, ama sonradan başarısız bulunarak görevden alınmışlardı. Abdülmelik akrabalarının desteğinden yararlanmayı bildiyse de

hep karşılaştırıldığı ilk Emevî halifesi Muâviye'den daha otokrattı. Tüm önemli kararları danışma kuruluna başvurmadan kendi başına alırdı. Dinsel uğraşları ve idealleri ön plandaydı. Örneğin Kudüs'te Kubbetü's-Sahra'yı inşa ettirmişti. Öte yandan çok iyi bir politikacıydı. Suriye'de, güneydeki Arap kabilelerini öfkelendirme pahasına da olsa, kuzeyli Arap kabilelerini yatıştırmayı başarmıştı.

Abdülmelik insanları değerlendirmede ustaydı. Sonuna değin sadakatle desteklediği komutanı el-Haccac'ı doğu valiliğine atanması akıllıca bir seçimdi.

Abdülmelik esmer ve tıknazdı ve uzun bir sakalı vardı. Cimriliğiyle ün salmıştı. Kaynaklar onu güzel konuşma yeteneği olan ve şiir tutkunu biri olarak betimler. Bunalım dönemlerinde soğukkanlılığını korur ve kararlarından kolay kolay vazgeçmezdi. Gerektiğinde çok zalim olabilirdi. Düşmanlarını amansızca kovalar ve tüm devlet işlerini sıkı bir biçimde denetlerdi.

Ölümünden kısa bir süre önce yerine kimin geçeceği sorunu önem kazandı. Mısır valisi olan kardeşi Abdülaziz babaları tarafından Abdülmelik'in yerine geçecek kişi olarak belirlenmişti. Saray çevresindekilerden gelen önerilerin tersine, Abdülmelik, oğulları adına, kardeşini saf dışı bırakacak önlemler almaya başladı. Abdülaziz'e taht üzerindeki hakkından vazgeçmesi için baskı yaptı, ama başarılı olamadı. Ne var ki Abdülaziz, Mayıs 705'te, Abdülmelik'ten önce öldü. Böylece Abdülmelik üç oğlu el-Velid, Süleyman ve Yezid'in kendisinden sonra tahta geçeceklerini ilan etti ve kısa bir süre sonra Şam'da öldüğü zaman büyük oğlu el-Velid hiç sorun çıkmaksızın onun yerini aldı.

Abdülmümin bin Ali (d. 1094?, Tagra, Hammadî Krallığı - ö. 1163, Rabat, Muvahhid İmparatorluğu), Berberî halifesi (1130-63). Murabıtlardan Kuzey Afrika'daki Magrip bölgesini almış ve bütün Berberileri tek bir yönetim altında toplamıştır.

Yaşamı. Abdülmümin varlıklı olmayan bir aileden geliyordu. Babası çömlekçiydi. Öğrenimini Doğu'daki İslam bilim merkezlerinden birinde sürdürmek istemesinden, İslam dini konusunda iyi bir öğrenim görmüş olduğu ve iyi Arapça bildiği anlaşılmaktadır. Bir rastlantı sonucu Berberî bir din adamı ve reformcu olan İbn Tumart ile karşılaşması, onu bu düşünceden caydırdı ve kendisine parlak bir siyasal yaşamın kapılarını açtı.

Muvahhid hareketinin kurucusu olan İbn Tumart, 1117'de uzun yıllar kaldığı Doğu'dan ülkesine dönmüştü. Tunus'un Mehdiye kentinde karaya ayak bastı ve anayurdu olan Fas'ın güneyinde bir yolculuğa çıktı. Yol boyunca durduğu her yerde, iki konuyu vurguluyordu: Allah'ın birliği (Birlikçiler anlamına gelen Muvahhidler adı buradan gelir) öğretisine yürekten inanmak ve ondan şaşmamak; bir de şeriata titizlikle uymak. Abdülmümin, Cezayir'de Bicaye kenti yakınlarındaki Mellala'da, İbn Tumart'ı vaaz verirken dinledi ve o andan başlayarak, kendisine gerçeğin yolunu açmış olan bu insana bağlandı.

Abdülmümin ağır ağır yol aldıkları Marakeş yolculuğu sırasında İbn Tumart'ın müritleri arasında özel bir rol oynamadı. Ancak öğretmeni devleti yöneten Murabıtlara başkaldırıp kendini *mehdî* (Allah'ın yönettiği kişi) ilan ederek, ücra bir bölge olan, Yüksek Atlaslar'a çekilince Abdülmümin de onunla birlikte gitti. İbn Tumart dağlarda kendisine yandaşlar kazandı ve orada, merkezi Tinmel köyü olan küçük bir Muvahhidin devleti kurdu. İbn Tumart'ın komutan yardımcısı el-Beşir Marakeş'e yapılan bir saldırı sırasında ölünce, Abdülmümin onun yerini aldı ve İbn Tumart'ın halefi seçildi. İbn Tumart 1130'da öldü. Yüksek Atlaslar bölgesinde bir yabancı olan Abdülmümin'e öbür Muvahhid önderlerinin desteğini sağlayabilmesi için zaman kazandırmak amacıyla, olay bir süre gizli tutuldu. Muvahhidlerin önderi ilan edildiğinde, halife unvanını aldı.

Abdülmümin'in ilk işi Murabıtlara karşı mücadeleyi sürdürmek oldu. Marakeş başarısızlığından ders alarak, Fas'ı ancak dağlardan saldırarak fethedebileceğini kavradı. Murabıtlara hizmet eden Hıristiyan şövalyeler, düzlük arazide Berberî piyadelerini kolaylıkla geri püskürtebilirlerdi. Abdülmümin bundan sonraki 15 yılını denetimi sağlamak için Yüksek Atlaslar, Orta Atlaslar ve Rif bölgelerinde geçirdi ve sonunda Tlemsen'in kuzeyinde bulunan doğduğu bölgeye doğru harekete geçti.

1145'te bu köyün yakınlarında Murabıtlarla bir meydan savaşı yaptı. Savaşta paralı Katalan askerlerine komuta eden Reverter'i yitiren Murabıtlar, Abdülmümin tarafından bozguna uğratıldılar. Muvahhidler bunun üzerine batıya yönelerek, Fas'ın Atlas Okyanusu kıyısındaki düzlüklerini egemenlikleri altına aldılar. Sonra Marakeş'i kuşatarak, 1147'de büyük bir saldırıyla kente girdiler ve kentte yaşayan Murabıtları kılıçtan geçirdiler.

Arap tarihçiler, böylece Kuzeybatı Afrika'ya egemen olan Abdülmümin'i orta boylu, koyu renk saçları ve düzgün yüz hatları olan güçlü bir Berberî olarak anlatırlar. Büyük bir cesarete ve dirence sahip iyi bir asker olduğu kadar yetenekli bir konuşmacı ve İslamiyet konusunda bilgili bir insan olduğu söylenir. Ama, çekici kişiliğine ve gerektiğinde sabır ve ılımlılık gösterebilmesine karşın, zaman zaman öğretmeni İbn Tumart kadar haşinleştiği de biliniyor. Marakeş'in ele geçirilmesinden sonra, Atlas Okyanusu kıyısındaki düzlük bölgede bir ayaklanma patlak verince, bu bölgede yaşayan 30.000'in üzerinde insanı asarak sistemli bir temizlik hareketi yürütmüştür.

Abdülmümin ardında ne bir anı kitabı, ne de siyasal bir vasiyetname bıraktı. Bu nedenle, düşünceleri ancak eylemlerinden ve davranışlarından çıkarılabilir. Kısa zamanda elde ettiği güç ve başarılar, onu hep acil çözümler gerektiren sorunlarla karşı karşıya getirdi.

Marakeş'in fethedilmesi, acımasızca soylarını tükettiği Murabıtlar tarafından kurulan bu kenti terk edip etmemek gibi manevî bir sorun doğurdu. Abdülmümin, Murabıtların saraylarını ve camilerini yerle bir etmekle yetindi ve Marakeş'i yeni devletin başkenti olarak korudu.

Kısa bir süre sonra iki yayılma politikası arasında seçim yapmak zorunda kaldı; ya Kuzey Afrika'nın fethini tamamlayacak, ya da güçlerini Hıristiyanların eskiden Murabıtlara ait olan toprakları tehdit etmekte olduğu İspanya üzerinde yoğunlaştıracaktı. Yurtseverliğiyle de uyuşan, yerinde bir kararla önceliği Kuzey Afrika'ya verdi.

1151'de Konstantin çevresindeki yöreyi egemenliği altına aldı ve geri dönerken Sedif yakınlarında, kendisine karşı birleşen güçlü Arap kabileleriyle savaştı. Bir yüzyıldan beri Berberî ülkesinde oradan oraya dolaşan Arap kabileleri, yavaş yavaş ülkenin basit, kırsal ve yerleşik yaşam biçimini tahrip ediyorlardı. Abdülmümin savaşı kazandıysa da, Berberilerin ve Muvahhidin yönetiminin en kötü düşmanları olan bu insanları cezalandırmak yerine, içte İbn Tumart ailesinin muhalefetine karşın hanedanını güçlendirmek amacıyla onlarla uzlaşmaya karar verdi. İspanya'daki Hıristiyanlara karşı açacağı kutsal savaşta bu Arap süvarilerini kullanmak istiyordu.

Abdülmümin 1158-59'da Tunus'u ve Trablusgarp'ı fethetti. Böylece İslam dünyasında Berberî gücü doruk noktasına ulaştı. Mısır'ın batısındaki tüm Kuzey Afrika'da bir Berberî halife hüküm sürüyor ve otoritesi Müslüman İspanya'nın büyük bölümünce tanınıyordu.

Yönetimi. Abdülmümin fetihlerle uğraştığı sırada bile, devleti yönetmek için merkezî bir yönetim kurmuştu. Muvahhidleri destekleyen Meşmudelerin ve başka Berberî halkların geleneksel kabile örgütlenmesine ek olarak, Muvahhidin inançlarının yayılmasını güçlendirecek bir örgütlenme ve merkezî bir yönetim kurdu. Mahzen adı verilen bu yönetim Müslüman İspanya modeli örnek alınarak kurulmuştu ve yönetimde görev alanların çoğunu İspanyalı Müslümanlar oluşturuyordu. Hanedana sürekli bir gelir sağlamak amacıyla arazi kayıtları düzenlendi.

Abdülmümin sanatları himaye etmenin getirdiği sorumlulukları bütünüyle üstlendi. Ancak öğretmeni İbn Tumart'ın sofuca sadeliğini anımsayarak, zaman zaman Endülüslü ustalardan kendi adına yaptıkları camilerin yalın olmasını istedi. Böylece yalınlığa, hüküm süren aşırı süslemeci yaklaşımdan daha çok değer verilir oldu.

Abdülmümin 1163'te ölünce, başlattığı işler halefleri Ebu Yakub Yusuf (1163-84) ve Ebu Yusuf Yakub el-Mansur (1184-99) tarafından titizlikle sürdürüldü ve yarım yüzyıldan fazla bir süre korundu. Başkaldıran Arap kabilelerinin çıkardığı karışıklıklar ülkeyi yoksullaştırdıysa da, hanedana zarar vermedi. Muvahhidler 1212'de İspanya Hıristiyanları tarafından Las Navas de Tolosa'da yenilgiye uğratıldıktan sonra gerilemeye başladılar ve devlet kısa bir süre sonra dağıldı.

Abdülvâdiler, ZEYYANİLER ya da BENİ ZEYYAN olarak da bilinir. Muvahhid İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, 1236-1550 arasında Cezayir'in kuzeybatısında hüküm süren Zenata Berberileri hanedanı. Muvahhidlerin egemenliğini kabul etmiş olan Zenatalar, öteki Berberî kabilelerinin ve göçebe Arapların desteğini kazanarak 1236'da Tlemsen'de bir devlet kurdular. Devletin başına geçen Zenata emiri Yagamrâsan 1283'e değin hüküm sürdü ve birbirleriyle çatışan Berberî kabilelerini denetimi altına almayı başararak iç barışı sağladı. Batıdan gelen Merinî tehdidine karşı Gırnata (Granada) sultanı ve Kastilya kraliyle ittifak kurdu.

Yagamrâsan'ın ölümünden sora, Merinî sultanı Ebu Yakub, 1298-1306 arasında sekiz yıl süreyle Tlemsen'i kuşattı. Kentin 1337'de Ebu Hasan tarafından alınmasıyla on yıl süren Merinî egemenliği başladı. 1348'de yeniden Abdülvâdilerin eline geçen Tlemsen 1352'de bir kez daha Merinî saldırısına uğradı ve yedi yıl daha onların egemenliğinde kaldı. Kentin Akdeniz limanlarıyla Sahra vahaları arasındaki ticaret yolu üstünde oluşu ekonominin oldukça gelişmesine yol açtı.

Abdülvâdilerin doğuya, Tunuslu Hafsilerin topraklarına yayılma çabaları ise büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı ve 15. yüzyıl başlarında bir süre Hafsilerin yönetimi altına girmelerine yol açtı. Devletin bir türlü güçlenememesi, coğrafî ve kültürel bütünlükten yoksun olmasına, kesin sınırları bulunmamasına ve sürüp giden iç ayaklanmalara bağlanabilir. Ayrıca insan gücünün azlığı yüzünden askerlerin, denetim altına

alınamayan göçebe Araplardan seçilmek zorunda kalınması da devletin güçsüzlüğünün bir başka nedeniydi. Abdülvâdîler, Tlemsen'in, yarım yüzyıl süren İspanyol egemenliğindon sonra Osmanlıların eline geçmesiyle 1550'de yıkıldı.

Abdülvehhab, Muhammed bin *bak.* Muhammed bin Abdülvehhab

Abdürrahim Efendi (MENTEŞİZADE) (d. ? - ö. 3 Aralık 1716, Bursa), Osmanlı şeyhülislamı. İstanbul'da medrese öğrenimi gördükten sonra kadı oldu. 1693'te Edirne kadılığına atandı. 1695'te II. Mustafa tarafından Üsküdar kadılığına getirildi. 1705'te İstanbul payesini aldı. 1708'de Anadolu ve 1711'de Rumeli kazasker oldu. Son görevinden azledildikten sonra 1713'te ikinci ve 1715'te üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine atandı. Aynı yıl Şeyhülislamlık makamına yükseldi. 1716'da yaşlılığı nedeniyle azledildi ve Bursa'ya gönderildi. Fetvalarını toplayan *Fetavâ-yı Abdürrahim* (1827), İslam hukuku alanında temel bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Abdürrahim Karahisarî (MISIRLIOĞLU) (d. 1405 ? - ö. 1496?, Afyonkarahisar), mutasavvıf ve şair. 13. yüzyıl başında Mısır'dan Anadolu'ya göçen Türk ailelerinden birinin soyundan gelen Mevlâna Alaeddin-i Mısrî'nin oğludur. Halk arasında Mısırlıoğlu, Mısrî Sultan olarak anılırdı. Bir süre Beypazarı'nda Akşemseddin'in yanında kaldı. Birlikte İskilip, Edirne, Göynük ve İstanbul'da bulundu. İstanbul'un fethinden sonra Afyonkarahisar'a döndü. Bayramiye tarikatının Akşemseddin kolunu yaymaya çalıştı. Gedik Ahmed Paşa Medresesi'nde müderrislik etti. Yapıtlarını yalın bir Türkçeyle yazdı. Kısmen çeviri olan ve Edirne'de yazmaya başladığı *Münyetü'l-Ebrar ve Gunyetü'l-Ahyar*'ı İstanbul'un fethi sırasında tamamlayıp fetihten sonra Fatih'e sundu. Mukaddemesinde tasavvufun hikmet ve felsefesini anlatır. Akşemseddin'den aldığı feyiz ve ilhamla mesnevi tarzında yazılmış yaklaşık 4.000 beyitlik ikinci yapıtı *Vahdetname*'yi 1461'de tamamlayıp şair Vezir Şehid Mahmut Paşa'ya ithaf etti. Arı bir dille ve "failatün failatün failat" vezniyle yazılan yapıt tasavvufi birlik anlayışını, güzel ahlak ve halka öğüt örgüsü içinde sunar. 161 beyitten oluşan üçüncü yapıtı *Kaside-i Raiyye* çevirisidir. Ayrıca gazel ve ilahi de yazdı. Halk arasında keramet sahibi, veli olarak tanındı.

Abdürrahim Tırsî (d. ?, Tırse, İznik - ö. 1519, İznik), sade bir dille yazdığı ilahileri ile tanınan mutasavvıf halk şairi.

İsfendiyaroğullarının Bolu kolundan Bayezid Fakih'in oğludur. Kadiri tarikatının şeyhlerinden Eşrefoğlu Abdullah tarafından yetiştirildi ve onun kızıyla evlendi. Kayınpederinin vasiyeti üzerine İznik Eşrefiye tekkesi şeyhliğine getirildi. Şiir ve müzikle uğraşan Abdürrahim Tırsî'nin, Yunus Emre ve Eşrefoğlu tarzında, sade bir dille ve hece vezniyle yazılmış ilahileri vardır. Bestelenmiş ilahileri tasavvuf müziğinin seçkin örneklerindendir. Kimi kaynaklarda divanı olduğuna da işaret edilir. Ölümünden sonra İznik Eşrefiye tarikatı, torunları tarafından sürdürüldü.

Abdürreşid İbrahim (d. 1853, Sibirya - ö. 1944, Japonya), Türkler arasında birlik kurmaya çalışmış Sibiryalı Türk yazar.

Hokand'lı bir aileden gelen Abdürreşid, Mekke ve Medine'de medrese öğrenimi gördü. 1881'de İstanbul'a giderek Namık Kemal ve Ahmed Vefik Paşa gibi dönemin aydınlarıyla tanıştı. Rusya'ya dönüşünde Cedidcilik görüşü doğrultusunda bir okul açtı. Rusya Müslümanlarının modernleşme çabalarını destekledi, ayrıca, Müslüman Türklerin Türkiye'ye göç etmesini teşvik ederek, yüz bin kişinin yurda gönderilmesini sağladı. 1905'te Rusya'dan ayrılmak zorunda kalan Abdürreşid, Japonya'ya gitti. Burada Büyük Asya adlı bir siyasal derneğin kurulmasında rol oynadı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldi. Burada da Türkleri ve Müslümanları birleştirmek konusundaki propaganda çalışmalarını sürdürdü. *İslam Dünyası* adında bir dergi çıkardı. 1935'te yeniden Japonya'ya giden Abdürreşid orada öldü.

Abdürreşid İbrahim'in *Alem-i İslam* (1912-14, 1986, 2 cilt) adlı seyahatnamesi ünlüdür. Ayrıca, başta *Basiret* gazetesi olmak üzere Türkiye ve Rusya'da çıkan birçok gazete ve dergide makaleleri vardır.

Abdürrezzak bin Hüseyin (d. 11 Mart 1922, Pekan, Pahang Eyaleti, Malaya Federasyonu - ö. 14 Ocak 1976, Londra), 1970-76 arasında Malezya'nın başbakan, dışişleri bakanı ve savunma bakanı.

Avukatlık öğrenimi gören Abdürrezzak, 1950'de devlet hizmetine girdi. 1955'te siyasete atıldı ve 1957'de ülkesinin İngiltere'den bağımsızlığını almasında önemli bir rol oynadı. 1963'te Malezya adını alan bağımsız Malaya'nın ilk başbakanı Abdurrahman Tunku'nun kurduğu hükümette 1957-70 döneminde başbakan yardımcılığı ve savunma bakanlığı, 1959-69 döneminde ise ayrıca kırsal kalkınma bakanlığı yaptı. Kırsal ve ulusal kalkınmada sağlanan başarılara büyük ölçüde damgasını vurdu. 1969'da, olağanüstü hal yetkilerine sahip Ulusal Harekât Konseyi'nin başına getirildi ve Malayalılar ile Çinliler arasında başgösteren şiddetli karışıklıklar içinde ülkeyi başarıyla yönetti. 1970'te başbakan olduktan sonra bağlantısızlık politikası izledi. Bu doğrultuda 1974'te Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişki kurdu.

1959'da, Malaya'nın en büyük onur payelerinden biri olan ve aynı zamanda kendisine *tun* unvanını sağlayan Seri Maharaja Mangku Negara nişanıyla ödüllendirildi.

Abdürrezzak Efendi *bak.* Abdi Efendi (ABDÜRREZZAK)

Abdürrezzak Kâşânî (ö. 1329 ?), İranlı mutasavvıf. Yaşamı ile ilgili bilgi çok azdır. İlhanlılar döneminde, özellikle Ebu Said Bahadır Han zamanında (1316-35) Kaşan'da yaşadığı sanılıyor. Muhyiddin Arabî'nin yolundan yürüyen bir sufi olmakla birlikte, kendine özgü düşünceler de geliştirdi. Arabî gibi fıkıhta zahiri (*bak.* Zahirilik) olmasına karşın, tasavvufta batını (*bak.* Batınilik) idi. Abdürrezzak'ın yapıtları arasında yer alan *Letâifü'l-I'lam, Istılâhatü's-Sufiye* ve *Risale fi'l-Kaza ve'l-Kader* tasavvuf üzerine yazılmış önemli kitaplardandır. *Tevilatü'l-Kur'an* adlı tefsiri uzun zaman Muhyiddin Arabî'nin sanıldı.

Abdüssamed Hoca (ö. 16. yy), İranlı minyatürcü. Mir Seyyid Ali ile birlikte, Hindistan'da imparatorluk atölyesinin ilk üyelerinden olup Babürlü minyatür okulunun(*) kurulmasında öncülük etti.

Şiraz'da tanınmış bir ailenin oğlu olarak doğdu. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. İran'da sürgünde bulunan İmparator Hümâyun ile karşılaştığında bir minyatürcü olduğu kadar iyi bir hattat olarak da ün kazanmıştı. 1548'de Hümâyun'un çağrısı üzerine onunla birlikte, önce Kâbil'e, daha sonra da Delhi'ye gitti. Hem Hümâyun'a, hem de daha sonra hükümdar olan genç oğlu Ekber'e çizim dersleri verdi. Ekber'in atölyesini yönettiği sırada daha sonra en ünlü Babür minyatürcüleri olacak olan iki Hindu, Dasvant ve Basavan da öğrencileri arasındaydı. Abdüssamed, Ekber tarafından birçok kez onurlandırıldı. 1576'da darphanenin başına getirildi. 1584'te Multan multezimi (devan) oldu.

Abdüssamed'in en büyük başarısı, izleyicisi İranlı Mir Seyyid Ali ile birlikte, *Emir Hamza Destanı*'nda yer alan yaklaşık 1.400 kadar büyük boyutlu minyatürün çoğunun yapımını denetlemesiydi. Hiçbirinde imza olmadığından bunların içinde onun elinden çıkmış minyatür olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir. Bugün Tahran Gülistan Sarayı Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan ve sanatçının imzasını taşıyan minyatürlerden biri Ekber'i babası Hümâyun'a bir minyatür sunarken betimler. Bu resim, birçok ayrıntıda İran özellikleri taşımakla birlikte saray yaşamını gerçekçi bir biçimde betimlemesi açısından gelecekteki Hint üslubunun habercisidir. Abdüssamed'in Hint özelliklerini daha fazla yansıtan bir minyatürü, British Museum koleksiyonunda yer alan Genceli Nizamî'nin 1595 tarihli *Hamse*'sinde bulunur.

Abdüsselam (d. 29 Ocak 1926, Cihang Mahiyana, Pencap, Hindistan), elektromagnetik etkileşim ile temel parçacıklar arasındaki zayıf etkileşimi aynı kuram altında birleştirmeye yönelik çalışmalarıyla 1979 Nobel Fizik Ödülü'nü Steven Weinberg(*) ve Sheldon Lee Glashow(*) ile paylaşan Pakistanlı fizikçi. Nobel Ödülü alan ilk Pakistanlıdır.

Lahor'daki Devlet Yüksekokulu'nda öğrenim gören Abdüsselam, matematik ve fizik alanlarındaki doktora çalışmasını 1952'de Cambridge Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Lahor'a döndü ve bitirdiği okulda matematik profesörü olarak görev aldı. 1954'te bir kez daha İngiltere'ye gitti ve Cambridge'de matematik dersleri vermeye başladı. 1957'de Londra'daki İmparatorluk Fen Bilimleri ve Teknoloji Yüksekokulu'nda kuramsal fizik profesörlüğüne, 1964'te de İtalya'da, Trieste'deki Uluslararası Kuramsal Fizik Merkezi'nin yöneticiliğine getirildi.

Abe Isoo (d. 1 Mart 1865, Fukuoka, Japonya - ö. 10 Şubat 1949, Tokyo), Japon sosyalist hareketinin kuruculanndan eğitimci ve siyaset adamı. Toplumsal Kitle Partisi'nin kuruluş yılı olan 1932'den 1940'a değin başkanlığını yapmıştır. Beyzbol oyununu Japonya'ya ilk getiren kişi olarak da anılmaktadır.

Abe, ABD'de din öğrenimi gördüğü sırada sosyalizme ilgi duymaya başladı. Connecticut eyaletindeki Hartford İlahiyat Okulu'ndan mezun olduktan sonra 1899'da Japonya'ya döndü. İki yıl sonra Tokyo Semmon Gakkô'da (sonra Vaseda Üniversitesi) profesör oldu ve 25 yıl süreyle bu görevde kaldı. Japonya'da yeni gelişmeye başlayan işçi hareketini destekledi ve 1899'da Sosyal Demokrat Parti'nin kuruluşunda rol oynadı. Bu parti kurulur kurulmaz hükümet tarafından kapatıldı. Barış yanlısı olan Abe, Rus-Japon Savaşı'na (1904-05) muhalefet etti. Savaş karşıtı bir gazete olan *Heimin şimbun* (Haftalık Halk Gazetesi) yasaklanınca kendi dergisini çıkardı. *Şinkigen* (Yeni Bir Çağ) adlı bu dergiyi, köklerini Hıristiyan hümanizminden alan bir tür parlamenter sosyalizm anlayışını yaymak için bir platform olarak kullandı.

Savaştan sonra, sosyalist hareketin radikal anarko-sendikalist gruplarca ele geçirilmesine ve bunların terörist etkinliklerine karşı

çıkan Abe, bu nedenle siyasal yaşamdan çekilerek kendini eğitimle ilgili işlere adadı.

Abe I. Dünya Savaşı'ndan sonra, sosyalist hareket içinde yeniden etkin duruma geldi. 1921'de Japonya Fabian Derneği'ni kurdu ve beş yıl sonra üniversitedeki görevinden istifa ederek yeni kurulan Sosyalist Halk Partisi'nin genel sekreteri oldu. 1928'de, beş dönem görev yapacağı Parlamento'nun (*Kokkai*) Temsilciler Meclisi'ne (*Şugiin*) seçildi. Partisi, 1932'de çok daha popüler olan Toplumsal Kitle Partisi olarak yeniden örgütlendiğinde, bu partinin yürütme komitesinin başkanı oldu. Ancak 1940'ta partinin hükümetin militarist politikalarını desteklemesi üzerine görevinden ayrıldı. Bundan kısa bir süre sonra hükümet partiyi kapattı. Abe II. Dünya Savaşı'ndan sonra, yaşamının son yıllarında Sosyalist Parti'ye danışman oldu.

Abe Kobo, asıl adı ABE KIMIFUSA (d. 7 Mart 1924, Tokyo - ö. 22 Ocak 1993, Tokyo), Japon romancı ve oyun yazarı. Birey olarak insanın yalnızlığını vurgulamak amacıyla garip ve alegorik durumları kullanmasıyla tanınır.

Mançurya'nın Mukden kentinde büyüdü. Doktor olan babası oradaki tıp okulunda ders veriyordu. Genç Abe, böcek koleksi-

Abe Kobo
International Society for Educational Information, Tokyo

yonculuğu ve matematiğin yanı sıra Dostoyevski, Heidegger, Jaspers, Kafka, Nietzsche ve Poe'nun kitaplarına ilgi duyuyordu. 1941'de Japonya'ya gitti, 1943'te de Tokyo Üniversitesi'nde tıp okumaya başladı, ama II. Dünya Savaşı'nın sonunda Mançurya'ya döndü. Savaş bittikten sonra Japonya'ya geri gönderilen Abe, 1948'de tıp fakültesini bitirdiyse de bu dalda hiç çalışmadı. 1947'de, giderlerini kendisi ödeyerek *Mumei şişu* (Tanınmayan Bir Şairin Şiirleri) adlı yapıtını yayımladı. *Ovar · miçi no şirube ni* (Sokağın Ucundaki Yol İşaretti) adlı romanının 1948'de aldığı olumlu eleştiriler, ününün yerleşmesini sağladı.

Uluslararası başarı kazanmış bir filme uyarlanan *Suna no onna* (1962; Kum Tepeciğindeki Kadın), *Daiyon kampyoki* (1959; Buzul Arası Çağı 4), *Tanin no kao* (1964; Başkasının Yüzü), *Moetsukita çizu* (1967; Harap Harita), *Hako otoko* (1973; Kömür Ayıklayıcısı) ve *Mikkai* (1977; Gizli Randevu) adlı kitapları, yazarın çoğu Kafkavârî diye nitelenen önemli romanlarından bazılarıdır. Japonya'da büyük başarı kazanan çok sayıda oyunundan *Tomodaçi* (1967; Arkadaşlar) ve birkaç başka oyunu İngilizce olarak Honolulu'da sahnelendi. Tokyo'da kendi kurduğu tiyatro topluluğunu yönetti ve bunun için her sezon birkaç oyun yazdı. Japonya Komünist Partisi üyesi iken, 1956'da bir Doğu Avrupa gezisinden sonra ağır suçlamalarla dolu bir kitap yayımlayınca partiden çıkarıldı.

Abe Masahiro (d. 3 Aralık 1819 - ö. 6 Ağustos 1857, Edo, Japonya), Japon devlet adamı. Komodor Matthew C. Perry komutasındaki ABD donanmasına ait filonun ülkesine gelişinden sonra, Japonya'nın Batı ülkeleriyle iletişim ve ticari ilişkiler kurması için yapılan görüşmeleri yürütmüştür.

Nüfuzlu ve soylu bir ailenin oğlu olan Abe, Japonya'nın askeri diktatörü şogundan sonra gelen en yüksek yönetim görevi olan *rôju* (yüce danışmanlar) başkanlığına atandığında henüz 25 yaşındaydı. Hükümet daha önce tutucu bir reformcu grubun elindeydi. Bunların, Japon Devleti'nin geçmişte kalan olumlu özelliklerini yeniden canlandırmaya yönelik çabaları halk arasında önemli bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Abe, iktidarının ilk yıllarında bu değişikliklerden doğan hoşnutsuzluğu yatıştırmada başarılı oldu. Batılı gemilerin 19. yüzyılın başlarında Japon sularında görülmeye başlamasıyla, Japonya'nın geleneksel dışa kapalılık politikasını sürdürmekte kararlı olan Abe, kıyı savunmasını güçlendirmeye çalıştı. Batı kaynaklı öğrenimi yalnızca Japonya'nın askeri ve iktisadi potansiyelini geliştirmek amacıyla kabul etti.

1853'te ABD donanmasına ait bir filo Komodor Matthew C. Perry komutasında Japonya'ya geldiğinde, Japon silahlarının ABD savaş gemileriyle başedecek güçte olmadığı kolayca anlaşıldı. Bu filonun ertesi şubat ayında Japonya'dan ayrılmasından sonra Abe, 31 Mart 1854'te Japonya ile ABD arasında sınırlı bir ilişki kuran Kanagava Antlaşması'nı imzaladı. Bunu izleyen aylarda Büyük Britanya, Rusya ve Hollanda ile benzer antlaşmalar imzalandı. Bu arada şogunluğun görünüşteki zayıflığından kaynaklanan ve eski imparatorluk ailesini iktidara getirmeyi amaçlayan hareket güçlenmeye başlamıştı. Ülkesine ihanet etmekle suçlanan Abe, bu eleştiriler nedeniyle siyasal olarak yıprandı ve yetkilerinin büyük bölümünden vazgeçmek zorunda kaldı. Bundan sonra kendini bütünüyle ülkesinin içişlerine adadı.

Abéché, Çad'da kent. Ülkenin doğusundaki Ouaddaï (Vaday) ilinin *(préfecture)* merkezidir. Çhao ve Sao vadileri arasında yer alan kent, 1912'de Fransızların bölgeyi fethetmesinden önce Çad'ın önemli bir bölümüne egemen olan Ouaddaï (Vaday) İslam Sultanlığı'nın (*) başkentiydi. Eski başkentin kalıntıları arasında bulunan saray, eski sultanların türbeleri ve bir cami yıkıntısı kalın bir surla çevrilidir. Kentte pek çok cami vardır.

Abéché'yi kuşatan savan tipi arazi önemli bir sığır yetiştirme bölgesidir. Ancak uygun pazarların uzaklığı, sığırcılığın gelişmesini engellemektedir. Karayoluyla başkent N'Djamena (eskiden Fort-Lamy), Sarh (eskiden Fort-Archambault) ve Sudan'a bağlı olan kentte ortadereceli bir okul olan Lycée Franco-Arabe, bir havaalanı ve bir hastane bulunur. Abéché devetüyünden battaniye üretimi de dahil olmak üzere, kimi hafif sanayi işletmelerine sahiptir. Nüfus (1978 tah.) 50.000.

Abed, Raşid (d. 1905, Vaharan, Cezayir - ö. 1968, İstanbul), çoksesli Türk müziği bestecisi, armoni ve kompozisyon öğretmeni.

Dokuz yaşındayken Zeki Üngör'den keman dersleri alarak başladığı müzik eğitimini, 1928'den sonra Paris Konservatuvarı'nda sürdürdü. J. Gallon'un armoni, N. Gallon'un kontrpuan ve füg, H. Busser'ın kompozisyon derslerini izledi ve 1936'da konservatuvarı birincilikle bitirdi. Aynı yıl Türkiye'ye döndü ve İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda (bugün İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı) armoni öğretmenliğine atandı. Ölünceye değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, Şerif Yüzbaşıoğlu, Cenan Akın, Ergican Saydam ve Reşit Erzin de Abed'in öğrencisi oldular.

Başlıca yapıtları Mi Minör Senfoni, Yaylılar Dörtlüsü, koro ve orkestra için üç parça ("Fırtınadan Sonra", "Bahar", "Uyku Dede"), ses için ezgiler ve türkü armonilemeleridir ("Adanalı", "Karanfil Şarkısı").

Abegg, Richard Wilhelm Heinrich (d. 9 Ocak 1869, Danzig, Prusya - ö. 3 Nisan 1910, Köslin, Almanya), değerlik kavramının ya da bir atomun başka bir atomla birleşme yeteneğinin anlaşılmasına katkıda bulunan fiziksel kimyacı.

1897'de Breslau Üniversitesi'ne kimya profesörü olan Abegg, iki yıl sonra Breslau Teknik Üniversitesi'nin kimya kürsüsünün başına getirildi. Atomda elektronların varlığının anlaşılmasından hemen sonra atom değerliği konusunda yaptığı çalışmalarla, bir atomun dış elektron grubundaki en kararlı gruplaşmanın, soy gazlardaki gibi, sekiz elektron gerektirdiği sonucuna ulaştı.

Abel, Sir Frederick Augustus (d. 17 Temmuz 1827, Woolwich - ö. 6 Eylül 1902, Westminster, Londra), İngiliz kimyacı. Sir James Dewar ile birlikte korditi bulan (1889) kimyacı ve patlayıcı madde uzmanı. Sonraları İngiliz ordusunda standart patlayıcı madde olarak benimsenen korditin yanı sıra, petrolün parlama noktasını saptayan bir aygıt ile pamuk barutunun kendiliğinden patlamasını engelleyecek bir yöntem geliştirmiş, kömür madenlerinde toz patlamalarıyla ilgili araştırmalar yapmıştır.

Abel, Kraliyet Politeknik Enstitüsü'nde gördüğü kimya öğrenimini, 1845'ten sonra Kraliyet Kimya Okulu'nda, A.W. von Hofmann'ın ilk 26 öğrencisinden biri olarak sürdürdü. 1852'de Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nde, 1829'dan o tarihe değin Michael Faraday'ın vermekte olduğu kimya derslerini üstlendi. 1854'ten 1888'e değin Woolwich'teki Royal Arsenal'de (Kraliyet Tophanesi) savaş gereçleri kimyacısı olarak çalışan Abel, bu dönemde ülkesinin patlayıcılar konusunda en yetkili adı olarak tanındı.

1860'ta Royal Society'nin üyeliğine seçilen Abel, 1883'te "sir", 1893'te de "baronet" unvanlarını aldı.

Abel, John Jacob (d. 19 Mayıs 1857, Cleveland - ö. 26 Mayıs 1938, Baltimore, ABD), içsalgıbezlerine ilişkin çağdaş bilgilere önemli katkılarda bulunan fizyoloji kimyacısı ve farmakolog. 1897'de kimyasal bir türev olarak adrenalini ayırmayı, 1926'da insülini kristalize etmeyi başaran Abel, bir de yapay böbrek geliştirmiştir.

Abel, 1891-93 arasında Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde, 1893'te Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde ders verdi. 1932'de İçsalgı Araştırmaları Laboratuvarı'nın yöneticisi oldu. 1909-32 arasında da *Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics*'in (Farmakoloji ve Deneysel Tedavi Dergisi) editörlüğünü yaptı.

Abel, Karl Friedrich (d. 22 Aralık 1723, Cöthen, Anhalt-Cöthen Düklüğü - ö. 20 Haziran 1787, Londra), klasik dönem öncesi senfoni bestecisi ve viyola da gambanın son virtüözlerinden biri.

1748-58 arası Dresden sarayı orkestrasında viyola çalan Abel 1759'da Londra'ya gitti; 1765'te Kraliçe Charlotte'un oda müzikçisi

oldu. 1762'de Londra'ya gelen J.C. Bach ile arkadaşlık kurarak, birlikte "Bach ve Abel" konserlerini düzenlediler. Haydn'ın senfonileri İngiltere'de ilk kez bu konserlerle seslendirilmiş oldu. Abel yaklaşık 40 senfoni yazdı; bunlardan Köchel 18 adıyla bilineni, uzun süre genç Mozart'ın yapıtı sanıldı.

Abel, Niels Henrik (d. 5 Ağustos 1802, Finnøy Adası, Stavanger yakınları - ö. 6 Nisan 1829, Froland, Norveç), modern matematiğin birçok dalının gelişmesine öncülük eden Norveçli matematikçi.

Yoksul bir Protestan papazın oğluydu. Doğumundan hemen sonra taşındıkları Güneydoğu Norveç'te, Risor kenti yakınlarındaki Gjerstad'da büyüdü. 1815'te Oslo'daki

Niels Henrik Abel
Johan Gørbitz'in bir çiziminden taşbaskı, 1826
Norveç Kraliyet Elçiliği, Washington D.C.

katedral okuluna giren Abel'in matematik yeteneği, öğrencisine matematiğin klasik yapıtlarını tanıtan ve özgün problemleri çözme isteğini aşılayan bir öğretmeni tarafından keşfedildi. Kendisini tümüyle matematiğe adayan Abel, 17. yüzyılda yaşamış İngiliz matematikçi ve fizikçi Isaac Newton'ın ve kendi çağdaşlarından Alman Leonhard Euler, Carl Friedrich Gauss ve Fransız Joseph-Louis Lagrange gibi matematikçilerin yapıtlarını inceledi, bu ustaların matematiksel düşünme yöntemlerindeki açıkları buldu.

1820'de babasının ölümü üzerine ailesinin çok büyük bir sıkıntıya düşmesine karşın, öğretmeninin kişisel çabaları sayesinde Abel 1821'de Kristiania (Oslo) Üniversitesi'ne girebildi. 1822'de üniversiteden bir ön diploma aldı ve öğretmeninin sağladığı burslarla çalışmalarını bağımsız olarak sürdürdü.

1823'te, yeni bir dergi olan *Magazin for Naturvidenskaberne*'de yayımlanan ve fonksiyonel denklemler ile integralleri konu edinen ilk çalışmalarında bir integral denkleminin ilk çözümünü verdi. Arkadaşları, öğrenimini Fransa ve Almanya'da sürdürmesi için Abel'e burs verilmesi isteğiyle Norveç hükümetine başvurdular. Abel, hükümetin kararını beklerken, beşinci dereceden denklemlerin genel cebirsel çözümünün olanaksızlığını kanıtlayan bir yazıyı, kendisine ün kazandıracağı umuduyla ve kendi olanaklarıyla yayımladı. Bu çalışmayı Gauss'a da gönderdi. Ancak Gauss, bu ünlü problemin kesin sonuca bağlandığına inanmadığı için bu yazıyla ilgilenmedi.

Abel, Norveçli arkadaşlarıyla birlikte 1825-26 kışını geçirdiği Berlin'de, August Leopold Crelle ile dostluk kurdu. Büyük ilgi duyduğu matematik alanında kendi kendini eğitmiş bir inşaat mühendisi olan Crelle, Abel'in yüreklendirmesiyle aynı zamanda danışmanlığını yaptığı *Journal für die reine und angewandte Mathematik*'i (Uygulamalı ve Uygulamasız Matematik Dergisi) kurdu. Bu derginin 1826'da yayımlanan ilk cildi, Abel'in, aralarında beşinci dereceden denklemlere ilişkin çalışmasının daha ayrıntılı bir benzeri de bulunan yazılarıyla doluydu. Dergideki öbür yazılar denklem kuramını, fonksiyonel denklemleri, sonlu integrallemeyi ve kuramsal mekanik problemlerini konu alıyordu.

Abel'in ilk matematik eğitimi, Euler'de en yetkin biçimine ulaşan geleneksel eğitimdi. Berlin'de tanıdığı matematikteki yeni yönelişler Abel'i daha bağımsız bir çalışmaya itti. Ama kısa süre sonra toplumsal açıdan huzursuzluğa kapılan Abel, Berlin'den ayrılarak bütün Avrupa'yı dolaştı.

1826 yazında gittiği Paris'te ünlü matematikçilerle tanıştı, bir yandan da aşkın (transandantal) fonksiyonlar üzerine bir tez hazırladı. Cebirsel fonksiyon integralleri kuramının öncüsü olan bu önemli yapıtta ulaşılan sonuç Abel teoremi olarak bilinir. Cebirsel fonksiyonların sonlu sayıda ya da türde bağımsız integralinin bulunduğunu öne süren bu teorem, daha sonra gelişecek olan Abel integralleri ve Abel fonksiyonları kuramının temelini oluşturur. Çalışmaları yeterince anlaşılamadığı için Abel, Paris'te beklediği kadar ilgi göremedi. Kendisini üne kavuşturacağını umarak, tezini Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduysa da bir yanıt alamadı. Paris'ten ayrılmadan önce, kronik bir soğuk algınlığı şikâyetiyle başvurduğu hekimden tüberküloz olduğunu öğrendi.

Büyük borçlarla döndüğü Norveç'te, verdiği özel derslerin yanı sıra üniversiteden aldığı küçük bir yardımla geçinmeye çalıştı. 1828'de öğretmen vekilliği görevini kabul etti. Yoksul ve hasta olmasına karşın üretkenliği azalmayan Abel, bu dönemde, özellikle denklem kuramı ve eliptik fonksiyonlar üzerine çok sayıda makale hazırladı. Abel grupluğu Abel denklemleri kuramı da bu makaleler arasında yer alır. Karl Gustav Jacobi ile arasında bir yarışma nedeni olan eliptik fonksiyonlar kuramını da kısa sürede tamamladı.

Bu dönemde Abel'in ünü matematik çevrelerine yayılmış ve Norveç-İsveç kralı Bernadotte'a başvuran bir grup Académie Française üyesi, Abel'in uygun bir göreve atanmasını sağlama çabalarına girişmişlerdi; Crelle de ona, Berlin'de bir profesörlük bulmaya uğraşıyordu.

1828 sonbaharında hastalığı şiddetlenen Abel, Noel'de nişanlısını görmek için kızakla Froland'a giderken daha da kötüleşti ve Froland'da öldü. Abel'in Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu tezi 1841'de yayımlandı.

Abel, Rudolf (İvanoviç) (d. y. 1902 - ö. 15 Kasım 1971, Moskova), Sovyet haberalma görevlisi. 1957'de ABD'de, askeri sırları Sovyetler Birliği'ne iletmekten suçlu bulunmuştur. 1962'de, casusluk yaptığı gerekçesiyle 1960'tan beri Rusya'da tutuklu bulunan Amerikalı pilot Francis Gary Powers ile değiştokuş edilmiştir.

Albay rütbesi taşıyan ve KGB olarak bilinen Sovyet haberalma örgütünün üyesi olduğu sanılan Abel, 21 Haziran 1957'de New York'ta tutuklandı. Casus olduğunu hiçbir zaman kabul etmemekle birlikte, 1948'de ABD'ye yasal olmayan yollardan girdiğini itiraf etti. Abel, Emil R. Goldfus adıyla sanatçı ve fotoğrafçı olarak bir süre Brooklyn'de yaşamış ve evinde kısa dalga bir radyo alıcı ve vericisini saklamıştı. 25 Ekim 1957'de Brooklyn'deki bir federal bölge mahkemesi, Batı'ya iltica etmiş olan Sovyet yarbayı Reino Hayhanen'in, Abel'in ABD'deki suç ortağı olduğu yönündeki tanıklığına da dayanarak, Abel'i casusluktan suçlu buldu ve 30 yıl hapis cezasına mahkûm etti.

ABD hükümeti daha sonra Abel'i, Powers'ın serbest bırakılması için kullandı. Powers'ın kullandığı, Lockheed U-2 yüksek irtifa keşif uçağı 1 Mayıs 1960'ta, Sovyetler Birliği'nin iç bölgelerinde, Sverdlovsk yakınlarında inişe zorlanmıştı. Başkan John F. Kennedy tarafından cezası değiştirilen Abel 10 Şubat 1962 günü, Batı Berlin ile Demokratik Almanya (Potsdam) arasındaki bir köprü üzerinde yapılan bir törenle Powers'la değiştirildi. Ağustos 1961'den beri herhangi bir suçla itham edilmeksizin Demokratik Almanya'da tutulmakta olan ABD'li öğrenci Frederic L. Pryor da Powers'la birlikte serbest bırakıldı.

Abel grubu, DEĞİŞMELİ GRUP olarak da bilinir, değişme özelliğine sahip grup. Bir küme ve o kümede tanımlı bir ikili işlemden oluşan sistem, (1) birleşmelilik özelliğini taşıyorsa, (2) kümede o işleme göre bir birim (etkisiz) öğesi bulunuyorsa ve (3) kümenin her öğesinin o işleme göre tersi varsa, grup olarak adlandırılır. Abel grubu bu üç özelliğin yanı sıra, değişme özelliğini de taşır. Daha açık bir deyişle, $aob=boa$ ise (a ve b kümenin herhangi iki öğesidir) sistem bir Abel grubudur.

Abel Tasman Ulusal Parkı, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının kuzeybatısında doğal yaşamı koruma bölgesi. 1942'de kurulan parka, Hollandalı gemici Abel Tasman'ın adı verilmiştir. Tasman Körfezinin batı kıyılarından başlayarak 10 km içeriye uzanan park 22.656 hektarlık bir alanı kaplar. Golden Körfezindeki Tata Adaları ile Tasman Körfezindeki Tonga, Adele ve Fisherman adaları parkın sınırları içindedir. En önemli ırmakları Wainui, Awapoto, Awaroa ve Falls olan ulusal parkın büyük bölümü ağaççıklar, çalılar ve çayırlarla kaplıdır. Ancak, Aşağı Wainui Vadisi ile Pigeon Saddle, Totaranui-Anapai ve Aşağı Falls ırmağı bölgelerinde kayın ağaçlarının yanısıra ratā, matai, miro ve hinau gibi tropikal bitkilerden oluşan yağmur ormanları da bulunur.

Park, hem Kuzey, hem de Güney Adasına özgü bitki örtülerinin olağanüstü bir karışımı olan ve hemen hiçbir yerde rastlanmayan çalılarla kaplı yamaçlarıyla kendi türünün Yeni Zelanda'daki tek örneğidir. Bölgede, başta borankuşu, sorguçlu karabatak, penguen, martı, sumru ve balıkçıl olmak üzere birçok kuş türü, ayrıca geyik, keçi, yaban domuzu ve kuskus gibi hayvanlar bulunur. Parkın yönetim birimleri Totaranui'dedir.

Abélard, Pierre *bak.* Abaelardus, Petrus

Abell, A(runah) S(hepardson) (d. 10 Ağustos 1806, East Providence, Rhode Island, ABD - ö. 19 Nisan 1888, Baltimore), gazete yayımcısı ve yayın yönetmeni. İki ortağıyla birlikte Philadelphia'daki *Public Ledger* ve Baltimore'daki *Sun* gazetelerinin kurucusudur.

Abell 14 yaşında okulu bıraktı ve bir mağazada tezgâhtarlık yapmaya başladı. Matbaacı olmak isteyen Abell, 1822'de *Providence Patriot*'a çırak olarak girdi. Önce Boston'da, daha sonra New York'ta birer basımevi kurdu. 1836'da ortakları William M.Swain ve Azariah H. Simmons ile *Public Ledger*'ı yayımladı. Abell ve ortakları 1837'de Baltimore'da *Sun* gazetesini kurdular. *Public Ledger* ve *Sun*'ın her

ikisi de işçilere yönelik gazetelerdi, ancak *Sun*'dan farklı olarak *Ledger* sansasyon ve skandala geniş yer veriyordu. *Sun*'ın yöneticisi olan Abell, New Orleans'da çıkan *Daily Picayune* gazetesinin yayıncıları ile işbirliği yaparak, haber akışını hızlandırmak üzere Baltimore ve New Orleans arasında yedek süvarili atlı posta sistemini kurdu. Bu sistem sayesinde *Sun* gazetesi tarihe geçen bir haber atlatmayı başardı. ABD ordusunun Meksika'daki Vera Cruz'da kazandığı zaferi *Sun* Baltimore'a duyurduğunda, henüz haber hükümete bile ulaşmamıştı. Abell, zaferi başkan James K. Polk'a telgrafla bildirdi.

Abell, telgrafın geliştirilmesinde Samuel F.B. Morse'u teşvik etti ve telgrafı yaygın olarak kullanan öncülerden biri oldu. Onun yönetimindeki *Sun* gazetesi Amerika'da rotatif kullanımına geçin ilk gazete oldu. 1861'de İç Savaş başladığında *Sun*'un tirajı yaklaşık 30.000'e ulaşmıştı.

Abell, Kjeld (d. 25 Ağustos 1901, Ribe, Danimarka - ö. 5 Mart 1961, Kopenhag), oyun yazarı ve eleştirmen. 1939'da *The Melody That Got Lost* adıyla İngilizceye uyarlanan *Melodien der blev Væk* (1935; Yitik Ezgi) ve ezilenlerin ezenlere karşı zor kullanması gerektiğini savunan *Anna Sophie Hedvig* (1939) adlı oyunlarıyla ülkesi dışında da tanındı.

Abell, siyasal bilimler eğitimi gördükten sonra Paris'te sahne tasarımcısı olarak çalışmaya başladı. Zamanla, hem özgün bir oyun yazarı, hem de yeni ve çarpıcı sahne efektleri yaratmak için tiyatronun tüm teknik olanaklarını kullanan bir sahne tasarımcısı olarak, Danimarka'nın gelenekten en fazla uzaklaşan tiyatrocusu durumuna geldi. *Daga paa en Sky* (1947; Buluttaki Günler) ve *Skrige* (1961; Çığlık) adlı oyunları, Abell'in özgün kimliğini en iyi yansıtan yapıtlarıdır.

Abelson, Philip Hauge (d. 27 Nisan 1913, Tacoma, Washington, ABD), uranyum-238'den uranyum-235'i ayırabilmek için gaz yayınım yöntemini geliştiren ve ABD'li fizikçi Edwin M. McMillan ile birlikte neptünyum elementini bulan fiziksel kimyacı.

1939-41 arasında Washington D.C.'deki Carnegie Enstitüsü'nün yer magnetizması bölümünde yardımcı fizikçi olarak çalışan Abelson, bu dönemde beta ışınları (elektronlar) yayan bir maddeyi araştırdı. Daha sonra McMillan ve ekibiyle yaptığı işbirliği sonucunda, uranyumun nötron bombardımanına tutulmasıyla elde edilen bu maddenin, sonradan neptünyum olarak adlandırılan yeni bir element olduğunu kanıtladı.

II. Dünya Savaşı sırasında Washington D.C.'deki Deniz Araştırma Laboratuvarı'nda çalışan Abelson'ın geliştirdiği uranyum ayırma yönteminin, atom bombasının yapılabilirliği açısından temel önem taşıdığı anlaşıldı. Savaşın bitiminde hazırladığı, nükleer güçle çalışan denizaltılara ilişkin yapılabilirlik raporu ise, ABD'nin bu alandaki çalışmalarının başlamasını sağladı.

Abelson, 1946'da döndüğü Carnegie Enstitüsü'nde radyoaktif izotopların kullanımını başlattı. 1953-71 arasında yöneticiliğini yaptığı aynı enstitüye bağlı jeofizik laboratuvarındaki çalışmaları sırasında, fosillerdeki aminoasitlerin ve kayaçlarda yaşları 1 milyar yılı aşan yağ asitlerinin varlığını saptadı. 1971'de Carnegie Enstitüsü'nün başkanlığına, 1978'de mütevelli heyetine seçildi. 1962'de, Amerikan Bilim Geliştirme Derneği'nin haftalık yayın organı olan *Science*'ın editörlüğünü üstlendi.

Abengourou, Fildişi Kıyısı'nın doğusunda kent. Abengourou ilinin *(département)* 1969'dan bu yana yönetsel merkezi. Baykent Abidjan'dan Gana'ya giden yol üstünde yer alan kent verimli bir orman bölgesinin en büyük ticaret merkezidir. Indénié'nin (18. yüzyıl ortalarında kurulmuş bir Anyi krallığı) bugünkü kralı olan Anyi (Agni) büyük reisinin sarayı da bu kenttedir. 1882'de yapılmış olan krallık sarayı, Indénié rölikleri ve duvar halılarıyla süslenmiştir. Kentte bir tarım-meslek okulu ve bölgenin temel ürünleri olan kahve ve kakao ile ilgili bir araştırma istasyonu vardır. Kahve ve kakao, ihraç için 161 km güneybatıdaki Abidjan'a yollanır. Abengourou, bir Katolik piskoposluk merkezidir. Kentte birkaç okul ve iç bölgenin en büyük hastanelerinden biri bulunur. Nüfus (1975) kent, 31.239; (1979 tah.) il, 175.522.

Abensberg (ve Traun Kontu), Otto Ferdinand *bak.* Traun (ve Abensberg Kontu), Otto Ferdinand

Abensberg - Eckmühl Savaşları (19-23 Nisan 1809), Avusturya'nın bir dizi yenilgisiyle sonuçlanan savaşlar. 1809'da Napoléon'a karşı yürütülen seferde öbür Alman devletlerinin desteğinin yitirilmesine yol açmıştır. Bavyera'da yer alan çarpışmalara Arşidük Karl'ın komutasında 190 bin Avusturyalı asker ile Napoléon'un komutasında Fransızların ve bağlaşıklarının oluşturduğu 176 bin asker katılmıştır.

Çok sayıda Fransız askerinin İspanya'da bağlı olmasından yararlanmak isteyen Avusturya, 1809 baharında Almanya'yı Napoléon'un elinden kurtarma umuduna kapıldı. Asıl çabasını Tuna Irmağı boyunca yoğunlaştıran Arşidük Karl, Napoléon'un beklediği tarihten bir hafta önce 9 Nisan'da sekiz kolordu ile Fransızlara doğru yürüyüşe geçti. Günde ancak 13 km ilerleyebilince Fransızları gafil avlama şansını yitirdi. 16 Nisan'da 126 bin askerle Abensberg ile Landshut arasındaki bölgeye ulaşan Karl, doğuda Ratisbon'dan batıda Augsburg'a dek 120 km'lik bir cephe üzerine yayılmış bulunan Fransız ordusunun dağınık birimlerin ortasında merkezi konuma yerleşti. Fransız cephesinin orta kesimi Mareşal François-Joseph Lefebvre'nin komutasındaki 30 bin Bavyeralı'dan oluşan bir kolordu tarafından zayıf bir biçimde savunulmaktaydı. Karl'ın elinde öteki kuvvetlerin yanı sıra Tuna'nın kuzey yakasında Ratisbon'un 48 km kuzeyinde 49 bin kişilik iki Avusturya kolordusu daha bulunuyordu. Paris'ten yola çıkarak 17 Nisan'da bölgeye ulaşan Napoléon, hemen dağınık kuvvetlerini bir araya toplamaya koyuldu.

Karl, Ratisbon ve Tuna'ya doğru yönelir gibi olunca, Napoléon, aralarındaki bölgede 74 bin asker bulunan Lefebvre ve Louis-Nicolas Davout'a hâlâ dağınık bir durumdaki güçlerini birleştirerek Karl'a karşı bir oyalama harekâtına girişme buyruğunu verdi. 58 bin askeri olan André Masséna'ya ise batıdan İsar Irmağı boyunca hızla herekete geçerek Karl'ın artçı birliklerine saldırma ya da Landshut'taki bağlantı hattını kesme buyruğunu gönderdi. 20 Nisan'da Davout ve Lefebvre'i desteklemek ve Abensberg'deki Avusturya ordusunun merkezine saldırmak üzere Mareşal Jean Lannes komutasındaki 25 bin kişilik bir kolorduyu da bu bölgeye gönderdi. Bu saldırıyla Avusturya ordusunu ikiye bölme amacını gerçekleştirdi. Karl'ın komutasındaki asıl kuvvetler doğuda Eckmühl'e (Eggmühl) doğru sürüklenirken, Baron Johann Hiller'in 40 bin askeri güneyde Landshut'a doğru çekildi. Napoléon ilk bakışta Hiller'in kuvvetlerinin asıl Avusturya ordusu olduğunu sandı. Böylece 21 Nisan'da kuzeyden Lannes ile Dominique-René Vandamme ve batıdan Masséna komutasındaki 94 bin Fransız askeri Hiller'in peşine düştü. Lannes'nın komutasındaki Fransız birlikleri Landshut'a saldırdı. Hiller'in askerleri kentin sokaklarında amansız bir savaşa giriştiler. Ama Masséna da yetişince daha güneye çekilmek zorunda kaldılar.

Fransız ordusunun ana bölümünün Landshut çevresinde olmasına karşın, Karl elinde bulunan Eckmühl'deki 80 bin askerle Davout ile Lefebvre'e saldırmaya, onların 36 bin kişiye inen kuvvetlerini yok etmeye karar verdi. 22 Nisan'da saat 13 sularında uyuşuk Avusturya saldırısı Davout'u ezmek üzereyken, 30 bin askeriyle Landshut'tan yola çıkan Lannes Eckmühl'ü ele geçirerek Karl'ın güney kanadını bozguna uğrattı. Akşam karanlığı çökerken üstün Fransız süvarileri Avusturya ordusunun merkezdeki kuvvetlerini yerle bir etmiş ve Karl geri çekilmeye koyulmuştu. Hiller'in kuvvetleri gibi Avusturya ordusunun bu kesimi de ağır kayıplara uğramakla birlikte kaçmayı başardı. Beş gün süren bu savaşta Napoléon 15 bin kayba karşılık Avusturya'nın 30 bin askerini saf dışı etmiş, buna karşın, kesin bir darbe indirememişti. Ama Karl'ın geri çekilişi sonuçta Prusya'nın tarafsız kalmaya karar vermesini ve Bavyera, Württemberg ve Saksonya'nın da Fransa ile bağlaşıklığı sürdürmede kararlı bir tutuma girmesini sağlamıştır.

Abeokuta, Güneybatı Nijerya'da kent. Ogun eyaletinin başkentidir. Ogun Irmağının doğu kıyısında, ağaçlık savanlar arasında yükselen kayalıkların (yük. 180 m) çevresinde kurulmuştur. 78 km güneydeki Lagos'dan gelen ana demiryolu (1899) ile Lagos'dan İbadan'a giden eski karayolunun üzerinde yer alır. Ilaro, Shagamu, İseyin ve Kétou (Benin) ile de karayolu bağlantıları vardır.

Adı "kayalar arasındaki sığınak" anlamına gelen Abeokuta, çökmekte olan Oyo İmparatorluğu'ndan kaçan Egba mültecilerinin lideri, avcı Sodeke tarafından 1830'da kuruldu. Kentte, Egba mültecilerinin yanı sıra, Sierra Leone kreolleri ve 1840'larda bölgeye gelmeye başlayan misyonerler de bulunmaktaydı. Misyonerler ve sonraları tüccar olarak sivrilen kreoller kentin ileri gelen kişileri oldular. Abeokuta'nın, Egbaların başkenti ve Lagos-İbadan arasındaki hurma ticaretinin bağlantı noktası olarak kazandığı üstünlük, Dahomey (bugün Benin) ile savaşlara neden oldu. 1851'de Abeokuta'da yapılan savaşta, misyonerlerden yardım gören ve İngilizler tarafından silahlandırılan Egbalar, Batı Afrika tarihinde kadın savaşçı kullanan tek ordu olan Dahomey kralı Gezo'nun ordusunu yenilgiye uğrattılar. Bir başka Dahomey saldırısı da 1864'te püskürtüldü. Lagos'daki İngilizlerle 1860'larda başlayan anlaşmazlıklar, Egba yönetimini, kıyıya giden ticaret yollarını kapatmaya ve 1867'de misyonerlerle birlikte Avrupalı tüccarları da sınır dışı etmeye zorladı. Abeokuta'yı İbadan'la karşı karşıya getiren Yoruba iç savaşlarının (1877-93) ardından Egba kralı (*alake*), İngiliz valı Sir Gilbert Carter ile bir antlaşma imzaladı. Valı, Egba Birleşik Yönetimi (1893-1914) adını alan devlete bağımsızlık tanıdı. 1914'te krallık, yeni oluşturulmuş olan Nijerya İngiliz Sömürge ve Protektorası'na katıldı. Abeokuta'da 1918'de patlak veren ayaklanmada isyancılar, vergileri ve İngiliz genel valisi Lord Frederick Lugard'ın "dolaylı yönetim" politikasını protesto ettiler. Bu politika, daha

önce *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) konumunda olan kralı, öteki kabile reisleri arasında en büyük geleneksel lider olarak kabul etmekteydi.

Bugün Abeokuta, tarımsal bir ticaret merkezidir; ticaret konusu olan başlıca tarım ürünleri pirinç, manyok, mısır, tatlıpatates, pamuk, palmiyeyağı ve tohumu ile meyve ve sebzedir. Ayrıca, bir dışsatım merkezi olan kentten kakao, kola tohumu, palmiye ürünleri ve meyve dışsatımı yapılır. Pirinç ve pamuk 1850'lerde misyonerler tarafından getirilmiştir ve bugün pamuklu dokumacılık yanında, yerel olarak yetiştirilen indigo ile yapılan pamuklu boyamacılığı, kentin geleneksel zanaatları durumuna gelmiştir. Abeokuta'da Federal Ogun-Oshin Irmak Havzası İdaresi bulunur; idare Lagos, Ogun ve Oyo eyaletlerinin kırsal gelişmesini sağlamak üzere, toprak ve su kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik programlar geliştirir. Program sulama, besin maddeleri işleme ve elektrifikasyon projelerini de içerir. Yerel sanayi sınırlı olmakla birlikte bugün kentte birer plastik, bira ve alüminyum ürünleri, birkaç da meyve konservesi fabrikası vardır. Kentin güneyindeki Aro granit ocakları, Güney Nijerya'nın büyük bölümünün inşaat malzemesi gereksinimini karşılar. Yaklaşık 29 km güneydeki Ewekoro'da bir çimento fabrikası vardır.

Abeokuta surlarla çevrili bir kenttir. Belli-başlı yapıları arasında, Ake (kral sarayı), Centenary Hall (1930) ile birçok kilise ve camii vardır. Kent, yerel yönetim meclisinin merkezidir. Ortaokulların ve ilkokul öğretmeni yetiştiren okulların yanı sıra, Abeokuta'da ortaokul öğretmeni yetiştiren Federal Yüksek Öğretmen Eğitim Okulu ile Ogun Eyalet Politeknik Okulu bulunmaktadır. Kentin birkaç hastanesi vardır. Nüfus (1991 tah.) 377.100.

aberasyon *bak.* sapınç

Aberbrothock (İskoçya) *bak.* Arbroath

Abercrombie, Lascelles (d. 9 Ocak 1881, ö. 27 Ekim 1938, Londra), *Georgian poetry*(*) grubundan şair ve eleştirmen. grubundan şair ve eleştirmen.

Worcestershire'daki Malvern College ile Manchester'daki Owens College'da öğrenim gördükten sonra gazeteciliğe ve şiir yazmaya başladı. İlk kitabı olan *Interludes and Poems*'i (1908; Ara Oyunlar ve Şiirler) *Mary and the Bramble* (1910; Mary ve Böğürtlen), *Deborah* adlı manzum oyunu ve *Emblems of Love* (1912; Aşkın Simgeleri) izledi. Ardından düzyazı türünden *Speculative Dialogues* (1913; Hayali Konuşmalar) adlı kitabı yayımlandı. Yapıtlarının tümünde lirik bir güç, açıklık, doğal güzelliklere hayranlık ve mistisizm görülür.

Cephane müfettişi olarak katıldığı I. Dünya Savaşı sonrasında Liverpool Üniversitesi'nde şiir dersleri vermeye başladı. 1922-29 arasında Leeds Üniversitesi'nde, 1929'dan 1935'e değin Londra Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı profesörü olarak çalıştı. 1935-38 arasında Oxford Üniversitesi İngiliz edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak görev aldı. Tüm öğretim yaşamı boyunca düşünsel ve eleştirel gücünü kanıtlayan Abercrombie'nin eleştiri kitapları arasında *An Essay Towards a Theory of Art* (1922; Bir Sanat Kuramı Denemesi) ve *Poetry, Its Music and Meaning* (1932; Şiir: Müziği ve Anlamı) anılabilir. *Collected Poems*'i (1930; Toplu Şiirler), şiir alanındaki en olgun yapıtı sayılan *The Sale of Saint Thomas* (1931; Aziz Thomas'ın Satılışı) adlı manzum oyunu izler.

Aberdare Dağları, Doğu Afrika'da dağ sırası. Ortabatı Kenya'daki Büyük Rift Vadisinin doğu ucunun bir bölümünü oluşturan dağlar, Naivasha ve Gilgil'in kuzeydoğusunda, Ekvator çizgisinin hemen güneyinde yer alır. Ortalama yüksekliği 3.350 m, en yüksek noktaları Oldoinyo Lesatima (3.999 m) ve Ilkinangop (3.906 m) tepeleridir. Aberdare Dağları doğuda ve güneydoğuda yavaş yavaş alçalarak, toprağın doğal eğimini izleyen, henüz oluşum halindeki bir akaçlama havzasının en güzel örneklerinden birini oluşturur. İleride yeniden yükselen arazi Kenya Dağının tepesinde 5.199 m'ye ulaşır.

Aberdeen, İskoçya'da tarihi ilçe. Kuzey Denizi kıyısında, Dee ve Don ırmaklarının ağzında yer alır. Işlek bir liman olan kent, İskoç balıkçılık sanayisinin ve Kuzeydoğu İskoçya'nın ticari merkezidir. Aberdeen (Gal dilinde, *aber* "ağız"; *deen* "Dee'nin") 1970'lerde, İngiltere'nin Kuzey Denizi petrol sanayisi ve buna bağlı yan sanayiler ile hizmet sektörünün ana merkezi olarak hızla gelişti. 1975'te Aberdeen kenti adıyla Grampian iline bağlandı. Alanı 184 km²'dir.

Granit binalarının çokluğu nedeniyle halk arasındaki adı Granit Kent'tir. Aberdeen'de başlangıçta iki ayrı yerleşim vardı: Don Irmağı kıyısındaki, katedral ve üniversite binalarının bulunduğu Eski Aberdeen ve Dee Irmağı kıyısındaki, ticaret ve balıkçılık köyü Yeni Aberdeen. 580'de Kelt misyoner St. Columba'nın müridi St. Machar tarafından kurulduğu sanılan Eski Aberdeen daha sonra Aberdeen piskoposluğunun merkezi oldu. 1336'da İngilizler tarafından hemen hemen tümüyle yıkıldı. Bugünkü St. Machar Katedrali (başlama tarihi 1424) takviye edilmiş granit bir binadır. Kralın 1489 ve 1498'de verdiği beratlar sonucu Aberdeen, kilise yönetiminde bir "özgür ilçe" niteliği kazandı. Söz konusu dinsel erkin kalıntıları, ilçenin, bugünkü kenti oluşturmak amacıyla Yeni Aberdeen ile birleştirildiği 1891'e değin varlığını korudu. Aberdeen halkına birçok ticari ayrıcalık tanıyan 1179 tarihli berat, günümüze kalmış olan en eski beratır. 1683 tarihli Büyük Berat'la Aberdeen'in eski hakları onaylanmıştır.

13. ve 14. yüzyıldan kalmış olan eski caddelerin bir bölümüne kentin eski pazar yeri ve yeni ticaret merkezi olan Castlegate yakınlarında rastlanır. Market Cross (1686) Castlegate'in iyi korunmuş eski çarşısıdır. Yakınında, bugün yerel bir tarih müzesi olan Provost Skene'in Evi (17. yy) ile Provost Ross'un Evi (1593) bulunmaktadır.

Union Street üstünde bulunan St. Nicholas Kilisesi iki bölümden oluşur; 1755'te James Gibbs tarafından inşa edilen Batı Kilisesi, 1838'de Archibald Simpson tarafından inşa edilen Doğu Kilisesi'nden, 13. yüzyıl mimarisi tarzındaki transepti ve sivri kulesiyle ayrılır. Don üstündeki Brig o'Balgownie (1320) ve Dee üstündeki eski köprü (1527) ortaçağdan günümüze ulaşan mimari yapıtlardır.

Aberdeen'in geniş ana caddesi Union Street'e bakan binalar, yerel granit kullanımının başarılı örneklerini sergiler. Ortaçağ mimarlığına özgü sivri çatılarla kuleleri modern öğelerle birleştiren görkemli belediye binalarında, değerli imtiyaz beratları, rölikler ve tüm İskoç kentleriyle ilgili en eksiksiz belgeler bulunmaktadır. Öbür önemli binalar yeni-klasik üsluptaki konser salonu (1822) ile dünyanın en büyük granit binası olduğu söylenen ve yapımına 1844'te Archibald Simpson tarafından başlanan Marischal College'dır.

Aberdeen Üniversitesi 1860'ta, iki ortaçağ okulu olan Katolik King's College (1494) ile Protestan Marischal College'ın (1593) birleşmesiyle kurulmuştur. Öbür öğretim kurumları, Robert Gordon Teknoloji Enstitüsü, Eğitim Fakültesi, Macaulay Toprak Araştırma Enstitüsü, tarım ve balıkçılık üstüne uzmanlaşmış Torry Araştırma İstasyonu ile hayvan besiciliği üstüne uzmanlaşmış Rowett Araştırma Enstitüsü'dür. Aberdeen'deki Grammar School (ortadereceli üniversite hazırlık okulu) ise eski bir ortaçağ kurumudur.

Aberdeen önemli bir kara, deniz ve hava (Dyce Havaalanı ilçenin 10 km kuzeyindedir) ulaşım merkezidir. Dee Irmağı ağzındaki asıl liman sürekli olarak geliştirilmektedir. Günümüzde Kuzey İskoçya'nın ana limanı konumundadır. Ticaret temel olarak İskandinav ve Baltık ülkeleri ile yapılır. Buharlı ve dizel balıkçı gemilerinin gelişmesinden sonra, tüm İskoçya'nın en önemli balıkçılık limanı olmuştur. Kimya, kimyasal gübre, mühendislik ve İngiltere'nin en büyük granit dışsatımını gerçekleştiren granit sanayisi gibi tipik liman sanayilerinin yanı sıra gelişen bir turizm sanayisi de vardır. 1970'lerde, Kuzey Denizi'nde zengin petrol yataklarının keşfi, öbür tüm İskoçya kentlerinden çok, Aberdeen'e yaramıştır. Kentte 200 yeni şirket kurulmuş, 6.000 yabancı yerleşmiş; ev, işyeri ve okul yapımı hızlanmıştır; 1970'lerin başlarında Aberdeen limanının gelirlerindeki artış 15 kat olmuştur. Bu arada, petrol teknolojisi ile ilgili sanayiye de 800 hektar dolayında sanayi alanı tahsis edilmiştir. Nüfus (1987 tah.) 213.228.

Aberdeen (4. Kontu), George Hamilton-Gordon, asıl adı GEORGE GORDON (d. 28 Ocak 1784, Edinburgh - ö. 14 Aralık 1860, Londra), iki kez dışişleri bakanı, İngiltere'yi Kırım Savaşı'na (1853-56) sokan hükümette de başbakan (1852-55) olan siyaset adamı.

Ön bir yaşında öksüz kalan George Gordon (ölen ilk karısının soyadını 1818'de kendi soyadına ekledi), politikacı olan vasileri William Pitt (Genç) ve sonradan Melville Vikontu olan Henry Dundas tarafından yetiştirildi. 1801'de kontluğu büyükbabasından devraldı. Dük Wellington hükümetinde önce Lancaster Dukalığı şansölyesi (Ocak-Haziran 1828), ardından dışişleri bakanı olarak görev yaptı (Haziran 1828 - Kasım 1830). Sir Robert Peel'in kısa süreli ilk hükümetinde (Kasım 1834 - Nisan 1835) savaş ve sömürgeler bakanlığı görevinde bulundu. Peel'in kurduğu ikinci hükümette gene dışişleri bakanı (Eylül 1841 - Temmuz 1846) olarak görev yaptığı sırada, Kanada ve ABD arasında uzun süredir devam eden doğu ve batı sınırları üzerindeki anlaşmazlıkları sırasıyla Webster - Ashburton (1842) ve Oregon (1846) antlaşmalarıyla çözüme kavuşturdu.

1850'de Peel'in ölümünden sonra Peel'cilerin önderi durumuna gelen Aberdeen, 28 Aralık 1852'de, Peel'ciler, Whig'ler ve Radikallerden oluşan koalisyon hükümetini kurdu. 1853'te Ortadoğu'daki çıkar çatışmaları, İngiltere ile Rusya'yı hükümetin pek taraftar olmadığı bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Aberdeen'in bu sıradaki kararsız tutumu, Clarendon 4. kontu olan dışişleri bakanının barışı korumaya yönelik çabalarını engelledi. Aberdeen ve Clarendon'ın İngiliz donanmasını 23 Eylül'de İstanbul'a, üç ay sonra da Karadeniz'e yollamalarıyla savaş kaçınılmaz oldu. 28 Mayıs 1854'te hem Büyük Britanya, hem de Fransa, Rusya'ya savaş ilan etti. Kırım'daki İngiliz generalleri tarafından kendisine yanlış bilgiler verilen Aberdeen, anayasa

gereği onların hatalarından sorumlu olması nedeniyle 29 Ocak 1855'te görevden çekildi.

Aberhart, William (d. 30 Aralık 1878, Kippen yakınları, Ontario - ö. 23 Mayıs 1943, Vancouver, Kanada), Büyük Bunalım sırasında ve ertesinde Alberta eyaletinde Toplumsal Kredi Partisi'nin ilk başkanı olarak görev yapmıştır.

Öğretmenlik eğitimi gören Aberhart, 1815-35 arasında Alberta eyaletine bağlı Calgary'de Kitabı Mukaddes araştırmalarıyla uğraşan bir enstitü kurdu. 1932'de güzel konuşma yeteneğinden de yararlanarak Toplumsal Kredi Partisi'nin ilimli para reformunu ve Clifford Douglas'ın siyasal kuramını yaymaya çalıştı.

Aberhart, ekonomik sorunları çözmek ve yeni bir toplumun temellerini atabilmek amacıyla, eyaletin öz kaynaklarından karşılanmak üzere herkese kâr kuponu (toplumsal kredi) dağıtılmasını önerdi. Toplumsal Kredi Partisi adaylarının meclisteki 63 sandalyeden 56'sını kazandığı 1935 eyalet seçimlerinden sonra başbakanlık ve eğitim bakanlığı görevlerinde bulundu. Bu görevi sırasında Alberta'yı toplumsal kredi sisteminin uygulandığı örnek bir eyalet durumuna getirmeye çalıştı. Ancak, bu sistemin Alberta'da uygulanmasına olanak verecek gerekli yasa, anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle federal hükümet tarafından geri çevrildi. Aberhart, Alberta ekonomisini geleneksel mali sistem çizgisinde yöneterek, ölümüne değin görevini sürdürdü.

Aberhonddu (Galler) *bak.* Brecon

Abertawe (Galler) *bak.* Swansea

Aberteifi (Galler) *bak.* Cardigan

Aberystwyth, Galler'de kıyı kasabası. Dyfed iline (*county*) bağlı Ceredigion ilçesinin (*district*) merkezidir. Cardigan Körfezine dökülen Rheidol Irmağının ağzında yer alır. Kasabaya ve eski limana bakan Pen Dinas Tepesinde, Demir Çağı'na ait çok sayıda toprak set izlerine rastlanmıştır. Etrafı surlarla çevrili olan kasaba, Rheidol Irmağının ağız bölümünün hemen kuzeyindeki kayalık bir burunda Normanlar tarafından kurulmuş olan bir kalenin (1277) çevresinde gelişmiştir. Ystwyth Irmağı da bu kesimde Rheidol Irmağına karışır. Kasaba, özellikle demiryollarının yapımından sonra kuzeye doğru büyümüştür. Günümüzde hiç kullanılmayan limanı, bir zamanlar gerek kıyıyla, gerek İrlanda ve denizaşırı ülkelerle yapılan deniz taşımacılığında rol almış (örneğin, Gal göçmenleri ABD'ye doğrudan geçişi buradan yapmışlardır) ve bir dönem işletilmiş olan Cardiganshire madenlerinden çıkartılan kurşunun yüklendiği çıkış noktası olmuştur.

Kasaba, 19.yüzyılın sonlarından bu yana bir tatil beldesi ve kırsal hizmet merkezi olarak gelişmektedir. Halen Batı Galler'in bölgesel bir hizmet merkezi konumundadır. İngiliz fatihler tarafından Galler'in önemli bir noktasında kurulmuş olan Aberystwyth, günümüzde Gal kültürünün bir kalesi gibidir. Galler Üniversitesi'nin ilk fakültesi, 1872'de burada otel olarak yapılmış olan Victoria dönemine ait Gotik bir binada kurulmuştur. Galler Ulusal Kütüphanesi ve 1945 sonrasında yapılan üniversite binaları, Penglais tepelerinde yer alır ve kentin üzerinden kuzeybatıyı görür. Rheidol Vadisinin iç bölümünde yer alan ve kilisesi, karanlık çağlarda hem bir öğrenim, hem de Kelt Hıristiyanlığının merkezi olan Llanbadarnfawr köyü, bugün bir banliyö konumuna gelmiştir. Nüfus (1981 geç.) 8.666.

Abgar efsanesi, Hıristiyanlığın ilk zamanlarında İsa'nın Osroene kralı V. Abgar Ukkama ile mektuplaştığına ilişkin yaygın efsane. Osroene'nin başkenti, Suriye Platosunun kuzeyinde bir Mezopotamya kenti olan Edessa'ydı (Urfa). Efsaneye göre, İsa'nın mucizelerini duymuş olan cüzamlı kral, yazdığı mektupta onun dinini kabul ettiğini bildirmiş ve kendisini tedavi etmesini istemişti; buna karşılık olarak da, İsa'ya, zulümden kurtulmak üzere Osroene'ye iltica etmesini öneriyordu. İsa, bu mektuba verdiği yanıtta, kralı imanından ötürü övmüş, yaşamını adadığı görevin, kendisini Edessa'ya gitmekten alıkoymasından duyduğu üzüntüyü belirtmiş ve Göğe Yükselişi'nden sonra bir havarisinin Edessa'ya gidip kralı tedavi edeceği vaadinde bulunmuştu.

Bu efsanenin daha gelişmiş bir biçimine Edessa'daki ilkel Hıristiyanlık üzerine bir Süryani belgesi olan Addai Doktrini'nde rastlanmaktadır. 4. yüzyıl başlarında düzenlendiği sanılan mektupların düzmece olduğu, 5. yüzyıldan sonra kabul edilmiştir. Ancak, mektupların Süryaniceden Yunancaya, Ermeniceye, Latinceye ve Arapçaya çevrilmiş olması efsanenin ne denli yaygın olduğunun bir göstergesidir.

Abha, Suudi Arabistan'ın güneybatısında, Abha bölgesindeki Asır ilinin merkezi olan kent. Hicaz Dağlarının batı eteklerinde, tepelerle çevrili bir düzlükte kurulmuştur. Yakınlarındaki Abha Vadisini kaplayan bahçeler ve tarlalar, vadi içinden akan derelerle sulanır. Kenti oluşturan dört mahalleden en büyüğü, Şada Muhammed İbn Iyad adıyla bilinen kalenin bulunduğu Menazir mahallesidir. Öteki mahalleler Mukabil, el-Haşa ve el-Kura'dır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı egemenliğinden çıkan ve 1920'de Abdülaziz bin Suud tarafından Vehhabilerin denetimi altına alınan kent, çevresindeki tepelerde kurulmuş kaleleriyle tanınır. Kızıldeniz'in 80 km doğusunda ve ulusal başkent Riyad'ın yaklaşık 845 km güneybatısında olan Abha, 1979'da tamamlanan kıyı yoluyla Cidde'ye bağlanmıştır. Nüfus (1974) 30.150.

Abhayagiri, Seylan'da (Sri Lanka) Theravada Budacılığının eski manastır merkezi (*vihara*). Kral Vattagamani Abhaya (İÖ 29-17) tarafından Seylan'ın o zamanki başkenti Anuradhapura'nın kuzey bölümünde yaptırıldı. Abhayagiri'nin önemi kısmen, dinsel ve siyasal erkin birbirine sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle manastır merkezlerinin ulus tarihinde çok etkili olması gerçeğinde yatar. Abhayagiri Theravada Budacılığının kendi tarihi içinde de önemlidir. Abhayagiri başlangıçta, yakınında bulunan ve Devananpiya-Tissa (İÖ 307-267) tarafından yaptırılmış olan, dinsel ve sivil erkin geleneksel merkezi Mahavihara'ya (Büyük Manastır) bağlıydı. Ama Vattagamani'nin saltanatının sonlarına doğru keşişlerle halk arasındaki ilişkiler ve Pali metinlerinin genişletilerek kutsal kitap haline getirilmesinde Sanskrit dilinde yazılmış yapıtların kullanılıp kullanılmayacağı konularında çıkan tartışma nedeniyle Büyük Manastır'dan ayrıldı.

Abhayagiri Manastırı, Mahavihara'daki keşişler tarafından sapkın olarak nitelendirilmesine karşın, Kral I. Gacabahu'nun (İS 113-135) koruması altında saygınlığını ve servetini artırdı ve 13. yüzyılda Anuradhapura kenti terkedilene değin gelişmesini sürdürdü. Manastırın bellibaşlı okullarından ikisi etkinliklerini 16. yüzyıla değin sürdürdü.

Abhaz - Adıge dilleri, KUZEYBATI KAFKAS DİLLERİ olarak da bilinir, temel olarak Kafkas Dağlarının kuzeybatı bölümünde konuşulan diller grubu. Gruba bağlı Abhaz, Abaza, Adıge, Kabartay ve hemen hemen bütünüyle kaybolan Ubıh dilleri çok sayıda belirgin ünsüz ve kısıtlı sayıda belirgin ünlüye sahip ses sistemleriyle dikkat çeker.

Abhaz Özerk Cumhuriyeti, Gürcüce AP'HAZETİS AVTONOMİURİ RESPUBLİKA, ABHAZYA olarak da bilinir, Gürcistan Cumhuriyeti'nin yönetsel bölümü. Karadeniz ile Büyük Kafkas Sıradağlarının doruk çizgisi arasında 8.600 km²'lik bir alanı kaplar. Karadeniz'in doğu kıyıları boyunca uzanır. Toprakları, dağ uzantılarıyla kesilen dar bir kıyı ovasından sonra erozyona uğramış deniz ve akarsu teraslarının Kafkasya'nın dik yamaçlarıyla kaynaştığı tepeliklere doğru yükselir.

Düzlükte ocak ayı ısı ortalaması donma noktasının üzerinde, yıllık yağış miktarı ise 1.200 mm - 1.400 mm arasındadır. İklim astropik koşulları andırır. Dağ yamaçlarında iklim sertleşir ve yağış miktarı 2.000 mm - 3.000 mm düzeyine ulaşır. Astropik topraklar (sarı toprak ve *terra rossa*) 1.500'ü aşkın türün yer aldığı zengin bir bitki örtüsü ile kaplıdır. Bir zamanlar Abhaziya'yı kaplayan meşe, kayın ve gürgen ormanları kesilerek düzlük ve yamaçlarda geniş ekim alanları oluşturulmuştur. Dağlara doğru yükseldikçe kozalaklı ağaçların yerini çayırlar alır. 2.750 m yükseklikte hiç erimeyen kar sınırı başlar.

Abhazlar Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı iken, I. Iustinianus döneminde Hıristiyanlığı benimsediler (y. 550). 8. yüzyılda bağımsız Abhaziya Krallığı kuruldu. Daha sonra Gürcistan'ın bir parçası olan krallık, 1463'te yeniden bağımsızlığını kazandıysa da İslamiyetin, Hıristiyanlığın yerini aldığı 16. yüzyılda Osmanlı yönetimine girdi. 1810'da imzalanan bir antlaşma ile Rus himayesine verilen ülke 1864'te Rusya tarafından ilhak edildi. 1919'da Abhaziya Sovyet yöneticilerince özerk bir bölge haline getirildi ve 1921'de özerk cumhuriyet konumuna yükseltildi.

Abhazlar cumhuriyet nüfusunun yaklaşık altıda birini oluşturur. Sayıları Gürcülerin (yüzde 44) ve Rusların (yüzde 16) gerisinde, Ermenilerin (yüzde 15) biraz üstündedir. Nüfusun büyük çoğunluğu başkent Suhumi (*). Oçamçıra ve tatil merkezleri olan Gagra ve Noviy Afon gibi büyük yerleşimlerin yer aldığı kıyı düzlüğünde yoğunlaşmıştır. Ekilebilir toprak az olmakla birlikte, en önemli ekonomik etkinlik tarımdır. Dağ yamaçlarında ülkenin en iyi tütünü yetiştirilir. Kıyı kesimi ise çay, ipek ve meyveleriyle ünlüdür. Tongağacının kabuklu yemişinden yağ çıkarılır. Tongağacıyla birlikte okaliptüs ve bambu da yaygın olarak yetiştirilir. Yörede çok eskilerden beri bağcılık yapılır. İç kesimlerin yüksekçe yamaçlarında kereste üretimi en önemli uğraştır. İç kesimin en büyük kenti olan Tkvarçeli, kömür madenciliğinin merkezidir. Enerji hidroelektrik santrallardan elde edilir. Kıyıdaki gezinti ve dinlenme yerleri ile Ritsa Gölü gözde tatil ve şifa merkezleridir. Başlıca ulaşım hattı kıyı boyunca uzanan ve bir kolla Tkvarçeli'ye bağlanan elektrikli demiryoludur. Karayolları da kıyıyı izler, iç kesimlere doğru Kodori ve Bzıb vadilerini geçerek Ritsa Gölüne varır. Nüfus (1982 tah.) 513.000.

Abhdisho bar Berikha, NISIBISLI EBEDJESUS olarak da bilinir (ö. Kasım 1318), Suriyeli Hıristiyan ilahiyatçı ve şair, Nasturi geleneğinin son önemli temsilcisi. Nasturilik erken Hıristiyan öğretisinin akılcı, eleştirel yorumuna ağırlık veren bir ilahiyat okuluydu. Merkezi eski Antakya'da olan tarikat, o zamanlar İskenderiye ve Kudüs'te etkili olan spekülatif mistisizmin karşısında yer alıyordu.

1285'te Shiggar ve Beth-Arabaye (Suriye) piskoposu olarak atanan Abhdisho, 1291'e gelindiğinde Nisibis (bugün Nusaybin) metropolitı oldu. Yapıtları arasında en önemlisi olan *Margaritha vitae* (Yaşamın İncisi) geç Nasturi öğretisinin en kapsamlı ifadelerinden biri olarak değerlendirilir. "İnci", İsa'nın psikolojik kimliği sorunu üzerinde odaklaşmıştır. İsa'yı ayrı bir birey olarak değil, yalnızca Tanrı'nın insan sureti olarak vurgulayan sofu Doğu Hıristiyanlığına karşı çıkan Abhdisho, duygu, akıl ve irade açısından tam bir insan olan İsa'nın insana özgü tüm biyolojik ve psikolojik işlevleri yaşadığını savundu. Böylesi bir görüşün kaynağı, Nasturilerin İsa'nın insanlık için ahlaki bir örnek olmasının ve kendisini insanlık adına feda etmesinin etkili ve otantik anlamını ön plana çıkarma kaygılarıdır. Abhdisho ayrıca, yalnız kendi yapıtlarının bir listesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda Suriyeli ve Bizanslı Nasturi din adamlarının yazıları ile ilgili bilinen en iyi başvuru kitabı ve Suriye yazınsal yaşamına ilişkin değerli bir kaynak olan koşuk biçimindeki *Catalogue*'u da (1316) yazdı.

abhibhvayatana (Sanskrit dilinde "duyumlar üzerinde mutlak hâkimiyet"), Pali dilinde ABHIBHAYATANA. Budacı felsefede meditasyon aşamalarından biri. Bu aşamada duyumlar tümüyle sınırlandırılır. Budacıların kutsal kitaplarında *abhibhvayatana*'nın sekiz alt aşaması vardır. Bu aşamalar boyunca insan, dış dünyadaki fiziksel formların kendisinden ayrı varlıklar olduğunun bilincine varır ve böylelikle duyumsal nesnelere bağlı oldukları duygusundan kurtulur. Bu aşamalar, duyumsal haz ve acılardan kurtulmak için çekilen çilenin temelini oluşturur.

abhicna (Sanskrit dilinde "doğaüstü bilgi"), Pali dilinde ABHINNA. Budacı felsefede özellikle meditasyon ve bilgelik yoluyla elde edilen mucizevi güç. Genelde beş *abhicna* türünden söz edilir. Bunlar (1) isteğe bağlı olarak herhangi bir uzaklığa gitme ve herhangi bir biçime bürünme; (2) her şeyi görme; (3) her şeyi işitme; (4) başkalarının düşüncelerini bilme; (5) daha önceki yaşamını anımsama yetenekleridir. Lekesiz bir bilgelik yoluyla özgürlüğe kavuşma biçimindeki altıncı yetenek ise yalnızca Buda adlı din öğretmenlerine ve *arhat* denen azizlere özgü bir ayrıcalıktır. *Tisro-vidya* (üç bilgi) diye adlandırılan daha eski bir sıralama ise bu altıncı *abhicna* ile birlikte daha önceki yaşamları anımsama ve her şeyi görerek bütün varlıkların gelecekteki alınyazılarını bilme yeteneklerini de kapsıyordu.

Budacılığın ilk beş *abhicna*'sı genelde bütün Hintli çilecilerin bildiği *siddhi*'lerle (mucizevi güçler) özdeşlik gösterir. Örneğin Patancali, Yoga'nın klasik açıklaması olan *Yogasutra* kitabında bunlardan meditasyonun büyülü erdemleri olarak söz eder. Hint inanışında cinlerin ve tanrısal yaratıkların doğal olarak bu güçlere sahip olduğu kabul edilir.

Keşişlerin *abhicna*'ların sağladığı gücü elde etmeleri, yalnızca yetkin özgürlük biçimindeki son amaca yönelik sürekli bir meditasyon yoluyla mümkündür. Bu yetenekler tinsel yükselmenin belirtileri sayılır. Ancak Buda'ya göre *abhicna*'lara aşırı düşkünlükten kaçınılmalıdır. Çünkü sürekli bu güçleri kullanmak, kişiyi altıncı *abhicna* ve son hedef olan Aydınlanma'ya giden yoldan saptırabilir.

Abhidhamma Pitaka (Pali dilinde "Özel Öğreti Sepeti ya da Ek Öğreti"), Sanskrit dilinde ABHIDHARAMA PITAKA. Güneydoğu Asya ve Sri Lanka'da (Seylan) egemen olan Theravada Budizmi'nin Pali kutsal metinlerini oluşturan üç "sepetin" ya da külliyatın tarihsel olarak da sonuncusu olan üçüncü metni. Öteki iki külliyat söylev anlamına gelen *Sutta* (Sanskrit dilinde *Sutra*) ile disiplin anlamına gelen *Vinaya pitaka*'lardır. *Sutta* ve *Vinaya*'nın tersine *Abhidhamma*'yı oluşturan yedi yapıtın, genellikle Buddha'nın değil, onun müritlerinin ya da diğer büyük bilginlerin sözlerinden oluştuğu ileri sürülür. Gene de, özellikle Myanmar'da (Birmanya) büyük saygı görmektedirler.

Bunlar, sistemleştirilmiş felsefi incelemeler olmayıp *Sutta*'larda yer alan öğreti ilkelerinin şematik sınıflandırmaya göre yeniden düzenlendiği ayrıntılı, skolastik çalışmalardır. Bu özellikleriyle, meditasyonun temeli olarak kullanılan numaralandırılmış listelerde ya da özetlerde akılcı yönde bir gelişmeyi ifade etmektedirler. Bunlar, daha mistik olan listelerle birlikte, Doğu Asya'da egemen olan Mahayana Budacılığının *Pracna-paramita* (Bilgeliğin Yetkinleşmesi) literatürüne katkıda bulunmuştur. *Abhidhamma* kitaplarında yer alan konular arasında; etik, psikoloji ve bilgi kuramı da bulunmaktadır.

Kutsal metinlerin son ana külliyatı olduğundan *Abhidhamma*, karmaşık bir tarihe sahiptir. Külliyat, Mahayana'nın öncüleri olan Mahasanghika (Sanskrit dilinde "Büyük Cemaat") okulu tarafından kutsal metin olarak kabul edilmemişti. Bir başka okul da *Sutta Pitaka*'nın en son bölümü olan *Khuddara Nikaya*'yı (Kısa Külliyat), *Abhidhamma* külliyatına eklemişti. Çeşitli Mahayana metinleri de *Abhidhamma* olarak sınıflandırılmışlardır. Bunların arasında Tibet'teki *Prajnaparamitasutra*'lar ile Çin'deki *Jingang Jing* (Elmas Sutra) sayılabilir.

Pali'lerin *Abhidhamma Pitaka*'sı şu metinlerden ya da *Pakarana*'lardan oluşmaktadır: 1) *Dhammasangani* (Dharma'nın Özeti), üst düzeydeki keşişler için psikolojik kökenli etik bir elkitabı olmakla birlikte Seylan'da halk tarafından yaygın olarak okunur. 2) *Vibhanga* (Bölüm ya da Sınıflandırma; aynı adı taşıyan bir *Vinaya* metni ya da çeşitli *sutta*'larla karıştırılmamalıdır) *Dhammasangani*'ye ek bir metin niteliğinde olup onun konularından birçoğunu işlemiştir. 3) *Dhatukatha* (Öğelerin Tartışması) gene ek bir metindir. 4) *Puggalapannatti* (Kişinin Tanımlanması), büyük ölçüde, *Sutta Pitaka*'nın *Anguttara Nikaya*'sındaki pasajların derlemesidir; insan özelliklerini Budacı öğretinin aşamalarıyla ilişkilendirerek sınıflandırır. *Abhidhamma* metinlerinin en eskisi olduğu genel olarak kabul edilmektedir. 5) *Kathavatthu* (Tartışma Noktaları). Yazarının, üçüncü Budacı Konsil'in (İÖ 3. yy) başkanlığını yapan Moggaliputta olduğu sanılmaktadır. Pali kutsal metinleri arasında belirli bir yazara atfedilen tek yapıt budur. Tarihsel olarak yedi metnin en önemlisi olan *Kathavatthu* heretik bir bakış açısıyla sorulmuş bir dizi soru ve bunların akla getirdiği düşüncelerin yanıtlarda çürütülmesinden oluşur; uzun olan birinci bölüm ruhun varlığını tartışmaktadır. 6) *Yamaka* (Çiftler), her biri, psikolojik fenomenin iki zıt yönünü tartışan bir dizi sorudan oluşur. 7) *Patthana* (Etkinlikler ya da Nedenler), nedensellik yanında, zihinsel ya da maddi fenomenler arasındaki öbür 23 tür ilişkiyi inceleyen geniş kapsamlı ve karmaşık bir çalışmadır.

Abhidhammattha-sangaha (Pali dilinde "*Abhidhamma*'nın Anlamının Özeti"), psikoloji ve etik üzerine yazılmış en önemli Budacı elkitabı. Theravada geleneğinin *Abhidhamma* külliyatının (Buda yasalarını oluşturan kitapların skolastik bölümü) oldukça popüler özetidir. *Abhidhammattha-sangaha*, Hindistan'da ya da *Abhidhamma* çalışmalarının merkezi olan Myanmar'da (Birmanya) keşiş Anuruddha tarafından Pali dilinde tahminen İS 11. ya da 12. yüzyılda yazılmıştır.

Bir açıklama kitabından çok bir elkitabıdır. Yedi *Abhidhamma Pitaka* metninin tümünün ele alınması 50 sayfadan az tutar. Kendi türünün en fazla okunan yapıtı olan *Abhidhammattha-sangaha*'ya özellikle Myanmar ve Sri Lanka'da (Seylan) çok değer verilir. Kitapçık, yazılmasından bu yana yüzyıllardır geniş bir yorum literatürünün konusu olmuştur.

Seksen dokuz bilinç sınıfının listeleri, çeşitli bileşimlerde 52 akılsal özellik, maddenin nitelikleri, fenomenler arasındaki ilişki türleri, yenidendoğuş çeşitleri ve birkaç meditasyon egzersizi *Abhidhammattha-sangaha*'nın konuları arasındadır. Tüm bu çözümleme, hiçbir şeyin sürekli olmadığının kavranmasını ve böylece aydınlanma ve özgürlüğe ulaşılmasını amaçlar.

Abhidhammavatara (Pali dilinde "*Abhidhamma*'nın Zuhuru"), Theravada Budacılığının kutsal metinlerinin *Abhidhamma* (skolastik) bölümündeki doktrinleri elkitabı biçiminde toplayıp sistemleştirmek amacıyla girişilen en eski çalışma. Bilgin ve şair Buddhadatta tarafından Güney Hindistan'da Kaveri Irmağı bölgesinde 5. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır.

İsa'dan hemen önceki yüzyıllarda kutsal metinler toplamının kesinleşmesinden sonra belirli dinsel yasaları yorumlayan metinler (Pali dilinde *atthakatha*) yazıldı. Bunlardan Buddhadatta'nın çağdaşlarından Buddhaghosa'nınkiler en iyi örneklerdi. *Abhidhammavatara*'da Buddhadatta, *Abhidhamma*'ya ilişkin yorum literatürünü özetleyerek özgün bir biçimde sistemleştirmişti. Öbür yapıtlarından *Vinaya-vinicchaya*'da da (Vinaya Çözümlemesi) okulun *vinaya* (manastır disiplini) bölümü benzer biçimde özetlenir.

Abhidhammavatara büyük ölçüde koşuk biçiminde yazılmış 24 bölümden oluşur. Anuruddha'nın 12. yüzyılda yazdığı *Abhidhammattha-sangaha*, bir ölçüde bu yapıtın yerini almıştır.

Abhidharmakoşa, ABHIDHARMAKOŞA ŞASTRA olarak da bilinir (Sanskrit dilinde "Yüksek Adaletin Bilgi Dağarcığı"), Çincede A P I TA-MO CÜ ŞE LUN, Japoncada ABIDATSUMA KUŞARON, *Abhidharma*'nın (Budacı skolastik düşünce) ansiklopedik özeti. Budacılık'taki yeri Aquino'lu Aziz Tommaso'nun *Summa theologiae* adlı yapıtının Roma Katolik Kilisesi için taşıdığı önemle bir tutulmaktadır.

Yazarı 4. ya da 5. yüzyılda Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde yaşayan Vasubandhu'dur. Vasubandhu bu yapıtı Sarvastivada (Her Şey Gerçektir Öğretisi) tarikatına bağlı bir keşiş olduğu sırada kaleme aldı. Sonraları Mahayanacı görüşleri benimseyerek, bu görüşleri içeren kitaplar üzerine bir dizi yorum yazdı. *Abhidharmakoşa*, Sarvastivada tarikatına ait bir yapıt olarak, skolas-

tisizmin günümüze değin kalabilmiş birkaç kavrayış biçiminden birini oluşturmaktadır. Bu tarikattan kalan yapıtlar, öbürlerinin tersine, Pali dilinde yazılmadığı gibi, Pali dini yasalarını izleyen Theravadacıların etkisini de taşımaz. Geniş bir bilgi dağarcığı ve oldukça bağımsız bir düşünce yapısının ürünü olan *Abhidharmakoşa*, Sarvastivada öğretisini sistemli hale getirme işini gereğince tamamlamış ve aynı zamanda Mahayanacı eğilimleri kendinde toplamıştır.

Bir ya da iki yüzyıl içinde Çinceye çevrilen *Abhidharmakoşa*, Çin, Japonya ve Tibet'te güney ülkelerine özgü Hinayana Budizmi'ni öğrenmek için standart bir tanıtma kitabı ve öğreti sorunlarından en büyük kaynak olarak kabul edilmiştir. Çin'de Abhidharma (Çince Jushe, Japonca Kuşa) mezhebine temel oluşturmuştur. Sayısız yorum kitabına esin kaynağı olmuş, ayrıca eski Budacı okullar arasındaki öğreti ayrılıkları konusunda bilim adamları için eşi bulunmaz bilgiler sağlamıştır.

Kitabın metninde 600 kıtalık şiir bölümüne ek olarak yazarın sunduğu 8.000 kıtaya eşdeğer düzyazı yorum yer almaktadır. *Abhidharmakoşa* ayrıca Sarvastivada tarikatına ait kutsal kitaplardaki yedi *Abhidharma* tezinin tanıtımını ve bu tezlerin içeriklerinin sistemli bir özetini içerir. Bir bütün olarak felsefe, kozmoloji, ahlak ve mağfiret gibi geniş bir öğreti alanına değinir.

Abhinavagupta (ö. 1014, Keşmir, Hindistan), filozof, çileci ve estetikçi. Keşmir Şiva tekçiliğinin (monizm) *pratyabhicna* (tanıma) okulunun önde gelen temsilcilerindendir. Bu okul Tanrı Şiva'yı, insan ruhunu ve evreni özde bir olarak görür; *pratyabhicna* da bu özdeşliği kavramanın yolunu gösterir. Abhinavagupta, felsefe ve estetik konularında çok ürün vermiş bir yazardı. En tanınmış felsefi yapıtları arasında *Işvara-pratyabhicna-vimarsini* ve daha ayrıntılı bir çalışma olan *Işvara-pratyabhicna-vivrtivimarşini* bulunur. Her iki yapıt da *pratyabhicni* okuluna bağlı daha eski bir filozof olan Utpala'nın *Işvara-pratyabhicna* (Tanrıyı Tanıma) adlı kitabı üzerine yazılmış yorumlardır.

Abhisamayalankaraloka (Sanskrit dilinde "*Abhisamayalankara*'nın Aydınlanması"), Budacı geleneğin Mahayana kolunun *Pracnaparamita* (Bilgeliğin Yetkinleştirilmesi) *sutra*'ları (Özdeyişler) üzerine yorumlar literatürüne önemli katkılardan ve Tibet manastırlarında en çok okunan metinlerden biri.

Ontolojik "boşluk" öğretisi ve yetkin akıl yoluyla Nirvana'ya ulaşma üzerine olan vurgusuyla *Pracnaparamitasutra*'ları *Abhisamayalankara* diye bilinen özlü bir yorum tarafından sistemleştirilmişti. (*Abhisamaya* "içgörü, sezgi" ya da "birleşme" anlamlarına gelir ve Aydınlanma doğrultusundaki Budacı eğitimi niteler; *alankara* ise koşuklu bir yazın türüdür.) Bu metnin kendisi de, bugün bile Tibet'te üretilmeye devam eden yeni yorumlar gerektirdi. Elimizdeki *Abhisamayalankaraloka* adlı inceleme hem bu metni açıklayan bilgileri, hem de *Ashtasahasrika* (8.000-dize) *Pracnaparamita* üzerine ayrıntılı bir yorum içerir.

Yazarının adı Haribhadra'dır. IS 750 dolaylarında yazılan metin 10. ya da 11. yüzyılda Sanskrit dilinden Tibet diline çevrilmiştir.

abhisheka (Sanskrit dilinde "su vb. serpme"), batini (içe ait sır ve bilgilere ilişkin) Budacılıkta su ya da başka bir sıvı serpilerek yapılan ve bir durumdan başka duruma geçişi simgeleyen anınma ya da başlangıç töreni.

Başlangıçta *abhisheka*, eski Hintlilerin kralı kutsama töreninin bütünleyen bir bölümdü. Tahta çıkma töreni sırasında, oturan kralın başına dört okyanustan alınan sular, altın kaplardan dökülürdü. Bu işlem veliahtın atama töreni sırasında da yapılırdı.

Tantra Budacılığında *abhisheka* töreni, gizemli öğreti ya da törenlere giriş için gerekli bir başlangıçtır. Dört tür *abhisheka* bilinir: büyük kutsama, gizli kutsama, *pracna* (bilgelik) bilgisi ve dördüncü kutsama. Bunların her biri, bir öncekinden daha ileri bir duyarlılık düzeyini temsil eden dört ayrı insan topluluğuna uyan dört *Tantra*'ya bağlıdır.

abıhayat *bak.* iksir

Abiatar, Eski Ahit'te Ahimelek'in oğlu, Nob'lu kâhin. Kral Doeg'in katliamından bir tek o kurtulmuştu. Hz. Davud'un yanına sığındı, krallığı boyunca hep onun yanında kaldı. Hz. Süleyman'a karşı Adoniya'yı destekledi. Abiatar'ın, sürgüne kadar Kudüs'ün resmi kâhin ailesi olan Tsadok'lara rakip bir aileyi temsil ettiği sanılmaktadır. (I. Samuel 22:20-23; II. Samuel 15:24-37 ve I. Krallar 2:26-27).

Abîd bin Abraş (6. yy), Arap şair. Muzar kabilesindendir. Yaşamı üstüne pek az bilgi bulunmaktadır. Cahiliye döneminde uzun süre Hirelilerin sarayında yaşadı. Ünlü şair Nâbiga Zübyani ile burada dostluk kurdu. Günümüze ulaşan şiirlerinden dilinin kıvraklığı ve tasvirlerinin canlılığı açıkça görülür. İslam öncesi yedi ünlü şairin şiirlerinin toplandığı *Muallakatü's-Seb'a* (Yedi Askı) adlı derlemede Abid'den de şiirler alınmıştır. Yaşamı ile ilgili çeşitli söylentilerin de yer aldığı *Kitabü'l-Agani*'de onun hükümdar Münzir eliyle öldürülüşü de anlatılır.

Abid Buhari Ordusu, BUAHAR ORDUSU olarak da bilinir, Fas'ta 1672-1727 arasında hüküm süren Sultan İsmail'in Sahralı Siyahlardan oluşturduğu ordu. Daha önceki sultanların asker olarak topladıkları abidler (Arapçada "Siyah köleler" ya da onların soyundan gelenler), zamanla İsmail'in muhafız alayının çekirdeğini oluşturmuştur.

Abidler Mecratü'r-Remel'deki özel bir kampa gönderilirler ve bu komün yaşamında onlardan doğan erkek ve kız çocuklar, yaklaşık on yaşına geldiklerinde hükümdara sunularak sıkı bir eğitimden geçirilirlerdi. Erkek çocuklara duvarcılık, binicilik, okçuluk ve atıcılık gibi beceriler kazandırılırken, kız çocuklar da ev ya da eğlence hizmetlerini görecek biçimde yetiştirilirlerdi. On beş yaşına gelen erkekler çeşitli ordu birliklerine dağıtılır ve evlendirilir, onların çocukları da aynı süreçten geçerek gene asker olurlardı.

İsmail'in, en güçlü döneminde asker sayısı 150 bine ulaşan ordusu, temel olarak Mecratü'r-Remel kampından yetişen abidler ile Sahralı siyah kabilelerden kaçırılan yedek kölelerden oluşmaktaydı. Tüm yabancı askerler yalnızca sultana bağlıydılar. İsmail'in çok değer verdiği abidler iyi para alırlardı ve genellikle siyasal bakımdan güçlüydüler. 1697-98'de kendilerine mülk edinme hakkı bile tanındı.

İsmail'in ölümünden sonra birliklerin üstün nitelikleri korunamadı. Disiplin gevşedi ve eskisi gibi dolgun ücret ödenmediğinden, abidler eşkıyalığa başladılar. Birçoğu üslerini terkedip kentlere kaçarken, bir bölümü de çiftçiliğe başladı. Orduda kalanlar ise entrikacı ve kaypak unsurlardı. Güçlü sultanlar zaman zaman Abid Buhari Ordusu'nu yeniden düzenledilerse de, eski askeri ve sayısal gücüne bir daha hiç ulaşamayan ordu 19. yüzyıl sonlarında tamamiyle dağıldı. Abidlerin önemsiz bir bölümü sultanın özel muhafızı olarak kaldı.

Abide-i Hürriyet, İstanbul'da, Şişli semtindeki Hürriyet Tepesi'nde 31 Mart şehitleri anısına dikilmiş anıt. 23 Temmuz 1911'de açılmış olan anıtın mimarı, Birinci Ulusal

Abide-i Hürriyet'in açıldığı yıl çekilmiş bir fotoğrafı

Mimarlık akımının temsilcilerinden Muzaffer Bey'dir. Yapıt, yeni-klasik üslupta yapılmış olmakla birlikte, Anadolu Türk ve Osmanlı türbe mimarilerinin izlerini de taşır. Geniş bir bahçe içinde, mermer bir kaide üstünde yükselen, top namlusu biçimindeki anıta birkaç basamakla çıkılır. Anıtın bir de mescidi vardır. İçinde şehitlerin yattığı bu mescide bahçenin güneydoğusundaki kapıdan girilir.

Abidjan, Fildişi Kıyısı'nın başkenti, başlıca limanı ve en büyük kenti. Ebrie Lagünü üzerinde yer alır ve Gine Körfezi ile Atlas Okyanusundan Vridi Plage kıyıdilyle ayrılır. 1898'de köy olan Abidjan, 1903'te kent durumuna geldi. 1904'ten sonra demiryolu bağlantısı sağlanan kent, önceleri kıyıdilinin okyanus kıyısında bulunan Port-Bouet'nin sağladığı sınırlı olanaklarla yetinmek zorundaydı. 1934'te, eski başkent Bingerville yerine Fransız Fildişi Kıyısı sömürgesinin başkenti oldu. 1960'ta Fildişi Kıyısı'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra da bu konumunu korudu. Kentin başlıca semtleri Plateau, Abidjan Üniversitesi'nin bulunduğu Cocody, Treichville, Adjame, Koumassi ve Marcory'dir.

Abidjan ve Ebrie Lagünü, Fildişi Kıyısı
© Picou - De Wys Inc

1950'de açılan Vridi Kanalı lagünü denize birleştirdi. Bundan kısa süre sonra kent, Fransızca konuşan Batı Afrika'nın yatırım merkezi durumuna geldi. Petit-Bassam Adasıyla bağlantıyı sağlayan iki köprüden ilki 1958'de yapıldı. Abidjan'ın modern limanından kahve, kakao, kereste, muz, ananas ve manganez ihraç edilir. Kara yönündeki yönetim ve ticaret merkezlerinden güneye, Petit-Bassam'daki sanayi bölgesine ve Vridi Kanalı boyunca sıralanan maden ve petrol iskelelerine doğru büyümekte olan kentte geniş, gölgeli caddeler ve parklar vardır. 1964'te kurulan üniversite doğuda yer alır. Abidjan'da, geleneksel Fildişi Kıyısı sanatının sergilendiği bir müze, ulusal bir kütüphane ile birkaç tarımsal ve bilimsel araştırma enstitüsü vardır. Bir ulaşım merkezi olan Abidjan'daki özerk belediyelerden Port-Bouet'de uluslararası bir havaalanı bulunur. Kentin kuzeyinde görkemli bir tropikal yağmur ormanı olan Banco Ulusal Parkı yer alır. Nüfus (1984 tah.) 1.850.000.

Abies *bak.* göknar

abietik asit, kozalaklı ağaçlardaki yağ reçinesinin katı bileşeni olan kolofanın (*) önemli bir bölümünü oluşturan, çok benzer yapıdaki bir dizi organik asitten en bol bulunanı. Ticari abietik asit, genellikle camsı ya da kısmen kristalleşmiş, sarımsı renkte ve katıdır; 85°C gibi oldukça düşük bir sıcaklıkta erir. Organik bileşiklerin diterpen grubuna girer; bu gruptaki bileşikler dört izopren biriminden elde edilir.

Kolofan, yüzyıllar boyunca gemileri kalafatlamakta kullanılmıştır. Yakın yıllarda ise yumuşak, yapışkan, düşük sıcaklıkta erimeye ve havanın oksijeniyle yükseltgenerek hızla bozulmaya yatkın olan kolofan asitlerinin niteliklerini iyileştirecek yöntemler bulunmuştur. Isıyla işlenerek asitlerin kararlılığı büyük ölçüde artırılmıştır.

Kolofan asitleri, belirli miktarda gliserol ya da başka polihidrik alkollerle tepkimeye sokularak ester macununa dönüştürülür. Kurutucu özellikteki ester macunu da boya, vernik ve cila yapımında kullanılır.

Abigail (İbranice'de "Babam Seviniyor"), Eski Ahit'te Güney Yahudalı Nabal'ın karısı. Nabal'ın ölümünden sonra, Hz. Davud'un ilk karılarından biri oldu (I. Samuel, 25). Chileab Hz. Davud'la Abigail'in oğludur. Hz. Davud'un kız kardeşi de Abigail adını taşır (I. Tarihler 2:16 vd.) ve Absalom ordusunun komutanı Amasa'nın annesidir. Kelimenin İngilizce konuşma dilinde "oda hizmetçisi" anlamındaki kullanılışı da kendisini "cariye" diye niteleyen Abigail'den (I. Samuel 25:25 vd.) gelmektedir.

Abildgaard, Nicolai Abraham, NIKOLAJ ABRAHAM ABILGAARD olarak da yazılır (d. 11 Eylül 1743, Kopenhag - ö. 4 Haziran 1809, Frederiksdal, Danimarka), 18. yüzyıl sonlarının ve erken Yeni-Klasikçilerin en ünlülerinden biri olan Danimarkalı ressam.

1772-77 arasında Roma'da öğrenim gördüğü sırada özellikle antik heykellerden ve Roma duvar resimlerinden etkilendi. Uslubu klasik olmakla birlikte romantik bir eğilimi vardı ve üstün bir renk anlayışına sahipti. Resimlerinin çoğu eski edebiyat parçalarının melodramatik yorumlarıdır. 1789'da başkanı olduğu Danimarka Kraliyet Akademisi'nde öğretmenlik etti. Öğrencileri arasında ünlü Danimarkalı heykelci Bertel Thorvaldsen de vardır.

Abilene, ABD'de kasaba. Kansas'ın iç kesimlerinin doğusundaki Dickinson ilinin *(county)* merkezidir (1861). Smoky Hill Irmağı kıyısında yer alır. 1858'de Mud Creek

Meditasyon yeri, Eisenhower Center, Abilene, Kansas
Alan Pitcairn - EB Inc

adıyla kurulmuş, yaklaşık 1860'ta Kitabı Mukaddes'teki Abilene (çimenli düzlük) adını almıştır. Kasabanın gelişimi, sonradan Abilene'nin belediye başkanı olan sığır yetiştiricisi Joseph McCoy'un, burayı 1867'de Texas sığır sürücülüğünün kuzeydeki en uç noktası olarak belirlemesine değin yavaş sürdü. Aynı yıl Kansas-Pasifik Demiryolu da buraya ulaştı. Abilene'deki sığır sürücülüğü doruğuna 1871'de 5 bin kovboyun 700 bin sığırla, Chisholm Trail üzerinden Abilene istasyonuna gelmeleriyle ulaştı. Sığırcılarla birlikte gelen refah, aynı zamanda bir kanunsuzluk döneminin de başlangıcı oldu. 1871'de, ünlü silahşör James Butler (Vahşi Bill) Hickok şeriflik yaptı. Ama bölgede çiftçilerin yerleşmesi ve onlarla birlikte etrafı çitlerle çevrili çiftliklerin ortaya çıkmasıyla Texas sığır ticareti, buradan Wichita'ya kaydı. Abilene, günümüzde hâlâ, çiftlik hayvanları, tahıl ve öbür tarım ürünleri sevkiyatında önemlice bir yerdir. Bazı hafif sanayi tesisleri de vardır. Çocukluğu Abilene'de geçen Başkan Dwight D. Eisenhower, buradaki, babaevini ve aile kitaplığını da içeren, Eisenhower Merkezi'nde gömülüdür. Kasaba, 1869'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1982 tah.) 6.640.

Abilene, ABD'de kent. Texas'ın batısındaki Taylor ilinin *(county)* merkezi (1883). Fort Worth'un 246 km batısında, alçak ve dalgalı bir düzlükte yer alır. Kent, 1881'de, Texas'taki sığır sürücülüğü için yeni bir istasyon (Texas-Pasifik Demiryolunun başlangıcı) olarak kurulmuş ve Kansas'taki Abilene kasabasının yalnızca ekonomik işlevini yüklenmekle kalmayıp Kitabı Mukaddes'ten gelen adını da almıştır. Başlangıçta yalnızca çiftlik hayvancılığına ve tarıma dayalı olan ekonomisi, sonraları sanayiyi de içererek gelişmiştir. Abilene ve çevresindeki 22 ilde petrol ve doğal gaz üretilir. Hafif makineler, uzay araçları, bando aletleri üreten fabrikalar vardır. Hardin-Simmons Üniversitesi (1891), Abilene Hıristiyan Üniversitesi (1906) ve McMurry College (1923) Abilene'dedir. Dyess Hava Kuvvetleri Üssü kentin güneybatısındadır. Her yıl düzenlenen Batı Teksas Fuarı, rodeolar ve çiflik hayvanları gösterileri kentin önemli olaylarıdır. Kuzeydoğudaki Eski Abilene, yeniden kurulmuş bir Teksas sınır kasabası durumundadır. Nüfus (1990) kent, 106.650; (1985 tah.) metropoliten alan, 122.200.

Abiponlar, eskiden Arjantin Chaco'sunda, Bermejo Irmağının aşağı kesiminde yaşayan Güney Amerika Yerlileri. Guaykuru-Çaruva dillerinin Guaykuru grubuna (*bak.* Guaykuru dilleri) bağlı Callaga da denilen bir dil konuşurlardı. Abipónlar üç lehçe grubuna ayrılırlardı; Nakaigetergehè (Orman Halkı), Rikahèr (Kır Halkı) ve Yaaukanigá (Su Halkı). 1750'lerde sayılarının 5 bin olduğu tahmin ediliyordu; ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bir topluluk olarak varlıkları sona erdi.

Yaşamlarına at girmeden önce yarı göçebe Abipón grupları avcılık, balıkçılık, toplayıcılık ve sınırlı ölçüde tarım yaparlardı. At, Chaco'nun toplumsal sistemini bütünüyle değiştirdi. Tarım hemen hemen terkedildi ve at sırtında yarı-yabani sığır, devekuşu, guanako, geyik ve pekari avı başlıca uğraş oldu. Abipón atlıları ayrıca, İspanyol çiftliklerini talan eder, Asancion, Corrientes gibi büyük kentleri tehdit ederlerdi.

1750'lere gelindiğinde Cizvitler Abipónları, daha sonra Arjantin'in Reconquista ve Resistencia kentlerini oluşturacak olan misyoner köylerine yerleştirdiler. 19. yüzyıldaki askeri sindirme uygulaması sonucu Abipón av bölgeleri kuşatıldı. Abipónların çoğu katledildi, kalanları ise genel nüfus içinde eritildi.

abisal bölge *bak.* derin denizaltı bölgesi

abisal ova *bak.* derin denizaltı ovası

abisal tepe *bak.* derin denizaltı tepesi

abisal yarık *bak.* derin denizaltı yarığı

Abitibi Irmağı, Kanada'da, Ontario eyaletinin kuzeydoğusunda ırmak. Ontario-Quebec sınırındaki 930 km²'lik sığ Abitibi Gölünden çıktıktan sonra, 265 m'yi bulan bir inişle kuzeye doğru akar. 550 km kadar yol alarak Moose Irmağı ile birleşir ve James Koyunun güney ucunda denize dökülür. Sık ormanlarla kaplı Abitibi Vadisi, Irokua Çağlayanının çevresinde yoğunlaşan kâğıt sanayisini besler. Altın madenciliğinin uzun süreden beri önem taşıdığı göl bölgesinin ekonomisinde turizm de giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır. Vadideki demiryolu hatları, Kanada Ulusal Demiryolu Şirketi ile Ontario Northland Demiryolu Şirketi tarafından işletilmektedir. Abitibi adı, Algonkin yerlilerinin dilindeki *abitah* (orta) ve *nipi* (su) sözcüklerinden gelmektedir. Bu ad, gölün, Ottawa Vadisi ile James Koyu arasındaki eski bir kano yolunun tam ortasında bulunduğunu belirtir.

abiyogenez *bak.* kendiliğinden türeme

abluka, savaşan taraflardan birinin öteki-nin kıyılarından bir bölümüne giriş ve çıkışı engellemesi.

Abluka yazılı olan ve olmayan uluslararası hukuk kuralları ile düzenlenir. Abluka başlamadan önce, tarafsız devletlerin tümüne notayla bildirimde bulunmak ve ablukayı ayrım gözetmeksizin bütün devletlere uygulamak zorunludur. "Kâğıt ablukası" denilen ve ablukanın yalnızca ilanıyla yetinilen tür, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında çok yaygındı. Ama hukuki bir etkisi de yoktu. Abluka ilan eden devlet bunu fiilen gerçekleştirmek, düşman devletin limanlarının dış dünya ile bağlantısını kesmek zorundadır. Bu da bölgede yeterli hava ve deniz gücü bulundurmakla olur. Abluka yarıldığı zaman bütün yasallığı ortadan kalkar ve yeniden ancak, gerekli tüm hukuki duyuruların yapılması ve uygulamaya konması ile işlerlik kazanır.

Abluka ihlalinde, ceza olarak gemiye yükleyle beraber el konur ve bunlar yasal ganimet olarak tutulabilir. Tarafsız gemiler ablukayı yardıkları gerekçesiyle tahrip edilemez.

Başka savaş yasalarında olduğu gibi abluka yasası da, zaman içinde büyük güçlerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla değişime uğramıştır. Özellikle denizaltıların ve uçakların gelişmesi, savaş gemilerinin düşman ülke kıyılarının yakınlarında sabit bir biçimde beklediği yakın mesafeli ablukaları olanaksız hale getirmiştir. Bunun sonucunda, giriş ve çıkışların etkili bir biçimde engellenmesi koşuluyla deniz kuvvetlerinin düşman kıyılarından görülemeyecek bir uzaklıkta beklediği uzak mesafeli ablukaların yasallığı kabul edilmiştir.

Modern deniz savaşları koşullarında "etkili abluka"nın ne anlama geldiğini tam olarak belirleyebilecek yasal bir düzenleme yoktur. Ama ablukayı ihlal eden gemilerin el koyma tehdidiyle karşı karşıya bırakılmaları gerektiği konusunda görüş birliği vardır. Bu da devriye gemilerinin varlığını gerektirir.

Abnakiler, VABANAKILER, olarak da bilinir, Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusunda yaşayan ve Algonkin dilini konuşan yerli kabilelerin kurduğu birlik. Bugünkü New York eyaletinin kuzeyinde yaşayan kabilelerin oluşturduğu Irokua birliğine, özellikle de Mohavklara karşı direnmek ve onlardan korunmak için örgütlendi. Bilinen en eski bileşiminde bugünkü New Brunswick'de yaşayan Malekitler, bugünkü Maine'de yaşayan Passamakodililer ile Penobskotlar ve bugünkü Vermont ve New Hampshire'da yaşayan kabileler yer alıyordu. Sonradan katılan doğudaki başka kabilelerle birlikte, yaşadıkları alan güneyde Delaware kabilesine kadar uzandı.

Bu kabileler asıl geçimlerini avcılık ve balıkçılıkla sağlıyor, kıyı bölgesi boyunca biraz da mısır yetiştiriyorlardı. Ekilen mısır miktarı kuzeyden güneye doğru artıyordu. Kuzeyde yaşayanların tipik barınağı, üzeri huş ağacının kabuğuyla örtülü ve içinde birkaç ailenin yaşadığı huni biçimindeki kulübelerdi. Gene huş ağacının kabuğundan yaptıkları kanoları kullanırlardı. Av hayvanları için kapan ve tuzaklar kurar, ok ve yay kullanırlardı. Her kabile, pek fazla bir gücü olmayan, yalnızca öğüt verip yol gösteren bir başkanın çevresinde toplanmış küçük topluluklardan oluşur, savaş sırasında ise ayrı bir kişi reislik ederdi. Savaşla ilgili kararlar tüm erkek ve kadınların katıldığı bir toplantıda alınırdı. Her ailenin temsilcilerinden ve reislerden oluşan büyük kurul ise toplulukla ilgili önemli sorunları karara bağlardı. İki erkek arasında kurulan kurumlaşmış yoldaşlık bağı, onları yaşam boyu birleştirirdi. Bu kabileler varlıklarını efsanevi bir kahramana borçlu olduklarına ve çaresiz kaldıklarında yardım etmek için onun geri döneceğine günümüzde de inanmaktadırlar.

17. yüzyıldan başlayarak Abnakiler daha çok misyonerlerin etkisiyle Fransız çıkarları doğrultusunda davrandılar ve İngilizlerle savaştılar. 1724 ve 1725'te uğradıkları ağır yenilgilerle sayıları azaldı, kalanların çoğu Kanada'ya çekildi ve sonunda Quebec'teki Saint-François-du-Lac yöresine yerleşti. Günümüzde nüfusları 5.000 kadardır.

Abney, Sir William de Wiveleslie (d. 24 Temmuz 1843, Derby - ö. 3 Aralık 1920, Folkestone, Kent, İngiltere), fotoğraf kimyası uzmanı. Güneş tayfının, kızılötesinden çok daha büyük dalgaboylarındaki bölgesinin saptanmasını sağlayan bir fotoğraf emülsiyonu geliştirmesiyle tanınmıştır.

1861'de Kraliyet Mühendisler Odası'nda görevlendirildi. Chatham Askeri Mühendis Okulu'nda kimya ve fotoğrafçılık dersleri vererek başladığı öğretmenlik yaşamını başka okullarda da sürdürdü.

1874'te, ışığın fotoğraf kâğıtları üstündeki etkisiyle ilgili ilk nicel ölçümleri gerçekleştirdi. 1880'de, fotoğraf developman banyolarında hidrokinon kullanılabileceğini keşfetti. 1876'da üyeliğine seçildiği Royal Society'nin yanı sıra birçok bilimsel kurumda çeşitli mevkilerde bulundu, ödül ve unvanlarla onurlandırıldı. 1900'de "sir" unvanını aldı.

Âbo (Finlandiya) *bak.* Turku

Âbo Antlaşması, 1741-43 Rus-İsveç Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşması (1743). İsveç, bu antlaşmayla hem Finlandiya'nın güneyindeki bir toprak şeridini Rusya'ya bırakmak, hem de geçici bir süre bu ülkeye bağımlı olmak zorunda kaldı. İsveç, Büyük Kuzey Savaşı'nı sona erdiren 1721 Nystad Antlaşması'yla Estonya, Livonya, İngirya ve Karelya'nın bir bölümünü Rusya'ya bırakmıştı. İsveçliler Fransızlar aracılığıyla, I. Petro'nun kızlarından biri olan Yelizaveta ile 1741'de gizli bir anlaşmaya vardılar. Yelizaveta Rus tahtını çocuk imparator VI. Ivan'ın elinden alma çabalarında İsveçlilerin desteğine karşılık, Baltık topraklarını İsveç'e kazandırmayı kabul etti. Bunun üzerine İsveçliler, Yelizaveta Rus imparatoriçesi olduğunda geri çekileceklerini açıklayarak Haziran 1741'de Rusya'ya savaş ilan ettiler. Ağustos'ta Vilmanstrand'da yapılan önemli bir savaşı yitirmelerine karşın, Petersburg'a kadar ilerlediler. Rus başkentine yönelen bu tehdit, Yelizaveta'nın başarılı bir hükümet darbesi düzenlemesini kolaylaştırdı (6 Aralık 1741). Bunun üzerine İsveçliler, Finlandiya içlerine çekildiler.

Ama Yelizaveta sözünde durmadı. Rus birlikleri Helsingfors'u ve o zamanki Finlandiya başkenti Âbo'yu (bugün Turku) ele geçirdi ve ülkenin büyük bölümünü işgal etti. Çarpışmalar 1742'de sona erdiğinde Rusya, İsveç tahtında ortaya çıkan bunalımdan yararlanarak, kendi desteklediği aday Holstein-Gottorp-Eutin'li Adolf Friedrich (sonradan Adolf Fredrik) veliaht olması karşısında Finlandiya'nın büyük bir bölümünü İsveç'e geri vermeyi önerdi.

İsveçliler bunu kabul etti. Ağustos 1743'te Âbo'da imzalanan son antlaşma Finlandiya'nın güneyinde Vilmanstrand ve Frederikshamn kentlerini de içine alan dar bir toprak şeridini Rusya'ya veriyordu. Adolf Friedrich resmen veliaht seçildiğinde, Rus birlikleri Finlandiya'nın öteki bölgelerinden çekilecekti, bu arada Rusya seçime müdahale edilmesini önlemek için İsveç'i işgal edecekti. Böylece Rusya, İsveç'in içişlerinde önemli ölçüde etkili olmayı başarıyordu. Ama barış antlaşmasından sonra, Rus etkisi kısa ömürlü oldu. Temmuz 1744'te bütün Rus birlikleri İsveç'ten çekildi ve Adolf Fredrik Rusya'ya olan bağımlılığını kısa sürede sona erdirdi.

Antlaşmanın toprakla ilgili hükümleri daha uzun bir süre yürürlükte kaldı. 1788'de Rusya Osmanlılar ile savaştayken, İsveç antlaşma hükümlerini değiştirmek istedi. Kral III. Gustav, Karelya ve Finlandiya'nın kendilerine geri verilmesini talep ederek Haziran 1788'de Rusya'ya savaş ilan etti. İsveçlilerin Petersburg için oluşturdukları tehdide ve Svenskund'da (9-10 Temmuz 1790) önemli bir zafer kazanmalarına karşılık, Ağustos 1790'da imzalanan Värälä Antlaşması'yla, Âbo Antlaşması'nda öngörülmüş bulunan savaş öncesi (1788) sınırlara geri dönüldü. Bu sınırlar, 1809'daki Frederikshamn Antlaşması'na değin değişmeden kaldı.

ABO kan grupları sistemi, insan kanını, alyuvarların A ve B antijenlerini içerip içermemesiyle belirlenen kalıtsal özelliklerine dayanarak sınıflandırma yöntemi. Bu sınıflandırmaya göre bireylerin kanları A, B, O ya da AB grubundan olabilir. Bu kan gruplarında, başka kan grubu sistemlerinin antijenleri de bulunabilir.

Antijen, kendisine karşılık gelen antikorun yapımını belli koşullarda uyarabilen maddedir. Antikor ise, yalnızca belirli antijenlerle tepkimeye girebilen maddedir. Kan grubu antijenleri alyuvarların yüzeylerinde taşınır.

İçerdiği alyuvarların yüzeyinde A tipi antijen olan kan serumunda (sıvı bölümünde) B tipi alyuvarlara karşı antikorlar bulunur. Kanı A grubundan olan birine B grubu kan verilirse, vericinin kanındaki alyuvarlar alıcının serumundaki antikorlar tarafından yok edilir. Benzer biçimde, A grubunun alyuvarları da, B grubu kandaki anti-A antikorlar tarafından parçalanır. Öbür kan grubu sistemleri açısından bir uyumsuzluk yoksa, A, B ya da O grubundaki bireylere O grubu kan verilebilir. Kanı AB grubu olan bireyler ise A, B ya da O grubu kanların alıcısı olabilirler.

Yeryüzünde en yaygın olan kan O grubudur. Güney ve Orta Amerika yerlileri ile ABD'nin güneyde kalan üçte ikisinde yüzde yüzlük bir sıklığa erişir. B grubuna başta Kuzey Hindistan olmak üzere Asya'da çok, Avrupa ve Afrika'da az rastlanır. Amerika yerlilerinde ve Avustralya yerli gruplarının çoğunda ise hiç rastlanmaz. A1 tipi bütün dünyada yaygındır; Avustralya yerlileri ile Eskimolar arasında, Endonezya'nın belirli bölgelerinde, Pasifik adalarında, Hindistan'da, Kanada'da ve ABD'nin kuzeyinde tümüyle A2 tipinin yerini aldığı görülür. A1 tipine dünyada en çok Karaayak Yerlileri ile Alberta ve Montana çevresindeki kabilelerde rastlanır. O grubu kanın egemen olduğu bir kıtada böylesi bir yoğunluğun şaşırtıcılığı karşısında araştırmacılar bunu, Asya'dan Amerika kıtasına dalgalar halinde gerçekleşen göçün bir kanıtı olarak değerlendirmişlerdir. A2 geni belli Lapon gruplarında yüzde 50 sıklığa varmasına karşın, başka yerlerde enderdir.

Mide kanserine A grubu bireylerde, O ve B gruplarına göre yüzde 20 daha sık rastlanır. Pernisiyöz anemi olarak da bilinen öldürücü kansızlık ve bir olasılıkla çocuk zatürreeleri de A grubu ile bağıntılı hastalıklardır. O grubu ise, özellikle suda çözünen antijenleri salgılamayan kişilerde, onikiparmakbağırsağı ülserinin yüzde 40 daha sık görülmesiyle bağıntılıdır. O grubu bireylerde mide ülseri de daha sıktır. ABO yönünden uyumsuz birleşmelerde, özellikle Anne O ve baba A olduğunda, yeni doğan bebekte eritrosit yıkımı (hemolitik anemi) görülür. ABO uyuşmazlığı olan çiftlerde, gebeliklerde erken düşükler daha sık görülür.

ABO antijenleri doğumdan çok önce gelişir ve yaşam boyu kalıcıdır. ABO antikorları ise, edilgen olarak anneden alınır, ama çocuk üç aylık olduğunda kendi antikorlarını üretmeye başlar. Böyle bir antikor oluşumu için gerekli uyarım, büyük olasılıkla kişinin, doğadaki ABO antijenlerine benzer maddelerle bir arada yaşamasından ileri gelir.

Aboisso, Fildişi Kıyısı'nda kent. 1969'dan bu yana ülkenin güneydoğusundaki Aboisso ilinin yönetim merkezidir. Bia Irmağı üs-

tündeki taşımacılığın başını tutan Aboisso, Anyi'lerin doğudaki Asanti'ye giden kervan yolu üstündeki eski ticari yerleşme birimlerinden biridir. 19. yüzyıl sonlarında İngiliz ve Fransızlar tarafından sömürge sınırlarının belirlenmesi önemini azalttıysa da, çevresindeki tropikal ormanlardan elde edilen ürünler sayesinde ticaret merkezi olma konumunu sürdürebilen Aboisso, günümüzde 35 km batısındaki Abidjan'dan kahve, kakao, muz ile maun ve sipo tomruğu ihraç etmektedir. Aboisso'da bir devlet hastanesi (1963) ve bir Katolik misyoner heyeti vardır. Nüfus (1975) kent, 14.272; (1979 tah.) il, 146.551.

Abomey, Benin Cumhuriyeti'nde kent. Batı Afrika'daki eski adı Dahomey olan ülkenin güneyinde yer alan Zou ilinin yönetim merkezidir. 17. yüzyıl başlarında kurulduğu ve kısa bir süre içinde Abomey Krallığı'nın (Dahomey) başkenti olduğu sanılmaktadır. Köle Kıyısı adıyla da anılan bu krallık, yöredeki üretimin ve Avrupa şirketleriyle yapılan ticaretin denetimini 19. yüzyıla değin elinde tuttu. Hurma ve yerfıstığı yetişen bir bölgede yer alan Abomey, ülkenin ana ticaret merkezi Cotonou'ya ve başkent Porto-Novo'ya kara ve demiryoluyla bağlanmaktadır. Kentte bir krallık sarayı, kral mezarları ve bir tarih müzesi vardır. Nüfus (1982 tah.) 54.418.

abonman, bir satıcı ya da hizmet kuruluşu ile müşteri ya da hizmetten yararlanan arasında, bir malın düzenli aralıklarla teslimi ya da hizmetin düzenli bir biçimde yerine getirilmesi amacıyla yapılan anlaşma. Çoğunlukla peşin ödenen bir bedel karşılığında yapılır. Bazı ulaşım araçlarının abonman kartları, tiyatro, sinema abonmanı ve dergi, gazete abonmanı gibi örnekleri vardır.

abonman sözleşmesi, kamu hizmetlerinden yararlananlarla, bu hizmeti gören kuruluşlar arasında yapılan sözleşme. Bu hizmetler, kamu kuruluşlarının ya da onların denetim ve gözetimi altında imtiyazlı özel ortaklıkların sınai ve ticari faaliyetleri biçiminde sunulur. Elektrik, su ve havagazı dağıtımı, telefon, faksimile ve teleks ile haberleşmenin sağlanması gibi belli bir kimseye, belli bir hizmetin sunulması, abonman sözleşmesiyle olur. Abonman sözleşmelerinin özelliği, bunların konularının, tüm kamu hizmetleri gibi, genel düzenleyici işlemlerle, tek yanlı olarak düzenlenmesidir. Bu nedenle, abonman sözleşmesinin konusu ve içeriği, sözleşmenin taraflarını oluşturan kuruluşla hizmetten yararlanan kişilerin serbest iradelerinin ürünü değildir. Abonman bedeli olarak ödenen karşılık da ücret değil, daha çok genel tarifelerle saptanan bir dolaylı vergi niteliğini taşır. Abonman bedelini saptayan tarife yetkili kamu idarelerince yapılan tek yanlı tarife değişikliğiyle artırılıp azaltılabilir. Tarife değişiklikleri, belli bir süre için yapılmış ve süresi bitmemiş olan abonman sözleşmeleriyle saptanan bedelleri de etkiler. Dolayısıyla, elektrik, havagazı, su, telefon ve benzeri kamu hizmetlerine ilişkin abonman sözleşmeleri, gerçekte tam bir sözleşme niteliği taşımaz. Kamu hizmetine ilişkin abonman sözleşmeleri doğruluğu tartışmalı bir yaklaşımla, uygulamada özel hukuk alanına giren sözleşmeler olarak kabul edilir. Bunlardan doğan hukuki uyuşmazlıkların çözümü de adliye mahkemelerinin görev alanına girer.

Abra, Filipinler'deki Luzon Adasının kuzeybatısında, iç kesimlerde yer alan il. Tepelik ve dağlık olan arazide yaşayan en büyük topluluk İlokanlardır. En önemli azınlık topluluklar ise dağlık kesimde yaşayan Apayo'lar ve Tinggian'lardır. Yüzölçümü 3.976 km² olan ilin merkezi Abra Irmağının alüvyon ovası üzerinde kurulu olan Bangued'dir. Lagayan, La Paz, Dolores ve Manabo bölgedeki öteki yerleşim merkezleri arasındadır. Vadilerde pirinç, tütün ve mısır yetiştirilir. Eğimli bölgelerdeyse başlıca uğraş kerestecilikdir. Nüfus (1980) 160.198.

Abraha, ABREHA olarak da yazılır (ö. 6. yy), Arabistan'ın güneyindeki Yemen'in Etiyopyalı Hıristiyan yöneticisi. Uzun yıllar Seba bölgesini yöneten Abraha, Sana'da büyük bir kilise yaptırdı. Hz. Muhammed'in doğduğu yıl (570) Mekke'ye bir sefer düzenledi. Bir mucize sonucu Abraha'nın Mekke'yi alamadığı inanışı yaygındır. Bu mucize, büyük olasılıkla, Abraha'nın ordusunda baş gösteren çiçek salgınıdır. Abraha'nın yönetimi, Sasanilerin bölgeyi işgaliyle sona erdi.

Abraham, Karl (d. 3 Mayıs 1877, Bremen, Almanya - ö. 25 Aralık 1925, Berlin), çocuk cinselliğinin, karakter gelişimi ve ruh hastalığındaki rolüne ilişkin çalışmaları günümüzde de psikanalizin temel yapıtları olarak kabul edilen psikanalist.

1904-07 arasında Zürich'teki Burghölzi Akıl Hastanesi'nde psikiyatr Eugen Bleuler'in asistanı olarak çalıştı. Psikanalist Carl Jung ile karşılaşması ve Sigmund Freud'un düşünceleriyle tanışması bu yıllara rastlar. Psikanaliz alanındaki ilk çalışması, çocuklukta yaşanan cinsel sarsıntının şizofreni belirtileriyle olan ilişkisini konu alıyordu.

1907'de Berlin'de psikanaliz uygulamalarına başlayarak, mitler ve simgeler kuramını zenginleştiren çalışmalara girişti. 1909'da yayımlanan önemli bir çalışmasında, düşlerle mitler arasında ilişki kurarak her ikisini de istek-tatmin fantezisi olarak değerlendirdi. 1910'da Berlin'de Uluslararası Psikanaliz Enstitüsü'nün ilk şubesinin kurulmasına katkıda bulundu.

Abraham temel olarak manik-depresif psikozun psikanalitik tedavisine yönelik çalışmalar yaptı. Öncü nitelikteki bu çalışmalarında libido ya da cinsel dürtü için altı gelişim dönemi ortaya attı: erken ağızcıl, ağızcıl-sadistik, dışkıl-atıcı, dışkıl-tutucu, fallik ve erişkin genital. Abraham'a göre çocuğun gelişimi erken dönemlerden herhangi birinde kesintiye uğramışsa, o dönemde oluşan cinsel dürtü saplantıları sonucunda ruhsal bozuklukların ortaya çıkması olasılığı oldukça yüksektir.

Abraham'ın 1924'te yayımlanan en önemli yapıtı, "A Short Study of the Development of the Libido, Viewed in the Light of Mental Disorders" (Ruhsal Bozukluklar Işığında, Libidonun Gelişimi Üzerine Kısa Bir İnceleme) adıyla *Selected Papers* (1953; Seçme Yazılar) adlı İngilizce derleme içinde yayımlanmıştır. 1925'te yayımlanan son önemli yapıtı da "Character-Formation on the Genital Level of Libido-Development" (Libido Gelişiminin Genital Evresinde Karakter Oluşumu) adıyla aynı derleme içinde yer alır.

Abraham bar Hiyya, ABRAHAM BAR HIYYA HA-NASI (İbranicede "Prens") olarak da bilinir (d. y. 1065 - ö. y. 1136), İspanyol Yahudisi filozof, astrolog, astronomi ve matematik bilgini. Kitapları, İbranice yazılmış ilk bilimsel ve felsefi yapıtlar arasında yer alır. Kimi kaynaklarda, Arapça bir terimin değişikliğe uğramış biçimi olan Savasorda adıyla da anılması, onun Barselona'daki Müslüman yönetimi sırasında idari bir görevinin olduğunu göstermektedir.

Abraham'ın, Arapçadan Latince ve İbraniceye yaptığı bilimsel kitap çevirilerinin yanı sıra özgün yapıtları da vardır. Türünün İbranicedeki ilk örneği olan bilimsel ansiklopedisi ve *Hibbur ha-Meshihah ve -ha-Tishboret* (Ölçüm ve Hesaplama Üzerine İnceleme) adlı matematik kitabı özgün yapıtlarındandır. 1145'te *Liber Embadorum* adıyla Latinceye çevrilen *Hibbur*, Batı Avrupa okullarında kullanılan başlıca ders kitapları arasına girdi. Abraham'ın yazdığı önemli kitaplardan felsefi bir inceleme olan *Hegonha-Nefesh ha-Azuva, Meditation of the Sad Soul* (Kederli Ruhun Düşünceye Dalması) adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Kitapta iyinin ve kötünün doğası, ahlaki davranış ve nedamet gibi konulara eğilen Abraham, *Megillat ha- Megalleh* adlı kitabında da, Mesih çağına ilişkin kehânetlerde bulunma iddiası taşıyan, astrolojiye dayalı tarih görüşünü özetlemiştir.

Abraham Lincoln Taburu, İspanya İç Savaşı'nda Şubat 1937 ile Kasım 1938 arasında Cumhuriyetçilerin safında çarpışan ABD'li gönüllülerden oluşan birlik. Savaşa katılan Uluslararası Tugaylar'dan (*) biridir. Her biri üç ya da daha çok taburdan oluşan Uluslararası Tugaylar 1936 sonlarından başlayarak Komintern (Komünist Enternasyonal) tarafından kuruldu, savaşın bitmek üzere olduğu 1938 sonlarında dağıtıldı. Avrupa taburları gibi Amerikan taburu da büyük ölçüde komünistlerden oluşuyordu. Ancak Avrupalılardan farklı olarak Amerikalıların çoğu öğrenci idi ve hiçbiri askeri eğitim görmemişti. 1937'de kısa bir süre için, George Washington Taburu adı verilen ikinci bir Amerikan birliği oluştu, ama iki birlik de büyük kayıplar verince yıl ortalarında birleştirildiler. Lincoln Taburu'na zamanla başka ülkelerin yurttaşları da kabul edildi. 1938 sonlarına gelindiğinde taburda her Amerikalıya karşılık üç İspanyol bulunuyordu.

Lincoln Taburu'nun ilk ve belki de en ünlü komutanı, bir kerestecinin oğlu ve Nevada Üniversitesi mezunu olan Robert Merriman'dı (1915-38). Binbaşı rütbesine kadar yükselen ve Lincoln Taburu'nu içine alan 15. Uluslararası Tugay'ın kurmay başkanlığına da getirilen Merriman, birçok çarpışmaya katıldı ve cephede öldü. Tümü 2.800 dolayında olan Amerikalı gönüllülerin yaklaşık 900'ü savaşta yaşamlarını yitirdi.

Abrahams, Israel (d. 26 Kasım 1858, Londra - ö. 6 Ekim 1925, Cambridge, İngiltere), döneminin en seçkin Yahudi araştırmacılarından. Yahudilik üzerine birçok kalıcı yapıt verdi. *Jewish Life in the Middle Ages* (1896; Ortaçağda Yahudi Yaşamı), bunlar içinde özel bir yer tutar. Abrahams, katı bir Yahudi eğitimi almasına karşın, sonradan Reformist akımın kurucuları arasına girdi. ABD'deki Reform grubunun benzeri olan bu İngiliz Yahudileri topluluğu, Yahudi ahlakının evrenselliğini savunuyor, ayin ve göreneklere fazla önem vermiyor ve başlangıçta Siyonizmden uzak duruyordu.

Abrahams, bir süre Londra'daki Yahudi okulunda ders verdi. 1902'de Cambridge Üniversitesi'nde Talmud metinleri okutmaya başladı ve ölümüne değin bu görevde kaldı. 1888-1908 arasında, bir İngiliz Yahudisi olan araştırmacı Claude G. Montefiore ile birlikte *Jewish Quarterly Review* adlı dergiyi yayımladı.

Abrahams *Jewish Life in the Middle Ages*'da, Yahudi tarihinde bir "ortaçağ" olmadığı sonucuna varır. Ama, Hıristiyan ortaçağı Yahudiler üzerinde kalıcı etkiler bırakmış, özellikle de onların toplumdan soyutlanma sürecini derinleştirmiştir. Kitapta sinagogun işlevleri, toplumsal gelenekler ve cemaat

örgütlenmesi, meslekler, eğlenceler gibi o dönemlerdeki Yahudi yaşamının tüm yönleri ve Musevi-Hıristiyan ilişkileri ele alınır. *Studies in Pharisaism and the Gospels* ise (1917-24, 2 cilt; Ferisilik ve İncil Üzerine Çalışmalar) Yeni Ahit'te Museviliğin nasıl ele alındığını inceleyen denemelerden oluşur. Abrahams'ın Yahudi metinlerine ilişkin çalışmaları arasında yer alan *Chapters on Jewish Literature* (1899; Yahudi Edebiyatı Üzerine Bölümler) adlı incelemesi, İS 70'te Kudüs'ün düşüşü ile Yahudi filozof Moses Mendelssohn'un 1786'daki ölümü arasında kalan dönemi kapsar.

Abrahams, Peter (Henry) (d. 19 Mart 1919, Vrededorp, Johannesburg yakınları), Güney Afrika'nın en üretken siyah yazarlarından. Erken dönem romanlarından *Mine Boy* (1946; Madenci Çocuk) ırk ayrımının Güney Afrikalı Siyahlar üzerindeki insanlık dışı etkilerini vurgulayan ilk yapıttır.

Abrahams 20 yaşında ülkesinden ayrıldı. Önce İngiltere'ye, daha sonra Jamaika'ya yerleşti. Ancak roman ve öykülerinin çoğu Güney Afrika'daki deneyimlerine dayalıdır. Örneğin *Mine Boy*'da Güney Afrika'daki büyük bir sanayi kentinin yabancı ve ezici ortamı içine savrulan bir köy delikanlısını anlatır. Benzer bir konu çevresinde gelişen yarı otobiyografik romanı *Tell Freedom: Memories of Africa*'da (1954, yb. 1970; Özgürlüğü Anlat: Afrika Anıları) gençlik yıllarında Johannesburg gecekondularında verdiği mücadeleyi konu eder. Otuza yakın dile çevrilen *The Path of Thunder* (1948; Zorlu Yol) ayrımcılığın tehdit edici gölgesi altında birbirini seven biri beyaz, öteki siyah iki gencin ilişkilerini anlatır. *Wild Conquest* (1950; Vahşi Fetih) Boerlerin kuzeye yaptıkları büyük göç üzerinedir. *A Night of Their Own* ise (1965; Onların Geceleri) Güney Afrika'da yaşayan Hintlilerin kötü durumunu ele alır. *A Wreath for Udomo* (1956, yb. 1971; Udomo'ya Bir Çelenk) adlı romanı Batı Afrika'da, *This Island Now* (1966, yb. 1971; Şimdi Bu Ada) adlı gezi kitabıysa Antil Adaları'nda geçer.

1950'lerin sonlarında, Britanya yönetimindeki Batı Hint Adaları üzerine hazırlanacak resmi bir rapor için malzeme toplamak üzere gittiği Jamaika'dan etkilenen Abrahams, ailesiyle birlikte bu adaya taşındı. Orada *West Indian Economist* adlı derginin yayımcılığını yaptı ve günlük radyo haberleri ajansı West Indian News'un yönetimini üstlendi. 1964'te, tüm zamanını yazmaya ayırabilmek için yaptığı işlerin çoğunu bıraktı. 1960'lar ve 70'lerde eski yapıtlarının birçoğunun yeniden basılması ve başka dillere çevrilmesiyle daha geniş bir okur kitlesi edindi. Michael Wade'in yazdığı *Peter Abrahams* adlı biyografisi 1971'de yayımlandı.

Abraksas, ABRASAKS olarak da yazılır, Yunan harflerinin bir sözcük sayılan dizimi. Eskiden, büyülü nitelik taşıdığı inancıyla muskalara, nazarlık ve değerli taşlar üstüne yazılırdı. 2. yüzyılda maddeyi kötülük, ruhu iyilik olarak gören ve kurtuluşun içrek (batını) bilgi ya da gnosis yoluyla geldiğine inanan gnostisizm ve dualizm inancına bağlı tarikatların bir bölümü Abraksas'ı kişileştirdiler ve kimi zaman Güneş tanrısına tapınmayla da ilgisi olan bir kült başlattılar. 2. yüzyılın başlarında gnostisizm inancının önde gelenlerinden Mısırlı Basilides, Abraksas'ı yüce tanrı, kutsal yaratıların kaynağı ve her biri yılın bir gününe karşılık düşen 365 "gök" ya da yaratılış çemberinin tümünün yöneticisi saydı. 365 sayısı, Yunan ebced hesabına göre Yunancada yedi harften oluşan abraksas sözcüğündeki harflerin sayısal değerine karşılık düşer.

Abraksas taşı
Bibleh Museum

Abramowitz, Max (d. 23 Mayıs 1908, Chicago), Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin ve New York'taki Lincoln Sahne Sanatları Merkezi Filarmoni Salonu'nun tasarımını yapan ABD'li mimar. Her iki yapı da 1962'de tamamlandı.

1929'da Illinois Üniversitesi'nde lisans, 1931'de Columbia Üniversitesi'nde de lisansüstü çalışmasını tamamladı. Eğitimini 1932-34 arasında Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda sürdürdü. 1941'de Mimar Wallace R. Harrison ve ortağı J. Andre Fouilhoux ile birlikte kurduğu şirkette çalışmaya başladı. 1945'ten sonra ortaklığını yalnızca Harrison ile sürdürdü. 1976'ya değin Amerika'nın en önemli mimarlık kuruluşlarından biri olarak birçok büro binası gerçekleştirdiler. Abramowitz bu tarihten sonra çalışmalarını New York'ta Abramowitz-Harris-Kingland Mimarlık Şirketi'nde sürdürdü. 1947-52 arasında Birleşmiş Milletler Merkezi Planlama Bürosu'nda müdür yardımcılığı yaptı. 1955'te danışman mimar olarak Brandeis Üniversitesi'ne girdi. Aynı yıl farklı mezheplerin ortak kullanabilecekleri şapeller grubunu, 1970'te de üniversitenin yerleşme planıyla eğitim binasının tasarımını gerçekleştirdi. Illinois Üniversitesi'nin Urbana'daki kampusunda yaptığı Krannert Sahne Sanatları Merkezi 1969'da açıldı.

Abramtsevo Kolonisi, 19. yüzyılın sonlarında, demiryolları kralı Savva Mamontov'un Moskova yakınındaki Abramtsevo malikânesinde bir grup Rus sanatçısının bir araya gelmesiyle oluşan topluluk. Yeni bir Rus kültürü yaratmayı amaçlayan bu topluluk, özellikle Rus-Bizans üslubu ile halk sanatından esinlenmiştir.

Aynı zamanda oyun yazarı, sahne yönetmeni, şarkıcı ve heykelci olan Mamontov, Rusya'da kurduğu demiryolu ağından kazandığı serveti sanatçıları desteklemeye ve sanatı geliştirmeye adamıştı. Dönemin ünlü ressamlarının yanı sıra çevresine topladığı besteci, mimar, arkeolog, yazar, oyuncu ve şarkıcılarla, ülkenin sanat etkinliklerini yüzyılı aşkın bir süredir belirleyen Petersburg Akademisi'ne karşı ilk güçlü tepkiyi oluşturdu; özellikle Rus resim sanatının modernleşme sürecini etkileyen ve çizgisini belirleyen kişi oldu.

Vassily Polenov, İlya Repin ve çocuk yaştaki Valentin Serov'un çekirdeğini oluşturdukları topluluğa bir süre sonra Victor ve Apollinarius Vasnetsov, İsaak İlyiç Levitan, Konstantin Korovin ve son olarak da Mikhail Vrubel katıldılar. Mamontov'un 1870'te almış olduğu malikânenin arazisine, bir kolera salgınından sonra önce bir hastane, bir okul ve bir de heykel atölyesi yapıldı.

Atölyede bir yandan çağdaş sanat yapıtları üretilirken bir yandan da yörede yok olmaya yüz tutmuş geleneksel sanatları canlandırma çalışmaları yapılıyordu. Günlerinin büyük bir bölümünü birlikte, tartışarak ve çalışarak geçiren topluluk üyelerinin ilk ortak ürünü, yapımına 1880'de başladıkları Abramtsevo Kilisesi oldu. Uzun araştırmalar ve tartışmalar sonucu bu yapıda ortaçağ Rus üslubunun benimsenmesine karar verildi ve Novgorod Kilisesi model alınarak Apollinarius Vasnetsov'un hazırladığı tasarım temelde kabul edildi. 1882'de tamamlanan yapının içindeki bütün eşyalar da Rus ortaçağ geleneklerine uygun biçimde gene kendileri tarafından tasarlanıp üretilmişti.

Grubun bir başka önemli çalışması da sahne tasarımı alanında oldu. O döneme değin yalnızca bir siyah perdeden oluşan dekor yerine, görülmemiş boyutlarda gerçekçi ve dolayısıyla yenilikçi sahne ve kostüm tasarımları yapıldı. Mamontov'un önderliğinde Vasnetsov, Korovin, Levitan, Alexander Golovin ve Nicholos Roerich'in katılmasıyla gerçekleştirilen bu uygulamalar, sahne tasarımı alanında yeni bir çığır açtı ve Batı Avrupa tiyatrosunu büyük ölçüde etkiledi. Abramtsevo Kolonisi hazırladığı sanat ortamı ve sağladığı çalışma olanakları ile Rusya'da üç sanatçı kuşağının yetişmesine katkıda bulundu.

abrazyon yüzeyi *bak.* dalga aşınımı yüzeyi

Abreu, (João) Capistrano de (d. 23 Ekim 1853, Maranguape - ö. 13 Ağustos 1927, Rio de Janeiro), ülkesinin sömürge olduğu dönemi yorumlayan geniş kapsamlı yapıtıyla ünlü Brezilyalı tarihçi.

1875-83 arasında Rio de Janeiro Ulusal Kütüphanesi'nde çalıştı. 1883'te Colégio Dom Pedro II'de tarih dersleri vermeye başladı. Auguste Comte ve Herbert Spencer'ın toplumbilim sistemleriyle, Henry Buckle ve Hippolyte Taine'in tarih anlayışlarından etkilendi. En önemli yapıtı *Capítulos de História Colonial* (1907; Sömürge Tarihinden Bölümler), 1500'den 1800'e değin Brezilya'nın sömürgeleşmesinin geniş kapsamlı bir incelemesidir. Yapıt, ilk kez yerli toplulukların kültürleri üzerinde durması açısından, Avrupalıların Brezilya içlerine yerleşmesi konusundaki ilk ve önemli etnolojik çalışmalardan sayılır. Abreu, ayrıca, dilbilim alanında yapıtlar vermiş, Brezilya tarihine ilişkin Alman ve Fransız belgelerini çevirmiş ve büyük tarihçi Francisco Adolfo de Varnhagen'in yazılarını derlemiştir.

Abruzzi, ABRUZZO olarak da bilinir, Orta İtalya'da yönetim bölgesi. Adriyatik Denizine bakar ve L'Aquila, Chieti, Pescara, Teramo illerini kapsar. Yüzölçümü 10.794 km²'dir. L'Aquila, Sulmona ve Fucino gibi dağlar arasında bulunan havzalar dışında büyük bölümü dağlık ve tepeliktir. Bölgenin egemen görünümünü çizen ve temel olarak kireçtaşından oluşan Apeninler, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan üç dağ sırası oluştururlar. Bunların en yükseği, Gran Sasso d'Italia (2.914 m) ile Maiella kümelerini içeren en doğudaki sıradır. Kumdan ve kilden oluşan tepeler Gran Sasso'dan doğuya, dar Adriyatik kıyı çizgisine doğru, yumuşak bir eğimle inerler.

Bölgede bulunan az sayıdaki küçük limanının balıkçılık ve ticaret açısından iktisadi önemi pek azdır. Buradaki başlıca ırmaklar (Tronto, Pescara, Sangro ve Trigno) Adriya Denizine dökülür. Akışları düzensiz olan ve yukarı yamaçlardaki yoğun ağaç kesimi yüzünden ilkbahar ve sonbahar yağmurları sırasında sık sık taşkınlara ve toprak kaymalarına yol açan bu ırmaklar, aşağı çığırlarında sulamaya olanak verirler.

Bir zamanlar bölgede oturan eski İtalik kabileler fetih girişimlerine karşı uzun yıllar direnmiş ve zorla Roma yönetimi altına girdikten sonra bile kendi özelliklerini korumuşlardı. Bölgenin ilk adı olan Aprutium'un bu eski kabilelerden biri olan Praetutii'den geldiği sanılmaktadır. Ortaçağ başlarında Lombardların yönetimi altına giren Abruzzi Spoleto Dükalığı'na, Molise güneyinde yer alan bölge ise Benevento Dükalığı'na bağlıydı. 12. yüzyılda Normanların yerleştiği bölge, Papalık'a karşı verdikleri uzun süreli mücadelede Hohenstaufen'lerin yanında yer aldı. Hohenstaufen hanedanının 13. yüzyılda devrilmesinden sonra, Abruzzi ve Molise (*) Angevin (Anjou) hanedanının, Napoli Krallığı'nı yöneten İspanyol ve Bourbon hükümdarlarının denetimi altına girdi ve I. Abruzzo Ulteriore, II. Abruzzo Ulteriore, Abruzzo Citra ve Molise adlı alt birimlere bölündü. 1860'ta Abruzzi ve Molise adıyla İtalya Krallığı'nın bir parçası durumuna geldi. 1965'te ise Abruzzi ve Molise adını taşıyan iki ayrı bölgeye bölündü. Abruzzi'nin merkezi L'Aquila'dır(*).

Abruzzi'de arazinin engebeli olması, bölgenin iktisadi gelişmesini uzun yıllar engelledi. Batıdan Adriyatik kıyısına uzanan bir karayolunun yapılmasıyla, bölge İtalya'nın öbür kesimlerine bağlandı. Dağlar arasındaki yoğun olarak ekilen havzalar dışında yapılan tarım üretimi büyük ölçüde yerel gereksinimleri karşılamaya yöneliktir. En yaygın ürünler buğday, üzüm, başka meyveler ve zeytindir. Tütün, şeker pancarı ve safran ise ticari ürünlerdir. Bölgenin büyük bir bölümünde başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Abruzzi'nin dağlık otlakları ile bölge dışındaki alçak kışlık otlaklar arasında yapılan göçebe koyun çobanlığı yavaş yavaş azalmakla birlikte hâlâ sürmektedir. Domuz da yetiştirilen bölgenin tütsülenmiş jambonlarıyla sucuk ve sosisleri çok ünlüdür. Büyük ölçüde il merkezlerinde yoğunlaşmış olan sanayinin gelişmesi önemsiz sayılacak bir düzeydedir. Bölgenin ana demiryolu Roma-Pescara hattıdır. Bölgesel demiryolu ulaşımının yerini giderek otobüs ve kamyon ulaşımı almaktadır. Kıyılardaki dinlenme yerlerinde turizm gelişmekle birlikte, henüz önemli bir iktisadi etkinlik durumuna gelememiştir. Nüfus (1989 tah.) 1.262.692.

Abruzzi (Dükü), Luigi Amedeo Giuseppe (d. 29 Ocak 1873, Madrid - ö. 18 Mart 1933, Abruzzi City, Mogadişu yakınları, İtalyan Somalisi), Afrika'dan Kuzey Kutup Bölgesi'ne kadar, çeşitli bölgelere keşif geziler düzenlemiş İspanyol dağcı ve kâşif. İtalya'daki Aosta Dükalığı'nı da elinde tutan İspanya kralı Amadeus'un oğludur. 1897'de, Alaska'daki St. Elias Dağını ilk tırmanan kişi oldu. 1899'da Kuzey Kutup Bölgesi'ne yaptığı keşif gezisinde 86° 34 kuzey enlemine ulaşarak bir rekor kırdı. 1906'da, Afrika'nın iç kesimlerinin doğusunda yer alan Ruwenzori Sıradağlarının doruklarına ilk kez gene o tırmandı. Bu gezi sırasında dağların jeolojik, topografik ve buzulbilimsel özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler toplandı, haritalar çıkarıldı, dağların başlıca doruk, geçit ve buzulları adlandırıldı. Abruzzi 1909'da, Himalayalar'ın Keşmir'deki bölümünde bulunan ve yeryüzünün ikinci en yüksek tepesi olan K2'de 6.000 m'nin üzerine tırmandı. I. Dünya Savaşı sırasında 1917'ye değin Adriya Denizinde deniz kuvvetleri komutanı olarak görev yaptı. Daha sonra İtalyan Somalisi'nin keşif ve sömürgeleştirilmesine katıldı.

Abruzzo, Ben L. (d. 9 Haziran 1930, Rockford, Illinois, ABD - ö. 11 Şubat 1985, Albuquerque, New Mexico), Büyük Okyanusu ilk kez balonla aşan ABD'li baloncu. "Double Eagle V" adlı balonla ve üç arkadaşıyla birlikte gerçekleştirdiği bu uçuş, tarihin en uzun kesintisiz balon uçuşudur. 1952'de Champaign-Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nden iş idaresi dalında lisans derecesi aldı. 1952-54 arasında ABD Hava Kuvvetleri'nin New Mexico'daki Albuquerque'de bulunan Kirtland Hava Üssü'nde görev yaptı. 1954'te Albuquerque'ye yerleşerek müteahhitliğe başladı. Bir yandan da karısı ve çocuklarıyla birlikte kayak yapıyor, kürek çekiyor, yelken, tenis, uçuş ve baloncuklukla uğraşıyordu. 1978'de, Maxie Anderson (*) ve Larry Newman ile birlikte, "Double Eagle II" ile Atlas Okyanusunu ilk kez balonla geçti. 1979'da, Abruzzo ve Anderson "Double Eagle III" ile Gordon Bennett Yarışı'nı kazandılar.

Büyük Okyanusun aşıldığı uçuşa kaptan Abruzzo'nun yanı sıra Larry Newman, Ron Clark ve harcamaların bir bölümünü üstlenen Japon asıllı ABD'li lokantacı Rocky Aoki de katıldı. 9 Kasım 1981'de Japonya'daki Nagaşima'dan başlayan uçuş 84 saat 31 dakika sonra, 12 Kasım'da ABD'nin California eyaletindeki Mendocino Ulusal Ormanı'nda sona erdi. 9.244 km'lik bu uçuş, tarihin en uzun balon uçuşudur.

Bir uçak kazasında ölen Abruzzo'nun balonla uçuş alanında dokuz dünya rekoru vardır.

Absalon (d.y. 1128, Fjenneslev, Danimarka - ö. 21 Mart 1201, Sorö), başpiskopos, devlet adamı, Danimarka kralları I. Valdemar ve IV. Knud'un yakın danışmanı.

Nüfuzlu bir Zealand'lı aileden geliyordu. Çocukluk arkadaşı I. Valdemar'ın Danimarka tahtına geçmesine yardım etti (1156-57) ve 1158'de Roskilde piskoposu oldu. Kralın en yakın danışmanı olarak, Valdemar'ın Papa III. Alexander'a karşı, Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Friedrich (Barbarossa) ile yaptığı ittifakı başlangıçta destekledi. 1167'ye gelindiğinde, Absalon ve Valdemar, papa ile uzlaşmışlardı.

Absalon, 1169'da Slavların elindeki Rügen Kalesini ele geçirmek için çıkılan sefere önderlik ederek Danimarka gemiciliğine yönelen Slav tehdidinin yok edilmesini sağladı. Rügen'in, Absalon'un piskoposu olduğu Roskilde bölgesine katılmasıyla Kuzey Almanya'da 1225'e değin sürecek olan Danimarka egemenliği başladı. Aynı yıllarda Absalon, Havn'da bir kale yaptırttı. Kopenhag kenti daha sonra bu kale çevresinde gelişti. Absalon, Valdemar'ın babası Knud Lavard'ın aziz ilan edilmesini ve Valdemar'ın oğlu IV. Knud'un 1170'te krallığa ortak edilerek taç giymesini savunanların başında geliyordu. Böylece krallığın Valdemar hanedanı içinde babadan oğula geçmesi sağlandı.

1177'de Absalon Lund başpiskoposu seçildi ve IV. Knud'un vasiliğini üstlendi. Knud'un tek başına tahta geçtiği 1182'den sonra da, onu I. Friedrich'ten bağımsız bir politika izlemeye yöneltti. 1184'te Absalon'un önderliğinde Güney Baltık kıyısına yapılan sefer, Pomeranya ve Mecklenburg'un Danimarka egemenliğine geçmesini sağladı. Absalon, daha sonraki yıllarda kilisedeki görevlerine döndü.

Absaroka Dağları, ABD'deki Kayalık Dağların Wyoming'in kuzeybatısı ve Montana'nın güneyinde yer alan kuzey kesimi. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır ve 270 km uzunluğunda, 80 km genişliğindedir. Volkanik etkinlikler sonucunda bölgede büyük bir yayla yükselmiş, akarsu ve buzulların aşındırmasıyla ilginç yer biçimleri oluşmuştur. Absaroka Dağlarının 3.700 m'yi aşan sekiz doruğunun en yüksek 4.005 m'lik Francs Doruğudur. Bighorn Irmağının ana kolları Absarokalar'dan doğar. Gallatin, Shoshone ve Custer ulusal ormanlarının bazı bölümleri ile Yellowstone Ulusal Parkı'nın kuzeydoğu ucu bu dağlardadır. Montana'nın en yüksek noktası olan 3.901 m'lik Granite Doruğu da Absarokalar'ın kuzeydoğu uzantısı olan Beartooth Dağlarındadır.

absentee mülkiyet, üstünde yaşamadıkları ya da bizzat işlemedikleri topraktan gelir elde eden mülk sahiplerinin toprak mülkiyeti. Absentee mülk sahiplerinin kendi toprakları ve kiracıları ile ilgili bilgi sahibi olmadıkları ve bunlarla ilgilenmedikleri düşünüldüğü için, terim zamanla değişikliğe uğramış ve sözcük anlamında olmayan toplumsal bir yan anlam kazanmıştır.

Absentee mülkiyet yüzyıllar boyunca dünyanın birçok yerinde toplumsal ve siyasal bir tartışma konusu olmuştur. Bunun nedeni, geleneksel toplumlara özgü büyük mülkiyet/küçük işletmecilik iç içeliği temelinde, işledikleri toprakların malikl olmayan küçük köylülerden büyük toprak sahiplerine rant(*) aktarımının, en çıplak biçimiyle absentee mülkiyet koşullarında ortaya çıkmasıdır. Örneğin, devrim öncesinde Fransa'da, saray soylularının bir bölümüne yöneltilen eleştirilerin dayanak noktalarından biri olan bu mülkiyet tarzı, 19. yüzyılda İrlandalı kiracıların İngiliz absentee mülk sahiplerince sömürülmesi üzerine yapılan tartışmalarda da öne çıkmıştır. Bugün de birçok azgelişmiş ülkenin toprak reformu programında önemli bir iktisadi tartışma konusu olmayı sürdürmektedir.

absentee oylama, oyunu kayıtlı olduğu yerde kullanamayacak durumda olan kimselere başka bir yerde oy verme olanağını sağlayan oylama biçimi. *Ayrıca bak.* oy.

absorpsiyon *bak.* soğurma

Abstbessingen fayansı, Thüringen'de, Abstbessingen köyündeki bir imalathanede 18. yüzyılın ilk yarısından yaklaşık 1816'ya değin üretilen kalay sırlı seramiklere verilen ad. Ürünlerin üstünde görülen iki dişli çatal amblemi fabrikanın Schwarzburg prensinin

Abstbessingen fayansı, kaplumbağa biçiminde yağ kabı, Thüringen, Almanya, y. 1755
Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra-EB Inc

korumasında olduğunu belirtir. Üretilen çiçek vazoları, içki maşrapaları, testi gibi sıradan ürünler, kalın hamurlu ve kremsi bir sırla kaplıdır. Mavi ya da çok renkli

bezemeler yaygındır. Üstleri sonradan elle süslenmek üzere boş bırakılan bazı iddialı parçalar (vazolar gibi) dışında Abstbessingen ürünleri daha çok önemli Alman saray imalathanelerinin basit taklitleridir.

abstre sanat *bak.* soyut sanat

absürd tiyatro *bak.* uyumsuzluk tiyatrosu

Abşalom (ö. y. İÖ 1020, Filistin), İsrail ve Yahuda kralı, Hz. Davud'un üçüncü ve en sevdiği oğlu. II. Samuel kitabının 13-19. baplarında çizilen portresine bakılırsa, Abşalom'a, kişisel çekiciliği, yasa tanımazlığı, küstahlığı ve trajik yazgısıyla Eski Ahit'in Alkibiades'i denilebilir. Adı ilk kez, tecavüze uğrayan kız kardeşi Tamar'ın öcünü almak için, Hz. Davud'un büyük oğlu olan üvey kardeşi Amnon'u öldürmesi dolayısıyla geçer. Bu yüzden sürgüne gönderildiyse de, Yoab'ın yardımıyla bağışlandı. Daha sonra, Hz. Davud öldüğünde kimin tahta çıkacağı konusundaki kararsızlık yüzünden bir ayaklanma başlattı. Önceleri tam bir başarı kazanmış gibiydi. Hz. Davud, az sayıdaki yandaşları ve kişisel muhafızıyla birlikte, Kudüs'ü ve krallığın önemli bir bölümünü Abşalom'a bırakarak Ürdün'e kaçtı. Kaçanların ardına düşen Abşalom, Ürdün'ün batı bölgeleri olduğu sanılan "Efraim Ormanı"nda tam bir yenilgiye uğradı. Saçlarından bir meşe ağacına takılmış halde yakalanarak Yoab tarafından öldürüldü.

Abu Bakar (d. 1843 - ö. 4 Haziran 1895, Londra), Cohor'daki Malay Devleti'ni (bugün Malezya'nın bir parçası) 1885'ten 1895'e değin yöneten sultan. Güneydoğu Asya devletlerinin çoğunun sömürgeci Avrupa imparatorluklarına bağlandığı bir dönemde, İngiltere'ye karşı bağımsızlığı korumuş ve Cohor'da iktisadi gelişmeyi desteklemiştir.

İngiltere ile 1824'te imzalanan ve 1855'te yeni koşullar eklenen antlaşma uyarınca Cohor'daki Malay Devleti sultan tarafından değil, *temenggong* adı verilen küçük bir memur tarafından yönetiliyordu. 1862'de *temenggong* olan Abu Bakar, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra iktidara gelen üçüncü yöneticiydi. Abu Bakar, 1868'de mihrace unvanını aldı ve 1885'te İngiltere tarafından Cohor sultanı olarak tanındı. Böylece eski sultanın soyundan gelenlerin yönetimine son verildi. Yetenekli ve akıllı bir yönetici olan Abu Bakar, ülkesinde ticaret ve tarımı geliştirmek, yatırımları artırmak için çalıştı. Özellikle gambir ve biber plantasyonlarının gelişmesini destekledi. Çıkarları söz konusu olduğunda Batıcı olan Abu Bakar, bir İngiliz sömürgesi olan Singapur'da yaşadı ve Cohor'un içişleriyle (1861'de yapılan bir antlaşma uyarınca, İngiltere Cohor'un dışişleri üzerinde denetime sahipti) ilgili konularda karar verirken, Batılı danışmanlara ve onların yöntemlerine başvurdu. Abu Bakar'ın bu tutumu, İngiltere'yi, Cohor'daki hükümetin istikrarlı ve adil olduğuna inandırdı. Abu Bakar kendi politikasını, önemli konularda İngilizlerin tutumlarından sonuçlar çıkartıp, koşullara ayak uydurarak ve gerektiğinde uzlaşarak saptadı. Böylelikle yalnız bağımsızlığını korumakla kalmadı, aynı zamanda başka Malay yöneticileri karşısındaki konumunu da sağlamlaştırdı.

Abu Cirap, ABU GURAB olarak da yazılır, Abu Şir'in 1,6 km kuzeyinde, Sakkara ve Gize arasında Mısır arkeolojik bölgesi. 5. sülale dönemine (İÖ y. 2494 - y. 2345) ait iki güneş tapınağının bulunduğu yer olarak bilinir. 5. sülalenin ilk evresi, Güneş Tanrısı Ra'ya tapınmanın alışılmışın dışında bir ağırlıkla vurgulandığı bir dönem olarak dikkati çeker. Dönemin yazıtları altı güneş tapınağının inşa edildiğini kaydetmektedir. Ancak yalnızca Firavun Userkaf'ın (hd İÖ y. 2460 - y. 2455) ve Firavun Neuserre'nin (hd İÖ y. 2422 - y. 2411) tapınakları

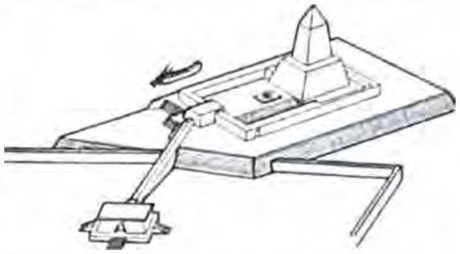

Firavun Neuserre'nin Güneş Tapınağı'nın temsili çizimi
"The Pyramids of Egypt" I.E.S. Edwards Penguin Books Ltd

bulunarak ortaya çıkarıldı. Bunlardan ikincisi tamamen taştan yapıldığı için daha iyi korunmuştur. Firavun Neuserre Tapınağı, inşa edildiğinde, kilerler, tapınma bölümleri ve bir sunakla çevrelenen üstü açık geniş bir platformdan oluşmaktaydı. Arka planda, dikdörtgen bir kaide üstüne oturtulmuş, yaklaşık 18 m yüksekliğinde ve olasılıkla yayılan güneş ışınlarını simgeleyen geniş tabanlı ve yukarıya doğru incelen bir dikilitaş bulunuyordu. Tapınağa giden kapalı uzun bir geçit, Eski Krallık'tan kalan en güzel heykel ve resimlerle süslenmişti.

Abu Dabi, Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan emirliklerden biri. Sınırlarının tartışmalı olmasına karşın, ülkeyi oluşturan yedi emirlik içinde en büyüğüdür. Bütün federasyon topraklarının dörtte üçünü aşan, 77.700 km²'lik bir yüzölçüme sahiptir. Kıyı kesimlerinde ve Basra Körfezinde bulunan zengin petrol yatakları sayesinde, ülkenin en gelişmiş iki emirliğinden biridir (öbürü komşusu Dubai).

Kuzeyde Basra Körfezine bakan 450 km'lik bir kıyı şeridine sahiptir. Bu tenha kıyı üzerinde sabha(*) adı verilen birçok tuz bataklıkları bulunur. Kıyı açıklarında ise çok sayıda ada yer alır. Batıdan Katar, güneyden Suudi Arabistan ve doğudan Umman (eskiden Maskat ve Umman) ile çevrelenmiştir. Ülke içinde ise Dubai'yi yarı yarıya çevreler ve Şerce ile kısa bir sınıra sahiptir.

18. yüzyıldan bu yana Abu Dabi'de iktidarda bulunan Beni Yas kökenli Al Bu Felah kabilesinin ilk merkezi el-Civa (el-Liva) vaha bölgesinde bulunmaktaydı. 1761'de kıyı kesiminde, bugünkü Abu Dabi kentinin bulunduğu yerde, içime elverişli kuyu suyu bulunması üzerine kent, 1795'ten sonra yönetim merkezi haline geldi. Abu Dabi'nin geleneksel rakipleri olan Resu'l-Haymie ve Şerce şeyhliklerinde oturan Kavasim korsanlarının Maskat ve Umman Sultanlığı'na karşı düşmanca bir tutum içinde olmaları, Abu Dabi'nin başlangıçta bu sultanlıkla ittifak kurmasına yol açtı. Ancak 19. yüzyılda Abu Dabi, Maskat ve Umman Sultanlığı ile o dönemde giderek güçlenmekte olan bugünkü Suudi hanedanının ataları Necid Vehhabileri arasında toprak anlaşmazlıkları ortaya çıktı. Bu anlaşmazlıklar günümüzde hâlâ büyük ölçüde çözülememiş olan sınır çatışmalarına yol açtı. Bunların en önemlisi el-Bureymi Vahası üzerinde çıkan anlaşmazlıktır.

Abu Dabi, bir korsan devleti sayılmamasına karşın, İngiliz güdümü altında hazırlanan 1820 tarihli Genel Barış Antlaşması, 1835 tarihli Denizlerde Ateşkes Antlaşması ve 1853 tarihli Denizlerde Kalıcı Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı. 1892'de imzalanan Özel Ayrıcalık Antlaşması ile dış ilişkilerinde İngiliz denetimi altına girdi. Şeyh Zeyd İbn Halife'nin 1855-1908 arasındaki uzun yönetimi sırasında Ateşkes Kıyısı'nın önde gelen gücü durumunda olan Abu Dabi, 20. yüzyıl başlarında Dubai ve Şerce'nin gerisinde kaldı. 1968'de İngiltere'nin Basra Körfezinden çekilme kararını açıklaması üzerine, Bahreyn ve Katar ile birlikte dokuz üyeli bir federasyon oluşturmak için görüşmelerde bulundu. Ancak Bahreyn ve Katar 1971'de bağımsız iki ayrı devlet kurdular. Aynı yıl İngiltere'nin bu devletlerle daha önce imzaladığı antlaşmaları iptal etmesiyle, en önemli üyesi Abu Dabi olan Birleşik Arap Emirlikleri doğdu. Abu Dabi kenti beş yıllık bir dönem için geçici ulusal başkent ilan edildi. Bu süre Haziran 1976'da, Birleşik Arap Emirlikleri geçici anayasasıyla beş yıl daha uzatıldı.

Abu Dabi'nin iktisadi altyapısı hemen hemen bütünüyle ham petrol üretimine dayanır. Ülkede petrol 1958'de, kıyının 125 km kadar açığında bulunan Umm Şayf denizaltı yataklarında yaklaşık 2.750 m derinlikte bulunmuştur. Bu petrol bir denizaltı boru hattıyla daha önceleri boş olan 32 km batıdaki Das Adasına pompalanır. Emirliğin açık denizdeki ana petrol dolum merkezinin yer aldığı bu adada gaz sıvılaştırma tesisinin yanı sıra, küçük bir havaalanı ve yan tesisler bulunur.

Petrol dışsatımı 1962'de başlamıştır. Karadaki başlıca petrol üretim alanları, ülkenin iç kesimlerinde, kıyıdan 40-65 km içerde bulunan Murban (Bab Asab) ve Bu Hassa'dır. Bu yataklar da boru hattıyla kuzeybatıdaki Cebelü'z-Zenne'de yer alan kıyı petrol dolum merkezine bağlanır. Deniz dibindeki öteki yataklar Abu Dabi kentinin hemen kuzeybatısında yer alan ve denizaltı boru hattıyla Das Adasına bağlanan Rukku'z-Zakkum sığlığı ile Abu Dabi kentinin yaklaşık 90 km kuzeyinde körfez açıklarında yer alan Fateh'te (Fatte) bulunur. Emirliğin toplam petrol rezervinin 90 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. 1980 başlarında yıllık üretim miktarı yaklaşık 511 milyon varili bulmaktaydı.

Petrol işletme payı olarak elde ettiği gelir, Abu Dabi'nin dünyada kişi başına en yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yer almasını sağlar. Modernleşme yolunda içerde yaptığı harcamaların yanı sıra, Birleşik Arap Emirlikleri içindeki daha az gelişmiş kardeş devletlere, öteki Arap ülkelerine ve başka yerlerdeki gelişmekte olan ülkelere borç vermektedir. İç kesimdeki el-Ayn'da bulunan Kıraç Toprakları İnceleme Merkezi, sebze üretimine yönelik gelişmiş yöntemler bulmaya çalışmaktadır. Nüfus (1968) 46.375; (1975) 235.662; (1985 geç.) 670.125.

Abu Dabi, Birleşik Arap Emirlikleri'nden Abu Dabi Emirliği'nin başkenti. 1971-81 arasında Birleşik Arap Emirlikleri'nin geçici başkenti oldu. Basra Körfezi kıyısına kısa bir köprüyle bağlanan ve kendisiyle aynı adı taşıyan üçgen biçimindeki küçük bir adanın büyük bölümünü kaplar. Eskiden yalnızca yöresel önemi olan gelişmemiş bir kentken, Abu Dabi Emirliği'nin petrol gelirleri sayesinde Batılı özellikler taşıyan modern bir yerleşme merkezi durumuna gelmiştir.

1761'den önce Abu Dabi'de hiçbir yerleşim yoktu. Bu tarihte Beni Yas kökenli Al Bu Felah ailesi buraya yerleşti. Bu aile o zamandan beri Abu Dabi'yi yönetmektedir. 1795'te yönetim merkezi, iç kesimlerdeki bir vaha bölgesi olan el- Civa'dan (el-Liva) kıyıdaki bu küçük adacığa taşındı. Abu Dabi, 19. yüzyılın büyük bir bölümü ve 20.

yüzyıl başlarında, Ateşkes Kıyısı'nın en büyük şeyhliklerinden birinin başkenti olmasına karşın iktisadi ve ticari üstünlüğü, komşu şeyhliklerin başkentleri olan Dubai ve Şaryah kentlerine kaptırmıştı. 20. yüzyılın başında Abu Dabi kentinin nüfusunun yaklaşık olarak 6 bin olduğu sanılıyor. Kentin ekonomisi temel olarak kıyı açıklarındaki sığlıklarda yapılan inci avcılığıyla daha çok İranlılar ve Hintlilerin elinde bulunan yöresel ticarete dayanır. İnci avcılığı, Japon kültür inci sanayisinin gelişmesi ve 1929'da başlayan Büyük Bunalım'la birlikte azalma gösterdi.

1958'de Abu Dabi Emirliği'nde zengin petrol yataklarının bulunması ve 1962'de ticari üretime geçilmesi, kentin iktisadi ve siyasal durumunu kökten değiştirdi. O yıllarda Ateşkes Devletleri adıyla anılan emirlikleri koruması altında tutan Büyük Britanya, 1961'de bu şeyhliğin Dubai kentindeki Siyasal Delege'ye bağımlılığına son vererek Abu Dabi'de ayrı bir Siyasal Delegelik kurdu. Abu Dabi, bölgenin en önemli petrol üreticisi konumundaki devletin başkenti olduğundan, kentleşme açısından geniş olanaklara sahipti. Bununla birlikte, 1928-66 arasında iktidarda olan Şeyh Şahbut İbn Sultan'ın aşırı tutucu politikası yüzünden, kentin modernleşmesi yavaş oldu. Şeyh, 1966'da devrildi ve yerine al-Bureymi Vahasının Abu Dabi egemenliğindeki bölümünün valisi olan küçük kardeşi Zeyd İbn Sultan geçirildi. Şeyh Zeyd, Abu Dabi kentini merkez alan bir karayolu ağını yaptırmaya başladı. Ayrıca, kentin yer aldığı adanın, kuzey kıyısı boyunca uzanan bir set yaptırttı. 1968'de uygulamaya konan kapsamlı bir beş yıllık kalkınma planı sonucunda kent tamamen modernleşti. Merkezi kanalizasyon sistemi, elektrik ve su şebekesi kuruldu. Modern hükümet binaları, otel ve siteler inşa edildi, kentin limanı genişletildi. 1976'da, Ummü'n-Nar Adası yakınındaki petrol rafinerisi üretime başladı. Abu Dabi'nin uluslararası havaalanı adanın güney ucundadır. Hafif sanayi kent yakınlarındaki Musafah'da yoğunlaşmıştır. Kentin hemen kuzeydoğusundaki, eskiden boş olan es-Sadiyat Adasında hükümet tarafından kurulan Kıraç Toprakları İnceleme Merkezi vardır. ABD'nin teknoloji yardımı ve denizden elde edilen büyük miktarlardaki sulama suyu sayesinde sebze üretimi büyük ölçüde artırılmıştır. Karayolları Abu Dabi kentini kuzeydoğuda Dubai kentine, doğuda el-Ayn Vahasına ve batıda Katar'a bağlar.

Büyük Britanya'nın Basra Körfezini terketmesi ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Aralık 1971'de siyasal bağımsızlığını elde etmesiyle, yapılan antlaşma gereğince, Abu Dabi, 1971-76 arasında beş yıllık bir süre için federasyonun başkenti oldu. Bu süre 1976'da beş yıl daha uzatıldı. İlerisi için, Abu Dabi ve Dubai emirliklerinin sınırındaki boş bölgede ya da el-Ayn'da yeni bir başkent kurulması önerildi. Nüfus (1989 tah.) 363.432.

Abu Habbah *bak.* Sippar

Abu Hureyra, Tel, Suriye'de Halep'in 120 km doğusunda, Topka Barajının göl suları altında kalan küçük höyük.

Baraj suları altında kalmadan önce Fırat Irmağı kıyısında bulunan höyük, 1972-73'te Londra Üniversitesi'nden bir ekip tarafından kazıldı. Mezolitik Çağ'dan (İÖ 9. bin) Neolitik Çağ (İÖ 6. bin) sonuna değin kesintisiz iskân edildiği görüldü. Bu nedenle de, üretim öncesi toplayıcı ve avcı toplulukların üretime geçiş evrelerini belgeleyen kalıntılar verdi. Üretime geçildiğini gösteren buluntular kaplıca buğdayıyla evcil keçi ve koyun kemikleriydi.

Abu Madi, İliya (d. y. 1880, al-Mahayditah, Lübnan - ö. 1957), Arap şair ve gazeteci. Yaşamının büyük bölümünü ABD'de geçirmiştir.

Abu Madi, 11 yaşındayken ailesi ile birlikte Lübnan'daki köyünden İskenderiye'ye (Mısır) göç etti. Gençliğinde sigara satarak para kazandı. İlk şiir kitabını 1911'de İskenderiye'de yayımladı. Ertesi yıl Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti ve Cincinnati'ye yerleşti. 1916'da New York'a gitti ve kentin Arap topluluğu tarafından desteklenen çeşitli Arapça dergi ve gazeteler yayımlamaya başladı. On yıl *Mirat al-Garb* (Batının Aynası) dergisinde çalışan Abu Madi bu derginin sahibinin kızıyla evlendi. 1929'da *as-Samir* (Arkadaş) adlı, ayda iki kez çıkan kendi dergisini yayımlamaya başladı; 1936'da dergiyi günlük gazeteye çevirdi ve ölümüne değin bu gazetenin yayımını sürdürdü.

1916'da yayımladığı ilk toplu şiirlerinden sonra 1927'de ikinci kitabı olan *al-Jadavil*'i (Akarsular) bastırdı. Beyrut'ta çıkan *Al-Kamail* (1946; Çalılıklar) yazarın ölümünden sonra bir kez daha *Tibr vü-turab* (Maden ve Toz) adıyla 1960'ta yayımlandı. Abu Madi, dili doğal ve etkileyici biçimde kullanması, Arap şiirinin geleneksel kalıplarına ilişkin ustalığı ve düşüncelerinin çağdaş Arap okuruna uygun gelmesi gibi nedenlerle çok sevilen bir şairdir.

Abu Simbel, ABU SUNBUL olarak da yazılır, Mısır firavunu II. Ramses'in (y. İÖ 1304-1237) yaptırdığı iki tapınağın bulunduğu yer. Ana tapınağın önünde yer alan dört tane anıtsal Ramses heykeli eski Mısır sanatının en önemli örneklerinden sayılır. 1960'larda büyük bir mühendislik başarısı sonucu bu tapınaklar Nil Irmağının yükselen sularından kurtarılmıştır.

Nil'in batı kıyısında, Mısır'ın Assuan ilinde bulunan Korosko'nun (bugün Kurusku) güneyinde, Sudan sınırının yakınlarındaki

Abu Simbel'de, ana tapınağın önünde II. Ramses'in taş figürleri
Air France

kumtaşı kayalarının oyulmasıyla gerçekleştirilen bu tapınaklar, 1813'te keşfedilmeden önce dış dünya tarafından bilinmiyordu. İlk kez 1817'de Giovanni Battista Belzoni tarafından araştırıldılar.

Ana tapınağın girişinin her iki yanında ikişer tane olan ve yüksekliği 20 m'yi bulan bu heykeller oturur durumda kayalığın oyuk yüzüne dayandırılmıştır. Ayaklarının çevresine Ramses'in kraliçesi Nefertari'nin ve çocuklarının küçük heykelleri oyulmuştur. Güneydeki heykellere İÖ 6. yüzyılda Mısır'da hizmet gören Yunanlı paralı askerlerin kazıdıkları duvar yazıları alfabenin erken tarihiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Güneş tanrıları Amon-Ra ve Ra-Horakthe'ye adanan ve birbiri içinden geçilen üç salondan oluşan tapınak, yaklaşık 55 m kadar kayalığın içine girmekteydi. Salonlar kralın yaşamını ve başarılarını konu alan birçok heykel ve boyalı kabartmalarla süslüydü. Tapınak, yılın belirli günlerinde, sabah güneşinin ilk ışınları, salonları boylu boyunca geçip en dipteki kutsal mekânda bulunan mezarı aydınlatacak biçimde inşa edilmiştir.

Ana tapınağın hemen kuzeyinde Tanrıça Hathor'a tapınmak için Nefertari'ye ithaf edilen daha küçük bir tapınak vardı. Bu tapınakta kral ve kraliçenin yaklaşık 10 m uzunluğundaki heykelleri bulunmaktaydı.

1960'ların başlarında inşa edilen Assuan Barajı, Abu Simbel'in sular altında kalma tehlikesini doğurunca, UNESCO ve Mısır hükümeti bölgeyi kurtarmak amacıyla bir tasarı hazırlattı. 1964-66 arasında 50'den fazla ülkenin oluşturduğu bir vakfın maddi desteğiyle, değişik ülkelerden gelen mühendis ve bilim adamlarından oluşan bir grup, kayanın tepesini kazıdılar ve her iki tapınağı da söküp, ırmak yatağından 60 m daha yüksek bir alanda yeniden kurdular.

Abu Sir, Mısır'da Gize ile Sakkara arasında yer alan arkeolojik alan. 5. sülaleden (İÖ y. 2494- y. 2345) birçok firavun kendi piramidini burada yaptırmıştır. Ancak bu piramitler sağlam bir biçimde inşa edilmediğinden bugün harap durumdadır. Bitişiğindeki mezar tapınakları zengin duvar kabartmaları ve hurma ağacı, lotus, papirüs bitkisi biçimindeki sütunlarıyla ünlüdür. Bazı firavunlar piramitlerinin yakınlarına içlerinde Güneş Tanrısı Ra'ya adanan dikilitaşların bulunduğu kutsal mekânlar inşa ettirmişlerdir. Bu kutsal mekânlardan yalnızca Firavun Userkaf ve Firavun Neuserre'ye ait olanlar ortaya çıkarılmıştır.

Abuja (Nijerya'da kent ve emirlik) *bak.* Suleja

Abuja, Nijerya'nın orta kesiminde yer alan federal başkent toprakları. Eski Benue-Plateau eyaletinin kuzeybatı, eski Kuzey-Batı eyaletinin güneydoğu ve eski Batı eyaletinin kuzeydoğu kesimlerinin birleştirilmesiyle 1976'da oluşturuldu. Yüzölçümü 7.315 km²'dir. Nijer ve Benue ırmaklarının birleştiği noktanın kuzeyinde yer alır. Kuzeybatı ve batıdan Nijer, kuzeydoğudan Kaduna, doğu ve güneyden Plateau ve güneybatıdan Kwara eyaletleriyle komşudur. Nijerya'nın yeni federal başkenti olarak tasarlanan ve 1980'lerin başlarında modern ve planlı bir kent olarak inşa edilen Abuja, bölgenin ortasında yer alır.

Arazi, granit ve gnaystan oluşan kristal halindeki kayalarla kaplıdır. Az sayıda orman bölgelerinin bulunduğu savanlar, ana bitki örtüsünü oluşturur. Ekonomisi tarıma dayanır. Darı, mısır, süpürgedarısı, yam ve bakliyat üretimi yapılır. Nüfus, temel olarak mandıracılıkla uğraşan, Guvaris, Koro, Ganagana, Guandara, Afo ve Bassa etnik gruplarından oluşur. Ayrıca Hausalar ve Fulaniler de bu bölgede yaşarlar. Maden kaynakları arasında kil, kalay, feldispat, altın, demir cevheri, kurşun, mermer ve talk bulunur. Abuja kenti bir havaalanına ve önemli karayolu bağlantılarına sahiptir.

Abuja, Nijerya'nın yeni federal başkenti olarak tasarlanan planlı modern kent. 1976'da oluşturulan Abuja Federal Başkent Toprakları Bölgesi'nin orta kesimindedir.

Eski başkent Lagos'un yaklaşık 480 km kuzeybatısında yer alır. Zaria'daki Ahmadu Bello Üniversitesi'nin Mimarlık Bölümü tarafından tasarlanan yeni başkent, yeşilliklerle kaplı Chukuku Tepelerinde 1980'lerin başında inşa edilmeye ve geliştirilmeye başlandı. Bu bölge, merkezi konumu, ulaşım kolaylığı, sağlıklı iklim koşulları, nüfus yoğunluğu ve kentin ilerki yıllarda yayılmasına elverişli olması nedenleriyle seçilmişti. Abuja, Nijerya'da inşa edilen ilk planlı kenttir. Deniz seviyesinden yüksekliği 360 m'dir. İklimi Lagos'a göre daha serin ve daha az nemlidir. Kent, ilk aşamada tahmini 20.000 kişilik bir nüfusa göre planlanmış ve iki bölgeye ayrılmıştır. Kentin merkezindeki bölgede ulusal meclis, belediye binası, ulusal kültür kuruluşları ve öbür hükümet daireleri yer alır. Öteki bölgedeyse konutlar, alışveriş merkezleri ve çağdaş yaşamın gereksinimlerini karşılayan başka tesisler bulunur. 1980'lerin başında 5.000 konutun yapımı tamamlanmıştır. Ekspres yollar yeni başkenti öteki eyalet başkentlerine bağlar. Kentte bir de havaalanı vardır. Yüksek gerilim hatları Abuja'nın 75 km güneybatısında, Nijer Irmağı üzerinde bulunan Shiroro Barajı'ndan kente elektrik taşır.

Abukir Savaşı (25 Temmuz 1799), Napoléon'un Mısır'ı işgali sırasında son zaferi kazandığı savaş. İskenderiye'nin 23 km kuzeydoğusundaki Abukir'de, Napoléon'un Mısır ordusu ile Osmanlı ordusu arasında geçti. Napoléon'un bu bölgedeki asker sayısı iyice azalarak 7.700 kişiye inmişti. Mustafa Paşa komutasındaki 18 bin kişilik Osmanlı ordusu ise özel olarak Fransızları bu bölgeden çıkarmak için gönderilmişti. Napoléon, 15 Temmuz'da Osmanlıların karaya çıktığını haber alır almaz, kuzeye doğru harekete geçti. Osmanlılar Abukir Kalesi'nin çevresinde iç içe geçmiş iki çember biçiminde siper aldılar. Fransızlar büyük ölçüde Osmanlı birliklerinin düzensizliğinden yararlanarak bu iki siper hattını yardılar. Ünlü Fransız generali Joachim Murat komutasında bin Fransız süvarisi, son darbeyi vurmak için Osmanlı mevzilerindeki gediklerden yararlandı. Osmanlı kayıpları 12 bin ölü ve 3 bin tutsak dolayındaydı. Fransız kayıplarının toplamıysa 900'dü.

Abukuma Dağları, Japonya'da, Honşu Adasının kuzeyinde yer alan sıradağlar. Tohoku bölgesindeki, Fukuşima ilinin Büyük Okyanustaki kıyısına paralel olarak kuzey-güney doğrultusunda 170 km boyunca uzanır. Güney ucu Kanto bölgesinin İbaraki iline kadar iner. 50 km eninde ve kama biçimindeki bu dağlar şistli granit ve grano diyoritten oluşmuşlardır. Yer yer arduvaz, kumtaşı ve kireçtaşlarına da rastlanır.

Güneyde, dağların yüzeyinin büyük bölümü erozyonla aşınmış ve kuzeybatıdan, güneydoğuya uzanan birkaç fayla parçalanmıştır. Bu yüzden bu dağlara Abukuma Platosu da denir. Ortalama 885 m yüksekliktekı bu aşınmış sıradağların en yüksek noktası, 1.193 m'ye ulaşan Ötakine Tepesidir.

Eski çağlardan beri Kanto Ovasından Tohoku bölgesine giden bir anayol bu dağlarla Mikuni Dağları arasındaki geçidi izler. Abukuma Dağlarının doğu eteklerindeki tepelerde, yeni bir sanayi bölgesi olarak gelişen Jöban kömür yatakları bulunur.

Abuná Irmağı, İspanyolca RIO ABUNA. Amazon'un başlıca su kaynağı olan ırmak.

And Dağlarının doğusundaki birkaç kaynaktan doğar. Yağmur ormanları içinden kuzeydoğu yönünde 320 km kadar akarak Bolivya'nın Brezilya ile kuzey sınırını oluşturur. Bolivya'daki Manoa'da Amazon'un kollarından biri olan Rio Madeira ile birleşir. Kauçuk, brezilyacevizi, kinin ve başka orman ürünleri, yerleşme dokusu seyrek olan Abuná bölgesinin başlıca ticaret ürünleridir.

Abutilon theophrasti *bak.* sarıhatmi

Abuza, Sophie *bak.* Tucker, Sophie

Abydos, Mısır dilinde ABDU. Kopt dilinde EBOT, bugün EL-ARABAT EL-MEDFUNE. Eski Mısır'ın en önemli arkeolojik alanlarından biri olan kutsal kent. Nil'in batısında, el-Balyana yakınındaki bu alan önceleri ilk iki sülalenin nekropolü (kent dışı mezarlığı) ve sonraları da Osiris'e tapınların hac merkeziydi.

Mısır'ın siyasal ve dinsel gelişimiyle yakından ilgili olan Abydos'un tarihi, Mısır tarihinin başlangıcına uzanır. Emile-Clément Amélineau ve Sir Flinders Petrie tarafından 19. yüzyılın sonlarında yapılan kazılarda ilk iki sülalenin firavunlarına ait olduğu sanılan bir dizi çukur-mezar ortaya çıkarıldı. Ama daha sonra Sakkara'da çok daha büyük, zengin ve Abydos'takilerle aynı sülale adlarını taşıyan buluntuları içeren mezarların ortaya çıkarılmasıyla bu saptamanın doğruluğu sorgulandı. Gene de ikinci sülaleden bazı firavunlar Abydos'ta nekropolün kuzeybatı ucunda bulunan kerpiçten anıtsal mezar yapılarında gömülü olabilir.

Nekropolün koruyucu tanrısı, Eski Krallık'ta Khenti-amentiu denen çakal-tanrıydı. 5. sülale döneminde bu tanrının kültü giderek Tanrı Osiris'in kültü içinde eridi. Osiris'in buradaki mezarına olabildiğince yakın gömülmeyi her şeyden çok isteyen dindar Mısırlılar için Abydos hac yeri haline geldi. Burada gömülmenin bedelini ödeyemeyecek durumda olanlar içinse üstünde ölenin adı, unvanları ve tanrıya bir duanın yazılı olduğu taşlar nekropole dikildi. Firavunlar Abydos'taki tanrılaşmış firavun kültünü korumak ve yüceltmek amacıyla Osiris Tapınağı'nı güzelleştirmeye ve büyütmeye özen gösterdiler. Abydos'ta bazı firavunlara ait birer kenotaf (boş mezar biçiminde anıt) ya da mezar tapınağı vardı. I. Seti Tapınağı tüm antik tapınaklar arasında en güzellerinden biridir. Geniş sütunlu iki salondan (hipostil) geçilerek varılan yedi kutsal mekânıyla bu yapının planı eşsizdi. Öbür odalara giden uzun bir galeride Seti ve oğlu Ramses'i, ölmüş atalarına armağanlar sunarken betimleyen bir kabartma vardır. Menes'le başlayan ve 76 atanın kartuşlarının bulunduğu bu kabartma aynı zamanda Abydos firavunlar listesi olarak da bilinir.

I. Seti'ye ait tapınağın yalnızca 8 metre gerisinde Osireion olarak anılan, ama belki de aslında Seti'nin kenotafı olan olağanüstü bir yapı vardı. Bu garip anıt, yekpare taştan yapılmış 10 ayakla taşınan tonozlu bir yeraltı salonuydu. Ortasında bir platform, çevresinde de bir su kanalı bulunuyordu.

Abydos, Çanakkale ilinde bulunan eski Anadolu kenti. Çanakkale Boğazının (Hellespontos) doğu kıyısında, bugünkü Çanakkale kentinin kuzeydoğusunda yer alır. Bir Trak kenti olduğu sanılan Abydos, İÖ 670 dolaylarında Miletos'un bir kolonisi haline geldi. Kserkses, İÖ 480'deki Yunanistan seferinde teknelerden oluşturduğu bir köprüyle Abydos'tan karşı kıyıya geçmiştir. Abydos, Makedonyalı V. Philippos'a karşı gösterdiği güçlü direniş (İÖ 200) yanında, Hero ile Leandros(*) efsanesiyle de ünlüdür. Kent, Bizans döneminin sonlarına değin Çanakkale Boğazında bir köprübaşı olarak varlığını sürdürmüştür.

Acacia *bak.* akasya

Académie de Genève *bak.* Cenevre Akademisi

Académie des Sciences *bak.* Fransız Bilimler Akademisi

Académie Française, Fransız edebiyat akademisi. 1634'te Kardinal Richelieu tarafından kuruldu. 1635'te resmen tescil edildi ve etkinliği Fransız Devrimi yılları dışında hiç kesintiye uğramaksızın günümüze değin süregeldi. Özgün amacı, edebi beğeni düzeyini korumak ve edebiyat dilini oluşturmaktı. Üye sayısı kırkla sınırlıdır. Edebiyattaki öz ve biçim yeniliklerine genellikle karşı çıkan tutucu bir kurum olarak tanınmakla birlikte, Corneille, Racine, Voltaire, Chateaubriand, Hugo, Renan ve Bergson gibi Fransız edebiyatının ünlü adlarından çoğu, üyeleri arasında yer almıştır. Çeşitli Avrupa edebiyat akademileri arasındaki saygın yerini uzun süre sarsılmadan koruyan bir kuruluştur.

Académie Nationale de Musique *bak.* Paris Operası

Acadia, Fransızca ACADIE. 17. ve 18. yüzyıllarda Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Fransız topraklarına verilen ad. Merkezi şimdiki Nova Scotia'da bulunan Acadia, büyük olasılıkla Kanada'nın bugünkü kıyı eyaletleri ile Quebec ve Maine'in de bir bölümünü içine almaktaydı.

Fransızların Acadia'daki ilk düzenli yerleşim merkezi, bugün Kanada-ABD sınırında bulunan Passamaquoddy Körfezindeki bir adada Pierre de Monts ve Samuel de Champlain tarafından 1604'te kuruldu. Koloni 1605'te Port Royal'e (bugün Annapolis Royal) taşındı; burası daha sonra Acadia'ın merkezi oldu. Fransızların hak iddia ettiği Acadia'yı İngilizler de kendilerine ait saydığından, koloni iki ülke arasında sürekli bir çekişme konusu oldu. Port Royal, 1613'te Virginia'dan gelen İngiliz askerleri tarafından yakılıp yıkıldı ve halkı kentten ayrılmaya zorlandı.

İskoçya kralı VI. James, Nova Scotia kolonisini kurması için Acadia topraklarını 1621'de Sir William Alexander'a bağışladı. İngiltere kralı I. Charles 1632'de Acadia'yı Fransa'ya geri verdi. Company of New France'ın (Yeni Fransa Şirketi) girişimiyle bölgede Fransızların yeni kolonileşme dönemi başladı. 1636'da koloninin önde gelen iki Fransız yöneticisi arasında patlak veren iktidar kavgası sonuçta bir iç savaşa dönüştü. Acadia 1654'ten 1670'e değin İngiliz egemenliğinde kaldı. Ardından gene Fransızların eline geçti ve 40 yıl süreyle Fransızlar tarafından yönetildi.

16 Ekim 1710'da İngilizler Port Royal'i ele geçirdiler. 1713 tarihli Utrecht Antlaşması ile Nova Scotia İngilizlere verildi. Cape Breton Adası ve St. Jean Adası ise (1799'dan sonra, Prens Edward Adası) Fransızlarda kaldı. Ayaklanma olasılığı, Acadia'nın tarafsızlığı sorunu ve Fransa ile savaşın yakın olması gibi nedenlerle, 1755'te birçok Acadia'lı sınır dışı edildi. Henry Wadsworth Longfellow, uzun öykü şiiri "Evangeline"de bu sürgünden ve bir grup Acadia'lının Louisiana'ya yerleşmesinden söz eder. İngilizler, Fransızlar ve yerlilerle giriştikleri savaşlar sonunda 1763'te St. Jean ve Cape Breton adalarını da resmen ele geçirdiler. New Brunswick bölgesi de 1784'te Nova Scotia'dan ayrıldı. Kimi Acadia'lılar ve onların sonraki kuşakları, çeşitli

bölgelerde, kendi özelliklerini koruyan yerleşmeler kurdular. *Ayrıca bak.* Cajun.

Acajutla, El Salvador'un Sonsonate ilinde, Büyük Okyanus kıyısında yer alan liman kenti. İspanyol fatihler *(conquistadores)* Yerlileri 1524'te burada yenmişlerdir. Acajutla daha sonra bir sömürge limanı olarak gelişti. Yeni liman tesislerine yer açmak için kent, kıyıdan içeriye taşınmıştır. Acajutla, El Salvador'un ana limanıdır. Ülkenin kahve dışsatımının büyük bölümü burada gerçekleştirildiği gibi, şeker ve balsam sevkiyatı da buradan yapılır. Kentte bir petrol rafinerisi ve bir gübre fabrikası vardır. Balık ve deniz kabukluları işleme sanayisi ile yazlık dinlenme tesisleri de gelir kaynakları arasındadır. Nüfus (1985 tah.) 15.937.

Acalypha, sütleğengiller (*Euphorbiaceae*) familyasından, 430 kadar çalı ya da otsu bitki türünü içeren cins. Her iki yarıküremin de özellikle tropik bölgelerinde yetişen bu türlerin bazısı biryıllık, bir bölümü ise çokyıllıktır. Çokyıllıklardan anayurdu Polinezya olan *A. wilkesiana* değerli bir süs bitkisidir. Tropik bahçelerde yetiştirilen bu bitki ortalama 3 m'ye kadar uzar, ama uzunluğu 6 m'ye varan bir çeşidi de vardır. Kırmızı, kırmızımsı kahverengi lekeli ya da pembe renkli yapraklarıyla son derece alımlı bir bitkidir.

Gene bir süs bitkisi olan *A. hispida* en çok 3 m'ye kadar uzar. Biçimi kuyruğu andıran kırmızı renkli, uzun ve sarkık çiçek başakları vardır. Anayurdu Doğu Asya'nın tropik kesimleridir. Yeni Gine'ye özgü bir tür olan *A. godseffiana* ise yeşil ve beyaz renkli yapraklar taşır.

Acanthaceae, *Scrophulariales* takımından, genellikle tropik ve astropik bölgelerde yetişen 250 cinsi ve 2.500 türü içeren familya. İçlerinde tırmanıcı bitkiler ve ağaçlar da bulunmakla birlikte, bu familya

Acanthaceae
Aphelandra squarrosa
Root Resource/Kitty Kohout - EB Inc.

bitkilerinin çoğu ot ve çalıdır. Doğal yetişme alanı bataklıklardan aşırı kurak yerlere kadar uzanmakla birlikte, en çok nemli tropikal ormanlarda bulunurlar.

Acanthaceae
Ayıpençesi (*Acanthus spinosus*)
National History Photographic Agency/B. Allen - EB Inc.

Bu familya, karşılıklı dizilmiş basit yaprakları, sistolitleri (kalsiyum karbonat kristalleri içeren genişlemiş hücreler), genellikle salkımlar halinde bulunan bilateral (iki yanlı bakışım), çifteşeyli ve büyük çiçekleriyle ayırt edilir. Çiçekler yaprak benzeri braktelerle sarılmıştır. Taç ve çanakyapraklarının sayısı dört ya da beştir. Taçyapraklarının dokularından çıkıp çiçeğin ağzından dışarı uzanan, genellikle iki ile dört erkekorgan vardır. Ayrıca sayıları bir ile üç arasında değişen kısır erkekorgan da bulunur. Dişiorgan üstdurumlu (çiçeğin öbür parçalarının birleşme noktasının üstünde bulunan), iki karpelli (tohumtaşlaklarını taşıyan bölüm), iki gözlüdür ve her göz iki ya da daha çok tohumtaşlağı içerir.

Bu familyanın *Acanthus mollis, Thunbergia, Beloperone guttata, Graptophyllum pictum* gibi türleri süs bitkileridir. En çok tür içeren cinsleri arasında ise *Jacobinia* (300 tür), *Stobilanthes* (250), *Barleria* (230), *Aphelandra* (200), *Thunbergia* (200), *Dicliptera* (150), *Hypoestes* (150), *Blepharis* (100), *Dyschoriste* (100), *Lepidagathis* (100) ve *Hygrophila* (80) bulunur.

Acanthaster, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumundan denizyıldızı cinsi. Örnek türü olan *A. planci* 12-19 kollu, kızılımsı, çok dikenli bir denizyıldızıdır. Uçtan uca uzunluğu çoğu kez 45 cm'yi bulur. Mercan polipleri ile beslenir. Yaklaşık 1963'ten başlayarak Avustralya'nın Büyük Mercan Kayalıklarında büyük ölçüde üremiştir. Bu "nüfus patlaması", türün baş düşmanı olan *Charonia tritonis* adlı büyük deniz salyangozunun kabuk toplayıcılar tarafından yok edilmesine yorulmuştur. O tarihten sonra denizyıldızı Büyük Okyanusun güneyinde hızla çoğalmış (1970'te Hawaii'ye kadar ulaşmıştır), mercan kayalıklarını ve adalarını tehdit eder bir görünüm almıştır.

Bilim adamları ve çevrebilimcilerin duyduğu kaygı üzerine bu hayvanların yayılmasını önlemek için girişimde bulunulmuş, birçoğu formaldehit verilerek öldürülmüş, bir bölümü de kayalardan koparılarak yok edilmiştir. Ne var ki, 1970'lerin sonlarında yeni

Acanthaster planci
A. Giddings - Bruce Coleman Inc.

araştırma verilerinin değerlendirilmesiyle, benzer nüfus patlamalarının daha önce de olduğu ve patlamaların ardından azalma dönemlerinin geldiği anlaşılmıştır. Bu nedenle 1960'lardaki ani artışın da türün doğal çevriminin bir evresi olduğu düşünülmektedir.

Acapulco, tam adı ACAPULCO DE JUAREZ. Meksika'nın güneybatısındaki Guerrero eyaletinde sayfiye ve liman kenti. Yarım daire biçimindeki derin bir koyun kıyısında yer alan Acapulco, Meksika'nın Büyük Okyanus kıyısındaki en iyi limanı ve dünyanın en mükemmel doğal limanlarından biridir. Kent, koy ile onu çevreleyen dik dağlar arasındaki dar bir kara şeridi üzerinde

Acapulco Limanı, Meksika
Victor Engelbert

bulunur. İklim mayıstan kasıma değin sıcak ve nemli, aralıktan nisana değin ılıktır. 1531'de Hernán Cortés tarafından keşfedilen limanda 1550'de bir yerleşim birimi kurulmuştur. 1590'da Acapulco kenti Meksika ile Doğu Asya, özellikle de Manila arasında sefer yapan İspanyol sömürge filoları için önemli bir ambar işlevi görüyordu. Sonraları da Panama - San Francisco hattında işleyen buharlı gemiler için bir uğrak yeri ve iç bölgelerden gelen kahve, şeker vb ürünler için önemli bir dışsatım merkezi olmaya devam etmiştir.

Turistlere çekici gelen iklimi, çok sayıda lüks oteli, güzel plajları ve açık deniz balıkçılığı, Acapulco'yu "Meksika'nın Rivierası" durumuna getirmiştir. Bölgeye her yıl 300 binden fazla turist gelir. 1955'te açılan yaz okulunda yabancılara Meksika sanatı ve arkeolojisi üzerine kurslar verilir.

Yerel sanayi hasır şapka, deniz hayvanlarının kabuklarından yapılan süs eşyaları ve şekerleme gibi turistik amaçlı üretimle sınırlıdır. Tarihi zenginlikleri arasında, bölgesel bir müzeyi de barındıran San Diego Kalesi sayılabilir. Nüfus (1980) 301.902.

Acar, Kuzgun (d. 1928, İstanbul - ö. 1976, İstanbul), ağaç, metal, tel örgü gibi malzemeleri kullanarak soyut anlayışta yapıtlar üreten Türk heykelcı.

Ortaöğrenimini Sultanahmet Ticaret Lisesi'nde tamamlayarak 1948'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne girdi. Burada önce Prof. Belling'in öğrencisi oldu. Daha sonra heykel atölyeleri ayrıldığı zaman Zühtü Müridoğlu ve Ali Hadi Bara'nın yanında kalarak öğrenimini onların atölyesinde tamamladı. Öğrenciliğinin ilk yıllarından başlayarak Bara'nın etkisiyle soyuta yöneldi. 1953'te Akademi'yi bitirdikten sonra serbest çalışmaya başladı. Önceleri Naum Gabo'yu anımsatır biçimde demir tellerle, öbür yanı gözüken açık kompozisyonlar üretti. 1960'lardaysa çivi, ağaç ve metal kullanarak tümüyle soyut ürünler verdi. Bu çalışmalarından biriyle katıldığı 1961 Paris 2. Genç Sanatçılar Bienali'nde birincilik ödülü kazandı ve aynı yıl burslu olarak Paris'e gitti. Bir yıl kaldığı Paris'te gerçekleştirdiği yapıtları Paris Modern Sanat Müzesi'nde sergilendi. 1966'da yeniden Paris'e gitti ve Rodin Müzesi'nde bir heykel sergisi açtı.

Kuzgun Acar
Ara Güler

Acar, bazıları İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan soyut metal heykellerinin yanı sıra Ankara'da Emekli Sandığı Gökdeleni'nin cephesine tunçtan, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'nın duvarına ise demirden soyut kompozisyonlar uyguladı. Ayrıca tiyatro sanatçılarıyla ortak çalışmalara girerek metal maskalar üretti. Mehmet Ulusoy'un 1975'te Paris'te sahneye koyduğu *Kafkas Tebeşir Dairesi* için yaptığı mask çalışmaları bu alandaki son ürünleridir.

Acara Özerk Cumhuriyeti, Gürcüce ACARIS AVTONOMIURI RESPUBLIKA. ACARA olarak da bilinir. Gürcistan Cumhuriyeti'nin güneybatı ucunda idari bölüm. Karadeniz'e ve Türkiye sınırına bitişiktir. Dar bir kıyı şeridi dışında büyük ölçüde dağlık olan bölge 3.000 km²'lik bir alanı kaplar. Başkent Batum(*) bölgenin en büyük kentidir. Acara, 7. yüzyılda Kartli Krallığı'nın bir eyaletiydi. 1570'lerde Osmanlıların eline geçti ve Acara-yı Sufla (Aşağı Acara) ve Acara-yı Ulya (Yukarı Acara) adıyla iki sancağa ayrılarak Çıldır Eyaleti'ne bağlandı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya topraklarına katıldı. Bugünkü yönetsel konumunu 16 Temmuz 1921'de kazandı.

Kuzeyde Acara-İmereti, güneyde Şavşeti Sıradağları. Karadeniz'in kıyı düzlüklerinden başlayıp doğu-batı yönünde uzanarak 2.800 m yüksekliğe erişirler. Bu iki dağ sırasının arasında, doğu ucu Arsıyan Dağları ile kapatılmış bulunan Acaristskali Vadisi yer alır. Batum'un güneyinde ve kuzeydeki Kobuleti yöresinde biraz genişleyen kıyı düzlüklerinde ocak ayında 5°C-8°C, ağustos ayında ise 21°C-23°C arasında değişen ısı ortalamaları ile nemli astropikal iklim görülür. Dağ eteklerinde ve tepelerde iklim sertleşir. 1.800 m'nin üstünde hava oldukça soğuktur ve doruklar altı ay boyunca karla kaplı kalır. Batum yılda 1.600 mm ile ülkede yağış ortalaması en yüksek olan kenttir. Alçak düzlükler astropikal bitki örtüsüyle, dağlar ise çam ormanları, makiler ve çayırlıklarla kaplıdır.

Acara Özerk Cumhuriyeti'nin nüfusu, bir bölümü Osmanlı egemenliği sırasında Müslümanlaşmış olan Gürcüler (yüzde 80,1), Ruslar (yüzde 9,8), Ermeniler (yüzde 4,5), Ukraynalılar (yüzde 1,5) ve Rumlardan oluşur. Toplam nüfusun yaklaşık yarısı kentlerde yaşar.

Ekonominin temelini oluşturan astropikal ürünler arasında çay, turunçgiller, avokado, tongağacı, okaliptus ağacı ve bambu yer alır. Yüksek yerlerde tütün ekiminin yanı sıra hayvan yetiştiriciliğine de önem verilir. Sanayi, Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'dan gelen petrol boru hattının son bulduğu Batum çevresinde yoğunlaşmıştır. Petrol arıtma, gemicilik ve gemi yapımı, gıda ve hafif imalat başlıca sanayi dallarıdır. Şarap, kontrplak, mobilya ve ilaç üretimi de yapılır. Arsıyan Dağlarındaki Goderdzi Geçidinden geçen karayolu ve Batum'dan kıyıyı izleyerek kuzeye çıktıktan sonra doğuya kıvrılan Transkafkasya demiryolu Acara'yı Gürcistan Cumhuriyeti'nin öteki bölgelerine bağlar. Batum'dan Tiflis, Moskova ve eski SSCB'nin başka kentlerine havayoluyla da ulaşılır. Nüfus (1987 tah.) 385.000.

Acarai Dağları, ACARAHY ve AKARAI olarak da yazılır, Portekiz'ce SERRA ACARAI. Brezilya'nın Pará eyaleti ile Güney Guyana sınırındaki alçak sıradağ. Denizden yaklaşık 600 m yüksekliğe ulaşan dağlar doğu-batı yönünde 130 km kadar uzanarak Amazon Havzasının kuzey setinin bir bölümünü oluştururlar. Bütün bölge yoğun, tropikal yağmur ormanlarıyla kaplıdır. 1970'lerin sonlarında uydu yardımıyla haritası çıkarılmıştır.

Acaride, Hariciler'in Necedat (*) fırkasından ayrılan Abdülkerim bin Acred'e uyanların oluşturduğu bir Harici fırkası. Acaride fırkasının ilkeleri Necedat fırkasının ilkelerine çok yakındır.

Acaride fırkasından olanlar kendileri ile birlikte savaşa çıkmayan yandaşlarını, müttaki (Allah'tan korkan) olduklarına inanmaları durumunda küfürle suçlamaz, yine kendilerinden sayarlar. Bu tavırları, cihadın herkes için mutlak anlamda zorunlu olmadığı konusundaki inançlarından ileri gelmektedir. Acaride'ye göre kendilerine muhalif olanların hâkim oldukları topraklardan göç etmek gerekli değil, ama daha iyidir. Kendileri ile savaşmayan muhaliflerinin malları mübah değildir ve ancak kendileri ile savaşanlar öldürülebilir.

Acaride fırkası da öbür Harici gruplar gibi çok basit konular yüzünden anlaşmazlığa düşerek parçalanmıştır. En önemli anlaşmazlık noktaları kaza ve kader, kulun kudreti, muhaliflerinin çocuklarının akıbeti gibi konulardır. Acaride fırkasından ayrılanlar yeni küçük gruplar oluşturmuşlardır. Bunlar içinde en önemlileri Şuaybiye, Memuniye ve Salebiyedir.

Acarigua, Kuzeybatı Venezuela'nın Kuzey Portuguesa eyaletinde kent. Önceleri eyalet başkenti olan Acarigua, bellibaşlı ürünleri şekerkamışı, pamuk, mısır, pirinç ve sığır olan ovalık alanın (*llanos*) kuzey kesiminin başlıca ticaret merkezidir. Kentin sanayi kuruluşları, büyük ağıl çiftlikleriyle mandıralardan oluşur. Acarigua'dan, 80 km güneybatısındaki eyalet merkezi Guanare'ye ve yine 80 km kuzeybatısındaki Lara eyaletinin başkenti Barquisimeto'ya kara ve havayoluyla ulaşılabilir. Kent, Venezuela'nın demiryollarını genişletme planı uyarınca bir demiryolu merkezi olarak belirlenmiştir. Nüfus (1990 tah.) 130.627.

acayip parçacık, bir temel parçacık türü olan hiperonun pek sık rastlanmayan bir biçimi. *Ayrıca bak.* hiperon.

Accademia dell' Arcadia *bak.* Arkadia Akademisi.

Accademia della Crusca *bak.* Crusca Akademisi.

Accesi Kumpanyası, İtalyanca COMPAGNIA DEGLI ACCESI. 1600'lerin başlarında *commedia dell'arte* oynayan tiyatro topluluğu. Kumpanyanın adı "uyarılanlar" anlamına gelir ve önderleri Tristano Martinelli (haylaz uşak Arlecchino rolüyle ünlüdür) ile Pier Maria Cecchini'dir. Cecchini, Fritellino karakterinin en iyi yorumcularından biri olduğu gibi, *commedia dell'arte*'nin nasıl oynanması gerektiği konusunda değerli bilgiler içeren yazılarıyla da ünlüdür.

Accesi, bir ara, Fedeli adlı ve Giovambattista Andreini'nin yönettiği başka bir ünlü İtalyan tiyatro kumpanyası de birleşmiş ama Cecchini ile Andreini'nin eşleri kavga edince bu birliktelik sürdürülememiştir. Accesi, Avrupa krallıyet ailelerinin tuttuğu komedi topluluklarından biriydi ve Mantova dükünün topluluğu olarak tanınırdı. Kumpanya Habsburg İmparatorluğu'nun, Linz ve Viyana gibi kentlerinde büyük ilgi görmüş, birçok kez Fransa'ya giderek Fontainebleau ve Hôtel de Bourgogne gibi yerlerde temsiller vermişti.

Acciaiuoli, Niccolò (d. 12 Eylül 1310, Montegufoni, Floransa yakınları - ö. Kasım 1365, Napoli), devlet adamı ve asker. Napoli sarayında kralın baş yardımcısı olmuş ve nüfuzlu bir konuma gelmiştir.

Floransalı ünlü ve varlıklı bir aileden gelen Acciaiuoli, 1331'de ailesinin bankacılık işlerini yönetmek üzere Napoli'ye gitti. 1335'te Kral Roberto kendisine şövalye unvanını verdi, Apulia ve Yunanistan'da bir dizi mülk bağışladı ve yeğeni Luigi di Taranto'yu yetiştirmekle görevlendirdi. 1347'de Luigi di Taranto ile Napoli kraliçesi I.

Giovanna'nın evlenmesinde önemli bir rol oynayarak krallığın en güçlü kişilerinden biri durumuna gelen Acciaiuoli, 1348'de *grand seneschal*'liğe getirildi. Macaristan kralı I. Lajos, kardeşi ve Giovanna'nın ilk kocası olan Andras'ın öldürülmesinin intikamını almak istiyordu. Acciaiuoli, Luigi ve Giovanna'yı I. Lajos'un bu saldırısına karşı korudu. Luigi di Taranto'yu tahta çıkararak krallığı yeniden ele geçirdi (27 Mayıs 1352).

Acciaiuoli bundan sonra Sicilya'nın tamamına yakın bölümünün ele geçirilmesine önderlik etti (1356-57), bir baronun ayaklanmasını bastırdı ve Messina'yı aldı. Kendisine Malta ve Gozo kontu unvanı verildi. 1358'de Türklerin ve Katalanların tehdit ettikleri Achaea'yı savundu. Bunun karşılığında da Korint lordu yapıldı. Daha sonra Messina'da iktidarını sağlamlaştıran Acciaiuoli, Luigi di Taranto'nun ölümünden sonra (1362), Giovanna'yı başka bir baron ayaklanmasına karşı savunmak için 1364'te Napoli'ye döndü. Bir yıl sonra burada öldü.

Accipiter, *Falconiformes* takımının *Accipitridae* familyasından 44 yırtıcıkuş türünü içeren cins. Kanatları geniş ve kısa, bacak-

Accipiter striatus
Albert E. Gilbert

ları ve kuyrukları görece uzundur. Boyları, ardıçkuşundan biraz iri olan küçük Afrika atmacasından (*A. minullus*), yaklaşık 60 cm kadar olan çakıra (*A. gentilis*), kadar değişir.

Accipiter cinsinin üyeleri dünyanın bütün ormanlık bölgelerinde bulunur. Büyük ağaçlara, dallardan, içi yumuşak bir astarla kaplanmış yuvalar yaparlar. Dişi, kahverengi lekeli beyaz yumurtalarının üstünde dört ile beş hafta kuluçkaya yatar. Yavrular beş ya da altı hafta sonra palazlanır. *Ayrıca bak.* atmaca; çakır.

Accius, Lucius, ATTIUS olarak da yazılır (d. İÖ 170, Pisaurum, Umbria, İtalya ? - ö. y. İÖ 86), Romalı şair. Çağdaşları tarafından Roma'nın en büyük tragedya şairlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Kırktan fazla olduğu bilinen oyunlarından günümüze yalnızca 700 kadar dize kalmıştır. Şiddet dolu bir olay örgüsü ve abartılı karakterlerin yer aldığı, yetkin bir dille yazılmış bu oyunların çoğu eski Yunan tragedyalarının, özellikle de Euripides'in oyunlarının serbest çevirileriydi. Accius'un oyunları cumhuriyet döneminin sonlarına değin (İÖ y. 30) sahnelenmiştir. Accius, özellikle Troya kralları soyunu anlatan efsaneleri işlemekle birlikte, konusunu Roma tarihinden alan *Decius* ve *Brutus* adlı iki tarihsel oyun da yazmıştır.

Accius'un ayrıca Yunan ve Latin şiiri tarihi üzerine *Didascalica* ve büyük olasılıkla takvim konusunu ele alan *Annales* gibi incelemeleri de vardır. Gellius, Varro ve daha sonraki dilbilgisi uzmanları Accius'un dilbilgisi ve yazım kurallarına ilişkin çalışmalarından söz ederler. Cicero gençliğinde Accius'la tanıştığını ve oyunlarını izlediğini yazar. Accius'un *Atreus* adlı oyunundan, Tiran Caligula'nın da beğendiği söylenen ünlü *"Oderint, dum metuant!"* ("Nefret etsinler ama yeter ki korksunlar") dizesini hayranlıkla anar.

Accra, Gana'nın başkenti ve en büyük kenti. Atlas Okyanusundaki Gine Körfezindedir. Kentin bir bölümü 8-12 m yüksekliktekı dik bir yamacın üstüne kurulmuştur. Arkasında dalgalı Accra düzlüğü uzanır. Arazinin kırılmaya yatkınlığı sık sık depremlere yol açar.

Portekizliler 1482'de bugün Gana diye bilinen bölgenin kıyısına ilk kez yerleştiklerinde, şimdiki Accra'nın bulunduğu yerde Ga kabilesine ait birkaç köy vardı. Bu köyler 24 km kuzeydeki Ayaso (Ayawaso) adlı ana yerleşim merkezinden yönetiliyordu. 1650-80 arasında Avrupalılar bu bölgede surlarla çevrili üç ticari yerleşim birimi oluşturdular. Bunlardan Fort James İngilizlere, Fort Crevecoeur Hollandalılara, Christiansborg Castle Danimarkalılara aitti. Henüz kuruluş döneminde kabileler arası bir savaş sonucu yok olan Ayaso'nun halkı, Accra düzlüğündeki öbür Ga kentlerindeki insanlarla birlikte, Avrupalılarla ticaret yapabilme ümidiyle kıyı bölgesine yerleşti. Sonuç olarak Osu (Christiansborg), Hollanda Accrası (Ussher Town) ve James Town adını taşıyan üç kıyı köyü doğdu. Bunlar bugünkü Accra'nın çekirdeğini oluşturdular. Accra adı Akan dilindeki *nkran* sözcüğünün bozulmasından oluşmuştur; yörede bol miktarda bulunan siyah karıncalara verilen addır. Bu sözcük zamanla Accra düzlüğünün bu yöresinde oturanlar için de kullanılmaya başlanmıştır.

Accra giderek zengin bir ticaret merkezi haline geldi. Danimarkalılar 1850'de, Hollandalılar ise 1872'de bölgeden ayrıldılar. 1877'de Accra İngiliz Altın Kıyısı Kolonisi'nin başkenti oldu. 1898'de kentin geliştirilmesi için bir belediye meclisi kuruldu. Accra planlı bir gelişme sonucu 1930'lara doğru bugünkü durumuna geldi.

Accra, Gana'nın yönetsel, iktisadi ve eğitsel merkezidir. Tüm büyük banka ve ticaret şirketlerinin merkez şubeleri, sigorta şirketleri, elektrik şirketi, merkez postanesi, gıda maddelerinin büyük bölümünün toplandığı açık hava pazarları ve Accra Merkez Kütüphanesi de bu kenttedir.

Önemli yapılar arasında, kalelerin yanı sıra, Gana Tıp Fakültesi'nin de içinde yer aldığı tam teşekküllü Korle Bu Hastanesi, Kutsal Ruh (Katolik), Kutsal Üçleme (Anglikan) ve Metodist katedralleri, ulusal arşiv ve ulusal müze sayılabilir. Bilim ve Sanayi Araştırma Kurulu ile Gana Bilim ve Sanat Akademisi'nin binaları da bu kenttedir. Gana Üniversitesi kuzeyde, Legon'da kurulmuştur (1948). Kentte ayrıca bir futbol stadyumu ve bir yarış parkuru vardır. Black Star Alanı'ndaki Bağımsızlık Takı törenler için kullanılır.

Düzgün yolları olan Accra'nın iyi bir belediye otobüs hizmeti vardır. Ayrıca, demiryolu ile içteki Kumasi kentine ve bugün Accra'nın limanı işlevini gören 27 km doğudaki Tema kıyı kentine bağlıdır. Gana'nın iç hat hava ulaşımının merkezi olan Accra'da aynı zamanda ülkenin tek uluslararası havalimanı olan Kotoka da vardır. Kentteki başlıca imalat etkinlikleri gıda işleme, dokumacılık ve kerestecilikti r. Nüfus (1988) kent, 949.100; (1988 tah.) metropoliten alan, 1.580.000.

Accursius, Franciscus, İtalyanca FRANCESCO ACCORSO (d. y. 1182, Bagnolo, Toscana - ö. y. 1260, Bologna), 13. yüzyılın önde gelen hukukçusu, Roma hukukunun yenilenmesini sağlayan bilgin. İustinianos'un topladığı Roma yasalarını açıklayarak yorumlayan hukukçuların sonuncusudur.

Bologna'daki enstitü 11. yüzyılda hukuk okulu haline getirildiğinde Romalıların hukuka ilişkin çalışmalarının birçoğu Ravenna'dan Bologna'ya getirilmişti. Accursius'un Bologna Üniversitesi'nin profesörlerinden biri oluşu, onun bu yapıtlara kolayca ulaşmasını sağladı. Bu olanak Accursius'u *Glossa ordinaria* adlı yetkin derlemeyi hazırlamaya yöneltti. *Glossa Magna* (1220-50; Büyük Tefsir) olarak da bilinen bu yapıtın üstünlüğü, kendisinden önce yazılmış benzeri yapıtların unutulmasına yol açtı. Roma hukukuna ilişkin metinlerin vazgeçilmez tamamlayıcısı olma özelliğini sonraki 500 yıl boyunca sürdürmeyi başaran *Glossa*, Roma hukukunun, Rönesans döneminin en gözde araştırma konularından biri olmasına da yol açtı. Accursius'un Roma hukuku üzerine yorumları sonraları Avrupa yasalarının oluşumunu da etkiledi. Buna örnek olarak 19. yüzyıl başlarında yazılan Fransız Yurttaşlık Yasası ve Napoléon Yasası sayılabilir.

Acedabya, CEDABIYE olarak da bilinir, Libya'nın kuzeydoğusunda kent. Sidra Körfezinin iç kesiminde ve Bingazi'nin 153 km güneyinde yer alır. Roma ve Bizans sömürgeciliğinin izlerini taşıyan kalıntıların bulunduğu bir yerleşim alanı üstünde kurulu olan Acedabya, ortaçağ başlarında bir kervan yolu kavşağı durumundaydı. 1919'dan İtalyan işgaline uğradığı 1923'e değin Sireneyka emiri Sidi Muhammed İdris el-Mehdi es-Senusi'nin (sonra Libya kralı I. İdris) yönetim merkezi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında bir İtalyan askeri üssü olarak kullanıldı. Daha sonra bölgeyi işgal eden İngiliz kuvvetlerinin karargâhı haline geldi. Günümüzde kıyı boyunca uzanan karayolu üstünde bulunmaktadır. Ayrıca 193 km güneydeki Avcila-İntizar ile Ebu Tiffel petrol alanlarına giden karayolu üstünde bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Yakındaki Zuveytina terminaline ulaşan petrol boru hattı da kentin içinden geçer. Nüfus (1979 tah.) 37.800.

Aceh, ACHEH, ACHIN ya da ATJEH olarak da yazılır, Endonezya'da, Sumatra Adasında *daerah istimewa* (ayrıcalıklı özel il). Adının kuzey ucunde yer alır. Doğudaki Sumatera Utara *propinsi*'si (Kuzey Sumatra ili) ile olan sınırı kuzeyden güneye doğru uzanır; bu sınır doğu kıyısındaki Teluk Aru'nun (Aru Koyu) tam kuzeyindeki Salahaji'den başlar, batı kıyısında Singkilbaru ile Barus'un ortasına rastlayan bir noktada sona erer. Yüzölçümü 55.392 km² olan Aceh, dağlık bir bölgedir. Gunung Abongabong (Abongabong Dağı) 2.985 m yüksekliktedir. En kuzey bölgesi hariç, oldukça geniş bir kıyı düzlüğü vardır. Kısa olan ırmaklar ulaşıma elverişli değildir. Orta batı ve güneybatı kıyılarında yer yer bataklıklar bulunur. İçerlerdeki volkanik dağlar tropik yağmur ormanlarıyla örtülüdür. Bu ormanlarda değişik palmiye türleri, meşe, defne ve kozalaklı ağaçlar bulunur. Ağaçların gövdelerinin alt kısımları ve toprak, karayosunu ve otsu bitkilerle kaplıdır.

Sumatra'nın kuzeyinde İS y. 500'de kurulan bir Budacı devleti olan Pole Arap, Hintli ve Çinli tüccar ve hacıların uğrak yeriydi. Aceh, 13. yüzyılda takımadalardaki ilk Müslüman müstahkem mevkii durumuna geldi. 1591'de İngiliz, ardından da Hollandalı kâşifler yöreye uğradılar. Aceh gücünün doruğuna Sultan İskender Muda zamanında ulaştı (1607-36). Bu dönemde

Malakka'da Portekizlilerle sık sık savaşlar oldu ve Portekiz donanması 1614'te Bintan'da yenilgiye uğratıldı. Hollandalılar 1599'da, İngilizler ise 1602'de Aceh'te ticaret merkezleri kurmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. 1641'de Hollandalılarla kısa ömürlü bir ittifak kuran Açe Sultanlığı (*bak.* Açeler) zamanla önemini yitirdi. Napoléon Savaşları'nın ardından Doğu Hint Adalarının Hollandalılara geri verilmesi üzerine İngilizler Aceh'i Hollanda etkisinden uzak tutmaya çalıştılar ve 1824'te imzalanan bir antlaşmayla düşmanca eylemlere girişilmemesini şart koştular. Antlaşma 1873'te bozuldu ve Hollandalılar Banda Aceh kentini işgal ettiler. Açelerle Hollandalılar arasında savaş durumu (*bak.* Açe Savaşı) 25 yıldan fazla devam etti. 1904'te Açe sultanı Tuanku Danel Syah Hollandalılara teslim oldu ve 1905'te de ülkeden sürüldü. Ancak bölgedeki çatışmalar Hollanda sömürge yönetimi sona erene değin kesilmedi. Açeler 1942'de bir kez daha Hollandalılara karşı ayaklandılar. Bundan hemen sonra yöreyi Japonlar işgal etti. 1945'te Japonların çekilmesinden sonra, başlarında ulemanın bulunduğu cumhuriyet yanlısı güçlerle soylu yöneticiler (Uleebalanglar) arasında iç savaş patlak verdi. Aceh 1949'da özerk bir il oldu ve 1950'de Sumatera Utara iliyle birleşti. Çekişmeler Endonezya Cumhuriyeti kurulduktan sonra da sona ermedi ve 1953'te gene bir ayaklanma patlak verdi. Aceh'in 1956'da yönetsel olarak ülkenin öbür illerine eşit özel bir il yapılması da sorunu çözmedi.

Malay soyundan gelen bir halk olan Açeler dindar Müslümanlardır. Düzlüklerde ve bunlara bitişik tepelerde yaşarlar ve nüfusun yüzde 90'ından fazlasını oluştururlar. Dağlık bölgelerde gene Müslüman olan, ancak Batak soyundan gelen Gajo'lar yaşar. Bölgede başlıca yiyecek maddesi olan pirinçten başka mısır, Hint yerelması ve baklagiller yetiştirilir. Biber, kopra, arekcevizi ve lastik başlıca ihraç maddeleridir. Kömür ve boksit madenleri çıkarılır. Doğu kıyılarında ise petrol yatakları ile önemi gittikçe artan doğal gaz yatakları bulunmaktadır. Lhokseumawe bu yatakların işlenmesine olanak sağlayan bir petrol ve sıvılaştırılmış doğal gaz istasyonu durumuna gelmiştir. Bölgede gıda, tekstil ve madeni eşya sanayileriyle kuyumculuk, telkâri yapımı tahta ve maden oymacılığı gibi el sanatları gelişmiştir. Doğu kıyısındaki Kutaradja'yı (Banda Aceh) Medan'a bağlayan Hollandalılardan kalma demiryolu hattı bugün bakımsız bir durumdadır; ancak bazı bölümleri ulaşıma açıktır. Bölgenin başlıca limanları Uleelheue, Sigli, Lhokseumawe ve Idfi'dir. Büyük gemiler Uleelheue'nin 80 km kuzeyinde bulunan Pulau We'deki (We Adası) Sabang açık limanını kullanabilirler. İlin başkenti Banda Aceh (eskiden Kutaradja), Krueng Aceh (Aceh Irmağı) üstünde kuruludur; kıyıdan yaklaşık 5 km içeridedir. Bir ana karayolu ile Medan'a bağlıdır. Nüfus (1986 tah.) 3.296.300.

acem, Türk müziğinde bir perdenin ve bir makamın ortak adı. Acem perdesi, tiz sekizlideki fa'dır. Acem makamı, bayati makamına benzer. Ondan ayrılan yönü, acem perdesinden ya da dolaylarından başlaması ve çargâh perdesi üzerindeki çargâh dörtlüsünü ısrarla kullanmasıdır.

Acem makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

acemaşiran, Türk müziğinde bir perdenin ve bir makamın ortak adı. Acemaşiran

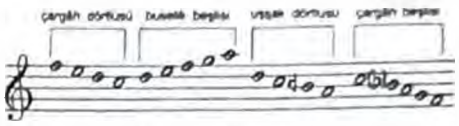

Acemaşiran makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

perdesi, orta sekizlideki fa'dır. Acemaşiran makamı, acem makamına, acemaşiran perdesi üzerindeki çargâh beşlisinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Bileşiminde buselik beşlisi ve kürdî dörtlüsü de yer alır.

Acemhöyük, Aksaray ili, Merkez ilçesine bağlı Yeşilova bucağında büyük höyük.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Nimet Özgüç başkanlığında bir ekip tarafından 1963'ten beri kazılmaktadır. Kazılardan elde edilen verilere göre höyüğün iskânı Kalkolitik Çağ ile başlamakta, kesintisiz olarak IO 2. binin ilk çeyreğinin sonuna değin süregelmektedir. Yerleşme bu tarihten sonra önemini yitirir ve uzun bir süre iskân edilmez. Helenistik dönemle Roma döneminde höyüğün yalnızca güneybatı bölümünün yeniden iskân edildiği görülür. Höyükteki en yoğun yerleşmeye Asur ticaret kolonileri

Boya bezemeli banyo kabı
Acemhöyük, III. yapı katından İlk Hitit evresine ait pişmiş toprak kap
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

dönemini içeren katlarda rastlanır. Birçok konut kalıntısının yanı sıra 40 odası saptanan bir saray yapısı da bu çağın mimarlığı ile ilgili yeni ve ilginç bilgiler verir. Acemhöyük Sarayı bu çağda Anadolu'daki en büyük yapılardan biridir. Yapının temellerini doğrudan doğruya toprak üzerine yatay olarak konan kalın ağaç hatıllar oluşturur. Temellerde ender olarak taşın kullanıldığı da gözlemlenir. Ancak taş temel yok denecek kadar önemsizdir. Ayrıca yapının kerpiç duvarlarında da hiçbir taş dikmeye rastlanmaz. Mimari kalıntılar yapının, temellerinden çatısına kadar yalnız ağaç ve kerpiç kullanılarak yapıldığı izlenimini verir. Yine kalıntılara göre sarayın iki katlı olduğu ve büyük bir yangın sonucunda terk edildiği söylenebilir.

Acemhöyük'te bulunan bu dönem çanak çömlekleri, çağın genel özellikleri ile birlikte bazı yerel özellikleri de yansıtır. Biçim olarak metal kapların taklitleri yaygındır. Bunlara örnek olarak sarmal bezekli çift kulplu fincanlar ve emzikleri tüp biçimli sıvı kapları sayılabilir. Bu uzun emzikli kaplara mühür baskılarında da rastlanır. Depolama amaçlı büyük *pithos*'lar da sayıca çoktur ve bunların sarayın bazı odalarını tamamen doldurdukları görülür. Büyük banyo kapları hem işlevleri, hem de bezekleri açısından ilginçtir. Bu tür kaplardan birinin üstünde boya bezeme ile yapılmış iki katlı bir yapı betimlemesi yer alır. Yapının alt ve üst katları arasındaki bağlantının abakuslu ahşap bir direk aracılığı ile sağlandığı görülür. Bu betimleme, gerek bu çağ yapılarının ikinci kat restitüsyonlarının doğru olarak yapılabilmesi, gerekse bu çağ resim sanatında yapı örneklerinin de konu alındığını vurgulaması yönünden çok önemli bir kanıttır. Çanak çömlek dışında tunçtan yapılmış çeşitli alet ve nesneler, çok sayıda damga mühür baskıları, kristal ve doğal camdan yapılmış kaplar öbür küçük buluntuları oluştururlar. Fildişinden yapılmış çeşitli mobilya parçaları ve özellikle fildişi bir kutu bu çağda ticari ilişkilerin ne kadar gelişmiş olduğunu ve nerelere kadar uzandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Acemhöyük kazı buluntuları Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Ayrıca New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nde de burada yapılan kaçak kazılarda ele geçirilen bir fildişi yapıt koleksiyonu bulunmaktadır.

Acemi Ocağı, Osmanlı kapıkulu(*) sınıfına asker yetiştiren ocak. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında asker adaylarına "torlak" denmekteydi. Orhan Gazi'nin hükümdarlık döneminin (1326-62) son yıllarında ise, Çandarlılar(*) soyundan bu adla gelen pek çok ünlü vezirden ilki olan Çandarlı Kara Halil Paşa'nın girişimi ile, yaya ve müsellem örgütlerinin yerini alacak daimî ve tam ücretli bir yeniçeri ordusunun oluşturulması yoluna gidildi. Acemi denen asker adaylarını yetiştirmek için Molla Rüstem, Gelibolu'da bir ocak açtı. Burada eğitilen acemi oğlanların bir görevi de Çanakkale iskelelerindeki at gemilerinde(*) kürekçilikti. Çandarlı'nın çıkarttığı pençik(*) yasası uyarınca, Acemi Ocağı'nda belirli sürelerle savaş tutsağı Hıristiyan asıllı gençler de (pençik oğlanı) eğitim görürdü. Bu gençler arada Rumeli ve Anadolu'daki Türk çiftçi ailelerin yanına verilir, İslam eğitimi almaları sağlanırdı. Yeniçeri ortalarında (bölük) boşalmalar oldukça, Acemi Ocağı'nda sırada bekleyenler kapıkulu askeri olurlardı. Kuruluş dönemindeki Gelibolu Acemi Ocağı'nın mevcudu 400-500 kadardı. Ocak komutanı, yeniçeri yayabaşılarından seçilen Gelibolu Ağası'ydı.

II. Mehmed (Fatih) ikinci Acemi Ocağı'nı İstanbul'da açtığı zaman, bir yandan pençik

Acemi Ocağı'nda yetişen acemioğlanları ve kethüdaları, 16.yy
Avusturya Millî Kütüphanesi
Ata Yayın

oğlanlarının, bir yandan da devşirme sistemiyle toplanan Hıristiyan gençlerin bu yeni ocakta eğitilmelerini öngördü. Devşirme yolu ile özellikle Rumeli'de, hane sayısının 1/40'ı oranında, 14-18 yaş arasındaki sağlam vücutlu ve zeki çocuklar alınmaya başlandı. III. Murad döneminde pençik oğlanı ve devşirme oğlanının yanı sıra, kuloğlu denen asker çocukları da Acemi Ocağı'na alındılar. İstanbul Acemi Ocağı'nda, 31 ortaya ayrılmış, yaklaşık 3 bin kişi vardı. Başında İstanbul Ağası bulunuyordu. Her orta,

dokuz odadan oluşuyordu. Acemi Ocağı'nın başlıca subayları torbacı, yayabaşı, kethüda, meydanbaşı, çavuş, aşçıbaşı idi. Her odanın bir yayabaşısı, bir odabaşısı vardı. Acemi oğlanları, yaşlarına ve durumlarına göre oda hizmetlerinde, tersane, imalathane ve odun ambarlarında, devlet inşaatlarında, buz kayığında, at gemisinde çalışırlardı. Görevlerine göre at oğlanı, iç oğlanı gibi sanları vardı. İstanbul Acemi Ocağı'ndan seçilen zeki, becerikli ve yakışıklı gençler, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve Edirne Sarayı'nda, Topkapı Sarayı Enderun bölümünde özel eğitime alınarak saray iç oğlanı yetiştirilirler, yeteneklerine göre saray hizmetlerinde, askeri ve sivil her dalda görev alırlardı.

17. yüzyılda Yeniçeri Ocağı bozulunca Acemi Ocağı da düzenini ve önemini yitirdi. Buradan Kapıkulu Ocağı'na geçmek mümkün olmadığı gibi, devşirme usulü de işlemez oldu. Boşalan Şehzadebaşı ve Atmeydanı Acemi Ocağı odalarına yeniçeriler yerleşti. *Ayrıca bak.* kapıkulu ocakları; yeniçeri.

acemkürdi, Türk müziğinde bir bileşik makam. Acem makamındaki uşşak dörtlüsünün yerine kürdi dörtlüsü getirilerek elde edilmiştir.

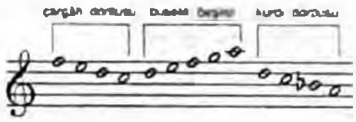

Acemkürdi makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

acentalık *bak.* ticari temsil

Acer *bak.* akçaağaç

Aceraceae (akçaağaçgiller), *Sapindales* takımından, 2 cins ve 200 kadar ağaç ve çalı türü içeren familya. Bu iki cinsten biri olan *Dipteronia*'nın, Çin'in orta ve güney bölgelerinde yetişen iki türü vardır. Bir başka cins, akçaağaç (*Acer*) Kuzey Yarıküre'de

Ovaakçaağacı (*Acer campestre*)
A to Z Botanical Collection - EB Inc

yaygındır; Güney Yarıküre'de ise yalnızca Malezya'da yetişir. *Dipteronia*'da tohum kanatla çevrilidir, akçaağaçta ise (*Acer*) kanat tohumun arka tarafında bulunur. Akçaağaçların yaprakları karşılıklı, basit ya da bileşik (ayrı yaprakçıklara bölünmüş) ve genellikle dişli ya da lopludur. Salkım biçimindeki küçük çiçekler çoğunlukla tekeşeylidir ve kimi zaman taçyapraksızdır. Kanatlı ve

Acer macrophyllum
R. F. Thomas

açılmayan kuru meyve (samara) iki (ender olarak da üç) parçadan oluşur. Akçaağaçların çoğu süs bitkisi ve gölgelik olarak yetiştirilir. Sulu ve tatlı bir öz içeren bazı akçaağaç türlerindeki, özellikle şeker akçaağacındaki (*A. saccharum*) özden, şurup ve şeker yapımında yararlanılır. Bazı türler ise kerestelik ağaç olarak kullanılır.

Aceras, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, yalnızca bir tek türü (*Aceras anthropophorum*) içeren cins. Afrika'nın kuzey bölgeleriyle, İngiltere ve Avrasya'nın otlaklarında yetişir.

Bitkinin insana benzeyen, miğferli çiçekleri kötü kokulu ve yeşil-sarı renklidir. Bu çiçeklerin yaklaşık 90 kadarını taşıyabilen çiçek başağı 10-45 cm uzunluktadır. Parlak yaprakları, kısa kalın kökleri ve yumurta biçiminde iki yumrusu vardır.

Acernus *bak.* Klonowic, Sebastian (Fabian)

Acet, Erdal (d. 1941, Adana), Manş Denizini iki kez geçen Türk yüzücü.

Milli yüzücü Mustafa Acet'in kardeşidir. Adana Demirspor Kulübü'nde yetişti. Kele-

Erdal Acet
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

bek stilinde başarı gösterdi. 1962-72 arasında yüzme ve sutopu dallarında milli takıma seçildi. 100 metre kelebekte Türkiye rekorları kırdı. Daha sonra mukavemet yüzmeye başladı. 1976 ve 1977'de Manş Denizini geçen Acet, 1976'da Napoli-Capri Yüzme Maratonu'nda üçüncü oldu.

Acevedo Díaz, Eduardo (d. 20 Nisan 1851, Villa de la Unión, Uruguay - ö. 18 Haziran 1921, Buenos Aires), Uruguay'ın ilk romancısı kabul edilen yazar ve politikacı. Devrimci hareketlerde etkin olarak yer aldı. Yapıtlarının çoğunu sürgündeyken yazdı. *Ismael* (1888), *Nativa* (1890) ve *Grito de gloria*'dan (1894; Zafer Çığlığı) oluşan ve Uruguay bağımsızlık savaşlarını konu alan bir tarihi roman üçlemesi vardır. Başyapıtı sayılan *Soledad*'ın (1894; Yalnızlık) Uruguaylı ve Arjantinli goşo romancıları (*bak.* goşo edebiyatı) üzerinde kalıcı etkileri olmuştur.

Acheampong, Ignatius Kutu (d. 23 Eylül 1931, Kumasi, Altın Kıyısı - ö. 16 Haziran 1979, Accra, Gana), Ganalı komutan. Kofi Busia hükümetini deviren askeri darbenin önderi olarak 1972'de Gana devlet başkanlığına geldi. Temmuz 1978'de görevden çekilmeye zorlandı. Ertesi yılın haziran ayında, Acheampong ile görevi ondan devralan devlet başkanı General F.W.K. Akuffo, genç subayların önderliğindeki bir darbeden sonra idam edildiler. Darbeci subayların örgütlediği Silahlı Kuvvetler Devrim Konseyi, Eylül 1979'da ülkede yeniden sivil yönetimi kurdu.

Achebe, Chinua (d. 16 Kasım 1930, Ogidi, Nijerya), İboların önde gelen romancılarından. Geleneksel Afrika toplumlarında, Batılı görenek ve değerlerin yerleştirilmeye çalışılmasıyla birlikte ortaya çıkan ruhsal ve toplumsal kimlik kaybı sorununu duygusallığa kaçmadan betimleyen romanlarıyla ünlendi. Achebe'nin ilgisi yeni Afrika'nın bunalım dönemleri üzerine yoğunlaşır. Romanlarının konuları bir Afrika köyünün ilk kez beyaz adamla karşılaşmasından başlayıp Afrikalı aydınların büyük kentlerde hızla değişen değerlerden sağlam bir töre yaratma girişimlerine değin uzanır.

Ibadan Üniversitesi'nde İngilizce öğrenimi gördükten sonra Achebe, kısa bir süre öğretmenlik yaptı ve Lagos'taki Nijerya Yayın Birliği'nde çalışmaya başladı. Burada 1961-66 arasında dış yayınlar bölümü müdürlüğü yaptı. 1967'de, kısa bir süre sonra Nijerya iç savaşında ölen şair Christopher Okigbo ile birlikte Enugu'da yayıncılık şirketi kurdu. Achebe, 1969'da yazar arkadaşları Gabriel Okara ve Cyprian Ekwensi ile birlikte ABD'yi gezdi, kimi üniversitelerde konferanslar verdi. Ülkesine dönünce Nijerya Üniversitesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı, 1973'te İngiliz dili profesörü oldu. 1970'ten sonra ülkesindeki iki yayınevi olan Heinemann Educational Books Ltd. ve Nwankwo-Ifejika Ltd.'nin yöneticiliğini yaptı.

Achebe'nin *Things Fall Apart* (1958; *Ruhun Yeniden Doğacak*, 1983) adlı ilk romanı sömürgeci yönetimin ve misyonerlerin ülkeye girmeye başladıkları dönemdeki geleneksel İbo yaşamını konu alır. Romanın kahramanı, eskisi artık çökmüş de olsa, yeni düzeni kabul edemez. *No Longer at Ease* (1960; Artık Huzur Yok) adlı yapıtında ise İngiltere'de öğrenimini tamamlayıp ülkesine dönen ve işe yeni atanan bir devlet memurunu işler. Roman kahramanı bu yeni görevinin getirdiği yükümlülükler ve sağladığı baştan çıkarıcı olanaklar karşısında doğru olduğuna inandığı manevi değerlerini koruyamaz.

Arrow of God (1964; Tanrı'nın Oku) 1920'lerde İngilizlerin yönetimindeki bir Afrika köyünde geçer. Romanın kahramanı köyün başrahibidir. Oğlu koyu bir Hıristiyan olunca, rahip tüm kırgınlığını beyaz adamın eliyle kendi halkına karşı bir konuma getirilmesine yöneltir. Achebe'nin dördüncü romanı *A Man of People* (1966; Halk Adamı) ise yeni bağımsızlığını kazanan Afrika'da yapılan haksızlıklara hücum eder, hükümetin yolsuzluklarını ve fırsatçı politikacıları yergili bir dille sergiler.

Achebe aynı zamanda birkaç öykü kitabı, *How the Leopard Got His Claws* (1973; Leopar Pençelerine Nasıl Sahip Oldu?, John Iroaganachi ile birlikte) adlı çocuk kitabı, *Beware, Soul Brother* (1971; Dikkat, Siyah Soydaşım) ve *Christmas in Biafra* (1973; Biafra'da Noel) adlı iki şiir kitabı ile *Morning Yet on Creation Day* (1975; Yaratılış Gününde Henüz Sabah) adlı denemeler yayımlamıştır.

Achebe'nin kitapları birçok dile çevrilmiştir.

Achenbach, Andreas (d. 29 Eylül 1815, Kassel, Hesse - ö. 1 Nisan 1910, Düsseldorf, Almanya), Alman gerçekçiliğinin öncülerinden manzara ressamı. Düsseldorf Akademisi'nde Johann Wilhelm Schirmer'in öğrencisi olmasına karşın, romantik sahneleri çizmekten hoşlanan çağdaş manzara ressamlarından giderek koptu. Düsseldorf Okulu içinde, kendi isteğiyle doğa resmi yapmaya yönelen ilk sanatçıydı. Fırtınalı havada Kuzey Denizini, Hollanda Kanalından sahneleri ve Ren bölgesindeki köyleri konu alan resimleri ile çağdaşlarının duygusal manzara resimleri arasında hoş bir karşıtlık göze çarpar. Düsseldorf Okulu'na bağlı olan kardeşi Oswald Achenbach da (1827-1905), Napoli Körfezi, Roma ve Venedik'i renkli bir anlatımla betimlediği tablolarıyla tanınmıştır.

Acheng, Wade-Giles yazımında A-CHENG, eskiden (1909'a değin) ASHIHHO. Çin'in Heilongjiang yönetim bölgesinde *(sheng)* kent. Songhuajiang yöresinde (*di qu*) bir il merkezidir (*xian*). Haerbin'in güneydoğusundaki A shi He (ırmak) havzasında kuruludur ve Haerbin'in besin gereksiniminin bir bölümünü karşılayan zengin bir tarım bölgesinin toplama ve ticaret merkezidir. Acheng, ayrıca tuğla fabrikaları, elektrik donanımı ve başka makinelerde uzmanlaşmış kuruluşlarla, yerel tarımsal üretime dayalı bira ve şeker fabrikaları ile bir keten işleme tesisi gibi çeşitli üretim kollarının yer aldığı bir sanayi merkezidir. 1950'lerin sonlarında küçük ölçekli demir sanayisi de gelişmiştir. Acheng'in sanayisi ile Haerbin'in sınai üretimi birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

Acheng'in güneyinde, Baicheng ya da Beicheng olarak bilinen, surlarla çevrili eski bir kentin kalıntıları bulunur. Burasının 1122-1234 arasında Jin (Ruzhen) hanedanının başkenti, 1173'ten sonra da bir ikinci başkent olan Huining'in kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 186.600.

Acheson, Archibald *bak.* Gosford (2. Kontu), Archibald Acheson

Acheson, Dean (Gooderham) (d. 11 Nisan 1893, Middletown, Connecticut - ö. 12 Ekim 1971, Sandy Spring, Maryland, ABD), ABD dışişleri bakanı (1949-53), ABD başkanlarından dördünün danışmanı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde ABD'nin dış politikasının mimarlığını yapmış, Sovyetler Birliği ve öteki komünist ülkelere karşı Batı ittifakının oluşturulmasında etkili olmuştur.

Acheson, Yale'den ve Harvard Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra iki yıl süreyle Yüksek Mahkeme yargıcı Louis

Dean Acheson
National Archives, Washington, D.C.

Brandeis'nin özel sekreterliğini yaptı. 1921'de Washington, D.C.'de bir hukuk firmasına girdi. Hükümetteki ilk görevi 1933'te Roosevelt döneminde hazine müsteşarlığı oldu. Dışişleri bakanlığına 1941'de müsteşar olarak girdi ve 1945-47 arasında dışişleri bakan yardımcılığı yaptı.

Acheson'ın 1945'teki ilk önemli görevi ABD'nin Birleşmiş Milletler'e katılma kararını Senato'dan geçirmekti. 1945'ten sonra koyu bir anti-komünist olan Acheson'ın bu tutumu, daha sonraki dış politikasında en belirgin etken oldu. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da yayılmak amacında olduğu inancıyla daha sonraları Truman Doktrini (1947) olarak anılacak olan siyaseti oluşturdu. Buna göre Yunanistan ve Türkiye hükümetlerine acilen askeri ve iktisadi yardım taahhüt edilecekti. Aynı yıl, daha sonra Marshall Planı olarak ünlenen projenin ana çizgisini belirledi.

Ocak 1949'da Başkan Harry S. Truman tarafından dışişleri bakanı olarak görevlendirilen Acheson, ABD'nin barış zamanında girdiği ilk savunma ittifakı olan Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nın (NATO) kuruluşuna ön ayak oldu.

Acheson, bütün dünya üzerinde komünizmin karşısına dikilmek gerektiğine inanıyordu. Bu konudaki kararlı tutumuna karşın, Avrupa'nın pek çok ülkesinde komünist partilerin iktidarı ele geçirdikleri bir dönemde, hükümetlerin üst düzey yetkilileriyle ilişkilerini koruduğu için her iki partiden dış politika eleştirmenlerinin saldırılarına hedef oldu. Acheson'ın Senatör Joseph R. McCarthy'nın başlattığı yıkıcı faaliyetlerle ilgili Senato soruşturması (1949-50) sırasında dışişleri bakanlığında çalışan hiç kimsenin işten atılmasına razı olmaması düşmanlarını harekete geçirdi. Acheson'ın o sıralardaki "Alger Hiss'e sırt çevirmeyeceğim" sözü kamuoyunda geniş yankılara neden oldu. Eski bir dışişleri bakanlığı görevlisi olan Alger Hiss 1930'larda casuslık yaptığını inkâr ederek yalan yere yemin ettiği gerekçesiyle suçlu bulunmuştu.

Acheson'ın görevinden istifa etmesi yolundaki istekler Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kore Savaşı'na (1950-53) girmesiyle arttı. Kamuoyundaki güçlü muhalefet devlet başkanının General Douglas MacArthur'u Kore'deki güçlerin kumandanlığından azletmesinden sonra daha da yoğunluk kazandı. Acheson daha sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin tanınmaması ve Tayvan'da General Çan Kay Şek yönetimine yardım yapılması konularında etkili oldu. Ayrıca Çin Hindi'ndeki Fransız sömürge rejimine yapılacak olan Amerikan yardımını destekledi.

Hükümetteki görevinden ayrıldıktan sonra avukat olarak çalışmaya başladı ve daha sonra gelen devlet başkanlarına danışmanlık yapmayı sürdürdü. Dışişleri bakanlığında çalıştığı yıllara ait açıklamalarının yer aldığı *Present at the Creation* (Başlangıçta Oradaydım) 1970'te tarih dalında Pulitzer Ödülü aldı. Öteki yapıtları arasında *Power and Diplomacy* (1958; Güç ve Diplomasi), *Morning and Noon* (1965; Sabah ve Öğle), *The Korean War* (1971; Kore Savaşı), *Grapes from Thorns* (1972; Dikenlikteki Üzümler) sayılabilir.

Acheson, Edward Goodrich (d. 9 Mart 1856, Washington, Pennsylvania - ö. 6 Temmuz 1931, New York, ABD), silisyum karbürü (karborundum) bulan ve bir grafit hazırlama yöntemini yetkinleştiren mucit.

1880'de Thomas A. Edison'un yanında çalışmaya başladı ve Edison'ın New Jersey'deki Menlo Park'ta bulunan laboratuvarında elektrik ampulünün geliştirilmesine yardımcı oldu. 1881'de Edison adına İtalya'da, Belçika'da ve Fransa'da ilk elektrikle aydınlatma tesisatlarını kurdu. ABD'ye döndükten sonra Edison'dan ayrıldı ve 1884'te elektrik ocağında yapay elmas elde etme yöntemlerine ilişkin deneylerine başladı. Kil ve kok kömürü karışımını demir bir kapta karbon ark lambasıyla ısıtı ve karbon elektrotların üstünde parlak, altıgen biçimli kristaller (silisyum karbür) biriktiğini gördü. Başlangıçta, yanlış olarak, karbon ile kilde bulunan aluminanın oluşturduğu bir bileşik sandığı bu kristalin ticari adını, erimiş aluminadan oluşan mineralden esinlenerek karborundum koydu. 1893'te son derece kuvvetli bir aşındırıcı olan bu maddenin patentini aldı.

Daha sonra, yüksek sıcaklıkların karborundum üstündeki etkilerini araştırırken silisyumun 4.150°C'lik bir sıcaklıkta buharlaştığını ve geride grafit karbonun kaldığını bulan Acheson, 1896'da bu buluşunun patentini aldı. Toplam 69 patent alan Acheson buluşlarını ticari alana aktarmış ve aralarında New York eyaletindeki Niagara Falls'da bulunan The Carborundum Company'nin de yer aldığı pek çok firmanın kuruculuğunu yapmıştır.

Acheuleen kültür, *Homo erectus* ve erken *Homo sapiens*'lerin alet yapım geleneğinin ilk kez standartlaştırıldığı Paleolitik Çağ(*) kültürü. Adını Kuzey Fransa'nın Somme ilindeki Saint-Acheul bulgu yerinden alan kültürün aletleri, genellikle kalsedon, jasp ve çakmaktaşı gibi keskin kırık veren taşlardan yapılıyor, bu türlerin bulunmadığı bölgelerde kuvarsit de kullanılabiliyordu. Acheuleen dönemde insan dağılımını belirleyen önemli bir öğe, büyük bir olasılıkla, yerleşme alanlarında alet yapımına uygun taşların bulunmasıydı. Sonraları taşı uzaklardan getirmeyi öğrendiklerinde yerleşme alanını seçmede daha özgürleştiler. Değişik alet tiplerinden oluşan "alet çantası", erken taş çağı insanının değişik çevrelere gösterdiği farklı uyum biçimlerini yansıtır.

Acheuleen kültürün en tipik alet(*) türleri el baltaları ve satırlar olarak bilinir. El baltalarının oluşturulmasında önemli teknik gelişim yaklaşık 1 milyon yıllık bir süre içinde gerçekleşmiştir. Antropologlar, yöntemlerde yer alan her temel gelişim evresini ayırmak için ayrı sayılar ya da adlar kullanır. Erken Acheuleen alet tipleri, özellikle Avrupa'da Abbevillien kültür diye adlandırılırken, son Acheuleen dönem de bazen Micocqien kültür olarak anılır. Aynı zamanda var olan, coğrafi bölgeleri örtüşen ve yonga aletlerde uzmanlaşmış, ama el baltalarından yoksun kültürler, İngiltere'de Clactonien, Batı ve Orta Avrupa'da da Tayacien kültürler olarak tanınır. Acheuleen kültürler, Afrika, Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da Kalküta'ya kadar uzanan bir bölgede görülür. Bu dönemde Uzakdoğu'da Çakıltaşı kültürü olarak bilinen bir alet geleneği yaygındı. En eski el baltaları, örneğin Tanzanya'da Olduvai Vadisindeki II. Yatak'ta *Homo erectus* ile birlikte bulunanlar gibi kaba uçlu, iki yüzlü aletlerdi. Sabit bir "örs" taşına vurulan çekirdek taşın her iki yüzünden yongaların temizlenmesiyle çepeçevre dalgalı bir kesici kenar elde edilmişti. Bir sonraki adımda, "örs"ün yerini bir çekiç taşı aldı ve çekirdeğin tüm yüzeyi yongalardan temizlenerek görece düz kenarlı, yumurta biçimli aletler meydana getirildi. Bazen kenarları iyice düzleştirmek için daha küçük yongalar da çıkarılıyordu. Daha sonraları, çekiçtaşı yerine, daha küçük ve yassı yongaları da yok eden, daha düzgün ve keskin, düz kenarlı aletler yapan kemik ya da ağaç "çekiçler" kullanılmaya başlandı. Kenar kasıtlı olarak dalgalandırıldığında

ise bir testere kenarı elde edilebiliyordu. Geç Acheuleen kültürde, el baltaları sivri uçluydu, saplanysa genellikle yalnız kabaca işlenmişti. Büyük aletlerden satırların, bir yanları, baltaya benzer bir kesici kenar elde etmek için köşeli olarak koparılıyordu.

El baltalarına ve satırlara ek olarak, kesiciler ve yongalar da Acheuleen kültürde görülen aletlerdi. Hazırlanmış bir çekirdekten koparılarak oluşturulan yongalar ya olduğu gibi bıçak olarak kullanılıyor, ya da yontularak kazıyıcı, delici ya da başka bir alet haline getiriliyordu. Kemikten ve ağaçtan yapılan aletlerle ilgili bulguların azlığından üslupsal bir sınıflandırma yapmak olanaksızdır. Dördüncü (Würm) Buzul Çağı başlarında, Acheuleen kültürün yerini yavaş yavaş, Avrupa'da Levalloisien ve Mousterien kültürler, Afrika'da ise Fauresmith ve Sangoan kültürler almaya başlar.

Achillea *bak.* civanperçemi

Achillini, Alessandro (d. 29 Ekim 1463, Bologna, Papalık - ö. 2 Ağustos 1512, Bologna), İtalyan felsefeci, hekim ve Ockham'lı William'ın öğretisinin savunucularından. Achillini, Bologna Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Daha sonra aynı yerde 1484-1512 arasında felsefe ve tıp dersleri verdi. Bir ara, iki yıl kadar da Padua'da hocalık yapı. Achillini, çoğu kez, aklın inanç karşısındaki üstünlüğünü savunan Arap felsefeci İbn Rüşd'ün (1126-98) koyu bir izleyicisi olarak kabul edilir ve onun Batı'da bilinen adı uyarınca Averroesci olarak tanımlanır. Ancak başka düşünürlerin de etkisi altında kalmıştır. Achillini'nin tüm yapıtları 1508'de yayımlandı.

acı *bak.* ağrı

acı badem, zehirli badem. *Ayrıca bak.* badem.

acıbakla, YAHUDİBAKLASI olarak da bilinir, baklagiller (*Fabaceae*) familyasının *Lupinus* cinsinden 200 kadar otsu ve kısmen odunsu bitki türünün ortak adı. Bu türler Akdeniz

Acıbakla (*Lupinus*)
F.K. Anderson - EB Inc.

Bölgesi'nde ve Kuzey Amerika'nın batısındaki geniş çayırlıklarda yaygın olarak bulunur. ABD'de pek çok tür, süs bitkisi olarak yetiştirilir, birkaç türden ise çit ve hayvan yemi olarak yararlanılır.

Otsu türlerin boyu 1,25 m'ye ulaşır; yaprakları el biçimindedir. Çiçek salkımları dik durur. Melezleştirme ve ayıklamayla çeşitli süs bitkileri geliştirilmiştir. Acıbakla türleri, havadan aldıkları azotu topraktaki başka bitkiler için yararlı bir biçime dönüştürerek toprağın verimini artırırlar. Avrupa'da ve başka yerlerde bazı uzun türlerin (örn. *Lupinus alba*) bu amaçla kış ekimi yapılır.

L. perennis ve *L. nuttallii* Kuzey Amerika'nın doğusundaki seyrek ormanlarda ve tarlalarda yetişen, mavi çiçek salkımları olan türlerdir. *L. diffusa* ve *L. villosus* ABD'nin güneyine yayılmıştır. Pasifik kuzeybatısının *L. polyphyllus* türü ise ABD'nin kuzeydoğusunda ve komşu Kanada'da yaygınlaşmaya başlamıştır.

acıbalık, *Cyprinidae* (sazangiller) familyasının *Rhodeus* cinsini oluşturan, değişik üreme biçimiyle dikkat çeken, sazana benzer pek çok küçük balığın ortak adı. Anayurdu Orta ve Güney Avrupa'nın temiz ve taş yataklı akarsuları olan acıbalık, yaklaşık 5-7,5 cm uzunluğunda, pek fazla ekonomik değeri olmayan, gümüş renginde bir balıktır. Dişisi nisan-haziran ayları arasında yumurta döker. Bu dönemde erkeğin karın bölgesi turuncu, yüzgeçleri de kırmızı bir renk alır. Bu arada dişi balık uzun bir yumurta borusu geliştirerek, bu boruyu, karşılaştığı bir tatlı su midyesinin ya da istiridyesinin solunum sifonundan içeri sokar ve yumurtalarını yumuşakçanın solungaç boşluğuna bırakır. Bu yumurtalar, çevredeki erkek balığın suya boşalttığı ve yumuşakçanın solunum sırasında suyla birlikte solungaç boşluğuna aldığı sperma hücreleriyle döllenir.

Midyenin solungaç kesesinde gelişimini tamamlayan yumurtalardan çıkan yavru balıklar, yaklaşık bir ay sonra buradan ayrılır. Balığın ve yumuşakçanın üreme dönemi aynı zamana rastladığından, yumuşakçanın larvaları da acıbalığın derisi altında kistler oluşturarak gelişmelerinin bir bölümünü balığın üzerinde tamamlar.

Türkiye'de acıbalığın *R. sericeus* türü Karadeniz, Marmara ve Ege bölgelerinin bazı akarsu ve göllerinde bulunur.

acıçiğdem (*Colchicum autumnale*), GÜZÇİĞDEMİ olarak da bilinir, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasından çiçekli ve yumrulu bitki. Orta ve Güney Avrupa'nın sulak kesimlerinde kendiliğinden yetişen bu bitkiye Türkiye'de rastlanmaz.

Ortalama 10 cm ile 30 cm arasında boylanan acıçiğdem çiçeklerini sonbaharda, yapraklarını ilkbaharda açar. Çiçekler morumsu pembe renkli ve altı parçalıdır. Bu parçalar üstte serbest olmalarına karşın, aşağıya doğru birbirleriyle kaynaşarak boru biçimini alır. Acıçiğdem tohum ve yumrularında taşıdığı kolşisin gibi alkaloitler nedeniyle zehirli bir bitkidir. Bu yüzden de acıçiğdem yiyen otlak hayvanlarında ishal ile başlayan ağır zehirlenmeler görülür. Kolşisin romatizma ve damla hastalığı ağrılarının tedavisinde kullanılır, ayrıca normal hücre bölünmesini engelleyici etkisinden ötürü hücre ve genetik araştırmalarında işe yarar. Bununla birlikte ağrı kesici olarak nasıl etki ettiği anlaşılmamıştır.

Acıçiğdem (*Colchicum autumnale*)
A to Z Botanical Collection - EB Inc.

Türkiye'de acıçiğdemle akraba birçok tür yetişir. *Colchicum haytopiorum*, *C. macrophyllum*, *C. speciosum* ve *C. turcicum* bunlardan birkaçıdır. Halk arasında kalkgıt, vargıt, itboğan, mahmurçiçeği, morca gibi adlarla anılan bu türlerin de kolşisin içerdiği saptanmıştır.

acıdülek *bak.* eşekhıyarı

Acıgöl, Akdeniz Bölgesi'nde Göller Yöresi'nin kuzeybatı kenarında, Afyonkarahisar-Denizli il sınırı üstünde göl. Türkiye'de aynı adı taşıyan göller arasında en büyüğüdür.

Acıgöl'den bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Uzunluğu 27 km, eni ise en geniş yerinde 9 km'dir. Yüzölçümü 153 km² olan Acıgöl, deniz düzeyinden 836 m yüksektedir. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu tektonik bir çanak içinde yer alır. Gölün batimetrik ölçümleri yapılmadığından derinliği kesin olarak bilinmemekle birlikte sığ bir göldür.

Acı ve tuzlu olan sularında yüksek oranda sodyum ve magnezyum klorürleri ve sülfatları bulunur. Bu nedenle kurak yaz aylarında beyaz bir görünüm alır. Kıyılarında ise tuz kristalleri dikkati çeker. Gölün kuzey ve güneyinde yükseklikleri 1.500-2.000 m'yi aşan dağlar yer alır. Volkanik kayalar ve kireçtaşlarından oluşan bu dağların üstünde seyrek bir bitki örtüsü vardır. Denizli'yi Afyonkarahisar ve Burdur'a bağlayan demiryolu ile karayolu gölün kuzeyini izler.

Acıgöl, kılıçgaga ve flamingo gibi tuzlu ve acı sulara uyum sağlamış kuşların konaklama ve üreme yeridir. Ne var ki, içinde hiçbir canlı yaşamadığı gibi, sulama için de elverişsizdir.

Acıgöl, İç Anadolu Bölgesi'nde, Nevşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba.

Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Acıgöl, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Acıgöl Belediyesi 1952'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.048; kasaba, 6.489.

acıklı komedi (Fransızca *comédie larmoyante*, gözyaşı komedisi), 18. yüzyılda Fransızların duygusal bir oyun türü. Yozlaşan aristokrat yeni-klasik trajedi geleneği ile yükselen ciddi burjuva oyunları arasında bir köprü oluşturmuştur. Bu tür komediler eğlendirici olmayı amaçlamıyordu. Oyundaki erdemli kişiler ev çevresinde acıklı ve çatışmalı durumlar yaşarlar, ancak oyun mutlu sonla bitmese de erdem her zaman ödüllendirilir. Örneğin, kadın kahraman ölse bile onun "ahlaki" zaferi izleyiciye açıkça gösterilir.

Bu türün en iyi örnekleri başta *Le Préjugé à la mode* (1735'te oynandı ve yayımlandı; Modaya Uygun Önyargı) olmak üzere, Nivelle de La Chausse'nin sayıları 40'ı bulan manzum oyunlarıdır. Acıklı komedi, komedi ile trajedi arasındaki ayrımı bulanıklaştırdı, her ikisini de Fransız sahnesinden uzaklaştırdı ve Denis Diderot'nun *Le Fils naturel* (1757; oynanışı, 1771, Doğal Evlat) adlı oyunuyla ilk örneğini veren

çağdaş gerçekçi komedi, burjuva oyununun(*) temellerini attı.

Acıpayam, Akdeniz Bölgesi'nde, Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.925 km² (1986) olan Acıpayam ilçesi doğuda Burdur ili, güneyde Çameli ilçesi, güneybatıda Muğla ili ve Beyağaç ilçesi, batıda Tavas, kuzeyde de Serinhisar, Honaz ve Bozkurt ilçeleriyle çevrilidir.

Dağlarla kuşatılmış olan ilçenin orta kesimi çukurluktur. Bu toprakların kuzey kesimini Honaz Dağı, doğu kesimini Eşler Dağı, güney kesimini Güre Dağı, batı kesimini de Gölgeli Dağlar engebelendirir. Orta kesimde yer alan Acıpayam Ovası ilçenin başlıca tarım alanıdır. Bu topraklardan kaynaklanan suları Dalaman Çayı(*) toplar.

Anadolu Selçukluları döneminde Gölhisar olarak adlandırılan yöre, Oğuz Türkmenlerince yerleşim yeri olarak seçilmişti. 1381'de Devlet Hatun'un çeyizi olarak Germiyanoğulları tarafından Osmanlılara verildi. I. Bayezid'in Timur'a yenilmesinden sonra yeniden Germiyanoğullarının egemenliği altına girdi. O dönemlerde sürekli ayaklanmalara sahne olan yöre Asikaraağaç olarak adlandırıldı. Sonraları Garbikaraağaç adı verilen Acıpayam, önceleri Hamid (Isparta) sancağına bağlı iken 1888'de Denizli sancağına bağlandı.

Günümüzde ilçe nüfusunun büyük bölümü kırsal alanda yaşamakta ve geçimini tarımdan sağlamaktadır. Yetiştirilen başlıca ürünler mısır, arpa, tütün, şeker pancarı, üzüm, elma ve baklagillerdir. İlçede yer alan Acıpayam Tarım İşletmesi tohumluk yanında damızlık sığır, koyun, tavuk ve yumurta üretimi de yapmaktadır.

Acıpayam Ovası üzerinde yer alan ilçe merkezinde ise tarım ürünlerine dayalı ticaret, el sanatları ve el dokumacılığı başlıca geçim kaynaklarıdır. Sanayi, selüloz ve yem üreten iki fabrikadan ibarettir. 60 km kuzeyindeki Denizli kentine karayolu ile bağlanmıştır. 5 km batısındaki Alacain ve 1,5 km kuzeyindeki Evkara çamlığı başlıca mesire yerleridir. Acıpayam'a 15 km uzaklıktaki Yazır köyünde yer alan ve 1801'de yapılmış olan Yazır Camisi Barok süslemeleriyle bilinir.

Acıpayam Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 69.446; kasaba, 8.054.

Acıpayam Ovası, Akdeniz Bölgesi'nin en batı kesiminde ova. Yükseltileri 1.500-2.500 m arasında değişen dağlarla çevrili bir çöküntü alanının en alçak kesimini oluşturur. Deniz düzeyinden yüksekliği 980 m kadardır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzunluğu 42 km, eni ise en geniş yerinde 15-18 km kadardır. Yaklaşık 725 km²'lik bir alan kaplar.

Ova kuzeyde yüksekliği 2.500 m'yi aşan Honaz Dağı, doğuda da yüksekliği 2.200 m'yi aşan Eşler Dağı ile sınırlanır. Güney ve güneydoğuda yükseklikler biraz azalırken, batısında gene 2.000 m'nin üstüne çıkar.

Acıpayam Ovası jeolojik yönden oldukça genç bir çöküntü havzasının sonradan alüvyonlarla dolmasıyla oluşmuştur. Kırmızımsı kireçli toprakları oldukça derin ve verimlidir.

Dalaman Çayının(*) suladığı ovada daha çok tahıl tarımı yapılır. Ayrıca tütün, sulama yapılan alanlarda şeker pancarı, baklagiller ve biraz da ayçiçeği ekilir. Ovanın kenarlarına doğru meyve ağaçları oldukça yoğundur. Daha çok elma yetiştirilir.

Acıpayamlı, Orhan (d. 1922, Acıpayam), Türk etnolog. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni bitirdi. 1945-52 arasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün çeşitli birimlerinde görev yaptı. Ardından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kürsüsü'ne asistan oldu. Aynı kürsüde 1961'de doçentliğe, 1966'da profesörlüğe yükseldi. Bir süre Elazığ, Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin dekanı olarak görev yapan Acıpayamlı, daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Halkbilim Anabilim Dalı başkanlığına getirildi. Folklor Araştırmaları Kurumu'nun ve Paris'teki Société Internationale d'Ethnologie et du Folklore'un (Uluslararası Etnoloji ve Folklor Derneği) kurucuları arasında yer aldı.

Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü (1961) adlı çalışmasıyla, konuyu ilk kez bir monografi boyutunda ele alarak, bu tür çalışmalara öncülük etti. Bazı inanç ve uygulamalarla ve kimi hastalıkların tedavisiyle ilgili yayımladığı kapsamlı makalelerle dikkati çekti. Bunlar arasında "nazar", "yağmur duası", "mesken", "dalak kesme", "kuduz" ve "sarılık" konularıyla ilgili araştırma yazıları özellikle anılmaya değerdir.

Türkiye folklorunun kimi sorunlarıyla ve dünyanın çeşitli ülkelerinde geliştirilen folklor kuramlarıyla ilgili yazıları da vardır. Acıpayamlı, Türkiye folklorunun "öykü ve masallar", "maniler", "türküler", "evlenme" gibi dallarında ilk kez bibliyografik derlemeler yapan kişidir.

acısu, kimyada, tuzlu sudaki sodyum klorürün (sofra tuzu) kristalleşmesinden sonra geride kalan sıvı. İçerdiği magnezyum sülfat (İngiliz tuzları), magnezyum klorür, magnezyum bromür gibi magnezyum bileşiklerinin ticari üretiminde kullanılır.

acıyonca *bak.* suyoncası

Acireale, İtalya'da kent ve piskoposluk merkezi. Sicilya'nın doğusundaki Catania ilinin kuzeydoğusunda, Etna Dağının eteklerinde ve İon Denizi kıyısındaki teraslar üstünde kuruludur. Romalılar tarafından Aquillia olarak adlandırılan kentin adı, İspanya kralı IV. Felipe tarafından 1642'de Reale olarak değiştirilmiştir.

Kent adının ilk hecesini eski Akis Irmağından alır. Efsaneye göre Akis Irmağı, Nereus'un kızı (su perisi) Galateia'nın âşık olduğu Çoban Akis'in tek gözlü dev Kyklop Polyphemos tarafından öldürüldüğü yerden çıkar. Bugünkü kentin büyük bir bölümü 1693 depreminden sonra inşa edilmiştir. Kentin başlıca yapıları arasında cephesi yenilenmiş olan katedral (1597-1618), Barok üslupta yapılmış S. Sebastiano Kilisesi, içinde kitaplık, müze ve resim galerisi bulunan belediye binası (1659), gözlemevi ve tohum araştırma merkezi sayılabilir. Kent ayrıca, Terme di Santa Venera adı verilen kükürtlü kaynağıyla tanınmaktadır.

Romalılardan beri ünlü bir ılıca olan Acireale güzel plajı, ılıman iklimi ve madensuyu kaynaklarıyla bir gezinti ve dinlenme yeridir. Başlıca ihraç maddeleri madensuyu, şarap ve turunçgiller olan kentte, tekstil ürünleri ve deri eşyalar üretilir. Nüfus (1988 tah.) belediye, 46.753.

aciva, Hindistan'daki Cayna felsefesine göre "canlı olmayan töz". "Ruh" ya da "canlı madde" demek olan *civa*'nın karşıtıdır. *Aciva* dörde bölünür: 1) *akasa* (uzam), 2) *dharma* (devinimi olanaklı kılan şey), 3) *adharma* (devinimsizliği olanaklı kılan şey) ve 4) *pudgala* (madde). *Pudgala* atomlardan oluşur. Sonsuz olmakla birlikte değişime ve gelişime uğrar. Hem büyüktür (görülebilir), hem de incedir (duyularla algılanamaz). Görülmeyen *karman* (neden bildiren), yani ruha yapışıp onun üzerine çöken madde ince *pudgala*'ya örnektir. *Aciva*'nın ilk üç tipi, hem ruhun, hem de maddenin varlığı için gerekli koşullardır.

Yukarıdaki terimlerin bazıları, Budacı felsefede de kullanılır, ancak anlamları oldukça farklıdır.

Acivika, Hindistan'da, Budacılık ve Caynacılık ile yaklaşık aynı dönemde ortaya çıkan çileci tarikat. Caynacılığın kurucusu Mahavira'nın çağdaşı ve eski dostu Goşala Maskariputra (Gosalo Makkhaliputto olarak da bilinir) tarafından kuruldu. Goşala'nın ve izleyicilerinin öğretilerine ilişkin bilgiler yalnızca Budacı ve Caynacı kaynaklardan öğrenilebilmektedir. Bu kaynaklar Goşala'nın aşağı bir kasttan geldiğini ve Buda'nın ölümünden kısa bir süre önce, Mahavira ile aralarında çıkan bir tartışmanın sonucunda öldüğünü (olasılıkla İÖ 484'e doğru) kaydeder.

Tarikatın, ruh göçümüne ya da ruhun yeniden doğuşuna ilişkin inançlarında tam bir belirlenimcilik (determinizm) egemendir. Öteki tarikatlar, ruh göçümü sırasında insanın kendi yazgısını iyileştirebileceğini kabul ederken, Acivikalar evrendeki tüm olayların, bu arada insan yazgısının, *niyan* (Sanskrit dilinde "kural, yazgı") adı verilen evrensel bir güç tarafından en ince ayrıntısına kadar belirlendiğine inanırlar; bu nedenle insanın değişme ya da durumunu düzeltme çabaları sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. "Nasıl bir yumak ip fırlatıldığında açılıyorsa, akıllı ya da akılsız her insan, yazgısında ne varsa onu yaşayacaktır." Acivikalar insanın durumuna ilişkin bu karamsar görüşe karşın herhangi bir amaç uğruna değil, *niyati* böyle davranmalarına karar vermiş olduğu için sade ve gösterişsiz yaşarlar. Maurya hanedanının hüküm sürdüğü İÖ 3. yüzyılda güçlenen tarikat sonradan zayıfladıysa da, izleyicileri, bugün Maysur eyaletinin bulunduğu topraklarda 14. yüzyıla değin varlığını sürdürdü. Tarikatın inançlarındaki son değişikliklerle, tarikatın kurucusu Goşala'ya bir ilah olarak tapınılmaya başlandı ve *niyati* inanı, tutarlı bir Belirlenimciliğin son aşaması olarak, tüm değişmelerin aldatıcı olduğunu ve her şeyin sonsuza değin hareketsiz kaldığını kabul eden bir öğretiye dönüştü.

aciyo, bankaların, yaptıkları işlemler üzerinden aldıkları faiz. Bankacılık ve borsada önceleri, madeni paraların itibari değeriyle gerçek değeri arasındaki fark olarak tanımlanırdı. Daha sonra bir ticari senedin, üstünde yazılı değeri ile senet kırdırıldığı takdirde banka tarafından ödenen miktar arasındaki fark olarak ele alındı. Günümüzde iskonto koşullarıyla eşanlamlıdır; iskonto, posta masrafları ve komisyon bedelinden oluşur.

Anonim ortaklıkların pay senetlerinde ve tahvillerinde aciyo, pay senetlerinin ya da tahvillerin ortaklıkça gerçek değerden fazla bir değerle satılmaları durumunda, gerçek değerle satış fiyatı arasındaki olumlu farktır. İhraç (emisyon) primi olarak da adlandırılır.

aciz, borçlunun mal varlığındaki aktifin, pasifi (borçları) karşılayamayacak kadar azalması, ödeme kabiliyetini kaybetmesi. İflasa tabi bir borçlu için aciz hali, kural olarak bir iflas nedeni değildir. Bununla birlikte, borçlu, alacaklıların iflas takibini beklemeden onların münferit haciz takiplerinden kurtulmak ve mevcudunu tüm alacaklılar arasında eşitlikle paylaştırmak amacıyla aciz halini bildirerek kendi iflasını

isteyebilir. İflasa tabi borçlu, alacakluların haciz takibi üzerine mal varlığının yarı mevcudunu kaybeder ve elinde kalan aktif, muaccel ve bir yıl içinde vadesi gelecek borçlarını ödemeye yetmezse, derhal acizini bildirerek ticaret mahkemesinden iflasını istemek zorundadır.

aciz belgesi, icra takibinde, hacizli malların paraya çevrilmesi sonucunda, alacağının tamamını alamamış olan alacaklıya, alacağın ödenmemiş miktarını bildiren belge. İcra memuru tarafından resim ve harca tabi olmaksızın verilir. Borçlunun haczolunan malları alacağı karşılamadığı takdirde tutulan haciz tutanağı, geçici aciz belgesi niteliğindedir. Borçlunun haczedilebilir malı bulunmazsa, haciz tutanağı kesin aciz belgesi yerini tutar.

İflasta, iflas idaresi kesin paylaştırmayı yaptıktan sonra, alacağının tamamını alamamış olan alacaklılara, ödenmemiş olan alacak miktarı için aciz belgesi verilir. Bu belgeye müflisin alacağı kabul ya da reddettiği yazılır. İflasta aciz belgesi kesin aciz belgesidir. Aciz nedeniyle mirastan çıkarma için *bak.* miras.

Ackermann, Konrad Ernst (d. 1 Şubat 1710/12?, Schwerin, Mecklenburg - ö. 13 Kasım 1771, Hamburg), Alman tiyatrosunun gelişmesinde önemli katkısı olan oyuncu ve yönetmen.

Fen bilimci ve cerrah olmak üzere öğrenimini tamamlamasına karşın Molière ve Holberg'i okuduktan sonra tiyatroya gönül verdi ve 1740'ta Lüneburg'da Johann Friedrich Schönemann'ın kumpanyasına katıldı. Schönemann, Corneille, Racine, Molière ve Voltaire'in oyunlarının Fransızcadan Almancaya uyarlanmasında uzmanlaşmıştı. Böylelikle Ackermann aktörlük yaşamına klasik bir eğitim alarak başladı. 1749'da Schönemann'ın kumpanyasının baş kadın oyuncusu Charlotte Schröder ile evlendi. Karısıyla ve iyi bir gezginci tiyatro topluluğuyla birlikte Rusya'da, Baltık devletlerinde ve Doğu Prusya'da yıllarca süren bir turneye çıktı. Yedi Yıl Savaşları başlayınca güneye, İsviçre'ye dönmek zorunda kaldı.

Ackermann daha sonraki yıllarda giderek yerli oyunlara yöneldi ve güldürü ile duygusallığı birleştiren bir oyun tekniği geliştirdi. 1765'te Konrad Ekhof (*) ile birlikte Hamburg'da mütevazı bir tiyatro salonu açtı. Açılış gecesi geldiğinde büyük bir borcun altına girmişti ve topluluğunda anlaşmazlıklar başgöstermişti. Bir yıla kalmadan tiyatrosunu kiraya vermek zorunda kaldı ve ancak iki yıl sonra tiyatronun denetimini yeniden ele geçirebildi.

Ölümünden kısa bir süre önce tiyatronun yönetimini, Shakespeare'i Alman sahnelerine getirecek olan üvey oğlu Friedrich Ludwig Schröder'e devretti.

Ackermann, Louise - Victorine, evl. ön. CHOQUET (d. 30 Kasım 1813, Paris - ö. 2 Ağustos 1890, Nice, Fransa), derin bir kötümserlik duygusunun egemen olduğu yapıtlarıyla tanınan Fransız şair.

Babası tarafından Ansiklopedistlerin *(bak.* Encyclopédie, L') felsefesi doğrultusunda eğitildi. 1838'de Almanca öğrenmek üzere Berlin'e gitti ve orada Alsace'lı filolog Paul Ackermann ile 1843'te evlendi. İki yıl sonra kocası öldü ve Nice'e dönüp kız kardeşiyle birlikte yaşamaya başladı. Orada *Contes en vers* (1855; Manzum Öyküler) ve *Contes et poésies* (1862; Öyküler ve Şiirler) adlı kitaplarını yazdı. Ama asıl ününü, insanlığın acılarına karşı başkaldırısını kıramsar ve güçlü dizelerle dile getirdiği *Poésies, premières poésies, poésies philosophiques* (1874; Şiirler, İlk Şiirler, Felsefi Şiirler) adlı şiir kitabıyla kazandı.

Acmir, Hindistan'ın kuzeybatısında kent ve Racasthan eyaletindeki Acmir ilinin yönetim merkezi. Doruğunda bir kale bulunan Taragarh Tepesinin alçak yamaçlarında yer alır. Yaklaşık 1100'de kurulan Acmir,

Hace Sahib'in türbesi, Acmir, Racasthan, Hindistan
Bettmann Archive / EB Inc

eski eyaletin başkentiydi. Başlıca mimarlık yapıtları, yaklaşık 1200'de camiye dönüştürülmüş olan eski bir Cayna tapınağı, Müslüman ermişi Muhiddin Çişti'nin (ö. 1236) beyaz mermerden yapılmış mezar külliyesi ve Babürlü imparatoru Ekber'in bugün müze haline getirilmiş olan sarayıdır. Acmir kenti, Müslümanların tarihi Racputana bölgesine hükmeden savaşçı Racput halkına karşı akınlar düzenlemek için kullandıkları bir üsdü. Kentin kuzeyinde, 11. yüzyılda oluşturulan Ana Sagar Gölü uzanır; gölün kıyısında, 1628'den 1658'e değin Hindistan'da egemenlik sürmüş olan Babür imparatoru Şah Cihan'ın yaptırdığı mermer köşkler yer alır.

Önemli kara ve demiryolları üstünde bulunan Acmir, tuz, mika, kumaş ve tarımsal ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Demiryolu tamir atölyeleri, yağlı tohum işleme fabrikaları başlıca sanayi kollarıdır. Pamuklu ve yünlü dokumanın yanı sıra çorap, sabun, ayakkabı, saraciye ve ilaç da üretilir. Acmir aynı zamanda el sanatları, kumaş dokuma ve boyamacılığıyla da tanınır.

Acmir ili (8.479 km²), Aravalli Dağlarının bir bölümünü oluşturan tepelik bir bölgede yer alır. İlin suları, güneybatıya doğru akan Luni Irmağının kaynakları ile doğuya doğru akan Banaş Irmağının kolları tarafından akaçlanır. Temel geçim kaynağı tarım olan ilin başlıca ürünleri mısır, buğday, darı, nohut, arpa, pamuk, yağlı tohumlar, kırmızıbiber ve soğandır. İlde pamuk, kumaş ve çorap imalathaneleri ile çırçır ve pres fabrikaları kurulmuştur. Ayrıca mika, feldispat ve taş yatakları işletilir.

Acmir, 11. yüzyıl Racput hükümdarlarından Acayadeva tarafından kuruldu. 1193'te Delhi'de hüküm sürmekte olan Köle hanedanının topraklarına katıldıysa da, karşılığında vergi ödenmesi koşuluyla Racput hükümdarlarına geri verildi. 1556'da I. Ekber tarafından ele geçirilen Acmir, 1770'te Maratha topraklarına katıldı ve bu tarihten, 1818'de İngilizlerin yönetimine bırakılıncaya değin Racputlar ile Marathalar arasında sürekli bir çatışma konusu oldu. 1878'de Acmir, Acmir-Mervara adıyla sömürge baş yöneticisine bağlı bir il olarak yeniden düzenlendi ve iki bölgeye ayrıldı. Bu bölgelerden büyük olanı, Acmir ve Mervara alt-bölümlerini, güneydoğudaki küçük bölge ise Kekri alt-bölümünü kapsıyordu. 1956'da Racasthan eyaletinin bir bölümü haline geldi. Nüfus (1991) kent, 401.930; (1981) il, 1.440.366.

Acoma, ABD'de Yerli köyü. New Mexico eyaletinin orta batısındaki Valencia iline *(county)* bağlı Albuquerque'nin 89 km güneybatısında yer alır. Köy halkı 109 m yükseklikteki kumtaşı tepesinin üstünde taş ve kerpiçten setler halinde yapılmış evlerde oturur; çömlekçilikle, aşağıdaki düzlükte ise çiftçilik yaparak geçinir. ABD'de 10. yüzyıldan beri sürekli olarak oturulan en eski yerleşim merkezi olarak kabul edilen Acoma, 1540'ta Meksika fatihlerinden Coronado tarafından dünyanın en güçlü savunmaya sahip olan yeri olarak tanımlanmıştır. Köydeki San Esteban Rey Kilisesi 1629-41 arasında inşa edilmiştir. Son derece büyük olan kilisenin 9 m boyundaki ağaç kütüğünden kirişleri köyün 48 km güneybatısındaki Cebolleta Dağlarından getirilmiş ve kilise mezarlığı için gerekli olan toprakla birlikte aşağıdan yukarı taşınmıştır. Bugün, köye, ya kayalara yontulmuş merdivenlerle ya da araçların geçtiği bir yolla ulaşılır. Köy, adını Keresan Yerlilerinin dilindeki *ako* "beyaz kaya", ve *ma* "halk" sözcüklerinden alır. Acoma Yerlileri köyün 1 km kuzeydoğusundaki *katzima* ya da Büyülü Tepe adı verilen 180 m yükseklikteki tepede, doğa tanrılarının oturduğuna inanırlar.

Aconcagua Dağı, İspanyolca CERRO ACONCAGUA, Arjantin'de dağ. Deniz yüzeyinden 6.959 m yüksekte olan Aconcagua Dağı Batı yarıküresinin en yüksek tepesi olarak bilinir. And Dağlarının kuzey kesiminde yer alan Aconcagua en yüksek noktasına Arjantin'in kuzeybatısındaki Mendoza eyaletinde ulaşır. Buna karşılık batı cephesi, Santiago'nun tam kuzeyindeki kıyı düzlüklerinde birden yükselir. Yanardağ kökenli olmasına karşın yanardağ değildir. Dağa 1883'teki ilk tırmanma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Aconcagua'nın doruğuna 1897'de Matthias Zurbriggen ulaşmıştır.

Aconcagua Irmağı, İspanyolca RIO ACONCAGUA, Şili'nin orta kesiminde ırmak. And Dağlarındaki Aconcagua Dağının kuzeybatı eteklerinden doğar, batıya doğru akarak Arjantin sınırını geçer, Valparaiso bölgesine girerek toplam 190 km'lik bir yol aldıktan sonra Vina del Mar'ın kuzeyinden Büyük Okyanusa dökülür. Şili'den Arjantin'de Mendoza'ya ulaşan Transandine Demiryolu hattının büyük bir bölümü ırmağın geçtiği vadiyi izler. Aconcagua Irmağının kıyısındaki başlıca kent San Felipe'dir.

Aconcio, Giacomo, ACONZIO olarak da yazılır, Latince IACOBUS ACONTIUS (d. 7 Eylül 1492, Trent, Tirol - ö. 1566?, İngiltere), Reform döneminin, başkaldırısı Lutherci-

likten daha aşırı bir biçim kazanan dinsel hoşgörü savunucusu.

Liberal kardinal Cristoforo Madruzzo'nun sekreterliğini yapan Aconcio, tutucu IV. Paul papa olunca Katolik öğretiyi reddetti, İtalya'dan ayrıldı ve sonunda İngiltere'ye sığındı. İngiltere'ye 1558'de, I. Elizabeth'in tahta çıkışının hemen ardından varmıştı.

Aconcio, Londra'da Hollanda Reform Kilisesi'ne katıldı. Ne var ki, İngiltere'ye gelmeden önce bilimsel araştırma yöntemleri üzerine bir inceleme kitabı yayımlamıştı. Eleştirel yaklaşımı, dönemin kabul edilmiş herhangi bir dinsel topluluğu içinde kalmasını zorlaştırıyordu. Sonuçta kısmen yalnızca inanan yetişkinlerin vaftiz edilmesini savunan Anabaptist ve kutsal üçleme karşıtı Ariusçu düşüncelere sahip olduğu, kısmen de bir süre önce aforoz edilmiş köktenci bir papaz olan Adrian Haemstede'i savunduğu gerekçesiyle dinsel törenlere katılması yasaklandı.

1565'te yayımladığı *Satanae stratagemata* (Şeytanın Hileleri) adlı yapıtında, kilisede düşünce ayrılıklarına neden olan dogmatik inançları "şeytanın hileleri" olarak niteledi. Değişik inançlara ortak bir payda bulmak amacıyla dogmaları en aza indirmeye uğraştı.

Aconitum *bak.* kurtboğan

Acosta, José (d. 1539, Medina del Campo, İspanya - ö. 15 Şubat 1600, Salamanca), Cizvit ilahiyatçı ve Yenidünya misyoneri. En çok Yenidünya ve Yenidünya'nın Avrupa ile ilişkisini irdeleyen ilk yapıt olan *Historia naturel y moral de las Indias*'ı ile tanınır. Acosta'nın gerek misyoner, gerekse yazar olarak çalışmaları yeni keşfedilmiş toprakların dinsel ve bilimsel açıdan Batı kültürüne katılması döneminin kapanışını simgeler.

Acosta 1551'de Cizvitlere katıldı ve 1571'de misyoner olarak Peru'ya gitti. 1576'da, mezhebinin Peru'daki en yetkili kişisi oldu. 1582'de Lima Konsili'ne ilahiyat danışmanı olarak atandı. Daha sonra yerli halkın dilinde yazılmış bir kateşizm (soruluyanıtlı dinsel ilke ve kurallar) kitabı hazırladı. Bu Peru dilinde basılan ilk kitap oldu. 1587'de ülkesine dönünce *Historia natural y moral de las Indias* (1590; Yerlilerin Doğal ve Ahlaki Tarihi) adlı kitabını yazdı. Meksika ve Peru'nun yerel dinsel ve siyasal kurumlarıyla birlikte fiziksel coğrafyası ve doğal tarihi üzerine gözlemlerini, çağın Cizvit öğretisi ve bilimsel düşünce bağlamında ortaya koyduğu bu yapıtı, özellikle, doğrudan edinilmiş bilgiler içerdiği için değerlidir.

Cizvitlerin önderi Claudio Aquaviva'ya karşı muhalefete öncülük eden Acosta, öne sürülen şikâyetlerin giderilmesini sağlamak üzere 5. Cizvit Kongresi'nin toplanmasına yardımcı oldu. Ancak, Reformcuların önerileri geri çevrildi ve Acosta 1592'de tutuklandı. 1594'te boyun eğdiğini açıkladıktan sonra Valladolid'deki Cizvitlerin başrahipliğine, 1598'de de Salamanca'daki Cizvit okulunun rektörlüğüne getirildi ve yaşamının sonuna değin bu görevi sürdürdü.

Acosta'nın bir başka önemli çalışması, Yenidünya'daki misyonerliğin sorunlarını sistematik bir biçimde ele alan ve 1588'de yayımlanan *De procuranda indorum salute* adlı yapıtıdır.

Acosta, Uriel, asıl adı GABRIEL DA COSTA (d. y. 1585, Oporto, Portekiz - ö. Nisan 1640, Amsterdam), kendi dinsel topluluğunun hoşgörüsüzlüğüne kurban giden kişilerin Yahudiler arasındaki örneklerinden biri olan özgür düşünceli akılcı düşünür. Acosta kimi zaman ünlü düşünür Benedict de Spinoza'nın habercisi olarak değerlendirilir.

Acosta'nın babası Marranos, İspanyol ve Portekiz Yahudilerinin zorla Katolikleştirildiği dönemde din değiştirmek zorunda kalmıştı. Acosta, bir katedralde haznedarlık görevi yaptığı sırada okuduğu Tevrat'ın etkisiyle Yahudiliğe döndü. Ailesini de Yahudilerin baskı altında olmadıkları Amsterdam'a kendisiyle birlikte kaçmaya ikna etti ve sünnet olarak Uriel adını aldı.

Kitabı Mukaddes'teki Yahudilik ilke ve inançları ile Amsterdam'daki Yahudilerin uygulamaları arasında ayrılıklar olduğunu fark eden Acosta, 1616'da Yahudi otoritelere karşı çıktı ve aforoz edildi. Gene de 1624'te yayımladığı kitapta dinsel inançlara aykırı öteki düşüncelerinin yanı sıra ruhun ölümsüzlüğünü ve yeniden canlanmasını reddederek Yahudilik kadar Hıristiyanlığın dogmalarına da saldırdı. Bunun sonucunda sivil otoritelerce, din düşmanı olduğu gerekçesiyle para cezasına çarptırıldı, hapsedildi ve kitabı yakıldı. Acosta 1633'te kamuoyuna pişmanlığını duyurdu ve kendi deyimiyle "maymunlar arasında bir maymun" olduysa da doğal yasaya ve akla dayalı bir inancı savunarak vahye dayanan dini gizlice reddetmeyi sürdürdü. Kimi Hıristiyanları Yahudiliğe dönmekten vazgeçirdiği suçlamasıyla hahamlar tarafından ikinci kez aforoz edildi. Toplum dışına itilmiş bir durumda geçirdiği yılların ardından 1640'ta yeniden nedamet getirdi. Sinagog kapısının eşiğinde aşağılayıcı, küçültücü bir törenle günahlarını itiraf etmek zorunda bırakıldı. Hemen sonra *Examplar Humanae Vitae* (1687; Bir İnsan Yaşamı Örneği) adlı kısa bir özyaşamöyküsü yazdı ve yaşamına kendi eliyle son verdi.

Acquaviva, Claudio *bak.* Aquaviva, Claudio

Acre, Brezilya'nın en batısındaki eyalet *(estado)*. Amazon Irmağı havzasının orman bölgesi Hileia'nın (Hylea) güneybatısında yer alır. Toplam yüzölçümü 152.589 km²'dir. Kuzeyde Amazonas eyaleti, batı ve güneyde Peru, güneydoğuda ise Bolivya ile komşudur. Eyalet merkezi eyaletin doğu kesiminde, Acre Irmağı üstünde buluan Rio Branco'dur. Eyalet adını yerli dilinden geldiği sanılan Rio Acre'den almaktadır. Tropik ormanlarla kaplı olan Acre, Brezilya'da en kaliteli kauçuğun yetiştirildiği bölgedir.

Uzun süre Amazon Irmağının Atlantik Okyanusuna karıştığı yerden uçsuz bucaksız Amazon ormanlarının içlerine doğru ilerlemeye çalışan Portekizli kâşifler, Acre'ye ancak 18. yüzyılın ortalarında ulaştılar. O dönemde henüz yerleşik toplulukların bulunmadığı Acre'de, göçer yerli kabileleri yaşıyordu. 1850 ve 60'larda Brezilya İmparatorluğu döneminde yapılan seferlerle bölgenin daha da içine doğru ilerlendi. 1867'de Ayacucho Antlaşması'yla bölgenin tümünün Brezilya tarafından Bolivya'ya bırakılmasına karşılık, daha sonraki yıllarda başlayan yaygın kauçuk üretimi Kuzeybatı Brezilya'dan pek çok sayıda göçmenin bölgeye gelmesine yol açtı. 1899'da yerel bir isyan sırasında, maceracı bir İspanyol, Luis Galvez Rodriguez tarafından ilan edilen bağımsız Acre Cumhuriyeti'nin ömrü çok kısa oldu. Çeşitli olaylardan sonra Brezilya dışişleri bakanı tarafından yürütülen çeşitli temaslar sonucu, 1903'te Petropolis Antlaşması ile Acre yeniden Brezilya'ya katıldı. 1909'da imzalanan antlaşmayla Peru ile olan sınırı belirlenen Acre 1962'de eyalet oldu.

Denizden yüksekliği ortalama 183 m olan bu bölge batı ve güneydeki yüksek yörelerden yumuşak bir eğimle Amazon Ovasına doğru alçalır. Yıllık ortalama sıcaklığı 25° C, yağış miktarı ise 2.000 - 2.500 mm olan Acre'nin iklimi sıcak ve nemlidir. Amazon'un ana kolları olan Juruá ve Purus ırmakları ormanın içinden geçer. Ormandaki ağaçların çoğu kauçuk ve Brezilya kestanesidir. Burada yaşayan hayvanlar pekari (domuza benzer hayvan), geyik, kapitara (kuyruksuz ve kısmen perde ayaklı bir kemirgen), aguti (kısa tüylü ve kısa kulaklı bir kemirgen) ve tapirdir (büyük, toynaklı bir hayvan).

Yerli kabileler küçük ve sayıca çok azdır. Acre'nin nüfusunun çoğunluğu Kuzeydoğu Brezilya'dan gelen göçmenlerden ya da göçmen torunlarından oluşmuştur. Halkın önemli bölümü ırmaklarda ve ormanlardaki hammaddelerin sevkedildiği yollar üstünde, geri kalanı ise kentlerde yaşamaktadır. En büyük kent Rio Branco'dur. Öbür büyük kentler Cruzeiro do Sul, Sena Madureira, Tarauacá ve Feijó'dur. Konuşulan dil Portekizce, yaygın olan din ise Katolikliktir. Amipli dizanteri, sıtma ve cüzam yörede sık görülen hastalıklardır.

Acre'nin ana doğal kaynağı olan kauçuk eyalet ihracatının büyük bir bölümünü oluşturur. Acre, Brezilya'nın en önemli kauçuk üretim merkezidir. Ormanın ikinci önemli doğal kaynağı Brezilya kestanesidir.

Tarım ancak bölgenin gereksinimini karşılamakta ve genellikle manyok, mısır ve fasulye gibi kısa sürede ürün veren bitkiler ile açık arazide zebu yetiştirilmektedir. Zebu yetiştiriciliği henüz başlangıç aşamasındadır, ama domuz ve tavuk besiciliği oldukça yaygındır.

Acre'nin ana ulaşım yolları ırmaklardır. Rio Branco'nun Amazonas'ın başkenti olan Manaus'la bağlantısı Acre-Purus-Amazon ırmaklarıyla, federal başkent Brasília ile ise karayoluyla sağlanmaktadır. Ayrıca Rio Branco ile bu yerler arasında hava ulaşımı da vardır. Nüfus (1990) 417.200.

Acre Irmağı, Portekizce RIO ACRE. Güney Amerika'da ırmak. Büyük bir bölümü Brezilya'da yer alan Acre Irmağı, Peru sınırında doğar ve doğuya doğru akarak Brezilya-Bolivya sınırının bir bölümünü oluşturur. Brasiléia'da kuzeye doğru yönelerek kuzeydoğu yönünde akmaya başlar ve Brezilya eyaletleri olan Acre ve Amazonas'dan geçerek Bôca do Acre'de Amazon'un bir kolu olan Rio Purus'a karışır. Toplam uzunluğu 645 km'dir. Irmak daha önceleri Aquiri adıyla anılırdı.

Acris, *Hylidae* familyasından, küçük, ırmanıcı olmayan, Kuzey Amerika ağaç kurbağalarını içeren cins. Bu cins üyeleri Kanada'dan Meksika'ya kadar genellikle gölcük akarsu ve öbür sığ suların otlu kıyılarında bulunur. İki türü vardır: *A. crepitans* ve *A. gryllus*.

Acris gryllus
Ronald Aing

Her iki türün de boyu en fazla 3 cm kadar olur. Sığıllı derileri kahverengi ya da yeşildir. Başlarında koyu renkli bir üçgen, sırtlarında boydan boya kızıla, beyaza çalan ya da yeşil bir şerit vardır. Bağırmaları bir dizi tıkırtı biçimindedir.

Act of Settlement *bak.* Veraset Yasası

Acta (Latincede "Tutanaklar"), eski Roma'da, kamu tutanakları ile siyasal ve toplumsal olayları yansıtan gazete. *Acta Senatus* ve *Acta diurna* olmak üzere iki biçimde yayımlanırdı.

Acta Senatus ya da *Commentarii Senatus*, senato çalışmalarının tutanaklarıydı. İmparator Augustus, bu tutanakların yayımlanmasını yasaklamakla birlikte, tutanak geleneğini korudu. İS 1. yüzyılda Augustus'un halefi Tiberius'un zamanından başlayarak, genç bir senatörün tuttuğu *Acta*, imparatorluk arşivlerinde ve halk kütüphanelerinde korundu. Bunları inceleyebilmek için özel izin gerekliydi.

Acta diurna, Acta populi ya da *Acta publica*, Julius Caesar'ın, resmi uygulamaları ve kamuoyunu ilgilendiren haberleri yayımlamaya yönelik düzenlemeleri sonucunda ortaya çıktı. İÖ 27'den sonra, İmparatorluk döneminde *Acta diurna* bir tür günlük gazete haline geldi ve bir ölçüde modern gazetenin işlevlerini gördü.

Actinomycetaceae, *Actinomycetales* (ışılküfler) takımından, çoğunlukla asalak ve çürükçül türleri içeren familya. *Ayrıca bak.* ışılküf.

Actinomyxida, *Cnidospora* altfilumundan asalak tekhücrelileri içeren takım. Takımın üyeleri kimi su solucanlarının sindirim yollarında barınır. Büyük ve küçük gametlerin birleşmesinden sonra konağın sindirim sisteminde türün karakteristik sporları oluşur. Sporlar, kapsüller içinde, muhtemelen tutunmaya yarayan üç kutup iplikçiğiyle, bir ya da daha fazla sayıda bulaşıcı sporozoid içerir. Spor, her biri uzayarak birer kancaya dönüşebilen üç ayrı bölümden oluşan bir zarla korunur. Örnek tür *Triactinomyxon ignotum* deniz solucanlarından *Tubifex*'te yaşar. Bu türün uzayarak üç iri kancaya dönüşmüş bir spor kabuğu vardır.

Action Française (Fransızcada "Fransız Eylemi"), Fransa'da 20. yüzyılın ilk 40 yılı boyunca etkili olan cumhuriyet karşıtı sağcı grup; ayrıca bu grubun düşüncelerini yansıtan ve 21 Mart 1908'den 24 Ağustos 1944'e değin yayımlanan günlük gazetenin adı.

Action Française hareketi 19. yüzyılın bitiminde, Dreyfus davasının yol açtığı tartışma sonucunda ortaya çıkan parlamento karşıtı, Yahudi aleyhtarı ve koyu milliyetçi görüşleri desteklemek üzere ortaya çıktı. Hareketin önderi Charles Maurras'ın ortaya koyduğu bütünsel milliyetçilik doktrini, iç kavgalarla parçalanmış Fransız toplumunun birliğini sağlayabilecek tek kurum olarak gördüğü monarşinin geri getirilmesini savunuyordu. Hareket Katoliklerin, küçük işadamlarının ve serbest meslek sahiplerinin geniş desteğini kazandı. Geçmişe dönüş isteğine dayalı bir siyaset izleyen hareket Üçüncü Cumhuriyet'i (1870-1940) şiddet yoluyla devirmeyi önerdiğinden ihtilalci yaklaşımı da vardı. Action Française ve gençlik kolu Camelots du Roi, yıkıcı taktikleriyle 1. Dünya Savaşı öncesindeki sağcı gruplar arasında ön plana çıktı.

Action Française hareketi, milliyetçi duyguların iyice güçlendiği 1. Dünya Savaşı ertesinde doruğuna ulaştı, ama 1926'da Papalık tarafından açıkça kınandığında ağır bir yara aldı. Gene de 1934'te Cumhuriyet'e karşı ciddi bir saldırıya girişecek denli güçlüydü. Hareket Alman işbirlikçisi Vichy hükümeti (1940-44) ile olan yakınlığından dolayı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gözden düştü ve varlığı sona erdi.

action painting *bak.* hareketli soyut

Acton, John Emerich Edward Dalberg, 1. Baron Acton (Aldenham), 8. BARONET (d. 10 Ocak 1834, Napoli - ö. 19 Haziran 1902, Tegernsee, Bavyera, Almanya), İngiliz liberal tarihçi ve ahlakçı. Biçimi ister otoriter, ister demokratik, ister sosyalist olsun "kötü devlet"e direnmeyi savunan ilk büyük modern düşünürdür. Bir mektubunda yer alan "her iktidar yozlaşma eğilimi taşır, mutlak iktidarın yozlaşması ise kaçınılmazdır" biçimindeki görüşü günümüzde çok bilinen bir özdeyiş olmuştur. 1837'de baronet olan Acton'a, 1869'da lord unvanı verildi.

Acton, Sir Ferdinand Richard Edward Acton'ın (1801-37), Marie Louise Pelline von Dalberg ile evliliğinden olma tek oğluydu. Marie Louis çok saygın bir Alman unvanının mirasçısıydı. Acton, dul annesinin 1840'ta geleceğin Lord Granville'i ve liberal dışişleri bakanı Lord Leveson'la evlenmesi üzerine, genç yaşta, önde gelen Whig'lerin yakın çevresine girme olanağı buldu. Warwickshire'daki Oscott College'da gördüğü öğrenimini, Alman Katolik Kilisesi tarihçisi Johann Joseph von Döllinger'in yanında sürdürmek üzere Münih'e gitti. Döllinger'den yeni Alman tarih araştırmacılığı yöntemlerini öğrendi. Acton Avrupa ve Amerika'da uzun süre yaşadıktan sonra İngiltere'ye dönünce, Aldenham'daki Shropshire'da bulunan aile arazisine yerleşti. 1859'da da Shropshire'daki Carlow'dan Avam Kamarası'na seçildi. Aynı yıl John Henry Newman'ın ardından *Rambler* adlı aylık Katolik dergisinin editörü olduysa da bu deney başarısızlıkla sonuçlandı. Bilimsel bir tarihin eninde sonunda kiliseyi güçlendireceğine ve Hıristiyanlık öğretisinin tarihin bulgularıyla uyumlu duruma geleceğine inanıyordu. Papa IX. Pius, Katolik Kilise örgütünün görüşünü reddetmenin sapkınlık olmasa da yanlış olduğunu açıklayınca Acton, Papa'nın otoritesine karşı gelmedi ama dergisinin (bu arada adı *Home and Foreign Review* olmuştu) entelektüel bağımsızlığının yaralandığını ileri sürerek 1864'te editörlükten çekildi.

Papalığın dünya işlerine karışmasını doğru bulmadığı ve bu durumun tarihin akışı üzerindeki olumsuz etkilerini açıkça gördüğü halde, Acton, Katolikliğe sıkı sıkıya bağlı kaldı. 1870'te Vatikan Konsili "papalığın yanılmazlığı" öğretisini formüle ettikten sonra da, Döllinger'in tersine, Katolik Kilisesi'ne bağlılığını sürdürdü. "Roma ile gönül ve inanç beraberliği yaşamdan değerlidir," diyordu.

1865'te Bavyeralı bir kontun kızı olan Marie von Arco-Valley ile evlenen Acton'ın bu evlilikten bir oğlu ve üç kızı oldu.

Neredeyse hiç sesi duyulmayan bir üyesi olduğu parlamentodaki görevi 1865'te sona erdi. Bu dönemde liberal önder Başbakan Gladstone ile aralarında her ikisinin de düşüncelerini derinden etkileyen bir dostluk kurulmuştu. Şair ve eğitimci Matthew Arnold, "Gladstone, Acton dışında tüm çevresini, Acton da Gladstone'u etkiler," diyor ve İrlanda'ya yönetsel özerklik verme politikasının gerçekte Acton'ın eseri olduğunu öne sürüyordu. Acton'a 1869'da lord unvanının verilmesini sağlayan Gladstone, kendisine danışman olarak yaptığı hizmetlerin karşılığını da onu 1892'de Kraliçe Victoria'nın maiyet lordluğuna *(lord-in-waiting)* atayarak ödedi.

Acton, 1870'ten sonra pek az yazdı. *Quarterly Review*'nun Ocak 1878 sayısında yer alan "Democracy in Europe" (Avrupa'da Demokrasi) ile 1907'de basılan *The History of Freedom in Antiquity* (Antik Çağda Özgürlüğün Tarihi) ve *The History of Freedom in Christianity* (Hıristiyanlıkta

John Emerich Dalberg Acton
Franz von Lenbach'ın yağlıboya çalışması
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Özgürlüğün Tarihi) başlıklı denemeler bu dönemdeki dikkat çeken incelemeleridir. Gerçekte, 1877'de Bridgnorth'ta verdiği konferansların metni olan son iki çalışma, Acton'ın üzerinde çalışmakta olduğu kapsamlı bir denemenin, "History of Liberty"nin (Özgürlük Tarihi) gün ışığına çıkabilen bölümleriydi. 1866'da kuruluşuna yardımcı olduğu *English Historical Review* adlı derginin ilk sayısında da modern Alman tarihçilerini konu edinen bir makalesi yayımlandı. 1895'te Sir John Seeley'nin ölümü üzerine, Başbakan Lord Rosebery tarafından Cambridge'de modern tarih *regius* profesörlüğüne atandı. Göreve başlarken yaptığı ve 1895'te basılan *Lecture on the Study of History* (Tarih Araştırması Üstüne) adlı konferansıyla üniversitedeki tarih araştırmalarını yönlendirecek derin bir etki yarattı. Acton, Fransız Devrimi ve modern tarih konularında değerli iki dizi konferans verdiyse de öğretisinin etkisi yakın çevresinde daha belirgindi.

1899 ve 1900'de enerjisinin büyük bölümünü *Cambridge Modern History* dizisinin hazırlık çalışmalarının koordinasyonuna ayırdı. Bu, pek çok bilim adamının birlikte yazacağı, nesnel, ayrıntılı bir anıt yapıtı.

Tasarıya katılımı sağlamak, yönetmek ve koordine etmek için harcadığı çaba Acton'ı bitkin düşürdü. 1901'de geçirdiği felç nedeniyle Bavyera'daki Tegernsee'de karısının ailesine ait çiftliğe çekildi.

Acton'ın yaşamı, kendi sözleriyle anlatılırsa, "Yaşama içten bir Katolik ve içten bir liberal olduğuna inanarak başlayan ve Katoliklikte özgürlükle, siyasette ise Katoliklikle uyuşmayan her şeyi reddeden bir insanın öyküsüdür".

Acton'ın, milliyetçiliğin sert bir eleştirisi niteliğindeki liberalizmi, köklerini Hıristiyanlıktan alır. Acton, "Siyasal hakların doğrudan doğruya dinsel ödevlerden doğduğunu tümüyle kabul ediyor ve bunun, liberalizmin gerçek temeli olduğunu savunuyorum" diyordu. Vicdanın özgürlüğün

kaynağı ve vicdani kararların devletinkilerden üstün olduğuna inanıyordu. Acton'a göre "Tanrı huzurunda devletin eylemlerinden sorumlu olan ulustur." Eğer demokrasi kendi kendini dizginleyemezse özgürlük kaybedilir. Bir ülkenin özgürlüğünün denektaşı, azınlıklarının sahip olduğu güvencelerin çokluğudur.

Geniş bir çevresi bulunan, uygar, kozmopolit, zengin ve bilgili bir kişi olan Acton, az sayıdaki tarih yazılarıyla olduğu kadar siyasal ahlak sorunlarına ilişkin başarılı öngörüleriyle de hatırlanmaktadır.

Acton, Sir John Francis Edward, 6. BARONET (d. Haziran 1736, Besançon, Fransa - ö. 12 Ağustos 1811, Palermo), Toscana ve sonra Napoli deniz kuvvetleri komutanı. Fransız Devrimi sırasında başbakanı olduğu Napoli Krallığı İngiltere ve Avusturya ile ittifak kurmuştur.

Yurt dışına sürülmüş bir İngilizin oğlu olan Acton, yeteneklerinin Fransız Donanmasınca değerlendirilmediğini görerek Toscana büyük dükü Pietro Leopoldo'nun (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Leopold) kuvvetlerine katıldı. 1774'te İspanya ile Toscana'nın Cezayir'e karşı güçbirliği yapmaları sırasında, bir Toscana filosuna kumanda ederek adını duyurdu. 1779'da Pietro Leopoldo'nun kayınbiraderi Napoli kralı IV. Ferdinando, Acton'ı Napoli filosunu yeniden örgütlemesi için çağırdı. Acton çok geçmeden filo komutanı oldu.

Ferdinando'nun karısı Maria Carolina'nın gözdesi olan Acton tüm rakiplerini saf dışı ederek hızla yükseldi. Sırasıyla donanma, harbiye, maliye bakanlığı yaptıktan sonra hemen hemen mutlak yetkilere sahip başbakan oldu. Acton'ın İngiltere ve Avusturya ile kurduğu ittifaklar, İspanya'yla sıkı bağları olan geleneksel yönetici sınıfın ve din adamlarının gücünü zayıflattı. Öte yandan özgürlükçü düşüncelere karşı olduğu için Napoli'yi Fransız Devrimi'ne karşı uzun bir savaşın içine soktu.

1798'de Fransızlar Napoli'ye saldırdığında kral ve kraliçe ile birlikte İngiliz amiral Horatio Nelson'ın gemisiyle Sicilya'ya kaçtı. Bu arada, Napoli Partenopa Cumhuriyeti ilan edildi. Beş ay sonra Napoli'nin denetimini yeniden ele geçiren Ferdinando, Fransızları desteklemiş olanlara karşı bir terör yönetimi kurdu. Bu terörün gerçek sorumluları Acton ile Nelson'du.

Acton, 1806'da Fransızların Napoli'ye yeniden saldırması üzerine kraliyet ailesiyle birlikte Sicilya'ya kaçtığı kısa dönem dışında ölünceye değin iktidarda kalmıştır. Acton, ünlü 19. yüzyıl tarihçisi 1. Baron Acton'ın (John Emerich Edward Dalberg Acton) büyükbabasıdır.

Actors Studio, New York kentinde bulunan ve verdiği oyunculuk eğitimiyle tanınan kuruluş. 1947'de Cheryl Crawford, Elia Kazan ve Robert Lewis tarafından kurulmuş, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan tiyatrosu ve sinemasının önde gelen oyuncularını yetiştirmiştir.

Stanislavski yönteminin (*) uygulandığı önemli tiyatro merkezlerinden biri olan Actors Studio, oyunculara, ticari yapımcılığın baskısı ya da sürekli gösterim zorunluğu olmaksızın birlikte çalışabilme olanağı sağlamaktadır. Kuruluş tarafından verilen ve yaşamı boyu geçerli olan üyeliğin yanı sıra, her yıl yapılan sınavlarla 1.000 kişi arasından 6 ya da 7 yeni üye seçilmektedir.

1962'de kurulan bir şirketle Actors Studio yapımcılık alanına da girmiş, sonra Los Angeles'ta bir eğitim bölümü daha açılmıştır.

1980'de Actors Studio'nun New York kentindeki tiyatrosuna, 1948'den 1982'ye değin kuruluşun yöneticiliğinde bulunan ve Stanislavski öğretilerinden kalkarak "the method" (yöntem) olarak bilinen oyunculuk anlayışını geliştiren Lee Strasberg'in adı verilmiştir.

Acudoğu, Ratip Aşir, soyadı ACUDOĞLU olarak da yazılır (d. 1898 - ö. 1957, İstanbul), serbest figüratif heykelleri ve anıt çalışmalarıyla tanınan heykelci.

1918'de girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi'nde İhsan Özsoy'un öğrencisi oldu. 1920'de Almanya'ya gitti, Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde Prof. Belecker'den heykel dersleri aldı. İki yıl sonra Paris'e geçerek çalışmalarını burada sürdürdü. Bu dönemde heykelci Antoine Bourdelle ve Aristide Maillol'nun üslup ve tekniklerinden etkilendi. 1925'te Türkiye'ye döndü.

Ratip Aşir Acudoğu
Prof. Adnan Çokat Arşivi

Bu sırada açılan Avrupa sınavını kazanarak, Cumhuriyet döneminde heykel eğitimi için devlet tarafından yurt dışına gönderilen ilk sanatçı oldu. Bu kez Paris'te üç yıl kaldı ve Julian Akademisi'nde Prof. Bouchard ve Landowski ile çalıştı. 1928'de Türkiye'ye döndü. Ertesi yıl Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin (*) kuruluş çalışmalarına katıldı. Aynı yıl Edirne Öğretmen Okulu'nda resim öğretmenliğine atandı ve heykel çalışmalarını uzun süre Edirne'deki özel atölyesinde sürdürdü. 1957'de İstanbul'a atanarak, Beykoz, Bakırköy, Çubuklu, Zeyrek liselerinde resim öğretmenliği yaptı.

Acudoğu, taş, kil ve çamur kullandığı heykellerinde, insan vücudunun temel özelliklerinden yararlanarak güçlülük, sağlamlık ve uyumluluk duygularını vurguladı. Figür ve büstlerinin yanı sıra, duygusal yönü ağır basan ve plastik değer taşıyan olgun anıtlar gerçekleştirdi. "Şehit Kubilay Anıtı" (1932, Menemen), "İnönü Anıtı" (1948, Erzincan), "Atatürk Anıtı" (Ankara, Ziraat Fakültesi önü) ve "Fahriye Yen'in Başı" (IRHM) en önemli yapıtlarıdır.

Acuff, Roy (Claxton) (d. 15 Eylül 1903, Maynardsville, Tennessee - ö. 23 Kasım 1992, Nashville, Tennessee, ABD), ABD'li vokalist, şarkı yazarı ve kemancı. "Country Müzik Kralı" diye tanınır. 1930'ların ortalarında, güneydoğunun kırlık bölgelerinde yaşayan beyazların hüzünlü müzik geleneğini yeniden canlandırdı ve "Grand Ole Opry" yayınlarıyla ülke çapında sevilen bir radyo yıldızı oldu.

Başarısız bir beyzbol yaşamından sonra ilgisini müziğe yönelten Acuff, "The Great Speckled Bird" ve anons şarkısı "The Wabash Cannonball" kayıtlarıyla bir anda üne kavuştu. İçtenlikli söyleyişi ve arka planda Smoky Mountain Boys'un geleneksel sesinden yararlanması, 1940'ların başlarında Acuff'a yılda 200 bin dolar kazandırıyordu.

1942'de, şarkı sözü yazarı Fred Rose ile birlikte Acuff-Rose Yayın Şirketi'ni kurdu. Bu, yalnızca *country* müzik yayınlarına ayrılan ilk yayınevi'ydi. Acuff, 1945-50 arasında birkaç filmde göründü. ABD askeri birlikleri için konserler verdi, yurt dışında turnelere çıktı. 1948'de Tennessee valisi olmak için başarısız bir girişimde bulunduktan sonra 1950'lerden 1980'lere değin çok sayıda plak doldurmayı sürdürdü. Nitty Gritty Dirt Band'ın çaldığı *Will the Circle be Unbroken* gibi albümlerle yeni bir patlama yapan *country* müziğin saygınlık kazanmasını sağladı.

Acuff, 1962'de Country Music Hall of Fame'in (Country Müziği Ünlüler Evi) ilk yaşayan üyesi seçildi.

Acul, Tel el, Filistin'in güneyinde arkeolojik alan. Gaza (bugün Gazze) kentinin hemen güneyinde, Gazze Vadisinin ağzında yer alır. Eski Gaza olarak da anılan Tel el Acul, Sir Flinders Petrie başkanlığında bir grup İngiliz arkeolog tarafından 1930-34 arasında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarıldı. En eski kalıntılar, büyük olasılıkla İÖ 2100'e değin uzanmakla birlikte, kentin, en parlak dönemini Orta Tunç Çağında (İÖ y. 2300 - İÖ y. 1500), Mısır yöneticileri Hiksoslar (15. sülale) zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Bu döneme ait kalıntılar arasında Hiksos tipinde yapılmış büyük bir savunma hendeği, özel konut bölümleri ve 2.000 m²'lik alanı kaplayan bir yapı bulunur. Bu yapı sanıldığı gibi bir saray ise, söz konusu döneme ait saraylar içinde, kazısı yapılabilmiş olanların en büyüğüdür. Sarayın üstüne, sonuncusunun İÖ y. 1200'de yapıldığı sanılan dört büyük yapı daha inşa edilmiştir.

acur (*Cucumis flexuosus*), ACIR olarak da bilinir, kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından, biryıllık otsu ve sürünücü bitki. Çiçekleri sarı, silindir biçimindeki meyveleri düz ya da kıvrık, 4-8 cm çapında, 30-50 cm uzunluğundadır. Meyvenin kabuğu beyazımsı-yeşil renkli ve uzunlamasına çizgilidir.

Türkiye'de Batı ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yetiştirilen bitkinin hıyara benzeyen meyveleri körpeyken çiğ olarak yenilir, ayrıca turşusu ve yemeği de yapılır.

aç kapıyı bezirgânbaşı, BEZIRGAN olarak da bilinir, Türk çocuk oyunu. Grup halinde 8-10 çocukla oynanır. İki kişi kapıcı olur ve aralarında kendilerine birer takma ad seçerler. Bunu ötekiler bilmez. Karşılıklı geçerek ellerini köprü gibi tutarlar. Bezirgânbaşı önde olmak üzere kuyruk olurlar. Geçmek için, "Aç kapıyı bezirgânbaşı!" derler. Kapıcılar, "Kapı hakkı ne verirsin, ne verirsin?" diye sorarlar. Bezirgânbaşı, "Arkamdaki yadıgâr olsun, yadıgâr olsun!" diye yanıtlar. Kapıcıların kolları yukarı kalkar, çocuklar sırayla altından geçerler. Kapıcılar, sona kalanı kolları arasına alırlar ve aldıkları takma adlardan birini seçmesini isterler. Çocuk, kapıcılardan hangisinin adını söylerse, onun arkasına geçer. Sonunda ortaya bir çizgi çekilir. İki grup birbirlerini bellerinden tutarak karşılıklı çekişirler. Çizgiyi geçen grup oyunu kaybeder. Değişik biçimlerde de oynanabilir, oyun değiştikçe konuşmalar da değişir.

Avrupa'da da oynanan bu çocuk oyunu oynandığı bölgeye göre farklı adlar alır. İngiltere'de "Londra Köprüsü", İskoçya'da "Yıkık Köprüler", Almanya'da "Altın Köprü", Fransa'da "Levis Köprüsü" ve New England'da "Charlestown Köprüsü" adlarıyla bilinen oyunun Avrupa'daki tarihi, 16. yüzyıl Kıta Avrupası ve 17. yüzyıl İngilteresinin "Yıkık Köprüler" oyunlarına kadar uzanır.

Açaguvalar, Venezuela'da ve Kolombiya'nın doğusunda yaşayan Güney Amerika Yerlileri. Maipur - Aravak dil öbeğine bağlıdırlar. Geleneksel olarak tam bir tropik orman ekonomisine sahiptirler. Büyük köylerde yaşarlar, yetiştirdikleri ürünler içinde acı manyok başlıca yeri tutar. Batıdaki Chibcha'ların ve öteki düşman akıncıların saldırılarından korunmak için köylerinin etrafını çitlerle çevirmişlerdir. Kendileri de oldukça savaşçı olan Açaguvalar, ucu kürarla zehirlenmiş ok kullanan az sayıdaki Güney Amerika Yerlilerindendir.

Açaguvaların toplumsal örgütlenmesi, yılan, jaguar, yarasa ve tilki gibi hayvanların adlarını alan çok sayıdaki soya göre düzenlenmişti. Soylardan her biri köyde ortak bir evde oturuyordu. Açaguvalarda erkekler çokeşliydiler. Üç ya da dört kadın alabiliyorlardı, şeflerin ayrıca kapatmaları da vardı. Evli kadınlar yasal olarak eşittiler ve her birinin ekip biçtiği ayrı bir tarlası vardı. Kadınlar erkekler meclisine ve bazı dinsel törenlere alınmazlardı. Açaguvalar yüce bir varlığın yanı sıra, tarlalar tanrısına, zenginlikler tanrısına, deprem, çılgınlık ve ateş tanrılarına inanırlardı. Ayrıca göllere taparlardı.

açalya, fundagiller (*Ericaceae*) familyasının *Rhododendron* cinsinden bazı süs bitkilerine verilen ad. Açalyaların çiçekleri boru biçiminde ve genellikle güzel kokuludur. Çiçekler yalnızca beş erkekorgan taşır. Kültürü yapılan çeşitleri Asya ve Kuzey Amerika'nın yüksek bölgelerinde yetişen türlerden üretilmiştir.

Açalya (*Rhodendron*)
Isa Çelik

Kuzey Amerika'da yetiştirilen çeşitleri arasında kokusuz, beyaz çiçekli, 3-6 m boyunda bir çalı olan *R. arborescens*, 0,5-2 m boyundaki *R. calendulaceum* ve 1-2 m boyunda, pembe ve pembenin beyaza çalan tonlarında çiçekleri olan *R. periclymenoides* bulunur. Yüzlerce süs bitkisi çeşidi *R. gandavense*, *R. molle*, *R. yedoense* ve *R. kaempferi* türlerinden üretilmiştir.

Açana, Tel *bak.* Alalah

Açe Savaşı, Kuzey Sumatra'daki Müslüman Açe Sultanlığı (*bak.* Açeler) ile Hollanda arasındaki savaş (1873-1904). Bu savaşta Hollanda önce Aceh'i ele geçirdi, sonuçta da bölgenin tümünü egemenliği altına aldı.

1871'de Hollanda ve İngiltere arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Hollandalılar, İngilizlerin Hint Adaları'ndaki serbest ticaret hakkını kabul edecek, buna karşılık İngilizler de Hollanda'nın Kuzey Sumatra'daki egemenliğini tanıyacaklardı.

Aceh'i kendi egemenlik alanı içinde sayan Hollandalılar bölgeyi ele geçirmeye karar verdiler ve 1873'te Aceh'e iki işgal birliği gönderdiler. Aceh Sarayı ele geçirildikten kısa bir süre sonra sultan öldü. Hollandalılar askeri harekâta ara verdiler ve Hollanda'nın bölgedeki egemenliğini tanıyan yeni sultanla antlaşma yaptılar. Ancak, sultanın halk üzerindeki nüfuzunun zayıflığı nedeniyle, Hollandalılar kırsal yörelerde uzayıp giden gerilla savaşlarıyla karşı karşıya kaldılar. Sömürge hazinesini eriten bu savaş, Hollanda kamuoyunun sömürge yönetimini giderek daha şiddetli biçimde eleştirmesine neden oldu.

Sonraları, yöreyi iyi tanımamanın ciddi yanlışlıklar yapılmasına yol açtığını anlayan sömürge yönetimi, Leiden Üniversitesi'nden İslam araştırmaları profesörü C. Snouck Hurgronje'yi bölge hakkında kapsamlı bir araştırma yapması için Aceh'e çağırdı. Hurgronje'nin araştırmalarının sonucunun 1893-94'te kitap olarak yayımlanmasından sonra Hollanda birlikleri için tahkim edilmiş üsler kurulmasına dayanan "kale stratejisi" uygulanmaya başlandı. 1899'da bölgeye askeri ve sivil valı olarak atanan J. B. van Heutsz'un komutasında Açeler kısa sürede baskı altına alındı. Tüm bölgenin van Heutsz tarafından ele geçirilmesi 1904'te tamamlandı.

Açeler, Endonezya'da, Sumatra Adasında yaşayan başlıca etnik gruplardan biri. 1970'lerin ortasında nüfusları kabaca 2.100.000 olarak tahmin edilen Açeler, Avustronezya (Malezya-Polinezya) ailesinden bir dil konuşurlar.

Açeler, İS 500'den öncesine değin Hintli prenslerce yönetildiler. 13. yüzyılda takımadalarda İslam dinini benimseyen ilk halk oldular. Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-66) son zamanlarında, Açe sultanı Alaeddin, İstanbul'a Vezir Hüseyin'in başkanlığında bir elçi heyeti gönderdi. Açe elçileri, ülkelerine saldıran Portekizlilere karşı Osmanlılardan yardım istemek amacındaydılar. O sıralar Zigetvar seferinde bulunan padişah öldüğünden, yerine geçen II. Selim tarafından kabul edildiler. 1568'de Sumatra'ya bir donanma ile sefer heyeti gönderildi. Gemilerden ikisinde top, tüfek gibi savaş malzemesi ve bunları kullanmayı öğretmekle görevlendirilen kişiler de vardı. Aralarında bilginlerden Abdurrahman Efendi'nin de bulunduğu bir grup Türk, Aceh'te bir köy kurarak orada yerleştiler. Açe Sultanlığı, 17. yüzyılda Portekizlileri kovduktan sonra Hollandalılar tarafından işgal edildiği 1904'e değin Kuzey Sumatra'ya egemen oldu. Hollandalılar Açelere hiçbir zaman tam anlamıyla başeğdiremediler. Bugün Endonezya Cumhuriyeti'nin bir parçası olmalarına karşın gene de huzursuzdurlar ve özel bir idari bölgede yönetilmektedirler.

Resmi yapılarda ve varlıklı kişilerin konutlarında Batı etkisi açıkça göze çarpar. Bunun dışında, yüksek kazıklar üstüne oturtulmuş üç odalı yerli tip ahşap barınaklar yaygın durumdadır.

Soy kütüğünde hem ana, hem baba tarafı belirtilir. Evli çift, gelinin ailesi ile birlikte oturur. Kadınların saygınlıkları yüksektir ve peçe takmazlar. Giysileri pantolon üzerine etek, bir ceket, eşarp ve çok sayıda takıdan oluşur. Erkekler ise ceket ya da üstlük ve oldukça bol pantolonlar giyerler.

açı, geometride, başlangıç noktaları aynı olan iki ışının ya da iki yarı doğrunun birleşimi. Işınların başlangıç noktasına açının köşesi, ışınlara da açının kenarları denir. Örtüşecek biçimde üst üste getirilebilen açılar eşittir. Açı ölçümünde genellikle derece kullanılır. Ancak trigonometride açı ölçüsü birimi olarak radyan kullanımı daha yaygındır. π radyan, 180°'ye; 1 radyan, 180°/π ya da 57,29578...°'ye ve 1° yaklaşık olarak 0,017453 radyana eşittir.

360°'lik (2π radyan) açıya tam açı, 180°'lik (π radyan) açıya doğru açı, 90°'lik ($\pi/2$ radyan) açıya dik açı adı verilir. 90°'den küçük açılar dar, büyük açılar geniş açıdır. Tümler açı terimi, toplamları 90° olan açıları, bütünler açı terimi de toplamları 180° olan açıları belirtir.

Köşesi bir çemberin merkezinde yer alan açılara merkez açı, köşesi çember üstünde bulunan ve kenarları da çemberin kirişlerinden oluşan açılara çevre (ya da çember) açı adı verilir.

Açı yalnızca düzleme ilişkin bir kavram değildir. Kesişen iki ya da daha çok sayıda düzlemin oluşturduğu ya da bir küresel yüzey parçasıyla ölçülen pek çok üç boyutlu açı türü vardır.

açık artırma *bak.* müzayede

açık bütçe politikası, devletin, gelirlerinden çok harcama yaptığı iktisadi uygulama. Bütçe açıkları çeşitli nedenlerle oluşabilir. Ancak "açık bütçe politikası" terimi, vergi oranlarını düşürerek ya da devlet harcamalarını artırarak ekonomiyi uyarmayı amaçlayan bilinçli bir girişimi anlatır. Bütçe açıklarının ulusal ekonomi üzerinde çok büyük etkileri olabilir. Yaygın görüş, yıllık denk bütçe anlayışının yerini, bir konjonktür devresi bakımından denk bütçe kavramının alacağıdır. Kimi iktisatçılar, kamu politikası ölçütü olarak yetersiz buldukları için denk bütçe kavramını tümüyle terketmişlerdir.

Açık finansman, planlı konjonktür politikaları dışında, devletin etkisizliğinden, örneğin savurgan harcamalardan ya da yaygın vergi kaçaklarından da doğabilir.

Sermaye piyasasının gelişmediği ülkelerde açık bütçe politikası devleti yurt dışı kaynaklara borçlu duruma sokabilir. Ayrıca birçok azgelişmiş ülkede özel tasarrufu özendirmek amacıyla da bütçe fazlası yeğlenebilir.

açık deniz, deniz hukukunda, yerkürevi çevreleyen deniz suyu kütlesinin, bir devletin iç ya da karasuları dışında kalan bütün bölümlerini anlatmaya yarayan kavram.

Ortaçağdan başlayarak birkaç yüzyıl boyunca bazı denizci devletler, açık denizlerin kimi geniş kesimleri üzerinde hak iddia ettiler. Bunun en iyi bilinen örnekleri, Cenovalıların Akdeniz, İngiltere'nin de Kuzey Denizi ve başka denizler üzerindeki hak iddialarıdır.

Barış zamanında açık denizlerin bütün ülkelere açık olması gerektiği ve ulusal egemenlik altına alınamayacağı öğretisi ("denizlerin serbestliği"), daha 1609'da Hollandalı hukukçu Hugo Grotius tarafından ortaya atılmıştı. Ancak, bunun bir uluslararası hukuk ilkesi olarak benimsenmesi 19.yüzyılda gerçekleşti. Bu yüzyılda ortaya çıkan özgürlükçü düşünceler, özellikle "bırakınız yapsınlar" ilkesine dayalı iktisat kuramı ile ideolojik olarak bağlantılı olan denizlerin serbestliği ilkesi, başta İngiltere olmak üzere büyük denizci ve tacir devletlerce hararetle savunuldu. Günümüzde bu serbestlik deniz araştırmaları yapma, avlanma, deniz dibine kablo ve boru hattı döşeme ve hava koridorunda uçuş yapmayı da kapsayacak biçimde genişletilmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında bazı kıyı devletlerinin, geniş güvenlik ve gümrük alanlarına, açık deniz balıkçılık tekeline, denizaltı kaynaklarının korunmasına ve başta petrol olmak üzere kıta sahanlıklarında bulunan maden yataklarının işletilmesine ilişkin istemleri ciddi çatışmalar doğurmuştur. 1958'de Cenevre'de toplanan Birleşmiş Milletler Birinci Deniz Hukuku Konferansı, açık denizlere ilişkin kuralları bir düzene bağlamaya çalışmıştır. Ancak bu konferans, başta ulusal egemenlik kapsamına girecek karasuları için geçerli azami genişlik olmak üzere, çok sayıda sorunu karara bağlamada başarısız kalmıştır. 1960'ta Cenevre'de toplanan ikinci konferans da bu noktaya açıklık getirememiş ve 1975'te Caracas'ta başlayan üçüncü konferans sonraki yıllarda Cenevre ve New York'ta yapılan toplantılarla çalışmalarını sürdürmüştür. *Ayrıca bak.* karasuları.

açık deniz kuşağı, tüm okyanus su sütununu içine alan ekolojik bölge. Yeryüzünde, canlıların yaşadığı çevreler içinde en büyük hacime (1.370.000.000 km³) ve en büyük derinliğe (11.000 m) sahip kuşaktır. Derinlik arttıkça bireylerin ve türlerin sayısı azalmakla birlikte, su sütununun hemen hemen tümünde açık deniz yaşamına rastlanır. Besinlerin ve çözünmüş oksijenin bolluğu, güneş ışığının olup olmaması, suyun sıcaklığı, tuzluluğu, basıncı, kıta ya da denizaltı yüzeyi engellerinin varlığı açık deniz canlılarının bölgesel ve düşey dağılımını belirleyen etkenlerin başlıcalarıdır.

Açık deniz canlıları üç bölüme ayrılır. Fitoplanktonlar, zooplanktonlar ve nektonlar. Tüm deniz hayvanlarının temel besinini oluşturan mikroskopik organizmalar olan fitoplanktonlar, yalnızca güneş ışığı alan en üst okyanus tabakasında yaşarlar ve karbondioksitle çözünmüş tuz besinleri fotosentez yoluyla birleştirirler. Zooplanktonlar, yer değiştirmeleri suyun hareketine bağımlı olan deniz hayvanlarıdır. Denizanası gibi kimi türleri, zayıf da olsa yüzme yeteneğine sahip olan bu gruptaki canlılar, fitoplanktonlarla ve kendilerinden küçük zooplanktonlarla beslenirler. Sayıca en fazla olanları, kabuklu kürekayaklılar ve krildir. Nektonlar ise serbestçe yüzebilen deniz hayvanlarıdır. Kemikli ve kıkırdaklı balıklar, yumuşakçalar, onayaklılar ve çok daha az sayıda olan memeliler ve sürüngenler bu grupta yer alır.

açık hava ressamlığı, dar anlamda, kapalı mekânlar dışında yapılan manzara ressamlığı, geniş anlamda ise, manzara resimlerinde açık hava (Fransızca *plein air*) duygusunun yoğun biçimde sağlanabilmesi.

19. yüzyıl ortalarında Fransa'da Barbizon okulunun ortaya çıkmasına değin, manzara resimleri açık havada kaba taslaklar halinde biçimlendirilip sonradan atölyede tamamlanırdı. Barbizon okulundan kimi ressamlar da bunu sürdürdüler. Ancak 1860'ların sonunda, izlenimciliğin öncüleri Claude Monet, Pierre-Auguste Renoir ve Camille Pissarro'nun etkisiyle açık mekânlarda resim yapma geleneği giderek yaygınlaştı. Monet, 1881'den sonra, güneş ışığının renkler üstündeki anlık etkilerini yakalayabilmek için, açık havada aynı gün değişik saatlerde birden çok tuval üzerinde çalışmaya başladı. Belli bir manzarayı ilk gün değişik saatlerde ayrı tuvallere aktarıyor, ertesi günlerde ise uygun ışığın ortaya çıkmasına göre sırayla her tuvali ayrı ayrı işliyordu.

"Bahçesinde Resim Yapan Monet", Pierre Auguste Renoir'ın yağlıboya çalışması, 1873
Wadsworth Atheneum Hartford, Connecticut
Wadsworth Atheneum, Hartford Connecticut, Anne Parrish Titzell'in bağışı

açık kalp ameliyatı, bir ya da daha çok kalp odacığını açığa çıkaracak biçimde kalbe kesi atılmasını gerektiren her türlü cerrahi yöntem.

En çok bilinen açık kalp ameliyatları kapak hastalıklarının tedavisi ve odacıklar arası bölmeler ile kapakçıkların kusurları başta olmak üzere doğuştan gelen kalp bozukluklarının düzeltilmesi için yapılanlardır. Açık kalp cerrahisine aynı zamanda ağır koroner atardamar hastalığının tedavisinde de başvurulur.

Açık kalp ameliyatları bir kalp-akciğer makinesinin yardımıyla gerçekleştirilir. Bu aygıt kanın oksijenlenmesinin ve dolaşımının hasta vücudu dışında sürdürülmesini sağlar. Bu yolla cerrah kuru ve hareketsiz bir kalbe müdahale olanağı bulur. Bu tip kalp-akciğer köprüleme (by-pass) aygıtları geliştirilinceye değin gerek kalp kapağı hastalıkları ve gerekse doğuştan gelen kalp kusurları olan birçok olgu ameliyat edilemez diye niteleniyor ya da kapalı kalp operasyonları ile tedavi ediliyordu. Başarılı ilk açık kalp ameliyatı 1953'te ABD'li cerrah John H. Gibbon, Jr. tarafından gerçekleştirildi. Gibbon bu yöntemi iki kulakçık arasındaki bölmede bulunan bir deliği kapatmak için kullanmıştı.

Sol kulakçıkla sol karıncık arasındaki mitral kapağın doğuştan gelme ya da sonradan olma hastalıkları da açık kalp ameliyatında kusurlu kapağı yapay bir benzeriyle değiştirerek tedavi edilebilir. Böyle bir ameliyatta sol kulakçığın duvarına, cerrahın mitral kapağı görmesini sağlayacak biçimde bir kesi atılır. Aort ve pulmoner damarların kalp dışına açılan kapaklarının kusurları genellikle kalp açılmadan giderilebilir. Mitral kapağı ameliyatları kadar sık olmasa da, sağ kulakçık ile sağ karıncık arasındaki triküspit kapağın değiştirilmesi, açık kalp cerrahisi yöntemleri ile gerçekleştirilebilmektedir.

Açık Kapı Politikası, ABD'nin, Çin'le ticaret yapan ülkeler arasında eşit ayrıcalıkların korunması, Çin'in toprak ve yönetim bütünlüğünün sağlanması için ilan ettiği ilkeler bildirgesi (1899-1900). Bildirge, ABD Dışişleri Bakanı John Hay tarafından Büyük Britanya, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'ya gönderilen bir sirküler mektup biçiminde hazırlanmıştı. Açık Kapı Politikası ABD'de yaygın olarak benimsendi ve 40 yılı aşkın bir süre ABD dış politikasının temeli oldu.

Nanking ve Wanghia (1842-44) antlaşmalarında, Çin'le ticarette eşit olanaklara sahip olma ilkesi kabul edilmişti. Ancak ilk Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-95) sonra, Çin'de "nüfuz bölgeleri" elde etmek için, öncelikle Rusya, Fransa, Almanya ve Büyük Britanya tarafından girişilen yarış Açık Kapı ilkesini çiğnemekle kalmayıp, Çin'in tamamen yabancıların egemenliği altına girmesi tehlikesini de doğurdu. 1890'lardaki iktisadi bunalımın ardından, ABD'de dış pazarlara karşı yeni bir ilgi başgöstermişti. Ayrıca ABD, İspanyol-Amerikan Savaşı sonucunda Filipinler, Guam ve Hawaii'yi daha yeni ele geçirmiş ve ABD tekstil üreticilerinin ucuz pamuklu ürünler için yeni pazarlar bulduğu Çin'e gitgide daha çok ilgi duyar olmuştu.

1899 tarihli Açık Kapı notası şu koşullara yer veriyordu: 1) her ülke, antlaşmayla dış

ticarete açılan herhangi bir limanı serbestçe kullanacak ya da kendi nüfuz bölgesindeki başka kazanılmış haklardan serbestçe yararlanacak; 2) ticaret üzerinden alınan vergileri yalnızca Çin hükümeti toplayabilecek; 3) nüfuz bölgesine sahip ülkeler liman ücreti ve demiryolu resmi ödemekten muaf tutulmayacak. Notaya çeşitli ülkelerden kaçamak yanıtlar geldiyse de, Hay bunları onay olarak yorumladı.

Hay'in 1900'de Boxer Ayaklanması'nı bastırmak için Kuzey Çin'de Avrupa ordularının bulunmasına tepki olarak gönderdiği ikinci sirküler ise, Çin'in toprak ve yönetim bütünlüğünün korunmasının önemini vurgulamaktaydı. Hay'in sirkülere bir karşılık verilmesini beklememesine karşın Japonya dışındaki tüm ülkeler, söz konusu ilkeleri kabul ettiklerini açıkladılar.

Japonya, 1915'te Çin'e sunduğu Yirmi Bir Talep ile Açık Kapı ilkesini çiğnedi. Washington Konferansı'ndan (1921-22) sonra imzalanan Dokuz Ülke Antlaşması'yla, Açık Kapı Politikası yeniden doğrulandı. 1931 Mançurya bunalımı ve 1937'de Çin ile Japonya arasında başgösteren savaş, ABD'yi, Japonya'ya gerekli ihtiyaç maddelerinin gönderilmesini kesmek de dahil olmak üzere Açık Kapı Politikası'ndan yana katı bir tutum takınmaya yöneltti. Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması ve Çin İç Savaşı'nda komünistlerin kazandığı zaferle (1949) bu ülkede yabancılara tanınan tüm özel ayrıcalıkların sona ermesi Açık Kapı Politikası'nı anlamsız kıldı.

açık liman, SERBEST LİMAN olarak da bilinir, bir ülkenin egemenlik sınırları içinde kalmakla birlikte ithalat, ihracat, transit ticareti, taşımacılık ve yeniden ihraç açısından açık duruma getirilen liman. Özellikle sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde görülen bir tür dar kapsamlı serbest ticaret bölgesidir.

Açık liman terimi, bir ülkede geçerli olan malı ve iktisadi düzenlemelerin tümüyle ya da bir bölümüyle uygulanmadığı liman ve çevresi için kullanılır. Bu bölgede, yeniden ihraç edilecek ya da yerel tüketime sunulacak yabancı kaynaklı mallara gümrük vergisi uygulanmaz ya da yalnızca düşük bir vergi alınır.

açık ocak işletmeciliği, kömür ya da başka bir maden damarını örten toprak ve kayaçları temizleyerek açığa çıkan maden ocağının işletilmesi. Bu teknik, toprak yüzeyinde üstü açık katmanlar halinde bulunan kömür stoklarının tükendiği ve kömür damarlarını

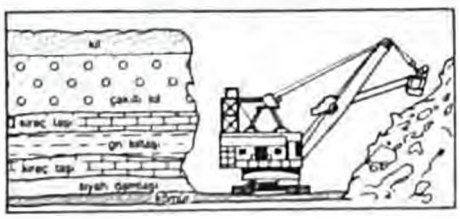

Açık ocak
National Coal Association

açmak için üstteki toprağın alınmasına gerek duyulduğu yıllarda uygulanmaya başlamıştır. Her ne kadar modern açık maden ocaklarının çoğunda 60 m kalınlığındaki üst örtüyü kaldırabilecek güçte araçlar kullanılıyorsa da, kömür damarının çok derinde olmadığı yerlerde hâlâ en kârlı yöntem budur. Avrupa'da linyit kömürünün, ABD'de de antrasit ve taşkömürünün büyük bir bölümü bu yöntemle çıkarılır. Açık işletme tekniği demir, bakır ve fosfat cevherlerinin çıkarılmasında da uygulanır.

Açık ocak işletmeciliği, özellikle geniş bir alanın yüzeyindeki toprak ve kayaçların kolayca temizlenebildiği düz arazilerde ve yatay damarlarda ekonomiktir. Yatakların engebeli ya da dağlık arazide bulunduğu durumlarda, bir yanı eğimli, öbür yanı neredeyse dik bir duvar biçiminde bir teras oluşturmaya dayanan bir tesviye yöntemine başvurulur.

Açık ocak işletmeciliği özellikle ABD'de eleştirilere konu olmuştur. Çünkü, açık işletmecilik yapılan toprakları eski durumuna getirecek önlemler alınmadıkça, arazinin doğal yapısı bozulur. Bu tür kömür çıkartma yöntemi İstanbul'un Karadeniz kıyılarında, özellikle Ağaçlı yöresinde uygulanmakta ve benzer sorunlar yaratmaktadır. Yöredeki doğal bitki örtüsü neredeyse yok olmuş durumdadır. ABD'de birçok eyalet yönetimi ve federal hükümet, araziyi eski yapısına getirme zorunluğu koyan yasalar çıkarmış, birçok üretici de bu çalışmalara gönüllü olarak katılmıştır.

açık ölçü, iki kısa, ikincisi uzun iki heceli birimlerden oluşan beş heceli uyaksız ölçü. İngiliz edebiyatında manzum tiyatro ve anlatıda kullanılan en önemli ölçü biçimidir. Alman ve İtalyan edebiyatında da manzum tiyatronun standart ölçü biçimini oluşturur. Açık ölçünün zenginliği ve kullanışlılığı, şairin her dizedeki vurgu ve durak yerlerini değiştirme, dilin değişen ses niteliğini ve duygusal etkilerini yakalama, dizeleri düşünce öbekleri ve ölçü bölümlemeleri halinde düzenlemedeki yeteneğine bağlıdır.

Eski Yunan ve Latin destanlarının uyaksız ölçüsünden uyarlanan açık ölçü, başka klasik ölçülerle birlikte İtalya'ya 16. yüzyılda gelmiştir. İtalyan hümanisti Francesco Maria Molza, Vergilius'un *Aeneas*'ını çevirirken ardı ardına 1514 uyaksız dize yazmayı denedi. 16. yüzyıl İtalyasında rastlanan bu tür denemeler arasında Gian Giorgio Trissino'nun 1514-15 arasında yazdığı *Sofonisba* adlı trajedi ile Giovanni Rucellai'nin *Le api* (1539) adlı didaktik şiiri sayılabilir. İngilizceye *blank verse* (açık ölçü) olarak çevrilen *versi scioltı* terimini ilk kez Rucellai kullandı. Çok geçmeden açık ölçü, İtalyan Rönesans tiyatrosunun standart ölçüsü oldu. Ariosto'nun komedileri, Tasso'nun *L' aminta*'sı ve Guarini'nin *Il pastor fido*'su (Sadık Çoban) gibi bu dönemin önemli yapıtlarında da kullanıldı.

Açık ölçüyü, sone ve İtalyan hümanist edebiyatının öteki ölçü biçimleriyle birlikte 16. yüzyıl başlarında İngiltere'ye tanıtan kişi Surrey dükü Henry Howard'dır. Thomas Sackville ile Thomas Norton bu ölçü biçimini ilk İngiliz trajedisi olan *Gorboduc*'ta (ilk oynanışı 1561) kullandılar. Christopher Marlowe ise *Tamburlaine* (Timurlenk), *Doctor Faustus* ve *Edward II* adlı oyunlarında, açık ölçünün müziksel niteliğini ve duygu gücünü geliştirdi. Shakespeare'in elindeyse dizeyle birlikte açık ölçü de İngiliz dramatik şiirinin en büyük örneklerinin temel biçimi haline geldi. Shakespeare ilk oyunlarında açık ölçüyü düzyazıyla ve 10 heceli uyaklı beyitle birleştirdi. Daha sonraki oyunlarında hece uzunluğundan çok, vurguya dayanan bir açık ölçüyü benimsedi. *Hamlet, King Lear* (Kral Lear), *Othello, Macbeth* ve *The Winter's Tale* (Kış Masalı) gibi sonraki oyunlarının şiirsel anlatımı, konuşma dilinin ritmine yaklaşan bir esnekliktedir. Buna karşılık bu anlatım, insanın acı ya da kuşkularını en incelikli biçimde dile getirebilecek niteliktedir.

Bir dönem gözden düşen açık ölçü, Milton'un *Paradise Lost* (1667; Kaybedilmiş Cennet) adlı şiiriyle eski saygınlığını yeniden kazandı. Milton'un nazmı da düşünsel karmaşıklığı yansıtmakla birlikte esnektir. Şair, cümlenin alışılmış sözdizimini tersine çevirerek, Latince sözcüklere başvurarak, dize uzunluklarını, vurgu ve durak yerlerini değiştirerek, tasvir gücünü artırma ve dramatik etki yaratma amacıyla değişik ölçü bölümlemelerine giderek bu esneklikten yararlanmıştır.

18. yüzyılda James Thomson *Seasons* (Mevsimler) adlı uzun tasvir şiirinde açık ölçüye başvurdu. Edward Young da *Night Thoughts* (Gece Düşünceleri) adlı şiirinde bu ölçüyü güçlü ve tutkulu bir biçimde kullandı. Daha sonra Wordsworth, 1805'te tamamladığı şiirsel otobiyografisi *The Prelude*'u (1850) açık ölçüyle yazdı. Shelley'in *The Cenci* (1819) adlı manzum oyunu ile *Keats*'in *Hyperion*'u da (1820) açık ölçüyle yazılmıştır. Shakespeare'in yüksek trajedilerinden Robert Frost'un *A Masque of Reason* (1945; Aklın Maskesi) adlı konuşma dilinde yazılmış şiirine kadar geniş bir kullanım alanına yayılmış olması, açık ölçünün son derece esnek bir biçimi olduğunu gösterir. Günümüzde de açık ölçü, çağdaş insanın ruh halini, onu geçmişe bağlayan bir ritim duygusuyla dile getirmek için kullanılır.

Alman tiyatrosunda açık ölçü Gotthold E. Lessing'in *Nathan der Weise* (1779; Bilge Nathan, 1966) adlı oyunuyla yerleşmiştir. Goethe, Schiller ve Gerhart Hauptmann da bu ölçüye başvurmuşlardır. Ayrıca açık ölçü İsveç, Rus ve Polonya dramatik şiirinde yaygınlıkla kullanılmıştır.

açık piyasa işlemleri, para arzına ve kredi koşullarına istikrar kazandırmak amacıyla devlet tahvillerinin, bazen de ticari senetlerin merkez bankası yetkilileri tarafından her türlü alım ve satımı. Açık piyasa işlemleri, devlet tahvilleri fiyatlarında istikrar sağlamak amacıyla da yapılır; ancak bu amaçla uygulandığında kimi zaman merkez bankasının kredi politikalarıyla çelişebilmektedir. Merkez bankasının tahvil satın alması, piyasada şu sonuçları doğurur: 1) ticari bankaların verdikleri kredilerin ve yatırımların kaynağı olan banka rezervleri artar. 2) devlet tahvillerinin fiyatları yükselir; bu, tahvillerin faiz oranlarının düşürülmesiyle aynı etkiyi yapar. 3) piyasada genel faiz oranları düşer, böylece yatırımlar özendirilir. Merkez bankasının, tahvilleri satması durumunda ise bu etkiler ters yönde işler.

Açık piyasa işlemleri genellikle kısa vadeli devlet tahvilleri aracılığıyla yürütülür. İlgililer kısa vadeli devlet tahvili politikasının salık verilebilirliği konusunda görüş birliği içinde değildir. Politikayı destekleyenler kısa ve uzun dönemli tahvillerin aynı anda işlem görmesinin, faiz oranları yapısını ve dolayısıyla kredi dağılımını bozacağını savunurlar. Bu görüşü kabul etmeyenlere göre ise iki tür tahvilin bir arada kullanılması yerindedir; çünkü uzun dönemli tahvillerin faiz oranları, gelir ve istihdamdaki dalgalanmaların asıl nedeni olan yatırımlar üzerinde daha dolaysız bir etkiye sahiptir.

açık sahne, PLATFORM SAHNE olarak da bilinir, seyircilere doğru uzanmış bir platform biçiminde olan tiyatro sahnesi. Üç tarafı seyirciyle çevrili olan açık sahnede, ön sahne (*proskenion*) bölümü bulunmaz. Açık sahne İspanyol tiyatrosunun 1570'lerde başlayan altın çağında *corral*'larda (tiyatro salonu) ve Japonların geleneksel *No* tiyatrosunda bulunurdu.

Açık sahne, hanların avlularında kurulan sahnelerin gelişmesiyle ortaya çıktı. Elizabeth çağında Londra'da yapılan içlerinde Globe'un da yer aldığı ilk tiyatro salonlarında kullanıldı.

17. yüzyılın ortalarından 20. yüzyıla değin, tiyatro yapılarında ön sahne egemen oldu. Bu dönemin sahneleme tekniğindeki egemen akımı, sahnede gerçeklik yanılsaması

Shakespeare Festival Tiyatrosu (Stratford, Ontario) için, Tanya Moiseyeviç'in tasarladığı açık sahne. (1962'de yapılan değişiklikten sonra çekilen fotoğraf)
Stratford Shakespearean Festival Foundation of Canada, Ontario

yaratmaktı. Yalnızca ön bölümü seyircinin görüşüne açık olan sahne biçimi, bu yanılsamanın yaratılmasında en elverişli biçimdi. Açık sahneler, yanılsama etkisi sağlayan teknikler yerine, oyuncu-seyirci ilişkisini ön planda tutan çağdaş yapımlarda yeniden kullanılmaya başlandı. Bunun dışında, Shakespeare oyunlarını ilk sahnelendikleri dönemin özgün koşullarında oynamayı amaçlayan, Stratford'daki (Ontario, Kanada) Shakespeare Festival Tiyatrosu'nda ve benzeri bazı başka tiyatrolarda uygulandı.

açık tarla sistemi, Avrupa'da 2 bin yılı aşkın süreyle uygulanan temel bir toplu tarım sistemi. Ortaçağdaki en yaygın biçiminin üç temel özelliği şunlardı: Köylülere ait topraklar dağınık haldeydi; dönüşümlü ekim uygulanırdı; ortak otlatma yapılırdı. Dönüşümlü ekimde önceleri iki tarla sistemi (*), sonraki yüzyıllarda ise üç tarla sistemi (*) geçerliydi. Her iki sistemde de, ortak toprakların bir bölümü sürekli nadasa bırakılır ve ortak otlak olarak kullanılırdı. Sistem, senyörün topraklarının köylülerin topraklarıyla bir arada bulunduğu ve birlikte işlendiği feodal malikâne sistemine özellikle uygundu. Toplumsal ilişkilerin karmaşıklaşması ve pazar ekonomisinin gelişmesiyle açık tarla sistemi yerini giderek bireysel çiftçiliğe bıraktı. Böylece, yeniliğe açık köylüler, eski kısıtlayıcı sisteme uymak zorunda kalmaksızın toprağı istedikleri gibi işleme olanağına kavuştular.

Açık Üniversite, İngiltere'de yetişkinlerin yükseköğreniminde yeni ufuklar açma amacı ile girişilen deneme. Açık Üniversite Ocak 1971'de, Buckinghamshire'daki yeni Milton Keynes kentinde açıldı. Amacı eğitsel olanaklardan herkesin yararlanabilmesini sağlamaktır. Kayıt için hiçbir özel koşul aranmaz. Ayrı bir fakülte tarafından merkezi olarak örgütlenen kurslarda televizyon, mektupla öğretim, çalışma grupları oluşturma gibi yöntemlerden yararlanıldığı gibi, Büyük Britanya'nın çeşitli yerlerine yayılmış merkezlerde, ev kursları ve seminerler de düzenlenmektedir. Ama en çok başvurulan yöntem mektupla öğretimdir: televizyon kursları ve seminerleri, bunu desteklemeye yöneliktir.

açık yıldız kümesi, astronomide, karşılıklı kutleçekimi etkisiyle bir arada duran genç yıldızlar topluluğu. *Ayrıca bak.* yıldız kümesi.

açıklık *bak.* yükseklik ve açıklık

açıklık, bir optik sistemin içinden geçebilen bir ışık demetinin en büyük çapı. Açıklığın büyüklüğü, optik bileşeni tutan çerçevenin ya da ışık ışınları demeti içine yerleştirilen diyaframın büyüklüğüyle sınırlıdır. Diyaframın ya da çerçevenin açıklığı sınırlayan deliğine, açıklık perdesi denir. Açıklık perdesi, optik sistemden geçen ışık miktarını, dolayısıyla görüntünün aydınlanma derecesini belirler.

Açıklıkla yakından ilişkili bir kavram da, açıklığın, aynalar, prizmalar ve merceklerle elde edilmiş yalancı görüntüsü olan "giriş pupili"dir.

Çizimde, iki mercek ve bir perdeden oluşan bir optik sistem görülüyor. Açıklığın birinci mercek tarafından oluşturulan sanal görüntüsü giriş pupilidir ve cisimden çıkıp sisteme giren ışık miktarı bu pupille sınırlıdır. Öte yandan, açıklık perdesi de giriş pupilini sınırlar. Açıklığın ikinci mercekteki görüntüsüne "çıkış pupili" denir. Genel olarak her optik sistemin bir etkin açıklığı vardır ve açıklık perdesinin önündeki mercekler giriş pupilini, gerisindeki mercekler de çıkış pupilini biçimlendirir.

Giriş pupilinin çapının iki ucundan çıkıp, noktasal bir cisimde kesişen iki ışın arasındaki açıya, açısal açıklık adı verilir. Açısal açıklık, optik aygıtın ışık toplama gücünün ölçüsüdür.

Optik aygıtlarda çıkış pupili gözün üstüne düşer. Mikroskop ve teleskopta objektif açıklığın yerini tutar, görüntüsü de çıkış pupilidir. Bu aygıtlarda, objektife ulaşan

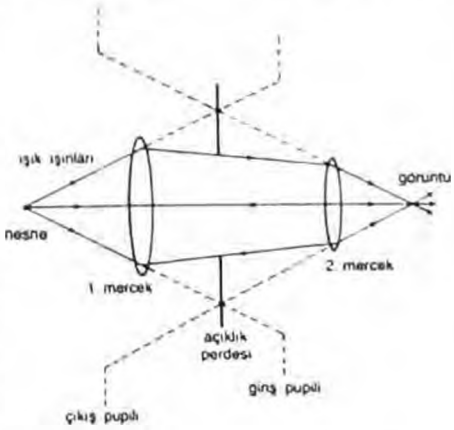

Pupilin optik görüntüsü

ışınlar çıkış pupiline kadar hiç azalmadan yol alır. Optik aygıtın ışık toplama gücünün göze olduğu gibi yansıyabilmesi için, çıkış pupili gözbebeğinin çapını aşmamalıdır. *Ayrıca bak.* bağıl açıklık.

açıklık ilkesi, yargılama başta olmak üzere devletin faaliyetlerinde, işlemlerin gerektirdiği kişilerden başkalarının da hazır bulunabilmesi ilkesi. Açıklık ilkesi, isteyen herkesin yapılan işlemleri izlemesini, söylenenleri işitmesini ve gösterilenleri görmesini kapsar. Kişilerin açık olarak yargılanmasını ve halkın yargı organlarına güven duymasını sağladığı için demokratik rejimlerin temel öğelerinden biridir. Açıklık, isteyenin olayda hazır bulunarak görebilmesi ve işitebilmesinin yanı sıra, gördüğünü ve işittiğini yayabilmesi anlamına da gelir. 1982 Anayasası'nın 28. maddesinde düzenlenmiş olan basın özgürlüğü bu noktaları içerir.

Anayasa, açıklık ilkesinin ancak "yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilebilmesi" için sınırlanabileceğini kabul etmiştir (m. 26/2). Ceza yargılamasında açıklık ilkesi, kural olarak son soruşturmadaki işlemleri kapsar. Batı hukuk sistemlerinde olduğu gibi Türk hukuk düzeninde de, adli kolluk makamlarınca yapılan soruşturma da içinde olmak üzere, ceza koyuşturmasının tüm evrelerinde sanığın avukat bulundurmasını sağlamaya yönelik hazırlıklar başlanmıştır. Duruşmada olduğu gibi, son kararın bildirilmesinde de açıklığın bulunması gerekir. Gizliliğin öngörülmüş olmadığı durumlarda açıklık ilkesine aykırı davranılmış olması bir temyiz nedenidir.

Açıklık ilkesi, bazı hukuk sistemlerinde idare makamlarının işlemleri için de geçerlidir. Özellikle idari usul kurallarını yasalaştırmış olan İsveç'te ve ABD'de idare makamlarının işlemleri açıklık ilkesine uygun bir biçimde yapıldığı gibi, incelemek isteyen kimselere işlem dosyalarının gösterilmesi de kabul edilmiştir. Avusturya, Yugoslavya, Federal Almanya ve Polonya idare usul kanunlarında, yalnızca ilgililer bakımından tam açıklık ilkesi benimsenmiştir. Buna karşılık Türkiye, Fransa ve İtalya hukuk sistemlerinde, yasalarda açık hüküm bulunmadıkça, idari işlemlerin yapılışı sürecinde ilgililer için bile gizlilik ilkesi egemendir. Türk idare hukukunda, ilgililerin idari işlem dosyasını inceleyebilmelerine ilişkin bir genel kural yoktur.

Açıksöz, Kastamonu'da yayımlanan gazete (15 Haziran 1919 – 14 Aralık 1931). Milli Mücadele'yi destekleyen bellibaşlı Anadolu gazetelerindendir.

Kastamonu Lisesi'ni yeni bitiren üç genç, Hüsnü (Açıksöz), Ahmet Hamdi (Çelen) ve Tahir (Karauğuz) tarafından kuruldu. Sahibi ve yazı işleri müdürü Ahmet Hamdi'ydi. Haftada iki kez yayımlanacağı bildirilen ve 300 adet kadar basılan *Açıksöz*, Milli Mücadele'nin henüz başlamadığı bir dönemde, halkı vatanın çıkarları uğruna birlik olmaya çağırıyordu. Bir hafta sonra çıkarılabilen 2. sayıda gazetenin haftada bir, iki sayfa olarak yayımlanacağı açıklandı. Büyük

Açıksöz 1919 tarihli bir nüsha
Nuri Albayrak Arşivi

maddi güçlüklere karşın, lise müdürü Behçet (Yazar, Nida takma adıyla) ve tarih öğretmeni İsmail Hakkı'nın (Uzunçarşılı) yazı yardımlarıyla yayınını sürdürdü. 9 Mart 1921'den sonra cumartesileri dışında her gün yayımlandı. Hüsnü Açıksöz 1931'de

kapattığı gazetesini 1937'de *Doğrusöz* adıyla yeniden çıkarmaya başladı.

Açıksöz, Hüsnü (d. 1895, Kırcaali – ö. 27 Ağustos 1939, İstanbul), Kastamonu'da Millî Mücadele'yi destekleyen *Açıksöz*(*) gazetesinin kurucularından biri olan gazeteci.

1919'da Kastamonu Sultanisi'ni bitirdi. Aynı yıl Millî Mücadele'yi destekleyen ilk yayınlardan biri olan *Açıksöz* gazetesini arkadaşlarıyla birlikte çıkarmaya başladı. Daha sonra gazeteyi devraldı ve 1931'e değin yayımladı. Bir yandan da Kastamonu'da Darü'l-Hilafe Medresesi'nde, İmam Hatip Okulu ile Erkek Sanat Enstitüsü'nde Türkçe öğretmenliği yaptı. Daha sonra Kastamonu'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın il örgütünü kuranlar arasına katıldı. 1937'de *Doğrusöz* gazetesini yayımlamaya başladı. 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi listesinden Kastamonu milletvekili seçildi. *Başefendi* ve *Kim Kimi Yola Getirdi* adlı iki de oyunu vardır.

açıktohumlular, tohumları meyvelerinin içinde saklı olan kapalıtohumluların tersine, açık tohumlar (ya da tohumtaslağı) aracılığıyla üreyen odunsu bitkiler. Açıktohumluların yarısından fazlası ağaç, geri kalanların çoğu çalıdır.

Açıktohumlular ya da *Gymnospermae (Pinophyta)* bölümü, *Cycadicae, Pinicae* ve *Gneticae* adlı üç altbölüme ayrılır. Açıktohumluların sınıflandırılmasında birçok yöntem uygulanmışsa da hiçbiri kesin değildir. Burada kabul edilen sınıflandırma biçimi Sovyet botanikçi Armen Tahtayan'dan alınmıştır.

Açıktohumlular Antarktika dışındaki bütün kıtalarda, özellikle de ılıman enlemlerde görülür. En yaygın türler, Kuzey Yarıküre'de başta ardıçlar (*Juniperus*) olmak üzere göknarlar *(Abies)*, melezler *(Larix)*, ladinler *(Picea)* ve çamlar *(Pinus)*, Güney yarıkürede *Podocarpus* türleridir.

Buna karşılık birçok türün dağılımı coğrafi açıdan son derece sınırlıdır. Örneğin kıyı sekoyası *(Sequoia sempervirens)* ABD'de yalnızca California ve Oregon'da, mamutağacı (*Sequoiadendron giganteum*) yalnızca California'da, *Microcycas* Küba'da, *Stangeri* Güney Afrika'da, *Taiwani* Tayvan'da yetişir. Ladinler ve melezler bütün ağaçlara göre en kuzeyde yaşayan türlerdir.

Yumuşak kerestesi en değerli sayılan ağaçların çoğu açıktohumlulardandır: Kuzey Yarıküre'nin ağaçları olan çam, duglasgöknarı (*Pseudotsuga*), sedir (*Cedrus*) ve *Sequoia sempervirens* ile Güney Yarıküre'nin ağaçları olan *Agathis australis, Podocarpus, Dacrydium* ve *Araucaria* vb. Kâğıt hamurı ladin, suga (*Tsuga*), göknar ve çamlardan elde edilir. Ardıç, melez, mazı (*Thuja*), porsukağacı (*Taxus*) ve mabetağacı (*Ginko biloba*) gibi kereste ve kâğıt hamurı yapımında kullanılan ağaçlardan pek çoğu süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Japonlar, ağaç cüceleştirme sanatında (*bonsai*) çam ve ardıç kullanırlar.

Açıktohumluların besin kaynağı olarak önemi pek azdır. *Pinus edulis, P. monophylla, P. quadrifolia* gibi çamların tohumu olan çamfıstığının geniş ölçüde ticareti yapılır; *Araucaria, Gnetum* ve mabetağacının tohumları ise yetiştiği yörelerde yenir. *Cycadaceae* familyasından *Cycas, Encephalartos, Macrozamia* ve *Zamia* cinslerinin aslında zehirli olan tohumlarından ve dallarından, özel bir işlem uygulandıktan sonra kıtlık zamanlarında önemli bir besin olan bir tür nişasta çıkarılır. Ardıçların etli kozalaklarından (bakka), alkollü içkilerde, özellikle cinde koku verici olarak kullanılan bir uçucu yağ elde edilir.

Ladin, çam, ardıç göknar, suga ve mazı ağaçlarından da başka uçucu yağlar elde edilir. Bu yağlar sabun, oda spreyi, dezenfektan, ilaç, kozmetik ve parfüm yapımında kullanılır. Hoş kokulu yağlardan koku sanayisinde, öbürlerinden de koku tutucu ya da antiseptik olarak yararlanılır. Suga ve ladin ağaçlarından dericilikte kullanılan tanen elde edilir.

Yeni Zelanda'da yetişen kauri ağacından kauri kopal denilen bir reçine, soyu tükenmiş bir çam türünden de fosilleşmiş bir reçine olan baltık kehribarı elde edilir. Çeşitli çam türlerinden terebentin çıkarılır ve uygulanan bir işlemle terebentin esansı sağlanır. Ayrıca *Abies balsamea*, ladin türleri ve Avrupa melezinden (*Larix decidua*) de terebentin çıkarılır. Denizüzümü (*Ephedra*) türlerinden bazı solunum yolları hastalıklarının tedavisinde kullanılan efedrin adlı bir alkaloit elde edilir. Milyonlarca yıl süreyle sıkışıp kömüre dönüşen bitkilerin çoğu da açıktohumlular bölümündendir.

Açıktohumlular erozyonun önlenmesinde yararlı bir etkendir. Özellikle *Coniferales* takımından bitkiler, yok olan orman bölgelerini yeniden ağaçlandırmakta kullanılır, ayrıca korunak ve rüzgâr kesici olarak dikilir.

Açıktohumluların çoğu kışın yapraklarını dökmeyen ağaçlardır. *Cycadaceae* familyasının dışında kalan öbür bitkilerde, değişik biçimlerde basit yaprak bulunur; *Cycadaceae*'de familyasının bileşik yaprakları palmiyelerinkine benzer. *Coniferales* takımının bitkileri ise iğne ya da pulsu yapraklı olabilir. Denizüzümü ve *Phyllocladus*'ta fotosentez yapan organ yapraklar değil dallardır.

Açıktohumlularda çiçektozları ve tohumlar ayrı ayrı strobillerde (kozalak benzeri yapılar) gelişir. Bunlar *Cycadaceae*'de olduğu gibi ayrı ayrı bitkilerde ya da kozalaklılarda olduğu gibi aynı bitki üzerinde bulunabilir. Erkek kozalaklarda üretilen çiçektozlarının (polen) dişi kozalaklardaki tohumtaslaklarını döllemesiyle tohum oluşur. Erkek kozalakların uzunluğu 2 mm ile 80 cm arasında değişir. Her kozalak, sarmal (helezon) biçiminde dizilmiş birçok puldan oluşur; her pulun alt yüzeyinde iki ya da daha fazla çiçektozu kesesi bulunur.

Dişi kozalaklar çok daha büyük boyutlarda olabilir. Örneğin Avustralya'da yetişen *Macrozamia denisonii* bitkisinin dişi kozalaklarının boyu 1 m'ye, ağırlığı 38 kg'ye ulaşabilir. Çapı 1/2 cm'yi geçmeyen en küçük dişi kozalaklar ise bazı ardıçlarda bulunur. Dişi kozalakların pulları, ardıçların bakka tipindeki meyveleri gibi etli ve birleşmiş ya da ladin ve çamlardaki gibi kâğıtsı, odunsu ve ayrı olabilir. Bazı açıktohumluların (mabetağacı, porsukağacı, *Podocarpus, Torreya* ve *Cephalotaxus)* tohumları, dış kabuğu etli, içi taş gibi sert olan ve eriğe benzeyen bir yapı içinde bulunur.

Açıktohumluların tohumları, dışa açık olarak, kozalak pullarının yüzeyinde ya da yaprak sapları üzerinde oluşur. Çiçektozu taneleri tohumtaslağına taşınıp orada geliştikten sonra, doku içine, çiçektozu borucuğu adı verilen uzantılar gönderir. Tozlaşma genellikle rüzgârla, birkaç türde de böceklerle olur. Tohumlar rüzgâr ve hayvanlarla, bazı türlerde ise (örn. bataklıkservisi, *Taxodium*) su aracılığıyla dağılır.

Geç Devoniyen Dönemin (y. 345 milyon yıl önce) hemen hemen tüm tohumlu bitkilerini açıktohumlular oluşturuyordu ve Geç Tebeşir Dönemine (y. 65 milyon yıl önce) değin bu üstünlüğü koruyan açıktohumlular ancak bu dönemde sayıca kapalıtohumlulardan az duruma geldi. Açıktohumluların dört takımının soyu tükenmiştir. Yaşayan takımlar içinde de soyu tükenmiş pek çok cins bulunur. Bugün açıktohumluların en yaygın ve önemli takımı *Coniferales*'tir (Kozalaklılar).

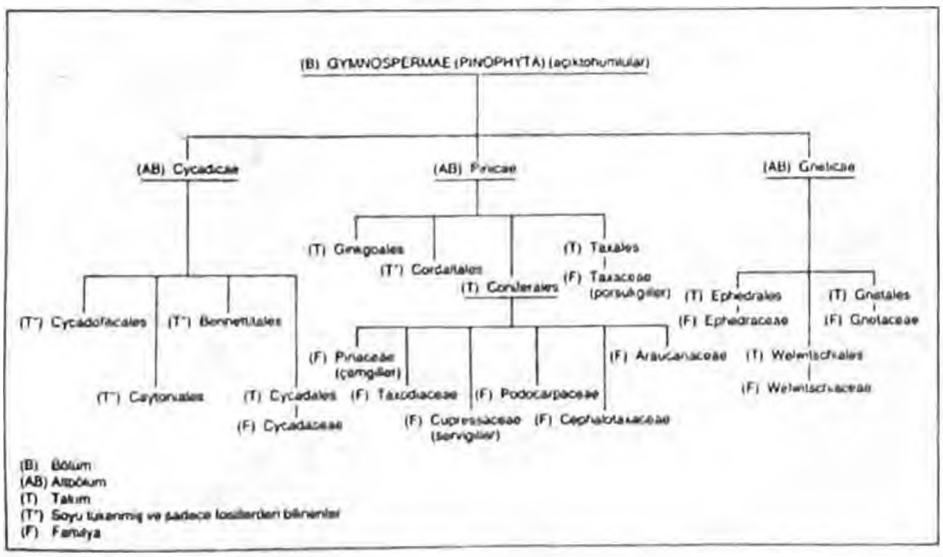

Açıktohumluların sınıflandırılması

Ana Yayıncılık Arşivi

açıl kilidim açıl, grup halinde oynanan Türk çocuk oyunu. Çocuklar ellerini yumruk yapıp üst üste koyarlar. En üstteki işaretparmağını yumruk yapılmış elin içine sokar, "açıl kilidim açıl" der. Öbürleri de sırayla aynı hareketi yaparlar. En alttaki yumruğunu iyice sıkarak "açılmaz" diye yanıtlar. Oyun karşılıklı konuşmayla şöyle sürer: "Neden / Anahtar yok / Anahtar nerde / Suya düştü / Su nerde / İnek içti / İnek nerde / Dağa kaçtı / Dağ nerde / Yandı bitti kül oldu" ya da "Evinizin önünden tavşan geçti mi / Geçti / Kestiniz mi / Kestik / Yediniz mi / Yedik / Buna da ayırdınız mı / Evet, kilitli dolapta" denince yumruk açılır, boş olduğu görülür. Bunun üzerine yumruklarını açıp kapayarak elleriyle sakallarını, bıyıklarını yolma taklidi yapıp "vay benim köse sakalım vay benim bıyığım" diye ritmik bir biçimde dövünür, hayıflanırlar.

açılı arp, boyun bölümü rezonatör ya da gövde ile tam açı yapan müzik aleti. Arpın başlıca türlerinden biridir. Açılı arp bulunan ilk kabartma ya da heykeller Mezopotamya'

da bulunmuştur (İÖ y. 2000). Mısır'da, özellikle Mezopotamya'da bu arp dik olarak boynun alt yanından tutulup telleri her iki elin parmaklarıyla çekilerek çalınırdı. Ayrıca, Mezopotamya'da kimi zaman dizlerin üstüne yatırılır, tellere mızrapla vurulurken, ses vermesi istenmeyen teller de sol elle susturulurdu.

Açılı arp çalan Mısırlı kadın heykelciği, boyanmış tahtadan, İÖ 1085-525
British Museum, Londra
British Museum, Londra
J.R. Freeman & Co. Ltd

Tâk-ı Bostan'daki İslam öncesi İran kabartmalarında (İS y. 600) hem yatay açılı arpın bilinen son örnekleri, hem de İran'da *çeng*. Arapça konuşulan ülkelerde *cunk* adı verilen ortaçağ açılı arpının ilk örnekleri görülür. Açılı arp Mısır'da 16., Osmanlılarda 17., İran'da ise 19. yüzyıla değin kullanılmıştır. Boyun bölümü yere konur, önünde diz çökülüp çalınırdı. *Ayrıca bak.* çeng.

açılım, BAHAR AÇISI olarak da bilinir, astronomide, gökcisimlerinin konumunu belirlemeye yarayan doğu-batı koordinatı. Gökcisminin bahar ilımının (ilkbahar noktası) doğusundaki saat dairesinin, gök ekvatoru boyunca ölçülen açısal uzaklığıdır. Genellikle derece cinsinden değil, zaman birimi olarak ifade edilir. Bir gökcisminin konumu, açılımı ve yükseltimiyle tanımlanır. Açılımın simgesi Yunan alfabesindeki α (alfa) harfidir. *Ayrıca bak.* saat açısı.

açılır köprü, basarnalı köprü, kalkar köprü, gezer köprü ve döner köprü olarak bilinen köprülerin ortak adı. Açılır köprülerin en yaygın biçimi olan basarnalı köprü, bir ya da iki kanatlı olabilir. Bu köprü türü ortaçağ Avrupasında, büyük bir olasılıkla Normandiya'da, kale ve kentlerin savunma araçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Dengeleyici bir ağırlık ve vinç yardımıyla çalışır. Eski Londra Köprüsü'nün ayakları arasındaki açıklığın bir bölümü üzerinde kurulmuş olan bu tür bir köprü, yüksek gemilerin geçebilmesi için gerektiği zaman kaldırılırdı. 19. yüzyılın sonlarına doğru basarnalı köprüler, özellikle suyolu taşımacılığının gereklerine uygun biçimde yapılmaya başladı. Londra'daki Kule Köprüsü ile Chicago'daki Van Buren Caddesi Köprüsü bu dönemde ve hemen hemen aynı zamanda kuruldu. İkisi de çift basarnalı olan ve çok kullanışlı bulunan bu köprüleri pek çok benzerleri izledi. Yalnız Chicago ırmağı üzerinde dördü Scherzer *(rolling-lift)* tarzında, birçoğu da iki basarnalı olan 20'yi aşkın açılır köprü yapıldı.

Aynı dönemde Chicago'da bir başka tür açılır köprü denendi. Bu, J. A. L. Waddell tarafından tasarlanmış olan kalkar köprüydü. Uzun yıllar tek örnek olarak kalan bu köprü türünün demiryolu taşımacılığına uygun olduğu anlaşılınca hızla yenileri yapılmaya başladı. Üstelik ayaklar arası açıklık giderek genişletilmiş ve 152 m'yi aşmıştı. Kalkar köprülerin çalışması da karşı ağırlık ilkesine dayanır. Köprünün üstünden geçen yol, karşı ağırlıkların ve iki kuledeki mekanik sistemin yardımıyla yukarı çekilir. Açılır köprülerin üçüncü türü olan gezer köprü ise köprü biçimindeki bir ray sistemine asılarak hareket eden bir taşıma kabininden oluşur. Bu kabin, yolcuları ve araçları ırmağın bir yakasından öbürüne taşır.

İki yaka arasındaki açıklığın çok büyük olduğu durumlarda, ırmağın ortasına dikilmiş bir ayak üstünde dönerek açılan döner köprü türü uygulanır. ABD'de uzunluğu

Tek taraflı açılır köprü
De Cou - Ewing Galloway

50 m'yi aşan pek çok döner köprü kurulmuştur. Bu köprü türünün sakıncası, köprü ayağının ırmak trafiğini büyük ölçüde engellemesidir.

açısal hız, bir cismin bir eksen çevresinde dönme ya da dolanma hızı ya da iki cismin konumları arasındaki açısal farkın değişme hızı. Çizimdeki iki cisimden her birinin üstünde alınmış iki doğru arasındaki θ açısı, bu cisimlerin konumları arasındaki açısal farkı göstermektedir.

Mühendislikte, açı ya da açısal yer değiştirme birimi olarak derece ya da devir, açısal hız birimi olarak da dakikada devir sayısı (dev/da) kullanılır. Matematik ve fizikte ise, açı genellikle radyanla, açısal hız da saniyede radyan olarak gösterilir. 1 derece $\pi/180$ radyana (yaklaşık 0,0175 radyan), 1 dev/da ise $\pi/30$ radyan/saniyeye

Açısal yer değiştirme

(yaklaşık 0,105 rad/sn) eşittir. Bu birimlerin birbirine çevrilmesinde yukarıdaki eşitliklerden yararlanılır.

Genellikle Yunan alfabesindeki ω (omega) harfiyle simgelenen açısal hız, çoğu kez frekans(°) ile özdeş kabul edilir ve açısal hız ile frekans terimlerinden hangisinin seçileceğini söz konusu sistemin özellikleri belirler. Örneğin elektrik mühendisliğinde açısal hız alternatif akım frekansıyla tanımlanırken, bu akımı üreten elektrik üretecinin dönme hızı için dakikadaki devir sayısı kullanılır.

Açısal hızın değişme hızına açısal ivme denir. Genellikle a ile gösterilen açısal ivmenin birimi saniye karede radyandır. Düzgün (değişmeyen) açısal hızlı devinimlerde $\theta = t$ ve $a = \theta$'dır. Açısal ivmenin düzgün, ama sıfırdan farklı olduğu durumlarda ise $\omega = at$ ve $\theta = \frac{1}{2}at^2$'dır.

açısal momentum, içinden geçen ya da dışında bulunan bir eksen çevresinde hareket eden bir cismin ya da cisimler sisteminin dönme eylemsizliğini gösteren özellik. Yer, Güneş çevresindeki yıllık dolanımı nedeniyle yörüngesel açısal momentuma, kendi çevresindeki günlük dönüşü nedeniyle de spin açısal momentuma sahiptir. Açısal momentum bir vektörel niceliktir; dolayısıyla da, ancak hızıyla birlikte yönü de belirtilirse eksiksiz biçimde tanımlanmış olur. Dolanmakta olan bir cismin açısal momentumunun büyüklüğü, o cismin doğrusal momentumu ile (doğrusal hızı v ile kütlesi m'nin çarpımı) kütleçekimi merkezinden geçen ve anlık devinme doğrultusunda yer alan doğrunun dönme merkezine uzaklığını gösteren r'nin çarpımına, kısaca mvr'ye eşittir. Öte yandan, içinden geçen bir eksen çevresinde dönmekte olan bir cismin açısal momentumu, cismi oluşturan tüm parçacıklar için hesaplanan mvr niceliklerinin toplamı olarak düşünülebilir. Kendi kütleçekimi merkezinin çevresinde dönmekte olan bir cismin ya da sistemin açısal momentumu da, yukarıdakine eş biçimde, eylemsizlik (°) momenti I ile açısal hız (°) ω'nın çarpımı ya da kısaca $I\omega$ olarak tanımlanabilir. Açısal momentum vektörünün yönü cismin dönme ekseninin yönüyle aynıdır. Bu yön, benzer biçimde döndürülen bir sağ-el vidanın ilerleme yönüyle aynıysa, artı yön olarak kabul edilir. MKS ve SI birimleri sistemlerinde açısal momentum birimi, saniyede kilogram metre karedir (kg-m²/sn).

Dış kuvvetlerin etkilerinden arındırılmış bir cismin ya da sistemin açısal momentumu değişmez ve bu değişmezlik "açısal momentumun korunumu" yasası olarak bilinir. Örneğin dönen bir katı cisim, bir dış momentten etkilenmediği sürece sabit bir hız ve yönlenmeyle dönmeyi sürdürür. (Gerçekte, açısal momentumun değişme oranı uygulanan momente eşittir.) Dönen bir buz dansçısı kollarını kapattığı zaman, açısal momentumu $I\omega$ değişmediği halde, eylemsizlik momenti I azaldığı için daha hızlı dönmeye başlar; başka bir deyişle, dansçının açısal hızı ω artar. Büyüklük gibi yön de korunduğundan, örneğin bir uçaktaki cayropusulanın yönlenmesi, uçağın hareketinden etkilenmez, sabit kalır.

Elektron gibi temel parçacıkların benzer özelliklerine uygulanan yörünge ve spin açısal momentum kavramları için *bak.* spin. *Ayrıca bak.* momentum.

Açinsk, Rusya Federasyonu'nun güneyinde kent. Krasnoyarsk bölgesine (*kray*) bağlı olan Açinsk, Obi ırmağının kollarından biri olan Çulim'in kıyısında yer alır.

1621'de kurulan kent, 1782'de tüzel kimlik kazandı. Demiryolu döşenene değin, bir suyolu taşımacılığı merkezi olarak önemini korudu. 1969'da bir aluminyum oksit fabrikasının üretime geçmesi ve 1970'lerin sonlarında 24 km batısındaki Kritovo'da bir petrol rafinerisinin çalışmaya başlamasıyla ekonomik açıdan önem kazandı. Kransk-Açinsk kömür havzası da 1980'lerin ilk yıllarından başlayarak geliştirildi. Kentte giyim eşyası, mobilya ve tuğla fabrikaları bulunmaktadır. Nüfus (1989) 122.000.

açkı, bir nesnenin yüzeyinin sert bir madde ya da araçla düzleştirilip parlatılması. Eski çağlarda genellikle çanak çömleklerin dış yüzeyleri, kemik, boynuz ya da yassı taşlarla açkılanarak su geçirmez, düz, gözeneksiz bir duruma getirilirdi. Pişirmeden önce yapılan bu işlemle yüzeye parlak bir görünüm verilmesi de sağlanırdı. Çanak çömlek, kemik, taş vb gibi nesnelerin açkılanmasında kullanılmış çeşitli araçlara "açkılayıcı" adı verilir. Açkılayıcılar yüzeylerinde sürtünmeden oluşan izler aracılığıyla tanınır. *Ayrıca bak.* perdahlama.

açlık *bak.* kıtlık

Açomaviler ve Atsugeviler, California'nın en kuzeyinde, Pit Irmağı ve kolları dolayında yaşamış iki Amerika Yerli topluluğu. Hokan kökenli Palaihnihan ailesinden olan bu topluluklar farklı diller konuşmalarına karşın kültürel açıdan hemen hemen özdeştiler. Yaşadıkları yörenin büyük bölümü lav artıklarından oluşan kurak yaylalardı. Yalnızca akarsu boylarındaki dar alanlar yerleşime elverişliydi. Birçok köy Kuzey California Yerlilerinin başlıca besinini oluşturan meşepalamudu ve sombalığı bakımından çok yoksuldu. Bu köyler zamanla zaten zor bulunan geyik ve öteki av etlerinin yanı sıra topladıkları yenebilir kök ve tohumları tüketerek yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmıştı.

Açomaviler ve Atsugeviler birkaç akaçlama havzasına dağılmış köylerde yaşayan çeşitli topluluklardan oluşurdu. Yazları genellikle bir yanı kaya ya da benzeri bir sabit kütleye tutturulmuş tek yana eğik damlı barınaklarda *(lean-to)*, ya da çalıdan yapılmış kulübelerde otururlardı. Kış aylarını ise çoğunlukla ağaç kabuklarından yapılmış, kimi zaman toprakla örtülen oval ya da dikdörtgen biçimli evlerde geçirirlerdi. En önemli yapı ise büyük "ter evi"ydi (kızgıntaşlara dökülen suyun buharıyla ısıtılan ve Amerika Yerlilerinin dinsel tören ya da tedavi amacıyla kullandıkları kulübe). Burası aynı zamanda tören yeri, köy meclisi toplantı salonu ve kimi önemli ailelerin konutu olarak kullanılırdı. Her yerleşim biriminin bir başkanı vardı. Önemli el ürünleri arasında, Kuzey California Yerlilerinin pek çoğunda görülen sepetçiliğin yanı sıra, çam ya da sedir ağacından yapılan kanolar sayılabilir. Kimi gruplarda o yılki sombalığı akınını artırmayı amaçlayan bir "ilk som" töreninin yapıldığı bilinir. Büyücülerin dinsel ayin yoluyla hastaları tedavi edebildikleri inancı tüm gruplarca benimsenirdi.

ad, soyut ya da somut bir varlığı kendi bütünlüğü içinde belirleyen bir sözcük ya da sözcükler kümesi. Dil ile dünya ilişkisinin dayandığı iki temel sözcükten biri olan adın (öteki "eylem"), mutlaka o varlığın herhangi bir niteliğini belirtmesi gerekmez. Adın bir varlığı belirlemesi iletişim açısından bir tekleştirmedir. Varlıklar adlandırılırken bu bakımdan iki kümeye ayrılır. Bir yanda özdeşi ve benzeri olanlar, bir sınıf oluşturanlar (insan, kitap, yer gibi); öte yanda özdeşi bulunmayanlar ya da tek olanlar (Atatürk, İstanbul, Keban Barajı gibi). Tek bir varlığa özgü ve onu seçip ayıran sözcüklere "özel ad", birden çok olan ve bir sınıf ya da küme oluşturan varlığa takılan sözcüklere ise "tür adı" denir.

Tür adları tek bir varlığa odaklanırken, gerekli yapısal (sayı, durum, cins, kişi belirten) ekler, öteki nitelikleri belirleyen sözcükler ve anlatım birimleri kullanılır. Örneğin 'mekik' ve 'koltuk' adları "ilk uzay mekiği Challenger" ve "6 Ekim 1986 Pazartesi günü saat 22.30'da Haydarpaşa Gar'ından Ankara'ya hareket edecek olan Mavi Tren'in ikinci arabasındaki 20 No'lu koltuk", öbekleri içinde, tıpkı birer özel ad gibi tek bir varlığı belirtirler. Dil, kullanım açısından oldukça tutumlu davranarak bağlama göre gerekli olmayan öğeleri anlatım dışı bırakır. Eğer konu "uzay mekikleri" ise birincide yalnızca "Challenger" demek ya da Mavi Tren'e binerken görevliye "ikinci araba 20 No'lu koltuk", ikinci araba içinde bulunuluyorsa "20 numara" demek yeterlidir.

İki ad türü karşılaştırılırsa, tekleştiren sözcükler olarak özel adların büyük kolaylık sağladığı görülür. Ama her tek varlığa bir ad ilkesine uymak hem çok zor, hem de dil mantığına aykırıdır. İnsan beyni çözümleme, sınıflama, sistemleştirme ve üretme işlemleriyle az birim kullanarak sonsuz sayıda biçim ve anlatım gereksinimini karşılayacak durumdadır.

Adlarda gelişim ve değişim, özel adlardan tür adlarına doğru ve süreklidir, ama "gül" ve "sevil" biçimleri de birer özel ad (Gül, Sevil) olabilir. Bu nedenle özel adlarla tür adları arasında mutlak bir ayrım yapılamaz. Zamanla özel adlar da birden çok varlığa bağlanabilir. Örneğin Ford hem bir kişi, hem bir şirket, hem de şirketin ürettiği bir malın adıdır.

Özel adlar birer kimlik sayılır; bir sınıf varlıktan (ülke, il, yazar) birini (Türkiye, Ankara, Aziz Nesin) seçmeye yarayan bir, yetmediği yerde iki ve daha çok sözcükten oluşur (İstanbul Boğazı, Türkiye Odalar Birliği). Özel adlar dokuz başlık altında toplanabilir: 1) kişi adları (Mehmet, Ayşe); 2) tek bir hayvan ve kişileştirilmiş (gemi ya da oyuncak bebek gibi) nesnelere verilen yarı kişisel adlar (Queen Elizabeth, "Truva" Feribotu, Pamuk); 3) kişileştirilmemiş, ama önemli sayılabilecek nesnelere verilen adlar (Kaşıkçı Elması); 4) yer adları (Göreme); 5) toplum, küme ya da birlik adları (Türkler, Die Grünen: Yeşiller); 6) sanat yapıtlarının kimlikleri (Mona Lisa, Eroica, İnce Memed); 7) marka adları (Kodak, Sunta); 8) tarihsel olay ya da dönem adları (Çanakkale Savaşı, Rönesans); 9) kişileştirilmemiş kavram ve soyutlamalar (Varoluşçuluk, Atatürkçülük).

Adlandırmada kimi zaman kişi ile nesneler arasında bir bağ kurmaya çalışılır. Dede Korkut öykülerinde, Dirse Han'ın oğluna, boğayı öldürmede gösterdiği kahramanlıktan dolayı Boğaç adının verilmesi, Platon'un *Kratylos* diyalogundaki adların doğruluğu tartışması, bugün de yeni doğan çocuklara verilen adlarda kişisel özlemlerin yansıtılması, böyle bir ilişki arayışının kanıtlarıdır. Bütün toplumlarda ve dillerde kişi adları kaynak ve etki bakımından önemli benzerlikler gösterir. Bir çocuğa doğduğunda bedensel bir özelliği anlatan bir ad verilebilir (Levent, Çakır, Ayça) ya da verilen ad özlenen bir niteliği dile getirebilir (Bengisu, Güngör, Melek, Onur, Özgür). Kişi adları yaşanmış olaylar ya da durumlardan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla uzun süre kısırlık çekmiş bir anne çocuğuna Müjde, İlknur, Murat gibi adlar verebilir. Fazla çocuk istemeyenler Yeter, Songül, çocukları ölenler ise Dursun, Yaşar adlarını yeğleyebilirler. İlkel topluluklarda klan ya da totemle ilgili adlar yaygındır (Kurdoğlu). Türkler kutsal adları çok kullanır (İsa, Musa, Osman, Kadir, Mehmet: Muhammed).

Ortak dildeki yaygın sözcüklere dayalı kişi adları da genellikle öteki dil birimlerine benzer biçimde evrim geçirmiş ve yayılmışlardır. Zamanla bir kültürden ötekine geçmiş olanlar da vardır (Muhammed'den Mehmet, Keltçe Godofrido'dan İngilizce Geoffrey ya da Jeffrey). Özel adların bazıları çeviri (anlam alımı) yoluyla ortaya çıkmıştır (Latince Renatus, yeniden doğmuş, Fransızcada René; Arapça Uşakizade, Türkçede Uşaklıgil).

Aile ya da soyadlarının geçmişi kısadır. Bunlarla ilgili ilkeler İS 11. yüzyıl dolaylarında düzene girmiştir. Görünürde soyluluk ile başlayan uygulama, yavaş yavaş toplumun alt kesimlerine ve çevreye doğru yayıldı. Eskiden belli bir ad bir aile adının temelini oluşturuyordu. Böylece, babasının adı John olan Alfred adlı bir kimse Alfred John'un oğlu, ailesi de Johnsons olarak biliniyordu. Tıpkı takma adı Kuru olan birinin Ali adlı oğlunun, Kuru'nun Ali olması gibi. Aile adı olarak yer adları da kullanılırdı. Böylece Avignon ve Sokol kasabalarından Henri ve Mehmet adlı kimseler, Henri d'Avignon ve Sokollu Mehmet ya da yalnızca Davignon ve Sokollu olarak bilinirdi. Aile adları çoğunlukla bir kimsenin mesleğini, zanaatını ya da işini yansıtırdı (Keçeci Mehmet, Nakkaş Hamdi, Telci Şerife). 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı aydın kesiminin iki ad (Tevfik Fikret, Namık Kemal gibi) kullanmasının altında, kişi adlarının başkalarıyla karışmasını önleme endişesi yatmaktaydı. Soyadı yasası çıkınca (1934), bu kullanıma benzer bir dizimle özel ad + ikinci ad uygulamasına geçildi. Türkler tarih boyunca genellikle Türkçe adlar kullanmıştır. Soyadı uygulamalarında da bu durum izlenir.

Yer adlarının da betimleyici (Diyarbakır, Yüksekova, Kırgasekmez, Sulphur Creek: Kükürtlü Dere), olay belirtici (Battle Creek: Savaş Deresi, Sırpsındığı, Savaştepe), iyelikli (Paşaçayı, Cooperstown: Fıçıcılar Kenti), güzel adlandırma yoluyla yapılmış olanları (Greenland: Yeşilülke, Çöplüce: Güzelce, Kokaryalı: Güzelyalı) vardır.

Yer adları da tıpkı kişi adlarına benzer bir evrim geçirmiştir. Avrupa'da Kelt, Alman ve Latin adları ya da onların türevleri çoğunluktadır. Romalılarda "kamp" anlamına gelen "castra" İngiltere'de Lancaster, Chester gibi biçimlerde yaşamaktadır. Türkiye'de de buna benzer "hisar" ve "kale" ile biten çok sayıda ad bulunmaktadır (Afyonkarahisar, Kırıkkale). Edirne adı Hadrianopolis (Roma), Efes adı Ephesos (Yunan) adlarından gelmektedir. Fransa'daki Lyon adının kaynağı Latince Lucodunos'tur.

ad, hukukta, kişiyi belirten ve toplumsal yaşantısında onu öbür hemcinslerinden ayıran kurum.

Adlar, taşınmaları konusundaki hukuki zorunluluğa göre, zorunlu olan adlar ve zorunlu olmayan adlar olarak iki gruba ayrılır. Zorunlu olan adlar özad (kişi adı) ve soyadıdır ve bunların nüfus siciline tescili zorunludur. Özad kişilerin birbirinden ayırt edilmelerine yarar. Herhangi bir sözcüğün özad olarak verilmesi olanaklıdır. Özadın birden fazla olmasına bir engel yoktur. Ancak, Nüfus Kanunu'nun 16/IV maddesine göre, ulusal kültüre, ahlak kurallarına, örf ve

âdetlere uygun düşmeyen ya da kamuoyunu inciten adlar yasaktır.

Soyadı, bir aileye bağlı kişileri, başka ailelere bağlı kişilerden ayırmaya yarayan, aslında doğumla kazanılan ve kuşaktan kuşağa geçen addır. Türk Medeni Kanunu soyadını genel olarak düzenlediği halde, bir yaptırım içermediğinden, soyadı alma zorunluluğu, 21.12.1934 tarihli Soyadı Kanunu ile getirilmiştir. Bu yasanın yayımını izleyen iki yıl içinde herkes soyadı almakla yükümlü tutulmuş, bu süre içerisinde kendiliklerinden soyadı seçmeyenlere ad takmak yetkisi ana kütüğün bulunduğu yerdeki en büyük mülki amire tanınmıştır. Gene Soyadı Kanunu'na göre, rütbe ve memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve millet adlarıyla genel adaba uygun olmayan ya da iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz.

Zorunlu olmayan adlar müstear ad ve lakaptır. Her iki ad da Medeni Kanun'da açıkça ele alınmamış olmakla birlikte 25. madde uyarınca korunmaktadır. Müstear ad, bir kişinin belli bir etkinlik alanında gerçek kimliğini gizlemek amacıyla seçtiği ve kullandığı ada denir. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda müstear ada yer verilmiştir. Müstear ad genellikle yazarlar, eleştirmenler ve benzeri sanatçılar tarafından kullanılmaktadır. Lakap, bir kişiye başkaları tarafından takılan ada denir.

Ad üzerindeki hak kişilik haklarındandır. Ada yapılan tecavüz karşısında, adın sahibi tespit, durdurma ve önleme davalarıyla adını koruyabilir (Medeni Kanun m. 25). Ada tecavüz sonucu oluşan zarara karşılık adın sahibi maddi ve manevi tazminat isteminde bulunabilir.

ada, kıtadan küçük, her yanı suyla çevrili kara parçası. Adalar okyanuslarda, denizlerde, göl ve ırmaklarda bulunur. Grup halindeki adalara takımada denir.

Adalar okyanus adaları ya da kara yakını adalar olarak sınıflandırılabilir. Okyanus tabanından yüzeye çıkanlar, okyanus adalarıdır. Kara yakını adalar ise kıta sahanlığının su üstünde kalan ve her yanı suyla çevrili bölümleridir. Dünyadaki büyük adaların çoğu kara yakını adalardır. Dünyanın en büyük adası olan Grönland'ın (2.175.600 km²), dar ve sığ bir boğazla ayrıldığı Kuzey Amerika kıtasıyla toprak yapısı aynıdır. Aynı biçimde, dünyanın ikinci büyük adası olan Yeni Gine de (y. 777.000 km²) Avustralya kara platformunun bir parçasıdır ve ondan, çok sığ ve dar olan Torres Boğazı ile ayrılır. Türkiye'nin en büyük adası Gökçeada'dır (279 km²).

Okyanus tabanından yükselen adalar volkaniktir. Lav kalın tabakalar halinde üst üste birikerek sonunda okyanus yüzeyine çıkar ve volkanik ada oluşur. Hawaii'yi oluşturan lav yığınları, okyanus tabanından 9.700 m yüksekliğe kadar ulaşır.

Ada yaşamı çok ilginç özellikler gösterir. Deniz, bazı canlı türleri için bir engel olmakla birlikte, bazıları için de taşıyıcı işlev görür. Bu canlılar, yeni yurtlarına bir kez uyum sağlayınca, çoğu kez bu çevrelerinde yeni özellikler geliştirirler. Denizin bu engelleyici özelliği uzun bir süre önce oluşmuş komşu adalar arasında bile hayvan yaşamı ve bitki örtüsü açısından belirgin farklılıklara yol açar. Bir adanın kökeni bu farklılıklardan saptanabilir. Yeryüzünün biyolojik bölgelerini gösteren ayrıntılı herhangi bir harita, hayvan yaşamı ve bitki örtüsü türlerinin sınırlarının belirlenmesi açısından adaların önemini ortaya koyar. Örneğin, Bali ile Lombok ve Borneo ile Celebes arasına çekilen çizginin (Wallace Çizgisi) batısında kalan adalar biyolojik olarak Asyalıdır. Lombok Boğazının darlığına karşın, çizginin doğusuna doğru

Dünyadaki Büyük Adalar	Alan (Km²)
Afrika	
Madagaskar	587.041
Réunion, *Hint Okyanusu*	2.512
Bioko, *Ekvator Gineyi*	2.017
Kuzey Amerika	
Grönland	2.175.600
Baffin, *Kuzeybatı Toprakları*	507.451
Victoria, *Kuzeybatı Toprakları*	217.290
Ellesmere, *Kuzeybatı Toprakları*	196.236
Newfoundland, *Kanada*	108.860
Küba	105.007
Hispaniola, *Haiti-Dominik Cum.*	76.192
Banks, *Kuzeybatı Toprakları*	70.028
Devon, *Kuzeybatı Toprakları*	55.247
Axel Heiberg, *Kuzeybatı Toprakları*	43.178
Melville, *Kuzeybatı Toprakları*	42.149
Southampton, *Kuzeybatı Toprakları*	41.214
Galler Prensi, *Kuzeybatı Toprakları*	33.338
Vancouver, *Britanya Kolumbiyası*	31.284
Somerset, *Kuzeybatı Toprakları*	24.786
Bathurst, *Kuzeybatı Toprakları*	16.042
Prens Patrick, *Kuzeybatı Toprakları*	15.848
Kral William, *Kuzeybatı Toprakları*	13.111
Ellef Ringnes, *Kuzeybatı Toprakları*	11.295
Bylot, *Kuzeybatı Toprakları*	11.067
Jamaika	10.991
Cape Breton, *Nova Scotia*	10.311
Prens Charles, *Kuzeybatı Toprakları*	9.521
Kodiak, *Alaska*	9.293
Porto Riko	8.897
Disko, *Grönland*	8.578
Anticosti, *Québec*	7.941
Galler Prensi, *Alaska*	7.174
Cornwallis, *Kuzeybatı Toprakları*	6.996
Graham, *İngiliz Kolumbiyası*	6.361
Andros, *Bahama Adaları*	5.957
Prens Edward, *Kanada*	5.657
Coats, *Kuzeybatı Toprakları*	5.499
Chichagof, *Alaska*	5.340
Amund Ringnes, *Kuzeybatı Toprakları*	5.255
Mackenzie King, *Kuzeybatı Toprakları*	5.048
Trinidad	4.828
St. Lawrence, *Alaska*	4.610
Stefansson, *Kuzeybatı Toprakları*	4.463
Long Island, *New York eyaleti*	4.463
Admiralty Adaları, *Alaska*	4.426
Baranof, *Alaska*	4.237
Nunivak, *Alaska*	4.144
Unimak, *Alaska*	4.144
Milne Land, *Grönland*	3.700
Trail, *Grönland*	3.300
Mansel, *Kuzeybatı Toprakları*	3.181
Akimiski, *Kuzeybatı Toprakları*	3.002
Revillagigedo, *Alaska*	2.937
Kupreanov, *Alaska*	2.808
Borden, *Kuzeybatı Toprakları*	2.795
Manitoulin, *Huron Gölü, Ontario*	2.766
Unalaska, *Alaska*	2.760
Moresby, *İngiliz Kolumbiyası*	2.608
Güney Amerika	
Tierra del Fuego, *Arjantin-Şili*	47.992
Marajo, *Pará, Brezilya*	40.100
Bananal, *Goias, Brezilya*	20.000
Chiloé, *Şili*	8.394
Doğu Falkland	6.605
Wellington, *Şili*	6.604
Riesco, *Şili*	5.110
Caviana, *Pará, Brezilya*	5.000
Grupa, *Pará, Brezilya*	4.864
Batı Falkland	4.532
Hoste, *Şili*	4.117
Güney Georgia, *Falkland Adaları*	3.756
Santa Ines, *Şili*	3.645
Antartika	
Aleksandr	43.200
Roosevelt	7.500
Kerguelen, *Hint Okyanusu*	5.700
Adelaide	3.600
Ayı (Bjornoya)	3.500
Asya	
Borneo, *Endonezya-Malezya-Brunei*	734.000
Sumatra, *Endonezya*	434.000
Honşu, *Japonya*	230.989
Selebes, *Endonezya*	179.000
Cava, *Endonezya*	126.900
Luzon, *Filipinler*	104.688
Mindanao, *Filipinler*	94.630
Hokkaido, *Japonya*	83.515
Sahalin, *Rusya*	76.400
Sri Lanka (Seylan)	65.610
Kyuşu, *Japonya*	42.130
Tayvan (Formoza)	36.002
Hainan, *Guangdong, Çin*	33.572
Timor, *Endonezya*	30.777
Şikoku, *Japonya*	18.803
Halmahera, *Endonezya*	17.780
Seram, *Endonezya*	17.148
Sumbawa, *Endonezya*	15.448
Flores, *Endonezya*	14.250
Ekim Devrimi Adası, *Rusya*	14.170
Samar, *Filipinler*	13.080
Negros, *Filipinler*	12.710
Palawan, *Filipinler*	11.785
Kotelni, *Rusya*	11.685
Yos Sudarso, *Endonezya*	11.600
Panay, *Filipinler*	11.515
Bangka, *Endonezya*	11.330
Bolşevik, *Rusya*	11.312
Sumba, *Endonezya*	11.153
Mindoro, *Filipinler*	9.735
Buru, *Endonezya*	9.505
Komsomolets, *Rusya*	9.008
Vrangel, *Rusya*	7.300
Leyte, *Filipinler*	7.214
Iturup, *Rusya*	6.725
Yeni Sibirya, *Rusya*	6.200
Bali, *Endonezya*	5.623
Lombok, *Endonezya*	5.435
Madura, *Endonezya*	5.290
Faddeyevski, *Rusya*	5.000
Billiton, *Endonezya*	4.800
Nias, *Endonezya*	4.772
Bolşoy Lyahovski, *Rusya*	4.600
Cebu, *Filipinler*	4.422
Butung, *Endonezya*	4.200
Bohol, *Filipinler*	3.865
Wetar, *Endonezya*	3.600
Sokotra, *Yemen*	3.600
Siberut, *Endonezya*	3.600
Masbate, *Filipinler*	3.269
Waigeo, *Endonezya*	3.100
Yamdena, *Endonezya*	3.100
Taliabu, *Endonezya*	2.900
Muna, *Endonezya*	2.800
Avrupa	
Büyük Britanya	216.777
İzlanda	103.000
İrlanda, *İrlanda-Büyük Britanya*	84.406
Severni, *Novaya Zemlya, Rusya*	48.904
Batı Spitzberg, *Svalbard, Norveç*	39.044
Yujni, *Novaya Zemlya, Rusya*	33.275
Sicilya, *İtalya*	25.460
Sardinya, *İtalya*	23.813
Kuzeydoğu Toprakları, *Norveç*	14.210
Kıbrıs	9.251
Korsika, *Fransa*	8.681
Girit, *Yunanistan*	8.259
Sjaelland, *Danimarka*	7.027
Edge, *Svalbard, Norveç*	5.030
Vendsyssel-Thy, *Danimarka*	4.685
Eğriboz, *Yunanistan*	3.657
Mayorka, Balear Adaları, *İspanya*	3.640
Vaygaç, *Rusya*	3.383
Kolguyev, *Rusya*	3.200
Gotland, *İsveç*	3.001
Fyn, *Danimarka*	2.984
Zemlya Georga, *Rusya*	2.900
Zemlya Aleksandri, *Rusya*	2.800
Saaremaa, *Estonya*	2.674
Okyanusya	
Yeni Gine, *Papua Yeni Gine-Endonezya*	777.000
Güney Adası, *Yeni Zelanda*	151.971
Kuzey Adası, *Yeni Zelanda*	114.489
Tasmanya, *Avustralya*	64.409
New Britain, *Papua Yeni Gine*	36.674
Yeni Kaledonya, *Papua Yeni Gine*	16.750
Hawaii, *Hawaii Adaları*	10.414
Viti Levu adası, *Fiji*	10.388
Bougainville, *Papua Yeni Gine*	10.049
New Ireland, *Papua Yeni Gine*	8.651
Isabela, *Galapagos Adaları, Ekvador*	5.825
Melville, *Kuzey Toprakları, Avustralya*	5.800
Vanua Levu, *Fiji*	5.535
Guadalcanal, *Solomon Adaları*	5.302
Kanguru, *Güney Avustralya*	4.351
Espiritu Santo, *Vanuatu*	3.677
Malaita, *Solomon Adaları*	3.600
Santa Isabel, *Solomon Adaları*	3.400
San Cristobal, *Solomon Adaları*	3.125
Choiseul, *Solomon Adaları*	2.600
Bathurst, *Kuzey Toprakları, Avustralya*	2.600

bitki örtüsü ve hayvanlar Avustralyalı özellikler gösterir. Okyanus adalarında az sayıda hayvan türü toplanmıştır. Bunlar genellikle deniz kuşları ve böceklerdir. Bu adalar çoğunlukla, tohumları hava akımları, deniz akıntıları ya da kuşlar tarafından buralara taşınmış bol bir bitki örtüsüyle kaplıdır; ama bitkiler hiçbir zaman kıtadakiler kadar çeşitlilik göstermez.

Ada okulu, Charlemagne'ın Saray Okulu'nun ilk ürünlerini oluşturan minyatür ve fildişi oymalar. *Ayrıca bak.* Karolenj sanatı.

ada yayı, yoğun yanardağ etkinliklerine, depremlere ve dağoluşum süreçlerine sahne olan, uzun ve yay gibi bükülmüş okyanus adaları zinciri. Bu tür jeolojik oluşumların başlıca örnekleri arasında Aleut-Alaska yayı ile Kuril-Kamçatka yayı sayılabilir.

Ada yayı, çoğu kez, birbirine koşut olarak birer yay çizen iki ada dizisinden oluşur. Bu ikili yayın içte kalan dizisi etkin yanardağlardan, dıştaki dizisi ise yanardağ etkinliği göstermeyen adalardan oluşur. Tek bir ada dizisinden oluşan yaylarda, adaların çoğu etkin yanardağlardır.

Tipik bir ada yayının içbükey yanında ya bir kara kütlesi ya da bir bölümü kapanmış, çok sığ bir deniz bulunur. Yayın dışbükey yanında hemen her zaman uzun ve dar bir okyanus çukuru (*) vardır. Mariana ve Tonga çukurlarında olduğu gibi, okyanusların en derin noktaları bu çöküntü alanlarına rastlar.

Ada yayının bulunduğu bölgelerde sık sık, çok şiddetli depremler olur. Bu depremler, yeryüzünün başka bölgelerinde kaydedilen yüzeysel depremlerden farklı olarak, çok derin merkezli sismik olaylardır ve deprem merkezi yayın tabanından 600 km kadar derinde olabilir. Genellikle, yayın dışbükey yanına doğru depremlerin merkezi de giderek derinleşir.

Ada yayının hemen hemen bütün örnekleri, Büyük Okyanus Havzasının batı bölümünde yer alır. Yalnızca Doğu ve Batı Hint Okyanusundaki ada yayları ile Atlas Okyanusunun güneyindeki Scotia yayı bu bölgenin dışındadır. Benimsenmiş bir kurama göre, ada yayı, iki litosfer (taşküre) levhasının birbirine yaklaştığı yerlerde oluşur. Çarpışan bu iki levhadan, daha ağır olan okyanus kabuğu aşağı doğru bükülür ve daha hafif olan karasal kabuğun altındaki yarı ergimiş alt mantonun içine girer. Bir ada yayı, üstte kalan levhadan yükselen bazalt ve andezitlerden oluşur. Bazaltların yarı ergimiş mantodan, andezitlerin ise altta kalan levhanın kısmen ergimesinden ve levhanın yüzeyinde toplanan çökellerden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Ada yazısı, İngiltere'nin Romalılarca ele geçirilmesinden Norman istilasına değin olan dönemde Britanya Adalarında geliştirilen çeşitli yazı üslupları. Kitap sayfası süsleme alanında da ünlü olan İrlandalı ve İngiliz yazı sanatçılarının en önemli başarısı yarı yuvarlak büyük harf Ada yazısını geliştirmeleridir. Bu yazı tarzı da standart yuvarlak büyük harfleri temel almakla birlikte b, d, f, h, l gibi yukarı uç veren harflerle, f, g, p, q gibi aşağı uç veren harflerde elyazısı özelliklerine olanak tanır ve harfleri birbirine bağlar. Lindisfarne İncilleri ile Kells Kitabı, bu tarzın doruk noktası sayılan en ünlü örneklerdir. Ada yazısının ikinci özgün tarzı, uçlu küçük harftir. Bu tarz, 8. yüzyıla gelindiğinde kitap yazımında kullanılan bir yazı üslubu olarak benimsenmiştir. Yaklaşık 731'de Aziz Bede tarafından yazılan *Historia ecclesiastical gentis Anglorum* (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) adlı kitapta bu üslup kullanılmıştır. Ada yazısının her iki biçimi de misyonerlerce kara Avrupa'sına aktarılmış, orada da yaygınlık kazanmıştır.

Lindisfarne İncilleri'nden Ada yazısı
İrlanda - Saksonya, y. 700
British Library
British Library

Adab, bugün BISMAYA. Irak'ta Kutu'l-Amare ilindeki *(muhafaza)* yeni adı Niffer ya da Nuffar olan Nippur'un güneyinde yer alan eski Sümer kenti. Amerikalı arkeolog Edgar James Banks tarafından yapılan kazılarda, Tarihöncesi'nden Ur-Nammu dönemine (İÖ 2112-2095) değin uzanan bir zaman dilimine ait yapılar ortaya çıkartıldı. Adab ancak İÖ 2000'lere değin önemini korudu. Sümer kralları listesine göre, kentte eski hanedanlardan biri yaşamıştı. Bu hanedanın tek kralı, 90 yıl hüküm sürdüğü söylenen Lugalanne-mundu'dur ve listedeki yerine bakılırsa egemenlik yılları İÖ 2400'lere rastlamaktadır. Adab bunun dışında hemen her zaman, Babil'in (Mezopotamya'nın güneyi) tümünü ya da büyük bir bölümünü denetim altında tutan krallarca yönetilmiştir. Kentin başlıca tanrısı Tanrıça Ninhursag'dı.

adab, tekili EDEB. İslamda iyi ahlak, nezaket, incelik, güzel söz ve davranış ve bunlara ilişkin töre ve kurallar. İbadette gözetilecek kuralları, tasavvufta tarikatların kendilerine özgü yöntem ve ilkelerini içerir. Bir meslekle birlikte anıldığında, o meslekle ilgili temel ahlak ve davranış düzenlemeleri anlamına gelir. Çeşitli sanat, bilim ve spor dallarında da uyulması gereken ilkeleri belirleyen adabın işlevi, İslam toplumlarında insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Topluluk ya da toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş olması da kişilerin adaba uygun davranmasını gerektirir.

adabımuaşeret *bak.* görgü kuralları

adaçayı, ballıbabagiller (*Lamiaceae*) familyasının *Salvia* cinsini oluşturan 700 kadar otsu ve odunsu bitki türünün ortak adı. Bu cinsin bazı türleri önemli bir uçucu yağ kaynağıdır.

Tıbbi adaçayı (*S. officinalis*), anayurdu Akdeniz çevresi olan çokyıllık bir bitkidir. Boyu 60 cm, sık tüylü ve gri-yeşil yaprakları oval biçimli, kırışık yüzeyli, çiçekleri ise mor, pembe, beyaz ya da kırmızı renklidir. Yapraklarında, başlıca bileşenleri tuyan ve borneol olan, yüzde 2,5 oranında uçucu yağ bulunur. Ortaçağlarda belleği güçlendirip, zihni geliştirdiğine inanılan adaçayı yapraklarının suda kaynatılmasıyla hazırlanan çayı tonik olarak kullanma geleneği yüzyıllarca sürdürülmüştür. Günümüzde de çeşitli ülkelerde taze ve kuru yaprakları yiyeceklere tat verici olarak kullanıldığı için, ekimi yapılır.

Türkiye'de tıbbi adaçayı kendiliğinden, yani yabani olarak yetişmez; buna karşılık 90 kadar adaçayı türüne rastlanır. Bunlardan Batı ve Güneybatı Anadolu'da yaygın olan Anadolu adaçayı (*S. triloba*), 120 cm boyunda, leylak renkli çiçekler açan, beyaz tüylerle kaplı, çalımsı ve çokyıllık bir bitkidir. Yapraklarından çay hazırlanır, ayrıca yapraklı ve çiçekli dallarından elma yağı adı verilen uçucu bir yağ da elde edilir. Türkiye'de yaygın olarak yetişen başka bir adaçayı türü de 100 cm boyunda, kalp

Tıbbi adaçayı (*Salvia officinalis*)
Ingmar Holmasen

biçiminde tüylü yapraklı, beyaz çiçekli, ikiyıllık bir bitki olan misk adaçayıdır *(S. sclarea)*. Anayurdu Brezilya olan başka bir adaçayı türü ise, ateş kırmızısı çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilen ateş-çiçeğidir *(S. splendens)*.

Adad, Babil ve Asur'da İklim Tanrısı. Adad adı Mezopotamya'ya İÖ 3000'lerin sonuna doğru Batı Samiler (Amorlular) tarafından getirilmiş olabilir. Adad'ın Batı Samilerdeki karşılığı Hadad (*), Sümerlerdeki karşılığı ise Işkur'du (*).

Adad hem can veren, hem can alan ikili bir özelliğe sahipti. Dostları için yağdırdığı yağmurlarla toprağın yiyecek, şarap ve tahıl vermesini sağlar, bu nedenle de ona Bereket Tanrısı denirdi. Düşmanlarına karşı öfkesinin belirtileri olan fırtına ve kasırgalarla karanlık, yoksulluk ve ölüm getirirdi. Boğa ve aslan onun kutsal hayvanlarıydı. Adad'ın babası Cennet Tanrısı Anu idi, ama tüm toprakların ve göklerin tanrısı Bel'in oğlu olarak da tanımlanırdı. Eşi Şalaş'ın adı, Hurri adlarını anımsatmaktadır. Adad'ın simgesi servi, kutsal sayısı ise 6 idi. Babil, Asur ve Aleppo'da (Halep) aynı zamanda Kehanet Tanrısı olarak kabul edilirdi. Babil ve Asur gibi Mezopotamya'nın önemli birçok kent ve kasabasında onu tapılmasına karşın, büyük tanrılardan farklı olarak, Adad'a özgü tapınak bulunmadığı sanılmaktadır.

Adair, John (d. y. 1655 - ö. y. 1722 Londra ?), İskoçyalı yerölçümcü ve haritacı. Zamanının en kusursuz örnekleri olarak kabul edilen haritaları, 18. yüzyılın başlarında İskoçya'nın yerölçümü çalışmalarına öncülük etmiştir. Adair, 1680-86 arasında Forth Irmağına bitişik illerin, Firth of Forth'un, Clyde Irmağının ve İskoçya'nın batısının haritalarını tamamladı. İskoçya Ulusal Kütüphanesi'nde ve başka kütüphanelerde özgün çizimleriyle korunan bu haritaların yanı sıra, Adair'in hazırladığı öbür kara ve deniz haritalarının özgün çizimleri de günümüze kalabilmiştir.

Adair'in *Description of the Sea-coast and Islands of Scotland, With Large and Exact Maps, for the Use of Seamen* (Denizcilerin Kullanımı İçin Geniş ve Kesin Haritalarıyla İskoçya Adalarının ve Deniz Kıyılarının Tanıtımı) adlı kitabının ilk bölümü 1703'te yayımlanmışsa da, ikinci bölümü çıkmamıştır. Çizimlerindeki titizliğe bakarak, yapıtın tamamlanmasını Adair'in kusursuzu arama çabasının engellediği söylenebilir. Öbür yandan, çalışması için yeterli parayı bulu-

mamış olduğu da bir gerçektir. Adair'in yayımlanmamış el yazmaları Oxford Bodleian Kütüphanesi ve British Museum'da saklanmaktadır.

Adakale, Tuna Irmağının Panat Dağları arasında açtığı Demirkapı Boğazında şimdi baraj suları altında kalmış olan ada.

15. yüzyıl başlarında adaya Türkler yerleşti. 18. yüzyılda Avusturya saldırılarını önlemek için bir kalenin yapılmasından sonra buraya Adakale denmeye başlandı. 1867'de Sırp kalelerinden Osmanlı garnizonlarının kesin olarak çekilmesi üzerine ada Osmanlı topraklarından ayrıldı, ama nüfusu tümüyle Türk olduğu için fiilen Osmanlılara bağlı kaldı. 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla boşaltılması kararlaştırıldıysa da, Berlin Kongresi'nde bu kararın onaylandığına ilişkin bir notun yer almamasına dayanan Osmanlı Devleti, bir bucak müdürü ve kadı atayarak burada egemenliğini sürdürdü. Devlet salnamelerinde de Osmanlı toprakları arasında gösterilegelen ada I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1920 tarihli Trianon Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan'dan Romanya'ya geçmiş sayıldı, ancak Osmanlı Devleti bu kararı kabul etmedi. 1923 Lozan Antlaşması'yla Adakale resmen Romanya'ya verildi.

Romanya'da halkı tümüyle Türklerden oluşan tek yerleşim birimi Adakale'ydi. 1967'de 150 hanesi ve 750 nüfusu vardı. Halk tütüncülük, kayıkçılık ve Tuna'daki turistik gezi gemilerinde kahvecilik yaparak geçiniyordu. Yapılar tuğla çatılı, tek katlı kâgir evlerdi; adada tek minareli bir de cami vardı. Türkçe konuşup yazan Adakale halkı, Türk geleneklerini 500 yıl boyunca korumuştur. Macar Türkoloji bilgini Ignacz Kunos 100 kadar Adakale türküsü derlemiştir.

Adakale 1970'te yapılan barajın suları altında kalmış, halkı başka yere taşınmıştır.

Adaklı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bingöl iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba.

Eskiden Kiğı ilçesine bağlı bir bucak olan Adaklı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Adaklı Belediyesi 1975'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.519; kasaba, 4.548.

Adal, Doğu Afrika'da, Aden Körfezinin güneybatısındaki Danakil-Somali bölgesinde tarihi Müslüman emirliği. Başkenti bugün Etiyopya sınırları içinde kalan Harer'deydi. Adal, 14. yüzyılda küçük çaplı sınır baskınları ve çatışmalarla Hıristiyan Habeşistan ile sürtüşmeye başladı. 16. yüzyılda saldırılarını artırınca, kısa bir süre de olsa uluslararası düzeyde dikkatleri üstüne çekti. Bu saldırılarda Adal kuvvetlerine Aden Körfezi kıyısındaki Zeylan valisi Mahfuz komuta ediyordu. 1516'da Mahfuz ile birçok yandaşı Habeşlerin kurduğu bir pusuda öldürüldü.

Birkaç yıl sonra Ahmad Gran (Solak Ahmed) adlı yeni bir önder ortaya çıktı. Müslüman göçebelerden topladığı yandaşlarıyla Habeşistan'a cihad açan Ahmad Gran, ülkenin dağlık bölgelerinde ilerleyip, Habeş imparatorunu ülkeden ayrılmaya, halkı da kitleler halinde din değiştirmeye zorladı. Böylelikle Adallılar 1533 öncesinde Orta Habeşistan'ın büyük bir bölümünü denetim altına aldılar. Kiliseleri ve manastırları yakıp yıktılar. Kaçak Habeş imparatoru yardım için Portekiz'e başvurdu. 1541'de tüfekli 400 Portekiz askeri Mitsiwa'da karaya çıktı. Bunun üzerine Adal kuvvetleri de Arap, Türk ve Arnavutlardan oluşan 900 tüfekli asker ve toplarla güçlendirildi. Adal'ın üstünlüğü, Ahmad Gran'ın 1543'te Tana Gölü yakınlarındaki bir çarpışmada öldürülmesine değin sürdü. Daha sonraki Galla (Oromo) istilaları Adal'ın gücüne son verdi. Adal hükümdarları kuzeydeki çöle kaçtılar, göçebe yandaşları dağıldı ve Adal önemini yitirdi.

Adalar, PRENS ADALARI olarak da bilinir. Marmara Bölgesi'nde, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Marmara Denizinde, Bostancı'dan Kartal'a kadar uzanan kıyının karşısında yer alır ve 9 adadan oluşur. Kıyıya daha yakın olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanan Kınalıada, Burgazada, Kaşıkadası, Heybeliada, Büyükada, Tavşanadası ve Sedefadası ile, daha açıktaki Sivriada (Hayırsızada) ve Yassıada. En büyükleri Büyükada olan adaların toplam alanı 11,32 km²'dir. Yalnızca Büyükada, Heybeliada, Kınalıada, Burgazada ve Sedefadası'nda oturulmakta, Yassıada ise askeri amaçlarla kullanılmaktadır. Kırsal nüfusu olmayan Adalar, zengin doğal güzellikleri nedeniyle öteden beri İstanbullular için bir sayfiye, dinlence ve eğlence yeri olmuştur.

Adalar'dan bir görünüm
Ara Güler

Adalar, yüzyıllar boyunca "Papaz Adaları", "Ruh Adaları", "Bahtiyar Adaları", "Kızıl Adalar" gibi çeşitli adlarla adlandırıldı. Bizans döneminde prens ve prenseslerin buralara sürgüne gönderilmelerinden kaynaklanan "Prens Adaları" adı bunların en yaygın kullanılanıdır. Eskiden Büyükada, Prinkipo (Pityoussa); Heybeliada, Halkis (Halki, Khalkitis); Burgazada, Antigone (Antigoni, Panarmos); Kınalıada, Prota (Proti); Kaşıkadası, Pita; Sedefadası, Terevinthos; Tavşanadası, Neandros; Yassıada, Plati; Sivriada, Oksiya adıyla anılırdı.

Adalar'daki Bizans öncesi yerleşme tarihine ilişkin pek az bilgi vardır. Ancak daha önce bir Roma yerleşmesi olduğunu gösteren bazı izlere rastlanmıştır. Fatih'in İstanbul'u fethi sırasında Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından ele geçirilen ve Osmanlı Devleti'ne bağlanan Adalar'da asıl Türk yerleşmesi Tanzimat'tan sonra, düzenli vapur seferlerinin konmasıyla başladı. Şemseddin Sami Bey 19. yüzyıl sonunda Adalar'ı, "Şehremanetine bağlı bir kazadır. İzmit Körfezi girişinin kuzeybatısında, Anadolu kıyısına yakın dokuz adadan oluşur," biçiminde tanımlar.

Adalar'la İstanbul arasında, ilki 1846'da başlayan Şirket-i Hayriye seferlerinden sonra, vapur seferleri giderek daha da sıklaştı ve buna koşut olarak nüfus da arttı. Günümüzde İstanbul'un her iki yakasından da Büyükada, Heybeliada, Kınalıada, Burgazada ve Sedefadası'na düzenli vapur seferleri vardır.

Eskiden beri yerli burjuvazi, azınlıklar ve yabancı uyruklular için bir sayfiye yeri olarak çekiciliğini sürdüren ve bu yönde gelişen Adalar, özellikle yazları yoğun bir iç turizm hareketine sahne olmaktadır. Nüfus yazın on katına çıkmakta, hafta sonlarındaki artış bunu da geçmektedir. Evler daha çok yazlık olarak kullanılmaktadır. Yerleşik nüfusun önemli bir bölümü İstanbul'da çalışır ve vapurlarla günübirliğine kente gidip gelir.

Adalar'ın en büyüğü ve kalabalığı olan Büyükada, kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Bir boyun ile ayrılmış iki tepeden oluşur. Kuzeyde İsa Tepesi (164 m) ve güneyde Aya Yorgi Tepesi olarak da anılan Yüceteپe (202 m). Batı kıyısındaki Dil Burnu çevresi turistik açıdan önemlidir. Yörük Ali ve Nizam plajları İstanbulluların en çok ilgi gösterdiği yerlerdendir. Ancak aşırı ve bilinçsizce kullanım nedeniyle bu doğal güzellikleri kirlenmektedir. Motorlu araç trafiğinin olmayışı öbür adalar gibi Büyükada'nın da bir başka özelliğidir. Tepelerdeki bahçeli köşklerle kıyıdaki sivil mimarlık örnekleri dikkati çeker.

Heybeliada, Burgazada, Kınalıada ve Sedefadası da turistik değeri olan adalardır. Heybeliada'da Deniz Lisesi ve bir sanatoryum bulunmaktadır. Yazar ve besteci Ahmet Rasim ile romancı Hüseyin Rahmi Gürpınar Heybeliada'da oturmuş, orada ölmüşlerdir. Her ikisinin mezarı da Heybeliada'dadır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın evi müze yapılmıştır. Öykücü Sait Faik Abasıyanık ise uzun süre Burgazada'da oturmuştur ve evi 1964'te Sait Faik Abasıyanık Müzesi adıyla halka açılmıştır.

Adalar Belediyesi, Şehremaneti döneminde İstanbul'da kurulan ilk üç belediyeden biri olup o zamanlar Yedinci Daire adıyla bilinirdi. Nüfus (1990) ilçe, 19.413.

Adalar Körfezi, Büyük Okyanusun güneyinde, Yeni Zelanda'yı oluşturan iki adadan Kuzey Adasının kuzeyinde yer alan körfez ve coğrafi bölge. Körfez, denizin eski bir akarsu vadi şebekesini doldurmasıyla ortaya çıkmıştır; 800 km'lik bir kıyı şeridi ve 150 dolayında adası vardır. Doğu yakasında Brett, batı yakasında Wiwiki burunları bulunan 11 mil genişliğinde bir boğaz, körfezi denizle birleştirir.

Körfeze ilk giren Avrupalı Kaptan James Cook (1769) oldu. Bundan üç yıl sonra Fransız kâşif Marion du Frense'in Moturoa Adasında kurduğu yerleşim merkezinin ömrü kısa sürdü. 1814'te Rahip Samuel Marsden Yeni Zelanda'da Avrupalıların oturduğu ilk sürekli yerleşimi Rangihua'da kurdu. 1830'larda balina avcılarının merkezi olan

körfez günümüzde yerli ve yabancı turistleri çeken bir tatil bölgesidir. Tarihi yapıları arasında 1840'ta İngiltere ile yerli Mauriler arasındaki Waitangi Antlaşması'nın imzalandığı ev vardır. Doğal güzellikler, derin su balıkçılığı ve avcılık olanakları bakımından çok zengin olan körfezin başlıca kasabaları Russell, Paihia ve Kerikeri'dir. Urapukapuka ise bir turist merkezidir. Opra'da, denizaşırı sefer yapan gemilerin yanaşabileceği rıhtım ve tersane hizmetleri veren bir liman vardır. Nüfus (1983 tah.) 19.900.

Adalbert, ADELBERT olarak da yazılır (d. y. 1000 - ö. 16 Mart 1072, Goslar, Saksonya), ortaçağda, Bremen'deki prens piskoposların en ünlüsü olan ve krallık yönetiminde önemli bir rol oynayan Alman başpiskopos.

Goseck (Saale Irmağı üstünde) kontu Friedrick'in en küçük oğludur. Halberstadt'taki katedral okulunu bitirdikten sonra diyakoz yardımcısı, 1032'de de kilise özel kurulu üyesi oldu. Daha sonra III. Heinrich adıyla imparator olan Alman kralı tarafından Mayıs 1043'te Hamburg-Bremen başpiskoposluğuna atandı. İmparatorun güvenini kazanarak başpiskoposluğunun nüfuzunu artırmaya ve Bremen'i Kuzey Avrupa için saygın bir piskoposluk yapmaya çalıştı. Ancak Papa IX. Leo, onu kuzey ülkelerine kendi temsilcisi olarak atamasına karşın, yetkisini dilediği gibi kullanmasına izin vermedi.

Adalbert dünyevi tutkuları yüzünden Sakson soyluları, özellikle de Billung hanedanı ile çatışmaya düştü. İmparatorun 1056'da ölümünden sonra, piskoposluğunun toprakları II. Bernard (Billung) tarafından yağma edildi. Adalbert Goslar'a kaçmak zorunda kaldı. Burada IV. Heinrich'in çocukluğu boyunca vasilik ve öğretmenlik etti, imparatorluk siyaseti üzerinde etkisi oldu. Heinrich, Adalbert'e 1063'te Saksonya'da geniş yetkiler tanıdıysa da soyluların karşı çıkması yüzünden üç yıl sonra onu krallık danışmanlığı görevinden almak zorunda kaldı. Adalbert, 1069'dan sonra sık sık sarayda bulunmakla birlikte, eski saygınlığını hiçbir zaman kazanamadı. Ölümünden sonra, önemli bir kent haline getirdiği Bremen'de yaptırdığı katedrale gömüldü.

Adalberto (ö. y. 966), Lombard asıllı İtalya kralı. Babası II. Berengar ile 11 yıl süreyle tahtı paylaşmış, Berengar'ın sürgün edilmesinden sonra, onun Alman kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Otto'ya karşı giriştiği mücadeleyi sürdürmüştür.

946-947'de, İtalya'yı birlikte yöneten Provence'lı Hugues ve oğlu Lothar'a karşı giriştiği savaşlarda babasının yanında yer aldı. Lothar'ın 950'de ölümünden sonra Berengar ile birlikte Pavia'da taç giydi. Lothar'ın dul eşi Adelheid, Adalberto ile evlenmeyi reddedince Berengar tarafından hapsedildi. 951'de I. Otto, Adelheid'i kurtarmak ve onunla evlenmek için İtalya'ya yürüdü. Otto'un Almanya'ya dönüşünden sonra Berengar ve Adalberto ülkeye yeniden egemen oldular. Ağustos 952'de de Otto'ya bağlılık yemini ettiler.

Otto, oğlu Liudolf'u 956'da Berengar ve Adalberto'nun üzerine gönderdi. Liudolf onları yendiyse de, sıtmaya yakalanıp ölünce Berengar ve Adalberto ülkeyi yönetmeyi sürdürdüler. Otto'nun İtalya'yı yeniden istila etmesi ve 962'de papa tarafından taç giydirilip imparator ilan edilmesi üzerine, Adalberto Provence'a kaçtı.

963 sonbaharında İtalya'ya dönen Adalberto, Otto'yla arası bozulan ve bu kez ona destek olan Papa XII. Johannes tarafından Roma'ya davet edildi. Ancak, Otto'nun Roma'ya yürüyerek VIII. Leo'yu papa ilan etmesi üzerine, Adalberto ile papa birlikte kaçtılar. Otto'nun Almanya'ya dönmesinden sonra Adalberto tahtı yeniden ele geçirdi. Ancak 965'te Otto'nun gönderdiği ordu Adalberto'yu Pavia'dan sürdü. Ertesi sonbahar Otto, Adalberto ve yandaşlarını büyük bir bozguna uğratarak kesin olarak yendi.

adale *bak.* kas

adalet, üstün hukuk kuralları ve idealine uygunluk. Bu klasik anlamıyla adalet, hem bir durumu, hem de insanların davranışlarını tanımlar ve kapsayıcı bir nitelik taşır. Böyle olduğu için klasik adalet kavramı hem ahlaki, hem de dinsel bir anlama sahiptir. Adalet kavramı yalnızca örf ve âdete, hukuka ve yasalara uygunluktan ibaret görüldüğü takdirde, bir ahlaki kavram olma niteliğini yitirir. Oysa adalet, en yüce, nesnel ve mutlak bir değerin anlatımı olarak, insanın davranışını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren bir düşünceyi içerir.

Platon'a göre adalet, en üst düzeydeki uyumlu bir düzen anlamında, en yüce ve kapsamlı bir erdem, insanın ve devletin temel davranış kuralıdır. Aristoteles, adaletin tanımladığı erdemin eşitlik ve ölçülülük anlamını taşıdığını ileri sürmüştür. Bu hukuk düzeni, kendiliğinden adaletli olma niteliği taşımaz. Hukuk düzeni, ancak zayıfları koruyucu bir güvenlik düşüncesine dayanıyorsa adaletlidir. Toplum içerisindeki çıkar çatışmalarında hukukun işlevi, bu çatışmaları bir veri olarak kabul ederek bunları yansıtmak değil, bunlar arasında farklı bir değerlendirme yapmaktır. Bunun ise, ancak toplumsal yaşamın bir değerlendirme ölçüsü olan adalete göre yapılması gerekir.

Adaletle hukuk düzeni çoğunlukla örtüşmez. Hukuk, adalete hizmet ederse de onu tam ve eksiksiz bir biçimde gerçekleştiremez. Örneğin yasaların genelliği ile onların uygulanacakları olayların özelliği arasında belirgin bir fark ve sürekli bir gerginlik vardır. Çünkü yasal düzenlemeler, kapsadıkları olayları, ancak bu tipik özellikleriyle ele alırlar. Bu nedenle yasaların somut olaya uygulanması sürecinde, tamamlayıcı bir öğe olarak hakkaniyet gözardı edilemez. Hakkaniyet, yasa uygulayıcının bakışını somut olayın tipik olmayan özelliğine yöneltir. Yasanın genelliğinde noksan olanı, uygulamada düzeltici bir yaklaşımla tamamlamak, adaletin gereğidir.

Aristoteles'ten beri kabul edildiği gibi, adaletin denkleştirici ve dağıtıcı olmak üzere iki türü vardır. Denkleştirici adalet (*Iustitia commutativa*), özellikle bireyler arasında eşya ve hizmet alışverişinde söz konusu olan, aritmetik eşitliğe dayalı bir adalet türüdür. Edime karşı eşit edim, mala karşı eşdeğer fiyat, zarara eşit tazminat biçiminde tanımlanan bu adalete, "alışveriş adaleti" de denir. Buna karşılık, dağıtıcı adalet (*Iustitia distributiva*), herkese hakettiğini vermek biçiminde tanımlanan orantılı bir eşitlik düşüncesinin ürünüdür. Buna göre eşitler eşit, eşit olmayanlar da farklı işlem görmeli, böylece herkes hakettiğine kavuşmalıdır. Denkleştirici adaletin dayandığı aritmetik eşitlik, herkese eşit olanın verilmesi anlamını taşıdığı için, kendisi eşitliğin bozulmasına neden olur. Güçlüyle güçsüzü eşit görmek ve eşit işlem yapmak, eşitsizliğin ve dolayısıyla adaletsizliğin ta kendisidir. Bu nedenledir ki, kazanç üzerinden alınan dolaysız vergi adaletli olduğu halde, tüketim üzerinden alınan dolaylı vergi orantılı eşitliğe ve ona dayanan dağıtıcı adalete uygun düşmez.

Günümüzde adalet, dağıtıcı adalet anlayışına uygun bir özgül anlam kazanmıştır. Buna göre adaletli davranış, herkese hakettiğini verme hususundaki bir iradeden kaynaklanan davranıştır. *Ayrıca bak.* sosyal adalet.

Adalet Bakanlığı, adalet hizmetlerine ilişkin hukuki, mali ve idari işlerin yürütülmesiyle görevli merkez idare örgütü. Türkiye'de adalet bakanlığı, merkez teşkilatı, taşra teşkilatı ve bağlı kuruluşlardan oluşur. Merkez teşkilatında bakanlık makamı ve müsteşarlıktan başka ana hizmet birimleriyle danışma ve denetim birimleri ve yardımcı birimler vardır. Ana hizmet birimleri, ceza işleri, hukuk işleri, ceza ve tutukevleri, adli sicil ve istatistik genel müdürlükleriyle kanunlar genel müdürlüğüdür. Danışma ve denetim birimleri, teftiş kurulu ve araştırma, planlama, koordinasyon kurulu başkanlıklarıyla basın ve halkla ilişkiler müşavirliğinden oluşur. Yardımcı birimler ise, personel genel müdürlüğü, eğitim dairesi başkanlığı, savunma sekreterliği ve özel kalem müdürlüğüdür. Bakanlık, özel yasalara uygun olarak taşra teşkilatı kurmaya yetkili kılınmıştır. Adli tıp kurumu, bakanlığın bağlı kuruluşu niteliğindedir.

Bakanlığın başlıca görevleri şunlardır: Kanunlarda kurulması öngörülen mahkemeleri açar; ceza infaz ve iyileştirme kurumlarını kurar ve bunların idari yönden gözetim ve denetimini yapar; bir mahkemenin kaldırılmasını ya da yargı çevresinin değiştirilmesini Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na önerir; adli sicil ve ticaret sicili ile ilgili konularda kanunların verdiği yetkileri kullanır; adalet hizmetleriyle ilgili konularda yabancı ülkelere ilişkin işlemleri yapar; yasa ve kanun hükmünde kararname taslaklarını başbakanlığa gönderilmeden önce Türk hukuk sistemine ve yasalaştırma tekniğine uygunluk açısından inceleyerek görüş bildirir ve kamu davasının açılması konusunda yasanın verdiği yetkiyi kullanır. *Ayrıca bak.* Adliye Nezareti.

Adalet Partisi, Türk siyasal partisi. 1961-80 arasında etkinlik gösterdi ve uzun süre iktidarda kaldı.

Adalet Partisi (AP) 27 Mayıs müdahalesinin ardından üstü kapalı bir biçimde Demokrat Parti'nin (DP) mirasına sahip çıkarak Şubat 1961'de kuruldu. Kurucuları genellikle eski DP'nin yandaşlarıydı. İlk genel başkanı emekli orgeneral Ragıp Gümüşpala olan AP, 1961 seçimlerinde 27 Mayıs'a ilimli bir biçimde karşı çıktı ve yüzde 34,4 oranında oy alarak ikinci parti oldu. Kasım 1961'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile koalisyona girdi. Mayıs 1962'de bu koalisyon dağılınca muhalefete geçti. Kasım 1964'te parti genel başkanlığına Süleyman Demirel seçildi ve 1981'de parti kapatılana değin aynı görevde kaldı. AP, Şubat 1965'te Suat Hayri Urgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümetine katıldı. 1965 seçimlerinde yüzde 52,9 oranında oy toplayarak tek başına iktidar oldu. Seçimlerde Yeni Türkiye Partisi'nin silinmesiyle DP çizgisinin tek mirasçısı durumuna geldi. Oyların yüzde 46,5'ini aldığı 1969 seçimleri sonrasında da gene tek başına iktidara geldi. 1970'te AP'de ilk bölünmeler başgösterdi. Dinci kanadın önemli bir bölümü partiden ayrılıp Necmettin Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi'ne katılırken, eski DP'nin gerçek mirasçısı olma savındaki muhafazakâr bir grup da Demokratik Parti'yi kurdu.

AP'nin iktidarda olduğu 1968-71 arasında, öğrenci ve işçi hareketleriyle ve ordunun müdahale söylentileriyle kendini gösteren bir bunalım yaşandı. Bu bunalım 12 Mart

1971 müdahalesine yol açtı. Demirel hükümeti istifaya zorlandı. 12 Mart döneminde (1971-73) AP bir yandan "partilerüstü" denilen hükümetlere bakan verip kimi uygulamaları destekledi, bir yandan da parlamentodaki gücüne dayanarak askeri kesim karşısında üstünlük elde etmeye çalıştı. 1973 ilkbaharında CHP ile anlaşarak, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesini önledi. Bu göreve, iki partinin de üzerinde anlaştığı Fahri Korutürk getirildi.

1973 seçiminde AP özellikle sağdaki bölünme nedeniyle zayıfladı, yüzde 29,8 oranında oy alarak CHP'nin ardından ikinci parti olabildi. 1974'teki CHP-Milli Selâmet Partisi (MSP) koalisyonu döneminde muhalefete düştü. Mart 1975'te MSP, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'yle (MHP) Demirel başkanlığında I. Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. Bu hükümet döneminde ülkede yeniden yoğun terör olayları ve toplumsal hareketler başladı; ülke dış ödemeler açığı ve hızlı enflasyondan kaynaklanan bir ekonomik bunalıma girdi. 1977 seçimlerinde AP bir derece güçlenmesine karşın, aldığı yüzde 36,9 oranında oyla CHP'nin ardından ikinci parti olabildi; Ağustos 1977'de MSP ve MHP ortaklığında II. Milliyetçi Cephe hükümetini kurdu. Ancak o yılın sonunda AP'den ayrılmalar sonucu bu hükümet düştü. AP'den ayrılanların da katıldığı CHP ağırlıklı bir hükümet kuruldu. Siyasal-toplumsal-ekonomik bunalımın derinleştiği bu hükümet döneminde AP sert bir muhalefet siyaseti izledi ve Ekim 1979'da yapılan ara seçimde kazandığı başarı, Kasım 1979'da MSP ve MHP'nin dışardan desteklediği AP azınlık hükümetinin kurulmasını sağladı. Bu dönemde ekonomik bunalımın üstesinden gelmeye ve ekonomiyi yeniden yapılandırmaya yönelik 24 Ocak 1980 Kararları alındı. Siyasal bunalım ise cumhurbaşkanlığı seçimindeki tıkanmayla daha da yoğunlaştı.

12 Eylül 1980 müdahalesiyle AP hükümeti devrildi. 12 Eylül döneminde resmi tutum siyasal partileri de hedef aldı, Ekim 1981'de AP de öbür partiler gibi feshedildi, yöneticilerine siyaset yasağı getirildi. 1983 seçimleri öncesinde kurulan Büyük Türkiye Partisi, onun kapatılması üzerine de Doğru Yol Partisi (DYP) AP'nin mirasçısı olarak ortaya çıktılar. Eski AP genel başkanı Demirel, 1987'de siyaset yasağının kaldırılmasından sonra DYP'nin genel başkanlığına seçildi. Ekim 1991 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan DYP, Demirel'in başkanlığında, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile bir koalisyon hükümeti kurdu.

AP sağda yer alan muhafazakâr-liberal bir partiydi. Parti yapısı içinde liderin özel bir ağırlığı vardı. Başlangıçta özellikle kentlerde ve pazar ekonomisinin gelişkin olduğu kırsal yörelerde güçlüydü. 1969'dan sonra büyük kentlerde CHP karşısında giderek güç yitirdi. Böylece kırsal desteği kentsel desteğine göre daha güçlü bir parti haline geldi. AP'nin (büyük-küçük) iş çevreleriyle ve eşrafla yakın ilişkileri vardı; bu kesimlerin meslek örgütlerinde de etkili olan parti, politikalarıyla onların gelişmelerine katkıda bulunuyordu. Ekonomik kalkınmayı, milli iradeyi ve kimi geleneksel değerleri vurgulayan popülist-muhafazakâr tutumuyla AP, toplumda geniş bir destek kazandı. İktidar olanaklarından da yararlanarak, parti örgütü ve bürokrasi aracılığıyla seçmenlerine sağladığı maddi ve manevi hizmetler de (iş, yol, camı vb) oylarını artırmasında etkili oldu.

1961-80 arasında aralıklarla, yaklaşık 11 yıl, tek başına ya da koalisyon ortağı olarak iktidarda bulundu. Bunun dışında da ya muhalefette oldu ya da 12 Mart dönemindeki gibi hükümete dışardan bakan verdi. Dolayısıyla döneme belirgin bir biçimde damgasını vurdu.

AP'nin uyguladığı ekonomi politikası, devlet desteği ve korumacılığı altında iç pazara yönelik ithal ikâmeci sanayileşmeye dayalı büyüme hedefine ağırlık tanıyordu. Ayrıca hızlı büyümenin yarattığı elverişli koşullarla gerek tarımda, gerekse tarım dışında temelde küçük üreticilik korundu, gerçek ücretlerde artış sağlandı. Ancak 1970'lerin ikinci yarısında bu model tıkandı. 1980'de 24 Ocak Kararları'yla liberal, özel kesime ve dışa açılmaya önem veren, ücretleri ve küçük üretici gelirlerini kısan bir politika benimsendi. 12 Eylül döneminde de bu yeni model tam anlamıyla uygulandı.

Siyasal alanda AP, liberalizmi ile otoriter yönelimli muhafazakârlık arasında bir konumdaydı. Bir yandan öteki iktidar odaklarına karşı parlamentonun ve bakanlar kurulunun üstünlüğünü, bir yandan da bazı düşünce ve örgütlenme yasaklarını savunuyordu. Kültürel planda dinsel kurum ve öğeleri gözetmekle birlikte temelde laik bir partiydi.

Adalet Partisi milletvekilleri TBMM'nin bir oturumunda
Ara Güler

adalet psikolojisi, suçlu psikolojisi, usul psikolojisi ve tutukluluk psikolojisi bölümlerinden oluşan, ceza hukuku ve ceza muhakemeleri usulüne yardımcı bilim dalı. Adalet psikolojisi genel psikolojinin hukuk olaylarına uygulanmasından doğmuştur.

Adalet psikolojisinin amacı, suçlu insan psikolojisi ile uğraşanlara suçlunun kişiliğini tanıyabilmenin yollarını göstermektir. Bunun yanında adalet psikolojisi ceza hukuku kurumlarını açıklar ve eleştirisini yapar. Ceza hukuku hükümleri psikoloji bilgileri sayesinde daha iyi anlaşılabilmekte ve bilinçli olarak uygulanabilmektedir. Adalet psikolojisinin başka bir amacı da yargıcı yanılgıya düşüren iç ve dış etkenleri ortaya koymak, adli yanılgıları önlemek ve böylece adaletin gerçekleşmesini sağlamaktır. Suçlunun ıslahında başarıya ulaşabilmek için de tutukluluk psikolojisi ile ilgili geniş bilgiye sahip olmak gerekir; adalet psikolojisinin bir başka amacı da ilgilileri bu tür bilgilerle donatmaktır.

adaletname, Osmanlı padişahlarının topluma adil bir yönetim vaat eden fermanları. Bilinen en eski adaletname I. Selim tarafından 1516'da yayımlanmıştır.

Osmanlı toplumunda "adalet", devlet ile reaya(*) arasındaki ilişkileri düzenleyen başlıca ideolojik kavramdı. Temelinde, köylü ekonomisinden artık aktarımının, küçük üreticileri bitkin düşürmeyecek bir ortalamada tutulması konusunda, yönetenler ile yönetilenler arasında varılmış fiili ve gerilimli bir uzlaşma yatıyordu. Toprak kanunnameleri(*) tarafından belirli miktar, oran ve uygulamalara bağlanmış bu ortalamaların ya da uzlaşma sınırlarının keyfi olarak aşılması ise, "zulüm" demekti. Ama askeri(*) sınıf mensuplarının, yani irili ufaklı dirlik(*) ya da tımar(*) sahiplerinin köylü üzerinde önemli yetkilerle donatıldığı koşullarda, "adalet"in yanı sıra "zulüm"ün baş göstermesi de olağandı ve merkezi devlet bunu ancak frenlemeye çalışabilirdi. İşte bu nedenlerle, çoğu padişah tahta çıktığı günlerde, saptadığı yolsuzluk ve aksaklıkları gidermek için adaletname yayımlardı. Bu fermanlar, halkın vergi yüküyle ezilmemesine, yasalara uyulmasına ve düzenin iyi işlemesine yönelik önlem ve buyrukları içerirdi. Küçük köylü ekonomisinin fazla ezildiği durumlarda, birkaç yıl için vergi affı, tohumluk dağıtımı gibi canlandırıcı önlemler de söz konusu olurdu. Adaletnameler ülkenin her yanına değil, haksızlık ve aksaklıkların yaygınlaştığının görüldüğü eyalete gönderilirdi. Eyalet kadısı gelen adaletnameyi halka duyurur, sicile de yazardı.

17. ve 18. yüzyıllarda merkezi otoritenin sarsılması, taşrada yükselen güçlü eşraf ve âyanın, büyük çiftlik sahiplerinin ellerinde angarya uygulamasının baş göstermesi, olağan ve olağanüstü vergilerin toplanmasında büyük haksızlıkların ortaya çıkması, tımarlı sipahilerin, voyvoda, subaşı, beylerbeyi gibi yöneticilerin halkı ezmeye başlamaları, ezilen halkın göç etmesi, eşkıyalığın artması, tefeciliğin yaygınlaşması gibi nedenlerle sık sık adaletnameler çıkarıldı. Bunlarda, kanunnamelerin hükümleri hatırlatılıp uygunsuzluklar sıralanır, alınacak önlemler birer buyruk olarak yazılırdı. Bu niteliğiyle adaletnameler, reayanın artırımı üzerinde merkezi otorite ile eşraf ve âyan arasındaki mücadelenin yansımasıydı.

Adallar *bak.* Afarlar

Adam (BREMENLİ) (ö. 11. yy), Alman tarihçi. Hamburg-Bremen başpiskoposları üstüne yazdığı yapıt, Salian imparatorları dönemindeki Alman politikalarına ilişkin değerli bilgiler verdiği gibi, ortaçağ coğrafyasının en önemli kitaplarından da biridir.

Fransız kökenli olan Adam, büyük bir olasılıkla Bamberg'deki katedral okulunda eğitim gördü. 1066/1067'de Başpiskopos

Adalbert tarafından Bremen'deki katedral meclisine alındı. 1069'da Bremen katedral okulunun başkanı oldu.

Adalbert'in 1072'de ölümünden sonra Adam, dört kitaptan oluşan *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (Hamburg-Bremen Başpiskoposları Tarihi) adlı kitabını yazmaya başladı. Üçüncü kitapta başpiskoposun kişiliği ve eylemleri konusunda yaptığı içten ve canlı betimlemeyi, o dönemin Alman siyasetine ilişkin bir değerlendirme izler. Dördüncü kitap "Kuzeydeki adaların tanımı"nı verir; Rusya'yı, Baltık ülkelerini, İskandinavya'yı, İzlanda ve Grönland'ı anlattığı gibi, Kuzey Amerika'nın Leif Eriksson tarafından ulaşılan parçası Vinland üstüne de bilinen ilk başvuru kaynağıdır.

Adam DE LA HALLE, lakabı ADAM LE BOSSU (d. y. 1250, Arras, Fransa - ö. y. 1306, Napoli), Fransa'da dindışı tiyatronun öncüsü, şair ve müzikçi. Öğrenimini sürdürmek üzere Paris'e giderken, Arras'ta kalan arkadaşlarını eğlendirmek için yazdığı *Jeu de la feuillée* (Çimenin Oyunu) adlı yapıtı, kendi

Adam de la Halle
Bir elyazmasından alınmış ayrıntı, 1278
Arras Belediye Kitaplığı, Fransa
Bibliothèque Municipale d'Arras, France

yaşamını temel alan yergili bir fantezidir. *Le Congé*'de (Ayrılış) karısını ve doğduğu kent Arras'ı terketmekten duyduğu üzüntüyü dile getirir. Daha sonra Artois kontunun sarayına müzikçi ve şair olarak girdi. Kontla birlikte gittiği Napoli'de opera-komik türünün habercisi sayılan güncel konulu sahne yapıtlarıyla olduğu kadar müziğinin çoksesliliğiyle de ün kazandı. Köylüler arasında geçen konuşmalara ve danslara yer verdiği *Jeu de Robin et de Marion* (Robin ve Marion'un Oyunu) adlı sahne yapıtında, şövalyeyle güzel çoban kızı arasındaki hüzünlü bir aşkı anlatmış, *Jeu du pèlerin*'de de (Bir Hacının Oyunu) kendisini unutan arkadaşlarını alay konusu etmiştir.

Adam KARDEŞLER (d. Nancy, Fransa, ö. 18. yy), Fransız ve Prusya krallarının konutları için pek çok anıt yapmış üç Fransız heykelci. Denizkabuklarını, mercanları ve girintili çıkıntılı kayaları örnek aldıkları bir üslubun savunucusudurlar. Lambert-Sigisbert Adam (1700-59) Fransa kralı XV. Louis ile Prusya kralı Friedrich (Büyük) için, Nicolas-Sébastien Adam (1705-78) Louis'nin kayınbabası olan eski Polonya kralı I. Stanislas Leszczyński için heykeller yaptılar. François-Gaspard-Balthasar Adam ise (1710-61), hem Potsdam'da, hem de Friedrich'in Sans Souci'de (Potsdam yakınlarında) bulunan kraliyet sarayında heykeller yapmıştır.

Adam REX MENESTRALLUS *bak*. Adenet LE ROI

Adam, Adolphe-Charles (d. 24 Temmuz 1803, Paris - ö. 3 Mayıs 1856, Paris), dramatik gücüyle ünlü *Giselle* (1841) bale müziğinin yaratıcısı Fransız besteci. Yapıt, gerek dansçılar, gerek izleyiciler açısından günümüze değin popülerliğini korumuştur. Adam'ın yazdığı 60'tan çok opera arasında *Le Postillon de Longjumeau* (1836) ve *Giralda* (1850) genellikle en iyileri sayılır. Londra, Berlin, Petersburg ve Paris'te sahnelenmek üzere bestelediği balelerde koreografinin gereklerine bağlı kaldı. Bestelendikleri dönemde başarı kazanan yapıtlarının pek azı günümüzde düzenli olarak sahnelenmektedir.

Adam, Paul (d. 7 Aralık 1862, Paris - ö. 1 Ocak 1920, Paris), tarihsel ve sosyolojik romanlarıyla tanınan yazar. İlk ürünleri doğalcı ve simgeci okulların örnekleridir. *Chair molle* (1885; Yumuşak Ten) adlı ilk doğalcı romanının yayımlanması üzerine kovuşturmaya uğradı. Jean Moréas ile birlikte yazdığı ikinci romanı *Le Thé chez Miranda* (1886; Miranda'da Çay) Simgeciliğin ilk örneklerindendir. 1899'da, *La Force* (Kuvvet) adlı yapıtıyla 1800-30 arası Fransız yaşamını anlatan bir roman dizisine başladı, dizinin son kitabı *Au Soleil de Juillet* (Temmuz Güneşinde) 1903'te yayımlandı. Birçok yeri dolaşan Adam, Amerika gezileri üzerine *Vues d'Amérique* (1906; Amerika'dan Görüntüler) ve *Le Trust* (1910; Tröst) adlı iki kitap yazdı. Roman türündeki otobiyografisi *Jeunesse et amours de Manuel Héricourt* (Manuel Héricourt'un Gençliği ve Aşkları) ise 1913'te yayımlanmıştır.

Adam, Robert (d. 3 Temmuz 1728, Kirkcaldy, Fife, İskoçya - ö. 3 Mart 1792, Londra, İngiltere), İskoç mimar ve tasarımcı. Kardeşi James Adam'la birlikte İngiltere'de Palladio üslubunun yeni-klasikçi tavrını daha hafif, ferah ve ince bir biçime dönüştürerek kendi adıyla anılan üslubu oluşturdu.

Robert, döneminin önde gelen mimarı William Adam'ın küçük oğludur.

Robert Adam, ressamı bilinmeyen bir yağlıboya çalışma
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

1743'te Edinburgh College'a (bugün Edinburgh Üniversitesi) girdi, ancak öğrenimini yarım bırakarak babasının bürosunda çalışmaya başladı. 1754'te Avrupa'ya giderek hem mimarlık konusundaki bilgisini artırdı, hem de kendine geniş bir çevre edindi. Floransa'da tanıştığı ve büyük ölçüde etkilendiği genç Fransız mimarı Charles-Louis Clérisseau'dan perspektif ve çizim bilgileri öğrendi.

Adam 1758'in başında Londra'ya döndü. İngiltere'de bir süredir egemen olan Palladio üslubu o günlerde artık çekiciliğini yitirmiş, mimarları yeni üslup arayışlarına girişmişlerdi. Adam küçük kardeşi James'le birlikte çalışarak klasik mimarlık öğelerinin hafiflik yaratacak biçimde ve özgürce kullanıldığı dekorasyon niteliği ağır basan yeni bir üslup yarattı.

Londra'da gerçekleştirdiği ilk çalışma Admiralty Screen'di (1758). Kasım 1761'de kraliyet mimarlığına atandıktan sonra bazı önemli siparişler almaya başladı. Bunlardan biri Middlesex'teki Syon Malikânesi'nin iç mekân düzenlemesidir (1762).

Adam Kardeşler Londra'da 1770'lerin başlarında, artık iyice olgunlaşan üsluplarının örneği olan üç büyük yapı gerçekleştirdiler: Sir Watkin Williams-Wynn için St. James Meydanı No.20'deki (1772-74) ve Home kontesi için Portman Meydanı No.20'deki (1775-77; bugün Courtauld Sanat Enstitüsü) iki evle Derby kontu için Grosvenor Meydanı'ndaki Derby Konağı (1773-74; 1862'de yıkıldı).

1780'lerde Robert Adam'ın ünü yavaş yavaş azalmaya başladı. Bu dönemdeki başlıca yapıtları İskoçya'da yeni-gotik üsluptaki birkaç şato ve en başarılı dış düzenlemelerinden biri sayılan Edinburgh Üniversitesi giriş cephesi tasarımıdır (1789). Şehircilik uygulamasına hareket kavramını getirdiği Fitzroy Meydanı'yla (1790, Londra) Charlotte Meydanı (1791, Edinburgh) son çalışmaları arasında yer alır.

Adam, Roi *bak*. Adenet LE ROI

Adam Sanat, İstanbul'da Anadolu Yayıncılık A.Ş. tarafından yayımlanan aylık kültür ve sanat dergisi. İlk sayısı Aralık 1985'te çıkan derginin genel yayın yönetmeni Memet Fuat'tır.

Kültür alanındaki magazinleşme eğilimlerine karşı, sanatçının ürünlerini değerlendirmek ve desteklemek, eleştirmenlere düşünce özgürlüğü sağlamak, dünyadaki kültürel değişimleri ve yenilikleri yansıtmak amacıyla yayına başlayan dergi, yer verdiği düzeyli yazı ve çevirilerle edebiyat ve sanat çevrelerinde saygınlık kazandı. Ülkenin en çok şiir yayımlayan dergisi olmasıyla da ilgi çekti. Her ay bir ressam, heykelci ya da karikatürcünün tanıtıldığı bir görsel sanatlar bölümünü de içeren dergide en çok rastlanan imzalar arasında Memet Fuat, Vedat Günyol, Samim Kocagöz, Fethi Naci, Can Yücel, Cevat Çapan, Mehmet H. Doğan, Orhan Barlas, Uğur Kökden, Gülten Akın, Üstün Alsaç, Erdal Alova, Küçük İskender, Ali Asker Barut vb sayılabilir.

Adamawa-Doğu dilleri, Nijer-Kongo dilleri ailesinin, Orta Nijerya'nın doğusunda, Kamerun'un kuzeyinde, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin büyük bölümünde, Kongo ve Ubangi ırmakları arasındaki Zaire'nin kuzeyinde konuşulan kolu. Bu dillerden biri olan Gabya, birkaç milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Dilbilimciler, Adamawa-Doğu dilleri grubunu genellikle iki alt gruba ayırırlar: Nijerya ve Kamerun'da konuşulan Adamawa grubu ile Zaire ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde konuşulan Doğu grubu. *Ayrıca bak*. Nijer-Kongo dilleri.

Adamawa Emirliği, Nijerya'nın doğusunda, Gongola eyaletinde emirlik. Modibbo (Bilgin) Adama tarafından kuruldu. Okumuş bir Fulani savaşçısı olan Adama 1806'da Şehu (Şeyh) Usman dan Fodio'dan sancak alarak Müslüman olmayan kavimlere karşı 1809'da bir Fulani cihadı başlattı. O zamanlar Fumbina (Fombina) olarak bilinen emirliğin başkentini, 1830'da Yola kentinin 43 km güneydoğusundaki Gurin'den Ribadu yakınlarına, 1839'da Jobolio'ya, 1841'de ise Yola'ya taşıdı. Burası emirliğin son merkezi oldu. Fumbina, Fulani İmparatorluğu'nun en doğusundaki emirlikti, ama 888 km kuzeybatısında bulunan Fulani başkenti Sokoto'daki sultanlara, her yıl, çoğunlukla köle göndermek biçiminde haraç ödemek zorundaydı. Adama 1848'de öldüğünde, emirliği bugünkü Nijerya'nın doğusundaki birçok bölgeyi ve Kuzey Kamerun'un çok büyük bir bölümünü içine almaktaydı.

Adama'dan sonra oğullarından dördü sırasıyla hükümdar oldu. Genellikle Lowal olarak bilinen Lamido (Bey) Hamman 1848-72 arasındaki saltanatı süresince Fulanilerin bölgedeki denetimini pekiştirdi. Sanda'nın (Saanda) güçsüz yönetimi sırasında ise Royal Niger Company (Nijer Kraliyet Şirketi) Adamawa topraklarındaki Benue Irmağı boyunca ticaret merkezleri kurdu. 1890-1901 arasında hüküm süren Emir Zubeiru, 1901'de İngilizleri Yola'dan çıkarmak isteyince, İngiliz birlikleri kenti zaptettiler ve emiri kaçmak zorunda bıraktılar. Adamawa topraklarının 1901'de İngiliz Kuzey Nijeryası ve Alman Kamerunu arasında paylaşılmasından sonra Adama'nın dördüncü oğlu Bobbo Ahmadu (Bobo Amadu) İngiliz bölgesinde Yola emiri oldu. Geleneğin değiştirilmesini isteyen Almanların girişimlerine karşın Ahmadu ve halefleri Fulaniler tarafından uzun süre Adamawa beyi olarak tanındılar.

1901'de oluşturulan Yola ili, 1914-16 döneminde İngiliz ve Alman kuvvetleri arasında savaşlara sahne oldu. Milletler Cemiyeti'nin 1922'de aldığı karar uyarınca Alman kolonisinin bir bölümü İngiltere'nin vesayetine bağlandı ve bölge Yola beyleri tarafından yönetildi. Kuzey illerinin yeniden düzenlendiği 1926'da, Yola ve Muri illeri birleştirilerek Adamawa ili oluşturuldu. Adamawa 1961'e değin 82.325 km²'lik alanıyla Nijerya'nın üçüncü büyük ili olarak kaldı. Bu tarihte Adamawa topraklarının 28.083 km²'lik bir bölümünü de içine alan Birleşmiş Milletler Kuzey Kamerunlar Vesayet Bölgesi'nde yaşayanlar, yeni bir il (sonradan Sardauna) kurmalarına izin verilmesi koşuluyla, Nijerya'ya katılma yönünde oy kullandılar. Emirliğin yer aldığı bölge, bugün büyük ölçüde Gongola eyaletinin parçasıdır.

Çoğunluğu oluşturan Fulani nüfusunun yanı sıra Adamawa'da Mumuye, Higi, Kapsiki, Çamba, Margi (Marghi), Hausa, Kilba, Gude, Uurkum, Cukun ve Bata (Batta) kavimleri yaşar. Ayrıca Baçama, Kanuri, Longuda, Mbula, Vere ve Yungur halklarından da sayıları önemli miktarlara varan topluluklar vardır. Ticaret yapan Hausalar dışındaki tüm bu topluluklar temelde çiftçilik ve sürü hayvancılığıyla uğraşırlar. Irmak boylarında balıkçılık da önem taşır. Yerfıstığı ve pamuğun yanı sıra arapzamkı, sığır ve boyanmış deri de ihraç edilir.

Arazi hemen tümüyle bir savan bölgesidir ve Benue Irmağı ile kollarından Gongola, Taraba ve Pai gibi akarsularla sulanır. Yola, Jimeta, Numan ve Jalingo, Adamawa'nın başlıca ticaret merkezleridir.

Adamawa Platosu, ADAMAOUA olarak da yazılır, adını Fulanileri merkezi bir yönetim altında geçici olarak birleştiren Modibbo Adama'dan (ö. 1848) alan, Orta Afrika'nın batısındaki volkanık plato. Büyük bölümü Orta Kamerun'un kuzeyinde yer alır. Bu alanın Gotel Dağları diye bilinen bölümü Güneydoğu Nijerya'dadır. Benue Irmağı buradan doğar. Adamawa Platosunun en yüksek noktaları 2.650 m'yi aşar. Çevrede bulunan çok sayıdaki krater ve küçük göl, bölgenin volkanık kökenli olduğunun kanıtıdır. Başlıca bitki örtüsünü tropikal ormanlar ve savan oluşturur. Ekonomi, yalnızca geçinmek için yapılan tarımla çobanlığa dayanır, ayrıca bazı sığır çiftlikleri de vardır. İşletilmekte olan kalay yataklarının yanına 1976-77'de boksit yatakları da katılmıştır.

adamellit *bak.* kuvarslı monzonit

Adamic, Louis (d. 23 Mart 1899, Blato, Slovenya, Avusturya-Macaristan - ö. 4 Eylül 1951, Riegelsville yakınları, New Jersey, ABD), 1900'lerde Amerika'daki azınlıkların, özellikle de göçmenlerin yaşantılarını ele alan romancı ve gazeteci.

On dört yaşındayken Yugoslavya'dan ABD'ye göç eden Adamic, 1918'de ABD yurttaşlığına geçti. *Laughing in the Jungle* (1932; Ormandaki Kahkaha) adlı yapıtında, "Amerikan eritme potasının" farklı kökenden gelen göçmenleri kaynaştırmadaki başarısızlığını işledi. Aldığı bir Guggenheim bursu ile Yugoslavya'ya gitti. Oradaki deneyimlerine dayanarak yazdığı *Native's Return* (1934; Yuvaya Dönüş), önceki yaşamına bir daha dönemeyeceğini anlayan bir adamın öyküsüdür. Bu öyküyü sürdürdüğü *Grandsons* (1935; Torunlar) ve *Cradle of Life* (1936; Yaşam Beşiği) adlı başarılı yapıtlarını, ilk romanı olan *The House in Antigua* (1937; Antigua'daki Ev) izler. Kaynaşmış bir Amerikan toplumu düşünü dile getiren sonraki yapıtı *My America* (1938; Benim Amerikam) toplum konusundaki düşünceleriyle anılarının bir karışımıdır.

Adamic, Amerika'nın güçlü bir birikimi olduğuna, ama mevcut düzenle etnik azınlıklar arasındaki gerilimin kopma noktasına yaklaştığına inanmıştı. 1940'ta, Amerika'nın ırklararası kültürünü inceleyen *Common Ground* adlı bir dergi çıkardı. Siyasete karşı yoğun bir ilgisi vardı. Yugoslavya'nın parçalanmasından derin üzüntü duymuş, ABD'deki göçmenleri Doğu Avrupa'da demokrasiyi geri getirmeye çağırmıştı. Tito'yu destekleyen Adamic, kimilerince yıkıcı olarak nitelendi. Elinde bir tüfekle ölü olarak bulunması, siyasal görüşlerinden ötürü öldürüldüğü kuşkusunu uyandırdıysa da resmi ölüm nedeni aşırı yorgunluk ve bunalım sonucu intihar olarak belirlendi.

Adamnan (AZİZİ, ADOMNAN ya da EUNAN olarak da bilinir (d. 628, County Donegal, İrlanda - ö. 704; yortu günü 23 Eylül), İrlandalı başkeşiş ve bilgin. Aziz Columba'nın biyografisini yazmasıyla ünlüdür.

Adamnan'ın gençliğine ilişkin hiçbir şey bilinmemektedir. 679'da Iona Manastırı başkeşişliğine seçilerek, manastırın kurucusu Aziz Columba'dan sonra bu göreve getirilen dokuzuncu kişi oldu. Northumbria'ya yaptığı bir gezi sırasında, Whitby Kilise Meclisi'nin 663-664'te İngiltere için de geçerli saydığı, keşişlerin başlarının tepesini tıraş ettirmesine ve Paskalya tarihinin belirlenmesine ilişkin Roma'da alınmış kararları Adamnan da benimsedi. Ama bu değişiklikleri Iona'da uygulatmayı başaramadı. Daha sonra Roma Paskalya Yortusu'nu ve kurallarını benimsetmek amacıyla İrlanda'da yaptığı gezilerde kendi halkını da bunlara inandıramadı. Bu arada Offaly Kontluğu'ndaki Birr Konsili'nde, kadınların yaşam koşullarının düzeltilmesine, askerlik hizmetinden uzak tutulmalarına, ayrıca çocukların ve rahiplerin korunmasına ilişkin bir dizi düzenlemeyi kabul ettirdi. Bu reformlar Adamnan Yasası olarak anılır.

Adamnan'ın azizlerin kehanetlerini, mucizelerini ve önsezilerini anlattığı *Vita S. Columbae* (Aziz Columba'nın Yaşamı) adlı yapıtı, bu güne değin azizler üzerine yazılmış en önemli kitaplardan birdir. Adamnan, *De locis sanctis* (Kutsal Yerler Üzerine) adlı yapıtını ise, Frank piskopos Arculf'un bir anlatısı üzerine kurmuştur. Yaklaşık 680'de, Kutsal Topraklar'a bir hac yolculuğuna çıkan Arculf, fırtınaya tutularak Britanya'nın batı sahillerine sürüklenmiş, buraya çıkınca da Adamnan'ın konuğu olmuştu.

Adamnan aynı zamanda bir 10. yüzyıl İrlanda masalı olan *Fis Adamnáin*'in (Adamnan'ın Düşü) başkişisidir. Masal, onun ruhunun cennetin görkemine ve günahkârların acılarına tanık oluşunu anlatır.

Adamnan'ın Düşü, İrlanda Kelt dilinde FIS ADAMNAIN. İrlanda Kelt edebiyatının ilk ve en önde gelen düşsel öykülerinden biri. 10. yüzyılda ortaya çıkan bu zarif düzyazı yapıtı, daha sonra *Book of the Dun Cow*'a (y. 1100; Boz İneğin Kitabı) alınarak bugüne değin korunmuştur. Adamnan'ın Düşü putperestlerin öbür dünya yolculuklarını *(imramha)* örnek alır. Yapıtta Adamnan'ın ruhu, bir meleğin kılavuzluğunda önce güzelliklerle dolu mis kokulu bir cennetten, oradan günahkâr ruhun kusursuzluğa erişmek için geçmesi gereken yedi aşamadan, ardından da canavarlarla dolu Azap ülkesinden geçer. Yapıt bu yolculuğu çok canlı bir biçimde anlatır. Yazarının Iona Manastırı başkeşişi Aziz Adamnan (628-704) olduğu ileri sürülürse de bu bilgi yanlıştır.

adamotu, ADEMOTU ya da ABDÜSSELAMOTU olarak da bilinir, patlıcangiller (*Solanaceae*)

İtalya'da Pavia Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan, 15. yy'dan kalma elyazması resmi; çağın inanışına göre adamotu
Biblioteca Universitaria, Pavia, İtalya

familyasının *Mandragos* cinsinden, adını insan biçiminde dallı köklerinden alan bitki türleri. Akdeniz ülkelerinde yaygın olan adamotlarının en çok bilinen türleri, rozet yaprakları, mavi-mor çiçekleri ve turuncu-kırmızı meyveleriyle tanınan *M. officinarum* ve *M. autumnalis*'tir.

Eskiden büyülü olduğuna inanılan adamotu köklerinin, yalnızca ay ışığında ve bitkiye iple bağlanmış kara bir köpek tarafından çekilerek topraktan sökülebileceğine inanılır, insan eli değdirilmezdi. Sökülen kökün, insanları öldürecek ya da çıldırtacak kadar güçlü çığlıklar attığı inancıyla, çevredekiler kulaklarını tıkarlardı. Çıkarılan kökler cinsel gücü ve doğurganlığı arttırıcı, yatıştırıcı, uyku ve şifa verici olarak kullanılırdı.

Bitkinin köklerinde ve topraküstü bölümlerinde çeşitli alkaloitler, özellikle hiyosiyamin ve skopolamin bulunur. Hoş kokulu meyveleri yenildiğinde, baş dönmesi ve sarhoşluk gibi zehirlenme belirtileri görülür.

Adamov, Arthur (d. 23 Ağustos 1908, Kislovodsk, Rusya - ö. 16 Mart 1970, Paris), öncü (*avant-garde*) yazar. Uyumsuzluk tiyatrosunun kurucularından ve en önemli yazarlarından biridir.

Adamov'un Ermeni asıllı, varlıklı ailesi 1912'de Rusya'dan ayrılıp Almanya'da Freudenstadt kentine yerleşmişti. Sırasıyla Cenevre, Mainz ve Paris'te eğitim gören Adamov, Fransızcayı çok iyi öğrenmiş olarak 1924'te, Gerçeküstücü gruplarla ilişki kurduğu Paris'e yerleşti. *Discontinuité* adlı bir derginin yayınını yönetiyor ve şiir yazıyordu. 1938'de geçirdiği bir sinirsel rahatsızlıktan sonra, korkunç bir yabancılaşma duygusunu derinliğine araştırırken azap içindeki vicdanını da sergileyen ve karmakarışık ruhsal yapısını uyumsuzluk tiyatrosunun en güçlü örneklerini yaratmaya hazırlayan *L'Aveu* (1938-43; İtiraf) adlı otobiyografisini yazdı. Adamov, II. Dünya Savaşı'nda yaklaşık bir yıl, Fransa'da Argelès'te toplama kampında kaldı. Hemen ardından şiddetli bir ruhsal çöküntü geçirdi.

İsveçli tiyatrocu August Strindberg'ten (Adamov kendi ruhsal bunalımını da onunkiyle özdeştiriyordu) ve Franz Kafka'dan büyük ölçüde etkilenerek 1947'de oyun yazmaya başladı. Tanrı'nın öldüğüne ve yaşamın anlamının ulaşılmazlığına inanarak, komünist ideallerin bir tür özel, metafizik yorumunu yapmaya girişti. İlk oyunu *La Parodie*'de (Parodi) oyun kişileri, akrep ve yelkovanı olmayan ürkütücü bir saatin altında birbirlerine durmadan zamanı sorarlar. Oyunun yarattığı dünya, hayatın bir anlamı olsa bile, çaresizce arayışlarıyla bu anlama ulaşması olanaksız insanın bir parodisidir. *L'Invasion* (İstila) adlı oyunundaysa insanoğlunun durumunu daha gerçekçi bir biçimde ele almaya çalışır. Andre Gide'i ve yönetmen Jean Vilar'ı etkileyen oyun, Adamov'un üçüncü oyunu *La grande et la petite manoeuvre* (Büyük ve Küçük Manevra) ile birlikte, 1950'de Vilar'ın yönetmenliğinde Paris'te sahnelenmiştir. *La grande et la petite manoeuvre*'de, vahşet tiyatrosunun kuramcısı ve Adamov'un arkadaşı olan Antonin Artaud'nun etkileri göze çarpar.

Le Professeur Taranne (1953'te oynandı; Profesör Taranne) toplumsal rolünü oynamayı bir türlü becerremeyen bir üniversite profesörünü anlatır. Bir düşün gerçekdışı mantığının egemen olmasına karşın, oyunda yapı sağlam, karakterler ise açıktır. Adamov'un en tanınan sahne yapıtı *Le Ping-Pong*'da (1955'te oynandı; Pingpong) kişilerin amaçsız ve hiç sonu gelmeyen bir şans oyununda, kendilerini kaptırdıkları bir kumar makinesi güçlü bir ana imge olarak kullanılmıştır. Oyun insanın sahte hedeflere bağlanmasının ve işgüzar çabalarının boşluğunun yetkin bir betimlemesidir. Adamov daha sonraki oyunlarından *Paolo Paoli* (1957), *Le Printemps 71* (1961; 71 İlkbaharı) ve *La Politique des restes*'te (1963; Kalıntılar Politikası) dramatik denemeye duyduğu ilgiyi sürdürdüğü gibi, köktenci siyasal önermelere de yer verdi. Sonunda, yaşamın kavranılması olanaksız bir gerçekdışılık değil ama yalnızca zor olduğu kanısına vararak intihar etti. Oyunlarının toplandığı kitabın ikinci cildinin *Théâtre II* (1955; Tiyatro II), önsözünde çalışmalarında benimsediği yaklaşımı tanımlamış ve meslek yaşamı üzerine yorumlar yapmıştır.

Adams AİLESİ. Amerikan tarihinde derin izler bırakmış Massachusetts'li aile. Üyeleri, 150 yılı aşan bir süre ülkenin siyasal ve düşünsel yaşamına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Adams ailesi y. 1636'da İngiltere'den Massachusetts Körfez Kolonisine göç eden Henry Adams tarafından kuruldu. Amerikan Devrimi'nin ve Birleşik Devletler'in kuruluş yıllarındaki uluslaşma döneminin belki de en büyük siyaset kuramcısı olan John Adams(*) ülkenin ikinci başkanı olarak da görev yaptı. Eşi Abigail Adams'ın(*) bıraktığı çok sayıda mektup, onun zeki, edebiyata yetenekli ve siyasal kavrayışı yüksek bir kadın olduğunu kanıtlamaktadır. John'un kuzeni Samuel Adams(*) Boston'da İngiliz politikasına karşı protesto gösterileri düzenlemiş, kamuoyunu bağımsızlık düşüncesi doğrultusunda etkileyerek devrimin buradaki hazırlayıcısı olmuştur.

John ve Abigail'in oğulları John Quincy Adams da(*) Birleşik Devletler başkanı oldu. Dört yıl süren başkanlık dönemi, babasınınki gibi, toplumun sancılı yıllarına rastlamıştır. Ancak John Quincy Adams, başkanlığından çok, Florida'nın Birleşik Devletler'e katılmasında ve Monroe Doktrini'nin geliştirilmesinde gösterdiği diplomatik beceriyle tanınır. Temsilciler Meclisi üyesi iken, köleliği savunanlara karşı verdiği yiğitçe mücadele de ünlüdür. Oğlu Charles Francis Adams(*) gerek senatör, gerekse Serbest Toprak Partisi lideri olarak, babasının köleliğe karşı verdiği mücadeleyi sürdürdü. İç Savaş sırasında Birleşik Devletler'in İngiltere orta elçisi olan Charles Francis Adams, İngilizlerin Güney Eyaletleri Konfederasyonu'nu tanımasını ve Konfederasyon'la ittifak kurmasını engelleyerek diplomasideki dehasını gösterdi.

Charles Francis Adams'ın, Herbert Hoover yönetimi sırasında Deniz Kuvvetleri Donanma Bakanlığı'nda görev yapan torunu Charles Francis Adams III (1866-1954) dışında, ailenin daha sonraki kuşakları kamu görevlerinden uzak durdular. Bir işadamı olan Charles Francis Adams Jr. (1835-1915) bir süre Union Pacific Demiryolları'nın başkanlığını yapmış, daha sonra iş yaşamını bırakarak babasının ve başka bazı tarihi kişilerin yaşamöykülerini yazmıştı. İki erkek kardeşi Henry Adams(*) ve Brooks Adams(*) iyi birer tarihçi olmalarının yanı sıra, toplumsal eleştirileriyle de tanınırlar. Özellikle Henry Adams, İç Savaş sonrasının büyük yazarlarından biri sayılır.

Adams ailesinin öteki üyeleri arasında ünlü avukatlar, maliyeciler ve şirket yöneticileri bulunmaktadır.

Adams, Abigail, evlenmeden önce SMITH (d. 22 Kasım 1744, Weymouth, Massachusetts - ö. 28 Ekim 1818, Quincy, Massachusetts, ABD), yazışmalarında genç ABD Cumhuriyeti'ndeki yaşamın çok yakından ve canlı bir tablosunu çizen mektup yazarı. ABD'nin ikinci başkanı John Adams'ın (1797-1801) karısı ve altıncı başkan John Quincy Adams'ın (1825-29) annesi.

Düzenli bir öğrenimi görmemesine karşın Abigail Adams bilgili ve tutkulu bir tarih okuyucusuydu. 1764'te Bostonlu genç bir avukat olan John Adams'la evlendi. 1774'te dördüncü çocuğunu doğurduktan sonra Adams, Quincy'deki evinde on yıl boyunca çoğunlukla kocasından uzakta yaşadı. Bu arada kocası Philadelphia'daki Kıta kongrelerinin çalışmalarına katılıyordu. Bu zorunlu ayrılık uzun süren bir mektuplaşmaya, dolayısıyla da Adams'ın bir mektup yazarı olarak olgunlaşmasına yol açtı. Mektuplarında günlük ayrıntılar üzerine yorumlarını, devrim yıllarının önemli olaylarına tanıklık eden gözlemlerle birleştirerek, süssüz, yapmacıksız, ama alımlı bir üslupla yaşadığı dönemi canlandırıyordu. Sömürgelerin İngiltere'den ayrılıp bağımsızlık kazanmasını kuvvetle destekledi, özellikle eğitimde fırsat eşitliği açısından kadın haklarını savundu, köleliğe de kesinlikle karşı çıktı.

1783 barış antlaşmasından sonra kocası, Paris, Lahey ve Londra'da diplomatik görevlerde bulunduğu sırada Abigail Adams da onun yanına gitti. Buralardan ailesine ve arkadaşlarına yazdığı mektuplar, görenek ve törelere ilişkin çok renkli yorumlar taşır.

John Adams'ın ABD başkan yardımcılığı ve başkanlığı yaptığı 12 yıllık sürede (1789-1801) Abigail Adams da, Massachusetts ile geçici başkent Philadelphia arasında gidip gelirken, eşinden ayrı olduğu günleri mektuplarında akıcı yorumlarıyla değerlendirdi. 1800'ün Kasım ayı ortalarında, Washington'da Potomac Irmağı kıyısında yapılıp yeni bitmiş olan Beyaz Saray'a taşındı, burada oturan ilk başkan eşi oldu.

Mektuplarının her yayımlanışı (1840, 1876, 1947, 1963), Abigail Adams'ın Amerika'nın ilk dönemleriyle ilgili özgün kaynaklara yaptığı katkının kamuoyunca bir kez daha değerlendirilmesine yol açmıştır.

Adams, Ansel (d. 20 Şubat 1902, San Francisco - ö. 22 Nisan 1984, Carmel, California), getirdiği teknik yeniliklerle ve dağlık bölgelerin çarpıcı engebelerini ustaca görüntüleyen çalışmalarıyla tanınan fotoğrafçı.

Fotoğrafçılık, önceleri müzik öğrenimi gören Adams'ın amatör uğraşıydı. 1927'de *Parmellian Prints of the High Sierras* adlı ilk fotoğraf albümünü yayımladı. Albümdeki çalışmalarında, ayrıntıları önemsemeyen, karanlık odada sağlanan yumuşak, bulutlu etkilere ağırlık vererek izlenimci resmi taklit eden resimsellerin üslubu egemendi.

Adams 1930'da tanıştığı, fotoğraflarında ton ve ayrıntı güzelliğine ağırlık veren ABD'li fotoğrafçı Paul Strand'dan önemli ölçüde etkilendi. 1932'de Willard Van Dyke ile birlikte Group f.64 adlı fotoğraf topluluğunu kurdu. Topluluktaki fotoğrafçılar, doğadaki sonsuz ışık ve doku çeşitliliğini yansıtabilmek amacıyla büyük boyutlu film takılabilen makineler ve küçük diyafram açıklıkları kullanıyorlardı. 19. yüzyıl fotoğrafçıları Timothy H. O'Sullivan ve William Henry Jackson'ın manzara çalışmalarını ve *daguerreotype*(*) fotoğraflarındaki net parlaklığı örnek alan Adams fotoğrafçılık tarihinin önde gelen teknik uzmanlarından biri oldu. 1935'te kendi çalışmalarıyla resimlediği, fotoğraf tekniği üzerine yazılmış kitaplarının ilki olan *Making a Photograph*'ı (Bir Fotoğraf Yaratmak) yayımladı.

1941'de ABD içişleri bakanlığı için büyük duvar resimleri hazırlamaya başladı. Büyük boyutların getirdiği zorlamayla "Ayın Doğuşu, Hernandez, New Mexico" (1940) gibi geniş manzaralarda mekâna ve ışığa bütü-

nüyle egemen olabilmek için *zone* sistemini geliştirdi. Bu yöntemle, görüntülenecek manzaranın her bölümünün baskı işlemi tamamlandığında vereceği ton, önceden ve tam bir kesinlikle belirlenebiliyordu.

Adams meslek yaşamı boyunca güzel sanatların bir dalı olarak fotoğrafın daha geniş kabul görmesine çalıştı. 1940'ta New York'taki Modern Sanat Müzesi'nde dünyanın ilk fotoğraf müze koleksiyonunun oluşturulmasına katkıda bulundu. 1946'da San Francisco'daki California Güzel Sanatlar Okulu'nda meslek olarak fotoğrafçılık eğitimi veren ilk öğretim birimini kurdu.

Gençliğinden beri ateşli bir doğa koruma-cısı olan Adams, 1936'dan başlayarak Sierra Club adlı doğayı koruma örgütünün yönetiminde bulundu. *My Camera in the National Parks* (1950; Ulusal Parkları Görüntülerken), *This is the American Earth* (1960; İşte Amerikan Toprağı) ve *Photographs of the Southwest* (1976; Güneybatı Fotoğrafları) gibi birçok kitabı ABD'nin el değmemiş bölgelerini görüntülediği yılların ürünleri olup her biri bu bölgelerin korunması yönünde birer çağrıdır. Ayrıca *Ansel Adams: Images, 1923-1974* (1974; Ansel Adams: Görüntüler, 1923-1974) ve *The Portfolios of Ansel Adams* (1977; Ansel Adams'ın Albümleri) gibi yapıtlarından oluşan çeşitli derlemeleri yayımlanmıştır.

Adams, Brooks (d. 24 Haziran 1848, Quincy, Massachusetts - ö. 13 Şubat 1927, Boston), ABD'de demokrasinin başarısını sorgulayan ve uygarlığın ilerleyişini ticaret merkezlerinin batıya kaymasıyla açıklayan tarihçi.

Adams 1870'te Harvard'ı bitirdikten sonra 1881'e değin Boston'da hukukçu olarak çalıştı. Babası diplomat Charles Francis Adams ve dedesi Başkan John Quincy Adams'dan kalan hatırı sayılır miras, onun Avrupa, Ortadoğu ve Hindistan'a uzun yolculuklar yapmasını sağladı.

Adams, ünlü bir tarihçi olan ağabeyi Henry'ye özel bir yakınlık duyuyordu. Sürekli yazışmalarla iki kardeş, o dönem için devrimci sayılan bir görüş geliştirdiler: ABD demokrasisi yapısı ve özü gereği çökmeye ve çürümeye mahkûmdu. Adams tarih kuramını açıkladığı *The Law of Civilization and Decay* (Uygarlığın ve Çöküşün Yasası) adlı yapıtını 1895'te yayımladı. Bu kurama göre dünya ticaretinin merkezi, doğudaki eski kavşak noktalarından sürekli batıya, İstanbul, Venedik ve Amsterdam'a, son olarak da Londra'ya kaymıştı. Bu kayma, nüfus yoğunluklarının artması, ticaret ve sanayide yeni, merkezileştirici teknikleri gelişmesi nedeniyle olmuştu.

America's Economic Supremacy (1900; Amerika'nın Ekonomik Üstünlüğü) adlı yapıtında Adams, 50 yıl içinde dünyada yalnızca iki gücün, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kalacağını ve ekonomik üstünlüğün ikincinin elinde olacağını öngörmüştü. 1913'te yayımladığı ve Amerikan hükümet biçiminin aksak yönlerini incelediği *The Theory of Social Revolutions* (Toplumsal Devrimler Kuramı) adlı yapıtında ise özel kesimde iktidar odakları oluşturan, ama sorumluluk üstlenmekten kaçınan büyük servet birikimlerinin tehlikeli olduğu düşüncesini geliştirdi. Ağabeyi Henry Adams'ın ölümünden sonra, onun *The Degradation of the Democratic Dogma* (1919; Demokrasi Öğretisinin Aşağılanması) adlı kitabını baskıya hazırladı. Bu kitaba yazdığı önsöz, John Quincy Adams'ın karşılaştığı sorunlarla başlayan ve iki torununun demokrasi öğretisini yadsımasıyla sona eren bir tür aile tarihçesi niteliğindedir.

Adams, hemen tüm yaşamı boyunca bir bilinemezci ve kuşkucu olarak kaldı; ama Puriten atalarından kalan mirasın etkileri çok derinlere işlemişti. Son yıllarında Quincy'deki kiliseye dönerek bu inancını açıkça göstermiş oldu.

Adams, Charles Francis (d. 18 Ağustos 1807, Boston - ö. 21 Kasım 1886, Boston), İngiltere'nin ABD İç Savaşı (1861-65) sırasında yansız kalmasında ve "Alabama" anlaşmazlığının çözülmesinde önemli rol oynayan Amerikalı diplomat.

Başkan John Quincy Adams'ın oğlu ve Başkan John Adams'ın torunu olan Charles, babasının 1809'da Rusya elçiliğine atanmasıyla genç yaşta kozmopolit yaşamla yüz yüze geldi. 1825'te Harvard'ı bitirerek babasının başkanlığı sırasında (1825-29) iki yıl Beyaz Saray'da yaşadı. Böylece bir yandan hukuk öğrenimini sürdürürken, bir yandan da dönemin siyasal önderleriyle rahatça ilişki kurma olanağını buldu.

1840'larda altı yıl boyunca Massachusetts yasama meclisinde görev yaptı. Bu dönemde partinin yayın organı *Boston Whig* gazetesinin de yayın müdürüydü. Ne var ki Adams, köleliğin yayılmasına karşı Whig'lerin daha açık bir tavır almaları gerektiğine inanıyordu. 1848'de Conscience Whigs adı verilen topluluk, partiden ayrılıp kölecilik karşıtı Serbest Toprak Partisi'ni kurduğunda Adams yeni koalisyonda başkan yardımcısı adayı oldu.

1856'da Cumhuriyetçi Parti'nin kurulmasıyla Adams sürekli benimseyebileceği siyasal partiye kavuştu. 1858'de babasının eski bölgesinden ABD Kongresi'ne üye seçildi. İki yıl sonra Cumhuriyetçiler seçimleri kazanınca Adams yakın arkadaşı yeni dışişleri bakanı William H. Seward tarafından İngiltere büyükelçiliğine atandı.

Nisan 1861'de İç Savaş başladı. Adams, bir ay sonra Londra'ya vardığında İngiltere'nin savaşta Konfederasyon'u desteklediğini gördü. İngiltere'de Güney'e karşı duyulan yakınlık, sonraki yedi yıl boyunca Adams'ın büyük güçlüklerle karşılaşmasına yol açtı. Gene de Adams, sağlam mantığı, ağırbaşlılığı ve dürüstlüğüyle İngilizlerin övgüsünü, zamanla da desteğini kazandı.

Adams'ın asıl görevi İngilizlerin yansız kalmasını sağlamaktı. 1 Ocak 1863'te köleliğin kaldırıldığının ilan edilmesiyle (Emancipation Proclamation) Güney'in diplomatik olarak tanınması tehlikesi ortadan kalkmış oldu. Bundan sonra, Adams, İngiliz tersanelerinde Konfederasyon için korsan savaş gemisi yapımı ve donatımını engellemekle uğraştı. Mayıs 1862'de "Alabama" destroyerinin suya indirilmesini önleyememişti, ama yansız devletlerin yükümlülükleri konusunda tutarlı karşı çıkışlarıyla, benzer bir durumun ortaya çıkmasını engelledi. Ayrıca, "Alabama"nın federal ticaret gemilerine verdiği yaklaşık 6 milyon dolarlık zararın İngiltere hükümeti tarafından karşılanması gerektiğini ısrarla savundu. İngiliz-Amerikan ilişkilerinin bu uzun ve çetin döneminde Adams sağduyulu ve dengeli tutumuyla ülkesinin yurt dışındaki saygınlığını büyük ölçüde artırdı.

Adams, "Alabama" tazminat sorununu çözüme bağlamak üzere 1871-72'de Cenevre'de toplanan uluslararası kurula ABD sözcüsü olarak katıldı. Buradaki çalışmasıyla Charles Francis Adams adı, uluslararası hukukta hakem kararıyla çözüm bulma kavramıyla özdeşleşti.

Adams, *Works of John Adams* (1850-56; John Adams'ın Çalışmaları) ve *Memoirs of John Quincy Adams* (1874-77; John Quincy Adams'ın Anıları) adlı yapıtları derlemiş, yaşamöyküsü oğlu Charles Francis Adams Jr. tarafından, 1900'de yazılmıştır. 1961'de Martin B. Duberman tarafından bir başka yaşamöyküsü daha yayımlanmıştır.

Adams, Franklin Pierce (d. 15 Kasım 1881, Chicago - ö. 23 Mart 1960, New York City), Amerikalı köşe yazarı, çevirmen, şair ve ünlü radyo konuşmacısı. Birkaç yazarın paylaştığı "The Conning Tower" (Dikiz Kulesi) adlı mizah köşesi kendisine çağdaş köşe yazarlarının babası sıfatını kazandırdı. Yazılarını her zaman adının baş harfleriyle (F.P.A.) imzaladı.

Adams, gazetecilik mesleğine 1903'te *Chicago Journal*'da başladı. Ertesi yıl New York'a giderek çeşitli gazetelere yazılar yazdı. "The Conning Tower" 1913-37 arasında *Herald Tribune*'la birlikte başka New York gazetelerinde de yayımlandı. Bu köşedeki yazılarına yalnızca I. Dünya Savaşı sırasında *Stars and Stripes*'ta köşe yazarlığı yaparken ve 1923-31 arasında, kapanıncaya değin çalıştığı *World* (New York) gazetesinde yazarken ara verdi. Ustalıkla yazılmış nükteli yazılarında çağdaş Amerikan yaşantısını samimi, ancak ölçülü bir dille eleştirdi. Köşesinde, Dorothy Parker ve Sinclair Lewis gibi yazarların yazıları da çıktı. Cumartesi köşelerinde Samuel Pepys'in güncesindeki dil ve üslubu taklit etmesi, bu yazara karşı yeni bir ilginin doğmasına yol açtı. Yazılarının yeniden basımlarını *The Diary of Our Own Samuel Pepys* (1935; Bizim Samuel Pepys'imizin Güncesi) adı altında topladı. Adams'ın eğlendirici olan şiirleri alışılageldiği biçimde uyaklıdır. Serbest nazımdan nefret eden Adams bu görüşünü belirtmekten hiç kaçınmazdı. 10 ciltte topladığı şiirleri, *Tobogganing on Parnassus* (1911; Parnassus'ta Kızak Kayma) ile başlar. Son cilt olan *The Melancholy Lute* (1936; Hüzünlü Lavta) Adams'ın 30 yıllık çalışmasından seçtiklerini kapsar.

Adams 1938'de "Information Please" (Danışma Lütfen) adlı radyo programında uzman konuşmacılardan biri oldu. Espirileri ve çok yönlü bilgisiyle kısa sürede çok sevildi ve adı 1930'lardan, 50'lerin sonuna değin günlük konuşmalara girdi.

Adams, Henry (Brooks) (d. 16 Şubat 1838, Boston - ö. 27 Mart 1918, Washington D.C.), tarihçi, yazar ve Batı edebiyatının önde gelen otobiyografilerinden biri olan *The Education of Henry Adams* (Henry Adams'ın Eğitimi) adlı kitabın yazarı.

Adams, Boston'daki Brahman sınıfının, başka deyişle, kökleri Puriten New England'a değin uzanan kültürlü seçkinlerin bir uzantısıydı. Hem büyükdedesi John Adams, hem de dedesi John Quincy Adams başkanlık yapmışlardı. Aile geleneği, Adams'da çok güçlü bir ahlak duygusunun kökleşmesine neden olmuştu. Adams, bu mirastan hiçbir zaman kaçmadı; kendinden sık sık 20. yüzyılın yeni dünyasıyla uzlaşmak zorunda kalan bir 17-18. yüzyıl insanı olarak söz etti.

Adams 1858'de Harvard'ı bitirdikten sonra dönemin soylu kesiminde âdet olduğu üzere, eğlence ve meslek arayışı içinde uzun bir Avrupa gezisine çıktı. Avukatlık mesleğinde ilerlemeyi amaçladığından 1859 kışını Berlin Üniversitesi'nde medeni hukuk derslerini izleyerek geçirdi. 1861'de ABD İç Savaşı'nın başlaması üzerine Başkan Abrahm Lincoln, Adams'ın babasını İngiltere büyükelçiliğine atadı. O sırada 23 yaşında olan Henry de Londra'ya giderek 1868'e değin babasının özel sekreterliği görevini yürüttü.

Birleşik Devletler'e döndüğünde *The Nation* ve başka önemli gazetelerin muhabiri

olarak Washington D.C'ye gitti. Savaşın darmadağın ettiği bir ülkenin yeniden kurulmasına katılma isteğiyle başkentin toplumsal ve siyasal yaşamına girdi. Devlet hizmetinde reform yapılması ve gümüş standardının yürürlükte kalması için çaba gösterdi. Siyasal yozlaşmayı gözler önüne serici ve başta demiryolları olmak üzere ekonomik tekellerin büyüyen gücüne karşı kamuyu uyarıcı nitelikte birçok makale yazdı. Bu makaleler *Chapter of Erie and Other Essays* (1871; Erie Yazıları ve Başka Denemeler) adlı kitabında yayımlandı.

Adams reformcu çalışmalarını *North American Review*'nun editörü olarak sürdürdü (1870-76). Ayrıca Liberal Cumhuriyetçi harekete katıldı. Partizanlığa ve Grant yönetiminin skandallarına karşı başkaldıran bu grup, 1872'de Cumhuriyetçi Parti'den desteğini çekerek başkanlığa Demokrat Parti'den Horace Greeley'yi aday gösterdi; ancak açtığı bu haçlı saldırısından kısa sürede vazgeçti. İlkeden yoksun olarak nitelediği bu dünya Adams'ı düş kırıklığına uğratmıştı. Demagog siyaset adamlarından ve insanları "güçlülere kul" eden bir toplumdan tiksiniyordu. İmzasız yayımlanan *Democracy, an American Novel* (1880; Demokrasi, Bir Amerikan Öyküsü) adlı yapıtı, onun inancını yitirişini yansıtır.

Harvard College'ın başkanı Charles W. Eliot 1870'te Adams'ı ortaçağ tarihi profesörlüğüne atadı. Tarih öğretiminde seminer yöntemini uygulayan ilk Amerikalı Adams oldu. 1877'de Thomas Jefferson'ın maliye bakanı Albert Gallatin'in yazılarını derlemek için görevinden ayrıldı. ABD tarihiyle ilgilenmeyi sürdürerek iki yaşamöyküsü kaleme aldı: *The Life of Albert Gallatin* (1879; Albert Gallatin'in Yaşamı) ve *John Randolp* (1882). Gelişmekte olan Amerikan demokrasisinin yapısını anlamak amacıyla Amerikan ulusçuluğunun başlangıç dönemini derinlemesine araştırdı. Bu çalışmanın sonucunda dokuz ciltlik *History of the United States of America* (1889-91; Amerika Birleşik Devletleri Tarihi) ortaya çıktı. Jefferson ve Madison yönetimleri sırasında tamamladığı bu bilimsel yapıt, yayımlanır yayımlanmaz olumlu yankılar uyandırdı. Bu çalışmasında, baskın eğilimin, gücün artırılması olduğu bir siyaset dünyasında, eşitlikçi bir toplumun yönetilmesindeki ikilemi inceledi. 1884'te ikinci romanı *Esther*'i yazdı. Takma adla yazdığı *Esther*'de Adams yaşamı boyunca ilgilendiği bir tema olan din ve çağdaş bilim ilişkisini ele alır.

On üç yıllık eşi Marian Hooper Adams'ın 1885'te intihar etmesi Adams'ı çok sarstı. Bu evlilikten çocuğu olmayan Adams bir daha hiç evlenmedi, durup dinlenmek bilmeden seyahat etmeye başladı. Okyanusya Adalarından Ortadoğu'ya kadar bütün dünyayı gezdi. Daha sonraları, kışları Washington'da, yazları da Paris'te geçirir oldu.

Adams, yaşamının bu döneminden "mağara adamlığı" dönemi olarak söz ederse de bunun tam tersi bir yaşam sürüyordu. 1870'lerden son yıllarına değin evi, aydınların sanat, bilim, siyaset ve edebiyat tartışmaları yapmak üzere toplandıkları bir yer oldu. Adams'ın en yakın dostları jeolog Clarence King ve diplomat John Hay'di. Birbirlerinden hiç ayrılmayan Adams ve King'in, dedikodudan en son düşünce akımlarına kadar her konudan söz ettikleri mektupları, zengin bir bilgi kaynağı oluşturur.

Adams, Fransa'da "kendi çağına değin yer alan hareketi ölçebileceği... sabit bir nokta" arayışı içinde, tarihin derinliklerine eğildi. Aradığı bu noktayı da 13. yüzyıl ortaçağ Hıristiyanlığında buldu. 1904'te özel olarak bastırıp 1913'te yayımladığı *Mont-Saint-Michel and Chartres* adlı yapıtında, ortaçağ dünya görüşünü katedrallerde yansıdığı biçimiyle betimledi. Bu yapıların, "insanoğlunun duyabileceği en derin heyecanı, sonsuzu yakalamak yolunda verdiği kendi küçüklüğünün kavgasını" dile getirdiğine inanıyordu. Adams'ın ortaçağa duyduğu ilgi bu çağın ideolojik tutarlılığından kaynaklanıyordu; bu tutarlılık, Katoliklikle dile geliyor ve Meryem Ana'yla simgeleniyordu.

1906'da gene özel olarak bastırıp 1918'de yayımladığı *The Education of Henry Adams* (Henry Adams'ın Eğitimi), *Chartres*'a bir ekti. Yapıt, Adams'ın en ünlü çalışması, otobiyografilerinin de en sivrilmiş olanlarından biridir. *Chartres*'ın tersine, *The Education of Henry Adams*'ın odak noktası, 20. yüzyılın çeşitlilik taşıyan evreni, özellikle de patlama yapan bilim ve teknoloji dünyasıdır. Adams, ortaçağdaki Meryem'in karşısına yeni bir tanrıyı, çağdaş tarihin anarşik enerjisinin simgesi olarak "dinamo"yu çıkarır. Onun, çağdaş yaşamın merkezkaç güçlerini anlayamadığının bir belgesi olan bu kitapta, içinde doğduğu, geleneklerle kuşatılmış dünyadan, kesinliklerin ortadan kalktığı çağdaş varoluş evrenine geçerken gerçeklikle çatışmaları izlenir.

Henry Adams'a göre tarih de, eğitim de bir çözüm değildi. Ona göre insanlar karşı karşıya gelemedikleri gerçeğe dayanabilmek için yanılsamaya yönelirler. Adams'ın 13. yüzyıldan 20. yüzyıla değin süreklilik gösteren bir bağ oluşturma çabaları sonuç vermedi. Bundan dolayı, Adams kanıtlayabileceği tek şeyin değişme olduğu sonucunu çıkardı.

1908'de, 1898-1905 arasında dışişleri bakanlığı yapmış olan dostu John Hay'in mektuplarını ve güncesini derledi. Son kitabı *The Life of George Cabot Lodge* (George Cabot Lodge'un Yaşamı) 1911'de yayımlandı. "Rule of Phase Applied to History" (1909; Evre Kurallının Tarihe Uygulanması) ve *Letter to American Teachers of History* (1910; Amerikalı Tarih Öğretmenlerine Mektup) adlı iki spekülatif denemesinde, dünyanın sonunu hesapladı. Bilimsel bir yasa olan enerjinin dağılımı yasası üstüne temellendirdiği kendi kuramında, uygarlığın dinsel, mekanik, elektriksel ve göksel olmak üzere dört aşamadan geçerek gerilediğini savundu. Dünyanın 1921'de yok olacağını öne sürdü. Adams'ın bu kehanetinde ne kadar ciddi olduğu hâlâ tartışma konusudur.

Adams 1912'de 74 yaşındayken felç geçirdi. Saplantı derecesine varan bunama korkusu kısa bir süre için gerçeğe dönüştü. Üç ay boyunca yarı felçli durumda yattı; zaman zaman bilincini yitirdi. Bununla birlikte, bir Avrupa yolculuğuna daha çıkacak kadar iyileşti. Washington'daki evinde, uykudayken öldü. İsteğine uygun olarak eşinin yanında, taşsız bir mezara gömüldü. Ölümünden bir yıl sonra *The Education of Henry Adams*'la Pulitzer Ödülü kazandı.

Adams, alaylı üslubu ve mesafeli, çoğu kez keskin diliyle dikkati çeker. Bu özellikleri, onun kimi eleştirmenlerce huysuz, uyumsuz bir kişi olarak nitelenmesine neden olmuştur. Bu eleştirmenlere göre ortaçağa olan hayranlığı ve başarısızlık üstünde yoğunlaşması, insanlara olan nefretini ve dünyadan yabancılaşmasını gizleyen bir maskedir. Daha iyimser yorumcular Adams'ı 20. yüzyılın karmaşa ve şiddet dolu dünyasında anlam arayan bir romantik olarak görürler. Adams ise kendi deyişiyle, "...duyarlı ve çekingen yaratılışlı kimselerin ürpermeden bakabilecekleri bir dünya" arayışı içindedir.

Adams, Herbert Baxter (d. 16 Nisan 1850, Shutesbury, Massachusetts - ö. 30 Temmuz 1901, Amherst, Massachusetts, ABD), ABD yükseköğretiminde seminer yönteminin ilk uygulayıcılarından ve Amerikan Tarih Kurumu'nun kurucularından olan tarihçi ve eğitimci.

Başarılı bir imalatçı tüccarın oğlu olan Adams 1872'de Amherst College'ı bitirdi. 1874-76 arasında Göttingen, Berlin ve Heidelberg'de derslere katıldıktan sonra Temmuz 1876'da Heidelberg Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Almanya'da geçirdiği süre onun için iki açıdan yararlı oldu: öncelikle, Amerikan siyasal kurumlarının kökenini Anglo - Sakson köy kurumlarına dayandıran "çekirdek kuramı"yla ilgili tarihsel çalışmalarının başlamasına neden oldu. Ayrıca, öğretimde seminer yönteminin üstün bilimsel ve eğitsel niteliğini kabul etmesini sağladı.

Adams 1876'da Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna katılarak Amerikan yükseköğretiminde örnek olacak bir tarih seminerinin programa alınmasında etkili oldu. 1884'te yeni kurulan Amerikan Tarih Kurumu'nun sekreterliğine atandı. Ayrıca, ABD Eğitim Bürosu'nun yayımcılığını da üstlendi.

Bilimsel çalışmaları ve eleştirileriyle adı öne çıkmasa da, Adams coşku ve ilgisiyle öğrencilerini çok etkiledi. Geleceğin ABD başkanı Woodrow Wilson ve ünlü tarihçi Frederick Jackson Turner da onun öğrencileri arasındaydı.

Adams, John (d. 30 Ekim 1735, Braintree, Massachusetts - ö. 4 Temmuz 1826, Quincy, Massachusetts, ABD), Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkan yardımcısı (1789-97) ve ikinci başkanı (1797-1801). Bu görevlere gelmeden önce siyaset adamı ve siyaset kuramcısı olarak Amerikan bağımsızlık hareketine katkıda bulunan Adams, eyalet anayasalarının içeriği üzerinde etkili oldu. Bağımsızlık Savaşı sırasında ve savaştan hemen sonra önemli diplomatik görevlerde bulundu.

New England kültürüyle yetişen Adams Harvard'da hukuk öğrenimi gördü. Gençlik yıllarını öğretim üyeliği ve avukatlıkla geçirdi. 1764'te yaptığı evlilik ona mesleği

John Adams
Gilbert Stuart'ın yaptığı tablo, 1826
Güzel Sanatlar Ulusal Koleksiyonu, Washington D.C.
National Collection of Fine Arts, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

açısından yararlı olacak önemli aile bağları sağladı. 1763'ten sonra gazetelerde birçok makalesi yayımlandı. Adams bu dönemde

İngiliz yönetimine karşı Amerikan yurtseverlerinin davasını desteklemeye başladı. 1770'te, Boston Katliamı olarak bilinen olayda, beş kişiyi öldürmekle suçlanan İngiliz askerlerini savunarak çoğunun beraat etmesini sağladıysa da sonraları etkin bir biçimde bağımsızlık hareketine katıldı. İngiltere'ye başkaldıran 13 koloninin ilk yasama meclisini oluşturan Birinci ve İkinci Kıta kongrelerinde (1774-77) Massachusetts'in temsilcilerinden biri oldu. 11 Haziran 1776'da Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlayacak olan komisyona seçildi. Temel olarak Thomas Jefferson tarafından yazılan bildirgeyi Kongre'de Adams savundu. Aynı dönemde yazdığı *Thoughts on Government* (Hükümet Üzerine Düşünceler) adlı yapıtında hükümetin çeşitli işlevlerinin birbirinden ayrılmasını savundu. Massachusetts'te devrimci hareketin yaygınlaşmasına yardım etti.

1776-78 arasında Kongre'nin oluşturduğu komisyonlarda çeşitli görevler yüklenen Adams, Şubat 1778'de diplomatik görevle Fransa'ya gitti. Orada, Kongre'nin kendisiyle birlikte görevlendirdiği Benjamin Franklin'in Fransa ile ittifak kurmayı başardığını öğrenince 1779'da Amerika'ya döndü. Devrim dönemi anayasalarının en ünlülerinden olan Massachusetts Eyalet Anayasası'nın hazırlanmasında etkin rol oynadı (1780). Bu anayasada güçler ayrılığı ilkesi vurgulanarak, hukukun üstünlüğü savunuluyordu. Adams, sonraları yine Avrupa'ya giderek İngiltere'yle yapılan barış görüşmelerine katıldı ve Kongre'nin gereksinme duyduğu kredileri Hollanda'dan sağladı. 1785'te ABD'nin İngiliz sarayına yolladığı ilk büyükelçi olarak ailesiyle birlikte İngiltere'ye gitti.

Adams, İngiltere'deki büyükelçiliği sırasında *Defence of the Constitutions of Government of the United States of America* (1787; Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Anayasalarının Savunusu) adlı yapıtı yayımladı. Yapıtın aristokratik havasından alınan birçok delege, 1789 başkanlık seçiminde Adams'a oy vermedi. George Washington'ın 69 oyuna karşılık 34 oy alan Adams ikinci en yüksek oyu alarak başkan yardımcısı oldu. Sonraları güçlü ve merkezi bir hükümet isteyen Federalistlere yakınlaşan Adams, giderek daha az sevilmesine karşın 1796'da az bir farkla başkan seçildi. Bundan sonraki dört yıllık bunalım döneminde ülkeyi yönetirken, Fransız Devrimi yandaşlarına karşı koydu; Fransa'yla savaşa girilmesini de engelledi. 1880 seçimlerinde yenilgiye uğradı ve Quincy'ye çekilerek son yıllarını orada geçirdi.

John Adams'ın siyasal partilere ve Fransız Devrimi'ne yaklaşımı, yönetimini olduğu kadar yeniden başkan seçilemeyişini de etkilemiştir. Adams siyasal partilerin önem ve anlamını kavrayamamış, kendisini George Washington gibi tüm ülkenin lideri olarak görmüştür. Fransız Devrimi'ni anlamakta da güçlük çekmiş, Avrupa'daki bu yeni hareket ile Amerika'da yaşanan deneyiminin farklılığı karşısında dehşete düşmüştür. Başkentten kırgın ayrılan Adams'ın ölümü, hem Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanının 50. yıldönümüne, hem de yakın çalışma arkadaşıyken sonradan siyasal düşmanı olan ve ancak yaşlılığında barıştığı Thomas Jefferson'ın ölümüyle aynı güne rastlamıştır.

Adams, John Couch (d. 5 Haziran 1819, Laneast, Cornwall - ö. 21 Ocak 1892, Cambridge, İngiltere), Neptün gezegenini, Fransız astronom Le Verrier'den bağımsız olarak keşfeden İngiliz matematikçi ve astronom. Adams, 3 Temmuz 1841'de günlüğüne şu kaydı düşmüştü: "Hafta başında, diplomamı alır almaz Uranüs'ün hareketindeki düzensizlikleri araştırmaya ve bu düzensizliklerin Uranüs'ün ötesindeki, henüz keşfedilmemiş bir gezegenin etkisinden ileri gelip gelmediğini anlamaya karar verdim..." Adams, Eylül 1845'te Cambridge Gözlemevi'nin yöneticisi James Challis'e, henüz gözlemlenememiş olan yeni gezegenin nerede bulunabileceğine ilişkin kesin bilgileri verdi. Ne var ki, Cambridge Gözlemevi bu gezegeni Berlin Gözlemevi'nin 23 Eylül 1846'da aynı gezegeni bulmasından çok sonra saptayabildi.

Adams, 1866'da da Aslan yağmuru adıyla bilinen Leonid meteor akımının yörüngesinin 1866 I kuyrukluyıldızının yörüngesine çok benzediğini saptadı; Ay'ın hareketini Pierre-Simon Laplace'den çok daha kesin bir biçimde tanımladı ve Yer magnetizmasını inceledi.

1858'de St. Andrews (Fife) Üniversitesi'nde matematik profesörlüğüne, 1859'da Cambridge'deki Lowndean kürsüsü astronomi ve geometri profesörlüğüne atanan Adams, 1861'de Cambridge Gözlemevi'nin yöneticiliğini üstlendi.

Adams, John Quincy (d. 11 Temmuz 1767, Braintree, Massachusetts - ö. 23 Şubat 1848, Washington D.C.), Başkan John Adams'ın en büyük oğlu ve ABD'nin altıncı başkanı (1825-29). Başkan olmadan önce ABD'nin en başarılı diplomatlarından biri, başkanlıktan ayrıldıktan sonra ise etkin bir Kongre üyesiydi (1831-48). Diplomatlığı sırasında Monroe Doktrini olarak bilinen

John Quincy Adams
A.Southworth ve J.J. Hawes tarafından çekilmiş *daguerreotype* baskı
Metropolitan Museum of Art, New York

öğretiyi biçimlendirmiş, köleliğin yaygınlaşmasına karşı Kongre'de tutarlı ve zaman zaman da dramatik bir mücadele sürdürmüştür.

Amerikan Devrimi'nin içinde yetişen Adams iki kez, 1778 ve 1780'de babasıyla Avrupa'ya gitti. 1778-79'da Paris'te ve 1780'de Hollanda'da Leiden Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Küçük yaşta Fransızcayı kusursuz öğrenen Adams 1781'de, 14 yaşında olmasına karşın ABD'nin Rusya elçisine özel sekreter ve Fransızca çevirmeni olarak eşlik etti. Daha sonra, İngiliz sarayına Amerikan elçisi olarak atanan babasıyla Londra'da kalmak yerine ABD'ye döndü. 1787'de Harvard College'dan mezun oldu ve 1790'da Boston barosuna kabul edildi. Hollanda'ya elçi olarak atandığı 1794'ten 1801'e değin çeşitli Avrupa başkentlerinde diplomatik görevlerde bulunan Adams, 1803-08 arasında Senato üyesi oldu. Daha sonra gene elçi olarak İngiltere ve Rusya'da görev yaptı. 1817'de ABD'ye döndü ve Başkan Monroe'nun kabinesinde dışişleri bakanı oldu. Bu görevdeyken Florida'nın alınmasında ve böylece ABD'nin Atlas Okyanusundan Büyük Okyanusa kadar uzanmasında en önemli rolü oynadı. Monroe Doktrini, onu 1823'te yürürlüğe koyan başkanın adıyla anılırsa da, aslında herkesten çok John Quincy Adams'ın ürünüdür.

1824'te Andrew Jackson'ın da katıldığı başkanlık seçimini Adams'ın kazanması üzerine, Adams ile Jackson arasında ABD tarihini etkileyecek bir çekişme başladı. Barış ve ekonomik refahın sağlanmasına karşın Adams'ın başkanlık ettiği dönem birçok bakımdan siyasal başarısızlıklara sahne oldu. Bunun nedeni Jackson yandaşlarının yürüttüğü amansız muhalefeti. Jackson'ın 1829'da başkan seçilmesinden sonra Adams, 1831'den ölümüne değin Temsilciler Meclisi'ndeki yerini korudu ve yeniden başkan seçilme umudunu yitirmedi. Kongre'de görev yaptığı bu ikinci dönemde, köleliğin yaygınlaşmasına karşı mücadele verdi. 21 Şubat 1848 günü, "en haksız savaş" olarak nitelendirdiği Meksika Savaşı'nı kazanan komutanları Kongre'nin onurlandırmasını ve onlara birer kılıç armağan etmesini protesto ettiği sırada, Temsilciler Meclisi'nde bir beyin kanaması geçirdi ve iki gün sonra da Capitol binasında öldü.

Adams yaşamı boyunca sanat ve bilimin gelişmesini, bilginin yaygınlaşmasını savundu. Smithsonian Institution'ın kurulup gelişmesi için çaba gösterdi. Altmış yıl süreyle tuttuğu ayrıntılı günlük, C.F. Adams tarafından derlenerek *Memoirs of John Quincy Adams, Comprising Portions of His Diary from 1795 to 1848* (John Quincy Adams'ın Anıları: Günlüğünden Parçalar, 1795-1848) adıyla 1874-77 arasında ve 1969'da yeniden yayımlandı.

Adams, Léonie (Fuller) (d. 9 Aralık 1899, Brooklyn, New York, ABD), şiirlerinde duyguları ve doğayı mistik denebilecek bir bakışla yorumlayan Amerikalı kadın şair ve eğitimci.

1922'de Barnard College'ı bitirdikten sonra, 1924'te *The Measure* adlı edebiyat dergisinin editörü oldu. Çevresinin etkisiyle 1925'te *Those Not Elect* (Seçilmeyenler) adlı bir şiir kitabı yayımladı. New York'ta şiir yazma dersleri vermeye başladı ve 1932'de *Lyrics of François Villon* (François Villon'un Şiirleri) adlı kitabını baskıya hazırladı. Çeşitli ABD üniversitelerinde yıllarca ders verdi; Kongre Kütüphanesi'nde şiir danışmanlığı yaptı (1948-49). Fransa'da Fulbright görevlisi olarak konferanslar verdi (1955-56). 1949'da Ulusal Sanatlar ve Edebiyat Enstitüsü'nün edebiyat dalındaki ödülünü kazandı. Daha sonra da çeşitli şiir ödülleri aldı. *Poems, a Selection* (1954; Şiirler, Bir Seçme) adlı yapıtı 1955'te Bollingen Şiir Ödülü'nü kazandı.

Adams, Marian, eö HOOPER, lakabı CLOVER (d. 13 Eylül 1843, Boston - ö. 6 Aralık 1885, Washington, D.C.), döneminde toplumsal

davranış kalıplarını ve beğenilerini biçimlendiren kişilerden biri, başarılı bir fotoğrafçı.

Marian Hooper Adams 1872'de tarihçi Henry Adams ile evlendikten sonra Boston'da aydınların devam ettiği bir salon açtı. Adams'lar 1877'de Washington D.C.'ye taşınınca, evleri kentin aydınlarının ve siyasal alandaki seçkin kişilerin buluştuğu bir merkez haline geldi. Marian Adams aynı zamanda fotoğraf sanatıyla ciddi olarak ilgilenen ilk kadınlardan biri oldu; özellikle tarihçi George Bancroft ve devlet adamı John Hay'in portreleriyle dikkati çekti.

Babasının 1885'te ölümünden sonra büyük bir bunalıma girdi, sonunda intihar etti. Washington'da, Rock Creek Mezarlığı'ndaki mezarı için Augustus Saint-Gaudens'ın yaptığı bronz anıt, bu sanatçının en başarılı yapıtı olarak bilinir. "Keder" adı da verilen yapıt, oturmuş, kukuletalı bir kadını betimler. 1918'de ölen Henry Adams da karısının yanına gömüldü.

Marian Adams'ın babasına yazdığı mektuplar, 1936'da *The Letters of Mrs. Henry Adams* (Mrs. Henry Adams'ın Mektupları) adıyla yayımlandı. Otto Friedrich'in yazdığı *Clover* adlı biyografisi 1979'da, Eugenia Kaledin'in yazdığı *The Education of Mrs. Henry Adams* (Mrs. Henry Adams'ın Eğitimi) adlı yapıt da 1981'de basıldı.

Adams, Maude, asıl adı MAUDE KISKADDEN (d. 11 Kasım 1872, Salt Lake City, Utah - ö. 17 Temmuz 1953, Tannersville, New York, ABD), Sir James Berrie'nin oyunlarında kadın kahramanları canlandırmakla ünlü oyuncu.

Annesi, Salt Lake City kumpanyasının baş kadın oyuncusuydu. Adams onun kızlık adını kullandı. Beş yaşında, San Francisco

Maude Adams, *L'aiglon* (1901; Yavru Kartal) oyununda
Library of Congress, Washington, D.C.

Tiyatrosu'nda sahnelenen *Fritz* adlı oyundaki Little Schneider rolünde kazandığı başarı üzerine çocuk rollerine çıkmaya başladı. 1888'de E. H. Sothern'a saf kız rollerinde eşlik etti.

C. H. Hoyt'un *Midnight Bell* (1889; Geceyarısı Çanı) adlı oyununda oynadıktan sonra ünü hızla arttı. Ertesi yıl Charles Frohman, William Gillette'in *All the Comforts of Home* (Evin Tüm Rahatlıkları) adlı oyununda Adams'a rol verdi. John Drew 1892'de Augustin Daly'den ayrılıp Frohman'ın kumpanyasına gelince Adams beş yıl boyunca onun karşısında baş kadın oyuncu olarak oynadı. 1897'den sonra uzun yıllar Frohman kumpanyasının yıldızı olarak ününü sürdürdü. *The Little Minister* (Küçük Papaz), *Peter Pan*, *What Every Woman Knows* (Tüm Kadınların Bildiği Şey), *Quality Street* (Sosyete Caddesi) ve *A Kiss for Cinderella* (Cinderella'ya Bir Öpücük) özellikle başarılı olduğu oyunlardı. Bunların yanı sıra çeşitli Shakespeare oyunlarında Juliet, Viola ve Rosalind gibi rollerde, ayrıca Schiller'in *Die Jungfrau von Orleans* (*Orlean Kızı*) adlı yapıtındaki Jeanne d'Arc rolünde oynadı. 1918'de sahneyi bırakarak bir süre sahne ışıklandırması üzerine deneysel çalışmalar yaptı. 1931'de *Venedik Tacirı*'nde Shylock rolünü oynayan Otis Skinner'a Portia rolünde eşlik etmek üzere yeniden döndüğü sahneye, 1934'te *On Ikinci Gece* oyunundaki Maria rolüyle veda etti. 1937'de Missouri eyaletinin Columbia kentindeki Stephens College'da tiyatro oyunculuğu dersleri vermeye başladı. Phyllis Robins'in onu konu edindiği *Maude Adams: An Intimate Portrait* adlı kitabı 1956'da yayımlandı.

Adams, Robert (d. y. 1791, İrlanda - ö. 13 Ocak 1875, Dublin), kalp ve gut hastalıkları

Robert Adams'ın, sanatçısı bilinmeyen bir resmi
Royal College of Surgeons, Dublin

alanında yaptığı katkılarla tanınan klinik tedavi uzmanı. 1827'de, ayırt edici tanısı çok düşük bir nabız ile geçici baş dönmesi ya da havale nöbetleri olan ve günümüzde Adams-Stokes hastalığı ya da sendromu olarak bilinen hastalığı tanımlamıştır.

Dublin Trinity College'de okuyan Adams, Avrupa'da tıp öğrenimi görerek Dublin'e döndü ve muayenehane açtı. Aynı zamanda Jervis Street ve Richmond hastanelerinde cerrah olarak görev yaptı. 1861'de kraliçenin İrlanda'daki cerrahlığına, gene kraliçe tarafından Dublin Üniversitesi'nin cerrahi profesörlüğüne atandı.

Adams, Roger (d. 2 Ocak 1889, Boston - ö. 6 Temmuz 1971, Champaign, Illinois, ABD), pek çok alkaloitin ve doğal maddenin kimyasal yapısını belirlemiş olan kimyacı ve öğretim üyesi. Cüzam tedavisinde kullanılan şolmogra yağı, pamuk çekirdeğindeki zehirli gossipol pigmenti ve marihuana gibi doğal maddelerin yapısını açıklayan Adams, ayrıca platin katalizörlerle çalışmış, stereokimya alanında ve tıpta kullanılan bileşiklerin bireşimi konusunda da araştırmalar yapmıştır.

1912'de Harvard Üniversitesi'nden doktorasını aldıktan sonra Almanya'da araştırmalar yapan Adams, ABD'ye dönüşünde kısa bir süre Harvard'da ders verdi. 1916'da Illinois Üniversitesi'ne geçerek, 1919'da organik kimya profesörü, 1926'da üniversitenin kimya bölümü başkanı oldu. Kimya sanayisindeki danışmanlık görevini, II. Dünya Savaşı sırasında hükümetin bilim danışmanlarından biri olarak sürdürdü. 1954'te araştırma profesörü olarak çalışmaya başlayan, 1957'de emekli olan Adams, Amerikan Kimya Derneği'nin 1946 Priestley Nişanı başta olmak üzere birçok unvan almıştır.

Adams, Samuel (d. 27 Eylül 1722, Boston - ö. 2 Ekim 1803, Boston, ABD), Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında etkin siyaset adamı, Massachusetts "radikaller"inin önderi. Kıta Kongresi delegelerinden (1774-81) olan Adams Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlardandı. Daha sonra Massachusetts vali yardımcısı (1789-93) ve Massachusetts valisi (1794-97) oldu.

ABD'nin ikinci başkanı John Adams'ın ikinci dereceden kuzeni olan Samuel Adams 1740'ta Harvard College'dan mezun oldu ve kısa bir süre de hukuk okudu. Gerek kişisel girişimlerinde, gerek kamu hizmetlerindeki başarısızlığına karşın Adams yerel siyasette etkin ve önemli bir rol oynadı. 1764'te İngiliz Parlamentosu, gelir sağlamak amacıyla melasa vergi koyan Şeker Yasası'nı onayladığında, Adams Parlamento'da temsil edilmeyenlerden vergi alınmasına karşı sesini ilk yükseltenlerden biri olarak bu yasaya karşı çıktı. Bütün resmi ve ticari belgeler, gazeteler ve okul diplomaları için vergi ödeme yükümlülüğü getiren Damga Yasası'na karşı Boston'da başlayan ayaklanmalarda önemli bir rol oynadı.

Çok geçmeden, Adams, Parlamento'nun çıkardığı gelir artırıcı yasalara karşı direnişte öne çıkan avukat ve siyaset adamı James Otis'ten sonra en etkili önder haline geldi. Massachusetts Yasama Meclisi'ne Boston'dan temsilci seçildi. 1766'dan sonra kâtiplik yaptığı bu mecliste 1774'e değin çalıştı. 1769'da Massachusetts radikallerinin önderliğini üstlendi. Vergiden bağışık tutulan ürünlere, İngiliz hükümeti üyesi Charles Townshend'in önerisiyle, ithalat vergisi getiren Townshend vergileri nedeniyle doğan bunalım sırasında (1767-70) Adams, Massachusetts kolonisi sakinlerini aşırı önlemlere başvurma konusunda ikna edemedi. Buna karşılık, 1768'de Boston'a gönderilen

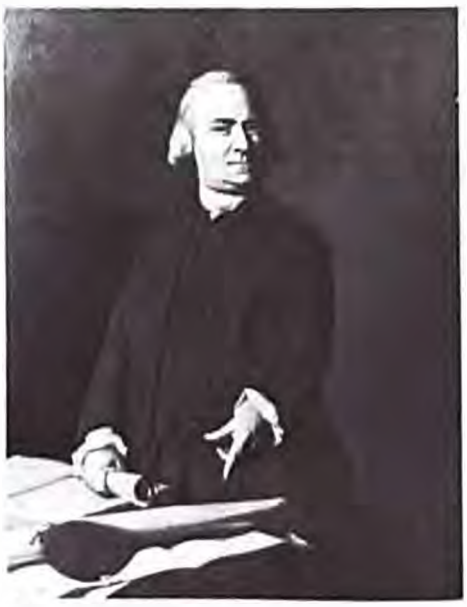

Samuel Adams
John Singleton Copley'nin yağlıboya çalışması (y. 1700-72)
Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

İngiliz birlikleri Adams'ın propagandasını yöneltebileceği ideal bir hedef oluşturdu. Ancak, İngiliz birliklerinin Boston'dan çıkarılması ve Townshend vergilerinin çay dışında kalan ürünlerden kaldırılması, Adams'ın yandaşlarının giderek azalmasına yol açtı. 1770-73 arasında da etkinliklerini sürdüren Adams, 1772'de Boston'da bir haberleşme komitesinin kurulmasına önayak oldu. Başka kentlerde oluşturulan

benzer organlarla temas halinde olan bu komiteler daha sonra İngilizlere karşı mücadelede etkili araçlara dönüştü.

Kolonilerdeki çay ticaretinde Doğu Hindistan Kumpanyası'na tekel hakkı veren Çay Yasası'nın 1773'te parlamentodan geçmesi üzerine patlak veren Boston Çay Partisi'nin planlayıcıları arasındaydı. Boston limanında çayın denize dökülmesine misilleme olarak İngiliz Parlamentosu'nca çıkarılan Dayanılmaz Yasalar'ın uygulanmasına karşı Massachusetts'te doğan muhalefetin de önderlerindendi. On üç koloniyi temsil eden I. Kıta Kongresi'nin üyesi olarak öteki delegelerin de İngiltere'ye karşı sert tavır almaları konusunda ısrar ettı. 1774-75'te, İngiltere'nin silaha başvurması olasılığına karşı yürütülen savaş hazırlıklarına Massachusetts yerel kongresinin bir üyesi olarak katıldı.

Samuel Adams 1781'e değin Kıta Kongresi üyesi olarak çalıştı. İngiltere'den kesin ayrılma çağrısında bulunan ilk delegelerden biri oldu ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzaladı. Adams, 1780 Massachusetts Anayasasının çerçevesini belirleyen kongrenin de üyelerindendi. Eyaletinin, Federal Anayasa'yı onaylayan kongresinde yer aldı. Önceleri federal hükümetin eline çok fazla güç ve yetki vereceği kaygısıyla Anayasa'nın onaylanmasına karşı çıkan bir anti-federalisti. Federalistler, insan haklarını düzenleyen bir bildirge de dahil olmak üzere ilerde yapılacak bir dizi değişikliği destekleme sözü verince bu tutumundan vazgeçti. İlk kongre seçimlerini kaybetti. Hancock yanlısı olarak politikaya döndü ve 1789'dan 1793'e değin Massachusetts vali yardımcılığı, 1794-97 arasında da Massachusetts valiliği yaptı. Ulusal partilerin gelişmesi sırasında ilerde Demokrat Parti'nin çekirdeğini oluşturacak Demokratik Cumhuriyetçiler'e katıldı. 1796'da Thomas Jefferson'ın yenilgiye uğramasından sonra politikadan çekildi ve sakin bir yaşamı sürdü.

Samuel Adams sade, alçakgönüllü ve erdemli bir insan, usta bir örgütleyici, tutkulu bir siyaset adamı ve propagandacıydı.

Adams, Samuel Hopkins (d. 26 Ocak 1871, Dunkirk, New York - ö. 15 Kasım 1958, Beaufort, Güney Carolina, ABD), gazeteci ve yazar. Roman, öykü ve biyografi türünde elliyi aşkın yapıtı vardır.

1891'de Hamilton College'ı bitirdikten sonra 1900'e değin *New York Sun* gazetesinde, 1901-05 arasında ise McClure Grubu ve *McClure's Magazine* ile bağlantılı çeşitli yayıncılık ve reklamcılık işlerinde çalıştı.

Döneminde yolsuzlukların perde arkasını araştırmakla ünlenen Adams, 1905'te *Collier's, the National Weekly*'ye sahte patentli ilaçları teşhir eden bir dizi makale yazdı. Bunu, 1906'da Saf Gıda ve İlaç Yasası'nın çıkmasını sağlayan *The Great American Fraud* (1906; Büyük Amerikan Sahtekârlığı) izledi. 1915-16'da *New York Tribune*'da reklamcılık alanındaki onur kırıcı uygulamaları sergiledi. *Revelry* (1926; Şenlik) adlı romanında ve Warren G. Harding'in biyografisi olan *Incredible Era*'da (1939; İnanılmaz Çağ) Harding yönetiminin skandallarını açıkladı. Adams ayrıca Daniel Webster'in *The Godlike Daniel* (1930; Tanrısal Daniel) ve Alexander Woollcott'un (1945) biyografilerini yazdı. Sinemaya da uygulanan romanlarından özellikle *It Happened One Night* (1934; Bir Gecede Oldu) ve *The Harvey Girls* (1942; Harvey Kızları) ünlüdür. *Grandfather Stories*'de (1955; Büyükbabamın Öyküleri) büyükbabasının New York eyaletinin kuzeyiyle ilgili anılarını anlatır. Yazılarında Warner Fabien adını da kullanmıştır.

Adams, Walter (Sydney) (d. 20 Aralık 1876, Suriye - ö. 11 Mayıs 1956, Pasadena, California, ABD), özellikle spektroskopi (tayfölçümü) alanındaki çalışmalarıyla tanınan astronom. Spektroskopi yardımıyla Güneş lekelerini, Güneş'in dönüşünü, binlerce yıldızın hızını ve uzaklığını, gezegen atmosferlerini ve değişik özellikler gösteren bazı yıldızları (örn. Sirius'un cüce yoldaşını) incelemiştir.

Misyoner bir ana-babanın çocuğu olan Adams, sekiz yaşındayken ailesiyle birlikte ABD'ye döndü. New Hampshire'ın Hanover kentindeki Dartmouth College'e gitti; ardından Chicago ve Münih üniversitelerinde astronomi okudu. 1904'te California'daki Mount Wilson Gözlemevi'nin ilk kadrosunda yer aldı; 1923'ten 1946'ya değin bu gözlemevinin yöneticiliğini yaptı. Palomar Dağı Gözlemevi için yapılan 5 m'lik teleskopun tasarımında da önemli rol oynadı.

Adams, William (d. 1564, Gillingham, Kent, İngiltere - ö. 16 Mayıs 1620, Japonya), denizci, maceracı tüccar. Japonya'ya ayak basan ilk İngiliz.

Adams Avrupa'dan kalkarak Macellan Boğazı yoluyla Doğu Hint Adalarına gidecek beş Hollanda gemisinin kılavuz kaptanı olarak 1598'de denize açıldı. Ancak bir dizi sorun filonun dağılmasına yol açtı. Adams'ın gemisi "Charity", hasta ve çoğu can çekişir durumda olan tayfalarıyla Nisan 1600'de Japonya'nın güney kıyısında demir attı. Adams Osaka'ya götürüldü. Oradaki Şogun, gemilere ve gemi yapımcılığına ilişkin bilgisinden etkilenerek Adams'a bir malikâne bağışladı. Adams 1613'te Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Japonya'da bir İngiliz ticaret işletmesi kurma çalışmalarına yardımcı oldu. İngiltere'ye dönmesine izin verilmediğinden Japonya'ya yerleşti; böylece İngiltere'deki karısından ve ailesinden tümüyle koparak bir Japon kadınıyla evlendi. Bu arada bir de unvan sahibi oldu. Tokyo'daki bir sokağa, Adams'a Japonya'da takılan ad olan Anein-Ço (Kılavuz Kaptan Sokağı) adı verilmiştir.

Adams'ın Japonya'daki yaşamı James Clavell'in çok satan romanı *Shogun*'a (1975) esin kaynağı olmuş, bu kitaptan aynı addaki ünlü televizyon dizisi yapılmıştır.

Adams, William Taylor, takma adı OLIVER OPTIC (d. 30 Temmuz 1822, Medway, Massachusetts - ö. 27 Mart 1897, Boston, ABD), çıkardığı çocuk dergisi ve gençler için takma adla yazdığı serüven dizileriyle tanınan Amerikalı öğretmen ve yazar.

Yükseköğrenimi bitirmediği halde 20 yılı aşkın bir süre Boston ilkokullarında öğretmen ve müdür olarak çalıştı. Oliver Optic imzasıyla erkek çocuklar için öyküler yazdı. Bütün zamanını yazmaya vermek için 1865'te müdürlük görevinden ayrıldı. Bundan kısa bir süre sonra gençlere yönelik *Oliver Optic's Magazine for Boys and Girls* (1867-75) adlı ilginç dergiyi yayımlamaya başladı.

Adams üretken bir yazardı. Gazete ve dergilere bin kadar öyku, yüzün üstünde de kitap yazdı. Diziler halinde yazdığı kitaplarındaki egzotik, eğitici serüvenler yaşayan genç kahramanlar genellikle çok gezen, terbiyeli, atletik ve yurtsever kişilerdir. Öyküleri sağlam ahlak dersleriyle örülüdür. Kahramanları arasında kızlara pek sık yer vermemesine karşın, dönemin kız çocukları da onun kitaplarından oğlanlar kadar hoşlandılar.

Eleştirmenler Adams'ın kitaplarındaki savrukluğun yetişkin okuyucuların gözünden kaçmayacağını, kitapların yalnızca anlatımın canlılığı yönünden ilginç sayılabileceğini öne sürmüşlerdir.

adamsit, ABD tarafından geliştirilen ve I. Dünya Savaşı'nda kimyasal silah olarak kullanılan hapşırtıcı gaz. Adamsit, arseniklı bir difenilaminklorarsin bileşiminde, kokusuz, kristalsi bir organik bileşiktir. Sarı bir duman halinde yayılan buharları mukoza dokusunu, gözleri ve akciğerleri tahriş eder; hapşırığa, kusmaya, geçici burun, boğaz ve göğüs rahatsızlıklarına yol açar. Sonuçta, şiddetli mide bulantısının yanı sıra baş ağrısı, genel bedensel bitkinlik ve dermansızlık görülür. Etkisi 12 saat kadar süren adamsitten korunmanın tek yolu iyi bir mekanik filtre kullanmaktır.

Adamson, Robert *bak.* Hill, David Octavius ve Adamson, Robert.

Adana, Akdeniz Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 17.253 km² olan Adana ili batıda İçel ve Niğde, kuzeyde Kayseri, doğuda Kahramanmaraş ve Gaziantep, güneydoğuda Hatay illeri, güneyde de Akdeniz ile çevrilidir.

Adana'dan bir görünüm
Ersan Alca

Doğal yapı. İl topraklarının yarıya yakın bölümünü Orta Toroslar'a bağlı dağlar ile Amanos Dağları engebelendirir. Bu dağların en yüksek kesimleri il sınırları dışında kalır. Akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış ve güç geçit veren bu dağlar güneyden bakıldığında heybetli bir görünüm verir. Orta Toroslar'a bağlı Aladağlar, Tahtalı Dağlar ve Binboğa Dağları kabaca güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. İlin en yüksek noktası Aladağlar'ın güneybatı bölümünde yer alan Karanfil Dağının 3.059 m'ye erişen doruğudur. Binboğa Dağlarına bağlı Dibek Dağı da (2.549 m) ilin öbür önemli yükseltilerindendir. Doğuda Amanoslar'ın kuzeye sokulan yüksek kesimleri Gaziantep iliyle doğal sınır oluşturur. Güneydeki Akdeniz kıyısı ardında yer alan Misis tepeleri alçak bir dağlık alandır. Bu dağların Çukurova'ya doğru alçalan bölümlerinde eşik alanlara rastlanır. Bu alanlarda yazın sıcaktan bunalan Adanalıların çıktığı bazı yaylalar vardır. Bunlardan başlıcaları Bürücek Yaylası(*), Tekir Yaylası ve Zorkun Yaylasıdır(*).

Toroslar'ın güney ve Amanoslar'ın batı etekleri ile Akdeniz kıyısı arasında uzanan geniş düzlükler Çukurova(*) olarak adlandırılır. Batıda Mersin'den doğuda Düziçi ve Dörtyol'a, kuzeyde de Kozan ve Kadirli'ye kadar uzanan bu geniş düzlük, Tarsus Çayı ile Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının taşıdığı alüvyonların yığılmasıyla oluşmuş büyük bir delta ovasıdır. Çukurova ilin ve Akdeniz

Bölgesi'nin yanı sıra, Türkiye'nin de en önemli bitkisel üretim alanıdır.

İl topraklarının sularını Seyhan Irmağı (*) ile Ceyhan Irmağı(*) toplar. Tarih boyunca birçok kez taşmış, yatak değiştirmiş ve aşağı kesimi aynı yatakta akmış olan bu akarsular günümüzde denetim altına alınmış durumdadır.

Başlıca doğal göller aynı zamanda birer lagün olan Akyayan, Kokarot, Akyatan ve Tuz göllerindir; yapay göller ise Aslantaş, Kesiksuyu, Kozan ve Seyhan baraj göllerdir.

Ekonomi. 1950'lere değin ilin ekonomik yapısına pamuk, bir ölçüde de buğday üretimi ve pazarlaması egemendi. Sanayide ağırlık küçük ölçekli çırçır-prese, iplik, un ve yağ fabrikalarındaydı. 1950'lerden başlayarak yeni pamuk türlerinin ekilmesi, makineleşme, sulama ve gübreleme yoluyla verimde büyük artışlar sağlandı. 1980'lerde pamuk il ekonomisindeki belirleyici önemini yitirmeye başladı. Tarımda çeşitlendirme sürecine girildi; turunçgiller üretimi ve seracılık önem kazandı. İlde yetiştirilen öteki önemli ürünler buğday, susam ve karpuzdur.

Tarih. Eski çağlardan beri askeri ve ticari yollar üstünde yer alan Adana, tarihinin her döneminde çeşitli devletler için çekici bir yer oldu. İÖ 1900'lerde Hurrilerin kurduğu Kizzuvatna Krallığı İÖ 16. yüzyılda Hititlere bağlandı. Hitit dönemi, tarım ve hayvancılığın geliştiği dönemdir. Bu dönemde tarla sürmek için öküz kullanılır, süt için inek ve keçi, yün için koyun beslenirdi.

Hitit Krallığı'nın İÖ 1200'lerde çökmesiyle Luvilerin kurduğu Kue Krallığı, İÖ 8. yüzyıl sonlarında Asurların eline geçti. Asur egemenliğinin zayıflaması üzerine Kilikya İÖ 612'de bağımsız bir krallığa, İÖ 546'da ise bir Pers satraplığına dönüştü. İÖ 333'te başlayan Makedonya egemenliği dönemini Selevkos, Roma ve Bizans dönemleri izledi. İS 7. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Çukurova, Araplar ile Bizans arasında sürüp giden çatışmalara sahne oldu. 11. yüzyılın ortalarında bölgenin bazı kesimleri Selçuklu egemenliği altına girdi.

Çukurova'ya yerleşmiş göçmen aşiretlerinden Ramazanoğullarının Adana çevresindeki egemenliği 1353'te başladı. Bu dönemde zaman zaman Memlüklere bağlanan bölge, 1517'de Osmanlı yönetimine girdi ve bir sancak olarak yönetilmeye başladı. Özellikle Osmanlı döneminin ilk yıllarında Adana'da tarım ve sanayi gelişti; sulama çalışmalarının yanı sıra her iki yakasına setler yapılarak Seyhan'ın taşması önlendi.

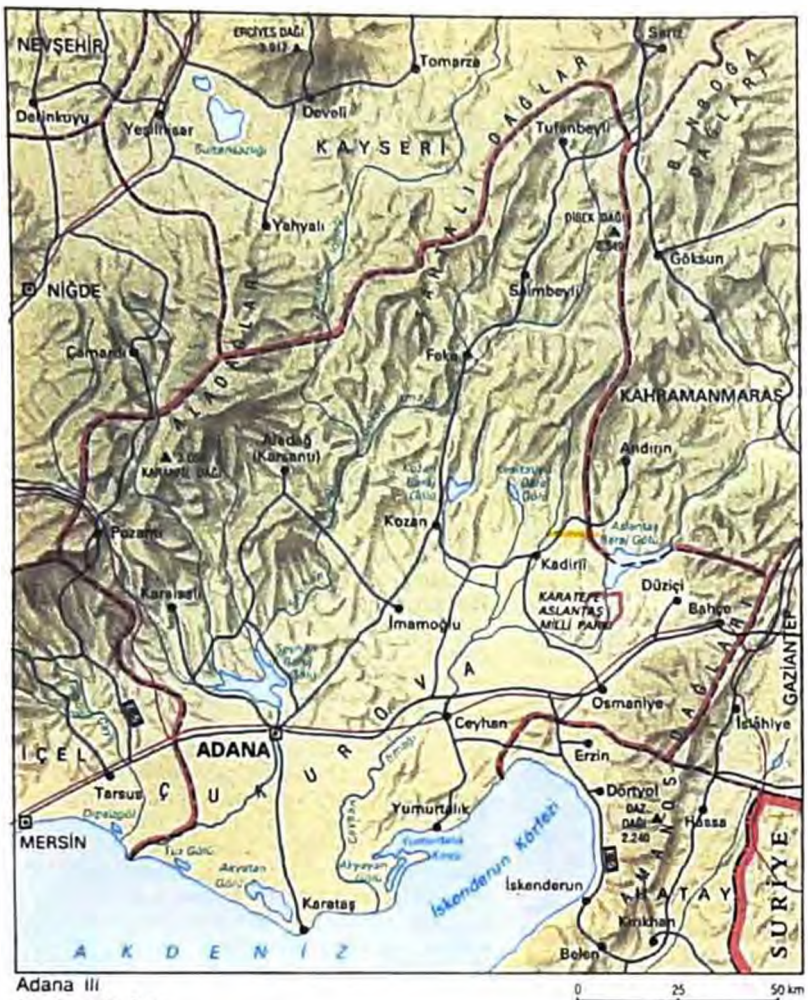

Adana ili
Ana Yayıncılık Arşivi

17. yüzyıl ortalarında yöredeki göçerler Çukurova'da zorunlu iskâna tabi tutuldu. Yerleşik yaşama geçmek istemeyen göçerlerle Osmanlı yönetimi arasındaki çatışmalar 18. yüzyıl başlarına değin sürdü. 1833'te Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Çukurova'yı denetimi altına alarak dokuz yıla yakın bir süre bölgeyi bağımsız bir eyalet gibi yönetti. 1840'ta Mehmed Ali Paşa'nın egemenliğine son verilmesinden sonra Adana'da Osmanlı yönetimi mutasarrıflar eliyle yürütüldü. Merkezi yönetimin zayıflamasıyla bölgenin denetimi 19. yüzyılda Çukurova derebeylerinin eline geçti. İç ayaklanmaları bastırabilmek amacıyla 1865'te kurulan Fırka-i Islahiye'nin düzeni sağlamasından sonra Çukurova'da mülkiye teşkilatı oluşturuldu. Öteden beri Halep'e bağlı bir paşalık olan Adana, 1867'de bağımsız vilayet yapıldı.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Çukurova dünya pazarına açılma sürecine girdi. 1860'larda başlayan Amerikan İç Savaşı pamuk fiyatlarını yükseltmiş, dönemin en büyük pamuk alıcısı olan İngiltere'yi yeni ekim alanları aramaya itmişti. İngilizlerin girişimleri ve Osmanlı yönetiminin sağladığı teşviklerle Çukurova'da pamuk üretimi hızla gelişti. İngilizlerin ardından Fransızlar, daha sonra da Almanlar Adana ve çevrede pamuk üretimine el attı. Adana'daki ilk çırçır fabrikasını 1864'te Fransızlar kurdu. Gene bu yıllarda yabancı ülkelerden tarım araç ve gereçlerinin ithal edilmesiyle Adana'da tarım makineleşmeye başladı. 1886'da Adana-Mersin demiryolunun işletmeye açılmasıyla Çukurova'nın denizle bağlantısı kurulmuş oldu. Yüzyılın sonlarında Adana'da çok sayıda boya ve çırçır atölyesi, iplik fabrikası ve banka kurulmuş, çiftçiler tarımsal kredilerle desteklenmeye başlanmıştı. Adana Ticaret Odası da 1894'te kuruldu. Adana yöresi 1918'den 1922'ye değin Fransızların işgali altında kaldı. Cumhuriyet'ten sonra il yapılan Adana bugünkü sınırlarına 1933'te Cebelibereket ili topraklarının katılması ve 1939'da Hatay ilinin kurulmasıyla ulaştı.

Kurtuluş Savaşı sonrasında kimi azınlıkların yurtdışına göç etmesi nedeniyle Adana büyük bir nüfus kaybına uğradı. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, önceleri özellikle Doğu Anadolu'dan, sonraları ise Kahramanmaraş-Van hattı ile bu hattın güneyinde kalan illerden Adana'ya büyük ölçüde göç olmaya başladı.

Adana Seyhan Köprüsü (Taş Köprü)
Link

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Adana kenti Seyhan Irmağı kıyılarında yer alır. Merkez ilçesi olmayan Adana ilinin Seyhan ve Yüreğir ilçelerinin kentsel alanı Adana kentini oluşturur. Adana, Çukurova'nın hem ekonomik, hem de kentsel merkezi konumundadır. Türkiye'nin 4. büyük kenti olan Adana geniş bir alana ticaret, sağlık, eğitim, ulaşım gibi hizmetler veren bir merkezdir. Türkiye'nin Ortadoğu'yla olan kara ve demir yolu bağlantısı üzerindedir. Kent karayoluyla Ankara'ya 489 km uzaklıktadır. Kentteki havaalanı çevre illere de hizmet verir. Limanı durumundaki Mersin'le hem kara, hem demir yolu bağlantısı vardır. Çukurova Üniversitesi 1973'te kurulmuştur.

Yalnızca Adana ilinin değil, hemen tüm Çukurova'nın tarım gelirlerinin toplandığı kentin ekonomisi 1950'lere değin tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasına dayanıyordu. Geniş bir bölgede tarım ve ticaretten sağlanarak Adana kentine aktarılan sermaye, kentteki sanayi gelişmesinin itici gücü oldu. 1960'larda kentteki sanayinin belirleyici öğeleri büyük ölçekli dokuma fabrikaları ile aile şirketleriydi. Bir yandan 1970'lerde sanayi üretimi çeşitlendirilirken, bir yandan da anonim şirketler, holdingler ve bankalar hızla büyüdü. Makine ve kimya gibi işkollarında büyük fabrikalar işletmeye açıldı. Sanayinin gelişmesine koşut olarak ticaret de canlandı ve uzmanlaştı. Günümüzde Adana sanayisi yalnızca il değil, ülke çapında önem taşır.

Bu ekonomik gelişmeler sonucu, özellikle 1950'den sonra kent büyük ölçüde göç alanı oldu. Hızlı kentleşme, Türkiye'nin pek çok büyük kentinde olduğu gibi Adana'da da konut açığı ve altyapı yetersizliğine yol açtı; kenti kuşatan gecekondu mahalleleri genişledi. Adana'nın başlıca mimari yapıları arasında Adana Kalesi (781), Bedesten (Kapalıçarşı, 16. yy), Saat Kulesi (1881), Ulucami (Ramazanoğlu Camisi), Yağ Camisi (Eski Cami), Akça Mescit (1409) ve Seyhan Irmağı üstündeki Taş Köprü (117-138) sayılabilir. Adana Bölge Müzesi'nde daha çok çeşitli dönemlere ait arkeolojik buluntular sergilenir. Doğal ve tarihsel değerler açısından zengin olan Karatepe-Aslantaş Milli Parkı'nda(*) bir açık hava müzesi vardır. Bir başka müze de Misis Mozaik Müzesi'dir.

Adana Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 1.934.907; kent, 916.150.

Adana Altın Koza Film Şenliği, Antalya Altın Portakal Film Şenliği (*) dışında Türkiye'de düzenlenmiş en önemli film şenliği. Adana Belediyesi tarafından 1969'da başlatıldı. Adana Altın Koza Film Şenliği'nde en iyi filme, en iyi yönetmene, en iyi kadın ve erkek oyunculara ödül verildi. Ayrıca senaryo, görüntü ve müzik alanlarındaki en başarılı sanatçılar ile en iyi stüdyo da ödüllendirildi. 1973'ten sonra belediyenin kararıyla kaldırılan şenlik 1992'de yeniden başlatıldı.

1969
Film: Kuyu (Metin Erksan)
Yönetmen: Metin Erksan
Kadın oyuncu: Fatma Girik
Erkek oyuncu: Yılmaz Güney
1970
Film: Umut (Yılmaz Güney)
Yönetmen: Bilge Olgaç
Kadın oyuncu: Fatma Girik
Erkek oyuncu: Yılmaz Güney
1971
Film: Ağıt (Yılmaz Güney)
Yönetmen: Yılmaz Güney
Kadın oyuncu: Fatma Girik
Erkek oyuncu: Yılmaz Güney
1972
Film: Kara Doğan (Yılmaz Duru)
Yönetmen: Yılmaz Duru
Kadın oyuncu: Hülya Koçyiğit
Erkek oyuncu: Cüneyt Arkın
1973
Film: Gelin (Lütfi Akad)
Yönetmen: Ertem Eğilmez
Kadın oyuncu: Türkan Şoray
Erkek oyuncu: Kadir İnanır.
1992
Film: Karartma Geceleri (Yusuf Kurçenli)
Yönetmen: Tunç Başaran ve Yusuf Kurçenli
Kadın oyuncu: Sumru Yavrucuk
Erkek oyuncu: Tarık Akan
1993
Film: Zıkkımın Kökü
Yönetmen: Memduh Ün
Kadın oyuncu: Zuhal Olcay
Erkek oyuncu: Menderes Samancılar

Adana Görüşmesi, II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İngiliz başbakanı Churchill arasında 30 Ocak 1943'te Adana yakınlarındaki Yenice istasyonunda yapılan görüşme. Görüşme

Churchill ve İnönü Adana Görüşmesinde
Ara Güler Arşivi

sonucunda Türkiye Müttefiklere yakınlaşmakla birlikte savaşa girmeyi kabul etmedi.

Adana Görüşmesi, savaşın Almanya aleyhine döndüğü bir sırada yapıldı. O zamana değin Müttefikler, Almanya'nın Ortadoğu'ya inmesini engelleyen bir güç olarak kabul ettikleri Türkiye'nin savaş dışı kalmasını yeterli görüyorlardı. Ancak, 1942 sonlarında Avrupa'da ikinci bir cephe açılması gündeme geldi. Churchill bu cepheyi Türkiye'nin katılmasıyla Balkanlar'da açmayı düşünüyordu. Ayrıca Balkanlar'daki İngiliz-Türk orduları sayesinde savaş sonrasında Sovyet yayılmasını dizginlemek amacındaydı. Türkiye ise Sovyet yayılmasından çekiniyor, bu nedenle en azından ordusunun yıpranmaması için savaşa girmek istemiyordu.

Ocak 1943'te yapılan Kazablanka Konferansı'nda ABD başkanı Roosevelt, Churchill'in Balkan planını onaylamamakla birlikte, İngiltere'nin Türkiye'yle ilgilenmesini, Türkiye'ye askeri yardım yapılmasını benimsedi. Churchill'in girişimi üzerine 30 Ocak 1943'te İnönü ve Churchill Adana'da gizlice buluştular. Türk heyetinde Şükrü Saraçoğlu, Fevzi Çakmak ve Numan Menemencioğlu da vardı.

Görüşmede Churchill, Türkiye'nin Sovyetler konusunda duyduğu kaygıyı gidermeye çalıştı. İngiltere ve Sovyetlerin ortak garantilerini gösterdi. Savaştan sonra kurulacak bir uluslararası örgütün böyle bir tehlikeyi ortadan kaldıracağını belirterek Sovyet yayılmasına karşı çıkılacağı konusunda güvence verdi. Türk tarafı ise sözde kalabilecek güvenceler yerine sağlam bir güvence istedi.

Türk-İngiliz ilişkilerinde olumlu bir gelişme olmakla birlikte, Churchill'in görüşme sonrasındaki umutlarına karşın Türkiye'nin savaşa katılması sağlanamadı. Gizli görüşmeden Almanya'nın haberdar olması, bu ülkeyle olan ilişkileri bozdu. Gene Churchill'in girişimleriyle Türk-Sovyet ilişkilerinde yüzeysel bir düzelme sağlandı. Ancak bu toplantı, uzun vadede, Türkiye'nin savaş sonrası ittifaklarının biçimlenmesinde bir ön adım niteliği kazandı.

Adana Saat Kulesi, yapımını 1881'de dönemin valisi şair Ziya Paşa'nın başlattığı Hükümet Alanı'ndaki saat kulesi. Vali Abidin Paşa ve Belediye Başkanı Yunus Ağa döneminde tamamlanmıştır. Kulenin yapımında astronomi bilgini Hacı Bekir Sırrı'nın da katkısı olmuştur. Vali Abidin Paşa'nın kuleye yerleştirdiği ilk çalar saat kentin birçok yerinden rahatlıkla duyulmaktaydı. Kulenin bir bölümünün 1920'de yıkılmasından sonra 1925'te eski saatin yerine yenisi kondu.

Adana Saat Kulesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Adana Ulucami Külliyesi, 16. yüzyılda Adana ve çevresine egemen olan Ramazanoğulları döneminden kalan en önemli yapılardan biri. Adana'da Ziya Paşa Parkı yanındadır. Yapının başlangıç tarihiyle bitiş tarihi arasındaki süre oldukça uzundur. 1513'te Ramazanoğlu Halil Bey'in başlattığı yapı, onun 1516'da ölümünden sonra oğlu Piri Mehmed Bey tarafından 1541'de tamamlanmıştır. Külliye, cami, medrese, türbe, ayrıca Vakıf Sarayı denen bir harem

Adana Ulucami Külliyesi'nin içten görünüşü
Anadolu Yayıncılık Arşivi

dairesi ile Tuz Hanı denen bir selamlıktan oluşur. 34,50 × 32,50 m boyutlarında, kareye yakın plandaki caminin revaklarla çevrili bir iç avlusu vardır. Caminin ana ibadet mekânı 34,50 × 11,00 m boyutlarında bir alanı kaplar. İç avludaki revaklar, birbirine basık sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlardan

Adana Ulucami Külliyesi'nin üstten görünüşü
Sıdu Fırat

oluşur. Kuzey yönünde çift sıra toplam on sekiz, batı yönünde ise tek sıra dört küçük kubbeyle örtülüdür. Caminin doğu ve batı yönlerinde iki taçkapısı vardır. Ana ibadet mekânına üç kapıdan girilir. Kıble duvarına paralel dört sütun, camiyi genişliğine iki, derinliğine beş sahna böler. Mihrap önünde, on iki köşeli yüksek bir kasnağa oturtulmuş bir kubbe vardır. Mihrap önü kubbesiyle Şam'daki Emevi Camisi'ne büyük benzerlikler gösteren bu cami, eninin derinliğinden fazla tutulduğu mekân anlayışıyla tıpık bir ulucami plan şeması gösterir. Bütün sahınların çapraz tonozla örtüldüğü cami, ortada mihrap ile minberin bulunduğu asıl bölüm, türbe ve ek bir namaz yeri olarak üçe bölünmüştür. Cephe, kemerlere kadar siyah-beyaz mermerlerle kaplanmıştır. Külliyenin öbür yapıları arasında caminin doğusunda bir medrese (1540), güneydoğusunda da Ramazanoğulları Türbesi (1541) bulunmaktadır. Caminin üç yazıtından biri batı kapısında, ikincisi doğu kapısında, üçüncüsüyse minber üstündedir. Gerek mimari, gerekse bezeme açısından yapı, yörenin yakın ilişkide olduğu Ortadoğu ve Mısır sanatı etkilerini taşımaktadır. Caminin tuğladan yapılmış olması, bazı iç kemerlerde yöredeki Antik Çağ ve Bizans yapılarından devşirme malzemenin kullanılması, sivri kemerlerdeki mukarnaslı bezemeler ve Doğu'ya özgü motifler bu etkilerin yoğunluğunu gösterir.

Adangmeler, Gana kıyı şeridinin Kpone'den Ada'ya kadar uzanan kesiminde yaşayan halk. Volta Irmağı üstünde ve Volta boyunca, iç kesimlerde yerleşmişlerdir. Adalar, Kponeler, Kroboler, Ningolar, Osudukular, Prampramlar ve Shallardan oluşurlar. Tümü Nijer-Kongo dillerinin Kwa kolunun Ga-Adangme dilinin çeşitlemelerini konuşur.

Adangmeler temel olarak *huza* sistemine dayalı çiftçilikle uğraşırlar. Bu sistemde çoğunlukla bir toprak parçası birbirine akraba olan bir topluluk tarafından satın alınır. Toprak daha sonra ödedikleri paraya göre satın alanlar arasında bölüştürülür. Her birey artık kendi toprak parçası üzerinde tam bir hakka sahip olur. Satıcıyla görüşmeler seçimle saptanan bir *huzatse* (*huza*'nın babası) tarafından yapılır. *Huzatse*, *huza*'nın önderliğini ve temsileciliğini daha sonra da sürdürür. Önceleri bölgedeki temel ürün akdarıyken, şimdilerde yaygın tarım ürünleri arasında manyok, yam, mısır, muz, kakao ve palmiye yağı yer almaktadır.

Adangmeler babayanlı klanlar halinde örgütlenmişlerdir. Klanlar kendi içlerinde yöresel atasoylara ayrılır; bu soylar Adangme siyasal örgütlenmesinin temel birimini oluşturur. Üyeler, soylarının tanrıları için yapılan şenliklere katılmak üzere yılda birkaç kez, *huza* çiftliklerinden soylarının yaşadığı geleneksel topraklara dönerler. Ayrıca yıllık şenlikler de vardır.

Adanson, Michel (d. 7 Nisan 1727, Aix-en-Provence - ö. 3 Ağustos 1806, Paris, Fransa), bitkiler için doğal bir sınıflandırma ve adlandırma sistemi geliştiren Fransız botanikçi. Bitkilerin tüm fiziksel özelliklerini temel alan sisteminde familyalara da özel bir önem vermiştir.

1749'da, bir ticaret şirketi olan Hindistan Kumpanyası adına Senegal'e giden Adanson, dört yıl sonra zengin bir bitki koleksiyonuyla ülkesine döndü. Bir bölümü, doğabilimci Georges Buffon'un yönetimindeki kraliyet koleksiyonuna alınan bu bitki örneklerinin çoğu bugün Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nde korunmaktadır. Adanson, Senegal dönüşünde ülkenin bitki örtüsünü betimleyen *Histoire naturelle du Sénégal* (1757; Senegal'in Doğal Tarihi) adlı bir kitap ile yumuşakçalar üstüne bir araştırma yayımladı.

1763'te yayımlanan *Familles des plantes*'ta (Bitki Familyaları), İsveçli botanikçi Linnaeus'un şiddetle karşı çıktığı bitki sınıflandırma sistemini açıkladı. İlk kez kendisinin tanımladığı bir grup olan yumuşakçaların sınıflandırmasını anatomik özelliklere dayandıran Adanson ayrıca, bitki sınıflandırmasında istatistik yöntemlerinin kullanılmasına öncülük etmiş ve uyuşturanbalığının elektrik yükünü, kurbağa ve salyangozlarda kesilen kafa, kol, bacak gibi gövde uzantılarının kendi kendini yenileme özelliğini de incelemiştir. Avrupa bilim dünyasında büyük ün kazanmış olmakla birlikte, Adanson'un geliştirdiği sınıflandırma sistemi pek benimsenmemiş ve yerini Linnaeus sistemine bırakmıştır.

Adapa, Mezopotamya mitolojisindeki bir bilge kişi, yıkıntıları bugünkü Irak'ın güneyinde yer alan Sümer kenti Eridu'nun efsanevi yurttaşı. Bilgelik Tanrısı Ea (Sümerce: *Enki*) tarafından kendisine engin bir zekâ gücü verilen Adapa, ölümsüzlükten yoksun bırakılışını anlatan bir efsanenin kahramanı oldu. Efsaneye göre güney rüzgârının kanatlarını kırdığı için cezalandırılmak üzere Gök Tanrısı Anu'nun (Sümerce: *An*) huzuruna çağrıldı. Kıskanç Ea kendisine sunulacak ekmek ve suya dokunmaması için onu uyardı. Oysa bu arada cennetin iki bekçisi Tammuz ve Ningişzida onun için Anu'ya aracılık etmişlerdi. Anu düşüncesini değiştirerek ona ölümsüzlük suyu ve ekmeği sundu. Adapa bunları reddetti ve böylece insanoğlu ölümlü hale geldi.

Adapazarı, Sakarya ili ve Merkez ilçesinin merkezi kent. *Ayrıca bak.* Sakarya.

Adapazarı Ovası, AKOVA olarak da bilinir. Marmara Bölgesi'nin doğu kesiminde yer alan alüvyal ova. İstanbul'la Anadolu'nun iç kesimlerinin bağlantısını sağlayan en önemli karayolları üstünde yer alır. İzmit-Sapanca oluğunu izleyerek girilen Adapazarı Ovası, oldukça düz ve geniştir. Birkaç dar geçit, vadi tabanı ve Sapanca Gölüne dayanan kesimi dışında, platolardan, tepelerden ve genellikle dik eğimli dağlardan oluşan yüksek bir kütleyle çevrilidir. Bunlardan ovanın güneyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve yükseltileri 1.000 m'yi aşan dağlar, batıda Samanlı Dağları, doğuda ise Karadağ-Keremali Dağları olarak bilinir.

Bu yükseltilerin tabanını oluşturan ova morfometrik olarak bir paralelkenarı andırır. Ancak güneybatıda Geyve Boğazına doğru 6-7 km, kuzeybatıda Gökçeeren Platosuna doğru 12 km girdiğinden bu paralelkenar biçimi bozulur. Ovanın uzun ekseni (32 km) Sapanca Gölünden Hendek kentinin güneybatısına kadar uzanır. Kuzeyde Mağara Boğazı ile güneyde Akyazı'nın batısı arasında kalan hat, ovanın en enli (27 km) yeridir. Sakarya Irmağı güneydeki yüksek kütlenin alçaldığı bir noktayı derin bir biçimde yararak Geyve Boğazını oluşturur.

Adapazarı Ovasının en alçak noktalarından geçen ve ova tabanında geniş menderesler çizen ırmağın akış doğrultusu genel olarak güney-kuzey yönündedir. Akarsu her yıl taşıdığı önemli orandaki alüvyonla bu verimli ovanın oluşumunda büyük rol oynamıştır. Adapazarı Ovasını oluşturan alüvyal dolgu oldukça kalındır. Kenarlarda 30-40 m olan bu kalınlık ortaya doğru daha da artarak 100-200 m'ye ulaşır.

Ovada oldukça zengin yeraltı su rezervi bulunur. Yeraltı ya da taban suyu birçok yerde yüzeyin hemen altındadır. Bu nedenle ovanın kuzeydoğu kesiminde kışın geniş bataklıklar oluşur. Sulamalı tarımda geniş ölçüde yeraltı sularından yararlanılır.

Topraklarının verimliliği ve uygun iklim özellikleri ovada kesintisiz bütün yıl tarım yapılmasına olanak verir. Başta şeker pancarı olmak üzere patates, soğan, çeşitli tahıl türleri, mısır, tütün, sebze ve meyve üretilir. Doğu ve kuzeydoğu kesimlerinde yaygın olarak fındık yetiştirilir.

Adapis, *Adapidae* familyasından, soyu tükenmiş maymun cinsi. Bütün Avrupa'ya yayılmış olan fosilleri Eosen Bölümden (54-38 milyon yıl önce) kalmadır. Bazı türleri maki ve lorislerin atası olarak kabul edilir.

adaptasyon *bak.* uyum

adasoğanı (*Scilla maritima* ya da *Urginea maritima*), taşlık, kayalık ve kurak yerlerde yetişen, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasından çokyıllık bitki. 50-150 cm boyundaki bitkinin yaprakları geniş, şerit biçiminde, çiçekleri beyazdır. Anayurdu Akdeniz Bölgesi'dir. Bitkinin soğanlarından çıkarılan kalbi güçlendirici glikozitler eczacılıkta kullanılır. Kuzey Afrika'da yetişen kırmızı çeşidi çok zehirlidir ve soğanları fare zehiri yapımında kullanılır.

adat, Malezya ve Endonezya yerli halklarının geleneksel hukuku. Bu yazılı olmayan geleneksel yasa sistemi, kişinin doğumdan ölüme değin tüm davranışlarını bütün yönleriyle düzenliyordu. 15. yüzyıl öncesinde iki tür Malaya *adat* hukuku vardı. *Adat Perpateh*, Minangkabau halkının Sumatra ve Negri Sembilan'da yerleştiği bölgelerde, anaerkil bir akrabalık yapısı içinde gelişti; *Adat Temenggong* ise soyun iki yönlü devam ettiği yöresel toplum birimlerinde oluştu. Her iki *adat* biçimi de İslam, daha sonra da Avrupa hukuk sistemlerinin etkisiyle büyük ölçüde değişikliğe uğradı.

Adat Perpateh'in hukuk anlayışı toplu sorumluluğa dayalıydı. Ceza hukuku ve

medeni hukuk ayrışmamıştı. Suça ceza verilmesi yerine, suçun karşılanması yoluna gidiliyordu. Örneğin suç, zarar gören kişiye ayni ödeme yapılması ya da bir barışma ziyafeti verilmesiyle bağışlanabiliyordu. Toplumun baskısı, gerekli bedelin ödenmesini sağlayan etkili bir araçtı. Organ kesme ve ölüm cezalarına pek ender başvurulurdu. Dolaylı delillerin göz önüne alınması, *Adat Perpatch*'ın önemli bir özelliğiydi.

Adat Temenggong, İslamiyetten etkilenmeden önce Hindu hukuku ile yerli geleneklerinin bir karışımıydı. Medeni hukuk, ceza, anayasa ve deniz hukuklarını kapsıyordu. İşkence, organ kesme, hatta ölüm, sık başvurulan cezalar arasındaydı.

20. yüzyıla değin varlığını sürdüren iki *adat* sistemi de daha sonra yerini büyük ölçüde resmi Avrupa hukukuna bıraktı.

adatavşanı, *Lagomorpha* takımının, tavşanları ve adatavşanlarını içeren *Leporidae* familyasından, çok sayıda küçük kemirici memeli. Anayurtları Avrupa, Yenidünya, Asya ve Afrika olan adatavşanları birkaç cins içinde toplanır. En çok tanınan cinsleri, yalnızca Eskidünya adatavşanını *(O. cuniculus)* içeren *Oryctolagus* ile 13 kadar pamukkuyruk adatavşanı türünü içeren *Sylvilagus*'tur.

Adatavşanları ile tavşanların yapıları birbirinden pek büyük farklılık göstermez. Aralarındaki temel fark, doğdukları zaman tüysüz, kör ve aciz olan adatavşanlarına karşılık, yeni doğmuş tavşan yavrularının iyice tüylenmiş ve doğumdan kısa bir süre sonra sıçramaya başlayabilecek kadar gelişkin olmasıdır. Tavşanlar genellikle yalnız yaşadıkları halde örneğin Eskidünya adatavşanı gibi toplu halde yaşayan adatavşanları da vardır. Bazılarının, özellikle evcil çeşitlerinin ağırlığı 7,25 kg'ı bulursa da, adatavşanları genellikle tavşanlardan daha küçüktür. Eskidünya ve pamukkuyruk adatavşanlarının küçük ya da orta boy olanları yaklaşık 25 ile 45 cm uzunluğunda ve yaklaşık 0,5 ile 2 kg ağırlığındadır.

Adatavşanlarının kulakları ve arka bacakları uzun, kuyrukları kısa, postları genellikle boz ya da kahverengidir. Her batında 2-8 yavru olmak üzere yılda birkaç kez yavrulayan doğurgan hayvanlardır. Gebelik dönemi yaklaşık bir ay sürer. Ottan yapılmış yuvalarda ya da oyuklarda yaşarlar.

Adatavşanı birçok ülkede oldukça büyük ekonomik önem taşır. İnsanlar tarafından yaygın biçimde avlandığı gibi, birçok yırtıcı hayvanın beslenmesinde de ağırlıklı bir yer tutar. Buna karşılık, tavşan vebası (tularemi) ve tavşan humması gibi hastalıkların taşıyıcısı olarak bu hastalıkları insana da bulaştırabilir. Kimi bölgelerde adatavşanları, ekinleri ve otlakları yok eden ciddi bir tarım zararlısı durumuna gelmiştir. Bunun en çarpıcı örneği olan Avustralya'da, başka yörelerden getirilmiş olan adatavşanları çok geçmeden tüm kıtayı istila etmişti. 1950'lerde, bir tavşan hastalığı olan bulaşıcı miksomatozun baş göstermesinden sonra üreme hızları yavaşlamışsa da, bu durumun kalıcı olduğu sanılmamaktadır.

Adatavşanı kimi ülkelerde ev ya da laboratuvar hayvanı olarak beslenir, ayrıca postu ve eti için yetiştirilir. Çok lezzetli olan eti birçok ülkenin mutfağında önemli bir yer tuttuğu gibi, postu da hem doğal biçimiyle kürk sanayisinde kullanılır, hem de fötr adı verilen bir tür keçe yapımının başlıca elyaf kaynağını oluşturur.

Kuzey Amerika'da yaşayan pamukkuyruk adatavşanları yaygın biçimde tanınır. Adlarını kuyruklarının alt bölümünün beyaz olmasından alan pamukkuyruk adatavşanları oyuklarda yaşar ve açık alanlarda, sık sık da yerleşim bölgelerinin yakınlarında bulunur. Yaygın bir biçimde avlanan ve eti yenen pamukkuyruk adatavşanının tüyleri keçe yapımında kullanılır.

Eskidünya adatavşanının anayurdu İber Yarımadası ve Kuzey Afrika'dır. Buradan, önce Batı ve Güney Avrupa ülkelerine, daha sonra Avustralya, Yeni Zelanda ve Amerika'ya götürülmüştür. Doğada, çok sayıda oyuklardan oluşmuş bir tüneller sisteminde toplu halde yaşayan Eskidünya adatavşanı, evcil tavşan çeşitlerinin de atasıdır. Bu evcil çeşitler halk arasında tavşan olarak bilinmekle birlikte, aslında Eskidünya adatavşanından türetilmiştir. Özel olarak üretilmiş yaklaşık 30 soy ve 80 kadar evcil adatavşanı çeşidi vardır. En tanınan soylar arasında, özellikle postu ve eti için beslenen Ankara tavşanı, gene eti ve postu için, ayrıca laboratuvar deney hayvanı ve ev hayvanı olarak beslenen Yeni Zelanda tavşanı vardır.

Türkiye'de Eskidünya adatavşanı yalnızca Marmara, Avşa, Ekinlik, Paşalimanı ve Sedef adalarında bulunur. Buralara da sonradan getirilmiştir.

adatepe (Almanca *inselberg*, *insel* "ada" ve *berg* "dağ"), dümdüz uzanan bir ovada denizden yükselmiş bir ada görünümündeki tepe. Terim çoğunlukla genel anlamda kullanılmakla birlikte, kimi kez tropik ve astropik bölgelerdeki oluşumlarla sınırlı tutulur. Granit ve gnays gibi derinlik kayaçlarından (plütonik kayaçlardan) oluşan bu ikinci tür tepelerin ayırıcı özelliği düz ve çıplak kayada oluşan sarp ve kıvrımlı kenarlarıdır. Adatepeler dizi ve sıra halinde ya da tek tek tepeler biçiminde ortaya çıkabilir ve yapısal engebelerin aşınmaya direnç göstermeleri sonucunda oluşur. Ova düzeyinden yükseklikleri 450 m'ye kadar çıkabilen kubbe biçimindeki çıplak kayaçlara özel olarak *bornhardt* adı verilir. Bunlarda, eşmerkezli kayaç kabuklarının soğan kabuğu gibi soyulup düştüğü görülür; kabukların kalınlıkları birkaç santimetreden 6 m'ye kadar değişir. Adatepelerin tabanında, genellikle yukarı doğru hafif içbükey ve dar açılı bir eğimin oluşturduğu bir alınlık bulunur. Tepeyle ovanın birleştiği kesim oldukça diktir. Adatepe, gelişiminin daha sonraki aşamalarında kopje (*koppie*) adı verilen ve kaya doruğunu andıran bir tepe kalıntısına dönüşebilir. Adatepelere benzemekle birlikte tropik olmayan koşullarda oluşan tepelere aşınmaz tepe (*monadnock*) denir.

Adatepe, Rane Umvukwes, Zimbabve
L.C. King

adcılık, NOMİNALİZM olarak da bilinir, felsefede tümellerle (ortak bir yanı olan tek tek şeylerin tümü için kullanılabilen sözcükler) ilgili tartışmada ileri sürülen bir görüş. Özellikle ortaçağın son dönemlerinde gelişip yaygınlaştı. Adcılık, tümellerin bir gerçeklik olarak varlığını reddeder. Bu görüşe göre, örneğin "insanlık" gibi genel bir sözcüğün kullanılmış olması o adın adlandırdığı genel bir şeyin var olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte, adcılığın genel bir ad verilmiş tikel şeyler arasında kimi benzerlikler olabileceğine mutlaka karşı çıkması gerekmez. Ama katıksız adcıların buna da karşı çıkmaları gerekirdi (örn. ortaçağ düşünürü olan Roscelin'in bu tür benzerliklere de karşı çıktığı söylenir). Ne var ki, böyle benzerlikler kabul edilmedikçe, genel sözcüklerin tikellere uygulanması tümüyle keyfiymiş gibi görünür. Adcılığın ortaçağda var olan böyle daha katı biçimlerinin, Platoncu gerçekçiliğe bir tepki oldukları düşünülebilir. Platoncu gerçekçiliğin Champeaux'lu Guillaume gibi aşırı yandaşları, tümellerin gerçekten var olduğunu ileri sürüyorlardı. Gerçekçilerin bu yaklaşımı deneyciler ve adcıları, gerçekçiliğe karşı birbirine yaklaştırdı. Deneycilik ve adcılık arasında bu türden bir bireşimin en dikkate değer örneği Ockham'lı William'ın yapıtlarıydı.

Platoncu ve Aristotelesçi gerçekçiliğin, bağnaz dinsel inançlarla bir arada düşünüldüğü ortaçağda adcılık dinsel sapkınlık (heretiklik) olarak nitelendirilebilirdi. Ama dinsel sonuçları bir yana, adcılık, Platoncu gerçekçiliğin düşünmenin ve genel terimler kullanarak konuşmanın ön gereği olduğu savını reddediyordu. Öte yandan Aristotelesçi gerçekçiliği de kabul etmiyor gibi görünüyorsa da, 17. yüzyıl düşünürü Thomas Hobbes gibi ilimli adcılar, tikeller arasında bazı benzerlikler olduğunu ve bunlar için genel bir sözcüğün kullanılabileceğini, yoksa düşünme ve konuşmanın olanaksız olacağını ileri sürüyorlardı. Her ne kadar düşünmeyi ve konuşmayı, zihinsel imgeler ya da dilsel terimler gibi simgelerle açıklıyorsa da, düşüncenin simgelerin doğru kullanımının ötesinde kalan yanı, adcılığı bir tür kavramcılığa yöneltir. Bu nedenle, kavramcılık ile arasındaki fark açık seçik belirmez.

Modern mantıkta tümel niceleyicinin aldığı biçim adcılara özgü kaygıları yansıtır. "İnsan ölümlüdür" ya da "bütün insanlar ölümlüdür" demek yerine, modern mantıkçılar herhangi bir x için, "eğer x bir insansa, o ölümlüdür" diyerek tümellerı doğrudan doğruya kullanmaktan kaçınmaktadırlar. Yeni olguculuk metafiziği reddederken, yalnızca gözlem ve deney konusu olabilen "olguların" var olduğunu ileri sürerek sık sık ve açıkça adcılığa yaklaşmıştır. 20. yüzyılın ortalarında, bir bilim ve dil felsefecisi olan Nelson Goodman ile bir mantıkçı olan Willard Van Orman Quine, sınıfları reddeden çağdaş bir adcılığın öncülüğünü yaptılar. Goodman sınıfları "birey" olmadıkları, Quine ise "soyut" oldukları için reddetti.

Adda Irmağı, İtalyanca FIUME ADDA. Kuzey İtalya'nın Lombardiya bölgesinde ırmak. 2.335 m yükseklikte, Raetia Alpleri'ndeki küçük göllerden doğar. Güneye, Bormio'dan Tirano'ya doğru akar. Orada batıya döner ve Sondrio'dan geçerek 313 km yol aldıktan sonra Como Gölünün kuzey ucu yakınlarına dökülür. Irmağın üst çığın Valtellina (*) adıyla bilinir. Lecco'da Como Gölünden çıktıktan sonra Lombardiya Ovasından ve Lodi'den geçer, Milano-Cremona il sınırını oluşturduktan sonra Cremona kentinden geçen Po Irmağının yukarı çığırına karışır. Adda Irmağının akaçlama havzası 7.800 km²'lik bir alanı kaplar. 80 km'lik bir bölümü ulaşıma elverişli olan aşağı çığırında ortalama akış hızı saniyede yaklaşık 250 m³'tür. Bu değer saniyede 17,05 m³ ile saniyede 795,5 m³ arasında değişir. Irmaktan Valtellina'da hidroelektrik enerji-

si üretilir. Lombardiya Ovasında ise sulamada yararlanılır. Tarihte Adda (Addua) Romalılar döneminden başlayarak birçok savaşta stratejik bir savunma hattı oluşturmuştur.

addaks (*Addax nasomaculatus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından çöllerde yaşayan bir antilop türü. Bir zamanlar Sahra'da çok bol bulunurken, bugün aşırı avlanma nedeniyle gerek sayıları, gerek yeryüzündeki dağılımı iyice azalmış ve soyu tükenmeye yüz tutmuştur. İri gövdeli, kısa bacaklı, sürüler halinde yaşayan bir antilop türü olan addaksın en belirgin özellikleri, gevşek kumda yürümeye uyum sağlamış geniş toynakları ve hem erkeğinde, hem dişisinde bulunan sarmal kıvrımlı uzun boynuzlarıdır. Omuz yüksekliği yaklaşık 1 m'yi bulur ve yazın grimsi olan rengi kışın koyulaşır. Bacakları ve gövdesinin alt bölümleri beyazdır; ayrıca yüzünde beyaz bir leke ve alnında bir tutam kıl vardır.

Addaks (*Addax nasomaculatus*)
Kenneth W. Fink - National Audubon Society Collection / Photo Researchers

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Addams, Charles (Samuel) (d. 7 Ocak 1912, Westfield, New Jersey - ö. 29 Eylül 1988, New York kenti, New York, ABD), karikatürcü. Çoğu *The New Yorker* dergisinde yayımlanan karikatürleri ABD'de kara mizah örnekleri olarak ün kazandı.

Addams 1929'dan 1932'ye değin çeşitli okullara devam etti. Daha sonra, kısa bir süre yaptığı ticari çizimler dışında, serbest karikatürcü olarak çalıştı. İlk yapıtını 1933'te *The New Yorker*'a sattı. Karikatürleri 1940'larda halkın ilgisini çekmeye başladı. Addams ilk karikatürlerinde ya cinsellik konusunu işledi ya da sosyeteye özgü kulüplere devam eden erkekleri alaya aldı. Daha sonraki karikatürlerinin çoğu canavarlardan oluşan bir aileyi konu alır. Bu aile geleneksel aile düzenini ve ilişkilerini alaylı bir biçimde yansıtır; örneğin, anne ve baba canavarlar çocuklarının oyuncak giyotinle bir taşbebeğin kafasını uçurmasını sevinçle karşılarlar. Addams'ın tiplerinden yola çıkarak 1960'larda ABD'de sevilen bir televizyon dizisi yaratılmış, 1991'de ise bir film çevrilmiştir. Addams'ın karikatürlerini derlediği yapıtları arasında *Drawn and Quartered* (1942; Yorgun ve Bölünmüş), *Addams and Evil* (1947; Addams ve Kötülük), *Monster Rally* (1950; Canavarlar Geçidi), *Homebodies* (1954; Evde Oturanlar), *Nightcrawlers* (1957; Gecede Sürünenler), *Dear Dead Days* (1959; Sevgili Ölü Günler), *Black Maria* (1960; Kara Maria), *The Charles Addams Mother Goose* (1967; Charles Addams'ın "Kaz Ana"sı), *My Crowd* (1970; Benim Kalabalığım), *Chas. Addams Favorite Haunts* (1976; Chas. Addams'ın En Sevilen Uğursuz Uğrakları) ve *Creature Comforts* (1981; Yaratık Rahatlatır) yer alır.

Addams, Jane (d. 6 Eylül 1860, Cedarville, Illinois - ö. 21 Mayıs 1935, Chicago, ABD), barış yanlısı, toplumsal reformcu. 1931'de Nicholas Murray Butler'la Nobel Barış Ödülü'nü paylaştı. Kuzey Amerika'nın ilk toplumsal yardım örgütlerinden biri olan Chicago'daki Hull House'un kurucusu olarak tanınmıştır.

Addams 1881'de Illinois'daki Rockford College'ı bitirdikten sonra, tıp eğitimi görmek üzere Philadelphia'daki Woman's Medical College'a girdi. Ancak sağlığı bozuldu ve iki yıl yatalak kaldı. Daha sonra 1883-85 arasında ve 1887-88'de yaptığı Avrupa geziler sırasında Londra'nın Whitechapel sanayi bölgesinde 1884'te kurulan Toynbee Hall Toplumsal Yardım Merkezi'ni gezdi. ABD'ye dönüşünde, Avrupa gezisinde kendisine eşlik eden Ellen Gates Starr'la birlikte, Toynbee Hall'un bir benzerini kurmaya karar verdiler. Chicago'nun bir işçi mahallesinde 1856'da Charles Hull tarafından yapılan ve boş duran büyük bir binayı satın aldılar ve 18 Eylül 1889'da Hull House adını verdikleri bu binaya yerleştiler. Toplumsal yardım merkezine zamanla 13 bina ve bir oyun alanının yanı sıra Wisconsin'deki Cenevre Gölü yakınında kurulan bir kamp da katıldı. Julia Lathrop, Florence Kelley, Grace ve Edith Abbott gibi birçok önemli toplumsal hizmet uzmanı ve reformcu Hull House'a yerleşti. Bunların yanı sıra birçok kişi de bir yandan meslek ve zanaatlarıyla geçimlerini sağlarken, bir yandan da merkezin çeşitli etkinliklerinde Addams'a yardımcı oldu.

Hull House'un sunduğu olanaklar arasında bir gündüz kreşi, bir jimnastik salonu, bir aşevi ve işçi kızlar için bir pansiyon vardı.

Jane Addams
University of Illinois at Chicago
Jane Addams Memorial Collection

Kuruluş, okullar düzeyindeki kurslarına ek olarak güzel sanatlar, müzik ve ciltçilik gibi konularda eğitim veriyordu. Ayrıca ilk deneysel tiyatro gruplarından biri olan Hull House Oyuncuları da kuruluşun himayesindeydi. Büyük ölçüde göçmenlerden oluşan çevre halkına yönelik hizmet ve kültür olanaklarının yanı sıra Hull House, toplumsal hizmetler alanında çalışan gençlere de eğitim olanağı sağlıyordu.

Jane Addams işçiler ve başka reformcu gruplarla birlikte ilk çocuk mahkemeleri yasası, yoksul kesime yönelik kiralık konut düzenlemesi, kadınlara sekiz saatlik işgünü, fabrikaların denetlenmesi ve çalışanların tazminat hakkı gibi konularda çalışmalar yaptı. Göçmenlerin ve siyahların adalet önünde eşitliği için mücadele verdi, yoksulluk ve suç kaynaklarının belirlenmesi için yapılan araştırmaların gerekliliğini savundu, kadınlara oy hakkı verilmesini destekledi. 1910'da Toplumsal Hizmetler Ulusal Konferansı ilk kadın başkanı oldu. 1912'deyse İlerici Parti'nin Theodore Roosevelt'in başkanlığı için düzenlediği kampanyada etkin rol aldı. 1915'te Lahey'de Uluslararası Kadınlar Kongresi'nin divan başkanlığını yaptı. Bu kongrenin ardından, Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadınlar Birliği kuruldu.

1963'te Illinois Üniversitesi Chicago kampüsünün kurulması nedeniyle, Hull House'un yönetim merkezi başka bir yere taşındı. Eski binalarının çoğu yıkıldıysa da Hull House'un kendisi Jane Addams'ın anısına bir anıt olarak korundu.

Jane Addams'ın kitapları arasında *Democracy and Social Ethics* (1902; Demokrasi ve Toplumsal Ahlak), *Newer Ideals of Peace* (1907; Yeni Barış İdealleri), *Twenty Years at Hull-House* (1910; Hull-House'da 20 Yıl) ve *The Second Twenty Years at Hull-House* (1930; Hull-House'da İkinci Yirmi Yıl) sayılabilir.

Addington, Henry *bak.* Sidmouth, Henry Addington Sidmouth, 1. Vikont

Addis Ababa, ADDIS ABEBA olarak da yazılır, Etiyopya'nın başkenti ve Şeva ilinin merkezi. Etiyopya'nın en büyük kenti olan Addis Ababa ülkenin merkezinde tepe ve dağlarla çevrili sulak bir platoda yer alır.

Addis Ababa ancak 19. yüzyılın sonunda Etiyopya Devleti'nin başkenti oldu. Yüksek bir düzlükte yer alan daha önceki başkent Entoto, aşırı soğuğu ve yakacak kıtlığı nedeniyle başkent olarak yetersizdi. İmparatoriçe Taitu 1889-1913 arasında saltanat süren kocası II. Menelik'i, düzlüğün aşağı bölümündeki sıcak su kaynaklarına yakın yerde bir malikâne yaptırmaya ve çevredeki toprakları soylulara dağıtmaya ikna etti. 1887'de kurulan kent, imparatoriçe tarafından Addis Ababa (Yeni Çiçek) olarak adlandırıldı.

Addis Ababa, ilk yıllarda bir kentten çok askeri bir kampa benziyordu. Merkez, imparatorun sarayıydı; bunu askeri birliklerin ve sayısız hizmetkârın yaşadığı yapılar çevreliyordu. Nüfus arttıkça yakacak kıtlığı baş gösterdi. 1905'te Avustralya'dan çok sayıda okaliptüs ağacı getirildi; geniş bir alana yayılan ağaçlar kent için bir orman örtüsü oluşturdu.

Addis Ababa 1935'ten 1941'e değin İtalyan Doğu Afrikasının başkentiydi. Bu dönemde, özellikle Avrupalıların yaşadığı bölgelerde taş evler ve yollar yapıldı. Ayrıca, batıda Gefarsa'da bir su deposu ile güneyde Akaki'de bir hidroelektrik santralı inşa edildi. 1941-60 arasında ancak sınırlı değişiklikler gösteren kent daha sonra hızla gelişmeye başladı.

Etiyopya'nın eğitim ve yönetim merkezi olan kentte, Addis Ababa Üniversitesi ile çok sayıda öğretmen okulu ve teknik okul vardır. Kentte ayrıca üniversite tarafından yönetilen Etiyopya Araştırma Enstitüsü Müzesi, Ulusal Müzik Okulu, Ulusal Kütüphane ve Arşiv, eski imparatorların saray-

ları ile bakanlıklar yer alır. Addis Ababa birkaç uluslararası kuruluşun merkezidir. Bunlar arasında en önemlileri Africa Hall'daki Afrika Birliği Kuruluşu ile Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu'dur.

Kentte tekstil, ayakkabı, giyecek maddeleri, meşrubat, ahşap malzeme, plastik ve kimyasal maddeler üretilir. Ülkenin hizmet etkinlikleri de kentte yoğunlaşmıştır.

Etiyopya'nın ihracat ve ithalatının büyük bölümü Addis Ababa kanalıyla Aden Körfezindeki Cibuti ile Kızıldeniz'deki Assab limanlarından yapılır. Kent aynı zamanda ülkenin iç ticaretinin büyük bölümü için bir toplama ve dağıtım merkezidir. Kentin batısında yer alan Mercato, Afrika'nın en büyük açık hava pazarlarından biridir. Kent merkezindeki meydanda ise pahalı ürünlerin satıldığı Avrupa tarzı alışveriş merkezleri yer alır. Banka ve sigorta hizmetleri Addis Ababa'da toplanmıştır. Kentte bulunan küçük çaptaki borsa ise giderek büyümektedir.

Ülkedeki ulaşım ağının merkezi olan Addis Ababa, karayolu ile bellibaşlı kentlere bağlanır. Kentin tek demiryolu bağlantısı ise Cibuti iledir. Kentte bir de uluslararası havaalanı vardır.

Addis Ababa'da özel olarak tasarlanmış eğlence ve dinlenme merkezi sayısı sınırlı olmakla birlikte bu amaca uygun geniş açık alanlar vardır. Üniversite yakınındaki parkta küçük bir hayvanat bahçesi yer alır. Güneye doğru kısa bir yolculukla ulaşılan göl bölgesi tekne gezilerine, su kayağına, yüzmeye ve kuşçuluğa elverişlidir. En çok izleyici çeken spor dalı futboldur. Basketbol, voleybol gibi sporlar da yaygındır ve bunlar daha çok okul takımlarınca oynanır. Nüfus (1984 tah.) 1.412.575.

Addison, Christopher, I. Vikont Addison (Stallingborough), BARON ADDISON OF STALLINGBOROUGH olarak da bilinir (d. 19 Haziran 1869, Hogsthorpe, Lincolnshire - ö. 11 Aralık 1951, West Wycombe, Buckinghamshire, İngiltere), iki savaş arasında ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem Liberal Parti hem de İşçi Partisi hükümetlerinde görev almış İngiliz devlet adamı ve cerrah.

Addison, Yorkshire Harrogate'te bulunan Trinity College'da ve Londra'daki St. Bartholomew Tıp Fakültesi'nde öğrenim gördü. Daha sonra bu okulun hastanesinde anatomi dersleri verdi; Sheffield'deki University College'da anatomi profesörlüğü ve 1901'de Londra'da Kraliyet Cerrahlık Okulu'nun Hunter Kürsüsünde profesörlük yaptı. 1910'da Liberal Parti'den parlamentoya seçildi. 1914-15 Eğitim Kurulu'nun parlamento sekreterliği görevini yürüttü, 1916-17'de de savaş bakanlığı yaptı. 1917'de savaş sonrası bayındırlık işlerinden sorumlu bakanlığın başında bulunan Addison, 1919-21 arasında ülkenin ilk sağlık bakanı olarak görev yaptı. Devlet desteği sağlanan iddialı bir konut projesini uygulamaya koyması, vergi ödeyenlere yüklediği büyük külfet yüzünden şiddetli tepkilere yol açtı. Bu yüzden Başbakan David Lloyd George ile o zamana değin iyi olan ilişkileri bozuldu. 1921'de devlet bakanlığına getirilen Addison aynı yıl bu görevinden çekildi.

Addison 1922'de İşçi Partisi'ne geçti. Aynı yıl *The Betrayal of the Slums* (Kenar Mahallelere İhanet), 1926'da da *Practical Socialism* (Pratik Sosyalizm) adlı kitaplarını yayımladı. 1929 genel seçimlerinde İşçi Partisi milletvekili olarak parlamentoya dönen Addison, yeni başbakan Ramsay MacDonald tarafından atandığı Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı'nda 1929-30'da parlamento sekreterliği; 1930-31'de de bakanlık yaptı. 1937'de kendisine baron unvanı verildi. 1945'te İşçi Partisi'nin yeniden iktidara gelmesiyle vikontluğa yükseltilen Addison, dominyonlar sekreterliğine getirildi. Bu sekreterlik 1947'de Uluslar Topluluğu ile İlişkiler Dairesi'ne dönüştükten sonra da aynı görevde kaldı. Ne var ki aynı yıl Lordlar Kamarası'nın başkanı olarak yüklendiği sorumluluklar nedeniyle bu ağır görevlerinden bir bölümünün üzerinden alınmasını istedi. Bunun üzerine, kralın özel mührünü taşımayı ve bazı özel görevler yüklenmeyi içeren makama *(lord privy seal)* getirildi. 1948-49'da gene yalnızca görünüşte bazı görevleri olan ve hükümet üyesi sayılan bir başka makama *(paymaster general)* atandı. Mart 1951'de Herbert Morrison dışişleri bakanı olunca, Addison ondan boşalan özel danışma kurulu başkanlığını devraldı.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Addison, Joseph (d. 1 Mayıs 1672, Milston, Wiltshire - ö. 17 Haziran 1719, Londra, İngiltere), denemeci, şair ve oyun yazarı. *The Tatler* ve *The Spectator* adlı dergilerin çıkarılmasında ve bu dergilere özgü bir ruhun oluşturulmasında Richard Steele ile birlikte en etkin rolü oynadı. Bu dergilerdeki yazılarıyla deneme türünü yetkinleştirdi. Yazma yeteneği sayesinde Whig iktidarı sırasında hükümette önemli görevler aldı.

Gençlik yılları. Addison, sonradan Coventry başdiyakozu ve Lichfield başpapazı olan Rev. Lancelot Addison'ın en büyük oğluydu. Amesbury ve Salisbury'de ilköğrenimini, Lichfield'deki Grammar School'da ortaöğrenimini tamamladıktan sonra 14 yaşında kilise, hastane, yoksullarevi ve okuldan

Joseph Addison
M. Dahl'in yağlıboya çalışması, 1719
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

oluşan Londra'daki eski ve ünlü Charterhouse'a yazıldı. Edebiyat alanında birlikte çalışacağı Richard Steele ile yaşam boyu sürecek arkadaşlıkları da burada başladı. Addison, birlikte gittikleri Oxford'da Mayıs 1687'de Queen's College'a yazıldı. Latin şiirinde gösterdiği başarı nedeniyle 1689'da Magdalen College'ın özel bursunu kazandı ve 1693'te de okulu bitirdi. 1697'den 1711'e değin burada görevli olarak kaldı. Magdalen'deki 10 yılı öğrencilere ders vermekle, bilim adamı ve edebiyatçı olmaya hazırlanmakla geçti. 1695'te nüfuzlu bir Whig devlet adamı olan Somers'a adadığı *A Poem to his Majesty* (III. William) (Majesteleri'ne Bir Şiir) yalnız Somers'ın değil, daha sonra Halifax kontu olan Charles Montague'nün de dikkatini çekti. Mountague, Addison'ın ilerde tahta yararlı olabilecek bir yazar olduğunu gördü ve ona hazineden yüklü bir ödeme yapılmasını sağladı. Bu bağış Addison'a geziye çıkma ve hükümette görev almaya hazırlanma olanağı verdi.

Addison'ın Latince şiirlerinin çoğu baskıya kendisinin hazırladığı *Musarum Anglicanarum Analecta*'nın (1699) ikinci cildinde yayımlandı. 1697'de John Dryden'ın görkemli çevirisiyle yayımlanan Vergilius'un *Georgics*'ine (Çiftçi Şiirleri) yazdığı önsözle de dikkatleri üzerine topladı.

1699-1704 arasında yaptığı Avrupa gezisi Addison'a, dışardaki İngiliz diplomatlarının yanı sıra çağdaş Avrupalı edebiyatçılarla da tanışma ve Latin şairlerin dayandığı temelleri birinci elden inceleme olanağını verdi. Paris'ten yazdığı mektuplarda, Fransa'da günün en önemli şairi ve edebiyat eleştirmeni Boileau ile filozof Nicolas Malebranche gibi ünlülere yaptığı ziyaretleri, Fransız tiyatrosu ve operası üstüne izlenimlerini anlatır. 1701 yılını İtalya'da yaptığı gezilerle geçirdi. Bu gezilerde daha sonra *Remarks on Several parts of Italy*'de (1705; yb. 1718, İtalya'nın Çeşitli Yerleri Üzerine Gözlemler) yazdığı gibi Horatius, Vergilius, Claudian, Silius Italicus vb. şairleri düşünüyor, hem onların kültürel ortamını oluşturan heykelleri, resimleri, madalyaları, hem de ülkedeki tarihi kalıntıları, dağları, ırmakları inceliyordu. Lord Halifax'a yazdığı koşuk biçimindeki mektup *A Letter from Italy*'de (1704; İtalya'dan Mektup) bu "şiir dolu yöreleri" seyrederken duyduğu zevki anlatır. Lord Somers'e hitaben yazdığı düzyazı biçimindeki *Remarks* (Gözlemler), onun güzel sanatlara duyduğu ilgiyi yansıttığı gibi, despotça güce ve halkın onca yoksulluğuna karşın Papalık hazinesinin dolup taşması karşısında duyduğu gerçek bir Whig'e özgü nefreti ifade eder. İtalya'dan sonra Mont Cenis üstünden Alpleri geçerek İsviçre'ye giden Addison, Mart 1702'de Cenevre'de III. William'ın ölüm haberini aldı. Bunun sonucu olarak, başlıca iki koruyucusu olan Somers ve Halifax da nüfuzlarını kaybettiler. Addison bu yüzden İngiltere'ye dönmekten vazgeçerek Viyana, Dresden, Hannover ve Hamburg'a yaptığı yolculuklarla gezisini uzattı. Hannover'de geleceğin İngiltere kralı I. George'un annesi Sophia'yı ziyaret etti. Bu ziyaretlerden sonra Hollanda'ya geçti. Orada geçirdiği bir yıl içinde Fransız filozofu ve eleştirmeni Pierre Bayle gibi yazarları ziyaret etti. Amsterdam'da, Bayle'in ünlü sözlüğünün ilk İngilizce basımını hazırlamak üzere o sıralarda Hollanda'da bulunan yayıncı Jacop Tonson'ın da yer aldığı İngilizlerle bağlantılar kurduktan sonra 1704'te İngiltere'ye döndü.

Devlet hizmetleri. Addison Londra'da Somers ve Halifax'la dostluğunu tazeledi. Bunun yanı sıra, Tonson tarafından kurulan ve önemli Whig önderleri ile Steele, William Congreve, Sir John Vanbrugh, Sir Samuel Garth gibi günün ünlü edebiyatçılarını bir araya getiren Kit-Cat Kulübü'nün öbür üyeleriyle de ilişki kurdu. Aynı yılın ağustos ayında Londra, Marlborough dükünün Blenheim'da Fransızlar karşısında kazandığı ezici zaferin haberleriyle çalkalanırken, devlet büyükleri de Addison'dan bu büyük olayı konu alacak bir şiir yazmasını istedi. Daha son taslak bile tamamlanmadan Addison, John Locke'ın ölümüyle boş kalan vergi temyiz dairesine atandı. Marlborough'ya hitaben yazdığı *The Campaign*

(Sefer) adlı şiiri 14 Aralıkta dükün Londra'ya zaferle döndüğü gün yayımlandı (oysa şiirin üstündeki tarih 1705'tir). Yerleşik klasik imgeleri dışlaması ve Marlborough'nun askeri dehasını başarıyla betimlemesi yapıtın hızla tanınmasını sağladı; üç baskısı da o yılın bitiminden önce tükendi. Dr. Johnson şiirdeki yaklaşımı "aklın yasalarına uygun" bulduğu ve hayale dayalı ürünlere karşı erkekçe bir nefreti yansıttığını düşündüğü için övdü. Şiir ulusun kazandığı büyük zaferi yetkin bir biçimde dile getiriyordu.

Mayıs 1705 seçiminde Whig'lerin kazandığı başarı sonucu Somers ile Halifax kralın Özel Danışma Kurulu'ndaki yerlerine geri dönerken, Addison da önemli bir idari görev olan güney işleri dairesi müsteşarlığına getirildi. 500 sterlini aşan bir gelire kavuşması onu parasal yönden çok rahatlattı. Whitehall Caddesi'ndeki hükümet dairelerinin bulunduğu Cockpit'de bir büroya yerleşen Addison kendisini yurt dışındaki diplomatlarla yazışmaların ve yurt içinde çeşitli işlerin yürütülmesinden oluşan yoğun ve kârlı bir görevin başında buldu. 1706'nın başlarında, Hannover sarayına giden Halifax'a eşlik etti; bu yolculuğun amacı 1701'den beri İngiltere'de tahta geçmeyi düzenleyen Veraset Yasası'nın Hannover hanedanının İngiltere tahtındaki ilk temsilcisi olacak I. George'un tahta geçmesiyle ilgili ayrıntılarını tartışmaktı. Hannover ve Hollanda'da, Alman filozofu Leibniz, Bayle ve başka yazarlarla yeniden bağlantı kurdu. Addison'a 1706 sonbaharında yeni ve daha da güçlü bir Whig yönetiminde görev verilmesi onun hükümet hizmetlerinde giderek yükseleceğini gösteriyordu.

Bu sıralar *The Tender Husband*'ı (1705; Müşfik Koca) yazmasına yardım edebilmek için Steele'le sık sık görüşmeye başladı ve oyuna bir giriş bölümü yazdı. Kitap, aralarındaki "bozulamaz dostluğu" yücelten ve Addison'a yapılmış bir ithafla yayımlandı. Addison Steele'e, gerektiği zaman borç vererek ve Londra'da çıkan resmi gazetede *(Gazette)* editörlük işi bularak pratik yönden de yardımcı oldu. Bunun dışında müsteşarlık görevinden yararlanarak gazeteye bol miktarda malzeme sağladı. 1707 yazı boyunca Steele'le birlikte oturan Addison, eylülde arkadaşının evlenmesinden sonra daha büyük bir eve taşındı.

Addison, İtalyan operasının etkinliğini sarsmak için, "güzel Rosamond" efsanesinden kaynaklanan ve Marlborough'nun Blenheim Sarayı'nın bulunduğu Woodstock Park'ta geçen İngilizce bir opera yazmaya karar verdi. Müzik konusunda *Arsinoe, Queen of Cyprus*'ın (Kıbrıs Kraliçesi Arsinoe) bestecisi Thomas Clayton ile anlaştı, ama müzik bestelendiğinde kötü bir seçim yaptığını anladı; 4 Mart 1707'de Drury Lane'de sahnelenen *Rosamond* yalnızca üç gece oynanabildi. Ancak, libretto iyi hazırlanmıştı; şiirler akıcı ve etkileyiciydi. Yüzyılın sonlarında Thomas Augustine Arne'nin bestelediği yeni müzikle oynandığında bu opera çok beğenildi.

Addison 1708'de Cornwall'da Lostwithiel'den Parlamento'ya seçildi. Aynı yıl içinde, daha sonra İrlanda valisi olan Wharton kontunun kâtipliği görevini devraldı. Bu görev, İrlanda devlet bakanlığı görevi ile eşdeğerdi; Addison'ın yıllık geliri 2.000 sterline yükselmişti. İrlanda bakanlığındaki gündelik işlerin yanı sıra, İngiliz tahtına karşı İrlanda'nın yürüttüğü resmi siyasetten de o sorumluydu. İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da devlet görevlerine atanabilmek için resmi dini kabul etmiş olma koşulunu getiren yasa (Test Act), Katoliklere karşı çıkarılan yasalar ve İrlanda'da kralı temsil eden Protestan soyluların yatıştırılması gibi nazik meselelerle anlayışlı, ama kararlı bir tavırla uğraşmak zorundaydı. 15 Mayıs 1709'da Cavan bölgesinden İrlanda Parlamentosu'na seçildi. İrlanda'daki devlet arşivlerinin düzenlenmesi ve korunmasıyla da ilgilenen Addison, Birmingham Kulesi'ndeki arşiv bürosunu devralarak burayı yılda 400 sterlin maaşlı sorumlu bir makam haline getirdi.

Addison, Wharton'ın İrlanda valiliği yaptığı iki yıl boyunca İrlanda bakanlığını sürdürdü; 1709'da nisandan eylüle, 1710'da da mayıstan ağustosa değin Dublin Şatosu'nda oturdu; kış aylarını ise İngiltere'de geçirdi. İrlanda bakanlığındaki görevinin bitmesine yakın, arkadaşı Steele, Isaac Bickerstaff takma adıyla, haftada üç gün çıkan *The Tatler*'ı yayımlamayı başladı. İlk sayı 12 Nisan 1709'da, Addison İngiltere'den ayrılmadan önce çıktı; Addison İrlanda'da olduğu sırada da yeni dergiye yardımlarda bulunmaya başladı. Eylül 1709'da Londra'ya gelen Addison 1709-10 kışından mayısta İrlanda'ya dönüşüne değin dergideki denemelerin çoğunu yazdı.

Tory'lerin üstün olduğu yıllar. 1710'un en büyük olayı Whig'lerin iktidardan düşmesi ve Tory'lerin seçimlerden gerçek bir zaferle çıkması oldu. Addison'ın Avam Kamarası'na yeniden seçilmesi kolay olduysa da (bu kez Wiltshire'da Malmesbury'yi temsil ediyordu), yaşlı ve nüfuzlu destekçileri gözden düşünce, 1705'te müsteşar olarak atanmasından bu yana ilk kez işsiz kaldı. Böylece edebiyatla uğraşmaya, Steele ve öbür Kit-Cat'lerle ve hatta kısa bir süre için de olsa Jonathan Swift'le kişisel dostluğunu geliştirmeye fırsat buldu. Ancak Swift'in güçlenen Tory önderlerine katılmasıyla ilişkileri koptu. Addison'ın son sayılarına da katkıda bulunduğu *The Tatler* 2 Ocak 1711'de Steele'in kararıyla kapandı.

The Tatler Steele'in yeni Tory hükümetine yönelik saldırıları yüzünden eleştirilere hedef olduysa da, Addison'ın katkılarıyla gerçekten de büyük başarı kazandı. 1710'un sonlarında Steele *The Tatler*'ın toplu basımını yapmak için yeterli malzemeyi bir araya getirdi; bunun üzerine, Addison'la birlikte yeni bir dergi çıkararak yeniden başlamaya karar verdiler. *The Spectator*, 1 Mart 1711'den 6 Aralık 1712'ye değin, haftada altı gün okurların karşısına çıktı. Dergi, en son modaya ilişkin tartışmalardan, eleştiri ve ahlak üstüne en ciddi tezlere, Addison'ın *Paradise Lost* (Kaybolmuş Cennet) üzerine haftalık yazılarına ve "imgelemin zevkleri" başlığı altında hazırladığı yazı dizisine kadar uzanan geniş bir alanda yazılar sunuyordu. Öğrenmeyi "çalışma odaları, kütüphaneler, okullar ve üniversitelerden çıkarıp kulüplere, çay, kahve toplantılarına" taşımak açısından *The Spectator*, okur mektuplarının çeşitliliğinden ve ilanlardaki artıştan da anlaşıldığı gibi çok büyük bir başarı kazandı. Günde 3.000'den çok basılan derginin 555 sayısı 7 cilt halinde toplandı. İki yıl sonra Addison'ın iki yardımcıyla birlikte 18 Haziran'dan 20 Aralık 1714'e değin çıkardığı ek sayılar da sonradan 8. cilt olarak bir daha basıldı.

Addison'ın siyasetten uzak kaldığı Tory yönetimi döneminde yazdığı önemli bir başka edebiyat ürünü de *Cato: A Tragedy* (1713; Cato: Bir Trajedi) adlı oyunudur. 14 Nisan 1713'te Drury Lane'de sahnelenen oyun her iki partinin de oyunda açıkça sezdiği siyasal dokundurmalar yüzünden büyük yankılar uyandırdı. Whig'ler *Cato*'yu, Fransız zulmü karşısında azimli bir özgürlük savunucusu olarak yorumluyorlardı; Tory'ler ise, güçlü Sezar'ın kimliğinde, askeri zaferleriyle İngilizlerin özgürlüklerini tehdit eden Romalı bir Marlborough görüyorlardı. Oyun 1713 Nisan ve Mayıs aylarında 20 kez sahnelenerek o dönem için olağanüstü sayılabilecek bir başarı kazandı; aynı yıl içinde metnin sekiz basımı yapıldı. Yüzyılın sonuna değin bütün ülkede okundu ve sahnelendi.

Son yılları. 1 Ağustos 1714'te Kraliçe Anne'in ölmesi ve I. George'un tahta çıkmasıyla Addison'ın siyasette şansı yeniden açıldı. Yeni kral Hannover'den gelinceye değin tahta vekâlet eden yönetimin başkanlığına atandı; Nisan 1717'de devlet bakanı oldu. Ancak bozulan sağlığı hükümet işlerinde etkin bir rol oynamasını engellediği için ertesi yıl istifa etti. Bu arada Warwick kontunun dul eşiyle evlenen Addison, yaşamının geri kalan yıllarını Kensington'daki Holland House'da, oldukça refah içinde geçirdi. 23 Aralık 1715 - 29 Haziran 1716 arasında *The Free-Holder, or Political Essays* (Mülk Sahibi, ya da Siyasal Denemeler) başlığı altında bir dizi denemesi yayımlandı. *The Drummer* (Trampetçi) adlı komedisi de 10 Mart 1716'da Drury Lane'de oynandı. Lord Sunderland'ın soyluluğun sınırlandırılması konusundaki yasa tasarısının tartışılması sırasında Steele ile karşıt görüşleri savunmaları, yaşamının son yıllarında Addison'un arkadaşı ile aralarının açılmasına neden oldu. Ölümünden sonra Westminster Abbey'de eski koruyucusu ve dostu Lord Halifax'ın mezarının yanına gömüldü.

Addison, Thomas (d. Nisan 1793, Longbenton, Northumberland - ö. 29 Haziran 1860, Bristol, Gloucestershire, İngiltere), kendi adıyla anılan Addison hastalığını ve öldürücü Addison kansızlığını ilk kez tanımlayan hekim. İçsalgı bezlerinden herhangi birindeki patolojik değişiklikler ile bir dizi hastalık belirtisi arasında bağlantıyı ilk kez ortaya koyan da Addison'dır.

Addison, 1837'de Londra'daki Guy's Hospital'da hekim olarak çalışmaya ve Richard Bright ile birlikte tıp dersleri vermeye başladı. Ortak yapıtları olan *Elements of the Practice of Medicine* (Tıp Uygulamasının Temel Öğeleri) 1839'da yayımlandı. Bugün kendi adını taşıyan iki hastalığa ilişkin ilk açıklamalarını 1849'da yayımlayan Addison, 1855'te *On the Constitutional and Local Effects of Disease of the Supra-Renal Capsules*'ı (Böbreküstü Bezi Hastalığının Yapısal ve Yerel Etkileri) yazdı. John Morgan ile birlikte yazdığı *An Essay on the Operation of Poisonous Agents upon the Living Body* (1829; Zehirli Maddelerin Canlı Vücut Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Deneme), konuyla ilgili ilk İngilizce kitaptır.

Addison hastalığı, ADRENAL KORTEKS YETERSİZLİĞİ ya da BÖBREKÜSTÜ KABUĞU YETERSİZLİĞİ olarak da bilinir, böbreküstü bezlerinin "korteks" denilen kabuk bölgesinin giderek güçsüz düşüp görevini yerine getirememesinden (atrofisinden) kaynaklanan ve gizli seyreden hastalık. Hastalık belirtileri gözle görülür hale gelmeden önce, korteksin büyük bölümü yıkıma uğrar. Güçsüzlük, deride ve mukozalarda anormal renklenme, kilo kaybı, kan basıncı düşüklüğü ve mide-bağırsak sistemi bozuklukları gibi belirtiler, böbreküstü bezi korteksinin salgıladığı hidrokortizon hormonunun eksikliğinden ve hipofiz bezi hormonlarının aşırı üretiminden ileri gelir. Tedavide, hidrokortizon eksikliğini gidermek için, adrenal kortikosteroitler adıyla bilinen ilaçlardan yararlanılır.

19. yüzyılın ortalarında hastalık ilk kez gözlemlendiğinde, korteks yıkımının ve atrofisinin tüberkülozdan ileri geldiği düşünülmüştü. Bugün de, Addison hastalığına yol açan nedenler arasında tüberküloz ikinci sırayı alır. Saptanan klinik olayların yarısından çoğunda ise, özbağışıklık tepkimeleri sırasında vücudun kendi antikorlarının böbreküstü bezi korteksini yıkıma uğratmasının hastalık nedeni olduğu sanılmaktadır.

Ade, George (d. 9 Şubat 1866, Kentland, Indiana - ö. 16 Mayıs 1944, Brook, Indiana, ABD), bir taşra delikanlısının ancak kentte edinebileceği bilgeliği özetleyen *Fables in Slang* (Argo Fabl'lar) adlı yapıtıyla tanınan oyun ve mizah yazarı.

Purdue Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1890-1900 arasında *Chicago Record*'da çalıştı. Birinci sayfada, çok sevilen "Stories of the Streets and of the Town" (Kentin ve Sokakların Öyküleri) adlı köşe yazılarında yarattığı tipler, ilk kitapları *Artie* (1896), *Pink Marsh* (1897) ve *Doc Horne*'un da (1899) konularını oluştururlar. Asıl ününü ABD'de en çok satan kitaplar arasına giren *Fables in Slang* (1899) sağladı. Bunu haftalık dizi halinde yayımlanan bir fabl dizisi ve 11 fabl kitabı izledi. Aslında pek az argoya yer verdiği fabliları daha çok yerel dilin kullanımının örnekleridir.

1902'de Ade'nin *The Sultan of Sulu* (Sulu Sultanı) opereti New York'ta uzun süre sahnede kaldı. Bunu *The County Chairman* (1903; Kasaba Başkanı) ve *The College Widow* (1904; Kolejli Dul) gibi başarılı komedileri izledi. Ade, döneminin en başarılı oyun yazarlarından biri olarak kabul edildi. Indiana'da, Brook yakınlarında bir malikâne yaptırdı ve sürekli burada yaşadı. Birçok filmin senaryosunu hazırladı. İçki Yasağı döneminde yazdığı *The Old Time Saloon* (1931; Eski Zaman Meyhanesi) en eğlendirici kitabı olarak nitelenir.

Adelaer, ADELER (Norveç dilinde "Kartal") olarak da yazılır, asıl adı CORT ya da CURT SIVERSTEN, İtalyanca CURZIO SUFFRIDO (d. 16 Aralık 1622, Brevik, Norveç - ö. 5 Kasım 1675, Kopenhag, Danimarka), Venedik ve Danimarka denizcilik tarihinde seçkin bir yeri olan denizci ve subay.

1639'da *adelborst* (harp okulu öğrencisi) olarak Hollanda donanmasına girdi ve Martin van Tromp'un komutası altında asker oldu. 1642'de Venediklilerin hizmetine geçti. Orada Curzio Suffrido Adelborst adıyla tanındı. Kısa sürede kendini göstererek 1650'de keşif görevi ile Çanakkale Boğazına gönderildi. Komutasındaki küçük Venedik donanması 16 Mayıs 1654'te Çanakkale Savaşı'na katıldı. Savaşta yalnızca kendi gemisiyle 15 Osmanlı kadırgasını batırdı ve ertesi gün Osmanlıları Bozcaada'da teslim olmak zorunda bıraktı. 1659'da Aziz Markos şövalyesi yapılarak (kendisini izleyen ilk üç kuşağa miras bırakabileceği) ömür boyu aylık gelir bağlanan Adelaer 1660'ta da Venedik donanmasının ikinci amiralliğine getirildi.

1662'de Danimarka donanmasının amiralı olarak Danimarka'ya döndü, III. Frederik'ten çeşitli nişanlar ve ödüller aldı. En önemli görevi donanmanın onarımı ve yeniden örgütlenmesiydi. 1665'te İngiltere'ye karşı Hollanda donanmasına komuta etmesi için yapılan çağrıyı geri çevirdi. 1666'da III. Frederik'ten soyluluk unvanı aldı. Üç yıl sonra Coromandel sarayıyla görüşmelerde bulunmak üzere Hindistan'a gönderildi (1669-70). V. Christian döneminde İsveç'e karşı Danimarka donanmasına komuta etmekle görevlendirildiyse de seferden önce öldü.

Adelaide (AZİZE) *bak.* Adelheid (AZİZE)

Adelaide, Avustralya'da Güney Avustralya eyaletinin başkenti. Lofty Sıradağlarının eteğinde, St. Vincent Körfezinin doğu kıyısından 14 km içerde kurulmuştur. Şubat ayı sıcaklık ortalaması 23°C olan sıcak yazları ve temmuz ayı sıcaklık ortalaması 12°C olan serin kışlarıyla tipik bir Akdeniz iklimine sahiptir. Ortalama yıllık yağış miktarı 530 mm'dir. Sömürge döneminde ilk harita çıkarma çalışmalarını başlatan General William Light tarafından yerleşim alanı olarak seçilen kent, Torrens Irmağı boyunca hafifçe yükselen bir arazide kuruludur. Bu ırmak, kentin, işyerlerinin toplandığı güney bölgesi ile, yerleşim merkezi durumundaki kuzey kesimini birbirinden ayırır. Kent merkezi ile banliyöler arasında geniş park alanları vardır. Adını Britanya kralı IV. William'ın karısı Kraliçe Adelaide'dan alan kent, 1840'ta Avustralya'nın ilk belediyesi olarak tüzel kimlik kazanmış, 1919'da büyük kent belediyesi statüsüne yükselmiştir.

Çevresindeki ovaların verimliliği, doğu ve güneydoğuya doğru yayılan Murray Düzlüklerine kolayca ulaşılabilmesi ve yakınındaki tepelerde maden yataklarının bulunması kentin büyümesine katkıda bulundu. Tarım ürünlerine yönelik ilk merkezlerden biri olan Adelaide'da buğday, yün, meyve ve şarap pazarlanırdı. Merkezi konumu ve kullanıma hazır hammadde kaynakları sayesinde sanayileşen kentte otomobil yedek parçaları, makineler, tekstil ve kimyasal maddeler üreten fabrikalar kuruldu. Kentin güneyinde, Noarlunga limanı yakınlarında bulunan Hallet Koyundaki petrol arıtma tesisinin yapımı 1962'de tamamlandı ve bir süre sonra ikinci bir tesis daha hizmete girdi. Adelaide, Güney Avustralya'nın kuzeydoğusundaki Cooper Havzasında bulunan Gidgealpa doğal gaz yataklarına bir boru hattıyla bağlanmış durumdadır. Murray Irmağının ağız bölgesinde herhangi bir liman bulunmadığından, ırmağın aşağı kesimindeki vadide yetiştirilen ürünlerin çoğu kara, deniz, hava ve demiryolu taşımacılığının yoğunlaştığı Adelaide'da toplanır. Kentin kendi liman tesisleri ise 11 km kuzeybatıdaki Port Adelaide'dadır.

Adelaide'in belibaşlı yapıları arasında üniversite (1874), parlamento ve hükümet binaları, Doğa Tarihi Müzesi, St. Peter (Anglikan), St. Francis Xavier (Katolik) katedralleri sayılabilir. İki yılda bir düzenlenen Adelaide sanat şenliklerinden ilki 1960'ta yapılmış ve Avustralya'nın ilk uluslararası şenliği olmuştur. Nüfus (1986 tah.) kent, 12.290; (1990 tah.) metropoliten bölge, 1.049.900.

Adelaide Irmağı, Avustralya'nın Kuzey eyaletinin kuzeybatısında akarsu. Brock's Deresinin batısındaki tepelerden doğar. Yazları su düzeyi önemli ölçüde yükselen Adelaide, kuzeydoğudaki Adam Körfezine doğru 180 km boyunca akar ve Clarence Boğazından Timor Denizine bir koy oluşturarak dökülür. Darwin'in 51 km kuzeydoğusunda bulunan ağzından gemiyle içeri doğru 128 km girilebilir. Adelaide'e ilk kez İngiliz kraliyet gemisi "Beagle" görevlilerinden L. R. Fitzmaurice ulaşmıştı ve ırmağa dul kraliçe Adelaide'in adını vermişti. Daha sonra 1862'de John McDouall Stuart ırmak üstünde dolaşarak araştırmalar yaptı. İlk kıyı yerleşimi bölgesi olan Escape Cliffs ise 1864-67 arasında kuruldu. Adelaide'in aşağı bölgelerini kaplayan verimli siyah topraklar, 1890'dan başlayarak çeşitli tarımsal deneylerde kullanılmıştı; 1939-45'te sebze üretimi, daha sonra pirinç üretimi ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine ilişkin projeler denendi. Darwin'in 80 km güneyinde, Kuzey Avustralya demiryolu ile Stuart karayolunun Adelaide'le kesiştiği bölgede kurulmuş olan Adelaide River kenti, çevrede Rum Ormanı ve Daly Irmağı gibi yerlerin bulunması nedeniyle turizm açısından oldukça gelişti.

adelantado (İspanyolcada "önde giden"), Kastilya krallarının temsilcileri. Ortaçağın başlarında askeri seferleri yöneten *adelantado*'lar, III. Ferdinand'ın hükümdarlık döneminden (1217-52) 16. yüzyıla değin belirli bölgelerde adli ve yönetsel yetkili konumundaydılar. Büyük *adelantado*'lar *(adelantados mayores)* temyiz yargıcı olarak görev yaparlardı. Savaş zamanında bölgelerinin ordularını da derlemekle yükümlüydüler. Küçük *adelantado*'lar da *(adelantados menores)* benzer yetkilere sahipti, ama bunların görev yerleri çoğu kez sınır boylarıydı. Bu nedenle *adelantados fronterizos* olarak da adlandırılır oldular ve Amerika kıtasının fethinde önemli roller oynadılar. 16. yüzyılda bu makamın yerini yasaların yürütülmesini sağlamakla yükümlü sivil görevlilerden oluşan *alcalde* aldı.

Adelard (BATHLI) (ö. 12. yy başları), İngiliz skolastik felsefeci ve Arap biliminin ilk yorumcularından. Eukleides'in *Stoikheia* (Elementler) adlı yapıtının Arapça uyarlamasını Latinceye çevirerek, Batı dünyasına yüzyıllar boyunca okunacak temel geometri kitabını kazandırdı. Fransa'da öğrenim gören Adelard, burada bir süre ders de verdi. Yaklaşık 1110-25 arasında yaptığı yolculuklarda İtalya, Kilikya, Suriye, Filistin ve bir olasılıkla İspanya'yı ziyaret etti. Daha sonra Bath'a dönerek, geleceğin kralı II. Henry'nin öğretmeni oldu. Bu dönemde, Platonculara özgü diyalog yöntemini kullanarak *De eodem et diverso* (Aynılık ve Çeşitlilik Üzerine) adlı yapıtını yazdı. Burada ortaya koyduğu atomcu görüşleri ve tümelin gerçekliğini tikelin gerçekliğiyle uzlaştırma çabası, Adelard'ı öbür Platoncuardan ayırır. İnsan doğası, meteoroloji, astronomi, botanik ve zoolojiye ilişkin 76 tartışma metnini içeren *Quaestiones naturales* (Doğa Soruları) adlı yapıtı ise Arap bilimine dayanır. Başka yapıtları arasında abaküs ve usturlaba ilişkin çalışmaları ile Arapça bir astronomi tablosunun çevirisi vardır.

Adelbert *bak.* Adalbert

Adeler *bak.* Adelaer

Adelheid (AZİZE), Almanca ADELHEID DIE HEILIGE (d. 931 - ö. 16 Aralık 999, Seltz, Alsas; yortu günü 16 Aralık), Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Otto'nun karısı. Torunu III. Otto'nun naipliğini de yapmış ve bu dönemde Alman Kilisesi'nin hem güçlenmesine, hem de imparatorluğun egemenliği altına girmesine katkıda bulunmuştur.

Burgonya kralı II. Rudolf ile (ö. 937) Schwaben'li Bertha'nın kızları olan Adelheid 947'de İtalya kralı Arles'li Hugues'ün oğlu Lothar'la evlendi. Babasının ölümü üzerine aynı yıl İtalya tahtına çıkan Lothar 950'de ölünce, eski rakibi Ivrea'lı Berengar tahtı ele geçirdi ve Nisan 951'de Adelheid'i Garda'da hapsetti. Dört ay sonra kaçan Adelheid, tahtı yeniden ele geçirebilmek için Alman kralı I. Otto'dan (Büyük) yardım

istedi. Eylül 951'de Lombardiya üzerine yürüyen Otto, kendisini buranın kralı ilan etti ve Aralık 951'de Adelheid'la evlendi. Otto ve Adelheid 962'de Roma'da Papa XII. Johannes'in kutsamasıyla imparator ve imparatoriçe olarak taç giydiler. Adelheid, Benedikten tarikatına bağlı Cluny manastırlarının öğretisini yayma ve Alman Kilisesi'nin imparatora bağlılığını güçlendirme çabalarına girişti.

Otto 7 Mayıs 973'te ölünce Adelheid, oğlu II. Otto'yu etkisi altına aldı, ancak 978'de aralarının açılması üzerine sarayı terkederek kardeşi Burgonya kralı Conrad'ın yanında yaşamaya başladı. Conrad'ın ısrarları sonucu bir süre sonra oğluyla yeniden barıştı; Otto, 983'te ölmeden hemen önce, annesini İtalya tahtının naibi ilan etti. Böylece Adelheid, gelini İmparatoriçe Theophano ile birlikte, üç yaşındaki torunu III. Otto'nun Almanya tahtına geçmesi için çalışmaya başladı. 985-91 arasında Lombardiya'da yaşadı ve bu tarihte Theophano'nun ölümü üzerine imparatorun tek naibi olarak Almanya'ya döndü. III. Otto'nun tahta çıkabilecek yaşa geldiği 994'e değin bu görevi sürdürdü. III. Otto 996'da Kutsal Roma-Germen imparatoru olunca da saray yaşamından çekilerek kendini kilise ve manastır kurma çalışmalarına adadı. Seltz'de bulunan mezarında bazı mucizelerin gerçekleştiği söylenir.

Adélie Kıyısı, ADÉLIE TOPRAKLARI olarak da bilinir, Doğu Antarktika'daki Wilkes Toprakları kıyısının bir bölümü. Batısındaki Claire Kıyısından doğusundaki V. George Kıyısına doğru uzanır. Hint Okyanusu üstünde yükselen ve yaklaşık 390.000 km²'lik bir alana yayılan, buzlarla kaplı bir platodur. Bölgeyi 1840'ta Fransız araştırmacı Jules-Sébastien-César Dumont d'Urville buldu ve buraya karısının adını verdi. Bu nedenle Fransa, kıtanın 136° ve 142° doğu boylamları arasında bulunan bölümü üzerinde hak iddia eder. Adélie Kıyısı, yönetim açısından Fransız Güney ve Antarktika Topraklarına (*) bağlıdır. Bölgenin 1950'de kurulmuş ilk meteoroloji istasyonu olan Port Martin'in yanması üzerine Fransa 1952'de Dumont d'Urville istasyonunu inşa etti.

Adelsberg (Yugoslavya) *bak.* Postojna

Adelung, Johann Christoph (d. 8 Ağustos 1732, Spantekow, Prusya - ö. 10 Eylül 1806, Dresden, Saksonya), Jacob Grimm'den önce yaşamış en etkili Almanca uzmanlarından biri. Dilbilgisi kitapları, sözlüğü ve üslup üzerine yapıtlarıyla Almancanın standartlaşmasına, yazım ilkelerinin oluşmasına ve anlatım özelliklerinin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

1761-87 arasında özel araştırmalarla uğraştı. 1787'de Dresden'de, Saksonya elektörünün (Kutsal Roma-Germen imparatorunun seçilmesinde oy hakkı olan Alman prensleri) kütüphane müdürü oldu ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Adelung'un *Versuch eines vollständigen Grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart*'ı (1774-86; Yüksek Alman Lehçesi İçin Eksiksiz Bir Dilbilgisel-Eleştirel Sözlük Denemesi) modern Almanca'nın temelini oluşturan lehçelerin tarihine ilişkin derin bir bilginin ürünüydü. Öldüğü sırada üç ciltlik *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* (1806-17; Mithridates ya da Genel Dilbilim) üzerinde çalışıyordu. Bu yapıtında Sanskrit dili ile belli-başlı Avrupa dilleri arasındaki ilişkiyi kanıtladı ve Yeni Ahit'teki Rabbin Duası'nın 500 ayrı dil ve lehçedeki karşılıklarını bir araya topladı.

Âdem Doruğu, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) güneybatısında dağ. Merkez ve Sabaragamuva illeri arasında Ratnapura kentinin 18 km kuzeydoğusunda bulunan

Âdem Doruğu, Sri Lanka
Ed Lark - Artstreet

2.243 m yüksekliğindeki dağ, doruğundaki ayak izine benzer büyük çukur nedeniyle kutsal bir yer sayılır. Bu çukuru, Budacılar Buda'nın, Müslümanlar Âdem'in, Hindular da Şiva'nın ayak izi sayarlar. Her yıl çeşitli inançlardan pek çok kişi burasını ziyaret eder. Dağın güneybatı yamacında bulunan ve Büyük İskender tarafından yerleştirildiği söylenen kalın zincirler doruğun yolunu gösterir.

Âdem ile Havva, Yahudi, Hıristiyan ve İslam inançlarına göre ilk insan çifti. Yaratılışlarının öyküsü Eski Ahit'in Tekvin bölümünde iki değişik biçimde anlatılır. Bunlardan birincisi Tekvin 1:1-2:24'te yer almakla birlikte, günümüzde, Tekvin 2:2-4:24'te yer alan ikincisinden daha sonraki bir tarihe ait olduğu kabul edilmektedir. İkinci biçim ilk günah öyküsünü içerir.

Âdem *(adham)* "insan" anlamına gelen İbranice sözcüklerden biridir. Tekvin'deki birinci yaratılış öyküsünde bir tür adı niteliğinde "genel olarak insan" anlamında kullanılır. Başka bir deyişle, burada belirli bir insan çiftinden söz edildiğine ilişkin hiçbir belirti yoktur. İkinci öyküdeyse sözcük gene genel anlamda, ama bu kez tanımlı olarak "o adam" anlamında kullanılmaktadır. Ancak çevirilerde bu sözcüğün genel olarak özel bir adla (Âdem) karşılanması yeğlenmiştir. Havva ise ilk kadına Tekvin 3:20'de verilen özel bir addır. Bu ad genellikle Tevrat'ta kullanılan yaşam *(hayyim)* sözcüğü ile ses benzerliğine dayanarak açıklanır, ama bu etimolojiden sık sık kuşku duyulmuştur.

Tekvin'in 2. ve 3. bölümlerinde anlatılanlar şunları içerir: Tek bir erkeğin toprak ya da çamurdan yaratılması ve içinde yaşadığı Cennet adlı bahçenin betimlenmesi; hayvanların yaratılması ve insan tarafından adlandırılmaları; erkeğe eşlik etmek üzere, onun gövdesinden bir kadının yaratılması; kadının bir yılan, erkeğinse kadın tarafından kışkırtılması sonucu ikisinin birden iyiliğin ve kötülüğün bilgisini taşıyan ağacın yasak meyvesinden yemeleri ve Cennet'ten kovulmaları. Bu yüzden yılan, karnı üstünde sürünmeye ve kadın soyundan gelenlere düşman olmaya, kadın doğum sırasında acı çekmeye ve kocasına boyun eğmeye, erkek ise yaşamını sürdürmek için çalışmaya, acı çekmeye ve ölmeye mahkûm edilir. Cennet'ten kovulduktan sonra Âdem ve Havva'nın, içlerinde Habil, Kabil ve Şit'in de bulunduğu birçok çocukları olur. Öykülerin yazarına göre, insanoğlunun tarihsel deneyimi Âdem ile Havva'nın Cennet'ten kovulmasıyla başlar.

Eski Ahit'te Âdem'den, Tekvin dışında yalnızca bir yerde, I. Tarihler 1:1'de, o da yalnızca bir soyağacını saptamak amacıyla söz edilir.

Yeni Ahit'te ise, Âdem ile Havva öyküsü özellikle Azız Paulus'a atfedilen metinlerde, ilahiyata ilişkin özel bir önem kazanır. Paulus, Âdem'i İsa'nın bir öncüsü, "gelecek olanın sureti" (*Paulus'un Romalılara mektubu* 5:12) olarak yorumlar. Nasıl Âdem'in günahı insanların ölümlü olmasına yol açtıysa, İsa'nın hakkaniyeti de insanlara ebedi yaşam verecektir. Başka bir deyişle, Paulus'a göre putperestlerin günahkâr olmalarının nedeni Hz. Musa'nın yasasına uymamaları değil, Âdem'in günahıdır. Bu yüzden putperestler kadar Yahudilerin de Hz. İsa'nın lütfuna gereksinmesi vardır.

İslam inancında da Âdem insanlığın atası ve ilk peygamber, Havva da insanlığın anası olarak kabul edilir. Âdem sözcüğüyle Arapçada toprak anlamına gelen *edîm* sözcüğü arasında bir bağlantı kurulur. İbranicede olduğu gibi Arapçada da Havva adının, bir canlıdan yaratılmış olması nedeniyle *hayy* sözcüğünden geldiği ileri sürülür. Kuran'da Âdem adı çeşitli nedenlerle 25 kez geçer ve topraktan yaratıldığı bildirilip yaratılışı çamur, cıvık çamur, çamurdan süzülmüş hülasa, kuru çamur, biçim verilmiş balçık, nutfe gibi ifadelerle açıklanır.

Kuran'a göre Allah Âdem'e bütün adları öğretir, meleklere Âdem'e secde etmelerini buyurur, emri alan melekler secde eder, İblis ise kendisinin Âdem'den üstün olduğunu söyleyerek secde etmekten kaçınınca lanetlenip Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılır. Havva'nın yaratılmasıyla ilgili olarak Kuran'da ayrıntılı bilgi verilmez; "sizi bir tek canlıdan yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücuda getiren O'dur (Allah); size nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için zevceler yaratmıştır" açıklamasıyla yetinilir. Bu ayetler Havva'nın Âdem'den yaratılmış olduğunu bildirir.

Kuran'da Âdem ile Havva'nın önce yerleştirildikleri, sonra da günahları yüzünden kovuldukları bir Cennetten söz edilmekle

İbn Bahtişu'nun Menafiu'l-Hayavan adlı kitabından Âdem ile Havva'yı gösteren bir sayfa, 1928, Marega
Pierpont Morgan Library

birlikte, Cennette bulundukları sırada yaklaşmamaları buyurulan ağacın adına, cinsine ya da rengine ilişkin Kuran'da ve güvenilir hadislerde hiçbir bilgi yoktur. İblis'in kılık değiştirerek, Cennete gizlice girdiği, Havva'yı kandırdığı, yılanla anlaştığı, yasak meyvenin elma olduğu yolundaki söylentilerin çoğu Tevrat'tan aktarılmıştır.

Âdem ile Havva'nın Cennetten kovul-

maları Kuran'da, şeytan tarafından baştan çıkarılmalarıyla açıklanır. Söylendiğine göre Âdem Cennetten sonra Hind toprağına ya da Serendib (Seylan) Adasına, Havva ise Cidde'ye indirilir; uzun süren bir ayrılıktan sonra Cebrail Âdem'i Arafat Dağına götürür, Havva'yı arayıp bulur. Âdem ile Havva'nın kavuştukları yere Müzdelife denir; yılan Isfahan'a, İblis ise Meysan adında bir yere atılır. Allah Âdem'e Kâbe'yi yapmasını emreder. Cebrail'den hac törenini öğrenen Âdem, ölünce Ebu Kubeys Dağı eteğine gömülür.

Günümüzde Kitabı Mukaddes uzmanları, kaynağını Tekvin'de bulan Âdem ile Havva öyküsünü doğal bir tarihten çok, yazarının, insanın evrenle ve Yaradan'la ilişkileri konusundaki inançlarının bir ifadesi olarak yorumlamak eğilimindeler. Öyküdeki "erkek" ve "kadın" tipik kişilerdir ve yaşantıları insanlık serüvenini temsil eder. Öyküde kullanılan edebi dil ve betimlemelerin çoğunu öteki eski Yakındoğu edebiyatlarıyla karşılaştırarak değerlendirmek olanaklıysa da kutsal metin uzmanları arasında tam bir yorum birliği yoktur.

Âdem Köprüsü, RAMA KÖPRÜSÜ olarak da bilinir, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) kuzeybatısındaki Mannar Adasıyla Hindistan'ın güneydoğusundaki Rameşvaram Adası arasında yer alan ve bir zincir oluşturan sığlıklar. 48 km uzunluğundaki Âdem Köprüsü Mannar Körfezini Palk Boğazından ayırır. Kumlaların bir bölümü deniz yüzeyinin üstünde kalır; çoğu yerde sığlıkların derinliği 1 m'yi geçmez. Bu nedenle deniz ulaşımı bakımından ciddi bir engel oluştururlar. Tarama yöntemiyle denizi derinleştirme çalışmalarına 1838'de başlandıysa da, yalnızca hafif tonajlı gemilerin geçebileceği bir kanal açılabildi; bugün derinleştirme çalışmalarından vazgeçilmiştir. Jeolojik bulgulara göre Âdem Köprüsü, Hindistan ve Sri Lanka arasında eskiden bir kara bağlantısının varolduğu kanısını uyandırmaktadır. Hindu efsanelerine göre köprü Ramayana destanı kahramanı Rama tarafından yapılan dev bir geçidin kalıntısıdır; Rama'nın bu geçidi, kaçırılan karısı Sita'yı kurtarmak için ordusunu Seylan'a geçirmek amacıyla yaptırdığı söylenir. İslam mitolojisinde ise Âdem'in buradan geçerek Âdem Doruğuna ulaştığı ve tövbe etmek için orada bin yıl süreyle tek ayağının üstünde durduğu anlatılır.

ademimerkeziyetçilik, ülke yönetiminde, belli işlev, görev ve yetkilerin, merkezî hükümetçe ve gerektiğinde gene merkezî hükümetin tek yanlı kararıyla geri alınmak üzere, yerel ya da bölgesel yönetim birimlerine verilmesi ya da dağıtılması ilkesi. Federal sistemler ademimerkeziyetçiliğe en uygun ulusal siyasal sistemlerse de, ademimerkeziyetçilik federalizmle (*) eşanlamlı değildir. Uygulamada, federal bir sistem, pek çok üniter devletten (*) daha merkeziyetçi olabileceği gibi, üniter sistemlerde de ademimerkeziyetçiliğe değişen ölçülerde rastlanır. Örneğin, üniter bir devlet olan İngiltere'de siyasal ve yönetimsel ademimerkeziyetçi yapı yasal düzeyde olmasa bile, uygulamada bu ülkeyi federal sisteme yaklaştırır. Japonya'da ise yerel yönetimlerin geniş hak ve yetkileri anayasaca düzenlenmiştir. Fransa'da yerel yönetimlerin gücü hem yasalar, hem de uygulama düzeyinde çok sınırlıdır. ABD'de, federal hükümetten belli alanlarda oldukça bağımsız olan eyaletler, kendi alt-yönetim birimleriyle ilişkilerinde çoğu kez baskın bir merkez durumundadırlar.

Ademimerkeziyet, merkezsizlik olarak adlandırılabilecek siyasal yönetim biçiminden de farklıdır. Merkezsizlik, tek bir merkez yerine, kendi kendilerine yetebilen pek çok merkezi öngörür. Ademimerkeziyetçilik ise, ulusal merkezî hükümetin tek siyasal güç odağı olmasına karşı çıkarken, yerel yönetimlerin merkezden mutlak bağımsızlığını değil, görece özerkliğini savunur.

Türkiye'de ademimerkeziyet görüşünün öncüsü Prens Sabaheddin'dir (*). Prens Sabaheddin'de, toplumun kalkınma ve gelişmesi için önkoşul olarak gördüğü bireycilik ve devletin toplum ve ekonomiye müdahalesinin en az düzeye indirilmesi düşüncelerinin bir uzantısı olan ademimerkeziyetçilik, devletçiliğe karşı, liberalizme yakın bir görüş olarak nitelenebilir.

Aden, Yemen'de, Aden Körfezi kıyısında valilik (*muhafaza*). Daha önceleri el-Muhafazatü'l-Ulâ (ilk valilik) olarak adlandırılırdı. Doğuda ve kuzeyde Tuban, batıda Ebyan valilikleriyle çevrili olup 6.980 km² yüzölçümüyle ülkenin en küçük valiliğidir. Sınırları içinde kurak, engebeli, alçak bir ova yer alır. Tarım ancak sulamayla yapılabilir. Aden yakınlarındaki Kraytar'da sert kayalara oyulmuş ve birbirlerine kanallarla bağlanmış, İS 1. yüzyıldan kalma çok ilginç su sarnıçları vardır. Aden'deki başlıca tarım ürünleri meyve ve sebze türleridir. Öte yandan tavukçuluk da gelişmektedir. Sanayi kuruluşları Aden limanının çevresinde yoğunlaşmıştır. Aden kenti ülkenin ve ilin merkezidir. Sanayi etkinlikleri arasında petrol arıtımı, tuz üretimi, balık konserveciliği, pamuklu kumaş ve gemi yapımı başta gelir.

Aden, Yemen'de, Aden valiliğinin (*muhafaza*) yönetim merkezi ve ülkenin ekonomik başkenti. Aden Körfezinde, Benderü't-Tevahi'nin (Aden limanı) doğu yakasını çevreleyen bir yarımada üstünde yer alır. Ülkenin daha önceki yönetim merkezi olan Medinetü'ş-Şa'b ise daha batıda kalır. Antik çağdan beri bir ticaret merkezi olan Aden'in adından İncil'de de söz edilir. 16. yüzyılda Osmanlıların egemenliğine giren Aden 1802'de yapılan bir antlaşmayla İngilizlerin de yararlandığı bir liman durumuna geldi. İngiliz yönetiminin etkisiyle, Hindistan'a giden denizyolu üstünde kömür ikmal istasyonu olarak kullanılmaya başlandı ve 1937'de tümüyle İngiliz sömürgesi oldu. Körfezin batı yakasındaki Küçük Aden'de 1953'te bir petrol arıtma tesisi kuruldu.

Aden Limanı, Yemen
Charles Harbutt - Magnum

1962'de yarı özerk bir birim durumuna gelen Aden ertesi yıl Güney Arabistan Federasyonu'na katıldı. Bu tarihten sonra milliyetçi iki rakip grubun mücadelelerine sahne oldu. 1967'de kurulan Güney Yemen Halk Cumhuriyeti'ne (1970'ten sonra Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) katılarak 1968'de ulusal başkent ilan edildi. Güney ve Kuzey Yemen'in 1990'da birleşerek Yemen Cumhuriyeti'ni oluşturmalarından sonra Sana siyasal başkent, Aden ise ekonomik başkent olarak belirlendi.

Aden kenti bugün eski ticaret semti Kraytar, iş bölgesi et-Tevahi ve doğal liman Ma'allah olmak üzere başlıca üç bölümden oluşur. Çevre ülkeler için de bir ticaret merkezi durumunda olan Aden limanında bölgeden geçen gemiler yakıt ikmali yaparlar. Ancak Süveyş Kanalının kapalı bulunduğu 1967-75 arasında yakıt ikmali yapan gemi sayısında büyük bir azalma oldu; bugün bile liman trafiği eski yoğunluğuna kavuşmamıştır. Aden'de küçük imalathanelerin yanı sıra kibrit üretimi, gemi yapımı ve deniz suyunun buharlaştırılmasıyla tuz üretimi gibi bazı küçük sanayi etkinlikleri vardır. 1970'e değin gümrüksüz bir serbest liman olan kentte 1970'te yeniden gümrük uygulamasına geçildi. Aden'in hemen kuzeyinde, Haur Maksar'daki Krallıyet Hava Kuvvetleri'nin eski hava üssü bugün uluslararası bir havaalanı durumundadır. Aden Üniversitesi 1970'te açılmıştır. Nüfus (1986) 318.000.

Aden bahçesi *bak.* Cennet Bahçesi

Aden Körfezi, Kızıldeniz ile Umman Denizi arasında doğal bağlantı oluşturan derin su havzası. Adını batı ucunda bulunan Yemen'deki Aden limanından alan körfez, Arabistan kıyıları ile Afrika Boynuzu arasında uzanır, batıda daralarak Tacura Körfezine dönüşür. Guardafui Burnundan geçen 51° 16' doğu boylamı körfezin doğu sınırı olarak kabul edilir. Oşinografik ve jeolojik açıdan ise kıtanın deniz altında kalan bölümünün doğu sınırı, kuzeydeki Kuria Muria Adaları ile güneydeki Sokotra Adasını birleştiren çizgiye kadar uzanır; böylece körfez toplam 530.000 km²'lik bir alanı kaplar. Toplam uzunluğu kuzeydoğudan güneybatıya 1.480 km, ortalama genişliğiyse kuzeydoğudan güneybatıya 480 km'dir.

Denizdibi yüzeyinin başlıca özelliği, Hint Okyanusundaki engebe sistemini oluşturan Saba yükseltisinin Aden Körfezinin orta bölümlerine kadar yayılmasıdır. Bu engebe sistemi genel topografyasıyla sınırları belirgin bir vadi biçimindedir. Öte yandan kuzeybatıdan güneybatıya doğru uzanan faylar, vadi boyunca yarıklar oluşturur. Bu yarıkların en büyüğü körfezin bugüne kadar saptanmış en derin yeri olan Alula-Fartak çukurudur (5.360 m). Saba yükseltisinin iki yanında, derinlikleri körfezin ağzında 3.900 m'ye varan tortul havzalar bulunur. Bu yükselti batıya doğru, Tacura çukuru adı verilen, doğu-batı yönünde uzanan daha sığ bir vadiyle birleşir. Körfezin jeolojik yapısı, temel olarak, deniz yatağının Saba yükseltisinin ekseninden dışarı doğru yayılmasıyla biçimlenir.

Arabistan Yarımadasıyla Afrika kıtası Eosen Bölümün sonlarında (54-38 milyon yıl önce) ya da Oligosen Bölümde (38-26 milyon yıl önce) bugünkü sınırları boyunca birbirinden ayrılmış, sonra da körfezdeki faylara paralel bir doğrultuda birbirlerinden uzaklaşmışlardır.

Körfezdeki deniz yatağı okyanuslara özgü bir kabukla örtülüdür. Saba Yükseltisinin özellikleri yüzeye yakın deprem hareketleri, yüksek ısı akışı, sürekli yenilenen lavlar ve tortul katmanının çok ince olmasıdır (hatta bazen hiç tortul görülmez). Aden Körfezinin jeolojik evrimi, Kızıldeniz'in ve Doğu Afrika'daki Rift Vadisinin evrimiyle de bağıntılıdır.

Saba Yükseltisinden kıtanın su altında kalan bölümüne doğru inildikçe tortul kalınlığı artarak özellikle Arabistan Yarımadasından körfeze dökülen mevsimlik Had-

ramut Irmağının güneyindeki bölgede 1,5 km'yi bulur. Körfez kıyıları, kıyı kesimindeki topraklarda bulunan maddelerin özelliklerine göre kahverengi, yeşil ya da gri renkli çamurla kaplıdır. Havzalar temel olarak düzensiz akıntıların kıyılardan aşındırarak getirdiği maddelerle doludur; Saba yükseltisi ise açıklardaki derin sularda oluşan tortullarla örtülüdür. Az olmakla birlikte rüzgârın taşıdığı maddelere de rastlanır.

Kızıldeniz, Aden Körfezi ve Umman Denizi arasındaki yoğun su gidiş gelişi, hava akımının bir bölümünü oluşturan yağmur yüklü muson rüzgârları ve yoğun buharlaşma deniz suyunun yapısının karmaşık olmasına yol açar. Yüzey katmanı oldukça tuzludur; anaforlar bu katmanın akış örüntüsünü karmaşıklaştırır. Kasımdan marta değin süren kuzeydoğu musonu sırasında yüzey sıcaklığı oldukça düzenlidir ve 25°-28°C arasında değişir. Ancak mayıstan eylüle değin süren daha güçlü güneybatı musonu döneminde yüzey sıcaklığı 25°-31°C'ye yükselir. 90-600 m arasındaki yüzeyaltı katmanda daha az tuzlu olan sular Umman Denizinden çıkar, Babü'l-Mendeb Boğazını geçerek Kızıldeniz'e ulaşır. Bu akıntı, 750 m derinlikte Kızıldeniz'den gelen oldukça tuzlu bir katmana katılarak ters yöne döner. Körfezin doğusunda, 900-1.800 m derinlikte sıcaklık ve tuzluluk derecesi düşük bir su katmanı oluşur; oysa batıya doğru gidildikçe bu duruma yalnızca derin çukurluk alanlarda rastlanır.

Canlı türlerinin bolluğu ve çeşitliliği açısından Aden Körfezinde denizaltı yaşamı, oldukça zengindir. Kıyı bölgelerinde sular yükseldiğinden her mevsimde değişik ölçülerde yüzey katmanı pek çok besleyici maddeyle zenginleşerek çok sayıda planktonun yaşaması için elverişli bir ortam oluşturur. Suların yükseldiği bu bölgelerde sardalye ve uskumru balıkları oldukça boldur. Başlıca açık deniz balıkları yunus, orkinos, kılıçbalığı ve köpekbalığıdır; balinalara da sık rastlanır. Körfez, deniz kaplumbağalarının yaşayabilmesi için çok elverişli bir ortam oluşturduğu gibi, burada kaya istakozu da çok boldur. Büyük ölçüde ticari balıkçılık yapılmamasına karşın, kıyı boyunca birbirinden uzak pek çok balıkçı kasabası ve köyü vardır. Yerel balıkçılık kıyıya yakın bölgelerde yapılır; yıllık ürünün çoğu sardalye, orkinos, uskumru, köpekbalığı ve istakozdan oluşur.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Adena kültürü, yaklaşık İÖ 500 - İS 100 arasında ABD'de, bugünkü Ohio eyaletinin güneyinde yaşayan çeşitli Kuzey Amerika Yerli topluluklarının kültürü. Indiana, Kentucky, Batı Virginia ve büyük olasılıkla Pennsylvania'daki bazı topluluklar da benzer özellikler gösterdikleri için kabaca Adena kültürü içinde sayılırlar. Bu kültür adını Ohio'daki Adena Tepesinden alır.

Adena toplulukları genellikle direkler, söğüt dalları ve ağaç kabuklarıyla yapılmış, konik çatılı, dairesel evlerden oluşan köylerde otururlar, bazıları da kaya barınaklarında yaşarlardı. Geçimlerini avcılık ve balıkçılık yaparak, yabani otlar toplayarak sağlar, taştan yapılmış çapalar, baltalar, sulh çubukları, sapan taşları ve basit çömlekler kullanırlardı. Bakır, mika ve deniz kabuklarından yapılmış süs eşyaları Adena toplu-

İnsan biçiminde yontulmuş taş pipo
Chillicothe, Ohio yakınlarında, Adena Tepesinde bulunmuştur
Ohio Historical Society

luklarının uzak bölgelerdeki topluluklarla değiş-tokuşta bulunduklarını kanıtlar.

Adenauer, Konrad (d. 5 Ocak 1876, Köln - ö. 19 Nisan 1967, Rhöndorf, AFC), Federal Almanya'nın ilk başbakanı (1949-63). II. Dünya Savaşı sonrası yeniden kurulma döneminde başbakanlık yapmış, bir Hıristiyan Demokrat ve kararlı bir anti-komünist olarak NATO'yu desteklemiş, Almanya'yı eski düşmanlarıyla, özellikle de Fransa'yla yeniden yakınlaştırmak için çaba harcamıştır.

Meslek yaşamının ilk yılları. Kölnlü bir devlet memurunun oğlu olan Adenauer, tutumluluğa ve görev bilincine önem veren, din duyguları güçlü, kendi halinde bir Katolik aile çevresinde büyüdü. Freiburg, Münih ve Bonn üniversitelerinde hukuk ve siyaset bilimi öğrenimi gördü. 1906'da Köln Kent Meclisi'ne seçildi. I. Dünya Savaşı arasında 1917'de belediye başkanı *(Oberbürgermeister)* oldu. 1920'den sonra *Staatsrat* (Prusya eyalet meclislerini temsil eden merkezi organ) üyeliği yaptı; 1928'de aynı kurulun sözcülüğüne seçildi. Alman Katoliklerinin büyük çoğunluğunu temsil eden ve uzun süre Köln'deki en önemli siyasal güç konumunda bulunan Merkez Partisi'ne üye oldu. Bismarck'ın Vatikan'la çatışması, Almanya'da devletle Katolikliğin birbirlerinden derin biçimde ayrılması sonucunu doğurmuştu. Rhein bölgesinde Katolikler, Prusya egemenliği altına ancak 19. yüzyılda girmiş olan küçük Alman devletlerindeki kısıtlamalar nedeniyle baskı altındaydı.

Adenauer bu ortamdan ve insanlarda yarattığı ruh halinden etkilendi. Gene de bütün bu koşullar, onun, Weimar Cumhuriyeti döneminde (1919-33) Alman siyasetinde belirleyici bir rol oynamak için Merkez Partisi'nin kendisine sunduğu fırsatları neden kullanmadığını açıklamaya yetmez. Adenauer'in Weimar Cumhuriyeti dönemindeki siyasal etkinlikleri, yerel ölçülerde kaldı. Bunun nedeni, soğuk ve mesafeli kişiliği ve partisinin önde gelen kişilerinden uzak durması olabilir. Nazilerin iktidarda olduğu dönemde iki kez hapse atıldı.

II. Dünya Savaşı sonunda Köln'e dönen Adenauer, Müttefiklerin askeri yetkililerince eski görevine çağrıldı. Ancak bombardımanlarda yıkılmış kenti yeniden inşa etmeye başlayamadan, onu siyasal açıdan yeterli bulmayan Kuzey Ren bölgesi İngiliz askeri valisi Sir John Barraclough tarafından görevden alındı. İktidardan ikinci kez düşüşü onun siyasal yaşamdan çekilmesine neden olmadığı gibi, asıl görevini yerine getirebilmesi için serbest kalmasını sağladı.

Başbakanlığı. Savaş henüz sona ermeden Katolikler ve Protestanlar uzun zamandır süregelen görüş ayrılıklarını bir yana bırakmış, Nazizme karşı bir cephe oluşturmak ve devlet yönetiminde Hıristiyanlık ilkelerini egemen kılmak amacıyla yeni bir parti kurma çabasına girişmişlerdi. Eski siyasal partilerin artık zamanını doldurmuş olduğuna ve Katoliklerle Protestanların birleşmesi gerektiğine inanan birçok kişi bu harekete katıldı. Bu durum, Reform hareketini izleyen yüzyıllar boyunca Katoliklerle Protestanların ya bir polemiğin tarafları olarak karşı karşıya geldikleri ya da aralarına belli bir uzaklık koydukları Almanya için yeni bir gelişmeydi. Böyle bir ortamda Adenauer, yeni bir parti olan Alman Hıristiyan Demokratik Birlik'in (CDU) oluşturulmasında önemli bir rol oynadı, 1946'da partinin başkanı oldu. CDU, Müttefiklerin işgali altında bulunan dört bölgede güçlenmeye başladı. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin, Müttefikler Kontrol Konseyi'nin çalışmalarını giderek daha çok engellemesi üzerine, Batılı Müttefikler ellerindeki üç işgal bölgesinde federal bir devlet kurmaya karar verdiler. Adenauer, kurulacak bu yeni cumhuriyet için geçici bir anayasa hazırlamakla görevlendirilen Parlamenter Konsey'in *(Parlamentarischer Rat)* başkanı oldu. İlk

Adenauer
Karsh - Woodfin Camp and Associates

Federal Meclis *(Bundestag)* seçimleri Ağustos 1949'da yapıldı. CDU, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'ni (SPD) az bir farkla geçerek seçimleri kazanınca Adenauer başbakanlığa getirildi.

Yetişme koşulları ve aldığı eğitim nedeniyle Adenauer sosyalist düşünceye her zaman karşı olmuştu. Gerçek önderlerin doğmasını engelleyeceği gerekçesiyle, eşitlikçi bir toplum düşüncesine karşı çıkıyordu. Hukukun egemen olduğu, bireyciliğe dayalı bir toplum biçimini benimsiyordu. Ona göre, devlet hem hukukun üstünlüğünü sağlayacak, hem de vatandaşlarının düşünsel ve ekonomik gelişmeleri için gerekli koşulları oluşturacak en uygun ortamı yaratmakla yükümlüydü. Adenauer'in bu görüşleri, aslında Papa XIII. Leo'nun geliştirdiği Katolik toplumsal öğretiyi yansıtıyordu.

Adenauer'in benimsediği görüşlerin ötesine geçen CDU programında sosyalist nitelikte bazı uygulamalar savunuluyordu. Adenauer, hem kişisel yapısına, hem de parti başkanı ve hükümet görevlisi olmasına ters düşen bir tutumla, parti programından kaynaklanan tartışmalara katılmaktan kaçındı.

Ancak onu yalnızca kişisel çıkarlarını kollayan bir politikacı olarak tanımlamak doğru olmaz. Yaklaşımı daha çok, pragmatik olarak nitelendirilebilir. Ülkesinde birliği sağlayabilmek ve Avrupa topluluğu içinde Batı Almanya'ya önemli bir yer kazandırabilmek amacıyla kendi görüşüne uymayan bazı programlarda ödün verdiği görülmüştür.

Siyasal yaşamı boyunca Adenauer'in ilgi odağını dış sorunlar oluşturdu. Komünist yönetimlerin Avrupa'nın içlerine doğru yayılmasını, Batı'ya ve Batı'nın değerlerine yönelik doğrudan bir tehdit olarak görüyordu. Komünist dünyayla barış içinde bir arada yaşanabileceğine inanmıyor, komünist bloktan gelebilecek askeri tehditlere sert bir biçimde karşı konulması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre bireysel haklara dayanan hukukla totaliter diktatörlük, hümanist-Hıristiyanlık öğretileriyle komünist toplumdaki aşırı disiplin, birbirleriyle uzlaşmaz nitelikteydi. Bu görüşleriyle Adenauer düşman ideolojinin yayılmasını önleme siyasetinin güçlü bir savunucusu durumuna geldi. Gerginliklerin azaltılmasına karşı olmamakla birlikte, günün koşullarında, ödün verme siyasetinin, ihanet değilse bile büyük bir yanılgı olduğu görüşündeydi. Komünist blokun, Sovyetler Birliği'nde Nikita S. Kruşçev'in iktidarda olduğu dönem dışında, doğrudan bir askeri tehdit oluşturduğuna ve ancak caydırıcı kuvvetlerle denetim altında tutulabileceğine inanıyordu. Bu nedenle Almanya'nın, gerek Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO), gerek nükleer silah üretimine yaptığı katkıları içten destekledi. Bir Avrupa savunma topluluğunun oluşturulmasını Avrupa'ya yeni bir düzen ve kimlik kazandırmanın en umut verici araçlarından biri olarak görüyordu. Böyle bir topluluğun oluşturulabilmesinin önkoşulu ise Almanya'nın komşularıyla, özellikle de Fransa'yla yakınlaşmasıydı. Bunu sağlayabilmek için bütün gücüyle çalıştı.

Başbakanlığı sırasında Adenauer'e karşı olanlar Almanya'nın tarafsızlaştırılarak Doğu ve Batı blokları arasında bağlantısız bir konuma getirilmesi siyasetini savunuyorlardı. Bu tür bir siyasetin güvenlik açısından yaratacağı tehlikelerin göze alınamayacağı düşüncesini işleyen Adenauer ve partisi önemli seçimlerin tümünü kazandı. Bu düşüncenin ardında, CDU'nun Alman halkını birleşmiş Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası durumuna getirerek ülkeyi, Doğu ile Batı arasında tarih boyunca saldırıya açık kalacak bir konumdan çıkarma kararı yatıyordu.

Adenauer yaşamının sonuna değin, haksız bir biçimde, ikiye bölünmüş olan Almanya'nın yeniden birleştirilmesini ciddi olarak istememekle suçlandı. Aslında onun bu tutumu, SSCB ile anlaşmaya varmanın olanaksızlığına inanmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca Adenauer, Almanya'nın izleyeceği politikaları, Batı'da izlenen politikalarla aynı çizgiye getirmeye kararlıydı.

Adenauer 14 yıl başbakanlık yaptıktan sonra ülkeyi yönetmek için çok yaşlı olduğu düşüncesiyle 1963'te görevini Ludwig Erhardt'a devretti. Bundan sonra anılarını yazmaya başladı. CDU başkanlığını Mart 1966'ya değin sürdürdü.

Kişisel özellikleri. Adenauer'in soğuk ve kuşkucu bir kişiliği olduğu ileri sürülürse de, onu temkinli ve akıllı sözcükleriyle tanımlamak daha doğrudur. Gerçeklerin olduğu gibi değil, olması istendiği gibi yorumlanması eğilimine karşı tepki duyar, bunu Almanya için özellikle tehlikeli bulurdu. Sıradan insanlar için kolay anlaşılır, inandırıcı, yalın olmakla birlikte otoriter kişiliğini ortaya koyan konuşma biçimi siyasal hedeflerine ulaşmada ona yardımcı olmuştur.

Adenauer özel yaşamında iddiasız, son derece disiplinli bir kişiydi. Fazla yemek yemez, az uyur, sigaradan nefret eder ve evinin büyük bahçesinde çalışmayı severdi. Gelişmiş bir resim beğenisi vardı; evinin ve resmi konutu olan Schaumburg Sarayı'nın duvarlarını eski ustaların çeşitli tabloları süslerdi. İki kez evlenen Adenauer'in iki eşi de kendisinden önce ölmüştür.

Adenet LE ROI, ROI ADAM, LI ROIS ADENES, ADAN LE MENESTREL ve ADAM REX MENESTRALLUS olarak da bilinir (d. y. 1240 - ö. y. 1300), şair ve müzikçi. Saray *minstrel*'i(*) olarak çalıştığı döneme ilişkin ayrıntılı belgesel kanıtların bulunması nedeniyle ilgileri üzerine çekmiştir.

Louvain'de, Brabant dükü III. Henri'nin sarayında yetişti. Koruyucusunun 1261'de ölmesinden sonra hem hanedanlar arası çekişme, hem de sarayda Flaman edebiyatının ağırlık kazanması nedeniyle durumu sarsıldı. 1268/69'da *minstrel*'lerin başı olarak Flandre kontluğu varisi Dampierreli Guy'nin hizmetine girdi. "*Minstrel*'ler Kralı" anlamında kullanılan *roi* takma adı buradan gelir. Adenet 1270-71'de Tunus'a yapılan Haçlı Seferi'nde Guy'ye eşlik etti. Şiirlerinde, onunla birlikte Sicilya ve İtalya üstünden ülkeye geri dönüşlerine ilişkin birçok ayrıntı bilgiye rastlanır. Oldukça sıkıcı, özgün olmayan bir dille yazılmış *chanson de geste*(*) türünde şiirlerinden günümüze üç tanesi kalmıştır: "Buevon de Conmarchis", "Les Enfances Ogier" (Charlemagne efsanelerinin bir bölümü olan "Danimarkalı Ogier'nin Gençlik Serüvenleri") ve "Berte aus grans pies" (Koca Ayaklı Berte). Adenet'nin, eski koruyucusunun kızı ve Fransa kralı III. Philippe'in eşi olan Marie de Brabant'ın isteği üzerine yazdığı ve uçan bir tahta atı anlattığı *Cleomadès* romansı da günümüze ulaşmıştır.

adenin, purin ailesinden organik bileşik. Tüm hücrelerin kalıtsal özelliklerini belirleyen nükleik asitler gibi biyolojik önem taşıyan pek çok maddede bağlanmış olarak, çayda ise serbest halde bulunur.

Molekül formülü $C_5H_5N_5$ olan adenin 1891'de nükleik asitlerden elde edildi, 1897'de de Alman kimyacı Emil Fischer tarafından bireşim yoluyla üretildi.

Ribonükleik ve dezoksiribonükleik asitlerin kısmen bozunmasıyla elde edilen karışımlardan, sırasıyla, adenilik asit ve dezoksiadenilik asit bileşikleri ayrıştırılabilir. Nükleotit adı verilen bu asitler, adenin ile ribozdan ya da adenin ile dezoksiribozdan oluşmuş daha küçük birimler (nükleositler) olan adenozin ve dezoksiadenozinin fosfat esterleridir.

Adenin bileşikleri arasında, Thomas Addison'ın tanımladığı öldürücü kansızlığa karşı etkili olan B_{12} vitamini, adenozin trifosfat (ATP) ve başka koenzimler (enzimlerle birlikte etkili olan maddeler) vardır.

adenoit iltihabı, burun boşluğuna açılan üst yutağın arka duvarındaki lenf dokusunun (adenoitlerin) iltihaplanarak şişmesi. Çocukluk çağında görülen tipik bir enfeksiyon hastalığıdır. Çoğu kez basit soğuk algınlığı ya da bademcik iltihabıyla birlikte gelişen hastalık, çocukta titreme, genel kırıklık duygusu, burun tıkanıklığı ve kulak ağrısına yol açabilir. Tedavide antibiyotikler kullanılır; şişkinliği inmeyen ve solunum yollarını tıkayan adenoitler ise ameliyatla alınabilir. *Ayrıca bak.* bademcik iltihabı.

adenokarsinom, salgı bezleri ya da benzer dokularda gelişen kötü huylu tümör.

adenom, salgı bezlerindeki epitel hücrelerine benzer hücrelerden oluşan, genellikle iyi huylu tümör.

adenovirüs, *Adenoviridae* familyasından, 1950'lerde keşfedilen ve 30 kadar değişik tipi bilinen virüs. Bu virüsler insanda boğaz ağrısı ve ateşe, köpeklerde karaciğer iltihabına, fare, sığır, domuz, maymun ve kümes hayvanlarında pek çok hastalığa neden olur. Virüs parçacığının dış zarı yoktur; 70 nanometre ($1 nm = 10^{-9} m$) çapında ve küre biçimindedir; düzenli olarak dizilmiş, kapsomer adı verilen, 252 tane protein alt birimiyle kaplıdır. Koruyucu bir protein tabakasıyla örtülü bir dezoksiribonükleik asit (DNA) çekirdeği taşır. Bir hücreye yerleşen adenovirüsler o hücrenin çekirdeğinde gelişir ve oldukça belirgin bir kristal düzeni içinde sıralanmış halde görünürler. *Ayrıca bak.* soğuk algınlığı.

adenovirüs enfeksiyonu, üst solunum yollarında, gözlerde ve çoğu kez bölgesel lenf düğümlerinde, basit soğuk algınlığına oldukça benzer akut mukoza enfeksiyonu. Soğuk algınlığına yol açan virüs gibi adenovirüs de daha çok sağlıklı kişilerdeki klinik belirti göstermeyen enfeksiyonların etkenidir. Adenovirüs grubunun 30'dan çok tipi varsa da, insanda bunların yalnızca birkaç türü yaygın olarak hastalığa yol açtığından bu virüslere karşı bir aşı hazırlanabilir. Oysa, soğuk algınlığı virüslerinin 100'den fazla çeşidinin bulunması ve hemen hepsinin hastalığa yol açması, basit soğuk algınlığı için bir aşı geliştirilmesini neredeyse olanaksız kılmaktadır.

adenozin difosfat (ADP) adenozin trifosfatın(*) hidroliz (suyla ayrışım) ürünü.

adenozin trifosfat (ATP) hayvan, bitki ve mikroorganizmalarda, enzimlerin katalizleyici etkisiyle gelişen birçok tepkimeye katılan koenzim. Enerji yönünden zengin olan ATP molekülünün işlevi, besin maddelerinin yükseltgenmesiyle açığa çıkan kimyasal enerjiyi, enerji tüketen hücre içi süreçlere taşımaktır. Hücrenin kimyasal, elektriksel ve geçişme (osmoz) etkinliğini yerine getirmesi gibi enerji gerektiren süreçlerde, bu koenzim, adenozin difosfat (ADP) ile inorganik fosfata ya da adenozin monofosfat (AMP) ile inorganik pirofosfata dönüşür.

Metabolizmada ATP üretimi üç temel kaynaktan beslenir: Mayalanma(*), Krebs çevrimi(*) ve elektron iletimiyle bağlantılı olan indirgeyici fosforilleme. *Ayrıca bak.* hücre solunumu.

Adeodatus I *bak.* Deusdedit (AZİZ).

Adeodatus II (d. Roma - ö. 17 Haziran 676), döneminin olaylarını, kendi görev süresine dayanarak tarihlendiren ilk papa. 11 Nisan 672'de papa seçilerek 676'ya değin bu görevi sürdürdü. Dinsel öğretide değişiklik yapılmasına karşı olmakla birlikte, döneminin siyasal olaylarında ya da İsa'nın yalnızca bir tek iradesi olduğunu savunan ve Monotelitizm adını alan heretikliğin (dinsel sapkınlığın) tasfiye edilmesinde, bilindiği kadarıyla herhangi bir rolü olmadı. Daha

çok bakımsız kiliselerin onarılması için çalıştı. Bir Benedikten rahibi olan Adeodatus, Augustinusçu St. Peter ve St. Paul manastırlarını korumasına aldı; ayrıca St. Erasmus Manastırı'nın onarımını gerçekleştirdi. Tours'daki St. Martin Manastırı'nın piskoposluk otoritesi dışında kalmasını onayladığı sanılır. Bazı azizname yazarlarının Adeodatus'a "Aziz" unvanı vererek 26 Haziran'ı yortu günü ilan etmelerine karşın, *Acta Sanctorum*'u derleyip yayımlayan Bolandistler, mezhep kurmadığı için Adeodatus'un yortusunun da olmayacağında direnirler.

Ader, Clement (d. 4 Şubat 1841, Muret - ö. 5 Mart 1926, Toulouse, Fransa), Wright Kardeşler'den önceki uçuş denemeleriyle havacılığın öncüsü olan, kendi kendini yetiştirmiş mühendis ve mucit.

Daha ilk gençlik yıllarında, havacılığa ilgi duyan Ader, 1870 Fransız-Alman Savaşı'nda kendi olanaklarıyla bir balon yaptı. Bu ilgisini sürdürebilecek kadar para kazanabilmek amacıyla, 1876'da Köprüler ve Yollar İdaresi'ndeki görevinden ayrıldı. Elektrikli iletişim araçları alanındaki ilk buluşları bir mikrofon ile bir megafondu. Sonradan çalışmalarını, havadan ağır makinelerle uçuş olanakları üstünde yoğunlaştıran Ader, 1890'da buharla çalışan yarasa kanatlı bir monoplan yaptı. Rüzgâr Tanrısı Aiolos'tan esinlenerek "Eole" adını verdiği bu uçakla, 9 Ekim'de, bir arkadaşının Paris yakınındaki toprakları üzerinde 50 m kadar uçtu. Ne var ki buhar makinesi, ancak benzinli motorun sağlayabileceği uzun ve kontrollü bir uçuşa uygun değildi. Gene de Ader'in bu kısa uçuşu, havadan ağır bir makinenin yerden yükselebileceğinin ilk kanıtı oldu.

Adernó (Sicilya) *bak.* Adrano

âdet görme, AYBAŞI olarak da bilinir, dölyatağının (rahim) iç yüzünü kaplayan dokuların, kan ve salgılarla birlikte, belirli aralıklarla dölyolundan dışarı atılması. Âdet görme, yumurtalığın attığı yumurtanın (ovum) döllenmemesi durumunda gerçekleşir.

İnsanda, iki âdet arasındaki süre (âdet çevrimi) ortalama 28 gündür, ama 21 ile 35 gün arasında değişen çevrimlere de rastlanır. Bu çevrimin başlangıcında, dölyatağının iç yüzünü kaplayan endometriyum tabakası ince, yumurtalıklar ise hareketsizdir. Hipofiz bezinden salgılanan hormonların etkisiyle, yumurtalıklardan birinde bir kesecik (graaf folikülü) olgunlaşır. Keseciğin içinde, östrojen hormonu salgılayan bir grup hücreyle sarmalanmış bir yumurta bulunur. Östrojen, endometriyumun kalınlaşmasını ve damarca zenginleşmesini sağlar. Yumurtanın atılması, âdet çevriminin ortalarına rastlar ve çatlayan kesecikten çıkan yumurta fallop borusuna girerek rahme doğru yol alır.

Yumurtlama sonrasında, yumurtayı dışarı atan kesecik hücreleri birleşerek sarı cismi *(corpus luteum)* oluşturur. Bu cisim bir yandan östrojen salgılamayı sürdürürken, bir yandan da endometriyumda salgılama aşamasının habercisi olan progesteron hormonunu üretmeye başlar. Böylece, hücrelerinin ve salgı bezlerinin şişmesiyle endometriyum kalınlaşır ve dölyatağı yumurtayı barındırmaya hazır duruma gelir. Eğer atılan yumurta döllenmişse, endometriyuma yerleşerek gelişmeye başlar. Döllenme gerçekleşmezse yumurta ölür, yumurtalık da hormon salgısını durdurur. Salgının kesilmesi, endometriyumdaki kan damarlarının kasılmasına ve sonuçta dölyatağı içindeki dokuların parçalanıp dökülmesine yol açar. Ardından âdet kanaması başlar ve parçalanan endometriyum kanla birlikte dışarı atılır. Endometriyum dokusu, bir sonraki çevrimin hücre çoğalması aşamasında yenilenir.

Âdet görme genellikle 11 ile 13 yaşları arasında başlar. İlk âdet dönemleri biraz düzensiz ya da fazla kanamalı olabilir, ama zamanla kendiliğinden düzene girer. Her kanama dönemi yaklaşık beş gün sürmekle birlikte, akıntının süresi ve miktarı kişiden kişiye büyük ölçüde değişir. Bazı kadınlarda, kanama öncesi göğüslerde ve karnın alt bölgelerinde duyarlık ve ağrı, duygusal gerilim ya da dokularda sıvı birikmesine bağlı gerginlik görülebilir. Kanama sırasında da, dölyatağı parçalanmış dokuları ve kanı dışarı atmak için kasıldığında az ya da çok ağrı duyulabilir. Âdet görme genellikle, yumurtalık etkinliğinin yavaş yavaş azalarak sona erdiği 45-50 yaşlarına kadar devam eder. Âdet dönemleri birden kesilebilirse de, çoğunlukla önce düzensizleşmeye, sonra gitgide seyrekleşmeye başlar. Menopoz olarak da bilinen âdet kesilme, kadında üretken dönemin sona erdiğini gösterir.

Hormon dengesizliğine, alt karın bölgesindeki organların hastalığına ya da duygusal gerilimlere bağlı olan düzensiz ya da aşırı kanamalar, dismenore denilen ağrılı âdet görme ve amenore denilen âdet yokluğu, âdet görmeye ilişkin başlıca işlev bozukluklarıdır. Gebelik sırasında ve doğumu izleyen belli bir süre içinde âdet görülmemesi normaldir. Çocuğunu emziren annelerde altı ay kadar âdet kanaması olmayabilir.

Yumurtlama, her âdet çevriminin hemen hemen tam ortasında gerçekleşir ve o andan başlayarak yaklaşık iki gün boyunca yumurta döllenmeye elverişli durumdadır. Gebelikten korunmak için uygulanan takvim yöntemi, çoğu kadında yumurtlamanın hep aynı zamana rastlaması ilkesine dayanır. Oysa, her ay sabit uzunlukta olmayan düzensiz âdet çevrimlerinde yumurtlama zamanı belirli olmadığı gibi, genellikle düzenli âdet gören kadınlarda da yumurtlama zamanı umulmadık değişiklikler gösterebilir. Bazı kadınlarda kısırlığın nedeni düzenli âdet kanaması olmasına karşın yumurtalığın yumurta üretmemesidir. Gebeliği önleyici hap alan kadınlarda da, yumurtlamasız âdet çevrimlerine rastlanır.

âdet güçlüğü *bak.* dismenore

âdet yokluğu *bak.* amenore

Ad'har (İskoçya) *bak.* Ayr

Adhémar DE CHABANNES (d. 988, Limousin, Akitanya - ö. 1034), Frank vakanüvisi. En önemli yapıtı olan *Chronicon Aquitanicum et Francicum*'da Fransa'nın güneybatısındaki Akitanya bölgesinin ve efsanevi Kral Pharamond döneminden başlayarak Frankların tarihini anlatır.

Adhémar tarihinin ilk iki kitabı, kaynaklarının çok sınırlı olması nedeniyle fazla değer taşımaz. Üçüncü kitap ise Fransa'nın batı bölgelerinin 814-1028 arasındaki tarihini oldukça eksiksiz bir biçimde yansıtır. Adhémar, tarihlerin doğruluğundan çok anlatının akışına önem vermiştir. Capet hanedanından gelen ilk Fransa kralı Hugues Capet ile bir vasalı arasında geçen ünlü konuşmayı da Adhémar kaleme almıştır. Bu konuşmada Hugues, vasalına sorduğu "Seni kim dük yaptı?" sorusuna "Seni kim kral yaptı?" yanıtını alır. Adhémar'ın yapıtları 1897'de J. Chavanon tarafından açıklayıcı notlar eklenerek derlenmiş, daha az tanınan çalışmaları da J.-P. Migne tarafından *Patrologia Latina*'da (1853; 141 cilt) yayımlanmıştır.

Adhémar DU PUY, ADEMAR ya da AIMAR olarak da yazılır (ö. 1 Ağustos 1098, Antakya), I. Haçlı Seferi önderlerinden, papanın elçiliğini de yapmış Fransız piskopos.

1077'de Le Puy piskoposluğuna getirildi. 1086-87'de Doğu'ya, hacca gitti. Papa II. Urbanus'un Kasım 1095'te Doğu'ya yaptığı dini seferi çağrısına uydu; papanın elçiliğine ve Haçlı Seferi önderliğine atandı. Yaralanarak geçici bir süre tutsak oldu. İyileştikten sonra Toulouse Kontu IV. Raimond ve askerleriyle birlikte Konstantinopolis'e (İstanbul) girdi. Bizans imparatoru ve Rum din adamlarıyla dostça ilişkiler kurdu. Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Kudüs patriği II. Simeon ile birlikte daha çok Haçlı gönderilmesi istemiyle Batı'ya başvurdu. II. Urbanus'un papalığın üstünlüğünü kurma doğrultusunda planlar yapmasına karşın, Adhémar bu politikayı desteklemedi. Ancak birçok savaşı başarılı bir biçimde yöneterek, yoksul hacılara yardım sağlanmasını örgütleyerek, Haçlılara tövbe oruçları tutturarak güçlü ve birleştirici bir önder olduğunu kanıtladı. Vebadan ölümüyle I. Haçlı Seferi'ni öndersiz bıraktığı gibi Roma ile Bizans arasındaki anlaşmazlığı da artırmış oldu.

adhezyon *bak.* yapışma

Adıge Özerk Yönetim Birimi, ADIGEYA olarak da bilinir, 1922'de Rusya Federasyonu'nun Krasnodar bölgesinde kurulan yönetsel bölge (*kray*). Kuban Irmağından Kafkas Dağlarının eteklerine kadar uzanır. Yüzölçümü 7.600 km²'dir. Çerkeslerin bir kolu olan ve toplam nüfusun yaklaşık beşte birini oluşturan Adigeyler için kurulmuştur. Güneyde, kışın yapraklarını döken ağaçlarla kaplı dağ etekleri dışında, yönetim biriminin büyük bölümü hemen bütünüyle tarıma ayrılmış zengin topraklarla kaplı dalgalı bir düzlükten oluşur. Yörede mısır, buğday, ayçiçeği, kenevir, tütün, kavun, patates ve başka sebzeler yetiştirilir. Esans elde etmek için yetiştirilen Kırım gülü ve lavanta başta olmak üzere çiçek, bölgenin özel ürünüdür. Kuban Irmağı boyunda, bataklıklarla kaplı alüvyon ovasının 8.000 hektarlık bölümünde pazara yönelik bahçecilik yapılır. Sanayi temelde tarım ürünlerinin işlenmesine dayalıysa da, birimin yönetsel merkezi Maykop (*) yakınında petrol ve doğal gaz da üretilir. Güneyde bir miktar kereste elde edilir. Nüfus (1983 tah.) 413.000.

Adımlar, Mayıs 1943 - Nisan 1944 arasında Ankara'da yayımlanmış aylık dergi. On iki sayı yayımlanan derginin sahibi ve yayın müdürü Behice Sadık Boran'dı. İlk sayıdaki sunuş yazısında, tarihin akışı içinde düşünce, kültür ve teknik alanlarındaki tüm atılımların insanlık değerlerinin hazinesi olduğu belirtiliyor ve tarihsel diyalektiğe olan inanç dile getiriliyordu. Marxist bir yaklaşımla tarih, toplumbilim, iktisat gibi konulara eğilen dergide ayrıca sanat yazılarına, şiir ve öykülere de yer verildi. 8. sayısında "Hümanizma" konusu ağırlıklı olarak işlendi. Başlıca yazarları Behice Boran, Pertev N. Boratav, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Muzaffer Şerif (Sherif) Başoğlu'ydu.

Adıvar, Abdülhak Adnan (d. 1882, Gelibolu - ö. 1 Temmuz 1955, İstanbul), bilim tarihi konusundaki çalışmaları ve Türkiye'de sağlık örgütünün kuruluşuna yaptığı katkılarla tanınan hekim. 1905'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'yi bitirdi. II. Abdülhamid yönetimine karşı çalışmalara katıldığı için kovuşturmaya uğradı. Bu nedenle Avrupa'ya kaçtı.

Adnan Adıvar
Iletişim Yayıncılık Arşivi

Berlin Tıp Fakültesi'nde asistanken II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü (1909). Tıp Fakültesi'nde seririyat-ı dahiliye (iç hastalıkları) muallim muavin oldu. İki yıl kadar tıp fakültesi müdürlüğünde bulundu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (Kızılay) yeniden örgütlenmesi için çalıştı. Daha sonra bu kurumun genel sekreterliğini yaptı. Trablusgarp Savaşı'na Kızılay müfettişi olarak katıldı (1911). Haydarpaşa Tıp Fakültesi Yaralı ve Kolera Hastanesi'ni yönetti. 1917'de Halide Edip ile evlendi. Mütareke sıralarında son Heyet-i Mebusan'a İstanbul mebusu olarak girdi (1920). İstanbul işgal edilip meclis kapatılınca eşiyle birlikte Anadolu'ya geçti. Birinci TBMM'ye İstanbul'dan milletvekili olarak katıldı; ilk sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye vekili (sağlık bakanı) oldu. Daha sonra TBMM ikinci başkanlığına getirildi. 1923'te İstanbul'dan milletvekili seçildi. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve ikinci başkanlığını üstlendi. Partinin kapatılmasından sonra 1926'da Avrupa'ya gitti. 17 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen suikast girişiminden tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleriyle birlikte sorumlu tutuldu. Suikast sırasında İngiltere'de olan Adnan Adıvar, beraat etmesine karşın 1939'a değin Türkiye'ye dönmedi. Yurda geldikten sonra 1940'ta *İslam Ansiklopedisi* yazı kurulu başkanlığına getirildi ve bu görevini 1954'e değin sürdürdü. Princeton Üniversitesi, 200. yıldönümünde Adnan Adıvar'a fahri edebiyat doktoru unvanı verdi. Fransa'da bulunduğu yıllarda Fransızca yazdığı *La Science chez les Turcs Ottomans* (1939), bilim tarihi alanındaki en önemli yapıtıdır. Türkiye'ye döndüğünde bunu İstanbul'daki kaynakları da inceleyerek *Osmanlı Türklerinde İlim* (1943) adıyla Türkçe yayımladı. 1943'te İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçildi. Ardından *Tarih Boyunca İlim ve Din* (1944) adlı kapsamlı çalışmasını yayımladı. Bertrand Russell'dan *Felsefe Meseleleri* (1935) adıyla yayımladığı çevirisiyle bu düşünürün Türkiye'de tanınmasını sağladı. Son yıllarında günlük gazetelerde yayımladığı makale ve denemelerini, *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri* (1945), *Dur Düşün* (1950) ve *Hakikat Peşinde Emeklemeler* (1954) adlı kitaplarda topladı.

Adıvar, Halide Edip (d. 1882, İstanbul - ö. 9 Ocak 1964, İstanbul), romanları ve siyasal etkinlikleriyle ünlü yazar. 1936'da Cumhuriyet Halk Partisi Ödülü'nü kazanan *Sinekli Bakkal* adlı romanı Türk edebiyatının en çok okunan yapıtlarından biri oldu.

1901'de Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. Rıza Tevfik'ten (Bölükbaşı) Fransız edebiyatı, sonradan evlendiği Salih Zeki'den (Atay) matematik dersleri aldı. İlk yazıları Halide Salih adıyla *Tanin*'de çıktı. Gericilerin gösterdiği tepkiden ötürü 31 Mart Olayı'nda çocuklarıyla birlikte Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Ayaklanma bastırılınca yurda döndü. 1909'dan sonra öğretmenlik, müfettişlik gibi görevlerde bulundu. Kadınların toplumsal yaşama katılması ve eğitilmesi amacıyla Teâli-i Nisvan Cemiyeti'ni kurdu. 1912'de kurulan Türk Ocağı'na katıldı. Mondros Mütarekesi'nden sonra 1919'da Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucuları arasına katıldı. Aynı yıl Yunanlıların İzmir'e girişini protesto amacıyla Sultanahmet'te düzenlenen mitingte yaptığı konuşma geniş yankılar uyandırdı. Bu yüzden kovuşturmaya uğrayınca, 1917'de evlendiği ikinci kocası Adnan Adıvar ile birlikte Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Çeşitli cepheleri dolaştı; üstçavuş rütbesine yükseltildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra Halk Fırkası'yla siyasal anlaşmazlığa düştü ve 1926'da Türkiye'den

Halide Edip Adıvar
Ara Güler

ayrıldı. 1939'a değin kocasıyla birlikte Fransa ve İngiltere'de kaldı. 1931-32'de ABD'deki Columbia Üniversitesi'nde, 1935'te de Hindistan'daki Delhi İslam Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak konferanslar verdi.

1939'da yurda dönen Halide Edip ertesi yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü başkanı oldu. 1950'ye değin bu görevde kaldı. 1950'de Demokrat Parti listesinden İstanbul bağımsız milletvekili oldu. Dört yıl süren milletvekilliğinden sonra politikayı bırakarak üniversitedeki kürsüsüne döndü.

İlk yapıtları. İlk romanı *Seviye Talip* (1910) ve ilk öykü kitabı *Harap Mabetler* (1911) edebiyat çevrelerinde ilgiyle karşılandı. *Seviye Talip*, *Handan* (1912), *Son Eseri* (1913) gibi romanlarının kahramanları Batılı bir anlayışla idealize edilmiş, güçlü ve kültürlü kadınlardır. Bu yapıtlarında yarattığı kadın kahramanların kişiliklerine, ruhsal yapılarına ve davranış biçimlerine önem veren Halide Edip bu yönüyle Türk romanında yeni bir adım atmıştır. *Daga Çıkan Kurt* (1922) adıyla yayımlanan öykülerinde ise I. Dünya Savaşı'nı ele alır. Bu öykülerinde anlatı tekniğini geliştirdiği gözlenir.

Halide Edip'in Türk Ocağı'na katıldıktan sonra yazdığı *Yeni Turan* (1912), Türkçülük ideolojisinin işlendiği ütopik bir romandır. *Ateşten Gömlek* (1923) ve *Vurun Kahpeye*'de (1923) Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında yaşadığı, gözlediği olayları yansıtır. İlk romanlarında aşk ilişkileri ve ahlak sorunları ağı içinde gördüğümüz kültürlü, etkili kadın tipi bu romanlarında ülke sorunlarıyla uğraşan yurtsever kadın tipine dönüşmüştür.

En tanınmış romanı olan *Sinekli Bakkal* (1936) Halide Edip'in yazarlığında üçüncü ve en olgun halkayı oluşturur. Romanda, Sinekli Bakkal mahallesinde yaşayan halktan insanlar, aydınlar ve saray çevresi gibi II. Abdülhamid dönemi Türk toplumunun farklı kesimleri canlandırılır. Her biri kendi töre ve gelenekleri içinde çizilen bu insan portreleri, ilk bakışta *Sinekli Bakkal*'ın bir töre romanı olduğunu düşündürür, oysa bu farklı çevreler ve portreler gerçekte belirli düşenceleri tartışmaya açmak işleviyle yüklüdür. Saray çevresi II. Abdülhamid'in zorbalığını, aydınlar başkaldırıyı, Sinekli Bakkal ise halkın ezilmişliğini temsil eder. Romanın olay örgüsü, zorbalığa karşı başkaldırmanın haklı olup olmadığı ve Doğu ile Batı'nın birbirine göre üstünlüğü gibi iki temel düşünsel sorun çevresinde gelişir.

Bu romanın yazıldığı I. Dünya Savaşı sonrası yıllarında Türkiye, bağımsız ve Batı'dan yana tercihini yapmış bir ülke olmakla birlikte, Tanzimat'tan beri süregelen Doğu-Batı çatışmasından hâlâ kurtulmuş değildi. Batı'nın ezici ve tartışılmaz gücü karşısında Halide Edip, Doğu'nun savunulacak değerlerini bulup çıkarmak, üstün olduğu alanları aramak peşindedir. Mistik görüşleri savunan Vehbi Dede ile aklın üstünlüğüne inanan Batılı piyanist Peregrini romanda bu iki dünya görüşünü tartışır. Söyledikleri, devrimin haklılığı sorusuna dolaylı bir yanıttır. Romancı olarak halkın ezilmişliğini ve istibdadın kötülüğünü çok inandırıcı bir biçimde sergilese de Halide Edip düşünür olarak eylere karşıdır. Romanda son sözü, iyilik gibi kötülüğün de bu dünyadaki "gölgelerden ibaret" olduğunu savunan Vehbi Dede'ye söyletir. Müslüman olup Rabia ile evlenen Peregrini'nin davranışı da bu seçimi vurgular. Bazı eleştirmenler *Sinekli Bakkal*'ın roman yanının güçlü, düşünsel yanının zayıf olduğunu ileri sürerken, bazıları roman yanının da yeterince güçlü olmadığını belirtmişlerdir. Yurt dışında yazılıp *Clown and His Daughter* adıyla Londra'da yayımlanan *Sinekli Bakkal* en çok basılan yapıtlardan biri olmuştur. Halide Edip'in İngilizce yazılmış incelemeleri de vardır.

ÖBÜR YAPITLARI: Roman: *Heyula* (1909), *Raik'in Annesi* (1909), *Mev'ud Hukum* (1915), *Kalb Ağrısı* (1924), *Zeynep'in Oğlu* (1928), *Yolculuk Cinnetti* (1937), *Tatarcık* (1939), *Sonsuz Panayır* (1946), *Dağınık Ayrılık* (1954), *Akile Hanım Sokağı* (1958), *Kerim Efendinin Oğlu* (1958), *Sevda Sokağı* (Komedyası) (1959), *Çarşılar* (1961), *Hayat Parçaları* (1963), *Gezi: İzmir'den Bursa'ya* (1922, Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Mehmed Asım ile birlikte), *Anı: Türkün Ateşle İmtihanı* (1962), *Mor Salkımlı Ev* (1963); Oyun: *Kerim Çelebiler* (1916), *Maske ve Ruh* (1945); İnceleme: *Talim ve Terbiye* (1911), *Turkey Faces West* (1930; Türkiye Batı'ya Bakıyor), *Conflict of East and West in Turkey* (1935, Türkiye'de Doğu Batı Çatışması), *Inside India* (1937; Hindistan'ın İçinde), *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* (1955), *İngiliz Edebiyatı Tarihi* (1940-49, 3 cilt), *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar* (1956).

Adıyaman, büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kalan il ve il merkezi kent. Topraklarının bir bölümü Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerine taşar. Yüzölçü-

Adıyaman'dan bir görünüm
Dalan

mü 7.614 km² olan Adıyaman ili kuzeyde Malatya, kuzeydoğuda Diyarbakır, doğu ve güneyde Şanlıurfa, güneybatıda Gaziantep, batıda da Kahramanmaraş illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Adıyaman'ın kuzey kesimi, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dağlarla kaplıdır. Toroslar'ın güneydoğu uzantısı olan bu dağlar Malatya Dağları olarak adlandırılır. Adıyaman'ın güneyine doğru gidildikçe yükseklik azalmakla birlikte, engebeli arazi yapısı sürer. Bu dağların orta kesiminde yer alan Akdağ'ın 2.608 m'ye erişen doruğu ilin en yüksek noktasıdır.

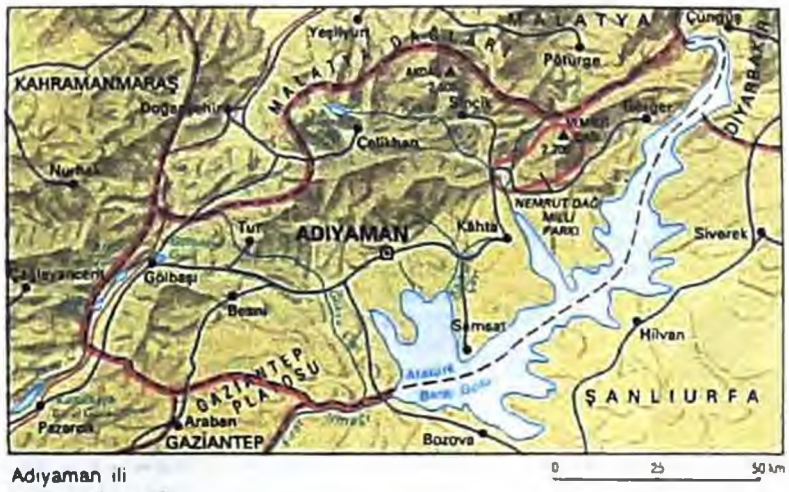

Adıyaman ili
Ana Yayıncılık Arşivi

Türkiye'nin en önemli akarsularından Fırat, Doğu Anadolu'daki dağlardan çıkarak güneybatıya doğru akar ve Adıyaman'ın önce Diyarbakır, sonra Şanlıurfa illeriyle sınırını oluşturur. Bu kesimdeki başlıca kolları Kâhta, Kalburcu ve Göksu çaylarıdır. Fırat Irmağının sınır oluşturduğu vadinin büyük bölümü bazı tarım alanları ve Samsat kasabasıyla birlikte Atatürk Baraj Gölünün suları altında kalmıştır. İldeki doğal göller ise Sazlıca (Abdülharap), Gölbaşı, Azaplı ve İnekli gölleridir.

Ekonomi. Tarım, il halkının büyük bölümünün temel uğraşı olmakla birlikte çok gelişmemiştir ve ancak geçimlik düzeyde yapılır. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, üzüm, mercimek, nohut, kavun, domates, soğan, tütün, pamuk, patates ve antepfıstığıdır. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) bir parçası olan ve 1981'de yapımına başlanan Atatürk Barajı'nın il tarımına büyük bir canlılık ve çeşitlilik getirmesi planlanmıştır. Canlı hayvan ticaretine yönelik olarak koyun ve kıl keçisi yetiştirilir. İldeki başlıca sanayi kuruluşları süt ürünleri, yem, pamuklu dokuma ve çimento fabrikalarıdır. Küçük çapta dericilik ve tarım aletleri üretimi de yapılır. Adıyaman'da çok sayıda petrol kuyusu açılmıştır. Bunlardan çoğu Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından işletilmektedir. Öbür yeraltı kaynakları ise fosfat, linyit ve tuğla-kiremit hammaddesi yataklarıdır.

Tarihsel değerler açısından zengin olan ilin kuzeydoğu kesimindeki Nemrut Dağı(*) bir ulusal park alanı oluşturularak koruma altına alınmış durumdadır. Nemrut Dağı Milli Parkı(*) her yıl birçok turist tarafından ziyaret edilir.

Tarih. Aşağı Fırat Projesi(*) kapsamında Kâhta ve Samsat yörelerinde yapılan kazıların sonuçları yöreye Neolitik Çağ'da (İÖ 8000-İÖ 5500) yerleşildiğini gösterir. Adıyaman kentinin kuzeyinde yer alan Pirin yöresindeki mağaralarda görülen duvar resimlerinin de Tarihöncesi'nden kaldığı sanılır.

Adıyaman, Anadolu'da Hitit uygarlığının yayıldığı İÖ 17. yüzyılda Hititlere bağlandı. Çeşitli devletler arasında el değiştirdikten sonra İÖ 162'de bu bölgede kurulan Kommagene Krallığı'na(*) geçti. Krallık, Fırat ve Toros geçitlerini elinde bulunduran stratejik konumu yüzünden, çıkarları çatışan büyük devletler arasında sürekli bir çekişme konusu oldu. Kommagene'nin dinsel merkezi Nemrut Dağıydı. Burada yapılan kazılarda tanrı ve yarıtanrı heykellerinin yanı sıra demir fırınları da bulunmuştur. İS 72'de Romalılar Kommagene Krallığı'na son verdi. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra bölgede Bizans egemenliği başladı. Adıyaman daha sonra sırasıyla Abbasi, Selçuklu ve Dulkadıroğulları egemenliği altına girdi.

Yöre, Osmanlı yönetiminde Maraş eyaleti sınırları içinde yer alan bir kazaydı. 1859'da Malatya sancak yapılınca, bu kez Malatya'ya bağlı bir kaza durumuna gelerek Osmanlı yönetiminin sonuna değin böyle kaldı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Malatya iline bağlı bir ilçeyken, 1954'te çıkarılan bir yasayla il yapıldı.

Kentin yapısı. Araplar İS 7. yüzyılda yöreyi ele geçirdikten sonra antik Perre kenti yakınında bir kale yaptırdılar. Bu kale Emevi komutanlarından Mansur ibn Cavana tarafından yaptırıldığından, Arapça "Mansur'un Kalesi" ya da "Mansur Kalesi" anlamında Hısn Mansur olarak adlandırıldı. Ama bu kale ile yerleşim yeri Kalburcu Çayına açılan ve Arapça "güzel vadi" anlamında Vadi-i Leman adlı bir dere vadisinde yer aldığından Vadileman olarak anılırdı. Bu ad zamanla Adıyaman'a dönüştü.

Malatya'yı Gölbaşı üzerinden Şanlıurfa'ya bağlayan karayolu kent yakınlarından geçer. Kent karayoluyla Ankara'ya 766 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca sağlık kurumu Adıyaman Devlet Hastanesi tek yükseköğretim kurumu ise Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı Adıyaman Eğitim Fakültesi'dir. Önemli bir tarihsel yapıya rastlanmayan yörede yapılan kazılarda ele geçen arkeolojik buluntular Adıyaman Müzesi'nde sergilenir.

Adıyaman Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 513.131; kent, 100.045.

Adi-Buda, bazı Mahayana Budacılık mezheplerinin ilk ya da kendiliğinden var olan Buda'sı. Beş Dhyani-Buda'sının da (*bak.* Dhyani-Budaları) ondan türediği söylenir. Adi-Buda kavramı hiçbir zaman yaygınlaşmamıştır; buna karşın özellikle Nepal, Tibet ve Cava'da yaşayan bazı topluluklar Vairoçana'yı Adi-Buda konumuna yükseltmişler ya da Vacradhara, Vacrasattva gibi yeni tanrılara yüce tanrı adını vermişlerdir. Resim ve heykellerde Adi-Buda soylu giysiler giymiş, *bodhisattva*'nın (geleceğin Budası) geleneksel takılarını takmış, taçlı bir Buda olarak gösterilir.

Adi Granth (Pencap dilinde "İlk Kitap"), Sih dininin kutsal kitabı. *Granth* ya da *Granth Sahib* olarak da bilinen kitap, Sih gurularına, ayrıca farklı din ve kastlardan gelen çeşitli ilk ve ortaçağ ermişlerine ait yaklaşık 6.000 ilahiden oluşan bir derlemedir.

Adi Granth, tüm *gurdvara* (Pencap dilinde "guruya geçit/rehber") ya da Sih ibadethanelerindeki tapınma nesnelerinin en önemlisidir. Yaşayan bir guruya gösterilen saygıya eşdeğerde saygı gören kitap sabahları törenle açılır, akşamları gene sarılarak kaldırılır. Bazı özel durumlarda, 2 günden 15 güne kadar uzayabilen sürekli okuma törenleri düzenlenir. Guruların doğum günlerinde ya da Sih şehitlerini anma yıldönümlerinde *Granth* bazen bir geçit alayında taşınır.

Kitap ilk biçimiyle beşinci Sih gurusu Arcun tarafından 1604'te Amritsar'da derlendi. Arcun kendi ilahileriyle birlikte, kendisinden önce gelen Nanak, Angad Amar Das, Ram Das adlı guruların ilahilerini, ayrıca Hindu ve İslam ermişlerinin (özellikle ozan Kebir'in) dinsel şarkılarından bir seçkiyi de kitaba kattı. 1704'te onuncu ve son guru olan Gobind Singh (altıncı, yedinci ve sekizinci gurular ilahı yazmadılar), öncülü Guru Tegh Bahadur'un ilahilerini de ekleyerek ölümünden sonra guruların yerini *Granth*'ın almasını buyurdu. Kitap, Tanrı'nın özünün "gerçek" olduğunu açıklayan *Mul Mantra* (ana dua) ile açılır. Bunu, Sih dininin kurucusu Guru Nanak'ın yazdığı ve en önemli Sih kutsal yazısı olan *Cupci* (Resital) izler. İlahiler, *raga*'lara (müzik makamları) göre düzenlenmiştir ve bunlara göre okunması gerekir. Genellikle ilahilerde Maratha dili, Farsça ve Arapça sözcüklerle karışmış Pencap ya da Hindu dili kullanılır.

Guru Gobind Singh'in ilahileri ve başka yazıları, ölümünden sonra derlenerek *Dasam Granth*(*) adıyla bilinen bir kitapta toplanmıştır. *Ayrıca bak.* Sih dini.

adi ortaklık, yasularca yasaklanmamış her türlü amaç ve konu için gerçek ya da tüzel kişiler arasında kurulan ve ortakların, ortaklık borçlarından müteselsilen sorumlu oldukları ortaklık. Adi ortaklık Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiştir, ticaret ortaklıklarından farklı olarak tüzel kişiliğe sahip değildir. Adi ortaklık sözleşmesi yazılı biçime tabi değildir, ancak ortaklık öğelerinin var olduğunu gösterecek noktalarda irade birliğinin kanıtlanabilmesi gerekir.

Adi ortaklıklarda, ortak amacın gerçekleşmesine elverişli olmak üzere yasaya, ahlaka ve adaba aykırı bulunmayan her şey sermaye olarak konulabilir. Adi ortaklığın ortak amacına erişmek için ayrılan malvarlığı üzerinde ortaklar iştirak halinde malıktır.

Adi ortaklığın tüm kâr ve zararları, eğer tersine bir hükümü yoksa, ortaklar arasında eşit olarak bölüşülür. Adi ortaklığın idaresi ortaklar için bir görevdir, ama yalnızca tek bir ortağın, bazı ortakların ya da dışardan bir kişinin ortaklık sözleşmesi ya da kararıyla yönetici olarak atanması da olanaklıdır. Yönetme hakkı yalnızca olağan işleri kapsar; olağanüstü işler için ortaklık kararı gerekir.

Adi ortaklığın sona erme nedenleri üç grupta toplanabilir. Bunlar kendiliğinden sona erme, ortağın ya da ortakların iradesiyle sona erme, hâkimin iradesiyle sona ermedir.

adi senet, bir borç ya da hakkın kurulması, kanıtlanması ya da her ikisinin birden sağlanabilmesi için düzenlenen ve borçlu tarafından imzalanan yazılı belge. Genel anlamda senetler Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda düzenlenmiş, ayrıca çeşitli nedenlerle başka yasalarda da ele alınmıştır.

Adi senetler düzenleniş biçimlerine göre üç grupta toplanabilir. Resmi senetler, yetkili ve görevli resmi memurlar tarafından usulüne uygun olarak düzenlenen senetlerdir. Yarı resmi senetler yalnızca imza ve tarihleri, ya da kimi zaman yalnızca ibraz tarihleri ilgili memurca onaylanmış, içerikleri onay dışı bırakılmış senetlerdir. Özel senetler ise herhangi bir resmi müdahale ve onay söz konusu olmaksızın senetle ilgili hak ve borç sahiplerinin kendi aralarında düzenleyip imzaladıkları senetlerdir.

Adi senedin değerli evraktan farkı, değerli evrakın yalnızca açıklayıcı, adi senedin ise hem açıklayıcı hem de kurucu olmasıdır. Gene değerli evrakın konusu mal, para ve bazı ortaklık payları olmasına karşın, adi senetin konusu bir iş gördürmek, bir şey yapmak ya da yapmamak olabilir. Adi senetler yalnızca belli bir ya da birkaç kişi adına düzenlenebilir, emre ya da hamiline düzenlenmesi olanaksızdır.

adi yargılama usulü, hesap işlerinde, evlilik içindeki barışçı girişimlerde, hacze ve bozulacak eşyaya ilişkin davalarda ve kaçma hazırlığı içinde bulunan kimselere karşı açılan davalarda uygulanan özel yargılama usullerinin ve basit yargılama usulünün dışında kalan klasik ve genel nitelikte hukuk yargılama usulü.

Adiabene, Mezopotamya'nın kuzeyinde (bugün Irak), Part İmparatorluğu'na bağımlı, başkenti Ar-ba-ilu (Arbela; bugün Erbil) olan küçük krallık. Romalıların Partlara karşı giriştiği seferler sırasında sık sık saldırılara uğradı. 1. yüzyılda Adiabene'nin kral ailesi Museviliği benimsedi. Yahudilere ve Kudüs'teki Yahudi Tapınağı'na karşı cömertliğiyle tanınan Ana Kraliçe Helena (ö. IS 50) ve oğulları II. Monobazus ile II. İzates öldüklerinde Kudüs'teki Kral Mezarlığı'na gömüldüler.

adiaforizma (Yunanca *adiaphora*: "farksızlık"), Hıristiyan ilahiyatında, ahlak ve din konusundaki belirli uygulama ve ilkelere uyup uymamanın fark etmediğini savunan görüş. Bu görüş, söz konusu ilke ve uygulamaların Kitabı Mukaddes'te ne emredilmiş, ne de yasaklanmış olmasından kaynaklanır.

Reform hareketinden sonra Almanya'da iki adiaforist tartışma ortaya çıktı. Bunlardan ilkine yol açan, başta Philipp Melanchthon olmak üzere Luther yanlısı Wittenbergli din adamları ile Saksonyalı sivil ve dinsel önderler arasında uzlaşmaya varılması oldu. Saksonya elektörü Maurice, Wittenbergli din adamlarına siyasal nedenlerle Leipzig İnterimi'ni (Aralık 1548) kabul ettirmeyi başarmış, Katolik piskoposlarına yargı yetkisi verilmesini ve kiliseye kabul ve ölümden önceki son takdis gibi bazı dinsel törenlere uyulmasını onaylatmıştı. Buna karşılık her iki inançtaki insanlar da inanç yoluyla aklanma ilkesini kabul edecekler, ancak aklanmanın "yalnızca" inanç yoluyla olması bir *adiaphora* sayılacaktı. Luther yanlısı bir reformcu ve kilise tarihçisi olan Matthias Flacius Illyricus, siyasal baskı altında hiçbir *adiaphora*'nın kabul edilemeyeceğini, bu nedenle de hiçbir onayın geçerli olamayacağını ileri sürerek bu uzlaşmaya şiddetle karşı çıktı.

Tartışma, Lutherciliği yasal bir din olarak kabul eden Augsburg Barışı ile (1555) sona erdi. Bununla birlikte *adiaphora*'nın kuramsal bir sorun olarak Protestanlarca tartışılması sürdü. Lutherci bir bildiri olan Anlaşma Formülü'nde (1577), *adiaphora* konusu ayin ve törenlerin, anlaşmazlık dönemlerinde zorla kabul ettirilemeyeceği belirtilerek soruna bir çözüm getirilmeye çalışıldı.

İkinci adiaforist tartışma 1681'de, bu kez ahlak konusunda ortaya çıktı. Pietistler Hamburg'da bir tiyatro yapılmasını istemediler. Tartışmaya, Luther yanlılarının bu tür konularda Hıristiyan özgürlüğünü savunmaları, buna karşılık Pietistlerin, Hıristiyanlığa aykırı olduğu gerekçesiyle dünyevi eğlenceleri kabul etmemeleri yol açtı.

Adiantaceae, *Pteridales* takımından, birçok cinsi ve 200 türü içeren familya. Başta tropikal Amerika olmak üzere dünyanın her yerine yayılmış olan familyanın en çok

Baldırkara (*Adiantum capillus-veneris*)
Grant Heilman - EB Inc

tanınan türü venüssaçı ya da öbür adıyla baldırkaradır (*Adiantum capillus-veneris*). Başka türleri de ev ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Başka bir sınıflandırma sistemine göre *Polipodiales* takımında yer alan *Adiantaceae* familyası, başta *Cheilanthes*, *Pellaea*, *Ceratopteris* ve *Vittaria* olmak üzere 15-22 kadar cinsi ve 900 türü içerir.

Yaprak damarları boyunca uzanan ya da damar uçlarında yer alan spor keseleri (sporangiyum), bu familyanın tanıtıcı özelliğidir. Spor keseleri, ya koruyucu kılıfı (indusyum) olmaksızın oyuklar içinde yer alır ya da yaprağın kenar kıvrımıyla (yalancı kılıf) örtülür.

Adige Irmağı, İtalyanca FIUME ADIGE, Latince ATHESIS, Almanca ETSCH, İtalya'nın Po'dan sonra en uzun akarsuyu. Kuzeyde, Resia Geçidinin aşağısında bulunan iki dağ gölünden doğar. Venosta Vadisinden güneye ve doğuya doğru hızla akarak Merano ve Bolzano'dan geçer. Bolzano'da Isarco kolunu aldıktan sonra güneye dönerek Trentino-Alto Adige bölgesini aşar. Irmağın bu orta çığırına Lagarina Vadisi denir. Verona yakınlarında Po Ovasına giren ırmak, güneydoğuya yönelip büyük menderesler çizdikten sonra Chioggia'nın hemen güneyinde, Po Deltasının kuzeyinden Adriyatik Denizine dökülür. 410 km uzunluğundaki Adige Irmağı 12.000 km² genişliğindeki bir havzanın sularını toplar. Aşağı çığırında debisi saniyede en az 56,6 m³ ile en çok 1.995 m³ arasında değişerek ortalama 255 m³ dolaylarında seyreder.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Adige'nın çığırı birkaç kilometre daha kuzeyde bulunuyordu. 589 sıralarında ırmak yatağını yıkarak bugünkü çığırını açtı ve eski yüzyıllarda yapılan bentlerin birçok kez yükseltilmesi gerekti. Çığırın yaklaşık son 80 km'si, bütünüyle insan eliyle yapılmıştır. Adige'nin Yukarı Alpler'deki bölümünden hidroelektrik enerji sağlanır, aşağı çığırından ise Veneto'nun sulanmasında yararlanılır. 1951 ve 1966'da olduğu gibi taşkınlar büyük hasara yol açtığından, ırmak kıyılarının sürekli denetim altında tutulması gerekmektedir.

Âdil I (d. 1145, Baalbek - ö. 1218, Alekin), Salâheddin Eyyubi'nin ölümünden sonra parçalanan ülkeyi yeniden birleştiren Eyyubi hükümdarı (1200-18).

Ağabeyi Salâheddin Eyyubi'nin Mısır'daki bağımsızlık mücadelesine yardımcı oldu. III. Haçlı Seferi'nde (1189-92) gösterdiği kahramanlık ona Seyfeddin (dının kılıcı) adını kazandırdı. Eyyubilerin dış ilişkilerini başarıyla yönlendirdi. Bir süre de Salâheddin'in oğlu Melik Efdal'a Halep melikliğinde yardımcı oldu. 1187'de donanma komutanlığına atandı ve deniz akınlarını başarıyla yürüttü. Yafa ve Karak'ı aldı. Salâheddin'in Kudüs seferine katıldı. I. Richard (Aslan Yürekli Richard) ile barış koşullarını görüştü. Salâheddin Eyyubi 1193'te ölünce oğulları arasında çıkan taht kavgalarını uzlaştırma yoluyla çözmeye çalıştı. 1198'de yeğeni el-Aziz'in ölümü üzerine tahta çıkan el-Aziz'in oğlu el-Mansur'u devirerek 1200'de Kahire'de yönetime el koydu. Suriye'deki yeğenlerine karşı seferler düzenledi. Melikler kavgasına son vererek Eyyubileri toparladı. Ancak ölümünden önce, Salâheddin'in yolunu izleyerek, meliklerin kendi bölgelerini Mısır'daki Eyyubi sultanına bağlı, ama özerk olarak yönetmeleri düzenini yeniden kurdu. Başarılı bir diplomat olan I. Âdil ayrıca Venediklilerle ticari anlaşmalar yaparak ülke ticaretinin gelişmesini de sağlamaya çalıştı.

Adil, Fikret (d. 1901, İstanbul - ö. 5 Haziran 1973, İsviçre), Türk gazeteci ve yazar. Mekteb-i Sultani'de (bugün Galatasaray Lisesi) okudu (1917). 1919-36 arasında Şirket-i Hayriye, Düyun-u Umumiye, Muhtelif Mübadele Komisyonu, Anadolu Ajansı gibi kuruluşlarda, 1937-66 arasında da Türkiye İş Bankası'nda çalıştı.

İlk yazıları 1923'te *Tanin*'de çıktı. Sonraki yıllarda *Cumhuriyet*, *Vakit*, Fransızca *L'Akcham*, *Yeni İstanbul*, *Havadis* gibi gazetelerde fıkra, röportaj ve öyküler yayımlamayı sürdürdü. 1931'de *Artist*, 1939'da *Ses* dergilerini çıkardı. Oyunlar da çeviren Fikret

Fikret Adil
Ara Güler

Adil, *Ağaç, Ses, Yücel, Yeditepe* dergilerinde sanat üzerine yazdığı yazılar ve dönemin bohem çevrelerinin yaşantısını yansıtan yapıtlarıyla tanındı.

Başlıca yapıtları arasında *Asmalımescit 74* (1933, 54), *Intermezzo* (1955), *Beyaz Yollar Mavi Deniz* (1959) sayılabilir.

Âdil Şah, asıl adı YUSUF ÂDİL HAN TÜRKMANI (ö. 1516, Bicapur), Hindistan'daki Âdilşahiler hanedanının kurucusu.

Osmanlı padişahı II. Murad'ın oğlu olduğu ileri sürülür. II. Mehmed (Fatih) II. Murad'ın yerine tahta çıkınca Âdil Han kaçırıldı, köle olarak Behmenilerin sarayında yetişti. 1467'de Behmenilerin Bicapur valiliğine atandı. Çevredeki Türkmen beylerinden Derya Han, Türk Bey, Kasım Bey ve Şahkulu'yu kendisine bağladı. Behmeni ordusunun seferlerine katıldı. 1480'de Behmeni hükümdarı III. Muhammed Şah'ın buyruğundan çıktı ve Bicapur bölgesini kendi adına yönetmeye başladı. 1489'da bağımsızlığını ilan ederek "şah" unvanını aldı. 1504'te Şiiliği Âdilşahilerin resmi mezhebi olarak kabul etti; Hindu çoğunluğu Şiiliğe zorlaması yüzünden ülkede ayaklanmalar başgösterdi. Yöredeki Sünni hükümdarlar bundan yararlanarak saldırıya geçtiler. Çetin savaşlar veren Âdil Şah, yenilerek Bicapur'dan kaçtıysa da, 1505'te Bidâr hanını yenip ülkesine yeniden egemen oldu.

Adilâbad, eskiden EDLÂBAD. Hindistan'ın güneyinde kent. Andra Pradesh eyaletinin kuzeyindeki Adilâbad ilinin yönetim merkezidir. Varanasi-Kanniyakumari ulusal karayolunun Nagpur-Haydarabad kesimi üstünde, Haydarabad'ın 260 km kuzeyinde yer alır. Tarımsal bir ticaret merkezi olan kentin yakınlarındaki Mahur'da (Maharashtra eyaleti), Behmeni ve Imadşahi hanedanlarından (14-16. yy) kalma bir kale vardır.

16.133 km²'lik bir alanı kaplayan Adilâbad ili, Godavari ve Penganga ırmakları arasında kalan 600 m yüksekliğinde ormanlık bir plato üstünde kurulmuştur. Bölgede ticari amaçla tik ve abanoz kerestesi üretilir. Tarım ve madencilik yerel ekonomide önemli bir rol oynar. Başlıca tarım ürünleri pirinç, süpürgedarısı ve buğdaydır. Bu yörede kömür, talk ve kireçtaşı çıkarılır. İlin önemli bir ticaret merkezi de Asifâbad'dır. Nüfus (1981) kent, 53.482; il, 1.639.003.

Adilcevaz, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bitlis iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 812 km² olan Adilcevaz ilçesi batıda Ahlat ilçesi, kuzeyde Muş ve Ağrı, kuzeydoğuda Van illeri, batı ve güneyde de Van Gölü ile çevrilidir.

İlçe toprakları Türkiye'nin en yüksek kütlelerinden biri olan ve doruğu 4.058 m'ye erişen Süphan Dağı(*) ile bu dağın Van Gölü(*) kıyısına doğru alçalan yamaçları ve eteklerinden oluşur. Bu toprakların sularını Süphan Dağı yamaçlarından çıkan küçük dereler toplar. Bazı kaynaklarda Sodalı Göl olarak geçen Van Gölü kıyısı yakınındaki Arin Gölünün yüzölçümü 13 km²'dir.

Adilcevaz, Bitlis'in toprakları tarıma elverişli birkaç ilçesinden biridir. Süphan Dağı ile Van Gölü arasındaki düzlüklerde yapılan tarım ilçenin başlıca geçim kaynağıdır. En çok buğday, çavdar, ceviz ve meyve yetiştirilir. Ceviz kerestesi ünlüdür. Ayrıca koyun, keçi gibi hayvanlar da yetiştirilir ve arıcılık yapılır. Adilcevaz yöredeki göçebe aşiretlerin göç yolları üstünde yer aldığından hayvan ve hayvan ürünleri ticareti oldukça canlıdır. Kamuya ait süt ve peynir fabrikası dışında sanayi kuruluşu yoktur. Van Gölü kıyısında küçük bir iskelesi ve iki silosu vardır.

Adilcevaz, bölgedeki en eski Urartu yerleşim alanlarından biridir. Daha sonra Asurlar, Persler, Makedonyalıların egemenliği altına girdi; bir dönem Bizans'a bağlandıktan sonra 1071 Malazgirt Savaşı'yla Selçukluların egemenliğine geçti. Osmanlı Devleti'ne katılması ise 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonradır. *Kamûsü'l-Âlam*'da Adilcevaz için "Van vilayetinin kuzeybatısında ve Van Gölünün kuzeyinde bir kaza olup merkezi gölün kıyısındaki 2.500 nüfuslu Arçike kasabasıdır," denmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bucak olarak yönetilen Adilcevaz, 1936'da ilçe yapıldı.

Adilcevaz, Şah Abud Camisi
Link

İl merkezine 88 km uzaklıkta olan kentin 6 km kuzeyinde, volkanik bir tepe üstünde yer alan Kef Kalesi'nin(*) 10. 11. yüzyılda yapıldığı bilinmektedir. Burada 2,5 m yüksekliğinde küpler ve kabartmalı taş bloklar bulunmuştur.

Adilcevaz Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.950; kent, 10.103.

Âdilşahiler (1489-1686), Hindistan'da Bicapur hükümdarlık ailesi. Bicapur hükümdarlığı Dekkan'daki Müslüman Behmeni hanedanının yerini alan bellibaşlı iki devletten biriydi. Hanedan, 1686'da Bicapur'u ele geçiren Evrengzib tarafından ortadan kaldırılana değin Babürlülerin güneye ilerleyişine şiddetle karşı koydu. Kurucusu, Osmanlı padişahı II. Murad'ın oğlu olduğu söylenen Âdil Şah'tır. Âdil Şah'ın resmi mezhep olarak kabul ettiği Şiiliğin yerini daha sonra Sünnilik aldı. Onun hükümdarlığının son yıllarında Goa'yu Portekizliler ele geçirdi (1510). Sürekli savaşlardan sonra Âdilşahiler ile Dekkan'ın öteki üç Müslüman devleti (Golkonda, Bidâr ve Ahmednagar) arasında kurulan koalisyonun kuvvetleri, kazandıkları Talikota zaferi ile kendilerini güneyden tehdit eden Hindu Vicayanagar İmparatorluğu'na son verdiler (1565).

Hanedanın en parlak dönemi II. İbrahim Âdil Şah'ın hükümdarlık dönemidir (1579-1626). Sınırlarını güneyde Maysur'a kadar genişleten İbrahim Âdil Şah yetenekli bir yöneticiydi. Güzel sanatları desteklerdi. Sünniliği benimsemesine karşın, Hıristiyanlar da dahil başka inançtakilere hoşgörülü davrandı. Sonraki hükümdarlar döneminde devlet giderek zayıfladı. Moğol ilerleyişi durdurulamadı. Maratha Şivaci ayaklanarak Bicapur komutanı Efdal Han'ı öldürüp ordusunu dağıttı. Hanedan geride kozmopolit bir kültür ile bir sanatseverlik geleneği bıraktı. Bunun mimarlık alanındaki örneklerine başkent Bicapur'da bugün de rastlanmaktadır.

adipoz hücre *bak.* yağ hücresi

Adirondack Dağları, ABD'de, New York eyaletinin kuzeydoğusunda, St. Lawrence Vadisi ile Champlain Gölünden güneye, Mohawk Vadisine doğru uzanan dağlar. Çoğu kez Apalaş dağ sistemi içinde sayılmakla birlikte jeolojik açıdan Kanada'daki Laurent dağlık bölgesiyle bağlantılı olan Adirondack Dağları, yerkabuğunun çatlaması (fay) ve uzun yıllar süren erozyon sonucunda oluşmuştur. 13.000 km²'lik dairesel bir alanı kaplayan bölge, denizden yükseklikleri 370-1.650 m arasında değişen birbiriyle bağlantısız 100 kadar tepeden oluşur. Bu tepelerin çoğu yuvarlaktır. Marcy Dağı (1.628 m) ve Whiteface Dağı (1.484 m) gibi yüksek sayılacak bazı tepelerde ise çıplak ve dik kayalık yamaçlar görülür. Dağların yüksek kesimleri ladin, suga ve çam ağaçlarıyla kaplıdır.

1892'de büyük bölümü doğal park olarak düzenlenen bölge, görkemli boğazları, çağlayanları, 200 kadar gölü ve balık avına elverişli dereleriyle çok sayıda turist çeker. George Gölü, Ticonderoga, Saratoga, ve Plattsburgh, bölgenin tarihi önemi olan yerleridir. Yöredeki tatil, kamp ve dinlenme tesislerinde yaz sporları, ayrıca olimpik kayak ve ikili kızak *(bobsled)* yarışları gibi kış sporları yapılabilir. Bölgede büyük kentler yoktur, ama temiz havasıyla ılıman iklimi, özellikle Saranac Irmağı ve Placid Gölü çevresinde tatil köyleriyle sanatoryumların kurulmasına yol açmıştır. Eskiden bölgenin en önemli sektörleri olan kerestecilikle demir ve grafit madenciliği devlet tarafından büyük ölçüde sınırlanmıştır. İlk kez 1609'da Samuel de Champlain'in tanıttığı Adirondack Dağları, adını, çevrede yaşayan Adirondack ("ağaç yiyenler") yerlilerinden almıştır.

New York eyaletindeki Keene Vadisi yakınlarında Adirondack Dağlarından bir görünüm
Jerome Wyckoff

Aditi (Sanskrit dilinde "sonsuz"), Hint mitolojisinin Veda evresinde sonsuzluğun kişileşmiş biçimi ve göksel tanrılar topluluğu Adityaların anası. İlk tanrıçalardan biri olan ve cüce biçiminde vücut bulan, daha sonra Krişna adıyla yeniden dünyaya gelen Vişnu da dahil olmak üzere birçok tanrının anası sayılır. Aditi göğü tutar, bütün varlıkları korur ve dünyayı besler. Genellikle inek biçiminde betimlenmesi dünyayı beslemesinden ileri gelir.

Oğulları Adityaların sayısı ve kimlikleri belirsizdir. En üst konumdaki Varuna gibi öteki oğullar da *rta*'nın (kutsal düzen) destekçileri olarak adlandırılırlar. Bir ilahide adları Varuna, Mitra, Aryaman, Daksha, Bhaga ve Amşa olarak sıralanır. Bazı kaynaklarda ise Daksha'dan söz edilmez; yerine Indra, Savitr (Güneş) ve Dhatr adları eklenir. Aditya terimi arasıra bütün tanrıları kapsayacak biçimde geniş kullanılır. Sonraki dönemlerde sayıları 12'ye çıkarılan Adityalar yılın 12 ayını simgeler hale gelmiştir. Tekil Aditya sözcüğü güneşe verilen adlardan biridir.

aditon (Yunanca *adyton*, Latince *adytum*), Eski Yunan ve Roma tapınaklarında tanrı ya da tanrıça heykelinin ve kutsal eşyanın saklandığı oda. *Ayrıca bak.* tapınak.

Adiy Şeyh, tam adı ADIY İBN MUSAFİR (d. 1075, Beytfar, Lübnan - ö. 1162, Musul, Irak), Yezidiliğin kurucusu Arap din adamı.

Yaşamı ile ilgili güvenilir bilgi yoktur. Yapıtlarından İslam dinini ve tasavvufu iyi bildiği anlaşılmaktadır. Oluşturduğu Yezidilik anlayışına göre Tanrı, en olgun ve en yetkin insanda, Hz. Ali'de nesnelleşmiştir. Hz. Muhammed'i görevlendiren de odur. Varlıklar iyi ve kötü olarak ikiye ayrılır. Tanrı iyiyi, şeytan kötüyü simgeler. Şeyh Adiy'in yolundan gidenler Melik Tavus adını verdikleri şeytanın, Tanrı ile arasındaki sürekli çekişme sonunda savaşı kazanıp Tanrı'yı altedeceğine inanırlar. Şeytan sözcüğünü yansıttığı için de "ş" harfini ve onunla başlayan sözcükleri kullanmazlar. Yezidilerin kutsal kitabı, Şeyh Adiy'e Tanrı tarafından gönderildiğine inandıkları *Kitabü'l-Celve*'dir. Bundan başka *Mushaf-ı Reş* adını verdikleri bir kutsal kitapları daha vardır.

adjüvan, bir tıbbi tedavinin etkisini artıran madde. Kimi kez bir ilacın uygulanması başka bir ilacın etkisini artırabilir. Örneğin, daha az anestezik ilaç kullanmak için, ameliyat öncesinde hastaya genellikle yatıştırıcı verilir. Adjüvanın bağışıklıkbilimdeki (immünoloji) anlamı ise, vücudun yabancı bir cisme karşı tepkisini artıran maddedir. Örneğin, difteriye neden olan organizmanın salgıladığı zehirli maddenin ya da toksinin hafifletilmiş biçimi olan difteri toksoitine karşı gelişen tepkiyi artırmak için, bu toksoit aluminyum hidroksit ya da aluminyum fosfat taneciklerine emdirilir.

Adler, Alfred (d. 7 Şubat 1870, Penzing, Avusturya - ö. 28 Mayıs 1937, Aberdeen, İskoçya), bireysel psikoloji(*) okulunu kuran ve eksiklik duygusu terimini ilk kez ortaya atan psikiyatr. Bu terim daha sonra yaygın ve çoğu kez de yanlış bir biçimde aşağılık kompleksi olarak kullanılmıştır. Adler eksiklik duygusu taşıyan, duygusal yönden sakatlanmış kişileri olgunluğa, sağduyuya ve toplumda yararlı olmaya yöneltecek, destekleyici ve esnek bir psikoterapi yöntemi geliştirmiştir.

Adler'in çalışmalarına yön veren asıl itici güç, yaşamı boyunca toplumsal sorunlar karşısında gösterdiği duyarlılıktır. 1895'te Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Pratisyen hekim olarak çalıştığı ilk doktorluk yıllarından başlayarak hastayı çevresiyle ilişkileri içinde ele almak gerektiğini vurguladı ve bireyle ilgili sorunlara insancıl, bütünselci ve organik bir yaklaşım geliştirdi.

1900'lerde genel tıp çerçevesi içinde ruhsal bozuklukları incelemeye koyuldu. 1902'de Sigmund Freud ile yakın ilişki kurdu. Ancak ikisi arasındaki görüş ayrılıkları giderek keskinleşti ve özellikle Adler'in *Studie über Minderwertigkeit von Organen* (1907; Organ Eksikliği Üstüne İnceleme) adlı kitabının yayımlanmasından sonra da uzlaşmaz bir duruma geldi. Adler bu kitabında kişilerin, fiziksel yetersizliklerini ve bunu izleyen

Alfred Adler
Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

eksiklik duygusunu psikolojik olarak gidermeye çalıştıklarını öne sürüyor; başarısızlığın da nevrozla, yani ruhsal ve duygusal bir bozuklukla sonuçlandığını savunuyordu. 1908'de saldırganlık dürtüsü ya da güdüsünün insanın temel dürtüsü olduğunu, otekilerin bunun ardından geldiğini öne sürdü. İki yıl sonra, insanın eksiklik duygularına karşı geliştirdiği ağırlıklı tepkinin, "erkeksi protesto" ya da bir başka deyişle kadınlara özgü olduğu düşünülen ve toplum tarafından koşullandırılan zayıflık duygularını aşma çabası olduğunu savundu. Erken çocukluktaki cinsel çatışmaların ruh hastalığına yol açtığı konusunda Freud'a katılmıyordu. Giderek cinselliği, insanın yetersizlik duygularını aşma çabasında simgesel bir etkiye indirgedi. Adler ve bir grup izleyicisi 1911'de Freud'u açıkça eleştirerek onun çevresiyle bağlarını kopardılar ve bireysel psikolojiyi geliştirmeye koyuldular. Adler bu psikolojinin ana çizgilerini *Über den nervösen Charakter* (1912; Nevrotik Yapı Üzerine) adlı kitabında verdi. Yaklaşımını söz konusu yapıtın sonraki baskılarında, *Menschenkenntnis*'de (1927; *İnsanı Tanımak*, 1966/*İnsanı Tanıma Sanatı*, 1977) ve daha başka yapıtlarında derinlemesine işledi.

Adler'in bireysel psikolojisinde, insanın temel güdüsü olan yetkinleşme çabasının bir üstünlük çabası ve dolayısıyla da eksiklik duygusunun giderilmesi olabileceği ileri sürülür. Kişinin kendine ve dünyaya ilişkin kanısı, bütün psikolojik süreçlerini etkiler. Önemli yaşam sorunlarının tümü toplumsal olduğundan, bireyi de toplumsal bağlamı içinde ele almak gerekir. Toplumsallaşma, insanda doğuştan var olan toplum içgüdüsünün gelişmesiyle gerçekleşir. Her bireyin kişilik yapısı, onun özgün amacı ve bu amacı gerçekleştirme yöntemleriyle birlikte o bireyin yaşam biçimini oluşturur; yaşam biçimi bireyin bilincinin az ya da çok dışındadır. Kendi içinde tutarlı olan birey, özgül dürtü ve duygularını yaşam biçimi içinde eritir. Yaşam biçimi, erken çocukluk döneminde oluşur; önemli etkenleri doğum, bedensel eksiklik ve ilgisizlik ya da şımartılmadır. Mantık, toplumsal ilgi ve kendiniaşma ruh sağlığına işarettir. Ruhsal bozukluk ise eksiklik duygusu, kişinin kendi güvenliği konusundaki benmerkezcil kaygısı ve başkaları üzerinde üstünlük kurma eğilimi ile ayırt edilir. Hekimle hastanın sorunları eşit bireyler olarak tartışabildikleri psikoterapi, sağlıklı insan ilişkilerini ve toplumsal ilginin güçlenmesini özendirmelidir.

Adler 1921'de Viyana'da ilk çocuk rehberliği kliniğini kurdu. Çok geçmeden onun yönetiminde 30 klinik daha açıldı. Toplumsal değerlerin sürdürülmesinde çocukların eğitimine çok temel bir yer veren Adler, çocuklara sağlıklı bir rehberlik hizmeti verilmesi gereğini bıkmadan usanmadan savundu. Kliniklerinde, çocuklar, anne babalar ve öğretmenlere, ilgili gözlemcilerin önünde danışmanlık yapılıyordu.

Adler 1926'da ABD'ye ilk kez gitti. 1927'de Columbia Üniversitesi'ne konuk profesör oldu. 1932'de New York'taki Long Island Tıp Okulu'na konuk profesör olarak atandı. 1934'te Avusturya hükümeti Adler'in tüm kliniklerini kapattı. Adler'in daha sonraki yazılarının çoğu, örneğin *What Life Should Mean to You* (1931; Sizin İçin Yaşam Ne Anlama Gelmeli), genel okuyucu kitlesine yöneliktir. H. L. ve R. R. Ansbacher, *The Individual Psychology of Alfred Adler* (1956; Alfred Adler'in Bireysel Psikolojisi) ve *Superiority and Social Interest* (1964; Üstünlük ve Toplumsal İlgi) adlı yapıtları derlemişlerdir.

Adler, Cyrus (d. 13 Eylül 1863, Van Buren, Arkansas - ö. 7 Nisan 1940, Philadelphia, ABD), araştırmacı, eğitimci, editör ve döneminde ABD Yahudi yaşamında çok etkili olan muhafazakâr Yahudi önder.

Adler 1887'de Johns Hopkins Üniversitesi'nde Sami dil ve edebiyatı dalındaki doktorasını tamamladı. Daha sonra aynı üniversitede Sami dilleri okuttu. 1892'de Amerikan Yahudi Tarih Derneği'ni kurdu. 1898-1922 arasında derneğin başkanlığını yaptı. Amerikan Yahudi Yayımcılık Derneği için *American Jewish Yearbook*'u (Amerikan Yahudi Yıllığı) hazırladı; ilk kez yayımlandığı 1899'dan 1905'e değin ve sonra 1916'da yıllığın editörlüğünü yaptı. Yahudi Yayımcılık Derneği Kutsal Kitap Komitesi, Adler'in başkanlığında kutsal İbrani metinlerinin Yahudiler tarafından kabul edilen ilk İngilizce çevirisini yayımladı (1917).

Adler, New York'ta Yahudilik üzerine araştırmalar yapmak ve haham yetiştirmek üzere kurulmuş olan Yahudi Ilahiyat Okulu'nun geliştirilmesine yardım etti. Kurumun gelişmesine temel katkısı, başına 1902'de Avrupa'dan Solomon Schechter'i getirtmek oldu. 1908'de Philadelphia'daki İbrani çalışmaları merkezi Dropsie College'ın ilk başkanı seçildi. Burada, daha önce İngiltere'de basılmakta olan *Jewish Quarterly Review*'yu yayımladı. 1913'te Schechter ile birlikte Amerika Birleşik Sinagogu'nu kurdu. Bu cemaat örgütü günümüzde de ABD'deki muhafazakâr Yahudiliğin başlıca kuruluşudur. Schechter 1915'te ölünce Yahudi Ilahiyat Okulu'nun geçici başkanlığına Adler getirildi; 1924'ten ölümüne değin de başkanlık yaptı. Onun görevde bulunduğu sırada okul, dünyada Yahudilikle ilgili belge ve bilgilerin toplandığı en seçkin koleksiyonlardan birine sahip oldu.

Adler, Dankmar (d. 3 Temmuz 1844, Stadlengsfeld, Prusya - ö. 16 Nisan 1900, Chicago, ABD), Louis Sullivan ile ABD numarlığının belki de en ünlü ve etkili ortaklığını oluşturmuş mimar ve mühendis.

Adler, Amerika'ya 1854'te göçmen olarak gitti ve Detroit'e yerleşti. Burada 1857'de mimarlık öğrenimine başladı. Daha sonra Chicago'ya giderek Augustus Bauer'in bürosunda teknik ressam olarak çalışmaya başladı. Amerikan İç Savaşı nedeniyle mesleğine ara veren Adler, 1865'te Chicago'ya

1897'de Danimar Adler tarafından tasarımı yapılan Chicago Borsa Binası, 1972'de yıkılmıştır
Chicago Architectural Photographing Co

döndü ve sırasıyla Bauer, A. J. Kinney ve Edward Burling'in bürolarında çalıştı. Önemli yapıtlarından ilki Chicago'daki Konser Salonu Binası'dır. Akustik biliminden ilk kez bu yapıda yararlandı.

1881'de Adler ve Sullivan ortaklığı kuruldu. Birlikte gerçekleştirdikleri yapılardan özellikle Oditoryum (Chicago), Wainwright (St. Louis) ve Guaranty (Buffalo) binaları modern yapı sanatının temel özelliklerini taşıyan yeni bir mimari üslup oluşturdu. Adler mühendis ve yönetici, Sullivan ise tasarımcı ve sanatçı olarak çalışıyordu. Ortaklıkları 1895'te sona erdi.

Adler, mimarlık ve inşaatın teknik ve hukuksal yanları üstüne birçok yazı yazdı. En önemli incelemesi, "The Influence of Steel Construction and Plate Glass upon the Development of Modern Style"dır (1896; Çelik Konstrüksiyon ve Levha Camın Modern Üslubun Gelişmesi Üzerine Etkisi).

Adler, Felix (d. 13 Ağustos 1851, Alzey, Hesse-Darmstadt - ö. 24 Nisan 1933, New York), eğitimci ve "etik akım"ın kurucusu.

Bir hahamın oğlu olan Adler, 1856'da ailesiyle birlikte Amerika'ya göç etti. 1870'te Columbia College'dan mezun oldu. Öğrenimini Berlin ve Heidelberg'de sürdürdükten sonra, Ithaca'daki Cornell Üniversitesi'nde İbranice ve Doğu Edebiyatı profesörü oldu. 1902'de Columbia Üniversitesi siyasal ve toplumsal etik profesörlüğüne getirildi.

1876'da New York'ta Etik Kültürü Derneği'ni kurdu. Bu, etik akım adıyla anılan

Felix Adler
The Society for Ethical Culture in the City of New York

hareketin başlangıcını oluşturdu. Söz konusu akımda insanüstü bir varlığın etkisini dikkate almaksızın yaşamdaki tüm ilişkilerde en önemli etkenin ahlak öğesi olduğu ileri sürülür.

Adler, toplu konut yapımı ve çocuk işçi çalıştırmanın yasaklanması gibi toplumsal reform konularında önemli bir rol oynadı. Yapıtları arasında *Creed and Deed* (1877; İnanç ve Edim), *The Moral Instruction of Children* (1892; Çocukların Ahlaki Eğitimi), *The World Crisis and Its Meaning* (1915; Dünya Bunalımı ve Anlamı), *An Ethical Philosophy of Life* (1918; Etik Yaşam Felsefesi), *The Reconstruction of the Spiritual Ideal* (1923; Tinsel Ülkünün Yeniden Oluşturulması) sayılabilir.

Adler, Guido (d. 1 Kasım 1855, Eibenschütz, Moravya, Avusturya İmparatorluğu - ö. 15 Şubat 1941, Viyana), modern müzikolojinin kurucularından Avusturyalı müzikolog ve öğretmen.

Ailesi ile birlikte 1864'te Viyana'ya yerleşen Adler, dört yıl sonra Viyana Konservatuvarı'nda Josef Anton Bruckner'den müzik kuramı ve kompozisyon dersleri almaya başladı. Hukukçu olmak amacıyla Viyana Üniversitesi'ne girdi ve 1878'de doktorasını bitirdi. Bu sırada üniversitede Wagner üzerine bir dizi konferans verdi; bunlar daha sonra 1904'te *Richard Wagner* başlığı altında yayımlandı. Aynı dönemde Felix Mottl ile birlikte Akademik Wagner Derneği'ni (Akademischer Wagnerverein) kurdu.

Müzik tarihi alanında önde gelen çağdaşlarının yapıtlarından etkilenen Adler, müzik tarihi öğrenimi yapmak üzere hukuku bıraktı. 1600 öncesi Batı müziği üstüne yaptığı bilimsel çalışmasıyla 1880'de bir doktora derecesi daha almaya hak kazandı. Ertesi yıl öğretim görevlisi olarak armoni tarihi üzerine ders vermeye başladı. 1884'te Philipp Spitta ve K. F. F. Chrysander ile birlikte *Vierteljahresschrift für Musikwissenschaft*'ı (Uç Aylık Müzikoloji Dergisi) yayımlamaya başladı; ertesi yıl Prag'daki Alman Üniversitesi'nde müzikoloji profesörlüğüne atandı.

1888'de devlet makamlarına Avusturya'nın büyük müzik yapıtlarını yayımlamalarını önerdi. Bu tasarısı, *Denkmäler der Tonkunst in Österreich*'ın (Avusturya'nın Müzik Anıtları) yayımlanmasıyla gerçekleşti ve Adler 1894'ten 1938'e değin bu yayının genel yönetmenliğini yaptı. Bu diziyi oluşturan 130'u aşkın cildin 83'ü onun zamanında çıktı.

1892'de Viyana'daki Uluslararası Müzik ve Tiyatro Sergisi Merkez Komitesi'ne başkan seçildi. 1898'de Viyana Üniversitesi müzik tarihi profesörü oldu ve burada yalnız müzikoloji araştırmalarıyla uğraşan bir enstitü kurdu. Avrupa'nın uzak köşelerinden pek çok öğrenci bu enstitüde verilen dersleri izlemeye geliyordu. Adler'in oradaki öğrencilerinin oldukça büyük bir bölümü daha sonra besteci ya da müzikolog olarak ünlendiler. Adler müzik tarihi kadar çağdaş müzikle de ilgilendi. Mahler ile yakın dostluk kurdu ve 1916'da onunla ilgili bir kitap yayımladı. Gene çağdaş bestecilerden Arnold Schoenberg'in yapıtlarına hayrandı.

İlk müzikologlardan biri olarak, Adler, 19. yüzyıl sonlarında oluşmaya başlayan bu yeni disiplinin bellibaşlı ilkelerini ve yöntemlerini belirlemiştir. Araştırmada üslup eleştirisinin önemini vurgulayan ilk müzik tarihçisi odur. Bakış açısı ve yöntemi, 1924'te editörü olduğu *Handbuch der Musikgeschichte*'de (Müzik Tarihi Elkitabı) açıkça görülür.

Adler, Larry, asıl adı LAWRENCE CECIL ADLER (d. 10 Şubat 1914, Baltimore, ABD), armonikayı klasik müzikte bir konser çalgısı düzeyine yükselten sanatçı olduğu kabul edilen icracı.

Ailesinin müzikle özel bir ilgisi bulunmamasına karşın Yahudi inançlarına sıkı sıkıya bağlılığı dinsel müziği tanımasına olanak sağladı. Okulda mutsuz bir çocuk olan ve akranlarınca aşırı dindar sayılan Adler, 10 yaşındayken Baltimore'un en genç sinagog koristi oldu. Ailesinin karşı çıkması üzerine sinir bunalımı geçiriyormuş gibi yaparak Peabody Müzik Konservatuvarı'na yazılmak için izin almayı başardı. Kısa bir süre sonra yeteneksiz bulunarak okuldan atıldıysa da bu başarısızlık onu daha da kararlı hale getirdi. On bir yaşındayken ailesine danışmadan bir piyano ısmarladı, daha sonra ailesini razı edip piyanoyu eve kabul ettirdi. Bir yandan da armonika çalmaya başlamıştı. Nota okumayı bilmiyordu, ama büyük bir dikkatle müzik dinliyor, gazete satarak kazandığı parayla plak alıyor, konsere gidiyordu.

1927'de çaldığı Beethoven'ın bir menüetiyle Maryland Ulusal Armonika Şampiyonluğu'nu kazandı. Ertesi yıl New York'ta armonikasıyla ilk çizgi filmlere eşlik etti ve vodvillerde serseri rollerine çıktı. Bir orkestra eşliğinde çalması önerilinceye değin müzikallerde ve filmlerde rol aldı. Solist olarak sahneye ilk kez 1939'da Avustralya Sidney Senfoni Orkestrası'yla çıktı. 1940'ta Fransız besteci Jean Berger'nin onun için bir armonika konçertosu yazmasına değin nota okumayı öğrenmedi. Ralph Vaughan Williams ve Darius Milhaud gibi besteciler Adler için müzik partisyonları yazdılar. McCarthy'cilik döneminde komünizme yakınlık duymakla suçlanarak kara listeye alınan Adler, işsiz kalınca İngiltere'ye yerleşti.

Sinema ve televizyon filmleri için müzik partisyonlarının yanı sıra, aralarında *How I Play* (1937; Nasıl Çalarım) ve *Larry Adler's Own Arrangements*'ın (1960; Larry Adler'in Kendi Düzenlemeleri) bulunduğu birkaç kitap yazdı.

Adler, Mortimer J(erome) (d. 28 Aralık 1902, New York), felsefeci, eğitimci ve editör. Hem genel eğitim, hem de yetişkinlerin eğitiminde Batı dünyasının ünlü yapıtlarının okutulmasını savunmuştur.

Henüz parasız devlet okulundayken *New York Sun* gazetesinde çıraklığa başladı. Gazetenin çeşitli yayın işlerinde iki yıl çalıştı. Daha sonra Columbia Üniversitesi'ne devam etti; lisans eğitimini tamamladıysa da beden eğitimi derslerine (yüzme) girmeyi reddettiği için diploma alamadı. Ders vermek ve doktorasını yapmak üzere üniversitede kalan Adler, daha sonra Chicago Üniversitesi'nde hukuk felsefesi profesörü oldu. Burada Robert M. Hutchins ile

Mortimer J. Adler
Jeannine Daubel - EB Inc

birlikte ünlü yapıtların okunmasına ve düzenli bir biçimde tartışılmasına dayanan liberal bir eğitimin önderliğini yaptı. Kendisi de öğrenciliğinde, Columbia Üniversitesi'nde John Erskine'in yönettiği ve "insan anlayışının ve iletişiminin kültürel temeli" olarak "eski zamanların en çok ilgi gören kitapları"nın okutulduğu özel bir derse devam etmişti.

Adler, Hutchins'le birlikte 54 ciltlik *Great Books of the Western World*'u (1952; Batı Dünyasının Büyük Kitapları) yayımladı; ayrıca iki ciltlik bir büyük düşünceler dizini olan *Syntopicon*'u tasarlayarak hazırlık çalışmalarını yönetti.

1952'de Adler 2 ciltlik *The Idea of Freedom*'ı (1958-61; Özgürlük Düşüncesi) hazırlayan Felsefe Araştırmaları Enstitüsü'nün (önce San Francisco'da kurulmuş, 1963'te Chicago'ya taşınmıştır) yöneticisi oldu. Kitapları arasında, *How to Read a Book* (1940; Bir Kitap Nasıl Okunur; gözden geçirilmiş baskısı, 1972), *A Dialectic of Morals* (1941; Ahlakın Diyalektiği), *The Capitalist Manifesto* (1958; Louis O. Kelso ile birlikte, Kapitalist Manifesto), *The Revolution in Education* (1958; Milton Mayer ile birlikte, Eğitimde Devrim), *Aristotle for Everyone* (1978; Herkes İçin Aristoteles), *How to Think About God* (1980; Tanrı'yı Nasıl Düşünmeli) ve *Six Great Ideas* (1981; Altı Büyük Düşünce) sayılabilir.

Hutchins ile birlikte Encyclopaedia Britannica, Inc. için 10 ciltlik *Gateway to the Great Books* (1963; Büyük Kitaplara Açılan Kapı) ve 1961'den başlayarak *The Great Ideas Today* (Günümüzün Büyük Düşünceleri) adlı yıllığı basıma hazırladı. Aynı zamanda *Great Issues in American Life* (1968; Amerikan Yaşamında Önemli Konular) başlıklı 2 ciltlik tarih özetini de içeren *Annals of America*'yı (20 cilt; Amerika Yıllığı) basıma hazırladı. Britannica'nın desteğiyle Chicago Üniversitesi'nde verdiği dizi konferanslar daha sonra kitap olarak yayımlandı: *The Conditions of Philosophy* (1965; Felsefenin Genel Durumu), *The Difference of Man and the Difference it Makes* (1967; İnsanın Farklılığı ve Bu Farklılığın Önemi), *The Time of Our Lives* (1970; Yaşadığımız Çağ). 1969'da *Encyclopaedia Britannica*'nın 1974'te yayımlanan 15. baskısının planlama yönetmeni oldu. 1977'den başlayarak *Encyclopaedia Britannica*'nın yayın kurulu başkanlığını yaptı. Adler'in anıları, *Philosopher at Large: An Intellectual Autobiography* (Genellikle Filozof: Entelektüel Bir Otobiyografi) 1977'de yayımlandı. Aylarca süren bir çalışmadan ve uzun tartışmalardan sonra, bir grup seçkin eğitimcinin sözcüsü sıfatıyla ABD'de çok yönlü ders programları uygulayan okulların kaldırılmasını isteyen *The Paideia Proposal: An Educational Manifesto*'yu (1982; Genel Eğitim Önerisi) yazdı. Burada bütün öğrenciler için tek bir ilk ve orta okul programı uygulanmasının öğretim programlarının ve öğrenimin niteliğini yükselteceğini ve en parlak öğrencilerin gereksinimlerini karşıladığı gibi, en zayıf öğrencilerin de başarılarını artıracağını ileri sürdü. Uzmanlaşmış meslek ya da iş eğitiminin, yalnızca insan bilimleri, güzel sanatlar, fen ve dil konularında eksiksiz bir temel eğitim programının tamamlanmasından sonra verilmesi gereğini savundu. Kendisine verilen birçok onur unvanı arasında Columbia Üniversitesi'nden mezun oluşundan 60 yıl sonra, Mayıs 1983'te aldığı bakalorya derecesi de vardı.

Adler, Nathan Marcus (d. 15 Ocak 1803, Hannover - ö. 21 Ocak 1890, Brighton, East Sussex, İngiltere), Britanya İmparatorluğu'nda ilk hahambaşı. Yahudi Öğretmen Okulu ve Birleşik Sinagog'un kurucusudur.

Adler 1829'da Oldenburg, ertesi yıl ise Hannover hahambaşısı oldu. 13 Ekim 1844'te Londra'da hahambaşı seçildi. Bu görevi sırasında Yahudiler için bir öğretmen okulu kurma olanağını buldu; Yahudi Öğretmen Okulu günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir. 11 Kasım 1855'te Londra'da kurulan bu okulun ilk müdürü oldu. 1860'ta, bütün İngiliz Yahudi cemaatlerini merkezi yönetim altında toplayacak bir birleşik sinagog kurma tasarısı hazırladı. Parlamentonun 1870'te Birleşik Sinagog Yasası'nı kabul etmesiyle bu tasarı gerçekleşti.

Adler, Victor (d. 24 Haziran 1852, Prag - ö. 11 Kasım 1918, Viyana), Avusturyalı sosyal demokrat siyaset adamı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki farklı ulusal toplulukların tümünü temsil eden bir partinin kurucusudur.

Varlıklı bir Yahudi ailenin oğlu olan Adler, Viyana Üniversitesi'ndeki tıp öğrenimini 1881'de tamamladı. Öğrencilik yıllarında Georg von Schönerer'in Alman milliyetçi örgütüne üye olduysa da, hareketin giderek Yahudi karşıtı bir kimliğe bürünmesi üzerine bu gruptan ayrıldı. 1883'te Almanya, İsviçre ve İngiltere'ye yaptığı bir gezi sırasında Alman sosyalistleri Friedrich Engels ve August Bebel'le tanıştı. İnanmış bir sosyalist olan Adler, Engels'le dostluğunu ve yazışmayı yaşamı boyunca sürdürdü.

1886-89 arasında *Gleichheit* (Eşitlik) adlı haftalık dergiyi yayımladı. Bu derginin yasaklanmasından sonra sosyalistlerin başlıca yayın organı durumuna gelen *Arbeiter Zeitung*'u (İşçi Gazetesi) çıkardı. Aralık 1888-Ocak 1889 arasında Birleşik Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin (ASDP) kuruluş çalışmalarına öncülük etti. Yaşamı boyunca partinin önde gelen kişilerinden biri olan Adler, ASDP'nin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki farklı ulusal toplulukların özerk federe devletler biçiminde örgütlenmesini savunan çokuluslu bir parti durumuna gelmesinde etkili oldu. 1905'te Avusturya Temsilciler Meclisi'ne (*Diet*) seçilen Adler, kısa sürede genel oy hakkı için sürdürülen mücadelenin önderlerinden oldu; genel oy hakkı 1907'de kabul edildi.

1911'de Çek sosyal demokratlarının partiden ayrılmaları Adler'in tek ve birleşik bir partiyi koruma çabalarını engelledi. I. Dünya Savaşı sırasında sosyalistlerin Stockholm'de gerçekleştirdikleri, ancak bir sonuca ulaşamadıkları konferansta (1917) sorunların barışçı bir biçimde çözülmesi için çalıştı. Ekim 1918'de yeni kurulan Avusturya hükümetine giren Adler, Avusturya'nın Almanya ile birleşmesini öngören *Anschluss* (birleşme) politikasının savunucusu oldu. Ancak savunduğu bu politikayı gerçekleştirmek için önemli bir etkinlikte bulunamadan öldü.

Adlersparre, Georg (Kont) (d. 28 Mart 1760, Hovermo - ö. 23 Eylül 1835, Kristinehamn yakınları, İsveç), siyasal ve toplumsal reformcu. 1809'da İsveç'in mutlakıyetçi kralı IV. Gustav'ı deviren darbenin önderleri arasında yer almıştır.

Yarbay rütbesindeki Adlersparre'nin önderlik ettiği gizli bir subay grubu, ilerde "1809'cular" diye anılacak başka bir grupla birleşerek, birkaç yıl süren bir hazırlıktan sonra 13 Mart 1809'da IV. Gustav'ı tahttan indirdi. Liberal görüşlü Adlersparre'yi tahta karşı bir komploya yönelten neden, aşırı vergilerin ve yıkıcı savaşların sürüp gittiği on yıllık dönemde, Gustav'ın Parlamento'yu (*Riskdag*) toplantıya çağırmayı reddetmesiydi. Adlersparre darbeden sonra daha önceki liberal görüşlerinden bir ölçüde dönüş yaparak güçlü bir monarşinin kurulmasından yana tutum takındı. Kısa süre sonra hazırlanan yeni anayasa ile güçlü bir monarşik yapı gerçekleştirildi. Adlersparre sırasıyla Devlet Konseyi üyeliği (1809-10) ve Skaraborg valiliği (1810-24) görevlerinde bulundu. İsveç tahtının yönetimine giren Norveç'e (1814-1905) ilk genel vali olma önerisini geri çevirdi. Bu makamın bir Norveçliye verilmesi gerektiğini savunduysa da çabası sonuç vermedi. Adlersparre cezaevi reformu gibi toplumsal tasarılara da destek oldu.

Adli altını. Osmanlı parası. Üstünde II. Mahmud'un (1808-39) "Adli" mahlası bulunduğu için bu adla anılır. Tam, yarım ve çeyrek birimlerde basıldı. Bir yüzünde "sultan-ı selatin-i zaman Mahmud Han", öbür yüzündeyse "durube fi daru'l-hilafeti'l-aliyye" yazısı vardı. Yazıların azlığı nedeniyle kolaylıkla taklitleri yapıldığından 1823'te yazıları artırılarak yenileri basıldı. 1829'da hayriye altını basılınca tedavülden kaldırıldıysa da uzun süre ziynet altını olarak kullanıldı.

adli hata, bir yargı mercinin verdiği kesinleşmiş kararın dayandığı maddi verilerde (olaylarda) ya da bunların koşulları ve niteliklerinde yanılgıya düşülmüş olması. Kesin hüküm kuvveti kazanmış yargı kararlarında yanılgıya düşülmesi olasılığı, az da olsa her zaman vardır. Bu gibi haller için, sıkı koşullara bağlı olarak "yargılamanın yenilenmesi" adını alan bir olağanüstü yasa yolu benimsenmiştir. Bazı durumlarda adalet bakanının yazılı emir vermesiyle adli hatanın düzeltilmesi yoluna da gidilebilir. Bu yolla da düzeltilmesine olanak bulunmayan adli hatanın etkileri, bir özel afla ortadan kaldırılabilir.

Adli hatanın, hüküm infaz edildikten sonra düzeltilmesine olanak kalmaması haline ölüm cezalarında rastlanır. Bu nedenledir ki, ölüm cezasına karşı olanlar, adli hataya dayanan bir ölüm cezasının infazından geri dönülememesinin yarattığı haksızlığa işaret etmektedirler.

adli müzaheret *bak.* adli yardım

adli sicil, adli sabıkaların belgelenmesi ve güvenilir bir biçimde kayıt ve saklanması amacıyla kurulan sistem. Bir kimsenin, önceden bir suçtan mahkûm olup olmadığının bilinmesi ve bu durumun tekrara ilişkin hükümlerin uygulanmasını gerektirip gerektirmeyeceği, ceza hukuku açısından büyük önem taşıdığı gibi, bazı kanun hükümleri nedeniyle birçok hallerde de yarar ve kolaylıklar sağlar.

Adli sicil usulü Türkiye'de ilk kez I. Dünya Savaşı sırasında, 25 Nisan 1333 (1917) tarihli Sicill-i Adli Nizamnamesi ile kurulmuş, daha sonra 6 Eylül 1944 tarihli ve 4664 sayılı Adli Sicil Kanunu çıkarılmıştır. Biri merkezi, öbürü yerel olmak üzere iki tür adli sicil vardır. Merkezi adli sicil, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Umum Müdürlüğü'ne bağlı Adli Sicil Müdürlüğü'nce, yerel adli sicil ise, mahkûmların doğdukları ya da nüfusunda kayıtlı bulundukları yerin Cumhuriyet Savcılığı'nca tutulur.

Adli sicilde kayıtlı bulunması gereken konular şunlardır: Türk mahkemesinden verilip kesinleşen tüm mahkûmiyet hükümleri (fer'i cezalar da dahil); güvenlik önlemlerine ilişkin kararlar; Türk yasalarına göre

suç oluşturan bir fiilden dolayı Türk vatandaşları için yabancı bir mahkemeden verilip Türkiye hükümetine resmen bildirilen kesin mahkûmiyetler; Türkiye Devleti'nin kişiliğine karşı işlenen cürümden ya da kadın ve çocuk ticareti, sahte para basma suçlarından dolayı yabancı bir mahkemeden verilip Türkiye hükümetine resmen bildirilen kesin mahkûmiyetler. Adli sicil belgeleri kişisel, resmi ve gizlidir.

adli tatil *bak.* adli yıl

adli tıp, adli soruşturma sırasında ortaya çıkan tıbbi sorunların çözümüyle uğraşan bilim dalı. Bu bilimin amacı, bir yandan insanın zarar gördüğü olaylarda yargıçlara yasaların doğru ve yerinde uygulanması için zorunlu olan tıbbi bilgileri öğretmek, öte yandan da bir davada ortaya çıkan ve hukukçuların bilgi ve deneyimlerini aşan tıbbi sorunların çözümü için hekimlerin yardımcı olmalarını sağlamaktır. Adli tıp, suç oluşturan eylemlerin sonucunda ortaya çıkan yaralanma, zehirlenme ve ölüm gibi olayları, sanığın fizyolojik ve psikolojik kişiliğini, cezai ehliyetini ya da bir hukuki uyuşmazlıkta bir kimsenin medeni hukuk bakımından ehliyetini inceler. Bundan başka, ölüm olaylarında cesedin incelenmesi, ölümün olduğu anın, ölüm nedeninin ve öldürmede ya da yaralamada kullanılan silahın saptanması, gebelik sorunlarının, ırza geçme eylemlerinin, ehliyeti etkileyen ruh hallerinin, akıl hastalıklarının incelenmesi gibi konular da adli tıbbın alanına girer. Bu bilim dalı, aynı zamanda bir ülkede yasaların, gelişen bilimsel verilere koşut ve denk gitmesi için yasama alanında yapılması gereken yenilikleri de gösterir.

Adli tıbbın tarihi, tıp ve hukuk bilimlerinin gelişimiyle birlikte oluşmuştur. İÖ 3000'lerde Mısırlılar cürüm, veraset, evlilik vb konularda hekimlerin bilgilerinden yararlanmışlardır. Antik Yunan'da Hippokrates'in zehirlenme ve yaralanma konularındaki buluşları adalete yardımcı olmuştur. Yaralama ve öldürme olaylarına ilişkin ilk tıbbi rapor İÖ 40'ta öldürülen Julius Caesar'ı ölümünden sonra muayene eden Antistuis tarafından, ölüme yolaçan 23 yaranın yeri ve ölüme etkisi konusunda verilmiştir. İlk otopsi, Fransa'da 1374'te yapılmıştır. Adli tıp, ders olarak ilk kez 1650'de Leipzig Üniversitesi'nde Bohn tarafından okutulmaya başlanmıştır. İngiltere'de ise ilk adli tıp kitabı 1788'de Samuel Farr tarafından *Elements of Jurisprundence* (Adli Tıbbın Temelleri) adı altında yayımlandı. Türkiye'de ilk adli tıp dersi II. Mahmud tarafından Tıphane-i Amire adı altında kurulan ve daha sonra Mekteb-i Fünun-u Tıbbiye-i Şahane adını alan öğretim kurumunda 1849'da Dr. Serviçen tarafından verilmiştir. 1933 üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde bir Adli Tıp Enstitüsü kurularak bunun müdürlüğüne Prof. Dr. Saim Ali Dilemre getirilmiştir. Bugün Türkiye'de tıp ve hukuk fakültelerinde adli tıp dersleri verilmektedir.

Adli tıp hizmetlerinin örgütlenmesinde yeryüzünde uygulanan üç sistem vardır: 1) Adalet ya da sağlık bakanlığına bağlı bir adli tıp kurumu ve şubeleri kurulmasıyla yetinilmesi (Türkiye, Kolombiya); 2) Tabipler odasınca adli tıp konusunda bilirkişilik yapabilecek hekimlerin bir listesinin düzenlenerek olayın türü ve önemine göre mahkemece bunlar arasından bilirkişi atanması (Fransa); 3) Her iki sistemin birleştirilmesiyle elde edilen bir karma sistem (İngiltere, ABD).

Adli Tıp Kurumu, Türkiye'de 1908'den sonra Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlı olarak Tababet-i Adliye Şubesi adı altında kurularak geliştirilen ve bugün 1 Mayıs 1982 tarihli kanunla düzenlenmiş olan adalet bakanlığına bağlı kurum. Kanuna göre kurumun amacı, adaletin aydınlanması ve ortaya çıkması için adli tıpla ilgili bilimsel ve teknik konularda mahkemelere ve savcılara yardımcı olmaktır. Kurum, merkez kuruluşu ve şube müdürlüklerinden oluşur. Merkez kuruluşunda bir başkan, bir başkan yardımcısı ve başkanlar kuruluyla genel kurul, ihtisas kurulları ve gözlem, kimyasal tahliller, biyoloji, fizik incelemeler ve trafik daireleri gibi uzmanlık daireleri vardır. Başkan kurumu temsil eder, öbür kurullara başkanlık eder, kurumun verimli ve düzenli çalışmasını sağlar. Başkan yardımcısı başkanın yokluğunda ona vekillik eder. Başkanlar kurulu kurullar, daireler ve şubelerin iş durumu ve ihtiyaçlarını gözönünde tutarak uzman ve görevlilerin görev yerlerini belirler. Genel kurul topluca görüşülmesi gereken işlere ve uzmanlık kurullarınca oybirliğiyle karara bağlanamamış olan konulara bakar. Uzmanlık kurulları uzmanlık dairelerince ve adli tabiplerce verilmiş olmakla birlikte mahkemeler ve savcılıklarca kanaat verici görülmeyen ve birbiriyle çelişkili olan raporları inceleyip karara bağlar. Gözlem dairesi mahkemelerce gözlenmesine karar verilenleri gözlem altında tutarak sonucu raporla bildirir. Kimyasal tahliller dairesi mahkemeler ve savcılıklarca istenen kimyasal analizleri yaparak sonucu raporla bildirir. Biyoloji dairesi kanlı eşya, sperm lekesi, kan grupları ve faktörleri, babalığın belirlenmesi gibi konuları inceleyerek karara bağlar. Fizik incelemeler dairesi silah, mermi, yazı, parmak izi gibi konularda mahkemelerce ve savcılıklarca istenen incelemeleri yaparak sonucu raporla bildirir. Trafik dairesi trafik olaylarıyla ilgili konularda gerekli muayene ve incelemeleri yapar ve sonucu bir raporla saptar.

Ayrıca adalet bakanlığınca gerekli görülen yerlerde birden fazla adli tıp uzmanlık dairesi açıldığı takdirde bu yerlerde adli tıp grup başkanlığı da kurulur.

Adli tıp şube müdürlükleri ağır ceza mahkemelerinin bağlı oldukları yargı merkezlerinde kurulur. Şube müdürlüklerinde görevli uzmanlar, adli tıpla ilgili olmak üzere otopsi, muayene ve incelemeleri, zorunlu görülen hallerde yerine de gidip yaparak bu konularda rapor vermek, mahkemelere ve savcılıklara sözlü görüşlerini de bildirmekle yükümlüdürler.

adli yardım, kendi açacağı ya da aleyhine açılmış bir davanın savunulması ya da icraya başvurulması için gerekli olan giderlerin tümünü ya da bir bölümünü kendisiyle ailesini geçim bakımından ciddi bir sıkıntıya düşürmeksizin ödeyemeyecek durumda olup da iddia ve savunmalarında haklı olduğuna dair kanıt gösteren kimselerle, hayır kurumlarına harç vb giderler konusunda devletçe yapılan yardım. Bu yardım mahkeme harç ve giderlerinden bağışıklık, bazı giderlerin devlet bütçesinden avans olarak ödenmesi, ücreti sonradan verilmek üzere vekil (avukat) atanması ve teminat göstermekten bağışık tutulma biçimlerinde olabilir.

Kimi ülkelerde, özellikle de suçlanan kişinin suçu işlediği kanıtlanıncaya değin suçsuz kabul edildiği ülkelerde, savunma avukatı tutabilecek mali gücü olmayan kişilere avukat sağlanır. Kimi ülkelerde ise giderleri kamu ya da özel kesimce karşılanan, sürekli personeli bulunan savunma büroları kurulması, sorunun en ekonomik çözümü olarak benimsenmiştir. Ceza hukuku alanında ve dava pratiğinde, uzmanlaşmış avukat açığının bulunmadığı ülkelerde bu görevi, mahkemece saptanan ya da suçlanan kişi tarafından seçilen ve kendi hesabına çalışan avukatlar üstlenir. Bu avukatlar birçok ülkede ücretsiz ya da devletin, bir yardım vakfının vb ödediği küçük bir ücret karşılığında çalışmaktadır. Yardımı yapılan kişiye gerekli hizmetin sağlanması için devletin avukatlık ücretlerini ve tüm mahkeme giderlerini karşılamaya yetecek bir fon oluşturmasının gerekliliğini kabul eden ülke sayısı giderek artmaktadır.

Türkiye'de, Avukatlık Kanunu'na göre, asliye mahkemesi bulunan her yerde baro yönetim kurulunca atanacak bir avukatın gözetim ve denetimi altında bir "adli müzaheret (yardım) bürosu" kurulur (m. 176). Bu büro, adli yardımın sağlanması için gerekli işlemleri yapmak, yardım isteminin kabulü üzerine davayı izlemek ve sonuçlandırmak, aciz olanların işlerini mahkeme ve adalet dairelerinde izlemekle görevlidir. Adli yardım isteyenler, isteklerinde haklı olduklarına ilişkin kanıt göstermelidirler. Aksi halde istekleri kabul edilmez. İlgili, red kararına karşı baro başkanına başvurabilir. Baro başkanının kararı kesindir.

Adli yardım uluslararası düzeyde de kabul edilmiştir. 1958'de Uluslararası Barolar Birliği'nin öncülüğünde Uluslararası Adli Yardım Birliği kurulmuştur. Bu birliğin amaçları şunlardır: 1) bir yasal yardım organları kılavuzu hazırlamak, 2) çeşitli ülkelerde bu tür hizmet veren örgütlere, adli yardım konusunda yürürlükteki yasa ve düzenlemelere ilişkin bilgi toplamak ve bu bilgileri yaygınlaştırmak, 3) işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma temelinde çalışan örgütlerin, davaların uzmanlara verilmesini ya da yeniden görülmesini sağlayabilecekleri yöntemler geliştirmek, 4) gereken tüm ülkelerde adli yardım hizmetlerinin kurulmasına destek olmak; barolar, adliye ve toplumsal yardım kuruluşlarının yanı sıra, adli yardım ve savunma hizmetlerinin yaygınlaşması ve gelişmesi için çalışan öteki uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yapmak. Bu tür uluslararası bir örgütün gerekliliği 1924'te Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra da Uluslararası Kızılhaç Örgütü ve başta göç olmak üzere toplumsal yardım konularında çalışan uluslararası başka kuruluşlar da aynı görüşü benimsemişlerdir.

adli yardımlaşma, bir davada belli işlemlerin, pratik güçlükler nedeniyle, davaya bakan yetkili mahkemeden başka bir mahkemece yapılması. Yasalarda istinabe adı altında düzenlenmiş olan bu yargılama hukuku kurumu, yetkili mahkemenin (sorgulama, tanık dinlenmesi, yemin edecek kimseye yemin ettirilmesi, kimi delillerin incelenmesi, tespiti gibi) belli muhakeme işlemleri bakımından, yetkisiz bir mahkemeye yetkisini devretmesi olarak ifade edilebilir. Bir mahkeme ancak kendi yargı çevresi dışında yapılması gereken işlemler için adli yardımlaşma yoluna başvurabilir. Ayrıca, adli yardımlaşma yoluna başvurabilmesi için davayı gören mahkemenin yargı çevresi dışında bulunan kimse ya da şeylerin mahkemeye getirilmesinin çok güç olması ya da ciddi zaman kaybına ve çok harcama yapılmasına yol açması gerekir.

Adli yardımlaşmaya ilişkin hükümler, belli bir yasa içinde toplanmış olmayıp çeşitli yargılama usullerine ilişkin yasalarda dağınık bir biçimde yer almıştır. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na göre hastalık, sakatlık ya da giderilmesi olanaksız başka bir nedenle bir tanığın ya da bilirkişinin duruşmaya gelemeyeceği anlaşılır ya

da konutu uzak olduğu için getirtilmesi güç olursa, bunların bir naip aracılığıyla ya da adli yardımlaşma suretiyle dinlenmesine karar verilebilir (m. 216). Kimi durumlarda sanık da adli yardımlaşma yoluyla sorguya çekilebilir. Bu durumlardan biri, sanığın mahkeme çevresi dışında tutukevinde ya da infazda bulunmasıdır (m. 226/4). Yasanın, sanığı asıl kararı verecek yargıçtan başkasının dinlemesine olanak veren bu çözümü, kanıtların vasıtasızlığı ilkesine sanık bakımından bir istisna getirdiği için sakıncalı görülebilir. Bundan başka, adli yardımlaşmada, işlem yapacak yargılama makamının, görev bakımından asıl yetkili yargılama makamı ile eşit olması gerekir. Ancak uygulamada, örneğin bir ağır ceza mahkemesinin adli yardımlaşma konusundaki talimatının bir sulh mahkemesince yerine getirildiği de görülmektedir. Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu da adli yardımlaşmaya ilişkin düzenlemeler içerir. Hukuk mahkemeleri arasında da tanık dinlenmesi, yemin edecek kimseye yemin ettirilmesi, malların yazımı, ticari defter, hesap ve kâğıtların incelenmesi gibi konularda adli yardımlaşma yoluna başvurulabilir.

İdari Yargılama Usulü Kanunu da, bir idari davaya bakan idari yargı merciinin, delillerin bulunduğu yerdeki idare ya da adliye mahkemesi aracılığıyla delil tespiti yaptırılabileceğini kabul etmiştir (m. 58/2).

Öte yandan Türk mahkemeleriyle yabancı ülkelerin mahkemeleri arasında da adli yardımlaşma söz konusu olabilirse de bu, Türkiye Cumhuriyeti devletiyle ilgili devlet arasındaki anlaşmaya, böyle bir anlaşma yoksa karşılıklılık ilkesine göre belirlenir. Türkiye'nin 1972'de katıldığı Hukuk Usulüne Dair Lahey Sözleşmesi'nin 8-16. maddeleri de uluslararası adli yardımlaşmayı düzenlemektedir (*Resmî Gazete*, 23.2.1972).

adli yargı *bak.* yargı

adli yıl, tüm yargı organlarının 6 Eylül sabahı başlayıp 19 Temmuz akşamı sona eren yıllık çalışma dönemi. Yargı organları, çalışmalarını yalnızca bu dönem içinde yaparlar. Kural olarak bunun dışında, adli tatil diye adlandırılan sürede dava ve işlere bakılmaz. Ancak bunun yasalarda gösterilen kimi istisnaları vardır. Muhakeme yasalarında yer alan süreler adli tatile rastladığı zaman uzar.

adli zabıta *bak.* kolluk

adliye mahkemeleri, özel kanunlarla kurulmuş ve görevlendirilmiş olan mahkemelere düşen işler dışındaki tüm dava ve uyuşmazlıkları çözmek üzere, Hâkimler Kanunu'na tabi yargıçlardan kurulmuş mahkemeler. Bunlara bazı yasalarda "umumi mahkemeler" denmektedir. İstisnai mahkemelerden ayırmak için "adi mahkemeler" dendiğine de rastlanır. Türkiye'de adliye mahkemeleri, hukuk ve ceza mahkemeleri olarak iki ana gruba ayrılır. Bununla birlikte bu iki ana grup arasında da birlik vardır. Aynı yargıçlar hem hukuk, hem de ceza davasını görmeye ehliyetli sayılırlar. Ceza mahkemeleri ağır ceza, asliye ceza ve sulh ceza olmak üzere üç türlüdür. Hukuk mahkemelerinde ise yalnızca asliye ve sulh hukuk mahkemeleri vardır. Ayrıca, hukuk mahkemeleri arasından bazıları, yalnızca ticaret davaları ve iş hukuku davalarını görmek üzere ayrılmıştır. Adliye mahkemelerinin üzerinde, bir üst kuruluş olarak Yargıtay yer almaktadır.

Adliye Nezareti, Tanzimat döneminde kurulan Osmanlı adalet örgütü. Adliye Nezareti'nin oluşması yolundaki gelişmeler II. Mahmud dönemine uzanır. II. Mahmud 1836'da Divan-ı Deavi Nezareti'ni kurdu. Divan-ı Hümayun çavuşuna da nâzır unvanını verdi. Bu nezaretin görevi icra ve infazla sınırlıydı. 1837'de ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye oluşturuldu. Yenileşmenin gerektirdiği yasalarla tüzükleri hazırlama, önemli idari ve adli davalara bakma yetkisi olan bu meclis, 1854'te Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrıldı, 1861'de yeniden birleştirildi. 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şûra-yı Devlet adları altında gene ikiye ayrıldı. 1869'da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti adını alan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, 1878'de Adliye Nezareti'ne dönüştürüldü. Cevdet Paşa da ilk adliye nâzırı oldu. 1880'de bütün nizamiye mahkemeleri ile ticaret ve azınlık mahkemeleri buraya bağlandı. 1881'de adı Adliye ve Mezahib Nezareti oldu. 1916-18 arasında şeriye mahkemelerinin de buraya bağlanması denendi, ancak bu uygulama sürekli olmadı.

Admetos, Yunan mitolojisinde Pheres'in oğlu, Tesalya'daki Pherai kentinin kralı. Iolkos kralı Pelias'ın en güzel kızı Alkestis'e talip olan Admetos'tan, önce savaş arabasına bir aslanla bir yabandomuzu koşması istenir. Admetos'u kollayan Tanrı Apollon, iki hayvana da boyunduruk vurarak Admetos'un Alkestis'e kavuşmasını sağlar. Daha sonra Admetos'un yakında öleceğini öğrenen Apollon, yerine ölecek birinin bulunması koşuluyla, "Kader"i Admetos'un yaşamını uzatması için kandırır. Ama ölüm günü gelince, anası babası dahil, kimse onun için ölmeyi göze almaz. Karısı Alkestis, Admetos'un yerine kendini feda ederse de, mezarında "Ölüm"ü altetmeyi başaran Herakles onu kurtarır. Alkestis'in ölümü ve dirilişi Euripides'in yapıtı *Alkestis*'in yanı sıra, birçok eski kabartmaya, vazo resmine konu olmuştur. Dede Korkut Masalları'ndaki Deli Dumrul efsanesinde de benzer bir konu ele alınmıştır.

Admiral's Men *bak.* Amiral'in Oyuncuları

Admiralty Adaları, Büyük Okyanusun güneybatısında Bismark Takımadalarının uzantısı olan adalar grubu. Yaklaşık 40 adadan oluşan Admiralty Adaları, Papua Yeni Gine'ye bağlıdır. Adalar yüzölçümünün büyük bir bölümünü oluşturan Manus Adası(*) volkanik kökenlidir; adaların ana yerleşim merkezi Lorengau da burada yer alır.

1528'de İspanyol denizci Alvaro Saavedra'nın uğradığı sanılan adalar 1616'da Hollandalı Willem Schouten tarafından keşfedildi. 1767'de İngiliz kaptan Philip Carteret adalara bugünkü adını verdi. 1884'te Alman protektorasının bir parçası haline gelen adalar 1914'te Avustralya tarafından işgal edildi; 1921'de de bu ülkenin mandası altına girdi. Bir süre (1922-24) Japon işgali altında kaldıktan sonra 1946'da BM Yeni Gine Vesayet Bölgesi'ne dahil edildi. Papua Yeni Gine 1975'te bağımsızlığına kavuşunca Admiralty Adaları da bu ülkeye katıldı.

Ekonomisi temelde tarıma dayalı olan Admiralty Adalarının başlıca ürünleri kopra ve kahvedir. 1972'de Manus'ta bakır yatakları bulunmuştur. Melanezyalı olan yerli halk balıkçılık ve ticaretle uğraşır. Halkın çoğunluğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış olan bir külte inanır; dinsel-siyasal bir akım olan bu kültte, atalarının onlara uygar dünya nimetlerini ulaştıracağı inancı vardır. Nüfusun tamamına yakını Manus Adasında yaşar. Nüfus (1984 geç.) 27.500

Admiralty Kanalı, Kanada'nın Kuzeybatı Topraklarında, Baffin Adasının kuzeybatı kıyısında, Brodeur ve Borden yarımadaları arasında yer alan kanal. Baffin Körfezindeki Lancaster Boğazından güneye doğru 370 km uzanan kanalın genişliği 3-32 km arasında değişir. Kıyı şeridi birden yükselerek 300-460 m'ye ulaşır. Kuzeydoğu kıyılarında, hem bir avlanma merkezi, hem de maden arama bölgesi olan Arktik Körfezi bulunur.

Ado-Ekiti, Nijerya'nın güneybatısındaki Ondo eyaletine bağlı bir kent. Yoruba Tepeleri üstünde, Akure, Ilawe, Ilesha, Ila ve Ikare'den gelen yolların kesiştiği noktada yer alır. Bölgenin önemli bir kenti ve sanayi merkezlerinden biri olan Ado-Ekiti, Ekiti halkı tarafından kurulmuştur. Bir Yoruba alt grubu olan Ekitiler, kıyıya uzanan ticaret yollarının denetimi için 148 km güneybatıdaki Ibadan'la mücadele eden Yorubalar tarafından 19. yüzyıl sonlarında kurulan Ekiti-Parapo Konfederasyonu üyesiydiler.

Çok eskilere dayanan bir pamuk dokumacılığı geleneği olan Ado-Ekiti'de 1967'de büyük bir tekstil fabrikası kuruldu. Ayakkabı ve çanak çömlek üretimi de yapılan Ado-Ekiti bugün tütün, kakao, palmiye yağı ve pamuk gibi ticaret ürünlerinin toplandığı bir pazardır. Yam, manyok, mısır, yayla pirinci, meyve, bal kabağı, palmiye ürünleri ve bamya yerel olarak pazarlanır. Kentte ortaöğretim düzeyinde birkaç okul, bir devlet hastanesi ve bir hayvan bakım istasyonu bulunmaktadır. Eyaletin yerel yönetim meclisi de buradadır. Nüfus (1991 tah.) 317.200

Adolf, NASSAU KONTU ADOLF olarak da bilinir (d. y. 1250 - ö. 2 Temmuz 1298, Worms yakınlarındaki Göllheim), Alman kralı. 5 Mayıs 1292'de tahta çıkmış, 23 Haziran 1298'de tahttan uzaklaştırılmış, yerine muhalifi, Habsburg hanedanından I. Albrecht geçmiştir.

1277'de Nassau kontu olan ve yabancı ordularda çarpışan bir ücretli asker olarak ün yapan Adolf, Frankfurt'ta kral seçildi. Alman elektörler (Kutsal Roma-Germen imparatorunun seçilmesinde oy hakkı olan Alman

Nassau'lu Adolf (ortada), fildişi oyma, 13. yy
Germen Müzesi, Nürnberg
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

prensleri), ilk Habsburg kralı olan I. Rudolf'un yerine oğlu Albrecht'in değil, Adolf'un geçmesini uygun bulmuşlardı. 24 Haziran 1292'de Aachen'da taç giyen Adolf'un karşılaştığı iki temel sorun, elektörlerin aşırı talepleri ile geniş toprakları ve maddi kaynakları denetiminde bulunduran Avusturya dükü Albrecht'in düşmanca tutumu oldu.

Adolf, boş bir *fief*(*) olan Meissen'i ele geçirdi ve Kont Albrecht'ten Thüringen'deki veraset hakkını satın aldı. 24 Ağustos 1294'te Fransa'ya karşı İngiltere kralı I. Edward'la ittifakından elde ettiği geliri de Kont Albrecht'in veraset hakkından yoksun kalan oğulları Cesur Friedrich ve Dietzmann'ı (Dietrich) saf dışı etmekte kullandı. Adolf'un giderek güçlenmesi karşısında endişeye düşen Alman elektörleri, bir süredir ilişkide oldukları Albrecht'i tahta geçirmeye karar verdiler. Tahttan indirildiği ilan edildiği sırada Adolf ordusuyla birlikte Mainz'da bulunuyordu. Rakibiyle savaşarak tahtı yeniden ele geçirmeye çalıştıysa da Albrecht'in üstün kuvvetleri karşısında yenik düşerek öldürüldü.

Adolf, NASSAU DÜKÜ ADOLF olarak da bilinir, tam adı ADOLF WILHELM AUGUST KARL FRIEDRICH (d. 24 Temmuz 1817, Biebrich, Nassau - ö. 17 Kasım 1905, Hohenberg, Württemberg), 1839-67 arasında Nassau dükü, 1890-1905 arasında Lüksemburg büyük dükü, özerk Lüksemburg Düklüğü'nün ilk yöneticisi.

Nassau-Weilburg dükü Wilhelm ile Saksonyalı Charlotte'un oğulları olan Adolf, 1839'da babasının ölümü üzerine Nassau dükü oldu. Viyana'da eğitim gören ve Habsburglara askeri destek sağlayan Adolf, Almanya üzerinde egemenlik kurma kavgası nedeniyle başlayan Yedi Hafta Savaşları'nda Prusya karşısında Avusturya'nın yanında yer aldı. 1866'da Avusturya'nın yenilmesi üzerine Nassau Prusya tarafından ilhak edildi ve Adolf 9 Eylül 1867'de tazminat olarak verilen 8.500.000 taler ve birkaç şato karşılığında Nassau düklüğünden çekildi. 1889'da Hollanda kralı III. Willem'in Lüksemburg'daki naibi oldu. 1890'da Orange Nassau hanedanının son erkek üyesi olan III. Willem'in ölümüyle Lüksemburg ve Hollanda arasındaki birlik son bulunca, büyük düklük 1783 Nassau Veraset Antlaşması uyarınca Nassau-Weilburg dükü olan Adolf'un eline geçti. Ölünceye değin düklüğün başında kalan Adolf'un yerini oğlu büyük duk IV. Wilhelm aldı.

Adolf Fredrik, Almanca ADOLF FRIEDRICH, İsveçce ADOLF FREDRIK (d. 14 Mayıs 1710, Gottorp, Schleswig - ö. 12 Şubat 1771, Stockholm), İsveç kralı (hd 1751-71). Schleswig-Holstein-Gottorp dükü Christian Augustus ile (1673-1726) Baden-Durlach'lı Albertina Frederica'nın oğludur.

Adolf Friedrich Lübeck piskoposluğu görevini sürdürürken (1727-50), Dük Karl Peter Ulrich'in (sonradan Rus çarı III. Petro) henüz reşit olmadığı 1739-45 arasında Holstein-Kiel'i de yönetti. 1743'te İsveç'in Baltık'ta yeniden egemenlik kurmasına yönelik bir dış politikayı savunan bir grup olan "Şapkalılar" tarafından İsveç tahtının varisliğine seçildi. Bu grubun Adolf'u seçmekteki amacı, onun, Gottorp hanedanıyla iyi ilişkileri olan Rus çariçesi Yelizaveta'dan, daha iyi barış koşulları elde etme olanağına sahip olmasıydı. Böylece Adolf, I. Fredrik'in ölümünün ardından tahta geçti (1751).

Adolf Fredrik
Lorenz Pasch'ın yağlıboya çalışmasından alınan ayrıntı
Gripsholm Kalesi, İsveç
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

Yeni kralın egemenliği süresince iktidarın büyük bölümü Parlamento'nun *(Riksdag)* elinde kaldı. Adolf iki kez Parlamento'nun denetiminden sıyrılmayı denedi. İlk girişiminde (1756) az kalsın tahtından oluyordu, ama ikincisinde (1768-69) oğlu veliahd Prens Gustav'ın da yardımıyla, genellikle Rusya ve Prusya yanlısı olarak bilinen "Bereliler"i yenilgiye uğrattı. Ancak, Parlamento'ya egemen olan "Şapkalılar" kralın gücünü artırma sözlerini yerine getirmediler.

Adomnan (AZIZ) *bak.* Adamnan (AZIZ)

Adoni, Hindistan'da kent. Ülkenin güneyindeki Batı Andra Pradesh eyaletinin batısında bulunan Kurnool ilindedir. Madras-Bombay demiryolu hattı üstünde, Haydarabad'ın 225 km güneybatısında yer alır. Bir süre ortaçağ Hindu Krallığı Vicayanagar'ı yönetenlerce kale olarak kullanıldı, sonradan Müslümanların eline geçti; ancak 1792'de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ile Tipu Sultan(*) arasında çıkan savaş, kentin Haydarâbad nizamının yönetimine geçmesiyle sonuçlandı. 1680'de kentte görkemli bir cami, Mescid-i Cuma inşa edildi. Adoni'de pamuklu kumaş ve halı üretilmektedir. Nüfus (1981) 108.939.

Adonias (Aguiar) Filho (d. 27 Kasım 1915, Itajuípe, Brezilya), romancı, deneme yazarı, gazeteci ve edebiyat eleştirmeni. Brezilya'nın kuzeydoğusundaki kırsal yörede geçen öykü ve romanları evrensel temaları içerir.

Edebiyat yaşamına 1930'ların başlarında, aralarında Tasso da Silveira ve Andrade Muricy'nin de bulunduğu Rio de Janeiro'lu Yeni-Katolik yazarlar topluluğundan destek görerek başladı. 1940'ların sonuna değin *O Correio da Manhã* ve *Revista do Brasil* gibi süreli yayınlarda çalışarak gazetecilige ağırlık verdi. Daha sonra *Jornal de Letras*'ta açtığı edebiyat sütununda İngiliz dilinde yazılmış çeşitli roman ve öykülerin (özellikle de Graham Greene, Virginia Woolf ve William Faulkner'ın yapıtlarının) çevirilerini yayımlamaya başladı.

1950'lerde bir süre Ulusal Kitap Enstitüsü'nün yönetmenliğini yaptı. Ulusal Tiyatro Hizmetleri'nde çalıştı. Daha sonra Ulusal Kütüphane'nin yönetmeni olan Adonias Filho, 1965'te Brezilya Edebiyat Akademisi üyeliğine, 1972'de de Brezilya Basın Birliği başkanlığına seçildi.

Roman ve öykü yazarlığına 1940'larda Brezilya'nın kuzeydoğusunda kakao üretilen yörenin yaşamını konu alan *Os Servos da Morte* (1946; Ölümün Hizmetkârları) adlı romanıyla başladı. Roman bir üçlünün ilk kitabıydı. *Memórias de Lázaro* (1952; Lazarus'un Anıları) ve *O Forte* (1965; Güçlü Adam) ile bu üçlüyü tamamladı. Bu yapıtlarda hemen göze çarpan düşsel ortamın Adonias'ın 1962'de yayımlanan *Corpo Vivo* (Yaşayan Gövde) adlı romanında da yinelendiği görülür.

Adonis, Yunan mitolojisinde Tanrıça Aphrodite'nin gözdesi güzel delikanlı. Efsaneye göre Adonis, Suriye kralı Theias'ın kızı Smyrna'dan (Myrrha) doğan oğludur. Çocuğun güzelliğiyle büyülenen Aphrodite, onu bir kutuya koyar ve büyütmesi için Yeraltı Tanrıçası Persephone'ye verir. Ama sonra Persephone çocuğu geri vermeyi reddeder. Tanrılar kralı Zeus'a başvurulur. O da Adonis'in yılın üçte birini Persephone'yle, üçte birini Aphrodite'yle, geri kalan üçte birini de kendi dilediğince geçirmesini kararlaştırır. Bu efsanenin çok sayıda çeşitlemesi vardır.

Adonis adının Fenike dilinde "efendi" anlamına gelen *adon* sözcüğünden geldiği sanılır; Adonis Babil Tanrısı Tammuz(*) ile bir tutulur. Çağdaş mitologlar Adonis'in,

"Venüs ve Adonis"
Tiziano'nun Aphrodite (Roma mitolojisinde "Venüs") ve Adonis'i anlatan yağlıboya çalışması, 16. yy
Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.
Widener Collection, National Gallery of Art, Washington D.C.

ölümü ve yeniden doğumuyla doğanın döngüsünü ve bitkisel varlığı simgelediğini kabul ederler.

Biblos'ta ve başka yerlerde her yıl yapılan Adonia şenliklerinde Adonis'in ölümü ve dirilişi kutlanır, yağmur yağdıracağı inancıyla suya bir tasviri ve başka nesneler atılırdı. Atina'daki şenliklerin bir özelliği ise "Adonis bahçeleri" idi. Hızla büyüyüp solmak üzere özel olarak geliştirilmiş tohumların serpildiği küçük saksıları bu ad verilirdi. Söz konusu gelenek, Kıbrıs'taki Hıristiyanlar arasında günümüzde de sürmektedir.

Adopsiyonizm, Hıristiyanlıkta biri Dinamik Monarkiyanizm olarak bilinen, öbürü de Toledo başpiskoposu Elipand'ın öğretisine bağlanan iki heretik görüşe verilen ad. Birincisi 2. ve 3. yüzyıllarda gelişmiş, ikincisi ise 8. yüzyılda İspanya'da ortaya çıkmıştır.

Elipand, İsa'nın insan ve tanrı yönlerini ayırt etmeyi amaçlar. İnsan olarak İsa'dan "Tanrı'nın evlat edindiği oğlu" diye söz eder. İsa'nın insanlığını, Tanrı'nın oğlu olan İsa'dan, yani İsa'nın tanrılığından ayırır. Ona göre, Kitabı Mukaddes'te sözü edilen Meryem'in oğlu, Tanrı'nın oğlu değil, yalnızca evlat edindiği oğludur.

Çok tepki toplaması üzerine Papa I. Hadrianus İsa'ya ilişkin bu görüşe karşı çıktı. Urgel piskoposu Felix ise Elipand'ı destekledi. Felix, bu konuda Yorklu Alcuin ile de edebi bir tartışmaya girdi. 798'de Papa III. Leo'nun Roma'da topladığı konsey Felix'in geliştirdiği "Adopsiyonizm"i yasakladı, Felix'i de aforoz etti. Gördüğü baskı üzerine 799'da savından vazgeçen Felix gözetim altına alındı. Elipand ise tövbe etmedi ve Toledo başpiskoposluğu görevini sürdürdü. Ancak onun ölümünden sonra neredeyse tümüyle unutulan adopsiyonist görüş 12. yüzyılda Petrus Abaelardus ve izleyicilerinin öğretilerinde geçici bir süre için yeniden canlandı.

Adorno AİLESİ, eski soyluların kentten sürülüp iktidarın yeni ailelerin eline geçtiği "demokratik" düklük dönemi (1339-1528) siyasetinde etkili olmuş Cenovalı aile.

Adorno ailesinin kolları Flandre ve İspanya'da da etkili olmuştur.

Adornolar gerçek iktidara 14. yüzyılda kavuştular. Devrim eski soyluların yönetimine son vermiş, 150 yıldır düklük için mücadele eden Adorno ve Fregoso ailelerinin yönetime gelmesine yol açmıştı. Adorno ailesinin altı üyesi Cenova Cumhuriyeti'nde dük oldu. 1363'te seçilen Gabriele yedi yıl dük olarak kaldı. 1368'de İmparator IV. Karl tarafından imparator vekili yapıldı. İki yıl sonra ise Domenico Fregoso'nun önderlik ettiği ayaklanma sonunda iktidardan uzaklaştırıldı. Adornolar sekiz yıl sonra I. Antoniotto ile (ö. 1397) yeniden yönetime geldiler. I. Antoniotto iktidarı birkaç kez yitirip yeniden kazandıktan sonra, 1394'te büyük bir çoğunluk tarafından düklüğe seçildi. Ancak, artan hızlı mücadeleleri sonunda Cenova'yı Fransa kralı VI. Charles'a bırakmak zorunda kaldı.

Milanolu Sforza düklerinin sadık bir destekçisi olan Agostino Adorno 1487-99 arasında düklük yaptı. Fransa kralı XII. Louis'nin Milano'yu fethetmesi üzerine görevini bıraktı. Oğlu II. Antoniotto karışıklıklarla geçen 16. yüzyıl başlarında iktidara geldi. Fransa kralının vekili olarak 1513'te kısa bir süre kenti yönetti. Daha sonra İspanya'ya bağlanarak, Pescara markisinin Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl adına Cenova'yı ele geçirdiği 1522'de dük oldu. Antoniotto'nun beş yıllık yönetimi, Andrea Doria'nın 1527'de Cenova'yı Fransa kralı I. François adına fethetmesiyle sona erdi. Antoniotto Milano'ya çekildi. Bu arada Fransa kralı ile arası açılan Doria, kenti V. Karl adına yeniden fethetti.

Adornoların Felemenk'teki kolu, Kont Guy de Dampierre'in komutasında Haçlı Seferleri'ne katılan Obizzo (ö. 1307) tarafından kuruldu ve Brugge'a yerleşti. Bu koldan gelen Pietro (ö. 1409), Brugge kentinin hazinedarlığını yaptı. Onun oğulları Giacomo ve Pietro 1428'de Brugge'da Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nin bir kopyası olan Kudüs Kilisesi'ni yaptırdılar. II. Pietro'nun oğlu Anselmo da Brugge hazinedarı oldu; Suriye ve Afrika'ya yolculuklar yaptı; Burgonya dükü Cesur Charles'a İran elçisi, İskoçya kralı II. James'e danışman olarak hizmet etti. Ailenin İspanya'daki bir başka kolundan birçok asker ve amiral yetişti.

Giuliano Adorno 1463'te Cenova'nın gene ünlü bir ailesinden gelen Caterina Fieschi ile (ö. 1510) evlendi. Caterina Fieschi 1737'de azizliğe yükseltilerek Cenovalı Azize Caterina adıyla anıldı.

Adorno, Theodor Wiesengrund (d. 11 Eylül 1903, Frankfurt am Main - ö. 6 Ağustos 1969, Visp, İsviçre), sosyoloji, psikoloji ve müzikoloji alanlarındaki çalışmalarıyla ve II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'sında düşünce ortamının canlanmasında önemli payı olan Frankfurt okulunun geliştirdiği eleştirel kuramın katkılarıyla ünlü düşünür.

Gördüğü müzik eğitimi ve liberal eğilimli Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde tamamladığı felsefe öğreniminin (1924) ilk ürünlerinde etkisini gösterdi. Adorno bu yazılarında tarihsel evrim ve "doğru"nun araştırılması açısından estetik gelişmenin önemini vurguluyordu. Frankfurt Üniversitesi'nde iki yıl ders verdikten sonra 1934'te Nazilerin Yahudi kıyımından kaçarak İngiltere'ye göç etti ve üç yıl Oxford'daki Merton College'da mesleğini sürdürdü. Daha sonra ABD'ye giderek (1938) Princeton Radyo Araştırma Projeleri'nin müzik yönetmeni oldu (1938-41). Ayrıca Berkeley'deki California Üniversitesi'nin Toplumsal Ayrımcılık Araştırma Projesi yönetmenleri arasında yer aldı (1941-48). 1956'da sosyoloji profesörü olarak Frankfurt Üniversitesi'ne döndü. Son zamanlardaki felsefe çalışmalarını entelektüel akımların Freudcu-Marxist kurama dayanan toplumsal-eleştirel çözümlemesi üzerinde yoğunlaştırdı. Bu çalışmalarında bireyi öne çıkardı ve otoriter yaklaşıma karşı çıktı. Başlıca yapıtları arasında *Dialektik der Aufklärung* (1947; Aydınlanmanın Diyalektiği), *Philosophie der neuen Musik* (1949; Yeni Müziğin Felsefesi), başka yazarlarla birlikte yazdığı *The Authoritarian Personality* (1950; Otoriter Kişilik) ve *Ästhetische Theorie* (ös 1970; Estetik Kuramı) sayılabilir. Türkçede *Eleştiri, Toplum Üstüne Yazılar* (1990) adlı bir yapıtı yayımlanmıştır.

Adour Irmağı, Fransa'nın güneybatısında ırmak. Orta Pireneler'deki Tourmalet Geçidinin yakınlarından, Midi de Bigorre Doruğunun hemen güneyinden doğar. Bir yay çizerek önce kuzeye, sonra batıya doğru akar ve Bayonne'un hemen altından Biscay Körfezine dökülür. Uzunluğu 335 km olan ve 15.000 km²'lik bir havzayı sulayan Adour Irmağı, güzel manzaralı Campan Vadisini aşar, Bagnères de Bigorre'u geçerek Tarbes Ovasına girer. Ovanın ön kesimlerinde pek çok sulama kanalını besler. Bunların en önemlisi ırmağın sağ kıyısını izleyen Alaric Kanalıdır. Landes ilinde *(département)* önce batıya, sonra güneybatıya yönelen Adour, soldan Larcis, Gabas, Louts, Luy ve Gave de Pau, sağdan ise Midouze kollarını alır. Dax'a kadar ulaşıma elverişli olan ırmağın, Biscay Körfezine döküldüğü kesimde yer değiştiren birikintiler nedeniyle tehlikeli olan sığlıklar vardır.

Adowa, ADWA ya da ADUWA olarak da yazılır. Etiyopya'nın kuzeyindeki Tigre ilinde kent. Denizden 2.000 m yüksektedir. Aksam ve Ade Grat arasındaki doğu-batı karayolunun kuzeye, Asmara'ya doğru giden yolla kesiştiği noktada bulunur. Eskiden il merkezi olan kent bugün Tigre halkının tahıl, bal, deri, kahve gibi malları pazarladığı bir merkezdir. Çarpıcı görünümde volkanik oluşumların bulunduğu bir bölgenin 16 km batısında yer alır. İmparator II. Menelik 1 Mart 1896'da burada bir İtalyan birliğini yenilgiye uğratmıştır. Kentin yakınlarında, 16. ve 17. yüzyıllarda Etiyopya'ya gelen Portekiz Cizvitlerinin karargâhı olan Fremona'nın yıkıntıları bulunur. Nüfus (1982 tah.) 26.782.

Adowa Savaşı, İtalyanca ADUA (1 Mart 1896), Orta Etiyopya'nın kuzeyinde bulunan Adowa'da, Kral II. Menelik komutasındaki Etiyopya ordusu ile İtalyan kuvvetleri arasında geçen çarpışma. Etiyopya'nın kazandığı kesin zafer İtalyanların Afrika'da Fransız ya da İngilizlerinkine benzer bir imparatorluk kurma girişimlerini engellemiş ve Fransızlara Afrika'da Atlas Okyanusundan Kızıldeniz'e kadar yayılma umudunu vermiştir.

Etiyopya imparatoru IV. Yohannes'in 1889'da ölmesinden sonra ülkede büyük karışıklıklar çıktı. Bu karışıklıklar sırasında İtalyanlar Şeva'lı (Şoa) Menelik'in tahta çıkmasına yardımcı oldular. Ayrıca İtalyan başbakanı Francesco Crispi, İtalya'nın 1889'da Menelik ile imzaladığı Ucciali Antlaşması'nı Etiyopya üzerinde bir İtalyan protektorası ilanı olarak yorumladı. Bunun sonucunda Afrika'daki İtalyan sömürgeleri bir araya getirilerek Ocak 1890'da Eritre kolonisi oluşturuldu.

Eylül 1890'da antlaşmanın anlamı kesin olmayan 17. maddesini, Eylül 1893'te ise tümünü tanımadığını açıklayan Menelik, İtalyanların bölgedeki egemenliklerini askeri güçle kabul ettirme çabalarına karşı savaş hazırlıklarına girişti. İtalyanların başlangıçta kazandıkları parlak zaferler sonuçsuz kaldı. 1895'in sonlarına gelindiğinde büyük Etiyopya orduları İtalyan karakollarını tehdit etmeye başladı. Menelik'in kuvvetleri 7 Şubat 1896'da Eritre'nin İtalyan valisi General Oreste Baratieri'nin ateş menziline girdiler, ancak Etiyopyalılar Adowa'ya çekilirken Baratieri hareketsiz kaldı, hatta geri çekilmeyi bile düşündü. Crispi harekete geçmesi için 28 Şubat'ta Baratieri'ye öfkeli bir telgraf çekti. Umutsuzca durumunu kurtarmaya çalışan Baratieri, 20 bin askeriyle, kendisininkinin dört katı büyüklüğündeki bir orduyla savaşmak üzere Adowa'ya doğru ilerlemeye başladı. Üstelik İtalyan kuvvetleri görevlerini yerine getiremeyecek kadar kötü donanmış ve örgütsüzdü. 1 Mart'ta bozguna uğrayan İtalyanlar, zorlu bir araziden düşman bir halkın aralıksız saldırıları altında geri çekildiler.

Böylece İtalyanlar tüm Etiyopya'yı içine alan bir protektora kurma isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Eylül 1900'de yapılan bir barış antlaşmasıyla sınırları belirlenen Eritre kolonisinin toprakları 200.000 km²'ye indirildi. İtalya, Fransa ve İngiltere arasında Aralık 1906'da Etiyopya sorunuyla ilgili bir antlaşma imzalandı.

ADP *bak.* adenozin difosfat

Adramyttion *bak.* Edremit

Adrano, eskiden (1929'a değin) ADERNO. İtalya'nın Sicilya Adasının doğusunda bulunan Catania ilinde kent. Catania'nın kuzeybatısında, Etna Dağının batı yamaçlarındaki bir lav platosunda bulunan Simeto Irmağının yakınındadır. Yaklaşık İÖ 400'de, Syrakusa tiranı Dionysios (Yaşlı) tarafından Sicilya tanrılarından Adranus'a (Hadranus) adanan bir tapınağın yakınında Hadranon adlı bir kent olarak kuruldu. İÖ 263'te Romalılar kenti fethettiler ve Adranum (Hadranum) adını verdiler. Ortaçağda Sicilya kontu I. Ruggiero'ya ait olan bu kentte İmparator II. Frederick tarafından bir kontluk oluşturuldu. Kent 1549'dan 1812'ye değin Paternò prensleri Moncada'ların elinde kaldı. 1929'da Adernò biçiminde bozulmuş olan adının yerine klasik çağdaki adını aldı. Adrano'da Yunanlılardan kalma sur ve hamam kalıntılarıyla mezarlıklar bulunur. Onarılmış olan 13. yüzyıldan kalma Norman kalesi ve 1157'de I. Ruggiero tarafından kurulmuş olan Sta. Lucia Manastırı da dikkat çekicidir. Narenciye ve üzümün yanısıra Adrano'da bal da üretilir. Nüfus (1984 tah.) belediye, 34.308.

Adrar, Cezayir'in güneybatısında il. Sahra'da yer alan Adrar ili, hemen tümüyle kumullarla kaplı düzlüklerden oluşur. Bu düzlükler kuzeydeki Batı Büyük Ergi ile güneydeki Şeşergi kumullarının bir bölümünü de kaplar. Kumul alanlarının dışındaki tek oluşum kuzeydoğudaki Tademait Platosudur. Platoyu kumtaşı ve kireçtaşından dik kayaçlar oluşturur. 1974'te kurulan Adrar ili 422.498 km² büyüklüğündedir. Güneyi Moritanya ve Mali'yle, kuzeybatısı Beşar, doğusu ise Laguat ve Tamanrasset illeriyle çevrilidir. Halkın hemen tamamı ilin kuzeybatı bölümündeki Tuat Vahaları çevresinde yaşar. Eski bir akarsu yatağı olan Messaoud Vadisi (daha kuzeyde buraya Saoura Vadisi denir) boyunca palmiye ağaçlarının çevresinde kurulmuş olan yerleşim birimleri görülür. Güneydeki ıssız Tanezrouft bölgesinde Fransızlar 1960'ta ilk nükleer bomba denemelerini yapmışlardır. Önemli vaha

yerleşim bölgeleri ilin merkezi Adrar kenti, Timimoun ya da Timimoune (Kızıl Vaha) ve Reggan'dır. Vahalarda hurma, incir, badem, sebze ve tahıl yetiştirilir. Bir karayolu Adrar'ı 630 km kuzeydeki Beşar'a ve 1.434 km güneydeki Gao'ya (Mali) bağlar. Nüfus (1987) il, 217.678; (1987 geç.) belediye, 28.495.

Adrar, Batı Afrika'daki Moritanya'nın merkezinde bulunan geleneksel yönetim bölgesi. 240 m'ye varan uçurumlarla yarılmış alçak bir dağ kitlesinden oluşur; kıraç toprakları hemen tümüyle ekime elverişsizdir. Bununla birlikte yüksek bölgelerde hurma koruluklarının yetişmesine yetecek kadar su bulunmaktadır. Yılın yağışlı döneminde, boğazlarda kocadarı, kumdarı, kavun, karpuz ve sebze yetiştirilir. Adrar (Berberi dilinde "dağ") bölgesinin halkı eskiden göçebeydi. Bölgenin yönetim merkezi Atar'dır. Eskiden bir kervan ve altın ticareti merkezi olan Ouadane ile eski bir İslami merkez ve öğretim kenti olan Chinguetti Adrar'ın tarihi kentlerindendir. Nüfus (1987 tah.) 70.000.

adrenalin tolerans testi, EPINEFRIN TESTI olarak da bilinir, standart dozda adrenalin (epinefrin) verildikten sonra kan şekerindeki artışı ölçerek karaciğer glikojen metabolizmasının değerlendirilmesi. Adrenalin normal olarak, glikozun karaciğerde depolanmış biçimi olan glikojenin kan glikozuna (kan şekerine) dönüşmesini hızlandırır. Testin üç gün öncesinden başlayarak karbonhidratça zengin bir beslenme rejimi uygulanan kişilerde, deri altına adrenalin verildikten (genellikle vücut ağırlığının her kilogramı için 0,01 miligram) yaklaşık bir saat sonra, 100 mililitre kandaki kan şekeri 40-60 miligram kadar yükselir. Glikojeni glikoza dönüştüren enzimlerin eksikliği gibi kalıtsal bir bozukluk gösteren ya da karaciğer hastası olan kişiler, bu teste normalin altında yanıt verirler. Son yıllarda testte yapılan bir değişiklikle, adrenalin yerine standart dozda glükagon verilmeye başlanmıştır (glükagon tolerans testi).

adrenalin ve noradrenalin, EPINEFRIN ve NOREPINEFRIN olarak da bilinir, böbreküstü bezlerinin (*) iç bölgesinden salgılanan iki ayrı etkin madde. Bu iki madde ayrıca sempatik sinir uçlarında da açığa çıkarak, sinir uyarılarını ilgili organa ileten kimyasal aracı görevini üstlenir. Kimyasal açıdan bu iki bileşik arasında çok az fark vardır. Her ikisinin de farmakolojik etkisi, sempatik sinir sisteminin uyarılmasından doğan etkilere benzer. Bu nedenle, ilaç sınıflandırmasında her iki madde de "sempatomimetik" ya da "adrenerjik" ilaçlar grubundan sayılır. Böbreküstü bezlerinin salgısında yaklaşık yüzde 80 oranında adrenalin ve yüzde 20 oranında noradrenalin bulunmasına karşılık, sempatik sinirlerde bu oran tersine döner ve noradrenalin ağır basar.

Evcil hayvanların böbreküstü bezlerinden elde edilen ya da bireşim (sentez) yoluyla hazırlanan bu bileşiklerin etkin ve arıtılmış biçimleri klinik uygulamalarda kullanılır. Bu amaçla verilen adrenalin, kalp kasılmalarının hızını ve gücünü artırıp çevrel kan damarlarını daraltarak, kan basıncının yükselmesine neden olur. Ayrıca ince bronşları genişleterek solunumu açar. Adrenalinin metabolizmadaki etkisi de kan şekerindeki artışla kendini gösterir. Noradrenalinin de benzer etkileri olmakla birlikte, metabolizmadaki ve kalp üzerindeki etkisi adrenaline oranla çok daha hafiftir. Noradrenalin verilen kişilerde, kan basıncının yükselmesi, daha çok bu maddenin güçlü damar daraltıcı etkisinden kaynaklanır. Adrenalinin damar daraltıcı özelliği yerel anesteziklerin emilmesini geciktirerek, hem anestezik maddelerin etki süresini uzattığı, hem de zehirlenme olasılığını azalttığı için, genellikle yerel anestezi amacıyla kullanılan maddelerle birlikte adrenalin de verilir. Ayrıca, ilaç alerjileri, kurdeşen (ürtiker) ve saman nezlesi gibi akut alerjik hastalıklarda da adrenalinin yararlı etkileri vardır. Gerektiğinde, yüzeysel deri ve mukoza kanamalarını durdurmak için ya da bazı alerjilerde burun damarlarına fazla kan yüklenmesinden ileri gelen burun tıkanıklıklarını açmak için gene adrenalinin damar daraltıcı etkisinden yararlanılabilir.

Belli şoklarda görülen ani tansiyon (kan basıncı) düşüklüğüne karşı, damar içine noradrenalin şırınga edilir. Ancak, yüksek dozlarda verildiğinde her iki bileşik de beyin kanamalarına ve kalp hastalıklarına neden olabilir.

adrenerjik ilaçlar SEMPATOMIMETIK ILAÇLAR olarak da bilinir, sinir sistemini etkileyen ilaç türlerinden bir gruba verilen genel ad. Adrenerjik ilaçlar, uyarılan bir sinir hücresinin ucunda bağlı olan adrenalinin ya da noradrenalinin açığa çıkmasını sağlar; bu bileşikler de, iki sinir hücresi arasındaki boşluğu (sinaptik aralık) geçip, sinir uyarısını komşu sinir hücresine ileterek uyarının sinir sistemi boyunca ilerlemesine aracılık eder. Adrenerjik ilaçlar, adrenalin ve noradrenalinin metabolizmasını engelleyebilir (ketleme) ya da bu bileşiklerin etkisine benzer etki yaratabilir.

Adrenerjiklerin, kalp kaslarını ve kan damarlarının esnekliğini sağlayan kasları etkileyerek kalp hastalıklarını ya da idrar yolları tıkanıklıklarını artırma olasılığı vardır. Genellikle bronşiyal astım, şok ve kalp durmaları gibi hastalıkların tedavisinde, burun damarlarına aşırı kan yüklenmesini engellemekte, iştahın bastırılmasında ve alerjik hastalıkların tedavisinde kullanılan bu ilaçlar, iç salgı bezlerinin çalışmasını artırır, kalp atışlarını hızlandırır ve yerel anesteziklerin etki süresini uzatır.

Benzamin ya da propranolol gibi, adrenerjik etkiyi engelleyici ilaçlar, sempatik sinirlerin kimi durumlarda adrenaline ya da noradrenaline yanıt vermesini önler.

adrenerjik sinir lifi, bir sinir ile bu sinirin uyarıları ilettiği organ (kas, salgı bezi ya da başka bir sinir) arasındaki bağlantı yerinde bulunan ve sinir uyarılarının iletiminden sorumlu olan noradrenalini açığa çıkaran sinir lifi. Bu tür lifler sindirim, solunum ve kan dolaşımı gibi istem dışı etkinlikleri denetleyen iki çevrel sinir sisteminden biri olan sempatik sinir sistemini oluşturur.

Adrenerjik lifler, düz kasları, kalp kasını, iç organlara bağlı salgı bezlerini, merkez sinir sisteminin çeşitli yapılarını ve duyu organlarını uyarır. Bu organlar üstündeki etkileri, parasempatik sistemi oluşturan kolinerjik liflerin etkilerinin karşıtıdır. Çevrel adrenerjik nöronlar (sinir hücreleri), merkez sinir sistemine bağlı başka sinirlerden ve çevrel duyu organlarından gelen uyarıları alır. Bir sinir art arda ya da pek çok sinir aynı anda uyarıldığında bir adrenerjik sinir iletimi başlar.

adrenogenital sendrom, androjen hormonlar grubundan olan 17-ketosteroitlerin aşırı derecede salgılanmasından ileri gelen bir dizi belirtiyle tanımlanan klinik tablo. Böbreküstü bezinin kabuk bölgesinden salgılanan 17-ketosteroitler, kıllanma ve ses kalınlaşması gibi ikincil cinsel özelliklerin gelişimini sağlarlar. Klinik belirti ve bulgular, hastanın yaşına ve cinsiyetine göre değişir. Çocukluk çağındaki adrenogenital sendromda görülen basit kıllanma, böbreküstü steroitlerinin biyosentezindeki bir bozukluğun sonucudur. Genellikle melanin pigmentlerinin aşırı artışından kaynaklanan renk koyulaşması görülür. Ayrıca, enzim biyosentezindeki engellemenin yerine bağlı olarak, aşırı sodyum kaybı, çok yüksek tansiyon, yağ dokusu artışı, hidrojen iyonlarını serbest bırakan enzimin eksikliği ya da steroit hormonları üretiminin tümüyle durması gibi belirtiler ortaya çıkabilir. Çocukluk çağı sendromlarındaki en ağır bozukluk, böbreküstü bezinin kabuk bölgesindeki hücrelerin aşırı derece artması ve ileri derecede kolesterol birikimidir. Adrenogenital sendrom hem erkekte, hem dişide görülebilir; özellikle, androjen etkisinin ve steroit hormonların tümüyle yok olması durumunda, erkek kişilerde dişiye özgü dış üreme organları gelişir. Çocukluk çağı adrenogenital sendromunun iki ayrı tipi daha bilinir. Bunlardan biri erkek cinsel organlarında aşırı büyümeye ve dişide yalancı erdişiliğe yol açarken, öbürü de dokularda aşırı tuz birikmesinden ileri gelen yüksek tansiyona neden olur.

Erkeksi özelliklerin belirginleşmesine yol açtığı için erişkin erkekte kolayca ayırt edilemeyen 17-ketosteroitlerin artışı, dişide aşırı kıllanmayla sonuçlanır. Erkeksi görünüm, kelliğe kadar varan saç seyrelmesi, yüz ve vücutta kıllanma, memelerin küçülmesi, akne, klitoris büyümesi ve ilerde düzelmesi olanaksız bir ses kalınlaşması görülür. Yumurtlama ve âdet görme kesilir, erkeksi bir kas yapısı gelişmeye başlar. Cushing hastalığından(*) farklı olarak, deride kalınlaşmaya yol açar. Adrenogenital sendrom, böbreküstü bezinin aşırı büyümesinden, dokularında kanser ya da iyi huylu tümörlerin (adenom) oluşmasından ileri gelebilir.

adrenokortikotrop hormon (ACTH), KORTIKOTROPIN olarak da bilinir, hipofiz bezinden salgılanan ve böbreküstü bezinin kabuk bölgesinin (korteks) etkinliğini düzenleyen, polipeptit yapısında hormon. Memelilerde ACTH'nin etkisi, böbreküstü bezi korteksinin, kortizol ve kortikosteron (*bak.* kortikoit) gibi glikokortikoit hormonların yapımından sorumlu olan bölgelerle sınırlıdır. ACTH'nin hipofiz bezi tarafından salgılanması ise, kortikotropin serbestleştirici hormon olarak adlandırılan başka bir polipeptit tarafından düzenlenir. Bu polipeptit de sinir sistemince iletilen uyarılara bağlı olarak hipotalamustan salgılanır.

Adret, Solomon ben Abraham, İbranice RABBI ŞLOMO BEN ABRAHAM ADRET RAŞBA olarak da bilinir (d. 1235, Barcelona - ö. 1310, Barcelona), İspanyol Yahudilerinin önde gelen ruhani önderi. İspanya Haham olarak adlandırılmıştır. Felsefe ya da bilim eğitimi gören (tıp öğrencileri dışında) 25 yaşından küçük tüm Yahudileri aforozla tehdit eden 1305 tarihli tartışmalı kararıyla da tanınır.

Adret, Yahudi şeriat ve itikadına ilişkin yorum ve açıklamaları içeren Talmud konusunda önde gelen bir araştırmacıydı. Avrupa'nın dört bir yanından kendisine yöneltilen Yahudi hukukuyla ilgili sorulara verdiği yanıtların 3.000'den çoğu günümüze ulaşmıştır. Bu yanıtlar o dönem kültürü üstüne bilgi verdiği gibi, Yahudi şeriatına ilişkin kuralların sonraki gelişmesini de kuvvetle etkilemiştir. Yosef ben Efraim Karo'nun (1488-1575) sistemleştirdiği *şulhan aruh* buna örnektir. Adret'in çok sayıdaki öbür yapıtları arasında Talmud yorumları ve Ya-

hudi olmayanlarca Talmud'a yöneltilen saldırılara karşı polemikler yer alır.

Adret, son dönemlerinde ortaçağ Yahudi filozofu İbn Meymun'un (Maimonides) izleyicileriyle Lunel'li Astruc(*) adlı fanatiğin başını çektiği hareket arasındaki çekişmenin içine düştü. Akılcılığa karşı olan bu tutucu hareketle, Maimonidesçilerin, örneğin Tevrat'ı mecazi bir biçimde yorumlayarak Yahudi inancını zayıflattıklarına inanılıyordu. Adret'in felsefe ve bilim eğitimine karşı aldığı ünlü kararına yol açan da Astruc oldu. Kararla getirilen yasak, bu tür eğitime son vermemekle birlikte, Adret'in son yıllarında İspanya ve Güney Fransa'daki Yahudiler arasında şiddetli tartışmalara neden oldu.

Adrets (Baronu), François de Beaumont (d. 1512/13, La Frette - ö. 2 Şubat 1587, La Frette, Isère, Fransa). Din Savaşları sırasındaki zalimliğiyle ünlü Fransız komutan.

II. Henri'nin krallığı sırasında kraliyet ordusunda üstün başarıyla hizmet eden Adrets, Dauphiné, Provence ve Languedoc lejyonlarına komuta etti. 1562'de Huguenot'lara katıldı. Bu davranışı tutkularına ve Katolik Guise hanedanına karşı duyduğu kişisel hoşnutsuzluğa bağlanabilir. 1562'de Katoliklere karşı çok başarılı bir sefer düzenledi. Aynı yıl haziranda Dauphiné'nin büyük bölümünü ele geçirdi. Ancak, gaddarlığı üstün asker niteliklerini gölgeliyordu. Katoliklerin Orange'da Huguenot'ları katletmesine karşı acımasız misillemelerde bulundu. Direnen garnizonları kılıçtan geçirtti. Montbrison'da 18 tutsağı kale burçlarından atlamaya zorladı. Zorbalık ve kibirliliğiyle Huguenot'ların sempatisini yitirince Katoliklerle ilişkiye girerek uzlaşmadan yana olduğunu açıkladı. 10 Ocak 1563'te ondan kuşkulanan bazı Huguenot subayları tarafından tutuklanıp Nimes Kalesi'ne hapsedildi. Aynı yılın mart ayında Ambois Fermanı ile serbest bırakıldı; hem Huguenot'ların, hem de Katoliklerin güvenini yitirmiş olarak La Frette Şatosu'na çekildi. Daha sonra Katolik olan Adrets 23 yıl sonra bu şatoda öldü.

Adria, Latince ATRIA ya da HADRIA, İtalya'da Rovigo iline bağlı kasaba ve piskoposluk. İtalya'nın kuzeyindeki Veneto yönetim bölgesinde, Rovigo'nun hemen doğusunda Bianco Kanalı üstünde yer alır. Etrüskler ya da Bretanyalı Venetler tarafından kurulan yerleşme sonraları bir Roma kasabası oldu ve adını ondan alan Adriya Denizi kıyısında liman olarak gelişti. Ancak Po ve Adige deltalarının alüvyonlarla dolması yüzünden zamanla Adria limanı önemini yitirdi (bugün kıyıdan 22 km içerdedir). Günümüzde çeşitli küçük imalatın yapıldığı ve delta bölgesi Polesine'nin tarım ve ticaret merkezi olan kasabada güzel bir eski yapıtlar müzesiyle 18. yüzyıldan kalma bir katedral vardır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 21.397.

Adrian *bak.* Hadrianus

Adrian, Edgar Douglas, 1. Baron Adrian (Cambridge) (d. 30 Kasım 1889, Londra - ö. 4 Ağustos 1977, Londra), sinir hücresine ilişkin buluşları nedeniyle 1932'de Sir Charles Sherrington ile birlikte Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü alan elektrofizyolog.

Adrian, Cambridge Trinity College'daki tıp öğrenimini 1915'te tamamladı. I. Dünya Savaşı'na hekim olarak katıldıktan sonra, meslek yaşamının büyük bölümünü Cambridge'de araştırmalar yaparak ve ders vererek geçirdi. 1961-65 arasında Trinity College'ın yöneticiliğini, 1968-75 arasında da üniversitenin rektörlüğünü yaptı.

Duyu organlarının gönderdiği sinir uyarıları üzerinde çalışan Adrian, elektrik potansiyelindeki değişiklikleri yükselterek, o zamana değin ölçülemeyen çok küçük potansiyel

Lord Adrian, 1956
Keystone

değişikliklerini kaydetmeyi başardı. Ardından, duyu sinirlerinin ucundan ve hareket sinirli (motor sinir) liflerinden gelen uyarıları kaydetmesi, duyumun fiziksel temelinin ve kas denetimi mekanizmasının daha iyi anlaşılmasına yardımcı oldu. 1934 sonrasında Adrian, bu kez beynin elektrik etkinliğini incelemeye başladı; beyin dalgalarındaki değişmelerin (Berger ritmi) çeşitliliğine ve anormalliklerine ilişkin araştırmaları, sarının (epilepsi) incelenmesinde ve beyin lezyonlarının yerinin saptanmasında yeni ufuklar açtı.

1950-55 arası Royal Society'nin, 1954'te İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nin başkanlığını yapan Adrian, 1942'de Liyakat Nişanı'yla ödüllendirildi; 1955'te baron unvanını aldı. Yapıtları arasında *The Basis of Sensation* (1927; Duyumun Temeli), *The Mechanism of Nervous Action* (1932; Sinir Etkinliğinin İşleyişi) ve *The Physical Background of Perception* (1947; Algının Fiziksel Temeli) sayılabilir.

Adriyatik, ADRİYA DENİZİ olarak da bilinir, İtalyanca MARE ADRIATICI, Akdeniz'in İtalya ile Balkan yarımadaları arasındaki kolu. Güneydoğuda Otranto Boğazıyla İon Denizine bağlanır. Uzunluğu 800 km, ortalama genişliği 160 km'dir ve 131.050 km²'lik bir alanı kaplar. En derin yeri 1.324 m'dir. Akdeniz Avrupası'nın tarihi gelişiminde büyük rol oynamış, ayrıca birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Günümüzde de onu aşkın İtalyan ve Yugoslav bilim enstitüsü bu konuda araştırmalar yapmaktadır.

Adriyatik'in iki kıyısı birbirinden oldukça farklıdır. İtalya kıyısı oldukça düz ve kesintisizdir; kıyıya yakın fazla ada yoktur. Buna karşılık Balkan kıyısı dar, uzun ve kıyıya paralel irili ufaklı adalarla doludur. Bu yakadaki dolambaçlı boğazlar, adalar arasında Norveç fiyortlarında olduğu gibi koylar oluşturur. Bu da kıyının çok girintili çıkıntılı olmasına yol açar.

Adriyatik'te kıyıya yakın kesimlerde yer alan derinlikler bu kıyıların fizyografisi ile yakından ilişkilidir. Yugoslavya'nın Istrunca ve Dalmaçya yörelerinde görüldüğü gibi kıyıların yüksek ve dağlık olduğu yerlerde denizler de derindir. Venedik önlerinde ya da daha güneyde, Po Irmağı deltasında kıyılar alçak ve kumsal, deniz ise sığdır. Bütün İtalya kıyısı boyunca denizin genellikle daha sığ olduğu söylenebilir. Denizin en derin yeri, orta bölgenin güneyinde yer alır. Ortalama derinlik 444 m'dir.

Adriyatik'te rastlanan iki tür deniz dibi yüzeyi vardır. Koy dibi birikintisinden ve ısı değişikliklerinden ileri gelen çökeltilerin oluşturduğu bu türler kesin bir sınıflandırmaya sokulamasa da, Akdeniz'de her iki türe sıkça rastlanır. Bu türlerden biri koylardan, öbürü ısı farkından gelen çökeltilerdir. Genelde deniz tabanı sarımsı bir çamurla kumdan oluşur. Çamurla kumun içinde yumuşakçaların fosilleri, deniz kabukları ve mercan bulunur. Bu bölgedeki en önemli rüzgârlar, kuzeydoğu yönünden dağlardan denize doğru esen bora ile güneybatıdan esen ve denizcilik açısından daha zararsız olan sirokodur. Altı ay süren kış boyunca bora ve siroko dönüşümlü olarak eser. Arada birkaç gün süren durgun dönemler görülebilir. Tüm ayrıntılarıyla incelenmiş olan Adriyatik'teki gelgit hareketi çok karmaşık bir düzen gösterir. Güneyden başlayarak yayılan bu hareket İon Denizindeki gelgite bağlıdır.

Akdeniz'de 0,27 cm olan genel gelgit ortalamasına karşılık Adriyatik'te gelgit sırasında sular 90 cm kadar yükselir. Yüzeydeki akıntılar çoğunlukla rüzgârın etkisiyle oluşur; kuzey rüzgârıyla oluşan akıntı saatte 6,4 km'ye ulaşır.

Su yüzeyindeki sıcaklık ağustos ayında 24° - 25°C'ye ulaşırken ocak ve şubatta 10°C'ye kadar düşer. Kuzey Adriyatik'te ırmak ağzı sıcaklıkları, eriyen buzların ve kar sularının deniz suyuna karışmasıyla bundan da düşük olur. Daha derin yerlerde en yüksek sıcaklık 14°C, en düşük sıcaklık 11°C dolayındadır.

Bütün Akdeniz'de olduğu gibi Adriyatik'te de deniz yaşamı zengin değildir. Fosfat ve nitratların azlığından dolayı besin oranı çok düşüktür. Ancak üç ana bölgede üç farklı deniz yaşamı söz konusudur. Kuzey Adriyatik, kışın oldukça soğuyan suları ve düşük tuzluluk oranı ile tipik Akdeniz özelliği gösterir. Orta Adriyatik'te yaşam kuzeydekinden çok daha zengindir. Güney Adriyatik'in ise kendine özgü bir deniz yaşamı vardır.

adsorpsiyon *bak.* yüze tutma

Adudü'd-Devle, asıl adı FENA HUSREV EBU ŞUCA (d. 936, Isfahan - ö. 983, Bağdat). Büveyhilerin en büyük hükümdarı. Onun döneminde devlet en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Büveyhi hükümdarı Rüknü'd-Devle'nin oğludur. 944'te Fars meliki oldu. 968'de Kirman, 973'te Umman seferlerinde başarılar kazandı. 975'te Vâsıt yakınlarında, Alptigin komutasındaki Abbasi ordusunu yenerek Bağdat'a girdi. Halife Tâi'nin Bağdat'tan uzaklaşmasından sonra kendisini Kirman, Kuzistan ve Irak meliki ilan etti. 976'da babası ölünce amcasının oğlu İzzü'd-Devle'nin yönetimindeki bölgeleri de ele geçirerek Basra'ya kadar ilerledi. 977'de "Adudü'd-Devle" unvanı ile bütün Irak'ın hükümdarı olduğunu duyurdu. Kısa sürede öteki özerk Büveyhi meliklerini de kendisine bağladı. Egemenliğini Cürcan ve Tâberistan'a kadar genişletti. Halife Tâi Bağdat'a dönebilmek için ona sultan unvanı vermek zorunda kaldı. Adudü'd-Devle 978'de adının hutbelerde "Şehinşâh Meliku'l-Mülûk" olarak anılmasını halifeye kabul ettirdi.

Adudü'd-Devle Bağdat'ı imar etmek için çalışmış, orada kendi adına bir hastane ile (Bimaristan-ı Adudî) Irak'ın başka yerlerinde de birçok kamu yapısı yaptırmıştır. Şiraz yakınlarında yaptırdığı baraj bugün de ayaktadır. Kendisi Şii olmakla birlikte her

din ve mezhepten bilginleri korumuş, tarihçi İbn Miskeveyh'i yanından ayırmamıştır.

adularya, yüzde 80'i aşkın bir oranda potasyum alüminosilikat ($KAlSi_3O_8$) içeren bir feldispat minerali. Genellikle, kristal şistlerin oyuklarında ve asitli, plutonik kayaların düşük sıcaklıktaki damarlarında rastlanan renksiz, camsı, prizmatik ve ikiz kristaller oluşturur. Bunların tipik olanlarını Orta ve Doğu Alpler'in şistlerinde görmek olanaklıdır.

Yalnızca ikiz kristallerinin boyları arasında fark bulunan adularya ve mikroklin, kimi zaman aynı madde olarak kabul edilir. Mikroklinde, mikroskopla görülebilen, birbirine dik iki ince ve sivri tabaka kümesinden oluşan ikiz kristaller adularyada görülmez; ama bunların adularyada da bulunduğu varsayılır. Ne var ki, bu iki maddenin kırılma indisleri, özgül ağırlıkları, potasyum feldispatın yüksek sıcaklıktaki bir biçimi olan tozanidine dönüşme sıcaklıkları ve eksen açıları arasındaki küçük farklılıklar, iki ayrı maddenin var olduğunu kanıtlar.

Adullam, İsrail'de antik kent. Ülkenin orta bölgesi Şefela'nın yukarı kesiminde yer alır. Bugün modern bir gelişim bölgesidir. Kudüs'ün 36 km güneybatısındaki Tel Adullam (Adullam Tepesi, Arapça Tell eş-Şeyh Mezkûr) ya da Horbat Adullam (Adullam Harabeleri) antik kentin bulunduğu yer olarak kabul edilir. Adullam'dan ilk kez Tevrat'ın Tekvin bölümünde söz edilir. Burada Yakub'un oğlu Yahuda'nın Adullam'da başından geçenler anlatılır (Tekvin 38). Yahudilerin Mısır'dan buraya göçerek bölgeyi istila etmeleriyle Adullam, Yahuda'nın kavmine verilir (Yeşu 15). Daha sonra Kral Saul'dan kaçan Davud ve yandaşları buradaki mağaralara sığınırlar (I Samuel 22). Yahudi Krallığı'nın İÖ 10. yüzyılda bölünmesinden sonra, Süleyman'ın oğlu ilk Yahuda kralı Rehoboam, Adullam'ı surlarla çevirerek güçlendirir. Ama aralarında Adullam'ın da bulunduğu birçok güçlü Yahuda kenti, Mısır'da yaklaşık İÖ 935-914 arasında hüküm süren Firavun I. Şeşank (Kitabı Mukaddes'te Şişak) tarafından alınır.

Adullam, daha sonra İÖ 6. yüzyıl başlarında Babil'den sürülen Yahudiler tarafından yeniden ele geçirildi. İÖ 2. yüzyıldaki Hasmon Ayaklanması sırasında Yuda Makkabi, çok iyi tahkim edilmiş olan kenti, o sıralarda elinde bulunduran Selevkos kral-larından IV. Antiokhos'un generali Gorgias'tan aldı (II Makkabeler 12).

Bugün İsrail'de Adullam adı, başkentin batısında kalan ve 1949-67 arasında Kudüs Kondoru diye anılan planlı gelişim bölgesine (İbranice: *hevel*) verilir. Antik kent merkezi ise Şefela ile Har Yehuda (Yahudiye Dağları) arasındaki bu tepelik bölgenin içinde kalır. Bölgeye yerleşim 1958'de başladı; tarımı geliştirmek amacıyla birçok köy ve kırsal yerleşim birimi kuruldu. Kudüs'e olan yakınlığı nedeniyle bölgede bir ana merkez kurulmamış, ama köylerin çoğu üç kırsal merkez çevresinde toplanmıştır. Bölgenin kuzeydoğusunda meyvecilik, güneybatısında ise tahıl üretimi ağırlıktadır. Bazı köylerde çeşitli küçük sanayi dallarında üretim yapan imalathaneler vardır.

Advaita (Sanskrit dilinde "Tekçilik"), Hindistan'daki tutucu felsefelerden biri ve Vedanta okullarının en etkilisi. İzleyicilerine göre bu felsefenin temel ilkeleri *Upanishad*'larda tümüyle açıklanmış ve *Vedanta-sutra*'larda sistemleştirilmiştir. Ancak tarihi başlangıcı, 7. yüzyıl düşünürlerinden Gaudapada'ya dayanır. Gaudapada, *Mandukya-Upanishad*'ın koşuk biçiminde yazılmış bir yorumu olan *Mandukya-Karika*'nın yazarıdır; Mahayana Budacılığının *Şunyavada* (Boşluk) felsefesini eklemeler yaparak geliştirmiştir.

Bu felsefede ikiliğin bulunmadığı, aklın, uyanık ya da düşteyken *maya*'dan (yanılsama) geçtiği, tek ve son doğrunun *advaita* olduğu ileri sürülür. Bu doğru, yanılsamanın getirdiği bilgisizlikle örtülmüştür. Oluş diye bir şey yoktur; bir şey ne kendi kendine, ne de başka bir şeyden oluşur. Bireysel benlik ya da ruh *(civa)* nihai olarak yoktur. Yalnızca *atman* (tüm-ruh) vardır. Tıpkı bir kavanozun içindeki boşluğun asıl boşluğun biçimlenmiş bir parçası olması gibi, bireyler de geçici olarak *atman*'ın içinde biçimlenebilir. Kavanoz kırılınca, bireysel boşluk yeniden asıl boşluğun bir parçası haline gelir.

Ortaçağ Hint filozofu Şankara ya da Şankaracarya (Efendi Şankara, ö. 700-50), özellikle *Vedanta-sutra*'lar üzerine yorum yapmış olan *Şari-raka-mımamısa-bhashya* (Benlikin İncelenmesi Üzerine Yorum) adlı yapıtıyla Gaudapada'nın görüşlerini geliştirir. Şankara, felsefesinde ampirik dünyanın mantıksal çözümlemesiyle değil, doğrudan doğruya mutlaktan (Brahman) yola çıkar. *Upanishad*'ların, doğru yorumlandığında, Brahman'ın doğasını öğreteceğini ileri sürer. Tezini savunurken, insanın, görüngüsel dünyayı gerçek olarak almakla işlediği hatanın nedenlerini açıklayan bütünsel bir epistemoloji geliştirir. Şankara'nın benimsediği temel ilke, Brahman'ın gerçek, dünyanınsa gerçek olmadığıdır. Herhangi bir değişme, ikilik ya da çoğulluk, bir yanılsamadır. 'Ben' Brahman'dan başka bir şey değildir. Bu özdeşliğin özüne varmak ruhun kurtuluşuyla sonuçlanır. Brahman, zamanın, uzayın ve nedenselliğin dışındadır; bunlar ampirik yaşamın basit biçimleridir. Ne Brahman'ın kendi içinde, ne de Brahman'ın dışında bir ayrım olanaklıdır.

Şankara, özdeşliği saptayan (sen o'sun) ya da farklılığı reddeden (ikilik yoktur) kutsal metinlere yönelir. Şankara'ya göre bu metinler, nitelikleri olmayan (*nirguna*) bir Brahman'ın gerçek anlamını ifade eder. Brahman'a nitelikler atfeden (*saguna*) başka metinler Brahman'ın gerçek doğasına değil, onun Tanrı (*İşvara*) olarak kişiliğine işaret eder.

İnsanın, tek ve sonsuz olan Brahman'ı çoğul ve sonlu olarak algılaması, doğuştan gelen *adhyasa* (üst üste bindirme) alışkanlığındandır. Bu alışkanlıkla ben'e bir de sen eklenir (ben mutluyum; ben yorgunum; ben kavrıyorum); insanın bu alışkanlığı, ancak onun Brahman'ın özdeşliğini kavramasıyla giderilebilecek olan bilgisizliğinden (*acnana, avidya*) kaynaklanır. Gene de ampirik dünya tümüyle gerçekdışı değildir, çünkü, gerçek Brahman'ın yanlış kavranışıdır. Bir ip yılanla karıştırılabilir; ortada yılan yoktur, yalnızca ip vardır, ama yılan olduğu düşünüldüğü sürece o ip aynı zamanda yılandır.

Şankara'nın çalışmalarını sürdüren ve genişleten birçok izleyicisi olmuştur. Bunların arasında 9. yüzyıl filozofu Vaçaspati Mişra dikkati çeker. Son derece yaygın olan Advaita edebiyatının etkisi çağdaş Hindu düşüncesinde hâlâ görülebilir.

Adventizm, ABD'de 1800'lerin ortalarında William Miller'in öncülüğünde ortaya çıkan Protestan akımı. Bu akım çerçevesinde kurulan mezhebe ve kilise üyelerine Adventist adı verilir. Adventistler, İsa'nın kıyametten bin yıl önce yeniden dünyaya gelerek, günahsızlarla günahkârları birbirinden ayıracağına ve bin yıl sürecek mutlak bir huzur ve bolluk dönemi başlatacağına inanırlar. Adventizm, köklerini Hıristiyan ve Yahudi kehanetlerinden, Mesihçilikten ve Kitabı Mukaddes'te sözü edilen binyıl(*) inanç ve beklentilerinden alır.

Advent, Adventist, Adventizm terimleri, Latince "geliş" anlamındaki *adventus* sözcüğünden türemiştir ve İsa'nın İkinci Gelişi ile ilgili anlamlar taşır. Örneğin Advent, hem Hıristiyan dünyasında İsa'nın Noel'de dünyaya gelişini kutlama hazırlıklarının yapıldığı döneme, hem de İsa'nın İkinci Gelişi için hazırlanma dönemine verilen addır.

Adventizmin ortaya çıkışı, ABD'de binyıl inançlarının yeniden güçlendiği yıllara rastlar. Miller, İncil'in Daniel ve Tevrat'ın Vahiy bölümlerini inceleyerek İsa'nın İkinci Gelişi'nin 21 Mart 1843 ile 21 Mart 1844 arasında gerçekleşeceği sonucuna vardı. Bu görüşü aralarında reformcuların da bulunduğu bir grup din adamı tarafından desteklendiği gibi, kimi tahminlere göre sayısı yüz bine varan bir taraftar kitlesi de buldu. İsa'nın beklendiği tarihte gelmemesi üzerine, Miller ve müritleri ikinci bir tarih (22 Ekim 1844) saptadılar. İsa bu tarihte de gelmeyince, Adventistler arasında "büyük hayalkırıklığı" denilen bir bozgun yaşandı. Sorunlarını çözmek için 1845'te büyük bir konferans toplayan Adventistler, akidelerin belirlenmesi ve sürekli bir örgütün kurulması konusunda anlaşamadılar.

Miller'in kehanetinin gerçekleşmemesine karşın, kimi müritleri İkinci Geliş'e inançlarını sürdürdüler. Millerciler adı verilen bu grup, Miller'in tarihi doğru saptadığını, ancak olanları kendilerinin yanlış yorumladığını savunuyordu. Millercilere göre, Tanrı 1844'te Hayat Kitabı'ndaki adları gözden geçirmeye ve günahsızlarla günahkârları birbirinden ayırmaya başlamıştır. İsa, ancak bu "Son Yargı"nın ardından gelecektir. Tarihi bilinmemekle birlikte, bu geliş "görkemli, görülebilir, işitilebilir, somut" ve çok yakında olacaktır. 1850'de *Advent Review and Sabbath Herald* (günümüzde *Review and Sabbath*) adlı bir dergi çıkarmaya başlayan Millerciler, 1863'te Yedinci Gün Adventistleri adıyla resmi bir mezhep oluşturdular.

Hıristiyanların çoğuyla aynı temel inançları paylaşan Yedinci Gün Adventistleri Eski ve Yeni Ahit'e iman ederler. İsa'nın ölümünün yorumunda Kalvencilikten çok, Arminiusçuluğa yakındırlar. İsa'nın, insanların kefaretini ödemek üzere öldüğüne inanırlar. Kalvencilere göre, bu kefaretten yalnızca Tanrı'nın seçtikleri yararlanacaktır. Arminiusçular ise, Tanrı'nın mutlak hükümranlığı yanında, insanın özgür iradesini de vurgular ve kefaretten yararlanmayı potansiyel olarak tüm insanlar için söz konusu etmekle birlikte, bundan yalnızca hak edenlerin yararlanabileceğine inanırlar.

Yedinci Gün Adventistleri, İsa'nın İkinci Gelişi konusundaki inançları dışında, iki konuda daha öteki Hıristiyanlardan ayrılır. Bunlardan birincisi, haftanın ilk günü olan pazar yerine, yedinci günü olan cumartesiyi Sebt günü kabul etmeleri, ikincisi de et yemekten, uyuşturucu ve uyarıcı maddeler kullanmaktan kaçınmalarıdır. Bu perhizci uygulamaların açıklamasını İncil'e dayandırırlarsa da, esas olarak vücudun Kutsal Ruh'un tapınağı olduğu ve bu nedenle de korunması gerektiği yolundaki yaygın dini kanıyı paylaşırlar.

Yedinci Gün Adventistleri için kiliseye bağışta bulunmak önemlidir. Zengin kilise örgütleri, bu nedenle dünya çapında çeşitli hayır programları uygulayabilmektedir. Dinsel özgürlük yanlısıdırlar. Bu da cumartesi günü çalışmaktan kaçındıkları için iş

bulmakta zorluk çekmelerinden kaynaklanmaktadır. Kiliselerinin, Hıristiyan dünyasındaki birleşme akımına karşı sürdürdüğü geleneksel uzlaşmaz tavra karşın, Yedinci Gün Adventistleri ile Dünya Kiliseler Konseyi arasında, birleşme konusunun tartışıldığı toplantılar yapılmıştır.

İlk misyonerini 1874'te görevlendiren Yedinci Gün Adventizmi, ABD dışında da yaygınlaştı. Yedinci Gün Adventist kiliseleri cemaatler biçiminde örgütlenir. Yerel ya da bölgesel bölümleri oluşturan bu cemaatler, seçimle gelen yaşlı üyeler ve diyakozlar tarafından yönetilir. Washington D.C.'deki genel merkezde dört yılda bir toplanan konferansa dünyanın her yerindeki cemaatlerden gelen delegeler katılır. Konferans, 500'ü aşkın dilde yazılmış eserleri gözden geçirir; büyük bir dini okullar sistemi ile bir dizi sağlık kuruluşunun yönetimini denetler. Birçok ülkede, çeşitli basım ve yayınevleri de vardır.

ABD'de 19. yüzyılda Yedinci Gün Adventistleri dışında, Miller'den dolaylı ya da doğrudan etkilenen başka Adventist örgütlenmeler de ortaya çıktı. Bunların başlıcaları Evanjelik Adventistler, Hayat ve Advent Birliği, Tanrının Kilisesi, Tanrının Kilisesi Genel Konferansı ve Advent Hıristiyan Kilisesi'dir. Sonuncusu bu örgütlenmelerin en büyüğüdür.

Advent Hıristiyan Kilisesi, 1860'ta Miller'in müritlerinden Jonathan Cummings tarafından kuruldu. Cummings koşullu ölümsüzlük doktrini üzerinde duruyordu. Bu doktrine göre, insan günahkârlığı nedeniyle ölümsüzlük hakkını yitirmiştir. Ölüm, İsa'nın İkinci Gelişi'ne değin sürecek bir bilinçsizlik halinden başka bir şey değildir. İkinci Geliş'te, iman edenler dirilerek yeryüzü cennetinde yaşamaya başlarken, günahkârlar yok olacaktır.

Advent Hıristiyanları, Sebt günü ve oruç kuralları konusunda Yedinci Gün Adventistlerinden ayrılır. Advent Hıristiyanları için Sebt günü pazardır. Cemaatler biçiminde örgütlenmiş olan kilise, ABD ve başka ülkelerdeki faaliyetlerini Amerika Advent Hıristiyanları Konferansı eliyle düzenler. Advent Hıristiyan Kilisesi, 1964'te Hayat ve Advent Birliği ile birleşmiştir.

Adventist vurgulamalara, başka dinsel akımlarda da rastlanmaktadır. Yehova Şahitleri(*) tarikatı, büyük ölçüde Adventist düşüncelerden etkilenmiştir.

advocatus diaboli *bak.* şeytanın avukatlığı

Ady, Endre (d. 22 Kasım 1877, Irmindszent, Macaristan, - ö. 27 Ocak 1919, Budapeşte), 20. yüzyılın, bazı eleştirmenlere göre de bütün yüzyılların en büyük Macar lirik şairi.

Ady, yoksul düşmüş soylu bir ailenin çocuğuydu. Bir süre hukuk okudu. 1899'da önemsiz bir şiir kitabı olan *Versek*'i yayımladı, 1900'den ölümüne değin gazeteci olarak çalıştı. 1903'te yayımladığı şiir kitabı *Még egyszer* ile olağanüstü yeteneği kendini göstermeye başladı. Bir sonraki kitabı *Uj versek* ile (1906, Yeni Şiirler) Macar edebiyatında büyük olay yarattı. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Macar şiiri ölü bir dönem yaşıyordu; Sándor Petöfi ile János Arany'yi taklit eden birçok şair çıkmıştı. Özgün şairlerin hiçbiri okuru etkileyecek güçte olmadığı gibi, okur da, Ady'nin kendi yapıtlarını tanımlarken kullandığı deyişle "yeni çağın yeni dizelerine" hazır değildi. Ady'nin şiirleri dil, biçim ve içerik bakımından devrimciydi; alışılmamış sıfatlarıyla kural dışı, buna karşılık çok yetkin olan dili okuyucuyu şaşkına çeviriyordu. Şiirlerindeki hava da bu aşırılığı körüklüyordu. Gazetecilik sırasında Paris'te kalması, onun Macaristan'ı kısır ve maddiyatçı bir ülke olarak görmesine yol açmıştı; şiirlerinde, ülkesine şiddet ve hakaret dolu saldırılarda bulundu. Yeni şiirlerinin tartışılmaz sanat değerine karşın Ady çok geçmeden siyasal bir mücadeleye dönüşen şiddetli saldırılara hedef oldu. Kendisini destekleyen solcu radikaller tarafından peygamber gibi yüceltilirken, sağcı milliyetçiler tarafından yerin dibine batırılıyordu.

Ady, sonraki yapıtlarında gereksiz hakaretlerden kaçınarak daha yüksek bir toplumsal ve siyasal eleştiri düzeyi tutturdu. Ülkesini, ülkesinin toplumsal, siyasal bozukluklarını ve I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı zararları kavraması, Ady'ye, duyduğu acı ve öfkeyi dile getirecek yeni anlatım araçları bulmada esin kaynağı sağladı. Sürdüğü aşırı sefih yaşam yüzünden bozulmaya başlayan sağlığı sonu gelmez zorlu çalışma temposunun ağırlığına dayanamadı. On iki yılda 10 şiir kitabı, bir o kadar öykü ve sayısız makale yayımladı. İçkiye yenik düşerek öldü.

Macar halkına olan sevgisi Ady'nin temalarından yalnızca biriydi. Aşk şiirlerinin özgünlüğü ve fiziksel sevgiye mistik bir biçimde yaklaşması onun seçkin nitelikleridir. Çoğu kişiye bir küfür gibi gelen dinsel şiirleri onun Tanrı arayışını açığa vurur: "Her şeyin özünde yatan, bütün çanların kendisi için çaldığı, benimse ne yazık ki solunda oturduğum Tanrı."

Ady
Petöfi Irodalmı Müzeum
Budapeşte

adyabatik mıknatıslık giderimi, bazı maddelerin sıcaklığını, etkisi altında bulundukları magnetik alanı ortadan kaldırarak düşürmeye yarayan işlem. 1926'da Hollandalı kimyacı Peter Debye ve 1927'de ABD'li kimyacı William Francis Giauque'un birbirlerinden habersiz olarak önerdikleri bu işlem, 1 K gibi çok düşük sıcaklıktaki bir maddenin 1 K'in daha küçük ondalıklarına kadar soğutulmasını sağlar.

Bu işlem, parçacıklarının davranışındaki kimi düzensizlikler 4K'de ya da daha düşük sıcaklıklarda (sıvı helyum sıcaklığı) bile süren maddeler için söz konusudur. Örneğin $Gd_2(SO_4)_3 \cdot 8H_2O$ bileşimindeki gadolinyum sülfat gibi paramagnetik bir tuzun kristallerindeki magnetik dipoller (tıpkı bir mıktanıs çubuğu gibi artı ve eksi kutupları olan atomlar) çok düşük sıcaklıklarda bile bu düzensizliği sürdürür; bunun nedeni, magnetik dipollerin enerji düzeyleri arasındaki uzaklığın ısıl enerjiye oranla daha küçük olmasıdır. Bu koşullar altında, uzayda rasgele yönelmiş olan magnetik dipoller bu enerji düzeylerine eşit biçimde yerleşir. Bir magnetik alan uygulandığında, düşük enerji düzeyindeki dipoller uygulanan magnetik alana iyice yaklaşırken, yüksek enerji düzeyindekiler daha uzaklaşacağı için, enerji düzeyleri birbirinden iyice ayrılır. Eğer paramagnetik tuz bir sıvı helyum banyosu içindeyken magnetik alan uygulanırsa (sıcaklığın sabit tutulduğu eşısıl süreç), çok daha fazla sayıda dipol alana doğru yönelir ve daha düşük bir enerji düzeyine geçerken helyum banyosuna ısı enerjisi aktarır. Tuzun banyoyla bağlantısı kesildikten sonra magnetik alan azaltılırsa, ısı geri dönemeyeceğinden (adyabatik süreç) madde soğur. Bu soğuma, çiftkutupların düşük enerji düzeylerinde takılıp kaldıklarını gösterir. Bu yöntemle 0,3 K'le 0,0015 K arasında düşük sıcaklıklar elde edilebilmektedir.

Adyabatik nükleer mıknatıslık giderimi olarak bilinen benzer bir işlemle çok daha düşük sıcaklıklara ulaşılabilir. Bu işlem, çekirdek spinlerinden kaynaklanan ve atomların dipollerinden en az 1 000 kat daha küçük olan çekirdek dipollerinin sıralanmasına (aynı enerji düzeyine getirilmesine) dayanır. Bu yöntemle, yönlendirilmiş çekirdeklerin sıcaklığı mutlak 16 mikrodereceye (0,000016 derece) kadar düşürülebilmiştir.

adyabatik süreç *bak.* ısı alışverişsiz süreç

Adzopé, Fildişi Kıyısı'nın güneydoğusundaki Adzopé ilinin *(département)* 1969'dan bu yana yönetim merkezi olan kent. Attie halkının geleneksel alışveriş merkezi olan kentten 89 km güneydeki Abidjan'a, ihraç edilmek üzere kahve, muz, kakao ve kereste (maun ve sipo) gönderilir. Katolik ve Protestan misyonlarının bulunduğu Adzopé'de, hükümete bağlı bir tarım eğitim enstitüsü (1964), bir cüzam hastanesi ve örnek bir konut sitesi vardır. Nüfus (1975) kent, 23.361; (1979 tah.) il, 160.931.

Æ, asıl adı GEORGE WILLIAM RUSSEL (d. 10 Nisan 1867, Lurgan, Armagh ili, İrlanda - ö. 17 Temmuz 1935, Bournemouth, Hampshire, İngiltere), şair ve mistik düşünür. İrlanda rönesansının önemli adlarından biri.

Dublin'de Metropolitan Sanat Okulu'nda okurken şair William Butler Yeats'le tanıştı. Daha sonra bir kumaş mağazasında muhasebecilik etmeye başladı. 1897'de bu işten ayrılarak tarım kooperatiflerinin örgütlenmesiyle uğraştı. 1894'te ilk şiir kitabı *Homeward: Songs by the Way*'i (Ev Yolunda: Akla Geliveren Şarkılar) yayımladı. Bunu çok sayıda başka kitabı izledi. Toplu şiirlerinin ilk cildi 1913'te, ikincisi 1926'da çıktı. Tüm yaşamı boyunca mistik yaşantı, teosofi ve dinin kökenleri gibi konularla ilgilendi. *The Candle of Vision* (1918, Gönül Gözünün Soluk Işığı) onun dinsel inançlarını anlamak için başvurulabilecek en iyi kaynaktır.

aedilis (Latince), çoğul AEDILES, *(aedes* "tapınak"), eski Roma'da, başlangıçta Ceres kültü tapınağının ve ayinlerinin sorumluluğunu taşıyan yüksek görevli *(magister)*. *Aedilis*'lik, *tribunus*'luk gibi İÖ 494'te oluşturuldu. Önceleri plebler arasında iki *aedilis* seçiliyordu; *tribunus*'lar gibi bunların da dokunulmazlığı vardı. İÖ 366'da, ilk yıl patriciler arasından, ertesi yıl da pleblerden olmak üzere dönüşümlü olarak seçilen iki *curule* (yüksek) *aedilis* daha bunlara eklendi. Bu uygulama İÖ 2. yüzyıla değin sürdü. *Curule aedilis*'ler, konsülün başkanlığında yapılan soylar (*tribus*) toplantısında seçilirdi. Bunların saçaklı bir toga, *sella curilus* denen özel bir koltuk ve ata maskalarını kullanma hakkı vardı. Büyük bir olasılıkla bu ayrıcalıklar İÖ 100'den sonra pleblerden gelen iki *aedilis* için de geçerli kılınmıştı. Makamı olarak *aedilis*, *tribunus*'larla *prae-*

tor'lar arasında bir konumdaydı. *Curule* sıfatını taşıyanların büyük çoğunluğu konsüllük hakkını da elde ediyordu; ancak *aedilis* makamı, senatörlükte yükselmek için zorunlu bir adım değildi.

Aedilis'lerin üç görevi vardı: Öncelikle kentin bakımından (tapınaklar, kamu yapıları, sokaklar, kanalizasyon sistemi ve sukemerlerinin bakım ve onarımı; ulaşımın düzenlenmesi, kamu düzeninin sağlanması ve yangınlara karşı önlem alınması); ikinci olarak tahıl pazarlarının denetiminden, ölçü ve tartıların doğruluğundan ve tahıl dağıtımından sorumluydular. Bu iş için Julius Caesar *ceriales* diye adlandırılan pleb kökenli iki *aedilis*'lik daha oluşturmuştu. *Aedilis*'lerin üçüncü görevleriyse, halka açık bazı eğlencelerin düzenlenmesiydi. Anadolu tanrıçası Kybele onuruna yapılan Megale şenlikleriyle Roma eğlencelerine *curule aedilis*'ler, pleb oyunlarıyla Ceres ve Flora şenliklerine pleb kökenli *aedilis*'ler bakıyordu. *Aedilis*'lerin adli yetkileri de vardı ve para cezası verebiliyorlardı.

Augustus, oyunların sorumluluğunu ve yargı işlerini *praetor*'lara, kentin bakımını ise bu amaçla atanmış kurullara ve kent valisine devretti. İmparatorluk döneminde bu görev, pleblerin senatörlüğe yükselişlerinde bir basamak haline geldi. İS 3. yüzyılda, Alexander Severus'un yönetimi sırasında da ortadan kalktı.

Roma belediyelerinde *aedilis*'ler sürekli görevliler arasındaydılar. Birlik ve kulüplerde memur olduklarına ilişkin kayıtlar da vardır.

AEG AG, eskiden AEG-TELEFUNKEN AG. Almanya'daki elektronik ve elektrikli aygıt üreten en büyük şirketlerden biri. 1985'ten sonra Daimler-Benz AG'nin denetimine girmiştir. Güç üreteçleri, elektrikli ev ve sanayi aygıtları, telekomünikasyon sistemleri, sanayi ve elektronikte kullanılan parçalar ve ev araçları üreten şirketin merkezi Frankfurt am Main'dadır.

Şirket, Alman sanayici Emil Rathenau tarafından Siemens ve Halske adlı başka bir büyük Alman elektrik firmasından alınan malı destekle, Deutsche Edison-Gesellschaft für angewandte Electricität (Alman Edison-Uygulamalı Elektrik Şirketi) adıyla 1883'te Berlin'de kuruldu.

1887'de Allgemeine Elektricitäts Gesellschaft (AEG) adını alan şirket Almanya'da ilk elektrik dağıtım sisteminin kurulmasına öncülük etti. 1900 yılına varmadan tüm Almanya'da elektrik nakil hatları ve elektrikli tramvay sistemleri kurmuştu.

AEG 1941'de, elektrik alanındaki holdinglerden biri olan Gesellschaft für elektrische Unternehmungen AG'yi de satın alarak Alman elektrik sanayisindeki yerini güçlendirdi. AEG'ye bağlı şirketlerden Telefunken AG'nin de 1966'da AEG'ye katılmasıyla şirketin adı Allgemeine Elektricitäts Gesellschaft-AEG-Telefunken olarak değiştirildi. Şirketin bugün kullanmakta olduğu adı 1978'de benimsendi.

20. yüzyılın ikinci yarısında AEG-Telefunken ciddi mali sorunlarla karşılaştı. Uzmanlara göre bu sorunların nedeni, yabancı rakip şirketlerin televizyon ve stereo müzik seti gibi elektrikli tüketim mallarının fiyatlarını kırmalarından sonra Telefunken'in bu alandaki üretimini yüksek fiyatlarla sürdürmesidir. Alman hükümeti başlangıçta, şirketi mali bunalımdan kurtarmaya yanaşmadı ve 1979'da hazırlanan bir planla AEG-Telefunken'in denetimini şirkete kredi sağlayan bankalara devretti. Bankaların AEG'nin 1981 ve 1982'deki zararını kapatmalarına karşın, şirketin borçları varlığını sürdürmesini engelleyecek boyutlardaydı. 1983'te Telefunken bölümünün büyük kısmını satan şirket 1984'te yeniden örgütlendi; 1985'te ise adı AEG AG olarak değiştirildi. Aynı yılın sonbaharında Daimler-Benz AG şirketi ele geçirmeye başladı.

Aegeriidae, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımından, yaklaşık 700 türü içeren böcek familyası. Yeryüzünün bütün bölgelerinde, özellikle ılıman ve tropikal ormanlarda *Aegeriidae* türlerine rastlanır. Birçok türü, uzun bacakları, üzerinde kızıl ya da sarı lekeler bulunan koyu renkli ince uzun gövdesiyle yabanarısını andırır. Bu benzerliğin koruyucu bir işlevi vardır. Kanatları çoğunlukla pulsuz ve saydamdır. Öteki pulkanatlılardan farklı olarak ön ve arka kanatları tıpkı yabanarısında olduğu gibi, bir dizi kıvrık çengelle birleşmiştir.

Aegeriidae larvaları, ağaç kurduna benzeyen ve çoğunlukla tarım bitkilerine zarar veren, soluk renkli kurtçuklardır. Kök ve gövdelerin içinde açtıkları oyuklarda bir yıl geçirdikten sonra genellikle oyukların içinde pupa (krizalit) haline gelirler.

Bu familyanın en yaygın türü olan *Ramosia tipuliformis*'in anayurdu Avrupa'dır, ama günümüzde Asya, Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da da bulunmaktadır. Frenküzümünün bazı türleri, bektaşüzümü, sumak ve kızılağacın bir türüne dadanan bir zararlıdır. Ağaç gövdesinin içindeki yumuşak bölümde kışı geçiren larva, yaz başında ergin hale gelir. Küçük ergin böceklerin gövdeleri koyu mor renktedir ve dişilerde üç, erkeklerde dört sarı çizgi vardır.

Kuzey Amerika'da yaşayan *Sanninoidea exitiosa*, çalılara ve meyve ağaçlarına, özellikle de şeftali ağacına dadanır. Dişinin, şeftali ağacının gövdesi dibine bıraktığı yumurtalardan çıkan larva, kışı ağacın içindeki oyuklarda geçirir. Baharda bu larvaların kabukta açtıkları oyuklar bazen ağacı öldürür. Oyukların yüzeyindeki yapışkan bir maddenin içinde ya da toprakta pupa evresini geçiren böcek yaz ortasında erginleşir.

Bembecia cinsinin üyeleri, ahududu ve böğürtlen bitkilerinin kökü ve sapları içine oyuklar açar. Larva, toprak düzeyine yakın olarak bitkinin kabuğu altında kış uykusuna yatar ve baharda tünel kazarak yukarı çıkar. Bitki solar, kırılır ve gerde, bu böceklerin pupa haline gelebilecekleri bir gövde bırakarak ölür. Kuzey Amerika'da yaşayan ve gündüz etkin olan *B. marginata* ile Avrupa'da yaşayan ve gece etkin olan *B. hylaeiformis*'in erginleri yabanarısına benzer.

Melittia cinsi, Kayalık Dağların doğusunda, Kanada'dan Güney Amerika'ya kadar uzanan bölgede iki ayrı tür olarak bulunur. Bu türler Kuzey Amerika'daki *M. cucurbitae* ile Kolombiya'daki *M. satyriniformis*'tir. Bu böcek kabak, su kabağı, helvacı kabağı ve hıyar gibi bitkilere dadanan bir zararlıdır. Yumurtalar konak bitkinin dibine yakın bir yere bırakılır ve larvalar altı hafta boyunca gövdenin içinde oyuklar açar. Bu böceklerin dadandığı bitki solar ve saplar üstündeki deliklerden sarımsı yeşil bir madde taşar. Larvalar toprağın içinde kozalar oluşturur. Ergin böceğin görünümü yabanarısına benzer.

Aegilops *bak.* buğdayotu

Aehrenthal, Alois Lexa von (KONT) (d. 27 Eylül 1854, Gross-Skal, Bohemya - ö. 17 Şubat 1912, Viyana), 1906-12 arasında ikili Avusturya-Macaristan monarşisinin dışişleri bakanı. 1908'de Macaristan'ın Bosna'yı ilhak etmesine önayak olarak uluslararası bir bunalımın patlak vermesine yol açmıştır.

1877'de Paris'te ataşe olarak imparatorluk dışişlerine giren Aehrenthal daha sonra Avusturya dışişleri bakanlığında çalıştı. 1888'de Petersburg'a diplomatik danışman olarak atandı. 1895'ten başlayarak dört yıl Romanya'da, sonra da Rusya'da büyükelçi olarak görev yaptı. 1906'da Kont Agenor Goluchowski'den boşalan dışişleri bakanlığına getirildi. Yerini aldığı bakanın çok ölçülü kişiliğine karşı oldukça saldırgan olan Aehrenthal imparatorluğun statükocu dış politikasını canlandırdı.

Aehrenthal'in Ekim 1908'de Bosna'nın ilhak edildiğini ilan etmesi Rusya'yla savaş tehlikesinin doğmasına yol açtı (Rus dışişleri bakanı Izvolskiy, Aehrenthal ile yaptığı görüşmelerde aldatılmış olduğuna inanıyordu). Sırpların Avusturya korkusu yeniden alevlendi ve Avusturya uluslararası düzeyde suçlamalara hedef oldu. Öte yandan Aehrenthal Rusya ve İtalya'ya karşı bir durdurma savaşının açılması yolundaki önerilere sürekli olarak karşı çıktı; Avusturya'nın kâğıt üstünde müttefiki olan İtalya'nın Libya üzerindeki emperyalist emellerine destek olarak (1911) bu ülkeyle yeniden iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. İzlediği dış politikanın genelde iddialı olan çizgisi, Almanya ile ilişkilerin de soğumasına yol açtı.

aejirin, sodyum ve demir silikatı ($NaFe^{+3}Si_2O_6$) yapısında piroksen minerali. Genellikle alkali nitelikli volkanik kayaçlarda, özellikle de siyenitlerde ve siyenit pegmatitlerde, ayrıca kristalli şistlerde bulunur. Bileşiminde sodyum yerine

Aejirin kristalleri, Arkansas
Field Museum of Natural History, Chicago
John H. Gerard - EB Inc.

kalsiyum, demir yerine de magnezyum ve aluminyum bulunan aejirinojit mineraliyle birlikte kimyasal bir dizi oluşturur. Bu dizide yer alan, $NaFeSi_2O_6$ bileşimindeki kristallere ve bileşimi hemen hemen aynı olan kırmızımsı kahverengi ya da yeşilimsi siyah noktalı kristallere de akmit adı verilir. Aejirin terimi ise genellikle, aynı bileşimin koyu yeşil ile yeşilimsi siyah arasında değişen renklerdeki küt kristalli türleri için kullanılır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* piroksen (tablo).

Aelfheah (AZİZ), ELPHEGE, ALPHAGE ya da ALPHEGE olarak da yazılır; ŞEHİT ELPHEGE ya da GODWINE olarak da bilinir (d. 954, Gloucestershire? - ö. 19 Nisan 1012, Greenwich, Londra, İngiltere; yortu günü 19 Nisan), Danların elinde şehit düştükten sonra halk arasında kutsallaştırılan Canterbury başpiskoposu.

Doğuştan soylu olan Aelfheah, Gloucestershire'daki Deerhurst Benedikten Manastırı'na girdi; daha sonra Somerset'teki Bath'da inzivaya çekildi. Orada ateşli izleyicileri tarafından başkeşiş seçildi. Canter-

bury başpiskoposu Aziz Dunstan'ın arkadaşı olan Aelfheah, onun etkisiyle 984'te Winchester piskoposu yapıldı. İngilizlerin kralı II. Aethelred (Ağırkanlı), Aelfheah'ı Norveç kralı I. Olav Tryggvason'a elçi olarak yolladı. I. Olav 994'te İngiltere'ye girdiğinde Aelfheah, kendisiyle görüşmüş, düzenlenen kiliseye kabul töreninden sonra da söylentiye göre İngiltere'yi yeniden istila etmemesi için ikna etmişti.

Aelfheah 1005'te Canterbury'nin 29. başpiskoposu olduktan hemen sonra, Papa XVIII. Johannes'ten başpiskoposun yargı yetkisini simgeleyen *pallium*'u (din adamlarının pelerini) almak üzere Roma'ya gitti. İngiltere'ye dönüşünde, ülkeye büyük zarar veren Dan istilalarının yol açtığı toplumsal yılgınlığa son vermek amacıyla Enham Konsili'ni topladı (1009?), ama bundan hiçbir sonuç alamadı. Danlar 8 Eylül 1011'de Canterbury'yi yağmalamaya başladılar ve Aelfheah'ı yakaladılar. Danların elinde kötü muamele gören Aelfheah, fidye karşılığı serbest bırakılmak üzere yedi ay boyunca esir tutuldu. Ancak Aelfheah, yoksullardan vergi olarak toplanacak paralarla fidye ödenmesini reddetti. Bunun üzerine Danlar onu, önce bir şölende etini yedikleri sığır kemikleriyle dövüp sonra öldürdüler.

Danimarka, İngiltere ve Norveç kralı olan Knud'un emriyle Londra'daki St. Paul Katedrali'ne gömülen Aelfheah 1023'te büyük bir törenle Canterbury'ye taşındı. Ölümünden sonraki yıllardan başlayarak kutsal bir şehit olarak anıldı. Greenwich Kilisesi de ona ithaf edilmiştir.

Aelfric (ü. y. 955 - ö. y. 1010, Eynsham, Oxfordshire, İngiltere), Anglosakson yazar. Zamanının en büyük düzyazı ustalarından sayılır. Yazılarında keşişleri eğitmek ve 10. yüzyılda yeniden canlanmakta olan manastır eğitimini yaygınlaştırmak amacını güttü. 990-992'de yazdığı 1844-46 arasında iki cilt olarak yayımlanan *Catholic Homilies* (Katolik Vaazlar) Kilise Babaları'ndan esinlenmiş, kurallara uygun vaazlardan oluşur. Aelfric'in başka çalışmaları arasında *Lives of the Saints* (1881-1900; Azizlerin Yaşamı) ve ona Grammaticus takma adının verilmesine yol açan bir de Latince dilbilgisi (gramer) kitabı vardır.

Aelia Capitolina, Romalıların Kudüs'ün kalıntıları üstünde İS 135'te kurdukları kent. Kudüs İS 70'te Titus komutasındaki Roma ordularınca yıkılmıştı. İkinci Yahudi Ayaklanması'nın (132-135) ardından kurulan kente (kubile adı Aelius olan) İmparator Hadrianus ile Capitol'ün üç tanrısı (Jupiter, Iuno ve Minerva) onuruna Aelia Capitolina adı verildi. Eski Ahit kuralları kasıtlı biçimde çiğnenerek kentte Roma tanrılarının heykelleri dikildi. Tapınak Tepesinde Jupiter adına bir tapınak inşa edildi. Bölge surlarla çevrildi ve çok sayıda göçmen getirilerek kente yerleştirildi. Yahudilerin kente girmeleri yasaklandı. Kudüs'teki eski kentin bugünkü surları Roma surlarının temelleri üstüne yapılmıştır. Aelia Capitolina adı, Hıristiyanlık 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dini oluncaya değin kullanılmıştır.

Aelianus, Claudius (d. y. 170, Praeneste, Roma yakınları - ö. y. 235), Romalı yazar ve retorik öğretmeni. Yunanca konuşup yazmadaki ustalığı dolayısıyla "tatlı dilli" olarak da anılırdı. Yapıtlarını Yunanca yazdı. Büyük hayranlık duyduğu Platon, Aristoteles, İsokrates, Plutarkhos ve Homeros gibi yazarları özenle inceledi. Kendinden önceki yazarlardan aktardığı alıntıların günümüze kalmasını sağladığı için çok değerlidir. Aelianus daha çok *De natura animalium* (Hayvanların Doğası Üzerine) adlı yapıtıyla tanınır. Kitap genellikle anekdot, halk masalı ya da fabl türünde, ahlak dersi veren ilginç kuş ve hayvan öykülerinden oluşur. Bu öyküler, Karanlık Çağlar boyunca sürecek olan hayvan kitapları ve tıp risaleleri geleneği için bir ilk örnek oluşturmuştur. Aelianus *Varia Historia* (Çeşitli Öyküler) adlı yapıtında da insanları, görenekleri ve mucizevi olayları anekdotlar biçiminde anlatır. Öteki yapıtlarından ancak bazı bölümler günümüze ulaşabilmiştir.

Aelle, AELLA ya da AELLI olarak da yazılır (ü. İS 5. yy sonları), Güney Sakson (ya da Sussex) Krallığı'nın kurucusu sayılan Anglosakson hükümdarı. Aelle'nin 477'de bugünkü West Sussex'te Selsey Bill yakınlarında karaya ayak bastığı söylenir. Yörenin yerli halkı Britonlarla hemen savaşa girişen Aelle, 491'de oğlu Cissa ile birlikte eskiden Romalılara ait olan Anderida (bugün East Sussex'te Pevensey) Kalesi'ndeki Britanya garnizonunu kılıçtan geçirdi. Bundan sonraki yaşamı bilinmemektedir. Ancak 8. yüzyılda yaşayan tarihçi Aziz Bede, Aelle'nin Humber'in güneyinde bulunan tüm İngiliz halklarının hükümdarı sayılan ilk kral olduğunu yazar. 9. yüzyıl Anglosakson Vakayinnamesi de, Bede'e dayanarak Aelle'yi ilk *bretwalda* (Britanya hükümdarı) olarak niteler.

Aelred (RIEVAULX'LU AZİZ), AILRED, AETHELRED ya da ETHELRED olarak da yazılır (d. y. 1010, Hekham, Northumberland - ö. 12 Ocak 1167, Rievaulx Manastırı, Yorkshire, İngiltere), yazar, tarihçi ve Cistercium tarikatının önde gelen başkeşişlerinden. Ortaçağda İngiltere, İskoçya ve Fransa'daki manastır hareketi üzerinde etkili olmuştur.

Soylu bir aileden gelen Aelred, İskoçya kralı I. David'in sarayında yetişti; daha sonra onun vekilharcı olarak kralın yaşamını anlatan bir kitap yazdı. Yaklaşık 1134'te Rievaulx'daki Cistercium tarikatı manastırına girdi. 1143'ten 1147'ye değin Lincolnshire'de Revesby başkeşişi, 1147'nin sonlarında ise Rievaulx başkeşişi oldu.

Aelred, kilise erkânına olduğu kadar kral-lara da danışmanlık etti. 1162'de Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Friedrich'e (Barbarossa) karşı Papa III. Alexander'i desteklemesi için İngiltere kralı II. Henry'yi, Fransa kralı VII. Louis ile birleşmeye ikna etti. Sağlığının bozulmasına karşın çetin bir çileci yaşam süren Aelred, Cistercium tarikatının İngiltere, İskoçya ve Fransa'daki ocaklarını dolaştı. Ruhani kişiliği, Mesih'i merkez alan öğretisi, özellikle de ortaçağ İngiltere'sinin en iyi yapıtları arasında sayılan yazıları tarikat üzerinde çok etkili oldu. Böylece kendisine ünlü reformcu Clairvaux'lu Aziz Bernard'a atfen "Kuzeyli Bernard" unvanı verildi. Hasta düştüğü için 1166'dan sonra artık geziye çıkamaz oldu. Cistercium tarikatında 3 Şubat onun yortu günü olarak kutlanır.

Aelred'in günümüze kalan yapıtları ya ibadetle ya da tarihle ilgilidir. En büyük yapıtı kabul edilen *De spirituali amicitia* (Ruhani Dostluk Üzerine), Cicero'nun *De amicitia*'sının Hıristiyan dünyasındaki izdüşümü gibidir; İsa'yı ruhani dostluğun kaynağı ve en büyük itici gücü olarak niteler. Tarihsel yapıtları arasında tamamlanmamış *Genealogia regum Anglorum* (İngiliz Kral-larının Soyağacı) ile *Vita S. Eduardi Confessoris* (Günah Bağışlayan Aziz Edward'ın Yaşamı) sayılabilir. Bu ikinci yapıt Aziz Edward'ın bedeninin 1163'te Aelred'in gözleri önünde göğe yükselmesi onuruna yazılmıştır. En son yapıtı *De anima*'dır (Ruh Üzerine).

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır

Aemilianus, Marcus Aemilius (d. Mauretania - ö. 253, Spoletium yakınları, Umbria, İtalya), 253'te üç ay hükümdarlık sürmüş Roma imparatoru.

Senatör Aemilianus önce konsul olarak görev yaptı. İmparator Gallus dönemindeyse (251-253) bugün Yugoslavya'nın doğusunda bulunan Moesia'daki Roma ordusunun komutanlığına getirildi. Buradaki Got saldırısını püskürttükten sonra 253 yazında imparatora başkaldırarak İtalya'yı ele geçirdi. Gallus kendi askerleri tarafından öldürülünce, Aemilianus onun yerini aldı. Birkaç hafta geçmeden Yukarı Ren'deki Roma kuvvetleri kendi komutanları Valerianus'u imparator ilan ettiler. Ama daha iki taraf savaşa başlamadan, Aemilianus kendi askerleri tarafından Spoletium (bugün Spoleto) yakınlarında öldürüldü.

Aemilius Lepidus, Marcus *bak.* Lepidus, Marcus Aemilius

Aeneis, Romalı şair Vergilius'un yazdığı on iki kitaptan oluşan destan (İÖ y. 29-19). Yakılan Troya kentini terk edip doğaüstü bir yol gösterici-nin peşinde, geleceği zafer dolu yeni bir kent kurmak için batıya doğru yola çıkan Troyalı Aineias'ın Lavinium'u (sonraki Alba Longa ve Roma kentlerinin yerinde ilk kurulan kent) kurmasını anlatır.

Aineias, Yunanlıların zaferinden sonra yanına ailesini, yandaşlarını ve aile tanrılarını alarak yanmakta olan Troya'dan kaçarken karışıklık içinde karısını kaybeder. Ama karısının hayalı ona batıya, Tiber Irmağının suladığı topraklara gitmesini bildirir. Aineias bunun üzerine çıktığı serüvenlerle dolu, uzun yolculukta Trakya, Girit Adası ve Sicilya'dan geçer. Afrika kıyısına geldiğinde Kartaca yakınlarında gemisi kazaya uğrar, yolculuğu son bulur. Onu kabul eden Kartaca'nın dul kraliçesi Dido'ya başından geçenleri anlatır; ikisi birbirlerine âşık olurlar ve Aineias orada kalır. Tanrı Mercurius'un (*), asıl hedefinin Roma olduğunu sert bir biçimde hatırlatması üzerine Aineias suçluluk ve çaresizlik duygusu içinde Dido'yu terk eder; Dido kendini öldürür. Aineias yolculuğunu sürdürerek sonunda Tiber Irmağının ağzına ulaşır. Yörenin kralı Latinus onu çok iyi karşılar. Ama öteki İtalyanlar, özellikle Latinus'un karısıyla Rutulların önderi Turnus, Aineias'ın gelişine ve Latinus'un, Turnus'la nişanlı olan kızı Lavinia'yı onunla evlendirmek istemesine içerlerler. Çıkan savaşta Troyalılar zafere ulaşır, Turnus öldürülür. Aineias, Lavinia ile evlenir ve Lavinium kentini kurar. *Ayrıca bak.* Aineias.

aeolipil, İskenderiyeli Heron'un İS y. 100'de icat ettiği ve *Pneumatica* (Pnomatik) adlı kitabında tanıttığı buhar türbini. Aeolipil temel olarak içi boş bir küredir ve bir buhar kazanından çıkarak kürenin içine buhar taşıyan iki borunun ortasında serbestçe dönebilecek biçimde yerleştirilmiştir. Kürenin ekvatorundan dışarıya doğru uza-

tılmış bir ya da daha fazla kıvrık borudan kaçan buhar, kürenin dönmesini sağlar. Aeolipil, bilindiği kadarıyla buharı dönme hareketine çeviren ilk aygıttır. O çağda

Aeolipil
G&C Merriam Co Merriam - Webster Publishers

yapılan ve mekaniğin temel ilkelerini uygulayan pek çok makine gibi aeolipil de, ilginç bir alet ya da bir oyuncak olarak kabul edilmiş, uygulamada yararlanma yoluna gidilmemiştir.

Aepinus, Franz Maria Ulrich Theodor Hoch (d. 13 Aralık 1724, Rostock, Mecklenburg-Schwerin - ö. 10 Ağustos 1802, Dorpat, Rusya), *Tentamen theoriae electricitatis et magnetismi* (1759; Elektrik ve Magnetizma Kuramı Denemesi) adlı kitabında, elektrik ve magnetizma kuramına ilk kez matematiği uygulayan Alman fizikçi.

Aepinus, tıp öğrenimi gördükten sonra ilgisini fizik ve matematiğe yöneltti. Bu alandaki çalışmaları Berlin Bilimler Akademisi'ne seçilmesini ve 1757'de Petersburg'da fizik profesörlüğüne getirilmesini sağladı. Petersburg'daki öğretim görevini, 1798'de emekli oluncaya değin sürdürdü.

Aepinus'un deneyleri, bir elektrik alanında enerji depolamaya yarayan, paralel levhalı sığaçların yapılabilmesini sağladı. Ayrıca turmalin mineralinin basınç altındayken elektrik yükü ürettiğini (piezoelektrik özelliğini) bulan Aepinus, sıcaklık değişiminden ileri gelen turmalinde ve kristalli minerallerin çoğunda elektriksel kutuplanma olgusunu da (piroelektrik olay) araştırdı. Elektriği ileten ve iletmeyen maddeler arasındaki ilişkiyi inceledi; Benjamin Franklin'in birakışkanlı elektrik kuramını genişletti; tüm indüklenme olaylarını çekme gücüne, itme gücüne ve iletkenlerdeki elektrik akımına bağlı olarak açıkladı.

Optik alanındaki çalışmalarıyla mikroskopun gelişmesine de katkıda bulunan Aepinus, ıraklık açısının, Güneş diskinin önünden geçen gezegenler üzerindeki etkilerine ilişkin bir makale yayımladı (1764). Yayın tarihi Venüs'ün iki geçişi arasındaki süreye rastlayan bu makale, güncelliği nedeniyle büyük ilgi uyandırdı.

Aepyornis, uçmayan, dev boyutlu kuşların soyu tükenmiş cinsi. Madagaskar'daki Pleyistosen (2,5 milyon - 10 bin yıl önce) ve Pleyistosen sonrası çökellerde fosillerine sıkça rastlanır. Bilinen birçok türünün gövdesi genellikle çok iri, ayakları dört parmaklı, kanatları da uçmaya elvermeyecek kadar küçüktür. *Aepyornis* cinsinin en belirgin özelliği kafatasının küçük, boynunun ince ve uzun oluşudur. Dev boyuttaki türlerinden *Aepyornis titan*'ın boyu 3 m'yi aşar. *Aepyornis* yumurtalarının fosilleşmiş kalıntılarına oldukça sık rastlanır. Bütün ya da parçalanmış haldeki bu yumurtaların içinde kimi kez embriyon kemikleri bile bulunur. Dev boyuttaki türlerinin yumurtaları da çok büyüktür. Parçalanmadan bulunmuş en büyük yumurta örneklerinden birinin çevresi yaklaşık 1 m'yi, hacmi de 9 litreyi buluyordu.

Kalıntılarına oldukça yakın jeolojik zaman katmanlarında rastlanan *Aepyornis*'in ataları bilinmemektedir. Ama Madagaskar'da oldukça geç ortaya çıkması, *Aepyornis* soyunun en geç bu adada tükendiği anlamına gelebilir. Büyük bir olasılıkla, daha önceki jeolojik çağlarda *Aepyornis* türleri yeryüzüne daha çok dağılmıştı. Afrika'nın kuzeyindeki Eosen (54 - 38 milyon yıl önce) çökellerde bulunan fosilleşmiş kemik ve yumurta kabuğu parçaları, *Aepyornis*'in atalarıyla yakın akraba olan türlerin kalıntıları olabilir. Bu da, bu cinsin eskiden daha geniş alanlara yayılmış olduğunu göstermektedir.

Aer Lingus, İrlanda'nın ulusal havayolu. Devlete ait iki şirketten oluşur. Aer Lingus'a 1936'da katılan Aer Lingus Teoranta adlı şirket İrlanda içinde, ayrıca İrlanda ile İngiltere ve kıta Avrupası arasında sefer yapar. Aer Lingus'a 1947'de katılan öteki şirket Aerlinte Eireann Teoranta ise İrlanda ile ABD ve Kanada arasında sefer yapar. Bu iki şirket, yasal yönden ayrı yönetim kurulları bulunan ayrı şirketler olmakla birlikte, tek bir şirket gibi yönetilirler. Şirketin merkez bürosu Dublin Havaalanı'ndadır.

Aer Lingus'un ilk hattı 27 Mayıs 1936'da Dublin ile Bristol arasında hizmete sokularak aynı yıl Londra'ya kadar uzatıldı. II. Dünya Savaşı öncesinde şirketin, Liverpool ve Man Adasına da seferleri vardı. Savaştan sonra Paris'e, Amsterdam'a, giderek öteki Avrupa kentlerine de seferler kondu. Shannon Uluslararası Havaalanı üzerinden Dublin ile New York ve Boston arasındaki ilk okyanusaşırı seferler 1958'de hizmete açıldı. 1966'da da Chicago ve Montreal'e seferler başladı.

aerarium, Roma Forumu'nda Satürn Tapınağı ile bitişiğindeki *tabularium*'un (arşiv) bir bölümünde yer alan hazine dairesi. Cumhuriyet döneminde (İÖ y. 509-27) iki yüksek maliye görevlisiyle *(magister)* defterdarların yönetiminde ve senatonun denetimindeydi. Kuramsal olarak tüm vergiler *aerarium*'a ödenmekte, tüm kamu harcamaları da buradan yapılmaktaydı. Uygulamadaysa eyaletler, ancak valilik tahsisatı ayrıldıktan sonra para artarsa hazineye yolluyorlardı. Bunun tersi de söz konusuydu. Eyaletlerin geliri masrafları karşılamadığında *aerarium*'dan para alınabiliyordu. Tüm hesaplar sayıştay niteliğinde çalışan *aerarium*'da dengeleniyordu.

İmparatorluk döneminde (İÖ 27 - İS 305), imparatorların kamu harcamalarını kendi mühürleriyle yapmaya, eyalet hazinelerinden *(fisci)* para çekmeye ve hazineye hesap vermemeye başlamalarıyla *aerarium* giderek önemini yitirdi. İS 6'da İmparator Augustus *aerarium militare* adında ikinci bir hazine dairesi kurdu. Bu tarihten sonra eski hazine dairesi *aerarium Saturn* olarak adlandırıldı ve zamanla Roma kentinin belediye hazinesine dönüştü. Yeni hazine dairesinin işlevi, ordudan emekli olan askerlere prim ödemek ya da onlara toprak satın almakla sınırlıydı. Hazinenin geliri, imparatorun maliye memurlarınca satışlardan, mirastan ve mülkten toplanan vergilerden sağlanıyordu.

aerob, HAVAYLA YAŞAR olarak da bilinir, yaşayabilmesi ve üreyebilmesi için serbest oksijenin bulunduğu ortamlara gereksinim duyan organizma. Serbest oksijen olmadan da yaşayabilenlere anaerob ya da havasız yaşar, yalnızca oksijensiz ortamlarda varlığını sürdürebilen türlere mutlak anaerob ya da mutlak havasız yaşar adı verilir. Mikroaerofil olarak adlandırılan kimi türler ise, ancak çok az oksijen bulunan ortamlarda yaşayabilir.

aerobik, bedenin oksijen alma etkinliklerini artırmak amacıyla geliştirilmiş egzersiz sistemi. Yürüme, koşma, yüzme, dans ve bisiklete binme gibi tipik aerobik egzersizleri, kalp ve akciğerin çalışmasını artırarak bedende yararlı değişiklikler sağlamayı amaçlar. Her egzersizde harcanan enerji miktarını göstermek için puan sistemine dayanan çizelgeler kullanılır. Bireyler bu egzersizleri hem daha iyi, hem de daha uzun süre yapar duruma geldiklerinde, bu puan sistemi aracılığı ile gelişmelerini ölçebilirler. Farklı yaş grupları ve egzersiz türleri için farklı aerobik çizelgeleri geliştirilmiştir. Aerobik terimi, Kenneth H. Cooper'in *Aerobics* (1968; Aerobik) ve *The Aerobics Way* (1977; Aerobik Yöntemleri) adlı yapıtlarıyla yaygınlık kazanmıştır.

aerodinamik, havanın ve gaz halindeki tüm akışkanların hareketini ve bu akışkanların içinden geçen cisimlere etki eden kuvvetleri konu alan fizik dalı. Aerodinamiğin amacı, özellikle uçakların, roketlerin ve füzelerin havadaki hareketini belirleyen ilkeleri açıklamaktır. Ayrıca otomobillerin, çok hızlı trenlerin ve gemilerin tasarımıyla, köprülerin ve çok yüksek yapıların şiddetli rüzgârlara dayanabilecek biçimde inşa edilmesiyle de ilgilenir.

Kuşların uçuşu ve havaya fırlatılan cisimlerin hareketi, çok eski çağlarda insanları bu hareketlerle ilgili kuvvetler ve bu kuvvetler arasındaki ilişkiler üstüne düşünmeye itmişti. Ama o çağın insanı ne havanın fiziksel özelliklerine ilişkin gerçek bilgilerle donatılmıştı, ne de bu özelliklerle ilgili sistematik bir çalışma yapma çabasına girmişti. Düşüncelerinin çoğu, havada cisimlerin düşmesine engel olan ya da onları iten bir kuvvetin var olduğu inancını yansıtıyordu. Bu kavramlar, büyük ölçüde, sıvıların basıncını inceleyen hidrostatiğin o çağda bilinen ilkelerine dayandırılıyordu. Bu nedenle, havaya atılan bir cismi iten kuvvetin, cismin çevresindeki hava akımının alttan uyguladığı kuvvetlerle ilişkili olduğu sanılıyordu. Havayı, harekete karşı koyan bir kuvvet olarak değil de hareketi kolaylaştırıcı bir ortam olarak kabul eden bu görüş yüzyıllarca benimsendi; üstelik 16. yüzyılda, inancınıklu atılan bir cisme hareket enerjisi kazandıranın mancınık olduğu anlaşıldıktan sonra bile bu inanç sarsılmadı.

15. yüzyılın sonlarına doğru Leonardo da Vinci, havanın, katı bir cismin hareketine karşı direnç gösterdiğini gözlemiş ve bu direnci havanın sıkışmasından ileri gelen etkilere bağlamıştı. Daha sonra Galilei, hava direncinin varlığını deneysel olarak saptadı ve bu direncin, havanın içinden geçen cismin hızıyla orantılı olduğu sonucuna vardı. 17. yüzyılın sonlarında Christiaan Huygens ve Sir İsaac Newton, hava direncinin cismin hızının karesiyle doğru orantılı olduğunu belirlediler.

Newton'un, mekaniğin yasalarını ortaya koyan çalışmaları, klasik aerodinamik kuramının da başlangıcı sayılır. Eğik bir levhaya etki eden basıncın, bu levhanın hava akımıyla karşı karşıya kalan yüzüne çarpan parçacıklardan ileri geldiğini düşünen Newton, bu basıncın, havanın yoğunluğu, levhanın alanı, hızın karesi ve levhanın yatayla yaptığı açının sinüsünün karesinin çarpımıyla orantılı olduğu sonucuna vardı. Bu formül, hava akımının, levhanın üst yüzeyindeki etkisini açıklamakta yetersiz kalıyordu. Oysa üst yüzeyde bir alçak basınç oluşur ve bu alçak basınç bir uçak kanadını kaldıran kuvvetin başlıca bileşenidir. Havanın, çok uzaklardan bile levhayı etkileyebilen bir basınç alanına sahip, kesintisiz bir ortam olduğunun anlaşılması için daha uzun yıllar geçmesi gerekecekti.

18. ve 19. yüzyıllarda, havadaki katı cisimlerin hareketini etkileyen etmenlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan pek çok buluş gerçekleştirildi. Örneğin 1800'lerin başında, direnç ile sıvıların ağdalılığı arasındaki ilişki ortaya çıkarıldı ve İngiliz fizikçi Osborne Reynolds'un 1880'lerde yaptığı deneyler, ağdalılık olayının önemini vurguladı.

Wright Kardeşler'in ilk motorlu uçuşu gerçekleştirdikleri 1903, çağdaş aerodinamiğin doğduğu tarih olarak kabul edilebilir. Bu havacı kardeşlerin tarihi uçuşundan yıllar sonra, Frederick H. Lanchester adında bir İngiliz mühendis, sonsuz genişlikte bir kanat profilinin havada yükselmesine ilişkin bir çevrim kuramı ile sonlu genişlikte bir kanadın yükselmesine ilişkin bir burgaç kuramı önerdi. Çağdaş aerodinamiğin babası olarak anılan Alman fizikçi Ludwig Prandtl, Lanchester'dan bağımsız olarak sürdürdüğü araştırmalarında aynı varsayımlara ulaştı ve konunun matematiksel kuramını geliştirdi. Prandtl'ın, sonraki araştırmacılar tarafından genişletilen ve yetkinleştirilen çalışmaları, konunun kuramsal temelini belirledi. Çağdaş aerodinamiğin gelişmesinde önemli yeri olan bilim adamlarından biri de, burgaç kuramı ve sesüstü hızlardaki uçuş konusunda önemli gelişmelerin yolunu açan Macar asıllı mühendis Theodore von Kármán'dır.

aerodinamik profil, bir uçağın, havadaki hareketi sırasında kaldırma ve direnç kuvvetlerini yaratan kanat, kuyruk ya da pervane gibi aerodinamik biçim verilmiş yüzeyleri. Aerodinamik profil, akım çizgilerine dik bir kaldırma kuvveti ve akım çizgileriyle aynı doğrultuda bir direnç kuvveti yaratır.

Çok hızlı hava taşıtlarında genellikle, akım çizgilerine göre biçimlendirilmiş, kaldırma ve direnç kuvvetleri az olan ince aerodinamik profil kullanılır. Ağır yük taşımak üzere tasarımlanmış düşük hızlı uçaklarda ise, kaldırma ve direnç kuvveti yüksek olan kalın aerodinamik profil uygulanır.

aerodontalji, DİŞ SIKIŞMASI olarak da bilinir, ağız boşluğu içindeki basıncın arttığı ya da azaldığı durumlarda, diş ile dolgu arasında kalan havanın genleşmesinden ya da büzüşmesinden kaynaklanan ağrı. Aerodontalji en çok, normal atmosfer basıncından çok farklı basınçlarla karşı karşıya kalan pilotlarda ve dalgıçlarda görülür. Suya dalındığında basınç arttığı için dolgunun altında kalan havanın hacmi azalır, daha derine inildiğinde de dişte çöküntü ve kırılmalar başlar. Yüksek atmosferde ise, basıncın azalması dolgunun altında sıkışan havanın genleşmesine, genleşme arttıkça da dişin çatlayarak kırılmasına yol açar. Her iki olayda da şiddetli bir diş ağrısıyla ortaya çıkan bu durum, dişteki oyukta hiç hava kalmayacak biçimde yeni bir dolgunun yapılmasıyla tedavi edilir.

Aeroflot, tam adı GLAVNOYE UPRAVLENIYE GRAJDANSKOVO VOZDUŞNOVO FLOTA (Rusçada "Ana Sivil Hava Filosu Yönetimi"), eski Sovyetler Birliği'nin devlet havayolu şirketi. 1928'de Dobroflot adıyla kuruldu ve 1932'de bugünkü adı verilerek yeniden örgütlendi. Yolcu başına katettiği mesafeyi ve gelirlerini gösteren kesin rakamlar yayımlanmamışsa da, Aeroflot dünya sivil hava trafiğinin yüzde 15'ini oluşturan uçuşlarıyla dünyanın en büyük havayolu işletmesidir. SSCB'nin dağılmasından sonraki statüsü henüz açıklık kazanmamıştır.

1928'de ilk beş yıllık plan çerçevesinde kurulan Dobroflot ya da Dobrovolniy Flot (Gönüllüler Filosu) adlı kamu şirketi, iki eski şirketten doğdu. Bunlar 1923'te kurulan Dobrolyot ya da Rossiyskoye obşçestvo dobrovolnovo vozduşnovo flota (Rus Gönüllü Hava Filosu) ile 1925'te kurulan Ukvojduhput ya da Ukrayna Havayolları'ydı. Bu şirketler Moskova, Gorki, Kiev, Harkov ve Odessa gibi kentleri birbirine bağlıyordu. Dobroflot 1932'de Aeroflot olarak yeniden örgütlendikten sonra hızla gelişti. 1935'te Aeroflot oluşturduğu havayolları ağıyla güneyde Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'ya uzanıyor, Sovyetler Birliği'ni Leningrad'dan Vladivostok'a kadar bir uçtan bir uca geçiyordu. 1980'lere gelindiğinde Aeroflot, (düzenli olmamakla birlikte Antarktika da dahil) tüm kıtalara, Avrupa, Afrika, Ortadoğu, Güney ve Güneydoğu Asya ile Uzakdoğu'daki büyük kentlerin çoğuna, ayrıca Batı yarımküredeki bazı kentlere sefer yapıyordu.

Aeroflot, temel işlevi olan yolcu ve yük taşımanın yanı sıra, tarım ürünlerinin havadan ilaçlanması, haritacılık, balıkçılığın denetlenmesi, kurtarma ve ambülans hizmetleri gibi işleri yerine getirmekle de yükümlüdür.

aerofon, ilk sesin, içindeki havanın titreşmesiyle oluştuğu çalgıların ortak adı. Tahta üflemeli, bakır üflemeli ve serbest kamışlı çalgılar yanında siren ve boğürteç de bu sınıfa girer. Farklı boyda borular içeren gayda ve org bu sınıfta yer alan melez çalgılardır. Akustik temele dayalı bir sınıflandırmada üflemeli çalgılar terimi yerine aerofon kullanılır. *Ayrıca bak.* elektrofon; idyofon; kordofon; membranofon.

aeronomi, üst atmosferin fiziksel ve kimyasal yapısını, bu katmanlardaki sıcaklık ve yoğunluk dağılımını, kimyasal bileşenlerini ve bu bileşenler arasındaki kimyasal tepkimeleri inceleyen bilim dalı. Kutup ışığı, gök aydınlığı, iyonosfer, Van Allen ışının kuşakları, kozmik ışınlar, ışıma ve fotokimyasal olgular aeronominin araştırma alanına giren çeşitli konulardır.

aeronotik, özellikle Yer atmosferinde yol alan uçuş araçlarının geliştirme, tasarım, yapım, deneme ve çalıştırma aşamasında fizik ve matematik ilkelerinin uygulanmasını konu alan bilim dalı. *Ayrıca bak.* hava ve uzay mühendisliği.

aerosol, gaz halindeki bir ortamda, genellikle de havada çok küçük parçalara bölünüp düzgün biçimde dağılmış olan sıvı ya da katı taneciklerden oluşan sistem. Yoğunlaşma ya da donma çekirdeklerini oluşturarak meteoroloji olaylarında, özellikle yağış oluşumunda önemli rol oynayan aerosol tanecikleri, ayrıca atmosferdeki kimyasal süreçlere katılır ve atmosfer elektriğini etkiler.

Gerçek aerosol taneciklerinin çapı, mikrometrenin (10^{-4} cm) birkaç binde biri ile yaklaşık bir mikrometre arasında değişir. Asılı durumundaki daha küçük taneciklerden söz konusu olduğunda, sistem aerosol olmaktan çıkıp gerçek bir çözelti niteliği kazanır. Öte yandan, daha iri taneciklerden oluşan sistemleri de, taneciklerin çökelme oranı çok yüksek olduğu için, gerçek bir aerosol olarak nitelendirmek doğru değildir. Bununla birlikte, çapı 100 mikrometreyi bile aşabilen toz tanecikleri, sis ve bulut için de yaygın olarak aerosol terimi kullanılır.

Yaklaşık 50 mikrometreden daha büyük taneciklerden oluşan aerosoller, hava çalkantısı aşırı boyutlara ulaşmadığı, sözgelimi güçlü bir fırtına esmediği sürece, kararsız durumdadır. Çapı 0,1 mikrometreden daha küçük olan taneciklere de kimi kez Aitken çekirdekleri denir.

aerosol kabı, SPREY KABI olarak da bilinir, içindeki sıvıyı bir asılı bulutu ya da köpük halinde püskürtmek üzere tasarımlanmış, genellikle madeni kutu ya da plastik şişe biçimindeki kap. 1941'de, böcek ilaçlarını püskürtmek amacıyla ABD ordusunun laboratuvarlarında geliştirilen aerosol kabı, günümüzde dezenfektanlardan köpüklü kremlere kadar değişen çok çeşitli ürünler için kullanılmaktadır.

Aerosol kaplarının en yaygın türü, bir koruyucu kılıf, bir supap, bu supaptan sıvı ürüne

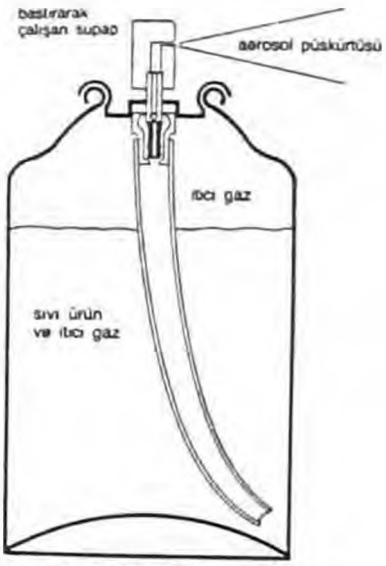

Aerosol kabının kesiti

Kaynak: Kirk - Othmer Encyclopedia of Chemical Technology, © John Wiley & Sons Inc.

uzanan ince bir boru ve basınç altında sıvılaştırılmış bir itici gazdan oluşur. Genellikle sıvı ürün ile itici sıvı gaz karışmış haldedir. Supap açıldığında, kabın içindeki çözelti ince borudan yükselerek supaptan dışarı çıkar. İtici gaz atmosfere karıştığı anda, sıvı ürünü çok küçük taneciklere ayırarak buharlaşır. Tıraş kremi gibi köpüklü ürünler için yapılmış aerosol kaplarında, itici gaz ile ürün bir emülsiyon oluşturur ve atmosfere karıştıkları anda sıvı tümüyle köpüğe dönüşecek biçimde buharlaşır.

1978'e değin, ABD'de üretilen aerosol kaplarında itici gaz olarak, freon adıyla bilinen kloroflüorokarbon bileşikleri kullanılıyordu. O tarihte federal hükümet, çevreye zararlı etkileri olabileceği gerekçesiyle bu bileşiklerin kullanımını yasakladı. Bilimsel araştırmalar, havaya karışan kloroflüo-

rokarbonların stratosfere kadar yükseldiğini ve ozon moleküllerinin ayrışmasında katalizör rolü oynadığını göstermiştir. Oysa stratosferdeki ozon, canlıları Güneş'ten yayılan ve deri kanserine yol açabilen yoğun morötesi ışınlara karşı korur.

Federal hükümetin yasağına uyan ABD'li üreticiler, aerosol kaplarında kloroflüorokarbonların yerine hidrokarbonlar, diazot monoksit ve karbon dioksit kullanmaya başladılar. Bir yandan da, itici gaz yerine, el pompalarının ürettiği basınçlı havayla çalışan aerosol kapları geliştirdiler.

Aeschbacher, Hans (d. 18 Ocak 1906, Zürich), sert hatlı ve kütlesel soyut çalışmalarıyla tanınan İsviçreli heykelci.

Aeschbacher baskı konusunda eğitim gördü, resim yapmayı kendi kendine öğrendi. Otuz yaşlarında heykelciliğe başladı. Figüratif nitelikteki ilk çalışmalarında daha çok pişmiş toprak ve alçı kullandı. 1945'te artık büyük ölçüde taşla çalışıyordu; heykelleri de daha soyut, geometrik ve sert hatlı olmuştu. "Soyut Yüzler" (1945) adlı yapıtında, mimari bir bütünlükteki taş hacimlerle oluşturduğu daha önceki yapıtlarında görülen bütün temsili ayrıntıları terketti. 1950'lerin ortalarında daha çok gözenekli yanardağ kayaçları kullanmaya başlaması, biçimlerindeki katılığı biraz olsun giderdi. 1950'lerin sonlarına doğru daha yumuşak hatlı heykeller üretti, ama kısa süre sonra yeniden kütlesel (bazen 4,5-5,0 m'ye ulaşan) boyutlara ve katı geometrik biçimlere döndü. Zürich-Kloten Havaalanı'nda bulunan "Kâşif I" bu dönem ürünlerinden biridir.

Aesir, tekil ASS. eski İzlanda dilinde ÆSIR. İskandinav mitolojisinde iki büyük tanrı grubu. Bu tanrılardan dördü Germen uluslarının ortak tanrılarıydı: Aesir'in baştanrısı Odin(*), Odin'in karısı Frigg(*), Savaş Tanrısı Try(*) ve adı Töton dilinde gökgürültüsü anlamına gelen Thor(*). Aesir tanrılar grubuna giren başka önemli tanrılar arasında Balder(*), Jörd(*), Helmdall(*) ve Loki(*) sayılabilir.

Aesopus, Clodius, CLAUDIUS olarak da yazılır (ö. İÖ 1. yy), Romalı gözde tragedya oyuncusu. Yakın arkadaşı Cicero'ya hitabet dersleri verdi. Horatius'a göre, Romalı büyük komedya oyuncusu Roscius kadar yetenekliydi. Canlandırdığı karakterle bütünüyle özdeşleşirdi. Biyografi yazarı Plutarkhos, Aesopus'un öc almayı tasarlayan Atreus rolünü oynarken kendinden geçerek karşısındaki oyuncuyu öldürdüğünden söz eder. Roma imparatoru Pompeius için yapılan yeni tiyatronun açılış töreninde İÖ 55'te son kez sahneye çıktı. Cicero, Aesopus'un o sırada artık oldukça yaşlanmış olduğundan söz eder.

AET *bak.* Avrupa Ekonomik Topluluğu

Aeterni Patris, Papa XIII. Leo'nun 4 Ağustos 1879 tarihli genelgesi. Bu genelge, skolastik felsefeci ve ilahiyatçı Aquino'lu Aziz Tommaso'nun felsefi sisteminin güçlenmesini sağlayarak kısa sürede Katolikliğin egemen felsefi yaklaşımı haline gelmesine yol açmıştır.

Aethelbald, ETHELBALD olarak da yazılır (ö. 757, Seckington, İngiltere), 716'dan ölümüne değin Mercia kralı. Kent'in güçlü kralı Withtred'in ölümü (725) ve Wessex kralı Ine'nin tahtından feragat etmesi üzerine (726) Manş Denizi ile Humber Irmağı arasındaki tüm Anglosakson krallıklarını içine alan konfederasyonun başına geçti. Aethelbald döneminde Londra, Doğu Saksonlardan Mercialılara geçti. Kiliseye karşı eliaçık davranmasına karşın Bonifatius ile Almanya'daki öbür Anglosakson misyoner piskoposların (746/747) kaleme aldıkları bir mektupta, düzeysiz bir yaşam biçimi sürdürdüğü ve kilise haklarını çiğnediği gerekçeleriyle kınandı. 749'da kiliseleri köprü onarımı ve kale yapımı dışında tüm mali yükümlülüklerden kurtardı. Beratlarındaki mühüründe "Britanya Kralı" unvanını kullanırdı. Hizmetkârları tarafından öldürüldü.

Aethelbald, ETHELBALD olarak da yazılır (ö. 860), Wessex kralı ve Aethelwulf'un oğlu. 851'de Aclea'da Danlarla yapılan savaşta babasıyla birlikte Batı Saksonlara zafer kazandırdı. Babasının Roma'dan dönüşünden önce (855) ya da dönüşü üzerine (856) başkaldırarak Wessex'i onun elinden aldı ve ölünceye değin yönetti. 858'de Aethelwulf'un ölümü üzerine üvey annesi Judith ile evlendi.

Aethelberht, ETHELBERHT ya da AEDILBERCT olarak da yazılır (ö. 865/866), Wessex ya da Batı Sakson kralı. Babası Aethelwulf'un sağlığında Wessex'e bağlı Kent Krallığı'nda tahta çıktı. 860'ta ağabeyi Aethelbald'ın ölümüne değin Kent krallığını sürdürdü. Bu tarihte küçük kardeşleri Aethelred ve Alfred de haklarından vazgeçince, Wessex ve Kent'in tek kralı oldu. Bu krallıkları beş yıl süreyle yönetti. Hükümdarlığı sırasında iki önemli Dan saldırısına uğradı. İkisi de kral vekili (*ealderman*) olan Osric ile Aethelwulf'un Hampshire ve Berkshire'li askerlerle gösterdikleri direnişe karşın Danlar 860'ta Winchester'ı yerle bir ettiler. 865'te de Kent Danlar tarafından yağmalandı.

Aethelberht I, ETHELBERHT ya da AEDILBERCT olarak da yazılır (ö. 24 Şubat 616), 560-616 arasında Kent kralı. Günümüze değin gelen ilk Anglosakson yasa derlemesini hazırlattı. Ruhban sınıfının konumunu belirleyen derlemede pek çok din dışı düzenleme de vardı. Hıristiyan Paris kralı Charibert'in kızı Bertha (ya da Berhta) ile evli olduğu için, 597'de Papa Gregorius'un Kent'e gönderdiği Augustinus'a ve öbür misyonerlere karşı hoşgörülü bir tutum takındı. Onlara Canterbury'de oturacak ev verdi, sonra kendisi de Hıristiyanlığı kabul etti; ancak tebasına bu konuda baskı yapmadı. İngiliz tarihçi ve ilahiyatçı Bede'e göre, krallığı Humber'in güneyinden başlayarak bütün İngiltere'yi kaplamaktaydı. Ancak bu genişleme büyük bir olasılıkla hükümdarlığının son yıllarında gerçekleşmişti.

Aethelflaed, ETHELFLEDA ya da AELFLED olarak da yazılır (ö. 12 Haziran 918, Tamworth, İngiltere), Mercia Krallığı'nın Anglosakson hükümdarı.

Büyük Alfred'in kızıdır. Batı Saksonların kralı olarak 899-924 arasında hüküm süren kardeşi Büyük Edward'ın, İngiltere'nin doğusunu istila eden Dan ordularını yenmesine yardımcı oldu. Mercialıların kral vekili (*ealderman*) olan kocası Aethelred'in ölümünden (911) birkaç yıl önce Mercia'yı yönetmeye başladı. Edward, Midlands'in güneydoğusunu güçlendirmek için uğraşırken (910-916) Aethelflaed de Mercia'yı surlarla çevirdi. 917'de Edward'la birlikte Dan mevzilerine büyük bir saldırı düzenlediler. Aethelflaed, Derby'yi hemen, Leicester'ı da 918'de ele geçirdi. Ancak bu başarılı saldırı bitmeden öldü. Edward kızkardeşinin krallığına sahip çıktı; Dan ordularına da boyun eğdirdi. Aethelflaed'in nüfuz alanı Galler'e ve Northumbria'ya kadar uzandığı için, Edward bu yörelerde de egemenlik kurdu ve böylelikle neredeyse tüm İngiltere'yi denetimine almış oldu.

Aethelfrith, ETHELFRITH olarak da yazılır (ö. 616), Bernicia (592/593'ten başlayarak) ve Deira kralı. İki krallık bir arada Northumbria'yı oluşturuyordu.

Aethelfrith, Aethelric'in oğlu, Bernicia kralı Ida'nın da torunudur. Hükümdarlığı, birleşik Northumbria'yla birlikte İngiltere'nin de kesintisiz tarihinin gerçek başlangıcını belirler. Deira kralı Aelle'in ardından 588/590'da Deira tahtını ele geçiren Aethelfrith'in babası Aethelric, Aelle'in oğlu Edwin'i (*) ülkeden sürdü. Aethelfrith de Aelle'in kızı Acha ile evlendi.

Aethelfrith 603'te Degsastan'da, Dalriada İskoçlarının kralı Aidan'ın saldırısını büyük kayıplar verdirerek püskürtmeyi başardı. Aethelfrith'den önceki Bernicia kralının oğlu Hering de istilacıların safındaydı. Bernicia sarayında bazı hanedan kavgaları olduğu buradan anlaşılmaktadır. Aethelfrith, büyük bir olasılıkla 614'te, Chester'de büyük bir meydan savaşı vererek Gallileri yendi, dualarıyla Gallilere yardımcı olmak için orada toplanmış bulunan Bangor keşişlerini kılıçtan geçirdi. Biraz da Aethelfrith'in Edwin'e karşı zalimce tutumunun bir sonucu olan savaşın, Kuzey Gallilerin Strathclyde Britonlarından ayrılmasında da stratejik önemi oldu. Aethelfrith, Edwin'in davasını sürdürmeyi üstlenen Doğu Anglia kralı Raedwald tarafından 616'da River Idle'da yenilgiye uğratılarak öldürüldü.

Aetheling, ATHELING ya da ETHELING olarak da yazılır (eski İngilizce *aethele/ethel* "soylu" ve *ing* "ait oluş"), günümüz Almancasındaki *Adel* (soyluluk) ve *adelig* (soylu) sözcükleriyle benzeşir. İngiltere'de Anglo-Sakson yönetiminin ilk yıllarında, büyük bir olasılıkla soylu kökenli herkes için kullanılıyordu. Ama kısa bir süre sonra yalnız kraliyet ailesi üyeleri için kullanılmaya başladı. Anglosakson Vakayinamesi'nde ise yalnız Wessex hanedanı üyeleri için kullanılır. Norman işgalinden sonra da zaman zaman kraliyet ailesinin üyelerini belirtmek için bu sözcük kullanılmıştır. Örneğin Kral I. Henry'nin veliahtı olan oğlu, William the Aetheling olarak anılır.

Sözcüğün ilk bölümünün Aethelberht, Aethelwulf, Aethelred gibi bazı Anglosakson kral-larının adlarında da yer alması, bu kralların soylu aileden geldiklerini belirtir.

Aethelred, ETHELRED olarak da yazılır (ö. 716, Bardney, İngiltere), Mercia kralı. Topraklarındaki pek çok kilisenin koruyucusu olmuş, sonunda da bir manastıra çekilmiştir.

674'te ağabeyi Wulfhere'den(*) sonra tahta çıktı. Hükümdarlığı baştan sona savaşlarla geçti. 676'da Rochester'ı ele geçirerek Kent'i kendine bağladı. 679'da Trent Irmağı kıyılarında savaşa tutuştuğu Northumbrialıları yendi ve Lindsey'i aldı. Çarpışmalar sırasında Northumbria kralı Ecgfrith'in kardeşi Aelfwine öldürüldü. Canterbury başpiskoposu Theodore'un araya girmesiyle Aethelred Northumbrialı prens için diyet ödemeyi kabul etti; böylece düşmanlıkların sürmesini önlemiş oldu. 704'te yeğeni Cenred'i veliaht seçerek tahttan çekildi ve Bardney Manastırı başkeşişi oldu.

Aethelred I, ETHELRED olarak da yazılır (ö. Nisan 871), Wessex ve Kent kralı (865/866-871) ve Wessex kralı Aethelwulf'un oğlu.

Babasının vasiyetine göre, en büyük ağabeyi Aethelbald'ın ölümünden (860) sonra tahta çıkması gerekiyordu. Oysa Aethelred,

Kent kralı olan kardeşi Aethelberht lehine hakkından vazgeçti ve ancak onun ölümünden sonra, 865 / 866'da birleşik krallığı devraldı. Aethelred'in hükümdarlık dönemi Danlara karşı girişilen sayısız mücadelelerle geçti. Kral olduğu yıl büyük bir Dan kuvveti Doğu Anglia'ya girdi. 868'de ise Aethelred ile kardeşi Alfred, Danlarla çarpışan Mercia kralı Burgred'e yardıma gittiler. Ama Mercialılar kısa süre sonra düşmanlarıyla barış yaptılar. 871'de Reading'de karargâh kuran Danlar, Aethelred ve kardeşini yenilgiye uğrattılar. Ama aynı yılın sonlarına doğru İngilizler Aescesdun'da büyük bir zafer kazandılar. İki hafta sonra Basing'de bir yenilgi almalarına karşın, Maeretun'da (Wiltshire'deki Marden olabilir) kazandıkları yeni bir zaferle, Aescesdun'da elde ettikleri ganimetlerin bir bölümünü kurtarmayı başardılar. Ancak Danlar mevzilerini korudu. Aethelred aynı yılın Paskalya yortusunda (belki de Danlarla savaşırken aldığı yaralar sonucu) öldü ve Wimborne'da gömüldü.

Aethelweard, ETHELWERD olarak da yazılır (ö. 998?), İngiliz vakanüvis ve batı eyaletlerini, büyük bir olasılıkla da tüm Wessex'i yöneten kral vekili (*calderman*). Kral Alfred'in kardeşi Aethelred'in soyundan gelir. Akrabası Essen başrahibesi Matilde için özenli ve değişik bir Latinceyle bir vakayiname yazdı. Metnin basılı bölümü 975'te sona ermekle birlikte, yanmış olan elyazmasından kalan parçalar, vakayinamenin Aethelred'in hükümdarlığına (978-1016) değin sürdüğünü gösterir. Metnin 894 tarihine değin gelen bölümü günümüze ulaşmış en eski tarih metni olan Anglosakson Vakayinamesi'ni temel almıştır. 894'ten sonraki bölümleriyse özgündür.

Aethelweard, vaiz Aelfric'in koruyucusuydu. 998'den sonra yaşadığına ilişkin bir kayıt yoktur.

Aethelwulf, ETHELWULF olarak da yazılır (ö. 858), İngiltere'de hüküm sürmüş Anglosakson krallardan. 839-856 arasında Batı Saksonları yönetmiş, başında bulunduğu Wessex Krallığı ile Mercia arasında ittifak kurarak Dan Vikinglerinin istilalarını durdurmuştur. Kral Büyük Alfred'in babasıdır.

Batı Sakson kralı Egbert'in (802-839) oğlu olan Aethelwulf, Danların İngiliz kıyılarına düzenledikleri ilk büyük saldırıdan dört yıl sonra tahta çıktı. Surrey'de Aclea olarak adlandırılan bölgede kalabalık bir Dan ordusuna karşı 851'de önemli bir zafer kazandı. 853'te kızını Mercia kralı Burgred'le evlendirdi. Kendisi de 856'da Batı Frankların kralı II. Charles'ın (Dazlak) kızıyla evlendi. 856'da hac için gittiği Roma'dan dönüşünde karşıtı olan bir grup tarafından tahttan indirildiyse de ölümüne değin Kent'i ve öteki doğu illerinden bazısını elinde tuttu. 871-899 arasında hüküm süren Büyük Alfred'den başka, Aethelwulf'un üç oğlu daha Wessex kralı oldu.

Aëtius (ö. 4. yy), Suriyeli piskopos ve heretik. Hıristiyan Üçlemesine ilişkin tartışmalar sırasında aşırı Ariusçu bir mezhep kurarak köktenci sapmaların simgesi olmuştur (*bak.* Arius).

Antakya yakınlarında doğduğu sanılan Aëtius orada bir yandan Ariusçu bilim adamlarınca eğitilirken, bir yandan da kuyumculuk ve hekimlikle geçimini sağladı. Yoksulları karşılıksız tedavi etti. Suriye'de çeşitli okullara devam ederek Aristotelesçi tartışma tekniğinde ustalaştı. İlahiyatı formel mantık gibi işliyor, hasımlarını sistemli biçimde kışkırttıktan sonra çetin ve incelikli usavurmalarla susturuyordu. Çağdaşı Suriyeli ilahiyatçı Epiphanios'a göre öğretisini birbirine çok sıkı bağlı 300 tasımla (kıyas) açıklardı. Bunlardan 47 tanesi günümüze ulaşmıştır.

Aëtius, Hıristiyan öğretisiyle ilgili dersler vermek üzere Antakya'ya diyakoz olarak atandı. Ama tanrılık bakımından Oğul'un Baba'dan tümüyle farklı bir töze sahip olduğunu ve yoktan varedildiğini savunması inananların tepkisine yol açtı. Bu yüzden aforoz edildi, Mısır'a gidip İskenderiye'deki Ariusçu dostlarına sığındı. Burada müritlerinden piskopos Eunomios'u yetiştirdi. Kendisine yakınlık duyan Ariusçu piskopos Eudoksios tarafından tekrar Antakya'ya çağrıldı. Ama aşırı görüşleriyle orada da Ariusçu cemaatı karşısına aldı. 359'da, Antakya yakınlarında toplanan Seleukeia kilise meclisinde kendisi gibi ortodoks görüşten ayrılmış bazı meslektaşları tarafından da mahkûm edildi. Ariusçu Roma imparatoru II. Constantius (337-361) tarafından Anadolu'nun kuzeydoğusunda ücra bir köşeye sürüldü. 361'de İmparator Julianus (Apostata) tarafından piskoposluğa getirildiyse de kendisine belli bir bölge üzerinde hiçbir zaman yetki verilmedi. Yaklaşık 366'da Bizans'ta öldü.

Aetius, Flavius (d. Durostorum, Aşağı Moesia - ö. 21 Eylül 454), Romalı komutan ve devlet adamı. 425-455 arasında hüküm süren III. Valentinianus üzerinde büyük nüfuzu vardı.

Babası bir süvari komutanıydı (*magister equitum*). Rehine olarak bir süre Vizigot önderi Alaric'in yanında, bir süre de Hunlar arasında yaşadı. Böylelikle o dönemin önemli kabilelerine ilişkin değerli bilgiler edindi. 423-425 arasında İtalya'da tahtı zorla ele geçiren Johannes'i destekledi. Galya'da Vizigotlara ve Franklara karşı verdiği başarılı savaşlardan sonra 430'da her iki kuvvetin de komutanı (*magister utriusque militiae*) oldu. Rakibi Bonifacius'un 432'de ölümü üzerine genç imparator III. Valentinianus üzerinde neredeyse tam bir denetim kurarak Batı Roma'nın en güçlü kişisi durumuna geldi. Halktan biri için eşi görülmemiş bir ayrıcalıkla 432, 437 ve 446'da üç kez konsül oldu. Hatta eyaletlerin, elçilerini imparatora değil de Aetius'a gönderdikleri bile söylenir. 433'te patrici oldu. Bunu izleyen yıllarda Galya'da isyancılara ve düşman kabilelere karşı sürekli başarılar elde etti. 435-437'de Worms'daki Burgonya Krallığı'nı amansızca yakıp yıktı (y. 1200'de yazılmış olan *Nibelungenlied* adlı Alman destanında bu olaya değinilir). 437-439'da Toulouse'da Vizigotları durdurdu. 440'ta İtalya'ya döndü. Vizigotlarla birleşerek 451'de Attila'ya karşı Catalauni Ovası Çarpışması'nı kazandı, ama ertesi yıl Attila İtalya'yı istila ettiğinde ona karşı direnemedi. Aetius, gücünün doruğundayken, daha sonra imparatorun yerine geçecek olan Petronius Maximus'un kışkırtmasıyla Valentinianus tarafından öldürtüldü.

af, yapılmakta ya da yapılacak olan suç kovuşturmasından ve hüküm altına alınmış bir cezanın bir bölümünün ya da tümünün yerine getirilmesinden adalet ve toplum yararı kaygısıyla vazgeçilmesi işlemi. Genel ve özel olmak üzere iki tür af vardır.

Genel af, toplum yararını dikkate alarak tüm ya da belirli bazı suçları, bunların kovuşturulmasını ve hükmedilmiş cezaları, suçtan zarar görenlerin kişisel haklarına dokunulmamak koşuluyla, tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldıran yasama işlemidir. Bu işlem, bir yasa biçiminde ortaya çıkar, suça ve cezaya ilişkin yargı kararının dışında kalır. Af yasası yargı işlemlerinin öğe ve niteliklerinden hiçbirini taşımaz. Çoğu kez devrimlerden ve köklü siyasal değişikliklerden sonra ortaya çıkan genel af, bir çeşit geçmişi tasfiye anlamını taşır. Yanlışlığı anlaşılan bir ceza politikasının ve bu çerçevede verilmiş yargı kararlarının sonuçlarını olanak ölçüsünde düzeltme ve giderme amacına yöneliktir. Genel af, dava açılmasına, davanın sürmesine ve hükmün infazına engel olarak yargısal sonuç doğursa da, yargı işlemi değildir. Genel ve nesnel nitelikte bir yasama işlemi olduğundan, ilgililerin bu aftan yararlanmamak yolunda bir itirazda bulunmaları söz konusu değildir (affın mecburiliği ilkesi). Genel af kural olarak ulusal nitelik taşımakla birlikte, ülke içinde kovuşturulabilen, ama yabancı ülkede işlenmiş olan suçları da kapsayabilir.

Özel af, kesinleşmiş bir cezayı bütünüyle kaldıran, hafifleten ya da daha hafif olmak koşuluyla başka bir cezaya çeviren bir atıfet (iyilikseverlik) işlemidir. Özel af yalnızca cezaya ilişkindir, suça, suçluluğa ve mahkûmiyete bir etkisi yoktur. Ayrıca fer'i cezaları ve tamamlayıcı cezaları da etkilemez. Özel af, daha çok adli hataların düzeltilmesi, yaşlı ve hasta hükümlülerle ilgili insanı bir görevin yerine getirilmesi amaçlarını taşır. Özel af kişiye özgü ya da toplu nitelikte olabilir.

Genel ve özel af yetkisi yasama meclisine aittir. Ayrıca cumhurbaşkanı da hükümetin önerisi üzerine özel af kararı alabilir. Yasama meclisi hem kişiye özgü, hem de toplu özel af yetkisine sahip olduğu halde, cumhurbaşkanı yalnızca kişiye özgü özel affa yetkilidir.

Kimi durumlarda yasama organı, vergi cezaları ve idari cezaları da (örn. imar mevzuatının öngördüğü cezaları) genel af konusu yapabilir.

Bundan başka, özel kişilerin af niteliğini taşıyan açıklamaları da hukuki sonuçlar yaratabilir. Örneğin evlilikte eşin af açıklamasında bulunması halinde zina ya da fena muamele nedeniyle boşanma davası açma hakkı ortadan kalkar (Medeni Kanun, m. 129, 130), mirastan yoksun kalma da artık söz konusu olmaz (Medeni Kanun, m. 550).

Afan, Galler'de West Glamorgan iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). 1974'te oluşturulan ilçe 151 km²'lik bir alan kaplar. Güney Galler kıyısı boyunca, kuzeyde Port Talbot'tan güneyde Kenfig Burrows'a kadar uzanır. Kuzeydoğuda Afan Vadisinin yukarısına ulaşır. Doğuda Rhondda ve Ogwr, batıda ve kuzeyde ise Neath ilçeleriyle çevrilidir.

Gloucester kontu Robert tarafından 1147'de kurulan Margam Manastırı, ortaçağ boyunca yöreye damgasını vuran bir manastır oldu. 1537'de dağlara değin yörenin kültür ve eğitim merkezi durumundaydı. Bölgede modern sanayinin gelişmesi 1770'te Port Talbot'ta bakır eritme tesislerinin kurulmasıyla başladı. Port Talbot, daha sonra Afan ve Rhondda vadilerinden çıkarılan madenkömürünün ihraç limanı haline geldi.

Afan bugün temel olarak bir sanayi bölgesidir. İlçenin yönetim merkezi Port Talbot artık Galler'in en büyük sanayi ve ticaret kentlerinden biridir. Petro-kimya tesisleri yeni kurulmuştur. Büyük Britanya'daki, gelgit sırasında su çekildiğinde de kullanılabilen limanların en büyüğü 1970'te burada hizmete girmiştir. Margam Abbey'deki dev çelik fabrikası Port Talbot'ın hemen güneyinde, petrol rafinerisi ise Bağlan'ın kuzeybatısındadır.

Bristol Kanalı ile dağlar arasında Port Talbot'la sınırlanan Aberavon kenti gözde bir kıyı sayfiyesidir. Yörede turistlerin ilgisini çeken yerler arasında Afan Argoed ve Margam parkları ile Hıristiyanlığın erken dönemlerinden kalma yazılı ve oyma anıt

taşların toplandığı Margam Manastırı Müzesi sayılabilir. Afan'ın doğusundaki Pontrhydyfen köyü, aktör Richard Burton'ın doğum yeridir. M4 karayolu ilçeyi boydan boya geçer ve Port Talbot'ın kuzey sınırı boyunca uzanır. Nüfus (1982 tah.) 53.800.

Afarlar, Amhara dilinde ADALLAR, Arapça DANAKİLLER. Afrika Boynuzunda yaşayan bir halk. Hami-Sami dil ailesinin Kuşi koluna bağlı bir dil konuşurlar. Kuzeydoğu Etiyopya ile Cibuti'de yaşarlar. Afarlar ile

Afar göçebeleri, Etiyopya
Victor Englebert - De Wys Inc

Issalar, Cibuti nüfusunun çoğunluğunu oluştururlar. Güneydoğu Etiyopya'nın dağlık bölgelerinden inerek taşlık Danakil Çölüne göç ettikleri ve bugünkü Etiyopya'da çobanlıktan tam göçebeliğe geçmiş ilk halk oldukları kabul edilir. Çevre kabileler Afarları Danakiller olarak adlandırır.

Afarların ekonomisi, başta keçi olmak üzere deve ve yer yer de sığır yetiştiriciliğine dayanır. Kıyılarda balıkçılıkla, Assau Vahasında ise tarımla uğraşan az sayıda Afar vardır. Afarlar ayrıca tuz çıkarır ve satarlar.

Gururlu ve oldukça bireyci oldukları için yabancılarda korku uyandıran Afarlar, babayanlı akraba gruplarından oluşur. Kabile ya da altkabile gibi daha büyük birimler içinde işbirliği yapılması, ancak başka kabilelerle ya da komşu halklarla savaş çıktığında görülür. Afarlar iki belirgin toplumsal sınıfa ayrılır. Bunlar toprak ve unvan sahibi Asaimaralar (Kızıl Adamlar) ve toprakta kiracı olan Adoimaralar'dır (Beyaz Adamlar).

Belli bir yaş grubunda olanların, aralarındaki anlaşmazlıklara çözüm getirecek birer başkanı bulunan akran kümeleri vardır. En önemli yasaları, zinadan zarar gören kocaya ya da babaya tazminat ödenmesi ve adam öldürmenin kısasla cezalandırılmasını emreder. Uzun süren ve önemli kayıplara yol açan kan davaları, despotça yasaların silah zoruyla uygulandığı bazı sultanlıklar dışında, özellikle de Assau'da oldukça yaygındır.

Afarlar Müslüman olarak bilinirlerse de yalnız kıyı şeritlerinde ve sultanlıklarda, dine bağlılık göze çarpar. İç bölgelerdeki göçebeler ibadete önem vermezler; İslama büyük saygı göstermelerine karşın ibadet biçimleri eski Kuşi dininin derin izlerini taşır.

afazi, DİSFAZİ olarak da bilinir, beyinden kaynaklanan bir bozukluk sonucu, sözcüklerin seslendirilememesi. Belirtileri, örselenmiş beyin dokularının yeri ve boyutuyla ilintilidir. Hasta, ağzını oynatıp birtakım sesler çıkarabilir ve söylenenleri anlayabilir ama, kendisi sözcük oluşturma yetisinden tümüyle yoksundur.

Afazi terimi, birbiriyle ilintili bir grup bozukluğu kapsamına alır. Örneğin, agrafi denilen benzer bir bozuklukta, hasta rahatça konuşabilir, okuyabilir, hatta resim çizebilir, ama yazı yazamaz.

Agnozi diye adlandırılan algılama afazilerinde, hiçbir görme kusuru olmayan-hasta, dokunarak, işiterek ya da koklayarak tanıyabildiği nesneleri gördüğü zaman tanıyamaz. Görsel agnozinin özel bir biçimi olan okuma güçlüğü (aleksi ya da disleksi), normal ve zekâ düzeyi yeterli kişilerde de görülebilir. Kokuları, tatları ve dokunulan nesneleri algılayamama biçiminde ortaya çıkan agnozi türleri de vardır.

Afazilerin tümü psikoloji ve psikiyatri açısından önemlidir; çünkü bu tür bozukluklar, tümü "zihin" adı altında toplanan ayrı ayrı birimlerin, işlevleri açısından birbirinden bağımsız olan ve birinin yıkıma uğraması öbür bölümlerin işlevlerini engellemeyen beyin bölgelerinin karşılıklı etkileşimine dayandığını gösterir. Bu nedenle, ayrı bir bellek biriminin varlığından söz etmek olanaksız gibidir; çünkü afazi olaylarında da görüldüğü gibi, görsel belleğin yitimi, işitme, koku alma, dokunma ya da başka bir duyuyla ilgili bellek işlevlerini etkilemez.

Afek, Kenan ülkesinde bugün İsrail'de bulunan Petah Tikva (*) kenti yakınlarında kurulmuş bir hanedan kenti. Yeşu'nun aldığı kent, Hakimler döneminde Filistinlilerin müstahkem mevkii oldu. Firavun III. Tutmosis ile Firavun II. Amenhotep'in fethettikleri yerler arasında Afek'in de adının geçmesi buranın önemini gösterir.

affektenlehre (Almancada "etki öğretisi"), geç barok kuramcıları ve bestecileri tarafından yaygın olarak benimsenmiş bir müzik estetiği kuramı. Müziğin dinleyicide özgün bazı duygular uyandırabileceği görüşünü içerir. Kuram, bir bestecinin müzik yöntemlerini ve araçlarını yerinde kullanarak dinleyicide istenç dışı bir duygusal tepki uyandırabileceği inancı üzerine kurulmuştur.

Bu araçlar ve uyandırdıkları duygusal karşılıklar, Athanasius Kircher, Andreas Werckmeister, Johann David Heinichen ve Johann Mattheson gibi 17. ve 18. yüzyıl kuramcıları tarafından eksiksiz olarak derlenmiş ve betimlenmiştir. Özellikle Mattheson, müzikteki etkileri çok kapsamlı bir biçimde ele alır. *Der vollkommene Capellmeister* (1739; Yetkin Orkestra Şefi) adlı yapıtında büyük aralıkların neşeye, küçük aralıkların ise üzüntüye yol açtığını ileri sürer. Armonideki sertliğin hızlı bir melodiyle birleşmesiyle hiddet duygusunun, bağımsız (başına buyruk) melodilerin bir kontrapuan oluşturacak biçimde bir araya gelmesiyle de başkaldırı duygusunun uyandırılabileceği görüşündedir. Carl Philipp Emanuel Bach (1714-88) ve Mannheim okulu bu öğretinin savunucularındandı.

Müziğin duyguları uyandırma özelliği üzerinde yalnızca barok dönemde değil, tüm müzik tarihi boyunca düşünülmüştür. Antik Yunan müzik kuramının (alışkanlık öğretisi) önemli bir bölümünü oluşturan bu konu, 19. yüzyılda romantik akım içinde belirgin bir önem kazanmış, ayrıca Hint müzik makamları (*raga*'lar) gibi Batı kaynaklı olmayan müzik türlerinde de gündeme gelmiştir. Müziğin etki kategorilerinin ayrıştırılması ise barok döneme rastlar. Bu dönemde kuramcılar, Aydınlanma Çağı'nın tüm bilgileri ansiklopedik bir düzen içinde toplama eğiliminin etkisiyle, müziği etki türlerine göre ayırma yoluna gitmişlerdir.

Affenkapelle porselen figürleri (Almanca: Affenkapelle "Maymunlar Orkestrası"), Saksonya'da Meissen porselen fabrikasında yaklaşık 1747'de üretilen ve daha sonra taklitleri çıkan bir dizi figür.

Alman heykelcileri Johann Joachim Kändler ile Peter Reinicke'nin bu diziyi Dresden

Petersburg'daki Korniloff fabrikası ürünü, Johann Joachim Kändler'in Affenkapelle heykelciklerinden birinin taklidi, *hurdy-gurdy* çalan maymun, 19. yy ortaları
Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra - EB Inc

Saray Orkestrası'nı karikatürleştirmek amacıyla tasarladıkları sanılır. İki heykelci, Fransız ressam Jean-Antoine Watteau ile Christophe Huet'nin giysili maymunları konu alan bir gravüründen esinlenmişlerdir. Figür dizisinde her müzikçi 18. yüzyıla özgü renkli giysiler içinde, yaprak ve çiçeklerle bezeli, altın kaplamalı, kıvrımlı bir kaide üstünde durur. Bir erkek maymun orkestrayı idare ederken, dört dişi maymun şarkı söyler, öbürleri ise birer müzik aleti çalar. 1753'te Meissen fabrikası, Pompadour Markizi için 19 müzikçiden oluşan bir "konser" takımı üretmiştir. Eksiksiz bir takımın 25 figürden oluştuğuna ilişkin kanıtlar varsa da, günümüze kalan en çok figürlü takım Pompadour Markizi'ne sunulan bu takımdır. Meissen porselenciliğinin en parlak döneminin ürünü olan bu figürlerde Kändler'in anlatım ustalığı salt karikatürleştirmenin sınırlarını açıkça aşmaktadır. Genellikle özgünleri kadar zarif olmayan taklitleri arasında Chelsea'de (Londra) yapılarak 1756'da orada satılmış beş figürlü bir takım, Fürstenberg (Almanya) ve Derby'de (İngiltere) yapılmış figürler ve 100 yıl sonra Rusya'da Korniloff fabrikasında doğrudan Kändler'in bir figüründen esinlenerek gerçekleştirilmiş laterna çalan maymun figürü sayılabilir.

Affre, Denis-Auguste (d. 28 Eylül 1793, Saint-Rome-de-Tarn - ö. 27 Haziran 1848, Paris, Fransa), Paris başpiskoposu ve Kral Louis-Philippe'in karşıtlarından. Cesurca son vermeye giriştiği 1848 Haziran olayları sırasında kazayla öldürülmüştür.

1818'de papazlığa atanan Affre, Aziz Sulpicius tarikatına girerek 1819'da ilahiyat öğretmeni oldu. 1821'de Luçon, 1823'te Amiens ve 1834'te Paris bölgelerinin piskopos yardımcılığında bulundu, 1840'ta Paris başpiskoposluğuna atandı.

Daha 1827'de kilise içinde gerçekleştirdiği reformlarla ün kazanmıştı. Louis-Philippe'le anlaşmazlığı 1843'te başladı. Ortaöğretim konusunda, polemik yanı ağır basan ve uzun süren bir tartışmaya girdiler. Affre özellikle akademik özgürlüğü savunuyordu. 1848'de İkinci Cumhuriyet'in kurulmasını ve aynı yıl 24 Şubatta Louis-Philippe'in devrilmesini sevinçle karşıladı. 23 Haziranda Paris'te işçiler ayaklandı. Haziran Günleri olarak bilinen bu ayaklanmanın kanlı bir biçimde bastırılması Affre'a büyük acı verdi. Kişisel gayretiyle düzeni yeniden kurabileceği inancıyla 25 Haziranda Saint-Antoine bölgesindeki işçi barikatlarına girdi. Ancak konuşmaya başlar başlamaz kalabalıktan rasgele ateş açıldı. Affre serseri bir kurşunla yaralanarak iki gün sonra öldü.

Affre'ın dinsel ve felsefi yapıtları arasında *Essai historique et critique sur la suprématie temporelle du pape* (1829; Papa'nın Dünyevi Üstünlüğü Üzerine Tarihsel ve Eleştirel Bir Deneme) ve *Introduction philosophique à l'étude du Christianisme* (1845; Hıristiyanlığın İncelenmesine Felsefi Giriş) sayılabilir. Kuruluşuna yardım ettiği *La France chrétienne* dergisinin editörlüğünü de yaptı. Lucien Alazard'ın *Denis-Auguste Affre, archévêque de Paris* adlı yapıtı 1905'te yayımlandı.

Afgan ara dönemi (1722-30), İran tarihinde, ülkenin Afganlarca istilasıyla başlayıp, Afgan hükümdarı Eşref'in yenilgisi ve ölümüyle sona eren dönem.

Afgan eşrafından eski bir Safevi kölesi olan Mahmud 1722'de Safevi başkenti İsfahan'ı ele geçirdi. İsfahan'ın zaptı Safevi hanedanının sonu oldu. Aynı yıl kendisini İran hükümdarı ilan eden Mahmud, 1723'te eski Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'i öldürttü. İran'ın güney ve güneydoğusunda ele geçirdiği toprakları birleştirdi. 1725'te yerine kuzeni Eşref geçti. Eşref, İranlılarla uzlaşmaya çalıştıysa da, yabancı bir işgalci olarak hep nefretle karşılandı.

Rus çarı I. Petro, Hazar Denizinin doğusundaki ülkelerden geçerek Hindistan'a ulaşacak bir ticaret yolu açmayı uzun zamandır tasarlıyordu. Bir kabile ayaklanması sırasında Rus tüccarlarının zarara uğradığı bahanesiyle 1722'de İran'ın kuzeyini işgal etti. Bunun üzerine Osmanlılar, Rusların Anadolu sınırındaki İran topraklarını ele geçirmelerini önlemek için Batı ve Kuzeybatı İran'a girdiler. Tam bir savaş ortamı oluşmuşken 1724'te uzlaşmaya varıldı. Kuzey İran'ın büyük bir bölümünü Ruslar, batısını da Osmanlılar aldı. Kuzeybatı bölgelerini ise paylaştılar. Bu, belki de ilk kez bir İslam devleti sınırlarının Avrupalı güçlerce kesin çizgilerle belirlenmesiydi. Kuzeydeki Mazanderan ve Gilan eyaletleri devrik Safevi hanedanının temsilcisi II. Tahmasb'ın elindeydi. Eşref 1727'de Osmanlılar ile bir antlaşma imzaladı. Batı İran topraklarının Osmanlılara verilmesine karşılık, Osmanlılar da onu İran hükümdarı olarak tanıyacaklardı. Aynı yıl Afşar kabilesi önderi Nadir Han da II. Tahmasb'a katıldı. 1736-47 arasında Nadir Şah olarak ülkeyi yönetecek olan Nadir, Afganları ülkeden sürmeye ve eski Safevi topraklarını yeniden birleştirmeye koyuldu. Başarılı bir komutandı, Afganları peşpeşe yenilgiye uğrattı. Eşref öldürüldü. Nadir 1729'da II. Tahmasb'ı İsfahan'da şah ilan etti. 1730'da ise Afganları kesinlikle yenerek İran'dan bütünüyle sürdü.

Afgan halısı, Afganistan ve Türkmenistan'daki Türkmenlerin Afgan kolu tarafından elle dokunan sağlam, dayanıklı yer yaygısı. Afgan halıları genellikle yün ya da keçi kılından, Sine düğümü ile dokunur. Çoğunlukla donuk kırmızı olan bu halılarda beyaz renk, öbür Türkmen halılarından daha az görülür. Ana motif, büyük, çok renkli, istiridye kabuğu gibi işlenmiş, ok başı ya da üç yapraklı yoncayı andıran servilerle dolu sekizgen yada sekizgen benzeri biçimlerden oluşur. Bu motif genellikle lacivert, bitişik yıldız kümesi motifiyle dönüşümlü olarak kullanılır. Halının çevresinde çentikli zıkzak bir bordür dolaşır.

Sarı ve turuncunun aşırıya kaçmadan kullanıldığı az sayıdaki "altın" Afgan halısı, öbür örneklerden ayrılır. Günümüzde, anilin boya kullanılarak renklendirilenlerin dışında küçük boy Afgan halısına çok az rastlanır.

Afgan savaşları *bak.* İngiliz-Afgan savaşları

Afgan tazısı, İsa'dan birkaç bin yıl önce Mısır'da ortaya çıkan, sonradan Afganistan'ın dağlık arazisinde av köpeği olarak geliştirilen köpek soyu. Görme yeteneğini

Afgan tazısı
Sally Anne Thompson - EB Inc.

kullanarak avlanan Afgan tazısı, pars ve ceylan sürek avında kullanılır. Yüksek ve geniş kalça kemikleri sayesinde engebeli araziye uyum sağlar. Uzun bacaklıdır; omuz yüksekliği 61-71 cm, ağırlığı 23-27 kg arasında değişir. Düşük kulaklı, uzun burunlu olan Afgan tazısının değişik renklerde, uzun tüylü, ipek gibi bir kürkü vardır. Gövdesinin özellikle ön ve arka bölümleri bol tüylü, kuyruğu ince ve yukarıya kalkıktır. Afgan tazısının soylu bir görünüşü vardır.

Afganca *bak.* Peştuca

Afgani *bak.* Cemaleddin Afgani

Afganistan, resmi adı AFGANİSTAN CUMHURİYETİ. Farsçanın Dari lehçesinde Cumhuriye Afganestan, Peştucada Da Afganestan Cemhoriyet, Orta Asya'nın güneyinde bir kara ülkesi. Yüzölçümü 653.000 km², başkenti Kâbil'dir. Kuzeydoğu ucunda ülkeyi Çin Halk Cumhuriyeti'yle birleştiren 240 km'lik ince Vahan koridoruyla birlikte doğu-batı yönünde yaklaşık 1.280 km, kuzey-güney yönünde yaklaşık 970 km uzunluğundadır. Doğuda ve güneyde Pakistan sınırı 1.810 km, batıda İran sınırı 816 km, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan cumhuriyetleriyle sınırı 1.680 km'dir. Cemmu ve Keşmir'in Pakistan'ın hak iddia ettiği kesiminden 320 km'lik bir sınırla ayrılır. Çin Halk Cumhuriyeti'yle sınırı 80 km'dir. Hiç kıyısı yoktur; ülkeye en yakın deniz 480 km güneyindeki Umman Denizidir. Nüfusu (1991 tah.) 16.922.000'dir. Bu sayı, 1979'daki Sovyet askeri müdahalesinden sonra komşu ülkelere sığınan 5 milyon dolayında mülteciyi içermemektedir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ Afganistan üç belirgin bölgeye ayrılır. Kuzeydeki yaklaşık 103.000 km²'lik ova başlıca tarım alanıdır. Güneybatıdaki 129.500 km²'lik yayla büyük ölçüde çöllerle ve yarı çöllerle kaplıdır. Rigestan Çölü de bunlar arasındadır. İki bölge arasında, Himalaya Dağlarının uzantısı olan ve Hindukuş Dağlarını da içine alan 414.400 km²'lik dağlık yöre yer alır. Burası yoğun jeolojik hareketlere sahne olmuştur. Hindukuşlar'ın yüksekliği çoğu yerde 6.400 m'yi aşar. Bu dağlar, kuzeydeki görece zengin ve verimli topraklarla ülkenin öteki kesimlerini ayıran doğal bir sınır gibidir. Dağ dizisi Kâbil'in 160 km kuzeyinde yelpaze gibi açılarak batıya doğru uzanır ve Baba, Bend-i Bayan, Sefid dağları gibi kollara ayrılır. Bu kollardan her biri daha sonra değişik yönlere uzanır. Doğu sınırındaki yükseltiler, Hint Okyanusundan yağmur getiren rüzgârları keserek kuru bir iklime yol açar.

Kuzeyde 600 km boyunca eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleriyle sınır oluşturan Ceyhun Irmağı ülkenin kuzeydoğu ve kuzey topraklarında yaklaşık 240.000 km²'lik bir alanı sular. Ceyhun'un Afganistan'da doğan başlıca kolları Kokça ile Kunduz'dur. 960 km uzunluğundaki Hilmend Irmağı üstünde sulama tesisleri kurulmuştur. Güneydoğunun en büyük akarsuyu, Pakistan topraklarına girerek İndüs Irmağına katılan Kâbil Suyudur.

İKLİM Genel olarak yarı kurak bozkır ikliminin egemen olduğu Afganistan'da kışlar çok soğuk, yazlar sıcak geçer. Ancak, ortadaki dağlık bölgede kutup altı kuşağı özellikleri görülür; kışlar donducu, yazlar kısa ve serindir. Güneybatıdaki Celalâbad'da temmuz ayı sıcaklığı 49°C'ye kadar yükselirken, dağlık bölgedeki Kâbil'de en düşük sıcaklık ocak ayında −31°C olarak belirlenmiştir.

Yıllık yağış toplamı bölgeden bölgeye değişir. Çöllerde 75 mm'ye kadar düşen yıllık yağış, yaz musonlarından etkilenen dağlarda 1.250 mm'ye yükselir. Batıdan doğuya doğru giderek artan yıllık yağış, güneybatıdaki muson bölgesinde ortalama 400 mm dolayındadır.

BİTKİ VE HAYVAN VARLIĞI Güneyde, özellikle kıraç bölgelerle kum çöllerinin bulunduğu batı kesimine gidildikçe bitki örtüsü seyrelir, hemen hiç ağaç görülmez; ancak ilkbahar başlarındaki yağmur mevsiminde çiçekli otlara rastlanır. Daha çok yağış alan kuzey bölgelere doğru gidildikçe bitki örtüsü sıklaşır. Özellikle musonların etkisinde kalan Celalâbad'ın kuzeyindeki dağlık bölgede yoğun bir bitki örtüsü görülür. Yükseklerde çam ve göknar gibi iğne yapraklı ağaçların baskın olduğu geniş ormanlar yer alır. İğneyapraklı orman çizgisi ortalama 3.000 m'nin üstündedir. 1.700 - 2.000 m arasındaki yükseltilerde sedir ağaçları çoğunluktadır. Daha alçaklardaki başlıca ağaç türleriyse meşe, ceviz, akağaç, dişbudak ve ardıçtır.

Afganistan'da, astropik iklim kuşağına özgü yırtıcı hayvanların çoğu bulunur. Ama eskiden çok olan büyük memelilerin sayısı artık oldukça azalmıştır. Ceyhun kıyılarında yaşayan Sibirya kaplanının soyu neredeyse tükenmiştir. Güneydoğudaki kaplanlar da yok olmak üzeredir. Gene de dağlarda ve

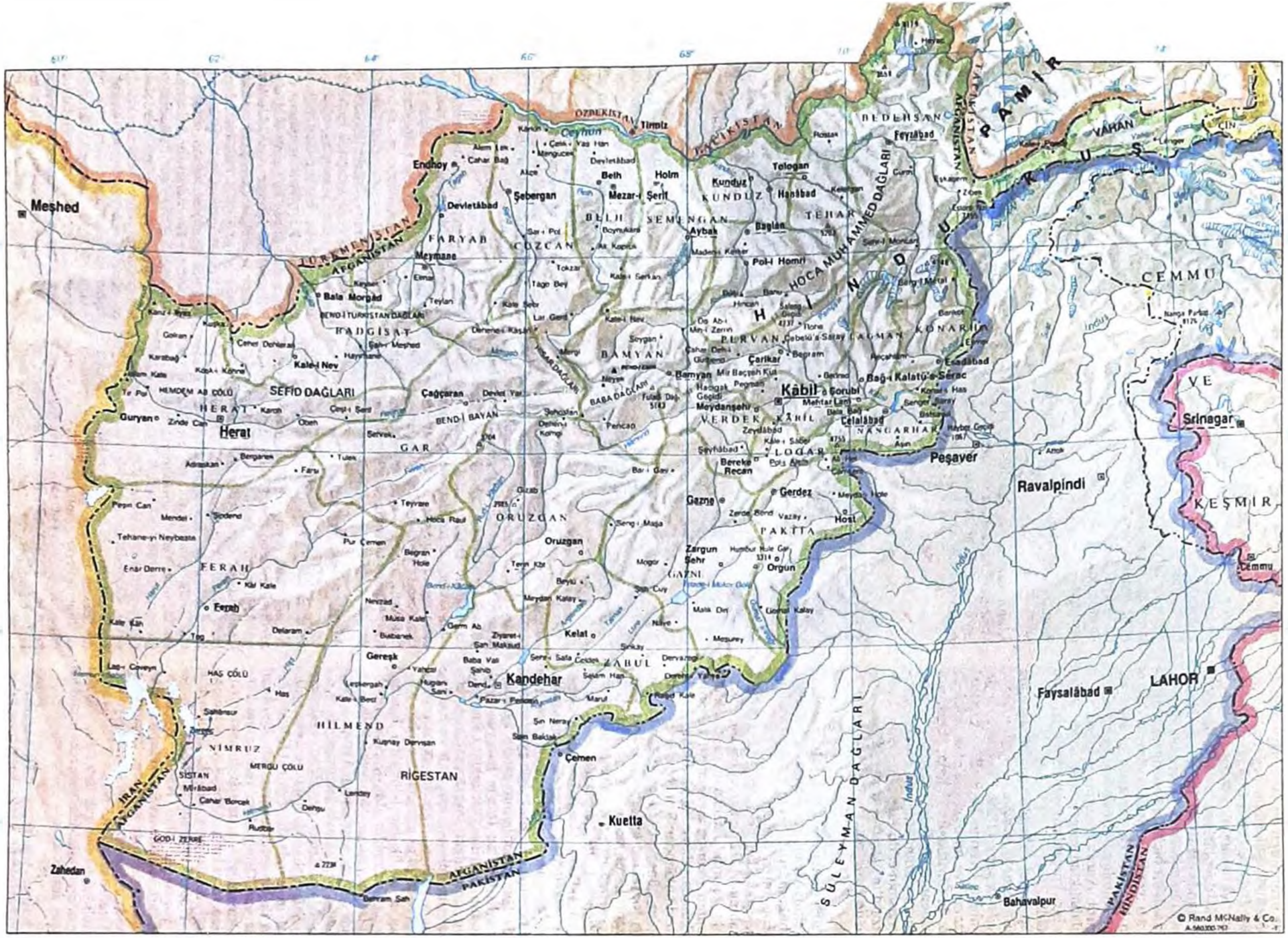

AFGANISTAN İşaretlerin büyüklüğü kentlerin göreceğ büyüklüğünü gösterir

Yükseklikler metre cinsindendir

0 100 200 300 km

eteklerinde çok sayıda yırtıcı hayvana rastlanır. Kurt, tilki, sırtlan, çakal ve vaşak gibi türler yaygındır. Pamir Dağlarında yabanıl keçiler, özellikle uzun ve kıvrık boynuzları için avlanan markorlar ve Alp dağ keçileri görülür. Argalı (Marko Polo koyunu) gibi yabanıl koyun türleri de Pamir ve Hindukuş dağlarında yaşar. Dağlık ve ormanlık bölgelerde ayı da bulunur. Kuşlar arasında çeşitli akbaba türleriyle kartallar ön sırayı alır.

Irmaklarda çok sayıda balık türü vardır. Ama Hindukuş Dağlarının kuzey yükseltilerindeki akarsu ve göllerde alabalıktan başka balık türüne pek ender rastlanır.

YERLEŞME DOKUSU

Hindukuş Dağları ülkeyi kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayırır. Topografi, ulusal, etnik ve dilsel yerleşme dokuları ya da tarih bakımından bu iki bölge de çeşitli alt bölgelere ayrılır. Kuzey Afganistan'ın doğusunda Bedehşan-Vahan, batısında Belh-Meymane bölgeleri vardır. Dağlar ve yüksek yaylalarla kaplı doğuda Tacikler, daha alçak ve ovalık batıda ise Türkmenler ve Özbekler çoğunluğu oluşturur.

Güney Afganistan ise Kâbil, Kandehar, Herat ve Hazaracat olmak üzere dört alt bölgeye ayrılır. Birinci bölge, Kâbil Suyunun suladığı alanlarla ülkenin doğu yaylasını içine alır. Bu bölgede daha çok Peştular (eski Pathanlar), Tacikler ve Nuristanlılar (eski adlarıyla Kafiriler) yaşar. Kandehar güneydeki seyrek nüfuslu bölgeyi kapsar. Burada yaşayanların çoğu Peştuların Dürrani kolundandır; az sayıda Beluci ve Braho da vardır. Herat (ya da Batı Afganistan) bölgesinde Tacikler, Peştular ve Aymaklar bir arada yaşar. Ülkenin orta kesimlerini içine alan dağlık Hazaracat bölgesinin öbür kesimlerle çok az bağlantısı vardır.

KENTSEL YERLEŞME. Kentsel yerleşmelerin çoğu, bir çember çizerek tüm ülkeyi dolaşan ana karayolu çevresinde gelişmiştir. Kâbil'den çıkan bu yol, güneybatıda Kandehar'dan geçer ve kuzeybatıda Herat'a, kuzeydoğuda da Mezar-ı Şerif'e yöneldikten sonra yeniden güneye dönerek Kâbil'e ulaşır. Nüfusun en yoğun olduğu bölge Kâbil ile Çarikar kentleri arasında yer alır. Yoğun nüfuslu öteki bölgeler Herat Vahası ile kuzeydoğudaki Kunduz yöresidir. Ortadaki yüksek dağlık bölgelerle güney ve güneydoğudaki çöllerde yerleşme ya çok seyrektir ya da hiç yoktur.

Afganistan'ın başlıca kentleri Kâbil, Kandehar, Herat, Baglan, Tagab, Kunduz, Çarikar ve Mezar-ı Şerif'tir. Başkent Kâbil, Hindukuş Dağlarının güneyinde, hem Hindistan yarıkıtası ile Asya, hem de Ortadoğu ile Uzakdoğu arasındaki ticaret yollarının kavşağındadır. Kent Kâbil Suyunun iki yakasında 137 km²'lik bir alanı yayılır. Nüfusu (1982) 1.036.407'dir. Ülkenin aynı zamanda iktisadi ve kültürel etkinlik merkezi olan Kâbil çağdaş yapıları, geniş caddeleri ve kalabalık pazarlarıyla hızla gelişmektedir. Ülkenin ikinci büyük kenti Kandehar, Asya karayolu üstünde, Kâbil ile Herat'a eşit uzaklıktadır. Ahmed Şah Dürrani 1747'de Kandehar'ı Afganistan'ın ilk başkenti yapmıştır.

KIRSAL YERLEŞME. Yerleşik tarımla uğraşanlar, genellikle büyük ırmak vadilerindeki sulanabilir alanlarda kurulu küçük köylere dağılmıştır. Çoğunlukla kale biçiminde inşa edilen köylerdeki kerpiç evlerde oturan aileler, aralarındaki sıkı bağlarla birer savunma topluluğu oluştururlar.

Yarı yerleşik tarımcılar, hayvancılığın yanı sıra birkaç türde bitkisel üretim yaparlar; ekilebilir alanın kıt olduğu yüksek dağ vadilerinde birbirinden kopuk küçük köylerde otururlar. Yaz aylarında yüksek otlaklara çıkar, kışları geri dönerler. Her ailenin ancak birkaç baş hayvanı vardır. Göçebelerin çoğunluğu Peştu çobanlardır. Birkaç bin Beluci ve Kırgız göçeri de vardır. Bunlar da yaz aylarında aşiretler halinde otlaklara inerek kışın geri dönerler. Bazı göçebe toplulukları 1977 sonrasında Hindukuş Dağlarının kuzeyindeki ovalara ve Hilmend Vadisi proje alanına yerleştirilmiştir.

NÜFUS

Afganistan'da nüfusun doğal artış hızı (1989) binde 23, doğum oranı binde 44, ölüm oranı binde 21'dir. Nüfus yoğunluğu km²'de 23,9 kişidir (1990). Nüfusun (1988) yüzde 51,32'si erkek, yüzde 48,68'i kadındır. On beş yaşın altındaki nüfusun oranı (1988) yüzde 46,1'dir. Halkın yüzde 18,5'i kentli, yaklaşık yüzde 20'si göçebedir.

Afganistan'da yaşayanların yarısı Peştu kökenlidir. Sayıları nüfusun dörtte birine ulaşan Taciklerin dışındaki etnik gruplar Özbekler ve Hazarilerdir. Peştuların çoğunluğu yerleşik, bir bölümü ise göçebedir. Çoğu çiftçi ya da zanaâtkar olan Tacikler, kuzeydoğuda ve Herat dolaylarında yaşarlar. Daha çok tarımla uğraşan Özbekler, Hindukuş Dağlarının kuzeyinde, göçebe Hazariler ise dağlık bölgede yaşarlar.

Hint-Avrupa ailesinden olan Peştu (Puştu) dili ile gene aynı aileden Farsçanın bir lehçesi olan Dari, Afganistan'ın resmi dilleridir. Nüfusun yarısı Peştuca, üçte bir kadarı da Dari lehçesi kullanır. Tacikler, Hazariler, Çehar Aymaklar ve Kızılbaşlar Dari lehçesini konuşurlar. Kuzeyde yaklaşık 1 milyon kişinin konuştuğu Özbekçe ile yaklaşık 300 bin kişinin konuştuğu Türkmence ve ülkenin kuzeydoğu ucunda küçük bir grubun dili olan Kırgızca, Altay dil ailesine giren Türk dilleridir. Bütün bu topluluklar yerleşik düzene yeni geçmişlerdir.

Afganistan'da nüfusun yüzde 99'u Müslümandır; bunların yüzde 80-85'i Sünniliğin Hanefi mezhebine bağlıdır. Hazariler ve Kızılbaşlarla İsmaililerin küçük bir bölümü Şiidir. 1895'te İslam dinini benimsemek zorunda bırakılan ve geniş bir etnik grup oluşturan Kafirlerin soyundan gelenler Nuristanlı adını alır. Yaşadıkları bölgenin de adı daha önce Kafiristan iken (Kafirler ülkesi), Nuristan (Nur ülkesi) olarak değiştirilmiştir. Ülkedeki Hinduların, Sihlerin ve Yahudilerin sayısı birkaç bini aşmaz.

EKONOMİ

Afganistan 1950'lerin ortasında planlı kalkınmaya yöneldiğinde, yalnız çağdaş ekonomik etkinlikler için gerekli kurumlardan değil, aynı zamanda temel yönetsel ve teknik kadrolardan da yoksundu. 1956'dan sonra ülke ekonomisi beş ya da yedi yıllık bir dizi merkezi planla yönlendirilerek yoğun dış yardımdan yararlandıysa da 1979'da gayri safi milli hasıla (GSMH) 2,8 milyar doları, kişi başına milli gelirse 225 doları aşmıyordu. 1970'ler boyunca GSMH'nin yıllık gerçek büyüme hızı ancak yüzde 2,5 olabildi. Devletin karma ekonomi içinde kalkınma politikası, hem hükümetin kaynaklarının kıtlığı, hem de bürokrasinin iyi işlememesi yüzünden etkisiz kaldı. İç gelirlerle devlet harcamaları arasındaki fark açık bütçe uygulamasıyla ya da dış borçlarla kapatıldı.

1978 öncesinde özel sektör öncelikle tarım ve hayvancılık alanlarında etkinlik gösteriyordu. Tarımda küçük, orta ve büyük işletmelere dayalı bir karma sistem yürürlükteydi. Ticaret, ulaştırma ve imalat sanayisinin büyük bölümü de özel girişimcilerin elindeydi. Kamu girişimleri, dış ticaret ve madenciliğin yanı sıra bazı sanayi dallarıyla kısıtlıydı.

1980'lerde Afganistan, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı, merkezi planla yönetilen, gelişme yolunda bir ülke durumuna gelmiştir. Para birimi "Afgani"dir (Ekim 1990 değeriyle 1 ABD Doları = 50,6 AF). Sovyet etkisi altında kamulaştırmalar ekonominin bütün sektörlerine yaygınlaştırılmıştır. 1988'de GSMH 3,1 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. GSMH içinde tarımı madencilik, imalat sanayisi, elektrik ve gaz üretimi ile hizmetler, ticaret ve turizm izlemektedir. 1986-87 verileriyle net maddi üretimin değer olarak yüzde 64,5'i tarımda, yüzde 16,5'i imalat sanayisi ve madencilikte gerçekleşmektedir. 3.828.820 kişiden oluşan yerleşik faal nüfusun (1981-82) yüzde 57,3'ü tarımda, yüzde 12,2'si imalat sanayisi ile madencilikte çalışmaktadır.

Afganistan'ın dış ticaret dengesi 1986, 1987, 1988 ve 1989'da sırasıyla yüzde 30,8, yüzde 25,7, yüzde 28,8 ve yüzde 50,4 oranında açık vermiştir. İhracatının (1989) yüzde 72,6'sı SSCB'ye, yüzde 3,5'i AFC'ye, yüzde 2,1'i ise ADC'ye yöneliktir. İthalatta da SSCB önde gelmekte, onu sırasıyla Japonya, Singapur ve Hindistan izlemekteydi. Sovyet askeri müdahalesinden sonra bütçe, gelir ve vergi politikası giderek artan ölçüde Sovyet modeline uydurulmuştur. 1961-62 ile 1978-79 arasında üç kat fiyat artışına yol açan enflasyon, Sovyet müdahalesini izleyen yıllarda 1961-62'deki düzeyine çekilmiştir.

DOĞAL KAYNAKLAR. Ekonomik önem taşıyan yeraltı kaynaklarının başında Mezar-ı Şerif'in 120 km batısında, Cuzcan iline bağlı Şebergan'da ortaya çıkarılan zengin doğal gaz yatakları gelir. Hoca Gügerdak ve Yetim Dağ alanlarında depolama ve arıtım tesisleri vardır. Doğal gaz bir boru hattıyla Sovyetler Birliği'ne taşınırken, ikinci bir boru hattıyla da Mezar-ı Şerif'te kurulan termik enerji santralına ve kimyasal gübre fabrikasına iletilmektedir. Bugüne değin saptanan petrol rezervleri yetersiz düzeydedir. Hindukuş Dağlarının kuzey yamaçlarında birçok kömür havzası vardır. Baglan ilindeki Kerker ve Eşposte ile Belh ilindeki Kale-i Serkari havzaları işletilmektedir. Kâbil'in 96 km kuzeybatısındaki Hacıgak'ta yüzde 62-63 oranında demir içeren 2 milyar tonluk yüksek vasıflı bir demir rezervi saptanmıştır. Kunduz yakınlarında bakır, kurşun ve çinko. Konar-ı Has'ta berilyum ve Bedahşan'da da yarı-değerli lacivert taşı kaynakları vardır. Kayatuzu rezervleri de yeterli olmakla birlikte ulaşımın elverişsizliği nedeniyle üretim sınırlı kalmaktadır.

Toprağın ancak yüzde 12'si ekilebilir niteliktedir ve bunun da yalnız yüzde 2'sinde her yıl tarım yapılabilmektedir. Çayır ve otlakların oranı yüzde 46'dır. Geniş bir alan çöllerle kaplıdır. Ormanların kapladığı alan yüzde 2,9 oranındadır. Ormanlar özellikle doğu bölgesi ile Hindukuş Dağlarının güney yamaçlarında görülür. Doğudaki ormanlarda iğne yapraklı ağaçlar çoğunluktadır. Bunlardan kereste elde edildiği gibi, ihraç için yaban fındığı da sağlanır. Öbür ağaç türleri, özellikle de meşe, yakacak olarak kullanılır. Hindukuş Dağlarının kuzeyinde yemişi ihraç edilen fıstık ağaçları vardır. *Ferula foetida* (şeytantersi) bitkisinden elde edilen reçine de Hindistan'a satılır.

Afganistan'ın hidroelektrik enerji kaynakları zengindir. Ama akarsu ve çağlayanların mevsimlik akış düzeni, uzak yörelerde pahalı baraj ve bentlerin yapımını gerektirmektedir. Büyük kentlerle sanayi merkezleri dışında elektrik talebi çok az olduğundan, yüksek maliyetli bu tür yatırımların

kârlılığı düşüktür. Hidroelektrik enerjiden yalnız Kâbil-Celalâbad bölgesinde yararlanılır. Afganistan'ın elektrik şebekesinin SSCB'ninkine bağlanmasına ilişkin ticaret anlaşmaları 1981'de imzalanmıştır.

TARIM. Toprakların büyük bölümü kıraç ya da yarı kıraç olan Afganistan'da ekilebilir toprakların yarıya yakını sulanabilir. Büyük bölümünde tahıl yetiştirilen bu topraklarda halkın temel gıdası olan buğday (1984'te 2.850.000 ton) başta olmak üzere mısır, arpa ve pirinç ekilir. Hem dokuma sanayisinde, hem de ihraç amacıyla değerlendirilen pamuk da önemli ürünler arasındadır. Yaş meyve ve kabuklu yemiş üretilen alanlar düzenli olarak artmaktadır.

Hayvancılık, yerel tüketim için et ve süt ürünleri sağlar. Hayvan derisi ve yün, ihracatta olduğu gibi yerli halı dokumacılığında da değerlendirilen önemli ürünlerdir. Yetiştirilen hayvan türleri arasında koyun, sığır, keçi, eşek, at, deve, manda ve katır sayılabilir.

SANAYİ. Afganistan'da kuruluş halindeki modern sanayi büyük ölçüde tarımsal hammaddeye dayanır. Başlıca sanayi dalı pamuklu dokumadır. Ayrıca suni ipek ve sentetik iplik üretilir. Öteki sanayi ürünleri arasında çimento, şeker, bitkisel yağ ve yünlü dokuma sayılabilir. Mezar-ı Şerif'te doğal gaza dayalı büyük bir azotlu gübre fabrikası kurulmuştur. Fosfatlı gübre de üretilmektedir. Tuz, azot, asbest ve barit üretimi de vardır. Geleneksel el sanatları, özellikle halıcılık, ihracatta önemli yer tutar.

Sendikal hakları güvence altına alan 1964 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları elde etmeye dönük işçi hareketleri ortaya çıkmıştır. Ancak sanayideki işgücünün boyutları önemli olmadığından, sendikalar gelişememiş, geleneksel aile ve aşiret bağları işçi örgütlerinden güçlü çıkmıştır. Ayrıca geçmişte devlet de siyasal güç kazanabilecek meslek örgütlerinin oluşmasını engellemiştir.

ULAŞTIRMA. Denize hiç kıyısı olmayan Afganistan'ın uluslararası ticareti tümüyle komşularının tanıdığı transit olanaklarına bağlıdır. Demiryollarının yetersizliği ve ulaşıma elverişli akarsuların azlığı dolayısıyla taşımacılık temelde karayoluna dayanır. Yüksek taşıma maliyetleri ülke ekonomisi üzerinde ağır bir yüktür. Afganistan, kendi ulaşım sistemini komşularıyla eşgüdüme sokmakta da güçlük çekmektedir. Karayolu sisteminin geliştirilmesi ve ana ticaret merkezlerini hem birbirine, hem de komşu ülkelerdeki kara ve demiryolu kavşaklarına bağlayacak yolların yapımı için çaba harcanmaktadır. Karayolu ağının yalnız yüzde 15'i asfalt kaplıdır. Kâbil ve Kandehar'da birer uluslararası havalimanı vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

Afganistan 1964'e değin kralın ve kraliyet hanedanının mutlak iktidarıyla yönetilmekteydi. 1923 ve 1931'de ilan edilen anayasaların ikisi de mutlak ve babadan oğula geçen krallık düzenini benimsemişti. 1964 Anayasası yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığına dayalı bir meşruti krallık rejimi getirdi. 1973'te askeri bir darbeyle krallık yıkıldı. 1964 Anayasası yürürlükten kaldırıldı ve Afganistan Cumhuriyeti kuruldu. Büyük Ulusal Ayan Meclisi Şubat 1977'de yeni bir anayasa kabul etti. 1978'de yeni bir darbeyle bu anayasa da kaldırıldı ve Devrim Konseyi'nin yönetiminde Afganistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. İktidarı elinde tutan Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) ülkedeki tek yasal partiydi. Muhammed Necibullah 1990'da, kitle desteğini artırmak amacıyla, ADHP'nin yerini almak üzere Vatan Partisi'ni kurdu. Komünist yönetimin 1992'de devrilmesinden sonra çeşitli İslamcı grupların oluşturduğu bir koalisyon yönetime geçti. Kâbil'de devlet başkanının yönetiminde 51 kişilik bir yönetim konseyi kuruldu ve İslam cumhuriyeti ilan edildi. Ama geçici hükümet tüm gruplar üzerinde denetimi sağlayamadığından siyasal ve askeri durum belirsizliğini korudu.

Câm Minaresi, Afganistan, 1116-1202
Roland ve Sabrina Michaud-Rapho/Photo Researchers

Afganistan'da merkezi hükümet sistemi yürürlüktedir. Ülke, birer valı tarafından yönetilen 27 ile bölünmüştür. Yerel yönetim, seçimle iş başına gelen belediye meclislerince gerçekleştirilir. Belediye başkanları da seçimle belirlenir.

Afganistan'da okur-yazar oranı (1985) yüzde 23,7'dir. Eğitim her düzeyde parasızdır ve ilköğretim zorunludur. İlkokulların tüm ülkeye yayılmış olmasına karşılık ortaöğretim kuruluşları yalnız il ve bazı bölge merkezlerinde bulunur. 1946'da bir grup fakültenin birleştirilmesiyle kurulan Kâbil Üniversitesi'nin en eski birimi, 1932'de öğretime geçen tıp fakültesidir. 1963'te de Celalâbad'da Nengerhar Üniversitesi kurulmuştur. Savaş yükseköğretime büyük darbe indirmiş, Kâbil ve Nengerhar üniversitelerindeki çoğu öğretim görevlisi okullarından uzaklaşmıştır. Basın, hükümetin tam denetimi altındadır. Ülkede çıkan günlük gazete sayısı 14, bunların toplam tirajı (1988) 150.800'dür. 11 kişiye 1 radyo alıcısı, 148 kişiye 1 televizyon alıcısı, 443 kişiye 1 telefon düşmektedir.

Devletin sosyal yardım sistemi bütün çalışanlara karşılıksız hastane hizmeti sağlamaktadır. Gene de bebek ölüm oranı (1989) binde 173, ortalama ömür (1989) erkeklerde 43, kadınlarda 42 yıldır. 4.797 kişiye 1 hekim (1987), 2.054 kişiye bir hastane yatağı (1981-82) düşmektedir. Verem, zührevi hastalıklar ve dizanteri çok yaygındır. Buna karşılık kolera, tifo ve tifüsün azaltılmasında başarı sağlanmış, çiçek hastalığıysa tümüyle yok edilmiştir. Kişi başına alınan günlük kalori 2.290'dır (1984-86).

Afganistan nüfusunun yüzde 81,9'u kırlarda yaşar. Kırsal nüfusun büyük bölümü, kısıtlı topraklarını işleyen küçük çiftçilerden oluşur. Kent ve kasabalarda yaşayanların çoğu zanaâtkar, küçük tüccar ya da kamu görevlisidir. Ancak sanayideki işgücü de sürekli artmaktadır. Ayrıca ticaret ve sanayi sektörlerinde etkinlik gösteren girişimciler de vardır.

Merkezi Kâbil'de olan ve önemli kentlerde şubeleri bulunan bir kurum aracılığıyla kadınlara rehberlik hizmeti ve yetişkin eğitimi

verilmektedir. 1977 Anayasası'nın kadınlara eşit hak güvencesi getirmesiyle bu kurumun etkinlikleri genişlemiştir. 1960'larda peçe zorunluluğu kaldırılmış, bürolarda ve başka işyerlerinde kadınlar da çalışmaya başlamıştır. Kadınlar yükseköğrenimden de yararlanabilmektedir.

KÜLTÜREL YAŞAM

Afganistan'ın 5 bin yılı aşkın zengin bir kültür mirası vardır. Ama ülke bütünüyle dışa kapalı olduğu için, 16-20. yüzyıl arasında geçen zamanda güzel sanatlar, edebiyat ve mimarlık alanlarında çok az ürün verilebilmiştir.

Afganistan güzel sanatların doruğuna Gazneli Mahmud (971-1030) döneminde ulaşmış, bu dönemde Gazne kenti Bağdat'la yarışır olmuştur. Timurlular döneminde de (15. yy) Herat gibi merkezlerde benzer bir yükseliş görülmüştür. Günümüz ressamlarından bir bölümü, doğrudan o dönemin üslubundan esinlenmektedir. Mimari değeri olan eski anıtlar devletçe onarılmıştır. Kâbil'deki Mekteb-i Sanayi-i Nefise 1930'da kurulmuştur. Bugün mimarlıkta özellikle cami ve türbelerin dış duvarlarında geleneksel Timurlu bezeme teknikleri sürdürülmektedir. El sanatı ürünleri arasında Afgan halıları ile bakır eşya önde gelir.

Afgan müziği çeşitli bakımlardan Batı müziğinden farklı olmakla birlikte, Asya müziğine göre Batı müziğine daha yakındır. Günümüzde Afgan müziğinde, bir yandan yeniden canlandırılan geleneksel halk ezgilerinin, bir yandan da çağdaş Batı ve Hint müziğinin etkileri görülmektedir. Bir Peştu halk oyunu olan *attan*, Afganistan'ın ulusal simgesi haline gelmiştir.

TARİH

"Afgan" adının kökeni, İS 3. yüzyılda Sasanilerce kullanılan "Abgan" sözcüğüne değin uzanır. Müslüman kaynaklarda Afganlardan ilk kez İS 982'de söz edilir. Ama bugünkü Afganların atası olan aşiretler bölgede kuşaklar boyu yaşamıştır. Bugün Afganistan diye adlandırılan toprak parçası binlerce yıl Ortadoğu, Orta Asya, Güney Asya ve Uzakdoğu kültürlerinin buluşma alanı olmuştur.

TARİHÖNCESİ Paleolitik Çağda insanlar büyük bir olasılıkla İÖ 100 bin dolaylarında Afganistan'a gelmişlerdir. Bedahşan'daki Derre-i Kur Mağarasında geçiş dönemi Neanderthal kafatasıyla yan yana bulunan yontma taş el aletleri yaklaşık 30 bin yıl önceden kalmadır. Ak Kopruk yakınlarındaki mağaralarda yapılan araştırmalar, evcil hayvanlara dayalı bir erken Neolitik (İÖ 9-6 bin) kültürün kanıtlarını ortaya koymuştur. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yapılan arkeolojik araştırmalarda da İÖ 3. ve 2. bin yıllardaki İndus (Harappa) uygarlığının hem öncesine, hem de sonrasına ait Tunç Çağı sitlerine ulaşılmıştır. Bedahşan'daki madenlerden çıkarılan lacivert taşının Tunç Çağında Mezopotamya ve Mısır'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Harappa uygarlığı ile belirgin ilişkileri olan bir başka sit de Kunduz'un kuzeydoğusunda, Ceyhun Irmağı yakınlarındaki Şortugay'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

İLKÇAĞ Ahameniş (Pers) imparatoru II. Kyros İÖ 6. yüzyılda Afganistan topraklarında egemenlik kurdu. Ahameniş egemenliği I. Dareios döneminde de (İÖ 522-486) satraplıklar aracılığıyla sürdürüldü. Ama İÖ 4. yüzyılda Büyük İskender Ahamenişleri yok ederek bölgeyi ele geçirdi. İskender'in ölümünden sonra Doğu satraplıkları Selevkosların eline geçti. Hindukuş Dağlarının güneyindeki bölge ise Kuzey Hindistan'daki Maurya hanedanının denetimine girdi. Bir süre sonra, Selevkos satraplıklarından Baktriane bağımsızlığını ilan ederek Yunan ve Hint kültürlerinden kendine özgü bir bileşim yarattı.

İS 2. yüzyıl boyunca Afganistan, Kuşan kralı Kaniska'nın (İS y. 78-144) egemenliğinde kaldı. Bölgede Mahayana Budacılığını yayan Kuşanların kültür ürünleri, başlıca kentleri olan Begram, Delbarcin ve Şebergan'da yapılan kazılarla ortaya çıkarıldı. Kuşan İmparatorluğu Kaniska'dan sonra çok sürmedi ve Afganistan 3. yüzyılda Sasaniler aracılığıyla Hindu etkisine girdi.

ORTAÇAĞ 400-565 arasında Eftalitlerin (Akhunlar) başını çektiği Orta Asya göçebelerinin egemenliğinde kalan bölgeye, 642'de Sasanileri yenen İslam ordularının yaptığı ilk akınların kalıcı etkisi olmadı. Ancak yaklaşık 870'te Saffari egemenliğinin kurulmasıyla Afganistan'da İslam dini kökleşti. Sâmâniler döneminde Buhara, Semerkand ve Belh kentleri altın çağlarını yaşadı. 10. yüzyıl ortalarında bölge Gaznelilerin denetimine girdi. Gurilerin Gaznelileri 1150'de Hindistan'a sürmesinden sonra Afganistan Harezmşahların eline geçti. Cengiz Han'ın Moğol orduları 1219'da Afganistan'ı işgal ettiler. 1227'de Cengiz'in ölmesinden sonra imparatorluğu parçalandı. Afganistan'da da bazıları bağımsız, bazıları Moğollara bağlı beylikler doğdu. 14. yüzyılda Timur ülkenin büyük bölümünü ele geçirdi. Timurlular döneminde (1404-1507) Afganistan'da bilimde ve bayındırlıkta büyük gelişmeler sağlandı. 1507'de Muhammed Şeybani'nin önderliğindeki Özbekler Herat'a girdilerse de, 1510'da Safevi şahı İsmail'e yenik düştüler. Timur soyundan Babür 1504'te Kâbil'i aldı, 1522'de Kandehar'ı ele geçirdi. Afgan beylerinin sonuncusu İbrahim'i de yendikten sonra Agra'yı başkent yaparak Hindukuş'a kadar bütün Doğu Afganistan'ı kendine bağladı. Sonraki 200 yıl boyunca Afganistan batıda Safevilerin, doğuda Hint-Türk İmparatorluğu'nun parçası oldu.

AFGAN İMPARATORLUĞU 1736'da İran'da tahta çıkan Nadir Şah birkaç yılda Afganistan'ı topraklarına kattı. Nadir Şah'ın bir ayaklanma sırasında öldürülmesinden sonra, başmuhafızı Ahmed Han Abdali bazı aşiretler tarafından şah seçildi ve Ahmed Şah Dürrani adıyla hükümdarlığını tüm Afganistan'a kabul ettirdi. Egemenliğini Meşhed'den Keşmir ve Delhi'ye, Ceyhun'dan Umman Denizine kadar yaydı. Afgan İmparatorluğu, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılardan sonra en büyük İslam devleti oldu.

1773'te Dürrani'nin ölümünden sonra aşiret ve sülale kavgaları birbirini izledi. 1803'te tahta çıkan Şah Şuca, Napoleon'un Rusya'yla birleşerek Hindistan'ı işgal etme tasarılarına karşı 1809'da İngilizlerle bir antlaşma imzaladı. Şah Şuca'dan sonra ülke, Barakzay aşiretinden Dost Muhammed'in denetimine geçti. Hindistan'daki İngiliz kuvvetleri 1839'da Kandehar'a girerek Şah Şuca'yı yeniden tahta çıkardılar. İngilizler üç yıl sonra ülkeyi terkedince Dost Muhammed Kâbil'e dönerek 1863'e değin hüküm sürdü. Oğullarından Şir Ali'nin, emirliği sırasında Kâbil'de İngilizler yerine bir Rus heyetini kabul etmesi, 1878-80 arasında ikinci bir İngiliz-Afgan savaşına yol açtı.

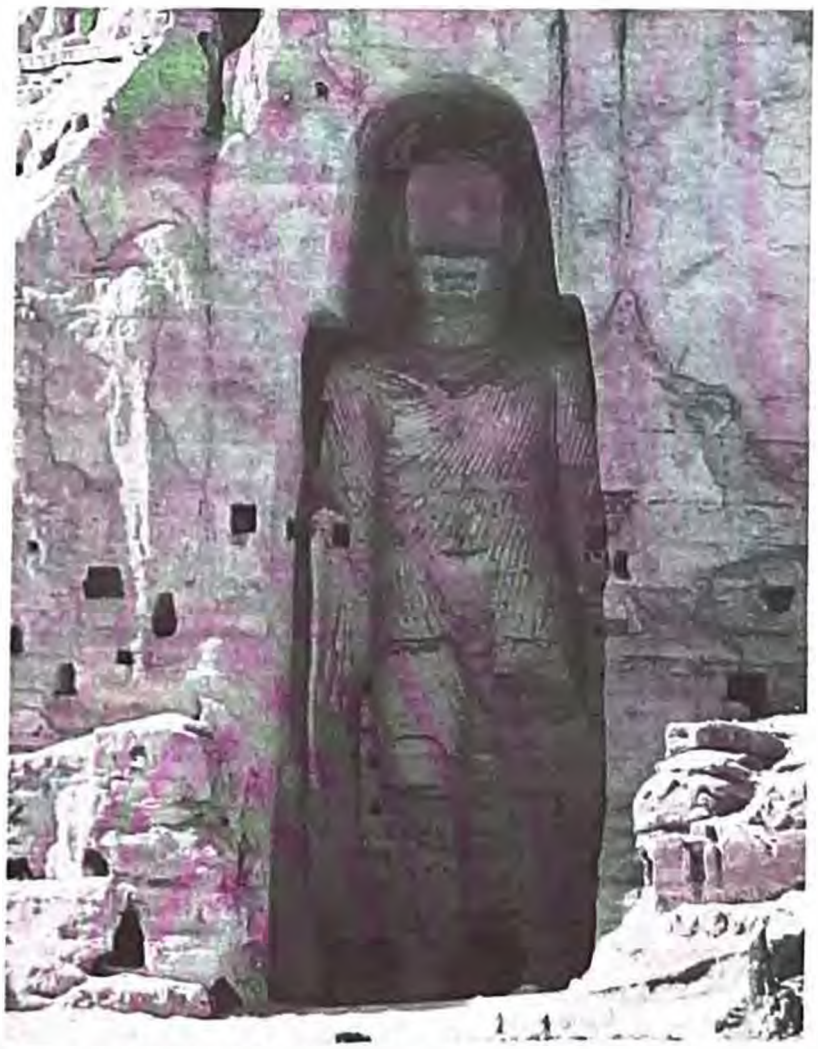

Kaya içine oyulmuş dev Buda heykeli, Bemian, Afghan Information Bureau, Londra

İngilizler Nisan 1881'de Kandehar'dan çekildiler. Şir Ali'nin yeğenlerinden Abdurrahman Han'ın emirliği döneminde (1880-1901) Afganistan sınırlarını Rusya'yla İngiltere belirledi. İngiliz egemenliğindeki Hindistan'la Afgan Krallığı'nın sınırlarını çizen Durand hattı (1893), Afganistan'ı Ruslarla İngilizler arasında bir tampon devlet haline getirdi. Modern Afganistan'ın kurucusu sayılan Abdurrahman, çeşitli etnik gruplara karşı giriştiği 20'yi aşkın savaşı kazanarak Kâbil'de güçlü bir hükümet olduğunu kanıtladı.

Abdurrahman'ın en büyük oğlu Habibullah Han döneminde (1901-19) Avrupa teknolojisi ve Batı ülkeleri Afganistan'da yayılmaya başladı. Habibullah, ülkeyi İngilizlere karşı I. Dünya Savaşı'na sokmayı amaçlayan baskılara direndi. Onun, İngilizlerin karşıtlarınca öldürülmesi üzerine tahtı ele geçiren Emanullah (1919-29) İngilizlere karşı üçüncü bir savaş başlattı. Bir ay süren savaş sonunda imzalanan Ravalpindi Antlaşması ile (8 Ağustos 1919) Afganlar dışişlerini bağımsız yürütme hakkını kazandılar. Afganistan Rusya'daki Bolşevik rejimi tanıyan ilk ülke oldu. Emanullah 1923'te "padişah" unvanını alarak anayasal, yönetsel, eğitsel ve toplumsal reformlara girişti, tutucu dinsel önderlerin karşısına çıktı. Ama 1928'de iç savaş patlak verdi ve Emanullah tahttan çekildi. 1929'da tahta çıkan Muhammed Nadir Şah, 1931'de Emanullah'ın anayasasına dayalı yeni bir anayasa yaptı. Nadir Şah, dinsel önderlerle uyuşmaya daha yatkındı. 1930'larda iktisadi gelişme de hızlandı. Nadir Şah'ın Kasım 1933'te öldürülmesi üzerine 1973'e değin hüküm sürecek olan oğlu Muhammed Zahir tahta geçti.

1946'da başbakan olan Şah Mahmud döneminde Afganistan'da liberal bir ortama geçildi. Ama din önderleriyle hükümetteki tutucu kesimler, General Muhammed Davud Han'ın başbakanlığa getirilmesini sağladılar. Davud Han, Durand hattının ötesinde (Pakistan tarafında) kalan Peştular sorununun çözümünde katı bir tutum izledi. SSCB'nin ekonomik ve askeri desteğini kazandı. Bir yandan kapsamlı eğitsel ve toplumsal reformlar gerçekleştirirken, öbür yandan muhalefet tanımayan bir baskı rejimi kurdu. Ancak "Peştu sorunu" Davud Han'ın sonunu hazırladı. Mart 1963'te Davud Han başbakanlıktan çekilince Zahir Şah bir meşruti krallık denemesine girişti. Ama siyasal istikrarsızlığın yoğunlaşması üzerine Davud Han 17 Temmuz 1973'te kansız bir darbeyle iktidarı yeniden ele geçirdi ve Afganistan Cumhuriyeti'ni kurdu. Solcu subaylarla Bayrak (Perçem) Partisi de bu darbeyi destekledi.

AFGANİSTAN CUMHURİYETİ (1973-78). ABD ve SSCB'ye bağımlılıktan kurtulmaya çalışan Davud Han, İslam ülkelerine yöneldi. Gene toplumsal ve ekonomik reformlara girişti. Pakistan başbakanı Zülfikar Ali Bhutto ile, Peştu sorunuyla ilgili bir deneme anlaşması gerçekleştirdi. Davud Han'ın hazırladığı anayasa 1977'de Ayan Meclisi'nce kabul edildi. Davud Han devlet başkanı sıfatıyla kendi aile çevresinden, yakınlarından, hatta devrik kraliyet ailesinin üyelerinden kurulu bir hükümeti iş başına getirdi. Bunun üzerine 10 yıldır ayrı çalışan iki sol örgüt, Halk ve Bayrak partileri Davud Han'a karşı yeniden birleştiler. Halk kanadı lideri Hafizullah Amin'in düzenlediği bir darbeyle Davud Han devrildi, kendisi ve aile üyelerinin çoğu öldürüldü. 27 Nisan 1978'de Afganistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu.

AFGANİSTAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ. Devrim Konseyi başkanlığına, başbakanlığa ve Afganistan Demokratik Halk Partisi genel sekreterliğine Nur Muhammed Taraki getirildi. Hafizullah Amin ile Bayrak kanadı önderlerinden Babrak Karmal başbakan yardımcılıklarına atandılar. Ama Halk ve Bayrak kanatları arasındaki birlik hızla bozuldu. Orduya dayanan Halk kanadı giderek güçlendi. Taraki yönetiminin reform programında kadınlara eşit haklar, toprak reformu ve klasik Marxist-Leninist doğrultuda yönetsel önlemler yer alıyordu. Temel Afgan kültür öğeleriyle çatışan bu program ve siyasal baskılar, nüfusun geniş kesimlerini karşısına aldı. 1978 yazında Nuristan'da ilk ayaklanmalar patlak verdi ve eşgüdümsüz de olsa tüm ülkeye yayıldı.

Mart 1979'da Hafizullah Amin başbakan oldu. Ayaklanmalar karşısında Afgan ordusu güçsüz kalınca Amin Sovyet askeri yardımına başvurdu. Taraki ve Amin yanlıları arasındaki bir çatışmada Taraki öldürüldü. Amin, Pakistan'dan ve ABD'den güvenlik desteği kazanmaya çalışırken 24 Aralık 1979 gecesi Sovyet birlikleri Afganistan'a girdiler. Amin öldürüldü ve başbakanlığa, Devrim Konseyi başkanlığına ve ADHP genel sekreterliğine Babrak Karmal getirildi. Karmal, Haziran 1981'de başbakanlık görevini Sultan Ali Keştmend'e devretti. Sovyet birliklerine ve hükümet askerlerine karşı gelişen genel ve dağınık silahlı direniş yanında, ADHP'nin Bayrak ve Halk kanatları arasındaki iktidar mücadelesi de sürdü. Yerel önderler ülke içinde bölgesel iktidarlarını güçlendirirken, Peşaver'deki bazı dinsel önderler de hem etkinlik ve yandaş kazanabilmek, hem de Arap ülkelerinin mali desteğini sağlayabilmek için birbirleriyle çekişiyorlardı. 1980'de ülke içindeki bazı bölgesel gruplar Sovyet işgaline karşı birleştiler. "Mücahid" olarak adlandırılan güçlerin silahlı direnişi 1984'te yoğunlaştı. 1985'te ülkedeki Sovyet askerlerinin sayısı 115 bine ulaşmıştı. Kâbil hükümetinin İran ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişkileri de giderek bozuldu. 1986'da uzaklaştırılan Babrak Karmal'ın yerine ADHP genel sekreterliğine getirilen Muhammed Necibullah ülkenin yeni önderi oldu. 1987'de kabul edilen yeni anayasayla ülkenin adı Afganistan Cumhuriyeti olarak değiştirildi.

Sovyet birliklerine ve Kâbil hükümetine karşı silahlı direnişi sürdüren güçler arasında Afgan Mücahidleri İslami İttihadı ile Hizb-i İslami yanında ADHP'nin Halk kanadı da yer almaktaydı. Yıllarca süren başarısız işgalin ardından Sovyetler Birliği Mayıs 1988-Şubat 1989 arasında kuvvetlerini Afganistan'dan çekti.

Necibullah yönetiminin Nisan 1992'de çökmesi üzerine çeşitli İslamcı grupların oluştuğu bir koalisyon iktidara geçti. Aralık ayında devlet başkanlığına Burhaneddin Rabbani seçildi. Gülbeddin Hikmetyar önderliğindeki Hizb-i İslami yönetime karşı silahlı mücadeleyi sürdürdü.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Afganlar *bak.* Peştular

Afife Jale (d. 1902, İstanbul - ö. 24 Temmuz 1941, İstanbul), ilk Müslüman Türk kadın tiyatro oyuncusu. Kasım 1918'de Behire, Memduha, Beyza ve Refika adlı genç kızlarla birlikte Darülbedayi'ye girdi. Refika ile birlikte aday oyuncu kadrosuna alındı. İlk kez 1920'de *Yamalar* adlı oyunla Kadıköy'deki Apollon Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Oynadığı *Tatlı Sır* ve *Odalık* adlı oyunları polis bastı; daha sonra Afife ile ilgili kovuşturma da açıldı. 1921'de Şehremaneti'nin kararıyla Müslüman kadınların sahneye çıkması yasaklanınca Afife Darülbedayi'den çıkarıldı. Bundan sonra Burhanettin Tepsi'nin tiyatrosunda, onun yurtdışına gitmesi üzerine Yeni Tiyatro, Millî Sahne ve Türk Tiyatrosu gibi topluluklarda çalıştı. Bu dönemde Selahattin Pınar'la kısa süren bir evlilik yaptı. Yaşamının son yıllarında morfin ve kokain alışkanlığı yüzünden sahneden uzaklaşmak zorunda kaldı; Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde öldü.

afinite *bak.* kimyasal ilgi

afiş, herkesin görebileceği bir yere asılan, ilan ya da reklam işlevi gören basılı kâğıt. İster bir ürünle, ister bir olayla, ister yurtseverlik gibi bir duyguyla ilgili olsun,

Yurdaer Altıntaş

gelip geçenlerin dikkatini hemen çekme özelliği taşımalıdır. Bunu sağlamak için belirli bir yöntem yoktur. Afişin gücü çarpıcı ve öz bir tasarımın anında yarattığı etkiden doğabileceği gibi, gösterişli bir sanat yapıtının göz kamaştırıcı çekiciliğinden de kaynaklanabilir. Afiş terimi daha geniş anlamda, bir yenilik ya da bir sanat ürünü olarak üretilen ve bir yere asılması amaçlanan her türlü kâğıt baskı için de kullanılır.

Basılı duvar reklamlarının geçmişi 15. yüzyıla dayanır. Ancak, günümüzde anlaşıldığı biçimiyle afiş ilk kez 1860 dolaylarında görülmüştür. Gözalıcı renkleri olan afişlerin ucuz ve kolayca üretimine olanak veren taşbaskı tekniği bu sanat dalının gelişmesini hızlandırmıştır. Modern afiş sanatçılarından ilki sayılan Jules Chéret, mesleğine 1867'de Sarah Bernhardt'ın bir oyunu için yaptığı tiyatro afişiyle başladı. Paris gecelerini renklendiren sahne sanatçılarını duru ve parlak renklerle, büyüleyici bir biçimde yansıttığı afişleri, 19. yüzyılın son 30 yılında Paris sergilerini etkisi altında tuttu. Chéret başka sanatçıları da bu dala çekmeyi başardı. Sonuçta, anonim taşbaskı ustalarının kullandığı halk sanatı imgelerinden, afiş sanatçılarının en ünlüsü Henri Toulouse-Lautrec'in başyapıtlarına kadar uzanan olağanüstü bir üslup çeşitliliği doğdu. Lautrec'in 1890'larda gerçekleştirdiği çarpıcı ve dramatik afişlerde Parisliler canlı ve duyarlı bir biçimde görüntülenir.

Afişe duyulan ilgi 1890'larda *art nouveau* akımının ortaya çıkmasıyla arttı. Bu akımın temel özellikleri, akıcı ve organik çizgiler, incelik, çok zengin ve karmaşık bir simgeci-

Bülent Erkmen

lıktır. Güzel sanatların popüler ve yararlı olabileceği inancından doğan, güçlü bir toplumsal bilinç ile gözalıcılığı birleştiren bu akım, afişle doğal bir anlatım biçimine kavuştu. *Art nouveau*'nun tartışılmaz ustası Alphonse Mucha Paris'te yaşayan bir Çek idi. Mucha, ilk afişini Sarah Bernhardt için yaptı. Afişteki ustaca renk kullanımıyla egzotik Bizans üslubunun bezeme örgeleri sanatçıyı bir gecede üne kavuşturdu. Mucha'nın güzellik ve yaratıcılık açısından aşılamayan bu afişi, görkemli tiyatro ilanlarından sigara kâğıdı ve çikolata reklamlarına kadar uzanan bir afiş geleneğinin temelini oluşturdu. Dünyanın en ünlü *art nouveau* afişleri arasında, Paris'te George de Feure ile Eugène Grasset'nin zarif yapıtları, Hollanda'da Jan Toorop'un stilize afişleri; Avusturya'da Koloman Moser ve Alfred Roller'in düzenlemeleri ve son olarak da, bu üslubu ABD'de tanıtan Will Bradley'nin çalışmaları sayılabilir.

1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle afiş, tarihi etkileyebilen bir sanat dalı haline geldi. Sinema ve televizyonun yükselişinden önce, tüm görsel iletişim araçlarının siyasal açıdan en etkili olanıydı. Kolayca üretilebiliyor, etkisini kısa sürede duyuruyor ve halkın görebileceği yerlere asılabiliyordu. Böyle bir görev üstlenen savaş ve devrim afişleri, gereğinde oldukça güçlü, değişik ve açıklayıcı olabilirdi. Örneğin çoğunluğunun okuma yazma bilmediği ve iç savaşla yıpranmış bir toplumu seslenen Ekim Devrimi afişleri açık, dolaysız ve güçlüdür; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda görülenler lirik bir ortaçağ yiğitliğini çağrıştırır; I. Dünya Savaşı Amerikası'nın ürünlerinde ise bir taşra saflığı gözlenir. Bu afişlerin tümü üretenlerinin dilek ve amaçları kadar, seslendikleri toplumun da özlemlerini dile getirir. Bunun seçkin bir örneği James Montgomery Flagg'in, I. Dünya Savaşı sırasında güçlü bir yurtseverlik duygusu uyandıran ünlü "Sam Amca" afişidir. Bu afişte Sam Amca işaretparmağını izleyiciye doğru uzatmakta ve onu askere yazılmaya çağırmaktadır.

20. yüzyıl başlarında sanayideki büyük atılım akla gelebilecek hemen her ürün ya da olay için reklam afişi üretilmesine yol açtı. Ilkel sanattan ve halk sanatından kaynaklanan ilk sirk afişlerinden, akıcı çizgilere sahip, çağdaş, incelikli, gelişmiş bir kültürü yansıtan 1930'ların gezi afişlerine kadar, bu günlerde üretilen yapıtların çoğu o dönemin ruhunu ve üslup aşırılıklarını taşır. Ne var ki, radyo ve televizyonun hızla yaygınlaşması ve fotoğrafın reklam dünyasına girmesiyle afiş sanatının parlak dönemi sona erdi.

1960'larda pop müzikle başlayan halka dönük sanat biçimlerini canlandırma eğilimi afişe yeni bir ilgi doğmasına neden oldu. Bu hareketin en güçlü olduğu San Francisco'da Wes Wilson, Victor Moscoso, Rick Griffin ve David Singer'ın haftalık salon konserlerini duyuran afişleri, hem sayılarının çokluğu, hem de yansıttıkları topluluk ruhuyla 1890'ların altın çağını anımsatır.

Afiş sanatının Türkiye'ye girişi Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlar. O dönemde Almanya'da öğrenim gören İhap Hulusi (Görey) ve Kenan Temizan bu sanat dalına ilgi duymuşlar ve yurda dönüşlerinde de bu alanda çalışmışlardır. Almanya'dan gönderdiği çalışmalarıyla 1923'te Türkiye'deki ilk afiş sergisini açan İhap Hulusi afiş sanatının ülkedeki öncüsü sayılır. Temizan da Almanya'da dersler vermiş ve büyük film şirketleri için afişler hazırlamıştır. Iki sanatçının da çalışmalarında fotoğraftan büyük ölçüde yararlandıkları görülür.

Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1932'de kurulan afiş atölyesi, 1950'lerin sonunda grafik bölümüne dönüştürülmüştür. Gene bu

Mengü Ertel

dönemde Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun kurulması, yeni anlayışların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Afiş sanatında 1950'lerde izlenen canlanmada Akademi kökenli sanatçıların önemli rolü vardır. 1930'lar ve 1940'ların başındaki Fransız afiş sanatının izlerini taşıyan bu dönem yapıtlarında, çarpıcı olma kaygısı ağır basar.

1960'lar ve sonrasında gelişen sanayi ve giderek önem kazanan tanıtım etkinlikleri, afiş sanatına da canlılık getirmiştir. Özellikle tiyatroların afiş gereksinimi, genç sanatçılara yeni yapıtlar üretme olanağı vermiştir. Afişte konunun daha çok önem kazandığı bu dönemde, Türk sanatçıları uluslararası düzeyde de başarılı olmuşlardır. Dönemin önde gelen sanatçıları arasında Mengü Ertel, Yurdaer Altıntaş, Turgay Betil, Erkal Yavi, Sadık Karamustafa, Bülent Erkmen sayılabilir.

AFL-CIO *bak.* American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations

Afonso I, NZINGA MBEMBA olarak da bilinir (ö. y. 1550), Kongo Krallığı'nın (bugün Zaire ve Angola) hükümdarı. 20. yüzyılın başına değin ülkeyi Portekiz'e bağımlı olarak yöneten kralların ilkidir. 1506 ya da 1507'de altıncı *manikongo* (Kongo'nun efendisi) oldu. Ülkeye kendisinden önceki kral Nzinga Nkuwa döneminde nüfuz etmeye başlayan Portekizlilere bu çabalarında cesaret verdi. Hıristiyanlığı kabul eden ve Portekizce Dom Afonso adını alan Nzinga Mbemba, 1512'de Portekiz kralı I. Manuel ile *Regimento* diye bilinen antlaşmayı yaptı. Bu antlaşmayla Kongo, Portekiz kurumlarını kabul etti. Ayrıca Portekiz uyrukluluğa Kongo yasalarına tabi olmama hakkı verildi ve Portekizli tacirlere köle sağlandı.

Afonso I, AFONSO HENRIQUES olarak da bilinir, lakabı FATIH AFONSO. Portekizce AFONSO O CONQUISTADOR (d. 1109/11, Guimarães - ö. 6 Aralık 1185, Coimbra, Portekiz), 1139-85 arasında hüküm süren ilk Portekiz kralı. 1139'da Portekizlilerin Leon Krallığı'ndan bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamış, 1147'de Santarém ve Lizbon'u Müslümanlardan almıştır.

Leon kralı VI. Alfonso, Portekiz Kontluğu'nu Afonso'nun babası Henri de Bourgogne'a vermişti. 1095-1112 arasında burasını Müslümanlara karşı başarıyla savunan Henri, VI. Alfonso'nun evlilikdışı kızı Teresa ile evlendi. 1112'de Henri'nin ölmesi üzerine Portekiz'in yönetimini üstlenen Teresa, oğlunun reşit olmasından sonra iktidarı ona bırakmayı kabul etmedi. Ancak 1128'de Guimarães yakınlarında yapılan São Mamede Savaşı'nda Afonso'nun güçleri karşısında yenilgiye uğradı. Afonso başlangıçta, aynı zamanda kuzeni olan Leon kralı VII. Alfonso'nun egemenliğini kabul etmek zorunda kaldıysa da 1139'da kendi krallığını ilan etti.

Afonso 1139'daki Ourique Çarpışması'nda kazandığı zaferle Müslüman komşularını haraca bağlamayı başardı. Ayrıca 1147'de Santarém'i ele geçirdi ve topraklarından geçen Haçlılar'ın yardımıyla Lizbon kuşatmasında başarılı oldu. 1162'de Beja'yı, 1165'te de Évora'yı topraklarına katarak sınırlarını Tagus Irmağının ötesine kadar genişletti. Badajos'a saldırdığı sırada tutsak düştüyse de sonradan serbest bırakıldı. Mafalda di Savoia ile evlenen I. Afonso, oğlu I. Sancho'yu iktidarına ortak etti. Öldüğünde ardında yerleşmiş ve bağımsız bir krallık bıraktı.

Afonso II, lakabı ŞIŞMAN AFONSO. Portekizce AFONSO O GORDO (d. 1185 ?, Coimbra - ö. 25 Mart 1223, Coimbra, Portekiz), Portekiz'in üçüncü kralı. 1211-23 arasında sürdürdüğü krallığı sırasında, güney bölgelerini Müslümanlardan geri almak amacıyla düzenlenen seferleri yönetmiştir.

II. Afonso, Kral I. Sancho ile Barselona kralı IV. Ramón Berenguer'in kızı olan kraliçe Dulcia'nın oğluydu. Büyük bir olasılıkla, gençliğinde geçirdiği bir hastalık nedeniyle aşırı şişmandı. Bu yüzden askerlerine komuta edecek durumda değildi. Bununla birlikte orduları, Kastilya kralı VIII. Alfonso'nun 1212'de Las Navas de Tolosa yakınlarında kazandığı zaferde etkili oldu. Müvahhidlerin gerilemeye başladığını ortaya koyan bu zaferden sonra II. Afonso'nun ordusu 1217'de Alcacer do Sal'ı ele geçirdi.

II. Afonso, kilise ve öbür toprak sahiplerine meydan okuyarak, usulsüz ele geçirilen mülkler ve soyluluk unvanlarının soruşturulması için komisyonlar kurdu. Bu da soylular ve din adamları ile II. Afonso

arasında uzun yıllar sürecek bir çatışmanın doğmasına neden oldu. Braga başpiskoposu 1219'da kralı ve saraylıları aforoz etti ve onların kilise ayinlerine katılmasını yasakladı; ama II. Afonso papalığın da onayladığı bu uygulamalara ölene değin karşı çıktı. Yerine oğlu II. Sancho geçti.

Afonso III (d. 5 Mayıs 1210, Coimbra - ö. 16 Şubat 1279, Lizbon, Portekiz), Portekiz'in beşinci kralı. 1248-79 arasında sürdürdüğü krallığı sırasında Müslümanların elinde bulunan Algarve bölgesinin yeniden fethini tamamlamıştır.

II. Afonso'nun, Kastilya kralı VIII. Alfonso'nun kızı Urraeca ile evliliğinden doğan Afonso, İtalya'ya göç ederek evlilik yoluyla Bolonya kontu oldu. Papanın emriyle tahttan indirilen ağabeyi II. Sancho'nun yerine gene papa tarafından kral ilan edilince Portekiz'e dönen Afonso halk ve kilise tarafından çok iyi karşılandı. 1249'da Faro bölgesini geri aldı ve daha önce Müslümanların elinde olan Algarve'yi Kastilya ile paylaştı.

Soylu olmayan kent halkının temsilcilerinin de yer aldığı Portekiz Parlamentosu (*Cortes*) ilk kez onun krallığı sırasında toplandı. Tahta çıkarken papadan gördüğü yardıma karşın, kiliseye ait toprakların mülkiyeti konusunda kendisinden önceki krallar gibi davrandı ve gene onlar gibi aforoz edildi. Ölümünden sonra yerine oğlu Dinis geçti.

Afonso IV, lakabı CESUR AFONSO, Portekizce AFONSO O BRAVO (d. 8 Şubat 1291, Lizbon - ö. 28 Mayıs 1357, Lizbon), Portekiz'in yedinci kralı. 1325-57 arasında hüküm sürmüştür.

Aragon kralı II. Pedro'nun kızı Isabella ile Kral Dinis'in oğluydu. Babasının evlilikdışı iki oğluna gösterdiği cömertliğe içerleyerek 1320'de kendisine de iktidardan pay verilmesini istedi. Bu nedenle başlattığı ayaklanma Mayıs 1322'ye değin sürdü. Annesi, babasıyla uzlaşmasını sağladıysa da çatışma bir süre sonra yeniden başladı. Dinis'in ölümünden sonra tahta çıkan Afonso, bu kez de üvey kardeşinin sığındığı Kastilya Krallığı ile mücadeleye başladı. Bununla birlikte, Fas'ın Merini sultanı 1340'ta İspanya'yı istila edince, Kastilya kralı XI. Alfonso'nun Tarifa yakınlarında kazandığı Salado Irmağı Savaşı'na (30 Ekim 1340) katılan bir orduyu yönetti.

1355'te Afonso I. Pedro adıyla tahta çıkacak olan oğlunun metresi Galicia'lı Inés de Castro'nun öldürülmesini emretti. Çünkü Castro ailesinin Portekiz'deki nüfuzundan korkuyordu. Pedro babasına karşı bir ayaklanmaya giriştiyse de sonunda aralarında uzlaşma sağlandı.

Afonso V, lakabı AFRİKALI AFONSO, Portekizce AFONSO O AFRICANO (d. 15 Ocak 1432, Sintra - ö. 28 Ağustos 1481, Sintra, Portekiz), Portekiz'in onuncu kralı. 1438-81 arasında hüküm sürmüştür. Fas'a düzenlediği seferler nedeniyle "Afrikalı" lakabıyla anılır.

Aragon kralı I. Fernando'nun kızı kraliçe Leonor ile kral Duarte'nin oğlu olan Afonso altı yaşında tahta çıktı. İleride kızı Isabella ile evleneceği amcası Coimbra dükü Pedro, 1440'ta Afonso'nun annesi Leonor'u naiplikten uzaklaştırdı. Ama yeni naip, Afonso'nun üvey kardeşi Bragança dükünün kendisini tanımaması üzerine onunla savaşmak zorunda kaldı ve Mayıs 1449'da Alfarrobeira'da öldü. Başkalarının çok etkisinde kalan Afonso, düşüncesizce armağanlar ve imtiyazlar dağıttı. 1458'de Kuzey Afrika'da Alcácer Ceguer'i fethetti; 1463'te Tanca'yı alma girişiminde başarılı olamadı. 1471'de Arzila'yı ele geçirdi, sonunda da Tanca'yı fethetti.

Karısı öldükten sonra Kastilya kralı IV. Enrique'nin kızı ile evlenen Afonso, Isabella ve Fernando'ya karşı verdiği iktidar mücadelesinde eşini destekledi. Kastilya kralı olduğunu ilan ettiyse de 1476'da Toro'da yenilgiye uğradı. Bunun üzerine XI. Louis'den yardım sağlamak umuduyla Fransa'ya gitti. İsteğinin geri çevrilmesinden sonra tahtı, II. João adıyla tahta çıkacak olan oğluna bırakıp Fransa'da inziyaya çekileceğini bildirdi. Kasım 1477'de Portekiz'e dönmeye razı olduysa da tahta çıkmayı reddetti ve 1479'da imzaladığı Alcáçovas Antlaşması'yla Kastilya tahtı üzerindeki tüm haklarından vazgeçti. Ama tahttan çekilme kararını onaylayacak olan Parlamento'nun (*Cortes*) toplanmasına fırsat kalmadan öldü.

Afonso VI (d. 21 Ağustos 1643, Lizbon - ö. 12 Eylül 1683, Sintra, Portekiz), Portekiz kralı. Kendi yandaşlarıyla kardeşi Pedro'nun yandaşları arasındaki iç kavgalar hükümdarlık dönemine damgasını vurmuştur.

Afonso 1656'da babası IV. João'un yerine tahta çıktıysa da ülkeyi 1662'ye değin naip sıfatıyla annesi yönetti. Hükümdarlığı sırasında İspanya'ya karşı, aralarında 1663'teki Ameixal, 1664'teki Castelo Rodrigo ve 1665'teki Montes Claros savaşlarının da bulunduğu bir dizi zafer kazanıldı. Bu savaşların sonuncusu İspanya'nın Portekiz'in bağımsızlığını tanımasıyla sonuçlandı. Afonso'yu terkeden karısı, evliliklerini kocasının iktidarsız olması gerekçesiyle iptal ettirdi; ardından da, ilerde II. Pedro adıyla tahta çıkacak ve Krallığın Savunucusu ilan edilecek olan kayınbiraderiyle evlendi. 1667'de tahttan çekilen Afonso, ölümüne değin Asor Adalarında ve Sintra'da tutsak kaldı.

aforizma *bak.* özdeyiş

aforoz, Hıristiyan kilisesinin bir kimsenin komünyona ve kilisedeki ibadet ve ayinlere katılmasını yasakladığı, onu kilise üyeliğinden mutlak olarak çıkarmasa bile kiliseye üyelik haklarından yoksun bıraktığı dinsel suçlama biçimi. Bu dışlama yöntemi, bütün Hıristiyan kilise ve mezheplerinde, hatta bütün cemaatlerde uygulanır.

Katoliklik, birinde kişinin *toleratus* yani hoşgörülen, ikincisinde de *vitandus* yani sakıncalı olarak adlandırıldığı iki ayrı aforoz türü tanımlar. En ağır suçlarda uygulanan ikinci türde, suçlu, adı belirtilmek suretiyle *vitandus* ilan edilir ve bu çoğunlukla papalık makamı tarafından yapılır. *Vitandus* bazı suçlarda kendiliğinden uygulanır. Her iki aforoz türü de aforoz edilen kişinin kilise ayinlerine katılmasını ve Hıristiyanlık ilkelerine göre gömülmesini yasaklar. Codex Juris Canonici'de (*) aforozu gerektiren eylemlerin ayrıntılı olarak sayıldığı bir liste yer alır. Bu liste, Ocak 1983'te Papa III. Johannes Paulus tarafından gözden geçirilerek, kürtaj, günah çıkarmada itirafın gizliliği ilkesinin çiğnenmesi, bir papaz yardımıyla günah işlemiş kişinin o papaz tarafından bağışlanması, komünyonda kutsanmış ekmeğe küfür, Vatikan'ın onayı olmadan piskopos atanması, papaya fiili saldırı, heretiklik ve "inancın yitirilmesi" de aforozu gerektiren eylemlere eklendi.

Aforoz edilen kişi günahını itiraf eder ve kefaretine katlanırsa bağışlanır. Kimi durumda bu bağışlamayı herhangi bir papaz yapabilir, ama suçlu için *in periculo mortis* (ölüm tehlikesi) söz konusu değilse, af piskoposların ya da yalnızca papalık makamının yetkisindedir. Aforozla bağlantılı iki başka ceza biçimi de uzaklaştırma ve kiliseyi ya da ayinleri yasaklamaktır. Bu cezaları aforozdan ayırt etmek gerekir. Uzaklaştırma yalnızca din adamlarına uygulanır ve onları bazı ya da tüm haklarından yoksun bırakır. Kiliseyi ya da ayinleri yasaklama cezası ise, kişinin komünyona katılmasını engellemez, ama kişinin, hatta bazen bütün bir bölgede yaşayanların belirli ayinlere katılmalarını, kiliseye girmelerini ya da kutsal görevlere getirilmelerini yasaklar.

Bazı kiliseler aforoz terimini kullanmak yerine kilise disiplininden söz etmeyi yeğler. Reform kiliseleri, disiplin uygulama, gerekirse de aforoz etme yetkisini papaz ve kilise mütevelli heyetinden oluşan kurula verir. 1646 Westminster İtikatnamesi'nin 30. maddesi, ana disiplin cezalarını "uyarı, bir mevsim için Son Akşam Yemeği ayinine sokulmama ve kilise cemaatinden aforoz" biçiminde sıralamıştır. Lutherci gelenek ise, Martin Luther'in ilmihalini örnek alarak aforozu, apaçık ve onulmaz günahkârların komünyona katılmasını yasaklamak biçiminde tanımlar; din adamlarının, cemaatle birlikte böyle bir disiplini uygulama yetkisi vardır. Anglikan Kilisesi'nde piskoposların aforoz etme hakkı vardır, ama bu hak hemen hiç kullanılmaz. Kongregasyon ve Baptist kiliselerinde disiplin genellikle çok serttir. Amerikan Özgür Kilise geleneğine bağlı mezheplerde ise *churching* (günahkâra kilise disiplinini uygulama) terimi aforoz anlamında kullanılır.

AFP *bak.* Agence France-Press

Afrahat (ö. 4. yy), Süryani çileci ve İran'daki Süryani Kilisesi'nin bilinen ilk Hıristiyan yazarı.

Afrahat, Hıristiyanlık düşmanı Pers kralı II. Şahpur'un (309-379) saltanatı sırasında Hıristiyanlığı kabul etti; ondan sonra da Irak'ta, büyük bir olasılıkla Musul yakınlarındaki Aziz Matta (Süryanice: *Mar Mattay*) Manastırı'na çekilerek bir keşiş yaşamı sürdürdü. Piskopos olduğu sanılmakta, James adını aldığı, "İranlı bilge" adıyla da anıldığı bilinmektedir. 336-345 arasında manastırdaki keşişler için Süryanice Kitabı Mukaddes yorumları yazdı; bunlardan 23 tanesi günümüze kalmıştır. Vaaz kitabı olarak bilinirse de aslında bunlar daha çok Hıristiyan inançlarını çilecilik ve disiplin açısından ele alan, yer yer keskin bir polemik niteliğindeki Kitabı Mukaddes yorumlarıdır. Bunlar arasındaki dokuz risale Mezopotamya'da sayıları kabarık olan ve seçkin okulları bulunan Yahudilere karşı özellikle sert bir dille yazılmıştır. Bunlar Paskalya Yortusu'nu, sünneti, oruç yasalarını, Yahudi olmayanların (*Gentiles*) yeni "seçilmiş halk" olarak İsrail'i doldurmasını ve İsa'nın Tanrı'nın oğlu sayılışını ele alır.

Afrahat'ın yazılarında Kitabı Mukaddes'e dayanan ilkel bir ilahiyat geleneği belirgindir. Bunlar 325'teki İznik (Nikaia) Konsili'nden hemen önce ortaya çıkıp daha sonra da süregiden Tanrı'nın ve İsa'nın niteliği konusundaki anlaşmazlıkların doğurduğu öğreti çatışmasıyla dil karşaşasından henüz etkilenmemiştir. Afrahat'ın yapıtları Yunan-Roma dinsel çevrelerini bölen düşünsel akımlardan uzaktır. İlk dönem Asur Yahudi-Hıristiyanlığına ait bir öğretiyi yansıtırlar. Metinleri, çeşitli anlamlara çekilebilen ve bu nedenle de Ortodoks ölçütlerine göre doğruluğu kuşkulu sayılabilecek bir yalınlıktadır.

Afrahat Cehennem'i (Sami dilinde: *sheol*) ele geçiren ve şeytanı burada, kendi bölgesinde yenen İsa-Tanrı'nın ruhu (ki insanın içindedir) aracılığıyla kurtuluşa ulaşma ko-

nusu üzerinde durmuş ve Hıristiyan birikiminin temel kavramlarını açık bir biçimde ortaya koymuştur. Kitabı Mukaddes'ten sık sık yaptığı alıntılar, kitabın 2. yüzyılda yazılan versiyonundan da (*Diatesseron*) eski olan Süryanice bir metinden alınmıştır ve Afrahat'ın yeni Ahit'le güçlü bir bağıntısı olduğunu düşündüğü Eski Ahit'e beslediği derin inancı sergiler. Risalelerinde, kutsal üçlüye duyduğu inanca, İsa'nın kişiliğindeki insanı ve ilahi ikiliğin birliğine, Doğu'ya özgü bir psikolojinin yansıması olan insandaki beden, can ve ruh biçimindeki üçlü bölümlenmeye ilişkin açıklamalar yer alır. Afrahat ayrıca, Kaldeliler arasında yaygın olan büyü kültleriyle de mücadele etmiştir.

Afram Irmağı, Batı Afrika'da, Gana'nın güneyinde yer alan akarsu. Asanti bölgesinde, Mampong'un 26 km kuzeybatısından doğar ve güneydoğu doğrultusunda akarak Gana'nın doğu bölgesindeki Volta Gölüne dökülür. Önceleri Volta Irmağının bir kolu olan Afram yaklaşık 90 km uzunluğundadır. Ekim ve mart ayları arasında kurumasına karşın balıkçılık açısından önemlidir. Kwahu Platosunun hemen hemen tüm suyunu toplar. Irmak vadisinde arazi çok düz olup, su baskınları nedeniyle genellikle bataklıktır. Volta Irmağı üstünde bir hidroelektrik santralının kurulmasıyla (1961'de başlanmış 1965'te tamamlanmıştır) aşağı Afram, önü kapanan Volta Gölünün işlek bir kolu ve önemli bir suyolu haline gelmiştir.

Afranius, Lucius (d. Picenum - ö. İÖ 46, Afrika), Romalı general, Büyük Pompeius'un sadık yandaşı.

İÖ 60'ta Pompeius'un desteğiyle konsüllüğe yükseldi, ancak bu görevi sırasında kendi bölgesindeki kamu işlerini yürütmede yetersiz kaldı. Ertesi yıl, Gallia Cisalpina valiliği sırasında bir zafer kazandı. İspanya Pompeius'a verilince de (İÖ 55) Marcus Petreius'la birlikte, Pompeius adına buranın yönetimiyle görevlendirildi.

Julius Caesar ile Pompeius'un arası açılınca, Afranius ile Petreius İÖ 49'da, önceleri başarı sağladıkları kısa bir çarpışmanın sonunda Ilerda'da Caesar'a teslim olmak zorunda kaldılar. Caesar yeniden savaşa girmeme sözü alarak onları serbest bıraktı. Ancak Afranius Pompeius'a katıldı ve Pharsalos Çarpışması'nda (İÖ 48) Pompeius'un karargâhını yönetti. Pompeius'un bu çarpışmada yenilmesinden sonra Caesar'ın kendisini bağışlamayacağını düşünen Afranius Afrika'ya gitti. Caesar'ın Pompeius yanlılarını bozguna uğratıp Roma Afrikası'nın denetimini eline geçirdiği Thapsus Savaşı'na katıldı (İÖ 46). Güçlü bir süvari birliğiyle savaş alanından kaçmasına karşın daha sonra esir düştü. Değişik söylentilere göre ya ayaklanan askerler tarafından ya da Caesar'ın emriyle öldürüldü.

Afrasya dilleri *bak.* Hami-Sami dilleri

Africanthropus, Ludwig Kohl-Larsen'in 1935 ve 1938'de bugünkü Tanzanya'nın kuzeyindeki Eyasi Gölü yakınlarında bulduğu üç insan kafatasının parçalarına verilen ve kesin olmayan cins adı. Bulunan parçaların doğru olarak birleştirilmemesi yüzünden, önceleri fosillerin Cava ve Pekin insanları gibi Alt Pleyistosen'e (y. 2,5 milyon yıl önce) ait olduğu sanılmıştı. Ancak yeni kanıtlar, bu kafataslarının, Kabwe insanı(*) adıyla bilinen *Homo sapiens rhodesiensis* ile benzerlikleri olan kalıntılar olduğunu göstermektedir.

Africanus, Sextus Iulius (d. İS y. 180, Kudüs - ö. y. 250), hazırladığı evrensel kronolojiyle tanınan ilk Hıristiyan tarihçi.

Yaşamı üstüne yeterli belge bulunmamakla birlikte, Asya, Mısır ve İtalya'da dolaştığı, sonraları genellikle Filistin'deki Emmaus'da yaşadığı ve burada valilik yaptığı bilinmektedir. İmparator Severus Alexander'ın koruması altına girdikten sonra, elçi olarak Roma'ya gönderilmiştir (y. 222). En büyük yapıtı olan *Chronographiai* (221), Africanus'un İÖ 5499'da başladığını varsaydığı yaratılıştan İS 221'e değin geçen dönemdeki dinsel ve din dışı olayların tarihini ele alan 5 ciltlik bir incelemedir. Africanus hesaplamalarında temel olarak İncil'i kaynak almış, Mısır ve Kalde kronolojilerini, Yunan mitolojisini ve Yahudi tarihini Hıristiyanlıkla birleştirerek eşzamanlı hale getirmiştir. Bu yapıtıyla erken Hıristiyanlığı tarihsel bir çerçeveye oturtarak saygınlığını artırmıştır. İsa'nın Matta ve Luka İncillerinde yer alan şecereleri üzerinde eleştirel bir yapıt da yazmıştır.

Afridiler, Sefid Dağlarının doğu ucundan Pakistan'ın Peşaver bölgesi sınırlarına uzanan dağlık bölgede yaşayan Peştu kabilesi. Toprakları Hayber Geçidine kadar dayanan Afridilerin kökenleri bilinmemektedir. Peşaver yöresinde yaşayan ve Herodotos'un söz ettiği Aparitler ile aynı kabile oldukları sanılmışsa da, bu konuda kesin kanıya varılamamıştır.

Afridiler 16. ve 17. yüzyılda Hindistan'ın Babür hanedanı kuvvetleriyle sık sık çarpıştılar. 18. yüzyılda Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durrani Afridilere ordusunda görev verdi. Torunu Şah Şuca (1803-09) hem Afridileri korudu, hem de onlara sığındı.

İngilizler Afridilerle ilk kez, birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-42) nedeniyle, özellikle de General Pollock'ın Kâbil'e ilerleyişi sırasında karşı karşıya geldiler. 1849'da Pencap'ı ilhak ettikten sonra Hayber Geçidini açık tutmak için, haraç vermek, Kohat ve Hayber Afridilerine karşı 1878 ve 1879'da misillemeler yapmak, kabile milislerini (Hayber Askerleri) kullanmak gibi çeşitli yollar denediler. Hayber Afridileri 1893'te, topraklarını Afganistan ve İngiliz yönetimindeki Hindistan arasında bölen Durand Hattı ile denetim altına alındılar.

1930'larda Hindistan Kongre Partisi, panislamizm ve Hint ulusçuluğunu birleştiren İngiliz karşıtı militan Kırmızı Gömlek Hareketi için Afridi desteğini sağladı. Bağımsızlığın kazanılmasıyla kuzeybatı sınır eyaletindeki Afridi toprakları Pakistan'a katıldı. Pakistan sonraları bağımsız bir Pahtunistan ya da Peştu devleti kurmak üzere girişilen ve Afganistan tarafından desteklenen bir hareketle karşı karşıya kaldı.

Afrika, yeryüzünün ikinci büyük kıtası. 30.217.894 km² yüzölçümüyle yeryüzündeki kara alanlarının beşte birini oluşturur. Kuzeyde Akdeniz, batıda Atlas Okyanusu, doğuda Kızıldeniz ve Hint Okyanusuyla, güneydeyse Atlas ve Hint okyanuslarının birleştiği sularla çevrilidir. Uzunluğu kuzey-güney yönünde 8.000 km, genişliği doğu-batı yönünde 7.400 km'dir. En kuzeydeki noktası Tunus'un el-Ebyaz Burnu yakınındaki Ras ben Sekka, en güneydeki noktası ise Güney Afrika'daki Agulhas Burnudur. Somali'de Guardafui Burnunun güneyindeki Hafun Burnu ile Cabo Verde'deki Pointe des Almadies, en doğu ve en batı uçlarını oluşturur. Afrika, Avrupa kıtasından Cebelitarık, Asya'dan da Arabistan Yarımadasının güneybatı ucundaki Bâbü'l-Mendep Boğazıyla ayrılır. Kuzeydoğuda Sina Yarımadası üstündeki Süveyş Kanalı yapılmadan önce Afrika, Asya ile birleşik durumdaydı. Toplam nüfusu (1990 tah.) 647.518.000'dir.

Afrika kıyıları çok girintili çıkıntılı olmadığı için kıtanın 30.320 km'lik kıyı uzunluğu Avrupa kıyı uzunluğundan azdır. Afrika kıyılarının açıklarında birçok ada vardır. Bunlardan doğudaki Madagaskar dünyanın en büyük adalarındandır. Komoro Adaları, Mauritius ve Réunion kıtanın güneydoğusunda, Seyşeller ve Sokotra doğusunda, Kanarya Adaları, Asor ve Madeira ise kuzeybatısındadır. Cabo Verde, Bijagos, Bioko, São Tomé ve Príncipe adaları batıda, Ascension, St. Helena ve Tristan da Cunha adaları güneybatıda yer alır.

Ekvator çizgisi Afrika'yı hemen hemen tam ortadan ikiye böler. Bu nedenle kıtanın büyük bölümü kuzeyde Yengeç, güneyde Oğlak dönenceleriyle sınırlanan tropik bölgede kalır. Ama Batı Afrika çıkıntısı, kıtanın daha büyük bölümünün Ekvator'un kuzeyinde kalmasına yol açar. Gana'da Accra kentinin hemen doğusundan geçen Greenwich meridyeni, Afrika'yı kuzey-güney doğrultusunda keser.

Eski Yunanlıların kıtaya "Libya" dediği söylenir. Latince *aprica*'dan (güneşli) ya da Yunanca *aphrike*'den (soğuksuz) esinlenen Romalıların kıtayı "Afrika" olarak adlandırdığı öne sürülür. Ama Afrika adı Romalılarca daha çok kıtanın, Avrupa'nın güney uzantısı sayılan kuzey kıyıları için kullanılmıştır. Kuzey Afrika kıyılarında bir dönem hüküm süren Romalıların, kendi yerleşim alanlarının güneyindeki bölgeye, Kartaca'nın güneyindeki bir Berberi topluluğundan dolayı "Afrigler ülkesi" ya da "Afriga" dedikleri de ileri sürülür. Bir başka açıklama, "Afrika" adının bugünkü Tunus dolaylarındaki verimli bir bölgeye ilişkin olduğu ve "Mısır başakları" anlamına geldiği yolundadır.

Afrika bir bütün olarak dar kıyı şeritlerinden hemen sonra dimdik yükselen büyük bir yayla görünümündedir. Bu yayla, kabaca güneydoğu ve kuzeybatı bölümleri olarak ikiye ayrılabilir. Kuzeybatıda dağlık iki kesim bulunur: Atlas Dağları ile Sahra'daki Ahaggar Platosu. Yaylanın güneydoğu bölümü ise Etiyopya Dağlarını, Doğu Afrika Platosunu ve Güney Afrika'nın doğusundaki Draken Dağlarını kaplar.

JEOLOJİK YAPI

Afrika kıtası, genel olarak, zamanımızdan 4 milyar ile 570 milyon yıl öncesine tarihlendirilen, kıvrımlanmış, başkalaşmış ve granitleşmiş kayaçların oluşturduğu eski bir Prekambriyen kalkan niteliğindedir. Sonraları erozyonlarla örtülen yüzeyin, yüzde 57 gibi büyük bir bölümünde gene de yaşlı Prekambriyen kayaçların yer aldığı görülür. Bu kalkanın incelenmesiyle üç genel yargıya varılabilir: 1) Afrika kıtası jeolojik açıdan Arabistan Yarımadasını da içine alır. 2) Kuzey Afrika daha önce Akdeniz ve Alpler alanının bir parçası iken, jeolojik tarihin oldukça yakın dönemlerinde Afrika kıtasıyla birleşmiştir. 3) Prekambriyen kalkan çok sayıda yaşam izi taşır. Güney Afrika'daki yaşlı Prekambriyen kayaçlarda bulunan mikroorganizmalar 3,2 milyar yıl önceye kadar izlenebilmektedir.

Prekambriyen sonrasına ilişkin jeolojik çözümlemeler, öteki kıtalar çapında jeosenklinallerin ya da dağoluşumu süreçlerinin varlığını ortaya koymaz. Gene de, kıtanın batı ucunda, Mauritanidler olarak adlandırılan eski dağların çok aşınmış izleri, batıdaki Atlas Okyanusuyla ilişkili bazı jeosenklinallerin varlığını gösterir.

Kıtanın bütününe özgü göreli jeolojik kararlılık kuzeyde yok olur. Sahra'yı kuzeyden kuşatan ve Akdeniz'in atası olan Tetis

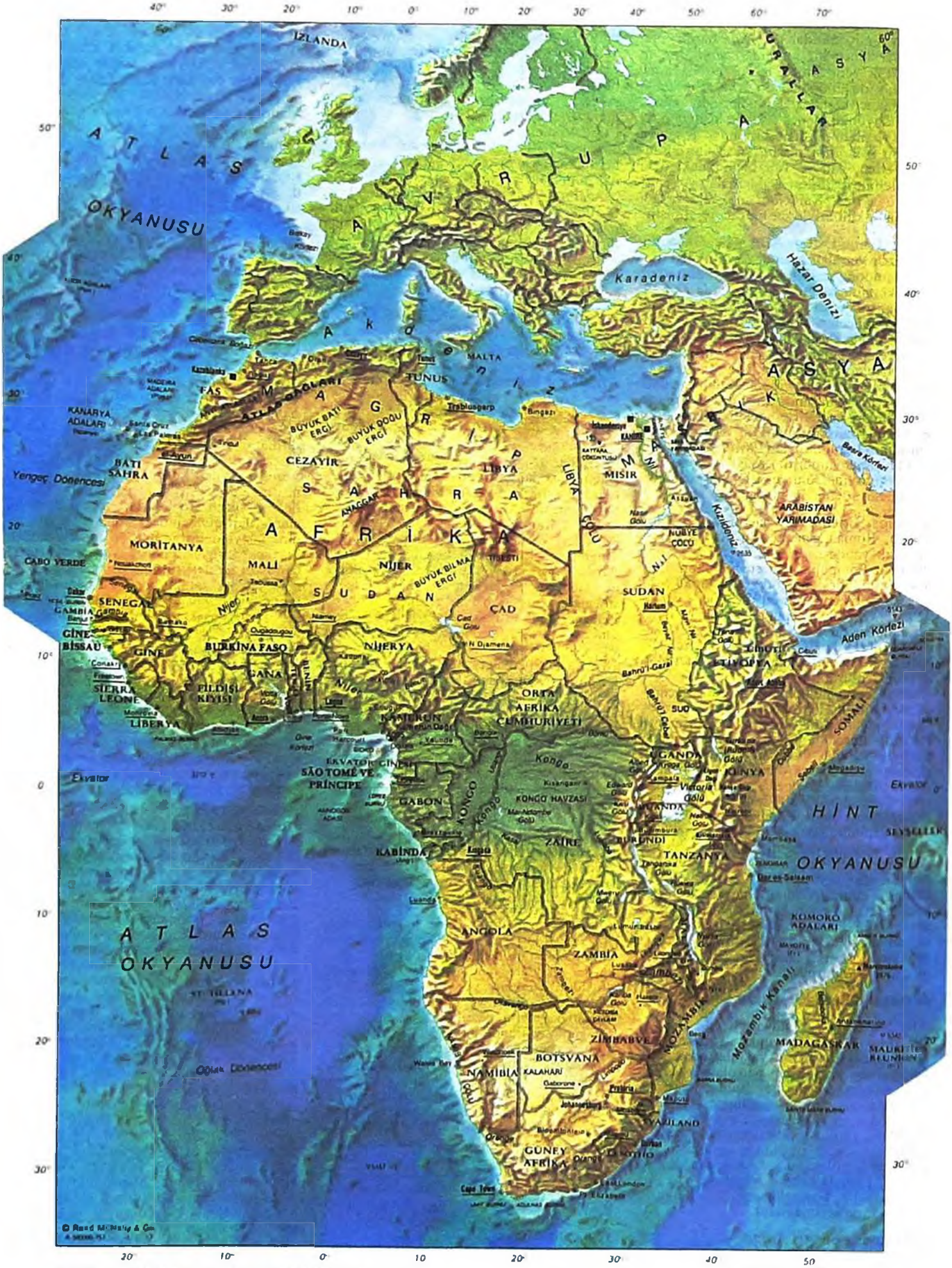

AFRİKA İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir • ● ■

Yükseklikler ve derinlikler metre cinsindendir

0 400 800km

0 200 400 600 800mi

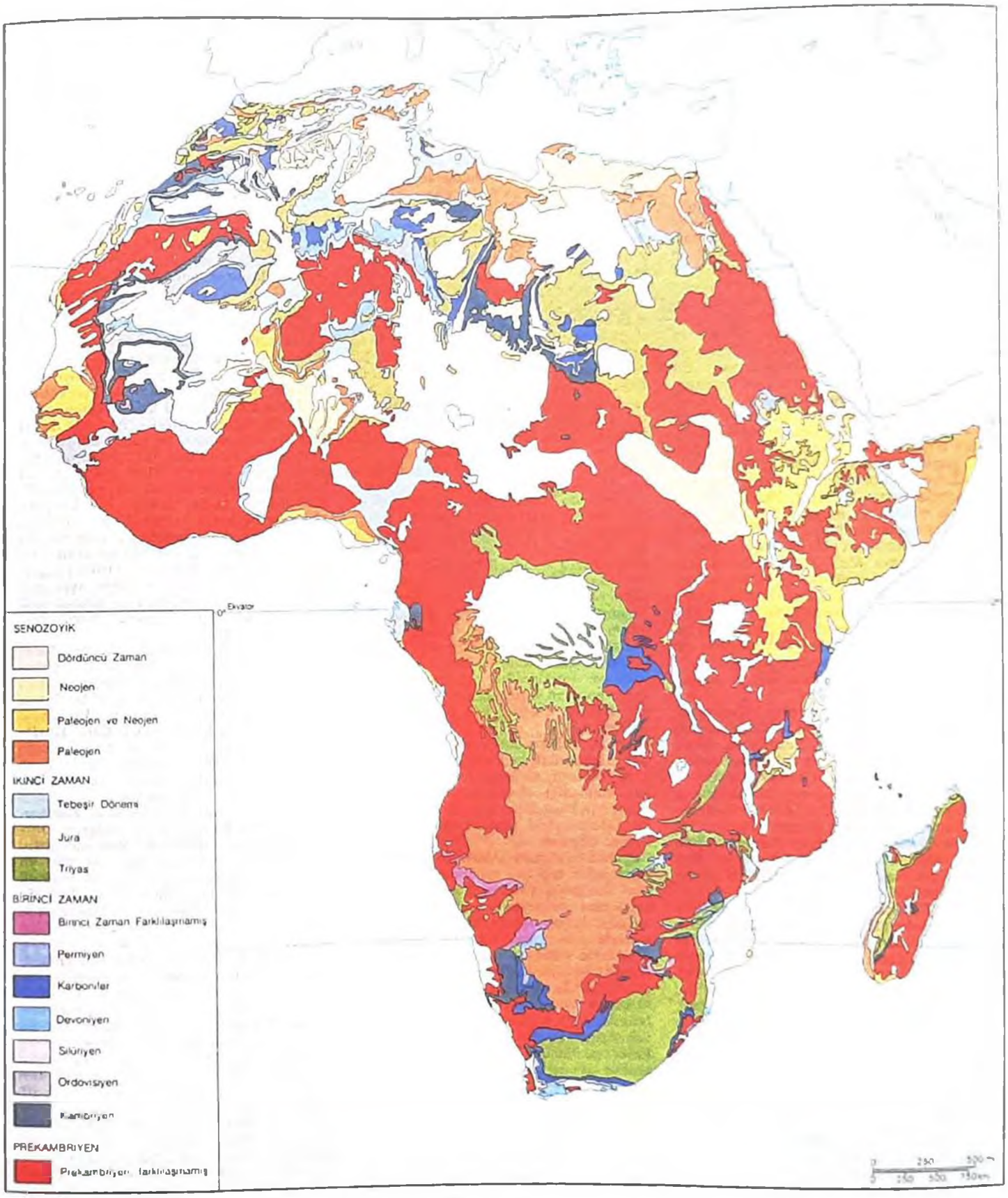

Afrika'nın Jeolojik Yapısı

Denizindeki kayaçlardan, Senozoyik (Yakın) Zamanın Üçüncü Döneminde (65 ile 2,5 milyon yıl önce) Tel Atlasları ile Sahra Atlasları doğmuştur.

570-225 milyon yıl öncesi Paleozoyik (Birinci) Zaman denizleri Afrika'nın kuzeybatısını kaplayarak, önce Akdeniz'den Gine Körfezine, sonra Güney Afrika'ya kadar uzanmıştır. 280 ile 225 milyon yıl önceki Permiyen Dönemde ise, Permiyen Denizi Mozambik Kanalına kadar ilerlemiştir. 225 milyon yıl öncesinden 65 milyon yıl öncesine değin süren Mezozoyik (İkinci) Zaman oluşumları, Batı Sahra, Senegal ve Hint Okyanusu kıyılarındaki Jura Dönemi deniz tortullarıdır. Mezozoyik Zamanın son evresini oluşturan Tebeşir Döneminin başlangıcından kalma deniz tortullarına Afrika'nın tüm kıyılarında rastlanırken, Geç Tebeşir Dönemine (100-65 milyon yıl önce) tarihlendirilen deniz tortulları yalnızca Sahra'da ve Atlas ile Hint okyanusları kıyılarında görülür. Tebeşir Döneminin son evresinde Kuzey Afrika oluşmuş, Kızıldeniz Vadisi de

Arabistan'ı kıtanın bütününden ayıracak biçimde açılmaya başlanmıştır.

Prekambriyen. Afrika'daki Prekambriyen kitle, birbirine bağlı dört kraton grubundan oluşur. Bunlar Batı Afrika, Arabistan Nübye kalkanı, Kongo-Kalahari kratonu ve doğuya uzantısı bilinmeyen Madagaskar Adasıdır. 5-4 milyar yıl önceki Prekambriyen'in ilk evresinin sonları, örneğin Batı Nil sistemi ile Güney Afrika'daki Svaziland sisteminde izleri açıkça görülen önemli dağoluşumu süreçlerine sahne olmuştur. Bunları kıtanın batısındaki, doğusundaki ve Madagaskar'daki başka oluşumlar izlemiştir. Svaziland ile Oranj'da rastlanan ve en eski yaşam izleri olan tekhücreli algler bu evreye aittir. Prekambriyen'in orta evresine (3-2 milyar yıl önce) rastlayan dağoluşumu etkinlikleri, Moritanya, Sierra Leone, Kongo Havzası, Namibia, Doğu Afrika ve Madagaskar ile Güney Afrika'nın Transvaal bölgesindeki sıradağlarla ortaya çıkar. Bu evre, kıtanın dört bölgesinde yeni bir dağoluşumu süreciyle tamamlanmıştır. Prekambriyen'in geç evresi (2-1 milyar yıl önce) Fas'ta Anti-Atlas Dağlarının yükselmesinden başka Gana, Gabon ve Kongo'daki oluşumlarla sonuçlanmış, ikinci bir dalgayla da Zaire ile Orta ve Güney Afrika'daki yeni sıradağlar ortaya çıkmıştır. Prekambriyen'in son evresini (1 milyar - 570 milyon yıl önce) kıtadaki kumtaşı, şist ve dolomitli kireçtaşı katmanları belirler. Bu oluşumlara Fas, Moritanya, Mali, Zaire, Zambia, Batı Kongo ve Güney Afrika'da rastlanır.

Paleozoyik (Birinci) Zaman. Afrika kıtasının Paleozoyik Zamanda biçimlendiği, kratonların bütünleşmesiyle kara kitlesinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu zamanın bir buzul evresini de kapsadığı, kıtanın çeşitli yörelerinde bulunan çökeltilerden anlaşılmaktadır.

Prekambriyen'in sonu olan Kambriyen Dönemin (570-500 milyon yıl önce) başlıca oluşumları, Güney Fas, Batı Sahra, Moritanya Sahrası ve Namibia'daki deniz tortullarıdır. Ordovisiyen'in (500-430 milyon yıl önce) özelliği, fosilli deniz kumtaşlarının, Sahra dahil Kuzey ve Batı Afrika'nın tümünü kaplamasıdır. Aynı dönemi niteleyen bir başka özellik, yerkabuğunu yerinden oynatan tektonik hareketlerin Orta ve Batı Sahra'nın kıta tabanını 1.500 m kadar yükseltmiş olmasıdır.

430-395 milyon yıl önceki Silüriyen Dönemde, soyu tükenmiş hayvan topluluklarına ait fosilleri içeren şist kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla, tortullaşma tümüyle değişmiştir. 395-345 milyon yıl önceki Devoniyen Döneme ait deniz fosilleri ise Kuzey Afrika ile Sahra'da bulunmuştur. Devoniyen'i izleyen Karbonifer Dönem (345-280 milyon yıl önce) başlarındaki deniz yaşamına ilişkin bulgular, Kuzey Afrika'dan başka Orta ve Batı Sahra ile Mısır'daki fosillerden elde edilmiştir. Fas'tan Gine'ye kadar uzanan kuzeybatı dağları da gene bu dönemde oluşmuştur. Karbonifer'in son evresini, Sahra'da katmanlar halinde üst üste yerleşmiş bitki fosilleri ile Fas ve Cezayir'deki kömür damarları belirler. Ekvator'un güneyinde ise aynı evre çakıl kum karışımı bir katmanın oluşmasına yol açmıştır. Örneğin Güney Afrika'nın kimi yörelerinde, bu katmanın üzerinde ince bir örtü oluşturan deniz birikintileri, Karbonifer'den Permiyen Dönemi geçişin tanınmasına yardımcı olur.

Permiyen'e ait deniz fosilleri, Tunus'un güneyinde, Mısır, Arabistan Yarımadası, Tanzanya kıyıları ve Mozambik Kanalında görülür. Permiyen'in izleri öteki yörelerde denizel değil, karasal niteliktedir. Bu yörelerde Permiyen'in ilk yarısını, en altta kıllı şist katmanları, ortada kumtaşı ve bitki fosili katmanları, en üstte de gene kıllı şist katmanları temsil eder. Permiyen'in ikinci yarısına ait katmanlarda ise amfibyum ve sürüngen fosilleri bulunur.

Mezozoyik (İkinci) Zaman. Triyas, Jura ve Tebeşir (Kretase) olmak üzere üç döneme ayrılan Mezozoyik Zaman, denizlerin karaya doğru ilerlemesi ve ilginç fosilleri barındıran büyük kara oluşumlarının ortaya çıkması bakımından önem taşır.

Triyas Döneminde (225-190 milyon yıl önce) eski denizler, Kuzey Afrika, Güney Sahra, Mısır, Arabistan ve Tanzanya'nın bazı yöreleri ile Madagaskar'ın kuzeyinde birikintilerini bırakarak çekilmiş, bunu izleyen Jura Döneminde ise (190-136 milyon yıl önce) Hint Okyanusu iyice ilerleyerek Somali ve Etiyopya'yı kaplamıştır. Denizlerin ilerlemesi Tebeşir Döneminde de (136-65 milyon yıl önce) sürmüş, bu sürecin bir aşamasında Atlas ve Hint okyanuslarının bugünkü kıyıları oluşurken, bir başka aşamada da denizler Sahra'yı ve Mısır'ı tümüyle kaplamıştır. Ardından, Batı Arabistan ile Madagaskar'ın doğu kıyılarını da içine alan yeni bir deniz ilerlemesi olmuştur.

Ekvator'un kuzeyindeki karasal oluşumlar, Mezozoyik Zaman boyunca kenetlenmiş bir kara kitlesine dönüşmüştür. Sahra'da, dinozor ve sürüngen fosillerini içeren Zarzaitin Dizisi Triyas Döneminde, bitki ve büyük sürüngen fosillerini barındıran Tauratine Dizisi ise Jura Döneminde oluşmuştur. Ekvator'un güneyinde, Triyas'ın başlarında oluşan Beaufort Dizisinde balık, amfibyum ve sürüngen fosilleri görülür. Triyas'ın sonu ile Jura'nın başlarındaki en önemli jeolojik olaylar Kap Sıradağlarının kıvrımlanması, Karoo Havzasının yükselmesi ve yarıkların ortaya çıkması, daha sonra buradan yayılan bazalt lavların, örneğin Draken Dağları gibi oluşumlara yol açmasıdır.

Jura ve Tebeşir dönemlerinde de, kuzeydeki kenetlenmiş kara kitlesine benzeyen ve bitki, dinozor, sürüngen fosillerini barındıran katmanlar oluşmuştur. Elmas içeren Kimberlit baca dolgu kayaçları, gene Tebeşir Dönemindeki püskürmeler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Üçüncü (Tersiyer) Dönem. 65 milyon yıl öncesinden başlayıp günümüze değin uzanan Senozoyik (Yakın) Zamanın Üçüncü Dönemini niteleyen en önemli jeolojik olaylar, Kuzey Afrika Dağlarının yükselmesiyle sonuçlanan tektonik hareketler, Kızıldeniz Vadisinin ortaya çıkması ve daha sonraki jeolojik katlarda görülen volkanik etkinlikler ile yerkabuğu çatlamalarıdır.

Üçüncü Dönemin 11 milyon yıllık ilk bölümünü oluşturan Paleosen Bölüm, hayvan fosilleri açısından önemlidir. Foraminiferler takımından nümülitler, denizkestanesi ve yumuşakça fosilleri bunlar arasındadır. Kuzey ve Batı Afrika ile Sahra'da bu fosillerin tümüne rastlanır. Paleosen'i izleyen Eosen Bölüme (54-38 milyon yıl önce) özgü deniz hayvanı fosilleri, Sahra dışındaki Kuzey ve Batı Afrika ile Hint Okyanusu kıyılarında görülür. Daha sonraki Oligosen (38-26 milyon yıl önce) ve Miyosen (26-7 milyon yıl önce) bölümlere ait deniz hayvanı fosillerine da aynı yerlerde rastlanır.

Üçüncü Dönemin karasal oluşumlarında birkaç düzey ayırt edilebilir. Alt Eosen oluşumlarında, karındanbacaklıların soyu tükenmiş türlerinden *Pseudocerutodes* fosilleri ile bir tür sürüngen olan *Dyrosaurus* fosilleri bulunur. Geç Eosen ve Oligosen'de ise, silisleşmiş ağaçlar, fosilleşmiş balık, kaplumbağa, timsah, yılan ve memeliler yer alır. Turkana (Rudolf) ve Victoria gölleri kıyılarındaki Miyosen düzeyleri, file benzer iri bir memeli olan mastodon ile gene iri bir maymun türü olan *Proconsul africanus* fosillerini içerir. Üst Miyosen'de Orta Asya'dan Avrupa ve Afrika'ya geçen ve atın atalarından sayılan, üç toynaklı *Hipparion* ile insangillerin en eski örneği sayılan *Kenyapithecus*'un fosilleşmiş kalıntıları da bu bölgede bulunmuştur.

Tel Atlasları ilk kez Oligosen'de kıvrımlanmış ve bu dağlardaki katmanların hareketi, Miyosen sonları ile Pliyosen boyunca (7-2,5 milyon yıl önce) sürmüştür. Miyosen ortalarında gerçekleşen tektonik hareketler, Cezayir'in kuzeyindeki Aurès Masifini yaklaşık 1.000 m yükseltiye çıkarmıştır. Aurès Masifinin güneyinde yer alan ve Fas'taki Agadir'den Tunus'taki Kabıs Körfezine kadar uzanan Kuzey Sahra yapısal hattı, kıvrımlanmış Akdeniz kıyı kuşağını Afrika kalkanından ayırır.

Oligosen Bölümün sonları ile Miyosen Bölümün başlarında Arabistan-Nübye kalkanında gerçekleşen tektonik hareketler, Arabistan'ı kıtanın geri kalan bölümünden neredeyse tümüyle ayırmış, Akdeniz de iki kara arasında oluşan bu yarığı doldurarak Yemen'e kadar uzanan bir körfez oluşturmuştur. Bu körfezin Hint Okyanusuyla birleşmesini engelleyen tek oluşum, Cibuti'den Aden'e kadar uzanan bir kıstaktı. Miyosen Bölümün sonunda, bu körfezin tuzlu bir göle dönüşmesine yol açan Süveyş kıstağının oluşması, Asya'da yaşayan hayvanların Pliyosen Bölümde Afrika'ya geçmelerine olanak vermiştir. Gene aynı çağda, Cibuti-Aden kıstağının su altında kalması sonucunda Hint Okyanusu Kızıldenizle bütünleşmiştir.

Miyosen ve Pliyosen'deki tektonik hareketler, kuzeydoğu-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğu fay sistemlerini oluşturmuştur. Cezayir'in güneyindeki Ahaggar'da, Libya ve Çad'ın Tibesti bölgelerinde, Etiyopya, Doğu Afrika ve Kamerun'da, Gine Körfezindeki Bioko, Sao Tomé ve Principe adalarında yerkabuğu kırılmaları da gene Pliyosen'de yanardağ etkinliklerine ve bazalt akıntılarına eşlik etmiştir.

Dördüncü (Kuvaterner) Dönem. Zamanımızdan 2,5 milyon yıl önce başlayan Dördüncü Dönemin 10 bin yıl öncesine değin uzanan bölümü Pleyistosen, 10 bin yıl öncesinden bugüne değin uzanan bölümü ise Holosen'dir. Dördüncü Dönemdeki sürekli yanardağ etkinlikleri sonucunda Ahaggar ve Tibesti masiflerinin temel kayaçları yükselmiş, Sahra'daki vadiler derinleşmiştir. Bu döneme ait karasal birikintiler, insan türünün gelişimine tanıklık etmesi açısından özellikle önemlidir. İnsangillerin kalıntılarına rastlanabilen en eski katmanlar Etiyopya ve Kenya'dadır. Bu ilk insangiller, *Australopithecus africanus* ve *Australopithecus robustus* olarak iki gruba ayrılabilir. Her ikisinin de kullandığı bazı taş ve kemik aletlerin izleri günümüze değin gelmiştir.

Yaklaşık 500 bin yıl öncesine tarihlendirilen Kagueri-Kaması yağışarası katının (yağışlı dönemlerle kurak dönemleri ayıran ara dönem) Tanzanya, Cezayir ve Çad'daki katmanlarında, ilkel insangillerin yeni bir türü olan *Pithecanthropus* fosillerine rastlanmıştır. İkinci yağışlı dönemden bugüne büyük memeli hayvanların, üçüncü yağışlı dönemden de fil, zürafa ve suaygırı (hipopotam) fosilleri kalmıştır. Zamanımızdan 30 bin yıl önce başlayıp 15 bin yıl öncesine kadar süren dördüncü yağışlı dönem de Paleolitik ve Neolitik çağlara ait izler bırakmıştır.

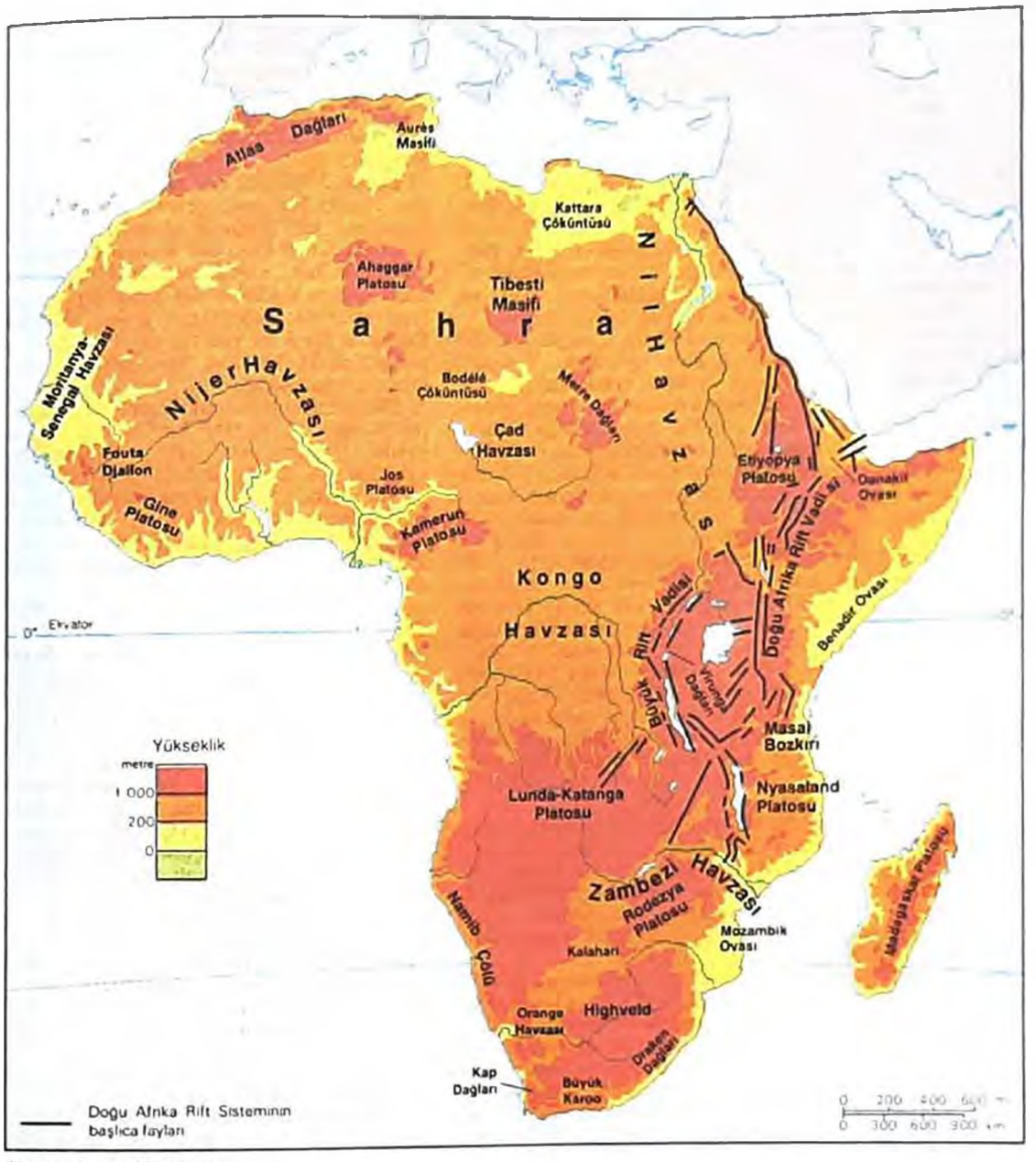

Afrika'nın Jeomorfolojisi

Bugünkü jeolojik yapı ve yüzey şekilleri. Afrika, jeolojik yapı ile yüzey şekilleri arasındaki ilişkinin kusursuz bir örneğidir. Kuzeydeki Atlas Dağları, Alp tipi dağoluşum sürecini çağrıştırır. Mısır, Tebeşir Dönemine ve Üçüncü Döneme özgü deniz ilerlemelerinin boyutlarını ortaya koyar. Sahra'nın Güney Atlaslar ile Ahaggar Dağları arasında kalan bölümü, üstü erg kumullarıyla kaplı, 10.000 m derine kadar inen, fosilli, kalın bir alt katmanı içerir. Ahaggar Masifini çevreleyen Tassili-n-Ajjer'in kenarındaki yarlar, Paleozoyik Zaman tortullarının birikim yeridir. Ortada Kongo Havzası, Prekambriyen'in tüm dönemlerine özgü kaya oluşumlarıyla kuşatılmış durumdadır. Güney Afrika'daki Kalahari Havzasında ve Kuroo Platosunda, Karbonifer, Triyas ve Permiyen tortullar, 7.000 m kalınlığında, ayrışmamış bir yığılım oluşturur. Doğu Afrika ise, Kızıldeniz'den Mozambik'e kadar uzanan ve yanardağ etkinliklerinin beşiği olan tektonik rift vadileriyle kıtanın geri kalan bölümünden ayrılır.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. Büyük ölçüde eski kayaçların oluşturduğu bir kitle olan Afrika kıtasında, kuzeyde Atlas, güneyde Kap Dağları gibi genç oluşumlar da vardır. Kıtanın iki ucundaki bu dağlık kesimler arasında, yamaçları dar kıyı şeritleriyle çevrelenmiş, birbirini izleyen platolar yer alır.

Afrika'nın en yüksek noktası 5.895 m yükseklikteki Kilimanjaro Dağı, en alçak nokta ise Cibuti'de, deniz düzeyinin 153 m altına inen Assal Gölüdür. Kıtanın daha yüksek olan güney ve doğu bölümleri, alçakta kalan batı ve kuzey bölümleriyle belirgin bir karşıtlık içindedir. Kongo Irmağının ağzından Aden Körfezine çekilecek bir çizginin güneyinde kalan pek çok yer, deniz düzeyinden en az 300 m yüksektedir. Çizginin kuzeyindeki bölgenin denizden yüksekliği ise genellikle 150 ile 300 m arasında değişir.

Yüksek ve engebesiz alanlara, bazı yörelerinin denizden yüksekliği 5.000 m'yi aşan Etiyopya'da rastlanır. Doğu Afrika Platosunun en yüksek noktaları güneyde, Kenya'dadır. Burada Kilimanjaro'nun yanı sıra Kenya (5.199 m), Meru (4.566 m) ve Elgon (4.130 m) gibi volkanik kökenli doruklara da rastlanır. Ruwenzori Sıradağlarının en yüksek noktasıysa, Zaire-Uganda sınırındaki Margherita Doruğudur (5.109 m). Doğu Afrika Platosu daha güneyde, Thabana Ntlenyana (3.482 m) ve Aux Sources (3.299 m) doruklarıyla Draken Dağlarına ulaşır.

Güneydeki plato alanları, kuzeye ve batıya doğru Kongo, Nijer ve Nil havzalarına açılır. Kıtanın kuzey yarısında yüksekliği 1.000 m'yi aşan geniş alanlar, yalnız Atlas Dağları ile Sahra'daki Ahaggar ve Tibesti masifleridir. Batı Afrika'nın önemli iç yükseltileri ise, Gine'de Fouta Djallon, Nijerya'da Jos ve Nijerya-Kamerun'da Adamawa platolarında yer alır. Sudan'daki Darfur ile Kamerun'daki Kamerun Dağları volkanik kökenlidir.

Doğu Afrika Rift sistemindeki yükseltilerin çoğu da volkanik kökenlidir. Yörede bugün bile deprem ve yanardağ etkinlikleri kaydedilmektedir. Virunga Dağlarında püskürme ve lav akıntısı 10-12 yılda bir yinelenir. Kuzey-güney doğrultusunda 6.500 km uzanan Rift sisteminin batı kolu, Nyasa Gölünden başlayarak kuzeye doğru geniş bir yay çizer ve Sibirya'daki Baykal Gölünden sonra dünyanın en derin ikinci gölü olan Tanganika'yı (1.615 m), ayrıca Kivu, Edward, Albert ve Rukwa göllerini içine alır. Bu çizgi boyunca sıralanmış göllerden çoğunun denizden yüksekliği, çevredeki platonun ortalama yüksekliğinden daha düşüktür. Genellikle çok derin olan bu göllerin fiyortlarla çarpıcı bir benzerliği vardır. Buna karşılık, 69.485 km²'lik yüzölçümüyle Afrika'nın en büyük gölü olan Victoria'nın derinliği 82 m'yi geçmez.

İKLİM. 35° güney ve 37° kuzey enlemleri arasında yer alan Afrika'nın büyük bölümü

tropik kuşak içindedir. Ekvator kıtayı ortadan bölmekle birlikte, kuzeyde kalan bölümün doğu-batı doğrultusundaki genişliği simetriyi bozar. Daha dar olan güney bölümünde, denizin etkisi karanın içlerine kadar yayılır. İklimi etkileyen bir başka etmen de, üzerinden geçen rüzgârları soğutarak bu rüzgârların ulaştığı kıyılarda hava sıcaklığını düşüren soğuk okyanus akıntılarıdır. Öte yandan, And Dağlarına ya da Himalayalara benzer yüksek ve uzun dağ sıralarının bulunmayışı ve plato yüzeylerinin genişliği, kıtada iklim kuşaklarının iç içe geçmesine yol açar. Bu nedenle bölgeler arasında ani iklim değişikliklerine rastlanmaz.

Afrika'da iklimin en değişken öğesi, özellikle hava kütlelerinin niteliğine bağlı olan yağmurlardır. Kıta üzerinde etkili olan en önemli hava kütleleri ise, özellikle güney bölümü etkileyen tropik-denizel ve ekvator-denizel kütle ile kuzey bölümü etkileyen tropik-karasal kütledir. Kuzey ve güneydeki bu hava kütleleri, dönenceler arasındaki yakınsama bölgesinde karşılaşır. Sıcak ve kuru olan tropik-karasal hava kütlesi, ancak bu yakınsama bölgesinde atmosferin yüksek katmanlarından aşağı iner. Tropik-denizel kütle Hint Okyanusunun, ekvator-denizel kütle ise Atlas Okyanusunun güneyinden kaynaklanır. Tropik-denizel kütlenin kararlı olmasına ve karşısına çıkan bir dağ tarafından yükselmeye zorlanmadıkça yağmur getirmemesine karşın, ekvator-denizel kütle kararsızdır ve yağmur getirir.

Temmuzda, dönenceler arası yakınsama bölgesi kuzeye, Sahra üzerindeki alçak basınç alanlarına doğru kayar. Ama bölge bütünüyle kuru tropik-karasal kütlenin etkisi altında olduğundan bu buluşma yağış getirmez. Oysa Ekvator'un güneyinde, yakınsama bölgesinden uzaklaştıkça denizel hava kütleleri yoğunlaşır ve yağış artar. Bu bölgeden daha da uzaklaşınca, ayrı kütlelerin kazandığı kararlılık ve yoğunluk bu kez yağışı önleyen bir etmen olur. Temmuz ayında yalnız Güney Afrika'nın güney ucu, kış siklonlarından gelen yağmurlardan etkilenir.

Aralık-ocak aylarında ise durum tersine döner. Güneşle birlikte yakınsama bölgesi de güneye kayar ve Atlas Dağları dışında kıtanın tüm kuzey yarısı kuru tropik-karasal kütlenin etkisindeyken, Güney Afrika genellikle yağış alır.

Afrika sekiz iklim bölgesine ayrılır: Sıcak çöl bölgesi, yarı kurak bölge, yağışlı ve kurak tropik bölge, ekvator iklimi (tropik ve yağışlı) bölgesi, Akdeniz iklimi bölgesi, nemli astropikal denizel bölge, ılıman platolar, dağlık bölgeler.

Sıcak çöl bölgesi, sürekli olarak kuru tropik-karasal hava kütlelerinin etkisinde bulunan Sahra ve Kalahari çölleri ile kurak-lığı yıl boyu üzerinden geçen denizel hava kütlelerinin kararlılığından kaynaklanan Kenya-Somali Çölünü kapsar. Çöl ikliminin kuraklık yanında bir başka özelliği, günlük sıcaklık değişmelerinin, aylık ortalama sıcaklığın yıl boyunca gösterdiği değişiklikten daha büyük olmasıdır.

Çölleri çevreleyen yarı kurak bölgeler, dönenceler arası yakınsama bölgesinin uzantısında bulunduğu için çöllere oranla daha çok yağış alır, ama sıcaklık çöl bölgeleriyle hemen hemen aynı düzeydedir.

Yağışlı ve kurak tropik bölgeler kıtanın yarıya yakın bölümünü kaplar. Yarı kurak bölgelerden Ekvator'a kadar uzanan bu bölgenin ayırt edici özelliği, yağışların mevsimlik olmasıdır: Denizel hava kütleleri yazın altı ay süreyle yağış getirir, yılın geri kalan ayları ise kuraktır. Çöllerde ve yarı kurak bölgelerde olduğu gibi bu iklim bölgesinde de günlük sıcaklık farkları, aylık ortalama sıcaklık farklarından daha büyüktür.

Tropik ve yağışlı ekvator ikliminin egemen olduğu bölgeler, kıtanın en çok yağış alan yerleridir. Yağışlar iki dönemde en yüksek düzeye ulaşır: Güneşin Yengeç ya da Oğlak dönencesine ulaşmasından hemen önce ve Ekvator'u geçmesinden hemen sonra. Bölge sürekli olarak ılık denizel hava kütlelerinin etkisi altında kaldığından, aylık ve günlük sıcaklık farkları büyük değildir.

Kıtanın kuzey ve güney uçlarında, yazları kurak Akdeniz iklimi egemendir. Yağışlar, Kuzey Afrika şeridinde aralık-ocak, Güney Afrika'da haziran-temmuz aylarında olmak üzere kışın görülür. Aylık ortalama sıcaklık, tropik iklim ortalamalarından düşüktür.

Nemli astropikal deniz iklimine, yalnızca Güney Afrika'nın güneydoğu kıyısında rastlanır. Bölge, yazları daha çok olmak üzere yıl boyunca yağış alır. Natal'ın güneyinde ise kış yağmurları daha önemlidir ve sıcaklık kuzeydekinden biraz daha düşüktür. Port Elizabeth'de sıcaklık altı ay 17°C'nin altında kalırken, Durban'da aylık ortalama sıcaklık 18°C'nin altına düşmez.

Ilıman plato iklimi, Güney Afrika'nın yüksekçe kesimlerinde görülür. Yağış rejimi yağışlı ve kurak tropik bölgelerdekine benzemekle birlikte, yüksekliğe göre değişiklik gösterir. Kıyılara yaklaştıkça iklim denizel özellikler kazanır ve kış yağmurları ağır basar.

Dağ iklimi, Etiyopya'nın yüksek dağlık bölgeleri ile Doğu Afrika'daki göller yöresinde etkilidir. Bazı yönleriyle ılıman plato iklimine benzerse de sıcaklık daha düşüktür ve kimi doruklarda kar görülür. Yağış rejimi, çevredeki daha alçak yörelerinkini andırır.

AKARSULAR. Afrika'nın Pliyosen ve Pleyistosen'deki jeolojik oluşumu, ya kendi akaçlama sistemleri olan ya da başka sistemlere bağlanan birçok havzanın oluşmasına yol açmıştır. Çad Havzası dışında hepsinin denizle bağlantısı vardır.

İklim ve jeoloji etmenleri, Afrika ırmaklarına bazı ortak özellikler kazandırır. Tüm önemli ırmaklarda ivinti yerleri, çağlayanlar ve çavlanlar oluşur. Çünkü ırmakların akış doğrultularında, daha önce oluşmuş basamaklar ve dirençli kayalar vardır.

Kıyı ovalarının azlığı ve kıta sahanlığının darlığı nedeniyle, geniş sayılabilecek ırmak deltalarının boyutları bile, örneğin Ganj-Brahmaputra deltalarından çok daha küçüktür.

Nil (6.648 km), yeryüzünün en uzun ırmağıdır ve 3.349.000 km²'lik bir alanı sular. Victoria Gölünden sonra "Victoria Nili", Albert Gölünden sonra da "Albert Nili" adını alan ırmak, daha kuzeyde "Bahrü'l-Cebel" olarak adlandırılır. Buradan çeşitli kollar aldıktan sonra "Beyaz Nil", Akdeniz'e döküldüğü kesimde de "Nil" adıyla anılır. Akış yönünün sol kıyısından aldığı en büyük kolu Bahrü'l-Gazal'dır. Sobat, Mavi Nil ve Atbera ise sağdan aldığı kollardır. Irmağın rejimini denetlemek için gerek Nil üzerinde, gerek bazı kollarında barajlar kurulmuştur. Bunlardan en büyüğü Nil üzerindeki Assuan Barajı'dır. Yeryüzündeki deltaların prototipi olan Nil Deltası, özellikle Etiyopya'daki yükseltilerden gelen siltlerden oluşur. Kalınlığı 15-25 m arasında değişen bu siltler, Afrika'nın en verimli topraklarıdır. Deltanın oluşturduğu ova kuzeyden güneye 150 km boyunca uzanır. Genişliği İskenderiye ile Port Said arasında 230 km'dir.

Gine'deki dağlardan doğan ve bir delta yaparak Nijerya'da Atlas Okyanusuna dökülen Nijer Irmağının uzunluğu 4.160 km, en büyük kolu da, Nijerya'da akış yönünün solundan aldığı Benue'dir. Nijer Havzası Batı Afrika'daki ırmak havzalarının en geniştir.

Yaklaşık 3.338.000 km²'lik bir alan kaplayan Kongo Havzası, çevresi yükseltilerle kuşatılmış bir çöküntü alanıdır. Toplam uzunluğu 4.600 km olan Kongo Irmağının önemli kolları, sağdan aldığı Ubangi ile daha aşağıda soldan aldığı Kasai'dir. Kasai'nin sularıyla birleştikten sonra, Kristal Dağlarını derin bir vadiyle yarar ve 9,6 km genişliğindeki bataklık bir haliçle Atlas Okyanusuna dökülür.

3.500 km uzunluğundaki Zambezi Irmağının havzası 1.285.000 km²'lik bir alana yayılır. Irmağın akış yolu genellikle çok eğimlidir ve üzerinde irili ufaklı birçok çavlan bulunur. Bunların en önemlisi Victoria Çavlanıdır. Başlıca kolları olan Kafue ve Luangwa'yı akış yönünün solundan alan Zambezi Irmağının Hint Okyanusu ağzındaki deltası 60 km genişliğindedir.

Güney Afrika'nın en uzun ırmağı olan Oranj, doğudaki yaylalardan batıdaki Kalahari çöküntü bölgesine doğru yönelir. Kıtanın batı kıyısında Atlas Okyanusuna dökülür. En büyük kolu olan Vaal Irmağıyla birlikte toplam uzunluğu 2.100 km'yi bulan ırmak, kıtanın öteki önemli akarsuları gibi yüksek eğimli vadiler boyunca akar.

Afrika'nın en geniş iç akaçlama bölgesi Çad Havzasıdır. Ortalama 1-1,2 m derinliğinde bir tatlı su gölü olan Çad, bu havzanın ortasında yer alır ve Lagone, Chari, Komadugu Yobe gibi üç önemli akarsuyla beslenir. Geçmişte çok daha geniş bir alana yayılan Çad Gölü, bugün 12.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.

TOPRAK YAPISI. Kıtadaki toprak türleri, genellikle, çöl toprakları, kahverengi kestane toprakları, Çernozem benzeri kara topraklar (humus ve karbonatça zengin, verimli toprak), tropikal kırmızı topraklar ve lateritler (boksit ve hematitli topraklar) ile Akdeniz toprakları biçiminde sınıflandırılabilir. Yüzey biçimlerinin genel olarak kararlı ve az engebeli olduğu Afrika'da, toprak oluşumunu belirleyen en önemli etmen iklimdir.

Çöl topraklarının temel özelliği, bileşimindeki organik madde miktarının önemsenmeyecek kadar az olmasıdır. Bu toprakların içindeki kayaçlar, yeterince su bulunmadığından kimyasal çözülmeye uğramamıştır. Ayrıca toprağın yüzeyde ve hemen altındaki katmanda bir tuz örtüsü yer alır. Bu örtünün buharlaşmadan ileri geldiği sanılmakla birlikte, Pleyistosen Bölümün görece nemli ikliminin sonucu olduğu da öne sürülebilir.

Çöllerin çevresindeki yarı kurak bölgelerde yağışın görece artmasıyla otlar çoğalır, kayaçlar dış etkilerle daha çok değişime uğrar ve sonuçta, humusça daha zengin topraklar oluşur. Yapısındaki humus miktarına bağlı olarak açık ya da koyu kahverengi olan kestane topraklarının çöl topraklarından bir başka farkı, yüzeydeki ya da hemen alttaki tuz birikimini giderecek ölçüde su alabilmesidir.

Çernozemin değişmez özelliği, yüzeyin hemen altındaki tüm çözünebilir tuzların suyla çözünmesinden sonra geriye kalan ve bazen kalsiyum sülfatla birlikte bulunan kalsiyum karbonat katmanıdır. Rengini çoğu kez humustan değil de bileşimindeki bazı minerallerden alan kara topraklar da bu sınıftan sayılabilir.

Tropikal toprakların rengi sarı ile kahverengi arasında değişir. Bu grup içinde

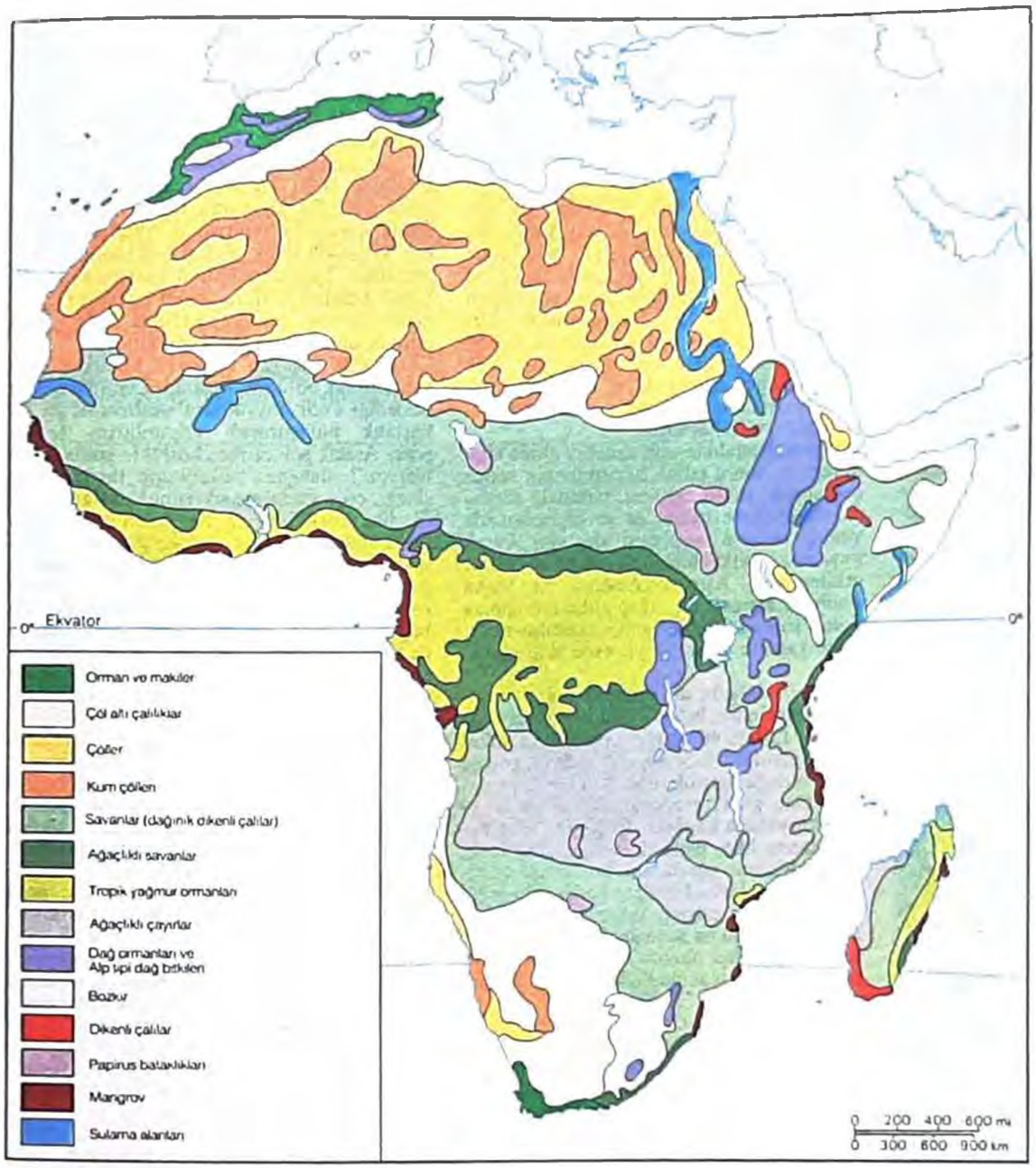

Afrika'da Bitki Örtüsü

önemli bir yer tutan kırmızı topraklar, rengini, kimyasal süreçlerle oluşmuş demir oksitlere borçludur. Tropikal toprakların çoğunda, lateritleşmenin değişik aşamalarına rastlanır ve yüzeydeki katmanlar erozyona uğradığında, alttaki oksitler hava temasıyla kristalleşerek gerçek bir laterit birikimi oluşturur.

Akdeniz topraklarında humusun az oluşu, bitki örtüsünün yetersizliğinden çok, örtüyü humusa dönüştüren kimyasal süreçlerin yavaşlığından kaynaklanır. Gerçekten de, sıcaklığın iyice düştüğü dönemlerde yağışların az olması kimyasal ayrışmayı engeller. Ayrıca yüzey şekilleri de humus oluşumunu olumsuz yönde etkiler.

Afrika'nın ekonomik yaşamının can damarı olan toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerinin yeterince değerlendirilememesi, tarımda gelişmeyi amaçlayan girişimlerin başarısız kalmasına yol açmıştır. Çöl topraklarının verimli kılınabilmesi öncelikle sulamaya ve aşırı tuz ya da alkali oranının azaltılmasına bağlıdır. Kestane toprakları çöl topraklarına oranla daha kolay işlenir ve sulamayla verimliliği daha çok artar. Kara toprakların sürülmesi genellikle güçtür, üstelik kurak mevsimde derin çatlaklar oluşur. Kırmızı toprakların en büyük sorunu, nemle birleşen yüksek sıcaklığın etkisiyle, zengin bitki örtüsüne karşın organik maddelerin çok çabuk çürümesi ve humus içeriğinin bu yüzden düşük kalmasıdır. Erozyon ise, kıta toprakları için sürekli bir tehdittir. Atlas ve Kap bölgelerinde toprağın tam verimli kılınabilmesi için, büyük oranlara varan kalsiyum bileşiklerinin giderilmesi gerekir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ. Afrika'nın bitki örtüsü yağış, sıcaklık, topografya ve toprağın cinsi gibi etmenlere doğrudan bağlıdır. Ayrıca orman yangınları, tarım etkinlikleri ve otlakların tüketilmesi de bitki örtüsünü değişikliğe uğratır.

Kıtadaki egemen bitki örtüsü, nem azalmasına koşut olarak, başlıca yedi kuşağa ayrılır: Tropikal yağmur ormanları, dağ ormanları, ağaçlıklı savanlar, ağaçlıklı çayırlar, dikenli çalılar, çöl altı çalılıklar ve çöl bitkileri.

Yağmur ormanları, ayda 5 cm'nin altına düşmemek koşuluyla, yılda 125 cm'den çok yağış alan tropikal iklimlerde görülür. Tropikal yağmur ormanlarında, eğrelti, yosun ve çalılardan oluşan bir örtü alt katı, 2-3 m yüksekliktekі ağaçlar, palmiyeler ve tırmanıcı bitkiler orta katı oluşturur. Bunların üzerinde de dalsız ve düz gövdeli, 45 m'ye kadar yükselebilen ağaçlar vardır.

Etiyopya, Kamerun, Angola ve Doğu Afrika'daki yüksek dağların yamaçlarında görülen dağ ormanları da birbirini örten katlar biçiminde yükselir. Ancak ağaç yüksekliklerı ve türleri daha sınırlıdır. Ayrıca, gerçek tropikal yağmur ormanlarından farklı olarak, bu grupta ilkel iğneyapraklılara da rastlanır. Dağ ormanları, örneğin Etiyopya ve Kamerun'da olduğu gibi bazı alçalma noktalarında tropikal yağmur ormanlarıyla birleşir.

Ağaçlıklı savanlar Ekvator'un 10°-15° kuzey ve güney enlemlerinden başlar ve yılda 100-140 cm yağış alan geniş alanları kaplar. Otlar ve çalılar ilk katı, yapraklarını döken, 9-15 m yüksekliktekі ağaçlar ikinci katı oluşturur. Üst katın sıklığı, alttaki çalı ve otların zenginliğini de belirler.

Yıllık yağış toplamı 75 cm'den 50 cm'ye doğru azaldıkça, ağaçlıklı savanların yerini giderek ağaçlıklı çayırlar ya da akasya savanları alır. 6-9 m yüksekliktekі yapraklarını döken ağaçlar, özellikle akasyalar, 60-120 cm yüksekliktekі otlarla çalıların arasına serpilmiş durumdadır.

Yıllık yağışın 30-50 cm arasında değiştiği bölgelerde görülen dikenli çalılardan oluşmuş bitki örtüsünün özelliği, sürekli çayırların azalarak yerini, kuraklığa dayanıklı, dikenli ve çoğu kez su depolayan ağaçlara

bırakmış olmasıdır. Bu bölgelerin tipik bitkisi olan baobab ağacının yüksekliği 30 m'ye ulaşır. Bu bitki örtüsü Doğu Afrika, Somali, Botsvana, Sudan ve Batı Afrika'da geniş toprakları kaplar.

Yıllık yağışın 30 cm'den 13 cm'ye düştüğü bölgelerde ağaçlar ve çokyıllık otlar yalnız su kenarlarında bulunurken, egemen bitki örtüsü biryıllık otlar ve dağınık durumdaki alçak çalılardan oluşur. Bu tür bitki örtüsü Sahra'nın güney ucunda, Afrika Boynuzunda ve Güney Afrika ile Botsvana'daki Kalahari'de geniş alanları kaplar.

Afrika'nın, yılda 12 cm'den az yağış alan dörtte biri aşkın bölümünde, çöl bitkilerinden oluşmuş çok zayıf bir bitki örtüsü egemendir. Bu bitkilerin bir türü, kök sistemleri çok gelişmiş, mumsu bir zarla, tüyler ya da dikenlerle korunan, topraküstü bölümleri genellikle küçük olan çokyıllık bitkilerdir. Kökleri zayıf, yaprakları az olan, ama güçlü fırtınalardan hemen sonra bile çiçek verebilen kısa ömürlü bitkiler ise ikinci türü oluşturur.

Kıtada, yağış düzenine bağlı olmayan özel bitki türleri de bulunur. En tanınmışı papirüs olan su bitkilerinin günümüzde üretim bakımından hemen hiç değeri yoktur. Geniş ırmak vadilerinin mevsime göre su altında

Beşar yöresinde vaha
W. Luthy - De Wys Inc

kalan bölümlerinde yetişen çayırlar, iklimden çok toprağa bağlıdır. Bunlar su bitkilerinin tersine, hem evcil hem de vahşi hayvanlar için önemli bir besin kaynağıdır.

Kuzeybatı Afrika ile Kap yöresinde maki örtüsüne rastlanır. Küçük ağaçlardan ve su tutabilmek için yaprakları sertleşmiş, kuraklığa dayanıklı, kolay ateş almayan çalılardan oluşan bu bitki örtüsü, dağ yamaçlarında çam ve sedir ağaçlarıyla birleşir. Etiyopya ve Doğu Afrika'nın, yüksekliği 3.000 m'yi aşan ve geceleri don görülen dağlık bölgelerinde Alp tipi dağ bitkileri bulunur. Doğu Afrika Dağlarında 5.000 m'den, Etiyopya Dağlarında 4.100 m'den sonra bitki örtüsü sona erer.

Günümüzden 10-15 bin yıl önce biten son yağış döneminde Afrika'nın, bugün olduğundan yüzde 40-50 oranında daha çok yağış aldığı varsayılır. Bu varsayım doğruysa, o dönemde yıllık ortalama sıcaklık bugünkünden 5°C daha düşük, Doğu Afrika buzulları da daha aşağılara inmiş olmalıdır. Bu durumda dağ bitkileri için üst yükseklik sınırı gerilemiş, Alp tipi bitkilerde bugünkü savanların büyük bölümünü kaplamıştır. Buna karşılık, ılıman ve kurak dönemde, bugünkünün yarısı düzeyindeki yağışla bozkırların ağaçlık alanlara, ağaçlık alanların da ormanlara yayılmış ve sonuçta orman alanlarının azalmış olması gerekir. Yağış dönemlerinde Sahra boyunca kuzeye doğru genişleyen savanlar, daha sonra buzullaşma ve başka etmenlerle gerilemiştir. Tüm Batı Sahra'nın çölleşmesi, büyük bir olasılıkla son 5.000 yıl içinde gerçekleşmiştir.

Son 2.000 yıl içinde, özellikle de son yüzyılda Afrika'nın bitki örtüsü, yangınlar, tarım ve otlak hayvancılığı gibi nedenlerle bozulmuş. 1900'den bu yana nüfusun üç kat artması ve daha gelişkin tarım araçlarının kullanılması bu süreci hızlandırmıştır. Birçok bölgede toprağın ekime açılması, son 50 yılda yıkıcı etkilere neden olmuştur. Pek çok dağ ormanı neredeyse bütünüyle yok olmuş, ormanlar savanlara dönüşmüş, savanlarsa yoksullaşmıştır.

Hayvan hastalıklarının denetim altına alınmasından sonra çiftlik hayvanlarının sayıca çoğalması, yanlış otlatma, tarladaki anızların dikkatsizce yakılması ve çaprazlamada yanlış türlerin seçilmesi de yarı kurak kuşaktaki bitki örtüsünü olumsuz yönde etkilemiştir. Aşırı otlatmanın bir başka olumsuz sonucu da, ağaç altlarında çıplak kalan toprağın emiciliğinin azalması nedeniyle yağmur sularının yüzeyde akıp gitmesidir.

Bitki örtüsünün dış etkilerden uzak kalabildiği yerlerde, bitki örtüsü ile topografya, toprak türleri ve akaçlama arasında yakın ilişki görülür. Sıcaklık ve yağışın görece sabit olduğu savanlardaki vadiler, toprağın niteliğine göre, genişyapraklı ağaçlarla ya da akasyalarla kaplıdır. Çok yağış alan dar bir alanda bile, bataklık bitkilerinden genişyapraklı savan ağaçlarına, orman ağaçlarından su depolayan bitkilere kadar zengin bir çeşitlilik göze çarpar. İklim değişmeleriyle açıklanamayan bu sonuçlar, insan etmeni ve başka dış etkiler olmadığında Afrika kırlarının bitki örtüsü zenginliğini koruyabildiğini göstermektedir.

HAYVAN VARLIĞI. Afrika, hayvan varlığı açısından iki ana bölgeye ayrılır: Sahra'nın güneyinde kalan ve Arabistan'ın bir bölümüyle birlikte Madagaskar'ı da içine alan Etiyopyen bölge ile Yengeç Dönencesi'ne kadar uzanan Kuzey ve Kuzeybatı Afrika.

Toynaklı büyük memeliler ve tatlı su balıkları açısından yeryüzünün en zengin kıtası olan Afrika'da toynaklıların 90, etoburların 60 türü bulunur. Zürafa ve suaygırı gibi kimi memeliler bugün yalnızca Afrika'da yaşamaktadır. Etoburlardan miskkedisi, genet ve sırtlan gibi türlerin yaşama alanı büyük ölçüde bu kıtayla sınırlı olduğu gibi yerdomuzu da yalnız Afrika'ya özgüdür. Kıtada, dünyanın en iri maymunu olan gorille birlikte 45 maymun türü yaşar. İlkel maymunlardan maki ile böcekçillerden tenrek de yalnız Madagaskar'da bulunur. Deniz memelileri arasında, biri Akdeniz'e, öbürü Güney Afrika'ya özgü iki fok türü ile dugong ve manati sayılabilir. Sahra'nın güneyinde, 1.480 kadar yerleşik kuş türü bulunur. Bu bölgeye ya da kıtanın başka kesimlerine belli mevsimlerde gelen 275 göçmen kuş türü de buna eklenebilir. Devekuşu, pabuçgaga, sekreterkuşu, toy, bağırtlak, balkılavuzu ve toygar gibi türlerin çoğu ya Afrika'ya özgüdür ya da yalnız bu kıtada soyunu sürdürmektedir. Sürüngenler arasında en çok keler, timsah ve kaplumbağalara rastlanır. Ayrıca pek çok zehirli yılan türü bulunur. İguana cinsi kelerlerle boa yılanı yalnız Madagaskar'da yaşar. Amfibyumlardan semenderlerle ağaç kurbağaları kıtanın kuzeybatısına özgüdür. Kurbağalar arasında, ipliksi uzantıları yardımcı solunum organı işlevini gören Kamerun kurbağaları gibi ilginç türler vardır. *Phrynomeridae* familyasından kurbağalar ise yalnızca Afrika'da yaşar. Kıtada 2.000 kadar türü bulunan tatlı su balıkları arasında çok ilkel türlere ya da yakın zamanlarda birdenbire evrim geçirmiş ilginç örneklere rastlanır. Doğu ve batı kıyılarında çok zengin omurgasız türleri görülür. Özellikle doğu kıyıları, mercan kayalıklarında yaşayan su canlılarının barınağıdır; soğuk Benguela akıntısının yıkadığı güneybatı kıyısı ise balık türleri bakımından çok zengindir. Eklembacaklılar arasında en çok büyük kelebek türleri, iğneli böcekler, peygamberdevesi, çekirge, karınca türleri, termit, örümcek ve akrep yaygındır.

Afrika'da yaşayan büyüklü küçüklü hayvanların bir bölümü, insanlara ve insanların beslediği evcil hayvanlara saldırarak ya da hastalık bulaştırarak yaşamlarını tehdit eder. Asalak solucanlar, körlükle sonuçlanan filaryoz hastalığının mikrobunu taşıyan sığır sineği, çeçe sineği ve sivrisinek, aslan ya da fil gibi korkulan iri türlerden çok daha tehlikelidir. Örneğin Afrika'nın yerli memelileri çeçe sineğinin taşıdığı uyku hastalığına karşı bağışıktır, ama kıtaya dışardan gelen çiftlik hayvanlarının hiçbirinde bu bağışıklık yoktur. Çeçe sineği günümüzde de 5.000.000 km²'lik orman ve savan alanında etkilidir. Bu alanların büyük bölümünün çeçe sineğinden temizlenebilmesi ekonomik açıdan olanaksızdır.

Son yüzyılda, özellikle 1940'tan bu yana ateşli silahlarla avlanma, kıtanın hayvan varlığı için ciddi bir tehlike olmaya başlamıştır. Örneğin 1900'de 1 milyon olarak tahmin edilen antilop sayısı 20. yüzyıl sonlarına doğru 8 binin altına düşmüştür. Bu azalmada Avrupalı avcıların ve sömürgecilerin yanı sıra Afrikalıların da payı vardır. 1890'larda sığır vebası Afrika'ya yerli hayvanlardan yayılmış ve pek çok antilopu kırıp geçirmiştir. Tarımın yaygınlaşması, ağaç kesimi, aşırı hayvan otlatma ve orman yangını, büyük hayvanları geniş alanlardan silerken, lüks deri ve kürk talebi de, bugün Nil timsahı ve leopar gibi hayvanları tehdit etmektedir. Buna karşılık, insanların doğaya yönelik etkinlikleri bazı küçük türlerin yaşamını güvence altına almış, örneğin barajlar ve sulama tesisleri, su kuşları, kurbağa ve balık gibi pek çok türe yaşama alanı sağlamıştır. Ekili alanların artması da kimi tarla böceklerinin çoğalmasına yol açmıştır.

Afrika'da bugün bile, hayvanların doğal ortam içindeki yaşamlarını izleme olanağı veren bozulmamış alanlar vardır. Ancak, zaman zaman evcil ya da vahşi türlerin sayıca baskın olması doğal dengeyi bozabilmektedir. Örneğin Kenya ve Uganda'daki ulusal parklarda fil sayısının çokluğu, başka türlerin yaşamını olumsuz yönde etkiler. Öte yandan aslanlarla ilgili araştırmalar, bu hayvanın, öteki memelilerin sayısının azalmasında, örneğin hastalık ya da açlık kadar etkili olmadığını ortaya koymuştur. Doğal yaşam alanlarının bozulmasından başka, bulaşıcı hastalıklarla ve tarım zararlılarıyla savaşmak uğruna ya da boş inançlar nedeniyle öldürülen bazı türlerin de soyu neredeyse tükenmek üzeredir.

Pek çok Afrika ülkesi doğayı korunma amacıyla geniş alanları ulusal park, orman ya da av alanı olarak belirlemiştir. Bunlardan en eskisi ve ünlüsü Güney Afrika'daki Kruger Ulusal Parkı'dır. Doğu ve Orta Afrika ülkelerinde de geniş ulusal parklar vardır. Kenya, Uganda, Zambia, Zimbabve, Mozambik, Botsvana, Namibia ve Malavi'deki parklar, özgün bitki örtüsü içinde çeşitli hayvan türlerini barındırmaktadır.

NÜFUS

Sahra'nın kuzeyinde ağırlıkla Afrika-Asya

grubu dilleri konuşan halklar yaşar. Bunlar arasında önemli yer tutan Berberiler, İS 7. yüzyıldan başlayarak Kuzey Afrika'ya yerleşen Sami dil öbeğinden Araplarla kaynaşmıştır. Sahra'da ise Şuvalar gibi Arap halklarıyla Tuaregler gibi Berberi halklar yan yana yaşar. Çölün güneyinde, Batı ve Orta Sudan'da yaşayan Fulaniler, açık tenlilerle kara tenlilerin kaynaşmasını gösterir. Doğu Afrika kıyısına yerleşen Araplarla Bantu dilleri konuşan yerli halkın kaynaşması, özgün Svahili kültürünü doğurmuştur. Etiyopya ve Somali'de ise Hami dilleri konuşan halklar yaşar.

Kıtanın geri kalan bölümünde siyah halklar baskındır. Bantu halkları Ekvator'un güneyinde geniş bir alana yayılır. Loziler, Hererolar ve Zulular bunlar arasında en bilinen topluluklardır. Bölgede, eski çağların kimi halklarının günümüzdeki uzantılarına da rastlanır. Yağmur ormanlarında yaşayan Pigmeler, Kalahari'deki Sanlar (Buşmanlar) ve Namibia'daki Koikoiler (Hotantolar) bunlardandır.

Kıtanın güney ucunda büyük ölçüde Hollanda ve İngiliz kökenli beyaz nüfus (Güney Afrika nüfusunun yüzde 20'si) ile daha az sayıda olmak üzere Hindistan kökenli topluluklar yaşar. Güney Afrika'nın önce kıyılarına yerleşen Hollandalılar (Boerler) daha sonra içlere çekilmiştir. Kıtanın güneyindeki Avrupa kökenli öteki yerleşmeler 19. yüzyılda kurulmuştur. İngilizler özellikle Natal, Zambia, Zimbabve ve Doğu Afrika yaylalarına, Portekizliler Angola ve Mozambik'e, Almanlar da Namibia'ya yerleşmişlerdir. Kıtanın kuzey şeridine yerleşenler Fransızlar, İsponyollar ve İtalyanlardır.

Geçmişte kıta içinde gerçekleşen başlıca nüfus hareketi, nedeni tam bilinmeyen bir nüfus patlaması sonucu, Bantu dili konuşan halkların Ekvator'un güneyindeki büyük bir alana yayılmasıdır. Dışa yönelik en büyük nüfus hareketiyse 16-19. yüzyıllarda köle ticareti sonucunda özellikle batı Afrika yerlilerinin Amerika kıtası ile Antillere göç ettirilmesidir. Bunların toplamı 10 milyon dolayında tahmin edilmektedir. Afrika'nın geçmişte bu yüzden uğradığı işgücü kaybı önemlidir ve bu konu henüz yeterince incelenmemiştir.

Hausaların Nijerya'dan bugünkü Sudan'a yoğun göçü dışında 20. yüzyılda pek az büyük nüfus hareketi olmuştur. Ama azınlık konumundaki halklar, çeşitli çatışmalar yüzünden önemli ölçüde yer değiştirmiştir. Örneğin Nijerya'nın kuzeyindeki İbolar, 1966'da kitleler halinde doğudaki asıl topraklarına dönmüşlerdir. Bu göçe 500 bin kişinin katıldığı sanılmaktadır.

Dünya nüfusunun yüzde 12'si Afrika'da yaşar. Nüfus yoğunluğu km²'de 20 kişidir. Sahra ve Kalahari gibi geniş çöller, kıtadaki yerleşilebilir alanları azaltmaktadır. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bölgeler, Batı Afrika kıyılarında Gambia ve Kongo ırmaklarının ağızları arasındaki şerit, kuzeyde Tunus kıyıları ile Batı Fas ve Aşağı Nil Havzası, Doğu Afrika'da ise büyük göller bölgesidir.

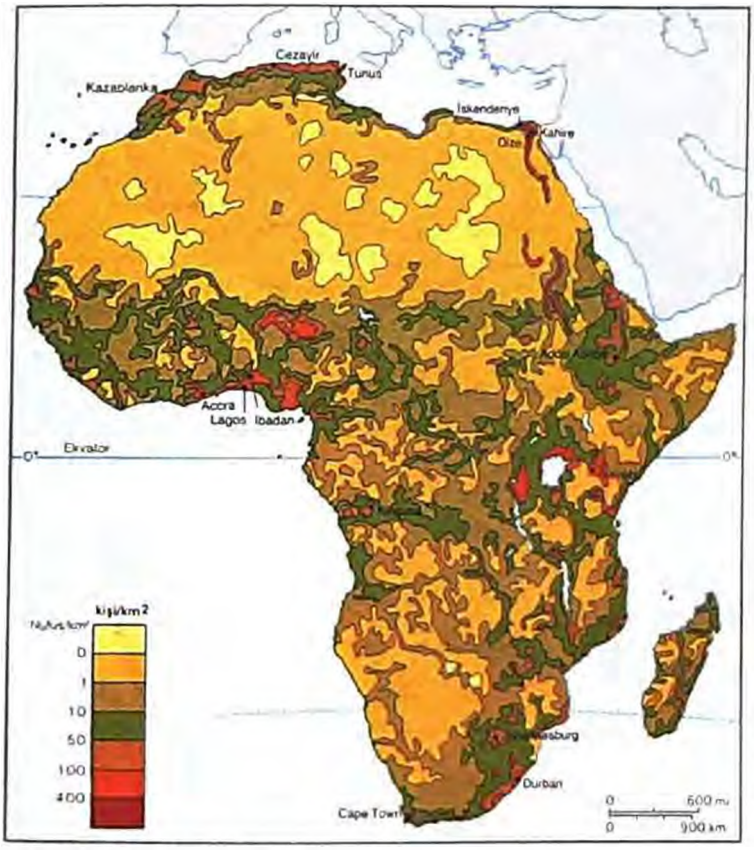

Afrika'da Nüfus Yoğunluğu

Afrika'daki başlıca kentler şöyle sıralanabilir: Kahire, İskenderiye, Gize (Mısır), Kinşasa (Zaire), Lagos (Nijerya), Kazablanka (Fas), Johannesburg (Güney Afrika), Addis Ababa (Etiyopya) ve Cezayir. Önemli liman kentleri arasında Accra, Cape Town ve Lagos yer alır. Addis Ababa dışında, Nijerya'da Ibadan ve Onitsha, Kenya'da Nairobi önemli iç kentlerdir.

Sahra'nın kuzeyindeki ülkelerle Sudan'da hem resmi, hem de konuşma dili Arapça'dır. Sahra ile Zambezi Irmağı arasında kalan bölgede İngilizce ya da Fransızcayı anlayanlar çoktur. Madagaskar ve Zaire'nin yanı sıra, eskiden Fransız Batı Afrikası ile Fransız Ekvator Afrikasını oluşturan bölgedeki devletlerde Fransızca resmi dildir. Liberya'da resmi dil İngilizcedir. Ayrıca eskiden İngiliz yönetiminde olan Batı, Orta ve Doğu Afrika ülkelerinde de İngilizce ya resmi ya da yaygın dildir. Geçmişte Portekiz yönetiminde olan ülkelerde de bu durum Portekizce için geçerlidir. Güney Afrika'da, 17. yüzyılda konuşulan Flamancadan türemiş olan Afrikaner dili ile İngilizce resmi dillerdir. Amhara dili ise Etiyopya'nın resmi dilidir.

Bir Hami-Sami dili olan Hausa, Batı Afrika'da Sahra'nın güneyindeki kuzey şeridinde yaşayan siyahlar arasında 30 milyon kişi tarafından konuşulur. Doğu ve Orta Afrika'da konuşulan Svahili gibi Hausa da bir tür uluslararası dil olmuştur. Daha batıdaysa bir Malinke lehçesi olan Dyula aynı durumdadır.

Sömürgecilik dönemi boyunca Afrika, nüfusun etnik dağılımı hemen hiç dikkate alınmadan coğrafi ve siyasal temelli küçük birimlere bölünmüştür. Bugün de kıtanın toplam nüfusu 58 ülkeye dağılmış durumdadır.

Yüzyıllardır kırsal nitelikte olan kıtanın batısında, geçmişten beri yerel kentsel merkezler de olagelmiştir. Ama II. Dünya Savaşı öncesine değin bu merkezler çok yavaş gelişmiştir. Sahra'nın güneyinde ve Akdeniz kıyısında savaştan bu yana kentleşme hız kazanmıştır.

Denetimin zayıf olduğu sınırlarda önemli bir nüfus hareketliliği görülür. Bunların çoğu mevsimliktir. Plânlı toplu nüfus hareketleri ise önemsizdir. Buna karşılık toplu sığınma çok yaygındır. Hemen her ülkede mülteci grupları vardır.

Afrika'da doğum oranı genellikle yüksektir. Özellikle bebek ve çocuk ölüm oranındaki hızlı düşüş, hekimlik hizmetlerinin yaygınlaşmasının sonucudur. Yakın geçmişte bazı ülkelerde yıllık nüfus artışı yüzde 3'ün bile üzerine çıkmıştır. Bugün yıllık nüfus artışının yüzde 2'nin altında olduğu hemen hiçbir Afrika ülkesi yoktur.

Çalışan nüfusun büyük bölümü günümüzde de geçimlik tarımla uğraşır. Sahra'nın hemen güneyindeki ülkelerde tarıma bağlı nüfusun oranı yüzde 90'a yakındır. Tarım dışı nüfus, kamu hizmetleriyle özel hizmetlerde ve sayıları giderek artan madencilik ve sanayi projelerinde çalışır. Tarım kesiminde gizli işsizlik yaygındır. Özellikle kentsel alanlarda işsizlik artmaktadır. Kadının çalışma yaşamına katılımı ülkeden ülkeye değişiktir. Kadınların çoğu, geçimlik tarım etkinliklerine katılır.

GELENEKSEL KÜLTÜRLER

KÜLTÜR BÖLGELERİ. Sahra'nın güneyinde Afrika toplumunun temel birimleri, sayıları 3 bine ulaşan etnik gruplar, kabileler ya da halklardır. Bir sınıflamaya göre kıta insanları 11 ana grupta 55 kabile kümesine ayrılır. Ayrıntılar bir yana bırakılırsa, Kuzey Afrika dışında başlıca kültür bölgeleri Batı, Ortabatı, Doğu, Orta ve Güney Afrika'dır.

Batı Afrika bölgesi, biri Sahra'nın güney sınırı boyunca uzanan savan kuşağı, öbürü batıda Atlas Okyanusu kıyısındaki yağmur ormanları olmak üzere iki kesimi içine alır. Savan kuşağının temel ürünleri akdarı, kumdarı, mısır, susam ve baklagillerdir. Daha batıda, Gambia'dan Liberya'ya doğru pirinç ekimi yapılır. Pamuk ekimi ile dokumacılık geleneksel etkinliklerdir. Yerli zanaatlar arasında pirinç ve bronz dökümü, altın ve gümüş işlemeciliği, dericilik, çamur ya da kerpiç yapı işçiliği yer alır.

Ormanlık alanda yerelması, hindistancevizi, hurma, hurma yağı, meyve, kakao ve kola cevizi gerek geçimlik ekonomi, gerekse dış ticaret açısından önem taşır. Keçi, domuz ve kümes hayvanları beslenir. Orman ve kıyı alanlarında boksit, elmas ve

Afrika'da Başlıca Halklar ve Bitki Örtüsü Kuşakları

altın gibi önemli madenler bulunur. Ağaç işleme, çanak çömlek yapımı, dökümü işleri ve demircilik de yaygındır.

Geleneksel toplulukların daha geniş ve güçlü olanları, geçmişte krallıklar biçiminde örgütlenmişti. Savan kuşağındaki bu halklar arasında Mandeler, Senufolar, Lobiler, Grunşiler ve Dogonlar sayılabilir. Kıyı şeridinde de örneğin Yorubalar, Asantiler, İbolar, İbibiolar, Sererler gibi topluluklar güçlenip krallıklar kurmuşlardır.

Ortabatı Afrika bölgesi, Batı Afrika'dan başlayarak kuzeyde Çad savanlarına, doğuda Sudan ve Nil kıyılarına, güneydeyse Kongo ormanlarına kadar uzanır. Araplar, Pigmeler, Sudan ve Bantu dilleri konuşan halklar bölgenin karmaşık etnik yapısını oluştururlar. Bölgenin tümünde temel uğraş tarımdır. Kuzey savanlarında kurulu krallıklar arasında, en kalabalık halklardan birini oluşturan Bamileke kabilelerinin sözü edilebilir. Kamerun ile Sudan arasında Sudan dillerini konuşan sayıca kalabalık halklar, güneyde ise en önemlileri Fanglar, Mongolar, Bakubalar, Balubalar, Lundalar ve Baçokueler olan çeşitli Bantu halkları yaşar.

Doğu Afrika bölgesinde geleneksel ana ürün darı ve akdarıdır. Ancak bölgenin bazı verimli topraklarında kahve ve pamuk gibi ürünler de yetiştirilir. Victoria Gölü yöresinde muz en önde gelen üründür. Çiftlik hayvanları bölgenin tümüne yayılmıştır.

Bölgenin kuzeyinde Nil yöresi dilleri, Nil-Hami dilleri ve Kuşi dilleri, Etiyopya'da ise Amhara dili konuşulur. Bölgenin geri kalan bölümünde Bantu dilleri egemendir. Büyük göller yöresinde Bantuların eski güçlü krallıkları vardır. Kenya yaylalarında Kikuyular ve Luhyalar, kıyıda Svahili dili konuşan kabileler, Tanzanya'daysa Çagalar, Banyamueziler ve Sukumalar güçlü gruplardır.

Once avcılık, sonra çobanlıkla geçinen ve her ikisi de Koisan dili konuşan Koikoi ve San halkları eskiden Orta ve Güney Afrika'da yaşardı. Koikoiler bugün Güney Afrika'da, Sanlar ise kıtanın güneybatısındaki kıraç alanlarda başka halklarla karışmıştır. Öteki yerli halklar bölgeye 2.000 yıl kadar önce yerleşen ve Bantuca konuşan Siyahlardır. Bantu kökenli topluluklar 18. ve 19. yüzyıllarda bölgeye gelen Avrupalılarla ilişki kurduktan sonra aralarında çatışmaya başlamış, Zulular, Batsvanalar, Bandebeleler, Sotholar fethe dayalı devletler kurmuşlardır.

Madagaskar da ayrı bir kültür bölgesi oluşturur. Siyasal bakımdan en güçlü kabile olan Merinalar, Endonezya kökenlidir. Asya kökenli halkların İS 5-6. yüzyıllarda Hint Okyanusunu aşarak adaya gelip yerleştikleri sanılmaktadır.

ETNİK YAPI VE DİLLER. Saç biçimi, boy ve renge göre Afrika halkları genellikle şöyle sınıflanır: 1) bugün sayıları azalmış da olsa geçmişte Afrika'nın doğu ve güneyine yayılan halklar kısa boylu ve sarı-kahverengi tenlidir. Bu grubun bugünkü örneği Güney Afrika'daki San ve Koikoi topluluklarıdır. 2) Pigmeler, Siyah karışımından etkilenmiş olmakla birlikte kahverengi derili ve kısa boyludur. 3) kıtada en yaygın etnik grup olan Siyahların ten rengi tam siyahtan açık kahverengiye kadar değişir. Batı Afrika'da yaşayanların çoğu kısa boylu, Sudan'ın

güneyindeki Nilliler ise çok uzun ve ince yapılıdır. 4) kuzeyde ve kuzeydoğuda yaşayan Kafkas tipleri, Akdeniz bölgesi Kafkas tipleriyle ilişkilidir. Renkleri kuzeyde çok açık kahverengi, Somali'de neredeyse siyahtır. Saçları genellikle dalgalıdır. 5) Madagaskar'daki Moğol tipi halklar da görece yakın geçmişte Asya'dan göçenlerdir.

Afrika dilleri, Hint-Avrupa dillerine ilişkin çözümleme yönteminden yola çıkılarak şöyle sınıflanır: Nijer-Kordofan dil ailesi kuzeyde Senegal'den Kongo'ya kadar en yaygın olanıdır. Bu ailenin iki alt ailesini, Atlas Okyanusu kıyısındaki Batı Afrika ülkelerinde çeşitli alt gruplarla birlikte Nijer-Kongo dilleri ile Kordofan (Sudan'da konuşulan 15 alt grup) oluşturur. Bunların en özgünü tüm Bantu dillerini bir araya getiren Benue-Kongo grubudur.

Nil-Sahra ailesi, Sahra'nın güneyindeki savan kuşağında konuşulan dilleri kapsar. Afrika'da konuşulan Hami-Sami dilleri Eski Mısır, Berberi, Kuşi ve Çad dilleridir. Koisan dil ailesi, San ve Koikoi dillerini içine alır. Malezya dillerinin Madagaskar'da konuşulan çeşitli lehçeleri Malezya-Polinezya dil ailesindendir.

Bunlar dışında pek çok *lingua franca* ya da ticari dil de yaygındır. Eski sömürgecilerin getirdiği diller bu kapsamdadır. Afrika dillerinin çoğunun kendisine özgü yazısı yoktur. Devletler ve özel misyonlar Afrika dillerini yazıya dönüştürmeye çalışmaktadır. Sierra Leone'de Vaylar, Kamerun'da Bamumlar, Tuaregler ile Sahra'nın güneyindeki öteki Berberi gruplar kendi yazılarını geliştirmişlerdir.

TOPLUM YAPISI. Afrika'daki tüm toplumlar hep yavaş bir değişim süreci içinde olmuş, ama 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişme önemli ölçüde hızlanmıştır. Kıtada yaşayan toplumların pek çoğu geleneksel, küçük ölçekli ve dar boyutlu formlardan evrensel ekonomik-siyasal sistemlerin parçası olan geniş ölçekli formlara geçiş sürecindedir. Bu süreç, belki de dünyanın hiçbir yerinde bu ölçüde hızlı ve kapsamlı değildir.

Afrikalılar geçmişte ilkel kaynaklar, araçlar ve yöntemlerle geçimlik üretim yapan küçük çiftçilerdi. Yaşam standartları da her bölgede az çok birörnekti. Pazar olanakları çok kısıtlı olduğu ve para kullanılmadığı için mal değişimi ancak takas ya da armağan verme biçiminde gerçekleşirdi. Ama geçen yüzyılda köle ticareti, yeraltı kaynaklarının işletilmesi, kârlı tarımsal ihraç ürünleri üretiminin yaygınlaşması, pazar için üretimin ve işgücü arzının artması, kentsel merkezlerle limanların da bunlara bağlı olarak gelişmesi eski tabloyu büyük ölçüde değiştirdi. Yaşam standardındaki geleneksel eşitlik bozuldu, zenginlerle yoksullar arasındaki fark büyümeye, hem ekonomik, hem de siyasal düzeyde sınıflar belirginleşmeye başladı. Paraya ve pazara dayalı geniş ölçekli bir değişim sisteminin oluşması, malların ve işgücünün ulaşım şebekeleri aracılığıyla geniş alanlara yayılması, kırsal alanlardan kentlere göçenlerin işçiye dönüşmesi gibi gelişmeler kentlerden yönetilen ve kabilelerin geleneksel bağımsızlığını kıran ekonomik-siyasal birimlerin doğmasına yol açtı. Yoksul, açıkça sömürülen, yarı işsiz bir kent proletaryasının doğması, kırsal kesimdeki genç ve sağlıklı işgücünün azalması gibi etmenler hem kentlerde, hem de kırsal kesimde yoksulluğu yol açtı.

Afrika'da en yaygın geleneksel yerleşim dokusu, dağınık köyler ya da birkaç barınaklı yerleşmelerdir. Savunma ve iç yardımlaşma açısından yeterince geniş olsalar bile, farklı ürün yetiştirme zorunluluğu ve dayanıksız yapı malzemesi kullanımı yüzünden bu yerleşmelerin sürekli olabildiği enderdir. Gene de kıtanın pek çok yöresinde büyükçe ve kalıcı kentlere her zaman rastlanmıştır. Bunlar, krallıkların yönetim merkezi konumundaki yerleşmelerdir. Örneğin Batı Afrika'daki Timbuktu, Cenne, Kano gibi kentler geçmişleri ortaçağa değin uzanan merkezlerdir. Doğu Afrika'da da Mombasa, geçmişi gene ortaçağa giden bir Arap kentidir. Ancak buralarda tarım ve zanaat dışında iş kolu ya hiç yoktur ya da çok sınırlıdır. Sömürge döneminde sömürgecilerce kurulan ya da geliştirilen kasaba ve kentlerse oldukça farklıdır. Ticaret ve

Uganda'da eski bir köy
ABC Ajansı

sanayi merkezi ya da liman olarak kurulan bu kentlere Johannesburg, Lusaka, Harare, Kinşasa, Lubumbashi, Nairobi, Dakar, Freetown ve Abidjan örnek verilebilir. Yoksul kırsal kesimi kendilerine çeken bu kentlerde etnik yapı daha da karmaşıktır.

Kıtadaki aile biçimleri, var olan üretim biçimleriyle uyumludur. Kırsal kesimin büyük bölümünde, yaşlı erkek üyenin yetkesine bağlı, çeşitli kuşaklardan akrabaları ve onların eşlerini kapsayan geniş aile tipi görülür. Bu tür aile, savunma, üretim, yardımlaşma ve aile üyelerini yaşam boyu kollama açısından kararlı ve uzun ömürlü bir birimdir. Kocanın statüsüne ve zenginliğine göre boyutları değişmekle birlikte çokeşlilik yaygındır.

Bu yapı 20. yüzyılın ikinci yarısında kentsel ve yoksul alanlarda hızla, ekonomik ve siyasal gelişmelerden fazla etkilenmeyen alanlardaysa daha yavaş olarak değişmeye başlamıştır. Kentlerde ve başlıca işgücü merkezi konumundaki bölgelerde geniş aile tipinin yerini bağımsız çekirdek aile almaktadır. Kentlere işgücü göçü de geleneksel aile yapısını değiştirmektedir.

Afrika'da üç geleneksel yönetim türü görülür. Basit avcı kümesi bunlardan birıdır. Kümeyle özdeş olan siyasal grup, yakın akrabalardan oluşur ve yönetim yetkesi en yaşlı üyenin elindedir. İkinci tür, merkezileşmiş siyasal yönetim olmadığı için düzenin başka araçlarla sağlandığı toplulukları içine alır. Bu toplulukların çoğu klan temeline dayanır. Siyasal yetke, belirli akrabalık bağlarından ya da dinsel yetkeden ayrışmamıştır. Topluluk üyeleri, biçimsel olarak benimsenmiş yaş kuşaklarına ayrılır ve en yaşlı erkek grup yönetim yetkisini kullanır.

Üçüncü ana tür, geleneksel Afrika krallıklarının siyasal sistemidir. Kralın siyasal gücünün boyutları ve tebasıyla ilişki biçimleri gibi ölçütlere göre bu tür de farklılaşır. Örneğin bazı sistemlerde kral, gerçek siyasal yetkeden uzak, yalnızca mistik bir kahraman, bazılarındaysa gerçek bir despot olabilir. Kral, gene kımı yerlerde yalnız kabilenin en yaşlı üyesi iken, başka örneklerde kendini tebadan ayrı gören, fetihçi bir otokrat grubun üyesidir.

Bu örgütlenmelerin çoğu, yeni oluşan ulus-devletlerin bağımlı parçaları olarak bugün de varlıklarını sürdürür. Ama önce sömürge yönetiminde iktidarın merkezileşmesi, sonra da yeni ulus-devletlerin bunları gerici ve ulusallığa karşı görerek tasfiye etmesi sonucunda hepsi de eski güçlerini yitirmiştir. Yeni oluşan ulus-devletlerde, kabile ve dil temeline dayalı geleneksel bağlılık ilişkileriyle ulusalcı akım arasındaki çelişki, kıtanın pek çok ülkesinde gene de büyük önem taşır.

Geleneksel Afrika toplumları oldukça durağan bir yapıdadır. Toplumsal akışkanlık çok azdır; tek tek her toplum etnik ve

Senegal'de köylü kadınlar
ABC Ajansı

sınıfsal bakımdan türdeştir. Ama 20. yüzyılın ikinci yarısında hem dikey hem yatay akışkanlık artmış, toplumsal örgütlenmenin yeni biçimleri belirmiştir. Böylece ortaya çıkan ilk örgütlenmeler, kabile üyelerini göç ettikleri yeni merkezlerde dinsel ve eğitsel amaçlarla bir arada tutmaya yönelik olmuştur. Sonraki aşamada ise sendikalar ve siyasal partiler doğmuştur.

Geleneksel Afrika toplumlarında varlık ve nüfuza dayalı toplumsal katmanların boyutları önemli değildir. Ama yerli tüccar ve

girişimcilerin, yeni siyaset adamlarının ve dinsel önderlerin ortaya çıkması, eğitim düzenindeki eşitsizliklerle birlikte ekonomik-siyasal farklılaşmayı artırmaktadır. Tüm ülkelerde, geleneksel aile ve kabile bağlarından kurtularak yeni üst ve orta sınıflarda yer almaya eğilimli ekonomik-siyasal seçkin kümeleri oluşmuştur.

Özgün Afrika dinlerinin tümü, insan kavrayışından ve denetiminden uzak, ulu ya da yaratıcı bir Tanrı kavramını içerir. En önemli tinsel güçler, genellikle insanların her gün karşılaştığı ya da öteden beri bildiği nesne ve varlıklarla ilişkilidir. Hava, toprak, ırmak ve benzerinin ruhu olabilir. Bu dinlerin odak noktasını kozmoloji oluşturur. Bu özelliğiyle, din ölümün anlamından toplumun niteliğine, kadın erkek ilişkilerine kadar her konuda açıklayıcı bir işlev görür.

Geleneksel Afrika toplumlarında klanın ya da ailenin büyüklerinden biri, yağmur duacısı, kâhin, yalvaç ya da daha başka birisi ayin yöneticisi olabilir. Bunlardan pek azı alanlarının uzmanıdır. Çoğunun dinsel yetkesi yaştan, soydan ve siyasal güçten gelir. Yalnızca başında bulundukları kabilenin ya da grubun ayin düzeninden sorumludurlar.

Geçmişte büyücülüğün Afrika toplumlarında önemli yeri vardı. Ancak yabancı gezginlerin Afrika'da büyücülük ve halkın büyü korkusu konusunda anlattıkları büyük ölçüde abartılıdır. Günümüzde büyüye duyulan inanç gittikçe azalmaktadır. Gene de gerek kırsal, gerekse kentsel alanlarda büyücülük bütünüyle yok olmamıştır. Kendini şaşırtıcı bir toplumsal ortamda bulan yeni kentlilerin ve göçmen işçilerin başına gelenler büyüyle açıklanır. Köklü değişim dönemlerini izleyen belirsizlik ve gerilim koşullarında büyücülük bir salgın biçiminde yayılabilmektedir.

Afrika'da toplumsal ve dinsel değişimler, genellikle geleneksel yaşamı tehdit eden Avrupalıların kovulmasını savunan yeni yalvaçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Son zamanlarda Hıristiyanlığın ve bir

Katedral, Brazzaville, Kongo
J. Navd - De Wys Inc

oranda da İslamın yayılması ulusalcı, kabileci ya da ırkçı gerekçelerle Avrupa denetimindeki misyoner kiliselere karşı çıkan dinsel önderlerin doğmasına yol açmıştır.

EKONOMİ

1980'lerin sonlarında kıtadaki ülkelerin gayri safi milli hasılaları (GSMH) toplamı 710 milyar dolar, kişi başına milli gelir ise 1.100 dolar dolayındaydı. GSMH toplamında tarımın payı yaklaşık yüzde 32 iken, sanayinin payı yüzde 27, hizmetler sektörünün payı yüzde 41'di. Bu sektörlerin istihdam içindeki payları ise sırasıyla yüzde 74, yüzde 10 ve yüzde 16 dolayındaydı.

DOĞAL KAYNAKLAR. Dünyanın yeraltı zenginliklerinin önemli bir bölümü Afrika'dadır. 1980'lerin başındaki tahminlere göre yeryüzündeki altın rezervlerinin yüzde 50'si, petrolün yüzde 10'u, boksitin yüzde 45'i, uranyumun yüzde 6'sı, bakırın yüzde 20'si, fosforit yataklarının üçte ikisi bu kıtadadır. Demir cevheri, manganez, krom, kobalt, platin ve titan rezervleri de önemlidir.

Başlıca kömür yatakları kıtanın kuzey ve güneyiyle Nijerya'daki havzalardadır. Başlıca petrol rezervleri kuzeyde Libya, Cezayir, Mısır ve Tunus'ta bulunur. Sahra'da önemli rezervlerin bulunma olasılığı vardır. Nijerya'da da önemli bir rezerv bulunmaktadır. Doğal gaz rezervleri kuzey ve güneydeki havzalarda toplanmıştır. Afrika'nın güneyi, dünyadaki başlıca yedi uranyum bölgesinden biridir.

Kuzeyde Atlas yöresi ile Sahra'nın batısında demir cevheri bulunur. Ama en önemli rezervler kıtanın batı ve güneyindedir. Bu bölgede Liberya, Gine, Moritanya, Zaire ve Gabon'un yanı sıra daha güneyde Güney Afrika ve Zimbabve'de de önemli rezervler vardır.

Afrika, demir rezervlerinin yanı sıra, çelik sanayisinde kullanılan diğer minerallerin rezervleri bakımından da büyük önem taşır. Dünya krom rezervlerinin hemen tümüne yakın bir bölümü bu kıtada, özellikle güneyde toplanmıştır. Kalahari yöresinden başka Gabon ve Gana'daki manganez yatakları da önemlidir. Kıtanın güneyindeki nikel bir yana bırakılırsa, demirle alaşım yapan öteki minerallerin rezervi pek önemli değildir.

Bakır yataklarının büyük bölümü Zambia'dan Zaire'nin Katanga bölgesine kadar uzanan Orta Afrika bakır kuşağında yer alır. Bakıra eşlik eden madenlerde ağırlık kobalttadır. Kalay yalnız Nijerya ve Zaire'de önemli miktarda bulunur. Kurşuna çinkodan daha çok rastlanır; kıtanın kuzeyi kurşun üretiminde eskiden beri önde gelmiştir. Gine'den Togo'ya uzanan 1.900 km'lik tropikal kuşakta boksit bulunur. Dünya kobalt rezervlerinin yarısı Zaire'dedir. Dağınık biçimde çeşitli yörelerde rastlanan titan işletmeye elverişli değildir. Kıtadaki antimonun tümü Güney Afrika'dadır. Berilyum ve kadmiyum gene güneyde, cıva ise Tunus ve Cezayir'de çıkar.

Geniş bir alana dağılmış olan altın en çok, dünya rezervlerinin yarısını barındıran Güney Afrika'da bulunur. Bu yöre, batı dünyasındaki toplam platin rezervlerinin de önemli bölümüne sahiptir. Afrika'nın dünya rezervlerinde ağırlıklı pay taşıdığı tantalda Zaire başı çeker. Zirkonyumda Nijerya ve Senegal önde gelir. Güneybatı kıyısı, Madagaskar, Sierra Leone ve Nil Deltası da zirkonyum bakımından zengindir. Dünya rezervlerinde Afrika'nın önde geldiği sayılı metallerden biri olan germanyum Zaire ve Namibia'da toplanmıştır.

Kıtada ayrıca zengin kil yatakları vardır. Cezayir ve Fas'ta tuğla yapımına elverişli kil, Togo, Orta Afrika Cumhuriyeti ile Fildişi Kıyısı'nda seramik kili, Cezayir, Nijerya, Mali, Gana ve Gine'de kaolin bulunur. Kıtanın güneyinde ve Madagaskar'da mikaya rastlanır. Kükürt rezervleri dünya ölçeğinde önem taşımaz. Çok miktarda sodyum yatağı değerlendirmeyi beklemektedir. Etiyopya'da kayatuzu yatakları vardır. Tuz daha çok buharlaştırma yoluyla üretilir. Bu tür tuz işletmelerinin başlıcaları Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Madagaskar kıyılarındadır.

Kıtanın kuzeyindeki ülkeler geleneksel fosfat ihracatçılarıdır. Batıda da fosfat rezervleri bulunur. Doğuda fosfatlı çökeltiler Kızıldeniz kıyısı boyunca görülür. Senegal'de Thies, dünyadaki tek aluminyum fosfat kaynağıdır. Öteki fosfat yatakları Togo, Tanzanya, Uganda ve Malavi'dedir. Afrika'daki en büyük potasyum rezervi Uganda'dadır. Madagaskar dünyanın en önemli yaprak grafit rezervine sahiptir. İnşaata elverişli düşük nitelikli kum oldukça yaygındır. Ama cam üretiminde kullanılan, silis oranı yüksek kum ancak kıtanın doğu ve güneyindeki bazı ülkelerde bulunur.

Batı dünyasındaki elmas rezervlerinin yüzde 95'i Afrika'dadır. Başlıca elmas kuşakları Sahra'nın güneyinde toplanmıştır. Bunlar arasında en önemlisi Güney Afrika'daki Vaal kuşağıdır. Ayrıca elmas içerikli kayaçlardan oluşan bir kuşak da Kongo Havzasını çevreler. Batı dünyasındaki sanayi elması rezervlerinin büyük bölümü Zaire'dedir. Aynı kuşağa giren ikincil yataklara ise Orta Afrika Cumhuriyeti ile Angola'da rastlanır. Zımparataşı kıtanın güneyindeki ülkelerde görülür. Yanardağ etkinliklerine sahne olmuş bölgelerde bulunan süngertaşı çok önemli değildir.

İnşaatta kullanılan bazı maddelerin rezervleri Afrika'da oldukça yaygındır. Bunlar gelişen kentsel merkezlere yakınlıkları ölçüsünde işletilmektedir. Fas ve Nijerya'da granit, Uganda ve Zaire'de kuvars, Güney Afrika'da dolerit çıkarılır. Senegal'de yol yapımında kullanılan bazalt elde edilir. Mali, Togo, Nijerya ve Güney Afrika'da mermer, kıtanın kuzey kıyılarında, Orta Afrika Cumhuriyeti ile Atlas ve Hint Okyanusu kıyılarında kireçtaşı, Akdeniz kıyılarıyla Somali'de alçıtaşı yatakları vardır. Kıtanın batısındaki alçıtaşı yatakları da yüzeye yakın olduğu için ayrıca önem taşır.

Elmas dışındaki değerli taşlar çok önemli değildir. Ama güney ve doğudaki elmas yataklarında aynı zamanda zümrüt, lal, ametist, topaz, opal ve benzeri taşlara rastlanabilir. Güney Afrika'da dünya ölçüsünde önemli asbest yatakları bulunur.

Afrika'nın tatlı su kaynakları, yağışlarla beslenen ırmak ve göller ile gene yağışlarla oluşan yeraltı su kaynaklarıdır. Kıtanın yeryüzündeki karaların yüzde 21'ini kaplamasına karşın, ırmaklarındaki yıllık su akışı dünya ırmakları toplamının yüzde 7'sini oluşturur. Kuzeydeki az sayıda ırmaktan sulamada yararlanılır. Bu yöredeki pek çok vadi, kısa süreli sağanaklarla biriken yüzey suları dışında genellikle kurudur. Nil, güneyde Burundi Dağlarından doğar, ama sularının yüzde 60'ını Etiyopya yaylalarından alır. Assuan Barajı'nın devreye girmesinden bu yana, Mısır'a Nil aracılığıyla ulaşan suyun az bir bölümü Akdeniz'e dökülmektedir.

Atlas Okyanusuna doğru güney yönünde akan batı ırmakları bu bölgedeki suları toplar. Kurak mevsimlerde yukarı kesimlerde sular azalır, kurak mevsimin kısa sürdüğü Gine, Sierra Leone ve Liberya'da ise kesintisiz akarlar.

Ekvator Afrikasının iyi su alan batı kesiminde Kongo Irmağının suları giderek bollaşır. Biri Kuzey, öteki Güney yarımkürenin en yağışlı mevsimlerinden etkilenen iki ayrı kesimde suları en yüksek düzeye ulaşır. Havzanın ortasındaki bataklık bölgeyi geçtikten sonra sudaki asit oranı artar.

Afrika'nın doğusundaki göller, Kızıldeniz'den Zambezi'ye uzanan bir çizgi üstünde yer alır. Buharlaşmanın oldukça yüksek olduğu bu göller, çevredeki ırmaklar için rejim düzenleyici işlevini görür: Aşırı yağışlı dönemlerde ırmakların fazla sularını alır, kurak dönemlerdeyse bu ırmaklara su verirler. Güneyde yağış miktarı yüzünden ırmakların çoğu kesintili akar. Okavango, Zambezi ve Orange gibi sürekli suyu olan ırmaklar, bol yağış alan bölgelerden kurak bölgelere doğru ilerler.

Kıtanın temel kayaç katmanlarındaki büyük kıtasal çöküntüler önemli yeraltı suyu birikimleri sağlayabilir. Doğudaki yaylalar-

da kaynak suları ya da su depolayan jeolojik yapılar çok azdır. Olanlar da kristal kayaların kimyasal değişime uğradığı ya da parçalandığı nemli yerlerde bulunur. Sıkışmış kil yapıları ile kireçtaşları su içerir ve Zambia ile Güney Afrika'nın başlıca su kaynaklarını oluşturur.

Sahra'da, Tebeşir Döneminde oluşmuş, 900 m kalınlığında bir kayaç katmanı ile genellikle bunun üstünde yer alan, ama bir denizel tortulla ilkinden ayrılan ikinci bir katmanda "fosil" su bulunur. Cezayir, Mısır ve Sudan'da bu kaynaklardan büyük ölçüde yararlanılır.

Kıtanın doğu ve batısındaki kimi kıyı yörelerinde, su depolayan kum ve kireçtaşları ile çakıl ve kum çökeltilerine rastlanır. Örneğin kıyı bölgelerindeki tortul kayaçlar ya da alüvyonlu birikintiler gibi iri gözenekli bazı yeraltı su depolarından saatte 990 m³ düzeyinde su elde edilebilir. Sahra'daki "fosil" su kaynaklarından da saatte 8 m³ su elde edilebildiği belirtilmektedir. Erimiş maden oranı yüksek olmayan bu sular içme suyu olarak kullanılabilir, ama daha derinden gelen sularda tuz oranı yüksektir.

Yağışların mevsimlik olması ve ırmakların sürekli su taşımaması, kıtadaki yeraltı su kaynaklarının kullanılmasını gerektirir. Bazı ülkelerde geniş sulama sistemleri kurulmuştur. Kıtadaki 50 kadar ırmak havzasına birden çok ülkenin komşu olması, ülkeler arasında işbirliğini ve hükümetler arası kuruluşların etkinliğini zorunlu kılmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında Afrika'da bazı büyük barajlar inşa edilmiştir. Önemli ırmaklar üstündeki bu barajların oluşturduğu yapay göllerde kurulu araştırma enstitülerinde yeniden yerleşim, çevre koşullarından yararlanma, sağlığa aykırı gelişmeleri önleme gibi çalışmalar yürütülmektedir.

Bitki ve hayvan varlığı kıtanın biyolojik kaynaklarını oluşturur. Afrika topraklarının yüzde 20'sini kaplayan ormanlık alanlar, tarla açma çalışmaları yüzünden giderek azalmaktadır. Bitkisel kaynaklar arasında önem bakımından ilk sırayı alan çayırlar, kıta topraklarının en büyük bölümünü kaplar ve özellikle sürü hayvanlarının beslenmesi açısından büyük değer taşır. Batıdaki savan alanlarında görülen ve kurak dönemin başlangıcında yapraklanan bir akasya türü de, özellikle kurak mevsimde yaprakları ve kurutulmuş meyveleriyle sürü hayvanları için önemli bir besin kaynağıdır. Özel önem taşıyan bir başka ürün de, genetik yolla ıslah edilmiş mısırdır. Bilimsel yöntemlerle geliştirilen bu mısır türünde, bir aminoasit olan lizin oranının yüksek olması, kıta halklarının temel besin maddelerinden biri olan mısırın besin değerini daha da artırır.

Hayvan türleri arasında, gerek çeki, binek ve yük hayvanı olarak kullanılan, gerek et, süt ve derisinden yararlanılan manda, öküz, at, katır, eşek ve deve ön sırayı alır. Örneğin iyi beslenen bir deve, yavrusunu emzirdikten sonra günde 5-6 kg süt verir, eti de Müslümanlarca yeğlenir. Asya filinin tersine, eğitilmesi zor bir hayvan olan Afrika fili ise taşımada kullanılmaz.

Kap ya da Afrika mandası
Mark Boulton - The National Audubon Society Collection / Photo Researches

TARIM. Kıtanın gayri safi üretiminin dörtte üçünü karşılayan tarım, toplam işgücünün de üçte ikisini kullanır. Tüm toprakların yaklaşık üçte biri tarıma ayrılmıştır. Sürekli ekilen alanlar, kıta topraklarının yüzde 6'sını kaplar. Geçimlik tarım çerçevesinde ekilen ürün türlerinin sırası doğru belirlenememekte, tarlalar bazen gereğinden çok boş bırakılmaktadır. Tohum ıslahı, gübreleme ve zararlılarla mücadele çalışmaları da yetersizdir.

Mısır üretiminde en yüksek verim Réunion, Mısır ve Mauritius'ta sağlanır. Burkina Faso (eskiden Yukarı Volta), Kamerun, Çad, Mısır, Etiyopya, Kenya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Güney Afrika, Sudan, Tanzanya, Uganda, Zimbabve'de kocadarı ve kumdarı üretilir. Mısır, Gine, Fildişi Kıyısı, Libya, Madagaskar, Mali,

Tunus'ta Becaye yöresinde harman
F. Boris - M. Giimo'dı

Nijerya, Senegal, Sierra Leone ve Tanzanya'da pirinç üretimi yaygındır. Buğday üreticileri ise Cezayir, Mısır, Etiyopya, Kenya, Fas, Güney Afrika ve Tunus'tur. Protein açısından zengin baklagillerden börülce ve soyafasulyesi de gene tahıl alanlarında üretilir.

Kuzey ve güney bölgeler dışında dengeli bir dağılımı olan muz üretimi Somali, Madagaskar, Tanzanya, Uganda ve Angola'da sulama yoluyla yoğun biçimde yürütülür. Ananas üreticisi ülkeler Fildişi Kıyısı, Güney Afrika, Zaire, Kenya ve Kongo'dur. Mısır, Cezayir, Sudan ve Fas'ta hurma üretilir. Mısır, Fas, Güney Afrika, Cezayir, Gana, Zaire, Madagaskar ve Tunus'ta portakal, Güney Afrika ve Sudan'da greyfurt üretimi önemlidir. Fas, Tunus ve Cezayir'de de incir yetiştirilir.

Burundi, Ruanda, Etiyopya, Kenya ve Madagaskar gibi ülkelerin yüksek bölgelerinde patates yetiştirilir. Akdeniz ülkeleri de önde gelen patates üreticilerindendir. Önemli bir ürün olan manyok, kıtanın kuzey ve güneyi başta olmak üzere çok kurak yöreler dışında her yerde yetiştirilir; orta ve batıdaki ülkelerin tarım ürünleri arasında önemli bir yer tutar. Akdeniz kıyısındaki ülkeler önemli domates üreticileridir.

Baklagiller tüm kıtaya yayılmıştır. Güney Afrika'yla birlikte Akdeniz ülkeleri taze fasulye, Etiyopya ve Fas nohut, mercimek ve bakla üretiminde önde gelir. Tropik Afrika'nın öteki önemli ürünleri biber, bamya, patlıcan ve salatalıktır.

Afrika'nın kuzey ve güneyinde üzüm yetiştirilir. Ama AET pazarlarının yitirilmesi ve ülkenin bu ürüne bağımlı kalmak istememesi yüzünden Cezayir'de üretim düşmüştür. SSCB bu ülkede şaraptan konyak üreten bir damıtımevi kurmuştur.

Balıkçılıkta adını duyurmuş ülkeler Güney Afrika, Nijerya, Tanzanya, Namibia, Senegal, Fas, Gana, Uganda, Mısır, Zaire, Çad, Angola, Mali, Fildişi Kıyısı, Kamerun ve Malavi'dir. Ringa, sardalye ve hamsi en çok avlanan balık türleridir. Tropik sularda kefal, zargana, yılanbalığı, kuzey ve güney sularında ise morina, mezgit, barlam, torik gibi balıklar çok avlanır.

Yapağı üreticisi başlıca ülkeler, Güney Afrika, Akdeniz ülkeleri ve Sudan'dır. Yapağı üretiminin yarısını tek başına Güney Afrika sağlar. Dericilikte istatistik veriler yetersiz olmakla birlikte, yıllık deri üretimi büyükbaş hayvanların yüzde 10'u, küçükbaş hayvanlarınsa yüzde 25'i oranında tahmin edilmektedir. Süt üretimi ve tüketimi konusunda da doyurucu istatistikler yoktur. Güney Afrika, Zimbabve ve Kenya dışında süt üretiminin iç gereksinimi karşılayacak düzeyde olmadığı bilinmektedir.

Hindistancevizi, yerfıstığı, pamuk, susam, ayçiçeği, kakao, kahve, çay, kauçuk, tütün ve şekerkamışı kıtada önem taşıyan öbür tarım ürünleridir. Hindistancevizi özellikle yağışlı tropikal yörelerde önde gelir. Yerfıstığı ekimi Kamerun, Nijer, Nijerya ve Sudan gibi ülkelerde özellikle ağırlıklıdır. Kakao üretiminin çoğu Kamerun, Gana, Fildişi Kıyısı ve Nijerya'da gerçekleştirilir. Angola, Kamerun, Etiyopya, Gine, Fildişi Kıyısı, Kenya, Madagaskar, Tanzanya, Uganda ve Zaire'de kahve; Kenya, Malavi, Mozambik, Tanzanya ve Zaire'de çay üretimi önem taşır.

Mısır, Sudan, Zimbabve, Fildişi Kıyısı, Güney Afrika ve Tanzanya'da pamuk; Etiyopya, Nijerya, Somali, Sudan ve Uganda'da susam; Güney Afrika, Tanzanya ve Mozambik'te ayçiçeği; Kamerun, Liberya, Nijerya ve Zaire'de kauçuk; Malavi, Nijerya, Zimbabve, Güney Afrika ve Tanzanya'da tütün; Madagaskar, Mauritius, Mozambik, Réunion, Zimbabve, Güney Afrika, Svaziland ve Mısır'da ise şekerkamışı yetiştirilir.

SANAYİ. Kıtanın öbür kesimlerinden farklı olarak kuzey şeridinde imalatçılık geleneği vardır. Ama 19. yüzyılın sonlarında tüm Afrika bir hammadde kaynağı ve pazar alanı olarak görülmüştür. Kimi teknik nedenler ve taşıma maliyetleri, zamanla belirli yörelerde sınırlı bir sanayinin gelişmesine olanak vermiştir.

1950'den sonra durum büyük ölçüde değişmiş, talep artışı, ithal ikamesi çabaları, teşvik önlemleri ve petrol dolarıyla birlikte kıtaya yatırım mallarının da girmesi, sanayi üretimini önemli oranda artırmıştır. Gelişimin hızını kesen etmenler, kıtanın çok sayıda ülkeye bölünmüş olması nedeniyle seri üretim ve pazar olanaklarının sınırlı, nitelikli işgücünün de az olmasıdır.

İmalat sanayisinin düzeyi, hem Asya ana kıtasından, hem de Latin Amerika'dan düşüktür. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ülkeden ülkeye önemli farklılık gösterir. Uganda, Togo ve Nijer gibi ülkeler bu konudaki sıralamada en gerde yer alır. En öndeyse Mısır, Nijerya, Cezayir ve Fas gelir. İmalat sanayisinde Güney Afrika'nın üretimi, kıtanın geri kalan kesimindeki toplam üretimin yüzde 50'sine ulaşır.

İmalat sanayisi basit denebilecek ürünlere dayanır. Ama ağır sanayi ürünleri arasında elektrik motorları, taşıma araçları ve traktör de yer alır. Ayrıca uçak montajı yapılır. Kimya, petrol, kömür, kauçuk ve madeni eşya sanayilerinden de söz edilebilir. Gene de sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu gıda, dokuma, deri işleme ve inşaat malzemesi alanlarında üretim yapan görece küçük birimlerdir. Madencilik önemli bir ge-

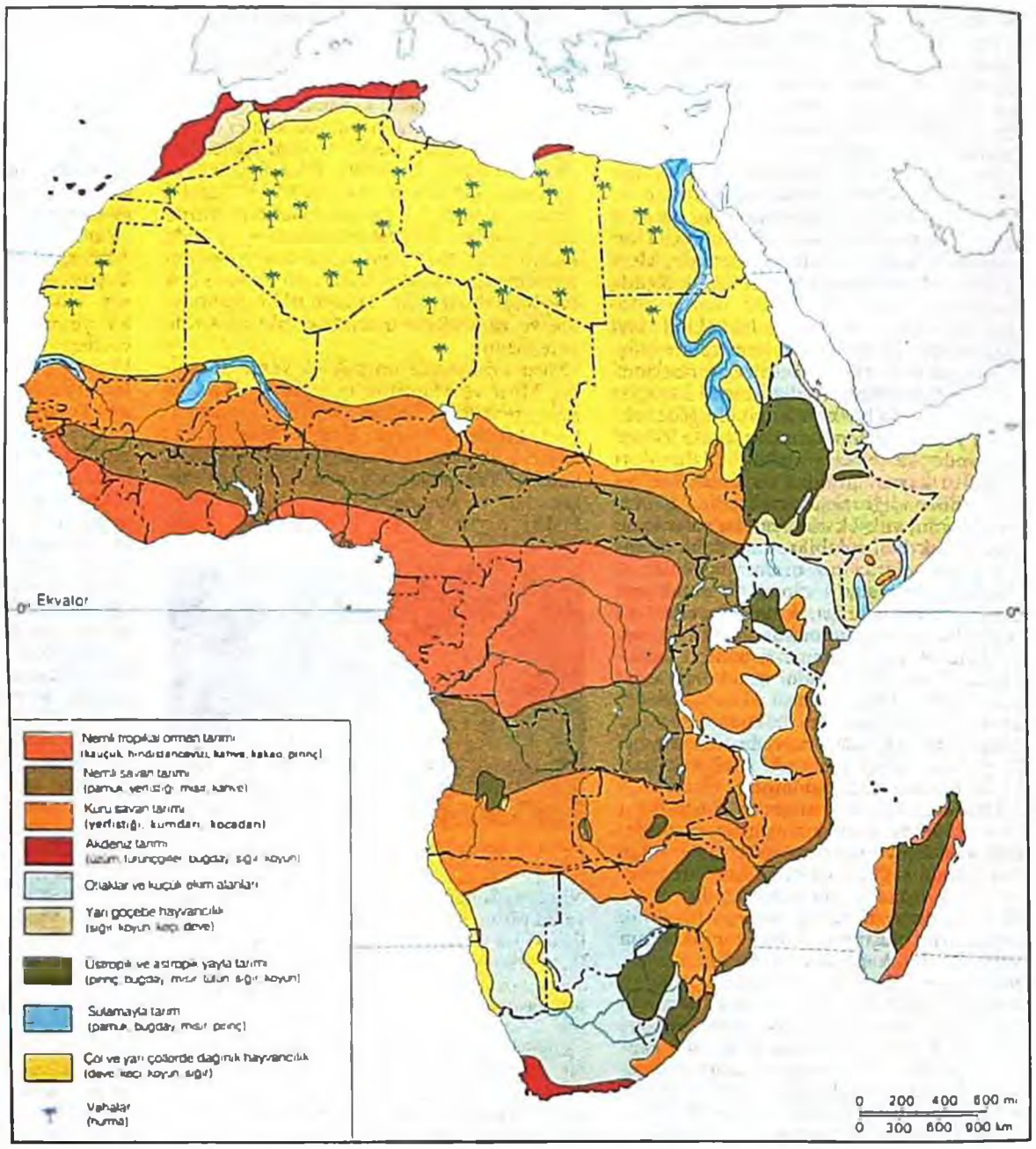

Afrika'da Tarım Bölgeleri

lir, döviz ve hammadde kaynağıdır. Ancak dağılımı çok dengesizdir. Madencilik gelirlerinin yaklaşık yarısı Kuzey Afrika'da, yüzde 30'u ise kıtanın güneyinde elde edilir.

Demir ve çelik, Güney Afrika dışındaki ülkelerde ağır sanayiden çok inşaatta kullanılır. Cezayir, Tunus, Mısır, Zimbabve ve Güney Afrika'da entegre demir-çelik tesisleri kuruludur. Bunların dışındakiler hurda piki işleyen küçük birimlerdir. Bazı ülkelerde rafinerilerin ardından petrokimya sanayisi gelişmiştir. 1965'te yalnız Zimbabve, Mısır ve Güney Afrika'da birer petrokimya kuruluşu varken, son yıllarda Cezayir, Fas, Gana, Kenya, Libya, Nijerya, Senegal, Sudan ve Tunus'ta da benzer tesisler kurulmuştur.

Mısır dışında dokuma sanayisi iç pazara dönüktür ve pamuklularla sınırlıdır. Bazı ülkelerin dokuma ürünü ihraç etmesine karşın, bütün olarak kıtanın dokuma ithalatı, ihracatı aşmaktadır. Sentetik ve yünlü ürünler yoğunlukla ithal edilir.

Afrika ülkelerinin çoğunda çimento üretimi yapılır. Güney Afrika ve Cezayir bu dalda önde gelen iki ülkedir. Kıtanın ağaç üretiminin büyük bölümü yakacak olarak kullanılır. Kontrplak ve sunta tesislerindeyse atıl kapasite vardır. Kâğıt hamuru ve kâğıt sanayileri kuzeyde ve güneyde toplanmıştır. Toplam kâğıt üretiminin büyük bölümü ulusal pazarlara sunulur.

20. yüzyılın son çeyreğinde elektrik enerjisi kullanımında çarpıcı bir gelişme görülmüştür. Petrole dayalı sanayi, büyük hidroelektrik santrallarının kurulması ve termoelektrik tesislerin devreye girmesi bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Ancak üretilen enerjinin çevreye iletilmesinde ve dağıtımında çeşitli sorunlar vardır. 1950'lerde düşük voltaja göre çekilen hatların yerini artık yüksek gerilim hatları almıştır. Kıyılara ve maden yörelerine yakın büyük kentsel merkezlerde elektrik enerjisi tüketimi önemli ölçüde artmıştır. Bazı ülkelerin enerji ağlarını kırsal yörelere doğru genişletmesine karşın, kırsal kesimin elektrifikasyonunda önemli gelişme sağlanamamıştır.

Fas, Senegal, Fildişi Kıyısı ve Nijerya'da kıyıya yakın liman ve kentlerde buhar enerjisi santralları vardır. Bunlar arasında kömüre dayalı olan en büyüğü Güney Afrika'dadır.

TİCARET Kıta içi ticarete ilişkin veriler genellikle yetersizdir. Kayıt dışı kalan kaçak ticaret çok yaygındır. İç ticarette en önemli yeri gıda ve içki, tütün, şeker, sığır ve et tutmaktadır.

Sömürgecilik döneminde oluşturulan ortak para ve ticaret bölgeleri günümüzde de ticareti yapay biçimde bu bölgelerle sınırlamaktadır. Taşıma ve haberleşme hizmetlerinin yetersizliği, imalat sanayisinin azgelişmişliği ve tamamlayıcı malların yokluğu, ticaretin gelişmesini engelleyen öteki etmenlerdir.

Sömürgeci ülkelerin kıtadaki uygulamalarından miras kalan ve gelişip yeni biçimler alan ortak para ve ticaret bölgeleri doğrultusundaki girişimler arasında Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (CEEAC), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Güney Afrika Kalkınma Eşgüdüm Konferansı (SADCC) ve Magrip Arap Birliği sayılabilir.

Afrika'nın toplam ihracatı toplam ithalatından fazladır. Ama bu görünüm, kıtadaki çok sayıda ülke dış ticaret açığı verirken, petrol, doğal gaz ve maden üreticisi ülkelerin büyük dış ticaret fazlaları elde etmesinden kaynaklanmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Afrika'nın dış ticaretinde önemli artış gerçekleşmiştir. Bu sıçrama, savaş sırasında temel ürünlere duyulan gereksinimin, savaştan sonra ise bu kez onarım ve yeniden yapım amacıyla gene aynı tür mallara doğan

talebin sonucudur. Bağımsız genç devletlerin, özellikle 1960'larda başlayan kalkınma çabaları çerçevesinde ihracat seferberliğine yönelmeleri ve bazı temel malların fiyatlarındaki geçici yükselişler de kıtanın ihracatını yükseltmiştir.

Petrol fiyatlarında OPEC'in yol açtığı artışlar ve talebi dünya ölçüsünde yüksek olan bazı madenlerin Afrika'da çıkarılması da ihracat gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Ama dış ticaret kalemlerini çeşitlendirmek amacıyla başlatılan girişimler çok başarılı olamamıştır. Afrika ülkelerinin pek çoğunda ihracat birkaç temel mala dayanmaktadır. Bunlar Libya, Nijerya, Gabon, Kongo ve Angola'da petrol ve petrol ürünleri, Moritanya ve Liberya'da demir cevheri, Zambia ve Zaire'de bakır, Çad ve Mısır'da pamuk, Burundi, Uganda, Ruanda, Etiyopya, Madagaskar, Kenya ve Fildişi Kıyısı'nda kahve, Mauritius'ta şekerdir.

Afrika'nın toplam ithalatındaki büyük artış ve bu nedenle yer yer büyük dış ticaret açıklarının doğması, pek çok ülkede ithal kısıtlamalarına gidilmesine yol açmıştır. Eski sömürge bağlarının uzantısı olarak ithalatın büyük bölümü Avrupa'dan, özellikle AET ülkelerinden yapılır. ABD ve Japonya'nın da bu alanda önemi giderek artmaktadır. Kıtanın toplam ithalatında en ağırlıklı payı, imalat sanayisinin gelişmesi için zorunlu mallar oluşturur. Madeni yakıtlar, sanayi malları, makineler, taşıma araçları ve dayanıklı tüketim malları ön sırayı alır.

ULAŞTIRMA. Sömürgecilik döneminde kurulan ulaşım ağı, dışa açılan limanlardan belirli iç bölgelere uzanabilmek ve denetimi sağlayabilmek amacıyla biçimlendirilmiştir. Bunun sonucunda, aralarındaki ulaşım bağları zayıf, sınırları yapay, yan yana birimler ortaya çıkmıştır. Böylece kıta içi ticaretin

Gambia Irmağı ağzındaki Banjul limanı, Gambia
Kjell Ohlsson - Ostman Agency

gelişmesi de engellenmiştir. 1960'larla başlayan planlı kalkınma çabaları, var olan ulaşım ağlarının yeni gereksinmelere göre düzeltilmesi ve ucuz taşımacılığın geliştirilmesi yönünde de bazı adımlar içermektedir.

Afrika'da önce öküz, sonra deve geçmişteki en önemli taşıma araçları olmuştu. Ama çeçe sineği, Etiyopya dışında kıtanın büyük bölümünde hayvan taşımacılığını engelliyordu. Ulaşım altyapısının giderek gelişmesiyle kıtanın kuzey ve batısında eşek ve deve, Nijerya'da at, güneyde öküz artık taşımacılıktaki önemini yitirmektedir.

1920'lerde motorlu araçların Afrika'ya da ulaşarak hızla yayılması, özellikle kuzey ve güneyde yol yapımı sürecini hızlandırmıştı. 1950'den sonra da Dünya Bankası kredileri ve ulusal bütçelerden karayolları için ayrılan ödenekler, pek çok ülkede ulaşım ağının gelişmesine katkıda bulundu. Ancak bugün bile bütün yolların ancak yüzde 27'si asfalt kaplıdır.

Kıtada döşenen ilk demiryolları, iç bölgelerde yönetimi yerleştirmeyi ve önemli maden alanlarıyla ihraç limanlarını birbirine bağlamayı amaçlıyordu. Başka yerlerde olduğu gibi Afrika'da da demiryollarının yayılması 19. yüzyıl sonlarından I. Dünya Savaşı sonuna uzanan dönemde gerçekleşti. Ama demiryollarında belli standartların gözetilmemesi, sonraki bağımsız Afrika devletlerinin bunları kendi gereksinmelerine uydurabilmeleri bakımından büyük güçlük yarattı. Gene de 1960'lardan bu yana kara ve demiryolu ağındaki gelişmeler taşıma maliyetlerinde önemli düşüş sağladı.

Kara ve demiryolu ağlarının gelişmesi, 1940'larda ve 1950'lerde başlayan tarifeli iç

Calabar limanı, Nijerya
J. Kraay - Bruce Coleman Inc

ve dış havayolu hizmetleri için de gerekli temeli oluşturdu. Hava taşımacılığındaki ilerleme, dışa kapalı Afrika'yı dünyaya açmada önemli rol oynadı. Kıtadaki en büyük uluslararası havalimanları Kazablanka, Kahire, Abidjan, Addis Ababa, Nairobi, Doula ve Johannesburg'dadır.

Sahra ile Zambezi Irmağı arasında kalan geniş iç bölgede eskiden insan ve mal taşımacılığı, büyük ırmak ve göl sistemlerinde kano ve kayıklarla yapılırdı. Günümüzde motorlu teknelerin kanoların yerini almasına karşın çok ileri adımlar atılamadı. Gene de deniz kıyılarında yapay limanlar kuruldu, var olan liman tesislerine ekler yapıldı, yenileri inşa edildi.

YÖNETSEL YAPI

1920'de bağımsız Etiyopya, Liberya ve Güney Afrika Birliği dışında kalan bütün Afrika toprakları ya Avrupalı sömürgeci devletlerin doğrudan yönetimi altındaydı ya da bunlar arasında çekişme konusuydu. Ama 1950'lere gelindiğinde, çeşitli etmenlerin rol oynamasıyla durum değişmişti. Bunlardan birincisi 20. yüzyılın siyasal ve düşünsel ortamıydı. Halkların kendi kaderlerini belirleme hakkı, insan onuru, fırsat eşitliği gibi kavramlar dünyada giderek güç kazanıyordu. İkincisi, Afrika halklarının zamanla kendi güçlerinin bilincine varmaya başlamaları ve bunu eyleme dökmeleriydi. Üçüncü etmense, dünyadaki güçler dengesinin köklü değişikliklere uğraması oldu. İki dünya savaşı sonunda Avrupa'nın gücünün ve etkisinin azalması, sömürgeciliğe karşı olduklarını açıklayan SSCB ile ABD'nin dünya güçler dengesini belirlemeleri, sömürgeciliğin sonunu hazırladı.

Sömürge yönetiminden kurtuluş Afrika'da değişik biçimlerde görüldü. Devlet yapısı ve anayasa düzeninde değişime olanak veren mekanizmaların bulunduğu ve sömürgeci devletin yeni koşulları dikkate alan bir esneklik gösterebildiği durumlarda, bağımsızlığa barışçı yollardan ulaşıldı. 19. yüzyıla özgü sömürgeci anlayışın ağır bastığı yerlerde ise bağımsızlık kanlı mücadeleler sonucunda gerçekleşti.

1980'e gelindiğinde, bağımsızlıklarını kazanıp BM tarafından tanınmış Afrika devletlerinin sayısı 51'e ulaşmıştı. Beyaz azınlığın yönetimi 1965'te İngiltere'den devraldığı Zimbabve bağımsızlığa 1980'de kavuştu. Namibia da 1990'da bağımsızlığını elde etti. Batı Sahra'da ise Cezayir'in desteklediği milliyetçi gerillalar Fas'a karşı savaşmaktadır.

Jeolojik ve etnik özelliklere dayanmayan yapay sınırların varlığı, özellikle eski Fransız sömürgelerinde bağımsızlık sonrasında da ekonomik ve siyasal bakımdan sömürgeci ülkeye bağımlılığın sürmesi ve dolayısıyla uluslararası düzeyde bağımsız bir siyaset izlemenin güçlüğü, sömürgeci dönemde yerli kültürel yapılara eklenen Anglosakson ya da Fransız kültür öğelerinin devletleri gene yapay biçimde birbirinden ayırması, sömürgeciliğin bugüne kalan olumsuz mirasıdır. Sıralanan etmenler Afrika ülkeleri arasında verimli bir işbirliğini ve dayanışmayı engellemektedir. Bu durumun bilincinde olan bazı siyasal önderler, kıtanın sorunlarına panafrikanist bir yaklaşım geliştirilmesi için çaba göstermektedir. 1963'te kurulan Afrika Birliği Örgütü bu amaca yöneliktir.

Afrika ülkelerinde bugün iş başında bulunan yönetimlerin başlıca sorunu, ülkelerin iç bütünlüğünü sağlamaktır. Ulusal sınırlar içinde değişik etnik grup ve toplulukların varlığı, okuma yazma oranının düşüklüğü gibi etmenler, merkezi iktidar yerine kabile kökenli bağlılıkların ağır basmasına yol açmaktadır. Gene de bazı yerlerde daha sömürge döneminde kabile üstü bir özdeşlik duygusu doğmuş, örneğin Asanti ve Dahomey (bugün Benin'in güneyi) gibi krallıklar yüzyıllar boyunca çokuluslu devletler biçiminde gelişmiştir.

Fas'ta bugün de, seçimle iş başına gelen bir parlamentonun yanı sıra babadan oğula geçen krallık rejimi yürürlüktedir. Ama pek çok yerde krallar devrilmiş, Mısır, Libya, Burundi, Ruanda ve Etiyopya gibi ülkelerde askeri ya da sivil yönetimler iş başına geçmiştir.

Bağımsızlığını yeni kazanan ulusların ilk anayasaları genellikle çok partiye ve serbest seçimlere dayalı rejimler öngörmekle birlikte, bu anayasalar uzun süreli olamamıştır. Bugün birçok ülkede tek parti rejimi yürürlüktedir. Tek parti rejimlerini savunanlar, ekonomik kalkınma için bunun zorunlu olduğunu, çok partili rejimin, eninde sonunda değişik partilerin kabileci ve ayrılıkçı öğelerle özdeşleşmesiyle sonuçlanacağını öne sürmekte, siyasal yarışmanın tek parti içinde de yürütülebileceğini savunmaktadır.

Tek parti rejimlerinin başlıca tehlikesi, hoşnutsuzluk arttığı zaman devrim ya da darbenin tek çare olmasıdır. 1970'lerde Afrika'da 17 darbe gerçekleşmiştir. Ama askeri yönetimler çoğunlukla sivil kadrolarla birlikte çalışmaktadır; yönetim biçimi sürekli değişen Afrika ülkelerinde sivil kesim bir denge öğesidir. Bazı ülkelerde merkezi hükümetle işbirliğine yanaşan geleneksel iktidar odakları, merkezin bölgesel uzantıları olarak işlev görmektedir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde beyaz azınlık iktidarı hâlâ elinde tutmaktaysa da, 1980'lerin sonunda *apartheid* politikasını sona erdirmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır.

TARİH

TARİHÖNCESİ. İnsanın ya da insanımsıların tarihöncesi gelişimi, dünyanın başka bölgelerine göre Sahra'nın güneyinde daha kolay

incelenebilmektedir. Çünkü avcı-toplayıcı kültürler için en uygun ortam olan tropik iklim, insanımsıların ortaya çıktığı dönemlerden beri burada bir nüfusun barınmasına olanak sağlamıştır. Jeolojik özellikler de binlerce yıl öncesine ilişkin kalıntıları, incelemeye elverişli biçimde günümüze getirmektedir. Eski çağlara özgü pek çok el ürünü özgün yerlerinde bulunabilmektedir. *Homo sapiens*'in ilk örneklerini içermeleri nedeniyle bir Paleolitik Çağ kültürü olan Acheuleen ile Mezolitik Çağ özel önem taşıyan dönemlerdir.

Bulunan insanımsı ve insan fosillerinden, bu türlerin Afrika'da birkaç milyon yıldır sürekli yaşadığı anlaşılmaktadır. Doğu Afrika'da bulunan *Ramapithecus* 14 milyon, *Australopithecus* ise 5 milyon yaşındadır. Alt Paleolitik Çağa (2 milyon - 100 bin yıl önce) ait pek çok sit ve taş alet kalıntısı bulunmakla birlikte bu aletleri yapanların izine pek az rastlanmaktadır.

Tanzanya'da bulunan ve en az 1 milyon yıl öncesine ait olan *Homo erectus* kalıntıları ile Alt Paleolitik'in geç evreleri arasında yakın zamanlara değin süregelen büyük boşluğu, Etiyopya'da ele geçen 130 bin yaşındaki *Homo sapiens* kalıntıları bir ölçüde doldurmuştur. İnsanın *Homo erectus*'tan ayrışmasını belirleyen bu aşama, 50-35 bin yıl öncesinin Rodezya insanının (*Homo sapiens rhodesiensis*) ve bugünkü Siyah halklarla San halklarının atası sayılabilir.

Kıtanın çeşitli yörelerinde, zamanımızdan 100-20 bin yıl öncesine ait insan kalıntıları vardır. Sudan'dan Ümit Burnuna kadar çok geniş bir bölgede bulunan bu kalıntılar, özellikle volkanik merkezler, eski göl alanları ve mağaralarda ortaya çıkmaktadır. El ürünleri de Batı Afrika'da, Üst Paleolitik Çağ (45-15 bin yıl önce) boyunca nüfus bulunduğunu göstermektedir. Ama Pleyistosen Bölümü sonlarında (10 bin yıl önce) daha eskiye ait pek az insan kalıntısı vardır.

Alt Paleolitik Çağda avcı-toplayıcı topluluklar açık savanlarda ve otluk yörelerde konaklar, ormanlık bölgelerden uzak dururlardı. Mevsimlik olan konaklama yerleri, su içmeye gelen hayvanları avlama kolaylığı bakımından, akarsu ya da göl kıyılarına yakındı. Alt Paleolitik Çağın bitimine değin mağara ve kaya sığınaklarında yarı yerleşik bir düzene geçildiğini kanıtlayan bulgu yoktur.

Alt Paleolitik'ten Üst Paleolitiğe geçiş evresinde Afrika'nın iklimi, buna bağlı olarak da bitki örtüsü ve hayvan dağılımı değişmiştir.

Bu değişim sonucu tarihöncesi insanının avlanma yöntemleri de değişme gösterir. Ortaya çıkan teknolojik değişim sonucu büyük kesici alet geleneği, yerini kıyıcı aletlere ve küçük yongalara bırakmıştır (*bak.* alet). Teknolojideki bu değişim, hammadde olarak ağaçtan daha yoğun yararlanılmaya başlandığını düşündürür. Ayrıca insanların ormanlık bölgelere daha yaklaştıkları, hatta geçici bir süre için orman içlerinde yaşadıkları bile söylenebilir.

Ağaçtan kıymık çıkarmak ve yüzeyi kazımak, malzemeyi yaktıktan sonra çok daha kolaydır. Afrika'da ateşin ilk izlerine de bu geçiş evresinde rastlanır. Asya ve Avrupa'ya oranla ateşin bu kadar geç ortaya çıkışı şaşırtıcıdır. Büyük bir olasılıkla buna, Afrika'nın sıcak ikliminde başka yerlere göre ateşe daha az gereksinme duyulması neden olmuştur. Ateşe ait ilk izler Transvaal'de Makapan Vadisindeki Hearths Mağarasında görülür. Çalıların bir rastlantı sonucu tutuşup yanması ile yaklaşık 1 m'den daha derin bir kül yığını oluşmuştur. Bu kül yığınının üstündeki 10 katmanın her birinde Üst Paleolitik'ten Neolitik Çağa geçişi simgeleyen kültür sürecinin izlerini taşıyan ocaklar bulunmuştur. Paleolitik Çağ avcıları da büyük bir olasılıkla bugünkü ilkel toplumlar gibi yaşamış ve kendilerine geçici sığınaklar yapmışlardır. Örneğin Kalambo'da Son Acheuleen kültür tabanında bulunan, taşlardan yapılma kemerimsi nesne, ilk insanın rüzgardan korunmak için yaptığı bir sığınak izlenimi vermektedir.

Üst Paleolitik insanların temel gıdalarını sebzeler, küçük memeli hayvanlar ve kuşlar oluşturur. Kalambo tabanlarında kalıntıları bulunan meyve çekirdekleri ve kabuklu yemişler yörede hâlâ yetişmekte ve yerel Bantular bunları toplayıp yemektedir. Üst Paleolitik kazı alanlarında bulunan ve gülle adı verilen küre biçimli taşlardan, avcılıkta atılarak kullanılmalarının yanında, kuruyemişleri kırmak ve ezmek için de yararlanıldığı sanılmaktadır.

Kalambo'daki kazıyıcı sopaların bitki köklerini sökmeye yaradığı söylenebilir. Bu evre insanlarının av yöntemlerinin doğal çevreye bağımlı olarak çeşitlilik gösterdiği sanılmaktadır. Alt Paleolitik Çağda hayvanların açık alanlardan bataklık ve sarp kayalıklara doğru kovalanıp sıkıştırıldıkları, Olduvai Boğazı (*) kalıntıları ile belgelenmektedir. Üst Paleolitik'te hayvanların, çalılar yakılarak oluşturulan bir ateş çemberinin içine alındığı sanılmaktadır. Kuru mevsimlerdeyse av, su bitkilerinin çevresinde yoğunlaşır.

Acheuleen alet kültürünü izleyen Fauresmith(*) ve Sangoan(*) kültürler iki ayrı doğal çevrede gelişmiştir. Soldanha kafatasıyla bağıntılı olan Fauresmith kültürü, daha çok Güney Afrika, Kenya ve Etiyopya'nın dağlık yörelerinde görülür. Acheuleen tipi el baltası ve kıyıcı alet yapımının sürdüğü, yalnız bunların gittikçe küçülerek badem biçimini aldığı Fauresmith kültüründe, ayrıca geniş yan ve uç kazıyıcılar, yontulmuş uçlar, uzun delgi ve keskiler de üretilmiştir. Bunların yanı sıra taş gülleler de yaygındır.

Fauresmith kültüründen daha geniş bir alana yayılan Sangoan kültür günümüzden 40.000 yıl önceye tarihlenir. Bu kültürün en iyi örnekleri Kalambo ve Kuzeydoğu Angola'daki Mufo'dadır ve Avrupa'da Neanderthal insanını simgeleyen Mousterian kültür ile çağdaştır. Bu dönemde çekirdek balta ve kazmalar, çekirdek kazıyıcılar gibi ağır iş aletleri üretilmiştir. Çekirdek baltaların kalın ve işlenmemiş uçları büyük bir olasılıkla, ağaç işlemede keser gibi kullanılmıştır. Bir yüzü yassı, öbür yüzü dik açılı bir düzeltiyle biçimlendirilmiş, oldukça kaba dairesel biçimli çekirdek kazıyıcılar hayvan postlarını işlemekte ve ağaç yüzeylerini temizlemekte kullanılmış olmalıdır. Ağacı oymak ya da yüzeyinde oluk açmak gibi hafif işlerde kullanılan küçük, testere dişli kazıyıcılar da vardır.

Stillbay kültürü(*) Afrika'nın doğusu ve güneyindeki açık alanlarda görülür ve çeşitli yerel türleri vardır. Lupemban kültür ise (*) Orta ve Batı Afrika'da Sangoan kültürden sonra özellikle ormanlık yörelerde ortaya çıkmıştır. Her iki kültür de Üst Paleolitik sonuna değin sürmüştür.

Bu dönemde başka tekniklerin de ortaya çıktığı görülür. Taşın tüm yüzeyinden yonga çıkarılarak yapılmış yaprak biçimli Stillbay uçları ve ince uzun, özenli Lupemban mızrak uçları gibi çeşitli yerlerde bulunmuş aletlerin bir bölümünün sap takılarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İnceltilmiş uçların, kazıyıcı ve bıçakların da genellikle sap takılarak kullanıldığı sanılmaktadır. Aleti sapa bağlamak için, bitkilerden elde edilen yapışkan maddeler, sinirler ve bitki lifleri kullanılmıştır. Sapın kullanılması, ok ucunun keşfi yolunda büyük bir etken olmuştur. Avcıya avını uzaktan öldürme olanağını veren ok ucu ve yayın kullanılması da Neolitik Çağda yaygınlaşmıştır.

Günümüzde Sahra'nın güneyinde yaşayan yerli Afrikalılar, Siyahlar, Koisanlar (Koikoiler ile Sanlar) ve "Kafkus tipi" (Doğu Hamiler) olmak üzere üç grupta toplanır. Bu grupları dış görünümleriyle birbirinden ayırt etmek kolaydır. Ama iskelet yapıları bugün bile büyük ölçüde aynıdır. Bu nedenle fosillerden yola çıkarak ayrım yapabilmek güçtür. Kan gruplarına ilişkin bulgular,

Sahra'nın Güneyinde İÖ 130-20 Bin Yıl Öncesine Tarihlenen İnsan Fosillerinin Bulunduğu Merkezler

bugün aralarında önemli farklılıklar bulunmasına karşın Koisanların Siyahlarla yakından ilişkili olduğunu gösterir. Belirli çevrelerde yaşayan halklar, doğal ayıklanmanın baskısıyla, verili koşullara fiziksel uyum göstermiştir. Örneğin proteinin kıt olduğu yağmur ormanlarında ufak beden yapısı bir üstünlüktür. Ufak yapılı Pigmelerin ataları, uzun boylu Siyahlar olabilir. Kalahari Çölüne göçmek zorunda kalan Sanlar da çok daha iri yapılı bir soydan gelmektedir. Siyahlarla Koisanların Alt Paleolitik'te yaşamış ortak atalardan gelmesi de olasıdır. Stillbay kültürü el ürünlerini yapanların, örneğin Mumbva halkının, San (Buşman) kökenli olduğu bilinmektedir.

SÖMÜRGECİLİK ÖNCESİ Afrika tarihinin bu bölümü, kıtanın bellibaşlı beş bölgesi bakımından ayrı ayrı incelenir: Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan, Orta Afrika, Güney Afrika, Doğu Afrika.

Kuzey Afrika. Afrika'nın bilinen tarihi kuzeydoğuda Mısır uygarlığının gelişmesiyle başlar. Ama Mısır ve Kuzey Afrika'nın tarihi, Afrika bütününden çok Akdeniz Bölgesi kapsamına girer. İS 7. yüzyılda Müslüman Arapların gelişine değin yörenin tarihine ilişkin yerli kayıt yoktur. Kuzeybatıda, bugünkü Fas, Cezayir ve Tunus'u içine alan Magrip'in bilinen en eski yerli halkı Berberilerdir. Ama Berberiler kendilerini Fenikeli ve Arap fatihlerle özdeşleştirmeye çalıştıkları için, onların gerçek özelliklerini söylencelerden ayırmak güçtür.

Afrika'nın kuzeybatı kıyısına dışarıdan gelerek yerleşen ilk insanlar, Tunus'ta Kartaca kent devletini kuran Fenikelilerdi. Akdeniz'in doğusuyla batısı arasındaki geçişi denetleyecek bir konumda kurulan Kartaca 6 yüzyıldan çok bölgeye egemen oldu. Ama özellikle deniz ticaretiyle uğraşan Kartacalılar kıtanın içleriyle ilgilenmediler. İlk Yunan kolonisi İÖ 630'da Kyrenaika'da kuruldu. Kartacalılarla Yunanlılar arasındaki sınır çekişmelerinin yol açtığı savaş yüzyıllarca sürdü. İÖ 300'e gelindiğinde, belirli bir üstünlük sağlamış olan Fenikeliler karşılarında bu kez de, güçlenen Roma'yı buldular.

İÖ 264-146 arasındaki Pön Savaşları'nda Kartacalılar Romalılara yenik düştü ve Vandalların gelişine değin Roma bölgede egemenliği elinde tuttu. Romalılar, "tahıl ambarı" olarak gördükleri yöreyi iyi yönettiler ve gelişmiş bir ulaşım ağı kurdular. Apuleius, Hippolu Aziz Augustinus ve İmparator Septimius Severus Kuzey Afrika'da doğmuş ünlü Romalılardır.

Bir Germen halkı olan Vandallar İS 429'da İspanya'dan güneye inerek Magrip'i ele geçirdiler. Çökme halindeki Roma'nın çaresiz kalması üzerine 100 yıl kadar yöreye egemen oldular. Romalılaşmış yerli halk ile aralarındaki çatışmalar yüzünden, Bizans'tan gelen saldırılar karşısında fazla direnemediler. 533'te Bizanslı komutan Belisarios Vandalları yendi, Magrip'in doğusunda Roma mirasını canlandırdı. Bu sayede Hıristiyanlık ve Latince yörede uzun süre yaşadı.

7. yüzyılın ikinci yarısından sonra Magrip doğudan Müslüman istilasına uğradı. Müslümanlar, 670'te Tunus'ta Kayrevan'ın kurulmasıyla yöreye kesin olarak yerleştiler. Berberilerin İslamlaşması yaklaşık bir yüzyıl sürdü. Ulusal özelliklerine uygun buldukları Hariciliği benimsediler.

Magrip 11. yüzyılda doğudan gelen Bedevi istilasına değin büyük ölçüde Berberi ülkesi olarak kaldı. Kayrevan'da kurulan emirlik, önce Şam ya da Bağdat'taki halifeye bağlıyken, 800'de bağımsız Aglebi hanedanının yönetimine geçti. Batıda ise, Hz. Muhammed'in soyundan gelen İdris, Fez kentini başkent edinerek 788'de İdrisi hanedanının egemenliğini başlattı. 900'lere gelindiğinde yörede İslam egemenliği yerleşmişti. İslam devletlerinin kendi aralarında sürekli savaşması yüzünden bölgede kargaşa eksik olmuyordu. 909'da Aglebilerin yerini Şii Fatımiler aldı. Gözleri hep doğuda olan Fatımiler 972'de Zirileri Tunus'ta vasal olarak bırakıp başkentlerini Kahire'ye taşıdılar. Çok geçmeden Ziriler bağımsızlıklarını ilan edince de yöreye Bedevileri yolladılar. Bedevi istilası İbn Haldun'un deyimiyle "bir çekirge sürüsü gibi" Magrip'i kapladı. Yerleşim merkezleri azaldı, kültür yaşamı hızla geriledi, zenginlikler yok oldu.

Berberi hanedanları. 11. yüzyılda Magrip'in batısında yeni bir hanedan güçlenmeye başladı. Sahra'dan gelen Murabıtlar Fas'ı kısa sürede denetim altına alarak buradan İspanya'ya geçtiler. Orta Magrip'te ise Hammadiler Zirilerden koparak Hıristiyanlara karşı hoşgörülü bir düzen kurdular. Murabıtlar 100 yıl geçmeden güçsüz düşerek yerlerini Atlas Dağlarından gelen Muvahhidlere bıraktılar. Muvahhidler, İspanya'da Hıristiyan ilerlemesini durdurdular. Hammadi ve Ziri etkinliğine son verdiler ve 1159'da Sus'tan Trablusgarp'a kadar uzanan bir Magrip birliği kurdular.

Fas'ta Muvahhidlerin yerini alan Meriniler eski yönetim biçimini sürdürdüler. Cezayir'in batısında Abdülvadiler, Tunus'ta da Hafsiler, Osmanlılar gelene değin bölgede tutundular. Ama Muvahhidlerin silinmesinden sonra Magrip'in dışa karşı direnci azaldı. Bölgeye öteden beri göz diken Portekizliler Atlas Okyanusu, İspanyollar ise Akdeniz kıyılarında üsler kurdular.

Osmanlılar Magrip'e ilk kez, Oruç Reis'in 1514'te Cezayir'de Çiçel'i ele geçirmesiyle ayak bastı. Önce Cezayir, 70 yıl sonra da Tunus Osmanlılara bağlandı. 1551'de Trablusgarp'ta da Osmanlılara bağlı yerleşmeler kuruldu. Ama bu bağlılık daha çok biçimseldi. Bölge, II. Felipe İspanyası'nın ve Malta şövalyelerinin Akdeniz'deki korsanlık etkinliklerini dengeleyen, Osmanlılara bağlı bir korsanlık üssü olarak işlev görüyordu. Avrupalılar arasındaki bölünme, Osmanlıların Afrika kuzeyindeki sularda 19. yüzyıl sonuna değin ağır basmasını sağladı.

Merinilerin çökmesi üzerine Fas'ta, Sadiler adıyla bilinen ilk Şerifi hanedanı kuruldu. Şerifiler döneminde "cihad"ın ve İslamın canlandığı görüşü tarihsel verilere uymaz. Şerifilerin "cihad"ı, savunmaya yönelik olmuştur. Örneğin 1578'de iki Şerifi sultanının ve Portekiz kralının ölümüyle sonuçlanan Üç Kral Savaşı, Fas topraklarında geçmiştir. İkinci Şerifi hanedanı olan Alevilerin (Filalıler) 17. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına değin gelen tarihi sürekli bir gerileme gösterir. Alevilerde merkezin ağırlığı hep kâğıt üstünde kalmış, gerçek iktidar kabile reisleriyle dinsel önderlerin elinde olmuştur.

Fransa'nın 1830'da Cezayir kentini işgali, görünüşte "korsanlığı önleme"yi amaçlar. Ama asıl neden, Kral X. Charles'ın halkın dikkatini Fransa içinden dışarıya çevirmek istemesidir. Ummadıkları bir direnişle karşılaşan, kenti işgal edince de tüm ülkeyi kazandıklarını sanan Fransızlar, Cezayir'in fethini ancak 1847'de tamamlayabildiler. Bundan sonra Tunus ve Fas da aynı tehdit altına girdi. Afrika'nın tümünün Avrupa devletlerince paylaşılmasına başlanmak üzereydi.

Sahra ve Sudan. Neolitik gelişmenin Nil Vadisinde hızla yayılması, İÖ 4. bin yıl sonlarında Mısır uygarlığını doğurdu. Ama Sahra'nın güneyinde gelişme daha yavaştı. Gene de Mısır'la ticaret ilişkisi olan Nübye'de bağımsız bir Sudan-Kuş Krallığı kuruldu. İÖ 8. yüzyıl ortasında Kuş Krallığı Mısır'ı alarak 25. sülaleyi kurdu. İÖ 7. yüzyılda Asurluların bu sülaleyi devirmesi üzerine Kuşlar Sudan'a, Nil yöresine döndüler. Burada Meroe, demir işçiliğinde bir merkez durumuna geldi. Yöre halkı, bir Bakır ya da Tunç Dönemi yaşamadan, taş aletlerden doğrudan demir aletlere geçti. Meroe uygarlığı da, nüfus artışı ve çoğalan sürü hayvanlarının bitki örtüsünü tüketmesi yüzünden sona erdi. Mısır'ın Afrika dışı imparatorlukların bir parçası olması, Nil üstünde sürdürülen kuzey-güney ticaretini de olumsuz etkiledi. İS 350'de Aksum Samı Krallığı'nın Meroe'yi talan etmesiyle Kuş bütünüyle çöktü.

Daha batıda ise Sahra, göçebe Berberi kabileleri aracılığıyla Fenike, Yunan, Roma ve Yahudi Uygarlıklarının etkisindeydi. Berberi kabileleri, sık sık çölü geçerek alışveriş amacıyla kıyıya iniyordu. Bu dönemde Sahra'yı boydan boya geçen iki yol vardı. Bunlar, Senegal ve Nijer ırmaklarının kaynak sularına doğru uzanıyordu. Alüviyal altın bakımından zengin olan yöreye Araplar daha sonra Vangara adını verdiler.

İS 5. yüzyılda Vangara'nın kuzeyinde, büyük bir olasılıkla Libya'dan göçen Berberilerin kurduğu, Gana Krallığı doğdu. Bölgedeki Malinke (Mandingo) kılanları üzerinde egemenlik kuran Berberiler, daha sonra yerli halkla karıştılar. Gana'nın sonraki kralları siyahtı. Araplar 7. yüzyılda Magrip'e geldiklerinde Gana, "altın ülkesi" olarak ün kazanmıştı. Bunun nedeni yörede altın bulunmasından çok, Gana'nın, başta altın olmak üzere çeşitli ürünlerin pazarlandığı bir merkez oluşuydu.

Yörede devenin yaygınlaşması, göçebe Berberilerin hem hareketliliğini artırıyor, hem de onları, yerli çiftçilerin işlediği vahalara bağımlı olmaktan çıkarıyordu. Bu vahaların kuzey sınırı, gerek Berberilerin saldırıları, gerekse develerin ürüne verdiği zarar yüzünden daha da güneye kaydı. Öte yandan 7 - 11. yüzyıllar arasında Magrip'te Arap etkinliğinin artması da Berberilerin güneye çekti. Böylece Sahra ve Sudan bu dönem boyunca karmaşık nüfus hareketlerine tanık oldu. Yalnız, 5. yüzyılda Hıristiyan olan Nübye'deki krallıklar farklı bir konumdaydı; bunlar 14. yüzyıla değin kararlılıklarını korudular. Sudan'ın başka yörelerinde ise, çölden develeriyle göç eden Müslümanlar, atlı kuvvetleri ve hiyerarşik toplum düzenleriyle yerleşik çiftçilere haraç ödetmeyi başardılar, sonra da yerli halkla karıştılar.

Bu dönemde Orta ve Batı Sudan'a bin Magrip, öteki Nil ve Kızıldeniz kaynaklı iki nüfus akını oldu. Bu iki hareket bugünkü Nijerya'yı oluşturan bölgede birbiriyle kaynaştı, Çad Gölünün kuzeyindeki Kanim ve batısındaki Bornu krallıklarını doğurdu.

Batıdaki Gana Krallığı 11. yüzyılda Sanhaca Berberileriyle ve onları yönlendiren Murabıtlarla çatışmaya düştü. Sonunda 1076'da Gana Krallığı Murabıtların eline geçti. Ama Murabıtlar öncelikle Magrip'le ilgilendikleri için Gana kısa sürede bağımsızlığını yeniden kazandı. Ancak Gana Krallığı'nın eski gücü kalmamıştı. Ticaret canlılığını yitirmiş, Murabıtların kuzeyden getirdiği hayvan sürüleri tarım alanlarına zarar vermiş, kılanlar merkezden bağımsız davranır olmuştu. Bu kargaşa içinde, Sundıata önderliğindeki bir Malinke grubu 1240'ta Gana Krallığı'nı yıkarak Mali İmparatorluğu'nu kurdu.

Mali hükümdarlarının İslamı benimsemeleri, ticari ve kültürel nüfuzlarını daha da artırdı. Kuzey Afrika ürünleri ve tuz karşılı-

ğında altın, kola cevizi ve köle alışverişi yapılan Mali, Timbuktu ve Gao ticaret merkezleri büyük önem kazandı. Timbuktu, İslam eğitim ve kültürünün merkezi olarak da ün yaptı. 15. yüzyılda Mali İmparatorluğu genlemeye başladı. Mali'ye güç veren Batı Sahra ticaret yolu, Fas'ın zayıflığı ve Tunus'a ulaşan daha merkezi bir ticaret yolunun açılması yüzünden önemini yitirirken, taht kavgaları da imparatorluğu askeri bakımdan yıpratmıştı. İmparatorluğun güçlü dönemlerinde boyun eğen, ama yönetici Malinkelerle hiçbir bağları olmayan Songaylar doğuda bağımsızlıklarını ilan ettiler ve Nijer Irmağının (merkezi kervan yollarıyla kesişen) ulaşıma elverişli orta kesimini denetimleri altına alarak Gao İmparatorluğu'nun temellerini attılar.

Ancak Gaoların güçlü dönemi Malinkelerinkinden de kısa sürdü. Gaoların Sahra'daki tuz madenlerini denetlemesi, Sadi sultanlarının, bütünlüğünü sağlayıp güçlendirdikleri Fas'ın tepkisini çekiyordu. Ayrıca Sahra ticaret yollarını elde tutmanın getireceği zenginliğe de göz diken Fas ateşli silahlarla donanmış küçük, ama disiplinli bir orduyla 1590-91'de Songayları yenilgiye uğrattı. Fas'ın gücü de ancak bölgenin üç kentini, Gao, Timbuktu ve Cenne'yi elinde tutmaya yetiyordu. Bölgede güçlü bir merkezi iktidar olmadıkça güneye, altın çıkarılan ormanlara inmek ya da sürekli bir ekonomik kazanç elde etmek olanaksızdı.

Portekiz ve Avrupalı rakipleri 15. yüzyıldan sonra Afrika'nın batısına ulaşabilmek için Atlas Okyanusuna yöneldiler. Eskiden Gine'nin orman alanlarından kuzeye yönelen ticaret yolu, şimdi Atlas Okyanusu kıyısındaki Avrupa antrepolarına kayıyordu. Sahra ticaret yolunun, kuzeydeki son durak noktası olan Magrip devletleri, Avrupa ve Akdeniz devletlerinin hesaplaşma alanına dönüştü. Bu ortamda Bornu güç kazanmaya başladı. Malinke ve Songay baskısından kurtulan putatapar halkların saldırılarını da Bornu'nun güçlenmesiyle durdurabilen Hausa kent devletleri, şimdi Sahra ticaret yollarının yeni merkezi oluyor, ayrıca Müslüman tüccarların daha güneye inebildikleri birer üs işlevini görüyorlardı.

19. yüzyılda yabancılar Afrika toprakları ve ticareti üzerinde baskı yapmaya başladılar. Fransızlar Senegal Irmağı dolaylarına yerleşirken, İngilizler, köle ticaretini kaldırmakla birlikte, Nijerya-Altın Kıyısı hattında etkin oldular. Mısır da Nil Sudanını hedef alan bir harekete girişti.

Nijerya'da Fulaniler Hausalara karşı "cihad" açarak 1804'te Sokoto, 1810'da Gando devletlerini kurdular. Daha batıdakiler de Bambara krallıklarını yıkarak 1863'te, sınırları Senegal'deki Fransız üslerinden Timbuktu'ya kadar uzanan bir başka devlet oluşturdular. Sudan'da ise "Mehdi" adını alan Muhammed Ahmed 1881'de Nil yöresini İngiliz komutanların yönettiği Mısırlı işgalcilerden temizledi. Bu gelişmeler, İngiliz ve Fransız etkisinin artmasıyla çelişiyordu. 1879'dan sonra Fransızlar Senegal'den yola çıkarak batıdaki yerli krallıkları ortadan kaldırdılar. 1890'lara gelindiğinde, İngiltere'nin Mısır ve Uganda'daki çıkarları açısından yaşamsal önemi olan Yukarı Nil bölgesine uzanmışlardı.

Gine yöresinde devletleşme sürecinin Sudan'dan gelen göçmenlerle başladığı sanılır. Bir söylenceye göre, genellikle Pers kralı olarak tanımlanan Kisra, yandaşlarıyla birlikte Mısır'dan kaçarak Napata'ya gelmiş, oradan da batıya ilerlemiştir. Bu topluluğun Çad Gölünün batısında bir dizi devlet kurduğu söylenir. Bunlardan bazıları daha sonra Hausa ve Yoruba devletlerine dönüşmüş olabilir. Söylenceye göre bu göç 7. yüzyılda gerçekleşmiştir. Başka veriler de aynı yüzyılda Nil Sudanındaki Hıristiyan krallıklardan dışarıya göçler olduğunu göstermektedir. Yoruba söylenceleri de, Yoruba devletlerinin iki yerleşme dalgası sonucunda kurulduğundan söz eder. Bunlardan birincisi gene Kisra göçüdür. İkincisiyse Ife'deki yerleşmenin 10. yüzyılda yayılarak Hausa topraklarına uzanmasıdır.

Gerek söylenceler, gerekse başka kanıtlar Gine'nin doğusundaki krallıkların boş alanlara yönelik kitlesel yerleşmelerle değil, çok büyük olmayan göçmen grupların, getirdikleri yeni düşünce ve tekniklerle eski kanbağı gruplarını siyasal birimler halinde örgütlemesi sonucunda doğduğunu gösterir. Daha batıda, bugünkü Gana'da ve Fildişi Kıyısı'nın doğusunda Akan dili konuşan halklar için de bu geçerlidir. Burada dış etki kuzeydoğudan, Çad yöresinden değil, kuzey ve kuzeybatıdaki Malinkelerden gelmişti. 14. yüzyılda Bono ve Banda devletleri ticaret yoluyla zenginleşmeye başladı.

Gine bölgesine kuzeybatıdan gelen göçün kaynağı, ticaretin eski Gana ve Mali krallıklarından bu yöne doğru yayılması olabilir. Kuzeydoğudan gelen göçler de, bir olasılıkla, Orta Sudan'daki devletlerin doğmasına yol açan siyasal hareketlerin sonucudur. 15. yüzyıldan sonra Gine kıyılarında Avrupa ticaret üslerinin kurulmasıyla, Sudan etkisinin yerini Avrupa etkisi aldı.

Kuzey Afrikalıların elindeki Sahra ticaret yollarını arkadan kuşatmayı amaçlayan Portekizliler, 1445'e gelindiğinde deniz yoluyla Senegal Irmağı ağzına ulaşmışlardı. Ardından da Altın Kıyısı (sonradan Gana) ve Benin'de ticaret üsleri kurdular. Ama Altın Kıyısı'ndan Gambia'ya kadar uzanan kıyıyla ilgilenmediler. Çünkü burada yaşayan kanbağı gruplarının ancak kendilerine yetecek ölçüde yaptıkları üretim, ticari açıdan bir önem taşımıyordu.

Portekiz'in Batı Afrika deniz ticaretindeki tekeli, Avrupalıların Amerika'daki tropik ve astropik bölgelerde kurduğu plantasyonlara köle sağlamakla uğraşan Felemenklilerce kırıldı. 17. yüzyılın ikinci yarısında Felemenklilerin bu alandaki çıkarı, İngiliz ve Fransız çıkarlarıyla çatışmaya başladı. 19. yüzyılda okyanusaşırı köle ticaretini durdurmak için çaba harcanırken, Senegal Irmağı yöresinde etkili olan Fransa'nın dışında Batı Afrika ticaretindeki en önemli güç İngiltere oldu.

Avrupalıların siyasal gücü ticaret üslerinin bulunduğu kıyı şeridinden öteye geçmiyordu, ama ticaretin niteliği önemli sonuçlar doğuruyordu. Batıdaki eski zenginlik ve iktidar merkezleri artık önemlerini yitiriyor, onların yerini Avrupa ticaretinin etkisindeki kıyı yöreleri alıyordu. Yeni gelişen yöreleri elde tutma dürtüsü, Gine'de yeni devletlerin doğmasına yol açtı.

Yoruba ülkesinin kıyı antreposu durumundaki Benin, 16. ve 17. yüzyıllarda zenginleşti, topraklarını genişletti. Benin'in çökmesi üzerine, kuzeydeki Yoruba devletlerinden Oyo güneye indi. Oyo'nun batıda, Dahomey'deki rakibi ise Ada Krallığı idi. Daha batıda, Accra'dan Ouidah'a kadar uzanan bir Akan devleti olan Akvamu yer alıyordu. Akvamu'nun ömrü kısa sürdüyse de, kazanılan deneyim sayesinde küçük Akan devletleri bir Asanti birliği çatısı altında örgütlendiler. 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Asantiler kendi ticaret gereksinmeleri için kıyıdaki Avrupa üsleriyle doğrudan ilişkiye geçmişlerdi.

Batı Afrika ticaretiyle ilgilenen Avrupa ülkeleri 19. yüzyıl başlarında köle ticaretini yasakladılar. Böylece 1870'lerin sonuna değin sürecek bir karışıklık dönemi başladı. Pek çok Avrupalı tüccar, köle ticaretinin yerini tutacak kârlı bir iş bulamadıkları, ya da koleciliği sürdürdüklerinde devriyelerle çatıştıkları için bölgeyi terkettiler. Ama Fransızlar ve İngilizler bölgede kaldı. Fransızların amacı, Senegal'deki üslerini genişleterek Afrika'nın içlerine girebilmekti. Bazı İngiliz tüccarları da palmiye yağı işini, köle ticaretinin yerini tutabilecek kadar kârlı görüyordu.

Tüccarlara keşif heyetleri ve misyonerler de katıldı. Bunlar, İngiltere doğrudan müdahale etmediği sürece Afrika'nın batısının ne ticarete, ne Hıristiyanlığa, ne de Batı uygarlığına barışçı biçimde açılabileceği görüşündeydiler. Hem kıyıdaki yerli devletler arasında çıkan huzursuzluklar, hem de köle ticaretinin ve iç savaşın sürmesi, bu görüşü desteklemek için kullanılıyordu. İngiltere kıtaya doğrudan müdaheleye istekli değildi. Ama 1880'lerde Almanların Kamerun ve Togo'da koloni kurması, Fransızların Senegal, Moritanya, Fransız Sudanı, Yukarı Volta, Nijer, Gine, Fildişi Kıyısı ve Dahomey'deki kolonilerinden Fransız Batı Afrikası'nı oluşturması İngilizleri harekete geçirdi. Sonuçta İngiltere de Gambia ve Sierra Leone'nin yanı sıra Altın Kıyısı'nı ve Nijerya'yı ele geçirdi.

Orta Afrika. Kongo ormanlarında yaşayan Pigmeler dışında Orta Afrika yerlileri, Bantu dilleri konuşan siyahlardır. Kongo'daki Katanga bölgesinden güneye yayılan Bantular, Koikoileri ve Sanları ya özümsemiş ya da yerlerinden atmışlardır. Bantuların son yüzyıllarda kuzeye, Doğu Afrika'nın göller yöresine de yayıldığını gösteren kanıtlar vardır. Bu kadar geniş bir alanda hızla yerleşebilmeleri, kullandıkları Demir Çağı teknolojisinin yanı sıra, Güneybatı Asya kökenli muz, yam, şekerkamışı gibi tropik yörelerde yetiştirilmeye elverişli yeni ürünleri benimsemelerinin de sonucudur.

15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyıl başlarında Portekizliler Kongo ve Mozambik'e ulaştıklarında, iyi örgütlenmiş Bantu krallıklarıyla karşılaştılar. Sofala'nın ötesinde, Zambezi ve Limpopo ırmakları arasındaki yaylalarda buldukları Mwene Matapa Devleti'nin çok eski bir tarihi vardı. Bu bölgede bulunan ve kerpiç evleri korumak için yapıldığı anlaşılan taş duvar (*zimbabwe*) kalıntılarının tarihi 1100'lere değin gitmektedir.

Portekizliler bölgeye ulaştığında Mwene Matapa kültürü çöküş dönemindeydi. Bu kültür önce Zimbabveli Karanga ve Şona halklarının, sonra da Mambo İmparatorluğu'nu kuran Rozvilerin saldırısına uğradı. Mambo da ancak 1830'lardaki Angoni ve Bandebele (Ndebele) istilalarına değin yaşama olanağı buldu. Bantu halklarının Mwene Matapa'nın kuzeyinde kurduğu devletler arasında 15 - 16. yüzyıllarda gücünün doruğuna ulaşan Luba İmparatorluğu, bunun güneybatısında 16 -17. yüzyıllarda gelişen Lunda, 18. yüzyılda Kuzeybatı Zambia'da güç kazanan Kazembe ve Yukarı Zambezi'de en güçlü dönemini 19. yüzyılda yaşayan Lozi krallıkları sayılabilir.

Portekizliler, Aşağı Kongo ve Mozambik içlerindeki yerli hükümdarları Hıristiyanlaştırıp vasal haline getirerek buradaki ticareti denetlemeye çalıştılar, ama kalıcı bir başarı sağlayamadılar. Doğuda altın ihracını ele geçirme girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine, Angola kıyılarını Brezilya'daki plantasyonlara köle taşımak için çıkış limanı olarak, Mozambik çevresini de tarım amacıyla kullanmakla yetindiler.

Orta Afrika 19. yüzyılda, daha güneydeki Avrupa yerleşmelerinin genişlemesinden etkilenmeye başladı. Karl Mauch, Thomas Baines ve Frederick Selous gibi gezginler 1860'tan başlayarak Zimbabve'yi ve bu yörenin altın yataklarını keşfettiler. David Livingstone'un keşifleri (1855-73) daha geniş sonuçlar doğurdu. Livingstone, Zengibarlı Arapların geliştirdiği ve Portekizlilerin de desteklediği köle ticaretinin Orta Afrika'ya nasıl yıkım getirdiğini gördü. Livingstone'a göre Orta Afrika, ancak Avrupalı misyoner ve çiftçilerin örnek yerleşmeler kurmasıyla barbarlıktan kurtarılabilirdi. Livingstone'un gezileri Avrupa'da büyük ilgi uyandırdı ve doğu kıyısındaki köle ticaretine karşı bir tepki doğurdu. Livingstone'dan esinlenen Henry Morton Stanley 1874-77 arasında düzenlediği seferde Afrika'nın ortasına ulaşan büyük Kongo suyolunu ortaya çıkardı. Belçika kralı II. Leopold, Stanley'in gezi sonuçlarını iyi değerlendirerek Kongo Serbest Devleti'nin oluşmasını ve arkasından da 1884-85'te Berlin'de Batı Afrika Konferansı'nın toplanmasını sağladı. Böylece Orta Afrika'nın tarihinde sömürge dönemi açılmış oluyordu.

Güney Afrika. Limpopo ve Zambezi ırmakları arasındaki bölgede yaşayan Bantu halkları, 15. yüzyıl dolaylarında altın ve demir işletmeciliğiyle tarıma dayalı gelişmiş devletler kurmuşlardı. Nüfus baskısı da onları güneye ve doğuya doğru yayılmaya itti. 18. yüzyıla gelindiğinde Bantular kıtanın verimli doğu kıyıları ile bazı iç bölgelere yerleşmişlerdi. 18. yüzyıl ortalarında güneydeki Bantu halklarının günümüzdeki dört grubu biçimlendi. Bunlar, Transvaal'in kuzeyi ile Rodezya'nın güneyinde Limbalar ve Bavendalar; daha doğuda, Aşağı Limpopo Vadisi ile Mozambik'in güneyinde tarımla uğraşan Tongalar; Draken Dağlarının doğusundaki zengin kıyı ovasında Anguniler; batıda ise Sotholardı.

Avrupa yayılmacılığı 17. yüzyıla değin Afrika'nın güneyiyle ilgilenmemişti. Ancak 17. yüzyılın ilk yarısında Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, Ümit Burnunu dolaşarak Doğu Hint Adalarına ulaşan daha kısa bir yol bulmak için girişimler başlattı. 1652'de gemilere gerekli yardım ve ikmali sağlamak üzere Ümit Burnunda bir üs kuruldu. Ardından kumpanya ucuz tarım ürünü elde edebilmek için buraya bağımsız çiftçiler gönderdi. Ama Kap yöresine yerleşenler 18. yüzyıl başlarında, kendilerinden beklenen işleve tepki duymaya başladılar. Kumpanya sınırlı bir pazarda ürün fiyatlarını sabit tutuyor, yerli halkla daha kârlı alışverişe girişilmesini önlüyordu. Yörede yerleşmiş olanları kumpanyaya bağlı tutabilmek için, bölgeye köle getirtmek gibi çeşitli yollara başvuruldu. Oysa özellikle genç kuşak gözünü kıtanın içlerine çevirmişti. Yasak olmasına karşın bunlar yerlilerle ticarete ve avlanmaya başladılar, kendi toplumlarını oluşturma yoluna gittiler. Bu yarı göçebe çiftçiler (*trekboeren*) daha sonra doğu ve kuzeydoğuya, daha iyi yağmur alan yörelere yayıldı.

Boerler, karşılarına çıkan Koikoi kabilelerini kolaylıkla sürdüler ya da etkisizleştirdiler. 1770'lerde Büyük Balık Irmağına ulaşmış ve ilk kez Bantularla ilişki kurmuşlardı. Ama Bantular Koikoilerden daha güçlü ve örgütlüydü. Ayrıca onlar da artan nüfusları ve çoğalan hayvanları için yeni topraklar arıyordu. Bu nedenle iki topluluk arasında çatışma çıkması kaçınılmazdı. 1779'da Kap Kolonisi'nin doğu sınırı boyunca Kap Sınır Savaşları patlak verdi. Doğu Hindistan Kumpanyası bu dönemde bölgeye askeri yardımda bulunmaya hazır olmadığı gibi istekli de değildi. Savunma amacıyla örgütlenen Boerler 1795'te bağımsız bir cumhuriyet kurdular. Fransa'yla savaş halinde olan İngiltere aynı yıl Felemenk'i işgal etti ve Fransız savaş gemilerinin Ümit Burnundan dolaşmasını engellemek amacıyla Kap'a el koydu. Kap daha sonra Batavya Cumhuriyeti'ne geri verildiyse de, 1814'te resmen İngiltere'ye geçti.

İngilizler Kap'ı ele geçirdikten sonra yörede düzeni yerleştirmeye giriştiler. Boerlerin Afrika yerlileriyle sürdürdüğü alışveriş ve toprak devirleri 1828'den sonra denetim altına alındı. Dış müdahale olmadan, başlarına buyruk yaşamak isteyen Boerler, yeni ve bağımsız yerleşmeler kurmak üzere 1836'da Highveld'e ve Natal'ın güneyine göç etmeye başladılar. Önlerine çıkan Bandebele topluluklarını kuzeye doğru sürdüler, Zulularla kanlı savaşlara giriştikten sonra 1839'da Natal Cumhuriyeti'ni kurdular. Natal'ın bağımsız bir hükümetçe denetlenmesini istemeyen, ayrıca Boer yayılmasının sınır kabileleri üzerindeki olumsuz etkilerinden de korkan İngiltere 1843'te Natal'ı ilhak etti. Andries Pretorius'un önderliğindeki Boerler, Highveld'e çekildi. İngiliz hükümeti 1852'de, Transvaal ve Vaal-Oranj bölgesinde yerleşenlerin bağımsızlığını tanımayı kabul etti.

Ancak yeni yerleşmelerin sürmesi, ekonomik durgunluk içindeki Boer devletlerini güç durumu sokuyordu. Vaal-Oranj bölgesindeki Oranj Bağımsız Devleti ile Basuto arasında çıkan çatışma 1871'de Basutoland'ın Kap Kolonisi'nce ilhakıyla sonuçlandı. Oranj Bağımsız Devleti'nin sahip çıktığı elmasça zengin Griqualand bölgesi de 1880'de Kap Kolonisi'ne devredildi. Transvaal Cumhuriyeti'nin yerli kabilelerle girdiği sınır çatışmaları sonunda bu devlet de 1877'de İngilizlerce ilhak edildi. İngilizlerin verdiği söze karşın iç özerkliği tanınmayan Transvaal 1881'de ayaklandı; dış politikasında ve Afrikalılarla ilişkilerinde İngiltere'ye bağlı olmak koşuluyla bağımsızlığını kazandı.

1886'da Witwatersrand'da altın bulununca, Transvaal Güney Afrika'nın en zengin ülkesi haline geldi. 1890'da Güney Afrika'daki elmas madenlerinden büyük bir servet yapmış olan Cecil Rhodes 1890'da başbakanlığa getirildi. Rhodes Güney Afrika'yı, Muhafazakâr Parti'nin de desteğiyle, Kap Kolonisi önderliğinde Britanya'ya bağlı bir parlamenter demokrasiye dönüştürmeyi amaçlıyordu. İngilizlerin devletlerini yok etmek istediğine inanan Transvaallıler savaşa hazırlandılar. Oranj Bağımsız Devleti de Transvaal'ın yanında yer aldı. Boerler Güney Afrika Savaşı'nda önceleri bazı başarılar elde ettiler. Ama İngiltere'nin gönderdiği büyük ordu karşısında teslim oldular. 1902'de imzalanan Vereeniging Antlaşması'yla birer İngiliz kolonisine dönüşen Transvaal ve Oranj Bağımsız Devleti 1907'de özyönetime kavuştu. Kolonilerin siyasal önderleri 1909'da bir birlik tasarısı üzerinde anlaşmaya vardılar, bu tasarı Güney Afrika Yasası'yla yürürlüğe girdi. Varlıklarını hâlâ koruyan Bantu bölgeleri Basutoland, Bechuanaland ve Svaziland ise İngiliz protektorasında kaldı.

Doğu Afrika. İS 1. yüzyıla ait bazı Yunan belgelerinde Arabistan'ın güneyi ile Afrika Boynuzunun güneyi arasında ticaret ilişkilerinin bulunduğu belirtilir. İS 2. yüzyılda yaşamış coğrafyacı Ptolemaios da bunu doğrular, ama ayrıntı vermez. Afrika'nın doğu kıyılarında Roma ve Mısır paralarının bulunduğu sayları da yeterince inandırıcı değildir. Bölgeye ilişkin daha sonraki belgeler ortaçağ Arap coğrafyacılarına aittir. Bu belgelerde de Afrika'nın doğu kıyılarında Arap ticaret merkezlerinin varlığından söz edilir, ama gene ad verilmez.

Bugünkü Tanzanya kıyısı açıklarındaki Zengibar Adası üstünde Arap kökenli bir İslam kültürüyle gelişen Kilva, 13. yüzyılda Afrika'nın doğusundaki bazı kıyı merkezlerinde güçlü hale geldi. 15. yüzyılda en üstün dönemini yaşadı. Kilva'nın üstünlüğü, Zimbabve'den gelen altını toplamasından, ayrıca köle ve fildişi ticaretinde de etkili olmasından kaynaklanıyordu. Ticaret ilişkileri özellikle Arabistan ve Hindistan'ı kapsıyordu. Bu iki ülke de doğu kıyısının kültürel gelişimini etkiledi.

15. yüzyıl sonlarında Portekizlilerin Afrika'nın doğu kıyılarına ulaşmasıyla Kilva'nın üstünlüğü sona erdi. Portekizlilerin kıyıda kurdukları karakollara karşı girişilen direnişte Mombasa kenti öne çıktı. Egemen gruplar arasındaki çekişmeler, Portekizlilere karşı ortak bir davranışın oluşmasını önlüyordu. Hatta Portekizliler 1529'da Mombasa'ya saldırdıklarında bazı yerli grupları da onların yanında yer aldılar.

Ama Portekizlilerin temel amacı Hint Okyanusu ticaretini ele geçirmekti. Doğu kıyısındaki kısıtlı üretimi denetlemek için çok sayıda karakol kurmaya gerek yoktu. Bu nedenle Portekizliler kıyıda yönetimi sağlamak üzere çaba göstermediler. Zamanla Mozambik'in kuzeyindeki kıyı merkezleri de önemlerini yitirdi ve Portekizliler yerli hükümdarların da yardımıyla yöreyi Goa'dan yönetmekle yetindiler. Mombasa, 1585'te bu kıyılara kadar inen Türk kaptanı Mirali Bey'i Portekizlilerin karşısına çıkarmak istedi. Mirali Bey 1589'da Mombasa'yı aldı, ama karşı saldırıya geçen Portekizlilere yenik düştü. Portekizlilerin yanında yer alan Zimba kabilesi Mombasa'yı yerle bir etti. 1587'de Kilva'yı da yağmalamış olan Zimbalar, Mombasa'dan sonra kuzeye dönerek Malindi'ye saldırdılar. Malindi'ye yardıma gelen Segeju kabilesi onları yenilgiye uğrattı. Giderek güçlenen Segejular 1592'de Mombasa'yı aldılar. Malindi sultanı, önce başkent yapmış olduğu Mombasa'yı daha sonra Portekizlilere verdi. 1592'de Portekizliler karakolları olan Fort Jesus'u inşa etmeye başladılar.

Babası Portekizlilerin kışkırtmasıyla öldürülen Mombasa sultanı 1631'de bir ayaklanma başlattı. Kentten sürülmesine karşın Portekizlilere karşı başarıyla direndi. Mombasa'yı başka kentler de izledi. Ama Umman'dan gelen kuvvetlerin Mombasa'yı kuşatması Portekizliler için daha büyük bir tehlike doğurmuştu. Mombasa düşünce yöre Umman egemenliğine geçti. 1728'de Portekizliler son bir girişimde bulundular. Mombasa'yı geri aldılarsa da ancak bir yıl ellerinde tutabildiler. Rumuva Irmağının kuzeyindeki egemenlikleri böylece sona erdi. 1741'de çıkan karışıklıklara kadar ülkede Umman egemenliği sürdü. Bu tarihte başta Mombasa olmak üzere kıyı kentleri Umman'dan ayrıldıklarını ilan ettiler. Kilva da Umman egemenliğini reddetti.

Doğu kıyısını etkileyen bir başka güç de köle ticareti peşindeki Fransızlar oldu. Fransızlar 1776'da Kilva sultanıyla anlaşma masasına oturdular. Böylece canlanan köle ticareti 19. yüzyılda çok büyük boyutlara ulaşacaktı. 1780'lerde kıyı şeridinde Umman'ın gücü yeniden arttı. Fransızlar ticaret ilişkilerini Umman sultanının temsilcileriyle yürüttüler. Umman'a bağlı kalan ve sultanın yeni merkezi olan Zengibar'ın önemi 1820'lerde iyice arttı. 19. yüzyıl başlarında köle ticaretine karşı gelişen kampanyaya İngiltere'nin de katılmasıyla Afrika'nın

doğu kıyısında yeni gelişmeler oldu. Zengibar'da bulunan Umman sultanı İngilizlerin baskısı üzerine, köle ticaretini yalnız doğu kıyısıyla sınırlayan bir anlaşmayı kabullenmek zorunda kaldı. Ama Arapların tümü bu anlaşmayı karşıydı. Kıyılarda devriye gezen İngiliz gemileri köle ticaretinin engellenmesinde fazla etkili olamadı. Öte yandan, Amerikalılar, Almanlar ve Fransızlar Umman sultanından bazı ayrıcalıklar elde ettiler. 1873'te İngilizler, yeni sultanı, Zengibar'da ve kıyı şeridinde köle ticaretini yasaklamaya zorladılar.

SÖMÜRGECİLİK DÖNEMİ. Avrupa, 19. yüzyılın son 20 yılına değin tropik Afrika'nın sömürgeleştirilmesine pek az ilgi gösterdi. Yalnızca Fransızlar Cezayir, İngilizler de Kap Kolonisi gibi iklimin Avrupalıların yerleşmesine olanak verdiği yörelerde üslenmişlerdi. Bunun dışındaki yerleşmeler kıyı şeritleriyle sınırlıydı. Çünkü İngiltere dışında bellibaşlı bütün Avrupa devletleri, kalıcı bir yayılma siyaseti izlemelerini önleyen iç sorunlarla karşı karşıyaydılar.

Afrika'nın Paylaşılması. Büyük Avrupa devletleri 1870'lerin sonlarına iç sorunlarını çözmüş olarak ulaştılar. Fransa'ya karşı ezici bir zafer kazanarak Alsace Lorraine'in büyük bölümünü ele geçiren Almanya, düşmanını yatıştırmak ve dikkatini başka yöne çekmek için onu Tunus'u almaya özendirdi. 1881'de Fransızlar Tunus'u ele geçirdiler. Bölgede çok sayıda İtalyanın yerleşmiş olmasına karşın, Otto von Bismarck'ın Fransa'yı desteklemesi üzerine İtalya sessiz kaldı.

Bu arada kâğıt üstünde Osmanlılara bağlı olan Mısır hıdivi İsmail Paşa, 1876'da ülke maliyesinin başına getirilmiş olan İngiliz ve Fransız uzmanları 1879'da uzaklaştırmıştı. İngiltere ile Fransa, İsmail Paşa'nın yerine oğlu Tevfik Paşa'nın hıdiv atanması için Osmanlılarla anlaştılar. Bunun üzerine Mısırlı subaylar Arabi Paşa önderliğinde milliyetçi bir ayaklanma başlattılar. İngiltere'nin müdahalesiyle Arabi'nin kuvvetleri yenilgiye uğratıldı. İngilizlerin Mısır'da bir koloni ya da protektora kurma niyeti yoktu. Başbakan Gladstone'a göre amaç "hıdivin otoritesini yeniden sağlamak"tı. Ama bu, ancak bir kuşak boyu süren çabalarla olabildi. Öte yandan Mısır'ın İngilizlerin eline geçmesi Fransa'yı memnun etmemişti. Yatırımları ve Süveyş Kanalı projesi nedeniyle Mısır'da çıkarları olan Fransa, gereksindiği pazarlar için artık başka alanlarda elini daha çabuk tutacaktı.

İngiltere 1882'de tropik Afrika'nın batı yakasındaki mevzileriyle ilgili önemli sorunlarla karşılaştı. Belçika kralı II. Leopold Kongo'da kişisel bir egemenlik alanı elde etmeyi tasarlıyordu. Fransızlar 1882'de kâşif Savorgnan de Brazza'yı yöreye gönderdiler ve Kongo Irmağı ağzının kuzey yakasını ele geçirerek buna karşılık verdiler. Böylece Gabon kolonisinin temeli atılıyordu. Fransızlar bir yandan da İngiltere'nin ticaret bölgesi olan Nijer Irmağı üzerinde kendi tüccarlarını açıkça desteklemeye başladılar. 1884'te İngiltere ile Portekiz arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre İngiltere, Portekizlilerin Kongo Irmağı ağzına ilişkin isteklerini kabullenmiyor, karşılığında İngiliz tüccar ve misyonerleri için bu yöreye serbestçe girme hakkı elde ediyordu.

Bölgede doğrudan koloni kurma yanlısı olmayan Almanya, Fransa'yı yanına alarak Afrika'da İngilizlere karşı bir Alman-Fransız uyuşması peşindeydi. Bir Alman tüccarının Angra Pequena yöresinde hükümetinden koruma istemesi üzerine, Almanya İngiltere nezdinde girişimde bulundu. İngiltere'nin, "meşru hakları"nı tehdit edecek girişim ve isteklere karşı olduğunu açıklaması üzerine öfkelenen Bismarck, 1884'te bölge üzerinde Alman protektorası ilan etti. Yalnız kalan İngilizler, Portekiz'le aralarındaki anlaşmayı bir yana bırakarak Alman protektorasını tanıdılar. Daha sonra Bismarck'ın Angra Pequena protektorasını Angola'dan Kap Kolonisi'ne uzanacak biçimde genişletmesi, Alman-Fransız dayanışmasının bir başka sonucu oldu. İki devlet, Kongo ve Nijer ırmakları üzerinde uluslararası bir denetim kurmak ve Afrika kıyılarının gelecekte nasıl paylaşılacağını belirlemek üzere İngiltere'yi Berlin'de bir konferansa davet ettiler. 1884'te başlayan Berlin Konferansı, Portekizlilerin Kongo yöresindeki hak iddialarını reddetti. İngiltere, konferanstan önce Nijer'deki Fransız tüccarlarını parayla susturduğu için, yöredeki konumunu korumayı başardı. Bu arada Fransız-Alman dayanışması da sarsıntı geçiriyordu. Durumdan yararlanan İngiltere, Nijer'i yönetme hakkını bu iki devlete kabul ettirdi.

İngiliz konsolosları 19. yüzyıl boyunca Afrika'nın doğu kıyısındaki Zengibar'ı tüm kıyıyı denetleyecek bir konuma getirmeye çalıştılar. Kıtada Alman girişimlerinin artması üzerine bazı İngiliz bakanları Doğu Afrika'da bir İngiliz protektorası kurulmasını önerdiler. Ama Başbakan Gladstone öneriyi benimsemedi. Bu arada Karl Peters başkanlığında bir Alman kolonileştirme grubu bugünkü Tanzanya dolaylarından bazı antlaşmalar yapmayı başarmıştı. 1885'te Peters grubu Alman hükümetinin resmi korumasına alındı. Uluslararası koşullar Afrika'nın doğusunda İngilizlerin Almanya'ya direnmesine olanak tanımıyordu. Almanlar daha da doğuya ilerlediler ve sonunda Zengibar sultanının mülkleri, tümüyle Almanların istediği biçimde sınırlandı.

İngilizlerin Afrika'nın doğusunda belirli bir konumu koruyabilmesi, özel girişimcilerin çabalarıyla gerçekleşti. Bunların başında İngiliz Hindistan Buharlı Gemi Şirketi başkanı olan Mackinnon geliyordu. Mackinnon'un çabalarıyla 1886'da Almanlarla, Afrika'nın doğusundaki nüfuz alanının nasıl paylaşılacağını belirleyen bir anlaşma imzalandı. İngiliz ve Alman şirketleri arasında daha sonra Nil'in kaynaklarını denetlemeye yönelik yoğun bir yarışma başladı. Rekabet önceleri Sudan'ın Equatoria ilinde yoğunlaşmıştı. Henry Morton Stanley'in seferiyle 1889'da İngiltere'nin bu yörede etkinlik kazanmasından sonra yarışma alanı Uganda'ya kaydı. 1890'da imzalanan bir İngiliz-Alman antlaşmasıyla Almanya 1886'da yerleştiği Witu'dan çekiliyor, Uganda'yı İngiliz nüfuz alanına bırakıyor, Zengibar'la yakındaki adalar üzerindeki İngiliz protektorasını tanıyordu. Buna karşılık İngiltere de Kuzey Denizindeki Helgoland Adasını Almanya'ya bırakıyordu.

Artık Nil'in kaynakları üzerinde İngiltere'nin tek rakibi İtalya'ydı. Eritre ve Somali'de yerleşmeler kuran İtalya, 1889'da İngiltere'yle, Somali'yi nüfuz bölgelerine ayıran bir antlaşma imzaladı. İtalya, aynı yıl Etiyopya imparatoru II. Menelik'le, yaptığı Ucciali Antlaşması'na dayanarak bu ülkenin kendi protektorasına girdiğini öne sürdü. Bu antlaşma İtalya'ya Mavi Nil'in denetimini kazandıracaktı. İngiltere 1891'de İtalya'nın savlarını kabul etti, ama onun Nil'e ulaşmasını engelleyecek sınırlar çizen bir anlaşma yapmayı da başardı. İtalya, Nil'in kolları üzerinde barajlar kurarak ırmağın akış yönünü değiştirmekten kaçınmayı da kabul ediyordu. Bunun karşılık İngiltere, Zengibar sultanının Benadir kıyısını İtalya'ya bırakmasını sağlayacaktı. Bu bölge 1905'te İtalyan Somalisine katıldı.

İngiliz-Alman antlaşması, Kamerun ve Togo'daki Alman kolonileri ile İngiliz toprakları arasındaki sınırı da belirliyor, Çad Gölü çevresinin paylaşılmasına ilişkin ipuçları içeriyordu. Fransızlar, İngiltere'nin Nijer ötesinde de ilerlemesinden ve kendilerinin Cezayir'le Senegal'i Gabon'a bağlamalarını önlemesinden korktular. Nijer bölgesinde etkin olan İngiliz Kraliyet Nijer Kumpanyası'nın doğu sınırları, Almanlarla yapılan anlaşmalarla belirlenmişti. Ancak kumpanyanın batı yönündeki etkinliğini sınırlayacak bir anlaşma yoktu. Fransızlar, Dahomey'i ele geçirdikten sonra İngiliz Kumpanyası'nın batı yönünde hak iddia ettiği bölgeye asker yığmaya başladılar. 1898'de savaş tehlikesi doğdu; ama aynı yıl imzalanan bir antlaşmayla bunalım sona erdi. Bu antlaşma Nijer'in sınırlarını çiziyor, Afrika'nın batısındaki İngiliz ve Fransız kolonilerinin kıtanın içine yayılmasını ilkelere bağlıyordu.

İngiliz-Fransız gerginliği bu kadarla kalmadı. İngiltere, Fransızların Gabon'dan kalkarak Nil'e doğru yayılabileceğinden korkuyordu. 1894 Fransız-Alman anlaşmasıyla Kamerun'un sınırları, Fransızların bu yönde yayılmasını önlemeyecek biçimde düzenlendi. İngiltere Bahrü'l-Gazal bölgesini Belçika kralı II. Leopold'a kiralayarak Fransızların Nil yolunu tıkadı. Fransızlar da Gabon'dan Nil'e doğru bir askeri birlik gönderdiler. İtalyanların 1896'da Etiyopya'ya yenilmesi üzerine İngilizler de Sudan'ı yeniden işgale karar verdi. Kuzeyden gelen İngiliz kuvvetleri ile batıdan gelen Fransız birlikleri Fashoda'da karşılaştı. Diplomatik destek bulamayan Fransızlar geri çekildiler ve 1899'da İngilizlerle anlaşarak Nil Vadisinin dışında kalmayı kabul ettiler. Artık İngiliz-Fransız sömürge çatışması sona ermiş, 1904 tarihli Entente Cordiale ile Avrupa devletleri arasında yeni bir ittifakın temeli oluşmuştu.

Güneyin paylaşılmasını daha çok yerel etmenler, özellikle de İngilizlerle Boerler arasındaki çekişmeler belirledi. İngiltere açısından temel sorun Boer cumhuriyetlerine deniz çıkışı vermemek, gene Boerlere ve 1884-85'te kıtanın güneybatısına yerleşen Almanlara karşın kuzeye yayılma yolunu açık tutabilmekti. Portekizlilerin Angola ile Mozambik'i birleştiren hatta hak iddia etmeleri de İngilizlerin kuzey yolunu tıkayabilirdi. İngilizler bir kez daha özel çıkarları harekete geçirdiler. Cecil Rhodes 1889'da İngiliz Güney Afrika Kumpanyası için kraliyet beratı aldı ve Mashonaland'da bir yerleşme kurmaya başladı. Kumpanya, Nyasaland protektorasının yönetimini de finanse etmeyi üstlendi. 1890-91 İngiliz-Portekiz sözleşmesiyle Mozambik sınırları saptanıncaya değin İngiltere ile Portekiz arasındaki çekişme sürüp gitti.

Rhodes daha sonra Güney Afrika'yı bütünleştirmeye yöneldi. Transvaal'de başlayacak bir ayaklanmaya yardım amacıyla 1902'de girişilen Jameson baskınının başarısızlıkla sonuçlanması bu çabaları engelledi. Almanlar Jameson baskınını İngilizlere karşı bir ittifak oluşturmak için kullanmaya çalıştılar. Ama Alman donanması Boerlere doğrudan yardım edebilecek kadar güçlü değildi. Ayrıca İngiliz diplomasisi Boerleri tek başlarına bırakmayı başardı. 1899-1902 Güney Afrika Savaşı, İngiltere'nin, Transvaal ile Oranj Bağımsız Devleti üzerinde kesin denetim kurmasıyla sonuçlandı.

Aralarındaki gerginliğin giderilmesinden sonra İngiltere ile Fransa birlikte davran-

maya başladılar. 1904'te İngiltere ve İtalya, Fransa'nın Fas'taki üstünlüğünü tanıdılar. Buna karşılık İtalya da Trablusgarp'taki davranışında serbest olacaktı. Almanya Fas'la çok ilgilenmiyordu, ama İngiliz-Fransız ittifakının gücünü sınamak için Fas sorununu kullandı. Sonunda ittifak daha da güçlendi. Almanya, Kamerun'da bir Fransız bölgesinin kendisine teslimi karşılığında 1911'de Fransa'nın Fas'taki ayrıcalığını tanıdı. Fas 1912'de Fransız protektorasına dönüştü. Aynı yıl İspanyol bölgesi de kesin olarak belirlendi. 1911'de İtalyanlar Libya üzerindeki haklarını kullanarak ülkeyi işgal ettiler. I. Dünya Savaşı sırasında yürütülen yerel direniş hareketi, İtalyanların Libya'da tam bir denetim kurmasını engellediyse de İtalyanlar savaştan sonra da Libya'daki işgali sürdürdüler. Ama direnişi 1932'ye değin bütünüyle kıramadılar.

1919 Versailles Barışı, Afrika haritasını büyük ölçüde değiştirdi. Alman kolonileri, İtilaf Devletleri arasında pay edildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Liberya ile birlikte bağımsızlığını koruyabilmiş tek Afrika ülkesi olan Etiyopya 1935'te İtalyanların istilasına uğradı. İngilizlerle Fransızların, İtalyanların isteklerini karşılama çabaları, İngiltere'de muhalefetle karşılaştı. Milletler Cemiyeti'nin İtalya'yı ekonomik yaptırımlarla durdurma girişimi de sonuçsuz kalınca İtalya 1936'da Etiyopya'nın işgalini tamamladı.

SÖMÜRGE YÖNETİMİ. Afrika tarihinin 20. yüzyılın ilk yarısındaki en belirgin özelliği, Avrupalı sömürgeci devletlerin çizdiği sınırlar içinde Afrika uluslarının doğmasıydı. İki büyük savaş arasındaki dönemde Avrupa devletlerinin çabası, yönetimleri altındaki alanları genişletmek ve ekonomik gelişmeyi sağlamaktı. Ama tüm kademelerini Avrupalıların doldurduğu bir bürokrasi çok pahalıya mal olacaktı. Böylece Avrupalıların üst kademelerde kalarak öteki kademelerde yerli siyasal güçleri kullanacağı bir karma sistem geliştirildi. İngiliz bölgelerinde bu sisteme "dolaylı yönetim" adı verildi. Sistemin en gelişmiş uygulaması Nijerya'nın kuzeyinde görüldü. Öteki devletler de başka adlar altında gene aynı yola gittiler. Devlet giderlerini kısma gereksinimi fiili yetkinin Afrikalı yerel önderlere devredilmesini zorunlu kıldı.

Dört Fransız sömürgesi 1895'te Fransız Batı Afrikası adıyla federal bir çatı altında birleşmişti. 1902'de federasyonun merkezi Dakar'a taşındı. Fransız Ekvator Afrikası da 1910'da federatif devlet biçimini aldı. II. Dünya Savaşı sırasında Batı Afrika Vichy hükümetine sadık kalırken, Ekvator Afrikası General de Gaulle'ü izledi. Ekvator Afrikası, de Gaulle'ün askeri hazırlıkları için bir üs görevi gördü; burada kurulan havaalanları Kuzey Afrika ve Hindistan cepheleri ile ABD arasında ikmal noktaları oldu. Vichy hükümetinin denetiminde bulunan ve stratejik önemi nedeniyle "Atlas Okyanusunun Cebelitarığı" diye adlandırılan Dakar'a yönelik İngiliz harekâtı başarısız kaldı. Kıtanın doğu yakasında, Madagaskar'ın kuzeyinde gene Vichy denetiminde bir üs olan Diego-Suarez ise 1942'de İngilizlerce ele geçirildi, daha sonra Fransızlara devredildi.

Fransa, Rusya, İngiltere ve İtalya arasında 1915'te Londra'da imzalanan bir antlaşma, İngiltere'yle Fransa'nın savaş sonunda Afrika'daki sömürge topraklarını Almanya aleyhine genişletmesi halinde, İtalya'nın hak ve taleplerinin gözetileceği güvencesini içeriyordu. Bu güvence Eritre, Somali ve Libya sınırlarında İtalya lehine yapılabilecek düzeltmeleri de kapsıyordu. 1919'da Fransa bu antlaşma doğrultusunda Tunus sınırındaki bir toprak parçasını İtalyan denetimindeki Libya'ya bırakırken, Tunus'ta yerleşmiş İtalyanlara da özel ayrıcalıklar tanıdı. Aynı çerçevede İngiltere de Libya'ya Mısır sınırından toprak bıraktı. 1925'te bir başka antlaşmayla stratejik Cegbub Vahası İtalyanlara bırakıldı. Afrika'nın doğusunda da İtalyan topraklarına ekler yapıldı. Ama İtalya bunlarla yetinmedi. 1922'den sonra faşist hükümet Libya'nın sulanabilir tüm topraklarını İtalya'dan getirdiği köylülerle sömürgeleştirmeye girişti. İtalya ayrıca Etiyopya karşısında 1896'da uğradığı yenilginin öcünü almayı da tasarlıyordu. İngilizlerle Fransızların Eritre ve Tibesti bölgelerinden İtalyan Somalisi'ne ve Libya'ya toprak aktarması da İtalya'yı durduramadı. İtalya 1935'te Etiyopya'ya saldırdı. Milletler Cemiyeti'nin ekonomik yaptırımlarına karşın işgal sonuna kadar götürüldü. Yeni kazanılan topraklar Eritre ve Somali'yle birlikte İtalyan Doğu Afrikası'nı oluşturdu.

II. Dünya Savaşı durumu değiştirdi. Mihver'in Süveyş Kanalını ele geçirememesi İtalyan Doğu Afrikası'nın soyutlanmasına yol açtı ve sonunda bölge İngilizlerin eline geçti. Alman birliklerinin 1942'de Kuzey Afrika'dan çıkartılmasından sonra İtalya da Libya'yı kaybetti. İtalya'nın Afrika toprakları savaştan sonra BM sorumluluğuna verildi. 1951'de Libya bağımsız devlet oldu. 1952'de Eritre Etiyopya'ya katıldı. Somaliland ise 1950'de Somali adıyla bağımsız devlet konumunu kazandı.

I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde ülkelerin kendi kaderlerini belirleme hakkının giderek daha çok yandaş kazanması, İngiltere'yi 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını tanımaya zorladı. Ama Süveyş Kanalının güvenliğini, Mısır'ın kanalı tek başına savunamayacağı gerekçesiyle, gene İngiltere üstleniyordu. İngiltere'nin Kanal'daki ayrıcalığı, 1956'da Süveyş Bunalımı sonunda bölgeden uzaklaştırılmasına değin sürdü. Sudan 1899'dan beri İngiliz-Mısır Sudan'ı adıyla bu iki devletin kondominyumu olarak yönetilmekteydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz-Mısır ilişkilerinin gerginleşmesi, Sudan'ın tam bağımsızlığı sürecini hızlandırdı ve ülke 1956'da bağımsızlığına kavuştu.

İngiltere'nin batıdaki topraklarında, İngiliz Kraliyet Nijer Kumpanyası'nın başına geçen General Lugard'ın geliştirdiği yönetim biçimi uygulandı. Nijerya'nın kuzeyindeki Fulaniler ve Altın Kıyısı'nda yaşayan Asantiler, İngiltere'nin uzaktan denetimi altında ve "dolaylı yönetim" çerçevesinde geleneksel siyasal yapılarını korudular. 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, yerel toplumsal yapının Avrupalıların uzun süreli doğrudan yönetimi altında zayıfladığı kimi kıyı yöreleriyle kıta içlerindeki birkaç topluluk dışında dolaylı yönetim uygulaması olağanlaşmıştı.

Kıtanın doğusunda yaylaların Avrupalıların yerleşmesine olanak tanıdığı yörelerdeyse karma bir yapı oluştu. Uganda 1899'da dolaylı yönetime geçti. I. Dünya Savaşı'ndan önce bölgedeki yaylaların çoğunda Avrupalılar temelli yerleşmişti. Bu Avrupalılar, dominyon statüsüyle İngiliz Uluslar Topluluğu'na katılmak istiyorlardı. 1920'de protektoranın Kenya "Kolonisi" olarak yeniden adlandırılmasını sağladılar. Nyasaland (bugün Malavi) 1891'de protektora statüsüne alınarak Kuzey Rodezya (bugün Zambia) ile birleştirildi. 1924'te İngiltere'nin yönetimi üstlenmesine değin bu büyük bölge kumpanya yönetiminde kaldı. Güney Rodezya (sonradan Rodezya, bugün Zimbabve) 1923'te özerk koloni konumuna geldi. Ancak, kendi yasama organını korumakla birlikte, Britanya dışındaki devletlerle doğrudan ilişki kurma yetkisi yoktu.

Doğudaki İngiliz topraklarının bir bölümünün ya da tümünün federatif çatı altında toplanması, özellikle Tanganika'nın da İngiliz topraklarına katılmasıyla gündeme geldi. Ama bu konuda ilk girişim ancak 1948'de gerçekleşebildi. Uganda, Tanganika ve Kenya'nın ortak sorunlarını düzenleyecek bir Doğu Afrika Yüksek Komisyonu kuruldu. Daha güneydeki Nyasaland, Kuzey Rodezya ve Güney Rodezya ise 1953'te Rodezya ve Nyasaland Federasyonu adı altında bir araya geldi. Federe devletler kendi içişlerinde serbesttiler.

Güney Afrika 1900'den sonra kıtadaki İngiliz topraklarının hiçbirinde görülmedik ölçüde federasyon, toprak ve ırk sorunlarına sahne oldu. Avrupalı ve Afrikalı nüfus burada milyonlarla ölçülüyor, Asyalılar ve melezler de büyük gruplar oluşturuyordu. 1902'de Güney Afrika Savaşı'nın bitmesinden sonra dört koloniyle üç protektora birleşerek Güney Afrika'yı oluşturdu. Boer kolonileri olan Oranj Bağımsız Devleti ve Transvaal ile İngiliz kolonileri olan Kap ve Natal 1910'da birleştiler. Böylece tam dominyon özerkliğine sahip olan Güney Afrika Birliği doğdu. Britanya Parlamentosu Basutoland, Svaziland ve Bechuanaland protektoralarını yüksek kurullar ayrıcalığıyla yönetme yetkisini korudu. 1915'te Almanya'dan alınan çöllük ve yan kıraç bir bölge olan Güney Batı Afrika, önce manda konumuna girdi, daha sonra Güney Afrika Birliği'nin bir parçası sayıldı.

Bugün Güney Afrika'da süren ırk ayrımı (*apartheid*) nedeniyle Siyah Afrikalıların siyasal hakları yoktur. Hükümet, Siyahlar için önce "Bantu Yurtları", sonra "Siyah Devletler" adını alan belirli bölgeler saptamış ve her Siyah Afrikalıyı bunlardan birinin "yurttaşı" yapmıştır. Bu yörelerin dışında, Afrikalıların seyahat etmesi de büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Avrupalılar, biri var olan düzenin aşamalarla düzeltilmesini savunan, ötekiyse ırk ayrımının bütünüyle sürmesinden yana olan iki siyasal kampa ayrılmıştır. 1948'de iktidara gelen ırk ayrımı yanlısı parti, gerek karşıt siyasal partinin muhalefetiyle, gerekse tüm ırk gruplarının direnişiyle karşılaşmaktadır.

Portekiz sömürgeleri Mozambik, Angola ve Portekiz Gineşi doğrudan Lizbon'dan yönetildi. Mozambik 1951'de, Angola 1963'te Portekiz'in denizaşırı illeri oldu. Portekiz Gineşi de (sonradan Gine-Bissau) Portekiz'in bir başka denizaşırı iliydi.

Belçika Kongosu önce orman ürünleri, sonra da yeraltı zenginlikleri dolayısıyla Orta Afrika'nın en önemli sömürgelerinden biri oldu. 1908'de Belçika hükümeti Kongo'nun yönetimini üstlendi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Afrika'nın doğu yaylalarına komşu olan Ruanda ile Burundi'yi mandası altına aldı. II. Dünya Savaşı sırasında Kongo'yla ilişkisi kesilen Belçika savaştan sonra kabile farklılıklarını dikkate alan bir doğrudan yönetim kurdu. Afrikalıların Avrupa kültürünü benimsemesi ve işgücünün Avrupa standartlarına ulaşması özendirildi. Ama yönetim tümüyle Belçikalıların elindeydi. Avrupalıların yalnız doğu sınırındaki yaylalara temelli yerleşmesine izin verildi.

MİLLİYETÇİLİK VE BAĞIMSIZLIK. 20. yüzyılın ikinci yarısında doğan yeni Afrika ulusları, artık sömürgecilik dönemi öncesinin geleneksel siyasal birimlerine dayanmıyordu. Sömürge Afrikasında ekonomik kalkınma, öncelikle taşımacılık ağının geliştirilmesini gerektiriyordu. Madencilik ve yeni ticaret merkezleri, değişik dillerden, değişik

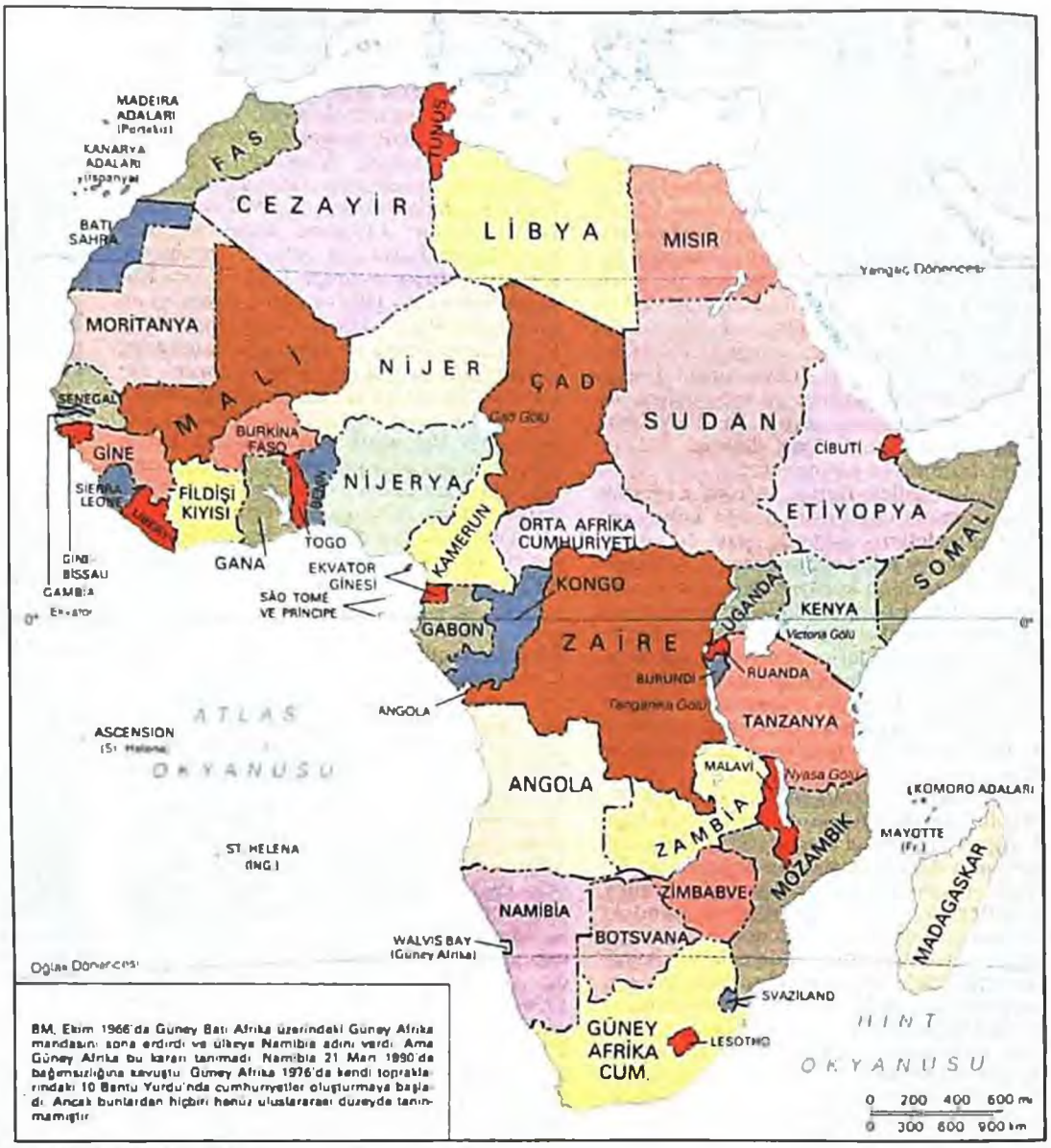

Afrika'nın Siyasal Bölünümü

kültürlerden insanları bir araya getiriyor ve onları kentsel yaşamla karşı karşıya bırakıyordu. Kentli Afrikalıların bakış açısı köyü ve geleneksel toplumu aşıyordu. Önceleri etnik ve yerel özellikler taşıyan kentlerdeki toplumsal ve siyasal örgütlenmeler zamanla ulusal bir kapsam kazandı. İki savaş arasında eğitim de uluslaşma sürecini hızlandırdı. İlköğretim bile Afrikalıları daha geniş bir dünyayla yüz yüze getiriyordu. Çoğu yatılı olan ve eğitimin sömürgeci ülke dilinde yürütüldüğü ortaöğretim kuruluşlarında Afrika'nın gelecekteki önderleri yetişti. Milliyetçi hareketlerin kadroları, geleneksel yöneticilerin değil, bu genç öğrencilerin arasından çıktı.

Avrupa türü milliyetçi hareketler, I. Dünya Savaşı öncesinde de bazı yörelerde, özellikle Mısır'da, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki topraklarında, Senegal'de ve İngiliz Batı Afrikası'nda bir ölçüde gelişme göstermişti. Başka yerlerde sömürge yönetimine karşı protesto hareketleri geleneksel örgütlere dayanıyor, modern bir ulusal devlet yaratma hedefinin gerisinde kalıyordu. Kimi yörelerde Avrupa'nın kültürel etkinliğine karşı, Hıristiyanlıkla geleneksel dinler bağdaştırılmaya çalışıldı. 1950'lerde Kenya'daki Mau Mau ayaklanmasında izlendiği gibi, tüm bu tepkilerin etnik bağnazlıkla bütünleştiği hareketler de oldu. Ama uzun dönemde ancak sömürgeciliğin yarattığı yönetsel örgütlenmeyi devralıp işletebilecek düzeyde, Batılı eğitim görmüş önderlerin yönettiği hareketler başarılı oldu. Bu aşamaya II. Dünya Savaşı sonrasına değin ulaşılamadı. İngiltere ve Fransa sömürgelerin yönetiminde Afrikalıların daha çok söz hakkı isteyeceğini düşünerek daha savaş bitmeden bu doğrultuda yeni adımlara hazırlandılar. Belçika ve Portekiz ise, yerli Afrikalıların yönetimde temsilini dışlayan eski sistemi sürdürdüler. Güney Afrika hükümeti 1950'lerde ve 60'lardâ ülkenin Afrikalı çoğunluğunu daha da baskı altına alan önlemlere yöneldi.

Çok sayıda Avrupalının yerleşik bulunduğu Magrip'te bağımsızlık süreci yavaş gelişti. Fransa ile varılan bir anlaşma sonucunda Tunus ve Fas 1956'da bağımsızlıklarını kazandı. İspanyol denetimindeki bölge de aynı yıl Fas'a katıldı. Cezayir milliyetçileri, 1945'teki ilk ayaklanmadan sonra 1954'te yeniden ayaklandılar. Fransa 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını tanıdı.

Kongo ve Ubangi ırmaklarının kuzey ve batısına düşen bölgelerde çok az Avrupalı yerleşmişken, aynı çizginin güney ve doğusunda yerleşik Avrupalıların sayısı önemli düzeye ulaşıyordu. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra İngiltere ve Fransa, yerleşmiş Avrupalıların az olduğu sömürgelerin yönetiminde yerel temsil sistemini getirdi. Ama bu ülkelerin tam bağımsızlığa kavuşması için, milliyetçi hareketlerin iyi örgütlenmiş siyasal yapılara dönüşmesi ve Avrupalıların, yerel temsil sisteminin sonunda bağımsızlığa dönüşeceğini kavraması gerekiyordu. Bu iki koşulun gerçekleşmesiyle 1957'de Gana, 1960'ta Nijerya, 1961'de Sierra Leone, 1965'te de Gambia bağımsızlığa kavuştu. Fransa politikasında da 1956'da aynı yönde bir değişiklik gerçekleşti. 1958'de kurulan Fransız Uluslar Topluluğu'nda Fransız sömürgelerine referandum yoluyla bağımsızlığı seçme olanağı tanındı. O yıl Gine bağımsızlığını ilan etti. 1960'ta Fransız Uluslar Topluluğu çerçevesinde yeni bir bağımsızlık statüsü tanınınca başka ülkeler de Gine'yi izledi. 1962'den sonra Afrika'da Fransız denetimindeki tek yer Fransız Somalisi idi. Bu ülke de 1977'de Cibuti Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını kazandı.

1960'ların başında bağımsızlık hareketleri doğuya ve güneye, Avrupalıların yerleşik olduğu bölgelere yayılmaktaydı. Belçika'nın 1960'ta Kongo'nun bağımsızlığını tanımasından sonra kıtanın ortasında ve doğusunda İngiliz politikası da değişime uğradı. 1962'de Uganda, 1963'te Kenya, 1964'te Nyasaland (bugün Malavi) ve Kuzey Rodezya (bugün Zambia) bağımsızlıklarını kazandılar. Güney Rodezya 1965'te İngiltere'den bağımsızlığını elde etti ve Güney Afrika modelini izleyerek azınlıkçı bir yönetim kurdu. Ardından çıkan iç savaş 1979-80'e, Siyahlar üstünlüğü sağlayarak ülkenin adını Zimbabve olarak değiştirinceye değin sürdü. Portekiz de önce savaş yolunu denedi, ama 1974-75'te Mozambik, Angola ve Gine'nin (Gine-Bissau) bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.

Bu arada bağımsız Afrika'da da gelişme değişik düzeylerde oldu. Ekonomik büyüme hızı hemen her ülkede yükseldi, ama 20. yüzyılın son döneminde ticaret hadlerindeki bozulma, gelişmiş ülkelerden gelen yardımları silip süpürecek düzeye ulaşmıştı. Bağımsızlıktan hemen önce Avrupalılarca kurulan çok partili sistemler hemen her ülkede çöktü ve yerlerini tek parti rejimleri aldı. Öteki ülkelerde de seçimle işbaşına gelmiş hükümetler genellikle askeri darbelerle yıkıldı. Gana (1966), Mali (1968) ve Liberya (1980) örneklerinde olduğu gibi bazen tek parti rejimlerinin de darbelerle devrildiği görüldü.

Darbeler ve karşı darbeler, bağımsızlık sürecinde gelişen ulusal dayanışma duygusunu da zayıflattı. Bağımsızlığın nimetlerinden hangi grubun ne ölçüde yararlanacağı sorusu ortaya çıkmıştı. Hemen her ülkede, grup dayanışmasının eski kaynakları yeniden güç kazanıyor, sömürgecilik öncesine uzanan ortak dil, kültür ve tarih geleneği canlanıyordu. Bazen "kabilecilik" olarak nitelenen bu gelişmeler genellikle sömürge öncesi siyasal bağlılıklara dönüş yönünde değildi. Ortak dil ve kültür gibi olguları ilk kez tanıyan insanlar arasında yeni bağlar oluşuyordu.

Örneğin Nijerya'da sömürgecilik öncesinde bellibaşlı etnik toplulukların (İbolar, Hausalar, Yorubalar) hiçbiri örgütlü değildi. Ama bağımsızlık sonrası Nijerya Devleti'ndeki ekonomik ve siyasal çekişmeler sırasında ortak dil ve yaşam biçimi bu toplulukları birer dayanışma grubu haline getirdi. Nijerya'da Hausa dili konuşulan yörelerdeki İbo Pogromları, bunun bir sonucuydu. İbo ağırlıklı doğu bölgesi bağımsız Biafra Devleti olarak 1967'de Nijerya'dan ayrıldı, ama kanlı bir iç savaş sonunda 1970'te teslim oldu. Bu düzeyde olmasa da benzer gerilimler, Afrika'nın pek çok kesiminde çağdaşlaşmanın bedeli oldu. *Ayrıca bak.* Batı Afrika, Doğu Afrika, Güney Afrika, Kuzey Afrika.

Kıtanın büyük bölümünde, siyasal bağımsızlık ekonomik bağımsızlıkla tamamlanamadı. Afrika II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en kötü ekonomik koşulları 1985-86'da yaşadı. Toprakların yaklaşık yarısında beş yıl süren kuraklık, gitgide hızlanan çölleşme, dünya çapındaki ekonomik durgunluk, dış borçların ağırlaşması, hızlı nüfus artışı ve siyasal istikrarsızlık gibi etmenler birleşerek birçok ülkeyi ekonomik çöküşün eşiğine getirdi. 150 yıldır yaşanan en büyük kuraklık 200 milyon kadar insanı açlıkla karşı karşıya bıraktı. Kuraklık ve kıtlık(*) mülteci sayısını da artırdı. Kıtada mülteci sayısının 5 milyon dolayında olduğu tahmin ediliyordu.

1980'lerin sonlarında ekonomik sorunlar ile Afrika Boynuzu ve Güney Afrika'daki çatışmalar gündemdeki en önemli konulardı. Kuraklığın görece azalması ve alınan ekonomik önlemler gıda darlığı sorununu hafifletti, ama ağır dış borç yükü önemini korudu. Angola ve Mozambik'te iç savaşı durdurma yolunda gelişmeler sağlanırken, Sudan, Etiyopya ve Somali'de iç çatışmalar sürüyordu. Son yılların en önemli gelişmesi ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nde *apartheid* politikasını sona erdirme yolunda atılan adımlar oldu.

Afrika-Asya dilleri *bak.* Hami-Sami dilleri

Afrika bakır kuşağı, Afrika'da, bakır yatakları ile bakıra dayalı madencilik ve sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı coğrafi bölge. Güney Afrika Cumhuriyeti dışında, Kara Afrika'nın en yoğun sanayi bölgesidir ve Zambia'daki Luanshya'dan Zaire'deki Shaba (eski Katanga) bölgesine kadar kuzeybatı yönünde 450 km boyunca uzanır. Genişliği 260 km'yi aşan bu maden kuşağı yeryüzündeki bakırın onda biriniden fazlasını içerir. Daha çok Geç Prekambriyen Zamanın (y. 570 milyon yıl önce) tortul yataklarında bulunan bakır cevheri dağ eteklerinde ve kumsallarda ya da kıyılara yakın kesimlerde yoğunlaşmıştır. İki ülkedeki toplam rezerve ilişkin tahminler 57 ile 90 milyon ton arasında değişmektedir ve bu da değişik rezerv tahminlerine göre, dünya bakır rezervinin yüzde 11 ya da 27'si anlamına gelir.

1867'de David Livingstone, Katanga yerlilerinin bakır cevherini ergitip arıtarak 22,5 ile 45 kg'lık külçelere döktüklerini ilk kez Batı dünyasına duyurdu, ama o tarihten yüzyıllarca önce de bölgedeki bakır yatakları biliniyor ve işletiliyordu. Sömürgecilik döneminde iki ülkede ayrı ayrı yürütülen maden işletme çalışmaları, 1906'da Belçika Kongosu'nda (bugün Zaire) Yukarı Katanga Madencilik Birliği'nin kurulmasıyla başladı. 1930'larda dünyanın en büyük bakır üreticisi durumunda olan bu şirket, 1967'de Taş ve Maden Ocakları Genel Şirketi (La Générale des Carrières et des Mines-Gécamines) adıyla Zaire hükümeti tarafından millileştirildi. Zambia'nın işletmeye açılmış ilk bakır madeni olan Roan Antelope'un 1902'de Güney Rodezyalı maden arayıcısı W.C. Collier'in vurduğu antilopun çevredeki bir bakır yatağına düşmesi üzerine bulunduğu ve adını buradan aldığı söylenir. Bu ülkedeki bakır işletmeciliği, demiryolunun 1909'da Kuzey Rodezya'daki Broken Hill'e (bugün Zambia'daki Kabwe) ulaşmasından sonra ticari önem kazanmaya başladı. Aynı demiryolu 1910'da kuzeydeki Elizabethville'e (bugün Zaire'deki Lubumbashi) bağlandığında, Belçika Kongosu'ndaki Katanga yatakları da işletmeye açıldı. Ne var ki, Zambia'da geniş ölçekli ticari işletme ancak 1920'lerde, İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'na imtiyaz verilmesinden sonra gelişebildi. Bu imtiyazlı şirketlerden Selection Trust, Luanshya yakınlarındaki Roan Antelope'da ilk modern bakır ocağını açtı ve 1929'da üretime geçti. Aynı yıl açılan Nkana ocağını Mufulira (1933), Nchanga (1939), Chibaluma (1955) ve Chambishi'de (1966) açılan ocaklar izledi.

Bu bakır cevherinin çıkarılması, arıtılması ve ihracatı, bölgedeki en karmaşık jeopolitik ve ekonomik sorunlardan biri olagelmiştir. Bu sorun yalnızca sömürgeci (sonraları ulusal) rekabetten değil, aynı zamanda maden ergitme ocaklarının enerji gereksiniminden kaynaklanır. Bugün Zambia bakır cevherinin tamamını, Zaire ise ancak yarısını arıtabilmektedir. Enerji gereksinimi önceleri Güney Rodezya'daki Wankie'den (bugün Zimbabve'deki Huange) getirilen kömürle karşılanıyordu. Sonraları, Kariba santralından Luanshya'nın 370 km güneydoğusundaki bakır kuşağına ve Shaba'nın 1.600 km kuzeybatısındaki Kongo Irmağı üzerine kurulmuş Inga santralından Zaire'deki arıtma tesislerine aktarılan hidroelektrik enerji devreye girdi. Bu güçlüklerin yanı sıra ihracat sorunu da uzun yıllar sürmüş ve cevher değişik yollardan dış pazara sunulmuştur: Cape demiryolu (1909'dan sonra); Benguela demiryolu (1933'ten sonra); Elizabethville (Lubumbashi) ile Port-Francqui'yi (Ilebo) birbirine bağlayan ve Kinşasa-Matadi'ye aktarma yapan Belçika Kongosu ulusal demiryolu; Kamina-Albertville (Zaire) demiryolu; Kigoma-Dar es-Salaam-Umtali-Beira demiryolu ve son zamanlarda Tazara (Tanzanya-Zambia) demiryolu.

1980'lerin başında Zambia ve Zaire'nin yıllık toplam üretimi 1 milyon ton düzeyindeydi (dünya bakır üretiminin yüzde 14'ü). Afrika bakır kuşağı, maden ocakları, ergitme ve arıtma tesisleri, taşımacılık ve sanayi etkinliklerinde yarattığı iş olanaklarıyla bugün Kara Afrika'nın en büyük sanayi komplekslerinden biridir.

Afrika Birliği Örgütü, İngilizce ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU). Güney Afrika Cumhuriyeti dışında tüm Afrika ülkelerinin üye olduğu hükümetlerarası örgüt. 1990'da üye sayısı 51'di.

OAU, 25 Mayıs 1963'te kuruldu. Amacı, Afrika devletleri arasında birliği ve dayanışmayı geliştirmek, kıtadaki tüm ırkçı uygulamaları ortadan kaldırmak ve uluslararası işbirliğini geliştirmek biçiminde tanımlanmıştı. Çeşitli siyasal anlaşmazlıklar nedeniyle üye sayısı yıldan yıla değişmektedir. Örneğin, Komorolar hükümet konusunda doğan anlaşmazlık nedeniyle 1978-79'da kısa bir süre için örgütten çıkarıldı. Batı Sahra'da Fas'la savaş halindeki Polisario grubunu temsil eden Sahravi Arap Demokratik Cumhuriyeti'nin üyeliğe alınması üzerine 1984'te Fas ve Zaire de gene geçici olarak kuruluştan ayrıldılar.

OAU'nun uygulamadaki en önemli başarıları, Cezayir-Fas anlaşmazlığı ile (1964-65) Somali-Etiyopya ve Kenya-Somali sınır anlaşmazlıklarında (1965-1967) yaptığı arabuluculuktur. Nijerya'daki iç savaşın sona erdirilmesi çabalarında (1968-70) başarısız olmuştur. 1980'lerde Çad'daki iç savaş için de arabuluculuk girişiminde bulunmuş; ayrıca Güney Afrika'nın ırkçı tutumunu protesto etmek için bu ülkeye ekonomik yaptırımlar uygulanmasını önermiştir. OAU, uluslararası düzeydeki girişimlerinin çoğunu BM örgütü içinde oluşturduğu Afrika grubu aracılığıyla sürdürmektedir. OAU ayrıca, Afrika ülkelerinin, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) içinde azgelişmiş ülkelerin çıkarlarını koruyan bir grup halindeki Bağlantısız Ülkeler'le (77'ler Grubu) işbirliğini de sağlar.

OAU'nun başlıca organı, devlet ve hükümet başkanlarının oluşturduğu yıllık genel kuruldur. İzlenecek politikalar, bu zirve toplantıları dışında, üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan bakanlar konseyince saptanır. Örgütün merkezi Etiyopya'da Addis Ababa'dadır.

Afrika dilleri, Sahra'nın güneyindeki Afrika halklarınca konuşulan diller. Nijer-Kongo(*), Nil-Sahra(*), Koisan(*) ve Hami-Sami(*) dil ailelerine bağlı dilleri kapsar. Afrika dillerinin sayısına ilişkin tahminler 800'den başlayıp 1.000'in üzerine kadar çıkar. Önemli Aşağı Sahra dilleri arasında Nijer-Kongo dil ailesine bağlı Fulani, Yoruba, İbo ve Zulu dilleri, Nil-Sahra dil ailesine bağlı Kunama, Şiluk, Dinka ve Nuer dilleri ve Hami-Sami dil ailesine bağlı Galla, Somali ve Hausa dilleri sayılabilir. Nijer-Kongo ailesinden Bantu dil öbeğine giren Svahili, Lingala, Fanagalo ve Sango ise Arapça ile Avrupa dillerinden aktarılmış sözcüklerin karışımı olan birer *lingua franca* (*) sayılabilir.

19. yüzyıl ortalarından bu yana dilbilimciler Afrika dillerini sınıflandırırken oldukça güçlük çekmişlerdir. Bu diller arasındaki akrabalık ilişkilerini gösteren özellikleri bulup çıkarma ve seçilen sınıflandırma yönteminin doğruluğunu kanıtlama önemli bir sorun oluşturmuştur. Ayrıca, Afrika kıtasında birbirine karışmış çok sayıda dil konuşulması ve dil aileleri arasındaki sınırların bazı yerlerde çok karmaşık ve belirsiz

olması dilbilimcilerin işini daha da güçleştirmiştir. Bu yüzden birçok farklı sınıflandırma sistemleri geliştirilmişse de, daha sonra bunların çoğu bir yana bırakılmıştır. 1963'te ABD'li dilbilimci Joseph Greenberg, daha önce ortaya atılmış bir iddiayı yeniden ele alarak, çoğu dilbilimcinin üzerinde fikir birliğine vardığı bir sınıflandırma sistemi geliştirdi. Greenberg'e göre, bütün yerli Afrika halklarının dilleri, birbirinden bağımsız dört geniş dil ailesi içinde sınıflandırılabilir. Bunlar Nijer-Kordofan (Nijer-Kongo dillerini içerir), Nil-Sahra (Çari-Nil dillerini içerir), Koisan ve Hami-Sami (Afrika-Asya) dilleridir. Bu dört dil ailesi de kendi içinde öbeklere, dillere ve lehçelere ayrılır. Madagaskar'da konuşulan ve Avustronezya dil ailesine bağlı olan dil, bu sınıflandırmanın dışında kalır. Greenberg'in sınıflandırmasındaki Nijer-Kordofan dil ailesi, birbirinden oldukça farklı büyüklükteki iki koldan oluşur. Bunlardan biri, Kordofan dillerine(*) bağlı olan ve Sudan'ın küçük bir bölgesini kapsayan Kordofan dil öbeği, öteki ise oldukça geniş bir alana yayılan Nijer-Kongo dil ailesidir.

Nijer-Kongo dilleri. Sahra'nın güneyindeki en büyük dil ailesidir. 900 kadar dil ile binlerce lehçeyi içerir. Sahra güneyinin hemen tüm batı kesimlerinin yanı sıra, Kongo Havzası ile Afrika'nın doğu ve güneyinin büyük bölümünü kapsar. Hem coğrafi dağılım, hem de dilbilgisi, sözcük dağarcığı ve ses sistemlerindeki farklılıklara göre altı öbeğe ayrılır. Bunlar, Batı Atlantik, Mande, Volta (Gur), Kua, Adamawa-Doğu ve Benue-Kongo dilleridir. 43 dil içeren Batı Atlantik dilleri, yoğunlukla Senegal-Gine bölgesinde konuşulur. Bu öbeğin en yaygın ve dilbilgisi açısından en karmaşık olanı Fulani dilidir. Nijer-Kongo ailesinin ikinci öbeği olan Mande dilleri, 26 dilden oluşur. Nijer-Kongo ailesi içindeki temel ayrım, Mande dilleri ile aileye bağlı öteki öbekler arasındadır. Bu öbeğin en önemli dilleri, Mali-Gine bölgesinde konuşulan Bambara dili ile Sierra Leone'de konuşulan Mande'dir.

Nijer-Kongo ailesinin üçüncü öbeğini oluşturan Volta dilleri Burkina Faso (eskiden Yukarı Volta), Gana ve Fildişi Kıyısı'nın yukarı bölümlerinde konuşulan 79 dili içerir. Çoğu Volta Havzasında konuşulduğu için Volta dilleri adını alan bu diller, Gur dilleri adıyla da bilinir. Mosi dili, bu dil öbeğinin en önemli dilidir. Nijer-Kongo ailesi içindeki en yaygın diller, ailenin dördüncü öbeğini oluşturan Kua dilleridir. 73 dilden oluşan Kua dilleri, Batı Afrika'nın güney kesimleri boyunca uzanan tropik orman kuşağında konuşulur. Ga, Yoruba ve Ibo bu öbeğin önde gelen dilleri arasındadır. Nijer-Kongo ailesinin beşinci öbeğini oluşturan Adamawa-Doğu dilleri 112 dil içerir ve temel olarak Orta Afrika Cumhuriyeti ile Kamerun ve Zaire'nin kuzeyinde konuşulur. Dilbilimciler bu öbeği, Nijerya ve Kamerun'da konuşulan Adamawa dilleri ile Zaire ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde konuşulan Doğu dilleri olmak üzere ikiye ayırırlar. Coğrafi olarak birbirinden oldukça uzak bölgelere dağılmış olan bu diller, Nijer-Kongo ailesinin en az bilinen öbeğini oluşturur. Ailenin sonuncu öbeği ise Benue-Kongo dilleridir. Nijerya'dan Güney Afrika'ya uzanan bölgede konuşulan 554 dili kapsayan Benue-Kongo dilleri arasında Svahili, Kongo ve Zulu dilleri sayılabilir. Bu öbeğin en önemli alt bölümünü Bantu dilleri oluşturur.

Nil-Sahra dilleri. Bu aile, birbirinden çok farklı büyüklük ve önemde olan altı kola ayrılır. Bunlar, Songay, Sahra, Maba, Koma, Fur ve Çari-Nil dilleridir. Songay dili, Nijer Irmağı boyunca Mali ve Nijer'de konuşulur. Sahra öbeği, Nijerya'nın kuzeydoğusunda konuşulan Kanuri dili ve Sahra'nın iç kesimlerinin büyük bir bölümünde konuşulan Tıda dili ile Çad ve Sudan'da konuşulan Zegave dilini içerir. Maba dilleri, Çad'da konuşulan bazı dilleri kapsayan küçük bir öbektir. Koma öbeği, Etiyopya-Sudan sınır bölgesinin küçük bir bölümünde konuşulan dilleri içerir. Ailenin beşinci kolunu oluşturan Fur dili, Sudan'ın Darfur ilinde konuşulur. Nil-Sahra dil ailesinin en büyük kolu ise, Nil ve Chari ırmaklarının kıyılarındaki bölgelerde konuşulan dillerin bağlı olduğu Çari-Nil ailesidir. Bu aile de dört kola ayrılır. Bunlardan Kunama dili Etiyopya'nın kuzeyinde, Berta dili Etiyopya-Sudan sınır bölgesinde, geniş bir öbek oluşturan Orta Sudan dilleri ise Uganda'nın kuzeybatısı ve Sudan'ın güneyi ile Zaire, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda konuşulur. Çari-Nil ailesinin dördüncü kolu olan Doğu Sudan dilleriyse, Mısır'ın güney bölgelerinden Etiyopya'ya, batıda Çad'a kadar uzanan bölgeyi kapsar.

Koisan dilleri. Afrika'nın güneyinde yaşayan Sanlar ve Koikoiler (Hotantolar) tarafından konuşulan yaklaşık 12 dili içerir. Koisan dil ailesi adını bu iki halkın adından almıştır. Kuzey, Orta ve Güney Koisan dilleri olmak üzere üç kola ayrılan bu dillerin en önemli özelliği, Afrika dışında dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan şaklamalı sesler içermeleridir. Tanzanya'da konuşulan ve şaklamalı dillerden olan Sandave ve Hadza da genellikle Koisan dil ailesi içinde ele alınır.

Hami-Sami dilleri. Afrika-Asya dilleri adıyla da bilinen Hami-Sami dil ailesi, Afrika'nın tüm kuzey bölgelerini kapsar. Bu dil ailesinin Sami kolu Afrika'nın Asya'ya komşu olan bölgelerine uzanır. Hami-Sami dilleri Berberi, Sami, Kuşi, Çad ve Eski Mısır dilleri olmak üzere beş kola ayrılır. Berberi dili Fas ve Cezayir ile Sahra'nın bazı bölümlerinde konuşulur. Sami dilleri, Eritre'de konuşulan Tigrinya dilini, Etiyopya Sami dillerini ve Arapçayı kapsar. Kuşi dilleri, Afrika'nın kuzeydoğusunda konuşulan beş dil öbeğinden oluşur. Çad dilleri, Nijerya'nın kuzeyinde ve komşu bölgelerde konuşulur. Hami-Sami dillerinin beşinci kolunu oluşturan Eski Mısır dili ise bugün yaşamamaktadır.

Bu dört bağımsız aileye giren diller, yapıları bakımından büyük farklılık göstermekle birlikte, bazı ortak özelliklere sahiptir. Sahra güneyine özgü dillerin çoğu tonal (titremli) dillerdir. Konuşma sırasında her durumda aynı sesi veren iki sözcüğü ayırt etmek ancak ses tonunu farklılaştırarak mümkün olabilmektedir. Bu dillerde iki ya da üç ses tonu düzeyi vardır.

Afrika dillerinin çoğunda ad sınıfları vardır. Adlar, biri tekil, öteki çoğul için olmak üzere her biri bir ek çiftiyle (önek, sonek ya da ikisi birden) belirlenen sınıflara ayrılırlar. Örneğin bir Bantu dili olan Svahilide "bir keskin bıçak kayboldu" cümlesi *ki-su ki-kali ki-moja ki-me-pota* biçiminde söylenir. *Su* (bıçak) sözcüğü, *ki*-sınıf önekini alır ve bu önek *su*'ya ilişkin tüm sözcüklerden önce yinelenir. "Sekiz keskin bıçak kayboldu" anlamına gelen *vi-su vi-kali vi-nane vi-me-potea* cümlesinde olduğu gibi, sözcüğün çoğul olduğu durumlarda *ki*-'nin yerini *vi*- öneki alır.

Çeşitli Afrika dillerinde ayrıca fiil türetme sistemleri vardır. Svahilide *pata* (elde etmek) fiilinden türetilebilecek bazı başka fiiller şunlardır: *patana* (anlaşma yapmak), *patanisha* (uzlaştırmak), *patia* (birisi için elde etmek), *patika* (elde edilebilir olmak), *patiliza* (birisini kızdırmak), *patilizana* (birbirini kızdırmak).

Farklı diller konuşan halklar arasındaki ilişkiler *lingua franca* adıyla bilinen ve çeşitli toplulukların birbirleriyle iletişim kurmasına olanak veren dillerin gelişmesine yol açmıştır. Doğu Afrika'daki Svahili, Kongo Havzasındaki Lingala, Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki Sango dilleri ile Sudan'ın büyük bir bölümünde konuşulan Arapça bunların örneğidir. İngilizce, Fransızca ve bunların başka dillerle karışması sonucunda oluşan karma diller de Afrika'nın bazı bölgelerinde *lingua franca* olarak kullanılır.

Afrika Eyaleti, Roma İmparatorluğu'nun Afrika'daki ilk toprakları. Kabaca bugünkü Tunus'u kapsar. III. Pon Savaşı sonunda Kartaca'nın yıkılmasıyla İÖ 146'da Romalıların eline geçmiştir.

Başlangıçta eyalet, İÖ 149'da Kartaca'ya bağlı topraklardan oluşuyordu. Thabraka ile (bugün Teberke) Thaenae (bugün Thinah) arasında güneydoğu yönünde uzanan bir hendek 13.000 km² genişliğindeki bu toprakları batıdaki Numidya Krallığı'ndan ayırıyordu. Bu sınır İÖ 100 dolaylarında daha da batıya, yaklaşık bugünkü Cezayir-Tunus sınırına kadar genişletildi.

Önce Julius Caesar'ın, daha sonra da İmparator Augustus'un burada kurdukları toplam 19 koloni İÖ 1. yüzyılda eyaletin öneminin artmasına yol açtı. Kolonilerin en önemlisi, Romalıların Colonia Iulia Carthago diye adlandırdıkları Yeni Kartaca idi; bu koloni kısa sürede Roma İmparatorluğu'nun ikinci büyük kenti oldu. Augustus, Afrika'daki topraklarının sınırlarını güneyde Sahra'ya, doğuda ise Sirte Körfezinin en güney ucu olan Arae Philaenorum'a kadar genişletti. Batıda, Eski Afrika (Africa Vetus) eyaletiyle eski Numidya ve Moritanya krallıklarından oluşan ve Caesar'ın Yeni Afrika (Africa Nova) adını verdiği eyaleti birleştirdi. Böylece batı sınırı, bugünkü Cezayir'in kuzeydoğusunda bulunan Ampsaga (bugün Rhumel) Irmağına dayandı. İS 2. yüzyıl sonlarına değin bu sınırlar büyük ölçüde korundu. Bu tarihte, Septimius Severus Afrika'nın batı ucunda yeni bir Numidya eyaleti kurdurdu. Diocletianus da bir yüzyıl sonra imparatorluğu yeniden düzenlerken, eski eyaletin güney ve doğu bölümlerinde Byzacena ve Tripolitania adlı iki eyalet oluşturdu.

Roma'ya ilk katılan toprakların yerli halkı, küçük köylerde oturan ve oldukça sade bir kültürleri olan Libyalılardı. İÖ 122'de Gaius Sempronius Gracchus'un Afrika'da koloniler kurma girişimi, Romalı çiftçi ve yatırımcıların da ilgisini çekti. İÖ 1. yüzyılda Roma kolonilerinin kurulması, Augustus'un göçebe kavimlerin saldırılarını bastırmasının da etkisiyle, dört yüzyıl sürecek refah döneminin koşullarını hazırladı. İS 1.-3. yüzyıllar arasında büyük özel mülkler ortaya çıktı; birçok kamu binası yapıldı; tahıl, zeytin, meyve ve deriye dayalı bir ihraç sanayisi serpilip gelişti. Kentlerdeki Libyalı nüfus, önemli ölçüde Romalılaştı. İmparatorluğun tümünde vatandaşlık hakkının tanınmasından (212) çok önce Afrika Eyaletinde birçok topluluk Roma vatandaşlığına kabul edildi. İmparatorluk yönetiminde görev alan Afrikalıların sayısı giderek arttı. Hatta İS 193-211 arasında Septimius Severus adıyla hüküm süren imparator da bir Afrikalıydı. Eyalette ayrıca önemli bir Hıristiyan kilisesi de kuruldu. İS 256'ya değin 100'den fazla piskoposun görev yaptığı bu kiliseden Tertullianus, Cyprianus,

Aziz Augustinus gibi ünlü din adamları yetişti.

4. yüzyılın sonuna gelindiğinde kent yaşamı gerilemişti. Vandallar, 430'da Gaiseric komutasında eyalete girdiler ve bir süre sonra Kartaca'yı kendilerine başkent yaptılar. Vandalların sayıca az olmalarına ve 533'te Bizanslı komutan Belizarios tarafından yenilgiye uğratılmalarına karşın, Roma uygarlığı bir gerileme dönemine girdi. 697'de Araplar Kartaca'yı aldıklarında, Roma İmparatorluğu'nun Afrika Eyaleti hemen hiç direnme gösteremedi.

Afrika İşçi Sendikaları Birliği Örgütü, Fransızca ORGANIZATION DE L'UNITÉ SYNDICALE AFRICAINE (OUSA), İngilizce ORGANIZATION OF AFRICAN TRADE UNION UNITY (OATUU). 1973'te Etiyopya'nın Addis Ababa kentinde Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) girişimiyle kurulan işçi örgütü. 1961'de kurulan Tüm-Afrika İşçi Sendikaları Federasyonu (AATUF) ile 1962'de kurulan Afrika İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ATUC) yerini aldı. Panafrikanizmin militan bir destekçisi olan AATUF, dünya işçi sendikaları konfederasyonlarına katılmayı bir Afrika birliği federasyonu geliştirme çabalarıyla bağdaşmaz buluyordu. ATUC'un ise uluslararası işçi örgütleriyle ilişkiyi özendiren bir yaklaşımı vardı.

1980'lerin sonlarında, 50 dolayında Afrika ülkesinin sendikaları OUSA üyeleri arasında yer alıyordu. Benimsediği amaçlar, Afrika kıtasında işçi sendikaları arasında birlik oluşturmak, ulusal sendika örgütlerinin eylemleri arasında eşgüdüm sağlamak ve genelde Afrika işçi sınıfının çıkarlarını desteklemektir. Merkezi bugün Gana'nın Accra kentindedir.

Afrika İşçi Sendikaları Konfederasyonu, İngilizce AFRICAN TRADE UNION CONFEDERATION (ATUC). Tüm-Afrika İşçi Sendikaları Federasyonu'ndan(*) daha pragmatik bir yaklaşımı olan uluslararası Afrika işçi sendikaları örgütü. 1962'de Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na ve Uluslararası Hıristiyan İşçi Sendikaları Federasyonu'na (bugün Dünya İş Konfederasyonu) bağlı bir grup sendika ile (bu uluslararası kuruluşlarla birleşmeye şiddetle karşı çıkan Tüm-Afrika grubuna tepki gösteren) bazı bağımsız sendikalar tarafından kuruldu. ATUC, üyeleri arasında değişik iş kollarından sendikalara yer verir ve uluslararası sendikalara üye olma konusunda sendikanın özerk olmasını desteklerdi. Sosyalist bir Afrika toplumu kurulması, ekonomik gelişme, Afrika ortak pazarı ve işçiler için sosyal güvenlik genel hedefleri arasında yer almaktaydı. *Ayrıca bak.* Afrika İşçi Sendikaları Birliği Örgütü.

Afrika Kalkınma Bankası, Fransızca BANQUE AFRICAINE DE DÉVELOPPEMENT, İngilizce AFRICAN DEVELOPMENT BANK (ADB). Eylül 1964'te kurularak Temmuz 1966'da faaliyete geçen bir Afrika örgütüdür. Kuruluş sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu Sekretaryası ile BM üyesi ülkelerin temsilcilerinden oluşan dokuz kişilik bir uzmanlar komitesi tarafından hazırlanmıştır. Bununla birlikte bankanın BM ile resmi bir bağlantısı yoktur. Elli Afrika ülkesi ile Afrika dışından 25 ülkenin üye olduğu bankanın yönetim merkezi Fildişi Kıyısı'ndaki Abidjan'dadır.

Banka, üyesi ülkelerin hem teker teker hem de birlikte topluluk düzeyinde ekonomik ve sosyal gelişmesini özendirmeyi amaçlar. Kendisine bağlı altı kurum aracılığıyla kamu sermayesini ve özel sermayeyi yönlendirir. Bunlar Afrika Kalkınma Fonu, Nijerya Kredi Fonu, Afrika Reasürans Şirketi (Africare), Uluslararası Afrika Yatırım ve Kalkınma Finans Topluluğu (SIFIDA), Afrika Kalkınma Finans Kuruluşları Birliği (AADFI) ve Afrika Barınağı'dır (Shelter-Afrique).

Afrika Oyunları, PANAFRİKA OYUNLARI olarak da bilinir, Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu'nun (IAAF) düzenlediği, ilki 1965'te yapılan uluslararası atletizm yarışması. Bu tür Afrika oyunlarının düzenlenmesi yolundaki girişimler 1920'lere değin uzanır. 1960'ların başlarında, yalnızca eskiden Fransa'nın yönetimi altında bulunan ülkeler arasında olmak üzere "dostluk" oyunları düzenlendi. 1965'ten sonraki iki oyun, politik nedenlerle ertelendi; 1973'te düzenlenen ikinci Afrika Oyunları'nda katılan ülke sayısı 29'dan 35'e çıktı. Boks, bisiklet, basketbol, eltopu, tenis, futbol, yüzme ve voleybol gibi spor dalları da oyunlara dahil edildi. Birleşik Arap Cumhuriyeti oyunlarda madalyaların çoğunu kazanırken, Siyah Afrikalıların orta mesafe yarışlarında aldıkları dünya çapındaki dereceler uluslararası ilgi uyandırdı. Bundan sonraki oyunlar 1982'de yapıldı.

Afrika Pigmeleri *bak.* Pigmeler

Afrika Rum Ortodoks Kilisesi, Doğu Afrika'da, yandaşlarının düşüncesine göre, Afrika için yabancı misyoner mezheplerinden daha özgün bir Hıristiyanlık arayışı olan dinsel hareket. Ugandalı bir Anglikan olan Reuben Spartas'ın (ABD'de cemaatı yalnızca siyahlardan oluşan bağımsız bir Afrika Ortodoks Kilisesi bulunduğunu öğrenmesi üzerine) 1929'da Afrika Ortodoks Kilisesi'ni kurmasıyla başladı. ABD'deki kilisenin, piskoposluk yetkesini Hindistan'daki Monofizit Kadim Süryani (Yakubi) Kilisesi'nden alan Güney Afrikalı piskoposu, 1932'de Spartas'ın papazlığını onayladı. Afrika Ortodoks Kilisesi ABD'deki kilisenin heterodoks olduğunu anlayınca kendi adına Rum sözcüğünü de ekledi. 1933'ten başlayarak Rum Ortodoks Kilisesi'nin İskenderiye Patrikliği'yle yakın ilişki kurdu; 1959'da Doğu Afrika'daki ilk Rum misyoner başpiskoposunun denetimi altına girdi. Aynı düzenlemenin içinde, Orta ve Batı Kenya'da kurulan benzer nitelikte, ama daha büyük kiliseler de yer alıyordu.

Misyonerlerin otoriterliğinden, maddi yardımların yetersizliğinden ve yaklaşımlarında Afrika'yı özellikle ön planda tutmayan Rum eğitimi almış genç din adamlarının tutumundan kaynaklanan gerginlik, 1966'da Spartas ve izleyicilerinin hareketten ayrılmalarına yol açtı. Yeni grubun kurduğu ve Uganda'da 7 bine yakın üyesi olan Orta ve Güney Afrika Ortodoks Özerk Kilisesi, öbür Rum patrikliklerı ile yakınlaşma sağlamada başarılı olamadı. Doğu Afrika kiliseleri özerkliklerini korudular. Milliyetçi siyasal etkinliklere katıldılar; çok kadınla evlenme, kadınların sünnet edilmesi ve gaipten haber verme gibi Afrika geleneklerine karşı çıkmadılar. Aziz Ioannes Khrisostomos Ayini'ni yerel dille okumaları, özel giysiler giyip ikon kullanmaları ve kendilerini Ortodoks Kilisesi'yle özdeşleştirmeleri, Doğu Afrika kiliselerinin ilkel kiliseyle bağ kurma arayışı içinde olduklarını ortaya koyar.

Afrika sanatı, Afrika'da özellikle Siyahların ortaya koyduğu heykel, resim, dokuma, giysi, takı, mimarlık, müzik, dans, tiyatro ve şiir dallarındaki sanat yapıtlarının tümü.

1. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda yapılan araştırmalar Afrika'da zengin ve etkileyici bir sanatın varlığını ortaya koymuştur. Batı dünyasından çok değişik olan bu ortamın ürünleri tüm sanatseverlerin ve bilim adamlarının ilgisini uyandırmıştır. 10 6. binden günümüze değin uzanan Afrika'daki yoğun sanat üretimi hem çok yönlüdür, hem de inanılmaz bir çeşitlilik sergiler. Afrika sanatı denince akla ilk gelen heykeldir. Oysa, Afrika sanatı heykelle birlikte resim, mimarlık, edebiyat, tiyatro, müzik, dans, giysi gibi dalları ve takı, saç düzenlemesi, dokuma, çanak çömlek, sepet yapımı, maden işçiliği gibi küçük el sanatlarını da kapsar. Çeşitlilik, bu sanat biçimlerinin her birinin öteki biçimlerden bağımsız, kendi çevresinde, tarihsel ve toplumsal ortamında gelişmiş olmasından kaynaklanır.

Afrika sanatını kavrayabilmek için Afrika dışında gelişmiş düşünce sistemlerinden sıyrılmak gerekir. Afrika sanatı ancak o zaman gerçek boyutlarıyla anlaşılıp, değerlendirilebilir. Örneğin Afrika sanatçısının toplumdaki işlevi Batı'dan farklıdır. Batı, sanatçısını günlük yaşamdan ayırır. Batı'da gösterilen sanatları için özel yapılar yapılır, görsel sanatlar için sergiler düzenlenir. Orada sanatçı yaşamını tümüyle sanatıyla kazanabilir. Oysa birkaç örnek dışında, Afrika sanatçısı diye adlandırılan kişi toplumun herhangi bir üyesinden farksız, tarlasını sürüp ekmek durumundadır. Ancak, bir ya da birkaç sanat dalında yetenekli olmak, toplum içinde saygınlık elde etmenin önkoşuludur. Şefin ya da dinsel önderin yetenekli bir dansçı olması gerekir. Davulcudan gelen mesajları yorumlayabilmesi için aynı zamanda bu sanatta da uzmanlaşmış olmalıdır.

Afrika'da sanatçı ile zanaatkâr arasında Batı'da olduğu gibi bir fark yoktur. Heykelci, günlük kullanım eşyasının iyi tasarlanmış olması düşüncesinin küçültücü olabileceği inancında değildir. Bir yemek kabı yaparken, bir dinsel tören için yaptığı maskeye gösterdiği özeni gösterir. Oysa Batı'da işlevselliğin değerinin 20. yüzyılda yeniden keşfedilmesi gerekmiştir.

Afrika'da bir yapıt ya da gösterinin değerlendirilmesi ve kabul edilmesi geleneksel kurallara göre olur. Alışılagelmiş belirli kalıplara uymayanlar toplum tarafından reddedilir.

Batılı bilim adamları sanatsal olguları ayrı sınıflara ayırmışlardır. Oysa Afrikalı sanatsal eylemi bir bütün olarak görür. Örneğin bir Afrika maskesi kendi başına yeterli değildir, dinsel inançların bir gereci olduğunda anlam kazanır, giysiyle, müzikle, şiir ve dansla bütünleşir. Batılı için Afrika heykeli demek maske demektir. Oysa giysi maskeden daha önemlidir. Gene, kimi toplumlarda dans da maskeden önemlidir. Sanatçının toplum içindeki yeri toplumsal değer yargılarına göre değişir. Saygın sanatçı kimi toplulukta maskeci, dansçı, kiminde de müzikçidir. Sanıldığı gibi Afrika sanatı gerçekte anonim değildir. Sanatçıların adları bellidir; ne kadar yetenekliyseler, toplum içinde o kadar tutunur ve tanınırlar. Belirli kalıpların varlığına karşın sanatçı yaratıcılıkta özgürdür. Örneğin bir *bunda* maskesinin biçimi bellidir, ama sanatçı maskenin saçını düzenlemekte özgürdür. Öyle ki, kimi durumlarda sanatçıların özgür yaratıcılıkları toplumun isteği doğrultusunda desteklenir. Yorubaların Gelede kabilesinde cadıları memnun etmek için maskenin özgün ve çarpıcı olması özellikle istenir.

Tüm Afrika sanatı bir ölçüde, içinden çıktığı toplumun yapısını ve düşünce sistemini açıklar. Sanata ulaşmak, aynı zamanda

toplum yapısını ve düşünce sistemini kavramaktan geçer. Örneğin davulcunun vurduğu ritimleri değerlendirebilmek için, o davulcunun konuştuğu dilin yapısındaki ritim ve tonun niteliğini bilmek gerekir. Hiyerarşik örgütlenmesi olan topluluklarda bu nitelik daha kolay kavranır. Asanti ve Yorubalar arasında krala, şefe ya da dinsel öndere ayrılmış danslar vardır. Benzer biçimde, belirli türde heykeller üst sınıfa özgüdür. Yorubalarda boncuk işleme yalnız kral ve ailesinin eşyasında, Benin'de fildişi, kral ve saray altarlarında kullanılır. Kimi topluluklarda yaş grubuna göre sanatta değişiklikler yapılmakta, kiminde de meslek gruplarının dansları ayrı olmaktadır.

Afrika sanatı dinsel inançların bir anlatım aracıdır. Sanatla en çok ilişkisi olan ata kültüdür. Toplum henüz doğmamışların, yaşayanların ve ölmüşlerin (ataların) tümünü birden kapsar. Inanca göre, kişi bu üç dönemin her birinden geçer. Atalar maske ve heykellerle yaşayanların dünyasına katılırlar, onları korur, yardımcı olurlar. Dünyaya çocukları gönderen onlardır. Dogon'da maske ve heykeller dışında tabure ve kapılar da ataların figürleriyle bezenerek onların yardımları istenir.

Afrika sanatı çevre koşullarının ve yaşam biçiminin bir göstergesidir. Ahşap heykel, işlenebilecek ağacın bulunduğu çevrelerde var olabilmiştir. Pigmeler göçebe oldukları için, yanlarında taşıyamayacakları heykelin yerine dansı, sözlü edebiyatı ve müziği benimsemişlerdir. Ağacın olmadığı yerde görsel anlatım aracı olarak resim gelişme göstermiştir. Mimarlık da çevre koşullarıyla yakından ilişkilidir.

Afrika sanatını tanımlamada "ilkel" terimi kullanılır. Oysa bu terim sanat yapıtının niteliğini tanımlamaz, sanatın içinde oluştuğu toplumu niteler. Ayrıca "kabile", değişmez ve tanımlanabilen bir toplumsal birimi değildir. Tek yerleşmenin bir kabile oluşturduğu durumlar da vardır, birkaç yerleşmenin bir kabile olarak tanımlanabildiği durumlar da. Kült gruplaşması da Afrika sanatını tanımlamada karışıklık yaratmaktadır. Kült gruplaşması kabile sınırlarıyla aynı olmaz. Ticaret ve sanatçıların yer değiştirmesi, kapalı çevreler içinde oluşan üsluplarının yayılmasına yol açmıştır. Kimi üslup yayılmaları eski zamanlardaki toplumsal hareketlere dayanmaktadır. Kalp biçimi yüz motifinin Burundi-Zaire sınırından Gabon'da Ogooué Irmağına kadar geniş bir alanda görülmesi, Bantu dili konuşan halkların hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Çeşitli toplumsal sorunlar üslup tanımlamasında karışıklıklara yol açmaktadır.

Afrika sanatının 20. yüzyılda en önemli sorunu, değişik kültür çevreleriyle olan ilişkisidir. Batı biçimlerinde yetkinleşmiş kimi sanatçılar, geleneksel sanata da ilgi duymaya başlamışlardır. Vincent Kofi'nin "Uyanan Afrika" adlı heykeli, betimlediği yatan kadın figürüyle Batı sanatı etkisindedir, ama figürün baş ve boyun biçimi Asantilerin ahşap ve *terra cotta* (pişmiş toprak) figürlerini anımsatır. Birçok yapıtta Afrika'yla Batı'nın anlatım biçimlerinin bir araya gelmesi sanata zenginlik katmaktadır. Bu değişim özellikle halk sanatında izlenmektedir. Zengin bir kültür ortamının verilerinden kaynaklanan çağdaş Afrika sanatının geleceğe dönük, zengin bir araştırma dönemi içinde olduğu kesindir.

Kıta coğrafi bakımdan beş bölgeye ayrılır: 1) Sudan'ın geniş yeşil alanları, 2) Batı Afrika'nın ormanlık alanları, 3) Kongo Irmağı Havzası, 4) Doğu Afrika savanları ve 5) Güney Afrika. Bu bölünme din, ırk ve dil açısından uygun olmadığı gibi, sanatsal üretim açısından da bütünlük gösteren bir bölünme değildir. Ancak tutarlılık ve kolaylık sağlamak için edebiyat, müzik, gösteri sanatları ve görsel sanatlar ayrı ayrı ele alınırken gene de bu coğrafi ayırım göz önünde tutulmuştur.

Edebiyat. Afrika edebiyatı hem sözlü geleneği, hem de Siyahlar, Bantular ve Nil toplumları gibi Sahra'nın güneyinde yaşayan halkların 20. yüzyılda ortaya koydukları ürünleri kapsar. Kuzeydeki Arap edebiyatı ile Avrupa kültürlerinin etkisi altında gelişmiş Güney Afrika edebiyatını bu grubun dışında tutmak gerekir. Sözlü edebiyat köle ticareti yoluyla Yenidünya'ya ulaşmış, orada mit, şarkı ve atasözleriyle zengin bir karma kültürün oluşmasına yol açmıştır. Siyah bilinçlenme akımının Fransızca yazan şairleri Batı'da adlarını ilk kez 1940 ve 1950'lerde duyurmaya başlamışlardır. Bunlar kendilerini öncelikle Siyah (Afrikalı) yazarlar olarak görmüşlerdir. 1960'larda İngilizce ürün veren yazarlar ise Afrikalı yazar olmaktan önce, yetenekli birer yazar olmayı yeğlemişlerdir.

Çağdaş Afrika edebiyatı birçok Afrika dilinin yanı sıra, İngilizce, Fransızca ve Portekizce olmak üzere üç Avrupa dilinde gelişme göstermektedir.

Sözlü geleneğin şiir ve anlatı biçimleri çok zengin ve çeşitlidir. Kabilelerin birçoğunun evrenin oluşumuna ve yaratılışa ilişkin efsaneleri vardır. Bu efsaneler düşsel bir mekânda birlikte yaşayan tanrıların birbirleriyle ilişkilerini anlatan mitolojilerden kaynaklanır. Tanrılara tapınılırken övgü ve kehanet şarkıları, büyülü sözler söylenir. Eskiden şeflerin toplantılarda övgü şarkıları söylemekle görevlendirdikleri saz şairleri aynı zamanda kabilenin tarihini de tutarlardı. Ergenliğe geçiş törenlerinde gençler bir süre kabilelerinden uzak kalmak üzere ormana götürülürler, orada eğitimden geçirilerek kabile tarihlerini ve çeşitli dinsel bilgileri öğrenirlerdi. Sözlü geleneğin bir parçası olan bu eğitim, çağdaş eğitim yöntemleri yaygınlaştıkça yok olmaktadır. Sözlü gelenek yalnızca kabileye özgü ve dinsel bilgilerle sınırlı değildir. Atasözleri, bilmeceler, hayvan öyküleri gibi eğlence amacıyla gelişmiş sözlü gelenek de edebiyatta önemli bir yer tutar. Bu tür ürünler aynı zamanda toplumsal kuralları yerleştirmeye ve dilin zenginliğini öğretmeye de yardımcı olmaktadır. Afrika sözlü geleneğinin önemli bir özelliği de müzikle iç içe olması, şiirlerin şarkı olarak söylenmesidir.

Afrika yaratılış öyküleri, çeşitlilik ve imge gücü açısından, benzerleri arasında en zengin örneklerden sayılabilir. Hemen hemen tüm Afrika mitolojilerinde Tanrı'nın insana önce ölümsüzlüğü verdiği, ancak bunu iletecek habercinin aptallığı ya da kötülüğü yüzünden mesajın saptırıldığı anlatılır. En çok tanrısı olan kabileler, Nijerya'da yaşayan Yorubalar ve Benin'deki Fonlardır. Orisha ya da Vodun olarak bilinen bu tanrıların bazısı efsanevi bir kral, bazısı kent kurucuları, bazısı da doğaüstü yaratıklardır. Tanrı öyküleri anlatılırken özellikle gizemli tanımlama ve nitelemeler kullanılır.

Övgü, şiirde en çok geçen temadır. Tanrıların dışında insanlar, hayvanlar, bitkiler ve kentler de övülür. Şiir türleri çok çeşitlidir. Örneğin Yorubalarda övgü şiirleri (*oriki*) soy ve kent şiirleri (*orile,*) kehanet şiirleri (*odu*), avcı şiirleri (*ijala*), şarkılar (*orin*), doğaçtan söylenen şiirler (*rara*), maskeli eğlencelerde okunan şiirler (*iwi*) ve büyücü şiirleri (*ofo*) gibi türler vardır. Afrika'ya özgü bir şiir türü de büyülü formüller içeren şiirlerdir. Bunların, törenlerde kullanıldığı zaman iyileştirmeye ya da lanetlemeye yaradıklarına inanılır. Şiirler içinde belki de en ince işlenmiş olanı Yorubaların Ifa adlı kehanet şiirleridir. Bütün gece süren törenlerde okunan bu şiirlerle birlikte mitolojik ve tarihsel öyküler de anlatılır.

Afrika yaşamında şiir, aynı zamanda en çok kullanılan sözlü edebiyat biçimidir. Çoban boğasından, asker eşinden, erkek ölmüş karısından, çocuk kendince önemli bir olaydan söz ederken bunu şiir halinde anlatır.

Afrika kültüründe önemli bir yeri olan halk masallarının en ünlüleri hilekâr hayvanları konu alanlardır. Bu tür hayvanlar Bantu bölgelerinde ve Batı Sudan'da tavşan, Batı Afrika'da örümcek ya da kaplumbağadır. Hilekâr hayvanın en önemli özelliği zeki oluşu, böylece kendinden büyük ve güçlü olanı yenebilmesidir. Yorubalar kaplumbağa öyküleri anlatırken kendi kusurlarını hicvederler. Bazı Afrika kabilelerinde hilekâr insanları konu alan öyküler de yaygındır. Bu türün bir örneği, yerine getirilmesi olanaksız bir görev verilen kahramanın, gene yerine getirilmesi olanaksız bir koşul öne sürerek kendini zor durumdan kurtardığı öykülerdir. Başka bir tür de, olayların bir sonuca bağlanması ya da düğümün çözülmesinin izleyiciye bırakıldığı öykülerdir. Hayvanların belirgin fiziksel özelliklerini belirli olaylara bağlayan öyküler de anlatılır.

Afrika'da konuşma ve tartışma sanatı, atasözlerinin kullanımına dayanır. Konuşmacı, atasözleri kullanarak bilgi düzeyini göstermiş olur; genellikle de atasözünün yalnızca başını söylemeyi yeterli bulur. Atasözleri konuşmacıya, rakiplerine ima yoluyla saldırma olanağı verir. Halkların bilgi birikimini ve davranış biçimlerini ortaya koymaktan başka yaratıcılık ve mizah duygularının da göstergesi olan Afrika atasözlerinin en kapsamlı derlemesi, İsviçreli misyoner J. G. Christaller tarafından yapılmıştır. 1879'da yayımlanan bu derleme, Gana'nın Twi dilindeki 3.600 atasözünü içerir.

Bilmeceler de soru biçiminde değil, düz cümle olarak söylenir. Bilmece, eğretilemeye dayalı konuşmada bir tür egzersiz olarak kullanılır. Amaç dinleyiciyi denemek değil, bilmeceyi sorunun yeteneklerini sergilemesidir.

20. yüzyıl ortalarında sözlü geleneğin giderek yok olduğu görülür. Ama milliyetçiliğin gelişmesi ve eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte Afrikalılar kültürel miraslarına daha bilinçli olarak sahip çıkmaktadırlar. Sözlü geleneği derleme ve koruma çalışmaları artık Batılı antropologların tekelinde değildir. Yapıtlarında Afrika folklorunu yaşatan yazarların başında Amos Tutuola gelmektedir.

Svahili, Bantu ve Yoruba dillerindeki yazılı edebiyat, Avrupa dillerinden daha eskiye dayanırsa da, çağdaş Afrika edebiyatında öncelikle Fransızca, Portekizce ya da İngilizce'nin kullanıldığı görülür.

Fransızca yazılı ve basılı ilk çağdaş edebiyat, Fransız yönetimine ve uygulanan asimilasyon politikasına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Hareketin önderi, 1960'ta Senegal Cumhuriyeti'nin ilk başkanı seçilen Léopold Sédar Senghor'dur. 1947'de arkadaşlarıyla birlikte Afrika'nın önde gelen edebiyat dergisi *Présence africaine*'i yayımlamaya başlayan Senghor'un *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache* (1948; Yeni Siyah ve Madagaskar Şiiri Antolojisi) adlı yapıtı, Siyah bilinçlenme akımının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Siyah bilinçlenme akımının önde gelen ro-

mancıları Kamerunlu Ferdinand Oyono ile Mongo Beti adıyla yazan Alexandre Biyidi'dir. Fransızca yazan ikinci kuşağın dikkati çeken yanı bireysel yaklaşımdır. Kongolu şair Tchicaya U'Tamsi *Le Mauvais Sang* (1955; Kötü Kan), *Epitomé* (1962; Özet) ve *Le Ventre* (1964; Karın) gibi yapıtlarındaki gerçeküstücü şiirlerinde kişisel sorunları ele alır; mitoloji, Hıristiyanlık ve cinsellikle ilgili imgelerin yan yana geldiği bir yapı oluşturur. *L'Enfant noir* (1953; Kara Çocuk) adlı romantik otobiyografisiyle ünlenen Camara Laye, en önemli yapıtı olan *Le Regard du roi* (1954; Kralın Debdebesi) adlı romanında Batı Afrika ormanlarının gizemli atmosferi içinde bir beyazın kurtuluşu arayışını anlatır. Afrika ve İslam öğelerinin iç içe bulunduğu bu yapıt, Afrika'da yazılmış en iyi romanlardan biri sayılır. Camara Laye *Dramouss* (1966) adlı romanında da Gine'de iktidarı elinde tutan partinin sert uygulamalarını eleştirir. Cheikh Hamidou Kane'in *L'Aventure ambiguë* (1961; Belirsiz Serüven) ve Yambo Ouologuem'in *Le Devoir de violence* (1968; Şiddet Yükümlülüğü) adlı yapıtları, 1960'larda gelişen felsefi roman anlayışının başarılı örnekleridir.

Mário de Andrade'nin *Antologia da Poesia Negra de Expressão Portuguesa* (1958; Portekizce Siyah Şiirleri Antolojisi) adlı yapıtıyla tanıttığı Portekizce yazılmış şiirler militan bir içerik taşır. Andrade ve Agostinho Neto, Angola kurtuluş hareketine de etkin biçimde katılmış sanatçılardır.

Portekizce yazan öbür sanatçılardan Aldo do Espirito Santo'nun şiirleri ateşli birer özgürlük şarkısı niteliğindedir. José Craveirinha ise daha çok ırk ve ırk ayrımı sorunlarıyla ilgilenmiştir. Eski Portekiz Afrikası'nın yetiştirdiği bir başka sanatçı, Afrika'nın önde gelen öykü yazarlarından Luís Bernardo Honwana'dır.

İngiliz dilinin kullanıldığı gerçek anlamda bir Afrika edebiyatından ancak 1950'lerden sonra söz edilebilmesine karşın, Afrikalıların 18. yüzyıldan beri İngilizce yazdığı bilinmektedir. İngiltere'de Afrikalı yazarlarca yazılıp basılmış yapıtlar içinde en dikkat çekici olanı *The Interesting Narrative of the Life and Adventures of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa, the African*'dır (1789; Afrikalı Olaudah Equiano ya da Gustav Vasa'nın Yaşamı ve Serüvenlerinin İlginç Anlatısı). Misyoner okullarının yaygınlaştığı 19. yüzyılda Samuel Adjai Crowther, Africanus Horton, Edward Blyden, 20. yüzyıl başında da Carl Christian Reindorf ve Joseph E. Casely-Hayford adlarını duyuran yazarlardır.

1940'larda edebiyat yaşamında belirgin bir hareketlenme görülmüştür. Michael Dei-Anang, Raphael Armattoe, Dennis Osadebay gibi yazarlar daha sonraki gelişmelere öncülük etmişlerdir. 1948'de Accra ve Ibadan üniversitelerinin kurulmasıyla, edebiyat eğitimi gören Afrikalıların sayısında ani bir artış olmuştur. 1950'ler ve 1960'larda şiir, roman ve tiyatro alanlarında görülen canlanma bu yeni kuşağa bağlanabilir. Gelişmenin en yoğun olduğu bölge Nijerya'dır. Cyprian Ekwensi, Onuora Nzekwu ve Nkem Nwankwo'nun yanı sıra en başarılı İbo yazarı Chinua Achebe'dir. Tüm romanlarında uyanmakta olan Afrika'nın çelişkilerini sergiler. *Things Fall Apart* (1958; Her Şey Dökülüyor), *No Longer at Ease* (1960; Artık Huzur Yok), *Arrow of God* (1964; Tanrı'nın Oku), *A Man of the People* (1966; Halk Adamı) onun ünlü yapıtlarından bazılarıdır.

Nijerya edebiyatının gelişmesinde Ibadan'daki iki odak etkili olmuştur. Bunlardan biri, 1957'de yayımlanmaya başlayan ve sayfalarında İngilizce yazan sanatçılara yer veren *Black Orpheus* gazetesi, öteki de sanatçıların toplantı yeri olan ve aynı zamanda çağdaş edebiyatla ilgili birçok yapıtı yayımlayan Mbari Kulübü'dür.

1967'de Biafra'nın bağımsızlığı için çarpışırken genç yaşta ölen Christopher Okigbo, Nijerya'nın en parlak ve en verimli şairlerindendir. *Heavensgate* (1962; Cennet Kapısı) ve *Limits* (1964; Sınırlar) adlı yapıtlarında duyumlara dayalı, kapalı bir anlatım geliştirmiştir. Şiirinin gizemli ve yer yer güç anlaşılır olması, müzikal yapısından ve uyarıcı niteliğinden bir şey kaybettirmez. John Pepper Clark şiirlerinin yanı sıra başarılı oyunlar da yazmıştır. *Song of a Goat* (1961; Bir Keçinin Şarkısı) adlı yapıtı 1965'te Londra'da İngiliz Uluslar Topluluğu Şenliği'nde sahnelenmiştir. Gabriel Okara, *The Voice* (1964; Ses) adlı romanında deneysel bir dil çalışması gerçekleştirmiştir. İngilizceyi Ijo sözdizimine uygulayarak elde ettiği sonuç, alışılmamış olduğu kadar güzeldir de.

Kıtanın en ünlü oyun yazarı, 1986 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanarak bu ödülü ilk kez Afrika'ya götüren Nijeryalı Wole Soyinka'dır. Şiir, roman ve oyun türlerinde 20 kadar kitabı olan Soyinka, Afrika'da kurulan yeni rejimleri eleştiren yapıtlar vermiştir. Siyah bilinçlenme akımına da karşı çıkmış, *A Dance of the Forests* (1963; Ormanların Dansı) adlı oyununda Afrika'nın şanlı bir geçmişi olduğu mitini eleştirmiştir. Soyinka iki tiyatro topluluğu kurmuş, Afrika üniversitelerinden başka Avrupa ve ABD'de de dersler vermiştir.

Nijeryalılar dışında, Gambialı Lenne Peters ve Ganalı Kofi Awoonor önde gelen Afrikalı şairlerdendir. Gana'da Efua Sutherland halk tiyatrosundan kaynaklanan yeni bir tiyatro hareketi başlatmıştır. Başlıca oyunları 1967 tarihli *Foriwa* ve *Edufa*'dır. Ganalı bir başka önemli oyun yazarı, *The Dilemma of a Ghost* (1964; Bir Hayaletin Ikilemi) ve *Anowa* (1970) gibi yapıtlarıyla Ama Ata Aidoo'dur.

1961'de yayımlanmaya başlayan *Transition* adlı edebiyat dergisi, sayfalarında genç sanatçılara yer vererek Doğu Afrika'da edebiyatın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bu dönemin önde gelen sanatçıları James (Thiong'o) Ngugi ve Okot p'Bitek'tir. Çoğu sürgünde yaşayan Güney Afrikalı yazarlar ırk ayrımı konusunu işleyen yapıtlar vermişlerdir. Genellikle öykü türünde yazan bu sanatçılar arasında en başarılı olanları Bloke Modisane, Todd Matshikiza, Ezekiel Mphahlele, Richard Rive, Alex La Guma, Can Themba ve Arthur Maimane'dir. Bu yazarlar 1950'lerin sonlarında *Drum* dergisiyle seslerini duyurmuşlardır. Güney Afrika edebiyatında otobiyografi de yaygın bir türdür. Mazisi, Kunene, Keopapetse (William) Kgositsile, K. A. Noortje ve Dennis Brutus önde gelen Güney Afrikalı şairler arasında yer alır.

Afrika'nın Bantu dilleri konuşan kesiminde okuryazarlık, 19. yüzyılda misyoner okullarının açılmasıyla yaygınlaşmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında Afrikalıların gazete çıkardıkları, İncil'i ve John Bunyan'ın *The Pilgrim's Progress* (1678; *Hac Yolunda*, 1967) adlı yapıtını Bantu dillerine çevirdikleri görülür. 20. yüzyıl başlarına değin uzanan bu dönemde, Afrikalıların çoğunluğunu etkileyen bir kültür şoku söz konusudur. Afrikalı yazarlar kendi zengin sözlü geleneklerini bir yana bırakıp Batı edebiyatının türlerini benimsemişlerdir. Hıristiyanlıkla ilgili temalar ağırlıktadır. Hıristiyan etkisi en açık biçimde yapıtlardaki karakterlerde görülür. Hıristiyan karakter iyi, Hıristiyan olmayansa kötüdür. Romanda geriye dönüş tekniği hiç kullanılmaz. Tiyatro yapıtları bazı önemli teknik hatalar taşır. Bantu dillerinin Batı'dan alınan tekniklere uygun olmaması şiirde de çeşitli sorunlar yaratmıştır. Bütün bunlara karşın Bantu dillerinde yapıt vermiş önemli sanatçılar çıkmıştır. 20. yüzyıl Afrikası'nın ilk önemli romancısı sayılan Thomas Mokopu Mofolo ile A. C. Jordan, B. W. Vilakazi, S. E. K. Mqhayi, Kopano Mushashu, H. Citepo ve J. L. Dube bunlardan bazılarıdır.

Olağanüstü zengin bir sözlü geleneği olan Yoruba dilinde de edebiyat başlangıçta İncil, ilahiler ve *The Pilgrim's Progress* çevirileriyle sınırlı kalmış, özgün edebiyat örnekleri 1940'larda ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki D. O. Fagunwa'nın *Igbo Olodumare* (1947) adlı fantastik romanıdır. Fagunwa 1970'lerde Yorubalar arasında çok tutulan bir yazar olmuştur. Ruhlar, canavarlar, tanrılar ve cadılarla dolu hafif serüven türü romanlarında geleneksel olay örgüsüne karşın üslup son derece canlıdır ve Yorubalara özgü bir mizah duygusu sezilir. Dili görsel imgelerle doludur. Çağdaş Yoruba edebiyatı gerçek anlatımını tiyatroda bulmuştur. Bu tiyatronun kökeni kiliselerde oynanan dinsel oyunlardır. İlk Yoruba tiyatrosu, oyun yazarı Hubert Ogunde'nin 1940'ta kurduğu Theatre Party adlı topluluktur. Ogunde'nin oyunları, müzikhol gösterileri ve *slapstick*(*) öğeleri ile siyasal yergiyi birleştirir. K. Ogunmola, Ogunde'nin tekniklerini geliştirmiştir. En tipik oyunu, 1950'lerde sahnelenen *Love of Money*'dir (Para Aşkı). Duro Ladipo'nun zengin Yoruba şiirini kullanarak yazdığı tarihsel konulu oyunlarda Yunan tragedyasının gücünü bulmak olasıdır.

Yoruba dili, bir çağdaş edebiyat dergisi olan tek Afrika dilidir. Yayımına 1967'de başlanan *Olokun* adlı dergi, genç şairlerin yapıtlarına yer vermektedir.

Yazılı edebiyat geleneği olan tek Bantu dili, Arap harflerinin kullanıldığı Svahili dilidir. Bu dildeki en eski edebiyat örnekleri 17. yüzyıldan kalmadır; çoğunlukla Arap, İran ve Urdu etkisiyle gelişmiş şiirlere rastlanır. Şiir türleri arasında kahramanlık şiirleri önde gelir. Kahramanlık şiirlerinin en uzunu 6 280 kıtadan oluşan "Muhammedi"dir. Bunun ardından "Rasi'l-Guli", "Herekali" ve "Huseni" gelmektedir. Muyaka Ibn Hac el-Gassaniy, Svahili dilinde dinsel konular dışında şiir yazan ilk şair olmuştur (18. yy). Şeyh Amri Abedi ve Mathias E. Mnyampala önde gelen 20. yüzyıl şairlerindir. Düzyazı yazanların çoğu destanlardan etkilenmiştir. Bu türün önemli adları David Diva ve Omar Şerif'tir. *Novella* türünü tanıtanlar da James Mbotela ve Muhammad Saleh Abdullah Farsi'dir. Svahililerde tarih yazıcılığı kıtaya Avrupalılar gelmeden başlamıştır. Birçok kentin vakayinamesi vardır. 20. yüzyılda Svahili dilinde yazan en yetkin yazar Shaaban Robert, didaktik öyküleriyle tanınmış gerçek bir edebiyat ustasıdır. Yapıtlarında İslam ve Hıristiyan kültürlerinin izleri bir arada görülür.

Müzik. Afrika müziği, Sahra'nın güneyinde yaşayan yerli halk tarafından geleneksel biçimde ve geleneksel çalgılarla çalınan müzik olarak tanımlanabilir. Bu müzik, kulaktan kulağa sürerek, geçmiş kuşaklardan günümüze ulaşmış bir halk müziğidir. Halk tarafından benimsenmiş genel çatı, isteğe bağlı olarak eklemeler ve çıkarmalarla sürekli gelişme göstermiştir. Bu değişim

süreci içinde özgünlüğünü yitirmekte, ama bir yandan da çağdaşlaşmaktadır. Afrika'da müzik önde gelen bir toplumsal anlatım

Geleneksel Kamba dansı, Kenya
Ara Güler

aracıdır. Görsel sanatlarla ilişkisi olmayan topluluklar varsa da, müzikle uğraşmayan hiçbir kabile yoktur.

Okuma yazma bilmeyen bütün toplumlarda olduğu gibi müzik Afrika'da da günlük yaşamın gereksinmeleri ve eylemleriyle biçimlenir, bu nedenle de toplumun denetimindedir. Müziğin toplumsal ve özel olaylarda nasıl kullanılacağı ya gelenekle belirlenmiştir ya da kendiliğinden gelişir. Geleneksel müzik etkinliklerine evlenme, ölüm, şeflerle ilgili kutlama ve tanrılara tapınma gibi nedenlerle belirli tarihlerde yapılan şenlikler ya da törenlerde rastlanır. Bunlarda her şey kurallarla denetim altına alınmış ve düzenlidir. İçten geldiği gibi, kendiliğinden müzik yapıldığında ise çalgı çalana da, şarkı söyleyene de yaratıcılıkta sonsuz bir özgürlük tanınmıştır. Müzik köy meydanında, sokakta, avluda, kutsal yerlerde ya da kabile şefinin özel konutunda çalınır.

Her toplumun mevsimlerle, dinsel ve toplumsal olaylarla ilgili yüzlerce şarkısı vardır. Şarkı konularının çoğu bebeklik, ergenlik, olgunluk ve yaşlılık gibi yaşam dönemleriyle ilişkilidir. Dans ve eğlence şarkıları da önemli bir grup oluşturur. Bunlar dışında çapa yapma, harman ve havanda tohum dövme gibi işler sırasında, çalışmanın düzenini kurmak amacıyla topluca söylenen şarkılar, değişik ritmik düzenleriyle ilgi çeker. Bazı iş şarkılarını da tek kişi söyler, gruptaki öbür insanlar yük çekerek, kazma ve çekiçle çalışarak çıkan sesleri taklit eden nakaratlarla ona katılırlar.

Uzun geçmişi boyunca Afrika müziği çeşitli kültürel etkiler altında kalarak değişim göstermiştir. Yakın dönemlerde en önemli etki Batı'dan gelmiş, ortaçağda ise Arap kültürü ağırlık taşımıştır. Örneğin Batı Afrika'da Arap etkisiyle armoni azalmış ya da tümüyle yok olmuş, Arap etkisinde kalan tüm yörelerde Arap melodilerine özgü nitelikler ortaya çıkmıştır. Sudan bölgesinde, özellikle Fulbe ve Hausa'da *algaita, aboe, kakaki* trompeti ve yaylı sazlar gibi Arap ve Doğu kökenli çalgılar çoğunluktadır. Sömürgecilik döneminde ise geleneksel Afrika müziğini Batı müziği zorlamıştır. Gana ve Nijerya'da yüksek sosyete Batı müziğinin melodi ve armonisini geleneksel müziğe yeğlemiştir.

Değişik tarihsel gelişmeler, çevre koşulları, yerel dillere sıkı bağlılık ve gruplar arasındaki uzaklık Afrika müziğindeki üslup çeşitliliğinin oluşmasına yol açan nedenlerdir.

Afrika müziğinin kıtada konuşulan dillerle yapısal bir birliği vardır. Özgün niteliğini, konuşulan dillerin vurgu ve ritminden olduğu kadar tonlamasından da alır. Birçok Afrika dilinde sözcüğün anlamını belirleyen sesin tonudur. Şarkı sözlerinin anlaşılabilmesi için melodinin sözcüklerin tonlarıyla uyumlu bir biçimde yükselip alçalması gerekmektedir. Geleneksel melodi ve ritim kalıpları çerçevesinde doğaçlama, eşsesli ve çoksesli uygulamaların yanı sıra karmaşık bir ritim yapısı Afrika müziğinin belirleyici özellikleridir.

Afrika müziğinde iki değişik ritim biçimi egemendir. Bölüklü ritim (Batı ritmi gibi) zamanı eşit parçalara böldüğünden düzenli vuruşlardan oluşur. Ekleyici ritim, eşit olmayan uzunlukta küçük zaman dilimlerini birbirine ekler ve her dilimin başını vurgular; böylece düzensiz vuruşlar ortaya çıkar. Ritim teknikleri de, davul çalmada ve şarkıya eşlik etmede kullanılanlar olarak ikiye ayrılır. İkinciler (el çırpma, çan, çıngırak ve başka çalgı kullanımı) eşlik ritmini oluşturur. En karışık Afrika ritmi Kongo Havzasındadır.

Gam, Eski Yunan'da olduğu gibi, tizden pese inen bir nota düzeniyle oluşur. Batı'daki yükseklik kavramı yerine Afrika'da hacim kavramı geçerlidir. Başka bir deyişle, tiz sesler küçük, pes sesler büyüktür. Afrika topluluklarının yüzde 40'ı pentatonik, yüzde 40'ı peptatonik, yüzde 20'si heksatonik gam kullanır.

Genelde şarkı söyleyenler ve çalgı çalanlar halktan ayrı bir grup oluşturmazlar. Herkes dans ve müziğe katılır. Bu arada beğenilenler, yetenekleriyle yarı profesyonel bir nitelik kazanırlar. Çoğu zaman bu kişiler mimikleriyle davul ya da öteki çalgılara yanıt verirler, öyküler ve destanlar anlatırlar.

Afrika müziğinde eşsesli ve çoksesli olmak üzere iki türlü armoni vardır. Eşsesli müzikte melodik satırların perdeleri ayrı olsa da ritimleri aynıdır. Başlamaları ve bitmeleri aynı zamanda olur. Çoksesli armonide ritmik olarak satırlar ayrıdır. Her satırın başlangıcı ve süresi değişiktir. Sahra'nın güneyindeki bölgelerde en çok kullanılan tür eşsesliliktir ve çok çeşitlilik gösterir. Çoksesliliğe sınırlı bölgelerde, ancak Koisanlarda ve Pigmelerde rastlanır.

14. yüzyıldan beri Batı, Orta ve Güney Afrika'da çeşitli çalgıların kullanıldığı bilinmektedir. Gezginlerin anlattıklarından anlaşıldığına göre çok çeşitli çalgılar vardır. Günümüzde de bu çeşitlilik, özellikle ağacın bol olduğu yörelerde sürmektedir. Afrikalı, gelişmiş çalgıların yanı sıra doğal gereçlerden yararlanmasını da çok iyi bilir. Afrika çalgıları dört sınıfa ayrılır. 1) Zither, ut, çenk ve arp gibi tellerin titreşerek ses çıkardığı telli çalgılar; 2) kamış, bambu ya da ceylan boynuzundan yapılmış düdük, flüt, kaval, kısa ceylan boynuzundan nefir, uzun ceylan boynuzundan trompet ve sukabağı nefiri gibi gövdenin içinde sesin titreşmesiyle çalınan nefesli çalgılar; 3) *mipira*, çıngırak, parmak piyanosu, oyuk davul gibi hareket ettirilerek çalınan sert titreşen çalgılar; 4) sığır, ceylan, su kertenkelesi derisiyle yapılan davullar gibi vurmalı çalgılar. Davul Afrika müziğinin baş çalgısıdır. Ağırlığına ve biçimine göre değişen perde ve ton nitelikleriyle türlere ayrılır. Yer yer dans, şarkı ve öteki çalgılarla gizemli bir iletişime girerek adeta konuşur.

Gösteri Sanatları. Afrika'da gösteriye ilişkin sanatlar hem ilginç, hem de heyecan vericidir. Dans Afrikalının yaşamı hareketle yansıtması olarak yorumlanabilir. Dinsel ve kültürel inançlarla iç içe olan dans toplumdaki bireyleri birbirleriyle kaynaştırdığı gibi, toplum yapısına anlam da getirir. Ancak bu nitelikler toplum yapısının değişmesi ve yabancı kültür çevreleriyle karşılaşması sonucunda giderek yok olmaktadır. Gene de, örneğin Batı etkilerine açılan Afrika tiyatrosu bundan yararlanmasını bilmiştir; Batı edebiyatı ve tiyatrosu Afrika tiyatrosunun çeşitliliğine ve zenginliğine

Geleneksel Gnama dansı, Kenya
Ara Güler

katkıda bulunmuştur. Öte yandan Batı da Afrika dans biçimlerini ve üsluplarını benimsemiştir.

Dinsel törenler, av, hasat, doğum, ergenliğe geçiş, evlenme, hastalık, iyileşme ve ölüm gibi çeşitli nedenlerle düzenlenir ve dans bunların değişmez bir parçasıdır. Kimi danslar teatral bile sayılamaz, ancak kimisi de içinde drama tohumlarını barındırır. Teatral ve dramatik terimlerinin Batı kültürü bağlamında belirli anlamları vardır. Teatral oyunda oyuncu ve izleyici ayrımı kesindir; oyuncu, aynı bir canbaz gibi, izleyiciye bir yeteneğini sunar. Dramatik oyundaysa oyuncu kendinden farklı bir kişiliği taklit eder. Canbaz rolüne çıkmış bir oyuncu hem teatral, hem de dramatik olanı gerçekleştirir. Geniş programlı bir törenin bir bölümü olan Afrika dansı teatral olmayan bir gösteri türü sayılabilir. Bu, çeviklik, dayanıklılık ve zariflik gibi belirli yetenekler geliştirmiş kişilerin gösterisidir; ancak bu yetenekler izleyenlere beğendirmek için değil, dinsel törenin etkisini artırmak için geliştirilmiştir. Kimi danslarda da taklit gibi dramatik öğeler bulunur. Örneğin yağmur yağdırmak ya da avın verimli geçmesini sağlamak için yapılan danslarda bu tür öğeler egemendir. Böylece doğaya isteklerle ilgili bir işaret verilmiş olmaktadır.

Uzmanlar 20. yüzyıldan önce Afrika'da danstan bağımsız bir tiyatro sanatının olmadığı düşüncesindedir; ancak kimi bölgelerde insanların toplumsal ve duygusal gereksinimlerini karşılayan bir tür tiyatronun varlığından söz edilebilir. Dans da yalnızca dinsel kökenli değildir; başta sevinç olmak üzere çeşitli duyguların dışavurulması da dansla gerçekleştirilir.

Afrika insanının önemli törenler için geliştirdiği danslar, kendinden geçercesine coşkuyla yapılan büyü danslarından ölüm törenlerindeki ağır ve disiplinli danslara kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir. Tüm bu danslarda hem soyut, hem de taklide dayalı öğeler bulunabilir.

Afrika halklarının farklı grupları arasında dans üslupları da çok çeşitlidir. Aynı türdeki bir dans kabileden kabileye çok farklı yorumlanır; komşu topluluklar bile değişik, kendilerine özgü üsluplar geliştirmişlerdir. Vücut hareketleri de aynı ölçüde çeşitlidir.

Kültürel davranışlar bir dereceye kadar dans türlerini belirler. Örneğin Orta Afrika'da geniş hareketli danslar egemendir. Göçebe toplum olan Pigmelerde ise hareketler daha ölçülü ve yumuşaktır. Çeşitlilik gövde, kol, baş ve ayak hareketlerinde izlenir. Güney Afrika'da ayağın yere vurulduğu Angumi dansları, vücut titreterek yapılan Zosa dansları, geniş adımlı Sotho dansları, akrobatik Batsvana dansları, Batsvana ve Zulular'ın küçük adımlı dansları bu hareket çeşitliliğini göstermektedir.

Danslarda kullanılan çalgılar her yörede öncelikle davul ve sukabağı çıngırağı gibi ritim çalgılarıdır. Ritim, ayrıca el çırparak da güçlendirilir. Dansla anlatılan duyguyu yoğunlaştırmak için insan sesinden de yararlanılır.

Dinsel törenlerde dansın dramatik yapısının yanında konuşmalara da yer verilir. Batı

Geleneksel dans gösterileri, Nijerya
ABC Ajansı

Afrika'da, örneğin Ay kültüne inanan Limbalarda kurban kesen ayin yöneticisi Ay Tanrısına yalvararak ondan gelecek ay bolluk getirmesini ister. Ardından tanrı onuruna içki içilir ve daha sonra dansa geçilir. Bu tür teatral öğelerle çok sık karşılaşılmakla birlikte, Afrika'da Batı'daki anlamında bir tragedya gelişmiş değildir. Ama toplumsal yergiye yer veren ve komedyaya çok benzeyen bir tür tiyatro vardır. Bu türün en eski örneklerinin görüldüğü yıllık anma törenlerinde amaç her türlü kötülükten temizlenmektir. Bazı tiyatro tarihçileri bunları Roma'daki Saturn ve ortaçağdaki soytarı şenliklerine benzetmektedir. Bu tür hicivli halk tiyatrosu birçok bölgede yapılmaktadır. Herkesin bildiği temalar şarkı, taklit ve koronun katılmasıyla işlenir. Seyredenlerin de katıldığı bu oyunlarda konular kendiliğinden gelişir; üstelik konular sözlü olarak kuşaktan kuşağa geçmektedir. Zanaatkâr toplulukları arasında da profesyonel olarak tanımlanabilecek bir tür tiyatro gelişmiştir. Örneğin Nijerya'da İkot Obong kasabasındaki yarı dinsel bir dernek olan Ekong'da bu türe rastlanmaktadır. Grup, altı yıl boyunca her hafta izleyicilerin karşısında prova yaparak geliştirdiği oyunu yedinci yıl kasaba meydanında sergiler. Bu tür tiyatrolar örneğin Anang halkının Afaha kolunda 1901'de İngilizlerin gelmesinden önce 28 tane iken, 50 yıl sonra sayıları ikiye inmiştir. Batı kültürlerinin etkisiyle Afrika'da geleneksel tiyatro da giderek genlemektedir. Beri yandan Batı tiyatrosunun konu ve tekniklerini benimseyen çağdaş bir tiyatro gelişmektedir. Afrikalı yazarlar Batı'daki oyunları Afrika dillerine uyarlamakta, aynı zamanda özgün yapıtlar da vermektedir. Wole Soyinka ve Athol Fugard gibi oyun yazarları Batı dünyasında da adlarını duyuran sanatçılardır.

Görsel Sanatlar. Müzik, dans, sözlü edebiyat gibi sanat türlerinin tersine görsel sanat ürünleri kalıcı nitelikte oldukları için bir kez yaratıldıktan sonra yaratıcılarından ve yaratıldıkları kültürel ortamdan bağımsız olarak da varlıklarını sürdürürler. Afrika sanatında da kıta dışına çıkartılıp Batılı uzmanlarca incelenmiş sanat yapıtlarının başında heykel gelir. Bu nedenle Batı'da Afrika sanatı genellikle heykelle özdeşleşmiştir. Gerçekten, insanlığın kültür mirasına Afrika'nın en önemli katkısı heykel sanatı olmuşsa da bu, (resim, mimarlık vb gibi) öbür görsel sanat türlerinin katkısının daha az olduğu anlamına gelmez.

Afrika sanatı incelenirken her şeyden önce insan vücudunu ele almak yanlış olmaz. Çünkü insan vücudu Afrika'da hem resim, hem de heykel sanatı için bir malzeme gibi kullanılagelmiştir. Doğum, ergenliğe geçiş, evlenme, ölüm gibi önemli olaylar nedeniyle düzenlenen törenlere katılan dansçılar vücutlarını boyamakla, insan vücudunu resim yapmak için kullanmış olurlar. Saç düzenlemelerini ve vücutta yapılan kesikleri de heykel sanatı sınırları içinde düşünmek gerekir. Afrika'da saç düzenleyiciler ve vücutlara kesikler yapanlar da sanatçı sayılır.

Çanak çömlek yapımı tarım toplulukları arasında, bu iş için uygun kilin ve yapılan eşyanın pişirilmesinde kullanılacak odunun bol olduğu yerlerde gelişmiştir. En yaygın bezeme tekniği kazımadır. Kazıma yapmak için rulet de kullanılır. Sahra'nın güneyinde kalan bölgelerde yapılan çanak çömlek genellikle bezenmeden kullanılır; renklendirilmek istenen seçkin kaplar olursa, bunlar bütünüyle boyaya batırılır.

Sepetçilikte ya örme ya da dolama teknikleri kullanılır. Genellikle bunlardan birincisi ormanlık yörelerde, ikincisiyse savanlarda yaygındır.

Hurma yaprağı lifleriyle dokumacılık çok eski dönemlerden beri yapılmaktadır. Bu tür dokumaların en seçkin örnekleri Zaire'

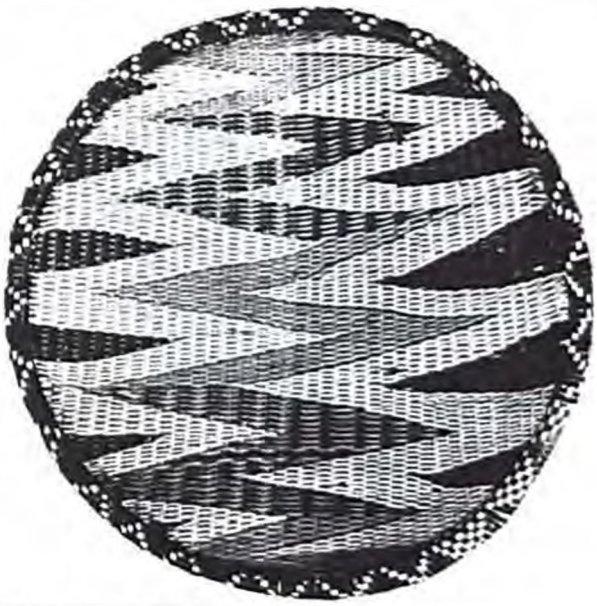

İki katlı sepet örgüsü tepsi, Ruanda Urundi, Afrika
Üniversite Arkeoloji Müzesi, Cambridge
University Museum of Archaeology, Cambridge, İngiltere

deki Kubalarda görülür. Daha çok tarımsal bölgelerde yaygın olan dokumacılıkta pamuk da çok kullanılır. Gana'daki Asantilerin ürettikleri ünlü *kente* kumaşlarının ipeği ülke dışından gelmektedir. Kumaşlar genellikle kadınlar tarafından ve dikey tezgâhlarda dokunur. Batı Afrika'da erkekler de dokumacılık yapar; ama onların tezgâhları yatay, dokudukları kumaşlar da çok ensizdir. Asantiler, *adinkra* adı verilen kumaşlarını basma tekniğiyle renklendirirler. Yorubalar *adire*'lerini metal şablon kullanarak ya da yalnızca elle boyarlar. Asanti kültür çevresiyle Benin ve Dahomey'de aplike kumaş bezemesine de rastlanır.

Dericilik özellikle savanlarda önemli bir el sanatıdır. Hausa ve Kuzey Yorubaların ürettiği çok nitelikli deri eşya ihraç da edilir. Doğu Afrika halkları arasında dericilik en az heykelcilik kadar yaygındır.

Kuyumculukta altın ve gümüş eşyanın bezenmesinde balmumuyla döküm ve kakma teknikleri uygulanır. Yüzyıllardır Afrika'da üretilegelen süs eşyası ve takıların en önemli parçası olan boncuk dışarıdan getirilmektedir.

Afrika mimarlığında kullanılan malzemeler çok çeşitlidir. Tümüyle taş yapıya az rastlanır. Yüzyıllardır hiç bozulmadan özgün durumunu korumuş kerpiç yapılar da vardır. Sanlar barınaklarını ağaç dallarından yaparlar. Ormanlık yörelerdeki Pigmeler bal peteği biçimli basit kulübelerinin üstlerini ağaç yapraklarıyla örterler. Sudan'da ve Doğu Afrika'nın çayırlık bölgelerinde evler dairesel planlıdır. Ama gene bu yörelerin halklarından olan Masailerin evleri dikdörtgendir. Kongo'da hem dairesel, hem de dikdörtgen evler vardır. Genelde ormanlık bölgelerdeki evlerde, yerel geleneklerin de etkisiyle dikdörtgen plan uygulanır. Bir yapı malzemesi olarak kerpicin sağladığı olanaklar sonuna kadar kullanılır; öyle ki, bazen tümüyle bir heykel niteliğine ulaşmış kerpiç yapılara da rastlanır. Büyük kentlerdeki gökdelen, toplantı salonları ve benzeri çağdaş mimarlık örneklerinde, oymalı kapılar ve duvar resimleri gibi geleneksel bezeme öğelerinin sık sık kullanıldığı izlenmektedir.

Görsel sanatların kıtadaki en eski örnekleri Sahra'daki kaya barınaklarında bulunmuş resim ve kazımalardır (İÖ 5. binyıl). Afrika'da kaya üstüne boyayla ya da kazıyarak resim yapma geleneği, bu iş için uygun yumuşak kayaların bulunduğu her yerde 20. yüzyıla değin süregelmiştir. Resim sanatının başka örneklerine, insan vücudundan evlerin duvarlarına, tören ve günlük yaşamda kullanılan eşyaya kadar, çok değişik yerlerde rastlanır. Yakalar maskeleri resimlemenin onların heykel olarak değerini ancak biraz artırdığını düşünürler. Kalabari İjolarının gözünde ise resim heykelden çok daha değerlidir. Çünkü oyularak yapılan bir heykel olan maskenin, ruhlar için yalnızca bir barınak oluşturduğuna, ruhların bu barınakta yerleşip kalmasını ancak maskeyi boyayarak sağladıklarına inanırlar.

Heykel yapımında temel malzeme olan ağaçtan başka demir, bakır alaşımları, fildişi, pişmiş toprak, pişirilmemiş kil ve taş da

kullanılır. Küçük pişmiş toprak heykelciklerin en eski örnekleri Çad Gölüne yakın Daima'da yapılan kazılarda ele geçirilmiştir (İÖ 5. yy). İbo demircileri İS 9. yüzyılda, iş-

El oyması Kenya maskı
Ana Yayıncılık Arşivi

lenmesi kolay bakır alaşımlarını döküm tekniğiyle kullanarak çok başarılı heykeller gerçekleştirmişlerdir. Bundan üç dört yüzyıl sonraysa Ife demircileri, döküm için hiç elverişli olmamasına karşın saf bakırı az rastlanır bir ustalıkla kullanmışlar ve bugün Ife Müzesi'nde bulunan Obalufon maskesi gibi başyapıtlar yaratmışlardır. Aslında pirinç, saf bakırdan çok daha fazla kullanılmıştır. Pirinç eşyanın en çok bulunduğu yer Benin'dir. Bu tür bakır alaşımı yapıtlar, pişmiş toprak heykellerle birlikte Sahra'nın güneyinde kalan bölgelerde heykel sanatının bellibaşlı ürünleri olmuştur.

Demir, heykeltıraşlıkta çok alışılmış bir malzeme değildir. Kıtanın birçok yerinde tahta oyma heykelleri demirciler yapar. Bambaralı demirciler her iki malzemeyi de kullanırlar. Yoruba demircileri ise yalnızca madenle çalışır, dövme demirle çok ustaca yapıtlar yaratırlar. Başta Batı Sudan'dakiler olmak üzere çeşitli yörelerin heykellerinde görülen soyut öğelerin, bunların demirciler eliyle gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklandığını ileri sürenler de vardır.

Sert ya da yumuşak çeşitli taşlardan yapılan heykellere Afrika'nın değişik bölgelerinde rastlanır. Ancak bu alanda tarih boyunca büyük bir sanatsal aşama göstererek ileri geçmiş belirli bir bölge yoktur. Dokusu çok ütüz bir işçiliğe olanak verdiği için fildişi de sevilen bir heykel malzemesidir.

Heykeller kıtanın her yerinde benzer araçlarla yapılır. Afrikalı heykelcilerin yalnızca bu basit araçlarla ulaştıkları inanılmaz başarı Batılı uzmanları her zaman şaşırtmıştır. Ağaç, baltayla kesilir, yontmak için keser kullanılır. Ağacın kabaca yontulmasıyla oluşan küçük, kırık yüzeyler, ışığın kırılmasına yol açarak heykele ilginç bir görünüş kazandırır. İnce işçilik bıçakla gerçekleştirilir. Maskelerdeki göz delikleri ateşte kızdırılan sivri uçlu bir demirle açılır. Bitmiş heykel ya bıçağın sırtı sürtülerek ya da sert yapraklarla ovularak parlatılır. İbolar ayrıntıları, kızdırılmış demir çubuklarla yakarak işlerler. Bazen de bitmiş heykel yağlanmadan önce çamura daldırılarak yüzeyi koyulaştırılır.

Dökme demir araçların niteliğinin iyi olmamasının ve bunlarla ancak yumuşak ağaçların işlenebilmesinin, Afrika heykellerinde genelde izlenen kübik görünüme yol açtığı ileri sürülür. Ancak dövme demirden iyi nitelikli araçlar da kullanılmakta ve bunlarla çok ince işler de yapılabilmektedir. Bu nedenle heykel sanatındaki üslup farklılaşmalarının teknik yetersizliklerden değil, sanatçıların tutumlarından kaynaklandığını düşünmek daha doğru olur.

Afrika heykellerinde bir "ilk" üslup olduğu ileri sürülür. Heykel sanatının ilk dönemlerinden beri uygulanagelen bu üslup günümüzde de varlığını sürdürmektedir. "İlk" üslupta ağaç kütüğü oldukça az yontulmakta, yüz ifadesi kabaca belirtilmektedir. Soyut olarak nitelenebilecek bu üsluptan başka, daha sonra ortaya çıktığı tahmin edilen ve oldukça doğalcı bir nitelik taşıyan bir de "yuvarlak" üslup vardır. Ancak birçok kültür çevresinde her iki üslubun bir arada var olduğu da izlenmektedir. Sahra'nın güneyinde kalan bölgelerdeki bilinen en eski örnekler olan Nok heykellerinde bile bu iki üsluba birden rastlanması, üslup farklılaşmalarının aslında zamanla ilgili olmaktan çok, doğalcılıktan soyutlamaya uzanan sürekli bir çizginin çeşitli noktaları gibi görülmesi gereğini ortaya koyar.

Afrika dinsel inançlarını bilmeden heykel sanatının belirli bazı niteliklerini kavramak olanaksızdır. Örneğin insan göbeği, özellikle ata heykellerinde abartılarak verilir. Çünkü göbek, iki kuşak arasındaki bağı simgeler. Bütün Afrika dinlerinde ölmüş-

Buli Ustası'nın yaptığı Luba şefinin taburesi, Buli "uzun yüz üslubu", tahta, Luba kültürü alanı, Orta Afrika Kraliyet Müzesi, Tervuren
Musée Royal de L'Afrique Centrale, Tervuren, Belçika

lerle yaşayanlar ve henüz doğmamışlar arasındaki yaşam sürekliliği vurgulanır. Ata heykellerinde göbekle birlikte cinsel organların abartılması da buna bağlanabilir.

Başka bir yaygın inanç da, bir nesnenin görüntüsünün, o nesnenin yaşamdaki gücüne de sahip olduğudur. Örneğin bir hayvanı canlandıran heykel, o hayvana özgü nitelikleri de taşır. Bu, aslında tapınma nesnesi olmadığı halde Afrika heykelinin neden bir idol olarak görüldüğünü açıklar. Afrikalı nesneye yüklenen anlamla güçleri denetleyebileceğine inanır. Ata heykelleri yapmakla, artık canlı bir vücudun içinde barınmayan ruhlara yaşayabilecekleri bir mekân hazırlamış olur; bu heykelleri besler, onları güçendirmemeye çalışır ve böylece atalarıyla bağını sürdürür.

Afrika sanatının özgünlüğü, geleneksel toplumların çoğunda görülen sanat ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiden ve bu küçük topluluklardaki çarpıcı üslup çeşitliliğinden kaynaklanır. Kullandığı teknikler ve seslendiği kitleler, geleneksel Afrika sanatçısınınkinden farklı olsa da, kentlerde yaşayan ve yapıt veren çağdaş Afrika sanatçısı kuşkusuz bu kültürel geleneklerin tüm zenginliğinden yararlanma olanağına da sahiptir.

Afrika Ulusal Kongresi, İngilizce AFRICAN NATIONAL CONGRESS (ANC). 1912'de Güney Afrika'da kurulan siyasal parti ve panafrikanist örgüt. Güney Afrika'daki en eski siyasal örgüttür. Amacı Güney Afrika'daki ırk ayrımını (*apartheid*) ortadan kaldırmaktır. Hükümet tarafından yasaklandığı 1960-90 arasında etkinliklerini yeraltında ve Güney Afrika toprakları dışında sürdürmüştür. ANC'nin merkezi Zambia'daydı ve Angola ile Tanzanya'da askeri kampları, Botsvana ile Tanzanya'da mülteci kampları, dünyanın çeşitli bölgelerindeki 25 kentte ise büroları bulunuyordu.

Kısıtlayıcı Yerli Toprakları Yasası'nın (1913) parlamentoda tartışılması sırasında siyahlarca kurulan ANC, ırk ayrımına dayanan tüm engellerin kaldırılmasını ve siyahlara parlamentoda temsil hakkı sağlanmasını amaçlıyordu. Örgüt uzun yıllar, sık sık polis saldırılarına ve tutuklamalara hedef olan protesto, grev, dilekçe verme eylemleri ve yürüyüşler düzenledi. II. Dünya Savaşı'nın sonundan başlayarak pasaport yasalarına karşı güçlü bir mücadele başlattı. *Apartheid*'ı ve beyazların üstünlüğünü savunan Ulusal Parti'nin 1948 seçimlerini kazanmasından sonra, ANC'nin üye sayısı hızla artarak, Albert Lutuli'nin (1960 Nobel Barış Ödülü sahibi) genel başkanlığa seçildiği 1952'de 100 bine ulaştı.

ANC'den koparak oluşan Panafrika Kongresi (PAC), 1960'ta pasaport yasalarına karşı kitlesel gösteriler örgütledi. Polisin Sharpeville'de yüzlerce kişiyi öldürüp yaralamasından sonra ANC ve PAC yasadışı ilan edildi. Siyasal değişim için yasal yollardan mücadele vermesi engellenen ANC, önce sabotaj eylemlerine girişti, ardından gerilla savaşı için yurtdışında örgütlenmeye başladı. Polisin ve ordunun 600'den fazla kişiyi öldürdüğü 1976'daki Soweto Ayaklanması'ndan sonra çok sayıda yeni savaşçı ANC'ye katıldı. 1980'lerin başlarında ANC'nin gerilla etkinlikleri artık Güney Afrika yaşamının değişmez bir parçası olmuştu. Bunların en çarpıcısı, 1983'te 19 kişinin ölmesiyle sonuçlanan bombalı araba saldırısıydı. Güney Afrika hükümeti de yurtdışında, ANC'ye ait olduğu ileri sürülen üslere saldırılar düzenledi.

Oliver Tambo ve 1962-90 arasında hapiste olan Nelson Mandela ANC'nin en önemli önderlerindendir. Nelson Mandela'nın eşi Winnie Mandela da ANC'nin önde gelen kişilerindendir.

Afrika Uluslararası Derneği, Orta Afrika'yı "uygarlaştırmak" amacıyla Eylül 1876'da Belçika kralı II. Leopold'un öncülüğünde kurulmuş olan dernek. Üye-

leri kâşif, coğrafyacı ve hayırseverlerden oluşmaktaydı.

Derneğin, merkezi Brüksel olmak üzere ulusal komitelerden oluşması düşünülmüştü; ulusal komiteler kendi ülkeleri tarafından örgütlenerek finanse edilecekti. Ancak bu plan hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanmadı. Planın başarıya ulaşması için etkin çaba gösteren yalnızca II. Leopold oldu. İngiltere "bağlayıcı nitelikteki uluslararası ilişkiler"den kaçınarak Belçika ve öteki ülkelerdeki komitelerle dostça yazışmayı yeğledi. Ekvator Afrikası'ndaki topraklarını düşünen ve bir süredir Kongo Havzasında etkinliğe başlamış olan Fransızlar ise birliği dosttan çok rakip olarak gördüler.

Ulusal bir komite atayan ilk ülke Belçika'ydı. Komiteyi yöneten ve masraflarını kişisel servetinden karşılayan II. Leopold, Afrika'nın doğu kıyısından Tanganika Gölüne bir keşif heyeti gönderdi (1877) ve Belçikalı görevlilere Karema'da güçlü bir karakol kurmaları için yetki verdi (1879). Kıta boyunca benzer karakollar kurmayı düşlüyordu; ona göre "yollar ve karakollar siyahların Hıristiyanlaşmasına ve ticaret ile modern sanayiyi tanımalarına büyük katkıda bulunacak"tı. Ne var ki Kongo Irmağının 1877'de H. M. Stanley tarafından keşfedilmesinden sonra dikkatini Kongo Havzasına yönelten II. Leopold, derneğin amaçlarına duyduğu ilgiyi yitirdi. Onun desteği olmayınca da birlik çalışmaları sona erdi.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Afrika yaban kedisi (*Felis libyca*), Afrika ve Asya'nın açık ve ormanlık bölgelerinde yaşayan, *Felidae* familyasından sokak kedisine benzer küçük memeli. Büyük bir olasılıkla ilk kez evcilleştirilen kedi türüdür. Dişide daha soluk renkte olan postu açık ya da sarımsı kahverengi üzerine ince, koyu renkli çizgilerle kaplıdır. Kolayca melezlenebildiği evcil kediden biraz daha iri ve tıknaz olan Afrika yaban kedisinin uzunluğu 70 cm, kuyruğu 40 cm, omuz yüksekliği ortalama 23 cm, ağırlığı da yaklaşık 3,5 kg'dir.

Afrika yaban kedisi yalnız yaşar ve geceleri avlanır. Başlıca besini kuşlar ve küçük memelilerdir. Çiftleşme dönemi genellikle yılın ilk aylarına rastlar ve yaklaşık 56 günlük bir gebelikten sonra bir batında iki ile beş yavru doğurur.

Afrika yaban köpeği (*Lycaon pictus*), *Canidae* familyasının başka üyelerinden farklı olarak her ayağında yalnızca dört parmak bulunan, Afrika kökenli yabanî köpek. Postu kısa ve seyrek tüylü, yer yer sarı, siyah ve beyaz lekelidir. 31-41 cm'lik kuyruğu dışında, uzunluğu yaklaşık 76-102 cm, omuz yüksekliği 60 cm, ağırlığı 16-23 kg kadardır.

Uzun bacaklı, geniş yassı kafalı, kısa burunlu ve iri dik kulaklı olan Afrika yaban köpeği, büyük sürüler halinde avlanır. Sahra'nın doğusunda ve güneyinde özellikle de otlaklarda yaşar ve genellikle antilopları bazen de daha büyük hayvanları avlayarak beslenir. Arasıra yerleşme bölgelerindeki evcil hayvanlara saldırır. Yaklaşık 60 ile 80 günlük bir gebelik döneminden sonra, bir batında ortalama altı yavru doğurur.

Afrika Yıldızı, CULLINAN I olarak da bilinir, Cullinan elmasından (*) kesilmiş en büyük parça. 530,2 kirat ağırlığındadır.

Afrikaans *bak.* Afrikaner dili

afrikabamyası (*Hibiscus sabdariffa*), ebegümecigiller (*Malvaceae*) familyasından bitki. Bu bitkinin biri elyafı, öbürü sebze olarak değerli çiçekleri için yetiştirilen iki çeşidi vardır. Büyük olasılıkla Batı Afrika kökenli olan ve 16. yüzyılın başlarından beri Batı Hint Adalarında yetiştirilen bitki, Asya'da 17. yüzyılda ekilmeye başlandı. 1920'lerde ise Hollanda Doğu Hint Adalarında (bugün Endonezya), şeker çuvalı yapımına elyaf sağlamak üzere devlet sübvansiyonuyla geniş çapta üretimine geçildi.

Afrikabamyası, çokyıllık olmasına karşın biryıllık bitki gibi yetiştirilir ve tohumdan üretilir. Özellikle tropikal iklim koşullarını, iyi akaçlanmış özlü toprakları sever ve büyüme mevsimi boyunca her ay ortalama 25 cm yağış alması gerekir. Bitkinin çiçekleri krem rengi ya da açık sarıdır; gövdenin ve yaprakların rengi de koyu yeşilden kırmızıya doğru değişir. Elyafı için üretilen çeşitlerde, bitkinin enine gelişmeyip boyuna uzaması (3-5 m) için tohumlar sık aralıklarla ekilir. Tomurcuklanma başlangıcında, kesilen gövde suda bekletilerek yumuşatıldıktan sonra, kabukları soyularak ya da dövülerek elyaf elde edilir. Bazı bölgelerde yalnızca kabuk ve kabuğa bağlı lifler suya bastırılarak bu ıslatma süreci kısaltılır. Çiçekleri için üretilen çeşitlerde tohumlar çok aralıklı ekildiğinden, bitki daha kısa boylu ve sık dallıdır.

Afrikabamyasının 1-1,5 m uzunluğundaki lifleri parlak, krem rengiyle gümüş beyazı arasında değişen tonlarda ve oldukça sağlamdır. Genellikle arasına jüt lifi katılarak çuval bezi ve sicim yapımında kullanılır. Dünya üretiminde Hindistan, Cava ve Filipinler ön sırayı alır.

Tropik bölgelerin çoğunda, çiçekleri için yetiştirilen çeşidin kırmızı renkli ve hafif ekşimsi etli çiçek çanakları içecek, sos, jöle, şekerleme ve turşu yapımında kullanılır, yaprakları ve sapları da salata, sebze ve baharat olarak tüketilir. Afrika'da ise bitkinin yağlı tohumları yenir.

afrikamenekşesi, *Gesneriaceae* familyasının *Saintpaulia* cinsinden çiçekli bitkilere, özellikle *S. ionantha* türüne verilen ad. *Saintpaulia* cinsi, anayurdu tropik Doğu Afrika'nın yüksek bölgeleri olan 12 türü içerir. Bu türler sık ve uzun saplı yaprakları olan küçük, tüylü, genellikle gövdesiz bitkilerdir.

Afrikamenekşesi (*Saintpaulia ionantha*)
Maurice B. Cook

Afrikamenekşesinin iki yanlı bakışım gösteren alımlı çiçekleri mor, beyaz ya da pembe renktedir. Yılın büyük bir bölümünde çiçek açan, gösterişli bir süs bitkisi olduğu için, değişik renk ve biçimde çiçekler veren yüzlerce çeşidi üretilmiştir.

Afrikaner Bond, Güney Afrika'daki Kap Kolonisi'nde kurulan ilk siyasal parti. 1880'de S. J. du Toit tarafından kuruldu. 1883'te J. H. Hofmeyr'in Çiftçileri Koruma Birliği ile (Boeren Beschermings Vereeniging) birleşti. Du Toit, Kap dışında da şubeleri olan milliyetçi bir panafrikaner birliği yaratmaya çalışıysa da bu çabası sonuç vermedi. Afrikanerler arasında 1890'ların sonunda sağlanan birlik, Afrikaner Bond'un izlediği politikalardan çok, Britanya İmparatorluğu'nun Güney Afrika'ya müdahalesinin sonucunda doğmuştu. Parti Hofmeyr'in önderliği altında, İngilizleri de içine alan, sınırları daha geniş bir milliyetçiliği savunuyordu. Hofmeyr hiçbir zaman hükümet kurmadıysa da, Kap Meclisi'nde çoğunluğun önderi olarak, İngilizce konuşan siyaset adamlarının da desteğiyle Afrikanerlerin çıkarlarını korumayı ve Güney Afrika Savaşı (1899-1902) boyunca Kap Kolonisi'nin tarafsız kalmasını başardı. 1910'da Güney Afrika Ulusal Partisi'ni (sonradan Güney Afrika Partisi) oluşturmak üzere Güney Afrika'daki öbür Afrikaner partileriyle birleşen Afrikaner Bond 1911'de kendini feshetti.

Afrikaner dili, AFRIKAANS ya da KAP FELEMENKÇESİ olarak da bilinir, Güney Afrika'da konuşulan Batı Germen dili. 1806'daki İngiliz işgalinden önce Afrika'nın güneyine yerleşen Felemenk, Alman ve Fransız sömürgecilerin soyundan gelenlerce geliştirilmiş ve 17. yüzyıl Felemenkçesinden türemiştir. 1925'ten beri, İngilizce ile birlikte Güney Afrika Cumhuriyeti'nin iki resmi dilinden birdir. Felemenkçeye çok benzerse de, ses dizgesi, adın değişik halleri, cinsiyeti belirten ayrışmaların olmaması yönünden standart Hollanda dilinden farklı ve ayrı bir dildir.

Afrikaner dili 1914'te okullarda, 1919'da Güney Afrika Felemenk Reform Kilisesi'nde kullanılmaya başlandı. 1933'te İncil'in Afrikaner dilindeki ilk tam çevirisi yayımlandı. Giderek 20. yüzyılda ayrı bir Afrikaner edebiyatı oluştu. *Ayrıca bak.* Hollanda dili.

Afro, asıl adı AFRO BASALDELLA (d. 1912, Udine, İtalya - ö. 1976), İtalya'da çeşitli yenilikçi akımlara katılmış ressam.

Babası ressam ve dekoratör, kardeşleri Mirko ve Dino heykelcıydı. Afro, Venedik ve Floransa'da sanat öğrenimi gördü, 1931-37 arasında Paris'te yaşadı. İtalya'ya döndükten sonra Roma'ya yerleşti. II. Dünya Savaşı sırasında hem orduda görev aldı, hem de belli aralıklarla Venedik Akademisi'nde dersler verdi. 1947'de Yeni Sanat Cephesi'ne, 1952'de de bu topluluktan ayrılan Sekizler Grubu'na katıldı. 1956'da Venedik Bienali'nde İtalyan resmi dalında birincilik ödülü kazandı. 1958'de Paris'te UNESCO Binası için bir duvar resmi yaptı. Aynı yıl ABD'ye giderek California'daki Mills College'da, daha sonra da Roma Akademisi'nde dersler verdi.

Sanat yaşamının başlarında önce ard-izlenimci, sonra da kübist bir üslupla çalışan Afro, 1945'ten sonra kendine özgü bir lirik soyutlamaya yönelerek İtalya'da "serbest

biçimli sanat"ın(*) en önemli temsilcilerinden biri oldu. Bu dönem resimlerinde, bilinçaltını ve duygusal izlenimlerini soyut imgeler halinde yansıtma çabası görülür. Kullandığı güçlü renklerle soyut izlenimci olarak nitelenebilecek bir tarz geliştirmiştir.

Afrodit *bak.* Aphrodite

afrodizyak, cinsel istek uyandırdığı düşünülen çeşitli türden uyarıcılara verilen genel ad. Afrodizyaklar iki ana gruba ayrılabilir: 1) görme, işitme, dokunma ve koklama duyularını uyaran psikofizyolojik afrodizyaklar; 2) ağız yoluyla alınan afrodizyaklar (besin, alkollü içkiler, ilaçlar, aşk iksirleri, vb).

Çok eskiden beri halk arasında büyük ilgi uyandırmasına, edebiyatta da sıkça işlenmiş bir konu olmasına karşın, ağız yoluyla alınan afrodizyaklar üzerine hemen hiçbir bilimsel araştırma yapılmamıştır. Bu konudaki bilimsel araştırmalar, erkekte iktidarsızlığın tedavisi için kullanılan ilaç ve hormonların incelenmesinden öteye geçmez. Afrodizyaklar üzerine yazılanlar da genellikle bilim dışı inançların ve halk geleneklerinin derlenmesinden oluşur. Afrodizyak etkisi olduğuna inanılan balık, sebze ve baharat gibi yiyecekler tarih boyunca yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak bu besinlerin hiçbirinde, üreme ve boşaltım organlarını doğrudan etkileyecek herhangi bir kimyasal maddenin varlığına rastlanmamış olması, bazı besinlerin cinsel isteği körükleyici olarak tanınmasının olgulardan değil, halkın inançlarından kaynaklandığı yargısını güçlendirir.

Yeryüzünün hemen her yerinde insanların bazı yiyeceklere cinsel istek uyandırıcı etkiler yüklemelerinin, doğa varlıklarının biçimiyle tedavi edici özellikleri arasında ilişki kuran eski çağ inançlarından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Örneğin, cinsel organlara benzeyen bir nesnede cinsel güçlerin bulunduğu sanılmıştır; ginseng kökünün ve dövülmüş gergedan boynuzunun efsanevi afrodizyak gücü de bu inançtan kaynaklanır.

Bastırılmış içgüdüsel istekleri açığa çıkararak cinsel uyarı sağlayabilen alkol ve marihuana gibi bazı maddeler dışında, çağdaş tıbbın kabul ettiği afrodizyakların sayısı pek azdır. Bunlar arasında en önemlileri de, vücuttan dışarı atılırken idrar yollarını uyararak cinsel istek uyandıran kantaritler ve yohimbindir. Kantaritler ya da kantaridin, kantaris (*) adıyla bilinen kınkanatlı bir böceğin (*Lytta vesicatoria*) kurutulmasıyla elde edilir ve çoğu ülkelerde hayvan dölünü artırmak amacıyla boğaların yemine katılır. İnsanlarda ise bu madde, temas ettiği yerde deriyi kabartır; afrodizyak olarak ağızdan alınması çok tehlikelidir. Yohimbin, Orta Afrika'da yetişen yohimbe ağacının (*Corynanthe yohimbe*) kabuğundan çıkartılan kristalleşmiş bir alkoloittir ve bu yörede yüzyıllardır cinsel gücü artırmak için kullanılmaktadır. Afrodizyak maddeler arasında sayılmasına karşın, zehirlenmeye yol açacak kadar yüksek dozlarda alınmadıkça uyarıcı etki göstermediğinden, çoğu araştırmacılar yohimbinin cinsel gücü artırıcı etkisinin ancak telkine bağlı olabileceğini öne sürerler.

AFSAD, tam adı ANKARA FOTOĞRAF SANATÇILARI DERNEĞİ, Türkiye'de fotoğraf sanatını geliştirmeyi amaçlayan kuruluş. Nisan 1977'de Ankara'da, Çağdaş Sahne Kültür Merkezi'ndeki bir odada çalışmalarına başladı. Birçok sergi, diyapozitif gösterisi, sözlü program ve ulusal fotoğraf yarışması düzenledi. Aralık 1982'de gerçekleştirilen I. Fotoğraf Sempozyumu ile 1984 ve 1985'teki Basın Fotoğrafları Sergisi bunlardan bazılarıdır. AFSAD'ın önemli etkinliklerinden biri de ilk sayısı Kasım 1978'de yayımlanan *Fotograf* dergisidir. 1979 sonunda yayınına ara veren dergi, 1984 başında yeni bir biçimle çıkmaya başladı ve 1984 İFSAK fotoğraf ödülünü kazandı.

AFSC *bak.* American Friends Service Committee

afsunculuk *bak.* büyücülük

Afşarlar (Oğuz boyu) *bak.* Avşarlar

Afşarlar, Safevilerden sonra 1736 - 95 arasında, İran'da hüküm süren Türk asıllı hanedan. Afşarlar Moğol istilasından sonra Azerbaycan'a göç eden aşiretlerden oluşuyordu. Safevi hükümdarı I. İsmail (Şah), Afşarları sınır koruyucusu olarak Horasan eyaletine yerleştirdi. Safevi egemenliğinin zayıfladığı ve İran'ın büyük bölümünün Afganların elinde bulunduğu 18. yüzyıl başlarında Afşarlar Kuzey Horasan'a yerleştiler. Afşarların önderi Nadir (Nadir Şah), Afşar ve Celayir Türkmenleriyle çevredeki öbür aşiretleri çevresine topladı. 1726'da Tahmasp Kulı Han adıyla Safevi şahı II. Tahmasp'ın hizmetine girdi ve Afgan egemenliğine karşı mücadeleye başladı. 1729'da Afgan ordusunu yenerek işgal altındaki İran topraklarını geri aldı. Böylece nüfuzu artan Nadir, II. Tahmasp tarafından vezirliğe ve Mazanderan, Yezd, Kirman ve Sistan bölgeleri valiliğine getirildi. 1732'de II. Tahmasp'ın Osmanlılarla imzaladığı antlaşmaya, İran'ın çıkarlarına uygun bulmadığı için karşı çıktı. II. Tahmasp'ı tahttan indirerek III. Abbas'ı şahlığa, kendisini de saltanat vekilliğine getirdi. 1736'da kendi şahlığını ilan etti. 1737-39 arasında çıktığı Hindistan seferinde İndus'un kuzeyindeki bölgeyi ele geçirdikten sonra Delhi'ye kadar ilerledi. 1741'de bir suikast girişiminden sonra yönetimini sertleştirdi. Giderek artan hoşnutsuzluk, birçok eyalette ayaklanmaya yol açtı. Nadir Şah, bir ayaklanma sırasında Afşar ve Kaçar önderleri tarafından öldürüldü. Yeğenleri Adil Şah (hd 1747-48) ve İbrahim (hd 1748) kısa süre saltanat sürdüler. 1748-95 arasında Horasan'ı Nadir'in torunu Şahruh yönetti. Şahruh'un ölümünden sonra Afşar hanedanı son buldu. Egemenlik önce Zendlere, ardından Kaçarlara geçti.

İran Afşarları günümüzde Urmiye Gölünün kuzeybatısında, Hemedan ve Kirmanşah eyalet sınırlarında, Sebzevar ve Nişabur arasındaki bölgede ve Cumeyn'in kuzeyi ile Kerman'ın güney bölgelerinde dağınık biçimde yaşarlar.

Afşin, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Kahramanmaraş iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 160 km² olan Afşin ilçesi doğuda Elbistan, güney ve batıda Göksun ilçeleri, kuzeybatıda Kayseri, kuzeyde de Sivas illeriyle çevrilidir.

İlçe, Elbistan Ovasının batısında Binboğa Dağlarının doğu eteklerindedir. Orta Toroslar'ın kuzeye uzanan kollarından olan Binboğa Dağları doğuya gidildikçe alçalarak plato niteliğine kavuşur. İlçenin kuzey ve doğu kesimini oluşturan bu plato genellikle kalkerlerden oluştuğundan bitki örtüsü cılızdır. İlçe topraklarının sularını Ceyhan Irmağının kollarından Hurman ve Göksun çayları toplar.

İlçe ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler nohut, şeker pancarı, ayçiçeği, patates ve meyvedir. Sulanabilen alanlarda fasulye de üretilir. Antepfıstığı üretimi giderek artmaktadır. İlçede en çok yetiştirilen hayvan türleri koyun ve sığırdır.

İlçe merkezinin 20 km kuzeyindeki Tanır kasabası eski bir yerleşim yeridir. Antik Tandaris kentinin burada kurulduğu söylenir. Çevrede yapılan araştırmalarda, İÖ 4000'e değin giden kalıntılar bulunmuştur. Afşin, Roma ve Bizans dönemlerinde Arabissus adıyla anılmıştır. I. Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı yönetimine geçmiş ve Efsus olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyet döneminde Elbistan'a bağlı bir bucak olmuş, 1944'te ilçe yapılmıştır.

Afşin'deki tarihi Eshab-ı Kehf Külliyesi 13. yüzyıldan kalmadır. Yöredeki az sayıda Selçuklu yapıtından biri olması açısından önem taşır. Afşin kenti yakınında bir sırt üstünde yer alan cami, külliye, kervansaray ve ribattan oluşur. Ayrıca burada planı belli olmayan birçok küçük yapı yıkıntısı da vardır.

Afşin Belediyesi 1910'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 99.321; kent, 28.524

Afşin-Elbistan Termik Santralı, Kahramanmaraş ilinin Afşin ve Elbistan ilçeleri arasında kurulu, Türkiye'nin en büyük termik santralı. 1975'te, Afşin Ovasındaki düşük kaliteli linyitlerden yararlanmak amacıyla yapımına başlanmıştır.

Santralın dört ünitesinden ilki Temmuz 1984'te üretime geçmiş, sonuncusu da Temmuz 1988'de devreye girmiştir. 1991 yılı

Afşin-Elbistan Termik Santralı
Anadolu Yayıncılık Arşivi

elektrik üretimi 3 milyar 642 milyon 80 bin kilowat saat olmuştur.

Afşin-Elbistan Termik Santralı 900-1.200 kalorili linyitleri yakmak üzere tasarlanmıştır. Kömürün santrala ulaştırılması için bir nakil hattı kurulmuştur. Afşin Ovasındaki linyit rezervinin 3 milyar tonun üstünde olduğu hesaplanmakla birlikte, bunun yararlanılabilir bölümünün santralın yaklaşık 20 yıllık gereksinimini karşılayabileceği belirtilmektedir.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Aftartodosetizm (Yunanca *aphthartos*: "bozulamaz olan"), 6. yüzyılda Monofizitliği yeni bir aşırı uca götürmüş olan heretik düşünce. Monofizitlik İsa'nın tanrısal olan tek bir doğası bulunduğunu savunuyordu. Aftartodosetist düşünceyi ortaya atan Halikarnassos piskoposu Iulianos, İsa'nın bedeninin tanrısal nitelik taşıdığını, bu nedenle de acı duymaz ve bozulamaz olduğunu ileri sürdü; ancak İsa, özgür istençle acıyı ve ölümü seçmekte özgürdü. Kendisi de kınanmış bir Monofizit olan Antakya piskoposu Severos, Iulianos'u şiddetle eleştirerek, İsa'nın bedeninin insan bedeni olarak

kabul edilmemesi durumunda, Hıristiyanlığın temel öğretilerinden biri olan kurtuluş ilkesinin anlamsız halç geleceğini savundu. Bizans İmparatoru I. Justinianos 564'te bir fermanla Aftartodosetizmi benimsediğini ilan etti; amacı bu düşünceyi Doğu Kilisesi'nde kabul ettirmekti; ama bir yıl sonra öldü ve bu amacına ulaşamadı.

Aftenposten (Norveç dilinde "Akşam Postası"), Oslo'da yayımlanan günlük sabah ve akşam gazetesi. Norveç'in ve tüm İskandinavya'nın önde gelen gazetelerinden biridir. Christian Schibsted tarafından 1860'ta kuruldu. Gazetenin kuruluşu, Norveç'in Danimarka'dan ve İsveç'ten ayrılarak bağımsızlığını kazandığı uzun, kargaşalı döneme (1859-1905) rastlar. *Aftenposten* özel olarak siyasal kışkırtmaya katılmadıysa da, Norveç milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Kuruluşundan bu yana hem yerel, hem de giderek artan ölçüde ulusal haberleri iletmekteki etkinliğiyle tanındı. Yöneticileri tarafından bağımsız olarak tanımlanmakla birlikte, ılımlı muhafazakâr bir yayın politikası benimsedi. Anayasasında basın özgürlüğüne açıkça yer verilen Norveç'te, başka gazeteler gibi *Aftenposten* de basın özgürlüğü konusunda aşırı titiz bir tutum izleyegeldi. Nitekim, Hitler Almanyası'nın getireceği tehlikeler konusunda Norveçlileri uyaran ilk seslerden biri oldu.

1940'ta Naziler Norveç'i işgal ettiğinde *Aftenposten*'in, vatan haini Binbaşı Vidkun Quisling yönetimindeki "beşinci kol" hesabına çalışmakta olan asansörcüsü gazetenin yönetimine el koydu. II. Dünya Savaşı'nın bundan sonraki döneminde gazete, Nazilerin propaganda organı haline geldi. Nazi işgali sırasında 60'tan çok Norveçli gazete editörü idam edildi, 3 bin tanesi ise toplama kamplarına gönderildi.

Savaş sonrasında *Aftenposten*, dış haberler, kültür ve çeşitli sanat konularındaki kapsamlı yayınıyla çok tutulan bir gazete oldu. Yerel ve ulusal haberlere çarpıcı bir biçimde ağırlık vermeyi de sürdürdü.

Aftoniyen Buzularası Kat, Kuzey Amerika'da Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Görece yumuşak iklim koşullarının hüküm sürdüğü Aftoniyen Buzularası Kat, geniş karasal buzulların oluştuğu, daha soğuk dönemler olan Nebraskan ve Kansan Buzul katları arasında yer alır. Adını, Iowa'daki Afton bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alan Aftoniyen Buzularası Kat, kimi yerlerde turbaları ve rüzgârla sürüklenmiş çökelleri de içerebilen erken dönem topraklarından, kimi yerlerde de akarsuların taşıdığı kum ve çakıl çökellerinden oluşur.

Bazı bölgelerdeki omurgasız fosillerinin incelenmesinden, Aftoniyen iklimin bugünkünden daha sıcak ve kuru olduğu anlaşılır. Gene incelemelere göre, Aftoniyen evrenin sonlarında memeli türlerinden birçoğunun soyu tükenmiştir. Nedenlerini kesin olarak saptamak güç olsa da, gerek iklim koşullarının değişmesi, gerek daha güçlü, yeni türlerin ortaya çıkması bu soyların tükenmesine yol açmış olabilir. Aftoniyen Buzularası Katın, Avrupa'daki Pleyistosen Bölümün Günz-Mindel Buzularası Katına karşılık düştüğü sanılmaktadır.

Afula, İR YİZREEL (Yizreel Kenti) olarak da anılır, İsrail'in kuzeyinde kent. Esdraelon Ovası ya da Yizreel Vadisindeki (İbranice: Emek Yizreel) en büyük yerleşim merkezidir. Adını, eskiden aynı yerde bulunan Arap köyü el-Affula'dan alır. Afula, Filistin'deki Yahudi topraklarını genişletmeyi amaçlayan Amerikan Siyon Topluluğu tarafından satın alınan topraklarda, 1925'te kurulmuş ve Yahudi Filistini'ndeki ilk kentsel yerleşim olmuştur. Tel Aviv'den Yafa'ya giden kıyı yolunun, Kudüs'ten çıkıp Nablus ve Cenin'den geçen yola kavuştuğu noktada yer alır; ikinci yolun büyük bölümü İsrail işgali altındaki Batı Şeria bölgesindedir. Afula eskiden, ovayı baştan başa kesen, ama II. Dünya Savaşı'ndan beri kullanılmadığından bugün büyük ölçüde sökülmüş durumda olan Hicaz demiryolu üstünde bir istasyondu.

Kent kurulduğunda, doğal hinterlandının büyük bölümünde kolektif ya da kooperatif yerleşmeler vardı. Hem ekonomik, hem toplumsal açıdan Afula'dan bağımsız olan bu yerleşim birimlerinin çoğu kent toplumunu ideolojik olarak da reddediyordu. Bu nedenle, bir metropol olarak gelişmeye aday olduğu halde Afula gelişemedi. Nüfus ancak 1948'den sonra, çok sayıda Yahudi göçmeninin buraya yerleşmesiyle artmaya başladı. Kentin eski iş merkezinden yaklaşık 5 km uzaklıktaki Givat ha-More sırtlarında Afula İllit (Yukarı Afula) adıyla yeni bir bölüm kuruldu. 1972'de Afula'ya belediye statüsü tanındı.

Afula'da büyük bir şeker fabrikası, dokuma fabrikaları ve bir naylon çorap fabrikası vardır. Esdraelon Ovasının büyük bölge hastanesi ile hastaneye bağlı hemşirelik okulunun kurulu olduğu kentte bir öğretmen okulu ve birçok resmi daire bulunmaktadır. Nüfus (1985 tah.) 22.700.

afyon, gelincikgiller (*Papaveraceae*) familyasından haşhaş (*Papaver somniferum*) bitkisinin olgunlaşmamış kapsüllerinin çizilmesi ve akan sütün kurutulmasıyla elde edilen uyuşturucu madde. Bu beyaz renkli süt, havayla temas ettiğinde katılaşarak genellikle kahverengine, bazı çeşitlerinde de siyaha döner. Ham afyon öğütülebilecek ya da başka işlemlerden geçirilebilecek topaklar ya da kalıplar biçiminde satışa çıkarılır.

Afyonun yasal kullanımı, morfin (*), kodein (*) gibi saf afyon alkaloitlerinin elde edilmesini ve alkaloit türevlerinin (örn. dihidromorfinon, dihidrokodeinon) üretimini de kapsamak üzere, tıp alanındaki tüm uygulamalardır. Ayrıca gerek ham afyonun, gerek saf alkaloitlerinin ve eroin (*) gibi türevlerinin yasadışı kullanımı da yaygındır.

Haşhaş tarlası, Uşak
Ara Güler

Afyonun etkin maddesi bileşimindeki alkaloitler, özellikle de morfindir. Afyon alkaloitleri kimyasal yapılarına ve etkilerine göre iki gruba ayrılır. Birinci gruba giren morfin, kodein ve tebain, sinir sistemini etkileyen, ağrı kesici, uyuşturucu ve bağımlılık yaratıcı bileşiklerdir. İkinci gruptan papaverin, noskapin (eskiden narkotin olarak bilinirdi) ve öbür afyon alkaloitlerinin çoğu bu özelliklerin hiçbirini taşımaz; yalnızca istemsiz (düz) kasları gevşetici etki yapar. Günümüzde morfinin yerini tutabilecek güçte sentetik bileşiklerin bulunmasına karşın, hekimler şiddetli ağrıların dindirilmesinde çoğu kez morfine başvururlar.

Ağrıların tedavisinde afyon alkaloitleri ağızdan, makattan ya da enjeksiyon yoluyla verilir. İshal tedavisinde ise afyonun alkol içindeki çözeltisi (afyon ruhu) ve kâfurlu seyreltik çözeltisi ağız yoluyla kullanılır. Eskiden afyon ya hap olarak yutulur ya da içeceklere katılırdı.

Afyonu ilk kez tanımlayan, I. yüzyılda yaşamış olan ve *Peri hyles iatrikes* (İlaç Bilgisi Üstüne; Latince baskısı *De materia medica*) adlı kitabı yüzyıllar boyunca farmakolojinin temel yapıtı sayılan Dioskorides'tir. Ayrıca Asurlulara ait şifalı bitki listeleri ile tıp kitaplarında da afyon ve haşhaştan söz edilir. Afyon elde etmek amacıyla yapılan haşhaş üretimi Yunanistan ve Mezopotamya'dan yavaş yavaş doğuya doğru kaymıştır. Belgelerden anlaşıldığına göre eskiden Çin'de ve Hindistan'da afyon bilinmiyordu; bu ülkelerde afyon üretiminin yaygınlaşması oldukça yakın tarihlere rastlar. Çin'de haşhaş bitkisi ilk kez 7. yüzyılda tanınmış, Japonya'da ise ancak 15. yüzyılda üretime geçilmiştir.

Çubukla afyon içme alışkanlığı tütün çubuklarının vatanı olan Amerika'nın keşfinden sonra başladı ve 17. yüzyılın ortalarında Çin'de önemli bir sorun haline geldi. I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde, Meksika'nın batısındaki dağlık bölgede afyon elde etmek için yasadışı haşhaş üretimine başlandı; ardından Peru ve Ekvador'da da daha kısıtlı olarak üretime geçildi.

Günümüzde yasal ve yasadışı afyon üretiminin merkezi Asya'dır; Hindistan ve Türkiye ise, dünya afyon üretiminde ve dışsatımında ilk iki sırayı alır. Türkiye'deki afyon üretimi, haşhaş ekimine getirilen kısıtlamalara bağlı olarak dalgalanmalar göstermiştir. Yasadışı afyon kullanımını engellemek amacıyla 1912, 1925 ve 1931'de yapılan kısmi sınırlamalardan sonra 29 Haziran 1971'de haşhaş ekimi tümüyle yasaklandı. Fazla uzun sürmeyen bu yasak 1 Temmuz 1974'te yürürlükten kaldırıldıysa da, bu kez üreticinin haşhaş kapsüllerini çizmesi yasaklandı.

Türkiye'nin 1927'de 112 ton olan afyon üretimi 1950'de 214 tona, 1960'ta 368 tona yükseldi; 1975'te ise ancak 57 ton düzeyinde gerçekleşti. Toplam afyon üretiminin en büyük bölümü, Afyonkarahisar'dan sağlanmaktadır. 1984'te ABD'ye 2.484 kg afyon ihraç edilmiş ve 566.800 dolar tutarında döviz sağlanmıştır.

Afyon ve afyon alkaloitlerinin yerini tutabilecek sentetik ilaçların çoğalmasına karşın, tıbbi kullanıma yönelik dünya afyon gereksinmesi 1980'lerde 1.700 tonu aşmıştır. Sürekli afyon kullanımı, bedensel ve zihinsel bozukluklara yol açarak yaşamı kısaltır. Yüksek dozda afyon kullanımından ileri gelen ağır zehirlenmelerde ölümle sonuçlanabilen solunum güçlüğü, levalorfan(*) ya da nalorfin(*) ile tedavi edilebilir. *Ayrıca bak.* haşhaş.

Afyon Ovası, İç Batı Anadolu'da, Afyonkarahisar ilinin orta kesiminde yer alan alüvyal ova. Akarçay Vadisi boyunca uzanan Afyon Ovası yüksek dağlarla çevrili kapalı bir havzanın tabanını oluşturur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan ovayı güneyde Kumalar Dağı bir duvar gibi çevirir.

Afyon Ovası Üçüncü Dönemin sonunda yaklaşık 2,5 milyon yıl önce, Pliyosen Bölümün sonu ile onu izleyen Dördüncü Dönem başlarında ortaya çıkmış çok genç bir ovadır. Güneyindeki volkanik Kumalar Dağı trakit, andezit, bazalt ve bunların tüflerinden oluşmuştur. Miyosen sonu ile Pliyosen'e geçişte (7 milyon yıl önce) bir volkanik etkinlik sonucu belirmeye başlayan Kumalar Dağının oluşma süreci Dördüncü Döneme değin sürmüştür. Ovanın kuzey kesimindeki arazi ise temelde Birinci Zamana (570-225 milyon yıl önce) ait yaşlı kayalardan oluşur. Afyonkarahisar'ın ünlü mermerleri de bu zamana aittir. Ovanın kuzeyi ve güneyi faylı arazidir. Özellikle güneydeki faylar oldukça diktir. Bu faylar da ovanın genel doğrultusu yönünde uzanır. Paralel olan faylar arasındaki blok zaman içinde basamaklar biçiminde çökmüş, daha sonra da alüvyonlarla dolarak bugünkü görünümünü kazanmıştır.

Ovanın uzunluğu 80-85 km, en geniş yerinde eni 55 km, en dar yerinde ise 10 km kadardır. Yüzölçümü kabaca 1.500 km², ortalama yüksekliği 1.000 m'dir. Güneydoğuya doğru genişleyerek alçalır. Eber Gölü çöküntü alanında yüksekliği 989 m'ye düşer.

Ovanın en önemli akarsuyu, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda akan Akarçay ve kollarıdır. Eber Gölüne dökülen Akarçay'la kollarının taşıdığı kum, kil, killi kum, silt ve çakıllar ovayı doldurmuştur. Alüvyon kalınlığı yer yer değişiklik gösterir.

Kışların sert ve soğuk, yazların sıcak ve kurak geçtiği kara ikliminin etkisi altında olan ovada yıllık yağış ortalaması 450-500 mm arasındadır. Güneydoğuya doğru gidildikçe yağış azalır. Doğal bitki örtüsü step bitkilerinden oluşur. Genellikle kısa bir süre yeşil kalan, bol çiçekli bitkiler daha sonra kuruyarak ortadan kalkar. Akarsu boylarında kavak ve söğüt ağaçlarına rastlanır.

Ovada tahıl tarımı egemendir. Başlıca ürünler buğday, arpa, haşhaş ve sulanabilen alanlarda yetiştirilen şeker pancarıdır. Ayrıca baklagiller, ayçiçeği, patates, burçak, fiğ, çeşitli sebzeler ve kavun karpuz da ekilir. Dikili alanlar da oldukça önemli bir yer tutar. Özellikle bağlar ve elma bahçeleri yaygındır.

Afyonkarahisar il sınırları içindeki kara ve demir yolları ovayı bir uçtan bir uca kestikten sonra kuzeybatıdaki Afyonkarahisar kentine ulaşır.

Afyon Savaşları, 19. yüzyıl ortalarında yapılan ve Batılı devletlerin Çin'de ticaret ayrıcalıkları kazanmalarıyla sonuçlanan iki savaş. I. Afyon Savaşı 1839-42'de, Çin'le İngiltere arasında oldu. "Ok" Savaşı ya da Çin'deki İngiliz-Fransız Savaşı olarak da bilinen 1856-60 arasındaki II. Afyon Savaşı'nda ise Fransa ile İngiltere, Çin'e karşı birlikte çarpıştılar.

İngiliz tüccarlar 19. yüzyılın başlarında Çin'e yasa dışı yollardan afyon sokmaya başladılar. Çin hükümeti 1839'da afyon ticaretini durdurma girişiminde bulunarak İngiliz tüccarların Guangzhou'daki (Kanton) tüm afyon depolarına el koydu. Birkaç gün sonra, sarhoş İngiliz denizcilerinin Çinli bir köylüyü öldürmesi ve Çin hukuk sistemine güvenmeyen İngiliz hükümetinin sanıkların Çin mahkemelerine teslim etmeyi reddetmesi üzerine taraflar arasındaki gerginlik büyüdü. Savaş patlak verdi ve küçük İngiliz kuvvetleri kısa sürede zafer kazandılar. 29 Ağustos 1842'de imzalanan Nanjing Antlaşması ve 8 Ekim 1843 tarihli Bogue Ek Antlaşması'yla, Çin'in büyük bir tazminat ödemesi, ticaret ve yerleşim amacıyla beş limanın İngilizlere bırakılması ve İngiliz yurttaşlarının İngiliz mahkemelerinde yargılanması hakkı karara bağlandı. Öbür Batı ülkeleri de hemen istekte bulunup benzer ayrıcalıklar elde ettiler.

Çin'deki ticaret haklarını artırmaya çalışan İngilizler, 1856'da bazı Çinli görevlilerin "Ok" adlı gemiye çıkarak İngiliz bayrağını indirmesiyle, savaşı yeniden başlatmak için aradıkları bahaneyi bulmuş oldular. Bir Fransız misyonerinin Çin'in iç bölgelerinde öldürülmesini gerekçe gösteren Fransızlar da İngiltere'nin yanında savaşa girdiler.

Müttefikler, 1857 sonlarında askeri harekâta girişerek çok geçmeden Çin'i Tianjin antlaşmalarını (1858) imzalamaya zorladılar. Bu antlaşmalarla, yabancı elçilerin Pekin'de yerleşebilmesi, birçok yeni limanın ticaret ve yerleşim amacıyla Batılılara açılması, yabancıların Çin'in iç bölgelerinde yolculuk edebilmesi ve Hıristiyan misyonerlere hareket özgürlüğü verilmesi sağlandı. Aynı yıl, daha sonraki aylarda Shang-hai'da yapılan görüşmelerle afyon ithali yasallaştırıldı. Ancak Çinliler antlaşmaları onaylamayı reddedince, müttefikler savaşı yeniden başlatarak Pekin'i aldılar ve imparatorun yazlık sarayını yaktılar. Çin, 1860'ta imzaladığı Pekin Sözleşmesi'yle Tianjin antlaşmalarına uymayı kabul etti. *Ayrıca bak.* eşitsiz antlaşmalar.

Afyon Ulucamisi, Selçuklular döneminde yapılan ağaç direkli camilerin en eskisi. Batı kapısındaki yazıtta, camiyi 1273'te Selçuklu vezirlerinden Sahip Atâ Fahreddin Ali'nin oğullarından Afyon sancakbeyi Nusreddin Hasan Bey'in yaptırdığı yazılıdır. Bu yapıda, 13. yüzyıldan başlayarak Anadolu-Türk mimarlığında egemen olan tuğla tonoz ve kubbe örtü sistemine yer verilmemiş, yerine ahşap ayaklarla taşınan ahşap kirişli düz örtü sistemi kullanılmıştır. Caminin ana mekânı, iri mukarnas başlıklı 40 tane ahşap ayakla kıble duvarına dik uzanan 9 sahna bölünmüştür. Biri batıda, öbürü kuzeyde olmak üzere iki girişi vardır. Ama kuzeydeki kapı batı duvarına doğru kaydırıldığından, kıble duvarının ortasındaki mihrap, giriş ekseni üstünde değildir. Kesme beyaz kireçtaşından yapılmış mihrabın tarihi cami ile aynıdır. Minare, şerefe yüksekliğine kadar yeşil sırlı tuğladan baklava motifleriyle bezenmiştir. Minarenin yanında Osmanlı yapısı bir çeşme vardır. Cami 1341'de, Karamanoğulları döneminde onarım görmüştür.

Afyon Ulucamisi'nin içten görünümü
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Afyonkarahisar, AFYON olarak da bilinir, büyük bölümü Ege Bölgesi'nde kalan il ve il merkezi kent. Topraklarının bazı bölümleri Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerine taşar. Yüzölçümü 14.230 km² olan Afyonkarahisar ili kuzeyde Eskişehir, doğuda Konya, güneyde Isparta, güneybatıda Burdur ve Denizli, batıda da Uşak ve Kütahya illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. İl toprakları İçbatı Anadolu Eşiğinin en doğu kesiminde yer alır. Doğu kesimi Uludağ'dan başlayarak güneydoğuya doğru uzanan bir dağ dizisinin ucundaki Emir Dağı (Emiroğlu Tepesinde 2.307 m) engebelendirir. Güney kesimi engebelendiren Karakuş ve Sultan dağlarının yüksek kesimleri il sınırları dışındadır. Sandıklı ile Şuhut arasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan Kumalar Dağının Kilimatan Tepesi 2.247 m'ye erişir. Batı kesimini Ahır Dağı

Afyonkarahisar'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

(1.915 m), Çatma Dağı (1.876 m) ve Akdağ'ın doğu uzantıları engebelendirir. Akdağ'ın Kızılören kasabası yakınında 2.343 m'ye ulaşan bir tepesi ilin en yüksek noktasıdır.

Dağlar arasındaki ovalar tarıma ve yerleşmeye elverişlidir. Sandıklı ve Dinar ovalarının suyunu, Büyük Menderes Irmağı ile kollarından Kûfi Çayı akaçlar. Akarçay ise Afyon kapalı havzasından beslenerek Eber Gölüne dökülür. Akarçay'ın kollarından Kali Çayı üzerindeki Selevir Barajı ile Seyitler Çayı üzerindeki Seyitler Barajı da il topraklarının sulanmasına katkıda bulunur. Akşehir Gölü(*) ile Acıgöl'ün(*) bazı bölümleri il sınırları içinde kalır. Afyonkarahisar yeraltı suları açısından zengindir.

Ekonomi. İlde ekonomik yaşam büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, şeker pancarı, ayçiçeği ve patatestir; tıbbi açıdan dünyadaki en kaliteli afyonun elde edildiği haşhaş da burada yetiştirilir. İl, adını merkezindeki yalçın kayalıkların üstünde yükselen kaleden ve ürettiği afyondan alır. Haşhaş ekiminin 1971'de yasaklanması il ekonomisine bir darbe olmuş, ancak yasağın 1974'te kaldırılmasıyla tarım yeniden canlanmıştır. İstanbul gibi büyük merkezlerin kurbanlık koyun talebini karşılayan illerden biri olan Afyonkarahisar'da önemli miktarda hayvan yetiştirilir. Başlıca hayvansal ürünleri deri, et ve yumurta olan ilin kaymağı ve sucuğu yurt çapında ünlüdür.

Ege Bölgesi'yle İç ve Doğu Anadolu'yu birbirine bağlayan kara ve demir yollarının kesişme noktasında yer alan Afyonkarahisar'da ticaret gelişmiş durumdadır. Sanayide 1970'lere değin kamu kesimi egemenliğini sürdürmüş, büyük sayılabilecek ölçekte ve çeşitlenmiş üretim yapan özel kesim işyerleri açılmaya ancak bu yıllardan sonra başlamıştır. İldeki işletmeler daha çok gıda, dokumacılık, halıcılık, mermer, kauçuk eşya, taş ve toprağa bağlı sanayi kollarında etkinlik göstermektedir. En büyük sanayi kuruluşları kamuya ait şeker ve çimento fabrikalarıdır. Bolvadin'de ham afyonu işle-

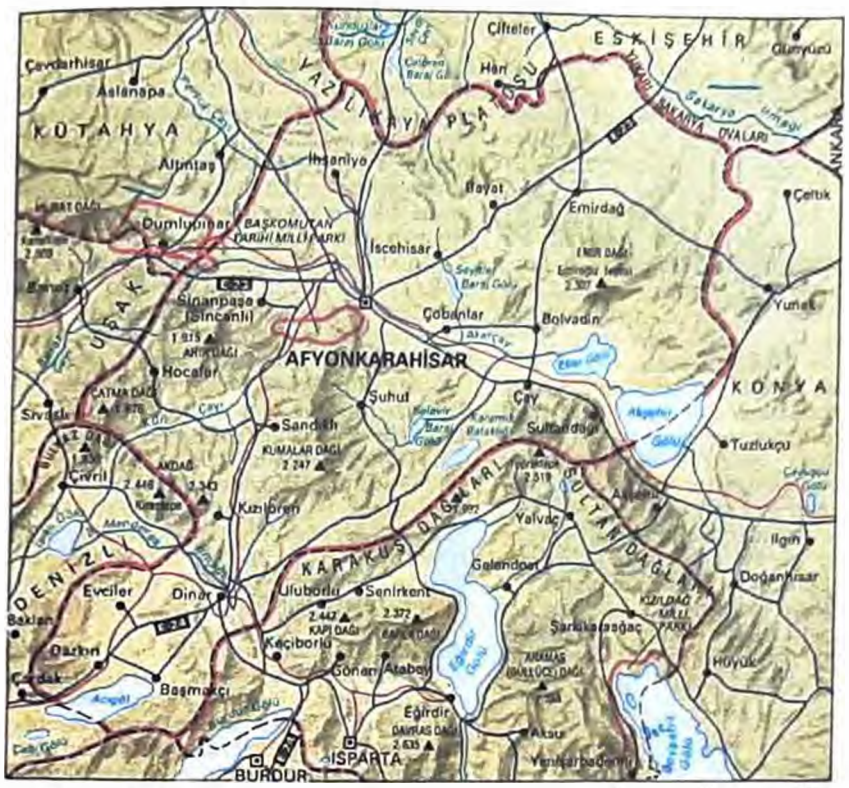

Afyonkarahisar İli

Ana Yayıncılık Arşivi

yen bir alkaloit fabrikası vardır. Afyonkarahisar ilinin en önemli yeraltı zenginlikleri mermer yatakları ile madensuyu kaynaklarıdır. İÖ 4. yüzyıldan beri işletildiği bilinen bu yataklardan Türkiye mermer üretiminin yüzde 5'i elde edilir. İlkçağdan beri yararlanılan Afyonkarahisar madensuları Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Kızılay adıyla şişelenerek ülke çapında dağıtılmaktadır. Tarihsel zenginlikler açısından önem taşıyan bir bölgede yer alan il sınırları içinde 1981'de kurulan Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın(*) bazı bölümleri vardır.

Tarih. Afyonkarahisar'ın bilinen tarihi İÖ 4 binlerde başlar Sandıklı'nın Kusura köyündeki höyükte yapılan kazılardan, burada İÖ 2500'e değin Kalkolitik kültürün var olduğu anlaşılmıştır. İÖ 1800'de başlayan Hitit egemenliğinden sonra yöre, dönemin önde gelen krallıkları arasında el değiştirdi; 1068'de Selçukluların, 1329'da ise Osmanlıların egemenliğine girdi. 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra Germiyanoğullarına bağlanan yöre 1429'da kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Uzun bir süre Karahisar-ı Sahib adıyla Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetildi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Hüdavendigâr vilayetine bağlanan Karahisar-ı Sahib 1917'de bağımsız sancak yapıldı; Kurtuluş Savaşı sırasında iki yıldan fazla süre işgal altında kaldı ve Cumhuriyet'ten sonra il haline getirildi.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Kentteki ilk yerleşim merkezi olan kalenin İÖ 14. yüzyılda Hitit kralı II. Murşili tarafından yaptırıldığı sanılır. Hitit kaynaklarında adı Hapanova olarak geçen kent daha sonra Akronion, Akroniom, Nikopolis ve Opion biçiminde anıldı. İS 11. yüzyılda buraya gelen Türkmenler yanardağ kökenli koyu renkli bir kayalığın üstündeki kaleye Karahisar adını verdi. Anadolu Selçuklularının devlet hazinesini saklamak amacıyla kullandıkları dönemde Karahisar-ı Devle, Sahibataoğulları döneminde de (1275-1341) Karahisar-ı Sahib adıyla anıldı. Daha sonra yörenin ekonomik ve sosyal yaşamına damgasını basan bitkisel ürünün adıyla Afyon ya da Afyonkarahisar adıyla anılmaya başlayan kent 1897'de demiryoluyla ulaşım olanağına kavuştu. Önemli bir ticaret ve konaklama merkezi olan kent Kurtuluş Savaşı sırasında yıkıma uğradı. Karayollarının yapımına bağlı olarak 1960'tan sonra gelişmeye başlayan kentten E-23 Karayolu geçer. Kent karayoluyla Ankara'ya 257 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca sağlık kuruluşları Devlet, Doğum, Göğüs Hastalıkları ve SSK hastaneleridir. Önemli kültür kurumları ise Afyonkarahisar Arkeoloji ve Afyonkarahisar Etnografya müzeleridir. Yükseköğretim kurumları Anadolu Üniversitesi'ne bağlı Afyon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Afyon Meslek Yüksekokulu'dur.

İlin simgesi olan kale bugün bir yıkıntı halindedir. Ulucami (1273), Kâbe Mescidi (1397), Gedik Ahmed Paşa Külliyesi (Imaret Camisi, 1477) öteki önemli tarihsel yapılardır. Kentte bundan başka, 1922 Başkomutanlık Meydan Savaşı anısına yaptırılan Kocatepe Anıtı (1953) ile Avusturyalı heykelci Heinrich Krippel'in Afyonkarahisar'ın kurtuluşu anısına yaptığı Zafer Anıtı da (1935) vardır.

Afyonkarahisar Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il 739.223; kent, 95.643.

Afyonkarahisar Kalesi, İÖ 1350'de Hitit imparatoru II. Murşili'nin yaptırdığı kale. Daha sonraki dönemlerde ekler ve onarımlar yapıldı. Hititlerden sonra, o zamanki adı Hapanova olan kale ile çevresini egemenlik altına alan Frigler, İÖ 8 - 7. yüzyıllar arasında burada en parlak çağlarını yaşadılar. Bölge İS 4. yüzyılda Bizanslıların eline geçti. 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler Anadolu'ya gelmeye başladı ve bölgeye Selçuklular yerleşti. Burada oturan boylardan bazıları, üstüne kurulu olduğu kayalara bakarak kaleye Karahisar adını verdiler. Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad, Afyonkarahisar Kalesi'ni onarttı. Alaeddin Keykubad'ın değerli hazinelerini saklamak için kullanılan kale bu süre içinde Karahisar-ı Devle adıyla anıldı. Kale muhafızlığının, Selçuklu vezirlerinden Sahip Atâ Fahreddin Ali ve oğullarına verilmesiyle adı Karahisar-ı Sahip oldu. Daha sonra Osmanlılar, en iyi afyonun bu çevrede yetişmesi nedeniyle kaleye Afyonkarahisar adını verdiler.

Kale 220 m yüksekliğindeki sarp bir kayalık üstünde kuruludur. Yukarıya, kayaların üstüne oyulmuş merdivenlerle çıkılır. İç ve dış olmak üzere iki bölümden oluşan yapının tepedeki iç bölümü Kız Kalesi ya da Kız Kulesi olarak da bilinir. Kız Kalesi'nde, muhafızlar için ayrılmış koğuşlarla birlikte Sultan Alaeddin Keykubad'ın yaptırdığı cami ve saray, üç erzak ambarı, cephanelikler, sekiz su sarnıcı ve halkın değerli eşyalarının saklandığı mahzenler bulunur. Askeri amaçlı bir yapı olduğundan, halkın oturması için ayrılmış bölümleri yoktur. Mihrabı zarif bezemelerle kaplı olan caminin minaresi yıkıktır. Kalenin batı kapısı üstündeki iki yazıttan biri Alaeddin Keykubad'ın, öbürü 1573'te II. Selim'in yaptırdığı onarımlardan kalmıştır.

Afyonkarahisar Kalesi

Erhan Ayar

Afyonkarahisar madensuyu, kaynağı Afyonkarahisar'ın 24 km kuzeyinde olan, bol mineralli yeraltı suyu. Bölgedeki metamorfik dizi ile alüvyon ovasını birbirinden ayıran bir fay oluşumunun doğusundaki hafif eğimli araziden aşağı doğru akan sular, Neojen kireçtaşlarından süzülür, daha sonra alüvyonlar arasında yayılarak birkaç yerden yüzeye çıkar. Bu kaynak sularına, fayın ikincil çatlağından gelen magmalı sular ile yükseltilerden inen süzülmemiş sular da karışır.

Mineralce çok zengin olan Afyonkarahisar madensuyunun bir litresinde 959 mg sodyum, 119,8 mg kalsiyum, 13,9 mg potasyum, 14 mg magnezyum, 126 mg klorür, 448 mg bromür, 564 mg karbonat, 1.476 mg hidrokarbonat ve başka maddeler bulunur. Ayrıca suyun bir litresindeki serbest karbon monoksit miktarı 2,17 gr gibi çok yüksek bir düzeye ulaşır. Bugün yedi kaynaktan elde edilen madensuyunun toplam debisi 24 saatte 90 tondur ve yıllık üretim yaklaşık 70 milyon şişedir. Ayrıca kaynak sızıntısının toprak üstünde bıraktığı sodyum bikarbonat tuzları da çamaşır sodası üretiminde ve çinicilikte kullanılır.

Afyonkarahisar madensuyu, litrede 3,5 gr'lık mineralleşme düzeyiyle sağlığa yararlı doğal sular grubundandır. Bikarbonatlı ve bol gazlı alkali maden suları özellikle karaciğer, safrakesesi, mide ve bağırsak hastalıklarının tedavisinde etkilidir. Sindirimi hızlandıran ve safra bileşimini değiştiren bu madensuyunun ayrıca kronik safrakesesi iltihaplarına tedavi edici etkisi saptanmıştır.

Afyonkarahisar madensuyunun İÖ 1000'lerde bu bölgede yaşamış olan Friglerden beri bilindiği sanılmaktadır. Kaynağın ilk işletme hakkı 1900'de Şişli Etfal Hastanesi'ne verilmiş, 1926 tarihli Maadin Kanunu'yla da Kızılay Derneği'ne devredilmiştir. Afyonkarahisar madensuyu 1900 Paris ve 1932 Londra sergilerinde altın madalya kazanmıştır.

AG katalogu, Almanca tam adı ASTRONOMISCHE GESELLSCHAFT KATALOG (AGK; Astronomi Derneği Katalogu), dokuzuncu kadirden daha parlak bütün yıldızların konumunu gösteren ve Almanya'daki Astronomi Derneği tarafından derlenen katalog. Derneğin kurucusu Friedrich W. A. Argelander, bir yıldız katalogu hazırlama düşüncesini 1867'de ortaya atmış, dünyanın bütün gözlemevleri de bu çalışmaya katılmışlardı. *Astronomische Gesellschaft Katalog*'un ilk basımı (*AGK 1*), 18° güney yükseliminin kuzeyindeki yıldızları kapsıyordu ve yayımı 1912'de tamamlandı. Derlenmesine 1920'lerde başlanan ve dolaysız gözlemlerden çok gökyüzü fotoğraflarına dayanan ikinci katalog (*AGK 2*) 1950'lerde yayımlandı. Yıldızların özdevinimlerini (görünürdeki konumlarının değişme hızlarını) içeren üçüncü katalog (*AGK 3*) ise 1960'larda basıldı.

Agaca, AGADJA olarak da yazılır (d. y. 1673 - ö. 1740, Allada, Dahomey), Batı Afrika'daki Dahomey Krallığı'nın üçüncü hükümdarı (1708-40). Krallığın sınırlarını güneye, Atlas Okyanusu kıyısına doğru genişletmiş, uygulamaya koyduğu reformlarla yönetimi güçlendirerek merkezî bir yapıya kavuşturmuştur.

Yönetiminin ilk yarısı en başarılı dönemi oldu. 1708'de başlattığı yayılmacı savaşlarla 1724'te Allada Krallığı'nı, 1727'de ise önemli bir ticaret merkezi olan kıyı devleti Ouidah'yı ele geçirdi. Ancak daha sonra, kuzeydoğudaki güçlü Oyo Krallığı'nın istilalarıyla karşı karşıya kaldı.

Dahomey'i ilk kez 1726'da ele geçiren Oyolar, Agaca'nın kuvvetlerini kolayca yendiler ve ülkelerine geri dönmeden önce başkent Abomey'i yakıp yıktılar. 1728, 1729 ve 1730'da Dahomey yeniden Oyo istilalarına uğradı. Oyoların ortalığı yağmalamaları sırasında Agaca ve adamları geri çekilerek saklandılar. Sonunda 1730'da Agaca, önerilen anlaşma koşullarını ve Oyolara vergi ödemeyi kabul etti. Ayrıca, köle ticaretine karşı çıkmaktan da vazgeçti, ancak bu alanda krallık tekelinin korunmasında direttı. Agaca 1730'dan ölümüne değin önceki başkentin güneyindeki Allada'yı başkent olarak korudu. Topraklarını güvenlik altına aldıktan sonra yönetsel reformlar yapmaya, özellikle de krallık denetiminde bir bürokrasi kurmaya girişti. Bununla birlikte, krallığın köle ticareti üzerindeki tekeline karşı çıkan kabile şeflerinin hoşnutsuzluğu, 1735'ten sonra ülke içinde huzursuzlukların başlamasına yol açtı. 1737'de köle ticareti serbest bırakıldı. Bu arada Agaca ölümünden bir yıl önce, ülkesini yeniden işgal eden Oyolara yıllık vergisini ödeyemez duruma gelmişti.

Agadez, AGADES olarak da yazılır, Kuzey Nijer'de il (*département*). Hemen tümüyle Sahra Çölü içinde kalır. Güneyde Maradi, Zinder ve Diffa illeri, batıda Thaoua ve Mali, kuzeyde Cezayir ve Libya, doğuda Çad ile çevrilidir. Ülkenin yarısından fazlasını kaplayan 634.209 km²'lik yüzölçümüyle, Nijer'in en geniş ilidir. Yıllık yağış ortalaması 300 mm'nin altındadır. Dolayısıyla Nijer'de, susuz tarım yapılan kesimin kuzey sınırının hemen üst yanında yer alır. Kumlu havzalardan, alçak lateritik platolardan, birbirinden ayrılmış tepelerden, kumtaşı yarlarından oluşan bu geniş arazinin denizden yüksekliği 300-1.000 m arasında değişir. Orta bölümlerin kuzeyinde, Prekambriyen'de (4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşmuş 325 km uzunluğunda granit bir dağ sırası olan Ayr Dağları, batıda Talak, doğuda Ténéré kalmak üzere Agadez'i ikiye böler. Ayr'da yükseklik yer yer 2.000 m'ye ulaşır. Djado, Manguéni ve Tchigaï yaylalarıyla Dirkou, Séguédine, Bilma ve Fachi vahaları kuzeydoğudadır. Kabaca 17° kuzey enleminin kuzeyinde yer alan bu yörelerde, aşırı kurak bir iklim egemendir. Mayıs-ekim döneminde buralara 100 mm'den az yağış düşer; yaz sıcaklığı 43°C dolayındadır. İlin güneyinde göçebe otlakçılık yapılır. Arlit'te 1971'den, Akouta yakınlarında 1978'den beri uluslararası şirketlerce işletilen önemli uranyum yatakları vardır. Daha güneyde, il merkezi olan Agadez kenti dolaylarında kalay cevheri (kasiterit), 1980'den beri de kömür çıkarılmaktadır. Bilma Vahası yakınındaki tuz üretimi önem taşır. Anu Araréni'deki termik santral Arlit, Akouta ve Agadez kentlerindeki uranyum madenlerinin çıkarılması için gerekli elektriği sağlar. Kuzeydoğu vahalarında yaşayan göçebe Tedalar ile güneybatıda yaşayan göçebe Tuareg ve Fulaniler, geleneksel olarak her yıl ağustos ayında I-n-Gall kentinde bir araya gelirler. Ulusal hükümet burada göçebelerin nüfus sayımını yapar ve onlara ilk yardım hizmetleri sağlar. Nüfus (1988) 203.959.

Agadez, AGADES olarak da yazılır, Kuzey Nijer'de Agadez ilinin (*département*) merkezi olan kent. Batı Afrika'daki Ayr Dağlarının güney ucunda yer alır. Başkent Niamey'in 740 km kuzeydoğusunda, bir kavşakta kurulmuş işlek bir pazar kentidir. Bir süre 15. yüzyılda kurulmuş Tuareg Sultanlığı'nın merkezi olmuştur. Çorak arazide dolaşan göçebe Tuaregler için merkez olma özelliğini bugün de korumaktadır. Agadez'de, tahıl ve sebze ekiminin yanı sıra, göçebelerin yetiştirdiği büyükbaş hayvan ticaretiyle bunlardan elde edilen deri ticareti yapılır. 1976'da Agadez'de Ayr Madencilik Okulu açılmış ve uranyum çıkarımı bundan sonra önem kazanmıştır. Kentte küçük bir havaalanı da bulunmaktadır. Nüfus (1988) 50.200.

Agadez'de cami
Picturepoint

Agadir, Atlas Okyanusu kıyısında liman kenti ve Fas'ın Sud yönetim bölgesinde aynı adı taşıyan ilin merkezi.

Sus Irmağının ağzından 10 km kuzeyde yer alan Agadir kentinin, eski Roma yönetimindeki Portus Risadir kenti olduğu sanılmaktadır. 1505'ten 1541'e değin Portekizlilerin denetiminde kaldıktan sonra, Sus'ta egemenlik süren Sâdi hanedanının eline geçti. 1911'de Alman savaş gemisi "Panther"in "Alman çıkarlarını korumak amacıyla" kentin açıklarında boy göstermesi sonucu ortaya çıkan Fas Bunalımı'ndan sonra Agadir Fransız askerleri tarafından işgal edildi (1913). Bir limanın yapılması (1914), Sus Ovasının geliştirilmesi, iç bölümlerdeki madenlerin işletilmesi, balık ve balık konserveciliği sanayisinin kurulmasıyla giderek modernleşmeye başlayan kent, 1960'ta, toplam 20 bin kişinin öldüğü iki deprem, depremin yol açtığı deniz yükselmesi ve bu arada çıkan yangın sonucu yerle bir oldu. Bundan sonra kentin güneyinde, depreme dayanıklı yapılar inşa edilerek, bir sanayi bölgesini de içeren yeni bir kent merkezi kuruldu. Bugün karayoluyla Safi ve Marakeş'e bağlı olan Agadir'de bir de uluslararası havaalanı bulunmaktadır.

Agadir ilinin yüzölçümü 17.460 km²'dir. İl, kuzeyde Suveyre ve Marakeş, doğuda Varzazat ve Tata, güneyde Tiznit illeri ile komşudur; batısında Atlas Okyanusu uzanır. Doğu-batı doğrultusundaki Sus Ovası Anti-Atlas Dağlarıyla çevrilidir. Sulama yapılan Sus Ovasında, tahıl (özellikle arpa), narenciye, zeytin, koyun, keçi ve büyükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Nüfus (1982) kent, 110.479; (1981 tah.) il, 985.000.

Agadir Olayı, Fransızların Fas üzerindeki haklarına meydan okumak için Almanya'nın Temmuz 1911'de Agadir'e "Panther" gambotunu göndermesiyle başlayan olay. Bu eylem II. Fas Bunalımı'nın başlamasına neden olmuştur. *Ayrıca bak.* Fas bunalımları.

Agâh Efendi (d. 31 Mart 1832, İstanbul - ö. 1885, Atina), gazeteci ve devlet adamı. İlk özel Türkçe gazeteyi yayımlamış, posta nazırlığı sırasında posta pulu kullanımını başlatmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye devam ettiği sıralarda Fransızca öğrendi. Bir süre Bâbıâli Tercüme Odası'nda memurluk yaptıktan sonra 1853'te sefaret kâtibi olarak Paris'e gitti. Karantina müdür muavinliği, Rumeli ordusu başmütercimliği, Mostar mutasarrıf vekilliği, Hersek Meclisi geçici reisliği görevlerinde bulundu. Hersek'ten dönüşünde, 1860'ta ilk özel Türkçe gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'i(*) kurdu ve 1866'da kapanıncaya değin yayımladı. Agâh Efendi bu yıllarda da çeşitli devlet memurluklarında bulundu. Postahane-i Âmire nazırlığı döneminde, 1862'de ülkede posta pulu kullanımını başlattı. Ayrıca vapurlar nazırlığı, Ereğli Kömürleri nazırlığı, Divan-ı Muhasebat üyeliği yaptı. 1867'de, Yeni Osmanlıların yurtdışına kaçmaları üzerine bu son görevinden azledildi. Agâh Efendi de, birkaç gün sonra Paris'e giderek Mustafa Fazıl

Agâh Efendi
İletişim Yayıncılık Arşivi

Paşa'nın çevresinde toplanan Yeni Osmanlılara katıldı. *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinde çalıştı. 1871'de, Âli Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a döndü. Yeniden devlet hizmetine girdi; önce İzmit mutasarrıflığına, sonra Şûra-yı Devlet üyeliğine atandı. II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ardından Bursa'ya, oradan Ankara'ya sürüldü. Daha sonra Rodos ve Midilli mutasarrıflıklarında bulundu. Son görevi olan Atina elçiliği sırasında öldü.

Agaie, Orta Nijerya'nın batısındaki Nijer eyaletine bağlı kent ve geleneksel emirlik. Bida, Baro, Tagagi, Lapai ve Eba'dan gelen karayollarının kesişme noktasında yer alır. Önceleri, Nupe halkıyla akrabalık bağları olan Diboların (Ganagana, Zitako) yaşadığı bu bölge, 1822'de bir Fulani savaşçısı olan Malam Baba'nın eline geçti. Baba, topraklarını Nijer Irmağının güneyine kadar genişlettikten sonra, Fulani İmparatorluğu'na bağlı batı emirliklerinin başı olan Gwandu emirinden yeni bir emirlik kurmasını istedi. Baba'nın oğlu Abdullahi, 1832'de Agaie'nin ilk emiri ilan edildi. Agaie Emirliği'nde ileri gelen kişilerin 1897'de Nijer Kraliyet Kumpanyası'na karşı mücadele eden Bida'ya (batıdaki komşu Fulani Emirliği) asker yardımı göndermelerinden kısa bir süre sonra İngilizler Agaie'yi işgal ettiler. Yüzölçümü 1.909 km² olan emirlik 1908'de, yeni kurulmuş olan Nijer ilinin bir parçası oldu. 1969'dan sonra Kuzeybatı eyaletinin içinde yer alan Nijer ili, 1976'da eyalet statüsü kazandı. Çoğunluğu hâlâ Nupelerden oluşan şimdiki nüfus, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır.

Bir alışveriş merkezi olan kentte yam, kocadarı, kumdarı, pirinç, pamuk ve yerfıstığı ticareti yapılır. Kentin güneyinde ve batısındaki taşkın ovalarının en önemli ürünü olan pirinç, hem küçük çiftliklerde, hem de devletin uyguladığı pirinç projesi çerçevesinde, 32 km güneydeki Luguma'da yetiştirilir. Agaie'de bir sağlık merkeziyle dispanser vardır. Nüfus (1972 tah.) kent, 13.766.

Agalega Adaları, Hint Okyanusunun batısında Mauritius'a bağlı iki ada (Kuzey Adası ve Güney Adası). Mauritius'un yaklaşık 1.000 km kuzeyinde yer alırlar; toplam alanları 70 km²'dir. Adalarda kopra (kurutulmuş hindistancevizi) ile hindistancevizi yağı üretilir ve ihraç edilir. Ayrıca geçimlik olarak kümes hayvanı ve sığır ile çeşitli sebzeler yetiştirilir. Başlıca yerleşim merkezi Güney Adasındaki Sainte Rita köyüdür. Burada bir okul, bir de küçük hastane bulunmaktadır. Birkaç karayolu varsa da motorlu taşıtların sayısı azdır. Nüfus (1983 geç.) 350.

Agam, Yaacov, asıl adı YAACOV GIPSTEIN (d. 11 Mayıs 1928, Rishon le-Ziyyon, Filistin), optik ve kinetik sanatın öncüsü ve önde gelen savunucusu. Bu tür yapıtlarını ilk kez 1953'te Paris'te sergilemiştir.

Agam'ın sanatı zaman, değişim ve hareketle ilgilidir. Yapıtlarındaki renk ve biçimler, bazı örneklerde yapıtın kendi hareketi, bazılarındaysa dış etkenlerle döndürülmesi ya da ışığın oynaması sonucu değişime uğrar. New York Julliard Müzik Okulu'ndaki "Üç Kere Üç Etkileşimi" (1970-71), Kudüs'te İsrail Başkanlık Sarayı'nın bahçesindeki "Yüz Kapı" (1972) onun bu tür yapıtlarına örnektir. Paris'te Quartier de la Défense'taki müzikli dev çeşmenin (1976) tasarımını da Agam yapmıştır. Başka yapıtları arasında Kudüs Konferans Merkezi'ndeki "Yakub'un Merdiveni" (1964) adlı 60 m uzunluğunda bir tavan resmi, Batı Almanya'da Leverkusen Forumu'ndaki bir

Agam, 1972
Michele Vishny

duvar panosu (1969-70), Paris'te Élysée Sarayı'ndaki bir hol dekorasyonu (1971-72), Missouri'de St. Louis'deki Laclede Havagazı Binası'nda bir su-ateş çeşmesi (1972) ve Alabama'da Birmingham'daki bir duvar panosu sayılabilir.

Agama (Sanskrit dilinde "Bilginin Elde Edilişi"). Hindu Tantra metinlerinin bir bölümüne verilen ad. Ortaçağdan kalan bu yazılar, Tanrı Şiva'ya inanan Şaivacıların kutsal metinleridir. Öteki Tantra mezheplerinin kitapları ise Vaishnava Samhitaları ve Şakta Tantralardır. *Agama* metinleri genellikle Şiva ve karısı Parvati arasında geçen diyaloglar biçiminde yazılmıştır.

Şaiva *Agama*'ları, büyük olasılıkla 8. yüzyılda ortaya çıkmaya başladı. Kolay anlaşılması için Şaiva düşünürleri bu metinleri, *Agama* geleneğini izleyen dört Şaiva mezhebi ile ilişkilendirerek tartışırlar. Söz konusu mezhepler Şaiva-siddhanta Sanskrit okulu, Tamil Şaivaları, Keşmir Şaivaları ve Lingayatlar olarak da bilinen Viraşaivalar'dır.

Agama'lar, tapınak ve put yapımında uyulması gereken kurallar ile ibadet kurallarına ilişkin geniş bilgi verirler.

Agamemnon, Yunan efsanesinde, Mykenai ya da Argos kralı. Mykenai krallarından Atreus ile karısı Aerope'nin oğlu ve Menelaos'un kardeşidir. Atreus'un, Thyestes ile onun oğlu Aigisthos tarafından öldürülmesinden sonra, Agamemnon'la kardeşi Menelaos, Sparta kralı Tyndareos'un yanına sığınırlar ve bu kralın kızları Klytaimestra ve Helena ile evlenirler. Agamemnon'un Klytaimestra'dan Orestes adlı bir oğlu ve İphigeneia (İphianassa), Elektra (Laodike) ve Khrysothemis adlı üç kızı olur. Menelaos, Tyndareos'un yerine geçer, Agamemnon da babasının krallığını yeniden ele geçirir.

Troya kralı Priamos'un oğlu Paris (Aleksandros) Helena'yı kaçırınca, Agamemnon ülke prenslerini Troya'ya karşı yapılacak bir öç alma seferinde birleşmeye çağırır. Kendisi bu sefer için 100 gemi verir, birleşik güçlerin de komutanı seçilir. Boiotia'daki Aulis limanında toplanan donanma Agamemnon'un eskiden öfkelendirdiği Tanrıça Artemis'in havayı durgunlaştırması ve rüzgârları ters estirmesi yüzünden bir türlü denize açılamaz. Agamemnon, Artemis'in öfkesini dindirmek için kızı İphigeneia'yı kurban etmek zorunda kalır.

Troya ele geçirildiğinde, ganimet olarak Agamemnon'a Priamos'un kızı Kassandra düşer. Agamemnon dönüşünde Argolis'te karaya çıkar. Onun yokluğunda karısını baştan çıkarmış olan Aigisthos tuzak kurarak Agamemnon'u, yoldaşlarını ve Kassandra'yı öldürür. (Ancak Yunan ozanı Aiskhylos cinayeti işleyenin Klytaimestra olduğunu yazmıştır.) Ülkesine dönen Orestes ise, hem annesini hem de annesinin sevgilisini öldürerek babasının öcünü alır.

Helenistik dönemde Spartalıların Zeus Agamemnon adıyla taptıkları Agamemnon'un gerçekten yaşamış bir kişi, belki de Mykenai ya da Akha devletinin bir derebeyi olabileceği düşünülmektedir.

Agamidae, yaklaşık 325 türü içeren keler familyası. En belirgin özellikleri gövdelerinin pullarla örtülü, bacaklarının iyi gelişmiş ve kuyruklarının oldukça uzun olmasıdır. Türlere göre büyük değişiklik göstermekle birlikte, ortalama gövde uzunluğu 10-15 cm, kuyruk uzunluğu ise 20-30 cm'dir.

Bu familyadaki türlerin çoğu Eskidünya'nın tropikal bölgelerinde yaşar. *Ayrıca bak.* Calotes, dikenli keler, kaya keleri, uçan keler, yakalı keler.

Agana, Guam'da, ABD'nin herhangi bir eyalete yönetsel olarak bağlanmamış topraklarının merkezi olan kent. Adanın batı kıyılarının ortasında, küçük Agana Irmağının ağzındaki Agana Körfezini çevreleyen

Agana kenti ve körfezi, Guam
Shostal - EB Inc

kumsal üstünde kuruludur. 1940'ta 10 bin kişinin yaşadığı Agana, II. Dünya Savaşı'nda tamamen yıkıldı. O zamandan bu yana nüfusu çok yavaş arttı. Küçük parçalara ayrılmış topraklarda mülkiyetin belirlenmesindeki güçlük, bölgede savaş sonrasında girişilen bayındırlık çabalarını engelledi. Agana Katedrali (Dulce Nombre de Maria) II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden yapıldı. Katedralin bitişiğinde, İspanya Meydanı, bir de İspanyol valilik sarayından kalmış tek yapı olan Azotea yer alır. Latte taşlarının (tarihöncesi Latte uygarlığının evlerinde kullanılmış sütunlar) bulunduğu Latte Stone Park da çok uzakta değildir.

Hemen kuzeydoğusuna düşen Tamuning ile güneybatısındaki Piti bugün önemli iş merkezleri haline gelerek Agana'nın gelişmesini engellemişlerdir. İklimi genelde ılıman olmakla birlikte kent hemen her yıl tayfundan etkilenir. Nüfus (1990) 1.139.

agape (Yunancada "sevgi"). Yeni Ahit'te özel bir anlam yüklenen sözcük. Yeni Ahit'te Tanrı'nın özellikle Hz. İsa aracılığıyla insanoğluna duyduğu sevgi ve karşılığında insanın Tanrı'ya, bunun sonucu olarak da hemcinslerine duyduğu sevgi için kullanılır. *Agape* sözcüğünü Kilise Babaları, hem ekmek ve şarapla yapılan ayinleri, hem de yoksulların çağrıldığı dostluk yemeklerini adlandırmak için "sevgi şöleni" anlamında kullanırlardı. Hz. İsa'nın Son Akşamı Yemeği, komünyon ve *agape* arasındaki tarihsel ilişki hâlâ belirsizdir. Bazı din bilginlerine göre *agape*, Hz. İsa'nın Son Akşamı Yemeği'nin bir biçimi, Komünyon da bu kutlamanın dinsel tören niteliğindeki görünümüdür. Bazıları ise *agape*'yi, İsa ve havarilerinin katıldığı toplantıların çağımız-

daki benzeri olan bir dostluk yemeği biçiminde yorumlarlar; İsa'nın ölümünü vurgulayan Komünyon'un da, sonradan bu yemekle birleştirilmiş olduğuna, ama sonuçta tümüyle ayrı bir tören niteliği kazandığına inanırlar. İsa'nın, kendi dönemindeki Yahudi ayin toplantılarına yeni bir anlam kazandırmış olabileceği ise yorumlama sorununu daha karmaşıklaştırmaktadır.

Agapetus I (AZIZ) (d. Roma - ö. 22 Nisan 536, Konstantinopolis; yortu günleri 22 Nisan, 20 Eylül), 535-36'da hüküm süren papa. Soylu bir aileden gelir. 13 Mayıs 535'te papalığa seçildiğinde başdiyakozdu. Ostrogot kralı Theodahad'ın ısrarı üstüne, İmparator I. İustinianos'u İtalya'yı yeniden fethetme planlarından vazgeçirmek için Konstantinopolis'e bir gezi yaptıysa da, başarılı olamadı. Burada, İsa'nın tanrısal olan tek bir doğası bulunduğu yolundaki (monofizit) inançlarından ötürü görevden aldığı Patrik I. Anthimos'un (*) yerine Mennas'ın seçilmesini sağlayarak onu kutsadı. Konstantinopolis'teyken ölen Agapetus'un kemikleri daha sonra Roma'ya getirilerek gömüldü.

Agapetus II (d. Roma - ö. Aralık 955, Roma), 946-55 arasında hüküm süren papa. 10 Mayıs 946'da papalığa seçilen II. Agapetus kilise disiplinini yeniden kurmayı kendine görev edinmiş bilge ve dindar bir yöneticiydi. Papalığı sırasındaki başlıca olaylar Hıristiyanlığın Danimarka'ya yayılması, Reims piskoposluğu konusundaki çatışmanın çözüme bağlanması ve Alman kralı I. Otto'nun İtalya'da ilk başarısını kazanmasıdır (951).

agar-agar, AGAR ya da JELOZ olarak da bilinir, kırmızı alglerin özellikle *Gelidium* ve *Gracilaria* türlerinden elde edilen, jelatinimsi madde. En çok bakteri kültürlerinde besi ortamı hazırlamak için kullanılır. Ayrıca et, balık ve tavuk konservelerinde, dişçilikte, kozmetik ve ilaç sanayilerinde de agar-agardan yararlanılır. Bira ve şarap yapımında durultucu, dondurma, pasta, tatlı ve salata soslarında kıvam verici, tel çekiminde ise kayganlaştırıcı olarak kullanılır. Alglerden elde edildiğinde amorf ve yarı saydam bir kütle olan agar-agar ya yassı şeritler biçiminde, ya topak ya da toz halde satışa sunulur. En çok Japonya, Yeni Zelanda, Avustralya, ABD ve eski SSCB'de üretilir. Soğuk suda çözünmemekle birlikte, ağırlığının 20 katı kadar su çekebilen agar-agar kaynar suda kolaylıkla çözünür. 37°C'de katılaşarak koyu kıvamla bir pelte haline gelen bu çözelti, daha seyreltik (sulandırılmış) olduğunda 40°C'de bile sıvı halini koruyabilir. Doğal biçimiyle agar-agar, sülfat ve kalsiyumlu bir karbonhidrat (polisakkarit) içeren, karmaşık bir hücre çeperi bileşenidir.

Agartala, Hindistan'ın kuzeydoğusunda Tripura eyaletinin başkenti. Bangladeş sınırı yakınında yoğun tarım yapılan bir ovada yer alır. Haroa Irmağının iki yakasına yayılmış olan ve çevresinde çok sayıda köy bulunan kent, yörenin ticaret merkezidir. Kentte bir mihrace sarayı, bir tapınak ve Kalküta Üniversitesi'ne bağlı dört yüksekokul vardır. Nüfus (1991) 157.636.

Agarvala, Hindistan'da önemli bir kast. Hindistan'ın kuzeyinde ve batısında tüccar, banker, toprak ve dükkân sahiplerini içine alan Baniya adlı kastın bir grubunu oluşturur. Kast söylencesine göre, üyeleri bir *naga*'nın (Yılan-Tanrıça) soyundan gelir. Bu yüzden yılanlara zarar vermekten kaçınan kastın kendine özgü yılana tapınma biçimleri vardır. Kastın tanrıçası Lakshmi servet ve şansın simgesidir; Yılan-Tanrıça'nın ilk birleşmesini onun kutsadığına inanılır. Perhiz ve dinsel davranış konusunda geleneklere bağlı olan Agarvala kastının rahipleri kuzeydeki Hindu Brahmanların Gauda kolundandır. Üyelerinin çoğunluğunu Vişnucular oluşturur, ama yaklaşık yüzde 14'ü Caynacıdır.

Agassiz, Alexander (Emmanuel Rodolphe) (d. 17 Aralık 1835, Neuchâtel, İsviçre - ö. 27 Mart 1910, denizde), deniz zoloğu, okyanusbilimci ve maden mühendisi. Sistematik zoolojiye, deniz yatakları konusundaki bilgi birikiminin oluşmasına ve büyük bir bakır madeninin geliştirilmesine katkılarıyla tanınır.

İsviçreli doğabilimci Louis Agassiz'nin oğlu olan Alexander Agassiz 1849'da ABD'ye babasının yanına giderek Harvard Üniversitesi'nde mühendislik ve zooloji öğrenimi gördü. Derisidikenliler (örn. denizyıldızı) konusundaki ilk araştırmalarının ürünü, sistematik zooloji alanında en önemli çalışması olan *Revision of the Echini*'dir (1872-74; Denizkestaneleri Sistematiğinin Gözden Geçirilmesi).

1866-69 arası Michigan eyaletinde, Superior Gölü yakınlarındaki bir bakır madeninin yönetimini üstlenen Agassiz, sonradan bu işletmenin genel müdürü oldu ve ölümüne değin aynı görevi sürdürdü. Başlangıçta kâr getirmeyen bu işletmeyi dünyanın en büyük bakır işletmeleri arasına kattı; maden ocaklarını modern makine ve güvenlik aygıtlarıyla donattı, madenciler için emeklilik ve kaza fonları kurdu, çevrede oturanlar için sağlık önlemleri aldı. 1874-85 arası yönetim kurulunda görev aldığı Harvard Müzesi'ne ve biyolojinin gelişmesini amaçlayan birçok kuruluşa büyük bağışlarda bulundu.

Babasının ölümünden sonra, onun Massachusetts açıklarındaki Penikese Adasında kurduğu Anderson Doğa Tarihi Okulu'nu kapatarak, aynı yıl Rhode Island'daki Newport'ta özel bir biyoloji laboratuvarı kurdu. 1875'te, Güney Amerika'nın batı kıyıları boyunca yaptığı bir yolculuk sırasında, deniz düzeyinden 915 m yükseklikte bir mercan resifi keşfetti. Bu bulgusu, mercan resiflerinin oluşumunun deniz düzeyinin yükselmesiyle eşdeğerde olduğunu öne süren Charles Darwin'in kuramıyla çelişiyordu. Yirmi beş yılı aşkın bir süre boyunca deniz ve mercan resifleri üstündeki çalışmalarını sürdüren Agassiz, başta Antil Denizi, Büyük Okyanusun güneyi ve Avustralya'daki Büyük Mercan Kayalıkları olmak üzere birçok bölgede deniz araştırmaları yaptı.

Agassiz, Elizabeth Cabot, eö CARY (d. 5 Aralık 1822, Boston - ö. 27 Haziran 1907, Arlington Heights, Massachusetts, ABD), Massachusetts eyaletinin Cambridge kentindeki Radcliffe College'ın ilk rektörü olan eğitimci ve doğabilimci.

Meslek yaşamının ilk yıllarında, 1850'de evlendiği İsviçreli doğabilimci Louis Agassiz ile birlikte çalıştı. Kocasıyla birlikte araştırma gezilerine çıktılar, bilimsel yapıtlar yayımladılar ve Massachusetts'in Buzzard Koyundaki Penikese Adası'nda, Anderson Doğa Tarihi Okulu adıyla bir deniz araştırma laboratuvarı kurdular.

Elizabeth Agassiz, 1873'te kocasının ölümünden sonra, o tarihe değin yalnızca erkek öğrencilere tanınan yükseköğrenim olanaklarından kadın'ın da yararlanabilmesi düşüncesine ilgi duymaya başladı. Bu amaçla, Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinin ders vereceği bir kız okulu kurma tasarısını ele aldı ve 1879'da Cambridge'de Harvard Kız Okulu'nun açılmasını sağladı. 1882'de de bu binada çalışmaya başlayan Kadınlar İçin Yükseköğrenim Derneği'nin başkanlığına getirildi. Harvard Kız Okulu 1894'te Radcliffe College'a dönüştü ve Agassiz bu okulda 1899'a değin rektör, 1903'e değin de onursal rektör olarak görev aldı. Elizabeth Agassiz'nin yapıtları arasında *A First Lesson in Natural History* (1859; Doğa Tarihine Başlangıç), Louis Agassiz ile birlikte yazdığı *A Journey in Brazil* (1868; Brezilya'da Bir Gezi) ve *Louis Agassiz: His Life and Correspondence* (1885, 2 cilt; Louis Agassiz: Yaşamı ve Yazışmaları) adlı kitaplar sayılabilir.

Agassiz, (Jean) Louis (Rodolphe) (d. 28 Mayıs 1807, Motier, İsviçre - ö. 14 Aralık 1873, Cambridge, Massachusetts, ABD), İsviçre asıllı ABD'li doğabilimci, jeolog ve öğretim üyesi. Buzul etkinlikleri ve soyu tükenmiş balıklar konusundaki çalışmalarıyla doğa bilimlerinde çığır açmış, uyguladığı öğretim yöntemleriyle ABD'de doğabilimi eğitimine yeni bir kimlik kazandırmıştır.

Gençlik yılları. İsviçre'de, Morat Gölü kıyısındaki Motier köyünde, bir Protestan papazının oğlu olarak dünyaya geldi. Önce Bienne'deki gimnazyumda, ardından Lausanne'daki akademide öğrenim gördü. Yükseköğrenimini Zürich, Heidelberg ve Münih üniversitelerinde sürdürerek Erlangen'de felsefe, Münih'te tıp doktorasını tamamladı.

Gençlik yıllarında Batı İsviçre'deki akarsu balıklarının yaşamıyla ilgilenen Agassiz, Münihli iki doğabilimcinin derlediği balık koleksiyonunu inceledikten sonra bu konuya giderek artan bir ilgiyle bağlandı. 1826'da koleksiyonculardan biri, çoğu Amazon Irmağından derlenmiş olan bu Brezilya balıklarını sınıflandırmaya başlamıştı. Bu doğabilimcinin ölümü üzerine koleksiyonu devralan Agassiz, 1829'da sınıflandırma çalışmasını tamamlayarak *Selecta genera et species piscium* (Seçilmiş Balık Cinsleri ve Türleri) adıyla yayımladı. 1839-42 arasında bölümler halinde yayımlanan *History of the Fresh Water Fishes of Central Europe* (Orta Avrupa'daki Tatlı Su Balıklarının Tarihi) adlı yapıtı da, onun temel ilgi alanı durumunu gelen balıkbilim konusundaki ikinci büyük çalışmasıydı.

Agassiz'nin 1832'de önce bilimsel araştırmaların merkezi sayılan Paris'e, ardından uzun yıllar verimli çalışmalar yapacağı İsviçre'deki Neuchâtel'e gitmesi, meslek yaşamı açısından bir dönüm noktası oldu. Paris'te bulunduğu günlerde Quartier Latin'de yoksul bir öğrenci yaşamı sürdürdü. Geçimini çoğu kez kendi olanaklarıyla, zaman zaman da Alman doğabilimci Alexander von Humboldt'un ve dönemin en ünlü balıkbilimcisi Baron Cuvier'nin yardımlarıyla sağladı. İsviçre'ye geçtikten sonra da Humboldt'un aracılığıyla Neuchâtel Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başladı.

Bu dönemde Agassiz, Avrupa'nın soyu tükenmiş balık türleriyle, özellikle de İsviçre'deki Glarus ve Verona yakınlarındaki Monte Bolca yöresinin fosil balıklarıyla ilgilenmeye başlamıştı. 1833-43 arasında bölümler halinde yayımlanan ve 1.700'ü aşkın fosil balığın bilimsel adlandırmasını içeren *Recherches sur les poissons fossiles* (Fosil Balıklar Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtı, bu uzun çalışmanın ürünüdür. İlgisini, balık fosilleriyle bir arada bulduğu soyu tükenmiş başka hayvanlara da yönelten

Agassiz, 1838-42 arasında İsviçre'deki fosil derisidikenliler üstüne iki ciltlik bir araştırma, 1841-42'de de *Études critiques sur les mollusques fossiles*'i (Fosil Yumuşakçalar Üzerine Eleştirel İncelemeler) yayımladı.

1832'den 1846'ya değin Neuchâtel Üniversitesi'nde doğa tarihi profesörü olarak görev yapan Agassiz bu arada, bilimsel adlandırmanın başlangıç tarihi sayılan 1 Ocak 1758'den o güne değin hayvan türlerine verilmiş olan tüm adları derlediği *Nomenclator zoologicus* (Zoolojik Adlandırma) adlı katalogu hazırlamaya başladı.

1836'da ilgisini zoolojiden jeolojiye yönelterek, İsviçre'deki buzulların hareketini ve etkilerini incelemeye girişti. Bazı araştırmacılar, bu buz ırmaklarının bir zamanlar daha geniş bir alana yayılmış olduğunu ve Jura Dağlarının tepelerine kadar düzensiz bir biçimde dağılan iri kayaçların, hareket halindeki buzullarla sürüklenerek buralara taşındığını ileri sürmüşlerdi. Agassiz, Aare Buzulunun üstünde "Neuchâtel'lilerin Oteli" diye anılan bir kulübe kurarak, meslektaşlarıyla birlikte buzun yapısını ve hareketlerini araştırmaya başladı. 1840'ta en önemli yapıtlarından biri sayılan *Etudes sur les glaciers* (Buzullara İlişkin İncelemeler) adlı kitabını yayımladı. Bu kitabında, oldukça yakın bir jeolojik dönemde İsviçre'nin büyük bir buz katmanıyla kaplı olduğunu kanıtladı ve "katmanlaşmamış çakıllara (sürüklenmiş taşlar) rastlanan bu toprakların bir zamanlar Grönland'dakilere benzer büyük buzul katmanlarıyla kaplı olduğu," sonucuna vardı.

ABD'deki çalışmaları. 1846'da ABD'ye gitmeye karar veren Agassiz'nin asıl amacı, bu ülkenin doğa tarihi ve jeolojisi konusunda araştırmalar yapmaktı. Aynı zamanda Boston'daki Lowell Enstitüsü'nde de bir dizi konferans verecekti. Boston'daki konferansları, çeşitli kentlerde düzenlediği halka açık konferans dizileri izledi. 1847'de Harvard Üniversitesi'nin zoloji profesörlüğü önerisini kabul etti. 1850'de ilk eşinin ölümü üzerine, eğitimci ve yazar Elizabeth Cabot Cary ile evlendi.

Lake Superior (1850; Superior Gölü), *Contributions to the Natural History of the United States* (1857-62; Birleşik Devletler'in Doğa Tarihine Katkılar) ve *Essay on Classification* (1859; Sınıflandırma Üzerine İnceleme) adlı kitaplar, Agassiz'nin ABD'deki bilimsel araştırmalarının en değerli ürünleridir. Dört ciltlik *Contributions*, özellikle kaplumbağa embriyolojisi açısından büyük önem taşır. Sınıflandırma incelemesi ise, tüm parlaklığına karşın, zoolojinin özel yaratılış öğretisinden evrimci görüşe kaymakta olduğunu göz ardı etmenin zayıflığını taşır. Bu büyük yapıtların yanı sıra doğabilim konusunda, özellikle ABD'deki balıklar üstüne pek çok kısa yazı yayımlayan Agassiz, iki önemli araştırma gezisine de çıktı. Bunlardan ilki 1865'teki Brezilya yolculuğu, ikincisi ise 1871'de gerçekleştirdiği ve Güney Amerika'nın her iki kıyısını dolaştığı California yolculuğudur. Eşi Elizabeth Agassiz ile birlikte yazdığı *A Journey in Brazil* (1868; Brezilya'da Bir Gezi) ilk gezideki gözlemlerini anlatır. ABD balıklarıyla ilgili en önemli yazısı da, California'da gördüğü, doğurarak üreyen balıklarla ilgilidir.

Agassiz'nin en büyük tutkusu Harvard'da zengin bir zooloji araştırmaları müzesi kurmaktı. 1856'da kurulan ve zamanla gelişerek bugünkü karşılaştırmalı zooloji müzesine dönüşen bu kurum, yaşamının geri kalan bölümünde giderek Agassiz'nin ilgi odağı haline geldi.

Belki de 19. yüzyıl ABD'sinin en iyi eğitimcisi olan Agassiz'nin Harvard'da uyguladığı eğitim sistemi, bu ülkede doğa tarihi çalışmaları açısından gerçek bir devrimdi. Agassiz'ye göre araştırmanın amacı başkalarından aktarılan bilgi kategorilerini derlemek değil, doğayla doğrudan ilişki kurarak gerekli bilgileri ilk elden edinebilmekti. Daha iyi bir eğitim verebilme isteği ve bilimsel coşkusu onu 1873'te Buzzard Koyundaki Penikese Adasında, Anderson Doğa Tarihi Okulu'nu kurmaya götürdü. Yalnızca Agassiz'nin çabalarıyla varlığını sürdüren ve ABD'deki bilim eğitimine büyük katkıları olan bu okul onun ölümünden sonra kapandı.

Agassiz ve Darwin. Döneminin en yetenekli, bilgili ve değerli biyoloji bilginlerinden biri olan Agassiz'nin, Darwin'in 1859'da yayımladığı *Origin of Species* (1859; *Türlerin Kökeni*, 1970) adlı yapıtına ilgisiz ve düşmanca tavır alması kolay anlaşılır bir olay değildir. Yeni evrim kuramı karşısındaki bu yaklaşımı, onun doğaya bakış açısından kaynaklanmış olabilir. Agassiz, Darwin'in kuramına dayanak noktası olan çevresel etkenlerle değişme ve kalıtsal değişiklikler gibi olgular üstüne bilgi sahibi olmakla birlikte, canlıların dünyasındaki tüm değişikliklerin Tanrı'nın sürekli müdahalesiyle gerçekleştiğini savunuyordu. Darwin gibi o da iklimsel ve jeolojik değişimlerin, hatta buzullar gibi fiziksel olayların bir canlı türünü tümüyle ortadan kaldırabileceğine inanıyordu, ama bu yolla yeni türlerin ortaya çıkabileceğini kesinlikle kabul etmiyordu. Çok eski dönemlerde oluşmuş alt katmanlardan yüzeydeki daha genç katmanlara doğru çıkıldıkça, hayvan ve bitki fosillerinin basitten karmaşığa doğru uzanan evrimsel gelişimini kabul eden Agassiz, böylesine farklı hayvan ve bitki türlerinin, Darwin'in öne sürdüğü gibi topluluklar arası ilişkiler ve çevre koşullarındaki değişimler sonucunda ortaya çıkabileceğine inanmıyordu. Canlıların birbirinden bağımsız ve özel olarak yaratıldığını, bu nedenle iki ayrı organizma arasında kalıtsal bir süreklilikten söz edilemeyeceğini savunan Agassiz'ye göre, bitki ve hayvanların bütün türleri "Tanrı'nın düşüncesi"nden doğmuştu; aralarındaki anatomik ya da işlevsel benzerlikler, ancak Tanrı'nın düşünceleri arasındaki benzeşimden kaynaklanabilirdi. Agassiz'nin doğa görüşünün kaynağında, görünmeyen dünyanın duyumların dünyasından daha gerçek olduğunu savunan Platon düşüncesi yatar. Bu nedenle Agassiz'nin, doğal ortamdaki olayların organik değişimlere neden olabileceğini öne süren Darwinci doğa görüşünü paylaşması zordu.

Agassiz Gölü, Kanada'daki Manitoba, Ontario ve Saskatchewan ile ABD'deki Kuzey Dakota ve Minnesota'nın bir bölümünü geçmişte kaplayan buzul örtüsü kenarında oluşmuş buzul göllerinin en büyüğü. Agassiz Gölü, Pleyistosen Bölümde (2,5 milyon - 10 bin yıl önce), Wisconsin Buzul Çağının (115 bin yıl önce) son iki evresi sırasında da vardı. O dönemde Laurentide Buzul Tabakası, kuzeydeki Büyük Ovaların sularının bugünkü Hudson Körfezine akmasını engelliyordu. Bunun sonucunda Saskatchewan'ın ve başka ırmakların suları buzulun arkasında birikerek 1.100 km uzunluğunda ve 315 km genişliğindeki Agassiz Gölü ile daha küçük olan Souris ve Saskatchewan göllerini oluşturdu. Bu göller sularını, su düzeylerine bağlı olarak, çeşitli kanallar aracılığıyla ya Minnesota Irmağı üstünden Mississippi Irmağına ya da Superior Gölüne boşaltıyorlardı. Yaklaşık 1.000 yıl sonra, buzul tabakasının geri çekilmesiyle oluşan kanal (bugün Nelson Irmağı), ardında Winnipeg(*), Winnipegosis(*), Manitoba(*) ve Woods(*) göllerini bırakarak 285.000 km² büyüklüğündeki Agassiz Gölünün sularını kuzeydeki Hudson Körfezine boşaltmaya başladı. Agassiz Gölünün dibinde biriken balçıksı ince mil, Red ve Souris ırmaklarının aktığı vadilerin verimli topraklar olmasının başlıca nedenidir. 1879'da göle, buzulların hareketiyle ilgili yoğun çalışmalar yapan İsviçre asıllı doğabilimci ve jeolog Louis Agassiz'nin adı verilmiştir.

agat *bak.* akik

Agatha (AZİZE) (ö. IS 3. yy. Sicilya; yortu günü 5 Şubat), efsaneyi Hıristiyan azizesi ve şehidi. Adı, Aziz Hieronymus'un şehitler listesini içeren Kartaca Takvimi'nde (IS y. 530) ve başka yapıtlarda geçer. Doğum yeri olarak hem Palermo, hem de Catania gösterilir.

Şehit düşüşü ile ilgili söylentilerin tarihsel geçerliği yoktur. Efsaneye göre, Sicilya'yı yönetmek üzere Roma imparatoru Decius tarafından gönderilen bir valinin ilerleyişine karşı direnmiş, bu yüzden acımasızca işkence görmüş, göğüsleri kesilmiştir. Azize Agatha'yı betimleyen ikonlarda bu durum gösterilir. İşkenceden sonra bir kazığa bağlanarak yakılmaya mahkûm edilmişse de, gene efsaneye göre, ateş yakılır yakılmaz deprem başlamış, bu da halkın onun serbest bırakılması için direnmesine yol açmıştır. Azize Agatha'nın daha sonra hapiste öldüğü söylenir.

Agathias (d. y. 536, Myrina, Aiolis - ö. y. 582), Bizanslı şair. I. Justinianos döneminin bir bölümünü kapsayan tarih kitabının yazarıdır.

İskenderiye'de hukuk okuduktan sonra öğrenimini Konstantinopolis'te tamamladı ve mahkemelerde avukat olarak çalıştı. Destan ölçüsünde yazdığı bir dizi kısa aşk şiiri *Daphniaka* adıyla anılır. Eski ve çağdaş şairlerin *epigram*'larını, aralarına kendininkileri de katarak bir antolojide derledi. 100'e yakın *epigram*'ı *Greek Anthology*'de (Yunan Antolojisi) korunmuştur. I. Justinianos'un 565'te ölmesinden sonra, kendi döneminin tarihini yazmaya başladı. Tamamlayamadığı bu beş kitaplık yapıt, 552-558 dönemine ilişkin başlıca tarih çalışması olma özelliğini bugün de korur.

Agatho (AZİZİ) (d. y. 577, Sicilya - ö. 10 Ocak 681; yortu günü 10 Ocak), 678-681 arasında hüküm sürmüş papa. Roma'da din adamıyken Haziran 678'de papa seçildi. York piskoposu St. Wilfrid'in görevinden haksız yere alınıp hak ve yetkilerinden mahrum bırakılmış olduğuna karar vererek saygınlığının geri verilmesini emretti. Bizans'a bağlı Ravenna genel valisi Theodorus'un, öncellerinin özerklik özleminde olmasına karşın Roma'ya bağlanmasını sağladı.

680-681'de Konstantinopolis'te yapılan 6. Ekumenik Konsil'e temsilciler göndererek katıldı. Bu konseyde, İsa'nın yalnızca bir iradesi olduğunu savunan heretik Monotelizm öğretisi reddedildi; Agatho'nun öne sürdüğü gibi, İsa'nın biri ilahi, öbürü insani olmak üzere iki iradesi bulunduğu kabul edildi. Agatho, Bizans imparatoru IV. Konstantinos'un, yeni seçilen papaların taç giyme törenlerinde alınan vergiyi kaldırmasını sağladı. Roma'yı kırıp geçiren bir veba salgınında öldü.

Agathokles (d. IÖ 361, Thermae Himerae, Sicilya - ö. IÖ 289), Sicilya'da IÖ 317 - y. 304 arasında Syrakusa tiranı. Yaklaşık 304'ten sonra kendini Sicilya kralı ilan

etmiş, Helenizmi savunmuş ve Kartaca'ya karşı başarısız kalan savaşlar açmıştır.

Agathokles doğduğu kentten Syrakusa'ya İÖ 343 sıralarında geldi. Orduya girerek üstün hizmetlerde bulundu. Oligarşik yönetimi devirme girişiminden iki kez sürgüne gönderildi. İÖ 317'de bir ordu ile geri döndü; aralarında yöneticilerin de bulunduğu 10 bin kadar yurttaşın bir bölümünü öldürtüp bir bölümünü de sürgüne gönderdikten sonra kendini tiran ilan etti.

Bundan sonra bir dizi uzun sefere çıktı. İlk seferlerini (İÖ y. 316-313) Sicilya'da yaşayan öbür Yunanlılara karşı yürüterek aralarında Messina'nın da bulunduğu birçok kentin denetimini ele geçirdi. Sicilya'daki varlığını korumak isteyen Kartaca bu durum karşısında adaya büyük bir kuvvet gönderdi. Sicilyalı Yunanlılarla Kartaca arasında İÖ. 6. yüzyıldan beri aralıklarla süregelen mücadele böylece yeniden alevlendi. İÖ 311'de yenilgiye uğrayan ve Syrakusa'da kuşatılan Agathokles, kuşatmayı yararak kendini kurtardı; İÖ 307'deki yenilgisine değin, düşmanlarının Afrika'daki topraklarına saldırılar düzenledi. İÖ 306'da kötü sayılmayacak koşullarla bir barış antlaşması imzaladı. Bu barışla Kartaca'nın Sicilya'daki egemenliği, Halykus (Platanı) Irmağının batısındaki bölge ile sınırlandırılıyordu. Agathokles bundan sonra Sicilya'da Yunan kentleri üzerinde egemenliğini artırmayı sürdürdü. Yaklaşık İÖ 304'te, kendisini Sicilya kralı ilan edebilecek, etki alanını Güney İtalya ile Adriyatik'e kadar genişletebilecek ölçüde güçlenmişti.

Agathokles'in kral olarak hüküm sürdüğü dönem barış içinde geçti. Bu da ona, Syrakusa'yı birçok kamu yapısıyla zenginleştirme olanağını sağladı. Ancak, kendisinden sonra başa kimin geçeceği konusunda ailesiyle anlaşmazlığa düşünce, hazırladığı vasiyetnameyle Syrakusalılara özgürlüklerini geri verdi. Ölümünden sonra Kartaca'nın Sicilya üzerindeki etkisi güçlendi.

Agathon (d. İÖ y. 445 - ö. İÖ 400, Makedonya), Atinalı tragedya şairi. İlk büyük başarısını İÖ 416'da, oyunların sahnelenip değerlendirildiği Dionysos Şenliği'nde kazandı. Onun bu başarısı, Platon'un *Symposion* (Şölen) adlı diyaloguna konu olmuş, şölenin geçtiği mekân da Agathon'un evi olarak gösterilmiştir. *Poetika* adlı yapıtında, Aristoteles, sahne oyunlarına getirilen iki önemli yeniliği Agathon'a mal eder. Bunlardan ilki, karakterlerin alışılageldiği gibi Yunan mitolojisinden alınmayıp yazar tarafından yaratılması, ikincisi de koronun geleneksel işlevini değiştirmesi, böylelikle de söylediklerinin, olayların gelişimi üzerine yorumlar olmaktan çıkıp, müzikli ara oyunlara dönüşmesidir. Aristophanes, *Thesmophoriazusai* (Tanrıça Demeter Bayramını Kutlayan Kadınlar) adlı oyununun bir yerinde Agathon'la alay ederken, bir başka oyunu olan *Batrakhoi*'de (*Kurbağalar*, 1946) onu "arkadaşları tarafından çok aranan iyi (*agathos*) bir şair" olarak anar. Agathon son yıllarını Makedonyalı Arkhelaos'un korumasında geçirmiştir. Yazdıklarından günümüze ancak 40 kadar dize erişebilmiştir.

Agaular, Etiyopya Platosunun kuzey ve orta bölgelerinde yaşayan eski bir halk. Bölgede tarımı ve hayvancılığı geliştiren Agaular olmuştur. "Agau" adı aynı zamanda Kuşi dil öbeğine bağlı dilleri konuşan çeşitli topluluklar için de kullanılmaktadır. Falaşilerin (Siyah Yahudiler) Agau soyundan geldiğine inanılır. Falaşilerin dinsel sözcük dağarcıkları içinde kimi eski Agau sözcükleri de bulunmaktadır. Agau lehçeleri Gonder kentinin kuzeydoğusundaki dağlık Simen bölgesiyle güneydoğusundaki yörede konuşulur. Tana Gölünün güneyinde konuşulan Aviya lehçesinin eski Agau diline en çok benzeyen lehçe olduğu sanılmaktadır. Agau dilinin etkileri Amhara dilinde de görülür.

Agavaceae, *Liliales* takımından, yaklaşık 22 cinsi ve en az 720 türü içeren familya. Dünyanın tüm tropik, astropik ve ılıman bölgelerine dağılmış olan bu türler kısa gövdeli, çoğunlukla da odunsu bitkilerdir.

Agave americana
Jim Arnan

Dar, mızrak biçimli, kimi zaman etli ya da dişli yaprakları, gövdenin alt bölümünde bir demet oluşturur. Ayrıca çoğu türlerde, birçok çiçekten oluşmuş iri çiçek salkımları bulunur; meyveleri kapsül ya da üzümsü meyve tipindedir.

Familyanın *Agave* cinsi, yapraklarından lif elde edildiği için ticari değer taşıyan bitkileri içerir. Bu liflerin en değerlisi ve en sağlamı, *A. sisalana*'dan elde edilen sisal lifidir. *A. fourcroyoides*'ten henekeni, *A. cantala*'dan da kantala lifleri elde edilir. Bazı *Agave* türlerinin özsuyu mayalandırılarak peynir kokusunda, sarhoş edici bir içki yapılır. Anayurdu Kuzey Amerika'nın güneybatısı olan *A. americana*, evlerde ve bahçelerde yetiştirilen bir süs bitkisidir; dikenli yaprakları 1,5-1,8 m'ye, çiçek salkımlarını taşıyan sapı ise 7,5-12 m'ye ulaşır. Gövdeleri olmayan bu bitkiler 10-15 yıllık olduktan sonra dallanarak sarı çiçekli salkımlar oluşturur ve dip bölümlerinden küçük sürgünler vererek ölürler. Avizeağacı (*Yucca*) türleri de, odunsu gövdeleri ve dikenli yapraklarıyla oldukça sevilen süs bitkileridir. Çiçek salkımlarının daha uzun, yapraklarının daha dar olması gibi özellikleri dışında avizeağacı türlerine benzeyen bazı *Nolina* ve *Dasylirion* türleri de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Tropik türlerden *Cordyline indivisa*, *C. australis* ve *C. terminalis*'in kırmızı yapraklı ve geniş damarlı çeşitleri sera ve saksı bitkisi olarak beğenilir. Familyanın başka süs bitkileri *Dracaena* ve *Sansevieria* türleridir. Beyaz çiçek başakçığı taşıyan sümbülteber (*Polianthes tuberosa*) bitkisi uçucu yağı için yetiştirilir.

Agazzari, Agostino (d. 2. Aralık 1578, Siena, - ö. 10 Nisan 1640, Siena), sürekli bas icrası üzerine yazılmış ilk eğitici kitaplardan bir olan *Del sonare sopra il basso* adlı bilimsel incelemesiyle ünlü besteci. Roma'da çeşitli görevlerde bulundu ve 1630'da Siena Katedrali'nde koro başı oldu. Bestelerini Rönesans'ın son zamanlarına özgü *stile antico* (antik üslup) ve barok dönemin ilk evrelerini yansıtan *stile moderno* (modern üslup) tarzında yaptı.

Sürekli bas üzerine yazdığı incelemesinde (1607) "melodi" ile "temel" çalgılar arasında bir ayrım gözetir. Rönesans müziğinde bir kompozisyondaki tüm seslerin genellikle eşit derecede önem taşıdığını, buna karşılık, gelişmekte olan barok müzikte, oldukça yalın ve doğaçlamalı ara bölümlerin yanı sıra, yüksek (melodi) ve alçak (bas) bölümlerin dönüşümlü olarak egemen olduğunu kabul etmesi, bu ayrımın en önemli yanıdır.

Agee, James (d. 27 Kasım 1909, Knoxville, Tennessee - ö. 16 Mayıs 1955, New York City, ABD), şair, romancı, senaryo ve sinema yazarı, 1930 ve 1940'larda ABD'nin en etkili sinema eleştirmenlerinden biri. İmzasız olarak *Time* ve kendi imzasıyla *The Nation* dergilerinde çıkan eleştirileri bilgi içeriği ve estetik düzey bakımından dikkat çeker.

Tennessee'nin Cumberland Mountain bölgesinde büyüdü. 1932'de Harvard Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra *Fortune* ve *Time* dergilerinde yazılar yazdı. *Permit Me Voyage* (Bırakın Yolculuk Edeyim) adlı şiir kitabı 1934'te yayımlandı. 1936'da *Fortune* tarafından ısmarlanan bir makale için fotoğrafçı Walker Evans'la birlikte altı hafta süreyle Alabama çiftliklerindeki ortakçıların arasında yaşadı. Makalenin yayımlanmaması üzerine Agee ve Evans topladıkları malzemeyi *Let Us Now Praise Famous Men* (1941; Şimdi de Ünlüleri Onurlandıralım) adıyla yayımladıkları kitapta kullandılar. Evans'ın resimlediği kitapta Agee, halkın içinde bulunduğu kötü koşulları, kendi tepkisini de dile getirerek, lirik bir üslupla yansıttı.

Agee 1948'den ölümüne değin daha çok senaryo yazarlığı yaptı. Özellikle *The African Queen* (1951; *Afrika Kraliçesi*) ve *The Night of the Hunter* (1955; *Caniler Avcısı*) adlı filmlerin senaryolarıyla dikkati çekti. Bir babanın apansız ölmesinin altı yaşındaki oğlu ve ailenin öbür üyeleri üzerindeki etkisini anlattığı romanı *A Death in the Family* ile (1957; *Ailede Bir Ölüm*, 1963/*Bir Ölüm*, 1977) 12 yaşındaki bir erkek çocuğun dinsel deneyimlerini konu ettiği uzun öyküsü *The Morning Watch* (1951; Sabah Nöbeti) otobiyografik yapıtlardır. *Ailede Bir Ölüm*, daha sonra *All the Way Home* (1960; Eve Dönüş) adıyla sahneye de uyarlandı. Öbür yapıtlarından bazıları, tüm eleştiri yazılarını içeren *Agee on Film* (1958; Sinema Üzerine), beş senaryodan oluşan *Agee on Film II* (1960) ve yaşam boyu dostu kalan eski bir öğretmenine yazdığı mektupları bir araya getirdiği *Letters to Father Flye*'dır (1962; Peder Flye'a Mektuplar).

Agehî, asıl adı MANSUR (d. Vardar Yenicesi - ö. 1577, İstanbul), kullandığı gemicilik terimleriyle divan şiirine yenilik getirmiş şair.

Medrese öğrenimi gördü. Tarihçi Âli'ye göre, Gelibolu'da müderrislik yaptı. Haslar kadılığında bulundu. I. Süleyman'ın (Kanuni) Zigetvar Kalesi fethini anlatan *Fetihname-i Kal'a-i Sigetvar* adlı yapıtıyla ün yaptı. Gençliğinde donanmada görevli iken öğrendiği gemicilik terimlerini bir kasidesinde birkaç anlamda kullanarak söz sanatlarında yeni bir akım yarattı. Divan şiirinin klasik yapısını bozmadan ustalıkla kullandığı bu terimler divan edebiyatına değişik bir hava getirdi. Bu kasidesine pek çok nazire yazılmış ve tahmis edilmiştir. Divan halinde toplanmamış şiirleri çeşitli şiir dergilerinde yer almıştır.

Agen, Fransa'nın güneybatısında bulunan Akitanya yönetim bölgesinde Lot-et-Ga-

ronne ilinin (*département*) merkezi. Toulouse'un kuzeybatısında, Coteau de l'Ermitage'ın (162 m) eteğinde, Garonne Irmağı üzerinde yer alır. Caesar tarafından Aginnum olarak adlandırılan ve Nitiobrige'lerin başkenti olan kent, 509'da Frank kralı Clovis tarafından ele geçirildi ve Agenais Kontluğu'nun merkezi oldu. Aziz Faith (Foy) ve Aziz Caprasius 303'te, Diocletianus döneminde burada şehit edildiler

Garonne Irmağı üzerinde Agen kenti, Fransa
Edition "La Cigogne" - Hachette

Kentteki Saint-Caprais Katedrali'nin apsisi 12. yüzyıldan kalmadır. Notre-Dame-des-Jacobins Katedrali ise 13. yüzyıl Dominiken mimarisinin bir örneğidir. Kent müzesi bir grup Rönesans malikânesinden oluşur. Dar ortaçağ sokaklarının dokusu, geniş modern bulvarlarla çarpıcı bir karşıtlık yaratır. Agen, ünlü ortaçağ bilginleri Scaliger'lerin ve öbür mesleği berberlik olan şair Jacques Jasmin'in de kentidir. Başta sebze ve meyve olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin pazaryeri olan Agen'de gıda, ayakkabı ve ilaç sanayileri vardır. Nüfus (1982) 31.239.

Agenais, AGENOIS olarak da yazılır, eskiden Fransa'da merkezi Agen olan il. Büyük bir bölümünü bugün Lot-et-Garonne ili (*département*) kaplamaktadır.

Eski Galya'da Galya-Roma yurttaşı Nitiobrige'lerin ülkesi olan Agenais, daha sonra Agen piskoposluk bölgesine dönüştü. Merovenj ve Karolenj dönemlerinde genel olarak hep Akitanya bölgesiyle birlikte yükselen, gözden düşen ya da el değiştiren Agenais, zamanla babadan oğula geçen bir kontluk oldu. 10. yüzyılın ortalarında Bordeaux kontları ve Gaskonya düklerinin topraklarına katıldı. 1036'da sonradan Akitanya dükü olan Poitiers'li Eudes'e geçti. Akitanyalı Eleanor'un 1152'de Henry Plantagenet (sonradan İngiltere kralı II. Henry) ile evlenmesi üzerine İngiltere'ye katıldı. 1249'da Fransa'ya geri verildiyse de, I. Edward 1279'daki Amiens Antlaşması'yla Agenais'yi yeniden İngiltere'ye kazandırdı. 12. yüzyılın sonlarında var olduğu bilinen Agenais Genel Meclisi, ortaçağda temsilcilerin seçimle geldiği ilk kurumlardandır.

Yüzyıl Savaşları (1337-1453) boyunca Fransa ile İngiltere arasında el değiştiren Agenais, sonunda İngiltere'nin geri çekilmesiyle Fransa'ya geçti. 1578'de, Navarre'lı Henri (sonradan Fransa kralı IV. Henri) ile evlenen Marguerite de Valois'ya çeyiz olarak verildi; onun ölümüyle (1615) yeniden Fransa Krallığı'na bağlandı. Eski rejimin son yıllarında Guyenne valiliğinin (*gouvernement*) ve Bordeaux yönetim biriminin (*intendance*) içinde yer alan bir yargıçlık bölgesi (*sénéchaussée*) oldu. Tarımsal açıdan zengin bir yöre olan Agenais'nin nüfusu ortaçağın sonlarından başlayarak bazen azalmış, bazen de başka yerlerden gelen göçlerle artış göstermiştir.

Agence France-Press (AFP), Fransız birleşik haber ajansı, dünyanın en büyük haber ajanslarından biri. Bugünkü adıyla, 1944'te Paris'te kurulmuştur; yönetim merkezi hâlâ Paris'tedir. Geçmişi 1832'de Charles-Louis Havas'ın kurduğu Bureau Havas'a kadar uzanır. Charles-Louis Havas o dönemde yabancı gazetelerden yaptığı haber çevirilerini Paris'e ve taşra gazetelerine dağıtmaktaydı. Bureau Havas 1835'te dünyanın ilk gerçek haber ajansı olarak Agence Havas adını aldı. Hızlı haber iletimine önem veren Agence Havas 1845'te Fransa'da ilk telgraf servisini kurdu. 1852-1919 arasındaki çalışmalarında Correspondance General Havas adlı reklam ajansı ile yakın bir işbirliği sürdürdü. 1800'lerin sonlarında muhabirleri, dünyanın birçok başkentinde görev yapıyordu.

1940'ta Fransa'daki Alman işgal yönetimi Agence Havas'ı kapattı. Ajans personelinin birçoğu yeraltı örgütlerinde etkinliklerini sürdürdü. 1944'te Paris kurtarıldıktan sonra yeraltı gazetecileri özgür Fransa'nın sesini duyurmak üzere Agence France-Press'i bir telli haberleşme sistemi olarak kurdular. Savaş sonrası Fransız hükümeti, Agence Havas'ın malvarlığını AFP'ye devretti; bunların arasında, daha sonra ajansın merkez bürosu olan yapı da vardı. AFP kısa sürede gelişerek Reuters (İngiltere), Tass (SSCB) ve ABD'deki Associated Press (AP) ile United Press International (UPI) gibi dünyanın en önde gelen haber ajansları arasında yer aldı. Bugün Fransa'nın bellibaşlı kentlerinin yanı sıra, dünyanın önemli başkentlerinde de şubeleri ve muhabirleri vardır. AP, Reuters ve Tass ajansları ile haber alışverişine ilişkin sözleşmeler imzalamıştır. Fransa'nın yurtiçi haberlerini dünyanın birçok haber ajansına satar, bu ajansların çoğuna da dünya haberleri sağlar. Fransa içinde kiralık bir özel telgraf şebekesi kurmuştur; yabancı alıcılarına radiotelepriniter aracılığı ile Paris'ten haber geçer. AFP'nin ayrıca bir fotoğraf servisi ile birkaçı Afrika ile ilgili konulara eğilen özel haber bültenleri vardır.

Ageo, Japonya'nın Honşu Adasında, Saitama iline (*ken*) bağlı kent. Ara ve Ayase ırmaklarının arasındaki sette yer alır. Tokyo ile Gumma ilindeki Maebaşi arasında eski bir konaklama kasabasıyken 1883'te 40 km güneyindeki Tokyo'ya bağlandı. Makine, lastik ve metalurji sanayilerinin geliştiği 1955'ten önce, çevresindeki tarım bölgesinin merkeziydi. Nüfus (1990) 194.952.

Agesilaos II (d. İÖ y. 444 - ö. İÖ 360, Kyrene, Kyrenaika), Sparta kralı (İÖ 399-360) ve Sparta'nın Yunanistan'a egemen olduğu dönemin (İÖ 404-317) önemli bir bölümünde Sparta ordusu komutanı. Taktik konusunda çok yetkin bir asker olan Agesilaos, Helen birliğine zarar verme pahasına Sparta çıkarlarını gözetmiş, saldırgan Sparta anlayışının simgesi olarak anılmıştır.

Sparta'daki iki önemli kral ailesinden biri olan Eurypontoslardan Kral II. Arkhidamos'un oğludur. Lysandros'un yardımıyla II. Agis'ten sonra kral oldu. Başa geçtiği sırada Sparta Atina'yı yenmiş (İÖ 404), Anadolu'da Perslerle savaşa girişmişti. Agesilaos İÖ 396'da denizyoluyla Ephesos'a giderek Perslerle üç aylık bir ateşkes antlaşması imzaladı; bu sürede Lysandros'un etkisinden sıyrılmayı başardı. İÖ 396 ve 394'te iki kez Frigya'ya, İÖ 395'te de Lidya'ya saldırdı. Bu sırada, Thebai, Atina, Argos ve Korinthos'tan oluşan bir ittifak, Sparta'ya karşı Korinthos Savaşı'nı (İÖ 395-387) sürdürüyordu. Agesilaos savaşa katılmak üzere 394'te Yunanistan'a döndü. Ancak, kurulmasının önüne geçemediği büyük bir Pers filosu, onun Anadolu'dan ayrılmasından sonra Sparta donanmasını Knidos'ta ağır bir yenilgiye uğrattı. Agesilaos İÖ 394'te müttefik kentlere karşı küçük bir zafer kazandı. Ayrıca İÖ 391-390'da Korinthos yakınlarında, İÖ 389'da da Akarnania'da çarpıştı.

Savaşı sona erdiren Antalkidas Barışı (İÖ 387) Yunan kentlerinin bağımsızlığını güvence altına alan bir madde içeriyordu. Agesilaos bu maddeyi bahane ederek Thebai kentinin Boiotia Birliği'ni dağıtmaya çalıştı. İÖ 378 ve 377'deki iki kuşatma Thebai'de açlık çıkmasına yol açtı. Agesilaos İÖ 371'deki barış konferansında Thebai'lilerin tüm Boiotia adına imza atmasına karşı çıkarak Thebai ile savaşa neden oldu. Savaşın hemen başında öbür Sparta kralı Kleombrotos Leuktra'da İÖ 371'de ağır bir yenilgiye uğradı. Bu bozgun, Sparta'nın yükselişinin sonu ve Yunanistan'da 10 yıl sürecek Thebai egemenliğinin başlangıcı oldu. Sparta'nın savunmaya geçtiği bu dönemde Agesilaos, kenti Thebai komutanı Epaminondas'ın saldırılarından iki kez kurtardı, ama bu başarılarını izleyen Mantineia Savaşına katılmadı.

Agesilaos İÖ 361'de Sparta dışında, Mısır kralı Takhos'un hizmetindeydi. Kralla arasında anlaşmazlık çıkınca, ona karşı düzenlenen bir ayaklanmaya katıldı. Mısır'dan ülkesine dönerken, 84 yaşında öldü.

Agfa-Gevaert Grubu, Almanca AGFA-GEVAERT GRUPPE, Hollanda dilinde AGFA-GEVAERT GROEP. 1964'te kurulan Alman-Belçika anonim şirketler grubu. Federal Almanya'nın Leverkusen kentinde kurulu Agfa AG ile Belçika'nın Mortsel kentinde kurulu Gevaert Photo-Producten NV'nin birleşmesiyle ortaya çıktı. Bu birleşme sonunda biri Almanya'da (Agfa-Gevaert AG), biri Belçika'da (1971'de Agfa-Gevaert NV adını alan Gevaert-Agfa NV) olmak üzere iki kardeş şirket oluştu. 1981'de grubun yüzde elliden çok hissesi Bayer AG tarafından satın alındı.

Grubun Leverkusen'de ve Anvers yakınındaki Mortsel'de bulunan iki büyük fabrikasında fotoğraf film ve donatımı, müzik bantları, fotokopi ve teksir makineleri üretilir. Öteki Batı Avrupa ülkeleriyle ABD, Latin Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da bağlı şirketleri bulunan grubun bütün dünyaya yayılmış bir dağıtım ağı vardır.

Adı, Aktiengesellschaft für Anilinfabrikation (Anilin Yapımı Anonim Şirketi) adından kısaltılarak oluşturulan Agfa, 1867'de bir boya şirketi olarak Berlin yakınında Rummelsburger See'de kuruldu. 1908'de film üretimine başladı. 1925'ten 1945'e değin Alman kartelı IG Farben içinde yer aldı. IG Farben'in mirasçılarından biri olan Bayer AG 1951'de Agfa AG'nın hisselerinin bir bölümünü ele geçirerek onu kendine bağlı bir şirket haline getirdi. Bayer AG 1981'de Bayer hisse senetlerinin küçük bir bölümü karşılığında, Gevaert Photo-Producten'den Agfa AG'nın geriye kalan hisselerini de aldı. Bu düzenlemenin sonucu olarak günümüzde Agfa-Gevaert Grubu'na bağlı iki şirket olan Agfa-Gevaert AG ile Agfa-Gevaert NV, Bayer AG ile Agfa AG'nin ortak mülkiyetindedir.

Grubun öteki kolu olan Gevaert, Lieven Geavert'in (1868-1935) 1890'da Anvers'te fotoğraf kâğıdı yapımına girişmesiyle ortaya çıktı. Gevaert'in kurduğu şirket 1920'de Gevaert Photo-Producten NV adını aldı.

Agincourt Savaşı, Yüzyıl Savaşları'nın orta döneminde İngilizlerin Fransızlara karşı kazandığı kanlı zafer (25 Ekim 1415). Ağustos 1414'te Sen Irmağının denize döküldüğü bölgeden Fransa'ya giren İngiliz kralı V. Henry eylül ayında Harfleur'u aldı ve Doğu Normandiya, Ponthieu ve Batı Picardie üzerinden Calais'ye doğru ilerlemeye karar verdi. Somme Irmağını aşabileceği sığlık bir yer ararken ülkenin iyice içlerine girmek zorunda kaldı. İngiliz ordusu ırmağı geçtiğinde (19 Ekim), ordu başkomutanı I. Charles d'Albert'in yönetimindeki Fransız kuvvetleri İngilizlerin kuzeye çekilmesini engellemek üzere Bapaume ve Péronne'den hareket etti. Sonunda Fransızlar, yorgun düşmüş İngiliz ordusunu Agincourt'ta (Pas-de-Calais'deki Azincourt) yakaladılar. Ama iki ordunun karşılaştığı yer çok sık ağaçlarla kaplıydı ve yalnızca 900 m'lik cephesi olan bir açık alan vardı. Böylece Fransızlar, sayıca İngilizlerden daha fazla olmalarının getirdiği üstünlüğü yitirdiler. İlk süvari saldırıları İngiliz okçuları tarafından geri püskürtüldü. Hafif teçhizatlı, daha çok hareket yeteneği olan, kılıç ve balta kullanan İngiliz okçuları, çamurlu bir alanda asıl saldırıyı başlatan zırhlı Fransız askerlerine yandan saldırarak onları kılıçtan geçirdiler. Üç saat süren savaş Fransızların tam bir yenilgisiyle sonuçlandı. Fransız ordusu bu savaşta başkomutanını, soylulardan 12 kişiyi, 1.500 kadar şövalye ve 4.500 askerini kaybederken, İngilizlerin kaybı çok daha az oldu.

Agis I, eski Sparta kralı. Efsaneye göre, Sparta'yı kuran ikizlerden Eurysthenes'in oğludur. Agiad kral soyu adını ondan aldığından, Agis'in tarihsel bir kişilik olduğu düşünülebilir. 4. yüzyıl Yunan tarihçisi Ephoros, Lakonia'daki Helos kentini zaptedenin ve kent halkını serf (*helot*) konumuna getirenin Agis olduğunu ileri sürer.

Agis II (ö. İÖ 400/398), yaklaşık 427'den sonraki Sparta kralı. Atina'ya karşı yapılan Peloponnesos Savaşı'nın (İÖ 431-404) büyük bölümünde ordunun tüm harekâtına komuta etmiştir.

Agis, hiçbir çözüm getirmeyen Nikias Barışı'nın (İÖ 421-415) henüz yürürlükte olduğu bir sırada, İÖ 418'de Atina'nın müttefiki Argos'un topraklarını işgal etti. Ancak Argos'un ordusunun kentle bağlantısını kestiği halde, anlaşılmaz bir tutumla savaşı keserek geri çekildi. Avantajlı durumundan yararlanmadığı için çarptırılabileceği ağır cezalardan, daha başarılı girişimler vaat ederek kurtuldu. Birkaç hafta sonra Mantineia'da Argos'la müttefiklerini yenerek Sparta'ya saygınlığını yeniden kazandırdı.

İÖ 413'te Atina ile savaş yeniden başladığında Agis, Attika'daki Dekelea'yı işgal eden kuvvetlere komuta etti. Tarihçi Thukydides, Agis'in Sparta politikası üzerindeki etkisini oradayken de sürdürdüğünü belirtir. Bu işgal, Atina'da büyük sıkıntılara yol açtı. Sonunda Spartalı Lysandros İÖ 404'te kazandığı deniz zaferiyle savaşa son verdi. Savaştan sonra Atina ile yapılan antlaşmada Agis'in bir rolü olmadı. İÖ 404/402'de Sparta ile Elis arasında savaş çıktı. Agis İÖ 400/398 baharında Elis'i teslim olmak zorunda bıraktıktan az sonra öldü.

Agis III (ö. İÖ 331, Megalopolis yakınları, Arkadia), İÖ 338-331 arasında hüküm sürmüş ve Büyük İskender'e karşı başarısız bir ayaklanma girişiminde bulunmuş Sparta kralı. Sparta'nın iki krallık ailesinden biri olan Eurypontos hanedanından gelen Agis, babası III. Arkhidamos'tan sonra tahta çıktı. İskender'in Anadolu'yu istilası sırasında, onun Yunanistan'dan uzaklaşmış olmasından yararlanarak Yunan sitelerini isyana sürükledi. Perslerden aldığı para ve İÖ 333'teki Issos Savaşı'ndan sonra Pers ordusundan kaçan 8 bin paralı Yunan askerinin yardımıyla Girit'i de İskender'e karşı çevirmeye çalıştı. İÖ 331'de Peloponnesos'ta bir güç birliği oluşturdu ve Megalopolis'i kuşattı. Bunun üzerine İskender'in naibi Antipatros, savaşmakta olduğu Traklarla barış yaparak güneye yürüdü ve İÖ 331'de Megalopolis yakınlarında yapılan zorlu savaşı kazandı. Agis öldürüldü, Spartalıların direnişi kırıldı.

Agis IV (d. İÖ y. 263 - ö. İÖ 241), İÖ 244 - 241 arasında hüküm sürmüş Sparta kralı. Sparta'nın ekonomik ve siyasal yapısını düzenlemeye girişmiş, başarısızlığa uğramıştır. Babası II. Eudamidas'tan sonra, on dokuz yaşındayken tahta çıktı. Spartalı yasa yapıcı Lykurgos'un geleneğini sürdürerek, toprağın ve servetin eşit dağıtılmadığı ve yoksulların borç yükü altında ezildiği mevcut sistemi düzeltmeye çalıştı.

Borçların silinmesini ve Sparta topraklarının yurttaşlara verilmek üzere 4.500 parçaya bölünmesini önerdi. O dönemde, yurttaşlık haklarına tam sahip olanların sayısı 700'e düşmüştü. Agis'in önerisine göre çok sayıda *Perioikoi* (oy hakkı olmayan özgür insan) ve yabancıya yurttaşlık hakkı verilecek ve 15.000 arazi parçası da geri kalan *Perioikoi*'lere dağıtılacaktı. Bu reformlara ek olarak, Lykurgos'un askeri eğitim düzenini de yeniden kurmaya çalıştı.

Agis, mülklerinden feragat eden zengin annesi ve büyükannesi ile amcası Agesilaos ve İÖ 243'te eforluk (kralın gücünü sınırlamakla görevli yüksek hükümet üyesi) görevinde bulunan Lysandros destekliyorlardı. Öbür kral II. Leonidas önderliğindeki zenginler bu önerilere karşı çıkınca Leonidas tahttan indirildi. İÖ 242'de eforlar Leonidas'ı yeniden tahta çıkarmaya çalıştılar, ancak eforların yerini Agesilaos'un başkanlığını yaptığı başka bir kurul aldı.

Agis bundan sonra, bir yandan toprak dağıtımını ertelerken, bir yandan da borçların silinmesi işini sürdürmeye başladı. Zaman zaman Sparta'nın müttefiki olmuş Sikyonlu Aratos, o sırada yaptığı bir savaşta kendisinden yardım istediği için Agis İÖ 241'de Sparta'dan ayrıldı. Dönüşünde, yandaşlarının Agesilaos'un yönetiminden hoşnut olmadıklarını ve reformların ertelenmesi nedeniyle düş kırıklığına uğradıklarını gördü. Paralı askerlerin desteklediği Leonidas yeniden güç kazanmıştı. Agis, Leonidas ile savaşmak yerine ülkeden kaçtı. Düşmanları onu kandırarak geri dönmesini sağladılar. Yargılandı, annesi ve büyükannesiyle birlikte idam edildi.

Aglauros, Yunan mitolojisine göre Atina kralı Kekrops'un en büyük kızı; iblis kuyruklu bebek Erikhthonios'u görünce korkuya kapılıp kızkardeşleriyle birlikte kendini Akropolis'ten aşağı atarak öldü. Öte yandan Romalı şair Ovidius, Aglauros'un, en küçük kızkardeşi Herse'nin tanrı Mercurius tarafından kaçırılmasına engel olmaya çalıştığı için, bu tanrı tarafından taşa çevrildiğini söyler. Anlaşıldığı kadarıyla Aglauros ile kızkardeşleri (Herse ve Pandrosos) başlangıçta bereket tanrıçasıydılar. Aglauros'un Akropolis'te bir tapınağı vardı; askerlik yaşına gelen gençler burada hem ona, hem de Zeus'la öbür tanrılara ant içerlerdi. Öte yandan Aglauros'un ünü, bir savaş sırasında kent için kendini kurban ettiği yolundaki başka bir efsaneden kaynaklanmış olabilir.

Aglebiler, BENÜ'L-AGLEB olarak da bilinir, 800-909 arasında Kuzey Afrika'da egemenlik kurmuş İslam hanedanı.

Hanedanın kurucusu olan İbrahim bin Agleb, Harun Reşid zamanında Abbasilerin İfrikiye (Tunus ve Doğu Cezayir) valisiydi. 800-812 arasında bölgeyi yarı bağımsız olarak yönetti. Geleneksel cihadları sürdürerek ganimetler elde etti ve ülkesini zenginleştirdi. Merkez edindiği Kayrevan'da Kasrü'l-Kadim adındaki kale-sarayı yaptırdı. Ölümünden sonra başa geçen oğlu Abdullah (hd 812-817) Berberi kabilelerini egemenliği altına almaya çalıştı. Üçüncü hükümdar Ziyadatullah (hd 817-838), 831'de başlattığı Sicilya seferinde Palermo'yu ve adanın birçok yerini ele geçirdi; İslamiyeti yerleştirmeye çalıştı. Güney Sicilya ve Kuzey Afrika limanlarını da alarak Akdeniz ticaretinde önemli rol oynadı. Ünlü Kayrevan Camisi, Sus Ribatı ve Sus Camisi onun döneminde yapıldı. Ziyadatullah'tan sonraki Aglebi hükümdarları daha çok Akdeniz adalarına akınlar düzenlediler. 868'de Malta, ardından Sardinya alındı. Korsika Adası ile İtalya ve Fransa kıyıları birçok kez yağmalandı. Son Aglebi hükümdarı III. Ziyadatullah (hd 902-909), Şii Fatımilerin giderek ağırlaşan baskısına karşı direnemeyince hanedan sona erdi.

Kuzey Afrika'da bir denge öğesi olan Aglebilerin bu yolla iktidardan uzaklaşması, Güney İtalya'da ve Akdeniz adalarında yerleştirilmesine çalışılan İslam için de bir darbe oldu. Yüzyıl kadar süren Fatımi egemenliğinden sonra Normanlar bu yerleri geri aldılar.

Aglebileri uğraştıran başlıca iç sorun, Berberi kabileleri arasındaki çatışmalar ve Trablus'ta sık sık çıkan Harici ayaklanmalarıydı.

Kendileri Sünni olan Aglebiler yaygın iki mezhep (Hanefi ve Maliki) arasında çatışma çıkmaması için önlemler aldılar. Komşu Müslüman devletlerle savaşmamayı da ilke edindiler. Ilımlı yönetimleri ve vergileri düşük düzeyde tutmalarıyla halkın refahını sağladılar. Kayrevan'da yoğunlaşan sanat ve kültür etkinlikleri ise İslam sanatı ve mimarlığı içinde Aglebilere seçkin bir yer sağladı.

aglütinasyon, bir sıvıda asılı halinde bulunan parçacıkların, dış etkenlerle karşılaştığında birbirine yapışarak kümelenmesi. Belli antikorlarla karşılaşan bakterilerin ya da uyuşmayan kanların karışımında alyuvarların aglütinasyonu, bu olgunun tipik örneğidir.

aglütinat, yanardağ bombalarının kısmen eriyip kaynaşmasıyla oluşan korkayaç. *Ayrıca bak.* yanardağ bombası.

aglütinin, genel anlamıyla, bir sıvı içindeki parçacıkların birleşip kümeler ya da kitle halinde çökmesine yol açan madde; özel anlamıyla, bağışıklık kazanmış insan ve hayvanların kan serumunda bulunan antikor. Yüzeylerinde özel bir antijen taşıyan bakteri, tekhücreli ya da alyuvar gibi parçacıkların asılı halinde bulunduğu bir çözeltiye bir aglütinin eklendiğinde, antijen ile aglütinin tepkimeye girer. Bu tepkime sonucunda çözeltideki parçacıklar birbirine yapışır, kümelenir, dibe çöker ve üstte berrak bir sıvı kalır. Bu tür bir aglütinasyon olayı, ancak birbirine özgü antijen ve antikorlar arasında gelişen ve yalnızca bu maddelerin yüzeyindeki küçük tepkin grup-

ları ilgilendiren, tersinir nitelikte tipik bir antijen-antikor tepkimesidir.

Enfeksiyonla ya da öteki aktif bağışıklık yöntemleriyle belli bir antijen alarak bağışıklık kazanmış kişilerin kan serumunda bu antijene karşılık düşen antikor genellikle çok fazla miktarda bulunur. Bu nedenle, serumda aglütinin bulunup bulunmadığına bakarak, belli bir antijenin neden olduğu bağışıklığı ve geçmiş ya da geçirilmekte olan bir enfeksiyonu saptayabilmek için dolaylı bir test yöntemi olarak aglütinasyona başvurulur. Ayrıca, bilinen antijenlere karşılık gelen aglütininlerin bulunduğu kan serumları da, özel bir antijen taşıyan bakterilerin, alyuvarların ve başka parçacıkların tanınmasında kullanılır.

Aynı türden başka bir canlının alyuvarlarını çökelten izohemaglütininlere insanda da rastlanır. Buna dayanarak insanlarda, alyuvarlardaki A ve B antijenlerinin ve serumdaki anti-A ve anti-B izohemaglütininlerinin varlığıyla birbirinden ayrılan dört temel kan grubu tanımlanmıştır. 0 grubunda hiç antijen bulunmamasına karşın her iki aglütinin de vardır ; A grubunda A antijeni ve anti-B aglütinini, B grubunda B antijeni ve anti-A aglütinini bulunur. AB grubunda ise her iki antijen de bulunduğu halde hiç aglütinin yoktur. *Ayrıca bak.* kan grupları.

Agnano, Güney İtalya'da eski krater gölü. Napoli kentinin hemen batısındaki Campi Flegrei volkanik bölgesinde yer alır. Çevresi yaklaşık 6 km olan krater, kaplıcaları (Thermae Anianae) nedeniyle Yunanlılar ve Romalılarca tanınan bir yerdi. Ortaçağda oluştuğu sanılan göl 1870'te kurutulmuştur. Kraterin ortasını kaplayan büyük bir arena vardır.

Kraterin kenarında sıcaklıkları birbirinden farklı çok sayıda su kaynağı bulunmaktadır. Bunlar Agnano Terme'de kurulu kaplıca tesisleri tarafından işletilmektedir.

Agnelli, Giovanni (d. 13 Ağustos 1866, Villar Perosa, Piemonte - ö. 16 Aralık 1945, Torino, İtalya), Fiat otomobil şirketinin (Fabbrica Italiana Automobili Torino) kurucusu, 20. yüzyılın ilk yarısındaki en önde gelen İtalyan sanayicilerindendir.

Agnelli, Modena'daki askeri okulda öğrenim gördüyse de 1889'da ordudan ayrıldı. 1899'da Fiat'ın kurulmasını gerçekleştiren girişimcilerden biri oldu. Şirket kısa sürede uluslararası üne sahip bir otomobil imalatçısı durumuna yükseldi. I. Dünya Savaşı sırasında Torino'daki dev tesislerini tam kapasiteyle çalıştıran Fiat İtalyan ordusunun silah ve donanımını sağladı. Aynı zamanda binek otomobili, uçak, tren vagonu, traktör ve dizel motoru da üretiyordu. Ford ve Krupp gibi önde gelen sanayicilerle karşılaştırılan Agnelli, 30 binden fazla işçi çalıştırmaktaydı.

1921'de Fiat işçileri işyerlerini işgal ettiler ve fabrika binalarına kızıl bayrak çektiler. Bu olay üzerine Agnelli şirketten çekilerek Fiat'ın yönetimini işçilere bıraktı. Çok geçmeden 3 bin işçinin bürosuna kadar yürüyerek kendisinden yeniden işinin başına dönmesini istemeleri üzerine, Agnelli geri döndü.

Agnelli 1907'de İtalya'daki ilk bilyeli ve masuralı rulman sanayisini kurdu. Hem II. Dünya Savaşı öncesinde, hem de savaş sırasında İtalyan savaş sanayisini yönlendirenlerin başında gene Agnelli geliyordu. Ancak Nisan 1945'te İtalya Kurtuluş Komitesi, öbür üst düzey yöneticilerle birlikte onu da Fiat'ın yönetiminden uzaklaştırdı.

Agnelli, Giovanni (d. 12 Mart 1921, Torino, İtalya), İtalya'nın en büyük özel girişimi olan Fiat otomobil şirketinin 1966'dan bu yana başkanı.

Fiat'ın kurucusu Giovanni Agnelli'nin torunu olan Agnelli refah içinde büyüdü ve dedesi tarafından aile şirketini yönetmek üzere özel olarak yetiştirildi. On dört yaşındayken babası ölünce, dedesinden sonra Fiat'ın yönetimini devralacak en büyük erkek varis durumuna geldi.

Agnelli, II. Dünya Savaşı sırasında tehlikeden uzakta Fiat'ta çalışmak yerine, dedesinin ısrarlarına karşın savaşa katılmayı yeğledi. İtalyan ordusuna yazılarak önce Ruslarla, ardından Almanlarla çarpıştı. Savaştan sonra, dedesinin, işin başına geçmeden önce yaşamın iyice tadını çıkarması yolundaki öğütlerine kulak verdi, uzun yıllar dünyanın başta gelen çapkınlarından biri oldu. 1952'de geçirdiği ciddi bir araba kazası, onun otomobil yarışlarıyla geçen günlerine son verdi.

Agnelli daha o dönemde ailenin rulman sanayi kuruluşunun başına geçmiş ve ayrıca Fiat yönetim kurulunun başkan yardımcılığını üstlenmişti. 1963'te Fiat'ın işletme müdürü oldu. 1966'da ise ailesinin sahip olduğu şirketler grubunun yönetim kurulu başkanlığına getirildi ve tüm yönetimi eline alarak Batı Avrupa'nın en güçlü kişilerinden biri durumuna geldi. Agnelli'nin dev sanayi imparatorluğu, otomobil üretiminin yanı sıra, sigortacılık, petrol arıtımı, yayıncılık, bankacılık, perakendecilik, spor, otelcilik, besin maddeleri ve içki dağıtımı, çimento, kimya, plastik sanayisi alanlarında da hisselere sahiptir.

Agnelli, Umberto (d. 1 Kasım 1934, Lozan, İsviçre), Fiat Auto SpA'nın kurucusu Edoardo Agnelli'nin oğlu, otomotiv sanayisi yöneticisi.

Agnelli, Torino Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra ailenin otomotiv şirketi Fiat'a girdi. 1965'te Fransa'daki Fiat kuruluşlarının yöneticiliğini üstlenerek bu ülkedeki satışları beş yıl içinde iki katına çıkardı. Şirketin uluslararası yatırımlarını denetleyen Fiat International'ın başkanlığına getirildiğinde de satışlardaki artışı sürdürüp Fiat'ı Avrupa'nın en tutulan otomobili durumuna yükseltirken, ABD'deki satışları da iki katına çıkardı. Bu başarıları onu 13 yıldan beri tüm şirketler grubunun yöneticiliğini yapmakta olan ağabeyi Giovanni'nin gölgesinde kalmaktan kurtardı.

Agnelli, Fiat grubunun genel müdürü olduktan sonra şirket işçilerine yönelik bir dizi reforma girişti. İşçilere, belirli iş saatini doldurmak koşuluyla kendi çalışma saatlerini belirleme olanağını tanıdı. 1979'da, merkezi Torino'da bulunan tüm şirketler grubunun yönetim kurulu başkan yardımcılığı ve genel müdürlüğü görevlerine, ayrıca Fiat Auto SpA'nın da başkanlığına getirildi. 1976-79 arasında senatörlük de yaptı. Fiat Auto SpA'nın bugün otomobil üretiminden başka bankacılık, gayri menkul alım satımı, yayıncılık ve sigortacılık gibi alanlarda da ortak yatırımları vardır.

Agnes (AZİZE) (d. y. 304, Roma - ö. Roma; yortu günü 21 Ocak), genç kızların koruyucusu olan bakire. Din şehitlerinin en ünlülerinden biridir.

Kesin olmayan söylentilere göre Agnes, 13 yaşlarında güzel bir kızken İsa'dan başka kimseyi kocalığa kabul etmeyeceğini söyleyerek evlenmeyi reddetti. Bunun üzerine talipleri onun Hıristiyan olduğunu açıklayınca, ceza olarak bir geneleve atıldı. Kişiliğine saygı duyan Romalı gençlerden hiçbiri ona el sürmedi. Yalnız bir kişi tecavüze kalkıştı ve o anda kör oldu. Ama Agnes dualarıyla onu iyileştirdi. Bundan sonra hiç eziyet görmeyen Agnes, sonradan Roma imparatoru Dioclettianus'un giriştiği Hıristiyan kırımı sırasında öldürüldü; Via Nomentana'nın yakınına gömüldü. Her yıl yortu gününde Roma'daki S. Agnese Kilisesi'nde yapılan törende kutsanan iki kuzunun yünlerinden din adamları için pelerinler (*pallia*) yapılır ve papa bu pelerinleri, yargılama haklarının bir simgesi olarak başpiskoposlara gönderir.

Agnew, Spiro T(heodore) (d. 9 Kasım 1918, Baltimore), ABD'nin 39. başkan yardımcısı. 1968'de ve 1972'de, Richard Nixon'un başında bulunduğu Cumhuriyetçi Parti listesinden seçilmiştir. Ülkesinin tarihinde en yüksek ikinci devlet görevinden çekilen ikinci (birincisi 1832'de John C. Calhoun), baskı altında istifa eden ilk kişidir.

Babası bir Yunan göçmeniydi. Anagnostopoulos olan adını kısaltarak Agnew yapmıştı. Spiro Agnew, Baltimore Üniversitesi'n de hukuk öğrenimi gördükten sonra 1947'de Baltimore'un bir banliyösünde avukatlığa başladı. 1957'de Baltimore İli İmar Temyiz Kurulu'na atandı. 1962'de de Baltimore İl Yönetimi'ne seçildi. 1967'de Maryland valisi olduktan sonra, artan oranlı gelir yasasını, çevre kirlenmesine karşı katı hükümler içeren bir yasayı ve Mason-Dixon çizgisinin (ABD'de Kuzey ile Güney'i ayırdığı kabul edilen çizgi) güneyinde ırk ayrımı gözetmeden herkese ev kiralanmasını (*open-housing*) öngören ilk yasayı yürürlüğe soktu. Eyalette 306 yıldır ırklar arasında evliliği yasaklayan yasayı yürürlükten kaldırdı. Ancak Nisan 1968'deki ırkçılık karşıtı ayaklanmalarda pasif direnişe karşı sert bir tutum aldığı için, Siyahların ve liberallerin desteğini kaybetti. Polisin yetkilerini büyük ölçüde artırdı. Sağlık harcamalarıyla sosyal harcamalardan yapılacak kesintileri destekledi.

1968'de başkan yardımcılığı için aday gösterildiğinde Amerikan kamuoyunda çok az tanınıyordu. Bu göreve seçildikten sonra hoşnutsuzluk içindeki radikal kesimlere çatan konuşmalarıyla ülke çapında üne kavuştu. Yönetimle ilgili haberlerde nesnellikten uzak olduklarını öne sürerek iletişim araçlarını eleştirdi. Kendisine karşı gelenlere ağır suçlamalarda bulundu.

Baltimore savcısı George Beall 2 Ağustos 1973'te ona, özellikle Maryland valiliği dönemine ilişkin gasp, rüşvet ve vergi kaçakçılığı suçlamalarıyla ilgili olarak, hakkında soruşturma açıldığını bildirdi. Bundan sonra Agnew'in yıldızı sönmeye başladı. Önceleri bu soruşturma konusunda tartışmayacağını söylediyse de, televizyonda bir açık oturum düzenleyerek suçlamalara ilişkin gazete haberlerini "iğrenç yalanlar" olarak niteledi. Ancak 10 Ekim 1973'te federal iddianame eline geçince, başkan yardımcılığından istifa etti. Aynı gün, oldukça dramatik ve beklenmedik bir biçimde Baltimore'daki Bölge Mahkemesi'nin önüne çıktı. Maryland valisiyken 1967'de eline geçen 29.500 dolar gelir vergisi beyannamesinde göstermediği yolundaki tek federal iddia karşısında *nolo contendere* (sanığın suçu kabul etmeden cezayı üstlenmesi) isteminde bulundu. Bu davanın, kendisinin suçlu olduğu önyargısına dayandırıldığını belirterek, ulusun çıkarına olduğu için istifa ettiğini açıkladı.

Yargıç Walter E. Hoffman Agnew'i 10.000 dolar para ve üç yıl göz hapsi cezasına çarptırdı. Ayrıca, adalet bakanının mahkemeye kişisel bir başvuru yaptığını, kendisinin de bu nedenle Agnew'a hapis cezası vermediğini belirtti. Agnew, Maryland eyaletinin 1974'te onu barodan çıkartması üzerine, yabancı ülkelerle iş gören şirketlere

danışman olarak özel sektörde çalışmaya başladı.

Agnew 1976'da bir başkan yardımcısının düşüşünü anlatan *The Canfield Decision* (Canfield Kararı) adlı romanını yayımladı. Siyasal kariyeri için bir savunma ve Nixon yönetimindeki görevlilere karşı bir saldırı niteliğindeki *Go Quietly... or Else* (1980; Sessizce Git... Yoksa) ikinci kitabıdır.

Agni (Sanskrit dilinde "Ateş"), Hinduların ateş tanrısı. Eski Veda geleneğinde Tanrı İndra'nın dışında bütün tanrılardan üstün tutulur. Agni hem güneşin ve şimşeğin ateşi,

Tanrı Agni simgesi koç ile, ahşap oyma
Guimet Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource / EB Inc

hem de insanların tapınmak için yaktıkları ocak ateşidir. Kurban ve adak ateşinin tanrılaştırılmış biçimi olarak tanrıların ağzı, adağın taşıyıcısı ve insanlarla tanrısal güçler arasındaki ulaktır. Kutsal kitaplardaki resimlerde kırmızı renkli ve biri iyi, öteki kötü iki yüzlü olarak canlandırılır. Üç ya da yedi dili, uçları aleve benzeyen dik saçları, üç bacağı ve yedi kolu vardır; yanında hep bir koç bulunur. Rigveda derlemesinde bazen Agni'yle özdeş tutulan Rudra, Hinduizmin daha sonraki büyük tanrısı Şiva'nın ilk örneğidir. Bugün Hinduizmde Agni'ye tapan ayrı bir mezhep yoksa da, birçok törende, özellikle de Agnihotri Brahmanları tarafından Agni'ye yakarılır. Agni güneydoğunun koruyucu tanrısıdır.

Agnihotri, Shiv Narayan (d. 1850, Kanpur yakınları, Ayodhya ili, Hindistan - ö. 1923, Lahor, Pencap eyaleti, Pakistan), Deva Samac (Tanrı'nın Cemiyeti) adlı ateist cemiyetin kurucusu olan Hindu toplum reformcusu.

Agnihotri 16 yaşında Rookee'de devletin desteklediği Thompson Engineering College'a girdi; 1873'te Lahor Devlet Okulu'nda teknik resim öğretmeni oldu. Öğrenciliği sırasında karısıyla birlikte Vedanta felsefesiyle ilgilenmeye başlamıştı. Daha sonra ikisi Lahor'da Brahmo Samac (Brahma'nın Cemiyeti) adlı, merkezi Bengal'de bulunan Hindu reform hareketinin etkin üyeleri oldular.

Agnihotri 1882'de bütün zamanını Brahmo Samac'a verebilmek için öğretmenlik görevini bıraktı. Ama baskıcı kişiliğinin ve kendini beğenmiş kibirli tavırlarının öbür üyeleri rahatsız etmesi üzerine cemiyetten ayrılmak zorunda kaldı. Yeni kurduğu Deva Samac adlı cemiyeti *deva guru* (tanrısal öğretmen) olarak yönetti. Başlangıçta Tanrı'ya inanan bir cemiyet olarak kurulan Deva Samac daha sonra ahlaklı davranışa ve günahların itirafına değer veren, ama tanrıların varlığını reddeden ateist bir cemiyete dönüştü.

Agnihotri'ye göre insan yaşamın üst düzeyine yükselmeliydi; belirlenmiş düzeye ulaşınca da, ruhsal tehlikenin ötesine geçerdi. İzleyicileri Agnihotri'nin en yüksek yüzeye ulaşmış insan olduğuna ve kimi doğaüstü güçlere sahip bulunduğuna inanmışlar, onu genelde tanrısal güçlere verilen payelerle onurlandırmışlardır.

Agnolo, Baccio d' *bak.* Baccio D'AGNOLO

Agnolo DI COSIMO *bak.* Bronzino, Il

Agnon, Shmuel Yosef, asıl adı SAMUEL JOSEF CZACZKES (d. 17 Temmuz 1888 - ö. 17 Şubat 1970, Kudüs), modern İbranicenin en önemli romancılarından ve öykü yazarlarından biri. 1966 Nobel Edebiyat Ödülü'nü Nelly Sachs ile paylaşmıştır. Tüccarlar, hahamlar ve bilginler yetiştirmiş Polonyalı Yahudi bir ailenin oğluydu. 1903-06 arasında gerek kendi adıyla, gerek çeşitli takma adlarla Yidiş ve İbranice yazılar yazdı. 1907'de Filistin'e yerleştikten hemen sonra Agnon soyadını aldı ve canlı, düşsel, yer yer aşırı süslü anlatımını geliştirmek üzere Kitabı Mukaddes dilini kullanmaya başladı.

Filistin'e ilişkin yazdığı ilk öykü olan *Agunot* ile (1908; *Kovulmuşlar*, 1966) dikkatleri çekti. *Hakhnasat kala* (1919, 2 cilt; Gelin Yatağı) adlı romanı ilk başyapıtı sayılır. Romanın kahramanı Reb Yudel Hasid, Çarlık Rusyası ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gettolarında yaşayan, bir türlü tutanamayıp oradan oraya sürüklenen Yahudilerin bir simgesidir. İkinci romanı *Ore'ah Nata Lalun* (1938; *Bir Gecelik Misafir*, 1966-67), Avrupa Yahudilerinin I.

Agnon, Shmuel Yosef
Nobel Foundation, Stockholm

Dünya Savaşı sonrasındaki maddi ve manevi çöküntüsünü anlatır. Agnon bu romanıyla 1950'de Bialik Ödülü'nü kazanmıştır. Üçüncü ve belki de en büyük romanı sayılan *Tmol şilşom*'da (1945; Önceki Gün), Batılılaşmış Yahudilerin düşünce ve ahlak açısından yepyeni bir ortama, artık vaat edilmiş değil, elde edilmiş ülke olan İsrail'e uyum sağlama sorunlarını ele alır. Ne daha önceki bazı yapıtları gibi gerçekçi bir öykü, ne de simgesel bir otobiyografi olan bu yapıt, ancak Agnon'un manevi yaşantısının ışığında anlaşılabilir.

Bulunan birçok el yazmasından ve yayımlanmış kitaplarının çeşitli basımlarından da anlaşıldığı gibi, Agnon tüm yapıtlarını, aynı Proust gibi pek çok kez yeniden yazarak ortaya çıkarmıştır. Toplu yapıtlarının, biri 11 ciltten (*Kol sipurav şel S.Y. Agnon* c.I-VI, Berlin, 1931-35; VII-XI, Kudüs ve Tel Aviv, 1939-52), öteki 8 ciltten oluşan (Tel Aviv, 1953-62) ve birbirinden oldukça farklı iki basımı bulunmaktadır.

Yapıtları başka dile çevrilirken, eski tip yapıları nedeniyle büyük güçlükler çıkartmakta, ama gene de güçlerinden bir şey yitirmemektedir.

Agnon, Yahudi yılındaki dinsel bayramlarla ilgili halk öykülerini derleyerek *Yamim nora'im* (1938) başlıklı bir antoloji ve ünlü dinsel metinlerden seçmeler yaparak *Sefer, Sofer, Vesipur* (1938) adlı bir kitap hazırlamış, 1958'de otobiyografik bir yapıt yayımlamıştır. Türkçe'ye çevrilen kitapları arasında *Edo ve'Enam* da (*Tılsım ve Sözlü*, 1966) bulunmaktadır.

agnostisizm (Yunanca *agnostos:* "bilinemez"), insanın, kendi deneyimleriyle elde ettiği olguların ötesinde hiçbir şeyin varlığını bilemeyeceğini ileri süren öğreti. Terim, günlük dilde, genel olarak dinsel sorunlarla ilgili şüphecilik(*), özel olarak da çağdaş bilimsel düşüncenin etkisiyle, geleneksel Hıristiyan inançlarının reddedilmesi anlamında kullanılır.

Agnostisizm hem bir terim, hem de felsefi kavram olarak Thomas Huxley tarafından ortaya atıldı. Huxley, agnostik sözcüğünü (gnostik: "bilinebilir" karşıtı olarak) hem geleneksel Yahudi-Hıristiyan tanrıcılığını, hem de tanrıtanımazlık öğretisini reddederek Tanrı'nın varlığı sorununu ortada bırakan düşünürler için kullandı.

Tanımdan ve terimin günlük dilde kazandığı anlamdan açıkça anlaşılacağı gibi, agnostisizm dendiğinde, aralarında ilişki olmakla birlikte gene de farklı olan iki görüş anlatılır. Terim, tüm kanıtlar ortaya çıkmadığı, çıkma olasılığı da bulunmadığı için, insan-Tanrı ilişkisi gibi nihai sorunlar üzerinde yargıya varılamamasından başka bir anlama gelmeyebilir. Aziz Augustinus, Pascal ve Kierkegaard gibi filozofların düşünce sistemlerinde kuşkunun imana giden bir yol olarak görülmesi gibi, agnostizm de bu anlamıyla insan-Tanrı ilişkisi konusuna Hıristiyanlığın getirdiği yorumlamalar için bir yol olabilir. Bununla birlikte Huxley, agnostisizmin, insan-Tanrı ilişkisine ilişkin Hıristiyanlık yorumlarını polemik konusu yapmayı amaçladığını ortaya koydu. Terimin tanımladığı nihai sorunlara ilişkin yargının ortada bırakılmasının, "var olduğu umulan şeyler"e ve "görünmez şeyler"e ilişkin Hıristiyan inancını geçersiz kılacağı düşünülmüştü. Huxley'in, C. Darwin'in öğretisi üzerine yapılan tartışmalarda oynadığı rol, agnostisizme asıl bu kapsamda bir anlamın yüklenmesine yol açtı. Clarence Darrow gibi önemli Darwinciler, kendilerini agnostik olarak tanımladılar. Geleneksel Hıristiyan inançlarına bağlı kalan yazarlar ise, agnostizmi bu inançlara düşmanlık duymakla eşanlamlı kabul ediyorlardı.

20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde çatışma alanı değişti. Filozoflar arasında temel ilgi alanı, artık Hıristiyanlığın sunduğu kanıtlar değil, veri olarak alınan bu kanıtların ortaya konması ve doğruluğunun gösterilmesi sorunu oldu. Kanıt ve doğrulama sorunu, temel sorun haline geldi.

Agnostisizm ile benzerlikleri olan mantıksal olguculuk, temel ve bilinemeyen sorular ile ilgili kurguları reddederek Huxley'in agnostisizminin de ötesine geçti.

Agnostus, suda yaşayan, soyu tükenmiş eklembacaklılardan trilobitlerin fosil olarak bulunan cinsi. Fosillerine, Erken Kambriyen ile (y. 570 milyon yıl önce) Geç

Kambriyen Dönemden *Agnostus* örnekleri
Kinekulla, İsveç
British Museum (Doğa Tarihi)
Photograph Imitor

Ordovisiyen (y. 430 milyon yıl önce) dönemler arasında oluşmuş kayaçlarda rastlanır. İki göğüs bölütü ile daha geniş bir kuyruk bölütünden oluşmuş, genellikle küçük yapılı hayvanları içeren bu cins üyeleri yalnızca 6 mm uzunluğundaydı ve gözden yoksundu.

Agnus Dei (Latince), TANRI'NIN KUZUSU, Hıristiyan din törenlerinde Hazreti İsa için kullanılan ad. Bu deyiş Vaftizci Yahya'nın bir sözünden alınmıştır: "İşte, dünyanın günahını taşıyan Tanrı'nın Kuzusu!" (Yuhanna 1:29). Katolik din törenlerinde de Agnus Dei şu biçimde kullanılır: "Dünyanın günahını taşıyan Tanrı'nın Kuzusu, merhametin üzerimize olsun! Dünyanın günahını taşıyan Tanrı'nın Kuzusu, bize huzur bahşet!" Bu söz, Rabbin Duası ile Komünyon arasında yer alır; özveri ve tapınma temalarını işler. Böylece din törenlerindeki kurban, İsa'nın çarmıhta Tanrı'nın Kuzusu olarak kurban edilişiyle birleştirilir, bu da Eski Ahit kültünde yer alan kuzu kurban etmeyi çağrıştırır. Anglikan ve Lutherci Komünyon törenlerinde de Agnus Dei korunmuştur. Kiliselerde karşılıklı okunan birçok duada Agnus Dei yer alır.

Tanrı'nın Kuzusu biçimindeki İsa figürlerine, ayrıca üstüne bu figür basılmış ve papa tarafından takdis edilmiş balmumundan disklere de Agnus Dei adı verilir.

Agobard (AZİZ) (d. 769/779, İspanya - ö. 6 Haziran 840, Lyon; yortu günü 6 Haziran), 816'dan başlayarak Lyon başpiskoposu. İmparator I. Ludwig'in yönetimi sırasında siyaset ve dinle ilgili konularda etkin olmuştur. İlahiyat ve din törenleriyle ilgili incelemeleri de vardır.

782'de İspanya'dan Galya'ya göç eden Agobard, 792'de Lyon'a gitti ve 804'te rahipliğe yükseldi. Başpiskopos olduktan sonra siyasal güçlerle çatıştı; onların kilise seçimlerine karışmasına karşı çıktı, kilise topraklarını kilise dışındakilerin denetiminden kurtarmak için çaba gösterdi. 833'te I. Ludwig'in tahttan indirilmesini haklı bulduğunu açıkça yazdığından, Ludwig yeniden tahta çıkınca başpiskoposluk görevini yitirdiyse de, 838'de Lyon'da yeniden bu göreve getirildi.

Agobard, Urgel'li Felix tarafından savunulan ve İsa'nın, Tanrı'nın gerçek değil manevi oğlu olduğunu ileri süren Adopsiyonist heretik düşünceye ve Yahudilere karşı yazılar yazdı. Reforma olan tutkusu nedeniyle yargılamada işkence yapılmasına ve tasvirlere tapınılmasına karşı savaş açtı; eleştirel düşünce yapısı ise onu Kitabı Mukaddes'in her sözcüğünün tanrısal esinden kaynaklandığını reddetmeye ve azizlere yakarılmasına karşı çıkmaya yöneltti.

agones, Attika komedyasında, iki karakter arasındaki karşılıklı tartışma ya da yarışma. Belirli yapısal özellikler taşıyan bu oyunların geleneksel leşmiş birkaç biçimsel öğesinden birini de *agones* oluşturur. Dionysos Şenlikleri'ne İÖ 487'de giren ve varlığını Aristophanes'in yapıtlarında sürdüren Eski Komedya'nın(*), kendi içinde çok az çeşitlemeye olanak tanıyan katı bir yapısı vardır. Olay örgüsünü oluşturan ikilemin kabaca açıklandığı bir *prologos* ile başlayan oyunlar, *parados* ile (koronun içeri girişi) devam eder. Aristophanes'in komedyalarında koro üyeleri sahneye çoğu kez hayvan kılığında girerler. Ardından oyunculardan biriyle koro arasında ya da iki oyuncu arasında bir tartışma ya da *agones* başlar. Koronun yarısı bir oyuncuyu, yarısı da öbür oyuncuyu destekler. Karşıt ilkeleri temsil eden oyuncular, Platon'un diyalektik diyaloglarını anımsatır bir biçimde tartışırlar. Örneğin Aristophanes'in *Nephelai* (İÖ 423; *Bulutlar*, 1959) adlı oyununda *agones*, doğru ve yanlış mantığı konu alır. Tartışmayı *parabasis* (öne doğru geliş) bölümü izler. Bu noktada koro, öne doğru ilerleyerek doğrudan seyircilere seslenir; şair adına konuşur, çoğu kez ünlü ve varlıklı kişilere, toplumsal ve siyasal ilkelere saldırarak seyircilere söylev verir.

Büyük olasılıkla *agones*'in ve Eski Komedya'nın inceden inceye işlenip geliştirilmiş geleneklerinin kaynağı, komedyanın da kaynağını oluşturan mimetik (taklitçi) törenlerdir. Örneğin insanların, yeniden üremeyi ve dünyaya gelmeyi taklit etmeye çalıştıkları ilkçağ bereket törenleri, bunlar arasındadır.

agonizm, AGONİSTİK DAVRANIŞ olarak da bilinir, hayvanların hayatta kalabilmeye ve soyunu sürdürmeye yönelik saldırganlık, savunma ve kaçınma gibi tüm davranışları. Bu terim, yaklaşmanın ve kaçmanın davranışsal temelleri ile uyaranlarının çoğu zaman aynı, buna karşılık hayvanın gösterdiği gerçek davranışın başka etkenlere, özellikle uyaranla arasındaki uzaklığa bağlı olduğunu kabul eden biyologlarca kullanılır.

Etolojistlere göre agonistik davranışın en genel ve belki de birincil işlevi, her hayvana kendi türünün coğrafi dağılımını düzenleme olanağı vermesidir. Ayrıca hayvanların besin kaynaklarına ve eşlere ulaşmasını da sağlayabilir.

Sözlü anlaşma olanağı bulunan insan topluluklarında agonistik davranış bireyi hem yapıcı etkinliğe, hem de açıkça topluma karşı girişilmiş yıkıcı eylemlere götürebilir. Bazı etolojistler savaş ve cinayet gibi mantıksız görünen birçok insan davranışının aslında öbür canlıların çoğunu saldırgan eylemlere yönelten içgüdü mekanizmalarıyla (örn. yaşama alanının savunulması) aynı kalıbı yansıttığını öne sürerler.

İnsanın amaç ve güdülerinin içgüdüsel öğeleri bulunduğunu öne süren görüş, tartışmalı sosyobiyolojinin temel taşlarından biridir. Sosyobiyologlara göre kişi ancak doğrudan doğruya kendisi ya da akrabaları yoluyla soyunun sürüp gitme şansını artıracağına inandığı anda agonistik davranış gösterir.

Böylece başkalarıyla rekabete giren insan maddi zenginliğini ve dolayısıyla da eş bulma şansını artırabilir.

Klasik ve etkin koşullanmanın genel ilkelerine göre öğrenme gerek insanda, gerek hayvanda agonistik davranışı büyük ölçüde etkiler; agonistik davranış genellikle toplumdan örnek alma yoluyla öğrenilir.

Agop (GÜLLÜ) tam adı AGOP VARTOVYAN (d. 1840, İstanbul - ö. 1902, İstanbul). Osmanlı tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Türk tiyatrosunun çağdaş bir yapıya kavuşmasında ve Türkçe yapıtların sahnelenmesinde büyük katkısı olmuştur.

Balıkhane'de memurken, Ermenice oyunlar sahneleyen Şark Tiyatrosu'na 1861'de oyuncu olarak girdi. İzmir ve İstanbul'da Ermenice oyunlar oynayan amatör bir tiyatroyu yönetti. Ermenice oyunlara gelen izleyici sayısının azalması üzerine, Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nu kiralayarak önce çeviri oyunlar sahnelemeye ağırlık verdi.

Güllü Agop
Perot'un bir çalışması
Ara Güler Arşivi

Ardından, 1870'te dönemin sadrazamı Ali Paşa'dan 10 yıllık bir süre için suflörle Türkçe oyunlar oynama imtiyazını elde etti. Osmanlı Tiyatrosu onun yönetiminde parlak bir dönem yaşadı. Çeviri oyunların yanı sıra, Ebüzziya Tevfik, Ahmed Midhat Efendi ve Namık Kemal gibi yerli yazarların yapıtlarını, Ahmed Vefik Paşa'nın Molière uyarlamalarını da sahneledi. 1873'te oynanan Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı oyunu halkın gösteriler yapmasına yol açınca, Namık Kemal ve bazı aydınlar Abdülaziz'in buyruğuyla sürgüne gönderildiler. 1880'de 10 yıllık imtiyazın sona ermesiyle Osmanlı Tiyatrosu güçlü durumunu bir ölçüde yitirdi. Güllü Agop 1882'de II. Abdülhamid'in buyruğuyla saray tiyatrosuna alındı. Müslümanlığı kabul ederek Yakub adını aldı ve ölümüne değin sarayda kaldı.

agora, Eski Yunan kentlerinde, çeşitli etkinlikler için yurttaşların toplantı yeri olarak kullandıkları açık alan. İlk olarak Homeros'un yapıtlarında yer alan agora sözcüğü, toplantı yapılan bir mekânı tanımladığı kadar insanların toplanmasını da çağrıştırır. İÖ 5. yüzyılda Yunanlılar bu sözcüğü, yaşamlarının temel özelliği olarak gördükleri günlük dinsel, siyasal, hukuki, toplumsal ve ticari etkinlikleri anlatmak için kullandılar. Kamu yapıları ve tapınaklarla çevrili olan Agora ya kentin ortasında ya da limanın yakınında bulunurdu. Bu mekân bazen, içinde dükkânlar da bulunan kolonadlarla ya da stoalarla çevrilir, heykeller, sunaklar, ağaçlar ve çeşmelerle de donatılırdı. Bu dönemde genel eğilim, agorayı

Atina Agorası'nın İS 2. yy'daki olası biçiminin alçıdan maketi
American School of Classical Studies, Atina

kentin geri kalan bölümünden ayırmaktı. Agora planının kökeni önce Doğu'da aranmışsa da, bu konuda Girit'teki Minos (örneğin Ayai Triadha'da) ve Yunanistan'daki Miken uygarlıklarında (örneğin Tiryns'te) daha somut sonuçlar elde edilmiştir.

İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda iki tür agora vardı. İÖ 2. yüzyılda yazar Pausanias bunlardan birini arkaik, öbürünü ise İon türü olarak nitelendirir ve İÖ 470'ten sonra yapılan Elis Agorası'nı, çevresindeki kolonadlarla öbür yapılar arasında bir uyum bulunmamasından ve genel düzensizliğinden ötürü arkaik tipe örnek gösterir. Pers Savaşları'ndan (İÖ 490-449) sonra yeniden yapılan Atina Agorası da arkaik tiptedir. İon tipi ise daha simetriktir ve kolonadları çoğu kez ya bir dikdörtgenin üç kenarını çevreler ya da tam bir kare oluşturur. Miletos, Priene ve Magnesia ad Maendrum gibi bazı Anadolu kentlerinde bu tipin ilk örnekleri bulunur. Giderek yaygınlaşan bu tür, Helenistik dönemde ve Roma döneminde daha da geliştirildi. Bu süreç içinde agora, önce Roma forumunun biçimlenişini etkiledi, bunun ardından da kendisi bu oluşumdan etkilendi. Temelde agoradan daha katı bir biçimde tasarlanan forum, giderek çevresi özel bir plana göre yerleştirilmiş yapılarla çevrili, belirli ve düzenli bir açık alana dönüştü.

Agora değişik dönemlerde farklı biçimlerde kullanıldı. Klasik dönemde bile yalnızca halkın toplantı yeri olarak kalmadı. Atina'da meclis toplantı salonunun (*ekklesiasterion*) Akropolis'in batısındaki Pnyks denen tepeye taşınmasına karşın, yurttaşlıktan çıkarma işiyle ilgili toplantılar hâlâ asıl mahkemenin bulunduğu agorada sürdürülüyordu. Gerek Tesalya'da, gerekse öbür bölgelerde ticaret ve tören agoraları arasındaki ayrım sürdü (Aristoteles, *Politika*, vii, II, 2). Atina'daki gibi çok gelişmiş agoralarda her zanaat ya da meslek için ayrı bir yer ayrılırdı. Birçok kentte, bu alanı denetlemekle görevli *agoranomoi* denen memurlar vardı.

Sahne ve jimnastik gösterileri için özel yapıların ve mekânların düzenlenmesine değin, agora bu etkinliklere de hizmet etti. Atina'da saygıdeğer kadınların agorada görünmeleri çok ender olurdu. Cinayet ve benzeri suçlardan sanık olanların da, yargılanacakları zamana değin agoraya girmeleri yasaktı. Özgür erkekler buraya yalnızca iş görüşmeleri ve jüri çalışmaları için değil, güldürü ozanlarının sık sık değindiği gibi, sohbet etmek ve dolaşmak için de gelirlerdi. Çok olağanüstü bir durum olmakla birlikte bazen bir yurttaşın mezarının agorada yapılmasına izin verilir, bu o yurttaş için çok büyük bir onur sayılırdı. Anadolu'da Pergamon ve Nysa agoraları Helenistik dönemden, Aizanoi, Asos, Ephesos agoraları da Roma döneminden kalmadır.

Agostino DI DUCCIO (d. 1418, Floransa - ö. 1481 ?, Perugia, Papalık), üslubunda çizgisel bezemeciliğin egemen olduğu erken Rönesans heykelcisi. İlk yapıtları, Floransa'dadaki SS. Annunziata'nın bezenmesinde yardımcı olarak yanlarında çalıştığı Donatello ve Michelozzo'nun etkilerini yansıtır.

"Müzisyen Melekler", Agostino di Duccio tarafından yapılan kabartma
San Bernardino Oratuvarı, Perugia, İtalya
SCALA - Art Resource / EB Inc

Agostino'nun adı, Rimini'de, tasarımını L. B. Alberti'nin yaptığı Tempio Malatestiano'da gerçekleştirdiği zengin kabartmalarla anılır. Ama bu yapıda kesinlikle onun yaptığı bilinen tek yapıt Acra degli Antenati'dir; S. Sigismondo, Sibyllalar ve Çocuk Oyunları adlı şapellerdeki heykellerle bazı dekoratif oymalara Agostino'nun katkısı sınırlıdır. Gezegenler ve Beşeri Bilimler şapellerindeki yetkin kabartmaların ona ait olduğu kesinlikle bilinmemekle birlikte, Agostino'nun, bu ürünlerin de esinlendiği yeni Attika üslubundan iyice etkilendiği açıktır. Agostino'nun bir başka önemli yapıtı da Perugia'daki S. Bernandino Oratuvarı'nın cephesi için yaptığı bir dizi kabartmadır (y. 1457-61). Çizgisel tarzı, akıcı kıvrımları, yassı ve şematik biçimleriyle buradaki üslubu, o dönem Floransa heykelcilerinin çoğunda izlenen doğalcı yaklaşımdan yoksun olduğu gibi, manyerist tutumu da büyük ölçüde Rimini'nin hümanist ortamından kaynaklanmaktadır.

Agostino DI GIOVANNI (ü. 14. yüzyılın ilk yarısı), geç gotik heykelci. En tanınmış yapıtı, Agnolo di Ventura ile birlikte Guido Tarlati'nin mezarı için yaptığı heykellerdir.

Agostino adını ilk kez 1310'da Siena'da duyurdu. 1320'den sonra Volterra'da Agnolo ile çalıştı; birlikte Aziz Regulus ve Aziz Octavianus'un yaşamlarından sahneler gerçekleştirdiler. Bu iki heykelcinin yapıtlarını birbirinden kesin biçimde ayırmak olanaksızdır. 1329-32 arasında gene Agnolo ile ikisi Tarlati'nin Arezzo Katedrali'ndeki mezarının heykellerini yaptılar. Ustalıklı bir tekniğin ürünü olmakla birlikte katı, ağır, yer yer de hantal görünümlü bu heykeller, özellikle ortaçağda gündelik yaşamdan duyulan hazzı yansıtan toplumsal bir belge olarak önem taşır. 1340-43 arasında Siena'da yaşayan Agostino ile Agnolo ayrıca mimar olarak da etkinlik gösterdiler. Buradaki S. Francesco Kilisesi ile Porto Romana'nın bu iki sanatçının yapıtı olduğu kabul edilir.

Agoult (Kontesi), Marie (-Catherine-Sophie) de Flavigny, takma adı DANIEL STERN (d. 31 Aralık 1805, Frankfurt am Main - ö. 5 Mart 1876, Paris), 1840'larda Paris sosyetesindeki yeri ve besteci Franz Liszt ile olan ilişkisi nedeniyle ünlü yazar.

Madame d'Agoult, Fransız Devrimi'nden kaçan Kont Flavigny'nin kızıydı. 1827'de,

"Madame d'Agoult", Henri Lehmann tarafından yapılan portreden ayrıntı, özel koleksiyon
J.E. Bulloz

kendisinden 20 yaş büyük olan Albay Charles d'Agoult ile evlendi. Adalet, özgürlük gibi konularda kararlı ve coşkulu tutumu küçük yaşta kendini belli ettiyse de evliliği beklentilerini boşa çıkardı. Franz Liszt ile tanışınca, 1834'te onunla kaçmaya karar verdi. İlişkileri 1839'a değin sürdü. Franz Liszt müzik çalışmalarının düzenli bir yaşama olanak vermediğini görüyordu, sonunda 1844'te kesin olarak ayrıldılar. Kızları Cosima, besteci Richard Wagner'in ikinci karısı oldu.

Madame d'Agoult 1839'da Paris'e geri dönüp yazarlık mesleğine başladı. 1846'da, çoğunluğu kendi yaşamından alınma bir roman olan *Nélida*'yı yayımladı. Ahlak, siyaset ve toplum üzerine görüşlerini paylaştığı ve Liszt ile birlikte bir süre evinde kaldığı George Sand'ın yakın arkadaşıydı. Ayrıca dönemin seçkin yazar, düşünür ve müzikçilerinin 1848 Devrimi'nde somutlaşan düşünceleri tartıştıkları bir salona devam ederek bu çevrenin baş kişisi haline geldi. *Lettres républicaines* (1848; Cumhu-

riyet Mektupları); *Histoire de la révolution de 1848* (1850-53; 1848 Devriminin Tarihi); *Jeanne d'Arc* (1857); *Dante et Goethe* (1866) ve *Mes Souvenirs 1806-1833* ile (1877; Anılarım) bunun devamı olan *Mémoires, 1833-1854* (1927; Anılar) gibi yapıtları o günlerin müzik, edebiyat ve toplumsal çevresine ışık tutması bakımından ilginçtir.

Agra, Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletinde bulunan Agra ilinin yönetim merkezi. Yamuna (Cumna) Irmağı kıyısındadır. 16. yüzyıl başlarında Sikandar

Agra'da Moti Mescid ve Kale, Uttar Pradesh, Hindistan
Picturepoint

Lodi tarafından kurulan kent, Babür İmparatorluğu'nun bazı dönemlerinde başkent oldu. 18. yüzyılın sonlarında sırasıyla Catların, Marathaların, Hint-Türk İmparatorluğu'nun, Gvalior yöneticilerinin ve sonunda 1803'te İngilizlerin eline geçti. 1833'ten 1858'e değin Agra (daha sonra Kuzeybatı) eyaletinin başkenti oldu.

Agra daha çok Tac Mahal'in (17. yy) bulunduğu yer olarak tanınır. 16. yüzyılda Ekber Şah tarafından yaptırılmış olan kale ile içindeki Moti Mescid, Cihangir Mahal adı verilen saray, Agra Mescid-i Cuması ve mimari biçimiyle dikkati çeken zarif bir türbe kentin önemli tarihsel yapılarındandır. Ekber'in türbesi kuzeybatıda, Sikandra'da bulunmaktadır.

Önemli bir kara ve demiryolu kavşağı olan Agra kenti aynı zamanda bir ticaret ve sanayi merkezidir. Agra Üniversitesi (1927) ve ona bağlı altı fakülte kentin içindedir. Eyalet akıl hastanesi ile Radha Soami mezhebinin yerleşim yeri olan Dayalbagh kentin banliyösünde kurulmuştur.

Agra ilinin arazisi (yüzölçümü 4.816 km²) güneybatı ucundaki tepeler dışında hemen hemen düz bir ovadan oluşur. Bu ova Yamuna Irmağı ve Agra Kanalı ile sulanır; darı, arpa, buğday ve pamuk, yetiştirilen ürünler arasındadır. Hint-Türk İmparatorluğu döneminden kalma terk edilmiş bir kent olan Fetihpur Sikri, Agra kentinin 37 km güneybatısındadır. Nüfus (1991) kent, 899.195; (1981) metropoliten alan, 1.007.043; il 2.842.942.

Agramonte y Simoni, Aristides (d. 3 Haziran 1868, Camagüey, Küba - ö. 19 Ağustos 1931, New Orleans, ABD), sarıhummanın bulaşmasında sivrisineğin rolünü bulan (1901) ABD ordusuna bağlı Sarıhumma Kurulu'nun üyesi doktor, patolog ve bakteriyolog.

Küba Kurtuluş Ordusu'nda görevliyken öldürülen ünlü bir hekimin oğludur. New York'ta büyüdü, 1892'de Columbia Üniversitesi'ne bağlı Hekim ve Cerrah Okulu'nu bitirerek tıp doktoru oldu. Stajını tamamladıktan sonra Bellevue Hastanesi'nde New York Kent Sağlık Dairesi adına bakteriyoloji ve patoloji araştırmaları yaptı. 1898-1902 arasında ABD ordusunda yardımcı cerrah olarak çalıştı.

1900'den başlayarak Havana Üniversitesi'nde bakteriyoloji ve deneysel patoloji profesörü, devlet bulaşıcı hastalıklar kurulu üyesi, sağlık ve yardım bakanı olarak görev yaptı, ABD ordusuna bağlı Sarıhumma Kurulu'nun üyeliğine seçildi. Küba'da bilimsel tıbbın öncüsü olan Agramonte, 1931'de Louisiana Üniversitesi Tıp Okulu'nda yeni kurulan tropikal hastalıklar kürsüsünün başkanlığına atandıysa da görevine başlayamadan öldü.

agrandizör, fotoğrafçılıkta orijinal negatif ya da diyapozitifleri büyütmeye yarayan araç. Agrandizör, yatay bir tabanın üstüne dikey olarak yerleştirilmiş bir projeksiyon sisteminden ya da bir kafa bölümünden oluşur. Kafa bölümünde bir ışık kaynağı, negatifi kıvrılmayacak biçimde sabitleştiren bir kıskaç, görüntüyü tabandaki kâğıdın

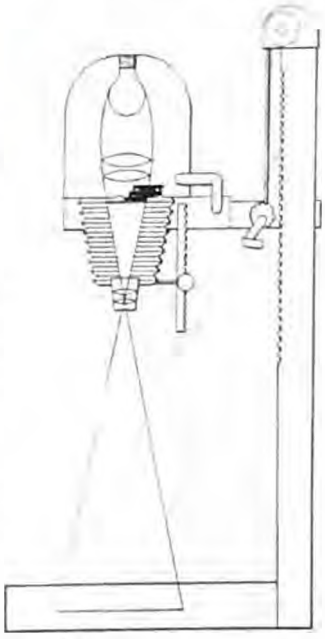

Agrandizör
Ana Yayıncılık Arşivi

üstüne yansıtan bir mercek ve odak uzaklığını ayarlamaya yarayan bir körük mekanizması bulunur. Basılacak fotoğrafın büyüklüğünü ayarlamak için kafa bölümü yükseltilip alçaltılabilir.

Işık kaynağı ile negatif arasına yerleştirilen bir filtre çekmecesi, renk filtrelerinin ya da değişik kontrast filtrelerinin kullanımına olanak sağlar. Renkli baskı için tasarlanmış bugünün agrandizörlerinde genellikle kafa bölümünün içine ayarlanabilen renk filtreleri eklenmiştir.

agranülositoz, şiddetli boğaz ağrısı, ateş ve halsizlikle tanımlanan akut enfeksiyon. Bu tabloya, başta nötrofil tipi hücreler olmak üzere (nötropeni) tüm akyuvarların ileri derecede azalması (lökopeni) eşlik eder. İzlenen olayların çoğunda agranülositoz, bazı ilaçlara ve kimyasal maddelere karşı duyarlılıktan kaynaklanır; bunu izleyen enfeksiyon, ağır nötropeninin nedeni değil sonucudur. Agranülositoz ilk kez, kömür katranı ürünlerinden aminopirine tepki olarak gözlemlenmişti. Bugün çeşitli ağrı kesicilerin, yatıştırıcıların, antihistaminiklerin, spazm çözücülerin, sülfonamit türevlerinin ve tiroit bezi hastalıklarına karşı kullanılan ilaçların agranülositoza neden olduğu bilinmektedir. Çok seyrek olarak ve yalnızca duyarlı kişilerde görülen agranülositozun tedavisi, neden olan ilacın hemen kesilmesine ve antimikrobik ilaçlarla enfeksiyonun denetim altına alınmasına dayanır.

Agratur, Yunanca AKROTIRI. Kıbrıs'ın ortagüney kesiminde, İngiliz yönetiminde askeri bölge. İngiltere, Kıbrıs'ın bağımsızlığını tanıyan 1959 Londra Antlaşması gereğince bu bölgeyi "bağımsız bir üs bölgesi" olarak elinde tutmaktadır. Limasol'un güneybatısına düşen bölge, adanın en güney ucundaki Agratur Yarımadası ile Episkopi Körfezinin kuzeyindeki küçük bir kıyı şeridinden oluşur. Bölgede bir hastane, bir meteoroloji istasyonu, bir de uçuş pisti vardır. Agratur ve kuzeydoğudaki Dhekelia bağımsız üssü (toplam alanları 256 km²), İngiltere tarafından, hem askeri eğitim amacıyla, hem de İngiltere ile Güney Asya ve Uzakdoğu arasında bir ikmal durağı olarak kullanılmaktadır. Bu üsler, aynı zamanda Kıbrıs'ta bulunan Birleşmiş Milletler Barış Gücü için de bir destek bölgesi oluşturur. 1971'de ABD'nin U2 keşif uçakları Agratur Havaalanı'ndan kalkarak Yakındoğu'da izleme uçuşları yapmaya başlamış, 1970'lerin sonlarında ise ABD'nin Agratur üssünü Sovyet faaliyetlerini izlemek amacıyla kullandığı yolundaki haberler, Kıbrıs'ta yoğun tartışmalara yol açmıştır.

Agreda, Maria de, RAHİBE MARIA olarak da bilinir, asıl adı MARÍA FERNÁNDEZ CORONEL (d. 2 Nisan 1602, Agreda - ö. 24 Mayıs 1665, Agreda, İspanya), gizemci başrahibe. 1620'de Fransisken rahibesi, 1627'de de Agreda'daki bir Fransisken manastırının başrahibesi olmuş, kısa bir dönem dışında ölümüne değin bu görevde kalmıştır.

Erdemleri ve kutsal yaşamıyla herkesce sevilmesine karşın, gizemci yazıları, siyasal etkisi ve misyonerlik çalışmaları tartışma konusu oldu. En tanınmış yapıtı *Mística ciudidad de Dios* (1670; Tanrı'nın Gizemli Kenti), Bakire Meryem'in yaşamöyküsüdür. Maria'nın, bu kitabı, kendisine Tanrı tarafından yollanan vahiye dayanarak yazdığı ileri sürülür. Kitap 1681'de *Index Librorum Prohibitorum*'a (Yasak Kitaplar Listesi) alındıysa da, kitaba konan bu yasak 1747'de kaldırıldı. İspanyol ilahiyatçılar öteden beri kitaba duyulan tepkilerin çoğunun, İspanyolca metnin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Belirgin tarih, coğrafya ve kronoloji yanlışlarına karşın uzmanlar da kitabı, çileci ve gizemci görüşleri dile getiren önemli bir yapıt olarak görürler.

İspanya kralı IV. Felipe, 1643'te Maria'yı ziyaret ettı. Böylelikle Maria ile kral arasında Maria'nın ölümüne değin sürecek bir yazışma başladı. Tinsel ve siyasal içerikli bu mektuplar, Felipe dönemi üzerine çalışan tarihçiler için zengin bir kaynak oluşturur.

Maria, başta Fransiskenler arasında, misyonerliği özendirmesiyle tanındı. Tanrı'nın, Kuzey Amerika Yerlilerinin Hıristiyanlaştırılmasını istediğini, bunun karşılığında misyonerleri havarilikle ödüllendireceğini kendisine ilettiğini sık sık yineledi. Bazıları Maria'nın sözlerinin gerçekle bir ilgisi olmadığını düşünüyordu; buna karşın, aralarında California misyonlarının kurucusu Junipero Serra'nın da bulunduğu birçok kişi, sonunda ödüllendirileceklerine inanarak misyonerlik çalışmalarına girıştiler.

agrega, beton ya da harç yapmak üzere çimento, katran, kireç, alçıtaşı ya da başka bir yapıştırıcı maddeyle karıştırılan malzeme. Agrega, inşaat malzemesinin hacmini, yıpranma ve aşınmaya karşı direncini artı-

nır. En çok kullanılan agregalar arasında kum, öğütülmüş ya da kırılmış taş, çakıl (yuvarlak), kırma mıcır, cüruf, yakılmış şist ve yakılmış kil sayılabilir. İnce agregalar genellikle kum, öğütülmüş taş ya da elenmiş ve öğütülmüş mıcırdan, kaba agregalar ise çakıl (yuvarlak), kırılmış taş parçaları, mıcır ya da başka kaba malzemeden oluşur. İnce agrega, ince beton levhaların ve başka narin yapı öğelerinin yapımında ya da düzgün bir yüzey elde etmek istendiğinde, kaba agrega ise daha kitlesel öğelerin yapımında kullanılır.

Agri Decumates, bugün Almanya'nın güneybatısında, Ren, Tuna ve Main ırmakları arasında kalan bölge ile Kara Ormanlar'a eski çağlarda verilen ad. Bölge, adını eski çağlarda burayı ele geçiren 10 kantonlu bir

Augustus döneminde Agri Decumates
R. Trehame ve H. Fullard (yay.), *Muirs's Historical Atlas: Ancient, Medieval and Modern*, 9. bas. (1965), George Philip & Son Ltd., Londra

kabileden almış olabilir. Flavius ailesinden gelen imparatorların yönetimi altındaki Romalılar, Ren ve Tuna orduları arasında daha iyi bir bağlantı kurabilmek amacıyla, İS 74'ten başlayarak bölgeyi ilhak ettiler. Tacitus'a göre, önceleri Helvetlerin yaşadığı bu bölgeye sonradan Galyalılar yerleşti. Romalılar bu bölgeden İS y. 260'ta Alamanlar tarafından çıkarıldılar.

Agrianlar, Yukarı Makedonya ve bugünkü Güneybatı Bulgaristan'ı kapsayan bölgenin bir bölümünde yaşamış olan savaşçı kabile. Büyük İskender'in ordusunun en yetenekli askerleri arasında yer alan kabile üyeleri, özellikle Granikos, İssos ve Cihelum Irmağı savaşlarındaki başarılarıyla tanınmışlardır.

Agricola, Alexander (d. 1446, Flandre - ö. 1506, Valladolid, İspanya), geç dönem Burgonya okuluna(*) bağlı besteci.

Hollanda'da eğitim gördü ve Fransa kralı VII. Charles'ın hizmetinde bulundu. Daha sonra Milano'ya giderek 1474'te Lorenzo de' Medici'nin sarayına girdi. Aynı yıl Hollanda'ya geri döndü. 1500'de Burgonya kralı IV. Philippe'in kilise korosunda baş okuyuculuk *(chanter)* ve vaizlik görevlerine getirilerek onunla birlikte İspanya'ya gitti. Birçok çağdaş müzik kitabında yer alan yapıtları ritimlerindeki yaratıcılıkla ilgi çeker. Bunlar arasında missalar, motetler, Fransız şansonları ve İtalyan karnaval şarkıları bulunmaktadır.

Agricola, Georgius, asıl adı GEORG BAUER (d. 24 Mart 1494, Clauchau, Saksonya - ö. 21 Kasım 1555, Chemnitz), "mineralojinin babası" olarak tanınan Alman bilim adamı. Çağının ve sonraki dönemlerin tüm bilginleri gibi çok sağlam bir klasik ve hümanist eğitim görmesine karşın, eskiçağ bilginlerinin kuramlarına çağdaşları gibi bağlı kalmadı. Bu özelliğiyle, tahmin ve varsayımlar yerine gözleme dayanan doğa bilimlerinin kurucularından sayılır. *De re metallica* (Metaller Üzerine) adlı yapıtının temel konusu madencilik ve ergitme tekniklerdir. Mineraloji alanında ilk ders kitabı sayılan *De natura fossilium*'da (Fosillerin Yapısı Üzerine) minerallerin fiziksel özelliklerine dayalı ilk bilimsel sınıflandırmayı yaptı; birçok yeni minerali, oluşmalarını ve birbirleriyle bağlantılarını tanımladı.

Yaşamı. Ailesi üstüne hemen hiçbir bilgi olmayan Georg Bauer 1514-18 arasında, o dönemde canlanan Hümanizmin etkisi altındaki Leipzig Üniversitesi'nde klasik bilimler, felsefe ve filoloji öğrenimi gördü. Çağının geleneğine uyarak adını Georgius Agricola biçiminde Latinceye dönüştürdü. 1518-22 arasında Zwickau'daki bir okulda Latince ve Yunanca dersleri verdikten sonra tıp eğitimi görmek için Leipzig'e döndüğünde, üniversitenin dinsel tartışmalar nedeniyle büyük bir karışıklık içinde olduğunu gördü. Yaşamı boyunca Katolik kalacak olan Agricola, kendisine daha uygun bir ortam bulmak umuduyla 1523'te İtalya'ya gitti. Bologna ve Padova'da tıp, doğa bilimleri ve felsefe öğrenimi gördükten sonra Venedik'e geçerek klinik çalışmalarını tamamladı.

İki yıl süreyle Venedik'teki Aldine Yayınevi'nde çalıştı; bu süre içinde özellikle Galenos'un tıp konusundaki yapıtlarını yayıma hazırladı. 1525'te yayımlanan bu kitabın hazırlıklarını, *Utopia*'yı yazdığı sıralar

Georgius Agricola,
Joannes Sambucus'un "Icones veterum a liquot ac recentium medicorum philosophorumque..." adlı yapıtındaki portresi, Anvers, 1574
Museum National d'Histoire Naturelle, Paris

Thomas More'un sekreterliğini yapan John Clement ile birlikte yürüttü. Agricola'nın sonradan Saksonya'nın madencilik bölgesindeki yasaları ve toplumsal gelenekleri incelemeye yönelmesinde More'un bu kitabının etkisi olduğu söylenebilir. Gene İtalya'dayken tanışıp dost olduğu büyük bilgin Erasmus ise, Agricola'yı yazmaya özendirerek sonraki yıllarda birçok kitabını yayımladı; ayrıca Agricola'nın ilk kitabı olan *Bermannus*'a bir önsöz yazdı. Biri More, öbürü Agricola olmak üzere yalnızca beş bilgin bu onura erişebilmiştir.

1526'da Saksonya'ya dönen Agricola, 1527-33 arasında, Avrupa'nın bu en zengin madencilik bölgesindeki Joachimsthal kasabasında hekimlik yaptı. Yöredeki cevher ve minerallerden yeni ilaçlar geliştirmek umuduyla boş zamanlarında çevredeki maden ocaklarını ve ergitme tesislerini dolaştı. Madencilerle konuştu, bu konudaki tüm klasik yapıtları okudu. Gerçi cevherlerden ilaç hazırlama umutları boşa çıktı ama, bu dönemdeki çalışmaları hem yaşamının geri kalan bölümünü yönlendirdi, hem de ilk kitabı olan *Bermannus, sive, de re metallica*'dan (1530; Bermannus ya da Metaller Üzerine) başlayarak yapıtlarının çoğuna malzeme sağladı.

Agricola'nın o dönemin en ünlü hekimlerinden biri olduğu söylenemezse de, tıbbın benimsenegelmiş bilgileriyle yetinmek yerine doğrudan gözlem yöntemine baş vurması ve karantina uygulamasını Almanya'ya tanıtmış olması önemlidir. Ayrıca kitaplarında madencilerin meslek hastalıklarına ilişkin ayrıntılı bilgi veren Agricola, 1533'te Chemnitz'e yerleşerek yaşamının sonuna değin bu kasabada hekimlik yaptı.

1546'da Saksonya elektörü Dük Moritz tarafından Chemnitz belediye başkanlığına atandı. Protestan olan Moritz'in Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl ile sürdürdüğü görüşmelere Moritz'in temsilcisi olarak katıldı. Ancak, sürüp giden din savaşları, o güne değin Protestan Alman devletlerinde var olan ve Agricola'ya da büyük yararlar sağlayan hoşgörü ortamını hızla yok etti.

Diplomatik görevlerinin dışında Agricola'nın siyasetle ilişkisi oldukça sınırlıydı. 1529'da, Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Ferdinand'ı Türklere karşı savaşa çağıran "Türk Söylevi"ni kaleme aldı. Bu coşkulu söylev Alman yurtseverliğine bir övgü, siyasal ve dinsel birliğe çağrı niteliğindeydi. Halk üzerinde büyük etki yaratan söylev birçok kez yeniden basıldı.

Yapıtları. Agricola'nın başyapıtı, ölümünden sonra 1556'da yayımlanan *De re metallica*'dır. Bu yapıtında, çeşitli konuların yanı sıra, eski metinlerdeki bilgilere dayanarak geçmiş çağlardaki maden ocaklarının coğrafi dağılımını ve bu ocaklardan çıkarılan madenleri anlatır. Ayrıca Saksonya'daki maden ocaklarında uygulanan yasa sistemini, mülkiyet biçimlerini ve iş yönetiminin gündelik ayrıntılarını ele alır. Ama Agricola'nın asıl önem verdiği konular madencilik ve metalurjidir. Bu bağlamda, maden cevherlerinin jeolojik yapısı, maden aramacılığı, maden ocağı yapımı, pompalama ve havalandırma sistemleri üzerinde durur. Maden ocaklarında su gücünden yararlanma konusuna da büyük yer ayırır. Cevherlerdeki metal oranlarını belirlemeye yönelik kimyasal çözümlemeleri, ergitme öncesi cevher zenginleştirme yöntemlerini, bazı metallere uygulanan ergitme ve arıtma işlemlerini anlatır. Yapıtın sonunda ergitme işlemleri sırasında kullanılan çeşitli kimyasal maddeler ile cam üretimine ilişkin bir açıklamaya yer verir. Erzgebirge madencilik bölgesine ilişkin kısa bir inceleme olan ilk yapıtı *Bermannus* da bu büyük yapıta bir giriş niteliğindedir. Agricola, "mineralojinin babası" olarak tanınmasını *De natura fossilium* adlı yapıtına borçludur. Bu yapıtta, o dönemde henüz "fosil" olarak adlandırılan minerallerin, geometrik biçimlerine göre küresel, konik ve düzlemsel olarak sınıflandırılmasını önerir. "Basit" ve "bileşik" madde ayrımını yapan ilk bilgin büyük olasılıkla Agricola'dır. O dönemde kimya bilgisi yok denecek kadar az olduğundan ve cevherleri ateşle ergitme dışında gerçek anlamda bir kimyasal çözümleme yöntemi henüz bilinmediğinden, cevherlerin sınıflandırılması doğal olarak ilkel ve yetersiz düzeydeydi.

Agricola, özellikle *De natura eorum quae effluunt ex terra* (1546; Yeraltından Sızan Madenlerin Yapısı Üzerine) ve *De ortu et causis subterraneorum* (1546; Yeraltı Oluşumlarının Yeri ve Nedenleri) adlı yapıtlarında, maden damarlarının oluşumu konusundaki düşüncelerini açıklayarak, yerinde bir saptamayla bu oluşumları sulu çözeltinin çökelmesine bağlar. Ayrıca ırmakların aşındırıcı etkisini ve bu etkinin dağların oluşmasındaki rolünü ayrıntılarıyla inceler. Çağı-

nın ünlü bilginlerinin, hatta Aristoteles ve Plinius gibi klasik yazarların görüşlerine kuşkuyla yaklaşması, Agricola'nın başlıca özelliklerinden biridir. Erasmus ve Melanchthon gibi bilginlerin övgüyle söz ettikleri, Goethe'nin Francis Bacon ile eşdeğerde tuttuğu Agricola, çağdaşı olan bilginler arasında büyük bir saygınlık kazanmıştı.

Agricola, Gnaeus Julius (d. İS 13 Haziran 40, Forum Iulii, Narbonensis - ö. 23 Ağustos 93), Britanya'daki fetihleriyle ünlü Romalı general. Yaşamı, damadı olan tarihçi Tacitus tarafından kaleme alınmıştır.

59-61 arasında, Britanya valisi Suetonius Paulinus'un emrinde askeri yönetici (*tribuni militum*) olarak görev yaptı. Daha sonra, 64'te konsül yardımcısı (*quaestor*), 66'da pleblerin temsilcisi (*tribuni plebis*), 68'de de yüksek yönetici (*praetor*) oldu. 69'daki iç savaşta Vespasianus'un yanında yer aldı, onun tarafından Britanya'ya komutan olarak gönderildi. 73'te Roma'ya döndükten sonra *patrici* sınıfına kabul edildi. 74-77 arasında Akitanya valiliği yaptı. 77'de konsüllüğe getirildi, sonra Britanya valisi oldu.

Agricola 77-78'den 84'e değin Britanya'da kaldı. Mona Adası (bugün Anglesey) dahil Galler'in bir bölümünü ele geçirdi; bugün İngiltere'nin kuzeyini oluşturan bölgenin tümünü fethetti. Seferin üçüncü yılı dolduğunda, Clota ve Bodotria (bugün Clyde ve Forth) ırmaklarının ağızları arasına geçici bir sınır karakolu kurarak İskoçya'ya girmişti. Roma orduları 83'te Bodotria Irmağını geçerek Mons Graupius'ta Kaledonyalıları kesin bir yenilgiye uğrattılar. Agricola, İskoçya'yı dağlık bölgelerine kadar işgal etti; yaptırdığı kalelerle ana geçit noktalarını denetim altına aldı. Inchtuthil'de de (Perthshire'da Dunkeld yakınlarında) lejyonların konaklayacağı bir kale yaptırdı. Bu başarılarından ötürü Roma'ya çağrılan Agricola, Asya prokonsülü olmayı reddetti. Bundan sonra tüm görevlerinden çekilerek sakin bir yaşam sürdü.

Agricola, Johann, asıl adı JOHANN SCHNEIDER, SCHNITTER olarak da yazılır, Latince SARTOR (d. 20 Nisan 1494, Eisleben, Saksonya - ö. 22 Eylül 1566, Berlin), Lutherci Reform hareketinin ve Hıristiyanların Tanrı inayetiyle On Emir'e itaat zorunluluğundan kurtulduklarını öne süren Antinomiyanizm (Yunanca *anti* "karşı" ve *nomos* "yasa") görüşünün savunucularından. Martin Luther'in dostu olan Agricola, Wittenberg'deyken Luther'in etkisiyle tıp öğrenimini yarıda bırakarak ilahiyata yöneldi. Luther'in giderek daha çok etkisi altına girdi; 1519'da birlikte gittikleri Leipzig'de Luther'in ilahiyatçı Johann Eck ile yaptığı tartışmayı yazıya geçirdi.

1525'te Frankfurt'ta Lutherciliği tanıtmaya çalıştı. Aynı yıl Eisleben'deki bir Latin okulunun başına getirildi. Burada, antinomiyanizmi savunmaya başladı. Agricola'ya göre, yasa niteliğindeki On Emir, Eski Ahit'in gereksiz bir kalıntısıydı ve Katolikliktе hayır yapmaya verilen önemle büyük benzerlikler gösteriyordu. "On Emir'in yeri mahkemedir, vaaz kürsüsü değil... Musa'yla birlikte o da darağacına!" sözleriyle On Emir'e karşı çıkan Agricola'nın tutumu giderek daha da keskinleşti. 1527'de Lutherciliğin On Emir'i Reform ilahiyatına dahil etmesi üzerine, Luther'in yakın arkadaşı ve reformcu Philipp Melanchthon'a karşı saldırıya geçti. 1536'da Wittenberg'e döndü. Luther'in, "Antinomiyanistlere Karşı" adlı tezi ve beş tartışma yazısıyla Agricola'ya yanıt vermesi üzerine, aralarındaki çatışma daha da büyüdü. Luther'e karşı çıkması yüzünden gördüğü baskılar sonucunda Agricola 1540'ta Berlin'e gitti ve orada görüşlerinden vazgeçti. Aynı yıl, bir Protestan olan Brandenburg prensi II. Joachim'in sarayına vaiz oldu. Kısa bir süre sonra Saksonya'ya geri döndüyse de Luther'in artık kendisine güvenmediğini gördü.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nu birleştirmeye çalışan V. Karl, Protestanlara karşı zafer kazandıktan sonra, 1548'de Agricola'yı Protestan ve Katolikler arasında geçici bir dinsel uzlaşma taslağı hazırlayacak üç ilahiyatçıdan biri olarak seçti. Augsburg İnterimi adıyla bilinen bu belgenin hazırlayıcılarından biri olması, birçok koyu Protestanın Agricola'ya düşman olmasına yol açtı. Ancak Agricola başka tartışmalarda katı bir Lutherciliği savundu ve yaşamının sonlarına doğru, kendini Lutherciliğin yayılmasında önemli zafer kazanmış bir savunucu olarak gördü. Birçokları tarafından kendini beğenmiş, saray zevklerine sırt çeviremeyecek kadar zayıf bir kişi olarak eleştirilmesine karşın, Agricola başarılı bir ilahiyatçı ve yöneticiydi.

Agricola, Martin, asıl adı MARTIN SORE ya da SOHR (d. 6 Ocak 1486, Schwiebus, Silezya - ö. 10 Haziran 1556, Magdeburg, Magdeburg Başpiskoposluğu), besteci, öğretmen ve müzik yazarı. Reformcu kiliselerin gereksinimlerine eğilen ve müzik üzerine halk dilinde incelemeler yayımlayan ilk müzikçilerden biridir.

Agricola, seçmiş olduğu soyadının da çağrıştırdığı gibi köy kökenli bir müzikçiydi. Kendi kendini yetiştirmişti. 1510'da Magdeburg'da çalışmaya başladı 1524'te oradaki ilk Protestan okulunda dersler verdi. Müzik kuramı üzerine incelemeler yayımladı. *Musica instrumentalis deudsch* (1529; Alman Çalgıları) bunların en önemlisidir. Agricola'nın geliştirmiş olduğu Almanca müzik terimlerinin çoğu günümüzde de kullanılmaktadır. Kitaplarında çağının müzik yaşamını başarıyla yansıtmıştır. 16. yüzyılın başlarında kullanılan müzik aletlerine ilişkin verdiği ayrıntılı bilgiler özellikle ilginçtir. Yayımlanmamış olan bestelerinin çoğu kaybolmuştur. Yayımlanmış besteleri arasında dinsel parçalar ve çoksesli şarkılardan uyarlanmış enstrümantal müzik parçaları sayılabilir.

Agricola, Rodolphus, asıl adı ROELOF HUYSMAN (d. 1443/44, Baflo, Groningen - ö. 27 Ekim 1485, Heidelberg, Pfalz), Hollandalı hümanist. Rönesans düşüncesi üzerine temellendirdiği felsefesinde bireyin özgürlüğü ile kişinin düşünsel ve bedensel yönden eksiksiz gelişiminin önemini vurgulamış, düşünceleriyle, gene Hollandalı bir hümanist olan Erasmus'u etkilemiştir.

Groningen, Erfurt, Köln ve Louvain'de eğitim gördü. Öğrenimini 1465'te Louvain'de tamamladı. Otuz yaşlarında yazmaya başladı. 1476'da felsefeyi öven bir söylev kaleme aldı, 1477'de İtalyan şair ve bilgini Petrarca'nın yaşamöyküsünü yazdı. Bundan sonra beş yıl Almanya'nın kuzeybatısındaki ve Hollanda'daki üniversiteleri dolaştı. 1484'te Worms piskoposu Johann von Dalberg'in davetiyle, Heidelberg'e giderek klasik edebiyat dersleri verdi. Aynı yıl, eğitimi konu alan *De formando studio* (Araştırmanın Oluşması Üzerine) adlı kitabını yazdı.

Agrigento, eski adı (1927'ye değin) GIRGENTI. Yunanca AKRAGAS, Latince AGRIGENTUM. Sicilya'nın güney kıyısı yakınlarında bulunan Agrigento ilinin merkezi. Drago ile (eskiden Hypsas) San Biagio (Akragas) ırmaklarının birleştiği noktaya bakan alçak yarlarla çevrili bir plato üstünde yer alır. Platonun kuzeyine, üstünde iki doruk bulunan bir sırt hâkimdir. Agrigento, Gela kentinden gelen Yunan sömürgeciler tarafından yaklaşık İÖ 581'de kuruldu. Bu zengin antik kenti İÖ 570-554 arasında, insanları tunçtan bir boğa içinde diri diri yakmasıyla ün salmış tiran Phalaris yönetiyordu. Syrakusa ile ittifak kuran tiran Theron'un, İÖ 480'de adanın kuzey kıyısında yapılan Himera Savaşı'nda Kartacalıları kesin bir yenilgiye uğratmasıyla, kent en parlak dönemine girdi. İÖ 470'te tiranlığın yerini demokrasi aldı.

Agrigento, siyaset adamı ve filozof Empedokles'in doğum yeridir. Tiranlıkla yönetildiği dönemde önemli bir sanat merkeziydi. Atina ile Syrakusa arasındaki savaşlarda tarafsız kaldı. İÖ 406'da Kartacalılar tarafından yakılıp yıkılan kent, Yunan komutan ve devlet adamı Timolion tarafından İÖ 338'de yeniden kuruldu. İÖ 3. yüzyılın başında yöresel bir önem kazandıysa da İÖ 262'de Romalılar, 255'te de Kartacalılar tarafından yağmalandı. Sonunda, İÖ 210'da Romalıların eline geçti. Roma egemenliğinde olduğu yıllarda tarımsal zenginliği ve kent yakınındaki kükürt madeninin işletilmesi nedeniyle bir ölçüde refaha kavuştu. Antik Çağın sonlarında kentin sakinleri, daha güvenli bir yer olan Girgenti'ye çekildiler. Tepe üstünde kurulmuş bir ortaçağ kenti olan Girgenti, bugünkü Agrigento kentinin çekirdeğini oluşturdu. 828'de Sarazenler tarafından işgal edilerek koloni haline getirilen Girgenti, 1087'de Sicilya fatihi Norman kontu I. Roger tarafından ele geçirildi. Roger, kentte bir Latin piskoposluğu kurdu.

Antik kentin plato bölgesinde, Eski Yunan uygarlığına ait olağanüstü zengin kalıntılar bulunur. Platonun kuzeyindeki iki doruktan (Athena Kayası ve Girgenti Tepesi) kentin güney savunma hattını oluşturan

Hera Tapınağı, Agrigento, Sicilya
V. Dia - SCALA / Art Resource / EB Inc

yamaca doğru, günümüze sekiz kapısı kalmış bir sur uzanır. Agrigento'nın en ünlü kalıntıları olan yedi tane Dor tapınağı, yamaç boyunca uzanan ve öteden beri kutsal bir bölge olarak kabul edilen bu alanda yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. İçlerinde en iyi korunmuş olanları, çağlar boyunca yanlış olarak Tanrıça Hera ve Concordia'ya adandığı düşünülen iki altıgen tapınaktır. Birbirine çok benzeyen bu yapılar, çevrelerindeki tek sütun sırası ile *peripteros*'ları anımsatır. Çatısı dışında çok az bir bölümü yıkık olan Concordia Tapınağı, 597'de kiliseye dönüştürülmesi nedeniyle büyük ölçüde korunarak günümüze ulaşabilmiştir.

Bugün çok az bir bölümü ayakta kalan Zeus Tapınağı, önündeki büyük sunakla tüm Dor yapılarının en büyük ve özgün olanıdır. İÖ 406'da yapımı daha tamamlanmamış olan bu tapınağın taşları, 1749-63 arasında Porto Empedocle dalgakıranının

yapımında kullanılmış ve günümüze çok azı kalmıştır. Eskiden Kastor ve Polluks Tapınağı olarak bilinen, Demeter ve kızı Persephone'nin tapınağı, eski kült yapılarına özgü birçok kalıntı ile dikkati çeker. S. Biagio Kilisesi'nin altındaki Demeter Tapınağı'nın bulunduğu kayalığın ucunda Helenistik dönem öncesi bir mağara-tapınak vardır. Ayrıca, Hephaistos ve Asklepios tapınaklarının kalıntıları, geç Helenistik döneme ait bir mezar-anıt olan Theron'un mezarı ve 13. yüzyıl S. Nicola Kilisesi'nin bitişiğinde, kahramanların anısına yapılan *heroon* türünde "Phalaris Oratuvarı" bulunur. S. Nicola, Agrigento'lu oyun yazarı Luigi Pirandello'nun *Sagra del signore della nave* adlı oyununun geçtiği yer olarak da dikkati çeker. Oratuvarın doğusunda bulunan Yunan ve Roma kentinin önemli bir bölümünde, kazı çalışmaları yapılmıştır. Ancak, çok sayıda sarnıç ve sukemeri kalıntısı dışında, bölgedeki Yunan kent ve ev mimarisiyle ilgili çok az bilgi vardır. Surların ötesinde, erken klasik döneme ait mezarlıklar bulunur.

Eski ve yeni kentin dikkati çeken yapıları arasında 14. yüzyıla ait bir katedral, 13. yüzyılda yapılmış S. Spirito Kilisesi, bir Dor tapınağının üstüne kurulmuş olan Sta. Maria dei Greci Kilisesi ile barok üslupta kilise ve saraylar bulunur. Ayrıca zengin bir arkeoloji müzesi de vardır. Ancak, izinsiz yapılaşma ve toprak kayması, yöredeki bazı anıtlarda hasara yol açmıştır.

Agrigento'nun ekonomisi kükürt ve potas madenciliği ile, tarım ve turizme dayanır. Sicilya'nın güneybatı kıyısında en önemli liman ve İtalya'nın başlıca kükürt ihraç kapısı olan Porto Empedocle, kentin 15 km güneybatısındadır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 55.347.

Agrihan, eskiden GRIGAN ya da AGRIGAN, Mariana Adalarından biri. Birleşmiş Milletler tarafından ABD yönetimine verilen ve 1978'den beri içişlerinde bağımsız olan Kuzey Mariana Adaları ile Pasifik Adalarının Birleşmiş Milletler vesayetindeki topraklarının parçasıdır. Büyük Okyanusun batı kesiminde, Guam'ın 563 km kuzeyinde yer alır. Son kez 1917'de lav püskürten bir yanardağın bulunduğu adanın yüzölçümü 47 km², en yüksek noktası 965 m'dir. Bu, Birleşmiş Milletler vesayetindeki tüm bölgenin de en yüksek noktasını oluşturur. Agrihan, 17. yüzyıl sonlarında Mariana Adalarını istila eden İspanyollara karşı yerli Çamoraların son kalesi olmuştur. ABD'li ve Hawaiili sömürgeciler 1810'da adada plantasyonlar kurmuşlarsa da İspanyol yönetimi tarafından kovulmuşlardır. Agrihan'da verimli dağlık bölgeler ve fosfat yatakları bulunmaktadır. Nüfus (1980) Alamagan ve Pagan dahil 104.

Agrilion *bak.* Bilecik

Agrimonia *bak.* kızılyaprak

Agrinion, Yunanistan'ın orta batısında tarım merkezi. Aitolia-Akarnania ilinin (*nomos*) en büyük kenti ve Trikhonidos ilçe (*eparkhia*) merkezidir. İon Denizi ile Patrai Körfezinin (*kólpos*) ortalarında, Trikhonis Gölünün (*limni*) 6 km kuzeybatısında yer alır. Eskiden, "Yahudiler kenti" anlamına gelen Evrekori sözcüğünün kısaltılmış biçimi olan Vrakhori adıyla bilinirdi. Yunan yönetimine girince eski Aitolia bölgesinde yer alan ve bugünkü kentin hemen kuzeybatısında, Akheloos Irmağı üstündeki bir yerleşim merkezinin adını aldı. Makedonya kralı Kassandros İÖ 314'te Aitolialıların saldırıları karşısında Akarnanialıların yeniden güç kazanmasına yardım etti ve Agrinion kentine destek sağladı. 1887'deki büyük depremden sonra yeniden kurulan bugünkü Agrinion kenti bir tütün ekim ve işleme merkezidir. Krionérion'dan gelip il merkezi Mesolóngion'dan geçen demiryolunun son durağını oluşturur. Kentte ayrıca ticari amaçlı bir havaalanı vardır. Nüfus (1981) 35.774.

Agrionia (Yunanca *agrios:* "vahşi", "yabanıl"), Eski Yunan'da Şarap Tanrısı Dionysos adına Boiotia'daki Orkhomenos ile başka kentlerde her yıl düzenlenen dinsel şenlik. Efsaneye göre, Orkhomenos kentinin kralı Minyas'ın kızları, Dionysos için yapılan ayinleri aşağıladıklarından onun tarafından cezalandırılırlar. Çıldırıp kendi çocuklarından birinin etini yerler, sonunda yarasa ya da kuşa dönüşürler. Şenlik sırasında, bir rahibin Minyas ailesinden bir kadını gece karanlığında kovalayıp öldürmesi gelenekti.

Agrippa (ö. İS 1. ya da 2. yy), Eski Yunanlı şüpheci filozof. Yargının temelsizliği savını dayandırdığı beş kanıtla (*tropos*) ünlüdür. Genel olarak Yunan kuşkucularının yöntemini özetleyen beş kanıt şunlardır: 1) Hem gündelik yaşamda, hem de filozofların tartışmalarında düşünceler çatışır. 2) Hiçbir şey kendi kendini açıklayamaz, çünkü her açıklama ayrıca açıklanması gereken bir ikinci önermedir ve bu sonsuza değin böyle gider. 3) Gerek algı, gerekse yargı iki anlamda görelidir: İkisi de özneye göre değişir ve ikisi de kendileriyle birlikte bulunan başka algılardan etkilenir. 4) Dogmatik filozoflar, önermeler dizisinde sonsuza değin geriye gitmekten kaçındıkları için kanıtlayamayacakları varsayımlar ileri sürerler. 5) Filozoflar, duyularla ilgili olanı akılla, akılla ilgili olanı ise duyularla kanıtlamaya çalıştıklarından çifte tuzağa düşerler. Hem duyuların tanıklığından, hem de insanın anlama olanağından kuşku duyan Agrippa, bilgi edinmenin bir başlangıç noktası olmadığı sonucuna ulaşır. Agrippa'nın beş kanıtı, bir oranda önceki kuşkuculardan Ainesidemos'un on kanıtına dayanır. Ama Agrippa'nın kuşkuculuğu daha derine indiğinden Ainesidemos'un sorguladığı duyu algılarıyla sınırlı kalmaz.

Agrippa, Marcus Vipsanius (d. İÖ 63? - ö. Mart İÖ 12, Campania), ilk Roma imparatoru Augustus'un nüfuzlu yardımcısı. İÖ 31'de Actium'da Marcus Antonius'a karşı kazanılan deniz zaferinde büyük rol oynadı, Augustus dönemi boyunca birçok ayaklanma bastırdı, koloniler kurdu ve Roma İmparatorluğu'nun çeşitli kesimlerini yönetti. Sıradan bir aileden geldiği halde, sıradan bir insan olmakla yetinmediği için Roma aristokrasisinin nefretini topladı. Kendi çıkarlarını düşünerek Augustus'un yanında ikinci adam konumunu aşmamaya özen gösterdi, ama ondan başka da üst tanımadı.

Marcus Vipsanius Agrippa'nın mermer portre - büstü, İÖ 1. yy başları
Paris Louvre Müzesi
Cliche Musees Nationaux, Paris

Yaşamının ilk yıllarıyla ilgili hemen hiç bilgi yoktur. İlk kez, Julius Caesar'ın öldürüldüğü İÖ 44'te, Illyria'daki Apollonia'da Octavianus'un (sonradan İmparator Augustus) yakın arkadaşı olarak kendini gösterdi. Caesar'ın evlatlığı olan Octavianus, Caesar'a vârislik iddiasıyla İtalya'ya dönerken onu da yanına aldı. Agrippa'nın İÖ 43'te pleblerin temsilciliği (*tribuni plebis*) görevine getirildiği sanılır. Gene tahminlere göre, bu sıfatıyla, Caesar'ın katillerinden olan ve Doğu'da kayıplara karışan Cassius'un peşine düştü. Caesar'ın ölümüyle başlayan iktidar mücadelesinde Agrippa, Octavianus'un kilit komutanlarından biri oldu. İÖ 41-40'ta Marcus Antonius'un kardeşi Lucius'la çarpıştı. İÖ 40'ta Roma'da kent yöneticisi (*praetor urbanus*) görevini üstlendi. Brundisium'da Octavianus ile Antonius'un arasını bulmak için yapılan görüşmelerde önemli rol oynadı. Sonraki iki yıl boyunca Akitanya ve Ren bölgesindeki seferlere katılarak Roma'dan uzak kaldı. Dönüşte, kuzeydeki başarılarından dolayı zafer alayı düzenlenmesi önerisini gösterişli bir biçimde geri çevirdi, ama 37'de konsüllük görevini kabul etti. Aynı yılın baharında Octavianus ile Antonius, Tarentum'da bir anlaşmaya vardılar. Antonius, Cicero'nun zengin dostlarından Titus Atticus'un kızı ile Agrippa'nın evlenmesini bu anlaşma sırasında sağlamış olmalıdır.

Octavianus, cumhuriyetçi komutan Gnaeus Pompeius'un oğlu Sextus Pompeius'u denizde durdurmayı başaramamıştı. Bunun üzerine harekâtın sorumluluğunu Agrippa üstlendi. İlkin Napoli Körfezindeki Puteoli'de iyi bir liman yaptırdı. Ardından Mylae ve Naulochus'ta iki deniz zaferi elde ederek İÖ 36'da Pompeius'un tehdidine son verdi. Bu başarısından dolayı altın taçla ödüllendirildi. İÖ 35-34'te Octavianus'un Dalmaçya'da giriştiği zorlu seferde üstün bir rol oynadı. 33'te Roma'da yüksek belediye görevlisi (*curule aedile*) oldu. Önceki konsüllük görevinden çok daha düşük bir konum olmasına karşın Octavianus'un gözüne girmek için bu fırsattan iyi yararlandı. Hamam, kanalizasyon yapımı, kente su getirilmesi gibi işlerde servetini cömertçe harcamaktan kaçınmadı. Octavianus ile Antonius 31'deki Aktium Savaşı'nda doğrudan karşı karşıya geldiklerinde, donanmanın başına geçen Agrippa'nın Octavianus'un zaferinde büyük payı oldu.

Aktium zaferinden sonra Octavianus bir süre Roma dışına çıktı. Onun yokluğunda Agrippa kentin işlerini şairlerin ünlü koruyucusu Maecenas ile birlikte yürüttü. İÖ 29-28'de Octavianus'la birlikte bir sayım düzenledi ve Senato'da bir temizliğe girişti. 27'de Augustus adını alan Octavianus'un yanında 28 ve 27'de iki kez yeniden konsüllük görevinde bulundu. Augustus, bir anayasa bunalımının patlak verdiği 23'te hastalanınca, imparatorluk yüzüğünü Agrippa'ya verdi. Bu, Agrippa'nın vâris seçildiği anlamına geliyordu. 4-5 yıl kadar önce Atticus'un kızı yerine Augustus'un yeğeni Marcella (Yaşlı) ile evlenmiş olan Agrippa, evliliğini bozarak bu kez de kendine eş olarak Augustus'un kızı Iulia'yı aldı.

Agrippa hemen Lesbos (Midilli) Adasındaki Mytilene'ye giderek Doğu'nun yönetimini buradan yürüttü. Agrippa'nın bu dönemdeki devlet iktidarını kullanma yetkisinin (*imperium*) niteliği tartışmalıdır. Senato'nun, Agrippa'ya Doğu'da herhangi bir eyalet valisinin elindeki *imperium*'dan daha üstün bir yetki anlamında *imperium majus* verip vermediği üzerinde durulmuştur. Augustus'un ölümünden sonra Romalı tarihçiler, Agrippa'nın Mytilene'deki bu geçici görevinin bir tür sürgün olduğunu öne sürmüş, bunu da Augustus'un, kendi yeğeni Marcellus'u kollamasına bağlamışlardır. Ama, bu inandırıcı değildir. Çünkü Augustus İÖ 22'de Doğu'ya gittiğinde, Agrippa onun adına işleri yürütmek üzere hemen Roma'ya dönmüş, Augustus'un 19'da Roma'ya dönmesinden önce de Galya ve İspanya seferine çıkarak orada Cantabrolara boyun eğdirmeyi başarmıştır.

Agrippa, İÖ 18'de Roma'ya dönerek Augustus'la paylaştığı bir tribünlük yetkisi (*tribunicia potestas*) elde etti. İÖ 23'te kendisine verilip verilmediği kuşkulu olan *imperium majus* ayrıcalığını da bu dönüşünde kazanmış olabilir. İÖ 17'de Augustus'un Roma'da düzenlediği Yüzyıl Oyunları kutlamalarına katıldı. Ardından imparator naibi olarak yeniden Doğu'ya gitti. I. Herodes'in (Yaşlı) çağrısı üzerine İÖ 15'te Yahudiye'ye konuk oldu. Doğu'da bulunduğu sırada Lübnan'da, Berytus ve Heliopolis'te eski askerlerden oluşan koloniler kurdu. Karadeniz kıyısındaki Bosporan Krallığı'nda çıkan bir ayaklanmayı bastırarak kültürlü bir hükümdar olan Polemo'yu kral yaptı. Bosporan olayında Herodes de bir filoyla Agrippa'nın yardımına koştu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra ikisi birlikte Küçük Asya'nın batı kıyıları boyunca dolaştılar.

İÖ 13'te Agrippa'nın *tribunicia potestas*'ı yenilendi. Bu kez *imperium majus* ayrıcalığını da kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kazandı. Pannonia'da bazı sorunların çıkması üzerine oraya gitmesi gerekti, ama İÖ 13-12'deki sert kış koşullarında hastalanarak mart ayında öldü. Adına düzenlenen cenaze töreninde Augustus bir söylev verdi. Bu söylevin Yunancaya çevrilmiş bir bölümü kısa süre önce gün ışığına çıkarılmıştır.

Agrippa, Augustus'un son saygı duruşunda kendisine yönelttiği övgüleri hak edecek işler başarmıştı. Agrippa olmasaydı belki Augustus da imparator olamazdı. Roma, Agrippa'yı sukemerlerinin, kanalizasyonların, hamamların yapımında gösterdiği cömertlikle anmıştır. İÖ 20'lerin ortalarında kutsal Pantheon'u tamamlatan da odur. Agrippa'nın Iulia'dan beş çocuğu oldu. Bunlardan Agrippina'nın (Yaşlı) oğlu Caligula ve torunu Neron imparator oldular. Agrippa'nın otobiyografisi kaybolmuştur. Ama coğrafyayla ilgili geniş notları, coğrafyacı Strabon ile Plinius'un (Yaşlı) günümüze kalan yapıtları üzerinde derin izler bırakmıştır.

Agrippa von Nettesheim, Heinrich Cornelius (d. 14 Eylül 1486, Köln - ö. 18 Şubat 1535, Grenoble, Fransa), Katolik Kilisesi'nin şimşeklerini çeken gizlicilik (okkültizm) uzmanı, ilahiyatçı ve felsefeci V. Karl'ın (Şarlken) saray kâtibi, Louise de Savoie'nın doktoru oldu. İtalya ve İspanya'da askeri işletmeler kurdu. Ayrıca Dôle ve Pavia üniversitelerinde ders verdi. Bir ara Metz'e davavekili olarak atandı, ama bir büyücüyü savunduğu gerekçesiyle görevden alındı. 1535'te Köln enkizisyonuyla çatışınca Almanya'dan sürüldü. Fransa'da da ana kraliçeyi eleştirdiği için hapsedildi.

De occulta philosophia (Gizlici Felsefe Üzerine) adlı yapıtı, Rönesans'ta büyücülükle ilgili çalışmalara hız kazandırdı ve onun adını ilk Faust söylencelerine karıştırdı. Bu kitapta evreni, Pythagorasçı sayılar

Agrippa von Nettesheim'in adı bilinmeyen bir sanatçı tarafından yapılan oyma baskı portresi, 1527
Archiv fur Kunst un Geschichte, Berlin

biliminin ve İbrani harflerinin Kabalacı çözümlemesiyle açıklıyor, Tanrı'yı ve doğayı anlamakta en iyi yolun büyü olduğunu savunuyordu. 1530 dolaylarında yayımladığı *De Incertitudine et Vanitate Scientiarum* (İng. "Of the Vanitie and uncertaintie of artes and sciences," 1569; Sanatların ve Bilimlerin Belirsizliği ve Boşluğu) adlı yapıtında bütün bilimlerin yanında gizliciliğe de karşı çıktı. Böylece Rönesans'ta şüpheciliğin yeniden doğmasına katkıda bulundu. Ama bu kitapla V. Karl'ı öfkelendirdiği için hapsedilerek bir heretik olarak damgalandı. Bilimsel bilginin her türüyle ilgilendikten sonra çareyi yalın Hıristiyan inancına sığınmakta buldu.

Agrippina (YAŞLI) (d. İÖ y. 14 - ö. İS 18 Ekim 33, Pandateria Adası, Tiren Denizi), İmparator Augustus'un torunu. Tiberius'un imparatorluk dönemi (İS 14-37) sonundaki taht kavgasının önde gelen kişilerindendir.

Agrippina'nın kocası Germanicus Caesar, Augustus'un yeğeninin oğlu, Tiberius'un da hem yeğeni, hem de evlatlığıydı. Agrippina, kocasının Germen kabilelerine karşı düzenlediği seferde ona eşlik etti. Germanicus, gene Agrippina'nın da katıldığı Doğu yolculuğu sırasında, İS 19'da Antakya'da öldü. 23'te Tiberius'un oğlu Drusus ölünce Agrippina'nın oğullarına saltanat yolu açıldı. Oysa Tiberius'un danışmanı Sejanus'un başka planları vardı. Sejanus 29'da Agrippina'yı Pandateria'ya sürgün etti. Agrippina, bir söylentiye göre kendi isteğiyle aç kalarak, bir başka söylentiye göre de Tiberius'un emriyle aç bırakılarak orada öldü. Agrippina'nın Germanicus'tan olan dokuz çocuğundan beşi, kendisinden önce ölmüş, geriye bir erkek, üç kız çocuğu kalmıştı. Oğlu Gaius, Tiberius'tan sonra Caligula adıyla imparator (37-41) oldu. Kızlarının en ünlüsü, İmparator Neron'un annesi olan Genç Agrippina'dır. Yaşlı Agrippina'nın birkaç portresi günümüze ulaşmıştır. Bunların en ünlüsü Roma'daki Capitolino Müzesi'ndedir.

Agrippina (GENÇ) (d. İS 15 - ö. 59) Roma imparatoru Neron'un annesi. 54-68 arasında hüküm süren Neron'un imparatorluk döneminin ilk yıllarında yönetim üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur.

Yaşlı Agrippina'nın kızı olan Agrippina, İmparator Caligula'nın (37-41) kız kardeşi ve İmparator Claudius'un (41-54) karısıdır. 39'da Caligula'ya karşı düzenlenen bir komploya karıştığı için sürgün edildiyse de, 41'de Roma'ya dönmesine izin verildi. İlk kocası, Neron'un babası olan Gnaeus Domitius Ahenobarbus'tu. 49'da ikinci kocası Passienus Crispus'u zehirlemekle suçlandı. Aynı yıl amcası Claudius'la evlenerek kendi oğlu yerine Neron'u tahtın vârisi yapması için onu ikna etti. Ayrıca, imparatorluğunun ilk yıllarında Neron'a öğretmenlik ve danışmanlık yapacak olan Seneca ile Burrus'u korumasına aldı.

Claudius 54'te, büyük bir olasılıkla Agrippina tarafından zehirlenerek öldürüldü. Agrippina ilk iş olarak, henüz 16 yaşındayken Claudius'un yerine tahta geçen Neron'un

Genç Agrippina'nın adı bilinmeyen bir sanatçı tarafından yapılan büstü
Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli
Anderson - Marsal

naipliğini ele geçirdi. Ancak, Neron'un yönetim üzerindeki ağırlığını artırması, onun gücünün giderek azalmasına yol açtı. Neron, Poppaea Sabina adlı kadınla olan ilişkisine karşı çıkan Agrippina'yı öldürtmeye karar verdi. Onu Baiae'ya davet ederek bir kayık içinde Napoli Körfezine bıraktırdı. Kayığın batması planlanmıştı, ama Agrippina kıyıya kadar yüzmeyi başardı. Sonunda Neron'un emriyle kent dışındaki malikânesinde öldürüldü.

Agro Pontino *bak.* Pontino Bataklıkları

Agropyron repens *bak.* ayrıkotu

Agrostis *bak.* ayrıkçimi

agrostoloji, botaniğin otlarla, özellikle de bunların sınıflandırılmasıyla ilgilenen dalı. Ot olarak tanımlanan bitkilerin başında buğdaygillerin üyeleri gelir. Alman botanikçi Johann Scheuchzer'in 1708'de yayımlanan *Agrostographiae Helvencae Prodromus* adlı kitabında otlar için geliştirdiği sınıflandırma, bazı yazarlara göre agrostolojinin doğuşunu belirler. Bu başlangıcı pek çok sınıflandırma sistemi izlemiş, önceleri bitkiler yalnızca dış görünüşlerine göre sınıflandırılırken, sonraki sistemlerde hücre, embriyoloji, fizyoloji ve histoloji araştırmalarının sonuçları da göz önüne alınmıştır.

Çağdaş agrostologlar, kalıtım yoluyla edindikleri özellikleri ve özel ortamlara

nasıl uyum sağladıklarını belirleyebilmek için otların yaşayan topluluklarını incelerler. Biyokimyasal incelemeler de ot grupları arasındaki evrim ilişkilerinin saptanmasında büyük yarar sağlar.

Aguadilla, Porto Riko'da bir kent ve belediye bölgesi. Kent, adanın kuzeybatı köşesindedir. Güneyden Higüero Burnu, kuzeyden Borinquen Burnunun tepeleriyle çevrili geniş körfezin kıyısında bir limandır. 1775'te kasaba olarak kurulmuş, 1861'de *villa* statüsü kazanmıştır. Verimli bir tarımsal hinterlandın işleme ve ticaret merkezidir. Başlıca ürünleri puro ve hasır şapkadır. Kentte Porto Riko Üniversitesi'ne bağlı bir bölge okulu bulunmaktadır.

93 km²'lik bir alanı kaplayan belediyeye bağlı yedi kentsel ya da yarı kentsel birim ile dokuz kırsal birim vardır. Bölgede şeker, kahve, meyve, tütün ve pamuk üretilir. Kıyı şeridindeki yollar, Aguadilla'yı Mayagüez'e ve başkent San Juan'a bağlar. Başkentle ayrıca demiryolu bağlantısı olan Aguadilla'da bir de havaalanı vardır. Nüfus (1980) kent, 22.039; (1985 tah.) belediye, 54.934.

Aguán Irmağı, İspanyolca RIO AGUÁN, Honduras'ın kuzeyinde ırmak. Uzunluğu 240 km'dir. Yoro'nun batısındaki dağlık bölgede doğduktan sonra kuzeydoğuya doğru alçalarak Cangreja ve Esperanza dağları arasından kıyı ovalarına ulaşır. Burada yatakları bir labirent biçimini alan ırmak sonunda Santa Rosa de Aguán ve Limón kentleri yakınında Antil Denizine dökülür. Irmağın kıyısında düzenli aralıklarla oluşan seller, kasırgalar (özellikle 1974'teki Fifi Kasırgası) ve muz hastalıkları araziyi muz ekilemez hale getirmişti. 1970'lerin sonlarında hastalığa dirençli türler kullanılarak arazi yeniden muz tarımına açıldı. Irmağın aşağı vadisindeki kooperatiflerin üretimi narenciye, mısır, pirinç ve yağ elde edilen Afrika palmiyesine kaydırıldı. Aguán'ın 1977'de taşarak setlerini yıkmasından sonra su baskınlarını önleme çalışmaları başladı. Vadi yeni bir otoyolla Tela, La Ceiba, Trujillo ve Puetro Cortéz limanlarına bağlandı. Aguán'ın orta ve aşağı vadilerine paralel uzanan ve doğal afetlerden zarar görmüş bulunan demiryolu da onarıldı ve 1970'lerin sonlarında Puerto Castilla'ya kadar uzatıldı.

Aguarico Irmağı, İspanyolca RIO AGUARICO, Ekvador'un kuzeydoğusunda ırmak. Carchi ilinin merkezi Tulcán'ın güneyinde, Ekvador-Kolombiya sınırı yakınındaki And Dağlarından doğar. Doğu-güneydoğu yönünde yaklaşık 370 km akarak Pantoja'da Napo Irmağıyla birleşir. Küçük tekne taşımacılığına elverişlidir. Aguarico'nun aşağı çığırı, 1942'de Rio de Janeiro Protokolü'yle, uzun süre anlaşmazlık konusu olan Ekvador-Peru sınırının bir bölümü olarak belirlendi. Ekvador 1960'ta protokolü tek yanlı olarak geçersiz saydıysa da, uygulamada genel çerçevenin dışına çıkmadı.

Aguarico Irmağı
Ekvador'da, El Oriente bölgesi yağmur ormanları
Rollejo - EB Inc

Aguascalientes, Orta Meksika'da eyalet. 5.471 km²'lik yüzölçümüyle ülkenin en küçük eyaletlerindendir. Sierra Madre'nin iki uzantısından doğu ve güneydoğudaki dalgalı, bereketli ovalara doğru genişleyerek, orta platonun denizden 1.000-3.000 m yüksekliktekı bölümünü kaplar. Bol su alır, yumuşak, sağlıklı bir iklimi vardır. Az yağmur düşer. İspanyolcada "sıcak su" anlamına gelen adını çevredeki termal kaynakların çokluğundan alır.

İspanyolların 16. yüzyılda keşfettiği Aguascalientes sömürgecilik döneminde bir maden çıkarma merkeziydi. 1910-20 Devrimi sırasında yoğun çatışmalara sahne oldu ve birbiri ardından değişik kesimler tarafından işgal edildi. 1950 sonrasındaki sulama çalışmalarıyla toprak verimliliğinde büyük artış sağlandı. Kuzey ve batıdaki bereketli vadiler tarıma, ovalar da hayvan yetiştiriciliğine ayrıldı. Aguascalientes komşu eyaletlere mısır, sığır, at, katır satar. Bölgede nitelikli üzüm ve meyve yetiştirilir; çinko, bakır, altın, gümüş ve başka madenler çıkartılır. Eyaletin Meksika'nın tüm kesimleriyle yeterli karayolu ve demiryolu bağlantısı vardır. Başkent Aguascalientes'te bir havaalanı bulunur. Nüfus (1990 geç.) 719.650.

Aguascalientes, Meksika'nın orta kesiminde Aguascalientes eyaletinin başkenti. Aguascalientes Irmağının sol kıyısında, orta plato üstünde, denizden 1.888 m yüksekliktedir.

La Parroquia Kilisesi, Aguascalientes, Meksika
Walter Aguilar-EB Inc

1575'te bir madencilik yerleşmesi olarak kuruldu, 1661'de kent oldu. 1850'lerde Aguascalientes eyaleti oluşturulunca bu eyaletin başkenti yapıldı. Kıtanın keşfinden önce, bilinmeyen bir kabile tarafından kentin altına oyularak yapılmış labirent nedeniyle bazen "La Ciudad Perforada" (Delikdeşik Kent) diye anılır. Sebze ve meyve üreten bir bölgenin merkezidir. Önemli demiryolu onarım atölyeleri, çeşitli dokuma fabrikaları, çömlek imalathaneleri, tütün işleme tesisleri ve damıtımevleri yanında başka sanayi kuruluşları da vardır. Birbirinden güzel kiliseleri arasında sömürgeci dönem dinsel sanatının parlak örnekleri olan San Juan de Dios, San Francisco ve La Parroquia en belli başlılarıdır. Ulaşım kara, hava ve demiryoluyla sağlanır. Özerk Aguascalientes Üniversitesi 1973'te kurulmuştur. Nüfus (1980) 233.000.

Aguesseau, Henri-François d' (d. 27 Kasım 1668, Limoges - ö. 5 Şubat 1751, Paris, Fransa), 1717-50 döneminin büyük bölümünde Fransa adalet nazırı olarak Fransız hukuk sisteminde önemli reformlar gerçekleştiren hukuk adamı.

Languedoc kraliyet müfettişi Henri d'Aguesseau'nun oğlu olan Aguesseau, 1690'dan 1700'e değin Paris Parlement'ının (*) başsavcı vekilliğinde bulundu. Aynı mahkemede başsavcılık yaptığı 1700-17 arasında papalığın Fransız Katolik Kilisesi'nin içişlerine karışmasına karşı çıktı ve kilisedeki Jansenist hareketi mahkûm eden 1713 tarihli papalık genelgesi *Unigenitus*'un Fransa'da uygulanmasına tepki gösterdi.

XV. Louis'nin (1715-74) gençlik döneminde kral naibi olan Orleans dükü II. Philippe 1717'de Aguesseau'yu adalet nazırı ve mühürdar olarak atadı. Ama hükümetin maliye politikasına karşı çıkması Aguesseau'nun ertesi yıl dük tarafından Fresnes'e sürülmesine yol açtı. 1720'de yeniden göreve çağrıldığında tutum değiştirerek *Unigenitus*'un uygulanmasına destek oldu. Ne var ki 1722'de Kardinal Guillaume Dubois'nın başnazır olmasıyla gene adalet bakanlığından uzaklaştırıldı. 1727'de yeni başnazır Kardinal André-Hercule de Fleury tarafından bir kez daha bu göreve atandı. Başnazır, Aguesseau'nun XIV. Louis (1643-1715) döneminde başlatılmış olan yasa derleme çalışmalarını sürdürmesini istedi.

Aguesseau, 1731-47 arasında Kral XV. Louis'nin bağışlar, vasiyetnameler ve veraset konusunda üç önemli emirname çıkarmasını sağladı. Parlement'lar onun daha geniş alanlara el atmasını önlediler. Ama Aguesseau yargılama usullerini iyileştirmeyi ve yasa uygulamasında birörnekliği geliştirmeyi başardı.

Aguinaldo, Emilio (d. 23 Mart 1869, Cavite yakınları, Luzon - ö. 6 Şubat 1964, Manila, Filipinler), Filipinler'in bağımsızlığı için önce İspanya'ya sonra ABD'ye karşı mücadele veren Filipinli önder.

Yarı Çinli, yarı Tagulog kökenli olan Aguinaldo, öğrenimini Manila'daki Santo Tomás Üniversitesi'nde tamamladı. Ağustos 1896'da hem Cavite Viejo belediye

Aguinaldo
Brown Brothers

başkanı hem de İspanyollara karşı amansızca ve başarıyla savaşan devrimci Katipunan derneğinin yerel önderi oldu. Aralık 1897'de İspanyol genel valisiyle Biacna-

Bató Paktı adlı antlaşmayı imzaladı. İspanyolların yüklü bir tazminat ödemeleri ve liberal reformlara gidileceğine söz vermeleri koşuluyla Filipinler'den ayrılarak sürgünde yaşamayı kabul etti. İspanya'ya karşı savaşta ABD'ye yardımcı olmak üzere, Filipinler'e dönmek konusunda, Amerikan konsolosluklarının ve Komodor George Dewey'nin temsilcileri ile Hong Kong ve Singapur'da anlaştı.

19 Mayıs 1898'de Filipinler'e döndü ve İspanya'ya karşı mücadelenin yeniden başladığını ilan etti. 12 Haziran 1898'de İspanya'dan bağımsızlığını ilan eden Filipin halkı, Aguinaldo'nun başkanlığında geçici bir hükümet kurdu. Eylülde toplanan devrim meclisi Filipin halkının bağımsızlığını onayladı. Ancak İspanya'nın 10 Aralık 1898'de imzaladığı Paris Antlaşması'yla Filipinler, Porto Riko ve Guam'la birlikte ABD'ye bırakıldı.

Filipinlilerle Amerikalılar arasında zaten dostça olmayan ilişkiler giderek daha da bozuldu. 23 Ocak 1899'da Filipinler'in bir cumhuriyet olduğunu açıklayan ve gerek meclisin, gerekse Aguinaldo'nun onayını taşıyan Malolos Anayasası ilan edildi. Geçici hükümete başkanlık eden Aguinaldo devlet başkanlığına seçildi.

Manila çevresindeki Filipinlilerle Amerikalılar arasında kaçınılmaz olan çatışma 4 Şubat gecesi patlak verdi. Yiğitçe çarpışan Filipinliler gün doğduğunda her yerde yenilgiye uğramıştı. Çarpışmalar sürerken Aguinaldo ABD'ye savaş ilan etti. Bunun üzerine ABD bölgeye hemen yeni kuvvet yolladı. Filipinler hükümeti kuzeye çekildi. Kasım 1899'da Filipinliler gerilla savaşına başladılar.

Pahalıya mal olan savaş üç yıl sürdü ve General Frederick Funston'un komuta ettiği harekât sırasında General Aguinaldo'nun, Luzon'un kuzeyinde Palanan'daki gizli karargâhında 23 Mart 1901'de ele geçirilmesiyle son buldu. ABD hükümeti, kendisine sadakat yemini eden Aguinaldo'ya maaş bağladı; Aguinaldo da siyasal yaşamdan çekildi.

Bağımsızlığa hazırlık amacıyla Filipinler uluslar topluluğu hükümetinin kurulduğu 1935'te Aguinaldo devlet başkanlığı seçimlerinde adaylığını koyduysa da kesin yenilgiye uğradı. Japonların Filipinler'i işgal ettiği 1941'e değin siyasetle uğraşmadı. Japonlar Aguinaldo'yu ABD'ye karşı bir araç olarak kullandılar. Söylevler vermesini, yazılar yazmasını ve Filipinler gençliğinin ölümden kurtulması için Corregidor'daki General Douglas MacArthur'ı teslim olmaya çağıran bir radyo konuşması yapmasını sağladılar.

Aguinaldo Amerikalıların geri dönmesi üzerine tutuklandı. Devlet başkanı tarafından bağışlanıncaya kadar, Japonlarla işbirliği yapmakla suçlanan başkalarıyla birlikte birkaç ay Bilibid Hapisanesi'nde tutuldu. 1950'de devlet başkanı Elpidio Quirina tarafından danıştay üyeliğine atanması saygınlığına yeniden kavuşturulduğunun göstergesidir. Yaşamının son yıllarında asker emeklilerinin sorunlarıyla ilgilendi; ülkede milliyetçiliğin ve demokrasinin gelişmesi ve ABD'yle ilişkilerin düzeltilmesi için çaba harcadı.

Aguirre, Lope de (d. y. 1518, Oñate, İspanya - ö. 27 Ekim 1561, El Tocuyo, Nueva España), İspanyol serüvenci. Özellikle Pedro de Ursúa ve Fernand de Guzmán adlı kâşiflerin öldürülmesindeki rolüyle ünlüdür.

1544'te Peru'ya varmadan önceki yaşamına ilişkin hiç bilgi yoktur. Peru'da, yerli ayaklanmalarının İspanyollarca bastırılmasında ve İspanyol fatihler (*conquistadores*) arasındaki bir türlü bitmeyen savaşlarda yer aldı. 26 Eylül 1560'ta, bugünkü Brezilya'nın batısında Amazon Irmağının kaynaklandığı yörede olduğuna inanılan efsanevi Eldorado Krallığı'nı bulmak için Ursúa'nın önderliğinde düzenlenen sefere katıldı. Bu yöreye ulaşınca ayaklanma çıkardı. Ursúa bu ayaklanma sırasında öldürüldü. Daha sonra Ursúa'nın yerini alan Guzmán'ı da öldüren Aguirre seferin komutasını üstlendi.

Kendisine karşı çıkan herkesi öldürttüğü, bunlar arasında bazı papazların da bulunduğu söylenir. İspanyollarca yakalanıp idam edilmeden önce, bugün Venezuella topraklarında bulunan bazı kentlere baskınlar düzenlediği, yakalanmasından kısa süre önce kendi kızını da öldürdüğü sanılmaktadır.

Tümüyle olumsuz bir kişilikle özdeşleştirilen Aguirre'nin adı, Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgelerinde zulüm ve ihanet sözcükleriyle eşanlamda kullanılmaktadır.

Agulhas Akıntısı, Güney Ekvator Akıntısının bir parçası ve okyanuslardaki en hızlı akıntılardan biri. Afrika'nın doğu kıyılarını güney yönünde izleyerek doğuya saptıktan sonra Afrika-Avustralya doğrultusundaki akıntıyla birleşir. Agulhas'ın sürüklediği suların bir bölümü Ümit Burnu dolayında batıya, Atlas Okyanusuna doğru yol alır. Agulhas, Madagaskar'la Afrika arasındaki Mozambik Akıntısınca da beslenir. 100 km genişliği aşmayan Agulhas Akıntısının hızı saniyede 20-60 cm olarak hesaplanmıştır. Bu hız, Güney Ekvator Akıntısının hızındaki mevsimlik değişikliklere bağlıdır. Agulhas aşağı enlemlerden beslendiği için ılıktır ve sıcaklığı yüzeyde 14°C ile 26°C arasında değişir. Tuzluluk oranı 1200 m dolayındaki derinliklerde ve 50°C sıcaklıkta binde 34,4 iken, yüzeyde 20°C sıcaklıkta binde 35,6 kadardır.

Agulhas Burnu, İĞNE BURNU olarak da bilinir, Afrika kıtasının en güney ucu. Cape Town'ın 176 km güneydoğusundadır. Portekizcede "İğneler" anlamına gelen adını pek çok geminin batmasına yol açan sığ kayalık ve mercanlardan alır. 1849'da burada bir deniz feneri yapılmıştır. Sığlıkları tirol balıkçılığı için çok elverişlidir. Burundan geçen boylam (20° Doğu), Hint ve Atlas okyanuslarını ayıran sınır kabul edilir.

aguna (İbranicede "terk edilmiş kadın"), çoğulu AGUNOT. Gelenekçi ve Tutucu Yahudilikte, kocasının ölduğüne ilişkin kanıtlar yasalarca yeterli olmadığı için yeniden evlenemeyen dul kadın. *Aguna*'ların durumu Talmud metinlerinde kapsamlı ve karmaşık yorumlara konu oldu. Kocanın ölümü kesinlikle kanıtlanmadıkça din mahkemeleri kadının yeniden evlenmesine izin vermeye yetkili olmadığı halde, kesin kanıt zorunluluğu insancil kaygılarla fiilen gevşetildi. Öldüğü sanılan kişinin cesedi, örneğin savaş alanında, denizde ya da kaza yerinde bulunamasa da, tek kişinin tanıklığı ölümün kanıtlanması için yeterli sayıldı.

Aguna'ların karşılaştığı sorunlar bazı bölgelerde yeni bir geleneğin doğmasına yol açtı. Buna göre her asker, resmen kayıp ilan edilmesi ve ölmüş sayılması durumunda din mahkemelerini boşanma kararı vermekte yetkili kılan bir belge imzalamaya başladı. Kocaları tarafından terk edilen kadınlara da *aguna* denilirdi, çünkü din mahkemeleri kadını tek taraflı boşayamayacağı için bunların da yeniden evlenmesi yasaktı. Kutsal metinlerde zinaya getirilen yasakların sertliği ve öldüğü sanılan kocanın yeniden ortaya çıkması olasılığı, *aguna*'ların sorunları konusunda önerilen çeşitli çözümlerin pek benimsenmemesine neden oldu. 20. yüzyıl başlarındaki toplu Yahudi göçlerinin yarattığı olağanüstü koşullar ve iki dünya savaşı ile Nazi katliamları sonucunda çok kişinin kaybolması bile, var olan kural ve uygulamalarda yaygın olarak benimsenebilecek düzeltmeler yapılmasını sağlayamadı.

Agung (ö. 1645), Orta Cava'daki Mataram Krallığı'nın, toprak ve askeri güç bakımından devleti en iyi duruma ulaştıran üçüncü sultanı.

Agung, sultanlığının ilk yıllarından başlayarak 1619'da Padang ve Tuban, 1622'de Banjarmasin, Kalimantan ve Sukadana, 1624'te Madura, 1625'te de Surabaya olmak üzere ticaret ağırlıklı özerk kıyı devletlerini egemenliği altına aldı. Ekonomi tarıma dayalı olduğu ve kendisi de ticareti küçümsediği için önemli bir deniz gücü kurmadı. Felemenk birlikleri 1619'da Çakatra'yı (bugün Cakarta) fethetmiş, orada Batavia adıyla bir karakol kurmuşlardı. 1629'da Agung'un kuvvetleri Avrupalıları kovmak için kente hücum ettiler. Ama Felemenk'in üstün deniz gücü buna izin vermedi. Cava'da Hollanda egemenliği II. Dünya Savaşı sonrasına değin bir daha bu boyutta bir tehditle karşılaşmadı.

Batavia'yı alamayan Sultan Agung, bu kez de Doğu Cava'daki Balambangan'ı elinde tutan Balililere karşı "cihad" açtı. Cihad Cava'da başarıya ulaştı, ama Bali Adasını Agung'a kazandıramadı. Böylece Bali, Müslüman ağırlıklı takımadalar içinde bir Hindu devleti olarak kimliğini korudu. Agung, yargı sistemini Kuran hükümlerine uydurdu ve vergi düzeninde reformlar yaptı. Ama 18. yüzyıl ortalarında yeterince güçlenen Felemenkliler Mataram'ı, merkezleri Surakarta ve Yogyakarta olmak üzere iki küçük krallığa bölerek parçalamayı ve büyük gücüne son vermeyi başardılar.

Agung, Abdülfettah (ö. 1692), Cava Krallığı ile Bantam Sultanlığı'nın 1651-83 arasındaki hükümdarı. Hükümdarlığının ilk yıllarında İngiliz ve Fransız ticaretini özendirirken, Felemenk yayılmasına başarıyla karşı koydu. Ama 1670'lerde küçük oğlunu veliaht yapmak isteyince büyük oğlu ve halefi Sultan Hacı başkaldırdı ve Felemenklilerin yardımıyla tahtı ele geçirdi. Hacı bu yardıma karşılık olarak savaşın yol açtığı zararı ödemeyi ve Felemenklilere ticaret tekeli vermeyi kabul etmişti. Agung son günlerini tutsak olarak geçirdi. Bantam da Felemenk egemenliğine girdi.

Agung Dağı, Endonezya dilinde GUNUNG AGUNG, Hollanda dilinde PIEK VAN BALI. Endonezya'da Bali'nin kuzeydoğusunda bir yanardağ. Geleneklere göre kutsal sayılır. 3.142 m olan doruğu Bali'nin en yüksek noktasıdır. Yakınındaki Batur Yanardağı 120 yıllık bir aradan sonra ilk kez 1963'te püskürerek yaklaşık 1.600 kişinin ölümüne, 86.000 kişinin de evsiz kalmasına yol açmıştır.

Agus Salim Hacı (d. 8 Ekim 1884, Kota Gedang, Sumatra - ö. 4 Kasım 1954, Yogyakarta, Endonezya), 1920'lerde Müslüman milliyetçilik akımı içindeki mehdici ve komünist kesimleri ılımlılaştırmada önemli rol oynayan milliyetçi ve dinsel önder.

Üst sınıf üyesi bir Padan ailesinden gelen Agus Salim, Hollandalıların yönettiği bir okulda ortaöğrenim gördü. Ardından Hollanda'nın Arabistan'daki Cidde konsolosluğunda çalışmaya başladı. Bu görevi sırasında reformcu ve modernist İslam akımlarıyla ilgilendi. 1915'te Sarekat İslam'a (İslam Birliği) katıldı ve çok geçmeden bu milliyet-

çi grubun ileri gelenleri arasına girdi. Birliğin en etkili üyesi Ömer Said Tjokroaminoto'nun çevresinde gelişen mehdici akıma karşı geliştirdiği muhalefet, örgüt içindeki mistik kesimlerin etkisinin giderek azalmasını sağladı.

Evrimci bir sosyalist olan Salim, 1920'lerin başındaki siyasal çatışmalarda önemli rol oynadı. Sömürgecilere karşı kuvvet kullanılmamasından yana olması, onu Hollandalılarca tutulan biri durumuna getirdi. 1921'de, işçi hareketinin denetimi konusunda başgösteren ve komünistlerin Sarekat İslam'dan çekilmesiyle sonuçlanan tartışmalarda komünist olmayan kesimin sözcülüğünü üstlendi. 1923'ten sonra giderek üzerinde daha sık bir denetim kurduğu örgütü siyasal eylemin dışına çekti ve panislamist harekete yöneltti. Endonezya'nın bağımsızlığa yaklaştığı 1946-47'de kısa bir süre dışişleri bakan yardımcılığı yaptı.

Agusan del Norte, Filipinler'de Mindanao Adasının kuzeydoğusunda il. Mindanao Denizinin kuzeyindeki Butuan Körfeziyle sınırlanır ve Agusan Irmağının aşağı çığırını içine alır. Yüzölçümü 2.590 km²'dir. 1970'te eski Agusan ilinin bölünmesiyle il oldu. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Abaka, tütün, mısır ve meyve belli başlı ürünleridir. Halkın yaklaşık yüzde 90'ı Sebuanodur. İl merkezi Butuan'dır. Nüfus (1980) 365.421.

Agusan del Sur, Filipinler'de Mindanao Adasının kuzeydoğusunda il. Yüzölçümü 8.966 km²'dir. 1970'te eski Agusan ilinin bölünmesiyle il oldu. Agusan Irmağının, il toprakları içinde kalan orta havzasında kerestecilik gelişmiştir. Pirinç, mısır ve şekerkamışı en önemli tarım ürünleridir; ayrıca kauçuk üretilir. İl merkezi Prosperidad'dır. Halkın büyük çoğunluğu Sebuanodur. Nüfus (1980) 265.030.

Agusan Irmağı, Filipinler'de Mindanao Adasının en uzun ırmağı. Güneydoğudaki Davao ilinden doğar ve kuzeye doğru 390 km boyunca aktıktan sonra Butuan Körfezinde Mindanao Denizine dökülür. Batıda dağlık Orta Mindanao bölgesi ile doğuda Büyük Okyanus arasında 64-80 km genişlikte verimli bir vadi oluşturur. Butuan, Cabadbaran ve Buenavista gibi yoğun nüfuslu yerleşmeler Butuan Körfezinin çevresinde yer alır. Butuan'ın batısında önemli bir bıçkıcılık merkezi olan Nasipit'te kereste ve ahşap kaplama üretilir.

17. yüzyılda misyonerlerin etkinliklerine sahne olan, daha önceleri de İspanyolların ilgisini çekmiş olan vadinin büyük bölümünde uzun süre yalnızca Magahatlar, Mamanualar, Manobolar, Higahunlar, Mandayalar ve Bagosolar gibi toplulukların seyrek yerleşmeleri vardı. Ama tomrukçuluğun başlaması ve bölgeye göçmen işçilerin gelmesiyle bunların çoğu adanın içlerine çekildi. Butuan'ı güneydeki Davao kentine bağlayan karayolunun tamamlandığı 1960'ların başlarına değin iç bölgelerle bağlantıyı sağlayan tek yol, 260 km boyunca ancak küçük tekne ulaşımına olanak veren Agusan Irmağıydı. Irmak boyunca küçük alışveriş merkezleri gelişti. Bunlardan Esperanza ve Talacogon doğal setler üstünde kurulu eski ticaret merkezleridir.

Orman ürünleri sanayisi, Agusan'ın bataklıklarla kaplı orta havzasında yoğunlaşır. Tomrukçular, tüccarlar ve bölgeye alışverişe gelenler, dev ağaçlara demirlenmiş büyük sallarda yaşarlar. Irmağın aşağı kıyılarında ise geniş hindistancevizi ve bambu ormanlarıyla pirinç tarlaları ve meyve ağaçları görülür. Bölge halkının temel gıdası pirinç, gelir kaynağı ise hindistancevizidir. Çiftçilik ve küçük çapta balıkçılık da öbür ekonomik etkinliklerdir.

Agustini, Delmira (d. 24 Ekim 1886, Montevideo - ö. 6 Temmuz 1914, Montevideo), Güney Amerika'nın en önemli şairlerinden. Tensellik ve tutku temalarını cüretle işleyen ilk kadın edebiyatçıdır. Şiirlerinde, döneminin modernist şiirinde genellikle görülmeyen bir güç vardır. Yaşamı trajik bir sonla noktalanmış, ayrı yaşadığı kocası tarafından öldürülmüştür. Başlıca yapıtları arasında *El libro blanca* (1907; Beyaz Kitap), *Cantos de la mañana* (1910; Sabah Şarkıları), *Los Cálices vacíos* (1913; Boş Kadehler), *El rosario del Eros* (ÖS 1924; Eros'un Gülbahçesi) sayılabilir. *Obras completas* da (Tüm Yapıtları) 1924'te yayımlanmıştır.

aguti, Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan, *Dasyproctidae* familyasının *Dasyprocta* cinsinden kemiricilerin ortak adı. Agutilerin gövdeleri 40-60 cm uzunluğundadır; küçük kulakları, kaybolmaya yüz tutmuş kısa bir kuyrukları, toynağa benzer uzun pençeleri olan ince ayakları vardır. Kızılımsı kahverengi ile siyah arasında değişen kalın postlarında tek tek tüyler bir araya gelerek aguti deseni denen çizgileri oluştu-

Aguti (*Dasyprocta*)
Warren Garst - Tom Stack & Associates

rur. Kök, yaprak ve meyveyle beslenen, çoğu kez şekerkamışı tarlalarına ve muz ağaçlarına zarar veren agutiler hızlı hareket eden ürkek hayvanlardır. Yaklaşık üç aylık bir gebelik döneminden sonra kaya oyuklarında ya da ormanlardaki ağaç kökleri arasında 2 ile 4 yavru doğururlar. Aguti eti Amerika Yerlilerinin çok sevdiği bir yiyecektir.

Güney Amerika'daki *Myoprocta* türleri de genellikle aguti adıyla anılır. Gerçek agutilere benzeyen bu türler daha küçüktür ve ucu beyaz lekeli, kısa kuyrukları vardır.

ağ dantel, gergefe gerilen, delikleri kare ya da baklava biçimli bir filenin üstüne işlenen düğümlü örgü. 14. yüzyılda *opus araneum*, 16. yüzyılda *lacis*, 19. yüzyılda *filet guipure*, makine ile yapıldığında ise *guipure d'art* olarak adlandırılırdı. Ağ dantel uzun bir mekiğe sarılı ipin, ağ gözünün aynı büyüklükte olmasını sağlayan bir şablonun üzerinden geçirilmesi ve balıkçı düğümünü andıran bir düğümle bir önceki kare ya da baklava biçimli ağ gözüne bağlanması ile yapılır.

ağ kumaş (İtalyanca: *reticella*), dantel tipinde delikli, kafes örgülü bir Rönesans dokuması. Kafes örgü dokumadan ya belli aralıklarla çözgü ve atkıları çekilerek ya da dokumanın kesilip çıkartılan bölümüne bükülmüş iplikle çaprazlar atılarak oluşturulur. Ağ kumaş çoğu kez, ilk gerçek dantelin (*punto in aria*) öncüsü olarak anılır. Ağ kumaşın giderek daha ayrıntılı ve ince yapılmasıyla, dokuma zemininin yerini, geçici bir zemin üstüne (örn. parşömen) kalın

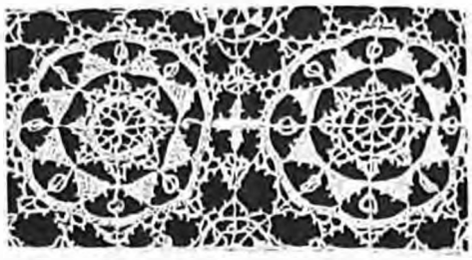

16. yy sonlarında İtalya'da dokunmuş ağ kumaş
Sanat Varlıkları Krallık Enstitüsü, Brüksel
Institut Royal du Patrimoine Artistique, Brüksel
A.C.L. Brüksel

bir iplik ya da şerit tutturularak oluşturulan örgü zemin almıştır. İlk kez Tagliente'nin bir motif örnekleri kitabında (1528) adı geçen *punto in aria*, dokunmuş zemin üstünde çalışılmayan ve işlendiğinde kendi dokusunu oluşturan ilk gerçek danteldir; başlangıçta ağ kumaşın geometrik düzeni korunmuş, ama kısa bir süre sonra hayvan figürleri, dinsel sahneler ve kıvrımlar gibi geometrik olmayan daha karmaşık örgelere yer verilmiştir. Ağ kumaş bazen Limerick (*bak.* ağ üstüne işleme) adıyla da anılır.

ağ örgüsü, dokumacılıkta, değişik kalınlıkta ipliklerin üst üste geçirilmesi ve kesişme noktalarında birbirlerine düğümlenmesi ya da ilmik atılmasıyla gerçekleştirilen eski bir file dokuma yöntemi. File kumaşlar bugün yalnızca ağ örgüsüyle değil, genellikle makinede uygulanan dokuma, örgü ve tığ örgüsü yöntemleriyle de üretilmektedir. Ağ örgüsündeki delikli motiflerin biçimi ve büyüklüğü çok çeşitli olabildiği gibi, dokumanın ağırlığı da ipliğin kalınlığına bağlı olarak değişir. Tül, altı köşeli delikleri olan çok ince ve yumuşak bir file dokuma türüdür. Her köşesi düğümlenmiş, delikleri dört köşeli olan ağ örgüsü dokumalar, genellikle balıkağı ve perdelik kumaş olarak kullanılır. Ayrıca terzilikte ve ev içi süslemesinde örtü, şapka tülü, elbise vb türü eşyaların yapımında da file kumaşlardan yararlanılır.

ağ üstüne işleme, makine dokuması bir ağın kasnağa geçirilerek elle işlenmesi. İğne ya da kasnak tığı kullanılarak zincir işi nakışla yapılan ağ üstüne işleme 1829'da kullanılmaya başlamıştır. Gerçek dantel olmamakla birlikte deseni günümüz dantellerine benzeyen Limerick danteli, ağ üstüne işleme tekniğiyle ilk kez İrlanda'daki Limerick yakınlarında Mount Kennet'te yapılmış ve bir İngiliz imalatçı tarafından tanıtılmıştır. Limerick adı bazen ağ kumaş(*) için de kullanılır.

ağa, Türkiye'de, özellikle Osmanlı döneminde, toplumda ayrıcalıklı bir konumu ve otoritesi olan kişilere verilen ad. Ağa sözcüğü başlangıçta askeri ve idari makam adlarıyla birleştirilerek yeniçeri ve sipahilerdeki belli rütbeleri (kapıkulu ağası, yeniçeri ağası), padişah ailesine mensup kimi kişileri ve padişahın haremini denetleyen görevlileri (haremağası, kızlarağası vb) belirtmek için kullanılırdı. Sonra daha alt rütbelerdeki subaylara ve saygı belirtisi olarak aile reislerine, köy yöneticilerine, büyük toprak sahiplerine verilen bir ad oldu. Cumhuriyet döneminde resmi bir unvan olmaktan çıktıysa da halk arasında kullanılmaya devam etti.

Saygı belirten bir sözcük olarak ağa İslamiyette dinsel önderler için, özellikle Şii Müslümanların İsmaili tarikatının önderleri

için kullanılır. *Ayrıca bak.* toprak ağalığı.

ağa bölükleri, Acemi Ocağı ile Yeniçeri Ocağı'ndaki özel bölükler.

15 yüzyılda Gelibolu ağası ile İstanbul ağasının odalarına "ağa bölüğü" denirdi. Acemi oğlanlarının sayısı artınca İstanbul ağasına bağlı odalar dokuza çıkarıldı. Bunlara da ağa bölüğü adı verildi. Bu bölüklere devşirme yoluyla yalnız Hıristiyan çocukları alınırdı. Buradan yetişenler yeniçeri ağa bölüklerine katılırlardı. Yeniçeri Ocağı'nda 61 ağa bölüğü vardı. Bu bölükler doğrudan yeniçeri ağasına bağlıydı ve eğitimleri özeldi. Her bölükte birer bölükbaşı bulunur, bunların en kıdemlisine başbölükbaşı denirdi. Ayrıca öteki acemi ve yeniçeri ortalarında olduğu gibi odabaşı, vekilharç, bayraktar denen ikinci derecede subaylar da vardı. Töre gereği padişah da birinci ortanın birinci ağa bölüğünün birinci eri sayıldığından, bölük yeniçerileri ile yoldaştı. 18. yüzyılda devşirme sistemi işlerliğini yitirince ağa bölüklerinin öteki ocak bölüklerinden herhangi bir ayrıcalığı kalmadı.

Ağa Han I, asıl adı HASAN ALİ ŞAH (d. 1800 - ö. Nisan 1881), Şiiliğin Nizari İsmaili tarikatının imamı. Soyunun doğrudan doğruya Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma ile damadı Hz. Ali'den ve Mısır'daki Fatımi halifelerinden geldiğini ileri sürmüştür.

İran'ın Kirman eyaletinin valisi olan Ağa Han, Feth Ali Şah'ın yakın çevresindendi. İran şahı ona 1818'de "Ağa Han" (başkomutan) unvanını verdi. Ancak Muhammed Şah döneminde aile onurunun lekelendiği düşüncesine kapılan Ağa Han 1838'de bir ayaklanma başlattıysa da yenilerek Hindistan'a kaçtı. I. İngiliz-Afgan Savaşı'nda (1839-42) ve Sind'in fethinde İngilizlere yardım etti, buna karşılık olarak kendisine aylık bağlandı. Bombay'a yerleştikten sonra müritlerinden küçük bir grup, onun dinsel otoritesine karşı çıktı ve cemaatin fonları üzerindeki denetim hakkına karşı dava açtıysa da Ağa Han bu davayı kazandı (1866).

Ağa Han II, asıl adı ALİ ŞAH (ö. Ağustos 1885, Puna, Hindistan), I. Ağa Han'ın büyük oğlu. 1881'de Şiiliğin Nizari İsmaili tarikatının imamı olarak babasının yerine geçti. Kısa süren imamlığı sırasında cemaatinin içinde bulunduğu koşulları düzeltmeye çalıştı.

Ağa Han III, asıl adı SULTAN SIR MUHAMMED ŞAH (d. 2 Kasım 1877, Karaçi, Hindistan - ö. 11 Temmuz 1957, Versoix, İsviçre), Şiiliğin Nizari İsmaili tarikatının imamı, II. Ağa Han'ın tek oğlu olan III. Ağa Han 1885'te babasının yerine geçmiştir.

İran şah sülalesinden gelen annesinin gözetiminde, İslam ve Doğu eğitiminin yanı sıra Batı eğitimi de aldı. Kendi cemaatinin sorunlarıyla yakından ilgilenen III. Ağa Han, aynı zamanda tüm Hindistan Müslümanlarının önderi haline geldi. Hindistan'daki Müslüman azınlığın çıkarlarının korunup durumlarının iyileştirilmesi amacıyla 1906'da genel vali Lord Minto'yu ziyaret eden Müslüman temsilcilere başkanlık etti. 1909'daki Morley-Minto reformları Hint Müslümanlarına ayrı seçim hakkı getirdi. Tüm Hint Müslümanları Birliği'nin ilk yıllarında başkanlığını yürüten III. Ağa Han, Aligarh'daki Müslüman okulunun üniversiteye dönüştürülmesi için bir fon kurulmasına önayak oldu; bu amacı 1920'de gerçekleşti.

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ni destekledi, ama savaşı izleyen barış konferansında Osmanlı Devleti'ne karşı insaflı davranılması gerektiğini savundu. Hindistan anayasa reformuyla ilgili olarak 1930-32 arasında Londra'da yapılan yuvarlak masa toplantılarında önemli bir rol oynadı.

Ağa Han III
AP/Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

1932'de hem Cenevre Dünya Silahsızlanma Konferansı'nda, hem de Milletler Cemiyeti Kurulu'nda Hindistan'ı temsil etti. 1934-37 arasında Milletler Cemiyeti'nde ülkesini temsil etmeyi sürdürdü. 1937'de Cemiyet'in başkanlığına seçildi. II. Dünya Savaşı sırasında İsviçre'ye yerleşerek siyasal yaşamdan çekildi.

Ağa Han, Salkanot cinsi yarış atları yetiştirmekle de ün yapmıştı.

Ağa Han IV, asıl adı KERİM EL-HÜSEYİN ŞAH KERİM AĞA HAN olarak da bilinir (d. 13 Aralık 1937, Cenevre), Prens Ali Han ile III. Churston baronunun kızı olan birinci karısının ilk erkek çocukları. 1957'de ölen dedesi III. Ağa Han'ın yerine Şiiliğin Nizari İsmaili tarikatının imamı oldu. IV. Ağa Han imamlığının ilk yılında dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan mezhep üyelerini ziyarete başladı. Cemaatine, yerleştikleri ülkelerin vatandaşlığına geçmelerini, ancak güçlük ve baskıyla karşılaştıkları ülkelerden de ayrılmalarını telkin etti. İş yaşamındaki becerisiyle de ün kazanan IV. Ağa Han, Sardinya Adasındaki Costa Esmeralda'nın (Zümrüt Kıyısı) bir tatil yöresi olarak gelişmesini sağlayan konsorsiyumu yönetti. Ailenin at yetiştiriciliği geleneğini de sürdürmektedir.

Ağa Han Mimarlık Ödülü, 1977'de, Şiiliğin Nizari İsmaili tarikatının dinsel önderi IV. Ağa Han tarafından kurulan ve merkezi Cenevre'de bulunan uluslararası mimarlık ödülü. Üç yılda bir verilen ödülün amacı, 20. yüzyıl İslam toplumlarına uygun mimari mekânın yaratılması ve bu toplumların kültürel kimliklerinin bilinçli bir biçimde araştırılması amacıyla, dünya çapında olmak üzere, tüm bireyleri ve devlet kurumlarını desteklemektir. Ödül, çağdaş dünyada inşa edilmiş çevrenin insan yaşamını ne ölçüde etkilediğini ortaya koyma çabasındadır. Eski yapıtları koruma, konut, mimari simgeler, kamu yapıları, kırsal konutta değişme, çağdaş Afrika kenti, gelişmenin mimarlık ve planlama üzerindeki etkileri gibi konularda uluslararası seminerler düzenlenerek sürekli bir araştırma ve tartışma ortamının oluşturulması amaçlanmaktadır. Projelerin ödüllendirilmesinde gözetilecek ilke ve ölçütlerin de geliştirildiği bu seminerler, çeşitli İslam kentlerinde sırayla gerçekleştirilmekte ve ardından kitap olarak yayımlanmaktadır. Ödüle aday gösterilen projeler, dünyanın çeşitli bölgelerinde son yirmi yıl içinde inşa edilmiş ve en az iki yıldır kullanılmakta olan yapılar arasından kimlikleri saklı belirleyiciler tarafından önerilmekte, ödüllendirilecek projeleri ise, 10 kişilik bir teknik inceleme kurulunun yerinde yaptığı incelemelerin sonuçlarına dayanarak, büyük jüri belirlemektedir. Ödüller, yapıyı gerçekleştiren mimarlar ve ustalarla yapıyı kullanan kişiler, topluluklar ve kurumlar arasında paylaştırılmaktadır.

1980'de Pakistan'ın Lahore kentinde yapılan I. Ağa Han Mimarlık Ödül Töreni'nde Ulusal Müze (Doha, Katar, 1975), Halava Evi (Agami, Mısır, 1975), Mopti Tıp Merkezi (Mali, 1976), Agadir Avlulu Evler (Fas, 1964), Rolf Gutbrod ve Frei Otto'nun tasarımını yaptığı Mekke Intercontinental Oteli ve Konferans Merkezi (Suudi Arabistan, 1974), Kuveyt Su Kuleleri (1976), Nianing Tarım Eğitim Merkezi (Senegal, 1977), Turgut Cansever ve Ertur Yener'in tasarımını yaptığı Türk Tarih Kurumu Binası (Ankara, 1966) ve Babür Sheraton Oteli'nin (Agra, Hindistan, 1976) yanı sıra Endonezya'da 1969'da başlatılan Kampung Geliştirme Projesi (Cakarta) ile 1965'te başlatılan Pondok Pesantren Pabelan yerleşmesi (Orta Cava), ayrıca 1973'te başlatılan Sidi Bon Said köyünün (Tunus) korunması, Ertegün Evi'nin (Bodrum, 1973) yeniden yapımı, Rüstem Paşa Kervansarayı'nın (Edirne, 1972) ve Isfahan'daki Ali Kapı, Cihil Sütun ve Hişt Bihişt Sarayı'nın onarımları ödüllendirilmiştir. Mısırlı Mimar Hasan Fethi de Ağa Han Özel Ödülü'nü kazanmıştır.

1983'te İstanbul'da yapılan ikinci ödül töreninde Niono Camisi (Mali, 1973), tasarımını Zlatko Ugljen'nin yaptığı Şerafettin Camisi (Visoko, Yugoslavya, 1980), Ramses Wissa Wassef Sanat Merkezi (Gize, Mısır, 1974), Nail Çakırhan Evi (Akyaka, Muğla, 1971), Hafsa Mahallesi (Medine, Tunus, 1977), Tanjong Jara Palaj Oteli (Kuala Trengganu, Malezya, 1980), Andalous Evi (Sus, Tunus, 1980), tasarımını SOM'un yaptığı Cidde Uluslararası Hava-

Sedad Hakkı Eldem, Sosyal Sigortalar Kurumu (1963-72, Zeyrek, İstanbul)
Anadolu Yayıncılık Arşivi

alanı (Suudi Arabistan, 1981-82) ile Kahire'de Darb Kirmiz Mahallesi (1980), ayrıca Şam'daki Azm Sarayı (1955) ve Multan'daki Şah Rukn-i Alam Türbesi (Pakistan, 1977) onarımları ödüllendirilmiştir.

III. Ağa Han Mimarlık Ödül Töreni Kasım 1986'da Fas'ın Rabat kentinde yapılmıştır. Sedad Hakkı Eldem'in Sosyal Sigortalar Kurumu (1963-72, Zeyrek, İstanbul), Dar Lamane Toplu Konutları (Kazablanka, Fas), Yaama Camisi (Nijerya), Bhong Camisi (Pakistan) ile Kudüs'teki el-Ayşe Camisi onarımı ödüllendirilmiştir. Mansiyonlar ise Şuşter Yeni Kenti (İran), Said Naum Camisi (Cakarta, Endonezya), Kampung Kabalen (Surabaya, Endonezya), Mısır'daki İsmailiye Geliştirme Projesi'ne ve İstanbul'daki tarihi sit koruma projeleri için Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na verilmiştir. Ağa Han Özel Ödülü'nü ise Rıfat Çadırcı almıştır.

1989'da Kahire'de yapılan dördüncü ödül töreninde Büyük Omari Camisi restorasyonu (Sayda, Lübnan, 1986), 1978'de başlanan Asilah'ın sıhhileştirilmesi (Fas), 1984'te başlanan Grameen Bank Konut Programı (Bangladeş), Citra Niaga Kentsel Yerleşimi (Samarinda, Endonezya, 1986), Sedat Gürel'in gerçekleştirdiği Gürel Ailesi Yazlık Evi (Çanakkale, 1971), Havy Assafarat çevre düzenlemesi ve el-Kindhi Meydanı (Riyad, Suudi Arabistan, 1986), Sidi el-Aloni İlkokulu (Tunus, Tunus, 1986), Sahil Yolu Camisi (Cidde, Suudi Arabistan, 1986), Dışişleri Bakanlığı (Riyad, Suudi Arabistan, 1984), Louis I. Kahn'ın tasarladığı Millet Meclisi Binası (Dakka, Bangladeş, 1983) ve Arap Dünyası Enstitüsü (Paris, 1987) ödül kazanmışlardır.

Ağa Kapısı, İstanbul'da yeniçeri ağasının görev yaptığı yer.

II. Bayezid padişaha çok yakından bağlılığı her şeyden çok önem taşıyan yeniçeri ağasının ocak içinden seçilmesi ve ocakta oturması geleneğine son verince, giderek gelişip karmaşıklaşan saray teşkilatının Enderun bölümünden yetişen yeni ocak ağaları için Çarşıkapı'da, büyük bir olasılıkla Türbe yakınlarında yeni bir bina yapıldı. Daha sonra, bugün Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alanda yer alan Eski Saray'ın arkasına inşa edilen yeni binalar, yeniçeri ağasının hem özel konutu, hem de çalışma yeri olarak kullanılmaya başladı. Harem ve selamlık bölümleri dışında resmi nitelikli daire-i hümayun, divan dairesi, silahdar ağa odası, kul kethüdası, topçu ve top arabacısı kethüdaları daireleri, vekilharç ve kethüda yeri dairesi gibi birimler, her birimde de kalem odası, başağa, şakirt, rüus, karakulak ağası, yamak mehterbaşı odaları denen bürolar vardı. Ağa kapısında ayrıca cami, mescit, zindan ve hapishane, imamhane denen kadın tutukevi, yangınları görmek için yapılmış harik köşkü de vardı. Ağa kârhanesinde ise yeniçerilerin gereksinimlerini karşılayan saraç, çizmeci, çadırcı, aşçı, ekmekçi, berber, doğramacı vb zanaatçılar çalışırlardı. Yeniçeri Ocağı 1826'da kaldırılınca Ağa Kapısı binaları şeyhülislamlığa verildi.

Ağa Mirak *bak.* Aka Mirak

Ağa Muhammed Han (d. 1742, Esterâbad - ö. 1797, Şuşa yakınları, Karabağ, İran), İran'da Kaçar hanedanının(*) kurucusu ve ilk hükümdarı (1779-97).

Ağa Muhammed Han, Türk asıllı Kaçar aşiretinin reisi Muhammed Hasan Han'ın oğludur. 1757'de Kuzey İran'daki Azerbaycan eyaletinin valisi oldu; ertesi yıl Kaçarların Kavanlu boyunun reisi olarak babasının yerine geçti. 1762'de düşman bir aşiret reisi tarafından tutsak alındı ve Şiraz'a gönderildi. Bunu izleyen 16 yılını siyasal sürgün olarak bu kentte geçirdi. Ağa Muhammed 1779'da Şiraz'dan kaçarak Kavanlu yönetiminin merkezi Esterâbad'a gitti. 1785'te Tahran'ı ele geçirdi ve 1788'de başkent ilan etti.

1795'te Gürcistan'a karşı başarılı bir sefer düzenleyen Ağa Muhammed, bu bölgeyi yeniden İran topraklarına kattı. Aynı yıl *şahanşah* (şahlar şahı) olarak taç giydikten sonra, otoritesine direnen son merkez olan Horasan'a bir saldırı düzenledi ve burasını ele geçirdi. Horasan'ın yöneticisi Şahruh'u (Nadir Şah'ın torunu) işkenceyle öldürttü.

Kaçar hanedanının kurulmasına yol açan iç savaş İran'ın refahı ve ekonomisi açısından önemli sonuçlar doğurdu. Bunu Ağa Muhammed'in fetihleri izledi. Kirman gibi birçok kent baştan başa yağmalandı. Ağa Muhammed, eli sıkı bir kişiydi. Yönetimde acımasız yöntemlere başvurması bir ölçüde ayaklanmacıları caydırmak içindi. Eskiden bir köy olan Tahran, onun hükümdarlığı sırasında 15.000 - 20.000 nüfuslu bir kent durumuna geldi. Ağa Muhammed Gürcistan'a düzenlediği ikinci sefer sırasında iki uşağı tarafından öldürüldü. Hükümdarlığının en önemli mirası, 1925'e değin ayakta kalan birleşik bir devletti.

ağaç, gelişimini her yıl yenileyen (çokyıllık) odunsu bitki. Ağaç olarak sınıflandırılan pek çok bitki, odunsu dokuları olan, dik durabilen ve genellikle dallara ayrılan tek bir gövdeden oluşur. Ağaçlar, evrim ve genetik ilişkilerine dayanan çağdaş bitki sınıflandırmasında çalılardan, tırmanıcı bitkilerden ve otsu bitkilerden ayrı bir grup oluşturmazlar. Sporlu ve damarlı bitkileri içeren *Pteridophyta* (örn. ağaç eğreltiler), açıktohumlular (örn. mabetağacı, iğneyapraklılar) ve kapalıtohumlular (tüm çiçekli bitkiler) sınıflandırmasına giren bitkiler arasında yer alırlar. Tohumla çoğalan kapalı ve açıktohumlulara karşılık *Pteridophyta*'lar sporla çoğalır. Yeryüzündeki ağaçların çoğu, tohumları meyvelerin içinde bulunan kapalıtohumlulardandır. Kapalıtohumluların birçenekliler sınıfı palmiye, sarısabır ve avizeağacı gibi türleri, ikiçenekliler sınıfı ise meşe, kavak, huş ve elma ağacı gibi türleri içerir.

Ağaçların ekonomik değeri, dünyanın başlıca inşaat ve yakacak maddelerinden biri olan odun, kâğıt yapımında kullanılan odun hamuru ve meyve gibi ürünlerin kaynağı olmasında yatar. Ayrıca ağaçlar, fotosentez (bitkilerin su ve karbondioksiti besine dönüştürmek için güneş enerjisini kullandıkları süreç) sırasında karbondioksit alıp, oksijen vererek havayı temizlerler; kök sistemleriyle suyu tutmaya yardımcı oldukları gibi selleri ve toprak kaymalarını engellerler. Bunun yanı sıra çeşitli hayvanlara besin ve barınak sağlarlar, güzel görünümleriyle park, bahçe ve ormanları süslerler.

Dünyanın en yüksek ağaçları California'da Redwood Creek Vadisinde bulunan ve boyları 100 m'yi aşabilen sekoya (*Sequoia sempervirens*) türleridir. Oaxaca Tule'deki Meksika bataklıkservisi (*Taxodium mucronatum*) dünyanın en iri ağacıdır. "El Gigante" (Dev) adıyla anılan bu ağacın gövdesinin çevresi 45 m'yi bulur. Yaşayan en yaşlı ağaç ise Nevada'daki higori çamıdır (*Pinus aristata*) ve yaklaşık 4.600 yıllık olduğu sanılmaktadır.

Ağaçlar, hiç değilse bir mevsimi ılık olan ve yılda en az 76 cm yağış alan bölgelerde yetişir. Çok az ağaç türü çöllere ve çölümsü iklimlere uyum sağlayabilmiştir.

Ağaçların dallanma, kabuk, yaprak, çiçek, meyve ve diken gibi özellikleri türler arasında biçim, renk ve yapı açısından farklılık gösterir.

Olgunlaşmış bir ağacın üreme organları, kapalıtohumlularda çiçekler, açıktohumlularda strobiller (kozalak ve benzeri yapılar) *Pteridophyta*'da ise spor keseleridir (*sporangiyum*). Bir ağaç, erkek üreme hücresinin (sperma) dişi üreme hücresini (yumurta) döllemesiyle oluşur. Açık ve kapalıtohumlularda döllenme tozlaşma yoluyla olur; rüzgârlar, böcekler ya da başka etkenler yardımıyla çiçektozları (polen) tohumtaslaklarına taşınır.

Ağaçların gelişme organları kökler, gövdeler ve yapraklardır. Kökler hem ağacı toprağa bağlar, hem de topraktan su ve besin maddelerini emer. Gövde ise dalları, dalcıkları, üreme organlarını ve yaprakları taşır. Gövdenin görevi köklerdeki su ve besin maddelerini fotosentezin yapıldığı organlara, üretilen besinleri de depolama ve gelişme dokularına taşımaktır.

Ağacın büyümesi yeni hücrelerin oluşmasına ya da eski hücrelerin genişlemesine bağlıdır. Gövde ve köklerin uç bölümlerindeki sürgendoku (meristem) hücrelerinin bölünüp çoğalması kök ve gövdelerin uzamasına neden olur. Gövde ve dalların çapının büyümesi ise, ikincil meristem ya da büyütkendoku (odun ve kabuk arasında bulunan katman) hücrelerinin gelişmesinden kaynaklanır. Birçeneklilerde ve *Cycadaceae* bitkilerinde büyütkendoku tabakası yetersizdir. İkiçeneklilerin ve iğneyapraklı ağaçların enine kesitinde, yıllık büyümeyi belirten yaş halkaları görülür.

Ağaç benzeri bitkiler ilk kez, zamanımızdan 395 ile 345 milyon yıl önceki Devoniyen Dönemde ortaya çıktı. İlk ağaçlarda çiçek ya da tohum yoktu, bugün eğreltilerde olduğu gibi sporlarla ürerlerdi. Devoniyen Dönemin sonlarında, tohumlu bitkiler belirmeye başladı. 345 ile 280 milyon yıl önceki sıcak ve nemli Karbonifer Dönemde çok büyük ağaçlar ve yoğun ormanlar oluştu. Bu ormanların çürüyen kalıntıları da zamanla geniş kömür birikintilerine dönüştü. Karbonifer Dönemin ormanlarındaki pek çok bitki, 280 ile 225 milyon yıl önceki soğuk ve kurak Permiyen Dönemde öldü. Yaklaşık 200 milyon yıl önce açıktohumlular, yaklaşık 136-65 milyon yıl önceki Tebeşir Döneminde ise çiçekli bitkiler ortaya çıktı.

ağaç baskı, yumuşak ya da sert dokulu bir ağaçtan boyuna ya da enine kesilerek hazırlanan blokla yapılan baskı türü. Boyuna kesilmiş bloklarda genellikle yumuşak, enine kesilmişlerde ise sert dokulu ağaçlar kullanılır.

Kabartma baskı tekniğinin en eski yöntem-

"Öpüş", Edvard Munch tarafından yapılan renkli ağaç baskı, 1902
Victoria and Albert Museum, Londra
John Webb

lerinden biri olan boyuna kesme yöntemi (*woodcut*), 5. yüzyıldan beri Çin'de dokuma üstüne uygulanırdı. Avrupa'da dokuma üstüne ağaç baskı yöntemi 14. yüzyılın başlarından beri bilinirdi; gene de gelişimi ancak yüzyılın sonlarına doğru Fransa ve Almanya'da kâğıt yapımına geçilmesiyle başlamıştır.

British Museum'da bulunan "İsa Herodes'in Önünde" gibi kalın çizgili ve az gölgeli erken ağaç baskılar 1400'e tarihlenebilir. Almanya'da yapılan en eski ağaç baskı örneği ise 1423 tarihli "Buxheim Saint Christopher" adlı yapıttır. 15. yüzyılın başlarında Bavyera, Avusturya ve Bohemya'da dinsel resimlerle oyun kartları önce ağaç bloklardan basıldı. Sabit olmayan kalıplardan baskı yapma tekniğinin geliştirilmesi ile ağaç baskı kitap resimleri Hollanda ve İtalya'da da yaygınlaştı. 16. yüzyılda siyah dış çizgili ağaç baskı tekniği Albrecht Dürer ve izleyicileri Lukas Cranach ve Hans Holbein tarafından en yetkin düzeyine ulaştırıldı. Hollanda'da Lucas van Leyden ve İtalya'da Jacopo de'Barbari ile Domenico Campagnola gibi bakır oyma sanatçıları ağaç baskılar da ürettiler.

Ağaç baskı 17. yüzyılda popüler kitap rasimleri basımında kullanılan en yaygın teknik oldu. Ancak bellibaşlı sanatçılardan hiçbiri bu alanda yapıt vermediler. 19. yüzyılın başlarında ise, resim ve kabartmaların tıpkı basımlarının üretimine büyük kolaylıklar getiren ve daha iyi sonuçlar veren enine kesme yöntemi (*wood engraving*) boyuna kesme yönteminin yerini aldı. Ancak 20. yüzyılın ortalarında fotoğraf klişesinin (*photoengraving*) gelişmesiyle enine kesilmiş ağaç baskılar da yaygınlığını yitirdi. Aşağı yukarı aynı dönemlerde belli başlı sanatçılar boyuna kesme yönteminin anlatımcı gücünü yeniden keşfettiler. Norveçli sanatçı Edvard Munch, çizimlerini hazırlarken oyduğu yumuşak dokulu ağacın doğal damar çizgilerinden de yararlandı. Fransız ressamı Paul Gauguin ise ağaç yüzeyini zımpara kâğıdıyla işleyerek yeni tonlar ve dokular elde etti. Almanya'da dışavurumcu sanatçılar ortaçağ ağaç baskı tekniğinin canlılığından esinlenerek, amaçladıkları çarpıcı ve kaba etkiyi elde edebilmek için ağacı kaba bir üslupla yontup işlediler. Bu yöntem, ABD'de Rockwell Kent'in kitap resimleri ile Federal Sanat Projesi çerçevesinde çalışan sanatçıların ürünleri aracılığıyla 1920 ve 1930'larda önem kazandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraysa Misch Kohn, Leonard Baskin ve Carol Summers gibi sanatçılar, ağaç baskının bu ülkede daha çok gelişmesine katkıda bulundular.

Ağaç baskı Japon sanatında da önemli bir rol oynadı. 16. ve 17. yüzyıllarda tür resmi örnekleri üreten *Ukiyo-e*(*) akımı ülkede yaygınlık kazandı. Halk tarafından çok beğenilen bu baskılar *Ukiyo-e* resimlerine olan büyük talebi ucuz ve pratik bir yoldan karşılama amacına da hizmet etti. *Ukiyo-e* ağaç baskı türünün yaratıcısı olarak bilinen Hişikava Moronobu'nun (y. 1618 - y. 1694) halkın çok tuttuğu edebiyat yapıtları için ürettiği ağaç baskılar bir anda başarı kazandı. Akımın başka bir özgün uygulaması da önemli günleri hatırlatmak amacıyla yapılan ve *surimono* adıyla bilinen minyatür baskılardır. Bu yapıtlarda genellikle bir şiir yer alır ve baskı altın ya da gümüş tozuyla bezenmiş özel bir kâğıt üstüne yapılırdı. *Ukiyo-e* sanatı 18. yüzyılda Hokusai ve Hiroşige'nin manzaralarıyla doruk noktasına erişti. 19. yüzyılın sonlarına doğru Batı'ya tanıtılan bu ağaç baskılar Avrupalı öncü (*avant-garde*) sanatçıları büyük ölçüde etkiledi.

Ukiyo-e tekniği, 20. yüzyılda Munakata Şiko, Hiratsuka Un'içi, Maekava Sempan ve Onçi Koşiro gibi Japon *hanga* ustaları tarafından yeniden canlandırıldı. Enine kesilmiş ağaç blokla baskı yapma tekniği 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de geliştirildi. İngiliz baskı ustası Thomas Bewick'in 1797 ve 1804 tarihlerinde yayımladığı *A History of British Birds* (İngiliz Kuşlarının Tarihi) gibi doğa tarihi kitaplarında bu teknik ilk kez geniş çapta uygulandı. Ancak Bewick'in ölümünden sonra ağaç baskı, yalnızca başka sanat yapıtlarının tıpkıbasımlarını üretmede kullanıldı. Kendi desenlerini ağaç bloklar üstüne oyan ve basan İngiliz şairi ve ressamı William Blake'in yapıtları ise, o dönemde bu teknikle yapılan çalışmalar arasında kendine özgü örnekler olarak kaldı.

Ağaç baskı 19. yüzyılda Fransa ve Almanya'da kitap, gazete ve dergi resimlemesinde yaygın biçimde kullanıldı. Örneğin, Fransa'da Gustave Doré ve Almanya'da Adolf Menzel, daha sonra bazı zanaatkârlar tarafından ağaç bloğa uygulanan çok sayıda kitap resmi çizdiler. 19. yüzyılın sonlarına doğru tıpkıbasım çalışmalarında fotoğraf klişesinin ağaç baskının yerini almaya başlamasına karşın, boyuna kesme yöntemiyle yapılan ağaç baskı gene de geçerliliğini korudu ve 20. yüzyılın ortalarında, verdiği olağanüstü sonuçlar nedeniyle M.C. Escher, Leonard Baskin ve Misch Kohn gibi sanatçılar tarafından kullanıldı.

ağaç kanseri, çeşitli bakteri ve mantarların yol açtığı bitki hastalığı. Hastalığın başlıca belirtileri, ağacın gövde, sap, sürgün ya da dallarında yuvarlak ya da düzensiz biçimli, çukur, şişkin, düz ya da çatlak, soluk renkli ölü bölgelerin belirmesidir. Kanser zamanla yayılır, bütün bir dalı ya da sürgünü sararak yaprakları öldürebilir. Daha çok soğuk, kuraklık, dengesiz beslenme, kök çürümesi, böcek ve ipliksolucanları gibi etkenlerle zayıf düşmüş ya da darbeyle örselenmiş bitkilerde görülür.

Hastalığın denetim altına alınabilmesi için kanserli bölümlerin kuru havada budanması; sıcak, iyi akaçlanmış, verimli topraklarda ve iklime uyum sağlayabilen dayanıklı çeşitlerin yetiştirilmesi; sıkışık dikimden ve aşırı sulamadan kaçınılması; bitkinin örseleyici darbelerden korunması; hastalık taşıyıcı böcek ve kemirgenlerle savaşılması; genç ağaçların üstleri örtülerek kavurucu güneşten korunması ve gübre kullanılarak bitkilerin kuvvetlendirilmesi gibi uygulamalar gereklidir.

ağaç katranı, BİTKİ KATRANI olarak da bilinir, kömürleştirme ya da parçalayarak damıtma yöntemiyle odundan elde edilen sıvı ürün. İki tür ağaç katranı vardır: Meşe ve kayın gibi ağaçlardan elde edilen sert ağaç katranları ile çam ağaçlarından, özellikle reçineli gövde ve köklerden elde edilen reçineli katranlar. Ağaç katranı ham durumda hem yakıt olarak, hem de halatların ve tahtaların kalafatlanmasında kullanılabilir. Ayrımsal damıtmadan geçirildiğinde de kreozot, zift ve yağlara ayrışır.

Sert ağaç katranları ya dinlenmeye bırakılan asitin doğal tortusu ya da damıtma artığı olarak pirolinyöz asitten elde edilir. Ham pirolinyöz asit, odunun damıtılması sırasında ayrışan, yoğun ve uçucu bir üründür. Reçineli ağaç katranlarını sert ağaç katranlarından ayıran temel özellik, bileşimlerinde terebentin olarak bilinen hoş kokulu bir terpen karışımının bulunmasıdır. Bu gruptan olan çam katranının büyük bir bölümü eski SSCB, İsveç ve Finlandiya ormanlarından elde edilir. Terebentinin damıtma artığı olan bu katran halat ve sicimlerin katranlanmasında ve üstüpü yapımı için kenevir liflerinin doyurulmasında yaygın olarak kullanılır. Eczacılıkta ise çok seyrek olarak kimi merhem ve antiseptiklerin bileşimine katılır. Çam katranının damıtma ürünleri, özellikle de kreozot, metalurjide köpüklü yüzdürme işlemlerinde kullanılır.

ağaç kurbağası, *Hylidae* familyasından, çoğu ağaçlarda yaşayan, genellikle küçük, ince yapılı ve uzun bacaklı kurbağa. Ön ve arka ayak parmaklarının ucunda, tırmanmaya yardımcı olan, vantuza benzer emici diskler vardır. Bu familyanın bazı türleri iyi tırmanamadığı için suda, karada ya da oyuklar içinde yaşar; örneğin *Hyla faber* su kıyısında çamurdan yuvalar yapar. Türlerin çoğunda dişi kurbağa, yumurtalarını suya bırakır ve genellikle bu yumurtalar su bitkilerinin yaprakları arasında birikir. Güney Amerika'nın keseli kurbağalarında (*Gastrotheca*) yavrular dişinin sırtında oluşan kuluçka keselerinde gelişir.

Hylidae familyası bütün kıtalara yayılmış olan, ama en çok Amerika'da yaşayan 550'den çok türü içerir. Bu türlerden yeşil ağaç kurbağası (*Hyla arborea*) Eskidünyadaki en yaygın türdür; Kuzey Afrika'da ve Avrasya'nın orta kuşağında bulunur. Türkiye'nin her bölgesinde su yakınındaki ağaçlıklarda yaklaşık 1.500 m'ye kadar yaşar. Üreme dönemi dışında suya pek girmez, gündüzleri yaprakların arasında saklanır; güneş batarken ortaya çıkar ve gece boyunca ağaçlarda böcek, örümcek gibi omurgasızları avlar. Boyu genellikle 5 cm'yi geçmeyen ağaç kurbağasının parlak yeşil renkteki gövdesinin iki yanında, başından arka bacaklarına kadar uzanan koyu renk birer çizgi vardır. Yalnızca erkeklerin boynunda bulunan ses kesesi şiştiğinde hayvanın başından daha büyük olur.

ağaç sınırı, dağlık yörelerdeki ya da Arktika gibi yüksek enlemlerdeki ağaç örtüsünün üst sınırı. Bu sınır büyük ölçüde sıcaklığa bağlı olmakla birlikte, çoğu kez toprağın yapısı, akaçlama ve başka etkenler de belirleyici olur. Ekvatorun dağlık kesimlerinde hava sıcaklığını azaltan bol yağışlar olmasaydı, bu yöredeki ağaç sınırı kutup yöresindekinden mutlaka daha yüksekte olurdu. Kayalık Dağların orta bölgelerinde ve Sierra Nevadalar'da ağaç sınırı yaklaşık 3.500 m dolayında iken, Peru ve Ekvador Andları'nda 3.000-3.300 m arasındadır. Kayalık Dağların orta ve güney kesimlerinin büyük bölümünde iki ayrı ağaç sınırı vardır: Altında normal bir ağaç kuşağı bulunan yüksek ağaç sınırı ile yağışların az, sıcaklığın yüksek olması nedeniyle altında hiç ağaç yetişmeyen alçak ağaç sınırı.

Güney yarıkürede, yüksek enlemlere özgü ağaç sınırının bulunduğu iklim kuşağı hemen hemen tümüyle denizlerin üstünden geçtiği için, bu tür ağaç sınırı yalnızca Kuzey yarıkürede söz konusudur. Kuzey Sibirya, Alaska, Kanada ve İskandinavya'nın en kuzey enlemlerinden geçen bu sınırı belirleyen noktaların kestirimi için birkaç iklim izopleti (çeşitli iklim değişkenlerinin eşdeğerli noktalarını birleştiren sanal çizgiler) önerilmiştir. 1879'da Avusturyalı coğrafyacı Alexander Supan'ın bu amaçla tasarladığı ve Alman iklimbilimci Köppen'in 1900'deki ilk iklim sınıflandırmasında tundralar ile ağaç iklimleri arasındaki sınırı belirtmek için kullandığı Köppen-Supan çizgisi, yılın en sıcak ayındaki ortalama sıcaklığın 10°C olduğu noktaları birleştirir. 1928'de İsveçli coğrafyacı Otto Nordenskjöld'ün önerdiği, buna benzer bir izopleti olan Nordenskjöld çizgisi ise en sıcak ay ortalamasının (9 - 0,1

k)°C'ye eşit olduğu noktalardan geçer; bu denklemde *k*, en soğuk ayın ortalama sıcaklığını gösterir.

ağaç uru *bak.* mazı

ağaç yabanarısı, *Hymenoptera* takımından *Xiphydriidae, Orussidae* ve *Syntexidae* familyalarını oluşturan böceklerin ortak adı. *Orussidae* familyasından olanlar genellikle asalak ağaç yabanarısı, *Syntexidae* familyasının böcekleri de sedir ağacı yabanarısı olarak bilinir.

Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bulunan *Xiphydriidae* familyasının üyeleri 20-25 mm uzunluğunda, silindir biçiminde ve siyah renktedir. Larvaları, kurumuş ya da kurumakta olan ağaçların gövdesinde oyuklar açar.

Asalak ağaç yabanarısı dünyanın hemen hemen her yerinde, ama oldukça ender bulunur. Kuzey Amerika ve Avrupa'da yalnızca *Orussus* cinsine rastlanır. Yetişkinleri siyah renkte ve 8 mm uzunluğundadır; larvaları, ağaçlara büyük zarar veren süslü böcek larvaları üstünde asalak olarak yaşar.

Amerika'da *Syntexis libocedrii* türü sedir ağacı yabanarısı, Büyük Okyanus kıyısındaki ülkelerde bulunur. Yetişkinleri yaklaşık 8-14 mm uzunluğundadır; larvaları gelişimini kokulu sedir ağacının içindeki oyuklarda tamamlar.

ağaç yılanı, ağaçlarda yaşayan ve çoğu *Colibridae* familyasından olan yılan türlerinin ortak adı. Kuşları, ağaç kelerlerini ve ağaç kurbağalarını avlayarak beslenen bu hayvanların en bilinen cinsi, Güneydoğu Asya'dan Avustralya'ya kadar çok geniş bir alana yayılmış olan *Dendrophis*'tir. Bu cinsin Avustralya'da en çok görülen türü, kıtanın kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan yeşil ağaç yılanıdır (*Dendrelaphis punctulatus*). Boyu 1,8 m'ye ulaşabilen bu yılanın başı küçük, gövdesinin ön bölümü daha incedir. Güney Amerika'nın kuzeyinde, *Thalerophis* cinsinden olan uzun, ince, geniş kafalı yeşil ağaç yılanları bulunur. Ağaç yılanlarının Amerika kıtasında rastlanan bir başka cinsi de, daldan dala geçmek

Imantodes cenchoa
Dade W. Thornton - The National Audubon Society Collection Photo Researchers

için gövdesini sertleştirerek köprü gibi kullanan, olağanüstü ince ve uzun yapılı *Imantodes*'tir.

Ağaçeri, Türk oymaklarından biri. 5. yüzyılda Karadeniz yakınlarında yaşayan oymak 465'te Kafkasya'nın kuzeyinden Azerbaycan'a geçti. Selçuklular zamanına değin tarihte adlarından pek söz edilmeyen Ağaçerilerin 1193'te Elbistan yöresindeki ormanlık bölgede yaşayan bir aşiret oldukları bilinir. Moğol saldırısında Ağaçerilerin birçoğu öldürüldü, bir bölümü de Memlûk topraklarına sığındı. Tarım ve hayvancılıkla uğraşmayan bu oymak ormancılık ve odunculuk yapıyordu. Çeşitli kaynaklarda adları Agathir, agatzir, akatzir, akatziroi olarak geçen (ve ağaçlı bir yerde yaşayan, ağaç adamı, orman adamı, orman kavmi gibi anlamlar taşıyan) Ağaçerilerin ardıllarının, bugün Ege ve Akdeniz bölgelerinin ormanlık yörelerinde yaşayan ve ağaç işçiliğiyle uğraşan Tahtacılar (*) olduğu ileri sürülür.

ağaçhatmi (*Hibiscus syriacus* ya da *Althaea syriaca*), ebegümecigiller (*Malvaceae*) familyasından küçük ağaç ya da çalı. 3 m boyunda, çok dallı bir süs bitkisidir. Anayurdu Asya'nın doğu bölgeleridir. Gösterişli çiçekleri nedeniyle dünyanın pek çok yerinde park ve bahçelerde yetiştirilir. Çiçekleri beyaz, pembemsi leylak ya da mor renklidir; taçyapraklarının dibinde genellikle koyu kırmızı bir leke bulunur. Katmerli çiçek açan çeşitleri de vardır.

ağaçkakan, *Piciformes* takımının *Picidae* familyasından 180 kadar kuş türüne verilen ad. Ağaç kabuklarında böcek bulabilmek için oyuklar açması ve yuva yapmak için kuru ağaçları delmesiyle tanınır. Ağaçkakan Avustralya ve Yeni Gine dışında hemen bütün dünyaya yayılmıştır. En çok Güney Amerika ve Güneydoğu Asya'da bulunur. Ilıman kuşakta yaşayan türlerden birkaçı göçmendir.

Ağaçkakanların çoğu bütün yaşamlarını böcek aramak üzere çevresinde dolandıkları ağaç gövdelerinde geçirirler. Yalnızca yerde beslenebilen bazı türler ötücü kuşlar gibi tüneyebilir. Baharda genellikle içi oyuk ağaçlara gagalarıyla vurarak çıkardıkları trampet sesine benzer gürültü, erkek ağaçkakanların üreme bölgelerini ellerinde tutabilmek için çıkardıkları seslerdir. Başka mevsimlerde çoğunlukla sessiz kalırlar.

Çok bilinen bazı ağaçkakan türleri şunlardır:

Alaca ağaçkakan (*Dendrocopos syriacus*) Ön Asya ve Güneydoğu Avrupa'da bulunur. Karnı ak, sırtı kara üstüne ak nakışlıdır. Erkeğinin tepesi ve kuyrukaltı, dişisinin yalnızca kuyrukaltı kızıldır. Türkiye'nin her bölgesindeki orman ve meyve bahçelerinde yaşar. Karıncalardan başka, *Scolytidae* ve *Cerambycidae* familyasından böceklerle beslenir. Ağaçlara zarar veren kurtçukları yediği için ormanlara yararlıdır (23 cm).

Göknar ağaçkakanı (*Dendrocopos major*) Avrasya'nın orta kuşak bölgelerinde geniş bir alana yayılmıştır. Görünüşü ve yaşam biçimi alaca ağaçkakana çok benzer. Türkiye'de daha çok dağlık yörelerin ormanlarında görülür (23 cm).

Küçük ağaçkakan (*Dendrocopos minor*) renk ve desen olarak alaca ağaçkakana benzer; bu yüzden küçük alaca ağaçkakan olarak da bilinir, Türkiye'de daha çok yapraklı ormanlarda olmak üzere az sayıda bulunur (14,5 cm).

Yeşil ağaçkakan (*Picus viridis*) Batı Asya ve Avrupa'da yaşar. Karnı açık, sırtı koyu yeşil, başı kızıldır. En çok karıncalarla beslenir; yalnız ağaçlarda değil, yerde de avlanır. Türkiye'de Trakya, Batı Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri ormanlarında bulunur (32 cm).

Kara ağaçkakan (*Dryocopus martius*) iri bir ağaçkakan türüdür. Erkeğin tepesi kızıldır; dişininse tepesinde küçük bir kızıl benek vardır. Bu benekler dışında bütünüyle karadır. Karıncalar ve ağaçlarda yaşayan *Scolytidae* ve *Cerambycidae* familyala-

Kuzey Amerika'da yaşayan *Dendrocopos pubescens*
Kenneth ve Brenda Formanek

rından böcekler ve larvalarıyla beslenir. Avrasya'nın iğneyapraklı ve kayın ormanlarında yaşar. Türkiye'deyse Karadeniz Bölgesi ve Uludağ ormanlarında görülür (46 cm).

Melanerpes formicivorus Kuzey Amerika'nın batısından güneyde Kolombiya'ya kadar uzanan bölgedeki yapraklı ormanlarda yaşar (20 cm). *Chrysocolaptes lucidus* Hindistan'dan Filipinler'e kadar uzanan bölgelerdeki açık ormanlarda yaşar (30 cm). *Dendrocopos pubescens* Kuzey Amerika'nın ılıman kuşak orman ve bahçelerinde bulunur (15 cm). *Dendrocopos villosus* Kuzey Amerika'nın ılıman kuşağında yaşar (20-25 cm). *Dryocopus pileatus* [Kuzey] Amerika'nın büyük bölümünde, yaşlı ormanlarda bulunur (40-47 cm). *Melanerpes erythrocephalus* Kuzey Amerika'da Kayalık Dağların doğusundaki açık ormanlarda, tarım alanlarında, meyve bahçelerinde yaşar (19-23 cm).

ağaçkavunu (*Citrus medica*), turunçgiller (*Rutaceae*) familyasından, yapraklarını dökmeyen küçük ağaç ya da çalı. Akdeniz ül-

Ağaçkavunu (*Citrus medica*)
W. H. Hodge

kelerinde ve Batı Hint Adalarında yetiştirilen ağaçkavunu bitkisinin boyu 3,5 m, dalları düzensiz, yaygın ve dikenlidir. Açık yeşil renkte ve geniş oval biçimli olan yapraklarının kenarları hafif testere dişli, yaprak sapları kanatsızdır. Meyvesi tatlı olan ağaçkavunu çeşitlerinin çiçekleri krem beyazıdır; ekşi meyve veren çeşitlerde ise çiçeklerin dışı mor, içi beyazdır. Yaklaşık

12-15 cm uzunluğunda, yumurta biçimindeki meyvelerinin kabuğu buruşuk, tepesi yumru gibi şişkindir. Kabuğun iç bölümü kalın, beyaz ve etli, dış bölümü ise ince, yeşilimsi sarı ve hoş kokuludur. Sertçe olan meyve içi ister ekşi, ister tatlı olsun, meyve olarak yenmez. Kabuğunun dış bölümü tuzlu suda dinlendirilip şeker emdirildikten sonra reçel ya da şekerleme yapımında, bazı çeşitlerinin meyveleri ise Musevi ayinlerinde kullanılır.

ağaçkırlangıcı, *Passeriformes* takımının *Artamidae* familyasından ötücü kuşların ortak adı. Yaklaşık 10 türü bilinen ağaçkırlangıçları Hindistan ve Filipinler'den güneyde Avustralya'ya kadar yayılmıştır. Kanat biçimi ve havada beslenme alışkanlığıyla kırlangıçlara benzeyen bu kuşların bütün türleri boz renktedir; üstünde yer yer beyaz, siyah ya da kızılımsı lekeler bulunur. Çok açılabilen sağlam gagaları ve ucu fırçayı andıran dilleri avlanmalarını kolaylaştırır.

Ağaçkırlangıcı (*Artamus*)
Greeme Chapman - Ardea Londra

Erkeğiyle dişisi birbirine çok benzeyen bu gürültücü ve dövüşken kuşlar, açıklık yerlerde uçarak havadaki böcekleri yakalar ve birbirlerine değecek biçimde yan yana tünerler.

ağaçla evlenme, bir insanla bir ağaç arasında, doğaüstü güçleri içerdiği söylenen simgesel evlilik bağı. Ağaçla evlenme hülle biçiminde de olabilir. Bekâr bir adamla bir ağaç arasında böyle bir evlenmenin ardından ağaç kesilir ve erkeğe dul bir kadınla evlenebilmesi için gerekli olan dulluk statüsü kazandırılır. Ağaçla evlenme bir zamanlar Hindistan'da yaygındı. Bu terim ayrıca bir ağacın içinde, üstünde ya da çevresinde yapılan ya da ağacın kabuk, özsuyu gibi bir parçasıyla kutsanan evlenme törenini nitelemek için de kullanılır. Bu son uygulama çoğunlukla ağacın tedavi edici ve doğurganlığı artırıcı gizli ya da kutsal güçler taşıdığı, ataların ya da henüz doğmamışların ruhlarını barındırdığı inancına dayanan dinsel sistemlerin ya da kültlerin bir parçasını oluşturur.

Ağaçlı *buk.* Anavarza

Ağaçören, İç Anadolu Bölgesi'nde, Aksaray iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Ankara ilinin Şereflikoçhisar ilçesine bağlı bir bucak olan Ağaçören, 15 Haziran 1989 tarihli ve 3578 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Ağaçören Belediyesi 1957'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 17.962; kasaba, 3.543.

ağaçsivrifaresi, AĞAÇSORİKSİ olarak da bilinir, *Tupaiidae* familyasını oluşturan ve Güneydoğu Asya ormanlarında yaşayan sincaba benzer küçük memelilerin ortak adı. Hem maymunlarla, hem de böcekçillerle benzerlik gösteren ağaçsivrifareleri bazı uzmanlarca maymunlar, bazılarınca da böcekçiller takımı içinde sınıflandırılır.

Ağaçsivrifareleri, adlarının çağrıştırdığı gibi yalnız ağaçlarda değil yerde de yaşarlar. Sivri burunları, uzun kuyrukları ve tipik maymunlardan farklı olarak sivri, kıvrık pençeleri vardır. Uzunlukları yaklaşık 20 cm ile 35 cm arasında, renkleri de boz ile kahverengi ve kızılımsı kahverengi arasında değişir; bazı türlerin omuzunda ya da yüzünde benekler bulunur. Ağaçsivrifaresi gündüz hayvanıdır. Böcek, meyve ve küçük hayvanlarla beslenir, yuvalarını ağaç kovuklarına ya da yerdeki oyuklara yapar. Genellikle bir ya da iki yavru doğurur; gebelik süresinin bilindiği türlerde bu dönem 47 ile 56 gün arasındadır.

Ağaçsivrifarelerinin beş cinsi ve yaklaşık 15 türü vardır. Bayağı ağaçsivrifareleri (*Tupaia*) ile çıplak kuyruklarının ucunda püsküle benzer bir tutam tüy olan tüy kuyruklu ağaçsivrifareleri (*Ptilocercus*) en iyi bilinen türlerdendir.

ağaçtavuğu, Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan, *Galliformes* takımının *Cracidae* familyasından pek çok kuşun ortak adı. Bu ad özellikle, erkeği parlak siyah tüylü, gagası göz alıcı renklerle bezenmiş ve tepesinde kıvrık bir sorguç bulunan, dişisi ise daha küçük yapılı, gösterişsiz ve kahverengimsi olan 13 tür için kullanılır. Ağaçtavukları, eti çok beğenilen av kuşlarıdır. Meksika'dan Ekvador'a kadar olan yerlerde yaşayan *Crax rubra*, Venezuela ve Kolombiya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan *Crax pauxi*, Amazon'da yaşayan ve soyu neredeyse tükenmek üzere olan *Crax mitu* uzunluğu yaklaşık 100 cm'yi bulan iri türlerdir.

Çaçalakalar 11 türü kapsar ve familyanın en küçük, ağaçta yaşamayı en az seven üyeleridir. Bu grubun tipik örneği, Texas sınırından Nikaragua'ya kadar olan yerlerde yaşayan 50 cm boyundaki ova çaçalakasıdır (*Ortalis vetula*). Yaklaşık 1/2 kg ağırlığında, kahverengi tüylüdür ve ucunda beyaz lekesi olan, yeşil pırıltılı uzun bir kuyruğu vardır. Gündoğumunda ve günbatımında ağaç tepelerine kümeler halinde tüneyip, metronom vuruşu gibi tekdüze bir sesle hep birlikte öterler.

Guanlar öbür ağaçtavuklarından daha hafif ve genellikle daha küçük kuşlardır. Erkeği ile dişisi birbirine benzer. Sürüler halinde yaşayan bu kuşların daha çok geceleri duyulan, gürültülü bir ötüşleri vardır. Meksika'dan Ekvador'a ve Venezuela'ya kadar olan yerlerde yaşayan tepeli guan (*Penelope purpurascens*), yaklaşık 65 cm uzunluğunda ve 2 kg ağırlığında değerli bir av kuşudur. Tüyleri yeşilimsi kahverengi, karnı beyaz beneklidir. Birkaç türünün soyu tükenmeye yüz tutmuştur.

Tepeli ağaçtavuğu (*Crax unicornis*)
Albert E. Gilbert

ağaçtırmaşıkkuşu, Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan, *Passeriformes* takımının *Dendrocolaptidae* familyasından 45 kadar kuş türünün ortak adı. Ağaçtırmaşıkkuşları ağaç gövdelerinin çevresinde dolanarak kabuk ve yapraklar arasındaki böcekleri avlarlar. Çoğu 20-38 cm uzunluğunda, bazıları daha küçüktür. Kahverengi tüylerinin arasında yer yer yeşil çizgiler, başlarında ve karınlarında da soluk renkli bölgeler vardır; kanatları ve kuyrukları genellikle kızılımsı kahverengidir. Çoğu türde, yanlardan basık olan gaga kalın, sağlam ve orta uzunlukta, bazılarında ise aşağıya doğru iyice kıvrık ya da kama biçimindedir. Enli ve sert olan kuyruk tüyleri tırmanma sırasında destek görevi yapar. Ağaçtan ağaca uçarken dalgalı bir yol izlerler.

Ormanlarda yalnız yaşayan ağaçtırmaşıkkuşları seslerinden tanınır; bazıları sert ya da hüzünlü bir tonda durmaksızın öterken, bazıları da seslerini titretir. Bazı türlerin ağaç kovuklarında yaprak ve dallarla yuva yapmaları dışında, üreme dönemi alışkanlıkları konusunda pek az bilgi vardır.

Meksika'nın güneyi ile Brezilya'nın kuzeyinde yaşayan ve en bilinen türlerden biri olan *Dendrocolaptes certhia* 28 cm uzunluğunda, kalın gagalıdır. Tüyleri yer yer siyah lekelidir. Bolivya'dan Arjantin'e kadar olan bölgede yaşayan *Xiphocolaptes major* topraktaki böceklerle beslenir. Honduras'tan Arjantin'in kuzeydoğusuna kadar olan bölgede yaşayan *Dendrocincla fuliginosa* çoğu kez yerdeki karınca sıralarını izler.

Ağakapulu *buk.* İsmail bin Ali

Ağakay, Mehmet Ali (d. 1893, Girit - ö. 21 Ekim 1965, Ankara), Türkçe sözcük ve deyimlerin derlenmesine önemli katkıları olan dilbilimci.

1917'de Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. Kurtuluş Savaşı'nda askeri hekimlik yaptı. Savaştan sonra çeşitli hastanelerde çalıştı. 1936'da Türk Dil Kurumu'na girdi. 1937-46 arasında Gaziantep milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. 1942-62 arasında Türk Dil Kurumu Sözlük Kolu başkanlığını yürüttü. Türkçenin özleştirilmesi yolunda uğraş veren Ağakay'ın en önemli çalışmalarından biri *Türkçe Sözlük*'tür (1945). Her baskısında biraz daha genişlettiği bu sözlükte, daha önceki sözlüklerde bulunmayan birçok sözcük, deyim ve terimi ilk kez derlemiştir. Ağakay'ın öbür yapıtları arasında *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları* (1943), *Türkçe'de Mecazlar Sözlüğü* (1949), *Türkçe'de Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü* (1956) ve *Fransızca-Türkçe Sözlük* (1962) bulunmaktadır.

Ağaoğlu, Adalet (d. 1929, Nallıhan, Ankara), Türk roman, öykü ve oyun yazarı. Cumhuriyet Döneminin çeşitli sorunlarını ele alan ve biçimsel yetkinliğiyle dikkat çeken yapıtlarıyla tanınır.

1946'da Ankara Kız Lisesi'ni, 1950'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölü-

mü'nü bitirdi. 1951-70 arasında Ankara Radyosu'nda dramaturg, radyo tiyatrosu müdürü, program uzmanı ve daire başkanı olarak çalıştı. Yazarlığa 1946'da *Ulus* gazetesinde yayımlanan tiyatro eleştirileriyle başladı. 1948-50 arasında *Kaynak* dergisinde şiirleri yayımlandı. Sevim Uzgören'le birlikte yazdığı *Bir Oyun Yazalım* 1953'te Ankara'da Küçük Tiyatro'da sahnelendi.

Adalet Ağaoğlu
Ara Güler

İlk romanının yayımlandığı 1973'e değin başta gelen uğraşı oyun yazarlığı oldu. Bunun yanı sıra tiyatro eleştirileri yazdı, oyunlar çevirdi.

1973'ten başlayarak çalışmalarını öykü ve roman türlerinde yoğunlaştırdı. Ülkenin toplumsal çalkantılarla dolu dönemlerini ve bu dönemlerin kişiler üzerindeki etkilerini irdeledi. Ele aldığı konuların yanı sıra, yapıtlarının biçimsel yetkinliğiyle, özellikle de ayrıntıları değerlendirişi ve geriye dönüş, iç monolog gibi değişik tekniklerden yararlanmadaki başarısıyla ilgi çekti. İlk romanı *Ölmeye Yatmak*'ta (1973) Cumhuriyet dönemi resmî ideolojisinin yarattığı modellerin, toplumun değişik kesimlerindeki bireyler üzerindeki etkisini sergiler.

İkinci romanı *Fikrimin İnce Gülü*'nü (1976) izleyen ve anlatım teknikleri yönünden en iyi romanı kabul edilen *Bir Düğün Gecesi*'nde (1979) 12 Mart 1971 sonrası dönemi, özellikle de aydın çevresini ele alır. *Yazsonu* (1980) ve *Üç Beş Kişi* (1984) onun daha çok bireylerin dünyasına yaklaştığı ürünlerdir. *Hayır* (1989) adlı romanı *Ölmeye Yatmak* ve *Bir Düğün Gecesi*'nin son halkasını oluşturan Ağaoğlu'nun son romanı *Ruh Üşümesin* 1991'de yayımlandı. *Yüksek Gerilim* (1974), *Sessizliğin İlk Sesi* (1978), *Hadi Gidelim* (1982) gibi yapıtlarındaki öykülerinin en belirgin özellikleri, bireylerin dünyasını işlemede ortaya koyduğu ustalık ve kendisiyle konuları arasındaki uzaklıktan doğan ince bir alay öğesidir.

Üç Oyun (1973) adlı yapıtıyla 1974 Türk Dil Kurumu Tiyatro Ödülü'nü, *Yüksek Gerilim* ile 1975 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, *Bir Düğün Gecesi* ile 1979 Sedat Simavi Vakfı Ödülü'nü, 1980 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı ve 1980 Madaralı Roman Ödülü'nü kazandı. *Evcilik Oyunu* (1964), *Çatıdaki Çatlak* (1969), *Kendini Yazan Şarkı* (1977) ve *Çok Uzak-Fazla Yakın* (1989) öbür oyunlarından bazılarıdır.

Ağaoğlu, Ahmed (d. 1869, Şuşa, Karabağ, Azerbaycan - ö. 19 Mayıs 1939, İstanbul), yazılarında ve siyasal yaşamında Batı uygarlığının bütünüyle benimsenmesini, Türkçülüğü ve liberal düşünceyi savunan düşünür ve siyaset adamı.

İslam değerlerine bağlı bir ailenin çocuğuydu. Geleneksel bir ilköğreniminden sonra, annesinin çabasıyla Rus gimnazyumuna gönderildi. Batılı düşüncelerle tanıştığı bu okulu bitirdikten sonra, hukuk, tarih ve siyasal bilimler eğitimi gördüğü Paris'e gitti (1888). Üniversite yıllarında hocası Ernest Renan'dan (*) etkilendi. Gene Paris'te tanıştığı Cemaleddin Afgani (*) onun İslamiyete ilişkin düşüncelerini etkiledi. Aynı yıllarda karşılaştığı Ahmed Rıza(*) Bey de Ağaoğlu'nu etkileyen kişiler arasındaydı. Üniversite öğrenciliği sırasında *La Nouvelle Revue*, *Revue Bleu* gibi dergilerde yazıları yayımlandı. Şiiliğin kökenleri üzerine hazırladığı tebliği Londra'da toplanan bir konferansa sundu. Ağaoğlu'nun Fransa'da bulunduğu yıllar onun özellikle Fransız Devrimi'nin getirdiği düşüncelere yakınlaşmasına, Batı'nın liberal kavram ve değerlerini incelemesine olanak verdi.

1894'te Azerbaycan'a döndü. *İrşad*, *Terakki*, *Füyuzat* gazetelerini yayımladı. Terakki ve İttihad'ın yayın organı olan *Şûra-yı Ümmet*'e yazılar yazdı. Bu dönemde temel olarak Rusya Müslümanlarının birliği ve kültürel gelişmesi doğrultusunda mücadele verdi. Çarlığın baskısına karşı Difai adlı bir gizli cemiyet kurdu. Üzerindeki baskılar yoğunlaşınca 1909'da ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etti.

İstanbul'da maarif müfettişliği görevine getirildi. *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilü'r-Reşad*,

Ahmed Ağaoğlu
Türk Tarih Kurumu Arşivi

Hikmet, *Ateş* gibi dergi ve gazetelerde yazılar yazdı. *Tercüman-ı Hakikat*'in başyazarlığını yaptı. 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Cemiyetin yayın organı *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı "Türk Âlemi", "Osmanlı İnkılabının Şarktaki Tesiratı", "İslam'da Davayı Milliyet" gibi yazı dizileri ilgi uyandırdı. Ahmed Naim (Babanzade)(*) ve Süleyman Nazif (*) gibi İslamcı ve Osmanlıcı yazarlarla giriştiği tartışmada Türkçülükle İslamın çelişmediğini kanıtlamaya çalıştı. O sıralarda İttihatçı eğilimlerin ağır bastığı Darülfünun'da Rusça ve Türk tarihi hocalığı yapmaya başladı. 1914'te Afyonkarahisar mebusluğuna seçildi. 1915'te İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyesi oldu. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Kafkas orduları siyasi müşaviri olarak Rusya'ya gitti. Geri döndüğünde İngilizler tarafından tutuklandı ve Malta'ya sürüldü.

1921'de serbest bırakılınca Anadolu'ya geçen Ağaoğlu, Ankara Hükümeti'nce matbuat umum müdürlüğü görevine getirildi. 1923-31 arasında Kars milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Ankara Hukuk Mektebi'nde anayasa hukuku dersleri verdi; bir yandan da *Hakimiyet-i Milliye*'de yazılar yazdı. 1930'da Cumhuriyetçi Serbest Fırka'nın kuruluşuna katıldı. Partinin programı ve tüzüğünün oluşturulmasına önemli katkısı oldu. Serbest Fırka kendisini feshedince İstanbul'a giderek Darülfünun'da hukuk tarihi hocası oldu. 1933'te *Akın* gazetesini çıkardı. CHP'ye muhalif bir çizgi izleyen gazeteyi kısa süre sonra kapatmak zorunda kaldı. 1933 üniversite reformunda kadro dışı bırakılınca emekliye ayrıldı. Son yıllarında *Kültür Haftası* ve *İnsan* dergilerinde hukuk tarihi, uygarlığın gelişimi gibi konulara ilişkin yazılar yazdı.

Ağaoğlu'nun toplumsal ve siyasal düşüncesi yaşamının çeşitli dönemlerinde vurguları değişerek İslam, Batıcılık ve Türkçülük gibi üç ana çizgide gelişmiştir. Bu üç çizgi içinde belirleyici olan ve öteki alanlardaki düşüncelerini de etkileyen yönelim Batıcılıktır. Ağaoğlu için Batıcılık, liberal düşünce ve özellikle birey özgürlüğü ile eşanlamlıdır. İslama bakışındaki reformcu ve laik eğitim ile Türkçülük anlayışındaki demokratik vurgu Batı'ya ilişkin temel kavrayışının türevleridir.

Ağaoğlu İslamı modernleştirmeyi ve Batılılaşmayı amaçlayan Müslüman tüccar ve sanayicilerin önderliğinde yürütülen Tatar yenileşme hareketinden (Cedidcilik) etkilendi. 1909 öncesinde Kafkasya'da yaşadığı dönemde, İslamın başlangıç yıllarındaki olumlu yanlarını vurgulayan, taassubu eleştiren yazılar yazdı. *İslam ve Ahund* (1900), *İslamlıkta Kadın* (1905; yb. 1959) bu dönemde yazılmış kitaplardır. 1909'da İstanbul'a geldikten sonra İslamcı düşünürlerle girdiği tartışmalarda İslamla Türkçülüğün bağdaşmaz olduğu anlayışına karşı çıktı. Malta'da sürgündeyken yazdığı ve ancak Cumhuriyet döneminde yayımlanabilen *Üç Medeniyet* (1927; yb. 1972) kitabında ise dünyanın tanıdığı üç büyük uygarlıktan Buda-Brahma ve İslamın çökmekte olduğunu, kurtuluşun Batı uygarlığının bütünüyle benimsenmesinde yattığını ileri sürdü.

II. Meşrutiyet döneminde Ağaoğlu, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin varlıklarını sürdürebilmeleri için ulusal bilinç kazanmalarının gerekli olduğu görüşüne, Türkçülük akımına bağlandı. Bu dönemde Ziya Gökalp'le birlikte "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" biçiminde ifade edilen düşüncenin daha çok Türkçü ve çağdaşlaşmacı yönüne ağırlık verdi. Ağaoğlu için Türkçülük siyasal bir programdan çok, ulusun kurtuluşunu sağlayacak birleşmenin temel kültürel harcı idi.

Cumhuriyet döneminde gerek CHP içindeki tutumunda, gerekse Kadro Hareketi'ni(*) temsil eden Şevket Süreyya (Aydemir) ile giriştiği tartışmada, Ağaoğlu'nun Batılı parlamenter düzene yakınlığı ve "bütüncü" toplumsal anlayışlara karşı Batılı anlamda birey özgürlüğüne dayalı toplumsal ve iktisadi görüşleri ağır basar. Gazete yazılarını topladığı *Devlet ve Fert* (1933) kitabı ve bir ütopya denemesi olan *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930) bu açıdan önem taşır.

Ağaoğlu, Samet (d. 1909, Karabağ, Kafkasya - ö. 6 Ağustos 1982, İstanbul), siyaset adamı ve yazar. Demokrat Parti'nin (DP) önde gelen yöneticilerindendi; öyküleri ve anı kitaplarıyla da tanınır.

Düşünür ve siyaset adamı Ahmet Ağaoğlu'nun oğludur. 1932'de Ankara Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Doktora yapmak için gittiği Fransa'dan dönüşünde (1933) çeşitli bakanlıklarda çalıştı; giderek daha önemli görevlere atandı. 1946'da Ticaret Bakanlığı iç ticaret genel müdürüyken görevinden ayrılarak DP'ye girdi. Ocak 1947'de DP 1. Genel Kongresi'nde parti genel yönetim

kuruluna seçildi; 1960'ta DP iktidarının son bulmasına değin bu görevini sürdürdü. Parti de sert muhalefet yanlısı radikal grup içinde yer alan Ağaoğlu, kongrede kabul edilen ve "Hürriyet Misakı" adı verilen bir belge hazırladı. Bu belgede anayasanın tam olarak uygulanması, antidemokratik yasaların kaldırılması, demokratik bir seçim yasasının çıkartılması, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması isteniyor, bu isteklerin kabul edilmemesi durumunda DP milletvekillerinin "sine-i millet"e döneceği belirtiliyordu.

Samet Ağaoğlu
Bilgim Yayıncılık Arşivi

1950'de Manisa milletvekili seçilen Ağaoğlu I. Menderes hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. Kasım 1952'de çalışma bakanlığına getirildi; bakanlığı sırasında grev hakkına karşı çıktı. Nisan 1953'te hükümetten ayrıldı. O sıralarda basın düşmanı olarak tanındığından istifası Menderes'in liberallere verdiği bir ödün olarak görüldü. 1954'te yeniden milletvekili seçildi ve önce işletmeler (Aralık 1954), sonra sanayi bakanlığına (Aralık 1955) getirildi. 1957 seçimlerinden sonra sanayi (Kasım 1957), ardından devlet bakanı (Şubat 1958) oldu. Eylül 1958'de hükümetten ayrıldı. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine değin milletvekilliğini sürdürdü. 27 Mayıs'tan sonra Yassıada'da öbür DP yöneticileriyle birlikte yargılandı ve ömür boyu hapse mahkûm edildi. Ekim 1964'te Yassıada hükümlüleri için çıkarılan özel affa salıverildi. Bundan sonra siyasetle dolaylı olarak ilgilendi; *Aşina Yüzler* (1965), *Arkadaşım Menderes* (1968), *Marmara'da Bir Ada* (1972) gibi anı kitapları yazdı.

Samet Ağaoğlu yazarlık yaşamına 1930'ların başında *Varlık* ve *Yücel* dergilerinde yayımlanan öyküleriyle başladı. Üniversite yıllarında Ahmet Muhip Dıranas ve Behçet Kemal Çağlar'la birlikte *Hep Gençlik* adlı bir dergi çıkardı.

Ağaoğlu'nun tanınmasını sağlayan ilk öyküler Strasbourg'da geçirdiği günleri konu alır. *Strasburg Hatıraları* (1945), *Zürriyet* (1950), *Öğretmen Gafur* (1953), *Büyük Aile* (1957), *Hücredeki Adam* (1964), *Katırın Ölümü* (1965) adlı kitaplarında topladığı öykülerinde ruhsal çözümlemeler ağırlıktadır. Ağaoğlu bu çözümlemelerde toplum dışına itilmiş, kuruntular ve bunalımlar içinde yaşayan kişilerin iç dünyalarına eğilir. İnceleme ve gezi türlerinde de yapıtları vardır.

ağartıcı, ıplik, kâğıt, elyaf ve kumaşların doğal rengini açmak ya da gidermek için kullanılan katı ya da sıvı kimyasal madde. Dokuma sanayisinde, beyaz kumaş elde etmek, başka renge boyanacak kumaşların rengini açmak ya da kimi işlemlerden kaynaklanan renk lekelerini gidermek için ağartma işlemine başvurulur. En çok kullanılan ağartıcılar klor, sodyum hipoklorit, kalsiyum hipoklorit ve hidrojen peroksittir.

1785'te Fransız kimyacı Claude Berthollet, İsveçli kimyacı Karl Wilhelm Scheele'nin 11 yıl önce keşfettiği klorun ağartıcı özelliğini açıklayıncaya değin en çok kullanılan ağartıcı güneş ışığıydı. 1799'da İskoçyalı kimyacı Charles Tennant'ın klor ve sönmüş kireçle hazırladığı ağartma tozu o tarihten sonra kâğıt ve kumaşların ağartılmasında kullanılmak üzere büyük miktarlarda üretilmeye başladı. Bu madde hem klor kadar etkiliydi, hem de depolanması ve taşınması daha kolaydı; ama kararsız bir bileşik olması ve tepkimeye girmeyen madde oranının yüksekliği klora göre üstünlüğünü azaltıyordu. Gene de 1920'lere değin temel beyazlatma maddesi olarak kullanılan ağartma tozu, sonraları yerini sıvılaştırılmış klora ve sodyum hipoklorit çözeltilerine (çamaşır suyu) bıraktı.

Ağartma tozu üretiminde, büyük dikdörtgen odaların beton ya da kurşun döşeli tabanına sönmüş kireç serpilir ve üstüne klor gazı verilir; bir başka yöntem, sönmüş kireci, klor gazıyla beslenen yatay borulardan geçirmektir.

Günümüzde pamuklu kumaşların ağartılmasında en çok hidrojen peroksit, zaman zaman da sodyum hipoklorit ya da sodyum klorit kullanılır. Bitkisel elyaf ve hayvan yünleri, asit özelliğindeki indirgeyici maddelerle, özellikle kükürt dioksitle ağartılır. Kâğıt hamuru ve kâğıt sanayisinde en çok kullanılan ağartıcılar klor dioksit, hidrojen peroksit, sodyum peroksit, kükürt dioksit, sodyum bisulfit ve sodyum hidrosülfittir. Sentetik elyaf, kimyasal bileşimine bağlı olarak, ya yükseltgeyici ya da indirgeyici maddelerle ağartılır.

ağartmalı basma, koyu renk zeminde beyaz ya da açık renk lekeler elde etmek için, boyanmış kumaş üstüne klor ya da hidrosülfat gibi bazı ağartıcı maddelerle baskı yapma yöntemi. Renkli ağartmalı basma tekniğinde ise, ağartıcı maddeye bu maddeden etkilenmeyen bir boya maddesi katılarak zemin üstünde beyaz yerine renkli bir desen oluşturulur. *Ayrıca bak.* tutkallı basma, boyalı basma.

ağdalılık, AKSIAZLIK ya da VISKOZLUK olarak da bilinir, sıvı ya da gaz halindeki bir akışkanın biçim değişikliğine, başka bir tanımla, bir bölümünün hemen yanındaki bir bölüme göre yer değiştirmesine karşı gösterdiği direnç. Ağdalılık, akışa ya da biçim değişikliğine karşı koymama özelliği demek olan akışkanlığın tersidir. Örneğin, akışa direnç gösteren melasın ağdalılığı suyun ağdalılığından büyükse, suyun akışkanlığı da melasın akışkanlığından büyüktür. Bir akışkanın harekete zorlanan bölümü, bir ölçüde bitişik bölümleri de birlikte sürükleyeceğinden, ağdalılık, moleküller arasındaki iç sürtünme olarak da düşünülebilir; böyle bir sürtünme, akışkan içinde hız farklılıklarının doğmasına karşı koyar. Akışkanların boru hattıyla iletilebilmesi ve yağlama malzemesi olarak kullanılabilmesi için, bu akışa karşı koyan kuvvetlerin belirlenmesinde en önemli etkenlerden biri ağdalılıktır. Ayrıca püskürtme, püskürtmeli döküm ve yüzey kaplama gibi işlemlerde sıvı akışını düzenleyen de gene ağdalılıktır.

Birçok akışkanda, akışa neden olan teğetsel gerilim ya da kayma gerilimi bu akış sonucunda ortaya çıkan kayma gerilimiyle ya da biçim değişikliğiyle doğru orantılıdır. Bir başka deyişle, sabit sıcaklıktaki belli bir akışkan için, kayma geriliminin biçim değişikliği oranına bölümü sabit bir sayıdır. Bu sabit sayıya dinamik ağdalılık ya da mutlak ağdalılık, çoğu kez de kısaca ağdalılık adı verilir. Bu davranışı gösteren akışkanlar da, ağdalılığın matematiksel tanımının yaratıcısı Sir Isaac Newton'ın anısına, Newton akışkanları adıyla anılır.

Sıcaklık yükseldiği anda sıvıların ağdalılığı hızla azalırken, gazların ağdalılığı artar. Bu yüzden, ısıtılan sıvılar daha kolay, gazlar ise daha yavaş akar.

Dinamik ağdalılığın boyutları kuvvet ile zamanın çarpımının alana bölümüdür; buna bağlı olarak da ağdalılık birimi metre kare başına Newton-saniyedir (N-sn/m²).

Bazı uygulamalarda kinematik ağdalılık dinamik ya da mutlak ağdalılıktan daha kullanışlıdır. Kinematik ağdalılık, dinamik ağdalılığın kütle yoğunluğuna bölünmesiyle elde edilir. (Kütle yoğunluğu, maddenin kütlesinin hacmine bölümüne eşittir.) Kinematik ağdalılığın boyutları, alanın zamana bölümü, birimi ise saniyede metre karedir (m²/sn).

ağdalılıkölçer, VISKOZIMETRE olarak da bilinir, bir akışkanın ağdalılığını (iç akışa karşı direncini) ölçen aygıt. Bu aygıtın bir türü, belirli hacimdeki bir akışkanın belirli bir aralıktan ne kadar sürede aktığını kaydeder. Kılcal borulu ağdalılıkölçer ise, bir akışkanı dar bir borudan belirli bir hızla akmaya zorlamak için uygulanması gereken basıncın ölçülmesi temeline dayanır. Ayrıca, bazı türleri, bir kürenin akışkan içindeki batma hızını ölçer; bir başka türü, iç içe geçmiş eşeksenli iki silindirden içtekini döndürmek için gerekli kuvveti ölçerek silindirler arasındaki boşluğa doldurulmuş olan akışkanın ağdalılığını saptar; bazıları da, akışkan içinde titreşen bir diskin salınımlarının sönüm hızını ölçme ilkesine dayanır.

ağıl, AĞAL, AIL, AUL, AVUL, AYIL olarak da bilinir, küçükbaş hayvan barınağı. Sözcük anlamı, "yeni kurulan köydür". Mevsime ve iklime göre üstü açık, yarı açık ya da kapalı, çoğunlukla dikdörtgen biçimindedir. Ağıl için genellikle tabanı sert, yüksekçe ve rüzgârdan korunaklı yerler tercih edilir. Ön tarafında kimi zaman avlu da bulunur. Yapımında çalı, çit, ahşap direk vb gereçler kullanılır. Koç, teke, oğlak ve kuzuları ayırmak için geçmeli bölmeler yapılır. Büyüklüğü hayvan sayısına göre belirlenir. Ot, yem ve dal asacak yerler yapılabilir. Ağılın bir bölümünde çoban barınağı da bulunur.

Ağın, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Elazığ iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 260 km² olan Ağın ilçesi kuzey, doğu ve güneyde Keban Baraj Gölü, batı ve kuzeybatıda da Malatya iliyle çevrilidir. Eskiden kuzeyde Erzincan, doğuda Tunceli iliyle çevrili olan ilçe topraklarının bir bölümü Keban Baraj Gölü suları altında kalmış durumdadır.

Tarım alanlarının tümüne yakını sular altında kaldığından bitkisel üretim geçimlik düzeydedir. Ekonomisi geri durumda olan ilçede hayvancılık yapılır. İlçe halkının önemli bir bölümü yeni iş olanağı elde etmek umuduyla Elazığ kentine ve ülkenin öbür bölgelerine göç etmiştir.

Keban kazıları(*) sırasında Ağın Höyüğü'nde yapılan araştırmalar yörenin çok eski bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. Yörenin tarihsel geçmişi Elazığ ili tarihine koşuttur. 1880'e ait kayıtlara göre Mamuretü'l-Aziz vilayetine bağlı bir kaza olarak yönetilen Ağın yöresinin nüfusu 6.000 düzeyindeydi. Daha sonra nahiye yapılarak Eğin (bugün Kemaliye) kazasına bağlanan Ağın 1954'te kaza yapıldı.

Ağın Belediyesi 1947'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 4.625; kasaba, 2.794.

ağır ceza işleri, ceza yargılaması hukukuna göre ölüm, ağır hapis ve 10 yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren suçlara ilişkin davalar. Bir davanın ağır ceza konusu olup olmadığı, suça verilecek cezanın üst sınırına bakılarak belirlenir. Bu işlere, suçun nitelikleri ve toplumda yarattığı tepki dolayısıyla öbür işlerden fazla önem verilmiştir. Ağır ceza işlerinin yargılama hukuku bakımından şu özellikleri vardır: 1) Bu davalar ağır ceza mahkemelerinde görülür. 2) Ağır cezayı gerektiren bir suçta sanık daha önce sulh hakimince sorguya çekilmiş olsa bile adli yardımlaşma (istinabe) yoluyla sorguya çekilir. 3) Bu gibi suçlardan sanık olanlar, kaçacakları varsayımıyla, tutuklanabilir. 4) Ağır ceza işlerinde, 15 yıl ve daha ağır hapis ya da ölüm cezası verilmesi durumunda dava kendiliğinden temyize gider. 5) Yargıtay, temyiz incelemesini, dilerse resen ya da ilgililerin istemi üzerine, duruşmalı olarak yapar. 6) Devlete karşı işlenmiş olan ağır cezalı suçlardan sanık olanlar kayıpsa, Türkiye'deki mallarına el konulmasına karar verilebilir.

ağır ceza mahkemesi, ölüm ve ağır hapis cezasını gerektiren suçlara ilişkin davaların son soruşturma evresinde yargılama yetkisine sahip mahkeme. Kuruluş yasalarında başlı başına bir mahkeme olarak ele alınıp düzenlenmemiştir. Ağır ceza mahkemesi, aslında asliye ceza mahkemesinin bir dairesidir. Bir başkan ile iki üyeden oluşur. Ağır ceza mahkemesinin görevi belirlenirken, verilecek cezanın üst sınırı esas tutulur. Her ilçede asliye ceza mahkemesi bulunmakla birlikte, bunların hepsinde ağır ceza işlerine bakan daire bulunmayabilir. Buna karşılık, kimi yerlerde de birden fazla ağır ceza mahkemesi vardır.

ağır hapis cezası *bak.* ceza

ağır hidrojen *bak.* döteryum

ağır ihmal *bak.* kusur

ağır iyon, nükleer fizikte, bir ya da daha fazla elektrik yükü birimi taşıyan ve kütlesi helyum-4 çekirdeğinin (alfa parçacığı) kütlesinden daha büyük olan parçacık. Bazı özel parçacık hızlandırıcılarında oldukça yoğun ve yüksek enerjili ağır iyon demetleri üretilebilir. Bu ağır iyonlar nükleer fiziğin temel araştırmalarında, örneğin 105 atom numaralı hahniyum gibi yapay uranyumötesi elementlerin üretiminde kullanılır.

ağır kusur *bak.* kusur

ağır para cezası *bak.* ceza

ağır silahlar, hafif silahlardan, ya da piyade silahlarından daha büyük çaplı, personel tarafından kullanılan büyük top, obüs ya da roketatar gibi modern savaş silahları.

Namlu çapı 60 kalibreden (0,6 inç ya da 15 mm) büyük olan silahlar ağır, daha küçük namlulular ise hafif silahlar olarak adlandırılır. Ancak bu kuralın birçok istisnası vardır. Bir ya da iki kişi tarafından kullanılabilmelerinden ötürü 60 mm'lik (2,36 inç) bazukalar ve 89 mm'lik (3,5 inç) süper bazukalar gibi daha büyük taşınabilir roketatarlar, ayrıca 57 mm'lik geri tepmesiz tüfekler kimi zaman hafif silah olarak sınıflandırılır. Hafif havanlar da genellikle piyade silahı olarak kabul edilir. Öte yandan II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında geliştirilen büyük roketler ve güdümlü füzeler, ağır silahların işlevlerini yerine getirebilen, ama konvansiyonel silahlardan ve obüslerden tümüyle farklı ilkelerle çalışan bütünüyle yeni bir kategori oluşturmaktadır. Bu iki kategori arasında, seri atış yapabilen ve çapları 30 ve 50 kalibreden 20 mm, 37 mm ve hatta 75 mm'ye kadar değişen uçak silahları, ayrıca uçak roketleri bulunmaktadır. Bu türden uçak silahları için piyade silahı ya da ağır silah ayrımı yapmak olanaksızdır. Yerde kullanılan benzerleri gibi olsalar da bu tür uçak silahları genellikle ağır silah olarak değil, tıpkı tanklara yerleştirilen büyük topların tank donatımı olarak adlandırılması gibi uçak donatımı olarak adlandırılır.

II. Dünya Savaşı sırasında ve savaşı izleyen yıllarda ağır silahlar çeşitli biçimlerde sınıflandırıldı. Bir sınıflandırmaya göre ağır silahlar ikiye ayrılıyordu: 1) Bir yerden bir başka yere rahatça taşınabilen gezici ya da sahra ağır silahları, 2) bir kez bir kıyı ya da tahkimatlı bölge savunması için yerleştirildikten sonra yerleri çok ender olarak değiştirilen sabit ya da mevzii ağır silahlar. II. Dünya Savaşı, geniş alanlarda çok hızlı hareket etmeyi gerektirdiğinden, gezici ağır silahlar büyük önem kazanırken, eski sabit ağır silahlar giderek daha az kullanılır oldu. 1940'larda, özgüdümlü ağır silahlar olarak adlandırılan yeni türler geliştirildi. Bunlar, kamyon ya da traktör tarafından çekilmek yerine, kendi güçleriyle hareket eden tank benzeri zırhlı taşıyıcılar üstüne yerleştirilmiş top ve obüslerden oluşuyordu.

Ağır silahlar, arazide kullanımlarına bağlı olarak dağtopları ya da obüsleri, tank ve tanksavar topları ve uçaksavar silahları gibi birçok özel sınıfa da ayrılıyordu. Her sınıfın kendine özgü gereksinimleri ve ateşleme yöntemleri vardı. Ağır silahlar bazen de ordu birliklerinin adları uyarınca tabur, alay, tümen, kolordu ya da ordu silahları biçiminde sınıflandırılıyordu. Bu adların da gösterdiği gibi, tabur ağır silahlarından kolordu ağır silahlarına doğru, bu silahların çapı, menzili ve etkisi giderek artıyordu. Ordu ağır silahları ise, çoğunlukla her türden silahtan oluşuyordu.

Ağır silahların sınıflandırılmasında uygulanan bir başka yöntem, bunları hafif, orta ve ağır olarak ayırmaktı. Bu sınıfları ayırmakta kullanılan ölçütler ordudan orduya değişiyordu. ABD ordusunda 105 mm'lik obüslere kadar olanlar hafif, 155 mm'lik obüslere kadar olanlar orta ve daha büyük top ve obüsler ise ağır olarak sınıflandırılmıştı.

Ağır silahlar, bugün de kullanılan bir sınıflandırmaya göre toplar, obüsler, havanlar ve roketatarlar olarak ayrılır. Aynı çaptaki ağır silahlardan uzun namlulu, uzun menzilli ve mermi yolu daha yatay olanlara top, namlusu ve menzili daha kısa ve mermi yolu yumuşak yay çizenlere obüs, çok kısa namlulu, kısa menzilli ve yüksek bir açıyla ateşlendiği için mermi yolu firkete biçiminde olanlara havan adı verilir. Hem top, hem de obüs özelliği taşıyan ara tipler obüs-top olarak nitelendirilir. Roketatarlar, ateşlemeden önce roketlerin tutulmasına ve nişan alınmasına yarayan basit borular ya da sevk yataklarıdır.

Uçakların, uzun menzilli roketlerin ve güdümlü füzelerin geliştirilmesi, daha karmaşık sınıflandırmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüzde ağır silahları yerden yere, yerden havaya, havadan yere ve havadan havaya biçiminde sınıflandırılma yoluna da gidilmektedir.

ağır su (D_2O), DÖTERYUM OKSİT olarak da bilinir, hidrojenin (*) izotopu döteryum (ağır hidrojen) ile oksijenden oluşan su. H_2O bileşimindeki normal suda, atom ağırlığı 16 olan oksijen atomuyla birleşen hidrojen atomlarından her birinin atom ağırlığı 1 olduğu için, normal suyun molekül ağırlığı yaklaşık 18'dir. Buna karşılık ağır suda oksijen atomuyla birleşen ve kütlesi hidrojenin iki katı olan döteryum atomlarından her birinin atom ağırlığı 2 olduğundan, ağır suyun molekül ağırlığı yaklaşık 20'dir.

Doğal kaynaklardan sağlanan suda her 6.760 hidrojen atomuna karşılık bir döteryum atomu bulunur. Su elektroliz yoluyla ayrıştırıldığında, hidrojen gazı katotta toplanır ve böylece geri kalan su döteryum açısından zenginleşmiş olur. Yüzlerce litre suyun elektrolizi sonucunda yalnızca birkaç mililitre saf döteryum oksit elde edilebilir. 1943'e değin büyük ölçekli tek üretim yöntemi olarak başvurulan bu işlem, bugün yerini ayrımsal damıtma gibi daha ucuz yöntemlere bırakmıştır. Bu yöntemde, H_2O kadar uçucu olmayan D_2O, damıtma artığı sıvıda yoğunlaşarak kalır. Böylece üretilen ağır su nükleer santrallarda nötron yavaşlatıcısı olarak, laboratuvarlarda ise kimyasal ve biyokimyasal süreçlerin incelenmesinde izotop izleyicisi olarak kullanılır.

ağır zırhlı, 19. yüzyıl ortalarında Avrupa ülkelerinde ve ABD'de geliştirilen, tekne bölümü demir kaplamayla korunmuş bir tür savaş gemisi. Kırım Savaşı sırasında başarılı Rus istihkâmlarına karşı Fransızlar ve İngilizler "yüzen batarya" denen zırhlı mavnalarıyla saldırılar düzenlediler. Ağır toplar taşıyan bu zırhlı mavnalar başka gemilerin yedeğinde çekilerek savaş yerine götürülürdü. Demir gövdeli ilk savaş gemisini Fransızlar yaptı. 1859'da tamamlanan "Gloire" adlı bu geminin demir levhaları yaklaşık 11 cm kalınlığındaydı ve kalın kerestelerle destekleniyordu. 5.617 ton yük taşıyabilen gemiye 36 top yerleştirilmişti. Bir süre sonra bu geminin "Couronne" adlı bir benzeri yapıldı. Her biri 9.210 ton ağırlığında olan ve saatte 14,5 knot (deniz mili) hız yapabilen "Black Prince" ve "Warrior" adlı iki İngiliz ağır zırhlısı 1861 ve 1862'de tamamlandı. Amerikan İç Savaşı sırasında, Missouri eyaletinin St. Louis kentinden kaptan James Buchanan Eads, 1861'de Mississipi Irmağında ve kollarında kullanılmak üzere küçük tonajlı zırhlı gambotlar yaptırdı. Bu gemilerden oluşan bir filo 6 Şubat 1862'de Güneylilere ait Henry Kalesi'ni ele geçirdi. Aynı filo Nisan 1862'de, Tennessee'ye bağlı Memphis kenti açıklarında Güneylilerin küçük bir filosuyla savaşa girdi. Bu, eski tip savaş gemilerine karşı ağır zırhlıların kullanıldığı ilk deniz savaşıydı. 9 Mart 1862'de Virginia eyaletindeki Hampton Roads açıklarında karşılaşan "Monitor" ve "Merrimack" arasındaki çarpışma ise ağır zırhlılar arasındaki ilk savaş oldu. Sonraki yıllarda tasarımı ve yapımı geliştirilen ağır zırhlılar bugünkü savaş gemilerinin atasıdır.

ağıraksak, Türk müziğinde bir küçük usul. Aksak usulünün bir derece ağır olan biçimi-

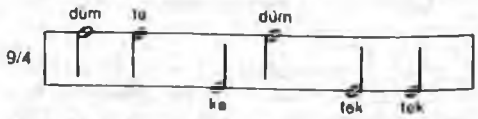

Ağıraksak usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

dır. Şarkıların ve zeybeklerin ölçülmesinde kullanılmıştır. Ağıraksak şarkılarda, hecelerin dağılımı belli örnek kalıplara uyar.

ağırlama, özellikle halayların ve barların ağır tempoda oynanan ilk bölümü. Ağırla-

ma, oyun sırasında çok ince, ayrıntılı hareketlerin yer aldığı bölümdür. Ağırlamanın üç figürü vardır. Birinci figürü oyuncular yer değiştirmeden yapar, ikincisi yürüyüş figürüdür, üçüncüde eller bırakılır. Temurağa (Timurağa) ağırlamasında bir adım sağa ileri, bir adım sola ileri, iki adım geri atılır. Kayseri'nin Avşar ağırlamasında dansçılar ellerindeki mendilleri suya batırıyormuş gibi yaparlar. Halaylar, figürlerin birbirine yakınlığına göre gruplanabilir. Çok ağır figürlü oyunlardan Girani ağırlaması, Kilis dolaylarından Kırıkhan ağırlaması, Karakuyu ağırlaması, Garip ağırlaması, Hurşid ağırlaması, Halebi ağırlama ve İç Anadolu Bölgesi'nden Akdağmadeni ağırlaması önemli ağırlama örneklerindendir.

ağırlık, Yer ya da Ay gibi büyük kütleli bir cismin varlığı nedeniyle, ikinci bir cisme etkiyen kütleçekimi kuvveti. Ağırlık, evrensel kütleçekimi yasasının bir sonucudur. Bu yasaya göre cisimler birbirlerini kütlelerinin çarpımıyla doğru, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı bir kuvvetle çekerler. Bu nedenle, konumları aynı olan iki cisimden kütlesi daha büyük olanın ağırlığı da daha fazladır; cisimlerin ağırlıkları Yer'den uzaklaştıkça azalır. Yer'in kutuplardaki yarıçapı Ekvator'daki yarıçapından biraz daha küçük olduğundan, bir cismin kutup noktalarındaki ağırlığı Ekvator'daki ağırlığından biraz daha büyüktür. Bir cismin kütlesi her zaman aynıdır, ama ağırlığı bulunduğu yere göre değişir. Ay'ın kütlesi ve yarıçapı Yer'e oranla daha küçük olduğundan, bir cismin Ay'daki ağırlığı da Yer'deki ağırlığının yaklaşık altıda biridir.

Uzaydaki her noktanın, evrendeki kütlelerin varlığından ileri gelen bir kütleçekimi alanı vardır ve bu alanın sayısal değeri o noktadaki kütleçekimi ivmesine eşittir. Dolayısıyla bir cismin ağırlığı, o cismin kütlesi ile bulunduğu noktadaki kütleçekimi alanının ya da kütleçekimi ivmesinin çarpımına eşittir.

Ağırlık için kütle birimleri değil, kuvvet birimleri kullanılır. *Ayrıca bak.* kuvvet

ağırlık, özellikle dikey el dokuma tezgâhlarında, çözgünün gergin kalmasını sağlamak için kullanılan cisim. Taştan ya da pişmiş topraktan yapılan ağırlık yassı ve yuvarlaktır, ortasında delikler bulunur. Bir ipe bağlanan taşların da bu amaçla kullanılması yaygındır.

Neolitik Çağdan (İÖ 8000) başlayarak çeşitli yerleşim yerlerinde rastlanan ağırlık örnekleri, dokumacılığın varlığına ve yoğunluğuna işaret ettikleri için önemlidir.

Ayrıca çok eski dönemlerden beri balık ağlarında da ağırlıklar kullanıldığı görülür. Bu taş ağırlıklar, özellikle tarih öncesi yerleşimlerde avcılık yöntemlerini gösteren verilerden biri olarak değerlendirilir.

ağırlık, Anadolu'da çeyiz hazırlamak için kız tarafının damadın ailesinden kabul ettiği eşya, ziynet ya da para. Para olarak verilen ağırlığa "başlık", ziynet olarak verilen ağırlığa "kalın" denir. Ağırlığı damadın babası, yoksa annesi, o da yoksa kendisi verir. Miktarı genellikle damat adayının mali gücüne göre saptanır ve nikâhtan önce verilir. Erkek tarafı haklı bir gerekçe olmadan nikâhtan cayarsa ağırlığı geri isteyemez. *Ayrıca bak.* başlık parası

ağırlık çalışması, halter, gülle ve Nautilus makineleri gibi birtakım aletlerle yapılan beden geliştirici çalışma. Halter ve ağırlık kaldırma gibi yarışmaya yönelik bir spor olmaktan çok, bir çalışma sistemidir.

Ağırlık çalışmasını sporcular kuvvet ve dayanıklılıklarını artırarak performanslarını yükseltmek için yaparlar. Atletizm, yüzme ve futboldan başka, kuvvetin eğitim programları için önem taşıdığı öbür spor dallarında da bu çalışmadan yaygın olarak yararlanılır.

Ağırlık çalışması ayrıca vücudun fiziksel görünüşünü düzeltmek, forma girmek ya da vücut geliştirme yarışmalarına hazırlanmak amacıyla kas yapısını geliştirmek için yapılır. Ağırlık çalışmasından hastalık, yaralanma ya da uzun süre hareketsiz kalınan durumlar sonrası rehabilitasyon amacıyla da yararlanılır. Giderek artan direnç çalışmalarının uygulandığı bu tedavi, bir hekimin denetiminde yapılır.

Çalışmaların türü ve ağırlığı, genellikle uygulayan kişinin amacına, yaşına, cinsiyetine, vücut ağırlığına ve deneyimine göre değişir. Bu nedenle ağırlık çalışmalarının, deneyimli bir antrenör ya da fizik tedavi uzmanının denetiminde yürütülmesi gerekir.

ağırlık kulesi, büyük kubbelerin yarattığı yatay yüklere karşı direnç sağlamak amacıyla kubbe ayaklarının üstüne eklenen, silindir ya da çokgen prizma biçiminde, genellikle küçük bir kubbeyle örtülü kule. Osmanlı mimarlığında büyük camilerin önemli öğelerinden olan ağırlık kulesinin içi gerekli düşey yükü sağlamak amacıyla, tümüyle ya da kısmen dolu olarak taştan örülürdü.

ağırlık merkezi, fizikte, bir cismin toplam ağırlığının yoğunlaştığı düşünülen sanal nokta. Bazı hesaplarda kolaylık sağlamak amacıyla yaratılan bu kavram bazen bina, köprü gibi statik yapıların tasarımında ya da bir dış kuvvetin etkisiyle ivme kazanan bir

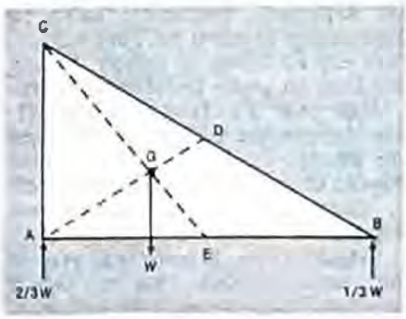

Ağırlık merkezi

cismin davranışını önceden kestirebilmek amacıyla da kullanılır. Ağırlık merkezi daha çok kullanılan bir terim olmakla birlikte, ağırlık ve kütle (*) orantılı olduğundan, cismin üstündeki bu sanal noktaya kütle merkezi de denebilir. Kütle merkezi bir kütleçekimi alanı gerektirmediği için, fizikçiler genellikle ağırlık merkezi yerine kütle merkezi terimini kullanırlar.

Bir cisim bir kütleçekimi alanı içinde bulunduğu zaman, kütle merkezi ile ağırlık merkezi aynı noktadadır. Ancak, birbirlerinin çevresinde dönerken karşılıklı kütleçekimi kuvveti uygulayan büyük kütleli iki gökcisminde bu iki nokta çakışmaz. Bu durumda, örneğin ikili yıldız sistemlerinde de olduğu gibi, cisimlerin karşılıklı çekimi her iki cisimde de kütle merkezinin ağırlık merkezinden ayrılmasına yol açar.

Bazı cisimlerde, özellikle türdeş maddeden oluşan bakışımlı nesnelerde, ağırlık merkezi ile geometrik merkez çakışabilir. Buna karşılık, değişik kütleli maddelerden oluşan bakışımsız bir cisimde, ağırlık merkezi genellikle geometrik merkezden belli bir uzaklıktadır. İçi boş ya da düzensiz biçimli cisimlerde ise, ağırlık merkezi (ya da kütle merkezi) cismin fiziksel maddesinin dışında, boşluğun herhangi bir noktasında bulunabilir. Örneğin tenis topunun ağırlık merkezi içindeki boşlukta, sandalyenin ağırlık merkezi ise ayaklarının arasındaki bir noktadadır.

Günlük yaşamda çok sık karşılaşılan geometrik şekillerin ağırlık merkezleri, çeşitli tablolarda ve elkitaplarında verilir. Çizimdeki üçgen metal levhanın ağırlık merkezini hesaplamak için, metal levhayı oluşturan tüm parçacıkların A'ya göre ağırlık momentleri toplanır. Bu toplam, levhanın ağırlığı W ile bilinmeyen ağırlık merkezi G'nin AC'ye uzaklığının çarpımına eşitlendiğinde, G'nin AC'ye göre yeri bulunur. Momentlerin toplamı, integral hesabıyla kolay ve doğru olarak elde edilebilir.

G noktasının yerini saptamak için, levha önce A, sonra C noktasından bir iple asılır. A'dan asıldığında AD doğrusu, C'den asıldığında CE doğrusu düşeydir. Ağırlık merkezi AD ve CE doğrularının kesişme noktasındadır. Bir cisim serbest olarak asıldığında, ağırlık merkezi asılma noktasının tam altına rastlar.

ağırlıklı ortalama *bak.* ortalama

ağırlıksal çözümleme, GRAVİMETRİK ANALİZ olarak da bilinir, kimyada çok sık başvurulan nicel çözümleme yöntemi. Bu yöntem, bir bileşiğin yapısında yer alan ve belirlenmesi istenen maddenin, önce kimyasal bileşimi bilinen bir maddeye dönüştürülmesine, sonra bileşikten ayrılarak tartılmasına dayanır. Ağırlıksal çözümleme genellikle dört aşamada gerçekleştirilir: 1) Araştırılan maddenin belirli ağırlıkta bulunduğu bir çözelti hazırlanması, 2) çözümlenecek maddenin bileşikten ayrılması, 3) ayrılan maddenin tartılması, 4) bu maddenin bileşik içindeki miktarının tartı sonucuna dayanarak hesaplanması.

Çözümlenecek maddeyi bileşikten ayırmaya yarayan pek çok yöntemden en sık kullanılanı, bu bileşeni çözelti içinde çözünmeyen bir maddeye dönüştürerek çökeltmektir. Bunu sağlamak için çözeltinin içine, yalnızca söz konusu bileşenle çözünmez bir bileşik oluşturabilecek ve öbür bileşenleri çökeltmeyecek bir madde katılır. Elde edilen çökelti süzülerek ayrılır; sudan geçirilerek içindeki çözünür katışıklar giderilir; kalan suyu buharlaştırmak için kurutulur ya da ateşe tutulur ve en sonunda tartılır. Bazen de söz konusu maddenin kolayca gaz halindeki bileşiklere dönüşme özelliğinden yararlanılır; örneğin minerallerin bileşimindeki karbonatı belirleyebilmek için bu yönteme başvurulur. Bunun için, incelenecek mineral örneği bir asitle işlemden geçirilir; açığa çıkan karbon dioksit gazı, ağırlığı bilinen, katı haldeki alkali bir ayıraca emdirilir; bu maddenin ağırlığındaki artış ölçülerek karbon dioksit miktarı belirlenir.

Bazı metalleri bileşikten ayırmak için, bu metallerin tuzlarından oluşmuş bir çözeltinin içinden elektrik akımı geçirilerek metalin elektrotta toplanması sağlanır. Örneğin bakırlı alaşımlarda, eğer alaşımın yapısındaki öbür bileşenler aynı yöntemle elektrotlarda çökelme özelliği taşımıyorsa, bakırı alaşımdan ayırmak için bu yöntem uygulanır. Ağırlıksal çözümlemede yanılgı genellikle, ayrışan bileşenin yeterince saf olmamasından ileri gelir. Genel olarak, çökeltilen maddenin çözünürlüğü azdır, bu yüzden de çökelmenin tam anlamıyla gerçekleşmemesinden doğan yanılgılar önemsenmeyecek düzeydedir. Ancak, kimyasal formüle tümüyle uyan, yüzde 100 saflıkta bir çökelti-

nin elde edilmesi çok güç olduğundan, ağırlıksal çözümleme yöntemlerinin tümünde belli bir yanılgı payı vardır.

ağırlıksızlık, serbest düşme (*) sırasında, yörüngesel uçuş sonucunda doğan eylemsizlik kuvvetinin (örn. merkezkaç) kütleçekiminin etkisini yok etmesiyle ortaya çıkan durum. "Sıfır kütleçekimi" terimi genellikle böyle bir durumu tanımlamak için kullanılır. Uzay uçuşları bir yana bırakılırsa, gerçek ağırlıksızlık, balistik (parabolik) bir yol izleyen uçakta olduğu gibi ancak çok kısa süre algılanabilen anlık bir olgudur.

Uzay uçuşlarına katılan astronotlar ağırlıksızlıktan doğan birtakım sorunlarla karşılaşır. Uçuş süreleri bugünkünden çok daha kısa olan ilk insanlı uzay uçuşları sırasında kalp atışlarının ve solunumun yavaşladığı, vücut ağırlığının ve kemikteki kalsiyum oranının azaldığı görülmüştür. Ama, kalıcı olmayan bu değişiklikler Yer'e dönüş sırasında ortadan kalkar. Uzun süreli uçuşlarda, örneğin ABD'nin Skylab ve Sovyetler Birliği'nin Salyut uzay istasyonları çalışmaları sırasında geniş çaplı biyomedikal araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda elde edilen bulgular, sağlığın korunabilmesi için uygun aletlerle düzenli olarak vücut egzersizleri yapılması gerektiğini ve insan vücudunun sıfır kütleçekimine yaklaşık 40 günde uyum sağlayabildiğini göstermiştir. Böyle bir ortamda vücut sıvıları bacaklarda azalırken gövde ve kollarda toplanır; boy uzar; her zaman olmasa da çoğu kez kas dokusu kaybı sonucunda vücut kütlesinde azalma olur; bacaklardaki toplar ve atardamarlar zayıflar; kan sayımında ciddi bir düşüşle birlikte kansızlık ortaya çıkar. Yer'e döndükten sonra da astronotlarda halsizlik ve denge duyusu kaybı görülür. Bütün bu bozukluklar, bir hafta gibi oldukça kısa bir süre içinde hemen tümüyle ortadan kalkar. En ciddi sorunlardan biri, uzay yolculuğunun süresi uzadıkça daha büyük boyutlara ulaşan ve iyileşme belirtisi göstermeyen kalsiyum kaybıdır. Gelecekteki çok daha uzun süreli uzay uçuşlarında, kemikteki kalsiyum kaybının onarılmaz bozukluklara yol açması olasılığı, uzay aracı içinde yapay kütleçekimi yaratma gereğini doğurmuştur. Kütleçekiminin etkilerine benzer etkiler elde etmenin ilk akla gelen yolu da, uzay aracını kendi ekseni çevresinde dönecek biçimde tasarımlayarak aracın içinde bir merkezkaç kuvveti yaratmaktır.

Bilim adamları, uzun süreli ağırlıksızlığın kas gerilimi, kan dolaşımı ve organ boşlukları üzerindeki etkilerinin yanı sıra, hücre metabolizması, biyolojik olayların 24 saatlik bir çevrim izleyen ritmi, bitkilerde kök büyümesi ve yönlenme üzerindeki etkilerini de incelemişlerdir. Ayrıca, kütleçekiminin ve bu çekimin yokluğunun fiziksel, kimyasal ve metalurjik süreçler üzerindeki etkilerine ilişkin deneyler yapılmıştır. Örneğin yüzey gerilimi nedeniyle oluşan su küreciklerinin ağırlıksızlık ortamındaki davranışları, oldukça gariptir. Konveksiyon akımının bulunmayışı ise, kaynama ve alevlenme gibi olaylarda ilginç sonuçlara yol açar. Alaşımların ve kimyasal ayıraçların yeryüzü koşullarında olduğu gibi katmanlaşmaya yol açmaksızın karıştırılması, gazlarla metallerin karışımından olağandışı özelliklerde köpük metallerinin üretilmesi, büyük ve kusursuz kristallerin elde edilebilmesi, henüz gelişme aşamasında olan sıfır kütleçekimi teknolojisinin sunduğu olanaklardan yalnızca birkaçıdır.

ağırsemai, Türk müziğinde sözlü bir büyük beste türü. Çoğunlukla aksaksemai, zaman zaman da senginsemai usulleriyle ölçülür. Terennüm(*) bölümünde usul geçkisi yapılabilir. Sözler genellikle dört dizelidir. Her dizeden sonra terennüm yinelenir. Çoğunlukla birinci, ikinci ve dördüncü dizelerin ezgisi aynıdır. Birinci ve ikinci dizelerinin ezgisi ayrı olan ağırsemailere nakış ağırsemai denir. Bu yapıdaki ağırsemailerin terennüm bölümleri oldukça uzun ve çok süslüdür. Bazı ağırsemailerde meyandan sonraki terennümün başlangıcı farklıdır.

ağırşak, yün, keten gibi liflerin bükülerek iplik haline getirilmesi sırasında bükümün düzenli ve ince olmasını sağlamak üzere iğin alt ucuna geçirilen, ortası delik, toparlak cisim.

Anadolu'da Neolitik Çağdan (İÖ 8000-y. 5500) bu yana çeşitli yerleşim yerlerinde kemik, pişmiş toprak ya da taştan örneklerine rastlanmaktadır. Genellikle iki yüzü de bombelendirilmiş, koni biçimli ağırşakların yüzeylerine çizilerek ya da kazınarak çeşitli geometrik bezemeler yapılmıştır. Günümüzde Anadolu'da daha çok tahta ağırşaklar kullanılır.

ağıt, genellikle bir ölünün ya da acı bir olayın ardından söylenen halk türküsü. Ağıtlar, başından acı bir olay geçen ya da ölen kişinin iyiliklerinden, yiğitçe davranışlarından ve yaşamındaki önemli olaylardan söz eder. Belli geleneksel hareketler eşliğinde, kendine özgü ölçü ve uyaklarla söylenir.

Ağıt söyleme geleneği Türklerde çok eski bir geçmişe dayanır. Eski Türklerin ölülerin ardından düzenledikleri *yuğ* törenlerinde bugünkü ağıtların ilk örnekleri sayılabilecek *sagu*'lar söylenirdi. Günümüze kalan en eski *sagu* örneği efsanevi bir Türk hükümdarı olan Alp Er Tunga ile ilgilidir. *Divanü Lugati't-Türk*'ün çeşitli sayfalarına serpiştirilmiş olan Alp Er Tunga *sagu*'su 11. yüzyılda derlenmişse de geçmişi çok daha eskilere uzanır. Günümüzde ağıt kavramı Azerbaycan'da *ağı*, Kerkük yöresinde *sazlamağ*, Türkmenistan'da *ağı*, *tavs* ve *tavsa* gibi sözcüklerle karşılanır.

Ağıt Anadolu'nun hemen her yerinde söylenir, ama özellikle Orta ve Güney Anadolu'nun belirli yörelerinde yaygındır. Bu yörelerde yaşayan Afşarlarla Türkmenlerin hem geleneğin sürmesinde, hem de eski ağıt metinlerinin günümüze ulaşmasında önemli rolü olmuştur. Ağıtların içeriği ve ezgisi toplumun ortak yaratma gücüyle zenginleşir. Bazılarının hangi kişi ya da olay için ve kim tarafından söylendiği bilinse de, ağıtın temelde sözlü bir gelenek olması ve ağızdan ağıza geçerek yayılması nedeniyle bu bilgiler hiçbir zaman kesinlik kazanamamıştır. Bu yüzden ağıtların yarı anonim folklor ürünleri arasında anılması gerekir.

Sekiz heceli ağıtlar yedi ve on bir hecelilerden daha yaygındır. Sekiz heceli Afşar ağıdının dörtlüklerinde birinci, ikinci ve dördüncü dizeler uyaklı, üçüncü dizeler boştadır. Birinciyle üçüncü, ikinciyle dördüncü dizelerin uyaklı olduğu ağıt biçimleri de vardır.

Erkeklerin söylediği örneklere rastlanmışsa da, ağıtları genellikle kadınlar söyler. Yöreden yöreye az çok değişen ağıt törenleri, daha çok ölünün başında ya da gömülmesinden hemen sonra düzenlenir. Ağıt yakan kadınlar halka biçiminde oturur. İçlerinden en yaşlısı ya da ağıt söylemede en deneyimlisi, o da olmazsa dışarıdan getirtilen ağıtçı kadın başa geçer ve hep birlikte hem söylenir, hem de ağlanır. Ağıt söylemenin ve ağlamanın usulü vardır. Örneğin her dörtlükten sonra ya da dizelerin uygun yerlerinde hep birlikte ağlanır. Çoğu zaman ölenin giysileri ve eşyaları da bu halkanın ortasına konur. Aşıkların da ölen ünlü kişilerin ardından kimi zaman kendi ikleriyle, kimi zaman da o kişinin bir yakınının isteğiyle ağıt yaktıkları olur. Bunun dışında savaş, yıkım, kıtlık gibi ölüm ve acı getiren olaylar için de ağıt söylenir.

Ağıtların metinleri cönklere ve öteki yazılı kaynaklara genellikle türkü ve destan olarak geçirilmiştir.

Ağız, AŞERNAR ya da ALFA IRMAK olarak da bilinir, Güney Yarıküre'deki Irmak takımyıldızının en parlak yıldızı (*Eridani*). Görünür kadiri 0.47 olan Ağız, gökyüzünün en parlak on yıldızından biridir. Yer'den yaklaşık 60 ya da 70 ışık yılı uzaklıktadır. Yıldızın batı dillerindeki adı olan Achernar'ın Arapça *akirü'n-nehr*'den (ırmak ağzı) kaynaklandığı, buradaki "ırmak" sözcüğünün de takımyıldızı belirttiği sanılır.

ağız, bir dil ya da lehçenin, değişik söyleyişlere dayanan konuşma biçimlerinden her biri. Bir ağzı, ait olduğu dilden, lehçeden ve başka ağızlardan ayıran temel özellik sesbilgisi (fonetik) ve biçimbilim (morfoloji) farklılıklarıdır. Bazı ağızlar, ait olduğu dilin kimi özelliklerini (örn. eski sözcükler, biçimbirimler) taşıdığı gibi, standart dilde bulunmayan sözcük, deyim, atasözü gibi dil verilerini de içerebilir. Ayrıca belli bir yöreye özgü ağızlarda, o yörede eskiden kullanılmış dillerden ya da yakın coğrafi bölge dillerinden kalıntılar da bulunabilir. *Ayrıca bak.* lehçe.

ağız açma töreni, Eski Mısır dininde, ölünün heykeline, mumyasına ya da tapınaktaki tanrı heykeline uygulanan dinsel tören. Tanrı Osiris'in parçalarının yeniden birleştirilip yaşam aşılandığı Osiris efsanesindeki yenidendoğma kavramını ve ölümü simgeleyen bu tören, sanatçının atölyesinde heykel, mezar girişinde ise mumya üstünde yapılırdı. Bu ayinle heykelin ya da mumyanın güç ve yaşam kazanarak mezarının önündeki gömme törenine katılacağına inanılırdı. Tapınak heykelleri için yapılan törenler ise, gündelik tapınak ayini içinde yer alırdı.

ağız mızıkası *bak.* armonika

ağız tamburası, KOBUZ, GOBUZ, KOMIS gibi adlarla da anılır, bir ucu çatal biçimindeki bir çerçevenin tabanına sabitleştirilmiş ince tahta ya da metal bir dilden oluşan müzik aleti. Çalgıcı bu çerçeveyi bir rezonans kutusu olarak kullandığı ağzının önünde tutar ve aletin dilini parmağıyla çekerek titreşime geçirir. Aletin dili tek bir ses verir. Ağız boşluğuna verilen değişik biçimler, dilin çıkardığı sesi oluşturan bireysel armonik sesleri birbirinden ayırır. Usta çalıcılar, farklı sesler veren iki ya da daha fazla dilli ağız tamburasından bir gamın bütün seslerini elde edebilirler.

Ağız tamburası Okyanusya ve Asya'nın kabile kültürlerinde ve Avrupa'da çok yaygındır. Bu müzik aleti Avrupa'ya 14. yüzyılda Asya'dan gelmiştir. Avrupa'ya özgü biçimi, metal bir dilin bağlı olduğu armut biçiminde metal bir çerçevedir; bu biçime daha başka yerlerde de rastlanır. Tek parça bambudan ya da ağaçtan yapılmış ağız tamburaları da vardır. Bazı türlerinde dil, ona eklenen bir yay aracılığı ile titreşime geçirilir.

Nurin ve çok az duyulan sesi nedeniyle ağız tamburası müziği Asya'da bir meditasyon müziği olarak kabul edilir. Asya Türk-

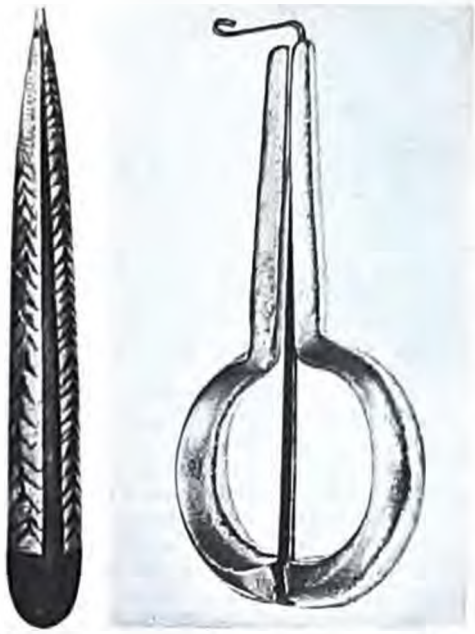

(Solda) Okyanusya ağız tamburası, bambu, Yeni Gine'den, Horniman Müzesi, Londra; (Sağda) Avrupa ağız tamburası, metal çerçeve ve dille kullanılır
(Sol) Horniman Museum, Londra (Sağ) EB Inc

leri arasında çok yaygındır. Çeşitli Türk boyları, bu çalgıyı, "kopuz" sözcüğünün değişkeleriyle adlandırmışlardır (kumıs, kubız, kubos, koms gibi). Avusturya'da ise 19. yüzyılda aşk serenatlarının çalgısı olarak kullanılmıştır. Ağız tamburası, vurmalı bir çalgı değil, dili parmakla çekilerek titreşime geçirilen birkaç *idiofon*'dan (ses çıkaran yeri ağaç, metal, taş gibi tını veren katı malzemeden olan müzik aleti) biridir.

ağızcıl dönem, ORAL DÖNEM olarak da bilinir, Freudcu psikanaliz kuramına göre, çocuğun ruhsal ve cinsel gelişmesinde tüm ilgisinin ağızcıl hazlar üzerinde yoğunlaştığı ilk dönem. Ağızcıl dönem, ilk 18 ay içinde çocuğun davranışlarını doğrudan etkiler. Yeni doğan bebeğin bütün hazları tadabildiği tek organ ağızdır. Freud'a göre çocuk, libidosunun (cinsel enerji) yöneldiği ilk nesne olan ana memesini ağız aracılığıyla tanır. Bu dönemde libidonun gereksinimleri parmak emilerek ya da oyuncak, battaniye gibi nesneler ağıza sokularak da tatmin edilir. Freud'a göre çocukta birinci yılın sonlarına doğru ağızcıl dönemin yerini dışkıl dönem (*) alır.

ağızlık, dar anlamıyla bir ucuna sigara takılıp öbür ucundan nefes çekilen çubuk; geniş anlamıyla daire kesitli bir cismin ucuna takılan parça.

Çoğunlukla kehribardan yapılan sigara ağızlıkları ya tek bir parçadan ya da birbirine geçen birkaç parçadan oluşur. Tek parçalılara "yekpare" ya da "som" ağızlık, birkaç parçadan oluşanlara "geçme" ağızlık denir. Ağızlıkların ağıza gelen bölümüne "başlık", ortasına "orta", sigara takılan ucuna "etek" adı verilir. Yassı başlıklı olanları "damaklı", yuvarlak olanları da "imam" olarak anılır. Başı yuvarlak, ortası kalın ve eteği daralan türüne "keçi memesi" denir. Ağızlıkların en değerlileri siyah ve kırmızı kehribardan yapılanlardır. Yasemin, kuka, yüsrü, kiraz, boynuz, pelesenk, fildişi, gümüş ve taştan yapılanları da vardır. Ağaçtan ağızlık yapmak için, kesilen ağaç dalları ateşe tutulduktan sonra işlenerek kabukları yontulur. Elde edilen çubuk ateşte tavlanıp düzeltilir, daha sonra ortası delinerek biçim verilir. Asitle silinince sarı ya da ceviz rengini alan ağızlık, ispirto ateşinde kızdırılıp cilalanır. Üstüne ekin sapı sarılır, özel kalemle ya da kadife iplikle motifler işlenir. Sigaranın sağlığa zararını azaltmak için başlık bölümüne nikotin filtresi takılır. Lületeşından yapılmış bu tür ağızlıklar 1933-38 arasında İstanbul'da Doktor Apostol'un ağızlıkları olarak ün kazanmıştır.

Ağızlık, tütünün sigara kâğıdına sarılarak içilmeye başlamasından sonra yayıldı. Daha önce tütün içmek için uzun çubuklar kullanılırdı. Türkiye'de ağızlık kullanılmaya başlaması 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. İstanbul'da ağızlık üretimi ve satışı Hakkâklar Çarşısı ve Mercan Yokuşu'nda toplanmıştır. Eskişehir'in lületeşi, Sivas'ın tahta, Erzurum'un oltutaşı, Bursa'nın yasemin, İstanbul'un gümüşlü ağızlıkları çok ünlüdür. Altın çemberli ve değerli taşlarla bezeli ağızlıklar eskiden İstanbul'da zenginler arasında modaydı.

Ağızlık sözcüğü sigaralık dışında değişik anlamlarda kullanılır. Örneğin, nefesli çalgılarda ağza gelen bölüm, yemiş küfelerinin üstüne yapraklı dallardan yapılan kapak, kuyu bileziği, su şebekesinde su alıp vermeye yarayan vanalı uç, dokumacılıkta çözgünün açılıp kapandığı ve içinden mekiğin geçtiği yer, telefon ve benzeri aygıtlarda ağıza yaklaştırılan bölüm, nargile marpuçunun ağıza alınan uç bölümü, ekmek pişirilen fırının ağzına konan odun gibi birçok değişik nesne ağızlık olarak adlandırılır.

Ağlama Duvarı, İbranice HA-KOTEL HA-MA A-RAVI. Kudüs'ün eski bölümünde bulunan, Yahudilerin kutsal saydığı dua ve hac yeri. Yahudilerin Kudüs'teki en kutsal tapınağı olan ve İS 70'te Romalılarca yıkılan İkinci Tapınak'ın tek kalıntısıdır (*bak.* Kudüs; Kudüs Tapınağı). Üst bölümleri daha ileri bir tarihte eklenen duvar, yaklaşık İÖ 2. yüzyılda yapılmıştır.

Ağlama Duvarı bugün Mescid-i Aksa ile Kubbetü's-Sahra'nın bulunduğu Haremü'ş-Şerif'i çevreleyen daha büyük bir duvarın parçası olduğundan, Yahudiler ve Araplar

Ağlama Duvarı önünde dua eden Yahudiler, Eski Kudüs
Marvin E. Newman / UJA

duvarın ya da yakın çevresinin denetimini ele geçirmek için uzun süre birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bugün Ağlama Duvarı'nın görünen bölümü 50 m uzunluğunda ve 18 m yüksekliğindedir; ama toprağın altında çok daha derine iner. Yahudiler burada erken Bizans döneminde ibadet etmeye başlamışlardır. Haham metinlerine göre, "Kutsal varlık Ağlama Duvarı'nı asla terk etmez". Yahudiler Ağlama Duvarı'nı ziyaret ettiklerinde Tapınak'ın yıkılmasına ağlarlar ve yeniden kurulması için dua ederler. Dindar Yahudilerin Tapınak'ın kalıntıları önündeki kederli gece ibadetlerine tanık olan Avrupalı gezginler duvara bu adı vermişlerdir.

Hem Arap, hem de Yahudi kaynakları, Kudüs'ün 638'de Araplarca ele geçirilmesinden sonra Yahudilerin onları bugün Kubbetü's-Sahra'da bulunan kutsal kaya (Sahra) ile tapınağın bulunduğu yere götürdüklerini ve yıkıntıların temizlenmesine yardım ettiklerini doğrular. İsrail'in Haziran 1967'deki savaş sırasında kentin eski bölümünü almasıyla Yahudiler bir kez daha bu tarihsel yerin denetimini ele geçirmişlerdir.

Ağlasun, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Burdur iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 317 km² olan Ağlasun ilçesi kuzey ve doğuda Isparta ili, güneyde Bucak ilçesi, batıda da Çeltikçi ilçesi ve Merkez ilçeyle çevrilidir.

İlçe topraklarının kuzey, güney ve doğu kesimleri engebeli ve dik eğimli yamaçlardan, batısı ise daha az eğimli, yer yer ovalık alanlardan oluşur. Kuzey kesimi engebelendiren Akdağ'ın 2.271 m'ye erişen doruğu ilçe sınırındadır.

İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca ürünleri gül, haşhaş, meyve ve sebzedir. Hayvancılık da temel geçim kaynaklarındandır. Köylerde halı dokunur ve orman ürünleri işlenir.

Solymlerin yurdu olan topraklar arasında yer alan yöre İÖ 6. yüzyılda Perslerin, İÖ 4. yüzyıl sonlarında Makedonyalıların, sonra da Selevkosların eline geçti. İÖ 2. yüzyılda Pergamon Krallığı'na bağlanan Pisidia'da yer alan yöredeki en önemli merkez Sagalassos'tu(*). Türkmenlerin İS 11. yüzyıl sonlarında geldiği yöre 14. yüzyılda Hamidoğullarının, 15. yüzyılda da Osmanlıların egemenliğine girdi. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Burdur sancağının Merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetilen Ağlasun yöresi Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra kaza (ilçe) yapıldı.

Ağlasun kasabası Akdağ'ın güneybatı eteklerinde, Ağlasun Ovasının kuzey kenarında, Aksu'nun kollarından birinin yatağı olan doğu-batı doğrultusundaki dar bir vadide kurulmuştur. Antalya-Isparta karayolu kasabadan geçer. Yöredeki başlıca tarihsel yapı kasabaya adını veren Sagalassos kentü kalıntılarıdır.

Ağlasun Belediyesi 1890'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe 11.505; kasaba, 5.252.

Ağlayan Kadınlar Lahti, SAYDA ya da SIDON LAHDI olarak da bilinir, İÖ 360'ta ölen Sayda kralı I. Straton için yapıldığı sanılan, adını üstündeki yas tutan kadın kabartmalarından alan lahit.

Osman Hamdi Bey'in 1887'de Sayda'da (bugün Lübnan'da) yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan lahit, İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. Türünün en eski örneklerinden biri olan sütunlu lahit, bir İon tapınağı biçimindedir. Alçak bir kaide üstüne oturtulmuştur. Uzun yanlarındaki gömme sütunların arasında altışar, dar yanlarında ise üçer kadın figürü vardır. Baştaban (arşitrav) biçimindeki yüksekçe kapağın çevresinde hizmetkâr ve arabalardan oluşan bir cenaze alayı betimlenmiştir. Arabalarda ve hizmetkârların giysilerinde Ahameniş-

Fenike etkileri görülürse de, kadınların duruşları ve giysileri büyük ölçüde Attika

Ağlayan Kadınlar Lahti
İstanbul Arkeoloji Müzesi
Ara Güler

klasik dönem mezar kabartmaları ile benzerlikler gösterir. Bu nedenle lahit, yaklaşık İÖ 350'ye tarihlenmektedir.

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva, Türk halk masalı. Padişah olan babası erkek evlat istediği için, erkek olarak tanınan bir kızın başından geçen serüvenleri anlatır. Kahramanının sonunda gerçekten erkek olduğu bu masal, cinsiyet değiştirerek mutluluğa ulaşma temasını işleyen ilginç ve yaygın masal örneklerinden biridir. Eski ve yeni harflerle birkaç kez basılmış olan *Billur Köşk Masalları* kitabında da yer alması, yaygınlığının başlıca nedenlerindendir.

Arka arkaya hep kız çocuk sahibi olan padişah, son çocuğu da erkek olmazsa Sultan hanımı ve çocuğu öldüreceği tehdidinde bulunur. Gene bir kız çocuğu dünyaya getiren karısı ondan korkusundan gerçeği saklar ve çocuğun erkek olduğunu söyler. Erkek gibi yetiştirilen ve çevrenin de erkek gibi davrandığı kız, zamanı gelince sünnet ettirilmek istenir. O da gerçeğin anlaşılmasından ve babasının annesiyle kendisine bir kötülük yapmasından korkarak konuşan atının yardımıyla ülkeden kaçar. Başka bir ülkeye ulaşır; ülkenin padişahını, tutsak olduğu devin elinden kurtarır ve ödül olarak da bu padişahın küçük kızını ister. Oysa küçük kız peri padişahının oğlunu sevmektedir. Bu nedenle çok ağır koşullar ileri sürer. Erkek kızın, padişahın kızını alabilmesi için devlerin şimşir tarağını, aynasını ve kilimini getirmesi gerekmektedir. Konuşan atının yardımıyla devler ülkesine giden erkek kız, istenen şeyleri ele geçirip getirir. Bu arada, devlerin bedduası üzerine gerçekten erkek olmuştur.

Padişahın kızı peri padişahının oğlu ile anlaşarak son bir istek daha ileri sürer. Ondan "Ağlayan Nar ile Gülen Ayva"yı da getirmesini, ancak bu isteği de olduktan sonra evlenebileceğini söyler. Erkek olan kız, gene atının yardımıyla bunları da getirir ve padişahın küçük kızını alarak ülkesine döner.

Ağlı, Karadeniz Bölgesi'nde, Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Azdavay ilçesine bağlı yedi, Daday ilçesine bağlı üç, Küre ilçesine bağlı beş köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca Ağlı kasabası merkez olmak üzere bir araya getirilerek Ağlı ilçesi oluşturuldu. Ağlı Belediyesi 1918'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 4.805; kasaba, 2.631.

ağnam resmi, RESM-İ GANEM (koyun vergisi) olarak da bilinir. Osmanlı Devleti'nde tekalif-i örfiye(*) denen töresel vergilerin bir türü.

Tarımla uğraşan yerleşik reaya(*) açısından, yan üretim faaliyetinden alınan bir vergi olan ağnam resmi, bunun yanı sıra, Osmanlı ülkelerinde yaşayan ve geçimini koyun, keçi, deve, manda, hatta domuz besleyerek sağlayanlardan alınırdı. Ağnam resmi yedi türdü: 1) Koyun ve keçiden hayvan başına bir akçe olarak alınan âdet-i ağnam, 2) Rumeli'deki hayvancılardan 1/10 oranında alınan ondalık ağnam, 3) köprü, geçit ve iskelelerde hayvanlar için alınan selamet akçesi (geçit resmi), 4) pazar yerlerinde satılan hayvanlar için değişik oranlarda alınan bâc-ı ağnam, 5) göçebe halktan yaylak ve kışlak mevsimlerinde alınan otlak, yaylak, kışlak resmi, 6) kesimlik hayvanlar için alınan serçin, derçin, mürde bacı, zebhiye, 7) her 300 koyun için yılda 5 akçe ağıl resmi (çit parası). Ancak bu oranlar ve toplama yöntemleri bölgelere ve dönemlere göre farklılık gösterebiliyordu.

17-19. yüzyıllarda pek çok başka vergi türü gibi ağnam resminin de iltizama verilmesi haksızlık ve yolsuzlukları artırdı. 1857'de ağnam resmi oranları düşürüldü ve toplama görevi de hazine memurlarına verildi. Ağnam resmi de Osmanlı yönetiminin son dönemine değin önemli bir gelir kaynağı olarak kaldı.

Ağralı, Ali Fuat (d. 1878, Ağra, Midilli - ö. 11 Mayıs 1957, İzmir), Türk siyaset adamı. 1909'da İstanbul Hukuk Mektebi'nde verdiği doktora ile Türkiye'nin ilk hukuk doktoru olmuş, tek parti döneminde uzun süre maliye bakanlığı yapmıştır.

1903'te Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Maliye Nezareti'nde çalıştı, çeşitli yerlerde defterdarlık yaptı. Çeşitli yüksek görevlerde bulunduktan sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Lozan Konferansı'nda Türk heyetinin saymanlığını yaptı. 1923-31 arasında Elazığ milletvekili, 1931-46 arasında İstanbul milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. 1924-34 arasında Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) başkanlığı yaptı. 1934'te kısa bir süre bayındırlık bakanı, ardından maliye bakanı oldu. Bu görevi 10 yılı aşkın bir süre sırasıyla İsmet İnönü, Celal Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinde sürdürdü. 1946'da milletvekilliğinden ayrılarak siyasal yaşamdan çekildi.

Ağrı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 11.376 km² olan Ağrı ili doğuda İran, güneyde Van, güneybatıda Bitlis, batıda Muş ve Erzurum, kuzeyde de Kars ve Iğdır illeriyle çevrilidir. Osmanlı dönemi sonları ve Cumhuriyet dönemi başlarında yönetsel açıdan birçok kez değişiklik geçiren il adını doğu kesiminde yükselen Ağrı Dağı kütlesinden alır.

Doğal yapı. 1.000 m'den alçak alana fazla rastlanmayan Ağrı ili toprakları çok dağlıktır. Kuzey kesimi Büyükköse Dağı (3.432 m), Aşağıdağ (3.274 m) ve Arı Dağı (2.934 m) engebelendirir. Doğu kesimi engebelendiren Ağrı Dağı kütlesinin doruğu il sınırları dışında kalır. İlin en yüksek noktası ise bu kütlenin güneydoğusunda yer alan Küçük Ağrı Dağının 3.896 m'ye erişen tepesidir. Güney kesimde kabaca batı-doğu doğrultusunda uzanan Aladağ, Muratbaşı Tepesinde 3.510 m'ye ulaşır. Daha doğudaki Tendürek Dağı (3.660 m) il sınırındadır.

Fırat Irmağının başlıca kollarından Murat Irmağının(*) başlangıç kolu Muratbaşı Tepesi yakınında, yöre halkının "Kırkmemba" olarak adlandırdığı yerden çıkar. Balık Gölünün gideğeniyle beslenen Sarısu ülke sınırları dışında Aras Irmağına katılır. Van Gölüne dökülen Zilan Deresi, Deliçay ve Bendimahi Çayının bazı kolları Aladağ ile Tendürek Dağının yamaçlarından doğar. Ağrı ilinde birçok göl vardır. Bunlar Balık Gölü(*) ile Gölyüzü ve Saz gölleridir. İl sınırları içindeki en önemli düzlük Eleşkirt'ten Diyadin'e kadar uzanan çöküntü alanının tabanındaki Eleşkirt Ovasıdır.

Ekonomi. Türkiye'nin ekonomisi en az gelişmiş illerinden biri olan Ağrı'da başlıca etkinlik hayvancılıktır. İlde çok sayıda koyun yetiştirilir. Kıl keçisi ve sığır da yetiştiri-

Ağrı'dan bir görünüm
Şemsi Güner

len ilde elde edilen en önemli hayvansal ürünler et, süt, bal ve deridir. Oldukça yüksek ve dağlık olan, kışların uzun geçtiği sert bir iklimin etkilediği Ağrı ilinde tarım alanları sınırlıdır. En çok buğday, şeker pancarı, arpa, patates ve yem bitkileri yetiştirilir.

İran'ı Türkiye ve Avrupa'ya bağlayan E-23 Karayolu Gürbulak sınır kapısında il topraklarına girer. Canlı bir transit kanalı olan bu yol ticaretin gelişmesine yol açmıştır. İldeki başlıca sanayi kuruluşları un, süt ürünleri, şeker ve yem fabrikaları ile et kombinasıdır.

Tarih. Hurrilerden (İÖ 1340-1200) sonra Urartuların (İÖ 900-600) egemenliği altına giren Ağrı'da Urartular döneminde ileri bir uygarlık kurulmuştur. Aznavurtepe ve Giriktepe bu dönemden kalan antik yerleşme

Ağrı İli
Ana Yayıncılık Arşivi

yerleridir. Yöre daha sonra Ermenilerin ve Arapların elinde kalmıştır. Selçuklular ilk kez 1054'te yöreye gelmeye başlamıştır. Bundan sonra İlhanlıların, Akkoyunluların, Timuroğullarının ve Safevilerin eline geçmiştir. 14. yüzyılda bölgeyi egemenliği altına alan Celayirlilerden Sultan Bayezid'in burada bir kale yaptırması nedeniyle yöre Bayezid adıyla anılmaya başladı. Osmanlı Devleti'ne katılması 1514'teki Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonra gerçekleşti.

1828'e değin bazen Van, bazen de Erzurum eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetilen Bayezid 1828, 1855 ve 1877'de Ruslann işgaline uğramış, sırasıyla Edirne Antlaşması (1829), Paris Antlaşması (1856) ve Berlin Antlaşması'yla (1878) geri alınmıştır. Sancağın merkezi, bugün Doğubeyazıt adıyla anılan yerleşme yerindeydi. 1914'te Ruslar tarafından dördüncü kez işgal edilmiş, 1917 Devrimi'nin başlaması üzerine boşaltılmış, ancak bu kez de Ermeni işgaline uğramıştır. İlin bugünkü sınırlarına kavuşması Türkiye-SSCB sınırını kesin olarak belirleyen Kars Antlaşması (1921) ve İran'la Küçük Ağrı Dağı yöresinin Türkiye'ye verilmesi sonucunu doğuran sınır düzeltmesinin yapılmasından sonra gerçekleşti. Önce Doğubeyazıt'ta olan il merkezi 1927'de Karaköse'ye taşınmış, ilin ve merkezinin adı 1938'de Ağrı olarak değiştirilmiştir.

Kentin yapısı. Kentin bugünkü yerinde 19. yüzyıl başlarında Şarbulak adlı 15 haneli bir köy vardı. Karakilise ve Eleşkirt Karakilisesi adlarıyla da anılan bu köy askeri kışlaların yapımıyla önem kazandı. Bayezid sancağına bağlı bir kazanın merkezi olan yerleşme yeri daha sonra Karaköse olarak anılmaya başladı. 1938'de Ağrı adıyla il merkezi yapılmasına karşın, uzun bir süre kırsal görünümünü koruyan kentten E-23 Karayolu geçer. Kent karayoluyla Ankara'ya 1.065 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca kültür kurumu Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Ağrı Eğitim Yüksekokulu'dur.

Ağrı Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 437.093; kent, 58.038.

ağrı, vücuttaki herhangi bir örselenmeye ya da yaralanmaya eşlik eden duyum. Ağrı, bir yönüyle, zarar verici etkenlerden kaçınmayı sağladığı için canlının korunma mekanizmasına, bir yönüyle de hastaları dinlenmeye zorladığı için iyileşmeye yardımcı olur. Ancak, özellikle sinir sisteminin yıkıma uğradığı bazı durumlarda ağrı da aşırı ölçüde şiddetli olabilir. Ağrı duyumu her ne kadar psikolojik ve öznelse de, bilim adamları bu duyumun anatomik ve fizyolojik temellerine ilişkin pek çok bilgi edinebilmişlerdir. Ağrı duyumunun var olabilmesi için, hafif ve kolayca iyileşebilir türden de olsa doku hasarına yol açabilecek bir uyaran (*stimulus*) gereklidir. İnsanların çocuklukta yaşanmış birtakım olaylar sonucunda ağrı duyumunu tanıyıp ayırt etmeyi öğrendiklerine ilişkin kanıtlar vardır. İnsanlar ve hayvanlar kendilerine zarar verecek uyaranlardan kaçınmayı yaşamlarının çok erken dönemlerinde ve hızla öğrenirler. Bununla birlikte, vücuda zarar verebilecek deneyimlerden gereksiz yere ve aşırı ölçüde kaçınmanın da ilerde ağrı duyma ve ağrıya neden olan uyaranları ayırt edebilme yetisinde körleşmeye yol açtığı bilinmektedir. Ateşin yakıcı etkisini hiç tatmamış bir çocuk doğal olarak ateşten korkmayacağı gibi, ilerde yandığı zaman ağrı duyması ya da ne duyduğunu anlayabilmesi de güçtür.

Doğuştan ağrı duyma yetisi olmayan ya da bu yetisi çok zayıf olan pek az insan vardır. Bunlar da yaşamlarını olağan biçimde sürdürebilir; ama yanık, kırık ya da mikrobik hastalık gibi tehlikelerden kaçınma şansları daha az, bu tehlikeleri yaşama riskleri daha yüksektir. Bir kaza sonucu orta beyninin bir bölümü zedelenmiş bir kişide, buna benzer bir durum gözlenmiştir. Bu tür kişilerin ortalama yaşam süresi normalden daha kısadır.

Ağrı duyma yetisi normal olan kişilerde bile ciddi yaralanmalar her zaman ağrıya neden olmayabilir. Buna karşılık erişkinlerde, görünürde ağrı duyumunun fiziksel bir temeli olmadığı ya da fiziksel nedenlerin ikincil derecede kaldığı durumlarda, çoğu kez psikolojik nedenlerden kaynaklanan ağrılar belirir. Nitekim ağrıdan yakınan insanların büyük bir bölümünde bu duyum fiziksel bir rahatsızlıktan değil, duygusal bir bozukluktan kaynaklanmaktadır. Gene de, ağrı, temelde yaralanma ya da örselenmeyle bağlantılı bir duyum olarak kabul edilir. Sonuçta, hem bu bağlantı, hem de ağrının öğrenilmiş bir deney olması, sık rastlanan öznel kalıplar göstermesi ve çoğu kez fiziksel bir temele dayandığına ilişkin kanıtların bulunmaması da göz önünde tutularak, ağrı, temelde doku yaralanmasına bağlı hoş olmayan bir duyum olarak tanımlanır.

Nörofizyolojik temeller. 19. yüzyıldan önce kuramcılar, hekimler ve öbür bilim adamları, ağrıyı duyumsal bir olgudan çok, bir heyecan olarak kabul etme eğilimindeydiler. Sonraları anatomi ve nörofizyoloji alanındaki buluşlar, ağrının kesinlikle duyumsal bir olgu olarak tanımlanmasına yol açtı. Ama daha yeni araştırmaların ışığında, nörofizyolojik temel bütün ağırlığıyla önemini korumakla birlikte, ağrıyı yalnızca duyumsal olaylar arasına katan bir sınıflandırma bilim adamlarınca pek desteklenmemektedir.

Ağrı genellikle normal deriye ya da serbest sinir uçları denilen mikroskopik yapıların bulunduğu başka dokulara, dokuyu örseleyen uyaranların uygulanmasından sonra duyulur. Vücudun iç ve dış yüzeylerinin her yanına dağılmış olan serbest sinir uçları, ağrıdan başka duyumların alınmasına da aracı olur. Bu uçlardan çıkan uyarılar (impulslar) sinir lifleri aracılığıyla omurilike iletilir. Deride serbest sinir uçlarının bulunduğu bir noktanın uyarılması, yalnızca ağrının değil, değişik koşullar altında sıcaklık, soğukluk gibi değişik duyumların da algılanmasına neden olabilir. Bu yüzden ağrının, belirli duyumlara özgü, hiçbiri öbürüne değmeyecek biçimde bir demiryolu rayı gibi uzanan değişmez sinir yollarından çok, değişken anatomik ve fizyolojik kalıplar ile ilişkili olduğu öne sürülebilir.

Bununla birlikte, alıcısına yakın olan bazı sinir liflerinin (örn. vücudun deri gibi çevrel bölümlerine yakın sinirlerin) zarar verebilecek uyaranlar karşısında oldukça kendine özgü yanıtlar verdiği de bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, merkezi sinir sisteminden en uzak çevrel sinirlerde bile, ağrı duyumunun fizyolojik temeline etkin olarak katılan birtakım sabit öğelerin bulunduğu düşünülebilir. Ama bu sabit öğelerin etkisinin, aynı anda sinir sisteminin daha derinlerinde gelişen başka etkinlik kalıplarınca değişikliğe uğratıldığı sanılmaktadır. Zarar verici uyaranları hep aynı biçimde yanıtlayan sinir lifleri, genel olarak, miyelinsiz sinir lifleri ve miyelinle kaplı ince sinir lifleri grubundandır. Bu sinirler, dokunma ve basınç gibi duyumların iletiminden sorumlu olan kalın sinir liflerine oranla, uyarıları daha yavaş iletirler.

Ağrı sinirleri de denilen bu sinir liflerinin bir bölümü omurlikteki bozmaddenin arka boynuz diye adlandırılan kesimine dağılmıştır ve arka boynuzun uç bölümünü kaplayan jelatinsi maddeyle yakın ilişki içindedir. Kimi sinir lifleri, iki arka boynuzdan çıkarak omurliğin öbür yanına geçer ve akmaddenin "anterolateral kolon" denilen ön-yan bölümünde yoluna devam eder. Bu bölümü boydan boya geçen pek çok sinir demeti vardır; en önemlisi de, beyinde upkı bir röle merkezi ya da makas istasyonu gibi çalışan talamusta sonlanan omurilik-talamus sinir ileti yoludur. Omurilik-talamus yolunun, tam o bölgede yıkıma yol açan yaralanma ya da hastalık gibi nedenlerle kesintiye uğraması durumunda, vücudun öbür yanına, kopukluk noktasının altında kalan bölümlere uygulanan tüm uyaranların yanıtsız kaldığına ve ağrı duyumu yetisinin yok olduğuna ilişkin pek çok kanıt derlenmiştir.

Sinir ileti yolları tam anlamıyla kesintiye uğradığında, bu tür duyu yitimleri kaçınıl-

maz bir sonuçtur. Buna karşılık, tek tek sinirlerin örselenmesi, daha dar alanlarda duyu yitimine yol açar. Çok seyrek olarak, sinir ileti yollarındaki herhangi bir hasar, duyu yitiminin yanı sıra bu demetteki sinirlerin yayıldığı bölgede hiçbir uyarana bağlı olmaksızın gelişen bir ağrıya neden olabilir. Eğer bu ağrı çevrel sinirlerin örselenmesinden ileri geliyorsa, genellikle yanma duyusunun eşlik ettiği yakıcı bir ağrıdır. Kolunu ya da bacağını yitiren kişi, genellikle, yitirdiği organın hâlâ yerinde durduğu izlenimine kapılır. Böyle bir "sanal organ", çoğu kez son derece rahatsız edici "sanal ağrıları" da birlikte getirir. Omurilik ya da talamus gibi daha merkezî yapıların zarar görmesi de, yakıcı ağrıya benzeyen ve merkezi ağrı olarak adlandırılan ağrı duyumuna yol açar. Merkezi ağrı, sanal ağrı ve yakıcı ağrı, genellikle aynı bağlamda ve nörojenik ağrı adı altında toplanır.

Böylelikle, hem çevrel sinirler düzeyinde gelişen sınırlı olayların, hem de daha yüksek düzeydeki sinir sistemi yapılarının etkilerini göz önünde tutarak, ağrı duyumundaki değişkenlikleri açıklayabilecek tutarlı bir kuram oluşturulabilmiştir. Nörofizyoloji terimleriyle dile getirilen bu kuram, bugüne değin gözlenmiş olguların çoğunu açıklayabilmektedir. Kuramda, çevrel sinirlerle alınan değişmez verilere olduğu kadar, verinin nörofizyolojik kalıbına ve beyinde geçireceği süreçlere eşlik edebilecek psikolojik etkilere de özel bir önem verilir.

Psikolojik ve duygusal etkenler. Ağrının niteliğine ilişkin kimi kuramlar, hemen bütünüyle psikoloji kavramları üzerine kurulmuştur ve psikolojik olguların temelinde yatan sinir sistemi olaylarına özel olarak değinme gereği bile duymaz. Ağrı çoğu kez psikolojik etkenlere bağlanır. Ayrıca bu psikolojik etkenlerin, yalnızca ağrı duyumuna neden olmak gibi birinci dereceden değil, somut fiziksel kökenli bir ağrının şiddetini artırmak ya da azaltmak gibi ikinci dereceden etkinlikleri de saptanmıştır. Sonuç olarak, nörofizyolojik kökeni tam olarak açıklanamadığı sürece, ağrıdan söz ederken içebakış yöntemlerine başvurmak daha doğru olacaktır.

Sürekli kas kasılmalarının, örneğin rahatsız bir konumda uzun süre yolculuk yapmanın ağrıya neden olduğu bilinmektedir. Benzer biçimde, aşırı kaygı ya da anksiyete gibi ruhsal bir gerginlik de, özellikle boyun ve daha yukarı bölgelerde kasılmalara yol açabilir. Kaslardaki bu gerginlik ağrıya, özellikle başağrısına neden olur, ağrı da yeni bir kaygı ve panik yaratır; bu kaygı ağrıyı daha çok artırır ve böylece bir kısır döngü başlar. Gevşemek ve kaygılardan kurtulmakla çoğu kez ağrı yok olur. Bu tür ağrılar için, psikolojik bozukluktan kaynaklanan bedensel rahatsızlık anlamındaki psikosomatik (ruhsal-bedensel) terimi kullanılabilir.

Ağrının kaynağı kimi zaman yalnızca bir düşüncedir. Sigmund Freud, narkoz verilmiş kardeşinin kalça ameliyatını izleyen bir adamın öyküsünü buna örnek gösterir. Ameliyat sırasında, kalça ekleminin hareket etmesini engelleyen anormal kemik kaynaşmaları kırılırken büyük bir çatırdı duyulur ve adam, aynı anda kendi kalçasında, duygu özdeşleşmesi olarak yorumlanabilecek bir ağrı duyduğunu söyler. Ağrı, bir sanrı olarak da ortaya çıkabilir. Özellikle ağır ruhsal çöküntü içindeki kişilerde, ayrıca daha seyrek olarak şizofrenlerde ve saralılarda bu duruma rastlanır.

Ağrının hafifletilmesi. Genel olarak vücut, özel olarak da sinir sistemi dokularındaki hasarların yanı sıra, yaş, cinsiyet, öğrenim, meslek, toplumsal koşullar ve kaygı gibi etkenler de ağrı oluşumuyla ilgili sayılır. Ağrının, ruhsal gerginliği azaltmaya yönelik ilaçlarla ve psikiyatri tekniklerivle hafifletilebileceği pek çok olayda kanıtlanmıştır. Her ne kadar asetilsalisilik asit (aspirin) gibi ağrı kesici ilaçların ağrının hafifletilmesinde özel farmakolojik etkileri varsa da, kişiye güven verebilen ve korkusunu azaltabilen her ilaç ya da yöntem genel olarak ağrının azalmasına neden olur.

Kişinin ruhsal durumunu değiştirerek etki yapan ilaçların yararı, bir ölçüde telkine ve ağrının azalacağı yönündeki beklentiye bağlanabilir. Örneğin ilaçlardan yarar uman hastanın bu beklentisini karşılamak için hap biçiminde şekerler vb verilmesine dayanan ve tıp dilinde plasebo adıyla anılan uygulamada, hastanın kaygıları azalıp, iyileşeceğine olan inancı arttığı ölçüde ağrıları hafifler. Bu nedenle, aspirin gibi ilaçların yararı, yalnızca hastanın ruhsal durumu ve dolayısıyla ağrıları üzerindeki doğrudan farmakolojik etkilerinden değil, ağrının azalacağına ilişkin psikolojik beklentiden de kaynaklanmaktadır.

Ağrının, hipnoz ve benzeri trans (kendinden geçme) yöntemleriyle giderilebileceği görüşü çok eskiden beri kabul edilmiştir. Bu konudaki bütün savları olduğu gibi benimsemek söz konusu değilse bile, davranış değişikliklerinin kimi zaman ağrıyı azalttığı kabul edilebilir. Özellikle orta şiddette ve yavaş yavaş artan ağrılar için yararlı olabilen bu yöntem, ani ve çok şiddetli ağrılarda pek etkili olmamaktadır. Gene de, savaş gibi çok özel koşullarda, kişi aldığı çok ağır bir yarayı bile oldukça geç farkedebilir.

Hipnoz, plasebo, telkin, psikoterapi gibi yöntemlerin sakinleştirici ilaçların ve orta derecede etkili ağrı kesicilerin gerginliği ve kaygıyı azaltıcı ve ağrıyı hafifletici etkisi hemen hemen eşit gibidir. Buna karşılık, organik bir nedene bağlı daha şiddetli ağrıların giderilebilmesi için daha güçlü ilaçlar, yerel anestezi ya da sinir sistemine cerrahi müdahale (nöroşirürji) gerekir. Beynin belirli bölgelerine uygulanan cerrahi müdahale ağrının giderilmesinde etkili olmakla birlikte, çok zorunlu olmadıkça başvurulamayacak kadar özel bir yöntemdir.

Ağrının algılanmasına, vücut tarafından üretilen ve doğal ağrı kesici görevini üstlenen, endorfin adındaki nörokimyasal maddelerin aracılık ettiği 1970'lerden beri bilinmektedir. Bu maddelerin, ağrının algılanmasıyla ilgili özel beyin dokularına bağlanarak ağrıyı hafifletebilmesi için bol miktarda üretilmesi gerekir. Dolayısıyla, ağrının şiddetini azaltmayı amaçlayan yöntemlerin genellikle vücuttaki endorfin düzeyini yükselterek bu etkiyi yarattığı sanılmaktadır. Örneğin akupunkturun etkisi bir ölçüde buna dayanır. Öte yandan, bilinen en güçlü (ve en tehlikeli) ağrı kesiciler olan morfin, eroin gibi afyon alkaloitlerinin ve türevlerinin kimyasal yapısı da endorfinlere benzer ve ağrı kesici etkileri, beyinde endorfinlerle aynı yerlere bağlanmalarından kaynaklanır.

Kronik (süregen) ağrı. Kronik ağrı, akut (ivecen) ya da kısa süreli ağrıdan çok daha karmaşık bir sorundur ve her zaman tedavide psikolojik ve fiziksel yaklaşımların birlikte uygulanmasını gerektiren özellikler gösterir. Kronik ağrıdan yakınan hastalara akupunktur, hipnoz, ilaç tedavisi, biyolojik geri besleme, elektrik uyarımı, sinir iletiminin kimyasal maddelerle engellenmesi, çevrel ya da omurilik sinirlerinin kesilmesi, hatta gerektiğinde beyin ameliyatı gibi çeşitli yöntemler uygulanabilir. Ancak kronik hastaların çoğunda ağrı, organik bir temeli olmadan da varlığını sürdürebilen öğrenilmiş bir olgudur. Ağrının, bir ölçüde kaygı ve korkuyla beslenen, bir ölçüde de iş sorumluluğundan ve kişisel ilişkilerdeki beklentilerden kaçınma, dinlenmeye ve eğlenmeye ayrılan zamanların artması, aşırı ilgi görme gibi, rahatsızlığın sağladığı yararlarla desteklenen oldukça esnek bir yanıt olduğu saptanmıştır.

Ağrı tedavisinde davranışçı yaklaşımın öncülerinden olan psikolog Wilbert Fordyce, uyarana doğrudan yanıt biçiminde gelişen ağrı ile öğrenme yoluyla edinilen, dolayısıyla "unutulma"ya açık olan ağrıyı birbirinden ayırır. Nitekim bugün birçok klinikte, Fordyce'ın, ağrının sağlayacağı ayrıcalıklardan yararlanma isteğinin yakınma ve topallama gibi davranışlara yol açtığı ilkesi göz önüne alınmakta ve "iyileşen" hastaları ödüllendirme yöntemi uygulanmaktadır.

Ağrı duyumundan kurtulmaya yardımcı olabilecek başka bir yöntem de, psikanaliz ya da Gestalt tedavisi gibi psikolojik çözümlemeye dayanan tedavilerdir. Bu yöntem hastanın, çektiği ağrıya karşı duygusal bağımlılığının nedenlerini anlamasına ve beklentilerini giderebilecek daha sağlıklı yollar bulmasına yardımcı olur. Bazı durumlarda ağrı ruhsal çöküntünün bir belirtisi olarak ortaya çıkabilir. Bu koşullarda ağrıyı azaltmaya yönelik tedavinin yanı sıra antidepresif ilaçların da verilmesi gerekir. *Ayrıca bak.* biyolojik geri besleme, davranış tedavisi.

Ağrı Dağı, ARARAT olarak da bilinir, Türkiye'nin doğu ucunda, Türkiye, İran ve SSCB sınırlarının kesiştiği noktaya bakan, sönmüş yanardağ. Kuzey ve doğu etekleri, Aras Irmağının denizden 1.000 m yüksekliğindeki geniş alüvyon ovasında yükselir; güneybatı etekleri ise denizden 1.500 m yüksekliğinde bir ovadan yükselmeye başlar. Batısında yer alan alçak bir geçit Ağrı Dağını, Toroslar'ın doğu ucuna doğru batı yönünde uzanan öteki volkanik tepelerden ayırır. Çapı yaklaşık 40 km'dir.

Ağrı Dağının birbirinden 11,2 km uzakta iki doruğu vardır. Denizden 5.137 m yüksekliktekî Büyük Ağrı Türkiye'nin en yüksek dağıdır. Son ölçümlere göre Büyük Ağrı Dağının yükseltisi 5.122 m'dir. Neredeyse tam bir koni biçimindeki Küçük Ağrı ise düzgün ve dik bir biçimde 3.896 m'ye kadar yükselir. Her iki dağ da volkanik patlamalar sonucu oluşmuştur. Kraterleri yoktur, ama kenarlarında düzgün biçimli koniler ve çatlaklar bulunur. Çevredeki ovalardan bir kule gibi yükselen Büyük Ağrı'nın karla kaplı doruğu görkemli bir görüntü yaratır. Kar sınırı mevsime göre değişmekle birlikte, 4.000 m'nin üstündeki yükseklikler sürekli karla kaplıdır. Dağdaki tek gerçek buzul Büyük Ağrı'nın kuzey yanında, doruğa yakın bir yerdedir; 10 km²'lik bir alan kaplar ve Türkiye'nin en büyük buzuludur.

Ağrı'nın 1.500-3.500 m arasındaki orta kuşağı geniş otlaklarla ve az sayıda ardıçla kaplıdır. Büyük Ağrı'nın büyük bir bölümü ağaçsız ve çöl görünümündedir. Dağın üstünde çok büyük ölçüde kar birikmesine karşın, Ağrı bölgesinde su sıkıntısı çekilmektedir.

Ağrı Dağının Nuh'un Gemisi'nin karaya oturduğu dağ olduğuna inanılır. Kitabı Mukaddes'te geçen Ararat adı, İÖ 9-7. yüzyıllarda Aras ve Dicle ırmakları arasında yer alan krallığın Asur-Babil dillerindeki adı olan Urardhu ya da Urartu'nun İbranice karşılığıdır. Bir İran efsanesi de Ağrı'nın

Ağrı Dağı
Ara Güler

insan ırkının beşiği olduğunu ileri sürer. Yerel efsanelere göre Nuh'un Gemisi hâlâ dağın doruğundadır, ama Tanrı kimsenin onu görmesini istemez.

Ağrı Dağına ilk kez Eylül 1829'da Alman Johann Jacob von Parrot başarıyla tırmanmıştır. Onu, 1834 ve 1843'te Rus Antonomof önderliğindeki ekipler, 1845'te Wagner ile Abich ve 1856'da Monteith ile Stuart gibi Batılı dağcılar izlemiştir. Türk dağcıların Ağrı'ya ilk tırmanışları Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. *Ayrıca bak.* Küçük Ağrı Dağı.

ağrı kesici, ANALJEZİK olarak da bilinir, sinir uyarılarının iletimini kesintiye uğratmaksızın ya da ilgili duyu organının işlevini büyük ölçüde aksatmaksızın ağrı duyumunu azaltan ilaç.

En çok kullanılan ağrı kesiciler, her üçü de 19. yüzyılda bulunmuş olan salisilik asit, fenasetin ve pirazolon türevleri gibi üç temel bileşikten elde edilir. Ağrı kesiciler arasında en çok kullanılanı, bu özelliğinin yanı sıra ateş düşürücü ve iltihap giderici etkisi de olan aspirin ya da kimyadaki adıyla asetilsalisilik asittir. Solunumu önce uyarıp sonra yavaşlatarak vücudun elektrolit dengesinde de değişikliğe neden olan aspirin, yüksek dozda alındığında sağırlık, kulak çınlaması, ishal, bulantı ve baş ağrısı yapar. Doz azaltıldığında ya da ilaç tümüyle kesildiğinde bu belirtiler kaybolur. Aspirinin sürekli kullanımı ise çoğu kez mide çeperlerini tahriş ederek ağrı, bulantı, kusma ve kanamaya neden olur.

Çok kullanılan hafif ağrı kesicilerden biri de asetaminofendir. Bir fenasetin türevi olan bu ilaç, mide-bağırsak kanalına zarar vermediği için, şiddetli mide rahatsızlığı olan hastalara aspirin yerine verilir. Ama, iltihap giderici etkisi aspirin kadar güçlü olmadığından romatoit artrit tedavisinde etkisizdir. Asetaminofen ve benzeri ilaçlar, gerekli dozdan çok alındığında böbrek ve karaciğer bozukluklarına yol açabilir.

Pirazolon türevi ağrı kesicilerin etkisi aspirine benzer. Zaman zaman görülebilen yan etkilerinden biri kan bozukluklarına, özellikle agranülositoza neden olmasıdır. Fenilbütazon, iltihap giderici özellik taşıdığı için romatoit artrit tedavisinde kullanılan bir pirazolon türevidir. Ancak hem etkisi çok kısa sürelidir, hem de kan yapımına zarar verir.

İndometasin ve mefenamik asit, iltihap ve ağrı giderici etkileri nedeniyle romatoit artrit tedavisinde zaman zaman aspirin yerine kullanılırsa da, baş ağrısı, baş dönmesi, mide ve bağırsak rahatsızlıkları, zihin bulanıklığı gibi yan etkileri vardır. *Ayrıca bak.* ilaç.

ağrı yitimi, ANALJEZİ olarak da bilinir, duyu organı ile beyin arasındaki sinir iletiminin bir noktada kesintiye uğraması sonucunda ağrı duyumunun ortadan kalkması. Derinin herhangi bir bölümünden gelen dokunma, sıcaklık, ağrı gibi değişik duyumlar, aynı sinir demeti içindeki değişik sinir lifleriyle omuriliğe iletilir. Bu nedenle, bir duyu sinirini etkileyen herhangi bir hastalık ya da doku hasarı, o sinire bağlı olan bölgedeki tüm duyumların yitirilmesine yol açar. Bununla birlikte duyu sinirleri demeti omuriliğe ulaştıktan sonra sinir lifleri birbirinden ayrılarak değişik yollardan beyine gittiği için, omuriliğin yalnızca belirli bölümlerini etkileyen hastalıklarda bazı duyumlar ortadan kalkarken, öbürleri varlığını sürdürebilir. Örneğin *tabes dorsalis*, omurilik iltihabı ve tümör gibi bazı omurilik hastalıkları dokunma duyumunu etkilemeksizin ağrı duyumunun yitirilmesine yol açar. Ağrı yitimi bir histeri belirtisi olarak da ortaya çıkabilir. Ağrının aspirin, kodein ve morfin gibi ilaçlarla giderilmesi söz konusu olduğunda "analjezi" terimi kullanılır.

ağsı lif, RETİKÜLER LİF olarak da bilinir, çeşitli organlara destek doku görevini sağlamak üzere bir ağ gibi yayılmış olan lifsi bağ dokusu. Ağsı lifler, kütlesel bir ana maddenin içinde gelişigüzel dağılmış olan kollajen ipçiklerden oluşur. Bu ipçikler kollajen liflerdeki gibi düzenli görünümde olmadığı gibi kimyasal tepkimeleri de farklıdır. Örneğin ağsı lifler, kollajen liflerin kabul etmediği gümüş tuzlarıyla kolayca boyanır ve kaynatıldığında, kollajen lifler gibi jelatinimsi bir madde oluşturmaz. *Ayrıca bak.* kollajen.

ağtabaka, RETİNA olarak da bilinir, göz yuvarının iç yüzeyinin üçte ikisini kaplayan sinir dokusu katmanı. Işık ışınları bu dokuyu uyararak görme duyusunun oluşmasını sağlar. Göz yuvarının öbür bölümlerinin başlıca görevi ise, ışığa duyarlı olan bu dokuya destek oluşturmak, beslenmesini sağlamak ve ışığı ağtabakanın uygun bölgesine odaklamaktır. Gerçekte beynin bir uzantısı olan ağtabaka, embriyon evresinde beyin dokusundan oluşur ve beyne görme siniriyle bağlıdır.

Ağtabaka birkaç katmandan oluşan karmaşık bir dokudur. Bu katmanlardan yalnızca birinde ışığa duyarlı hücreler vardır ve ışık ışınları üstteki katmanları geçerek bu katmana ulaşır. Işığa duyarlı hücreler, biçimleri ve değişik ışık türlerine duyarlı olmalarıyla birbirlerinden ayrılan çubuk ve koni hücreler olmak üzere iki çeşittir. Geceleri avlanan hayvanların ağtabakalarında, düşük yoğunluktaki ışığa duyarlı olan çubuk hücreler ağırlıktadır. Bu hücreler insanda da görsel uyumu ve karanlıkta görmeyi sağlar. Gündüzleri etkinlik gösteren öbür hayvanlarda ve insanda okuma ve renk algılama gibi ayrıntılı görme işlevlerinden sorumlu olan koni hücrelerin sayısı daha fazladır. Genelde ağtabakada birim alana düşen koni sayısı arttıkça, o bölgede ince ayrıntılar daha iyi ayrımsanabilir. Çubuk hücrelerin ağtabakada oldukça eşit biçimde dağılmış olmasına karşın, koni hücreler başlıca iki bölgede yoğunlaşmıştır. Ağtabakanın arka bölümünde yer alan ve içinde çubuk hücre bulunmayan *fovea centralis* adındaki çukur, konilerin gözde en fazla toplandığı yerdir. Burayı çevreleyen sarı leke ise (*macula lutea*), yaklaşık 1 cm çapında, sarı pigmentli dokudan oluşmuş yuvarlak bir bölgedir.

Göze giren ışık ışınlarını kıran göz merceği, bunları bir görüntü halinde ağtabakada odaklar. Çubuk ve konilerdeki ışığa duyarlı kimyasal maddeler belirli dalga boylarındaki ışınlarla tepkimeye girerek sinir uyarısını başlatır. Ağtabaka sinirleri arasındaki karmaşık bağlantılar (*sinapslar*) bu uyarıları düzene sokarak, görme sinirı yoluyla beyindeki görme merkezine iletir.

ağustosböceği, *Homoptera* takımından, 2-5 cm uzunluğunda, iki çift zarsı kanadı, çıkıntılı petekgözleri, ayrıca üç basit gözü olan böceklerin ortak adı. Türlerin çoğu *Cicadidae* familyasındandır; *Temgarendae* familyası ise yalnızca Avustralya'nın güneyinde ve Tasmanya'da bulunan iki türü içerir. Erkek ağustosböceği karnının alt bölümündeki zarları titreştirerek üz bir ses çıkarır. Çoğu türlerde bu ses ritmik bir tıkırtı ya da vızıldama biçimindedir; yalnızca birkaç türü çan ya da arp sesini andıran müzikal bir ses çıkarır. Genellikle odunsu dokuların içine bıraktıkları yumurtalardan yeni çıkan larvalar, toprakta galeriler açarak çökyıllık bitkilerin kökünden özsu emerler. Erginlik evresine ulaşmaları için geçen uzun yıllar boyunca larvalar genellik-

Pupalıktan yeni çıkmış ergin ağustosböceği (*Tibicen pruinosa*)
Richard Parker

le beş kez kabuk değiştirir. Ağustosböcekleri genellikle tarım zararlıları arasında sayılmasa da, sayıları çok olduğu zaman dişinin bıraktığı yumurtalar genç fidanlara zarar verebilir.

Ağustosböceklerinin çoğunlukla tropik bölgelerde, çöl, çayır ve ormanlarda yaşayan 1.500 kadar türü bilinmektedir. Her yıl yalnız yaz ortasında görünen *Tibicen* ve başka türden ağustosböceklerinin yanı sıra dönemsel olarak ortaya çıkan türleri de vardır. Bunların en çarpıcı ve en iyi bilinen örneği, 17 yıllık ağustosböceği ile 13 yıllık ağustosböceğidir (*Magicicada*).

Değişik türler, ötüşleri, davranış biçimleri ve vücut yapıları arasındaki farklarla kolayca birbirinden ayrılabilir. Bununla birlikte, bütün türlerin erkeğinde ortak olan üç ayrı ötüş nedeni vardır: Günlük hava değişikliklerine bağlı olan ve başka erkeklerin ötüşlerine yanıt veren toplu şarkı; genellikle çiftleşmeye çağrı niteliğindeki gönül çelme şarkısı ve yakalanan ya da ürkütülüp kaçırılan böceklerin huzursuzluk çığlığı.

Ağustosböcekleri bir zamanlar halk arasında ilaç yapmak için kullanılmış, paralara ve dinsel eşyalara simge olarak işlenmiş, ayrıca önemli bir besin kaynağı olmuştur. Eskiden ağustosböceğinin çıkardığı seslerden hava değişikliklerinin tahmin edilebileceği düşünülürdü. Çin'de, ötüşünü dinleyebilmek için erkek ağustosböcekleri kafeste beslenirdi. Birçok kültürün mitolojisinde, edebiyatında ve müziğinde de ağustosböceğine yer verilmiştir.

Ağzıkara Han, Niğde-Aksaray yolu üstünde kervansaray. İki yazıtı vardır. İlki, yapımına I. Alaeddin Keykubad döneminde 1231'de başlandığını, giriş taçkapısı üstündeki ikincisi ise 1237'de II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde tamamlandığını belirtir. Yapı, anıtsal avlu taçkapısı ve ağır dayanak kuleleri ile daha çok bir kale görünümündedir. Avlu taçkapısı, geometrik örgeli yüzeysel kabartma bezemeleriyle Aksaray'daki Sultan Han'ın avlu taçkapısını anımsatır. Kapalı bölümün taçkapısındaki yıldız ve rozet bezemeler ise yüksek kabartmadır. Avlunun tam ortasında bulunan kare planlı köşk mescidi, mukarnaslı tromplara oturan sekiz dilimli bir kubbe örter. Giriş ekseni üzerindeki mihrap güney duvarındadır. Yapıda hiç bitkisel ve figürlü bezeme kullanılmaması dikkat çekicidir.

Ağzıkara Han, 1231-37
Elif Erim

ah (Eski Mısır dilinde "hayırlı", "yararlı" ya da "görkemli"). Eski Mısır dininde bir ölünün ruhu; *ka*(*) ve *ba*(*) ile birlikte ruhun başlıca boyutlarından biri. Dünyayı yeniden ziyaret edebilmek ya da salt eğlenmek için ruhun geçici olarak dilediği biçimi almasını sağlayan *ah*, böylece ölülerin ruhlarına öbür dünyada da etkin birer varlık olma özelliğini kazandırır. Genellikle kuş biçiminde resmedilen *ah*'ın canlılara hayalet olarak göründüğüne inanılırdı.

Ah Kin (Maya dilinde "Güneşin Adamı"), Yukatan Mayalarının örgütlü ruhban sınıfı. Ah Kin rahipleri daha çok, yürekleri Maya tanrılarına sunulan kurbanların, kurban edilme törenlerinde yerine getirdikleri işlevlerle ünlüdür. Başrahip (Ah Kin Mai) yönetici, öğretmen, hekim, astronom, başkan danışmanı ve kâhin olabilirdi. Kehanette uzmanlaşan rahipler Chilan diye anılır, ama Ah Kin'ler ve Chilan'lar genellikle aynı işlevleri üstlenebilirdi. Bunlar hiyeroglifle yazılmış kitapları okuyarak ve belki de uyuşturucu kullanımının yol açtığı hayallerin yardımıyla kehanette bulunurlardı. Evlenmeyi tasarlayan çiftler gelecekleri konusunda yöneticilere olduğu kadar Ah Kin'lere de danışırlardı. Ah Kin'lik babadan oğula geçer, ancak soyluların rahipliğe eğilim gösteren oğulları da bu sınıfa alınırdı.

Ahab, ACHAB olarak da yazılır, Tevrat'a göre kuzeydeki İsrail Krallığı'nın 7. kralı, Kral Omri'nin oğlu. Hüküm sürdüğü İÖ y. 874-853 arası genel olarak bir barış dönemi oldu. Soyici bir evlilik yoluyla güneydeki Yahuda Krallığı'yla ittifak kurarak Asurlulara karşı koydu. Karısı İzebel, Kenan tanrısı Baal'e taptığı için özellikle Peygamber Ilya'nın şiddetli tepkilerine hedef oldu.

Ahad Haam (İbranicede "halktan biri"), asıl adı AŞER GINZBERG (d. 18 Ağustos 1856, Kiev yakınlarında Skvira - ö. 2 Ocak 1927, Tel Aviv, Filistin), Siyonist önder. Yahudi kültürü konusundaki düşünceleriyle Filistin'deki ilk Yahudi yerleşmelerinin gelişmesini yönlendirmiş, açık ve kesin üslubuyla modern Yahudi edebiyatını etkilemiştir.

Rusya'da tutucu bir Yahudi ailenin çocuğu olarak yetişti. Dinsel İbrani edebiyatını öğrendi. Ama bir süre sonra ortaçağ Yahudi felsefesindeki akılcı okul ile modern Batı düşüncesini bütünleştirmeye çalışan liberal bir hareket olan Haskala (Aydınlanma) ilgisini çekti.

Yirmi iki yaşında Hovevei Siyon (Sion'u Sevenler) adıyla bilinen Yahudi milliyetçilik hareketinin merkezi Odessa'ya gitti. Odessa'da Yahudi milliyetçiliğinden ve Rus nihilisti D. I. Pisarev'in materyalist felsefesi ile İngiliz ve Fransız olgucularından etkilendi. Hovevei Siyon'un merkez komitesine katıldıktan sonra 1889'da ilk makalesi olan *Lo ze ha-dereh*'i (Tutulacak Yol Bu Değildir) yayımladı. Siyonizmin tinsel temellerini yorumladığı bu yazı, Yahudi milliyetçiliği ideolojisinde yeni tartışmalara yol açan bir çığrı başlattı. 1897'de Filistin'e yaptığı ilk geziden sonra *ha-Şiloah* dergisini kurdu. Dergide, dönemin önde gelen milliyetçi Yahudi önderlerinden Theodor Herzl'in siyasal Siyonizme ilişkin düşüncelerini şiddetle eleştirdi. Filistin'de ulusal bir Yahudi devleti kurulmasını desteklediği halde, böyle bir devletin Yahudilerin manevi rönesansının başlangıcı değil, ancak son aşaması olabileceği düşüncesiyle Siyonist örgütlenmenin dışında kaldı. Museviliğin din ve ahlak öğretilerini, Yahudi kültürünün dışavurumu olarak yorumladı; ulusal ruhun yalnızca Diaspora'daki (Yahudilerin Filistin dışında yayıldıkları alan) Yahudilerin varlıklarını sürdürmeleri için değil, aynı zamanda bir Yahudi devletinde bu kültüre özgü değerlerin açıkça ifade edilebilmesi için de önemli olduğunu vurguladı.

Ahad Haam, Siyonist önder Chaim Weizmann'ın danışmanlarındandı. Weizmann o sıralarda, İngiliz hükümetinin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını destekleyen bir bildiri (1917 Balfour Bildirisi) yayınlamasını sağlamaya çalışan grubun önderlerindendi. Ahad Haam son yıllarını Filistin'de geçirdi; mektuplarını *Iggerot Ahad Haam*, (1923-25, 6 cilt; Ahad Haam'ın Mektupları) adıyla yayımladı. Yaşamının son dönemlerine ilişkin mektupları ve anıları da *Ahad Haam: Pirge Zihronut Veiggerot* (1931; Ahad Haam: Toplu Anılar ve Mektuplar) adıyla yayımlandı. Denemeleri, 1895, 1903, 1904 ve 1913'te yayımlanan 4 ciltten oluşur.

Din dışı düşünceden oldukça etkilenmiş olmasına karşın, Ahad Haam Yahudi geleneklerine tutkulu bir sevgiyle bağlıydı. Yahudi değerlerini kökünden değiştirerek Yahudi milliyetçiliğini yeniden yaratmayı savunan düşünürlere karşı çıktı. Ahad Haam'ın ahlaki kaygıları çağdaşlarını büyük ölçüde etkilemiş olmakla birlikte, kendisinden sonraki Siyonist kuşaklar onun düşüncelerinde aşırı bir akılcılık bulunduğunu öne sürdüler.

Ahaggar, HOGGAR olarak da yazılır, Yengeç Dönencesi üstünde, Sahra'nın iç kesimlerinin kuzeyindeki geniş plato. Denizden yüksekliği 900 m'nin üzerindedir. En yüksek noktası Tahat Dağıdır (3.003 m). Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 1.550 km, doğu-batı doğrultusundaysa yaklaşık 2.080 km uzanan plato, pembe granit bir kütlenin üstünde yükselen, siyah volkanik (bazalt) kıstakların oluşturduğu kayalık bir çöldür. Kuzey Nijerya'daki Kano'ya uzanan ana kervan yolu, Cezayir kentinin yaklaşık 1.920 km güneyindeki önemli vaha kasabası Tamanrasset'in içinden geçerek platonun batı sınırları boyunca ilerler. Platonun kuzeybatısında doğal gaz yatakları bulunmuştur.

Ahali Mübadalesi, Türkiye ile Yunanistan arasında 1923'te Lozan'da imzalanan antlaşma uyarınca, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türklerin büyük bölümünün karşılıklı değiştirilmesi. Mübadele iki ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamı üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

Çok kavimli Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde, devletin merkez bölgesi Anadolu önemli göç hareketlerine sahne oldu. Özellikle Kırım Savaşı'ndan (1853-56) sonra Anadolu'ya Kafkasya'dan, Kırım'dan, Balkanlar'dan vb önemli sayıda Türk ve Müslüman nüfus göç etti. Öte yandan Batı etkisinin artması, Hıristiyan azınlıkların, özellikle Rumların ekonomik bakımdan güçlenmesi sonucunu doğurmuş, bu da Yunanistan'dan Anadolu'ya Yunanlı göçü-

Anali Mübadalesi sırasında Selanik limanında bekleyen Türkler
İletişim Yayıncılık Arşivi

ne yol açmıştı. 1914'te Anadolu'da yaklaşık 1,8 milyon Rum yaşadığı sanılır. Rumlar özellikle İstanbul'da, Batı Anadolu'da, Trakya'da, Karadeniz kıyılarında vb yoğunlaşmıştı. Çoğunluğu tarım dışı kesimlerde çalışmakta ve kentlerde oturmaktaydı. Ticarette, özellikle yabancı sermaye girişine aracılık ediyorlardı. İmalat sanayisinde ağırlıklı yerleri vardı. 1919'da Batı Anadolu'daki imalathanelerin yüzde 73'ü Rumların elindeydi. Modern sayılabilecek yöntemlerle ihracata yönelik tarım yapanlar daha çok Rumlardı. Eğitim ve kültür düzeyleri ile serbest meslek sahibi ve zanaatkârların oranı oldukça yüksekti.

Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Yunanistan'ın ideolojik ve siyasal etkisi, Rum azınlık içinde milliyetçi ve ayrılıkçı akımların güçlenmesine yol açtı. Balkanlar'da ulusal devletlerin kurulması, buralarda yaşayan ve büyük ölçüde çiftçilikle uğraşan Müslüman Türk nüfusun durumunu güçleştirdi. Bu bölgeden Türkiye'ye göç Balkan Savaşları (1912-13) sonrasında hızlandı. Yüz kırk bini Yunanistan'dan olmak üzere Balkanlar'dan yaklaşık 400 bin göçmen geldi. İttihat ve Terakki döneminde Türk milliyetçiliğinin güçlenmesi de Türkiye'den Yunanistan'a Rum göçüne yol açtı. 1919'da Batı Anadolu'daki Yunan işgalinden sonra yerli Rum ahali Yunan ordusuyla işbirliği yaptı. Yunan ordusunun yenilgisi Rumların da savaştan büyük zarar görmesine, bir bölümünün Yunanistan'a kaçmasına neden oldu.

Lozan'da Yunanistan'daki Müslüman Türk ahali ile Türkiye'deki Rum ahalinin karşılıklı değiştirilmesi konusu da ele alındı. Bu konuda Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te bir antlaşma imzalandı. Buna göre, Batı Trakya'da yaşayan Türkler ile İstanbul'da yaşayan Rumlar dışında, Türkiye ve Yunanistan'daki tüm Rum ve Türk nüfus değiştirilecekti. Mübadele edilen halk bir daha geri dönemeyecek, taşınır mallarını yanlarında götürebilecek, taşınmazlarını ise karma komisyon gözetiminde altın değerine göre tasfiye edebilecekti. Antlaşmanın uygulanması için iki ülkeden dörder üye ve Milletler Cemiyeti Kurulu'nun seçtiği üç üyeden oluşan bir karma komisyon kuruldu. Komisyon Ekim 1923'te çalışmalarına başladı. Birinci yıl bir miktar ahali değiştirildi. Ama uygulamada sorunlar çıktı. En önemli sorun İstanbul'da yaşayan Rumların saptanması konusunda belirdi. Yunanistan İstanbul'da oturan bütün Rumların, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarih ne olursa olsun, mübadele dışı bırakılmasını savunuyordu. Türkiye ise bunların Türk yasalarına göre İstanbul'da oturmakta olduklarını kanıtlamaları gerektiği görüşündeydi. Bu anlaşmazlığa "établi (oturmakta olan) sorunu" denir. Uluslararası Adalet Divanı Türkiye'nin görüşüne yakın bir karar aldıysa da Yunanistan bu karara uymadı. Batı Trakya'daki Türk ahalinin mallarına el koyarak bunları Rum göçmenlere dağıttı. Buna karşılık Türkiye de İstanbul'daki Rumların mallarına el koydu. Sorun 1924'te İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi patrikliğine, Türk görüşüne göre mübadeleye tabi birinin getirilmesiyle daha da ağırlaştı. Mayıs 1925'te patriğin çekilmesi ve yerine mübadeleye tabi olmayan birinin seçilmesiyle gerginlik giderildi; Türk-Yunan ilişkilerinde düzelme sağlandı, diplomatik ilişkiler kuruldu. 1926'da yapılan bir antlaşmayla el konan taşınmazlar sorunu çözümlendi.

Ahali Mübadelesi 1923'ten 1927'ye değin sürdü. Türkiye'de bu amaçla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. Mübadele sonucunda 400 bin Müslüman Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye geldi. 1 milyonu aşkın Rum Yunanistan'a gitti. Mübadeleye konu olan Rumların yüzde 80'i Anadolu'dan, yüzde 20'si Trakya'dandı.

Mübadelenin Türkiye açısından önemli bir sonucu savaştaki kayıplarla birlikte bu olayın nüfusta, özellikle kentsel nüfusta azalmaya yol açmasıydı. Örneğin 1913-27 arasında İstanbul ve İzmir'in nüfusu yüzde 40 oranında azalmış. Rumların ağırlıklı olduğu imalat sanayisi gerilemişti. Ama bu gelişme aynı zamanda, ticarette ve sanayide İttihat ve Terakki döneminden beri izlenen bir Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratmaya yönelik politikanın uygulanması için de elverişli koşullar yarattı. Rumların terkettiği toprak ve servetlerin bir bölümüne yerel eşraf el koydu, bu da toprak yoğunlaşmasını artırıcı, eşrafı güçlendirici bir etki yarattı. Ama hükümetin toprak dağıtım politikası bu eğilimi bir oranda dengelediği gibi, Yunanistan'dan gelen göçmenlerin oldukça başarılı biçimde Türk toplumuyla bütünleştirilmesini sağladı. 1923-34 arasında 7 milyon dönümü aşkın toprak dağıtıldı. Bunun 9/10'u gelen göçmenlere verildi. Örneğin Trakya'da Rum çiftçilerin topraklarına Yunanistan'dan gelen 160 bin Türk göçmen yerleştirildi. Gelenlerin gidenlerden az olması toprak dağıtımını kolaylaştırdı. 1927'ye gelindiğinde Türkiye'de, hemen hepsi İstanbul'da yaşayan 110 bin Rum kalmıştı.

Mübadelenin Yunanistan'daki etkisi daha ağır oldu. Dağıtılacak toprakların azlığı sorun yarattı; işsizlik yaygınlaştı. Anadolu'dayken oldukça iyi durumda olan Rum göçmenlerin ekonomik durumlarının bozulması ve uğradıkları statü kaybı, Yunan toplumuyla bütünleşememelerine, mutsuz ve yerine getirilemez isteklerle ortaya çıkan bir kesime dönüşmelerine yol açtı. Bu durum iki savaş arası dönemde Yunanistan'daki siyasal istikrarsızlığa yol açan etmenlerden biri oldu.

Ahameniş, AKAMENID olarak da bilinir (ö. İÖ y. 460, Papremis, Mısır), Mısır satrabı. Ahameniş hanedanından Pers kralı I. Dareios'un oğludur.

Ahameniş, Mısır'daki ilk ayaklanmadan (İÖ 484) sonra kardeşi I. Kserkses tarafından Mısır satraplığına atandı. Salamis Deniz Çarpışması'nda (İÖ 480) Yunanlılar, Mısırlı askerlere komuta eden Ahameniş'in donanmasını yenilgiye uğrattılar. Ahameniş'in bundan sonraki yaşamı ile ilgili fazla bilgi yoktur. Yalnızca, Mısır'da Ahameniş yönetimine karşı başlatılan ikinci ayaklanma sırasında, ayaklanmanın önderi İnaros tarafından yenilgiye uğratıldığı ve öldürüldüğü bilinmektedir.

Ahameniş, AKAMENID olarak da bilinir. Eski Farsça HAHAMENIŞ (ö. İÖ 7. yy başları). Pers Ahameniş hanedanına adını veren hükümdar. Ahameniş, Teispes'in babası ve II. Kyros (Büyük) ile I. Dareios'un (Büyük) atasıydı. Büyük olasılıkla yalnızca Parşumaş Devleti'ni (Media Krallığı'na bağlı) yönetti. Buna karşın birçok tarihçi onun İÖ 681'de Parşumaş ve Anşan'dan (Elam'daki Susa kentinin kuzeybatısında) Asur kralı Sinahheriba'ya karşı sefer düzenlediğine inanır. Ahameniş'in oğlu Teispes de "Anşan kentinin kralı" diye anılırdı.

Ahamenişler, AKAMENIDLER olarak da bilinir, Eski Farsça HAHAMENIŞ. Ahameniş İmparatorluğu'nu (İÖ 559-330) kuran ve yöneten Pers hanedanı. Ahamenişlere adını veren ataları Ahameniş'in oğlu Teispes'in soyundan iki kral ailesi türemiştir. İlk ailenin kralları I. Kyros, I. Kambyses, II. Kyros (Büyük) ve II. Kambyses'tir. II. Kambyses'in ölümünden (İÖ 522) sonra I. Dareios'un (Büyük) hükümdar olmasıyla ikinci kral ailesi tahta geçti. II. Dareios'un İÖ 330'da Büyük İskender karşısında uğradığı yenilgiden sonra ölmesiyle de Ahameniş hanedanı tarih sahnesinden silindi.

En önemli Ahameniş hükümdarları II. Kyros, I. Dareios ve I. Kserkses'ti. II. Kyros (hd İÖ 559-529) imparatorluğun gerçek kurucusuydu. Kral Kroisos'u yenip başkent Sardes'i alarak Anadolu'daki Lydia Devleti'ne son verdi. I. Dareios'un hükümdarlığı (İÖ 522-486) sırasında Persler Anadolu'yu işgal ettiler. Kendilerine karşı ayaklanan (İÖ 490) Batı Anadolu'daki İon kentlerine Yunanlıların yardım etmesi üzerine de Yunan anakarasına geçtiler. Ama I. Dareios Marathon Savaşı'nda yenildi. Onun yerine geçen, I. Kserkses (hd İÖ 486-465) Yunanlıları Thermophylai'de yendi, Atina'ya girerek kenti yağmaladı, ama İÖ 480'deki Salamis Deniz Çarpışması'nı kaybetti. I. Dareios ve I. Kserkses dönemlerinde imparatorluğun sınırları batıda Make-

donya ve Libya'ya, doğuda Hayfasis (Beas) Irmağına, kuzeyde Kafkas Dağları ve Aral Gölüne, güneyde Basra Körfezi ve Arabistan Çölüne kadar uzandı.

Ahamenişler fethettikleri ülkelerde genellikle gevşek bir yönetim kurdular. İmparatorluk satraplık denen eyaletlere bölünüyor ve bunların her biri satrap(*) adı verilen yöneticiler tarafından yönetiliyordu. Krala doğrudan bilgi veren görevliler belli aralıklarla satrapları denetliyordu.

Kraliyet kayıtları genellikle Eski Farsça ile Elam ve Akad dillerinde tutulurdu. Özel alfabesi olan Arami dili ise yönetsel ve diplomatik yazışmalarda kullanılırdı.

Altın Ahamenişli hançer, İÖ 5. yy
Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York hediyesi, Dick Fund 1954

İmparatorluğun yükselme döneminde bayındırlık etkinliklerine hız verildi. Ahamenişlerin birçok başkentinden ikisi olan Pasargad(*) ve Persepolis'teki(*) kalıntılar, bu uygarlığın üstün bir mimarlık düzeyine ulaştığını gösterir. Ahamenişler döneminden günümüze az sayıda anıtsal heykel de kalmıştır. Kabartmalar ve birçok küçük eşya, bu dönemde dikkate değer bir üslup birliğine ulaşıldığını gösterir. Özellikle altından yapılmış nesneler gelişmiş bir maden işçiliğine işaret eder. Çok ince işlenmiş bazı örnekler günümüze değin ulaşmıştır. *Ayrıca bak.* İran (Tarih).

Ahamenişler, AKAMENİDLER olarak da bilinir, Mısır'ın Pers kökenli 27. sülalesi (İÖ 525-404). Pers kralı II. Kambyses'in İÖ 525'te Mısır'ı fethetmesinden sonra onunla başlayan hanedan, adını da Kambyses'in soyu olan Ahamenişlerden alır.

Ahamenişlerin, değişik kavimlerin inanç ve duygularını uzlaştırıcı bir siyaset izledikleri sanılmaktadır. Ama Kambyses'in hükümdarlığı konusunda karşıt düşünceler de vardır. Mısır saraylılarından olan Udjahorresne, Kambyses'i firavunluk geleneği içinde ideal bir hükümdar olarak nitelerken, geçmişe milliyetçi bir gözle bakan Herodotos, onu zalim bir tiran olarak betimler. Anlaşıldığı kadarıyla Kambyses, Mısırlı rahiplere yapılan ödemeleri yarıdan fazla azaltmıştı. I. Dareios ise (hd İÖ 522-486) iyi bir hükümdar olduğunu kanıtladı. Mısır'a yaptığı bir gezi sırasında ülke halkının dinine saygılı olduğunu açıkça gösterdi. Rahiplere ayrıcalıklarını geri verdi, Mısır yasalarının yazılarak bir araya toplanmasını emretti. Nil'den Kızıldeniz'e kadar uzanan kanalı da tamamlayan ya da onaran Dareios'tu. Ama, Perslerin Yunanistan'da Marathon'da yenilmesinden birkaç yıl sonra, Dareios'un hükümdarlığının son günlerinde Mısır'da bir ayaklanma baş gösterdi. İÖ 486-465 arasında hüküm süren I. Kserkses bu ayaklanmayı şiddet kullanarak bastırdı.

Kserkses'in yerine geçen I. Artakserkses'in (hd İÖ 465-425) tahta çıkışı nedeniyle doğan karışıklıklar Mısır'a yeni bir ayaklanma olanağı verdi. Bu ayaklanmaya Atina'dan gelen bir askeri güç de yardımcı oldu. Ama Ahamenişler İÖ 455'te iki Atina donanmasını ele geçirerek yok ettiler ve ayaklanmayı derhal bastırdılar. II. Kserkses ve II. Dareios'un hükümdarlık dönemleri, İÖ 404'e değin olaysız geçti. Sais'li Amyratios önderliğindeki Mısırlılar bu tarihte yeniden bağımsızlıklarını kazandılar. Persler İÖ 343-341 arasında III. Artakserkses döneminde Mısır'ı yeniden fethettiler. İÖ 332'de Büyük İskender'in eline geçene değin Mısır Ahamenişlerin yönetimi altında kaldı.

ahamkara (Sanskrit dilinde "ben-söylerim, ben-yaparım"), Hindu felsefesinin dualist ve evrimci Samkhya okulunda, maddi doğanın görünür dünyaya dönüşen ilk malzemesi *prakriti*'nin gelişiminin ikinci aşaması.

Ahamkara, bir zamanlar saf bilinç durumunda olan, yani düşünme nesnesi olmayan *purusha*'nın (ruh ya da ben), kendi dışında var olan *prakriti* üzerinde odaklaştığı *buddhi* (zihin ya da algı) aşamasından sonra gelir. *Buddhi* aşamasında bilinç, kişinin dışındaki nesneyi kavrar. İzleyen *ahamkara* aşamasında ise benlik bilinci ortaya çıkar, ben-bu bilinci oluşur. *Ahamkara* yanıltıcı bir kişilik ya da bireysellik bilincidir. Yanıltıcıdır, çünkü ruh eylemde bulunma yetisine sahip değildir; temel madde olan *prakriti* eylemde bulunabilir. Buna karşılık *ahamkara* ruhgöçümü sürecinde başka aşamalara giden yolu açar. *Ayrıca bak.* Samkhya.

ahar, hat sanatında, kalemin kaymasını ve yazmayı kolaylaştırmasını sağlamak için nişasta, yumurta akı, kitre, balık tutkalı ve pirinçunu gibi maddelerden yapılıp kâğıtların üstüne sürülen sıvı. Bu maddeler tek tek ya da karışık olarak kullanılabilir. Bulunması kolay olduğundan en çok kullanılanlar nişasta ve pirinçunudur. Ahar yapmak için istenen ölçüde nişasta bir kaba konduktan sonra 10 katı soğuk suda eritilerek orta harlı bir ateşte kaynatılır, topak olmaması için bir kaşıkla sürekli karıştırılır. Sıvı koyulaşmaya başlayınca ateşten indirilir ve soğuduktan sonra kalınca bir tülbentten süzülerek temiz bir tabağa konur. Bundan sonra bir sünger ya da pamukla kâğıtların üstüne sürülür. Bir kat ahar sürülmüşse o kâğıda "tek aharlı", kâğıt kuruduktan sonra yeniden ahar sürülmüşse "çift aharlı" denir. Daha sonra kâğıda istenirse şapla karıştırılmış yumurta akı da sürülebilir. Böylece kâğıt çok parlak bir hale gelir; sonra bir tahta üstünde, mühre denen ve taştan ya da camdan yapılmış, kenarları yuvarlak bir araçla cilalanır. Aharlanan kâğıt kullanılmadan önce en az altı ay bekletilir. Aharlı kâğıdın bir özelliği de mürekkebi emmemesi, dolayısıyla bir yanlış yapıldığında bunun silinip düzeltilmesine olanak vermesidir.

Ahaz, Asur dilinde JEHOAHAZ, ACHAZ olarak da yazılır, Asurlara vasallık eden Yahuda kralı. İÖ y. 735-720 arasında hüküm sürmüştür (II Krallar 16; İşaya 7-8).

Ahaz, Yahuda tahtına 20 ya da 25 yaşındayken çıktı. Bir süre sonra kuzeydeki İsrail kralı Pekah ile Suriye kralı Retsin, güçlü Asur Devleti'ne karşı kendileriyle ittifak kurmaya zorlamak için Ahaz'ın krallığını istila ettiler. Peygamber İşaya'nın öğütlerini dinlemeyen Ahaz istilacıları püskürtmek için Asur kralı III. Tiglat-Pileser'den yardım istedi. Asurlar, Suriyelilerle İsraillileri yendiler. Ahaz, Asur kralının vasalı oldu. Bu olay Yahuda Krallığı'nın Asur Krallığı'na ağır bir haraç vermesine ve Asur tanrılarının Kudüs Tapınağı'na girmesine yol açtı.

ahde vefa, usulüne uygun olarak aktedilmiş bir anlaşmayı, tarafların iyi niyetle uygulamakla yükümlü olduklarını belirten genel hukuk ilkesi. Özel hukukta olduğu gibi, devletler hukukunda da büyük önem taşır. Birleşmiş Milletler Antlaşması gibi bazı önemli uluslararası belgelerde yer almıştır. Devletler hukukunun dayanağını normcu bir görüşle açıklayan Avusturya asıllı hukuk bilgini Hans Kelsen(*), uluslararası hukukun yazılı kuralları olan anlaşmalara geçerlilik ve bağlayıcılık gücünü sağlayanın ahde vefa ilkesi olduğunu belirtir. Hukuk sistemini, temel normdan yola çıkarak bir normlar sıralamasına dayandıran Kelsen, devletler hukuku ile iç hukuk arasında önemli fark görmez. İç hukuk için, temel norm olarak anayasayı, devletler hukuku için ise, temel norm olarak ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesini kabul eder.

Ahde vefa ilkesi, iç hukukta da uygulama alanı bulur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik koşulların, savaştan önce yapılmış idari sözleşmeleri etkileyip etkilemeyeceği konusundaki tartışmalarda öngörülemezlik hali kuramı (emprevizyon teorisi) ortaya atılmış, buna karşı olanlar ise ahde vefa ilkesini savunmuşlardır. Buna göre sözleşmenin tarafları, beklenmeyen çıkarlardan ve oluşacak olağanüstü kârlardan yararlanabilecekleri gibi, beklenmeyen zararlara da ortak olurlar. Kuramda ve uygulamada, kimi durumlarda ahde vefa ilkesinin getirdiği yükümlülüklerden kurtulma olanağı kabul edilmiştir (*bak.* öngörülemezlik hali kuramı).

İslam hukukunda ahde vefa dinsel bir buyruk niteliği taşır. Buyruğun gereklilik ve bağlayıcılık derecesi, sözleşmenin konusuna göre değişebilir. Yapılması zorunlu olan ile uygun olanı belirleyen sözleşmeler ve bunların yerine getirilme gerekliliği farklı derecelerdedir.

Ahdî, asıl adı AHMED (d. Bağdat - ö. 1593, Bağdat), şairler tezkiresi ile tanınan Osmanlı divan şairi. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Babası Mevlânâ Şems, Farsça şiir yazardı. Tezkiresinin aktardığına göre Ahdî'nin iki kardeşi ile amcası da şairdi. Gene tezkiresindeki bilgilerden 1553-63 arasında Anadolu'da ve İstanbul'da yaşadığı anlaşılır. 1563'te Bağdat'a dönünce

Gülşen-i Şuara adını verdiği tezkiresini yazdı. Latifi'nin tezkiresine zeyl (ek) olan bu yapıtını Şehzade Selim'e (II. Selim) sundu. *Gülşen-i Şuara*, "ravza" adı verilen üç bölümden oluşur. Birinci bölümde şair padişahlarla şehzadeler, ikinci bölümde bilgin şairler, üçüncü bölümde de dönemin ün kazanmış şairleri anlatılır. Daha sonra yapıtını gözden geçiren Ahdî, yeni şairler ekleyerek bölüm sayısını dörde çıkardı. Bu son biçimiyle 374 şairi kapsayan tezkiresi, Irak ve İran'daki Türkçe şiir yazan şairler üstüne verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Türkçe ve Farsça şiirler de yazan Ahdî'nin Türkçe şiirlerinde Fuzulî'nin etkisi belirgindir.

Ahenaton, IV. AMENOFİS ya da NEFERHEPERURE AMENHOTEP olarak da bilinir (ü. İÖ 14. yy, Mısır), 18. sülaleden Mısır firavunu (İÖ 1379-62) ve tektanrıcı Aton dininin kurucusu.

Ahenaton'dan önce Mısır'da din ve kültür. Eski Mısır dini, durağan ve gelenekçiydi. Tanrılar kusursuz bir düzen yaratmıştı, insanlar da o düzene eksiksiz uymak zorundaydı. Bu din, her değişikliği yaratılıştan

Ahenaton, Karnak Aton tapınağı sütun heykelinden ayrıntı, y. İÖ 1370
Mısır Müzesi, Kahire
Hirmer Fotoarchiv, Münih

beri varmış gibi kabul ederek kendi dizgesiyle bütünleştirmeye çalışıyordu. Ahenaton, Amenofis adlı dördüncü firavun olarak tahta çıktığında, 18. sülale (İÖ 1567-1320) yaklaşık 200 yıldır hüküm sürmekteydi. Büyük fetihlerle dolu bir yüzyıl yaşanmış, birçok ülke denetim altına alınmıştı. Filistin, Fenike ve Nübye'ye Mısır egemen olmuştu. Görece güçsüz hükümdarların yakınlaşmaya çalıştığı ülke zengin ve güçlüydü. Askeri ve siyasal bir grup, bu kazanımları sürdürebilmek için, kültür yaşamını da denetliyordu. Mısır, geleneksel inançlara göre, bir ya da birkaç tanrı tarafından yönetilen teokratik bir devlet olduğu için söz konusu grup, rahipler sınıfıyla iç içe geçmişti. Devletin amacı, Teb'de Amon ya da Heliopolis'te Ra gibi en güçlü ve en varlıklı tanrılarca belirleniyordu. Firavun önemli bir işe girişmeden önce kehanette bulunmaları için tanrılara başvurmak zorundaydı. Zenginliğin, ihtişamın ve başandan başarıya koşan bir imparatorluğun birinci adamı olmanın karşılığında, tüm dinsel ve askeri yetkileri başkalarına bırakmıştı.

Ahenaton'dan yaklaşık bir yüzyıl önce, güçlü firavun III. Tutmosis Asya ve Afrika'daki yakın toprakları ele geçirmişti. Ardılları da onun çizgisini sürdürdüler. Ama fethedilen yerlerin kesin denetime alınmasıyla, bu hareketlilik savaştan spora kaydı. Ahenaton'un babası III. Amenofis gençliğinde çok usta bir avcıydı. Oysa oğlu, saray dışındaki şölenlere ayak uyduramayacak kadar çelimsizdi. Bu yüzden etkinlikleri düşünsel alanda yoğunlaştı.

İmparatorluğun birdenbire genişlemesi, Mısır kültürünü hareketlendirmişti. Kütlesel, ağır ve basık yapılar yerine, daha hafif ve yüksek yapılar inşa edilmeye başladı. Görsel sanatlara egemen olan ağır ve köşeli üslup, yerini daha yumuşak ve yuvarlak çizgilere bıraktı. Kimi Mısırlı askerler ve devlet görevlileri yabancı ülkelerde yaşarken, Mısır'da yaşayan yabancılar da vardı. Nil Vadisinin yerli halkı ile dışardan gelenler arasındaki keskin farklar yumuşamaya yüz tuttu. Başka ülkelerde Mısır tanrıları adına tapınaklar yapılırken, bazı yabancı tanrılar da Mısır halkınca öğrenildi. Asya ve Afrika ile Mısır'ın tanrı ve tanrıçaları iç içe geçti. Ahenaton'dan önce yazılan ilahiler, imparatorluğun yayılmasının dinin yayılmasıyla eşanlamlı olduğunun göstergesiydi. Tanrılar giderek evrenselleşti. Mısır, tanrılarını zaten birleştirmişti. Örneğin Amon, Ra (güneş - tanrı) ile birleşerek Amon-Ra, hatta Amon-Ra-Harahte olmuştu. Mısırlılar, tanrıları artık birleşik güçler olarak düşünebiliyorlardı. Tektanrıcılığa giden yol açılmıştı.

Geleneklerde başka gedikler de açıldı. Firavun ailesinin kan saflığını korumak için, o zamana değin veliahtlar olabildiğince aile içindeki prenseslerle evlendirilirdi. III. Amenofis, Tiy adında halktan bir kadınla evlenerek bu geleneği çiğnedi. Tiy, kocasına bağlı kalmakla birlikte, sarayda beklenmedik bir güç kazandı. Ahenaton bu evlilikten doğdu.

İmparatorluğun ülke dışındaki toprakları çok sıkı korunuyor, böylece Mısır yönündeki ticaret akışı canlı tutuluyordu. Nil Vadisi yakınında zengin altın yatakları vardı. Bu da Mısır'a hem ticarette, hem siyasette son söz hakkı veriyordu. Mısır'la öteki ülkeler arasında gidip gelen haberciler dönemin uluslararası dili olan Babil çiviyazısıyla kil tabletler üzerine yazılmış mektuplar taşıyorlardı. Bu iletişim, imparatorluğun gücünün ve görkeminin bir kanıtıydı. Mısır, tüm çevre ülkeler üzerindeki ağırlığının hep süreceğinden emin gözükü yordu.

Ahenaton'un firavunluğunun ilk dönemi. III. Amenofis'in tahtı bir süre oğlu IV. Amenofis'le mi paylaştığı, yoksa genç firavunun babasının ölümünden sonra mı başa geçtiği konusunda uzmanlar görüş birliğine varabilmiş değildir. Ama ikinci olasılık ağır basmaktadır. Genç firavun tahta geçtiğinde gene aile adı Amenofis'i kullanıyor ve eski tanrılara, özellikle Teb'in Amon'una ve güneş-tanrı Ra-Harahte'ye tapıyordu. Teb yakınında yaptırdığı ilk tapınaklar, Ra-Harahte adına, büyük taş bloklar kullanılarak ve eski, kütlesel mimari üslubunda inşa edilmişti. İnsan ve tanrı figürleri yüz yıl öncesine oranla daha yumuşak çizgili olmakla birlikte, mimarlık geleneksellliğini koruyordu.

IV. Amenofis, firavunluğunun ilk yıllarında bazı değişikliklere girişti. Ra-Harahte tapınağını terketti ve yeni güneş-tanrı Aton için bir tapınak yaptırmaya başladı. Aton, önceki iki kuşakça çok az tanınıyordu. İnsan ya da hayvan biçiminde hiç tasviri yoktu; ışınlarının uçlarında insanları esirgeyen eller bulunan bir güneş kursuyla betimleniyordu. Ona, eskisi gibi tapınağın kuytu, kutsal bir köşesinde değil, açık havada, gün ışığı altında tapılırdı. Aton için kurulan yapılar tür bakımından yeniydi. Eski tapınakların ağır görünümü kalmamış, duvarlar daha küçük taşlarla örülmeye, yeni, ateşli bir sanatın heyecanlı sahneleriyle süslenmeye başlamıştı. Sanatsal yaratıcılığın destek görmesiyle, biçimler karikatüre yaklaşan düzeyde abartılır oldu. Uzun çeneli, sıska boyunlu, düşük omuzlu, göbekli, kalın bacaklı firavunun bu dönemde yapılan heykelleri sanki soytarıyı andırıyordu. Firavunun böyle canlandırılabilmesi çevresindekiler için de bir örnek oluşturdu. Artık onlar da ince boyunlu ve göbekli çiziliyordu. Firavunun karısı Nefertiti kimi heykellerde çok güzel gösterilirken, yeni üslupla yapılmış heykellerde çelimsiz bir cadı gibi canlandırılıyordu. Mısır sanatı, sonsuzluğun durağan bir ifadesi olmaktan çıkıp, zaman zaman büyüleyici, zaman zaman itici olabilen bir canlılığa bürünüyordu. Sonsuzluğun yerini yaşanan an ve yer almıca, firavun hem bir törene başkanlık ederken, hem karısını öperken, hem de sofrada ağzıyla kemik sıyırken gösterilebiliyordu. Sanat, belirsiz bir geleceği konu edindiğinde ne zaman ne de mekân hakkında bir şey söyleyebilirdi; oysa yeni dönemdeki biçimiyle, firavun ailesi ve tebası hakkında öyküler anlatıyordu.

Ahetaton'da (Amarna) yaşam ve düzen. Yeni tapınaklar da gene Tanrı Amon'un ve birkaç kuşak boyu devleti yöneten bazı ailelerin hüküm sürdüğü Teb bölgesindeki Karnak'ta inşa ediliyordu. Yeni kral bu geleneksel çerçeveden çıkmak zorundaydı. Firavunluğunun altıncı yılında, Amenofis ("Amon'un hoşnut olduğu") adını bırakarak Ahenaton ("Aton'un hizmetkârı") adını aldı ve yeni dinini resmen açıkladı. Başkenti Teb'den 300 km kuzeye, Nil'in doğu kıyısında, günümüzde Tel el-Amarna'nın (Amarna) bulunduğu yere taşıdı. Burada, Ahetaton (Aton'un Kudretinin Yeri) adını verdiği yeni bir kent kurmaya başladı. Kent sınırlarını asla aşmayacağı üzerine ant içti. Bu ant, kentten hiç çıkmayacağı anlamında değil, belirlenmiş kent sınırlarını zorlamayacağı anlamında olmalıydı. Artık Teb'deki düşman güçlerden kurtulmuştu. Ahenaton, Nefertiti ve 6 kızı kendilerini yeni "gerçeğe" teslim ettiler. Aile yaşamları herkese açıktı. Aton'a, gün ışığına açık bir tapınakta tapıyorlardı. Yeni soylular ve memurlar da Ahenaton ve Nefertiti'ye bağlılıklarını açıkladılar.

Mısır metinlerinde, firavunun bir tanrı ve dolayısıyla toprak bereketinin kaynağı olduğu belirtilirse de, Ahenaton'dan önceki firavunlar, büyük bir imparatorluğu yönetmenin karmaşıklığı, bürokratların oyunları ve hükümdarlık ayrıcalıklarının çekicilliği yüzünden devletin tutsağı durumuna düşmüşlerdi. Bu nedenle, firavunun eski gücünü kazanmak için Ahenaton'un girişiği siyasal reformlar gerçekte bir geriye dönüşü yansıtır. Dolayısıyla, yalnızca bazı gösterişli yenilikleri dikkat etmek, Ahenaton döneminde eski "gerçeğin" yeniden canlandırıldığını gözden kaçırtabilir.

Yeni Amarna kenti büyüleyici güzellikteydi. Burada devlet görevlileri ağaçlıklı, havuzlu, bahçeli, görkemli villalarda yaşıyordu. İç duvarlar yeni üslupla boyanıyor, tabana yakın yerler sazlık görüntüleriyle, tavan çevresi ise çiçek buketleriyle süsleniyordu. Amarna sanatının, ünlü Nefertiti büstü gibi en zarif örneklerden en grotesk ürünlere kadar uzanabilen bir çeşitliliği vardı. Her şey yaşamda olduğu gibi be-

timleniyordu. Nefertiti portresinin kusursuz narinliği gelenekçilerin tepkisini çekmiş olmalıydı. Çünkü sonsuza değin sürecek bir sağlamlık duygusu vermek yerine, güzel ama uçucu bir izlenim bırakıyordu. Artık yeni "gerçek" yeryüzüne inmişti. Örneğin başvezir firavunun arabasının önünden koşarken gösterilebilirdi; oysa eskinin ağırbaşlılığı içinde bunu düşünmek bile olanaksızdı. Canlı ve hareketli insan yorumlarıyla dolu kalabalık çarşı sahneleri, askerlerin nöbet odaları bu dönemde betimlendi. Günümüz izleyicisi, bu canlılık karşısında, sanki oradaymış duygusuna kapılabilmektedir.

Yeni din. Aton dini tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Ahenaton ve Nefertiti yalnızca bu güneş-tanrıya tapmışlardır. Onlar için Aton "tek tanrı" idi. Ahenaton eski adı Amenofis'i bırakırken "Amon" adı da Mısır'daki tüm yazıtlardan çıkarıldı. Bazı yerlerde, öbür tanrı ve tanrıçaların adları ile "tüm tanrılar" sözcükleri de kaldırıldı. Cenaze törenlerinde Osiris'ten söz edilmez oldu; ölüleri Ahenaton kutsamaya başladı. Taş lahitlerdeki koruyucu köşe tanrıçalarının yerini Nefertiti figürleri aldı. Ama Ahenaton ve Nefertiti yalnızca Aton'a taptılar. Tektanrıcılığa ilk kez bu denli yaklaşılıyordu.

Ahenaton'un tanrısına seslenerek yaşamın sunduğu nimetler için ona şükrettiği güzel bir ilahi bugüne ulaşmıştır. İlahi, Aton'un bu nimetleri yalnızca Mısırlılara değil, "Suriye ve Nübye'ye", tüm uzak ülkelere, tüm insanlara, tüm hayvanlara, inindeki aslana, ırmaktaki balığa, yumurtadaki civciva bahşettiğini anlatır. Yaşam güneşin doğuşuyla başlar ama karanlıkla birlikte her şey cansızlaşır. Bu ilahiyle, Kitabı Mukaddes'teki 104. Mezmur arasındaki çarpıcı benzerliğe sık sık dikkat çekilmiştir. Her ikisi de ortak bir düşünceyi yansıtmakta ve Tanrı'yı, bahşettikleri için övmektedir.

Aton dini, bir ahlaki kurallar bütünü taşımayan iyimser bir doğa diniydi. İnsanlardan, yalnızca, onlara hayat ve sıcaklık veren güneşe minnet duymaları isteniyordu. Önceki büyük Mısır tanrılarının kusur bağışlamayan katı hoşgörüsüzlüğü Aton dininde yoktu. Daha sonra Yahudiliğin insanlara getireceği ağır yükümlülükler de söz konusu değildi. Aton dininde "... yapacaksın", "... yapmayacaksın" gibi buyruklar yer almıyordu.

Beğeniye ve düşünceye seslenen bu din fazla kökleşemedi. Halkın gönül rahatlığıyla Aton'a tapındığını gösteren hiçbir kanıt yoktur. İnsanlar, mezarların başında Aton'a olduğu kadar Ahenaton ve Nefertiti'ye de yakarıyorlardı. Halkın istediği, karşılarında kesin bir güç görebilmekti. Ahenaton, onlar için gene Mısır'ı her zaman yönetmiş olan tanrı-firavundu. Nefertiti de daha önceki tüm ana tanrıçaların yerini almıştı.

Ahenaton'un reform hareketinin gerilemesi ve sonu. Yönetici sınıfların elindeki güç alınmıştı, ama ordu hâlâ ayaktaydı. Eldeki belgelerden anlaşıldığına göre, Ahenaton'un orduya değer vermeyişi de huzursuzluğa yol açmıştı. Güçlü bir kara ve deniz ordusu olmadığından, dış ticaret zayıflamaya, iç vergiler yerel memurların elinde birikmeye başlamıştı. Bu durumdan hoşnut olmayan rahiplerle sivil yöneticiler, sonunda orduyla birleşerek reformlara cephe aldılar. Ahenaton bu güçlere karşı koymayı başardıysa da ondan sonrakiler aynı direnişi gösteremediler.

Tel el-Amarna kalıntıları arasında bulunan ve Ahenaton ile III. Amenofis'in Asyalı hükümdarlarla haberleştiğini gösteren uluslararası yazışma arşivindeki Amarna Mektupları bu yeni durumu yansıtır. Bunlara göre Filistin ve Suriye'deki komutanlarla yüksek görevliler ihmal edilmiştir. Mısır'la ticarette yarar gören yerel prensler Mısır'dan yardım istediklerinde artık yanıt alamazlar. Düşman güçler çoğalır. Filistin ve Suriye'deki hırslı hükümdarlar, doğudaki çöllerden gelen istilacılar, kuzeyde de savaşçı Hititler bunlar arasındadır. Amarna Mektupları ve Hitit başkentinde bulunan arşivler, Mısır İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının parçalanışına tanıklık eder. Firavuna sadık prensler, kentlerini terk etmeye zorlanmaktadır. Hititlerden destek gören saldırganlar bazı bölgeleri ele geçirmeye başlar. Mısır, Filistin'in güneybatı ucu dışında, belki tüm topraklarını yitirir. Ahenaton'un yalnızca soyut düşünceler peşinde koşması, Mısır'ın görkemli imparatorluğunun erimesine mal olmuştur.

Ahenaton bu çöküşten sonra bir ölçüde değişmiş olabilir. Ufak tefek, becerikli bir kadın olan ana kraliçe Tiy'nin Ahenaton'un saltanatının 12. yılında Amarna'yı ziyaret etmesinden sonra firavunun aşırılıklarının törpülendiği yönünde bazı göstergeler vardır. Nefertiti'den neden uzaklaştığı ve neden genç damadı Smenhkare'yi kayırmaya başladığı ise anlaşılamamıştır. Ama Smenhkare'nin daha sonra Teb'e geri dönmesi bu yakınlaşmanın sonuçsuz kaldığını düşündürür.

Ahenaton ölünce, tahta kısa süre için Smenhkare geçti. Onu ikinci damat Tutanhaton izledi. Ama Tutanhaton, sonunda Tutanhamon adını almak, Aton'un yerine Amon'u yüceltmek, başkenti gene Teb'e taşımak ve eski tanrılara yeni ayrıcalıklar sunarak kefaret ödemek zorunda bırakılacaktı. Tutanhamon'un 1922'de Batı Teb'de bulunan mezarı, Amarna sanatının görkemli bir kesitini sergiler. Tutanhamon'un genç yaşta ölümünden sonra, ordu adına tahta el koyan komutan Horemheb eski sistemi tümüyle geri getirmek amacıyla karşı reformlara başlamıştır.

Ahenobarbus, Gnaeus Domitius (ö. İÖ 31), Romalı general. Julius Caesar'ın katillerini yenik düşüren Marcus Antonius'un en önemli yandaşlarından biridir.

Caesar'ın iktidarı ele geçirmesini önlemek amacıyla, babası Lucius Domitius Ahenobarbus'la birlikte İÖ 49'da başarısız bir ayaklanma çıkaran grubun üyelerindendi. Caesar'ın İÖ 44'te Marcus Iunius Brutus ile Gaius Cassius Longinus'un önderliğindeki bir grup tarafından öldürülmesinden sonra, Ahenobarbus onlardan yana çıktı ve donanmalarını yönetti. Suikastçıların İÖ 42'de Makedonya'daki Philippi'de Antonius ve Octavius'un (sonradan İmparator Augustus) ordularına yenilmesi üzerine Ahenobarbus devlet izniyle bir süre korsanlık yaptı. İÖ 40'ta Antonius ile uzlaştı. Bu tarihten İÖ 35'e değin Antonius'a Bithynia (bugünkü Bursa ve Bolu yöreleri) valisi olarak hizmet etti. Antonius ile Octavius arasında kesin bir anlaşmazlığın patlak verdiği İÖ 32'de Roma'da konsüllük yapıyordu; Antonius'a katılmak üzere İtalya'dan ayrılarak doğuya gitti. Ama Mısır kraliçesi Kleopatra'nın Antonius üzerindeki güçlü etkisine karşı çıktı ve Octavius'un Antonius ile Kleopatra'yı İÖ 31'de Yunanistan'da Actium deniz savaşında bozguna uğratmasından hemen önce onun saflarına katıldı. Bundan kısa süre sonra, söylentiye göre vicdan azabından, ama büyük olasılıkla savaştan önce yakalanmış olduğu bir hastalıktan öldü.

Ahenobarbus, Lucius Domitius (ö. İÖ 48, Pharsalos, Makedonya), Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarında tutucu senato aristokrasisini oluşturan Optimatların önderlerinden. Julius Caesar, Gnaeus Pompeius ve Marcus Licinius gibi güçlü genarallerin triumvira (Üçler Meclisi) kurmalarından sonra, Ahenobarbus bu meclisin kararlarına sürekli olarak karşı çıktı. İÖ 55'te konsüllüğe aday olduğunda, seçimleri kazanırsa Caesar'ı Galya komutanlığından alacağına söz verdi. Bu tehdide karşılık olarak triumvira, Ahenobarbus'un konsüllüğünü İÖ 54'e değin erteledi. Bu süre içinde Ahenobarbus, triumviraya karşı etkili olamadı. Ama Ocak 49'da Senato, Caesar'ı yasadışı ilan ederek Galya komutanlığına Ahenobarbus'u atadı. Caesar, Rubicon Irmağını geçerek Roma'ya yürüdü ve İÖ 49'dan 45'e değin süren iç savaşı başlattı. Senato taraftarlarına katılan Pompeius'un öğütlerine uymayan Ahenobarbus, işgalci orduyu Orta İtalya'da Corfinium'da durdurmaya çalıştıysa da yenik düştü ve Caesar tarafından yakalandı. Ama hemen serbest bırakıldı. Ahenobarbus hiç vakit kaybetmeden Massilia'da (bugün Marsilya) Caesar yandaşlarına karşı bir ayaklanma başlattıysa da çarpışmalar sırasında öldü.

Ahern, James *bak.* Herne, James A.

Ahfeş'in keçisi, her şeye baş sallayan kişiler için kullanılan deyim. Söylentiye göre Arap dilci ve edebiyatçı Ahfeş, bilgisini aktaracak kimse kalmayınca keçisine ders vermeye başlamış. Keçi de onun her söylediği şeye başını sallar, sakalını oynatırmış. Başka bir söylentiye göre de Ahfeş, keçisinin boynuna ip bağlayıp ona ders verir gibi konuşur, anlayıp anlamadığını sormak için ipi çeker, keçi başını sallayınca derse devam edermiş. Deyim günümüze değin, düşünüp taşınmadan, ölçüp tartmadan, eleştirip yargılamadan her şeyi kabullenen, evet efendimci, kişiliksiz insanlar için kullanılagelmiştir.

Ahhiyava, AHHIYA olarak da bilinir, Hitit İmparatorluğunun batısına düşen eski bir krallık. Batı Anadolu'da ya da Ege Denizindeki adalardan birinde kurulduğu sanılır. Ahhiyava halkının kimliği konusunda en çok benimsenen kuram, Homeros'un söz ettiği Akhalar, yani Mykenai Yunanlıları olduklarıdır. Bir başka kuramda ise Troyalıların ataları oldukları öne sürülür. Kökenleri ne olursa olsun, Ahhiyavaların güçlü bir denizci halk oldukları kesin görünmektedir.

Ahhiyava üstüne bilinenlerin çoğu Hitit metinlerine dayanır. Krallıktan ilk kez Şuppiluliuma'nın hükümdarlık döneminde (İÖ y. 1380-46) düzenlenen belgelerde söz edilir. Bu belgelerden Hititlerin Ahhiyava ile iyi ilişki içinde bulundukları, ondan çekindikleri anlaşılmaktadır. Daha sonraki belgelerde, Ahhiyava krallık ailesi üyelerinin savaş arabası kullanma sanatını öğrenmek üzere Hitit başkenti Hattuşa'ya (Boğazköy) geldikleri, İÖ y. 1340-1300 arasında hüküm süren Hitit kralı II. Murşili'nin hastalığının iyileştirilmesi için bir Ahhiyava tanrısının heykelinin getirtildiği gibi bilgiler bulunur. Ahhiyavalar İÖ y. 1250-20 arasında hüküm süren IV. Tuthaliya döneminde Hitit İmparatorluğu için bir tehlike kaynağı oluşturdular. Bu dönem içinde Attarissiyas adlı bir komutan Hitit vasallarına ve kentlerine karşı saldırılara girişti. Bazı tarihçiler bu komutanın Agamemnon'un babası Atreus olabileceği kanısındadır.

ahır, HAYVAN DAMI olarak da bilinir, büyükbaş hayvanların barınıp bakıldığı kapalı yer. Farsça "ahur" sözcüğü Doğu Türkçesinde "ağır", Selçuklu döneminin başlarında

"akur" biçimine dönüşmüştür. Bazı Orta Asya Türk kavimlerinde "akır" sözcüğü yalnızca yemlik anlamında kullanılmıştır. Eski Türklerde at sürüsü ve tavla için "ögür", deve ahırı için de "horun" ya da "horum" sözcükleri kullanılırdı. Selçuklu dönemi başlarında ahırdaki yemlik bölümlerine "otluk" deniyor, eyer, semer ve havutların konması için yapılmış yer de "edherlik" (eğerlik) adıyla anılıyordu.

Köylerde ahır genellikle evin alt katında yer alır. Sığır, inek ve buzağı ahırlarında yem ve ot koymak için kasnaklar bulunur. Dışkıların akması için taban hafifçe eğimlidir. At ahırı latalarla bölünerek her hayvan için ayrı bölmeler yapılır. Korucuların ya da ormancıların ekili araziye ve otlaklara zarar veren hayvanları kapattıkları yere de ahır denir.

Ahır Dağı, Akdeniz Bölgesi'nin kuzeydoğu kesiminde, Kahramanmaraş kentinin yaklaşık 25 km kuzeydoğusunda dağ. Yüksekliği 2.342 m olan kütlenin kuzeyi ve batısı oldukça dik ve engebeli yamaçlardan oluşur. Batısından geçen Ceyhan Irmağı, burada derin bir vadi oyar. Güney yanı ise Kahramarmaraş Ovasına doğru daha hafif bir eğimle iner. Genellikle Miyosen Dönemden kalma (y. 26-7 milyon yıl önce) kireçtaşları ile Pliyosen Dönemden kalma (y. 7-2,5 milyon yıl önce) kireçtaşı, marn ve konglomeralardan oluşan dağın görünümü Kahramanmaraş'tan bakıldığında oldukça heybetlidir. Bitki örtüsü yönünden zengindir; çam ve yapraklı ağaçlarla, etekleri de ağaççıklarla kaplıdır.

Ahırlı, Akdeniz Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Bozkır'a bağlı bir bucak olan Ahırlı, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Ahırlı Belediyesi 1962'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.573; kasaba, 3.037.

Ahî, asıl adı HASAN, lakabı BENLİ (d. Niğbolu - ö. 1517, Karaferye, Yunanistan), şiirlerinde ve düzyazılarında Türkçeyi iyi kullanması ve yabancı tamlamalara az yer vermesiyle tanınan Osmanlı divan şairi. Bir süre ticaretle uğraştıktan sonra İstanbul'a giderek medrese öğrenimi gördü. Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı yapıtından esinlenerek *Hikâyet-i Şirin ü Perviz ve Rivayet-i Gülgün u Şebdiz* adıyla yazdığı mesneviyi beğenen I. Selim (Yavuz), Ahî'yi Bursa Bayezid Medresesi müderrisliğine getirdi. Ancak Ahî bu görevi küçümseyip kabul etmedi. Ahmed Paşa ile Necatî'nin "eğri" redifli gazellerine yazdığı nazirede padişahı zalim, çevresindekileri iki yüzlü kişiler olarak gösterince Karaferye Medresesi'ne gönderildi. Kısa bir süre sonra orada öldü.

Ahî'nin *Divan*'ı tam değildir. *Divan*'ında olmayan bazı şiirleri şiir mecmualarında görülmektedir. Aralarında ünlü şair Bâkî de olmak üzere, 18. yüzyıla değin pek çok şair onun gazellerine nazireler yazdılar. Ahî *Hüsn ü Dil* (ös 1870) adlı yapıtını Lâmiî Çelebi'nin aynı adlı mesnevisine nazire olarak kaleme almıştır. Bir bölümü şiir, bir bölümü düzyazı biçiminde olan bu yapıt Ahî'nin ölümü üzerine yarım kalmıştır. Latîfî tezkiresine göre, yazıldığı dönemde bile nüshası zor bulunan *Hikâyet-i Şirin ü Perviz ve Rivayet-i Gülgün u Şebdiz*'in bazı beyitleri *Hüsn ü Dil*'de de yer alır.

Ahî Ahmed Çelebi (d. 1435, İran - ö. 1523, Mısır), böbrek ve idrar kesesindeki taş oluşumunun nedenlerini ve tedavisini incelediği yapıtıyla tanınan Osmanlı hekim.

Hekim olan babası Şirvanlı ya da Tebrizli Mevlânâ Kemal ile birlikte 1463'te İstanbul'a yerleşti. Babasının Mahmutpaşa'da açtığı muayenehanede öğrendiği uygulamalı tıp bilgilerini, onun ölümünden sonra Hekim Kutbeddin ve Altuncuzade'nin yanında geliştirdi. Kendi muayenehanesini açtıktan sonra İstanbul'un en ünlü hekimlerinden oldu. Hekimlik becerisinin yanı sıra kuramsal bilgisiyle de kendini kabul ettirerek Edirne Sarayı hassa hekimliğine getirildi, daha sonra Fatih Darüşşifası'nda çalıştı. II. Bayezid zamanında yeniden hassa hekimi, padişahın güvenini kazanarak matbah emini ve padişah musahibi oldu. 1512'de hekimbaşılığa yükseldi. Aynı yıl padişahın ölümü üzerine geleneğe uyularak görevinden alındı. 1515 ve 1520'de iki kez daha hekimbaşılığa getirildi. I. Selim'in (Yavuz) ölümüne neden olan şirpençeyi tedaviye çalıştı.

Ahî Çelebi, İstanbul ve Edirne'de pek çok cami, okul ve hamam yaptırmış, arpalığı olan Gümülcine'nin Paşmaklı kazasına sonradan Ahî Çelebi adı verilmiştir. Böbrek ve idrar kesesi taşlarına ilişkin *Risale-i Hasadü'l-Kilye ve'l-Mesane* adlı yapıtı büyük ilgi görmüş, uzun süre hekimlerin başvuru kitabı olmuştur. İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıb* adlı yapıtına İbnü'n-Nefis'in *Mucezü'l-Kanun* adıyla yazdığı şerhi Türkçeye çeviren de Ahî Çelebi'dir.

Ahî Elvan Camisi, Ankara'da, Selçuklu dönemine ait ağaç direkli cami. Minberindeki iki yazıttan birinde 1413'te Elvan Mehmed Bey bin Mecdüddin İsa tarafından yenilendiği belirtilir. Yazıtların ikisinde de

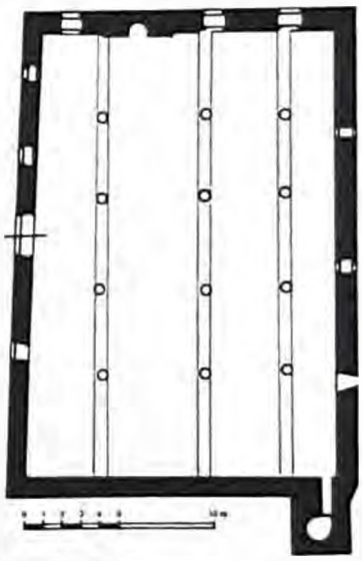

Ahî Elvan Camisi planı
Ana Yayıncılık Arşivi

camiye adını veren Ahî Elvan Mehmed Bey'in adı geçmez; ama Ahî Elvan Mehmed Bey 1386'da öldüğüne göre, caminin yapım tarihinin 14. yüzyıl sonuna rastlaması olasıdır. Yalın bir dış görünümü olan yapıda duvarların alt bölümü taş, üst bölümü kerpiçtir. Yan duvarlarda ikişer sıra halinde altı, kıble duvarında ise gene iki sıra halinde dört pencere bulunur. Cami, mihrap duvarına dik dört sahınlıdır. Mihrap eksenindeki sahın öbür sahınlardan daha geniş ve yüksektir. Ahşap düz örtü sistemini içeride, Dor ve Korent düzeninde mermer başlıkları olan 12 ahşap ayak taşır; çatı kiremitle örtülüdür. Camiye doğu yönündeki kapıdan girilir. Girift bezemeli bordürlerle çevrili alçı mihrabın beşgen biçimli nişi mukarnaslıdır. Harputlu usta Mehmed bin Bayezid'in yaptığı minber yalancı kündekâri(*) tekniğinde yapılmış çokgen ve yıldızlardan oluşan bezemesiyle dikkati çeker. Kuzeyde birinci sütun sırasına kadar uzanan alt kat ve ikinci sütun sırasına kadar uzanan üst kat mahfilinin bugün kapalı olan bir kapısı vardır. Kuzeybatı duvarında yer alan minare kare biçimli taştan bir kaide üstünde yükselir. Silindirik gövdesi tuğladan yapılmıştır ve tek şerefesi vardır.

Ahî Evran, asıl adı ŞEYH NASREDDİN EBÜL HAKAYIK MAHMUD BİN AHMED EL-HOYÎ (d. 1169, Hoy, İran - ö. 1 Nisan 1261, Kırşehir), Anadolu ahî örgütünün kurucusu. Çocukluğu ve gençliği Azerbaycan'da geçti. Daha sonra Horasan'a giderek Fahreddin Razî'den yararlandı, Ahmed Yesevî'nin öğrencilerinden tasavvufu öğrendi. Hacca gitti. Bu sırada Evhadeddin Kirmanî ile tanışı ve ona bağlandı. 1205'te Anadolu'ya gitti. 1206'da Kayseri'ye yerleşerek debbağlık yapmaya başladı. Hocası Evhadeddin Kirmanî'nin kızı, Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) örgütünün kurucusu Fatma Bacı'yla (Kadın Ana, Kadıncık Ana) evlendi. Hocası Kirmanî ile Anadolu'yu dolaşarak ahî örgütünü kurdu. I. Alaeddin Keykubad döneminde (1220-37) Konya'ya gitti. 1237'de II. Giyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılması olayında ahîlerin de ilgisi görülünce bir süre Kırşehir'de tutuklu kaldı. Serbest bırakılınca Denizli'ye gitti, bahçıvanlık yaptı. Ahî Sinan adlı müridini Denizli'de vekil bırakıp Konya'ya döndü. Orada Ziyaeddin Hankâhı ile Hankâh-ı Lala'nın şeyhliğini yaptı. Şems-i Tebrizî'nin ahîlerce öldürülmesi olayına adı karışınca yerine Seyyid Şerefeddin ile Ahî Ahmed'i vekil bırakarak Kırşehir'e gitti. Türkmenler ve ahîler, IV. Kılıç Arslan'ın (1257-66) yönetimi ele geçirmesinden sonra Moğol etkisiyle yaptığı atamalara karşı direnişe geçtiler. En güçlü direnme Kırşehir'de oldu. Moğollar ve Moğol yanlısı IV. Kılıç Arslan'ın kuvvetlerince yapılan katliamda Ahî Evran, Mevlânâ'nın müridi ve yakın dostu olan Moğol asıllı Kırşehir emiri Nureddin Caca Bey tarafından öldürüldü.

Ahî Evran'ın 20'den çok yapıtı vardır. II. İzzeddin Keykâvus'a sunduğu *Letâif-i Hikmet* bunların en bilinenidir. *Metâlib'l-İman, Yezdan-Şinahî, Mürşidü'l-Kifaye, Risale-i Arş, Cihadname, Medh-i Fakr u Zemm-i Dünya* ve yakın dostu Sadreddin Konevî'ye yazdığı mektupları içeren *Mükatebat beyne Sadreddin Konevî* önemli yapıtlarıdır. Kısaca *Tabsıra* diye anılan ve tam adı *Tabsıratü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi* olan yapıtı da çok bilinir. Yaşamının son yıllarında yazdığı anlaşılan *Oğuz u Encam*'da sultanların kokuşmuşluğunu anlatır; düşünceleri Babaîlerin doğrultusundadır. Esnaf ve zanaatçıların pîri sayılan Ahî Evran adına Kırşehir'de 1965'ten beri Ahîlik ve Esnaf Bayramı düzenlenmektedir.

Ahidjo, Ahmadu (d. Ağustos 1924, Garoua, Kamerun - ö. 30 Kasım 1989, Dakar, Senegal), Birleşik Kamerun Cumhuriyeti'nin ilk başkanı (1960-82). Bölgelerüstü eski İngiliz Kamerunları'nın güney yarısı ile daha geniş bir bölge olan Fransızca konuşan Kamerun'un birleştirilmesi girişimine önderlik etmiştir. Bu, Afrika birliğinin kurulması yolundaki birkaç başarılı girişimden biridir.

Kuzey Kamerunlu bir Müslüman olan Ahidjo, 1941/42-1953 arasında Fransız sömürge yönetiminde radyo operatörü olarak çalıştı. 1947'de girdiği Kamerun Bölgesel Meclisi'ne 1952 ve 1956'da yeniden seçildi. Siyasal yaşamının ilk yıllarında Fransız Birliği Meclisi'nde Kamerun temsilcisi olarak birkaç yıl (1953-56) Fransa'da bulundu. 1957'de kurulan ilk Kamerun hükümetinde başbakan yardımcılığı ve içişleri bakanlığı yaptı. 1958'de başbakan düşürülünce Kamerun Ulusal Birliği (UNC) adlı partiyi kurdu ve başbakan oldu.

Fransa'ya karşı bağımsızlığın hemen ilan edilmesini savunan daha radikal ve panafrikanist bir parti olan Kamerun Halkları Birliği (UPC) 1956'dan beri ülkede Fransız yönetimine karşı silahlı mücadele vermekteydi. Kendisinden önceki başbakan gibi Ahidjo da ayaklanmayı bastırmak için Fransız birliklerini kullandı. Bu arada teslim olanları affedeceğini duyurdu. Ama ayaklanmacıların çoğu bunu kabul etmedi ve ara sıra patlak veren şiddet olayları Ahidjo'yu yıllarca rahatsız etti. İlk programı, içişlerinde derhal özerklik, tam bağımsızlık için kesin bir takvim, İngiliz Kamerunları ile yeniden birleşme ve Fransızlarla işbirliğini hedefliyordu. Ahidjo 1960'ta ülkenin bağımsızlığını elde etmeyi, 1961'de bir halk oylamasının ardından da güneydeki İngiliz Kamerunları ile birleşmeyi başardı.

Ahidjo bağımsızlıktan kısa süre sonra yapılan seçimleri çok az bir farkla kazandı. Küçük çaplı şiddet eylemlerinin sürmesine karşın, istikrarlı ve oldukça zengin bir ülke kurmayı başardı. Tek partı düzeninin kurulmuş olduğu ülkede, beş kez arka arkaya başkanlığa seçildikten sonra, yorulduğu gerekçesiyle 6 Kasım 1982'de görevinden istifa etti. Yerine, güneyli bir Hıristiyan olan Paul Biya getirildi. Biya, 1983'te iktidar partisi başkanlığı görevini Ahidjo'nun elinden aldı.

Biya'ya karşı düzenlenen bir suikasta suç ortaklığı yaptığı gerekçesiyle Kamerun'da ölüme mahkûm edilen Ahidjo, 1983'ten sonra Fransa'da sürgünde yaşamaya başladı. Nisan 1984'te, bastırılan askeri bir ayaklanmanın sorumlusu olmakla suçlandı.

ahidname, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı antlaşmalara verilen ad. Ahidnameler, biri Türkçe öbürü de taraf devletin resmi diliyle olmak üzere iki örnek halinde yazılırdı. Ticaret konusundaki ahidnamelerin en önemlileri kapitülasyonlardı. Kapitülasyonlar, I. Süleyman (Kanuni) döneminden başlayarak herhangi bir devlete ticaret imtiyazı tanımak üzere tek taraflı yazılırken, gerileme dönemi boyunca yitirilen her savaştan sonra yapılan barış antlaşmasının yanında imzalanması koşul sayılan ödün belgeleri haline geldi. Konuları ve kapsamları farklı da olsa ahidnamelerin ortak biçimsel yönleri vardı. Her ahidname şu yedi bölümden oluşurdu: 1) Allah'a hamd, 2) Peygamber'e selam ve dua, 3) söz vermenin önemi ve yüceliği, 4) sözden caymamanın gerekliliği, 5) antlaşma konusunun ayrıntıları, 6) ahde bağlılığın gerekliliği, 7) ahdin işlerliği için dua.

Bazı padişahların kendilerini de bağlayan kurallar içeren fermanlarına ahidname-i hümayun denirdi.

Ahikar'ın Öyküsü, Babil ya da Pers kökenli halk masalı. Ahikar, Asur kralı Sinahheriba'ya (hd İÖ 704-681) başdanışmanlık ettiği anlatılan, zeki ve ahlak sahibi biridir. Eyub gibi Ahikar da dürüstlüğü Tanrı tarafından defalarca sınanan ve sonunda ödüllendirilen bir adil adam örneğidir. Gözünü güç hırsı bürüyen evlatlığının ihanetine uğramış, ölüme mahkûm edilmiş, acı çekmiş, ama sonunda acıları dinerek eski haline dönmüştür.

Masal, resmen kutsal kabul edilmeyen, ama üslup ve içerik bakımından özgün kutsal metinleri andıran kitaplar arasında sınıflandırılır. Yapıtın çok sayıdaki çevirisi (örn. Suriye, Arap, Ermeni, Etiyopya, Eski Türk, Yunan ve Slovak dillerinde), Ahikar'ın Öyküsü'nün eskiden son derece yaygın olduğunu göstermektedir. Üslubu "bilgelik" edebiyatı türlerinden çok, resmi devlet yazarlarının kullandığı anı tarzına yakındır. Bununla birlikte, Ahikar'ın öyküsü ve bilgeliği, erken Helenistik dönem (İÖ 3. yy) Yahudi bilgelik edebiyatının gelişimini etkilemiştir. Bu etki, Eski Ahit'in Mezmurlar ve Vaiz kitapları ile Tobit ve Ekklesiastikos adlı apokrifalardaki(*) benzer ahlak öğretilerinde görülür.

ahilik, Anadolu Selçukluları ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu arasındaki toplumsal kriz döneminde varlığı belirginleşen esnaf örgütü. Adını, "kardeşim" anlamına gelen Arapça "ahi" ya da "cömert", "eli açık" anlamına gelen Türkçe "akı" sözcüğünden aldığı sanılmaktadır. Pek çok ortaçağ kurum ve örgütü gibi ahiliğin de kökenleri geleneksel söylencelerle çevrilidir. Bunlara göre, kökü Orta Asya'ya uzanan ahiliğin temelini, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen Horasanlı esnaf ve zanaatçılar arasında bulunan Baba İlyas'ın attığı kabul edilir. Bir kurum olarak ahiliğin ise ilk kez 13. yüzyılda Ahi Evran tarafından kurulduğuna inanılır. Ahi Evran'ın Anadolu'ya gelen esnaf ve zanaatçıları bir araya getirdiği söylenir. Aslında bütün bu anlatımlar, esnaf ve zanaatkârlarıyla birlikte İslam kent yaşantısının Ön Asya'dan Anadolu'ya aktarılış sürecini yansıtır. Nitekim bazı yazarlara göre ahilik, Abbasi halifesi Nâsır zamanında (1180-1225) kurulan fütüvvet(*) örgütünün Anadolu'daki uzantısından başka bir şey değildir. Her ne kadar ahiliğin ilke, kural, tören ve öğütlerini toplayan kitaplara da fütüvvetname denirse de, fütüvvetle ahilik arasında organik bir ilişki olduğu kanıtlanamamıştır. Bununla birlikte, önemli olan benzer gereksinmelerin benzer kurumlara yol açmasıdır: Arz ve talebin çok sınırlı, üretim koşullarının çok durağan olduğu geleneksel toplumlara özgü bir esnaf töresi ve ahlakının Anadolu Türk-İslam kültür dairesi içindeki taşıyıcılığını ahilik yapmıştır.

Esnaf temelli ve kentsel bir İslam sövalyeliğini yer yer simgeler gözüken ahilik ideallerine göre, Ahi Evran örgütün sürekliliğini sağlamak için ahiliği tekke ve zaviyelere bağlamış, ama buralarda yaşayanlara alın teriyle geçinme ilkesini öğretmiştir. Köylere kadar yayılmış olan bu örgütün temelinde yardımlaşma ve topluluk düzenini koruma ilkeleri yatar. Bütün lonca sistemleri gibi ahilikte de, herhangi bir meslekte çalışabilmek için, o mesleğin ahi zaviyesine bağlanmak gerekti. Ahi örgütü dışında kalan kişi herhangi bir etkinlikte bulunamazdı. Bir meslekte çalışmak isteyen önce çırak alınır, daha sonra kalfa ve usta olarak zanaatında ilerlerdi. Çırak, meslekte ilerlemiş bir ustayı "ata ahi", kalfalardan ikisini de "yol kardeşi" seçer, böylece zaviyeden üç kişinin gözetiminde çalışırdı. Gene ideal olarak, ahi zaviyelerinde müderrisler ve kadılar tarafından düzenli olarak dersler verilirdi. Okuma yazma bilmeyen kalmaz, herkese yeteneğine göre hat, tezhip, müzik vb öğretilirdi. Kalfalar ayrıca kılıç kullanma, ata binme, ok atma gibi askerlikle ilgili beceriler de edinirlerdi. Ahiler hırka, üstüne sarık sarılı beyaz yünden külah, mest biçimi ayakkabı giyer, kemerlerinde saldırma taşırlardı.

Bütün merkezlerdeki ahi babalarının atanma ve azilleri Kırşehir'deki şeyhülmeşayihı, yani ahi örgütü başkanı tarafından onaylanırdı. Her yıl Anadolu'dan başka Rumeli gibi uzak yerlere giden nakipler ve halifeler yerel ahi örgütlerinin durumunu inceler, esnafı toplar, yeni taliplere, kalfalara ve ustalara peştemal kuşatır, yeni dükkân ve tezgâh açacaklara izin ve ruhsat verirdi.

Alım satım işlerinde birlikte davranma, kazançta belirli topluluklar biçiminde ortaklık, kalitede standartlaşma ahilikte temel ilkelerdi. Kurallar ve idealler, ahilerin bozuk, sakat mal satmamalarını öngörür, satanlar meslekten çıkarılırdı. Aralarında bir özdenetim sistemi vardı, fiyatları narha göre düzenlerlerdi.

Anadolu ortaçağ kentlerinin sosyoekonomik yaşantısında çok önemli bir yer tutan ahi örgütleri, konumları gereği ticaretin ve ticaret yollarının güvenliğinden, dolayısıyla barış ve siyasal istikrardan yanaydılar. Bunun karşılığında, Anadolu Selçuklu egemen sınıfının üyeleri de bir ideolojik meşrulaştırma yöntemi olarak ve simgesel bakımdan ahi örgütüne giriyor; böylece, kentlerde oturan soyluluk ile ahilik arasında ideolojik ve sosyal buluşma noktaları oluşuyordu. Bu sosyal doku eski merkezi otoritenin zayıfladığı koşullarda yeni bir iktidar odağı etrafında kenetlenmeye elverişli bir zemindi. Nitekim bütün gelenekler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ahilerin büyük rolü olduğuna işaret eder. Osman Gazi'nin kayınpederi Edebali bir ahi şeyhiydi. Osman Gazi'nin birçok silah arkadaşı, hatta oğlu Alaeddin Bey de, Selçuklular zamanındaki uygulamayı hatırlatır biçimde, ideolojik ittifaklar arayarak ahi örgütüne girmişlerdi. İlk askeri kuruluş olan yaya ordusu ahilerin üniformasını taşırdı. 15. yüzyılın ilk yarısındaki Fetret Devri'nde de, kargaşalığa karşı olan ahiler 10 yıl kadar Ankara'da yönetimi ellerinde tutmuşlardı.

Zaman içinde sosyal içeriği değişen ahi örgütü 17. yüzyıldan sonra loncalara dönüşmeye başladı. 1727'den başlayarak ustalık ve gedik deyimleri esnaf örgütüne girdi. Gediği olmayan kişi sanat ve ticaretle uğraşamaz oldu. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde ahi birlikleri büyük ölçüde çözüldü, tümüyle loncalara ve gediklere dönüştü. 18. yüzyıldan sonra bunlar da iç ve dış ekonomik gelişmelerin etkisiyle işlevlerini yitirmeye başladılar; Meşrutiyet dönemi yenilikleriyle iyice zayıfladılar.

Anadolu'daki gazilik, alp erenlik, abdallık ve bacılık gibi kurumları izleyen ahilik de dinsel, siyasal ve ekonomik yönleriyle önemli bir kurumdur. 15. yüzyıldan sonra yalnız ekonomik yönden önemini sürdürmüş, esnaf ve zanaatçıların resmi kuruluşu durumuna gelmiştir. Ahi birlikleri Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde günümüzde kooperatif, sendika, sigorta ve bankaların oynadığı rolü oynamış, İslam iş ahlakını yayan kuruluş olarak da dikkati çekmiştir. İzleri Anadolu'da imece, yâran meclisi ve sohbeti biçiminde bugün de sürmekte olan ahi birlikleri 1925'te resmen kapatılmıştır.

ahimsa (Sanskrit dilinde "zarar vermeme"), Caynacılıkta temel erdem, bütün davranışların değer ölçütü. Hindular ve Budacılar da yüzyıllar boyu *ahimsa*'yı üstün tutmuşlardır. Hindistan'ın ünlü önderi Mohandas Karamçand Gandhi de siyasal değişimi pasif direnişle gerçekleştirme kuramını *ahimsa* ilkesi üzerine kurmuştur.

Caynacılıkta, küçük yeminlerine (*anuvrata*) bağlı bir aile reisi için *ahimsa*'yı uygulamak hiçbir hayvanı öldürmemeyi gerektirir; büyük yeminlerine (*mahavrata*) bağlı bir çileci için ise bilerek ya da bilmeyerek hiçbir canlıya zarar vermemek anlamına gelir. Canlı varlıklar (*civa*) yalnızca insanları ve hayvanları değil, bitkileri ve atomları da kapsar ve bu yasa tüm evreni yönetir. Bir başka canlının tinsel gelişimini kesintiye uğratmak, kişinin geçmiş eylemlerinin (*karman*) gelecekteki yaşamları üzerindeki etkisini artırır ve yeniden doğuş döngüsünden kurtuluşunu geciktirir. Karanlık bastıktan sonra yemeyi ve içmeyi kesme, keşişlerin ağızlarını bir bezle örtmeleri (*mukhavastri-*

ka) gibi yaygın birçok Caynacı uygulama *ahimsa* ilkesine dayanır.

Hindular ve Budacılar *ahimsa*'ya Caynacılar kadar katı biçimde uyma gereğine inanmazlar. Ama vejeteryenlik ve bütün canlılara hoşgörü, Hindistan'da yaygın olarak benimsenmiştir. Budacı imparator Aşoka İÖ 3. yüzyıla ait yazılarında hayvan yaşamının kutsallığını vurgular. *Ahimsa, yoga* öğrencisinin öğrendiği ilk ilkelerden biridir ve tam bir yoğunlaşmaya götüren sekiz aşamanın ilki olan hazırlık (*yama*) aşamasında *ahimsa*'nın iyice öğrenilmiş olması beklenir. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Gandhi, kötülüğe karşı şiddete başvurmaksızın direnme anlamına gelen *satyagraha* ilkesi ile *ahimsa*'yı siyaset alanına da aktarmıştır.

Ahir, Hindistan'ın iç ve kuzey kesimlerinde yaşayan ve büyükbaş hayvancılıkla uğraşan kast. Sanskrit edebiyatının *Mahabharata* adlı büyük destanında sık sık adı geçen Abhiraların bu kastın üyeleri olduğu düşünülmüş, bu yüzden kasta tarih boyunca büyük bir ilgi duyulmuştur. Bazı uzmanlara göre tanrı Krişna'nın önceleri bir sığır çobanı olarak düşünülmesinde, Racasthan'ın güney kesimlerine ve Sind'e (bugün Pakistan sınırları içinde) yayılmış olan bu sığır yetiştiricilerinin de payı vardır. Tanrı Krişna'nın bu özelliği, bugün de Krişna efsanesinin önemli bir yönünü oluşturur.

ahiret, UKBA ya da DAR-I BEKA da denir, kıyamet ile başlayarak sonsuza kadar sürecek olan dünya ötesi yaşamı. İslamın altı inanç temelinden biridir. Kuran, ahirete iman konusunu önemle ve Allah'a iman ile birlikte anar. Müminlerden söz ederken "Ahirete yakini de bunlar edinirler" (Bakara: 4) der. Aynı surenin başka bir ayetinde de "Her kim Allah'a ve ahiret gününe hakikaten iman eder ve salih amel işlerse, elbette bunların rableri yanında ecirleri vardır. Bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun da olmazlar" (Bakara: 62) denir.

İslama göre yaşam üç evreden oluşmaktadır. Birinci evre, kısa süreli olan ve ruhun bedenden ayrılması ile sona eren, bu dünyadaki yaşamdır. Ölümle birlikte yaşanın ikinci evresi, tam olarak ne dünya yaşamına, ne de ahiret yaşamına benzeyen "Berzah" yaşamı başlar. Berzah kıyamete, bütün evrenin, Allah'tan başka her şeyin yok oluşuna ve arkasından sonsuz ahiret yaşamının başlangıcı olan yeniden dirilişe kadar sürer.

Kuran'a göre bu dünya fanidir, mutlaka son bulacaktır. İnsan bu dünyadaki bütün yaptıklarından, bütün davranışlarından sorumlu olduğu ve ahirette bunların hesabını vereceği için dünya yaşamı ahiret için bir hazırlık ve sınanma dönemidir. Ahirette Allah'ın haklarında iyi hüküm verdiği insanlar Cennet'e, kötü hüküm verdiği insanlar da Cehennem'e gideceklerdir.

Kelâm bilginlerine göre, ahiret yaşamının varlığı duyular ve deneylerle bilinemez. Akıl da bu konuları kavrayamaz, kanıtlayamaz. Bununla birlikte, akılla ahiret yaşamının olmadığı da kanıtlanamaz. Ahiret konusunda kabul edilebilecek tek bilgi kaynağı Kuran ve hadislerdir. *Ayrıca bak.* eskatoloqya.

ahit, bireyler, topluluklar ve uluslar arasındaki ilişkiler açısından büyük önem taşıyan çok geniş kapsamlı, bağlayıcı vaat. Toplumsal, hukuksal ve dinsel birçok türü varsa da, daha çok Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki dinsel anlamıyla bilinir.

Ahit, büyük bir olasılıkla eski çağlardaki siyasal antlaşma kalıplarından türemiştir. Kitabı Mukaddes'te anlaşıldığı biçimiyle ahit, İsrail kavmini Tanrı'ya itaat etmeye zorunlu kılmış, böylece bu kavmi dinsel bir cemaat halinde bütünleştirerek kabileler arası siyasal bir federasyonun da temellerini atmıştır. Ahit sözleşmesi bir törenle, genellikle de ahdi bozacak kişinin başına gelecekleri simgeleyen bir hayvan öldürme uygulamasıyla resmen yerine getirilirdi. Antlaşma kurallarını denetlemeleri ve bunlara itaat edilmesini sağlamaları için de tanrılardan yardım dilenilirdi. Sonuçta ahit, bireyler ve topluluklar arasındaki toplumsal ve hukuksal ilişkileri denetlemenin ötesinde, Tanrı ile dinsel cemaat arasındaki ilişkiyi kavrâmlaştırmanın başlıca yolu haline geldi.

Ahitler, Kitabı Mukaddes'te sözü edilen Sina Dağı Ahdi'nden 1000 yılı aşkın süre önce, yeni toplumsal ilişkiler oluşturmayı amaçlardı. Bu uygulama büyük bir olasılıkla evlilik sözleşmelerinden doğmuştu. Çok geçmeden de siyasal ilişkileri tanımlamada etkili ve önemli bir araç haline geldi. Kuşkusuz, o sıralarda gönüllü olarak kurulan yeni siyasal ilişkiler vardı, ama çok seyrekti. Daha çok bir toplumsal küme öbürüne askeri güçle boyun eğdirdikten sonra bu yola başvuruyor, bu ilişkiyi resmileştirmek ve zor uygulama gereğini ortadan kaldırmak için ondan vaatler alıyordu. Ama bu tür ahitler güvenilir olmaktan uzaktı. İÖ 1500 dolaylarında, Hitit İmparatorluğu'nun ahit sözleşmeleri, boyun eğdirilen kavimlere, sözleşme koşullarının gerçekte onların lehine olduğunu gösterme çabasıyla daha açık seçik ve biçimsel nitelik kazandı.

Eski Ahit'in temelinde Çıkış (Eksodos), yani İsrail kavminin İÖ 13. yüzyılda Mısır'daki tutsaklıktan kurtulması vardır. İsrail kavminin, bu olaydan doğan tektanrılı dini, çevredeki aristokratik ve çoktanrılı toplumlardan yola çıkarak açıklanamaz. Ama topluluktaki bu bütünleşme, o günlerin siyasal antlaşmalarına benzeyen bir dinsel ahde bağlılık biçiminde anlaşılabilir. Gerçekten de Sina Dağında Hz. Musa'ya bir ahit olarak verilen On Emir'de, Hitit antlaşmalarıyla aynı yapı görülür. Siyasal bir antlaşma biçimini taşıyan bu dinsel ahit İsrail kavmini, tapılacak tek tanrı, tanınacak tek hükümdar olan Yehova'nın krallığı olarak bir araya getirmiştir. Ahit, böylece geniş bir toplulukta barış ve işbirliğini sağlamanın aracı olmuştur. Üyelerinden tek tek bağlılık isteyerek toplumsal örgütlenmede bir rol oynamaktan çok daha ötelere geçen ahit, İsrail kavminin dinsel inançlarının büyük bölümüne kaynaklık etmiştir.

Bu yeni dinsel topluluk, komşularını boyunduruk altına alıp genişledi. Ardından Şittim ve Şekem'de gerçekleşen ahitler, yeni katılan insanların bağlılığını da sağlayarak, Sina Ahdi'ni genişletip sürdürdü. Sina Ahdi ile oluşan cemaate daha bir kuşak geçmeden, yalnızca Yehova'ya iman eden çeyrek milyon insan katıldı. Ancak İsrail komşularını izleyerek bir krallığa dönüşünce, köklü bazı değişiklikler yapıldı. Ahitte insanların yalnızca Yehova'ya iman etmeleri emredildiği için, yeni monarşi, cismani kral kavramını seçilmiş hükümdar olarak meşrulaştırmak, Yehova'yı da vaatler yoluyla İsrail'e bağlanmış bir Tanrı olarak tanımlamak için Sina öncesi kaynaklara başvurdu. Böylece, ahde iman etmeyen çeşitli kent devletlerinin krallığa katılması kolaylaşmış, ama İsrail dinine yüzyıllar boyu sürecek bir çelişki ve karmaşa öğesi de sokulmuş oldu. Bundan sonra kralların yok edilmesi gerektiğini ilan eden peygamberler birbirini izledi. Az sayıdaki reform girişimi de pek başarılı olmadı. Sina geleneği ancak krallığın kendi tapınağıyla birlikte yıkılmasıyla sürebildi. İsrail kavmi sürgünden döndükten sonra yeni bir ahit yürürlüğe konduysa da, bu yalnızca şeriata saygı gösterme biçiminde yorumlandı ve bu ahde bağlananlar İbrahimoğulları diye adlandırıldı.

Hıristiyanlıktaki ahit anlayışı, Yeni Ahit'teki İsa üzerinde odaklaşır. İsa, çarmıha gerilmeden önceki son akşam yemeğinde, şarap kadehini yeni ahit olarak tanımlamıştır. Ekmek ve şarap, İsa'nın eti ve kanıyla özdeşleşir. İsa'nın ölümü ise, ekmek ve şaraptan paylarını alarak ona katılanların uğruna olmuştur. İsa'nın bir kurban olarak ölümü, cemaatin eski ahdi bozmuş olmasının bir cezasıdır. Ama İsa'nın ölümü Eski Ahdi yerine getirerek hükümsüz kılmış ve Tanrı ile yeni bir ilişki kurulmasının yolunu açmıştır. Tanrı'nın bu yeni krallığı, insanın gözle görülen dış eylemlerine ilişkin yasalarla yönetilmez, yüreğe ve ruha, yani benliğe seslenir. Daha sonraki Hıristiyanlık tarihinde, özellikle de Reform kiliselerinde, ahdin yeni cemaatler kurmak için bir araç olarak görülmesi sürmüştür.

Ahit Sandığı, İbranice ARON HABERIT. Tanrı'nın Musa'ya gönderdiği On Emir'in yazılı olduğu iki tabletin Tevrat çağında içinde saklandığı tahta sandık. Üstü altın kaplama ve bezemeliydi *Tabernaculum*'un(*) içindeki en kutsal yer olan Kudüsülakdes'te durur ve Yom Kippur'da (Kefaret Günü) yalnızca başrahip tarafından görülebilirdi. İsrailoğullarının çölde dolaştıkları dönemde sandığı Levililer adı verilen din hizmetlileri taşırdı. Vaat Edilmiş Ülke Kenan'ın fethinden sonra Şilo'da tutulduysa da, zaman zaman İsrailoğulları tarafından savaşa götürüldü. Hz. Davud sandığı Kudüs'e taşımış, son olarak da Hz. Süleyman onu Tapınak'a yerleştirmişti. Sandığın bundan sonra ne olduğu bilinmemektedir.

Ahitofel, Tevrat'ta, Hz. Davud'un en güvendiği danışmanlarından biri. Hz. Davud'un oğlu Abşalom'un önderliğindeki ayaklanmada önemli bir rol oynadı. Ahitofel'in bu ayaklanmaya karışması Hz. Davud için ağır bir darbe oldu. Hz. Davud'a karşı hazırladığı ayaklanma planını Ahitofel'e danışan Abşalom, daha sonra Hz. Davud'un bir başka danışmanı olan Huşay'dan da öğüt aldı. Aslında Huşay, krala bağlıydı; Ahitofel'in planına karşı çıkarak Abşalom'un amacına ulaşmasını engelleyecek ve Hz. Davud'un işine yarayacak başka bir plan hazırladı. Abşalom da bunu kabul etti. Huşay'ın kendi planını etkisiz hale getirdiğini anlayan Ahitofel, Abşalom'un ordusunun kesin bir yenilgiye uğrayacağını görünce kendini öldürdü (II. Samuel 15:31-37; 16:20-17:23).

ahlak, insanların toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla başvurulan kurallar dizgesi, başka insanların davranışlarını olumlu ya da olumsuz biçimde yargılamakta kullanılan ölçütler bütünü. Tarih boyunca her insan topluluğunda belirli bir ahlak dizgesinin bulunduğu ve bu dizgelerin toplumdan topluma, aynı toplum içinde de çağdan çağa değişiklik gösterdiği gözlenmiştir.

Nesnel ya da toplumsal ahlak, insanın toplumun öteki bireylerine karşı ödevlerini içerir. Bu kurallar yazılı olmadığı için biçimsel bakımdan hukuktan farklı olmakla birlikte, gene de ahlak ile hukukun örtüştüğü, hatta özdeşleştiği durumlar vardır. Toplumsal yaşama egemen olan hukuk kurallarıyla nesnel ahlak arasında sıkı bir bağ vardır. Toplumun genel ahlak görüşlerine ve toplumsal vicdana uygun düşmeyen hukuk düzenlemeleri, kendilerinden beklenen

toplumsal işlevi yerine getiremeyeceğinden uzun ömürlü olamaz. Ahlak ve hukuk kuralları arasındaki özdeşlik kimi alanlarda çok belirgindir. Örneğin adam öldürme, hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, rüşvet alma ve verme gibi ahlakça kötü sayılan eylemler, hukuk kurallarının da yasakladığı ve suç sayarak yaptırıma bağladığı eylemlerdir. Kimi durumlarda eylemde bulunmamak da ahlak bakımından kötü sayıldığı gibi hukukun da yasakladığı bir eylem niteliğine bürünür. Örneğin terkedilmiş, yardıma muhtaç bir çocuk bulan kişinin, onunla ilgilenmesi ahlak açısından bir ödevdir ve bundan kaçınmak ahlaka aykırı sayılır; terkedilmiş küçük bir çocuğu bulup da yetkili kamu görevlilerine bildirmemek, birçok ülkenin ceza yasasında suç sayılmıştır. Medeni hukukta da bireyler yardım edilmediği takdirde yoksulluğa düşecek olan kan hısımlarına yardım etmekle yükümlüdürler. Hukuk ile ahlak arasındaki ilişki, bazen hukukun ahlak kurallarına dayanması biçiminde ortaya çıkar. Bu durumda ahlak kuralları, hukuk düzeninin ayrılmaz bir öğesi olur. Örneğin, kimse özgürlüğünü başkasına devredemediği gibi, yasaya ya da genel ahlak ve adaba aykırı olarak sınırlayamaz. Bundan başka, topluma karşı önemli ödevler içeren mesleklere (örneğin hekimliğe) ilişkin düzenlemelerde de ödev etiğinin (deontoloji) bir hukuk kuralı haline geldiği görülür.

Buna karşılık ahlak, yazılı olmaması ve kural koyucunun ve taşıyıcının devlet birimleri değil bireyler olmasıyla hukuktan ayrılır. Ayrıca hukuk bireylerin yalnızca eylemlerine yönelirken, ahlak, yeme-içme kurallarından cinsiyet ilişkilerinin düzenlenmesine kadar uzanan bir yaşam alanında, insanların birlikte bulunduğu hemen her durum için kurallar barındırır. Hukuka aykırı davranışlara karşı yaptırım olarak "ceza" uygulanır, ama ahlaka aykırı davranışlar "kınama" ve giderek "toplum dışına itme" biçiminde tepki görür. Ahlak kuralları, bireylere, önce "yetiştirme" sürecinde ana-babaları ve aileleri aracılığıyla, yapmaları ve yapmamaları gereken davranışların öğretilmesiyle aktarılır ve uygulanır. Daha sonra bireyin çevresindeki çeşitli toplum kesimleriyle bu aktarma ve uygulama sürdürülür. Ahlakın temel dayanağı, bireylerde geliştirilen ve "kötü" davranışla uyandırılan "utanma" duygusudur.

Ahlak, tarih içinde yer yer dinlere bağlı olarak ortaya çıkmış ve her din, belirli bir yaşama biçimi öngören bir ahlak anlayışı barındırmıştır. Bununla birlikte ahlak kuralları dinsel kurallardan ayrılır. Ahlak, temelde insanların kendi aralarındaki ilişkileri konu edinirken, dinler insanların "kutsal" sayılan ve inanç konusu olan doğaötesi güçlerle ilişkileriyle ilgilidir. Ahlaka aykırı bir davranış "ayıp", dine aykırı bir davranış ise "günah" olarak nitelenir.

Ahlak, düşünce tarihinde çeşitli açılardan bilgi konusu edinilmiştir. Ahlaklı olmanın temelinde hangi ilkelerin bulunduğu ya da bulunması gerektiği ve hangi davranış türlerinin "ahlaklı" ("iyi"), hangilerinin "ahlakdışı" ("kötü") olduğu gibi sorular Eski Yunan'dan başlayarak, felsefenin etik (*) adlı dalının konusu olmuştur. Ahlakı bütünsel bir olgu olarak ele alan düşünürler ise konuyu toplum eleştirilerinde işlemişlerdir.

Ayrıca bireylerin ahlak bakımından toplum karşısındaki durumu ve belirli bir ahlak dizgesinin ilgili toplum için taşıdığı anlam gibi konular ele alınmıştır. Bir yaşam biçimi ya da bir toplum modeli olarak bütünsel ahlak dizgeleri öneren düşünürler de olmuştur. Spinoza'nın *Etika*'sı birincilere, Platon'un *Devlet*'i ile çeşitli ütopya (*) tasarımları (Thomas More, Campanella, Francis Bacon) ikincilere örnektir.

Rönesans ve Aydınlanma'yla başlayan gelişme içinde, büyük ölçüde Hıristiyanlığa bağlı Batı ahlak dizgelerinde önemli değişiklikler olmuş, katı kurallardan uzaklaşılarak "özgürlükçü" ve "uşçu" bir ahlak anlayışına yönelinmiştir. Bu süreçte en önemli yeri Kant'ın ahlak çözümlemesi tutar. Aynı süreç içinde genel olarak "ahlaklılık" kavramı sorgulanmış, Nietzsche ve ondan etkilenen varoluşçuluk(*) akımının temsilcileri, yaşadıkları toplumları eleştirerek ahlaktan bağımsız, özgür bir yaşam biçimi önermişlerdir.

20. yüzyılda ahlak daha çok bireyin toplum karşısındaki durumu açısından ele alınmıştır. Bir yandan oluşan teknolojik uygarlık ile refah toplumu ve bunlara bağlı hukuk devleti anlayışı, öte yandan bilginin yaygınlaşması, bireyin genel olarak toplum ve ahlak yargıları karşısındaki durumunu güçlendirmiştir. Ama bazı çağdaş düşünürler, özellikle Foucault, bunun görünürdeki durum olduğunu, aslında toplumda yaygın ahlakın birey üzerindeki egemenliğini ("iktidarını") dolaylı yollardan güçlendirerek sürdürdüğünü savunmuşlardır.

Günümüz felsefesinde, genel olarak "iyi-kötü" kavramları ve belirgin ahlak kuralları dil içinde oynadığı rol açısından ele alınırken, ahlakın niteliği toplum-birey ilişkileri çerçevesinde tartışma konusu olmayı sürdürmektedir.

ahlak zabıtası, toplumda genel ahlaka aykırı davranışlarla ilgili hizmet ya da örgüt. *Ayrıca bak.* kolluk.

Ahlamlar, AKHLAMU olarak da yazılır, Suriye'nin kuzeyinde ve Mezopotamya'da yaşamış Sami ırkından eski bir göçebe halk. Asurların geleneksel düşmanları olan Ahlamlardan İÖ 1375'te yazılmış bir Mısır kaynağında (Tel el-Amarna mektuplarından birinde) söz edilir ve Fırat Irmağına kadar ilerlemiş oldukları belirtilir. Aşağı yukarı aynı dönemde Asur'da, Nippur'da ve Basra Körfezi yöresinde de bulunduklarını gösteren işaretler vardır. Ahlamlar bunu izleyen yüzyıl boyunca Babil ve Hattuşa (Boğazköy) arasındaki yolculukları engelledilerdi. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta (İÖ 1244-08) "Akhlamuların dağları"nı fethettiğini kaydetmiştir. Öte yandan Asur kralı I. Tiglat-Pileser'e (İÖ 1115-1077) ait bir yazıtta ilk kez "Akhlamu-Aramiler"den söz edilir; bundan hemen sonra da Asur kayıtlarından Ahlamların yerine Aramilere rastlanır. Ahlamlar ile Aramiler arasındaki ilişki hâlâ bir varsayımdan öteye geçmez.

Ahlat, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bitlis iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.044 km² olan Ahlat ilçesi doğuda Van Gölü, güneyde Tatvan ilçesi ve Merkez ilçe, doğu ve kuzeyde Muş ili, doğuda da Adilcevaz ilçesiyle çevrilidir.

Emir Bayındır Kümbeti, Ahlat
Isa Çelik

Kuzeydoğudaki Süphan Dağı, güneydeki Nemrut Dağı ile Van Gölü arasında uzanan ilçe topraklarında yer alan başlıca düzlük Ahlat Ovasıdır. Kuzey kesimdeki Nazik Gölünün(*) fazla sularıyla beslenen Kurmaç Suyu Ahlat Koyunda Van Gölüne dökülür.

İlçede ekime elverişli geniş topraklar bulunmakla birlikte, asıl ekonomik uğraş hayvancılıktır. En çok koyun ve keçi yetiştirilir. Bunlar yazın Nemrut Dağının eteklerindeki otlaklarda beslenir. İlçe hayvancılıkla uğraşan göçerlerin mevsimlik hareket yolları üzerinde yer alır. Mandıralarda peynir üretilir. Deri üretimi de oldukça fazladır. Başlıca tarımsal ürünler buğday ve çavdardır. Ceviz de çok yetişir.

Ahlat eski bir yerleşmedir. Kimi kaynaklar kent tarihini İÖ 15. yüzyıla değin götürür. Bu dönemlerde Ahlat, Asurların uç beyliği idi. İÖ 9. yüzyılda Urartulara geçti. Harabeşehir sırtlarındaki kale yıkıntısının bu döneme ait olduğu sanılmaktadır. Daha sonra kent sırasıyla Med, Pers, Makedonya ve Selevkos egemenliğine girdi. İS 7. yüzyılda Arap egemenliğine girinceye değin Bizans yönetiminde kaldı. Selçuklu egemenliği 11. yüzyılda başladı. Ahlat bir süre Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın merkezi oldu. Bir Bizans ordusu Ahlat önlerinde yenilgiye uğratıldı. Bundan sonra Sökmenlilerin(*) en önemli egemenlik alanlarından biri haline geldi. Tarihe "Selçuklu Rönesansının yaşandığı belde" olarak geçmiştir. 13. yüzyıl başında Eyyubilerin eline geçen yöre 14. yüzyılda Timur ordularınca yakılıp yıkıldığından bu refah dönemi sona erdi. 1473'te Osmanlı egemenliğine girdikten sonra, kısa bir süre Safevilere bağlandı. 1514'teki Çaldıran Savaşı ile kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Daha sonra I. Süleyman'ın (Kanuni) buyruğuyla Mimar Sinan buraya büyük bir kale yaptırdı. Osmanlı egemenliği sırasında, zenginliğinden dolayı sık sık Bitlis'teki Şerefhanoğullarının yağmasına uğradı. Yöre 19. yüzyıl sonlarında Bitlis vilayeti Merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. 1916'da kısa bir süre Ruslar tarafından işgal edilen Ahlat, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bitlis iline bağlı bir ilçeydi. 1929'da Van'a bağlanan ilçe, 1936'da gene Bitlis ili sınırları içine alındı.

Ahlat kentinde asıl yerleşmeler Van Gölü kıyısı ile iskele çevresindedir. Kıyıdan 2 km içeridek eski Ahlat kentinin yıkıntıları hâlâ ayaktadır. Tarım dışında marangozluk, mobilyacılık, taş işçiliği gibi el sanatları da vardır.

Ortaçağın "Kubbetü'l-İslam" adıyla ünlü üç büyük kentinden biri olan Ahlat (öteki ler Belh ve Buhara) mezar anıtlarıyla ünlüdür. Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerini barındıran mezarlıklar günümüzde bir açık hava müzesi görünümündedir. Ahlat Müzesi 1971'de açılmıştır.

Ahlat Belediyesi 1896'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.217; kent, 16.742.

Ahlatlıbel, Ankara'nın Haymana ilçesinde İlk Tunç Çağı yerleşmesi. 1933'te Hamit Zübeyr Koşay başkanlığında yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Ahlatlıbel büyük olasılıkla İÖ 2500'den İÖ 2000'e değin süren tek bir kültür evresini (İlk Tunç Çağının III. evresi) içermektedir. Yapı kalıntılarından burasının güçlü bir beylik kalesi olduğu sanılmaktadır. Yapılar taş temeller üstünde yükselen kerpiç duvarlardan oluşur.

Yerleşmenin tarihinin belirlenmesinde en önemli etken olan çanak çömleklerin oldukça özenle yapılıp bezendiği görülür. Yivlerle yapılmış geometrik bezekler ilginçtir. Geniş gaga ağızlı, kısa boyunlu, yuvarlak

karınlı, tek dikey kulplu kaplar yaygındır. Çoğunun şişkin karınları yiv ya da kabartma bezeklerle süslüdür. Çanak çömlekler Kusura, Troya (kat II), Alişar (kat Ie), Alacahöyük ve Mersin, Yümüktepe (kat XIIA) çanak çömlekleriyle benzerlik gösterir. Bu da Ahlatlıbel'in İlk Tunç Çağının III. evresinde Ege ve Güney Anadolu bölgeleri ile yoğun bir kültür alışverişi içinde olduğunu kanıtlar. Ahlatlıbel'de bulunan küçük buluntular taş el baltaları, disk ve keman biçimli idoller, kemik alet ve eşyalar, damga mühürler, bakır süs eşyaları, kurşun ve altından yapılmış kılıç, hançer gibi silahlardır.

Konutlarda döşemenin altında, çevresi taşlarla döşenmiş mezarlar ve içlerine iskelet konmuş küpler vardır. İskeletlerin hepsi, dizleri karınlarına doğru çekilmiş durumdadır (hoker). Gerek küplerde, gerekse öbür mezarlarda ölüyle birlikte yerleştirilmiş çeşitli armağanlar da bulunmuştur.

Ahlatşahlar *bak.* Sökmenliler

Ahlgren, Ernst *bak.* Benedictsson, Victoria

Ahlin, Lars (d. 4 Nisan 1915, Sundsvall, İsveç), 1940'larda ve 1950'lerde etkili olmuş İsveçli romancı.

Ahlin'in temel düşüncelerinin çoğu *Tabb med manifestet* (1943; Manifestolu Tabb) adlı yapıtında yer alır. Kitapta genç bir proleter, komünist ideolojiyi doyurucu bulmaz. İnsanın, kendinden önce belirlenmiş bir öze göre değil de, kendi eylemleri çerçevesinde yargılandığı laik bir Lutherci ilahiyata yönelerek hem kendini, hem de dünyayı daha iyi kavrar. Ahlin insanı anlaşılması olanaksız, ama gene de kutsal ve Tanrı'nın merhametine muhtaç bir varlık olarak görür. Yarattığı roman kahramanlarını yargılamaktansa, hiç yan tutmadan anlatmayı yeğleyen Ahlin'in daha sonraki romanlarında da benzer temalar vardır. Bunların arasında *Min död är min* (1945; Ölümüm Benimdir), *Kanelbiten* (1953; Tarçın Kabuğu) ve *Natt i marknadstältet* (1957; Panayır Çadırlarında Gece) en tanınmışlarıdır.

Ahlin 1960'ta Dokuzlar Ödülü'nü, 1962'de Büyük Roman Ödülü'nü ve 1966'da Küçük Nobel Ödülü'nü kazanmıştır.

Ahmad Gran, asıl adı AHMAD IBN İBRAHİM EL-GAZİ, SOLAK AHMED olarak da bilinir, (d. y. 1506 - ö. y. 1543), Etiyopya'yı egemenliği altına almış bir İslam hareketinin önderi. Ülkenin dörtte üçünden fazlasını ele geçirmiş ve vakayinamelere göre fethettiği bölgelerdeki insanların büyük çoğunluğuna İslamiyeti kabul ettirmiştir.

Ahmad Gran, önce Somali'de bir Müslüman devlet olan Adal'ı ele geçirerek kardeşini buraya kral yaptı. Daha sonra Hıristiyan Etiyopya'ya karşı cihad ilan etti. Dinsel coşkunluk, zenginlik umudu ve bir olasılıkla da Arap göçlerinin yol açtığı nüfus baskısıyla kendisine katılan karışık ve göçebe Somalili yığınlardan bir ordu kurdu. Türklerin geliştirdiği ateşli silahlardan da ustaca yararlandı ve ordusunun içinde Türk savaşçılardan küçük bir birlik oluşturdu.

Ahmad Gran, 1526-27 yıllarında Adal'da bir Etiyopya ordusunu bozguna uğrattı, ancak geniş çaplı bir istila hareketi için hazırlık yapmak amacıyla 1531'e değin bekledi. Ülkeyi harabeye çeviren akınlarla 1535'te Etiyopya'nın güney ve orta bölgelerini eline geçirdi, bir süre sonra da kuzeydeki dağlık bölgeleri istila etti. Etiyopya kralı, çevresinde kalan az sayıdaki yandaşıyla geri çekilerek Portekiz'den yardım istedi. Ahmad Gran, 1541'de Etiyopyalılara yardıma gelen küçük Portekiz kuvvetini bir süre oyaladı, daha sonra da Türk birlikleriyle güçlendirdiği ordusuyla ağır bir bozguna uğrattı. Ancak geri kalan az sayıdaki Portekizli, yeni Etiyopya kralı Galawdewos'un da yardımıyla kısa sürede yeniden silahlanmayı ve Etiyopyalılardan düzenli bir ordu kurmayı başardı. Türk kuvvetlerinin büyük bölümünü geri göndermiş olan Ahmad Gran, Etiyopyalılarla giriştiği savaşta öldürüldü. Böylece Galawdewos, krallığını yeniden ele geçirdi; ama, bu arada tebasının bir bölümünün İslamı kabul etmesi, sonra yeniden Hıristiyanlığa dönmesi, kolay atlatılamayan toplumsal bir bunalım yarattı.

Ahmadu Lobbo *bak.* Şeyh Ahmadu Lobbo

Ahmadu Seku (ö. 1898, Sokoto, Kuzey Nijerya), Batı Afrika'daki Tukulör İmparatorluğu'nun ikinci ve son hükümdarı.

Ahmadu Seku 1864'te babası el-Hac Ömer'in yerine geçti. Bugün Mali sınırları içinde kalan eski Segu Bambara Krallığı'nın çevresinde oluşan büyük bir imparatorluğu yönetti. 1881 Nango Antlaşması ile Fransa'ya en gözde ulus payesini verdi. Fransızların Kita ve Bamako'ya ilerlemesi üzerine başkent Segu'dan ayrıldı. 12 Mayıs 1887 tarihli Gouri Antlaşması ile Fransız protektorasını kabul ettiyse de 1888'de Albay Louis Archinard, Ahmadu'ya karşı bir saldırı başlattı. 1891'e gelindiğinde Ahmadu, kalelerinin çoğunu yitirmişti.

Ahmadulina, Bella (Ahatovna) (d. 10 Nisan 1937, Moskova), Stalin sonrası Sovyet edebiyatında özgün bir ses olarak dikkat çeken Tatar ve İtalyan asıllı kadın şair.

1960'ta Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde eğitimini tamamladıktan sonra Orta Asya'yı gezdi. Yapıtlarındaki ödünsüz bireycilik yüzünden resmî eleştirilere hedef olmasına ve kimi zaman yapıtlarını yayımlamada güçlük çekmesine karşın Ahmadulina, sonunda Sovyet Yazarlar Birliği'ne kabul edildi. 1950'lerde evli olduğu şair Yevgeni Yevtuşenko gibi Ahmadulina da yapıtlarını binlerce kişinin izlediği toplantılarda okudu.

İlk şiir kitabı olan *Struna* (Arp Teli) 1962'de yayımlandı. Başlığı Puşkin'in 1830'da yazdığı bir şiirini hatırlatan "*Moya rodoslovnaya*" (1964; "Şecerem") adlı uzun şiiri hem içerik, hem de biçim açısından iddialı, sağlam bir deneme olarak dikkati çeker. Sonraki yapıtları arasında *Uroki Muzyki* (1969; Müzik Dersleri) ve *Sihi* (1975; Şiirler) sayılabilir. Ahmadulina Gürcü dilinden ve başka dillerden yaptığı şiir çevirilerini de yayımlamıştır.

Ahmatova, Anna, asıl adı ANNA ANDREYEVNA GORENKO (d. 23 Haziran 1889, Bolşoy Fontan, Odessa, Ukrayna, - ö. 5 Mart 1966, Domodedovo, Moskova yakınları), Rus edebiyatının önde gelen kadın şairlerinden.

Anna Ahmatova
Novosti Press Agency

On bir yaşında şiir yazmaya başlayan Ahmatova, 21 yaşında Akmeist şairler grubuna katıldı. 1910'da grubun önderi Nikolay Gumilyov'la evlendi, ama 1918'de boşandı. Akmeistler, dergileri *Apollon*'da (1909-17) simgeciliğin anlam belirsizliklerine ve yapmacıklarına karşı çıkarak bunların yerine "güzel duruluğu", özlülüğü, yalınlığı ve biçim yetkinliğini getirmeyi amaçlamışlardı. Ahmatova'nın daha ilk şiirleri bile bu nitelikler bakımından kusursuzdu. İlk kitapları *Veçer* (1912; Akşam) ve özellikle de *Çiotki* ile (1914; Güldeste) adını duyurdu. Şiirleri öz yaşantıdan, hatta itiraflardan kaynaklanan şiir tarzının en güzel örneklerini oluştururken, bir yandan da sanatsal ve duygusal bütünlükleriyle evrensel bir etki gücüne ulaşıyordu. Ana motifi olan aşk, bütünüyle kendine özgü bir ses tonlaması ve yoğun kadınsı vurgularla dile getirdiği, çoğu kez sorunlu ve trajik bir aşktı.

Ahmatova daha sonraki yıllarda ana temasına, kişisel yoğunluktan ya da sanat bilincinden ödün vermeksizin, yurttaşlık, yurtseverlik ve din motiflerini de kattı. Sanatçılığı ve yararlandığı malzeme üzerinde gittikçe artan denetimi özellikle *Belaya Staya* (1917; Beyaz Sürü), *Podorojnik* (1921; Sinirotu) ve *Anno Domini MCMXXI* (1922; İsa'dan sonra MCMXXI Yılı) gibi yapıtlarında belirginleşir. İşlediği konulara çeşitlilik kazandırdığı halde resmî Sovyet eleştirmenlerince "burjuva ve aristokrat" olarak nitelendi. Şiirini aşk ve Tanrı'yla sınırlandırdığı ileri sürülerek yarı rahibe yarı fahişe olmakla suçlandı. 1921'de eski kocası Gumilyov'un, Sovyet aleyhtarı bir komploya (Tagantsev davası) katılmak suçundan idam edilmesi Ahmatova'nın durumunu daha da güçleştirdi. 1923'te, şiir yazmayı hemen hemen bütünüyle bıraktığı ve edebiyat çevrelerince dışlandığı bir döneme girdi. 1940'a değin Sovyetler Birliği'nde hiçbir şiiri yayımlanmadı. O yıl aylık edebiyat dergisi *Zvezda*'da (Yıldız) birkaç şiiri çıktı ve önceki yapıtlarından seçmeleri içeren *Iz Şesti knig* (Altın Kitaptan) adlı bir kitabı yayımlandı. Ancak kitap birkaç ay sonra birdenbire satıştan da, kütüphanelerden de kaldırıldı. Bununla birlikte Eylül 1941'de Alman işgali başlayınca Leningrad (bugün Petersburg) kadınlarına coşturucu bir radyo yayını yapmasına izin verildi. Hemen sonra Taşkent'e götürülen Ahmatova, şiirlerini hastanedeki askerlere okudu, savaştan esinlenen birkaç lirik şiir de yayımladı; 1943'te Taşkent'te lirik şiirlerinden seçmeler içeren bir kitapçık çıkardı. Savaşın sonunda Leningrad'a döndü; şiirleri artık yerel dergi ve gazetelerde yer almaya başlamıştı. Düzenlenen matinelerde şiirlerini okudu; yapıtlarının geniş bir basımının yapılması için harekete geçildi.

Ağustos 1946'da Ahmatova Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından sert bir biçimde "erotik, gizemci ve siyasal yönden duyarsız" olmakla suçlandı. Şiirleri "Sovyet halkına yabancı" bulunarak kınandı ve bir kez daha, üstelik de Politbüro üyesi Andrey Jdanov'dan "fahişe-rahibe" damgasını yedi. Sovyet Yazarlar Birliği'nden atıldı; bir şiir kitabı baskıdayken imha edildi, üç yıl boyunca da hiçbir yapıtı yayımlanmadı.

1950'de haftalık resimli dergi *Ogonyok*'un (Küçük Işık) birkaç sayısında *Iz Tsikla "Slava miru"* (Barışa Övgü Dizisinden) başlığı altında Ahmatova'nın Stalin'i ve Sovyet komünizmini öven bazı şiirleri yayımlandı. Sovyet yönetimiyle bu beklenmedik uzlaşmanın temelinde, Stalin'in gözünde yeniden saygınlık kazanarak, 1949'da tutuklanıp Sibirya'ya sürülen oğlu Lev Gu-

milyov'u özgürlüğüne kavuşturma amacının yattığı ileri sürülür. Bu şiirlerin tonu, Ahmatova'nın 1935-40 arasında, oğlunun 1937'deki başka bir tutukluluğundan duyduğu acıyla yazdığı, etkileyici ve evrensel nitelikteki lirik şiirler dizisi *Rekviem*'den (Ağıt) çok farklıdır. Sovyet halkının Stalin' in şiddet yılları boyunca çektiklerinin şiirsel bir anıtı olan bu başyapıt, Sovyetler Birliği'nde hiçbir zaman yayımlanmadı.

Stalin'in ölümünden sonra, kültür yaşamında "buzların çözülmesi" döneminde Ahmatova saygınlığını giderek yeniden kazandı. 1958'de içinde bazı çevirilerinin de bulunduğu küçük bir şiir kitabı yayımlandı. Bu tarihten sonra Puşkin üzerine yazdığı başarılı denemelerinden bazılarına da yer verdiği yapıtlarının birkaç basımı yapıldı (1961, 1965, 1976'da iki kez, 1977); ancak bu basımlardan hiçbiri Ahmatova'nın edebiyat ürünlerinin tümünü kapsamaz. Ahmatova'nın 1940-62 arasında üzerinde sürekli çalıştığı en uzun yapıtı *Poema bez geroya* (Kahramansız Şiir) 1976'ya değin Sovyetler Birliği'nde yayımlanmadı. Bu güç ve karmaşık yapıt, Ahmatova'nın kendi felsefesi, yaşamının anlamı ve şiirsel yaratımı üzerine son sözlerinin güçlü, lirik bir özetidir; çoğu kişi tarafından 20. yüzyılın en büyük şiirlerinden biri olarak kabul edilir. Yapıt edebiyatla yaşam arasındaki sınırları hafifçe belirsizleştirerek simgecilik, alegori ve otobiyografiyi birleştirir ve genç bir şairin kendini öldürmesini merkez alan bir trajedinin çevresinde zaman, şiir, acı çekme ve kendini olumlama gibi temaları ustalıkla örer.

Ahmatova'nın şiiri temelde lirik ve kişiseldir; klasik ölçülülükle yoğun duyguları kaynaştırır. Başarısız geçen ikinci evliliği de içinde olmak üzere, çoğunlukla sorunlu ve mutsuz ilişkilerini yansıtan çeşitli aşk duygularını dile getirir. Cesur ve son derece bireysel, ama sıkıca denetlenmiş düş gücü, yetkin sözsel müziği, içe işleyici bir yalınlık ve incelikle yoğrulmuş şiirsel söyleyişi onun sanatının başlıca özellikleridir.

Ahmatova, Victor Hugo, Rabindranath Tagore ve Leopardi'den, çeşitli Ermeni ve Koreli şairlerden yetkin çeviriler de yaptı. Simgeci yazar Aleksandr Blok, ressam Amedeo Modigliani ve dostu Akmeist şair Osip Mandelştam üstüne duygulu, kişisel anılar yazdı.

1964'te İtalya'da verilen uluslararası şiir ödülü Etna-Taormina'yı kazanan Ahmatova, 1965'te de Oxford Üniversitesi'nden onursal doktorluk unvanı aldı. Ödül törenlerine katılmak üzere Sicilya ve İngiltere'ye yaptığı yolculuklarla 1912'den beri ilk kez ülke dışına çıkmış oldu. Ahmatova'nın yapıtları birçok dile çevrildi; önemi, ölümünden sonra da uluslararası düzeyde artmaya devam etti. Türkçede, *Seçilmiş Şiirler* (1984) ve *Yaban Balı Özgürlük Kokar* (1985) adıyla iki yapıtı yayımlanmıştır.

Ahmed I (d. 18 Nisan 1590, Manisa - ö. 21/22 Kasım 1617, İstanbul), 1603-17 arasında Osmanlı padişahı. Fatih Kanunnamesi' nin tahta çıkanların devletin geleceği için kardeşlerini öldürmesine izin veren hükmünü kaldırmış, tahtın babadan oğula değil, en yaşlı şehzadeye geçmesi kuralını getirmiştir.

III. Mehmed'in oğludur. Annesi Handan Sultan'dır. Babasının ölümü üzerine 21 Aralık 1603'te tahta çıktı. Kardeşi Mustafa'yı öldürtmeyerek Fatih Kanunnamesi'nin bu konudaki hükmünü uygulamadan kaldırdı. Tahtın babadan oğula değil, en yaşlı şehzadeye geçmesi kuralını getirdi. Koyduğu yasa gereği, oğullarından II. Osman, IV. Murad ve İbrahim'den önce kardeşi I. Mustafa tahta çıktı.

I. Ahmed padişah olduğunda İran ve Avusturya savaşları sürüyordu. Atadığı yeni komutanlarından Ciğalazade Sinan Paşa İran ordusuna yenik düştü (1604). Macaristan serdarı Lala Mehmed Paşa ise 1605'te Peşte'ye girdi; Vaç (Waitzen) ve Estergon kalelerini fethetti. 1606'da Avusturya cephesine gönderilen Kuyucu Murad Paşa, savaşa son vererek Zitvatorok Antlaşması' nı(*) imzaladı. I. Ahmed, barıştan sonra Murad Paşa'yı Anadolu'da Celali Ayaklanmaları'nı bastırmakla görevlendirdi. Murad Paşa, 1607'de Canbulatoğlu'nun kalabalık ordusunu bozguna uğrattı. 1608'de de Göksun Yaylasında Kalenderoğlu Mehmed'i yenerek Celalileri Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarından çıkardı. Bu iç çatışmalar binlerce insanın ölmesine yol açtı.

1610'da İran seferine çıkan Murad Paşa' nın ölümü üzerine I. Ahmed onun yerine Nasuh Paşa'yı görevlendirdi. Yeni serdar, Şah I. Abbas'ın orduları karşısında başarılı olamadığı gibi, 1612'de kendi adıyla anılan

I. Ahmed
Young Albümü, Londra, 1815
Alfa Yapım

bir antlaşma imzalayarak İran'ın ödeyeceği yıllık ipek vergisi karşılığında Diyarbakır'a kadar bütün doğu bölgelerinin bu ülkeye bırakılmasını kabul etti. Şah Abbas ipek vergisini ödemediğinden, İran savaşları 1614'te yeniden başladı. İran seferini yürüten Sadrazam Öküz Mehmed Paşa, 1616'da Revan'da bozguna uğradı. İran savaşları sırasında donanma da Akdeniz'de korsanlarla uğraşıyordu. Ege ve Orta Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin yeniden sağlanması I. Ahmed dönemine rastlar.

Sanatsever bir padişah olan I. Ahmed, Bahti mahlası ile şiirler yazdı. İstanbul'un imarı ile ilgilendi; Bizans Hipodrumu'nun yerindeki Atmeydanı'nı yeni baştan düzenleterek alanın bir yanına Sultan Ahmed Külliyesi'ni(*) yaptırdı. Mekke ve Medine' deki kutsal yapıları onarttı. Yol ve su kanalları yapımına önem verdi.

Ahmed II (d. 25 Şubat 1643, İstanbul - ö. 6 Şubat 1695, Edirne), 1691-95 arasında Osmanlı padişahı. Gittikçe büyüyen iç ve dış sorunlara çözüm bulmakta başarılı olamamıştır.

Sultan İbrahim'in oğludur. Annesi Muazzez Sultan'dır. Yaşamının büyük bölümünü sarayda, şehzadelerin kapatıldığı şimşirlik denen bölümde geçirdi. II. Süleyman'ın ölümü üzerine 22 Haziran 1691'de tahta çıktı. Aynı yıl, Avusturya cephesinde bulunan Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa Salankamen Savaşı'nda şehit düşünce, Osmanlı ordusu Belgrad'a kadar geri çekildi. 1692'de tekrarlanan Avusturya seferi, hiçbir

II. Ahmed
Young Albümü, Londra, 1815
Alfa Yapım

başarılı sonuç vermediği gibi, Leh kuvvetleri de İsakçi'yı işgal ederek Varat (Varasd) Kalesi'ni aldılar. Venedik donanmasının Akdeniz ve Ege'de kurduğu üstünlük ise gitgide artmaktaydı. Bu zor dönemde, özellikle yakın bildiği harem ağalarının etkisiyle, sık sık sadrazam değiştirerek sorunlara çözüm bulmaya çalışan II. Ahmed, 1693'te Bozoklu Mustafa Paşa'yı Erdel seferine gönderdi. Mustafa Paşa, Belgrad'ın Avusturya ordusu tarafından kuşatıldığını öğrenerek oraya yöneldi; kenti kurtarıp Edirne'ye döndü. 1694'te Sürmeli Ali Paşa Avusturya seferinde somut bir başarı elde edemedi. O yıl Venedikliler Sakız Adasına bir çıkartma yaptılar. Birbirini izleyen başarısız savaşlar yüzünden ülkede tedirginlik arttı. Irak, Suriye ve Hicaz'da ayaklanmalar, Trablusgarp ve Cezayir'de karışıklıklar başgösterdi. II. Ahmed'in kısa saltanatında çıkan sorunlardan hiçbiri çözüme kavuşturulamadı.

Bilgisi ve deneyimi bulunmamasına karşın yönetime, ordu işlerine ve dış ilişkilere karışmaktan geri kalmayan II. Ahmed, padişahlığını aralıksız olarak Edirne'de sürdürdü. I. Süleyman (Kanuni) döneminde olduğu gibi Divan-ı Hümayun'un haftada dört gün toplanmasını sağladı. Bu toplantıları aksatmadan izlemeye çalıştı. Halkın mukataa mutasarrıfları tarafından ezilmesini engelleyici bir çare olmak üzere, bazı eyaletlerdeki miri mukataa topraklarının babadan oğula geçmemek koşuluyla işleyenlere verilmesini bir fermanla yasalaştırdı.

Ahmed III (d. 30/31 Aralık 1673, Hacıoğlupazarı, Bulgaristan - ö. 1 Temmuz 1736, İstanbul), 1703-30 arasında Osmanlı padişahı. Lale Devri(*) diye anılan son döneminde birçok yeniliği gerçekleştirmiştir.

Tahta çıkışı ve savaşlar. IV. Mehmed'in oğludur. Annesi Rabia Gülnuş olarak da bilinen Emetullah Gülnuş Sultan'dır. 1687'ye değin sarayda yazı, tarih, müzik, din ve dil öğrenimi gördü. Babası tahttan indirildikten sonra 16 yıl sarayın şimşirlik denen bölümünde kapalı bir yaşam sürdü. Ağabeyi II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile sonuçlanan Edirne Olayı'ndan(*) sonra 22 Ağustos 1703'te Edirne'de tahta çıkarıldı. Ayaklanmacı zorbaların gözetiminde Edirne'den İstanbul'a götürüldü. 1707'ye değin, yönetime egemen olan zorbaları yavaş yavaş çevresinden uzaklaştırmak için uğraştı. 1707-10 arasında iç sorunlarla ilgilendi. Dış sorun çıkartmamaya da özen gösterdi.

Rusya ile savaşan İsveç kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) 1709'da Poltava'da yenilerek Osmanlı sınırını geçip sığınma isteğinde bulunması, yeni bir Osmanlı-Rus savaşına

yol açtı. Bir süreden beri Rusya'nın antlaşma koşullarına uymaması, sınır güvenliğini bozması gibi asıl nedenlerin yanı sıra, Erdel prensi Rákóczi'nin durumu da savaşı zorunlu kılmaktaydı. III. Ahmed ikinci kez sadrazamlığa atadığı Baltacı Mehmed Paşa'yı Rusya seferine gönderdi. Savaş Prut Antlaşması ile sonuçlandı; ama Mehmed Paşa'nın karşıtları bunu başarısızlık olarak yorumladılar ve III. Ahmed'in sadrazamı görevinden uzaklaştırarak sürgüne göndermesini sağladılar. Rusların antlaşmayı uygulamaması üzerine 1712'de yeni bir seferin hazırlıklarına başlandı. Ancak, İngiltere'nin aracılığıyla Prut Antlaşması'nın uygulanacağı yolunda Ruslardan kesin söz alındı. Sınır boyundaki çatışmalar ise aralıklarla sürdü. 1713'te imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusların Kırım ve Lehistan üzerindeki baskısına son verildi. Bu sonuç, 1699 Karlofça Antlaşması'na göre önemli bir başarıydı.

III. Ahmed
Young Albümü Londra 1815
Ada Yapım

1715'te Mora'ya karadan ve denizden gerçekleştirilen seferle Venedik işgaline son verildi. Bu seferin bir devamı olarak, Venediklilerin eline geçmiş olan Girit'teki kaleler de kurtarıldı. Ama Silahdar Ali Paşa 1716'da Varadin Savaşı'nda Avusturyalılar karşısında yenilgiye uğradı ve savaş alanında öldü. Bu olay yeni bir bunalımın başlangıcı oldu. Avusturya orduları Belgrad'a girdi. Temeşvar (Timişoara) Kalesi yitirildi, düşman öncüleri Niş'e kadar ilerledi. Ayrıca, Osmanlılar tarafından Macar kralı ilan edilen ve Macar mültecileri ile Türkiye'ye getirilen Erdel prensi Rákóczi (II. Rákóczi) sorunu da vardı. Böyle bir ortamda III. Ahmed'e yıllardan beri danışmanlık eden, deneyimi, görgüsü ve barıştan yana tutumu ile padişahın güvenini kazanan Damat İbrahim Paşa(*) 1718'de sadrazam oldu. 21 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması'nı(*) imzalayarak III. Ahmed'in istediği barışı gerçekleştirdi. Avusturya ve Venedik'le yapılan ve aradaki ilişkileri düzene koyan bu antlaşmadan bir yıl sonra da Ruslarla olan gerginlik giderildi.

Lale Devri ve tahttan indirilmesi. Bu tarihten sonra, Lale Devri denen ve III. Ahmed'in saltanatının ikinci yarısını oluşturan dönem başladı. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile onun önemli görevlere getirdiği yakınları, iç ve dış sorunları görüşmeler yaparak ve boyutları bir savaşın getirebileceği yükleri aşan ödünler vererek çözmeye çalıştılar. Öte yandan, özellikle İstanbul'da, eski yaşam biçim ve geleneklerinden farklı, çok yönlü bir toplumsal canlılık başladı. Sınır boylarındaki sorunların çözümü beylerbeylerine bırakılmıştı. 1722'de ortaya çıkan Dağıstan ve Bakü sorunu, Fransız elçisinin aracılığı ile 1724'te bir antlaşma imzalanarak çözüldü. Gence, Nahcıvan, Hoy, Selmas, Kırmanşah ve Nihavend gibi birçok İran sınır kalesi ve kenti beylerbeylerinin gayretiyle ele geçirildi. Bu zaferlerin müjdeleri İstanbul'a ulaştıkça, III. Ahmed'le Nevşehirli İbrahim Paşa başkentte yeni şenlikler düzenlediler. 1725'te Tebriz'in alınması bu gelişmeleri noktaladı. Bundan sonra, Afganlı Eşref Şah İran'da yönetimi yavaş yavaş ele geçirdikçe, sınır savaşları da Osmanlıların aleyhine döndü. Alınan yerler yitirilirken 1727'de geçici Hemedan Barışı imzalandı. Gelen her kötü haber İstanbul'da yeni bir ayaklanmanın gerekçesi oluyordu. Özellikle savaş giderlerini karşılamak amacıyla ağır vergiler konması, Anadolu'daki işsizliğin ve eşkıya baskısının sonucunda İstanbul'un başıboş kalabalıklarla dolması, küçük bir zümrenin ise lüks tutkusu ve savurganlık içinde olması ayaklanmayı çabuklaştırdı. Padişahın ve sadrazamın sefere çıkma vaatleri bir sonuç vermedi. İranlıların Türkleri kitleler halinde öldürdüklerinin duyulması, 28 Eylül 1730'da Osmanlı tarihindeki en büyük ayaklanmalardan birini başlatan kıvılcım oldu (*bak.* Patrona Ayaklanması). Patrona Halil önderliğindeki ayaklanmanın ikinci ve üçüncü günlerinde İstanbul yakılıp yıkıldı. III. Ahmed, sarayda koruduğu Nevşehirli İbrahim Paşa ile öteki devlet adamlarını, istemeyerek ayaklanmacılara teslim etti. Ancak, bu bile tahtını kurtarmasına yetmedi. 1 Ekim 1730'da padişahlıktan çekildiğini ve tahtı yeğeni I. Mahmud'a bıraktığını ilan etti. Sarayın özel bir dairesinde altı yıl göz hapsinde kaldıktan sonra öldü.

III. Ahmed Çeşmesi
Lewis's Constantinople adlı kitaptan, John Frederic Lewis'in gravürü, 1835/36
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Değerlendirme. Saray yaşamından hoşlanan III. Ahmed, yenilik hareketlerine daha çok Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yönlendirmesiyle ilgi duymuştur. Batılı devletlerle elçilik ilişkilerinin kurulması, Avrupa'dan getirtilen sanatçılara yapı planları yaptırılıp uygulatılması, Boğaziçi'nin imarına el atılması, Haliç ve Kâğıthane düzenlemeleri, köşk, kasır, saray ve çeşmelerde yeni biçim ve üslupların geliştirilmesi daha çok İbrahim Paşa'nın başlattığı etkinliklerdir. Yaşam biçimindeki değişmeler, ilk devlet matbaasının açılması, kâğıtçılık ve çinicilik alanlarındaki atılımlar, İtfaiye örgütünün kurulması, telif ve çeviri çalışmalarının özendirilmesi III. Ahmed döneminin öbür önemli yenilikleridir. Topkapı Sarayı bahçesindeki özel kütüphane, Rabia Gülnuş Sultan adına Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Valide Camisi, Topkapı Sarayı önünde ve Üsküdar meydanında kendi adıyla anılan görkemli iki çeşme III. Ahmed'in bıraktığı belli başlı yapıtlardır.

Necib mahlasıyla şiirler de yazan III. Ahmed, özellikle celi sülüs yazıda büyük başarı göstermiş bir hattattır. Dönemin ünlü hattatı Hafız Osman'dan ders almıştır. Yazılarından ikisi Üsküdar'da yaptırdığı Yeni Valide Camisi'ndedir. Ayrıca bir levhası da gene Üsküdar'da bulunan Ayazma Camisi'ndedir. Yaptırdığı iki büyük çeşmenin üstündeki yazılar da kendi elinden çıkmıştır. Nesih ile yazdığı Kur'an'lardan iki tanesini Medine'ye yollamıştır. Kendi çektiği tuğralardan oluşan bir albüm Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Ahmed III Çeşmesi. İstanbul'da Sultanahmet semtinde, Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun önündeki meydan çeşmesi. Lale Devri'ne ait bu anıt çeşmeyi 1728-29'da hassa başmimarı Kayserili Mehmed Emin Ağa yapmıştır. Simetrik düzendeki çeşmenin dört köşesinde dairemsi sebiller bulunur. Cephelerin dördünde de ortada bir çeşmeyle iki yanda nişli oturma yerleri vardır. Geniş ve süslü saçaklı çatının üstünde biri ortada, dördü köşelerde olmak üzere beş kubbe yer alır. Saçakta görülen zengin ve renkli bezeme aynı yoğunlukta tüm cephelere de dağılır. Özellikle taş işçiliğinin çeşitliliği dikkati çeker. Bu çeşmede ayrıca Doğu ve Batı'ya özgü bitkisel örgeler bir arada kullanılmıştır.

Ahmed (ANZAVUR) (ö. 1921, Biga), Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul hükümetinin Kuva-yı Milliye'ye karşı kurduğu Kuva-yı İnzibatiye'nin komutanı. Alaydan yetişme jandarma subayıydı. II. Meşrutiyet'ten önce Bakırköy jandarma komutanlığı yaptı, daha sonra Konya'ya sürüldü. Binbaşı rütbesiyle emekli oldu. Mütareke döneminde İzmit mutasarrıflığına atandı. İstanbul hükümeti tarafından mirmiranlık rütbesi verildi. Biga, Gönen, Manyas yöresindeki denetim boşluğundan yararlanarak Kasım 1919'da Damat Ferid Paşa hükümetinin desteklediği padişaha bağlı birliklerin başında "asi" diye nitelenen Kuva-yı Milliye'ye bağlı güçlerle çarpıştı. Ankara'ya bağlı birliklerin etkisiz kalmaları sonucu, etkinliğini 1920 ortalarına değin sürdürdü. Kuva-yı Milliye önderlerinden

Anzavur Ahmed
Kaynak Kitaplar

Edremit kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'i öldürttü.

İstanbul hükümetinin yanı sıra İngilizlerden de destek gören Anzavur'un ilk ayaklanması bölgedeki Çerkes Ethem kuvvetlerinin yardımıyla bastırıldıysa da, yöredeki etkisi kırılamadı. Anzavur Şubat 1920'de yeniden harekete geçti. Bu kez bölgedeki öbür çeteleri de toplayıp Ankara yanlısı güçlere karşı daha geniş bir cephe oluşturmaya çalıştı. Bandırma'yı ele geçirdi. Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye tarafından görevlendirilen Miralay Kâzım Bey (Özalp) komutasındaki Kuva-yı Milliye birliklerinin saldırısı sonunda bozguna uğradı, 19 Nisan 1920'de bir İngiliz gemisiyle Biga'dan İstanbul'a kaçtı. Bir süre Yunan işgali altındaki bölgede görüldü. Sakarya Savaşı'ndan sonra, Köprülülü Hamdi Bey'in adamları tarafından Biga'da öldürüldü.

Ahmed (DURMUŞZADE) (d. İstanbul - ö. 1716, İstanbul), İran nestalik yazı üslubunun önde gelen temsilcilerinden Osmanlı hattat. Medrese öğrenimi görmüş, İzmir ve Edirne kadılıklarında bulunmuş bilgin bir kişidir.

Nestalik yazıyı dönemin ünlü hattatı Reisülküttab Siyahi Ahmed Efendi'den öğrendi. Ayrıca tanınmış hattatlardan Rodosizade Kazasker Arif ve Kırımi Camisi imamı Ahmed Efendi'den bu yazının incelikleri konusunda ders aldı. İstanbul'da eski darphanedeki okul ve sebilin, Çorlulu Ali Paşa'nın Simkeşhane'de yaptırdığı darü'l-hadis ve tekkenin, tersanedeki caminin, Süleymaniye yakınındaki Kaptan İbrahim Paşa Camisi sebilinin, şimdi Millet Kitaplığı olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi Medresesi ve Çeşmesi'nin yazıları en bilinen yapıtlarıdır.

Ahmed (HASANBEYZADE) (ö. 1636, İstanbul), Osmanlı tarihçi. Reisülküttab Küçük Hasan Bey'in oğludur. Medrese öğrenimi gördü. 1585'te babasının yanında kâtipliğe başladı. III. Mehmed'in 1595'te Eğri'ye yaptığı sefere tezkireci olarak katıldı. 1597-98 arasındaki Macaristan seferlerinde Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın özel kâtipliğinde ve tezkireciliğinde bulundu. 1599'da getirildiği baştezkirecilik görevinde 1605'e değin kaldı. Daha sonra Anadolu, Tunç ve Halep defterdarlıklarında, Kefe ve Karaman beylerbeyiliklerinde bulundu.

Ona tarihçi olarak ün kazandıran *Tevarih-i Âl-i Osman* adlı yapıtıdır. Daha çok *Hasanbeyzade Tarihi* olarak bilinen yapıtın Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1520'ye değin gelen ilk bölümü Hoca Sadeddin'in *Tacü't-Tevarih*'inin bir özetidir. 1520-1622 arasını kapsayan ikinci bölümü ise yazarın kendi gözlemlerine dayanır.

Ahmed (KARA) (d. 1870, Hezargrad, Bulgaristan - ö. 1902, İstanbul), ilk dünya güreş şampiyonluğunu kazanan Osmanlı güreşçi.

Küçük yaşta güreşe başlayan Kara Ahmed ünlü pehlivanlardan Hergeleci İbrahim'in yanında yetişti. Başarılı güreşleriyle kısa zamanda tanındı. 1897'de ustası Hergeleci İbrahim ile birlikte Avrupa'ya gitti ve yaptığı tüm güreşleri kazandı. 1899'da Paris'te yapılan ilk dünya güreş birinciliğinde zamanın en seçkin güreşçilerini yenerek ilk

Kara Ahmed
İletişim Yayıncılık Arşivi

resmi dünya şampiyonu oldu (5 Aralık 1899). İstanbul'a döndüğünde II. Abdülhamid tarafından Osmanî Nişanı ile ödüllendirildi.

Ahmed (MERCİMEK), tam adı AHMED BİN İLYAS (ö. 15. yy), *Kabusname*(*) çevirisiyle ünlü Osmanlı edebiyatçı. Yaşamı konusunda bilgi yoktur. Ziyari emiri Keykavus bin İskender'in, 1082'de oğlu Geylanşah için yazdığı ve 44 bölümden oluşan bir ahlak ve siyaset kitabı olan *Kabusname*'yi 1432'de Farsçadan Türkçeye çevirdi. Daha önceki beş çeviriyi beğenmeyen II. Murad'ın buyruğu üzerine yaptığı bu çeviride Mercimek Ahmed, *Kabusname*'yi yer yer genişleterek çok yalın bir dille Türkçeye aktardı. Bu çevirisi 15. yüzyıl Osmanlı düzyazısının en güzel örneklerinden sayılır. Mercimek Ahmed'in çevirisi, 18. yüzyılda çok basit bulunarak Nazmizade Murtaza tarafından divan nesrine uygun biçimde değiştirilip yeniden yazılmıştır. Ayrıca Orhan Şaik Gökyay ve Atilla Özkırımlı tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

Ahmed Ağa (TOZKOPARAN) (d. 1460, İstanbul - ö. 1550, İstanbul), oku çok uzağa atmasıyla ün kazanmış okçu. Diz üstü çökerek attığı okun 50-60 cm yükseklikte giderken yerden toz kaldırmasından dolayı "tozkoparan" adıyla anılır. II. Bayezid, I. Selim (Yavuz) ve I. Süleyman (Kanuni) dönemlerinde yaşadı. Ok Meydanı'ndaki bütün rüzgâr yönlerinde yaptığı atışlarda, adına diktirdiği menzilleri kimse aşamadı. En iyi derecesi 1.281 gez'dir (864 m). Bu dereceyi daha sonra geçen olmadı. Ahmed Ağa'nın 1532-34 arasında kaptanıderyalık yapan Kemankeş Ahmed Paşa ile aynı kişi olduğu ileri sürülmüştür.

Ahmed Arif (d. 21 Nisan 1927, Diyarbakır - ö. 2 Haziran 1991, Ankara), *Hasretinden Prangalar Eskittim* (1968) adlı tek şiir kitabıyla büyük okur kitlelerine ulaşan Türk şair. Ortaöğrenimini Diyarbakır'da yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve

Ahmed Arif
Ara Güler

Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde felsefe öğrencisiyken siyasal eylemlerinden ötürü tutuklanınca (1950) yükseköğrenimi yarıda kaldı. Daha sonra 1952'de, aynı nedenlerle iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cezaevinden çıktıktan sonra Ankara'ya yerleşti; bir süre plan-kopya teknisyeni olarak çalıştı. Yaşamını, yazarlığının yanı sıra Ankara gazetelerinde düzeltmenlik, teknik sekreterlik gibi işler yaparak kazandı. Gazetecilikten emekli oldu.

İlk şiiri *Millet* dergisinde çıkan Ahmed Arif, asıl sanatını ve kişiliğini 1948-54 arasında *Yeryüzü, Beraber, Seçilmiş Hikâyeler, Yeni Ufuklar, Kaynak* dergilerinde yayımladığı şiirlerle ortaya koydu. Ardından uzun bir suskunluk dönemine girdi. Ama *Hasretinden Prangalar Eskittim* yayımlandıktan sonra uyandırdığı ilgi çok büyük oldu; kitap 12 yılda 18 baskı yaptı.

Orhan Veli şiirinin etkisini sürdürdüğü bir dönemde şiire başlayan Ahmed Arif, Nâzım Hikmet'in açtığı yolda yürüdü. Ondan aldığı şiirselliği, bir Anadolu duyarlığı özlemiyle genişletti. Pir Sultan Abdal'ı, Urfalı Nazif'i Köroğlu'na, Şeyh Bedreddin'e götürdü. Yaşı olmayan bir doğayı, türkülerle insancıllaşmış bir yiğitlik tavrını evrenselleştirdi. Şiiri çoğunlukla türkülere dayanır gibi görünse de, halk kaynağının olanaklarını türkülerin ötesinde aradı.

Ahmed Arif'in şiirinde ritmin büyük rolü vardır; ama onda ritim sese değil söze dayandığından daha derinlere inerek büyük bir lirizmin kaynağı olur. Ahmed Arif Doğu Anadolu insan malzemesini bu lirizmin içinde yoğurarak, gerçekçi şiirdeki didaktik öğe tehlikesini silmiş, özellikle imge konusunda yaptığı sıçrama ile genç şairlere örnek olmuştur. Ayrıca dergi ve gazetelerde yayımladığı düzyazılarıyla da, Türk edebiyatında 1950 kuşağı olarak anılan şair ve yazarların büyük bir bölümünü etkilemiştir.

Ahmed Arif'in birçok şiiri bestelenmiş, çeşitli müzik anlayışlarınca değerlendirilmiştir.

Ahmed Azmî Efendi (d. Girit - ö. 1821, İstanbul), sefaretname yazmış Osmanlı elçisi.

Bâbıâli'de yetişti. 1763'te koruyucusu Ahmed Resmî Efendi ile birlikte Prusya'ya gitti. 1764'te Divan-ı Hümayun kalemindeki görevine döndü. Rusya ve Avusturya savaşları sırasında dışarıdan maddi destek arayan Osmanlı Devleti tarafından 1787'de elçi olarak Fas'a gönderildi. Dönüşünde rikâb-ı hümayun mektupçusu oldu. 1790'da hara-

meyn muhasebecisi payesiyle ve Rusya'ya karşı bir anlaşma ortamı oluşturma göreviyle elçi olarak Berlin'e gönderildiyse de umulan sonucu alamayarak bir yıl sonra geri döndü. 1792'de sadaret mektupçusu, 1794'te başmuhasebeci, birkaç ay sonra Boğaz nazırı, 1798'de şıkk-ı sani defterdarı oldu. 1807'de Beyhan Sultan'ın kethüdalığına atandı. 1809'dan başlayarak rikâb-ı hümayun kethüdalığını üstlendi.

Dış ilişkilerdeki bilgisiyle ün yapan Ahmed Azmi Efendi, Fas elçiliği sırasındaki gözlemlerini *Fas Sefaret Takriri* adı altında ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Berlin'de yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra yazdığı *Sefaretname*'nin (1886) ilk bölümü benzeri sefaretnamelerden farksızdır. Yalnız son bölümünde Prusya'nın siyasal, askeri ve ekonomik durumu anlatılmış, Osmanlı Devleti için bazı önerilere yer verilmiştir.

Ahmed Baba, tam adı EBU'L-ABBAS AHMED İBN AHMED EL-TAKRURÎ EL-MASSUFÎ (d. 25 Ekim 1556, Erevan, Timbuktu yakınları, Songay İmparatorluğu - ö. 22 Nisan 1627, Timbuktu), fıkıh bilgini, yazar ve Batı Sudan halkının kültürel önderi.

Yoksul bir aileden gelen Ahmed Baba, fıkıh bilimini de kapsayan İslamî bir öğrenim gördü. Timbuktu 1591'de Fas sultanı tarafından fethedildiğinde, sultanın egemenliğine karşı çıkmak ve gizli bir ayaklanma hazırlamakla suçlandı. 1594'te ülkeden çıkarılarak Fas'ın başkenti Marakeş'e sürüldü. Ancak sürgündeyken kendisine hoşgörülü davranıldı, fıkıh dersleri vermesine ve mesleğini yürütmesine izin verildi. Onun bu dönemden kalma fetvaları, düşünce açıklığı ve şer'i ilkelere açık yorumlar getirmesi yönünden dikkat çekicidir. Ahmed Baba ayrıca Maliki mezhebinden olan fıkıh bilginlerine ilişkin biyografik bir sözlük hazırladı. Bu yapıt Maliki fakihler ile Faslı din adamlarının yaşamları üzerine önemli bir bilgi kaynağı olma özelliğini bugün de korumaktadır.

Fas sultanının 1607'de ölmesi üzerine, doğduğu kente dönmesine izin verilen Ahmed Baba yaşamının son yıllarını bilimsel çalışmalarla geçirdi. Sudan'ın batısında yaşayan topluluklara ilişkin bir risale ile Nijerya'nın kuzeyinde hâlâ kullanılmakta olan Arapça bir dilbilgisi kitabı yazdı.

Ahmed Bedevî, tam adı AHMED İBN ALİ İBN İBRAHİM (d. 1200, Fas - ö. 1276, Tanta), Bedeviye tarikatının kurucusu Arap mutasavvıf. Şeceresi Hz. Ali'ye kadar uzanan Ahmed, yüzünü Afrika bedevileri gibi peçeyle örttüğü için el-Bedevî adıyla tanınmıştır. Ataları Arabistan'daki karışıklıklar üzerine 692'ye doğru Fas'a göç etmişti. Çocukluğunda ailesiyle birlikte hacca gitti; babası Mekke'de öldü. 1230'a doğru Ahmed Bedevî'nin kişiliğinde bir değişme oldu. Yedi makamdan Kuran okudu, biraz da Şafiî fıkhı öğrendi. Kendini ibadete verdi, inziva-ya çekilip çevresindekilerle yalnızca işaretlerle anlaştı; çoğunlukla cezbe halinde oluyordu.

Büyük kardeşi Hasan'la Irak'a giderek Ahmed Rifai'nin, Abdülkadir Geylani'nin, Hallac-ı Mansur'un ve bazı evliyaların mezarlarını ziyaret etti. Daha sonra Mısır'da Tanta'ya yerleşti, ölünceye değin orada kaldı. Tanta'da tam bir cezbe hali yaşadı. Adıyla anılan tarikatı yaymaya başladı. Görünüşü ve davranışlarıyla Hint yogilerini andırırdı; geceleri Kuran okur, namaz kılardı. Günümüze kalan yapıtları *Evrad* ve *Salât* ile ilk halifesi Abdülâl'e ithaf ettiği manevî vasiyetnamesi *Vesayâ*'dır. *Vesayâ*'da Kuran ve sünnete sıkı sıkıya bağlanma, gece kılınan namazın fazileti, zikrin değeri, vecd ve iman konusundaki görüşleriyle İslamî zühdün ve Sünnî tasavvuf anlayışının temel özelliklerini yansıtır.

Ölümünden sonra halifesi Abdülâl, tarikat kurallarını düzenledi ve yayılması için çalıştı. Tarikat zaman zaman tasavvufa karşı olan ve ulema ile sufileri çekemeyen devlet adamlarının tepkisiyle karşılaştı. Ancak Memlûk sultanlarının çoğu Ahmed Bedevî'ye hayrandı; devletin resmî tören alaylarında Bedeviye halifesi de yer alırdı. Osmanlı egemenliği döneminde tarikat eski saygınlığını yitirdiyse de halk arasında her zaman saygı gördü. Mısır'da Ahmed Bedevî için yılda üç kez mevlid okutulurdu.

Ahmed Bey, tam adı AHMED BİN MUSTAFA (d. 1806, Tunus - ö. 1855, Halku'l-Vad, Tunus), Tunus'taki Hüseyni hanedanının onuncu beyi.

1837'de tahta çıkan Ahmed Bey ilk iş olarak silahlı kuvvetlerini modernleştirmeye girişti. Bu amaçla Fransa'ya askeri öğrenci gönderildi; askeri ve teknik bir akademi açılıp Avrupa'dan eğitmenler getirildi. Ahmed Bey Fransa'dan 12 firkateyn satın alarak deniz kuvvetlerini kurdu. Kırım Savaşı (1853-56) sırasında, Fransa, İngiltere, Sardinya ve Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı savaşa katılmak üzere 8-10 bin askerlik bir kuvvet yolladı.

Ülke içinde de reformlara girişen Ahmed Bey, 1841'de siyah köle satışını, 1846'da da her türlü köleliği yasakladı. Ayrıca Yahudilere uygulanan kısıtlamaları kaldırdı. Kartaca'da bir hastane kurdu. 1845'te her dinden erkek çocukların gidebildiği ve Tunus'ta laik eğitimin başlangıcı sayılan Saint-Louis Lisesi'ni açtı. Giderleri karşılamak amacıyla vergileri yükseltmesi, 1840, 1842 ve 1843'te ülkede ayaklanmalara yol açtı.

Ahmed Bey'in hükümdarlığından önce Tunus'un Osmanlı yönetiminin içinde yer aldığı kabul ediliyordu. Ahmed Bey Osmanlıların Tunus üzerindeki egemenlik iddialarına karşı çıkarak ülkesinin bağımsızlığı için Fransa'dan yardım istedi. 1845'te Osmanlılar Tunus'un bağımsızlığını tanıdı. 1855'te Ahmed Bey'in yerine geçen kuzeni Muhammed 1859'a değin tahtta kaldı.

Ahmed Bey (DÜKAKİNZADE) (ö. 1556/57, İstanbul), çağdaşlarına göre daha yalın bir dille yazılmış tasavvuf şiirleriyle tanınan divan şairi.

II. Bayezid'in kızı Gevherimülûk Sultan ile Arnavut beylerinden Dükakinzade Mehmed Bey'in oğludur. Yaşamı üstüne bilgi azdır. I. Süleyman (Kanunî) döneminde sancakbeyliği yaptı ve sonra resmî görevlerini bırakarak tasavvufa yöneldi. Bir *Divan*'ı vardır. Şiirleri Ahmed Sârban'ın şiirleriyle karıştırılmış, hatta ikisinin aynı kişi olduğu bile ileri sürülmüştür.

Ahmed Bican (YAZICIOĞLU) (ö. 1465 ?, Gelibolu), tasavvufî ve öğretici yapıtlarıyla tanınan yazar. Yazıcı Salih'in küçük oğlu, *Muhammediye* yazarı Yazıcıoğlu Mehmed'in kardeşidir. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ağabeyinin etkisiyle Hacı Bayram Veli'nin müridi oldu. Çilehanedeyken çok zayıfladığı için Bican (cansız) lakabıyla tanındı.

Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in Arapça yazdığı *Meguribü'z-Zaman*'ı 1451'de Türkçeye çevirerek *Envarü'l-Âşıkîn* (1845; yb *Âşıkların Sırları*, 1974) adını verdi. Düzyazı metnin dili, geniş halk kitlelerine seslendiği için oldukça yalındır. Çeşitli din konularını ele alır.

Ansiklopedik bilgiler içeren *Dürr-i Meknun*'un yazıldığı tarih belli değildir. Yapıt on sekiz bölümden oluşur; gökler, arş, kürsi, cehennem, ay, yıldızlar, iklimler, kentler gibi konuları anlatır. Kazvinî'nin aynı adlı yapıtının Türkçe özeti olan *Acaibü'l-Mahlûkat* da ansiklopedik bir yapıttır. Hz. Muhammed ile ilgili bilgileri, ayrıca miraç, çaryâr-ı güzin, Hasan ile Hüseyin'in ölümü gibi konuları ele alan *Münteha* 30 bölümdür. Muhyiddin Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem* adlı yapıtına Yazıcıoğlu Mehmed'in yaptığı şerhin Türkçeye serbest çevirisi olan bu yapıtı Ahmed Bican 1465'te bitirmiştir. Yazıldığı tarih belli olmayan *Ruhü'l-Ervah*'ta peygamberlere ilişkin öyküler yer alır.

Ahmed Bican ayrıca babası Yazıcı Salih'in *Şemsiyye* adlı yapıtını *Bostanü'l-Hakaik* adıyla (bazı bölümleri manzum kalmak üzere) düzyazıya çevirmiştir. Ahmed Bican'ın yazdığı sanılan *Pend-i Ahmediye* adlı yapıtın Ahmed Mürşidî'nin olduğu anlaşılmıştır.

Ölüm tarihi çeşitli kaynaklarda farklı verilir. *Münteha* adlı yapıtını 1465'te bitirdiğine göre bu tarihten sonra ölmüş olmalıdır.

Ahmed bin Tolun (d. 834 ?, Bağdat - ö. 10 Mayıs 884, Fustat), Toluniler(*) hanedanının kurucusu. Buharalı bir Türk olan babası, Abbasî halifesi Mutasım (hd 833-842) ve Mustain'in (hd 862-866) hizmetinde bulundu. Oğlu Ahmed'in sarayda iyi bir öğrenim görerek yetişmesini sağladı. Türk kökenlilerin saygı gördüğü bu dönemde Ahmed bin Tolun babası ile birlikte Tarsus'a gitti. Orada askerlik ve din eğitimi gördü. 866'da halifelikten uzaklaştırılıp Vasıt'a gönderilen Mustain'in özel koruyucusu oldu. 868'de Mısır'a vali yardımcısı olarak atandı. Mısır, Mutasım döneminden beri genellikle Türk valilerce yönetildiği için, Ahmed bin Tolun daha önce bölgeye yerleştirilmiş Türklerden büyük destek gördü. Kısa sürede tüm Mısır'ın yönetimini üstlendi. Abbasî gücünün çıkan ayaklanmalarla sarsılmasından da yararlanarak birkaç yıl içinde Mısır'da yarı bağımsız bir yönetim oluşturdu. 870'te Mısır'ın malî işlerinden sorumlu olan el-Müdebbir'i görevden uzaklaştırarak malî yönetimi de ele geçirdi. Bağdat'a ödemesi gereken verginin yalnızca bir bölümünü gönderince merkezle ilişkisi bozuldu. Bağdat'ın askeri bir tepki göstermesi olasılığına karşı önlem olarak Ravza Kalesi'ni yaptırdı ve Fustat (eski Kahire) Kalesi'ni güçlendirdi. Ahmed 877'de Suriye'yi işgal etti ve Harran'a kadar ilerledi.

Ahmed bin Tolun, Bizans'la sorun çıkartmamaya özen göstermişti. Ama 883'te Anadolu'da bir üs edinmek ve Tarsus'taki karışıklıkları bastırmak üzere bir sefer düzenledi. Ayaklanmayı bastırdı ve Tarsus'u Mısır'a bağladı. Hastalanarak Fustat'a döndü ve orada öldü. Yerine oğlu Humareveyh geçti.

Mısır'da kısa sürede başarılı bir yönetim kuran Ahmed bin Tolun, ekonomik gelişmeye önem verdi. Nil'e bağlı su kanallarını yeniletti ve genişletti. Vergileri indirdi. Halkın güvenini kazandı. Fustat yakınında el-Katai adında yeni bir semt kurdurdu. Bu semtte yaptırdığı Tolunoğlu Camisi(*) sanat tarihi bakımından önemlidir.

Ahmed Cevad Paşa (d. 1851, Şam - ö. 10 Ağustos 1900, İstanbul), daha çok tarih konusundaki yapıtlarıyla tanınan Osmanlı devlet adamı ve yazar. Mekteb-i Harbiye'nin erkân-ı harbiye sınıflarını bitirerek

Ahmed Cevad Paşa
Nun Akbayar Arşivi

kurmay yüzbaşı oldu (1871). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Ordusu (2. Ordu) kurmay kurulunda görevliyken gösterdiği başarı üzerine miralaylığa (albay) yükseldi ve tümen komutanı oldu. 1884'te Çetine (Karadağ) elçiliğine atandı. 1888'de İstanbul'daki Teftiş-i Askeri Komisyonu üyeliğine getirildi. 1890'da olağanüstü yetkilerle vali ve komutan atandığı Girit'teki olayları kısa sürede bastırmayı başarınca II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrılarak sadrazamlığa getirildi (Eylül 1891). Yaklaşık dört yıl süren bu görevinde Osmanlı dış ilişkilerini dengede tutmaya, Anadolu'daki Ermeni kıpırdanmalarının eyleme dönüşmesini engellemeye çalıştı. Ermeni ayaklanmacılara sert davrandığı ileri sürülerek Batılı devletlerce eleştirildi. 1895'te giderek ağırlaşan sorunların çözümü için yetkilerin padişah tarafından doğrudan kullanılıp, sorumluluğun ise sadrazama yüklenmesine karşı çıkan uzun bir layiha hazırladı. Bu layihada Rumeli, Anadolu ve Yemen'deki ayaklanmaların nedenlerini, alınması gereken köklü önlemleri, sarayla Bâbıâli arasındaki ilişkileri açıklayarak sadrazamlara ve hükümete tanınacak geniş yetkilerin çözümleri kolaylaştıracağını belirtti. Layihayı alan II. Abdülhamid, bir komplo düzenlediği kuşkusuyla onu sadrazamlıktan azletti (Haziran 1895). Ahmed Cevad Paşa iki yıl açıkta kaldıktan sonra 1897'de Girit Fırkası komutanlığına gönderildi. 1898'de Şam'daki 5. Ordu'nun komutanı oldu. Ancak hastalığı yüzünden İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca ve Rumca bilen Ahmed Cevad Paşa'nın tarihe ilgi duyarak oluşturduğu zengin kitaplık, bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir. Sadrazamlığı sırasında Osmanlı tarihine ilişkin belgelerin korunarak büyük bir arşiv kurulmasına öncülük etmiştir. *Malumatü'l-Kâfiye fi Memalik-i Osmaniye* (1872) ile ancak bir cildini yayımlayabildiği *Tarih-i Askeri-i Osmani* (1882) adlı incelemelerinin yanı sıra askeri konularda çok sayıda makale de yazmıştır. Bir süre *Ceride-i Askeriye*'nin başyazarlığını yapmış, 1879-80 arasında da *Yadigâr* adlı fen bilimleri ağırlıklı bir dergiyi 24 sayı yayımlamıştır.

Ahmed Cevdet *bak*. Oran, Ahmed Cevdet

Ahmed Cevdet Paşa *bak*. Cevdet Paşa

Ahmed Çavuş (DALGIÇ) (ö. 1608), Osmanlı mimar ve beylerbeyi. Yaşamı ile ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Mimarlığı yanında sedefkârlığıyla da tanınır. Hassa başmimarı Davud Ağa'nın ölümünden sonra 1598'de bu göreve getirildi. 1607'de hassa başmimarlığına Mehmed Ağa atandı, Ahmed Çavuş da kısa bir süre sonra paşalığa yükseltilerek Silistre beylerbeyi yapıldı. Anadolu'daki Kalenderoğlu Ayaklanması'nın bastırılması sırasında öldü. *Selânıki Tarihi*'ne göre Sinan'ın öğrencisidir. Ahmed Çavuş'un ilk önemli yapıtı Ayasofya'nın avlusundaki III. Murad Türbesi'nin kapısıdır. Sedef işlemeli bu kapının üstündeki yazıtta "Amel-ı Dalgıç Ahmed" yazılıdır. Ahmed Çavuş III. Mehmed Türbesi'ni yapmış, Topkapı Sarayı'nın valide, kızlarağası, baltacılar, düşkünler odalarıyla sultan hamamının, Beşiktaş, Kavak ve Dil iskelelerinin, Galatasaray ve İbrahim Paşa saraylarının, Fethiye Camisi'nin ve Sinan Paşa Türbesi'nin onarımlarını gerçekleştirmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerindeki kayıtlara göre Silivri Köprüsü'nü de 1608'de Ahmed Çavuş onarmıştır. Kendinden önce başlanan Yeni Cami'nin yapımını bir süre onun yönettiği bilinmektedir.

Ahmed Çelebi (FENARİZADE), FENARİZADE AHMED PAŞA olarak da bilinir (ü. 15. yy), Fatih Kanunnamesi'nin ilk uygulayıcılarından olan Osmanlı başdefterdarı.

İlk Osmanlı şeyhülislamı Molla Fenari'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Devlet hizmetinde kısa zamanda yükselerek Rumeli defterdarlığına getirildi. 1474'te başdefterdarlığa atandı. II. Mehmed'in (Fatih) yayımladığı kanunnamede yer alan yeni mali düzenlemeleri uygulamaya çalıştı. 1479'da Amasya'ya giderek Şehzade Bayezid'in (II. Bayezid) lalası oldu. 1480'de nişancılığa atandı. Bu görevini II. Bayezid tahta geçtikten sonra da sürdürdü. 1485'te vezir oldu. 1487'de gereksiz harcamalar yaptığı için saraydan uzaklaştırılarak Bursa'ya gönderildi. Bir vakfiye kaydından 1495'te sağ olduğu saptanmıştır.

Ahmed Dede (MÜNECCİMBAŞI), DERVİŞ AHMED EFENDİ olarak da bilinir (d. 1631, Selanik - ö. 28 Şubat 1702, Mekke), genel dünya tarihi konusundaki Arapça kitabıyla tanınan Osmanlı tarihçi.

Selanik Mevlevihanesi'nde yetişti. 1665'te İstanbul'a gitti. Bir yandan İslam ilimleri, dil, felsefe, mantık okurken, bir yandan da tıp, matematik ve astronomi bilimleriyle uğraştı. 1667'de müneccimbaşı oldu. IV. Mehmed'e 20 yıldan çok musahiblik yaptı. IV. Mehmed 1687'de tahttan indirilince Ahmed Dede de görevlerinden uzaklaştırılarak Kahire'ye sürüldü. Son yıllarını Mekke'de geçirdi.

Ahmed Dede, *Camiü'd-Düvel* ya da *Müneccimbaşı Tarihi* olarak da bilinen tarih incelemesiyle ünlenmiştir. Asıl adı *Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayii'l-Asar* olan yapıt, eski çağlardan 1673'e değin geçen belli başlı olayları ele alır. Ahmed Dede giriş bölümünde, yararlandığı 70 kadar Arapça, Fırsça ve Türkçe kaynağın adını da verir. Yaratılıştan başlayarak peygamberler tarihini, İslam öncesi ve sonrası devletleri anlatır. Reşideddin Tabib dışında hiçbir İslam tarihçisinin değinmediği, Müslüman olmayan devletlerin tarihlerinden söz eder. Son bölümünde Osmanlı tarihine yer verilen yapıtın Türkçe çevirisi *Sahaifü'l-Ahbar fi Vekeyii'l-Asar* (1868, 3 cilt; yb ty., 2 cilt) adıyla basılmıştır. Ahmed Dede, Âşık mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır.

Ahmed Efendi (ISHAK HOCASI) (d. Aydın - ö. 1708, Bursa), Osmanlı alim ve şairi. İlköğrenimini Aydın'da yaptıktan sonra İran'a giderek Şirvan'da Hoca Nimetullah'ın yanında yetişti. Ülkeye dönünce Bursa'ya yerleşti. Kentin ileri gelenlerinden İshak Efendi'nin oğluna ders verdi. Bu nedenle İshak Hocası lakabıyla anıldı. Bursa medreselerinde müderrislik etti. Halveti tarikatına bağlandı. En önemli yapıtı 12. yüzyılın ünlü alimlerinden Zemahşeri'nin *Mukaddimeti'l-Edeb* adlı Arapça sözlüğünün çevirisidir. *Akse'l-İreb fi Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb* (1895, 2 cilt) adını taşıyan bu çeviride, sözlüğe birçok bakımdan katkıda bulunmuştur. Din, mantık, felsefe ve astronomi gibi konularda birçok kitabı ve çevirisi olan Ahmed Efendi şiir de yazdı. Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde ise Hoca mahlasını kullandı. 2.918 beyitlik *Vahdetname* adlı mesnevisi 1884'te yayımlandı.

Ahmed Efendi (TAŞKÖPRİZADE) tam adı EBÜ'L-HAYR İSAMEDDİN AHMED (d. 1495, Bursa - ö. 16 Nisan 1561, İstanbul), ansiklopedik yapıtlarıyla tanınan Osmanlı alimi.

I. Selim'in (Yavuz) hocası ve dönemin ünlü alimlerinden Taşköprülü Molla Muslihiddin Mustafa'nın oğludur. Öğrenimine babasının yanında başladı. 1525'te medrese öğrenimini tamamladı. Dimetoka, İstanbul, Üsküp ve Edirne'de müderrislik etti. 1539'da İstanbul'da sahn müderrisliğine yükseldi. 1545'te istemediği halde Bursa kadılığına getirildi. 1547'de Edirne'de yeniden müderrisliğe döndü. 1551'de İstanbul kadısı oldu. 1554'te gözleri görmemeye başlayınca görevinden ayrıldı. Bu tarihten sonra yapıtlarını başkalarına yazdırdı.

Başlıca yapıtı Arapça yazdığı *Şakaikü'n-Nu'maniye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniye*'dir (1882). Yazımı 1558'de biten yapıt, on Osmanlı hükümdarı zamanında (I. Osman'dan I. Süleyman'a değin) yetişen 522 alim ve tarikat şeyhinin biyografisini kapsar. Osmanlı düşünce tarihinin 16. yüzyıla kadarki bölümü için temel kaynak niteliğinde olan yapıt birçok kez Türkçeye çevrilmiş ve ekler yapılmıştır. Ahmed Efendi'nin başka bir önemli kitabı *Miftahü's-Saade* ve *Misbahü's-Siyade* adlı gene Arapça yazdığı, bilim dallarını ele alan ansiklopedi niteliğindeki yapıtıdır; oğlu Kemaleddin Mehmed tarafından *Mevzuatü'l-Ulûm* (1897, 2 cilt; yb 1975) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Ahmed Eflâki (ö. 15 Haziran 1360, Konya), Mevlevilikle ilgili *Menakıbu'l-Arifin* adlı yapıtıyla tanınan Osmanlı mutasavvıf. Yaşamının ilk dönemleri hakkında bilgi azdır. Kitabında uzun süre ailesinden ayrı yaşadığını, babasının Saray kentinde Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın sarayında öldüğünü öğrendiğini, ad vermeden anlatmıştır.

Zamanının çeşitli ilimlerini öğrendi. Özellikle ilm-i nücum ya da felekiyat denen yıldızlar ilminde büyük ün kazandığı için Eflâki mahlasıyla tanındı. Konya'ya geldikten sonra Sultan Veled'in büyük oğlu Ulu Arif Çelebi'ye bağlandı. Abdülmümin Tokadi ve Nizameddin Erzincani'nin öğrencisi oldu. Heyet ilmi ve attarlıkla da uğraştı. Konya Alaeddin Tepesinde bir rasathane kurduğu da bilinmektedir.

1291'de Ulu Arif Çelebi'yle yeni tahta çıkan İlhanlı hükümdarı Olcaytu'yu ziyaret amacıyla Azerbaycan'da Sultaniye kentine gitti. Bu gezi sırasında Kayseri, Sivas, Bayburt, Ahlat, Tebriz ve Ladik'e uğradı. Ulu Arif Çelebi'nin 1319'da ölümü üzerine onun oğlu Abid Çelebi'ye bağlandı. Konya Mevlevihanesi'nde mesnevihanlık yaptı. Eretna Bey'in isteği üzerine Abid Çelebi'yle uç beylerinin bulunduğu bölgeleri gezdi.

Ulu Arif Çelebi'nin isteğiyle 1318-19 yıllarında yazmaya başladığı ünlü kitabı *Menakıbü'l-Arifin*'i (1959-61, 2 cilt; *Arifler in Menkıbeleri*, 1953-54, 2 cilt) 1353'te bitirmiştir.

Bu yapıtta, yaşadığı dönemi anlatan bölümler dışında, başta *Risale-i Sipehsâlâr* olmak üzere Mevlânâ'ya ilişkin çeşitli kaynaklardan yararlanmış, Mevleviliğin Mevlânâ'dan sonraki durumu, yayılması, 14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki toplumsal ve dinsel yaşam gibi konularda çok değerli bilgiler vermiştir.

Ahmed Eflaki Dede (d. 1808, Tekirdağ - ö. 1876, İstanbul), Osmanlı saatçiliğinin son büyük ustası. Halveti şeyhlerinden Kırımlızade Ali Efendi'nin oğludur. 18 yaşında İstanbul'a gitti. Yenikapı Mevlevihanesi'nde çile çıkarıp dede oldu. Tekkede

Ahmed Eflaki Dede'nin yaptığı iskelet saat
Topkapı Sarayı Müzesi

öğrendiği saatçilik mesleğini ilerletmek için Paris'e gitti. Döndükten sonra II. Mahmud'a muvakkit oldu. Abdülmecid döneminde İngiltere'ye giderek saatçilikle ilgili malzeme aldı. Sanatını daha da geliştirdi ve o güne değin yaptığı 10 saati beğenmeyerek yeni bir saat yaptı. Bütünüyle özgün olan bu saatin özelliği, sarkacının zarif bir biçimde düyek ayar edilmiş olmasıydı. Saat ilk kez 1870'te Paris'te tanıtıldı. Dede'nin ölümünden sonra Osmanlı saatçiliği sanatında başka usta yetişmedi.

Ahmed el-Mansur, EZ-ZEHEBİ (altın) olarak da bilinir (d. 1549, Fez - ö. 20 Ağustos 1603, Fez, Fas), Sadi hanedanının altıncı sultanı. Yönetimi merkezileştirme politikası ve kurnaz diplomasi yöntemleriyle devletin gücünü doruk noktasına ulaştırmıştır. Ülkesinin bağımsızlığını korumak amacıyla Fransa, Portekiz, İspanya ve İngiltere gibi Avrupa devletlerini kullanarak Fas'ın hükümdarı görünen Osmanlı sultanının isteklerine karşı direnmiştir.

Ahmed el-Mansur Ağustos 1578'de kardeşi Abdülmelik'in yerine tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk yıllarında ülkedeki Osmanlıların eğitip komuta ettiği ve çoğunlukla paralı askerlerden oluşan bir ordu kuruldu. Devlet yönetimi merkezileştirildi, önemli devlet memurlarına kullanma hakkına sahip oldukları topraklar verildi ve bu kişiler vergiden muaf tutuldu. Mülkler kadastroya geçirildi ve toprak gelirleri dolaysız olarak toplanmaya başlandı. Tarım ve şeker sanayisi geliştirildi. Başkent Marakeş eski zenginliğine kavuşturuldu.

Usta zanaatçıları Fas'a gelmeye özendiren Ahmed el-Mansur'un sarayı görkemiyle ün salmıştı. 1591'de Sudan ticaret yolu üzerindeki Gao ve Timbuktu kentlerinin ele geçirilmesiyle çok büyük miktarlarda altının devlet hazinesine akmaya başlaması Ahmed el-Mansur'un "ez-Zehebi" lakabıyla anılmasına yol açtı.

Ahmed el-Mansur İspanya'yla ticari ve diplomatik ilişkiler kurdu. Böylece İngiliz tüccarlar tarafından dış ticareti denetlemek üzere kurulan Berbera Kumpanyası'nın 1585'ten beri elinde tuttuğu ticaret tekeline son verdi.

Ahmed Emin (SERVİLİ) (d. 1845 İstanbul - ö. Aralık 1892, İstanbul), fotoğrafa yakın bir gerçekçilikle çalışmış Osmanlı ressamı. 1865'te Muhendishane-i Berri-i Hümayun'dan teğmen rütbesiyle mezun oldu. Tophane Resimhanesi'ne resim öğretmeni olarak atandı. Sanat ve fotoğraf alanındaki bilgisi nedeniyle Sultan II. Abdülhamid tarafından başta Bursa, İznik ve Eskişehir olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine fotoğraf çekmeye gönderildi. Bir süre sonra saray yaverliğine, ardından Mühendishane'nin resim öğretmenliğine getirildi. Genellikle yağlıboya çalışan Ahmed Emin, doğayı ayrıntılarına kadar betimleyerek bir fotoğraf gibi yansıttı. Bir yapıtıyla Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'ndan takdirname aldı. İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde "İbrahim Paşa Camisi" adlı bir yapıtı bulunmaktadır.

Ahmed Esad Efendi (SALİHZADE) (d. 6 Eylül 1740, İstanbul - ö. 23 Aralık 1814, İstanbul), III. Selim'in yenileşme hareket-

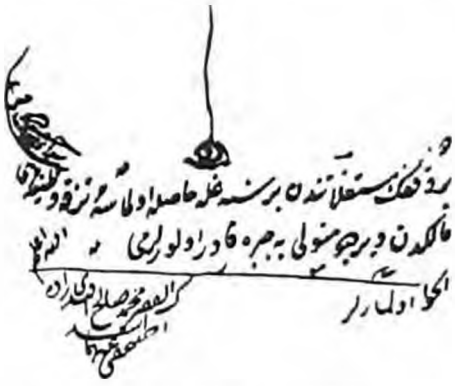

Ahmed Esad Efendi'den bir fetva örneği

lerini destekleyen, Nizam-ı Cedid'in kuruluşu için fetva veren Osmanlı şeyhülislamı. Şeyhülislam Topkapılı Mehmed Salih Efendi'nin oğludur. İstanbul'da öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre müderrislik etti. Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1790'da Anadolu kazaskeri, 1794 ve 1798'de iki kez Rumeli kazaskeri oldu. 1803'te şeyhülislamlığa getirildi. Yenilik yanlısı tutumu yeniçeriler tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı ve onların ısrarları sonucu 1806'da azledildi. 1808'de tahta çıkan II. Mahmud, Ahmed Esad Efendi'yi 15 Ağustos 1808'de ikinci kez şeyhülislamlığa getirdi. Ahmed Esad Efendi aynı gün IV. Mustafa'nın katli için fetva verdi. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan yeniçeri ayaklanmasından sonra 22 Ekim 1808'de yeniden azledildi. Canına kıyılmaması için Manisa'ya gönderildi. 1810'da İstanbul'a dönmesine izin verildi, yaşamının son yıllarını burada geçirdi.

Ahmed Fakih, HOCA AHMED FAKİH ya da SULTAN HOCA FAKİH olarak da bilinir (ü. 13. yy), din ve tasavvuf konularındaki öğretici şiirleriyle tanınan Türk şair. Şiirleri Anadolu Türkçesinin en eski örneklerindendir. Yaşamı ile ilgili bilgiler daha çok evliya menkıbelerine dayanır. Bunlara göre Horasan'dan gelip Konya'ya yerleşti. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'den fıkıh (İslam hukuku) dersleri aldı. Bu nedenle kendisine "Fakih" unvanı verildi. Ayrıca medrese öğrenimi gördü. *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerife* (1974, yay. haz. H. Mazıoğlu) adlı mesnevisinden hacca gittiği anlaşılmaktadır. Ama tek nüshası bilinen bu yapıt bir başka Ahmed Fakih'in de olabilir. *Çarhnâme* (1956, yay. haz. M. Mansuroğlu) adlı 100 beyitlik kasidesinde tasavvuf konusunda öğretici bilgiler ve öğütler verir. Gene tek nüshası bilinen kasidenin 83. beyitten sonraki bölümü yoktur. Ahmed Fakih'in *Menâkıb*'ı, Konya'da Selçuk Es'in özel kitaplığındadır. Müridlerinden Şeyh Aliman Abdal'ın, Ahmed Fakih adına 1288'de Konya'da yaptırdığı mescitte bulunan türbesinde ölüm tarihi 1221 olarak verilmiştir. Ancak hocası Bahaeddin Veled'in Konya'ya 1228'de geldiği ve 1230'da öldüğü gözönüne alındığında türbedeki ölüm tarihi bu bilgiyle çelişmektedir.

Ahmed Fehim (d. 1856, İstanbul - ö. 2 Ağustos 1930, İstanbul), I. ve II. Meşrutiyet dönemleri Türk tiyatrosunun önemli adlarından, sinema oyuncusu ve yönetmeni. Tiyatronun Anadolu'da yaygınlaşmasına önayak olmuştur.

Hattat Abdülkadir Efendi'nin oğludur. 1869'da girdiği Tophane Sanayi Mektebi'nde tornacılık eğitimi gördükten sonra tersanede tornacılık yapmaya başladı. Bu dönemde Sanayi Mektebi'nde de ustabaşı olarak çalıştı. 1876'da Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Güllü Agop'un yönettiği *Iki Sağırlar* adlı oyunda Uşak Bonifas rolüyle oyunculuğa başladı. Başarısı Tomas Fasulyeciyan'ın dikkatini çekti ve 1879'da birlikte Bursa'ya gittiler. Ahmed Fehim orada Ahmed Vefik Paşa'nın Molière uyarlamalarında oynadı. Özellikle *Zor Nikâh* adlı oyundaki rolüyle ünlendi. İlk sahne dekoru uygulamasını da orada gerçekleştirdi. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'daki görevi sona erince Ahmed Fehim, Fasulyeciyan grubuyla birlikte iki yıl Filibe, Edirne, Çanakkale, Trabzon, Ordu gibi kentlerde oynadıktan sonra iki yıl Ankara'da kaldı. Çeşitli tiyatro çalışmaları başlattı ve kentteki ilk konserleri düzenledi. İstanbul'a dönüşünde Osmanlı Komedi ve Vodvil Heyeti adlı bir topluluk kurdu. Ardından Mınakyan'ın Osmanlı Dram Kumpanyası'na girerek kendi tarzına uyma-

Ahmed Fehim
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

yan melodramlarda oynadı. Daha sonra rol aldığı kısa Fransız komedilerinde eski başarısını sürdürdü.

II. Meşrutiyet'ten sonra, örneğin Fehim Efendi ve Arkadaşları Komedi Kumpanyası

gibi çeşitli tiyatro toplulukları kurdu. Anadolu turneleri düzenleyerek tiyatronun yaygınlaşmasına öncülük etti. II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde Şemseddin Sami'nin *Besa* ve Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* oyunlarını yönetti. 1914'te kurulan Darülbedayi'de bir süre genç oyuncuları eğitti. 1919'da Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanından uyarladığı *Mürebbiye* filmini yönetti ve başrolü oynadı. Aynı yıl senaryosunu oğlu Münif Fehim'in yazdığı *Binnaz* adlı filmi yönetti. 1926'da *Vakit* gazetesinde yayımlanan anıları ölümünden sonra *Ahmed Fehim Bey'in Hatıraları* (1977) adıyla kitap haline getirildi.

Ahmed Fevzi Paşa (FİRARİ, HAİN AHMED FEVZİ PAŞA olarak da bilinir (d. Suda, Girit - ö. 1843, Kahire, Mısır), Osmanlı kaptanıderya. Osmanlı-Mısır çatışmasının sürdüğü bir dönemde Osmanlı donanmasını Mısır'a

Ahmed Fevzi Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

teslim etmiştir. Gençliğinde İstanbul'a giderek kayıkçılık yaptı; sonra Osmanlı donanmasında kalyoncu oldu. II. Mahmud'un askerlik alanında yaptığı yenilikler sırasında hızla yükseldi. 1832'de hassa müşiri, bir yıl sonra da, Rus donanmasının yardım amacıyla Boğaz'da bulunduğu sırada, Rusya nezdinde olağanüstü yetkili elçi oldu. 1836'da kaptanıderyalığa getirildi ve donanmanın yenilenmesinde başarı gösterdi. 1839'da Mısır'la savaş başlayınca donanmayla Ege Denizi'ne açıldı. Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır birliklerine yenilmesi, ardından da II. Mahmud'un ölmesi üzerine, siyasal düşmanı Hüsrev Mehmed Paşa'dan çekinerek İstanbul'a dönmedi. Donanmayı İskenderiye'ye götürerek Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. 1840'ta Mısır'la anlaşmaya varılmasından sonra Osmanlı donanması geri verildiyse de, Ahmed Fevzi Paşa İstanbul'a dönmeyerek Kahire'ye yerleşti. Odalıkları tarafından zehirlenerek öldürüldü.

Ahmed Gazi Medresesi, Muğla'nın Milas ilçesinde açık avlulu medrese. Anadolu beylikleriyle Menteşeoğullarına ait olan medrese, taçkapısı üstündeki yazıta göre Gazi Ahmed Bey tarafından 1375/76'da yaptırılmıştır. İki katlı bir yapıdır. Güneydeki taçkapıdan geçilerek beşik tonozlu bir eyvanla revaksız avluya ulaşılır. Girişin karşısında, büyük eyvanın yerinde kubbeli bir türbe bulunur. Türbenin her iki yanında, basık kemerli kapılarla avluya açılan, üzerleri beşik tonozla örtülü odalar sıralanır. Türbenin iki yanında bulunan iki oda medresenin öğür odalarından büyük tutulduğundan, bunların dershane, daha küçüklerin ise öğrenci hücreleri olduğu düşünülmektedir. Bu odalarla giriş cephesinin sağ ve solunda yer alan tonozlu odalar arasında beşik tonozla örtülü geçitler vardır. Buradaki merdivenlerle iki yönden üst kata ulaşılır. Medrese taçkapısı biçim ve bezeme açısından Selçuklu mimarisinden oldukça uzaktır.

Ahmed Han, Seyyid *bak.* Seyyid Ahmed Han

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Ahmed Harami Destanı, 13. ya da 14. yüzyılda yazıya geçirildiği sanılan manzum öykü. Aruz ölçüsüyle ve mesnevi tarzında yazılmış olan öykünün asıl adı *Dâsitân-ı Ahmed Harâmi*'dir. Tek kopyası Ahmet Talat Onay tarafından bulunmuş ve 1933'te yayımlanmıştır. Elde bulunan sonu eksik kopya bir giriş ile 6 bölümden oluşan 816 beyitlik bir metindir. Anadolu Türkçesiyle yazıya geçirilmiş ilk öykülerden biri olması nedeniyle dil, edebiyat ve halkbilim araştırmaları açısından önem kazanmıştır.

Ahmed Harami Destanı, uzak ülkeler arasındaki yolların kısa sürede alınışı, bir kişinin sayı ve güç bakımından üstün rakipleriyle başetmesi gibi olağanüstü olaylar bir yana bırakılırsa, gerçekçi bir öykü sayılabilir. Öykünün sonunda başka beyitlerin de bulunduğu, bunlarda kitabın yazılış tarihinin belirtildiği ve şairin adı ve kimliğine ilişkin bilgiler verildiği sanılmaktadır. Öykünün konusu şöyledir: Ebu Ali Sina (İbn Sina) kadar bilgili olan Harami Ahmed, sihir yoluyla hırsızlık yapmaktadır. Dokuz arkadaşıyla birlikte Bağdat sultanının hazinesini soymayı planlar. Ancak, sultanın kızı Gülendam haramileri kılıcı ile perişan eder. Dokuzu ölür, Ahmed ise yaralı olarak kaçıp canını kurtarır.

Arkadaşlarının öcünü almaya karar veren Ahmed Kırım'a gider, orada bir bezirgân kılığına girerek yeniden Bağdat'a döner. Yanında sultana birçok armağan getirmiştir. Bunları alan sultan da ona kızını armağan etmek ister. Gülendam kendisine çok benzeyen bir cariyeyi kendi yerine koyarak bu işten sıyrılmak isterse de bir süre sonra cariye hastalanıp ölür. Ahmed Gülendam'ı alıp Kırım'a gitmek üzere yola çıkar. Yolda arkadaşlarının öcünü almak amacıyla Gülendam'ı çarmıha gerer ve odun toplamak üzere çevreyi dolaşmaya çıkar. Bu sırada oradan geçmekte olan Hoca Rüstem adında bir bezirgân Gülendam'ı kurtararak Şiraz'a götürür. Orada Şah Gülefruh ile evlenen Gülendam, Ahmed Harami'nin korkusundan, her basamağında bir gözcünün durduğu kırk basamaklı bir merdiveni olan büyük bir saray yaptırır. Ama Ahmed gene de onun izini bulur ve gözcüleri öldürerek saraya girer. Gülendam'ı dışarı çıkarırken Gülefruh'u da öldürmek isterse de kız buna engel olur. Ahmed'i merdivenden aşağı iterek öldürür. Bundan sonra Gülendam kocasıyla mutlu bir yaşam sürer.

Ahmed Haşim (d. 1884, Bağdat - ö. 4 Haziran 1933, İstanbul), modern Türk şiirinin kurucularından. Saf şiiri savunmuş, bu tür şiirin en iyi örneklerini vermiştir.

Fizan mutasarrıfı Arif Hikmet Bey'in oğludur. Annesinin ölümü üzerine babasıyla birlikte küçük yaşta İstanbul'a gitti. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) yatılı okudu (1897-1907). Tevfik Fikret'in ve Ahmed Hikmet Müftüoğlu'nun öğrencisiydi. Okulu bitirince bir süre Reji İdaresi'nde memur oldu; bir yandan da yükseköğrenim için Hukuk Mektebi'ne devam etmeye başladı. İzmir Sultanisi Fransızca öğretmenliği-

Ahmed Haşim
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ne atanınca (1909) hukuk öğrenimi yarıda kaldı. 1912-14 arasında Maliye Nezareti'nde çevirmenlik yaptı. I. Dünya Savaşı yıllarını Çanakkale'de ve İzmir'de yedeksubay olarak geçirdi; iaşe müfettişliğine getirildi. Mütareke'den sonra İstanbul'a döndü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde estetik ve mitoloji öğretmenliği (1920) yaptı; Harp Akademisi ile Mülkiye Mektebi'nde Fransızca dersleri verdi; Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde (1921), Osmanlı Bankası'nda (1928) çalıştı; *Akşam* gazetesine köşe yazıları yazdı. 1928'den beri süren hastalığının tedavisi için devlet yardımıyla yurtdışına gitti; ama iyileşemeden döndü.

Ahmed Haşim'in öğrencilik yıllarında yazdığı ilk şiirlerinde Abdülhak Hamid'in, özellikle Cenab Şahabeddin ve Tevfik Fikret'in etkileri görülür. Bununla birlikte daha ilk ürününde bile ("Hayal-i Aşkım") yeni bir duyarlığın, yeni bir sanat yönelimi-nin belirtileri vardır. Gençlik şiirleri *Mecmua-i Edebiye, Musavver Terakki, Aşiyan, Jale, Musavver Muhit, Servet-i Fünun, Resimli Kitap* dergilerinde yayımlandı. Bu şiirlerde, Tevfik Fikret'in siyaset dışı yapıtlarının sözcük örgüsüne daha çok rastlanır. Ahmed Haşim bu ilk gençlik ürünlerini kitaplarına almamıştır.

Gerçekte gençlik dönemi şiirleri arasında yazılmış bulunan, ama bir mukaddime ve iki ekle birlikte son kitabına alınan "Şi'r-i Kamer" dizisi, Ahmed Haşim'deki değişimi göstermesi bakımından ilginçtir. Çocukluk günlerinin izlenimler bütününü bir araya getiren "Şi'r-i Kamer", bir küçük yaş sahnesini (Bağdat-Dicle-Anne bağlamında) düşsel bir tatla yeniden yaşatır. "Şi'r-i Kamer"ler, şiirsel planda tam anlamıyla biçimlenmemiş, daha doğrusu tamamlanmamış bir arayışlar ve izlenimler öbeğidir, ama bu özellikleriyle de Ahmed Haşim'in duyarlığını ortaya koyar. Çoğu 1909'da, birkaçı da 1910'da yayımlanan bu ürünlerin, ilk gençlik şiirlerinden ayrılarak son kitabı *Piyale*'ye eklenmesi de bunu gösterir. Bu döneminde Ahmed Haşim'in Fransız simgecilerine, özellikle de Régnier'ye fazlaca tutku beslediği anlaşılır.

Ahmed Haşim II. Meşrutiyet'in (1908) yarattığı büyük olaylar, taşkınlıklar, yıkımı-

larla birlikte boygösteren sanatçılar arasında, tunç ve bakır çalgıların ağırlık taşıdığı bir orkestrada bir flüt sesi gibi belirdi. Bu döneminin asıl yapıtı, *Göl Saatleri*'nin (1921) başındaki küçük manzumelerdir. İzlenimci resim taslaklarını andıran bu şiirlerde Ahmed Haşim, doğanın özünü sızdırmak ister gibidir. Verlaine müziğine yaklaşırken, buna bir Şeyh Galip parıltısı da katar. *Göl Saatleri* dört bölümdür: "Göl Saatleri", "Göl Kuşları", "Serbest Müstezatlar", "Muhtelif Şiirler". Ahmed Haşim *Göl Saatleri*'nde çağdaş Türk şiirinin ikinci kanadını kurar. Yahya Kemal'in sığ, ama bir okyanus enginliği taşıyan yapıtlarına karşı, onun şiiri birey üzerinde yoğunlaşan dar, ama sonsuz derinlikte bir kuyudur.

Ahmed Haşim, ikinci ve son şiir kitabı *Piyale*'nin önsözünde ("Şiir Hakkında Bazı Mülahazalar") sanat görüşünü açıklar. Ona göre şair ne bir hakikat habercisi, ne güzel konuşmayı sanat haline getirmiş bir kişi, ne de bir yasa koyucudur. Şairin dili, düzyazı gibi anlaşılmak için değil, duyulmak üzere yaratılmış, müzikle söz arasında, sözden çok müziğe yakın ortalama bir dildir. Düzyazıda anlatımı yaratan öğelerin hiçbiri şiir için söz konusu olamaz. Düzyazıyı us ve mantık doğurur. Şiir ise algı bölgeleri dışında adsız bir kaynaktır; gizliliğe, bilinmezliğe gömülmüştür; ancak duyumların yarı aydınlık sınırlarında yakalanabilir. Anlamını bulmak için şiiri deşmek, eti için bülbülü öldürmek gibidir. Şiirde önemli olan sözcüğün anlamı değil, şiir içindeki söyleniş değeridir. Şiiri ortak bir dil olarak düşünenler boş bir düş kurmaktadırlar.

Ahmed Haşim bu düşüncelerini, herkesin anlayabileceği bir şiirin şairlerini aşağılayacak kadar uç noktalara götürür.

Piyale'deki (1926) "Merdiven" ve "Bir Günün Sonunda Arzu" şiirleri, bu görüşleri yansıtan ve Türk edebiyatında o güne değin görülmemiş bir şiirsel niteliği ortaya koyan ürünlerdi, ama bu şiirlerle birlikte şaire yönelen eleştiri ve saldırılar da yoğunlaştı. Ahmed Haşim ölçü bilmemekle, Türkçe bilmemekle suçlandı. Buna karşılık, Ahmed Haşim'i savunanlar da onun "dilin üstüne yükselmiş, mevcut Türkçeyi aşmış" bir sanatçı olduğunu ileri sürdüler (Abdülhak Şinasi Hisar). *Piyale*'deki şiirlerle daha sonra yazılmış kısa şiirler, konuşulan Türkçenin büyülü tatlarıyla örüldü; bu ürünlerle Ahmed Haşim'in Türk şiirindeki söz hakkı kesinleşti. Ataç'ın deyimiyle, 20. yüzyılın ilk çeyreği onun dönemi sayıldı.

Ahmed Haşim, toplum sorunlarına hiçbir şiirinde yaklaşmamış olmakla da eleştirildi. Buna karşılık, onun şiirinin konumundan böyle bir yaklaşımın zaten beklenemeyeceği ileri sürülegeldi. Yapıtları yaşananın ötesinde, bir bakıma varlığın dışında, yüce ve düşsel bir evren özlemiyle doludur ("O Belde"). Düşsellik özlemi Ahmed Haşim'i sürekli olarak gerçeğin dışına itmiş, ona aralıksız bir akşam ve gece atmosferi sağlamıştır. "O Belde" ve "Yollar"da boşlukta asılı kalma, "Merdiven" şiirinde gök sonsuzluğuna ağlayarak bakma, "Ölmek" şiirinde düşme sözcüğünün bir çeşit coşkuyla yinelenmesi, Ahmed Haşim'in yaşam ve evren karşısındaki kötümser tavrını açıklar. İnsan düşer, geri döner, uzaklarda kalır, dışa kayar ve ulaşamaz... Kendisini renklerin, çizgilerin, seslerin arasında doğanın bir parçası olarak algılar. Tersi de olur: Doğa, nesneler, sanki kişinin psikolojik bir anı ya da görüntüsüdür. Sıfatlar, zarf gibi kullanılarak belirsizleştirici rol oynarlar. *Göl Saatleri* ve *Piyale*'de ayrıca kurtarıcı bir gelenek bağı da (Şeyh Galip etkisi) göze çarpar.

Ahmed Haşim'in olgunluk dönemi şiirleri *Rebab* (1913), *Şebab* (1920), *Dergâh* (1921-33), *Yeni Mecmua* (1923), *Hayat* (1927), *Edebiyat Mecmuası* (1932), *Yeni Türk* (1933) dergilerinde yayımlandı. Şiirlerinin bütünü 1933'te, *Ahmed Haşim'in Şiirleri* başlığı altında basıldı.

Ahmed Haşim, *Göl Saatleri*'nin yayımlanmasından sonra *Akşam* gazetesine yazdığı, zekânın verimleriyle beslenen, zaman zaman fantezist ve alaycı bir planda gelişen düzyazılarıyla da ad yaptı. Yazı ve fıkralarının, anlam bakımından iyice açık olmakla birlikte, büyük ölçüde mecazlara bağlı olduğu da ileri sürülmüştür. 1921'de yayımlanan *Gurebâhâne-i Laklakan*'da (Yoksul Leylekler Bakımevi) bir iki ekle birlikte bu yazılar ve birinci Paris yolculuğunun izlenimleri yer alır. Ahmed Haşim, *İkdam* gazetesinde yayımladığı yazılardan seçtiklerini ve ikinci Paris yolculuğu izlenimlerini *Bize Göre* (1928) adlı kitabında bir araya getirmiştir.

Böbrek rahatsızlığı nedeniyle, tedavi amacıyla yaptığı Frankfurt yolculuğu ile ilgili notları *Frankfurt Seyahatnâmesi* (1933) adlı son kitabının içeriğini oluşturdu. Üç düzyazı kitabı bir arada *(Bize Göre, Gurebâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnâmesi)* Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında basıldı (1969; haz. Mehmet Kaplan).

Kitaplarına girmemiş son şiirleri "Tahattür", "Ağaç", "Süvari" ile bitmemiş birkaç şiiri *Edebiyat Gazetesi*'nde (1932), *Yeni Türk Mecmuası*'nda (1933), *Aydabir* (1935) ve *Türk Dili* (1958) dergilerinde yayımlandı.

Ahmed Hikmet (MÜFTÜOĞLU) (d. 1870, İstanbul - ö. 1927, İstanbul), Türk öykü ve roman yazarı. II. Meşrutiyet'ten sonra, Milli Edebiyat akımının etkisinde kalarak dilin yalınlaşmasına önem vermiştir.

Dedesi, Rum isyanı sırasında öldürülen Mora müftüsü Abdülhalim Efendi'dir. Kapı

Müftüoğlu Ahmed Hikmet
Türk Tarih Kurumu Arşivi

kethüdalıklarında bulunmuş olan babası Yahya Sezai Efendi, basılmamış bir divan sahibiydi. Ahmed Hikmet, Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten (1889) sonra Hariciye Nezareti'nde çalışmaya başladı. Marsilya, Pire ve Poti'de (Kafkasya) konsolosluk yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra bakanlıktaki görevini sürdürdü, aynı zamanda Mekteb-i Sultani'de Türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak ders verdi. 1910'da Darülfünun'da Fransız ve Alman edebiyatı müderrisliğine getirildi. 1912'de Budapeşte başkonsolosluğuna atandı. 1918'de İstanbul'a döndükten sonra Almanya, Avusturya ve Macaristan'daki elçiliklerde yeniden görev aldı. 1924'te Halife Abdülmecid'in başmabeyincisi oldu. Anadolu Bağdat Demiryolları İdare Meclisi azalığında bulunan Ahmed Hikmet 1926'da Hariciye Vekâleti müsteşarlığına getirildi.

Ahmed Hikmet 1891'de yayımlanan *Leyla yahud Bir Mecnunun İntikamı* adlı öyküsünü Mekteb-i Sultani'de öğrenciyken yazmıştı. 1896'da Servet-i Fünun topluluğuna girdi. *Servet-i Fünun*'da öyküleri ve makaleleri yayımlandı. 1901'de öykülerini *Hâristan ve Gülistan* adlı kitabında topladı. Canlı ve parıltılı sözcükler kullanarak yazdığı öyküleri, mensur şiire yaklaşan anlatımlarıyla dikkati çekti. Kısa bir süre sonra, Servet-i Fünun'a özgü bu ağdalı dilden kurtuldu. Konularında da bütünüyle yerli malzemeye yöneldi.

1908'den sonra Türkçülük ve Yeni Lisan akımını benimsedi. 1920'de *Tasvir-i Efkâr*'da *Gönül Hanım* (1971) adlı romanı tefrika edildi; 1922'de *Çağlayanlar* adlı bir öykü kitabı yayımlandı. Türk tarihinin çeşitli dönemlerini, bu arada 19. yüzyıl sonundaki acı olayları, halk bağlamında ele almak istedi. Çoğu zaman süse, yapaylığa ve söz kalabalığına kaçabilen üslubuyla genç yazarları etkiledi. Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi kuruluşların çalışmalarına katıldı. Dilin arıtılması, yazım kurallarının saptanması gibi konularla yakından ilgilenen Ahmed Hikmet, müzik tarihine ilişkin araştırmalar da yaptı.

Ahmed Hilmi (ŞEHBENDERZADE) (d. 1865, Filibe - ö. 17 Ekim 1914, İstanbul), maddeci öğretiye İslam inançlarından kaynaklanan bir düşünceyle karşı çıkmış, Türkiye'de felsefe tartışmalarını başlatanlar arasında yer almış felsefeci.

İstanbul'da Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdi. Bir süre Düyun-ı Umumiye'de çalıştı. Beyrut'ta bulunduğu sırada siyasal nedenlerle Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. 1901'de gizlice İstanbul'a dönünce yakalanıp Fizan'a sürgün edildi. Orada yaygın tasavvuf akımlarıyla ilgilendi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'a dönerek Darülfünun'da felsefe okuttu. Bu dönemde *İttihad-ı İslam* adlı bir gazete ile *Hikmet* adlı bir felsefe dergisi çıkardı. Sonradan bu dergiyi günlük gazete olarak yayımladı ve ölümüne değin onun yayımıyla uğraştı.

Ahmed Hilmi felsefeye, ülkede oluşmaya başlayan maddeci ve olgucu düşünce akımlarına eleştiriler yönelterek başladı. Özellikle Baha Tevfik'in, Ludwig Bücher'den *Madde ve Kuvvet* adıyla çevirdiği, maddeciliği savunan kitaba karşı getirdiği eleştirilerle tanındı. *Huzur-ı Akl ü Fende Maddiyun Meslek-i Dalâleti* (1914) adlı kitabında, Celal Nuri'nin *Tarih-i İstikbal* adlı yapıtını

Şehbenderzade Ahmed Hilmi
Ana Yayıncılık Arşivi

eleştirirken, felsefe tarihindeki birçok düşünüre de karşı çıktı. Ahmed Hilmi'nin felsefe görüşünü özetleyen kitabı *A'mak-ı Hayal* (1910; Hayalin Derinlikleri) bir roman denemesidir. Yapıtın kahramanı düşünce dünyasında uzun bir geziye çıkar ve sonunda vahdet kentine ulaşır. Tasavvuftan ve vahdet-i vücud görüşünden yana olmasına karşın Ahmed Hilmi, *Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz*'de (1913) Darülfünun'lu gençlere, belli bir felsefi düşünceyi savunmaktan çok, tüm felsefelerdeki en doğru yönleri almalarını öğütler. II. Meşrutiyet'in önde gelen düşünürlerinden olan ve Batı düşüncesiyle İslam felsefesi üzerinde çalışan Ahmed Hilmi'nin, çevirileriyle birlikte 40'a yakın yapıtı vardır. Kültür ve düşünce hareketlerini, İslam uygarlığının başlıca sorunlarını tartıştığı *Tarih-i İslam* (1910-12, 2 cilt; yb *İslam Tarihi*, 1974) adlı yapıtı düşünce tarihi açısından önemini hâlâ korumaktadır.

Ahmed Hilmi Paşa (KAYSERİLİ) (d. Kayseri - ö. 1906, İstanbul), tıp öğretiminin Türkçeleştirilmesi için yaptığı çalışmalar ile tanınan asker ve hekim.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi (1863/64). Arabistan'da askeri hekimlik yaptığı sırada özel olarak çağrılarak 1870/71'de Askeri Tıbbiye'de emraz-ı dahiliye (iç hastalıkları) muallim muavinliğine ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de de kimya muallimliğine getirildi. Kısa bir süre Askeri Tıbbiye'de teşrih-i marazi (patalojik anatomi) dersi verdi. Ders nazırı Ahmed Ali Paşa'nın ölümü üzerine ders nazırlığına ve 1890/91'de bu görevine ek olarak tıbbiye nazırlığına atandı. 1893/94'te ferikliğe (korgeneral) yükselen Ahmed Hilmi Paşa aynı yıl Makam-ı Seraskeri Sıhhiye Dairesi (Askeri Sağlık Dairesi) ikinci başkanlığına getirildi. Tıbbiye 1894'te, Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne bağlanıp Zeki Paşa nazır olunca Ahmed Hilmi Paşa tıbbiye nazırlığından ayrıldı. Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhat-i Umumiye başmüfettişliği de yapan Ahmed Hilmi Paşa, Kırımlı Aziz ile birlikte tıp öğretiminin Türkçe yapılması yolunda çaba gösterdi. Bu amaçla tıp kitaplarını Türkçeye çevirme çalışmalarına katıldı. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kurucuları arasında yer aldı. 1877'de bu cemiyetin genel yazmanlığını, daha sonra da ikinci başkanlığını yaptı.

Önemli yapıtlarından *Ameliyat-ı Cerrahiye* (1872, 2 cilt) Malgaigne'den çeviridir. Cerrahi aletler ve cerrahi konusunda genel bilgilerin yanında, dağlama, küçük cerrahi, kan alma, çiçek aşısı, diş ameliyatları, diş çekme, diş protezi bilgileri verilen bu kitapta tümörler, deri, adale, sinir ve eklem gibi bedenin çeşitli yerlerinde yapılan ameliyatlar anlatılır. *Emraz-ı Umumiye-i Cerrahiye* de (1879) T. Billroth'tan çevrilmiş bir genel cerrahi kitabıdır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyeleri, tıp biliminin Türkçe okutulabileceğini kanıtlamak amacıyla birtakım çeviriler yapmışlardı. Ahmed Hilmi Paşa'nın, İbrahim Lutfi, Hüseyin Remzi, Nafiz Süreyya, Hüseyin Sabri ile birlikte Skanzoni'den çevirdiği *Fenn-i Vilade* (1880) bunlardandır. *Kimya-yı Ma'deni* (1880), temel ve inorganik kimyaya ilişkin bir ders kitabıdır. Fredric Pyzany'den çevirdiği *Tahlil-i Kimyevi; Keyfi ve Kemmi* (1881) nitel ve nicel analitik kimyayı ele alır. *Tecarib-i Hikemiye ve Kimyeviye* (1884) Fransızca kitaplardan derlenen 100 kadar fizik ve kimya deneyini popüler bir yaklaşımla anlatır. Eduart Rindfleisch'den çevirdiği *İlm-i Ensac-ı Maraziye* (1886) histopatoloji kitabıdır.

Ahmed Hüseyin Bey, tam adı AHMED HÜSEYİN BIYAL (d. 23 Nisan 1872, İstanbul - ö. 1939, Balıkesir), Osmanlı hekim, eczacı ve kimyager. Tıp öğrencisiyken 1890'da Lyon Askeri Tıp Okulu'na gönderildi. Orada önce eczacılık (1895), sonra tıp fakültesini bitirdi. Eczacılık fakültesi bitirme tezi *Note sur les produits chimiques* (1895; Kimyasal Ürünler Üzerine Not) adını taşır. Tıp fakültesi bitirme tezi olan ve Lyon'da tarihsiz olarak basılan *La section du sympathique cervical dans l'exophtalmie et autres symptômes de la maladie de Basedow* (Egzoftalmi'de ve Basedow Hastalığında Boyun Sempatik Sinirinin Cerrahi Kesilmesi) endokrinoloji tarihi bakımından çok ilginçtir. Ahmed Hüseyin Bey İstanbul'a dönünce Mekteb-i Tıbbiye'de eczacılık öğrencilerine fenn-i ispençiyari (eczacılık) dersleri verdi. 1912'de kendi isteği ile emekli oldu. Daha sonra şehremaneti kimyagerliğine getirildi. 1917'de buradan istifa ederek Balıkesir'e yerleşti.

Ahmed-i Dâi (ö. 15. yy), *Çengnâme* adlı alegorik mesnevisi ve değişik konulardaki çevirileriyle tanınan şair.

Ahmed-i Dâi üstüne bilgi veren kaynakların tümü, onun Germiyanlı (Kütahya yöresi) olduğunda birleşir. Yapıtlarından, Germiyanoğulları beyi II. Yakub (1387-90; 1402-29), Osmanlı hükümdarları Emir Süleyman Çelebi (1402-10), I. Mehmed (Çelebi) (1413-21) ve II. Murad (1421-51) dönemlerini yaşadığı anlaşılmaktadır. Hangi tarihlerde olduğu bilinmemekle birlikte Germiyan'da kadılık yaptığı da kesindir. *Divan*'ındaki 1390-1402 arasında yazdığı iki kasideden, Bergama ve Mihalıç'a (Karacabey) gittiği öğrenilmektedir. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Edirne'de Emir Süleyman Çelebi'nin yanına giden Ahmed-i Dâi onun çevresindeki Ahmedi, Şeyhi, Hamzavi ve Süleyman Çelebi gibi ünlü şairlerle birlikte bulunmuştur. Fetret Dönemi'nde Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezmiştir. I. Mehmed'in oğlu Şehzade Murad'ın hocalığını yapmıştır. Bursa'da Ahmed-i Dâi adını taşıyan bir mahalle, hamam ve cami vardır. Cami yanında bulunan ve Dâi Dede adıyla bilinen mezarın onun olmadığı anlaşılmıştır.

Ahmed-i Dâi'nin düzyazı yapıtlarından *Tercüme-i Tefsir-i Ebü'l-Leys Semerkandî*, aynı adlı kitabın Türkçeye ilk çevirisidir. Arapçadan Türkçeye çevirdiği *Miftahü'l-Cenne*, sekiz bölümlük bir akaid kitabıdır. Rüya yorumlarını anlatan ve II. Yakub'a sunduğu *Tercüme-i Tâbirnâme*'yi ise Ebubekir bin Abdullah el-Vâsıtî'nin Arapça kitabının Farsça çevirisinden Türkçeye aktarmıştır. Nâsireddin Tusî'den yaptığı astronomi ve astroloji ile ilgili çevirisi, *Tercüme-i Eşkâl-i Nâsır-ı Tusî* ya da *Tercüme-i Sî Fasl Fi't-Takvim* adıyla bilinir. *Teressül* adlı yapıtı, Türkçede bilinen en eski inşâ örneğidir, mektup türlerini ve kompozisyon kurallarını anlatır. Ahmed-i Dâi, Attar'dan çevirdiği *Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliya* adlı yapıtını II. Murad'a sunmuştur. Hastalıklarla ve sağlığın korunmasıyla ilgili hadisleri içeren *Tercüme-i Tıbb-ı Nebevî* Osmanlı tıp tarihinde bu konuda yapılmış ilk çeviridir; Ebu Naim Hafız-ı Isfahanî'nin *Kitabu'ş-Şifa fi Ahadisi'l-Mustafa* adlı kitabından, Timurtaş Paşazade Umur Bey'in isteği üzerine yapılmıştır. *Vesiletü'l-Mülûk fi Ehli's-Sülûk* adlı yapıt Ayetü'l-Kürsî tefsiridir, Tanrı'nın 99 adının (Esma-i Hüsna) açıklamasını da içerir.

Ahmed-i Dâi'nin 1413'te bitirdiği Farsça *Divan*'ı, 10 kaside, 24 gazel ve tamamlanmamış şiir parçalarından oluşur. *Ukudü'l-Cevahir*, Reşideddin Vatvat'ın Arapçadan Farsçaya aktardığı *Nukûdü'z-Zevâhir ve Cuhûdu'l-Cevahir* adlı yapıtının çevirisidir. Ahmed-i Dâi bunu, Şehzade Murad'ın hocasıyken, onun Arapça sözcüklerin Farsça karşılıklarını kolayca öğrenebilmesi için hazırlamıştır. Kimi nüshalarında, satır altlarında Türkçe karşılıklar da vardır; 650 beyitlik beş şiirden oluşur. *Câmasbnâme*, Nâsireddin Tusî'nin aynı adlı kitabının Türkçe çevirisidir. Gizli şeyleri bilen, gelecekten haber veren Danyal Peygamberin oğlu Câmasb'ın başından geçenleri anlatır. Yakın zamana değin, Ahmed-i Dâi'nin Türkçe *Divan*'ının, bilinen tek nüshaya dayanılarak, karışık ve eksik olduğu sanılıyordu. 1977'de Kahire'de bulunan ikinci bir nüshadan eksiksiz olduğu anlaşılmıştır. *Mutâyebât* adlı yapıtı, içki ve eğlence üzerine yazılmış 12 kısa şiirden oluşmuştur. *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Pusereş Hürmüz-i Tâcdâr* adlı kısa mesnevisi ile *Mutâyebât*'ı 1977'de bulunmuştur; eski kaynaklarda bunlardan söz edilmez.

Ahmed-i Dâi'nin en ünlü yapıtı *Çengnâme*, 1.446 beyitlik mistik ve alegorik bir şiirdir. Çeng adlı müzik aletinin nasıl yapıldığı, kimler tarafından çalındığı ve müzikal özellikleri anlatılır. Bir ana öykü ile dört küçük öyküden oluşur. Bu dört öyküde çengin yapıldığı at kılı, servi ağacı, ahu derisi ve perdesinin bu hale gelinceye değin nelerle karşılaştıkları anlatılır. *Çengnâme*'nin, adı uzun süre Cengnâme sanıldığından, savaşı konu eden bir yapıt olduğu, ayrıca adının da Ferahnâme olduğu ileri sürüldü. *Çengnâme*'nin Burdur nüshası (İ. Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâi Hayatı ve Eserleri*, 1952) ve İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nüshası (Gönül Alpay, *Ahmed-i Dâi and his Çengnâme, an Old Ottoman Mesnevi*, 1975) yayımlanmıştır. Tezkire yazarları ve edebiyat tarihçileri tarafından ikinci sınıf bir şair sayılan Ahmed-i Dâi'nin, yeni bulunan yapıtları ve divanının tümünün incelenmesiyle önemli bir şair olduğu anlaşılmıştır. Şiirlerinde, yaşadığı saray çevresini yansıtan Ahmed-i Dâi, Selman-ı Sâveci ve Kemal Hocendi gibi İran şairlerinden etkilenmiş, her şiirinde anlam ve amaca uygun ölçü kullanmıştır.

Ahmed ibn Hanbel (d. 780, Bağdat - ö. 31 Temmuz 855, Bağdat), Arap hadis ve fıkıh bilgini. Hz. Muhammed'in hadislerini (*Müsned*) derlemiş, İslamın dört Sünni mezhebi arasında hadislere en çok bağlı mezhep olan Hanbeliliği kurmuştur. Öğretisi, 13-14. yüzyıl dinbilimcisi İbn Teymiye gibi ünlü adları ve 18. yüzyılda ortaya çıkan, yenileşme yanlısı Vehhabilik ile 19. yüzyılda Mısır'da yaygınlaşan gelenekçi Selefiye gibi hareketleri etkilemiştir. İbn Hanbel, inancı yolunda şehit düşmüştür.

Yaşamı. İbn Hanbel hem anne, hem de baba tarafından Arap Şeyban kabilesindendi. Çok küçük yaştayken, o zaman 30 yaşında olan babasını kaybetti. On beş yaşına geldiğinde hadisler üzerinde çalışmaya başladı. Dönemin büyük hocalarından bilgi edinmeye çalıştı. Irak'ta Kûfe ve Basra kentlerini, Arabistan'da Mekke ve Medine'yi, ayrıca Yemen ve Suriye'yi dolaştı. Üçü yaya olmak üzere, beş kez Mekke'ye hacca gitti. Sade ve özverili bir yaşam sürerek birçok yandaş kazandı. Sekiz çocuğu oldu. Bunlardan Salih (ö. 880) ve Abdullah (ö. 903), babalarının düşünsel çalışmalarıyla yakından ilgili ünlü kişilerdir.

İbn Hanbel'in yaşamında en önemli olay, Abbasi halifesi Memun'un (813-833) emriyle yapılan ve *mihne* olarak bilinen sorgulanması boyunca çektiği acıdır. Gene de İbn Hanbel, çektiği acılardan ve sarsılmaz cesaretinden çok, hadisler üstündeki çalışmalarıyla hatırlanır. Hadisler konusunda kabul

ve onay gören uzmanlığının yanı sıra, İslamın en saygın büyüklerinden biri ve Sünni Müslümanlığın sadık destekçisi olarak adı günümüze ulaşmıştır.

Sorgu, Halife'nin 833'te tüm Müslümanları Kuran'ın yaratıldığı inancını kabul etmeye zorlamasıyla başladı. Bu inanç aslında, dinsel doğruya ulaşmanın aracı olarak aklın, vahiyle eşdeğerde olduğunu savunan akılcı Mutezile mezhebinin öğretisiydi. Halife bu inancı daha 827'de açıklamıştı. O zamana değin, Kuran'ın yaratılmış olmadığı, Allah'ın ezeli ve ebedi kelamı olduğu kabul ediliyordu. Sorgulama, Abbasi halifesinin oturduğu Bağdat'ta ve başka kentlerde yürütüldü. 833'ten 848'e değin, dört halifenin hükümdarlığı boyunca devam eden sorgulama, geleneksel görüşe dönen Mütevekkil'in halifeliği (847-861) sırasında sona erdi.

İbn Hanbel, yaşamını tehlikeye atmak pahasına Mutezile öğretisini benimsemeye karşı koydu. Zincire vuruldu, dövüldü, iki yıl kadar da hapsedildi. Salıverildikten sonra, sorgulamanın sona erdiği ilan edilmeden vaazlarına başlamadı. Bazı Sünni ilahiyatçılar işkenceden sağ kurtulabilmek için bu öğretiyi kabul eder görünerek takiye yaptılar. *Takiye*, benimsemedikleri, içlerinden inkâr ettikleri bir inancı kabul etmek zorunda kalanlara Kuran'da tanınan bir haktı. Bir bölüm ilahiyatçı ise, İbn Hanbel örneğini izleyerek inançlarından dönmeye yanaşmadı. İbn Hanbel ve onun gibi inancını değiştirmeyen Muhammed ibn Nuh 833'te, o sırada Tarsus'ta bulunan Halife Memun'un huzurunda yargılanmaya çağrıldılar. Bağdat'tan zincirlere vurulmuş olarak yola çıkarıldılar. Bu yolculuğun başlamasından az sonra halife, Bağdat'a dönüş sırasında da İbn Nuh öldü.

İbn Hanbel yeni halife Mutasım'ın (833-842) önünde yargılanmaya çağrıldı. Üç gün süreyle yargılandı. Üçüncü gün, alimlerle yaptığı tartışmadan sonra özgürlüğünü bağışlayabilmek için biraz olsun boyun eğmesini isteyen halife ile özel bir görüşme yaptı. İbn Hanbel, başlangıçtan beri verdiği yanıtı yineledi: İnancını değiştirmesi için ancak kuşku ve tartışma götürmez saydığı kaynaklardan, yani Kuran ve hadisten gelen bir neden gösterilirse boyun eğecekti. Öfkelenen halife, onun huzurundan götürülmesini ve kırbaçlanmasını emretti. İşkence boyunca İbn Hanbel'i sözlerinden caydırma çabasını sürdüren halife, bunu başaramadı. İbn Hanbel'in boyun eğmez yaratılışı, halife üzerinde etkisini göstermeye başlıyordu. Ama danışmanları onu, İbn Hanbel'i cezalandırmaktan vazgeçerse, selefi Memun'un öğretisine karşı çıkmakla suçlanacağı ve İbn Hanbel'in zaferinin halifelerin iktidarını sarsacağı konusunda uyardılar. Gene de halife, sarayın dışında toplanan ve saldırıya hazırlanan halkın öfkeli tepkisi yüzünden sorguyu ertelemek zorunda kaldı. İbn Hanbel'in, her biri sırasıyla ikişer kırbaç vuran 150 kişi tarafından kırbaçlandığı söylenir. Yara izlerini yaşamının sonuna değin taşımıştır.

Sorgu, sonraki Halife Vâsık döneminde (842-847) de sürdü. Ama hasımlarının girişimlerine karşın, İbn Hanbel daha fazla rahatsız edilmedi. Tıpkı Mutasım gibi yeni halife de, halkın ermiş saydığı bu adama dokunursa ayaklanma çıkabileceğinden korkmuş olabilir. Kendi akışına bırakılan sorgu, Mütevekkil'in halifeliği döneminde de iki yıl sürdü. 848'de Mütevekkil sorguya son verdi.

İbn Hanbel, sorguyu adı karışan kişiler arasında en büyük üne kavuşan ve Müslüman halkın sonsuz minnettarlığını kazanan kişi oldu. Bütün olumsuz koşullara karşın, onun ilkelerine bağlı kaldığına, böylelikle Müslümanları kâfir durumuna düşmekten kurtardığına inanılır. Cenazesine katılanların sayısının 800 binin üstünde olduğu söylenir.

Önemi. İbn Hanbel'in en önemli çalışması, hadis derlemesidir. Uzun bir süre hadislerin oğlu Abdullah tarafından derlendiği sanılmıştır. Ama bugün elde *Müsned* (1895) adlı 6 ciltlik bu yapıtın İbn Hanbel tarafından derlenip düzenlendiğine ilişkin kanıtlar vardır. İbn Hanbel, hadisleri fıkıh ve din tartışmaları için sağlam bir kaynak olarak görüyordu.

İbn Hanbel ve mezhebi üstüne yeterli belgelerin olmayışı, ayrıca başka bazı sorunlar bu konudaki tarih araştırmalarını zorlaştırmıştır. Bu yüzden İbn Hanbel'e ilişkin bazı kanıların, yeni belgeler ve yakın tarihli incelemeler ışığında yeniden gözden geçirilmesi gerekir. İbn Hanbel'in yalnızca bir kez görüştüğü anlaşılan, Şafii mezhebinin kurucusu Şafii'nin öğretilerinin etkisi gereğinden çok vurgulanmıştır. İbn Hanbel'in Şafii'ye büyük saygısı vardı; ama o kendi bağımsız görüşlerinden vazgeçmeden, öbür mezheplerin büyük fıkıh bilginlerine de aynı saygıyı gösterirdi. Fıkıh bilginlerinin, fıkıh sorunlarına getirilecek çözümleri, Kuran ve Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarını temel alan İslami geleneklerin ve uygulamaların bütünü anlamına gelen Sünnet'ten çıkarmakta özgür olmaları gerektiğini savunarak fıkıhın yasalaştırılmasına karşı çıkmıştı. Bu amaçla, yaşadığı dönemde sorunların çözümü için Kuran'la birlikte kaynak olarak kabul edilen tüm hadisleri *Müsned* adlı yapıtında bir araya getirdi.

Hanbeli mezhebinin örgütlenebilmesinin nedeni, İbn Hanbel'in yaşadığı dönemi derinden etkilemiş olmasıdır. Hanbelilik, öbür Sünni mezheplerin Bağdat'ta serpilip geliştiği bir sırada, bu mezheplerin yandaşlarını kendisine çekerek doğdu. Hanbelilerin sayısının çok olmaması, bu mezhebin ötekilerden sonra ortaya çıkmasındandır. Ama Hanbeliliğin ve kurucusunun önemi, yandaşlarının sayısıyla değil, İslam dininin tarihsel gelişimi üzerindeki etkileriyle ölçülmelidir. Ortaçağda Hanbelilik, geleneksel Sünniliğin akılcılığa karşı verdiği mücadelenin öncüsü oldu. İbn Hanbel'in en önemli izleyicilerinden olan İbn Teymiye (1263-1328), hem 18. yüzyıl ortalarında gelişen yenileşme yanlısı Vehhabilik hareketi, hem de Mısır'da doğan ve fıkıhın üstün olduğunu ama toplumun değişen gereksinimlerini karşılamak için de yeni yorumlar eklenmesi gerektiğini savunan çağdaş Selefiye hareketi tarafından benimsendi. İbn Hanbel ise, çağlar boyunca akılcı eğilimlere karşı adlarına sığınılan İslam büyüklerinden birisi olageldi.

İbn Hanbel *Müsned*'den başka *Kitabu's-Salat* (1893), *Kitabu'l-İlel ve Marifen'r-Rical* (1963) ve *Kitabu'l-Vera ve'l-İman* (1921) adlı yapıtların da yazarıdır.

Ahmed İzzet Paşa, soyadı FURGAÇ (d. 1864, Nasliç, Manastır - ö. 31 Mart 1937, İstanbul), Osmanlı komutan ve devlet adamı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra sadrazamlık yaptı; dahiliye ve hariciye nazırlıklarında bulundu.

Manastır İdadisi'nden sonra girdiği Harbiye Mektebi'ni (1884), sonradan Erkân-ı Harbiye Mektebi adını alan erkân-ı harbiye sınıflarını (1887) bitirdi. Bu okulda bir süre askeri coğrafya öğretmenliği yaptıktan sonra, kurmay yüzbaşı olarak Colmar Goltz'un (Goltz Paşa) yanına verildi. 1889'da kolağası oldu, iki yıl sonra da kıta stajı için Almanya'ya gönderildi. Döndükten sonra Suriye ve Filistin'de çeşitli görevlerde bulundu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Dömeke ve Çatalca muharebelerinin planlanmasında önemli görevler aldı. Ancak bazı yolsuzlukların üzerine gittiğinden çok düşman kazandı ve saraya jurnal edildi. Şam'a gönderildi.

Suriye'de çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1903'te çıkan ayaklanmayı bastırmak

Ahmed İzzet Paşa
Türk Tarih Kurumu Arşivi

üzere Yemen'e atandı. 1904'te mirlivalığa yükseldi.

1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Lübnan'da görevliydi. Trablusgarp Savaşı sırasında yeniden alevlenen ayaklanmayı bastırmak üzere Yemen'e gönderildi. Burada, İmam Yahya ile imzaladığı antlaşma, uzun bir barış döneminin başlangıcı oldu. 1912'de Balkan Savaşı başladığında Yemen'de bulunduğundan orduya ancak Çatalca Muharebesi'nden sonra katılabildi ve bu dönemde erkân-ı harbiye reisi (genelkurmay başkanı) oldu. İttihat ve Terakki'nin 1913'te iktidarı ele geçirmesi üzerine başkomutan vekilliğine, aynı yıl Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra da harbiye nazırlığına getirildi. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine şiddetle karşı olduğu için başlangıçta savaşta görev almadı. Ancak 1916'dan sonra Kafkas cephesinde çeşitli komutanlıklarda bulundu. Sadrazam Talât Paşa ile birlikte Brest-Litovsk barış görüşmelerine katıldı. I. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından, 14 Ekim 1918'de VI. Mehmed (Vahideddin) tarafından sadrazamlığa getirildiyse de, kabinesine aldığı İttihatçılara gösterilen sert tepkiler üzerine 25 gün sonra istifa etti. Daha sonra Tevfik Paşa'nın kurduğu iki kabinede dahiliye ve hariciye nazırı olarak yer alan Ahmed İzzet Paşa, İstanbul Hükümeti ile Ankara arasındaki anlaşmazlıkları görüşmek amacıyla Aralık 1920'de Bahriye Nazırı Salih Paşa ile birlikte Bilecik'te Mustafa Kemal'le buluştu. Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya götürülen ve Ankara'da üç ay alıkonan iki nazır, İstanbul'a dönüşlerinde görevlerinden ayrılacaklarına söz verdiler. Ahmed İzzet Paşa İstanbul'da istifa etti, ama bir süre sonra hariciye nazırlığını kabul etti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra emekliye ayrıldı; başka bir görev almadı.

Ahmed Karahisari (d. 1468, Afyonkarahisar - ö. 1556, İstanbul), sülüs ve nesih yazıda büyük ün yapmış hattat. Sülüs ve nesih yazıyı Esedullah-ı Kirmani'den öğrenmiş, sonra kendi gayretiyle yetişmiştir. Hocası, Yakut-ı Mustasımi yolunda yürüdüğü için, Ahmed de aynı doğrultuda yapıtlar bırakmıştır. Bu üslup Osmanlı hattatları tarafından benimsenmemiş, Ahmed Karahisari'nin birkaç öğrencisinin ölümünden

sonra yerini Şeyh Hamdullah üslubuna bırakmıştır.

Yazıları celi sülüs, sülüs ve nesih türündedir. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Süleymaniye Camisi'nin kubbe yazısı ile Piyale Paşa Camisi'nin yazılarını yazmıştır. Süleymaniye Camisi'ndeki yazıları eskiyince, başka bir hattat tarafından yenilenmiştir. Bazı kaynaklar Mimar Sinan Türbesi'nin yazılarını da onun yazdığını ileri sürerse de tarihsel açıdan bu olanaksızdır.

Ahmed Karahisari, yaptığı denemelerle büyük bir yenilikçi olduğunu göstermiştir.

Ahmed Karahisari'nin Muhakkak Reyhani hattıyla Kuran'ın ilk sayfası
Topkapı Sarayı Müzesi

Yazdığı çok değişik besmeleler bunu açıkça kanıtlar. En önemli yapıtı büyük boyda yazdığı ve Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda saklanan Kuran'dır. Ayrıca Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde de değerli yazıları vardır.

En ünlü öğrencisi, Edirne'de Selimiye Camisi'nin yazılarını yazan Hasan Çelebi'dir.

Ahmed Midhat (d. 1844, İstanbul - ö. 28 Aralık 1912, İstanbul), Namık Kemal, Şemseddin Sami ve Samipaşazade Sezai ile birlikte ilk Türk romancıları kuşağını oluşturan, Tanzimat döneminde halk yığınlarının okuma alışkanlığı kazanmasında büyük rol oynayan yazar ve gazeteci. Kırk beş yıl süren yazarlık yaşamında çeşitli türlerde, çok sayıda yapıt vermiş, Türk gazetecilik tarihinde önemli bir yeri olan *Tercüman-ı Hakikat*'i kurmuştur.

Yaşamı. İstanbul'daki Mısır Çarşısı'nda bezci esnafından Hacı Süleyman Ağa'nın oğludur. Babasını küçük yaşta yitirince Vidin'de bulunan ağabeyi Hafız Ali Ağa'nın yanına gönderildi (1854). İlköğrenimine orada başladı, 1857'de ailesiyle birlikte İstanbul'a döndü, Mısır Çarşısı'nda bir aktarın yanına çırak verildi. Hafız Ali Ağa'nın, yanında çalıştığı Midhat Paşa 1861'de Niş valiliğine atanınca o da ağabeyi ile oraya yerleşti ve rüştiyeyi Niş'te bitirdi. Rusçuk'ta Tuna Vilayeti Mektubi Kalemi'ne girdi (1864). Çalışkanlığıyla Midhat Paşa'nın dikkatini çekti. Paşa ona kendi adını verdi, böylece adı Ahmed Midhat oldu. Bu arada özel dersler alarak Fransızcasını ilerletti. 1866'da çevirmen olarak gittiği Sofya'da evlendi. *Tuna* gazetesinin başyazarı oldu (1869). Aynı yıl Midhat Paşa'yla birlikte Bağdat'a gitti. Burada, Vilayet matbaasının ve resmi vilayet gazetesi *Zevra*'nın müdürlüğünü yaptı. Tanıştığı Osman Hamdi Bey ile Müftü Muhammed Zuhavi'den yararlanarak Batı ve Doğu üzerine bilgisini genişletti. İlk yapıtı, Bağdat'ta Midhat Paşa'nın açtırdığı Mekteb-i Sanayi'de okutulmak üzere yazdığı *Hace-i Evvel* (1869) adlı ders kitabıdır.

Ağabeyinin ölümü üzerine İstanbul'a döndü (1871). Tahtakale'de oturduğu evin alt katında bir matbaa kurarak kendi kitaplarını bölüm bölüm basmaya başladı. Bir yandan da *Basiret* gazetesinde yazılar yazıyordu. 1872'de Namık Kemal'le tanıştı. Bu sırada *Devir* ve *Bedir* adlı iki gazete çıkardı. Bu gazetelerin kapatılmasından sonra Osmanlıcanın yabancı sözcüklerden arındırılmasını tartışan ve Darwin'den söz eden bir yazısıyla dikkati çeken *Dağarcık* ile daha çok bilim ve felsefe konularına yer veren *Kırkambar* adlı dergileri yayımladı. 10 Nisan 1873'te Abdülaziz yönetimi Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik gibi gazetecilerle birlikte Ahmed Midhat'ı da Rodos'a sürgüne gönderdi. Buna neden olarak *Dağarcık* dergisi ve *İbret* gazetesindeki bir yazısı gösterildi.

Sürgün yılları. Rodos'ta üç yıl kalan Ahmed Midhat bu süre içinde durup dinlenmeden çalıştı. Medrese-i Süleymaniye adıyla çocuklar için bir okul açarak ders verdi. *Hasan Mellah, Hüseyin Fellah, Felatun Bey'le Rakım Efendi, Açık Baş* gibi yapıtlarını burada yazdı (1873). V. Murad tahta çıkınca bağışlanarak İstanbul'a döndü (11 Haziran 1876). On beş gün sonra *İttihat* gazetesini yayımlamaya başladı. *Menfâ* adlı yapıtında sürgün anılarını anlattı (1877). Bu arada siyasal tutumunu yumuşatarak II. Abdülhamid'e yakınlaştı. Devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vakayi*'nin ve devletin basımevi olan Matbaa-i Amire'nin müdürlüğüne atandı. Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan soruşturmada Midhat Paşa'nın karşısında yer aldı. 1878'de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurdu. Gazete sarayın maddi desteğini görüyordu. Bunu izleyen yıllarda ünü yaygınlaşırken, maddi durumu da düzeldi. İsveç'te toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne (1888) Türk delegesi olarak katıldı ve bu yolculukla ilgili izlenimlerini *Avrupa'da Bir Cevelan* (1890) adlı yapıtında anlattı. 1895'te Meclis-i Umur-ı Sıhhiye ikinci reisi oldu. Aynı yıl *Sabah* gazetesinde, Servet-i Fünun şairlerinin elinde Türkçenin anlaşılmaz bir dil haline geldiğini ileri süren "Dekadanlar" başlıklı makalesiyle edebiyat çevrelerini öfkelendirdi ve uzun bir tartışmaya yol açtı. Son yıllarında değişen gazetecilik anlayışı karşısında eski etkili konumunu ve saygınlığını koruyamadı. Yazarlığı bıraktıktan sonra Darülfünun'da dünya tarihi ve dinler tarihi okuttu; hayır kurumlarında çalıştı.

Yapıtları. İlk öykülerini Bağdat'ta iken yazdığı *Kıssadan Hisse* (1869) adlı kitapta topladı. Kitap bir bölümünü kendisinin yazdığı, bir bölümünü de Fénelon'dan aldığı fıkralardan oluşur. Bunu izleyen yıllarda daha sonra 25 kitaplık bir dizi olarak ortaya çıkan *Letaif-i Rivayat*'ın ilk öykülerini yazmaya başladı. 1887'de tamamlanan bu dizide çeviri ve çoğu roman uzunluğundaki öykülere yer verdi. Öyküden romana, *Monte Cristo*'dan esinlenerek 1873'te yazdığı *Hasan Mellah*'la geçti. Aynı türün başka örnekleri olan *Hüseyin Fellah* (1873), *Yeryüzünde Bir Melek* (1875) ve *Süleyman Musuli* (1877) olağanüstü kişiler, olaylar ve inanılmaz rastlantılar üzerine kurulmuştur. *Acaib-i Âlem* (1882) ve *Amerika Doktorları* (1888) gibi "fenni" dediği romanları Jules Verne'in etkisini taşır. Aslında doğalcı bir roman yazmak üzere başladığı *Müşahedat* (1891) adlı yapıtında, romanın yazılışını romanın konusu haline getirmesi, onun roman konusundaki araştırıcı kimliğinin bir belgesi gibidir.

Öykü ve romanlarında, kadın-erkek eşitsizliğine değinmesi (*Diplomalı Kız*, 1890), Türkiye'de Batılılaşma sürecini ele alması (*Felatun Bey'le Rakım Efendi*, 1875; *Karnaval*, 1881), kölelik kurumunu ısrarla eleştirmesi (*Esaret*, 1870) toplumda değişmesini istediği düşünüş ve yaşayış biçimlerini açıkça ortaya koyar. Oyunlarında da Batılılaşmayla birlikte toplumda değişen ve gittikçe karmaşıklaşan ahlak değerlerini işledi. Aile içi ilişkiler (*Eyvah*, 1871), kuşaklararası çatışma (*Açıkbaş*, 1874), üvey oğula duyulan aşk (*Fürs-i Kadim'de Bir Facia yahud Siyavuş*, 1884) gibi konulara eğildi.

Ahmed Midhat
İletişim Yayıncılık Arşivi

Ahmed Midhat'ın edebiyat dışı çalışmalarının örnekleri arasında '93 Harbi'ne ilişkin belgeleri sıraladığı *Zübdetü'l-Hakayık* (1878), ruhbilim üzerine konuşmalar içeren *İlhamat ve Tagligat* (1885), uykunun ve rüyaların açıklanması üzerine yazdığı *Nevm ve Hâlât-ı Nevm* de (1881) sayılabilir. *Dağarcık*'taki "İnsan" başlıklı yazılarında insanı evrimci ve doğalcı açıdan oldukça cesur bir biçimde açıklamaya çalıştı. *Ekonomi Politik* (1879) ve mektup biçiminde yazılmış olan *Hallü'l-Ukad* (1890; Düğümlerin Çözümü) adlı yapıtında servet, değer, fayda, sermaye gibi konuları işledi. *Üss-i İnkılab*'ın (1877-78, 2 cilt) birinci cildinde Kırım Savaşı'ndan Abdülhamid'in tahta çıkışına değin geçen olaylar, ikinci ciltte bir sonraki yılın olayları anlatılır.

Değerlendirme. Ahmed Midhat uzun ve verimli yazarlık mesleği boyunca halk kitlelerini eğitmeyi amaç edindi. Yapıtlarının özünü Tanzimat'ta Yeni Osmanlılardan sonra gelişen en temel ilkelerden biri yönlendirdi: İslam ideolojisinden vazgeçmeden, Osmanlılığı sürdürerek, Batı'dan yararlanmak, cehaletle savaşmak, bunun için de halka yönelmek. Ahmed Midhat halk için yararlı gördüğü düşüncelerini aktarabilmek, benimsetip yaygınlaştırmak için, hemen her türde ürün verdiği gibi, konu alanını da çok geniş tuttu. Ama halkı "eğlendirerek eğitme"nin en iyi yolu olarak gördüğü roman ve öyküye ağırlık vererek, gazeteciliği ön plana alan öteki Tanzimat yazarlarından ayrıldı, edebiyat tarihinde ilk Türk romancıları arasında yer aldı.

Batı romanından teknik açıdan yararlanmasına karşılık, romanı ve öyküyü daha çok düşüncelerinin ve bilgilerinin aktarılması için bir araç olarak gördüğünden, Ahmed Midhat Batılı anlamda bir romancı sayılmaz. Olayların akışını keserek yazarın araya girip düşüncelerini söylemesine, geleneksel halk öykücülüğüne, âşık ve meddah öykülerine dayanan üslubuyla, örnek aldığı Batı romanının yapısından uzaklaşır. Ama bu uygulamaları, Batı'dan alınan kuralların Türk gelenek ve göreneklerine uyarlanması gerektiği yolundaki inancıyla tutarlıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sözleriyle

"onun kitaplarıyla, çalışan insanın hayatına dinlenme saati denen şey girdi. Okumaya ayrılan saat... Bütün eseri ile bir halk okuma odası oldu."

ÖBÜR YAPITLARI. Roman: *Dünyaya İkinci Geliş yahud İstanbul'da Neler Olmuş?* (1873); *Kara Koca Masalı* (1875); *Paris'de Bir Türk* (1876); *Karnaval* (1881); *Vah* (1882); *Dürdâne Hanım* (1882); *Cellâd* (1884); *Haydud Montarı* (1888); *Demir Bey yahud İnkişaf-ı Esrar* (1888); *Gürcü Kızı yahud İntikam* (1889); *Hayal ve Hakikat* (1892); *Taaffüf* (Fatma Aliye ile, 1895); *Gönüllü* (1896); *Jön Türk* (1910). Oyun: *Ahz-ı Sar yahud Avrupa'nın Eski Medeniyeti* (1874); *Zuhur-ı Osmaniyan* (1877); *Çerkeş Özdenler* (1884); *Çengi* (1877). Dil: *Durub-ı Emsal-i Osmaniye Hikemiyannın Ahvâlini Tasvir* (1871). Tarih: *Tarih-i Umumi* (2 cilt, 1878-79); *Kâinat* (15 kitap, 1871-81); *Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedide* (3 cilt, 1886-88); *Tedrisi Tarih-i Edyan* (1913); *Tedris-i Tarih-i Umumi* (1913). Çeşitli: *Müntehabat-ı Tercüman-ı Hakikat* (yazılar, 3 cilt, 1883); *Arnavudlar ve Solyotlar* (1888); *Müntehabat-ı Ahmed Midhat* (makaleler, 3 cilt 1889).

Ahmed Muhtar Paşa (GAZİ) (d. 1 Kasım 1839, Bursa - ö. 20 Ocak 1919, İstanbul), ünlü Osmanlı komutan. Osmanlı Devleti

Gazi Ahmed Muhtar Paşa
Türk Tarih Kurumu Arşivi

nin kimi bölgelerinde çıkan iç karışıklıkları bastırmış ve çeşitli savaşlarda üstün yararlıklar göstermiştir.

Bursalı Katırcıoğlu ailesindendir. 1860'ta Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1861'de erkân-ı harp (kurmay) yüzbaşısı olarak Karadağ ordusuna katıldı. 1865'te Kozan'a gönderilen Fırka-i Islahiye'nin başkanı oldu. 1866'da kaymakam rütbesiyle Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin'e öğretmen olarak atandı. Padişahın 1867'deki Avrupa gezisine katıldı. Karadağ, Hersek ve İşkodra'daki askeri harekâtlarda üstün başarı gösterdiğinden 1869'da miralaylığa, 1870'te mirlivalığa yükseltildi; Yemen'deki ayaklanmayı bastırmak için gönderilen orduda görevlendirildi. Aynı yıl Yemen Ordusu (7. Ordu) komutanlığına, ertesi yıl bu görevin yanı sıra Yemen valiliğine atandı. İki yıllık çaba sonucunda Yemen ve Asir bölgelerini yeniden Osmanlı yönetimi altına almayı başardığı gibi, bu bölgede bazı yenilik ve düzenlemeler de gerçekleştirdi. 1871'de ferik oldu. 1873'te İstanbul'a çağrılarak önce nafıa nazırlığına, bir süre sonra da Şumnu'daki 2. Ordu komutanlığına getirildi. 1875'te çıkan Bosna-Hersek Ayaklanması'nı bastırdı. 1877'de Girit vali ve komutanıyken Erzurum'a, 4. Ordu komutanlığına gönderildi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Kafkasya cephesini olağanüstü yararlık göstererek savundu. Gedikler Çarpışması'ndaki özverisi nedeniyle "Gazi" unvanını kazandı. Rusların, Balkanlar üzerinden İstanbul'a doğru ilerlemeleri genel bir paniğe yol açınca kenti savunmak için acele İstanbul'a çağrıldı. Ancak savunma yöntemi konusunda padişah ve öteki komutanlarla anlaşamadığı için komutanlıktan ayrıldı; erkân-ı harbiye reisliği (genelkurmay başkanlığı) ve Tophane müşirliği ile görevlendirildi. Ardından karışıklıkları bastırmak üzere bir kez daha Girit'e gönderildi. 1879'da Manastır valisi ve ordu müşiri, ertesi yıl Teftiş-i Askeri Komisyonu başkan vekili (başkan padişahtı), 1892'de Mısır olağanüstü komiseri oldu. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelerek Heyet-i Âyan üyesi oldu. 1911'de Heyet-i Âyan başkanlığına atandı. Uzayıp giden Trablusgarp Savaşı ve Yemen'deki ayaklanmalar yanında Balkanlar'da da kıpırdanmaların artması nedeniyle 22 Temmuz 1912'de sadrazamlığa getirildi. Üç eski sadrazamla ünlü komutan ve devlet adamlarının yer aldığı hükümete "Büyük Kabine" denildi. Bu kabineden beklenen görev, sorunları barışçı yollardan çözerek savaşı önlemekti. Gerçekten de Uşi Antlaşması ile Trablusgarp Savaşı'nı bu kabine sonuçlandırdı. Ama Balkan Savaşı'nın çıkmasını önleyemedi; yıpranmış, hazırlıksız ve bir bölümü terhis edilmiş Osmanlı ordusunun savaşın başındaki yenilgisi karşısında, üç ay görevde kaldıktan sonra 29 Ekim 1912'de istifa etti.

Ölümüne kadar Heyet-i Âyan üyesi kalan Ahmed Muhtar Paşa 40 kadar savaşa katılmış, bunlardan ikisinde yaralanmıştır. Anılarının bir bölümünü içeren *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sânisi* (1912) adlı kitabının yanında askerlik, coğrafya, matematik, astronomi ve takvimle ilgili çalışmaları da vardır.

Ahmed Musa (ö. 14. yy. Tebriz, Azerbaycan). Tebriz'deki İlhanlı sarayında hizmet eden minyatürcü. Resim yapmayı babasından öğrendiği söylenir. Ahmed Musa'nın İran minyatür sanatını başlattığı kabul edilir. İlhanlı hükümdarlarının sonuncusu olan ve 1317-35 arasında hüküm süren Ebu Said Bahadır Han'ın hizmetinde çalıştı. *Kelile ve Dimne* adıyla bilinen ünlü hayvan masalları kitabını ve Hz. Muhammed'in göğe yükselişini konu alan bir miracnameyi resimledi. Bu kitaplardan elde kalan bölümlerin İstanbul Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda bulunan Fatih Albümleri içinde yer aldığı sanılmaktadır. Ahmed Musa'nın en tanınmış öğrencisi, 14. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta Celayir sultanlarının sarayında resim yapmış olan Şemseddin'dir.

Ahmed Mürşidî (d. 1689, Diyarbakır - ö. 1760/61, Diyarbakır), halk diliyle yazılmış dinsel ve ahlaki yapıtlarıyla ünlü Osmanlı şair.

Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. Medrese öğrenimi gördüğü ve Uşşakiye şeyhi Birecikli Ebubekir Efendi'ye bağlandığı bilinmektedir. Şiirlerinde Mürşidi mahlasını kullandı. *Ahmediye* olarak da bilinen ünlü yapıtı *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediye* (1863; yb 1973) açık bir dille ve manzum olarak yazılmıştır. Bu dinsel, ahlaki yapıt, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sinden sonra halk arasında en çok okunan kitaplardandı. Ahmed Mürşidi, Aydınlı Müridi'nin *Pendname*'sine nazire olarak yazdığı bu yapıtına, ondan 18 öykü aldı. Uzun süre yanlışlıkla Ahmed Bican'ın olduğu sanılan *Ahmediye*'de kısa bir girişten sonra Hz. Muhammed'in yaşamı, dünya malı, namaz, ana-baba-komşu hakkı, bekârlık, evlilik, sihir, bilginler ve bilimin önemi gibi konular işlenir. Her bölümün sonunda çeşitli öyküler vardır. Erzurumlu Şerifi, bu yapıta yazdığı nazireye *Ahmediye'ye Fend* adını vermiştir. Ahmed Mürşidi'nin *Yusuf ü Züleyha*, *Mevlid-i Nebi* ve *Viladet-i Hümayun-ı Risalet-penah* gibi başka dinsel ve edebi yapıtları da vardır.

Ahmed Naim (BABANZADE) (d. 1873, Bağdat - ö. 13 Ağustos 1934, İstanbul), düşünce adamı ve yazar. Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) ve Mülkiye Mektebi'ni bitirdi (1894). Hariciye Nezareti'nde kâtip olarak çalışmaya başladı. 1895'te aynı nezaretin Tercüme Kalemi'ne geçti. 1908'de Rüşdiye Mektebleri İdaresi, 1911'de de Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye müdürlüklerine getirildi. 1915'te Darülfünun'da felsefe müderrisi olarak felsefe, mantık, psikoloji ve ahlak dersleri okuttu. Bu görevini, 1933'te gerçekleştirilen üniversite reformuna değin sürdürdü. Mütareke yıllarında (1918-19) Âyan Meclisi üyeliğinde bulundu. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Ahmed Naim, yazarlık yaşamına *Servet-i Fünun*'da Arap edebiyatından çeviriler yaparak başladı. II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık akımı içinde yer aldı. Özellikle *İslamda Dava-yı Kavmiyet* (1916; yb *İslam Irkçılığı Menetmişnr*, 1963) kitabında Türkçülere sert eleştiriler yöneltti. Bunun dışında din, felsefe ve psikoloji alanlarında telif ve çeviri kitapları vardır.

Ahmed Paşa (d. Edirne - ö. 1496 - 97, Bursa), divan edebiyatında kaside, gazel ve murabba türünde verdiği başarılı örneklerle tanınmış şair. 15. yüzyılın en büyük şairlerinden olduğu kabul edilir.

I. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyeddin bin İlyas'ın oğludur. Medrese öğrenimi gördü, Bursa Muradiye Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Edirne'de kadılık yaptı. II. Mehmed'in (Fatih) tahta geçişinden (1451) sonra padişahın dikkatini çekti. Kazasker, padişah musahibi ve hocası oldu. İstanbul kuşatmasında padişahın yanında bulundu. Vezirliğe kadar yükseldiyse de, bir olay yüzünden azledilip tutuklandı. Padişaha sunduğu "kerem" redifli kasidesi, bağışlanmasını sağladı. Bundan sonra saray ve çevresinden uzak duran Ahmed Paşa, Bursa'da Orhan ve Muradiye medreseleri mütevelliliğinde, Sultanönü, Tire ve Ankara sancakbeyliklerinde bulundu. II. Bayezid'in (hd 1481-1512) tahta geçmesinden sonra Bursa sancakbeyi oldu.

Çağdaşları tarafından Sultan-ı Şuara-yı Rum diye adlandırılan Ahmed Paşa'nın Bursa'daki evi Hariri, Resmi, Miri, Çakşırcı Şeyhi ve Şehdi gibi dönemin ünlü şairlerinin toplantı yeriydi. *Divan*'ını (1966, yay. haz. A. N. Tarlan) II. Bayezid adına yazan Ahmed Paşa, şiirlerinde zaman zaman II. Mehmed döneminde sarayda geçirdiği günlere duyduğu özlemi dile getirir. *Divan*'ında Türkçe şiirleri yanında Arapça ve Farsça şiirleri de vardır. Bunlar arasında Emir Süleyman (Çelebi), Şeyh Vefa, Şeyh Tâceddin, II. Mehmed, II. Bayezid ve Cem Sultan'a yazdığı medhiyeler dikkati çeker. II. Mehmed için yazdığı "güneş", "mısk" ve "kerem", Cem Sultan'a yazdığı "benefşe" ve "üb" kasideleri ünlüdür. Şeyhi ile Necati arasındaki dönemin en büyük şairi sayılan Ahmed Paşa, Uzun Firdevsi, Cafer Çelebi ve Latifi tarafından İran edebiyatını taklit etmekle suçlanırsa da aralarında Necati ve Baki'nin de bulunduğu pek çok şairi etkilemiştir. Ahmedi, Niyazi, Melihi ve özellikle Şeyhi ile İvizpaşazade Atai'nin etkisi altında kalmakla birlikte, şiir diline ahenk verebilmek ve şiiri nazmın kusurlarından kurtarmak için büyük özen göstermiştir. Kimi zaman çok yalın bir dille yazmıştır. Değişik bir yanı da dindışı söyleyiş tarzını seçmesidir. Murabbada da başarı-

lı olan Ahmed Paşa'nın çok beğenilen "Vay gönül, vay bu gönül, eyvay gönül" nakaratlı murabbasına birçok nazire söylenmiştir.

Ahmed Paşa (CEBECİ) (d. İstanbul - ö. 1683, Temeşvar, Romanya), 1662-75 arasında Osmanlı başdefterdarı. Osmanlı Devleti'nin mali durumunu düzeltmeye çalışmıştır.

Kazasker Çivizade Mehmed Efendi'nin yanında yetişti. 1650'lerde cebecibaşılık yaptı. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1661'de sadrazam olunca, mali sıkıntılara çözüm bulması için 1662'de başdefterdarlığa getirildi. 1663-64 Macaristan seferinde ordu defterdarı göreviyle sadrazama eşlik etti. 1665'te vezirliğe yükseldi. Ordu ile birlikte iki yıl da (1668-69) Girit'te kaldı. Orada, aldığı önlemlerle sefer giderlerini büyük ölçüde azalttı. On üç yıl sürdürdüğü başdefterdarlık görevinden, 1675'te Mısır beylerbeyliğine atanarak ayrıldı. Mısır'da mali yasaları sert biçimde uygulayarak vergi toplama işlerini hızlandırması halkın tepkisine yol açtı. Ayaklanmalar büyüyünce görevden alınarak İstanbul'a çağrıldı. 1677'de Diyarbakır, 1679'da Bosna beylerbeyliklerine atandı. Batı sınırındaki önemli kalelerin onarımı, sınır köylerinde sayım ve yazım çalışmaları yapılması gibi konulara el atarak başarı sağladı. 1681'de Temeşvar beylerbeyi oldu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'teki Viyana kuşatmasına katıldı. Kuşatma sona ermeden rahatsızlanarak Temeşvar'a dönmek zorunda kaldı ve orada öldü.

Ahmed Paşa (CEZZAR) (d. Bosna - ö. 23 Nisan 1804, Akkâ), Napoléon Bonaparte'a karşı Akkâ Kalesi'ni savunmasıyla ünlü Osmanlı veziri. Sayda bölgesindeki çatışmaları yatıştırarak, çeyrek yüzyılı aşkın süre tam bir egemenlik kurmuştur.

Gençliğinde İstanbul'a giderek Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetinde bulundu. 1750'ye doğru Mısır'a giderek Kölemen beyi Abdullah'ın hizmetine girdi. Cidde yöresinde ayaklanan Bedevilere karşı yapılan çete savaşlarına katıldı. Abdullah Bey'in öldürülmesine misilleme olarak 70 kadar Bedeviyi öldürdü. Bu nedenle kendisine Arapçada "deve kasabı" anlamına gelen Cezzar lakabı takıldı. Daha sonra Beyrut ve Sayda hâkimi Emir Mansur'un ardından Şam muhafızı Osman Paşa'nın hizmetinde bulundu.

1775'te Zahir Ömer ayaklanmasının bastırılmasında büyük başarı gösterince Akkâ muhafızlığına, kısa bir süre sonra da vezirlik verilerek Sayda beylerbeyliğine getirildi. Lübnan, Ürdün ve Filistin'deki karışıklıkları yatıştırdı. Bu başarıları nedeniyle Şam beylerbeyliğine atandı. Napoléon Bonaparte 1798'de Mısır'ı işgale başlayınca, Osmanlı Devleti Cezzar Ahmed Paşa'dan bölgede yığınak yapmasını istedi. Bu arada Napoléon, el-Arîş, Gazze ve Yafa'yı işgal etmiş, Mart 1799'da Akkâ önüne gelmişti. Ancak, iki aydan fazla süren kuşatması, Osmanlı donanması ve Nizam-ı Cedîd ordusundan destek gören Cezzar Ahmed Paşa'nın güçlü savunması karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. Napoléon, Mayıs 1799'da Akkâ'dan çekilmek zorunda kaldı. Cezzar Ahmed Paşa 1804'te ölümüne değin Akkâ beylerbeyliği görevini sürdürdü.

Ahmed Paşa (EKMEKÇİZADE) (d. Edirne - ö. Ocak 1618, İstanbul), Osmanlı başdefterdarı. Edirne'de zengin bir tımarlı sipahiyken merkezde görev yapmak amacıyla İstanbul'a gitti. Cizye ve mukataa iltizamı, muhassıllık gibi işlerle uğraştı. Mali konulardaki bilgisiyle dikkati çekti. Cizyedarlık, mukataacılık, defterdar vekilliği gibi görevlerde bulunduktan sonra 1604'te ordu defterdarı oldu. İki yıl Avusturya cephesinde kaldı. Haziran 1606'da başdefterdarlığa getirildi ve vezirliğe yükseltildi. Defterdarlık dönemi uzun süren savaşlara rastladığından görevini daha çok cephelerde yürüttü. Mali olanakların büyük bölümünü ordu giderlerine ayırıp öbür kamu harcamalarında kısıntı yaptığından, hakkındaki şikâyetler giderek arttı. 1613'te Sadrazam Nasuh Paşa tarafından görevden alındı. 1615'e değin Rumeli, Karaman ve Halep beylerbeyliklerinde bulundu. Sadrazam Öküz Mehmed Paşa'nın İran seferi sırasında İstanbul'da sadaret kaymakamı oldu. Bir süre sonra sadrazam azledilince açıkta kaldı. Edindiği büyük servet dolayısıyla saldırılara uğrayan Ahmed Paşa Özi Kalesi'nin onarılmasına, Filburnu'na yeni bir kale yapılmasına büyük paralar ayırmış, İstanbul'da Şehzadebaşı'nda bir cami, Edirne'de bir kervansaray yaptırmıştır.

Ahmed Paşa (GEDİK) (ö. 18 Kasım 1482, Edirne), Anadolu ve Rumeli'deki fetihlerde büyük rol oynamış Osmanlı sadrazamı.

Devşirme olarak Osmanlı hizmetine alındı. 1460'a doğru Rum, ardından da Anadolu beylerbeyliğinde bulundu. Bu görevdeyken, eyalet askeriyle II. Mehmed'in (Fatih) 1461'deki Karadeniz seferine katıldı. 1469'da İshak Paşa ile Karaman seferine çıktı. Karaman Eyaleti'nin beylerbeyliğine atanan Şehzade Mustafa'nın lalası oldu. 1470'teki Eğriboz seferinde Karaman askerine komuta etti. Aynı yıl vezirliğe yükseldi. 1471'de Teke ve Taşeli yörelerindeki Karamanlı kalelerini, Alanya ve Silifke'yi ele geçirdi. 1472'de Anadolu içlerine saldırılarda bulunan Akkoyunlu kuvvetlerine Şehzade Mustafa ile birlikte karşı koydu. 1473'teki Otlukbeli Savaşı sırasında, ordunun sağ kanadına komuta eden Şehzade Bayezid'in (II. Bayezid) askeri danışmanlığını yaptı. Komuta yanlışlıkları yapması nedeniyle şehzadeyi sert biçimde eleştirdiğinden araları açıldı. Savaştan sonra, Karamanlıların bir kez daha ele geçirdiği Akdeniz kıyı kalelerini geri aldı. 1474'te, Karaman beylerbeyi Şehzade Cem'e (Cem Sultan) lala atandıktan kısa bir süre sonra sadrazam oldu. Donanma ile Karadeniz'e açılarak Cenevizlerin (Cenovalılar) elindeki Kefe, Azak ve Menkub kalelerini fethetti ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti koruyuculuğu altına girmesini sağladı. 1476'da II. Mehmed'le Boğdan seferine çıktı. 1477'deki Arnavutluk seferinin zamansız olduğunu ileri sürmesi yüzünden azledildi. Kısa bir süre Rumelihisarı'na hapsedildiyse de, sonra bağışlanarak kendisine Selanik sancakbeyliği ve kaptanıderyalık verildi. 1478-79'da Ege adalarından Limni, Kefalonya, Zanta ve Santamavra'yı aldı. 1480'de Osmanlı donanmasını ilk kez Orta Akdeniz'e kadar çıkararak İtalya seferini başlattı. Napoli Krallığı'nın elindeki Otranto'yu fethetti. Bu liman kentinde üslenerek kara fetihlerine başladı. 1481'de II. Mehmed ölünce geri döndü. II. Bayezid-Cem Sultan mücadelesinde, savaşı Bayezid'in kazanmasını sağlarken, Cem Sultan'ın kaçmasına da olanak verdi. Bundan kuşkulanan II. Bayezid, Ahmed Paşa'yı bir süre tutuklattı. 1482'de onu Karamanoğlu Kasım Bey'e karşı sefere gönderdi. İçel'i geri alan Ahmed Paşa, Karamanoğlu'yla Cem Sultan'ın ortak kuvvetlerini Konya yakınlarında bozguna uğrattı. Rodos'a sığınan Cem Sultan'ı geri almak için yaptığı diplomatik girişimlerden sonuç alamayınca bir kez daha Cem Sultan yanlısı olmakla suçlandı. Bu yüzden Edirne'ye çağrılarak idam edildi. Öldürülmesi, kendisine çok bağlı olan yeniçerilerin ayaklanmasına yol açtıysa da çıkan olaylar bastırıldı.

Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeyi iken Afyonkarahisar'da, Gedik Ahmed Paşa Külliyesi'ni(*), sadrazamlığı döneminde de İstanbul'da bir hamam yaptırmıştır. İstanbul'da Gedikpaşa semti onun adını taşır.

Ahmed Paşa (HAFIZ) (d. 1564, Filibe - ö. 10 Şubat 1632, İstanbul), Osmanlı sadrazamı. Filibeli bir müezzinin oğludur. I. Ahmed döneminde (1603-17) saraya alındı, Enderun'da yetişti. 1608'de kaptanıderyalığa, 1609'da da Şam beylerbeyliğine getirildi. Lübnan'da Dürzi emiri II. Fahreddin'e karşı seferler düzenledi. 1618'de Erzurum, 1622'de Diyarbakır beylerbeyi oldu. Bağdat'taki Bekir Subaşı Ayaklanması'nı bastırdı, ancak Safevi hükümdarı I. Abbas'ın kente girişini önleyemedi. Bağdat'ı geri almakla görevlendirilen Sadrazam Çerkes Mehmed Paşa yola çıkmadan ölünce, Ahmed Paşa 1625'te sadrazamlığa ve İran serdarlığına atandı. Sekiz ay süren Bağdat kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca, 1626'da sadrazamlıktan alındı, İstanbul'a döndüğünde IV. Murad'ın kız kardeşi Ayşe Sultan'la evlendi ve ikinci vezir oldu. 1631'de ikinci kez sadrazamlığa getirildi. 1632'de Topal Recep Paşa'nın gizlice desteklediği sipahi ayaklanmasında öldürüldü. Hafız mahlasıyla şiirler de yazan Ahmed Paşa'nın, Bağdat seferi sırasında IV. Murad'a gönderdiği manzum *Şikâyetname*'si ünlüdür.

Ahmed Paşa (HAİN) (ö. Ağustos 1524, Kahire), Mısır'da bağımsızlık ilan eden Osmanlı veziri.

Enderun'da yetişti. II. Bayezid'in son yıllarında yeniçeri ağası oldu. I. Selim'in (Yavuz) tahta çıkmasında rol oynadı. 1512'de imrahor, 1520'ye doğru beylerbeyi oldu. 1521'de Rumeli beylerbeyliğinden üçüncü vezirliğe yükseldi. Belgrad seferine katıldı. 1522'de ikinci vezir yapılarak yeni alınan Rodos Adasının yönetimini düzenlemekle görevlendirildi. Dönüşünde hep karşı olduğu Pir Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasını sağladı. Ancak, ulaşmak istediği bu göreve hasodabaşı İbrahim Ağa (Makbul İbrahim Paşa) atanınca, Ahmed Paşa İstanbul'da kalmak istemedi. 1523'te Mısır beylerbeyi oldu. Orada Çerkes asıllılardan paralı bir ordu kurarak yeniçerileri etkisiz duruma getirdi. Bu gelişmeler İstanbul'da duyulunca, idamı kararlaştırıldı. Ama Ahmed Paşa Ocak 1524'te bağımsızlığını ilan ederek "el-Melikü'l-Mansur Sultan Ahmed Han" adını aldı. Adına sikke kestirdi, hutbe okuttu. Kendisine sadrazam olarak atadığı Mehmed Bey padişaha bağlı kalarak baskın düzenleyince Ahmed Paşa Kahire'den kaçmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra sığındığı kabileden teslim alınarak hainlik suçlamasıyla idam edildi.

Ahmed Paşa (HERSEKZADE) (d. Haziran 1459, Hersek - ö. 21 Temmuz 1517, Kızılçul, Maraş), II. Bayezid ve I. Selim (Yavuz) dönemlerinde beş kez sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamı.

Hersek beyi Stefan'ın oğludur. 1463'te devşirme yoluyla Edirne Sarayı'na getirilerek Enderun'da yetiştirildi. 1479 Arnavutluk seferine bayraktar olarak katıldı. 1480'de Anadolu beylerbeyi oldu. 1484'te II. Bayezid'in kızı Hundi Sultan'la evlendi. Güneydoğu Anadolu'da Memlûklerle yapılan sınır savaşlarını yönetirken 1486'da tutsak düşerek beş ay Kahire'de kaldı.

Dönüşünde yeniden Anadolu beylerbeyi oldu. 1488'de donanmayla Mısır seferine çıktı. Lübnan kıyılarını topa tutarak Memlük askerlerinin kaçış yollarını kesmeye çalıştıysa da, kara ordusu 1489'da yenilgiye uğrayınca geri çekildi. 1497'de sadrazamlığa getirildi. 1498'de bu görevinden alındıktan sonra Kaptanpaşa Eyaleti beylerbeyi olarak Ege'ye açıldı ve İnebahtı'nın alınmasına katıldı. 1503'te ikinci kez sadrazam oldu. 1506'da, Akdeniz'de giderek artan korsanlığı önlemek üzere kaptanıderyalığa getirildi. 1511'de üçüncü kez sadrazamlığa atandı. II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesinde önce Şehzade Ahmed'i destekledi. Şehzade Selim (I. Selim) yanlısı yeniçerilerin ayaklanması üzerine azledildiyse de, I. Selim'in tahta çıkmasından sonra idam edilen Sadrazam Mustafa Paşa'nın yerine dördüncü kez sadrazam oldu. Askerin disiplinini sağlayamadığı gerekçesiyle 1514 Çaldıran seferi dönüşünde azledildi. 1515'te beşinci kez aynı göreve atandı, birkaç ay sonra da Bursa muhafızlığına gönderildi. 1517'de, Mısır seferine katıldıktan sonra geri dönerken yolda öldü. Cenazesi İzmit'e getirilerek adını taşıyan köye gömüldü. Orada ve Keşan'da birer cami yaptırmıştır.

Ahmed Paşa (HUMBARACI), asıl adı CLAUDE ALEXANDRE COMTE DE BONNEVAL (d. 14 Temmuz 1675, Coussae, Fransa - ö. 14 Mart 1747, İstanbul), Fransız asıllı Osmanlı paşası.

Fransız ordusuna girerek İspanya ve İtalya savaşlarına katıldı. XIV. Louis ile arası açılınca, 1706'da Avusturya'ya kaçtı. Prens Eugène'in ordusunda Fransa'ya ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı. 1716'da Varadin Savaşı'na katılarak mareşal oldu. Prens Eugène ile bozuşunca, 1729'da Osmanlı topraklarına sığındı, Müslüman olarak Ahmed adını aldı. 1731'de Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından humbaracıların ıslahıyla görevlendirildi. 1734'te Üsküdar'da yeni bir Humbaracı Ocağı (*) kurdu. Hekimoğlu Ali Paşa'nın ilk sadrazamlığında (1732-35) beylerbeyliğine yükseltildi. Aynı zamanda sadrazama Avrupa'nın siyasal ve askeri durumu ile ilgili raporlar hazırladı, danışmanlık yaptı. 1736 Avusturya seferine katıldı. Devletin siyasetine yön verme girişimlerinde bulununca, Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa tarafından 1738'de Kastamonu'ya sürüldü. Bir süre sonra affedildi, İstanbul'a geldi ve yeniden humbaracıbaşılık görevine döndü. Ama eski ayrıcalıklı durumunu koruyamadı. Fransa'ya dönmek istediyse de başaramadı ve İstanbul'da öldü.

Ahmed Paşa (ŞEKER), asıl adı AHMED ALİ (d. 1841, İstanbul - ö. 5 Mayıs 1907, İstanbul), Osmanlı sanatında Batı türü resim geleneğinin yerleşmesinde önemli rol oynamış ressam ve eğitimci.

1855'te girdiği Mekteb-i Tıbbiye'de resme olan yeteneği ortaya çıkınca resim öğretmeni yardımcılığına getirildi. Tıp mesleğine fazla ilgi duymaması nedeniyle bir süre sonra Mekteb-i Harbiye'ye geçti. Bu sıralarda resimleri Abdülaziz'in dikkatini çekti ve 1864'te resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. Orada bir süre, Türk askeri öğrencilerinin gittiği Mekteb-i Osmani'ye devam etti. Daha sonra Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda Oryantalist üslupta çalışan Gustave Boulanger (1824-88) ile Jean Léon Gérôme'un öğrencisi oldu. Resimleriyle 1867'deki 2. Paris Dünya Sergisi'ne, 1869 ve 1870'teki resmî Salon sergilerine katıldı. 1870'te Paris'i ziyaret eden Abdülaziz tarafından Dolmabahçe ve Çırağan sarayları için resim satın almakla görevlendirildi. Aynı yıl okulu bitirdi ve kazandığı Roma Ödülü ile üç ay Roma'da çalıştı.

1871'de İstanbul'a döndükten sonra Sultanahmet Sanat Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atandı; çeşitli askeri liselerde de ders verdi. 1873'te Sanat Mektebi'nde, İstanbul'da ilk kez bir resim sergisi düzenledi ve

"Kendi Portresi", Şeker Ahmed Paşa'nın bir yapıtı, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Ana Yayıncılık Arşivi

yabancı sanatçıların yanında Türk sanatçılara da yer verdi. Bunu 1875'te Darülfünun'da düzenlediği ikinci sergi izledi. Çalışmalarıyla Abdülaziz'in övgüsünü alarak padişah yaverliğine atandı; 1884'te mirliva, 1890'da da ferik rütbesine yükseltildi. 1895'te yabancı misafirler teşrifatçılığına getirildi. Düzenlediği sergiyle, Türk ressamların yetişeceği bir güzel sanatlar okulunun açılması düşüncesinin gündeme gelmesinde rol oynamıştı. 1876'da padişah böyle bir okulun kurulmasını onayladı. Ama araya 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın girmesi nedeniyle okul ancak 1883'te açılabildi. Ahmed Paşa da Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi adı verilen bu okulun kuruluşunda Osman Hamdi Bey'le birlikte çalıştı.

Ahmed Paşa'nın Paris'te eğitim gördüğü sıralarda Courbet, Corot ve Daumier en parlak dönemlerini yaşıyorlardı. Monet, Degas ve Pissarro gibi genç ressamlar ise henüz tam anlamıyla izlenimciliği geliştirmemişlerdi. Ahmed Paşa'nın, bu dönemdeki "Orman" (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) gibi yapıtlarında Courbet'nin gerçekçi üslubunun etkisinde kaldığı görülür. Büyük bir doğa tutkusu ve gözlem yeteneği ile gerçekleştirdiği manzara ve ölüdoğa resimlerinde ışık-gölge karşıtlığını ustaca kullanmıştır. Biçimleri ölçülü bir anlayışla hacimlendirmiş, boyayı düz ve pürüzsüz uygulamıştır. "Kendi Portresi" (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) dışında figürle fazla ilgilenmemiş, bazı manzara resimlerine yerleştirdiği figürleri de küçük tutmaya özen göstermiştir.

Ahmed Paşa (TARHUNCU) (d. Mat, Arnavutluk - ö. 21 Mart 1653, İstanbul), Osmanlı maliyesini düzene koymaya çalışmış, bu yüzden öldürülmüş sadrazam.

Devşirme yoluyla Enderun'a alındı. Mısır beylerbeyi Musa Paşa'ya kethüdalık yaptı. 1648'de Diyarbakır, 1649'da da Mısır beylerbeyliğine getirildi. İki yıl sonra eyalet vergilerini toplatmadığı gerekçesiyle görevden alındı. Yanya'da sürgündeyken Valide Turhan Sultan'ın çağrısı üzerine İstanbul'a döndü. Mali bunalımı gidermesi koşuluyla 20 Haziran 1652'de sadrazamlığa atandı. Para darlığını giderebilmek için önce devlet gelirleriyle giderlerinin sağlıklı bir dökümünü yaptırdı. Gelirin, giderlerin çok altında kaldığını saptayarak kamu harcamalarını ve saray giderlerini kıstı. Haksız kazanç sağlayanların ve rüşvet alanların varlıklarına el koydu, bazılarını idam ettirdi. Dirliklerin defterlerini hazırlattı. Dirlik verilmesindeki kayırmaları önlemeye çalıştı. Tarhuncu Layihası(*) diye anılan ve bütçe ilkelerini içeren bir metin hazırladı. Bu uygulamaları kendisine karşı olanları harekete geçirdi. En son donanma giderlerini de kısması İstanbul'da yer yer eylemlere yol açınca, saraya çağrılarak, IV. Mehmed'i tahttan indirmeyi tasarladığı suçlamasıyla boğduruldu.

Ahmed Rasim (d. 1865, İstanbul - ö. 21 Eylül 1932, İstanbul), aynı dönemde yazdığı halde, Servet-i Fünun hareketi dışında kalmış birkaç yazar arasında yer alan yazar ve gazeteci.

Menteşeoğullarından Kıbrıslı Bahaeddin Efendi'nin oğludur. Babası o doğmadan karısını terkettiği için, annesi Nevber Hanım tarafından yetiştirildi. Eniştesinin yardımıyla mahalle mekteplerinde başladığı öğrenimini Darüşşafaka'da tamamladı (1883). Posta ve Telgraf Nezareti Fen Kalemi'ne kâtip olarak girdi; telgrafhanede çalışırken bir yandan da Ahmed Midhat'ın çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazılar yayımlamaya başladı. Görevinden ayrılarak kısa bir süre öğretmenlik yaptı (1886). II. Abdülhamid döneminde Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Encümeni üyeliğine getirildiyse de bu işte çalışmadı, basın alanına geçti. II. Meşrutiyet'ten sonra Hüseyin Rahmi'yle birlikte *Boğboğaz ile Güllabi* adlı bir mizah dergisi çıkardı. *Cerîde-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Yenigün, Akşam, Vakit, Cumhuriyet* gibi gazetelerde ve birçok dergide çok sayıda makale, fıkra, gezi mektubu, anı türlerinde yazılar yayımladı. Muhabir olarak Suriye, Sofya ve Romanya'da bulundu. 1927'de İstanbul milletvekili oldu ve bu görevi ölümüne değin sürdürdü.

Daha çok ustası Ahmed Midhat'ın edebi çizgisini sürdüren Ahmed Rasim, öğrencilik yıllarında saraya karşı çıkan şair ve yazarlara özenerek şiirler yazmış ama daha sonra,

Ahmed Rasim
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

döneminin düşünsel ve siyasal tartışmalarından, edebiyatta sürüp giden eski yeni çatışmasından uzak durmuş, hiçbir akıma bağlanmamıştır. Benimsediği gözlemci gerçekçi üslupta, yazar olarak girdiği bu konumun da payı olmuştur. Ahmed Rasim kısa, canlı cümlelere, yaygın deyimlere dayanan bir İstanbul Türkçesini bütün inceliklerinde, ustaca kullandı. Böylece yazı diliyle konuşma dili arasında doğal dengenin kurulmasında katkıları oldu. Yaşama hemen her za-

man iyimser bir açıdan bakan Ahmed Rasim, en acı olayları bile yumuşak bir mizah ve gülümseme süzgecinden geçirdi. Uzun öykü niteliğinden sıyrılamayan, daha çok Batı edebiyatı yapıtlarının etkisinde kalan romanlarında dili, günlük yazılarına oranla daha ağdalıdır. Muallim Naci'nin etkisi altında şiirden de uzak kalamamış, bu alandaki ürünlerini Leyla Feride takma adıyla *Musavver Malûmat* dergisinde yayımlamıştır.

Darüşşafaka'da Zekâi Dede'den müzik öğrenen Ahmed Rasim, müzikle ve ünlü müzikçilerle ilişkisini yaşamı boyunca sürdürdü. Çoğunun güftesi kendisinin olan 60'ı aşkın şarkı besteledi. Hemen notaya alınmadığından bunların bir bölümü unutuldu. "Gözümde işvenümâdır hayâl-i bîbedeli" (bayatiaraban), "Benim sen nemsin ey dilber" (segâh), "Pek revadır sevdiğim ettiklerin" (suzinak), "Leb-i renginine bir gül konsun" (rast) gibi birkaçı hâlâ sık sık seslendirilen 42 şarkısı günümüze değin ulaşabildi.

Gerçek yaşam sahneleri ve gerçek insan portreleri çizdiği fıkralarını *Eşkâl-i Zaman* (1918, 1969), edebiyat ve basın anılarını *Gülüp Ağladıklarım* (1926, 1978) adlı kitaplarda topladı. *Muharrir, Şair, Edip* (1924, 1980) ile *Cidd-ü Mizah*'ta (1920), yaşadığı günlerin düşün ve sanat çevrelerini tanıttı. *Şehir Mektupları*'nda (1910-11, 4 cilt; 1. cilt yb 1969) İstanbul'un çeşitli semtlerini ele alarak toplum yaşamını, günübirlik olayları yalın çizgilerle sergiledi. Bir çeşit hoşgörülü eleştiriye yöneldiği *Falaka*'da (1927, 1969) mahalle mektepleri ve Darüşşafaka anılarını anlattı, çeşitli hoca tipleri çizdi. Başka bir anılar yapıtı olan *Fuhş-i Atik*'te (1922, 1958; yb *Dünkü İstanbul'da Hovardalık*, 1987) çocukluk ve ilk gençlik günlerindeki İstanbul'un gazino, plaj, eğlence yaşamından, sefahat çevrelerinden kesitler verdi. *Gecelerim* (1896, 1978) ve *Ramazan Sohbetleri*'nde (1913), ramazanda Şehzadebaşı çevresinde yoğunlaşan yaşamı anlattı. *Ömr-i Edebî*'de (1897-1900, 4 cilt) Batı edebiyatından yaptığı bazı küçük çeviriler ile Recaizade Mahmud Ekrem ve Muallim Naci etkisinde bulunduğu gençlik dönemine özgü, düzyazı şiir havasının ağır bastığı anı, betimleme, öykü türünden yapıtları yer alır.

Sayıları 30'a yaklaşan roman ve öykü yapıtlarının en tanınmışları arasında *İlk Sevgili* (1891), *Afife* (1894), *Güzel Eleni* (1893), *Meyl-i Dil* (1897), *Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi* (1893), *Sevda-yı Sermedî* (1897), *Gam-ı Hicran* (1898) sayılabilir. *Ülfet* (1900) romanının devamı olarak yazdığı *Hamamcı Ülfet*'te (1922) ve *İki Günahkâr*'da (1922), kadın eşcinselliğini ve toplum dışı ilişkileri işlemiştir.

Hüseyin Rahmi'nin öykü ve romanda gerçekleştirdiğini anı ve fıkra yazılarında yapan Ahmed Rasim 19. yüzyılın ikinci yarısındaki İstanbul yaşamını, gelenek ve göreneklerini saptamıştır. Her yazdığını fazla okunma tutkusuyla kaleme alan ve güncelliğe dayanan bir yazı türüne yönelen Ahmed Rasim, sayıları 140'a yaklaşan yapıtlarında edebi özen ve estetik doku duygusuna yabancı kalmıştır.

Ahmed Rasim tarih alanında da yapıtlar vermiştir: *Küçük Tarih-i İslam* (1890), *Küçük Tarih-i Osmanî* (1891), *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* (1910-12, 4 cilt; yb *Osmanlı Tarihi*, 1969), *İki Hatırat Üç Şahsiyet* (1916), *İstibdattan Hakimiyet-i Milliye'ye* (1924; 1. cilt yb *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri*, 1987; 1. cilt yb *Osmanlı'nın Batışında Üç Evre*, 1989, 2 cilt) III. Selim'den I. Meşrutiyet'e değin geçen olayları ele alır. *Romanya Mektupları* (1916) gezi izlenimlerini yansıtır. *İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi* (1927) çok değerli sayılmış bir monografi çalışmasıdır.

Ahmed Rasim bunların dışında elektrik, uygarlık tarihi, sağlık, aritmetik, dilbilgisi konularında da risaleler yazdı; alfabeler, okuma kitapları çıkardı.

Ahmed Resmi Efendi (d. 1700, Resmo, Girit - ö. 31 Ağustos 1783, İstanbul), sefaretname ve biyografi kitaplarıyla tanınan Osmanlı elçisi.

1733'te İstanbul'a giderek Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Hacegânlıkla baruthane ve sergi nazırlıklarında, kethüdalıklarda ve dışişleriyle ilgili görevlerde bulundu. 1757'de, III. Mustafa'nın tahta çıkışına ilişkin name-i hümayunu Viyana'ya götürmek üzere elçi atandı. 1763'te, Prusya ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın nedenlerini öğrenmek üzere elçilik görevliyle Prusya'ya gönderildi. 1771'de sadaret kethüdası oldu. 1774'te Osmanlı başdelegesi olarak katıldığı Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzaladı.

Ahmed Resmi Efendi, dikkatli bir gözlemci olarak gerek *Viyana Sefaretnamesi*'nde (ös 1887), gerek Berlin sefaretnamesi *Sefaretname-i Ahmed Resmî*'de (ös 1886) gittiği ülkelerin askeri, siyasal, ekonomik ve toplumsal durumları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş, yol boyunca gördüğü yerlerle ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Bu ülkelerin Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini incelemiş ve muhtemel gelişmelerle ilgili önerilerde bulunmuştur. Ayrıca 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'na ilişkin saptamalarını da *Hülasatü'l-İtibar* (1869) adlı kitapta toplamıştır. Altmış altı Osmanlı reisülküttabının yaşamöykülerini veren *Halifetü'r-Rüesa* ile (1853) 39 kızlarağasının yaşamöykülerini içeren *Hamiletü'l-Kübera* adlı kitapları da önemlidir.

Ahmed Rıdvan, TÜTÜNSÜZ ya da BIDUHAN AHMED olarak da bilinir (d. Ohri - ö. 1528-39 arası, Edirne), mesnevileriyle tanınan Osmanlı divan şairi.

Yaşamı konusunda fazla bilgi yoktur. Anadolu ve Rumeli'de sancakbeyliği yapmıştır. *Divan*'ı tüm şiirlerini kapsamaz. Ahmed Rıdvan, çoğunu II. Bayezid için yazdığı mesnevileri ile tanınır. Bunlar, *İskendername, Hüsrev ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Mahzenü'l-Esrar* ve *Heft Peyker*'dir. Mesnevilerinde, Nizamî'nin etkisi altında kaldığı açıkça görülür. Mesnevilerin adları da Nizamî'nin *Hamse*'sindekilerin aynıdır. Bunlardan yalnızca ilk üçü bugüne kalabilmiştir. Ayrıca *Rıdvaniye* adlı bir mesnevisi daha vardır. Ahmed Rıdvan'ın mesnevileri, dil ve anlatım bakımından bu türün divan edebiyatındaki gelişiminde önemli bir aşamayı temsil eder. Ancak, *İskendername* ve *Hüsrev ü Şirin* mesnevileri, kim olduğu bilinmeyen Hayati mahlaslı bir şairin aynı adlı mesnevileriyle büyük benzerlik gösterir.

Ahmed Rıfai, tam adı AHMED BİN ALİ ER-RİFAİ (d. 1118, Hasen köyü, Basra - ö. 23 Eylül 1182, Ümm Ubeyde, Vasit), Rıfai tarikatının kurucusu Arap mutasavvıf.

Doğum yeri Betaih bölgesinde bulunduğundan "Betaihî" olarak da anılır. Yedi yaşındayken babasını yitirince ünlü bir şeyh olan dayısı Mansur Betaihî tarafından yetiştirildi. Şafiî ulemasından Ebu'l-Fazl Ali el-Vasiti'den İslami ilimler okudu. 1145'te öğrenimini bitirerek icazet aldı. Dayısı 1146'da ölmeden önce tarikat şeyhliğini oğluna değil, yeğeni Ahmed Rıfai'ye bıraktı. O da, dayısının önerisine uyarak Ümm Ubeyde'ye yerleşti. Kısa bir sürede müritlerinin sayısı çoğaldı. Ölümüne değin, vaaz ve öğütleriyle tarikatını yaymaya çalıştı.

Ahmed Rıfai yoksulluğu, nefsin isteklerini öldürmeyi, perhizle ve kanaatle yaşamayı, saldırıya karşılık vermemeyi tasavvuf anlayışının temeli yapmıştı (*bak.* Rıfailik). Bilinen herhangi bir yapıtı yoktur. Sonraları vaaz ve öğütleri toplayan ve onun olduğu ileri sürülen bazı kitaplar ortaya çıkmıştır. Bunların en ünlüsü *el-Burhanü'l-Müeyyed*'dir (1904).

Ahmed Rıza (d. 1859 - ö. 26 Şubat 1930, İstanbul), Osmanlı siyaset adamı. *Meşveret* gazetesini çıkararak Jön Türk hareketinde etkili bir rol oynamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderleri arasında yer almıştır.

Şûra-yı Devlet (Danıştay) ve Heyet-i Âyan üyelerinden İngiliz Ali Bey'in oğluydu. Avusturyalı annesinin etkisiyle genç yaşta Batı kültürüyle tanıştı. Mekteb-i Sultanî'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra, Hariciye Nezareti Tercüme Kalemi'nde bir süre kâtiplik yaptı. Konya'ya sürgün edilen babasının yanında kaldığı sıralar, kırsal yaşantıdan etkilenerek, 1884'te tarım öğrenimi için Fransa'ya gitti. Çeşitli siyasal ve kültürel hareketleri izledi, Pozitivizme ilgi duymaya başladı. Dönüşünde, Fransa'da öğrendiği yeni tarım tekniklerini uygulamak istediyse de, gerekli sermayeyi bulamadı.

Ahmed Rıza
Türk Tarih Kurumu Arşivi

Bursa Mülki İdadisi müdürü, ardından Bursa maarif müdürü oldu. *Nilüfer* dergisinde yazılar yazdı.

Fransız Devrimi'nin 100. yıldönümü nedeniyle açılan sergiyi izlemek amacıyla 1889'da görevli olarak gittiği Paris'te, Fransız pozitivistlerinden Pierre Laffitte'in derslerine devam etti. Gezisinin uzamasından kuşkulanan sarayın, dönmesi için yaptığı çağrıya mesleki çalışmalarını gerekçe göstererek uymadı. Pozitivistlerin yayın organı olan *La Revue Occidentale*'a İslamiyet ile ilgili yazılar yazdı ve Fransız basınında Osmanlı İmparatorluğu hakkında çıkan yazılara yanıt verdi. II. Abdülhamid'e, eğitim sisteminde köklü dönüşümler öneren mektuplar yazdı. 1891'de Osmanlı kadınlarıyla ilgili bir konferansında, "hürriyetperverâne" ifadeler kullandığı gerekçesiyle yapılan "yurda dön" çağrısına gene uymadı. İstanbul'da kurulmuş olan İttihad-ı Osmanî üyeleri ile yazışmaya başladı. 1895'te Paris'te görüştüğü Doktor Nâzım'ın önerisi üzerine, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan bu örgütün Paris şubesi başkanlığını üstlendi. Bu arada Abdülhamid'e sun-

duğu reform önerilerini, *Layıha* ve *Mektup* adıyla risale biçiminde yayımlayarak muhalefet çevrelerinde saygınlık kazandı. 1 Aralık'ta cemiyetin ilk resmi yayın organı *Meşveret*'i, 7 Aralık'ta da *Mechveret Supplément Français*'yi (Meşveret Fransızca Ek) çıkarmaya başladı. İlk sayıda, Doğu kültürünü Batı'dan alınacak bilim ve kültürle yoğurmayı ve halkın eğitim düzeyini yükseltmeyi öne çıkaran bir program yayımladı.

İlerleme uğruna şiddet kullanılmasını kınayan bir tutum ortaya koydu. Gazetede başyazıların çoğunu kendisi yazdığından, Jön Türkler arasında etkili bir yer edindi. Ancak, Mizancı Murad Bey'in İstanbul'dan kaçarak Mısır'da *Mizan*'ı yayımlaması Ahmed Rıza'nın konumunu sarstı. Abdülhamid'e suikast düzenlenmesine karşı çıktığı için, cemiyet üyeleriyle de arası açıldı. Mizancı Murad Bey'in Avrupa'ya gelmesinden sonra, Kasım 1896'da yapılan olağanüstü toplantıda tüm yetkileri elinden alındı ve *Meşveret*'in yayımına bir süre ara verildi.

Bu arada Jön Türklerin çalışmalarından rahatsızlık duyan II. Abdülhamid, Batı hükümetleri üstündeki baskısını yoğunlaştırmıştı. 1896'da *Meşveret*'in kapatılması ve gıyabında ölüme mahkûm edilen Ahmed Rıza'nın sınır dışı edilmesi için Fransız hükümetiyle anlaşmaya vardı. *Meşveret* gazetesi yayımına bir süre İsviçre'de devam ettiyse de, Clemenceau'nun başını çektiği liberallerin kampanyası sonucunda Fransız hükümeti bu kararını geri aldı. II. Abdülhamid bu kez gazetenin basıldığı, basımevini satın aldı. Ahmed Rıza da *Meşveret*'i Belçika'ya taşıdı ve gazetenin cemiyet merkezi tarafından denetlenmesine karşı çıktı. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında gazetede yayımlanan, Girit Ayaklanması'nı destekler nitelikte bir yazıyı tekzip etmeye yanaşmayınca, 31 Mayıs 1897'de merkez tarafından hazırlanan bir mazbatayla cemiyetten çıkarıldı. Daha sonra, gazetenin başlığında *kelâm-ı kibar* olarak Auguste Comte'un *ordre et progrès* (intizam ve terakki) sözlerini ve pozitivistlerin takvimini kullandığı kanıt gösterilerek dinsiz olduğu öne sürüldü. Ancak, cemiyetin şubeleri merkezin ihraç kararını tepkiyle karşıladı.

Bu olaylar sürerken, cemiyet merkezi, Contrexéville'de sarayın hafiyesi Ahmed Celaleddin Paşa ile pazarlığa oturdu. Cemiyet, siyasal tutukluların bırakılması ve reformlar karşılığında yayın dahil her türlü etkinliğini durdurma kararı aldı. Murad Bey başta olmak üzere pek çok üye yurda dönmeyi kabul etti. Uzlaşmaya karşı çıkan Ahmed Rıza, 23 Eylül 1897'de *Meşveret*'i yeniden merkez yayın organı olarak yayımlamaya başladı ve Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Kanun-i Esasi'nin uygulanması gibi konulara giderek daha önem verdi. Aynı yılın sonunda İshak Sükûti öncülüğünde cemiyet yeniden örgütlenirken, başkanlık makamı kaldırıldı. Ama, ödünsüz ve kararlı tutumuyla Jön Türkler arasındaki saygınlığını yeniden kazanan Ahmed Rıza, iç haberleşme ve yazışmaların odağı haline geldi ve sarayın artan baskıları üzerine Belçika'dan sınır dışı edildi (12 Aralık 1897). Saray temsilcileriyle zaman zaman sürdürülen pazarlıklara tepki olarak cemiyet merkezi ile mesafeli bir ilişkiye giren Ahmed Rıza, *Mechveret Supplément Français*'nin basımını ve Paris'teki Jön Türk etkinliklerinin önderliğini üstlendi.

Abdülhamid'in Almanya ile yakınlaşma siyasetine karşı çıkan Damat Mahmud Paşa'nın 1899 sonlarında Avrupa'ya kaçması, Jön Türk hareketine yeniden canlılık getirdi. Paşanın oğlu Prens Sabaheddin'in çağrısı üzerine, I. Jön Türk (Osmanlı Umum Muhalifin) Kongresi 4 Şubat 1902'de Paris'te toplandı. Kongre'de Avrupa devletlerini yardıma çağırma görüşünün benimsenmesine sert tepki gösteren Ahmed Rıza, öteki muhaliflerle birlikte *Şûra-yı Ümmet* adlı yeni bir yayın organının yayımlanmasına öncülük etti. Ayrıca, ciddi bir örgütlenme atılımına girişen Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Yayın organının en önemli yazarı olarak, aynı zamanda cemiyetin önderliğini de üstlendi. İmparatorluk sınırları içindeki bütün halkları bir araya getirecek meşruti bir devlet yapısını savundu.

Ahmed Rıza, 1906'da benimsenen yeni nizamnameyle komitecilik eğilimlerinin ağır basmaya başlaması ve Bahaeddin Şakir, Doktor Nâzım gibi kişilerin öne çıkmasıyla, cemiyet içindeki etkinliğini yitirmeye başladı. 1907'de, daha çok ülke içinde etkinlik gösteren Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmenin sağlanmasından sonra, şiddete karşı tutumundan vazgeçerek ihtilal ilkesini benimsedi. Aynı yılın sonlarında toplanan II. Jön Türk Kongresi'ne, Prens Sabaheddin ve Taşnaksutyun temsilcisi Malumyan ile birlikte başkanlık etti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *ebu'l ahrar* (hürriyetçilerin babası) sıfatıyla büyük törenlerle İstanbul'a döndü. Meclis-i Mebusan başkanlığına oybirliğiyle seçildi. İttihatçılarla arası açıldığından 1910'da merkez komitesinden çıkarıldı. 1912'de Âyan Meclisi üyesi oldu. Bu dönemde İttihatçıları sert biçimde eleştirdi. Mütareke döneminde Âyan Meclisi başkanlığına getirildi. Ancak Damat Ferid Paşa ile anlaşmazlığa düştü. Haziran 1919'da Mustafa Kemal'den aldığı bir mektup üzerine Fransa'ya giderek çeşitli devlet yöneticileriyle görüştü ve yayın organlarına yazılar yazdı. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yurda döndü. Siyasal yaşamdan çekilerek anılarını yazdı.

Ahmed Rıza, Jön Türk hareketinin "devleti kurtarma" ana görüşü çerçevesinde, Pozitivizmden esinlenen bir düşünce çizgisini temsil eder. Düzenli ve sarsıntısız toplumsal ilerleme anlayışından yola çıkarak, hanedanın birleştirici rolünü önde tutmuştur. Geleneksel yapıya akılcı ve bilimci temeller getirmeyi gerekli görmekle birlikte, imparatorluğun dağılmasını önleyecek seçkinci-otoriter bir yönetimden yana olmuştur. Jön Türk hareketinin dönüm noktalarında, ilkelerine bağlı tutumuyla mücadeleci ve tutarlı bir kişilik gösteren Ahmed Rıza, bazı dönemlerdeki kopmalara karşın hareketin sürekliliğini temsil eden toparlayıcı bir simge olmuştur.

Ahmed Rüstem, asıl adı ALFRED RÜSTEM (d. 1862, Midilli - ö. 1935), Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara Hükümeti'nden yana olan Osmanlı elçisi ve siyaset adamı.

1854'te Osmanlı Devleti hizmetine girdikten sonra Sadeddin Nihad Paşa adını alan Polonyalı Bilinski'nin oğludur. 1882'de Bulgaristan Komiserliği kâtibi olarak devlet hizmetine girdi, çeşitli dış görevlerde bulundu. 1886-87 ve 1909-10'da Washington'da maslahatgüzarlık yaptı. 1911'de Çetine (Karadağ) büyükelçisi oldu. Balkan Savaşı çıkınca er olarak gönüllü yazıldı. En önemli dış görevi, Haziran 1914'te atandığı Washington büyükelçiliğidir. Bu görevi yürütürken, ABD yönetiminin ve Amerikan basınının Osmanlı Devleti'ne karşı bir tutum almaları üzerine Amerikan basınında çıkan yazılara sert yanıtlar gönderdi. ABD'nin Siyahlara karşı tutumundan, Filipinler'de halka uyguladığı baskıdan örnekler verdi; Türkiye'de böyle şeylerin olmadığını belirtti. Başkan Wilson'a yazdığı bir mektup diplomatik nezaket kurallarına aykırı bulundu ve Ahmed Rüstem'in özür dilemesi istendi. Bu isteğe uymayan Ahmed Rüstem Eylül 1914'te elçilikten ayrılarak İstanbul'a döndü.

Mondros Mütarakesi'nden sonra Avrupa basınına Türkiye'nin haklarını savunan birçok yazı gönderdi. Sivas Kongresi'ne katıldı. Heyet-i Temsiliye'de danışman üye olarak görev aldı. Daha sonra Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya geçti; son Meclis-i Mebusan'a Ankara milletvekili seçilerek İstanbul'a gitti. 16 Mart 1920'de, meclisin dağıtılmasından sonra Ankara'ya döndü. TBMM'ye katıldı. İstanbul hükümetince idamı istenenler arasında o da vardı. Ama, alınganlığı yüzünden Mustafa Kemal'le arası açıldığı için 8 Eylül 1920'de milletvekilliğinden çekilerek Avrupa'ya gitti ve yurtdışında öldü.

Ahmed Samim (d. 1884, Prizren, Yugoslavya - ö. 9 Haziran 1910, İstanbul), gazeteci ve yazar. Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi) başladığı ortaöğrenimini

Ahmed Samim
Hasan Yayınevi Arşivi

Robert Koleji'de tamamladı. Bir süre Reji İdaresi'nde memurluk yaptı. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra Fecr-i Ati edebiyat topluluğu içinde yer aldı. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın yayın organı olan *Osmanlı* gazetesinde yazarlıkla basın yaşamına girdi. 31 Mart Olayı'ndan sonra birkaç sayı çıkabilen *Hilal* adlı bir gazete yayımladı. Daha sonra *Sada-yı Millet* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü ve başyazarlığını üstlendi. Gazetesinde İttihat ve Terakki'ye sert eleştiriler yöneltiği için, Bahçekapı'da sokak ortasında tabancayla vurularak öldürüldü. Sonradan, onu öldürenin, İttihatçıların önde gelen fedailerinden olan ve 1926'da İzmir suikastına karıştığı gerekçesiyle idam edilen Abdülkadir olduğu öne sürülmüştür.

Ahmed Sârban, AHMED SARVAN olarak da bilinir (d. Hayrabolu - ö. 1545/46, Hayrabolu), Bayrami Melamileri arasında yetişen en güçlü şairlerden. Vahdet-i vücud görüşünü yayma çabalarıyla tanınır.

Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. I. Süleyman'ın (Kanuni) Irak seferine (1533-35) sârbanbaşı (devecibaşı) olarak katıldığından Sârban lakabıyla anılır. Irak seferinden dönünce görevinden ayrılıp Konya Aksarayı'nda Bayrami Melami şeyhi Pir Ali'ye mürid oldu. Pir Ali ölünce tekkenin başına geçti, sonradan Hayrabolu'ya giderek ölünceye değin Melamiliği yaymaya çalıştı.

Divan edebiyatının tüm inceliklerini bilen Ahmed Sârban, şiirlerini hece ve aruz ölçüleriyle yazdı. Divan şairi olmadığı halde kaside, gazel, mesnevi, muhammes, müsed-

des ve terci gibi divan edebiyatı nazım türlerinde başarılı örnekler verdi. Anlatımı oldukça düzgün olan Ahmed Sârban'ın hece ölçüsüyle yazdığı nefeslerde içten bir lirizm görülür. Şiirleri Dükakinzade Ahmed Bey'inkilerle karıştırılmış, iki şairin aynı kişi olduğu sanılmıştır. *Divan*'ı olan Ahmed Sârban'ın, müridlerine gönderdiği ve araya şiirler serpiştirdiği, yalın bir Türkçeyle yazılmış mektupları önemlidir.

Ahmed Sekuture *bak.* Touré, (Ahmed) Sékou

Ahmed Selahaddin Bey (d. 1878, İstanbul - ö. 20 Ocak 1920, İstanbul), hukukçu ve siyaset adamı. Erkânıharp miralaylarından (kurmay albay) İbrahim Muhiddin Bey'in oğlu, öykü ve oyun yazarı Haldun Taner'in

Ahmed Selahaddin Bey
Türk Tarih Kurumu Arşivi

babasıdır. 1900'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Bir süre Düyun-ı Umumiye'de çalıştı. 1908'de Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde devletler genel hukuku okutmaya başladı. 1910'da profesörlüğe yükseldi ve Hukuk Fakültesi dekanlığına seçildi. 1919 seçimlerinde İstanbul mebusu olarak Heyet-i Mebusan'a girdi. Mütareke yıllarında "Türk istiklal ve hürriyetini muhafaza etmek" amacıyla kurulan Türk Milli Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Cemiyet, 29 Kasım 1918'de bir milli kongre toplayarak aynı doğrultuda çalışan örgütleri bir araya getirdi. 26 Mayıs 1919'da toplanan son Saltanat Şûrası'na İstanbul Darülfununu temsilcisi olarak katılan Ahmed Selahaddin Bey, Sevr Antlaşması tasarısını şiddetle eleştirdi. *Berlin Kongresi'nin Diplomasi Tarihine Bir Nazar* (1911), *Hukuk-ı Düvel Dersleri* (1921, 2 cilt), *Hukuki ve Siyasi Tetebbular* (1923) gibi kitaplarının yanı sıra hukuk ve siyaset alanında birçok makale yazdı.

Ahmed Şah, tam adı AHMED ŞAH BAHADIR MUCAHİDEDDİN EBU NASR (d. 24 Aralık 1725, Delhi - ö. 1 Ocak 1775, Delhi), 1748'den 1754'e değin Hindistan'da hüküm süren Babürlü hükümdarı. Kişiliksiz, eğitimsiz ve önderlik niteliklerinden yoksun, zayıf bir hükümdardı; "iyi huylu bir aptal" olarak nitelenirdi. Başta annesi Udham Bai, harem ağası ve hükümdarın din görevlisi Cavid Han olmak üzere, tümüyle başkalarının etkisi altındaydı. Hükümdarlığı sırasında, Afganistan hükümdarı Ahmed Şah Dürrani, Pencap bölgesinin kuzeybatısını iki kez yağmalayarak ondan zorla toprak ve para aldı. Ahmed Şah, Marathaların Sikenderâbad'da düzenledikleri bir gösteri sırasında, ailesindeki kadınları tutsak bırakarak kaçtı.

Ahmed Şah'ın, Doab Afganlarınca yenilgiye uğratılan veziri Safder Ceng, imparatorluğun yağmalanmasından payını almak üzere 1750'de Hindistan'ın güneybatısındaki Marathalara katıldı. 1754'te Marathalar ve müttefiklerince kör edilerek tahttan indirilen Ahmed Şah ölümüne değin hücre hapsinde tutuldu.

Ahmed Şah (DÜRRANİ) (d. 1722, Multan, Pencap - ö. 1773, Toba Ma'ruf), Afganistan'ın kurucusu ve Dürrani hanedanının ilk şahı.

Sadozay ailesinden, Abdali aşiretinin başkanı Muhammed Zaman Han'ın oğludur. 1737'de tutsak edilerek İran'a, Nadir Şah'ın yanına gönderildi. Kısa sürede şahın güvenini kazanarak 1745'te Mazanderan valisi oldu. 1747'de Nadir Şah öldürülünce Ahmed Şah Abdali ordusu ile Kandehar'a girerek hükümdarlığını ilan etti. Şah ve Dürr-i Dürran (İnciler İncisi) unvanlarını aldı. Kâbil ve dolaylarını ele geçirdikten sonra 1747-69 arasında Hindistan'a dokuz sefer yaptı. Lahor'u ve Multan'ı işgal etti. Horasan'a doğru ilerleyerek 1750'de Herat ve Meşhed'i aldı. 1757'de Delhi seferine çıktıysa da ordusunda salgın hastalık baş gösterince geri döndü. 1758'de Pencâp'a art arda seferler düzenleyerek bir Hint ordusunu Panipat'ta yendi. Sihlerin ayaklanmasını bastırdı ama Pencap'ı egemenliği altına alamadı. 1760'ların başında, Amu Derya'dan (Ceyhun) Hint Okyanusuna kadar uzanan geniş bir bölgeyi denetimi altına almıştı. 1764'te Hindistan'a büyük bir sefer daha düzenleyerek bu toprakları yağmaladı. Son yıllarını Toba tepelerindeki Murgab'da geçirdi.

Ahmed Şah, buyruk tanımaz aşiretleri devlet düzeni içinde toplamayı başararak bugünkü Afganistan'ın kurucusu olmuştur. Devlet örgütünde, kendi seçtiği aşiret başkanlarından oluşan dokuz kişilik bir danışma kuruluna yer vermiş, ayrıca yerel yöneticilere özerklik tanımıştır.

Ahmed Şemseddin Efendi (KADIZADE) (d. 1512, İstanbul - ö. 25 Nisan 1580, İstanbul), İstanbul'da kurulan gözlemevinin yıktırılması için fetva veren Osmanlı şeyhülislamı.

Edirne kadısı Bedreddin Mahmud Efendi'nin oğlu olduğu için Kadızade lakabıyla anılır. İlköğreniminden sonra devrin bilginlerinden Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den ders aldı. Müderris olarak Bursa medreselerinde ders verdi. 1555'te Halep, 1563'te İstanbul kadılığına atandı. 1566'da Rumeli kazaskerliğine yükseltildiyse de, sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından görevinden alınarak Edirne'ye sürüldü. 1574'te III. Murad tahta çıkınca bağışlanarak Süleymaniye müderrisi, ardından Rumeli kazaskeri oldu. 18 Ekim 1577'de şeyhülislamlığa getirildi. Müneccimbaşı Takiyeddin'in denetiminde Tophane sırtlarında gözlemevi yaptırılmasına karşı çıkarak, III. Murad'a burada yapılacak gözlemlerin uğursuzluk getireceğini bildirdi. Bunun üzerine gözlemevi Ocak 1580'de yıktırıldı. Ahmed Şemseddin Efendi şeyhülislamlığı sırasında, Divan-ı Hümayun'da kazaskerlerin, Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri dışındaki beylerbeylerden daha önce gelmeleri kuralını da yerleştirmiştir.

Ahmed Şuayb (d. 1876, İstanbul - ö. 1910, İstanbul), eleştiri ve denemeleriyle Servet-i Fünun edebiyatının düşünsel yönüne katkıda bulunmuş yazar. Öğrenimine İstanbul'da başlayan Ahmed Şuayb, Hukuk Mektebi'ni bitirdi ve aynı okulda muallim muavini oldu. Maarif Meclisi üyeliği, İstanbul maarif müdürlüğü gibi çeşitli resmi görevlerde bulundu. II. Meşrutiyet'ten sonra *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*(*) adlı dergide siyaset tarihi ve toplumbilim alanlarında yazılar yazdı.

Ekim 1899'dan sonra *Servet-i Fünun* dergisinde "Hayat ve Kitaplar" başlığıyla yayımladığı inceleme ve eleştiriler, aynı ad altında bir kitapta toplandı (1899). Ahmed Şuayb

Ahmed Şuayb
İletişim Yayıncılık Arşivi

bu yazılarda, Fransız edebiyatının önde gelen gerçekçi ve doğalcı yazarlarını, özellikle ünlü eleştirmen Hippolyte Taine'i inceledi. Aynı derginin "Esmar-ı Matbuat" başlıklı sütununda, Fransız basınından izlediği düşün, sanat ve edebiyat alanındaki gelişmeleri aktardı. Servet-i Fünun edebiyatı ve bu hareketin kimi temsilcileri üzerine denemeler yazdı.

Ahmed Tevfik Paşa *bak.* Tevfik Paşa

Ahmed Vefik Paşa (d. 3 Ağustos 1823 - ö. 3 Nisan 1891, İstanbul), Tanzimat Dönemi kültür yaşamında önemli rol oynamış devlet adamı.

Divan-ı Hümayun tercümanı Yahya Naci Efendi'nin torunu, Paris maslahatgüzarı Ruheddin Efendi'nin oğludur. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da okudu. 1834'te babasıyla birlikte Paris'e giderek bir süre Saint-Louis Lisesi'nde öğrenim gördü. 1837'de Bâbıâli Tercüme Odası'nda göreve başladı. 1840'ta Londra elçiliğine kâtip olarak atandı. 1847'de yurda dönerek Tercüme Odası başmütercimi oldu. 1851'de yeni kurulan Encümen-i Daniş'e üye seçildi. Aynı yıl Tahran büyükelçiliğine atandı. 1854'te Meclis-i Vala üyesi, 1857'de deavi nazırı, 1860'ta Paris elçisi, 1861'de evkaf nazırı, 1862'de Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) reisi, 1863'te Anadolu sağ kol müfettişi olarak görev yaptı. 1864'ten evkaf nazırı, 1862'de Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) reisi, 1863'te Anadolu sağ kol müfettişi olarak görev yaptı. 1864'ten 1871'e değin kendisine devlet görevi verilmedi. Bu yıllarda Molière, Voltaire, Hugo ve Lesage'dan çeviriler yaptı; okullar için kitaplar hazırladı. 1871'den sonra sadaret müsteşarlığı, maarif nazırlığı, Şûra-yı Devlet (Danıştay) üyeliği gibi önemli görevlerde bulundu. 1875'te Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ne muhabir üye seçildi. 1877'de vezirlik verilerek ilk Meclis-i Mebusan başkanlığına getirildi. Meclisin birinci dönemi sona erince, sırasıyla Edirne valiliği (Ağustos-Kasım 1877) ve maarif nazırlığı (Ocak-Şubat 1878) yaptıktan sonra 4 Şubat 1878'de başvekilliğe getirildi. Başvekilliği dönemindeki en önemli olay 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nı imzalamasıdır. Bu antlaşmadan iki buçuk ay sonra görevden alındı ve 1879'da Bursa valiliğine gönderildi. Üç yıllık valiliği sırasında, ilk vilayet tiyatrosu sayılan Bursa

Tiyatrosu'nu kurdu, kentin imarı için çalışmalar yaptı. 1882'de, üç günlük ikinci başvekilliğinden uzaklaştırıldıktan sonra ölümüne değin herhangi bir görev almadı. Rumelihisarı'ndaki yalısında araştırma, inceleme, çeviri ve derleme çalışmaları yaptı.

Ahmed Vefik Paşa
Tercüme Yayıncılık Arşivi

Ahmed Vefik Paşa, her şeyden önce Osmanlı kültürüne yaptığı çok yönlü katkılarla tanınır. Özellikle Türk tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Fransız tiyatro oyunlarından yaptığı çok sayıda çeviri ve uyarlamanın yanı sıra dramaturji ve sahneleme tekniğiyle ilgilendi. Molière'in *La Mariage forcé* ve *Le Médecin malgré lui* adlı oyunlarından, sırasıyla *Zor Nikâhı* ve *Zoraki Tabip* adlarıyla yaptığı uyarlamalar Türk tiyatrosunun ilk oyunlarından oldu. Molière'den yaptığı 34 çeviri ile uyarlamadan 19'u basıldı ve 16'sı günümüze ulaştı. Düzyazı çeviri ve uyarlamalarında gündelik konuşma dilini kullanmış, manzum olarak Türkçeye aktardığı oyunlarda da hece ölçüsünü yeğlemiştir. Bursa'da 36 localı bir tiyatro yaptırarak halka zorla tiyatro sevgisini aşılamaya çalışmıştır.

Ahmed Vefik Paşa *Adamcıl (Le Misanthrope)*, *Tartûf (Le Tartuffe)*, *Kadınlar Mektebi (L'École des femmes)*, *Savruk (L'Etourdi)* gibi kimi oyunları manzum olarak dilimize aktarmış, *İnfial-i Aşk (Le Dépit amoureux)*, *Don Civani (Dom Juan)*, *Dudukuşları (Les Précieuses ridicules)* gibi oyunları küçük değişikliklerle düzyazı halinde çevirmiş, *Dekbazlık (Les Fourberies de Scapin)*, *Tabibi Aşk (L'Amour médecin)*, *Meraki (Le Malade imaginaire)* gibi oyunları ise uyarlamıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın bu çeviri ve uyarlamalarının yanı sıra 1887'de yazdığı *Arslan Avcıları yahud Hak Yerini Bulur* adlı bir de oyunu vardır.

Ahmed Vefik Paşa, Türkçenin gelişmesi ve Türk lehçeleriyle ilgili birçok çalışma yapmış, titiz araştırma ve derlemeleriyle özgün başvuru kaynakları hazırlamıştır. Bu çalışmalardan *Müntehabat-ı Durub-ı Emsal* (1852) adlı atasözleri derlemesi ile *Lehce-i Osmani* (1876) adlı sözlüğü yayımlanmıştır. Ulusal temele dayalı tarih anlayışını benimseyerek bu tarihin Osmanlı tarihinden farklı olması gerektiğini savunmuştur; bu anlayışının izleri *Fezleke-i Tarih-i Osmani* (1869) adlı kitabında görülür.

Ahmed Yesevi (d. Sayram, Batı Türkistan - ö. 1166, Yesi), Yesevi tarikatının kurucusu olan Türk mutasavvıf ve şair.

Yaşamı üzerine bilinenler menakıbnamelere dayanır. Bu kaynaklara göre Ahmed Yesevi, İbrahim adlı bir şeyhin oğludur. Yedi yaşındayken babasını yitirince ablasıyla birlikte Yesi kentine yerleşti. Sonra Buhara'ya giderek ünlü mutasavvıf Şeyh Yusuf Hemedani'nin öğrencisi oldu; onunla birlikte birçok kenti dolaştı. Şeyhi 1160'ta Buhara'da ölünce onun yerine geçti. Bir süre sonra Yesi'ye döndü ve ölümüne değin orada kalarak tasavvufi düşüncelerini yaydı. İbrahim adındaki oğlu babasından önce öldüğü için, Yesevi'nin soyu kızı Gevher Şehnaz'la sürmüştür.

Ahmed Yesevi, özellikle Sırderya (Seyhun) ve Taşkent yöresindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında İslam inancının yerleşmesinde büyük rol oynadı. Çeşitli bölgelere halifeler yollayarak tarikatını kolaylıkla yaymayı başardı. Yesevilik (*), göçebe Türkler arasında eski Türk gelenek ve törelerini içeren bir öğreti olarak yerleşti. Etkisi sonraları Türkistan sınırlarını aşarak, Horasan ve Hazer'in doğu ve kuzey kıyılarına, 13. yüzyılda da Azerbaycan yoluyla Anadolu'ya yayıldı. Yesevilik zamanla Türkler arasında Babailik ve Bektaşilik gibi başka tarikatların kurulmasına yol açmış, Ahmed Yesevi aynı zamanda Nakşibendi tarikatının pirlerinden sayılmıştır.

Tasavvufi Türk halk şiirinin de öncüsü olan Ahmed Yesevi, düşüncelerini yayabilmek için hece vezni ve yalın bir Türkçeyle tasavvufi şiirler yazdı. Hikmet adı verilen bu şiirlerin iki belirgin özelliği, öz açısından tasavvufa, biçim açısından Türk halk edebiyatına dayanmasıdır. Sanat kaygısıyla değil, düşünceleri anlatmak amacıyla yazılan bu tasavvufi şiirler, *Divan-ı Hikmet*'te (1882) derlenmiştir. Yapıtta Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinin yanı sıra başka Yesevi dervişlerinin hikmetlerine de yer verilmiştir. Hikmet söyleyen Yesevi dervişleri, şeyhlerine duydukları saygıdan dolayı kendi adlarını anmamışlar, böylece anonim bir hikmetler kitabı ortaya çıkmıştır. *Divan-ı Hikmet*'in eldeki en eski yazma nüshası 17. yüzyıldan kalmadır. Bu yüzden, hikmetlerden hangisinin Ahmed Yesevi'ye ait olduğu belirlenememiştir.

Ahmed Ziyaeddin Efendi (GÜMÜŞHANELİ), asıl adı AHMED BİN MUSTAFA ABDURRAHMAN EL-GÜMÜŞHANEVİ (d. 1813, Gümüşhane - ö. 13 Mayıs 1893, İstanbul), Halidiye tarikatının Ziyaiye kolunun kurucusu olan Osmanlı mutasavvıf.

Gümüşhane'de başladığı ilköğrenimini, ailesinin ticaret amacıyla Trabzon'a göç etmesi üzerine orada sürdürdü. 1831'den sonra İstanbul'a yerleşerek medrese öğrenimini tamamladı. 1847'de, Halidiye tarikatının kurucusu Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden Şeyh Ahmed bin Süleyman el-Ervâdi'den icazet ve tarikat hilafeti aldı. Aynı yıl Beyazıt Medresesi'ne müderris oldu. Mahmutpaşa Medresesi'nde ders verdi. 1858'den başlayarak Bâbıâli karşısındaki tekkesinde kendi yapıtı olan *Râmuzü'l-Ehadis*'i (1859) okuttu. 1863 ve 1877'de iki kez hacca gitti.

Ahmed Ziyaeddin Efendi, ünlü yapıtı *Levâmiu'l-Ukûl*'de (1875-77, 5 cilt) hadisler ve hadisçilerle ilgili ayrıntılı bilgiler verdikten sonra *Râmuz*'daki hadisleri birer birer şerhetmiştir. Tasavvuf anlayışını "tarikaten Nakşibendi, meşreben Şazeli" olarak tanımlamış, tarikat anlayışını ise *Rûhu'l-Ârifîn* (1858) ve *Camiü'l-Usûl* (1859) gibi yapıtlarında ayrıntılarıyla açıklamıştır. Tasavvuf ve tarikat anlayışında İslami ilimlere önem veren Ahmed Ziyaeddin Efendi müridlerini bu yolda özendirmiş, uzlaştırıcı tutumuyla ulema ile mutasavvıflar arasındaki çekişmelerin giderilmesinde etkili olmuştur.

Ahmedâbad, Hindistan'ın ortabatı kesiminde, Gucerat eyaletine bağlı Ahmedâbad ilinin yönetim merkezi olan kent. Sabarmati Irmağı üstünde, Bombay'ın kuzeyindedir. 1411'de Gucerat'ın Müslüman hükümdarı Sultan Ahmed Şah tarafından, eski bir Hindu kasabası olan Asaval'ın yakınında kuruldu. Bir yüzyıl boyunca sürekli büyüme ve gelişme göstermesine karşın, baştaki hanedanın zayıflaması ve karışıklığa sürüklenmesi sonucunda gerilemeye başladı.

Hathisingh Tapınağı, Ahmedâbad, Gucerat, Hindistan
Candida

1572'de Babürlü imparatoru Ekber tarafından ele geçirildi. Onun yönetimi altında yeniden başlayan parlak günler, 1707'de Evrengzib'in ölümüyle son buldu. Bunu izleyen gerileme dönemi İngilizlerin 1818'de Gucerat'ı ilhak etmesiyle sona erdi. İlk pamuklu dokuma atölyeleri 1859-61 arasında açılan Ahmedâbad, zamanla Hindistan'ın altıncı kalabalık kenti ve iç kesimin en büyük sanayi merkezi haline geldi. 1960'ta Gucerat eyaletinin geçici başkenti olduysa da, on yıl sonra eyalet yönetimi Gandhinagar'a taşındı.

Kentte Hindu, Müslüman ve Cayna mimarisi iç içedir. Eski mimari kalıntılar, çağdaş atölye ve fabrikalar ile çarpıcı bir karşıtlık yaratır. Kentin göz alıcı özelliklerinden biri de Kankaria Gölüdür. Sandalla dolaşılabilen gölün çevresinde gezinti alanları, tepe üstünde bir park ve Le Corbusier'nin tasarımı olan bir müze bulunmaktadır. 1949'da kurulan Gucerat Üniversitesi ve Lalbhai Dalpatbhai Hindoloji Araştırmaları Enstitüsü de Ahmedâbad'dadır.

Kent nüfusunun yaklaşık yarısı, geçimini pamuk sanayisinden ve başka hafif imalattan sağlar. Karayoluyla Bombay ve Orta Hindistan'a, Kathiavar Yarımadasına ve Racasthan sınırına bağlanan kent, Bombay, Delhi ve Kathiavar Yarımadasına uzanan hatlarla, batı demiryolu üstünde önemli bir kavşak noktasıdır.

Ahmedâbad ili Kathiavar Yarımadasının daralan kesiminde, 8.707 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeydoğusundaki sık ve alçak tepelikler güneybatıya doğru seyrelerek, yerini ilin tek verimli alanı olan geniş bir düzlüğe bırakır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, akdarı, buğday ve baklagillerdir. İl toprakları yer yer ormanlarla kaplıdır. En önemli akarsuları, güneye doğru akarak Kambay Körfezine dökülen Sabarmati Irmağı ile kollarıdır. Nüfus (1991) kent, 2.872.865; (1981) metropoliten alan, 2.548.057; il, 3.875.794.

Ahmedî, asıl adı TACEDDİN İBRAHİM BİN HIZIR (d. 1334/35, Kütahya ? - ö. 1412, Amasya), hekimliğiyle de ünlü Osmanlı divan şairi. Türk edebiyatında ilk manzum İskendernameyi yazmıştır.

Medrese öğrenimini Kahire'deki ünlü Medrese-i Şeyhun'da, Hacı Paşa ve Molla

Fenarı ile birlikte Şeyh Ekmeleddin'in yanında yaptı. İslamı ilimlerden başka tıp, matematik, fizik ve astronomi okudu. Mısır'dan dönünce Germiyanoğulları beyi Süleymanşah'ın yakın çevresine girdi. 1381'de Süleymanşah'ın kızı Devlet Hatun, I. Bayezid (Yıldırım) ile evlenince Germiyanoğullarının topraklarının önemli bir bölümü düğün armağanı olarak Osmanlılara verildi; Süleymanşah 1388'de ölünce, onun sarayında toplanmış olan bazı bilim adamları ve şairlerle birlikte Ahmedi de Osmanlı sarayına geçti. I. Bayezid, Süleyman Çelebi ve I. Mehmed'in (Çelebi) yanında bulundu. Amasya'da divan kâtipliğiyle görevlendirildi. I. Mehmed'den fazla yakınlık görmediği için son yılları maddi sıkıntı içinde geçti.

Ahmedi'nin 8.506 beyitten oluşan bir *Divan*'ı vardır. En ünlü yapıtı 1390'da bitirdiği *İskendername*'dir (1983, yay. haz. İ. Ünver). Türk edebiyatında yazılmış ilk manzum İskender öyküsü olan yapıta, daha sonra gene onun tarafından birtakım eklemeler yapılmıştır. 8.754 beyitten oluşan ve konusunu Firdevsi ile Nizami'den alan *İskendername*'de Ahmedi'nin eklediği, kaynağı belirlenemeyen bölümler de vardır. Yapıtta Makedonyalı İskender'in efsaneleşmiş yaşamının yanı sıra din, tasavvuf, ahlak, tarih, coğrafya, felsefe, astronomi, tıp, siyaset ve başka konular da anlatılır. Ayrıca *Mevlid* ve manzum *Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-ı Âl-i Osman* (1939, yay. haz. N. S. Banarlı) adlı Osmanlı tarihine de yer veren *İskendername* bilinen ilk manzum Osmanlı tarihidir. Ahmedi'nin 1403'te bitirdiği *Cemşid ü Hurşid* (1975, yay. haz. M. Akalın) mesnevisi, Çin imparatorunun oğlu Cemşid ile Rum kayzerinin kızı Hurşid arasındaki aşkı dile getirir. Bu yapıt, Selman-ı Saveci'nin aynı adlı mesnevisine dayanmakla birlikte onunkinden 2.300 beyit fazladır. Ahmedi, I. Bayezid için hazırladığı 10 bin beyitlik *Tervihü'l-Ervah* adlı manzum tıp yapıtında, önce anatomi bilgileri verir, sonra da teker teker hastalıkları ve tedavilerini anlatır.

Ahmedi, Reşideddin Vatvat'ın edebi sanatlarla ilgili *Hadaikü's-Sihr* adlı yapıtını *Bedayiü's-Sihr ve Sanayiü'ş-Şi'r* adıyla yeniden ve değişik biçimde yazmıştır. *Mirkatü'l-Edeb* adını taşıyan Arapça-Farsça sözlüğü manzum bir yapıttır. *Mizanü'l-Edeb* ve *Miyarü'l-Edeb* adlarındaki iki kasidesi Arap ve Fars dilbilgisiyle ilgilidir. Ahmedi'nin ayrıca, kaynaklarda belirtilen, ama henüz ele geçmemiş *Kaside-i Sarsari Şerhi* ile *Yusuf ve Züleyha* adlı iki yapıtı daha vardır.

Anadolu'da divan şiirinin kurucusu sayılan Ahmedi, şiirlerini akıcı bir dille yazmış, anlamsız sözlerle ölçü doldurmaya çalışmamıştır. Renkli ve canlı betimlemeler yapmış, imaleyi az kullanmıştır. Gülşehri, Hoca Mesud ve Şeyhoğlu'nun etkisinde kalmış, başta Şeyhi olmak üzere 15. yüzyıl şairlerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Ahmedi, el-, Kuveyt'in güneyinde valilik (*muhafaza*) ve valiliğin merkezi olan vaha kasabası. Kasaba 1946'dan sonra yöredeki petrol alanının gelişmesiyle kuruldu. Kuveyt Petrol Şirketi'nin yönetim merkezi de buradadır. Bir rafineri ile tanker iskelelerinin bulunduğu Basra Körfezinin doğusundaki el-Ahmedi limanına (Mina el-Ahmedi) petrol boru hatlarıyla bağlıdır. El-Ahmedi valiliğinin yüzölçümü 5.138 km²'dir. Nüfus (1980) kasaba, 23.854; valilik, 232.643.

Ahmediye *bak.* Kadıyanilik

Ahmednagar, Hindistan'ın batısındaki Maharashtra eyaletinde, Ahmednagar ilinin yönetim merkezi olan kent. Sina Irmağı üstündeki kent, Yadava hanedanının ilk dönemlerinde Bhinar olarak bilinirdi. 1490'da Ahmednagar hanedanının kurucusu Melik Ahmed Nizam Şah tarafından fethedildi. Daha sonra sırasıyla Babürlüler, Marathalar ve İngilizler'in eline geçti. 1940'larda Cavaharlal Nehru'nun hapsedildiği Ahmed Nizam Şah Kalesi ile Babürlülerden kalma saray ve bahçeler, kentin başlıca tarihi yerleridir. Kara ve demiryoluyla Bombay, Puna ve Şolapur'a bağlanan Ahmednagar'da Puna Üniversitesi'ne bağlı üç yüksekokul vardır.

Ahmednagar ili, Godavari Irmağının yukarı havzasında 17.035 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde il sınırını oluşturan ırmağın, aralarında Mula'nın da bulunduğu birçok kolu ilin kuzey bölümünden geçer. Güneydoğuya doğru akan Sina ve Bhima ırmakları, Karnataka eyaletinde Krişna Irmağıyla birleşir. Bu ırmakların tümü, ilin batı sınırını oluşturan Batı Gatlar'ın ormanlık Sahyadri Tepelerinden doğar.

İlin temel geçim kaynağı tarımdır. Bununla birlikte yağışlar son derece düzensiz olduğundan yiyecek kıtlığı sürekli bir endişe kaynağıdır. En önemli kuru tarım ürünleri kumdan, buğday ve pamuk, en önemli sulu tarım ürünü ise şekerkamışıdır. Sanayi etkinlikleri arasında pamuk, deri ve şeker işleme, çırçır ve pamuk balyalama önemli yer tutar. Ahmednagar ili, Hindistan'ın *ayurveda* adı verilen geleneksel bitkisel ilaçlarıyla tanınır. Bhandardara Barajı ve Şirdi'deki dinsel merkez önemli turistik yöreleridir. Nüfus (1981) kent, 143.937; metropoliten bölge, 181.210; il, 2.708.309.

Ahmetli, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Turgutlu'ya bağlı bir bucak olan Ahmetli, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Ahmetli Belediyesi 1951'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.554; kent, 10.190.

Ahmim, EHMİN olarak da bilinir, Yukarı Mısır'daki Sevhac iline (*muhafaza*) bağlı kent. Nil'in batı yakasında bulunan Sevhac'ın yukarısında, ırmağın doğu yakasında yer alır. 6. sülale (İÖ y. 2345 - y. 2181) ile son Kopt dönemi arasındaki zaman diliminden kalma nekropoller, kentin eski bir tarihi olduğunu gösterir. 1981'de yapılan kazılarda Roma dönemine ait, içinde Ramses heykelleri bulunan bir tapınağın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Ahmim adının, firavunlar dönemindeki adı Khent-min'den ve Kopt dilindeki *khmin* sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Kentin tanrısı, Helenistik dönemde Pan ile özdeşleştirilen Min'di. "Pan'ın kenti" anlamına gelen Panopolis adı da buradan gelmiş olabilir. Tarihte Hemis adıyla da geçen bu kent, Ptolemaios'un Yukarı Mısır haritasında, Hemit denen dokuzuncu eyaletin başkenti olarak gösterilmiştir. Yunanlı coğrafyacı Strabon (d. y. İÖ 63) burada yapılan keten dokumalardan söz eder. Ahmim kenti, İÖ y. 1352-1348 arasında hüküm süren 18. sülale firavunu Ay ile İS 5. yüzyılda yaşayan Yunan şairi Nonnos'un doğum yeridir. Bir zamanlar bu bölgede konuşulan Kopt lehçesinin önemli bir edebiyatı vardı.

İslamiyet döneminde, Fatımi halifesi Mustansır'ın yönetimi sırasında (İS 11. yy) eyalet merkezi haline gelen kent, 18. yüzyılda eski Circa eyaletine bağlandı. Memlûk iç savaşları sırasında yağmaya uğradı.

Bugünkü kentte tahıl, şekerkamışı, hurma, pamuk işlenir ve pazarlanır. İmalat sanayisi tekstil, konfeksiyon, çanak çömlek ve tuğla üretimini kapsar. Eski dokumacılık geleneği de canlanmış durumdadır. 1980'de bir trafo merkezi işletmeye açılmıştır. Ahmim'de önemli bir Hıristiyan Kopt azınlığı yaşar. Nüfus (1986 geç.) 70.602.

Ahmose I, Mısır'da 18. sülalenin ilk firavunu. İÖ y. 1570-1546 arasında hüküm sürmüştür. Kardeşinin başlattığı harekâtı sürdürerek Hyksosları (Mısır'daki Asya kökenli yöneticiler) Mısır'dan sürmüş, Filistin'i istila etmiş ve güneydeki Nübye'de Mısır egemenliğini yeniden kurmuştur.

Hükümdarlığının ilk yıllarında Hyksoslara karşı bağımsızlık savaşını yeniden başlatan Ahmose, yabancıların Orta Mısır'daki müttefiklerini bozguna uğrattı. Nil boyunca güneye doğru ilerleyerek Mısır'ın geleneksel başkenti Memphis'i (Kahire yakınlarında) ele geçirdi. Annesi Kraliçe Ahhotep, bugünkü Luksor yakınlarında bulunan Teb'de ülkeyi yönetirken Ahmose, Hyksosların Nil deltasının doğusundaki başkenti Avaris'e karşı ırmak yolundan bir harekât başlattı, sonra kenti karadan da kuşattı. Bu sırada Yukarı Mısır'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için hızla ırmağın yukarısına doğru harekete geçti. Ana Kraliçe Ahhotep'in de yardımıyla ayaklanmayı bastırdıktan sonra Avaris'i ele geçirdi ve düşmanı, Filistin'de bir Hyksos kalesi olan Sharuhen'e kadar kovaladı. Kale üç yıllık bir kuşatmadan sonra düşürüldü.

Filistin'in içlerine doğru ilerlemeden önce, Hyksosların müttefiki olan Nübye'ye üç ayrı sefer düzenledi. Ahmose'nin Nübye'ye sefer düzenlemesinin bir başka nedeni de, güneydeki zengin altın yataklarıydı.

Sınırlarda güvenliği sağladıktan sonra Mısır'da kendisine sadık bir yönetim kuran Ahmose, seferlerde yararlık göstermiş askerlerle firavun ailesi üyelerine toprak bağışladı. Sina'daki bakır madenlerini yeniden işletmeye açarak Suriye kıyısındaki kentlerle ticareti geliştirdi. Kötü durumdaki tapınakları onarttı, ailesi için tapınaklar yaptırdı. Daha büyük işlere girişmek istediyse de buna ömrü yetmedi; ardında varlıklı ve yeniden bütünleşmiş bir Mısır bırakarak öldü.

Ahmose II, Mısır'da 26. sülalenin firavunlarından. İÖ 570-526 arasında hüküm sürmüştür. Firavun Apries'e karşı düzenlenen bir ayaklanma sırasında tahtı ele geçirmiştir. İÖ 5. yüzyılda yaşayan tarihçi Herodotos, Ahmose'den, Mısır ile Yunanistan arasındaki ticareti geliştiren ve sıkı kurallara bağlayan kurnaz ve fırsatçı bir yönetici olarak söz eder.

Ahmose, İÖ 595-589 arasında hüküm süren II. Psammethikos döneminde güneyde Nübye içlerine düzenlenen bir sefer sırasında, Mısırlılardan oluşan birliklere komuta etti. Daha sonra Apries'in Kyrene'ye (bugün Libya'da) düzenlediği başarısız seferden (İÖ 570) sonra ayaklanan Mısır birliklerini yatıştırmaya gönderildi ve ayaklanmacılar tarafından firavun ilan edildi. Bu olayı izleyen iç savaşta Ahmose komutasındaki Mısırlılar, Apries'in paralı Yunan askerlerini yenilgiye uğrattılar. Bununla birlikte Ahmose Apries'in yaşamasına izin verdi ve öldüğünde onu firavunlara özgü bir törenle gömdürdü.

Babil kralı Nabukadnezar'a ait bir tablet parçasında kralın, İÖ 568'de Mısır'a bir sefer düzenlediğinden söz edilir. Ama bu seferin Ahmose açısından olumsuz bir etkisi olmadı. Diplomasiye ağırlık vererek Kyreneli bir kadınla evlenen Ahmose, bu ülkenin müttefiki oldu. Ayrıca Yunanistan ile ittifak kurmanın yollarını aradı. Herodotos,

Ahmose'nin Sisam tiranı Polykrates ile dostluğundan ve Delphoi'deki tapınağın yeniden yapılması için verdiği bağıştan söz eder. İki ülke arasındaki dostluğa karşın Ahmose, Mısır'da Yunan etkisini denetim altında tutabilmek için tüccarları, kendi başkentinin güneybatısındaki Nil Deltasında bulunan Naukratis kentinde topladı.

Söylentiye göre Ahmose, belki de dostu Polykrates'in donanmasını kullanarak, Kıbrıs'ı zaptetti ve burayı vergiye bağladı. Herodotos, Lydia kralı Kroisos'un İran'a karşı Ahmose'den yardım istediğini ve Ahmose'nin onunla ittifak kurduğunu yazar. Buna karşın İran hızla güçlenmiş ve Ahmose'nin ölümünden bir yıl sonra Pers Kralı Kambyses Mısır'ı ele geçirmiştir.

Aho, Juhani, asıl adı JOHANNES BROFELDT (d. 11 Eylül 1861, Lapinlahti - ö. 8 Ağustos 1921, Helsinki, Finlandiya), edebiyata başladığı sıralarda gerçekçilik akımına bağlı olan, ama yaşamının sonuna doğru romantizme ödün veren roman ve öykü yazarı.

Bir taşra rahibinin oğlu olan Aho, Helsinki Üniversitesi'nde okudu, sonra gazeteci olarak çalıştı. Nuori Suomi (Genç Finlandiya) adlı liberal grubun etkin bir üyesi oldu. İlk gerçekçi roman ve öykülerinde, Finlandiya'nın uygarlıktan uzak yerleşim bölgelerindeki yaşamı mizahi bir üslupla anlatır.

Yaşlı bir çiftin ilk tren yolculuğunun öyküsü olan *Rautatie* (1884; Demiryolu) adlı yapıtı bir Fin klasiğidir. İbsen, Björnson, Maupassant ve özellikle Daudet gibi çağdaş Norveçli ve Fransız yazarlardan etkilenen Aho, *Papin tytär* (1885; Rahibin Kızı) ve *Papin rouva* (1893; Rahibin Karısı) adlı yapıtlarında aydın kesimin yaşamını konu alır.

1890'larda romantik ulusçuluğa doğru kayan Aho'nun *Panu* (1897) adlı uzun romanı, 17. yüzyıl Finlandiyasında Hıristiyanlıkla putperestlik arasındaki çatışmalarla, *Kevät ja takatalvi* (1906; İlkbahar ve Kışın Zamansız Dönüşü) adlı yapıtı ise 19. yüzyıldaki ulusal uyanışla ilgilidir. En ünlü romantik yapıtı *Juha* (1911), Karelya ormanlarında yaşayan bir sakatın mutsuz evliliğinin öyküsüdür. Aho'nun, etkisi en uzun süren yapıtı ise, kısa öykülerini içeren *Lastuja*'dır (1891-1921, 8 dizi). Köylüleri, balıkçıları, göller bölgesindeki vahşi yaşamı işlediği bu öykülerde, çocukluk anılarını anlattığı *Muistatko?*'da (1920; Hatırlıyor musun?) olduğu gibi sakin bir lirizm öne çıkar.

Ahomlar, 13. yüzyıldan başlayarak, İngiliz egemenliğine girdiği 1838'e değin Assam'ın büyük bir bölümüne egemen olan kabile. Kabilenin Assam'daki gücü, Kral Rudra Singh'in hükümdarlık döneminde (1696-1714) doruğa ulaştı. Asıl yurtları Çin'in Yunnan bölgesi olan Ahomlar, İS ilk yüzyıllar içinde Çin Hindi'ne ve Yukarı Birmanya'ya göç etmeye başlamışlardı. Özgün dillerini kaybeden kabile, bugün Assam dili konuşmaktadır.

Ahrar Fırkası *bak.* Osmanlı Ahrar Fırkası

Ahsa, el-, el-HASA ve LAHSA olarak da bilinir. Suudi Arabistan'ın eş-Şarkiya bölgesindeki vahaya ve bu vahanın bulunduğu yöreye eskiden verilen ad. Kuzeyde Kuveyt, doğuda Basra Körfezi, güneyde Rubü'l-Hali Çölü, batıda ed-Dehna kumullarıyla çevrilidir. Yüzölçümü 106.700 km² dolayında olan el-Ahsa, çorak es-Summen bölgesi ile çok sayıda vahanın yer aldığı alçak bir kıyı bölgesini de kapsar. El-Ahsa Vahası bölgenin orta bölümünde yer alır. *Ayrıca bak.* Şarkiya, eş-.

Ahsai, el-, tam adı ŞEYH AHMED İBN ZEYNEDDİN İBN İBRAHİM EL AHSAİ (d. 1753, el-Ahsa, Arabistan - ö. 1826, Medine yakınları), İran'da, yerleşmiş din ilkelerine karşı çıkan Müslüman Şii Şeyhi mezhebinin kurucusu.

İlk gençlik yıllarında İslami bilimler öğrenimi gördü. Bu arada İran'da, Arabistan'daki Osmanlı eyaletleri Basra, Bağdat ve Musul'da dolaştı. 1808'de İran'daki Yezd kentine yerleşerek din dersleri vermeye başladı. İslamın iki önemli kolundan biri olan Şii inanışına getirdiği yorumla kısa sürede geniş bir yandaş kitlesi topladı. O dönemde İran'ı yöneten Feth Ali Şah'tan iyi kabul görmesine karşın, öğrettiği şeyler geleneksel çizgiye bağlı din yöneticileri arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Şii inanışının ana görüşlerinden biri de, İslamın yöneticisi olan "büyük imam"ın, Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali ile kızı Fatıma'nın erkek soyundan gelmesi gerektiğidir. İmam, ilahi yoldan atanmıştır, ilahi esinle hareket eder. 874'ten başlayarak imamın ruhani işlevlerini "vekiller" ve "Mehdi" (son imam ve kurtarıcı) ile ilişkide olan aracılar yürütmüştür. Ancak, Ali ibn Muhammed es-Samarri'nin 940'ta ölmesiyle cemaat ile Mehdi arasındaki bu doğrudan bağ kopmuştur. Şii inancına göre Mehdi, kıyamet öncesinde yeniden ortaya çıkarak adil bir düzen kuracaktır.

İran'da o sıradaki toplumsal ve ekonomik koşullar Mehdi'nin ortaya çıkacağı inancını daha da güçlendiriyordu. 19. yüzyıl başlarında İran, Kaçar hanedanının kurulmasından önceki acımasız iç savaşın getirdiği sıkıntılardan kurtulmaya çalışıyordu. Müminlerin bu dünyadaki fani ve güvenlikten yoksun yaşamları, Mehdi'nin yeryüzüne ineceği yolundaki inancın yeniden güçlenmesine yol açmıştı.

Şeyh Ahmed verdiği derslerde, Mehdi ile cemaat arasında her zaman bir insan aracılığıyla doğrudan ilişki kurulması gerektiğini anlatıyor, büyük bir olasılıkla bu ilişkiye aracılık edebilecek kişinin kendisi olduğuna inanıyordu. Bu öğreti, kendilerini Mehdi'nin yokluğunda cemaate yol gösterecek kişiler olarak gören Basra, Bağdat ve Musul'daki bağnaz Şii din bilginleri ile Şeyh Ahmed'i birbirine düşürdü. 1824'te önde gelen din bilginleri Şeyh Ahmed'i resmen kâfir ilân ettiler. Suçu, Hz. Muhammed'in dirilişini yadsımak, göğe çıkışının ise tümüyle manevi bir olay olduğunu yaymaktı. Ayrıca, Hz. Ali'nin tanrısal bir nitelik taşıdığı yolunda vaazlar vermekle suçlandıysa da, bu suçlama kanıtlanamadı. Kafirlikle suçlanıp cemaatten çıkarılmasından sonra, yaşadığı bölgeden ayrıldı. Mekke'ye yaptığı bir hac yolculuğu sırasında öldü. Şeyhi mezhebinin yöneticisi olarak onun yerine Seyyid Kazım Reşti (ö. 1843) geçti.

Ahsenaya *bak.* Philoksenos (MABBUĞLU)

ahşap baskı *bak.* ağaç baskı

ahşap karkas, hımış yapıların iç ve dış duvarlarının iskeleti. *Ayrıca bak.* hımış.

ahşap Norveç kilisesi, DİREKLİ KİLİSE olarak da bilinir, ortaçağda Norveç'te inşa edilen bir tür ahşap kilise. Bu kiliselerin ilk örnekleri, Norveç'te Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı 11. yüzyıl başlarında görülür; ancak, bu türde inşa edilen toplam 500-600 ahşap kilisenin çoğu 12. yüzyıldan kalmadır. Ayinlere katılan cemaat çoğaldıkça, bu özgün ahşap kiliseler yerlerini, oldukça sıradan romanesk üslupta yapılara bırakmıştır.

Bu kiliselerin taş temeli dört yatay ahşap kirişi taşır; bu ahşap kirişler üstünde de dört tane ahşap köşe dikmesi yükselir. Dikmeler çapraz hatıllarla birbirine tutturulduğunda ahşap kilisenin kutu biçimli temel iskeleti ortaya çıkar. Bu iskeletten dışa doğru uzanan yatay direkler, dikme dizilerini taşır. Böylece orta nefin ya da kilise orta mekânının her yanı, açık yan neflerle çevrelenmiş olur. Asıl ibadet yeri, orta nefin bir ucundan çıkma yapan küçük bir sundurmadır. Dış duvarlar dikey döşeme tahtalarıyla kaplanır. Dört ya da daha fazla dizi oluşturan dış dikmelerin üstünde boyutları dışa doğru gittikçe küçülen eşit sayıda üçgen çerçeve bulunur. Yaklaşık 1150'de inşa edilen Borgund'daki kilise, günümüze değin ulaşan 24 örnekten biridir. Alçı düzlemli, çift eğimli çatısı, kabuk benzeri dış kaplama tahtaları, canavarları ve başka efsane yaratıklarını işleyen özenli oymaları, bu tipik ahşap kiliseye çok şiirsel ve güçlü bir görünüm kazandırır. Günümüze ulaşan bu tür yapıların en büyüğü, 1250'de Heddal'da yapılmış olan kilisedir.

Ahtal, tam adı GIYAS BİN GAVS BİN ES-SALT EL-AHTAL (d. y. 640, Hira, Suriye Çölü - ö. 710), eski Bedevi geleneğindeki Arap şiir biçimini yetkinleştirmesiyle tanınan Emeviler dönemi (661-750) şairi. Ünlü Arap kabilesi Taglibilerin, Cuşam bin Bekr kolundandır.

Adı "boşboğaz" anlamına gelen Ahtal Hıristiyandı, ama içkiye ve kadınlara düşkünlüğü yüzünden dininin gereklerini ciddiye almazdı. Müslüman Araplarla da iyi geçinirdi. Halife I. Yezid'in (hd 680-683) nedimi ve yakın dostu olmasına karşın, halifenin Müslüman olması için yaptığı önerileri geri çevirmiştir. Yezid'e ve bazı Emevi ileri gelenlerine yazdığı methiyeleriyle ünlü olan Ahtal, Halife Abdülmelik (hd 685-705) zamanında saray şairliğine atanmış, ama I. Velid döneminde gözden düşmüştür.

Ahtal, şiirlerinde platonik aşkı işlemekle birlikte, *Divan*'ında az da olsa yer verdiği gerçekçi şiirlerinde, açık saçıklığı doğal sayan Arap şiir geleneğini izler. Övgü ve yergilerinde çok başarılı olan şair, kasidelerini aşırı süslü ve akıcılıktan uzak bir dille yazdığı için eleştirilmiş, buna karşılık şiirlerinin estetik düzeyi tartışmasız kabul edilmiştir. Emeviler hakkında yazdığı kasidesi ünlüdür.

İlk dönem Arap edebiyatı tarihinde Ahtal, Cerir ve Ferezdak ünlü bir üçlü oluştururlar. Gerek üslup gerekse kullandıkları sözcükler bakımından birbirlerine çok benzeyen bu üç şairden hangisinin en üstün olduğu tartışmalıdır. Ancak, dilbilimci Ebu Ubeyde, Ahtal'ın şiirleri arasında 10 kusursuz, 10 da kusursuza yakın kaside bulunduğunu belirtir ve bu üstünlüğüyle Ahtal'ı bu üçlünün en usta şairi sayar.

ahtapot, *Octopoda* takımından, sekiz kollu, kafadanbacaklı yumuşakçaların genel adı; gerçek ahtapotlar, dünyanın hemen her yerinde sığ sularda yaşayan ve büyük bir kafadanbacaklılar grubu olan *Octopus* cinsindendir.

Ahtapotların büyüklüğü 5 cm ile 5,4 m arasında değişir, kollarının uzunluğu da 9 m'ye ulaşabilir. Genellikle deniz dibinde ağır ağır sürünerek ilerleyen hayvan bir tehlikeyle karşılaştığında, içine çektiği suyu püskürterek hızla geriye doğru çekilir ve kendini gizlemek için mürekkebimsi bir madde püskürtür. Bazı türlerde bu madde, saldıran hayvanın duyu organlarını felce uğratır. Adı ahtapot (*Octopus vulgaris*) büyük bir hızla ve tanınmayacak biçimde renk değiştirebilir.

Adı ahtapota, tropik ve ılıman denizlerde çok sık rastlanır. Kayalık deniz diplerindeki oyuk ve yarıklarda yaşar, iyi saklanır, ürkektir ve zeki bir hayvan olarak kabul edilir. Gövdesi torbaya benzer; kafasında

karmaşık yapılı iri gözler ve uzayıp kısalabilen sekiz kol vardır. Kolların her birinde, iki sıra halinde dizilmiş güçlü ve etli vantuzlar (çekmenler) bulunur. Ağzında iki parçalı, keskin, boynuzumsu bir gaga ve kabuklu hayvanların kabuğunu delip içindeki eti parçalayarak almaya yarayan törpü gibi bir organ (*radula*) vardır. Adi ahtapot ılıman denizlerde kışın çiftleşir ve dişisi yaklaşık 0,3 cm büyüklüğündeki yumurtalarını kayaların dibine bırakır. Larvanın yumurtadan çıkması için gereken 4-8 hafta boyunca başında beklediği yumurtalarını çekmenleriyle temizleyip, suyla çalkalar. Yavru ahtapot, türüne göre ya suda sürüklenen plank-

Güney Anka'da yaşayan bir ahtapot (*Octopus granulatus*) türü

Anthony Bannister, The National History Photographic Agency - EB Inc

tonun içinde birkaç hafta kalır ya da hemen dibe sığınır. Dipte yaşayan derin su ahtapotlarının yaşam biçimleri konusunda ayrıntılı bilgi yoktur.

Kimi türleri planktonla, birçoğu da deniz balıklarıyla beslenmekle birlikte, ahtopotların başlıca besini yengeç ve ıstakozdur. Başta Akdeniz ve Doğu ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok yöresinde ahtapot çok sevilen, özel bir yiyecektir.

Ahterî Mustafa, asıl adı MUSLIHIDDIN MUSTAFA BIN ŞEMSEDDIN (d. Afyonkarahisar - ö. 1561, Kütahya), sözlük çalışmalarıyla tanınan Osmanlı dil bilgini.

Ünlü hattatlardan Karahisarlı Şemseddin Ahmed Çelebi'nin oğludur. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra uzun yıllar Kütahya'da müderrislik yaptı. Siyer, fıkıh, Arap edebiyatı ve sözlük alanlarında çalışu. Arapça *Tarih* kitabında Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar uzanan olayları ve bu dönemde yetişen din adamlarının yaşamını anlatır. *Camiü'l-Lisan* ve *Camiü'l-Mesail* adlı yapıtları fıkha ilişkindir. Ayrıca çeşitli konularda bilgiler içeren *Hamilü'l-Muhadarat* adlı bir yapıtı vardır. Ününü, 1545'te bitirdiği ve *Ahterî-i Kebir* (1826, 1909) adıyla bilinen Arapça-Türkçe sözlüğüne borçludur. *Vasat* ve *Sagir* adıyla kısaltılmış biçimleri de bulunan bu sözlük, yaklaşık 40 bin sözcüğü kapsar. *Ahterî-i Kebir*, Afyon-Kütahya bölgesi ağzıyla yazıldığı için yöresel dil incelemeleri bakımından ayrı bir önem taşır.

Ahuachapán, El Salvador'un batısında il. Yüzölçümü 1.240 km²'dir. Yaklaşık 13 km genişliğindeki Büyük Okyanus kıyı düzlüğü dışında il toprakları genellikle derin vadiler ve dağlarla engebelenmiştir. Bu dağlar arasında, en yükseği Chichicastepeque (1.852 m) olan birçok yanardağ bulunur. Batısında akan Paz Irmağı Ahuachapán iliyle Guatemala arasında sınır çizer. Önceleri Pipil Yerli krallığına ait olan bu topraklar, 1869'da bugünkü adıyla il haline getirildi. 550-1.220 m yükseklikteki volkanik yamaçlarda kahve ekilir. İlin ürettiği mısır, fasulye ve çiftlik hayvanları ile ülkenin çiçek bahçesi durumundaki Apaneca'da yetiştirilen çiçekler bütün ülkenin gereksinimini karşılar. Kıyı boyunca tuz yatakları işletilir. Sanayi kuruluşları ilin merkezi olan Ahuachapán'da toplanmıştır. Nüfus (1985 tah.) il, 271.990.

Ahuachapán, El Salvador'un batısındaki Ahuachapán ilinin merkezi. La Lagunita Yanardağının eteğinde, bir hidroelektrik santralı besleyen küçük Molino Irmağının kıyısında kurulmuştur. Başlangıçta Yerlilerin verdiği Güeciapam adı sonradan Agüecha olarak değiştirildi; 1823'te bugünkü adıyla kasaba, 1862'de de kent oldu. Bir imalat ve dağıtım merkezi olan Ahuachapán'ın en önemli ürünü kahvedir. Ayrıca, yöredeki doğal sıcak su kaynaklarından, özellikle Malacatiupán Çağlayanının alt kesimlerinden beslenen mineralli kaplıcalarıyla da ünlüdür. Kaplıcalardan sağlanan ısıyla işleyen jeotermal enerji santralı, 1975'te üretime geçmiştir. Nüfus (1985 tah.) kent, 20.376; belediye, 78.918.

ahududu, AĞAÇÇİLEĞİ ya da FRAMBUAZ olarak da bilinir, gülgiller (*Rosaceae*) familyasının *Rubus* cinsinden, böğürtlenle yakın akraba olan ve lezzetli meyveleri için yetiştirilen çalımsı bitki. Anayurdunun Asya olduğu düşünülen bu bitkinin yabanileri çok eski çağlardan beri toplanıp yenmiştir. Nitekim, Plinius (Yaşlı) yazılarında yabani ahududu meyvelerinden söz eder. Tarımına ilk kez 1600'lerde başlandığı sanılan ahududu günümüzde başta Amerika ve İngiltere olmak üzere birçok ülkede yetiştirilir. Türkiye'de ise üretimi yok denecek kadar azdır.

Ahudutlarının kırmızı, mor ve siyah meyveli üç çeşidi vardır. Bunların içinde en yaygını kırmızı ahudududur. Bu üç grubun da meyveleri tümüyle böğürtlene benzer. Yalnız böğürtlenden farklı olarak, ahududunun olgunlaşmış meyveleri toplanırken ortasındaki göbek bölümü sapın üzerinde kalır. Böylece sapından ayrılan meyvelerin ortası boşalır.

Ahududu tarımı bu iş için ayrılmış özel alanlarda ya da meyve bahçelerindeki ağaçların arasında yapılır. Kırmızı ahudutları köklerden çıkan dip sürgünlerinden çoğaltılır. Ayrıca kök çelikleriyle kısa sürede yeni çeşit üretmek de olasıdır. Siyah ve mor çeşitler ise daldırma yöntemiyle çoğaltılır; yaz sonuna doğru, toprağa gömülen dal uçları ilkbahar başında köklenip filizlenir. Siyah ahududundan kısa sürede yeni çeşitler üretmenin en iyi yollarından biri de gözaşısı yapmaktır. Ahudutları toprağa genellikle sıralar halinde dikilir ve direkler arasına gerilen tellerle desteklenir.

C vitamini, demir ve organik asit içeren ahududu meyveleri taze olarak yendiği gibi reçel, jöle, dondurma, pasta ve likör yapımında da kullanılır.

Ahuitzotl (ö. 1503), Azteklerin sekizinci kralı (1486-1503). Hükümdarlığı sırasında Aztek İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

Saldırgan bir kişi olan Ahuitzotl, kardeşi Tizoc'un ardından tahta çıktı. Güneyde, bugünkü Guatemala ve Nikaragua ile Meksika Körfezi boyunca uzanan topraklarda yaşayan tüm kabilelere boyun eğdirerek sert ve acımasız bir savaşçı olduğunu gösterdi. Askeri taktikleri, hızlı ve uzun yürüyüşler, pusular ve beklenmeyen saldırılara dayanıyordu. Bir kenti fethettiğinde ele geçirilen saraya yerleşmez, korku ve saygı yarattığı askerlerinin yanında konaklamayı yeğlerdi. Fetihlerle Azteklere bağımlı kılınan devletlerin ödediği haraçlarla, Aztek İmparatorluğu Ahuitzotl zamanında büyük bir servete kavuştu. Başkent Tenochtitlán o denli genişledi ki kral yeni bir sukemeri yaptırmak zorunda kaldı. Ayrıca büyük Malinalco Tapınağı'nı da inşa ettirdi. Tüm imparatorluğunu sıkı bir bürokratik denetim altına aldı.

Ahuitzotl, öncelikle Aztek tarihinin en büyük kurban kesme törenini gerçekleştirmesiyle tanınır. Kral, 1487'de Tenochtitlán'daki yeni tapınağını bu tören için kullanmaya karar verdi. Dört gün süren törenler sırasında savaş tutsakları her biri üç kilometreyi aşan dört sıra halinde dizilmişlerdi. Tutsaklar sunağa doğru ilerlerken, rahipler ve aralarında Ahuitzotl'un da bulunduğu Aztek soyluları onların göğüslerini yarıp yüreklerini sökme onuruna erişiyorlardı. Fethedilen bölgelerden gelen konukların da izledikleri bu törenlerde, yaklaşık 20 bin tutsak öldürülmüştür. Ahuitzotl 1503'te Tenochtitlán'ı yerle bir eden büyük sel baskınından kaçmaya çalışırken, kafasını bir kapının taş pervazına çarparak öldü.

Ahura Mazda (Avesta dilinde "Bilge Efendi"), HÜRMÜZ olarak da bilinir, eski İran inanışının, özellikle de Zerdüşt'ün (İÖ 7. yy - 6. yy) kurduğu dinsel düzenin en yüce tanrısı. İÖ 522-486 arasında hüküm

Ahura Mazda, Persepolis'teki taht salonu ana girişinden bir kabartma

Oriental Institute, The University of Chicago

süren Pers kralı I. Dareios ve ardılları, ona tanrıların en büyüğü ve adil hükümdarın koruyucusu olarak tapmışlardır.

Zerdüşt'e göre Ahura Mazda, evrenin ve koruyucusu olduğu kozmosdaki düzenin yaratıcısıdır. *Spenta Mainyu* ve *Angra Mainyu* (Ehrimen) adlı ikiz ruhları da o yaratmıştır. Bunlardan iyi ruh olan birincisi doğrunun, aydınlığın ve yaşamın yanında, kötü ruh olan ikincisi ise yalanın, karanlığın ve ölümün yanında yer alır. İkisinin birbiriyle mücadelesi, dünyanın tarihini oluşturur.

Avesta adlı kutsal kitapta ortaya konan daha gelişmiş inanış biçiminde, Ahura Mazda iyi ruh ile özdeşleştirilerek doğrudan kötü ruhun karşısına çıkarılır. Ahura Mazda her bakımdan bilge ve eliaçıktır, aldatıcı değildir, bütün iyi şeylerin yaratıcısıdır. İyi ve kötü iki ruhun karşılıklı birbirlerini sınırladıkları ve sonsuza değin bir arada bulundukları varsayılır. Dünya, biri gökyüzünde, öteki yeraltında olan bu iki ruhun savaş alanıdır. İS 3. yüzyıl sonrası kaynaklarda *Zurvan* (Zaman), ikiz ruhlar Hürmüz'le Ehrimen'in babası olarak gösterilir. Ortodoks Mazdacılığa göre bu ruhlar, Hürmüz'ün sonunda mutlak zaferi kazanmasına kadar sırayla dünyaya egemen olacaklardır.

Buna benzer bir anlayış bazı yönleriyle, tanrının kimi zaman *Zurvan* diye adlandırıldığı Maniclilikte de görülür. Tanrının kendini açığa çıkarışının ilk biçimi olan Hürmüz ya da İlk Yaratık, önce karanlıkların kötü ruhu tarafından altedilir, ama daha sonra tanrının kendini açığa çıkarışının ikinci biçimi olan Yaşayan Ruh tarafından kurtarılır.

ahvali şahsiye *bak.* kişisel haller

ahvali şahsiye sicili *bak.* kişisel haller sicili

Ahvaz, İran'ın Kuzistan ilinin (*ostan*) merkezi olan ve Karun Irmağı kıyısında, alçak kumtaşı tepeleri arasında yer alan kent. Susa, Persepolis ve Pasargadae'yi birleştiren Kral Yolu üstünde Ahameniş döneminin bir geçiş noktası olan Tareyana yerleşmesinin burada bulunduğu sanılmaktadır. Kenti yeniden kuran Sasani kralı I. Ardeşir (224-241), ona Hürmüz Ardeşir adını verdi. Irmağa bir set çektirerek sulama yapılmasını sağladı ve böylece kentin refah düzeyini yükseltti. 7. yüzyılda kenti ele geçiren Müslüman Araplar, adını Suk el-Ahvaz (Huzi Pazarı) olarak değiştirdiler. Ahvaz sözcüğü, Kuzistan'daki (*) savaşçı bir kabile olan Huzi ya da Kuzilerin adının çoğuludur. Emevi ve Abbasi dönemlerinde gelişmesini sürdüren Ahvaz, geniş şekerkamışı ekim alanlarının merkezi durumuna geldi. 19. yüzyılda ırmağın üstündeki setin çökmesi ve büyük zarara yol açmasıyla kentin önemi azalmaya başladı. 20. yüzyılda Kuzistan'da petrol çıkınca, Ahvaz yeniden zengin bir kent durumuna geldi. 1978'de petrol kuyularında çalışan İranlı işçiler greve gittiler. 1980'de, İran-Irak Savaşı sırasında Ahvaz, Irak uçaklarının saldırısına uğradı.

19. yüzyıl sonlarında, ırmağın sol yakasında Bender-i Nasır adı verilen ve sokakları ızgara plana göre tasarlanmış olan yeni bir yerleşim bölgesi kuruldu. Bugün burada gemiler demirlemektedir. Hükümet binası ve tren garının da bulunduğu mahalleler ırmağın sağ yakasında kurulurken, Anglo-Persian Oil Company (İngiliz-İran Petrol Şirketi) tarafından yaptırılan atölyeler, depolar ve işçi evleri, eski merkezin kuzeyinde gelişmiştir. İran'ı baştan başa geçen demiryolunun iki kolu Ahvaz'da birleşir. Abadan, Hurremşehr, Şuştar, Dizful ve petrol bölgeleriyle kara, Tahran'la hava bağlantısı olan kent, Kuzistan gelişme programında sanayileşme bölgesi olarak belirlenmiştir. Ahvaz'daki Cundi Şapur Üniversitesi (1955) Farsça ve İngilizce eğitim yapmaktadır. Nüfus (1986) 579.826.

AI *bak.* yapay zekâ

AIDS (Edinilmiş Bağışıklık Yetersizliği Sendromu), İnsan bağışıklık sistemini yıkıma uğratarak, hastayı çeşitli enfeksiyonlara karşı savunmasız bırakan, sinir sistemi hücrelerini doğrudan öldüren ve virüs yapısındaki bir gen aracılığı ile Kaposi sarkomu olarak bilinen kanser hastalığına neden olan virüs kökenli hastalık. Hastalığın bulaşması, AIDS'li bir hastanın kan, ersuyu ya da dölyolu suyu gibi virüs taşıyan vücut salgıları ile yeni bir insanın kan dolaşımının kirlenmesi sonucu gerçekleşir. Virüsün bulaşması ise, cinsel ilişki, bebek emzirme, virüsün bulaştığı enjektörlerin ya da virüslü kan ve kan ürünlerinin kullanılması ile gerçekleşir. AIDS hava yolu ile ya da yakın fiziksel temasla bulaşmaz; hapşırmak ya da öksürmek ile bulaşmadığı kesin olarak bilinir, tükürük ve gözyaşı ile bulaşma konusu ise kanıtlanmamıştır. Bir insan AIDS virüsü aldıktan sonra kuluçka dönemi oldukça uzundur, yetişkinlerde hastalık belirtileri görülmesi ortalama sekiz yıl sonra başlar. Bu süre beş yaşından küçük çocuklarla 60 yaşından büyüklerde daha kısadır.

İnsan bağışıklık yetersizliği virüsünün başlıca iki türü bilinmektedir: HIV-1 adı verilen birinci tür ilk olarak 1981'de ABD'de saptanmış ve Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminlerine göre dünya çapında 300 bin hastada ve 5-10 milyon insanda belirtisiz olarak, bulaşmış halde bulunmaktadır. HIV-2 adı verilen ikinci tür ise daha çok Batı Afrika'da, daha seyrek olarak da dünyanın öteki bölgelerinde görülmektedir. HIV-1 virüsünün başlıca kurbanları erkek eşcinseller, damar yolu ile uyuşturucu kullananlar, hemofili ya da başka hastalıklar nedeniyle sık sık kan nakli yapılan hastalar, eşlerine virüs bulaşmış olan kadınlar ve bu kişilerin doğurduğu çocuklardır. Üzerinde daha az araştırma yapılmış olan ve daha seyrek görülen HIV-2 virüsünün ise daha çok kadın erkek arasındaki cinsel birleşme yolu ile bulaştığı sanılmaktadır.

İnsanların çoğu AIDS bulaştıktan sonra belirli bir süre tamamen normal ve sağlıklı görülürler. Ancak birkaç yıl sonra bu insanlarda AIDS bağlantılı kompleks (ARC) adı verilen bir rahatsızlıklar dizisi görülmeye başlar. Bu kompleksin belirtileri, aralıklı ya da sürekli ateş, halsizlik, zayıflama, ishal, kırıklık, kilo kaybı, kanda T-lenfositlerin aşırı azalması, ağızda aft adı verilen mantar enfeksiyonları ve öncelikle kasık, boyun ve koltuk altında olmak üzere lenf bezlerinin genel şişmesidir (lenfadenopati). ARC belirtileri bir süre devam ettikten sonra ya tamamen kaybolur ya da daha ağır bir tablo olan AIDS belirtilerine dönüşür. Araştırmalar, ARC belirtilerinin AIDS tablosuna dönüşme tehlikesinin, kuluçka dönemi uzadıkça arttığını göstermektedir.

AIDS'li hastanın bağışıklık sistemi yıkıma uğradıkça, kan dolaşımına yayılan AIDS virüslerinin etkisi ile hastada tekrarlayıcı ve sürekli fırsatçı enfeksiyonlar görülmeye başlar. Fırsatçı enfeksiyonlar bağışıklık sistemi normal olan insanları etkilemeyen mikropların bağışıklık sistemi yıkıma uğramış AIDS'li hastalarda öldürücü de olabilen ya da çok ağır seyreden enfeksiyonlara yol açması durumudur. Bu enfeksiyonlara yol açan etkenler bakteriler, mantarlar ya da başka virüsler olabilir. Antibiyotik tedavisi ve başka önlemler ile belirli başarılar sağlanabilirse de, genellikle yeni bir fırsatçı enfeksiyon gelişir ve hastayı oldukça zor durumda bırakır. En sık görülen fırsatçı enfeksiyon, *Pneumocystis carinii* adlı fırsatçı organizmanın yol açtığı özel bir zatürree tipidir. AIDS kurbanlarında bazı tümörlerin görülme sıklığı artar. Bunların en yaygını, deride koyu mavi ya da kızıl lekeler ve vücutta yaygın tümör kitleleri oluşumu ile seyreden Kaposi sarkomudur. Bu ikisi AIDS'li hastalarda en sık görülen ve öldürücü seyreden başlıca hastalıklardır. AIDS'liler aşırı zayıflar ve bir süre sonra bunama başlar. Hastalık belirtileri görülmeye başladıktan sonra beklenen yaşam süresi bir ya da üç yıl kadardır. Virüs enfeksiyonu başladıktan sonra genellikle iyileşme görülmez. ARC belirtileri gerileme gösteren hastalarda bile kalıcı bağışıklık sistemi yıkımı görülür.

HIV-1 virüsü bir retrovirüstür. Genetik yapısı RNA (ribonükleik asit) ve transkriptaz enziminin RNA'ya etki etmesi ile oluşan DNA'dan (deoksiribonükleik asit) oluşur. Virüs bu yapısı sayesinde, içine girdiği hücrelerin DNA'sı ile birleşir ve onlara hâkim olur. Bu olay hücre içinde normal olarak DNA'nın RNA'ya dönüştürülmesi şeklinde gerçekleşen sürecin tersine çevrilmesidir.

Bağışıklık sisteminde görülen başlıca yıkım enfeksiyonlarla mücadele etmekle görevli T-lenfositler üzerinde gerçekleşir. T-lenfositlerin bazı alt hücre grupları vardır. T-etkileyici hücreler kan dolaşımına girmiş yabancı organizmaları bulup öldürmekle görevlidirler. T-yardımcı ve T-engelleyici hücreler ise sırasıyla T-etkileyici hücreleri çalıştırmak ve durdurmakla görevlidirler. HIV-1 virüsü vücuda girdiğinde genellikle T-yardımcı hücreleri yok ederek T-lenfositlerin işlevini durdurur. Ayrıca beyin hücreleri ile bağışıklık sisteminin makrofaj adı verilen hücrelerini de yok eder.

Kan testleri ile öncelikle HIV-1 virüsü, daha seyrek olarak da HIV-2 virüsü saptanabilir. AIDS tedavisinin esası, fırsatçı enfeksiyonların kemoterapi(*) ile denetim altına alınması ve hastanın yaşamının uzatılmasıdır. AIDS virüsünün üremesini durduracak ilaçların bulunmasında pek başarı sağlanamamıştır. Bu alanda en sık kullanılan ilaç olan Azidotimidin (AZT ya da zidovudin) bazı hastalarda virüsün çoğalmasını yavaşlatmakta, ama onu öldürememektedir.

Son yıllarda eşcinseller arasında AIDS tehlikesinden kaynaklanan daha dikkatli cinsel yaşam alışkanlıkları, özellikle prezervatif kullanımının artması ile obür zührevi hastalıklarda da azalmaya yol açmıştır. Ama kadın ile erkek arasındaki cinsel yaşam alışkanlıkları çok değişmemiş, heteroseksüeller arasında belsoğukluğu ve frengi olguları son dönemde artmıştır. Yakın gelecekte AIDS'in özellikle karşı cinsten birden fazla kişi ile cinsel ilişkide bulunan heteroseksüeller arasında artacağı tahmin edilmektedir. Uyuşturucu kullanan ve karşı cinsle seks ilişkisi olan insanlarda AIDS'in yaygınlaşması, HIV virüsü bulaşmış annelerin doğurduğu çok sayıda çocuğun hastalığa yakalanmasına yol açmaktadır.

Ai Qing (Wade-Giles yazımında AI CH'ING). JIANG HAICHENG olarak da bilinir (d. 1910, Jinhua, Zhejiang Yönetim Bölgesi, Çin), 1957'de sağcı olmakla suçlanmasına değin çeşitli edebi ve siyasal görevlerde bulunmuş, Mao Zedong'un öğretilerine bağlı Çinli şair. 1961'de sağcılık suçlaması geri alınmıştır.

Varlıklı bir toprak sahibinin oğlu olan Ai Qing Batı dilleri öğrenmeye özendirildi ve 1928'den 1932'ye değin Paris'te okudu. Siyasal niteliği giderek artan şiirler yazmaya başladı. Şiiri, Çin halkına duyduğu ilgiyi ve Mao'nun edebiyat öğretisine yakınlığını yansıtıyordu. Ai Qing, 1949-53 arasında *Renmin wenxue* (Halkın Yazını) dergisinin yayın kurulunda çalıştı. 1957'de resmen suçlanıncaya değin çeşitli kültür komitelerinde görev aldı.

Ai Qing 21 yıl boyunca sessiz kaldı ve Heilongjiang ve Xinjiang'daki çalışma kamplarında tutuldu. 1978'de yeniden yapıtlarını yayımlamaya başladı. Anlatım özgürlüğünü ve yazarın toplumsal eleştiri işlevini savunan Ai Qing, toplumsal yönelim taşıyan şiirlerinde yalın bir dil ve serbest bir üslup kullanmıştır.

Alakos, Yunan mitolojisinde Irmak Tanrısı Asopos'un kızı Aigina ile Zeus'un oğlu Zeus Aigina'yı Oinone Adasına kaçırmıştı. Ada bu olaydan sonra Aigina adıyla anılmaya başladı. Adaleti ile ünlü olan Alakos, Attika mitolojisinde Minos ve Rhadamanthys ile birlikte, ölülerin yargıcı olarak kabul edilir. Bir kuraklık sırasında Zeus'a

dua ederek yağmur yağmasını sağladığına inanılır. Bu duanın anısına Aigina Adasında bir tapınak inşa edilmiş ve burada Aiakos onuruna, Aiakei adı verilen şenlikler düzenlenmiştir.

Aias (Latince: Ajax), lakabı BÜYÜK AIAS. Yunan efsanesinde Telamon'un oğlu ve Salamis Adasının kralı. *İlyada*'da iri yapılı ve heybetli olarak tanımlanan Aias, güç ve cesarette Yunan kahramanı Akhilleus'tan hemen sonra gelir. Troya Savaşı sırasında Patroklos'un öldürülmesi üzerine Aias, Troya'nın baş savaşçısı Hektor'la teke tek bir dövüşe girer. Tanrıça Athena'nın yardımıyla Akhilleus'un cesedini Troyalıların elinden kurtaran Aias, Akhilleus'un silahlarına sahip olmak için Yunan kahramanı Odysseus ile çekişir. Ama silahları elde edemeyince kapıldığı korkunç öfke onun ölümüne neden olur. Daha sonraki başka bir efsaneye göre ise, silahları ele geçiremeyince çılgına döner ve kendine geldiğinde, Hektor'dan almış olduğu kılıçla canına kıyar. Kanından kırmızı bir çiçek fışkırır; çiçeğin yapraklarında adının ilk iki harfi (AI) yazılıdır; bu harfler aynı zamanda yas ifadesidir.

Aias, Salamis Adasının koruyucu kahramanıydı. Burada bir tapınağı ve bir heykeli vardı; ayrıca onuruna Aianteia denilen bir de şenlik düzenlenirdi.

Aias (Latince: Ajax), lakabı KÜÇÜK AIAS. Yunan efsanesinde adı geçen Lokris kralı Oileus'un oğlu. Ufak tefek yapısına karşın Troya Savaşı'nda öteki kahramanlardan aşağı kalmamıştır; ancak kendini beğenmiş, kaba ve kavgacıdır. Savaştan sonra Troya kralı Priamos'un kızı Kassandra'yı, sımsıkı sarıldığı Tanrıça Athena heykelinden sürükleyerek çekip götürmesi ve ırzına geçmesi yüzünden, Yunanlı yandaşları tarafından taşa tutularak öldürülmek üzereyken, son anda kaçmayı başarır. Yurduna dönerken gemisi batar, ama Aias kurtulur. Daha sonra, kurtuluşunu övünerek anlatırken Poseidon tarafından denize atılır ve boğularak ölür.

Malina Körfezinde yaşayan ve paralarının üstünde Aias'ın kabartma bir resmi bulunan Opunti Lokrisleri onu ulusal kahraman kabul ederler, savaşlarda her zaman en ön sırada Aias için boş bir yer bırakırlardı.

Aichbühl, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletindeki Feder Gölü kıyılarında, Orta Neolitik Çağdan (İÖ 3000'in sonu) kalma yerleşim yeri. 1930'da R. Schmidt, kıyı boyundaki turba bataklığında düzensiz bir biçimde sıralanmış, dikdörtgen planlı 25 yapının temellerini ortaya çıkardı. Yapıların 20 kadarı, ortalama 5 m x 8 m boyutlarında iki odalı evlerdi; evlerin duvarları, dikey yerleştirilmiş yan yana ahşap dikmelerden oluşturulmuştu. 20 m x 20 m boyutlarındaki merkezi yapı, büyük bir olasılıkla ortaklaşa yapılan işler için kullanılıyordu; geri kalan yapılar ise ambar olarak tanımlandı. Aichbühl yerleşmesinde ekonomi büyük ölçüde avcılığa dayanıyor, buğday ve arpa tarımından başka hayvan yetiştiriciliği ile de destekleniyordu. Yerleşme alanının çevresinde küçük cilalı taş baltalarla kemik avadanlıklar, evlerde de ocaklar ve kil fırınları bulundu. Ele geçen çanak çömlek, Güney Almanya'da sık rastlanan boyasız Neolitik çanak çömleklerle aynıydı.

Aichinger, Gregor (d. 1564, Regensburg, Ratisbon piskoposluk bölgesi - ö. 21 Ocak 1628, Augsburg), geç Rönesans'tan erken baroka geçişteki üslup değişikliğini yansıtan Alman dinsel müzik bestecisi.

Rahipliğe yükseldikten sonra 1584'te Augsburg'da Jakob Fugger ailesinin orgcusu oldu. 1584-87 arasında İtalya'yı gezdi; 1599-1600 arasında da Roma'da bulundu. Başlıca çalışmalarını Latince metinler için bestelediği dinsel koro müziği parçaları oluşturuyordu. Venedik okulunun, özellikle de birlikte çalıştığı Giovanni Gabrieli'nin etkisiyle, müziğinde tutucu bir beğeni göze çarpar. Çağında yapılan derlemelerde çok tanınan motetlerine sık sık yer verilmiştir. *Cantiones Ecclesiasticae* (1607) adlı yapıtı, Alman müziğinde sürekli basın kullanıldığı ilk örneklerden biridir.

Aiçi, Japonya'nın Honşu Adasının orta kesiminde, Büyük Okyanus kıyısında il (*ken*). 5.127 km²'lik alanının yarıdan fazlası, Nobi Ovası (*heiya*) ile doğudaki daha küçük iki ova arasında yer alır. Nihon (Japon) Irmağı olarak da bilinen Kiso Irmağı (*gava*), kuzeybatıda Aiçi'nin Gifu iliyle arasındaki sınırı oluşturur. Girintili çıkıntılı kıyı şeridinin doğusunda Atsumi, batısında Çita yarımadaları vardır. Tanınmış bir gezinti ve dinlenme yeri olan Mikava Körfezi Ulusal Parkı sınırları içinde kalan bu yarımadalar, Mikava Körfezini (*van*) kuşatır.

Bugün Aiçi ili olarak bilinen bu bölge, Tokugava Döneminde (1603-1867) Japonya'nın pamuk ekim ve üretim merkeziydi. İl merkezi Nagoya, çevresindeki sanayi kuruluşlarıyla birlikte Çukyo Sanayi Bölgesi'ni oluşturur. Keihin ve Hanşın'den sonra Japonya'nın üçüncü büyük sanayi bölgesi olan

Kiso Irmağındaki gezinti kayıkları, Aiçi, Japonya
Etsunori Arakawa - Orion Press

Çukyo'da dokuma, seramik, otomobil, makine, kontrplak, kimyasal madde, emaye ve gıda maddeleri üretilir. Toyohaşi, önemli bir pamuklu ve ipekli dokumacılık merkezidir. Seto ise porselenleriyle tanınır. Bölgede kara ve demiryolu taşımacılığı gelişmiştir. Nagoya'da liman tesisleri vardır. Nüfus (1989) 6.626.000.

aid, ortaçağda Avrupa'da, egemen sınıf içinde toplanan bir ödenti. Aristokrasinin daha alt basamaklarındaki kişiler tarafından, sadakat yeminiyle bağlı bulundukları üstlerine ödenirdi. Hükümdarın bütün soylu uyruklarından, feodal lordun vasallarından ya da malikâne sahibinin arazisi içinde oturanlardan belirli zamanlarda isteme hakkına sahip olduğu özel bir katkıyı ifade ediyordu.

Batı ortaçağ feodalizminde, lordun, vasallarından sözcük anlamıyla yardım demek olan *aid* isteme hakkı vardı. Bir lordun para yardımı isteyebilmesi şu durumlarla sınırlandırılırdı: 1) En büyük oğlunun şövalye payesi alması, 2) en büyük kızının ilk evliliği, 3) kendisi savaşta esir düştüğünde fidyesinin ödenmesi ve bazen de, 4) bir haçlı seferine çıkması. Bu *aid*'ler, yeni bir vasalın, yurtluk sahipliği kendi üstüne geçerken lorda ödemesi gereken bağıştan (*relief*) ayrıydı. Ayrıca vasallık konumundaki bir kiracının askerlik hizmeti yerine ödediği bedelden(*) de (*scutage*) en azından köken olarak farklıydı.

Malikâne sahibinin arazisinde oturanlardan, yani vasalların yanı sıra köylülerden isteme hakkına sahip olduğu *aid*'lere Fransızca *taille*(*), İngilizce *tallage* denirdi. Bu vergi türü sonradan hükümdarlarca toplanan bir vergi olarak krallık *taille*'ına dönüştü.

Avrupa'nın bütün hükümdarları, krallığın öbür gelirleri genellikle yetersiz kaldığından, başta acil durumlar olmak üzere çoğu kez doğrudan vergi alma yoluna başvurmak zorunda kalırlardı. Karolenj döneminde (8. ve 9. yüzyıllar) krala düzenli olarak "armağanlar" sunulurdu. Ortaçağın sonlarında ise hükümdarlar *taille* için halkın değişik kesimleriyle pazarlık ederlerdi. Sözgelimi savaş dönemlerinde kent ya da komünlerden, yurttaşlarından belli miktarda para toplamalarını isterlerdi. Komünler zaman zaman istenebilecek miktarı sınırlamak için girişimlerde bulunurlarsa da, hükümdarların mali gereksinimleri ha bire yeni salmaları dayatırdı. Devlet ağırlaştıkça bu mali baskının da artması, gerek Batı'daki *taille*'ın, gerekse Osmanlı Devleti'ndeki karşılığı olan *avarız*'ın evriminin ortak bir özelliğiydi. Ama bu paralellik bir yerde sona erer. Avrupa'da hükümdarlar sonunda, bu görüşmeleri bütün ülkeden gelen temsilcilerin oluşturduğu meclislerle (*estates*) ya da *parlement*'lerle yürütmeye başladı. Hükümdarın elde edebileceği miktar, genellikle pazarlık eden tarafların gücüyle orantılı oldu. Vergi görüşmeleri, mutlakıyetin karşısında bir denge odağı olarak parlamenter-temsili kurumların gelişmesine zemin hazırladı. Mutlak monarşilerin bu kısıtları zorla aşma çabaları ise, İngiltere, Hollanda ve Fransa'da ilk burjuva devrimlerine yol açtı.

Aidan, AEDAN olarak da yazılır (ö. y. 608), İskoçya Dalriada kralı. Dalriada kralı Gabran'ın oğlu olan Aidan'a Iona'da, Aziz Columba tarafından taç giydirildi. Aidan, krallığının İrlanda Dalriada Krallığı'na bağımlı kalmasından yana değildi. Ama güney komşularıyla arasında çıkan çatışma sonucunda Northumbria kralı Aethelfrith ile savaşmak üzere büyük bir ordunun başına geçti. Degsanstan adı verilen yerde (büyük bir olasılıkla bugünkü Liddesdale yöresinde) yapılan savaşı kaybetti.

Aidan (AZIZ) (d. İrlanda - ö. 31 Ağustos 651, Bamburgh, Northumberland, İngiltere; yortu günü 31 Ağustos), Northumbria'ya Hıristiyanlığı getiren kişi ve manastır kurucusu. Northumberland açıklarındaki Kutsal Ada denen Lindisfarne'ın ilk piskoposudur.

Aidan, İç Hebridlerden Iona Adasında keşiş olarak bulunduğu sırada, Northumbria kralı Oswald kendisinden, Hıristiyanlığı yeni kabul eden Northumbrialuların piskoposu olmasını istedi. Piskoposluğu 635'te onaylanan Aidan, Lindisfarne'e yerleşerek kilisesini, manastırını ve Bamburgh'daki kraliyet kalesi yakınında da piskoposluğunu kurdu. Aidan'ın ve onu izleyenlerin yönetimi altında Lindisfarne önde gelen bir din merkezi oldu ve bu özelliğini 793'te başlayan Dan istilasına değin sürdürdü.

Aidan, Lindisfarne'den Hıristiyanlığı bütün Kuzey İngiltere'ye yaydı. Kuzey İngiltere'de kurduğu çok sayıda kilise ve manastırın yanı sıra, Lindisfarne'de de papazların eğitimi için bir okul açtı. Bu okulda, aralarında Chad (Lichfield'in ilk papazı), onun kardeşi Cedd (Doğu Saksonları Hıristiyanlaştırdı) ve Melrose başrahibi Euta gibi

ünlüler de bulunan çok sayıda papaz öğrenim gördü. Ünlü Anglosakson tarihçi ve ilahiyatçı Bede yazılarında Aidan'ın bilgisini, hayırseverliğini ve sade yaşamını övmüştür.

Kral Oswald'ın ölümünden sonra, Aidan onun yerine geçen Oswin'in koruması altına girdi; Oswin'in 20 Ağustos 651'de öldürülmesinden az sonra öldü.

aidat *bak.* ödenti

Aidesios (KAPPADOKIALI) (ö. 355), Anadolulu ilkçağ filozofu. Düşüncelerinin kökleri, Platon idealizminden doğan Yeni-Platonculuktadır. Aidesios, Bergama felsefe okulunu kurmuştur. Bu okulun temel uğraşı, çoktanrıcılığın canlandırılması ve (ilahi ve iyiliksever ruhların aracılığıyla mucizeler yaratılabileceği inancında olan kimi Yeni-Platoncuların uyguladıkları) sihir (teürji) idi. Aidesios'un hiçbir yazısı günümüze ulaşmamıştır.

Aidoo, (Christina) Ama Ata (d. 1942, Saltpond yakınları, Gana), şair, oyun ve öykü yazarı. Yapıtlarında günümüz Afrika kadınının toplumdaki rolünün çelişkili niteliğini vurgulamıştır.

Onur listesine girerek okuduğu Gana Üniversitesi'nden 1964'te mezun oldu. İlk şiirleri öğrencilik yıllarında yayımlandı; *The Dilemma of a Ghost* (1964; Bir Hayaletin İkilemi) adlı tezli tiyatro yapıtıyla genç yaşta ün yaptı. Oyunda genç bir Ganalı öğrencinin, siyah Amerikalı karısıyla birlikte ülkesine dönüşünü ve karısını, artık kendisinin de kısıtlayıcı bulduğu geleneksel kültür ve geniş aile çevresine getirişini anlatır. Çiftin yaşadığı ikilem, Aidoo'nun *been-to*'lara (yurtdışında okumuş Afrikalı) duyduğu özel ilgiyi yansıtır. Daha sonra yazdığı *Our Sister Killjoy; or, Reflections of a Black-Eyed Squint* (1966; Kız Kardeşimiz Oyunbozan ya da Kara Gözlü bir Şaşının Düşünceleri) adlı yarı otobiyografik yapıtında bu ilgiyi bir kez daha dile getirir. Aidoo'nun kendi de California eyaletindeki Stanford Üniversitesi'nin bir bursunu kazanmış ve sonra Cape Coast'a dönerek öğretmenlik etmiş, daha sonra da konuk profesör olarak ABD ve Kenya'da görev yapmıştır.

No Sweetness Here (1970; Burası Hiç Sevimli Değil) adlı öykü derlemesi ve başka bir tezli oyun örneği olan *Anowa* (1970), komünal toplumda bireyin sorunlarını ve kadının toplumsal rolü üzerindeki Batı etkilerini ele alır. Aidoo, Afrikalı kadınların sekreterlik ve öğretmenlik gibi işler yapmasını sağlayan Batı eğitiminin, onları gerçekten bağımsız kıldığına inanmaz. Savaş ya da işsizlik nedeniyle kocasını kaybettiği zaman, açıkça onaylanmasa da evin reisi olan ve çocuklarının geçimini tek başına sağlamak zorunda kalan Afrika kadınının sömürülüşünü göz önüne serer. Hem bir *been-to*, hem kocasız bir anne, hem de Avrupa'nın yüzeysel tuzaklarını eleştiren bir kişi olarak Aidoo, yapıtlarında kendi mücadelesini yansıtır. Makyaj yapmakla, peruk takmakla, sigara içmekle, diplomatlarla ve İngiliz İngilizcesiyle alay eden Aidoo, adından "Christina"yı atmıştır. İngilizce yazmakla birlikte, yazılarında sık sık Akan dilinden deyimler kullanmakta ve bunların anlamını açıklamak gereği de duymamaktadır.

Aigal *bak.* Yumurtalık

Aigina, çağdaş Yunancada AIYINA. Yunanistan'ın Saron Adalarının en büyüklerinden biri. Pire'nin 26 km kadar güneybatısına düşer. Yüzölçümü yaklaşık 83 km² olan, Pire iline (*nomós*) bağlı bir ilçedir (*eparkhía*). Kuzeydeki düzlük ve tepeliklerde bağ ve zeytinlikler, incir, badem ve fıstık ağaçları bulunur. Doğu kıyısında ise trakit diye bilinen hafif bor kayaçtan oluşan bir sırt uzanır. Bu sırtın en yüksek noktası, 532 m'lik bir koni biçimindeki Áyios İlías (eskiden Pan Hellenion) Dağıdır (*óros*). Adanın başlıca kenti ve limanı olan Aigina, batı kıyısında yer alır ve aynı adı taşıyan eski kentin bir bölümü üstünde kurulmuştur.

Adada Neolitik Çağdan (İÖ y. 3000) bu yana yerleşim vardır. Stratejik konumundan dolayı İÖ 7. yüzyıldan sonra önemli denizci ülkelerden biri oldu. Gümüş sikkeleri Dor devletlerinin çoğunda geçerli para birimi sayıldı. Ekonomik rekabet Atina ile savaşmasına yol açınca Aigina, Perslerle yakın işbirliğine gitti; buna karşılık İÖ 480'deki Salamis Savaşı'nda Atina'nın yanında yer aldı ve büyük başarı kazandı. Kırk kadar gemiden oluşan bir askeri güçle katıldıkları savaşta ada halkının gösterdiği kahramanlık, ödüllendirilmelerine neden oldu. Bir süre sonra Atina ile olan düşmanlık yeniden başgösterdi. Peloponnesos Savaşı'nın başlamasıyla Atinalılar adada oturanları boşaltarak buraya Atinalı göçmenleri yerleştirdiler (İÖ 431). Spartalılar kendilerine sığınan Aiginalıları Kuzey Lakonia'daki Thyreatis bölgesinde topladılar. Atina'nın yenilgisinden sonra İÖ 404'te, geriye kalanların sürgünden yurtlarına dönmelerine izin verildiyse de, Aigina bu darbenin etkisinden bir daha kurtulamadı. Öteki Yunan devletleriyle birlikte önce Makedonya'nın, ardından İÖ 133'te Roma'nın yönetimi altına girdi. 1451'de başlayan Venedik yönetimi sırasında eski günlerine yeniden kavuşur gibi olduysa da, 1537'deki bir korsan akınıyla bir daha geriledi. Bu tarihten 1826'ya değin, Venediklilerin eline geçtiği bir ara dönem dışında, Osmanlı egemenliği altında kaldı. Bu sırada, fazla önemli olmayan bir ticaret merkezi haline geldi. 1826-28 arasında bağımsız Yunanistan'ın geçici başkenti oldu. Daha sonraları iş yaşamının daha çok Atina'da yoğunlaşması nedeniyle giderek canlılığını yitirdi. Aigina günümüzde Atinalıların tatil ve hafta sonu dinlenme yeridir. Geleneksel çanak çömlek zanaatı hâlâ sürdürülmektedir.

Zengin heykel mirasından ve Pindaros'un şiirlerinden, Aigina'nın en parlak döneminin İÖ 5. yüzyıl olduğu anlaşılmaktadır. Adanın doğusundaki ağaçlıklı bir tepede yer alan Dor düzenindeki Aphaia Tapınağı (İÖ 5. yy) oldukça iyi korunmuş durumdadır. Bu tapınak, Girit'in Britomartis'i (Artemis) ile akraba olan Aigina tanrısı Aphaia adına yapılmıştır. Kısmen onarılmış olan tapınak yerel gri kireçtaşından yapılmıştır. Nüfus (1981), 11.127.

Rhône Sète Kanalı üzerinde, surla çevrili Aigues-Mortes, Fransa
Club Ina

aigis, Eski Yunan'da genellikle tanrıların tanrısı Zeus'a bağlanan, dolayısıyla doğaüstü bir gücü olduğuna inanılan giysi (den pelerin ya da göğüs zırhı). Zeus'un kızı Athena *aigis*'i günlük giysi olarak kullanırdı. Zaman zaman başka bir tanrının da bunu giydiği olurdu; örneğin *İlyada*'da *aigis* giyen Apollon'un çevresine korku saldığı anlatılır. Altın püskullerle süslü olan *aigis*, Homeros zamanında bile keçi derisinden yapılmış sıradan pelerinden farklıydı. Bu tür sağlam deri, darbelere dayanıklı olduğundan, çoğu kez zırhın bir parçası olarak da kullanılırdı. Bu tür doğal zırhlar kullanılmaz olduktan sonra, *aigis* sözcüğü zaman zaman göğüs zırhı anlamında da kullanıldı.

Aigos-Potamoi Savaşı, Sparta'nın Atina'ya karşı kazandığı deniz zaferi (İÖ 405). Peloponnesos Savaşı'nın son muharebesidir. İki tarafın donanmaları, Hellespontos'ta savaşa girmeden dört gün beklediler. Beşinci gün, Lysandros komutasındaki Spartalılar, Aigos-Potamoi açıklarında demirlemiş durumda bekleyen Atinalılara baskın verdiler. Atinalıların komutanı Konon, 180 gemisinden ancak 20'sini alarak kaçtı; yakalanan 3-4 bin Atinalı asker öldürüldü. Aigos-Potamoi'de kazandığı zaferden sonra Lysandros Atina üzerine yürüyerek Nisan 404'te kenti teslim olmak zorunda bıraktı.

Aigues-Mortes, Fransa'nın güneydoğusunda kasaba. Languedoc-Roussillon planlama bölgesinde (*région de programme*), Gard ilinde (*département*), Nîmes'in güneybatısındadır. Rhône Sète Kanalı üzerinde yer alır ve 6 km'lik ayrı bir kanalla Lion Körfezine bağlanır. Adını çevresindeki tuzlu delta bataklığının "ölü sular"ından (Latince: *aquae mortuae*) alan kasaba IX. Louis tarafından 1248'deki VII. ve 1270'teki VIII. Haçlı Seferi için gemi yükleme limanı olarak inşa ettirilmiştir. 800 m×400 m boyutlarında bir dikdörtgen oluşturan, 8-9 m yüksekliğinde mazgallı ve burçlu surlarla çevrilidir. Ortaçağa özgü sokak dokusu bozulmadan kalmıştır. Liman çok önceleri dolmuş olmasına karşın, balıkçılık hâlâ bir gelir kaynağıdır. Başlıca sanayi bataklık tuzunun çıkartılıp işlenmesidir. Nüfus (1982) 4.106.

Alguillon (Dükü), Emmanuel-Armand (de Vignerot du Plessis) de Richelieu (d. 31 Temmuz 1720 - ö. 1 Eylül 1788, Paris), Fransız devlet adamı. Meslek yaşamı, eski rejim (*ancien régime*) döneminde merkezi hükümetin eyaletlerindeki yüksek mahkeme (*parlement*) ve meclislerle (*états*) ilişkilerinde karşılaştığı zorlukları, güçlü bakanların yazgılarının saray entrikalarına ne kadar bağımlı olduğunu ve XV. Louis

döneminde Fransız dış politikasının gizli diplomasiden nasıl zarar gördüğünü gösterir.

1750'de Aiguillon dükü oldu. 1753'te Bretanya eyaletinin askeri komutanlığına atandı. Merkezi hükümetin bu eyaletteki baştemsilcisi olduğundan, hükümetin 1764-65 tarihli mali reformlarına karşı çıkan Rennes Yüksek Mahkemesi'yle eyalet meclislerinin düşmanca tavırlarına hedef oldu. Ayrıca Yüksek Mahkeme'nin güçlü başsavcısı (*procureur général*) L. R. de Caradeuc de la Chalotais'nin de kişisel düşmanlığını kazandı. Bu çekişmeler 1766'da görevden alınmasına yol açtı. Ancak çok hırslı bir kişi olan Aiguillon, Choiseul dükünün görevden uzaklaştırılmasından sonra Haziran 1771'de dışişleri bakanlığına atandı. Mühürdar (*chancelier*) René de Maupeou ve genel denetçi Başkeşiş Joseph-Marie Terray ile işbirliği yaparak (üçü arasındaki bu ilişki triumvira olarak anılır) Yüksek Mahkemelerin siyasal gücünü yok etmeye çalıştı. Aiguillon dışişleri bakanlığı sırasında Fransa'nın Orta ve Kuzey Avrupa'daki nüfuzunun hızla azalmasını durduramadı. Bu durum biraz da Prusya'yla Rusya'nın güçlenmesinden kaynaklanıyordu; ama Aiguillon da Fransız diplomasisine kesin bir yön verememiş ve 1772'de Polonya'nın bölünmesini önleyememişti. Tek başarısı, İsveç kralı III. Gustaf'a 1772 darbesini gerçekleştirmede yaptığı yardımdır. Bunun da başarı sayılabileceği tartışmalıdır. Aiguillon, XVI. Louis'nin 1774'te tahta çıkışıyla görevinden alınmıştır.

Aiguisy (Vikontu), Jean Grolier de Servières *bak.* Grolier de Servières, Jean

Aihole *bak.* Aivalli

Aihui (Wade-Giles yazımında AI-HUI), yerel adı HEIHE (Wade-Giles yazımında HEI-HO), Çin Halk Cumhuriyeti'nde Heilongjiang yönetim bölgesinin *(sheng)* kuzeyinde, Amur Irmağı üstünde kent. Geniş Heihe yöresinde (*diqu*) bir il *(xian)* ve yönetim merkezi olan Aihui, Rusya Federasyonu'yla sınır çizen Amur Irmağı boyunca Heilongjiang bölgesinin kuzeybatısına egemen bir konumdadır.

Bölge, 19. yüzyıla değin büyük ölçüde el değmemiş ormanlarla kaplıydı, nüfusu çok azdı. Başlangıçta Amur üstünde küçük bir köy olan Aihui, 1883'te yörede altın bulunmasıyla büyümeye ve güneyin yoksul köylülerini çekmeye başladı. 20. yüzyılda ortaya çıkan tarımsal gelişme daha çok iklimin sertliği ve büyüme mevsiminin kısalığı yüzünden yavaş oldu. Yörede daha sonra kereste sanayisi kuruldu. Altmış bin kadar madenciyi bölgeye çeken ve Aihui'yi, tiyatroları, mağazaları, eğlence yerleriyle tipik bir mantar kent haline getiren altın patlaması sonucunda, nüfus I. Dünya Savaşı sırasında 50 bini buldu. Savaştan sonra kent bir ticaret merkezine dönüştü.

Aihui 1931-45 arasındaki Japon egemenliği sırasında güneydeki Nenjiang ve Beian'a demiryollarıyla bağlandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu demiryolları tahrip edildi. Bugün kentin ulaşım bağlantıları Amur Irmağından ve zayıf bir kara yolları ağından oluşur. Ama Aihui gene de geniş bir bölgenin ticaret merkezidir ve birçok küçük sanayi kuruluşu vardır. Nüfus (1970'lerin ortalarında tah.) 50.000.

Aiken, Conrad (Potter) (d. 5 Ağustos 1889, Savannah - ö. 17 Ağustos 1973, Savannah, Georgia, ABD), şair, öykü ve roman yazarı, eleştirmen. Erken psikanaliz kuramından etkilenerek yapıtlarında, büyük ölçüde "farkında olma", özellikle insanın kendisinin farkında olması gereksinimi üzerinde durmuştur. Aiken'e göre, sonuçta dehşetle yüz yüze gelinecek olsa bile "farkında olma durumu"ndan vazgeçmemek gerekir. Çocukluğunda kendisi de böyle bir durum yaşamış, büyük bir dehşetle karşı karşıya kalmıştır. Babası, annesini öldürdükten sonra intihar etmiş, cesetlerini Aiken bulmuştur. 1952'de yazdığı *Ushant* adlı otobiyografisinde bu olayı anlatır. Aiken özel okullarda, daha sonra da Harvard'da okudu. Orada, şiirlerinden etkilendiği T. S. Eliot ile arkadaş oldu. 1947'de Massachusetts'e yerleşene değin bazen ABD'de, bazen İngiltere'de yaşadı.

İlk üç şiir kitabının ardından, 1915-20 arasında yazdığı beş "senfoni" çeşitli anlam düzeylerini aynı anda aktarabilme açısından müziği örnek alan bir şiir yaratma çabasından doğdu. Bunu, öykülü şiirler, sayıları birkaç cildi bulan lirik şiirler ve meditasyon şiirleri yazdığı bir dönem izledi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Aiken yeniden (ama bu kez daha zengin felsefe ve psikolojik anıştırmalarla yüklü olarak) müziksel şiir biçimine döndü. Şiirinin en iyi örnekleri *Collected Poems* (1953; Toplu Şiirler) adlı kitabın-

Aiken
Brown Brothers

dadır. Bu yapıtta, kimi eleştirmenlerin onun başyapıtı saydıkları "Preludes to Definition" (Tanımlama Prelüdleri) adlı uzun bir şiir dizisi ve sık sık antolojilere alınan "Morning Song of Senlin"de (Senlin'in Sabah Türküsü) yer alır.

Aiken romanlarının çoğunu 1920'lerde ve 1930'larda yazdı. Öyküleri bu romanlarından genellikle daha başarılıdır. *Bring! Bring!* (1925; Getir! Getir!) adlı kitabındaki "Strange Moonlight" (Garip Ayışığı) ve *Among the Lost People* (1934; Yitik İnsanlar Arasında) adlı kitabındaki "Silent Snow, Secret Snow" (Sessiz Kar, Gizli Kar) ve "Mr. Arcularis" (Bay Arcularis) dikkati çeken öykülerindendir.

The Short Stories of Conrad Aiken (Conrad Aiken'in Kısa Öyküleri) 1950'de basıldı. Bunu, *A Reviewer's ABC: Collected Criticism from 1916 to the Present* (1958; Bir Eleştirmenin ABC'si: 1916'dan Günümüze Kadar Toplu Eleştiri Yazıları) ve *The Collected Novels* (1964; Toplu Romanlar) izledi.

Aiken, Howard Hathaway (d. 9 Mart 1900, Hoboken, New Jersey - ö. 14 Mart 1973, St. Louis, Missouri, ABD), çağdaş sayısal (dijital) bilgisayarların atası olan Harvard Mark I'in yaratıcısı ABD'li matematikçi.

Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürürken bir yandan da mühendis olarak çalıştı. 1939'da Harvard Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. ABD Deniz Kuvvetleri Ordonat Dairesi'nde görev almadan önce, kısa bir süre aynı üniversitede ders verdi.

Aiken 1939'da, Clair D. Lake, B. M. Durfee ve F. E. Hamilton adındaki üç mühendisle birlikte toplama, çıkarma, çarpma, bölme ve önceki sonuçlara gönderme yapma gibi beş aritmetik işlemin herhangi bir dizisini insan müdahalesi gerektirmeden yapabilecek otomatik bir hesap makinesi üzerinde çalışmaya başlamıştı. Bu tür makinelerin ilki olan Mark I, Şubat 1944'te tamamlandı. 15,3 m uzunluğunda, 2,4 m yüksekliğinde ve 35 ton ağırlığındaki makinede yaklaşık 800 km uzunluğunda kablo ve 3 milyondan çok bağlantı kullanılmıştı. Probleme ilişkin kodlanmış bilgiler bir kâğıt şerit üstüne delikler halinde işleniyor ve makine bu delikli kâğıt aracılığıyla problemi çözecek biçimde programlanıyordu. Programlandıktan sonra, kısa bir eğitimden geçen herkesin kolayca kullanabileceği Mark I, ABD Deniz Kuvvetleri'nde topçuluk, balistik ve proje hesaplarında kullanıldı. 1947'de, daha gelişmiş ve tümüyle elektrikli Mark II hesap makinesinin yapımını tamamlayan Aiken ABD, Fransa, Hollanda, Belçika ve Almanya'daki birçok kuruluşun onur üyeliğine seçilmiş, bilim dergilerine elektronik, anahtarlama kuramı ve bilgiişlem konusunda pek çok makale yazmıştır.

aikido (Japoncada "ruhsal uyum yolu"), bükme ve fırlatma tekniklerini kullanması ve saldırganın gücünü ve hamlelerini ona karşı kullanmayı amaçlaması bakımından jiu jitsu ve judo dövüş tekniklerine benzeyen kendini savunma sistemi. Bu sistemde ayrıca yaşamsal sinir merkezleri üstüne baskı yapmak da yer alır. *Aikido* jiu jitsu ve karatedekinin tersine, sakatlama ya da öldürmeden çok, boyun eğdirme düşüncesiyle geliştirilmiştir; gene de tekniklerinden birçoğu öldürücü olabilir. *Aikido*'da hasmın üzerinde üstünlük sağlamak için kişinin özellikle eksiksiz bir zihinsel sakinliğe ulaşmasının ve kendi bedeni üzerinde denetim kurmasının önemi vurgulanır. Daha başka Doğu dövüş sanatlarında olduğu gibi, efendiliği ve saygıyı geliştirmek *aikido* eğitiminin de ayrılmaz bir parçasını oluşturur.

Aikido'da uygulanan ana oyunlar aşağı yukarı 14. yüzyılda, büyük bir olasılıkla Japonya'da ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında bunlar Japon dövüş sanatları uzmanı Ueşiba Morihei'nin çabalarıyla bugünkü biçimlerine dönüştürülüp sistemleştirilmiştir. *Aikido*'da saldırı hamleleri yer almaz. Ueşiba'nın öğrettiği biçimiyle *aikido* o kadar kendini savunmaya yönelikti ki, öğrenciler kendi aralarında bile karşılaşma yapamıyorlardı. Daha sonra, Ueşiba'nın öğrencisi Tomiki Kenci, *aikido* tekniklerini de içeren yeni bir karşılaşma stili geliştirdi. *Tomiki aikido* adıyla bilinen bu stilde yarışmacı kauçuk ya da tahta bir bıçağı, çevik bir hareketle hasmının vücuduna dokundurarak sayı yapmaya çalışır; karşısındaki ise kaçmaya ve onun silahını düşürmeye çabalar. Yarışmacılar bıçağı sırayla kullanırlar. *Ayrıca bak.* dövüş sanatı.

aile, evlilik, kan ya da evlat edinme bağlarıyla birbirine bağlı, tek bir hane halkı oluşturan, karı-koca, ana-baba, çocuklar ve kardeşler olarak her biri kendi toplumsal konumu içinde birbirlerini karşılıklı etkileyen, ortak bir kültür yaratan, paylaşan ve sürdüren bireyler grubu.

Aile topluluğu, tek bir hane halkını oluşturduğu için çoğu kez hane halkı terimiyle karıştırılır. Oysa pansiyonerler, bir evde yatılı kalanlar, hatta ortak bir konutu paylaşan her kişi hane halkından sayılabilir. Aile, kimi zaman da kan bağı birliği nedeniyle akrabalıkla karıştırılır; oysa akrabalar birçok hane halkına ayrılabilir. Çoğu

kez aile, evli çiftten ayırt edilmez; oysa aile topluluğunun özü, ana-baba-çocuk ilişkisidir, bu da pek çok evli çift için söz konusu olmayabilir. Aile, kurumsal yönleriyle sık sık evlilik kurumuyla, aile topluluğu içinde karı-koca olarak yaşayan yetişkin çift arasındaki cinsel ilişkileri düzenleyen geleneklerle de karıştırılır. Evlilik, karı-koca ilişkisinin kurulması ve sona erdirilmesine ilişkin işlemleri, karşılıklı yükümlülükleri ve bu kurumu oluşturan bireyler üzerindeki baştan kabul edilmiş kısıtlamaları belirler.

Aile, çoğu kez farklı soylardan gelen ve birbiriyle kan bağı ilişkisi olmayan, genellikle özel ve ayrı bir konutta kendi çocuklarıyla oturan bir erkekle bir kadının oluşturduğu birimdir. Bu tür bir yaşam düzeni daha özel adıyla çekirdek aile olarak bilinir ve var olan farklı aile tiplerinin en eskisi olduğuna inanılır. Kimi zaman aile, yalnızca ana-baba ve evli olmayan çocukları değil, aynı çatı altındaki evli çocukları, bunların eşlerini ve çocuklarını içine alacak biçimde tanımlanır ve geniş aile olarak adlandırılır. Sanayileşmiş toplumlarda geniş ya da büyük aile teriminden, aynı çatı altında yaşayan ana, baba ve çocuklara ek olarak başka yerlerde oturan yakın akrabalar da anlaşılır.

Ailenin sosyo-ekonomik yönleri. Ailenin kendi üyelerine dönük birçok önemli işlevi vardır. Bunların belki de en önemlisi, birlikte yaşamanın eşler arasında, daha sonra da onlarla çocukları arasında doğurduğu sıcaklık, sevgi ve dostlukla sağlanan duygusal ve ruhsal güven duygusudur. Aile, ayrıca üremeyi kurumsallaştırarak ve cinsel davranışlar konusunda yol gösterici kurallar getirerek önemli bir toplumsal ve siyasal işlev görür. Bunlar dışında, çocukların yetiştirilmesi ve toplumsallaştırılması gibi toplumsal yararı olan işlevlerle, aile bireyleri hasta ya da özürlü olduğunda onlara bakmak gibi insancıl işlevleri de yerine getirir. Ekonomik açıdan aile, temel gereksinimlerini kendi başına karşılayamayacak kadar küçük ya da yaşlı olan üyeleri için yiyecek, giyecek, barınak ve fiziksel güvence sağlar. Siyasal açıdan ise genel toplumsal düzen ve istikrarın korunmasına yardımcı olabilir.

Tarihte birçok kültürde aile, erkeğin egemenliğinde (ataerkil) olmuştur. Erkeğin egemenliğindeki ailenin belki de en çarpıcı örneği Eski Ahit'te sözü edilen ve klanların başı olan erkeklerin hem birçok eş, hem de birçok cariye alabildikleri aile tanımıdır. Eski Ahit'te sözü edilen kadınların toplumsal konumu genel kural olarak çok düşüktü. Roma döneminde de aile ataerkildi, ama çokeşlilik yoktu ve kadın kendi işlerini yönetme hakkından hâlâ yoksun olmakla birlikte toplumsal durumu genel olarak Eski Ahit dönemine göre biraz daha düzelmişti. Roma ailesi geniş aileydi ve aile reisi olan babanın öz oğlunu öldürebilecek kadar yetkisi vardı. Töton ailelerinde kadının toplumsal konumu daha yüksekti. Romalı tarihçi Tacitus, Töton kadınlarının mirastan bile pay alabildiğini yazar. Ortaçağ Avrupa'sında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun, Katolik Kilisesi'nin ve feodalizmin etkisindeki aile genel olarak erkeğin egemenliğinde geniş aileydi.

Sanayi Devrimi ve onu izleyen kentleşme, aile yapısına birçok değişiklik getirdi, hâlâ da getirmektedir. Sanayileşme ve kentleşme feodal mülklerin parçalanmasına yol açtı; yaşam biçiminde ve meslek tiplerinde keskin değişiklikler başlattı. Pek çok insan, özellikle de evlenmemiş köylü gençler çiftliklerini bırakarak sanayi işçisi olmak üzere kent merkezlerine gittiler. Bu süreç birçok geniş ailenin parçalanmasına yol açtı. Ana-babaların çocuklarının davranışları üzerinde hâlâ bir oranda söz hakkı vardı, ama toplumsal ve coğrafi akışkanlığa ve para kazanma yollarının açılmasına bağlı olarak etkileri azaldı.

Sanayi Devrimi'nden bu yana ortaya çıkan modern aile, önceki dönemlerdeki aile tipinden oldukça farklıdır. Örneğin ataerkil düzenin yerini, cinsler arasında giderek artan bir eşitlik almaktadır. Aile içinde kadın ve erkeğin kalıplaşmış rolleri yıkılmaktadır. Eve ve çocuklara bakmak artık kadına özgü bir görev olmadığı gibi, para kazanmak ve ev dışında toplumsal bir yaşam sürdürmek de erkeğin tekelinden çıkmaktadır. Bugün birçok evli kadın çalışıp mesleğini sürdürürken, birçok erkek de ev işlerinin yürütülmesine katılmaktadır. Bazı çiftlerin yasal yoldan evlenmemeleri ve nikâhsız çocuk sahibi olmayı seçmeleri sonucunda da aile yapısı değişmektedir. Resmî olmayan bu ilişkilerin çoğu kısa süreli olma eğilimindedir ve tek ebeveynli ailelerin sayısında hızlı bir artış görülmektedir.

Modern aile bugün üretici olmaktan çok tüketici bir birimdir ve aile bireyleri kendi evlerinden çok dışarda çalışmaktadır. Kamu kurumları yaşlı ve hasta kişilere bakmak, gençleri eğitmek, dinlenme ve eğlenme olanakları sağlamak gibi daha önceleri ailenin yürüttüğü işlevleri üstlenmiştir. Teknolojik gelişmeler, özellikle de aile planlanması alanındaki gelişmeler çiftlere, çocuk isteyip istemedikleri ve ne zaman istedikleri konusunda karar verme olanağı sağlamaktadır.

Aile hukuku. Aile hukuku, genel olarak ailenin örgütlenmesine ilişkin yasalar ve yazılı kurallar topluluğu olarak tanımlanabilir. En geniş anlamıyla, aile bireyleri arasındaki yasal ilişkileri olduğu kadar, aile ile toplum arasındaki ilişkileri de düzenler. Aile hukukunun içerdiği hükümler, aileyi sağlamlaştırma ve toplumsal işlevlerini yerine getirmesini sağlama amacına yöneliktir.

Modern çağlara gelene değin evlilikte genel kural, gelinin babasına olan bağımlılığının damada devredilmesiydi. Damat yalnızca karısının vesayetini devralmakla kalmaz, onun bütün işleri üzerinde denetim kurardı. İngiliz Medeni Kanunu'nun öngördüğü gibi, kadın genellikle evlilikle birlikte her türlü yasal kimliğini kaybederdi. Ama bu uygulamanın karşı örnekleri de vardı. Örneğin İslam hukukunda kadınlar, kişisel malları üzerinde önemli ölçüde denetim hakkına sahipti. Çarlık Rusyası'nda kadınlar kendi mallarını kocalarından bağımsız olarak yönetebilirlerdi.

Devraldığı sorumluluğa karşılık damada gelinin babası tarafından drahoma ödenmesi birçok ülkede rastlanan bir uygulamadır. Ama bunun tersi de söz konusudur. Örneğin, İrlanda'da eski Kelt hukukuna göre damat, gelinin ailesine bir süre para ödemekle yükümlüydü. İslam hukukunda da kadın, nikâh akdi nedeniyle, erkeğin vereceği mala (*mehr*) hak kazanırdı. Türk geleneğinde ise, çok eski çağlardan beri evlilik sırasında erkek tarafı kızın babasına başlık (ya da kalın) öder; buna karşılık kız tarafı da başlığa denk düşecek ya da onu aşacak miktarda çeyiz hazırlardı.

Romalı ailenin baş özelliği mutlak otoritenin babada olması (*patria potestas*) idi. Ailede yaşça büyük olan erkek, bütün çocukların, erkek soyunun akrabalarının tümünün ve aileye evlatlık olarak kabul edilenlerin üzerinde kesin otoriteye sahipti. İki tür evlenme vardı. *Manus*'lu (kocanın vesayeti) evlenmede, kocanın karısı üzerinde egemenliği mutlaktı ve bu da çocukları üzerindeki *patria potestas*'a denk düşüyordu. *Manus*'suz evliliklerde ise kadın babasının *patria potestas*'ı altında kalırdı.

Avrupa'da çağdaş aile hukukunun temelleri Roma hukukuna dayanır. Fransız ve Avusturya medeni kanunlarına 19. yüzyıl başlarında konan ve aile hukukunu ilgilendiren kurallar Roma hukukunun etkisi altındadır. Bu yasalarda sonradan yapılan kimi değişikliklerle Roma hukukunun etkisi büyük ölçüde yumuşatılmıştır. Gene Roma hukukundan etkilenen 1896 tarihli Alman Medeni Kanunu, öbür konularda olduğu gibi aile konusunda da içerdiği ayrıntılı hükümlerle kadının aile içindeki durumunu iyileştirmeye çalışmıştır. 1907 tarihli İsviçre Medeni Kanunu ise, aile hukuku alanında geleneğe bağlılıkla çağdaşlaşma eğilimlerini uzlaştırmıştır.

Roma, Müslüman, Yahudi, Çin ve Japon sistemleri gibi birçok eski sistemde tek taraflı boşanmanın herhangi bir biçimi olanaklıydı. Yalnızca bir tarafın, genellikle de erkeğin boşanma isteminde bulunması yetiyordu. Roma sisteminde, *manus*'lu evlilikte boşanma kocanın isteğine bağlıydı; *manus*'suz evlilikte ise iki taraftan biri boşanma isteğinde bulunabiliyordu. İslam hukukunda aile ilişkilerini düzenleyen yasalar ataerkil bir nitelik taşıyordu. Baba ister çocuk, ister erişkin olsun, kızlarını rızalarını almadan evlendirebilir, onlar adına nikâh akdi yapabilirdi. Ama kadın daha önce bir evlilik geçirmişse evlilik için rızası zorunluydu; bu durumda da nikâh akdini onun adına gene babası ya da vasisi yapardı.

Yasal kabul edilen evliliklerden ya da evlilik dışı ilişkilerden doğan çocuklar da aile hukukunda önemli yer tutar. Hemen her kültürde eskiden çocuğun sorumluluğu ana-babaya, çoğunlukla da babaya bırakılırdı. Evlilik dışı çocukların yasal korunması ya çok sınırlıydı ya da hiç yoktu. Bugün birçok toplum, çocuk haklarını korumanın ve çocuk yetiştirme ölçütlerini belirlemenin genel yararını kabul etmiştir. Dolayısıyla aile hukuku, başka herhangi bir alandan daha çok, çocuklarla ilgili olarak özel yaşama karışır. Zorunlu eğitim, yasanın ana-baba yetkisinin üzerine çıkmasının bir örneğidir. Tek ebeveynli aileler olgusunda da yasa şu ya da bu biçimde çocuğa destek olmaktadır. Çocuk emeğine ve çocuklara kötü davranmaya ilişkin yasalar da, çocuğun çıkarları konusunda toplumun sorumluluğunu ileri sürer.

1926'da İsviçre Medeni Kanunu'ndan pek az değişiklikle Türkçeye çevrilerek kabul edilen ve çağdaş aile hukuku ilkelerini içeren Türk Medeni Kanunu, ailede devletçi ve bireyci görüşleri bağdaştırır. Evlenmenin devlet memuru önünde ve onun aracılığıyla yapılması (m. 108), evliliğin geçersiz sayılması gereken hallerde savcıya yetki verilmesi (m. 113), ana-babanın velayet hakkını kullanmasının mahkeme denetimine bağlı tutulduğu kimi hallerin öngörülmesi (m. 272), vasinin mahkemece atanması ve vasiliğin onun üzerinden gene mahkemece alınması (m. 363, 427), evlilik ilişkilerinin saptanması için sicil tutulması (m. 35, 111) ve benzeri düzenlemeler, aile hukukundan doğan ilişkilere devletin ne oranda karıştığını ortaya koyar. Buna karşılık evlilik bağının oluşmasında bireylerin serbest iradesinin temel alınması (m. 116-118), eşlere boşanmayı isteme hakkının tanınması (m. 129-135), karı-kocanın yasada düzenlenmiş olan mal rejimlerinden birini seçme özgürlüğü (m. 170) gibi hükümler de Türk aile hukukunun, kişinin iradesine geniş yer bırakan bireyci niteliğini gösterir.

Öte yandan, yakın hısımlar arasında yardım ve geçindirme yükümlülüğü (m. 315), boşanma durumunda geçim güçlüğüne düşen eşe nafaka ödeme zorunluluğu (m. 144), kimsesiz çocukların, ana-babanın velayet hakkını kötüye kullandıkları çocukların,

akıl hastalığı ya da zayıflığı nedeniyle iş görme gücünden yoksun ergin kişilerin gözetilmesi ve savurganlık, içki düşkünlüğü, kötü yaşam ve kötü yönetimi nedeniyle kendisini ve ailesini yoksulluğa sürükleyen ya da başkalarının güvenliğini tehlikeye sokan ergin kişiler için bir vasi atanması (m. 354-356) gibi dayanışmacı düzenlemeler içeren Türk aile hukukunun sosyal karakteri ağır basar.

Türk aile hukukunun bir başka önemli özelliği, aile işlerinin düzenlenmesinde yargıca geniş değerlendirme yetkisi bırakması ve somut olaylara uygun karar vermeyi sağlayan bir esneklik taşımasıdır.

Türk aile hukukunu Osmanlı-İslam aile hukukundan ayıran özellikler şöyle sıralanabilir: 1) kadınla erkek arasında salt eşitlik ilkesi kabul edilmiştir, 2) evlenme "medeni nikâh" denen ve evlendirme memuru önünde yapılan bir resmî işlem olarak düzenlenmiştir, 3) evlenme kişilerin serbest iradesine bağlı bir işlem durumuna getirilmiştir, 4) evlenmede bir yaş sınırı getirilmiştir, 5) karı-koca arasında mal ayrılığı yanında sözleşmeye dayalı bir sistem olarak mal birliği ve mal ortaklığı öngörülmüş, eşlere bu konuda seçenekler sunulmuştur. *Ayrıca bak.* boşanma; çekirdek aile; evlilik; geniş aile; miras.

aile düzenine karşı işlenen suçlar, aile kuruluşu ile ilgili ilkelerin ve eşlerin karşılıklı bağlılık, gözetme ve yardım yükümlülüklerinin ihlal edilmesinden doğan suçlar. Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) zina ve nesep cürümleri olarak yer almaktadır. (m. 440-447).

Zinanın suç sayılmasının amacı evliliği, aile ve toplum düzenini korumaktır; ama, günümüzde TCK ve birkaç yabancı yasa dışında zinayı suç sayan yasa kalmamıştır. Zina suçunda önemli bir konu, evli bir kadının nerede, ne zaman ve ne biçimde olursa olsun (bir kez dahi olsa) bir kişiyle zina yapmasının cezalandırılmasına karşılık, evli bir erkeğin cezalandırılabilmesi için, kendi karısından başka bir kadını karı-koca gibi geçinmek üzere karısıyla birlikte oturduğu evde ya da herkesçe bilinebilecek başka bir yerde tutmasının zorunlu sayılmasıdır. Erkek ile kadın arasında bu suçun işlenmesi bakımından fark yaratılması, kadın-erkek eşitliğine ve çağdaş hukuk düşüncesine uygun düşmemektedir.

Zina, kovuşturulması şikâyete bağlı suçlardandır; kovuşturulabilmesi için karı ya da kocadan birinin şikâyet etmesi gerekmektedir. Hüküm verilinceye kadar davadan vazgeçmek olanağı vardır.

Nesep cürümleri ise, çocukların, gizlenerek ya da yerine başka çocuk konarak neseplerinin değiştirilmiş olmasıdır. Bundan başka, yasal ya da nesebi ikrar olmuş bir çocuğu, kim olduğunu saklayarak Darülaceze'ye ya da başka bir kuruma ya da herkesin görebileceği bir yere bırakmak da suçtur.

Aslında TCK, aile düzenine karşı işlenen suçlar bakımından doğru bir sınıflandırma, tam bir düzenleme içermemektedir. Bu başlık altında yalnızca zina ve nesep cürümleri yer alırken, birden fazla karı almak, aile bireylerine kötü davranmak gibi suçlar başka başlık altında düzenlenmiştir. Oysa, örneğin Şili Ceza Kanunu çocukların ve yardıma muhtaç kişilerin terki, Yugoslav Ceza Kanunu ise birden fazla kişiyle evlenme, çocuğun bakım ve eğitim yükümlülüğünü yerine getirmeme gibi suçları da aile başlığı altında düzenlemiştir.

Aile düzenini doğrudan ilgilendirdiği halde Türk Ceza Kanunu'nda başka başlıklar altında düzenlenen suçların bir örneği de, birbirleriyle evlenmesi yasayla yasaklanan kişilerle ilgilidir. Bu konu hükümet memurları tarafından kişilere yapılan kötü davranışları içeren bir bölümde düzenlenmiştir.

İsteyerek çocuğu düşürmek, yardıma muhtaç olan kişileri kendi hallerine terketmek ve aile bireylerine kötü davranışlarda bulunmak suçlarının da aile düzenine karşı işlenen suçlar arasında görülmesi daha doğru olacakken, bunlar, kişilere karşı işlenen suçlara ayrılan bölümde düzenlenmiştir.

Ayrıca, genel terbiyeye karşı suçlardan sayılan cebren ırza geçme ve küçükleri baştan çıkarma suçunu işleyen kişi ana, baba, veli ya da vasi olduğu takdirde suç ağırlaşmaktadır. Gene kız, kadın ve erkek kaçırmaya ilişkin maddeye göre eğer kaçırılan kadın evli ise, suç gene ağırlaşır.

aile malları, aile üyelerinin çeşitli gereksinimlerini karşılamak ve ailenin devamını sağlamak amacıyla ayrılan mal ya da mallar topluluğu. Aile içinde ekonomik dayanışma ve yardımlaşmanın sağlanmasını, ekonomi, ticaret ve tarım işletmelerinin parçalanmasının önlenmesini ve bunların daha verimli işletilmesini amaçlar. Medeni Kanun'da aile malları kurumu üç değişik türde düzenlenmiştir: 1) Tüzel kişiliğe sahip aile vakfı(*), 2) aile malları ortaklığı(*), 3) aile yurdu(*).

aile malları ortaklığı, AİLE ŞİRKETİ EMVALİ olarak da bilinir, hısımların terekedeki paylarının tümünü ya da bir bölümünü bırakarak ya da ortaya başka mallar koyarak iştirak halinde mülkiyet biçiminde aralarında oluşturdukları ortaklık. Aile malları ortaklığının yeri aslında aile hukukunda, aile malları arasında olmakla birlikte, kaynağı miras hukukundan gelmektedir (Medeni Kanun, m. 599). Çünkü bu kurum, özellikle tarımsal taşınmazların miras yoluyla parçalanmasından doğan ekonomik sakıncaları geniş ölçüde önlemeyi amaçlar. Ancak, mirasçılık söz konusu olmadan da hısımlar arasında böyle bir ortaklık kurulabilir. Aile vakfından farklı olarak, bu ortaklığın tüzel kişiliği yoktur.

Aile malları ortaklığına ayrılan mallar taşınır ya da taşınmaz olabilir. Bu ortaklığı oluşturan hısımların hepsinin ortaklığa mal koymuş olmaları koşulu yoktur; hısımların, bu ortaklığa ayrılan mal ya da mallar topluluğu üzerinde iştirak halinde mülkiyete sahip olmaları yeterlidir.

Aile malları ortaklığı ancak resmî senetle kurulabilir. Resmî senette ortaklığı kurma iradesi, ortakların kimler olduğu, ortaklığa hangi malların konduğu, varsa özel anlaşmalar, ortaklığın elbirliğiyle mi, temettü payı biçiminde mi işletileceği, belirli süreli mi, yoksa belirsiz süreli mi olduğu gibi konular yer alır. Resmî senette tersi belirtilmemişse ortaklığın elbirliği ile işletileceği kabul edilir. Elbirliği ile işletmede idare ve işletme tüm ortakların katılmaları ile yürütülür. Temettü payı ile işletmede ise işletme, yönetim ve temsil yetkileri ortaklardan yalnız birine aittir. Bu ortak öbür ortaklara yıllık gelirden belli bir pay vermekle yükümlüdür. Her iki ortaklık türünde de kâr ve zarara katılma paylarının eşit olması asıldır. İştirak halinde mülkiyet söz konusu olduğundan, ortaklardan hiçbiri tek başına kendi payı üzerinde tasarrufta bulunamaz; tasarruf işlemleri ancak tüm ortakların oybirliğiyle yapılabilir. Ortaklık borçlarından dolayı ortaklar zincirleme sorumludurlar.

Aile malları ortaklığı belirli süreli olarak kurulmuşsa ortaklar sona erme tarihinden altı ay önce yazılı ihbar yoluyla ortaklıkla ilgilerini kesebilirler. Medeni Kanun'a göre bunun dışında: 1) Tüm ortakların onayı varsa, 2) ortaklığın devamı için belirli süre sona ermiş ve uzatılmamışsa, 3) ortaklardan birinin payı icra yoluyla haczedilerek satılmışsa, 4) ortaklardan biri iflas etmişse, 5) ortaklardan birinin haklı nedenlere dayanan isteğiyle, 6) temettü payı koşuluyla ortaklığı işletmeyi üzerine alan ortak, malları gereği gibi işletmemiş ya da öbür ortaklara karşı yükümlülüklerini yerine getirmemişse, aile malları ortaklığı sona erer.

aile vakfı, aile bireylerinin eğitim ve öğretimi, iş yaşamında gerekli maddi araçlara sahip olabilmesi ya da maddi yardım görebilmesi için gerekli giderleri karşılamak üzere oluşturulan özel kurum (Medeni Kanun, m. 322). Tüzel kişiliği olan ve belli bir amaca ayrılmış mal topluluğu olarak vakıfların özel bir türüdür. Öbür vakıflar gibi bir resmî senetle ya da ölüme bağlı tasarrufla kurulur. Medeni Kanun'un miras hükümlerine göre, tasarruf hesabının zamanı ya da bir kısmı vakfedilebilir (m. 473). Aile vakfı, kanuna, ahlaka ve kamu düzenine aykırı olmamak koşuluyla her amaca yönelebilir. Bu vakıf türünden yalnızca ilgili aile bireyleri yararlanabilir. Bunlar da tüm kan hısımları ve sıhrî hısımlar, evlatlık ve onun karı ya da kocası olabilir. Bir malın ya da bir hakkın devir ve ferağ edilememek koşuluna bağlı olarak bir aileye tahsisine ve aile bireyleri arasında geçişinin nasıl olacağına ilişkin işlem yapılması yasa hükmüyle yasaklanmıştır (m. 322/2).

Aile vakfına, vakfedenin (vâkıf) mirasçıları ve alacaklıları itiraz edebilir. Öbür vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü denetimine bağlı olmasına karşın aile vakfının denetimi kuruluş senedine (vakıfnameye) göre yapılır.

Aile vakfı, kuşaklar boyunca aile bireylerinin eğitim-öğretim ve öteki zorunlu giderlerini karşıladığı için sürekli bir kurumdur. Bununla birlikte Türk hukuk sisteminin ilkelerine göre, bazı fesih nedenlerinin varlığı halinde sona erer. Medeni Kanun'da aile vakfı için özel sona erme nedenleri düzenlenmemiştir. Öbür vakıflarda olduğu gibi, amacının gerçekleşmesi olanaksız hale geldiği durumlarda kendiliğinden, yasaya ve kamu düzenine aykırı olduğu takdirde de yargıç kararıyla feshedilmek suretiyle sona erer.

aile vesayeti, vesayet altına alınan kimsenin çıkarlarını korumak ve özellikle bir ortaklığın ya da bir sanayi kuruluşunun devamını sağlamak için, gerekli durumlarda istisnai olarak vesayetin aileye bırakılması. Aile vesayetinin gerçekleşebilmesi için, bunun hısımlarca istenmesi, aile meclisi üyelerince güvence verilmesi ve asliye mahkemesinin aile vesayetine izin vermesi gerekir (Medeni Kanun, m. 349). Aile vesayetinde en önemli konu, vesayet altında bulunan kişinin çıkarının bulunması ve bu çıkarın aile vesayetini gerektirmesidir.

Aile vesayetinin kuruluşuna izin verildikten sonra, sulh mahkemesinin tüm hak ve yetkileri ve sorumluluğu artık aile meclisine geçer.

aile yardımcısı, bir kimseye maddi nafaka sağlayan, düzenli yardımda bulunan ya da ilerde bir yardımda bulunmaya yasa gereği zorunlu tutulan kişi. Türk Medeni Kanunu'nun 315. maddesi, nafaka yükümlüsü olarak aile yardımcısı kavramını yalnızca ana, baba ve çocukları kapsayacak biçimde dar tutmamış, usul (üst soy) ve fürûg (alt soy) deyimlerini kullanarak kapsamı genişletmiştir. Örneğin, ikinci derecede de olsa büyükanne-büyükbaba ve torunlar da aile yar-

dımcısı kavramı içindedir. Bununla birlikte, öğretide ve uygulamada genel olarak kabul edildiği gibi, nafaka istemi, aile yardımcısına karşı yasal mirasçılık hakkı için geçerli olan sıraya göre ileri sürülebileceğinden, nafaka yükümlülüğü bakımından füruğ (alt soy) usulden (üst soy) önce gelir.

Öte yandan hemen tüm hukuk sistemlerinde aile yardımcılığı kavramının içerdiği nafaka yükümlülüğü bakımından ölçüt, kural olarak, evlilik ilişkisinden doğan kan bağlılığıdır. Ama Fransız hukuku, evlilik dışı çocukları da aile yardımcısı kavramına sokmuştur. İsveç hukukunda da aynı ilke geçerlidir. İtalyan Medeni Kanunu ise yalnızca baba tarafından tanınmış evlilik dışı çocukları aile yardımcısı olarak kabul eder. Fransız hukuku yalnızca kan hısımlarını değil, aynı zamanda damat ve gelin gibi sıhri hısımları da aile yardımcısı olarak görür.

Türk hukuk sisteminde, haksız bir eylem sonucunda bir kimsenin ölümüne neden olan kişi de öğretide aile yardımcısı kavramı içerisinde ele alınır; çünkü Borçlar Kanunu'nun 45. maddesinin 2. fıkrasına göre ölenin yardımından yoksun kalan aile bireylerinin uğradıkları tüm zararları gidermek zorundadır. Uygulamada ise, haksız eylemle ölüme neden olan kişinin tazminat yükümlülüğü, eylemden zarar gören kimseyle ölen kişi arasındaki fiili ilişkiyi de kapsayacak genişlikte kabul edilir.

aile yurdu, bir kişinin, ailenin gereksinimi için bizzat kendisinin ya da ailesinin oturması ya da işletmesi koşuluyla tarım, sanayiye ya da oturmaya ayırdığı taşınmaz ve ekleri. Bu gibi taşınmazlar devredilemez, bağışlanamaz ve haczedilemez. Aile yurdu bir malın belli bir amaca ayrılmasına karşın aile yurdu malikinin mülkiyeti altında kaldığı için, tüzel kişiliğe sahip bir vakıf niteliğini taşımaz. Amacı ve işlevleri, aile birliğinin dağılmasını engellemek ve aileyi ekonomik açıdan korumaktır; bu taşınmaz, ailenin geçimi ya da oturması için gerekenden büyük olamaz.

Aile yurdu üçüncü kişilerin ve alacaklıların haklarını korumak için çok sıkı biçim koşullarıyla ve tek taraflı bir hukuki işlemle kurulur. Mahkeme gerek alacaklıların, gerekse aile yurdunun kurulmasından zarar görme olasılığı bulunan kimselerin iki ay içinde kuruluşa itirazda bulunabileceklerini ilan eder (Medeni Kanun, m. 338); bu taşınmaz üzerinde rehin ya da ipotek hakkına sahip olan kişiler varsa, onlara ayrıca bildirimde bulunur. Bu süre içinde itiraz eden alacaklılar, haklarını almadıkça yargıç aile yurdunun kurulmasına izin vermez. Yapılan itiraz haksız bulunur ya da herhangi bir itiraz olmazsa, mahkeme gereken izni verir. Yargıcın izni tapu siciline şerh ve ilan edilince aile yurdu kurulmuş olur (m. 340).

Aile yurdu haline getirilen taşınmazlar üzerinde, rehin (ya da ipotek) gibi bir ayni hak kurulamaz, yurt sahibi bu taşınmazı başkasına devredemez, tasarruf işlemlerine konu yapamaz, kiraya veremez. Aile yurdu alacaklılar tarafından haczedilemez, ama alacaklılar mahkemeye başvurarak yurt olarak kullanılan taşınmazı kendi adlarına yönetecek bir müdür atanmasını isteyebilirler. Mahkeme bu başvuruyu, yurdun ayrıldığı amaca bir zarar gelmemek koşuluyla kabul eder. Böylece borçlunun ve ailesinin geçim ve oturma gereksinimleri dışında kalan gelir, alacaklıya ödenebilir.

Aile yurdu, kural olarak, mal sahibinin ölümü ile sona erer. Ama yurt sahibi, taşınmazın, kendi mirasçılarına gene yurt halinde geçmesi için ölüme bağlı bir tasarruf yapabilir. Ancak, mirasçılarının mirasçılarına da yurt halinde geçmesini sağlayamaz.

Mal sahibi sağlığında da aile yurduna son verebilir. Bunun için kuruluşta olduğu gibi bazı koşullara uymak yükümlülüğü vardır. Tapudaki kaydın silinmesi için yetkili mahkemeye bir dilekçe verilir; mahkemece ilan edilen bu dilekçeye iki ay içinde itiraz edilmemiş ya da yapılan itiraz haksız bulunmuşsa, mahkeme tapudaki kaydın silinmesine izin verir ve böylece aile yurdu sona erer.

Ailey, Alvin, Jr. (d. 5 Ocak 1931, Rogers, Texas - ö. 1 Aralık 1989, New York kenti, ABD), ABD'li Siyah dansçı, koreograf ve Alvin Ailey Dans Topluluğu'nun yöneticisi.

1942'de ailesiyle birlikte Los Angeles'a taşınan Ailey, 1949'da Lester Horton Dance Theater ile ilişki kurdu. 1953'te Horton'ın ölümünden sonra Ailey, topluluğun başına geçti ve 1954'te topluluk dağılana değin bu görevi sürdürdü. Aynı yıl New York'a gitti. Orada çeşitli topluluklarda sahneye çıktı ve Stella Adler'dan oyunculuk, Martha Graham, Hanya Holm, Charles Weidman ve daha başkalarından dans dersleri aldı.

Ailey 1958'de hemen hemen tümü Siyahlardan oluşan kendi topluluğunu kurarak Alvin Ailey American Dance Theatre adını verdi. Hem ABD'de, hem ülke dışında sık sık turnelere çıktı. Çin'de sahneye çıkan ilk modern dans topluluğu onunki oldu (1985). Ailey'nin yapıtları dışında, Horton, Pearl Primus ve Katherine Dunham gibi modern dansın öncülerinin yapıtlarına da yer veren topluluğun gerçekleştirdiği en güçlü gösteri, Amerikan zenci *spiritual*'larını temel alan *Revelations* (1960; Açınlamalar) olmuştur.

Aillanos, AELIANUS TACTICUS olarak da bilinir (ö. İS 2. yy başları), Roma'da yaşamış Eski Yunanlı yazar. Hazırladığı taktik elkitabı, Bizans, Müslüman ve 15. yüzyıl sonrası Avrupa savaş yöntemlerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Aillanos'un, İS y. 106'da yazdığı *Taktike theoria* (Taktik Kuramı), Büyük İskender'den sonraki Helen savaş yöntemlerini kaynak alarak ordunun savaş sırasında silahlandırılması, organizasyonu, savaş alanına yayılması ve manevraları üzerine bilgi veren bir elkitabıdır. Bu alanda kendisinden önceki otoritelere başvuran Aillanos, temel olarak, Eski Yunanlıların ağır zırhlı piyadesi ile hafif piyade ve süvari korumasının birleştirildiği bir tür askeri birliği incelemiştir. Aillanos'un etkisi, Bizans imparatoru VI. Leon'un (886-912) askeri içerikli yazılarında açıkça görülür. *Taktike theoria* y. 1350'de Arapçaya çevrilmiştir. 16. yüzyılda piyadenin, savaşın sonucunu belirleyen bir güç olarak yeniden süvarinin yerini almasıyla birlikte Aillanos'un ayrıntılı incelemesi Avrupalı askeri metin yazarları için değerli bir kaynak haline gelmiştir.

Ailly, Pierre d' (d. 1350, Compiègne, - ö. 9 Ağustos 1420, Avignon, Fransa), Fransız ilahiyatçı ve kardinal, başlıca amacı Batı Kilisesi'ndeki Büyük Bölünme'yi (1378-1417) ortadan kaldırmak olan kilise reformunun savunucusu. Papanın genel bir konsile bağlı olmasını öngören konsilcilik öğretisini savunmuş ve 1381'de bölünmeye son vermek amacıyla böyle bir konsilin toplanmasını önermiştir.

D'Ailly, Paris Üniversitesi'ne bağlı Navarre Okulu'nda öğrenim gördü. 1380'de aynı okulda ilahiyat doktorasını tamamladı. 1384'te Navarre Okulu'nun müdürü, daha sonra Paris Üniversitesi'nin rektörü, 1389'da da kralın günah çıkarma papazı ve hayır işleri görevlisi oldu. Bununla birlikte, Roma'daki papaya karşı çıkarak kendini papa ilan eden XIII. Benedictus'u destekleyerek üniversiteyi güçendirdi. XIII. Benedictus onu önce Le Puy (1395), sonra da Cambrai (1397) piskoposluğuna atadı. Ancak Benedictus, bölünmeyi ortadan kaldırmak için (Roma'daki Papa IX. Bonifacius'la birlikte) görevden ayrılmayı reddedince, d'Ailly'nin onunla arası açıldı. Ardından da, gittikçe daha aşırı noktalara varan eski konsilci öğretisine döndü.

D'Ailly, Benedictus ile Roma'daki yeni papa XII. Gregorius'un ikisinin birden görevlerine son verildiğini ilan ederek papalığa V. Alexander'ı seçen Pisa Konsili'nde (1409) önemli bir rol oynadı. Ertesi yıl V. Alexander'ın yerini XXIII. Johannes aldı ve d'Ailly'yi 1411'de kardinal, sonra Orange piskoposu, 1413'te de Almanya elçisi yaptı. Bu arada, artık iki yerine üç papa bulunduğundan, bölünme sürüyordu. D'Ailly bu yüzden yeni bir genel konsilin toplantıya çağrılmasından yanaydı. 1414-18 arasında Konstanz'da toplanan konsil, XXIII. Johannes'i görevden çekilmeye çağırdı, Husçuları (Bohemyalı reformcu Jan Hus'un heretik izleyicileri) mahkûm etti, konsilciliği destekledi, papalığa V. Martinus'un seçilmesinde (Kasım 1417) konsil ile kardinallerin rolleri konusunda bir uzlaşmaya vardı; d'Ailly bu kararların alınmasında etkili oldu. Ama İtalyan, Alman ve İngilizlerin kendisine karşı birleşmeleri sonucu, papa seçilme olasılığı ortadan kalktı. D'Ailly Avignon'a çekildi ve orada Papa V. Martinus'un elçiliğini yapmaya başladı.

D'Ailly birçok etkili yapıtın da yazarıdır. Yaşadığı dönemde, kilise kurumu üzerine düşüncelerinin çoğu, Büyük Bölünme'ye son verecek tek çıkar yol olarak kabul edilmiştir. Ama daha sonra özellikle Protestan Reformcular arasında yankılanmaya başladıkça bu görüşler heretik olarak nitelenip reddedilmiştir. Bilime ilgi duyan d'Ailly, takvim reformunu savunmuştur (bu reform daha sonra Papa XIII. Gregorius tarafından gerçekleştirilmiştir). *Image Mundi* (Dünyanın Görünümü) adlı yapıtında gemiyle batıya doğru giderek Doğu Hint Adalarına ulaşılabileceğini ileri sürmüştür.

Ailred (RIEVAULX'LU AZİZİ *bak.* Aelred (RIEVAULX'LU AZİZİ)

Almar (MONTEIL'Lİ) *bak.* Adhémar DU PUY

Almoin (d. 960 - ö. 1010), Fransız Benedikten keşişi. Yazdığı Frank tarihine ortaçağda büyük değer verilmiştir.

Fleury-sur-Loire manastırına gittikten sonra (979-985), Aziz Benedictus üzerinde çalışarak 1005'te *Miracula Sancti Benedicti*'nin ikinci ve üçüncü kitaplarını tamamladı. Bu yapıtın ilk kitabı, daha önce yaşamış bir yazar tarafından yazılmıştı. Almoin bu arada manastırın başkeşişi Abbon'un (ö. 1004) biyografisini de kaleme aldı. Abbon'un önerisi üzerine *Historia Francorum* ya da *Libri IV de gestis Francorum* adlı kitabı hazırladı. Almoin'un, Merovenj Dönemi metinlerinden derleyerek daha iyi bir Latince ile yeniden yazdığı bu Frank tarihi, sonradan 12. yüzyıl tarihçileri tarafından genişletilip düzeltilmiştir. Ama Almoin'in, Abbon ve Aziz Benedictus'un yaşamları üzerine yazdığı kitaplar tarihsel açıdan daha değerlidir. Abbon'un, Fransa kralı ile kilise arasındaki siyasal anlaşmazlıklar nedeniyle Roma'ya yaptığı iki kısa yolculuk, Almoin'in tarih kitaplarında 10. yüzyılın en önemli tarih olaylarından biri olarak nitelendirilir.

Almorés Dağları, Portekizce SERRA DOS ALMORÉS, Doğu Brezilya'da, bir bölümü Minas Gerais, öbür bölümü de Espírito Santo illerinde bulunan dağlık bölge. Yaklaşık 10.100 km²'lik bir alanı kaplar. Ortala-

ma yüksekliği 900 m olan ve genellikle billur kayaçlı tepelerden oluşan bir arazidir. Aralarından São Mateus Irmağı ile daha birçok küçük akarsuyun geçtiği dağlar, yapraklarını döken ve dökmeyen ağaçlarla kaplıdır. Doce Irmağı dağların güneybatı sınırını yakından izleyerek akar. Bölgenin önemli kasabası Mantena'dır (Gabriel Emílio).

Ain, Fransa'nın doğusunda, Rhône-Alpes planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Rhône ile Saône ırmaklarının arasında yer alır. Kuzey ve doğudan İsviçre ile komşudur. Yüzölçümü 5.756 km²'dir. Rhône'a kavuşmak üzere güneye doğru akan ve verimli Bresse Ovasıyla bataklık Dombes Ovasını doğudaki Jura yarlarından ayıran Ain Irmağı, Ain ilini ikiye böler. Jura yarları otlaklarla ve kerestelik ağaçlarla kaplıdır. Bresse ise çeşitli tarım ürünleri yetiştirilen, domuz ve kümes hayvanları beslenen bir bölgedir. Gölcüklerle dolu Dombes'da at ve kaz yetiştirilir. Ain'in geri kalan bölümünde halk genellikle çiftlik hayvancılığı, peynircilik, ormancılık ve küçük imalatla (özellikle tekstil ve plastik) uğraşır. Küçük imalat başta il merkezi Bourg olmak üzere Oyonnax, Bellegarde-sur-Valserine, Nantua, Jujurieux, Tenay, Saint-Rambert-en-Bugey, Trévoux ve Saint-Bernard'da yoğunlaşmıştır. Ain ve Rhône ırmaklarından hidroelektrik enerji sağlanır. Başka sanayi etkinlikleri arasında elmas tıraşlama, plastik ve hassas ölçü aletleri üretimi yer alır. Turizm yer yer önemlidir. Ain'in dört ilçesi (*arrondissement*) vardır: Belley, Nantua, Gex ve aynı zamanda piskoposluk olan Bourg. Nüfus (1990) 470.000.

Ain Irmağı, Fransa'nın doğusunda ırmak. Pont-d'Ain yakınındaki bir vadiden doğar, Jura Dağlarından güneye doğru 200 km akarak Jura ve Ain illerinden geçer. En büyüğü Vouglans Barajı olan birkaç hidroelektrik santralını besleyerek Dombes Ovasından akar ve Rhône Irmağıyla birleşir. Başlıca kolları Bienne ve Albarine'dir

Ain Mallaha *bak.* Eynan

Aineias, Troya ve Roma mitoloji kahramanı. Tanrıça Aphrodite ile Ankhises'in oğludur. Troya krallar soyundan gelir ve Hektor'un kuzenidir. Troya'nın Yunanlılara karşı savunulmasında önemli bir rol oynamış ve başarılarıyla bir tek Hektor'u geçememiştir. Homeros, Aineias'ın bu ikinci adam olma durumundan hoşnut olmadığını söyler. Aineias'ın Troya'ya ihanet ettiği ve Yunanlılara yardımda bulunduğu biçimindeki daha sonraki bir efsane bu sözlerden kaynaklanır. Bununla birlikte, efsanenin daha yaygın olan biçiminde Aineias Troya halkından hayatta kalanların önderi olarak gösterilir. Her iki durumda da, Aineias savaştan sağ olarak çıkmıştır.

Homeros kahramanları daha sonra İtalya ve Sicilya'yla ilgili efsanelerde yer aldı. Bu yörede IO 8. yüzyılda koloniler kurmaya başlayan Yunanlılar, Troya Savaşı'nda çarpışan Yunanlı önderlerin soyundan geldiklerini ileri sürüyorlardı. Efsane, Aineias ile özellikle İtalya'da Latium'daki bazı yerler ve aileler arasında ilişki kuruyordu. Roma İtalya'da ve Akdeniz'de yayılıp genişlerken, Romalı yurtsever yazarlar da gerek ülkeleriyle Antik Çağ arasında onurlu bir bağlantı kuracak, gerekse Yunan üstünlüğünden duyulan hoşnutsuzluğu giderecek bir mitos yaratmaya koyuldular. Hem bir Troyalı olarak Yunanlıların düşmanı sayılması, hem de savaştan sonra serbest bırakıldığı yolundaki söylenti Aineias'ı görkemli bir Roma imparatorluğu kurma görevi için çok uygun bir aday durumuna getiriyordu.

Aineias'a ilişkin çeşitli efsanelere günümüze ulaşan biçimi veren Vergilius olmuştur. Julius Caesar'ın ve dolayısıyla Vergilius'un koruyucusu Augustus'un ailesi, Aineias'ın soyundan geldiğini öne sürüyordu; Aineias'ın oğlu Askanios'un (Latince Ascanius) bir adı da Iulus'tu. Değişik efsaneleri birleştiren Vergilius, *Aeneis* (*) adlı başyapıtını yarattı. Bu Latin destanının kahramanı yalnızca Roma tarihinin akış ve amacını değil, aynı zamanda Augustus'un yükselişini ve izlediği yolu da simgeliyordu. *Aeneis*'te Aineias Troya'dan kaçarak batıya doğru gider; Sicilya ve Kartaca'yı dolaştıktan sonra İtalya'da Tiber Irmağının ağzına ulaşır. Vergilius, Aineias'ın sebat, özveri ve Roma'yı kuran tanrılara bağlılık gibi niteliklerini de belirtir.

Aineias'ın ölümü Dionysios tarafından anlatılmıştır. Livius'a göre Aineias, Rutullara karşı savaşırken ölmüş ancak ölüsü bulunamamış, ondan sonra da *Juppiter Indiges* adıyla bilinen yerel bir tanrı olmuştur.

Ainesidemos (d. İÖ 1. yy, Knossos, Girit), Akademia okuluna bağlı Eski Yunanlı filozof ve diyalektikçi. Bilginin can sıkıcı, çetin ve "çözümlenemez" olduğu sorununa pratik bir çözüm olarak, Pyrrhoncu "yargıdan kaçınma" (*epokhe*) temel ilkesini yeniden gündeme getirdi. Ainesidemos'un "Pyrrhoncu Söylevler" adlı yapıtında şüpheciliği savunmak için oluşturduğu 10 kanıttan dördü algılayanın doğasından kaynaklanan tartışmalar üzerine, ikisi algılanan şey üzerine ve öbür dördü algılayan ile algılanan şey arasındaki ilişki üzerinedir.

Ainos *bak.* Enez

Aiolis *bak.* Eolis

Aiolos, Homeros'un yapıtlarında rüzgârların efendisi ve yüzen ada Aiolia'nın yöneticisi. *Odysseia* destanında Odysseus'a yolculuğunu kolaylaştıran bir rüzgâr armağan eder, kötü rüzgârları da bir torbaya doldurup yanına verir. Odysseus'un arkadaşları torbayı açınca kötü rüzgârlar esmeye başlar ve onları geriye, adaya sürükler. Homeros'un yapıtında insan niteliğinde olmasına karşın, Aiolos sonraları ikincil tanrılardan biri olarak betimlenmiştir.

Aiolos, Yunan mitolojisinde Tesalya'da bulunan Magnesia'nın efsanevi kralı. Asıl Yunanlılar olarak kabul edilen Helenlere adını veren Helen'in oğlu ve Sisyphos'un (insanların en kurnazı) babasıdır. Kızı Kanake ve oğlu Makareos zina işledikten sonra yaşamlarına son vermişlerdir. Bu öykü Euripides'in bugün kayıp olan *Aiolos* adlı yapıtına konu olmuştur. Aiolos, Anadolu'nun batı kıyısındaki Aiolis bölgesine (İzmir'in kuzeyi) adını vermiştir.

Aiolos arpı (Yunan Rüzgâr Tanrısı Aiolos'tan), rüzgâr esintisiyle ses veren telli bir müzik aleti. 1 m boyunda, 13 cm genişliğinde ve 8 cm derinliğindeki tahta bir ses kutusuna gevşek bir biçimde takılan, kalınlığı ve esnekliği birbirinden farklı, genellikle aynı sese akortlu 10 ya da 12 tane bağırsak telden oluşur. Teller rüzgâr altında bir sayının tam bölenleri olarak (ikili, üçlü dörtlü aralıklar halinde) titreşirler.

Rüzgâr esmesiyle tellerin doğal olarak titreştiği eski çağlardan beri bilinmektedir. Efsaneye göre Hz. Davud, rüzgârı yakalamak için *kinnor*'unu (bir çeşit lir) gece yatağının üstüne asardı. 10. yüzyılda Canterbury'li Dunstan, rüzgâr esince arpından ses çıktığı için büyücülükle suçlanmıştı.

Musurgia Universalis (1650) adlı yapıtında bu çalgının bütün özelliklerini anlatan Athanasius Kircher, kendi koleksiyonu için bir Aiolos arpı yapmıştır. Aiolos arpı romantik dönemde Almanya ve İngiltere'de yaygındı. Johann Jacob Schell'in yaptığı *anémocorde* (1789) ile M. Isouard'ın gerçekleştirdiği *piano éolien* (1837), Aiolos arpını bir körük ekleyerek tuşlu çalgı haline getirme denemeleridir.

aion, EON olarak da yazılır (Yunancada "çağ" ya da "ömür"), gnostisizm ve Manicilikte Tanrı'dan kaynaklanan ve mutlağın özelliklerinden olan ruh aşamalarından ya da varlık alanlarından biri. Madde ve ruh arasındaki çelişkiye dayanan gnostik dualizmin (ikicilik) temel kavramı çevresinde gelişen kozmolojinin önemli bir öğesidir.

İlk *aion*'un doğrudan doğruya görünmeyen Tanrı'dan kaynaklandığı ve kutsal bir güçle donatıldığı söylenir. Bundan sonra ortaya çıkan *aion*'lar daha az güçle donatılmış olanlardı. Her gnostik sistem *aion*'ları kendine özgü bir biçimde açıklar, ama hepsi de Tanrı'dan uzaklaşmalarına bağlı olarak *aion*'ların sayılarının arttığı ve aşağı düzeydeki *aion*'ların kutsal güçten daha düşük oranlarda pay aldıkları konusunda birleşirler. Kutsal güçten uzaklaştıkça *aion*'ların hataya yol açma olasılığı artar; maddi evrenin yaratılışı da çoğu sistemde böyle bir hataya bağlanır. Birçoğu için, maddi evrende ortaya çıkan bu hatayı düzeltme işlevini taşıyan İsa en yetkin *aion*'dur. Kutsal Ruh ise genellikle ikinci dereceden *aion* olarak görülür.

Bazı sistemlerde, *aion*'lar, tanrısal olanın vücut bulması olarak ele alınıp, olumlu görülür. Başka sistemlerde ise bunlar, insan ruhunun kutsal özüne ulaşabilmek için acı çekerek içinden geçmek zorunda olduğu büyük bir zaman, mekân ve deneyim ortamı olarak düşünülüp olumsuz anlamda ele alınır.

Air Canada, Kanada Parlamentosu'nca çıkarılan 10 Nisan 1937 tarihli Trans-Canada Air Lines Yasası'yla kurulan havayolu şirketi. Yaklaşık 28 yıl boyunca Trans-Canada Air Lines adını taşıyan şirket bugünkü adını 1 Ocak 1965'te aldı. Çıkarılan tüm hisse senetlerine Canada National Railway Co. sahiptir. Air Canada'nın merkezi Montreal'dedir.

İlk kurulduğunda British Columbia eyaletinin Vancouver kenti ile Washington eyaletinin Seattle kenti arasında tarifeli bir hatta seferler yapan şirket, hizmetlerini gittikçe genişleterek 1980'de tüm Kanada'da 60'tan fazla yerleşim merkezine, ayrıca ABD, Bermuda, Antiller, İngiltere ve Avrupa'nın çeşitli yerlerine ulaşır duruma geldi. 1866'da, Moskova'ya sefer düzenleyen ilk Kuzey Amerika havayolu şirketi oldu.

Air Canada'nın tümüne sahip olduğu yan şirketi Venture Limited, Charter seferleri ve grup turları düzenler. Gene Air Canada'ya bağlı bir şirket olan Canac Consultants Limited hava, deniz ve kara ulaşımı, oteller ve telekomünikasyonla ilgili yönetim ve danışmanlık hizmetleri verir. Air Jamaica Limited'de hissesi olan Air Canada, 1979'da Nordair Ltd.'den de hisse satın alarak bu şirketin kararlarını denetleyebilecek duruma gelmiştir.

Air Dağları *bak.* Ayr Dağları

air de cour (Fransızcada "saray havası"), 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyıl boyunca egemen olan, solo ya da çeşitli bölüm ve seslerden oluşan, Fransızlara özgü şarkı türü.

Popüler şansonlardan") basit akorlar kullanılarak insan sesi ve lavta için yapılmış düzenlemelerden doğmuştur. Böyle düzenlemeler daha önce *vau* (ya da *voix-) de-villes* (kentlerin sesi) diye bilinirdi; *air de cour* adı 1571'de Adrian Le Roy ve Robert Ballard'ın yaptıkları bir derlemede bu sözcüğün kullanılmasından sonra yaygınlaştı. Daha başka önemli derlemeler Pierre Attaignant ve Pierre Phalèse tarafından yayımlandı; Antoine Boesset, Jean de Cambefort ve Michel Lambert bu derlemelerde yer alan besteciler arasındaydı.

İlk derlemeler büyük ölçüde şanson düzenlemelerine dayanıyordu, ama yeni müzik parçaları artık açıkça eşlikli solo şarkılar biçiminde besteleniyordu. *Air de cour* genellikle lavta ya da klavsen eşliğinde bir ya da iki ses için, ya da eşliksiz olarak dört ya da beş ses için yazılan ve bütün kıtalarında aynı müzikle seslendirilen bir şarkıydı. Yinelenen iki bölümü ve çoğunlukla bir nakaratı olurdu; şarkıcılar yinelemelerde melodiyi süslerlerdi. Şarkı metinleri genellikle aşk şiirleriydi; bunlar stilize bir dille, kimi zaman da *vers mesuré* (klasik Yunan ve Roma şiiri taklit edilerek yazılan ölçülü dize) ile yazılırdı. Ama dinsel bayramlar, içki âlemleri vb için bestelenen *air de cour*'lar da vardı. *Vers mesuré*'nin müzikteki karşılığı olan ve ölçü olarak nota değerlerinin kullanılmasına dayanan *musique mesurée* kısa süren bir üslup oldu; ama düzensiz ritmik kalıpları kullanmasıyla, *air de cour*'u etkiledi. *Ayrıca bak.* ayre.

Air France, tam adı COMPAGNIE NATIONALE AIR FRANCE, Fransız uluslararası havayolları. 1933'te kurulan şirket bugün dünyanın her yöresine hizmet vermektedir. İngiliz havayolları ile birlikte, ilk kez sesten hızlı Concorde uçaklarını sefere koymuştur. Yönetim merkezi Paris'tedir.

Société Centrale pour l'Exploitation de Lignes Aériennes (kuruluşu 1919), Compagnie Internationale de Navigation (1920), Air Union (1923) ve Air Orient'dan (1929) oluşan dört havayolu şirketi 17 Mayıs 1933'te birleşti ve ulusal bir havayolu sistemi kurmak üzere Fransız hükümetiyle görüşmeye oturdu. Bu birlik birkaç ay sonra, 30 Ağustos'ta, hükümetin de desteğiyle bir başka havayolu şirketi olan Compagnie Générale Aéropostale (kuruluşu 1919) ile birleşti. Böylelikle ortaya çıkan Air France, II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın en geniş havayolu ağlarından birini kurdu. Savaş nedeniyle neredeyse kapanacak duruma gelen şirket, 11 Ekim 1945'te Paris-Londra seferlerini yeniden başlattı. Ertesi yıl yeni bir düzenlemeden geçti. 16 Haziran 1948 'de çıkarılan bir yasayla anonim şirket haline getirildi ve Compagnie Nationale Air France adını aldı. Fransız hükümeti yeni şirkete ait hisselerin yüzde 70'ine sahip oldu.

Air France'ın Paris ve New York arasındaki ilk uçuşu 25 Haziran 1946'da gerçekleştirildi. Şirket sonraki yıllarda hat sayısını artırarak, 1980'lerde 70'i aşkın ülkede 150'den çok kente sefer düzenler duruma geldi. 21 Ocak 1976'da Paris ve Rio de Janeiro arasında tarifeli ilk Concorde uçuşlarını başlattı.

Air-India, 1932'de Tata Airlines adıyla kurulan ve bugün bir Hint kamu kuruluşu olan uluslararası havayolu şirketi. Güney ve Doğu Asya, Ortadoğu, Avrupa, Afrika, Avustralya ve ABD (New York) hatlarında hizmet vermektedir. Merkezi Bombay'dadır.

Şirketin ilk tarifeli seferleri 1932'de J. R. D. Tata tarafından başlatıldı. Karaçi, Ahmedâbad, Bombay, Bellarye ve Madras arasında posta ve yolcu taşıyan şirket, seferlerini 1939'da Trivandrum, Delhi, Colombo, Lahor ile bu kentler arasında kalan başka noktalara da yaydı. Tata Airlines, II. Dünya Savaşı ertesinde, 1946'da, bir kamu kuruluşuna dönüştürüldü ve Air-India Limited adını aldı. Bundan iki yıl sonra da Bombay'ı Kahire, Cenevre ve Londra'ya bağlayacak uluslararası seferleri başlatmak üzere Air-India International Limited kuruldu.

Hindistan hükümeti 1953'te Hint havayolu şirketlerinin tümünü kamulaştırdı ve iki kuruluş oluşturdu. Bunlardan biri ülke içinde hizmet vermek için Air-India Limited ile daha küçük altı havayolu şirketinin bir araya getirilmesiyle kurulan Indian Airlines Corporation, öbürü ise uluslararası hatlarda hizmet vermek için oluşturulan Air-India International Corporation'dı. İkinci kuruluşun adı 1962'de Air-India olarak kısaltıldı. Daha sonraki yıllarda uluslararası seferler Güney Amerika dışında tüm kıtaları kapsayacak biçimde artırıldı.

Airedale teriyesi, teriye cinsi köpeklerin en irisi, "teriyenin kralı" diye anılır. Susamuru zağarı ile soyu tükenmiş, siyah-kahverengi tüylü eski İngiliz teriyesinin soyundan geldiği sanılır. Omuz yüksekliği 58 cm, ağırlığı genellikle 18-23 kg'dır. Uzun ve köşeli burnu ve yandan bakıldığında burnuna kadar dümdüz uzanan alın çizgisi, başının bir dikdörtgenler prizmasını andırmasına yol açar. Tüyleri sık ve yapağı görünümündedir; sırtı siyah, bacakları, burnu ve karnı kahverengidir. Zeki, cesur ve güçlüdür. Sahibine sevgiyle bağlanmasına karşılık yabancılara yakınlık göstermez; iyi bir polis, bekçi ve av köpeğidir. Eskiden savaşlarda haberci olarak da kullanılırdı.

Airy, Sir George Biddell (d. 27 Temmuz 1801, Alnwick, Northumberland - ö. 2 Ocak 1892, Greenwich, Londra, İngiltere), 1835-81 arasında kraliyet astronomu unvanıyla Greenwich Gözlemevi'ni yöneten İngiliz bilim adamı.

Kraliyet astronomlarının yedincisi olan Airy, yeni gözlem araçları kurarak ve bir köşede unutulmuş binlerce gözlem kaydını gün ışığına çıkararak Greenwich Gözlemevi'ni yeniden örgütledi. Ama, 1845'te yeni bir gezegenin varlığını öne süren İngiliz astronom John C. Adams'ın hesaplarını hemen uygulamaya geçirme kararı almaması, Neptün'ün keşfini bir süre geciktirdi.

Venüs'ün ve Ay'ın yörünge hareketlerine ilişkin kuramı geliştiren Airy, 1871'de Yer'in hareketinin ışık sapıncı üzerindeki etkisini incelemek için su dolu bir teleskop kullandı. 1838'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri için bir pusula düzeltme sistemi tasarladı.

1827'de kendi gözünde denediği silindir yüzeyli gözlük camlarıyla insan gözündeki astigmatlık kusurunu düzeltmeye çalışan ilk kişi oldu. Ayrıca, girişim saçaklarının incelenmesine ve gökkuşağının matematiksel kuramına katkıda bulundu. Noktasal bir ışık kaynağının kırınım deseninin merkezinde yer alan ışık beneği, onun anısına "Airy diski" olarak adlandırılmıştır.

Airy 1854'te aynı sarkacı derin bir maden ocağının önce tepesinde, sonra da dibinde sallandırarak yerçekimini ölçtü ve bu yolla Yer'in yoğunluğunu hesapladı. İzostatik dengenin sağlanabilmesi için, dağların altında düşük yoğunlukta kök yapıların bulunması gerektiğine ilişkin kuramı öne süren (1855) ilk bilginlerden biri oldu. 1872'de kendisine "sir" unvanı verildi.

Aisén, AYSÉN olarak da yazılır, tam adı AISÉN DEL GENERAL CARLOS IBÁNEZ DEL CAMPO, Şili'nin güneyinde yer alan bölge. Doğusunda Arjantin, batısında Büyük Okyanus bulunur. 1927'de il olarak kurulmuş, 1974'te ise bölgeye dönüştürülmüştür. 111.873 km² yüzölçümü olan Aisén, Chonos Takımadalarının üçte ikisini, Taitao Yarımadasını ve Palena Irmağı ile O'Higgins Gölü (eskiden San Martín Gölü) arasındaki toprakları kapsar. Bölge Aisén, General Carrera ve Capitán Pratt illerine bölünmüştür. Güneyinde ve doğusunda, yüksekliği 1.000 m ile 4.000 m arasında değişen And Dağları bulunur. Bu dağlar, birbirlerinden buzullarla kaplı vadiler ve fiyortlarla ayrılmış yalçın kütleler görünümündedir. 1.000 m'yi geçen yüksekliklerin çoğunun doruğu sürekli karla kaplıdır; buzullar vadilere, kimi yerde de denize kadar uzanır. Daha aşağılardaki engebeli topraklar, daha çok yapraklarını dökmeyen ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplıdır. Bölgenin, şiddetli yağışların bütün yıl sürdüğü, sürekli serin bir iklimi vardır. Aisén'in ırmakları Şili'nin en düzensiz ve vahşi akarsuları arasında yer alır.

Bir zamanlar bu bölgenin halkını oluşturan Yerliler çok azalmış, onların yerini Chiloe'den ve Şili'nin başka yerlerinden gelen göçmenler almıştır. Bu göçmenler patates ve buğday eker, sığır ve koyun yetiştirirler. Bölgede ayrıca kereste, kurşun, çinko ve bakır da üretilir.

Gelişmekte olan iç kesimin başlıca ticaret merkezleri, bölgenin yönetim merkezi ve en büyük kenti olan Coihaique ile Balmeceda ve Chile Chico'dur. Balmeceda ve Chile Chico'dan Puerto Montt'a uçak seferleri vardır. Coihaique ve Balmaceda her mevsimde ulaşıma açık bir karayolu ile Puerto Aisén'e bağlıdır. Nüfus (1989) 78.500.

Aiskhines (d. İÖ 390 - ö. İÖ y. 314), Atinalı hatip. Makedonya kralı II. Philippos'la barış yapılmasını savunmuş, devlet adamı Demosthenes'in uzlaşmaz siyasal rakibi olmuştur.

Aiskhines de Demosthenes gibi İÖ 346'da II. Philippos'a gönderilen elçilerden biriydi. Görüşmeler Philokrates Barışı'yla sonuçlandı. Aiskhines görüşmeler sırasında tutumunu Makedonya lehine değiştirdi. Barış sağlandıktan sonra Demosthenes ile Timarkhos, Aiskhines'i vatan hainliğiyle suçlayarak dava ettiler. Aiskhines de Timarkhos'u ahlaksızlıkla suçladı ve İÖ 343'te yapılan duruşmasında, çoğunluğun oyunu az farkla sağlayarak beraat etti.

Aiskhines İÖ 339'da Delphoi Birliği Konseyi'ni Lokris'te bulunan Amphissa kentine karşı kutsal bir savaşa kışkırtarak, Philippos'un Orta Yunanistan'a girmesini sağladı. Bu girişim Atina ve Boiotia'nın Khaironea'da yenilgisiyle sonuçlandı. Daha sonraki yıllarda Aiskhines ve Demosthenes arasındaki amansız düşmanlık gittikçe arttı. İÖ 336'da Ktesiphon adlı bir kişi Atina'ya hizmetlerinin karşılığı olarak Demosthenes'in bir taçla ödüllendirilmesini önerdi. Aiskhines bu önerinin yasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Ktesiphon aleyhine dava açtı. İÖ 330'da yapılan duruşma Aiskhines'in kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Kuşkusuz, bu sonucun alınmasındaki en büyük etken, Demosthenes'in Ktesiphon'u savunmak için yaptığı "Taç Üzerine" adlı parlak konuşmaydı. Daha sonra Aiskhines Atina'dan ayrılarak Rodos'a gitti. Orada hitabet sanatı konusunda dersler verdiği sanılmaktadır.

Aiskhines'in konuşmalarından günümüze üç tanesi kalmıştır: 1) Timarkhos'u suçlaması, 2) Philippos'un yanında elçi olarak bulunduğu sıradaki davranışlarını savunması, 3) Ktesiphon'u suçlaması. Onun yalnızca bu üç konuşmayı yazılı hazırladığı, öteki konuşmalarını o anda içinden geldiği gibi

yaptığı anlaşılmaktadır. Konuşmalarında ağdalı bir anlatım ve abartı eğilimi olduğu, retorik öğelerini serbestçe kullandığı, çok değişik cümle yapıları kurduğu, sözlerini nüktelerle, çeşitli şiirlerden alıntılarla süslediği görülür.

Aiskhylos (d. İÖ 525 / 524 - ö. 456 / 455, Gela, Sicilya), Eski Yunan tragedya şairi. Atina'nın yetiştirdiği üç büyük tragedya şairinden ilkidir. Daha çok koroya ve durağan anlatıya dayanan bir sanat türünü, gelişkin bir tiyatroya, bir gösteri sanatına dönüştürmüştür. Oyunlarının çoğunda insanın siyasal varlık olarak merkezi bir yeri vardır. Bu Aiskhylos'un yaşadığı döneme ilgisini yansıtır.

Ailesine ve gençlik yıllarına ilişkin bilgi çok azdır. Babasının Euphorion olduğu bilinmektedir. Tiranlık yönetimi sırasında doğan Aiskhylos, Atina demokrasisinin, içeride yalnız kendi çıkarlarını düşünen politikacılara, dışarıda da istilacılara karşı yaşam kavgası verdiği karışık bir dönemde büyüdü. Perslere karşı yürütülen ilk mücadelelere katıldı. Daha sonra Atina'yı kendi düşüncelerine göre biçimlendirmek isteyen liberallerle muhafazakârlar arasındaki mücadeleye tanık oldu. Aiskhylos'un oyunlarında trajik aksiyonun odak noktasını, bir önderin kişisel çıkarları ile halkının çıkarlarının çatışmasından doğan gerilimin oluşturması bu ortama bağlanabilir.

Gençliği ve tiyatro yaşamı. Genel olarak güvenilir bulunan Páros Vakayinamesi'ne(*) göre Aiskhylos, Marathon Savaşı'nın yapıldığı İÖ 490'da 35 yaşındaydı. Buna göre İÖ 525'te doğmuştur. Gençliği Peisistratos'un oğullarının iktidarında, görünürde barışçı, ancak baskıcı bir dönemde geçti.

Kayıtlara göre İÖ 501 ya da 500'de Atina'nın başlıca tiyatro yarışması olan Büyük Dionysia yeniden düzenlenmeye başladı. Hemen bunu izleyen yıllarda Aiskhylos belki de ilk kez bu yarışmaya katıldı. Tiyatrodaki ilk başarısını İÖ 484 ilkbaharında kazandı, ama birinci gelen oyununun adı bilinmemektedir.

Aiskhylos Perslere karşı yapılan savaşlara katıldı; Marathon Savaşı'nda yaralandı. Bu olaydan mezar taşında söz edilmektedir. İÖ 480'de Persler Yunanistan'ı işgal edince Aiskhylos Artemision ve Salamis'te de savaştı. Böylece Yunanistan'ın nasıl yok olmanın eşiğine geldiğine, gerçekten nasıl mucizeyi andırır bir biçimde kurtulduğuna, hepsinden de önemlisi, devlet adamı ve general Themistokles'in uzak görüşlülüğüne ve planlamasına neler borçlu olduğuna tanık oldu. Bu izlenimler günümüze kalan ilk yapıtı *Persai*'de (İÖ 472; *Persler*, 1968) yaşam buldu. İÖ 472 baharındaki yarışmada birincilik ödülü kazanan bu oyunda düşman saldırısı ve Yunan direnmesi, demokratik bir biçimde yönetilen Atinalıların önderlerinin emirlerine istek ve titizlikle uyarak Pers kralının sınırsız tutkusunu gemlemeleri bütün yönleriyle anlatılır.

Aiskhylos, Sicilya tiranı I. Hieron'un çağrısı üzerine bu oyunu Syrakusa'da sahneledi. Aynı sırada, ya da daha güçlü bir olasılıkla birkaç yıl önce, "Etnalı Kadınlar"ı da orada sahnelemişti. Aiskhylos'un Sicilya yolculukları konusunda birbiriyle çelişen söylentiler vardır. Ancak onun Hieron'la ilişkisinde kuşku uyandıran nokta, *Prometheos Desmotes*'in (*Zincire Vurulmuş Prometheus*, 1967) her satırında tiranlığa nefretini dile getiren bir yazarın, tiran Hieron'un Etna kentini kurmasına övgüler düzen "Etnalı Kadınlar" gibi bir yapıtı nasıl yazabildiğidir. Bu sorunun yanıtı, Aiskhylos'un söyleyiş biçiminde bulunabilir. İçeriği 1952'de yayımlanan bir papirüs parçasında bu kayıp oyunun bir bölümünün yer aldığı sanılmaktadır ve bu bölümdeki Adalet karakteri, bu açıdan önemli olabilir: Aiskhylos'a göre Adalet "adil olanların adil hayatını onurlandırarak ...Zeus'un tahtının yanında oturur." Bu, bir övgüden çok bir öğüttür. Aiskhylos, Hieron'u böyle bir ideale yönlendirmektedir. *Persler*'in Syrakusa'daki sahnelenişi de bu bağlamda yorumlanabilir. Aiskhylos düşmandan arındırılmış bir Yunanistan'da, özgürlük ve adalet temelinde, rekabet ve düşmanlıktan uzak bir birliği savunuyor olabilir.

Kaynaklar Aiskhylos'un (bazılarına Hieron'un sarayında rastladığı) başka yazarlarla tanışıklığından söz eder. Bizanslı bilgin Eustathios, Aiskhylos'un kendisinden yedi yaş küçük olan ve gençliğinde Atina'da öğrenim gören Pindaros'la ilişkisine değinir. Pindaros İÖ 497 / 496'da Dithyrambos yarışmasını kazanmıştır. İki şairin temaları ve üslupları bakımından benzeştiği söylenir. Bununla birlikte Aiskhylos'un insanı kentmerkezli ve ilke olarak demokratik bir açıdan görmesi ile Pindaros'un, erkekliği atletizm yarışmalarında yansıdığı biçimiyle, ulusal bir temele dayanmayan bağımsız bir erdem olarak görmesi çok farklı yaklaşımlardır. Aiskhylos'un Simonides'le tanışıklığı, ikisinin de Themistokles'in çevresinde, sonra da Hieron'un sarayında bulunmalarından gelebilir. Aiskhylos'un tragedya yazarı Phrynikhos'tan etkilenmiş olması gibi, Sophokles de özellikle ilk dönemlerinde Aiskhylos'tan etkilenmiştir. Atina'da yarıştıkları on yıl içinde iki yazar arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu anlaşılmaktadır. Birçok eleştirmence Aiskhylos'un son oyunu olarak kabul edilen *Zincire Vurulmuş Prometheus*'ta Sophokles tarzındaki üslup oyunlarının çokluğu şaşırtıcıdır. Aiskhylos Khioslu (Sakız Adası) şair İon'la da ilk kez İÖ 460'larda karşılaşmış olabilir.

Daha sonraki yazarlık yaşamı başarılarla dolu olmakla birlikte Aiskhylos İÖ 468'deki Dionysia Şenliği'nde genç Sophokles karşısında sarsıcı bir yenilgiye uğradı. Ama Sophokles'in zaferi tartışmalıydı. Yunanlı biyografi yazarı ve tarihçi Plutarkhos (y. 46 - y. 119) yarışmada alışılmış değerlendirme yöntemine uyulmadığını, birinciyi muhafazakâr politikacı Kimon'un başkanlığındaki bir generaller heyetinin seçtiğini yazar. Siyasal kaygıların generalin eleştiri yeteneğini köreltti-ği ve Aiskhylos'un dört yıl önce *Persler*'de can düşmanı Themistokles'i desteklemesine tepki duyduğu sonucuna varılabilir. Ancak Aiskhylos İÖ 467'de *Oidipus* üçlemesiyle yeni bir zafer kazandı. Bu üçlemeden günümüze yalnızca sonuncu bölüm olan *Hepta Epi Thebas* (Thebai'ye Karşı Yedi Kişi) kalmıştır. Gene İÖ 460'larda yazılan *Danaides* (Danaos'un Kızları) üçlemesinin açılış oyunu olan *Hiketides* de (Yalvarıcılar) günümüze ulaşmıştır. İÖ 462'de Atina anayasası köktenci bir değişikliğe uğradı ve Kimon sürgüne gönderildi. Ancak bu arada derin siyasal anlaşmazlıklar ortaya çıktı, kan döküldü. Bu ortamı yansıtan İÖ 458 tarihli *Oresteia* Aiskhylos'un son yapıtı ve eksiksiz olarak günümüze ulaşmış tek Yunan oyun üçlemesidir.

Oresteia üçlemesi Atreus soyunun yıkımına neden olan kan davasını konu alır. Üçlemenin ilk oyunu olan *Agamemnon'da (Agamemnon*, 1945) Troya zaferinden dönen Agamemnon, karısı Klytaimestra ve karısının âşığı Aigisthos tarafından öldürülür. *Khoiphoroi* (Sunu Taşıyanlar) adlı ikinci oyunu Agamemnon'un oğlu Orestes ve kızı Elektra üzerinedir. Orestes, annesiyle âşığını öldürerek babasının öcünü alır. Üçüncü oyun *Eumenides* (Hayırlı Tanrıçalar), Orestes'in Erinys'ler tarafından kovuluşunu anlatır. Orestes, sonunda Tanrıça Athena tarafından bağışlanır.

Etkisi. Aiskhylos'un tiyatro yaşamı olağanüstü başarılarla geçmiştir. Bir dökümü göre, bilinen 80 oyununun 52'si birincilik ödülü kazanmıştır. Atinalılar ilk kez her isteyenin onun yapıtlarını yarışma şenliklerinde sahneye koyabileceği doğrultusunda bir karar almıştı. Aiskhylos belki de bu nedenle, sofist filozof Flavios Philostratos'un (y. 170 - y. 245) belirttiği gibi "Tragedyanın Babası" adı verilerek ödüllendirildi. Oyunlarının yeniden sahnelenme tarihleri bilinmemekle birlikte, kaynaklar kimi oyunlarının, ölümünden sonra ödül kazandığını yazar. Ayrıca, Aristophanes'in *Ornithes* (İÖ 414; *Kuşlar*, 1966) ve *Batrachoi* (İÖ 405; *Kurbağalar*, 1946) adlı yapıtlarından Aiskhylos'un oyunlarının Peloponnesos Savaşı (İÖ 431-404) sırasında da sahnelenmiş olabileceği anlaşılır.

Aiskhylos'un iki oğlu da tragedya yazarı olarak başarı kazandılar. Bunlardan Euphorion'un, babasının oyunlarını yeniden sahneleyerek dört kez birincilik aldığı söylenirse de kendi yazdığı bir oyunla İÖ 431'de Sophokles'e ve Euripides'in *Media*'sına (İÖ 431, *Media*, 1943) karşı zafer kazandığı da bilinmektedir.

Aiskhylos'un tragedyanın gelişmesine önemli katkısı olmuştur. Tek oyuncuya ve koroya dayanan geleneği değiştirerek, Yunan tiyatrosuna ayrı kişiliği ve diyaloglarıyla ikinci oyuncuyu onun soktuğu söylenir. Bu yenilik, oyunun kurgusunda ve diyaloglarda çeşitliliğin ve dinamik gerilimin artmasına yol açmıştır. Aiskhylos'un Agarthargos adlı bir sahne tasarımcısıyla birlikte çalıştığı da söylenir, ancak o kadar erken bir tarihte sahneyi boydan boya kaplayan bir resmin (örn. *Zincire Vurulmuş Prometheus*'ta gerçekçi bir dağ görüntüsünün) kullanılmış olması kuşkuludur. Gene de yapıtları, şaşırtıcı sahne efektleriyle (örn. *Prometheus*'taki karakterlerin acayip ifade biçimleri; *Eumenides*'te horlayan Erinys'ler tablosu), egzotik, çoğu kez korkutucu maske ve kostümleriyle ünlüdür. *Eumenides*'te koroyu gören seyircilerin dehşete düştüğü söylenir. Aiskhylos koronun işlevini değiştirdiği gibi koro üyelerinin sayısını da 12'ye indirmiştir. Koronun ilk tragedyalardaki egemenliği yalnızca bir varsayımsa da, belki de Aristoteles'in dediği gibi Aiskhylos "koronun rolünü azaltmış, olay örgüsünü baş oyuncu haline getirmiştir." Aiskhylos bir koreografla işbirliği yapmamış, koroyu kendisi çalıştırmış ve yeni dans adımları geliştirmiştir. Zamanındaki yazarların birçoğu gibi oyunlarının birçoğunda rol aldığı da düşünülebilir.

Romalı devlet adamı ve hatip Cicero'nun Aiskhylos'tan alıntılar yapmasına, hatta onun yapıtlarından birçok bölümü çevirmesine karşın, İÖ 1. yüzyıla gelindiğinde Romalılar onun zor dilini artık kavrayamaz olmuşlardı. Örneğin retorikçi Quintilianus onu "kaba ve dağınık" buluyordu. İS. 2. yüzyılda Aiskhylos birinci derecede önemli yazarlar arasındaki yerini yitirdi. 1475'te IV. Sixtus'un papalık kitaplığında Aiskhylos'tan yalnızca üç yazma vardı. Aiskhylos ancak 18. yüzyılın sonlarında "yeniden keşfedildi". *Agamemnon* Napoléon'un en sevdiği yapıtı. Victor Hugo onun dehasını temsil ediyordu. İngiliz şiirinin ana akımında Percy Bysshe Shelley'nin *Prometheus Unbound*'u (1920; Zincirlerinden Kurtulmuş Prometheus) Aiskhylos'tan esinlenmenin örneği oldu. 20. yüzyılda da Paul Claudel ve Eugene O'Neill Aiskhylos'tan en çok etkilenen iki yazardı.

Aisne, Fransa'nın kuzeyindeki Picardie planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Eski İle de France, Picardy ve Champagne illerindeki bazı bölgelerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 7.369 km²'dir. Bölgenin birçok yerinde genellikle dik yamaçlı kayu kütlelerine rastlanır. 1918'deki Chemin des Dames Savaşı böyle bir arazide yapılmıştır. Aisne Irmağı doğudan batıya doğru yol alarak, suları kanallarla Marne Vadisinin derin, Château-Thierry kesimine aktarılan Oise Irmağı ile birleşir.

İyi yağış alan (yılda 500-750 mm) ve kuytu bir bölge olan Aisne'in güneyinde ve batısında zengin tahıl ekim alanları vardır. Kuzeydoğudaki Thiérache'ta mandıracılık yapılır. I. Dünya Savaşı'ndaki çarpışmalar ormanlık alanları tahrip etmiştir. Şeker üretimi ilin önemli bir sanayi dalıdır. Taş ocaklarından kil, alçıtaşı ve yapılarda kullanılan taşlar çıkarılır. Saint-Quentin ve başka kentlerde ipekli, pamuklu ve yünlü dokumacılık yapılır. Saint Gobain'de 17. yüzyıldan beri ayna üretilmektedir. Aisne'in kuzey kesiminin tarım ve sanayi merkezi Guise'dir.

Laon (il merkezi), Soissons, Saint-Quentin ve Vervins ilçeleri (*arrondissements*), Chateau-Thierry ve Hirson ile birlikte ilin başlıca kentlerini oluştururlar. Aisne eğitimle ilgili işlerde Douai'ye bağlıdır.

İlde bulunan çok sayıda mimari anıt I. Dünya Savaşı sırasında yıkılmış ama ortaçağ yapıları olan Laon, Braine ve Urcel kiliseleri günümüze değin ayakta kalabilmiştir. Saint-Quentin Bazilikası onarılmıştır. Yıkık durumdaki La Ferté-Milon Kalesi savaş sırasında zarar görmemiştir. Nüfus (1990) 536.500.

Aisne Çarpışmaları, I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da yapılan üç harekât (1914, 1917 ve 1918). Kesin bir sonuç getirmemekle birlikte belirli bir önem taşıyan bu çarpışmalar Batı Cephesi'nin kabaca Reims ve Soissons arasında kalan aşağı Aisne Irmağı mevzilerinde yapılmıştır.

Birinci çarpışma (12-28 Eylül 1914). Marne'da gerçekleşen ilk çarpışmada, Fransız ve İngiliz kuvvetleri, Almanların Belçika'dan Fransa'ya doğru giriştiği ilk harekâtı püskürtmüşler, Almanlar, Marne'dan çekilerek Aisne Vadisinde savunmaya geçmişlerdi. Alman hattına İngilizler, Soissons ile Villers-en-Prayères arasındaki orta mevzide, Fransızlar ise, batı ve doğu mevzilerde saldırdılar. Soissons 13 Eylül'de, Reims ertesi günü Fransızların eline geçti. İngilizler de Aisne'i birçok noktadan geçtiler. Ancak Almanlar, topçu desteğiyle Reims Irmağının gerisinde ve ırmağın kuzeyindeki bir sırtta yer alan Chemin des Dames'da kendilerini güvenlik altına almayı başardılar. Her iki taraf birbirlerinin batı kanadını çevirmek amacıyla kuvvetlerini Manş Denizine doğru kaydırınca, İtilaf Kuvvetleri güçlü Almanların Chemin des Dames mevzilerine saldırmaktan vazgeçtiler. Aisne'de başlayan siper savaşı 18 ay sürdü.

İkinci çarpışma (16 Nisan-20 Mayıs 1917). 1916'da Somme Irmağı üzerinden yapılan saldırıların bedelinin yüksek olması ve sonuçsuz kalması, İtilaf Kuvvetleri'nin savaşı bir an önce kazanma konusundaki kararlılığını artırdı. Bu amaçla, 1917 ilkbaharında gerçekleştirilmek üzere bir harekât planı hazırladılar. Bu plan, kuzeydeki Lens'ten başlayıp İngilizlerin elindeki Arras'ın ötesinden ve Noyon'un yakınlarından geçerek Aisne cephesini içine alan büyük Alman çıkma hattına karşı yapılacak bir çevirme harekâtını amaçlıyordu. Buna göre Şubat 1917'de İngilizler Somme'un kuzeyinden, Fransızlar da Somme ile Oise arasındaki kesimden saldırıya başlayacaklar ve ardından Fransızlar büyük bir kuvvetle Aisne'e yükleneceklerdi. Ama, planın yaratıcısı General Joseph Joffre Fransız başkomutanlığından alınarak yerine General Robert-Georges Nivelle atandı. Nivelle, Fransızların Aisne'de başarıya ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla İngilizlerin hem Somme-Oise'daki hem kuzey kesimlerindeki saldırıyı üstlenmelerinde direttiği için plan değiştirildi ve saldırının başlangıç tarihi ileriye atıldı. Almanların Mart ortalarında çıkma hattının en batısındaki mevzilerden çekilerek, Hindenburg hattına yerleşmesiyle plan beklenmedik bir biçimde bozuldu; çünkü Lens-Arras mevzisinden Chemin des Dames'ın batı ucuna doğru güneydoğu yönünde uzanan bu yeni hat daha kısa ve sağlamdı. Gene de Nivelle, sırta doğru saldırıya geçti, ama yalnızca doğu ucunu ele geçirebildi. Bu sonucun yol açtığı düş kırıklığı ve aynı sıralarda Fransız ordusunda çıkan bir dizi ayaklanma, Nivelle'in başkomutanlıktan alınmasına yol açtı. Onun yerine atanan Philippe Pétain, Aisne saldırısını durdurdu. Fransızlar sırtın geri kalan bölümünü ancak Ekim'de alabildiler.

Üçüncü çarpışma (27 Mayıs - 3 Haziran 1918). Almanlar, General Erich Ludendorff'un 1918 ilkbahar ve yaz başları için planladığı bir dizi saldırıyı tamamlamak üzere, bu cephede bir harekâta giriştiler. Chemin des Dames Savaşı olarak da bilinen bu harekâtın başarısı geçici oldu. Almanlar kuzeyde Chemin des Dames'ı aşarak Soissons'u aldılar; Soissons'un batısındaki Compiègne'i ve Reims'i tehdit ederek Aisne'in güneyindeki Château-Thierry'ye kadar ilerlediler. Ancak, Haziran'da yapılan II. Marne Savaşı sonunda Aisne Vadisine çekilmek zorunda kaldılar.

Aisopos, EZOP olarak da bilinir, Eski Yunan fabllarını derlediğine inanılan, ama gerçekte yaşamadığı hemen hemen kesin olan yazara geleneksel olarak verilen ad. Geçmişte, Aisopos'un gerçekten yaşadığını kanıtlamaya yönelik çeşitli savlar öne sürülmüştür. İÖ. 5. yüzyılda Herodotos, Aisopos'un İÖ 6. yüzyılda yaşamış bir köle olduğunu söylerken, İS 1. yüzyılda da Plutarkhos, İÖ 6. yüzyılda Lidya kralı Kroisos'un danışmanı olduğunu ileri sürmüştür. Bir görüşe göre Trakyalı, daha sonraki bir görüşe göre ise Frigyalıdır. İS. 1. yüzyılda Mısır'da kaleme alınmış bir yaşamöyküsü, Aisopos'un Samos (Sisam) Adasında bir köle olduğunu, serbest bırakıldıktan sonra Babil'e giderek Kral Lykurgos'un sarayına kâhin olarak girdiğini ve Delphoi'de öldüğünü belirtir. Aisopos büyük olasılıkla, hayvanlar çevresinde gelişen fablları bir yazara dayandırmak kaygısıyla uydurulmuş bir addır. "Aisopos masalı" deyişi zamanla "fabl"la eşanlamlı olmuştur. Fabllar anlatılan öyküden çok, bundan çıkartılan ders açısından önemlidir.

Aisopos'a yakıştırılan ilk fabl derlemesi İÖ 4. yüzyılda Phaleron'lu Demetrios tarafından ortaya çıkarılmış, ama İS 9. yüzyıldan sonra kaybolmuştur. Aisopos'a dayandırılan bir başka derleme İS 1. yüzyılda Roma'da Phaedrus tarafından gerçekleştirilmiştir.

Fablların yazıya geçirilmesi, anlatıcıların öyküleri el altında bulundurarak rahatça kullanma isteğine bağlanabilir.

Phaedrus öncesinde Aisopos öyküleri birer edebiyat ürünü olarak değerlendirilmezdi. Phaedrus'un öyküleri ele alışı, sonraki yazarların bu öyküleri kullanma biçimini, özellikle de 17. yüzyıl Fransız şair ve fabl yazarı La Fontaine'i önemli ölçüde etkilemiştir.

Aisopos'un yapıtları Türkçede çeşitli başlıklar altında yayımlanmıştır. Bunlar arasında Nurullah Ataç'ın *Masallar* (1945, 1949, 1974) ve Tarık Dursun K.'nın (*Ezop Masalları*, 1982, 1984) çevirileri de vardır.

Aistis, Jonas, asıl adı JONAS ALEKSANDRAVIČIUS, JONAS KOSSU-ALEKSANDRAVIČIS ya da JONAS KUOSA-ALEKSANDRIŠKIS olarak da bilinir (d. 7 Temmuz 1904, Kampiskes, Kaunas yakınları, Litvanya, Çarlık Rusyası - ö. 13 Temmuz 1973, Washington, D. C., ABD), lirik şiirleri Litvanya edebiyatının en iyi yapıtları arasında sayılan, kişisel bir anlatıma yönelmiş, ilk çağdaş Litvanyalı şair.

Kaunas Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü ve 1936'da kazandığı bursla Grenoble Üniversitesi'nde Fransız edebiyatı ve filolojisi okumak üzere Fransa'ya gitti. 1944'te doktorasını tamamladı. Sovyet işgali yüzünden Litvanya'ya geri dönmedi; 1946'da ABD'ye gitti; 1958'de Washington D.C.'deki Kongre Kütüphanesi'nde görev aldı.

Aistis'in daha Litvanya'dayken yazdığı ilk şiirlerini içeren kitabı, en güzel yapıtıdır. Dördüncü kitabı olan *Užgese Chimeros akys* (1937; Khimaira'nın Ölü Gözleri) devlet edebiyat ödülünü kazanmıştır. Yurt sevgisi üzerine sürgünde yazdığı şiirleri, ilk yapıtındakiler kadar başarılı olamamıştır. Ayrıca denemelerinden oluşan üç kitap yayımlamıştır. Başka şiir kitapları arasında *Lietuviu poezijos antologija* da (1950; Litvanya Şiir Antolojisi) vardır. *Poezija* (1961, Şiirler), o tarihe değin yazdığı bütün şiirleri içerir.

Aithra, Yunan mitolojisinde Troizen kralı Pittheus'un, Atina kralı Aigeus ile evlendirdiği kızı. Aithra, Aigeus'tan ya da Troizen'de kendisine tecavüz eden Deniz Tanrısı Poseidon'dan oğlu Theseus'u doğurmuştur. (İki farklı efsane olması, eskiden Aigeus ile deniz tanrısının birbirine karıştırılmasından kaynaklanabilir; Ege Denizi de Aigeus'un adıyla anılmıştır.)

Oğlu Theseus'un Sparta'dan kaçırdığı Helena'ya gözcülük eden Aithra, intikam amacıyla Dioskurlarca Sparta'ya kaçırılır ve Helena'nın kölesi olur. Helena'yla birlikte Troya'ya giden Aithra on yıl süren Troya Savaşı'ndan sonra özgürlüğünü kazanır. Daha sonra oğlunun ölüm haberine dayanamayarak kendini öldürür.

Aitken, John (d. 18 Eylül 1839, Falkirk, Stirlingshire - ö. 14 Kasım 1919, Falkirk, İskoçya), fizikçi ve meteorolog. Kendi tasarımı olan aygıtlarla yaptığı deney ve gözlemler sonucunda, bugün Aitken çekirdekleri olarak adlandırılan mikroskopik tanecikleri (yoğunlaşma çekirdekleri), havadaki su buharının yoğunlaşarak bulut ve sise dönüşmesinde çok önemli bir rol oynadığını açıklığa kavuşturmuştur.

Sağlığı bozuk olduğu için resmi bir görev alamayan Aitken, araştırmalarını Falkirk'teki evinde kurduğu özel laboratuvarında yürüttü. Çalışmalarının büyük bir bölümü, üyesi olduğu Edinburgh Royal Society'nin gazete ve dergilerinde yayımlandı.

Aitken, Robert Grant (d. 31 Aralık 1864, Jackson, California, - ö. 29 Ekim 1951, Berkeley, California, ABD), araştırmalarını çiftyıldızlar konusunda yoğunlaştırarak 3 bini aşkın çiftyıldız bulmuş ABD'li astronom.

1891-95 arasında California eyaletinin Stockton kentindeki Pasifik Üniversitesi'nde matematik ve astronomi profesörlüğü yaptı. 1895'te Mt. Hamilton'daki Lick Gözlemevi'nin yardımcı astronomluğuna, 1923'te yönetici yardımcılığına, 1930'da da

yöneticiliğine getirildi. 1935'te bu görevden emekliye ayrıldı. Buluşları, 1906'da Fransız Bilimler Akademisi'nin Lallande Ödülü'yle, 1932'de Londra'daki Kraliyet Astronomi Derneği'nin altın madalyasıyla ödüllendirildi. *The Binary Stars* (1918; Çiftyıldızlar) ve *New General Catalogue of Double Stars Within 120° of the North Pole* (1932; Kuzey Kutbunun 120° Enlemindeki Çiftyıldızların Yeni Genel Kataloğu) başlıca yapıtlarıdır.

Aitken
Lick Observatory Archives, Santa Cruz, Calif., ve the Niels Bohr Library, Pittsburgh

Aitolia, Eski Yunan'da bölge. Korinthos Körfezinin tam kuzeyindedir. Kuzeyden Epeiros, doğudan Lokris, batıdan da Akarnania ile çevrilmiştir. Bugün Yunanistan'ın Aitolia - Akarnania ilinin parçasıdır. Aitolia'ya, özellikle de bölgenin Pleuron ve Kalydon kentlerine eski efsanelerde sık sık değinilmektedir. Büyük göçler sırasında (İÖ 1200-1000) bölgenin ilk sakinlerinin çoğu yerlerinden edildi; kalan kabilelerse İÖ 5. yüzyılda bile önemsiz krallarını egemenliğinde, açık köylerde yaşayıp korsanlık yapmaktaydılar. Bununla birlikte İÖ 426'daki bir Atina istilasını okçuları ve sapancılarıyla püskürtmeyi başarmış ve 367'de de Aitolia Birliği diye adlandırılan federal bir devlet olarak örgütlenmişlerdi. Augustus Aitolia'yı İÖ 27'de Roma'nın Akhaia Eyaleti sınırları içine kattı. Aitolia 15. yüzyılda sırasıyla Arnavutluk, Venedik ve Osmanlı Devleti'nin (1450) egemenliğine girdi. Yunanistan Bağımsızlık Savaşı (1821-29) sırasında, özellikle de Mesolóngion (Missolonghi) kuşatmalarında kanlı çarpışmalara sahne oldu.

Aitolía-Akarnanía, Yunancada AITOLIA KAI AKARNANIA. Ortabatı Yunanistan'da il *(nomós)*. Alanı 5.447 km², merkezi Aitolia'daki Patrai Körfezinde *(kólpos)* bulunan Mesolóngion'dur. Tütün, buğday, yulaf, şarap ve havyar başlıca ürünleridir; küçük çapta hayvancılık da yapılmaktadır. Belli başlı merkezleri Agrínion, Mesolóngion, Amfilokhía ve Korinthos Körfezinin ağzındaki Návpaktos'tur.

Akarnanía'nın büyük bölümünü oluşturan geniş ve girintili çıkıntılı yarımada, Árta Körfezindeki (eski Ambrakia) Amfilokhía'dan başlayarak kuzey sınırındaki Mesolóngion'a kadar uzanan bir dizi göl ve lagünle kaplıdır; batıda ise, kıyısında kireçtaşından oluşmuş çıplak Akarnaniká Dağlarının *(órí)* uzandığı İon Denizliyle sınırlanır. Eski Yunan'da Akheloos Irmağı Aitolia ile sınır oluşturmaktaydı. Bugün ırmağın verimli havzası, Evinos Irmağınınkiyle *(potamós)* birlikte, ilin Agrínion ve Mesolóngion'a kadar uzanan bölümünün en yoğun yerleşim ve tarım merkezidir. Trikhonís Gölü *(límní)* çevresinde balıkçılığa dayalı sanayi (havyar) gelişmiştir. Buna karşılık Kuzey ve Doğu Aitolía hemen hemen tümüyle çıplak kireçtaşı dağlarından oluşur ve yükseklik, Timfristós, Oksiá ve Vardusia'da 2.100 m'ye kadar ulaşır. Ama burada tarım da yapılabilmektedir. Nüfus (1981) il, 219.764.

Akheloos Irmağı, Aitolia - Akarnania, Yunanistan
Dimitri Papadimos

Aitolia Birliği, Eski Yunan'da Aitolia federal devleti *(sympoliteia)*. Birlik bir olasılıkla, bağları görece zayıf bir kabileler topluluğuna dayanarak kuruldu. Ama İÖ 367'de Atina ile görüşmeler yürütebilecek kadar iyi örgütlenmişti. Yaklaşık İÖ 340'ta Yunanistan'ın önde gelen askeri güçlerinden biri oldu. İÖ 322'de ve İÖ 314-311 arasında Makedonya istilalarına karşı başarıyla direndi; Makedonya'nın zayıfladığı bundan sonraki dönemde güçünü hızla arttırdı ve topraklarını Delos Birliği'nin merkezi Delphoi'ye kadar genişletip Boiotia ile ittifak kurdu (İÖ y. 300).

Aitolia Birliği İÖ 279'da Yunanistan'ın büyük bir Galya istilasından kurtulmasında önemli rol oynadı. İÖ 270'e doğru Makedonya kralı Antigonos Gonatas ile onun ölümüne değin sürecek (İÖ 240/239) bir ittifak kurmayı başardı. İÖ 245'te Khaironeia'da Bojotialıları yenilgiye uğratarak Orta Yunanistan'daki gücünü kanıtladı. Birliğin gücü İÖ 3. yüzyıl sonlarına doğru Kefalonya'ya ve birkaç Ege adasına kadar yayıldı. Bununla birlikte çok geçmeden Makedonya karşısında zayıf düştü.

Aitolialılar İÖ 239'dan İÖ 229'a değin Makedonya kralı II. Demetrios'a karşı Akhaia ile birleştiler. Ancak, Demetrios'un ölümü üzerine ele geçirdikleri Tesalya eyaletlerini, Demetrios'tan sonra başa geçen Antigonos Doson hemen geri aldı. Bu arada Doğu Phokis ve Boiotia konfederasyondan ayrıldılar. Bundan sonra Aitolialıların İÖ 220'de Akhaia topraklarına yaptıkları akınlar, Makedonya kralı V. Philippos ve Antigonos Doson'un Yunan Birliği'nin birçok üyesine karşı açtıkları bir savaşa neden oldu. Philippos Aitolialıları Peloponnesos'tan çıkardı ve Aitolia'ya girip birliğin başkenti Thermum'u yağmaladı. İÖ 217'de Aitolia ile barış yaptıysa da Aitolialılar İÖ 211'de ve İÖ 200-197 arasında Romalılarla birlikte Philippos'a karşı savaştılar. Aitolia süvari birliklerinin İÖ 197'de Kynoskephalai'de çarpışmayı kazanması üzerine Romalılar Dolopia, Phokis ve Doğu Lokris'i Aitolialılara geri verdilerse de, onların daha önce Tesalya'da ele geçirdikleri yerleri kendi ellerinde tuttular. Bu duruma öfkelenen Aitolialılar Selevkos kralı III. Antiokhos'tan destek isteyerek İÖ 197'de Roma ile savaşmaya kalkıştılar. Ancak Aitolia kuvvetleri Thermopylai'yi ele geçirmeyi başaramadılar ve Antiokhos'un Magnesia'da yenilmesine neden oldular. Bütün uzlaşma önerilerini reddeden Romalılar, İÖ 189'da birliğin topraklarını yalnızca Aitolia yöresiyle sınırlayıp dış ilişkilerini denetimleri altına aldılar. Böylece birliğin bağımsız bir devlet olarak önemi sona erdi, Sulla döneminde de adından başka bir varlığı kalmadı.

Aitolia'nın federal anayasası büyük bir olasılıkla Akhaia Birliği'ninkine de örnek olmuştur. Bu anayasa iki ana yönetim organını tanımlıyordu. Birincisi, tüm yetişkin erkek yurttaşların oluşturduğu ve her yıl seçilen bir generalin *(strategos)* başkanlık ettiği ana meclisti. Bu meclis memurları seçmek için Thermum'da, başka işlerin görülmesi için de değişik kentlerde toplanıyordu. İkinci ana yönetim organı ise, kentlerin, nüfusları oranında temsil edildikleri ve işi yönetimi denetlemek olan bir kuruldu (*boule* ya da *synedrion*). Savaş zamanında önemli görevler almış en az 30 kişiden oluşan *apokletoi*, tüm denetimi elinde bulunduran *strategos*'a yardım ederdi. Birliğe üye uzak kent devletlerinin halkı tüm toplumsal haklara sahip olmakla birlikte siyasal haklardan yoksun olduklarından, birliğin önderliği her zaman Aitolialıların elindeydi.

Aivalli, tarihsel adı AIHOLE. Hindistan'ın güneybatısındaki Karnataka (eskiden Maysur) eyaletinin Belgaum ilinde kent. Purana mitolojisini ve efsanesini yansıtan bir dizi kabartmanın bulunduğu Brahman mağara tapınaklarıyla ünlüdür. Bombay'daki Galler Prensi Müzesi'nde kentin Aihole adını taşıdığı dönem olan 7.yüzyıl başlarından kalma kabartmalı çatı levhaları bulunmaktadır.

Aix-en-Provence, Fransa'nın güneyinde kent. Provence-Alpes-Côte-d'Azur planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Bouches-du-Rhône ilinde (*département*), Marsilya'nın kuzeyinde yer alır. Arc Irmağının sağ kıyısından 1,6 km uzaktaki bir düzlükte kurulmuş olan kent, İtalya ve Alpler'e giden başlıca yolların kesiştiği bir kavşak noktasıdır. Burayı fetheden Roma prokonsülü Sextius Calvinus İÖ 123 sıralarında bu vadide Aquae Sexti adıyla büyük ve sürekli bir karargâh kurdu. İÖ 102'de Marius, Aix Savaşı'nda Tötonları bozguna uğrattı. Vizigotlar, Franklar, Lombardlar ve son olarak da İspanya'dan gelen Müslüman istilacılar birbiri arkasından kenti yağmaladılar. Ortaçağda Anjou kont ve düklerinin yönetimindeki Provence'ın başkenti olan Aix, bir bilim ve sanat merkezi olarak gelişti. Günümüzde Aix-Marseille Üniversiteleri adını taşıyan üniversitesi 1409'da kuruldu. 1486'da Provence'ın Fransız kral-larının yönetimine geçmesiyle, Aix de yüksek mahkemenin (*parlement*) yer aldığı bir yerleşim birimi oldu.

Ağaçlıklı Mirabeau Yolu'nun kuzeyinde eski kent uzanır. Burada Roma yıkıntıları ve 11-13. yüzyıllarda başpiskoposluk merkezi olmuş Saint-Sauveur Katedrali'ni çevreleyen ortaçağ yapıları vardır. Güneyde ise 17. ve 18. yüzyıla ait zarif evlerin bulunduğu ve çağdaş kentleşmenin ürünü yapıların çepeçevre kuşattığı "yeni" kent yer almaktadır. En ünlüsü Thermes Sextius olan kaplıcalardan günümüzde de romatizma ve damar hastalıklarının tedavisinde yararlanılmaktadır. Güneşli bir iklimi olan ve her

yanında kaynaklar bulunan Aix, bir tarım merkezi niteliği de taşır. Özellikle Provence türü zeytin ve bademi ünlüdür. Günümüzde Marsilya'nın bir banliyösü durumunda olduğundan, Aix'de sanayi pek gelişmemiştir; gıda maddeleri ve elektrikli aletler başlıca üretimi oluşturur. Cézanne'ın buradaki atölyesi kentteki birkaç müzeden biri olarak korunmuştur. Nüfus (1990) 124.000.

Aix-la-Chapelle *bak.* Aachen

Aix-la-Chapelle Antlaşması, Avusturya Veraset Savaşı'na (1740-48) son veren antlaşma (18 Ekim 1748). Antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmeler genellikle İngiltere ve Fransa ile bu iki devletin yandaşı öbür ülkeler arasında geçti. Savaş sırasında istila edilmiş olan yerler karşılıklı olarak eski sahiplerine geri verildi. Böylece Nova Scotia'daki Cape Breton Adasında bulunan Louisbourg Kalesi Fransa'nın, Hindistan'daki Madras kenti İngiltere'nin, Barrier kenti de Hollanda'nın oldu. Habsburg hanedanının vârisi Maria Theresia'nın Avusturya toprakları üzerindeki hakkı güvence altına alındı. Ancak Habsburglar, Silezya'nın antlaşmada taraf olmayan Prusya'ya bırakılmasıyla önemli ölçüde zayıfladılar. Hem İngiltere, hem de Fransa, bundan sonra çıkacak bir savaşı düşünerek, artık açıkça önemli bir güç durumuna gelmiş olan Prusya'nın dostluğunu kazanmaya çalışıyorlardı. Maria Theresia İtalya'daki Parma, Piacenza ve Guastalla düklüklerini İspanya'ya bıraktı. Antlaşmayla, Hanover hanedanının hem İngiltere'deki, hem de Hanover'deki veraset hakkı onaylandı. İngiltere ve Fransa'nın Batı Hint Adaları, Afrika ve Hindistan'da birbirlerine karşı giriştikleri ticaret savaşı konusunda ise hiçbir çözüme varılamadı. Dolayısıyla da bu antlaşmayla kalıcı bir barışın temelleri atılamadı.

Aix-la-Chapelle Kongresi, Büyük Britanya, Avusturya, Prusya, Rusya ve Fransa'nın 1800-15 arasındaki Napoléon Savaşları'nın ardından Avrupa'yla ilgili sorunları tartışmak ve ortak eyleme geçmek üzere düzenledikleri dört kongrenin ilki (1 Ekim - 15 Kasım 1818). Aix-la-Chapelle'de (bugün Almanya'da Aachen) toplanan bu kongreye Rusya'dan I. Aleksandr, Avusturya'dan I. Franz, Prusya'dan III. Friedrich Wilhelm ve temsilcileri katıldı. Kongrede Büyük Britanya'yı Vikont Castlereagh ve Wellington dükü, Fransa'yı ise Richelieu dükü Armand-Emmanuel temsil etti.

Birinci oturumda Richelieu, Fransa'nın müttefiklere ödemekle yükümlü olduğu savaş tazminatının büyük bölümünü ödemesini, bunun karşılığında da müttefik ordıuların işgal ettikleri topraklardan 30 Kasım'a değin çekilmelerini önerdi. Bu öneri kabul edildi. 9 Ekim'de savaşlar nedeniyle Fransa'nın yerine getirmesi beklenen istekler konusunu karara bağlayan bir antlaşma imzalandı. Fransa yeni kurulan Beşli İttifak'a öbür devletlerle eşit haklara sahip bir üye olarak kabul edildi. Büyük Britanya, Avusturya, Prusya ve Rusya arasındaki eski Dörtlü İttifak 15 Kasım'da imzalanan bir protokolle gizlice yenilendiyse de, bu girişim bir formalite olmaktan öteye gitmedi.

Kongrede köle ticaretinin ve Berberi korsanlığının önüne geçilmesi konuları da görüşüldü, ama bu konularda bir karara varılamadı. Ayrıca Yahudilerin durumu ve başka birçok sorun da ele alındı.

Aix-les-Bains, Fransa'nın doğusunda kent ve kaplıca. Rhône-Alpes planlama bölgesinin (*région de programme*) Savoie ilinde (*département*), Cenevre'nin güneybatısında Alp Dağları üzerinde yer alır. Bourget Gölü (Lac du Bourget) kıyısındaki plajı ve 1.538 m yüksekliğindeki Revard Dağına çıkan teleferik hattıyla hem yazlık, hem de kışlık bir dinlenme yeridir. Gözde kaplıcası, Victoria dönemindeki ağırbaşlı, lüks havasını günümüzde de sürdürmektedir. Romalıların kullandığı ve Aquae Gratianae (Hoş Sular) adını verdikleri kükürtlü ve alkalik kaynak suları, günümüzde de yöredeki sağlık ve dinlenme yerlerinin temel öğesini oluşturmaktadır. Nüfus (1982) 22.331.

Aix-Marseille Üniversiteleri, Fransızca UNIVERSITÉS D'AIX-MARSEILLE I, II, ET III. Aix-en-Provence ve Marsilya'da karma eğitim veren, devlete ait özerk yükseköğrenim kurumu. Fransız yükseköğreniminde reformlar yapılmasını öngören 1968 tarihli Yönlendirme Yasası çerçevesinde kurulmuştur. Bu kurum, 1409'da *studium generale* adıyla Provence'lı II. Louis tarafından kurulan ve 1413'te papalık fermanıyla kuruluşu onaylanan Provence Üniversitesi'nden doğmuştur. Provence Üniversitesi 15. yüzyıldan 18. yüzyıla değin klasik bilimler, beşeri bilimler, ilahiyat, hukuk ve tıp öğretimi veren bir kurum olarak gelişti. Fransız Devrimi sırasında kapatıldıysa da Aix ve Marsilya'da yeniden kuruldu ve Aix-Marseille adıyla tanınmaya başladı.

1896'da devletin mali destek sağladığı 17 özerk bölgesel üniversiteden biri olan Aix-Marseille, 1968 tarihli Yönlendirme Yasası'yla her biri bağımsız öğretim ve araştırma birimlerine sahip üç kuruma bölündü. Provence Üniversitesi (Aix-Marseille I) dil ve edebiyat öğretimi verir. Bir gözlemevi, bir de mektupla öğretim merkezi vardır. Aix-Marseille Üniversitesi (Aix-Marseille II) tıp ve temel bilimler öğretimi verir. Hukuk, İktisat ve Fen Üniversitesi ise (Aix-Marseille III) 1973'te Aix-Marseille I ve II'nin yeniden düzenlenmesi sırasında kurulmuştur.

Alyetoro (Yoruba dilinde "Mutlu Kent"), Nijerya Kutsal Havariler Topluluğu'nun 1947'de kurulan dinsel yerleşme yeri. Lagos'un 160 km doğusunda, kıyı lagünlerindeki bataklıklarda kazıklar üstünde duran örnek bir yerleşim olan kent, Kerubi ve Serafi (*bak.* Aladura) cemaatine bağlı küçük bir Yoruba göçmen grubu tarafından kuruldu. 1960'ların başlarında burada 2.000 kadar üye bir din önderi yöneticiliğinde, aile yapısının bulunmadığı komünal bir topluluk halinde yaşıyordu. Bugün çocukların ve yetişkinlerin öğrenimi ve teknik eğitim için okul ve kreşleri, kendi postaneleri ve elektrik şebekeleri vardır. Topluluk içi gereksinmelerin karşılandığı ve kayık, sabun, ayakkabı yapılan, balık işlenen sanayi kuruluşlarının yanında ihracata yönelik sanayi üretimi de yapılmaktadır.

Her isteyenin topluluğa katılabilmesine karşın, katı ahlak kurallarına uymayanlar hemen uzaklaştırılır. Günlük yaşam, kilisede ya da saray avlusunda ibadetle başlar ve kimi zaman bir tür komünyon yemeğiyle sona erer. Topluluk üyeleri, ölümün yenilebileceğine ve ölenlerin topluluğa geri döneceğine inanırlar.

Bugün Alyetoro'nun geleceği belirsizdir. İç çekişmeler üyeler arasında bölünmelere yol açarken, özel girişimin gelişmesi kent ekonomisinin komünal temelini tehdit etmektedir.

Aizanoi, AEZANI olarak da bilinir, Kütahya ilinin Çavdarhisar bucağı yakınında, Kütahya kentinin 54 km güneybatısında antik kent.

Alman Arkeoloji Enstitüsü ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 1971'de başlanan ortak kazıya Prof. Rudolf Naumann başkanlık etti. Dinsel açıdan önemli bir merkez olan kent, yazılı kaynaklara göre İÖ 184'te II. Eumenes tarafından Pergamon Krallığı'na, İÖ 133'te de Roma İmparatorluğu'na bağlandı. Hıristiyanlık döneminde önemini yitirdi ve daha sonra da terk edildi.

Düz bir ovaya yayılan kent, Çavdarhisar Deresinin (Rhyndakos) ayırdığı iki yakadan oluşur. Kalıntıların tümü İS 2. yüzyıl ve

Zeus Tapınağı, Aizanoi
Sabri Fırat

sonrasına aittir. Rıhtım olarak kullanılan kanal duvarları ve Rhyndakos'un taşkın sularını durdurmak amacıyla yapılan baraj Roma mimarisinin yetkinliğini gösterir. Ayrıca gene aynı dere üzerinde, ikisi günümüzde de kullanılan dört köprü yer alır. Kentin en önemli yapısı olan Zeus Tapınağı, uzun kenarlarında 15'er, kısa kenarlarında 8'er tane İon düzeninde sütunu bulunan, *pseudo dipteros* düzeninde, dikdörtgen bir yapıdır. Kutsal mekânın (*naos*) ardındaki hazine odasının (*opisthodomos*) iki yandaki duvar çıkıntılarının (*ante*) arasında kalan iki sütunun başlıkları kompozit düzendedir.

Kazılardan ele geçen pişmiş topraktan bir Kybele heykelciği, akroterde yer alan Kybele betimlemesi ve bir yazıtta Zeus ile Kybele'den birlikte söz edilmesi, tapınağın aynı zamanda Kybele için de bir kült yeri olduğunu kanıtlar. *Stadion* ve tiyatronun bitişik bir yapı kompleksi oluşturması mimarlık açısından önemli bir özelliktir. Kentte bunlar dışında bir *gymnasion*, bitişiğinde bir hamam, birinin önünde bir kapı yapısı (*propylaion*), öbürünün önünde ise bir tapınak bulunan iki agora ve 16 sütunu olan yuvarlak planlı bir yapı vardır.

Aizava Yasuşi, AIZAVA SEISSAI olarak da bilinir (d. 1782, Mito, Hitaçi ili - ö. 27 Ağustos 1863, Mito, Japonya), milliyetçi Japon düşünür. Yazılarıyla, 1868'de Tokugava şogunluğunu yıkan ve imparatora iktidarını yeniden kazandıran hareketin başlamasına yardımcı olmuştur.

Aizava'nın, aynı zamanda büyük Tokugava ailesinin kollarından birinin yurtluğu olan Mito'daki malikânesi, Konfüçyüs'e bağlı bir öğrenim merkeziydi. Bu yüzden, Batı'yla ilişkilerin gelişmesinin geleneksel inançları tehdit ettiği, Mito'da yoğun olarak izleniyordu. Batı'dan gelen gemilerin Japonya kıyılarında yeni yeni göründüğü 19. yüzyıl başlarında Aizava bu yeni "barbarlar"la ilişkilerde sebatlı ve kararlı olmak gerektiğini ileri sürüyordu. Bunu yapabilmek için Japonya Batı'nın kimi asken

tekniklerini benimsemeli, silahlarını ve savunma sistemini geliştirmeliydi. Ama Batı'yla ticaretin özendirilmesi Japon ulusunu zayıflatacağı için, yabancılarla ilişki sıkı bir biçimde kısıtlanmalıydı. Ülkesi üzerindeki gerçek tehdidin zayıf ve kayıtsız bir yurttaşlar topluluğu olduğunu kavrayan Aizava, kudretin, ancak, ülkenin gerçek egemeni olarak imparatora bağlılığı da kapsayan, milliyetçi duyguların güçlenmesiyle sağlanabileceğini düşünüyordu.

Aizava'ya göre Japonya'nın doğal üstünlüğü ve dünyanın merkezindeki benzersiz konumu, Japon imparatorluk ailesinin doğrudan Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun soyundan gelmesinden ve (Budacılığın yanlış öğretilerinin ülkeye girişi ile bozulmuş olan) ahlakın temelini imparatora bağlılığın oluşturmasından kaynaklanıyordu. İmparatora tapma bu nedenle daha sonra ortaya çıkan aşırı Japon milliyetçiliğine temel oluşturmuştur. Aizava'nın Japon ulusunun üstünlüğünü vurgulayan kitabı *Şinron* (Yeni Öneriler) 20. yüzyılda da etkili olmuştur.

Aizu-vakamatsu, Japonya'nın Honşu Adasındaki Fukuşima ilinde (*ken*) kent. Aizu Havzasının merkezinde, volkanik dağlarla çevrilidir. Yörede ilk olarak 1384'te bir

Aizu-vakamatsu'da Tsuruga-co (14. yy., 1965'te yeniden yapıldı), Japonya
Cosio-Shostal Assoc. / EB Inc

kale yapıldı. Bugünkü kentin önemli bölümü, kalenin yeniden yapıldığı ve Tsuruga-co olarak adlandırıldığı 1590'dan kalmadır. Aizu-vakamatsu, Tokugava Döneminde (1603-1867) vernikli çömlekleriyle ünlü, önemli bir ticaret ve imalat merkeziydi. Tokugava ailesi bireylerinden birinin mülkü olan kent, Meici Restorasyonu'na (1868) karşı son direnişe sahne oldu. Sonuncu çarpışma sırasında kent yıkıldı, kale ise tahrip edildi.

Aizu-vakamatsu 19. yüzyılın sonlarında yönetim merkezi oldu ve demiryolunun gelmesiyle ticari önemi arttı. Vernikli ve seramik çanak çömlek, saki (pirinç rakısı), dekoratif mumlar ve buraya özgü küçük kâğıt öküzler (*akabeko*) üreten küçük işletmeleriyle geleneksel üretim özelliklerinin çoğunu sürdürmektedir. Vernikli çanak çömlek üretmek üzere daha büyük işletmelerin kurulduğu kent ve 1965'te yenilenen kale turistlerin ilgisini çekmektedir. Kentin dışında bulunan İimori Dağında (*yama*), Meici güçlerine karşı direnen Byakko-tai (Beyaz Kaplan Birliği) samurallerinin mezarlığıdır. Güneydoğudaki Higaşi Dağında kaplıcalar ve akçaağaç koruları vardır. Nüfus (1990) 119.084.

Ajaccio, Fransa'nın Korsika planlama bölgesindeki (*région de programme*) Corse-du-Sud İlinin (*département*) merkezi ve Korsika Adasının batı kıyısında yer alan Akdeniz liman kenti. Napoléon'un doğduğu ev olan Maison

Ajaccio
Editions "La Cigogne" - Hachette

Bonaparte bugün hem müze, hem de belediye binasının bir bölümüdür. Kent ilk kez Romalılar tarafından bugün bulunduğu yerin 3 km kuzeyinde Ajax adıyla kuruldu. Bugünkü yerine 1492'de Cenevizler tarafından taşındı. 1553-59 arasındaki kısa dönem sayılmazsa, 1768'e değin Fransızların egemenliğine girmedi. 1793'ten 1811'e değin Liamone ilinin merkeziydi. 1976'da adanın iki ilinden biri olan Corse-du-Sud'ün merkezi yapıldı. Ekonomisi büyük ölçüde turizme dayanmakla birlikte, bazı hafif sanayi dalları ile gemi taşımacılığı da ekonomik etkinlikleri arasında sayılabilir. Aynı zamanda valilik ve piskoposluk merkezidir. Fransa'yla arasında düzenli uçak ve vapur seferleri vardır. Nüfus (1982) 48.324.

Ajanta mağara tapınakları, kayalar içine oyulmuş mağara biçimindeki Budacı tapınak ve manastırlar. Hindistan'ın batısındaki Maharashtra eyaletine bağlı Evrengâbad ilindeki Ajanta köyü yakınlarında bulunur. Duvar resimleriyle ünlüdür. Evrengâbad'ın 105 km kuzeydoğusunda çok güzel manzaralı bir yerde bulunan bu tapınaklar, Vagurna Irmağı vadisinde, 20 m'lik bir koyağın iç kesimindeki sarp granit kayalıklara oyulmuştur.

İÖ 1. yüzyıl ile İS 7. yüzyıl arasında yapılmış ve sayıları 30 kadar olan bu mağaraların

Evrengâbad'da Ajanta mağara tapınakları
Art Resource-EB Inc

çaitya (tapınma yeri) ve *vihara* (manastır) olmak üzere iki türü vardır. Oyma işleri, özellikle de *çaitya* sütunlarının süslemeleri dikkate değer olmakla birlikte, Ajanta'yı asıl ilgi çekici yapan, fresk türü resimlerdir. Bu resimler, Hint sanatında bir eşi daha bulunmayan bir coşku ve canlılıkla, Buda efsanelerini ve kutsal kişilerin renkli öykülerini betimler.

Ajax *bak.* Aias

Ajdukiewicz, Kazimierz (d. 12 Aralık 1890, Ternopol, Polonya, Avusturya İmparatorluğu - ö. 12 Nisan 1963), Polonyalı mantıkçı ve anlambilimci. Dil ile bilgi arasındaki ilişkiyi çözümleyen Varşova felsefe ve mantık okulunun başta gelen düşünürüydü. 1920'de mantık incelemeleri için sözdizimini temel alan ilk tümdengelim kuramını geliştirmesi bu alandaki en büyük katkısı sayılır.

Lvov Üniversitesi'nde felsefe, fizik ve matematik okudu ve doktora yaptı. Lvov, Poznań ve Varşova üniversitelerinde felsefe dersleri verdi (1921-61). Başlıca yapıtları *Z metodologii nauk dedukcyjnych* (1921; Tümdengelim Bilimlerinin Yöntembilimi Üstüne), *Studia Logica*'nın 9. cildinde (1960) yer alan "The Axiomatic Systems from the Methodological Point of View" (Yöntembilimsel Açıdan Aksiyomatik Dizgeler) adlı deneme ve 1920-39 ile 1946-64 arasındaki makalelerini bir araya getiren *Jezyk i poznanie* (1960-65, 2 cilt; Dil ve Bilgi) adlı derlemedir.

Ajka, Orta Macaristan'ın batısında, Veszprém iline bağlı 1945 sonrası sanayi kenti. Bakony Dağlarındaki Csinger Vadisinde Veszprém'in 24 km batısında yer alır. Kömür madeni bulunan küçük bir köyken 19. yüzyıl sonlarında gelişmeye başladı ve 20. yüzyıl ortalarında iyice büyüdü. 1942'de Alman işgal kuvvetleri, o sırada Avrupa'nın en büyük yatakları sayılan kentteki boksit ocaklarını işletmeye başladılar. Bugün Ajka'da bir aluminyum ocağı, bir aluminyum oksit işletmesi, bir cam fabrikası, gıda işleme kuruluşları ve telekomünikasyon aygıtları için çeşitli parçalar yapan bir fabrika bulunmaktadır. Çevredeki başlıca linyit kömürü merkezleri Halimba, Szöc ve Nyirád'dır. Urkút'ta ise manganez çıkarılır. Nüfus (1989 tah.) 34.000.

Ajuga *bak.* mayasılotu

ajur (Fransızca: *à jour* "boşluk"), BIÇIM ve DOLGU olarak da bilinir, dantelde, bir motif içindeki boşlukların kafes örgüyle doldurulduğu dolgu işi. Oldukça yaygın olan bu tür fantazi ajurların birçoğu ilk dantel örnekleri

arasındadır. 17. yüzyıl Fransız dantelinin (*) her bir parçasında farklı ajurlar vardı. Gözde ajurlardan biri de *fond de mariage* denen balpeteği biçimindeki ajurdur.

ak ayaklı fare (*Peromyscus*), *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Cricetidae* familyasından, küçük ve ince yapılı 60 kadar kemirici türünün ortak adı. Alaska'dan Güney Amerika'ya kadar uzanan geniş bir bölgede ve çok değişik ortamlarda yaşayabilen ak ayaklı fareler, çoğu kez bir bölgedeki tüm memelilerden sayıca daha çoktur. Uzun kuyrukları dışında gövdeleri 8-17 cm uzunluğunda olan bu iri gözlü farelerin yumuşak bir kürkü ve oldukça büyük kulakları vardır. Tüy rengi kirli beyaz ile kahverengi-siyah arasında değişir, karnı ve ayakları ise genellikle beyazdır.

Gece hayvanı olan ak ayaklı fare, gündüzleri kovuk ya da ağaç içlerinde, bitki parçalarından yaptığı yuvasında geçirir. Bazen evlere girer, yatak ya da başka yumuşak eşyaların içinde yuva yapar. Hem bitkisel hem de hayvansal maddelerle beslenen ak ayaklı fare bütün yıl boyunca üreyebilir ve dişisi 21-27 günlük bir gebelikten sonra ortalama dört yavru doğurur. Temiz, doğurgan ve bakımı kolay olan bu fare türü genellikle laboratuvarlarda kullanılır.

ak balina (*Delphinapterus leucas*), BEYAZ BALINA olarak da bilinir, *Monodontidae* familyasından, özellikle Kuzey Buz Denizinde ve kutup çevresindeki denizlerde

Ak balina (*Delphinapterus leucas*)
E. R. Degginger-EB Inc

yaşayan balina türü. Hem kıyıya yakın yerlerde, hem de kıyıdan uzak derin sularda yaşar, zaman zaman kuzey denizlerine dökülen ırmaklara da girdiği olur. Yaklaşık 4 m uzunluğunda, yuvarlak kafalı ve dişli balinalar grubundan olan ak balinanın sırt yüzgeçleri yoktur. Doğduğunda koyu grimavi ya da siyaha yakın olan rengi 4-5 yaşına geldiğinde açılarak beyaza ya da krem rengine döner. Balıklar, kafadanbacaklılar ve kabuklularla beslenen ak balinaların 5-10 tanesi bir arada, grup halinde yaşar. Eti, yağı ve derisi ekonomik değer taşıyan bu hayvan, Kuzey Kutbunda insanların ve köpeklerin temel besin maddelerinden biridir. Yunusa benzeyen bütün küçük yapılı balinalar bu adla anılırsa da, örneğin Herman Melville'in *Moby Dick* romanında anlattığı ak balina gerçekte bir kaşalottur(*).

ak dağ keçisi (*Oreamnos americanus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından, Kuzey Amerika'da yaşayan memeli türü. Ak dağ keçileri, Yukon'dan başlayarak ABD'nin kuzeyindeki kayalıklara kadar uzanan bölgede görülür. Keçiye benzemekle birlikte gerçek keçilerle değil, Avrasya'da yaşayan elik ve goral ile yakın akrabadır. Omuzlarının üstünde küçük bir hörgücü olan uknaz yapılı ak dağ keçilerinin omuz yüksekliği 1 m'yi bulur. Hem erkeğin, hem dişinin kısa, oyuk ve hafifçe geriye doğru kıvrık boynuzları vardır. Tüyleri beyaz, sık ve kabarıktır; uzun çenesini bir sakal çevreler. Siyaha yakın renkteki toynak ve boynuzları beyaz tüylerinin arasında göze çarpar.

Engebeli ve sarp tepelerde, genellikle de ağaç sınırının üstündeki yükseltilerde küçük topluluklar halinde yaşayan ak dağ keçileri, kayalıklara iri boynuzlu koyundan çok daha iyi tırmanır. Kasım ayındaki eşleşme mevsiminde tekeler dişileri elde etmek için dövüşür. Dişiler, bahar sonuna doğru bir, ender olarak iki oğlak dünyaya getirir. Doğumdan birkaç dakika sonra yürümeye ve süt emmeye başlayan oğlakların bakımını topluluktaki bütün dişiler üstlenir. Ak dağ keçileri karayosunu, liken, çalı yaprağı gibi çok çeşitli bitkilerle beslenir ve oldukça az besinle yetinir. Yavaş yürüyüşte bacaklarını gergin tutan bu çevik tırmanıcılar 3,5 m'den daha yükseğe sıçrayabilir.

ak kelebek, BEYAZ AĞAÇ KELEBEĞİ olarak da bilinir, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının 1.000'den fazla türü içeren *Pieridae* familyasından kelebeklerin ortak adı. Erginlerinin kanat açıklığı 37-63 mm'dir ve kenarlarında siyah işaretler olan beyaz kanatları vardır. Türlerin birçoğunda, renk ve biçim olarak mevsime bağlı cinsel ikibiçimlilik görülür. Çoğunun üstü ince tüylerle kaplı olan, yeşil ve ince larvaları genellikle tarım zararlısıdır. Pupalar, arka uçlarındaki sivri ve dikenimsi bir çıkıntıyla ince bir dala tutunur ve bir ipek iplikçiği salgılayarak kendilerini askıya alırlar.

Bu familyanın en iyi bilinen türü, tırtıl çağındayken sebze bahçelerine, genellikle lahanalara zarar veren lahana kelebeğidir (*Pieris rapae*).

AK-47 *bak.* Kalaşnikov

ak kuyruklu geyik (*Odocoileus virginianus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Cervidae* (geyikgiller) familyasından, Kanada'dan Güney Amerika'ya kadar tüm ormanlık alanlarda yaşayan geyik. Adını, alt bölümü beyaz renkte olan kuyruğundan alır. Tehlikedeyken ya da kaçarken kuyruğunu bir sinyal bayrağı gibi havada tutan ak kuyruklu geyik değerli bir av hayvanıdır. Genellikle yalnız ya da küçük gruplar halinde yaşar; bazen kış aylarında çok sayıda hayvan bir araya toplanır ve karı çiğneyerek "geyik avlusu" denen bir alan oluşturur.

Kuzey bölgelerde yaşayan ak kuyruklu geyikler genellikle daha iridir; omuz yükseklikleri 106 cm'yi, ağırlıkları 180 kg'yı bulur. Ergin hayvanın postu yazın kızılımsı açık kahverengi, kışın daha donuk boz kahverengi, alt bölümleri beyazdır. Erkeğin, çatalları dallanmamış, öne doğru kıvrık boynuzları vardır. Yaşlı ormanlardan çok, ağaçlı açık alanlarda, kesilmiş ormanlarda, kentsel bölgelerin yakınındaki ağaçlık alanlarda ve çiflik arazilerinde yaşayan ak kuyruklu geyik, yiyecek aramak için sık sık meyve bahçelerine, ekili ve dikili alanlara girer.

Ak Orda *bak.* Altın Orda Devleti

ak sungur (*Falco rusticolus*), *Falconidae* familyasından, Kuzey Kutbu bölgesinde yaşayan yırtıcı kuş. En iri doğan türüdür; uzunluğu 60 cm'ye ulaşabilir. Avrasya ve Kuzey Amerika'nın Kuzey Kutup dairesi çevresindeki bölgelerinde ürer; kışın biraz daha güneye inerse de Kuzey Kutup bölgesinin dışına çıkmaz. Deniz kıyısında, tundralarda, dağlarda ve tayga kenarlarında yaşar. Ak sungurun rengi küçük kara benekli süt beyaz ile çizgili koyu gri arasında değişir. Bacakları tümüyle tüylüdür.

Ak sungur alçaktan uçarak avlanır. Kıyılarda en çok dalıcımartı ve tarakdış ördeklerle, iç bölgelerdeyse kartavuğu, sıçan, lemming ve tavşanlarla beslenir. En güçlü doğan türü olduğundan, avcılığa alıştırılmış yırtıcı kuşların en değerlisi sayılır.

Aka, Rıza, tam adı AKA RIZA RIZA-I ABBASI (d. y. 1570, Meşhed - ö. 1635 ?, Isfahan, İran), Isfahan okulunun en önemli minyatürcüsü. Şah I. Abbas'ın (Büyük) en sevdiği İranlı minyatürcü idi.

Rıza'nın babası Kâşanlı Ali Aşgar, o dönemde (1556-77) İran'da güzel sanatların başlıca gelişme merkezi olan Meşhed'in genel valisi İbrahim Mirza'nın sarayında minyatürcü idi. Daha genç yaşlarda resimdeki ustalığı ile Isfahan'da Şah Abbas'ın ilgisini çeken Rıza, 1596'ya gelindiğinde artık rakipsiz sayılıyordu. Ama bir süre sonra zamanının çoğunu atletler ve güreşçilerle geçirmeye başlayarak sanatıyla pek uğraşmaz oldu. Şahın tüm yakınlığına ve yardımlarına karşın, Rıza'nın sürekli para sıkıntısı içinde olduğu söylenir. Artık saraydan sipariş almıyor, yalnızca geçimini sağlamak için çarşıda satılan desen ve resimler yapıyordu.

Bu durumundan bir ölçüde kurtulmayı başaran Rıza, yaşamının geri kalan bölümünde yeniden yoğun bir çalışma içine girdi. Minyatürlerinde son derece ağdalı bir üslupla çizdiği tıknaz ve bitkin figürler yapay pozlarda gösterilmekle birlikte, çok akıcı bir çizgiyle betimlenmiş ve dışavurumcu, gerçek dışı bir anlayışla renklendirilmiştir. Rıza'nın bu dönemdeki üslubu hâlâ belli bir tazelik ve çarpıcılığı korur. 1605 sonrası ikinci döneminde ise minyatürlerinin görece kabalığı ve yapmacıklığı yadsınamaz. Rıza, İran minyatür sanatının son özgün sanatçısıydı. Üslubu, Isfahan okulunu (1597-1722) kalıcı bir biçimde etkiledi.

aka-e *bak.* İmari porseleni

Aka Gündüz, asıl adı HÜSEYİN ENİS AYNİ (d. 1886, Selanik - ö. 7 Kasım 1958, Ankara), gazeteci ve roman yazarı. Popüler romanlarıyla dikkti çekmiştir. Kuleli Askeri İdadisi'nden sonra girdiği Harbiye'den hastalık nedeniyle ayrıldı. Paris'te iki buçuk yıl hukuk ve güzel sanatlar öğrenimi gördü. İstanbul'a dönüşünde Selanik'e sürgün edildi. İlk yazıları kentte çıkan *Çocuk Bahçesi* ve *Genç Kalemler* dergilerinde yayımlandı. 1909'da İstanbul'a döndükten sonra gazeteciliğe başladı. Bu yıllarda Millî Edebiyat akımı doğrultusunda öyküler (*Türk Kalbi*, 1913; *Kurbağacık*, 1919) yazdı. Mütareke döneminde bir ara Malta'ya sürüldü. Cumhuriyet'ten sonra değişik imzalarla pek çok gazetede yazılar yayımladı. Halkın ilgiyle okuduğu *Dikmen Yıldızı* (1928), *Odun Kokusu* (1928), *Tang-Tango* (1928), *İki Süngü Arasında* (1929), *Üvey Ana* (1933), *Zekeriya Sofrası* (1938), *Yayla Kızı* (1940), *Bir Şoförün Gizli Defteri* (1943) gibi duygusal, gerçekçi romanlar kaleme aldı. 1932-46 arasında Ankara milletvekili olarak TBMM'de bulundu.

Aka Mirak, AĞA MİRAK olarak da yazılır, tam adı SEYYİD AKA CELALEDDİN MİRAK EL-HASANİ (ö. 16. yy), İranlı minyatürcü, beğenilen bir portre sanatçısı ve gösterişli bir üslupla çalışan yetkin bir renk ustası.

Hz. Muhammed'in soyundan gelen ve Isfahanlı olan Aka Mirak, daha çok Safevilerin başkenti Tebriz'de çalıştı. İran'ın en çok hayranlık duyulan minyatürcüsü ve

I. Tahmasb'ın saray kitaplığının yöneticisi Behzad'la tanıştı. En kıdemli saray sanatçılarından olan ve 16. yüzyılın en yetkin minyatürcüsü sayılan Sultan Muhammed'le birlikte çalıştı. Daha sonra, Osmanlı padişahı I. Süleyman'ın (Kanuni) sarayında çalışan İranlı minyatürcü Şah Kuli'nin de öğretmeni oldu. Ayrıca şiir de yazan Mirak sanatı ve sanatçıları korumasıyla ünlü Tahmasb'ın da dostu idi.

Akabe, AQABA ya da AKABA olarak da yazılır, Latince AELANA. Ürdün'ün güneybatısında, Maan iline (*muhafaza*) bağlı liman kenti. Ürdün'ün denize açılan tek kapısıdır. Kızıldeniz'in uzantısı olan Akabe Körfezinde, Ürdün-İsrail sınırının tam doğusunda yer alır. Yörede bulunan tatlı su kaynakları nedeniyle bin yıldan beri bir yerleşim bölgesi olmuştur. Hz. Süleyman'dan kalma dökümhane ve Etsyon-geber limanı Akabe yakınlarındadır. Kentin batısındaki Tel el-Halife'de yapılan kazılarda başka dökümhaneler de bulunmuştur.

Romalılar döneminde, Traianus'un (İS 97-117) egemenliği sırasında güçlü 10. Frentensis Lejyonu tarafından garnizon haline getirilen kent, Suriye'den gelen bir ticaret yolunun güneydeki ucunu oluşturuyordu. Kent 4. yüzyılın başlarında, Bizans yönetimi sırasında, piskoposluk merkezi oldu. 630 / 631'de Hz. Muhammed tarafından ele geçirilince Mekke'ye hacca giden Mısırlı Müslümanların önemli bir konaklama yeri haline geldi. 12. yüzyılda Haçlıların eline geçtikten sonra 1183'te yeniden Müslüman yönetimi altına girdi. Arapların başlangıçta Ayla adını verdikleri kent bugünkü adını "Ayla Geçidi" anlamına gelen "Akabet Ayla"dan almıştır. Dağlardan kuzeye açılan ve daha İS 9. yüzyılda kullanılmaya başlanan Ayla Geçidinden, bugün Maan karayolu geçmektedir. Osmanlı yönetimi sırasında önemini yitiren Akabe 20. yüzyıl başlarında küçük bir köy görünümündeydi. 1869'da Süveyş Kanalının açılışı ve 1908'de Hicaz demiryolunun tamamlanmasıyla bölgeden geçen hacıların sayısı büyük ölçüde azaldı.

I.Dünya Savaşı'nda, tahkim edilmiş stratejik bir Osmanlı ileri karakolu olan Akabe, Fransız ve İngiliz donanmaları tarafından bombardıman edildi ve Temmuz 1917'de T. E. Lawrence'in başında bulunduğu düzensiz Arap birlikleri tarafından ele geçirildi. Savaştan sonra Akabe'nin statüsü anlaşmazlık konusu oldu. İngiltere yeni oluşturulmuş Mavera-i Ürdün protektorası (Filistin mandasının bir bölümü) için Akabe Körfezine Akabe'den çıkış hakkı istiyor, buna karşılık Hicaz Krallığı kent ile kuzeyindeki eski Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia ediyordu. 1925'te Kral II. Abdülaziz (İbn Suud) Hicaz'ı fethedince İngilizler Akabe ve Maan bölgesini Mavera-i Ürdün yönetimine kattılar. Bu fiili durum Ürdün 1946'da bağımsız oluncaya değin sürdü. Ancak, Suudi Arabistan bu sınırları hiçbir zaman kabul etmedi ve bu durum 1965'te iki devlet arasında bir sınır anlaşması imzalanıncaya değin, anlaşmazlık konusu olmaya devam etti. Bu anlaşmayla, eskiden kısmen Ürdün'e ait olan ülkenin iç kesimindeki çöllük arazi Suudi Arabistan'a verildi. Buna karşılık Suudi Arabistan da Akabe'yi resmen Ürdün'ün bir parçası olarak tanıdı ve Akabe Körfezinde yaklaşık 16 km'lik kıyısı bulunan bir araziyi de Ürdün'e bıraktı.

II. Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından oldukça geliştirilen Akabe limanı, bağımsız Ürdün yönetimi sırasında büyük ölçüde modernleştirilmiştir. 1961'de büyük tonajlı gemilere de hizmet verilmeye başlanmıştır. Akabe yalnız Ürdün'ün değil, Suriye ve Lübnan'ın da Kızıldeniz ve Hint Okyanusuna açılan tek kapısıdır. Limandan yapılan ihracatın ana maddesi Ürdün'ün fosfatıdır. İthalat ise temel olarak mamul eşyadan oluşur. 1975'te Süveyş Kanalının yeniden açılması ve 1980 başlarında patlak veren Irak-İran Savaşı limana yeni iş olanakları sağlamıştır. Nüfus (1979 geç.) 26.999.

Akabe biatları, Medineli ilk Müslümanların Mekke ile Mina arasındaki Akabe'de Hz. Muhammed'e bir yıl arayla ettikleri iki bağlılık yemini.

Hz. Muhammed, her yıl hac için Mekke'ye gelenleri kentin dışında karşılar, onlara İslam dinini anlatırdı. Peygamberliğinin 11. yılında (620) Medine'den gelen altı kişilik bir grubu Akabe'de karşılayarak onlara da İslamı anlattı ve Kuran okudu. Medineliler bunun üzerine İslamı kabul ettiler ve Medine'de İslamı tanıtacaklarına söz verdiler. Bu sözlerini de tuttular; böylece kısa bir zaman sonra Medine'nin hemen her evinde İslam ve Hz. Muhammed konuşulur oldu. Yeni hac döneminde Medinelilerin Hz. Muhammed ile görüşmek üzere seçtiği 12 temsilci Hz. Muhammed'le gene Akabe'de buluştu. Müslüman olarak, Allah'a ortak koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina etmeyeceklerine, kız çocuklarını öldürmeyeceklerine, peygamberin yaptığı iyi ve doğru işleri kabul edeceklerine söz verdiler, yani Hz. Muhammed'e biat ettiler (621). Birinci Akabe biatı olarak adlandırılan bu olay, savaştan söz edilmediği için, "Kadınlar Biatı" olarak da anılır.

Hz. Muhammed, Medine'ye dönen Müslümanlarla birlikte, onlara İslamı öğretmesi, namaz kıldırması ve Kuran okuması için seçkin sahabelerinden Mus'ab bin Umeyr'i de gönderdi. Mus'ab ve Medineli Müslümanların tebliğ çalışmaları olağanüstü bir başarıyla sonuçlandı. Tevhid inancının kabulü ile kabile düşmanlıkları, çatışma ve kargaşalar yerini bir güvenlik ortamına bıraktı. Kin ve düşmanlıklar dostluk ve kardeşliğe dönüştü. Birlik ve huzura duyulan özlem insanların İslamı kabulünü, dolayısıyla Müslümanların sayısının hızla artmasını sağladı. Hac zamanı gelince, Medineli Müslümanlar Hz. Muhammed'le yeniden buluşmaya ve onu kentlerine çağırmaya karar verdiler.

Hz. Muhammed'le buluşmak için bu kez Akabe'ye 73 Medineli Müslüman gitti. Medineli Müslümanlar, bir gece gizlice buluştukları Hz. Muhammed'e kararlarını bildirerek kendi kadınlarını ve çocuklarını nasıl koruyorlarsa onu da öyle koruyacaklarına söz vererek biat ettiler (622). Hz. Muhammed'i korumak için gerekirse bütün dünyaya karşı savaşmak anlamına gelen bu özelliğinden dolayı İkinci Akabe Biatına "Savaş Biatı" da denir.

Akabe biatları, Mekkeli Müslümanların müşriklerin zulmünden kurtulup güvenlik içinde yaşayabilecekleri bir İslam yurduna sahip olmalarını sağlayacak Hicret'in yolunu açmaları bakımından önem taşır.

Akabe Körfezi, Arapça HALİL EL-AKABE, Kızıldeniz'in Suudi Arabistan ile Sina Yarımadası arasında kalan kuzeydoğu uzantısı. Genişliği 19-27 km arasında değişen, uzunluğu 158 km olan körfez 600 m'ye kadar yükselen dağların bulunduğu bir yarığın içinde uzanır. Dar girişi, adaları, mercan kayalıkları ve aniden patlayan şiddetli fırtınaları nedeniyle deniz ulaşımına elverişli değildir. Doğu Afrika Rift Sisteminin bir parçası olan körfezin ucu Mısır, İsrail,

Akabe Körfezinde plaj
Photo Research International

Ürdün ve Suudi Arabistan sınırlarına ulaşır. Körfezin tek korunaklı limanı Dahab'dır; ayrıca Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusuna çıkış kapısı olarak Ürdünlüler Akabe, İsrailliler de Elat limanlarını kurmuşlardır.

Akad, bugünkü Irak'ın orta kesiminin kuzeyindeki tarihsel bölge. Eski Babil uygarlıklarının anayurdu olan Akad, Dicle ve Fırat ırmaklarının birbirlerine en çok yaklaştıkları yerdedir. Bölgenin kuzey sınırı bugünkü el-Felluce-Bağdat çizgisinin ötesine uzanır, güneyinde ise eskiden Sümerlerin yaşamış olduğu kesim yer alır.

İÖ 2. binyılda Akadlar ve Sümerler
G. Roux, Ancient Iraq

İÖ 2000'den başlayarak tüm Orta Irak bölgesi hükümdarları kendilerini "Sümer ve Akad kralı" diye adlandırmışlardır.

Akad adı, Sami kökenli I. Sargon'un (Akad dilinde Şarrukin) İÖ 2300'lerde kurduğu Agade kentinin adından gelmektedir. O dönemden bugüne değin bu bölgede oturanlar arasında Akad dili (çiviyazısıyla yazılmış en eski Sami lehçesi) konuşan Samiler her zaman çoğunlukta olmuştur.

Akad, Lütfi (Ömer) (d. 2 Eylül 1916, İstanbul), Türkiye'de sinema dilinin oluşup gelişmesine öncülük etmiş sinema yönetmeni. Türk sinema tarihinde dönüm noktası oluşturan filmler çekmiştir.

Akad, Halep'ten İstanbul'a göç etmiş bir babayla İzmitli bir annenin oğludur. Sainte Jeanne d'Arc Fransız Okulu ve Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gördü. 1942'de İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nun Maliye Bölümü'nü bitirdi. Askerliğini tamamladıktan sonra bir süre bankacılık yaptı. 1946'da çeşitli dergilerde sinema ve tiyatro üzerine yazıları yayımlandı. O yıl yeni kurulan Sema Film'de yapım yönetmenliğine başladı ve kuruluşun ilk filmi olan *Unutulan Sır*'da çalıştı. 1947'de Lale Film'e, ertesi yıl da Erman Film'e geçti. Burada

çalıştığı sırada, yönetmen Seyfi Havaeri'nin *Damga* adlı filminin eksik kalan bölümlerini çekti. Bu işte gösterdiği başarı üzerine

Lütfi Akad
Ara Güler

Halide Edip Adıvar'dan uyarlanacak olan *Vurun Kahpeye*'nin senaryo yazarlığı ve yönetmenliği ona verildi.

İlk yapıtları. Romanın sinemaya uygun yapısından da ustaca yararlanarak hareketli bir sinema diliyle gerçekleştirdiği *Vurun Kahpeye* (1949), Akad'ın ilk yapıtı olmasına karşın övgüyle karşılandı ve dönemin yüksek gişe geliri sağlayan filmlerinden biri oldu. Akad 1950'de Ekrem ve Cemal Reşit Rey kardeşlerin aynı adlı operetinden uyarlanan *Lüküs Hayat*'ı, ertesi yıl da *Tahir ile Zühre* ve *Arzu ile Kamber* filmlerini çekti. Irak'ta, aynı teknik ekip ve aynı oyuncularla gerçekleştirilen bu iki film, Türk sinemasının dış pazara açılma çabasıydı; ancak, bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra Kemal Film'e geçen Akad 1952'de ilk önemli yapıtı olan *Kanun Namına*'yı çekti.

Kanun Namına'nın Türk sinemasının gelişimi içinde önemli bir yeri vardır. Gerçek bir polisiye olay üzerine kurulan filmde kamera ilk kez tiyatro dekorundan gerçek dünyaya çıkıyor ve film, tiplemesi, çevre seçimi, kamera hareketleri, dinamik kurgusu ve ulaştığı gerçekçilikle o güne değin yapılmış filmlerden farklı bir sonuca ulaşıyordu. Akad'ın aynı yıl çektiği *İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı* adlı film hareketliliğin ötesinde önemli bir özellik taşımıyordu. Gene gerçek bir olaydan yola çıkarak çekilen 1953 yapımı *İpsala Cinayeti* (*Altı Ölü Var*) ise ustalıklı anlatımına karşın, *Kanun Namına* ile karşılaştırılıp ağır tempolu bir film olarak eleştirildi. Akad gene 1953 tarihli *Katil*'in ve *Çalsın Sazlar Oynasın Kızlar*'ın ardından 1954'te, Amerikan gangster filmlerinden etkiler taşıyan *Öldüren Şehir*'i çekti.

Art arda yaptığı birkaç filmden sonra Akad, Yaşar Kemal'in bir öyküsüne dayanan *Beyaz Mendil* (1955) ile ilk kez köye yöneldi. Konunun ele alınışı ve oyuncu yönetimiyle, gerçekçi bir çalışma olan ve olumlu eleştiriler alan bu yapıtı, Akad'ın çeşitli yapımevleri için çektiği filmleri izledi. Bu dönemin en çok tartışılan filmiyse, Attilâ İlhan'ın senaryosuyla Akad'ın anlatımının bağdaşamaması yüzünden başarısız olan 1959 yapımı *Yalnızlar Rıhtımı*'ydı. İstanbul tulumbacıları üzerine ilginç bir film olan *Yangın Var*'ı (1960) ve gene bir dizi iş filmini Akad'ın en önemli filmlerinden biri sayılan *Üç Tekerlekli Bisiklet* (1961) izledi. Akad, ilk dönem filmlerindeki gibi bir kent dekoru içinde titiz bir mekân çalışması yaptığı bu filmden sonra bir süre yönetmenlik yapmadı. 1966'ya değin süren bu dönem sırasında çeşitli senaryolar yazdı; aralarında *Tanrının Bağışı Orman*'ın da (1964) bulunduğu bazı belgesel filmler çekti.

İkinci dönemi. Akad 1966'da, Türk sinemasında yeni bir dönüm noktası oluşturan *Hudutların Kanunu*'nu çekti. Yılmaz Güney'le birlikte çalıştığı bu filmde Anadolu'nun güneydoğu yöresini ve kaçakçılık konusunu yarı belgesel bir yaklaşımla ele aldı, en küçük ayrıntının bile üzerinde durarak sağlam bir yapı oluşturdu. Ertesi yıl, kan davası temasını işleyen *Ana* ve düşman iki aşiret içinde gelişen bir aşk öyküsünü anlatan *Kızılırmak-Karakoyun*'u gerçekleştirdi. Folklorik öğelerin yoğun biçimde yer aldığı bu üç film sonradan Anadolu Üçlemesi olarak adlandırıldı.

Gene 1967 yapımı *Kurbanlık Katil*, Akad'ın yönetimi ve Yılmaz Güney'in güçlü oyunuyla Türk sinemasının başarılı çalışmalarından biri oldu. Sait Faik'in bir öyküsünden uyarlanan *Vesikalı Yarım* (1968), Akad'ın kent yaşamı üzerine yaptığı önemli filmlerden biriydi. Bu başarı çizgisi *Kader Böyle İstedi*'de (1968) sürdü. Daha sonra aralarında Orhan Gencebay'lı ve Zeki Müren'li "şarkıcı filmleri"nin de bulunduğu piyasa filmleri yapan Akad 1972'de, gene Sait Faik'ten uyarladığı, sağlam yapısı ve tema çeşitliliğiyle dikkati çeken *Irmak* ile, bir katilin öyküsünün psikolojik boyutuyla işlendiği *Yaralı Kurt*'u gerçekleştirdi. *Gökçe Çiçek*'te ise (1973) göçebelik ile toprağa yerleşme arasında bocalayan iki Türkmen obasındaki yaşamı anlattı.

Gelin (1973), *Düğün* (1973) ve *Diyet* (1974), köyden kente göç sorununu ele alan ve daha başından bir üçleme olarak tasarlanmış yapıtlardı. *Gelin* ve *Düğün*, göçle başlayan bir değişimin ve bu değişim içindeki var olma savaşının farklı açılardan işlenmiş öyküleriydi. Bu iki filmin devamı sayılabilecek *Diyet* ise, büyük kente göç edenlerin sorunlarını işçi kesimindeki yansımalarıyla veriyordu. *Düğün*, Akad'a 1974 Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nin en iyi film ve en iyi yönetmen ödüllerini kazandırdı.

Akad 1975'te Ömer Seyfeddin'in *Ferman*, *Pembe İncili Kaftan*, *Diyet* ve *Topuz* adlı öykülerini televizyon için filmleştirdi. Gene televizyon için yönettiği *Bir Ceza Avukatının Anıları* 1989'da yayımlandı. Akad son olarak televizyon için, İstanbul üzerine üç bölümlük *Dört Mevsim İstanbul* adlı diziyi gerçekleştirdi.

Eğitici yanıyla da önem kazanan Akad, 1975'ten başlayarak sinema dili, senaryo, oyun, yönetim dersleri verdiği ve öğrenci uygulamalarını yönettiği İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı Sinema-TV Enstitüsü'nden(*) 1985'te ayrıldı.

Lütfi Akad, 1950'lere değin tiyatroculara egemenliğinde kalmış olan Türk sinemasında, sinemanın kendine özgü dilini ve olanaklarını araştırıp geliştirmiş, böylece kendinden sonra gelen birçok yönetmeni etkilemiş, onlara örnek olmuş usta bir sinemacıdır. Kimi zaman ticari kaygıların ağır bastığı filmler yapmış, kimi zaman piyasa koşullarına ayak uyduramadığı için sinemadan uzaklaşmak zorunda kalmış, ama Türk sinemasına kimliğini kazandıran yapıtları ve çığır açan sanatçı kişiliğiyle önemini her zaman korumuştur. Konulara gerçekçi bir yaklaşım, gerçek insan tipleri ve davranışları, sinemaya özgü teknik uygulamalar Türk sinemasına onunla girmiştir. Türk sinemasında "tiyatrocular dönemi"ni izleyen ve o dönemin özelliklerini sürdüren geçiş dönemini sona erdirerek "sinemacılar dönemi"nin başlamasına yol açan da onun ilk yapıtları olmuştur. Akad, 1960'ların ortalarında gerçekleştirdiği yeni bir atılımla, özellikle de Yılmaz Güney'le giriştiği ortak çalışmalarla, onun çizgisini geliştirerek sürdüren Güney'in başlatacağı yeni dönemin de hazırlayıcısı olmuştur.

Akad dili, ASUR-BABİL dili olarak da bilinir, İÖ 3000-1000 arasında Mezopotamya'da konuşulan ve kuzey çevre öbeğine giren ölü Sami dili.

Akad dili yaklaşık İÖ 2334-2279 arasında saltanat sürmüş olan Akad kralı I. Sargon (Akad dilinde Şarrukin) zamanında Akdeniz'den Basra Körfezine kadar uzanan bir alana yayıldı. Yaklaşık İÖ 2000'de Güney Mezopotamya'nın konuşma dili olarak Sümer dilinin yerini aldı. Sümer dili ise dinsel edebiyatın yazı dili olarak kaldı. Akad dili aynı tarihlerde Asur lehçesi ve Babil lehçesi olarak ikiye ayrıldı. Asur lehçesi Kuzey, Babil lehçesi ise Güney Mezopotamya'da konuşuluyordu. Önceleri Asur lehçesi daha yaygındı, ama sonradan Babil lehçesi onun yerini aldı ve İÖ 9. yüzyılda Yakındoğu'nun *lingua franca*'sı (*) haline geldi. İÖ 7. ve 6. yüzyılda Arami dili konuşma ve yazı dili olarak giderek Babil dilinin yerini almaya başladı. Bu dönemden sonra Babil dili matematik, astroloji ve öbür bilim konularında yazı dili olarak kullanılmaya devam ettiyse de İS 1. yüzyılda tümüyle yok oldu. Bilginler Babil dilini ancak 19. yüzyılda yeniden çözdüler.

Akad dili, Sümer alfabesinden geliştirilmiş bir çiviyazısı alfabesi ile yazılıyordu. Bu alfabede 600 kadar sözcük ve hece işareti bulunuyordu. Dilin ses dizgesi 20 sessiz ve 8 sesliden (hem uzun, hem de kısa a, i, e ve u) oluşuyordu. Adların üç hali (yalın, -in hali ve -i hali) vardı. Tekil ve çoğul adlardan başka, çift varlıkları anlatan bir ad biçimi daha bulunuyordu. Adlar bir de, dişi ve erkek olarak farklılaşıyordu. Dişi adlar, köke -t ya da -at soneklerinin getirilmesiyle türetiliyordu. Geçmiş ve geniş-gelecek olmak üzere iki fiil zamanı vardı.

Akademgorodok (Rusçada "Bilim Kenti") Rusya Federasyonu'nun ortagüneyindeki bilimsel araştırma merkezi. Novosibirsk kentinin yakınlarında bulunan ve kentle aynı adı taşıyan yapay gölün kuzeydoğu ucunda yer alır. Kent eski SSCB Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü'nün merkeziydi.

Akademgorodok, 1957'de Mihail Lavrenyev, Sergey Sobolev, Andrey Trofimuk ve Sergey Hristianoviç adlı akademisyenler tarafından kuruldu. Kurulmasındaki amaç, Sibirya ile Sovyet Uzakdoğusu'nun üretim kaynaklarını saptayıp düzene koymak üzere doğabilimleri, iktisat ve teknoloji alanlarında kuramsal ve deneysel araştırmalar örgütlemek ve gerçekleştirmekti. Akademgorodok'ta 20'den çok araştırma enstitüsü, ayrıca bir üniversite, laboratuvarlar ve lojmanlar vardır.

akademi, edebiyat, güzel sanatlar, müzik ya da bilimsel uğraşlar için kurulmuş okul, dershane ya da herhangi bir dernek. Akademi sözcüğü, eski Atina'nın dışında, Platon'un felsefe dersleri için mekân olarak kullandığı zeytinliğin adından gelir. Terim giderek genelde yüksekokul anlamını kazanmış, İskenderiye'de I. Ptolemaios, İspanya'da Müslüman halifeler, Avrupa'da Charlemagne, Büyük Alfred ve başkaları tarafından bu anlamda kullanılmıştır.

Ortaçağın sonlarına doğru İtalya'da, önce klasik ve sonra da İtalyan edebiyatı öğrenimi için akademiler kurulmaya başladı. Bunların en eskilerinden biri Cosimo de' Medici'nin 1442'de Floransa'da kurduğu Platon Akademisi'dir. Rönesans'ta ise bu kurumların en ünlüsü Crusca Akademisi idi (1582). Fransa, İsviçre ve Hollanda'daki Kalvenciler, üniversite teriminin yaygın ola-

rak kullanılmaya başladığı 18. yüzyıla değin, kendi yükseköğretim kurumlarına akademi adını verdiler. Çağımızda da gemicilik, askerlik, tarım, sanat, müzik ya da ticaret gibi belirli konularda yükseköğrenim veren kurumlara akademi denmektedir.

Sanat, edebiyat ya da bilimin ilerlemesi için çoğu Avrupa ülkesinde dernekler kurulmuş ve bunlar ulusal akademi statüsü kazanmışlardır. 17. ve 18. yüzyıllar bu kuruluşların en etkili olduğu dönemlerdi. Ama yeni ya da var olan öğretilerin dışına çıkan gelişmelere direnme eğilimleri nedeniyle 19. yüzyılda bu kuruluşların etkisi azaldı.

Akademi Galerisi (Floransa), koleksiyonundaki birkaç Michelangelo heykeliyle ünlü sanat müzesi. 1784'te Grandük Pietro Leopoldo tarafından kurulmuş ve sonradan genişletilmiştir. Müzede 15. ve 16. yüzyılda yapılmış resimlerden oluşan bir koleksiyon ile 13-16. yüzyıl arasında yapılmış çok sayıda Toskana resmi vardır. Büyük salon 16. yüzyıla ait Floransa ve Brüksel duvar halılarına ayrılmıştır.

Akademi Ödülü, Sinema Sanat ve Bilimleri Akademisi'nin her yıl verdiği sinema ödülü. *Ayrıca bak.* Sinema Sanat ve Bilimleri Akademisi.

Akademia, Akademos adındaki kahramana adandığı söylenen, Platon'un İÖ y. 387'de ders vermeye başladığı, Atina dışındaki zeytinlik. 900 yıl boyunca, Aristoteles'in gezimci (peripatetik) izleyicilerininkinden farklılık gösteren bir Platoncu felsefe okuluna adını vermiştir.

Akademia'nın geçirdiği evreler üçe ayrılabilir. Bunlardan ilki, Platon'un ve ondan hemen sonra gelen filozofların başkanlık ettiği ve ahlaki, spekülatif ve dogmatik felsefenin öğretildiği Eski Akademia dönemidir. Orta Akademia dönemi, dogmatik olmayan şüpheciliği getiren Arkesilaos ile (İÖ 316 / 315 - İÖ y. 241) başlar. Bunu Karneades'in kurduğu (İÖ 2. yy) ve Eski Akademia'nın dogmatizmine dönüşü gerçekleştiren Askalonlu Antiokhos'un başkanlığıyla sona eren Yeni Akademia dönemi izler. Akademia bundan sonra Bizans imparatoru Justinianos tarafından öbür pagan okullarla birlikte İS 529'da kapatılıncaya kadar Orta Dönem Platonculuk ile Yeni-Platonculuk merkezi oldu.

akademik özgürlük *bak.* öğretim ve öğrenim özgürlüğü

Akadiyen dağoluşumu, Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) Apalaş Jeosenklinali'nin kuzey parçasını, New York'tan Newfoundland'e kadar etkileyen dağoluşum olayı. Süreç, Erken Devoniyen Dönem sırasında Gaspi'de başladı ve bu süre içinde batıya doğru yayılarak Geç Devoniyen Dönemde jeosenklinalin batı kenarlarını etkiledi. Dağoluşumu en çok New England'ın güneyinde, Maine'deki Merrimack bölgesinde şiddetliydi ve Newfoundland'in merkezi yanardağ kuşağına doğru kuzey yönünde uzanıyordu. Akadiyen dağoluşumunun kanıtları, açısal uyumsuzlukların (koşut olmayan katmanlar) ve magma sokulmalarının bolluğu, bölgesel başkalaşım ve Devoniyen öncesi ve Devoniyen dönem kayaçlarının biçim değiştirmesidir. Bunlara, kırıntı tortul kamalarla, kırmızı yatakların batıya doğru yayılması eklenebilir. Yayılma, jeosenklinalin iç bölümündeki Akadiyen yükselmesinin sonucu olabilir. New York ve Pennsylvania'nın doğusundaki Catskill Deltası, bu kırıntı kamaların en batıda yer alanı ve en gelişkin olanıdır.

Levha tektoniği kuramını savunanlar, Akadiyen dağoluşumunun nedenini, Kuzey Amerika Kıta Düzlüğünün kuzeydoğu parçasının, Avrupa'nın batısıyla çarpışmasına bağlamışlardır.

akağa, Osmanlı sarayında görevli beyaz ırktan hadımağası. İmparatorluğun kuruluş döneminde Alman ve Macar tutsaklar hadım edilerek saray hizmetlerinde görevlendirilirdi. İlk kez I. Murad döneminde (1360-89) Gürcü, Ermeni, daha çok da

Akağa
Vanmour'un deseninden renklendirilmiş gravür, 1714
Alta Yapım

Boşnak asıllı devşirmeler Enderun'a alınıp akağa olarak yetiştirilmeye başlandı. Önceleri 40 dolayında olan ve 16. yüzyılda sayıları artan akağaların görevleri Bâbü's-saade'yi (Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı), hazine, kiler ve mutfak bölümlerini beklemekti. Bir başka görevleri de, padişaha hizmet eden içoğlanlara kuralları öğretmekti. Bu bakımdan akağalar padişahın günlük yaşamında en çok ilişkide olduğu kişilerdi. Amirlerine, kapıağası ya da bâbü's-saade ağası denirdi. Kapıağasının saray içinde sadrazama eşit bir saygınlığı vardı ve padişaha doğrudan arzda bulunabilirdi. 16. yüzyılda darü's-saade ağalığı önem kazanınca, akağaların yetki ve saygınlıkları azaldı. Gene de dış göreve çıkan kapıağalarına vezirlik rütbesi verilir ve eyalet valiliklerine gönderilirlerdi. Akağalar arasındaki başka yüksek dereceli görevliler hasodabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası ve saray kethüdasıydı. Daha alt derecedekilerin başlıcaları ise başkapı, ikincikapı, mutfak, peşkir, ibrik ve şerbet gulamlarıyla üzengi ağası ve başeski ağa idi. Uzun süre hizmet eden akağalara eski, bunlardan ilk beşine de köşebaşı denirdi. III. Ahmed döneminde (1703-30) Bâbü's-saade'nin, dolayısıyla da sarayın korunması görevi silahdar ağaya verilince, akağaların yetkileri daha da azaldı.

akaid, İslam'da, hiçbir kuşku duymadan inanılması gereken temel inançlar. Arapça düğümlemek, düğüm atmak anlamındaki *"akd"* kökünden türetilmiş ve sıkı bir biçimde bağlanılan, gönülden inanılan şey anlamına gelen *akide* sözcüğünün çoğuludur. İtikad ve iman sözcükleri de aynı anlamı dile getirir. Akaid, aynı zamanda iman ilkelerini konu edinen ilmin de adıdır. Akaid ilmi fıkhü'l-ekber, usulü'd-din, ilmu't-tevhid ve's-sıfat olarak adlandırılmıştır.

Hz. Muhammed'den sonraki dönemde hızla gelişen siyasal ve toplumsal olayların yanı sıra, yayıldığı geniş coğrafi alan içinde İslamın bazı eski din, kültür ve uygarlıklarla karşılaşması, ilk Müslümanların akidelerinden farklı akidelerin belirmesine ve bu konularda yoğun tartışmaların çıkmasına yol açtı. Bu durum bazı din bilginlerini, inanç ilkelerini asıl biçimine uygun olarak yeniden saptamaya ve sonradan ortaya çıkan yanlış inançları reddetmeye götürdü. İmam Ebu Hanife'nin *Fıkhü'l-Ekber*, Tahavi'nin *Akaidü't-Tavahi*, Ömer Nesefi'nin *Akaidü'n-Nesefiye* adlı yapıtları bu yoldaki çalışmaların başlıca örnekleridir. Akaide ilişkin yapıtların temel konuları, başta Allah'a iman, peygamberlik ve ahiret olmak üzere, melekler, kitaplar, kaza-kader, kıyamet, ölülerin dirilmesi, Cennet ve Cehennem'dir

Akaid konusundaki görüş farklılıkları zamanla Mutezile (*), Selefiye (*), Maturidiye (*) ve Eş'ariye (*) gibi itikadî mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmış, bu gelişmeye koşut olarak akaid ilmi de kapsamı felsefeye kadar uzanıp genişleyerek kelama (*) dönüşmüştür.

Akaka Çağlayanı, Hawaii Adasının kuzeydoğusunda, Hawaii ilinde (*county*) çağlayan. Hilo'nun 19 km kuzeybatısında Hamakua kıyısındaki Honomi köyünden 6,3 km içeride bulunan bir kanyonda yer alır ve yaya olarak kolayca ulaşılabilir. Sık tropik bitkilerin arasında, 128 m aşağıdaki Kolekole Çayının bir birikintisine dökülür. Adını aldığı 26 hektarlık Akake eyalet parkının içindedir.

Akakios Bölünmesi, Bizans patriği Akakios'un yayınladığı bir bildiri nedeniyle Konstantinopolis (İstanbul) Patrikliği ile papalık arasında çıkan bölünme (484-519).

Akakios Doğu Kilisesi'nin özerkliğinin artması ve Konstantinopolis'e Bizans dünyasında üstünlük sağlanması yanlısıydı. Bu amaçla *Henotikon* (Yunancada: "Birlik Bildirgesi") adlı bir bildirge hazırladı. *Henotikon* 325'te Nikaia (İznik) ve 381'de Konstantinopolis konsillerinin aldığı kararları birleştiriyor, İsa'nın tanrılığını kabul etmekle birlikte, 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin onayladığı İsa'nın insani ve tanrısal özleri arasındaki ayrıma yer vermiyordu. İmparator Zenon tarafından da desteklenen Akakios, bütün Bizans Hıristiyan topluluklarını *Henotikon* çevresinde uzlaştırmaya çalıştı. Ama Roma'ya danışmadığı için Papa III. Felix tarafından aforoz edildi. Aforoz kararı 485'te onaylanarak Akakios'la birlikte olanları, bu arada Bizans hiyerarşisinin de önemli bir bölümünü içine alacak biçimde genişletildi. Doğu Kilisesi'nin ayinlerinde Roma piskoposunun adının anılmasını boykot eden Akakios, bağışlanmadan öldü.

Papa Felix'in Akakios'u mahkûm etmesi, bölünmenin büyümesine neden oldu. 519'da çözülmüş olmasına karşın Akakios Bölünmesi, sonuçta Bizans'ın özerkliğini elde etmesine, 1054'te de Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birbirinden kesin olarak ayrılmasına yol açtı.

Akal Taht (Pencap dilinde "Zamansız Olanın Tahtı"). Hindistan'da Sihler arasında dinsel otoritenin merkezi. Pencap eyaletinin Amritsar kentinde bulunan Akal Taht'ın yeri Sihlerin en önemli tapınağı olan Altın Tapınak'ın (Harimandir) karşısındadır. Akal Taht'ta aynı zamanda, bir Sih partisi olan Akali Dinci Partisi'nin (Shiromani Akali Dal) merkez örgütü bulunur.

Anandpur ve Patiala (Pencap), Patna (Bihar) ve Nanded'de de (Haydarâbad) benzer otorite merkezleri vardır. Akal Taht, Hazirân 1984'te Hint ordusunun yaptığı Altın Tapınak baskını sırasında ağır hasar görmüştür.

1708'de Guru Gobind Singh kişi olarak guruların varlığının sona erdiğini bildirdi. Bundan sonra, guruların dinsel yetkelerinin *Adi Granth* adı verilen kutsal yazılarda toplanmış olduğu kabul edilmeye başladı. Yorumlardaki anlaşmazlıkların tüm Sih topluluğu tarafından karara bağlanması gerekliydi. Kararlar yılda bir ya da iki kez Amritsar'da düzenlenen toplantılarda alınırdı. Bu toplantılarda çeşitli gruplar Akal Taht'ın önündeki alanda seçimle belirledikleri önderlerinin arkasında toplanırlardı. Çözümlerin oybirliğiyle belirlenmesi zorunluydu. Bu yolla belirlenen kararlara *gurmata* (guru kararı) adı verilir ve bu kararlar bütün Sihler için bağlayıcı olurdu. 1809'a değin hem siyasal, hem de dinsel kararlar Akal Taht'taki toplantılarda alındı. Bu tarihte birliğini yeni sağlayan Sih Devleti'nin önderi Mihrace Rancit Singh siyasal *gurmata*'ları kaldırarak bu konularda hem Sihlere, hem de Sih olmayanlara danışmaya başladı. Bugün yerel cemaatlerin siyaset dışı konularda Sih öğretisine ya da davranış kurallarına ilişkin kararlarının temyizi için Akal Taht'a başvurulabilmektedir. Burada alınan kararlar hükümnameler biçiminde tebliğ edilir. Akal Taht'ın yayımladığı bir hükümname bütün Sihler için bağlayıcıdır.

Akalaleptos Kilisesi *bak.* Kalenderhane Camisi

Akalar *bak.* Akhalar

akalazya, bir kasın, gerektiği anda yeterince gevşeyememesi. Bu terim, özellikle sindirim sistemindeki dairesel büzücü kasların, besinlerin geçişini engelleyecek biçimde kasılı kalmasını tanımlamak için kullanılır.

Akalın, Besim Ömer (d. 1861, İstanbul - ö. 19 Mayıs 1940, Ankara), Türkiye'de çağdaş kadın-doğum hekimliğinin kurulmasına katkıları ve gerek ana-çocuk gerekse halk sağlığı konusundaki çalışmalarıyla tanınmış hekim.

1883'te yüzbaşı rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi. Kadın hastalıkları kliniğine asistan oldu (1886). Uzmanlık için Paris'e gönderildi. Dönüşünde (1889) Tıbbiye'de fenn-i kıbale (doğum bilgisi) ve daha sonra da Tıbbiye'ye bağlı olarak açılan ebe okulu muallimliğine getirildi. Ferik (korgeneral) rütbesine kadar yükseldi. Meclis-i Sıhhiye-i

Besim Ömer Akalın
İletişim Yayıncılık Arşivi

Umumiye ve Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye üyeliklerine seçildi. II. Meşrutiyet'te rütbesinin miralaylığa (albay) indirilmesine karşın halk arasındaki saygınlığını yitirmedi. 1909'da Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye başkanlığına getirildi. 1914'te Darülfünun Tıp Fakültesi dekanlığına seçildi. 1919 ve 1921'de iki kez darülfünun emini (rektör) oldu. 1933 üniversite reformunda kadro dışı bırakıldı. V. ve VI. dönemlerde TBMM'de Bilecik milletvekili olarak görev yaptı.

Akalın, Türkiye'de ilk doğum kliniğinin kurulmasında ve Tıp Fakültesi'ne bağlı ilk ebe okulunun açılmasında büyük katkılarda bulundu. Ayrıca, eğitimsiz ebeler için kurslar düzenleyerek albastı (lohusa humması, nifasi humma) hastalığından ölüm oranını azalttı. Hilal-i Ahmer'i (Kızılay) yeniden örgütledi. Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu), Süt Damlası ve Veremle Mücadele Cemiyeti gibi derneklerin kuruculuğunu ve yöneticiliğini yaptı. *Çiçek Hastalığı ve Su Çiceği* (1892) adlı yapıtı Türkiye'de çiçek hastalığı üstüne yazılan ilk yapıtlardandır. Türkiye'de ilk tıp yıllığı *Nevsal-i Afiyet*'i de (1899, 1900, 1904, 1906, 4 cilt) Akalın yayımladı. Kadın-doğum, çocuk hastalıkları ve koruyucu hekimlik konularında, başlıcaları *Sıhhatnüma-yı Aile* (1886), *Tabib-i Etfal* (1898), *Çocuklara aş - Çocuklar için Yiyecek* (1899), *Fenn-i Vilade* (1927), *Anne Olacaklara ve Annelere* (1930), *Nüfus Siyaseti - Çocuk Yetiştirme* (1930), *Kadın Hastalıkları ve Onlardan Korunma* (1931), *Kısırlık* (1931), *Doğum Tarihi* (1932) olmak üzere 77 yapıt verdi. Ayrıca *Meşveret, İkdam, Servet, Servet-i Fünun*, sonraları *Cumhuriyet, Akşam, Tan* ve *Son Posta* gibi gazetelerde halk sağlığı konusunda pek çok yazısı çıktı.

Akalın, kadınların hekimlerce muayenesinin bile hoş karşılanmadığı bir dönemde çağdaş kadın-doğum hekimliğini ve ana-çocuk sağlığı ile ilgili bilimsel önlemleri, gerek uygulama, gerek yayınlar yoluyla yılmadan savunarak yerleştirmeye çalışmıştır.

Akalın, Şahap (d. 1916, İstanbul - ö. 28 Mayıs 1978, Ankara), Türk tiyatro oyuncu-

Şahap Akalın
Kaynak Kitaplar

su ve yönetmeni. Çok sayıda oyun sahneye koymuş ve önemli rollerde oynamıştır.

Ortaöğrenimini Antalya Lisesi'nde tamamladı. 1943'te Devlet Konservatuarı'nı bitirdi. İlk kez öğrencilik döneminde Tatbikat Sahnesi'nde *Julius Caesar* oyunuyla sahneye çıktı. Ardından *Bizim Şehir* ve *Faust* adlı oyunlarda rol aldı. Devlet Tiyatrosu'nda oynanan *Köşebaşı* oyunundaki rolüyle büyük başarı kazandı. Daha sonra *Cimri, Paydos, Hamlet, Fareler ve İnsanlar, Nora, Cadı Kazanı, Kral Lear* gibi birçok oyunda oynadı. Oyunculuğunun yanı sıra birçok oyunun yönetmenliğini yaptı. *My Fair Lady*'deki Baba Doolittle rolüyle Ankara Sanatsevenler Derneği'nin En İyi Erkek Oyuncu (1967), A. Turan Oflazoğlu'nun *Deli İbrahim* oyunundaki reji çalışmasıyla En İyi Yönetmen ödüllerini kazandı (1968). Özenli çalışması, dikkati ve meslek disipliniyle tanınmıştı.

Akali, (Pencap dilinde "Zamansız Olan"). Sih dininde bir akım; ayrıca Hindistan'ın dinsel gruplarından biri olan Sihlerin ordularındaki intihar mangası üyelerine verilen ad. Babürlülerin süregiden zulmü ve 1630'da onuncu guru olan Gobind Singh'in iki öncelini idam etmeleri, Sihleri silahlanmak zorunda bırakmış, bunun sonucunda intihar mangaları ortaya çıkmıştır. Babürlülerin başlangıçta onlara verdiği *nihang* (Farsçada "timsah") adıyla da tanınan Akaliler, ayırt edilmek için mavi üniforma giyerlerdi. Bugün de bazı Akaliler mavi bir tunik giyer, koni biçiminde mavi bir turban sarar ve kılıç taşırlar.

Akali adı 1920'lerde, *gurdvara* (*) reform hareketi sırasında İngiliz yönetimine karşı oluşturulan yarı askeri gönüllü birlikleriyle yeniden ortaya çıktı. Sihlerin ibadet yerleri olan *gurdvara*'larının denetimini yeniden elde etmelerinden sonra da Akaliler, Pencap'taki Sih toplumunu temsil etmeyi sürdürdüler; çoğunluğunu Sihlerin oluşturacağı ve Pencap dilinin konuşulacağı bağımsız bir eyaletin kurulması için yürütülen propagandanın başını çektiler. 1966'da Pencap eyaletinin kurulmasıyla bu amaca ulaşıldı. Eyaletin en önemli partisi Akali Dinci Partisi'dir (Shiromani Akali Dal). Parti ulusal seçimlere katılmakla birlikte, daha çok Pencap eyaletindeki Sihlerin durumuyla ilgilenmektedir.

Akamenidler *bak.* Ahamenişler

Akan, Mehmet (d. 5 Aralık 1939, Birecik, Urfa), Türk tiyatro oyuncusu, yazar, yönetmen, koreograf. Geleneksel Türk tiyatrosu özelliklerinin günümüz tiyatrosunda kullanılması için önemli çabalarda bulunmuştur.

İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'nde son sınıfa kadar okudu. Çeşitli amatör tiyatro topluluklarında çalıştıktan sonra Genç Oyuncular topluluğuna katıldı (1959). Türk Devrim Ocakları'nda halk dansları çalıştı. Madam Helenar'dan bale dersi aldı. *Kiraz Çiçek Açıyor Aykırı Dal Üstüne* (1961) ve *Akçagüler ile Karagülmez* (1962) adlı iki oyunu, Genç Oyuncular topluluğunda sahnelendi. 1962'de Gülriz Sururi-Engin Cezzar topluluğunda *Aklın Oyunu* adlı oyunla profesyonelliğe geçen Akan, dört yıl bu toplulukta *Othello, Mi-*

Mehmet Akan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

dasın Kulakları, Ferhat ile Şirin, Keşanlı Ali Destanı gibi oyunlarda oynadı. *Ham Hum Şaralop* (1968) adlı oyunu Ulvi Uraz topluluğunda sahneledi. 1969'dan başlayarak kurucularından olduğu Dostlar Tiyatrosu'nda oyuncu olarak görev aldı, oyunların koreografisini yaptı, kimi oyunları yönetti. 1974'te Çekoslovakya'da *Keşanlı Ali Destanı*'nın koreografisini gerçekleştirdi. Bu yıllarda "Hasat" adıyla bir çağdaş halk dansları topluluğu oluşturdu. 1982'de *Hikâye-i Mahmut Bedrettin* adlı oyununu Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahneledi. Bu oyunla Ulvi Uraz En İyi Yönetmen, İsmet Küntay En İyi Yazar ve Ankara Sanatsevenler Derneği'nin En İyi Yönetmen ödüllerini aldı. 1986'da Atıf Yılmaz'ın *Aaahh! Belinda* ve Halit Refiğ'in *Teyzem* adlı filmlerinde rol alarak sinema oyunculuğuna başladı. Televizyon dizilerinde de çeşitli roller oynadı.

Akan, Tarık, asıl adı TARIK ÜREGÜL (d. 13 Aralık 1949, İstanbul), sinema oyuncusu.

Tarık Akan, *Pehlivan* filminde
Nazım Timuroğlu

Türkiye'de 1970'ten başlayarak gelişen Yeni Sinema'nın en önemli oyuncularındandır.

Gazetecilik öğrenimi gördü. 1971'de *Ses* dergisinin açtığı bir yarışmada birinci seçilerek filmlerde oynamaya başladı. Uzun boyu ve yakışıklı görünümüyle kısa zamanda ün yaptı ve romantik jön rollerinin aranan oyuncusu oldu. Bu dönemde hafif güldürülerde de rol aldı.

1970'lerin ikinci yarısından başlayarak, çeşitli toplumsal sorunların ağırlıkta olduğu, nitelikli ve iddialı filmlerde oynadı. *Suçlu* (1973), *Maden* (1978), *Pehlivan* (1984) ve *Karartma Geceleri* (1990) filmlerindeki oyunuyla Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde dört kez en iyi erkek oyuncu seçildi. *Sürü* (1978), *Adak* (1979) ve özellikle Cannes Film Şenliği'nde büyük ödülü kazanan *Yol* (1982) filmleriyle adını yurtdışında da duyurdu. *Pehlivan*'daki oyunuyla 1985 Berlin Film Şenliği'nde jüri özel ödülünü kazandı. 1992'de Sinema Oyuncuları Derneği'nden (SODER) ayrılan sanatçıların kurduğu Çağdaş Sinema Sanatçılar Derneği'nin başkanlığına seçildi.

Akan devletleri, Batı Afrika'da, eskiden Komoé ve Volta ırmakları arasındaki ormanlık bölgede kurulmuş olan altın üreticisi devletlere verilen ortak ad. Bölge aşağı yukarı bugünkü Fildişi Kıyısı'nın bir bölümü ile Togo ve Gana cumhuriyetlerinin kıyı bölgelerini kapsamaktaydı. Avrupalılarla yaptıkları kıyı ticareti sonucunda Akan devletlerinin ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemleri, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla değin gelişti.

Kuzeydeki Akan ya da Bron devletlerinden en eskisi, 1450'lerde kurulan Bono (*), güneydeki en önemli devletler ise Denkyera (*), Akwamu (*), Fanti (*bak.* Fanti Konfederasyonu) ve Asanti'ydi (*bak.* Asanti İmparatorluğu).

Akanlar, Gine kıyısında yaşayan ve Akan dillerini konuşan etnik gruplara verilen ad; Akan dil öbeği Nijer-Kongo dil ailesinin Kua kolu içindedir. Akanlar, Akyem, Anyi, Asanti, Attie, Baule, Brong, Fanti ve Guang dillerini konuşan halklardan oluşur. Bazı uzmanlar Tui'yi farklı bir Akan dili sayarlar. Akanların çoğu 11-18. yüzyıllar arasında birbirini izleyen göç dalgalarıyla gelip yerleştikleri Gana'da yaşar; öbürleri ise Fildişi Kıyısı'nın doğu kesimi ile Togo'nun bazı bölgelerine yerleşmişlerdir.

Akan ekonomisinin başlıca tarım ürünü Hint yerelmasıdır; sinirotu ve gölevez ekimi de önemlidir. Kakao ve palmiye yağı başlıca ticaret ürünleridir.

Her Akan kabilesi ortak bir kadın-atadan geldiğine inanan ana klanlara ayrılır; bu klanlarda, klan dışından evlenme geçerlidir. Hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş olan klanlar kendi içlerinde yerel ana soylara ayrılırlar; bunlar Akanların temel toplumsal ve siyasal birimleridir. Akanların çoğu, evlerin bir arada bulunduğu köylerde yaşar. Bu köyler aynı anasoydan gelenlerin oturduğu adalara bölünmüştür; adalar da, birden fazla kuşağın bir arada yaşadığı geniş ailelerin oturduğu bölümlere ayrılır. Köy, bir başkanın ve ihtiyar heyetinin yönetimi altında siyasal bir birimdir. Köyün başkanı soyların birinden seçilirken ihtiyar heyetinin üyeleri her soyun kendi içinden seçtiği soy başkanlarından oluşur. Soy başkanı, ataların ruhlarıyla yaşayan üyeler arasındaki birliği simgeleyen soy kütüğünün koruyucusudur. Her soyun ayrıca bir ya da birden çok tanrısı vardır. Soy üyelerinde ortak sorumluluk duygusu çok gelişmiştir. Soyun anadan yürümesi miras, veraset ve toprağı kullanma biçimlerini belirler. Babadan yürüyen soy da kabul edilir; belli tabuları, takma adları, bazı topluluk törelerini ve anınma ayinlerini paylaşan grupları (*ntoro*), babasoya göre ayrılan üyeler oluşturur.

Akan dininin en önemli yanı ata kültüdür. Bu kült için yapılan ayinler kabile birliğini ve töreleri güçlendirmeye yarar. Öteki dinsel gelenekler evreni yaratan üstün bir ilaha, daha önemsiz ilahlara ve ruhlara inanmaya dayanır.

akantus, Yunanca AKANTHOS, AKANT ya da KENGER YAPRAĞI da denir, mimarlık ve bezeme sanatlarında, çentikli ve sivri uçlu yapraklara sahip tipik bir Akdeniz bitkisi olan kenger ya da yaban enginarından esinlenerek yapılmış, stilize bir bezeme örgesi. İlk kez İÖ 5. yüzyılda, Eski Yunan'da tapınak çatılarının bezemesinde, duvar frizlerinde ve Korent sütun başlıklarında kullanıldı. Korent düzenindeki kullanımının en yetkin örneklerinden biri Atina Akropolisi'ndeki Erekhteion'da görülür. Daha sonraları Romalılar bu örgeyi koç boynuzunu andıran sarmallar ve etli akantus yapraklarının üçboyutlu bir bileşiminden oluşan sütun başlıklarını içeren Kompozit sütun düzeninde kullandılar. Akantus yaprağı Rönesans'tan günümüze oyma mobilyalarda da oldukça sık kullanılmış bir bezeme örgesidir.

akanyıldız *bak.* meteor

Akar, Nasuh (d. 1925, Yozgat - ö. 18 Mayıs 1984, Ankara), Olimpiyat ve dünya şampiyonu Türk güreşçi. Güreşe 1942'de Eskişehir'de başladı. Demirspor Kulübü'nde yetişti. 1946'da milli takıma seçildi. 1951'de güreşi bırakıncaya değin 44 kez milli oldu.

Nasuh Akar
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

1946 Avrupa Şampiyonası (Stockholm), 1948 Londra Olimpiyatları, 1949 Avrupa Şampiyonası (İstanbul) ve 1951 Dünya Şampiyonası'nda (Helsinki) serbest stil 57 kiloda 4 altın madalya aldı. Güreşi bıraktıktan sonra milli takımda, yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli kulüplerde antrenörlük yaptı.

Akarai Dağları *bak.* Acarai Dağları

Akarçay, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde akarsu. Afyonkarahisar'ın kuzeybatısındaki Ahır Dağının kuzey yamaçlarından inen derelerin Sincanlı Ovasında birleşmesiyle oluşur. 127 km uzunluğundaki Akarçay, Afyonkarahisar kentinin kuzeyinden geçer. Afyon Ovasında menderesler çizerek güneydoğuya akar. En önemli kolları, kuzeydoğudan aldığı ve üzerinde Seyitler Barajı'nın kurulduğu Seyitler Deresi ile Afyon Ovasının güneybatısındaki Kızıldağ'dan doğan ve üzerinde Selevir Barajı bulunan Kali Çayıdır. Bu iki önemli kol Bolvadin ile Çay arasında ve ovanın tam ortasında birleşerek Akarçay adıyla Eber Gölüne(*) dökülür. Daha sonra gölün doğu kenarından çıkan gideğeni geniş bir ova içinde akarak Akşehir Gölünde(*) sona erer. Akarçay'ın suları ilkbahar ve kış aylarında gerek yağışlarla, gerek eriyen kar sularıyla yükselerek Afyon Ovasında yer yer taşkınlara yol açar. Bu yüzden ovanın birçok yerinde geçici ve sürekli bataklıklara rastlanır. Akarçay'ın sularını topladığı alanın genişliği 4.500 km²'yi bulur.

akaret, Osmanlıcada AKARAT, tekili AKAR, vakıf kuruluşlarına gelir sağlamak amacıyla yapılan yapılar. Özellikle büyük külliyelerin yapım, bakım ve işletme giderlerini karşılamak için, Süleymaniye Külliyesi'nde olduğu gibi dükkân dizileri yapılır, bu dükkânların geliri vakıf tarafından kullanılırdı. 19. yüzyılda kiralık sıra evler biçimindeki akaret yapıları yaygınlaşmaya başladı. Bu yapıların en ünlü örneklerinden biri, Sultan Abdülaziz döneminde yapımına başlanan ama temel aşamasında kalan Aziziye Camisi'ne gelir sağlamak üzere Beşiktaş'ta Sarkis Balyan'a yaptırılan Akaretler'dir.

akarkum, su emerek doyduğu için ağırlık taşıyamayacak duruma gelen ve sıvı özelliği kazanan kum örtüsü. Akarkum genellikle büyük akarsuların ağzındaki çukur yerlerde ya da dümdüz uzanan akarsular ve kumsallar boyunca, içi kumla dolan ve altında çoğu kez kil gibi geçirimsiz bir katman bulunduğu için fazla suyunu boşaltamayan su birikintilerinde görülür. Bataklıklardaki kum, çamur ve bitki örtüsü karışımları da genellikle gerçek bir akarkum örtüsünün özelliklerini taşır.

Akarkum özellikle inşaat mühendislerince eskiden özel bir kum türü kabul edilirdi. Oysa her kumun, içinden geçen sularla taşındığında geçici ya da sürekli olarak akarkum özelliği kazandığı bugün anlaşılmıştır. Bazen doğal kum örtüsü o kadar gevşektir ki, bir insanın ya da hayvanın adımını atmasıyla çökerek ayaklarının altından akıp gidebilir. İnsan akarkuma bastığında tıpkı suya gömülür gibi bir an kuma gömülebilirse de, vücudunun yoğunluğu kum ve su karışımının yoğunluğundan daha az olduğu için fazla derine batamaz. Ama çok çırpındığında dengesini yitirerek kumda boğulabilir.

Akarnania, Eski Yunan'da, İon Denizi, Arta Körfezi, Thyamos Dağı ve Akheloos Irmağıyla sınırlanmış bölge. İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Korinthoslular bu bölgenin kıyılarında koloniler kurdular. Başlangıçta bir kabile yerleşmesi olan Akarnania, İÖ 5. yüzyıl sonunda generalleri, yüksek görevlileri, konseyi ve meclisiyle bağımsız bir federal devlet durumuna geldi. Başkenti Stratos kentiydi. Peloponnesos Savaşları'nın ilk yıllarında Atinalıların yardımıyla Korinthoslıuların ve Spartalıların saldırılarını püskürten Akarnania sınırlarını giderek genişletti. İÖ 338'de, Atina ile arasındaki ittifakı Spartalıların baskısıyla bozduktan sonra Atina'nın, Thebai'nin ve Makedonya'nın egemenliğine girdi. İÖ 314'te Akarnanialılar yeni kurulmuş kentleri bir konfederasyon altında birleştirdilerse de Aitolia ile aralarındaki sınır anlaşmazlıkları, yurtlarının Aitolia ve Epeiros arasında paylaşılmasına yol açtı (İÖ y. 243). Akarnania'nın Epeiroslular yönetimindeki bölümü İÖ 231'de yeniden bağımsızlığını kazandı ve yeni bir konfederasyon kurdu; Makedonyalı V. Philippos ile ittifaka girerek eski topraklarının bir bölümünü ele geçirmeyi başardı. Romalılar Makedonya hanedanını devirince (İÖ 167), Akarnania yeni konfederasyonun başkenti Leukas'ı yitirdi ve Roma'ya rehineler yollamak zorunda kaldı. Thyrrheum'u başkent yapan konfederasyon, Augustus'un birçok Akarnanialıyı yeni kurulan Nikopolis Aktia kentine yerleştirmesine değin varlığını sürdürdü. Geri kalan Akarnanialılar da Akhaia bölgesine yerleştirildi. Bugün Akarnania, Aitolia ile birlikte Yunanistan'ın Aitolía - Akarnanía iline (*nomós*) bağlıdır.

akarsu, yeraltında ve yerüstünde, kıyıları az çok biçimlenmiş bir yatak içinde akan doğal su kütlesi. Çağdaş adlandırmada, belirgin kıyıları olmayan, zaman zaman yatağını değiştiren ve yer yer kesintiye uğrayan geçici su akıntıları için de akarsu terimi kullanılmakla birlikte, akarsuyu tanımlayan temel özellik, suyun belirli bir yatak içinde akmasıdır. Akarsu sözcüğü, aslında akan su kütlesinin boyutlarından çok, akış olgusunu vurgulayan bilimsel bir terimdir. Su kütlesinin büyüklüğüne ya da küçüklüğüne dayandırılan adlandırmada ise küçük akarsulara "dere", "çay", "su" ya da "öz", büyük akarsulara ise "ırmak" ya da "nehir" adı verilir. Akarsular, hidrolojik çevrimin en önemli halkalarından biridir; bu çevrimde, denizlerden buharlaşarak atmosfere karışan su yağış halinde yeniden toprağa döner ve en çok akarsularla taşınarak, daha az bir bölümü de yeraltı sularına karışarak yeniden denize dökülür. Ayrıca jeomorfolojik süreçlerin en önemli etkenlerinden biri olan akarsular yeryüzü biçimlerinin oluşmasında temel rol oynar. Kurak görünümlü çöl bölgeleri bile, belirli dönemlerde oluşan sel sularının kurumuş sel yataklarından aşağı doğru akmasıyla, akarsuların biçimlendirici etkisiyle karşı karşıya kalır. Her yıl yeryüzünde yaklaşık 8 trilyon ton çökelin akarsular aracılığıyla okyanuslara taşındığı ve en büyük payı akarsularda olmak üzere tüm aşındırma (erozyon) etkenlerinin, ana su toplama havzalarını her 30 bin yılda yaklaşık 1 m kadar aşındırdığı sanılmaktadır.

Tarih boyunca kâşifler, tüccarlar, fatihler ve yeni yerleşim bölgeleri arayan herkes için en kolay ulaşım yolu, hatta dünyanın bazı bölgelerinde tek yol, akarsular olmuştur. Örneğin Avrupa'da, Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden ve Romalılardan kalma karayolu ağının kullanılmaz duruma gelmesinden sonra akarsular büyük önem kazanmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda, kentlerin su gereksinimini karşılayan ve enerji kaynağı olarak kullanılan akarsuların varlığı, kentsel büyümeyi ve ekonomik gelişmeyi hızlandıran en önemli etkenlerden biriydi. Batı Avrupa tarihinde, büyük akarsuların kıyısında kurulmuş 13 ulusal başkentin adı geçer. Yakın tarihte de Amerika ve Asya kıtalarının kuzeyindeki doğal su yolları, keşiflere, fetihlere ve yeni yerleşim bölgelerinin kurulmasına olanak sağlamıştır.

Akarsular bir yandan toprakta birikmiş suları kaynaklar ve sızıntılar aracılığıyla toplarken, öbür yandan da eriyen kar örtüsünün ve buzulların suyuyla beslenirler. Doğrudan akarsuya karışan yağışların katkısı ise genellikle çok azdır. Buna karşılık akarsular, çakıl, kum gibi geçirgen kayaçlardan suların yeraltına sızması ve buharlaşma yoluyla sürekli su kaybına uğrar. Ancak aldığı su miktarı kaybettiği su miktarından fazla olan akarsular varlığını sürdürebilir.

Bir akarsu ağının biçimi de, bu akarsu sisteminin oluşmasını ve gelişmesini etkileyen jeolojik ve topografik etkenlerle ilgili bilgi verir. Örneğin, çok sayıda küçük kollara ayrılan bir akarsu ağında kolların özel bir biçim çizmemesi, akarsu çığrının alttaki kayacın yapısından ve bileşiminden belirgin bir biçimde etkilenmediğini gösterir. Buna karşılık bir akarsu dik açılı keskin dönemeçler yaparak akıyorsa, alttaki ana kayacın birleşme yerlerini izliyor demektir. Ana kayaç art arda bir sert, bir yumuşak katmandan oluştuğunda, akarsu ağı kafesli bir görünüm kazanabilir. Bazı akarsuların çok az sayıda kolu vardır; böyle bir özellik, alttaki kayacın, örneğin kireçtaşı gibi geçirimli bir kayaç olduğunu ve drenaj sularının yeraltına sızdığını gösterir. Özellikle nemli bölgelerdeki akarsular çok sayıda kollara ayrılan, ağaç gibi dallanmış büyük sistemlerdir.

Bir akarsuyun akışındaki değişiklikler o akarsuyun rejimini belirler. Çoğu akarsuların, zaman içinde çok yavaş ve çok az değişen bir taban akışı vardır. Bu taban akışı yeraltı sularıyla ya da toprağın tuttuğu yağmur sularıyla beslenir. Yağışlardaki mevsimlik oynamalar, akarsuların rejiminde geçici bir süre için de olsa büyük değişikliklere yol açar. Örneğin Nil'in her yıl taşması, Etiyopya'nın dağlık bölgelerinin yazın bol yağış aldığını gösterir. Sürekli karlarla kaplı dağlık bölgelerden doğan akarsuların akış şiddeti, mevsimlik kar ve buzul erimesiyle maksimuma ulaşır. En kuzey enlemlerdeki bazı akarsuların su toplama havzası kışın donduğundan, akış büyük ölçüde azalır; oysa nemli Ekvator bölgelerindeki akarsuların akışı yıl boyunca çok az değişiklik gösterir.

Bir akarsuyun doğal yapıyı değiştirme gücünün en iyi kanıtı, yol boyunca oyduğu yatağıdır. Her akarsu, üstünden aktığı kayaçları çözündürerek ya da sürtünmeyle aşındırarak yatağını oyar. Bu arada su akıntısıyla taşınan ve bazıları ufak kaya parçası büyüklüğünde olan maddeler de akarsu yatağına çarparak yataktan sürekli parça koparır; bütün bu parçacıkların birleşik etkisi, tıpkı bir törpü gibi yüzeyi yavaş yavaş düzleştirir. Akarsuyun mekanik (sürtünmeyle) aşındırma etkisi, suyun akış hızına ve taşıdığı yük oranına bağlıdır. En güçlü aşınma, ırmakların taşma mevsiminde olur.

Yatak aşınmasının gözle görülebilen en açık belirtisi vadilerin oyulmasıdır. Akarsular yataklarını genellikle dibe doğru oyarlarsa da, akarsu vadileri her zaman dik yamaçlı boğazlar biçiminde değildir. Bir akarsu vadisinin biçimi, ayrıca suyun yatağını yanlara doğru aşındırmasından, kollarının aşındırıcı etkisinden ve yüzeydeki kayaçların hava etkisiyle aşınıp sürüklenmesinden de büyük ölçüde etkilenir. Dik yamaçlı, küçük vadiler genellikle vadi yamaçları ile akarsu kıyılarının eşit uzunlukta olduğu yüksek bölgelerde görülür. Alçak bölgelerdeki taşkın ovalarında uzanan akarsu vadilerinde ise genellikle yatakla vadinin yamaçları birbirine değmez.

Akarsu yataklarının çoğu, önüne bir engel çıktığında dönemeç yaparak yoluna devam eder. Eğer yatak insan eliyle biçimlendirilir ve suyun düz bir çizgi izlemesi sağlanırsa, akarsu, önüne çıkan engeli aşındırır ve çökel halinde yatağında biriktirir. Böylece akarsu yatağında düzgün aralıklarla birbirini izleyen oyuklar ve kum yığıntıları oluşur. Bir akarsuyun, önüne çıkan engellerin yanından dolanarak çizdiği geniş büklümlere menderes denir. Yatağında çok fazla çökel biriktirmiş bir akarsu, bazen bu çökelleri dağıtabilmek için kendisine daha küçük yan yataklar açar. Bu yataklar birbirlerine bir yaklaşıp bir uzaklaşıkları için, saç örgüsüne benzer bir biçim ortaya çıkar.

Akarsular en çok, akış hızları engellendiği zaman çökel biriktirmeye başlar. Denize ya da göle dökülürken akarsuların ağzında bir delta(*) oluşması, bir kanyona ya da vadiye girerken yüzey eğiminin birden değişmesi sonucunda birikinti yelpazesi(*) denen birikinti alanlarının oluşması, bunun en güzel örnekleridir. Akarsular, yağışlarla kabardıkları zaman yataklarından taşıp çevreyi kaplar ve taşıdıklarını geniş bir alanın üstüne bırakırlar. Bu taşkın çökelleri genellikle büyüklüklerine göre ayrı ayrı kesimlerde birikir; örneğin en büyük parçalar yatağın en yakınındadır. Bu nedenle, taşkın ovasının akarsu yatağına yakın bölümleri çoğu kez daha yüksek olur.

Uluslararası hukuk, idare hukuku ve medeni hukuk alanlarındaki düzenlemelere konu olan akarsular nehir (ulaşıma elverişli ırmak), ırmak, dere, çay, boğaz, kanal ve yeraltı suları olarak sınıflanır. Uluslararası hukuk, nehirleri, boğazları ve kanalları ayrı ayrı ele alır. Oysa idare hukuku ve medeni hukuk açısından akarsular, bazı özel hükümler dışında, deniz ve göllerle birlikte genel sulara ilişkin nesnel düzenlemelerin kapsamına girer. Tüm hukuk düzenlerinde akarsular kural olarak kamu malı statüsündedir. Ama ulaşıma elverişli olmayacak kadar küçük ve ekonomik açıdan önemsiz akarsular, kimi hukuk düzenlerinde özel mülkiyete konu olabilmektedir. Örneğin, Fransa'da ulaşıma elverişli akarsular kamu malı niteliğinde sayılmıştır. Almanya'da akarsular ötedenberi kamu malı statüsündedir. Bunlar devletin malı sayılmakta, ancak ikinci derecede önem taşıyan akarsular

Dünyanın En Uzun Irmakları

Adı	Döküldüğü Yer	Uzunluğu (km)	Sıralama
Dünya			
Nil	Akdeniz	6.648	1
Amazon	Atlas Okyanusu	6.437	2
Yangtze	Doğu Çin Denizi	6.300	3
Mississippi	Meksika Körfezi	6.020	4
Yenisey	Kara Denizi	5.540	5
Huang (Sarı Irmak)	Bo Hai Körfezi (Peçili Körfezi)	5.464	6
Obi	Obi Körfezi	5.410	7
Parana	Rio de la Plata	4.880	8
Kongo	Atlas Okyanusu	4.700	9
Amur	Ohotsk Denizi	4.444	10
Afrika			
Nil	Akdeniz	6.648	1
Kongo	Atlas Okyanusu	4.700	9
Nijer	Biafra Körfezi	4.200	16
Zambezi	Mozambik Kanalı	3.500	24
Kasai	Kongo Irmağı	2.153	61
Orange	Atlas Okyanusu	2.100	66
Beyaz Nil (Bahrü'l-Ebyaz)	Nil	2.084	67
Lualaba	Kongo Irmağı	1.770	89
Limpopo	Mozambik Kanalı	1.770	89
Çubba	Hint Okyanusu	1.658	93
Senegal Irmağı	Atlas Okyanusu	1.641	94
Okavango (Kubango)	Okavango Havzası	1.609	99
Lomami	Kongo Irmağı	1.500	
Mavi Nil (Bahrü'l-Ezrak)	Beyaz Nil	1.460	
Şari	Çad Gölü	1.400	
Ubangi-Uele	Kongo Irmağı	1.400	
Awash	Abe Gölü	1.200	
Kuzey Amerika			
Mississippi-Missouri-Red Rock	Meksika Körfezi	6.020	4
Mackenzie-Slave-Peace	Beaufort Denizi	4.241	15
Missouri-Red Rock	Mississippi	4.126	17
St. Lawrence-Büyük Göller	St.Lawrence Körfezi	4.000	19
Mississippi	Meksika Körfezi	3.779	20
Missouri	Mississippi	3.726	21
Yukon-Nisutlin	Bering Denizi	3.185	28
Rio Grande	Meksika Körfezi	3.035	29
Yukon	Bering Denizi	3.018	31
Nelson-Saskatchewan	Hudson Körfezi	2.575	45
Arkansas	Mississippi	2.333	54
Colorado	California Körfezi	2.333	54
Brazos	Meksika Körfezi	2.107	63
Ohio-Allegheny	Mississippi	2.102	64
Red	Mississippi	1.966	73
Columbia	Büyük Okyanus	1.954	76
Saskatchewan	Winnipeg Gölü	1.939	77
Peace	Slave	1.923	79
Churchill	Hudson Körfezi	1.609	99
Snake	Columbia	1.609	99
Ohio	Mississippi	1.579	
Pecos	Rio Grande	1.490	
Kanada Irmağı	Arkansas Irmağı	1.456	
Colorado (Texas)	Matagorda Koyu	1.439	
Yukarı Columbia	Columbia	1.432	
Tennessee-French Board	Ohio Irmağı	1.398	
Güney Saskatchewan	Saskatchewan	1.384	
Fraser	Georgia Boğazı	1.368	
Kuskokwim	Bering Denizi	1.287	
St. Lawrence	Ontario Gölü	1.287	
Kuzey Saskatchewan	Saskatchewan	1.287	
Ottawa	St. Lawrence	1.271	
Kuzey Kanada Irmağı	Kanada Irmağı	1.262	
Güney Amerika			
Amazon-Ucayali-Apurimac	Atlas Okyanusu	6.437	2
Paraná	Rio de la Plata	4.880	8
Madeira-Mamoré-Guaporé	Amazon	3.350	25
Juruá	Amazon	3.283	26
Purus	Amazon	3.211	27
São Francisco	Atlas Okyanusu	2.914	33
Japurá (Caquetá)	Amazon	2.816	37
Ucayali-Apurimac	Amazon	2.738	39
Orinoco	Atlas Okyanusu	2.736	40
Tocantins	Pará	2.700	41
Araguaia	Tocantins	2.627	43
Paraguay Irmağı	Paraná	2.550	46
Pilcomayo	Paraguay Irmağı	2.500	50
Negro (Guainia)	Amazon	2.253	57
Xingu	Amazon	2.100	65
Tapajos-Teles Pires	Amazon	1.992	70
Mamoré	Guaporé	1.931	78
Marañón-Huallaga	Amazon	1.905	80
Guaporé (Iténez)	Mamoré	1.749	90
Pamaiba	Atlas Okyanusu	1.700	92
Madre de Dios	Beni	1.700	92
Putumayo (Içá)	Amazon	1.609	99
Solimões	Amazon	1.606	99
Uruguay Irmağı	Rio de la Plata	1.593	
Magdalena	Antil Denizi	1.497	
Guaviare	Orinoco	1.497	
Ucayali	Marañón	1.465	
Teles Pires	Tapajos	1.400	
Grande	Mamore	1.360	
Cauca	Magdalena	1.349	
Iguaçu	Paraná	1.320	
Asya			
Yangtze	Doğu Çin Denizi	6.300	3
Yenisey-Baykal-Selenga	Kara Denizi	5.540	5
Huang (Sarı Irmak)	Bo Hai Körfezi (Peçili Körfezi)	5.464	6
Obi-Irtiş	Obi Körfezi	5.410	7
Amur-Ergun	Ohotsk Denizi	4.444	10
Lena	Laptyev Denizi	4.400	11
Mekong	Güney Çin Denizi	4.350	12
Obi-Katun	Obi Körfezi	4.338	13
İrtiş-Çorni İrtiş	Obi Irmağı	4.250	14
Yenisey	Kara Denizi	4.092	18
Obi	Obi Körfezi	3.680	22
Seyhun-Arabelsu	Aral Gölü	3.018	30
Aşağı Tunguska	Yenisey	2.989	32
Brahmaputra	Ganj	2.900	34
İndus	Umman Denizi	2.900	34
Amur	Ohotsk Denizi	2.824	36
Fırat	Şattü'l-Arap	2.800	38
Vilyuy	Lena	2.650	42
Ceyhun-Pyanc	Aral Gölü	2.540	47
Kolıma-Kulu	Doğu Sibirya Denizi	2.513	48
Ganj	Padma	2.510	49
Işim	İrtiş	2.450	51
Salven	Martaban Körfezi	2.400	53
Aldan	Lena	2.273	55
Olenyok	Laptyev Denizi	2.270	56
Seyhun	Aral Gölü	2.212	58
Zhu (İnci)-Xi	Güney Çin Denizi	2.197	60
Kolıma	Doğu Sibirya Denizi	2.129	62
Irrawaddy	Andaman Denizi	2.092	66
Tarım	Lop Nor	2.030	68
Çulım-Bely İyus	Obi Irmağı	2.023	69
Vitim-Vitimkan	Lena	1.978	71
İndigirka-Hastah	Doğu Sibirya Denizi	1.977	72
Xi	Güney Çin Denizi	1.957	74
Songhua	Amur	1.955	75
Dicle	Şattü'l-Arap	1.900	81
Podkamennaya Tunguska	Yenisey	1.865	83
Vitim	Lena	1.837	84
Çulım	Obi Irmağı	1.799	87
Angara	Yenisey	1.779	88
İndigirka	Doğu Sibirya Denizi	1.726	91
Hatanga	Laptyev Denizi	1.636	95
Tobol-Kokpektysay	İrtiş	1.628	96
Ket	Obi Irmağı	1.621	97
Ergun	Amur	1.620	98
Alazeya-Kadılçan	Doğu Sibirya Denizi	1.599	
Şilka-Onon	Amur	1.592	
Han	Yangtze	1.532	
Kura	Hazar Denizi	1.515	
Yana-Sartang	Laptyev Denizi	1.492	
Godavari	Bengal Körfezi	1.465	
Amga	Aldan	1.462	
Satlec	İndus	1.450	
İli-Tekes	Balkaş Gölü	1.439	
Olyokma	Lena	1.436	
Ceyhun	Aral Gölü	1.415	
Taz	Taz Körfezi	1.401	
Yamuna	Ganj	1.376	
Tavda-Lozva	Tobol	1.356	
Liao	Liaodong Körfezi	1.345	
Taseveya - Uda	Angara	1.319	
Vyatka	Kama	1.314	
Çu	Batpak Dala Platosu	1.305	
Krişna	Bengal Körfezi	1.290	
Narmada	Kambay Körfezi	1.280	
Zeya	Amur	1.242	
Uda	Ohotsk Denizi	1.203	
Avrupa			
Volga	Hazar Denizi	3.530	23
Tuna	Karadeniz	2.850	35
Ural	Hazar Denizi	2.428	52
Dinyeper	Karadeniz	2.200	59
Don	Azak Denizi	1.870	82
Peçora	Barents Denizi	1.809	85
Kama	Volga	1.805	86
Oka	Volga	1.500	
Belaya	Kama	1.430	
Dinyester	Karadeniz	1.352	
Ren	Kuzey Denizi	1.320	
Kuzey Dvina-Suhona	Beyaz Deniz	1.302	
Okyanusya			
Darling	Murray	2.736	40
Murray	Büyük Avustralya Körfezi	2.590	44
Murrumbidgee	Murray	1.579	
Lachlan	Murrumbidgee	1.484	
Cooper	Eyre Gölü	1.420	

üzerinde belediyelerin ve köylerin mülkiyet hakkı kabul edilmektedir. Avusturya'da, yasanın açıkça özel mülkiyet konusu olabileceğini öngörmediği dereler, çaylar ve yeraltı sularıyla tüm nehir ve ırmaklar kamu malıdır. Akarsuların kıyı şeridinde ve akarsu yataklarında özel mülkiyet olamaz. ABD'de de ulaşıma elverişli büyüklükteki akarsular kamu malı sayılmaktadır. Bu ülkede 1899'da nehirler ve limanlarla ilgili 1899 tarihli yasa, herhangi bir akarsuyun ulaşım kapasitesini etkileyecek iskele, dalgakıran, su seti, tersane ve benzeri tesislerin Kongre'nin açık izni olmadan yapılmasını yasaklamaktadır. İsviçre hukukunda olduğu gibi Türk hukukunda da akarsular ve bunlara bitişik toprak parçaları (kıyı şeridi) halkın su gereksinimini karşılamaya yaradığı için, geniş ölçüde kamu malı sayılmaktadır. Medeni Kanun'un 641. maddesinde, "aksi öngörülmedikçe, yararı kamuya özgü olan sular kimsenin malı değildir" denerek bunların "sahipsiz mal" cinsinden birer kamu malı niteliğinde olduğu kabul edilmiştir. Maddenin son fıkrasında, akarsularla yatakları gibi kamu mallarının işletilmesi ve kullanılması koşullarını düzenlemek üzere konacak özel kurallara yollama yapılmışsa da, bugüne değin ancak kaynaklar ve yeraltı sularını düzenleyen yasalar çıkarılabilmiştir.

Akarsu, Bedia (d. 27 Ocak 1921, İstanbul), kültür, ahlak ve dil felsefesi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan felsefeci.

1943'te İstanbul Üniversitesi (İÜ) Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. *Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı* (1955, 1984) adlı teziyle 1953'te felsefe doktoru oldu. 1956-58 arasında Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe derslerine katıldı. *Max Scheler'de Kişilik Problemi* (1962) adlı çalışmasıyla 1960'ta doçent oldu. 1968'de de profesörlüğe yükseldi. 1984'te İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ndeki görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

Bedia Akarsu
Kaynak Kitaplar

Ahlak Öğretileri (1965-68) adlı 2 ciltlik yapıtında Antik Çağdan Kant'a değin ahlak anlayışları ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırdı ve çeşitli düşünürlerin bu alandaki görüşlerini irdeledi. Akarsu, Türk Dil Kurumu üyesi olarak felsefe terimlerinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarına katıldı ve aynı kurumca yayımlanan *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nü (1979) hazırladı. *Modern Toplumda Kadın* (1975) adlı yapıtında kadının günümüz toplumundaki yerini ele aldı.

Akarsu, Günay (d. 1933, İstanbul - ö. 30 Kasım 1982, İstanbul), toplumcu tiyatro düşüncesinin savunucularından tiyatro eleştirmeni.

1962'de İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre aynı fakültede asistanlık yaptıktan sonra aynı yıl İzlem Yayınevi'ni kurdu. 1963-66 arasında *Oyun* adlı tiyatro dergisini, 1970'te de Tanju Cılızoğlu'yla birlikte *Tiyatro 70 adlı* dergiyi çıkardı. Bir süre İzmir'de mühendislik yaptıktan sonra İstanbul'a dönerek 1979'da *Oyun* dergisini yeniden yayımladı.

Günay Akarsu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Tiyatro çalışmalarına öğrencilik yıllarında başlayan Akarsu önceleri oyunculuk ve yönetmenlik yaptı. 1958'de, ilki *Yelken* dergisinde olmak üzere tiyatro eleştirileri yazmaya başladı. Daha sonra sırasıyla *Ataç, Varlık, Forum, Yeni a, Yansıma* adlı dergilerde, *Son Havadis, Milliyet, Yeni Ortam, Demokrat İzmir, Vatan, Politika* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde tiyatro eleştirileri yayımlandı. Dostlar Tiyatrosu Amatör Sahnesi'nde tiyatro kuramı dersleri verdi. İzmir ve İstanbul'da "Merhaba" adıyla amatör tiyatro toplulukları kurdu, bu gruplarla öncü tiyatro çalışmaları yaptı. Tiyatro eleştirilerinde ve kuramsal yazılarında toplumcu tiyatronun yaygınlaşmasına çalıştı ve bu anlayışın öncülerinden Bertolt Brecht'in Türkiye'de tanınmasına önayak oldu.

akarsu aşındırması, akan bir su kütlesinin doğal akarsu ya da ırmak yatakları üstündeki fiziksel etkisi. Bu etki, akarsuyun yaladığı yüzeylerdeki toprak katmanlarının sürüklenerek arazinin çıplaklaşmasında ve ufalanmış taş parçalarını eğim aşağı taşımasında çok önemli rol oynar. Dağların aşınması, ovaların ve başka yer biçimlerinin oluşumu büyük ölçüde akarsuların ürünüdür. Akarsu çığırlarında biriken yağmur suları yalnızca toprağı aşındırmakla kalmaz, bu aşınmanın etkisiyle ufalanan toprak ve taş parçaları da akarsularla sürüklenerek vadilere biçim verir.

Bir ırmağın suları hiçbir zaman saf su değildir. Gözle görülmese de içinde her zaman ya çözünmüş halde, ya asılı halinde ya da akarsu tabanı boyunca sürüklenen, organik ve inorganik maddeler bulunur. Bir yandan bu maddelerin mekanik ve kimyasal aşındırmasıyla dik ve yüksek yamaçlı, dar kanyonlar oyulurken, bir yandan da akarsuyun çığın boyunca tortulların birikmesiyle geniş alüvyon ovaları, birikintı yelpazeleri, taşkın ovaları ya da deltalar ortaya çıkar. Bir akarsuyun yatağı içindeki akışı, bütün çığırı boyunca ve her zaman aynı değildir. Akışın özelliği, su kütlesiyle sürüklenen parçacıkların hareketine göre tanımlanır. Su katmanlarının birbirine karışmaksızın akıp gittiği ve akışa karşı direncin yalnızca ağdalılık sürtünmesinden kaynaklandığı durumlarda katmanlı (laminer) akış söz konusudur. Burgaçlı akışta ise, sürüklenen parçacıklar bir burgaç hareketiyle dönerek, suların ana akış yönünde birbirine karışmasına yol açar. Bir akışın burgaçlı ya da burgaçsız olarak nitelenmesi, akışkan ortamının özelliklerini ve akarsu yatağının yapısını belirten Reynolds sayısına bağlıdır. Bu sayı, akarsu yatağının uzunluğuna bağlı olan eylemsizlik kuvvetleri ile ağdalılık kuvvetleri arasındaki oranın ölçülmesiyle bulunur. Bu tanım gereğince, akış hızının akışa karşı koyan sürtünme kuvvetlerinden daha büyük olduğu kesimlerde burgaçlı akış görülür.

Bir akarsu yatağındaki su kütlesinin hareketi, yatak derinliği ile ortalama akış hızı arasındaki ilişkiye bağlı olarak, ya sığ yatakta hızlı akış ya da derin yatakta durgun akış biçiminde gerçekleşir. Durgun akıştan hızlı akışa geçişteki kritik derinlik yalnızca akış oranına bağlıdır. Kritik derinlikteki akış hızı ise, eylemsizlik kuvvetlerinin kütleçekimi kuvvetlerine oranını veren Froude sayısıyla belirtilir. Bu etkenlerin yanı sıra ırmak yatağı da akışa belli bir direnç gösterir; bu direnç bir ölçüde yatağın jeolojik ve pedolojik yapısına, bir ölçüde de akışın türüne bağlıdır. Yatak malzemesi ile akan su kütlesi arasındaki etkileşimin sonucu olan yatağın pürüzlü yapısı, birbirine yapışmamış molozlardan oluşan yatak tortullarının biçim değiştirme özelliğini yansıtır. Akarsu yataklarının gerçek pürüzlülük değeri genellikle Manning denklemiyle hesaplanır; bu denklem Reynolds sayısının, su yüzeyi eğiminin ve ortalama akış hızının doğrudan fonksiyonudur.

Akarsu yatağındaki kum örtüsünün tortul yapısı ile yatağın biçimi ve akış koşulları arasında da bağını kurulabilir. Örneğin akarsu tortullarında görülen geniş çaptaki çapraz katmanlaşma, Froude sayısının 0,8'den küçük olduğu orta-durgun akış rejiminde kum dalgacıklarının ya da kum tepelerinin akış aşağı taşınmasından ileri gelir. Tepeler oluşturmayan kum katmanları ise, Froude sayısının 0,8'den büyük olduğu düz yataklı akarsularda görülür.

Bu akış rejimleri, yatak biçimleri ve yapıları, akarsu sistemini ve bu sistemdeki bütün süreçleri oluşturan temel öğelerdir. Bu süreçlerden doğan oluşumlar akarsu yatağına biçim verir; yatağın morfolojisi de özellikle akarsu çökeltilerinin geometrik yapısını etkiler. Yatağın yapısını ve özelliklerini, içinden akan suyun miktarı ve değişkenliği, taşıdığı tortul yükünün miktarı ve tane büyüklüğü, yatak genişliği, derinliği, eğimi, pürüzlülüğü, akış hızı ve kıyıdaki bitki örtüsünün yoğunluğu gibi en az on değişken belirler. Bu değişkenlerin her biri de yağmur, mevsimlik ısı değişiklikleri, arazinin genel eğimi gibi iklimsel ve jeolojik koşulların etkisi altındadır. Ancak bazı genellemeler yapılsa da, belli bir ırmak tipinin hangi değişmez değerlerle tanımlanabileceğini saptamak henüz olası değildir. Fazla dönemeçli olmayan akarsu sistemlerinin başlıca özellikleri dik eğim, kaba yatak yükünün bolluğu, oldukça değişken bir debi ve kolay aşınan kıyılardır. Buna karşılık çok dönemeç yapan menderesli akarsu yataklarında asılı halindeki yük miktarı fazla, yatak eğimi daha yumuşaktır. Genişlik ve derinlik arasındaki oranın az olması kıyılara denge kazandırır ve ırmak büyük ölçüde kaba yatak yükü taşısa bile, menderes yapma özelliğini korur.

akarsu ekosistemi, canlı topluluklarının ekolojik birimi olarak kabul edilen, içinde kütle ve enerji alışverişinin gerçekleştiği fizyokimyasal çevre niteliğindeki kaynak, akarsu ya da ırmak. Böyle bir sistem

sularını genellikle dışarıya akıtır; ayrıca bulanıklık, sıcaklık, suda çözünmüş madde miktarı ve atmosfer gazları açısından kaynağı ile ağzı arasında büyük farklılıklar gösterir. Bir akarsu ekosisteminde iki temel bölge vardır: Sığ bir yatakta hızla akan ve güçlü akıntılarla dibini sürekli temizleyen duru su kesimi ile dibinde mil ve başka çökeltilerin biriktiği, havuz adı verilen derin sular. Her bölge, bu koşullara uyum sağlamış değişik canlıları barındırır.

akarsu sekisi, AKARSU TARAÇASI olarak da bilinir, bir akarsu vadisinin yamaçları boyunca uzanan ve vadi tabanının eski düzeyini gösteren basamak ya da set. Akarsu sekisi, hidrolojik ya da iklimsel değişiklikler sonucunda vadi tabanının daha derine inmesiyle ortaya çıkar ve yeniden su altında kalma tehlikesi çok azdır. Genellikle tortul çökellerden oluşan tepesi düz, önündeki yamaç ise oldukça diktir. Bazı sekiler, akarsuyun aşındırmasıyla tabanı daha alçalmış olan eski bir taşkın ovasının kalıntısı da olabilir. Birikinti sekisi denilen türleri ana kayacın içinden oyulmuştur ve üstü genellikle ince bir alüvyon ya da tortul katmanıyla örtülüdür. Aşınma nedeniyle silinmedikçe, bir vadinin iki yamacındaki seki izleri birbirinin eşidir.

akasma, ORMANASMASI olarak da bilinir, düğünçiçeğigiller (*Ranunculaceae*) familyasının *Clematis* cinsini oluşturan 200'den fazla sarılıcı bitki ya da çalı türünün ortak adı. Dünyanın birçok yerinde, özellikle Asya ve Kuzey Amerika'da yaygın olan bu bitkilerin bazı türleri Türkiye'de de doğal olarak yetişir. Büyük çiçekli çeşitleri süs bitkisi olarak değerlidir.

Akasmaların karşılıklı dizilmiş bileşik ya da basit yaprakları, tek tek ya da büyük kümeler halinde açan çiçekleri vardır. Adi

Akasma (*Clematis*)
F.K. Anderson - EB Inc

akasma (*C. vitalba*), Doğu akasması (*C. orientalis*), mavi çiçekli akasma (*C. viticella*), *C. cirrhosa* ve *C. virginiana* en yaygın türleridir.

C. florida, *C. patens* ve *C. jackmanii* türlerinin ise süs bitkisi olarak yetiştirilen pek çok melezi geliştirilmiştir.

akasya, küstümotugiller (*Mimosaceae*) familyasının *Acacia* cinsini oluşturan, 800 kadar ağaç ve ağaççık türünün ortak adı. Çoğunun anayurdu sıcak bölgeler, özellikle Avustralya ve Afrika'dır. Yaprakları genellikle ikilitüysü olan (bileşik yapraklardaki yaprakçıklardan her biri daha küçük yaprakçıklara ayrılan) akasyanın bazı türlerinde dikenli sürgünler bulunur. Küçük ve genellikle hoş kokulu olan çiçekleri, yuvarlak ya da uzun salkımlar oluşturacak biçimde dizilmiştir. Bezelyeninkine benzeyen meyveleri yassı ya da silindirimsi, genellikle de boğumludur.

Tropik Afrika kökenli olan *A. senegal*'den, yapıştırıcı madde ve mürekkep yapımında, eczacılıkta, şekercilikte ve başka sanayi dallarında kullanılan arapzamkı elde

Akasya
Üstte: *Acacia longifolia*
Douglas Begin
altta: *Acacia giraffae*
Gerald Cubitt

edilir. Öbür akasya türlerinin zamkı da çok kullanılır. Akasya ağaçlarından çoğunun gövde kabuğu, sepicilikte, eczacılıkta ve boya, mürekkep gibi bazı ürünlerin yapımında kullanılan tanen açısından zengindir. Az sayıdaki bazı akasya türlerinin ise odunu değerlidir. Bu türlerin başlıcaları Avustralya kökenli *A. melanoxylon* ile yarran (*A. homalophylla*) ve Hawaii kökenli *A. koa*'dır. Anayurdu ABD'nin güneybatısı olan ve buradan Hindistan ile Avrupa'ya yayılan *A.farnesiana*, parfüm yapımında kullanılan güzel kokulu, sarı çiçekler verir. Avustralya türlerinin pek çoğu, çiçeklerinin hoş görünümü nedeniyle süs bitkisi olarak dünyanın hemen her yanına yayılmıştır.

Anayurdu Batı Avustralya olan Kıbrıs akasyası (*A. cyanophylla*) Türkiye'nin Güney Anadolu Bölgesi'nde kumulları durdurmak amacıyla ekilir.

Robinia (*bak.* yalancıakasya) türleri de Türkiye'de halk arasında yanlış bir adlandırmayla akasya olarak bilinir.

Akaşi Japonya'nın Honşu Adasındaki Hyogo İlinde (*ken*) kent. Japon İç Denizinin Akaşi Boğazı (*kaikyo*) üzerinde, Kobe kentine komşudur. Bir kale kasabası olarak gelişen Akaşi'nin çevresindeki tepelerde, Comon ve Yayoi dönemlerinden birçok kalıntı bulunur. Comonlar İÖ 4500-İÖ 250 arasında yaşamış, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bir halktı. Bu dönemden kalma sanat yapıtları arasında, ip baskısıyla bezenmiş özgün çanak çömlekler de vardır. Yayoi Döneminde (İÖ 250 - İS 250) Kore'den gelen göçmenler Akaşililere sulama yöntemlerini, bronz ve demir aletleri tanıttılar. II. Dünya Savaşı'ndan önce Akaşi, ekonomisi uçak sanayisine dayalı, gelişmiş bir kentti. Savaş sırasında, kentin eski bölümündeki nüfusun yarısı hava saldırılarında yok oldu. Kore Savaşı (1950-53) sırasında gelişen ağır çelik sanayisiyle yeniden canlanan Akaşi bir sanayi ve yerleşim bölgesi haline geldi. Eskiden bir balıkçılık merkezi olan kent, denetimsiz avlanma ve

Akaşi'deki Belediye Astronomi Bilimleri Müzesi ve Gözlemevi, Japonya
World Photo-Shostal Assoc. /EB Inc

deniz kirliliği sonucunda deniz ürünlerinin azalmasıyla bu önemini yitirmiştir. Japonya yerel saat boylamı olan 135° Doğu boylamı kentten geçer. Nüfus (1990) 270.728.

akatalazya *bak.* katalaz eksikliği

akbaba, *Falconiformes* takımının *Cathartidae* familyasını ve aynı takımın *Accipitridae* familyasının *Aegypiinae* altfamilyasını oluşturan iri, leş yiyen yırtıcı kuşların ortak adı. Akbaba terimi sınıflandırmada belli bir grubu karşılamaz. Yaşam biçimleri ve görünüşleri birbirine benzemekle birlikte, Yenidünya akbabaları *Cathartidae* familyasını, Eskidünya akbabaları ise kartal, şahin, atmaca, tuygun gibi yırtıcıları da içeren *Accipitridae* familyasının *Aegypiinae* altfamilyasını oluştururlar. Eskidünya akbabalarının 21, Yenidünya akbabalarının 7 türü vardır ve bu sonuncu grubun iki türü kondor (*) adıyla bilinir. Akbabaların başları çıplak, kursakları büyüktür. Yürümeye ve leşleri kavrayıp tutmaya uyum sağlamış olan ayakları iri, ama güçsüz, tırnaklarıysa yassıdır. Gagaları genellikle deriyi ve eti koparabilecek kadar güçlü ve kalındır. Görme duyusu bütün türlerde, koku alma duyusu ise hindi akbabasında (*) çok gelişmiştir.

Akbabalar, Avustralya ve Okyanus Adaları dışında bütün ılıman ve tropik bölgelere dağılmıştır. Çoğunun besin seçme alışkanlığı olmadığından, genellikle leş, çöp, dışkı, ara sıra da canlı hayvan gibi ne bulurlarsa yerler. Yalnızca bazı türler, kuzu ve kaplumbağa gibi savunmasız hayvanlara saldırır. Akbabalar, uzun ve geniş kanatlar üstünde zarif bir biçimde dönerek saatlerce havada kalabilirler. İçlerinde biri ölü ya da can çekişen bir hayvan bulduğunda, öbürleri de kilometrelerce uzaktan uçarak gelir.

Besini paylaşırken, gövdesi daha büyük ve gagası daha güçlü olana öncelik tanıyan topluluk düzenine sıkı sıkıya bağlı kalırlar. Buna karşılık, çakal ya da sırtlan gibi bir memeli avlarına göz diktiğinde en güçlüleri bile geri çekilir.

Akbabalar, genellikle kümeler halinde tünedikleri ve yuva yaptıkları sarp kayaların ve yüksek ağaçların tepesinde ya da yerde yaşayabilirler. Dişisi bir ya da iki (ender olarak üç) yumurta yumurtlar ve 7-8 hafta boyunca kuluçkaya yatar. Yavrular, *Falconiformes* takımındaki öbür kuşlara oranla çok daha yavaş gelişir.

Kral akbaba (*Sarcoramphus papa*)
Kenneth W. Fink-Root Resources

Eskidünya akbabalarının, avlarını kolayca yakalamaya elverişli, kartalınkilere benzer kıvrık pençeleri vardır. Yenidünya akbabaları ise ses organları olmadığından bağırmazlar. Burunları tek boşlukludur; orta bölmesi yoktur. Güçsüz olan ayaklarının arka parmakları hafif kalkık, öndeki parmaklar ise dipten hafifçe perdelidir.

Yenidünya akbabaları. Amerika kara akbabası (*Coragyps atratus*) Kuzey ve Güney Amerika'nın tropik ve astropik bölgelerinde yaşadığı halde sık sık ılıman bölgelerin içlerine kadar girer. Çok kısa bir kuyruğu, kısa kanatları, çıplak, kara bir başı ve tüylü bir boynu olan, yaklaşık 60 cm uzunluğunda bodur, karı bir kuştur.

Kral akbaba (*Sarcoramphus papa*) ise en parlak renkli akbabadır. Başı ve boynu kırmızı ve maviyisi, gözleri kırmızı halkalı beyaz, sırtının üstü kahverengimsi sarı, altı beyaz, yakası gridir. Kanat açıklığı yaklaşık 1,7 m, gövde uzunluğu da yaklaşık 70 cm'dir. Güney Meksika'dan Arjantin'e kadar olan bölgelerde bulunan kral akbabalar yağmur ormanları üzerinde kümeler halinde dönenirler.

Eskidünya akbabaları. Kızıl akbaba (*Gyps fulvus*) Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'dan Hindistan'a uzanan geniş bir alanda yaşar. Örtü tüyleri kızıl kahverengi, telekleri karadır. Çıplak gibi görünen beyaz renkli başıyla boynu küçük tüylerle kaplı olan kızıl akbabanın, kabarık tüylerden oluşan beyaz bir yakası vardır. Uzunluğu 97-104 cm, kanat açıklığı 169-172 cm'dir. Çoğunlukla kayalık bölgelerde yaşar ve yuvasını kayalıklara yapar. Türkiye'nin her bölgesindeki dağlık yörelerde görülürse de batı bölgelerinde daha az sayıda bulunur.

Kara akbaba (*Aegypius monachus*) Güney Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan bölgede yaşar. Eskidünya akbabalarının en irisi ve uçan kuşların en ağırlarından biri olan kara akbabanın uzunluğu 100-110 cm, kanat açıklığı 250-295 cm, ağırlığı 7,5-12,5 kg'dır. Tüyleri kara ya da karaya yakın koyu kahverengidir; boynu tümüyle, başı da kısmen tüysüzdür. Dağlık yörelerde yaşar, ama yuvasını ağaçların üstüne yaptığından yaşadığı bölgeler genellikle ormanlara ya da ağaçlıklara yakındır. Türkiye'de Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu dışında her bölgede bulunur.

Mısır akbabası (*Neophron percnopterus*) Güney Avrupa, Ortadoğu, Hindistan, Kuzey ve Doğu Afrika'da yaşar. Örtü tüyleri ve kuyruk telekleri kara, tüysüz başının derisi sarıdır. Uzunluğu 60-70 cm, kanat açıklığı 155-180 cm'dir. Yalnız dağlık bölgelerde değil, yakınlarda yuva yapmasına elverişli kayalıklar olduğu sürece açık arazide de görülür. Hem hayvan hem de bitkiyle beslenen Mısır akbabası hemen her türlü artığı yer. Afrika'da yaşayan türleri, gagasına aldığı bir taşı havadan devekuşu yumurtalarının üstüne bırakarak onları kırar ve içer. Türkiye'deki en yaygın tür olan Mısır akbabası yazın her bölgede görülür; güz başında kışlamak üzere Afrika'ya göçer. Türkiye'de leş başında öncelik sırası kara akbabanındır; ardından kızıl akbaba, en sonda da Mısır akbabası gelir.

Türkiye'de yaşayan dördüncü akbaba türü için *bak.* karakuş.

Torgos tracheliotus, Afrika'nın kurak bölgelerinde yaşayan bir akbabadır. Uzunluğu 1 m'ye, kanat açıklığı 2,7 m'ye ulaşır ve bu iriliğiyle leşe üşüşen bütün akbabalardan büyüktür. Sırtı siyah kahverengi tüylü, kuyruğu üçgen biçimindedir. Çıplak kafasının yanlarında deri sarkıntıları vardır. Yüzü pembe ya da kızıldır.

Gyphohierax angolensis Batı ve Orta Afrika'da görülen bir Eskidünya akbabasıdır. Yaklaşık 50 cm uzunluğundadır; çıplak, turuncu bir yüzü ve sarı gagası vardır.

Gyphohierax angolensis bazen kabuklular ve ölü balıklarla beslense de, öbür akbabalardan farklı olarak otçul bir hayvandır.

Sarcogyps calvus, Pakistan'dan Malezya'ya kadar olan bölgelerde yaşayan bir Eskidünya akbabasıdır. Uzunluğu yaklaşık 75 cm, kanat açıklığı da 2,7 m kadardır. Göğüs tüyleri beyaz, karnı siyahtır; iri siyah bir gagası ve boynunun yanlarında büyük deri sarkıntıları vardır.

Trigonoceps occipitalis, yaklaşık 80 cm uzunluğunda ve kanat açıklığı 1,8 m olan bir Eskidünya akbabasıdır. Karnı beyaz, kanatlarının iri tüyleri siyah, ince tüyleri beyazdır; yüksek, siyah bir yakası ve iri kırmızı gagası olan bu kuşun uçuk sarımsı ve beyaz tepe tüyleri dışında, kendine özgü üçgen biçimli, çıplak bir kafası vardır.

Akbaba, İstanbul'da yayımlanan haftalık siyasal mizah dergisi (7 Aralık 1922 - 28 Aralık 1977). Kendi alanında Türkiye'nin en uzun süreli yayın organı olmuştur. Yusuf Ziya (Ortaç) ile Orhan Seyfi (Orhon) tarafından *Aydede* dergisinin bıraktığı boşluğu doldurmak amacıyla yayımlanmaya başladı. Önce Yusuf Ziya'nın, onun ölümünden (1967) sonra da oğlu Ergin Ortaç'ın yönetiminde çıktı. 1923-50 arasında, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nden yana bir çizgi izleyen dergi, Serbest Fırka ve Demokrat Parti gibi muhalefet partilerine karşı çıktığı dönemlerde okur desteğini yitirdiğinden yayınına ara vermek zorunda kaldı (1931-33, 1949-51). Osman Cemal Kaygılı'dan İbrahim Alaaddin Gövsa'ya, Ercüment Ekrem Talu'dan Aziz Nesin'e uzanan geniş bir mizah yazarları kuşağının katkıda bulunduğu *Akbaba*, Münif Fehim, Ali Ulvi, Ramiz ve Oğuz Aral gibi karikatürcüler için de bir okul işlevi gördü.

Akbaba, ilk sayı
Nuri Akbayar Arşivi

Akbal, Oktay (d. 20 Nisan 1923, İstanbul), Türk öykü ve roman yazarı. İlköğrenimini Fransız okullarında, ortaöğrenimini Saint Benoit Fransız Okulu ve Özel Işık Lisesi'nde (1942) tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat fakültelerine bir süre devam etti. Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda çalıştı (1947-51). *Vakit* (1946), *Vatan* (1951-69), *Cumhuriyet* (1969-91) ve *Milliyet* gazetelerinde edebiyat, kitap tanıtma yazıları ve fıkralar yazdı. Kültür Bakanlığı'nda Yayın Danışma Kurulu üyeliğinde bulundu (1978-79).

Oktay Akbal
İsa Çelik

Akbal'ın hemen bütün öyküleri birbirinden doğmuş gibidir. Bu da onun ürünlerine tek bir öykünün uzantıları, parçalarıymış gibi bir özellik kazandırır. İlk ürünlerinde, Cumhuriyet'ten hemen sonra doğmuş kuşağın gençlik döneminde, güncel sıkıntılar, yoksunluklar, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği karamsarlıklar içinde mutluluk arayışını işler (*Önce Ekmekler Bozuldu*, 1946). Devrik cümleyi sağlıklı biçimde kullanan, iç monologlarla gelişen, rahat, şiirli anlatımıyla Akbal sonraki yapıtlarında da aşırı duyarlı orta sınıf aydınının töreler ve insancıllığı örseleyen durumlarla çatışmasını sergiler. Kişi umutsuzdur ve çocukluk günleriyle birlikte yitip gitmiş mutluluğu anımsar durur. *Aşksız İnsanlar*'da (1949) yalnızlık ve elden kaçırmışlık duyguları iç içe gelişir. *Bizans Definesi*'nde (1953) İstanbul'un surlara yakın bir mahallesinde geçen günler, yazlık semt sinemaları, canbazhaneler, mahalle arkadaşlıkları anlatılır. 1959 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı alan *Berber Aynası*'nda (1958) bireyin boşluk duygusu çocukluk anılarıyla giderilmeye çalışılır.

Akbal romanlarında da benzer temalar geliştirir. Bir anı defteri biçiminde yazılmış olan *Garipler Sokağı*'nda (1950) II. Dünya

Savaşı yıllarında büyük yerleşim yerlerinin arasına sıkışmış eski bir sokak anlatılır. Bir süre sonra sokak istimlak edilecek, anılar dünyasına göçecektir. 1958 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü alan *Suçumuz İnsan Olmak* (1957) pişmanlıkla, düş kırıklığıyla sonuçlanan bir yasak aşkın romanıdır.

Oktay Akbal gazete ve dergilerde yayımladığı çok sayıda yazıda sanatın bağımsızlığını, bireysel özgürlüğü, demokrasiyi, laikliği, Atatürkçülük'ü savunmuştur.

Akbank, Türkiye'nin en büyük özel bankalarından. 1948'de Hacı Ömer Sabancı ve bir grup Çukurovalı işadamı tarafından Adana'da kuruldu. 1954'te merkezi İstanbul'a taşındı ve 1970'lerin başında Sabancı Holding'in denetimi altına girdi.

Her türlü iç ve dış bankacılık hizmeti veren Akbank'ın 1990 sonunda yurtiçinde 620 şubesi, yurtdışında da İngiltere, ABD, Hollanda ve Almanya'da 10 temsilciliği vardı. İç ve dış piyasalardan fon sağlayabilmek amacıyla 1981'de Ak International Limited adıyla yeni bir banka kuran Akbank'ın 1990 sonunda 9.205 personeli ve 60 dolayında iştiraki vardı. Bunların büyük bölümü Bossa, Kordsa, Marsa, Yünsa, Ak Sigorta, Ak Çimento, Çimsa, Susa, Brisa gibi Sabancı Holding yatırımlarıdır. 1990'da bankanın toplam mevduat hacmi 7,3 trilyon TL, kredi hacmi ise 4,3 trilyon TL idi.

Akbaş, Hüseyin (d. 1933, Tokat - ö. 15 Şubat 1989, Almus, Tokat), dört kez dünya şampiyonu olan Türk güreşçi.

Güreşe doğum yeri olan Muhat köyünde başladı. Bir bacağının sakat olmasına karşın yeteneğiyle Yaşar Doğu'nun dikkatini çekti. 1953'te milli takıma seçildi ve 1966'da güreşi bırakıncaya değin 85 kez milli oldu. 52 ve 57 kilolarda Türkiye şampiyonluklarını uzun yıllar elinde tutan Akbaş, 1954 Dünya Şampiyonası ve 1956 Dünya Kupası'nda serbest stil 52 kiloda, 1958 Dünya Kupası'nda, 1957, 1959, 1962 Dünya şampiyonalarında ve 1960 Balkan Şampiyonası'nda da serbest stil 57 kiloda altın madalya kazandı. Ayrıca, 52 kiloda 1956 Melbourne Olimpiyatları'nda üçüncü, 1964 Tokyo Olimpiyatları'nda ikinci oldu. 1955 Dünya Greko-Romen Şampiyonası'nda da bronz madalya aldı.

Akbulut, Ahmed Ziya (d. 1872, İstanbul - ö. 17 Nisan 1938, İstanbul), renk ve biçim yönünden bütünüyle doğaya bağlı kalarak çalışan asker ressam.

1887'de Harbiye Mektebi'nden piyade subayı olarak mezun oldu. Okul sırasında tanıştığı Hoca Ali Rıza'nın etkisiyle resim çalışmalarına başladı. 1887-94 arasında Erkân-ı Harbiye (genelkurmay) resimhanesinde, 1894-98 arasında da Kuleli Askeri Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. Burada Nuri Paşa ile çalışarak resim bilgi ve tekniğini geliştirdi. 1896'da iki yıllık çalışmasının ürünü olan *Ameli Menazır*, bir süre sonra da *Ameliye-i Fenn-i Menazır* adlı kitaplarını yayımladı. 1898'de Askeri Okullar Matbaası müdürlüğüne atandı ve 1914'e değin bu görevde kaldı. 1913'te Osmanlı Ressamlar Cemiyeti idare heyeti başkanlığına getirildi, aynı zamanda cemiyetin dergisinde sanatla ilgili makaleler yazdı. 1898'de ders vermeye başladığı Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) 1930-33 arasında müdür yardımcılığı da yaptı. Matematik ve astronomiyle ilgilenen Ahmed Ziya, Akademi'nin rıhtımındaki güneş saa-

"Sultanahmet Camisi", 1897
İstanbul Resim-Heykel Müzesi

tini yapmış, Takvim-i Ziya adlı bir de takvim çıkarmıştır.

Matematik ve perspektif kurallarını dikkatle uygulayarak gerçekleştirdiği "Mihrimah Sultan Camisi", "Sultanahmet Camisi", "Beyazıt Bimarhanesi" gibi genellikle büyük boyutlu yapıtlarında az figür kullanan Akbulut, daha çok mimari görünümlere yer verdiği dış mekân resimleri yapmıştır.

Akbulut, Yıldırım (d. 2 Eylül 1935, Erzincan), siyaset adamı. Kasım 1989 - Haziran 1991 arasında başbakanlık ve Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanlığı yapmıştır.

1955'te Erzincan Lisesi'ni bitiren Akbulut, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Fakülteyi 1964'te bitirdi. 1967'de Erzincan'da avukatlığa başladı. 1972'de AP Erzincan il başkanlığına getirildi. 1977 genel seçimlerinde AP listesinde üçüncü sırada yer aldı ve seçilemedi.

1983'te siyasal partilerin kurulmasına izin verilince ANAP'ın Erzincan örgütünün kurucuları arasında yer aldı; Kasım 1983 genel seçimlerinde Erzincan'dan milletvekili seçildi. TBMM başkanvekilliğine getirildi. 26 Ekim 1984'te İçişleri Bakanlığı'na atandı. Kasım 1987 genel seçimlerinde yeniden milletvekili seçildi, ama hükümete girmedi. 25 Aralık 1987'de TBMM başkanlığına seçildi. Başbakan Turgut Özal cumhurbaşkanı seçilince Akbulut'u 9 Kasım 1989'da başbakan atadı.

Akbulut 19 Kasım 1989'da toplanan ANAP I. Olağanüstü Kongresi'nde genel başkanlığa seçildi. Akbulut hükümetinde ekonomiden sorumlu dört bakanın bulunması, "ekonomide çok başlılık" olarak eleştirildi. Dış politika genelde Cumhurbaşkanı Özal tarafından yönlendirildiği için iki dışişleri bakanı Mesut Yılmaz ve Ali Bozer istifa etti. Onları Milli Savunma Bakanı Sefa Giray'ın istifası izledi. Giray'ın yerine bakan olan Hüsnü Doğan da cumhurbaşkanının eşi Semra Özal'ın ANAP İstanbul il başkanlığına gelmesine karşı çıktığı için bakanlıktan azledildi.

15 Haziran 1991'de toplanan ANAP kongresinde yapılan genel başkan seçimini Mesut Yılmaz kazanınca Akbulut başbakanlıktan ayrıldı; parti kongresinde genel başkanlığı yitiren ilk başbakan oldu. 20 Ekim 1991 genel seçiminde Akbulut yeniden Erzincan milletvekili seçildi.

akciğer, havayla solunum yapan omurgalıların göğüs boşluğunda yer alan bir çift büyük solunum organı. İnsanda, plevra denen ince, zarsı bir keseyle kaplanmış olan akciğerlerden her biri akciğer atardamarıyla kalbe, ana bronşlarla da soluk borusuna bağlıdır. Yumuşak, hafif, süngerimsi ve esnek olan akciğerlerin içinde doğumdan sonra normal olarak bir miktar hava bulunur. Sağlıklı bir akciğer sıkıştırıldığında çıtırdar, suya atıldığında da yüzer; oysa hastalıklı akciğerler ile ölü doğan çocukların akciğerleri suda dibe batar.

Akciğerlerin iç bölümünde, tabanıyla tepesi arasındaki uzaklığın üçte ikisine rastlayan noktada, bronşların, akciğer atardamarları ile toplardamarlarının ve lenf damarlarının akciğere girdiği yer olan hilus bulunur. Ana bronş akciğere girdikten sonra 8-10 ana dala, bu dallardan her biri de çapları giderek 1 cm'nin altına düşen çok sayıda küçük dalları ayrılır. Akciğerlerdeki bu dallanma sistemi baş aşağı duran bir ağaca benzer. Bronş ağacının en ince dalları olan bronşiyoller, alveol olarak da bilinen çok küçük hava kesecikleriyle son bulur (*bak.* hava keseciği). Akciğer içi hava boşluklarıyla kılcal damarlar arasındaki karbon dioksit ve oksijen alışverişi bu hava keseciklerinde gerçekleşir.

Akciğerler
Ana Yayıncılık Arşivi

Her akciğer, dokudaki bir yarıkla birbirinden ayrılan loblara bölünmüştür. Loblar da kendi içinde yüzlerce lobüle ayrılır. Her lobül bir bronşiyolden, ona bağlı dallardan, hava keseciği kümelerinden ve tüm bunları saran ince bir zardan oluşur. Sağ akciğer üç lobludur; buna karşılık kalp, her atışında sola doğru kasılıp gevşediği ve bu tarafta daha fazla hacim kapladığı için sol akciğerde yalnızca iki lob bulunur.

Akciğerler solunum dışında başka bedensel işlevler de üstlenir. Su, alkol ve ilaçlar bu yolla emilip atılabilir. Normal olarak bir gün içinde solunumla yaklaşık bir litre su dışarı atılır. Eter ve azot protoksit gibi anestezik gazların emilmesi ve atılması da akciğerler yoluyla olur. Kandaki yağ (lipit) hava keseciklerinin hücrelerine geçerek, burada depolanabilir. Akciğerler glikojeni depolayıp metabolize ederek, karaciğerin karbonhidrat metabolizmasına da yardımcı olur.

Aşırı bedensel etkinliklerde bulunmayan bir insan, akciğerlerinde gaz alışverişinin gerçekleştiği yüzeyin ancak yirmide birini kullanır. Akciğer içindeki basınç çevrenin atmosfer basıncına eşittir. Çevresindeki zarla göğüs boşluğunun iç yüzeyini kaplayan zar arasındaki kısmi vakumun etkisiyle akciğerler her zaman bir miktar şişkin durur. Diyafram (karınla göğüs boşluğunu ayıran kas yapısı) ve kaburgalar arası kasların kasılması sonucu göğüs içinde artan negatif basınçla hava akciğerlere dolar.

Akciğerler sık sık enfeksiyon ve yaralanmalara uğrar. Kimi enfeksiyonlar akciğerlerde çok büyük alanları tahrip ederek organı işe yaramaz hale getirir. İyileşmiş akciğer dokusu ise bir destek dokusuna dönüştüğünden, solunum işlevine katılamaz. Akciğer dokusunun, bir kez tahrip olduktan sonra kendini yenileyebildiğine ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır.

akciğer embolisi, kalbin sağ karıncığından akciğerlere kan taşıyan akciğer atardamarı-

nın ya da dallarından birinin tıkanması. Bu tıkanıklık özellikle vücudun başka bir yerinde oluşan ve dolaşım sistemi içinde kanla birlikte sürüklenerek akciğerlere kadar ulaşan bir pıhtıdan, bazen de yağ damlaları ile hava kabarcıklarından ileri gelir.

akciğer enfarktüsü, yeterli kan akımının sağlanamaması sonucunda akciğer dokusunun bir ya da daha çok bölümünün canlılığını yitirmesi. Kan akımının azalması ya da kesintiye uğraması, akciğeri besleyen kan damarlarındaki herhangi bir tıkanıklığın sonucudur. Tıkanıklığa, emboli ve trombüs adı verilen iki tür oluşum yol açar. Kalp hastalığı sonucu oluşan ve kan dolaşımı yoluyla akciğere kadar taşınan kan pıhtıları ya da dolaşımdaki hava kabarcıkları emboli örnekleridir. Trombüs ise, kan damarının içinde oluşan ve oluştuğu yerde akımı engelleyen pıhtıdır. Sağlıklı akciğerlerde kan dolaşımı yan geçişlerden de sağlanabildiği için, bu tür tıkanıklıklar çoğunlukla doku ölümüne yol açmaz. Ancak akciğerde kan göllenmesi, yetersiz havalanma ya da enfeksiyon olduğu durumlarda, damar tıkanıklığı enfarktla sonuçlanabilir.

Akciğer dokusunda ve bu organı çevreleyen zarda (plevra) duyu siniri uçları bulunmadığı için, akciğerlerin derin bölümlerinde oluşan enfarktlarda ağrı duyulmaz. Dış yüzeye yakın olanlarda ise, akciğerle plevra arasındaki boşluğa sıvı ve kan sızması sonucunda, plevrada gerilme ve akciğerde genleşme güçlüğü ortaya çıkar. Plevranın da hastalıktan etkilendiğinin bir belirtisi olan ağrı, göğüs boşluğunu örten zardaki sinir uçlarının gerilmesiyle açıklanmaktadır. Göğüs kafesi çevresinde, omuzlarda ve boyunda, hatta daha aşağılarda, göğüs ve karın boşluğunu birbirinden ayıran diyafram kasının yakınında da duyulabilen ağrı soluk alma sırasında artar.

Akciğer enfarktüsünün belirtileri genellikle kan tükürme, öksürük, ateş, orta şiddette solunum güçlüğü, kalp atışında hızlanma, plevrada sürtünme sesi, solunum seslerinde azalma ve göğüs duvarına parmak ucuyla vurarak yapılan muayenede alınan tok sestir. Akyuvar sayısında ve alyuvarların çökme hızında da (sedimantasyon hızı) artış görülür.

İki ya da üç günde geçmeyen enfarktüsün iyileşmesi iki üç haftayı bulur. Canlılığını yitiren akciğer dokusunun yerinde ise yalnızca destek doku görevini üstlenen bir bağdokusu kalır.

akciğer kılkurdu, *Aschelminthes* filumunun *Nematoda* sınıfının *Metastrongyloidea* üstfamilyasından asalak kurtların ortak adı. Yunus, balina ve başka memelilerin akciğerlerinde ve solunum yollarında asalak olarak yaşar. Domuzlardaki *Metastrongylus* ve koyunlardaki *Dictyocaulus* cinsi kurtlar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Akciğer kılkurtlarından birçoğunun veteriner hekimlikte önemli bir yeri vardır. Farelerde asalak olarak yaşayan *Angiostrongylus* cinsi kurtların insanlarda da hastalığa yol açtıkları bilinmektedir. Akciğer kılkurtları yaşam çevrimlerini ya kendi kendilerine ya da salyangoz ve sümüklüböcek gibi ara konaklar üstünde tamamlarlar. Akciğer kılkurtları, *Paragonimus* cinsinden bir yapraksolucan (trematot) olan akciğer kelebekleriyle karıştırılmamalıdır.

akciğer konjestiyonu, enfeksiyon, yüksek kan basıncı ya da kalp yetmezliği sonucu akciğerlerdeki kan damarlarının şişmesi ve hava keseciklerinin kanla dolması.

Akciğerlerin aktif konjestiyonuna, enfeksiyon etkenleri ya da tahriş edici gazlar, sıvılar ve tanecikler neden olur. Hava keseciklerinin çeperleri ve içlerindeki kılcal damarlar kanla şişip gerilir. Pasif konjestiyonun nedeni ise, bir kalp hastalığı sonucu kılcal damarlarda kan basıncının artması ya da içindeki kan sızdıktan sonra kılcal damarların gevşemesidir.

Kalbin sol yarısının genel dolaşıma yeterli miktarda kan pompalayamaması demek olan sol kalp yetmezliği, oksijenlenmiş kanı akciğerlerden kalbe taşıyan akciğer damarlarında basıncın yükselmesine neden olur. Bu basınç artışı, hava keseciklerindeki kılcal damarlara da yansır ve bu damarlar şişip gerilmeye başlar. Basınç iyice yükseldiğinde kılcal damarlardan sızan kan hava keseciklerine dolar. Kalbin sol kulakçığı ile sol karıncığı arasındaki mitral kapağın darlığı, kronik pasif konjestiyona yol açar. Hava keseciklerini dolduran kandaki demir pigmenti akciğer dokusuna yayılarak dokunun tahribine ve bağdokusu oluşumuna neden olur. Kesecik duvarları da kalınlaştığından, gaz alışverişi büyük ölçüde aksar. Solunum güçlüğü çeken ve kanlı balgam çıkaran hastanın derisi, hastalık ilerledikçe mavileşmeye başlar.

Kan damarlarının gevşemesinden ileri gelen pasif konjestiyon, kalp yetmezliği bulunan yatalak hastalarda ortaya çıkar. Solunum için yeterli miktarda akciğer dokusu bulunmasına karşın, bu hastalarda akciğerlerin alt bölümlerinde kan birikir. Bu durumda en büyük tehlike, hastalığa hafif bir zatürreenin eklenip, sağlam doku alanlarının da enfeksiyon sonucu iş göremez hale gelmesidir.

Akciğer ödemi adı verilen hastalık, konjestiyon ile benzerlik gösterir. Aradaki fark, kesecikleri dolduran sıvının, kanın tüm elemanları yerine, plazma adı verilen sıvı bölümünden oluşması ve ödeme yol açan nedenlerin biraz farklı olabilmesidir. İltihaplı ödemin nedeni grip ya da mikrobik zatürreedir. Akciğer konjestiyonuna yol açan kalp hastalıkları ve tahriş edici maddeler aynı zamanda kılcal damarların geçirgenliğini de azalttığı için ödemler oluşur. Çöküntüye uğramış bir akciğerin yeniden havayla dolması sağlandıktan sonra da, bilinmeyen nedenlerle ödem gelişebilmektedir. Damar yoluyla çok fazla serum ve sıvı ilaç verilen ameliyatlardan sonra kan basıncı yükselir ve ardından ödem oluşur. Aşırı radyasyon ve ağır alerjik tepkiler de bu hastalığa neden olabilmektedir. Akciğerler solgun, ıslak, irileşmiş ve ağırlaşmıştır. Akciğerlerde bir iki saat içinde iki üç litreye yakın sıvı toplanabilir. Akut durumlarda bu ödemler 10-20 dakika içinde ölüme neden olabilir. Akciğer ödemi gelişmiş kişide, hırıltılı ve zorlu solunum ile deride morarma görülür. Akciğerlerinde biriken sıvıları temizleyemeyecek kadar halsizleşen hasta, solunum güçlüğü sonucu boğulabilir.

akciğer vebası, sığır, koyun ve keçilerde zatürreeye ve akciğer zarlarının iltihabına yol açan akut hastalık. *Mycoplasma mycoides* türü bakterilerin yol açtığı hastalık, ateş, susuzluk duygusu, iştah azalması ve solunum güçlüğü gibi belirtilerle ortaya çıkar. ABD ve Avrupa ülkeleri 19. yüzyılın sonlarına doğru bu hastalığı bütünüyle ortadan kaldırmışlardır. Asya, Afrika ve Avustralya'da görüldüğü yörelerde ise koruyucu aşılama uygulanmaktadır.

akciğer zarı *bak.* plevra

akciğerli salyangoz, *Gastropoda* sınıfının *Pulmonata* altsınıfını oluşturan salyangozların ortak adı. Çoğu karada ya da tatlı sularda, birkaç türü de denizde yaşayan bu salyangozlar, ilkel "akciğer" sayılabilecek bir hava keseciğiyle solunum yaparlar. Çoğunun sarmal yapılı bir kabuğu vardır ve anatomileri öbür salyangoz türlerinden daha gelişmiştir. Vücutlarının iki yanı, halkasız bir sinir kordonuna göre simetriktir ve kalp kulakçığı karıncığın önünde yer alır. Bütün akciğerli salyangozlar erdişidir (hermafrodit); her hayvanda hem erkek, hem de dişi üreme organları bulunur.

akciğerlibalık, soyu tükenmiş birkaç türle birlikte *Dipnoi* takımını oluşturan ve havayla solunum yapan altı balık türünün ortak adı. Bu balıkların çoğu Güney Amerika, Afrika ve Avustralya'daki akarsu ve göllerde yaşar.

Güney Amerika akciğerlibalığı (*Lepidosiren paradoxa*) ile Afrika akciğerlibalıkları (*Protopterus* cinsinden dört tür) *Lepidosirenidae* familyasını oluştururlar. Bu familyanın üyeleri yılanbalığını andıran ince ve uzun yapılı, küçük pullu, iki akciğerli balıklardır. İnce birer uzantı biçimindeki göğüs ve karın yüzgeçleri, balığın çevresini algılamasına yarayan duyu organlarıdır. Güney Amerika akciğerlibalığı 1 m'ye kadar büyüyebilir. Afrika akciğerlibalıklarının en büyüğü ise Doğu Afrika'da yaşayan, benekli, sarı renkli bir tür olan ve 2 m'ye kadar büyüyebilen *Protopterus aethiopicus*'tur. Hem Güney Amerika, hem de Afrika akciğerlibalıkları yumurta bırakmak için yuva yaparlar ve her iki türde de erkek balık yuvayı bekleyerek yumurtaları korur.

Genç Afrika akciğerlibalığı (*Protopterus annectans*); göğüs yüzgeçlerinin üstünde, larva evresinden kalma ince solungaç uzantıları görülmektedir
New York Zoological Society

Güney Amerika akciğerlibalığı kurak mevsimlerde kendini çamura gömer ve sular geri gelene kadar yarı uykuda yaşar. Afrika türleri de kurak mevsimi yarı uyku halinde geçirirler, ama suların gelmesini doğrudan çamurun içinde değil, vücut salgılarıyla oluşturdukları bir kozanın içinde beklerler.

Ceratidae familyasını oluşturan Avustralya akciğerlibalığı Queensland'da yaşar. Öbür türlerden farklı olarak tek bir akciğeri, iri pulları ve kürek biçiminde yüzgeçleri vardır. Uzunluğu 1,25 m'yi, ağırlığı da 10 kg'yı bulabilen bu balık Güney Amerika ve Afrika türlerinin daha ilkel bir örneği sayılır. Yuva yapmadığı için yumurtalarını doğrudan su bitkilerinin arasına bırakır ve kurak dönemleri yarı uykuda geçirmez.

akça kumkuşu (*Calidris alba*), *Charadriiformes* takımının *Scolopacidae* familyasından, bütün dünyaya yayılmış olan kıyı kuşu. Akça kumkuşları yuvalarını Kuzey Kutbu çevresinde, denize yakın kumlu yerlerde yapar ve kışı dünyanın her yerindeki kumsallarda geçirirler. Yaklaşık 20 cm uzunluğunda olan akça kumkuşlarının sırtları yazın pas rengidir, kışın açılarak iyice beyazlaşır. Uzun ve beyaz kanat çizgisi, öbür küçük türlerinkinden çok daha gösterişlidir. Akça kumkuşlarına geçit sırasında Türki-

Akça kumkuşu (*Calidris alba*)
Eric Hosking-The National Audubon Society Collection / Photo Researchers

ye'nin hemen bütün kıyılarında ve sulak alanlarında, kış aylarında ise daha çok Akdeniz kıyı şeridinde rastlanır.

Akçaabat, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Trabzon iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 425 km² (1989) olan Akçaabat ilçesi kuzeyde Karadeniz, doğuda Merkez ilçe, güneyde Maçka, güneybatıda Düzköy, batıda da Vakfikebir ve Çarşıbaşı ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları, oldukça dar bir kıyı şeridi ile güneydeki dağlık kesimden oluşur. Yöredeki başlıca akarsu Kale Deresidir. Yer yer dağlık kesimin içlerine doğru genişleyen kıyı şeridinde tarım yapılır. Başlıca geçim kaynağı mısır, tütün ve çay üretimidir. Balıkçılık oldukça gelişmiştir. Sığır besiciliği de yapılır.

Önemli bir ticaret merkezi olan Akçaabat'ın tarihi İÖ 7. yüzyıla kadar uzanır. İÖ 670'te Miletos ticaret kolonilerinin bir uzantısıydı. İÖ 312'de Pontus Krallığı'na geçti. İS 1204'te Trabzon İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. 1461'de II. Mehmed (Fatih) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Şemseddin Sami 1890'larda Akçaabat'tan, "Trabzon Vilayeti Merkez Sancağı'nın Merkez kasabasına bağlı bir nahiye" olarak söz eder.

Akçaabat kenti ilçenin kıyı kesiminde yer alır. Trabzon kentine çok yakın olmasına karşın, hinterlandının geniş olması nedeniyle gelişebilmiş ve kentsel işlevler bakımından farklılaşmıştır. Kent halkı I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar büyük ölçüde Rumlardan oluşuyordu. Ana uğraş bağcılık ve şarapçılıktı. Yerleşmeler tepede, ticaret kesimi ise kıyıda yer alıyordu. Türk nüfus bugünkü Dürbınar mahallesine, 1917 Devrimi'nden kaçan Gürcü nüfus ise bugünkü Yaylacık mahallesine yerleşmişti. Savaşın ardından Rum nüfusun gitmesi ile kentin ekonomik yapısı büyük ölçüde değişti. Bağcılığın yerini tütün üretimi ve işlemesi aldı. 1950'lerde gelişmeye başlayan ticaret, yerleşmelerin kıyı kesimine doğru kaymasına yol açtı ve kent kıyı boyunca doğu-batı doğrultusunda büyüdü; 1970'lerin ortalarından bu yana 14 km doğusundaki Trabzon kenti ile bütünleşme süreci içindedir. Böylelikle Akçaabat-Trabzon-Yomra arasında, kıyı boyunca kesintisiz bir biçimde uzanacak kentsel bir alan biçimlenmektedir. Kentte, bir yaprak tütün işleme atölyesi ile hayvan yemi de üreten bir süt fabrikası vardır. İşlenen tütünler İstanbul'a gönderilir. Akçaabat kentinde 14. yüzyıl yapısı Aziz Mikhael Kilisesi dışında önemli tarihsel yapı yoktur.

Akçaabat Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 99.826; kent, 25.285.

akçaağaç, ISFENDAN olarak da bilinir, akçaağaçgiller (*Aceraceae*) familyasının *Acer* cinsinden, yaklaşık 200 çalı ya da ağaç türünün ortak adı. Kuzey ılıman iklim kuşağında yaygın, Çin'de ise çok yoğun olarak bulunur. Yeşil alanlarda, cadde boylarında ve parklarda yetiştirilen süs bitkilerinin önemli bir grubunu oluşturur. Biçim, büyüklük, dal ve yapraklar bakımından büyük çeşitlilik gösterir ve birçoğu çarpıcı sonbahar renkleri sergiler. Bazı akçaağaç türlerinden akçaağaç şurubu, bazılarından da mobilyacılıkta ve başka yerlerde kullanılan sert ve değerli bir kereste elde edilir. Akçaağaçların kanatlı tohumları, karşılıklı duran yaprakları vardır. Yapraklar çoğunda lopludur, bazılarında ise yaprakçıklara ayrılmıştır.

Küçük akçaağaçlardan ova akçaağacı (*A. campestre*) ve *A. ginnala*, bahçe ve tarla sınırlamada kullanılır. Bunlardan ilki sarı, ikincisi pembeyle koyu kırmızı arasında değişen yapraklarıyla sonbaharda çok güzel bir görüntü oluşturur. Yüzlerce yıllık özel üretim sonucunda geliştirilen değişik yaprakları ve renkleri olan *A. palmatum*, küçük bahçelerde yetiştirilir. Yaygın, çalımsı bir tür olan *A. circinatum* baharda mor ve beyaz çiçekler açar. Çalımsı başka bir tür olan *A. sieboldianum*'un sonbaharda kızaran, yedi-dokuz loplu yaprakları vardır. Tatar akçaağacı ise (*A. tataricum*) kırmızı meyveleri ve sonbaharda canlı kırmızı renk alan yapraklarıyla değerli bir park bitkisidir.

Genellikle 9 m'den yüksek olan orta boy akçaağaçlardan *A. grandidentatum* çok gövdelidir, yapraklarının rengi sonbaharda pembeyle kırmızı arasında değişir; bazı uzmanlarca şeker akçaağacının (*A. saccharum*) bir alttürü olduğu kabul edilir. *A. cappadocicum* ve *A. miyabei*'nin rengi sonbaharda altın sarısı olur. *A. triflorum* ve *A. griseum* türlerinin ise üç parçalı yaprakları ve ilkinin açık kahverengi, ikincisinin bakır rengi, kolay soyulan kabukları vardır.

Dişbudak yapraklı akçaağaç (*A. negundo*) türü de güzel bir süs bitkisi ve çabuk büyüyen bir ağaçtır. Güzel görünümlü *A. platanoides*'in yeşilimsi sarı çiçek kümeleri ilkbaharın ilk günlerinde açar. Bu ağacın kırmızı, kestane, bronz ve mor gibi alışılmamış renklerde yaprakları ve silindir, küre ya da piramide benzeyen biçimleri olan çeşitleri yetiştirilmektedir.

Şurup elde edilen şeker akçaağacı (*A. saccharum*), ayrıca gümüş akçaağaç (*A. saccharinum*) ve kırmızı akçaağaç (*A. rubrum*) türleri genellikle 30 m'den fazla uzayan, en çok da gölgesi için dikilen büyük akçaağaçlardandır. Başka bir tür olan *A. macrophyllum*'dan, öbür akçaağaçlarınkinden daha koyu renkli ve ticarette daha değerli bir kereste elde edilir. Sonbaharda bu ağacın yaprakları parlak turuncu bir renk alır. Avrupa'da gölgelik sağlamak ve kereste elde etmek için yetiştirilen önemli bir ağaç olan dağ akçaağacının (*A. pseudoplatanus*) süs amacıyla dikilen pek çok çeşidi vardır.

A. pensylvanicum, *A. capillipes*, *A. hersii* ve *A. davidii* türleri, dikine çizgili gümüş beyazı kabuklarıyla çekici bir kış görümünü yaratırlar. Beyazımsı gövdeli *A. leucoderme* bazı uzmanlarca şeker akçaağacının bir alttürü kabul edilir.

akçaağaçgiller *bak.* Aceraceae

Akçadağ, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.193 km² olan Akçadağ ilçesi doğuda Merkez ilçe ve Yeşilyurt ilçesi, güneyde Doğanşehir ilçesi, batıda Kahramanmaraş ili ve Darende ilçesi, Kuzeyde de Hekimhan ve Yazıhan ilçeleriyle çevrilidir.

Dağlık bir yörede yer alan ilçe topraklarını Nurhak Dağının(*) kuzeydoğu uzantıları engebelendirir. Malatya Ovasının(*) bir bölümü olan Erhaç Düzü ilçenin doğu kesimine sokulur. Başlıca akarsular Tohma Suyu ile kollarından Sultansuyu'dur. Medik Baraj Gölü ve Karakaya Baraj Gölünün küçük bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

İlçe ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Başlıca ürünler buğday, fasulye ve nohuttur. Bunun yanı sıra meyvecilik de yapılır. İlçenin ovalık ve sulak kesimlerinde kayısı bahçeleri vardır. İlçeye bağlı Levent ve Kürecik bucaklarında ünlü "hocamız" armudu yetiştirilir.

Akçadağ'ın bugün bulunduğu yer, eski çağlarda Arka adıyla bilinirdi. Yörenin adı daha sonra Arga'ya dönüştü. 1850'ye değin bugünkü Levent bucağında bulunan kaza merkezi aynı yıl Arga'ya taşındı, bir süre sonra da Akçadağ adını aldı. Şemseddin Sami Akçadağ'ı, "Mamuretü'l-Aziz Vilayeti'nin Malatya Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi" olarak tanımlar.

Akçadağ kenti Nurhak Dağı eteklerinde kurulmuştur. Kent sanayi bakımından gelişkin değildir. Türkiye'nin en büyük harası olan Sultansuyu Tarım İşletmesi Akçadağ ilçesindedir. Osmanlı döneminde kurulan ve Cumhuriyet döneminde modernleştirilen hara atçılık çalışmaları ve yetiştirdiği safkan Arap atları ile yurtdışında da ün kazanmıştır.

Akçadağ Belediyesi 1910'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 51.226; kent, 10.839.

Akçakale, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Şanlıurfa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.903 km² (1986) olan Akçakale ilçesi batıda Suruç ilçesi, kuzeyde Merkez ilçe, doğuda Harran ilçesi, güney ve güneybatıda da Suriye ile çevrilidir.

Yüksekliği hiçbir yerde 1.000 m'yi bulmayan ilçe topraklarının büyük bölümü dalgalı düzlüklerden oluşur. Batı kesimi Şanlıurfa Platosunun akarsu vadileriyle parçalanmış güney uzantıları tarafından engebelendirilen bu toprakların orta ve doğu kesimine Harran Ovasının(*) batı bölümü sokulur. Sel yatağı görünümündeki vadiler yılın büyük bölümünde kurudur.

İlçede temel ekonomik etkinlikler tarım ve hayvancılıktır. Ovada buğday, arpa ve mercimek üretilir; engebeli kesimlerde hayvan yetiştirilir.

İÖ 2000'lerde Hurrilerin yurdu olan yöreye İÖ 11. yüzyılda Aramiler yerleşti. İÖ 612'de Babil sınırları içinde olduğu bilinmektedir. İÖ 332'de Makedonya Krallığı'na katılan yöre sonraları Roma ve Bizans'ın etki alanına girdi. İS 750'de Arap istilasına uğradı ve ardından da çeşitli Türk beylikleri arasında el değiştirdi. I. Selim'in (Yavuz) Mısır seferi sırasında Osmanlı topraklarına katıldı. 20. yüzyıl başında Halep vilayetinin Urfa sancağına bağlı Harran kazasının sınırları içinde yer alıyordu. Cumhuriyet döneminin başlarında da ilçe merkezi Harran'daydı; Akçakale ise küçük bir köydü. 1946'da ilçe merkezi Akçakale'ye taşındı.

Akçakale kenti Türkiye-Suriye sınırında, Harran Ovasının Suriye sınırındaki düzdüz bir alanda yer alır. Bağdat Demiryolu'nun 1914'te Akçakale'ye ulaşması, kentin gelişiminde bir dönüm noktasıydı. Kentin hemen güneyindeki Akçakale sınır kapısında küçük çapta sınır ticareti yapılır.

Akçakale Belediyesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.550; kent, 15.211.

Akçakent, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kırşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Akpınar ilçesine bağlı 5, Çiçekdağı ilçesine bağlı 22 köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca Akçakent kasabası merkez olmak üzere bir araya getirilerek Akçakent ilçesi kurulmuştur.
Nüfus (1990) ilçe, 15.821; kasaba, 1.448.

akçakesme, zeytingiller (*Oleaceae*) ailesinin *Phillyrea* cinsinde yer alan herdemyeşil küçük ağaç ya da çalı türlerine verilen ad. Bunlardan anayurdu Akdeniz yöresi olan dört tür, parlak ve gür yaprakları nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir.
P. decora 3 m boyundadır; parlak yaprakları ve küçük beyaz çiçek salkımları vardır. Meyveleri küçük, tek tohumlu ve parlak kırmızı renktedir; olgunlaşınca morumsu siyah renge döner. *P. latifolia* 10 m, *P. augustifolia* 5 m boyundadır.

Akçakoca, Karadeniz Bölgesi'nde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 462 km² olan Akçakoca ilçesi doğuda Zonguldak ili, güneydoğuda Yığılca, güneyde Düzce ve Çilimli, güneybatıda Cumaova

Akçakoca'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

ilçeleri, batıda Sakarya ili, kuzeyde de Karadeniz iliyle çevrilidir.
Karadeniz'e komşu olan kesiminde dar bir kıyı şeridi uzanan ilçe topraklarını engebelendiren Karadeniz kıyı dağları Akçakoca Dağları olarak adlandırılır. En önemli akarsuyu Karadeniz'e dökülen Büyük Melen Çayıdır.
Akçakoca'da başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Ağırlıklı olarak mısır ekilir. Fındık ilçenin en önemli ticaret ürünüdür.
Bithynialılar, Romalılar ve Bizanslılar döneminde Dia ya da Diapolis adıyla anılan Akçakoca yöresinin 8. yüzyılda Cenevizlerin eline geçtiği sanılmaktadır. 1323'te Osmanlı topraklarına katılan Akçakoca 1692'ye değin Bolu Sancakbeyliği'ne bağlı bir voyvodalıktı. İkinci voyvodalık döneminde (1692-1811) Bolu Voyvodalığı'na, 1811-64 arasında Safranbolu Has Voyvodalığı'na bağlandı. Akçakoca, 1864'te yönetsel bir düzenlemeyle Düzce'yle birleştirildi ve Akçaşehr Maa Düzce adıyla nahiye yapıldı. 1934'te Akçaşehir adıyla ilçe haline getirildi; adı 1943'te Akçakoca olarak değiştirildi.
İlçedeki en önemli tarihsel yapıt, Baba köyündeki Akçakoca Bey Türbesi'dir.
Akçakoca kenti denize yakın birkaç tepeyle bu tepeler arasındaki bir düzlükte kurulmuştur. Özellikle son yıllarda turizmin önem kazanması sonucu gelişmeye başlayan kenti Düzce'ye bağlayan yolun, gerek turistik amaçlar, gerekse tarım ürününün taşınması bakımından büyük önemi vardır. Kentin 3 km batısında yöre halkının Ceneviz Kalesi olarak adlandırdığı bir kale bulunur. Ama kalenin Cenevizlere ait olduğu kesin değildir.
Akçakoca Belediyesi 1893'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 32.839; kent, 13.582.

Akçakoca Bey (ö. 1328, Kandıra), birçok fetihlerde bulunmuş Osmanlı akıncı beyi.
Aşiret beylerinden olduğu sanılmaktadır. Osman Bey'in yakın arkadaşı ve komutanlarındandı. Orhan Bey'e şehzadeliğinde lalalık etti. 1300-10 arasında, Karasu'dan Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanan kıyı bölgesinde fetihler yaptı. Bu sırada Orhan Bey de onun yanında savaş deneyimi kazanıyordu. Akçakoca Bey 1320'de İzmit ve çevresini fethetmek için akınlar düzenledi. Sapanca Gölü kıyılarındaki küçük kaleleri aldı. Burada üslenerek Kandıra'ya akın yaptı. Konur Alp'le birlikte Aydos ve Samandıra kalelerini Bizanslılardan alarak kendi askerlerini yerleştirdi. İzmit'e yönelik akınlarını sürdürürken Kandıra yakınlarındaki Babatepe'de öldü. Sonraları onun anısı için İzmit sancağına Koca-ili (Kocaeli) adı verildi. Oğlu Hacı İlyas ve torunu Gebze kadısı Fazlullah da Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulundular.

Akçasu, Hüseyin Alaettin (d. 21 Ağustos 1921, Kuşadası), Türkiye'de yetişen afyon türleri ve morfin konusunda yaptığı araştırmalarla tanınan hekim.
1944'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1947'de aynı fakültenin tedavi kliniği ve farmakoloji kürsüsünde asistan, 1950'de de uzman oldu. Bir süre İngiltere'de St. Andrews Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Enstitüsü'nde çalıştıktan sonra 1952'de Türkiye'ye döndü. 1953'te tedavi kliniği ve farmakoloji doçenti oldu. 1959-60 yıllarında Amerika'da Illinois Üniversitesi Farmakoloji Bölümü'nde araştırmacı olarak çalıştı. 1962'de profesör oldu, 1968'de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne geçti, 1971'de bu fakültenin Farmakoloji Enstitüsü müdürlüğüne seçildi. *Farmakoloji ve Tedavide Tatbikatı* (S. Tavat, R. Garan ve S. Artunkal ile, 1961) adlı kitabında sitotoksik ilaçlar, sindirim sistemi ilaçları, antibiyotikler, spesifik kemoterapi ilaçları ile solucan düşürücü ilaçlar ve reçete konularını ele aldı. Ayrıca *Farmakoloji ve Tedavi* (1973) adında bir kitabı da olan Akçasu, 1948-51 arasında daha çok Türkiye'deki afyon türleri üzerinde çalıştı. Türkiye'de 16 bölgeden topladığı afyonların kristallerini Charles Fulton'un polarize ışıklı mikroskop yöntemi ile inceledi. Bu çalışmalarının sonucunda, kristal biçimlerine bakarak köken saptamasında kesin bir yargıya varılamayacağını gösterdi. Bununla, çeşitli ülkelerde ele geçen kaçak afyonların Türk afyonu olduğu yolundaki yanlış ve haksız iddiaları çürüttü. Ayrıca Emet ve Sandıklı afyonlarında yeni kristal biçimleri saptadı. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddeler Komisyonu bu kristallere "Akçasu Kristalleri" adını verdi. Akçasu Türkiye'de afyon tekeli üzerindeki çalışmalarıyla afyon konusunda bazı önlemlerin alınmasına yol açtı. Afyon alkaloitlerinin farmakolojisi ile de ilgilenerek sentetik morfin türevi dromoranın, morfinden dört kez daha güçlü olduğunu gösterdi. 1972'de ilk kez, morfinin mast hücrelerinde toplandığını kanıtladı.

Akçay, Ege Bölgesi'nin güney kesiminde, Büyük Menderes'in önemli kollarından biri. Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan 2.295 m yüksekliğindeki Sandras Dağından doğar. Uzunluğu 157 km, su toplama havzası yaklaşık 9.500 km²'dir. Küçük bir akarsu olan Akçay kuzeydoğuya yönelir ve Göktepe kasabası yakınlarında batıdan gelen Gökçay'ı alarak genişler. Gene batıdan Göktepe sırtlarından gelen bir kolu, doğudan ise Akçay'ın en büyük kolunu alarak asıl Akçay haline gelir ve oldukça dar bir boğaza girer. Kemer kasabası yakınlarında kurulan Kemer Barajı'nın arkasında, 14,8 km³'lük derin ve uzun bir yapay göle dönüşür. Bozdoğan Ovasına giren Akçay, yaklaşık 50 km kadar bu ova içinde akıktan sonra Yenipazar yakınlarında Büyük Menderes'e katılır.
Önceleri kışın ve ilkbaharda hızlı akışlı ve taşkınlara neden olan bir akarsu olan Akçay'ın rejimi, Kemer Barajı'nın yapılması ile oldukça düzenli hale gelmiştir. Taşkınların denetlenmesi ve yörenin sulanmasında kullanılan barajda, enterkonnekte sisteme bağlı olarak enerji üreten bir hidroelektrik santral da bulunmaktadır.

Akçay, Ahmet Şevki (d. 1888, İzmir - ö. 1959, İstanbul), Türkiye'de hayvan patolojisinin kurucularından olan veteriner hekim.
1912'de Askeri Baytar Mektebi'ni bitiren Akçay, Balkan Savaşı'nda atlardaki ruam hastalığını incelemek üzere Çatalca'ya gönderildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Askeri Baytar Mektebi'ndeki histoloji derslerinin yanı sıra patoloji derslerini de üstlendi. 1922'de askeri ve sivil baytar okullarının birleştirilmesiyle kurulan Baytar Mekteb-i Âlisi'nde embriyoloji, patoloji ve et kontrolü muallimliğine getirildi (1923). 1927-30 arasında Almanya'da incelemeler yaptı. 1933'te Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Veteriner Fakültesi Patoloji Enstitüsü'nde doçentliğe atandı. 1936'da aynı kuruluşta profesör, 1937'de enstitü direktörü, 1944'te de ordinaryüs profesör oldu.
1958'de emekliye ayrıldıktan sonra Adana'da bir hayvan hastanesinin kurulmasına önayak olan Akçay, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde de bir patoloji müzesi ile bir histopatoloji preparat arşivi oluşturdu. Ölümünden sonra ailesi tarafından konulan ve Türkiye'nin ilk veterinerlik ödülü olan Akçay Ödülü, her yıl Veterinerlik Fakültesi'ni birincilikle bitiren öğrenciye verilir. Yapıtları arasında *Hastalıklı Örü Bilgisinde Köksel Teknikler* (1936), *Evcil Hayvanlarda Otopsi Teknikleri* (1938), *Genel Patoloji ve Patolojik Anatomi* (1939), *Evcil Hayvanlarda Özel Patolojik Anatomi* (1945) sayılabilir.

Akçay, İsmail (d. 1942, Balıkesir) maraton koşularındaki başarılarıyla tanınan Türk atlet. Atletizme Jandarma Astsubay Oku-

İsmail Akçay
İletişim Yayıncılık Arşivi

lu'nda başladı. 1964'te Türkiye maraton birinciliğini elde etti ve 1972'ye değin sekiz yıl bu başarısını sürdürdü. 1968 Meksika Olimpiyatları'nda dördüncü oldu. Bu başarısıyla, *L'Equipe* dergisinin dünyanın en iyi on maratoncusu listesinde Avrupalı ilk üç atlet arasında gösterildi. *World Sports* dergisinin onur listesinde ise altıncı sırada yer aldı. 1966, 1968 ve 1971'de Balkan şampiyonu oldu. 1966 Uluslararası Las Vegas Maratonu ve 1967 Akdeniz Oyunları'nda ikincilik, 1971 Akdeniz Oyunları'nda üçüncülük elde etti. 1975'te atletizmi bıraktıktan sonra antrenörlük yaptı.

akçe, Osmanlı Devleti'nde uzun süre para birimi olarak kullanılan gümüş sikke.

İlk akçeyi Orhan Bey'in 1326'da Bursa'da bastırdığı kabul edilir. Ama, son zamanlarda Osman Bey döneminde (1299-1326) basılmış bir akçe parçası da bulunmuştur. Orhan Bey'in bastırdığı akçe 90 ayarında, 1/4 miskal (5,75 kırat ya da 1.154 gr) ağırlığındaydı. Buna "akçe-i Osmani" deniyordu. Ağırlığı ve üzerindeki ibareler değiştirilerek her padişah zamanında akçe bastırıldı. Gelir azlığı gider çokluğu söz konusu olduğunda ağırlığı ve ayarı düşürüldü. Ağırlığı 15. yüzyılda 5,25, I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-66) 2,50 kırata kadar düştü. İlk ayar bozma işlemi ise II. Bayezid döneminde (1481-1512) yapıldı ve akçe 85 ayardan kesildi. 17. yüzyılda sık sık başvurulan ayar bozma ile gümüş içeriği neredeyse yok olan akçelere "züyuf akçe" ya da "mağşuş sikke" (düşük ayarlı para) dendi.

1584'e değin 1 dirhem (2,30 gr) gümüşten 4 akçe kesilirken bu tarihte 8 akçe kesilmesi, florinin 60, kuruşun 40 akçe sayılması ve bozuk akçelerin toplatılması kararlaştırıldı. Bu kez de sarraflar halis akçelerin kenarlarını kırparak değer düşürdüler. Bu yolla ufaltılmış paralara "kırpık akçe" dendi. Bir dirhem gümüşten 17. yüzyılın ilk yarısında 10, ikinci yarısında 12, 17, 23 akçe kesildiği oldu. Önemli parasal sıkıntıların yaşandığı 17. yüzyılın ikinci yarısında akçe ayarı yeniden düşürülünce, kuruş 120 akçeye çıktı. Düşük ayarlı paralara halk arasında "çingene" ve "meyhane akçesi" gibi adlar verildi. Bir önlem olarak mangır (bakır para) kesilerek akçe kurtarılmaya çalışıldı. 2 mangır 1 akçeye eşitti. 1687'de II. Süleyman kuruşu para birimi ilan etti; kuruşun 1/40'ı olan ve paranın 1/3'ü sayılan akçe kesimi de sürdü. 1326-1740 arasında akçe değerindeki düşme yüzde 84,3 olarak hesaplanmıştır. Son akçeler, sayılamayacak derecede inceltilmiş ve küçültülmüş olarak II. Mahmud adına basıldı. 1820'de akçeden vazgeçilmekle birlikte ticaret yaşamında akçabaşı (faiz), akçe farkı (bütçe açığı), akçe ve bohça (rüşvet ve hediye) gibi deyimlerin kullanımı sürdü.

Akçelerin bir yüzünde genellikle "sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn es-sultan ibnü's-sultan", öbür yüzünde de örneğin, "Ahmed Han bin Mehmed Han halledallahü sultanuhu-duribe fi Konstantiniyye sene 1010" gibi, padişah adı, basım yeri ve tarihi yazılı olurdu. Akçe çıkarmak aynı zamanda bağımsızlık göstergesiydi. İstanbul dışında Edirne, Bursa, Halep, Bağdat, Diyarbakır, Amasya, Serez, Gelibolu gibi darphane bulunan başka yerlerde de akçe basılmıştır.

Akçura, Yusuf, AKÇURAOĞLU YUSUF olarak da bilinir (d. 2 Aralık 1876, Simbirsk, Kazan - ö. 12 Mart 1935, İstanbul), Türkçülük akımının ilk aşamasının önde gelen sol kanat düşünür ve tarihçisi

Tüccar ve sanayici Akçuraoğlu Hasan Süleyman Bey'in oğludur. Küçük yaşta babasını kaybedince 1883'te annesi ile İstanbul'a geldi. Harbiye Mektebi'nde okudu. 1897'de darbe girişimlerine katıldığı için tutuklandı. Taşkışla Divan-ı Harbi kararı ile müebbet kalebentlik cezasına çarptırıldı. Karar sonrasında padişah fermanı ile Trablusgarp'a sürüldü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1899'da yaptığı girişimler sonucu Trablusgarp kenti içinde serbest dolaşma izni elde etti. Kısa bir süre sonra da Fransa'ya kaçarak Paris'teki Jön Türklere katıldı; burada Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'na devam etti. 1903'te "Osmanlı Devleti Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme"

Yusuf Akçura
Türk Tarih Kurumu Arşivi

adlı bitirme tezinde, Osmanlı kurumlarının o zamana değin düşünüldüğü gibi yalnız İslami kökenden değil, hem İslami hem Türki kökenlerden geldiğini ilk defa savundu; böylece, İslam dışında ve öncesinde bir Türk tarihinin varlığını vurguladı.

Rusya'ya dönen Akçura Kazan'da öğretmenlik yaptı. Bu dönemde Mısır'da çıkan *Şûra-yı Ümmet* ve *Türk* gazetelerinde çok sayıda imzasız makalesi yayımlandı. Bunlar içinde, 1904'te *Türk* gazetesinde çıkan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı dizi makale özel önem taşır. Bu makalede imparatorluğun önündeki seçeneklerin "Osmanlıcılık", "panislamizm" ve "ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği" olduğu, bunlardan en uygununun da sonuncusu olduğu belirtiliyordu. Klasik Osmanlıcılığı savunan Ahmed Ferid (Tek) ve Ali Kemal tarafından eleştirilmekle birlikte, "Türkçülük" ilk kez bu yazıyla açıkça bir kurtuluş yolu olarak öneriliyordu.

Rusya'da ve Türkiye'de toplam dört devrimin çalkantıları içinde yer alan Akçura, Anayasacı Demokratların (Kadet'lerin) merkez komitesine girdi; 1905 Devrimi'nden sonra kurulması kararlaştırılan *Duma*'da (parlamento) Rusya Türklerinin de nüfusları oranında temsili için çalıştı. Bu amaçla Umum Rusya Müslümanları İttifakı adlı siyasal partinin kurulmasına öncülük ettı. Bu çalışmaları yüzünden bir süre tutuklu kaldı. Bir yandan da Orenburg'daki *Vakit* ve Bahçesaray'daki *Tercüman* gazetesinde yazılar yazdı. *Kazan Muhbiri* adlı gazeteyi yönetti. Rusya Türkleri arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılması için çaba harcadı. İki yıl süren bu çalışmalar 1907'de *Duma*'nın dağıtılmasından sonra Çarlık yönetiminin artan baskısı sonucu giderek sınırlandı.

Akçura II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a geldi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Darülfünun'da ve Mülkiye Mektebi'nde siyasal tarih dersleri verdi. Türkçülük akımına daha çok düşünce düzeyinde katıldı. Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* gibi önemli milliyetçi ve halkçı yayın organlarının çıkarılmasına öncülük ettı. *Türk Yurdu*'nun başyazarı ve editörü oldu. 1916'da İsviçre'ye gidip sürgündeki Lenin ile görüştü ve bu andan başlayarak Rusya ve Türkiye Türklerinin birliğini savunan Alman yanlısı bir Pantürkizm yerine, Rusya Türkleri için kültürel özerklik talebiyle yetinip dikkatini Anadolu'ya çeviren, Bolşeviklere dost ve anti-emperyalist bir çizgiyi benimsedi. 1917 Devrimi sonrasında tutsak değişimi görevlisi olarak Rusya'ya gitti. Mütarekenin ardından bir süre tutuklu kaldıktan sonra Ankara'ya geçti ve Milli Mücadele'ye katıldı. Cumhuriyet dönemindeki Kars milletvekilliği sırasında Ankara Hukuk Mektebi ile İstanbul Darülfünunu'nda da siyasal tarih dersleri verdi. 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı. 1932'de kurumun başkanı oldu. Milletvekili olmasına karşın, mecliste toprak reformunu ve emekten yana yasaları savunmak dışında, özellikle 1925'ten sonra günlük siyasetle uğraşmadı.

Akçura Türkçülük akımına tarih çalışmaları ile katılmış, bu hareketin önde gelen adlarından olmuştur. Hocaları Sorel, Brentano, Boutmy gibi tarihçilerin etkisiyle Avrupa tarihinde milliyetçiliğin önemine inanmış, ekonomik etkenlerin belirleyici üstünlüğünü kabul etmiştir. Siyasal ve toplumsal örgütlenmenin toplumların gelişmesindeki rolüne de dikkati çeken Akçura, Osmanlı Türkleri ile Osmanlı Devleti dışındaki Türklerin yalnız dil ve tarih alanındaki ortak geçmişlerine dayanarak bir birlik yaratamayacaklarını savunur. Çağdaş düşünce akımlarının ve siyasal hareketlerin iyi değerlendirilerek bunlardan yararlanılması gereğini vurgular. Türkiye'de modern bir toplumun oluşması için bir milli burjuvazi yaratılması üzerinde kuvvetle durur. Yapıtları bu yönüyle Türkçülük akımının başka düşünürlerinde görülen duygusallıktan ve hayalcilikten uzaktır.

Önemli yapıtları arasında *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ali Kemal ve Ahmed Ferid beylerin cevaplarıyla birlikte (1907; yb 1976), *Şark Meselesine Dair Tarih-i Siyasi Notları* (1920), *Muasır Avrupa'da Siyasî ve İçtimaî Fikirler ve Fikrî Cereyanlar* (1923), *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale* (1924), *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri* (ös 1940) sayılabilir. Ayrıca *Türk Yılı* (1928) adlı derlemedeki "Türkçülüğün Tarihi" başlıklı uzun makalesi, Türkçülük hareketinin kaynaklarını ve gelişimini inceleyen kapsamlı bir çalışmadır. *Mevkufiyet Hatıraları* ise (1914) Rusya'daki etkinlikleri ve tutukluluğu üzerine bilgi verir. Hakkındaki en önemli yapıt, François Georgeon'un *Aux Origines du Nationalisme Turc: Yusuf Akçura* (1980; *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura* [1876-1935], 1986) adlı kitabıdır.

Akdağ, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresinde, Isparta kentinin hemen güneyinde dağ. Yüksekliği 2.271 m'dir. İkinci Zamanın Jura (y. 190-136 milyon yıl önce) ve Tebeşir (y. 136-65 milyon yıl önce) dönemlerine ait pembe ve beyaz renkli kalkerlerden oluşur. Doğu kesimi Isparta Suyunun kolları tarafından derin biçimde parçalanmıştır; bu nedenle doğuya doğru daha dik eğimlerle iner. Kalkerden oluşan kütle üzerinde birçok karstik oluşumlar vardır. Akdağ kütlesinin hemen güneyinde gene karstik kökenli birkaç küçük göl vardır.

Orman yönünden fazla zengin değildir. Çoğunluğunu kızıl çam ve kara çamların oluşturduğu seyrek bitki örtüsü 1.700 m'den sonra daha da seyrekleşir ve bodur ardıçların yaygın olduğu cılız bir bitki topluluğuna dönüşür. Dağın daha yukarı yamaçları ve doruğu bitkisiz ve tümüyle çıplak bir görünümdedir. Isparta-Antalya karayolu Akdağ kütlesinin doğu yamaçlarını izler.

Akdağ, Akdeniz Bölgesi'nin Teke yöresinde, Beydağları'nın en yüksek dağı. En yüksek noktası olan Kızlarsivrisi Tepesi 3.069 m'ye erişir. *Ayrıca bak.* Beydağları.

Akdağ, AKDAĞLAR olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nin Teke Yöresi'nde, Elmalı'nın yaklaşık 50 km güneybatısında dağ. Batı Toroslar'ın en dış sırasını oluşturur. Doruğu olan Uyluktepe'nin yükseltisi 3.014 m'dir. Yakın Zamanda (y. 65 milyon yıl önce) Alp dağoluşumu sırasında meydana gelmiştir. Tebeşir Dönemi kalkerleri ile Eosen flişlerin karışımından oluşan bir jeolojik yapısı vardır. Oldukça kıvrımlı ve yer yer de kırıklı bir yapı gösterir. Derin biçimde yarılmış ve parçalanmış batı yamaçları Eşen Çayının 1.000 m'lik derin bir vadisiyle sınırlanır. Doğu sınırını ise Demre Çayının vadisi oluşturur; bu nedenle çok sarp bir görünüme sahiptir.

Aşağı yamaçları makiler ve kızıl çamlarla örtülü olan Akdağ'ın 1.600-1.800 m yüksekliklerinde oldukça iyi korunmuş bir sedir ağacı ormanı yer alır. 1.800-2.100 m arasında ardıç ağaçlarının yaygınlaştığı görülür. 2.100 m'den sonra seyrelen ağaçlar yerini bodur ardıçlara ve daha sonra da Alp tipi çayırlara bırakır.

Akdağ üzerinde birçok karstik oluşumlar, özellikle karstik kökenli kaynaklar ve mağaralar vardır. Dağ çevresinde 2.000 m dolayında, yer yer yazın yaylak ve otlak olarak kullanılan geniş düzlükler bulunur.

Akdağ, Ege Bölgesi'nin iç kesiminde, Çivril'in 15 km doğusunda dağ. En yüksek noktası Kıraçtepe'dir (2.446 m). İkinci Zamanın Jura (y. 190-136 milyon yıl önce) ve Tebeşir (y. 136-65 milyon yıl önce) dönemlerinde meydana gelmiş gri ve grimsi beyaz sert kalkerlerden oluşur. Doğu yamaçları bir plato niteliğindedir; batıda ise dik eğimlerle Çivril Ovası ve Işıklı Gölüne iner.

Akdağ, kara çam ve ardıçlardan oluşan karışık bir çam ormanı örtüsü ile kaplıdır. Eteklerinde ise çalılık ve ağaççıklar görülür. Kalkerlerden oluştuğu için birçok karstik erime biçimine, özellikle karstik mağaralara ve gür akışlı karstik kayalara rastlanır.

Akdağ, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Simav'ın kuzeybatısında dağ. Yüksekliği 2.089 m'dir. İkinci Zamanın Tebeşir Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce) kalkerlerinden oluşan kütle, Üçüncü Zamandaki (y. 65-2,5 milyon yıl önce) yanardağ etkinlikleri sonucunda andezit lavlarla örtülmüş ve bunun sonucunda beyaza yakın pembe bir renk aldığından Akdağ olarak adlandırılmıştır. Güneyi, Simav Çayının yukarı çığırı tarafından çevrelenen kütle, Simav Ovasına oldukça dik eğimli basamaklar halinde iner. Simav Ovasının kuzeyini sınırlayan batı-doğu doğrultulu kırık hattı nedeniyle bu kesimdeki yamaçları oldukça sarptır. Batı yamaçları Ulus Deresi, kuzey yamaçları da Emet Çayının önemli kollarından biri olan Balat Deresi tarafından parçalandığı için bu yamaçlarda, derinliği 500-1.000 m arasında değişen derin ve dik yamaçlı vadiler vardır.

Akdağ orman örtüsü bakımından oldukça zengindir. Güney etekleri step bitkileri, çalılar ve ağaççıklarla kaplıdır. Yükseklik arttıkça bu örtünün yerini meşe ve çam ormanları alır. Kuzey yamaçlarında ise, çoğunluğu kara çamlardan oluşan sık bir çam ormanı örtüsüne rastlanır. Bu orman kuşağı dağın neredeyse doruğuna kadar yükselir.

Akdağ'ın özellikle kuzeydoğusunda, 2.000 m yüksekliktekı geniş düzlüklere rastlanır. Gür akışlı kaynak suları ile beslenen bu yaylalarda yazın yoğun bir hayvancılık etkinliği görülür. Simav, Dağardı ve Hisar yörelerindeki köylüler, yaz aylarında sürülerini bu yaylalara çıkarır.

Akdağ, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Adıyaman'ın 40 km kuzeybatısında dağ. Güneydoğu Toroslar'ın en batısındaki kütledir. Yüksekliği 2.510 m'dir. Birinci (y. 570-225 milyon yıl önce) ve İkinci (y. 225-65 milyon yıl önce) zamanlardan kalmış olan grimsi ve pembemsi beyaz kalker ve şistlerden oluşmuştur. Adı da buradan gelir. Kütle batıda ve doğuda Fırat Irmağının kollarından biri olan Göksu Çayının küçük kolları tarafından parçalanmıştır. Bu nedenle doğuya ve batıya dik eğimlerle iner. Güneye doğru basamaklar biçiminde alçalır. Kuzey yönündeki eğimi düşük olduğundan, bu yönden bakıldığında alçak bir kütle izlenimini verir.

Yağışı azlığı nedeniyle bitki örtüsü seyrektir. Eteklerinde çalı ve ağaççıklardan oluşan bir bitki örtüsü vardır. Üst kesimlerde yer yer meşe ve kara çamlara rastlanır, ama orman örtüsü birçok yerde tahrip sonucu ortadan kalkmıştır. Malatya-Kahramanmaraş karayolu Akdağ'ın kuzey ve batı yamaçlarını izler.

Akdağ, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Oltu'nun 15 km batısında dağ. Yüksekliği 3.047 m'dir. Üst Tebeşir Dönemi (y. 65 milyon yıl önce) kalkerleri ve Eosen (y. 54-38 milyon yıl önce) flişlerinden oluşan bir tabanın üzerine andezit lavların yayılmasıyla meydana gelmiştir. Adını bu lavların renginden alır. Batı ve kuzeybatı yamaçları basamaklar biçiminde Tortum Gölüne; Tortum Çayı tarafından oldukça derin yarılan güney yamaçları ise yumuşak eğimlerle Narman ve Oltu'ya iner. Güneyden bakıldığında, derin vadilerle parçalanmış bir plato görünümündedir. Erzurum-Artvin karayolu Tortum'dan sonra ikiye ayrılır ve yollardan biri Akdağ'ın batı yamaçlarını izleyerek Tortum Gölü kıyısından, öbürü de doğu yamaçlarını izleyerek Narman-Oltu-Olur üzerinden Artvin'e bağlanır.

Akdağ, bitki örtüsü bakımından çok zengin değildir. Kuzey yamaçlarında kara çam, sarı çam ve yaprakdöken ağaçlardan oluşan görece daha gür ve zengin bir orman örtüsü bulunur. Plato görünümündeki güney kesimlerin ana bitki örtüsü Alp tipi çayırlardır; ayrıca seyrek çam ve meşelere de rastlanır. Akdağ'ın bu kesimleri, gerek Karadeniz, gerekse Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelen göçerlere yaylak işlevi görür. Akdağ ve çevresinde, yazın hareketli bir toplumsal ve ekonomik yaşam ortaya çıkar.

Akdağ, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Amasya'nın yaklaşık 15 km kuzeyinde dağ. Yüksekliği 2.044 m'dir. Birinci Zamanda Karbonifer Dönemin sonu ile Permiyen Dönemin başına (y. 280 milyon yıl önce) ait gri mavi kalker bir temel üzerinde oluşan Akdağ, bölgenin daha sonra yükselmesi sonucunda bugünkü görünümünü kazanmıştır. Akdağ kütlesi, güneyinden ve doğusundan Yeşilırmak, batısından da Tersakan Çayının oluşturduğu derin vadilerle sınırlanmıştır.

Gri mavi kalkerlerin üzerinde Jura ve Tebeşir dönemlerine ait kalker ve volkanitler bulunur. Akdağ, adını kayaların renginden ve çıplak görünümünden alır. Yeşilırmak Vadisinden başlayarak ormanların yoğunlaştığı görülür. Orman örtüsü 1.750 m'den sonra seyrelir ve doruğa doğru eğimin dikleşmesi ve toprağın sığlaşması nedeniyle bodur ağaççıklara ve çayırlara dönüşür.

Karadeniz iklimінin egemen olduğu alanda yağış boldur. Akdağ yamaçlarından çıkan küçüklü büyüklü birçok akarsu derin vadiler oluşturarak Tersakan Çayına ve Yeşilırmak'a karışır.

Akdağ, Mustafa (d. 1913, Boğazlıyan - ö. 23 Nisan 1973, Ankara), tamamen Cumhuriyet döneminde yetişen tarihçilerin ilk kuşağı içinde, köylü ile devlet arasındaki ilişkinin hukuki biçimlerini aşarak, doğrudan Osmanlı toplumunun iktisadi ve toplumsal yapısını araştırma çabasıyla dikkat çeken tarihçi.

1940'ta Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 1944'te bu fakültede asistan oldu. 1945'te "Celali İsyanlarının Başlaması" adlı teziyle doktora derecesi aldı. 1947'de fakülteden ayrılmak zorunda bırakılınca bir süre öğretmen okullarında tarih öğretmenliği yaptı. 1951'de "Celali Fetreti 1597-1603" adlı teziyle doçent oldu

Mustafa Akdağ
Tekin Yayınevi

ve Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'ne atandı. 1958'de profesörlüğe yükseldi. 12 Mart 1971'den sonra bir süre tutuklu kaldı ve üniversiteden ayrıldı.

Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (I. c. 1959, II. c. 1971) adlı yapıtında 1243-1559 arasında Osmanlı Türkiyesi'nin iktisadi ve toplumsal yapısını inceledi. *Celali İsyanları* (1963) ve bu kitabın genişletilmiş biçimi olan *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* (ös. 1975) adlı yapıtlarında, 16. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu sarsan ayaklanmalar dalgasının, derin bir sosyoekonomik ve demografik bunalım ile ilişkisini; önceki isyan ve eşkıyalık gelenekleriyle bağlantısını; aynı zamanda Celaliliğin iktisadi ve toplumsal yaşamda yol açtığı yıkımı nedenleri ve sonuçlarıyla anlattı. Osmanlı toprak mülkiyetini, para sistemini, yöneticiler ile halk arasındaki ilişkileri ve toplumsal düzenin bozulma nedenlerini inceleyen makaleleri yayımlanmış olan Mustafa Akdağ, *Encyclopaedia Britannica*'nın "Atatürk" maddesini de yazmıştır.

Akdağmadeni, İç Anadolu Bölgesi'nde, Yozgat ilinin doğusunda ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.053 km² (1989) olan Akdağmadeni ilçesi doğuda Sivas ili, güneyde Çayıralan, güneybatıda Sarıkaya, batıda Sorgun ve Saraykent, kuzeyde de Kadışehri ilçeleriyle çevrilidir.

Sivas iliyle doğal sınır oluştururcasına uzanan Akdağlar ilçenin doğu kesimini engebelendirir. İlçenin batı yarısı Bozok Platosunun(*) üstündedir. İlçe topraklarının sularını Yeşilırmak'ın kollarından Çekerek Çayı ile Kızılırmak'a katılan Delice Irmağı toplar.

İlçe ekonomisi tarım, hayvancılık ve madenciliğe dayanır. Başta elma olmak üzere

armut, kayısı, vişne, ceviz ve üzüm gibi meyvelerle arpa ve çavdar üretilir. Koyun yanında, eskisine göre azalmakla birlikte kıl ve tiftik keçisi de yetiştirilir. Orman ve hayvan ürünlerinden yararlanılır. Başlıca sanayi kuruluşu bir deri fabrikası olan ilçe topraklarında demir, flüorit, grafit ve tuğla-kiremit hammaddesi yatakları vardır.

Akdağmadeni 1815'e değin herhangi bir yerleşmeye sahne olmadı. Bu tarihte gümüş ve kurşun yataklarının işletilmeye başlamasıyla önem kazandı ve nüfusu arttı. 1839'da nahiye, 1860'ta kaza oldu.

Akdağmadeni kenti Akdağ'ın kuzey eteklerinde, çam ormanları arasında kurulmuştur. E-23 Karayolu kent yakınından geçer. Akdağmadeni Belediyesi 1862'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 62.776; kent, 12.220.

Akdamar Kilisesi, Van Gölündeki Akdamar Adasında 10. yüzyıldan kalma kilise.

Akdamar Kilisesi, genel görünüm
Dalar

Mimarı keşiş Manuel'dir. Yapımı 915-921 arasına rastlayan kilise, Ermeni mimarlığının ve heykel sanatının en önemli anıtlarından biridir. Üç girişli yapının haç biçiminde merkezi bir planı vardır. Köşelere yerleştirilen kuleler hareketsiz cepheleri tekdüzelikten kurtarır. Çatıdaki konik külah oldukça yüksek bir kasnağa oturmuştur. Kilisenin

Akdamar Kilisesi, cepheden ayrıntı
Ara Güler

bütün dış duvarlarında teknik açıdan yaratıcılık taşımasa da, daha çok Abbasi sanatı ile yakın biçimsel ilişkileri anımsatan, etkileyici, figürlü süslemeler yer alır. İç bezemelerde ise ortaçağ kültürüne bağlı kalınarak dinsel konular ve saray çevresi betimlenmiştir.

Akdeniz, batıda Atlas Okyanusundan doğuda Asya'ya kadar uzanan ve Avrupa'yı Afrika'dan ayıran kıtalararası deniz. Dünyanın en büyük iç denizidir. Toplam alanı, Marmara Denizi ve Karadeniz'le birlikte 2.966.000 km², Karadeniz dışında 2.512.300 km²'dir. 30°-46° kuzey enlemleriyle, 5° 50' batı ve 36° doğu boylamları arasında yer alır. Akdeniz'in batı-doğu açıklığı Cebelitarık Boğazı ile İskenderun Körfezi arasında yaklaşık 4.000 km; kuzey-güney açıklığı ise Yugoslavya ile Libya arasında 800 km'dir.

Derin ve karalar arasına uzunlamasına sıkışmış bir çöküntüyü kaplayan Akdeniz, batıda dar ve sığ bir boğaz olan Cebelitarık'la Atlas Okyanusuna; güneydoğuda Süveyş Kanalıyla Kızıldeniz'e ve kuzeydoğuda Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı yoluyla Karadeniz'e bağlanır. Akdeniz'in en büyük adaları Sicilya, Sardinya, Kıbrıs, Korsika, Girit, Mayorka, ve Rodos'tur. En derin yeri, Yunanistan'ın güneyinde İon Havzasında, deniz yüzeyinden 5.121 m aşağıdadır.

Sicilya ile Afrika arasında, yaklaşık 360 m derinde bir denizaltı dağ sırası Akdeniz'i batı ve doğu bölümlerine ayırır. Batı bölümü kendi içinde, Alboran, Cezayir ve Tiren havzalarına ayrılır. Alboran Havzası Cebelitarık'ın doğusunda, İspanya ve Fas kıyıları arasındadır. Balear Havzası olarak da bilinen Cezayir Havzası, Alboran Havzasının doğusunda, Sardinya ve Korsika adalarının batısında, Cezayir açıklarından Fransa açıklarına kadar uzanır. Tiren Havzası da, İtalya ile Sardinya ve Korsika adalarının arasındaki Tiren Denizinde yer alır.

Akdeniz'in doğu bölümü, İon Havzası ve Levant Havzası olarak ikiye ayrılır. Yunanistan ve İtalyanın güneyindeki İon Havzası, Girit'in batı ucuyla Libya'daki Berka arasında uzanan bir denizaltı dağ sırasıyla Levant Havzasından, Girit Adasıyla da Ege Denizinden ayırır. İon Havzasının kuzeybatısını oluşturan Adriya Denizi batıda ve kuzeyde İtalya, doğuda da Yugoslavya ve Arnavutluk kıyılarıyla çevrilidir. Levant Havzasının kuzeybatı uzantısı olan Ege Denizi ise batıdan ve kuzeyden Yunanistan, doğudan da Türkiye kıyılarıyla çevrili ve çok sayıda adayla kaplıdır.

Jeoloji ve fiziksel coğrafya. Akdeniz, bir zamanlar doğu yarımküresini kuşatan Tetis Denizinin günümüze ulaşmış ana kalıntısıdır. Üçüncü (Tersiyer) Dönem başlarında (y. 65 milyon yıl önce) oldukça geniş bir alana yayılmış bulunan Tetis Denizi bu dönemin ortalarında, Alp Dağoluşumu sırasında parçalanmış ve genel bir çekilme hareketi sonucunda da hemen hemen ortadan kalkmıştır. Neojen Bölümün (y. 26 milyon yıl önce) başlangıcında ise denizlerin karalara doğru ilerlemesi Alplerin dış kenarları boyunca geniş alanların su altında kalmasına yol açmış ve böylece Akdenizin oluşumu başlamıştır. Önemli çökme ve yer hareketleri oluşumu sürdürmüş, Dördüncü (Kuvaterner) Dönem (y. 2,5 milyon yıl önce) olayları da havzaya bugünkü biçimini vermiştir.

Dördüncü Dönem başlarında, buzul devrelerini izleyen daha sıcak ve nemli iklimlerin etkisiyle Akdenizin düzeyi 100-150 m kadar yükselmiştir, buzul devrelerde ise deniz düzeyi (en çok 100 m kadar) alçalmıştır. Dördüncü Dönem boyunca Akdeniz'in düzeyi üç kez alçalıp yükselmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan büyük iklim değişmeleri Akdeniz Havzasında birbirinden farklı yükseltilerde kıyı taraçalarının oluşmasına yol açmıştır. Dördüncü Dönemde Akdeniz Havzasının bugünkünden 100-150 m daha yüksek olduğu ve gene aynı dönemde 100 m kadar alçaldığı, havzanın çeşitli bölgelerindeki taraçalardan anlaşılmaktadır. Son iklim değişmesi sonucunda Akdeniz 5 m kadar yükselmiş ve son tarıçayı oluşturduktan sonra bugünkü düzeyine inmiştir. Düzey değişmeleri Akdeniz'in zaman zaman Karadeniz ile bağlanmasına yol açmıştır.

Görece durağan Avrasya ve Afrika kara kütlelerinin birbirine yaklaşıp uzaklaşmaları, havzanın ve onu çevreleyen dağların yapılarını ve bugünkü biçimlerini belirlemiştir. Jeolojik veriler, günümüzde Avrasya ile Afrika arasında yılda bir kaç santimetre daralmakta olan bazı alanlar olduğuna işaret etmektedir. Lazerle yapılan incelemeler, bu daralmaların kesintili olarak gerçekleştiğini göstermiştir. Tüm Akdeniz Havzası tektonik bakımdan hareketli bir yapıdadır; burada depremlere sık sık rastlanır.

Batı Akdeniz'deki Tiren Havzası, Sicilya ve Messina boğazları ile Doğu Akdeniz'e açılır. Her iki boğaz da Akdeniz tarihi boyunca büyük stratejik önem taşımıştır. Bölgedeki en geniş kıta sahanlığı, İspanya'nın Ebro Deltası açıklarındadır (60 mil). Yakın jeolojik zamanlarda, Akdeniz'in hem doğu, hem de batı kıyılarında farklı düzeylerde birikme ve aşınma görülmüştür. Buna ek olarak, deniz hareketleri ve karaların alçalıp yükselmesi sonucunda çok çeşitli kıyı tipleri oluşmuştur.

Sicilya'yı ayıran boğazların derinliği 450 m'yi pek aşmaz. Dolayısıyla, Tunus'la Sicilya arasında Akdeniz'i ikiye ayıran bir sahanlıktan söz edilebilir. Boğazların güneyinde bu sahanlık genişler ve Tunus'un doğu kıyısında Kabis Körfezi açıklarında 170 mile ulaşır. Süveyş Kanalının girişindeki Port Said açıklarında 70 mil olan sahanlık, Akdeniz'in kuzey kıyıları boyunca genellikle dar, yalnızca Adriya Denizinin iç kesimlerinde geniştir.

Doğu Akdeniz'in kıvrımlı dağlarla kaplı kuzey kıyıları son derece girift, güney kıyıları ise Libya'da Sirte Körfezinin doğusundaki Berka yöresi dışında alçak ve düzdür. Doğu Akdeniz'in en büyük adalarından Girit ve Kıbrıs'ın her ikisi de dağlıktır.

Türkiye'nin Akdeniz kıyıları, çok yerde dağların deniz kıyısından birdenbire yükselmesi nedeniyle dik ve sarptır. Toros Dağlarının kıyıya koşut uzanması nedeniyle Güney Anadolu kıyıları "boyuna kıyılar" olarak adlandırılmıştır. Dağların uzun ve geniş yaylar çizerek uzanması iki büyük deniz girintisi oluşturmuştur. Bunlardan biri batıda Antalya Körfezi, öteki ise doğuda İskenderun Körfezidir. Bu iki girinti arasında yer alan geniş Taşeli Yarımadası boyunca kıyılar genellikle düz uzanışlı ve diktir. Antalya Körfezinin batısındaki Teke Yarımadasında ise dağlar kıyıya dik uzandığından kıyılar girintili çıkıntılıdır. Marmaris ve Fethiye körfezleriyle birçok koyu içine alan kıyı tipine *ria*, daha doğuda Kaş ilçesi çevresinde görülenlere ise Dalmaç tipi kıyı denir.

Antalya Körfezinde bu derin ve girintili çıkıntılı kıyı biçimi kaybolur. Burada kıyı biçimleri genellikle Karadeniz kıyılarını andırır. Antalya'nın doğusunda Anamur Burnuna kadar dağlar kıyıya oldukça yaklaşır. Daha doğuda ise düz uzanışlı kıyılar önemli yer tutar. Ancak Taşeli Yarımadasında arazi kalkerli yapıda olduğundan, aşınmalar sonucunda derin çukur ve oyuklar oluşmuş, bunların deniz sularıyla dolmasıyla da barınak tipi (kalanklı) kıyılar ortaya çıkmıştır.

Antalya Körfezindeki Antalya Düzlüğü olarak bilinen bölgede denizden 30 m yüksekte yarlar vardır. Buraları yer yer düden sularının düştüğü çağlayanların bulunduğu dik falezlerdir. Bu dikliklerin iki yanında ve dere ağızlarının yakınlarında ise Konyaaltı ve Lâra gibi alçak kumsallar bulunur. Doğuda alçak düzlükler halinde uzanan Çukurova kıyılarında ise delta boyunca kıyı kumsalları ve lagünler vardır.

Hidrografi. Akdeniz'in hidrolojik koşullarına üç su kütlesi katmanı egemendir: Yüzey katmanı, orta katman ve dibe kadar inen derin katman. Ayrıca bir alt katman yoktur. Yüzey katmanının kalınlığı, suyun sıcaklığına bağlı olarak 75 m ile 300 m arasında değişir. Doğu Akdeniz'in ılık ve tuzlu sularının katıldığı orta katman 300-600 m derinlikte bulunur. Derin katman ise orta katmanla dip arasındaki bölgeyi kaplar. Suyu genellikle türdeş olan derin katmanda sıcaklık 13°C dolayındadır. 900 m ile 2.500 m derinlik arasında sıcaklık yaklaşık 0,2°C artar.

Akdeniz'de buharlaşma sonucu yitirilen suyun yalnızca üçte bir kadarı akarsularla yenilenir. Dolayısıyla, Atlas Okyanusundan Akdenize sürekli bir yüzey suyu akımı vardır. Az miktarda su da, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı yoluyla, yüzey akıntısı olarak Karadeniz'den gelir. Atlas Okyanusundan gelen su Cebelitarık Boğazından geçtikten sonra Afrika'nın kuzey kıyısı boyunca doğuya ilerler. Bu akıntı Akdeniz'deki su dolaşımının en sabit öğesini oluşturur. En güçlü olduğu zaman, Akdeniz'de buharlaşmanın en üst düzeyde olduğu yaz aylarıdır.

Buharlaşma sonucunda Akdeniz'in tuzluluğu ve suyun yoğunluğu artar. Yoğunlaşan su dibe çöker ve yoğun dip suyunun fazlası alt akıntı biçiminde Cebelitarık'ı oluşturan deniz eşiğinin üstünden Atlas Okyanusuna ulaşır. Yüzey akıntısıyla Atlas Okyanusundan gelen suyun bir bölümü alt akıntıyla yeniden okyanusa döndüğünden, Akdeniz, "soluk alıp veren deniz" olarak da tanımlanmıştır.

Akdeniz'in yüzeyindeki temel su dolaşımı ise, doğu ve batı havzalarında ayrı ayrı olmak üzere yelkovanın tersi yönünde hareketlerden oluşur. Kuzey kıyılarının ve adaların girintiliğine bağlı olarak, çok sayıda anafor ve yerel akıntı da Akdeniz'deki genel su dolaşımının önemli öğeleridir.

Akdeniz'deki akıntı sistemleri karmaşık değildir. Gerek Batı Akdeniz'de, gerekse Doğu Akdeniz'de güney kıyılarını izleyen ve doğuya doğru hareket eden bir akıntı sistemi vardır. Hızı saatte 3-4 km olan bu akıntıdan Cezayir açıklarında ayrılan bir kol, kuzeye yönelerek Fransa kıyılarına ulaşır. Tunus açıklarında ayrılan bir kol ise Sicilya Adasının kuzeyinden Batı İtalya kıyılarına geçer, kıyıların biçimine uygun olarak Cenova ve Lion körfezlerinin güneyinden İspanya kıyılarına varır.

Akdeniz'de Türkiye kıyıları boyunca batıya doğru hareket eden bir akıntı vardır. Bunun kökeni büyük güney akıntısıdır. Tunus, Libya ve Mısır kıyılarını izleyen ve doğuya yönelen bu akıntı kıyı biçimine uyarak kuzeye döner. Lübnan ve Suriye kıyıları boyunca ilerler ve Kıbrıs ile İskenderun Körfezi arasından geçerek batıya yönelir. Bu akıntı Ege Denizinde Batı Anadolu kıyıları boyunca Çanakkale Boğazına doğru ilerler.

40° kuzey enlemi Batı Havzasının ortasından geçer. Buna karşılık Doğu Havzasının ortası 6° daha güneydedir. Bu yüzden de Doğu Havzasının yüzey suyu daha sıcaktır. Şubatta Batı Akdeniz'de yüzey sularının ortalama sıcaklığı 13-14°C iken Doğu Akdeniz'de 15-17°C'dir. Ağustosta ise batıda 22-25°C olan yüzey suyu sıcaklığı doğuda 26-28°C'dir. Akdeniz'de ortalama en yüksek su sıcaklığı ağustos ayında 31°C ile Sirte Körfezindedir. Bunu 30°C ortalama ile İskenderun Körfezi izler. En düşük denizsuyu sıcaklığının görüldüğü Trieste Körfezinde şubat ayı ortalaması 5,2°C'dir. Bu bölgede kışın ara sıra buzlanma da görülür. Şubatta Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında yüzey sularının ortalama sıcaklığı Fethiye ile Anamur arasında 15°C, daha doğuda 16°C'dir. Ağustosta ise sıcaklık batıda 26°C, doğuda 28°C'dir.

Akdeniz, okyanuslara göre oldukça tuzlu bir denizdir. Ortalama tuzluluk oranı Akdeniz'de binde 38, okyanuslarda binde 35'tir. Bu oran yağış artışına ve buharlaşmanın azalmasına bağlı olarak batıya doğru azalır; Cebelitarık Boğazı yakınlarında binde 36 ve orta bölümlerinde binde 38 iken doğuda Kıbrıs'ın güneyinde, yüzeyde binde 39,5'e ulaşır. Büyük ırmakların ağzında bol tatlı suyun tuzlu suya karışması nedeniyle de tuzluluk oranı düşer. Örneğin Nil'in ve Seyhan ile Ceyhan ırmaklarının ağzında tuzluluk azalır. Yüzeyden derine doğru da hafif bir tuzluluk azalması görülür. Tıpkı öteki deniz ve okyanuslarda olduğu gibi

Akdeniz'de Su Giriş-Çıkışı

Giriş	m³/san	Çıkış	m³/san
Atlas Okyanusundan	1.750.000	Atlas Okyanusuna	1.680.000
Karadenizden	12.600	Karadenize	6.100
Yağışlarla	31.600	Buharlaşmayla	115.400
Başka	7.300		
TOPLAM	1.801.500		1.801.500

Akdeniz'de de sudaki iyonların yarıdan çoğunu klorürler oluşturur. Suda bellibaşlı tuzların oranları sabittir.

Yüzey katmanının 210 m derinliğe kadar olan bölümü tüm Akdeniz'de yüksek oranda oksijen içerir. Doğuda yüzey katmanının çökmesiyle oluşan orta katmanda, taze oksijen miktarı yüksektir, ama batıya doğru aktıkça bu katmandaki su, oksijeninin çoğunu yitirir ve Cezayir Havzasında oksijen en düşük düzeye iner. Orta ve dip suları arasındaki geçiş katmanında oksijen en düşük miktardadır.

Akdeniz'de bitkileri besleyen fosfat, nitrat ve nitrit gibi maddeler azdır. Başka denizlerde olduğu gibi, bunların miktarları mevsimlere göre değişir, genellikle ilkbaharda artar. Özellikle Mısır açıklarında, Nil'in etkisiyle deniz yaşamı ilkbaharda canlılık kazanır. Akdeniz'de besleyici maddelerin azlığının en önemli nedeni, Akdeniz suyunun ana bölümünü oluşturan Atlas Okyanusundan gelen yüzey suyunun bu maddeler açısından zengin olmayışıdır. Batı Havzasında, 900 m derinlikte bulunan fosfat ve nitrat miktarı, açık denizlerdekinin ancak üçte biri kadardır. Besleyici maddelerin kıtlığı, bu sularda barınabilen canlı türlerini de sınırlamaktadır.

İklim. Akdeniz'e hava akımı, Tunus'un doğusundaki güney kıyılar üstünden gelen akım dışında, sıradağları yaran vadi ve boğazlardan gelir. Bu vadilerden gelen kuvvetli rüzgârlar Akdeniz'deki en önemli hava akımlarını oluşturur. Kuzeybatıdan esen kuru ve soğuk mistral Alpler ve Pireneler arasından, sert kuzeydoğu rüzgârı bora Trieste Boğazından, Akdeniz'in soğuk doğu rüzgârı levanter ile batı rüzgârı vendeval ise Cebelitarık'tan geçer. Sahra'nın doğusuyla Doğu Akdeniz arasındaki basınç farklılığından doğan ılık ve tozlu güneybatı rüzgârı hamsin ile Afrika'dan esen kuru ve sıcak siroko ise Akdeniz'deki öbür rüzgârlardır.

Akdeniz'de kışlar ılık, yağışlı ve rüzgârlı; yazlar sıcak, kurak ve durgun geçer. İlkbahar değişken bir geçiş mevsimidir; sonbahar oldukça kısa sürer. Yağışlar, Akdeniz'in çeşitli kesimlerinde büyük farklılıklar gösterir. Kuzey Afrika'da Tunus'tan Mısır'a kadar yılda 250 mm'nin üstünde yağışa ender rastlanırken, Yugoslavya'nın Dalmaçya kıyılarında yılda 2,5 m dolayında yağış alan yerler vardır.

Deniz ürünleri. Denizaltı dünyasında canlı türlerinin üretkenliği büyük ölçüde sudaki bitki besleyici tuzların yoğunluğuna bağlı olduğundan, Akdeniz'in genellikle canlı bir deniz olduğu söylenemez. Ancak mevsim ve yöreye bağlı olarak üretkenlikte önemli değişmeler gözlenir. Radyoaktif Karbon-14 yöntemiyle yapılan belirlemelere göre canlıların üreme potansiyeli Levant ve İon havzalarında en düşük, Nil'in etkisiyle mart-mayıs ayları arasında Mısır açıklarında en yüksek düzeydedir.

Sözü edilen çevre koşulları Akdeniz'de büyük ölçekli balıkçılığın gelişmesine olanak vermez. Buna karşılık, hemen bütün Akdeniz ülkelerinde taze balığa olan talebin ve balık fiyatlarının yüksekliği, küçük ölçekli balıkçılığın gelişmesine yol açmıştır. 20 m'den küçük ama çok sayıda tekneyle yapılan bu tür balıkçılık, aşırı avlanma nedeniyle yerel balık varlığını tüketmeye yol açabilecek boyutlardadır. Trolle avlanma sonucunda en küçük canlıların bile yok edilmesi, aşırı avlanmanın tehlikesini artırmaktadır.

Akdeniz'in balık toplulukları temel olarak Atlas Okyanusunun astropik balık toplulukları ile ilişkilidir. Akdeniz'de dipte yaşayan çok çeşitli balık türlerinden pisibalığı, dilbalığı, kalkanbalığı, mezgit, yılanbalığı, işkine, barbunyabalığı, tekirbalığı, kayabalığı, kırlangıçbalığı, hani ile köpekbalığı, folya ve tırpana gibi yırtıcı balıkların tümü trolle avlanmaktadır.

Akdeniz'in kayalık kıyıları istakoz ve karides türleri için uygun ortamlardır. Sığ, çamurlu kıyılarda istiridye ve midye, deltalarda ve az tuzlu kıyı gölcüklerinde yılan balığı, has kefal ve hamsi bulunur. Akdeniz ve Karadeniz'de avlanan balıkların çoğu denizin üst katmanlarında yaşayan açık deniz türleridir.

Batı ve Kuzeydoğu Akdeniz'de en çok avlanan balık, bazen Güneydoğu Akdeniz'e de inen sardalye ve türleridir. Kuzey Akdeniz'de, örneğin Adriya Denizinin kuzeyinde ve Karadeniz'de çaça da bulunur. Özellikle Karadeniz'de hamsi boldur.

Ticari önemi olan büyük balıklardan orkinos (tonbalığı) Atlas Okyanusundan Akdeniz'e girdikten sonra çeşitli yönlere dağılır. Torik ve uskumru da bütün Akdeniz ülkelerinde en çok avlanan ve ekonomik açıdan önemli balıklardır. Son yıllarda özellikle batı kesiminde görülen yoğun deniz kirlenmesi Akdeniz'deki canlı yaşamını ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Öteki deniz ürünlerinin en önemlileri, Napoli'nin mercanları ile en çok Oniki Ada, Kabis Körfezi ve Mısır'ın batı kıyılarında çıkartılan süngerdir. İspanya, Sicilya ve Tunus açıklarında petrol yatakları, Adriya Denizinde de doğal gaz bulunmuştur.

Bitki örtüsü. Akdeniz kıyılarının doğal bitki örtüsü altı tipe ayrılabilir. Bunlardan ilki Akdeniz ormanlarıdır. Zeytin, pırnal meşesi ve mantar meşesi Akdeniz iklimine özgü ağaçlardır. Bu ağaçlar az yağış ile birkaç ay süren kuraklığa dayanabilir. İğneyapraklılar, özellikle Halep çamı ve sahil çamı, insanlarca yok edilmiş tipik Akdeniz ormanlarının kalıntılarıdır. Akdeniz'de egemen bitki örtüsünü iğneyapraklıların yerini alan makiler oluşturur. Maki benzeri adaçayı, toprağın yüzeyine yayılan dikenli bitkiler ve yumrulu çokyıllık bitkiler Yunanistan, İspanya ve İtalya'da yaygındır.

Bitki örtüsünün ikinci tipini Yunanistan, Arnavutluk, Kuzey Ege Bölgesi, İspanya Portekiz, Alpler ve Apenninler'de geniş alanlar kaplayan, yaprak döken ve dökmeyen ormanlar oluşturur.

Üçüncü tip ise Orta İtalya'da 600-900 m yükseklikte bulunan kestane ağaçlarının oluşturduğu yaprakdöken ormanlardır. Bunlar Alpler'e, Cévennes'e ve Pireneler'e kadar yayılır; daha yükseklerde yerlerini kayınlara bırakırlar.

Akdeniz bitki örtüsünün öteki tiplerini Avrupa dağlarında geniş bir yayılım gösteren yüksek iğneyapraklılar kuşağı, yüksek otlaklar ve kıraç alanlar oluşturur. Araplar ve İspanyollarca Akdenize getirilen pirinç, pamuk, narenciye, şekerkamışı, mısır, tütün, patates ve sisal Akdeniz Bölgesi'nin yaygın tarım bitkileridir.

Bilimsel araştırmaların tarihçesi. Eski ve ortaçağ coğrafyacılarınca iyi bilinmesine karşın, Akdeniz 20. yüzyılın başlarına değin çağdaş araştırmalara konu olmadı. 1908-10 arasında Danimarkalılarca yürütülen "Thor" araştırması, açık deniz canlıları ve bunların hidrolojik koşullara bağımlılığını olabildiğince kapsamlı biçimde ele aldı. "Thor" ayrıca, Batı ve Doğu havzaları ile Balear ve Tiren denizleri arasındaki mevsimlik su dolaşımlarını da araştırdı.

Akdeniz'de bilimsel inceleme ve ölçümlere ancak II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden başlandı. 1948'de Batı Havzasında pek çok inceleme yapıldı Aynı yerde daha sistemli araştırmalar ise 1957-63 arasında Fransızlarca sürdürüldü.

Doğu Havzası daha az ilgi gördüyse de, burada da çeşitli araştırmalar yapıldı. Bu havzadaki suların oluşum kaynakları 1957'de, dikey su dolaşımı 1960 ve 1961'de, yaz aylarında dip suyunun hidrolojik koşulları da Fransızların "Calypso" teknesinin gözlemlerine dayanılarak 1955-60 arasında incelendi.

Akdeniz'de uluslararası ortak araştırmalar, 1969'de UNESCO'nun Hükümetlerarası Denizbilim Komisyonu (IOC), Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırma Komisyonu (ICSEM) ve FAO'nun Genel Akdeniz Balıkçılık Konseyi (GFCM) tarafından başlatıldı. Yirmi dört ülke Akdeniz'de fiziksel, kimyasal, jeofiziksel, biyolojik ve balıkçılığa ilişkin araştırmalarda işbirliği yapmak üzere aralarında anlaştı. İlk ortak araştırmalara Almanların "Meteor" araştırma gemisiyle başlandı. Bugün Akdeniz'de bilimsel yöntemlerle sismik incelemeler, deprem ölçümleri, jeotermal ölçümler, radyolojik incelemeler, petrol araştırmaları, volkanik araştırmalar, biyolojik incelemeler, kirlilik araştırmaları, yeni oluşmaya başlayan maden cevherleri ile ilgili çalışmalar ve kozmik toz analizleri yapılmaktadır.

Akdeniz, Halil (d. 1944, Antalya), geometrik soyut anlayışta çalışan Türk ressam. 1961-65 arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nde eğitim gördü. 1969'a değin yaptığı resimlerde belirgin fırça vuruşları egemendi. 1969'da Berlin'e giderek önce eğitimini tamamladı, ardından Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim öğ-

Halil Akdeniz
Ana Yayıncılık Arşivi

retmeni oldu. Berlin'de bulunduğu süre içinde figüratif anlayıştan ayrılarak geometrik soyuta yöneldi. Yapıtlarındaki düz renkli geometrik biçimlerin ve çizgilerin yerini zamanla yatay-dikey düzenlemeler aldı. Bu resimlerinde özellikle yüzeysel etki yaratan düz renkler kullanarak Maleviç ve Mondrian çizgisinde uygulamalara yöneldi. 1975'te Türkiye'ye döndü ve aynı yıl 7. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nin başarı ödülünü kazandı.

Akdeniz anemisi *bak.* Akdeniz kansızlığı

Akdeniz bitki örtüsü, genellikle 2,5 m'den fazla büyümeyen bodur, sık, geniş-yapraklı ve yaprakdökmeyen fundalık, çalılık ve ağaççıklardan oluşan bitki örtüsü. Akdeniz bitki örtüsüne, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü 30°-40° kuzey ve güney enlemleri arasında rastlanır. Akdeniz çevresindeki maki(*) ya da garig adını alan bu bitki örtüsüne Kuzey Amerika'nın güneybatı kesimlerinde, Güney Afrika'da ve Güneybatı Avustralya'da da rastlanır.

Akdeniz Bölgesi, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri. Anadolu'nun güneyinde, Akdeniz kıyısı boyunca uzanır; genişliği 120-180 km arasında değişir. Batı ve kuzeybatısında Ege Bölgesi, kuzeyinde İç Anado-

lu Bölgesi, doğusunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi, güneyinde ise Akdeniz bulunur; güneydoğudan Suriye ile komşudur. Yüzölçümü 110.000 km² dolayındadır; Türkiye toplam alanının yaklaşık yüzde 14'ünü kaplar. Kıyı uzunluğu, doğuda Suriye sınırından batıda Dalaman Çayına kadar 1.542 km'dir. Bölgenin batı sınırı daha batıdaki Karaağaç Koyuna kadar uzanır.

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre Akdeniz Bölgesi'nde 8 milyonu aşkın insan yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu km²'de 74 kişidir; bu da km²'de 73 olan Türkiye ortalamasına çok yakındır. Bölge nüfusunun yüzde 54'e yakını il ve ilçe merkezlerinde, yüzde 46 kadarı ise bucak merkezi ve köylerde yaşar.

Akdeniz kıyısı
Linik

Türkiye'nin başka bölgelerinde olduğu gibi Akdeniz Bölgesi'nde de, bölge sınırları ile yönetim birimleri olan illerin sınırları tümüyle çakışmaz. Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, İçel illerinin tümü ile Kahramanmaraş'ın Afşin ve Elbistan ilçeleri dışında kalan bütün ilçeleri, Kayseri'nin Develi ve Yahyalı ilçelerinin bazı bölümleri, Niğde'nin Çamardı ve Ulukışla ilçeleri, Konya'nın Halkapınar, Taşkent, Hadım, Bozkır, Ahırlı, Yalıhöyük, Seydişehir, Derebucak, Hüyük ve Beyşehir ilçeleri, Karaman'ın Başyayla, Sarıveliler ve Ermenek ilçeleri ile Merkez ilçe ve Ayrancı ilçelerinin bazı bölümleri, Afyonkarahisar'ın Başmakçı, Dinar ve Dazkırı ilçeleri, Denizli'nin Çardak, Serinhisar, Acıpayam, Çameli ilçeleri ile Bozkurt, Tavas ve Beyağaç ilçelerinin bir bölümü, Muğla'nın Dalaman, Ortaca, Köyceğiz ve Fethiye ilçeleri ile Gaziantep'in Nurdağı, Kilis ve İslahiye ilçeleri bu bölgeye girer. Bölge, doğudaki Adana ve batıdaki Antalya bölümlerinden oluşur.

Yüzey şekilleri. Akdeniz Bölgesi'nin dağlık ve oldukça engebeli bir yapısı vardır. Bölgenin yeryüzü şekillerinin ana çizgilerini Toroslar(*) belirler. Antalya Körfezinin iki yanında yer alan Batı Toroslar, kuzeyde Göller Yöresi'nde birbirine yaklaşıp sıkışır. Teke Yarımadasının(*) batısında beliren Batı Toroslar Taşeli Platosuna(*) kadar uzanır. Genellikle kalker ve ofiyolitli kayalardan oluşan bu dağlar kırıklı ve kıvrımlı bir yapı gösterir. Batı Toroslar'ın en yüksek noktası Beydağları'ndaki 3.086 m'lik Kızlarsivrisi Tepesidir. Göller Yöresi'nin kalker oluşumlu, sarp dağlarının ortalama yüksekliği 2.000-2.500 m arasındadır; bu, bazı yerlerde daha da artar. Yüksek kütleler arasında Avlan, Gördes, Söğüt gibi karstik kökenli çanak biçimli çukur alanlar vardır. Bu kesim aynı zamanda düden, obruk, mağara, yeraltı dereleri, ponor (suyutan) ve voklüz kaynakları gibi karstik şekiller bakımından da zengindir. Türkiye'nin, Beyşehir ve Eğridir gibi büyük tatlı su gölleri de buradadır. Batı Toroslar, dik eğimli yamaçlarından inen bol sulu akarsular tarafından parçalanmış ve genellikle boylamasına uzanan derin vadiler ortaya çıkmıştır.

Orta Toroslar, güneybatıdaki Taşeli Platosu ile kuzeydoğudaki Uzunyayla(*) arasında uzanır. Bu kesimdeki başlıca yüksek kütleler, batıdan doğuya doğru Bolkar Dağları, Aydos Dağı, Aladağlar, Tahtalı Dağlar ve Binboğa Dağlarıdır. Orta Toroslar'ın en yüksek noktası Aladağlar'da 3.756 m'ye erişen Demirkazık Tepesidir. Orta Toroslar, Uzunyayla'da ortalama 1.500 m yüksekliğindeki bir platoya dönüşür. Orta Toroslar kuzey-güney doğrultusunda akan bol sulu akarsularla parçalanmıştır. Göksu, Lamas (Limonlu) Çayı, Tarsus Çayı bunların başlıcalarıdır. Bu akarsular kalker oluşumlu dağlar arasında, derinliği 1.000 m'yi bulan vadiler açar ve yörenin yüzey şekillerinin sert bir görünüm almasına neden olur.

Amanos Dağları, Toroslar dağ sisteminin en güneydeki bölümünü oluşturur ve İskenderun Körfezinin doğusunda dik bir duvar gibi yükselir. Lübnan topraklarından doğarak kuzeye doğru akan ve Antakya yakınlarında dik bir açıyla batıya dönen Asi Irmağı, Amik Ovasının güneybatı ucunda, geniş tabanlı bir vadiden geçer ve Samandağı yakınlarında Akdeniz'e dökülür. Çukurova, doğuda Amanos Dağları, batıda ise Orta Toroslar'la sınırlanır. Bu geniş düzlük, batıda Seyhan, doğuda Ceyhan ırmaklarının taşıdığı alüvyonlarla oluşmuş büyük bir delta ovasıdır. Çukurova'nın kuzey kesimleri bu iki ırmağın kolları ile yer yer parçalanmış bir plato görünümündedir; buna karşılık güneyde tekdüze bir hal alır.

Akdeniz Bölgesi'nde oldukça dar bir kıyı şeridi vardır. Ancak dağların kıyıdan uzaklaştığı kesimlerde Antalya Ovası ve Çukurova gibi geniş alüvyal ovalar, Dalaman ve Eşen çayları ile Göksu gibi akarsuların oluşturduğu alüvyal delta ovaları ve Finike, Serik, Manavgat, Alanya gibi küçüklü büyüklü kıyı ovaları bulunur. Oldukça verimli olan bu ovalarda sulu tarım yoğundur.

Bölgedeki en önemli akarsular doğudan batıya doğru sırasıyla Asi, Ceyhan ve Seyhan ırmakları ile Göksu, Köprü Suyu, Aksu, Eşen ve Dalaman çaylarıdır. Başlıca doğal göller Beyşehir, Eğirdir, Burdur ve Suğla gölleridir. Kıyılarda ise irili ufaklı birçok lagün vardır. En önemli yapay göller ise Seyhan ve Aslantaş baraj gölleridir.

Akdeniz kıyıları genellikle, az girintili çıkıntılı olması ve geniş yaylar çizmesi bakımından Karadeniz kıyılarına benzer; kıyı sahanlıklarına da pek rastlanmaz. Bölgenin en batı kesiminde ise dağlar kıyıya dik uzandığı için, burada Ege kıyılarına benzeyen daha girintili çıkıntılı bir kıyı tipi (Dalmaç tipi kıyı) vardır. Bu kıyıların, yakın zamanlardaki bir deniz düzeyi yükselmesi sonucu oluştuğu sanılmaktadır. Engebeli kıyının içine sokulmuş küçük koylar (Ölüdeniz), adalar (Kekova Adası) ve yarımadalar bu yükselme nedeniyle ortaya çıkmıştır. Kalker oluşumların fazla olduğu bu kesimde birtakım karstik şekillerin kısmen deniz basmasına uğramasıyla doğal koylar oluşmuştur; ilkçağda gemilerin sığınak ve barınak yeri olarak kullandıkları bu koylara kalanklı kıyı adı verilir.

İklim ve bitki örtüsü. Bölgede genelde yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçen Akdeniz iklimi egemendir. Ancak yüksekliğe bağlı olarak iklim özellikleri oldukça önemli farklılaşmalar gösterir. Dağların denize bakan yamaçlarında ve arkalarındaki çukur alanlarda ise karasal etkilerin arttığı bir iklim tipine rastlanır. Gene de Akdeniz'in etkisi nedeniyle bu kesimlerdeki iklim, İç Anadolu'daki kadar şiddetli karasal özellikler taşımaz.

En sıcak ay ortalaması kıyılarda 27°-28°C, iç kısımlarda 23°-25°C'dir; en soğuk ay ortalaması ise kıyıda 10°C dolayında iken, iç kısımlarda 1,5°-2°C'ye kadar iner. Benzer biçimde, yıllık ortalama sıcaklık kıyılarda 18°-20°C, iç kesimlerde ise 12°-14°C kadardır.

Akdeniz Bölgesi genellikle güney ve güneybatıdan gelen hava kütleleri ile cephelerin etkisi altındadır. Bunlara bağlı olarak da yağışlar orografik (yükseltiye bağlı) ya da cepheseldir. Yağış miktarı genellikle dağların uzanış biçimlerine ve nemli rüzgârlara açık olan yüzeylerindeki konumlarına, yani bakılarına göre değişir. Kıyı kesimlerinde, bakı koşullarına bağlı olarak yılda ortalama 700-1.300 mm tutarında yağış düşer; bu değer iç kesimlerde 400 mm dolayındadır. Bölgede genellikle, bir Akdeniz iklimi özelliği olan kış yağışları egemendir. İç kesimlere gidildikçe karasal iklim etkisi ile yağışlar ilkbahara kayar; gene de en çok yağış kışın düşer. Kıyılarda yağışlar genellikle yağmur biçimindedir; kar, 5-10 yılda bir yağar; don olayına da oldukça az rastlanır. Dağların yüksek kesimlerinde ve Göller Yöresi'nde kışın kar yağışları etkili olur; don olayı ise hemen hemen bütün kış sürer. Yaz kuraklıkları iç kesimlerde de olmakla birlikte kıyılardaki kadar şiddetli değildir.

Bölgede egemen rüzgârlar çoğunlukla kuzey rüzgârlarıdır. Ancak rüzgâr rejimi, topografik koşullara ve deniz komşuluğuna göre yerel değişikliklere uğrar. Kıyılarda yazın genellikle batı ve güney yönlü rüzgârlar eser; zaman zaman deniz ve kara meltemleri de etkili olur.

Akdeniz Bölgesi'nde doğal bitki örtüsü sıcak ve kurak yazlardan etkilenmiştir. Bu nedenle kurakçıl bir nitelik taşır ve kolaylıkla bozulma eğilimi gösterir. Orman örtüsü çok yerde çalılık halini almış, çalılıklar da yer yer seyrekleşmiş, hatta ovalık yerlerde büsbütün ortadan kalkmıştır. Günümüzde Akdeniz Bölgesi'nde görülen bitki örtüsü, başlangıçtaki karakterini tümüyle kaybetmiş gibidir.

Akdeniz Bölgesi'nde doğal bitki örtüsü beş gruba ayrılır. Kıyıdan 500-600 m yüksekliğe kadar olan yerlerde şiddetli yaz kuraklığına uyan, kışın da yeşil kalan makiler egemendir. Boyları 3-5 m'yi geçmeyen bu bitkiler arasında delice, kocayemiş, sandal ve zakkum en yaygın olanlarıdır; bu bitkiler *terra rossa* denen killi-demirli ve az kireçli topraklarda yetişir. Kireçli topraklarda yetişen daha seyrek ve cılız bitki tiplerine garig adı verilir.

600-1.200 m arasında, kızıl çam ve meşelerin egemen olduğu karışık ormanlar ya da yamaç ormanları ortaya çıkar. Kızıl çamların aralarında yer yer meşelikler, daha yükseklere doğru ise Halep çamı ile kara çamlar görülür. Bu kesimde kahverengi orman toprakları yaygındır. Yüksek kesimlerde yağış etkisiyle toprakta yıkanma (podzolleşme) görülür.

1.200-2.100 m arasında ise yüksek ormanlar diye adlandırılan ve sedir, göknar ile kayınlardan oluşan orman kuşağı yer alır. Özellikle Batı ve Orta Toroslar'da saf sedir ormanları vardır. Bu katın tipik tanıtıcı ağaçları Toros göknarı, Lübnan sediri, sarı çam ve çeşitli ardıç türleridir. Amanos Dağlarında ise Karadeniz Bölgesi'ndekini andıran bitki örtüsüne ve özellikle doğu kayınına rastlanır. Bu katta podzolik karakterli topraklar yaygındır.

2.000 m'nin üstünde iğne yapraklı ağaçlar seyrekleşir ve bodurlaşır. Bu alan 2.100-2.300 m'de sona erer ve Alp çayırları denen, renkli çiçeklerle bezenmiş, yazları da kurumayan yüksek otluklara geçilir. Bu katta kestane renkli çayır toprakları yaygındır.

Göller Yöresi ve Teke Yarımadasındaki yüksek ovalarda step bitkileri yetişir. Buradaki stepler gerçekte ot stepleri değil, meşe ormanlarının tahribi sonucu oluşmuş ağaç stepleridir. Ova kenarlarında, tahripten kurtulmuş ardıç ve kara çam topluluklarına da rastlanır. Steplerde daha çok kireçli kahverengi ve kestane renkli topraklar yaygındır.

Bölgede, tipik Akdeniz bitkisi olmadıkları halde, yerel koşullara uyum sağlamış Avustralya okaliptüsleri ile kurakçıl Amerika bitkilerinden kaktüsler (örn. frenkinciri) ve agavlar da (*Agave*) oldukça geniş alanları kaplar.

Nüfus. Akdeniz kıyılarında, Doğu Karadeniz kıyılarında görülen yoğun nüfus şeridine rastlanmaz. Dağlık kesimlerin geniş yer tutması nedeniyle kıyı boyu çoğu kez tenhadır. Bununla birlikte dağlar arasına sıkışmış, yoğun tarım yapılan küçük ovalarda (Alanya, Gilindire, Gazipaşa, Anamur) önemli nüfus birikmeleri göze çarpar. Antalya düzlüğünün sert travertenlerden oluşmuş batı kesimi ile Çukurova'nın kumul ve bataklık kıyı kesimi tenha yerler arasındadır. Nüfus yoğunluğu, Çukurova'nın iç kenarından başlayıp, sulanan yerlere doğru giderek artar. İskenderun Körfezi kıyıları da nüfus yoğunluğu oldukça yüksek yerlerdir; Amanos Dağlarının denize dik inen güney yamaçları ise çok tenhadır. Amik Ovasının çevresindeki yoğunlaşma şeridi Antakya'nın güneydoğusundaki tepelik alanlara doğru sokulur. Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğunun(*) çalılık "Hassa leçeleri" kesimi oldukça tenhadır. Göller Yöresi'nin dağlık ve ormanlık kesimleri genelde oldukça tenhadır. Buna karşılık Yalvaç-Bozkır oluğunun dağ eteği boyları ile Isparta Ovasının sulanan güney bölümünde nüfus oldukça yoğundur.

Akdeniz Bölgesi'nde toplu kır yerleşmeleri egemendir. Bu durum özellikle dağlık kesimlerde ve dağ eteklerinde belirgindir. Ovalarda toplu yerleşmeler arasına serpilmiş dağınık yerleşmelere de rastlanır. Dağlık kesimlerdeki ya da Antalya travertenleri gibi verimsiz alanlardaki yerleşmeler genellikle daha küçüktür. Bölgenin en büyük kenti 916 bini bulan nüfusuyla Türkiye'nin dördüncü büyük merkezi olan Adana'dır. Nüfusu 500 bin ile 100 bin arasındaki kentler ise Mersin, Antalya, Kahramanmaraş, Tarsus, İskenderun, Antakya, Osmaniye ve Isparta'dır.

Ekonomi. Akdeniz Bölgesi'nde ekonomi tarıma dayanır. Çalışan nüfusun büyük bölümü tarımla uğraşır. Türkiye'de tarımdan elde edilen gelirin en yüksek olduğu bölge burasıdır. Sanayi ise daha çok bölgenin doğusunda, Adana, Mersin arasında ve İskenderun'da yoğunlaşmıştır. Turizm kıyı kesiminde, özellikle Antalya çevresinde önemli bir gelir kaynağıdır.

Bölgede tarımsal etkinlik oldukça çeşitlidir; özellikle bitkisel üretim gelişmiş ve teknik düzeyi yükselmiştir. Ekonomik değeri yüksek birçok ürün yetiştirilir; modern tarım girdileri ve yoğun tarım teknikleri kullanımı yaygındır; üretim iç pazara olduğu kadar dış pazara da dönüktür. Başka alanlarda olduğu gibi tarımsal etkinlik alanında da kıyı kesimi ile iç kesimler arasında hem yetiştirilen ürün türleri, hem de yetiştirme biçimi açısından önemli sayılabilecek farklar göze çarpar.

Kıyı kesiminin başlıca ürünleri pamuk, susam, yerfıstığı, turunçgiller, muz, zeytin, incir, üzümdür. Bu kesimde yapılan bitkisel üretimin farklılaşmış bir dalı da özellikle Antalya ve Mersin dolaylarında yoğunlaşmış olan turfanda sebzecilik ve seracılıktır; üretim özellikle son 10 yıl içinde hızla artmıştır. Yumuşak kış koşulları, havaların erken ısınması, don olaylarının seyrekliği gibi etkenlerin bu gelişmede rolü büyüktür. Bölge üretimi büyük kentlerin sebze gereksinimini karşıladığı gibi, önemli ölçüde ihracat da yapılmaktadır.

Göller Yöresi ve Teke Yöresi'nin iç kesimlerindeki tarımsal etkinlik ise, iklim ve toprak özelliklerine bağlı olarak, hemen hemen tümüyle farklı bir nitelik taşır. Bu kesimde daha çok kuru tahıl tarımı egemendir. Sulanabilen alanlarda ise iklim koşullarına uygun sanayi bitkileri (şeker pancarı, haşhaş, gül) ve meyveler (elma, armut) yetiştirilir. Bu yörelerdeki dağlık alanlar hem ovaların doğal su deposu, hem de yazın ovalardan getirilen sürüler için yaylak işlevi görür. Tarım takviminin farklı oluşu yüzünden, dağlık alanlardaki kırsal kesimde yaşayan halkın bir bölümü zaman zaman aşağıdaki ovalara inerek tarla işlerinde çalışır.

Modern tarım teknikleri kullanıldığından üretim miktarları fazladır. Yetiştirilen birçok ürünün Türkiye içindeki payı yüksektir. Türkiye pamuk üretiminin yüzde 41'i, gül yaprağı ve muz üretiminin tümü, turunçgillerin yüzde 89'u, yerfıstığı üretiminin yüzde 90'ı, soya üretiminin yüzde 91'i, karpuz üretiminin yüzde 29'u, domates üretiminin yüzde 21'i, üzümün yüzde 17'si ve zeytin üretiminin de yüzde 15'i Akdeniz Bölgesi'nden sağlanır.

Bitkisel üretimdeki yüksek teknoloji düzeyi, hayvancılıkta yerini geleneksel ve ilkel yöntemlere bırakır; bu nedenle hayvancılık pek gelişmemiştir. Daha çok küçükbaş hayvanlar beslenir. Ülkedeki kıl keçilerinin dörtte biri, koyunların ise yüzde altısı Akdeniz Bölgesi'ndedir. Bitkisel üretimden elde edilen gelirin hayvancılıktan elde edilen gelire göre çok yüksek olması, hayvancılıkla uğraşan göçerlerin bitkisel üretime kaymasına yol açmaktadır. Yaygın olarak tavukçuluk ve arıcılık yapılan bölgede elde edilen bal miktarının Türkiye üretimi içindeki payı yüzde 12'dir. Deniz canlıları açısından pek zengin olmayan Akdeniz'de küçük çapta balıkçılık yapılır.

Akdeniz Bölgesi'nde varlığı bilinen maden yatakları oldukça çeşitli ise de rezervleri fazla değildir. Bölgenin dağlık yapısı nedeniyle ulaşım güçleşmekte, bu da maliyeti yükselterek madenciliği bir ölçüde kısıtlamaktadır. Ülke ölçeğinde önemli sayılabilecek tek maden Batı Toroslar kesimindeki boksit yataklarıdır. Fethiye yakınlarında krom ve zımpara taşı yatakları vardır. Keçiborlu'daki kükürt yatakları, ülkede işletilen tek kükürt yatağıdır.

Sanayi kuruluşları özellikle bölgenin doğusunda, Adana bölümünde yoğunlaşmıştır. Bu bölümün bölge toplam üretimindeki payı, tarımda olduğu gibi sanayi sektöründe de çok yüksektir. Pamuklu ve sentetik dokuma, petrokimya, çimento, bitkisel yağ, tütün işleme, başta konserve olmak üzere gıda, sabun, deterjan, içki, tarım araç ve gereçleri ile madeni eşya ve metal doğrama başlıca sanayi kollarıdır. Bölgenin çeşitli yörelerinde kâğıt, şeker, gülyağı, yem, gübre, süt ürünleri, tarım alet ve makineleri, un, hazır giyim, pil, orman ürünleri, tuğla ve kiremit fabrikaları da vardır. Sanayi özellikle Adana-Tarsus-Mersin hattı üzerinde yoğunlaşmıştır. ATAŞ Rafinerisi(*) Mersin'de, kısa adı İSDEMİR olan İskenderun Demir-Çelik Tesisleri ise İskenderun ilçesindedir.

Akdeniz Bölgesi'nde, özellikle Adana'da sermaye birikimi önemli ölçeklere ulaşmış ve bölge sınırları dışına taşmıştır. Ülke çapındaki birçok yatırımda bu kesim sermayesinin payı vardır.

Doğal güzellikler ve tarihsel değerler nedeniyle bölgede turizm giderek önem kazanmaktadır. Yılın sekiz ayında denize girilebilen geniş doğal plajlar ve antik kentler, sayısı her yıl artan yerli ve yabancı turisti çekmektedir. Özellikle Antalya yöresinde gelişmiş olan turizm, kıyılarda yaşayan halkın en önemli gelir kaynaklarındandır. Turizm yatırımları giderek artmaktadır. Doğal ve tarihsel değerler açısından zengin olan bölgede bazı çalışmalar yapılarak koruma alanları oluşturulmuştur. Bunlardan başlıcaları Güllük Dağı (Termessos), Karatepe-Aslantaş, Kızıldağ, Kovada Gölü, Köprülü Kanyon, Olimpos-Beydağları Sahil milli parklarıdır.

Ulaşım giderek gelişmektedir. Mersin ve İskenderun limanları ayrı bir önem taşır. Çukurova'nın ticaret iskelesi konumundaki Mersin limanı, yöredeki petrol rafinerisi nedeniyle daha işlek bir hale gelmiştir. İskenderun limanı da ticaret ve petrol açısından önem taşır. Son yıllarda her iki limanın da Akdeniz'de yapılan ithal ve ihraç taşımacılığındaki payı artmaktadır. Bölgenin batısındaki Alanya, Antalya ve Fethiye limanları turizm açısından önem taşır. Akdeniz Bölgesi'nin Türkiye'nin tüm bölgeleri ile karayolu, ayrıca büyük yerleşim merkezleri ile havayolu bağlantısı vardır. Başlıca yollar E-5 ve E-24 karayollarıdır. Bunların bir bölümü paralı otoyol haline getirilmektedir. Adana, Antalya ve Dalaman'daki havaalanlarından başka merkezlere düzenli uçak seferleri yapılır. Mersin, Taşucu'ndan KKTC'ye feribot seferleri yapılmaktadır.

Akdeniz foku (*Monachus monachus*), *Pinnipedia* takımının *Phocidae* (Fokgiller) familyasından, Akdeniz kıyılarında yaşayan fok türü. Karayip foku (*M. tropicalis*) ve Hawaii foku (*M. schauinslandi*) ile birlikte, keşiş fokları (*) olarak bilinen *Monachinae* altfamilyasını oluştururlar.

2-3 m uzunluğunda olan Akdeniz foku koyu kahverengidir; karnında kirli beyaz

bir leke vardır. Erkeği ve dişisi birbirine benzer ama erkeği daha iridir. Çiftleşme ve yavru yetiştirme dönemini ıssız kumsallarda, bazen deniz kıyısı mağaralarında geçirirler. Yeni doğan yavrular altı hafta sonra suya girebilir. Akdeniz foku balık ve kabuklularla beslenir.

Eskiden Akdeniz'in birçok yöresinde, bu arada Batı Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan kıyı şeridi boyunca Türkiye'de de oldukça yaygın olan Akdeniz foku, son 20 yıl içinde özellikle plaj turizminin gelişmesi ve deniz kirliliğinin artması sonucunda hızla azalarak tükenmek üzere olan bir tür haline gelmiştir. Günümüzde, çoğu Doğu Akdeniz'de yer alan ve aralarında Türkiye'deki birçok yörenin de bulunduğu az sayıdaki kolonide 500-1.000 kadar Akdeniz fokunun yaşadığı tahmin edilmektedir.

Akdeniz humması *bak.* Malta humması

Akdeniz kansızlığı, COOLEY KANSIZLIĞI, TALASEMİ ya da KALITSAL LEPTOSİTOZ olarak da bilinir, dokulara oksijen taşıyan bir kan proteini olan hemoglobinin yetersizliğiyle belirlenen kan hastalıkları gurubu.

Akdeniz kansızlığı, hemoglobinin globin bölümünü oluşturan polipeptit zincirlerinden bir ya da birkaçının sentezinde genetik olarak belirlenmiş anormalliklerin sonucu olarak ortaya çıkar. Üç değişkenin farklı biçimlerde bir araya gelmesi çeşitli bozukluk biçimlerine yol açar. Bu değişkenler, etkilenen polipeptit zinciri ya da zincirleri, bu zincirlerin sentezinin birden bire çok azalması ya da bütünüyle durması, bozukluğun ya anne ya da babadan (heterozigot) ya da her ikisinden (homozigot) birden geçmesidir.

Beş değişik polipeptit zinciri Yunan alfabesindeki ilk beş harfle adlandırılmıştır: Alfa (α), beta (β), gamma (γ), delta (δ) ve epsilon (ε). ε-zinciriyle ilgili bir hastalık bulunmamıştır. δ ve γ zincirindeki bozukluklardan kaynaklanan hastalıklara da oldukça seyrek rastlanır. Akdeniz kansızlığı kalıtımındaki 19 çeşidin, iki tür heterozigot α-kansızlığı gibi ancak birkaçı iyi huylu olup klinik belirti göstermez. Öbür türlerde orta derecede bir kansızlık görülür. En ağır tür olan homozigot α-Akdeniz kansızlığı ise, çocuğun ya ölü doğduğu ya da doğumdan sonra ancak birkaç saat yaşayabildiği erken doğumlara neden olur. "Talasemi majör" olarak da adlandırılan homozigot β-Akdeniz kansızlığı, doğumdan birkaç ay sonra kansızlık, dalak ve karaciğer büyümesi gibi karakteristik belirtilere yol açar. Çeşitli enfeksiyonlar gelişir ve büyüme dört yaş civarında belirgin bir biçimde durur. Hastaların pek çoğunda üst çenenin öne çıktığı, yanak kemiklerinin belirginleştiği ve uzun kemiklerde, omurgada ve kaburgalarda ilik miktarının artarak, bu kemiklerin kolay kırılabilir hale geldiği gözlenir. Kan nakli ve antibiyotik tedavisiyle bu hastaların çoğu 20 yaşına kadar yaşatılabilir.

"Talasemi minör" olarak da adlandırılan heterozigot β-Akdeniz kansızlığı, genellikle herhangi bir belirti göstermemekle birlikte, çoğu zaman dalakta hafif bir büyümeye yol açan orta şiddette bir kansızlıkla kendini gösterir. Ölüme yol açabilen Akdeniz kansızlığı geninin, heterozigot durumdayken sıtmaya karşı bir ölçüde bağışıklık sağladığı için insanda varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Akdeniz kansızlığı geni dünya üzerinde oldukça yaygın olmakla birlikte, özellikle Akdeniz, Orta ve Güney Asya kökenli topluluklarda sık görülür. Bazı Kuzey Avrupalılarda ve Amerika yerlilerinde de rastlanmıştır. Siyahlarda ise hastalık olağanın dışında hafif geçer.

Akdeniz meyve sineği, meyvelere, özellikle turunçgillere dadanarak çok büyük zararlara yol açan bir tür sinek. *Ayrıca bak.* meyve sineği.

Akdeniz Oyunları, Akdeniz'de kıyısı olan ülkeler arasında toplumsal ve kültürel yakınlaşmaya katkıda bulunmak amacıyla, olimpiyat kuralları çerçevesinde çeşitli dallarda düzenlenen spor yarışmaları.

Oyunların düzenlenmesi konusu ilk kez 1948 Londra Olimpiyatları sırasında, Uluslararası Olimpiyat Komitesi asbaşkanı ve Mısır Olimpiyat Komitesi başkanı Muhammed Tahir Paşa'nın Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, İtalya, Fransa, İspanya, Lübnan ve Suriye'nin Milli Olimpiyat Komitesi temsilcilerine yaptığı öneriyle gündeme geldi. Öneriyi değerlendirmek üzere Mısır'da yapılan toplantıya Türkiye temsilcisi olarak Burhan Felek katıldı. Çalışmalar sonucunda 23 maddelik bir statü hazırlanarak organizasyonu üstlenecek bir Uluslararası Akdeniz Oyunları Komitesi (CIJM) kuruldu. Merkezi Atina'da bulunan komite, oyunlarda uygulanacak kuralları belirledi. Buna göre oyunlar her dört yılda bir Akdeniz ülkelerinin amatör sporcuları arasında, Akdeniz'de kıyısı olan bir kentte yapılmakta ve yarışmalar en çok 15 günde tamamlanmaktadır.

İlk Akdeniz Oyunları 5-12 Ekim 1951'de Mısır'ın İskenderiye kentinde yapıldı. Daha sonra sırasıyla İspanya (1955), Lübnan (1959), İtalya (1963), Tunus (1967), Türkiye (1971), Cezayir (1975), Yugoslavya (1979), Fas (1983), Suriye (1987) ve Yunanistan'da (1991) düzenlendi. Uluslararası Akdeniz Oyunları Komitesi'nin 1987'de yapılan genel kurul toplantısında, Akdeniz Oyunları'nın 1991'den sonra, ilki 1993'te olmak üzere yine dört yılda bir, Olimpiyat Oyunları'nı izleyen yıllarda yapılmasına karar verildi. Buna göre 12. Akdeniz Oyunları 1993'te Languedoc'ta (Fransa), 13. Akdeniz Oyunları ise 1997'de Bari'de (İtalya) yapılacaktır.

Akdeniz Oyunları'nda bugüne değin 27 dalda yarışıldı. Bunlardan atletizm, basketbol, boks, jimnastik, futbol, eskrim, güreş, sutopu ve yüzme her oyunda yer alırken, golf, kano, masatenisi, okçuluk ve buz hokeyi sonradan eklenen dallar oldu. Aldığı 1.241 madalyayla (500 altın, 403 gümüş, 338 bronz) İtalya bugün Akdeniz Oyunları'nın en başarılı ülkesi durumundadır. Onu 966 madalyayla Fransa, 624 madalyayla İspanya izlemekte. Türkiye 318 madalya ile beşinci sırada bulunmaktadır.

Türkiye, 1951'den bu yana gerçekleştirilen oyunların hepsine katıldı. Otuz dört sporcunun yer aldığı 1. Oyunlarda 10 altın, 3 gümüş, 5 bronz olmak üzere toplam 18 madalya kazandı.

28 Haziran-12 Temmuz 1991 tarihleri arasında Yunanistan'ın Atina kentinde düzenlenen 11. Akdeniz Oyunları'na 15 ülke katıldı. Yirmi iki dalda yapılan yarışmalar sonunda İtalya 168, Fransa 139 madalya alarak başarı sıralamasında ilk iki dereceyi paylaştılar. Türkiye ise 23'ü altın, 11'i gümüş, 12'si bronz olmak üzere toplam 46 madalyayla 3. sırayı aldı.

Akdeniz Oyunları

Yıl	Kent	Ülke	Katılan Ülke Sayısı
1951	İskenderiye	Mısır	11
1955	Barselona	İspanya	10
1959	Beyrut	Lübnan	13
1963	Napoli	İtalya	13
1967	Tunus	Tunus	12
1971	İzmir	Türkiye	14
1975	Cezayir	Cezayir	15
1979	Split	Yugoslavya	15
1983	Kazablanka	Fas	16
1987	Lazkiye	Suriye	18
1991	Atina	Yunanistan	15

Akdeniz Oyunlarında Madalya Dağılımı

Ülke	Katıldığı Oyunların Sayısı	Altın	Gümüş	Bronz	Toplam
İtalya	11	500	403	338	1.241
Fransa	11	322	316	228	966
İspanya	11	143	209	272	624
Yugoslavya	10	198	172	163	533
Türkiye	11	129	79	110	318
Mısır	11	92	143	152	387
Yunanistan	11	73	117	161	351
Fas	9	28	31	50	109
Tunus	9	27	34	46	107
Cezayir	9	27	27	46	100
Suriye	11	17	19	52	88
Lübnan	11	10	23	40	73
Kıbrıs	3	3	2	1	6
Arnavutluk	2	4	6	10	20
Libya	6	0	1	6	7
San Marino	1	0	1	0	1
Monako	8	0	0	1	1
Malta	9	0	0	0	0

Akdeniz Üniversitesi, 1973'te Ankara'da, Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak öğretime başlayan Antalya Tıp Fakültesi ile temeli atılan üniversite. 20 Temmuz 1982'de çıkarılan kararnameyle Antalya'da kurulmuş, 1983'te çıkarılan 2809 sayılı yasayla örgütlenmesini tamamlamıştır. Fen-Edebiyat, Ziraat, Tıp, Isparta Mühendislik fakültelerinden, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri enstitülerinden, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Burdur Eğitim, Antalya Meslek, Eğirdir Su Ürünleri, Burdur Meslek ve Isparta Meslek yüksekokullarından oluşmaktadır. *Ayrıca bak.* üniversite.

akdi faiz, sözleşmeyle kararlaştırılan faiz. *Ayrıca bak.* faiz.

Akdik, Kâmil (d. 30 Kasım 1861, İstanbul - ö. 23 Temmuz 1941, İstanbul), son dönem hat sanatının ünlü ustalarından.

Tersane-i Âmire'de erzak ambarı başkâtibi Süleyman Efendi'nin oğlu, ressam Şeref Akdik'in babasıdır. Fatih Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra 1881'de Dahiliye Nezareti'nde memurluğa başladı. Küçük yaşta hat sanatı-

"Kâmil Akdik",
Feyhaman Duran'ın yağlıboya çalışması
Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi

na ilgi duydu. Ünlü hattat Sami Efendi'den divani, celi divani, sülüs ve nesih yazılarıyla tuğra çekmeyi öğrenerek 1884'te icazetname aldı. 1909'da emekliye ayrılan Sami Efendi'nin yerine Nişan-ı Hümayun Kalemi'ne yazı hocası olarak atandı. 1914'te kurulan Medresetü'l-Hattatin'de yazı dersleri verdi. 1915'te reisü'l-hattatin unvanını aldı. 1929'da Şark Tezyini Sanatlar Mektebi'nin, 1936'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin güzel yazı hocalığına getirildi.

1940'ta Mısır'a davet edilen Kâmil Akdik, Prens Mehmed Ali Tevfik Paşa'nın Kahire'de yaptırdığı caminin kubbe ve kuşak yazılarını hazırladı. Yaşamı boyunca birçok Kuran, Kuran cüzü, murakka, levha ve kitabe yazdı. Özel hat koleksiyonunu sağlığında Topkapı Sarayı Müzesi'ne bağışladı.

Akdik, Şeref (d. Mayıs 1899, İstanbul - ö. Haziran 1972, İstanbul), yapıtlarında izlenimci akımın renk kaygılarıyla akademik anlayışın kural ve deneyimlerini birleştiren ressam.

Kâmil Akdik'in oğludur. Ortaöğrenim yıllarında Hoca Ali Rıza ve İbrahim Çallı'dan

Şeref Akdik, kendi portresi
Özel koleksiyon

resim dersleri alan Şeref Akdik, 1915'te girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi (sonradan İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi) Resim Bölümü'nde Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1916-18 arasında savaş nedeniyle kesintiye uğrayan öğrenimini aynı okulda tamamladı. Öğrencilik yıllarında modelden çıplak ve portre çalıştı, ayrıca ölüdoğalar yaptı. 1925'te okulu bitirince, devlet tarafından açılan Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti ve Julian Akademisi'nde Paul Albert Laurens'le çalıştı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerini gezerek müzelerdeki ünlü resimlerden kopyalar yaptı. 1928'de Türkiye'ye döndükten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'ne resim öğretmeni olarak atandı. Bu yıllardan başlayarak Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin hemen hemen bütün sergilerine, Devlet Resim ve Heykel sergilerine (DRHS) katıldı. 1932'de İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda, 1934'te Haydarpaşa Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezisi programı çerçevesinde 1940'ta İçel'e, 1943'te Erzincan'a gitti. Bu dönem yapıtlarıyla katıldığı 1945'teki 7. DRHS'de "Küçük Binici" adlı resmiyle birincilik ödülünü kazandı. 1950-51'de Ortadoğu ve Avrupa ülkelerini gezerek araştırmalar yaptı. 1951'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyeliği görevine başladı; özellikle hat sanatı dersleri verdi. 1964'te emekli oldu.

1930 kuşağının izlenimci eğilimli ressamları arasında yer alan Akdik, akademik bilgi ve deneyimlerini yöresel gözlemleriyle birleştirdi. Yağlıboya figür ve portrelerinde asik anlatıma bağlı kalırken, suluboya ve karakalem manzara ve desenlerinde klasik resim anlayışından ödün vermeksizin izlenimci anlayışa yakınlaştı. Desen ve portrelerinde yerel giyim özellikleriyle birlikte yöre insanının iç yaşantısını da yansıtmaya çalıştı.

akdiken *bak.* cehri

Akdilek, Ferruh Doğan *bak.* Ferruh Doğan

akedük *bak.* sukemeri

Akeley, Carl (Ethan) (d. 19 Mayıs 1864, Clarendon, New York, ABD - ö. 17 Kasım 1926, Albert Ulusal Parkı, Belçika Kongosu), ABD'li doğabilimci ve kâşif. Taksidermi (*) denilen hayvan doldurma yöntemini geliştirerek hayvanları kendi doğal çevresi içinde gösteren müzeciliğin gelişimine katkıda bulunmuştur. Akeley, hayvan vücudunun en ince ayrıntısına kadar kopya edilmiş bir kalıbını çıkararak bu kalıbı deriyle kaplıyordu. Bu yöntem, canlısına çok benzeyen hayvan figürleri elde edilmesini sağlamış, taksidermiyi bir zanaat olmaktan çıkarıp bir sanat haline getirmiştir. Model çalışmaları, sonunda neredeyse heykel düzeyine ulaşmış, filleri, aslanları, mızraklı aslan avcılarını gösteren unutulmaz figürler ortaya çıkmıştır. Akeley'in amacı ABD müzelerinde, Afrika'nın ve oradaki büyük av hayvanlarının bir panoramasını yaratmaktı.

Akeley 19 yaşındayken New York eyaletinde, Rocherster'da Ward Doğabilim Kurumu'na çırak olarak girdi. Chicago'daki Field Doğa Tarihi Müzesi ile New York kentindeki Amerika Doğa Tarihi Müzesi'ndeki çalışmaları sırasında incelemeler yapmak, avlanmak ve vahşi hayvan toplamak üzere Afrika'ya beş gezi yaptı. 1923'te *In Brightest Africa* (Afrika Güneşinde) adlı kitabı yayımlandı. Son seferi sırasında öldü; Zaire'de kurulmasına yardım ettiği ve Orta Afrika'da vahşi doğanın korunduğu ilk yer olan Albert Ulusal Parkı'nda (bugün Virunga Ulusal Parkı) Mikeno Dağına gömüldü. Buluşları arasında hayvan doldurmada kullanılan Akeley tutkal tabancası ile doğabilimcilerin kullanması için geliştirdiği ve gorilleri doğal ortamları içinde ilk kez filme almakta kullandığı Akeley kamerası sayılabilir.

Akeley'in ikinci karısı Mary Lee Jobe Akeley (1886-1966) onunla evlenmeden

Carl Akeley'in doldurduğu fil örnekleri
Field Doğa Tarihi Müzesi, Stanley Field Salonu, Chicago
Field Museum of Natural History, Chicago

önce de tanınmış bir kâşif ve doğabilimciydi. Kocasının ölümü üzerine Afrika'da kalarak seferin sorumluluğunu üstlendi. Daha sonra Amerika Doğa Tarihi Müzesi'nin danışmanı olarak Akeley'in yerini aldı. Bu müzenin Afrika bölümüne, karı kocanın onuruna Akeley Afrika Salonu adı verilmiştir.

Aken (Almanya) *bak.* Aachen

aken, içinde tek tohum bulunan ve olgunlaştığında kendiliğinden açılmayan kuru meyve. Tohum kabuğu, karabuğdayda olduğu gibi, ince ve kuru meyve kabuğuna (perikarp) kısa bir sapla bağlı olduğu için kolayca kopar.

Akenside, Mark (d. 9 Kasım 1721, Newcastle upon Tyne, Northumberland, - ö. 23 Haziran 1770, Londra, İngiltere), şair ve hekim. *The Pleasures of Imagination* (İmgelemin Hazları) adlı şiiriyle tanınır. Eklektik bir felsefe denemesi olan bu şiirin başlangıç noktası, Joseph Addison'ın *The Spectator* dergisinde aynı konuda yazdığı yazılardır. Şiir, Milton'ın kullandığı açık ölçüyle yazılmıştır; önsözünde de belirtildiği gibi, Vergilius'un *Georgica* ve Horatius'un *Epistulae* (Mektuplar) adlı yapıtlarından etkilenmiştir. Akenside'ın, şiirsel olmayan bir konuya (felsefi düşünce soyutlamalarına), özenle işlenmiş bir dil ve ince bir anlatımla şiirsellik kazandırması, onun Vergilius'tan etkilendiğini açıkça ortaya koyar. Horatius'un etkisi de, bir temadan ötekine geçişteki ustalıkta ve konunun bütününün işlenişindeki incelikte kendini gösterir.

Daha sonraları en sevdiği şiir biçimi olarak od türünü seçen Akenside'ın, kendisini İngilizlerin Pindaros'u olarak görmek gibi bir tutkusu vardı. Tobias Smolett'in romanı *The Adventures of Peregrine Pickle*'da (Peregrine Pickle'ın Serüvenleri) Akenside'ın yerilen yanlarından biri de buydu.

Akenside papaz olmak niyetiyle girdiği Edinburg Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. Elizabeth dönemi şairlerinden Edmund Spencer'a öykünen ilk şiiri "The Virtuoso" (Virtüöz) 1737'de yayımlandı. *The Pleasures of Imagination*, ilk olarak 1744'te üç kitap olarak çıktı. Sonra bunlara bir kitap daha eklendi ve tümü, büyük ölçüde gözden geçirilmiş olarak Akenside'ın ölümünden sonra yayımlanan *The Poems of Mark*

Akenside, M. D. (1772; Dr. Mark Akenside'in Şiirleri) adlı kitapta yer aldı.

Akenside bundan başka 1744'te *An Epistle to Curio* ile (Curio'ya Mektup) yergi türüne yöneldi. Bu kitabı William Putney'in siyasal dönekliğini yermek için yazmıştı. Putney, Whig Başbakan Sir Robert Walpole'a karşıt olmakla birlikte uzun yıllar Whig yandaşı olduğunu söylemiş, sonra da Walpole'un yerini alan Tory kabinesinde Bath dükluğünü kabul etmişti (*bak.* Whig'ler ve Tory'ler). Akenside, ertesi yıl *Odes on Several Subjects*'i (Birkaç Konu Üzerine Od) yayımladı. 1747'de bir arkadaşı, Londra'da Bloomsbury Meydanı'nda bir muayenehane açmasına yardımcı oldu. Ünü giderek artan Akenside, sonunda kraliçenin hekimliğine atandı. Daha sonraki yapıtları, ikisi de 1746'da basılan "Hymn to the Naiads" (Su Perilerine İlahi) ve "To the Evening Star" dır (Akşam Yıldızına).

akeramik *bak.* çanak çömlek öncesi

akermanit, melilit mineraller dizisinin son üyelerinden biri olan, kalsiyum ve magnezyum çift silikatı bileşiminde ($Ca_3Mg_2Si_3O_7$) mineral. *Ayrıca bak.* melilit.

Akershus, Norveç'in güneydoğusunda il (*fylke*). 4.917 km²'lik il alanı Oslo Fiyordundan kuzeye doğru Mjøsa Gölünün güney ucuna, doğuda da İsveç sınırına kadar uzanır. Vorma Irmağı Mjøsa'dan çıkarak Akershus ilinin içinden geçer, Glåma Irmağına karışır ve Øyeren Gölüne dökülür. Başkent Oslo aynı zamanda Akershus ilinin merkezidir. Ancak, Oslo tek başına ayrı bir il *(fylke)* ve belediye *(bycommune)* oluşturduğundan, Akershus sınırları dışında sayılır. Ama Akershus, Oslo'nun birçok banliyösünü içine alır; Ulusal Meclis'in 1814'te Norveç Anayasası'nı kabul ettiği tarihi Eidsvoll köyü de Akershus'un sınırları içinde, Oslo'nun 48 km kuzeyindedir. Norveç'te nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yörelerden biri de Akershus'dur. Uluslararası Gardermoen Havaalanı burada, Eidsvoll ile Oslo arasındadır. Gemi taşımacılığı, imalat ve turizm il ekonomisinin başlıca alanlarıdır. Nüfus (1990 tah.) 414.473.

Akestes, Yunan mitolojisinde Sicilya'daki efsanevi Segèsta (Yunanca: Egesta) kralı. Annesi Egesta, bir deniz yılanının onu yutmasından korkan ana babası tarafından Troya'dan Sicilya'ya gönderilir. Sicilya yolculuğu sırasında Akarsu Tanrısı Krimisos'a rastlayan Egesta, ondan Akestes'i doğurur.

Akestes'in adı özellikle Vergilius'un *Aeneis* adlı yapıtında geçer ve Sicilya ile Troya'nın mitolojik bağlantısını vurgulamak için kullanılır. Yunan efsanesine göre Aineias Sicilya'dan öteye geçmemiştir; Roma'yı, onun soyundan gelenler kurmuştur. Akestes, Aineias'ın babası Ankhises'in cenaze töreni sırasında yapılan oyunlarda havaya bir ok atar. Bu okun bir kuyruklu yıldıza dönüşmesi oyunların doruk noktasını oluşturmuş ve Ankhises'in sonsuz yaşama kavuştuğunun bir işareti kabul edilmiştir.

akgerdan, *Passeriformes* takımının *Sylviidae* familyasından iki ötleğen türü: Akgerdan *(Sylvia communis)* ve küçük akgerdan *(Sylvia curraca)*. Avrasya'nın batısında ve Afrika'nın kuzeybatısında üreyip kış aylarını Afrika ve Hindistan'da geçirirler. Akgerdan 14 cm, küçük akgerdan 13,5 cm uzunluğundadır. Akgerdanın sırtı gri, kanatları kızıl-kahverengi, gerdanı ve karnı beyazdır. Erkeğinin başı gridir. Küçük akgerdanın kanatları soluk kahverengi, karnı ve gerdanı beyazdır. Erkeğinin gözünün üstünde kalın bir siyah çizgi vardır. Gündoğumundan alacakaranlığa kadar ormanlık yörelerde ve çitlerde çok güzel öterler.

Akgerdan başta batı bölgeleri olmak üzere bütün Türkiye'ye, küçük akgerdan da Trakya dışındaki bütün bölgelere ilkbaharda gelir, açık ormanlar ve yalılıklarda yaz boyunca ürer.

akgiritotu *bak.* gazelotu

akgöz, *Passeriformes* takımının *Zosteropidae* familyasını oluşturan 85 kuş türünün ortak adı. Akgöz türleri birbirine çok benzediği için 60 kadarı tek bir cins (*Zosterons*) içinde sınıflandırılır. Afrika, Güney Asya, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın sıcak bölgelerinde yaşarlar.

Akgöz (*Zosterons*)
Bruce Coleman Ltd

Hepsi de kısa kuyruklu ve kısa kanatlı olan akgöz türleri yaklaşık 11 cm uzunluğundadır. Gagaları ince ve sivri, dilleri fırça uçludur. Boz ya da kahverengimsi tonlarında ya da sarı yeşil olan akgözlerde erkekle dişi arasında renk farkı yoktur. En belirgin özellikleri gözlerini çevreleyen küçük, yumuşak ve beyaz tüylerden oluşmuş halkadır.

Akgözler tümüyle ağaçlarda yaşar, böcek, çiçeközü ve yumuşak meyvelerle beslenirler. Bazı türleri incir ve üzümlere zarar verir. Çok hareketli olan bu kuşlar, üreme dönemi dışında toplu halde yaşarlar. Yuvaları çanak biçimindedir. Çoğunun ötüşü ıslığı andırırsa da bazı akgöz türleri gür bir sesle şakır.

akgünlük, OLIBANUM olarak da bilinir, *Burseraceae* familyasının *Boswellia* cinsindeki ağaçlardan elde edilen, bileşiminde uçucu yağ ve zamk bulunan, kokulu reçine. En çok Somali'de ve Arabistan Yarımadasının güneyindeki Hadramut bölgesinde yetişen *B. frereana, B. bhaw-dajiana* ve *B. carteri* türlerinden elde edilir. Akgünlük elde etmek için ağaçların gövdelerinde yarıklar açılır, buradan havayla temas ettiğinde katılaşan sütümsü bir sıvı akar.

Akgünlük eski Mısırlılar tarafından dinsel törenlerde kullanılırdı. Tevrat'ta, Yahudilerin ibadetlerinde akgünlükten tütsü olarak yararlandıklarından söz edilir. Plinius (Yaşlı) iyi kalite akgünlüğün özelliklerini anlatarak onun baldıran zehirinin panzehiri olduğunu söyler. İbn Sina, akgünlüğü birçok hastalığın tedavisi için salık verir. Çin'de ve Doğu'da hap ve merhem ilaç olarak kullanılmasına karşın modern tıbba göre özel bir önemi yoktur. Akgünlük tütsü, dezenfektan ve parfümeride koku tutucu olarak da kullanılır.

Akhaia, Eski Yunan'da Peloponnesos'un kuzey kıyılarında, Korinthos Körfezinin güneyinde bölge. Eski çağlarda batısında Elis (bugün İlia), güneyinde Erymanthos Dağı (*óros*) ve Arkadia, doğusunda ise Sikyon'un (bugün Sikiôn) bulunduğu bu yüksek kıyı bölgesinin sınırları ile bugünkü Akhaia ili (*nomós*) büyük ölçüde örtüşür. Ama yönetim merkezi Pátrai olan bugünkü Akhaia ilinin doğu sınırları, eski Akhaia'dan farklı olarak Killini Dağının batısından geçer. Atina'dan Pátrai'ye giden kara ve demir yolları, Peloponnesos'un kuzey kıyısını izler.

İÖ 4. yüzyıl başlarında, 12 Akhaia kenti askeri amaçlarla Akhaia Birliği'ni oluşturdu. Helenistik Dönemde bu birlik Akhaia dışında kentlerle de ittifak kurarak Yunanistan'da başlıca siyasal güç durumuna geldi. Akhaia bölgesi İÖ 198'de Roma'ya katıldı, İÖ 146'da, Roma'nın Makedonya eyaletine eklendi. İÖ 27'de de Yunanistan'ın Tesalya'nın güneyindeki bölümünü içine alan Akhaia eyaletinin merkezi oldu. Bölge ortaçağdaki istilalar ve parçalanmalardan sonra 1460'ta Osmanlıların eline geçti. 1821'de Yunan bağımsızlık savaşının ilan edildiği Aya Lavra Manastırı da burada, Kalavrita yakınlarındadır. Akhaia 1828'de Osmanlı egemenliğinden çıktı. Güney Tesalya'da, Pagasai Körfezinin batısındaki bir bölgeye de ilkçağda Akhaia Phthiotis denirdi. Miken döneminde ise bütün Peloponnesos bu adla anılırdı. Nüfus (1981) il (*nomós*) 275.193.

Akhaia Birliği, Eski Yunan'da İÖ 3. yüzyılda Akhaia kentlerinin oluşturduğu konfederasyon. Kuzey Peloponnesos'taki 12 Akhaia kenti, Korinthos Körfezindeki korsan baskınlarına karşı korunabilmek amacıyla daha İÖ 4. yüzyılda bir birlik oluşturmuşlardı. Ama Büyük İskender'in ölümünden sonra bu birlik dağıldı. Varlığını sürdürebilen 10 kentin temsilcileri İÖ 280'de Aegiom yakınındaki Zeus Homarios Tapınağı çevresinde toplanarak aralarındaki ittifakı yenilediler. Sikyonlu Aratos'un önderlik ettiği birlik Sikyon'un ve daha sonra da Akhaialı olmayan başka kentlerin eşit haklarla katılması sonucunda iyice güçlendi.

Birliğin etkinlikleri önce, Makedonyalıların püskürtülmesi ve Peloponnesos'ta Yunan egemenliğinin yeniden kurulması üzerinde yoğunlaştı. Ama daha sonra, Peloponnesos'un denetimini ele geçirmek isteyen Sparta kralı III. Kleomenes'in saldırıları karşısında, Akhaia Birliği tümüyle dağılma tehlikesiyle yüz yüze geldi. Aratos, Sparta tehdidine karşı Makedonya'ya başvurdu. Antigonos Doson, Sparta'yı yenerek onu Makedonya'nın müttefiki yaptı ve Makedonya'nın Eski Yunan'daki egemenliğini yeniden kurdu (İÖ 224-221). II. Makedonya Savaşı sırasında Akhaia'nın Roma'ya katılması (İÖ 198) Peloponnesos'un neredeyse tümüyle ilhak edilmesine yol açtı ve Akhaia Birliği dağıldı (İÖ 196). Ama kısa sürede kurulan daha küçük bir birlik, Roma dönemine değin varlığını korudu.

Akhaia Birliği'nde yer alan kent devletleri, federal bir anayasa çerçevesinde ve örgütlü bir merkezi yönetim altında iç bağımsızlıklarını koruyorlardı. Ancak dış ilişkilerinde ve savaş sırasındaki yetkileri sınırlıydı. Meclis üyeliği için yaş sınırının oldukça yüksek (30 yaş) tutulması ve üyeliğin ücretsiz olması, yüksek makamların ve siyasal gücün varlıklı kişilerin elinde toplanmasına yol açmıştı. Gene de temsili hükümet kurumunda önemli gelişmeler sağlanmıştı. Nisbi temsil yoluyla seçildiği sanılan bir temsilciler kurulu da *(boule)* görev yapıyordu. Kurul ve meclis, olağan işleri yürütmek için yıl boyunca düzenli aralıklarla toplanır, savaş ve ittifak gibi konuları görüşmek için de gerektiğinde olağanüstü toplantıya çağırılabilirdi. İÖ 200'den sonra meclis yalnız savaş ve ittifak konularını görüşmek için ya da Roma Senatosu'nun çağrısı üzerine toplanmaya başladığından,

Akhaia yönetimini temsilciler kurulu yürütmeye başladı.

Akhalar, Yunanca AKHAIOS. Eski Yunan halklarından biri. Homeros'a göre, Troya'yı kuşatanlar Danaolar ve Argoslularla birlikte Akhalardır. Gene Homeros Akhaların yaşadığı bölgeyi Yunan Yarımadası ve onun batısındaki adalarla, Girit, Rodos ve (Kyklad Adaları dışında) bunlara komşu adalar olarak belirler. Arkeolojik bulgulara göre bu bölge, İÖ 14. ve 13. yüzyıllarda Mikenlerin yaşadığı yerdir. Bazı uzmanlar buna ve öteki göstergelere dayanarak Akhalarla Mikenlerin aynı halk olduğu sonucuna varmışlardır. Ama başka bazı bulgulara göre de Akhalar, İÖ 12. yüzyıldaki Dor istilalarından önce Eski Yunan'a girmemişlerdir. Soyağaçlarından Homeros'ta kısaca söz edilen askerlik ya da hanedan evlilikleri yoluyla Miken krallıklarına sızmayı başaran Akha reislerinin, Mikenlerin savaşçı ve yarı barbar oldukları son dönemlerinde bu bölgede birkaç kuşak boyu hüküm sürdükleri, daha sonra da yerlerini yakın akrabaları sayılacak Dorlara bıraktıkları varsayılabilir. Herodotos'a göre, İsa'dan hemen önceki yüzyıllarda Peloponnesos'un kuzeyinde yaşayan Akhaialıların soyu da Akhalardan gelir. İÖ 14. ve 13. yüzyıllara ait Hitit belgelerinde geçen Ahhiyava adı, bazı uzmanlarca Akhalarla özdeşleştirilmişse de, bu bağıntı kesinleşmiş değildir.

Akhan, Eğridir-Denizli yolu üzerinde, Goncalı köyünde bulunan han. İki yazıtından birinde yapıyı Vali Seyfeddin Karasungur bin Abdullah'ın yaptırdığı belirtilir. İkinci yazıtta ise II. İzzeddin Keykâvus'un adı geçmektedir. Sultan hanları planında, kareye yakın geniş avlusu ve üç sahınlı kapalı bölümüyle oldukça küçük bir yapıdır. Kapalı bölüm 1253'te, avlu ise bir yıl sonra tamamlanmışsa. Girişe göre avlunun solundaki kapalı bölümün köşesinde, yapıya bitişik kubbeli bir mescit, sağda iki katlı han odaları yer alır. Genelde yalın bir görünümü olan yapıda bezemeler sivri kemerli taçkapılarda toplanmıştır. Kapalı bölümün iki renkli taş sıralarıyla bezeli taçkapısında tek plastik öğe, kemer başlangıcında konsol işlevi gören aslan başlarıdır. Avlu taçkapısı ise en dışta tek sıra gamalı haçlardan oluşan bir meandr ile çevrelenmiş, haçların arasına da kabartma hayvan figürleri ve insan

Akhan
Anadolu Yayıncılık Arşivi

başları işlenmiştir. İç bordürde sekizgenlerden oluşan geometrik bir düzen görülür. Ayrıca bu taçkapının köşe sütunlarının başlıklarında güvercin figürleri vardır.

Akhat Destanı, her yıl görülen yaz kuraklığıyla ilgili Batı Sami efsanesi. Haranamıtlerin kralı ve bilgesi Danel'in hiç oğlu yoktur. Sayısız yakarış ve adaklarına karşılık olarak Tanrı El sonunda ona bir çocuk bağışlar. Oğluna Akhat adını veren Danel, bir süre sonra tanrılar âleminin zanaatçısı Kothar'ı evinde konuk eder. Kothar, konukseverliğinden ötürü Akhat'a olağanüstü güzellikteki yaylarından birini verir. Oysa bu yay Tanrıça Anat için yapılmıştır. Yayının bir ölümlüye verilmesine öfkelenen Anat, onu geri almak için Akhat'a baştan çıkarıcı çeşitli önerilerde bulunur. Kendisini bile sunmasına karşın, Akhat bütün bu önerileri reddeder. Bunun üzerine Anat, Akhat'ı öldürmeye karar verir. Onu bir av partisine katılmak için kandırdıktan sonra bir şahin biçimine girer ve bir çuval içine soktuğu uşağını yukarıdan üzerine atar. Yatpan adındaki uşak Akhat'ı öldürür ve yayı ele geçirir. Ama farkına varmadan bu değerli yayı denize düşürür.

Bu arada, kan döküldüğü için ülkede kıtlık başgösterir. Böylece cinayeti öğrenen Akhat'ın kız kardeşi ve babası öç almak için harekete geçerler. Efsanenin ana metni burada kesildiği için öykünün sonu belirsizdir.

Akhat efsanesinin, kurak yaz ayları boyunca toprağın çoraklaşmasını açıklama çabasından kaynaklanan bir öykü olduğu sanılır. Büyük bir olasılıkla öykünün devamında Akhat dirilmekte ya da Danel'in gene bir oğul sahibi olmasıyla toprak yeniden bereket kavuşmaktadır.

Akheloos Irmağı, Yunanca AKHELOOS POTAMOS, ASPROPOTAMOS olarak da bilinir, Yunanistan'ın en uzun ırmaklarından biri. Epeiros'un orta kesimindeki Pindos Dağlarından çıkarak Aitolia'yı Akarnania'dan ayırır. Çoğunlukla boğazlardan geçerek 220 km'lik bir yol aldıktan sonra Ion Denizine dökülür. Irmağın ve kollarının suyundan yararlanmak için Agrinion'un oldukça yukarısında hidroelektrik enerji sağlamak için iki tane baraj yapılmıştır. Bunların biri Kastraki'dedir, Kremasta'da olan ikincisi ise Avrupa'nın en yüksek (150 m) toprak dolgu barajıdır. Derinliğin 60 cm'den daha az olduğu ırmak ağzında bulunan ve Ekhinádhes adı verilen çok sayıda küçük ada alüvyonlarla örtülmüştür. Aspropótamos (Beyaz Irmak) adı Yunanistan'da başka ırmaklara da verilmiştir. Akheloos ise, Yunan kültü ve mitolojisinde tipik ırmak tanrısının adı olarak kullanılır.

Akheron, Yunanistan'ın Epir (Epeiros) bölgesindeki Thesprotia'da ırmak. Karanlık vadilerden geçtiği ve bazı noktalarda yeraltına indiği için Hades'e aktığına inanılan bu ırmağın kıyısında ilkçağda bir ölüler tapınağı vardı. Yunan mitolojisine göre de Akheron, Hades'te akan bir ırmaktır ve bazen bütün yeraltı dünyası anlamında kullanılır. Akheron adı geleneksel olarak Acılar Irmağı anlamına gelir. Yunanistan'da bu adı taşıyan başka ırmaklar da vardır.

Akhilleus, AŞİL olarak da bilinir, Yunan mitolojisinde, Myrmidonların kralı ölümlü Peleus ile bir Nereus kızı olan deniz perisi Thetis'in oğlu. Akhilleus, Troya Savaşı'nda Agamemnon ordusunun en yiğit, en yakışıklı ve en büyük savaşçısıdır. Homeros'a göre anası, Akhilleus'la kuzeni ve ayrılmaz yoldaşı Patroklos'u Phthia'da birlikte büyütür. Homeros kaynaklı olmayan başka bir

Troya savaşında Akhilleus'un Penthesileia'yı öldürüşü, bir Attika kupasının iç deseni, İÖ y. 460
Antik Koleksiyon, Münih
The Mansell Collection

öyküye göre de Thetis, oğlu Akhilleus'u topuğundan tutarak Styks Irmağına daldırır; böylelikle Akhilleus anasının tuttuğu topuğu dışında hiçbir yerinden yaralanmaz olur. "Akhilleus'un topuğu" deyişi bu öyküden kaynaklanır.

Sonraki mitoloji yazarları, oğlunun Troya'da savaşırken öleceği yönünde gaipten haber alan Peleus'un, Akhilleus'u Skyros Adasına, Lykomedes'in sarayına yolladığını aktarırlar. Orada kız kılığına sokulan Akhilleus, kralın kızları arasına saklanır (oğlu Neoptolemos da bu kızlardan biri olan Deidamia'dan doğar). Ama bilici Kalkhas'ın, Akhilleus olmadan Troya'nın alınamayacağı yolundaki uyarısı üzerine Yunanlılar onu aramaya çıkar ve bulurlar.

Akhilleus, savaşın ilk dokuz yılı boyunca Troya çevresindeki bölgeyi yakıp yıkar ve 12 kenti ele geçirir. Onuncu yılda, Akhilleus'la Agamemnon'un arası açılır. Akhilleus, askerleri çıkardığı salgın hastalıkla kıran Apollon'un öfkesini yatıştırabilmek için Agamemnon'dan, savaşta kazandığı ve bir Apollon rahibinin kızı olan Khryseis'i geri vermesini ister. Bu isteğe kızan Agamemnon, Akhilleus'un gözde kölesi Briseis'e el koyarak hıncını çıkarır.

Akhilleus bu yüzden savaşmaktan vazgeçince Yunanlılar çok güç duruma düşerler. Patroklos onun yerine döğüşmek ister. Akhilleus, arabasını ve silahlarını da vererek, onun kendi kılığına girmesine razı olur. Ama Troya kralı Priamos'un büyük oğlu Hektor dövüşte Patroklos'u öldürür. Agamemnon ile barışan Akhilleus, Tanrı Hephaistos'tan yeni silahlar alarak Hektor'un canına kıyar. *Ilyada*'nın öyküsünü *Aithiopis* adlı yapıtında sürdüren ozan Arktinos, Akhilleus'un Etiyopya kralı Memnon'u ve Amazon Penthesileia'yı da öldürdüğünü anlatır. Akhilleus ise Paris'in (*) attığı ve Apollon'un yönlendirdiği okla topuğundan yaralanarak ölür.

Leuke, Sparta, Elis ve özellikle Hellespontos'taki Sigeion gibi birçok yerde Akhilleus'a tapılırdı.

Akhilleus paradoksu, İÖ 5. yüzyılda yaşayan Eski Yunanlı filozof Zenon'un bir mantık yanıltmacası. Gerçek bir paradoks olmayan bu yanıltmaca şöyle dile getirilebi-

lir. Zamanın ve mekânın kesiksiz olduğu varsayıldığında, Akhilleus yarışa kaplumbağanın gerisinden başlarsa ona hiçbir zaman yetişemez. Çünkü, Akhilleus'un kaplumbağanın başlama noktasına varabilmesi için geçen sürede kaplumbağa biraz daha ilerlemiş olacaktır. Akhilleus bu mesafeyi aştığında kaplumbağa gene biraz daha ilerlemiş olacaktır. Her seferinde aşılan mesafe kısaldığı ve daha kısa sürede aşıldığı halde, belirlenmiş her aşamanın sonunda Akhilleus hâlâ kaplumbağanın gerisinde kalacaktır. *Ayrıca bak.* Zenon paradoksları.

Akhilleus Ressamı (ö. İÖ 5. yy), Atinalı vazo ressamı. Ressama adını veren ve

"Akhilleus ve Briseis" amforası
İÖ y. 450, Vatikan Müzeleri
Vatikan Museums

üstünde Akhilleus ile Briseis'in resmi bulunan amfora, bugün Vatikan Müzeleri'ndedir. Ressamın ürün verdiği dönem, Parthenon heykelciliği ve Perikles dönemleriyle çakışır.

İÖ 450'de yapıldığı sanılan "Akhilleus ve Briseis", kırmızı figür tekniğindedir(*) ve Klasik dönem vazo resimlerinin günümüze ulaşan en güzel örneklerindendir. Akhilleus Ressamı, bu vazo dışında beyaz zeminli *lekythos*'ları(*) ile de ünludür. Bu kaplar, varlığını yazılı ilkçağ kaynaklarından öğrendiğimiz, ama örnekleri günümüze ulaşamamış Klasik dönem anıtsal resim üslubuyla ilgili en güvenilir bilgi kaynağı sayılır.

"Akhilleus ve Briseis" amforasına üslup bakımından benzeyen 200'ü aşkın vazo resmi Akhilleus Ressamı'na atfedilir. "Hanımına Mücevher Kutusu Getiren Kız" (Boston Güzel Sanatlar Müzesi), "Karısına Veda Eden Delikanlı" (Atina) ve "Silahlı Savaşçı" (British Museum) bunlar arasındadır. Akhilleus Ressamı, zarif çizgileri ve soylu, düşünceli, hatta melankolik figürleriyle tanınır.

Akhilleus Tatios (ö. İS 2. yy, İskenderiye), retorik öğretmeni ve Yunan düzyazı romanslarından *Leukippe ve Kleitophon*'un yazarı. Yüzyıllar sonra romanın gelişmesinde etkili olan bu yapıt iki âşığın inanılmaz serüvenlerinin, heyecan dolu kaçışlarının ve sonunda birbirlerine kavuşmalarının öyküsüdür. Öykünün, romanın kahramanı Kleitophon'un ağzından anlatılması alışılmadık bir tarzdır. Akhilleus, bu yapıtta *coup de théâtre*'lar oluşturmakta alışılmadık bir ustalık sergiler: Örneğin Leukippe, üç kez öldüğünün sanılmasına karşın, her defasında sahnede yeniden görülür. *Leukippe ve Klettophon* Bizanslı eleştirmenlerin hayranlığını kazanmış, Rönesans'ta da birçok çevirisi yapılmıştır.

Akhisar, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.980 km² olan Akhisar ilçesi doğuda Gördes, güneyde Gölmarmara, güneybatı ve batıda Saruhanlı ilçeleri, kuzeybatıda İzmir ili ve Soma ilçesi, kuzeyde Kırkağaç ilçesi, kuzeydoğuda da Balıkesir iliyle çevrilidir.

Akhisar ilçesinin oldukça dağlık ve yeryüzü şekilleri bakımından çeşitlilik gösteren toprakları, Gediz çöküntü alanının bir kolu olan Akhisar Ovası ve çevresindeki dağlardan oluşur. Kuzey ve kuzeydoğu kesimi Görenez Dağı (Yayla Tepesinde 1.280 m) engebelendirir. Batı kesime Yunt Dağı, kuzeybatı kesime de Soma (Tarhala) Dağı sokulur. İlçe topraklarının sularını Kum (Akhisar) Çayı toplar.

İlçede en önemli geçim kaynağı tarımdır. Başlıca bitkisel ürünler, başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl, pamuk ve tütündür. Dünyaca ünlü Şark tütününün en nitelikli türleri Akhisar'da yetişir. Özellikle yerleşim alanlarının yakınlarında sebze üretilir. Zeytincilik ise bir başka tarımsal etkinliktir. Otu bol platolarda sınırlı ölçüde hayvancılık yapılır. Akhisar'da sanayi de hızla gelişmektedir. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları un, tarım araç ve gereci, tuğla ve kiremit fabrikalarıdır.

İlkçağda bu yöredeki en önemli kent Pelopia'ydı. Selevkoslar tarafından yeniden kurulan kente Thyateira adı verildi. 14. yüzyıl başında Saruhanoğullarının yönetimine giren bu topraklar 1410'da kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Thyateira bir süre Osmanlılar için askeri bir merkez olduysa da, giderek önemini yitirdi. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin Saruhan (Manisa) sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen Akhisar yöresi, 5 Haziran 1919 ile 10 Haziran 1919 arasında ve 22 Haziran 1920'den 6 Eylül 1922'ye değin Yunan işgali altında kaldı.

Aynı adı taşıyan ovada kurulmuş olan Akhisar kenti, bir dönem Kokliçe adıyla anılmış, günümüzdeki adını bugün ortadan kalkmış olan bir kaleden almıştır. Ulaşım bakımından oldukça yoğun İzmir-İstanbul

Akhisar'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

karayolu üstündedir. Bandırma-İzmir demiryolu hattı da Aksihar'dan geçer. Kentte küçük sanayi oldukça gelişmiştir. Çeşitli imalathanelerde daha çok römork, pülverizatör ve tulumba gibi tarım araçları üretilir. Bunun dışında torna, kaynak, döküm ve tesviye atölyeleri de vardır. Kentteki en önemli tarihsel yapıtlar Yeni Camii ve Paşa Camisi'dir.

Akhisar Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 152.397; kent, 73.944.

Akhisar Ovası, Ege Bölgesi'nde Manisa il sınırları içinde ova. Kuzeyinde Kırkağaç Ovası, doğusunda oldukça parçalı Gördes-Uşak Platosu uzanır; güneyinde Marmara Gölü ve Çal Dağı, batısında Yunt Dağı yer alır. Spil (Manisa) Dağı karşısında Gediz Ovasına(*) açılan Akhisar Ovasının uzunluğu yaklaşık 50 km'dir.

Bütün bu sınırlar, ova tabanını çevreleyen yüksek kesimler üzerindeki doruk çizgileri ile su bölümü çözgilerinin yer yer ovaya yaklaşması, yer yer de ovadan uzaklaşması nedeniyle çok girintili çıkıntılı bir özellik gösterir. Akhisar Ovası, ana yüzey şekilleri olarak dağ, tepe, plato ve ovalardan oluşan bir havza yapısındadır. Havzanın en yüksek yerini Görenez Dağı üzerindeki Yayla Tepesi (1.280 m), en alçak yerini ise Kum Çayı boğazının tabanı (60 m) oluşturur. Ege Bölgesi'nde bulunmasına ve yüksek kesimlerle çevrili çukur alanlardan birini oluşturmasına karşın, bu bölümün öteki çukur alanları gibi içinden tek bir akarsuyun doğu-batı doğrultusunda geçtiği oluk özelliğini taşımaz. Tersine kuzeyinde yer alan doğu-batı doğrultulu Bakırçay oluğu ile güneyinde yer alan doğu-batı doğrultulu Gediz oluğu arasında, kuzey-güney doğrultusunda gelişme göstermiştir. Bu iki oluğa kuzey ve güneydeki boğaz, eşik ve oluklarla bağlanır.

Ovanın şekillenmesinde genç tektonik hareketlerle akarsu aşındırma ve biriktirmesinin büyük rolü olmuştur. Temelinde Birinci Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ve İkinci Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait çeşitli kayaçlar yer alır. Bu temel, yer yer volkanik ara tabakalı karasal Neojen oluşumların uyumsuz bir örtüsüyle kaplıdır. Bütün bu kayaçlar tektonik hareketler sonucu kıvrılmış, kırılmış ve çeşitli yönlere eğimlenmiştir. Ovada çeşitli doğrultularda zaman zaman depremlere yol açan çok sayıda kırık (fay) çizgisi görülür. Ova yeraltı suları yönünden zengindir. Bunlardan bazıları (örn. Selendi Kaynağı, Akpınar Kaynakları) turizm açısından da önem taşır. En önemli akarsu, ovayı kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda kesen Gördük Çayıdır. Bu çay, daha güneyde Kapaklı Çayı ile birleşip Kum Çayı adıyla Akhisar Ovasını terk eder ve sularını Gediz Irmağına boşaltır. Ova tabanı oldukça düzdür; bu nedenle özellikle yağışlı dönemde sık sık su baskınlarına uğrar.

Ovada, yazları oldukça sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı Akdeniz ikliminin etkisi görülür. Yağışın büyük bölümü kışın düşer. Yıllık yağış ortalaması 609,4 mm'dir. Ağırlıklı bitki örtüsü kızıl çamların oluşturduğu ormanlardır. Bu ormanlar geniş ölçüde yıkıma uğramıştır. Yoğun ormanlar bugün daha çok kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki yüksek kesimlerde yer alır. Öteki yerler ise tarım alanları dışında genellikle seyrek makilerle kaplıdır. Ovada genellikle Akdeniz iklimine özgü olan killi, demirce zengin *terra rossa* toprakları egemendir. Ayrıca çevredeki yüksek kesimlerde, sel suları ve öteki akarsularla taşınarak gelen alüvyal ve kolüvyal topraklar bulunur.

Uygun iklim koşullarının yanında jeomorfolojik özelliklerinin de elverişliliği dolayısıyla Akhisar Ovası tarih boyunca sürekli olarak yerleşme alanı olmuş, önemli yollar için köprü görevi görmüştür. Çok eski dönemlerden beri Marmara'yı Ege'ye ve dolayısıyla İç Anadolu ve Güney Anadolu'ya bağlayan doğal yollar Akhisar Ovasından geçmiştir. Yerleşmeler genellikle toplu

köyler olarak görülür. Geniş tarım alanlarında başta nitelikli tütün, çekirdeksiz üzüm, pamuk, tahıl, zeytin olmak üzere çeşitli ürünler yetiştirilir. Ovanın bu yönüyle ülke ekonomisinde önemli yeri vardır.

AKhRR, tam adı ASSOTSIATSIYA KHUDOJNIKOV REVOLYUTSIONNOI ROSSII (Devrimci Rusya Sanatçılar Derneği), 1922'de soyut sanata karşı figüratif sanatı savunan bir grup ressamın Moskova'da kurduğu dernek. Rusya'da 1900'lerin başından beri Mihail Larionov, Natalya Gonçarova, Kazimir Maleviç ve Vladimir Tatlin gibi Rus sanatçılar birbiri ardından ışıncılık, suprematizm, yapımcılık gibi soyut ve öncü sanat akımları geliştirmişlerdi. 1917 Ekim Devrimi'ni izleyen yıllarda bu soyut akımların geniş halk kitlelerince anlaşılmadığı, bu yüzden de benimsenmediği, dolayısıyla devrim ilkelerinin yaygınlaştırılmasında etkili bir araç olarak kullanılamayacakları düşüncesi belirdi. Onların yerine halk tarafından daha kolay anlaşılacak, o yüzden de benimsenecek gerçekçi ve figüratif sanatın bu amaca uygun düşeceği sonucuna varıldı. Ayrıca sanatın bireysel bir deneyim olmak yerine, Rusya'da sosyalizmin kurulmasına ve devrim ideallerinin gerçekleştirilmesine doğrudan katılması zorunlu görüldü. Bu düşünceler doğrultusunda 1920'lerin başlarında özellikle Sanat Kültürü Enstitüsü (INHKUK) gibi resmi sanat kurumlarında soyut sanata karşı figüratif sanatı savunanların sayısı artmıştı. AKhRR bu gelişmeler sonucu oluşturuldu. Kısa sürede şubeleri ve basımevi aracılığı ile ülkede kurduğu geniş iletişim ağı ve hükümetten aldığı destekle Sovyetler Birliği'nin tek ve en etkin sanatçı topluluğu durumuna geldi. Üyeleri arasında Aleksandr Grigorev, Evgenii Kastman, Sergei Malyutin, Pavel Radimov, Abram Arkhipov, Nikolai Kasatkin, Konstantin Yuon, Isaak Brodsky ve Boris Loganson'un da bulunduğu dernek, Devrim Rusyası'nı güçlü bir toplumsal bilinçle gerçekçi biçimde yansıtmayı amaçlıyordu. Sanatçılar, konularını işçilerin, köylülerin ve Kızıl Ordu'nun günlük yaşamlarından alıyor; fabrikaları, maden ocaklarını ve limanları gezerek bu kesimin yaşam biçimlerini daha yakından izliyorlardı. 1928'de Devrim Sanatçıları Derneği (Assotsiatsiya khudozhnikov revolyutsii-AKhR) olarak adını değiştiren dernek 1929'da *Iskusstvo v massy* (Kitlelerin Sanatı) adlı bir de dergi çıkartmaya başladı. 1932'de Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi kararı ile ülkedeki tüm sanat ve edebiyat dernekleri kapatıldı; üyeleri yeni kurulan Sovyet Yazarlar Birliği bünyesinde bir araya getirildi. Ardından 1934'te toplanan Yazarlar Birliği I. Kongresi'nde bütün sanat ve edebiyat akımları reddedilerek toplumcu gerçekçilik ülkedeki tek sanat öğretisi olarak benimsendi.

Akhunlar, EFTALITLER olarak da bilinir (5-6. yy), Hunların, Afganistan, Kuzey Hindistan, Harezm, Doğu İran ve Doğu Türkistan bölgelerini bir yüzyıldan çok egemenliği altında tutan devleti kuran kolu. Batıda Akhunlara Eftalitler denmesinin nedeni, Sasani hükümdarı Firuz'u yenen Akhun hükümdarı Aksuvar'ın Bizans kaynaklarında Ephthalontos olarak geçmesidir. Çinliler bu kavmi Yeh-ta, İranlılar ve Araplar Haytal, Hintliler Şveta-Huna ve Turuşka, Bizanslılar Devkhoi Ounni adlarıyla anmışlardır.

Kuşanların parçalanması ve Büyük Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Orta Asya'daki Hun kavimlerinin en büyüğü olan Akhunlar güçlenerek Maveraünnehir ve Toharistan'a yayıldılar. 5. yüzyılın başlarında Ceyhun Irmağını geçerek Sasani topraklarını işgal etmeye başladılar. Akhun hükümdarı Hakan, Rey önlerine kadar ilerledi. Ancak Sasani hükümdarı V. Behram (hd 420-438) Merv yakınındaki Kuşinham'da Akhun ilerleyişini durdurdu. Savaşçı hükümdarları Hakan'ı da yitiren Akhunlar doğuya doğru çekilmek zorunda kaldılar ve bir süre hükümdarsız yaşadılar. Aksuvar hükümdar olunca, Akhunlar Sasanileri yenerek daha önce yitirdikleri toprakları geri aldılar.

Sasanilerle Akhunlar arasındaki ilişkiler Aksuvar döneminde yoğunlaştı. Sasani Devleti'nde taç gösteren taht kavgalarına karışan Aksuvar, 457'de 30 bin kişilik bir ordu ile Sasani topraklarına girdi ve Firuz'u destekleyerek onun tahta geçmesini sağladı. Firuz da (hd 457-484) buna karşılık Tirmiz ve Vasgirt bölgelerini Akhunlara verdi. Ancak, bir süre sonra Firuz ve Aksuvar'ın arası bozuldu; Aksuvar da Sasanilere savaş açarak Horasan'a saldırdı. Yapılan savaşta Sasaniler yenildi ve hükümdarları Firuz öldü (484). Bu zaferden sonra Akhunlar, Sasanilerin kuzeydoğudaki sınır kenti Talekan'ı işgal ettikleri gibi, Merv ile Herat'ı da topraklarına kattılar. Bu tarihten başlayarak Akhunlar, Sasani hanedanının içişlerine de karıştılar. Sasani hükümdarı I. Kubad, Mazdek ayaklanmasının yol açtığı iç karışıklıklar sonucu, 496'da tahttan indirilince Akhunlara sığındı ve Akhun desteğiyle geri dönerek yeniden tahta çıktı (499). Bunun karşılığında da Akhunlara vergi ödemeyi ve Akhun hükümdarının korumasını kabul etti. Akhunlar bu tarihlerde Hindistan'a doğru yayılmaya başladılar; Gupta Devleti'nin parçalanmasından sonra, hükümdarları Toramana'nın önderliğinde Kuzey ve Batı Hindistan'ın iç bölgelerine kadar ilerlediler. Pencap bölgesini tümüyle denetimleri altına aldılar. Toramana'nın 515'te ölümü üzerine yerine geçen oğlu Mihirakula, 530'a değin sürdürdüğü akınlarla Kuzey Hindistan'ın önemli bir bölümünü ele geçirdi. Budacılığa düşman olan bu hükümdar, Hunların bu dini benimsememeleri için sert önlemler alarak birçok Budacıyı öldürttü, çok sayıda Buda tapınağını da yıktırdı.

6. yüzyıl başlarında, İran'dan Orta Asya'nın iç bölgelerine kadar uzanan ve Hindistan'ın yarısını da sınırları içine alan Akhunlar, batıda Sasaniler, kuzeyde Göktürklere komşuydular. Dostça ilişkiler içinde bulundukları Juan Juanların (Cücenler) 552'de Göktürkler tarafından ortadan kaldırılması Akhunların durumunu sarstı. Sasani hükümdarı I. Hüsrev'le (hd 531-579) Göktürk yabgusu İstemi Kağan, Akhunlara karşı birleşerek Maveraünnehir bölgesini ele geçirdiler. Nesef ve Karşı kentlerini aldıktan sonra Nahşab önünde Akhun ordusuyla karşılaştılar. 562'deki bu savaş Akhunların yenilgisiyle sonuçlanınca Akhun toprakları Göktürkler ve Sasaniler arasında bölüşüldü. Akhunların ellerinde tuttuğu İpek Yolu'nun denetimi de Göktürklere geçti. Devletleri yıkıldıktan sonra Göktürkler arasında dağınık olarak yaşayan Akhunlar, Müslüman Arapların fetihleri sırasında kendilerinden gene söz ettirdiler. Toharistan'daki Akhunların önderi Nizek Taran, 667'de Emevi yönetimine karşı ayaklandı. Kanlı bir biçimde bastırılan bu ayaklanmadan sonra Akhunlar bir daha birlik oluşturamadılar ve bölgedeki halklar arasında eridiler.

Devlet kurdukları dönemde, çoğunluğu Budacılığı benimseyen Akhunların, günümüzde Toharca olarak bilinen dili konuştukları sanılmaktadır. Göçebe olduklarından sık sık başkent değiştirmişler, kendilerine önce Gor, sonra da Huo ve Sakkala'yı (bugün Sialkot) merkez edinmişlerdir. Orta Asya göçebe Hun kültürü ile Hindistan'daki yerleşik Budacı kültürü kaynaştıran Akhunlardan günümüze pek fazla bir iz kalmamıştır. Yalnız Eran, Kura ve Gvalior'da bulunan yazıtlardan, bir de kazılarda ele geçen paralardan önemli bilgiler edinilmiştir. Tarihsel kaynaklarda yazılanlar ise çoğu kez birbiriyle çeliştiği için, Akhunların tarihi henüz tam olarak aydınlanmış değildir. Bu konuda önemli bir çalışma olarak E. Konukçu'nun, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi* (1973) adlı yapıtından söz edilebilir.

Akı, Niyazi (d. 1913, Kayalar, Yugoslavya), edebiyat ve tiyatro alanındaki incelemeleriyle tanınan yazar ve araştırmacı.

1930'da İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. İlkokul öğretmenliği yaptı. 1940'ta Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Lise öğretmeni olarak çeşitli yerlerde çalıştı. Yüksekokullarda okutmanlık yaptı. 1956'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* (1960) adlı teziyle edebiyat doktoru oldu. 1961'de Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi atandı. 1964'te doçent, 1970'te de profesör oldu.

XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu (1963), *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Bakış* (1968) ve *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi* (1989) başlıca yapıtlarıdır. *Ülkü* dergisindeki yazı ve incelemelerinin yanında *Yeni İstanbul* gazetesinde ve *İstanbul* dergisinde öyküleri yayımlanmıştır.

akıcı, ağız yolunun aynı anda ya da art arda kapanması ve açılması sonucu oluşan ünsüz, örneğin Türkçede *l* ve *r*. Akıcılar, ünlülerinkine yakın bir titreşimlilik derecesiyle belirlenir. Akustik açısından hem ünsüz, hem de ünlü sayılırlar. Batı dünyası dışında pek az dilde *l* ve *r* ayrımı vardır. Sözgelimi Uzakdoğu'da konuşulan Çince ve Japoncada böyle bir ayrım yoktur. Bu dillerde bir tek akıcı sesbirim bulunur; bu da bağlama göre titrek ünsüz ya da yanünsüzdür. Buna karşılık, *l* ve *r* ayrımı Türkçe için geçerlidir: Sözgelimi "laf", "elek", "sakal" ve "raf", "erek", "sakar".

akıl *bak.* akl; us

akıl ve ruh hastalıkları, bireyde sıkıntı duygusu yaratan ve zihinsel işlevlerinin önemli bir bölümünde bozukluğa yol açan psikolojik ya da psikofizik belirtiler bütünü.

Akıl ve ruh hastalıklarının, bu terimi dışlaması amaçlanan daha "düzgün" zihinsel işlev ve davranışlardan açık seçik ayırt edildiği, genelde herkesçe kabul edilen bir tanımı yoktur. Terimin kapsamı konusunda da, günümüzde belirgin görüş ayrılıkları sürmektedir. Örneğin davranışçılar, kişinin davranışları yerine, zihine yönelinmesine karşı çıkmaktadır. Başka ruhbilimciler ise, görünüşe göre zihinsel bozuklukları olanların yalnızca olgulara başka türlü baktıklarını, bunu da toplumun "bozuk" yargısıyla damgaladığını öne sürebilirler. Bu ruhbilimciler, akıl hastalıklarına karşı geçmişteki katı bakışlara uygun tıbbi yaklaşımlarda bulunulmasına da katılmayabilirler. Ancak konu ile ilgilenen araştırmacı ve hekimlerin genel eğilimi, daha iyi bir seçenek bulunamadığından, akıl ve ruh hastalıkları tanımını benimsemek yönündedir. Bunlar, davranış sapmalarının tek başına bir akıl hastalığı oluşturmadığı görüşünde oldukları gibi, toplumsal ölçülerin de, insan davranışlarının değerlendirilmesinde oldukça önemli bir rolü olduğunu kabul ederler. Bu duru-

ma, alışılmış belirli gündelik davranışların, sabuklama türü ya da kompulsif davranış biçimlerinden ayırdedilmesi örnek oluşturur. Bu toplumsal ölçülerden dolayı, akıl hastalıklarının tanımı kültürden kültüre belirgin farklılıklar gösterir.

Akıl ve ruh hastalıklarıyla ilgili birçok sınıflandırma sistemi geliştirilmiştir. Bunların tümü bu hastalıklarla benzerlik gösteren fiziksel ya da tıbbi koşulların tanımından yola çıkmaya çalışmaktadır. Pek çok sistem, hastaları bilinen gruplardan birine sokabilmek için iki temel sorudan yararlanır. Öncelikle kişinin somut gerçekliği görebilme ve değerlendirebilme becerisi incelenir. Bu konudaki beceri yoksunluğunda psikoz tedavisine yönelinir. Gerçeklikle bağını koparmamış hastalar ise kendi rahatsızlıklarına karşı olan tutumlarına göre değerlendirilir. Kişisel tavrını soyut, toplumdan kopuk ve sorunlara yol açan bir durum olarak görenlerin hastalığı nevroz ya da psikonevroz olarak kabul edilir. Hastalığını normal bir durum gibi algılayanlar ya da ortada bir sorun bulunduğunu yadsıyanlarda ise bir kişilik bozukluğu ya da topluma uyumsuz davranış tipi olduğu düşünülür. Bu terimler kişinin tüm yaşamının bir tanımı olmaktan çok, belirli bir dönemdeki bir dizi sorunun sınıflandırılmasıdır.

Psikozlar. Ruhbilimcilerin, çalışmalarını kişilik bozuklukları, çocuk eğitimi ve ruh sağlığı ile ilgili sorunlara yönelttikleri günümüzde, psikiyatri kliniklerinde tedavi görenlerin büyük çoğunluğunun hastalığı olan psikozlar, üzerinde en çok araştırma yapılan ruh hastalıkları grubunu da oluşturmaktadır. Belirli kimyasal ya da anatomik bir kökeni bulunmayan davranış kusurlarının oluşturduğu psikozlar, işlevsel psikoz olarak tanımlanır. Beyin tümörü ya da vücuttaki kimyasal bir bozukluk gibi somut fiziksel yapı değişimlerinden kaynaklananlar ise organik psikoz olarak adlandırılır.

İşlevsel psikozlar. Bu grubun en sık görülen hastalığı olan şizofreni, psikiyatri kliniklerine ilk kez başvuran hastaların yüzde 20-25'inde görülür. Belirtileri erken yaşlarda başlayıp, tedavisi de uzun yıllar gerektirdiğinden, yataklı tedavi kurumlarında bulunanların yarısından çoğu şizofreni hastasıdır. Farklı yoğunluktaki belirtilerin bir arada görüldüğü çeşitli duygu ve düşünce bozukluklarından kaynaklanan şizofreninin bütün türlerinde hasta, kendisini dış dünyadan bütünüyle soyutlar. Hastalık, içe dönüklük, huzursuzluk, hastalık hastalığı, kişiliksizleşme ve düşünceye dalma gibi belirtilerle başlar. Yavaş ya da anı olarak gelişen kişilik değişimini, tüm belirtilerin ortaya çıktığı psikoz bulguları izler. Zamanla yoğunluğu azalan belirtiler, sonuçta kaybolabilir. Çoğunlukla ilaçlar, elektrik akımı ve cerrahi yöntemlerle tedavi edilen hastalar en çok, ayrı bir ortama alınmaktan yarar görürler. Gündelik yaşam koşullarının dışında, kendini koruma altında hisseden şizofren, zihinsel karmaşa dönemlerini ve bunların getirdiği rahatsızlıkları tek başına daha iyi çözebilir.

İşlevsel bozuklukların bir başka türü olarak kabul edilen afektif psikozlar arasında bulunan taşkınlık-çöküntü psikozu belli dönemlerle birbirini izleyen ruhsal çöküntü ve taşkınlık davranışlarıyla tanınır. Psikotik depresyondaki hastada ise derin bir sıkıntı duygusu bulunur. Kendini değersiz bulan ve gitgide umutsuzlaşan hasta, yaşamını bir işkence olarak algılar. İntihara eğilim, bu gruptaki hastaların yüzde 75'inde görülür.

Yanlış inanışlara dayalı mantıksal sistemlerin egemen olduğu paranoyada kişi, başkalarına anlamsız gibi görünen kendi inançlarına akla yatkın açıklamalar geliştirir. Çevresindeki insanlarla ilişki kurmada güçlük çeken paranoyak, alışılagelmiş tedavi yöntemlerine de yanıt vermez.

Organik psikozlar. Altmış yaşını geçen insanlarda, normal bir durum olarak kabul edilebilecek kadar sık görülen bellek ve öğrenme bozuklukları, yaşlılık psikozları olarak tanımlanır. Bu hastalık, genelde beyin küçülmesi ve sinir dokusunun tahrip olmasından kaynaklanırken, beyin damarlarının sertliği ile oluşan psikozlar yalnızca dolaşım sistemi değişikliklerinin sonucudur. Alkolün aşırı miktarlarda alınması ya da bağımlılarda birden kesilmesi de, alkolik psikoz olarak bilinen hastalığa yol açar. Sara hastalığının bazı türlerinde görülen bilinçdışı psişik nöbetler, sanrılar ve yanılsamalar da, psikoz olarak değerlendirilebilir. Ayrıca beyin iltihabı, kafa travması, beyin tümörü ve çeşitli kronik sinir hastalıklarından sonra da organik psikozlar gelişebilir.

Nevrozlar. Başka psikiyatrik bozukluklara oranla daha hafif olan nevroz ile gündelik üzüntü, korku ve uyumsuzluklar arasında kesin bir ayrım yapılamamaktadır. Nevrotik davranışlar ilk olarak, farkına varmadan da olsa hastanın kendini çevresine karşı savunmada tutması ve kendiyle ilgili olguların sonuçlarını yadsımasıyla belirlenir. Tanısı ise, abartılı tavırlar, psişik yapı değişiklikleri, düşünceye dalma ve nedensiz korkular gibi bir dizi belirti ile konur. Günümüzde tüm araştırmacılar nevrotik belirtileri ruhsal gerginliğe, bundan korunma girişimlerine ve kişinin iç çelişkilerine bağlar.

Kaygı (anksiyete) tepkisi, klinik uygulamada tüm nevrozların yüzde 12-15'ini oluşturur ve üç ayrı türde gözlenir. Bunların en ağırı olan akut kaygı nöbetinde, panik hali gösteren ve bir an için tüm becerilerini yitiren hasta, aşırı korku ile terleme, solgunluk ve kalp atışı değişimleri gibi fizik belirtiler verir. Savaşta askerlerde sıkça gözlenen kaygı gerginliği, ortama ve kişideki gerginliğe bağlıdır. Kaygı nevrozu ise, ikincil fiziksel belirtilerin öne çıkması ve zamanla kronik bir hal alması ile öbürlerinden ayrılır.

Kişilik ayrışması olarak bilinen nevrozda, kişinin gündelik işlevlerinden bir bölümünün, etkinlik süreci içinde çözülmeye uğraması söz konusudur. Ayrışma kavramı, kişiliğin bir bölümünün az çok bağımsız bir biçimde işlev görmeye başladığı, bellek kaybı gibi sonuçlara kadar varabilen bir dizi tepkiyi içerir. Olağan bilinçliliğin dışında gerçekleşen düş görme de, bu çözülmeler arasında değerlendirilebilir.

Fobi, nedensiz ve anlamsız görülen ve kolay kolay kaybolmayan gerçekdışı korkudur. Bu tepkinin psikiyatrik tanısı, kişinin engelleyici ve yıldırıcı bulduğu korkuları, hekimin tehlikesiz olduğunu belirtmesine karşın üzerinden atamaması ile konur.

Obsesif-kompulsif tepki, hastanın bilinçli olarak rahatsız olduğu, yinelenen düşünce, dürtü ve davranışlarla belirlenen nevroz grubudur. Hastadaki öznel etkinlik obsesif, nesnel etkinlik ise kompulsif olarak adlandırılır. Teşhircilik, çalma hastalığı, yakma deliliği ve dikizcilik gibi, toplumda iyi karşılanmayan belirtiler obsesif-kompulsif davranışlar arasında kabul edilir.

Nevrozun önde gelen belirtilerinden olan ruhsal çöküntü daha çok toplumun eğitim görmüş, olgun, kültürlü ve entelektüel nitelikleri yüksek kesimlerinde ve çoğunlukla orta yaşlarda görülür. Belirtileri arasında çevreye ilgi ve istek azalması, çekingenlik, toplumsal etkinliklerde sınırlama, karamsarlık ve can sıkıntısı sonucu yorgunluk, ağrılar, kabızlık, iştahsızlık ve kilo kaybı bulunur.

Hastalık hastalığı, kişinin bedensel işlevleriyle ilgili olarak obsesif düşüncelere daldığı ve sağlığı ile aşırı derecede ilgilendiği bir tepkidir. Histeride ise içsel, duygusal bir çelişkinin ve sonuçlarının bedensel ve fiziksel işleyişlerle dışavurması *söz* konusudur. Bu dışavurmanın belirtileri organik hastalıklara benzer, körlük ve felce kadar varabilir.

Tedavi ilkeleri. Psikolojik bozukluk gösteren hasta biyolojik yöntemlerle ya da kendisiyle iletişim kurularak tedavi edilir.

Biyolojik tedavi yöntemlerinin temeli dinlenme, diyet ve hastanın kendini güven altında duyduğu bir klinik gözetimidir. İlaç tedavisinin ilkesi hastanın öznel sıkıntılarını azaltmak, ruhsal gerginliğini gidermek, sanrılarını engellemek ya da hastayı uyarmaktır. Bunun için sakinleştirici-uyutucular, yatıştırıcılar, uyarıcılar ve depresyon giderici ilaçlar kullanılır.

Başka tedavi yöntemleri arasında beyinden zayıf bir elektrik akımının geçirilmesine dayanan elektroşok (ECT), elektrik ile yapay bir uyku halinin sağlandığı elektronarkoz, bilinç kaybı için kan şekerinin düşürülmesine dayanan insülin tedavisi ve beynin değişik bölümleri arasında ketlemenin yol açtığı abartılı ve normal dışı etkileri azaltmak için önbeyin lobuna kesi atılması ameliyatı bulunur.

Hekimin hasta ile iletişim kurmaya çalıştığı psikoterapi yönteminin amacı, hastanın bilinçli düşünceleriyle bilinç dışı süreçleri kavramasını ve psikiyatrik belirtilerinin, coşkusal çelişkileriyle ilişkisini tam olarak kurabilmesini sağlamaktır. Özellikle başlangıç aşamalarında hastanın kolay kabullenemediği bu yöntem, zamanla yalnızca gündelik sorunlara karşı güç kazanmasını değil, geleceğini istemli olarak denetimi altına alabilmesini de sağlar.

Hukukta akıl hastalığı. Akıl hastalığı, hukukta, kişinin temyiz (sezginlik) gücünü ve ceza sorumluluğunu kaldıran ya da azaltan nedenler arasında yer alır ve medeni hukuk ve ceza hukuku alanlarında önem taşır. Akıl hastalığının temyiz kudretine ne ölçüde etki yaptığının belirlenmesi için, bilirkişi olarak uzman hekime başvurulması gerekir. Akıl hastalığı uzman raporlarıyla kanıtlanan kişinin de, uyuşmazlık konusu işlemi yaparken temyiz kudretinin bulunup bulunmadığı saptanmalıdır. Örneğin melankolik, nevrastenik ya da saralı kimselerden çoğu temyiz gücünden sürekli olarak yoksun değildir. Temyiz kudretini sürekli olarak kaldırmayan akıl hastalıklarında, hastanın aklı başındayken yaptığı işlerden sorumlu olduğu kabul edilir. Bu sürede hastaların normal oldukları zaman yaptıkları işlem ve eylemler, hukuk karşısında, sağlıklı kimselerin işlem ve eylemlerinden farksızdır. Akıl zayıflığı ise doğuştan var olan bir arızadır ve bu nedenle süreklidir. Akıl zayıflığı çekenlerde temyiz kudretinden yoksunluk süreklidir. Türk Medeni Kanunu'na göre, akıl hastaları evlenemez. Ayrıca akıl hastalığı bir boşanma nedeni olarak görülmüştür.

Suçu işlediği sırada "cinnet" halinde bulunan kimsenin sorumsuzluğunu, Türkiye'de ilk kez 1858 tarihli Tanzimat dönemi Ceza Kanunu kabul etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde daha önce geçerli olan şeriat kurallarına göre de "cünun", yani delilikle "ateh", yani bunama halleri ceza sorumluluğunu ortadan kaldıran hallerdi. Bugün yürürlükte bulunan Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 46. maddesine göre, suç oluşturan eylemi işlediği sırada bilincini ya da hareket serbestliğini ortadan kaldıracak

derecede akıl hastalığına uğramış bulunan kimseye ceza verilemez.

Akıl hastalığı dolayısıyla sorumsuzluğun belirlenmesi konusunda çeşitli ülkelerde başlıca üç yöntem uygulanır: 1) Biyolojik yöntem: Türkiye'de 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 41. maddesiyle Fransız Ceza Kanunu'nun 64. maddesi bu yöntemi benimsemiştir. 2) Psikolojik yöntem: 1853 tarihli İsviçre Federal Ceza Kanunu bu yöntemi benimsemişti. 3) Karma yöntem: Alman, İsviçre ve İtalya Ceza kanunlarıyla TCK bu yöntemi kabul etmiştir. Biyolojik yöntemin çok dar, psikolojik yöntemin ise çok geniş olmasına karşılık, karma yöntem en elverişli olanıdır. Buna göre, akıl hastalığının, suçu işlediği sırada failin bilincini ya da hareket serbestliğini etkileyip etkilemediğinin, etkilemişse bunun derecesinin belirlenmesi gerekecektir.

Suçu işlediği sırada tam akıl hastası olanlar hakkında, emniyet tedbiri yargılanması yapılmak üzere dava açılır. TCK'nın kabul ettiği sisteme göre suçu işlediği sırada tam akıl hastası olanlar hakkında ceza uygulanmaz, bunların koruma ve tedavi altına alınmasına karar verilir. Sağır ve dilsizler de bu hükme tabidir. Koruma ve tedavi önlemi de bir çeşit yaptırım olmakla birlikte, kanun bu amaca yönelik yargılamayı "emniyet tedbiri davası" olarak nitelemiştir. Sanığın suçu işlediği sırada tam akıl hastası olduğu hazırlık soruşturmasında anlaşılırsa, tedbire sulh yargıcı karar verir. Duruşmasız yapılacak yargılama sonunda yargıç sanığın suç işlediği kanısına varır ve akıl hastalığının kanun hükümleri kapsamına girdiğini saptarsa, koruma ve tedavi kararını verir.

Sanığın durumu son soruşturma evresinde anlaşılmışsa, koruma ve tedavi tedbirine yetkili mahkeme karar verir. Uyuşturucu madde kullanma alışkanlığına kapılmış olanlar hakkında ayrıca "emniyet-i umumiye nezareti altına alınma" cezasına hükmolunması gerekir.

Failin akıl hastalığı, bilincini ve hareket serbestliğini büsbütün kaldıracak ağırlıkta değil de bir ölçüde azaltacak bir nitelikte ise, ceza sorumluluğu vardır ama, bu sorumluluk azaldığı için ceza da hafifletilerek verilir.

akılcılık *bak.* usçuluk

akım *bak.* elektrik akımı

akım dağıtıcı *bak.* distribütör

akımölçer *bak.* ampermetre

Akın, Bedii Faik (d. 1921, Bandırma), Türk gazeteci. Kabataş Lisesi'ni bitirdi. Bir süre İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okudu. 1940-44'te tütün ticaretiyle uğraşan bir şirkette çalıştıktan sonra gazeteciliğe geçti. *Tasvir* gazetesinde başladığı fıkra yazarlığını *Tan, Milliyet, Yeni İstanbul, Ulus* gazetelerinde sürdürdü (1945-52). Falih Rıfkı Atay'la birlikte *Dünya* gazetesini kurdu (1952). Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı sert muhalefetiyle tanındı. 1954'te DP yöneticilerine yayın yoluyla hakaretten tutuklandı. 27 Mayıs 1960'tan sonra Milli Birlik Komitesi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden yana bir tutum takındı. 1965 seçimlerinin ardından Adalet Partisi yanlısı bir çizgi izledi. Gazete Sahipleri Sendikası genel sekreterliğinde bulundu. Tamamına sahip olduğu *Dünya* gazetesini sattıktan sonra (1975) bir süre bu gazetedeki başyazarlığını sürdürdü; ardından *Hürriyet* ve *Son Havadis*'te fıkra yazarlığı yaptı. Fıkralarından seçmeleri *Efendime Söyleyeyim* (1953), *Rüzgâr Eken* (1969); gezi notlarını *Sam Amca'nın Evinde* (1954), *Bir Garip Ada* (1957), *Rusya'dan* (1968); röportajlarını *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci* (1967) ve cezaevi anılarını *O Biçim* (1958) adlı yapıtlarında topladı.

Bedii Faik Akın
Cumhuriyet Gazeteci Arşivi

Akın, Gülten (d. 1933, Yozgat), halk şiiri geleneğinden çağdaş bir bakışla yararlanan şair.

Ortaöğrenimini Ankara Kız Lisesi'nde tamamladı (1951). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten (1955) sonra, eşinin görevi dolayısıyla dolaştığı çeşitli Anadolu ilçelerinde avukatlık, yardımcı öğretmenlik gibi görevlerde bulundu (1959-73). Bir süre Türk Dil Kurumu'nda (TDK) dil uzmanı olarak görev aldı. Kültür Bakanlığı Yayın Danışma Kurulu üyeliğinde bulundu (1978-79).

Gülten Akın
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Çeşitli dergilerde yayımlanan ve doğu, ayrılık, sevgi gibi temaların egemen olduğu ilk dönem şiirlerini *Rüzgar Saati* (1956), *Kestim Kara Saçlarımı* (1960) ve *Sığda* (1964; 1965 TDK Şiir Ödülü) adlı kitaplarda topladı. 1971'de yayımlanan *Kırmızı Karanfil*'de şiirine tarih boyutunu kattığı, toplumsal sorunlara yöneldiği görülür. Gezip gördüğü yerlerden aldığı esinle zenginleşen ve coşkulu bir insan sevgisiyle yoğrulan şiiri bu yeni dönemde ezilen insanı, yaşam-halk ilişkisini öne çıkarır. Sonraki yıllarda anonim kültürden, özellikle destanlardan yararlanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı konu alan *Muraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* (1972; 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması başarı ödülü), *Ağıtlar ve Türküler* (1976; 1977 Yeditepe Şiir Armağanı), *Seyran Destanı* (1979) gibi Anadolu'nun parça parça görünümlerini özlü bir bütüne ulaştırma çabasında olduğu yapıtları, aynı zamanda çağdaş bir destan dili arayışıdır. Gülten Akın bu özlemini gerçekleştirmek için büyük ölçüde folklor ürünlerine yaslanır. Şiir üzerine yazdığı yazıları bir araya getiren *Şiiri Düzde Kuşatmak* (1983) adlı kitabında halk kaynağına nasıl inmek istediğini anlatırken, amacının "halkta var olan öz ve biçimi diyalektik olarak yükseltmek, şiiri yükseltirken, halkın yaşamının ve yaşam biçimlerinin yükselmesine yardımcı olmak" olduğunu söyler.

1982'de çıkan *Seyran, Bütün Şiirleri* adlı kitabı bütün şiirlerini bir araya getirmiştir. Şiirsel düzyazı kitabı *42 Gün* 1986'da, *Sevda Kalıcıdır* adlı şiir kitabı ise 1991'de yayımlanmıştır.

Akın, Osman Nihad (d. 1905, İstanbul - ö. 24 Ekim 1959, İstanbul), Türk müziği bestecisi. Klasik Türk müziğiyle çocukluğunda, dedesi Ahmed Rasim'in müzik toplantılarında tanıştı. Sadri Bey'den piyano dersleri aldı, Leon Hancıyan'dan nota ve usul öğrendi. Dedesi, ilk bestesi olan ve "Ne müşkülmüş seni sevmek" dizesiyle başlayan suzinak şarkısını beğenince, ailesi müzik yeteneğini geliştirmesi için ona destek oldu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra kendini tümüyle müziğe verdi, daha çok piyasa için şarkılar besteledi. Güftelerinin çoğunu kendisinin yazdığı şarkılarında nihavend, hüzzam, hicazkâr, suzinak, uşşak, şedd-i araban, kürdili hicazkâr ve hicaz olmak üzere sekiz makam kullandı. Bilinen 30 kadar şarkısından "Yine bu yıl ada sensiz", "Bir ihtimal daha var", "Körfezdeki durgun suya bir bak göreceksin", "Göze mi geldim, sen mi unuttun", Ellere uzaktan bak bana yakın gel", "Yaşlı gözlerimi kuruttum bu gece", "O güzel başını göğsüme koysan" günümüzde de sık sık seslendirilir.

akıncı, Osmanlı döneminde düşman topraklarına akın düzenleyen gönüllü süvarilere verilen ad.

Fethedilecek yerlerde keşif, yıldırma, tahrip ve kılavuzluk amacıyla, hanın izniyle akın düzenlenmesi, göçebe kabileler için başlı başına bir yaşam tarzı olan yağma ve çapul geleneklerinden türeyen çok eski bir töreydi. Türk devletlerinde uç(*) adı verilen sınır bölgelerine yerleştirilen büyük akıncı beylerine uç beyi(*) denirdi. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin önemli bir politikası, kuruluş aşamasında insangücü olarak dayandıkları yoğun göçebe kitleleri uçlara kaydırmak; irsi reislerini de uç beyi yaparak ikili bir kimlikle devlet bünyesine almaktı. Ertuğrul Gazi ile oğlu Osman Bey de aşiret beyleri iken, aynı zamanda Selçuklu sultanlığının birer uç beyi olmuşlardı.

Rumeli fetihleri başlayınca Türk asıllı gençler akıncı yazıldılar. İlk akıncı beyleri Evrenos ve Köse Mihal'di. Zamanla Osmanlı hanedanı, kuruluş aşamasında yaslandığı Anadolu Türk soyluluğunun önemli ailelerini, uç beyi ve akıncı beyi olarak sınır bölgelerine atamak, böylece başkentten uzak tutmak ve yalnızca iktidara rakip olamayacakları yerlerde, geleneksel özerkliklerini bir ölçüde korumalarına izin vermek gibi, ikinci bir politika benimsedi. Fetihlerin genişlemesi sırasında Mihaloğulları Sofya ve Semendire'de, Turhanoğulları Mora'da, Malkoçoğulları ise Silistre'de kalabalık akıncı ocakları oluşturdular. Akıncılık, babadan oğula geçen bir süreklilik içinde ömür boyu sürdürüldü. Gerektiğinde ocaklara yetenekli gençlerden yeni akıncılar alınırdı. Ayrıca Taviçe (Tavacı) denen yerli Hıristiyan akıncılara da görev verilirdi. Akıncılar savaş öncesinde ve savaş boyunca ordunun ilerisinde keşif görevi yaparlar, güvenlik ve ikmal önlemleri alırlar, baskınlar düzenleyerek korku yaratır, düşmanın moral gücünü kırarlardı. Ayrıca köprü, geçit, boğaz gibi önemli noktalarda güvenliği sağlarlardı. Savaşsız yıllarda ise merkez-

den ferman geldiğinde düşman topraklarına dalar, mal ve para toplar, tutsak alır, girdikleri yerlerin coğrafi ve toplumsal özelliklerini saptayarak İstanbul'a bilgi ulaştırırlardı. Bu, bir çeşit yumuşatma harekâtıydı. Ele geçirdikleri tutsakların beşte birini pençik(*) olarak devlete verirlerdi. Geçimlerini akınlarda ganimet alarak, barış dönemlerinde ise Rumeli çiftliklerinde tarımla uğraşarak sağlarlardı.

Akıncılar onlu örgüt düzenindeydiler. On kişiye onbaşı, yüz kişiye subaşı, bin kişiye binbaşı komutanlık ederdi. Bir harekâtın akın sayılabilmesi için binli kadroyla ve akıncı beyinin komutasında yapılması gerekirdi. Yüz akıncının eylemine "haramilik" denirdi. On akıncı, "çete" ya da "potera" adını taşırdı. Çetelerin pençik yükümlülüğü yoktu. Barışta çiftliklerde oturan akıncılar, akıncı beyinin buyruğunu alır almaz onun yanına giderlerdi. Ölen akıncının yerini oğlu, oğlu yoksa akrabası alırdı. Akınların adı akıncı beyinde ve İstanbul'da bulunan kütük niteliğindeki defterlere geçirilirdi. Akıncılar çoğunlukla kılıç, mızrak, pala ve bozdoğanla savaşırlar, tehlikeli akınlarda hafif zırh giyerlerdi. Uzun mesafeli akınlara yedek birkaç at götürürler, yol boyunca at değiştirirlerdi. Dönüşlerinde ise bu atlarla ganimet malı taşırlardı. Akınlarda, arka arkaya aşamalı saldırı taktiği uygularlar, sert ve ani hareket ederlerdi. İçlerinden en gözü pek olanları dalkılıç, serdengeçti gibi sıfatlarla anılır, bunlar kaleye dalmak, cephane ateşlemek, düşman karargâhına girmek gibi en tehlikeli görevleri gönüllü olarak üstlenirlerdi.

Akıncılar, 16. yy
Avusturya Milli Kütüphanesi
Atlı Yapımı

Akıncı grupları Mihalli, Turhanlı, Malkoçlu gibi, ocaklarının kurucusu olan en eski akıncı beyinin adıyla anılırdı. En ünlü akıncı beyi soyu, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde önemli görevler üstlenmiş olan Köse Mihal Bey'den gelen Mihaloğulları idi. 16. yüzyıl sonuna doğru sayıları 40 bine ulaşan akıncılar, 1595 Eflak seferi akınlarında ağır kayıplar verdiler. Dönüşte de Tuna Köprüsü'nde Eflak voyvodasının top ateşine yakalanan akıncılardan sağ kurtulan olmadı. Bunun sonucunda ocaklar söndü, akıncılık tarihe karıştı. Akıncıların yerini serhat kulu denen, sınır boylarındaki timarlı sipahiler aldı. Akın düzenleme görevi ayrıca Kırım hanlarına da verildi.

Akıncılar, Karadeniz Bölgesi'nde, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Suşehri'ne bağlı bir bucak olan Akıncılar, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Akıncılar Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.085; kasaba, 5.320.

akıntı (okyanusbilim) *bak.* okyanus akıntıları

akış, yüzey akarsularında akan su miktarını belirten hidroloji terimi. Bu terim, bir akarsuya doğru, yüzeyden ve yatakların içinden akan suların yanı sıra, toprak yüzeyinden sızıp yerçekimi etkisiyle bir akarsu yatağına doğru (her zaman ana yeraltı su düzeyinin üzerinde) akan suları da kapsar.

Akış dağılımı

Kıtalar ve adalar	ırmak akışı		
	kalınlık (mm)	hacim (km^3)	toplam yüzde
Avrupa	299	2,920	7.05
Asya	259	10,560	25.4
Kuzey Amerika	296	5,950	14.3
Güney Amerika	534	9,420	22.7
Afrika	148	4,360	10.5
Avustralya	42	320	0.8
Antarktika	80	1,060	2.6
Adalar		6,930	16.7
Toplam	281	41,500	100.0

Bir akarsuya karışan yeraltı suları da akış kapsamına girer. Tümüyle yeraltı sularından oluşan akarsu akımı, taban akımı olarak adlandırılır ve akarsu yatağının su düzeyi ile kesiştiği yerde oluşur.

Toprak yüzeyi ile bitki yapraklarındaki buharlaşmadan ve suların geçici gölcüklerde depolanmasından ileri gelen kayıplar bir yana bırakılırsa, toplam akış kuramsal olarak toplam yağışa eşittir. Toplam akışın ölçümünde rasyonel yöntem kullanılır. Buna göre maksimum akış, akaçlama havzasının alanı ve yağış yoğunluğu ile, akaçlama havzasının özelliklerini yansıtan bir akış katsayısı gibi üç değerin çarpımına eşittir.

akış diyagramı, üretim zinciri ya da bilgisayar işlemi gibi bir sürecin grafikle anlatımı. Ürünün üretim hattında ya da problemin bilgisayarda geçirdiği çeşitli aşamaları izleme olanağı veren akış diyagramında her işlem bir kutuyla, işlemlerin sırası da bu kutuların arasına konan oklarla gösterilir. *Ayrıca bak.* kritik yol analizi.

akışkan, hareketsiz haldeyken teğetsel kuvvetlere ya da kayma kuvvetlerine karşı koyamayan ve bu tür gerilimlerin etkisiyle sürekli biçim değişikliğine uğrayan sıvı, gaz gibi maddelerin ortak adı. Akışkanların niteleyici özelliği olan akış, kayma gerilimi altındaki maddenin bir bölümünün öbür bölümüne göre sürekli ve geri dönülmez biçimde konum değiştirmesiyle gerçekleşir. Akışkanların tersine, bükülmüş ya da eğilmiş durumda tutulan katı maddeler kayma kuvvetlerine karşı koyar, akmaz ve ilk biçimine geri dönebilir. Sıkıştırılmış akışkanlar da eski biçimlerine dönebilirler; ama bu durumda sıkıştırma sürmekte birlikte, akışkanın kendi içindeki ve kapla akışkan arasındaki kuvvetler kayma kuvvetleri değildir. Akışkan dışa doğru, hidrostatik basınç adı verilen, her noktada kabın çeperlerine dik yönde bir basınç uygular. 18. yüzyılın son çeyreğinden bu yana, akışkanların akışını incelemek amacıyla basitleştirilmiş çeşitli akışkan modelleri geliştirilmiştir. İdeal ya da tam akışkan adı verilen en basit modelde akışkan ısıyı iletemez, bir borunun duvarlarına ya da bir bölümünün başka bir bölümünün üstünden akmasına karşı direnç gösteremez. Bu nedenle, akarken bile çevre kuvvetlerine karşı koyamaz, yani ağdalılıktan yoksundur. Ağdalılığı ve ısı iletkenliği düşük gerçek akışkanlar, buna yakın bir davranış gösterir.

Ağdalılığı ya da iç sürtünmesi hesaba katılması gereken akışkanlara, ağdalı akışkan denir. Ağdalılığı kayma oranına ve zamana bağlı olarak değişmeyen ağdalı akışkanlar da Newton akışkanı olarak adlandırılır. Bu gruba girmeyen akışkanların ağdalılığı, kayma oranı değişmese de, bu orana ya da zamana bağlı olarak değişir. Karıştırıldıkça daha ince ve daha az ağdalı hale gelen akışkanlar da Newton akışkanı olmayanların bir sınıfını oluşturur ve tiksotropik akışkanlar olarak bilinir. Zorlukla akan, ama kolaylıkla uygulanan baskı mürekkebi ve boyası tiksotropiktir. Genel olarak su, çözeltiler, basit organik sıvılar, sulandırılmış katı ve sıvı asıltılar ve gazlar Newton akışkanları arasındadır. Yoğunlaştırılmış katı ve sıvı asıltılar genellikle Newton akışkanı değildir.

akışkan denetimli sistemler *bak.* fluidik

akışkanlar mekaniği, kuvvetlerin ve enerjinin sıvılar ve gazlar üzerindeki etkilerini inceleyen bilim dalı. Klasik mekaniğin bütün dalları gibi akışkanlar mekaniği de statik ve dinamik olarak ikiye ayrılır. Çoğu zaman hidrostatik olarak anılan akışkanlar statiği, birkaç önemli klasik sonucu olmakla birlikte, gelişme olanakları kısıtlı, oldukça yalın bir konudur. Sıvılar için hidrodinamik, gazlar için aerodinamik adlarını alan akışkanlar dinamiği ise, 1840'lardan günümüze değin sürekli ve giderek yaygınlaşan bir araştırma etkinliğine konu olmuş, çok gelişmiş bir bilim dalıdır.

Akışkanlar dinamiğinin sayısız uygulama alanı vardır. Mühendislik, biyoloji ve çevre bilimleri gibi çok bilinenlerin yanı sıra, hava ve deniz mühendisliği, meteoroloji, okyanusbilim, kan dolaşımının incelenmesi ve canlıların yüzme ve uçuşunun dinamiği bunlar arasındadır.

Akışkanlar dinamiği alanında yapılan kuramsal ve deneysel araştırmaların sonuçları hem fiziksel, hem de matematiksel yollarla betimlenebilir. Akışkanların hareketine ilişkin olgular bilinen fizik yasalarına uyar. Başka bir deyişle bunlar, kütlenin korunumu yasasına ve klasik mekaniğin (Newton'ın hareket yasaları) ve termodinamiğin yasalarına uyar, doğrusal olmayan kısmi diferansiyel denklemlerle anlatılabilir ve ilke olarak, bu denklemler yardımıyla anlaşılabilir. Ama bu kuramsal doğrunun uygulamaya aktarılması bazen olanaksızdır. Konuya ilişkin matematiksel kuram çoğu zaman karmaşıktır, kimi zaman da ilgili denklemlerin birden çok çözümü vardır ve bu çözümler içinde hangisinin gerçeği yansıttığını belirlemekte güçlüklerle karşılaşılır. Sonuç olarak, akışkanların hareketinin anlaşılabilmesi için hem laboratuvarda, hem de doğada yapılan gözlemlere gerek vardır.

Sıvılar için de, gazlar için de akışkan tanımı kullanılabilir. Çünkü pek çok durumda ikisi de aynı hareket denklemlerine uyar ve aynı akış olgusunu ortaya koyar. İki sıvı, iki gaz, ya da bir sıvı, bir gaz akışkandan oluşan sistemler arasındaki geometrik benzerliklerin, hangi koşullarda aynı akış tipine yol açacağının belirlenmesinde kimi zaman ölçek analizinden yararlanılır. Akışkan dinamiğine ilişkin sonuçların anlatımında kullanılan Reynolds sayısı, Mach sayısı ve Froude sayısı gibi boyutsuz parametreler de ölçek analizi yardımıyla formüle edilebilmiştir.

Sıvılara da gazlara da uygulanabilen akış biçimlerine örnek olarak, bir boru içinden akış, bir cisimle onu çevreleyen akışka-

nın göreli hareketlerinden kaynaklanan akış ve sıcaklık farklılıklarından doğup, kütleçekimiyle yönlendirilen ısıl konveksiyon (taşınım) sayılabilir. Kimi zaman, özellikle de meteoroloji ve okyanusbilimde, tüm sistemin dönüşü de bu sınıfa katılır. Bu akışların ortak özelliği, bir hareket türünden öbürüne kendiliğinden geçme eğiliminde olmalarıdır. Bu geçişlerin en iyi bilineni, düzgün ve durgun bir akış türü olan katmanlı (laminer) akıştan hızlı ve düzensiz çalkantıların görüldüğü burgaçlı akışa geçiştir. Akıştaki kararsızlık, son derece düzenli, ama karmaşık yapılı akışlara da neden olabilir. Günümüzde, çeşitli geçişlerin doğasını kavramaya ve burgaçlı akışkanların düzensiz davranışlarını açıklayan denklemleri bulmaya yönelik pek çok araştırma yapılmaktadır.

Akış hızı ses hızına yakın olduğunda, akışkanın yoğunluğu önemli ölçüde değişir. Bu olgu uygulamada yalnızca, içinde şok dalgalarının oluşabildiği gaz halindeki akışkanlar için önem taşır. Şok dalgaları akışkanın hızında, sıcaklığında, basıncında ve yoğunluğunda süreksiz sayılabilecek değişikliklerle bir arada bulunur.

Bir kabı tümüyle doldurmayan sıvının üst yüzeyi gibi serbest yüzeylerle ilgili olgular, sıvılar için önemli, gazlar içinse önemsizdir. Su dalgalarının hızının dalgaboyuna ve genliğe bağlı olarak değişmesinin yol açtığı çeşitli etkiler vardır. Su düzeyinin, gazlardaki şok dalgalarına benzer biçimde birdenbire değişmesine yol açan hidrolik sıçrama (yüksek tepeli dalga) ve yayılırken biçimini koruyan, büyük genlikli tek bir dalga olan soliton, bu tür etkiler arasında yer alır.

Akiba ben Yasef (d. y. 40 - ö. y. 135, Caesarea, Filistin), haham öğretilerine dayalı Yahudiliğin temellerini atan din bilgini. Yahudi sözlü şeriatına (*Halaha*) yeni bir yorum yöntemi getirerek Tevrat sonrası ilk şeriat derlemesi olan Mişna'nın temellerini atmış, inançları yüzünden Caesarea'da öldürülmüştür.

Sayısız halk destanına konu olan Akiba'nın çoban olduğu ve 40 yaşından sonra öğrenim görmeye başladığı söylenir. Bir kaynağa göre, 12 yıl süren zorlu öğrenimi sırasında karısı Raşel'den büyük destek gördü. Yavne Akademisi'nin kurucusu ünlü Yohanan ben Zakkai'nin öğrencisi olan büyük şeriat hocaları Elezer ben Hirkanos ile Yeoşua ben Hananıa'dan ders aldı. Bugünkü Tel Aviv-Yafa yakınlarında bulunan Beni Berak'ta bir okul kurdu. Başta Meir ve Şimon ben Yohay olmak üzere kendinden sonraki kuşağın önde gelen bilginlerini yetiştirdi. Kaynaklarda, müritleri arasında Mısırlı bir dönme olan Minyamin'in de (Benyamin) adı geçer.

Akiba, Midraş adı verilen tefsir yöntemini geliştirerek olgunlaştırdı. Bu yöntem, geleneğin belirlediği yasal, kutsal ve ahlaki ilkelerin Tevrat'ta zaten üstü kapalı olarak bulunduğunu öngörüyordu. Kutsal metinlerin "yazılı şeriat"ı ile geleneğin "sözlü şeriat"ı sonuçta tek ve aynı şeydi. 2. yüzyılda Midraş yöntemiyle yazılmış yapıtların çoğu, Akiba okulunun damgasını taşıyordu. Akiba kişisel, toplumsal ve dinsel yaşamın yönlendirilmesine ilişkin sözlü gelenekleri de derleyerek sistemleştirdi ve böylece Mişna'nın temellerini attı. Bu nedenle "Mişna'nın babası" olarak adlandırılır. Akiba, kutsal metinlere bu yaklaşımı nedeniyle, Tevrat'ın zaten insanların anlayacağı dille yazıldığını, dolayısıyla zorlama özel anlamlar çıkarmak yerine, yalnızca yerleşik mantık kurallarıyla yorumlamak gerektiğini savunan çağdaşı Haham İşmael ben Elişa'nın tepkisiyle karşılaştı.

Akiba, hem din bilgini olarak, hem de kişiliğiyle dönemi üzerinde yaptığı etki bakımından önem taşır. Şeriatta katı bir tutum izlemekle birlikte, ölüm cezasına da karşı çıkmıştı. Özel yaşamında alçakgönüllü bir insandı. Kişinin bilgisiyle gösteriş yapmasını doğru bulmazdı. Toplum yaşamında kadının yerine saygı duyar, İsrailoğullarının Mısır boyunduruğundan kurtulmasını, o dönemdeki kadınların övgüye değer tutumuna bağlardı. Yoksulları gözetmesiyle tanınan Akiba "cennetlik işler yapma"yı, "insanın parasını yoksullara dağıtması" biçiminde yorumlardı. Yargıçlık ederken davada taraf olanlara şöyle seslenirdi: "Kimin karşısında olduğunuzu iyi bilin. Siz, Akiba ben Yasef'in değil, tek sözüyle dünyayı yaratan varlığın karşısında duruyorsunuz".

Akiba'ya göre, Yahudiliğin ana öğretisi "komşunu kendin gibi sev" buyruğunda yatar. Tanrı, insanoğlunu sevdiği için onu kendi suretinde yaratmıştır. İnsanın irade özgürlüğü vardır. Kaderini amelleri belirler, ama amellerinin gerçek karşılığını insan öbür dünyada görecektir. Bu dünyada çok azap vardır, ama "azap da değerlidir" ve insanoğlu bunun için Tanrı'ya şükretmelidir. Özel bir anlamda "Tanrı'nın çocukları" sayılan İsrailoğulları, "öteki halklara da Tanrı'nın ululuğunu göstermekle" yükümlüdür. Akiba, Tevrat'taki Neşideler Neşidesi'ni, Tanrı ile İsrailoğulları arasında bir sevgi diyaloğu biçiminde yorumlar. İsrailoğulları bu sevgi uğruna dünya işlerinden elini eteğini çekmiştir. Böylece Akiba, bir bakıma ilk Hıristiyanlık öğretilerine yanıt olarak, dünyanın öteki halkları arasına dağılmış bir İsrail kavmi için gerekli ideolojik temeli hazırlamıştır.

Akiba yaklaşık 95'te, öteki bilgelerle birlikte bir Roma gezisine çıktı. Puteoli limanına vardığında, imparatorluğun gücüne ve görkemine tanık oldu. Yol arkadaşları, Roma'nın 20 yıl kadar önce Filistin topraklarında kazandığı zaferi anımsayarak gözyaşı dökerken, Akiba serinkanlılığını korudu. Bu tutumunu da şöyle açıklıyordu: Tanrı, lanetli Romalılara böylesine rahmetle davrandığına göre, günün birinde İsrail'e çok daha büyük bir rahmetle davranacaktır. Romalıların 70'te yıktığı Kudüs'teki tapınağın kalıntılarını gezerken de aynı serinkanlılığı gösterdi. Buradaki yorumu ise şöyleydi: "Peygamberlerin zeval günü için bildirdikleri gerçekleşti. Oyleyse ihya için bildirdiklerinin de bir gün gerçekleşeceğine güvenle bakabiliriz."

Bar Kohba (asıl adı Şimon ben Koziba) öncülüğünde Roma'ya karşı girişilen talihsiz ayaklanmaya (132-135) Akiba'nın ne ölçüde katıldığı konusunda değişik görüşler vardır. Bazıları, ayaklanmanın arkasındaki dinsel gücün Akiba olduğu kanısındadır. Akiba'nın, Bar Kohba'yı Tevrat'ın vaat ettiği mesih olarak gördüğü yönündeki Talmud metinlerini dikkate almakla birlikte, ayaklanmada bunun ötesinde rol oynadığına ilişkin kanıt bulunmadığını ileri sürenler de vardır. Akiba'nın Romalılarca yakalanarak Kayseriye'de hapsedildiği ve sonunda öldürüldüğü doğrudur. Eldeki belgelerden, ona yüklenen suçun ayaklanmadaki rolünden çok, halk arasında sürekli dinsel telkinlerde bulunmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

akid *bak.* sözleşme

Âkif Mehmed (18. yy), Osmanlı tezkire yazarı. Enderun'dan yetişen şairler üzerine tezkiresiyle tanınır.

II. Mustafa'nın damadı Ebubekir Paşa'nın soyundan Miralem Mehmed Bey'in torunudur. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. *Mirat-ı Şi'r* adlı tezkiresini 1797'de bitirdiğine göre, bu tarihten sonra öldüğü kabul edilir. 1779'da Enderun'a girdi ve Kilar-ı Hassa bölümünde yetişti. Sonra Seferli bölümüne geçti. *Mirat-ı Şi'r* adlı tezkiresinde Enderun'dan yetişmiş olan çağdaşı 23 şairin yaşamöykülerini yazdı, şiirlerinden örnekler verdi. Enderun'un bölümlerine göre dörde ayrılan tezkirenin Hazine-i Hassa bölümünde altı, Hazine-i Hümayun bölümünde yedi, Kilar-ı Hassa bölümünde yedi, Seferli bölümünde ise üç şair yer alır.

Akif Paşa (BOZOKLU) (d. 21 Aralık 1787, Yozgat - ö. 12 Mart 1845, İskenderiye), dil ve üslup bakımından bazı yazarlarca Tanzimat nesrinin öncüsü sayılan Osmanlı devlet adamı, yazar ve şair.

Doğduğu kentte öğrenim gördü. Yozgat âyanından Çapanzade Süleyman Bey'in divan kâtibi oldu. İstanbul'a giderek amcası Reisülküttab Mustafa Mazhar Efendi'nin

Bozoklu Akif Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

yardımıyla 1814'te Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Kısa sürede yükseldi. 1825'te amedci, 1827'de beylikçi ve 1832'de de reisülküttab oldu. Reisülküttablığın Umur-ı Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi üzerine 11 Mart 1836'da vezirlik rütbesiyle, ama efendi unvanıyla hariciye nazırı oldu. 1837'de paşalık unvanıyla mülkiye nazırlığına getirildi. Nezaretin adını Dahiliye Nezareti olarak değiştirdi. Altı ay sonra Mustafa Reşid Paşa'nın etkisiyle görevinden alındı. 1839'da Kocaeli mutasarrıflığına getirildi. 1840'ta halkın şikâyeti üzerine rütbesi indirilip Edirne'ye sürüldü. 1842'de Şehzade Abdülhamid'in doğumunda yazdığı bir tarih kasidesini Abdülmecid'e sunması üzerine İstanbul'a dönmesine izin verildi. 1844'te hacca gitti. Dönüşte İskenderiye'de öldü.

Geleneksel Osmanlı eğitimiyle kalemden yetişen Akif Paşa, resmi ve özel yazışmalarda yeni bir dil ve üslup deneyenlerin başında gelir. *Tabsıra* (1843) adlı ünlü yapıtı, rakibi Pertev Paşa'yı gözden düşürmek için yazılmıştır. Döneminde ilgi görüp beş kez basılan *Tabsıra*, Arthur Alric tarafından *Un Diplomate Ottoman* (1892) adıyla Fransızcaya da çevrilmiştir. Ebüzziya Tevfik bu yapıtı yeni nesrin öncülerinden biri olarak kabul eder. Akif Paşa'nın yapıtlarında eski nesrin bütün öğeleri görülmekle birlikte, sadeliğe doğru bir eğilim de vardır. *Şeyh Muştak'a Mektup* yeni nesre en yakın örnek kabul edilir. *Münşeat-ı el-Hac Akif Efendi ve Divançe* (1843) adlı yapıtında şiirlerinin yanı sıra saraya ve bazı kişilere bağlılığını göstermek için yazdığı mektupları vardır. *Eser-i Akif Paşa* da (ös 1873) mektuplarından örnekleri içerir. *Muharrerat-ı Hususiye'i Akif Paşa*'da ise (ös 1883) sürgünde bulunduğu yerlerden ailesine yazdığı mektuplar yer alır.

Şiirde biçim olarak eski tarzı sürdüren Akif Paşa önemli bir şair sayılmaz. Mahallileşme akımı içinde sayılması, torunu için

yazdığı "Tıfl-ı nâzeninim unutmam seni" dizesiyle başlayan mersiyeden kaynaklanır. Ama sürgünde yazdığı ve psikolojik durumunu yansıtan "Adem Kasidesi", döneminde konu yönünden bir yenilik olarak kabul edilmiştir. Bu şiirindeki temaları daha sonra Abdülhak Hamid, Recaizade M. Ekrem ve Servet-i Fünuncular da kullanmıştır.

Akihito, gerçek adı TSUGU AKIHITO, dönem adı HEISEI (d. 23 Aralık 1933, Tokyo), 1989'dan bu yana Japonya imparatoru. Dünyanın en eski imparatorluk ailesinden gelen Akihito'nun, Japonya'nın efsanevi ilk imparatoru Cimmu'nun 125. kuşak torunu olduğu söylenir.

Akihito, İmparator Hirohito ile İmparatoriçe Nagako'nun beşinci çocukları ve ilk oğullarıydı. Tüm imparator çocukları gibi geleneksel yöntemlerle yetiştirilen Akihito, 1940'ta Soylular Okulu'nda öğrenime başladı. II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Tokyo dışında yaşadı, ama savaştan sonra Soylular Okulu'na (1949'da adı Gakuşuin oldu) döndü. Savaşın Japon toplumunda yarattığı birçok değişiklikle birlikte imparatorun yönetim yetkisi de kaldırıldı ve törenlerle sınırlandı. Akihito, İngiliz dili ve Batı kültürü dersleri de alarak eğitim programını genişletti. Öğretmeni, Amerikalı bir Quaker olan Elizabeth Gray Vining'di. Babası gibi Akihito da deniz biyolojisi alanında çalışmayı seçti. 1952'de Akihito veliaht prens ilan edildi. Yedi yıl sonra, 1.500 yıllık bir geleneği yıkarak soylu bir insanla değil, zengin bir işadamının kızı Şoda Miçiko'yla evlendi. İlk oğulları Hiro 1960'ta doğdu.

Akihito babasının ölümünden sonra, 7 Ocak 1989'da imparator oldu. Akihito dönemine, "Barışı Sağlama" anlamına gelen Heisei adı verildi.

akik, doğada çok bol bulunan, yarı değerli silis minerali. Değişik renkte, saydam ya da mat şeritler halinde katmanlaşmış bir kalsedon(*) türü olan akiğin temel yapısı kuvarstır ve genel olarak bu mineralin fiziksel özelliklerini taşır. *Bak.* silis mineralleri (tablo).

Şeritli akik
B.M. Shaub

Akik yeryüzünün hemen her yerinde genellikle yüzey kayaçlarının ya da çok eski lavların oyuklarında bulunur. Bu tür akiklerde, üst üste dizilmiş renkli şeritler oyuğun kenarlarına az çok paralel bir katmanlaşma gösterir. Akiğin oluşumu, büyük olasılıkla lavların soğuması sırasında, su buharı ve gazların kabarcıklar oluşturmasıyla başlar. Ani bir katılaşma sonucunda bu kabarcıklar donarak mineral kütlesi içinde boşluklar oluşturur. Kayacın katılaşmasından çok sonra, büyük bir olasılıkla alkali silikat yapısında ve çözelti halinde silis (*) taşıyan su, bu boşluklara sızar ve silis jeli halinde katılaşır. Sonraki aşamada demirli kayacın çözünür bileşenleri de silis jelinin içine yayılarak düzenli demir hidroksit katmanları oluşturur. En sonunda, bir yandan su kaybı, öbür yandan silisin büyük bir bölümünün kuvars ve çakmaktaşı halinde kristalleşmesiyle bütün kütle giderek katılaşır. Silisin kristalleşmesi sırasında renkli şeritler hiç bozulmadan kalır. Akik türleri, mineral kütlesinin dikine kesitinde kolayca görülen bu şeritlerin kendine özgü renk ve biçimleriyle nitelenir. Renkli şeritler çizgili akiğin kesitinde düz çizgiler halinde uzanır. Beyaz şeritlerin dönüşümlü olarak siyah, kahverengi ya da kırmızı şeritlerle birlikte bulunduğu akiklere oniks (*) adı verilir. Halkalı ya da gözlü akiklerde çeşitli renklerdeki şeritler eşmerkezli çemberler oluşturacak biçimde sıralanır. İçinde, ipliği ya da bitki dallarını, özellikle yosunu andıracak biçimde dağılmış yeşil bir madde bulunan akik türüne yosunlu akik (*) ya da Moka taşı denir.

Akik işleme sanayisi yüzyıllar önce, bugün Almanya sınırları içinde bulunan Idar-Oberstein yöresinde gelişmiş. 1900'den sonra akik üretiminde ilk sıraları Brezilya ve Uruguay almıştır. Mat gri tonlardaki renkleri nedeniyle çok çekici olmayan akik taşları, genellikle canlı renklerle boyandıktan sonra süs eşyası yapımında kullanılır.

akik damarlı seramik, 18. yüzyılda İngiltere'de değişik renklerdeki kil hamurundan yapılan, mermer görünümlü çanak çömlek. İlk kez 1730'da Staffordshire'de Dr. Thomas Wedgewood tarafından uygulanan bu teknikte, çoğunlukla bej ve kırmızı renkteki killer gelişigüzel karıştırılarak kullanılıyordu. 1740'larda İngiliz çömlekçi Thomas Whieldon bu tekniği geliştirerek beyaz kili metal oksitlerle renklendirdi ve çeşitli kahverengi, beyaz, yeşil ya da mavi kil katlarını tekrar tekrar karıştırarak çok ince damarlı bir hamur elde etti. Bu hamuru bulanıklaştırmadan biçimlendirmek oldukça güç olduğu için iki parçalı kalıba dökülür, fırınlandıktan sonra sırlanırdı. İlk örneklerde altınımsı sarı bir sır kullanılırken, 1750'den sonra saydam ya da kobaltla renklendirilmiş gri mavi sır yeğlendi. Whieldon ayrıca, y. 1755-60 arasında bulanık hamurla çalışarak, bağayı (kaplumbağa kabuğu) anımsatan seramikler de üretti. Bu parçalardaki kahverengi tonlar manganez oksitle sağlanmış, bulanıklık ise kurşun sırın çeşitli oksitlerle karıştırılması sonucu elde edilmişti.

Whieldon bu teknikle önceleri enfiye kutuları ve bıçak sapları üretti, Josiah Wedgewood ise daha çok Etruria'daki fabrikasında doğal akiğe çok benzeyen oniks ve çakıltaşlı vazolar yaptı. İngiltere'de bu tekniği benimseyen başka önemli çömlekçiler Thomas Astbury ve Josiah Spode idi.

İnsan figürü yapmaya pek elverişli olmayan akik damarlı seramik, kedi ve tavşan gibi hayvan figürleriyle yemek takımlarının yapımında uygun bir gereçti. Üretimi 1780 dolaylarında son bulmuştur. İngiltere dışında Fransa'da Haute-Marne'daki Aprey près Langre gibi bazı fabrikalarda da üretilmiştir.

âkil, İslam hukukunda, zihinsel yetileri tam olan kişi. Akıl, yasa önünde bütün eylemlerinden sorumludur ve dinin buyruklarından herhangi bir sapma gösterdiğinde cezalandırılabilir. Akıl terimi genellikle *kasir*'in (olgunlaşmamış) karşıtı olan *bâliğ* (olgun, erişkin) sıfatıyla birlikte kullanılır. *Kasir*, zihinsel yetileri dikkate alınmaksızın mahkemede tanık olamaz. Bu nedenle birçok İslam fıkıhçısı, insanın yaşıyla âkil oluşu arasında doğrudan bağ kurar. Kişinin kesinlikle âkil kabul edilebileceği yaş konusunda tam bir görüş birliği yoksa da, genellikle 13-15 âkil olma yaşları olarak belirtilir.

Akilas, AQUILA olarak da bilinir (ö. İS 2. yy), Eski Ahit'i İS 140 dolaylarında yorum katmadan Yunancaya çeviren din bilgini. Akilas'ın çevirisi Yahudiler arasında Septuaginta'nın (*) yerini aldıktan sonra, 3. yüzyılda Origenes, 4. ve 5. yüzyıllarda da Aziz Hieronymus tarafından kullanıldı. Akilas'ın Roma imparatoru Hadrianus'la akraba olduğu ve Kudüs'ün yeniden kuruluşunda onun tarafından görevlendirildiği inancına Aziz Epiphanios'un (y. 315-403) yazılarında da rastlanır. Akilas, Kudüs'te Hıristiyan olmuş, ama putperest astrolojiyle uğraşması hoş karşılanmadığından yeniden Yahudiliğe dönmüştür.

Yahudiliğin şeriat, itikad ve tefsir kitabı Talmud'da Akilas'ın, Romalılarca öldürülen haham Akiba ben Yasef'ten(*) etkilendiği belirtilir.

Akilas'ın çevirisinden bazı parçalar Origenes'in *Heksapla*'sından günümüze ulaşabilmiş bölümlerde ve Kahire'deki Ezra Sinagogu'nun kitap deposundaki (*geniza*) elyazmalarında bulunur. Akilas'ın titiz çevirisi, Eski Ahit'in İbranice yazılmış özgün metnini yansıtması ve dönemindeki İbrani kültür düzeyini göstermesi açısından önem taşır.

Akimov, Nikolay Pavloviç (d. 16 Nisan 1901, Harkov, Rus Ukraynası - ö. 6 Eylül 1968, Moskova, SSCB), sahne tasarımcısı ve yapımcı. Sahne tasarımı ve dramatik yorumlamada cüretkâr denemeleriyle, özellikle de alaycı *Hamlet* yorumuyla (1932) tanınır. Bu yorumda kralın hayaleti, Hamlet'in kurnazca yarattığı bir kurmacadır. Ophelia ise çıldırmak yerine içkiye düşer ve bir içki âleminin sonunda boğulur.

Akimov tasarımcılığa 1922'de başladı. Sinema ve tiyatro yöntemlerini birleştirdiği Rus oyunlarına ağırlık verdi. İlk yapım denemesi olan *Hamlet* büyük tepkiye yol açtı ve sonunda sahnelenmesi durdurulduğu 1935-49 arasında ve 1955'ten sonra Leningrad Komedi Tiyatrosu'nun başyapımcılığını yürüttü. 1960'tan sonra tiyatrodaki etkinliğinden başka Leningrad Tiyatro Enstitüsü'nde öğretim görevlisi oldu, tasarım ve yapım fakültesi başkanlığında bulundu.

Akindynos, Gregorios (d. 1300, Bulgaristan - ö. 1349), Bizanslı keşiş ve ilahiyatçı. Rum manastırlarında ortaya çıkan ıstıgrak akımına karşı çıkanların başında yer almış, imparatorluk hanedanını ve kiliseyi parçalayan çalkantılar sonunda heretiklikle suçlanmıştır.

Akindynos, keşiş ilahiyatçı Gregorios Palamas'tan, tanrısal dinginliğe (*hesykhia*) ulaşmayı amaçlayan çileci tefekkür kuramını öğrendi. Doğu mistisizminin bu kuramı, Tanrı'yı müşahade ederek O'nunla birliğe ve iç huzuruna varabilmek için, bedeni belirli pozisyonlarda tutup aynı sözleri sürekli yineleyerek bir noktada yoğunlaşmayı öngörüyordu. Ama bir mantık öğretmeni olan Akindynos, ilahiyatta da tutucuydu ve Batı'nın skolastik felsefesine yakındı. Kalabrialı keşiş Barlaam'dan Aristoteles'in gerçekçiliğini almıştı. Bu nedenle, önceleri Palamas'ın yanında yer alırken, daha sonra kuramında bazı yanlışlar olduğuna onu inandırmaya çalıştı.

1341'de İmparator V. Ioannes Palaiologos'un tahta çıkmasıyla cesaret bulan ve Konstantinopolis (İstanbul) patriği XII. Ioannes Kalekas tarafından da desteklenen Akindynos, 1343'te *hesykhia* tartışmasının tarihini yazdı. 1344'e gelindiğinde Palamas'ın öğretisine karşı yedi tez oluşturmuştu. Selanik piskoposu olmak niyetiyle, burada Palamas karşıtı görüşleri savundu. Ama Palamas'ı tutan VI. Ioannes Kantakuzenos'un 1347'de imparator olması üzerine,

bir sinod tarafından mahkûm edildi. Ölümünden sonra, 1351'de heretikler listesine alınarak aforoz edildi.

Akindynos'un, çoğu el yazması halinde ve yayımlanmamış olan yapıtları arasında, çeşitli imparatorlara Ortodoksluk geleneğini açıklamayı amaçlayan üç iman izharı, Palamas anlaşmazlığını belgeleyen bir mektup derlemesi ve *hesykhia* savunucularının yanlışlarını aktarmak için özgün Bizans ölçüsüyle yazılmış 500'ü aşkın dize sayılabilir. Akindynos'un Palamas anlaşmazlığı üzerine Patrik Kalekas'a yazdığı raporun Rusça çevirisi 1893'te Thodore Ouspenski tarafından yayımlandı. Akindynos'un günümüze ulaşan yayımlanmış yazıları ise hümanist felsefeci Nikephoros Gregoras'a gönderdiği şiir parçaları ile Palamas'ı yeren mektuplarıdır.

Akintola, Samuel Ladake (d. 10 Temmuz 1910, Ogbomosho, Güney Nijerya - ö. 14 Ocak 1966, Ibadan, Nijerya), Nijerya Batı Bölgesi'nin başkanı ve Ocak 1966 askeri darbesinin ilk kurbanlarından biri olan siyaset adamı.

Başka birçok Afrika milliyetçisi gibi Akintola da 1930'larla 1940'ların başında Baptist Öğretmenler Birliği ve Nijerya Gençlik Hareketi üyesiydi. Kamu yönetimi ve hukuk öğrenimi görmek için İngiltere'ye gitmek üzere öğretmenliği bıraktı. 1950'de Nijerya'ya döndükten sonra Batı Bölgesi'nin en büyük partisi olan Eylem Grubu'nun hukuk danışmanı, 1954'te ise Oba Femi Awolowo'nun yardımcısı oldu. Aynı dönemde federal hükümette de görev aldı. 1952'de çalışma bakanlığına getirildi. Daha sonra da sağlık, haberleşme ve havacılık bakanlıklarında bulundu.

1959'da Batı Bölgesi'nin başbakanı oldu. Parti çalışmalarını Batı Bölgesi'nde yoğunlaştırmakla yetinen Akintola, muhafazakârların ve iş çevrelerinin temsilcisi olarak tanındı. Bu tutumu, Awolowo'nun demokratik sosyalizme duyduğu yakınlığa ve kuzeydeki azınlık kabile oylarını kazanmaya dönük çabalarına bütünüyle tersti. Awolowo'yu destekleyenler, 1962'de Akintola'nın partideki ağırlığına karşı çıkarak onu başbakanlıktan aldılar. Kuzeylilerin çoğunlukta bulunduğu ve Awolowo'ya düşman olan federal hükümet, bölgede olağanüstü durum ilan etti ve 1963'te Akintola'yı yeniden göreve getirdi. Akintola, Nijerya Ulusal Demokratik Partisi'ni kurduysa da hiçbir zaman bölgede çoğunluğu kazanamadı. Açıkça hile karıştırdığı 1965 seçimleri, Ocak 1966 darbesinin temel nedeniydi. Akintola bu darbe sırasında öldürüldü.

Akis, Ankara'da yayımlanan haftalık haber dergisi (15 Mayıs 1954-31 Aralık 1967 arasında 706 sayı). Türk basınındaki haftalık haber-siyaset dergilerinin ilkidir. Metin Toker yönetiminde hazırlanan *Akis*, *Time* dergisini örnek alarak Türk basınına yeni bir dergicilik anlayışı getirdi. Siyasal olaylara geniş yer verdiği gibi ekonomi, dış basın, spor, sanat gibi konularda aktualiteyi yansıtan sayfalar da düzenledi. İlk çıktığı sırada Demokrat Parti'yi (DP) destekledi. 1954 seçimlerinden bir süre sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) tutan yayın organları arasında yer alarak DP'ye karşı sert bir muhalefete girişti. Bu nedenle yazar ve yöneticileri tutuklanarak mahkûm edilen *Akis*, ana muhalefet partisi CHP'nin etkinliklerini soruşturmakla görevlendirilen Tahkikat Komisyonu tarafından kapatıldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra yeniden yayına başlayarak büyük ölçüde tiraj artışı sağladıysa da çok geçmeden okur desteğini yitirdi. Cüneyt Arcayürek, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ve İlhami Soysal gibi yazarlar derginin kadrosunda yer almıştır.

Akita, Japonya'da, Honşu'nun kuzeybatısında Japon Denizi kıyısında il (*ken*). Yüzölçümü 11.611 km²'dir. Batıdaki ovalar ile doğudaki plato bölgesi arasında ikiye bölünmüştür. Haçiman Platosunda birçok yanardağ bulunur. Akita'yı Ivate ilinden ayıran

Akita'da düzenlenen Tanabata Matsuri (Tanabata Festivali; 5-7 Ağustos) sırasında kâğıt fenerler asılı bambu çatkıları dengede tutmaya çalışan gençler
J. Schmidkn-Bavaria Verlag

doğu sınırına yakın Komaga Dağı (1.637 m) bunlar arasındadır. Buhar, duman, kaynar çamur sızan yarıklar arasında yetişen beyaz göknar ağaçları ve Alp tipi bitkiler platoyu kaplar. Kuzeydoğu ucunda, Aomori il sınırında Tovada Gölü vardır. Bu göl Tovada-Haçimantai Ulusal Parkı'nın en önemli öğesidir.

Ou ve Deva sıradağlarının batısındaki Akita Ovasından geçen akarsular Japon Denizine dökülür. Bunlardan başlıcaları kuzeydeki Yoneşiro, ortadaki Omono ve güneydeki İşizava ırmaklarıdır. Oga Yarımadasındaki Haçiro Lagünü, 80 km'yi bulan çevresiyle Japonya'nın Biva Gölünden sonra gelen en büyük su kütlesi iken, pirinç tarımı amacıyla 1958'den sonraki on yıl içinde hemen tümüyle doldurulmuştur. Ülkenin toplam pirinç üretimi 1970'lerde tüketimin üstüne çıkınca, bölgenin bir bölümü sanayi kuruluşlarına ayrılmıştır.

İlde kerestecilik de önem taşır. Yeraltı kaynakları arasında bakır, kükürt, kurşun ve mangenez yatakları bulunur. II. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaştan hemen sonraki dönemde, Akita'nın Japon Denizi kıyısı boyunca petrol rafinerileri işletilmekteydi. Ama ham petrol ithali hızla artınca, rafineriler ithalata daha uygun olan Büyük Okyanus kıyısına taşındı. İl merkezi Akita'da bugün de petrol ürünleri ve kimyasal maddeler üretilir. Tsuçizakiminato limanı kente hizmet verir. Akita Üniversitesi 1949'da kurulmuştur. Noşiro, orman ürünleriyle ünlüdür. Öteki önemli kentler Honco, Oga, Yokote ve Odate'dir. Nüfus (1990) kent, 302.359; (1989) il, 1.234.000.

Akitaniyen Kat, Alt Miyosen Bölümde oluşmuş kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi (Miyosen Bölüm y. 26-7 milyon yıl önce). İlk araştırmacılarca bir önceki Oligosen Bölüme (y. 38-26 milyon yıl önce) sokulan Akitaniyen, gerçekte Miyosen Bölümün en alt katıdır ve Burdigaliyen Katın altında yer alır. Adını, Fransa'nın güneybatısındaki Akitanya bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Akitaniyen kayaçlar Avrupa'da yaygın olarak gözlenir ve hem deniz, hem kara çökeltilerini kapsar. Paris Havzasında ve Bretanya'da önemli kireçtaşı çökeltileri bulunur. Ortadoğu'da Orta Asmari kireçtaşları Akitaniyen'i temsil eder. Hindistan ve Pakistan'daki Üst Nari Dizileri de Akitaniyen niteliktedir. Akitaniyen, çoğunlukla pektinoitlerle (deniztarağı, istiridye) ilişkili yumuşakça formlarından oluşan, kendine özgü bir fosil faunasıyla ayırt edilir.

Akitanya, Fransızca AQUITAINE, Fransa'nın güneybatısındaki Dordogne, Gironde, Landes, Lot-et-Garonne ve Pyrénées-Atlantiques illerini (*département*) içine alan planlama bölgesi (*région de programme*). Tarihsel Akitanya bölgesinin yalnızca batı yarısını kaplar. Yönetim merkezi Bordeaux'dur. Yüzölçümü 41.407 km² olan bölge kuzeyde Charente-Maritime, Charente ve Haute-Vienne, doğuda ise Corrèze, Lot, Tarn-et-Garonne, Gers ve Hautes-Pyrénées illeriyle komşudur. Akitanya'nın illerinden Pyrénées-Atlantiques güneyde İspanya'ya komşudur, Landes ve Gironde ise batıda Biskay Körfezine bakar.

Julius Caesar Galya'yı tanımlarken Akitanya'yı Pireneler'den Garonne Irmağına kadar uzanan bir bölge olarak belirtmiştir. İÖ 27 - İS 14 arasında hüküm süren Roma imparatoru Augustus burayı Roma İmparatorluğu'nun bir yönetim bölgesi yapmış ve sınırlarını kuzeyde Loire'a, doğuda ise Massif Central'e kadar genişletmiştir.

5. yüzyılda Vizigotların bir eyaleti olan Akitanya, 6. yüzyılda Frank yönetimi altına girdi. Uzun bir direnişten sonra 8. yüzyılda Charlemagne'ın egemenliğini tanıdı. Charlemagne Akitanya'nın Gaskonya dışında kalan bölümünü oğlu Louis'ye (sonradan İmparator I. Louis) bir krallık olarak bağışladı. Akitanya, Louis'nin oğlu I. Pepin ile onun oğlu II. Pepin'in hükümdarlıkları sırasında da krallık olmaya devam etti. Bu dönemde başlıca kentleri Toulouse, Limoges ve Poitiers idi. Bölgenin 9. yüzyılda Normanlar tarafından yakılıp yıkılması toplumsal ve siyasal kargaşalıklar çıkmasına neden oldu. Bu kargaşalıklar sırasında çeşitli feodal malikâneler kuruldu.

Cluny Manastırı'nın kurucusu ve Auvergne kontu I. Guillaume (Dindar) 9. yüzyıl sonunda, 7. yüzyılda pek tanınmayan kişiler tarafından kullanılmış olan Akitanya dükü unvanını aldı. Auvergne, Toulouse ve Poitiers kontları 10. yüzyılın ilk yarısında, bu unvan üzerinde hak ileri sürdüler. Ama sonunda bu unvanı Poitiers kontu I. Guillaume (Akitanyalı III. Guillaume) elde etti. 10. ve 11. yüzyıllarda Akitanya'yı güçlü Poitiers kontları hanedanı elinde tuttu. Bu dönemde kontlar, Akitanya'nın sınırlarını Gaskonya ve Toulouse'u içine alacak kadar genişlettiler, kontluğa eski görkemini yeniden kazandırabilmek için çaba gösterdiler. Son dük X. Guillaume (Poitiers kontu VIII. Guillaume) erkek vâris bırakmadan ölünce, kızı Eléonore 1137'de Fransa kralı VII. Louis ile evlenerek Akitanya Düklüğü'nü Fransa Krallığı'yla birleştirdi. Louis'den ayrılan Eléonore 1152'de (iki yıl sonra II. Henry adıyla İngiltere tahtına geçecek olan) Anjou kontu Henry Plantagenet ile evlenince, düklük de yeni kocasına geçti. Henry Akitanya'da çıkan bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra düklüğü oğlu I. Richard'a (Aslan Yürekli) verdi. Richard yaşamının büyük bölümünü Akitanya'da geçirdi ve sık sık ayaklanan vasallara boyun eğdirdi. Richard 1199'da ölünce düklük yeniden Eléonore'a geçti. Beş yıl sonra o da ölünce İngiltere Krallığı'na bağlandı.

Akitanya İngiltere krallarının yönetimi altına girdiği sırada Loire'dan Pireneler'e kadar uzanan eski sınırlarını koruyor, ama

güneydoğudaki uzantısı Toulouse kontlarının geniş arazisiyle kesiliyordu. Akitanya sözcüğünün bozulmasından oluşan Guyenne (ya da Guienne) adı 10. yüzyılda kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Akitanya'nın bundan sonraki tarihi Gaskonya(*) ve Guyenne'in(*) tarihlerine karışmıştır. Bu bölgeler Yüzyıl Savaşları'ndan sonra yeniden bütünüyle Fransa'ya bağlanmıştır.

Akitanya'nın, güneyindeki Pireneler dışında kalan toprakları genellikle düzlüktür, büyük bölümünün yüksekliği 480 m'yi bulmaz. Bölgenin en yüksek noktası Midi d'Ossau Doruğudur (2.885 m). Lot-et-Garonne ve Dordogne'un güneyi dışında, yıllık yağış miktarı en az 800 mm'dir. Pireneler'e yaklaştıkça yağış miktarı artar. Bölgede okyanus iklimi egemendir.

Fransa'nın kırsal kesiminde 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan nüfus azalması, Akitanya'da çok belirgin olmuştur. Bölgedeki nüfus 1886 - 1921 arasında yüzde 10 azalmış ve 1946'dan sonra pek az artış göstermiştir. Savaş sonrası nüfus artışının önemli bölümünü Bordeaux ile Lacq kentlerindeki sanayi merkezlerinde çalışmak üzere Kuzey Afrika'dan gelen göçmenler oluşturmuştur. Nüfus giderek kentlerde toplanmakta, küçük kasabaların nüfusu ise genellikle azalmaktadır. Bununla birlikte Libourne, Bergerac ve Sarlat-la-Canéda gibi kasabalar canlılıklarını korumaktadır.

16. yüzyılın sonunda yetiştirilmeye başlanan akdarı, bölgenin en önemli tahılıdır. Bağcılık yaygındır. 19. yüzyılın sonunda yetiştirilmeye başlanan ticaret ürünleri arasında tütün, elma, armut, şeftali, fasulye ve bezelye sayılabilir. Akitanya topraklarının büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Bordeaux'nun dışında sanayi fazla gelişmemiştir. Lacq'da(*) çıkarılan doğal gazın neredeyse yarısı Fransa'nın başka bölgelerine gönderilir. Ayrılıkçı bir siyaset izleyen Bask Ülkesi Sosyalist Partisi (Bask dilinde: *Euskal Herriko Alderdi Sozialista*), özellikle Bayonne'da etkindir. Nüfus (1987 tah.) 2.708.300.

Akkâ, ACRE ya da AKKO olarak da yazılır, İsrail'in kuzeybatısında kent. Akdeniz kıyısındaki Hayfa Körfezinin (eskiden Akkâ Körfezi) kuzey ucundadır. Kentin doğal limanı, tarih boyunca Filistin'e giren bütün istilacıların hedefi olmuştur. Akkâ'dan söz eden en eski belge, İÖ 19. yüzyıldan kalma bir Mısır lânetleme metnidir. Kitabı Mukaddes'te (Hakimler 1), Yeşu ve ardıllarının önderliğindeki Yahudilerin kenti ele geçiremediği belirtilir. Filistin'de ve Akdenizin doğu kıyılarında yaşayan Sami halkları olan Fenikelilerle Kenanlılar kenti uzun süre elde tuttular. İÖ 336'da Büyük İskender Akkâ'yı ele geçirdi. Ardından da Mısır kralı II. Ptolemaios Philadelphos (İÖ 285-246) kenti alarak buraya Ptolemais adını verdi.

Cezzar Ahmed Paşa Camisi, Akkâ, 1871
Karystone

Akkâ, Romalıların İS 66-70'teki Yahudi ayaklanmasını bastırırken yararlandıkları başlıca üslerden biri oldu. 614'te Perslerin, 638'de Arapların, 1104'te de St. Jean D'Acre adıyla kenti son başkentleri yapan Haçlıların eline geçti. 1291'de Memlük sultanı el-Eşref Halil (1290-93) kentteki Haçlı egemenliğine son verdi. 1516'dan 1918'e değin Akkâ kısa aralıklar dışında Osmanlı yönetiminde kaldı. 1918'de İngiliz kuvvetlerince işgal edildi. 1922'de de İngiliz mandası altında Filistin'in bir parçası oldu.

Osmanlı valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın (1775-1804) güçlendirdiği eski surlar ve kale, 1799'da Napoleon'un kuşatmasında Akkâ'yı korudu. Kent 1832'de Mısır hıdivi İbrahim Paşa'ya teslim oldu. Kale İngiliz hapisanesi olarak kullanılırken 3 Mart 1948'de Irgun Zvai Leumi adlı terörist Yahudi grubu tarafından ele geçirilinceye değin ciddi bir tehditle karşılaşmadı. Akkâ 17 Mayıs 1948'de düzenli İsrail birlikleri tarafından işgal edildi. Kentteki Arapların çoğu kaçarken 3 bin kadarı kentte kaldı. 1980'lerin başında, nüfusun yaklaşık dörtte üçü Yahudiydi.

Akkâ'nın günümüzde toprakla dolmuş olan eski limanı, körfezin karşı kıyısındaki Hayfa'ya göre önemini yitirmiştir. Burasını artık yalnızca küçük balıkçı tekneleri kullanmaktadır. Bugünkü Akkâ'nın başlıca sanayi kuruluşları çelik haddehaneleri, kibrit, kiremit ve plastik fabrikalarıdır. Kale dışında göze çarpan mimari yapılar Cezzar Ahmed Paşa'nın yaptırdığı ve onun adını taşıyan cami, gene onun yaptırdığı hamamda bulunan Belediye Müzesi, St. John Kilisesi'nin Haçlılar döneminde yemekhane olan kriptası ve Haçlıların vakıf toprakları üstünde kurulu çeşitli kiliselerdir. Kentin hemen kuzeyinde, Bahailiğin kurucusu İranlı Baha Üllah'ın türbesi bulunur. Güneyde ise geniş bir sanayi bölgesi vardır. Boya fabrikaları doğudadır. Batı Celile'deki Arap yerleşmelerinin ana ticaret merkezi durumunda olan kent, turist çekmeye de başlamıştır. İsrail Deniz Kuvvetleri'ne bağlı Denizcilik Yüksekokulu da Akkâ'dadır. Nüfus (1987 tah.) 37.200.

Akkad bak. Akad

Akkad, Abbas Mahmud el- (d. 28 Haziran 1889, Assuan - ö. 12 Mart 1964, Kahire, Mısır), gazeteci, şair ve edebiyat eleştirmeni. 20. yüzyıl Arap şiirine ve eleştirisine yenilik getirmiş, çok sayıda ürün vermiştir.

Dar gelirli bir ailenin oğlu olan el-Akkad, öğrenimi yarıda kalınca kendi kendini yetiştirdi. Geçimini genellikle yazarlık yaparak kazandı. Sözünü sakınmadığı siyasal yorumlar yazdı. Yazılarıyla hükümete karşı çıktığı için 1930-31'de birkaç ay tutuklu kaldı. Hitler'i eleştirdiği için, 1942'de Alman birlikleri Mısır'a doğru ilerlemeye başlayınca Sudan'a sığındı.

El-Akkad'ın yapıtları arasında şiirler, kendi aşklarından birini anlattığı *Serat* (1938) adlı bir roman, klasik ve çağdaş Arap yazarlarıyla ilgili eleştiriler yer alır. Denemelerinde 19. yüzyıl İngiliz yazarlarının, özellikle de Thomas Carlyle'ın etkisi görülür.

El-Akkad, din ve siyasetle de yoğun biçimde uğraşmıştır. Bu alandaki yapıtları arasında, Kuran felsefesi ile siyasal ve toplumsal felsefe üzerine incelemeleri, 7. yüzyılda yaşamış Arap komutanı Halid bin Velid gibi ilk dönem Müslümanların ve 20. yüzyıldaki Mısır Milliyetçi Partisi önderlerinden Saad Zaglul'un yaşamöyküleri sayılabilir.

akkan *bak.* lenf

akkarınca *bak.* termit

Akkerman *bak.* Belgorod-Dnestrovski

Akkerman Antlaşması. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Boğdan'ın Akkerman (bugün Ukrayna'da Belgorod-Dnestrovski) kentinde 7 Ekim 1826'da imzalanan antlaşma. Osmanlılar, savaş tehdidi altında imzaladıkları bu antlaşmayla, Sırbistan'la Eflak ve Boğdan voyvodalıkları üzerindeki Rus isteklerini kabul ettiler.

Akkerman Antlaşması'yla ikı devletin 1812'de imzaladığı Bükreş Antlaşması'nın koşulları benimsendi; ayrıca Sırbistan'ın özerkliği kabul edildiği gibi, Eflak'la Boğdan'ın özerkliğini koruması için Rusya'ya özel haklar tanındı. Görev süresi yedişer yıl olarak belirlenen Eflak ve Boğdan voyvodalarının bundan sonra İstanbul'daki Rus elçisinin onayı olmadan görevden alınamayacağı kabul edildi. Rus gemilerine Karadeniz ve Tuna'da serbestçe sefer yapma izni verildi; İstanbul ve Çanakkale boğazları Rusya'ya gidip gelen tüm ticaret gemilerine açıldı. Osmanlıların daha sonra Akkerman Antlaşması'nı tanımayarak Sırbistan, Eflak ve Boğdan'ın denetimini yeniden elde etme girişimleri Rusya'nın 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmasına neden oldu.

Akkışla, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Bünyan'a bağlı bir bucak olan Akkışla, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Akkışla Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.709; kasaba, 3.109.

akkor lamba, uygun bir maddeyi yüksek sıcaklığa kadar ısıtarak ışık üreten çeşitli ışık kaynaklarının ortak adı. Katı ya da gaz herhangi bir madde yakılarak ya da içinden elektrik akımı geçirilerek ısıtıldığında, kendine özgü renkte bir ışık salar.

1802'de Sir Humphry Davy, açık havada elektrikle ısıtılan platin şeritlerin akkorlaştığını göstermişti; ama bu şeritler uzun süre dayanmıyordu. 1841'de İngiltere'de Frederick de Moleyns, ikı platin tel arasında ısıtılmış odun kömürü tozu kullanarak yaptığı ilk akkor lambanın patentini aldı.

Aydınlatma amacıyla kullanılabilecek ilk akkor lambaların ortaya çıkışı ise ampulün içindeki havanın tümüyle boşaltılmasını sağlayan vakum pompalarının bulunmasından sonradır. 1878'de İngiliz Sir Joseph Wilson Swan, bir yıl sonra da ABD'li mucit Thomas Alva Edison, birbirlerinden habersiz olarak, havası boşaltılmış bir cam ampulün içinde akkor hale getirilen karbon telli lambaları ürettiler. Akkor lambanın aydınlatma sistemlerinde kullanılabilmesi için gerekli olan enerji hatlarını ve öbür donanımları geliştiren Edison olduğu için, bu buluşun onuru Edison'a kaldı.

1911'de karbon teli yerine, çekme yöntemiyle elde edilen tungsten teli kullanılmaya başladı; 1913'te teller halka biçiminde kıvrıldı ve ampullerin içi soy gazlarla dolduruldu. Önceleri soy gazlardan yalnızca azot kullanılıyordu, sonraları lambanın aydınlatma gücüne göre değişen oranlarda azot ve argon karışımı yeğlendi. Bütün bu aşamalar lambanın ışık verimini artırmıştı. 1925'ten sonra da, telin göz kamaştırıcı parlaklığını gizleyerek daha yumuşak bir ışık elde etmek için ampullerin iç yüzeyi hidroflüorik asitle buzlandırıldı.

Projektörlerde, spot ışıklarında ve perdeye yansıtılan sinema filminin aydınlatılmasında

kullanılan çok parlak ışıklı karbon ark lambası(*), aralarından yüksek bir elektrik arkı atlayan iki karbon elektrottan oluşur. Isınan elektrotlardan ve elektrik arkındaki iyonlaşmış gazlardan güçlü bir ışık yayılır.

Elektriksiz akkor lambaların en bilinen örneği, "lüks lambası" diye anılan akkor gömlekli lambadır. Bu lambanın fitili, ince iplikten ağ gibi dokunmuş ve seryum nitratları ile toryum, berilyum, aluminyum ya da magnezyum metallerinin biri ya da birkaçından oluşan bir çözelti emdirilmiş küçük bir torbadır. Gömlek denen bu fitil, doğal gaz, havagazı, propan ve buharlaştırılmış benzen gibi kolay alevlenir bir gazın doldurulduğu bir deliğin üstüne yerleştirilir. Gaz tutuştuğu zaman fitilin iplik dokusu da yanar ve geride, torbanın biçimini olduğu gibi koruyan metal oksitlerinin oluşturduğu, dokunulduğunda hemen dağılan bir yapı kalır. Yanar gazların, bu metal oksit artıklarını akkor dereceye kadar ısıtmasıyla ışık oluşur. Gaz lambaları fitil olmadan da ışık verebilir.

Kalsiyum ışığı, 1825'te bulunan ve yaklaşık 1900'e değin tiyatro sahnelerinin aydınlatılmasında kullanılan çok parlak ışıklı bir gaz lambasıdır ve oksijen-hidrojen karışımının aleviyle ısıtılan büyük bir kireç (kalsiyum oksit) topağından oluşur.

Akkoyunlular, 1402-1502 arasında Azerbaycan, Irak ve Doğu Anadolu'da egemenlik kuran Türkmen hanedanı. Akkoyunlular Oğuzların Bayındır boyundan oldukları için, bu devlete Bayındırıye de denilmiştir.

Akkoyunlu Devleti'nin çekirdeği olan beyliği, Akkoyunlu aşireti reisi Tur Ali Bey'in torunu, Kutlu Bey'in oğlu Kara Yülük Osman Bey (1402-35) kurdu. Osman Bey, Akkoyunlu aşireti reisliği için kardeşleriyle giriştiği ilk mücadeleyi kaybedince 1386'da Sivas emiri Kadı Burhaneddin'in yanına gitti. 1396'da Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in öldürülmesi olayından sonra Kadı Burhaneddin'den ayrılarak kendisine bağlı güçleri topladı ve iki yıl sonra da Sivas'ı kuşattı. Karabel Savaşı'nda (1398) Burhaneddin'i öldürdü. Bir süre Memlûk sultanı Berkuk'un, bir süre de Timur'un yanında kaldı. Tüm Akkoyunlu boylarını buyruğu altına alarak Timur'un Anadolu seferinde öncülük etti. Bu hizmetine karşılık 1402'de Timur'un izniyle Diyarbakır'da beyliğini ilan etti. Ölünceye değin Timurlulara vergi ödediği gibi, Osmanlılarla da iyi geçinmeye çaba gösterdi. Aşiretini Diyarbakır çevresinde iskân etmeye çalıştı. Eski düşmanlıkları yüzünden sık sık Karakoyunlularla savaştı, bu çarpışmaların birinde de öldürüldü (1435).

Osman Bey'in yerine geçen oğulları Ali (1435-38) ve Hamza (1438-44) başarılı savaşlara giriştiler. Hamza, kardeşi İskender'in Bağdat'taki egemenliğine son verdi. Ali Bey'in oğlu Cihangir (1444-53) döneminde Karakoyunlu Cihanşah'ın kışkırtmaları ile Cihangir ve kardeşleri arasında beylik mücadelesi başladı. Cihanşah'ın kendisi de 1447'den 1453'e değin Akkoyunlu topraklarına saldırılar düzenledi. Bu mücadele döneminde Cihangir'i destekleyen kardeşi Uzun Hasan (1453-78), sonunda Diyarbakır'a girerek hükümdar oldu. Cihangir, Mardin'e çekildi. Uzun Hasan, devleti güçlü ve düzenli bir yapıya kavuşturdu. Kuzey ve Güney Irak'ı, Horasan'ı sınırlarına kattı. Kardeşlerinin ayrılıkçı eylemlerine son verdi. Dulkadiroğulları topraklarına ve Gürcistan'a sefere çıktı. Pontus prensesi Theodora ile evlenerek bu devletle dostluk ilişkisi kurdu. Osmanlı Devleti'ne karşı kendine müttefikler aradı. Karamanlılarla ve Venedik Cumhuriyeti ile anlaştı. Bu sıralarda II. Mehmed (Fatih) 1460 ve 1461 seferleri ile İsfendiyaroğullarını ve Pontus Devleti'ni ortadan kaldırmıştı. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın 1466 ve 1467'deki Diyarbakır kuşatmalarını başarısızlığa uğratan Uzun Hasan, Timurlu hükümdarı Ebu Said'in 1469'daki saldırısını da püskürterek umulmayan bir zafer kazandı. Sonra Karakoyunlu topraklarını işgal ederek Bağdat'ı aldı. Gürcü Krallığı'nı vergiye bağladı. 1472'de de asker göndererek Osmanlılara karşı Karamanlıları destekledi. Ancak Şehzade Mustafa, Konya yakınlarına kadar ilerleyen Akkoyunlu birliklerini bozguna uğrattı. Ardından da II. Mehmed Akkoyunlulara karşı sefere çıktı. Tercan Ovasındaki Otlukbeli'nde 11 Ağustos 1473 günü yapılan savaşı kaybeden Uzun Hasan doğuya çekildi. Yönetim merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıyarak son yıllarını orada geçirdi ve yeni sorunlar yaratmamaya özen gösterdi.

Ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgasını Yakub (1478-90) kazandı. Yakub, Gürcistan'a akınlar düzenledi. Erdebil şeyhlerinin Şiilik propagandalarına karşı Sünniliği savundu. Yakub'un ölümünden sonra karışıklıklar daha da arttı. Tebriz'de yönetim sık sık el değiştirdi. Baysungur (1490-93), Rüstem (1493-97), Göde Ahmed (1497) arasındaki çekişmeler yüzünden ülke parçalandı. Şirvan'da Murad (1497-1502), Azerbaycan'da Elvend Mirza (1498-1504) Yezd'de Muhammed Mirza (1498-1502) sultanlık ettiler. Safevi hanedanını kuran İsmail, anne tarafından bağlı bulunduğu Akkoyunlu hanedanının mirasçısı olduğunu ileri sürerek ülke topraklarının bir bölümünü savaşmadan ele geçirdi. 1501'de Elvend Mirza'yı, 1502'de de Murad'ı yenerek Akkoyunlu Devleti'ne son verdi.

Akkoyunlular, Osmanlılardan daha geri bir toplumsal düzeyde olmakla birlikte, aşiret yaşamından iyi örgütlenmiş bir devlet düzenine geçmeyi başarmış büyük bir beyliktir. Uzun Hasan ve oğlu Yakub, Tebriz'i ve Diyarbakır'ı birer bilim ve kültür merkezi yapmaya çalışmışlardır. Osmanlılar zamanında da uygulanan ve bu bölgeye ilişkin tahrir(*) defterlerinde, kanunnamelerde(*) izleri görülen "Hasan Padişah Kanunları" nın koyucusu Uzun Hasan, Tebriz'de büyük bir cami yaptırmıştır. Dönemini anlatan *Kitab-ı Diyarbekriye*, önemli tarih kaynaklarındandır. Celaleddin Devvani, İsa Savcı, Ali Kuşçu, İdris Bitlisi gibi bilim adamlarını ve sanatçıları koruyan Akkayonlu hükümdarlarının kendileri de edebiyat, müzik ve tarihle uğraşmışlardır.

Akköy, Ege Bölgesi'nde, Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçenin Merkez bucağına bağlı 12 köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca birleştirilerek merkezi Akköy kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Akköy Belediyesi 1971'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.235; kasaba, 3.614.

Akkuş, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 666 km² olan Akkuş ilçesi kuzeyde Çaybaşı ve Ünye, doğuda Kumru ilçeleri, güney ve batıda Tokat, kuzeybatıda da Samsun illeriyle çevrilidir.

Canik Dağlarının engebelendirdiği Akkuş'ta düzlük yok denecek kadar azdır. Dağlar, küçük çay ve derelerin açtığı vadilerle yarılmıştır. Ceviz ve Curi dereleri ile Akçay ve Terme Çayının başlangıç kolları ilçe topraklarından çıkar. Güney kesimden geçen Karakuş Çayının döküldüğü Hasan Uğurlu Baraj Gölünün doğu kıyısı ilçe sınırları içindedir.

Zengin bir orman örtüsü olan Akkuş ilçesinin başlıca ekonomik etkinliği ormancılıktır. Tarım sınırlı ölçüde yapılır, başlıca ürünler fındık, ceviz, patates ve mahleptir. Bazı orman köylerinde de arıcılık ve tavukçulukla uğraşılmaktadır. İlçedeki yaylalarda hayvancılık yapılır.

Akkuş yöresi, 1074-75 arasında Anadolu Selçuklularının yönetimine girdi. Daha sonra Trabzon İmparatorluğu'nun sınırları içinde kaldı, 1461'de II. Mehmed'in (Fatih) bu devleti ortadan kaldırmasıyla Osmanlı topraklarına katıldı. Cumhuriyet döneminde Karakuş adıyla Ünye ilçesine bağlı bir bucak merkeziyken 1954'te Akkuş adıyla Ordu'ya bağlandı.

Akkuş kasabası, Ünye-Niksar karayolu üstündedir. Kasabada en önemli sanayi kuruluşu Akkuş Kereste Fabrikası'dır; ayrıca bir gürgen fırınlama tesisi vardır.

Akkuş Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.889; kasaba, 6.236.

akl (Türkçede "akıl"), İslam düşüncesinde, duyular aracılığıyla ya da düşünme yoluyla bilinebilecek şeyleri bilme ve anlama gücü. Kuran'daki "bilgiyi elde eden güç" ve "bu güçle elde edilen bilgi"; hadislerde "bağlamak", "diyet vermek" gibi sözlük anlamlarından başka "anlamak", "bilmek" karşılığında da kullanılır.

İslam felsefecilerine göre akl, nazari (kuramsal, bilici) ve ameli (kılgısal, yapıcı) olarak ikiye ayrılır. Nazari akl, cevherleri (tözleri) ya da külli (tümel) mahiyetleri kavrayan güçtür. Ameli akl ise nefsin, bilinen bir amaç için seçtiği şeyleri istek gücüyle harekete geçirme yetisidir. Nazari aklın dört durumu vardır: 1) Heyulani (potansiyel, maddi) akl, anlaşılır şeyleri kavrama, bilgi edinebilme yetisidir. 2) Meleke durumundaki akl, kuramsal bilgilere ulaşma ve zorunlu bilgilerden kuramsal bilgiler çıkarma, doğru düşünebilme yetisidir. 3) Bilfiil (eyleme dönük) akl, kendi zihinsel etkinliğini sürdürebilme, kuramsal bilgileri zihinde her zaman yeniden üretebilme yetisidir. 4) Müstefad (edinilmiş) akl, kazanılan kuramsal bilgilerin hiç yitirilmeyecek biçimde hazır tutulmasıdır.

Farabi ve İbn Sina gibi İslam felsefecileri, evrenin yaratılışını bir "akl"lar kuramı ile açıklar. Buna göre Allah'ın kendi kendini akletmesinden (idrak), birinci akl (akl-ı evvel) ortaya çıkmıştır. Allah'tan sonra ikinci varlık sayılan birinci aklın Allah'ı akletmesinden ikinci akl, ondan üçüncü akl, ondan dördüncü akl doğmuş ve böylece onuncu akla kadar süren bir akllar zinciri olmuştur. Onuncu akl "faal akl" ya da "külli akl"dır. Madde dünyası faal akldan sonra ve onun etkisiyle oluşur.

Mutasavvıflara göre aklın üç aşaması vardır. Birinci aşamada "akl-ı maaş" bulunur. Maddeye yönelik olan bu akl ancak görülen âlemi kavrayabilir (Arapça: *maaş* "dirlik"). İkinci aşama "akl-ı mead"dır; ölüm ötesine, sonuca yönelik olan bu akl görünen âlemin ötesini kavrayabilir (Arapça: *mead* "ahiret"). Üçüncü aşamada "akl-ı kül", her şeyi kavrayan akl yer alır. Peygamberlere ve velilere özgü olan "akl-ı kül" şahadet, misal ve ruhlar âlemini aşarak vahdete ulaşır. *Ayrıca bak.* us.

aklâm, tekil KALEM. Osmanlı Devleti'nde resmî dairelerde yazı işleriyle uğraşan bölüme verilen ad.

Osmanlı yönetim sisteminde resmî yazılar, ilgili dairenin özelliğine göre uçları değişik biçimlerde kesilmiş kalemlerle ve ayrı ayrı

yazı türleriyle yazıldığından, daire ve bürolara kalem ya da bu sözcüğün çoğulu kullanılarak aklâm denirdi. Kalemlerin en önemlileri Divan-ı Hümayun, Defterhane-i Hakani ve Hazine-i Âmire'deydi. Reisülküttabın yönetimindeki Divan-ı Hümayun'a bağlı Beylik Kalemi(*), Tahvil Kalemi(*), Rüus Kalemi(*), Amedi Kalemi(*) vardı. Bu kalemlerin amirine reisülküttab(*) denirdi. Tanzimat'tan sonra Bâbıâli yeniden düzenlenirken bütün kalemler kaldırılarak aklâm-ı devlet adı altında resmi niteliği daha belirgin yeni bürolar oluşturuldu. Kalem şeflerine de aklâm rüesası dendi. Aklâm-ı devletin aynı zamanda birer okul işlevi görmesi geleneğine de ağırlık verildi. Eski Enderun'un işlevini yüklenen bu yeni kalemlerde aday memurlar, aklâm-ı sitte(*) denen altı temel yazı türünü ve yazışma kurallarını, asıl görevleri kâtiplik olan hattatlardan öğrenerek yetişiyorlardı.

aklâm-ı sitte, ŞEŞ KALEM ya da ALTI KALEM olarak da bilinir, hattatlıkta muhakkak, reyhani, sülüs, nesih, tevki ve rıka adlı altı çeşit yazının toplu adı. Aklâm-ı sitte 10. yüzyılda Abbasiler döneminde gelişmeye başladı. İbn Mukle (ö. 939) bu yazıların gelişmesinde büyük rol oynadı. İbnü'l-Bevvab (ö. 1022) onun koyduğu kuralları göz önünde tutarak harflerin biçimlerini güzelleştirdi. Aklâm-ı sitte, 13. yüzyılda, son Abbasi halifesi Mustasım'ın saray hattatı Türk asıllı Yakut-ı Mustasımi'nin elinde daha da olgunlaştı. İranlı hattatlar Yakut'un yolunda yürüdüler. Osmanlı hattatlar ise kendilerine özgü bir yol tutarak bu yazıları güzelliğin doruğuna ulaştırdılar ve İslam dünyasında hat sanatının öncülüğünü ele geçirdiler.

aklama *bak.* ibra

Aklan, Filipinler'in Panay Adasında il. Adanın kuzeybatı kesimini kaplayan ilin yüzölçümü 1.813 km²'dir. Kuzeyden ve doğudan Sibuyan Deniziyle çevrilidir. Nüfus yoğunluğunun daha yüksek olduğu Aklan Irmağı vadisiyle alçak kıyı şeridinde pirinç, şekerkamışı yetiştirilir, orman ürünleri elde edilir. İlin başlıca kentleri kıyı şeridinde yer alır. İl merkezi Kalibo, bir ticaret kenti ve ulaşımda bir kavşak noktasıdır. Kalibo'nun doğusunda bir liman kenti olan New Washington'da adalar arası deniz taşımacılığına dönük tesisler vardır. Öteki kentlerin başlıcaları Ibajay, Batan ve Banga'dır. Aklan'da her yılın ocak ayında bir hafta süren Ati-atihan Şenliği yapılır. Başlangıçta bir Hıristiyan yortusuyla çakıştığı için uzun süre Hıristiyan ve pagan öğelerin bir arada görüldüğü bu şenlikte, eski bir tarihte Malaylar ile Negritolar arasında yapılmış bir antlaşma kutlanır. Nüfus (1980) 324.563.

aklanma, Yunanca DIKAIOSIS, Latince JUSTIFICATIO. Hıristiyan ilahiyatında 1) günahkâr kişinin Tanrı lütfuna kavuşması, 2) günahkâr kişinin doğruluğa ermesi, 3) özellikle Protestanlıkta, Tanrı'nın tövbe eden günahkârları doğruluğa eriştirerek aklaması.

Eski Yunancada "birini suçsuz kılmak" fiilinden türeyen *dikaiosis*, önceleri teknik bir hukuk terimiydi. Aziz Paulus'la birlikte kilise ve ilahiyat tarihinde önem kazandı. Galatyalılara ve Romalılara mektuplarında Fersilerin Yahudi şeriatıyla sınırlı dindarlığına karşı çıkan Aziz Paulus'a göre, kişiyi Tanrı önünde doğru kılan, ne işlediği işler, ne de özünde iyi olan şeriatın buyruklarına uymasıdır. İnsan, Tanrı önünde, tümüyle O'nun lütfuna muhtaç bir günahkârdır ve günahkârı doğruluğa eriştirerek aklayan, Tanrı'nın bağışlayıcı yargısıdır. Yeryüzündeki mahkemelerde ancak suçsuz kişiler aklanabilir, ama Tanrı katında suçlular, günahkârlar aklanır. "İsa suçlarımız için ölüme teslim edilmiş ve aklanmamız için diriltilmiştir" (Romalılara 4:25). Günahkâr artık şenat, günah ve ölüm yargısından kurtulmuş, Tanrı'yla barışmış, Kutsal Ruh aracılığıyla Mesih'te esenliğe ve dirime kavuşmuştur.

Buna karşılık, Tanrı'nın Mesih'te somutlaşan bağışlayıcı yargısını kabullenmek, Tanrı'ya sınırsız güvenmek, kısacası iman etmek gerekir. Aklanan kişi, aklandıktan sonra da insanı günaha özendiren itkilerle karşı karşıyadır ve gene Tanrı'nın lütfuna muhtaçtır. İman eylemsiz olmamalı, sevgiye dayalı işlerle kanıtlanmalıdır.

Kilise Babaları aklanma öğretisine ağırlık vermediler. Ama insanın işleriyle kendini ahlakça kutsallaştırdığını savunan Pelagiusçularla mücadelesi sırasında Augustinus bu öğretiye ilahiyat kuramında önemli yer kazandırdı. Ortaçağın geç dönemlerinde, insanın yaptıklarıyla aklanması kavramı vurgulanır oldu. Martin Luther, bu kavramla mücadele ederken Aziz Paulus'un öğretisine büyük ağırlık verdi ve öğretinin bütün yönleriyle irdelenmesine önayak oldu. Aklanma kavramı, Reform hareketinin başlıca öğretilerinden biri durumuna geldi. 1543-63 arasında toplanan Trento Konsili, bu öğretiye Protestanlık karşıtı Katolik bir tanım getirdi ve sonraki birkaç yüzyıl boyunca Katoliklerle Protestanlar arasındaki köklü ayrım çizgilerini belirledi.

aklanma, hakkında ceza davası açılmış olan sanığın, yapılan yargılama sonunda, işlediği iddia edilen suçu işlemiş olmadığına ya da yaptığı eylemin ceza yasalarına göre suç oluşturmadığına ceza mahkemesince karar (beraat kararı) verilmesi.

Ceza yargılamasının son soruşturma evresinde, uyuşmazlığın temeli mahkûmiyet, aklanma (beraat) ve sorumsuzluk kararı gibi son kararlarla çözülür. İsnat edilen eylemi sanığın işlemediği ya da böyle bir olayın hiç gerçekleşmemiş olduğu kanıtlanmışsa; eylemin sanık tarafından işlenip işlenmediği kuşkuluysa ve her türlü soruşturmanın yapılmış olmasına karşın bu kuşku, sağlam kanıtlara dayandırılarak ortadan kaldırılamamışsa; eylemin işlendiği kanıtlanmış da olsa bu eylem suç öğelerinden birinin eksikliği nedeniyle yasanın öngördüğü suç tiplerinden hiç birine uymuyorsa, mahkeme aklanma kararı vermek zorundadır.

Bu sayılan hallerden ilk ikisinde maddi sorun, üçüncüsünde de hukuki sorun yönünden aklanma söz konusudur. Suç tipinin belirlenmesi için hem eylemin işlendiği, hem de kararın verildiği tarihteki yasalara bakmak gerekir; suç olmaktan çıkmakla suç olmamak yargılamada bir tutulur.

Aklanma kararlarında, suçun sanık tarafından işlendiğine ilişkin iddianın sabit olmaması durumu önemli rol oynar. Bulunabilen kanıtların bütünü, sanığın mahkûm edilmesi için gerekli koşulların bulunduğu konusunda yargıca yeterli bir kanı vermiyorsa yargıç aklanma kararı verir; sanığın aklanması için, bu konudaki koşulların gerçekleşmesi gerekmez. Tersine, yargıcın mahkûmiyet için gerekli koşulların bulunmadığı kanısına varması, sanıkla ilgili aklanma kararı vermesi bakımından yeterlidir. Bu nedenle sanığın savunmasının sabit olması, aklanma için gerekli değildir. Aslında suçsuzluğun kanıtlanması, her olumsuz olaydaki gibi, (suç anında başka yerde olduğunu kanıtlama hali dışında), olası da değildir. Aklanma için sanığın suçsuzluğunu kanıtlamasının gerekmemesi yolundaki ilkenin bir ayrıcası, sanık aleyhine kabul edilmiş bir yasal karinenin (*) bulunmasıdır. Bu durumda sanığın aklanabilmek için bu karineyi çürütmesi, yani savunmanın sabit olması gerekir. Mahkeme aklanma kararının gerekçesinde, sanığa dayandırılan eylemin kanıtlanmış olmamasından mı, yoksa kanıtlanmış olmasına karşın mahkûmiyeti gerektirmemesinden mi aklanmaya karar verildiğini göstermek zorundadır.

aklık derecesi, ALBEDO ya da BOND AKLIK DERECESİ olarak da bilinir, bir cismin yansıttığı Güneş ışınımı miktarının, cisim üstüne düşen toplam ışınım miktarına oranı. Genellikle yüzde cinsinden ifade edilen aklık derecesinin hesaplanmasında, ilkesel olarak, Güneş tayfının yalnızca gözle görülen dalgaboyları dikkate alınır. Bazı maddelerin bu dalgaboyu aralığındaki aklık dereceleri şöyledir: Beton yüzde 17-27, yeşil ormanlar yüzde 5-10; sürülmüş nemli tarlalar yüzde 14-17; kara topraklar yüzde 5-15, çöl toprağı yüzde 25-30; kar yüzde 45-90; bulutlar ise kalınlığına ve damlacık boyutuna bağlı olarak yüzde 5-85.

Suyun aklık derecesi, biri doğrudan doğruya Güneş'ten gelen ışınıma, öbürü de atmosfer tarafından suya yansıtılan Güneş ışığına bağlı olan iki bileşenin ağırlıklı toplamına eşittir. Atmosferden saçılan ışığa bağlı bileşenin aklık derecesi ortalama yüzde 17 dolayındadır. Doğrudan doğruya Güneş'ten gelen ışınıma bağlı olan bileşen ise, Güneş'in yüksekliğine bağlı olarak büyük farklılıklar gösterir ve Güneş tam tepe noktasındayken yüzde 2, ufkun 5° üstündeyken yüzde 58 dolayında olur.

Yer'in aklık derecesini saptayabilmek için Yer çevresinde dönen uydulardan yararlanılmıştır. Yapılan en son ölçümlere göre Yer'in aklık derecesi her iki yarıküre için yüzde 30 dolayındadır. Yansımanın yaklaşık üçte ikisi bulutlardan, geri kalanı da hava molekülleri, toz, su buharı ve Yer yüzeyinden olur.

Atmosferindeki madde dağılımı çok seyrek olan ve hiç bulut bulunmayan Ay'ın aklık derecesi yalnızca yüzde 7'dir. Buna karşılık, bulutlarla sarılı olan Venüs, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün gibi gezegenlerin aklık dereceleri yüzde 56 ile 73 arasında değişir. Mars için bulunan değer, yüzde 15'tir.

1860'ta Güneş, Ay ve Jüpiter'in karşılaştırmalı parlaklık dereceleriyle ilgili bir çalışma yayımlayan ABD'li gökbilimci George P. Bond'un anısına, aklık derecesi terimi çoğu kez onun adıyla anılır.

akli hukuk teorisi *bak.* doğal hukuk kuramı

Aklya Kona, Keçuva dilinde ACLLA CUNA (Güneşin Bakireleri), İnka dininde saflık yemini ederek rahibe tapınaklarında yaşayan kadınlar. Görevleri ayin yemeğini hazırlamak, kutsal ateşi yakmak, imparator için ya da ayinlerde kullanılmak üzere giysiler dokumaktı. Bu kadınlar Mama Cuna adı verilen kadın yöneticilerin denetiminde yaşarlardı. 16. yüzyılın başlarındaki İspanyol işgali sırasında sayıları birkaç bini bulan bakireleri, güneş tanrısının dünyevi eşi olduğuna inanılan soylu yüksek rahibe Coya Pasca yönetiyordu. Bakireler doğuştan soylu değillerdi; güzel ve yetenekli köylü kızları arasından resmi memurlar tarafından seçilirlerdi. Sekiz-on yaşları arasındaki bu kızlar, kapatıldıkları tapınaklardan altı-yedi yıl süreyle hiç çıkamazlardı. Bakirelerden bazıları tanrılara kurban edi-

lır, bazıları da saraya cariye olarak alınır ya da soylulara eş olurdu.

akma sınırı, makine mühendisliğinde, çekilen katı bir malzemenin akarak uzamasına ya da biçimini kalıcı olarak değiştirmesine neden olan yükün, malzemenin başlangıçtaki kesit alanına bölümü; başka bir tanımla, katı malzemede kalıcı biçim değişikliğinin başlamasına neden olan gerilim miktarı. Esneklik sınırı olarak da adlandırılan akma sınırı esnek davranışın sona erip plastik davranışın başladığı noktadır. Değeri akma sınırının altında olan gerilimler ortadan kalktığında malzeme eski biçimine döner. Kesin bir akma sınırı olmayan birçok madde için, akma sınırı yerine akma direnci denen bir nicelik kullanılır. Akma direnci, bir maddenin gelişigüzel seçilmiş bir oranda kalıcı biçim değişikliğine (genellikle yüzde 0,2) uğramasına neden olan gerilim miktarıdır. Akma üst sınırı olarak adlandırılan oldukça kesin bir gerilim noktasında, plastik olarak akmaya başlayan madde sayısı pek azdır. Akma üst sınırı, biçim değişikliği sürdükçe hızla daha küçük ve daha kararlı bir değere (akma alt sınırı) iner. Gerilimin akma sınırını aşacak kadar artması daha büyük çapta kalıcı biçim değişikliklerine ve giderek kırılmaya yol açar.

akmadde, anatomide, daha çok miyelinle kaplı sinir liflerinden oluşan, beyaz renkli sinir dokusu. *Ayrıca bak.* beyin; bozmadde; merkez sinir sistemi.

akmaz göl *bak.* kopuk menderes

akmazlık *bak.* ağdalılık

Akmedrese, ALİ BEY MEDRESESİ olarak da bilinir, Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey tarafından 1409-10'da yaptırılan açık avlulu medrese. Vakfiyesi 1415'te düzenlenen Akmedrese'nin simetrik bir planı vardır. İki

Akmedrese'nin Albert Gabriel tarafından yapılan restitüsyonu
Ana Yayıncılık Arşivi

eyvanlı ve iki katlı olan yapıya kuzey yönündeki anıtsal taçkapıdan girilir. Giriş eyvanı güney yönündeki ana eyvandan daha küçüktür. Sağ ve solundaki merdiven kovalarının bitişiğinde uzun beşik tonozlu köşe odaları bulunur. Avluyu üç yönde, ayaklara oturan iki katlı revaklar çevirir. Revak kemerleri alt katta kaş kemer, üst katta ise sivri kemerdir. Doğu ve batı yönündeki beşiktonozla örtülü dörder medrese hücresi dışarıya mazgal pencereleriyle açılır. Avludan ışık alması için ise medrese hücrelerinin sivri kemerli kapıları üzerine yuvarlak pencereler açılmıştır. Beşiktonozla örtülü ana eyvan geniş avlu cephesiyle bütün yapıya egemendir; güney duvarında bir mihrap nişi ile nişin her iki yanında dışarıya açılan birer pencere yer alır. Sağında ve solunda ana eyvana birer pencereyle açılan ve yalnız güneye birer pencere açıklıkları olan iki oda vardır.

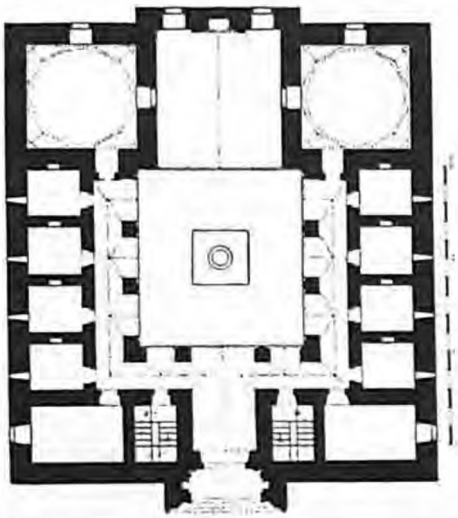

Albert Gabriel tarafından çizilen Akmedrese zemin kat planı
Ana Yayıncılık Arşivi

Kubbeye Türk üçgenleri ile geçilen bu odalar da ana eyvan gibi iki kat boyunca yükseltilerek büyük dersane odaları durumuna getirilmiştir. Medresenin üst katında da aynı örtü sistemi ve planı yinelenmektedir. Alt katın hücrelerindeki mazgal pencerelerin yerine üst kat hücrelerinde daha geniş açıklıklı pencereler kullanılmıştır. Kubbe ve tonozlar çatıda düz damla gizlenmiştir. Tümüyle kesme taştan yapılan medresede belirgin bir dışa açılma kaygısı sezilir. Yapının oranlarına göre oldukça yüksek tutulan taçkapının bulunduğu cephedeki ikinci kata ait galerilerin çift kaş kemerli pencereleri, dışarıya balkon gibi açılarak yapıya bir saray cephesi görünümü kazandırır. Bu cephe, taçkapının mukarnas dolgulu kavsarasının üzerindeki kaş kemer, kaval silmeler ve yan duvarlara oturan sivri revak kemerleriyle mimari açıdan oldukça ilgi çekicidir. Bugün onarılmış durumda olan medrese, çevreden çıkartılan arkeolojik buluntular için önce depo olarak kullanılmaya başlamış (1936), ardından da Niğde Müzesi haline getirilmiştir.

Akmeistler, 20. yüzyıl başlarında simgeciliğin belirsizliğine ve yapmacıklığına karşı çıkan Rus şairlerinin oluşturduğu küçük grup. Şair Sergey Gorodetskiy ve şair Nikolay S. Gumilyov tarafından kuruldu. Akmeistler, şairin bir zanaatçı olduğunu ileri sürdüler, yapıtlarında yoğun ve taptaze bir dil kullandılar. Merkezleri Leningrad'da (bugün Petersburg) olan Akmeistler 1909-17 arasında edebiyat dergisi *Apollon*'un çevresinde toplanmışlardı. 1912'de, en önemli üyelerinden Anna Ahmatova ile Osip Mandelştam, Şairler Loncası'nı kurdular. Akmeistlerin biçim üzerinde yoğunlaşmaları ve dünya gerçeklerinden uzak durmaları Sovyet yönetimi tarafından hoş karşılanmadı. Gumilyov 1921'de Sovyet aleyhtarı bir komploya katıldığı suçlamasıyla idam edildi. Ahmatova yaşamının en üretken yıllarında baskı altında tutulurken, Mandelştam da toplama kampında uzun yıllar geçirdikten sonra öldü.

Akmolinsk *bak.* Tselinograd

Aknar, Hamdi Suat (d. 1873, Harput - ö. 13 Kasım 1936, İstanbul), Türkiye'de patolojik anatominin ve kanser araştırmalarının öncülerinden olan hekim.

1899'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdikten sonra Gülhane Tatbikat Okulu'nda ve Seririyat Hastanesi'nde staj yaptı. Robert Rieder(*) tarafından Almanya'ya gönderildi. Leipzig Üniversitesi'nde veba konusunda doktora yaptı. Doktora tezi *Die Histologischen Veränderungen der Lymphdrüsen bei der Pest des Menchen Inaug* (1904) adıyla yayımlandı. Kiel ve Würtzburg üniversitelerinde çalışarak patoloji uzmanı oldu. Dönüşünde Gülhane'de patolojik anatomi dersleri vermeye başladı (1904). Burada iki yıl çalıştıktan sonra Witting Paşa ile arası açıldı. Bunun üzerine Düyun-ı Umumiye'den iş istedi ve Halif Tuzlası hekimliğine atanarak Yemen'e gitti. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de patolojik anatomi profesörlüğüne getirildi (1907). Askeri ve mülki tıbbiyelerin Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde birleştirilmesi üzerine buraya geçti (1909). I. Dünya Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti görevlisi olarak çalıştığı Erzurum'da tifüs salgını üzerinde araştırmalar yaptı ve tifüs aşısını ilk kez uyguladı. Tıp fakültesi, savaş nedeniyle ara verdiği öğretime 1916'da yeniden başlayınca görevine döndü. 1933'te yapılan üniversite reformunda kadro dışı bırakıldı. Gureba Hastanesi'nde patolojik anatomi laboratuvarı şefiyken öldü.

Aknar, Almanya'dan döndükten sonra Gülhane'de bulunan Türkiye'nin ilk patolojik anatomi laboratuvarını çağdaş bir düzeye getirdi. Tıp Fakültesi'nde 1.800 makroskopik örnekten oluşan bir patoloji müzesi kurdu; mikroskopik preparat arşivi düzenledi. Kanser araştırmalarına ağırlık vererek hücre ve doku patolojisi alanında çalıştı. Doku parçalarının korunması için hazırladığı eriyik "Hamdi Mahlulü" adıyla bugün de kullanılır. Aknar uluslararası düzeydeki tüm patoloji ve kanseroloji kongrelerine

Hamdi Suat Aknar
Ana Yayıncılık Arşivi

davet edilip katıldı. Hilal-i Ahmer'in desteği ile 1925'te üniversitedeki laboratuvarında bir kanser araştırma bölümü kurdu. 1932'de Kanser Savaş ve Araştırma Derneği onun önerisi üzerine kuruldu. Ders kitabı olarak yazdığı *Teşrih-i Marazi-i Hususi* (1912), *Teşrih-i Marazi-i Umumi* (1914) ve *Fetb-i Meyyit ve Teşrih-i Marazi Teşhisi ve Tıbb-ı Adlide Ehemmiyeti* (1930) adlı kitapları vardır. Türkiye'de patolojik anatomi araştırmalarına katkısından dolayı 1974'te TÜBİTAK hizmet ödülü ona verilmiştir.

ukne, derideki yağ bezlerinin iltihaplı hastalığı. Aknenin 50 kadar değişik türü olmakla birlikte, bu terim daha çok, kronik

deri hastalıklarının en yaygını olan ve "ergenlik sivilcesi" adıyla bilinen gençlik aknesini ya da basit akneyi tanımlamak için kullanılır.

Gençlik aknesi kalıtsal etmenlerin, hormonların ve bakterilerin ortak etkisiyle oluşur. Hastalık, ergenlik çağına gelen duyarlı kişilerde kandaki erkek cinsiyet hormonlarının doğal olarak artması ve bu hormon artışıyla uyarılan yağ bezlerinin aşırı çalışmasıyla başlar. Aknenin ilk ve temel lezyonu, yağ bezlerinin salgıladığı yağlı maddelerin, hücre artıklarının ve birtakım mikroorganizmaların (özellikle *Propionibacterium acnes* türü bakterilerin) kıl dibi keseciklerini doldurmasıyla oluşan komedonlardır. Bu komedonlar deri yüzeyine açıldığında yağlı maddelerin havayla oksitlenmesi sonucunda kararır ve deri üstünde siyah noktalar halinde görünür; buna karşılık yüzeye açılmayan komedonlar püstüllere ve derin iltihaplı lezyonlara yol açabilir.

Akneler, lezyonların hafif ya da ağır olmasına göre, genellikle dört dereceye ayrılır. Birinci dereceden aknelerde komedonlar tek tük ya da yaygın olabilir, ama iltihaplanma ya çok azdır ya da hiç yoktur. İkinci dereceden aknelerde, komedonlar deri yüzeyindeki püstül ve papüllerle (küçük, sert, genellikle koni biçimindeki kabartılar) birlikte görülür ve hemen hemen yalnızca yüzde bulunan lezyonlar sürekli kaşınıp koparılmadıkça iz bırakmaz. Lezyonlu bölgeye uygulanan tedavinin olumlu sonuç verdiği bu aşamada, bir iki yıl içinde kendiliğinden iyileşme görülebilir. Üçüncü ve dördüncü dereceden aknelerde komedonların ve püstüllerin yanı sıra, yağbezi kanallarının yırtılması sonucunda yağlı maddelerin ve bakteri artıklarının deri dokularına yayılmasıyla gelişen derin iltihaplı küçük yumrular oluşur. Yüzden başlayarak genellikle boyna, omuzlara ve sırta doğru yayılan lezyonlar, deride kalıcı yara izleri bırakır.

Gençlik aknesinin ağır ya da hafif seyretmesi, geçici ya da kalıcı olması öncelikle lezyonların ağırlığına, ayrıca iklim koşullarına ve kişinin ruhsal durumuna bağlıdır. Lezyonlu bölgeye uygulanan ilaçlar, güneş ışığı, morötesi ışın, antibiyotik ve hormon tedavisi genellikle olumlu sonuç verdiği gibi, çoğu zaman da akneler birkaç ay içinde kendiliğinden iyileşir.

Aknyraios *bak.* Bigadiç

Akola, Batı Hindistan'da kent. Maharashtra eyaletine bağlı Akola ilinin yönetim merkezidir. Murna Irmağının kıyısında yer alır. Tapti Irmağı vadisinde önemli bir kara ve demiryolu kavşağı, özellikle pamuk ürünleri ticaretinin yapıldığı bir merkezdir. Dokuma ve bitkisel yağ sanayileri de vardır. Geçmişte birçok yerel Müslüman krallığın sınırları içinde yer almış olan Akola, Nagpur Üniversitesi'ne bağlı altı yüksekokuluyla önemli bir eğitim merkezidir.

Akola ili, büyük bölümü alçak ve engebeli Berar Ovasında olmak üzere 10.567 km²'lik bir alan kaplar. Kuzeyinde, ili doğudan batıya geçen Tapti Irmağı vardır; kuzeyden Satpura Sıradağlarının uzantıları, güneyden Ajanta Tepeleri ile çevrilidir. Godavari'nin kolu olan Penganga Irmağı, ilin güney bölümünün sularını toplar. İl toprakları verimlidir ve kireçtaşı yatakları ile ünlüdür. Başlıca tarım ürünleri pirinç, pamuk, buğday, darı ve yerfıstığıdır. Sanayi tarıma dayalıdır. Çırçır, yağ işleme ve sigara imalatı önemlidir. Paras'ta bir termal enerji istasyonu vardır. Sirpur'daki Cayna tapınağı ve Narnala'daki Müslüman kalesi ildeki görülmeye değer ilginç yerlerdendir. Nüfus (1991) kent, 327.946; (1981) il, 1.826.952.

Akoliler, GANGLAR ya da ŞULLER olarak da bilinir. Kuzey Uganda ile Sudan'ın en güneyinde etnik ve dilsel grup. Akoliler, Nil-Sahra dil ailesinin Çari-Nil koluna giren bir Doğu Sudan dili konuşurlar. Tarih ve kültür açısından da komşu Langolarla bağlantılıdırlar. Luo ve Anuak halkları gibi Akolilerin de üç ya da dört yüzyıl önce, güneybatıdaki bir bölgeden göç ettikleri sanılır.

Akolilerin, her biri birkaç ataerkil klanı kapsayan bir ya da birden çok köyden oluşan küçük şeflikleri vardır. Şefler (*rwot*) tek bir soydan seçilir. Önceleri büyük alanları kaplayan ve setlerle çevrili olan köyler 19. yüzyıldan başlayarak aynı atadan gelen ailelerin oturduğu birkaç evlik yerleşme birimlerine bölünmüştür.

Akoliler, bazı başka Nil halkları kadar hayvan yetiştiriciliğine ağırlık vermezler. Satmak amacıyla tütün yetiştiren Akolilerin ana gıda maddesi darıdır. Mısır, kocadarı, fasulye, kabak, yerfıstığı ve bunlara benzer savan ürünleri de yetiştirirler. Av alanları, klanların mülkiyetindedir. Ortaklaşa avlanırlar, özel bazı av yöntemleri de kullanırlar. Akarsularda ve bataklık alanlarda yapılan balıkçılık Akolilerde önem taşır.

İngilizlerin savaşçı bir halk olarak tanıdığı Akolilerin büyük çoğunluğu orduya katılmıştır. Daha önce sömürge ordusuyla kurdukları ilişkiler ve başkan Milton Obote (1962-71, 1980-84) ile olan kan ve etnik bağları nedeniyle Akoliler, İdi Amin'in başkanlığı (1971-79) sırasında ağır baskıya uğramış, erkekler öldürülmüştür. İdi Amin'in devrilmesinden sonra, yağmacılık ve hırsızlık yapan çetelere dönüşen askerlerin hedefi haline gelen Akoliler, kıtlık ve kuraklıktan büyük zarar görmüşlerdir.

akondrit *bak.* kumsuz göktaşı

akondroplazi, DÖLÜT KONDRODİSTROFİSİ olarak da bilinir, kıkırdak hücrelerinin eksikliğiyle tanımlanan kalıtsal hastalık. Bu eksiklik sonucunda, gelişimi kıkırdak taslaklarına bağlı olan kemikler büyüyemez. Akondroplazi, cüceliğin en sık rastlanan nedenidir. Hastaların gövdeleri normal denebilecek boyutlarda, buna karşılık kolları ve bacakları çok kısadır; genellikle el parmakları ancak kalça hizasına kadar ulaşır. Kafa tabanındaki birleşme yerlerinin erken kapanması sonucunda kafatası kemikleri aşırı geliştiği için hastanın başı normalden daha iridir. Çıkık bir alın, semer burun, öne çıkık bir altçene, sırtta derin bir girinti yapan bel çukuru, çıkık kalçalar ve dar bir göğüs kafesi görülür. Hasta kadınlarda leğen kemiği genellikle dardır ve doğumda güçlük yaratır.

Hastalık eski çağlardan beri bilinmektedir. Örneğin Eski Mısır'da Tanrı Path bütün kabartma ve heykellerde bir akondroplazi cücesi olarak gösterilmiştir. Zihinsel gelişmesi ve ruh sağlığı normal olan bu cücelere, birkaç yüzyıl öncesine değin saray soytarısı ve kâhin olarak özel ilgi gösterilirdi.

akor, müzikte üç ya da daha çok sesin bir arada tınlaması. Akorlar armonik yapılarına göre, rahatlık duygusu veren konsonan akorlar ve ardından gelen başka bir akora çözülmek isteyen disonan akorlar olmak üzere ikiye ayrılır. Geleneksel Batı armonisinde akorlar üçlü aralıkların üst üste konmasıyla oluşturulur. Üçlü akor böylece iki bitişik üçlünün bir beşli aralık oluşturacak biçimde üst üste gelmesiyle oluşur. Örneğin mi-sol minör üçlüsünün do-mi majör üçlüsünün üzerine konmasıyla do-mi-sol üçlü akoru oluşur. Bu akorun üzerine bir üçlünün daha eklenmesiyle yedili akor oluşur. Örneğin do-mi-sol-si ya da do-mi-sol-si♭ (do-si majör yedili, do-si♭ ise minör yedilidir). Bir üçlünün daha eklenmesi yedili akoru dokuzlu akora dönüştürür (do-mi-sol-si-re). 19. yüzyıl sonlarında Batı müziğinde yedili ve dokuzlu akorlar temel armonik işlevlerin anlatım gücünü artırdığından, üçlü akorun yerini almıştır.

Rus besteci Aleksandr Skriabin'in üst üste eklenen dörtlülerinden oluşan "mistik akor"u (örn. do-fa#-si♭-mi'-la'-re") ilk kez 20. yüzyılın başındaki yapıtlarında ortaya çıkmıştır. Son dönemlerde bitişik seslerden oluşan "ton kümeleri" (örn. do-re-mi-fa#) saf melodik-ritmik güçlerin geleneksel armonik yaklaşıma yeğlendiği müzikte kullanılmaya başlamıştır.

Kırık akorlar ya da arpejler (akoru oluşturan seslerin bir melodi oluşturacak biçimde art arda seslendirilmesi) uzun bir süre yalnızca sazlar için yapılan bestelerde temel bir süsleyici öğe olarak kullanılmıştır. Kırık akor, özellikle 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında egemen olan doğal tonlara dayalı armoni sistemi çevresinde ele alınan eşsesli müzikte çok yaygındır. 20. yüzyıl başlarında ise Arnold Schoenberg Op. 9 *Birinci Oda Senfonisi*'ni (1906) üst üste eklenen dört tane dörtlüden oluşan melodik cümlelerle geliştirmiştir.

akor zitheri, tescilli adıyla ALTOHARP olarak da bilinir, Amerikan *folk*, *country* ve *Western* müziğine eşlik etmekte kullanılan ve zither'e benzeyen telli çalgı. ABD ve Almanya'da basit armonileri öğretmek amacıyla kullanılır. Çalmak için parmak ya da mızrapla tellere vurulurken, öbür elle de istenmeyen sesleri susturan mekanizmayı harekete geçiren düğmelere basılır.

Akor zitheri ilk kez Almanya'da Markneukirchen'li C. A. Gütter tarafından yapıldı. Almanya'dan ABD'ye göç eden C. F. Zimmermann 1881'de bu çalgının patentini aldı. Hissesi, daha sonra New York'ta piyano parçaları üreten Alfred Dolge'un eline geçti. Dolge, kapı kapı dolaşan satıcıları ve postayla evlere satış yapan mağazaları aracılığıyla 1890'larda çalgının satışını büyük ölçüde artırdı.

1920'lerde Ernest "Pop" Stoneman, akor zitheri'nin Apalaş folk tarzına uygun bir türünü geliştirdi ve bununla plak doldurdu. II. Dünya Savaşı sonrasında Nashville'deki "Grand Ole Opry" adlı gösteride çalışan Maybelle Carter da çalgının tanınmasına katkıda bulundu.

akordeon, Fransızca ACCORDEON, Almanca ZIEHHARMONIKA, taşınabilir, serbest kamışlı el çalgısı. Patenti ilk olarak 1822'de Berlin'de Friedrich Buschmann tarafından *Handäoline*, daha sonra 1829'da Viyana'da Cyril Demian tarafından *Akkordion* adıyla alındı. Akordeonun kamışı, metal çerçeve içinde özenle kesilmiş bir yuvanın üzerine tutturulmuş madeni bir dilden oluşur. Çevresinden yukarı doğru uzanan dil, üstten gelen hava akımı çevresini sardığı zaman titreşir, ama havanın ters yöndeki hareketi titreşim yaratmaz. Her bir dilin titreşimi belli bir notayı verir. Dil serbest olan tarafından körpülendiğinde, tınısı tizleşir; sabit olan ucuna yakın bir yerden körpülendiğinde ise pesleşir. Akordeonun körüğü, dilleri taşıyan iki dikdörtgen tahta bölme arasına yerleştirilmiştir. Havanın dillere girişi, tuşlarla ya da bir dizi düğmenin denetimindeki kapakçıklarla sağlanır. Tuşların ya da düğmelerin her biri, yalnızca bir çift dile hava girişi sağlar. Bu çiftlerin biri körüğün sıkıştırılmasında, öteki ise açılmasında ses verecek biçimde düzenlenmiştir.

Bazı akordeonların ilk örneklerinde bu

dil çiftleri, bir gamın iki bitişik notasını verir. Örneğin tek bir düğmeye basmakla, körüğü sıkıştırırken sol, çekerken la sesi alınır. Bu tür akerdeonlara "tek yön sistemli akerdeon" denir. Tek yön sistemli bir

İtalyan akordeonu, 19. yy
Richard Saunders - Scope Associates Inc

akordeonda, iki oktavı aşan diyatonik (gamdaki doğal seslerden oluşan) dizi için on düğme yeterli olmaktadır. Sol el için toplam iki tip tuş vardır. Bunlara bas adı da verilir. Bunlardan biri bas notasını, ötekisi ise buna ait majör akorunu verir. Baslara, körük sıkıştırılırken basılınca tonik (parçanın bestelendiği tonun gamının ilk notası ve akoru), körük çekilirken basılınca dominant (beşinci nota ve akoru) verir ve sağ elin çaldığı melodiye eşlik eder.

Tek yön sistemli akordeonlar, do dizisini veren ilk sıraya fa dizisini veren ikinci bir düğme sırasının eklenmesiyle Avusturya ve İsviçre'de geliştirilmiştir. Bu iki düğme sırası, diyatonik dizideki seslerden her birinin, körüğün hem açılışında, hem de kapanışında elde edileceği biçimde düzenlenmiştir. Örneğin sol sesi, körük açılırken do dizisindeki bir düğmeden, kapanırken de fa dizisindeki bir düğmeden elde edilir ya da bunun tersi olur. Ayrıca yarım sesler için yeni düğme sıraları eklenmiş ve basların sayısı da artırılmıştır.

Piyano akordeon denilen ve sağ el için piyanodaki gibi bir klavyesi olan akordeonun patenti 1852'de Parisli M. Bouton tarafından alınmış, çalgı daha sonra İtalya'da Mariano Dallapé tarafından geliştirilmiştir. Piyano klavyesi ile birlikte geliştirilen "çift yön sistemli akordeon"larda, dilcik çiftlerinden her biri aynı notaya ayarlandığından, körüğün her iki hareketinde de aynı nota ve bas sesi çıkar.

Çelikten yapılmış olan diller pirinç olanlardan daha net bir ses verir. 1930'larda geliştirilen "birleştirici" ya da "düzenleyici"ler, biri ana dil dizisinden bir oktav pese, öbürü de bir oktav tize akorlanmış yeni dil dizilerini devreye sokmaya yarar. Ayrıca ana diziden çok küçük bir farkla akorlanmış bir ya da iki yeni dil dizisi daha eklenebilir. Bunların ötekileriyle çakışması (ses dalgalarının titreşimlerinin üst üste gelmesi) sonucu titreşimli bir ses elde edilir. Her dizi kendi başına ya da öteki dizilerle birlikte kullanılabilir.

Bu arada sol el sistemi de, yedi dikey düğme sırası halinde, 140 basa kadar genişletilmiştir. İlk iki sıradaki bas düğmeleri yukardan aşağıya doğru dörtlü tam aralıklar (re, sol, do, fa vb) halinde düzenlenmiştir. Bu ilk iki sıranın aynı yatay çizgi üstünde bulunan basları arasında ise üçlü majör bir aralık bulunur. Böylece bas düğmelerinde melodik geçitlerin çalınışında kolaylık sağlanmış olur. Öteki sıralar da majör ve minör üçlü, dominant ve eksik-yedili olmak üzere üç notalı akorlar verir. Düzenleyiciler aracılığıyla, bas notaları beş oktavlık, akorlar ise üç oktavlık bir ses genişliğine kavuşmuştur.

Akordeonun başka bir çeşidi de kare biçiminde, parmak düğmeleri ve çift yön sistemiyle işleyen *bandoneon*'dur. İlk kez Almanya'da Krefeld kentinde Heinrich Band tarafından yapılan *bandoneon*, modern Arjantin tango orkestralarında solo çalgı olarak kullanılmaktadır. Öteki kamışlı çalgılar için, *bak.* armonika; armonyum; konsertina; sheng.

akortlu devre *bak.* rezonans devresi

Akosombo Barajı *bak.* Volta Barajı

akozmizm, felsefede Tanrı'nın tek ve nihai gerçeklik olduğunu, sonlu nesne ve olayların bağımsız olarak var olmadıklarını savunan görüş. Akozmizmin, her şeyin Tanrı olduğunu savunan panteizmle aynı şey olduğu düşünülmüştür. Sözcük ilk kez Hegel tarafından, Tanrı'nın dışında, yaratılmış bir dünyanın var olduğu yolundaki geleneksel görüşü reddettiği için tanrıtanımazlıkla suçlanan Baruch Benedictus de Spinoza'yı savunmak amacıyla ortaya atılmıştır. Hegel, Spinoza'nın tanrıtanımaz olamayacağını, çünkü tanrıtanımazların Tanrı'yı bütünüyle dışladıklarını ve Tanrı'sız bir dünyayı tek gerçeklik olarak ele aldıklarını, oysa tümtanrıcıların her şeyin Tanrı olduğunu savunduklarını söyler. Ama panteizm kozmistik de değildir, çünkü bu görüş insanı temel alıp evrene bakmak yerine, evreni temel alıp insana bakar. Gene de Spinoza'nın kozmosu Tanrı'nın bir parçası olduğu için, aslında kozmos değildir. Spinoza'nın düşüncesi "kozmik" değildir ama "akozmik" de değildir, çünkü kozmosu yadsımaz.

Akozmizm, ayrıca Hint felsefesindeki Vedanta öğretisini, Budacılığı ve Arthur Schopenhauer'ın felsefesini tanımlamak için de kullanılmıştır. Johann Gottlieb Fichte ise bu terimi, Spinoza'ya yapılan suçlamaların benzerlerine karşı kendini savunmak için kullanmıştır.

Akören, topraklarının yarısı İç Anadolu Bölgesi, öteki yarısı da Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Çumra'ya bağlı bir bucak olan Akören, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Akören Belediyesi 1926'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 14.637; kent, 10.165.

Akpınar, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kırşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Kaman'a bağlı bir bucak olan Akpınar, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Akpınar Belediyesi 1959'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 17.357; kasaba, 3.791.

Akpınar, Metin (d. 2 Kasım 1943, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu, tiyatro yönetmeni. Zeki Alasya ile bir ikili oluşturmuş, kabare türü oyunlar ve kısa güldürülerle ünlenmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'yle Hukuk Fakültesi'nde okudu. Sahneye ilk kez ortaöğrenimi sırasında çıktı, çeşitli amatör topluluklarda çalıştı. Yeşil Sahne'de *İşler Karıştı, On Küçük Yaramaz* ve *Yağmurcu* adlı oyunlarda rol aldı. MTTB Birlik Tiyatrosu'nu yönetti ve *Karaların Memetleri, Kulaktan Kulağa, Antigone* adlı oyunlarda oynadı. 1964'te Ulvi Uraz Tiyatrosunda profesyonel oyunculuğa başladı. Burada *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım, Ben Devletim* ve *Hababam Sınıfı* adlı oyunlarda oynadı. 1966'da Zeki Alasya ile birlikte Gen-Ar Tiyatrosunda bir grup oluşturdu. 1967'de Haldun Taner, Zeki Alasya ve Ahmet Gülhan'la birlikte Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nu kurdu. Bu tiyatronun bütün

Metin Akpınar (solda), "Aşk u Sevda" oyununda
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

oyunlarında oyuncu olarak görev aldı, kimi oyunların yönetmenliğini yaptı.

1973'te sinema oyunculuğuna başladı. Zeki Alasya ile kurdukları ikili, gazino programlarında, televizyondaki dizi ve reklamlarda güldürü türündeki kısa skeçleriyle büyük ilgi topladı.

Akpınar, Sait (d. 28 Mart 1913, İstanbul), Türkiye'de deneysel fiziğin öncülerinden olan bilim adamı.

Franfurt'taki Goethe Üniversitesi'nde fizik, matematik ve kimya okudu (1934-37). Göttingen Üniversitesi'nden doktor unvanı aldıktan sonra Türkiye'ye döndü (1940). İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik Bölümü'ne asistan olarak girdi, burada 1948'de doçent, 1957'de profesör oldu. Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin kuruluş çalışmalarını yürüttü, 1962'de de bu kuruluşun müdürlüğüne getirildi. 1969'da döndüğü İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden 1983'te emekli oldu.

Akpınar, alkali halojenür tuz kristallerinde, daha önce bilinmeyen yeni tip bir elektrogazışı olayını saptadı ve tanımladı. 1948 ve 1949'da nükleer sayıcıların enerji ayırma gücünü ve sayıcı tüplerdeki yeni tip bir elektrik boşalmasını tanımladı. Radyoaktif izotopların tıpta uygulanmasına Türkiye'de öncülük etti. Tiroit bezinin iltihaplanmasından, az ya da çok salgı yapmasından kaynaklanan hastalıkların tanı ve tedavisinde radyoaktif iyot kullanımına yönelik ilk çalışmalar, onun denel fizik kürsüsündeki laboratuvarında başlatıldı. Akpınar İstanbul ve Uludağ'da radyoaktif yağışları inceledi; mezon teleskopu, interval analizörü, izomer simülatörü gibi nükleer aygıtlar geliştirdi. Emekliye ayrıldıktan sonra çalışmalarını, TÜBİTAK Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü'nün fizik danışmanı olarak sürdürdü.

akr (İngilizce: *acre*), İngiltere ve ABD'de kullanılan arazi ölçüsü birimi. 4.047 m^2'ye (0,4047 hektar) eşittir. Tarla anlamındaki Latince *ager* sözcüğünden gelen akr, toprağı sürmek için gerekli öküz sayısına ya da ekim için kullanılacak tohum miktarına dayanan ilkel ölçme tekniklerinden doğmuştur. Başlangıçta, yaklaşık 201 m boyunda ve 20 m eninde bir arazi şeridi olarak tanımlanan Anglosakson akrı sonradan 4.047 m^2 değerinde bir arazi ölçüsü olarak kullanılır oldu. İskoçya, İrlanda ve Cheshire'da kullanılan akrların değeri Anglosakson akrından daha büyüktür.

akrabalık, aralarında kan bağı olan, olduğu varsayılan, evlilik, evlat edinme ya da başka bir yolla akraba statüsü verilen insanlar arasındaki toplumsal ilişki.

Akrabalık, insanların doğuştan içinde oldukları ya da yaşamlarının sonraki yıllarında kurdukları ve toplumca bağlayıcı sayılan ilişkilerin tümünü kapsayan geniş bir terimdir. Ne tür bağların daha önemli olduğu

konusundaki gelenekler toplumdan topluma değişmektedir. Ama bu bağların yalnızca varlığı bile bireyleri ve toplumun onlardan beklediği rolleri tanımlar.

Temel aile birimi, cinsel ilişkileri yasallaşmış bir kadın ve erkek ile onların evli olmayan çocuklarından oluşur. Bu toplumsal örgütlenme biçiminin önemi bütün kültürlerce kabul edilmiştir. Yeni evlenen çiftin ayrı bir ev açmasıyla yeni aileler kurulur ya da var olan aileler, evlilerin kız ya da erkek tarafı akrabalarıyla birlikte oturmasına bağlı olarak genişler. Bu tür düzenlemelerden de değişik aile biçimleri doğar. "Kök" aile biçiminde, çocuklardan yalnızca biri, evlendikten sonra da anne babasına bakmak ve toprağı işlemek için baba evinde kalır. Bu aile türü, özellikle, tarlaların çocuklar arasında bölüştürülemeyecek kadar küçük olduğu Japonya'da yaygındı. Geniş aile ise, evlenen kız ve erkek çocukların evden ayrılmaması ya da evlat edinme yoluyla akrabalık kurularak bu kişilerin aile birimine katılmasıyla oluşur. Evli bir çift evlat edinebilir. Evlat edinilen çocuklar, manevi ana babanın toplumsal konumunu paylaşırlar.

Her insan anne, baba, kız ve erkek kardeşlerden oluşan bir ailenin üyesidir. Pek çok insan da ayrıca kendisi, eşi (ya da eşleri) ve varsa çocuklarından oluşan bir aile daha kurar. Temel aile birimi en eski toplumsal örgütlenme biçimi olmakla birlikte, aile aynı çatı altında oturan ve yiyeceğini paylaşan herhangi bir akraba ve eşler grubundan da oluşabilir.

Aile bağları soyağaçlarından çıkarılabilir. Soyağaçlarında bireylerin adları ve birbirleriyle olan akrabalık ilişkileri yazılı ya da sözlü olarak belirtilir. Soybilgisi, toplumun ailenin hangi soy zincirini üstün tuttuğuna bağlı olarak değişir. Babasoyluluk bireyin kimliğinin baba tarafı ile, anasoyluluk ise ana tarafı ile belirlenmesidir. Ataerki ve anaerki, aynı kavramdan türemiş, soya ilişkin terimlerdir ve asıl atanın anne ya da baba olduğunu anlatır. Kandaş toplumlarda ailenin her iki kolu da eşit sorumluluk taşır. Ana-baba-çocuk zincirinde yer alan insanların tümü, bireyin soy ataları (örn. büyükbabalar ve büyük büyükbabalar) olarak kabul edilir. Kan bağı dolaylı olanlar ise (örn. ana babanın kardeşleri ya da kardeş çocukları) kandaş akrabalardır. Kuzenler, halalar, teyzeler, amcalar, dayılar, kız ve erkek yeğenler bu gruba girer.

Akrabalık salt kan bağı ile sınırlı olmadığı için soyağacı da tüm önemli akrabalık ilişkilerini kapsamaz. Bunların başında törensel akrabalık (ya da sanal akrabalık) ilişkileri gelmektedir. Hıristiyanlardaki vaftiz anneliği ve babalığı, karşılıklı bir güven ve işbirliği bağı olan kankardeşlik, yardıma gereksinmesi olanlarla bunların ekonomik bakımdan güçlü koruyucuları arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi olan ve *oyakokankei* ya da *oyabun-kobun* olarak bilinen Japonlara özgü ilişki hep törensel akrabalıklardandır. Türk toplumunun bazı kesimlerinde yaygın olan kırvelik de bir sanal akrabalık ilişkisidir. Erkek çocuğun sünnet töreninin düzenlenmesini ve masraflarını bir başka ailenin erkek büyüğünün üstlenmesiyle iki aile arasında kurulan ilişki biçiminde tanımlanabilecek bu ilişki daha çok doğu ve güneydoğu illerinde yaygın ve önemli bir gelenektir. Genellikle benzer ekonomik statüdeki aileler arasında kurulur ve geçişsiz bir ilişkidir.

Analığın hiçbir kültürde tartışma konusu olmamasına karşılık, bazı ilkel toplumlarda üç tür babalık tanımı vardır: 1) Genetik baba, 2) genellikle annenin kocası ve genetik baba da olan, çocuğa toplumsal statüsünü veren "baba" (*pater*), 3) rahimde ceninin oluşmasına katkıda bulunduğuna inanılan kimse (*genitor*).

Tüm bu ilişkileri "akrabalık" adı altında birleştiren ortak nokta, toplumsal olarak tanınmalarıdır. Böylece tümü, özellikle de cinsel ilişkiler, toplumun beklenti, gözlem ve denetimi altına girmiş olur. Bazı evlilikler başkalarınca kararlaştırılır. Bazıları ise kültürün biçimlendirdiği bir evlilik öncesi dönemden sonra gerçekleşir. Bazı yerlerde, bir erkekle kadının yalnızca birbirleriyle cinsel ilişkiye girmeleri temelinde kurulan tekeşlilik yaygındır. Bazı toplumlarda bir erkeğin aynı anda birkaç kadınla evli olduğu çokeşliliğe rastlanır. Bir kadının aynı anda birden çok erkekle evlenmesi demek olan çokkocalılık ise seyrek görülür. Aşağı yukarı tüm kültürler için geçerli olduğu söylenebilecek tek kural ensest tabusudur. Bu, bir erkek ile annesi, kız kardeşi, kızları ya da başka bazı akrabaları arasındaki cinsel ilişki yasağıdır. Bu nedenle, birçok kültürde yakın akrabaların yapılacak evliliği onaylaması gerekse de, kadınlar ve erkekler eşlerini yakın aile çevresi dışında seçmek zorundadır. Böylece evlilik, salt iki insanın birleşmesi olmaktan çıkıp, siyasal ittifaklar kurmak, soyun ve mirasın geleceğini güvence altına almak için kusursuz bir araca dönüşür.

Miras, para, toprak ve mallardan oluşan mal varlığının vârislere devredilmesidir. Bu işlemde vârislerin tümüne eşit davranılabildiği gibi, kimi vârislerin kayırılmasına da rastlanır. Örneğin Avrupa ve Asya'nın kimi bölgelerinde, miras ya yalnızca baba ya da yalnızca ana tarafından geçer. Çocuksuz bir insanın ölümü halinde miras başka bir akrabaya kalır. Ardıllık ise toplumsal güç ve konumun devredilmesidir ve bu, ancak bazı durumlarda yasal olarak akrabalara geçebilir. Kraliyet ailelerinde, soyağacını izleyen bir ardıllık sırası belirlenmiştir. İş dünyasında ise çoğunlukla ardıllığa öncelik verilmez. Ama gene de akraba kayırma birçok toplumda hâlâ yaygın olan bir sorun niteliğindedir. Akraba kayırma, kişinin belirli bir konuma, yeteneği yerine akrabalık ilişkileri göz önüne alınarak getirilmesidir. Bu sorunun yaygınlığı, akrabalık ilişkilerinin taşıdığı önemi bir kez daha vurgular.

akrabalık terimleri, antropolojide, birbirleri ile ilişkili akraba kategorileri için kullanılan adlar sistemi. Yeryüzünde kaç toplum yaşamış ya da yaşamaktaysa o kadar da adlandırma sistemi olabileceği düşünülebilir. Ama antropologlar tüm toplumlar için geçerli az sayıda temel sistem ya da tür belirlemiştir. Bu sistemlerden altısı, aynı kuşaktan olan akrabaların sınıflandırmasının ölçütünü "ego" olarak alır. Ego, soyağacında başlangıç noktası olarak kabul edilen kişidir. Ayrıca, kişinin ana babasının kuşağını temel alan dört ayrı terimler sistemi belirlenmiştir.

Akrabalık terimlerini sistematik olarak ilk kez Amerikalı etnolog Lewis Henry Morgan incelemiştir. *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (İnsan Ailesinde Kandaşlık ve Akrabalık Sistemleri) Morgan'ın 1871'de basılmış öncü çalışmasıdır. Bu çalışmanın en önemli yanı, sınıflandırıcı ve betimleyici akrabalık sistemlerini birbirinden ayırmasıdır. Sınıflandırıcı sistemde, aynı kökten gelen, ama ego ile doğrudan doğruya aynı soy çizgisinde yer almayan bazı akrabalar, aynı soy çizgisinde yer alan akrabalar ile bir terimler grubunda toplanmıştır. İrokuaларınki gibi sınıflandırıcı sistemlerde, baba ve annenin erkek kardeşi için aynı terim kullanılır. Babayanlı ya da anayanlı soy zincirlerinden yalnızca birinin tanındığı birçok toplumda egonun, kız ve erkek kardeşleri ile paralel kuzenlerini (anne ile babanın aynı cinsten kardeşlerinin çocukları, yani babanın erkek kardeşinin ya da annenin kız kardeşinin çocukları) adlandırmak için bir grup terim kullanılır. Buna karşılık çapraz kuzenleri (babanın kız kardeşinin ya da annenin erkek kardeşinin çocukları) adlandırmak için ayrı bir grup terim vardır. Bu düzenleme, çapraz kuzenlerin ego, egonun kardeşleri ve paralel kuzenleri ile aynı soy çizgisinde olmadığını vurgulama amacını taşır.

Betimleyici sistem, sınıflandırıcı sistemin tersine, aynı kökten gelen, ama doğrudan doğruya soy çizgisinde olmayan akrabalar ile aynı kökten gelen ve aynı soy çizgisindeki akrabaları ayırır. İlk olarak Eskimolar arasında gözlemlendiği için, bu tip sistemler zaman zaman "Eskimo" adıyla anılır. Standart Avrupa ve Amerikan akrabalık sistemi, Eskimo sisteminin bir türüdür. Betimleyici sistemler, çekirdek ailenin ekonomik ve toplumsal açıdan görece özerk bir birim olarak etkin olduğu yerlerde yaygındır; etnografya literatüründe ise pek yer almaz.

Sınıflandırıcı ve betimleyici akrabalık sistemleri arasındaki ayrım mutlak değildir. Örneğin çağdaş Amerikan toplumsal örgütlenmesinde akrabalık terimlemesi, aynı soy çizgisindeki kardeşleri, aynı kökten olup doğrudan doğruya soy zincirinde olmayan kuzenlerden ayırır, ama annenin erkek kardeşini, annenin kız kardeşinin kocasını, babanın erkek kardeşini ve babanın kız kardeşinin kocasını aynı grupta toplayarak tümü için *uncle* terimini kullanır. Böylelikle Amerikan akrabalık terimleri, sınıflandırıcı ve betimleyici akrabalık sistemlerinin bazı özelliklerini bir arada içerir.

Türk toplumundaki standart terimleme, ana babayı ve çocuklarını, betimleyici terimlerle (baba, anne, oğul, kız) adlandırır. Ana babanın kız ve erkek kardeşleri de betimleyici terimlerle (amca, hala, dayı, teyze) ayırt edilir. Buna karşılık, çapraz ve paralel kuzenler ayrıştırılmaz ve tek bir terimle (yeğen) anlatılır. Ana babanın anne ve babası da, benzer biçimde birer terimle (nene ve dede) adlandırılır. Gene nene ve dedenin çocuklarının çocukları da tek bir terim (torun) altında toplanmıştır. Evlilik yoluyla edinilen yakın akrabalar için ise ayrıntılı bir terimler kümesi oluşturulmuştur: yenge (amcanın, dayının ya da erkek kardeşin karısı), enişte (teyzenin, halanın ya da kız kardeşin kocası), baldız (erkeğin karısının kız kardeşi), bacanak (kız kardeşlerin kocalarının birbirine göre konumu) gibi. Bu terimleme, yalnızca ana babanın kız ve erkek kardeşlerini, onların çocuklarını ve evlilik yoluyla edinilen bazı akrabalarını ayrıştıran Batı Avrupa terimlemelerinin çoğundan büyük ölçüde ayrılır.

Antropolojide genel kuramsal model ve özel çözümlemeler konusunda görüş birliği olmamasına karşın, akrabalık sistemleri önemli bir toplumsal bilgi kaynağıdır. Akrabalık terimlerinin gerçek anlamı ile çevirisi arasındaki anlam farkını gidermenin kolay olmadığı ortaya çıkmıştır. Örneğin, bazı sistemlerde, ego ile aynı ana baba kuşağındaki tüm erkekler bir tek terimle adlandırılır, ama bunun çekirdek ailede kullanılan "baba" terimi ile aynı anlamı taşıdığı düşünülmemelidir. Dolayısıyla, aynı terim grubunda toplanan insanların, toplumsal olarak da ayırt edilemez oldukları varsayılamaz. Benzer biçimde akrabalık terimleri de sistem ve koşullara bağlı olarak, toplumsal yükümlülük kurallarına uyar ya da aykırı düşebilir. Antropologlar, çarpıtma olasılığından kaçınmak için her şeyi en ince

ayrıntısına kadar betimleyen bir dil geliştirmişlerdir. Örneğin baba ile erkek kardeşi aynı adla anılıyorsa, antropolog, erkek kardeşin konumunu, "yükselen kuşağın baba tarafından erkek akrabası" olarak tanımlayabilir.

Morgan'ın, akrabalık terimlerinin var olduğunu ortaya koyan ilk çalışmasından sonra antropolojik araştırmalar bunları karşılaştırmalı çözümlemelerde temel çerçeve olarak yerleştirmeye yöneldi. Daha sonra Alfred Kroeber'in etkisiyle akrabalık terimlerinin, toplumsal örgütlenmenin mantıksal kurallarını açıklayabileceği düşünüldü. Son zamanlarda ise Kroeber'in çalışması üzerine kurulan ve akrabalığı öğelerine ayıran biçimci çözümleme, antropolojik araştırmanın ana ilgi alanı oldu.

Akragas *bak.* Agrigento

akreditif, ithalatçı ve ihracatçı arasında, bankalar aracılığıyla gerçekleştirilen ödeme biçimlerinden biri. İthalatçı (lehdar), satın aldığı malların bedelini ülkesindeki bir banka aracılığıyla yurt dışındaki bir bankaya (muhabir banka) gönderir. Satışla ilgili taraflar, akreditifin türü, tutarı, sigorta koşulları, malın cinsi ve miktarı, sevkiyat biçimi, akreditifin vadesi gibi bilgiler de ödeme emriyle birlikte muhabir bankaya bildirilir. İhracatçının parayı çekebilmesi, malı gönderdiğini gösteren sevk belgelerini (konşimento, fatura, koli listesi vb) bu bankaya teslim etmesiyle olanaklıdır. Parayı ödemiş olan ithalatçı da sevk belgeleriyle malları gümrükten çeker. Böylece ihracatçı, sattığı malların bedelini alma konusunda güvenceye kavuşur; ithalatçı ise malların satış koşullarına uygun biçimde kendisine gönderilmesini garantiler. Türkiye'de akreditifi açacak bankaya Maliye Bakanlığı tarafından kambiyo işlemleri yapma yetkisi verilmiş olmalıdır. Merkez Bankası bütün akreditif işlemlerinde karşılıklı teminat sağlar.

Akreditif işlemleri beşe ayrılır: 1) Geriye alınması ya da iptali mümkün olmayan akreditife "gayrikabili rücu"; 2) işlemi durdurulabilen akreditife "kabili rücu"; 3) akreditifi açan bankanın ihracatçının ülkesinde tanınmaması durumunda yerel bir bankanın teminat sağladığı akreditife "teyitli"; 4) böyle bir teminatın gerekmediği akreditife "teyitsiz" (yalnızca, "gayrikabili rücu" akreditifler "teyitli" olarak açılır); 5) ithalatçı tarafından bir üçüncü kişiye devredilebilen akreditife "devredilebilir" akreditif adı verilir.

akrep, *Arachnida* (örümceğimsiler) sınıfının *Scorpionida* takımından yaklaşık 800 kadar türün ortak adı. Boyları 13-175 mm arasında değişir. Uzun gövdeleri, ucunda zehirli bir iğne olan boğumlu kuyrukları ve altı çift bacakları vardır. Bacaklarının ilk çifti küçüktür ve avı parçalamaya yarar. Daha iri olan ikinci çift, öne doğru yatay olarak uzanan ve hem dokungaç görevi yapan, hem de avı yakalamakta kullanılan güçlü kıskaçlarla donatılmıştır. Her birinde gene birer kıskaç bulunan son dört çift ise hayvanın yürümesini sağlar.

Gece hayvanı olan akreplerin başlıca besini böcek ve örümceklerdir. Avlarını iri ve güçlü kıskaçlarıyla kavrayarak parçaladıktan sonra dokularındaki sıvıları emerler. Genellikle, iri avlarını önce sokarak uyuştururlar.

Çiftleşme döneminde erkek ve dişi bir çeşit dansla birbirlerine kur yaparlar. *Buthotus alticola* türü akrepler, bu dansa başlamadan önce, dik olarak tuttukları kuyruklarını birbirine dolayıp çözerler. Çiftleşmeden sonra dişi akrep genellikle erkeğini yer. Döllenen yumurtalar dişinin vücudunda gelişir ve canlı olarak doğan yavrular 12 gün kadar dişinin sırtında büyür.

Bazı akreplerin zehiri yalnızca iğnenin girdiği bölümü uyuşturur ve insan için fazla zararlı değildir; bazılarıysa tüm sinir sistemini etkiler ve ölüme yol açabilecek kadar tehlikelidir. Akrepler genellikle saldırgan değildir; dövüşmektense kaçmayı yeğlerler ve kendilerine dokunulmadıkça insanı sokmazlar.

Türkiye'nin hemen her yerinde akrep türlerine rastlanır. Her bölgede görülebilen *Euscarpius* türleri dışında, Güneydoğu Anadolu'da zehiri tehlikeli olan *Buthus* türleri de bulunur.

Akrep, Latince SCORPIUS, burçlar kuşağında, Terazi ile Yay arasında yer alan takımyıldız. Açılımı (Yer'deki boylama karşılık düşen gökküre koordinatı) yaklaşık 16 saat 30 dakika, yükselimi (gök ekvatorundan

Akrep, bir Dua Saatleri Kitabı'ndan, y. 1475 Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York
The Pierpont Morgan Library, New York City, the Glazier Collection

açısal uzaklığı) 30° güneydir. En parlak yıldızı olan Akrep Yüreği (*Alpha Scorpii*) birinci kadirdendir.

Astrolojide sekizinci burç olan Akrep'in yaklaşık 24 Ekim ile yaklaşık 21 Kasım arasındaki dönemi etkisi altında tuttuğuna inanılır. Burcun simgesinin akrep olması, Orion'un bir akrep tarafından sokularak öldürüldüğü yolundaki Yunan efsanesinden kaynaklanır ve Akrep doğarken Orion'un batması da gene bu efsaneye bağlanır. Bir başka Yunan efsanesinde de, Güneş'in arabasını bir günlüğüne sürmek isteyen genç ve deneyimsiz Phaethon'un karşısına çıkan bir akrebin, atları ürküttüğünden söz edilir.

Akrep X-1 (katalog numarası Sco X-1), gökyüzünün en parlak X ışını kaynağı. Varlığı 1962'de saptanan ve Akrep takımyıldızı yönünde keşfedilen bu tür cisimlerin ilkidir. Akrep X-1'in yaydığı X ışınlarının şiddeti, bütün X ışını kaynaklarında olduğu gibi değişkendir. İki ayrı değişkenlik durumu gösteren Akrep X-1, X ışınları saldığı zaman dakikayla ölçülebilecek kadar küçük zaman aralıklarında, zayıf X ışınları saldığı zaman ise çok daha yavaş değişir.

İlk kez 1966'da gözlemlenen Akrep X-1, optik araçlarla gözlemlendiğinde, sönük ve mavimsi ışığıyla çok daha az etkileyicidir. Akrep X-1'in niteliği henüz tam olarak açıklanamamışsa da, birbirine yakın olarak dolanan bir çiftyıldız olduğu sanılmaktadır. Bu ikilinin optik araçlarla gözlemlenemeyen bileşeni, Samanyolu Gökadası'ndaki X ışını kaynaklarının çoğunda olduğu gibi ya bir beyaz cücedir(*) ya da bir nötron yıldızıdır(*). Optik araçlarla izlenebilen mavimsi sıcak yıldızdan, görünür ışık yaymayan çökmüş yıldıza madde parçacıkları düştüğünde X ışını yayılmaya başlar. Çökmüş yıldızın çok güçlü olan kütleçekimi kuvveti, bu madde parçacıklarına olağanüstü bir ivme kazandırır. İkili X ışını kaynaklarının çoğundan farklı olarak, Akrep X-1'deki görünen yıldızın kütlesinin çok büyük olmadığı sanılmaktadır.

Akrep Yüreği, ANTARES olarak da bilinir, kırmızı ışıklı, parlaklığı yarı düzenli devirlerle değişen yıldız. Akrep'in alfa yıldızıdır (*Alpha Scorpii*). Gözle görünür kadri 0,9 olan yıldız, burçlar kuşağı takımyıldızlarından Akrep'in en parlak yıldızı ve bilinen yaldızların en büyüklerinden biridir. Çapı Güneş çapının birkaç yüz katı, aydınlatma gücü de Güneş'inkinin birkaç bin katıdır. 5. kadirden, mavi ışıklı bir yoldaşı vardır. Yer'den 400 ışıkyılı kadar uzaktadır. Batı dillerindeki Antares adının, "Ares'in rakibi" anlamındaki Yunanca bir deyimden geldiği sanılmaktadır. Savaş Tanrısı Ares'in Roma'daki karşılığı Mars olduğu için, Mars gezegeninin rakibi anlamına da gelen bu ad, büyük olasılıkla yıldızın rengi ve parlaklığı nedeniyle verilmiştir.

akriflavin, kok kömürü katranından elde edilen antiseptik boyarmadde. Antiseptik özelliği 1912'de Alman araştırmacı Paul Ehrlich tarafından açıklandı. I. Dünya Savaşı'nda, uyku hastalığına yol açan parazitleri öldürmek için yaygın olarak kullanıldı. Akriflavin hidroklorürün ve daha az tahriş edici, alkali yapıdaki nötr akriflavinin sulandırılmış çözeltisi yerel antiseptik olarak kullanılır, ayrıca idrar yolları antiseptiği olarak da ağızdan verilir. Bu bileşiklerin ikisi de kokusuz, kırmızımsı kahverengi birer tozdur. Eskiden belsoğukluğu tedavisinde de kullanılan akriflavinin yerini bugün antibiyotikler almıştır.

akrilik asit, PROPENOİK ASİT olarak da bilinir, formülü $CH_2{=}CHCOOH$ olan kısa zincirli, doymamış asit. Sanayide, asetilen ve karbon monoksitle suyun bir nikel katalizör eşliğinde tepkimesi ya da akrilonitril bileşiklerinin suyla ayrışması yoluyla elde edilir. Akrilik asitin metil esterleri, akrilat adıyla bilinen polimerlerin üretiminde kullanılır.

akrilik bileşikler, bireşim yoluyla elde edilen ve pek çok ürünün yapımında kullanılan plastiklerin, reçinelerin ve yağların ortak adı. Kullanılan akrilik bileşiğin türüne ve üretim sürecinin özelliklerine bağlı olarak, bu bileşiklerden sert ve saydam, yumuşak ve esnek katılar ya da yapışkan, koyu kıvamlı sıvı ürünler elde edilebilir. Kalıplanmış yapı öğeleri, optik gereçler, mücevherat, yapıştırıcılar, kaplama malzemeleri ve dokuma elyafı gibi çok çeşitli ürünlerin hammaddesi akrilik bileşiklerdir. Örneğin orlon ve akrilan, akrilik iplikleri, pleksiglas da cam benzeri akrilik maddelerin ticari adıdır.

Poliakrilik adıyla bilinen polimerler ailesinin temel üyeleri akrilik ve metakrilik asitlerdir. Bu asitlerin metil esterleri, peroksit katalizörler eşliğinde ya katıksız halde ya da çözelti, asıltı ve emülsiyon halinde kolayca polimerleşir. Metakrilik asitin polimerleşme ürünü olan polimetik metakrilat, çekme ve kalıplama yöntemiyle hazırlanacak parçaların yapımında yaygın olarak kullanılan sert, renksiz, parlak ve saydam, termoplastik bir maddedir. İmalat sanayisinde aynı ölçüde önem taşıyan akrilonitril polimer (vinil siyanür), peroksit katalizör

eşliğinde genellikle asıltı ya da emülsiyon halinde elde edilir. Molekül ağırlığı 70.000 - 120.000 arasında değişen bu ürün beyaz, sert, hafif kristalleşmiş, yüksek sıcaklıkta yumuşayan ve organik sıvıların pek azında çözünen bir maddedir. Yüzde 80-90 oranındaki akrilonitril ile metil akrilatın ya da vinil asetatın kopolimerleri, sentetik elyaf sanayisinde büyük önem taşır. Yüzde 10-15 akrilonitril ile stirenin kopolimerleri ise, çekme ve kalıplamaya elverişli termoplastik maddelerdir. Bu ürünlerin sertliği ve ısıyla yumuşama özelliği çok yüksek, darbeye direnci ise başka monomerlerle hazırlanan polimerlere oranla çok daha fazladır. Yüzde 20-30 oranındaki akrilonitril ile bütadienin emülsiyon halindeki kopolimerleri de sentetik elastomerlerin en değerlilerindendir. Nitril kauçuk da denen bu elastomerler kızgın yağlara, oksijen, ozon, ışık ve sıcaklığa çok dayanıklı olduğundan uçak, otomobil ve elektrikli araçların yapımında yaygın olarak kullanılır. *Ayrıca bak.* vinil bileşikleri.

akrilik boya, akrilik reçinesinden elde edilen sentetik boya. Akrilik çabuk kuruyabilen ve tüm boya maddelerine karışabilen bir maddedir. Hem suluboyanın saydam parlaklığını, hem de yağlıboyanın yoğunluğunu verir. Ayrıca ısıya ve başka zarar verici etkenlere karşı yağlıboyadan daha dayanıklıdır. Bu niteliklerinden ötürü, 1960'larda ilk kez piyasaya sürüldüğünde birçok sanatçı tarafından hemen benimsenmiştir.

akriyavada (Sanskrit dilinde "edimin etkisini reddeden öğreti"), Pali dilinde AKIRIYAVADA. Hindistan'da Buda'nın çağdaşı olan heretik din bilginleri tarafından benimsenen bir dizi inanç. Kural tanımayan bu öğreti, kişinin geçmişteki davranışlarının, o günkü ve gelecekteki durumunu etkileyeceğini savunan *karman* öğretisini ve kişinin kötü davranışlar yerine doğruluğu seçerek yazgısını etkileyebileceğini reddeder. Bu nedenle, *akriyavada* inançlarını savunanları, Budacılar ve bu inançlara karşı olan başka dinsel öğretiler katı bir biçimde ahlaksızlıkla suçlamışlardır. *Akriyavada* konusundaki tek bilgi kaynağı Budacı ve Caynacı metinlerdeki bu inançları yeren bölümlerdir. Bilinen heretik bilginler arasında yazgıcı Goşala Maskariputra, Hindistan'ın en eski maddeci Acita Kesakambalin, atomculuğun savunucularından Pakudha Katyayana ve radikal bir kural tanımaz olan Purana Kasyapa sayılabilir. Goşala'nın izleyicileri Maurya döneminde (İÖ 3. yy) bir ölçüde benimsenen ve daha sonra önemini kaybeden Acivika tarikatını kurmuşlardır.

akrobasi (Yunanca *akrobatos*: "parmak ucunda yürümek" ya da "tırmanmak"), uzmanlık gerektiren bir atlama, canbazlık ve denge hareketleri sanatı. Kökü eskiye dayanan akrobasi daha sonraları genellikle sırık, tek tekerlekli bisiklet, top, varil, ip, tramplen ve trapez gibi aletlerle yapılmaya başlamıştır.

1859'da J. Léotard'ın trapezi bulması ve Blondin'in ip üstünde Niagara Çavlanını geçmesi, akrobatlara ve hava cimnastikçilerine karşı ilginin yeniden uyanmasına yol açtı. İp cambazlığının kökleri Eski Yunan'a kadar uzansa da, trapez bu alanda yepyeni bir olaydı.

Akrobasi, yüzyılın sonlarında sirklerde önem kazandı. 1900'lerde Avrupa ve ABD'nin en ünlü akrobatları arasında Sandow, Lauck ve Fox, Cinquevalli, Caicedo ile Scheffer, Cragg, Hanlon-Volta ve Potter aileleri vardı. Daha sonra trapezde Concello ve Conoda aileleri, tel üstünde Con Colleano ve hokkabaz Enrico Rastelli ustalık ve gözüpekliklerıyle izleyicileri büyülediler. 20. yüzyıl ortalarının en ünlü akrobatları ise yükseğe gerilmiş tel üstünde gösteriler yapan Alman asıllı Wallenda ailesinin üyeleridir. Geleneksel olarak akrobasi ve canbazlık Doğu Avrupalıların uğraş alanıdır. Akrobasi panayır, sirk ve tiyatrolarda yapılır. Modern jimnastikle ve Pekin Operası gibi bazı tiyatro türlerinde yapılan hareketlerle de yakınlığı vardır. *Ayrıca bak.* hava akrobasisi.

akroit, mücevher olarak kullanılan, alkali yapıda, renksiz turmalin. *Ayrıca bak.* turmalin.

akrolit, Yunanca AKROLITHOS. özellikle Eski Yunan'da gövdesi ahşaptan, başı, el ve ayakları mermerden yapılan heykel. Gövde kimi zaman yaldızla, kimi zaman da kumaşla ya da metal kıvrımlarla kaplı olurdu. Akrolit ile ilgili bilgiler İS 2. yüzyılda yaşamış Yunan coğrafyacı ve gezgin Pausanias'ın yazılarından edinilmiştir. Bu yazıların birinde Pausanias, heykelci Phidias'ın gerçekleştirdiği Plataia kentindeki Athena akrolitinden söz eder. Akrolitlerin İÖ 4. yüzyıla değin yapılageldiği bilinmektedir.

akromatik mercek *bak.* renksemez mercek

akromegali, iskelet sisteminin uç bölümlerinin büyümesiyle tanımlanan büyüme ve metabolizma bozukluğu. Hastalık, hipofiz bezinde gelişen bir tümor nedeniyle, ergenlik sonrası dönemde hipofizin aşırı miktarda büyüme hormonu (somatotrop hormon) salgılamasından ileri gelir ve genellikle hipofiz kökenli devlik(*) denen anormal büyümeyle birlikte görülür.

Akromegali aşamalı olarak başlar. Önce eller ve ayaklar büyür; ardından çene uzayıp, burun ve alın kemeri kalınlaştığı için yüz çizgileri abartılı bir görünüm alır; bir süre sonra deri kalınlaşır ve iç organların çoğu büyümeye başlar. Buna eşlik eden belirtiler başağrısı, aşırı terleme ve kan basıncının yükselmesidir.

Akromegaliye uğrayan kişilerde, özellikle kan basıncı çok yükseldiğinde kalp yetmezliği görülebilir. Büyüme hormonunun etkisiyle aşırı gelişen kasların çalışma yeteneği azaldığından kas zayıflığına oldukça sık rastlanır. Bu arada, kemik uçlarının aşırı büyümesi eklemlerin tutulmasına ve ağrıya yol açar. Bazen kemikler incelir ve süngersi bir görünüm alır (osteoporoz). Büyüme hormonunun aşırı salgısı çoğu kez insülinin etkisini engellediği için, akromegali hastalarının yüzde 20 ile 40'ında şeker hastalığı görülür. Hipofiz tümörü büyümesini sürdürürse görme bozuklukları, körlük ya da göz kasları felci ortaya çıkabilir ve tümör arka hipofiz bezini ya da hipotalamusu örseleyebilir. Ayrıca, tümör içindeki kanamalar da görme yeteneğinin birdenbire yitimine yol açabilir.

Akromegali tedavisi, hipofizdeki tümörün cerrahi yöntemlerle çıkarılmasına ya da X-ışınları ve sıvı azotla yok edilmesine dayanır. Çok ender olarak, bir kanama ya da o bölgeyi besleyen kan damarlarının tıkanması sonucunda hipofiz tümörü büyüme hormonu salgılamayı kendiliğinden kesebilir. Büyüme hormonu salgısını azaltan östrojen ya da medroksiprogesteron gibi dişilik hormonlarıyla yapılan tedavi, akromegali belirtilerinin azalmasında ve şeker hastalığının iyileşmesinde etkili olabilir. Ameliyat, ışınlama ya da başka yöntemlerle hipofiz tümörü yok edilen hastalarda ve tiroit, böbreküstü bezi ya da cinsiyet hormonları yetersizliği görülen kişilerde, bu eksikliği giderecek hormon tedavisi uygulamak gerekir.

Akron, ABD'de, Ohio eyaletinin kuzeydoğusundaki Summit ilinin 1842'den bu yana merkezi olan kent. Adını Yunanca "yüksek yer" anlamına gelen *akros*'tan alır. Cleveland'ın 66 km güneydoğusunda, Cuyahoga Irmağının kıyısında, deniz düzeyinden yüksekliği 370 m olan kent. Cuyahoga Falls, Barberton, Tallmadge ve Stow kentleri ile birçok köyü kapsayan metropoliten bir alanın da merkezidir. Mississippi Irmağı ile Büyük Göller arasındaki su boşaltım havzasında kurulmuştur. Planı 1825'te Ohio Kanal Fonu yöneticisi General Simon Perkins tarafından yapılan kentin önemi 1827'de Ohio - Erie Kanalının, 1840'ta da kenti Pittsburgh'a bağlayan Pennsylvania - Ohio Kanalının tamamlanmasıyla önemli ölçüde arttı. Kanalların sağladığı hidrolik enerji ve ulaşım kolaylıkları Akron'in bir sanayi merkezi olarak gelişmesine yol açtı. Suyun çok bol olması ve demiryolunun gelişi Benjamin F. Goodrich'in küçük kauçuk fabrikasını 1871'de buraya taşımasına neden oldu. Bu sanayi, otomobilin icad edilmesi sonucu ortaya çıkan otomobil lastiği talebi ile hızla gelişti. Kentin nüfusu 1910-20 arasında 3 kat artarak 200.000'in üstüne çıktı ve Akron "dünyanın lastik merkezi" olarak ün saldı. Kent bu konumunu günümüzde de sürdürmektedir. Firestone, General Tire, Goodyear ve Goodrich gibi çokuluslu lastik şirketlerinin yönetim merkezleri Akron'dadır. Bugün kentteki sanayi etkinlikleri lastik ve plastik ürünlerinin yanında, tarım makineleri, inşaat için aluminyum profil, ev araçları, elektrik ve ulaşım donanımları, balık takımları, çocuk kitap ve oyuncakları ve kimyasal maddeler gibi çok çeşitli alanlara yayılmıştır. Bununla birlikte 1970'lerin sonlarında üretim tesislerinin ve iş merkezindeki mağazaların bir bölümü kapanmıştır.

Kentin havaalanında Goodyear Uzay ve Havacılık Şirketi'nin onarım ve bakım atölyelerinin yer aldığı bir hangar vardır. Çatı örtüsünün, iç mekânda hiçbir taşıyıcı kullanılmadan oluşturulduğu dünyadaki en büyük yapılardan biri olan bu hangar, hava gemileçinin bakımı için kurulmuştur. Akron aynı zamanda, doğu kıyıları ile Ortabatı arasında önemli bir karayolu kavşağı ve dağıtım noktasıdır.

Akron'daki parklar 1.700 hektarı aşkın bir alan kaplar. Çevredeki göl ve göletlerle çok sayıda golf alanı dinlence olanakları sunar. Profesyonel bir turnuva olan Dünya Golf Karşılaşmaları her yıl Akron'da yapılır. Derby Downs yakınlarında da her yıl, *soap box* diye adlandırılan motorsuz basit arabaların katıldığı bir yarış düzenlenir. Kentin kültür merkezleri arasında Akron Sanat Enstitüsü, Amerika Yerlileri Sanatı Ünlüler Evi ve 16. yüzyıldan kalma antikaları ile tanınan Stan Hywet Müzesi sayılabilir. Polimer Bilim Enstitüsü ile Uluslararası Kauçuk Bilimi Ünlüler Evi, 1870'te Buchtel College adıyla kurulmuş olan Akron Üniversitesi'ne bağlı kurumlardır. Nüfus (1990) kent, 223.220; (1987 tah.) metropoliten alan, 647.000.

akropolis, Eski Yunan kentlerinin en yüksek noktasında yer alan, kent yönetimi ve dinle ilgili başlıca yapıların bulunduğu savunmaya yönelik merkezi kesim. Kentlerin kuruluşu dinsel bir anlam taşıdığından tanrıların oturacağı yerler inşa etmek Yunan kent planlamasının temel öğelerinden biriydi. Akropolisin bir tepe üstünde olması hem

dinsel, hem de askeri açıdan çok uygundu. Askeri açıdan, akropolis aynı zamanda bir içkale olmak zorundaydı. Dinsel açıdan ise tepeler (mağaralar, kaynaklar, korular ve vadiler gibi) tanrıların varlığını gösteren gizemli doğal oluşumlarla doluydu.

Akropolislerin en ünlüsü İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Atina Akropolisi'dir. Sarp ve surla çevrili bir tepe üstündeki bu akropolis, kentin koruyucu tanrıçası Athena'nın evi olarak yapılmıştı. Burada günümüze kalan yapılar arasında kutsal bölgenin giriş kapısı *propylaion*(*), Athena'nın asıl mabedi ve aynı zamanda Delos Birliği'nin hazinesinin saklandığı yer olan Parthenon (*), tarım tanrılarına, özellikle de Erikhtonios'a adanan Erekhtheion(*) ile Dor ve İon halklarının Atina yönetimi altında uyum içinde yaşamalarını mimari açıdan simgeleyen Athena Nike Tapınağı (*) sayılabilir.

Türkiye'deki Pergamon Akropolisi de, yürütülen geniş kazı ve restorasyon çalışmalarıyla dünyadaki sayılı örneklerden biri durumuna gelmiştir.

Atina Akropolisi, plan
Grosser Atlas zur Weltgeschichte, Georg Westermann Verlag, Braunschweig

İÖ 5. yüzyılda yapılmış Atina Akropolisi; ortada Parthenon, solda Erekhtheion
Toni Schneiders

Akropolites, Georgios (d. 1217, Konstantinopolis - ö. 1282, Konstantinopolis), Bizanslı bilgin ve devlet adamı. Bizans İmparatorluğu'nun 1204-61 arasındaki tarihini ele alan *Khronike syngraphe* (Vakayiname) adlı yapıtıyla tanınır. Doğu ve Batı kiliselerini uzlaştırma girişimlerinde önemli rol oynamıştır.

Akropolites, o dönemde Nikaia'da (İznik) bulunan imparatorluk sarayında yetişti. İmparator III. İoannes Dukas Vatatzes ile onu izleyen II.Theodoros Laskaris ve VIII. Mikhail Palaiologos zamanlarında önemli devlet görevlerinde bulundu. 1244'te bütün devlet işlerini denetlemekle görevli büyük *logothete* olarak atandı. II.Theodoros tarafından batı eyaletlerinin yöneticiliğine getirildi. 1257'de Epeiros despotu Mikhail Angelos'a karşı savaşan orduyu yönetti ve tutsak düştü. Daha sonra serbest bırakılan Akropolites, 1261'de Konstantinopolis'in (İstanbul) Haçlılardan geri alınması üzerine kente döndü. Batı ve Doğu kiliselerini birleştirmek amacıyla yapılan görüşmelerde ve gene bu amaçla 1274'te toplanan ikinci Lyon Konsili'nde İmparator VIII. Mikhail'i temsil etti. Bu konsilde imparator adına Roma'nın üstünlüğünü kabul etti. 1282'de Trabzon Rum imparatoru II. İoannes'e elçi olarak gönderildi. Geri dönüşünden kısa bir süre sonra öldü. Akropolites'in Bizans İmparatorluğu tarihi, olaylara ilişkin ilk elden bilgilere dayanır. İlahiyat ve retorik alanındaki çalışmalarının yanı sıra şiir de yazmıştır.

akrosiyanoz, deri hücrelerine kan taşıyan küçük atardamarların kasılması sonucunda genellikle ellerin, daha seyrek olarak ayakların dalga dalga hafif morarması. Akrosiyanozda el ve ayak parmakları genellikle soğuktur ve çok terler. İçsalgı bezlerindeki bir bozukluktan yada ruhsal sıkıntıdan kaynaklanabilen akrosiyanoz en çok ergenlik dönemi ile 20 yaşlarındaki gençlerde görülür ve çoğu kez yaş ilerledikçe kendiliğinden geçer.

akrostiş (Yunanca *akros* "sonda" ve *stikhos* "dize" ya da "şiir"), dizelerinin ilk harfleri arka arkaya sıralandığında sözcükler oluşturacak biçimde yazılmış kısa şiir.

Akrostiş sözcüğü ilk kez, Erythrai'li Sibylla'nın yapraklara yazdığı kehanetler için kullanıldı. Yaprakların üstündeki yazıların ilk harfleri bir sözcük oluşturacak biçimde düzenlenmişti. Akrostiş, Helenistik Dönemde Yunanlılarının yanı sıra, Ennius ve Plautus gibi Latin oyun yazarları arasında da yaygındı. Bu yazarlar oyunun başında yer alan ve yapıtın temel savını dile getiren bölümü, oyunun adını belirten bir akrostiş biçiminde yazıyorlardı. Ortaçağ keşişleri ile Orta Yüksek Almanca döneminde ve İtalyan Rönesansı'nda yetişen şairler de akrostişe büyük ilgi gösterdiler.

Akrostiş terimi alfabetik şiirler için de kullanılır. Bunlarda "a" harfiyle başlayan ilk dizeden sonraki her dize, sırasıyla alfabenin bir sonraki harfiyle başlar. Kitabı Mukaddes'te yer alan İbranice yazılmış Mezmurlar Kitabı'nda bu tür akrostiş örneklerine rastlanır. Örneğin 25. ve 34. Mezmurlar'da birbirini izleyen dizeler, sırasıyla İbrani alfabesinin harfleriyle başlamaktadır.

Çifte akrostişler ise, dizelerin, yalnızca ilk harflerinin değil, bazen ortadaki ya da son harflerinin de sözcükler oluşturacak biçimde düzenlendiği bulmacalardır. ABD'de 1934'te Elizabeth Kingsley'in *Saturday Review* için hazırladığı çifte akrostişli bulmacada, sorulara verilen yanıtlarla yazar ve yapıt adını belirten bir akrostiş bulunur. Harflerin, çapraz bulmacadaki gibi numaralara göre boşluklara yerleştirilmesiyle de yapıttan alınmış bir cümle ortaya çıkar.

akroter, Yunanca AKROTERION, mimarlıkta, Yunan tapınaklarının alınlığına yerleştirilen süs ya da heykelin dekoratif kaidesi. Terim daha geniş anlamda kaideden başka üstündeki heykeli ya da süsü de adlandırmak için kullanılır. Önceleri hanımeli gibi, üstü çiziklerle bezenmiş taç yaprağı biçiminde olan akroter, genellikle alınlığı oluşturan üçgenin tepesine ve iki ucuna konmaktaydı. Daha sonraları bu süslemeler, Delos Adasındaki Apollon Tapınağı'nda (İÖ 420) olduğu gibi, heykel gruplarına dönüştü. Apollon Tapınağı'nda alınlığın ortasındaki heykel grubunun ana figürü, yakışıklı tanrı Kephalos tarafından yukarı kaldırılmakta olan Şafak Tanrıçası Eos'tur. Akroterin ilk örnekleri, aynı kiremit gibi, pişmiş topraktan (*terra-cotta*) yapılıyordu. Daha sonraları taş kullanılmaya başladı. Apollon Tapınağı'nın akroterleri, yarısaydam Pentelikhon mermerinden yapılmıştır.

Akroterler bazen mobilyalarda, örneğin bir kitap dolabının alınlığında da kullanılmaktadır.

Akrotiri (Kıbrıs) *bak.* Agratur

akrozom, erkek cinsiyet hücresi olan spermin baş bölümündeki çıkıntı. Sperm, yumurta hücresine değdiği anda akrozom kesesi patlar ve kesenin içinde bulunan akrozom taneciği çözünerek, yumurta hücresinin zarını parçalayan bir madde açığa çıkarır. Açılan bu delikten spermin yumurtaya girmesiyle döllenme gerçekleşir.

aksak, Türk müziğinde bir küçük usul. Dokuz zamanlı, altı vuruşludur. Bu usule şarkılarda, köçekçelerde, türkülerde, seyrek olarak da oyun havalarında ve sazsemailerinin dördüncü hanelerinde rastlanır. Bir kat ağırına ağıraksak(*), bir kat hızlısına yürükaksak denir.

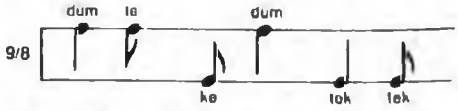

Aksak usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

Aksakov, Sergey Timofeyeviç (d. 1 Ekim 1791, Ufa - ö. 12 Mayıs 1859, Moskova, Rusya), nesnel ve gerçekçi anlatıları ve Rus edebiyatına kazandırdığı anıyla roman karışımı yeni bir türle tanınan romancı.

Ataerkil bir aile ortamında büyüdü; evde, okulda ve o sırada Kazan'da yeni kurulan üniversitede, sözde klasik gelenek doğrultusunda eğitildi. Devlet hizmetine girip yasama komisyonunda çevirmen oldu. 1812 Savaşı'nda milis kuvvetlerine katıldı;

Sergey Timofeyeviç Aksakov; İvan Nikolayeviç Kramskoy'un 1878'de yaptığı yağlıboya tablodan ayrıntı; Tretyakov Galerisi, Moskova
Tretyakov Galerisi, Moskova

1815'te evlenerek ertesi yıl aile malikânesine çekildi. On yıl taşrada yaşadıktan sonra Moskova'da devlet memurluğuna döndü; edebiyat sansür kurulunda görev yaptı; ardından müfettiş ve kadastro müdürü olarak çalıştı. Bir mirasa konunca 1839'da emekliye ayrıldı.

Aksakov'un başarıya ulaşan ilk yapıtı 1834'te yayımlanan *Buran*'dır (Kar Fırtınası). Boileau ve Molière çevirileri, sıradan şiirler ve tiyatro konusunda makalelerden oluşan önceki yazıları, modası geçmiş bir edebiyat beğenisini yansıtır. Serflik günlerindeki kırsal Rusya'ya duyduğu sevgiden, Slavofil hareketine bağlı oğullarından ve romancı Gogol'e duyduğu hayranlıktan esinlenen Aksakov, dedesinin, ana babasının ve kendi çocukluğunun öykülerini romanlaştırarak gerçekçi bir edebiyata yönelmiştir. Bu çabasının ürünü olan *Semeynaya hronika* (1856; Bir Ailenin Tarihi), *Vospominaniya* (1856; Anımsamalar) ve *Detskiye godiy Bagrova-vnuka* (1858; Bagrav'ın Torununun Çocukluk Yılları) adlı yapıtları Rus edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Aksakov epik aile tarihinde kendi geçmişine dönük olsa da, olayları nesnel bir bakışla aktarmış, yapmacıksız bir üslup ve yalın bir dil kullanmıştır. Yapıtın ilginç yönü, Aksakov'un, kesintisiz bir geçmişi çok canlı bir biçimde hatırlarken gerçeklik ve dolaysızlık yanılsaması yaratabilmesidir. Aksakov'a ününü, kişisel anılar ile roman tekniklerini birleştiren bu yapıtlar kazandırmıştır.

Atıcılık, balıkçılık ve kelebek koleksiyonculuğu üzerine de kitaplar yazmış olan Aksakov'un, arkadaşı Gogol'a ilişkin anıları, onun karmaşık kişiliği konusunda birinci elden kaynak niteliği taşır.

aksaksemai, Türk müziğinde bir küçük usul. On zamanlı, altı vuruşludur. En çok sazsemaisi ve ağırsemailerde kullanılmıştır.

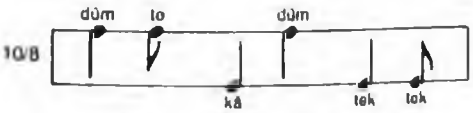

Aksaksemai usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

Seyrek olarak şarkılarda da rastlanır. Bir kat ağır biçimi olan ağır aksaksemaiyle çok ender karşılaşılır.

Aksal, Sabahattin Kudret (d. 1920, İstanbul - ö. 19 Nisan 1993, İstanbul), şair, öykü ve oyun yazarı. Özel Işık Lisesi'ni (1937) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü (1943) bitirdi. İstanbul liselerinde felsefe öğretmenliği (1943-48), Çalışma Bakanlığı'nda kısa bir süre iş müfettişliği (1949) yaptı. İstanbul Konservatuvar müdürlüğü, belediye yazı işleri müdürlüğü, belediye iktisat müfettişliği görevlerinde bulundu. Şehir Tiyatrosu müdürü oldu (1961). Belediye Konservatuvarı'nda öğretmenken emekliye ayrıldı.

İlk şiirlerini *Varlık, İnsan, Oluş* dergilerinde (1938-39) yayımlayan Sabahattin Kudret Aksal daha sonra öykü ve oyun yazarı olarak da dikkati çekti. Şiirde 1940'lardaki Yeni Edebiyat hareketi içinde günlük yaşamın, küçük ayrıntıların, avareliklerin şairi olarak (*Şarkılı Kahve*, 1944) belirir; gene de kendisine Cahit Sıtkı kanalıyla hece şiirin-

Sabahattin Kudret Aksal
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

den geçmiş kimi öğelerden vazgeçmiş değildir. *Gün Işığı* (1953) ve *Duru Gök*'te (1958) aşırı bir yalınlaşma ile Orhan Veli'ye iyice yaklaşır. *Eşik*'te (1970), özellikle de *Çizgi*'de (1976) yalınlığı elden bırakmadan dilde derinlikler aramaya yönelir. Uyak yeniden şiirinin köşetaşı olmaya başlar. Garip akımından ayrılmış, İkinci Yeni havasına girmiştir; kendine özgü bir biçimde insan-doğa ilişkisine felsefe planında yaklaşır.

Öykü ve oyunlarında da kent insanlarının karşılıklı ilişkilerini, çatışmalarını, saçmalığa varan davranışlarını ele alır. Çeviriler ve sanat üzerine yazılar da yayımlayan Sabahattin Kudret Aksal *Gazoz Ağacı* ile (1954) Sait Faik Hikâye Armağanı'nı (Haldun Taner'le paylaştı), *Yaralı Hayvan* ile (1956) 1957 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Kahvede Şenlik Var* ile (1965) Ankara Sanatsevenler Derneği en iyi oyun yazarı ödülünü, *Şiirler* ile (1979) Yeditepe Şiir Armağanı'nı, 1985'te "Vav'lar" adlı öyküsüyle ENKA Öykü Ödülü'nü, 1990'da *Buluşma* adlı şiir kitabı ve yıllardır edebiyat alanında sürdürdüğü çalışmaları dolayısıyla Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

Aksan, Doğan (d. 1 Ekim 1929, İzmir), özellikle anlambilim ve Türk anlambilimi alanındaki çalışmalarıyla tanınan dilbilimci.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'ni bitirdikten (1952) sonra aynı fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne asistan olarak girdi (1954). 1958'de doktor, 1964'te doçent, 1972'de profesör oldu. Halen aynı fakültede Dilbilim Anabilim Dalı başkanıdır.

Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (1971, 1978) adlı yapıtında durgun anlambilim ve gelişmeli anlambilimi ayrıntılı olarak anlatmış. Türkçenin anlambilimin özellik-lerini saptamaya çalışmıştır. *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (1977-82, 3 cilt) adlı çalışmasında da dilbilim, dilin kökeni, dünya dilleri, sesbilim, biçim, biçimbilim, dizimbilim, sözcükbilim, sözlükbilim, adbilim ve anlambilim gibi konular üzerinde durmuştur. Türk Dil Kurumu'nda

Doğan Aksan
Ana Yayıncılık Arşivi

Dilbilgisi Kolu başkanı iken *Sözcük Türleri* (1976-77, 2 cilt), *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilgisi* (1978), *Dilbilim Seçkisi* (1982) adlı kitapların yayıma hazırlanmasını yönetmiştir. Denemelerini içeren *Türkçe'nin Gücü* adlı kitabı da 1990'da yayımlanmıştır.

Aksaray, İç Anadolu Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 7.626 km² olan Aksaray ili kuzeyde Kırşehir, doğuda Nevşehir, güneydoğuda Niğde, güney ve batıda Konya, kuzeybatıda da Ankara illeriyle çevrilidir. Aksaray Türkiye'nin 68. ilidir.

Eskiden Niğde ilinin bir ilçesi olan Aksaray, 15 Haziran 1989 tarihli ve 3578 sayılı yasa uyarınca Ağaçören (aynı yasayla ilçe olmuştur), Güzelyurt (aynı yasayla ilçe olmuştur), Ortaköy ve Sarıyahşi (aynı yasayla ilçe olmuştur) ilçeleriyle birleştirilerek il yapılmış ve böylece oluşturulan Aksaray ilinin Merkez ilçesi olmuştur. 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla Eskil ve Gülağaç ilçeleri kurulunca, Aksaray iline bağlı ilçe sayısı Merkez ilçeyle birlikte yediye ulaşmıştır.

Doğal yapı. İl topraklarının büyük bölümü orta yüksekliktekî dalgalı düzlüklerden oluşur. İlin kuzey kesiminde yer alan Kızılırmak masifi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Bu eski masif batıda aynı doğrultuda uzanan bir kırık (fay) çizgisiyle sınırlanır. İlin kuzeydoğu kesimini, doruğu 2.137 m'ye erişen Ekecek (Ekecik) Dağı engebelendirir. İlin güneydoğu kesimindeki volkanik alanın yüksekliği yer yer 3.000 m'yi aşar. Sönmüş birer yanardağ konisi görünümündeki Büyük Hasan Dağı (3.268 m) ile Küçük Hasan Dağı (3.069 m) Niğde il sınırında yer alır.

İlin güney kesimindeki fazla yüksek olmayan dalgalı düzlükler Obruk Platosu adıyla anılır. Bu plato ile Tuz Gölünün güney kıyıları arasında Aksaray Ovası uzanır.

İl topraklarından kaynaklanan suların bir bölümü Kızılırmak aracılığıyla Karadeniz'e ulaşırken, bir bölümü de kapalı havza oluşturan Tuz Gölüne doğru akar. Ekecek Dağının kuzey ve doğu yamaçlarından doğan suları toplayan Höşür ve Köşkerhöz

dereleri il sınırları dışında Kızılırmak'a katılır. Tuz Gölüne dökülen Beçeneköz (Peçeneköz) Deresi ilin kuzey kesiminden kaynaklanır. Niğde ilindeki Melendiz Dağından kaynaklanan suları toplayan Melendiz Suyu, Tuz Gölünü besleyen akarsulardan biridir. Bu akarsu bazı kaynaklarda Beyazsu ve Uluırmak adlarıyla geçer. Melendiz Suyunun Güzelyurt ilçesindeki volkanik arazi içinde akarken açtığı, dik yamaçları duvarı andıran Ihlara Vadisi(*), doğal yapısı ve tarihsel zenginlikleriyle turizm açısından büyük bir ilgi görür.

Aksaray ilinde birçok küçük obruk gölü vardır. Tuz Gölünün güney ve güneydoğu bölümü ile Hirfanlı Baraj Gölünün bir bölümü il sınırları içindedir. Mamasın (Mamasun), Bozkır ve Kültepe baraj gölleri ildeki başlıca yapay göllerdir.

İç Anadolu Bölgesi'nin yarı kurak ikliminin etkisinde olan Aksaray ilindeki küçük akarsuların hemen hepsi yazları kurur. Türkiye'nin en az yağış alan illerinden biri Aksaray'dır. Yıllık ortalama yağış miktarı 339 mm olan il merkezinde ölçülmüş en yüksek sıcaklık 37,8°C (31.7.1971), en düşük sıcaklık da −26,4°C'dir (18.1.1972). İlde ormanlık alan çok azdır ve doğal bitki örtüsü step görünümündedir.

Ekonomi. Yardan çoğu kırsal kesimde yaşayan il halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, patates, üzüm, elma, çavdar, soğan ve baklagillerdir. Bitkisel üretim oldukça fazladır, hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. Aksaray ve Niğde illerinde tarımsal üretimin gelişmesine katkıda bulunan başlıca kurum Koçaş Tarım İşletmesi'dir.

Sanayi genellikle tarıma dayalıdır. Başlıca sanayi kuruluşları un, süt ürünleri, yem, rafine tuz, demir çekme, değirmen makineleri, tuğla ve kiremit fabrikalarıdır. Oto onarım ve bakımıyla uğraşan atölyelerin de bulunduğu ilde halı ve kilim dokumacılığı yapılır; Taşpınar kasabası halılarıyla ünlüdür.

Aksaray ili ulaşım açısından eskiden beri önemli bir konumdadır. E-5 Karayolu ile Konya'yı Nevşehir üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol il topraklarından geçer.

Önemli kültürel zenginliklerin yer aldığı Ihlara Vadisini her yıl binlerce yerli ve yabancı turist ziyaret eder. Başlıca yeraltı kaynakları bitümlü şist ve kaolin yatakları ile madensuyu kaynaklarıdır. Ihlara İçmesi ve Ziga Kaplıcası'ndan çıkan madensuları yerel olarak değerlendirilir.

Tarih. Aşıklıhöyük ve Acemhöyük'te yapılan kazılarda ele geçen buluntular, yöredeki ilk yerleşme yerlerinin Neolitik Çağın (İÖ 8000-5500) başlarında kurulduğunu gösterir. İÖ 2. binyıl başlarında Acemhöyük yerleşmesi bir Asur ticaret kolonisiydi. İÖ 17. yüzyılda Hitit toprağı olan yöre, İÖ 12. yüzyılda Tabal Krallığı'nın egemenliğine girdi. Daha sonra Asur, Med ve Pers yönetiminde kaldı, İÖ 4. yüzyıl sonlarında Kapadokya Krallığı'na bağlandı. İS 17'de Roma egemenliğine girdi. Bizans döneminde Sasanilerin saldırısına uğradı. Bir süre Araplarla Bizanslılar arasında el değiştirdi, 1076'da Anadolu Selçuklularının yönetimine girdi. 13. yüzyıl ortalarında Moğollar tarafından yağmalanan Aksaray yöresi 1300'de oluşan şiddetli kuraklık ve çekirge istilasının yol açtığı kıtlıktan büyük zarar gördü. Daha sonra Karamanlıların eline geçen yöre 1398'de Osmanlılara bağlandıysa da, Ankara Savaşı'nı (1402) kazanan Timur tarafından gene Karamanlılara verildi. 1466'da Osmanlı topraklarına katıldı; 16. ve 17. yüzyıllarda çıkan Celali Ayaklanmaları'ndan zarar gördü. Halkının küçük bir bölümü Rumlar ile Ermenilerden oluşan yöre, 1466'dan başlayarak Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak yönetildi; 1867'de Karaman Eyaleti'nin yerine kurulan Konya vilayetinin Niğde sancağına bağlı bir kaza oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra Aksaray bağımsız bir sancak haline getirildi; 1924'te bütün sancaklarla birlikte il yapıldı. 1933'te ilçe olarak Niğde iline bağlandı, 1989'da da yasal bir düzenlemeyle yeniden il yapıldı.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Çok eski bir yerleşme yeri olan il merkezinin yer aldığı alanda ilkçağda Garsaura adlı küçük bir kasaba vardı. Önemli kervan yollarının kesiştiği bir noktada bulunan kasaba, son Kapadokya kralı Arkhelaos (hd İÖ 36-İS 14) tarafından yeniden inşa ettirildi; bu nedenle de daha sonra Arkhelais adıyla anıldı. İS 1. yüzyıl ortalarında bir Roma kolonisi, Bizans döneminde de piskoposluk merkezi oldu. Daha sonra çeşitli savaşlar nedeniyle yıkıntı haline geldi. Anadolu Selçukluları tarafından 12. yüzyılda onarıldı ve yeniden kuruldu. Kentin surla çevrilmesini sağlayan, medrese, cami, han, hamam, çarşı gibi yapıları kurduran II. Kılıç Arslan 1170'te burada beyaz mermerden bir de saray yaptırdı. Kent bundan sonra Aksaray adıyla anılmaya başladı. Aksaray'ı Osmanlı topraklarına katan İshak Paşa, halkın bir bölümünü İstanbul'a gönderdi. Bu kişilerin İstanbul'da yerleştiği semte de Aksaray dendi. Ticaret ve ulaşım merkezi olarak Osmanlı döneminde de önemini koruyan kentin nüfusu 1927'de 7.339'du. 1950'de 10.966'ya, 1970'te 30.138'e, 1980'de 62.927'ye ulaştı; 1990'da da 90 bini aştı.

Aksaray Ovasının batısındaki Melendiz Suyu vadisinde kurulmuş olan kent, önemli bir ticaret merkezidir. Hemen batısında Konya-Kayseri karayolu ile E-5 Karayolu kesişir. Kentin Ankara'ya uzaklığı 224 km'dir. Başlıca sağlık kurumu Aksaray Devlet Hastanesi, tek yükseköğretim kurumu ise Selçuk Üniversitesi'ne bağlı Aksaray Meslek Yüksekokulu'dur.

Eski kaynaklar kentte birçok tarihsel yapı bulunduğunu belirtirse de, bunlardan çok azı günümüze ulaşmıştır. Başlıca tarihsel yapılar Eğri Minare (13. yy), Aksaray Ulucamisi (1413) ve Zinciriye Medresesi'dir (14. yy). Merkez ilçedeki öteki tarihsel yapılar arasında Konya yolu üzerindeki Sultan Han (1229), Nevşehir yolu üzerindeki Ağzıkara Han (1231-37), Tepesidelik Han ve Alay Han (1192) sayılabilir.

Aksaray Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 326.399; kent, 90.698.

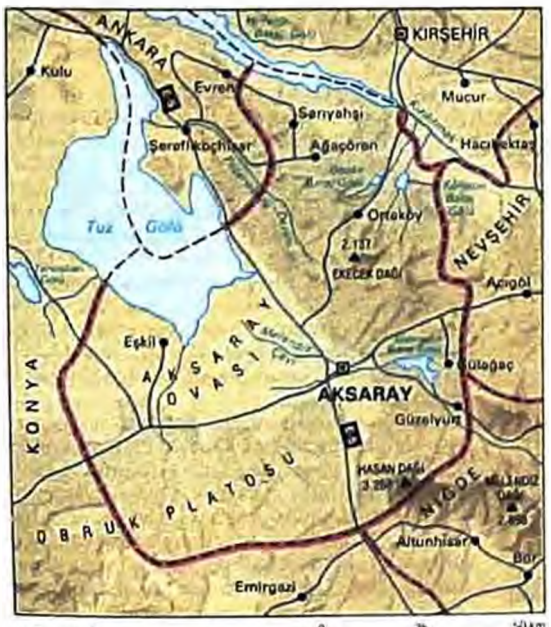

Aksaray İli

Akseki, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.537 km² (1989) olan Akseki ilçesi kuzey ve doğuda Konya ili, güneydoğu ve güneyde Gündoğmuş, güneybatıda Manavgat, batıda da İbradı ilçeleriyle çevrilidir.

Akseki ilçesi Antalya'nın doğusundaki dağlık bir alanda yer alır. İlçe topraklarını Batı Toroslar'ın Antalya Körfezi doğusunda Taşeli Platosuna doğru alçalan bölümünü

Akseki'den bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

oluşturan Geyik Dağları engebelendirir. Güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan Geyik Dağları, Konya iliyle sınırı oluşturur. Güneye doğru yükseltiler azalır ve arazi plato görünümü alır. Yukarı çığırı 1990'da ayrılan İbradı ilçesinin sınırları içinde kalan Manavgat Çayının bazı kolları bu topraklardan doğar.

Ekilebilir toprakların azlığı nedeniyle tarım gelişmemiştir, daha çok bir yan gelir kaynağı durumundadır. İlçede en çok incir ve üzüm yetiştirilir.

Akseki tarih boyunca çeşitli uygarlıkların etkisi altında kaldı. Romalılar döneminde bu yörede büyük ormanlar bulunduğu bilinmektedir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından (395) sonra gerek Mı-

sırlılar, gerekse Kıbrıslılar özellikle kereste gereksinimlerini karşılayabilmek için Akseki yöresini ellerine geçirmeye çalıştılar. 13. yüzyılın ilk yarısında Akseki yöresi Selçuklu egemenliğine girdi, 1471'de Osmanlı topraklarına katıldı. Şemseddin Sami *Kamûsü'l-Alam*'da Akseki'yi "Konya vilayetinin Teke sancağında bir kaza" olarak tanımlamaktadır.

Kentteki başlıca ekonomik etkinlik ticarettir. Eskiden Konya'yı Akdeniz kıyısına bağlayan kervan yolunun buradan geçmesi nedeniyle büyük önem taşıyordu. Yörede üretilen ve ihraç edilen nergis soğanı, defne, kereste, canlı hayvan, deri, tereyağı, peynir ve bal kent ticaretinde önemli yer tutar. Ticaretin yanı sıra el sanatları da gelişmiştir. Kent ve çevresinde ilçe dışında mevsimlik ve sürekli göç olmaktadır.

Akseki Belediyesi 1864'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 30.229; kent, 11.023.

Akseki, Ahmed Hamdi (d. 1887, Akseki - ö. 9 Ocak 1951, Ankara), Türk din bilgini. Ödemiş ve İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. 1915'te Medresetü'l-Müteheşşisin'in Kelâm ve Hikmet Şubesi'nden

Ahmed Hamdi Akseki
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

icazetname aldı. Çeşitli medrese ve okullarda ders verdi. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Lisesi din bilgisi öğretmenliği, daha sonra Şeriye ve Evkaf Vekâleti tedrisat umum müdürlüğü yaptı. 1924'te Darülfünun'da hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirildi. Bu görevini 1933'teki üniversite reformuna değin sürdürdü. 1939-47 arasında diyanet işleri başkanvekilliği, 1947'den ölümüne değin de diyanet işleri başkanlığı yaptı.

Aydın bir din bilgini olan Akseki, İslam dininin iki temel kaynağının Kuran ve hadis olduğunu savunmuş, taklide ve tasavvufa karşı çıkmıştır. İslam dünyasının ancak bidattan, batıl inançlardan ve hurafelerden sıyrılıp Kuran ve hadisi temel alarak yeniden yükselebileceği görüşü yapıtlarındaki ana düşünceyi oluşturur. Akseki ayrıca İslam bilginlerinin bu yoldaki çalışmalarını da Türkçeye kazandırmıştır. Başlıca yapıtları *Dini Dersler* (1920, 3 cilt), *İslam Din-i Fitridir* (1925), *İslam* (1928) ve *İslam Dini*'dir (1933). Hatipler ve vaizler için Kuran'ın çeşitli ayetlerini yorumlayan örnek hutbeler düzenlemiş, bunların bir bölümünü *Yeni Hutbelerim* (ty; yb 1966) adıyla yayımlamıştır.

Aksel, İhsan Şükrü (d. 1899, İstanbul - ö. 1 Nisan 1987, İstanbul), psikiyatri alanındaki gelişmeleri günü gününe izleyerek Türkiye'de uygulaması ile tanınan hekim.

İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ni 1920'de bitirdi. Son sınıfta öğrenciyken Mazhar Osman'ın (Usman) yanına stajyer olarak girdi. 1922-24 arasında Almanya'da, kısa bir süre de Fransa'da bulundu. İstanbul'a dönünce İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi (Bakırköy Ruh ve Sinir

İhsan Şükrü Aksel
Ana Yayıncılık Arşivi

Hastalıkları Hastanesi) nöropatoloji uzmanlığına getirildi. Ayrıca Kuduz Hastanesi'nde kurduğu nöropatoloji laboratuvarında kuduz ve kuduz aşısı üzerine çalışmalar yaptı. 1933 üniversite reformu sırasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Prof. Schwartz'ın yardımcılığına getirildi. 1940'ta psikiyatri doçenti, 1948'de de profesör oldu. Mazhar Osman Usman'ın ölümü üzerine 1951'de Psikiyatri Kliniği ordinaryüs profesörlüğüne atandı. 1953'te Tıp Fakültesi dekanı seçildi. 1958'de Çocuk Psikiyatrisi Enstitüsü'nü ve İstanbul Çocuk Psikiyatrisi Kliniği'ni kurdu. 1973'te üniversiteler yasası uyarınca emekliye ayrıldı.

Aksel, Dünya Psikiyatri Federasyonu'nun dünyaca tanınmış psikiyatrlar tarafından seçilen 24 onur üyesinden biridir. Ülke dışında pek çok makalesi yayımlanmıştır. *Hencke-Lubarsch*'ın ansefalit bölümündeki kuduz konusunu, Henry Ey tarafından yayımlanan *Encyclopédie Medico-Chirurgicale*'deki Türk psikiyatrisinin tarihçesini Aksel yazmıştır. Başlıca yapıtları arasında *Nörotrop Virüslü Ansefalitler* (1944), *Psikiyatri* (1945) ve *Tababet-i Ruhiye-Psikozların Anatomisi* (1947) sayılabilir.

Aksel, Malik (d. 1903, Selanik - ö. 15 Şubat 1987, İstanbul), yöresel konulardan yola çıkarak yerel renkleri ve folklorik özellikleri izlenimci bir yaklaşımla yansıtan ressam.

Ortaöğrenimini 1918-21 arasında İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda yaptı. Öğretmeni Şevket Dağ'ın yüreklendirmesiyle resme yöneldi. 1924'te Galatasaray Sergisi'ne katıldı. 1928'de devletin açtığı Avrupa sınavını kazanarak Berlin'e gitti. Berlin

Malik Aksel
Ana Yayıncılık Arşivi

Güzel Sanatlar Akademisi Resim ve Grafik Sanatlar Yüksekokulu'nda Prof. Grossmann ile yağlıboya çalıştı, bir yandan da oymabaskı (gravür) denemeleri yaptı. 1931'de okulu bitirerek Türkiye'ye döndü ve 1932'de Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1933'te Ankara Halkevi'nin açtığı, İnkılap Sergisi olarak da bilinen 10. yıl sergisine katıldı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin düzenlediği yurt geziler programı içinde, başta Sivas ve Denizli olmak üzere çeşitli yörelere gitti, çok sayıda desen, suluboya ve yağlıboya çalışması yaptı. Bu çalışmalarını 1959'da İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde (İDRHM) "Halk Resimleri" adı altında sergiledi. Hemen her yıl Devlet Resim ve Heykel sergilerine katıldı, birçok resmi müzeye alındı.

Malik Aksel, Anadolu insanının yaşamını ve giyinişini konu aldığı "Halı Dokuyanlar" (İDRHM), "Köylü Kızlar" (İDRHM) gibi resimlerinde daha çok mavi, yeşil, turuncu, mor renkler kullanmış, konusunu duygulu bir anlatımla yansıtmıştır. Resim çalışmalarının yanı sıra halkbilim ve halk resmi konularında da araştırmalar yapmış, sanatın kuram ve eleştiri yönüyle ilgilenmiş, *Resim Sergisinde 30 Gün* (1943), *İstanbul Mimarisinde Kuş Evleri* (1959), *Anadolu Halk Resimleri* (1960) ve *Türkler'de Dini Resimler* (1967) gibi kitaplar yayımlamış, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır.

akselerometre *bak.* ivmeölçer

Akselrod, Pavel Borisoviç, PAUL AXELROD olarak da bilinir (d. 25 Ağustos 1850 ?, Çernigov, Ukrayna ? - ö. 1928, Berlin), Marksist kuramcı, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) kurucularından ve Menşeviklerin önderlerindendir.

Akselrod 1870'lerde *narodnik* (halkçı) harekete katıldı ve 1879'da Georgi Plehanov'la birlikte, teröre karşı olan Çorni Peredel (Kara Bölünme) grubunu kurdu. Daha sonra Batı Avrupa'ya giderek Marksizmi benimsedi. 1883'te Osvobojdeniya Truda (Emeğin Kurtuluşu) grubunun kurucuları arasında yer aldı.

1900'de *İskra* (Kıvılcım) gazetesinin yazı kurulu üyesi oldu. RSDİP'nin 1903'teki II. Kongresi'nde Menşevizmi benimsedi. 1905'ten sonra, partinin yasadışı etkinliklerine son vererek sendikal ve parlamenter çalışmaları yoğunlaştırmasını savunan ve Bolşeviklerin tasfiyecilik (likidasyonculuk) olarak adlandırdığı hareketin kuramcısı oldu. I. Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın savaşı sürdürmesinden yana olan Akselrod, Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi'ne karşı çıktı, Komintern dışında bir enternasyonal kurulması düşüncesini destekledi. *Perejitoye i Pereduman oye* (Deyimler ve Düşünceler) adını taşıyan anı kitabı 1923'te yayımlandı.

Akses, Necil Kâzım (d. 1908, İstanbul), Türk Beşleri diye adlandırılan ve çağdaş Türk müziğinin kurucusu sayılan ilk kuşak bestecilerden. Yapıtlarında halk müziği ve klasik Türk müziği motiflerini çoksesli müzik tekniğiyle birleştirmeye çalışmıştır.

Küçük yaşta keman ve viyolonsel öğrenmeye başlayan Akses, Darülelhan'da Cemal Reşit Rey'den armoni dersleri aldı. 1931'de Viyana Devlet Müzik ve Görsel Sanatlar Akademisi'nin kompozisyon, 1934'te de Prag Devlet Konservatuvarı'nın ileri kompozisyon bölümlerini bitirdi. Joseph Marx, Josef Suk ve Alois Haba gibi müzikçilerin öğrencisi oldu. Ankara Musiki Muallim Mektebi'ne öğretmen olarak atandı. Türkiye'ye çağrılan Paul Hindemith'le birlikte, bir konservatuvar kurulması için yapılan hazırlık çalışmalarına katıldı. 1948'de Ankara Devlet Konservatuvarı müdürü, 1949'da güzel sanatlar genel müdürü, 1958'de Devlet Operası genel müdürü oldu. Yurtdışında çeşitli ni-

şanlarla ödüllendirilen Akses 1971'de devlet sanatçısı seçildi.

Akses'in *Orkestra İçin Konçerto* (1976-77), *Itri'nin Neva Kâr'ı Üzerine Scherzo* (1970), *Bir Divandan Gazel* (1976) gibi yapıtlarında klasik Türk müziğine duyduğu yoğun ilginin etkileri belirgindir.

Bestelerinde temel ritim ve ezgiler sürerken başka çalgı gruplarının farklı tempolarla müziğe katıldığı sık karşılaşılan özelliklerdendir. Klasik Türk müziği makamlarını, halk müziğinin ritmik ve melodik elemanlarını yoğun bir orkestralama ve sağlam bir biçim duygusu ile kullanır. Başlıca yapıtları arasında *Beş Piyano Parçası* (1930), *Flüt Piyano Sonatı* (1933), *Minyatürler* (1936), *Timur* adlı bir opera (1956; tamamlanmamıştır), *Senfonik Destan* (1973), *Viyola*

Necil Kâzım Akses
Ara Güler

Konçertosu (1977), çeşitli sahne müzikleri, *Ankara Kalesi* (1942) adlı bir senfonik şiir, *50. Yıl Marşı* ve dört senfoni (1966, 1978, 1980, 1983-84), *Atatürk Diyor ki* (büyük koro, çocuklar korosu, tenor solo ve org için retorik senfoni, 1988) vardır.

aksinek, *Homoptera* (eşkanatlılar) takımının *Aleurodidae* familyasından, bitki özüyle beslenen böceklerin ortak adı. Kabuklu bitlere (koşnil) benzeyen erginleşmemiş aksineğin yassı ve oval gövdesi genellikle pamuğumsu bir maddeyle örtülüdür. İki üç milimetre uzunluğundaki ergin sinek daha çok güveyi andırır ve üstü, un gibi, donuk beyaz renkli bir tozla kaplıdır. İki çift olan kanatlar böceğin içinde gelişir ve ancak son kabuk değişimi sırasında dışarıya çıkar. Sıcak iklimlerde bol bulunan bu zararlı böcekler özellikle ev ve sera bitkilerine dadanır.

Turunçgil aksineği (*Dialeurodes citri*) tarımda büyük kayıplara yol açabilen önemli bir zararlıdır. Portakal ve hurma ağaçlarının besisuyunu emen bu böcek, sindirimden sonra bal gibi yapışkan ve tatlı bir madde salgılar; bu maddenin üstünde üreyen bir mantar da meyveyi çürüterek öldürür. Bu zararlılarla mücadelede, paration adıyla bilinen zehirli bir fosfor bileşiği püskürtülür.

Gene turunçgillere dadanan *Aleurocanthus woglumi* türleri Meksika ve Batı Hint Adalarında bulunur. Bu böceğin salgıladığı tatlı maddeye yapışarak üreyen bir mantar, konak bitkinin fotosentez yeteneğini kısıtlar.

Limonluk ya da sera sineği (*Trialeurodes vaporarium*) bu familyanın en yaygın ve en zararlı üyelerinden biridir. Özellikle süs bitkilerinin sararmasına, solmasına ve en sonunda ölmesine yol açan bu zararlıyı denetim altına alabilmek için hem larvalarını, hem de erginlerini öldüren spreyler kullanmak gerekir.

aksinit, en çok değme başkalaşımı (kontak metamorfizma) geçirmiş kayaçlarda, kimi zaman da alkali korkayaçlarda rastlanan borosilikat minerali. Özellikle Fransa'da, Isère'deki Le Bourg-d'Oisans'da ve ABD'nin California eyaletindeki San Diego ilinde, kristalleşmiş çok zarif örnekleri bulunur. Genellikle kahverengi olan saydam aksinit, mücevher yapımında da kullanılır. Kimyasal formülü ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* silikat mineralleri (tablo).

aksiyoloji *bak.* değer felsefesi

aksiyom, mantıkta, kendiliğinden apaçık olduğu ya da içeriğiyle doğru vargılar elde etmeyi sağladığı gerekçesiyle genel kabul gören ya da görebileceği düşünülen ama tanıtlanamayan ilk ilke ya da kural. "Hiçbir şey aynı zaman ve bağlamda hem var, hem de yok olamaz" önermesi buna örnek gösterilebilir.

Aristoteles, aksiyomu, tanıtlamaya dayalı bilimlerin çıkış noktasını oluşturan tanıtlanamayan ilk ilke olarak tanımlar. Ona göre ayrıca her bilim alanının kendine özgü ilk ilkeleri vardır. Eukleides'in *Stoikheia* (Elemanlar) adlı yapıtında ilk ilkeler, postulatlar ve genel kavramlar biçiminde sıralanmıştır. Postulatlar geometrinin ilkeleridir ve postulat cümleleri "... istenmiş olsun" (*etestho*) biçiminde başladığı için, gerekli varsayımlar olarak tasarlanmış gibidirler. Genel kavramlar, Aristoteles'in aksiyomlarıyla aynıdır. Yunan filozofu Proklos'un "Eukleides'in Birinci Kitabı Üzerine" adlı yazısında açıkça belirttiği gibi postulat ve aksiyom terimleri eşanlamlıdır. Proklos, bunu birçok yönüyle ele almış, postulatların yalnızca geometriye özgü olduğuna, aksiyomların ise ya nicelikle ilgilenen bilimlerde ya da tüm bilimlerde kullanıldığına ilişkin görüşlere yer vermiştir. Ama, postulatları aksiyomlardan ayıran ilke kesin değildir.

Çağımızda matematikçiler, postulat ve aksiyom sözcüklerini sık sık aynı anlamda kullanmışlardır. Bazıları aksiyom teriminin yalnızca mantık aksiyomlarını, postulat teriminin ise belli bir matematiksel disiplini tanımlayan mantık ilkelerinin ötesindeki temel ilkeleri ya da varsayımları göstermek için kullanılmasını önerirler.

aksiyomatik yöntem, mantıkta, ilkel bazı terimlerden türetilen temel önermelerden (aksiyomlar ya da postulatlar) yola çıkarak, mantıksal tümdengelim yoluyla özelleştirilmiş kurallara uygun tümel bir sisteme (örn. bir bilime) ulaşma süreci. Bu terimler ve aksiyomlar keyfi olarak tanımlanıp oluşturulabilecekleri gibi, doğruluklarına ilişkin bazı güvencelerin sezgi yoluyla algılandığı model uyarınca da bulunmuş olabilir.

Aksiyomatik sistemlerin en eski örnekleri, Aristoteles'in tasımı ve Eukleides'in geometrisidir. 20. yüzyılın başlarında Bertrand Russell ve Alfred North Whitehead, matematiği baştan sona aksiyomatik yöntemle biçimlendirmeye çalışmışlardır. Bilim adamları deneysel bilimleri bile bu yöntemle ele almışlardır. J. H. Woodger'in *The Axiomatic Method in Biology* (1937; Biolojide Aksiyomatik Yöntem) adlı kitabı ile Clark Hull'ın psikolojiyle ilgili *Principles of Behaviour* (1943; Davranışın İlkeleri) adlı kitabı bu tutuma iki örnektir. *Ayrıca bak.* aksiyom.

aksiyon potansiyeli, sinir hücresi zarındaki elektriksel kutuplaşmanın, bir uyarana yanıt olarak, çok kısa bir süre için ters yönde gerçekleşmesi. Yaklaşık saniyenin binde biri kadar süren ve sinir uyarılarının iletilmesini sağlayan bu değişiklik, sinir lifinin ve çevresindeki yapıların özelliklerine bağlı olarak, saniyede 1 ile 100 m arasında değişen bir hızla iletilir.

Bir sinir lifinde aksiyon potansiyeli gerçekleştiğinde, lifin bir bölümü artı elektrik yüküyle yüklenirken, geri kalan bölümleri dinlenme durumunda kalır. Aksiyon potansiyeli sırasında hücre zarının bir bölümünde ortaya çıkan bu gerilim değişikliği, komşu bölümlere de atlayarak, uyarının lif boyunca iletilmesini sağlar. Aksiyon potansiyeli büyük olasılıkla iyonların hücre zarındaki hareketinden ileri gelir. Gerek sinir hücresinde, gerek hücreyi çevreleyen sıvılarda çeşitli iyonlar bulunur. Dinlenme durumundayken, sinir hücresinin içindeki potasyum iyonları çevre sıvılardakinden daha fazla, sodyum iyonları ise daha azdır. Asetilkolin gibi kimyasal bir iletici tarafından uyarıldığında, kısa bir süre için, sinir hücresi zarının sodyum iyonlarına karşı geçirgenliği artar. Böylece hücre içine giren sodyum iyonlarının taşıdığı artı yükün aksiyon potansiyeline neden olduğu sanılmaktadır.

Hücre içine giren sodyum iyonları eşit yükteki başka bir iyonun çıkışıyla dengelenmedikçe, aksiyon potansiyeli ulaştığı bu en yüksek değerde kalacak ve dinlenme potansiyeline dönüşemeyecektir. Aksiyon potansiyelindeki düşüşün, zarın potasyum iyonlarına karşı geçirgenliğinin artmasıyla ilişkili olduğu sanılmaktadır. Gerçekten de, hücreye giren sodyum iyonlarıyla eşdeğerde bir yükün potasyum iyonları halinde dışarı çıkması ancak bu yolla olabilir. Sonuçta, sodyum iyonları sinir hücresinden dışarı atılırken potasyum iyonları yeniden içeri alınır. Böylece hücre başlangıçtaki iyon değişikliğini koruyabilir ve yeni bir aksiyon potansiyeline hazır duruma gelir. Sinir hücresindeki bu iyon mekanizmalarının tanımını yapan üç bilim adamı, A. L. Hodgkin, A. F. Huxley ve Sir John Eccles, 1963'te bu çalışmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülünü almışlardır.

aksolotl (*Ambystoma mexicanum*), *Urodela* takımının *Ambystomatidae* familyasından, dış solungaçlar gibi larva evresine özgü birtakım özelliklerini ergenlikte de korumasıyla dikkati çeken çörel (semender). Gelişmesini tamamladığı halde dış solungaçlarını henüz yitirmemiş olan *Ambystoma* cinsinden bütün larvalara da aksolotl adı verilir.

México yakınlarındaki göllerde yaşayan ve o yörede besin olarak değerlendirilen aksolotlun uzunluğu 25 cm'ye kadar ulaşır. Genellikle koyu kahverengi üstüne siyah beneklidir, ama değişimi geçirmiş beyaz, açık pembe ya da başka renklerdeki aksolotllara da sık rastlanır. Bacakları ve ayakları oldukça kısa, kuyruğu ise uzundur. Kafasının arkasından kuyruğunun ucuna kadar uzanan bir yüzgeci, ayrıca arka ayaklarının arasından kuyruğunun ucuna kadar uzanan ikinci bir yüzgeci vardır. Laboratuvarda beslenen aksolotllar bazen solungaçlarını yitirerek, kaplan gibi çizgileri olan *Ambystoma tigrinum*'a benzeyen ergin çörellere dönüşebilir.

akson, SİNİR LİFİ ya da SİNİR TELİ olarak da bilinir, bir sinir hücresinin, alınan sinir uyarılarını hücre dışına taşıyan uzantısı. Her sinir hücresinin tek bir aksonu vardır ve bu akson çok ender olarak dallara ayrılır. Hareket uyarılarını alan motor sinir hücrelerinin aksonları, örneğin omurilikten ayak parmaklarına ulaşacak kadar uzun olabilir. Omurgalı hayvanlarda aksonların çoğu, uyarıların iletimini hızlandıran bir miyelin kılıfıyla (ya da yağ dokusundan oluşan bir zarla) kaplıdır. Miyelinli, kalın bir akson uyarıları saniyede 200 m hızla iletirken, miyelinsiz ve ince liflerin ileti hızı saniyede milimetreyle ölçülebilecek kadar düşüktür.

Aksoy, Alaattin (d. 1942, Trabzon), düşgücünün egemen olduğu figüratif çalışmalarıyla tanınan ressam. 1961-68 arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi

Alaattin Aksoy
Ana Yayıncılık Arşivi

(DGSA) Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun öğrencisi oldu. İlk kişisel sergisini 1969'da Türk-Alman Kültür Merkezi'nde açtı. 1972'de resim dalında uzmanlık eğitimi görmek için Paris'e gitti. 1976'da Türkiye'ye dönerek İstanbul DGSA Resim Bölümü'ne asistan olarak atandı. Aynı yıl Görsel Sanatçılar Derneği'nin Yılın Genç Sanatçıları resim birincilik ödülü ile özgün baskı ikincilik ödülünü aldı. Ayrıca DYO'nun Ödüllü Resim Yarışmalarında 1977'de mansiyon, 1979'da özel ödül, 1980 ve 1981'de de birincilik ödülünü kazandı.

1960'ların sonlarına doğru düş ürünü öğeler içeren figürler yapmaya başlayan Aksoy, Paris'te bulunduğu yıllarda dışavurumcu anlatımın egemen olduğu gerçeküstücü çalışmalara yöneldi. Figürlere uyguladığı biçim bozmalarla resimlerine dramatik bir anlatım kazandırdı. Yağlıboyalarının yanı sıra özgün baskı çalışmaları da vardır.

Aksoy, Fahir (d. 17 Mart 1917, İstanbul), naif anlayışta çalışan ressam. Ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. Sanat yaşamına edebiyatla başladı, 1935'te *Vakit* gazetesine girdi. Daha sonra çeşitli gazetelerde yazarlık ve yayın yönetmenliği yaptı. Öykü denemeleri, sanat röportajları ve eleştiri yazıları 1941'den sonra yayımlanmaya başladı. Önceleri bir yan uğraştan öteye geçmeyen resim çalışmaları, Abidin Dino'yla tanışıp onunla çalışmaya başladıktan sonra hız kazandı. Sonraki yıllarda Aksoy'un çalışmaları yalnızca resim üstünde yoğunlaştı. 1960-70 arasında başta Ankara ve İstanbul olmak üzere 45 il ve kasabada sergi açtı, halk eğitim merkezleri ve okullarda

Fahir Aksoy
Ara Güler

Türk resmi ile ilgili konferanslar verdi. 1969'da Bratislava Uluslararası Naifler Sergisi'ne, daha sonra da Stockholm, Cenevre ve Stuttgart'ta benzer eğilimli sergilere katıldı. 1980'lerde TRT için halk resmi, Mevlevi ve Bektaşi resimleri konusunda belgesel filmler hazırladı. *Naif Sanatı ve Türk Naifleri* adlı kitabı 1990'da yayımlandı.

Genellikle insan-doğa-toplum ilişkisini dile getirdiği resimlerinde çarşıları, sokakları, gecekonduları, horoz dövüşlerini, gezip gördüğü yerlerden doğa izlenimlerini çarpıcı ve coşkulu renklerle işler. Çocuksu bir coşkuyla özümsediği izlenimlerini, gerçekçiliğe yanaşmadan imgesel birikimler olarak yansıtır. Halk resminden ve Doğu işleme sanatından yola çıkarak yapıtlarında, naif sanatın saf üslubunu benimsemiştir.

Aksoy, Mehmet (d. 1939, Yayladağı, Hatay), yapıtlarında toplumsal konulara ağırlık veren heykelci. Ortaöğrenimini Antakya Lisesi'nde tamamladı. 1962-67 arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (DGSA) Heykel Bölümü'nde Şadı Çalık'ın öğrencisi oldu. 1970'te bursla İngiltere'ye gitti; 1971-79 arasında Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalıştı. 1979'da Türkiye'ye döndü ve DGSA Heykel Bölümü'ne öğretim üyesi olarak atandı, 1981'e değin bu görevinde kaldı. Aynı yıl yerleştiği Batı Berlin'de, Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim görevlisi oldu. 1966'da, 28. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik, 1970'te 32. Sergi'de birincilik ödülü aldı.

Mehmet Aksoy, genellikle taş ve polyester malzeme kullanarak büyük boy figüratif yapıtlar üretti. Yapıtlarında çalışan insanı işleyerek onun acılarını, sevinçlerini yansıttı. Tek figürlü ya da ikili, üçlü figür gruplarından oluşan kompozisyonlarında, mekanik biçimle organik biçim ilişkisini ön plana çıkararak dinamik ve anlatımcı biçimler elde etti.

"İşsiz", 1979
Yusuf Taklak Koleksiyonu

Aksoy, Muammer (d. 1917, İbradı, Antalya - ö. 31 Ocak 1990, Ankara), hukukçu ve siyaset adamı. 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonun sözcülüğünü yapmıştır.

Milletvekili Numan Aksoy'un oğludur. 1939'da Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Zürich Hukuk ve Devlet Bilimleri Fakültesi'nde doktora yaptı. Yurda dönünce İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ticaret hukuku asistanı oldu. Daha sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Medeni Hukuk Kürsüsü'ne geçti. 1957'de Demokrat Parti (DP) hükümetinin üniversite özerkliğini zedelediği gerekçesiyle fakültedeki görevinden ayrıldı. 1958'de Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) girdi. Aynı yıl Türk Hukuk Kurumu başkanlığına getirildi. Kurucu Meclis'te (1960-61) Antalya temsilcisi olarak bulundu. Anayasa Komisyonu üyesi ve sözcüsü oldu. 1963'te döndüğü SBF'de 1964'te profesörlüğe yükseltildi ve 1966'da Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne geçti. 12 Mart 1971'den sonra sıkıyönetimce kovuşturmaya uğradı, yargılanma sonucu ak-

Muammer Aksoy
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

landı. 1977 seçimlerinde CHP'den İstanbul milletvekili seçildi. Aynı yıl Millet Meclisi Anayasa Komisyonu başkanlığına getirildi. 12 Eylül 1980'de bu görevleri sona erdi. 1978-81 arasında Avrupa Konseyi üyeliği yaptı. Başlıca yapıtları *Partizan Radyo ve DP* (1960), *Türkiye'nin Petrol Faciası ve Çıkar Yol* (1965), *Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi* (1975, 2 cilt) ve *Sosyalist Enternasyonal ve CHP* (1977) olan Aksoy, ayrıca *Forum*, *Yön ve Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelere yazılar da yazdı. 31 Ocak 1990'da bir siyasal cinayete kurban gitti. *Laikliğe Çağrı* (1990) adlı yapıtı ölümünden sonra yayımlandı.

Aksoy, Muzaffer (d. 1915, Antalya), benzenden kaynaklanan bir kansızlık türünü ve kan kanserini tanımlaması ve ilk kez kendi saptadığı anormal hemoglobin tipleri üzerinde yaptığı araştırmalar ile tanınan hekim.

1940'ta İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Şişli Etfal Hastanesi'nde içhastalıkları asistanı olarak çalıştı. Daha sonra Gureba Hastanesi'nde E. Frank ve A. İsmet Çetingil'in asistanlığını yaptı. İçhastalıkları uzmanı olduktan sonra (1947) Mersin Devlet Hastanesi'ne atandı. ABD'de Boston New England Merkez Hastanesi'nin kan araştırma laboratuvarında araştırmacı olarak çalıştı. Türkiye'ye dönünce yaptığı çalışmalarla Mersin ve yöresinde yaşayan Türkmenlerde yüksek oranda orak hücreli kansızlık hastalığı bulunduğunu saptadı. Ayrıca Türklerde ve Türkmenlerde görülen çeşitli anormal hemoglobinleri ve gene kalıtsal bir kansızlık tipi olan Akdeniz kansızlığı (thalassemia) hastalığının değişik tiplerini tanımladı.

1957'de Beyoğlu İlkyardım Hastanesi'ne atanan Aksoy, 1959'da doçent oldu. Bu dönemde araştırmalarını Türkiye'nin güney bölgeleri ile Trablusşam'da sürdürdü. 1961'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi II. İçhastalıkları Kliniği'ne eylemli doçent olarak atandı. 1966'da profesörlüğe yükseldi, 1985'te de emekli oldu.

Anormal hemoglobinler ve anormal hemoglobinlerin patolojisi alanındaki çalışmala-

Muzaffer Aksoy
Kaynak Kitaplar

nıyla TÜBİTAK'ın ilk tıp ödülünü aldı (1969). Halk arasında benzol adıyla bilinen benzenin kan kanserine yol açtığını saptaması nedeniyle Sedat Simavi Vakfı sağlık bilimleri ödülünü Prof. Dr. Onur Erol ile paylaştı (1981). Ekibi ile anemili bir hasta üstünde yaptığı araştırmalar sonucu yeni bir hemoglobin türü bularak buna "Hemoglobin İstanbul" adını verdi. Meslek hastalıkları tıbbının kurucusu sayılan İtalyan Dr. B. Ramazzini adına kurulan Ramazzini Ödülü ilk kez (Prof. Dr. E. C. Vigliani ile birlikte) Muzaffer Aksoy'a verildi (1984). İstanbul Tabip Odası da onun adına Prof. Dr. Muzaffer Aksoy Meslek Hastalıkları ve İşçi Sağlığı Ödülü adıyla bir ödül kurdu ve bu ödülü ilk kez Dr. Haldun Sirer kazandı (1986). *Antifetal Hemoglobin Serum İstihsali ve Orak Hücre Anemi Vakalarında Kullanılması* (1959), *Homozigot Hemoglobin S-alfa Thalassemi Hastalığının İlk Müşahadesi* (1965), *Benzen (Benzol) Zehirlenmesi ve Hematopoietik Sisteme Etkileri*(1965), *Hematoloji I, Eritrosit Hastalıkları, Anemiler ve Polisitemiler* (1975), *Benzen, Sağlığa Etkileri ve Önleme Yolları* (1980) Aksoy'un başlıca yapıtlarıdır.

Aksoy, Ömer Asım (d. 1898, Gaziantep), Türkçenin özleşmesini savunan dilci yazar. 1916'da Antep Ticaret İdadisi'ni bitirdikten sonra bir süre Halep'te posta ve telgraf

Ömer Asım Aksoy
Kayınak Kitapları

memurluğu, 1921-25 arasında Gaziantep'te Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. 1928'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Nizip'te savcılık (1928-30), Gaziantep'te avukatlık yaptı (1931-35). 1935-50 arasında Gaziantep milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Ankara'ya gelince Gaziantep'te başladığı dil çalışmalarını Türk Dil Kurumu'nda sürdürdü. 1941'de Türk Dil Kurumu Filoloji (sonradan Derleme ve Tarama) Kolu başkanı oldu. 1963-76 arasında da kurumun genel yazmanlığını yaptı.

Yazı yaşamına, 1918'de iki sınıf arkadaşının ölümü üzerine yazdığı *İki Damla Gözyaşı* (1918) adlı ağıtla başladı. 1933'ten sonra dil ve folklor alanındaki çalışmalarıyla, 1950'den sonra da *Türk Dili* dergisinde yayımlanan yazılarıyla tanındı. Türk Dil Kurumu'nda başkanı bulunduğu kol tarafından hazırlanan *Derleme Sözlüğü* (1963-78, 11 cilt) ve *Tarama Sözlüğü*'ne (1963-77, 8 cilt) önemli katkılarda bulundu. Önemli yapıtları arasında *Gaziantep Ağzı* (1945-46, 3 cilt), *Dil Üzerine* (1962), *Atasözleri ve Deyimler* (1965), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (1968), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (1971-77, 3 cilt), *Dil Yanlışları* (1980), *Türk Dil Kurumu'nda 42 Yıl* (1983) ve *Yine Dil Yanlışları* (1985) sayılabilir.

Aksu, Akdeniz Bölgesi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Eğirdir'e bağlı bir bucak olan Aksu, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Aksu Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 9.591; kasaba, 2.921.

Aksu, AKSU ÇAYI olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nde akarsu. Uzunluğu 162 km'dir. Su toplama alanı 8.000 km² olan Aksu, kaynaklarını Isparta yakınlarındaki Akdağ (2.271 m) ile Davras Dağından (2.635 m) alır. Önce, güneydoğu yönünde akar, Aşağıgökdere köyünün güneyinde Kovada Gölünün(*) gideğeni durumundaki Kurudere'yle birleşir. Daha sonra güneye doğru akıp Toroslar'dan kaynaklanan küçük derelerle beslenerek oldukça hızlı akışlı bir ırmak görünümünde Antalya kentinin doğusunda Akdeniz'e dökülür.

Aksu Çayı, yatağı boyunca açtığı oldukça derin boğazlar içinden geçer. Hemen bütün yıl boyunca gür akışlıdır. Bunun en önemli nedeni, Batı Toroslar'daki kuvvetli karstik (voklüz) kaynaklarla beslenmesidir. Su düzeyinin en az olduğu dönem yaz ve sonbahar başıdır. Bu dönemlerde bile Aksu'yu aşmak güçtür. Ancak güneyde, suyu önemli oranda sulamada kullanıldığı için gücünü kaybeder. Kışın ve ilkbaharda debisi 140 m³/sn'dir. Genellikle sağanak halindeki yağmurlardan hemen sonra ve karların erimesiyle birlikte kabarır, düzlük alanları basar. Suyu bulanıktır, kıyıya önemli miktarda alüvyon bırakır.

Bazı kesimlerinde Aksu Çayından tomruk taşımada da yararlanılır. Yukarı kesimlerindeki dar ve derin vadilerle uzun boğazlar baraj yapımına uygun yerlerdir. Bucak ile Sütçüler ilçeleri arasında kurulan Karacaören Barajı sulama, enerji ve taşkın önleme amaçlıdır.

Aksu, AKSU ÇAYI olarak da bilinir, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde akarsu. Uzunluğu 90 km, su toplama alanı 1.800 km² kadardır. Giresun Dağlarının batı kesimindeki Karagöl Dağından (3.039 m) doğan gür kaynaklarla beslenen Aksu, kısa ve hızlı akışlı olması nedeniyle derin vadiler oluşturur. Çevresi zengin ve gür ormanlarla kaplıdır. Yılın bütün mevsimlerinde bol su taşır. Yağışların çok olduğu ve karların eridiği dönemlerde bir süre bulanık aksa da, yağışın kesilmesiyle birlikte hızla berraklaşır.

Aksu ağzında kurulmuş olan ve akarsuyun adıyla anılan SEKA'ya bağlı kâğıt fabrikasında gazete kâğıdı üretilir. Fabrikanın gereksinimi olan kâğıtlık odunun bir bölümü Aksu aracılığıyla taşınmaktadır.

Aksum, AXUM olarak da yazılır, Etiyopya'nın kuzeyindeki Tigre ilinde eski kent. Bir zamanlar Aksum Krallığı'nın merkezi olan kent, bugün antik kalıntılarıyla ünlü turistik bir kasabadır. Kent merkezindeki meydanda, bir bölümü yıkık durumda, granitten yapılmış toplam 126 dikili taş bulunur. Bunlardan, şimdi devrilmiş olan 34 m boyundaki bir tanesinin, dikiliyken en yüksek taş olduğu söylenmektedir. Bu taşlar, yalın direklerden girift işlemeli sütuplara kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir. En yeni tarihli dikili taşta 4. yüzyılda yaşamış bir kralın Hıristiyanlığı kabul ettiği yazılıdır.

Kentteki antik saray kalıntıları arasında taştan oyulmuş en az 27 taht bulunmuştur. Kentte, 17. yüzyılda yapılmış olan Sion'lu Saint Mary Kilisesi'nde, söylenceye göre Hz. Musa'ya ait olan özgün yazıtlar bulunmaktadır; bunların, Hz. Süleyman ile Saba Melikesi Belkıs'ın oğlu I. Menelik tarafından Etiyopya'ya getirildiği söylenir. İmparator I. Haile Selasiye, 1965'te eski kilisenin yanına yeni bir Sionlu Meryem Kilisesi yaptırmıştır. Kentte bulunan manastır müzesinde haç, taç, mücevher, giysi ve tören kılıçlarından oluşan zengin bir koleksiyon vardır.

Aksum'da bir havaalanı, bir hastane, bir sağlık merkezi ve bir halk eğitim merkezi bulunmaktadır. Nüfus (1984 geç.) 17.753.

Aksum Krallığı, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Etiyopya'nın kuzeyinde kurulan güçlü krallık.

Aksum Krallığı, İÖ 1. binyılda Güney Arabistan'da kurulan Sami kökenli bir Saba krallığından doğdu. En parlak döneminde (İS 3-6. yy) Afrika'nın kuzeydoğusundaki en büyük pazar durumuna geldi. İskenderiye'ye kadar uzanarak Nil'in ötesine geçen ticaret bağları kurdu. Aksum 9. yüzyıl sonuna gelindiğinde Kızıldeniz kıyılarına egemen olmuştu. Nüfuz alanı, Aden Körfezi kıyılarından Somali'nin kuzey kıyısındaki Zeila'ya (Seylac) kadar uzanıyordu.

Aksum'un ticaret alanında büyük bir devlet olarak gelişmesi, 2. ve 3. yüzyıllarda Meroe Krallığı'nın gücünü sarstı ve bu krallık, 4. yüzyılda Aksum istilası sonucunda yıkıldı.

Aksum kralları, 4. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul ederek, Bizans egemenliğinde bulunan Mısır'la hem siyasal hem de dinsel açıdan, yakın bağ kurdular. Aynı dönemde nüfuz alanlarını Güney Arabistan'a kadar genişlettiler. 6. yüzyılda Yemen de Aksum Krallığı'na bağlandı. Arap yazarlar, yapıtlarında Aksum'un bundan sonraki tarihinden çok az söz ederler. Bu yapıtlardan birinde, Etiyopya ile Nübye arasında y. 687'de bir savaş çıktığı ve Esato (Judith) adındaki Yahudi kraliçenin, y. 976'da bölgedeki Hıristiyan halkı baskı altına aldığı belirtilir. Esato, Aksum hanedanını yıkmayı başardıysa da, hanedanın bir başka Hıristiyan kolu olan Zegueler kısa sürede denetimi yeniden ele geçirmişlerdir. 1270'te ise Aksum kralı, tahtını Şeva kralı Yekuno Amlak'a bırakmıştır.

aksülümen, AŞINDIRICI SÜBLİME olarak da bilinir, kokusuz, renksiz ve suda çözünür bir cıva(*) bileşiği olan cıva (II) klorürün ticari adı.

Akşak, Mezopotamya'da antik kent. Akad'ın kuzey sınırındadır. Bazı uzmanlar onun, Babil'in Upi (Opis) kentiyle aynı kent olduğunu savunurlar. İÖ 2500 sıralarında Lagaş kralı Eannatum tarafından fethedilen Akşak, bir yüzyıl kadar sonra Sümer ve Akad'a egemen oldu. Fırat Irmağı üzerindeki Mari'de bulunan İÖ y. 1770'ten kalma kraliyet arşivlerinde Diyala Irmağı vadisindeki Eşnunna yakınında bulunduğu belirtilirse de, kentin asıl yeri kesin olarak saptanamamıştır.

Akşam, İstanbul'da çıkmış günlük siyasal gazete (9 Mayıs 1918 - 9 Ocak 1982). Kâzım Şinasi (Dersan), Necmeddin Sadık (Sadak), Falih Rıfkı (Atay) ve Ali Naci (Karacan) tarafından bir akşam gazetesi olarak kuruldu. Daha sonra Falih Rıfkı ile Ali Naci ortaklıktan ayrıldılarsa da Falih Rıfkı yazılarını 1923'e değin sürdürdü. Gazete, Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. 1930'larda başyazılarını Necmeddin Sadak yazıyor, kadrosunda Vâlâ Nureddin, Burhan Felek, Hüseyin Cahit Yalçın, Nazım Hikmet (Orhan Selim takma adıyla) gibi dönemin ünlü yazarları yer alıyordu. Malik Yolaç ve ortakları tarafından satın alındıktan sonra 9 Haziran 1957'de sabah gazetesine dönüştü. İzmir, Ankara, Adana baskıları yapıldı, tirajı 200 binin üstüne çıktı. 1965-71 arasında başlıca

köşe yazarları Çetin Altan ve İlhami Soysal idi. 12 Mart döneminde Türk-İş'e devredilen *Akşam*, sonradan gene sahip değiştirdi.

Akşam, 1920 tarihli bir nüsha
Nuri Akbayar Arşivi

Ancak, tirajı önemli ölçüde düştüğünden kapanmak zorunda kaldı.

Akşam Yıldızı *bak.* Venüs

akşamsefası *bak.* gecesefası

Akşehir, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.442 km² (1989) olan Akşehir ilçesi kuzeyde Afyonkarahisar ili, kuzeydoğu ve doğuda Tuzlukçu, güneydoğuda Ilgın ve Doğanhisar ilçeleri, güney ve batıda da Isparta iliyle çevrilidir.

İlçenin batısında Isparta il sınırını oluşturan kuzeybatı-güneydoğu yönündeki Sultan Dağları uzanır. Batı Toroslar'ın bir iç yayı olan bu dağ sırası, aynı zamanda Akşehir Gölü havzası ile Göller Yöresi arasında su bölümü çizgisini oluşturur. Akşehir Gölü(*) ilçenin kuzeydoğu kesiminde yer alır, bir bölümü Afyonkarahisar il sınırları içindedir. Bunların en önemlisi, dağların doğu yamaçlarından kaynaklanan ve ovanın sulanmasında yararlanılan Adıyan Çayıdır. Gölün doğusunu kaplayan ova, üzerinde yer aldığı Adıyan Çayı vadisi boyunca güneydoğu yönünde üçgen biçiminde uzanır. Büyük bölümü alüvyal topraklarla kaplıdır. Tarım ilçe ekonomisine egemendir. Başlıca ürünler şeker pancarı, haşhaş, başta buğday olmak üzere tahıl, sebze, meyve ve patatestir; çok miktarda elma yetiştirilir. Akşehir Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır; en çok sazan ve turna avlanır. Akşehir'de kurulan su ürünleri kooperatifi balıkçılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Akşehir yöresinin bilinen en eski uygarlığı Frigya'dır. Roma döneminde yörede Philomelion (Philomelium) bulunuyordu. Akşehir yöresi Bizans döneminde 8. yüzyıl başlarında Emevi, daha sonra da Abbasi akınlarına uğradı. Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Anadolu Selçuklularının yönetimine girdi. Anadolu Selçukluları parçalanınca Akşehir bir süre Eşrefoğullarının, sonra da Hamidoğullarının yönetiminde kaldı. Karamanlıların işgali altındayken Hamidoğlu Hüseyin Bey tarafından I. Murad'a (Hüdavendigâr) satıldı. Bu tarihten sonra Karamanlılar ile Osmanlılar arasında birkaç kez el değiştirdi. Önce I. Bayezid (Yıldırım), 1414'te de I. Mehmed (Çelebi) tarafından Karamanlılardan geri alındı. 1466'da kesin olarak Osmanlıların eline geçti ve Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak, 19. yüzyılda da Konya vilayetine bağlı bir kaza oldu.

Akşehir kenti Sultan Dağlarının doğu eteklerinde, Akşehir Gölünün güneyinde yer alır. Kent oldukça zengin bir tarımsal altbölgenin ticaret ve ulaşım merkezidir. Konya'yı Afyonkarahisar üzerinden Eskişehir ve İzmir'e bağlayan ulaşım ekseni üstündedir. Ayrıca, Sultan Dağlarını aşan bir yolla da Isparta'ya bağlanır. Afyonkarahisar-Konya demiryolu ilçe topraklarından geçer. Kent sanayi bakımından gelişkin değildir. Bir süt ürünleri fabrikası, bir yem fabrikası ve bir alüminyum tel fabrikası vardır. Nasreddin Hoca ve Şeyh Hasan türbeleri, Seyyid Mahmud Hayranı Kümbeti (1409), Emir Yavtaş Türbesi, Ishaklı Han (1249), Ulucami (1213), Altunkalem (1223), Güdük Minare (1226), Küçük Ayasofya (1235), Kilecı ve Kızılca mescitleri, mescidiyle birlikte Taş Medrese (1250) kentin bellibaşlı tarihsel yapılarıdır. Nasreddin Hoca, Akşehir'in simgesi olmuştur. 1958'den bu yana her yıl Nasreddin Hoca Şenlikleri düzenlenir. 5 Temmuz'da başlayıp bir hafta süren şenliklerde çeşitli sanat etkinliklerine yer verilir. Ayrıca 1976'dan bu yana Nasreddin Hoca Gülmece Yarışması düzenlenmektedir.

Akşehir Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 94.611; kent, 51.746.

Akşehir Gölü, İç Anadolu Bölgesi'nin batı kesiminde göl. Akşehir'in 8 km kuzeyindedir. Sultan Dağlarının kuzeydoğu eteği ile Emir Dağı arasındaki çöküntü alanını kaplar. Deniz düzeyinden 958 m yüksekliktedir. Yüzölçümü 105 km²'dir. Bu genişlik resmi kaynaklarda 353 km² olarak verilir. Kıyıları sazlık ve kamışlıklarla çevrilidir. Dışarıya akıntısı olmayan kapalı bir havza içinde yer almasına karşın, suları çok az tuzludur. Gölü besleyen tatlısu kaynakları, kıyıdaki suları tatlılaştırır. Tuzluluk özellikle kuzeydoğu kesiminde belirgindir. Akşehir Gölünün en derin yeri 3-5 m'dir. Yazları şiddetli kuraklıktan etkilenerek küçülür ve derinliği daha da azalır. Afyonkarahisar yöresinden gelen Akarçay'ın döküldüğü Eber Gölünün gideğeni ve Sultan Dağlarından inen küçük derelerle beslenir. Yağış alanı çok geniş değildir. Tuz Gölü havzasına göre daha çok yağış almakla birlikte, yeterli ölçüde beslenmez.

Akşehir Gölünün bulunduğu çukurluğun, günümüzden daha serin ve nemli olan Dördüncü Dönem başlarında (y. 2,5 milyon yıl önce) geniş bir göl ile kaplı olduğu sanılmaktadır. Araştırmalar, göl çevresindeki düz ovanın eski bir göl tabanı olduğunu ortaya koymuş ve yörede bazı kabuklu hayvan kalıntıları bulunmuştur. Ayrıca yer yer görülen ve ölü falezler olarak tanımlanan diklikler de bu varsayımı doğrulamaktadır. Bütün bu veriler, gölün söz konusu dönemde genişlediğini ve derinleştiğini göstermektedir.

Akşehir Gölü balık yönünden zengin değilse de yılın büyük bölümünde balık avlanır. Tutulan balıkların bir bölümü çevrede tüketilir, bir bölümü de tuzlanarak satışa çıkarılır. Gölün kenarındaki kamışlık ve sazlık alan, kuşların konaklaması ve üremesi için elverişli bir ortamdır.

Akşemseddin, asıl adı MEHMED ŞEMSEDDİN BİN HAMZA (d. 1389, Şam - ö. 1459, Göynük), etkili konuşmalarıyla askerleri yüreklendirerek İstanbul'un fethinde rol oynamış Osmanlı mutasavvıf.

Şeyh Şehabeddin Sühreverdi'nin torunlarından Şeyh Hamza'nın oğludur. Giysilerinin renginden dolayı "Ak Şemseddin" adıyla anılmıştır. Küçük yaşta babasıyla birlikte Anadolu'ya geldi. O dönemde Amasya'ya bağlı olan Kavak'a (bugün Samsun'un ilçesi) yerleşen babasından ve yöredeki bilginlerden ders alarak Osmancık'a müderris oldu. Bir süre sonra Ankara'ya gitti ve dönemin ünlü mutasavvıfı Hacı Bayram Veli'ye bağlandı. Hacı Bayram Veli ölünce (1429) onun yerine geçti. Göynük'e yerleşerek tarikatı buradan yönetti. Hacı Bayram Veli ile II. Murad arasındaki yakın ilişki Akşemseddin ile II. Mehmed (Fatih) arasında da sürdü. II. Mehmed'in çağrısıyla İstanbul'un fethine katılan Akşemseddin, kentin alınmasının bir peygamber özlemi olduğu inancını yayarak askerin moralini yükseltti. İstanbul'un fethinden (1453) sonra gördüğü bir düş sonucu, Emeviler döneminde Arap ordusunun İstanbul'u kuşatması sırasında (668) şehit düşen ve peygamberin yakınlarından olan Ebu Eyyub el-Ensari'nin (Eyüp Sultan) mezarını bulduğu söylenir. Daha sonra Göynük'e döndü ve orada öldü.

Hacı Bayram Veli'den sonra Bayramlık tarikatını yürüten Akşemseddin tıpla da ilgilenmiş, ayrıca "Şemsi" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Tıpla ilgili Türkçe *Maddetü'l-Hayat*, tasavvufla ilgili Arapça *Risaletü'n-Nuriyye* ve *Def-i Mataun* adlı yapıtları önemlidir. Ayrıca gene tasavvufla ilgili risaleleri vardır. *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri* (1972), A. İhsan Yurd'un onun üzerine yaptığı geniş kapsamlı bir incelemedir.

akşınlık *bak.* albinizm

Akşin, Sina (d. 1937, Lahey), siyasetbilimci ve tarihçi. Robert Koleji'i (1955) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1959) bitirdikten sonra ABD'de uluslararası ilişkiler alanında yüksek lisans yaptı. 1961-67 arasında Robert Koleji Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1968'de, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden *31 Mart Olayı* (1970) adlı teziyle doktor unvanını aldı. Ertesi yıl Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistan oldu. 1975'te de, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* adıyla yayımlanan (1976) teziyle doçentliğe yükseldi. İngiliz Devlet Arşivi'nde (1971-72) ve Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (1978-79) çalışmalar yapan Sina Akşin'in *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* adlı yapıtı 1980'de yayımlandı. Ayrıca, ilk cildi 1988'de yayımlanan *Türkiye Tarihi* adlı 4 ciltlik çalışmanın yayın yönetmenliğini de yürütmüştür.

Aktaion, Yunan mitolojisinde Tanrı Aristaios ile Autonoe'nin oğlu. Annesi, Boiotia bölgesindeki Thebai kentini kuran Kadmos'un kızıydı. Aktaion da Boiotialı bir kahraman ve avcıydı. Ovidius'un *Metamorphoses*'ine (*Değişimler*, 1935) göre Aktaion, Kithairon Dağında bir rastlantı sonucu, Vahşi Hayvanlar, Bitkiler ve Bereket Tanrıçası olan Artemis'i yıkanırken görür. Artemis de onu bir erkek geyiğe dönüştürür ve bunun üzerine Aktaion'un 50 av köpeği kendisini kovalar ve öldürürler. Öykünün bir başka biçiminde ise Aktaion avcılıkta Artemis'ten daha hünerli olduğunu söyleyerek övünür ve Artemis'i kızdırır.

Plataia ve Orkhomenos'ta Aktaion'a tapınılırdı. Aktaion'un eski çağlarda yaygın olarak bilinen öyküsü, birçok tragedya yazarı tarafından işlenmiştir. Aiskhylos'un günümüze ulaşmayan *Toksotides* (Okçular) adlı yapıtı bunlardan biridir.

aktar, ATTAR olarak da bilinir, baharat ve güzel kokulu madde hazırlayan ve satan kişi. Aktarlık mesleği, ocaktan ya da babadan oğula geçer. Bugünkü anlamda eczanelerin bulunmadığı dönemlerde önemli işlev gören aktarlar yalnızca güzel kokulu maddeler değil, ilaç yapımında kullanılan bitkisel ve hayvansal maddeler de satarlardı. Birçok ilacı, alıcının şikâyetine göre dük-

kânda kendileri hazırladıkları gibi, bazen de alıcı hammaddeyi aktardan alır, ilacı kendi yapardı. Aktarların sattığı maddelerin birçoğu bugün de yalnızca halk hekimliğinde değil, eczacılıkta ve kozmetik sanayisinde kullanılmaktadır. Aktarlık günümüzde daha çok baharatçılık ya da kökçülük adıyla sürdürülmektedir.

aktarım yörüngesi *bak.* Hohmann yörüngesi

aktarma, deniz ticareti hukukunda, yükün ya da yolcunun yolculuk sırasında bulunduğu gemiden indirilip başka bir deniz aracına yüklettilmesi.

Charter sözleşmelerinde en önemli öğe gemidir. Geminin denize elverişliliği, büyüklüğü, mürettebatı, bayrağı, genel donanımı, geminin seçimini belirler. Türk Ticaret Kanunu'na göre, taşıyan, taşıtanın izinini almadan eşyayı başka gemiye yükleyemez. Ama yolculuk başladıktan sonra, zorunlu hallerde yapılacak aktarmalara bu hüküm uygulanmaz. Ayrıca, varış limanında yerel göreneklere uygun olarak malın boşaltılmak üzere mavna ya da şatlara aktarılması için de taşıtanın izinini alma zorunluluğu yoktur.

Yolculuk sırasında yapılan aktarmalar, izin verilmiş ve izin verilmemiş aktarmalar olarak iki grupta incelenebilir. Yolculuk sırasında aktarma, iki halde izin verilmiş sayılır: 1) Gemiyi ya da yükü tehlikeden koruyabilmek için yükün aktarılmasını zorunlu kılan durumlar. Bu durumda aktarma masrafları, durumun özelliğine göre müşterek avaryaya girer. Bunun için zorunluluk halinin sürekli olması gerekir. Zorunluluğun niteliğine göre aktarma geçici ya da kesin olabilir. Örneğin gemi yolda hasara uğramışsa, bir ara limanda onarım için, yük bir süre başka bir gemiye yüklenir, onarım bittikten sonra da gene aynı gemiye yüklenerek varış limanına getirilir. Gemi, onarımı ve yola devamı olanaksız biçimde hasara uğrarsa, yük başka bir tekneye yüklenerek varış limanına ulaştırılır. 2) Taşıtanın izin verdiği aktarmalar. Taşıtan, navlun sözleşmesi yapılırken ya da konşimentonun düzenlenmesi aşamasında, yükün yolculuk sırasında aktarılmasına izin verebilir. Geminin tamamının ya da bir bölümünün taşıtana tahsis edildiği *charter* sözleşmelerinde yükün başka gemiye aktarılabilmesi yetkisinin saklı tutulması ya da yükü taşıyacak geminin türü ender olarak konşimentolarda belirlenir. Kırkambar sözleşmelerinde de, yükü taşıyacak gemi taşıtan için ikinci planda gelir; asıl olan nakliye şirketi, geminin donatanıdır.

Yolculuk sırasında aktarmaya izin veren kayıtlar şunlardır. 1) Taşıyana doğrudan doğruya yükü öbür gemilere aktarabilme yetkisi veren kayıtlar; 2) taşıyana yükü aynı türden birden çok gemiyle taşıyabilme yetkisini veren kayıtlar; 3) taşıyana yükü belirli bir gemi ya da onun yerine geçecek aynı türde başka gemilerle taşıyabilme yetkisini veren kayıtlar; 4) hafifletme kaydı denen ve taşıyanın yükü kesin ya da geçici olarak bir hafifletme gemisine aktarabilme konusundaki hakkını saklı tutan kayıtlar.

Aktarma izninin bulunduğu durumlarda, taşıyan bundan doğacak zararlardan sorumlu olmamakla birlikte, aslen yolculuk sırasında tedbirli bir taşıyanın dikkat ve özenini göstermekle yükümlü olduğundan, bu konudaki kusurundan doğabilecek zararlardan sorumlu olur. Aktarma izninin bulunmadığı durumlarda, yolculuk sırasında zorunluluk hali ve taşıtanın izni dışında yük başka bir gemiye aktarılamaz.

Taşıyanın yükü başka gemiye yükleyebilme yetkisini saklı tutmuş olması, ona, yolculuk sırasında yükü başka bir gemiye aktarabilme yetkisi vermez. Bu durumda, doğacak zararlardan taşıyan sorumludur. Bu sorumluluk, en başta aktarma nedeniyle ortaya çıkan ziyan ve hasar, daha sonra da eşyanın aktarıldığı gemide kaybolması, telef olması ya da hasara uğraması durumlarında söz konusudur.

Denizaşırı satış sözleşmelerinde, Türk Ticaret Kanunu gereğince malların yükletildiği ya da yükletileceği geminin seçilmesi yoluyla yapılan satışlarda, yolculuk sırasında zorunlu bir nedenle mallar yükletildikleri gemiden başka bir gemiye aktarılırsa, alıcı akdin aynen ifasından vazgeçemez; malların aktarıldığı gemi, önceden seçilen geminin yerine geçer. Bu tür sözleşmeler, Ticaret Kanunu'na göre geminin varış yerine esenlikle ulaşması koşuluna bağlı sayılırlar.

aktarma organı *bak.* transmisyon

aktarma tekniği, seramik bezeme yöntemi. Bakır levhaya oyulan desen mürekkeplenerek bir kâğıt üstüne baskı yapılır; mürekkep henüz kurumadan bu kâğıt sırlı çömleğin yüzeyine bastırılarak oymanın izi ya da kopyası elde edilir. Bu tek renkli aktarma baskılar bazen elle renklendirilir.

Bu tekniğin 1750'lerde İngiltere'de ortaya çıktığı ve ardından y. 1766'da İsveç'te, 1770'te Almanya'da, y. 1775'te İsviçre'de ve y. 1790'da Fransa'da taklit edildiği bilinmektedir. Aktarma tekniği Londra'da Battersea'de yapılan bakır üstüne mine boyama işlerinde bir yan ürün olarak gelişti. Robert Hancock, büyük bir olasılıkla Battersea'da öğrendiği bu yöntemi 1757'de Worchester'da, belki de daha önce Bow'da kullanmaktaydı. Liverpool'da John Sadler ve Guy Green, 1756'da aktarma tekniğinin kendi buluşları olduğunu ileri sürdüler ve bu tekniği, çeşitli fabrikalarda üretilen çömlekleri, özellikle de Josiah Wedgwood'un krem rengindeki sırlı seramiklerini bezemede kullandılar (*bak.* Wedgwood seramiği). Bu yeni tekniği, seramik bezemesinde çok usta olmayan işçiler de uygulayabiliyordu. Bu nedenle aktarma tekniği, Wedgwood'un seramik üretimine fabrikasyonu getirmesinin yol açtığı devrimde önemli rol oynadı.

Aktarma baskılı mavi seramikler 1790'dan sonra yaygınlık kazandı ve (örn. Spode tarafından) çok büyük sayılarda üretildi. Çok renkli aktarma tekniği 1760'larda Liverpool'da deneme niteliğinde uygulandı, 19. yüzyıl başlarında da altın baskı tekniği ile bir arada ve çok ustaca kullanıldı. Bunu, 1851'lerde yapılan taşbaskı aktarmalar izledi. *Ayrıca bak.* Battersea mine işi, Bow porseleni, Liverpool seramiği, Worcester porseleni.

Aktaş, Hüseyin (d. 1941, Erzincan), Balkan şampiyonluğunu 3 kez kazanan, Akdeniz Oyunları'nda kürsüye çıkan ve Balkan karmasına seçilen Türk atleti.

Atletizme 1961'de maratonla başladı. 1963'te Balkan karmasına seçildi ve Helsinki'de İskandinavya karmasına karşı yarıştı. Balkan şampiyonalarında 1970, 1972 ve 1973'te birinci, 1966, 1968, 1969 ve 1971'de de ikinci oldu. 1971'de Akdeniz Oyunları'nda bronz madalya kazandı. Maratonda en iyi derecesini 2 saat 16 dakika 43 saniye ile 16 Nisan 1969'da Atina'da yaptı. 1972'de İzmir'de Balkan Oyunları rekorunu kırdı. Ankara Uluslararası 19 Mayıs Maratonu'nu 1973 ve 1974'te birinci olarak bitirdi.

aktif, muhasebede, bilançonun sol tarafında yer alan ve işletmenin mevcutlarıyla alacaklarını içeren bölüm. Bir kurumun aktifi, o kurumun mal varlığının bir parçasıdır. Sermaye gibi sabit değildir; öz ve yabancı sermaye kaynaklarının işletme etkinliklerine ayrılan bölümünü gösterir. Bu yüzden de miktar ve nitelik bakımından sürekli değişir.

Bilançonun aktifinde görünen değerler, paraya çevrilebilmelerine göre dört gruba ayrılabilir: 1) Emre hazır (Fransızca "disponible", İngilizce "disposable") değerler (kasa varlığı ve bankalardaki paralar), 2) derhal paraya çevrilebilir değerler (borsada işlem gören pay senedi ve tahviller, hazine bonoları vb), 3) kısa zamanda paraya çevrilebilen değerler (emtia, alacaklar vb), 4) sabit değerler.

Türk Ticaret Kanunu, mevcutlarla alacakların ve varsa zararın aktif tablosunda gösterilmesini ve asıl sermayenin henüz ödenmemiş bölümünün aktif tablosuna ayrı olarak geçirilmesini düzenler. Vergi Usul Kanunu ise, bilançonun aktif tablosunda mevcutlarla alacakların ve varsa zararın gösterileceğini, aktif toplamı ile borçlar arasındaki farkın girişimcinin işletmeye konu olan varlığını oluşturacağını belirtir.

Bankalar Kanunu banka bilançolarının Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanarak Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın onayıyla yürürlüğe girmesini öngörmüştür. Bu tek tip bilançolarla birlikte, bankanın aktiflerinde yer alacak hesaplar da hükme bağlanmıştır.

Sigorta Şirketleri Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun'a göre sigorta şirketleri, saptanmış bulunan bilanço ve kâr-zarar hesapları formüllerini göz önünde bulundurarak düzenleme yapmak zorundadır. Böylece, sigorta şirketleri için belirlenen tek tip bilançonun yanı sıra, aktiflerin de hangi hesaplardan oluşacağı belirlenmiş olmaktadır.

aktin, lifsi bir polimer halinde kasların yapısında bulunan ve gerek kasların, gerek başka hücrelerin kasılmasında önemli rol oynayan protein. Kaslarda, boncuksu aktin molekülleri yan yana dizilerek iki uzun sıra oluşturur; bu iki sıra da birbirine dolanarak, bükülmüş, ince bir iplik gibi kas boyunca uzanır. Aktin ipliklerinden oluşan demetler ile gene bir lifsi protein olan miyozinin oluşturduğu daha kalın iplik demetleri iç içe girerler. Tropomiyozin ve troponin denen öbür iki kas proteinin görevi ise, aktin ve miyozinin kas kasılmasıyla sonuçlanan geçici birleşmelerini düzenlemektedir.

Kas dışı birçok hücrede de varlığına rastlanan aktin ve miyozinin, genel olarak bütün hayvan hücrelerinin kasılabilme özelliğinden sorumlu olduğu sanılmaktadır.

aktinitler, periyodik tablonun yedinci periyodunda yer alan ve 89 atom numaralı aktinyumla başlayıp 103 atom numaralı lavrensiyumla biten on beş kimyasal elementin oluşturduğu dizi.

Aktinitler dizisindeki elementlerin tümü, kolaylıkla çekirdek bozunumuna uğrayan kararsız ve ağır metallerdir. Periyodik sınıflandırmada atom numarası 83'ten büyük olan elementlerden hiçbirinin kararlı bir izotopu yoktur. Bu nedenle aktinitler dizisinin de yalnızca aktinyum, toryum, protaktinyum ve uranyum gibi daha kararlı ve atom ağırlığı daha küçük olan dört üyesi doğada önemlice miktarda bulunur. Dizinin, neptünyumdan lavrensiyuma kadar uzanan ve uranyumötesi elementler adıyla bilinen öbür on bir üyesi ise, doğada bulunan aktinitlerin parçacık hızlandırıcılarında yüksek enerji kazandırılmış ağır iyonlarla bombardıman edilmesiyle yapay olu-

rak üretilir (*bak.* uranyumötesi elementler). Yapay yoldan üretilen aktinitlerin ilki, 1940'ta uranyumun nötronlarla bombardımanıyla elde edilen neptünyumdur.

Uranyum (daha doğrusu bu elementin izotopu olan uranyum–235), çekirdeğinin hemen hemen eşit kütleli parçalara bölünme özelliği nedeniyle en önemli aktinittir. Radyoaktif bozunumdan çok daha güçlü bir süreç olan bu çekirdek bölünmesi (fisyon) sonucunda, denetim altına alınması koşuluyla sayısız yararlı uygulamaları olan çok büyük miktarlarda enerji açığa çıkar. Çekirdek bölünmesine uğrayabilen ve gelecekte daha büyük önem kazanacağından kuşku duyulmayan öbür iki aktinit de plütonyum ve toryumdur. Plütonyumun çekirdeği bölünebilen izotopları, uranyumlu reaktörlerdeki çekirdek bölünmesinin yan ürünüdür; uranyum–238 çekirdeğine nötron eklendiğinde, bölünme yeteneği olmayan bu izotop, bölünebilir nitelikteki plütonyum–239'a dönüşür. İzotoplarından biri olan toryum–232'nin nükleer reaktörlerde nötron bombardımanına tutularak, bölünebilir nitelikteki uranyum–233 izotopuna dönüştürülebilmesi, toryuma da büyük bir ekonomik değer kazandırmıştır. Toryumun doğada uranyumdan üç kat daha fazla bulunması, nükleer enerji üretiminin geleceği açısından büyük önem taşır.

Periyodik tabloda plütonyumu izleyen daha ağır aktinitler, zaman zaman termonükleer ısı ve nötron üretiminde kullanılmakla birlikte, daha çok bilimsel araştırmalara konu olur. Örneğin bu elementlerden kanser tedavisinde yararlanılmaktadır. Bu arada, yapay kalplerde enerji kaynağı olarak kullanılan, plütonyum–238 ile beslenen bir kalp pili en az 10 yıl değiştirilmeden kullanılabilir.

Aktinitler dizisindeki bütün elementlerin 86 elektronu vardır ve hepsinde elektronların yerleşme düzeni birbirine benzer. Bu düzen, özellikle 6. ve 7. yörüngelere yerleşen birleşme elektronları, aktinitlere başka atomlarla kolayca bağ kurma özelliği kazandırır. Aktinitler bu birleşme elektronlarından 3'ünü ya da 4'ünü başka bir atoma vererek bileşik oluşturma eğiliminde oldukları için en yaygın yükseltgenme durumları +3 ve +4'tür. Her iki yükseltgenme durumundaki aktinitler ile lantanitler dizisinin aynı yükseltgenme değerindeki üyeleri arasında belirgin benzerlikler vardır. Lantanitler, atom numaraları 57 ile 71 arasında olan azrak toprak elementleridir. *Ayrıca bak.* azrak toprak metalleri.

aktinolit, kalsiyum, magnezyum ve demir silikatlarının tremolit-aktinolit-ferrotremolit dizisinde yer alan amfibol minerali. Bu dizideki mineraller, bölgesel ve az başkalaşıma uğramış kayaçlarda bol bulunur. Aktinolit ve tremolit, zamanla klorite ya da karbonatlara dönüşebilir. Kimyasal formülleri ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* amfibol (tablo).

Dizinin magnezyum açısından zengin minerallerinin ince ve ipek görünümündeki lifleri, germeye ve ısıya dayanıklı olduğundan amyant olarak kullanılır. Bu dizide yer alan ve mücevher olarak değerlendirilen nefrit(*) ise bir yeşim türüdür.

aktinometre, kimyada, ışık etkisiyle tepkimeye giren ve fotokimyasal süreçlerde rol oynayan ışık enerjisinin ölçümünde değerlendirme ölçeği olarak kullanılan maddelerin ya da karışımların ortak adı. Böyle bir madde, fotokimyasal tepkimenin boyutları ile soğurulan ışık enerjisi arasındaki nicel ilişkinin kolayca saptanmasına olanak verir.

En çok kullanılan aktinometrelerden biri, içine uranil sülfat katılmış sıvı oksalit asit çözeltisidir. Dalgaboyu yaklaşık 2.080 ile 4.350 ångström (ya da morötesi ile mor) arasında yer alan ışık ışınları, ışık enerjisinin uranil iyonları tarafından soğurulmasıyla başlayan karmaşık bir süreçle, oksalik asiti bir karbon dioksit, karbon monoksit ve su karışımı halinde ayrıştırır. Ölçek olarak kullanılacak çözeltinin içinden, yoğunluğu bilinen, uygun dalgaboyunda bir ışık geçirilir ve çözünen oksalik asit potasyum permanganatla titre edilerek miktarı kesin bir biçimde ölçülür. Ayrışan oksalik asit ile soğurulan ışık enerjisi arasındaki nicel ilişkiyi veren bu ölçüm sonuçları, sonradan bu değerlerden biri bilindiğinde ya da ölçüldüğünde öbürünün de tahmin edilmesini sağlayacak bir ölçek olarak kullanılabilir.

Oksalik asit-uranil sülfat çözeltisinin yanı sıra, aseton, hidrojen bromür, karbon dioksit ve sülfürik asitli ferrioksalat çözeltisi de kimyasal aktinometre olarak kullanılır.

aktinomikoz, insanlarda ve sığırlarda. *Actinomyces* cinsinden iki tür ışılküf bakterisinin yol açtığı bulaşıcı olmayan enfeksiyon. En çok yüz, boyun, göğüs ve karında görülen çok sayıda ağrılı, irin dolu sert şişiklerle tanımlanan hastalığın etkeni sığırlarda *Actinomyces bovis*, insanlarda *Actinomyces israeli*'dir ve sığırlarda gelişen hastalık "ışılküflüce" adıyla da bilinir.

Hastalık yapıcı organızma, özellikle oksijensiz ortamları sevdiği için insanlarda en çok ağız ve bağırsaklarda yaşar. Hastalık ölü dokuların doğrudan yayılmasıyla ortaya çıkar. Boyun, yüz ve özellikle yüzde 50 oranında görülen çene lezyonları genellikle ağızdaki bir yaradan kaynaklanır ya da diş çekiminden sonra başlar. Karın lezyonları ise apandisitten ya da mide, kalınbağırsak delinmelerinden sonra görülebilir. Akciğerlerde ve çevresinde gelişen enfeksiyonlar, hastalık etkeninin solunum yoluna girmesinden ileri gelir ve genellikle kilo kaybı, gece terlemeleri, öksürük, yüksek ateş gibi belirtiler verir. Enfeksiyon çok ender olarak kol ve bacaklarda, beyinde ve kalp kapakçıklarında da görülebilir. Bazen de kan dolaşımıyla yayılarak vücudun birçok bölgesinde lezyonlara neden olur. Antibiyotiklerle yapılan tedavi, cerahatin drenle akıtılması ya da erişilebilen lezyonların temizlenmesi gibi cerrahi yöntemlerle desteklenebilir.

aktinomisin D, toprak bakterilerince üretilen ve dezoksiribonükleik asit (DNA) moleküllerinin yapısını ya da işlevini bozduğu tahmin edilen zehirli madde.

aktinyum (Ac), periyodik tablonun III b grubunda yer alan, 89 atom numaralı radyoaktif element. Aktinyumu 1899'da André Louis Debierne, Pierre ve Marie Curie'nin radyumu ayırmakta kullandıkları pekblend artıkları içinde buldu. Araştırmalarını Debierne'den bağımsız olarak sürdüren Friedrick Otto Giesel de 1902'de aynı başarıya ulaştı. Pekblend cevherinin bir tonunda yaklaşık 0,15 miligram aktinyum bulunur. Doğada az bulunan, gümüş beyazlığındaki aktinyum, aşırı derecede radyoaktiftir ve karanlıkta mavi bir ışık saçar.

Aktinyumun en yaygın izotopu aktinyum–227'dir, elementin geri kalan doğal ya da yapay izotopları ise makroskopik ölçekte biriktirilemeyecek kadar kısa ömürlüdür. Uranyum–235'in bozunumuyla ortaya çıkan ve yarı ömrü (yarılanma süresi) 21,6 yıl olan aktinyum – 227, bozunduğunda hemen hemen tümüyle toryum–227'ye dönüşür (yalnızca yüzde 1 oranındaki bir bölümü fransiyum–223'e dönüşür). Tüm dallarıyla birlikte bu parçalanma zincirine aktinyum bozunum dizisi adı verilir.

Bir çözelti içindeki iyonları renksiz olan aktinyumun yükseltgenme durumu +3'tür. Kimyasal özellikleri açısından azrak toprak metallerinin lantanitler dizisindeki elementleri andırır ve gene azrak toprak elementleriyle benzerlikler gösteren aktinitler dizisinin ilk üyesidir.

atom numarası	89
en kararlı izotopu	227
birleşme değeri	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-18-9-2 ya da [Rn] $6d^1 7s^2$

aktinyum ailesi, AKTİNYUM DİZİSİ olarak da bilinir, dört radyoaktif aileden birini oluşturan, kararsız ve ağır atom çekirdekleri dizisi. *Ayrıca bak.* radyoaktif aileler.

Aktium Savaşı, Yunanistan'da Akarnania bölgesinin kuzeyindeki burunda geçen ve Octavianus'un, Marcus Antonius'a karşı kazandığı kesin zaferle Roma dünyasının tartışmasız önderi olmasıyla sonuçlanan savaş (10 2 Eylül 31) Octavianus, Patrai ve Korinthos'u işgal ederek Antonius'un Peloponnesos'la olan bağlantısını kesmiştir.

Antonius, düşmanın karada üstün olması nedeniyle savaşı denizde kazanmayı umduğundan ya da yalnızca ablukayı yarmaya çalıştığından, Kleopatra'nın donanmayı kullanma yolundaki öğüdüne uydu. Kleopatra'nın küçük donanmasını ardına alarak gemilerini körfezin dışında topladı ve burunlarını batıya çevirtti. Nasıl geçtiği ayrıntısıyla bilinmeyen savaş Antonius'un Kleopatra'ya kaçması için işaret vermesiyle sona erdi. Antonius da savaş alanından ayrılarak birkaç gemiyle Kleopatra'yı izlemeyi başardı. Kara ordusuyla donanmanın geri kalan bölümü ise Octavianus'a teslim oldu.

aktivasyon *bak.* etkinleşme

aktivite (fizik) *bak.* etkinlik

Aktunç, Hulki (d. 27 Ocak 1949, İstanbul), yapıtlarında toplumsal sorunları simgelerle yüklü bir anlatımla aktaran öykü yazarı ve reklamcı.

Aktunç İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ayrıldı. *Meydan Larousse Ansiklopedisi*'ne hazırlık aşamasında katkıda bulundu; düzeltmenlik, redaktörlük yaptı. Reklam şirketi Manajans'ta metin yazarı olarak çalıştı. Ortağı olduğu Yaratım Ajans'ın yönetimini üstlendi.

Öykülerden oluşan ilk yapıtı *Gidenler Dönmeyenler* (1976) ile Türk Dil Kurumu 1977 Öykü Ödülü'nü kazandı. Bir yıl sonra *Kurtarılmış Hazıran* adlı öykü kitabını yayımladı. İlk romanı *Bir Çağ Yangını* (1981) ile Abdi İpekçi Roman Ödülü'nü aldı. Bu romanı bir öykü kitabı olan *Ten ve Gölge* (1985), *Son İki Eylül* (1985) romanı ve Yunus Nadi Ödülü'nü kazanan *Bir Yer Göstericinin Hayatı* (1989) adlı öykü kitabı izledi. Uzun ve titiz bir araştırmanın ürünü *Büyük Argo Sözlüğü*'nü 1990'da tamamladı. Aktunç şiirlerini *Sır Kitabı* (1989), *Islıkla Tarihçe* (1989) ve *Adresim Aynalar* (1991) kitaplarında topladı. *Soyut, Yeni Edebiyat, Yeni Dergi, Papirüs* ve *Türkiye Defteri* gibi dergilerde yazıları yayımlandı. Aktunç yapıtlarında tekniğe ve yapıya önem vermiş, özgün bir üslup geliştirmiştir.

aktüer, istatistik ve olasılık hesapları yoluyla sigorta rizikolarını ve primlerini hesaplayarak sigorta sözleşmelerinin ilkelerini saptayan kişi.

Aktüer, insan yaşamındaki doğum, evlilik, hastalık, işsizlik, kaza, emeklilik ve ölüm

gibi öngörülemeyen çeşitli durumların olasılığını hesaplar. Ayrıca mal varlığına gelebilecek zarar ya da kayıplara ilişkin tehlikelerle başkalarının güvenlik ve refahı için gerekli yasal yükümlülükleri değerlendirir.

Aktüerlerin çoğu sigorta şirketlerinde çalışır. İstatistik araştırmalar yaparak ölüm ve hastalık oranı çizelgeleri hazırlarlar, bunlara uygun prim oranlarını saptarlar, sigortalama yöntemi ve işlemlerini belirlerler, lehdarlara ödenecek sigorta miktarlarını hesaplarlar, şirket kazançlarını inceleyerek kayıt ve raporların düzenlenmesinde şirketin muhasebe elemanlarıyla görüş alışverişinde bulunurlar. Sigorta şirketlerinin çoğunda üst düzey görevlisidirler.

Aktüerlerin bir bölümü ise danışmanlık hizmeti yapar. Kimileri de sigorta ve emekli aylıkları konularında tavsiye ve önerilerinden yararlanılmak üzere büyük sanayi kuruluşları ve hükümetlerce istihdam edilir.

Sigorta şirketlerinde, başında bir aktüerin bulunması zorunlu olan ve aktüerya adı verilen teknik bir servis vardır. İstatistik ve olasılık hesapları yoluyla sigorta tarifelerini saptayan bu servis, uygulanan sigorta türüyle ilgili gerekli hesapları da yapar.

Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Bakanlığından ruhsat alınabilmesi, 7997 Sayılı Sigorta Şirketleri Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun hükümlerine bağlıdır. Batılı ülkelerde, aktüer yetiştirmek için enstitü ve yüksekokullar kurulmuştur. İstanbul'da da Türkiye Aktüerler Cemiyeti vardır.

Aktyubinsk, AKTIUBINSK olarak da yazılır, Kazakistan'ın batısında yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 298.700 km²'dir. 1932'de kurulmuştur. Topraklarının büyük bölümü, ırmak vadileriyle yarılmış yüksek bir düzlükten oluşur. Ortada Mugodjar Tepeleri, güneyde ise Aral Karakum Kumulu ve Bolşye İle Malye Barsuki yer alır. İklim karasaldır, yağış özellikle güneyde azdır. Yöredeki başlıca akarsular Emba, Ural'ın kolları olan Or ve İlek, ayrıca tuzlu Şalkarteniz Bataklığına dökülen İrgiz'dir. Mugodjar Tepelerinde, zengin krom yataklarının yanı sıra nikel ve bakır yatakları da vardır. Krom, belki de dünyanın en geniş yüksek tenörlü krom cevheri yatağı olan Hromtau yakınlarında, nikel ise Batamşinski'de çıkarılır. Oktyabrsk'ta (eskiden Kandagaç) büyük fosforit yatakları varsa da, Alga'daki yerel gübre üretiminde bunlar yerine, Kola Yarımadasından getirtilen fosforit kullanılır. Alga, aynı zamanda eski SSCB'nin en büyük boraks üretim merkezidir. Gurvey'den getirtilen cevher burada işlenir. Bunun dışındaki maden işleme sanayilerinin çoğu, *oblast*'ın yönetim merkezi olan Aktyubinsk kentinde yoğunlaşmıştır. Başta tahıl olmak üzere, bitkisel üretim kuzeybatıda yapılır. Geriye kalan kurak bozkır ve çöl alanlarında koyun, at ve deve yetiştirilir. Nüfusun yaklaşık yarısı Kazak, dörtte biri Rus, altıda biri ise Ukraynalıdır. Nüfusun yaklaşık yarısı kentlerde oturur. Nüfus (1987 tah.) 720.000.

Aktyubinsk, AKTIUBINSK olarak da yazılır, Kazakistan'da Aktyubinsk yönetim biriminin (*oblast*) merkezi. İlek Irmağı üzerindedir. 1869'da Aktyube (Aktepe) adıyla küçük bir kale olarak kurulan Aktyubinsk'e ilk Rus köylü göçmenler 1878'de geldi. 1891'de il (*uyezd*), 1932'de de yönetim birimi (*oblast*) merkezi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Mugodjar Tepelerindeki nikel ve krom cevherlerini işleyecek bir demir-çelik fabrikası kuruldu. Bugün, önemli bir sanayi merkezi olan Aktyubinsk'te krom bileşikleri, röntgen aygıtları ve tarım makineleri parçaları üretilir. Ayrıca hayvan depoları ve un değirmenleri de vardır. Kültür kurumları arasında, öğretmen ve tıp enstitüleriyle bir tiyatro, iki müze ve bir planetaryum yer alır. Nüfus (1989) 253.000.

akuakültür *bak.* balık yetiştiriciliği

akuçi, *Dasyproctidae* familyasının *Myoprocta* cinsinden, Güney Amerika'da yaşayan iki kemirici türünün ortak adı. Akrabası olan agutiyi (*) andıran akuçi 600-1.300 gr ağırlığındadır. Alt bölümü beyaz tüylü olan 4,5-7 cm'lik kuyruğuyla birlikte uzunluğu 32-38 cm'yi bulur. Kızıla ya da yeşile çalan kalın bir kürkü, başının iki yanında sarımsı lekeleri vardır. Akuçiler yiyeceklerini oturarak yerler, fazla yiyecek bulduklarında biriktirirler ve tehlike anında ayaklarını yere vururlar.

akupunktur, ağrı duyumunu ortadan kaldırmak amacıyla Çinliler tarafından tasarlanan ve bugün hâlâ dünyanın birçok yerinde uygulanan eski tıp tekniği. Bugün Çin'de cerrahlar pirinç saplı iğnelerin vücudun hangi noktalarına batırılacağını gösteren eski şemalara dayanarak, akupunkturu bir anestezi yöntemi olarak uygularlar. 1971'de Pekin'de akupunktur anestezisiyle yapılan bir yumurtalık kisti ameliyatını izleyen ABD'li iki bilim adamı, bileklerine iğneler batırılan hastanın ameliyat süresince bilincini hiç yitirmediğini ve hiçbir rahatsızlık belirtisi göstermediğini açıklamışlardı. O günden bu yana Batılı bilim adamları bu türden pek çok ameliyatı izlemiş ve akupunkturun ağrı duyumu üstündeki etkisini araştırmıştır.

Vücudun belirli bir noktasına batırılan bir iğnenin başka bir noktada belirli bir tepkiye yol açtığını gözlemlemiş olmalarına karşın, Çinliler bile akupunkturun etkisini tam olarak açıklayamamaktadır. Hastalığı vücut güçleri arasındaki dengesizliğin bir sonucu olarak gören Batı tıbbı ise, akupunkturu öteden beri metafizik bir tedavi yöntemi olarak düşünmüştür. Akupunkturun etkisini kabul etmeyen Batılı bilim adamları, eski Batı tıbbının bir uygulaması olan ve vücut sıvılarını denetim altına alarak enerji dengesini düzenlediğine inanılan kan alma yöntemiyle akupunktur arasında bir benzerlik kurarlar.

Öte yandan akupunkturun etkisine inanmakla birlikte bilimsel açıklamasını yapamayan karşı görüşteki bilim adamları da, bu yöntemin büyük olasılıkla vücudun savunma mekanizmasında bulunan, protein yapısındaki interferonları harekete geçirdiğini savunurlar. Akupunkturun bazı vücut güçlerini uyararak, bazılarını bastırarak hastalığı önlediği ya da denetim altına aldığı sanılmaktadır. Sıtma, mide hastalıkları, uykusuzluk, romatizma ve eklem hastalıklarının tedavisinde, ayrıca sağır-dilsizlere yeniden işitme duyumu kazandırmak amacıyla genellikle akupunktura başvurulur.

Akure, Nijerya'nın güneybatısında kent, Ondo eyaletinin merkezidir. Ormanlık Yoruba Tepelerinin (yük. 344 m) güney kesiminde kurulmuş olan kent, Ondo, İlesha, Ado-Ekiti ve Owo'dan gelen yolların kesişme noktasında yer alır. Yoruba halkından Ondolar için tarımsal bir ticaret merkezi olan Akure'de, başlıca ticaret ürünleri yam, manyok, mısır, muz, pirinç, palmiye yağı ve çekirdeği, bamya ve kabaktır. En önemli yerel ticari ürün kakao olmakla birlikte ihracat için pamuk, tıkağacı ve hurma da yetiştirilir. Avcılık, dokumacılık, çömlekçilik, terzilik ve duvarcılık başka yerel uğraşlardır. Akure'de bir öğretmen okulu, bir tarım okulu, orta dereceli başka okullar ve çeşitli sağlık kurumları bulunmaktadır. Nüfus (1991 tah.) 143.200.

Akurgal, (Mehmet) Ekrem (d. 30 Mart 1911, İstanbul), araştırmalarıyla Anadolu arkeolojisine önemli katkılarda bulunan arkeolog. Batı Anadolu'da Bayraklı Höyüğü'nde yaptığı kazılarla Eski İzmir kentini ortaya çıkarmıştır.

1931'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitiren Akurgal, devletin burslu öğrencisi olarak 1932-40 arasında Berlin'de arkeoloji öğrenimi gördü. Doktorasını tamamlayarak 1941'de yurda döndü ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Klasik Arkeoloji Bölümü'nde öğretim üyeliğine başladı. 1941'de doçent, 1949'da profesör oldu ve 1957'de ordinaryüs profesör unvanını aldı. 1958-59'da DTCF dekanı olarak görev yaptı.

1948'den başlayarak Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi adına çeşitli kazılar yönetti. Eski İzmir (Bayraklı), Phokaia (Foça), Sinop, Daskyleion (Ergili), Çandarlı ve Erythrai kazıları, Batı Anadolu'nun Demir Çağını (İÖ 1200-600) aydınlatma amacına yöneliktir. Akurgal tarafından gerçekleştirilen en önemli kazı, günümüzde Bayraklı Höyüğü olarak bilinen, Kültepe çiviyazılı metinlerinde Tismurna olarak geçen, Eski İzmir kazısıdır. Burada, İÖ 1050-

Ekrem Akurgal
Ara Güler

300 tarihleri arasında yerleşim gören ve birbirini izleyen dokuz kat saptanmıştır. Bayraklı'da ilk yerleşim izleri İlk Tunç Çağına ait Troya II (İÖ 3000) yerleşmesiyle çağdaştır. İlk kent, İÖ 11. yüzyılda kurulmuş bir Yunan kolonisidir. Bu yerleşim İÖ 9. yüzyılda Yunanlılara ait olduğu bilinen en eski sur duvarıyla çevrelenmiştir. Eski İzmir'de bulunan Athena Tapınağı, en eski ve en önemli İon tapınaklarından biridir.

1951'den başlayarak Avrupa, Amerika ve Sovyetler Birliği'nde çeşitli konferanslar veren Akurgal, 1961-62'de Princeton Üniversitesi'nde, 1971-72'de Berlin Üniversitesi'nde, 1976'da Pisa Üniversitesi'nde ve 1980-81'de de Viyana Üniversitesi'nde konuk profesör olarak görev aldı. 1985'te emekliye ayrıldı.

1943'te üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu'nun, 1951-61 arasında ve 1982-83'de genel sekreterliğini de yapan Akurgal, pek çok uluslararası bilimsel enstitü ve akademinin üyesidir. 1972'de AFC Büyük Liyakat Nişanı, 1979'da Goethe Madalyası ve 1981'de TC Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü'nün yanı sıra, 1983'te İş Bankası Arkeoloji Büyük Ödülü'ne, 1986'da da Venedik Doğu Uygarlıkları İnceleme ve Araştırma Merkezi tarafından I Cavalli d'Oro di San Marco Uluslararası Ödülü'ne değer bulunmuş, 1992'de de arkeoloji bilimine katkılarından dolayı Belçika Kraliyet Nişanı ile onurlandırılmıştır.

Hitit, Frig, Urartu, Geç Hitit sanatlarını da inceleyerek Anadolu arkeolojisi ve sanatı konusunda çok yönlü araştırmalar yapmış, pek çok kitap yayımlamıştır. *Ancient*

Civilizations and Ruins of Turkey (1969; Türkiye'de Eski Uygarlıklar ve Harabeler) adlı yapıtı, en çok başvurulan elkitaplarından biridir; birçok kez yeniden basılmış, 1989'da da eklerle genişletilerek *Anadolu Uygarlıkları* adıyla Türkçe olarak yayımlanmıştır. Akurgal 1956'da *Anatolia* dergisinin kuruculuğunu yapmış ve *Kadmos* ile *Epigraphica Anatolica* dergilerinin yayın kurulunda görev almıştır. Öbür yapıtları arasında *Griechische Reliefs aus Lykien* (1942; Likya'daki Yunan Kabartmaları), *Die Kunst Anatoliens* (1961; Anadolu Sanatı), *Orient und Okzident* (1966; Doğu ve Batı), *Treasures of Turkey* (1966; Türkiye'nin Hazineleri), *Erythrai: An Ancient Ionian City* (1979; Erythrai: Eski Bir Ion Kenti), *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı* (1983) sayılabilir.

akustik, sesin üretimini, denetimini, aktarımını, kaydedilmesini ve etkilerini konu alan bilim dalı.

Akustik çok çeşitli dallara ayrılır. Bunların en önemlileri mimari akustik ve çevre akustiğidir. Müzik aletlerinin tasarımına ve işlemesine ilişkin ilkeleri ve müzikal seslerin dinleyicileri etkileme yollarını konu edinen müzik akustiği, sesin kaydında ve yeniden üretiminde tıpkılığı sağlayan sistemleri geliştirmeyi amaçlayan mühendislik akustiği ve işitme sınırının (kabaca 20.000 hertz) ötesinde titreşim hızlarına sahip akustik olguları ve bu olguların biyoloji, tıp bilimleri ve sanayideki uygulamalarını araştıran sesüstü akustiği de bu bilimin önemli dalları arasında yer alır.

Mimari akustik, ses dalgalarının kapalı mekânlardaki davranışları ve amaca en uygun akustik koşulların yaratılması için gerekli etkenleri araştırır. Konser ve konferans salonlarının, tiyatro, kilise, toplantı salonlarının ve benzerlerinin gerek tasarımında, gerek yapımında önemle üzerinde durulur. Mimari akustik teknolojisi, gerekli yerlere yerleştirilmiş ses yükseltici sistemlerin kullanımı gibi çok çeşitli özel teknikleri ve donanımları içerir. Özel salon ve yapıların uygun akustik özelliklerini belirlemekte bilgisayar benzetim modellerinden de yaygın olarak yararlanılır.

Çevre akustiği, öncelikle gürültünün denetimiyle uğraşır. Jet uçaklarından, fabrikalardan, ağır iş makinelerinden ve otomobillerden çıkan sesler, geniş kent bölgelerinde bir sorun haline gelmiştir. Bu tür istenmeyen gürültüleri denetleme çabaları, ses soğurucu ek parçalar kullanma yoluyla daha sessiz makineler üretmekten, hareketli parçaların gürültüye yol açan titreşimlerini azaltacak daha özenli üretime kadar uzanır. Büro ve konutlardaki gürültü, duvarların gelişmiş yalıtım maddeleriyle kaplanmasıyla, odalarda uygun biçimde tasarımlanmış paravanlar kullanılmasıyla ve daha başka yollarla önlenir. *Ayrıca bak.* ses.

akustik empedans, sesin bir ortam tarafından soğurulması. Akustik empedansın değeri, sınır yüzeydeki ses basıncının yüzeyden geçen ses akısına (parçacıkların akış hızı ya da hacim hızıyla alanın çarpımı) oranına eşittir. Akustik empedans ile elektrik devre kuramı arasında bir benzerlik kurulduğunda, ses basıncı voltaja, hacim hızı da elektrik akımına karşılık düşer. Bu durumda akustik empedans, gerçek bölümü direnç, sanal bölümü ise reaktansa karşılık düşen bir karmaşık sayıyla gösterilebilir.

akustik mühendisliği, yaşanan çevredeki seslerin denetim altına alınmasıyla ilgilenen mühendislik dalı. İstenen seslerin yükseltilmesini, istenmeyenlerin bastırılmasını amaçlayan bu denetim teknikleri evlerde, bürolarda, fabrikalarda, kamu binalarında ve konser salonlarında uygulanabilir.

Ses, insanın yaşadığı çevrede sürekli var olan öğelerden biridir. Belli bir ortamdaki ses, şiddeti ya da gürlüğü, taşıdığı mesajın içeriği, yankısı, netliği gibi çeşitli özellikleriyle nitelenir. Akustik mühendisliğinin başlıca amacı, bu niteliklerden her birinin belirli ortamlara en uygun değerlerini bulmak ve istenen bu değerlere ulaşabilmek için gerekli fiziksel araçları tasarımlamaktır.

Fabrikaların en önemli akustik sorunu makine gürültülerinin bastırılmasıdır ve bu sorunu çözmek için çeşitli tasarım inceliklerine başvurulabilir. Bürolarda ise, özel konuşmaların duyulmaması için bazen, çalışanları rahatsız etmeyecek düzeyde müzik sesi gibi hafif bir gürültü yaratmak gerekebilir. Havalimanlarının yakınındaki binalarınsa dışardan gelen seslere karşı yalıtılması gerekir. Böyle bir yalıtımda kullanılan teknikler, bir büroyu ya da konutu kentin trafik gürültüsünden yalıtmak için uygulanan tekniklerden oldukça farklıdır.

Akustik mühendisliğinin en çok bilinen uygulaması, sesin niteliğinin çok büyük önem taşıdığı toplantı, konser ve konferans salonlarının tasarımıdır. Sesin gürlüğü ve ortamdaki dağılımı, yankılanma süresi, doğrudan doğruya kaynaktan gelen ses ile yansıyarak dönen ses arasındaki denge gibi belirli nitelikleri için en uygun değerlerin seçimi, söz konusu sesin konuşma sesi, müzik sesi ya da hem konuşma, hem müzik sesi olmasına göre değişir. Bütün bu nitelikleri de değişik tasarım öğelerinin kullanımı, örneğin salonun biçimi ve boyutları, duvar ve özellikle tavan kaplamasında kullanılan malzemenin türü, oturma yerlerinin düzenlenişi, koltuklarda kullanılan kaplama malzemesi, özel yansıtıcı yüzeylerin, ses yükselteçlerinin ve perde, kumaş gibi sahne donanımının varlığı ya da yokluğu belirler. *Ayrıca bak.* ses.

akustik nörom, işitme sinirinin içkulağa girdiği bölgede gelişen iyi huylu tümör. İyi huylu olmasına karşın, erken teşhis konulmadığında beyin boşluğuna yayılma eğilimi gösterir. İlk belirtileri, tek kulakta işitme güçlüğü, kulak çınlaması ve baş dönmesidir. Tümör beyin boşluğuna yayıldığında baş ağrısı ve felç görülebilir. Tedavi yolu, ameliyatla alınmasıdır.

Akutagava Ryunosuke, takma adı ÇOKODO ŞUCİN ya da GAKI (d. 1 Mart 1892, Tokyo - ö. 24 Temmuz 1927, Tokyo, Japonya), öykü, oyun, şiir gibi çeşitli türlerde yapıt vermiş ve üslubundaki olağanüstü yetkinlikle tanınmış Japon yazar.

Yazmaya 1913-16 arasında Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı okuduğu sıralarda başladı. 1915'te "Raşomon" (*Raşomon*, 1966, 1985) adlı öyküsünün yayımlanması, onun zamanın ünlü yazarı Natsume Soseki ile tanışmasını sağladı. Soseki'nin yüreklendirmesiyle, konularını çoğunlukla 12. ve 13. yüzyıl Japon masallarından alan öyküler yazmaya başladı. Öykülerini, çağdaş psikolojinin ışığında, tümüyle bireysel bir üslupla kaleme aldı. Masallarında kullandığı malzemenin seçiminde oldukça geniş davrandı; Çin toplumu, 16. yüzyılda Nagasaki'de yaşanmış Japon-Hıristiyan cemaatı ve Avrupa'nın Japonya'yla 19. yüzyıldaki ilişkileri gibi birbirinden çok farklı olgulardan esinlendi. Öykülerinin çoğunda gözlenen yoğun ve hastalıklı duygusallık, sık sık işlediği ölüm temalarına çok uygun düşer.

1922'de otobiyografik yapıtlara yöneldi, ama çağdaş yaşama ilişkin öyküleri, masallarındaki egzotik, kimi zaman ürkünç tattan yoksundur; daha az tutulmalarının nedeni de bu olabilir. En önemli yapıtı "Kappa" (1927), cin ve peri (*kappa*) gibi yaratıklar üzerine fabl türünde bir yergi olmasına karşın, son dönemindeki öbür yapıtlarında da gözlenen kederli bir üslupla yazılmıştır ve yazarının ruhsal çöküntüsünü yansıtır. Akutagava'nın intiharı edebiyat dünyasında şok etkisi yaratmıştır. Kitapları yabancı dillere en çok çevrilen Japon yazarı olan Akutagava'nın kimi öyküleri sinemaya da aktarılmıştır. Yönetmen Akira Kurosava bugün bir sinema klasiği sayılan *Raşomon* (1951) adlı filmi onun aynı adlı öyküsü ile "Yabu no naka" (1921, Meyve Bahçesinde) adlı başka bir öyküsünü birleştirerek gerçekleştirmiştir.

akümülatör, boşalma yönünün tersinde elektrik akımı verildiğinde dolan, tersinir pil. Akım verildiğinde, boşalma sırasında gerçekleşen kimyasal süreçler tersine döner ve boşalma-dolma çevrimi sırasında yitirilen bir miktar enerji dışında, akümülatör yeniden eski durumuna gelir.

1839'da İngiliz hukukçu Sir William Grove'un tasarımladığı platin elektrotlu pil, doldurulabilir pilin yapımında ilk adımdı. Suyun yüksek sıcaklıklara kadar ısıtılan platin elektrotların etkisiyle hidrojen ve oksijene ayrışmasına dayanan bu pil tasarım aşamasında kaldı. Doldurulabilen ilk pilin yapımını, 1859'da Fransız fizikçi Gaston Planté başardı. Kurşunlu akümülatör denen ve bugün de en çok kullanılan akümülatör türlerinden biri olan bu aygıtın ilk biçimi, aralarına kauçuk şeritler yerleştirilerek birbirine dolanmış ve yüzde 10'luk sülfürik asit çözeltisine daldırılmış iki kurşun levhadan oluşuyordu. Levhalara elektrik akımı verildiğinde enerjiyi depolayabilen bu aygıt, aldığı enerjiyi büyük bir hızla, dolayısıyla şiddetli bir akım halinde geri verebiliyordu. Ne var ki, yaklaşık 20 yıl boyunca yalnız laboratuvar araştırmalarına konu olduktan sonra bugün kullanılan kurşunlu akümülatöre dönüşebildi. Günümüzde kurşunlu akümülatörden başka nikel-kadmiyumlu, nikel-demirli ve gümüş-çinkolu akümülatörler de kullanılmaktadır.

Kurşunlu akümülatör. Taşıtlarda en yaygın kullanılan akümülatör türü kurşunlu akümülatördür. İlk örneklerinde, içindeki kimyasal tepkimeler sırasında açığa çıkan etkin kurşun oksit ve süngersi kurşun artıkları kısa devrelere neden oluyordu. Bu maddeleri tutabilecek kurşun bir ızgaranın kullanılmasıyla kısa devreler önlendi. Bugünkü kurşunlu akümülatörlerde yüzde 5 oranında antimon içeren kurşun alaşımlardan yapılan ızgaralar kullanılır. Levhalar kurşun monoksit ve seyreltik sülfürik asit karışımıyla sıvanmıştır. Bu karışıma çoğu kez kırmızı kurşun da eklenir. Eksi levhada, genleştirici görevi yaparak verimi arttıran kurum, baryum sülfat ve organik tahta artıkları da az miktarda kullanılır. Levhalar havayla kurutulduktan sonra artı ve eksi elektrotlara dönüştürülür. Eksi elektrot süngersi kurşuna indirgenirken, artı elektrot kurşun oksit oluşturacak biçimde yükseltgenir. Tahta, kauçuk, plastik ya da cam elyafından yapılmış gözenekli bir yalıtım elemanıyla birbirinden ayrılan levhalar cam ya da kauçuk bir kap içindeki seyreltik sülfürik asitten oluşan elektrolite daldırılır.

Her biri 2,05 V'luk gerilim üreten ve paralel bağlanmış birkaç levha çiftinden oluşan piller, 6 ya da 12 V'luk gerilim verecek biçimde seri bağlanır. Her pilin elektrolitı, kendi özel bölmesi içindedir.

Bu verimli bölgeye, yılda 1.270-1.650 mm düşen yağmur, yapraklarını döken ve dökmeyen ağaçlardan oluşan ormanları besler. Çevredeki düzlüklere inen yamaçlar genellikle diktir ve yalçın kayalıklarla doludur. Gerek haberleşme, gerekse ulaşım yetersizdir ve daha çok güneyde yoğunlaşmıştır.

Güneyde muz, manyok ve mısır, daha kurak olan kuzeyde ise yam ve pirinç yetiştirilir. Bir zamanlar hurma yağı ve kakao bakımından önem taşıyan merkezdeki dağlık bölge, erozyon ve hastalıklardan dolayı büyük zarar görmüştür. Volta Bölgesi içinde kalan kesim, kakao ve kahve gibi ticari ürünler bakımından önemlidir.

Ilıman iklimi nedeniyle bu sıradağlarda Aburi, Anum ve Amidızofe gibi dinlenme yerleri bulunmaktadır.

akya (*Lichia amia*), *Carangidae* (bazı sınıflandırmalarda *Lichidae*) familyasından, vücudu elips biçiminde ve çok ince pullarla örtülü, sırtı mavi, yer yer yeşilimsi renkte balık. Ortalama uzunluğu 75-80 cm, ağırlığı 14-20 kg arasındadır, çok ender olarak 60 kg'ye kadar çıkabilir. Gözlerinde yağ kapakları vardır; ağzı büyük, dişleri küçük ama kuvvetlidir. Sürüler halinde yaşayarak küçük balıklara saldırır.

Türkiye'de Karadeniz'de az, Marmara, Ege ve Akdeniz'de bol bulunan akya balığının ekonomik değeri yoktur. Akdeniz'de ilkbahar ve yaz aylarında kaşık olta takımıyla avlanır.

Akyaka, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Kars iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Arpaçay'a bağlı bir bucak olan Akyaka, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Akyaka Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.095; kasaba, 2.440.

Akyatan Gölü, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde göl. Çukurova'nın güneyinde Karataş yöresindeki tepelerin batısına düşer. Türkiye'nin bir deltada oluşmuş en büyük gölüdür. Yüzölçümü 39 km², uzunluğu 17 km'dir. Deniz düzeyinden 4 m yüksekteki gölün yüzölçümü resmi kaynaklarda 35 km² olarak geçer. Başlangıç yerinde 4 km olan eni, batıya doğru giderek daralır. Karataş tepelerinin devamı olan Fener Burnuna doğru incelerek uzanan ve "kapı" adı verilen kalın bir kıyı kordonuyla denizden ayrılmıştır. Bu kesimde gölü denizle birleştiren 2 km uzunluğunda dar bir geçit bulunur. Bu nedenle suyu hafif tuzlu olan Akyatan Gölü, Akdeniz'in su düzeyinin değişikliğe uğradığı Kuvaterner (Dördüncü) Dönem sonlarında (y. 10 bin yıl önce) oluşmaya başlamıştır. Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının yataklarından taşmasıyla oluşan bataklık, dalgaların taşıdığı kumların zamanla kıyıda oluşturduğu kordonla denizden ayrılmış ve bugünkü görünümünü almıştır. Daha sonra bu iki ırmak şimdiki yataklarında akmaya başlamış, göl ise denizle ilişkisini sürdürerek lagün özelliği kazanmıştır. Akyatan Gölü su kuşları için Türkiye'nin en önemli kışlama alanlarından biridir.

Akyavaş, Erol (d. 1932, İstanbul), gerçeküstücü anlayışta çalışan ressam.

Resim çalışmalarına 1948'de Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun atölyesinde başladı. 1949'da, Siyasal Bilgiler Okulu'na girdi. Resme ve felsefeye olan ilgisinden dolayı okulu bırakarak aynı yıl Paris'e gitti. Fernand Legér ve André Lhote'un atölyelerinde çalıştığı bu yıllarda geometrik-soyut anlayışa yöneldi. Daire ve Kare grubuna katıldı. 1951'de ABD'ye gitti, resim çalışmalarının yanı sıra Illinois Teknoloji Enstitüsü'nde mimarlık öğrenimi gördü; önce Mies Van der Rohe'nin, ardından da Frank Lloyd Wright'ın öğrencisi oldu. Yedi yıl kadar mimar Eero Saarinen ile çalıştı.

İlk yapıtlarındaki uçucu, katı tutum zamanla yerini daha rastlantısal uygulamalara ve sezgiye bıraktı. Akyavaş, Freud ve Jung'un bilinçaltını aydınlığa çıkaran, bilinçaltının insan yaşamındaki önemini ortaya koyan görüşlerinden ve Amerika'daki gerçeküstücü uygulamalardan etkilendi. Soyut öğelerin ağır bastığı bu yapıtlarında, Doğu'nun hat sanatından yola çıkarak organik biçimler kullandı. Aldığı mimarlık eğitimi sonucu, mekân ilişkilerini ustaca ve gerçeküstücü doğrultuda kurdu. 1970'lerin başlarında tuğla dizilerinden oluşan piramit, kale ve

"Ferman Padişahındır...", 1986
Erol Akyavaş Koleksiyonu

sur gibi sınırlayıcı öğeleri betimlemeye başladı. Bu yapıtlarında gölge öğesini gerçeküstücü boyutlarda kullanarak yoğun bir düş ortamı yarattı. Fotoğrafçılık alanında da yetkin ürünler verdi.

Akyayan Gölü, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde göl. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanarak 31 km²'lik bir alanı kaplar. Yüzölçümü resmi kaynaklarda 15 km² olarak geçer. Uzunluğu 17 km, eni ise 2-4 km'dir. Suyu hafif tuzludur, çok derin değildir. Kuzey kıyıları Ceyhan Irmağının taşıdığı alüvyonlardan dolayı çok girintili çıkıntılıdır. "Torluk" denen ve lagünü denizden ayıran kıyı kordonu incedir. Akyatan kordonundaki biçimsel düzen Akyayan Gölünde görülmez. Güneybatı ucunda Hurma Boğazı adı verilen kısa ve dar bir geçit bulunur. Akdeniz'in Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) geçirdiği su düzeyi değişimleri sonucu oluşmaya başlamış olan Akyayan Gölü dalgaların ve akıntının taşıdığı malzemeler ve Ceyhan Irmağının getirdiği alüvyonların birikmesiyle bugünkü görünümünü almıştır.

Akyazı, topraklarının yarısı Karadeniz Bölgesi, öteki yarısı ise Marmara Bölgesi sınırları içinde kalan, Sakarya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 717 km² (1989) olan Akyazı ilçesi doğu ve güneyde Bolu ili, güneybatıda Taraklı ve Geyve, batıda Karapürçek ilçeleri, kuzeybatıda Merkez ilçe, kuzeyde de Hendek ilçesiyle çevrilidir.

İlçe topraklarının doğu kesimini Keremali Dağı (1.543 m), güney kesimini de Kapıorman Dağının doğu uzantıları engebelendirir. Doğu-batı doğrultulu bu dağlarda iğneyapraklı ve genişyapraklı ağaçlardan oluşan verimli ormanlar vardır. Gene bu dağların yüksek kesimlerinde zengin bitki örtüsü olan, bol otlu düzlükler yer alır. İlçenin kuzey ve batısını ise Adapazarı çöküntü ovasının uzantısı olan Akyazı Ovası kaplar. Ova, ilçenin en önemli akarsuyu olan Mudurnu Çayı ve kolları ile sulanır.

Yöre topraklarının oldukça verimli olmasına karşın sık orman dokusu nedeniyle ancak sınırlı ölçüde tarım yapılabilmektedir. Akyazı Ovasının sulak kesimlerinde pirinç yetiştirilir. Mısır, fasulye ve patates ilçenin başlıca ürünleridir. Verimli ormanlarla kaplı dağ köyleri ise geçimini, hayvancılık ve orman ürünlerinden sağlar.

Akyazı yöresi 1075'te Türklerin eline geçti; daha sonra, Haçlılar tarafından alınarak Bizans İmparatorluğu'nun egemenlik alanına katıldı. 1204'te Nikaia İmparatorluğu sınırları içinde yer aldı, 1324'te Osmanlı toprağı oldu. Şemseddin Sami *Kamusü'l-Alam*'da Akyazı'dan "İzmit sancağının Hendek kazasına bağlı bir nahiye" olarak söz eder. Akyazı, 1944'te Kocaeli'ne bağlı bir ilçe durumuna getirildi. 1954'te de Sakarya iline bağlandı.

Akyazı kenti, Adapazarı'nı Mudurnu'ya bağlayan yol üstünde kurulmuştur. Çevre köylerin ürünleri Akyazı'da toplanıp başka ticaret merkezlerine yollanır. Ticaretin canlı olduğu kent, sanayi açısından gelişmiş değildir; bir süt ürünleri fabrikası vardır.

Akyazı Belediyesi 1941'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 63.884; kent, 19.331.

Akyıldız, SIRIUS olarak da bilinir, gözle görünür kadri -1,5 olan ve geceleri gökyüzünde en çok parlayan yıldız. Akyıldız Büyükköpek takımyıldızının alfa yıldızıdır (*Alpha Majoris*). Gerçekte bir çiftyıldız olan Akyıldız, bu ikilinin en parlak bileşenine verilen addır. Güneş'in 23 katı aydınlatma gücünde, Güneş'ten biraz daha büyük ve çok daha sıcak olan mavi-beyaz ışıklı bir yıldızdır. Güneş sisteminden yaklaşık 8,6 ışık yılı kadar uzakta bulunan Akyıldız'ın Batı dillerindeki adı büyük olasılıkla "parlayan" ya da "ateş saçan" anlamındaki Yunanca bir sözcükten gelir.

Eski Mısırlılar Akyıldız'ı Sothis adıyla tanırlar ve Nil Deltasının yıllık olağan kabarmasına rastlayan dönemde yıldızın gündoğumundan hemen önce gökyüzünde yükseldiğini bilirlerdi. Eski Romalılar zamanında da "eyyamı bahur" denen yılın en sıcak ve nemli günleri Akyıldız'ın Güneş'e en çok yaklaştığı dönemle çakışırdı.

Akyıldız'ın bir çiftyıldız olduğunu ilk kez 1844'te Alman astronom Friedrich Wilhelm Bessel açıkladı. Parlak yıldızın gökteki hareketini hafifçe dalgalanarak izleyen ikinci bir ışık izinin varlığını farkeden Bessel, bu bulgudan yola çıkarak Akyıldız'ın bir yoldaşı olduğu ve ikisinin birlikte yaklaşık 50 yılda dolanımlarını tamamladıkları sonucuna varmıştı. Bu yoldaş yıldızı ilk kez 1862'de, ABD'li astronom ve teleskop yapımcısı Alvan Clark gözlemledi.

Akyıldız ile yoldaşı, aralarında Yer ile Güneş arasındaki uzaklığın 20 katı kadar bir uzaklık bulunan ve dışmerkezliği oldukça fazla olan iki ayrı yörünge üzerinde, aynı süre içinde dolanırlar. Parlak yıldızın göz

alıcı ışığına karşın, 7. kadırden olan yoldaş yıldız ancak güçlü bir teleskopla görülebilir. Akyıldız B ya da Sirius B adıyla bilinen bu yoldaş yıldızın kütlesi Güneş'inkine eşdeğerde, ama yoğunluğu çok daha fazladır ve keşfedilen ilk beyaz cücedir.

akyıldız, TUKURÜKOTU ya da KÖPEKSOĞANI olarak da bilinir, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Ornithogalum* cinsini oluşturan, 100 kadar yumrulu otsu bitki türünün ortak adı. Anayurdu Avrasya ve Afrika olan bu bitkilerin Anadolu'da da 30 kadar yabani türüne rastlanır. Tabanda demetler oluşturan yaprakları ve çan ya da yıldız

Akyıldız (*Ornithogalum*)
Klaus Fiedler—Bruce Coleman Ltd

biçimli çiçekleri vardır. Bu beyaz ya da sarı renkli çiçekler yaprakların ortasından çıkan yapraksı bir sapın ucunda demetler halinde açar.

En yaygın türlerden biri olan *Ornithogalum umbellatum* 20-30 cm yükseklikte, çokyıllık bir türdür. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu türün beyaz lekeli yaprakları ve yıldızsı çiçekleri vardır. Yumruları çok eskiçağlardan beri kusturucu ve çıban ilacı olarak kullanılmaktadır. Nitekim Dioskorides yapıtlarında bu bitkiden söz eder. Bazı türleri ise sebze olarak yenir ya da kurutulup toz edilerek dondurma yapımında salep yerine kullanılır.

Akyol, İbrahim Hakkı (d. 1888, Silistre, Bulgaristan - ö. 1950, İstanbul), Türkiye'de coğrafyanın bir bilim dalı olarak kurulmasında öncülük eden coğrafyacı.

Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra 1908'de İsviçre'ye giderek Lozan Üniversitesi'nde üç yıl fizik ve doğa bilimleri öğrenimi gördü. Balkan Savaşı başlayınca yurda döndü (1912). Liselerde tabiat bilgisi, fizik ve kimya dersleri verdi.

İbrahim Hakkı Akyol
Kaynak Kitaplar

1916'da Ziraat ve Maâdin Nezareti tarafından Almanya'ya gönderildi; orada üç yıl maden mühendisliği öğrenimi gördü. 1923'te açılan sınavı kazanarak İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde tabii coğrafya profesörlüğüne, 1936'da da Fiziki Coğrafya Bölümü'nün başkanlığına getirildi.

İzmir yöresinde yaptığı incelemeleri *İzmir Civarının Bünyesine Ait Tetkikler* (1930; E. Chaput ile birlikte) adıyla yayımladı. *Tepeköy-Torbalı İzmir Zelzelesi* (1929; H. N. Pamir ile birlikte) adlı yapıtında İzmir depreminin, daha sonraki makalelerinde de 1938 Kırşehir, 1939 Erzincan, 1943 Erbaa ve Çorum depremlerinin nedenlerini araştırdı. Türkiye'deki iklim koşullarını, yağış rejimlerini, rüzgâr ve atmosfer hareketlerini inceleyerek klimatolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesinde önemli rol oynadı. 1931'de yayımlanan kitabı *İstanbul İklimi* de bu çalışmaların ürünüdür. Türk Coğrafya Kurumu'nun kurucularından olan Akyol'un "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji" (*Tanzimat*, 1940) adlı makalesi temel başvuru kaynağı sayılan önemli bir incelemedir.

Akyurt, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Çubuk'a bağlı 16 köy ile Kalecik'e bağlı dört köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla birleştirilerek, merkezi Akyurt kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Akyurt Belediyesi 1971'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 12.535; kasaba, 3.533.

akyuvar, LÖKOSİT olarak da bilinir, kanın, yabancı maddeleri yok ederek ve antikor oluşturarak vücudu enfeksiyonlardan koruyan bileşeni. Kan dolaşımında ve dokularda sayısı milyonları bulan akyuvarların beş olgunlaşmış türü vardır: 1) Nötrofiller (heterofil olarak da bilinir), 2) bazofiller, 3) eozinofiller, 4) monositler ve 5) lenfositler. Laboratuvarda aldıkları boyanın türüne göre adlandırılan nötrofil, bazofil ve eozinofillerin tümüne birden, sitoplazmalarındaki tanecikler nedeniyle granülositler adı da verilir. Ayrıca, çekirdeklerinin çok değişik biçimlerde olabilmesine dayanarak bazen polimorfonükleer akyuvar olarak da adlandırılır. Bu beş türü de çekirdekli olan akyuvar hücrelerinin kendine özgü bir hareket biçimi ve hızı vardır.

Akyuvarlar gereken vücut bölgelerine kan dolaşımıyla taşınır ve etkinliğini dokularda gösterir. Nötrofil, eozinofil ve monositler, bakteri ve yabancı parçacıklardan yayılan kimyasal maddelerle uyarılarak yara ya da enfeksiyon yerine ulaşır. Bu olaya kimyasal yönelim ya da kemotaksi adı verilir. Omurgalılarda akyuvarların sayıca en büyük bölümünü oluşturan nötrofillerin fagositoz yeteneği vardır: Enfeksiyon yerindeki bakterileri sararak içlerine alır, bazen de sindirirler. Daha büyük hücreler olan monositler tekhücrelileri, madde parçacıklarını ve yıpranmış alyuvarları yok eder. Özellikle alerjik tepkilerde görev alan eozinofiller ise, hem antijen-antikor bileşiğini sarar, hem de yabancı cisme tepki olarak ortaya çıkan histamin gibi bazı kimyasal maddelerin etkisini kısıtlar. İyileşme aşamasındaki yaralarda ve süreğen iltihaplanma olan yerlerde en çok bulunan akyuvar hücreleri bazofillerdir. Lenfositlerin antikor oluşumuyla ilgili olduğu kanıtlanmışsa da, bu akyuvar türünün antikorları ürettiği mi, yoksa yalnızca taşıdığı mı konusu henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Dolaşımdaki küçük lenfositlerin, vücudun daha önceden tanıdığı, belirli bir antijene karşı antikor üretmekle görevli olduğu sanılmaktadır. Bu lenfositlerin ömrü uzundur ve bir antijen tarafından uyarıldıkları anda antikor üreten hücrelere dönüşebilirler.

Normal bir erişkinde, kanın 1 mm³'ünde 5.000 ile 10.000 arasında akyuvar bulunur. Kandaki akyuvar sayısı aşırı fiziksel çaba, konvülsiyon ve ağır duygusal tepkilerden sonra, ayrıca ağrı, gebelik, doğum, zehirlenme ve enfeksiyon hastalıkları sırasında artış gösterir. Değişik hastalıklarla ilgili olan belirli akyuvar türleri, vücudun korunmasında kendi türüne özgü bir savunma görevi üstlenir. Zafiyet, anafilaktik şok ve ağır enfeksiyon durumlarında akyuvar sayısında düşme görülür. Genel olarak yeni doğanda çok yüksek olan akyuvar sayısı birkaç yıl içinde azalarak erişkindeki düzeye iner. Buna karşılık, doğumda çok az olan lenfositler ilk dört yılda en yüksek düzeyine ulaşır ve zamanla azalarak erişkindeki sayıya düşer.

akyuvar azlığı *bak.* lökopeni

akyuvar fazlalığı *bak.* lökositoz

Akyüz, Kenan (d. 1911, Yanya [bugün Ioannina], Yunanistan), Tanzimat sonrası Türk edebiyatı üzerine yaptığı incelemelerle tanınan edebiyat tarihçisi.

Ortaöğrenimini Kabataş Erkek Lisesi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1934). 1934-44 arasında

Kenan Akyüz
Kaynak Kitaplar

Kars, Sivas ve Yozgat liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1944'te "Tevfik Fikret" konulu doktora tezini vererek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümü'nde doçent oldu.

İlk monografi çalışması *Tevfik Fikret* 1947'de kitap olarak basıldı. Tanzimat ve Cumhuriyet dönemleri arasında Türk şiirinin gelişimini incelediği *Batı Tesirindeki Türk Şiiri Antolojisi* (1953) önemli çalışmalarından biridir; içinde şiirlerin yanı sıra yaşamöyküleri, yorumlar ve bir sözlük de yer alır. Akyüz, Almanya'da 1964'te yayımlanan *Fundamenta*'nın Türk edebiyatı bölümünü yazdı. Bu incelemenin Türkçe çevirisi olan *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, önce *Türkoloji* dergisinde yayımlandı (1965; c.II, s.1), sonra kitap olarak basıldı (1969). Akyüz, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'in bazı yapıtlarını da yayıma hazırlamıştır.

Akyüz, Yılmaz (d. 5 Şubat 1943, Ankara), para ve enflasyon, değer kuramı, sermaye, büyüme ve bölüşüm kuramları, makroekonomik dengesizlikler ve Türkiye ekonomisinin mali yapısı üzerine çalışmalarıyla tanınan iktisatçı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi (1965). İngiltere'de East Anglia Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı (1971). 1972-83 arasında SBF'de öğretim üyeliği yaptı. Ağustos 1984'ten beri BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda (UNCTAD) görevlidir. Yapıtları arasında *Money and Inflation*

Müdürlüğü adına Halil Edhem (Eldem) Bey tarafından kazılmıştır.

Byzantionlu Stephanos, Kral Kar'ın, oğlu Alabandos'un bir at yarışını kazanması üzerine kente Alabanda adını verdiğini söyler. Karia dilinde *ala* "at", *banda* "zafer" demektir. Herodotos Alabanda'yı bazen Karya'da, bazen Frigya'da gösterir. Alabanda adındaki "nd" harfleri, yerli bir ad olduğuna ve kentin geçmişinin İÖ 2. bine uzanabileceğine işaret eder. İÖ 3. yüzyılda kent Selevkos kralı III. Antiokhos tarafından kolonileştirilerek adı Antiokheia Khrysor'a dönüştürülmüştür. Helenistik dönemde ve Roma döneminde çok gelişen kentin zenginliği, tarihçi Strabon tarafından anlatılır. Kentin çevresinde 2,5-3 m kalınlıkta ve yer yer kulelerle donatılmış surlar vardır. Akropolisin dışındaki mimari kalıntılar birisi Dor, öbürü İon düzeninde iki tapınak, bir agora, *bouleuterion*, hamam ve nekropoldür. Tapınak kazılarında bulunan, Amazon savaşlarını betimleyen kabartmalar İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir.

Alabaster, William (d. 1567, Hadleigh, Suffolk - ö. Nisan 1640, Little Shelford, Cambridgeshire, İngiltere), şair, mistik, Latince ve İbranice bilgini. 18. yüzyıl eleştirmenlerinden Samuel Johnson'a göre, Alabaster'in *Roxana* (1597, basımı 1632) adlı Latince trajedisi, John Milton'un ağıtlarından önce İngiltere'de yazılmış en güzel Latince yapıttır.

Alabaster, Cambridge Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1596'da Essex kontunun Cádiz (İspanya) seferine papaz olarak katıldı. 1597'de Katolik oldu ve bundan ötürü birkaç kez hapse atıldı. 1609'da Roma ziyareti sırasında, mistik yazılarından dolayı Enkizisyon'a ihbar edildi. Bir kararsızlık dönemi geçirdikten sonra Anglikanlığa döndü ve 1618'de papaz olarak kralın maiyetine girdi. I. Elizabeth'i öven ve bitiremediği *Elisaeis* adlı Latince bir destanı, birçok şiiri, dinsel soneleri, mistik düzyazıları ve Kitabı Mukaddes yorumları vardır.

alabastron, içine parfüm ya da merhem koymak için kullanılan dar boyunlu, uzun, testiye benzer yassı kap. Yunan alabastronlarında sap yerine genellikle kulak biçiminde çıkıntıları anımsatan kulplar bulunur. Bazen bunların üzerinde ip geçirilecek delikler vardır. Klasik alabastronlar üç çeşittir. Birincisi, İÖ 7. yüzyılda ortaya çıkan ve Eski Yunan'da yaygın olarak kullanılan 8-10 cm boyunda, soğan biçiminde Korent tarzı alabastronlardır. İkincisi, Etrüsk ve İtalya-Korinthos çömlekleridir. Bunlar Eski Yunan'ın doğu kesiminde bulunur ve ince uzun uçludurlar. Üçüncü tür, İÖ 6. yüzyıl sonları ile İÖ 4. yüzyıl başları arasında yaygın biçimde kullanılan Atina tipi alabastronlardır. Bunlar 10-20 cm boyunda, yuvarlak tabanlı ve genellikle iki kulplu olan kaplardır. Her üç alabastron çeşidinin de pişmiş topraktan yapılmış örnekleri vardır. Albatr (su mermeri) denen yumuşak, beyaz mermerden yapılan son iki çeşit, alabastron adının kaynağıdır.

Donuk camdan yapılan alabastron örnekleri İÖ 1000'den başlayarak Mısır'da, İÖ 600'de Asur'da ve İÖ 2. yüzyılda da Suriye ve Filistin'de görülür. Mısır'daki ilk alabastronlar palmiye başlıklı sütuna benzer ve altlarında küçük bir kaide bulunur. Ayrıca şişeyi çepeçevre dönen dalgalı cam şeritlerle bezelidir. Koyu mavi renkte ya da beyaz camdan yapılan daha sonraki örneklerde huni biçiminde bir ağız ya da geniş yassı dudaklı bir boyun bulunur. Üstleri, tarak kabuğu gibi dilimli bezemeler, askı çelenkler, daha yaygın olarak da taraklı zikzaklardan oluşan zincir örgeleriyle bezenmiştir.

alabaş lahana (*Brassica oleracea*'nın *gongylodes* çeşidi), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, 16. yüzyıldan beri bilinen ve anayurdu Avrupa olan lahana çeşidi. En belirgin özelliği toprağın hemen üstünde bulunan, oldukça geniş gövdesidir. Yenebilir duruma gelmesi için gövde çapının 5-6 cm'ye ulaşması gerekir. Bu aşamada, daha önce yuvarlak olan gövde hafif basık bir biçim alır ve bitki büyümeye devam ederse gövde uzar. Yenebilen gövdelerin tadı şalgama benzer, ama daha

Alabaş lahana
W. H. Hodge

tatlı ve yumuşaktır. Alabaş lahana, ticari üretimi pek yaygın olmamakla birlikte, bazı bölgelerde bahçelerde yetiştirilir, sevilen bir sebzedir. Avrupa'da hayvan yemi olarak da üretilir. Genç ve körpe yaprakları salata olarak, kalınlaşmış gövdesi ise pişirilerek yenir.

Alaca, İç Anadolu Bölgesi'nde, Çorum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.371 km² olan Alaca ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, kuzeydoğuda Mecitözü ve Ortaköy ilçeleri, doğu ve güneyde Yozgat ili, batıda da Boğazkale ve Sungurlu ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları Kuzey Anadolu Dağlarına(*) bağlı iç sıraların Bozok Platosuna(*) doğru alçalarak silikleştiği bir alanda yer alır. Bu toprakların sularını ilçe sınırları dışında Çorum Çayına katılan Alaca Çayı toplar. Bu akarsuyun kollarından biri olan Suludere üzerinde sulama amacıyla kurulan Alaca Barajı'nın ardında oluşan yapay göl, ilçenin tek gölüdür.

Başlıca ekonomik etkinlik tarım; yetiştirilen en önemli ürünler buğday, arpa ve şeker pancarıdır. Çorum ilinde yetiştirilen buğdayın önemli bir bölümü Alaca'da ekilir. Ayrıca sebzecilik ve meyvecilik de yapılır; üzüm, armut, kiraz, kayısı, erik, kavun, karpuz ve ceviz yetiştirilir.

Yapılan kazılarla yörede çeşitli Hitit yerleşim merkezlerinin bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri Alaca'nın Hüyük köyü yakınlarındaki Alacahöyük'tür. İÖ 4-3. binlerde Kalkolitik Çağ yerleşmesi olduğu ileri sürülen kent, İlk ve Orta Tunç çağlarını yaşamış, Eski Hitit Krallığı döneminde de varlığını sürdürmüştür. Yöredeki kazılarda ortaya çıkarılan bir başka Hitit yerleşim merkezi de, Alaca kentine 5 km uzaklıktaki Eskiyapar'dır. Eskiyapar İlk Tunç Çağından Bizans'a değin önemini korumuştur. Kalınkaya ise Tunç Çağı boyunca varlığını sürdüren küçük bir yerleşim alanıdır.

Şemseddin Sami, *Kamusü'l Alam*'da Alaca'yı "Ankara ilinin Yozgat sancağına bağlı küçük bir kasaba" olarak tanımlar. Önceleri bucak olan ve Hüseyinabad olarak anılan Alaca, 1919'da ilçe yapılmıştır.

Alacahöyük, Eskiyapar ve Kalınkaya Hitit yerleşim bölgeleri ilçenin de önemli tarihsel sit alanlarıdır. Kalehisar ve Gerdekkaya yerleşmeleri ile Mahmudiye köyündeki Behram Şah Külliyesi başka tarihsel sit ve yapıtlardır.

Alaca kenti, Hüseyinova'da Çorum-Yozgat yolu üstündedir. Alaca ve çevresinin Çorum'un en önemli tahıl üretim alanı olması dolayısıyla kent de bir tahıl ürünleri alım-satım merkezi durumundadır. Kentteki önemli tarihsel yapıt Alaca Hüseyin Gazi Medresesi'dir (13. yy).

Alaca Belediyesi 1920'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 54.814; kent, 20.646.

alaca, BEŞPARMAK olarak da bilinir, pamuklu ve ipekliden yapılan bir kumaş türü. Genellikle fesrengi ya da lacivert zemin üstüne sarı çizgili olarak dokunurdu. En beğenilenleri Tire, Erzincan, Bursa, Halep, Manisa ve Kastamonu alacasıydı; Şam'da da alaca dokunurdu. Anadolu'nun birçok yöresinde birkaç renk iplikten yapılanına "iplik alacası" denirdi. Eksiz, dayanıklı ve değerli bir kumaş olan alacadan entari, mintan, şalvar ve pantolon dikilirdi. Bugün Buldan, Arapkir ve Gaziantep'te eski örneklerine göre alaca dokunmaktadır.

alaca baykuş (*Strix aluco*), *Strigiformes* takımının *Strigidae* familyasından, Avrasya'nın büyük bölümünde ve Afrika'nın kuzeybatısında yaşayan baykuş türü. Tıknaz yapılı, iri ve yuvarlak başlı olan alaca baykuş yaklaşık 38 cm uzunluğundadır. Belirgin bir peçesi, iri, kara gözleri vardır. Bütün vücudu enine ve boyuna sık çizgilerle bezeli, kanatları ak beneklidir. Renkleri kestane kızılından boza kadar uzanan bir çeşitlilik göstermekle birlikte nakışları değişmez.

Ormanlarda yaşayan, özellikle yapraklı ve karışık ormanları seven alaca baykuş açık arazide bulunmaz. Yuvasını genellikle ağaç kovuklarına yapar. Dişisi 3-5 yumurta yumurtlar ve yalnızca kendisi kuluçkaya yatar. Ana babanın ortaklaşa beslediği yavrular yaklaşık bir ay içinde yuvadan ayrılır. Alaca karanlıkta ve geceleri avlanan alaca baykuş köstebek, sivrifare gibi böcekçillerle, sıçan, fare, tavşan gibi kemiricilerle, küçük kuşlarla, ender olarak da kurbağalarla beslenir. Türkiye'de en çok Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinin ormanlarında bulunur.

alaca köpekbalığı, tüm okyanuslarda yaşayan ve *Orectolobidae* familyasını oluşturan 25 kadar köpekbalığı türünün ortak adı. Türlerin çoğu iri olmakla birlikte, bir saldırı karşısında kendilerini savunmaya kalkışmadıkça, genel olarak insan için tehlikeli sayılmazlar. Alaca köpekbalıkları, çoğu köpekbalığı türleri gibi doğurarak üreir.

Uzunluğu 4 m'yi aşan *Ginglymostoma cirratum*, alaca köpekbalıklarının Atlas Okyanusunda yaşayan tek türüdür. Bu türün başlıca besini dipteki kabuklulardır.

Alacadağ, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Kars'ın 30 km kadar güneydoğusunda volkanik dağ. Yüksekliği 2.699 m'dir. Eosen (y. 54-38 milyon yıl önce) ve Oligosen'den (y. 38-26 milyon yıl önce) kalma jipsli ve tuzlu depoların yayıldığı geniş bir alanda, Neojen'de ve bir bölümü de Dördüncü Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) oluşmuş bir yanardağ etkinliği sonucu ortaya çıkmıştır. Ana yapısı andezit ve bazalt lavları gibi püskürük kayaçlarla bunların tüflerinden oluşur. Batıda Kars Çayına doğru basamaklar biçiminde alçalır. Doğusu ise Arpaçay'ın yardığı derin bir vadiyle sınırlanır. Ana kütle, kuzeye ve güneye doğru yayılan lavların oluşturduğu geniş platoların üstünde, birden yükselen çıplak bir kayalıktır.

Aşağı yamaçları ve düzlük alanları çayırlarla kaplı olan Alacadağ'da küçük ve büyükbaş hayvan beslenir. İklimin kısıtlayıcı etkisinden dolayı tek tük meşe ağaçları dışında orman pek yoktur. 2.200 m'nin

üstünde, kuvvetli bir mekanik parçalanmanın izlerine ve bunun ürünleri olan taş ve molozlara rastlanır. Eğimin dik olduğu yerlerde ayrışan bu maddeler taş akıntıları biçiminde yamaç boyunca aşağıya doğru taşınır.

Alacahan Manastırı, ALAHAN MANASTIRI olarak da bilinir, Mut-Karaman yolu üstünde 5-6. yüzyıllarda yapıldığı sanılan Bizans yapı grubu. Gezgin Evliya Çelebi'nin Kal'a-i Takyanos, Léon Comte de Laborde'un da Alacahan olarak adlandırdığı bu yapı grubundaki ilk kapsamlı çalışma 1890'da İngiliz Arthur C. Headlam tarafından yapılmış ve bu çalışmada adı Kocakalesi olarak geçmiştir. Uzun bir aradan sonra 1952'de Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nden Michael Gough, ardından da 1955'te İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Paolo Verzone tarafından incelenen yapı grubu Alahan olarak adlandırılmıştır. Prof. Dr. Semavi Eyice'nin 1964 ve 1967'de yaptığı araştırmalar 1971'de yayımlanmıştır.

Manastır yapıları dağın ovaya bakan yamacında, kayaların oyulmasıyla oluşturulan dar bir teras üstünde yer alır. Yapı grubunun en eski bölümleri olan kayaya oyulmuş

Alacahan Manastırı
Ersin Alok

keşiş hücreleri ile mezar şapeli, yörenin başlangıçta bir inziva merkezi olduğu kanısını güçlendirmektedir.

1966-67'de Gough tarafından ortaya çıkartılan bazilika, Korent başlıklı iki sütun sırası ile apsis yönünde üç nefe ayrılmıştır. Bugün oldukça harap durumdaki bazilikanın en ilgi çekici yanı giriş kapılarının çerçeveleridir. Narteksten ana mekâna geçişte kapının yan dikmeleri ile lentonun iç ve dış yüzeylerindeki kabartmalarda Kitabı Mukaddes'ten sahneler betimlenmiştir. Yapının öbür bölümlerinde görülen akantus, asma dalı, üzüm ve balık örgelerinde antik bezeme ile Hıristiyanlık simgelerinin yerel bir üslupla birleştirildiği izlenir.

Yapı grubunda bazilikadan başka bir vaftizhane, bir yanı arkadlı bir galeriden oluşan ve tören yolu olduğu sanılan bir avlu, mezarlar ve bazilikal planlı, kubbeli büyük bir kilise bulunur. Bu kilisenin ana nefinin ortasında, üstünün bir kubbe ya da külahla örtülü olduğu sanılan, ayak ve sütunlarla desteklenmiş dört kemerli, kare planlı kule ile bunun köşelerinde yer alan trompların Anadolu Hıristiyan mimarlığı içinde özgün bir yeri vardır. Bu yapıdaki bezemelerde de antik örgelerle Hıristiyanlık simgelerinin birlikte kullanıldığı görülür.

Alacahöyük, Çorum iline bağlı Alaca ilçesinin Hüyük köyünde büyük höyük.

İlk kez 1907'de İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına Makridi Bey tarafından kazıldı. Daha sonra Atatürk'ün teşviki ile 1935'te

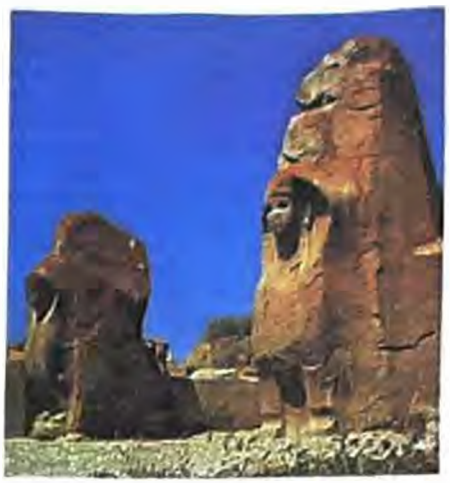

Sfenksli Kapı, Alacahöyük
Ersin Alok

Türk Tarih Kurumu adına R. O. Arık ve H. Z. Koşay başkanlıklarında kazılar yinelendi. Koşay'ın son yıllara değin kazı başkanlığı yaptığı Alacahöyük'te mimar Mahmut Akok da restorasyon çalışmalarını yürüttü. Höyükte başlıca dört kültür katı saptandı. En üstte, Friglerden Osmanlı dönemi sonuna değin uzanan ve Hitit sonrası olarak tanımlanan birinci kültür katı bulundu. Bunu Hitit kültür katları izledi. Alaca sur duvarının bu çağın en gelişmiş tekniği sayılan sandık duvar tekniği ile yapıldığı, surun yer yer kulelerle pekiştirildiği ve sur duvarlarının alt bölümlerinde kiklop örgüsü kullanıldığı gözlendi. Kent surunun güneyinde kurşuni porfirden yapılmış ve simetrinin egemen olduğu anıtsal bir giriş bulundu. Rampa ile ulaşılan bu girişin iki yanında bulunan sfenkslerden ötürü kapıya Sfenksli Kapı adı verildi. Kapının iki yanındaki duvarlarda ise av sahneleriyle dinsel sahnelerin betimlendiği kabartmalı kaplama taşları (ortostat) saptandı. Yapıları, sokakları, su kanalları, fırınları ve öbür öğeleri ile tıpkı bir Hitit kenti olan Alaca'nın ikinci kültür katında bir de tapınak-saray ortaya çıkarıldı. Bu tapınak-sarayın bir avlu çevresinde yükselen yapılardan oluştuğu, avlunun doğusunda bir revak bulunduğu görülür. Avlu, bir odak noktasından çok, çevresindeki yapıları bir araya getiren mekân öğesiydi. Üçüncü kültür katında ise bir İlk

Alacahöyük kazılarından çıkarılan pişmiş toprak kaplar
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Tunç Çağı (İÖ y. 3500-2000) yerleşmesi ile karşılaşıldı ve bu çağda Alaca'da güçlü ve etkin bir prenslığın var olduğu ortaya çıktı. Alaca'nın ünlü kral mezarları (13 adet) bu katta bulundu. Düz damlı, taş duvarlı, zemin ve tavanları topruk olan mezarların üstleri, ölü konduktan sonra kalın kalaslarla örtülüp, sıvanmaktaydı. Mezarlardan çıkan ölü armağanları arasında soyut simgeler, haç bezekli diskler, heykelcikler, geyik ve boğa gibi hayvan figürinleri ile altın, gümüş, elektrum, tunç ve demirden çeşitli nesneler sayılabilir. Metal yapıtların işçiliğinde görülen yetkinlik şaşırtıcıdır.

Alaca'da dördüncü kültür katını ise İÖ 4. - 3. bine tarihlenen Kalkolitik katmanlar oluşturur. Bu katın ne tür bir yapı planı izlediği saptanamamakla birlikte, yapıların taş temel üstüne kerpiçten inşa edildiği, çatı örtüsünün de kamıştan yapıldığı görülür. Bu kültür katına ait, üstü taşlarla örtülü mezarlardan çıkan sarmal bakır halka ve bilezikler, ölülerin takılarıyla birlikte gömüldüğünü kanıtlar. Alacahöyük kazılarında elde edilen buluntuların büyük bölümü Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, bazıları ise Hüyük köyündeki yerel müzede sergilenmektedir.

alacak, bir kişiye, bir başka kişiyi şimdi ya da ileride kendisine bir şey vermeye, bir şey yapmaya ya da yapmamaya zorlama yetkisi veren hak. Alacak hakkının karşılığı borçtur. Alacak hakkı borçlunun kendisinden ve bunun külli halefinden istenebilecek bir hak olduğu için kişisel bir haktır, sözleşmeden ya da yasadan doğar. Sözleşmeden doğan alacak hakkı yasaya, ahlak ve adaba ve kamu düzenine aykırı olmamak koşuluyla tarafların serbest iradeleriyle yaptıkları sözleşmeye dayanır. Alacaklar kural olarak temlik edilebilir, ama alacağın doğumuna neden olan sözleşme kimler arasında yapılmışsa, bu kişiler arasında sürer. Alacaklı alacağı üzerindeki tasarruf yetkisini bizzat kullanabileceği gibi, vekâlet yoluyla bir başkasına da devredebilir. Alacak hakkı bunlar dışında, alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi, ifanın imkânsızlığı, takas, zamanaşımı gibi nedenlerle de sona erer.

Yasadan doğan alacaklarda, aslında bir alacaklılık ve borçluluk ilişkisi yoktur. Yasanın ya da yetkili makamın kamu yararı düşüncesi ile koyduğu birtakım yükümlülükler ve görevlerin ihlali halinde, zarara uğrayan kimse için bir tazminat alacağı doğar.

Yasal alacak hakkı, yalnızca suç ve suça benzeyen eylemlerden değil, nafaka gibi aile hukukundan, mal vasiyeti gibi miras hukukundan da doğabilir.

Alacak, ihtar dışında dava ya da icra yoluyla istenir. Alacağın ödenmesini istemek hakkı, alacağın en önemli unsuru ve borç ilişkisinin aktif süjesi olan alacaklıya aittir. Alacak hakkında bir hükmün verilmesiyle alacaklı cebri icra yoluna başvurarak alacağını elde eder. Alacak istemi, borçlunun kendisine yöneltilir. Bir alacak yasa hükmü ya da tarafların iradesi gereğince fer'i (ikincil) hakları da içerebilir. Bu haklar alacağın unsuru değildir, ondan ayrı ve onun amacına hizmet eden ve bu nedenle onunla bağlantılı olan faiz, temerrütten doğan zarar alacağı, cezai koşul gibi haklardır.

İcra iflas hukuku yönünden alacak, devlet otoritesi aracılığıyla yerine getirilmesi istenen haktır. Konu bir taşınır ya da taşınmazın teslimi, tecavüz ve müdahalenin önlenmesini istemek olabilir.

alacak davası, bir edimde bulunmak zorunda olan borçluya karşı edimi istemeye hakkı olan alacaklı tarafından açılan, konusu borçlunun kendisine karşı kazanılmış haktan ibaret olan kişisel dava. Bu dava, nedeni ne olursa olsun, her türlü para alacaklarını, tazminatı, kişisel bir hak dolayısıyla taşınır ve taşınmaz teslimini ve istemlerini içerir.

Bir alacak davasında davacı olma sıfatı o alacağın alacaklısına aittir. Kural olarak miktar ve değeri 500.000 TL'yi geçmeyen davalar için görevli yargı yeri Sulh Hukuk Mahkemesi'dir. Miktar ve değer 500.000 TL'nin üstünde ise, Asliye Hukuk Mahkemesi'nin görevine girer. Dava konusu alacağın değerinin 500.000 TL'yi geçip geçmediği hesaplanırken, yalnız dava edilen alacağın miktar ve değeri ile yetinilmez, buna davanın açıldığı tarihe değin işlemiş olan faiz ile yapılmış olan giderler ve başka ayrıntılar da eklenir.

Alacak bir sözleşmeden doğmuşsa, alacak davasının görülmesi için yetkili mahkeme, sözleşmede aksi kararlaştırılmamışsa, alacaklının ödeme zamanındaki ikametgâhı mahkemesidir.

alacakaranlık okulu *bak.* crepuscolarismo

Alacakaya, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Elazığ iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Arıcak'a bağlı beş köy ile Maden'e bağlı yedi köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla birleştirilerek merkezi Alacakaya kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Alacakaya (eskiden Guleman) Belediyesi 1987'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.644; kasaba, 3.639.

alacaklılar toplanması, alacaklıların, borçlunun iflasını ya da konkordato önerisini incelemek üzere iflas memurunun ya da konkordato komiserinin başkanlığı altında toplanması.

İflasta adi tasfiye usulünde iflasın ilanından sonra birinci ve ikinci alacaklılar toplantısı yapılarak hakların saptanması ve kesin tasfiyenin yapılması sağlanır.

Birinci alacaklılar toplanması için alacaklılar iflasın ilan edilmesi üzerine haklarının saptanması ve yerine getirilmesi amacıyla harekete geçerler. İlan tarihinden başlayarak bir ay içinde, alacaklı olduğunu ileri sürenler iflas dairesine başvurduklarından, iflası idare ve tasfiye edecek örgütün çekirdeği de ortaya çıkmış olur. İflasın açılmasının iflas idaresince ilan edilmesinden sonra en geç on gün içinde iflas memuru alacaklıları toplantıya çağırır; bu toplantıya gelenler iflas idaresinin ilk organını oluştururlar. Bu toplantıya iflas memuru, ya da yardımcılarından biri başkanlık eder. Her resmî toplantıda olduğu gibi burada da görüşme ve karar yeter sayıları aranır. Kendileri ya da temsilcileri hazır bulunan alacaklılar, başvurarak deftere kaydedilmiş bulunan alacaklılar sayısının en az dörtte birine ulaşırsa, toplantı yeter sayısı oluşmuş sayılır. Toplantıda bulunanlar beş kişiden az ise alacakların tutar olarak yarısını temsil etmeleri zorunludur. Bu sonuncu nokta, ticaret hukukunda olduğu gibi icra hukukunda da bazı hallerde yalnızca sayı çoğunluğunun yetmediğini, alacak tutarı çoğunluğunun da arandığını gösterir. Kararlar salt çoğunlukla verilir. Başkan oy kullanmaz, yalnız oyların eşit çıkması durumunda oy verir. Toplantı yeter sayısı sağlanamazsa, iflas dairesi, ikinci alacaklılar toplanmasına değin masayı yönetir ve tasfiyeye başlar. Alacaklılar toplanması bir çeşit karar organıdır. Birinci alacaklılar toplanmasında iflas dairesinin el koyma, tespit ve masanın durumu konusundaki raporu okunarak, muflisin sanat ve ticaretine devamına gerek olup olmadığına, görülmekte olan davalara, pazarlıkla satışlara ilişkin acele işlere karar verilir. Muflis, konkordato önerirse, tasfiyenin durdurulması da karara bağlanır. Toplantıda alınan kararlardan dolayı her alacaklı yedi gün içinde tetkik merciine başvurabilir.

Birinci alacaklılar toplanmasıyla örgütlenen iflas masasının aktif ve pasifi, alacaklıların durumu ve sırası ortaya çıktıktan sonra, kesin tasfiye evresi açılmış olur. Bu evre, ikinci alacaklılar toplanmasıyla başlar. İflas idaresi, alacakların araştırılmasını yaptıktan, yani masanın pasifini de saptadıktan sonra alacaklıları ilanla ikinci toplanmaya davet eder. İlan toplantıdan en az 20 gün önce yapılır ve birer nüshası da alacaklılara gönderilir. Üyelerin bu toplanmadaki hukuki durumu, birinci toplanmadakinden daha güçlüdür. Çünkü ilk toplanmaya katılanların alacaklı durumu ve alacağın tutarı kesin olmayıp bir olasılığa dayanır. Oysa birinci toplanmadan sonra iflas idaresinin alacakların araştırılması işlemini yapması sonucunda bu durum kesinleşmiştir. Bu arada çıkan uyuşmazlıkların büyük bir bölümü de yargı yoluyla çözümlenmiş, dava konusu olan alacakların durumu kesin hükümle belli olmuştur. Bitmemiş davalar varsa, bunlar da toplanmanın hukuki yapısını çok fazla etkilemez.

İkinci toplantıya da iflas memuru ya da bir yardımcısı başkanlık eder ve görüşme yeter sayısıyla karar yeter sayısı, ilk toplanmadaki gibidir. İki toplantı arasında işlevleri bakımından önemli farklar vardır. Birinci alacaklılar toplanması, iflas idaresini kurmak gibi organik ve hukuki bir işlevi yerine getirir. İkinci alacaklılar toplanması ise tasfiye ve satış gibi daha çok teknik ve ticari nitelikte bir işlevi yüklenmiştir. Bu nedenle iflas idaresi üyelerinin bu konularda deneyimli ve bilgili olması istenir. İkinci toplantıda tasfiyesi gereken ve masanın çıkarları için zorunlu görülen öbür konularda da karar verilir. İkinci alacaklılar toplanması yapılamazsa, iflas idaresi, tasfiye kapanıncaya değin işe devam eder. Tasfiye sırasında, özellikle müflisin işlerine devam edilmek suretiyle bir yavaş (tedrici) tasfiye biçimi kabul edilmişse, yeni kararlar alınması gerekebilir. Bunun için alacaklıların çoğunluğu isterse ya da iflas idaresi zorunlu görürse yeniden alacaklılar toplanması için davet yapılır.

Konkordatoda alacaklılar toplanmasında tetkik merciinin borçlunun konkordato isteğini kabul ettikten ve konkordato hazırlıkları için borçluya iki aylık bir süre verdikten sonra, atadığı konkordato komiseri borçlunun aktif ve pasifini saptar ve alacaklılara 20 gün içinde alacaklarını bildirmeleri için bir ilan yapar. Bu ilanda, alacaklıların konkordato önerisini görüşmek üzere toplanacakları gün de bildirilir. Böylelikle yapılan alacaklılar toplantısına komiser başkanlık eder ve borçlunun durumu üzerine bir rapor sunar. Bu raporda, komiserce düzenlenmiş olan deftere göre borçlunun malvarlığındaki aktif durumu ile alacakların araştırılması sonucunda beliren pasif durumu ortaya konur. Borçlu gereken bilgiyi vermek üzere bu toplantıya katılmak zorundadır. Görüşmeler sonunda, tutulan konkordato tutanağı hemen imzalanır. Ancak, bu tutanakta beliren çoğunlukla, konkordato kabul ya da reddedilmiş sayılmaz. İmzayı izleyen on gün içinde ortaya çıkan katılmalar kabul olur. Konkordato görüşmelerinde borçlu ve alacaklılar, borçlunun daha önce tetkik merciine vermiş olduğu proje ile bağlı değildirler. Bu projedeki ödeme sürelerini, koşullarını, aklanmış bir bölüm varsa bunun tutarını değiştirebilirler.

Konkordato, kaydedilmiş olan alacakların üçte ikisine sahip ve alacaklı sayısının üçte ikisine ulaşan bir çoğunluk tarafından imza edilmişse kabul olmuş sayılır. Ama böylelikle konkordato tamamlanmış olmaz. Bunun için mahkemenin konkordatoyu onaylaması gerekir.

alaçık, ALAÇIK, ALAÇUK, ALAÇUK olarak da bilinir. Anadolu'da kullanılan ve çeşitli türleri olan bir çadır tipi. Değişik tipte bir Yörük barınağıdır. Genellikle eğrilebilen ahşap direklerden yapılır. Bunların aralarını geniş ağaç kabuklarıyla örtülür. Bazı yörelerde ince değneklerle yapılan konik çadırın üstü çuhayla kaplanır, Fethiye'de ise koyun yününden keçeyle örtülür. Bolkar Dağı Yörüklerinin "alaçık" ya da "alayçık" olarak adlandırdığı keçe çadırlar hemen açılacak biçimde düzenlenmiş, birbirine eklenen çubuklardan yapılır.

Devamlı oturulanları olduğu gibi, yalnız yayla mevsimi için yapılanları da vardır. Bugün Anadolu'da özellikle Toroslar'da ve Muğla yöresinde kimi göçerler bu çadır tipini yaşatmaktadır.

Alaçam, Karadeniz Bölgesi'nde, Samsun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 632 km² (1989) olan Alaçam ilçesi doğuda Bafra, güneyde Vezirköprü ilçeleri, batıda Sinop ili, kuzeybatıda Yakakent ilçesi, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

İlçe toprakları genellikle dağlıktır. Bu toprakları, Küre Dağlarının uzantıları engebelendirir. Karadeniz kıyılarına doğru alçalan bu dağlar Karadeniz'e dökülen birçok çay ve dere ile parçalanmıştır. Ovalar daha çok bu çay ve derelerin oluşturduğu vadi tabanlarında yer alır. İlçenin kuzeydoğusu Bafra Ovasının uzantısı ile kaplıdır. En önemli su kaynağı Taşkelik Deresi ile ilçe sınırları dışında Kızılırmak'a katılan İlyaslı Çayıdır. Altınkaya Baraj Gölünün küçük bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

İlçedeki en önemli ekonomik etkinlik tarımdır. En çok yetiştirilen ürünler tütün, başta buğday olmak üzere tahıl ve fındıktır. Balıkçılık da önemlidir. En çok avlanan balıklar, hamsi, istavrit, palamut, lüfer, kefal, barbunya, mezgit ve kalkandır.

İlçenin geçmişi Bafra(*) yöresine koşuttur. Yörenin 1418'de Osmanlı topraklarına katıldığı bilinir. 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayeti Canik sancağına bağlı Bafra kazasının nahiyesi olarak yönetiliyordu. Cumhuriyet döneminde önceleri Bafra ilçesine bağlı bir bucak olan Alaçam, 1 Eylül 1944'te ilçe durumuna getirildi.

Alaçam kenti, 1 km lik bir karayoluyla Sinop-Samsun karayoluna bağlanır. Ayrı bir ilçe haline getirilmesine karşın, Alaçam'ın Bafra'yla yoğun bir ilişkisi vardır. Kent halkı, alışveriş, eğlence ve dinlence gereksinimleri için Alaçam'dan çok daha gelişmiş bir merkez olan Bafra'yı kullanır.

Alaçam Belediyesi 1884'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 43.162; kent, 12.097.

Alaçam Dağları, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Dursunbey'in yaklaşık 20 km güneyinde sıradağ. Başkalaşmış şistlerden oluşan kütlenin içine yer yer sil ve dayk denen volkanik kökenli damarlar girmiştir. Bu damarlar Üçüncü Dönemdeki (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ve Dördüncü Dönemdeki (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) şiddetli yanardağ etkinlikleri sonucu oluşmuştur. Doğudaki Kirmasti Suyunun önemli kollarından biri olan Balat Suyu ile batıdaki Susurluk Çayının kolu olan Killer Deresi arasında, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru yükselerek uzanır. En yüksek yeri Akdağ'daki Namazlar Kayası Tepesidir (2.089 m). Yükseklik kuzeybatıdaki Ulus Dağında 1.769 m'ye, Beydağ'da ise 1.674 m'ye düşer.

Alaçam Dağları vadilerle derin bir biçimde yarılmıştır. Yarılma Killer Deresi doğrultusunda daha belirgindir. Bu nedenle kütle, güneybatıdan bakıldığında daha heybetli görünür.

Alaçam Dağlarının yamaçları oldukça yoğun çam ormanları ile kaplıdır. Burada en çok kara çam yetişir. Türkiye'nin önemli ormanlarından biri olan Alaçam ormanları, Dursunbey ve Alaçam orman işletmelerine bağlıdır. Orman yolları oldukça sıktır. Alaçam ormanlarından özellikle mobilya ve yapı kerestesi üretilir.

Aladağ, Akdeniz Bölgesi'nde, Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Karaisalı'ya bağlı bir bucak olan Karsantı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla adı Aladağ biçiminde değiştirilerek ilçe yapılmıştır.

Aladağ Belediyesi 1973'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 23.207; kasaba, 4.990.

Aladağ, ALADAĞLAR olarak da bilinir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van Gölünün kuzeyindeki volkanik dağ dizisi. Yüksekliği 3.356 m olan Aladağ, andezit ve bazalt lavları ile bunların tüflerinden oluşmuş, yayvan sırtlı genç bir sönmüş yanardağdır. Neojen ve Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) ortaya çıkan büyük volkanizma olayları sonucu oluşmuş, tarih çağları süresince hiç patlamamıştır. Aladağ, Van Gölüne dökülen ve Van kapalı havzasının önemli akarsularından Bendimahi Çayını, Zilan Deresini ve Deliçay'ın kollarını besler. Bu küçük, ama kuvvetli akışlı akarsular, dağın yamaçlarını derin biçimde parçalayarak, yörenin daha da engebeli bir görünüm kazanmasına neden olmuşlardır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan bu dizinin en yüksek noktası kuzeyde 3.510 m'ye erişen Muratbaşı Tepesidir. Fırat'ın başlıca iki kolundan biri olan Murat Irmağının bu tepe yakınından doğduğu kabul edilir.

Aladağ volkanik kütlesi kuzeyde Diyadin'e, kuzeydoğuda ise Doğubeyazıt'a doğru basamaklar biçiminde alçalır. Hemen doğusunda bulunan ve bir başka genç volkan olan Tendürek Dağının(*) lav akıntıları ile birlikte geniş bir plato oluşturur. Bendimahi Çayının kolları bu platoyu parçalayarak derin vadiler açmıştır. Bu nedenle Aladağ kütlesinin doğusu oldukça sarptır.

Aladağ'ın yamaçları genellikle doğal step bitkileriyle kaplıdır. Daha yukarlarda ise, yüksekliğin ve düşük sıcaklığın etkisiyle, bitki örtüsü çok gelişememiştir. Bu nedenle dağın çıplak bir görünümü vardır. Günlük sıcaklık farkının yüksek olmasından ötürü fiziksel parçalanma kuvvetlidir.

Aladağ kütlesinin oluşturduğu lav platoları, yazları hayvancılığın yoğun olduğu yörelerdir.

Aladağ, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde, Sarıkamış'ın güneydoğusu ile Kağızman'ın kuzeybatısı arasında uzanan volkanik kütle. Yüksekliği 3.138 m olan Aladağ, Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) ortaya çıkan yanardağ etkinliği (volkanizma) sonucu oluşmuştur. Kuvaterner (Dördüncü) Dönem volkanizmasında püsküren andezit ve bazalt lavlarıyla bunların tüfleri geniş bir alana yayılmıştır. Aladağ'ın uzunluğu, 50-60 km, genişliği de 40-50 km kadardır. Kütleyi kuzey ve kuzeydoğudan Kars Çayı ve kolları çevreler. Aras Irmağı ise, Aladağ'ı güneybatı, güney ve güneydoğudan çevreleyerek akar. Özellikle güney kesiminde derin bir vadiyle sınırlanan kütlenin güney yamaçları oldukça dik eğimlerle Aras Vadisine iner. Bu nedenle Aladağ kütlesinin heybetli bir görüntüsü vardır.

Aladağ kütlesi üstündeki yaygın bitki örtüsünü yüksek dağ-plato stepleri oluşturur. Genellikle otsu bitki türlerinin bulunduğu bu yörede, yer yer küçük kümeler halinde ardıç ve meşeler de vardır. Orman büyük ölçüde tahribe uğradığı için step alanı oldukça genişlemiştir. Aladağ kütlesinin aşağı yamaçları oldukça zengin ot örtüsüyle kaplıdır. Plato stepleri olarak tanımlanan bu otluklar, hayvancılık ve yaylacılık açısından büyük önem taşır. Doğu Anadolu'nun başka yörelerindeki gibi Aladağ çevresinde de insan etkinliklerinin yazları oldukça arttığı izlenir.

Aladağ, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya'nın 50 km kadar kuzeybatısında dağ. Birinci Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) şistlerinden oluşmuştur. Yüksekliği 2.339 m olan Aladağ, güneyden Beyşehir Gölüne dökülen Kuruçay ile Sarıöz derelerinin kolları, kuzeyden ise Beylik Deresinin kolları tarafından yarılmıştır. Kütle, doğuya doğru hafif eğimli basamaklardan, batıya doğru ise oldukça dik eğimlerden oluşur. Birinci Zaman şistleri yanında Tebeşir Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce) yaşlı kalkerlerinin de oluşturduğu Aladağ'da birçok karstik kökenli kaynak bulunur. Dağın kuzey kesiminde oldukça kuvvetli parçalanma izlerine rastlanır; yer yer taş akıntıları dikkati çeker. Burası aynı zamanda Aladağ'ın en sarp kesimidir, eğimler oldukça fazladır.

Dağın aşağı yamaçlarında genellikle step karakterli otsu bitkilerin oluşturduğu zayıf bir bitki örtüsü vardır. Otsu bitkiler arasında yer yer kümelenmiş ağaçcık ve çalılıklar göze çarpar. Daha yüksek kesimlerde meşe ve ardıç toplulukları ortaya çıkar. Dağın yukarı bölümlerinde bodur ardıçlar görülür. Fiziksel parçalanmanın güçlü olduğu 2.000 m'nin üzerindeki alanlarda ise kısa süre yeşillenen bazı seyrek otlar görülür.

Aladağ kütlesi ilkbahar ve yazları hayvanların otlatıldığı bir mera alanıdır.

Aladağlar, Akdeniz Bölgesi'nde, Orta Toroslar'ın en yüksek kütlesi. Aladağlar kuzeydoğu yönünde yaklaşık 100 km boyunca uzanır, genişliği 40 km'dir. Aladağlar batıda Körkün Çayı vadisi ile Pozantı ve Kırkpınar dağlarından, güneybatıda jeologların Ecemiş Koridoru olarak adlandırdıkları derin tektonik çukurluk ile Bolkar Dağlarından ayrılır. Çukurova ile arasına güneyde tepelik bir alan giren Aladağlar kütlesi, kuzeyde Sultansazlığı'na doğru kademeli olarak alçalır. Aladağlar Çukurova'dan geçerek Akdeniz'e dökülen Seyhan Irmağının kollarından Zamantı Irmağı, Eğlence Çayı ve bunların kolları tarafından derin şekilde parçalanmıştır.

Aladağlar kütlesi güneybatıdan kuzeydoğuya doğru gittikçe yükselir. En önemli dorukları sırasıyla Karanfil Dağı (3.059 m), Torasan Dağı (3.374 m), Lorut Dağı (Koltepe'de 3.588 m) ve aynı zamanda Toroslar'ın en yüksek noktası olan Demirkazık Tepesidir (3.756 m).

Dağ genellikle, Karbonifer sonu ile Permiyen başı (y. 280 milyon yıl önce) ve Tebeşir Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce) kalkerlerinden oluşmuştur. Kalkerin dağ kütlesinde ana yapıyı oluşturmasından ötürü derin kanyon vadilerle lapya, dolin, uvala gibi başka karstik şekiller oldukça yaygındır. Dağın yamaçlarında ayrıca gür karst kaynaklarına rastlanır. Kütle, özellikle doğudan ve batıdan sokulmuş vadilerle derin biçimde yarılmıştır. Dağın, Ecemiş Koridoru ya da Tekir Çukuruna doğru inen batı yamaçları, Zamantı'ya doğru inen doğu yamaçlarına göre daha diktir. Ecemiş Koridorunun batısından başlayarak bir süre bu çukuru kuzey-güney doğrultusunda izleyen iki vadi, Aladağlar kütlesini yarıp dar boğazlar halinde doğu yamaca geçer. Bu iki vadide Körkün Çayı ile Çakıt Suyu akar. Çakıt Suyu vadisi, demiryolunun tünellerle aştığı görkemli Çakıt Boğazını oluşturur. Bu yol, İç Anadolu Bölgesi'ni Akdeniz'e bağlayan en önemli doğal geçitlerden biridir.

Aladağlar'da, özellikle de kuzeye bakan yamaçlarda, buzul aşındırmasının izlerine rastlanır. 3.200 m yükseklikte görülen bu izler, boyları 1 km'yi geçmeyen küçük sırt buzulları halindedir. Genellikle vadileri izleyen bu buzullar, yer yer de küçük çaplı buzul gölleri oluşturur.

Aladağlar'dan bir görünüm
Anadolu Ajansı Arşivi

Aladağlar'ın alçak yamaçlarında makiler geniş yer tutar. 1.000-1.200 m yükseklikte makilerle kızıl çam ormanları karışık haldedir. 1.200-2.000 m arasında ise kara çam ve Toros göknarının karışık olarak bulunduğu yoğun ve zengin orman alanına geçilir. Aladağlar'da saf kara çam ormanları da oldukça yaygındır. 2.500-2.800 m'den başlayarak seyrelen ormanlar yerlerini Alp tipi çayırlara bırakır. 3.500 m'den sonra sürekli kar sınırı gelir. Yoğun ormanlar ve çeşitli yüksekliklerdeki bitki katlarıyla Aladağlar'ın oldukça görkemli bir görünüşü vardır. Güçlü karstik kaynakların beslediği bol sulu akarsular ve Alp tipi çayırlar özellikle yazın, bunaltıcı Akdeniz sıcağının etkisinden uzak bir ortam oluşturur. Bu nedenle Aladağ yaylalarında yazın hayvancılık son derece hareketlidir. Özellikle Yörük göçerleri yaz aylarında buralarda hayvan otlatır. Ayrıca, Çukurova bölgesinden gelen birçok insan da yazın büyük bölümünü buradaki yaylalarda geçirir.

Aladura (Yoruba dilinde "Dua Sahipleri"), Batı Nijerya'da Yoruba halkları arasında yaygın dinsel hareket. Batı Afrika'nın yalvaçlara ve şifa inancına dayalı bazı bağımsız kiliseleri de Aladura kapsamındadır. 1970'lerin başında yandaşları birkaç yüzbini bulan Aladura akımı, 1918 dolaylarında Hıristiyan cemaatinin kalburüstü genç kesiminde ortaya çıktı. ABD'de kutsal şifa inancına bağlı küçük bir cemaat olan Philadelphia Faith Tabernacle Church'ün yayınlarından etkilenen bu gençler, Batı'nın ruh gücünden yoksun olduğunu düşünüyor ve Batı'daki din biçimlerini yetersiz buluyorlardı. 1918 dünya grip salgını, Ijebu-Ode'de (Nijerya) bazı Anglikanların bir dua grubunu oluşturmalarını hızlandırdı. Grup kutsal şifaya, duanın koruyuculuğuna ve Puriten ahlak kurallarına önem veriyordu. Anglikan geleneğine aykırı uygulamalar, 1922'de, birkaç küçük cemaatten oluşan ve Faith Tabernacle adıyla tanınacak olan bir grubu ayrılmak zorunda bıraktı. 1925'te Philadelphia Kilisesi'ndeki bir skandal Afrikalıların bu kurumla ilişkilerini kesmesine yol açtı.

Şifacı bir yalvaç olan Joseph Babalola'nın (1906-59) 1930'da kitlesel bir kutsal şifa hareketine önderlik etmesi, harekete asıl

yaygınlığını kazandırdı. Yoruba dini yadsındı, Amerikan etkisiyle bastırılan tutucu dinsel özellikler yeniden güçlendirildi. Geleneksel önderlerden, devletten ve misyoner kiliselerinden gelen tepkiler Aladura'yı İngiltere'deki tutucu Apostolik Kilise'den yardım istemeye yöneltti. 1932'de Apostolik misyonerlerin gelişiyle Aladura hareketi Apostolik Kilise adıyla yayıldı ve sağlamlaştı. Ama misyonerlerin, kutsal şifa öğretisine kesinlikle ters düşerek modern ilaçlar kullanması, çokeşlileri dışlaması ve Aladura üzerinde tam denetim çabasına girmesi sorunlar yarattı. 1938-41 arasında içlerinde Babalola ve Isaac B. Akinyele'nin de (sonradan Sir) bulunduğu güçlü önderler hareketten ayrılarak Apostolik İsa Kilisesi'ni kurdular. 1960'lara gelindiğinde kilisenin Gana'ya yayılmış 100.000 üyesi ve kendine ait okulları vardı. Apostolik Kilise ise İngiltere'yle ilişkisini sürdürdü. Hareketten yeni kopmalar, yeni "Apostolik" kiliselerin kurulmasına neden oldu.

Yorubalı yalvaç Moses Orimolade Tunolase ile birlikte mistik deneyimler yaşamış bir Anglikan olan Christiana Abiodun Akinsowon'ın kurduğu Kerubiler ve Seraflar adlı topluluk, Aladura'nın ayrı bir kesimini oluşturur. 1925-26'da kurulan topluluk, geleneksel büyü ve ilaçların yerine, vahiy ve kutsal şifa öğretilerini getirdi. Tunolase ve Akinsowon 1928'de hem Anglikan kiliselerinden, hem de öbür kiliselerden ayrıldılar. Aynı yıl kurucuların da birbirine ters düşmesiyle başlayan yeni bölünmeler on büyük, birçok da küçük grubun ortaya çıkmasına yol açtı. Bu gruplar, Nijerya'da, Benin (eskidan Dahomey), Togo ve Gana'da iyice yayıldılar.

Rabbin Kilisesi (Aladura), Josiah Olunowo Oshitelu tarafından kuruldu. Oshitelu, olağandışı mistik deneyimleri, oruçları ve ibadetleri yüzünden 1926'da görevinden uzaklaştırılan bir Anglikan kateşizm öğretmeniydi. Putperestlik ve büyücülük üzerine vaazlar veriyor, kehanetlerde bulunuyor, duayla, oruçla ve kutsal su kullanarak şifa dağıtıyordu. 1930'da Ogere'de kurduğu Rabbin Kilisesi (Aladura), Kuzey ve Doğu Nijerya'ya, Gana, Liberya, Sierra Leone ve Afrika dışına, başka bazı Aladura cemaatlerinin toplandığı New York ve Londra'ya yayıldı. Halen büyümeyi sürdüren Aladura hareketi içinde çok sayıda küçük ve kısa ömürlü grup, bir iki cemaati olan yalvaçlar ve işin ticaretini yapan şifa dağıtıcıları barınmaktadır.

Alaeddin (ö. y. 1564, Aceh, Sumatra), Malayların Johor Krallığı'nın 1528'den sonraki sultanı. Krallığı, Malakka'nın son sultanı babası Mahmud Şah'la birlikte kurduğu da kabul edilir. Mahmud Şah, Johor'u Singapur'un güneydoğusundaki Bintang Adasında 1512-13 yıllarında kurmuştu. Alaeddin babasının ölümünden (1528) bir süre sonra başkentini Johor Lama'ya taşıdı. 1564'te Johor Lama'yı yağmalayan Açelere tutsak düştü ve Aceh'te öldü. Başka bir kaynakta ise ölüm yeri Johor Lama olarak belirtilir.

Alaeddin Ali, VASI ALİSI olarak da tanınır (d. Filibe - ö. 1543, Bursa), divan nesrinin büyük ustalarından sayılan Osmanlı şair. I. Süleyman (Kanuni) dönemi ulemasından Abdülvasi Efendi'nin yanında yetiştiği için Vasi Alisi olarak anılır. Medrese öğrenimi gördü. Bursa, Edirne ve İstanbul'da müderrislik yaptıktan sonra 1543'te Bursa kadısı oldu; bu görevdeyken öldü.

Alaeddin Ali, Hüseyin Baykara'nın komutanlarından Emir Süheyli için Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin Farsçaya çevirdiği *Envar-ı Süheyli*'yi (Kelile ve Dimne) Türkçeye aktardı. *Hümayunname* (ös 1835) adlı bu çeviride *Envar-ı Süheyli* metnini temel almakla birlikte birçok bölümü yeniden işledi; Arap, Fars ve Türk edebiyatından seçme şiirlerle, güçlü tasvirlerle, atasözleriyle zenginleştirdi. Bir bakıma, *Kelile ve Dimne*'yi Türkçede yeniden yazmış oldu. Bu çeviri, yarattığı dil ve üslupla divan nesrinin klasik bir örneği sayıldığı gibi, Batı'daki *Kelile ve Dimne* çalışmaları için de vazgeçilmez bir kaynak olmuştur.

Alaeddin Ali Bey, ALAEDDİN HALİL olarak da bilinir (ö. 1398, Konya), Osmanlıların Anadolu'ya yayılmasına karşı direnen Karamanlı beyi. Kramanlı Halil Bey'in oğludur. Yaklaşık 1360'ta hükümdar oldu. Karamanlılar ile Osmanlılar arasında ilk ilişkiler onun döneminde başladı ve Alaeddin Ali Bey Rumeli'ye geçen Orhan Bey'e yardım amacıyla bir müfreze gönderdi. I. Murad'ın (Hüdavendigâr) kızı Melek Hatun ile evlendi. Ama, Osmanlıların Anadolu'da yayılarak Karamanlı sınırlarına kadar dayanmaları üzerine beylikler arası ittifaklarla Osmanlı ilerlemesini durdurmaya çalıştı.

Alaeddin Ali Bey Kıbrıs Krallığı'nın Anadolu'nun güney kıyılarına egemen olma girişimine bu yöredeki beyliklerle birlikte karşı koydu. 1367'de Gorigos'u İçel'de kuşattı. Başarıya ulaşamamasına karşın, Kıbrıslıların geri çekilmesini sağladı.

Alaeddin Ali Bey, I. Murad'ın Rumeli'de bulunmasından yararlanarak Osmanlı topraklarına saldırdı. Konya yakınlarında Timurtaş Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna yenilerek Konya'ya çekildi. Eşi Melek Hatun'un aracılığı ve Karamanlıların ele geçirdikleri yerleri Osmanlılara geri vermeleri koşuluyla barış yapıldı (1386). I. Murad'ın 1389'da Kosova'da şehit düşmesi üzerine Alaeddin Ali Bey yeniden Osmanlı topraklarına saldırdı. I. Bayezid Konya'yı kuşatınca, ele geçirdiği yerleri bir kez daha geri vererek barış yaptı. Ardından Kadı Burhaneddin ile çarpıştı (1390-94). Timur'un Anadolu'ya girmesiyle ona bağlılığını ilan etti. Karamanlıların Ankara'ya baskın yaparak Anadolu beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı tutsak almaları I. Bayezid'in 1398'de Konya'yı ikinci kez kuşatmasına yol açtı. Konya içinde yapılan savaşta halktan hiçbir destek görmeyen Alaeddin Ali Bey yenilerek tutsak düştü ve öldürüldü. Karamanlılar, Ankara Savaşı (1402) sonrasına değin Osmanlı egemenliğinde kaldılar.

Alaeddin Camisi (Bursa), Osman Gazi'nin oğlu Alaeddin Bey'in 1325-26 arasında yaptırdığı cami. Osmanlı camilerinin ilk örneklerindendir. Büyük bir avlu içinde bulunan cami, önündeki üç gözlü son cemaat yeriyle, tek kubbeli klasik bir plan şeması gösterir. Kubbe, içeriden köşelerdeki yelpaze biçimli üçgenler üzerinde yükselir. İç mekân oldukça yalındır ve mukarnasa rastlanmaz. Son cemaat yerinin ortadaki açıklığını kubbe, yanlarını ise aynalı tonozlar örter; önündeki sütunlara da İon ve Korent başlıkları yerleştirilmiştir. Doğu yönünde, son cemaat yerine bitişik tuğla minarenin şerefesi özgün biçimiyle kalmıştır. Camide, ilk yapım tarihinden başka, son yapımın 1861'de olduğunu bildiren 1890 tarihli bir yazıt vardır. Avlunun batısındaki geniş alanda, gene Alaeddin Bey'in adını taşıyan, ama bugün yalnızca duvar temelleri ile çeşmesi kalmış olan bir de hamam vardır.

Alaeddin Camisi (Konya), 12. yüzyıl ortalarına tarihlenen erken dönem Selçuklu camilerinden biri. Kuzey cephesindeki yazıtlar, yapıdaki dönem farklarını açıklamakla birlikte, kesin bir tarihlemeye olanak vermez. Yapının zaman içinde çeşitli eklerle değişime uğradığı, organik bir bütünlük göstermeyen planından anlaşılmaktadır. Mimberindeki yazıtta ise caminin önceleri, yapımına 1155'te Sultan I. Mesud döneminde başlanan ve 1200'de I. Alaeddin Keykubad döneminde tamamlanan kubbeli orta bölümden oluştuğu belirtilir. Cami daha sonra kıble duvarına paralel olmak üzere bu bölümün doğusuna yedi, batısına da beş sahın eklenerek genişletilmiştir. Bu bölümler düz bir çatı ile örtülüdür. Ayrıca, gene kubbeli orta bölümün mihrap ekseni üstünde, avluya da çıkıntı yapan, biri 10 köşeli, öbürü sekizgen iki kümbet yapılmıştır. Bunlardan II. Kılıç Arslan'ın yaptırdığı on köşeli kümbet içten daire planlı ve kubbeli,

Konya Alaeddin Camisinin içten görünüşü
Link

dıştan kulahlıdır. Öbürü ise içten de sekizgen planlıdır ve üstü tamamlanmamış bir Selçuklu kümbetidir. Caminin kuzeyinde bulunan avlu, anıtsal cephesiyle yapıyı tümüyle kavrar. Üstünde yazıtlar bulunan avlu cephesi sarı kalker taşından, taçkapı ise iki renkli mermerdendir. Yazıtlarda yapım tarihlerinden başka Muhammed Havlan ed-Dımışki ile Kerimeddin Erdişah ustaların adları yazılıdır. On köşeli kümbetin kulahının çevresinde de mimar olarak Hocenli Yusuf bin Abdülgaffar'ın adı geçer. Gerek sonradan eklenen bölümlerin düz çatısında, gerekse taçkapıdaki mermer işçiliğinde Arap etkisi görülür.

Alaeddin Camisi (Niğde), I. Alaeddin Keykubad döneminde, Abdullah bin Beşare'nin 1223'te yaptırdığı cami. Caminin ana

Niğde Alaeddin Camisi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

mekânındaki kemerlerden birinde mimar olarak Sıddık bin Mahmud adı yazılıdır. Mihrap duvarına dik yönde uzanan iki ayak sırası, dikdörtgen planlı camiyi üç sahna böler. Bu sıraların her birinde dörder ayak vardır. Taştan mukarnas dolgulu tromplara oturan mihrap önü kubbesinin doğusundaki bölüm gene bir kubbeyle, batısındaki bölüm ise sekiz parçalı bir manastır tonozuyla örtülüdür. Caminin öbür bölümlerini düz bir çatı örter. Mihrabın karşısına gelen sahnın ortasındaki bölümün üstünde ahşap bir aydınlık feneri bulunur. Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan minare, şerefesine kadar özgün biçimiyle kalmıştır. Yazıtında yapım tarihi bulunan doğu yönündeki taçkapıdan başka, kuzey cephesinde, minareye bitişik ikinci bir küçük kapı daha vardır. Bezeme, mihrapta ve taçkapıda yoğunlaşmıştır. Mihrap geometrik yıldızlarla, örgü motifleri ve rozetlerle bezelidir; taçkapı ise, hiç boşluk kalmamacasına zengin bir bezemeyle değerlendirilmiştir.

Alaeddin Halaci, ALAEDDİN MUHAMMED ŞAH olarak da bilinir (ö. 2 Aralık 1316, Delhi), İslamın Hindistan'da yerleşmesinde önemli rol oynayan Delhi sultanı.

Halaci hanedanının kurucusu Celaleddin Firuz Şah'ın yeğeni ve damadıdır. 1292'de Kara valisi oldu. 1295'te Malva seferini başarıyla sonuçlandırarak Dekkan'a girdi ve Raca Ramaçandra'yı vergiye bağladı. Bu olayla İslam egemenliği ilk kez Hint Yarımadasına girmiş oluyordu. Alaeddin Halaci 1296'da amcası Firuz Şah'ı öldürterek Delhi sultanı oldu. 1303'e değin düzenlediği seferlerle Gucerat, Ranthambhor, Çitor ve Racasthan'ı aldı. 1305'te Orta Hindistan'a girdi. 1307'de yarımadanın güney ucundaki Çamiron'a ulaştı. 1311'de Multan, Lahor, Delhi, Dvasamudra, Lahnanti, Sonargaan, Thatta ve Gucerat'ı kapsayan büyük bir devlet kurmuş, servetiyle de bölgenin en güçlü hükümdarı durumuna gelmişti.

Önemli reformlar gerçekleştiren Alaeddin Halaci din adamlarının devlet işleriyle ilgilenmelerini yasakladı; güçlü bir merkezi yönetim ve düzenli bir ordu kurdu. Özel mülkiyetteki büyük toprakları kamulaştırdığı gibi, vergi sistemini de eşitlik ilkelerine göre yeniden düzenledi; bu da varlıklı ve ayrıcalıklı kesimlerin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Koyduğu yasalarla, ırklar ve dinler arasında hoşgörüyü ve uzlaşmayı sağlamaya çalıştı. Hükümdarlığı sırasında Hindistan'ın refah düzeyi yükseldi. Alaeddin Halaci Delhi'nin imarına da özel bir önem vererek, kentin İslam dünyasının kültür ve bilim merkezi olmasına çalıştı. Ölümünden sonra yerine geçen oğulları Şihabeddin Ömer Şah ve Kutbeddin Mübarek Şah'ın kısa süren sultanlıkları, 1320'de yönetimin Tuğluklıların eline geçmesiyle son buldu.

Alaeddin Keykubad *bak.* Keykubad

Alaeddin Medresesi *bak.* Muineddin Süleyman Pervane Medresesi

Alaeddin Muhammed (ö. Aralık 1220, Abeskun Adası, Hazar Denizi), Harezmşahlar(*) hükümdarı.

Alaeddin Tekiş'in (*) oğlu olan Alaeddin Muhammed, 1200'de babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk yılları Gurlularla mücadele içinde geçti. Merv, Tus, Nişabur, Serahs kentlerini Gurlulardan geri aldıysa da, Gurlu üstünlüğüne son veremedi. Gurluların Harezm'e girmesi üzerine 1204'te Karahitaylardan ve Karahanlılardan yardım istedi. Karasu Savaşı'nda başarı elde edince bu kez de vergi ödemekte olduğu Karahitaylarla mücadeleye koyuldu. Maveraünnehir'e yürüyerek Buhara'yı ele geçirdi. 1217'de çıktığı İran seferinde Fars ve Azerbaycan bölgelerini egemenliği altına aldı. Kendisine güveni gittikçe artan Alaeddin Muhammed, Cengiz Han'la yaptığı anlaşmayı bozarak bir Moğol kervanını Otrar'da yağmalatınca (1218) Cengiz orduları Harezm'e saldırdı, halkın çoğunluğunu kılıçtan geçirdi. Ülkesinde sığınacağı hiçbir yer kalmayınca Alaeddin Muhammed Hazar Denizindeki Abeskun Adasına kaçtı ve orada öldü.

Alaeddin Tekiş (ö. 4 Temmuz 1200, Nesa), devleti en geniş sınırlarına ulaştıran Harezmşahları(*) hükümdarı (1172-1200).

II Arslan'ın oğlu olan Alaeddin Tekiş 1172'de Cend emiriyken babası ölünce üvey annesi Terken (Türkân) Hatun, oğlu Sultan Şah adına ülkeyi yönetmeye başladı. Tekiş, Karahitaylardan yardım alarak Gürgenç'i ele geçirdi ve hükümdarlığını ilan etti (1172). Terken Hatun'un karşı saldırılarını sonuçsuz bıraktı. Seyhun (Sırderya) Kıpçaklarından oluşan güçlü ve disiplinli bir ordu kurarak 1182'de Buhara'yı, 1187'de Nişabur'u ele geçirdi. Mazanderan'ı da vergiye bağladı. Doğu sınırlarında güvenliği sağladıktan sonra 1190'da batıya yöneldi. 1193'te Rey'e kadar ilerledi. Ertesi yıl Irak'a bir sefer düzenleyerek Irak Selçuklularına son verdi. Sultan sanını alarak 1195'te Kırman'a girdi. Ülkesini, bölgenin en büyük ve kuvvetli devleti durumuna getirirken, Abbasi Halifeliğinin yetki alanını Bağdat ve çevresiyle sınırlandırdı. Batınilere karşı bir sefere hazırlanırken öldü.

Alaeddin'in lambası, *Binbir Gece Masalları*'nın en ünlülerinden biri. Büyücü bir dervişin Alaeddin adlı bir çocuğu kendi çıkarları için birtakım güç işlere koşmasını ve ikisi arasındaki mücadeleyi anlatır.

Derviş, Mustafa adlı ölmüş bir terzinin oğlu olan Alaeddin'le yakınlık kurar. Önce yanına alarak ona yardım eder, sonra da dünyanın merkezinde bulunan sihirli lambayı almak üzere onu yeraltına indirir. Orada başına gelenler ve dervişin kendisine yaptıkları Alaeddin'i düşünmeye zorlar. Dervişin iyi niyetli olmadığını, sihirli lambayı kendi çıkarı için istediğini anlayan Alaeddin, türlü serüvenlerden sonra lambayı bularak yeraltından kurtulur. Lambanın yardımıyla büyük servet sahibi olunca sultanın kızıyla evlenir ve mutlu bir yaşam sürmeye başlar.

Alaeddin'in lambası masalı, sihirli bir araçla istediği her şeyi elde etme gücüne kavuşmanın, insan yaşamını nasıl etkileyeceğine Doğu dünyasından verilmiş güzel bir örnektir. Masal, 18. yüzyıldan sonra, *Binbir Gece Masalları*'nın öteki bazı ünlü masallarıyla birlikte Batı dillerinden pek çoğuna çevrilmiş, Alaeddin'in serüvenleri ve sihirli lambası Batılı insanın dünyasında birçok açıdan simgeleşerek sahne ve sinema yapıtlarına konu olmuştur.

Alagoas, Brezilya'nın kuzeydoğusunda eyalet (*estado*). Brezilya'nın 23 eyaleti arasında büyüklük bakımından sondan ikincidir ve sanayileşmenin henüz başlangıcında olan bir tarım bölgesidir. São Francisco Irmağının kuzey yakasında bulunan Alagoas, kuzeyde ve batıda Pernambuco eyaleti, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde Sergipe, batıda Bahia ile çevrilidir. Yüzölçümü 27.652 km², kıyılarının uzunluğu ise yaklaşık 220 km'dir. Eyaletin adı, sınırları içinde bulunan çok sayıda gölden (*lagôas*) gelir. Başkenti Maceió'dur.

Kuzeydeki Pôrto Calvo ile São Francisco Irmağının kuzey yakasındaki Penedo, 16. yüzyılda Portekizlilerin Brezilya'yı ilk işgal yıllarında kuruldu. 17. yüzyılın ilk yarısında bölgeye ayak basan Hollandalılar çok geçmeden buradan çıkartıldılar. Aynı dönemde ormanlarda, Afrika'ya özgü birçok özellik taşıyan farklı bir kültüre sahip kaçak kölelerce, tahkim edilmiş yerleşmeler (*quilombo*'lar) kurulmuştu. Alagoas, 1817'ye değin Pernambuco'ya bağlı bir ilçeydi. Kısa bir süre askeri hizmet karşılığı verildikten sonra, 1822'de Brezilya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, önce imparatorluğun bir ili, 1899'da da cumhuriyetin bir eyaleti oldu.

Alagoas'ın iklimi kıyılarda sıcak ve nemli, iç kesimlerde ise sıcak ve kurudur. Arazi, yarı kıraç bir platodan dar bir kıyı düzlüğüne doğru alçalır. Eyaletin başlıca ırmakları São Francisco, Mundaú, Paraíba ve Coruripe'dir. Alagoas'taki çok sayıda gölün en büyükleri, Mundaú (Kuzey Gölü) ile Manguaba'dır (Güney Gölü). Jeolojik bakımdan Borborema Dağlarının (*serra*) güney kesiminin büyük bölümünü kaplayan eyaletin en yüksek noktası Lisa Dağıdır. Bitki örtüsü bakımından dört bölgeye ayrılır: Kıyı düzlüğü, Mata ya da tropik yağmur ormanı, çalılık bir savan bölgesi olan Agreste ile çalılar ve kaktüslerle kaplı kurak bir bölge olan Caatinga. Hayvan varlığı zengin ve çeşitlidir.

Alagoaslılar, Avrupalı, Afrikalı ve Yerli kökenli halkların bir karışımıdır. Beyazlar ve Siyahlar kıyı bölgelerinde, Avrupalı-Yerli melezi yerliler (*caboclos*) ise iç bölgelerde çoğunluğu oluşturur. Eyaletin dili Portekizce, başlıca din Katoliklikur.

Eyalette, Alagoas Üniversitesi'nden başka bir devlet tıp ve sağlık bilimleri okulu ile özel bir sosyal hizmetler okulu, ayrıca teknik öğretim veren çok sayıda kurum vardır.

São Francisco Irmağının üzerindeki Paulo Afonso hidroelektrik santralından elde edilen elektrik kentlere dağıtılır. Ancak eyaletin su kaynakları azdır.

Hem ırmak ulaşımını kolaylaştırmak, hem de iç bölgelere kullanma suyu sağlamak üzere São Francisco Irmağı üzerinde kanallar açılmıştır. Sağlık koşulları kötüdür. Eyalette hastaneler ve başka sağlık kuruluşları varsa da bunların tümü malî güçlükler ve eleman eksikliğiyle karşı karşıyadır.

Temel olarak bir tarım bölgesi özelliğini koruyan Alagoas'ta sanayi gelişme halindedir. Başlıca tarım ürünleri şekerkamışı, baklıyat, hurma, hindistancevizi, manyok, pirinç, mısır, pamuk ve tütündür. Eyaletin orta batısında bir sütçülük bölgesi olan Bacia Leitera'da sığır yetiştiriciliği gelişmektedir. Şeker üretimi eyaletin en önemli sanayisidir; öbür sanayi dalları arasında dokumacılık, dericilik, demir ergitme ve arıtma, mısır ve pirinç işleme, süt ürünleri ve kimyasal gübre üretimi yer alır.

Eyalette, ince ve ipeksi bir asbest türü çıkarılır. Birçok petrol kuyusu işletilmekte, petrol arama ve sondaj çalışmaları sürdürülmektedir. Petrol üretimi Arapiraca, Maceió, Marechal Deodoro, São Miguel, Coqueiro Sêco ve Piaçabuçu'da toplanmıştır.

Eyalet başkenti olan Maceió, aynı zamanda başlıca ticaret kentidir. Kentte bir sanayi bölgesi vardır. Jaragua limanından küçük çaplı kıyı ticareti ve uluslararası ticaret yapılır. São Francisco Irmağı ile birkaç göl üzerinden iç yörelere ulaşılabilir. Palmares Havaalanı'ndan kalkan uçaklar, Maceió'yu ülkenin öbür eyalet başkentlerine bağlar.

Alagoas'taki kültür kurumları arasında Tarih ve Coğrafya Enstitüsü, Edebiyat Akademisi ve Tıp Derneği sayılabilir. Nüfus (1990) 2.420.400.

Alahan Manastırı *bak.* Alacahan Manastırı

Alain, asıl adı EMILE-AUGUSTE CHARTIER (d. 3 Mart 1868, Mortagne - ö. 2 Haziran 1951, Le Vésinet, Paris yakınları, Fransa), yapıtlarıyla birkaç kuşak boyunca okuyucuyu derinden etkileyen Fransız filozof.

Felsefe öğrenimi gördükten sonra, aralarında Rouen'ın da bulunduğu birçok kentte lise öğretmenliği yaptı. Rouen'dayken politikayla ilgilenmeye ve radikal bir gazeteye 600 sözcüklük günlük yazılar yazmaya başladı. Yazıları yüksek edebi değeriyle çok geçmeden dikkati çekti. 1908'den sonra denemelerini ilerde klasikler arasında sayılacak çeşitli kitaplarda toplayarak yayımladı. Paris'teki Henri Quatre Lisesi'nde felsefe öğretmenliğine atanan Alain, bir sonraki kuşaktan birçok felsefe öğretmeninin öğretmeni oldu. Savaş çıkmayacağı yolundaki yaygın kanıya karşın Alain, I. Dünya Savaşı'nın patlak vereceğini önceden söyleyerek bu savaşa karşı çıktı. Ama savaş başlayınca topçu olarak orduya yazıldı. Rütbe almayı reddetti ve bütün savaşı er olarak kıtada geçirdi. *Mars, ou la guerre jugée* (1921; Mars ya da Savaş Yargılanıyor), *Quatre-vingt-un chapitres sur l'esprit et les passions* (1917; Zekâ ve Tutkular Üzerine Seksen Bir Makale) ve *Système des beaux-arts* (1920; Güzel Sanatlar Sistemi) adlı yapıtlarını cephede ya da batarya telsizcilerinin sığınaklarında yazdı. Ardından Henri Quatre Lisesi'ndeki görevine döndü. Sonraki yıllarda yayımlanan en önemli yapıtları *Les idées et les âges* (1927; Düşünceler ve Çağlar), *Entretiens au bord de la mer* (1931; Deniz Kenarında Söyleşiler), *Idées* (1932; Düşünceler), *Les Dieux*(1943; Tanrılar), *Histoire de mes pensées* (1936; Düşüncelerimin Öyküsü), *Les aventures de coeur*'dür (1945; Kalbin Serüvenleri). Yaşı ve hastalığı onu öğretmenlikten alıkoyunca, Paris yakınlarında, öğrencilerinin kendisini ziyaret edebileceği küçük bir eve yerleşti. 1951'de, ilk kez verilen Büyük Ulusal Edebiyat Ödülü ile ödüllendirildi. Kabul ettiği tek onur da bu oldu.

Türkçe'ye çevrilen yapıtları, *Söyleşiler* (1961), *Mutlu Olmak Sanatı* (1985), *Edebiyat Üstüne Söyleşiler*'dir (1985).

Alain DE LILLE, Latince ALANUS DE INSULIS (d. y. 1128, Lille?, Flandre - ö. 1202, Citeaux, Fransa), ilahiyatçı ve şair. Çeşitli alanlardaki bilgisiyle büyük ün kazandığından "evrensel bilgin" olarak tanınırdı. Paris'te öğrenim gördü ve ders verdi. Bir süre Montpellier'de yaşadı ve sonradan Cistercium tarikatına katıldı.

İlahiyatta akılcılıkla mistisizmi bağdaştırmaya çalışan eklektik bir skolastisizmi benimsedi. Skolastik felsefeye karşı 12. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan mistik tepkiye o da katıldı. Temel ilahiyat yapıtı olan *The Art of the Catholic Faith*'de (İngilizce çev.; Katolik İnanç Sanatı), amentüde yer alan inanç kavramı çerçevesinde tanımlanan dogmaların doğruluğunu kanıtlamaya çalışırken matematiksel bir yöntem kullandı. *Treatise Against Heretics*'te (İngilizce çev.; Heretiklere Karşı Savlar) aykırı dinsel öğretileri akılcı savlarla çürütmeye çaba gösterdi. *Maxims of Theology*'de (İngilizce çev.; İlahiyatın Düsturları) ise iman ilkelerinin apaçık önermeler olduğunu savundu.

Alain, iki şiiriyle ortaçağın Latince edebiyat tarihine geçmiştir. *Plaint of Nature* (İng. çev.; Doğanın Yakınması), insanın kötü yanları üzerine zekice bir yergidir. *Anticlaudianus* ise, insan ruhunun Tanrı ve doğa tarafından yaratılması ve yetkinleştirilmesi, ilahiyat ve felsefe, erdemler ve sanatlar üzerine uzun bir alegoridir. M. Baumgartner'in *Die Philosophie des Alanus de Insulis* (Alanus de Insulis'in Felsefesi) adlı kitabı 1896'da yayımlanmıştır.

Alain-Fournier, asıl adı HENRI-ALBAN FOURNIER (d. 3 Ekim 1886, La Chapelle-d'Angillon, Cher, Fransa - ö. 22 Eylül 1914, Birinci Marne Çarpışması'nda), Fransız yazar. Tamamlanmış tek romanı *Le Grand Meaulnes* (1913; *Adsız Köşk*, 1944/*Adsız Ülke*, 1982) çağdaş klasikler arasında yer alır. Yazarın Orta Fransa'nın ücra bir köyünde geçen mutlu çocukluk yıllarına dayanan roman, yitirilmiş sevinçler dünyasına duyduğu özlemi yansıtır. Romanın kahramanı idealist, ama tuttuğunu koparan bir çocuktur. Bir gün okuldan kaçarak yıkık dökük bir kır evindeki çocuk partisine gider ve orada güzel bir kıza rastlar. Roman bundan sonra çocuğun, kızı, evi ve orada yaşadığı olağanüstü havayı arayışını anlatır. Romanın en çarpıcı özelliği, gerçekçi gözlemlerle betimlenen kırsal bir fon üzerinde bir başka dünya özlemini canlandırmasıdır. Kayınbiraderi eleştirmen Jacques Rivière ile yazışmalarını da kapsayan yapıtlarının büyük bölümü ölümünden sonra yayımlanmıştır. R. Gibson tarafından yazılan yaşamöyküsü *The Quest of Alain-Fournier* (Alain-Fournier'nin Arayışı) 1953'te çıkmıştır.

Alaiye *bak.* Alanya

Alaiye beyleri, 1293-1471 arasında Alaiye'de (bugün Alanya) egemenlik kurmuş beylere verilen ad. Önceleri Karamanlılara, daha sonra da Memlüklere bağlı kaldıklarından beylik olarak anılmazlar. Alanya'yı 1293'te topraklarına katan Karamanlı beyi Bedreddin Mahmud buranın yönetimini kendisine bağlı beylere bırakmıştı. Adı bilinen beylerden Yusuf, Savcı ve oğlu Karaman beyler, 14. yüzyıl boyunca yöredeki egemenliklerini sürdürdüler. Karaman 1427'de Alanya'yı para karşılığında Memlüklere devretti. Buna karşı çıkan Lutfi Bey ağabeyi Karaman'ı öldürterek başa geçti. Lutfi Bey önceleri Kıbrıs Krallığı, daha sonra da Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. 1461'de ölümü üzerine başa geçen Kılıç Arslan döneminde Osmanlı veziri Gedik Ahmed Paşa Alanya'yı ele geçirerek Alaiye beylerinin egemenliğine son verdi.

Alajuela, Kosta Rika'nın kuzeybatısında il. Yüzölçümü 9.500 km²'dir. Kuzeyde Nikaragua ile sınır komşusudur. Güneydeki Orta Cordillera ve batıdaki Guanacaste Cordillerasından kuzeyde San Juan Irmağına kadar uzanır. Nikaragua sınırının bir bölümünü oluşturan San Juan Irmağı, Nikaragua Gölünün sularını Antil Denizine akıtır. San José'den sonra, hayvancılıkta ülkenin en önemli ili olan Alajuela'da sanayi ve ticaret de gelişmiştir. İl, ülkenin şekerkamışı üretiminin yarısını gerçekleştirir. Ayrıca kahve ve meyve yetiştirilir. İlin güney bölümünde, Pan-Amerikan Karayolu ile il merkezi Alajuela'nın içinden de geçen Kosta Rika demiryolu uzanır. Nüfus (1990 tah.) 526.271.

Alajuela, Kosta Rika'nın kuzeybatısındaki Alajuela ilinin merkezi. İlin ortasında yer alan 957 m yüksekliğindeki bir plato üstünde kurulmuştur. Başkent San José'nin hemen kuzeybatısında, Pan-Amerikan Karayolu'nun üzerindedir. İspanyol sömürge yönetimi sırasında La Lajuela-Villahermosa olarak bilinen kent, 1821'de ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan mücadelede etkin rol oynadı. Bağımsızlığın kazanılmasından beş yıl sonra, Kosta Rika'yı yeniden İspanyol egemenliğine sokmak isteyenlerin tertipleri kentte karışıklıklara yol açtı. Alajuela 1830'larda kısa süre için ülkenin başkenti oldu. 1856'da Kosta Rika'ya el koyan ABD'li serüvenci William Walker'a karşı ülkeyi başarıyla savunarak kahraman olan Juan Santamaría bu kentte doğmuştur. Alajuela, yapımına 1870'lerde başlanan ve Kosta Rika'nın iki kıyısını birleştiren demiryolunu inşa çalışmalarının başlangıç noktası ve merkeziydi. Çiçekleri ve pazarlarıyla kent bugün bir sayfiye yeridir. Nüfus (1983 tah.) 42.579.

Alakaluflar, Güney Amerika'da yaşayan Yerli halk. Yaklaşık 50 kişi olan Alakaluflar, Şili'nin güneyindeki Wellington Adasının doğu kıyısında yaşarlar. Kültürleri, artık soyu tükenmiş olan kuzeydeki Çonoların(*) ve güneydeki Yamanaların(*) kültürüne çok benzer.

Alakaluflar dağlık, yabanıl bir bölgede yaşarlar. Çevrede yüzlerce ada vardır. Rüzgâr, yağmur ve soğuğun yanı sıra balta girmemiş yağmur ormanları yüzünden, geçim olanakları başta kabuklu hayvanlar, deniz memelileri ve kuşlar olmak üzere toplayıcılık ve avcılıkla sınırlanmıştır. Kano, Alakalufların okyanustaki yiyecek kaynaklarından yararlanabilmelerini sağlayan vazgeçilmez bir araçtır. Sürekli yerleşmeden kaçınan Alakaluflar, kumsal boyunca denizde kabuklu hayvan arayarak günübirlik bir yaşam sürdürürler. Karı, koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile toplumsal, siyasal ve iktisadi temel birimdir. İki ya da üç ailenin bazen beraber dolaşmasına karşın çekirdek aileden daha büyük bir örgütsel birim görülmez. Ağaç kabuğundan ve deriden kulübeler yaparlar. Ruhlara inanmalarına ve bazı büyücülük yöntemleri uygulamalarına karşın din kavramları çok gelişmemiştir.

alakarga, KESTANEKARGASI olarak da bilinir, ötücükuşlar takımının *Corvidae* (karga-

Mavi alakarga (*Cyanocitta cristata*)
John H. Gerard

giller) familyasından yaklaşık 35-40 kuş türünün ortak adı. Parlak renkleriyle öbür kargalardan ayrılan alakargalar ormanlık yerlerde yaşar ve gürültücü davranışlarıyla tanınır. Çoğu Yenidünya'da, birkaç türü de Avrasya'da bulunan alakargalar genellikle hepçildir. Bazıları yumurta çalar, birçoğu da kışın yemek üzere güz başında toprağa ya da ağaç kovuklarına tohum, pelit, fındık ya da kestane saklar. Ağaç dalları arasına çırpılarla yaptığı yuvası taş biçimindedir. Alakarganın birçok türü üreme mevsimi dışında toplu olarak yaşar.

En iyi bilinen alakarga türü olan *Garrulus glandarius* 34 cm uzunluğunda, pembe-kızıl kahve renktedir; kanatları siyah, beyaz ve parlak mavi nakışlıdır. Kuzey Kutbu'na yakın bölgelerin hemen her yerinde, orman ve korularda yaşar. Türkiye'de Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ağaçsız kesimleri dışında her yerde görülür ve bazı yörelerde "alakese" ya da "alakabak" adıyla da tanınır.

Alakargaya çok benzeyen, mavi renkte ve 30 cm uzunluğundaki mavi alakarga (*Cyanocitta cristata*) Kuzey Amerika'daki en yaygın türdür. İyi bilinen öbür türler Sibirya alakargası (*Perisoreus infaustus*), Amerika'da bulunan Steller alakargası (*Cyanocitta stelleri*), çalı alakargası (*Aphelocoma coerulescens*) ve tropik Amerika'da yaşayan yeşil alakargadır (*Cyanocorax yncas*).

Alakol Gölü, Rusça OZERO ALAKOL, OZERO ALA-KUL olarak da bilinir, Kazakistan'da tuz gölü. Balkaş Gölünün 180 km doğusunda, ülkeyi Çin'e bağlı Xingjiang Uygur Özerk Bölgesi'nden ayıran sınırın yakınındadır. Akaçlama havzası yaklaşık 68.700 km², yüzölçümü 2.655 km²'dir. Derinliği 45 m'yi bulan Alakol Gölüne kuzeyden Ürdjar Irmağı karışır.

Alalah, TEL AÇANA olarak da bilinir, Antakya'nın kuzeydoğusunda, Amik Ovasında Türkiye-Suriye sınırında yer alan büyük höyük.

1937-39 ve 1946-49 dönemlerinde British Museum adına Sir Leonard Wooley başkanlığında bir ekip tarafından kazıldı. Mezopotamya ve doğusu ile Ege ve batısı arasındaki kültür etkileşimini göstermesi ve Amik Ovasının kronolojisini vermesi bakımından önem taşır. Höyüğün dördüncü katında bulunan ve İÖ 15. yüzyıla tarihlenen çok katlı saray yapısı ilgi çekicidir. Sarayın odalarında bulunan Hurri dilinde yazılmış tabletler, Mitanni Krallığı dönemine tarihlenir. Bu tabletlere göre Alalah, Mitanni Krallığı'na bağlı bir Hurri kenti, ayrıca bir olasılıkla başkenti Halep olan Sami Yamhad Krallığı'na bağlı Mukış ülkesinin de merkezidir. Boğazköy'de bulunan Hititçe ve Akad dilinde yazılmış çiftdilli bir yazıttan, I. Hattuşil'in Alalah ve Aleppo'yu (Halep) ele geçirdiği öğrenilmiştir. Böylece Yamhad hanedanı son bulmuş olmalıdır. İmparatorluk döneminde Hititlerin Suriye'ye yayılmasıyla Alalah İÖ 14. ve 13. yüzyıllarda Hitit siyasal ve kültürel etkisi altına girmiştir. Arkeolojik malzeme tipik Hitit özellikleri taşır. Bazalt kapı aslanları ve IV. Tutalya adının hiyeroglifle yazıldığı kabartmalı bazalt kaplama taşları (ortostat) dikkat çeker.

İkinci ve dördüncü katlarda stilize çiçek desenli Hurri çanak çömlekleri yaygın olarak bulunur. Ayrıca dördüncü katta duvarları fresklerle bezeli bir ev kalıntısı vardır. Beşinci katta Minyas çanak çömlekleri, altıncı ve yedinci katlarda da gövdelerindeki boyalı şeritler arasında hayvan, özellikle de ördek betimlemeleri olan Habur çanak çömlekleri bulunmuştur. Ayrıca yedinci katta Girit mimarı tarzını andıran, ama bit-hilani denen Suriye kökenli bir saray yapısı vardır. Yarim-Lim Sarayı adıyla anılan bu yapının duvarları ortostatlarla kaplıdır. On birinci katta kuyulara gömülmüş kült eşyaları arasında Girit ve Kıbrıs etkisi taşıyan vazolar elde edilmiştir.

Alalah İÖ 1200'de denizden gelen halklarca yok edilmiştir.

Alamán, Lucas (d. Ekim 1792, Guanajuato - ö. 2 Haziran 1855, Mexico kenti, Meksika), siyaset adamı ve tarihçi. Yaklaşık 30 yıl boyunca Meksika'da muhafazakârların önderliğini yapmış ve sanayileşmeyi, eğitimin yaygınlaştırılmasını ve tarımda modernleşmeyi sağlayacak güçlü bir merkezi hükümetten yana olmuştur. Yozlaşmanın ve kaba kuvvetin Meksika siyasal yaşamına egemen olduğu bir dönemde yaşayan Alamán, dürüst ve saygın siyasal kişiliğiyle tanınmıştır.

Altın ve gümüş madenciliğinin yoğun olduğu bir bölgede doğan Alamán, maden mühendisliği öğrenimi gördü. 1819'da İspanya parlamentosunda (*Cortes*) Meksika temsilcisi olarak yer aldı. Bu görevi sırasında Meksika madencilik sanayisi için malı kaynak ve teknik yardım sağlamaya çalıştı. Avrupa'da olduğu yıllarda, İngiliz siyasi kurumlarının istikrarına yaşam boyu sürecek bir hayranlık duymaya başladı.

1822'de artık bağımsız olan Meksika'ya dönen Alamán, önce Guadalupe Victoria'nın (1824-29) dışişleri bakanı, sonra da Anastasio Bustamante'nin (1829-32) güçlü ve etkili başbakanı olarak görev yaptı. ABD ile arasında sık sık çıkan anlaşmazlıklar, iddialı ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen iktisadi ve siyasal planlar, Alamán'ın siyasal yaşamına damgasını vurmuştur. Alamán ABD'den o zamanlar Meksika'ya ait olan Texas'a göçü yavaşlattı ve ABD ile bir ticaret antlaşmasının imzalanmasını engelledi. Meksika'yı hızla sanayileşme sürecine sokmaya çalışan iktisadi planları, belki ilkel Meksika ekonomisi için çok hayalciydi ve bu nedenle de kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gitmedi.

Tarihçi olarak Mexico'daki Ulusal Müze'yi ve Genel Arşiv'i kuran Alamán, *Disertaciones sobre la historia de la república mejicana* (1844-49, 3 cilt, Meksika Cumhuriyeti Tarihi Üzerine Tezler) ve *Historia de México* (1848-52, 5 cilt, Meksika Tarihi) adlı yapıtlarıyla da bilinir.

Alamanlar, bir Germen halkı. Tarihte ilk kez, İS 213'te uğradıkları Roma saldırısı dolayısıyla adları geçen Alamanlar, bunu izleyen dönemde Roma eyaletleri üzerindeki akınlarını yoğunlaştırdılar. Yaklaşık 260'ta Agri Decumates'i işgal ettiler ve 5. yüzyıl sonlarında Alsace ve Kuzey İsviçre'ye kadar yayılarak bu bölgelerde Germen dilini yaydılar. 496'da I. Clovis'e (*) boyun eğerek Frank dominyonlarına katıldılar.

Başlangıçta, çeşitli Germen halklarından kopmuş toplulukların bir araya gelmesiyle oluşan Alamanlar, Suevler (*) grubu içinde gevşek bir kabileler konfederasyonu halinde varlıklarını sürdürdüler. Akınlar sırasında birden çok kabile askeri güçlerini iki önderin ortak komutasına verdi. Ama farklı kabileler bir birlik oluşturmaya yanaşmadılar ve bu nedenle merkezi bir yönetim yapısı hiçbir zaman ortaya çıkmadı. "Almanya" adı (Fransızca: Allemagnen, İspanyolca: Alemania) "Alaman" sözcüğünden türemiştir.

alamecek (*Rhodopechys sanguinea*), ötücükuşlar takımının *Fringillidae* familyasından, tohum yiyici küçük bir kuş türü. Ön Asya ve Kuzey Afrika'da, genellikle 1.000 m'nin üstündeki çalılık ve dağlık bölgelerde yaşar. Kış aylarında alçaklara inerek tarım alanlarında beslenir. Sırtı ve göğsü kızıl kahverengi, kanatları ve kuyruğunun yanları parlak kızıl pembedir. Alamecek Türkiye'de Doğu Anadolu yaylalarında, Karadeniz ve Toros Dağlarının doğu kesimlerinde ve Orta Anadolu'da görülür.

alamet, uğur ya da uğursuzluk belirtisi sayılan olgu. Eski çağlarda pek çok olgu alamet sayılırdı. Şimşek, bulutların hareketi, kuşların uçuşu, kutsal bilinen hayvanların şu ya da bu yöne yürümesi bunlar arasındaydı. Her alametin ayrıntıları değişik yorumlara konu olabilirdi. Örneğin değişik türde kuşların uçmasına ya da kuşların uçarken izledikleri yöne, özel anlamlar verilirdi. *Ayrıca bak.* kâhinlik.

alameti farika *bak.* marka

Alameyn Savaşları, el-, II. Dünya Savaşı sırasında Mısır'da İngiliz kuvvetleriyle Mihver devletleri arasında yer alan iki çarpışma (Haziran-Temmuz 1942, 23 Ekim - 6 Kasım 1942).

İtalyanların Kuzey Afrika'daki yenilgilerinin ardından, Alman generali Erwin Rommel, Libya'daki Mihver kuvvetlerinin komutanlığına getirildi (Şubat 1941) ve Süveyş Kanalını ele geçirmek üzere yeni bir saldırı başlattı (Ocak 1942). Bingazi'yi yitiren İngilizler, Almanları mayısa değin mevzilerinde tuttu. Daha sonra güçlü bir Mihver ordusu İngiliz tank kuvvetlerinin çoğunu yok ederek Tobruk'u ele geçirdi ve Mısır üzerine yürüyerek 30 Haziran 1942'de el-Alameyn'e ulaştı. Temmuz ortalarına değin buradan ayrılamayan, hatta savunmaya çekilmek zorunda bırakılan Rommel, çarpışmaya son verme yoluna gitti.

Ağustos'ta bu cephedeki İngiliz kuvvetlerinin komutanlığını General Harold Alexander üstlendi; General Bernard L. Montgomery de harekât komutanlığına getirildi. 23 Ekim 1942'de İngiliz 8. Ordusu el-Alameyn'den etkili bir saldırıya geçti. Rommel'in 80 bin kişilik kuvveti İngilizlerin 230 bin kişilik kuvveti karşısında tutunamayarak bozguna uğradı. İngilizler ikinci çarpışmayı 6 Kasım'da zaferle sona erdirip Almanları Mısır'dan çıkardılar. İki gün sonra Afrika'nın kuzeybatısında "Meşale Operasyonu" diye bilinen Müttefik çıkarması gerçekleştirildi. Böylece Kuzey Afrika boyunca batıdan da eşgüdümlü bir saldırı başlatılmış oldu.

Alamo (İspanyolcada "kavak ağacı"), Texas'ın San Antonio kentinde 18. yüzyılda kurulan Fransisken misyonu. Texas'ın Meksika'dan bağımsızlığını kazanması için mü-

Alamo, San Antonio
The Greater San Antonio Chamber of Commerce

cadele eden bir avuç savaşçının tarihsel direnişine sahne olmuştur. Meksikalıların elinde bulunan Texas'ta, 1836'dan sonra Birleşik Devletler uyruğundaki göçmenler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Meksika'dan ayrılmak isteyen ve kimileri Meksika kökenli olan Texaslılar Kasım 1835'te geçici bir hükümet kurdular ve Sam Houston'ı başkomutanlığa getirdiler. Ardından, San Antonio'nun denetimini ele geçirmeye dönük bir savaş patlak verdi. Bazen Texaslıların bazen Meksikalıların üstün geldiği çarpışmalarda, Texaslı gönüllülerden oluşan 200 kişilik bir birlik Alamo'yu savunmak zorunda kaldı. On iki günlük bir kuşatmadan (23 Şubat - 6 Mart 1836) sonra, General Antonio López de Santa Anna komutasındaki dört bin kişilik Meksika ordusunun saldırısı sonucunda tüm Texaslılar can verdi. Alamo'yu savunurken ölenler arasında Albay William B. Travis, Albay James Bowie ve efsanevi Kahraman Davy Crockett de vardı. Ama General Houston altı hafta sonra San Jacinto zaferiyle Texas'ın bağımsızlığını kazandı. Albay Sidney Sherman'ın, bu savaş sırasında gönüllüler birliğine "Alamo'yu anımsayın!" haykırışıyla güç verdiği söylenir.

Alamogordo, ABD'de kent. Sacramento Dağlarının batı eteklerinde ve Tularosa Havzasının doğusundadır. 1898'de John A. ve Charles B. Eddy tarafından kurulan kent, 1899'da New Mexico eyaletinin güneyindeki Otero ilinin merkezi oldu. Güney Pasifik Demiryolu üzerinde bir kavşak noktası durumuna gelerek, kerestecilikte ve tarım ürünleri ticaretinde bir merkez oldu. Kentte II. Dünya Savaşı sırasında Holloman Hava Kuvvetleri Üssü kuruldu. İlk atom bombası 16 Temmuz 1945'te, kentin 97 km kuzeydoğusundaki "Trinity Site" bölgesinde denendi. Daha sonra güdümlü füze denemelerinde kullanılan üste bugün havacılık ve uzay araştırmaları yapılmaktadır. Susuzluk nedeniyle savaştan sonra gelişimi yavaşlayan kentin su gereksinimi çok sayıda kuyu ve 136 km'lik Bonito boru hattı aracılığıyla karşılanır. White Sands Ulusal Anıtı, Uzay Ünlüleri Anıtı ve Mescalero (Apaçi) Yerleştirme Bölgesi kentin yakınlarındadır. Lincoln Ulusal Ormanı'nın yönetim merkezinin bulunduğu kentin adı İspanyolcada "büyük kavak ağacı" anlamına gelir. Kentte, 1903'te kurulan New Mexico Körler Okulu ile New Mexico Eyalet Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul vardır. Alamogordo 1912'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1987 tah.) 28.311.

alan, fizikte, gözlemlenebilir ve ölçülebilir bazı niceliklerin uzay ve zaman içindeki sürekli dağılımı. Örneğin atmosferdeki toz yoğunluğu, bir madde içindeki sıcaklık dağılımı, bir akışkanın akış modeli ya da Yer'in çevresindeki magnetik alan bu tür niceliklerdir. Uzayın değişik noktalarında değişik değerler alsa bile zaman içinde değişime uğramayan alanlara statik, uğrayanlara ise zamana bağlı olarak değişen alan adı verilir. Uzayın üçboyutun ötesine, giderek n boyuta genelleştirilebilmesine koşut biçimde, alan kavramı da genelleştirilebilir. Örneğin değişen üçboyutlu alan adıyla anılan zamana bağlı üçboyutlu alan, gerçekte dört boyutludur.

Alan matematiksel olarak uzayın bir fonksiyonudur; başka bir deyişle, alanın incelenmesi için alandaki noktaların incelenmesi gerekir. Dolayısıyla matematik diliyle alan, genellikle, r alandaki noktaların koordinatlarıyla belirlenen bir vektör, t de zaman olmak üzere $f(r,t)$ biçiminde yazılır. Bu fonksiyon bilindiğinde ve bu fonksiyonun gösterdiği gözlemlenebilir nicelik verildiğinde alan belirlenmiş olur. Ancak fiziksel bilimlerde bu belirleme de yeterli değildir. Alanın, gerekli hesapların yapılmasını sağlayacak bir yasayla tanımlanmış olması da zorunludur. Bu yasa genellikle alan denklemi adı verilen bir diferansiyel denklemle belirtilir. Bir diferansiyel denklem değişik alanların davranışlarını açıklayabileceği ya da birden çok çözüme sahip olabileceği için, bu denklemin yanı sıra sınır koşullarının da bilinmesi gereklidir.

Alanların sınıflandırılmasında çok çeşitli ölçütlere başvurulabilir. Örneğin bazı alanların maddesel olması, bazılarının ise maddesel olmaması bir sınıflama yoluna temel oluşturur. Maddesel alanlarda f ile maddesel bir özellik (bir gazın basıncı, yoğunluğu, sıcaklığı, bir sıvının bir bölümünün akışı gibi) anlatılırken, maddesel olmayan alanlarda, maddeden kaynaklanmakla birlikte maddesel olmayan, gizil bir etki anlatılır. Elektrik alanı(*) maddesel olmayan alanlara örnektir. Elektrik alanının gözlemlenebilirliği, E ile gösterilen elektrostatik alandır. Bunun herhangi bir noktadaki değeri alan fonksiyonuyla belirlenebilirse de o noktada hiçbir şey var olmayabilir ya da gözlemlenmeyebilir. Ama o noktaya yerleştirilen yüklü bir parçacık, alan fonksiyonuyla orantılı bir kuvvetin etkisinde kalacaktır. Magnetik alan(*), genel görelilik alanı ve çeşitli olasılık alanları maddesel olmayan alanlar arasında yer alırlar. Maddesel olmayan alan kavramı uzaktan etkileşme kavramının yerine yerel etkileşme kavramını koyarak kuramsal bir yalınlaştırma olanağı yaratmıştır.

Alanlar gözlemlenen fonksiyonun bir skaler, bir vektör ya da bir tansör oluşuna göre de sınıflandırılabilir. Kütle, yoğunluk ve sıcaklık gibi yönsüz nicelikler skaler, kuvvet ve bir elektrik alanının ya da magnetik alanın gücü gibi, üçboyutlu uzayda yönüyle birlikte anlatılması zorunlu nicelikler vektör olarak nitelendirilir. Kimi alanlar ise yalın bir skalerle ya da vektörle anlatılamayacak kadar çok sayıda değişkene bağlıdır. Bu durumda bu değişkenlerin tümünü göz önüne alan tansör kurulur. Örneğin, gerilme tansörü dokuz bileşenlidir. Tansör kavramı, ilgili uzayın boyutlarının sayısı ya da tansörün rankı artırılarak, sırasıyla n^2 ya da n^3 bileşenli olacak biçimde genelleştirilebilir.

Atmosfer basıncı, hareket eden bir akışkandaki madde yoğunluğu, sıcaklık alanı, kütleçekimi potansiyeli, elektrostatik potansiyel ve magnetostatik alan, skaler alan örnekleridir. Elektromagnetik alan(*), hareket halindeki bir akışkan içindeki hız alanı ve çeşitli dalga türleri içinde gözlemlenen alanlar da vektörel alanlara örnek olarak verilebilir. Bir hidrodinamik sistem içindeki basınç alanı tansörel bir alandır. Üçten çok boyutlu uzaylardaki alanların en ilginç örneklerinden biri, genel görelilik kuramının kapsamında yer alan metrik alandır. Dördüncü boyutu zaman olan metrik alan tansörü, boş (maddesiz) uzayı Eukleidesçi (ya da düz) uzay olarak tanımlar ve ancak maddenin varlığıyla bu uzayın eğrilik kazanabileceğini gösterir. Kuvantum mekaniğindeki temel yapılar olan durum fonksiyonları da birer alandır. Kuvantum mekaniğinde bir parçacığın hareketi incelenirken parçacığın konumuyla değil, bir olasılık alanı olan belirli bir konumda bulunma olasılığıyla ilgilenilir. *Ayrıca bak.* birleşik alan kuramı; kuvantum alanlar kuramı.

Alan, Ali Rıza (d. 1947, Tokat), dünya şampiyonu güreşçi.

Edmonton'da (Kanada) yapılan 1970 Dünya Şampiyonası'nda 52 kilo serbest stilde altın madalya aldı. Aynı yıl Doğu Berlin'

Ali Rıza Alan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

deki Avrupa Şampiyonası'nda ikinci oldu. Güreşe bir süre ara verdikten sonra yeniden mindere dönen Ali Rıza Alan, ayrıca iki kez Avrupa (1973, Lozan; 1975, Ludwigshafen) ve bir kez de dünya (1974, İstanbul) ikincisi oldu.

alan etkisiyle salım, güçlü bir elektrik alanının etkisi altında bulunan maddelerin yüzeyinden elektron boşalımı. Güçlü bir elektrik alanının etkisinde bulunmadığı sürece maddenin yüzeyi elektronların karşısına bir engel gibi çıkar ve bir elektronun bu engeli aşarak yüzeyden kaçabilmesi için belirli bir minimum enerji kazanması gerekir. Eğer madde, yakınındaki artı elektrota oranla kendisine güçlü bir negatiflik kazandıracak bir elektrik devresine bağlanırsa (güçlü bir elektrik alanının etkisi altına sokulursa), kaçış için gerekli olan enerji düzeyi büyük ölçüde düşer ve yüzey engelini aşmak için yeterli enerjiye sahip olan elektronların sayısı artar. Güçlü bir elektrik alanının etkisindeki maddelerin yüzeyinde oluşan bu elektron akımına, alan etkisiyle salım denir. Bu olgu, alan etkisiyle salım ilkesine dayanan ve atom boyutlarındaki ayrıntıları inceleme olanağı veren elektron mikroskoplarının yapımında kullanılmıştır. Uygulanan elektrik alanının daha küçük değerlerinde elektron salımını başlatan Schottky etkisi(*) ile karıştırılmasını önlemek için, alan etkisiyle salıma çoğu kez yüksek alan etkisiyle salım denir.

Güçlü bir elektrik alanı maddenin yüzeyinden artı iyonların, başka bir deyişle en az bir elektronunu kaybetmiş atomların salımına da yol açabilir. *Ayrıca bak.* termoiyonik salım.

alan kuramı, psikolojide insan davranışlarına ilişkin kavramsal bir model. Gestalt psikologları ile yakın bir ilişki içinde bulunan Alman-Amerikan psikoloğu Kurt Lewin tarafından geliştirilmiştir. Lewin'in bireyin gereksinimlerine, kişiliğine ve bireyi güdüleyen etkenlere önem veren kuramı, Gestalt psikologlarının algılamayı ve öğrenmeyi kapsayan ilgi alanlarını aşan bir çalışmadır. Gestalt psikologları insan davranışlarının fizyolojik yönleri üzerinde dururken, Lewin psikolojiyi bir toplumsal bilim olarak ele alır.

Lewin, kuramını oluştururken fizik ve matematikten yararlanır. Gestaltçılar gibi fizikten "alan" kavramını alır ve kişinin deneyim ve gereksinimlerinin yer aldığı bir psikolojik alan ya da "yaşam mekânı" olduğunu varsayar. İnsanın deneyimleri çoğaldıkça yaşam alanı da giderek değişir.

Lewin, yaşam mekânındaki bölgeler içinde hedeflerle çözümler arasında bulunan mekân ilişkilerini çizimle göstermek amacıyla, geometrinin topoloji dalından uyarlama yapar. Onun yaşam mekânına ilişkin matematiksel betimlemesi, hem hedefe giden yolların yönlerini, hem de yaşam mekânı içindeki belli bir nesnenin çekicilik ve iticilik ölçüsünü açıklar. Lewin aynı zamanda, bireyin çevresi ile bir denge sağlamaya çalışacağını varsayar. Her gereksinim (gerilim) bir etkinlik (devimleme) uyarımında bulunarak dengeyi eski haline getirecektir. Lewin, grup dinamiği kuramını oluşturarak, alan kuramını sosyal psikoloji alanına da uyarlamıştır.

Alanbrooke (1. Vikontu), Alan Francis Brooke, BARON ALANBROOKE OF BROOKEBOROUGH (1945-46) olarak da bilinir (d. 23 Temmuz 1883, Bagnères-de-Bigorre, Fransa - ö. 17 Haziran 1963, Hartley Wintney, Hampshire, İngiltere), İngiliz mareşali ve II. Dünya Savaşı sırasında genelkurmay başkanı.

Fransa'da ve Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı'na katıldı. İki savaş arası dönemde kurmay görevlerinde sivrildi. 1936-37 yıllarında askeri eğitimle ilgilenen Alanbrooke'un II. Dünya Savaşı'ndaki ilk görevi

Lord Alanbrooke
Karsh of Ottawa - Camera Press

Fransa'da kolordu komutanlığıydı. 26 Mayıs - 4 Haziran 1940 arasında Müttefik kuvvetlerin Dunkirk'ten İngiltere'ye tahliyesinin güvenliğini üstlendi. Temmuz ayında İngiliz kuvvetleri komutanlığına getirildi ve bu görevi Aralık 1941'de kurmay başkanlığına yükseltilmesine değin sürdürdü. ABD kuvvetleriyle yakın ilişki içinde oldu ve Müttefikler'in stratejisini büyük ölçüde etkiledi. Sir Arthur Bryant'ın Alanbrooke'un günlüklerine dayanan *Turn of the Tide* (1957; Talihin Dönmesi) ve *Triumph in the West* (1959; Batıda Zafer) adlı kitapları, General Dwight D. Eisenhower'ın komutanlık yeteneğini ve genel olarak ABD stratejisini eleştirdiği için tepkilere yol açmıştır. Alanbrooke'a 1945'te baron, 1946'da ise vikont unvanları verildi.

Åland Adaları, Fince AHVENANMAA, Güneybatı Finlandiya'da Ahvenanmaa Özerk Bölgesi'ni (*maakunta*) oluşturan takımadalar. Botni Körfezi girişinde, Åland Denizinin doğusunda, İsveç kıyılarının 25 mil açığındadır. Yalnızca 80 ada üzerinde yerleşme vardır; bunun dışındaki 6 bin ada ıssızdır. Alçak kayalıklarla birlikte yüzölçümü 1.481 km²'dir. Temel olarak granitten oluşan kayaçlar, killi olmakla birlikte verimli topraklarla kaplıdır.

Gruptaki en büyük ada olan Åland yörede "anakara" olarak bilinir. Adanın kuzeyinde granit kayalıklar, güneydoğusunda ise tarıma elverişli bitek topraklar vardır. Bölgenin merkezi ve en büyük limanı olan Mariehamn ile takımadaların 129 m'ye ulaşan en yüksek noktası Orrdalsklint, Åland'da yer alır. Åland Adaları, ılıman iklimi ve verimli toprakları nedeniyle Finlandiya'nın birim alan başına en çok ürün veren bölgesidir. İsveçce konuşan Ålandlılar denizcilik, balıkçılık ve çiftçilikle geçinirler. Mariehamn, 1800'lerden II. Dünya Savaşı'na değin Avustralya ile tahıl ticareti yapan bir yelkenli filosunun merkeziydi. Bugün bu gemilerin pek azı işletilmektedir. Ama filonun parlak geçmişini yansıtan büyük bir denizcilik müzesi vardır. Bölgenin ekonomik bakımdan bağımlı olması, pek çok usta denizcinin yetişmesini sağlarken, kıyı boyundaki karayolunun ihmal edilmesine yol açmıştır. Başlangıçta, tarıma elverişsiz kıyıların yerleşime açılmasına neden olan balıkçılık, bir gelir kaynağı olarak günümüzde giderek önemini yitirmektedir. Küçük ama ileri ölçüde makineleşmiş olan çiftliklerde buğday, arpa, yulaf, yonca, salatalık ve soğan yetiştirilir. Patates üretiminin ise hemen tümü Kökar Adasında yapılır. İklim elma, erik, armut üretimine de elverişlidir. Bölgedeki çiftliklerde ağırlıklı olarak Ayrshire sığırı ve koyun yetiştirilir. Adaların İsveç ve Finlandiya anakarasıyla bağlantısı arabalı ve buharlı vapurlarla sağlanır. Ayrıca Mariehamn'da bir havaalanı vardır.

Tunç ve Demir çağlarında da adalarda yerleşme olduğuna ilişkin kanıtlar vardır. Ayrıca benzersiz Viking mezarları ve ortaçağdan kalma granit kiliseler görülür. Ada halkı 12. yüzyılda İsveçli misyonerlerce Hıristiyanlaştırılmıştır. İsveç'e karşı büyük bir deniz zaferi kazanan Rus Çarı I. Petro 1714'te adaları ele geçirdi. 1809'da Finlandiya Büyük Düklüğü ile birlikte Åland Adaları da tahkim edilmemek koşuluyla Rusya'ya bırakıldı. Ama Ruslar 1830'larda Bomarsund garnizonunu inşa ederek adayı tahkime başladılar. Garnizon Kırım Savaşı sırasında 1854'te İngiliz-Fransız birlikleri tarafından yıkıldı. 1856'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Åland Antlaşması, adaların askerden arındırılmasını öngörüyordu. 1917'de Finlandiya bağımsızlığını ilan edince, Åland halkı kendi kaderini tayin hakkı istedi. Ålandlılar, geçmişe dayalı kültürel ve ekonomik ilişkileri nedeniyle İsveç'e katılmak istiyorlardı. Finlandiya adaların özerkliğini kabul etmekle birlikte ayrılmalarına karşı çıktı.

Sorunun çözümü için İngiltere Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Finlandiya'nın, sorunun kendi "münhasır yetki"sine girdiği iddiasına karşın soruna elkoyan Milletler Cemiyeti, üç hukukçudan oluşan bir komisyon kurdu. Komisyon, adaların halkına özerklik konusunda garanti verilmesi koşuluyla Finlandiya'nın egemenliğinin tanınmasını Milletler Cemiyeti'ne tavsiye etme kararı verdi. Milletler Cemiyeti tarafından da benimsenen bu karara göre, tarafsızlığı hükme bağlanan Åland Adaları, hiçbir zaman silahlandırılmayacak, askeri üs olarak kullanılmayacaktı. Finlandiya 6 Mayıs 1920 tarihli bir yasayla Åland Adalarına özerklik tanıyarak kendi eyalet parlamentosunu kurma hakkı verdi. Ayrıca Uluslararası Cenevre Konferansı'ndan sonra 21 Ekim 1921'de yapılan antlaşmayla adaların tarafsızlık statüsü bir grup devletin garantisi altına alındı ve bu garanti 1947 Paris Antlaşması'yla da yenilendi. Fin parlamentosu da 13 Ekim 1951'de statüyü onayladı. Åland Özerk Bölgesi (İsveçce Åland *landskapet*) bugün bir kongre, seçimle işbaşına gelen bir konsey, bir konsey başkanı (başbakan) tarafından yönetilmektedir. Ama Fin hükümetince atanan bölge valisi konsey kararlarını veto yetkisine sahiptir. Nüfus (1983 tah.) 23.329.

Alangu, Tahir (d. 1915, İstanbul - ö. 19 Haziran 1973, İstanbul), edebiyat tarihçisi ve halkbilimi araştırmacısı.

Kabataş Lisesi'ni (1938) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1943). Birçok lisede, köy enstitüsünde ve yüksekokulda

Tahir Alangu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

öğretmenlik ettikten sonra Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmeni oldu; aynı zamanda Boğaziçi Üniversitesi'nde halkbilimi dersleri verdi.

Alangu'nun, öğrencilik yıllarından başlayarak *Yurt*, *Tarihten Sesler*, *Yeni Türk*, *Değirmen*, *Gündüz*, *Yeni Yurt*, *Yenilik*, *Yeduepe*, *Türk Dili*, *Dost* ve *Kim* gibi birçok dergide şiirleri, eleştirileri, edebiyat tarihi ve halkbilimi üzerine yazıları yayımlandı. Ayrıca *Vatan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde de yazıları çıktı. 1960-69 arasında *Varlık Yıllığı*'na roman ve öykü değerlendirmeleri yazan Alangu, ayrıca *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* (1959-65, 3 cilt) adlı bir çalışma da yayımladı. Ömer Seyfettin'in bütün yapıtlarını baskıya hazırladı (1962-64, 10 cilt). Ayrıca *Ömer Seyfettin - Ülkücü Bir Yazarın Romanı* (1968) adlı kitabında onun yaşamını, kişiliğinin bütün yönlerini o çağın sanat, edebiyat ve düşünce akımları bağlamında inceledi.

Alangu'nun halkbilimi ve halk edebiyatıyla ilgili çalışmaları, masallar, gölge oyunları, destanlar, göçmen folklorunu ve bunlarla ilgili kuramsal sorunları kapsar. Edebiyat ile halkbilimi arasındaki ilişki bunlar arasında önemli bir yer tutar. Çalışmalarında, halkbilimcilerin gelenekleri inceleyerek eskiye bağlanma eğilimine karşı çıkmış, bu bilimin, eskinin temelleri üstünde yeni ve çağdaş bir toplum yapısı oluşturulmasına katkıda bulunabileceğini savunmuştur. Alangu'nun kuramsal görüşleri ve çeşitli yerlerde yayımlanmış bellibaşlı yazıları *Türkiye Folkloru Elkitabı* (1983) adıyla ölümünden sonra yayımlanmıştır.

alanin, biri α (alfa), öbürü β (beta) olarak adlandırılan iki aminoasitin ortak adı. α-alanin proteinlerin bileşiminde bulunur; özellikle ipek elyafındaki fibroin proteini zengin bir α-alanin kaynağıdır ve aminoasit ilk kez 1879'da bu proteinden yalıtılmıştır. Kuşlar ve memeliler, karbonhidratların parçalanmasıyla oluşan pirüvik asitten α-alanini bireşimleyebildikleri için besin olarak ayrıca α-alanin almaları gerekmez.

Beta-alanin proteinlerin bileşiminde yer almaz, ama memelilerin kaslarındaki karnosin ve anserinpeptitlerinin bileşiminde doğal olarak bulunur; ayrıca pantotenik asit adıyla bilinen vitaminin en önemli bileşenlerinden biridir.

Alanlar, eski çağlarda Karadeniz'in kuzeydoğusundaki bozkırlarda yaşayan göçebe otlatıcı halk.

Alanların adı ilk kez İS 1. yüzyılda Roma edebiyatında geçer. Sonraki belgelerde Alanlar, at yetiştirmede uzmanlaşmış savaşçı bir halk olarak tanımlanır. Part İmparatorluğu'na ve Roma İmparatorluğu'nun Kafkas illerine sık sık akınlar düzenlerlerdi. Ama İS y. 370'te Hunların saldırısına uğradılar ve çoğu, Vandallar ve Suevlerle birlikte batıya, Galya içlerine doğru kaçtı (406). Bazıları Orléans ve Valance yakınlarına yerleşirken, büyük bölümü Vandallarla birlikte Afrika'ya gitti. Bu nedenle Afrika'daki Vandal kralları "Vandalların ve Alanların kralları" adını aldılar. Hun yönetimi altında kalan Alanların Kafkasya'da yaşayan Osetlerin (*) ataları olduğu söylenir.

alanölçer *bak.* planimetre

Alantar, Erdal (d. 1932, İstanbul), soyut dışavurumculuk akımına bağlanan resimleriyle tanınan ressam.

1949-56 arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Halil Dikmen ve Cemal Tollu atölyelerinde öğrenim gördü. 1958'de İtalya'ya gitti, Flo-

Erdal Alantar
Ana Yayıncılık Arşivi

ransa ve Roma'da fresk üzerine çalıştı. 1959'da Paris'e yerleşti. Birçok uluslararası bienal ve sergiye katıldı, Fransa'da Val de Marne birincilik ödülü, 1968'de de Ancona Grafik Sanatlar Bienali'nde ikincilik madalyonu aldı. Beethoven, Chopin, Wagner, Berlioz gibi sanatçıların romantik müziğinden esinlenen Alantar, müziğin etkisiyle oluşan iç dünyayı resimlerinde dramatik bir duyarlıkla yansıttı. Osmanlı tuğralarının ve hat sanatının kaligrafik ritminden yola çıkarak, iç devinimi andıran kıvrımlı renk kuşaklarını, barok etkili sarmalları ve hareketli bulut kümelerini soyut dışavurumculuk ilkeleri doğrultusunda tuvale aktardı.

Alantar, İhsan Hilmi (d. 22 Ekim 1888, İstanbul - ö. 9 Mart 1962, İstanbul), çocuk hekimi. Türkiye'deki ilk çocuk hastalıkları dispanserini kurmuş, seyrek görülen çocuk hastalıkları konusundaki araştırmalarıyla tanınmıştır.

İstanbul Darülfununu Tıp Fakültesi'ni birincilikle bitirdi (1911). Kısa sürelerle Organik Kimya Kürsüsü ile Dahiliye Kliniği'nde asistanlık yaptı. Balkan Savaşı sırasında İstanbul Hadımköy'deki kolera merkezinde çalıştı. 1913'te Tıp Fakültesi'nin açtığı sınavı kazanarak çocuk hastalıkları ihtisası için Paris'e gitti. Ertesi yıl I. Dünya Savaşı başlayınca geri döndü. 1916'da Berlin'e giderek ihtisasını tamamladı (1920). Dönüşünde Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Ankara

İhsan Hilmi Alantar
Ana Yayıncılık Arşivi

Numune Hastanesi'nde iç hastalıkları hekimliğine getirildi. Ankara'da Türkiye'nin ilk çocuk hastalıkları dispanserini kurdu (1921). Kayseri Memleket Hastanesi'nde çalışırken orada da Türkiye'nin ilk çocuk bakımevini kurup yönetti. 1923'te İstanbul Şişli Etfal Hastanesi'ne geçti. 1925'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi püerikültür (çocuk bakımı ve sağlığı) profesörlüğüne atandı. 1933 üniversite reformu sırasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları ve Bakımı Kliniği direktörlüğüne getirildi. 1940'ta ordinaryüs profesör oldu. İstanbul Pediatri Kurumu başkanlığı yaptı. 1957'de emekliye ayrıldı.

Alantar, çocuk sağlığı ve eğitimi gibi konuların yanında Türk çocuklarının antropometrik ölçüleri, vitamin eksikliği, vitamin hastalıkları ve süt çocuklarında görülen hastalıklarla ilgilendi. Yapıtları o zamana değin çocuk konusunda yeterli bilgisi olmayan ve hasta çocuklarla ilgilenmekten kaçınan hekimlere yol göstermiştir. *Püerikültür* (1931), *Türk Çocuklarında Antropometri* (1939), *Çocuklarda Biyolojik Bilgiler* (Ş. Salih Soysal ile, 1941-45, 2 cilt), *Çocuk Büyütme Yolu* (1942), *Çocuk Hastalıklarında Reçete* (Metin Bilger ile, 1942), *Çocuk Hastalıkları Bilgisi* (1943), *Püerikültür ve Sağlam Okul Gençliği* (1944), *Çocuk Hastalıklarını Tedavi* (1945) Alantar'ın başlıca yapıtlarındandır.

alantoit (zooloji) *bak.* allantoyis

Alanya, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.545 km² olan Alanya ilçesi kuzeybatıda Manavgat, kuzeyde Gündoğmuş ilçeleri, kuzeydoğuda Konya ve Karaman illeri, doğuda Gazipaşa ilçesi, güney ve batıda da Akdeniz ile çevrilidir.

Toprakları, kıyıdaki ova şeridi ile bunun hemen gerisinde yükselen dağlık bölgeden oluşur. İlçe topraklarını Batı Toroslar'a bağlı Geyik Dağları engebelendirir. Yüksekliği ilçe sınırları dışında yer yer 2.500 m'ye erişen bu dağlardan kaynaklanan Dim ve Kargı çayları ilçe kıyılarında Akdeniz'e dökülür. Akdeniz'e komşu olan dar kıyı şeridi Alanya Ovası olarak adlandırılır. İlçe merkezinde üstünde Alanya Kalesi bulunan küçük yarımada sonradan kıyı okuyla karaya bağlanan eski bir adadır. Alanya Ovası, bu dağlardan doğan Dim ve Oba çaylarının taşıdığı alüvyonlardan oluşmuş, verimli bir ovadır.

İlçedeki ana ekonomik etkinlik bitkisel üretim ve turizmdir. Gelişmiş tarım teknikleri ile yapılan bitkisel üretim Alanya Ovasında yoğunlaşmıştır. Başta turunçgiller olmak üzere pamuk ve muz gibi ticaret ürünleri yetiştirilir. Türkiye'de muz üretimi ilk kez 1930'larda Alanya'da başlamıştır. Seracılık da burada önemli bir gelir kaynağıdır. Doğal güzellikleri ve tarihsel zenginlikleri nedeniyle turizmin geliştiği Alanya, Antalya ilinin turistik yatak sayısı en çok olan ilçeleri arasında yer alır.

Alanya'nın Antik Çağdaki adı Korakesion'dur. Korakesion'un tarihöncesi dönemlerdeki varlığı ile ilgili kesin bilgiler yoktur. İlkçağda kimi zaman Kilikya, kimi zaman da Pamfilya bölgesinde gösterilmiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra, dönemin büyük güçlerinin arasındaki çatışmalardan ve savunulması kolay, saldırılması güç konumunun getirdiği üstünlüklerden yararlanan Korakesion bağımsız oldu, bir ticaret limanı olarak gelişmeye başladı. Özellikle Mısır ile yapılan ticarette ağırlık kazandı ve İÖ 2. yüzyılda korsanlığa yöneldi; Korakesion Kalesi de bu dönemde yapıldı. Korsanlık dönemi İÖ 65'te Romalı komutan Pompeius'un Korakesion'u alması ve kaleyi de yıktırması ile sona erdi. Korakesion'un erken Hıristiyan ve Bizans dönemlerindeki durumuna ilişkin, adının Kalonoros olarak değiştirildiği ve kilise konsillerinde bir piskoposça temsil edildiği dışında bir şey bilinmemektedir. Kent 1221'de Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın eline geçerek Alaiye adını aldı. Anadolu'da 13. yüzyıl boyunca süren karışıklıklar sırasında Karamanoğulları ve İlhanlılar arasında birkaç kez el değiştirdi. II. Mehmed (Fatih) zamanında Gedik Ahmed Paşa komutasında bir ordu tarafından alınarak (1471) Osmanlı Devleti'ne bağlandı. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Teke sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

Alanya kenti kıyıda, Antalya'yı Mersin'e bağlayan E-24 Karayolu üstündedir. Bütün kıyı şeridine yayılmış olan turistik tesisler özellikle kentte yoğundur. Yerleşim alanları kalede ve kıyı bölgesinde toplanmıştır. Kale içinde bulunan eski yerleşmelerdeki yapıların çoğu hımıştır. Yarımadanın batı kıyısı yakınında bulunan Damlataş Mağarası(*), havası astım hastalarına iyi geldiği inancıyla ilgi görür. Kentin Antalya'ya uzaklığı 137 km'dir.

Kentteki tarihsel yapıtların en önemlisi olan Alanya Kalesi 1225'te Alaeddin Keykubad tarafından yeniden yaptırılmış ve

Alanya'dan bir görünüm
Şamsi Güner

Alaiye Kalesi adını almıştır. İçinde bir cami (Kale Camisi), bir bedesten, bir tekke ve türbe ile duvarlarında fresk izleri olan Aya Yorgi Kilisesi vardır. Kalenin doğusunda Alanya Tersanesi ve bu tersanenin savunulduğu Kızılkule yer alır. 1227'de Sultan Alaeddin Keykubad'ın yaptırdığı tersane, günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Duvarları kesme taştan, tonoz ve kemerleri tuğladan yapılmış olan tersanenin, birbirine

kapılarla bağlı beş gözü vardır. 1225 tarihli Kızılkule, 33 m yüksekliğinde ve sekiz köşelidir. Aynı yerde çok eski çağlardan beri bir fenerin bulunduğu söylenen Alanya Feneri, 1720'de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Alanya Müzesi'nde, Tarihöncesi, Frigya, Lidya, Yunan, Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ilişkin birçok eser sergilenmektedir.

Alanya Belediyesi 1872'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 129.106; kent, 52.460.

Alanya Kalesi, Antalya'nın Alanya ilçesinde, Kandeleri Burnunda kale. Romalı korsan Tryphon'un gemicileri tarafından İÖ

Alanya Kalesi
Lima

2. yüzyılda Korakesion adıyla kuruldu. 1221'de kaleyi ele geçiren Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad, o zamanki adıyla Alaiye Kalesi'nin yapımına 1225'da yeniden başladı; yapım beş yıl sürdü. 13. yüzyıl ortalarına doğru Karaman beylerinin yerleştiği kale, 1471'de Osmanlıların egemenliğine geçti. Surlarında ve öbür yapılarında bu dönemin izlerini taşıyan kale dış, orta ve iç olmak üzere üç bölümdür. İçinde bir cami, bir bedesten, Akşebe Sultan Tekkesi ve Sandukalı Türbesi vardır. Günümüze ulaşmayan çeşme, hamam, medrese, sarnıç gibi daha birçok yapının da eskiden var olduğu bilinmektedir. İç kalede Aya Yorgi adıyla bilinen küçük bir kilise, limanın doğusunda ise kaleye koridorla bağlı bir kule vardır. Adını yapımında kullanılan taş ve tuğlaların renginden alan Kızılkule (1225) 33 m yüksekliğinde, 12,50 m genişliğindedir. Kule, hemen bitişiğindeki, Alaeddin Keykubad'ın yaptırdığı tersaneyi korumaktadır. Alanya Kalesi 1955'te onarılmıştır.

alapa (Sanskrit dilinde "söyleşi"), Hindistan ve Pakistan sanat müziğinde, çoğunlukla parçanın giriş bölümünde yer alan ve *raga*'yı(*) sunmak için çalınan doğaçlama melodi. Ritmik eşlik olmaksızın çalınan *alapa*, serbest ve rapsodik karakterdedir. *Alapa*'nın icracısı, arka planda sürekli çalınan ve uzatılan bir notanın eşliğinde, *raga*'nın temel notalarını ve melodik süslemelerini çalmaya başlar.

Solist, ancak *raga*'nın melodik olanaklarının bütün boyutlarını, ruhunu ve kişiliğini ortaya koyduğundan emin olduktan sonra, hiç ara vermeden parçanın ölçülü biçimde düzenlenmiş bölümüne geçer. Usule uygun konserlerde, davulun ilk vuruşları dinleyiciye *alapa*'nın bittiğini haber verir.

Alaplı, Karadeniz Bölgesi'nde, Zonguldak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Ereğli'ye bağlı bir bucak olan Alaplı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Alaplı Belediyesi 1966'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 41.267; kent, 12.105.

Alara Han, Antalya-Konya yolu üstünde, Alanya yakınlarında han. Taçkapısının üstündeki yazıta göre 1232'de Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Kesme taştan bir yapı olan Alara Han, Alaeddin Keykubad döneminin öbür sultan hanlarından oldukça farklıdır. Ortasındaki dar ve uzun avlunun iki yanında, ortalarında birer eyvan bulunan dörder oda vardır. Odaların arkasında, ahır ve depo

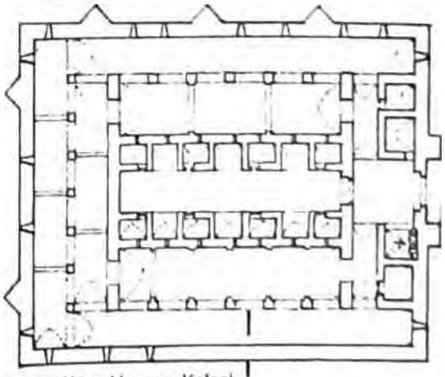

üstte: Alara Han ve Kalesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi
altta: Alara Han planı
Türk Mimarisinde Gelişme ve Mimar Sinan adlı kitaptan

olarak kullanılan kapalı mekânlar yer alır. En dışta ise beşik tonozlu bir koridor uzanır. Girişin solunda, çapraz tonozla örtülü bölümde bir çeşme ve üzerinde küçük bir mescit yer alır. Alara Han'da taçkapının üstündeki yazıt çerçevesinde bulunan konsollardan ve kapalı mekânların ayaklarındaki stilize aslan başlarından başka süsleme yoktur.

Alarcón y Ariza, Pedro Antonio de (d. 10 Mart 1833, Guadix - ö. 10 Temmuz 1891, Valdemoro, İspanya), İspanyol yazar. *El sombrero de tres picos* (1874; *Üç Köşeli Şapka*, 1946) adlı romanıyla ünlüdür.

1857'ye değin gazeteci ve şair olarak adını duyurdu; ama *El hijo pródigo* (Dalgacı Oğlan) adlı oyunu başarısız olunca 1859-60 Fas seferine gönüllü yazıldı. Yolculuğu sırasında gözlemlediği olayları *Diario de un testigo de la guerra de Africa* (1859; Bir Tanığın Güncesinden Afrika Savaşı) adlı başyapıtında aktardı. Ülkesine döndükten sonra kilise karşıtı *El Lábaro* dergisinin yayın yönetmeni oldu. 1868-74 arasında sık sık görüş değiştirmesi siyasal saygınlığını zedelerken edebi ünü sürekli arttı. Çok bilinen bir baladdan esinlenen kısa romanı *Üç Köşeli Şapka*, ustaca kuruluşu ve keskin gözlemleriyle törelere ağırlık veren 19. yüzyıl İspanyol edebiyat akımı *costumbrismo*'nun(*) başyapıtlarından sayılır. Manuel de Falla'nın aynı adı taşıyan balesi, öyküsünü bu yapıttan alır. Hugo Wolf'un da aynı adda bir operası vardır. Alarcón'un öteki önemli romanları *El final de Norma* (1855; Norma'nın Sonu), *El escándalo* (1875; *İskandal*, 1945) ve *El niño de la bola*'dır (1880; Şanslı Ufaklık). Türkçede *Değirmencinin Karısı* (1973) adlı bir kitabı daha yayımlanmıştır.

Alarcón (y Mendoza), Juan Ruiz de *bak.* Ruiz de Alarcón (y Mendoza), Juan

Alarcos Muharebesi, Muvahhidlerin Kastilya kralı VIII. Alfonso'ya karşı kazandıkları ünlü zafer (18 Temmuz 1195). Muvahhid halife Ebu Yusuf Yakub, Kastilya ve Leon krallarının İspanya'daki Müslümanlara karşı saldırılarını geri püskürttükten sonra 1190'da onları ateşkese zorladı. Ateşkes süresi sona erince (y. 1194) Alfonso Işbiliye (Sevilla) bölgesini işgal etti. Bunun üzerine Ebu Yusuf, Hıristiyanlara karşı bir sefer başlatarak Kuzey Afrika'daki başkenti Marakeş'ten ayrıldı. Kastilyalılar Müslümanların öncü birliklerini oyalamayı başardılar; ama Muvahhid ordusunun gücünü küçümsedikleri için Alarcos (Arapça: el-Arak) Kalesi yakınlarında büyük bir bozguna uğradılar. Yakub'un ordularına, Alfonso'ya düşman olan Kastilyalı Pedro Fernandez de Castro'nun atlıları da katılmıştı. Alfonso ve ordusu Tuleytule (Toledo) ve Alarcos'a kaçarken Yakub Işbiliye'ye döndü. Orada el-Mansur Billah (Allah'ın Muzaffer Kıldığı) unvanını aldı. Alfonso, sonraki yıllarda Aragon kralından gördüğü yardıma karşın, ilerlemeyi sürdürerek Montanchez, Trujillo, Santa Cruz ve Talavera'yı ele geçiren ve Tuleytule bağlarını yakıp yıkan Muvahhidlerin karşısına çıkmayı göze alamadı.

Alaric (d. y. 370, Peuce Adası - ö. 410, Cosentia, Bruttium), 395'ten sonra Vizigotların önderi. Ağustos 410'da Roma'yı yağmalayan ordunun komutanı. Bu olay, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü belirler.

Soylu bir aileden gelen Alaric, bir süre Roma ordusunda Got birliklerinin komutanı oldu. Ama İmparator I. Theodosius'un

395'te ölmesinden kısa süre sonra ordudan ayrıldı ve Vizigotların önderi seçildi. Romalıların Vizigotlara vaat ettiği verginin ödenmediğini öne sürerek, Roma kuvvetlerince durdurulana değin Bizans yönünde ilerledi. Daha sonra güneye yönelerek Atina'nın Pire (Piraiévs) limanını yağmaladı ve Korinthos, Megara, Argos ve Sparta'yı yakıp yıktı. Doğu Roma imparatoru Flavius Arcadius, sonunda Alaric'i Illyricum'da *magister militum* (askeri yüksek görevli) ilan ederek Vizigotları yatıştırdı (397).

Alaric 401'de İtalya'ya girdi. Ama 6 Nisan 402'de Pollentia'da (bugün Pollenzo) Romalı komutan Flavius Stilicho tarafından yenilgiye uğrattıldı ve yarımadadan çekilmeye zorlandı. İkinci istila denemesinin de yenilgiyle sonuçlanmasına karşın, sonunda Roma Senatosu'nu Vizigotlara ağır bir vergi ödemek zorunda bıraktı. Ağustos 408'de Stilicho'nun öldürülmesinden sonra Roma'da Barbarlara düşman olan bir hizip başa geçti ve Roma ordusuna girmiş Barbarların eşlerini ve çocuklarını katletmeleri için Romalı askerleri kışkırttı. Bu yüzden Barbar askerler, Alaric'in saflarına geçerek onun gücünü önemli ölçüde artırdılar.

Alaric'in barış istemesine karşın Batı Roma imparatoru Flavius Honorius, Vizigotların toprak ve mal taleplerini geri çevirdi. Bunun üzerine Alaric 408'de Roma'yı kuşattı. Senato yeni bir vergi ödemeye ve Honorius'la pazarlığında Alaric'e yardım etmeye razı olunca kuşatmayı kaldırdı. Ama Honorius uzlaşmaz tutumunu sürdürdü ve Alaric Romayı 409'da bir kez daha kuşattı; Attalus'u Batı Roma imparatoru ilan ettikten sonra kuşatmayı kaldırdı. Attalus, Alaric'i *magister utriusque militiae* (iki ordunun komutanı) olarak atadı, ama Afrika'ya bir ordu göndermesine izin vermedi. Honorius ile sürdürdüğü görüşmeler sonuçsuz kalınca, Alaric Roma'yı üçüncü kez kuşatarak 410 yazında Attalus'u tahttan indirdi. Başkent içindeki yandaşları 24 Ağustos'ta Roma'nın kapılarını ona açtılar ve Alaric'in birlikleri 800 yıla yakın süredir düşman eline geçmeyen kenti üç gün boyunca işgal altında tuttu. Roma'yı yağmalayan Vizigotlar kentte yaşayanlara dokunmadılar, yalnızca birkaç binayı yaktılar. Afrika'yı işgal planından vazgeçen Alaric, Vizigotların kuzeye yürüyüşü sırasında öldü.

Alaric II (ö. 507), Vizigot kralı. 28 Aralık 484'te babası Euric'in yerine geçti. Galiçya Krallığı dışında tüm İspanya, Akitanya, Languedoc ve Provence'ın batısı Alaric'in hükmüne girdi. Alaric de babası gibi Ariusçu olmasına karşın, Katolikler üstündeki baskıları hafifletti ve 506'da Agde'de bir Katolik konsilinin toplanmasına izin verdi. Romalı uyruklarına uygulayacağı hukuk sistemini oluşturmak için Roma yasalarını ve imparatorluk kararnamelerini derleyecek bir komisyon kurdu. 506 tarihli bu yasa derlemesi genellikle *Lex Romana Visigothorum* ya da *Alaric'in Yasa Özeti* olarak bilinir.

Alaric, babasının Franklarla yaptığı antlaşmayı bozmamaya çalıştı. Ama Frank kralı Clovis, Vizigotların Ariusçu oluşunu bahane ederek bir savaş başlattı. Vizigotlar 507'deki Campus Vogladensis (bugün Poitou'da Vouillé ya da Vouglé) Savaşı'nda yenildiler. Alaric'in kaçarken yakalandığı ve Clovis tarafından öldürüldüğü söylenir.

Alarko Holding AŞ, özellikle makine ve sanayi tesisleri yapımında etkinlik gösteren bir şirketler topluluğu. Kuruluşun kökeni 1954'te ısıtma, soğutma ve klima tesisleri yapmak için kurulan bir kollektif şirkete dayanmaktadır. Alarko 1963'te anonim şirkete dönüşmüş, 1974'te ise 18 kuruluşun bir araya gelmesiyle holdingleşmiştir. Alarko 1990 sonunda çeşitli dallarda 4.578 personel çalıştırmaktaydı.

Holdingin temel etkinlik alanı tesis ve taahhüt işleridir. Sanayi tesislerinin ve güç santrallarının temiz ve atık su tesisleriyle fabrika ve başka ünitelerin bütünüyle yapımını üstlenmektir. Bunların yanı sıra vinçler, basınçlı kaplar, su tulumbaları, sanayi fırınları, soğutma kuleleri, sanayi tipi vantilatörlerle, endüstri boyası kabinlerinin de yapım ve montajını gerçekleştirmektedir.

Holding, imalat sanayisi ve ticaret alanlarında ise makine ve metal eşya dışında elektronik ev aletleri, televizyon cihazları, elektronik büro makineleri üretmekte ve pazarlamaktadır. İstanbul'daki doğal gaz dağıtımı şebekesinin yapımını da holdinge bağlı bir kuruluş üstlenmiştir. Turistik sitelerle toplu konut yapım ve işletmeciliğinin yanı sıra dışsatım, dışalım ve temsilcilik işleri de holding bünyesinde yapılan işler arasındadır. Holding son yıllarda sombalığı üretimi alanında da etkinlik göstermeye başlamıştır.

1990'da Türk Bank of Boston AŞ'nin yüzde 28 hissesini satın alarak etkinlikleri arasına bankacılığı da ekleyen Alarko Holding'in 1990 sonunda toplam cirosu 623,2 milyar TL olmuştur.

alarm işareti (zooloji) *bak.* uyarı işareti

Alas (y Ureña), Leopoldo, takma adı CLARÍN (Borazan) (d. 25 Nisan 1852, Zamora - ö. 13 Haziran 1901 Oviedo, İspanya), 19. yüzyıl sonlarında İspanya'nın en etkili edebiyat eleştirmeni olan yazar. Keskin, çoğunlukla kavgacı bir üslupla yazdığı makalelerine İspanyolca "dedikodu" anlamına gelen *paliques* sözcüğü yakıştırılmıştır. Doğalcılığı savunması ve kiliseye karşı çıkması

Alas
Archivo Mas, Barselona

yüzünden ülkesinin en çekinilen eleştirmeni olmuş, öte yandan birçok düşman kazandığından ünü gölgelenmiştir.

Madrid'de hukuk öğrenimi gören Alas, 1870'te Oviedo'ya giderek öğrenimini tamamladı. Aynı üniversitede hukuk ve siyasal ekonomi dersleri vermeye başladı ve bu görevi yaşamının sonuna değin sürdürdü. İlk romanları *La regenta* (1884-85; Naibin Karısı) ile *Su único hijo* (1890; Onun Tek Oğlu) yüzyılın en büyük doğalcı romanlarından ikisi sayılır. Bu romanlar, Oviedo kenti örnek alınarak kurulmuş düşsel taşra kenti Vetusta'nın acımasız bir betimlemesidir. *Cuentos morales* (1896; Ahlak Öyküleri) ve *El gallo de Sócrates* (1900; Sokrates'in Horozu) gibi kitaplarda derlenen öyküleri, romanları kadar başarılı değilse de genellikle zevkle okunan mizah yapıtlarıdır ve Alas'ın geniş kültürüyle derin duyarlığını yansıtır.

Alaska, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Amerika kıtasının kuzeybatı ucunda, Büyük Okyanusun tektonik bakımdan hareketli kuzey kıyısında yer alır. ABD'nin, yüzölçümü en büyük (1.530.700 km²), ama nüfusu en düşük (1990; 551.947) eyaletidir.

Batıda, Bering Boğazı ve Denizi Alaska'yı Sibirya'dan ayırır. Kuzey ve kuzeybatıda Kuzey Buz Denizi, güneyde Büyük Okyanus, batıda Kanada'nın Yukon eyaleti ve İngiliz Kolumbiyası Alaska'yı çevirir. Başkenti Juneau'dur. Alaska anakarasının kuzey-güney uzaklığı 1.450 km, doğu-batı uzaklığı ise 1.290 km'dir. Aleut Adaları ve Güneydoğu Panhandle eklendiğinde, doğu-batı uzaklığı 4.800 km'yi bulur.

Alaska'da yaşayan Yerlilerin, günümüzden 15-40 bin yıl önce Bering Kara Köprüsü'nü geçerek Amerika kıtasına yerleşen ilk göçmenlerin soyundan geldiği sanılır. Eskimolar ve Aleutlar ise, bir olasılıkla, Alaska'ya 3-8 bin yıl önce gelen, daha yerleşik Kuzey Kutbu halklarının torunlarıdır.

Alaska'daki ilk Avrupalılar, Kodiak Adasında bulunan Three Saints (Üç Azizler) Koyuna 1784'te yerleşen Rus kürk tacirleriydi. Bölge, 1799'dan 1867'ye değin bir Rus-Amerikan şirketi tarafından yönetildi. ABD dışişleri bakanı William H. Seward, bölgenin Amerika'ya satılmasını onaylayan belgeyi 1867'de imzaladı. Önemli altın kaynaklarının keşfi 1880'lerde ve 1890'larda çok sayıda Amerikalının Alaska'ya yerleşmesine neden oldu ve ABD Kongresi 1912'de Alaska Toprakları'nı kurdu. II. Dünya Savaşı sırasında Japonların bölgedeki etkinliği Alaska'da savunma tesisleri kurulmasını ve Alaska (Alcan) Karayolu'nun yapımını zorunlu kıldı. Alaska 3 Ocak 1959'da 49. eyalet olarak ABD'ye katıldı. ABD hükümetinin çok geniş alanları elde tutması ve gene çok geniş alanların yerli halkların taleplerini karşılayabilmek için onlara dağıtılması, Alaska'nın iç yönetimini giderek karmaşıklaştırdı.

Jeomorfolojik açıdan Alaska dört ana bölgeye ayrılır: 1) Adalar ve sıradağlardan oluşan güney; 2) havzalar, ovalar ve yaylalardan oluşan iç kesimler; 3) Brooks Dağları; 4) tundralarla kaplı arktik ovaların bulunduğu Kuzey. Alaska Sıradağlarındaki McKinley Dağı (6.194 m), Kuzey Amerika'nın en yüksek noktasıdır. Aleut, St. Elias ve Boundary dağlarının karakteristik özelliklerini etkin volkanlar, depremler ve buzullar belirler. Orta Alaska'nın bataklık iç kesimindeki sular, Yukon ve Kuskokwim ırmaklarınca akaçlanır.

Geniş alanlara yayılan coğrafi bölgeler ve farklı yüzey şekilleri, iklimin çok çeşitlenmesine yol açar. Güney kıyılarında hüküm süren deniz iklimi, oldukça ılıman, bol yağışlı ve sislidir. İç kesimlerde uzun yaz günleri ve uzun kış geceleri nedeniyle daha da sertleşen kara ikliminin yerini kuzeyde arktik çöl iklimi koşulları alır.

ABD'nin, nüfusu ve nüfus yoğunluğu en düşük eyaleti olmasına karşın, genç göçmenlerin akını nedeniyle Alaska'da nüfus artış hızı çok yüksektir. 1940-80 döneminde nüfus yüzde 454 oranında artmış, 1980'de ortalama yaş 26 olarak saptanmıştır. Yerli halklar nüfusun yüzde 16'sını oluşturur. En kalabalık yerli grup Eskimolardır (34.000). Onları Amerika Yerlileri (22.000) ve Aleutlar (8.000) izler. Alaskalıların yaklaşık yüzde 54'ü Anchorage'da, yaklaşık yüzde 15'i Fairbanks çevresinde, yaklaşık yüzde 13'ü de güneydoğudaki Panhandle bölgesinin dağınık kentlerinde yaşar.

Alaska'da sanayi, petrol ve doğal gaz üzerinde yoğunlaşmıştır. Trans-Alaska Boru Hattı'nın 1977'de açılmasından sonra Alaska ham petrol üretiminde Texas'ın

ardından ABD'de ikinci sıraya yükselmiştir. Kömür, altın, gümüş, bakır önemli madencilik ürünleridir. İşgücünün üçte biri, eyalet ve federal hükümet kuruluşları ile savunma tesislerinde çalışır. Geleneksel balıkçılık ve ormancılık etkinlikleri, aşırı üretimi engellemeyi amaçlayan hükümet düzenlemeleri altında sürdürülmektedir. Soğuk iklim ürünlerinin çoğu Alaska'da da yetiştirilir. Ama ekilebilir alanların sınırlı olması yüzünden gıda maddelerinin çoğu ithal edilmektedir. Tanıtım ve ulaşım olanaklarının artmasıyla turizmde büyük bir atılım gerçekleşmiştir.

İç ve dış ulaşım, ağırlıklı olarak havayoluyla sağlanır. Alaska Denizyolları, kıyıdaki yerleşmeler arasında feribot seferleri düzenler. Güney bölgesinin iç kesiminde yer alan kentler, karayollarıyla Alaska otoyoluna bağlanmıştır. Böylece Batı Kanada ve öteki 48 eyaletle karayolu bağlantısı kurulmuştur.

Eyaletin yükseköğrenim kurumu olan Alaska Üniversitesi'nin, Fairbanks, Anchorage ve Auke Lake (Juneau) kentlerinde kampüsleri, ayrıca 11 kırsal yerleşmede yüksekokulları vardır. Yerli halk için kurulmuş olan ve önceleri ABD Yerli Dairesi'nce yönetilen ilk ve orta dereceli okullar, eyalet kamu okulları kapsamına alınmıştır.

Alaska'nın kültür yapısı, yerli halkların özgün sanatları ile buradaki Rus yerleşmelerinin kalıntıları üzerine oturmuştur. Bu niteliğiyle ABD'nin genel kültür çizgisinden farklıdır. Zengin doğal kaynaklarla donanmış, insanları kendine özgü bir kişilik ve güzellik taşıyan bu geniş kuzey ülkesi, büyük bölümüyle Amerika kıtasının el değmemiş son bölgesidir.

Alaska Akıntısı, Batı Rüzgârı Akıntısının bir kolu. Alaska Körfezi içinde saat yönünün tersine bir dönüşle akar. Büyük Okyanusa özgü kutup altı sularının tersine, Alaska Akıntısı sularının sıcaklığı 4°C'nin üzerinde, yüzey tuzluluk derecesi ise binde 32,6'nın altındadır. Akım hızının, akıntının güney kesimlerinde 5 m derinlikte saniyede 83 cm'ye ulaştığı saptanmıştır. Akış hacminin ise saniyede 10.000.000 - 20.000.000 m³ olduğu tahmin edilmektedir.

Alaska Dağları, Kuzey Amerika'nın Kayalık Dağları ve Büyük Okyanus kıyı sıradağlarının kuzeybatı uzantısı. Alaska Dağları, Alaska eyaletinin büyük bir bölümünü kaplar. Kuzeyde arktik yamaçlar ile Brooks Dağları, Orta Alaska Dağları ile Seward Yarımadası, güneyde Alaska Sıradağları, Aleut Sıradağları ve Adaları, Talkeetna, Wrangell, Kenai, Chugach ve St. Elias dağlarının büyük bir bölümünü içeren Pasifik Kıyı Sıradağlarından oluşur.

Arktik yamaçlar, Alaska Dağlarının en kuzeydeki kenarıdır; doğu-batı doğrultusundaki alçak eğimli sırtlardan, düzensiz, ayrı ayrı tepeleri olan dalgalı platolardan oluşur. Güneye doğru yükselen Brooks Dağları Kanada sınırından Çukçi Denizine yaklaşık 1.000 km boyunca uzanır. Yükseklik batıda 900 m ile doğuda 1.800 m arasında değişir. Alaska'nın orta kesiminde yer alan dağlar hem kuzeydeki Brooks Dağlarından, hem de güneydeki Alaska ve Aleut sıradağlarından daha alçaktır ve Kanada sınırından Bering Denizine kadar uzanır. Alaska ve Aleut sıradağları, Kanada sınırından kuzeybatıya doğru bir yay çizer, sonra büyük bir denizaltı yükseltisinin sırtında yer alan volkanik dorukların oluşturduğu Aleut Adaları boyunca güneybatıya kıvrılır. Kuzey Amerika'nın en yüksek noktası olan McKinley Dağı (6.194 m), Alaska Sıradağlarının kuzey yüzüne egemen bir konumdadır ve güneydoğusundaki Talkeetna Dağlarına tepeden bakar. Talkeetna'lar, güneyde Kenai ve Chugach dağları, doğuda ise Wrangell Dağları ile çevrilidir. Chugach ve Wrangell dağları, Kanada sınırının yakınında St. Elias Dağları ile birleşir.

Alaska Dağlarında Muldrow Buzulu
Charles J. Ott - Photo Researchers-EB Inc

Alaska Dağlarında orman sınırının üzerinde yetişen bitkiler, ilken, çimen, bodur söğüt ve kızılağaç türleri ile sınırlıdır. Daha alçak yamaçlarda ak ladin, huşağacı, balsam kavağı ve suga yetişir. Kodiak ayısı, kara ve boz ayı, Dall koyunu, dağ keçisi, sığın ve ren geyiği Alaska Dağlarında yaşayan büyük av hayvanları arasındadır.

Alaska karabalığı (*Dallia pectoralis*), Kuzey Kutbu bölgesinde yaşayan ve bazı uzmanlarca *Umbridae*, bazılarınca da ayrı bir *Dalliidae* familyasına bağlanan tatlısu balığı. Yaklaşık 20 cm uzunluğundaki balığın iğ biçiminde, koyu renk bir gövdesi, çıkıntılı bir alt çenesi ve kuyruğunun yakınında, biri sırtta, biri karında yer alan iki büyük yüzgeci vardır. Kutup yöresinde besin olarak büyük önem taşıyan Alaska karabalığı sığ akarsularda ve Kuzey Amerika ile Sibirya'daki küçük göllerde yaşar.

Alaska kızak köpeği, Malemiut Eskimolarının geliştirdiği kızak köpeği. Sağlam yapılı bir köpek olan Alaska kızak köpeğinin geniş bir kafası, dik kulakları ve yukarıya doğru kıvrık, tüylü bir kuyruğu vardır.

Alaska kızak köpeği
Sally Anne Thompson-EB Inc

Kalın kürkü genellikle gri ve beyaz ya da beyaz ve siyahtır. Renklerin dağılımı kafasında çoğu kez maskeye ya da şapkaya benzer biçimler oluşturur. Alaska kızak köpeğinin omuz yüksekliği yaklaşık 58-64 cm, ağırlığı 34-39 kg'dır. Sahibine bağlılığıyla ünlü olan Alaska kızak köpeği yük taşıyan kızakları çekmekte ve Antarktika'ya yapılan seferlerde kullanılmıştır.

Alaska Körfezi, Büyük Okyanusun, Alaska'nın güney kıyısı içlerine doğru yaptığı geniş girinti. Körfez, batıda Alaska Yarımadası ve Kodiak Adası, doğuda Spencer Burnu ile çevrilidir. 1.533.000 km²'lik bir yüzey kaplar. Cook Koyu ve Kenai Yarımadasının öbür tarafındaki Prens William Boğazı gibi koy ve fiyortlar körfez kıyılarını yarar. Susitna ve Copper ırmakları körfeze dökülür. Büyük buzullardan kopan dev buzdağları, Alaska Akıntısı ile denize sürüklenir. Chugach, Kenai, Fairweather ve St. Elias dağları, körfezin kıyısından başlayarak yükselir. Körfez üzerindeki limanlar arasında Anchorage ve Seward ile kıtanın kuzey ucundaki buzulsuz son liman ve Trans-Alaska Boru Hattı'nın bitiş noktası olan Valdez sayılabilir. Cook Koyunun kıyıları boyunca ve Controller Körfezinin altında petrol bulunmuştur. Kaptan James Cook, 1778'de Alaska Körfezine girerek Prens William Boğazına kadar ilerlemiştir.

Alaska Sıradağları, Büyük Okyanus kıyısındaki sıradağların bir bölümü. Aleut Sıradağlarından Alaska'nın güneyindeki Yukon sınırına kadar genel olarak kuzey ve doğu yönünde yaklaşık 640 km uzunluğunda bir yay çizerler. Sıradağların ortalarında, Denali Ulusal Parkı'nda yer alan McKinley Dağı (6.194 m) Kuzey Amerika'nın en yüksek noktasıdır. Silverthrone, Hunter, Hayes ve Foraker gibi yakın dorukların çoğu 4.000 m'yi aşar. Kuzeyde Yukon Irmağı güneyde ise Büyük Okyanus tarafından akaçlanan dağlar, Büyük Okyanus kıyı bölgesi ile iç tundra alanlarını birbirinden ayırır. Sıradağların dorukları dağcıların büyük ilgisini çeker. Dev boyutlu buzullar ve kutup bölgesine özgü doğal görünüm de turistler için çekicidir. Güneydeki bitiş noktası Valdez'e kadar uzanan Trans-Alaska Boru Hattı Alaska Sıradağlarını Isabel Geçidinde keser.

Alaska Yarımadası, Alaska anakarasından güneybatıya doğru 800 km uzanan kara parçası. Bering Denizinin bir kolu olan Bristol Körfezi ile Büyük Okyanus arasında yer alır. Volkanik Aleut Dağları yarımada boyunca uzanır. Katmai Ulusal Parkı ve Koruma Alanı(*), Aniakchak Ulusal Anıtı ve Koruma Alanı, Becharof, Alaska ve İzembek Doğal Yaşamı Koruma Ulusal Alanı bu yarımada üzerindedir.

Alasya, Zeki (d. 18 Nisan 1944, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen. Metin Akpınar'la oluşturduğu güldürü ikilisi, tiyatro ve sinema çalışmalarının yanı sıra gazino ve televizyondaki programları ve reklamlardaki skeçleriyle yaygın bir ün kazandı.

Ortaöğrenimini Robert Kolej'de tamamladı. Öğrencilik yıllarında MTTB Birlik Tiyatrosu'nda amatör olarak sahneye çıktı. Profesyonel oyunculuğa 1964-65 sezonunda Arena Tiyatrosu'nda başladı. Burada *Master Nato, Kargalar Okulu, Şampanya ve Viski* adlı oyunlarda oynadı. 1965-66 sezonunda

Zeki Alasya (solda), "Dev Aynası" oyununda
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Ulvi Uraz Tiyatrosu'nda *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım* ve *Hababam Sınıfı* adlı oyunlarda rol aldı. 1966'da Metin Akpınar ile birlikte Gen-Ar Tiyatrosu'nda bir grup oluşturdu. Ertesi yıl Haldun Taner, Metin Akpınar ve Ahmet Gülhan ile birlikte Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nu kurdu. Türkiye'de kabare türü tiyatronun gelişmesine öncülük eden bu topluluğun bütün oyunlarında oynadı, bazı oyunları yönetti, bazı oyunların da yazımına katıldı.

1973'te sinema oyunculuğuna, 1977'de de sinema yönetmenliğine başladı. *Aslan Bacanak* (1977), *Sivri Akıllılar* (1977), *Petrol Kralları* (1978), *Doktor* (1979), *Köşe Kapmaca* (1979), *Elveda Dostum* (1982), *Yaz Bitti* (1985) gibi filmler çekti.

Alaş Orda, Kazak Türklerinin 20. yüzyılın başlarında Rus egemenliğine karşı başlattığı ulusal hareket ve aynı adla kurulan ilk siyasal parti. Rus-Japon Savaşı'nı izleyen 1905 Devrimi Ruslara olduğu kadar Rusya'daki başka topluluklara, bu arada Türklere de bir özgürlük ortamı getirmiş, Rusya çapında ulusal hareketler gelişmişti. Kazak Türklerinin 1905'te örgütlenmeye başlayan Alaş Partisi, tüm Türkistan çapındaki ilk siyasal parti oldu. Yöneticilerinin önde gelenleri Alihan Bukeyhanov, Ahmed Baytursun, Mir Yakup Dulatov, Halil Dosmohammadov, Muhammedcan ve Öldes Ömerov'du. Partinin ilk resmi kurultayı 2-8 Nisan 1917 tarihlerinde Orenburg'da toplandı. Bu kurultayda Kazakistan çapında genel bir toplantı yapılması kararlaştırıldı ve bu karar partinin yayın organı *Kazak* gazetesiyle kamuoyuna duyuruldu. Partinin ikinci kurultayı II. Kazak Kurultayı adıyla 21-26 Temmuz 1917'de yine Orenburg'da toplandı. Kurultayda Türkistan'a Rus göçmenlerinin getirilmesinin durdurulması, Rus göçmenlere dağıtılan toprakların Kazaklara geri verilmesi, Kazakistan'da Kazakların ve Rusların yönetim işlerinin ayrılması, eğitimin herkesin anadilinde olması kararlaştırıldı.

Rusya'daki Türklerin oluşturduğu siyasal partiler içinde en radikali olan Alaş Partisi programının işçilere ve emeğe ilişkin bazı maddeleri sosyal demokratların programının aynısı idi. Kurultaydan sonra Alaş Partisi hızla örgütlendi, birçok gazete çıkardı. 1917 Ekim Devrimi ertesinde Kazak milliyetçileri Kazakistan'ın tam özerkliğini işlediler. Alaş Partisi'nin 8-13 Aralık 1917'de Orenburg'da yapılan III. Kurultay'ında, Kazak-Kırgız özerkliği, milis güçleri oluşturma, ulusal meclis, eğitim, müftülük, adliye gibi sorunlar görüşüldü. Kurultayın kararıyla Alaş Orda hükümeti kuruldu. Alihan Bukeyhanov hükümetin başkanı seçildi. Hükümetin başkenti, adı kurultay kararıyla "Alaş"a çevrilen Semey (bugün Semipalatinsk) kenti oldu. Ama Kazakistan topraklarının genişliği ve o tarihlerde ulaşımın zorluğu nedeniyle, hükümetin yönetim işleri iki merkezden yürütüldü. Ülkenin batı tarafına "Batı Alaş Orda" denerek yönetimini partinin kurucularından Cihanşa Dosmohammedov ve kardeşi Halil Dosmohammedov üstlendi. Doğu Alaş Orda'nın yönetimini ise hükümet başkanı Alihan Bukeyhanov üstlendi. Bu sırada Rusya'da iç savaş başladı. Alaş Orda hükümeti hızla örgütlenerek, bir yandan yaklaşmakta olan Kızıl Ordu'ya, bir yandan da yıkılmış olan Beyazlar'a karşı mücadeleye girişti. Mart 1919'da Stepler bölgesine komiser olarak atanan Cangildin, Alaş Orda'nın temsilcileriyle Omsk'ta buluşarak, onlara Bolşeviklerin yanına geçen Başkırtları örnek gösterdi. Ahmed Baytursun'un emriyle Alaş güçleri geri çekilmeye başladı. 1919-20'de Sovyet iktidarı bölgeye egemen durumdaydı. Ağustos 1920'de özerk bir Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Alaş Orda liderleri 1930'lara değin cumhuriyetin yönetiminde etkili olmaya çaba gösterdiler. Sovyet iktidarı da Alaş Partisi'ni hedef alarak onun etkisini yok etmeye çalıştı.

Alaşehir, Ege Bölgesi'nde, Manisa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 977 km² olan Alaşehir ilçesi, kuzeyde Kula ilçesi, doğuda Uşak ili ve Sarıgöl ilçesi, güneydoğuda gene Sarıgöl ilçesi, güneyde Aydın ve İzmir illeri, batıda gene İzmir ili, kuzeybatıda da Salihli ilçesiyle çevrilidir.

İlçe toprakları Sarıgöl'de başladığı kabul edilen Gediz Ovası(*) ile çevresindeki dağlardan oluşur. Güney kesimi Bozdağlar'ın doğu uzantısı olan Gözlübaba Dağı (1.879 m) engebelendirir. Kuzey ve kuzeydoğu kesimde yükselen Uysal Dağı doğal sınır oluşturur. İlçe topraklarının sularını Alaşehir Çayı(*) toplar. Gediz Ovasının doğu bölümünü oluşturan düzlüklere Alaşehir Ovası da denir.

Alaşehir'den bir görünüm
ABC Ajansı

Ana iktisadi etkinlik olan bitkisel üretim Alaşehir Ovasında yapılır. Başta arpa olmak üzere tahıl, pamuk, tütün, armut, zeytin ve üzüm yetiştirilir. Hayvancılık ikincil önemdedir; daha çok sığır beslenir.

Alaşehir Pergamon kralı II. Attalos tarafından kuruldu. O dönemlerdeki adı Philadelpheia idi. Bizans'ın Anadolu'daki önemli kale kentlerinden biri oldu. 1075'te Türkmenlerin eline geçti. Daha sonra Haçlı Seferleri sırasında Latinlerce yağmalandı. 14. yüzyıl sonunda I. Bayezid (Yıldırım) tarafından alınan yöre, 1402'de kısa bir süre için Timur'un egemenliğine girdikten sonra, yeniden Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin Saruhan sancağına bağlı kaza olarak yönetiliyordu. Alaşehir'in Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yeri vardır. 16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'nde, Yunan işgaline karşı önemli kararlar alındı; İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya hükümet temsilciliklerine birer nota gönderildi. Kent 4 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtarıldığı sırada, büyük ölçüde yanmış bulunuyordu.

Alaşehir kenti aynı adı taşıyan ova üstünde yer alır. Kentten geçen yol E-23 ile E-24 karayolları arasındaki bağlantıyı kurar. Afyonkarahisar'ı Uşak üzerinden İzmir'e bağlayan demiryolu kentten geçer. Sanayi daha çok gıda üzerinde yoğunlaşmıştır. Yağ ve çırçır fabrikaları ile bir de cıva işletmesi bulunur. Kentteki başlıca tarihsel yapıtlar Yıldırım Camisi, Şeyh Sinan Camisi ve Kurşunlu Han'dır.

Alaşehir Belediyesi 1884'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 91.362; kent, 36.649.

Alaşehir Çayı, Ege Bölgesi'nde, Gediz Irmağının başlıca kollarından biri. Buldan'ın yaklaşık 15 km batısında bulunan 1.430 m yüksekliğindeki Çaldağı'ndan doğar. Uzunluğu 115 km olan akarsuyun su toplama alanı yaklaşık 4.000 km²'dir. Alaşehir Çayı, Antik Çağda Kogamos adıyla anılırdı.

Önce kuzeydoğu yönünde akan çay, daha sonra keskin bir dirsek yaparak batıya yönelir. Bu bölgede Derbent Çayı ve Kocaçay olarak da adlandırılır. Sarıgöl kenti yakınlarından geçtikten sonra güneybatıda Gözlübaba Dağından doğan güçlü bir kol ile birleşir ve Alaşehir Çayı adını alır. Daha sonra Gediz Ovasının uzantısı olan ovaya girer. Alaşehir'in 2 km kadar kuzeydoğusundan geçerek Salihli'nin 3 km kuzeyinde Gediz Irmağına kavuşur.

Kışın ve ilkbaharda oldukça bol su taşıyan Alaşehir Çayı, yazın ve sonbahar başlarında su kaybederek küçük bir akarsu görünümü alır. Akarsu üzerinde sulama ve taşkın önleme amaçlı Buldan Barajı ve sulama amaçlı Afşar Barajı yapılmıştır.

Alaşehir Çayının vadisi boyunca, verimli alüvyonlu topraklarda genellikle çekirdeksiz üzüm yetiştirilir. Çayın yer yer kurumuş yataklarındaki mil ve kil, tuğla ve kiremit yapımı için hammadde olarak kullanılır. Alaşehir yakınlarında genişleyen ovada yer alan bu tür tuğla ve kiremit fabrikalarının çevreyi çok kirlettikleri ve ekolojik dengeyi bozdukları için bir bölümü son yıllarda kapatılmıştır.

Alaşehir Kongresi, Mondros Mütarekesi'ne dayanarak başlatılan Yunan işgali sırasında işgale karşı direnişi örgütlemek amacıyla toplanan ve silahlı direnişe ilişkin ilk kararların alındığı önemli kongrelerden biri (16-25 Ağustos 1919). Kongrenin toplanmasına Balıkesir eski mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey'in (Çarıklı) önemli katkıları olmuştur. Kongrenin bir özelliği, Erzurum ve Sivas kongrelerinden farklı olarak, sivil bürokrasinin ve yerel eşrafın önderliğinde toplanmış olmasıdır. Sivas Kongresi'nin birkaç gün sonra toplanacağı bilinirken Sivas'a temsilci göndermeyen Egeliler Alaşehir'de toplandılar. Hacim Muhittin Bey Sivas Kongresi'nin daha çok Doğu sorununu çözmek için toplandığını düşündüklerini belirtir.

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmasıyla başlayan ve gittikçe iç bölgelere yayılan işgale karşı, Ege'nin birçok kent ve kasabasında Redd-i İlhak cemiyetleri kuruldu. Balıkesir'de iki, Nazilli'de bir kongre toplandı.

Erzurum Kongresi'nden kısa bir süre sonra 16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi, Balıkesir Harekât-ı Milliye Kongresi'nin daha kapsamlı, daha bağlayıcı yeni bir aşaması olmayı amaçlıyordu. Başkanlığını Hacim Muhittin Bey'in üstlendiği ve çalışmalarını 25 Ağustos 1919'a değin sürdüren Alaşehir Kongresi, 26 maddeden oluşan kararlarını birer mektupla padişaha, İstanbul Hükümeti'ne ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'ne iletti. Kararda Yunanistan'ın Ege'de giriştiği işgalin kesinlikle tanınmayacağı ve bu işgale silahla karşı koymaktan başka çözüm bulunamadığı belirtiliyordu. Kongre, ayrıca Karesi (Balıkesir) ve Saruhan (Manisa) Livaları Heyet-i Merkeziyesi adı altında yeni bir yönetim organı oluşturdu ve direnişin bu organın önderliğinde yürütülmesini karar-

laştırdı. Kuva-yı Milliye örgütünün başına Teşkilat-ı Mahsusa örgütünün ileri gelenlerinden Kara Vasıf Bey getirildi.

Alaşehir Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nde kurulan Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce desteklendi. Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye adına bir telgraf çekerek kongreye yardımcı olacaklarını bildirdi.

alaşım, bileşik ya da çözelti halindeki iki ya da daha fazla elementten oluşan metal niteliğinde madde. Çeliğin en önemli bileşenlerinden biri olan karbonun bir ametal olması dışında, alaşımların bileşimine giren elementler de genellikle metaldir.

Alaşımların hazırlanmasında en çok başvurulan yöntem, bileşime katılacak elementlerin karıştırılarak eritilmesidir. Alaşımların önemi çok eski çağlarda keşfedilmiştir; özellikle pirinç (bakır ve çinko) ile tunç (bakır ve kalay) ayrı bir önem taşırdı. Bugünün en önemli alaşımları ise, demir ve karbonun yanı sıra önemli oranlarda başka elementler içeren alaşım çelikleridir. Çeliğin başlıca alaşım elementleri krom, nikel, manganez, molibden, silisyum, tungsten, vanadyum ve bordur. Alaşım çeliklerinin sertlik, kırılmazlık, paslanmazlık, mıknatıslanabilirlik, süneklik gibi özel nitelikleri vardır. Özellikle bakır-nikel, tunç ve aluminyum alaşımları gibi demirdışı alaşımlar, madeni para yapımında çok kullanılır. Alaşım yapan metaller ile katışkı maddeleri arasındaki ayrımı belirlemek bazen çok güçtür. Örneğin, aluminyumun paslanmazlık özelliğini azaltmasına karşın çekmeye karşı dayanımını artıran silisyum, alaşımın kullanım amacına bağlı olarak hem katışkı maddesi, hem de yararlı bir bileşen olarak kabul edilebilir.

Kolay eriyen metaller ya da alaşımlar terimi, erime noktası kalayınkinden (232°C'den) daha düşük olan alaşımlar için kullanılır. Bu tür alaşımların çoğu, erime noktaları zaten düşük olan kalay, bizmut, kurşun gibi metallerin karışımıdır. Kolay eriyen alaşımlar, ateşin sıcaklığıyla harekete geçip otomatik olarak su püskürten yangın güvenlik sistemlerinde, akım aşırı artınca elektrik devresini kesen sigortalarda ve metallerin lehimlenmesinde kullanılır.

Kolay eriyen alaşımların çoğu 90-100°C'de eriyecek biçimde hazırlanır. Örneğin Darcet alaşımı (50 ölçü bizmut, 25 ölçü kurşun, 25 ölçü kalay) 98°C'de erir. Darcet alaşımındaki kalayı yarı yarıya azaltıp yerine kadmiyum eklendiğinde, erime noktası 70°C olan Wood metali elde edilir. *Ayrıca bak.* amalgam, demir alaşımı, metal bileşikleri.

Alatri, Orta İtalya'da, Lazio (Latium) yönetim bölgesindeki Frosinone ilinde kent. Cosa Irmağı vadisinde, deniz seviyesinden 502 m yükseklikte, Frosinone kentinin hemen kuzeyindedir. Yunanlı coğrafyacı Strabon'a dayanarak, İÖ 1830'da Alatrium adıyla kurulduğu kabul edilir. İtalya'da eski bir halk olan Hernicilerin kurduğu birliğe bağlı olan kent, İÖ 306'da Roma egemenliğine geçmiştir.

Kasabanın arkeolojik önemi, İÖ 6. yüzyılda iri taşlarla harç kullanılmadan yapılan büyük surlardan gelir. Bu surlar, duvarları neredeyse eksiksiz ayakta kalan, ikizkenar yamuk biçimindeki, Helenistik öncesi görkemli Pelasgian Akropolü'nü kuşatır. Surların, yaklaşık 4 km uzunluğundaki ve belli aralıklarla sağlam ortaçağ kuleleriyle bütünlenmiş olan dış çemberine üç büyük kapıdan girilir. Kentin öbür önemli yapıları, bugün kent müzesi olan Casagrandi Sarayı, Piskoposluk Sarayı, ruhban okulu ile katedraldir. Roma ve Napoli'yle demiryolu bağlantısı olan Alatri hem bir sayfiye kenti hem de bir tarım ve imalat merkezidir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 22.657.

Alaungpaya (Birmanya dilinde "Muzaffer"), ALAUNG PHRA, ALOMPRA ya da AUNGZEYA olarak da yazılır (d. 1714, Shwebo, Yukarı Birmanya - ö. 13 Nisan 1760, Kin-ywa, Martaban ili, Birmanya), Birmanya'yı (bugün Myanmar) birleştirerek Alaungpaya (ya da Konbaung) hanedanını kuran kral (1752-60). Irrawaddy Deltasındaki bağımsız Pegu Krallığı'nı da Alaungpaya fethetmiştir. Alaungpaya hanedanı, İngilizler 1 Ocak 1886'da Yukarı Birmanya'yı ilhak edene değin hüküm sürmüştür.

Ava'nın kuzeyinde küçük bir kasaba olan Moksobomyo'da (bugün Shwebo) orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Mon kralı Binnya Dala Nisan 1752'de Birmanya'nın başkenti Ava'yı ele geçirip Toungoo hanedanına son verdiğinde Alaungpaya bir köy başkanıydı. Binnya Dala'nın vasalı olmayı redderek bir direniş hareketi örgütledi. Taht üzerinde hak iddia ederek Moksobomyo'da yeni bir başkent kurdu. 1753'te Ava'yı yeniden ele geçirdi ve Aşağı Birmanya'da akınlarını sürdürdü. 1757'de Pegu kenti ele geçirildi ve Binnya Dala tutsak alındı.

Fransızlar Pegu'yu desteklediği için, Alaungpaya İngilizlerin bağlaşıklığını kazanmak istiyordu. 1757'de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ile kumpanyaya pek çok ticari ayrıcalık tanıyan bir antlaşma yaptı. Ama Hindistan'da Fransızlarla mücadele eden şirket, Birmanya'da ikinci bir savaşa girmeye istekli değildi. Ekim 1759'da Alaungpaya'nın askerleri, yerel bir ayaklanmaya yardım ettiklerinden kuşkulanılan İngiliz tüccarları Negrais'de (Bassein Irmağının ağzında bir ada) topluca öldürdüler. Bundan sonra İngiltere ile Birmanya arasındaki ilişkiler askıya alındı.

Alaungpaya son seferine Siyam'ı (bugün Tayland) işgal etmek amacıyla çıktı. Ordusunu Tovoy kasabası üzerinden güneye, Tenasserim'e ve sonra da kuzeye, Nisan 1760'ta kuşattığı Siyam başkenti Ayutthaya'ya (Ayuthia) yöneltti. Kuşatma sırasında yaralandı ve ordusu Birmanya'ya çekilirken öldü.

Alaungpaya HANEDANI, KONBAUNG olarak da bilinir. Birmanya'yı yöneten son hanedan (1752-1885). Hanedanın İngiliz yayılmacılığı karşısında çöküşü, Birmanya'nın (bugün Myanmar) 60 yılı aşkın bir süreyle bağımsızlığını yitirmesine yol açmıştır. Kimi araştırmacılar, Konbaung hanedanı adını, 1782'de Kral Bodawpaya ile başlayarak 1885'te sona eren dönemle sınırlandırırlar.

18. yüzyıl başlarında, Toungoo hanedanının egemenliği altındaki Birmanya parçalanmış durumdaydı. Ava'nın kuzey ve doğusundaki Shan devletleri hem Birmanyalı, hem Çinliydiler. 1740'tan sonra güneydoğuda yerel ayrılıkçı hareketler yeniden alevlenmişti. Mandalay yakınındaki Shwebo'da *myothugyi* (köy başkanı) olan Alaungpaya, 1752'de bir ordu kurarak güneydeki hükümdarların üzerine başarılı bir akın düzenledi. Ardından, 15. yüzyılda yaşamış bir Birmanya kralının soyundan geldiğini öne sürerek Alaungpaya hanedanını kurdu. Tüm yerel direnişleri bastırarak ordularını güneye yöneltti. İktidarının uzun ömürlü olması için krallığını merkezileştirmek zorunda olduğunu biliyordu. Bu nedenle Shan devletlerinin üzerine yürüdü ve oradaki hükümdarları, uyruklığını kabul etmeye zorladı. Doğuda daha da ilerleyerek Siyam'daki (bugün Tayland) Ayutthaya Krallığı'na saldırdı, ama geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada yaralanarak öldü (1760).

Hanedanın üçüncü kralı Hsinbyuşin 1764'te birliği yeniden sağladı. Yeni bir sefer düzenleyerek Ayutthaya'yı 1767'de yerle bir etti, ama uzun süre elinde tutamadı. Hsinbyuşin'in orduları Shan ve Lao devletleriyle Hindistan'daki Manipur Krallığı'nın içlerine kadar ilerlediler ve Çinlilerin akınlarını dört kez püskürttüler. Hsinbyuşin'in, güney bölgelerini sindirmeyi amaçlayan girişimleri 1776'da ölümüyle yarıda kesildi. Hanedanın altıncı kralı Bodawpaya (1782-1819) Ayutthaya'yı yeniden fethetmek istedi ve bu amaçla Siyamlılara karşı bir dizi başarısız sefer düzenledi; başkenti Amarapura yakınlarına taşıdı.

Bodawpaya'nın yerine tahta çıkan torunu Bagyidaw döneminde (1819-37) Birmanya, İngiltere'yle giriştiği birinci savaşta (1824-26) ilk yenilgiyi aldı. Bunu izleyen yıllarda devlet otoritesi giderek zayıfladı ve Birmanya sürekli toprak yitirdi. İkisi de güçsüz krallar olan Tharrawaddy (1837-46) ve oğlu Pagan (1846-53) iç ve dış olayların üstesinden gelemediler. İngiltere 1852'de II. İngiltere-Birmanya Savaşı ile tüm Güney Birmanya'nın denetimini ele geçirdi. Aydın bir hükümdar olan Mindon'un (1853-78) Birmanya'nın onurunu kurtarma çabaları da başarısızlıkla sonuçlandı. Başkenti Mandalay'a taşıyan Mindon'un, güneydeki İngilizlerin egemenlik iddialarına tepki göstermesi yeni bir sürtüşmeye yol açtı. Mindon'un küçük oğlu Thibaw 1878'de tahta çıktığında, İngiltere'nin Birmanya'yı tümüyle ilhak etmesi için artık yalnızca bir bahane gerekiyordu. Alaungpaya hanedanı, 1885'teki III. İngiltere-Birmanya Savaşı'nın ardından 1 Ocak 1886'da son buldu.

Alaü'd-Devle (d. 1426, Maraş - ö. 12 Haziran 1515, Turnadağ, Maraş), Dulkadıroğulları hükümdarı (1479-1515).

Babası Süleyman Bey'in ölümünden (1454) sonra Dulkadırlı topraklarını Memlüklerle Osmanlılar arasında çekişme konusu oldu. Memlükler önce Melik Arslan'ı, sonra Şehsuvar'ı, ardından da Şah Budak'ı beyliğe atadılar. Osmanlı padişahı II. Mehmed (Fatih) ise 1472'de kayınbiraderi Alaü'd-Devle'yi meşru bey saydı. Alaü'd-Devle, kardeşi Şah Budak'la uzun bir mücadeleden sonra ancak 1479'da ülkesine egemen olabildi. Akıllı bir siyaset izleyerek Memlüklerle iyi geçinmeyi gözetti. Kızını II. Bayezid'le evlendirerek Osmanlılarla olan akrabalığını pekiştirdi. 1485-90 Osmanlı-Memlük savaşlarında Memlüklerin yanında yer aldı ve onların Anadolu içlerine girmelerine yardımcı oldu. 1507'den sonra topraklarına saldıran İran Safevi şahı I. Ismail'le mücadele etti. Topraklarının bir bölümünü Safevilere bırakarak Maraş'a çekildi. Çaldıran seferinde Osmanlı ordusuna yardımda bulunmaması üzerine Hadım Sinan Paşa 1515'te Dulkadır seferi ile görevlendirildi. Alaü'd-Devle Turnadağ'da bir süre direndiyse de yakalanarak idam edildi.

Alava, İspanya'nın kuzeyinde il. Üç Bask ilinin en güneyde olanıdır. Büyük bölümü Pireneler'in güney yamacında kalan Alava'yı güneybatıda Ebro Irmağı çevirir. Burgos ilindeki Trevino ve Vizcaya ilindeki Orduña bölgeleriyle komşudur. Yüzölçümü 3.047 km²'dir. Eskiden bir lordluk olan Alava, 1332'de Kastilya'ya bağlandı. 1980'de Guipuzcoa ve Vizcaya ile birlikte Bask özerk bölgesini oluşturan üç ilden biri oldu.

İl, üç ayrı bölgeden oluşur. Kuzeydeki ormanlık bölgede Urquiola, Bayas ve Ome-

cillo ırmakları ve dağınık göller yer alır. Çevreyle bağı olmayan çiftliklerde mısır üretimi yapılır. İlin asıl kesimini oluşturan ortadaki düzlük bölge, dağlar arasında, yaklaşık 460 m yükseklikte bir havzadır ve Vitoria Ovası olarak anılır. Álava'nın Bask dilindeki karşılığı olan *arattar* (dağlar arasında kurulmuş) adı da bu bölgeden gelir. Buğday, arpa ve yulaf ovalarda, şeker pancarı da il merkezi Vitoria yöresinde yetiştirilen başlıca ürünlerdir. Vitoria Ovasından Cantabria ve Toloño dağları ile ayrılan güneydeki Álavese Rioja bölgesi, bağları, meyve bahçeleri ve zeytinlikleriyle ünlüdür. Enerji gereksinimi Yukarı Bayas, Urrunaga ve Zadorra ırmakları üzerindeki hidroelektrik santrallarından ve Santander' de Reinosa yakınlarındaki Ebro Barajı'ndan karşılanan sanayi birimleri Vitoria' da yoğunlaşmıştır. Nüfus (1986 tah.) 262.086.

Álava y Esquivel, Miguel Ricardo de (d. 1771, Vitoria, İspanya - ö. 1843, Berèges, Fransa), Napoléon Savaşları'na katılmış asker ve devlet adamı. Álava, Wellington dükünün yaveri, Yarımada Savaşı sırasında da dükün karargâhında İspanyol komiseriydi. VII. Fernando'nun yeniden İspanya tahtına çıkması üzerine liberal görüşleri nedeniyle gözden düştü. Büyükelçi olarak Hollanda'ya gönderildi (1815-22). 1822-23'te İspanyol Parlementosu'nun (*Cortes*) başkanlığını yürüttü. Daha sonra İngiltere ve Fransa'da büyükelçi olarak görev yaptı.

alavere havuzu *bak.* kanal-havuz

alay, birçok orduda, başında bir albayın bulunduğu ve taktik kontrol için bölükler, taburlar ve takımlara bölünerek örgütlenen askeri birlik. Daha 1558'de Fransız süvari birliklerine alay deniyordu. İngilizce *regiment* (alay) sözcüğü, düzen kuralları ya da sistemi anlamına gelen Latince *regimen* sözcüğünden türemiştir ve alayın birlikleri toplama, teçhiz etme ve eğitme işlevlerini tanımlar. Alay kimlik kazanıp kendine özgü sancak, arma, üniforma ve rütbe işaretlerine sahip oldukça ve savaşlarda başarı kazandıkça askerlerinin bağlılık, gurur ve dayanışma kaynağı olmuştur.

ABD ordusunun ilk yıllarında, o tarihe değin Avrupa ordularında olduğu gibi, bir alayda 10 bölük olurdu. 19. yüzyılın başlarında, Napoléon, Fransız ordusunun alaylarını üç tabur ya da takım olarak örgütledi. Bunlardan ikisi arazide, öbürü ise karargâhta bulunuyordu. Sonuncu tabur asker topluyor ve ek birlikleri eğitiyordu. Daha sonra Edward Cardwell İngiliz piyadesini biri yurtiçinde, öbürü ise denizaşırı topraklarda üslenen iki taburdan oluşan alaylar biçiminde yeniden örgütledi. ABD ordusu 1901'de üç taburlu piyade alayı örgütlenmesini benimsedi ve bu örgütlenme biçimini I. ve II. Dünya savaşları ile Kore Savaşı'nda görev alan tümenlerde uyguladı.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde alay, aynı sınıftan olan ve aynı silahları kullanan en büyük birliğe verilen addır. Başında bir albay bulunur. Her alayın bir sancağı vardır. 1826'da kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin(*) 12 bin kişilik kuvveti, tümü İstanbul'da bulunan, sekiz tertibe bölünmüştü. Daha sonra imparatorluğun başka bölgelerinde de tertipler kuruldu. 1828'de tertip deyimi alaya çevrildi. Her alay üç taburdan oluşuyor, komutanlığını miralay (albay) rütbesinde bir subay yapıyor, alayda ayrıca bir kaymakam (yarbay) bulunuyordu. 1831'de bir alayın dört taburdan kurulması ve dördüncü taburun avcı taburu olması kabul edildi. Ardından iki alaydan oluşan livalar (tugaylar) kuruldu. II. Abdülhamid döneminde muhafız alayı niteliğinde Arap ve Arnavutlardan oluşan alaylar ve doğu vilayetlerinde aşiret süvari alayları (Hamidiye Alayları) kuruldu. II. Meşrutiyet'ten sonra, piyade alayları üç taburdan oluşturulmaya başlandı. Süvari alayları altı bölükten, topçu alayları on iki bataryadan oluşuyordu.

Cumhuriyet döneminde piyade alayı üç piyade taburu, bir tanksavar bölüğü, bir piyade hava bölüğü, bir muhabere takımı ve piyade hafif koluyla bir alay karargâhından, bir topçu alayı ise iki ya da daha fazla topçu taburundan oluşmaktadır.

alay, Osmanlılarda resmî ya da özel tören ve gösterilere verilen ad. Bunlar içinde özellikle esnaf alayları büyük önem taşır.

Osmanlılarda esnafın bir bölümü asker sayılır ve ordu esnafı olarak anılırdı. İstanbul'dan seçilen esnaf yetmezse ordu esnafı Edirne esnafıyla tamamlanırdı. Ordu sefere çıkarken ordu esnafının parlak bir alay düzenlemesi gelenektendi.

III. Ahmed Surnamesi'nden "Esnaf Alayı", 18. yy
Topkapı Sarayı Müzesi
Alta Yapım

Geçit Sirkeci yakınlarından başlar, Divanyolu'ndan Beyazıt'a, oradan Aksaray Meydanı'nı geçerek Topkapı'ya ulaşır, Davutpaşa'da sona ererdi. Esnaf ustalıklarını gösterip ürünlerini sergileyerek rengârenk giysileri içinde çoşkulu bağrışmalarla geçer, alayda mehter de bulunurdu. Padişah, bu görkemli geçidi Soğukçeşme'deki Alay Köşkü'nden izlerdi. Esnafın en görkemli gösterisi, padişahın önünden geçerken yapılır, bir adı da Selam Köşkü olan Alay Köşkü'nün önünden geçerek padişah selamlanırdı. Alayın geçişi iki üç gün sürerdi. En görkemli ordu esnafı alaylarından biri IV. Murad'ın Bağdat seferi için 1638'de yapılmıştı.

Tanzimattan önce şehzadelerin doğum şenliklerinde, sünnet düğünlerinde, sultanların evlenmelerinde yapılan düğünlerde geceli gündüzlü üç, yedi, on beş gün süren eğlencelere, İstanbul'daki bütün esnaf ve zanaatkâr loncalarının oluşturduğu bir esnaf alayı da katılır, her esnaf kendi sanatıyla ilgili hediyeler sunardı. III. Mehmed'in sünnet şenliği ile (1582) IV. Mehmed'in Edirne şenliği (1675) bu tür en önemli şenliklerdendi. İstanbul'daki en büyük esnaf düğün alaylarından biri de 18 Eylül 1720 çarşamba günü başlayıp on beş gün on beş gece süren III. Ahmed'in oğullarının sünnet şenliğinde yapılmıştı. Bu şenlikte esnaf, sanatına göre hünerlerini göstermiş, kasaplar bellerine gümüş hançerli altın kemerler takarak boynuzları yaldızlı sürülerle geçmiş, mumcular araba üstünde kukla oynatmış, yeni bedestan esnafı da yapma fil üzerine köşk kurarak omuzlarında çeşit çeşit kumaş toplarıyla yürümüştü.

Halkın eğlendirilmesi kadar cömertlik ve zenginlik gösterileri yoluyla hanedanın meşruluğunun pekiştirilmesi ve sultan ile sanatçılar arasındaki hizmet-himaye ilişkilerinin düzenlenmesi gibi çeşitli ideolojik-simgesel işlevler de yüklenen bu tür şenliklerde, alayların en önemli öğelerinden biri de "nahıl" denen ağaç taklitleriydi. Bunların üstü balmumundan insan, hayvan, yemiş ve çiçeklerle bezenir, ayrıca değerli taşlarla, altın, gümüş yapraklarla, renkli ve yaldızlı kâğıtlarla süslenirdi. Eskiden balmumundan yapılarak süslenen ve "nahılbent" denen bu ağaçlar düğünlerde, hatta saray düğünlerinde damat evinden gelin evine gönderilirken nahıl alayları düzenlenirdi. Şem'a denen kırmızılı yeşilli mumlar, çeşitli resimler ve süsler, nahılcı denen esnaf tarafından yapılırdı. Öyle ki şenliklerde, geçit alayındaki bu dev gibi nahılların taşınmasını engelleyen yapıların kamulaştırılıp yıkıldığı olurdu. Bu gelenek bugün Denizli, Ürgüp, Kars yörelerinde gelbere, toğlak, yom (yum), düğün bayrağı, toy bayrağı, şah, şah bezeme, şah kaldırma, şah alayı gibi adlarla yaşatılmaktadır. Osmanlı geçit alaylarında yer alan esnafın hünerleri, gösterileri, taşıdıkları hamam maketleri, peştemalden yapılmış kuşlar, gezen kuleler, dev nahıllar surnamelerde anlatılmış, minyatürlerde canlandırılmıştır.

Giderek sönükleşen esnaf geçit alayları, Cumhuriyetin 10. yıldönümü şenliklerinde İstanbul'da bir kez daha canlandırılmaya çalışıldı. Resmî ve özel başka alaylara örnek olarak âmin alayı, beşik alayı, bayram alayı, kılıç alayı, mevlit alayı, surre alayı(*), valide alayı ve selamlık alayı(*) sayılabilir.

Alay Han, Niğde'de Aksaray-Kayseri yolu üstünde han. II. Kılıç Arslan (1156-92) tarafından yaptırılan han kapalı mekânı ve açık avlusu ile sultan hanlarının ilk örneklerindendir. Alay Han adını sonradan aldığı sanılır. Avlusu yıkılmış olan han, sultan hanlara özgü mukarnas dolgulu taçkapısı ve ortadaki tonozun iki yanında yer alan yedişer tonozuyla klasik Selçuklu hanlarının mimari özelliklerini bir araya toplar. Yalın, ama güçlü etkisiyle erken döneme tarihlenen taçkapı ve iç cephe oldukça iyi durumdadır. Taçkapının en dıştaki geniş bordürü, iç içe geçmiş sekizgenlerin oluşturduğu bir geometrik düzen gösterir. Dar bordürde ve mukarnaslı nişi çeviren süs kemerindeyse birbirini kesen sekizgen motifler kullanılmıştır. Taçkapıdaki mukarnas sıralarının en altına Kılıç Arslan'la ilgili bir arma olarak iki gövdeli, başı karşıdan gösterilen bir aslan figürü yerleştirilmiştir. Bütün mimari ve bezeme özellikleri dikkate alındığında, Alay Han'ın II. Kılıç Arslan'ın egemenliğinin son yılında (1192) tamamlandığı ortaya çıkmaktadır.

Alay Köşkü, SELAM KÖŞKÜ olarak da bilinir, İstanbul'da, Topkapı Sarayı'nı çevreleyen Sur-ı Sultani'nin Bâbıâli'nin karşısına rastlayan burcunun üstünde bulunan köşk. Saray törenlerinde ve yabancı konukların kabullerinde kullanıldığı gibi, sefere çıkan Osmanlı ordusunun düzenlediği alayı da padişahlar buradan seyrederlerdi. İlk yapılışı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Bugünkü köşk II. Mahmud döneminde 1819-20'de eskisinin yerine yaptırılmıştır. İki katlı

olup her katta ayrıca iki asma katı vardır. Birinci kata Gülhane Parkı tarafındaki bir kapıdan girilir. Taht odasının bulunduğu üst kata da gene park tarafındaki sur duvarına bitişik geniş bir rampa ile ulaşılır. Bu katta, tam köşe burcunun üstünde, konsollarla dışa doğru taşan taht odasından başka bir küçük, bir büyük salonla üç küçük oda ve bir hela yer alır. Cephesi mermer kaplı taht odası, burcun planına uygun olarak on iki köşelidir ve her cephesinde birer pencere bulunur. Ayrıca taht odasının sağ ve solunda, burcun mazgal dişleri kesilip taş konsollar üstüne oturtulmuş yan odaların da cepheye açılan üçer penceresi vardır. Yapının bir özelliği de taht odasının üzerini örten ampir üsluptaki kubbedir.

Bâbıâli ve Alay Köşkü
Thomas Allom'un gravürü, 1840
Alfa Yapım

alaya-vicnana (Sanskrit dilinde "bilinç birikimi"), Mahayana Budacı geleneğinde Vicnanavada (bilinç öğretisi) ya da Yogaçara (Yoga [Birlik] uygulaması) okulunun anahtar kavramı. Bu okul, bilginin ve buna bağlı bir bilinenin var olduğunu kabul ettiği halde herhangi bir dış gerçekliğin var olmadığını ileri sürer ve dolayısıyla bilginin, bilincin nesnesi olduğunu varsayar. Böylece, görünürdeki bireysel varlığın temelini oluşturan, daha yüksek bir bilinç birikiminin varlığını öngörür. Evren, hepsi birer olanak halinde eylemsiz bekleyen sonsuz sayıda düşünceden oluşur. Bu gizli bilinç, kesintili bir düşünce dizisi biçiminde yansır; bu arada kendisi de, *karman* (geçmiş eylemlerin birikmiş sonuçları) yok olana değin durmak bilmeyecek bir akış içindedir. Bu bilinç birikimi, gelecekteki *karman*'ların tohumlarını (*bica*) oluşturan geçmiş deneyimlerin bütün izlenimlerini (*vasana*'lar) içerir. Tinin kurmacası olan kategorileri yaratan aldatıcı güç (*maya*), farklılıklar dünyasını belirler ve ben ve ben-olmayan gibi iki yanlış kavramı üreten insan doğasına özgü bir olgudur. Bu dualizm ancak insanı bir Buda'ya dönüştüren Aydınlanma (*bodhi*) ile aşılabilir.

alaybeyi, Osmanlı Devleti'nde, sancak(*) adı verilen birimden aşağı kademede yer alan bir bölgedeki bütün tımarlı sipahilerin en büyük amiri.

Alaybeylerine zeamet(*) türünden bir dirlik(*) verilirdi. Nahiye çeribaşıları ile tımarlı sipahileri de emirlerinde bulunduran alaybeyleri, sefer başlayınca bölgedeki tımar(*) sahiplerini ve onların getirmekle yükümlü oldukları sipahileri(*) toplayarak sancakbeyine(*) katılırlardı. Savaşta, getirdikleri askerlerin başına geçerek beylerbeyinin(*) emrinde olurlardı. Her eyalet ve sancakta yeterli sayıda alaybeyi bulunurdu. Alaybeylerinin, Divan-ı Hümayun'da birer örnek mühürleri vardı; gönderdikleri arizalar önce bu mühür örnekleriyle karşılaştırılır, sonra işleme konurdu. Alaybeylerinin, çeribaşıların isteklerini, sancakbeyini atlayarak yazıyla doğrudan başkente iletme yetkisi vardı. 19. yüzyılda vilayet merkezlerindeki kolluk kuvvetlerinin miralay rütbeli komutanlarına da alaybeyi denirdi. 1908'den sonra bu unvanın yerini alay kumandanlığı aldı.

alaybozan tüfeği, 16. yüzyılda İspanya'da arkebüzün(*) daha büyükçe bir biçimi olarak geliştirilen yivsiz ateşli silah. Önceleri fitilliyken, 17. yüzyıl sonunda çakmaklı türleri geliştirildi. Çoğu ağızdan dolmaydı. 19. yüzyılda yerini yivli tüfeklere bıraktı.

İlk alaybozanlar genellikle iki kişi tarafından kullanılır ve taşınabilir bir dayanak üstünde ateşlenirdi. Tipik örnekleri 1,7 m uzunluğunda, 9 kg ağırlığındaydı. İki onsluk (y. 57 g) bir bilye atardı. Menzili 160 m'ye varmakla birlikte, hedefi tutturma oranı düşüktü. Sonraki türleri daha küçük ve hafif olmanın yanı sıra, insan boyunda bir hedefi 72-90 m'den vurabilecek düzeydeydi. Çapları ise 0,69 - 0,75 ve daha büyük kalibre arasında değişirdi.

alaycıkuş, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının Yenidünya'da yaşayan *Mimidae* familyasından ötücükuşların ortak adı. Alaycıkuş (*Mimus polyglottos*) 10 dakika içinde 20 ya da daha fazla kuş türünün ötüşünü taklit edebilir. Uzunluğu yaklaşık 27 cm, rengi gri, kanatları ve kuyruğu daha koyu renk üstüne beyaz nakışlıdır. Yaşadığı yerler ABD'nin kuzeyinden Meksika'ya kadar uzanan alaycıkuş özellikle kentlerin çevresindeki yeşil alanlarda yaygındır. Yüksek dallara konarak öter ve bölgesini başka kuşlara karşı çok iyi savunur; geceleri de öttüğü olur.

Mavi alaycıkuş
H. Jon Janosik

Mimus cinsinin başka türleri ile bataklıklarda yaşayan *Donacobius* ve mavi alaycıkuş (*Melanotis*) cinsleri Orta ve Güney Amerika'dan Patagonya'ya kadar uzanan bölgelerde bulunur. Galapagos alaycıkuşunun (*Nesomimus trifasciatus*), Galapagos ispinozları gibi, bu takımadaların birçoğundaki değişik koşullara uyum sağlamış alttürleri vardır.

alaylı destan, sıradan konuları klasik destan üslubuyla ele alan taşlama türü. *Batrachomyomachia* adlı, yazarı bilinmeyen bir Homeros bürleskiyle(*) başlayan alaylı destan geleneği, 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında yeni klasik dönemle birlikte etkili bir güzel sanat türüne dönüştü. Bu keskin yergi biçimini, "modernler" olarak adlandırılan yenilikçi yazarlar "klasikler" olarak adlandırılan çağdaşlarını alaya almak için kullandılar. Ama kahramanlığa yüz çeviren bir çağı yermek amacıyla "klasikler" bu türü daha çok kullandılar. Bunun için, çağdaş olayları biraz değiştirerek destansı bir üsluba işlediler.

Türün klasik örneği, Nicolas Boileau'nun *Lutrin*'idir (1674-83; Kürsü). Bu yapıt yüksek rütbeli iki kilise görevlisinin, kilisede kürsünün nereye konacağı konusunda kavga etmesiyle başlar ve bir kitapçı dükkânındaki kavgayla sona erer. Savaşan iki taraf, en sevdikleri yeni yazarlarla en sevdikleri eski yazarların kitaplarını birbirlerine fırlatırlar. Aynı temanın bir çeşitlemesi olan Jonathan Swift'in *Battle of the Books*'u (1704; Kitaplar Savaşı) düzyazı biçiminde bir alaylı destandır. Alexander Pope'un zekâsını ustaca sergilediği, İngiliz edebiyatının en ünlü alaylı destanı *The Rape of the Lock* (1714; Bukleye Tecavüz), bir sosyete çapkınının gene bir sosyete güzelinin saçından bir bukle çalmasını anlatır.

Alaylı destanlar, çoğunlukla esin perisine seslenen bir çağrıyla başlar. Bu türde, kalıplı konuşmalar, doğaüstü güçlerin araya girmesi, yeraltı dünyasına inişler ve başlıca kahramanların davranışlarının çok ayrıntılı betimlemeleri gibi bilinen destan özelliklerinden yararlanılır. Böylece yazarın ustalık ve yaratıcılığını göstermesine geniş olanak sağlanır. Joel Barlow'un 1793'te yazdığı, Amerikan edebiyatının tanınmış alaylı destanı *Hasty Pudding*'de (Mısır Lapası) her biri 400 dizelik üç kanto boyunca, yazar en sevdiği New England yemeği olan mısır lapasını anlatır.

Alayundlu, Oğuzların 24 boyundan biri. Üçoklarını(*) Dağ Han Oğulları koluna bağlıdır. Alayundlu, "hayvanları iyi" anlamına gelir; *Divanü Lugati't-Türk*'te "Ulayuntluğ", *Cümlü't-Tevarih*'te "Alayurtlı", Yazıcıoğlu'nun *Selçukname*'sinde "Alayundlu" olarak geçer.

Obur Oğuz beyleriyle birlikte Anadolu'ya yerleşen Alayundlu boyu, nüfusu az olduğu için, buranın Türkleşmesinde önemli rol oynayamamıştır. 16. yüzyılda, Anadolu'da bu boya ait yalnızca 44 yer adına rastlanır. Aynı dönemde, özellikle Orta ve Batı Anadolu'da bazı Alayundlu oymakları görülür. Boy, daha çok Aksaray, Manisa, Sivas ve Ankara'da yerleşmişti. Atçekenler arasında da Alayundlu vardı. Oymakları

ilgın, Konya, Boyabat, Uşak, Muğla ve Kütahya'ya dağılmıştı. Bugün Anadolu'da, Alayundlu adını taşıyan tek bir yerleşme vardır. Halep Türkmenleri arasında da bir Alayundlu obası bulunmaktaydı.

Alba, Kuzeybatı İtalya'da Piemonte yönetim bölgesine bağlı Cuneo ilinde kent. Torino'nun güneybatısında, Tanora Irmağı kıyısında yer alır. İÖ 89'da konsül olan Pompeius Strabon'un Aquae Statiellae'den (Acqui Terme) Augusta Taurinorum'a (bugün Torino) yol yaparken kurduğu sanılan Alba Pompeia'nın yerindedir. 4. yüzyılda Milano'ya bağlı bir piskoposluk haline geldi. Kentin önemli yapısı S. Lorenzo Katedrali'dir (1486). Kent müzesinde tarihöncesi ve Roma dönemlerine ait kalıntılar bulunur. Bir tarımsal ticaret merkezi olan Alba'nın başlıca ürünleri şarap ve beyaz yermantarıdır. Kentte, hafif sanayi ile bağcılık konusunda öğretim yapan bir okul vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 31.050.

Alba, Batı Romanya'da il (*judet*). 6.231 km²'lik bir alanı kaplar. Başlıca yerleşim merkezleri Batı Karpatlar arasındaki vadilerde kurulmuştur. Bölgenin suyu batıya doğru akan Mureş Irmağı ve kollarıyla boşalır. Decea, Pefreşti, Căpilna, Sebeş ve il merkezi Alba Iulia'da (*) Neolitik Çağa ait (İÖ 2800 - İÖ 1900) çakmaktaşından bıçaklar, bakır baltalar, altın takılar, kulübe ve ocak kalıntıları bulunmuştur. Teuz kasabası bir Tunç Çağı yerleşim merkezinin üstünde kurulmuştur. İÖ 3. yüzyılda Aiud'a bir Kelt topluluğu yerleşmiştir. Aiud, Sebeş ve Alba Iulia'da Roma dönemi Daçya köylerinin kalıntıları bulunmuştur. 12. yüzyılda Germen Saksonların denetimi altındaki Sebeş, 1241'de Tatarların saldırısına uğramış, 14. yüzyılda tahkim edilmiştir. 15. yüzyılda Aiud'da dokuz kuleli bir hisar ve 152 m uzunluğunda bir şarap mahzeni inşa edilmiştir. Blaj'da, dış duvarları fresklerle süslü Barok üslupta bir 19. yüzyıl katedrali vardır. Mureş Irmağı vadisinde üzüm, güneyde mısır, kuzeyde ise buğday yetiştirilir. Bölgenin batısında cıva, altın, gümüş ve demir dışında daha başka madenlerle bazalt çıkartılır. Kentlerde ve büyük kasabalarda, makine, kimyasal maddeler, tekstil ürünleri, kâğıt, deri ve tahta eşya üretilir. İlin doğusunda Üçüncü Dönemden (y. 65 - 2,5 milyon yıl önce) kalma bir doğal anıt olan Ripu Roşie (Kızıl Koyak) vardır. Bölgedeki ırmaklara paralel uzanan kara ve demiryolları, Alba Iulia, Cimpeni ve Aiud'dan geçer. Nüfus (1989 tah.) 431.722.

Alba, Pict'lerle İskoçların 843'te I. Kenneth MacAlpin'in hükümdarlığı altında birleşmesiyle oluşan krallık. Bugünkü Argyll ve Bute'tan Caithness'e kadar uzanarak Güney ve Orta İskoçya'nın büyük bölümünü içine alan krallık toprakları, Britanya Adaları arasında Vikinglerin saldırılarından korunabilmiş az sayıdaki bölgeden biriydi. Kelt İskoçlarının göç yolu olan eski İrlanda ile bağlantısı, Batı Adaları ve İrlanda'da kurulan İskandinav yerleşim merkezleri tarafından kesilmişti. Güney İngiltere'yi de Norslar ve Danlar istila edince Alba'nın çevresiyle bağlantısı bütünüyle koptu. Norsların geri çekilmesinden sonra İngiltere'ye egemen olan İngilizler Alba topraklarına saldırmaya başladı. Ama, Alba kralı II. Malcolm sonunda Carham Savaşı'yla (1016/18) bu saldırıları püskürttü. Malcolm'un torunu ve ardılı I. Duncan, 1034'te tahta çıktı ve Alba'yı Strathclyde, Cumbria ve Lothian ile birleştirdi. Bu tarihten sonra Alba adı kullanılmamaya, birliğin kralları "İskoçların Kralı" adıyla anılmaya başlandı.

alba (Provens dilinde "şafak"), Fransızca AUBE ya da AUBADE, 11-12. yüzyıllarda Fransa'nın güneyinde yaygın olan trubadur(*) müziğinde, şafak vakti ayrılan âşıkların ya da âşıkları ayrılmaları için uyaran bekçinin şarkısı. Bazı zaman âşık ile bekçi arasında karşılıklı konuşma biçiminde olur. Melodisi de bugüne ulaşan örnekler arasında Guiraut de Bornelh'in yapıtı "Reis Glorios" ile bestecisi bilinmeyen "Gaite de la tor" sayılabilir. Trubadurların Almanya'daki karşılığı olan *Minnesinger*'ler(*) de bu şarkı biçimini *Tagelied* ("gündüz şarkısı") adıyla kullanmışlardır.

Alba (3. Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, ALVA olarak da yazılır (d. 29 Ekim 1507, Piedrahita, Eski Kastilya, İspanya - ö. 11 Aralık 1582, Lizbon), İspanyol asker ve devlet adamı. Portekiz'i fethi (1580) ve Felemenk genel valiliği

Alba
Sir Anthony More'un yağlıboya çalışması, 1549
Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel
Musées Royaux des Beaux Arts, Brüksel

sırasındaki (1567-73) zorbalığı ile ünlüdür. Felemenk'te yerel yasaları bir yana bırakarak binlerce kişiyi mahkûm eden bir mahkeme kurmuştur.

Alba 1524'te, Fuenterrabia'da Fransızlara karşı savaşan İspanyol kuvvetlerine katıldı. Bu çarpışmalarda sivrilerek ele geçirilen kentin valiliğine atandı. Daha sonra kazandığı başarılar, dönemin en profesyonel komutanı ününü kazanmasını sağladı. Ordudu son derece katı bir eğitim ve disiplinden yanaydı. Ateşli silahların taktik kullanımını geliştirmişti; aynı zamanda bir lojistik uzmanıydı.

1535'te Tunus'a karşı girişilen başarılı seferde V. Karl'ın (Şarlken) ordusunun bir bölümüne komuta etti. 1546-47 arasında da Protestan Alman prenslerine karşı imparatorluk ordularını yönetti. Mühlberg'de 24 Nisan 1547'de kazandığı zaferle İmparator V. Karl'ı gücünün doruğuna ulaştırdı. 1552'de İtalya'daki imparatorluk kuvvetlerinin başkomutanı, 1556'da da II. Felipe İspanya tahtına geçince Napoli genel valisi oldu. İtalya'daki Fransız-İspanyol Savaşı'nda Papa IV. Paulus'u İspanya ile uzlaşmaya zorladı (1557).

1559'daki Cateau-Cambrésis Barışı'ndan sonra, II. Felipe'nin önde gelen iki bakanından biri oldu. V. Karl oğlu II. Felipe'ye bıraktığı 1543 tarihli gizli bir vasiyette, son derece ihtiraslı ve amaçlarına ulaşmak için her şeyi yapabilecek tipte bir insan olan Alba'ya, askerlik ve devlet yönetimiyle ilgili işler dışında hiçbir konuda güvenilmemesi gerektiğini yazmıştı. II. Felipe bu vasiyete uydu, ama gene de Alba'yı Devlet Konseyi toplantılarına düzenli olarak çağırdı. Alba bu toplantılarda, kralın öteki danışmanı Ruy Gómez de Silva'nın tersine, katı bir dış politika izlenmesini savundu. Ona göre, sorunları çözümlemenin tek yolu şiddete başvurmaktı. Örneğin 1563'te krala, Felemenk'teki soylular muhalefetinin önderlerinin başlarını vurdurmasını önermişti.

Bir Protestan düşmanı olan Alba, Fransa'yı Huguenot'lara karşı daha etkin bir politika izlemeye razı edemedi. Buna Alba ile Fransız kral naibi Catherine de Médicis arasındaki çekişme neden olmuştu. 1572'de Bayonne'daki St. Bartholome katliamını, Catherine ile birlikte onun düzenlediği yolundaki Protestan suçlaması ise asılsızdır.

Felipe, 1566 halk hareketlerinin ardından Alba'yı büyük bir orduyla Felemenk'e yolladı. Alba, bazı muhalefet liderlerini tutuklattıktan sonra, Kanlı Konsey adıyla ün salan bir mahkeme kurdu. Bu mahkeme tüm yerel kanunları askıya aldı ve yaklaşık 12 bin kişiyi ayaklanma suçuyla mahkûm etti; ancak mahkûm edilenlerin çoğu yurt dışına kaçtı. Alba'nın İngiltere'ye karşı giriştiği ticari savaş, Felemenk ticaretine büyük zarar verdiği gibi, yönetimini de istikrarlı bir mali temele oturtamamasına yol açtı. Alba'nın koymak istediği yeni vergiler, özellikle de "10. peni" adıyla bilinen satış vergisi, hem Felemenk Genel Meclisi'nin hem de yoksul kesimin ve din adamlarının muhalefetiyle karşılaştı. Bu muhalefet sonucu, Alba, vergiyi giderek hafifletmek zorunda kaldı ve sonuçta hiç toplayamadı. Alba'nın "10. peni"si, Felemenk'in İspanya'ya karşı harekete geçmesinde bardağı taşıran damla oldu.

1572'de Felemenkli gerillalar (Gueux) Holland'ın ve Zeeland'ın büyük bölümünü ele geçirdiler. Orange prensi ve kardeşi Felemenk'i istila ettiler. Alba, son derece sert bir misilleme ile bu toprakların bir bölümünü yeniden ele geçirdiyse de gerekli para ve deniz gücünden yoksun olması nedeniyle geri kalan bölümünü alamadı.

Bu başarısızlığı ve Gómez'in İspanya sarayındaki entrikaları sonucu, Alba 1573'te Felipe tarafından geri çağrıldı. 1579'da oğlu, kralın muhalefetine karşın evlenince Alba evinde göz hapsine alındı. 1580'de Kardinal Granvelle'in Felipe'yi razı etmesi üzerine, Portekiz'i işgal edecek ordunun başına getirildi. Birkaç hafta içinde Lizbon'u alarak parlak bir zafer elde etti. Gene de Felipe'nin eski sevgisini kazanamadı.

Protestan ülkelerde Alba adı, gaddarlık ve dinsel baskıyla özdeş hale geldi. Alba'nın yasaları hiçe sayması, terör politikası, askerlerinin Hollanda ve Portekiz'deki valişeti, İspanya dışında hiçbir zaman bağışlanmadığı gibi, 16. yüzyıl Katolik dünyası bile ona tam anlamıyla sahip çıkmadı. İspanyol tarihinde Alba, hak ve ayrıcalıklarıyla gururlanan, bağımsız, ama gene de kendini mutlak monarşinin sadık bir hizmetkârı olarak gören eski soyluluk anlayışının bir temsilcisi olarak önem taşır.

Alba Fucens, günümüzde ALBE. İtalya'da Velino Dağının eteklerinde, tahkim edilmiş eski bir kent. Eski Marsi halkının kenti olan Alba Fucens İÖ y. 303'te bir Latin topluluğu tarafından işgal edilmiştir. Surlarla çevrili üç doruklu bir dağın üstünde kuruludur. Sağlam konumu nedeniyle İtalik Savaşı ve İÖ 1. yüzyıldaki iç savaşlar sırasında önem kazanan kent, Romalı devlet adamlarının da hapsedildiği yerdir.

Surların büyük bir bölümü bugün de ayakta durmaktadır. Günümüze kalmış olan kent kapılarının konumu, kente saldıran birliklerin sağ kanatlarını görebilecek biçimde düzenlenmiştir. Kentin kuzey köşesinde yer alan, duvarlarla çevrili akropol bağımsız bir kale oluşturur.

Alba Iulia, Almanca KARLSBURG, Macarca GYULAFEHÉRVÁR. Orta Romanya'nın batısında kent. Bükreş'in 270 km kuzeybatısında, Mureş Irmağı kıyısında yer alır, Alba ilinin (*judet*) merkezidir. Romanya'daki en eski yerleşimlerden biridir ve Romalılar tarafından askeri kamp yeri olarak kullanılmıştır. Ptolemaios'un İÖ 2. yüzyılda sözünü ettiği önemli Daçya kenti Apulum'un kalıntıları Alba Iulia'dan 10 km uzaklıktadır. Bölge Müzesi'nde Roma dönemine ait zengin bir koleksiyon vardır. Kent, 9. yüzyıldan 11. yüzyıla değin bir Slav adı olan Bălgrad adını taşımıştır. Romalıların kente verdiği ad ilk kez 1097 tarihli bir belgede geçer; Alba Iulia'nın Latin belgelerinde kullanılmış olması bu adın kalıcılığını sağlamıştır.

Kent 16. ve 17. yüzyıllarda Erdel Prensliği'nin başkenti oldu. Mihail Viteazul (Cesur Mihail) 1599'da Romanya'daki üç büyük eyaletin birliğini ilk kez sağlayarak kendini Eflak, Boğdan ve Erdel prensi ilan etti. Alba Iulia Rumen milliyetçiliğinin ve Rumence basılan kitapların merkezi haline geldi. 1 Aralık 1918'de Erdel'in Romanya ile birleştiği Alba Iulia'da ilan edildi ve Kral Ferdinand ile Kraliçe Marie 1922'de kentteki Ortodoks katedralinde taç giydiler.

Kentte, 13. yüzyıldan kalma, Romanesk üslupta bir Katolik kilisesi ve 18. yüzyıldan kalma bir kale vardır. Kentin bir başka önemli tarihi yapısı olan Batthyáneum Kütüphanesi, 1794'te Katolik piskopos Ignatius Batthyány tarafından kurulmuştur ve pek çok değerli eski kitap ve elyazmasıyla 8. yüzyıldan kalma *Codex Aureus*'u barındırır. Alba Iulia'da ayakkabı, şarap, gıda maddeleri, yapı malzemesi üretilir, ayrıca deri işleme sanayisi vardır. Nüfus (1985 tah.) 64.369.

Alba Longa, İtalya'da eski Latium kenti. Roma'nın 19 km güneydoğusundaki Alban Tepelerinde, bugünkü Castel Gandolfo yakınlarında yer alır. Kentin, İÖ y. 1152'de efsane kahramanı Aineias'ın oğlu Askanios tarafından kurulduğu ve Roma'yla öbür kentlerin kurulmasına öncülük eden en eski Latin kenti olduğu söylenir. İÖ y. 600'de Roma tarafından ortadan kaldırılana değin, sınırları kesin olmayan bir Latin birliğinin merkezi olmuştur.

Albacete, Orta İspanya'nın güneydoğusunda Castilla-La Mancha özerk bölgesinde il. Mesata Central'in güneydoğu ucunda yer alır. 14.858 km²'lik bir alanı kaplar. Bazı yerlerinde 50 mm'ye kadar düşen yıllık yağış miktarıyla İber Yarımadasının iç kesimlerindeki en kurak ildir. Dağlık ya da tepelik olan güney bölgesinden, başlıca enerji ve sulama kaynakları olan Júcar ve Segura ırmakları geçer. Batıda Alcaraz Dağları yükselir.

Hayvancılık, Albacete'nin önde gelen ekonomik etkinliklerinden biridir. Ancak, sürekli artan buğday üretiminin tersine çiftlik hayvanlarının sayısı azalmaktadır. Albacete'den İspanya'nın her yerine peynir gönderilir. Ayrıca zeytincilik ve asma bitinden büyük zarar görmüş olmakla birlikte bağcılık yapılır. Cabriel ve Júcar vadilerinin şeftalileri Valencia'daki konserve fabrikalarında işlenir. Safran, alfa ve çam kerestesi bölgenin öbür ürünleridir.

Sanayi il merkezi Albacete'de yoğunlaşmıştır. Önemli yerleşim yerleri Almansa, Hellin ve La Roda'dır. Madrid ve Alicante ile demiryolu bağlantısının iyi olmasına karşılık, ilin büyük bir bölümüne yalnızca karayoluyla ulaşılır. Nüfus (1988 tah.) 348.058.

Albacete, Orta İspanya'nın güneydoğusunda Castilla-La Mancha özerk bölgesindeki Albacete ilinin merkezi. Tarihi La Mancha bölgesinde, Don Juan Irmağının María Cristina Kanalıyla kesişme noktasında yer alır. Magribi kökenli olan kentin Arapça adı el-Basit'tir. 1145 ve 1146'da Hıristiyanlarla Magripliler arasında iki savaşa sahne olan kent, 1365'te Albacete adıyla yeniden kuruldu. İspanyol Veraset Savaşı'nda önemli rol oynadı. V. Felipe 1707'deki Almansa Savaşı'nı kentin yakınlarında kazandı. 19. yüzyılda, sıtma yaratan bataklık sularını güneye akıtan María Cristina Kanalının yapımından sonra kent gelişmeye başladı.

Albacete, eski mahalle ya da yukarı kent (Alto de Villa) ve aşağı ya da modern kent olarak ikiye ayrılır. Önemli yapıları, arasında, 1936'daki bir yangından sonra restore edilen San Juan Bautista Katedrali (16. yy) ve il müzesi bulunmaktadır. Kent günümüzde, başta meyve ve safran olmak üzere, tarım ürünleri için bir ticaret merkezidir. Sanayi öncelikle tarıma dayanır. Bugün yalnızca hediyelik eşya olarak satılan Albacete bıçak ve kamalarının ünü tüm İspanya'ya yayılmıştır. Benjamin Palencia gibi yerel sanatçıların yapıtlarını sergileyen il müzesi 1978'de açılmıştır. Nüfus (1990 tah.) 129.002.

Albalag, Yitshak (ö. İS 13. yy. Kuzey İspanya ya da Güney Fransa), Yahudi filozof. İslam düşünürü Gazali'nin kendinden önceki düşünürlerin öğretilerini değerlendirdiği *Makasıdü'l-Felâsife* (Filozofların Amaçları) adlı kitabının bazı bölümlerini, kendi yorumlarını da ekleyerek İbraniceye çevirdi. Felsefenin dini gözden düşürdüğü yolundaki eleştiriler karşısında felsefeyi savunarak, dinsel gerçeğe vahiy, felsefi gerçeğe ise akıl yoluyla ulaşıldığını savunan "çifte gerçek" öğretisini benimsedi. Felsefe ile dinin temelde uyuştuğu, ama dinin kitleler, felsefenin ise bir azınlık için olduğu görüşündeydi. Ayrıca, vargıları vahiyle çatıştığında, felsefenin vahye uymak zorunda olmadığını da savundu.

Alban Tepeleri, İtalyanca COLLI ALBANI ya da MONTI ALBANI İtalya'nın orta kesiminde Lazio (Latium) bölgesindeki sönmüş yanardağlar. Roma'nın güneydoğusuna düşen Alban Tepeleri 10-13 km çapında bir dış daire ile 2,5 km çapında bir iç daire oluştururlar. Dış daire üzerindeki Cavo Dağında yükseklik 949 m, iç daire üzerindeki Faete Dağında ise 956 m'dir. Kraterlerden ikisinde Albano(*) ve Nemi(*) gölleri bulunur. Alban Tepeleri, Roma'nın büyük bir devlet durumuna gelmesinden önce de Latium halkınca kutsal sayılırdı. Roma Dönemi yollarının, tapınaklarının, villa ve tiyatrolarının bir bölümü hâlâ ayaktadır. Yazlar serin geçtiği, dolayısıyla da hiç sıtma salgını görülmediği için Alban Tepeleri yüzyıllar boyu Romalılar için gözde bir yazlık olmuştur. Alban bağlarının üzümlerinden, adını çevre kasabalardan alan ünlü Castelli Romani şarapları üretilir. Frascati, Grottaferrata, Albano, Velletri, Genzano ve Castel Gandolfo (Papa'nın yazlık ikametgâhı) gibi dinlenme yerlerine Roma'dan elektrikli trenle ulaşılır.

Albani, Francesco, ALBANO ya da L'ABANE olarak da yazılır (d. 17 Mart 1578, Bologna, Papalık Devletleri - ö. Ekim 1660, Bologna), 17. yüzyılda Carracci'nin atölyesinde yetişen Bologna'lı ressamlardan biri. Albani, Quirinal Sarayı'ndaki Annunciazione Şapeli ile (1609-12) Sta. Maria delle Pace Kilisesi'nin koroyerinin (1612-14) bezenmesi gibi büyük çaplı dekorasyon işlerinde Guido Reni'ye yardım etti. Birkaç yıl kaldığı Roma'da kendi atölyesini kurdu. Gene Roma'da Annibale Carracci'nin desenlerinden yararlanarak S. Giacomo degli Spagnuoli Kilisesi'ndeki S. Diego Şapeli'nin fresklerini yaptı. "Amorini'nin Dansı" (y. 1625, Brera Resim Galerisi, Milano) gibi en ünlü fresklerinin konusu mitolojiden alınmıştır. 1616'da Bologna'ya dönen Albani, 1621-22'de Mantova'ya, 1633'te Floransa'ya yaptığı geziler dışında sürekli burada yaşadı.

Albano Gölü, İtalyanca LAGO ALBANO. Roma'nın güneydoğusundaki Alban Tepelerinde krater gölü. İki eski volkanik kraterin birleşmesiyle oluşmuş, elips biçiminde bir göldür. Denizden 293 m yüksekliktedir. 5 km²'lik bir alan kaplar, en derin yeri 180 m'dir. Yeraltı kaynaklarıyla beslenen gölün suları, İÖ 398-397'de inşa edildiği sanılan yapay bir gölayağı ile boşaltılır. Söylenceye göre Delphoi kâhini, Etrüsklerin elinde bulunan Veii Kalesi'nin, ancak göl suları denize ulaştığında geri alınabileceğini söylemiş ve gölayağı bu amaçla yapılmıştır. Göl kıyısındaki kentler arasında en ünlüleri Albano Laziale ve papanın yazlık ikametgâhı olan Castel Gandolfo'dur.

Albany, ABD'de, Georgia eyaletinin güneybatısındaki Dougherty ilinin (*county*) merkezi (1853) olan kent. Flint Irmağı üzerinde, ırmak trafiğinin başlangıç noktasındadır. 1836'da Albay Nelson Lift tarafından kurulan ve adını New York eyaletindeki Albany'den alan kent, önce önemli bir pamuk pazarı oldu. 1857'de demiryoluyla Macon'a bağlandı. Altı demiryolu hattının daha Albany'den geçirilmesiyle bir ulaşım merkezi durumuna geldi. 1915'te, zararlı bir böceğin ürünü bozmasından sonra bölgede pamuk üretimi düştü. Tarımda çeşitlenmeye gidilerek, özellikle pekanceviz(*), yerfıstığı ve büyükbaş hayvan yetiştirilmeye başlandı. İmalat sanayisinde, uçak ve tarım aracı yapımı ağırlıktadır. 1903'te kentte Albany State College ve 1965'te Albany Junior College kuruldu. Chehaw Yerlileri Anıtı, kentin hemen kuzeyindedir. Kent yakınında ayrıca deniz kuvvetleri ikmal deposu, 6 km güneyinde de Radium Springs adlı bir dinlenme yeri vardır. Nüfus (1988 tah.) kent, 86.621; metropoliten alan, 116.300.

Albany, ABD'de, New York eyaletinin 1797'den bu yana başkenti, Hudson Irmağı üzerindeki Albany ilinin (1683'ten bu yana) merkezi. New York kentinin 230 km kuzeyinde, Troy ve Schenectady kentlerini de içine alan bir metropoliten alanın merkezidir. Hudson Irmağı kanalının kuzey ucunda kurulmuş bir liman olan Albany, okyanusa açılan gemilerle New York eyaleti şilep kanalında işletilen tekneler için de aktarma noktası işlevi görür.

Henry Hudson, 1609'da Kuzeybatı Geçidini ararken, Halfmoon adlı teknesini bugün kentin bulunduğu yerin yakınlarındaki sığlıklara demirledi. Şimdi Albany limanının bir bölümü olan Castle Island'da 1614'te inşa edilen Nassau Kalesi, Birleşik Hollanda Şirketi'nin ticaret merkezlerinden biri oldu. 1624'te bir grup Valon ailesi gene o yakınlarda Orange Kalesi'ni inşa etti ve Beverwyck olarak adlandırılan ilk sürekli yerleşmeyi kurdu. 1629'da Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası, Kiliaen van Rensselaer adında Amsterdamlı bir tüccara,

ırmağın iki yakasında (Beverwyck de dahil) arazi bağışladı. Bundan sonra Rensselaerswyck adını alan bölgeye çok sayıda göçmen geldi. Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası adına koloninin valisi olan Peter Stuyvesant, 1652'de Beverwyck'in van Rensselaer ailesinden bağımsız bir statü kazanmasını sağladı. Orange Kalesi 24 Eylül 1664'te İngilizlerce ele geçirildikten sonra, Albany ve York dükü (sonradan II. James) onuruna köyün adı değiştirildi. Yerleşmeye 22 Temmuz 1886'da İngiliz valisi Thomas Dongan tarafından kent beratı verildi. Stratejik konumu nedeniyle, Frederick Kalesi'nin inşasından sonra önemli bir koloni kenti durumuna geldi. 1695'te 200 aileden oluşan nüfusu 1790'da yapılan ilk ABD nüfus sayımında 3.498 kişiydi; 1850'de ise 50.763'e yükseldi. Birçok sokak adı ve her yıl mayıs ayında Washington Parkı'nda yapılan Lale Şenliği, kentin Hollanda kültür mirasını yansıtır.

Kolonilerin, ortak savunma sistemini tartışmak üzere bir araya geldiği ilk toplantılardan biri 1689'da Albany'de yapıldı. 1754'te gerçekleşen daha önemli bir başka tarihsel toplantıda Albany Kongresi, Benjamin Franklin'in "Birleşme Planı"nı benimsedi. Bu toplantı, 1765 Kongresi'nin ve 1774 Kıta Kongresi'nin yolunu açtı. Öncü göçmenler, 1783'ten sonra Albany'ye yerleşmeye başladılar. Kürk ticaretiyle canlı bir merkez haline gelen kent, batıya giden posta arabalarına donanım sağlanan yer olarak da önemliydi. 1825'te Erie Kanalının açılması, 1831'de de demiryolunun gelmesi kent üzerinden geçen trafiği artırdı. Böylece Michigan Topraklarına bağlanan ulaşım ağı üzerinde önemli bir merkez haline geldi. Siyasal yaşam, günümüzde de Albany'nin belirleyici yönüdür. Sanayinin orta derecede geliştiği kentte kâğıt, takım tezgâhları, keçe ve madeni eşya üretilmektedir. ABD'de ticari havaalanı (1919) kurulan ilk kentlerden olan Albany, 1932'de kent limanının okyanusta seyreden gemilere açılmasıyla bir denizcilik merkezi haline geldi.

Kentte George dönemi, Hollanda Kolonyal dönemi ve Fransız-gotik canlandırmacılığı üsluplarında yapılmış birçok mimari yapıt bulunur. Bugün eyalete ait tarihi bir sit alanı olan Crailo Kalesi (1700, R. Schuckburgh'un ünlü 'Yankee Doodle'u bu kalede yazdığı söylenir); Schuyler Malikânesi (1762); van Rensselaer ailesinin Cherry Hill'deki evi (1787); Albany Eyalet Bankası (1803); Old Dutch Kilisesi (1799); Belediye Binası (1883); Eyalet Başkanlığı Binası (1871-99, "Fransız Şatosu" uslubundadır); St. Peter Piskoposluk Kilisesi (1859) ve Joseph Henry Binası (başlangıçta Albany Akademisi olan bina, 1815'te tamamlandı) bunlar arasındadır.

Kentteki yükseköğretim kurumları arasında Albany New York Eyalet Üniversitesi (1844), Albany Tıp Okulu (1839), Hukuk Okulu (1851), Eczacılık Okulu (1881) ile Dudley Gözlemevi'ni içine alan Union Üniversitesi, St. Rose (1920) ve Maria (1958) Katolik Okulları ve Albany İşletme Yüksekokulu (1857) sayılabilir. Nüfus (1980) 101.727.

Albany, ABD'de, Oregon eyaletinin batısındaki Linn ilinin (*county*) merkezi. Willamette Vadisinde, Willamette ve Calapooya ırmaklarının birleştiği yerde, Salem'in 42 km güneyindedir. 1848'de Walter ve Thomas Monteith tarafından kurulan kent, adını New York eyaletinin başkentinden almıştır. Yün, tahıl ve *cascara sagrada*(*) gibi ticari ürünlerin gemilere yüklendiği bir merkezdir. Oregon ve California (bugün Güney Pasifik) demiryolu 1870'te Albany'ye ulaştı. Kentte ağaç, deri, metal ve gıda sanayileri gelişmiştir. ABD Maden Ocakları Dairesi'ne bağlı Albany Metalürji Araştırma Merkezi de buradadır. Nüfus (1980) 26.546.

Albany, Batı Avustralya'nın güney ucunda doğal kent ve liman. Kral George Koyundaki Princess Royal doğal limanının kıyısındadır. 1791'de buraya gelen denizci George Vancouver tarafından haritası çıkarılan liman geniş, derin ve korunaklıdır. Avrupalıların eyaletteki ilk yerleşim yeri, Fransızların bölgeye akın etmesini önlemek amacıyla

Albany ve Princess Royal limanı, Batı Avustralya
Photographic Library of Australia

İngilizler tarafından burada oluşturuldu. Albany ve York dükü Frederick'in onuruna Frederickstown adı verilen yerleşme, hükümlülerin gönderildiği bir ceza merkeziydi. 1832'ye gelindiğinde artık Albany adıyla anılan yerleşme, 1840'larda balina avcıları için önemli bir üs durumuna geldi. O tarihten 1978'de kapatılana değin, Güney Yarıküre'de, balina avcılığı yapılan son kıyı merkeziydi.

Albany, 1852'den sonra, Hint Okyanusunda seyreden gemilerin kömür deposu oldu. 1900'de Freemantle'daki limanın yenilenmesiyle geçici bir süre önemini yitirdi. Hinterlandındaki gelişme sonucunda yeniden canlanarak güney kıyı bölgesinin en önemli limanı oldu. Sis, fırtına ve gelgitten az etkilenen, tüm hava koşullarında kullanılmaya elverişli bir limandır.

386 km kuzeybatıdaki Perth-Freemantle'a uzanan Güneybatı ve Albany karayolları ile Büyük Güney Demiryolu üzerinde bulunan kent, süt ürünleri, sığır, koyun, meyve ve patates üreten bir bölgeye hizmet verir. Yün dokumacılığı, balık ve et konserveciliği, tuğla, kiremit ve süperfosfat üretimi gelişmiştir. Ilıman bir iklime sahip olan Albany, Perth ve Wheat Belt bölgelerinde yaşayanlar için bir sayfiye yeridir. Nüfus (1986) 16.316.

Albany (1. Dükü), Robert Stewart (d. y. 1340 - ö. Eylül 1420, Stirling Şatosu, İskoçya), İskoçya kral naibi. Güçsüz bir kral olan kardeşi III. Robert ile Londra'da hapiste olan Kral I. James dönemlerinde, İskoçya yönetiminde kesin söz sahibi olmuştur (1388-1420).

İskoçya kralı II. Robert'in üçüncü oğlu olan Albany, 1382'de İskoçya sarayına başmabeyinci olarak atandı. İngiltere'ye karşı yapılan seferlerde askerlikteki yeteneğiyle ün kazandı. 1388'de İskoçya muhafızlığına seçilen Albany, 1390'da kardeşi John'un III. Robert adıyla kral olmasından sonra ülke yönetiminde denetimi ele geçirdi. Nisan 1398'de ülkede düklükler ilk kez oluşturulduğunda da Albany dükü oldu. Ama Rothesay dükü ve tahtın vârisi olan yeğeni David, 1399'da Albany'nin yerine yönetici olduğunda amca ile yeğen arasında anlaşmazlık çıktı. David, Mart 1402'de Falkland'da hapiste öldü. Ölüm nedeni bilinmemektedir; ama kuşkular amcanın üzerinde toplanmıştır.

Albany bundan sonra valiliği yeniden ele geçirdi. III. Robert'in ölümünden (1406) sonra tahta çıkan I. James o sırada Londra'da hapiste olduğu için, Albany kral naibi seçildi. Albany, İngiltere ile İskoçya arasında birkaç yıl önce başlamış olan savaşı sürdürdüyse de bir başarı kazanamadı. Stirling Şatosu'nda öldü ve Dumfermline Abbey'de gömüldü. Yerine, II. Albany dükü ve kral naibi unvanıyla oğlu Murdac (ya da Murdoch) geçti. Ama Murdac, 1425'te I. James'in emriyle yakalandı, kayıtlara geçmeyen suçlamalarla yargılanarak idam edildi. Albany düklüğünün birinci soyu böylece sona ermiş oldu.

Albany (2. Dükü), John Stewart (d. y. 1484 - ö. 2 Haziran 1536), V. James'in hükümdarlığı sırasında İskoçya kral naibi. Fransa ile İskoçya'nın yakınlaşmasını savunmuştur.

İkinci soy Albany düklerinin ilki olan babası Alexander Stewart öldüğünde bir yaşında olan Albany'yi annesi Anne de la Tour d'Auvergne Fransa'da büyüttü. Albany, İskoçya Parlamentosu'nun çağrısı üzerine 1515'te İskoçya'ya döndü. Temmuzda kral naibi ilan edildi. İngiltere kraliçesi Margaret Tudor'un İskoçya'daki etkinliğine karşı bir direniş örgütleyerek Margaret'i ağustos ayında Stirling'de tutsak aldı. 13 Kasım 1516'da, İskoçya tahtının vârisi ilan edildi. 1517'de Fransa'ya döndükten sonra Fransa ile İskoçya arasındaki ittifakı yenileyen ve Fransa kralı I. François'nın kızlarından birinin İskoçya kralı V. James ile evlenmesini öngören Rouen Antlaşması'nı imzaladı.

1521 sonlarında İskoçya'ya döner dönmez İngilizlerin saldırılarına hedef oldu. Kraliçe Margaret ile geçici bir uzlaşmaya varması üzerine, İngiliz hükümeti Albany'yi Margaret ile evlenmek amacıyla komplo kurmakla suçladı. İskoçlar bu suçlamaya karşı çıkarak İngilizlerin Albany'nin naiplikten azledilmesi istemini reddettiler. Eylül 1522'de İngilizlerle savaş başladı. Cephede pek başarılı olamayan Albany Fransa'ya çekildi. Eylül 1523'te yeniden ülkesine döndüyse de gene başarısız oldu ve sonunda 20 Mayıs 1524'te İskoçya'yı terketti. Aynı yıl, parlamentonun yayınladığı bir bildirgeyle naipliliğine kesin olarak son verildi.

1530'dan sonra Albany, Fransa'nın Roma elçiliğini yürüttü. 1533'te, karısının yeğeni Catherine de Médicis'yi, sonradan II. Henri adıyla Fransız tahtına çıkacak olan Henri ile evlendirmek üzere Fransa'ya götürdü. Üç yıl sonra yasal vâris bırakmadan öldü.

Albany Irmağı, Kanada'da Ortakuzey Ontario'da ırmak. Denizden yüksekliği 371 m olan St. Joseph Gölünden doğar, doğuya doğru akarak James Koyuna dökülür. Yaklaşık 400 km'si ulaşıma elverişli olmak üzere, uzunluğu 976 km'dir. Kürk ticareti yapılan yıllarda önemli bir suyolu işlevi gördü. Gemiler, ırmağın ağzında 1884'te kurulan Ft. Albany'deki Hudson Körfezi Kumpanyası tesislerinden aldıkları yükü, iç kesimlere bu yolla ulaştırdılar. Albany Irmağının en büyük kolu, 320 km uzunluğundaki Kenogami'dir. Eskiden Albany'ye karışan Ogoki Irmağı ise, Nipigon Irmağındaki enerji ünitelerinin verimini artırmak amacıyla Nipigon Gölüne akıtılmaya başlamıştır.

Albany Kongresi, ABD tarihinin koloni döneminde, 19 Haziran - 11 Temmuz 1754 arasında Albany'de (New York) toplanan konferans. Fransızlara karşı savunma ve güvenlik amacıyla Amerika'daki İngiliz kolonileri arasında bir birlik oluşturulmasını savunan konferans, kolonilerin gelecekteki birliğinin habercisi olmuştur.

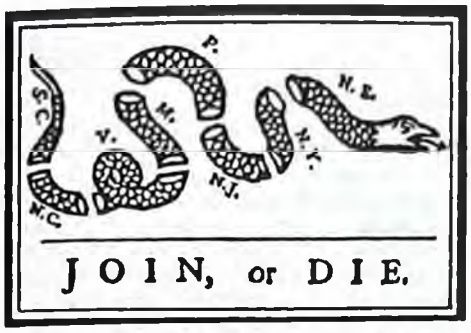

"Katıl ya da Öl", bilinen ilk Amerikan karikatürü, Benjamin Franklin'in, Albany Kongresi'ne sunduğu koloni birliği planını desteklemek üzere kendi gazetesi *Pennysylvania Gazette*'de yayımlanmıştır, 1754
The Granger Collection

Albany Kongresi, Fransız ve Yerli Savaşı'nın ilk aşamalarında, Fransızlarla İngilizler arasında kararsız kalan İrokua Birliği'nin bağlılığını sağlamak umuduyla İngiliz Ticaret Kurulu tarafından toplandı. Ama kendilerine armağanlar, güvenceler, haksızlıkların düzeltileceğine ilişkin sözler verildiği halde, 150 kabile temsilcisi İngilizler lehine herhangi bir yükümlülük üstlenmeden konferanstan çekildi. Öte yandan, yedi koloninin delegeleri, Yerlileri ilgilendiren sorunların çözümünü ve batıya göçün düzenlenmesini sağlayacak önlemler alınmasını savundular. Benjamin Franklin'in, geniş yetkileri olan bir koloni birliği kurulması önerisi benimsendi. Ama Kongre, önemli bir fikrin ilk tohumunu atmanın ötesinde pratik sonuç getirmedi.

albarello, 15 - 18. yüzyıl arasında İtalya'da majolika(*) ve kalay sırlı seramikten üretilen, içine Ortadoğu ve İspanya'dan gelen merhemlerin ve kuru ilaçların konduğu kavanoz. Rafa yerleştirmede ve tutmada kolaylık sağlamak amacıyla silindir biçimindedir. İçe doğru eğimi kavranmasını, ağzının genişliği de malzemeyi rahat koymayı sağlar. Bütün albarelloların yüksekliği yaklaşık 18 cm'dir. Birkaç örnekte gövdeye yakın bir kulp bulunmasına karşılık, içine sıvı koymak için yapılmadığından albarellolarda genellikle emzik ya da kulp yoktur. Ayrıca biçimleri de şişkin değildir. Kavanozun ağzına bir parça kâğıt ya da parşömen sarılarak bağlanır.

İspanya'da Valencia'dan bir İspanyol-Magrip albarellosu, 15. yy; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

İran, Suriye ve Mısır'da yapılan ilaç kavanozları İtalya'ya 15. yüzyıldan önce, İspanyol-Magrip kökenli, bezemeli, lüster kavanozlarsa daha sonra Sicilya yoluyla girmiştir. Çoğunlukla beyaz üstüne mavi olan erken 15. yüzyıl İtalyan albarellolarının bezemelerinde kullanılan renklerde İspanyol ve İslam etkileri görülür. Bezemelerde sık rastlanan meşe yaprağı ile bitkisel örgeler, hastane ya da aile armalarını gösteren kalkanlarla, kıvrımdallarla ve kavanozun içindeki ilacın adının kısaltmasını taşıyan etiketlerle uyumlu kullanılmıştır. Geometrik bezeme de yaygındır. 16. yüzyılda Rönesans zanaatçıları, incelikli bir kültürün ürünü olan çok renkli albarellolarda tüm ustalıklarını gösterirler. Bu örneklerde, erken örneklerin bezeme örgelerinin yerini, imal edildikleri atölyeye ve ustanın becerisine göre insan, hayvan, bitki karışımı yaratıklar, portreler, tarihsel sahneler, alegoriler, hayvanların ve başka temaların işlendiği figüratif öğeler alır. Gerek bezeme açısından, gerekse boyut ve eğimdeki küçük farklılıklardan dolayı, hiçbir kavanoz öbürlerinin aynı değildir. 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde başka tür ilaç kaplarının ortaya çıkmasıyla, albarellolara yalnızca eski eczanelerde rastlanır olmuştur.

albastı, ALBASMA, ALBASMASI olarak da bilinir, loğusalık dönemiyle ilgili bir inanış. Anadolu'da yaygın olan inanışa göre loğusa odada yalnız bırakılır ya da yanına abdestsiz bir kadın gelirse, cin ve periler (alkarısı) ona kötülük yapar, onu çarpar, bu duruma albastı denir. İnanışa göre loğusayı albasarsa ağır hastalanır, çocuğu albasarsa burnu tıkanır, nefes alamaz. Kırkı içinde gece yalnız kalan, kazara bir tarafı yanıp bu yüzden hasta yatan kadını albasar. Korunmak için loğusanın odasına hiç kullanılmamış süpürge, yastığının altına orak, maşa, kilit, anahtar konur, tandır eşiğinin üstüne bir soğan geçilerek loğusanın başucuna bırakılır, yorganına büyük bir dikiş iğnesi ya da çuvaldız saplanır, baş tarafına Kuran asılır.

Kırgızlara göre loğusaya musallat olan ruh aldır. Bir inanışa göre al, göze görünmeyen kocaman bir kuştur. Bu kuş loğusanın üstüne konar, buna albastı denir. Kırgız-Kazaklarda albastı, kara ve sarı albastı olarak iki türdür. Tuba-Urenha şamanı Türklerin inancına göre albas, Altaylıların inancına göre almış kötü ruhtur. Yakutlar albastıyı andıran, abası denen kötü ruhlara inanır. Başka bir inanca göre albastı, çeşitli biçimlerde görülmekle birlikte aslında bir sarı kızdır. Erzincan ve Erzurum'da loğusaları korkutan ve ciğerlerini söküp götüren ruh ise albastı olmayıp "karakura" denen bir ruhtur. Albastı en ünlü kötü ruh, peri olarak da yorumlanmıştır.

Albastı aslında loğusa kadınlarda görülen bir tür enfeksiyon olan loğusa humması(*) (humma-yı nifasi) olup loğusanın bakımında temizlik kurallarına uyulmamasından ileri gelir.

albatr, ALABASTR, KAYMAKTAŞI ya da SUMERMERI olarak da bilinir, yüzyıllardır heykelcilikte, oymacılıkta ve kimi süs eşyalarının yapımında kullanılan, ince taneli jips(*) türü. Doğal halıyle yarı saydam ve kar gibi beyaz olan albatrın boyanarak renklendirilmiş ya da ısıtılarak mat ve mermer gibi damarlı bir görünüm kazandırılmış biçimi de çok kullanılır. Albatr ticaretinin başlıca merkezleri İtalya'nın Floransa, Livorno ve Milano kentleri ile Berlin'dir.

albatros, *Procellariiformes* takımının *Diomedeidae* familyasını oluşturan, bir düzineden fazla büyük deniz kuşu türünün ortak adı. Bütün kuşlar arasında, süzülerek uçuşu en etkileyici ve görkemli olanı albatrosdur. Rüzgârlı havalarda, çok uzun ve dar kanatlarını hiç çırpmadan bir planör gibi saatlerce havada kalabilir. Durgun havalarda ise iri gövdesini taşımakta güçlük çektiği için su yüzeyinde dinlenmeyi yeğler. Bütün okyanus kuşları gibi deniz suyu içen albatros, genel olarak kalamarla beslenir, ama ara sıra gemilerin boşalttığı çöplere de yanaşır.

Dalgalı albatros (*Diomedea irrorata*)
Tui De Roy, Moore

Albatroslar yalnızca üreme amacıyla karaya iner ve büyük gruplar halinde yerleştikleri adalarda kanatlarını açıp gagalarını takırdatarak ve bağrışarak büyük bir gürültüyle oynaşırlar. Dişi albatrosun çıplak toprağa ya da yuvaya bıraktığı büyük ve beyaz tek bir yumurtanın üstüne ana ve baba sırayla kuluçkaya yatarlar. Özellikle büyük türlerde yavruların gelişmesi çok zaman alır; kanat ve kuyruk tüyleri 3-10 ay arasında çıkar. Sonraki 5-10 yılını suda geçirerek yüzme ve denizde avlanma tekniklerini öğrenen genç albatros, yetişkinlik öncesi tüy değişimlerini de tamamladıktan sonra çiftleşmek üzere karaya çıkabilir. Albatroslar en uzun ömürlü kuş türlerindendir.

Onları öldürmenin uğursuzluk getireceği yolundaki eski bir inanışın varlığına karşın albatroslar sürüler halinde kıyıma uğramaktan kurtulamamıştır. Çoğu kez denizciler tarafından eti için avlanmışlar, eskiden tüyleri kadın şapkalarında süs olarak kullanılmıştır.

En çok bilinen albatros türlerinden bazıları şunlardır:

Kara ayaklı albatros (*Diomedea nigripes*) Büyük Okyanusun kuzeyinde yaşayan üç türden biridir. Rengi isli kahverengi, kanat açıklığı yaklaşık 200 cm'dir. Büyük Okyanustaki tropik adalarda yuva yapar ve üreme dönemi dışında Büyük Okyanusun kuzeyindeki bütün sularda yaygın olarak bulunur.

Laysan albatrosunun (*D. immutabilis*) kanat açıklığı yaklaşık 200 cm, erişkinlerinin gövdesi beyaz, kanatlarının alt yüzü koyu renklidir. Kara ayaklı albatrosla aynı bölgelerde yaşar.

Kral albatrosun (*D. epomophora*) kanat açıklığı 315 cm'dir. Erişkinlerinin gövdesi beyaz, kanatlarının dış yüzü siyahtır. Yeni Zelanda ve Güney Amerika'nın güney kıyılarına yakın adalarda ürer.

Isli Albatrosun (*Phoebetria pusca* ve *P. palpebrata*) kanat açıklığı 215 cm'dir. Kanatları ve kuyruğu *Diomedea* familyasından albatroslara oranla daha zayıftır. Güney okyanuslarındaki adalarda yuva yapar.

Gezgin albatros (*D. exulans*) 340 cm'lik kanat açıklığıyla yaşayan kuşlar arasında en ön sırayı alır. Yetişkinleri, kral albatros gibi Güney Kutup Dairesi yakınlarındaki ve Atlas Okyanusunun güneyindeki bazı adalarda yuva yapar. Üreme dönemleri dışında da güneydeki okyanuslarda 30° güney paraleli dolaylarında dolaşır.

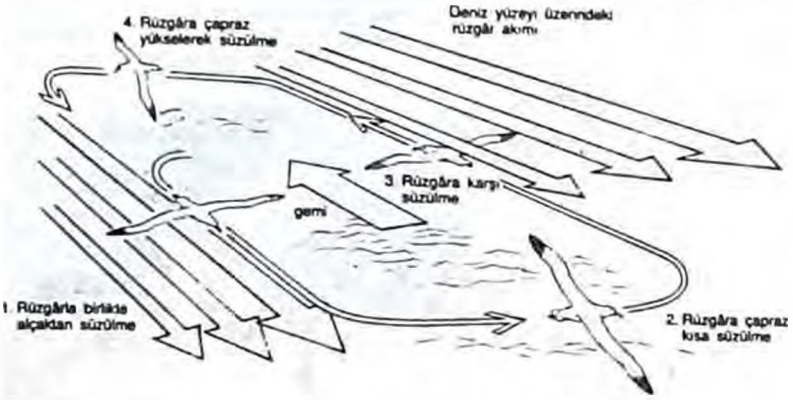

Albatrosun uçuşu
R. Keane

Albatross Cordillerası, DOĞU PASİFİK YÜKSELTİSİ olarak da bilinir. Güney Yarıküre'de, Büyük Okyanusun tabanında yer alan denizaltı dağ sırası. Büyük bölümü Güney Amerika'nın batı kıyısına koşut olarak uzanır; kıyıdan yaklaşık 3.500 km uzaklıktadır. Kuzeyde California Körfezine, güneyde Antarktika'nın Yeni Zelanda yakınlarındaki kara parçalarına kadar uzanır. Atlas ve Hint okyanuslarının orta bölümlerinde yer alan 75.637 km uzunluğundaki dağ sisteminin bir parçasıdır. Yüzeyleri genellikle düz ve yassı olan dağlar, kenarlarda birdenbire dikleşir. Ağırlıklı olarak bazik korkayaç katmanlardan oluşan dağların üzeri çökellerle kaplanmıştır. Albatross Cordillerası, deniz tabanından 2.000-3.000 m kadar yükselir ve yaklaşık 320 km aralıkla ortaya çıkan faylar nedeniyle sık sık kesintiye uğrar. 1929'da keşfedilmiştir.

Albay, Filipinler'de Luzon'un güneydoğusundaki Bicol Yarımadasında yer alan il. Batıda Sibuyan Denizinin Burias Geçidine, doğuda Lagonoy ve Albay körfezlerine uzanır. Etkin Mayon Yanardağının (*) oluşturduğu verimli toprakları da kapsayan Albay'ın yüzölçümü 2.553 km²'dir. Temel ekonomik etkinlik tarımdır; pirinç, mısır, hindistancevizi, abaka, şekerkamışı ve meyve yetiştirilir. Lagonoy Körfezi açıklarındaki San Miguel, Cagraray, Batan ve Rapu-Rapu adaları da il sınırları içindedir. Ligao'dan Camarines Sur ilindeki Iriga'ya kadar uzanan topraklarda ve Mayon Yanardağının alçak yamaçlarında abaka ekim alanları vardır. Albay ili, abakadan yapılan halıları, yer hasırları, terlikleri, çantaları ve sinamay kumaşı ile ünlüdür. İlde az miktarda maden de çıkarılır. İl merkezi ve ana limanı Legazpi, Albay Körfezi kıyısındadır. Öteki kentler Tabaco, Guinobatan, Babacay ve Libog'dur. Nüfus (1980) 809.177.

albay, ordulların çoğunda general rütbesinin ya da Türk ve İngiliz ordularında tuğgeneralin hemen altındaki en yüksek rütbeli subay. Albaylar, geleneksel olarak alay komutanıdır. Kara ordusunda kullanılan rütbeleri benimseyen hava kuvvetlerinde (örn. ABD Hava Kuvvetleri) albay genellikle bir gruba komuta eder. İngiliz Hava Kuvvetleri'nde ise buna denk düşen rütbe grup yüzbaşısıdır. Alay, grup ya da benzeri bir birimin komutanı olmayan albaylar, genellikle kıdemli kurmay kadrosuna ya da yönetsel bir göreve atanırlar.

Osmanlı döneminde ordunun modernleştirilmesi sırasında, 1828'de alay komutanı olarak miralay rütbesi ihdas edildi. Miralay, kaymakamla mirliva arasındaki rütbeydi. Cumhuriyet'ten sonra, miralay unvanı albay olarak değiştirildi, alay komutanlarına albay denmeye başlandı. Bugün Türk Silahlı Kuvvetleri'nde albay rütbesi, yarbaylıkla tuğgenerallik arasında yer alır. Albaylıkta normal bekleme süresi beş yıldır. Generalliğe yükselecek albaylar her yıl ağustos ayında toplanan Yüksek Askeri Şûra'da belirlenir.

albedo *bak.* aklık derecesi

Albee, Edward (Franklin) (d. 12 Mart 1928, Virginia ?, ABD), *Who's Afraid of Virginia Woolf ?* (1962; *Kim Korkar Hain Kurttan*) adlı oyunuyla ünlü oyun yazarı. Bu oyun 1962 Broadway sezonunun tüm büyük ödüllerini almıştır.

Edward Albee
Ara Güler

Albee, evlatlık olarak büyüdü. Doğum yeri büyük olasılıkla Washington kenti yakınlarındadır. Çocukluğu New York ve Westchester dolaylarında geçti. 1946'da Choate Okulu'nu bitirdi; 1946-47'de Hartford'daki Trinity College'da öğrenim gördü. Önceleri roman ve şiir yazmayı denediyse de 1950'lerin sonlarında oyun yazarlığında karar kıldı. İlk kez 1959'da sahnelenen *The Zoo Story* (1959; *Hayvanat Bahçesi*), *The Death of Bessie Smith* (1960; Bessie Smith'in Ölümü) ve *The Sandbox* (1960; Kum Kutusu) ilk dönemlerde yazdığı tek perdelik oyunlardır. Üç perdelik ilk oyunu *Kim Korkar Hain Kurttan* 1966'da sinemaya uyarlandı. Daha sonra yazdığı oyunlar arasında *Tiny Alice* (1964; Minik Alice), *A Delicate Balance* (1966; *Kıl Payı*, 1968), *Box* (1968; Kutu) ve *Quotations from Chairman Mao Tse-tung* (1968; Başkan Mao Zedong'dan Alıntılar), *Seascape* (1975; Deniz Manzarası), *Counting the Ways* (1976; Yolları Saymak), *Listening* (1977; Dinlerken) ve *The Lady from Du Buque* (1978-79; Du Buque'tan Gelen Bayan) sayılabilir. *Kıl Payı* ve *Seascape* Pulitzer Ödülü almıştır.

Albemarle Koyu, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin kuzeydoğusunda koy. Outer Banks adı verilen doğal mendirek, koyu Atlas Okyanusundan korur. Doğu ve batı yönünde uzunluğu yaklaşık 80 km, genişliği 8-22 km'dir. Ortalama derinliği 1-3 m arasında değişir; 7 m'den derin yeri yoktur. Pasquotank, Alligator, Chowan ve Roanoke ırmakları Albemarle Koyuna dökülür. Fazla sularını güneydoğu ucundaki Roanoke ve Croatan boğazlarından Pamlico Koyuna boşaltır. Albemarle ve Chesapeake kanalları ile Dismal Bataklığı, Albemarle Koyunu Chesapeake Körfezine bağlar. Albemarle, Atlas Okyanusu suyolunun da üzerindedir. Koydaki en önemli liman Elizabeth City'dir. Roanoke Island kolonisinde yaşayan Ralph Lane adlı bir kâşif tarafından 1585'te bulunan koy, önce Rawnocke Denizi (Roanoke Denizi) olarak adlandırıldı. Daha sonra ise, Albemarle dükü George Monck'un anısına, Albemarle Koyu ya da Irmağı olarak anılmaya başlandı. Avrupalılar, eyaletteki en eski yerleşim yerlerini bu koyun kıyılarında kurmuşlardır.

Albéniz, Isaac (Manuel Francisco) (d. 29 Mayıs 1860, Camprodón, İspanya - ö. 18 Mayıs 1909, Cambo-les-Bains, Fransa), besteci ve piyano virtüözü, İspanyol ulusal müzik okulunun önderi. Daha dört yaşındayken piyanonun harika çocuğu olarak adını duyurdu. On üç yaşına değin iki kez evden kaçtı ve geçimini konser turneleriyle sağladı. Sonunda gezgin yaşantısını babasına da kabul ettirdi ve 14 yaşında Leipzig Konservatuvarı'na girdi. Parası bitince Brüksel'de öğrenim görmek üzere kraliyet bursu aldı. 1883'te Barselona ve Madrid'de öğretmenliğe başladı. Önceleri piyano için hafif salon müziği bestelerken, 1890'larda daha ciddi bir besteciliğe yöneldi. İspanyol müziğindeki ulusal okulun babası Felipe Pedrell ile çalıştı. 1893'te yerleştiği Paris'te Vincent d'Indy, Paul Dukas ve başka Fransız bestecilerin etkisinde kaldı; bir süre de Schola Cantorum'da piyano dersleri verdi. Daha sonra nefrite yakalandı ve ölümüne değin neredeyse yatalak bir yaşam sürdü.

Albéniz, özellikle, İspanyol halk müziğinin armoni, ritim ve melodilerinin renklerini taşıyan piyano parçalarıyla ün kazandı. 1906-09 arasında bestelediği *Iberia*, 12 piyano parçasından oluşur ve birçoklarına göre,

Albéniz
Biblioteca Nacional, Madrid

İspanya'nın ve özellikle de Endülüs'ün ruhunu bütün derinliğiyle yansıtır. Öbür yapıtları arasında en ünlüleri, içinde "Sevillanas"ın yer aldığı *Suite Española* (İspanyol Süiti) ile "Córdoba"nın yer aldığı *Cantos de España* (İspanya Şarkıları), *Navarra* ve *Re Majör Tango*'dur. Albéniz'in birçok piyano yapıtı, orkestraya uyarlanmış biçimiyle sık sık seslendirilir.

Alberdi, Juan Bautista (d. 20 Ağustos 1810, San Miguel de Tucumán, Río de la Plata - ö. 18 Haziran 1884, Paris), Arjantin'in 19. yüzyılda yaşamış en önemli siyasal düşünürlerinden. Yazıları, 1853 tarihli Arjantin Anayasası'nı hazırlayan meclis üzerinde etkili olmuştur.

Diktatör Juan Manuel de Rosas'ın karşıtlarından olan Alberdi, 1838'de yurt dışına gitmek zorunda bırakıldı. Uruguay'da hukuk okudu, Şili ve Avrupa'da yaşadı. Rosas'ın 1852'de bir darbeyle iktidardan düşürülmesinden sonra en önemli yapıtı *Bases y punto de partida para la organización política de la República Argentina*'yı (Arjantin Cumhuriyeti'nin Siyasal Örgütlenmesi İçin Temeller ve Çıkış Noktası) yazdı. Bu yapıtında, federal bir merkezi hükümet kurulmasını, göçlerin ve yabancı sermayenin teşvikini savunuyordu.

1850'lerde Paris, Madrid, Washington ve Londra'da Arjantin'in tam yetkili elçisi

Alberdi, adı bilinmeyen bir sanatçının yaptığı portre
Archivo General de la Nacion, Buenos Aires

olarak görev yaptı. 1860'larda ise, Paraguay Savaşı'na (1864-70) karşı çıktığı için hükümetin tepkisini çekti. Son yıllarını Avrupa'da yarı sürgün olarak geçirdi.

Alberoni, Giulio (d. 21 Mayıs 1664, Piacenza - ö. 16 Haziran 1752, Piacenza, Parma Düklüğü), İspanya Veraset Savaşı ertesinde ülkenin fiili başbakanı (1716-19). İspanya'nın siyasal ve ekonomik bakımdan toparlanmasında önemli rol oynamıştır.

Bir bahçıvanın oğlu olan Alberoni, Cizvitler tarafından eğitildi. 1698'de Parma'ya piskoposluk kurulu üyesi olarak atandı. 1702'de Parma Düklüğü tarafından diplomatik bir görev verilerek, İspanya Veraset Savaşı sırasında İtalya'daki Fransız kuvvetlerinin komutanı olan Vendôme dükü Louis-Joseph'in yanına gönderildi. Dük, Alberoni'yi sekreteri yaparak 1706'da Fransa'ya, 1711'de de İspanya'ya götürdüyse de Parma adına hareket etmeyi sürdürdü. Vendôme dükünün ölümünden (1712) sonra Madrid'de kaldı, ertesi yıl Parma'nın İspanya resmî temsilcisi oldu. İspanya kralı V. Felipe ile Parma dükünün kızı Isabella Farnese'nin evlenmesine aracılık etti. Saraydaki gücü ve etkisi gittikçe artan Alberoni, başbakanlık yetkilerini de üstlendi.

Alberoni, Jean Orry'nin başlatmış olduğu mali reformu ve yönetimin merkezileştirilmesi çalışmalarını sürdürdü. Jean Orry, İspanya'daki Bourbon iktidarının ilk yıllarında yönetim üzerinde etkili olmuş bir Fransız iktisatçıydı. Alberoni, ülkede sanayinin kurulmasını sağlamak amacıyla gümrük tarifelerinde değişiklik yaptı; ülkeye yabancı zanaatçılar getirtti. 1717'de çıkardığı bir dizi kararnameyle kraliyet konseylerinin sayısını azalttı; çünkü, soylular, bu konseyler aracılığıyla reformları engelliyordu. Dış politikada, Avusturyalıları İtal-

Alberoni, Weber'in bir oymabaskısından ayrıntı
Bibliothèque Nationale, Paris

ya'dan çıkarmak için çaba gösterdi; İspanya'nın Amerikan kolonileriyle yaptığı ticaretin güvenliğini sağlamaya çalıştı. İspanyolların 1717'de Sardinya'ya, 1718'de de Sicilya'ya düzenlediği askeri seferler, Dörtlü İttifak ile (İngiltere, Fransa, Avusturya ve Felemenk Cumhuriyeti) savaşa yol açtı. Alberoni, zamansız olduğuna inanmasına karşın bu seferlere kraliçenin zorlamasıyla girişmişti. Fransız ve İngilizlerin İspanya'yı istilası sırasında İspanyol kuvvetlerinin yenilgiye uğraması Alberoni'nin Aralık 1719'da görevinden uzaklaştırılmasına yol açtı.

Alberoni, İspanya'dan İtalya'ya giderek bir süre saklandı. 1717'de kardinalliğe getirilmiş olduğu için, 1721'de XIII. Innocentius'u papalığa seçen kardinaller meclisine katıldı. İspanya'nın ona yönelttiği suçlamalar yüzünden hakkında papalık tarafından soruşturma açıldıysa da sonuçta aklandı. 1735'te Ravenna'da, 1740'ta da Bologna'da papalık elçisi olarak görev yaptı.

Albers, Josef (d. 19 Mart 1888, Bottrop, Almanya - ö. 25 Mart 1976, New Haven, Connecticut, ABD), ressam, şair, resim öğretmeni ve sanat kuramcısı. Op sanat ve renk alanı resminin yaratıcısı olarak önem taşır.

1908-20 arasında Berlin, Essen ve Münih'te öğrenim gördü. Doğduğu kentte ilkokul öğretmenliğinde bulundu. 1920'de, yeni kurulan ve kısa süre sonra Almanya'nın en önemli tasarım okulu olan Bauhaus'a öğrenci olarak girdi. O dönemdeki en önemli yapıtları, renkli camla gerçekleştirdiği kompozisyonlardı. 1923'ten sonra Bauhaus'da öğretmen oldu. Soyut, düz çizgili düzenlerin yinelendiği ve kırmızı, mavi, sarı gibi asal renklerle siyah-beyazın yan yana kullanıldığı bir resim üslubu geliştirdi. 1933'te Nazi hükümeti Bauhaus'u kapatınca Albers Almanya'dan ayrılıp ABD'ye gitti. Kuzey Carolina'daki Black Mountain College'ın güzel sanatlar ders programını hazırladı; 1949'a değin de bu okulda ders verdi. Ertesi yıl Yale Üniversitesi Sanat Bölümü'nde 10 yıl sürecek olan bölüm başkanlığı görevine başladı.

ABD'ye yerleştikten sonra, resmin fiziksel nesnesi ile psikolojik etkisi arasındaki belirsiz ilişkileri sistematik biçimde irdeleyen bir dizi çalışma yaptı. Plastiği oyarak gerçekleştirdiği "Bir Düzenin Dönüşümleri" (1948-52) adlı dizisinde ve "Yapısal Kümeler" (1953-58) adlı çizim dizisinde, her biri pek çok uzamsal yoruma açık, karmaşık, çizgisel tasarımlar oluşturdu. En ünlü dizisi "Kareye Saygı", üstüste binen renkli karelerden oluşur. Ustaca bir tasarım sonucunda, her karenin rengi öbürünün boyut, renk ve uzam ilişkisini değiştirir gibidir. *Poems and Drawings* (1958; Şiirler ve Çizimler) adıyla toplanıp basılan şiirleri lirizm ve hafif alaycılık öğeleri taşır.

Albert I (d. 8 Nisan 1875, Brüksel - ö. 17 Şubat 1934, Namur yakınlarında Marche-les-Dames, Belçika), I. Dünya Savaşı'nda ordusuna komuta etmiş ve savaştan sonra ülkesinin kalkınma çabalarına yön vermiş Belçika kralı.

Kral II. Leopold'ün yeğeni ve Flandre kontu Philippe'in küçük oğlu olan Albert, kendinden önce gelen varisler ölmüş olduğu için 1909'da tahta çıktı. I. Dünya Savaşı öncesinde ordusunu güçlendirmek amacıyla zorunlu askerlik hizmetini yasalaştırdı (1913). 1914 yazında Fransa ve Almanya'ya Belçika'nın tarafsız tutumunu bir kez daha hatırlattı ve Alman birliklerinin Belçika topraklarından serbestçe geçmesi isteğinde bulunan Alman imparatoru II. Wilhelm'in 2 Ağustos 1914 tarihli ültimatomunu geri çevirdi. Bundan iki gün sonra Alman işgali başladı.

Savaşın başından itibaren Belçika ordusunun komutasını üstlenen Albert, Ekim 1914'te Anvers'in düşmesinden sonra Yser Irmağının gerisine çekilmek zorunda kaldı. Bunun ardından Alman birlikleri Flandre bölgesinin güneybatısı dışında bütün ülkeyi işgal ettiler.

1839'da Avrupa ülkeleri arasında imzalanan antlaşmalara göre hâlâ tarafsız görünen Belçika'nın bu statüsüne son verilmesi için Albert ateşkesten sonra Müttefiklere başvurdu. Erkek yurttaşlara genel oy hakkı

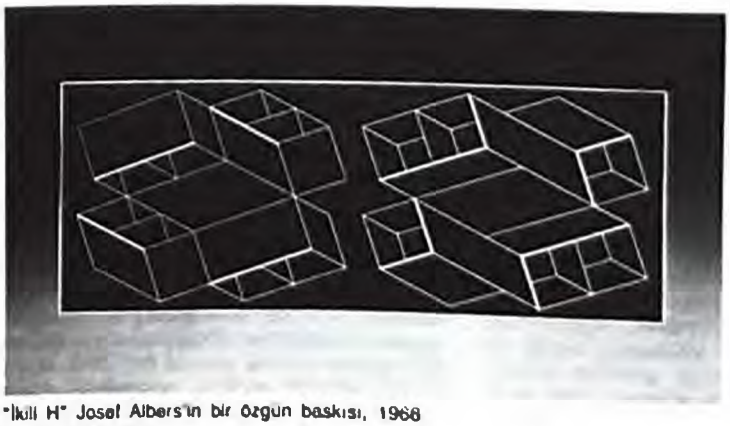

"İkili H" Josef Albers'in bir özgün baskısı, 1968
B. C. of Multiples Inc.

veren yasanın parlamentodan geçmesini sağladı. Alman işgali sırasında yıkıma uğrayan sanayinin yeniden geliştirilmesi ve bayındırlık projeleri uygulanması için çaba

Albert I
EB Inc

gösterdi. 1926'da yeni bir para sistemine geçilmesine katkıda bulundu. Belçika'nın Kongo kolonisiyle de ilgilendi; 1920 ve 1926 tarihli koloni kongrelerine başkanlık etti.

Albert, tam adı ALBERT-HONORÉ CHARLES GRIMALDI (d. 13 Kasım 1848, Paris - ö. 26 Haziran 1922, Paris), Monako prensi (1889-1922), denizci, amatör okyanusbilimci ve bilim koruyucusu. Okyanusbilim donanımı ve teknikleri alanında buluşlar yapmış, araştırmaya dönük kurumlar oluşturmuş, bu bilim dalının gelişimine katkılarda bulunmuştur.

Deniz tutkusu erken yaşlarda gelişmişti. Gençliğinde İspanyol donanmasında görev aldı. Daha sonra, her kez daha büyük ve daha iyi donatılmış gemilerle çıktığı bir dizi seferde kendi başına okyanusbilim araştırmaları yaptı. 1889'da, babası III. Charles'ın ölümü üzerine Monako prensi olduktan sonra da okyanusbilim konusundaki çalışmalarını sürdürdü. 1899'da Monako Okyanusbilim Müzesi'ni, 1906'da Paris'te Okyanusbilim Enstitüsü'nü kurdu. Albert ölünce yerine oğlu II. Louis geçti.

Albert, PRENS (BÜYÜK BRİTANYA VE İRLANDA KRALİÇESİNİN EŞİ). Almanca asıl adı FRANZ ALBRECHT AUGUST KARL EMANUEL, SAKSONYA-COBURG-GOTHA PRENSİ (d. 26 Ağustos 1819, Schloss Rosenau, Coburg yakınları, Saksonya-Coburg-Gotha - ö. 14 Aralık 1861, Windsor, Berkshire, İngiltere), Büyük Britanya kraliçesi Victoria'nın eşi ve Kral VII. Edward'ın babası. Victoria'nın tahta çıktığı dönemde, geleceği belirsiz olan monarşinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Wettin hanedanının Ernst kolundan gelen Albert, Saksonya-Coburg-Gotha dükü Ernst'in ikinci oğluydu. Brüksel'de ve Bonn Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Birinci dereceden kuzini olan Victoria ile evliliğine, akrabaları Belçika kralı I. Leopold önayak oldu. Genç kraliçenin 15 Ekim 1839'da evlilik önerisinde bulunmasından sonra 10 Şubat 1840'ta evlendiler.

Albert çok geçmeden uygulamada Victoria'nın özel sekreteri ve başdanışmanı durumuna geldi. Kraliçe, Albert'in zorlamasıyla Whig yandaşlığından vazgeçip daha uygun bir tutum olan siyasal yansızlığı benimsedi. 1856'da Prusya'yla, 1861'de de ABD'yle çıkan anlaşmazlıkların barışçı bir biçimde sona erdirilmesinde, dışişleri bakanlığı yazışmalarının ültimatom olarak yorumlanmayacak biçimde yeniden kaleme alınmasında Albert'in önemli payı oldu. Ama onun siyasal konularda etkili duruma gelmesi, başta Lord Palmerstone olmak üzere çeşitli bakanların tepkilerine yol açtı.

Sanatçı bir yönü de olan Prens Albert, Londralı bir müteahhit olan Thomas Cubitt ile işbirliği yaparak 1848-51 arasında Isle of Wight'taki kraliyet konutu Osborne House'un çizimlerini gerçekleştirdi. Aynı zamanda usta bir müzikçiydi. 1851'de Kristal Saray'da açılan Londra Dünya Sergisi'ni düzenledi. Ağır hasta olduğu sırada da 1862'de açılacak olan South Kensington Sergisi'ni düzenlemeye çalışıyordu.

Korgeneral Charles Grey'in *Early Years of His Royal Highness the Prince Consort* (1867) ve Sir Theodore Martin'in *Life of His Royal Highness Prince Consort* (1875-80, 5 cilt) Kraliçe Victoria'nın isteği üzerine Prens Albert üstüne yazılmış kitaplardır. Albert'in yakın zamanda yazılmış yetkin biyografileri arasında da Daphne Benett'in *King Without a Crown* (1978) ve Robert Rhodes James'in *Albert Prince Consort* (1983) adlı kitapları sayılabilir.

Albert L'OUVRIER (Fransızcada "İşçi Albert"), asıl adı ALEXANDRE MARTIN (d. 27 Nisan 1815, Bury - ö. 28 Mayıs 1895, Mello, Fransa), 1848 Ulusal Meclisi'nde ve geçici hükümette işçileri temsil eden Fransız işçisi. Fransa'da hükümete giren ilk sanayi işçisidir.

1830'larda Paris'te makine ustası olan Albert birçok gizli örgütün üyesiydi. 1841'de kısa bir süre hapse girdi. Daha sonra Hıristiyan-Sosyalist harekete katıldı. *L'Atelier* (Atölye) dergisine katkıda bulundu. 1846'da Mevsimler Derneği'nin önderi oldu. Kral Louis-Philippe'in Şubat 1848'de devrilmesinden sonra geçici hükümete seçilince adı dönemin bütün belgelerine Albert l'Ouvrier olarak geçti. Louis Blanc ile birlikte sosyo-ekonomik değişiklikleri savunan radikal bir sol grup kurdu. Bu grup, çalışma saatlerini yeniden düzenlemek üzere işçi ve işverenleri bir araya getiren kısa ömürlü Luxembourg Komisyonu'nun kurulmasında etkili oldu. Nisanda ılımlı Cumhuriyetçilerin ağırlıkta olduğu yeni Kurucu Meclis'e seçilen Albert, Mayıs-Haziran Ayaklanması'nda öncü bir rol oynadı. Bu nedenle tutuklanarak hapse atıldı. 1859'da affa uğradıktan sonra bir gaz şirketine girerek ölümüne değin orada çalıştı.

Albert, Eugen (Francis Charles) d', EUGÈNE olarak da yazılır (d. 10 Nisan 1864, Glasgow - ö. 3 Mart 1932, Riga, Letonya), Alman asıllı besteci ve piyano virtüözü. En çok *Tiefland* (1903) operası ve J.S.Bach'ın müziğine ilişkin düzenleme ve uyarlamalarıyla tanınır.

Müzik öğrenimini Londra'da yaptı. Piyanist olarak burada parlak bir başarı kazandıktan sonra kendisini geliştirmek için Viyana'ya gitti ve Franz Liszt'in öğrencisi oldu. Başarılı turneler yaptı ve Berlin'de uzun yıllar ders verdi. Ama daha çok bestecilikle ilgilendi. Yirmi bir opera, iki piyano konçertosu, oda müziği, halk şarkıları, piyano parçaları ve orkestra için yapıtlar besteledi.

Albert, Heinrich (d. 8 Temmuz 1604, Lobenstein, Saksonya - ö. 6 Ekim 1651, Königsberg, Prusya), Alman barok solo şarkı türünün en çarpıcı örneklerini içeren ünlü bir şarkı dizisinin bestecisi.

Leipzig'de kuzeni Heinrich Schütz'ten bestecilik öğrendi. Alman besteci Johann Hermann Schein onun müzik çalışmalarını destekledi. 1631'de Königsberg'de katedral orgcusu olan Albert, Brandenburg prensleri için sayısız festival parçası besteledi. Ama ününü, 1638-50 arasında tamamladığı *Arien* adlı yapıtıyla kazandı. Bu yapıtta dinsel ve dindışı metinlerle kimini kendisinin yazdığı metinleri insan sesine ve sürekli basa uyarladı. Operalarından günümüze ancak iki arya kalmıştır.

Albert Gölü, ALBERT NYANZA ve 1973'ten bu yana MOBUTU SESE SEKO GÖLÜ olarak da bilinir, Orta Afrika'nın doğusunda, Zaire ve Uganda sınırı üstünde göl. Doğu Afrika Rift Sistemindeki göllerin en kuzeyde olanıdır. Nil'in kaynaklarını arayan Samuel Baker, 1864'te gölü gezen ilk Avrupalı oldu ve ona Kraliçe Victoria'nın eşi Prens Albert'in adını vererek gördüklerini *The Albert N'yanza* (1866) adlı kitabında yayımladı. İtalyan asker ve kâşifi Romolo Gessi 1876'da gölün çevresini dolaştı, Henry Stanley ve Mehmed Emin Paşa da (Eduard Schnitzer) göl kıyısında birer kale kurdular.

Yüzölçümü yaklaşık 5.600 km², uzunluğu 160 km ve genişliği ortalama 35 km olan Albert Gölünün en derin noktası 58 m, ortalama derinliği 24 m'dir.

Güneybatısındaki Semliki Irmağı, Edward (İdi Amin Dada) Gölünün, dik inişli Kongo kayalıklarının ve bolca yağmur alan Ruwenzori Sıradağlarının sularını göle taşır. Yolu boyunca geniş bir alüvyal düzlük oluşturur. Gölün kuzey ucunda oldukça geniş bir ova vardır. Burada durgun akmaya başlayan Victoria Nili, bataklık bir delta içine girer; Albert Gölü de daralarak Albert Nili'ne karışır ve böylece Beyaz Nil'i beslemiş olur. Göl, doğudan ve batıdan ağaçlıklı uçurum ve koyaklarla çevrelenir.

Uganda'nın en alçak ve en sıcak kesiminde bulunan Albert Gölünün deniz düzeyinden yüksekliği 610 m'dir. Burada yıllık ortalama sıcaklık 26°C, yağış ortalaması 864-1.016 mm'dir. Yüksek buharlaşma nedeniyle gölün suyu biraz tuzludur ve serbest fosfat içerir. Özellikle Semliki düzlüklerinde, Kabarega (Murchison) Çavlanına yakın kuzey kıyılarında fil, suaygırı, timsah ve antilop gibi hayvanlar bulunur. Göl kıyısındaki köylerde yaşayan az sayıda insanın başlıca geçim kaynağı balıkçılıktır.

Albert Kanalı, Belçika'da Anvers ve Liège kentlerini birleştiren suyolu. 1939'da tamamlandı. Uzunluğu yaklaşık 130 km, tabanının en dar yeri 24 m'dir. En çok 2,7 m'lik su çekişme sahip 2.000 tonluk gemilerin geçişine elverişlidir. İleri ölçüde sanayileşmiş bir alan boyunca uzanan Albert Kanalının Monsin'de (Liège) altı tane üçlü, bir tane de tekli havuzu vardır.

Albert Ulusal Parkı *bak.* Virunga Ulusal Parkı

Alberta, Güney Kanada'da eyalet. Kuzey-güney uzunluğu, 1.216 km, doğu-batı, 646 km, yüzölçümü 661.188 km²'dir. Doğusunda Saskatchewan, batısında İngiliz Kolumbiyası eyaletleri, kuzeyinde Kuzeybatı Toprakları, güneyinde de ABD yer alır. Eyalet merkezi Edmonton'dır.

Bugün Alberta olarak bilinen bölgede Yerliler en az 10 bin yıldır yaşıyordu. 1750'lerde Avrupalı kürk tüccarları bölgeye gelmeye başladılar. Hudson Körfezi Kumpanyası ve Kuzeybatı Şirketi adlarındaki iki rakip firma 18. yüzyılın son çeyreğinde Athabasca, Kuzey Saskatchewan ve Peace ırmakları boyunca ticaret merkezleri kurdular. Bu şirketler 1821'de birleşti ve bölge, 1870'e değin Hudson Körfezi Kumpanyası tarafından yönetildi. Bu tarihte Kanada Dominyonu'na katıldı. Avrupalı nüfus 1870'ten sonra artarken, yerli nüfus Avrupalıların getirdiği alkolizm de dahil çeşitli hastalıklar yüzünden yok olmaya yüz tuttu. Viski tüccarlarının yolsuzlukları Kuzey Batı Atlı Polisi'nin

bölgeye girmesine neden oldu; 1874'te Macleod Kalesi kuruldu.

19. yüzyıl sonlarında nüfusu artırmaya yönelik başarılı çalışmalar yapıldı; Calgary'ye demiryolu döşendi, yeni gelenlere ucuz ya da parasız toprak sağlandı. Bunun sonucunda 1901'de 73.000 olan nüfus 1911'de 374.000'e yükseldi. Göçmenlerin çoğu buğday tarımında çalıştırıldı.

1882'de Kuzeybatı Toprakları'na bağlı bir bölge olan Alberta, 1905'te Kanada'nın eyaleti oldu. Eyaletin ilk hükümetini Özgürlük Partisi kurdu. 1914'te Turner Vadisinde petrol bulunmasına karşın, I. Dünya Savaşı sırasında nüfusun ve ekonominin büyüme hızı geriledi. Savaş sonrasında buğday fiyatlarındaki hızlı düşüş, kırsal kesimdeki siyasal çalkantıları artırdı. 1921'de Alberta Birleşik Çiftçiler Partisi hükümette çoğunluğu sağladı. Eyalet 1930'dan sonra Büyük Bunalım'la sarsıldı. 1935'te Toplumsal Kredi Partisi, öne sürdüğü parasal reform programıyla seçimleri kazandı. Giderek daha tutucu bir çizgiye kaydı ve 1971'de İlerlemeci Muhafazakar Parti karşısında yenilgiye uğrayana değin iktidarda kaldı.

Alberta'nın güneybatı sınırını, Kayalık Dağların Kanada sınırları içinde kalan bölümü çizer. En yüksek noktası Columbia Dağı (3.747 m) olan bu dağlarda olağanüstü güzel manzaralı doruklar vardır. Eyaletin geri kalan bölümü, yüksekliği 900 m ile 300 m arasında değişen dalgalı bir platodan oluşur. Eyalet topraklarına iki ırmak sistemi egemendir. Athabasca ve kolları, eyaleti çaprazlamasına geçerek Athabasca-Claire göller topluluğuna akar. Güneydeki topraklar ise Kuzey Saskatchewan Irmağınca akaçlanır. Kışları soğuk ve kurak, yazları sıcak ve yağışlı tipik bir kara ikliminin egemen olduğu Alberta, Kanada'nın en güneşli eyaletidir. Güneydeki Kayalık Dağlardan esen kuru ve sıcak Chinook rüzgârı, kimi zaman sıcaklığı birkaç dakika içinde önemli ölçüde yükseltir. Yıllık yağış ortalaması 727 mm kadardır; bu miktarın yarısı yaz aylarında düşer.

Alberta ekonomisi II. Dünya Savaşı'ndan sonra canlanmaya başlamıştır. 1947'de Leduc'ta petrol bulunmasından ve ardından başka önemli petrol ve doğalgaz yataklarının ortaya çıkarılmasından bu yana, ekonomi hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Fosil yakıtlar, kereste, hidroelektrik enerji üretimine elverişli ırmaklar, buğday ekimine ve sığır yetiştirmeye uygun topraklar, turistleri çeken yabanıl güzellikler, eyaletin zengin doğal kaynaklarını oluşturur. Sanayinin büyük bölümünde yabancı sermayeli şirketler etkinlik gösterir.

Eyalet yönetiminin anayasal çerçevesini İngiliz Kuzey Amerikası Yasası ile (1867) Alberta Yasası (1905) çizer. Parlamenter yönetim beş yıllık bir dönem için genel oyla seçilen tek meclisli bir yasama organından oluşur. Seçmen yaşı 18'dir. Çoğunluk partisinin lideri başbakan olur ve meclis içinden seçtiği 22 üye ile yürütme konseyini oluşturur. Kanada genel valisi krallığı temsilen beş yıllık bir dönem için bir valı vekili atar. Eyaletin üst mahkemesi, üyeleri genel valı tarafından atanan ve hem yargı, hem de temyiz daireleri olan Yüksek Mahkeme'dir.

Devlet okullarında ilk ve ortaöğretim parasızdır. Eyalet hükümeti özel dinsel okullara para yardımı yapar. Yerlilerin eğitim gördüğü okulları açmak federal hükümetin görevidir. Alberta Teknoloji Enstitüleri Calgary ve Edmonton'da kurulmuştur. Ayrıca Calgary, Lethbridge ve Edmonton'da birer üniversite vardır. Tüm üniversite öğrencilerine eyalet bursu verilir. Banff Güzel Sanatlar Okulu dünya çapında ünlüdür.

Alberta, etnik ve kültürel özellikleri açısından Kanada'nın en renkli eyaletidir. Nüfusunun en büyük kesimini Britanya Adalarından gelenler oluşturur. Onları Almanlar, Ukraynalılar, İskandinavlar, Fransızlar ve Hollandalılar izler. Ayrıca Yerliler ile Polonyalılar, Avusturyalılar, Ruslar, Çinliler ve Japonlar da vardır. Çok sayıdaki müze, sanat galerisi ve kitaplık, zengin bir kültür mirasının belirtisidir. Nüfus (1990 tah.) 2.472.500.

Alberta Havzası, Kanada'da, Alberta eyaletinin orta kesiminde tortul havza. Kayalık Dağların doğu yamaçları boyunca uzanan havzada zengin petrol yatakları vardır. Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) yöredeki yerkabuğunun çökmesi sonucu oluşmuş, Tebeşir Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) değin aralıklı olarak deniz suları altında kalmıştır. Zaman içinde havzanın en derin kesimlerinde deniz tortulları birikirken, kenarlarda deniz fosilleri ve yosunlardan tepeler oluşmuştur. Yaklaşık 65 milyon yıl önce yerkabuğunun yükselmeye başlamasıyla tortullaşma son bulmuş ve havza yatakları, aşındırıcı güçlerin etkisine açık duruma gelmiştir. Tortul katmanların altına gömülen organik maddeler, yoğun sıcaklık ve basıncın etkisiyle petrol ve doğal gaza dönüşmüş ve kireçtaşı gibi gözenekli kayaçlarda birikmiştir. Kayalık Dağların oluşumu sırasında havzadaki kayaçların bükülme ve çatlamasıyla ortaya çıkan yapısal kıvrımlar, petrol birikiminin artmasını sağlamıştır.

Alberti AİLESİ, ALBERTI DEL GIUDICE olarak da bilinir, 14. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa siyasetinde etkili olmuş, Floransalı tüccar ve bankacı aile.

Alberti ailesinin yükselişi Niccolò di Iacopo di Alberti ile (ö. 1377) başlar. Aile bankasının Avignon'daki, ardından da papalık topraklarındaki şubelerini çok büyük bir başarıyla yönetmesi, Niccolò'nun 1362'de papalığın tek bankacısı olmasını sağladı. 1369'dan sonra şirketin yöneticiyardımcısı, 1372'den sonra da yöneticisi olan Niccolò, mali yatırımlarını genişleterek hem kendinin, hem de ailesinin varlık ve etkisini gittikçe artırdı. Floransa'daki papa yanlısı Guelf Partisi'nin koyu bir yandaşı olarak yüksek devlet görevlerinde bulundu. 1363'te de başyargıç (*gonfalonier*) oldu. Daha sonra Floransa'nın rakip kent Piza'ya karşı kazandığı zaferde payı olan Alberti, 1369'da yapılan bir antlaşmayla Floransa gemilerinin Piza limanına serbestçe girmelerini güvence altına aldı. Ailesi için yaptırdığı görkemli Villa del Paradiso'da sanatçıları ve edebiyatçıları korudu ve destekledi.

Albertiler, Benedetto'nun (ö. 1388) önderliğinde, rakip Albizzi ailesinin hızlı yükselişini durdurmaya çalıştılar. Guelf Partisi'nin yöneticilerinden olan Benedetto, Temmuz 1378'de Floransa'daki oligarşik hükümete karşı bir halk ayaklanmasını destekledi. Ayaklanma bir süre başarılı olduysa da sonunda yenilgiyle sonuçlandı (1382); bundan birkaç yıl sonra da Benedetto sürgüne gönderildi.

1384'te başkeşiş olan ve Albizzilere karşı mücadeleyi sürdüren Antonio da (1358-1415) güzel sanatları destekledi. Ressamların, yazarların ve aydınların merkezi haline gelen Villa del Paradiso'nun bu özelliğini, 1401'de sürgüne gönderilene değin o da sürdürdü.

Albizziler 1402'de Alberti ailesinin tüm erkek üyelerini sürgüne göndertmeyi başardılar. 1428'de Floransa'ya dönmelerine izin verilen Albertiler, 1434'te Albizzi ailesinin iktidardan uzaklaşmasına değin gene de yurttaşlık haklarını tümüyle geri alamadılar. Alberti ailesinin sonraki üyelerinin en ünlüsü Leon Battista Alberti(*) oldu.

Alberti, Domenico (d. y. 1710, Venedik; ö. 1740, Formia ya da Roma), daha çok arpej biçimindeki akorlardan oluşan eşlik biçimlerine dayanan klavsen sonatlarıyla tanınmış Venedikli besteci. Bu akorlar Alberti bası diye bilinir. Alberti besteci Antonio Lotti'den ders aldı. Roma'da şarkıcı ve klavsenci olarak ün yaptı. Alberti basını bulan kişi büyük olasılıkla o değildi, ama bu akoru sürekli kullandı. Ezginin yumuşak biçimde ilerleyen armonik bir fon üzerine yerleştirildiği bu akor, ezgiye ağırlık veren çağdaş estetik beğeniye seslenir. Alberti bası, Haydn, Beethoven ve Mozart'ın yapıtlarında olduğu gibi (örn. Mozart'ın K.279 *Do Majör Piyano Sonatı*'nın ilk bölümü), 19. yüzyıl bestelerinde de sık sık kullanıldı. Şarkıcı ve klavsenci Giuseppe Jozzi, Alberti'nin sonatlarını kendisininmiş gibi göstermişti.

Alberti, Leon Battista (d. 14 Şubat 1404, Cenova - ö. 25 Nisan 1472, Roma), İtalyan hümanist, mimar ve Rönesans sanat kuramının başlıca kurucusu. Kişiliği, yapıtları ve

Leon Battista Alberti'nin tunç plaka üstünde kendi portresi, 1435
Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C.
Samuel H. Press Collection

engin bilgisiyle Rönesans'a özgü "evrensel insan"ın tipik örneği sayılır.

Çocukluğu ve öğrenimi. Alberti'nin yaşamı boyunca geliştirip dile getireceği düşünce ve ahlak eğilimleri, içinde doğduğu toplum ve toplumsal sınıftan kaynaklanır. Floransa'nın varlıklı bir tüccar-bankacı ailesinden geliyordu. Yönetime egemen olan Albizzi ailesinin Floransa dışına çıkardığı Alberti ailesi, Battista'nın doğumu sırasında sürgündeydi. Battista, babası Lorenzo'nun aile işlerini yürüttüğü Cenova'da dünyaya geldi. Lorenzo kısa bir süre sonra Venedik'e taşındı, Battista ile büyük oğlu Carlo'yu orada yetiştirdi. Battista ile Carlo, babalarının Bologna'lı bir dulla evlilik dışı ilişkisinden doğmuşlardı ve başka çocuğu bulunmayan Lorenzo'nun yasal varisleriydiler. Sevecen ve sorumlu bir baba olan Lorenzo oğullarını annesiz bırakmamak için 1408'de Floransa'da bu kadınla evlendi ve çocuklarının eğitimlerine büyük özen gösterdi.

Battista matematik eğitimini babasından aldı. Bir işadamı olan babasının ona kazandırdığı düşünsel yetiler, Battista'nın düzenli ve akılcı olana tutkuyla bağlanmasına yol açtı; matematik ilkelerinin uygulanmasından sonsuz bir haz duymasını sağladı. Alberti diyaloglarından birinde bir konuş-

macıya şöyle dedirtiyordu: "Hiçbir şey bana matematikteki araştırmalar ve tanıtlamalar kadar zevk vermiyor; hele bunları Battista'nın resim ilkeleriyle [perspektif] ağırlıkların hareketi konusundaki şaşılacak önermelerini matematikten çıkarması gibi yararlı bir uygulamaya dönüştürebiliyorsam..." Matematik Leonardo da Vinci gibi Alberti'yi de görünüşte birbirinden çok ayrı öğrenim ve uygulama alanlarına yöneltti. Aynı anda hem çok değişik sorunları çözebilmesini, hem de doğanın akılcı düzenini ve fiziksel süreçlerini değerlendirebilmesini sağladı.

Alberti hümanist bir öğrenim gördü. Ononbir yaşlarında Padova'da yatılı bir okula gönderildi. Orada klasik Latinceyi öğrendi. Toskana'da yoksul bir köy noterinin evlilikdışı çocuğu olan Leonardo ise böyle bir olanağı hiç bulamamıştı. Alberti'ye sağlanan bu "yeni öğrenim" daha çok edebiyata dayanıyordu ve Alberti okulu, dilin inceliklerini çok iyi kullanabilen bir üslupçu Latince uzmanı olarak bitirdi. Usta bir klasikçiydi; yirmi yaşındayken, Romalı bir oyun yazarının "yeniden keşfedilmiş" yapıtı olarak ünlenip çok övülen Latince bir komedi yazdı. Bu oyun, Venedik'in ünlü yayınevi Aldus Manutius tarafından 1588'da hâlâ Latin edebiyatının bir ürünü olarak yayımlanıyordu. Ama Alberti'yi gençliği ve tüm yaşamı boyunca asıl ilgilendiren, klasik yazarların üslubundan çok, bu yapıtların içeriği oldu. Eski Roma edebiyatı, hümanistlerin çoğunda olduğu gibi Alberti'de de, İtalyan kentlerinde yeni gelişen yaşam biçimine ve kültürel gereksinimlere ışık tutan, uygar, laik ve akılcı bir dünya görüşünün ufuklarını açıyordu. Alberti "eskiler"i kendi kişisel, düşünsel ve duygusal eğilimleri doğrultusunda yorumladı, ama düşüncesinin kavramsal özünü de onlardan aldı.

Alberti eğitimini Bologna Üniversitesi'nde, büyük bir olasılıkla da pek sevmediği hukuk alanında tamamladı. Babasının ölümü ve mirasına ailenin kimi bireylerince beklenmedik biçimde elkonulması, Alberti'nin Bologna'daki yedi yılının üzüntü ve yoksulluk içinde geçmesine neden oldu; ama o her şeye karşın öğrenimini sürdürdü. 1428'de kilise hukuku üzerine doktorasını yaptıktan sonra, hukuk mesleğini yürütmektense daha "edebi" bir iş olduğuna inandığı bir görevi yeğledi. 1432'de, hümanistleri destekleyen Roma Papalık Başmahkemesi'nde sekreter oldu. Kilisenin ileri gelenlerinden biri, Alberti'ye aziz ve şehitlerin yaşamöykülerini incelikli "klasik" Latinceyle yeniden yazma görevini verdi. Bundan sonra Alberti'nin geçimini kilise sağladı. Rahipliğe getirildiği için papalıktan aldığı sekreterlik maaşının yanı sıra, Floransa piskoposluğuna ait Gangalandi Manastırı'ndan da papazlık maaşı almaya başladı. Birkaç yıl sonra da V. Nicolaus ona Mugello'daki Borgo San Lorenzo papaz evini bağışladı. Örnek bir yaşam süren Alberti'nin hiç evlenmemesi dışında, daha sonraki meslek yaşamında bir din adamı olduğunu akla getirebilecek hiçbir kanıt yok gibidir. İlgilerini ve etkinliklerini tümüyle dünyevi konulara yönelterek bunlardan görkemli bir hümanist ve teknik yazılar dizisi ortaya çıkardı.

Felsefe, bilim ve sanata katkıları. 1432'de Roma'da yazmaya başladığı "Della famiglia" (Aile Üzerine) adlı inceleme, Alberti'nin bir etik düşünür ve edebiyat üslupçusu olarak ünlenmesine yol açan birkaç ahlak felsefesi diyalogunun ilkidir. Bu diyalogları, Latince kültürü olmayan, *non litteratissimi cittadini* (kültürsüz vatandaş) diye adlandırdığı geniş kentli okur kitlesi için özellikle günlük konuşma dilinde yazmıştı. Daha çok Cicero ve Seneca'dan alınma klasik modellere göre kurgulanmış olan bu yapıtlar, burjuva toplumunun gündelik sorunlarına eskilerin akla uygun öğütlerini getiriyordu. Bunlar talihle, felaket ve refahla, aile yönetimiyle, dostluk, aile, eğitim ve kamu yükümlülükleriyle ilgiliydi. Eskiyi temel almalarına ve didaktik olmalarına karşın, bu diyaloglara tazeliklerini veren 15. yüzyılın rengini ve yaşam biçimini yansıtmalarıdır. Alberti'nin diyaloglarında antik dünyanın etik ülküleri, özellikle modern bir dünya görüşüne, çalışma düşüncesi üzerine kurulu bir ahlak anlayışına güç vermek için kullanılmıştır. Doğru düşünme biçimi olmaktan çıkıp bir eylem sorununa dönüşen erdem, dünyadan el etek çekmekle değil, çalışmakla, emek vermek ve üretmekle oluşur.

Gençliğinin toplumsal gerçekliğine de uygun düşen bu çalışarak başarma etiği, Alberti'nin 1434'ten sonra yaşamaya başladığı Kuzey ve Orta İtalya'nın kentli toplumu tarafından hemen benimsendi. Medicilerin yeniden güç kazanmasıyla ailesinin sürgün kararı yürürlükten kalkan Alberti, IV. Eugenius'un papalık maiyetiyle birlikte Floransa, Bologna ve Ferrara'ya gitti; yolculuğu sırasında birçok verimli ve yakın ilişki kurdu. Yeni dostlarına adadığı Latince ve İtalyanca yazılarında gene kendine özgü çalışma, uygulama ve verimli etkinlik kavramları üzerinde duruyordu. Ayrıca arkadaşlarını ve koruyucularını düşündüren teknik ve pratik sorunların çözümüne de eğilmişti. Floransa'da heykelci Donatello ve mimar Brunelleschi ile kurduğu yakın işbirliği onu en büyük başarılarından birine, resimde perspektifi sistemleştirmeye götürdü. 1436'da yazdığı *Della pittura* (Resim Üzerine) adlı kitabı ilk kez, üçboyutlu bir görüntünün, ikiboyutlu bir levha ya da duvar yüzeyine resmedilmesine ilişkin kurallar getiriyordu. İtalyan resim ve kabartma sanatını doğrudan ve derinden etkileyen kitap, perspektife dayalı Rönesans üslubunun ferah ve geometrik düzenli, kusursuz mekânının yaratılmasında etkili oldu. Daha sonraları ressam Piero della Francesca ve Leonardo gibi perspektif kuramcıları onun çalışmasını iyice geliştirdiler. Ama düzlem geometride Eukleides teoremleri gibi, izdüşümsel perspektifte Alberti'nin ilkeleri de temel taşı olarak kaldı.

Alberti'nin kozmograf Paolo Toscanelli ile kurduğu dostluk da bilim ve uygulama açısından aynı derecede önemli olmuştu. Christoforo Colombo'ya ilk yolculuğunda yol gösteren haritayı sağlayan Toscanelli'ydi. Alberti, onunla birlikte coğrafyadan çok astronomi alanında çalışmıştı. Ama o sıralarda bu iki bilim dalının hem birbiriyle, hem de perspektifle çok sıkı ilişkisi vardı. Bu ilişki eski astronom ve coğrafyacı Ptolemaios'un yazılarında yeniden keşfedilen geometrik harita çizim kavramları ve yöntemlerinden kaynaklanıyordu. Alberti'nin bu bilim dalına yaptığı özgün katkı, kendi türünde ilk yapıt olan kısa incelemesidir. Bu incelemede Roma örnek alınarak bir toprak parçasının ölçülüp haritasının çıkarılmasına ilişkin kurallar belirlenir. Çalışmanın, Alberti'nin resim konusundaki önceki yazıları kadar etkili olduğu söylenebilir. Tarihsel bağlantıları kurmak güç olsa bile, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarına ait yerleşim merkezleri ve kırsal alan planlarının çiziminde gözlenen bilimsel kesinliğin temelini, ölçüm ve harita çizimi konusunda Alberti'nin önerdiği yöntemler ve araçlar oluşturmaktadır.

Alberti ilk kez 1438'de Ferrara'daki Este sarayına konuk olmuş, Marki Leonello, onu başka bir alana, mimariye yönelmeye özendirerek bir de sipariş vermişti. Alberti'nin klasik mimari biçimleri yeniden canlandırmak için yaptığı bu ilk deneme, üstünde Leonello'nun babasının at üstünde bir heykeli bulunan ve bugün hâlâ ayakta duran minyatür bir zafer takıdır. Alberti'yi, Roma imparatoru Augustus döneminin ünlü mimar ve mimarlık kuramcısı Vitruvius'un klasik metinlerini yeniden ele almaya özendiren Leonello, onu hem büyük bir hümanist girişime, hem de yeni bir sanat uygulamasına yöneltmiştir. Alberti 1443'te papalık maiyetiyle birlikte Roma'ya döndükten sonra Antik Çağa ilişkin mimarlık ve mühendislik uygulamalarını her zamanki titizliğiyle incelemeye koyuldu. 1447'de V. Nicolaus papa olduğunda, Alberti bu alandaki bilgisini papanın mimarlık danışmanı olacak kadar yetkinleştirmişti. Alberti ile V. Nicolaus'un işbirliği, Rönesans Roması'nın en büyük yapı projelerinden ilkini doğurdu. Yeni yapılardan başka Eski San Pietro ve Vatikan Sarayı'nın restorasyonuna başlandı. Bu arada, Este markisi artık hayatta olmadığı için, Alberti 1452'de Vitruvius üzerine yaptığı uzun incelemelerin

Leon Battista Alberti'nin yapımına 1472'de başladığı S. Andrea Kilisesi, Mantova

Alinari - Art Resource

sonucu olan büyük kuramsal yapıtını V. Nicolaus'a adadı. 1485'te basılan *De re aedificatoria* (Mimarlık Üzerine) adlı bu yapıt, Vitruvius'un metinlerinin yeniden yazımı değil, Alberti'ye "Floransalı Vitruvius" unvanını kazandıran yepyeni bir çalışmaydı. Rönesans mimarisinin İncil'i haline gelen yapıt yalnızca eski çağın mühendislik bilgilerini birleştirip geliştirmekle kalmıyor, klasik sanatın üslup ilkelerini oran ve uyum üzerine kurulu yetkin bir estetik kurama dayandırıyordu.

Alberti yaşamının son yirmi yılında mimari düşüncelerini birçok önemli yapıda uyguladı. Floransa'da tüccar Giovanni Rucellai için inşa edilen Sta. Maria Novella Kilisesi (1456-70) ve Rucellai Sarayı'nın (y. 1445-51) cepheleri kusursuz bir oran ve ölçü anlayışını dile getirir. Bu yapılar, 15. yüzyıl Floransa üslubunun öncüsü Brunelleschi'nin sanat anlayışını sürdürür. Öbür bazı yapıları ise, 16. yüzyıl mimarisinin, özellikle de San Pietro'nun ilk mimarı Bramante'nin habercisidir. Rimini'nin yöneticisi Sigismondo Malatesta tarafından yaptırılan Malatesta Mezar Şapeli'nin (1447-50) klasik ağırbaşlılığı ile Mantova'nın hümanist markisi Ludovico Gonzaga için tasarladığı görkemli S. Andrea Kilisesi'ndeki (y. 1470) yeni mekân ve genişlik anlayışı yüksek Rönesans üslubunun ilk belirtileri sayılabilir. Alberti Rönesans'ın yalnızca en önemli kuramcısı olmakla kalmamış, aynı zamanda ileri gelen uygulamacılarından olmuştur.

Alberti 1450-60 arasında yoğun biçimde mimarlıkla uğraştı ve Rönesans İtalyası'nın değişik kent ve saraylarını gezdi. Ama Roma ve Floransa hep onun düşünsel anavatanı oldu; çalışmalarında hep bu kentlerden esinlendi. Papalık yönetiminin cumhuriyetçiliği engellediği Roma'da, Alberti teknik ve bilimsel konularla ilgilendi. Papalık Başmahkemesi üyelerini uğraştıran bazı sorunlara bulduğu çözümler, oldukça özgün iki yapıtını ortaya çıkardı. Bunlardan biri, ilk İtalyanca dilbilgisi kitabıdır. Bu yapıtında Alberti, Toskana dilinin de en az Latince kadar "düzenli" bir dil olduğunu ve dolayısıyla edebiyat dili olarak kullanılabileceğini savunur. Öbür yapıt ise, şifreyazım konusunda öncü bir kitaptır. Bilinen ilk sıklık (frekans) tablosunu ve Alberti'nin buluşu gibi görünen şifre çarkının kullanıldığı çokalfabeli bir kodlama sistemini içerir. Papa II. Paulus'un kısıtlama uygulaması gereği başmahkemedeki görevine 1464'te son verilmiş olmasına karşın, Alberti papalık için büyük önem taşıyan bu çalışmayı papalık sekreteri olan bir arkadaşının ricasını kırmamak için kabul etmişti. Bütün girişimlerinde olduğu gibi burada da özverili kişiliği, pratik yaklaşımı ve ahlaksal inançları düşünsel yeteneklerini "yararlı" bir uğraşa yöneltmesinde etken olmuştur. Çalışmaları ressamlar, mimarlar, haritacılar, astronomlar, hümanistler, prensler ve papalardan oluşan sanatsever, kültürlü ve soylu çevreler ile kendisinin de ait olduğu burjuva toplumu için yararlıydı. Alberti'nin çok yönlülüğü, Floransa'nın "kent hümanizmi" ne özgü toplumsal anlayışla sıkı sıkıya bağlıdır.

Son ve en güzel diyalogunda yer olarak Floransa'yı seçmesi ve bunu, kurallarını koyarak yetkinleştirdiği, kolay anlaşılır Toskana dilinde yazmış olması çok yerindedir. O günlerde Floransa'da cumhuriyetçiliğin artık gölgelenmiş olmasına, Alberti'nin de Lorenzo de'Medici'nin soylu çevresine girmiş bulunmasına karşın, *De iciarchia* (1468) adlı bu diyalog, kendisinin de ait olduğu bir kuşak önceki burjuva döneminin toplumsal hümanizmini en yetkin bir biçimde ortaya koyar. Alberti'nin gene baş kahraman olması çok uygundur. Bu diyalog öncelikle Floransa hümanizminin ulaştığı kuram ve uygulama birliğini, başarı temeline oturtulan ahlakı ve Alberti'nin bizzat örnek oluşturduğu kamu hizmeti anlayışını yüceltmektedir. *De iciarchia*'yı ölümünden birkaç yıl önce tamamlayan Alberti, 16. yüzyıl yaşamöyküsü yazarı Giorgio Vasari'ye göre "huzur içinde ve mutlu" ölmüştür.

Değerlendirme. Erken Rönesans İtalyası kültürel yaşamında hemen her önemli gelişmenin öncüsü Alberti'ydi. Alberti'nin çok yönlü kişiliği, onu yarım yüzyıl sonra izleyen ve bu yönüyle kendisine benzeyen Leonardo'nunki gibi hayranlık uyandırmıştır. Ama, Alberti'nin kişiliğini ve başarılarını belirleyen, çok yönlülük kadar bütünlük de olmuştur. Leonardo'nun dehası onu Alberti'den daha ileriye götürmüş ve daha çok konuda daha derine inmesini sağlamıştır. Oysa Leonardo'nun bakış açısında "modern", parçalanmış bir nitelik vardır. Buna karşılık Alberti, düşünce ve yaşamında, ölçü ve uyuma dayalı Rönesans ülkülerini yerine oturtan tam bir bütünlüğe ulaşmıştır. Çağının bu başat özlemini tam da toplumsal ve siyasal olayların bu çağı gölgelemeye başladığı sırada kavramış, kuram ile uygulama arasında eşsiz bir denge kurmuş, düşünsel ve sanatsal uğraşlarını bütünleştirmeyi başarmıştır.

ÖBÜR YAPITLARI: S. Sebastiano Kilisesi (1460-70, Mantova), Rucellai Şapeli (1467, Floransa); SS. Annunziata Kilisesi (tasarım y. 1470, Floransa).

Alberti, Rafael (d. 1902, Puerto de Santa María, İspanya). İtalya-İrlanda kökenli İspanyol şair ve oyun yazarı. İspanya İç Savaşı (1936-39) sonrasında yurt dışına gidinceye değin etkin bir siyasal yaşamı olmuştur.

Madrid'de resim öğrenimi gördü ve ressam olarak belli bir başarı elde etti. 1922'den sonra şiir yazmaya ve bunları çeşitli dergilerde yayımlamaya başladı. İlk şiir kitabı olan ve doğduğu Cádiz bölgesinin deniziyle ilgili anılarını dile getiren *Marinero en tierra* (1925; Denizci Karada) ulusal bir ödül kazandı. 1927'de Luis da Góngora'nın 300. ölüm yıldönümü nedeniyle düzenlenen kutlama törenine katkıda bulunan Alberti'nin bu dönemde yayımlanan *El alba del alhelí* (1927; Şebboy Şafağı) ve *Cal y canto* (1928; Kireç ve Taş) adlı kitaplarında Góngora'nın etkisi açıkça görülüyordu. Ama gerçeküstücü diye tanımlanabilecek *Sobre los angeles* (Melekler Üstüne) adlı bir sonraki kitabıyla, kendine özgü ve olgun bir şiir sesi olduğunu kanıtladı. 1930'larda oyunlar yazdı, bol bol yolculuk yaptı, Komünist Partisi'ne girdi (bir süre sonra partiden çıkarıldı). *Octubre* adlı bir dergi çıkardı. İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilerin yanında savaşan Alberti savaştan sonra Fransa'ya, ardından Arjantin'e kaçtı. Arjantin'de Losado yayınevinde çalıştı, bir yandan da eski ilgi alanları olan şiir ve resme döndü. 1941'de *Entre el clavel y la espada* (Karanfille Kılıç Arasında) adlı bir şiir kitabını, 1942'de *La arboleda perdida* (Kaybolan Koru) adlı otobiyografisi ile İç Savaş üstüne şiirlerini, düzyazıları ve oyunlarını topladığı *De un momento to otro* (Bir Andan Öbürüne) kitabını yayımladı. *A la pintura*'da (1945; Resim Sanatı Üzerine) resimle ilgili şiirlerini topladı; *Pleamar* (1944; Denizin Yükselişi) ve *Ora marítima*'da (1953; Deniz Saati) deniz temalarını işledi. Bütün şiirlerini içeren kitaplarının çeşitli baskıları yapıldı. 1961'den sonra çoğunlukla İtalya'da yaşadı. Şiirlerinden yapılan bir derleme *Sürgünden Şiirler* (1978) adıyla Türkçede yayımlandı.

Alberti Yasası *bak.* Statuto Albertino

Albertina Grafik Koleksiyonu (Almanca GRAPHISCHE SAMMLUNG ALBERTINA). Viyana'da Hofburg Sarayı'nda bulunan grafik ürünleri koleksiyonu. İçerdiği çok sayıda baskı, desen, taslak defteri, minyatür ve afiş dolayısıyla önem taşır. 18. yüzyılda Sakonya-Teschen dükü Albrecht Kasımır tarafından derlenmiş ve Adam von Bartsch tarafından kataloglanmıştır.

Koleksiyondaki baskıların olağanüstü niteliği ve çokluğu, Bartsch'ı daha sonra baskı ustalarının bütün yapıtlarını içeren *oeuvre* katalogları (tek bir sanatçının yapıtlarını kapsayan katalog) hazırlamaya yöneltmiştir. 1918'e değin Albrecht'in mirasçılarının yönetip genişlettiği koleksiyonu bu tarihte Avusturya Cumhuriyeti hükümeti devralmıştır.

Albertinelli, Mariotto (d. 1474, Floransa - ö. 1515, Floransa), ressam. Yüksek Rönesans üslubunu yaratan ünlü ustaların Roma'ya gitmesinden sonra bu üslubun ilkelerini Floransa'da 10 yıl daha yaşatan ressam Fra Bartolomeo ile birlikte çalıştı. Öğrencilikleri bir arada geçen Bartolomeo ve Albertinelli, daha sonra birçok ortak yapıt verdiler. Albertinelli'nin başyapıtı sayılan "Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti" ile (1503, Uffizi Galerisi) daha birçok önemli yapıtı Floransa'dadır. Bartolomeo'ya benzeyen üslubunun en belirgin yanı yalın bir ağırbaşlılık ve anıtsallıktır. Soylu, gülümseyen figürlerinde, sıcak kompozisyonlarında ve güçlü ışık-gölge karşıtlıklarında ise özellikle Leonardo da Vinci'nin etkisi görülür.

Albertini, Luigi (d. 19 Ekim 1871, Ancona, İtalya - ö. 29 Aralık 1941, Roma), gazeteci. Faşizme daha başlangıçta ve açıkça karşı çıkmış, Milano'da yayımlanan *Corriere della sera* adlı günlük gazeteyi Avrupa'nın en çok okunan, en saygın gazetesi haline getirmiştir.

Albertini, gençliğinde Londra'da bulunduğu sıralar işçilerin çalışma koşullarını ve *The Times* gazetesinin örgütlenme düzenini inceledi. 1898'de *Corriere della sera*'nın işletme müdürü, 1900'de ise genel yayın yönetmeni oldu. Görevi sırasında gazetenin teknik servisini yeni araç gereçlerle donatarak modernleştirdi. *Corriere* aracılığıyla, aynı ölçüde gerekli gördüğü bireysel özgürlükleri ve devletin otoritesini savundu. İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girişini onaylamasına karşın katı bir yurtsever olmadığı için, koyu İtalyan milliyetçisi ve şair Gabriele D'Annunzio'nun Eylül 1919'da Fiume'yi (bugün Yugoslavya'da Rijeka) baskınla ele geçirmesine ve İtalya'nın Dalmaçya'dan toprak ilhakına karşı çıktı. Giovanni Giolitti başkanlığındaki İtalyan Hükümeti ile Yugoslavya arasında Kasım 1920'de imzalanan Rapallo Antlaşması'nı destekledi. Savaş öncesi İtalyan hükümetlerini zayıflıkları nedeniyle eleştirmiş olmasına karşılık, güçlü faşist rejimi de doğru bulmadı, faşizmin tehdit ve aldatmacalarına karşı direnen birkaç önemli gazeteciden biri oldu. Kasım 1925'te *Corriere*'nin sahipleri, hükümete karşı tutumu nedeniyle onun işine son verdiler.

1914'den başlayarak senatörlük yapan Albertini yaşamının bundan sonrasını, tarih alanında yaptığı çalışmalarla ve Roma yakınlarında Torrimpietra'da model olarak geliştirdiği malikânesinde toprağı ıslah etmekle geçirdi. *Le origini della guerra del 1914* (1942-43, 3 cilt; 1914 Savaşı'nın Kökenleri) ve başka önemli yapıtları ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Albertus (AACHEN'LI) (ö. 1130), Aachen (Aix-la-Chapelle) Katedrali özel kurul üyesi. I. Haçlı Seferi'nin tarihini yazmıştır. Yaşamı üstüne pek az şey bilinmektedir. Kutsal Topraklar'a hiç gitmemekle birlikte, Haçlı Seferi'ne katılanların sözlü ve yazılı anlatılarını toplayarak bu konuda önemli bir vakayiname oluşturdu. 1130'larda tamamladığı bu yapıt, günümüzde bile I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın 1120'ye kadarki tarihi konusunda ana kaynak olma özelliğini korumaktadır. Pierre L'Hermite'in öncülüğünde 1096'da girişilen kitlesel Haçlı Seferi'ne ilişkin biricik belge olan Albertus'un tarihi, söylencelere ve görgü tanıklarının anlatımlarına dayanan bir derlemedir.

Albertus MAGNUS (AZİZ), lakabı KÖLN'LÜ ya da LAUINGEN'LI ALBERT ya da DOCTOR UNIVERSALIS (Latincede "Evrensel Bilgin") (d. y. 1193, Lauingen an der Donau, Schwaben - ö. 15 Kasım 1280, Köln; azizler listesine kabulü 16 Aralık 1931; yortu günü 15 Kasım), Dominiken piskopos ve düşünür. Aquino'lu Aziz Tommaso'nun öğretmeni olması ve Paris Üniversitesi'nde Aristotelesçiliği savunmasıyla ünlüdür. 1941'de çıkarılan bir papalık fermanıyla tüm doğabilimleriyle uğraşanların koruyucu azizi ilan edilmiştir. Çağının en verimli yazarı ve *Magnus* (Büyük) diye anılan tek bilginidir. Bu unvan ölümünden önce bile kullanılmıştır.

Albertus zengin bir Alman soylusunun en büyük oğluydu. İlk eğitiminden sonra Padova Üniversitesi'ne giderek edebiyat ve toplum bilimleri okudu. 1223 yazında, yeni kurulan Dominiken tarikatının başkanı Saksonyalı Jordan, yeni müritler bulmak umuduyla Padova'ya geldi. Kısa bir süre sonra, aralarında Albertus Magnus'un da bulunduğu on öğrenci, tarikata kabul edilmek için başvurdu.

Albertus, ailesinin gösterdiği sert tepkiye karşı gelerek tarikata girdi. Öğrenimini Padova, Bologna ve Almanya'da sürdürdükten sonra Almanya'nın değişik yörelerindeki manastırlarda ilahiyat dersleri verdi. Son olarak Köln'e gitti.

1245'ten önceki bir tarihte Paris Üniversitesi'ndeki Dominiken manastırı Saint-Jacques'a gönderildi. Orada Aristoteles'in Yunanca ve Arapçadan yeni çevrilmiş yapıtlarıyla ve 12. yüzyıl Arap düşünürü İbn Rüşd'ün Aristoteles yorumlarıyla tanıştı. Saint-Jacques'ta iki yıl Kitabı Mukaddes konusunda, bunu izleyen iki yıl da ortaçağ üniversitelerinde ilahiyat ders kitabı olarak okutulan Peter Lombard'ın *Sententiarum libri IV* (Hükümler) adlı yapıtı üzerine dersler verdi. İlahiyat fakültesinden uzman olarak mezun oldu, "yabancılar için" ayrılmış Dominiken kürsüsü ona teslim edildi.

Albertus'un Paris'teyken, çağının tüm bilgi birikimini tanıtacak büyük bir yapıt üzerinde çalışmaya giriştiği sanılmaktadır. Kitabı Mukaddes ve *Sententiarum*'a yorumlar yazmıştır. Ortaçağda Aristoteles'in olduğu bilinen ya da onun olduğu varsayılan bütün kitaplar üzerine yorum yazan tek bilgin odur. Asıl metni yeniden kaleme almakla kalmamış, sık sık "şerh"ler yaparak kendi gözlemlerini, "deneylerini" ve düşüncelerini eklemiştir. Albertus için "deney" dikkatli bir gözlem, tanımlama ve sınıflandırma süreçidir. Düşüncelerinde Yeni-Platoncu akımın önemli etkisi vardır. Albertus'tan Aristoteles'in *Physike*'sini açıklamasının istendiği, onun da kendi *Physica*'sını yazdığı sanılmaktadır. Kitabın başında amacının, doğabilimlerinin tüm dallarını, mantık, retorik, matematik, astronomi, ahlak, ekonomi, politika ve metafiziği "Latin okurlar için... anlaşılır kılmak" olduğunu belirtir. Bu uğraşı tam 20 yılını almıştır. 1245 sonlarında Paris'e gelen Aquino'lu Tommaso onun öğrencileri arasına bu sıralarda katılmış olmalıdır. Albertus bilgiye giden vahiy ve inanç yoluyla felsefe ve bilim yolunu birbirinden ayırır. Felsefe ve bilim yolu, yetkinlik derecelerine göre geçmiş otoriteleri izler, ama aynı zamanda gözlemden de yararlanır; akıl ve düşünme gücü aracılığıyla en üst düzeydeki soyutlamalara ulaşarak ilerler. Albertus'a göre bu iki yol birbirine karşıt değildir. Biri inanç, öbürü ise akıl için doğru olan ve birbiriyle çelişen "iki doğru" yoktur. Gerçekten doğru olan her şey uyum içinde birleşmiştir. Hıristiyan öğretisinde ancak inanç yoluyla ulaşılabilecek gizlerin, örneğin bireysel ruhun ölümsüzlüğü gibi öğretilerin var olmasına karşılık öğretinin öbür yanlarına hem inanç, hem akıl yoluyla ulaşılabilir. Albertus, Latin dünyasındaki İbn Rüşdcülerin, ölümden sonra yalnızca bütün insanların paylaştığı tek bir usun varlığını sürdürdüğü yönündeki görüşüne karşı, bireysel ruhun ölümsüzlüğü öğretisini çeşitli yapıtlarında savunmuştur.

Albertus'un dersleri ve kitapları ona büyük bir ün sağlamıştır. Yapıtları İbn Sina, İbn Rüşd, hatta Aristoteles'inkiler kadar sık başvurulan kaynaklar haline gelmiştir. Çağdaşı İngiliz bilim adamı Roger Bacon, hiç yakınlık duymadığı halde ondan "Hıristiyan bilginlerinin en ünlüsü" olarak söz etmiştir.

Albertus 1248 yazında Almanya'daki ilk Dominiken genel eğitim (*studium generale*) kurumunu oluşturmak üzere Köln'e gönderildi. 1254'e değin orada bu kurumu denetledi. Bütün zamanını çalışmaya, öğretmeye ve yazmaya adadı. Bu dönemdeki en yakın izleyicisi, 1252'de Paris'e dönen Aquino'lu Tommaso'ydu. Aralarında görüş farklılıkları belirmeye başlamasına karşın yakın dostlukları sürdü. Albertus 1254-57 arasında Almanya'daki Dominiken tarikat bölgesi Teutonia'nın başkanlığını yaptı. Yönetim görevlerinin getirdiği güçlüklere karşın, yazılarıyla bilimsel gözlem ve araştırmalarını sürdürdü.

Albertus 1256'da Papa IV. Alexander tarafından Anagni'deki papalık mahkemesine atandı; orada dilenci tarikatların Paris Üniversitesi'nden bilginlere karşı savunulmasında Aquino'lu Tommaso ile seçkin Fransisken bilgin Bonaventura'ya katıldı. Bu tarikatlar yeni bir dinsel yaşam tarzı başlatmışlardı. Üyeleri, kişisel ya da tüzel tüm mülkiyet biçimlerini reddediyor, geçimlerini yalnızca gezdikleri yerlerde çalışarak, özellikle de vaaz ve ders vererek sağlıyorlardı. Dilenci keşişler belli bir manastıra ya da piskoposluğa bağlı olmadıklarından, üstleri onları gereksinme duyulan her yere rahatça gönderebiliyordu. Bu tür bir yaşam tarzının ilk örneğini oluşturan Dominikenler ve Fransiskenler Paris dolaylarında etkili olan cemaatler kurmuşlar, ama bu cemaatler, başta Saint-Amour'lu Guillaume olmak üzere Paris Üniversitesi'nde ders veren din bilginlerinin büyük tepkisine yol açmıştı. Albertus, Tommaso ve Bonaventura, dilenci keşişlerin de üniversitede ders verme hakkına sahip olduklarını kabul ettirmeyi başardılar.

Albertus 1257'de tarikat bölgesi başkanlığından ayrıldı ve Köln'deki öğretim görevine döndü. 1259'da, sorumluluk bölgesindeki yolsuzluklar nedeniyle papanın görevden aldığı Regensburg piskoposunun yerine atandı. Dominiken tarikatının başkanı Katolik Humbert'in karşı çıkmasına, kendisinin de istememesine karşın Ocak 1260'ta piskopos ilan edildi. 1261'de IV. Alexander ölünce, görevinden istifa ederek gene tarikatına ve Köln'deki öğretim görevine döndü. Bir piskopos olduğu için tarikat kurallarının biraz dışında tutuluyor, böylelikle zamanını, hatta gelirini istediği gibi kullanabiliyordu. 1263-64 arasında Papa IV. Urbanus'un elçisi olarak bütün Almanya'yı ve Bohemya'yı dolaştı. Haçlı Seferleri konusunda vaazlar, daha sonra da Würzburg ve Strasbourg'da dersler verdi. 1270'te Köln'e yerleşti. Daha önce 1252'de ve 1258'de de yaptığı gibi, başpiskoposla kendi kenti arasında barış kurulmasını sağladı.

Yaşamının sonlarına doğru iki büyük yolculuk yaptı. 1274'te katıldığı II. Lyons Konsili'nde Habsburglu Rudolf'un Alman imparatoru olarak taç giymesini destekledi. 1277'de de Paris'e giderek, birkaç yıl önce ölmüş olan Aquino'lu Tommaso'nun adını ve yazılarını karalayanlara karşı mücadele etti. Doğruluğuna Tommaso'yla birlikte inandıkları bazı Aristotelesçi ilkeleri savundu.

Albertus (SAKSONYALI), HELMSTEDT'LI ya da HALBERSTADT'LI ALBERTUS olarak da bilinir (d. y. 1316, Helmstedt, Saksonya - ö. 8 Temmuz 1390, Halberstadt), özellikle fizik alanındaki araştırmalarıyla tanınan skolastik düşünür.

Prag'da öğrenim gördü. Ardından Paris Üniversitesi'ne girdi; 1351-62 arasında çeşitli dersler verdiği bu üniversitenin 1353'te rektörlüğüne getirildi. Saksonyalı Albertus, 1365'te Viyana Üniversitesi'nde rektörlük yapan ve 1366'dan ölüm yılı olan 1390'a değin Halberstadt piskoposu olan Ricmestorp'lu ya da Rückmersdorf'lu Albertus ile büyük olasılıkla aynı kişidir.

Mantık bilgisini Ockham'lı William'a, fizik kuramını Jean Buridan'a, matematik sistemini Thomas Bradwardine'e dayandırdı. Etik alanında Buridan'ın psikolojik gerekirciliğini reddederek Walter Burley'in görüşlerini benimsedi. Önceleri, düşüncelerinin özgünlüğünden çok anlatımının duruluğu ve kesinliğiyle ilgi çekti. Sonraki skolastik mantıkçıların benimsediği pek çok yeni terime yapıtlarında yer verdi. 254 *sophismata*'yı (mantıksal paradoks) inceleyerek sınıflandırdı. Fiziğin mekân, uzay ve zaman sorunları üzerine, ayrıca birden çok sayıda dünyanın var olmasının olanaksızlığı gibi konularda birçok makale yazdı. Cisimlerin hareketini ayrıntılı olarak inceledi. Leonardo da Vinci'nin bu konuda Albertus'tan çok yararlandığı söylenebilir. Kütleçekimi konusuna özel önem veren Albertus, kütleçekimi merkeziyle geometrik merkezi birbirinden ayıran belki de ilk düşünürdü. Düşen cisimlerin hızının zamanla mı yoksa mekânla mı orantılı olduğunu araştırdı. Albertus, günümüzde aerostatik olarak bilinen konuyu ilk kavrayan kişilerdendi. İçine bir ateş parçacığı yerleştirilen hafif bir balonun yükselerek havada asılı kalacağını savundu. Son olarak, doğa yasalarını özetleyen matematik formüller bulmaya yönelik araştırmaları, çağdaş fizikteki formül kullanımına öncülük etti.

Albi, Güney Fransa'da kent. Languedoc'ta Midi-Pyrénées planlama bölgesinde (*région de programme*) bulunan Tarn ilinin (*département*) merkezidir. Toulouse'un kuzeydoğusunda Tarn Irmağının Massif Central'den ayrılıp Garonne Ovasına girdiği kesimde yer alır. Önce Galli Romalıların başkentiydi; sonra Toulouse kontlarına bağlı Albigeois vikontluğunun merkezi oldu. Albi heretiklerine adını veren kent, Katharos tarikatının da etkin bir merkeziydi. Bu hareket, 1209'daki Albi Haçlı Seferi'nin başlamasına ve engizisyonun kurulmasına yol açmıştır. Kent 1215'te düşünce, piskoposlar mülklerini kralı bıraktılar.

1264'te alınan bir kararla piskoposlara, 1678'den sonra da başpiskoposlara geçici yetkiler tanındı. Bu yetkiler Fransız Devrimi'ne değin sürdü.

Kentin en önemli mimari yapıtı Gotik üsluptaki Sainte-Cécile Katedrali'dir (1277-1512). Tuğla bir yapı olan katedralde uçan payanda kullanılmamıştır. Düz dış duvarları ona görkemli bir kale görünümü kazandırır; iç mekânı da transept ve neflere bölünmemiştir. Irmakla katedral arasında, kırmızı tuğladan yapılmış Berbie Sarayı yer alır; 13. yüzyılda başpiskoposluk sarayı olarak yapılmıştır; günümüzde, Albi doğumlu olan Henri de Toulouse-Lautrec'in yapıtlarının sergilendiği müze olarak kullanılmaktadır. Sarayın alt yanında, 9. yüzyıl yapısı Eski Köprü bulunur. Kent merkezi ortaçağ izlerini korumaktadır. Saint-Salvi Kilisesi'nin çok güzel bir arkadlı avlusu vardır (11 - 15. yüzyıllar). Tarn Irmağının güzelliklerini keşfetmek isteyenler için çok uygun bir yer olan kentte turizm etkinliğinin yanında çimento, boya, un, cam ve sentetik dokuma sanayileri de vardır. Nüfus (1982) 42.724.

Albi heretikleri, 12. ve 13. yüzyıllarda Fransa'nın güneyindeki heretiklere ve özellikle Katharos tarikatının üyelerine 12. yüzyıl sonlarında verilen ad. Merkezinin Toulouse ve çevresi olmasına karşın, hareketin adını Albi (eskiden Albiga) kentinden almış olmasının nedeni bilinmemektedir. Bölgeye ticaret yolları aracılığıyla ulaştığı sanılan akımın çıkış yeri Doğu Avrupa'dır. Albi heretikleri için çoğu zaman, "Bulgar" anlamına gelen bir sözcükten türemiş *Bougre* (Fransızcada "tuhaf, iri yarı, yiğit adam") adı da kullanılmıştır. Albi heretikleri, Trakya'daki Bogomillerle de yakın ilişki içindeydiler.

Albi heretiklerinin öğretileri konusunda kesin bilgi edinmek güçtür. Bilinenler, karşıtlarının söylediklerine ve içinde fazla bilgi bulunmayan çok az sayıdaki Albi metinlerine dayanır. Ama Roma Kilisesi'ne sürekli muhalefet eden Albi heretiklerinin, papazlık sistemine karşı oldukları ve din görevlilerinin yolsuzluklarını protesto ettikleri kesin olarak bilinmektedir. Fransa'nın güneyinde *bons hommes* (iyi insanlar) ya da *bons chrétiens* (iyi Hıristiyanlar) olarak adlandırılan, Albi tarikatına bağlı din bilginlerinin ve çilecilerin sayısı çok sınırlı olmuştur.

İlk Katharos heretikleri, 1012-20 arasında Limousin'de ortaya çıktı. Hareket, Akitanya dükü IX. Guillaume'un ve ardından da güneyli soyluların çoğunun desteğini sağlayarak bu bölgede güçlendi. 1119'da Toulouse Meclisi soylulara, heretikliği bastırma konusunda kiliseye yardım etmelerini buyurduysa da etkili olamadı. Halk *bon homme*'lara büyük yakınlık duymaktaydı; bunların münzevi yaşamı ve papazlık sistemine karşı çıkan vaazları kitleleri etkiliyordu. Hareket III. Innocentius papa olana değin bir yüzyıl kadar daha etkinliğini sürdürdü. Papa III. Innocentius önce heretikleri Katolikliğe dönmeleri için ikna etmeye çalıştı. Başarılı olamayınca Cistercium tarikatı papazlarına emir vererek vaazlarında halkı Albi heretiklerine karşı bir haçlı seferine çağırmalarını istedi. 1209'da başlatılan Albi Haçlı Seferi, amansız bir savaş oldu ve kuzeydeki bütün soyluları güneydeki soylularla karşı karşıya getirdi. Bunun sonunda, gelişkin Provence uygarlığı yıkıldı. Savaş, Paris Antlaşması ile (1229) siyasal bakımdan sona erdi. Güneydeki prenslerin bağımsızlıkları kalktı; savaş sırasında yapılan toplu katliama karşın hareketin kökü tam olarak kazınamadı. Ancak 13. ve 14. yüzyıllarda güneyde Toulouse, Albi ve başka kentlerde alabildiğine işlemeye başlayan enkizisyon Albi hareketini ortadan kaldırabildi.

albinizm (Latince *albus*: "beyaz"), AKŞINLIK olarak da bilinir, göz, deri, pul, tüy ve kıllarda sarı, kırmızı, kahverengi ya da siyah pigmentlerin eksikliği.

Albino hayvanlar, ışığı perdeleyen ya da koruyucu renklenmeyi sağlayan pigmentleri bulunmadığı için, genellikle yabanıl yaşam sürdüremezler. İnsanda ve omurgalılarda kalıtsal bir bozukluk olan albinizmin çeşitli nedenleri vardır. Pigment hücrelerinin hiç bulunmaması ya da embriyolojik gelişme sırasında gidecekleri yere karşılarına çıkan engeller yüzünden ulaşamaması, pigment üretimi için gerekli hormonal uyarının eksikliği ya da pigment hücrelerinin oluşumundaki bozukluklar albinizme yol açan nedenlerdir. İnsanda albinizm deri, saç ve gözlerde bulunması gereken koyu kahverengi melanin pigmentinin eksikliğinden kaynaklanır. Bir albinonun (akşının), derisi ve saçları süt beyazı, göz irisleri pembedir; gözbebekleri ise, ışığın pigmentsiz damartabakadaki kanda yansıması nedeniyle, kırmızı görünür.

Albinoni, Tomaso (d. 8 Haziran 1671, Venedik - ö. 17 Ocak 1750, Venedik), ince ve büyüleyici operaları ve enstrümantal yapıtlarıyla büyük ün kazanmış besteci.

Zengin bir kâğıt tüccarının oğlu olan Albinoni, para sıkıntısı çekmeden rahat bir yaşam sürdü. Köklü bir müzik öğrenimi görmesine ve Mantova dükünün yanında oda müziği yorumcusu olarak görev yapmasına karşın, kendini hep amatör saydı. Kırk sekiz operasından çoğunun 1694-1740 arasında Venedik'te sahnelenmiş olduğundan başka yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. En ünlü yapıtları *Sinfonie e Concerti a 5* ile (1707) solo keman, çift obua ve solo obua için bestelediği konçertolardır.

Albinovanus Pedo (ö. İS 1. yüzyıl başları), Romalı şair. Dostu Ovidius'un ona yazdığı bir mektupta sözü geçen *Theseid* adlı bir yapıtı, Latin şairi Martialis'in değindiği bazı epigramları ve Tiberius'un evlatlığı Romalı komutan Germanicus Caesar'ın zaferlerini anlatan bir epik şiiri olduğu bilinmektedir. Pedo'nun, bu komutanın yanında görev yaptığı sanılır. Epik şiir, Romalı tarihçi Tacitus tarafından da kaynak olarak kullanılmış olabilir. Pedo'nun yapıtlarından günümüze yalnızca bu epik şiirden güzel bir parça kalmıştır. Germanicus'un Ems Irmağından geçerek Kuzey Okyanusuna yaptığı yolculuğu (İS 16) anlatan bu parça, Seneca'nın (Yaşlı) *Suasoriae* adlı derlemesi içinde günümüze ulaşmıştır.

Albinus, Bernard Siegfried (d. 24 Şubat 1697, Frankfurt an der Ôder, Brandenburg - ö. 9 Eylül 1770, Leiden, Hollanda), Alman anatomi bilgini. Anne ile dölütün dolaşım sistemlerinin birbirine bağlı olduğunu gösteren ilk bilim adamıdır. *Tabulae sceleti et musculorum corporis humani* (1747) adlı yapıtındaki anatomi çizimlerinin yetkinliğiyle ün kazandı. Hermann Boerhaave ile birlikte Vesalius ve Harvey'nin çalışmalarını yayına hazırladı. 1718'den ölümüne değin Leiden Üniversitesi'nde anatomi, cerrahi ve temel tıp kürsülerini yönetti.

Albinus, Decimus Clodius Septimius (ö. İS 197), 193-197 arasında imparatorluğa aday gösterilen Romalı general. Yunanca konuşan Doğu'nun adayı Pescennius Niger ile Balkan bölgesinin ve ordunun adayı Septimius Severus karşısında, Latince konuşan Batı'nın aristokratlarını temsil etmiştir.

Roma yönetimi altındaki Afrika'nın Hadrumetun kentinden olan Albinus'un, bir senatör ailesinden geldiği söylenir. İmparator Marcus Aurelius'un son dönemlerinde senatör oldu. İS 180'in hemen sonrasında Daçya'nın (bugün Romanya) kuzeyine yaptığı bir seferde kendini gösterdi. 180'lerin sonunda konsül seçilerek Ren ve Britanya'daki (y. 191) ordulara komuta etti.

İmparator Pertinax'ın öldürülmesinden sonra, Roma'daki muhafızlar İS 193'ün başlarında M. Didius Salvius Iulianus'u imparator ilan ettiler. Albinus'un Didius'u desteklediği yolunda kanıtlar vardır. Suriye

Albinus'un sanatçısı bilinmeyen mermer büstü
Vatikan Müzesi
Alinari - Art Resource/EB Inc

ve Tuna orduları da, kendi komutanları olan Niger ve Severus'u imparator ilan ettiler. Didius öldürüldü; imparator olarak Roma'ya giren Severus ise Albinus'la bir anlaşma yaparak onun tahtın varisi olduğunu kabul etti. Severus'un Niger'i ortadan kaldırmasından sonra, geriye kalan iki rakip arasında çatışma kaçınılmazdı. Yandaşlarınca imparator ilan edilen Albinus, 197'de Galya'ya girerek Britanya ordusunun başında Roma'ya doğru ilerlemeye başladı. Almanya'nın güneyinden yürüyüşe geçen Severus, Albinus'u Fransa'da, bugünkü Lyon kentine yakın bir bölgede karşıladı. Albinus iki gün süren savaşta öldürüldü.

albit, sodyum aluminosilikat ($NaAlSi_3O_8$), yapısında, çok bol bulunan feldispat minerali. En çok pegmatitlerde ve granit gibi asidik korkayaçlarda, ayrıca az başkalaşım geçirmiş kayaçlarda ve bazı tortul kütlelerin yapısında yer alır. Renksiz ya da beyaz, sarı, pembe, yeşil ve siyah renkli, kırılgan, camsı kristaller oluşturur. Cam ve seramik yapımında kullanılır; ama asıl önemi kayaç oluşturan bir mineral olmasından gelir.

Albit, plajiyoklaz feldispatların katı çözeltiler dizisi ile alkali feldispatlar dizisinin sodyumlu son üyesidir (*bak.* plajiyoklaz, alkali feldispatlar). Dörtyüzlü (tetraedral) düzende, alüminyum ve silisyumlu triklinal bir kristal örgüsü gösterir. Bu yapıda, içine daha çok sodyum katyonlarının yerleştiği oldukça büyük boşluklar oluşur. Silisyum ve alüminyum atomları düşük sıcaklıklarda çok düzenli, yüksek sıcaklıklarda ise (yaklaşık 1.000°C) rasgele dağılım gösterir. Albitin fiziksel özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi için *bak.* feldispat (tablo).

Albiyen Kat, Alt Kretase (Tebeşir) Dönemi kayaçlarının dünya ölçeğinde rastlanan standart bölümü ve bu kayaçların çökeldiği

zaman dilimi (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce). Albiyen Kat, Alt Kretase dizilerinin en üst katıdır; Albiyen kayaçlar da Apsiyen Kat kayaçlarının üstünde ve Senomaniyen Kat kayaçlarının altında yer alır. Albiyen Katın örnekleri İngiltere'de Yukarı Greensand-Gault Kili kayaçlar dizisi ile kalın Hils Kili'nin üst bölümleridir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Albiyen kayaçlarda kumtaşı ve yağlı kireçtaşı, Uzakdoğu'dakilerde ise kumtaşları, şeyller ve bazalt lavları egemendir. Albiyen Kat, taşıdığı fosil ammonit kafadanbacaklıların (yumuşakçaların) türlerine göre daha kısa zaman dilimlerine karşılık gelen çeşitli alt katlara ayrılır.

Albo, Yasef (d. y. 1380, Monreal, Aragon krallığı - ö. y. 1444), İspanyol Yahudisi düşünür ve ilahiyatçı. Yahudilik öğretisini sistemli bir biçimde incelediği *Sefer haikkarim* (1485; İlkeler Kitabı) adlı yapıtıyla ünlüdür.

Yaşamı ile ilgili çok az bilgi vardır. Yazılarından, düşünür Hasdai Crescas'ın öğrencisi olduğu, Hıristiyan ve İslam ilahiyatı yanında matematik ve tıp eğitimi gördüğü de anlaşılmaktadır. İspanyol Yahudileri ile Hıristiyanlar arasındaki Tortosa Tartışması'na (1413-14) katıldığı bilinir. Yahudi kutsal metinlerini açıklamadaki ustalığı da bu sırada ortaya çıkmıştır. 1425 dolaylarında Kastilya'da tamamlanan, ama 60 yıl kadar yayımlanmayan *Sefer ha-ikkarim*, büyük bir olasılıkla Yahudiliğe öbür dinsel gruplar tarafından yöneltilen eleştirilere karşı bir savunu olarak tasarlanmıştı. Albo bu yapıtında Yahudiliğin ilahi yasadan alınan ve bu nedenle öbür dinler için de sonsuza değin geçerli olabilecek temel dinsel gereklerinin ve öğretilerinin dökümünü yapmaya çalışmıştı.

Alboin (ö. 28 Haziran 572, Verona, Lombardiya), Germen Lombardlarının kralı. Üstün askeri ve siyasal yetenekleriyle İtalya'nın kuzeyini fethetmeyi başarmıştır.

Alboin, 565'e doğru babası Audoin'in yerine geçtiğinde Lombardlar, Noricum ve Pannonia'yı (bugün Macaristan'ın batısında ve Avusturya'da) işgal etmişlerdi. Bu sırada eski düşmanları Gepitler, doğuda Daçya'da (bugün Romanya) Lombardların sınırlarına dayanmışlardı. Alboin, Gepitlerin doğu komşuları Avarlarla kurnazca bir ittifak kurarak, bir kıskaç hareketiyle düşmanlarını ezdi ve kralları Cunimund'u öldürdü. Karısının ölümünden sonra da Cunimund'un kızı Rosamund'u kendisiyle evlenmeye zorladı.

Geriye kalan Gepitleri Lombardlar içinde eriten Alboin, aralarında birkaç bin Saksonun da bulunduğu öbür Germen kavimlerindeki serüvencilerin tümünü bir araya topladı. Kadınları ve çocuklarıyla birlikte bu birleşik kuvveti, Alpler üzerinden o zamanlar Bizanslıların elinde bulunan İtalya'ya göçe hazırladı. Çoğu son derece örgütsüz ve genellikle hazırlıksız olan İtalya'nın kuzey eyaletleri, istilacı Lombardlara çok az direnebildi. Venedik, Milano, Toskana ve Benevento üzerinden hızla ilerleyen Alboin, Ticino Irmağı kıyısındaki Pavia'yı 572'de yeni Lombard Krallığı'nın başkenti yaptı. Karısı Rosamund'u, Lombard geleneklerine göre, öldürülen babasının kafatasından içki içmeye zorladığı, bunun üzerine karısının da Alboin'i öldürttüğü söylenir.

Alboni, Marietta, asıl adı MARIA ANNA MARZIA (d. 6 Mart, 1826, Città di Castello, Papalık Devletleri - ö. 23 Haziran 1894, Paris yakınlarında Ville d'Array), klasik İtalyan *bel canto*'larıyla tanınan kontralto opera sanatçısı.

Bologna'da öğrenciyken, ilerde operalarında ona başlıca kontralto rollerini verecek olan Gioacchino Rossini'nin dikkatini çekti. 1842'de aynı kentte Giovanni Pacini'nin *Saffo*'sunda Climene rolüyle ilk kez sahneye çıktı; ardından Milano'daki La Scala tiyatrosunda Rossini'nin *Le siège de Corinthe*'inde önemli bir başarı elde etti. 1843'te Avusturya, 1844-45 arasında Rusya, 1846'da da Almanya ve Batı Avrupa turnelerine çıktı. 1847'de Londra'da Covent Garden'da, Paris'te Théâtre-Italien'de Rossini'nin *Semiramis* operasında oynayarak büyük olay yarattı. 1848'de Guiseppe Verdi'nin *Ernani*'sinin Londra'daki ilk sahnelenişinde, bariton için yazılmış Don Carlos rolünü seslendirdi. 1852-53 arasında İspanya ve ABD'ye yaptığı turnelerde çok beğenildi. Ardından evlenerek Paris'e yerleşti. 1868'te Rossini'nin cenazesinde şarkı söyledi. 1872'de, Théâtre-Italien'de Domenico Cimarosa'nın *Il Matrimonio segreto*'sunda Fidalma rolüyle son kez sahneye çıktı.

Ålborg, AALBORG olarak da yazılır, Danimarka'da, Jutland'ın kuzeyinde yer alan Nordjyllands ilinin (*amtskommune*) merkezi kent. Bir liman kenti olan Ålborg, Lim Fiyordunun (*fjorden*) güney yakasında kurulmuştur. Danimarka'nın en eski (İS y. 1000)

Ålborg yakınlarında bir Viking mezarlığı, Lindhom Høje, Danimarka
Inga Arsfrup

kentlerinden biridir. 1342'de tüzel kimlik kazandı, 1554'te piskoposluk merkezi oldu. Dinsel bir iç savaş olan Kont Savaşı'ndan (1533-36) sonra gittikçe toparlanarak 17. yüzyılda büyük bir ticaret merkezi haline geldi. 1850'lere değin Danimarka'nın ikinci büyük kentiydi. Danimarka, Otuz Yıl Savaşları sırasında Katolik kumandan Albrecht von Wellenstein'a burada teslim oldu (1629). Gemi yapımının yanı sıra Ålborg'da çimento, tütün, kimyasal maddeler, tekstil ürünleri ve (Danimarka'nın ulusal içkisi *akvavit* başta olmak üzere) içki üretimi yapılır. Ålborghallen (1953), İskandinavya'daki en büyük konser ve konferans salonudur.

Helligåndskloster (Ruhulkudüs Manastırı; 1431), Budolfi Kirke (katedral; y. 1500) ve Ålborghus (kale; 1539) ortaçağdan kalma önemli yapılardır. Jens Bang Evi (1624) Hollanda Rönesansı üslubunda yapılmış bir tüccar evidir. Alvar Aalto'nun gerçekleştirdiği Nordjyllands Sanat Müzesi de (1958-72) buradadır. Lindholm Høje (tepeleri) yakınındaki Viking mezarlığında gemi biçiminde mezarlar vardır. Kentin 31 km güneyinde, Danimarka kökenli Amerikalıların armağanı olan Rebild Tepesi Ulusal Parkı (1912) bulunur. Göçmen müzesi de (Udvandrer Museum) bu park içindedir. Ålborg Üniversite Merkezi 1974'te açılmıştır. Nüfus (1988 tah.) kent, 112.620; (1983 tah.) belediye, 154.755.

Albornoz, Gil Álvarez Carrillo de (d. y. 1310, Cuenca, Kastilya - ö. 23/24 Ağustos 1367, Viterbo, Papalık Devletleri), İspanyol kardinal ve hukukçu. Bologna'daki İspanyol Okulunu kurmuştur.

Albornoz, bir süre orduda görev yaptıktan sonra kiliseye girerek 1338'de Toledo başpiskoposu oldu. Kastilya kralı XI. Alfonso'nun Müslümanlara karşı düzenlediği akınları destekledi. Kralın ölümünden sonra yerine geçen oğlu, I. Pedro'nun kendisine karşı düşmanca tutum alması üzerine Albornoz, papalık kenti Avignon'a kaçtı. 1350'de Papa VI. Clemens tarafından kardinalliğe getirildi. Papa VI. Innocentius döneminde ise papalık elçisi ve İtalya piskopos yardımcısı oldu ve gaspedilmiş olan papalık topraklarını geri almakla görevlendirildi. 1357'de bu görevi başarıyla sonuçlandırarak Avignon'a döndü.

1358'de paralı askerlerden oluşan birlikleri dağıtmak üzere yeniden İtalya'ya gitti. 1364'te Bologna'yı Milanolu Visconti ailesinden geri alan Albornoz, Papa V. Urbanus tarafından buraya papalık elçisi olarak atandı. Kentte kurduğu İspanyol Okulu, bugün onun adını taşımaktadır. İtalya'daki başarıları, Papa V. Urbanus'un 1367'de Roma'yı ziyaret etmesine yol açtı. Albornoz'un *Liber constitutionum Sanctae Matris Ecclesiae* (Kutsal Kilise Ana'nın Temel Kitabı) adlı yapıtında dinsel ve din dışı iktidar odaklarının hak ve yükümlülükleri ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Albrecht I (d. y. 1255 - ö. 1 Mayıs 1308, Brugg, İsviçre), Avusturya dükü ve 1298-1308 arasında Almanya kralı. Çıkması olası iç savaşı bastırmış, serflere yardım etmiş ve zulme uğrayan Yahudileri korumuştur.

Habsburg hanedanından Kral I. Rudolf'un büyük oğlu olan Albrecht, 1282'de Avusturya ve Steiermark düklüklerinin başına getirildi. Alman tahtının, Habsburg hanedanının elinde babadan oğula geçen bir hak haline gelmesini önlemek isteyen elektörler (Kutsal Roma-Germen imparatorlarının seçilmesinde oy hakkı olan Alman prensleri) Rudolf'un ölümünden (1291) sonra, Nassau'lu Adolf'u Alman kralı seçtiler. Ama elektörleri, kendisiyle ittifak kurmaya zorlayan Albrecht, 23 Haziran 1298'de Adolf'un tahttan indirilmesini sağladı. İki taraf arasında çıkan savaşta Adolf yenildi ve 2 Temmuz 1298'de Göllheim'da öldürüldü.

Savaştan önce Mainz'da Albrecht'in krallığa seçildiği ilan edilmişti. Bu duyuru, 27 Temmuz'da Frankfurt'ta yinelendi ve Albrecht 24 Ağustos'ta Aachen'de taç giydi.

Albrecht, kendisini kral olarak tanımayı reddeden Papa VIII. Bonifatius'a karşı Fransa kralı IV. Philippe ile ittifak kurdu. Hollanda, Sjælland ve Frizya bölgelerinin sahipsiz topraklar olduğunu öne sürerek bunlar üzerinde hak iddia ettiyse de, hanedanın gücünü bu yolla artırmayı planlayan Albrecht'in girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Albrecht'in izlediği Fransız yanlısı siyasete ve Ren Irmağı ağzının yönetimini ele geçirme girişimine karşı çıkan dört Ren elektörü onu tahttan indirmek için çaba gösterdiler. Ren kentlerinden yardım gören Albrecht, 1300-02 arasında düzenlediği bir dizi seferle Ren elektörlerinin birliğini çökertti. 30 Nisan 1303'te Papa VIII. Bonifatius'dan krallığa seçilme onayı aldı, papaya bağlılık andı içti ve oğullarından hiçbirinin papalık onayı olmaksızın Alman kralı seçilmeyeceğine söz verdi. 1306'da, oğlu Rudolf'u, o sırada boş olan Bohemya tahtına geçirdiyse de Rudolf'un krallığı çok kısa sürdü. 1307'de Lucka yakınlarındaki savaş-

ta yenilgiye uğradı. Nassau'lu Adolf'tan miras kalan Thüringen ve Meissen üzerinde hak iddia ettiyse de haksız olarak mirasından yoksun bıraktığı ve sonradan "Amca Katili" adı verilen yeğeni Schwaben'li Johann tarafından öldürüldü.

Albrecht II (d. 16 Ağustos 1397 - ö. 27 Ekim 1439, Neszmély, Macaristan), 1438'den sonra Alman kralı, Macaristan kralı (Albert), Bohemya kralı (II. Albrecht) ve Lüksemburg dükü (Albrecht), Habsburg hanedanının bir üyesi olarak çocukluğundan başlayarak (1404) Avusturya arşidükü (V. Albert) oldu.

Albrecht kayınpederi olan Kutsal Roma-Germen imparatoru Sigismund'un ölümü üzerine 1 Ocak 1438'de Macaristan kralı olarak taç giydi. 18 Mart'ta Almanya kralı seçildi. Muhalefetle karşılaşmakla birlikte 29 Haziran'da da fiilen Bohemya kralı olarak tahta çıktı.

1438'de Nürnberg'de bir *Diet* (temsilciler meclisi) toplayarak, özel savaş hakkı konusundaki tüm çekişmelere son verdi ve anlaşmazlıkları çözmek için hakemler atadı. Barışı sağlamak amacıyla Almanya'yı yönetim bölgelerine ayırdı. Ertesi yıl Osmanlılara karşı düzenlenen bir sefer sırasında ölmesine karşın halefleri Albrecht'in önlemlerini uygulayarak yönetimde istikrarı sağladılar.

Albrecht VII (d. 11 Kasım 1559, Wiener Neustadt, Avusturya - ö. 13 Temmuz 1621, Brüksel), Avusturya arşidükü, Beneluks valisi ve prensi (1598-1621) olarak karısı İspanya prensesi Isabella (*bak.* Isabella Clara Eugenia) ile birlikte İspanyol Felemenki'ni yönetmiştir.

İmparator II. Maximilian'ın oğlu ve İspanya kralı II. Felipe'nin yeğeni olan Albrecht İspanya sarayında din adamı olmak üzere eğitildi. 1577'de Toledo (İspanya) başpiskoposluğuna ve kardinallığına atanmasına karşın, Felipe'ye yüksek rütbeli bir rahip olarak değil, bir asker ve diplomat olarak hizmet verdi. 1581 ya da 1585'ten 1595'e kadar Felipe'nin naibi sıfatıyla Portekiz'i yönetti. Hollanda valisi olan ağabeyi Ernst'in ölümünden sonra, Şubat 1595'te Felipe tarafından genel valiliğe atandı ve kuzeydeki Felemenk Birleşik Eyaletleri'nin yedisindeki isyancı Protestanları bastırmakla görevlendirildi. Felipe'nin ısrarıyla, istemeyerek de olsa papazlıktan ayrılmak ve Felipe'nin kızı Prenses Isabella ile evlenmek için papalığın onayını aldı. Isabella ile yaptığı evliliğin (Nisan 1599) drahoması olarak, kendisine 1598'de Benelüks ortak hükümranlığı verildi. Birleşik Eyaletler'de askeri başarı ya da siyasal uzlaşma sağlayamadıkları için Isabella ile ancak güneydeki 10 Katolik eyaleti denetim altında tutabildiler. Yıllarca süren sonuçsuz bir mücadeleden sonra, Nisan 1607'de Hollandalılar ile ateşkes yapıldı ve 1609'da 12 yıllık bir mütareke dönemi başladı. Albrecht bu dönemde Hollanda'da Katolikliği güçlendirdi ve sanatın gelişmesine önemli katkılarda bulundu.

Albrecht I, AYI ALBRECHT olarak da bilinir, Almanca ALBRECHT DER BÄR (d. y. 1100 - ö. 18 Kasım 1170), Brandenburg'un ilk markgrafı ve Aschersleben ailelerinin (*) kurucusu. 12. yüzyılda Doğu Avrupa'daki Alman yayılmasının öncülerindendir. Harz Dağları ile Elbe Irmağının orta kesimi arasındaki Sakson toprakları, 1123'te babası Zengin Otto'dan miras olarak ona kalmıştı. Albrecht, 1142'de annesinin ölümü üzerine Billung hanedanının Orta Almanya'daki mülklerinin de sahibi oldu. Saksonya Düklüğü'nü ele geçirme çabalarında ise başarısızlığa uğradı.

İmparator II. Lothar, 1132'de İtalya'da kendisine yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak Elbe ve Havel ırmaklarının birleştiği yerin doğusunda kalan Nordmark'ı 1134'te Albrecht'e verdi. Üç yılını Wendlere karşı seferler düzenleyerek geçiren Albrecht, Havelland prensi Pribislav'la yaptığı bir antlaşmaya dayanarak, 1150'de prensin ölümüyle bu bölgeyi de ele geçirdi.

Brandenburg markgrafı unvanını alan Albrecht, Wendlere karşı açtığı savaşı hızlandırdı, topraklarını genişletti; Frizyalı ve Saksonyalı göçmenleri topraklarına yerleştirerek markgraflığının nüfusunu ve zenginliğini artırdı.

Orman açma ve bataklık kurutma işlerinde Premontre ve Cistercium tarikatlarından yardım gördü. Slavlar arasında yapılan misyonerlik çalışmalarını, kolonileştirme çabalarıyla birleştirdi. Havelberg ve Brandenburg piskoposluklarını yeniden canlandırdı.

Lothar'ın yerine geçen I. Friedrich (Barbarossa), Albrecht'i imparatorluğun başmabeyincisi yapmış olabilir. Bu görev sonraları Brandenburg markgraflarına elektörlük haklarının (Kutsal Roma-Germen imparatorunun seçilmesinde oy hakkı) tanınmasını sağladı.

Albrecht III Achilles (d. 24 Kasım 1414, Tangermünde, Brandenburg - ö. 11 Mart 1486, Frankfurt am Main), Brandenburg elektörü ve asker. Brandenburg markgraflığının doğrudan büyük erkek çocuğa geçmesi, küçük erkek çocuklara da hanedanın mülklerinin bağışlanması ilkesini geliştirerek yönetime bir yenilik getirmiştir.

Brandenburg elektörü Hohenzollern hanedanından Friedrich'in üçüncü oğlu olan Albrecht, 1440'ta babasının ölümüyle ailenin Ansbach'taki topraklarının sahibi oldu. 1464'te kardeşi Johann ölünce Bayreuth'u da topraklarına ekledi. 1470'te, kardeşi II. Friedrich'in görevinden çekilmesi üzerine Brandenburg markgraflığının elektörü oldu.

Albrecht'in yaşamının önemli bir bölümü savaşlarda geçti. Başta Nürnberg olmak üzere, kentlerin ve kasabaların kısmi özerklik isteklerine ve sık sık başgösteren ayaklanmalara karşı şiddetli bir düşmanlık beslediğinden, boyun eğdirmek amacıyla birkaç kez bu kentlere karşı seferler düzenledi. Gene de benimsediği yönetim politikası, giriştiği seferlerden çok daha etkili oldu. 24 Şubat 1473'te, Brandenburg'un bütünlüğünü koruyacak ve hanedana ait mirasın parçalanmamasını sağlayacak olan Dispositio Achillea'yı (Achilles Düzenlemesi) ilan etti. Bu düzenlemeyle Brandenburg markgraflığını büyük oğluna, Hohenzollernlerin o sırada daha çok kazanç getirmekte olan Franken'deki mülklerini ise küçük oğullarına bırakıyordu. Böylece, büyük oğlun miras hakkını bütünüyle yerleştirmemekle birlikte, bu yönde önemli bir adım atmış oldu.

Albrecht, soyluların zorbalığıyla mücadele ederek, memurlarına maaş ödeyip onları sıkı bir denetim altında tutarak ve bütün ülkede geçerli bir muhasebe sistemi kurarak etkili bir yönetim sağladı. Yaşamının büyük bir bölümünde, Alman siyaset dünyasında Habsburgların yanında yer aldı. Frankfurt Parlamentosu'nda (*Reichstag*) 1486'da I. Maximilian'ın Alman kralı seçilmesini destekledi. Para ve hukuk konularında reformlar gerçekleştirmeye, bütün Almanya'da barışı (*Landesfrieden*) sağlamaya çalıştı.

Albrecht II Alcibiades (d. 28 Mart 1522, Ansbach - ö. 8 Ocak 1557, Baden), Brandenburg - Kulmbach markgrafı ve Hohenzollern ailesinin Frank kolunun üyesi. Habsburg hanedanı ile Fransız Valois hanedanı arasındaki savaşlarda paralı asker olarak çarpışmıştır.

Albrecht, Ocak 1552'ye değin Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) hizmetindeydi. Bu tarihte, arkadaşı Saksonya elektörü Moritz ile Karl'ın düşmanı Fransa kralı II. Henri arasında kurulan birliğe katıldı. Müttefik kuvvetler Karl'ı Innsbruck'tan çıkardılar. Ağustos 1552'de Moritz'le imzalanan Passau Antlaşması'nı görüşmelerini imparatorun kardeşi Ferdinand yürüttü. Bu antlaşma, Almanya içindeki dinsel kavgalara ara verilmesini sağladı. Ama Albrecht, antlaşmayı reddederek Fransa'dan Metz'i geri almayı amaçlayan Karl'ın hizmetine bir kez daha girdi. Buna karşılık Karl da Albrecht'in Almanya'da geniş topraklara el koymasını onayladı. Ama Karl, Almanya ile ilgili işlerin denetimini 1553 başlarında Ferdinand'a devretmişti. Ferdinand'la ittifak kurmuş olan Moritz, güçlerin Albrecht'e karşı birleştirilmesini sağladı. Albrecht 9 Temmuz 1553'te Sievershausen'de yenilgiye uğradı. Bundan kısa bir süre sonra, 1 Aralık'ta Speyer'deki İmparatorluk Meclisi onun hakkında sürgün kararı verdi. Albrecht, Haziran 1554'te Fransa'ya sığındı. 1556'da öc almak amacıyla Almanya'ya döndüyse de, bunu gerçekleştiremeden öldü.

Albrecht, Almanca ALBRECHT VON BRANDENBURG (d. 28 Haziran 1490 - ö. 24 Eylül 1545, Mainz, Almanya), Brandenburg markgrafı, kardinal, Mainz ile Magdeburg elektörü ve başpiskoposu. Endülcansların satılması konusunda Martin Luther'in saldırılarına hedef olmasıyla tanınmıştır.

Albrecht, kilise kurallarına aykırı olarak birden fazla piskoposluğu elinde tutmasını Papa X. Leo'nun onaylamasını sağlamak amacıyla, Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın yeniden yapımına büyük bağışta bulundu. Borç aldığı bu parayı Fugger bankacılık kurumuna geri verebilmek için de endülcans satma yoluna gitti. Elde ettiği kazancın yarısını kendisine ayırıyor, yarısını da X. Leo'ya veriyordu. Luther bu uygulamayı kaleme aldığı Doksan Beş Tez'inde suçlayarak mahkûm etti.

Albrecht, 1518'de kardinal oldu. Eli açık bir sanat koruyucusu ve geniş görüşlü bir din adamıydı. Ulrich von Hutten ve Desiderius Erasmus gibi hümanistlerin dostuydu. Yaşamının son yıllarında Protestanlığa karşı hoşgörüsüz bir tutum takındı ve Almanya'da Karşı-Reform'un güçlenmesine yardımcı oldu.

Albrecht (d. 17 Mayıs 1490, Ansbach - ö. 20 Mart 1568, Tapiau, Doğu Prusya), 1510'dan 1525'e değin Töton Şövalyeleri'nin son büyük başkanı ve 1525'ten sonra Prusya birinci dükü olan Protestan Alman yöneticisi. Özellikle Doğu Prusya'daki Töton Şövalyeleri yönetimine son verip yerine babadan oğula geçen bir düklük kurmasıyla tanınır.

Albrecht, Ansbach-Bayreuth markgrafı olan Hohenzollern hanedanından Friedrich'in üçüncü oğluydu. 1510'da, Töton tarikatının büyük başkanlığına, dolayısıyla tarikatın Polonya tahtına bağlı olarak elinde tuttuğu Doğu Prusya'nın yöneticiliğine getirildi. Ama, Lehler ile Tötonlar arasında doğan anlaşmazlık 1519-21 arasında Doğu Prusya'da küçümsenmeyecek yıkımlara neden olan bir savaşa yol açtı. Anlaşmazlık, bunu izleyen mütareke döneminde de çözülemedi.

Dinde reform hareketinin öncüsü Martin Luther, 1523'te Albrecht'e, Töton tarika-

tını dağıtmasını, Prusya'daki topraklarını da Polonya tahtına bağlı, babadan oğula geçen bir düklüğe dönüştürmesini öğütledi. Polonya kralı I. Zygmunt Stary, 1525'te bu çözümü kabul etti. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken), 1530'larda artık Protestanlığı kabul etmiş olan Albrecht'e imparatorluğu yasakladı ve Doğu Prusya'nın Töton Şövalyeleri'ne geri verilmesini istedi. Almanya'da dağınık halde bulunan son Töton Şövalyeleri ise Albrecht'e karşı çıkacak durumda değildiler.

Albrecht, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na karşı kurulan koalisyonlara katıldı, Protestan Danimarka ile İsveç'in dostluklarını kazanmaya çalıştı. Doğu Prusya yönetiminde kilisenin etkinliğini yok etti. Ancak, onun yönetimini tanıyıp yönetim için kendisine gerekli mali desteği sağlamaları için soylulara önemli ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldı.

Albrecht son yıllarında bazı ilahiyat ve siyaset serüvencilerinin etkisi altında kaldı, yönetimi şiddetli kavgalarla bozulmaya yüz tuttu. 1544'te onun girişimiyle kurulan Königsberg Üniversitesi uzun yıllar bu türden karışıklıklara sahne oldu. Huzurun yeniden sağlanması, Lutherciliğin zorunlu kılınması, veraset sorununun çözülmesi, sürgün ya da idam yoluyla serüvencilerden kurtulunması ancak Albrecht'ın ölümünden sonra gerçekleşti.

Albrecht III, ALBRECHT ANIMOSUS ya da YÜREKLİ ALBRECHT olarak da bilinir, Almanca ALBRECHT DER BEHERZTE (d. 27/31 Temmuz 1443, Grimma, Saksonya - ö. 12 Eylül 1500, Emden, Doğu Frizya), Wettin hanedanının Albrecht kolunu kurmuş olan Saksonya dükü. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda üst düzey görevlerde bulunmuştur.

Albrecht, Saksonya elektörü II. Friedrich'in oğluydu. On iki yaşındayken kardeşi Ernst'le birlikte babasının düşmanı bir Sakson soylusu olan Kunz von Kaufungen tarafından kaçırıldı. Ama, Kunz von Kaufungen çok kısa bir sürede yakalanarak idam edildi. *Prinzenraub* (prens kaçırma) adıyla bilinen bu olay, özellikle 16. yüzyıl Alman oyun yazarları tarafından yaygın olarak kullanılan bir konu oldu. İki kardeş babalarının ölümünden 1485'teki Leipzig Bölüşümü'ne değin Saksonya'yı ortaklaşa yönettiler; bu tarihte ülke toprakları iki kardeş arasında paylaşıldı.

1471'de Bohemya tahtına adaylığını koyan, ancak bu girişimi sonuçsuz kalan Albrecht, 1488-93 arasında Kutsal Roma-Germen imparatorları adına Hollanda valiliği yaptı. Bu hizmetine karşılık olarak 1498'de kendisine (kendi soyundan gelenlere bırakma hakkıyla birlikte) Frizya valiliği verildi.

Albrecht (d. 23 Nisan 1828, Dresden, Saksonya - ö. 19 Haziran 1902, Ols yakınları, Silezya), 29 Ekim 1873'te tahta çıkan Saksonya kralı. Katolik olmasına karşın, Protestan bir ülkede uyruklarının sevgisini kazanmış, aynı zamanda Yedi Hafta Savaşı (1866) ve Fransız-Alman Savaşı'nda (1870-71) başarıyla çarpışmıştır.

1854'te Saksonya tahtına çıkan Prens Johann'ın en büyük oğluydu. On beş yaşında topçu subayı oldu. Bonn'da bir yıl üniversite öğrenimi gördükten sonra, 1849'da Alman Schleswig-Holstein Düklüğü'nün Danimarkalılara karşı düzenlediği sefere katıldı. 1853'te İsveç kralı IV. Gustaf Adolf'un torunu Karoline ile evlendi, 1857'de piyade birlikleri komutanı oldu; 1862'de Saksonya Parlamentosu'nun Soylular Meclisi üyeliğine getirildi.

Yedi Hafta Savaşı'nda Prusyalılar Saksonya'yı işgal ettiğinde Albrecht komuta etmekte olduğu Sakson ordusunu düzenli bir biçimde geri çekti. Avusturya ile aralarında Saksonya'nın da bulunduğu müttefiklerinin 3 Temmuz 1866'da Königgrätz'de (Sadowa) yenilgiye uğramalarından sonra da mevzilerini savunmayı sürdürdü. Kişisel olarak Prusya yönetimini kabul etmekten yanaydı. Ülkesinin Prusya'ya bağlı Kuzey Alman Konfederasyonu'na katılmasıyla 12. Kolordu haline getirilen eski Sakson ordusunun komutanı oldu.

Albrecht'in birlikleri, Fransız-Alman Savaşı sırasında Gravelotte (18 Ağustos 1870) ve Sedan (31 Ağustos - 2 Eylül 1870) çarpışmalarının kazanılmasında önemli rol oynadı. 18 Mart - 8 Haziran 1871 arasında Fransa'daki Alman işgal ordusuna komuta eden Albrecht, kısa bir süre sonra Alman imparatorluk ordusunun genel müfettişliğine getirildi; ardından mareşalliğe yükseltildi.

Saksonya kralı olarak babasının yerine geçtikten sonra, daha çok askeri konularla ilgilendi. Bu arada yerel yönetim, eğitim ve vergi sisteminde reform yapılmasını onayladı ve sanayileşmeyi destekledi. Çocuğu olmayan Albrecht'in yerine kardeşi Georg geçti.

Albrecht, ARŞİDÜK Almanca tam adı ERZHERZOG ALBRECHT, HERZOG (dük) VON TESCHEN (d. 3 Ağustos 1817, Viyana - ö. 18 Şubat 1895, Arco, Güney Tirol, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu), 1848 İtalyan Devrimi'nin bastırılmasında ve 1866 Avusturya-Prusya Savaşı'nda askeri yetenekleriyle sivrilen mareşal. Prusya bozgunundan sonra yaptığı reformlarla Avusturya ordusunu modern bir savaş gücüne dönüştürmüştür.

Albrecht, Aspern-Essling'de Napoléon'u yenilgiye uğratan Arşidük Karl'ın oğludur. 1837'de Avusturya ordusuna girerek Mareşal Joseph Radetzky'nin yanında çok iyi bir askeri eğitim gördü. Mareşalin, 1848-49 yıllarında İtalya'ya yaptığı sefere katıldı, Novara'da tümen komutanı olarak yeteneklerini gösterdi. 1851'den 1863'e kadar Macaristan valisiydi. Prusya ile Avusturya arasında çıkan savaşın başlangıcında İtalya cephesinin komutanlığına getirildi. Haziran 1866'da Custoza'da kazandığı kesin zaferle İtalyan güçlerini dağıttı. Böylece, Avusturyalıların Königgrätz'de (Sadowa) uğradığı yenilgi üzerine Prusya tehdidi altında kalan Viyana'nın savunulması için önemli bir askeri kuvvet ayırmayı başardı. 10 Temmuz 1866'da bütün Avusturya kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi; ama bu arada barış yapılınca Albrecht askeri planlarını uygulayamadı.

Savaştan sonra kendini ordunun yeniden düzenlenmesi işine verdi; 1869'da ordu genel müfettişi oldu. Prusya yenilgisinden alınan derslerden yola çıkarak, sanayi ve demiryollarının geliştirilmesi, silahlı kuvvetleri güçlendirmek için kısa dönemli zorunlu askerlik hizmeti getirilmesi, genelkurmay sistemine geçilmesi, yeni silahların benimsenmesi ve geliştirilmesi yolunda çalıştı. Onun bu çabaları sonucunda, değişik ulusların bir arada yaşadığı, değişik dillerin konuşulduğu muhafazakâr Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılın ikinci yarısında sağlanabilen olanaklar ölçüsünde modern bir savaş gücü oluşturuldu.

Albrechtsberger, Johann Georg (d. 3 Şubat 1736, Klosterneuburg, Viyana yakınları - ö. 7 Mart 1809, Viyana), besteci, orgcu ve müzik kuramcısı. Döneminin en bilgili ve yetenekli kontrpuancılarından biri olmuş, aralarında Beethoven'ın da bulunduğu birçok öğrenciyi kendine çekmiştir.

Albrechtsberger, Leopold Pittner'le org ve sürekli bas çalıştı, 1755-66 arasında çeşitli yerlerde orgcu olarak görev yaptı. 1772'de Viyana sarayı orgcu yardımcısı oldu. 1792'den sonra da St. Stefan Katedrali'nin baş orgculuğunu yürüttü. Sayıları yaklaşık 250'yi bulan bestelerinden çoğu el yazması halinde günümüze kalmıştır.

Yapıtları arasında 26 missa, yaylılar için 42 kuartet, bir arp konçertosu, dinsel müzik ve oda müziği çalışmaları vardır. En önemli kuramsal çalışması *Gründliche Anweisung zur Komposition*'dur (1790; Kompozisyonun Temelleri). Öğrencisi Ignaz Ritter Xaver von Seyfried kuramsal yazılarını 1826'da üç cilt halinde derlemiştir. Bestelerinden bazıları *Denkmäler der Tonkunst in Österreich* (1909; Avusturya Müzik Sanatının Anıtları) adlı yapıta alınmıştır.

Albret AİLESİ, Fransız tarihindeki ünlü Gaskon ailesi. Aralarında savaşçılar, kardinaller ve Navarre kralları bulunan Albret *sire*'leri (baronları), güçlerinin doruğuna 14-16. yüzyıllar arasında eriştiler. Evlilik ve bağış yoluyla topraklarını genişlettiler. Albret adı, Bordeaux'dan Dax ve Bayonne'a uzanan yol üstündeki küçük Labrit köyünden türemiştir.

Aile üyeleri, I. Haçlı Seferi'ne (1096-99), Fransa'nın güneyindeki Albi heretiklerine karşı verilen savaşlara (1209-29) ve Yüzyıl Savaşları'na (1337-1453) katıldı. Yüzyıl Savaşları'nda bir süre İngilizlerin yanında savaşan Arnaud-Amanieu d'Albret (ö. 1401), sonunda Fransa tarafına geçince 1368'de cömertçe ödüllendirildi. Kral V. Charles onu baldızı Marguerite de Bourbon'la evlendirmekle kalmadı; toprak ve mali olanaklar da sağladı. Fransa'da kraliyet ordusu komutanı olan onun oğlu I. Charles d'Albret, Agincourt Savaşı'nda öldü (1415).

I. Charles'ın Büyük Alain (1440-1522) olarak tanınan torunu Alain, bu lakabı, en son feodal baronlardan biri olarak hüküm sürdüğü çok geniş topraklar nedeniyle aldı. Alain'in kızlarından biri olan Charlotte (1480-1514) Cesare Borgia ile evlendi. Alain'in oğlu Jean (ö. 1516) 1484'te Catherine de Foix ile evlenerek Navarre kralı oldu. Albret'nin toprakları 1550'de düklük haline getirildi. Jean'ın torunu Jeanne d'Albret (1528-72) Antoine de Bourbon'la evlendi ve unvanlarını, sonradan IV. Henri adıyla Fransa tahtına çıkacak olan oğlu Navarre kralı III. Henri'ye bıraktı. Ailenin Miossans kolundan gelen César-Phébus d'Albret (1614-76) 1654'te mareşal yapıldı.

Albright, Ivan (Le Lorraine) (d. 20 Şubat 1897, North Harvey, Illinois - ö. 18 Kasım 1983, Woodstock, Vermont, ABD), özellikle yıpranma ve yozlaşma olgularını yoğun bir dramatik anlatımla, ayrıntılara özen göstererek bireysel bir üslupla işleyen ressam.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Northwestern ve Illinois üniversitelerinde, savaştan sonra Chicago Sanat Enstitüsü'nde, kısa bir süre de Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi ve New York Ulusal Tasarım Akademisi'nde öğrenim gördü. 1927'de Illinois eyaletinde, Chicago yakınlarındaki Warrenville'e yerleşti. Geçim sıkıntısı olmadığı için kendini resme adadı. Aynaya bakan yaşlı bir fahişeyi betimlediği "Dünyaya Ida Adlı Bir Ruh Geldi" adlı yapıtını 1930'da tamamladı. Bu resminde zamanın insan üstündeki yıpratıcı etkilerini aşırı gerçekçi bir biçimde ve ürkütücü ayrıntılarla yansıtıyordu. Aynı yıl Chicago'daki kişisel sergisini açtı.

1931'de "Yapmış Olmam Gerekeni Yapmadım" (Chicago Sanat Enstitüsü) adlı resmine başladı. Üstünde cenaze çelengi asılı eski, kırık dökük bir kapıyı betimlediği bu yapıtında tek insan öğesi mendil tutan bir kadın elidir. Başyapıtları arasında sayılan bu resmi 1941'de tamamladı. *The Picture of Dorian Gray* (Dorian Gray'in Portresi) adlı filmde baş karakterin uçarı yaşamının son sahnesini betimlediği portresi (1943-44) sanatçıya ün kazandırdı. Moloz dolu yıkık bir odanın pencereden göründüğü "Zavallı Oda-Zaman Yok, Son Yok, Bugün Yok, Dün Yok, Yarın Yok, Yalnızca Hep, Sonu Olmayan Hep Var" (1941-62), bir başka önemli ve tipik yapıtıdır.

Albright'ın ikiz kardeşi Malvin Marr Albright da (ö. 14 Eylül 1983) ressam ve heykelciydi.

Albright, Tenley (Emma) (d. 18 Temmuz 1935, Newton Center, Massachusetts, ABD), ABD'li patenci. Amatör artistik buz pateni dalında Dünya (1953) ve Olimpiyat (1956) birinciliklerini kazanan ilk ABD'li kadın sporcudur. 1953'te Dünya, Kuzey Amerika ve ABD birinciliklerinin üçünü birden aynı yılda kazanan ilk ABD'li sporcu unvanını da elde etmişti.

Albright buz patenine 11 yaşında, geçirdiği omurilik iltihabı nedeniyle yitirdiği gücünü yeniden kazanmak amacıyla başladı. 1952-56 arasında beş kez büyük bayanlarda ABD birincisi, 1953 ve 1955'te art arda iki kez Kuzey Amerika birincisi oldu. İlk Dünya birinciliğini 1953'te elde etti. Bu başarısını 1955'te yineledi. 1952 Kış Olimpiyatları'nda gümüş, 1956 Kış Olimpiyatları'nda altın madalya kazandı.

Radcliffe College'da başladığı tıp öğrenimini 1961'de Harvard'da tamamlayan Albright, aynı yıl yatırım komisyoncusu Tudor Gardiner'la evlendi ve Boston'da doktorluğa başladı.

Albright, W(illiam) F(oxwell) (d. 24 Mayıs 1891, Coqumbio, Şili - ö. 19 Eylül 1971, Baltimore, ABD), özellikle Kitabı Mukaddes'te adı geçen bölgelerde yaptığı kazılarla tanınan arkeolog ve Ortadoğu uzmanı.

ABD dışında yaşayan Metodist bir misyoner ailenin oğlu olan Albright 1903'te ailesiyle birlikte ülkesine döndü. Doktorasını Johns Hopkins Üniversitesi'nde Sami dilleri üzerinde yaptı. Bu okulda, öğretmeni Paul Haupt'un 1929'da görevden ayrılmasından sonra W. W. Spence Kürsüsü'nde Sami dilleri profesörü oldu ve aynı görevi 1958'de emekli olana değin sürdürdü.

1919'da Kudüs'teki Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu'na öğretim görevlisi olarak atandı ve orada 12 yıl müdürlük (1920-29, 1933-36) yaptı. Saul'da Gibea, Tel Beyt Mirşim (Kiriath-sepher), Filistin ve Baluah'da Beyt-tsur ve Beyt-el, Urdün'de Petra yörelerinde kazılar yaptı. 1950-51'de Arabistan'da Vadi Beyhan (Beihan), Hacer Bin Humeyd ve Timne'de Amerikan İnsan Araştırmaları Vakfı'nın kazılarında kazı başkanı olarak çalıştı. Albright, Kitabı Mukaddes tarihiyle ilgili araştırmalarında, arkeolojinin, topografinin ve dilbilim çalışmalarının önemini vurguladı, ayrıca uygarlıkların tarihlendirilmesinde çanak çömleklerle kırık parçaların bilimsel bir araç olarak kullanılmasına öncülük etti.

Albrigth'ın, Kitabı Mukaddes'le ilgili Ortadoğu incelemelerine büyük katkıda bulunan bilimsel araştırmaları arasında *The Archeology of Palestine and the Bible* (1932-35; Filistin'in Arkeolojisi ve Kitabı Mukaddes); *The Vocalization of the Egyptian Syllabic Orthography* (1934; Heceli Mısır Ortografisinin Seslendirilmesi); *The Excavation of Tell Beit Mirsim* (1932-43; Tel Beyt Mirşim Kazısı); *From the Stone Age to Christianity* (1940-46; Taş Çağından Hıristiyanlığa); *Archeology and the Religion of Israel* (1942-46; İsrail'in Arkeolojisi ve Dini); *The Bible and the Ancient Near East* (1961; Kitabı Mukaddes ve Eski Yakındoğu) sayılabilir.

Albright-Knox Sanat Galerisi, New York eyaletinin Buffalo kentinde müze. Avrupa ve Amerikan sanatının 1950-70 arasındaki örneklerini de kapsayan çağdaş resim ve heykel koleksiyonlarıyla tanınır. soyut dışavurumculuk, pop, op, kavramsal ve minimalist sanat akımlarına müzede geniş yer verilmiştir. Müzenin, çeşitli yüzyıllara ait yapıtlardan oluşan sürekli bir koleksiyonu da vardır. Bunlar arasında, Kyklad Adalarında bulunan, İÖ 3000'e ait bir putheykel, 19. yüzyıl Fransız izlenimcileri ile art izlenimcilere ait yapıtlar da bulunur. Picasso, Braque, Matisse, Miró ve öbür modern sanatçıların çalışmaları ise 1920'lerin ve 1930'ların kübist, gerçeküstücü, yapımcı akımlarını ve başka eğilimleri temsil eder.

1862'de Buffalo Güzel Sanatlar Akademisi adıyla kurulan Albright Sanat Galerisi, 1905'te kendi yapısına taşındı. 1962'de tasarımı Gordon Bunshaft tarafından yapılan ve Seymour H. Knox Vakfı'nın bağışı ile gerçekleştirilen büyük bir yapı müzeye eklendi. Böylece Albright Sanat Galerisi Albright-Knox Sanat Galerisi'ne dönüştü.

Albright sendromu, YALANCI HİPOPARATİROİDİZM olarak da bilinir, normal dışı kemik gelişimi, deride lekeler biçiminde pigmentleşme, zekâ geriliği, kız çocuklarında erken ergenliği de içeren hormonal bozukluklar ve kalsiyum metabolizması bozukluğuyla tanımlanan kalıtsal hastalık. Kalsiyum deride, beyinde, göz merceğinde ve birikmemesi gereken kemik bölgelerinde depolanır. Belirtiler hipoparatiroidizme benzemekle birlikte, paratiroit bezinin işlevi normaldir; yalnızca bu bezin hormonlarına karşı vücudun tepkisinde bozukluk vardır. Kemik zayıflığı ve uzun kemiklerdeki bükülmeler nedeniyle kırıklara oldukça sık rastlanır. Cinsiyete göre başat olarak geçen, kalıtsal özellikler taşıyan ve kadınlarda erkeklere oranla iki kat daha sık görülen hastalık, ilk kez tanımını yapan ABD'li doktor Fuller Albright'ın adıyla anılmaktadır.

Albucasis *bak.* Ebu'l-Kasım Zehravi

Albula Alpleri, İsviçre'nin doğusunda dağ sırası. Raetia Alpleri'nin uzantısıdır. Graubünden kantonunda, bir dinlenme yeri olan Sankt Moritz'in kuzeyinde yer alır. Splügen Geçidinden (2.113 m) Flüela Geçidine (2.383 m) doğru kuzeydoğu yönünde uzanan dağlarda Albula Geçidi de (2.312 m) yer alır. 3.050 m'yi aşkın çok sayıda doruğu olan Albula Alplerinin en yüksek noktası Kesch Doruğudur (3.418 m). Bölgede kış sporları yaygındır.

Albuquerque, ABD'de, New Mexico eyaletinin en büyük kenti. 1852'den beri Bernalillo ilinin merkezidir. Doğudaki Sandia ve Manzano dağları arasındaki bir geçidin karşısında, Rio Grande üzerinde yer alır. Cibola Ulusal Ormanı'nın bazı bölümleriyle ve Yerli köyleriyle çevrelenmiştir. Orman idaresi de Albuquerque'dedir. 1706'da New Mexico valisi ve sömürge ordusu komutanı Don Francisco Cuervo y Valdés tarafından New Spain kral naibi Alburquerque dükünün adı verilerek kuruldu (sonradan Alburquerque'deki birinci "r" harfi kentin adından çıkarıldı). Meksika'dan gelen Chihuahua yolu üstünde zamanla önemli bir ticaret merkezi haline geldi.

1800'den sonra Santa Fe yolu üstünde gelişen ticaret, bölgeye doğru bir göç dalgasına yol açtı. 1846'daki Amerikan işgalinden sonra kentte bir garnizon kuruldu. İç Savaş sırasında kent Güneylilerce (1862) ele geçirildiyse de Kuzey'e sadık kaldı. Atchison, Topeka ve Santa Fe demiryolu hattı 1880'de 1,6 km doğudan geçirilinceye kadar Albuquerque'in eski meydanı kent merkezi olarak kaldı. İki bölge bir tramvayla birleştirildikten sonra kent bir yün ve gıda sanayisi merkezi olarak gelişti. Tipik İspanyol özellikleri taşıyan "eski kent" ve San Felipe de Neri Misyoner Kilisesi günümüze kalmıştır.

1930'lardan sonra kentte federal yönetimin 100'den çok bürosu kuruldu. II. Dünya Savaşı ertesi gelişen nükleer, havacılık, uzay ve güneş enerjisi araştırma çalışmaları (özellikle Sandia Laboratuvarları ve Sandia Üssü'nde, Uluslararası Havaalanı'na bitişik Kirtland Hava Kuvvetleri Üssü ve

San Felipe de Neri Misyoner Kilisesi
Albuquerque, New Mexico
W. Hearne - Sheldan / EB Inc.

Atom Destek Savunma İdaresi'nde) kente büyük nüfus çekti. Bölgede kamyon römorkları, alçıtaşından eşya, kereste, hazır giyim ve uzay araçları parçaları üretilir. Albuquerque, 1.620 m'lik yüksekliği ve kuru sıcak iklimi nedeniyle verem tedavisi için çok uygun bir sağlık merkezi haline gelmiştir. Turizmin bölge ekonomisine katkısı büyüktür. Ayrıca, büyükbaş hayvancılık, madencilik ve kerestecilik sektörlerine hizmet veren bir merkezdir. Teleferikle ulaşılan Sandia Doruğu Kayak Merkezi kentin birkaç kilometre kuzeydoğusundadır. Kentte, her yıl eylül ayı ortasında New Mexico Eyalet Fuarı açılır. Santa Fe Demiryolu Şirketi kent içinde çok sayıda demiryolu atölyesi işletmektedir.

New Mexico Üniversitesi 1889'da, Albuquerque Üniversitesi 1920'de ve Albuquerque Akademisi 1955'te kurulmuştur; ayrıca Albuquerque Teknik Meslek Enstitüsü vardır. Albuquerque 1890'da kent statüsü kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 384.740; (1980) metropoliten alan, 454.499.

Albuquerque, Afonso de (BÜYÜK) (d. 1453, Alhandra, Lizbon yakınları - ö. 15 Aralık 1515, denizde, Goa açıkları, Hindistan), Portekizli asker. Hindistan'da Goa ile (1510) Malakka Yarımadasındaki Malakka'yı (1511) fethetmiş, Doğu'ya uzanan ana ticaret yollarının denetimini ele geçirmeye ve yerleşik nüfuslu kaleler kurmaya yönelik çalışmalarıyla Portekiz'in Doğu'daki egemenliğinin temellerini atmıştır.

Villa Verde senyörünün ikinci oğluydu. On yıl süreyle görev yaptığı Kuzey Afrika'da Müslümanlara karşı seferler düzenleye-

rek ilk askeri deneyimlerini kazandı. 1471'de V. Afonso'nun Arzila ve Tanca'yı fetih seferine katıldı. Kral II. João tarafından süvari birlikleri komutanlığına getirildi; kralın saltanatı süresince bu görevde kaldı. 1489'da Kuzey Afrika'da Graciosa savunmasına katıldı. João'nun yerine geçen I. Manuel'in hükümdarlığı sırasında saraydaki önemi azalmakla birlikte Fas'ta görev aldı.

Albuquerque, asıl Doğudaki hizmetleriyle ünlendi. Ümit Burnunu dolaşarak Hindistan'a ulaşmış olan Vasco da Gama 1499'da Portekiz'e dönmüştü. I. Manuel, hemen Hint hükümdarlarıyla ilişki kurup ticaret yollarını açmak üzere Pedro Alvares Cabral yönetiminde ikinci bir filoyu bölgeye gönderdi. Ama Kalikut'un (bugün Kojikod) Hindu hükümdarı baharat ticaretini elinde tutan Müslüman tüccarların etkisiyle Portekizlilere karşı çıktı. Hükümdara bağlı olan Hindistan'ın güneybatı kıyısındaki Koçin ise Portekizlileri iyi karşıladı. Albuquerque, 1503'te yeğeni Francisco ile birlikte Koçin hükümdarını korumak amacıyla buraya gelerek Asya'daki ilk Portekiz kalesini yaptırdı ve kalede bir garnizon kurdu. Quilon'da bir ticaret merkezi oluşturduktan sonra Temmuz 1504'te Lizbon'a döndü. Manuel tarafından çok iyi karşılandı ve Portekiz'in Doğu siyasetinin saptanmasına katıldı. 1505'te Manuel, Dom Francisco de Almeida'yı kral naibi yetkisiyle Hindistan'a vali atadı. Albuquerque, Nisan 1506'da Afrika'nın doğu kıyılarında araştırma yapmak üzere Tristão da Cunha ile birlikte Lizbon'dan ayrıldı. Sokotra adasında bir kale yaptırarak Kızıldeniz'in çıkışını kapatmayı ve böylece Arapların Hindistan'la yaptığı ticareti engellemeyi amaçlıyordu. 1507'de bu isteğini gerçekleştirdikten sonra Hürmüz Adasını ele geçirerek İran'la ticaret yolunu açtı.

Almeida'nın görev dönemi sonunda Kral Manuel Albuquerque'i onun yerine atadı, ama kralı temsil yetkisi vermedi. Albuquerque Aralık 1508'de Hindistan'a vardığında, Almeida Kalikut'un düzensiz deniz gücünü bozguna uğratmıştı. Ama Almeida'nın oğlu bir Mısır donanmasına yenilmiş ve öldürülmüştü. Oğlunun öcünü alıncaya değin görevini sürdürmekte kararlı olan Almeida, işine karışılmasını önlemek amacıyla Albuquerque'i hapsetti. Şubat 1509'da Diu açıklarında Müslümanları yendiyse de görevini ancak kasım ayında Portekiz'den bir filonun gelmesi üzerine Albuquerque'e devretti.

Albuquerque'in planı Doğu'nun bütün önemli deniz ticaret yollarını denetim altına almak ve yerleşik nüfuslu kalıcı kaleler yaptırmaktı. Ocak 1510'da Koçin'i ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Uzun süredir Müslümanların yönetiminde bulunan Goa'yı ele geçirmek üzere şubatta 23 gemiyle yola çıktı. Timoca adında güçlü bir korsanın da yardımıyla, Kasım 1510'da Goa'yı fethetti.

Müslümanlara karşı kazanılan bu zaferden sonra Hindu hükümdarlar Hindistan'daki Portekiz varlığını kabul ettiler. Albuquerque, Goa'yı Müslümanlara karşı bir deniz üssü olarak kullanarak baharat yolunu buradan geçirmeyi tasarlıyor, ayrıca Hindu hükümdarlara İran'dan at sağlamak için Goa'yı merkez olarak kullanmayı amaçlıyordu. Ardından Malakka Yarımadasındaki Malakka'nın fethine girişti. Burası, Baharat Adaları ve doğudaki noktalar için en yakın dağıtım merkeziydi. Albuquerque Temmuz 1511'de Malakka'yı ele geçirerek bir garnizon kurdu.

Bu sırada Goa gene şiddetli saldırılara hedef olmuştu. Albuquerque Ocak 1512'de Goa'ya yardım etmek için Malakka'dan ayrıldı. Mal geliş gidişini denetleyen bir sistem kurduktan sonra, Portekizlilerden ve Hintlilerden oluşan bir kuvvetle yeniden Kızıldeniz'e döndü. Sokotra'yı üs olarak yetersiz görerek Aden'i almak için bir girişimde bulunduysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine Etiyopya ve Arabistan kıyılarında keşif gezilerine çıktı. Hindistan'a döndükten sonra Portekizlilere karşı direnmeyi sürdüren Kalikut'a boyun eğdirdi.

Şubat 1515'te 26 gemiyle Goa'dan ayrılarak yeniden Hürmüz Adasına gitti ve adanın bir bölümünü denetim altına aldı. Eylülde hastalandı ve Goa'ya dönmek üzere yola çıktı. Düşmanı Lope Soares'in yerini aldığını yolda öğrenen Albuquerque, Goa'ya ulaşamadan öldü.

albüm, Latince ALBUS. Eski Roma'da üzerine resmî duyuruların siyah harflerle yazıldığı beyaz pano. Başrahibin (*pontifex maximus*) derlediği yıllıklar, yüksek yöneticinin (*praetor*) yıllık kararnameleri, senatör ve yargıçlar kurulu üyelerinin listeleri, günlük haberler (*Acta diurna*) ve öteki ilanlar albümlerle duyurulurdu. İçinde elyazısı, eskiz, fotoğraf ve benzerlerinin toplandığı, boş sayfalardan oluşan defter anlamına gelen günümüzdeki "albüm" sözcüğü bu uygulamadan türemiştir.

albümin, suda çözünebilen bir protein türü. Amonyum sülfat gibi tuzlarla yarı doymuş haldeki suda da çözünebilir. Serum albümini kan serumunun, α-laktalbümin ise sütün bileşiminde bulunur. İçerdiği proteinlerin yaklaşık yüzde 50'si ovalbüminden oluşan yumurta akında konalbümine de rastlanır. Tohumlardaki albümin oranı, ağırlığının ancak yüzde 0,1-0,5'ini oluşturacak kadar azdır. *Bak.* proteinüri.

Eskiden, bileşiminde albüminden başka proteinler de bulunan ve suda çözünebilen tüm protein sistemlerine, örneğin yumurta akına, "albümen" adı verilirdi.

albüminli kâğıt, albümin ya da yumurta akı ve bir tuzla (örn. amonyum klorür) kaplandıktan sonra gümüş nitratlı bir çözeltiyle işlenerek ışığa duyarlı hale getirilmiş fotoğraf kâğıdı. Fransız fotoğrafçı Louis-Désiré Blanquart-Evrard tarafından 1850'de bulunan bu kaplama yöntemi yaklaşık 60 yıl yaygın olarak kullanıldı. Önceleri, kullanacak kişilerin elde ürettikleri albüminli kâğıtlar, 1869'dan sonra işlenmiş olarak büyük miktarlarda stoklanmaya ve pazarlanmaya başlandı.

O dönemde albümin, cam levha negatiflerin ışığa duyarlı kristallerle kaplanmasında da kullanılıyordu. Siyah beyaz tonlarını vermedeki zenginliği ve grenlerinin inceliği nedeniyle albüminli kâğıda yapılmış baskılara günümüz koleksiyoncuları büyük ilgi göstermektedir.

Alcáçovas Antlaşması, Portekizli Viseu düşesi Beatriz ve Kastilya kraliçesi I. Isabel arasında yapılan antlaşma (1479). Bu antlaşmayla Portekiz kralı V. Afonso'nun Kastilya üzerindeki hak iddiaları sona ermiştir.

Afonso'nun iddiaları, kardeşi Kastilya kralı IV. Enrique'nin 1461'de henüz meşru bir vârisinin olmamasına dayanıyordu. Ayrıca Enrique'in 1462'de doğan kızı Juana'nın babasının, saray danışmanı Beltrán de la Cueva olduğuna inanılıyordu. Enrique ve Afonso 1464'te Cebelitarık'ta buluştular. Afonso'nun, Enrique'in üvey kız kardeşi Isabel ile, Afonso'nun oğlu ve veliahtı olan II. João'nun da, Enrique'in kızıyla evlenmesini kararlaştırdılar. Böylece Kastilya ve Portekiz arasında süregelen mücadele sona erecek ve iki ülkenin bağları güçlenecekti. Ama 1469'da Isabel, Aragon kralı II. Fernando'yla evlenerek Kastilya'yı bu ülkeyle birleştirdi. Enrique'in 1474'te ölümünden sonra Isabel ve Fernando kendilerini Leon ile Kastilya'nın kral ve kraliçesi ilan ettiler. Haklarının elinden alındığına inanan Afonso ise Juana'yla evlendi ve kendisini Leon ve Kastilya kralı ilan etti.

Bu gelişmeleri izleyen bir dizi savaş 1476'da Afonso'nun Castro Queimado'daki yenilgisiyle sona erdi. Bu yenilginin sonunda yapılan Alcáçovas Antlaşması, Juana'nın haklarını Kastilya'ya bırakarak bir manastıra çekilmesini ve Portekiz veliahtının, Isabel ve Fernando'nun büyük kızıyla evlenmesini öngörüyordu. Antlaşmanın dolaylı bir sonucu da Portekiz'in, Kastilya Krallığı'na bağımlılığının artması oldu.

Alcalá, Calle de (Portekizcede "Alcalá Caddesi"), Madrid'in ana caddesi. Kentin merkezi ve ana meydanı olan Puerta del Sol'ün doğu ucundan başlar. Plaza de la

Alcalá Caddesinde Alcalá Kapısı, Madrid
Archivo Mas, Barselona

Independencia'dan (Bağımsızlık Meydanı) ve Puerta de Alcalá'dan (1599'da yapılan ve 1778'de yenilenen Alcalá Kapısı) geçerek kuzeydoğu yönünde 6 km boyunca uzanır. Geniş, üç şeritli bir caddedir. Bakanlık yapıları, bankalar ve 1752'de kurulan San Fernando Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi bu cadde üzerindedir.

Alcalá de Henares, Orta İspanya'da Madrid iline bağlı kent. Romalılar zamanında Complutum adıyla bilinirdi. Magripliler tarafından 1000 yılında yıkıldıktan sonra, 1038'de yeniden kuruldu ve el-Kalatü'n-Nehr adını aldı. 1088'de VI. Alfonso tarafından yeniden ele geçirilerek çevresindeki topraklarla birlikte Toledo başpiskoposuna bağışlandı. Kentin önemli yapılarından özgün Gotik üsluptaki San Justo Kilisesi (1136, sonradan La Magistral adını aldı), İç Savaş (1936-39) sırasında büyük hasar gördüyse de sonradan onarıldı. Bugün bir ruhban okulu olan eski başpiskoposluk sarayındaki İspanya Genel Arşivleri Merkezi'nde Toledo ve Valencia engizisyonlarına ait belgeler saklanmaktadır. 16. yüzyıl başlarında kurulan Alcalá de Henares Üniversitesi, 1836'da Madrid'e taşındı ve Madrid Complutum Üniversitesi adını aldı. 1977'de yeni bir Alcalá de Henares Üniversitesi kuruldu. Kentte 1966'da açılan bir teknik üniversite ile bir Cizvit felsefe okulu, ayrıca bir havaalanı ve bazı askeri tesisler de vardır.

Başlıca sanayi ürünleri kimyasal maddeler, pamuklu dokuma, parfüm, çanak çömlek ve elektrikli ev aletleridir. Alcalá'nın buzlu bademleri ünlüdür. Alcalá doğumlu yazar Miguel de Cervantes büyük romanı *Don Quixote*'da kentten Büyük Complutum olarak söz eder. İmparator I. Ferdinand ve Aragonlu Catherine de (İngiliz kralı VIII. Henry'nin ilk karısı) Alcalá'da doğmuşlardır. Nüfus (1990 tah.) 155.548.

Alcalá Zamora, Niceto (d. 6 Temmuz 1877, Priego, İspanya - ö. 18 Şubat 1949, Buenos Aires, Arjantin), İspanyol devlet adamı, başbakan ve İkinci Cumhuriyet'in devlet başkanı (1931-36). Değişik kesimleri uzlaştırma çabaları, sonunda görevden alınmasına ve ülkesinden sürülmesine yol açmıştır.

1905'te parlamentoya (*cortes*) seçilen Alcalá Zamora, 1917'de bayındırlık bakanı, 1922'de de savaş bakanı oldu. İspanya'nın Anual'de (Fas) uğradığı yenilgi, hakkında soruşturma açılmasına yol açtı. Soruşturma, Genaral Primo de Rivera'nın iktidarı ele geçirerek parlamentoyu dağıtması, raporu örtbas etmesi ve savaşı sona erdirmesiyle sonuçlandı. Alcalá Zamora, diktatörlüğün kurulmasından Kral XIII. Alfonso'yu sorumlu tutarak cumhuriyetçilere katıldı. San Sebastian İttifakı içinde (Ağustos 1930) sosyalistlerin ve Katalan solunun yanında yer aldı. Nisan 1931'deki belediye seçimlerindeki başarıdan yararlanarak Devrim Komitesi'nin önderi sıfatıyla Alfonso'nun tahttan çekilmesini talep etti. Alfonso İspanya'dan ayrıldı. Alcalá Zamora da hapisten çıkarak başbakan oldu. Ama parlamentonun yeni anayasaya kilise karşıtı ağır hükümler getirmesi üzerine 14 Ekim 1931'de istifa ettiyse de 11 Aralık'ta İkinci Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanlığına seçildi.

Bir Katolik olarak yeni anayasayı onaylamamakla birlikte, kısıtlı yetkilerini partiler arasındaki kutuplaşmayı yumuşatmak için kullandı. Böylece bir yandan aşırı solu dizginlerken, öbür yandan da anayasanın gözden geçirilmesini isteyenlerin iktidarı ele geçirmesini engelledi. Sonuçta hemen bütün partilerin şimşeklerini üzerine çekti. Şubat 1936 Halk Cephesi seçiminin ardından Parlamento bu durumdan yararlanarak Alcalá Zamora'yı 5'e karşı 238 oyla görevden aldı; Alcalá Zamora Fransa'ya, ardından da Arjantin'e gitti ve orada öldü.

alcalde (Arapça *el-kadı*: "yargıç"), İspanya'da ve İspanya'nın denetimi ya da etkisi altındaki bölgelerde, kent ya da köylerin idari ve adli başkanı. Bu unvan, çeşitli görevleri arasında mutlaka bir yargı işlevi bulunan yerel hükümet görevlilerine verilirdi. *Alcalde*'ler gördükleri yargı işlevinin uzmanlık türüne göre sınıflandırılırdı: *Alcalde de corte* saray mahkemesinin yargıcıydı ve krallık konutunun içinde ve çevresinde yargı yetkisine sahipti; *alcalde mayor* kralın atadığı kent yargıçlarına (*corregidores*) yardımı ederdi; *alcalde de crimen* ise İspanyol mahkemelerinde (*audiencias*) ceza davalarına bakan yargıçtı. 19. yüzyıldan sonra *alcalde*'ler, hem yerel meclisin (*ayuntamiento*) başkanı, hem de merkezi hükümetin temsilcisi olarak ikili bir nitelik kazandı. Görevleri yönetsel konularda yoğunlaştı ve yargı işlevleri yok denecek kadar azaldı. *Alcalde de hermandad*'lar güvenlik ve yargı yetkileri taşıyan küçük birer belediye memuru olmaktan ileri gidemediler.

Amerika kıtasındaki İspanyol kolonilerinde, *alcalde ordinario* (sulh hakimi) meclis üyeleriyle (*regidores*) birlikte kent meclisine (*cabildo*) katılırdı. *Alcalde mayor* küçük Yerli topluluklarına, *corregidore de indios* ise daha büyük topluluklara gönderilen memurlardı. Bunlar uygulamada tam bir yönetim ve yargı yetkisi taşırlar, genellikle merkezden ücret almazlardı. Kimi zaman *alcalde de la mesta* da denen *alcalde de hermandad*, kırsal güvenlik görevlisiydi. Peru'da ve yeni İspanya'da 1635'ten başlayarak *alcalde de hermandad*'a paralel bir *alcalde provincial* görevi oluşturuldu. *Alcalde de indios*'lar sivil Yerli yerleşmelerinde (*reducciones*) Yerlilerin yerel reisine (*cacique*) ve bölgenin İspanyol *corregidor*'una karşı sorumlu olan alt kademe memurlardı. *Alcalde de barrio* ise daha büyük kentlerdeki bölgesel sorumlulardı. *Corregidor*'lar ve *alcalde mayor*'lar bölgelerinde sık sık zorbalığa başvurur, yolsuzluk yaparlardı. Bu nedenle III. Carlos'un 1790'da gerçekleştirdiği bir reformla, tüm İspanyol Amerikası'nda bunların yerini *intendentes* denilen görevliler aldı. Söz konusu reform, daha önce İspanya'da uygulanan politikalar çerçevesinde ve koloniler bakanı José de Gálvez tarafından gerçekleştirildi.

Alcamo, Sicilya Adasının kuzeybatısındaki Trapani iline bağlı kent. Palermo'nun güneybatısındadır. Adını, yakındaki Bonifato Dağında bulunan Arap kalesi Alkama'dan almıştır. Bugünkü kent 1233'te Sicilya kralı II. Federico tarafından kuruldu. Giuglielmo Borremans'ın fresklerinin ve Antonello Gagini'nin heykellerinin bulunduğu 17. yüzyıl yapısı Assunta Kilisesi ve 14. yüzyıla ait görkemli giriş kapısıyla ünlü S. Tomaso Kilisesi kentin önemli yapılarındandır. Kent, bir tarım ve sanayi merkezidir. Nüfus (1984 tah.) belediye, 42.564.

Alcan Aluminium Limited, Kanada'nın en büyük sanayi kuruluşu. 1928'de Aluminium Limited adıyla kuruldu. Bugün, 100'ü aşkın ülkede etkinlik gösteren çokuluslu bir şirkettir. Boksit cevheri ve boksite dayalı kimyasal maddelerin üretildiği çıkartma ve eritme tesisleri, hidroelektrik santralları, çeşitli ürünlerde uzmanlaşmış alüminyum fabrikaları ve araştırma geliştirme laboratuvarları vardı. Bugünkü adını 1966'da alan şirketin merkezi Montreal'dedir.

Kuruluşun geçmişi Aluminium Company of America'nın (Alcoa) Kanada kolu olan Northern Aluminium Company'nin kurulduğu 1902'ye değin uzanır. 1925'te şirketin adının Aluminium Company of Canada Ltd. olarak değiştirilmesiyle Alcan markası doğdu. 1928'de şirketin adı Aluminium Limited olarak bir kez daha değiştirildi ve ana şirket olan Alcoa'dan ayrıldı. O sırada Alcoa, ABD dışındaki aktiflerinin hemen tümünü bu şirkete devretmiş, karşılığında da kendi paydaşlarına Aluminium Limited'in hisse senetlerinden verilmesini sağlamıştı. 1951'e değin iki şirketin en büyük paydaşları aynıydı. O tarihte bir ABD bölge mahkemesi, hileli ortaklık görünümünü ortadan kaldırmak amacıyla, paydaşların iki şirketten birindeki hisselerini satmaları yönünde zorlayıcı bir karar aldı. Bugün Alcan'ın paydaşlarının çoğu Kanadalıdır.

Alcántara, İspanya'nın batısında, Extremadura özerk bölgesinin Cáceres ilinde kasaba. Portekiz sınırının hemen doğusunda, Tajo Irmağının güney yakasındaki bir kayanın üstünde kuruludur. Surlarla çevrili kasaba adını Tajo Irmağı üzerindeki 6 kemerli Roma köprüsünden (Arapça: *el-Kantara* "Köprü") alır. İS 105-106'da İmparator Traianus onuruna inşa edilen 204 m uzunluğundaki bu köprü, 1214'te Magripliler tarafından yıkılmış, ilki 1543'te olmak üzere birçok kez onarılmıştır; "İspanya'daki Roma anıtlarının en soylularından biri" olarak tanımlanır. IX. Alfonso 1218'de Alcántara'yı şövalyelere verdi; şövalyeler kasabanın adını kendi adlarının başına eklediler. Kasabanın önemli tarihsel yapıtları arasında 13. yüzyıldan kalma Santa Maria de Almocóbar Kilisesi ile bugün yıkık durumda olan bir manastıra ait San Benito Kilisesi (1576) sayılabilir. Ekonomi tarım ağırlıklıdır. Nüfus (1981) 2.317.

Alcântara, Osvaldo, asıl adı BALTHASAR ya da BALTASAR LOPES DE SILVA (d. 23 Nisan 1907, Vila da Ribeira Brava, São Nicolau, Cabo Verde), çağdaş Cabo Verde edebiyatının oluşumunu etkileyen Afrikalı şair ve romancı. Liselerde dersler verdi, sonra São Vicente'de Gil Eanes Lisesi'nin müdürü oldu. Halkına duyduğu büyük bağlılık nedeniyle yurt dışında daha iyi koşullarda çalışmayı reddetti. Avukatlık yaparken de yoksullara yardım etmeye çalıştı.

Tek romanı *Chiquinho*'yu (1947) Balthasar Lopes imzasıyla Portekizce yazmıştır. Roman, ülkesinde yaşamın ancak cesaret, özveri ve soylulukla anlam kazanabilecek uzun bir trajedi olduğunu kavrayan bir Cabo Verde'linin deneyimlerini anlatır. Cabo Verde romanında Gerçekçilik akımını başlatan *Chiquinho* artık klasikleşmiştir.

Şiirleri Cabo Verde, Portekiz ve Brezilya dergilerinde yayımlanan Lopes 1930'larda iki arkadaşıyla birlikte *Claridade* dergisini kurdu. Cabo Verde kültürünü araştırdı. 1956'da *Cabo Verde Visto por Gilberto Freire*'yi yazdı. Ayrıca 1960'ta *Antologia de Ficção Cabo-Verdiana Contemporânea*'yı (Çağdaş Cabo Verde Öyküleri Antolojisi) hazırladı.

Alcántara tarikatı, İspanya'da askeri amaçla kurulmuş bir Hıristiyan tarikatı. 1156'da Don Suero tarafından kuruldu ve 1177'de Papa III. Alexander'ın özel kararnamesiyle tanındı. Amacı Hıristiyan İspanya'yı Magriplilere karşı savunmaktı. Leon kralı IX. Alfonso 1218'de Alcántara kentini tarikata verdi. Bunu izleyen 200 yıl boyunca Hıristiyan İspanya'nın güney sınırlarını Alcántara Şövalyeleri savundu. Üye sayısı 100 bini bulan tarikatın yıllık geliri 40-50 bin dukaydı. Aragon kralı II. Ferdinando ile Kastilya kraliçesi I. Isabel'in 1493'te askeri tarikatları krallık bünyesine almalarından sonra, Alcántara mülkleri kraliyet mirasının bir bölümü haline geldi.

Alcaraz halısı, 15 ve 16. yüzyıl İspanyası'nda Alcaraz'da (Murcia) elde dokunmuş yer yaygısı. Bu halılarda tek çözgü üzerine İspanyol düğümü kullanılmıştır. 15. yüzyıl

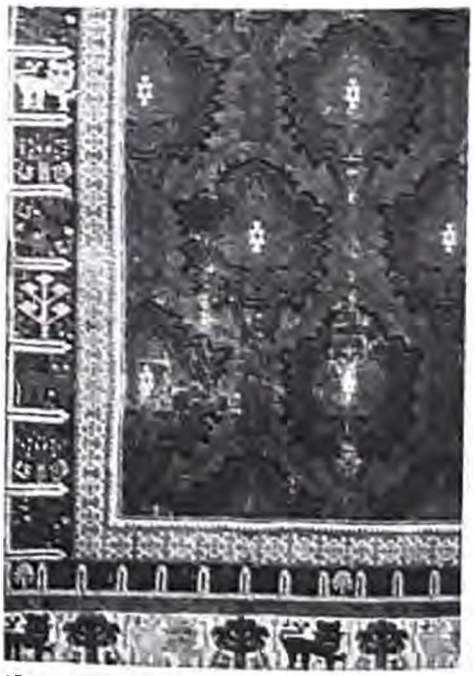

15. yy sonlarında dokunmuş bir Alcaraz halısından ayrıntı
Dokumacılık Müzesi, Washington, D.C.
Textile Museum Collection, Washington, D.C.
Otto E. Nelson - EB Inc.

örneklerinden önemli bir bölümü büyük ölçüde aynı dönem Türk halılarının taklidi olmakla birlikte, bordür ayrıntıları ve renk bakımından farklılık gösterir.

Çeşitli biçimleri olan Alcaraz halılarının bazılarında dikdörtgen bölmeler içinde çark motifleri yer alır. Bunun bir örneği Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan ve bir Türk Holbein halısının(*) çok başarılı bir kopyası olan Alcaraz halısıdır. Başka Alcaraz halılarında da türlü brokar ve kadife örnekleri taklit edilmiştir. Bu halıların çoğu ya eksiksiz ya da parçalar halinde günümüze değin ulaşmıştır. Renkleri çok canlıdır. 15. yüzyıl örneklerinde sarımsı kızıl kökboya ve kırmızı kullanılmıştır. 16. yüzyılda ise kırmızının pembemsi ve mercanımsı tonları ağırlık kazanmış, bir süre sonra da kırmızı hiç kullanılmaz olmuştur. Bunun nedeni büyük bir olasılıkla, kırmız böceğinden elde edilen boyanın Meksika'dan ithalinde karşılaşılan zorluklardır. Bu dönemde yeşilin iki tonu, sarı, siyahımsı kahverengi ve beyaz gittikçe yaygınlaşır. Brokar ve kadife örneklerinin kullanımı sürer; özellikle, kesişme noktalarında taç motifleri oluşturan kafesli köşelikler yaygın olarak kullanılır. Süslemede çok sevilen testere dişli yapraklardan oluşan çelenk sıraları, belki de bir önceki yüzyılın çark deseni geleneğinin bir devamıdır. Halıyı çevreleyen bordürdeki kalın çubuk, girift ejderlerden, iki yanındaki ince çubuklar da Fransiskenlerin düğümlü kordonlarına benzeyen şerit bezemelerden oluşur. Alcaraz halılarıyla Salamanca ve Valencia'da aynı dönemde dokunan halılar arasında büyük benzerlikler vardır ve bunları birbirlerinden kesin olarak ayırmak olanaksızdır.

Alcatraz Adası, THE ROCK (Kaya) olarak da bilinir, California'da San Francisco Körfezinde kayalık ada. Kıyıdan uzaklığı 2 km'dir. 9 hektarlık bir alan kaplar. 1934'ten 1963'e değin en tehlikeli hükümlülerin tutulduğu federal bir cezaevi adası olarak kullanılmıştır. Eskiden adada bir İspanyol kalesi vardı ve o dönemdeki adı Isla de Alcatraces'di (Pelikan Adası). 1850'de ABD hükümeti adayı askeri amaçlar için kullanmaya başladı. 1868'de, sonraları Yerli önderlerinin hapsedildiği askeri bir cezaevi yapıldı. California kıyılarındaki ilk fener kulesi 1854'te Alcatraz'da inşa edildi. 1969-71 arasında bir grup militan Yerli ABD hükümetinden tapu hakkı almak için adayı işgal ettiyse de girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Alcatraz 1982'de, Golden Gate Ulusal Dinlence Bölgesi'nin bir parçası oldu.

Alcatraz Adası Kuşcusu *bak.* Stroud, Robert

Alcayaga, Lucila Godoy *bak.* Mistral, Gabriela

Alcázar de San Juan, Orta İspanya'da kent. Castilla - La Mancha özerk bölgesindeki Ciudad Real iline bağlıdır. Denizden 650 m yükseklikteki Mesata Central'da yer alır. Kentin Romalılar zamanındaki adı Alces, Araplarca *el-Kasr* ("Saray" ya da "Kale") olarak değiştirildi. 1186'da Kudüslü St. Jean (İspanyolca San Juan) Şövalyeleri, 1292'de de Kastilya kralı IV. Sancho tarafından ele geçirildi. 14, 15 ve 16. yüzyıllarda Aziz Ioannes tarikatının merkezi oldu. Kentin tarihsel yerleri arasında, 14. yüzyılda yapılmış Avusturyalı Don Juan Kulesi, Hıristiyanlık öncesinden kalma bir Herakles tapınağının yerinde kurulmuş olan Santa Maria Kilisesi, 2. ve 3. yüzyıl Roma mozaiklerinin sergilendiği Belediye Arkeoloji Müzesi sayılabilir. Başlıca ürünleri buğday, zeytin, şarap ve özellikle koyun sütünden yapılan bir tür peynirdir. Sabun, demiryolu donanımı, ve demir eşya üretimi de önde gelen sanayi etkinlikleridir. Nüfus (1981) 25.185.

Alcira, Doğu İspanya'da Riberia yöresindeki Valencia özerk bölgesinde, Valencia kentinin güneyinde kent. İberyalılar tarafından Algezira Sucro (Sucro Adası) adıyla kuruldu. Çünkü Sucro (Júcar) Irmağının (*rio*) iki kolu arasında bir ada görünümündeydi. Kente Romalılar Saetabicula, Magripliler ise Ceziretü'ş-Şuvr adlarını verdiler. 1242'de Hıristiyan İspanya ile birleşen Alcira, 17. yüzyıl başlarında Magrip kökenli kalabalık nüfusunun kentten sürülmesiyle gerilemeye başladı.

Kentte 1540'ta Rönesans üslubunda yapılmış olan belediye binası bugün bir ulusal anıt sayılmaktadır. Júcar Irmağı üzerinde bir Roma köprüsü, onun yanında da 14. yüzyılda yapılmış La Murta Manastırı'nın kalıntıları bulunur.

Kümes hayvanları yetiştirilen ve kâğıt sanayisi bulunan Alcira'dan portakal ve yan ürünleri ihraç edilir. Nüfus (1981) 37.446.

Alcoa, ABD'de, Tennessee eyaletinin doğusundaki Blount ilinde kent. Great Smoky Dağları Ulusal Parkı'na gitmek için Alcoa'dan geçilir. Aluminium Company of America (Alcoa) tarafından 1913'te Kuzey Maryville olarak bilinen yerde kuruldu. 1910'da yakınlardaki Küçük Tennessee Irmağı ve kolları üstünde bir dizi baraj yapımına girişildi. Barajları Alcoa şirketi satın aldıktan sonra Maryville'in(*) kuzeyindeki topraklarda işletmeler kurulmaya başlandı. Sonuçta bölge, aluminyum kütük, levha, yaprak ve toz üretilen planlı bir sanayi merkezi durumuna geldi. Alcoa 1919'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1980) 6.870.

Alcobaça, Orta Portekiz'in batısındaki Leiria bölgesinde kent ve belediye (*concelho*). Alcoa ve Baça ırmaklarının birleştiği yerde, Leiria kentinin tam güneybatısındadır. Santarém'in Magriplilerden alınması onuruna

Mosteiro de Santa Maria Manastır Kilisesi, Alcobaça, Portekiz
Ernst A. Weber-Photo Researchers

1152'de Kral I. Afonso'nun yaptırdığı ve 13. yüzyılda yeniden inşa edilen Cistercium tarikatı manastırı, Mosteiro de Santa Maria, kentin ünlü yapılarındandır. Büyüklük ve zenginlik açısından ortaçağ Avrupası'nın en büyük manastırlarıyla yarışan bu manastır bugün Portekiz krallarının mezarlarını barındırmaktadır. Erken gotik sanatın bir örneği olan bu büyük ve sade yapıda, barok ve barok sonrası dönemlere ait ekler de vardır. Kitaplığında bulunan bazı kitaplar bugün Lizbon ve Braga kentlerindeki halk kütüphanelerinde korunmaktadır. Kent ekonomisi, 12. yüzyılda keşişler tarafından başlatılmış olan meyve yetiştiriciliği ile konserveciliğe, dokumacılığa ve seramikçiliğe dayanır. Nüfus (1981) kasaba, 5.147; belediye, 52.347.

Alcock, Sir John William (d. 6 Kasım 1892, Manchester, İngiltere - ö. 18 Aralık 1919, Cottevrard, Fransa), Atlas Okyanusunu ilk kez hiç durmaksızın geçen İngiliz havacı. Bu uçuşu meslektaşı Arthur Brown

Sir John Alcock, Alex McEvoy'un yaptığı portreden bir ayrıntı
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

(*bak.* Whitten-Brown, Sir Arthur) ile birlikte gerçekleştirmiştir.

Alcock pilotluk sertifikasını 1912'de aldı. I. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Donanması Hava Kuvvetleri'ne eğitimci olarak katıldı; İstanbul'un bombalanmasında ve başka birçok harekâtta görev aldı. Eylül 1917'de Türk uçaksavar ateşiyle Suvla Koyu yakınlarında denize zorunlu iniş yaptı. Arkadaşlarıyla birlikte savaşın sonuna değin tutsak kaldı. Mart 1919'da donanmadaki görevinden ayrıldı. Vickers Uçak Şirketi'nde deneme pilotu oldu. Bu şirket, Londra'da yayımlanan *Daily Mail* gazetesinin, Atlas Okyanusu üzerinde hiç durmadan yapılacak uçuş için 10 bin sterlin ödül koyduğu yarışmaya bir uçak hazırladı. Alcock ve Brown 14 Haziran 1919'da, Greenwich saatiyle 16:13'te Newfoundland'deki St. John's Havaalanı'ndan kalkarak 16 saat 12 dakika süren 3.024 km'lik bir uçuş sonunda İrlanda'nın Galway ilinde, Clifden yakınlarındaki bataklık bir bölgeye indiler. Alcock, tüm İngiltere'nin saygısını topladı ve "sir" unvanıyla ödüllendirildi. Birkaç ay sonra, amfibik bir uçağı Paris'e götürürken kötü hava koşulları yüzünden yere çakıldı. Aldığı yaralar nedeniyle bir süre sonra öldü.

Alcoholics Anonymous (AA), alkoliklerin oluşturduğu gönüllü dernek. Kişinin kendi çabası ve öteki iyileşmiş alkoliklerin yardımı ile alkol bağımlılığından kurtulabilmesini ve alkole karşı direncini sürdürmesini amaçlar. Düzenli aralıklarla genel toplantılar yapılmasına ve New York merkezli bir Alcoholics Anonymous World Services Inc. (AA Dünya Servisi) kurulmasına karşın, tüm AA toplulukları gerçekte yerel ve özerktir. Düşkünlüğe karşı mücadele etmek ve topluluğu yakınlaştırmak için üyeler birbirlerini yalnızca adları ve soyadlarının baş harfiyle çağırırlar. Büyük ölçüde toplumsal ve manevi içerikli olan programının herhangi bir mezheple bağlantısı yoktur.

AA, Mayıs 1935'te alkol düşkünlüğünden kurtulmaya çalışan iki alkoliğin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıktı. New York-lu borsa simsarı "Bill W." (William Griffith Wilson) ve Akron'lı (Ohio) cerrah "Dr. Bob S." (Robert Holbrook Smith) kendi deneyimlerine dayanarak alkoliklere yardım etmeye karar verdiler ve ilk *Alcoholics Anonymous* programını yayımladılar (1939; 3. bas. 1976). 20. yüzyılın sonlarına doğru AA'nın üye sayısı (çoğu ABD'de ve Kanada'da olmak üzere, 114 ülkede ve 63 bin grup halinde örgütlenmiş olarak) 2 milyona ulaşmıştı.

Alcora fayansı *bak.* krem sırlı seramik

Alcott (Amos), Bronson (d. 29 Kasım 1799, Wolcott, Connecticut - ö. 4 Mart 1888, Concord, Massachusetts, ABD), Amerikalı düşünür, öğretmen ve yenilikçi.

Bronson Alcott
Holman's Print Shop Inc

New England transandantalist grubunun üyelerindendir.

Yoksul bir çiftçinin oğlu olan Alcott kendi kendini yetiştirdi. Güney'de bir süre gezgin satıcı olarak dolaştıktan sonra bir dizi okul kurdu. Alcott'un eğitim kuramları, İsviçreli yenilikçi J. H. Pestalozzi'nin etkisini taşır. Ama Alcott daha çok Sokrates'ten ve İncil'den etkilenmiştir. Amacı düşünmeye özendirmek ve "ruhu uyandırmak"tı. Karşılıklı konuşmaya dayanan öğretim yöntemiyle, öğrenciye karşı saygılı ve sevecen bir öğreticiydi. Disiplin sorunlarında sınıfı bir bütün olarak ele alırdı. Verdiği tek ceza, öğrenciden bir cetvelle öğretmenin eline vurmasını istemekti.

Bu tür yenilikler fazla kabul görmedi. Alcott, borçlarını ödeyebilmek için, Boston'da son kurduğu okulu kapatarak eşyalarını satmak zorunda kaldı. Ralph Waldo Emerson'dan aldığı parayla 1842'de İngiltere'ye gitti. Londra yakınlarında, kendisininkilere benzeyen ve onun onuruna Alcott Evi adı verilen bir okul kurulmuştu. İngiltere'den, ruhsal bakımdan kendisinin bir benzeri olan mistik Charles Lane ile birlikte döndü; gene onunla birlikte Massachusetts'te, çok kısa ömürlü ütopyacı bir topluluk olan "Fruitlands"i kurdu.

Alcott bir vejeteryendi. Köleliğe karşıydı ve kadın haklarını savunuyordu. Kavranması güç, oldukça ruhani bir düşünce yapısı vardı. Yaşam biçimiyle, Tanrı olarak kabul etmediği İsa'nın yaşamına öykünmüştü. Sürekli yoksulluk çekti ve borç içinde yaşadı. Her türlü işte çalıştı, zaman zaman da başkalarının yardımıyla geçindi. Bu durumu, kendi eğittiği ikinci kızı Louisa May Alcott yazar olarak başarı kazanıp ona (ve yardıma gereksinimi olan öteki Alcott'lara) mali güvence sağlayıncaya değin sürdü.

Alcott'un yazılarının en iyi örnekleri, Odell Shepard tarafından seçilip yayımlanan *The Journals of Bronson Alcott*'ta (1938; Bronson Alcott'un Günlüğü) yer alır.

Alcott, Louisa May (d. 29 Kasım 1832, Germantown, Pennsylvania - ö. 6 Mart 1888, Boston, ABD), çocuk kitapları, özel-

Louisa May Alcott, Georg Healy'nin portre çalışması
Alcott Derneği Koleksiyonu, Concord, Massachusetts
Louisa May Alcott Memorial Association

likle de *Little Women* (1868-69; *Küçük Kadınlar*, 1931, 1985) adlı yapıtıyla tanınmış yazar.

Çocukluğunu ve yaşamının büyük bölümünü Ralph Waldo Emerson, Theodore Parker ve Henry David Thoreau gibi yazar ve düşünürlerin çevresinde, Massachusetts eyaletinin Boston ve Concord kentlerinde geçirdi. Transandantalist düşünceyi benimseyen babasının ütopyacı bir topluluk kurma girişimi başarısızlığa uğradıktan sonra ailenin geçimini Louisa üstlendi. Bir süre ders verdi, hizmetçilik yaptı, sonunda da yazmaya başladı. İşe, para getirecek sıradan ürünler yazmakla başlayıp daha sonra ciddi yapıtlara yöneldi. İç Savaş başlayınca gönüllü hemşire oldu. Kötü hastane koşulları yüzünden tifoya yakalandı ve evine gönderildi. Bundan sonra hiçbir zaman bütünüyle iyileşemedi. Kitap olarak yayımladığı mektupları *Hospital Sketches* (1863; Hastane Notları) ile ilk kez üne kavuştu.

Öyküleri *The Atlantic Monthly* dergisinde yayımlanmaya başladı. Ailesinin para gereksinimini karşılayabilmek için başladığı otobiyografik romanı *Küçük Kadınlar* bir anda başarıya ulaştı. Alcott'ın çocukluk anılarına dayanan *Küçük Kadınlar*, dar gelirli olmakla birlikte iyimserliği elden bırakmayan New England'lı bir ailenin ev içindeki serüvenlerini anlatıyordu. *An Old-Fashioned Girl* (1870; *İyilik Meleği*, 1977, 1986), *Good Wives* (1870; *İyi Zevceler*, 1930, 1981/*İyi Hanımlar*, 1970), *Aunt Jo's Scrap Bag* (1872-82; 6 cilt, Jo Teyzenin Kırpıntı Torbası), *Little Men* (1871; *Küçük Erkekler*, 1931, 1983), *Eight Cousins* (1875; Sekiz Kuzen) ve *Jo's Boys* (1886; *Jo'nun Çocukları*, 1934, 1981) Alcott'ın kendi gençlik deneyimlerine dayanan öteki kitaplarıdır.

Alcoy, İspanya'nın güneydoğusunda, Valencia özerk bölgesindeki Alicante iline bağlı kent. Alicante kentinin kuzeyinde, Serpis Irmağının (*río*) iki büyük kolunun birleştiği engebeli dağ eteklerinde kurulu-dur. İlk yerleşme, Roma dönemi öncesine değin gider. Şimdiki Alcoy, Tunus'taki bir kentin anısına Alcoyll adıyla Magriplilerce kurulmuştur.

Bir demiryolu hattının son noktasında bulunan Alcoy, önemli bir dokumacılık merkezidir. 1800'de bir kraliyet dokuma fabrikası kurulmuş, İspanyol sanayi okullarının ilki de burada açılmıştır. Kentte kâğıt, özellikle de sigara kâğıdı üretiminin yanı sıra metal işleme sanayisi de vardır. Tarım ürünleri ticareti yaygındır. Her yıl nisan ayında düzenlenen ve turistlerin çok ilgisini çeken San Jorge Şenliği'nde, kentin koruyucu azizi Jorge'nin yardımıyla 13. yüzyılda Magriplilerin yenilgiye uğratılması kutlanır. Nüfus (1981) 65 908.

Alcuin (d. y. 732, Yorkshire, İngiltere - ö. 19 Mayıs 804, Tours, Fransa), Anglo-Latin şair, eğitimci ve din adamı. Aix-la-Chapelle'de (Aachen) Charlemagne tarafından kurulan saray okulunun başkanı olarak Anglo-sakson humanizminin geleneklerini Batı Avrupa'ya tanıtmıştır. Eğitimde, Karolenj Rönesansı olarak bilinen canlanış dönemi-nin en önemli bilginidir. Katolik ayin usullerinde önemli reformlar yapmış, yaşadığı dönemin tarihi bakımından değerli bir bilgi kaynağı oluşturan 300'ü aşkın Latince mektup bırakmıştır.

Alcuin, Bamberg Kitabı Mukaddesi'nden bir resim, 9. yy; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

Alcuin 50 yaşına değin Yorkshire'da yaşadı. O dönemin en ünlü eğitim kurumu olan York katedral okulunda okudu ve 778'den sonra okulun baş yöneticisi oldu. York tarihindeki önemli kişileri anlatan uzun şiirini, buradan ayrılmadan kısa süre önce yazdığı sanılır. 781'de İtalya'da Charlemagne'la karşılaştı ve Aix-la-Chapelle'e gitmesi için ondan gelen çağrıyı kabul ettı. Kral, çağrı önde gelen İrlandalı, İngiliz ve İtalyan bilginlerini burada bir araya topluyordu. Charlemagne'ın kendisinin, ailesinin ve dostlarıyla onların oğullarının da öğrenim gördüğü bu okul, canlı bir tartışma ve bilgi alışverişi merkezi oldu. Alcuin, İngiliz eğitim yöntemlerini Frank okullarında tanıttı, ders programlarını sistemleştirdi, öğretmen olma ölçütlerini yükseltti ve dinsel öğretinin daha iyi anlaşılması amacıyla beşeri bilimlerin okutulmasını özendirdi. Tours'daki St. Martin Manastırı'nın başkeşişi olmak üzere 796'da saraydan ayrıldı. Bu manastırda, baskıda kullanılan bugünkü Latin harflerinin atası olan Karolenj küçük harfleri üzerinde keşişlerin yürütmekte olduğu çalışmaları destekledi.

Alcuin'in, Katolikliğin gelişimi üzerindeki belirleyici etkisi, en çok Frank kilisesinin ayin usullerinde gerçekleştirdiği değişiklikte görülür. İrlanda'da, Northumbria'ların Amentü'yü şarkı biçiminde okuma geleneğini Alcuin yerleştirdi. Haftanın belirli günlerinde yakarış ve şükran ayinleri düzenledi. Katolikler bu ayinleri bugüne değin aynı gün sıralamasıyla korumuşlardır. Alcuin, Vulgata'yı yeniden düzenledi, eğitim, ilahiyat ve felsefe üzerine kitaplar yazdı.

Alcuin'in yaşamı çelişkilerle doludur. Kilise ve devletteki önderliği bütün ortaçağ boyunca hatırlanmış, ama kendisi yalnızca bir diyakoz olarak kalmıştır. Dönemının en tanınmış din bilginlerinden olmasına karşılık yazılarında özgünlük yoktur. Charlemagne'a yakınlığına ve onun gözünde kazandığı saygınlığa karşın, mektupları, ondan duyduğu korkunun ona karşı beslediği

sevgi kadar büyük olduğunu gösterir. Şiirlerinin çoğu orta düzeydedir. Yaşamının sonuna doğru aziz adayları arasında adı geçmeye başlamış ama azizler listesine alınmamıştır.

alçak kabartma, YÜZEYSEL KABARTMA olarak da bilinir, kendisini çevreleyen yüzeyden hafifçe yüksekte kalacak biçimde, yontma tekniği ile gerçekleştirilen üçboyutlu kabartma türü. *Ayrıca bak.* kabartma.

alçalma-kabarma *bak.* gelgit

alçı, kalsiyum sülfat hemihidrat (*bak.* kalsiyum sülfat) bileşiği olan ve ısıtılıp kurutulduğunda sertleşerek çabuk donan, beyaz renkli ince alçıtaşı tozu. Kalsiyum sülfat dihidrat ya da alçıtaşının 120°-180°C'ye kadar ısıtılmasıyla elde edilir. Bileşimin donmasını geciktirici bir katkı maddesi eklendiğinde kaba ya da ince sıva adını alır.

Eski çağlardan bu yana kullanılmakta olan alçıya, alçıtaşının sıva ve çimento yapmak üzere ilk kez Paris yakınlarında kullanılmış olmasından ötürü "Paris sıvası" adı da verilir.

Alçı kalıp 18. yüzyılda pişmiş toprak kapların dökümünde yaygın biçimde kullanılıyordu. Toprak kaplar pişirilmeden önce (ısıl sertleştirme) macun kıvamında sulu bir kil karışımıyla sıvanıyordu. Sulu kil kalıba dökülünce, alçı bu karışımın içindeki suyu emiyor ve böylelikle kalıp yüzeyinde bir kil katmanı kalıyordu. Bu katman yeterince kalın ve sağlam duruma geldiğinde sulu kilin fazlası dışarıya boşaltılıyor, dökülmüş bulunan model kuruduktan sonra çıkarılarak fırınlanıyor, kalıp ise yeniden kullanılıyordu. Bu yöntem hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.

Alçı aynı zamanda, tavan ve kornişli bezeme işlerinde, tavan ve kornişlerin tutturulmasında, tıpta kalıp yapımında kullanılır. Bazı çağdaş heykelciler doğrudan doğruya alçı ile çalışırlar. Alçının hızla donması yapıta anında bir bitmişlik tadı vermekte ve heykelcinin kafasındakini çabucak gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Alçı, yapıtın en son aşamasına gelindiğinde oyulup biçimlendirilebilir.

alçı harcı, alçı, tebeşir tozu, alçıtaşı ya da bir başka beyazlatıcı maddenin tutkalla karıştırılmasıyla elde edilen akışkan ve beyaz renkli bir kaplama malzemesi. Tuallerin ve ahşap, alçı ya da taş panoların yüzeylerindeki pürüzleri yok edip, tempera ya da yağlıboyayla boyanmaya elverişli duruma getirmekte kullanılır. Oymalı mobilyaların ve resim çerçevelerinin yaldızlanması ya da boyanmasında da alçı harcından yararlanılır.

Ortaçağ ve Rönesans tempera tekniğinde, önce bir kat kaba alçı harcıyla (*gesso grosso*) kaplanan yüzeye daha sonra da birkaç kat ince alçı harcı (*gesso sottile*) uygulanırdı. Kaba alçı harcı kalın ve sulandırılmamış alçıdan; boyanacak yüzeye donuk, beyaz ve yansıtıcı bir görünüm kazandıran ince alçı harcı ise sulandırılmış ince alçıdan elde edilirdi.

Ünlü İtalyan ressamı Giotto, 14. yüzyılda parşömen tutkalı ve sulandırılmış alçıdan elde ettiği ince alçı harcı kullandı. Ortaçağ tempera tekniğinde, resmin altın yaldızla kaplanacak olan zemini önce sert alçı harcı ile (*gesso duro*) ile hafifçe yükseltilirdi. Sert alçı harcının daha az emici olan bir karışımı ise resim çerçevesi yapımında kullanılırdı. Bu çerçevelerin üstü genellikle oyulmuş ağaç bloklar (kalıplar) basılarak desenlendirilirdi. Günümüzde, alçı harcı yapımında dana ya da tavşan derisinden elde edilen bir tutkaldan ve tebeşir tozundan yararlanılır.

alçı işi, mimarlıkta dış ya da iç mekânlarda kullanılan ince alçı işçiliği. Kimi zaman üçboyutlu süsleme, kimi zaman boyanabilir düzgün yüzeyler, bazen de fresk(*) boyamak için nemli bir astar biçiminde uygulanır.

Tarih boyunca her yapı geleneğinde alçı işinin kullanıldığı bilinmektedir. Bileşiminde genellikle kireç, alçıtaşı ve ince kum bulunmakla birlikte, bunların miktarları ve türleri elde edilmek istenen sıvanın türüne göre değişir. Bununla birlikte uygulama tekniği, kullanılan malzemeden çok daha önemlidir. Alçı işi örneklerine Meksika Aztek mimarlığında ve Kuzey Afrika ile

Falken Evi'ndeki alçı cephe bezemeleri, 18. yy, Würzburg, Almanya
Authenticated News International

İspanya'daki İslam mimarlık ürünlerinde rastlanır. İÖ 1400'den başlayarak Eski Yunan tapınaklarının iç ve dış duvarlarında alçı işinin uygulandığı görülür. Eski Romalı mimarlar büyük anıtların kaba taş ya da tuğla duvarlarını alçı işi ile bezemişlerdir. İS y. 120-130 arasında Tivoli'de yapılan Hadrianus Villası'ndaki hamamlar buna örnektir. Mimarlar alçı işini alçak kabartma yapmakta da kullanmışlardır. İS 1 ve 2. yüzyıllara ait mezarlar da alçı işi süsleme ve çerçeveler yönünden oldukça zengindir.

Rönesans mimar ve ressamları alçı işini daha da yoğun biçimde önce iç, sonra dış cephelerde kullanmışlardır. Düzgün alçı işi pek çok Rönesans yapısının köşe ve girişlerindeki ağır ve kaba taş işçiliğiyle bir karşıtlık yaratacak biçimde, oldukça sık kullanılmıştır. Raffaello ve izleyicilerinin yapılarında dış duvarların, alçıdan dökülmüş askı çelenk ve madalyonlarla süslendiği görülür. Alçı işi, Rönesans sonrası mimarlığın özentili ve süslü üslubuna kolayca uyum sağlamış, taştan daha ucuz ve biçimlendirilmesi ondan daha kolay olduğu için, ilk kez sütunlarla bunların üstüne oturan kornişlerde kullanılmıştır. Bu dönemde, özellikle tavanlarda yoğun alçı işi göze çarpar. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Rönesans üslubuna öykünmenin moda olduğu sırada alçı işi, başta İngiltere'de olmak üzere yapıların dış cephelerinde kullanılmıştır. *Ayrıca bak.* malakâri

alçıtaşı *bak.* jips

Aldabra Adaları, Hint Okyanusunda Seyşel Adalarının 1.000 km güneybatısında atol topluluğu. Daha önce Seyşeller'in egemenliği altındayken 1965-76 arasında, Farquhar ve Desroches adaları ve Chagos Takımadalarıyla birlikte İngiliz Hint Okyanusu Toprakları'nın(*) bir bölümü olan adalar, 28 Haziran 1976'da yeniden Seyşeller Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Geniş ve sığ bir lagünü kuşatan, 30 km uzunluğunda ve 13 km genişliğindeki yumurta biçimli atol kanallarla, Güney Adası, Batı Adası, Polymnie ve Orta Ada adları verilen dört adaya ayrılır. Bunların yükseklikleri yaklaşık 30 m'dir, en büyükleri Güney Adasıdır. Seyşellerin öbür adalarının hemen hemen yarısında olduğu gibi Aldabra Adaları da granit kökenlidir.

1955'te Aldabra Adaları mangrov, kereste ve balık üretimi için kiralanmıştır. İngiliz bilimsel araştırma kurumu olan Royal Society'nin ekoloji incelemeleri için bir istasyon kurduğu Güney Adası, balıkçıların durağı olarak kullanılır. Ada, dev kaplumbağalarıyla ünlüdür. 1965'te kurulan doğal park, kaplumbağaların yanı sıra öbür hayvanlar için de tam bir koruma alanı olmuştur. Aldabra Adaları bir zamanlar kuş dışkılarından oluşmuş bir humus türü olan guano yönünden zengindi. Ama guanonun hemen tümü 1950'lerde toplanıp satılmıştır. Nüfus (1984) 10.

Aldan Irmağı, Doğu Sibirya'da ırmak. Rusya Federasyonu sınırları içindedir. Stanovoy Sıradağlarından doğduktan sonra büyük bir yay çizerek kuzeybatı yönünde akar ve Batamay'da Lena Irmağıyla birleşir. 2.273 km'lik uzunluğuyla Lena'nın ikinci büyük kolu olarak 729.000 km²'lik bir alanın sularını toplar. Saniyede ortalama 5.000 m³ olan debisi, mevsimlere ve yıllara göre önemli değişiklik gösterir. Tommot'a kadar olan bölümünde taşımacılık da yapılabilen Aldan Irmağı, ekim ortasından mayıs ortasına değin buzla kaplı kalır.

Aldan Katı, Rusya'da Kambriyen Dönemde (y. 570-500 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en alt katı ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Aldan Katı, Lena Katı kayaçlarından önce gelir. Sibirya sahanlığındaki Aldan kayaçları karasal çökellerden oluşmuştur; deniz çökelleri ise daha doğuya düşer. Aldan deniz kayaçları *Holmia* cinsinden tribolit fosillerinin varlığıyla ayırt edilir. Aldan dizilerinde volkanik çökellere de rastlanmaktadır.

Aldanov, Mark, asıl adı MARK ALEKSANDROVİÇ LANDAU (d. 7 Kasım 1889, Kiev - ö. 25 Şubat 1957, Nice, Fransa), Sovyet rejimini şiddetle eleştiren yapıtlarıyla ünlü Rus yazar. 1919'da Fransa'ya göç eden Aldanov 1941'de oradan ayrılarak ABD'ye gitti. Lenin üzerine denemesi *Deux Révolutions*'da (1921; İki Devrim) Rus ve Fransız devrimlerini karşılaştırdı. *Actinochimie* (1936; Aktinik Işınların Kimyası) adlı bir bilimsel inceleme ve birçok roman yazdı. Öteki yapıtları arasında, Fransız Devrimi'ni konu alan dörtlemesi *Myslitel* (1923-25), Sovyet aleyhtarı bir yergi olan *Naçhalo Kontsa* (1939) ve 1870'lerin Avrupa'sını anlatan *Istoki* (1947) sayılabilir.

Aldebaran (Arapça *ed-debran:* "izleyen"), Boğa takımyıldızının alfa yıldızı (*Alpha Tauri*) olan, kırmızımsı dev yıldız. 0,86'lık görünür kadriyle gökyüzünün en parlak 15 yıldızından biridir. Çapı Güneş'in çapının yaklaşık 50 katı, Yer'den uzaklığı da yaklaşık 50 ışık yılıdır. Çok sönük (13. kadirden) kırmızı bir yıldızın eşlik ettiği Aldebaran eskiden Öküz (Hyades) kümesinin bir üyesi

sanılırdı. Oysa Yer'e, Öküz kümesinden 80 ışık yılı daha yakındır. "İzleyen" adını, Ülker takımyıldızından sonra doğduğu için almış olabilir.

aldehitler, bir karbon atomunun bir oksijen atomuna ortaklaşım (kovalans) bağıyla bağlandığı bir karbonil grubu(*) içeren organik bileşikler sınıfı. Karbonil grubundaki karbon atomu, genel olarak dört bağından ikisiyle bir oksijen atomuna, geri kalan iki bağıyla da bir başka karbon atomuna ya da hidrojen atomlarına bağlanabilir. Ama, bir bileşiğin aldehit sayılabilmesi için, molekül yapısı

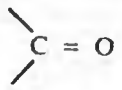

olan karbonil grubundaki karbon atomuna doğrudan bağlanmış en az bir hidrojen atomunun bulunması gerekir. Aldehitleri, kimyasal ve fiziksel özellikleri birbirine çok benzediği için genellikle karbonilli bileşikler adı altında birlikte sınıflandırıldıkları ketonlardan ayıran temel özellik de budur.

Aldehitlerin en basit örneği formaldehittir(*); bu bileşiğin molekülündeki karbonil karbonuna iki hidrojen atomu bağlanmıştır ve yapısal formülü

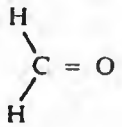

biçimindedir.

Biraz daha karmaşık olan asetaldehittekı(*) karbonil karbonun boşta kalan bağlarından birine ikinci bir karbon atomu bağlanır; bu ikinci karbonun açıkta kalan üç bağı ise üç hidrojen atomuyla doldurulur. Böylece oluşan molekülün yapısal formülü

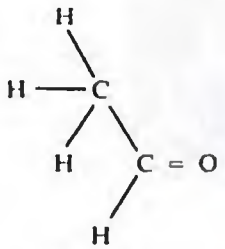

ya da daha doğru olarak

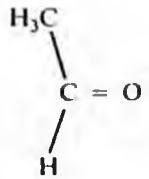

biçiminde gösterilir.

Karbonil grubunun varlığı nedeniyle kimyasal etkinlikleri çok yüksek olan aldehitler, çok değişik türden kimyasal tepkimelere girebilir. Bunun başlıca nedeni, elektron alarak kolayca indirgenme ya da elektron vererek kolayca yükseltgenme özelliği taşımalarıdır. Karbonil grubu ayrıca güçlü bir kutuplanma özelliği de gösterir. Başka bir deyişle, oksijen atomunu eksi, karbon atomunu ise artı elektrik yüklü duruma getiren düzensiz bir elektron dağılımı vardır. Bu da aldehitlerin hem kimyasal etkinliğini artırır, hem de fiziksel özelliklerini etkiler.

Çoğunun kendine özgü, hoş bir kokusu olan aldehitler çok çeşitli bireşim yöntemleriyle elde edilirse de ilke olarak, alkolden hidrojen giderme yöntemiyle üretildikleri için "dehidro alkol" anlamındaki aldehit adını almışlardır.

Aldehitler yükseltgenerek asitlere, indirgenerek alkollere dönüşmeye çok yatkın olan bileşiklerdir. Elektron yönünden zengin parçacıklar olan nükleofillerin çoğu, karbonil grubunun karbonuyla etkileşime girebilir. Bu tür tepkimeler de birçok önemli bireşim yönteminin temelini oluşturur. Örneğin karbonil grubunun hemen yanındaki karbon atomuna (alfa karbon atomuna) bağlı olan hidrojen atomunun asitler ya da alkaliler yardımıyla koparılmasıyla oluşan karbon iyonu bir nükleofildir ve sanayide değerli uygulamaları olan birçok tepkimeyi başlatabilir.

Aldehitler kolayca polimerleşme tepkimeleri verebilir. Örneğin formaldehit ve asetaldehit gibi en basit aldehitler, birbirine bağlanarak on binlerce molekülü içeren ve polimer adı verilen uzun makromolekül zincirleri oluşturur. En çok kullanılan plastik maddeler, bir aldehit (özellikle formaldehit) ile başka türden moleküllerin polimerleşmesiyle elde edilmiştir: Örneğin formaldehit ile fenolün polimerleşme ürünü bakalit, formaldehit ile üremin polimerleşme ürünü ise formikadır.

Polimerlerin bileşeni, plastiklerin, boyaların, ilaçların, çözücülerin ve parfümlerin hammaddesi olan aldehitlerin çoğu sanayide büyük çapta üretilmektedir. Aldehitlerin çoğu fizyolojik süreçlere de katılır. Örneğin aldehit grubu içeren fizyolojik bileşiklerden retinen, A_1 vitamininin yükseltgenmesiyle oluşur ve görme olayında önemli rol oynar; B_6 vitamini grubundan olan-piridoksal fosfat ise temel yaşam süreçlerine katılan aldehitli bir koenzimdir. Formaldehit, proteince zengin maddelerin bozulmasını önlediği için gıda sanayisinde katkı maddesi olarak kullanılır. Glikoz gibi basit şekerlerin (aldozlar ya da aldoheksozlar) ve steroit yapısındaki doğal ya da sentetik hormonların çoğunda bir aldehit grubu bulunur. *Ayrıca bak.* ketonlar.

Alder, Kurt (d. 10 Temmuz 1902, Königshütte, Prusya - ö. 20 Haziran 1958, Köln, AFC), 1950 Nobel Kimya Ödülü'nü Otto Diels ile paylaşan Alman kimyacı. Halkalı organik bileşiklerin bireşiminde yaygın olarak kullanılan bir yöntem geliştirerek Nobel Ödülü'nü kazanan Alder ve Diels, kimyasal tepkimenin doğasını ilk kez deneysel olarak göstermişler ve bunu çok çeşitli halkalı bileşiklerin bireşimine uygulamışlardır.

Berlin ve Kiel üniversitelerinde kimya öğrenimi gören Alder, doktora çalışmasını 1926'da Kiel'de tamamladı. 1928'de Diels'le birlikte, dienler ile kinonlar arasındaki tepkimeleri konu alan ilk çalışmalarını yayımladı. 1934'ten 1936'ya değin Kiel'de kimya profesörlüğü yapan Alder, 1936-40 arasında IG Farbenindustrie AG'de araştırma yöneticisi olarak çalıştı. Bu dönemde, daha önceki araştırmalarından elde ettiği temel bulguları plastiğin geliştirilmesine uyguladı. 1940'ta Köln Üniversitesi'nde kimya profesörü ve bu üniversiteye bağlı kimya enstitüsünün yöneticisi oldu.

Alderney, Fransızca AURIGNY, Manş Denizinde Channel Adalarından(*) biri. Yüzölçümü 8 km² dır. Adayla Normandiya kıyısı (La Hague Burnu) arasında, saatte 16 km gibi tehlikeli bir hızla akan Alderney Akıntısı bulunur. Alderney'i batısındaki ıssız Burhou Adası, Ortac Adası ve öbür adacıklardan Swinge Akıntısı ayırır. Bu adacıkların ötesinde, üstünde bir deniz feneri bulunan, ünlü sivri kayalar topluluğu Casquets yer alır. İngiltere'nin buraya en yakın kıyısı 88 km kuzeydedir.

Ada, büyük bölümünün yüksekliği 60 m'yi aşan bir platodan oluşur; önemli vadi ya da ırmak yatakları yoktur. Adanın güney ve batı kıyılarında, yüksekliği 83 m'ye ulaşan sarp kayalıklar, batı ve doğu kumsallarının gerisinde yaşlı kayalıklar yükselir. Kuzeyde 914 m uzunluğunda bir dalgakıranın koruduğu Braye Limanı, güneydoğuda ardında hemen hemen tümüyle dolu bir lagün bulunan Longy Koyu Alderney'in en büyük koylarıdır.

Alderney'e yerleşen ilk topluluklar yöredeki büyük taş mezarları yapmışlardır. Tunç Çağına ait pek çok kalıntı bulunan adada, Rahibe Evi olarak anılan küçük kalenin Romalılardan kaldığı sanılır. 11. yüzyılda Norman topraklarına katılan Alderney, 1338'den 1340'a değin Fransız işgalinde kaldı. 1559'da George Chamberlain'e kiralandı. 1584'te Chamberlain adayı bir beratla kardeşi John'a bağışladı. John da adayı Essex kontuna devretti. İngiliz İç Savaşı'na değin Essex kontunun ardıllarının elinde kalan Alderney'in yönetimi, Restorasyon döneminde Guernsey'den ayrıldı. 1825'e değin sürecek olan bu ayrılık daha 1660'ta, adanın Edouard de Carteret'ye bağışlanmasıyla başlamıştı. 1661'de Sir George Carteret'ye devredilen ada, 1682 dolaylarında Sir George'un dul karısı tarafından Guernsey'li Edmund Andros'a satıldı, ondan da Le Mesurier ailesine geçti. Alderney, günümüzde Guernsey yargı bölgesinde yer almakla birlikte kendi yerel yönetimine de sahiptir. 1949'da yenilenen anayasaya göre başkan ve dokuz üyeden oluşan hükümeti halk seçer. Yargı yetkisi Alderney mahkemesine aittir. 19. yüzyılda İngilizlerce tahkim edilen adada 1930'a değin bir İngiliz garnizonu bulunuyordu. 1940'ta Alman işgali öncesinde adayı boşaltarak İngiltere'ye sığınan Alderneylilerin, anavatan saydıkları İngiltere'ye katılma kararı, savaşın bitiminde uygulandı. Ardından, özellikle mandıracılığa ve turizme dayanan ada ekonomisinin yeniden kurulmasına girişildi. Ada halkının büyük bölümü, adanın tek kenti olan ve Braye limanının gerisinde bulunan St. Anne'de yaşar. Daha küçük bir yerleşme de Newtown'dır. Alderney'in dış dünyayla haberleşmesi, hava ve deniz yollarıyla bağlı bulunduğu Guernsey aracılığıyla sağlanır. Nüfus (1981) 2.100.

Aldfrith (ö. 14 Aralık 704, Driffield, İngiltere), Northumbria kralı (685-704) ve edebiyatçıların koruyucusu. Aldfrith, Oswiu'nun gayrimeşru çocuğuydu. Kardeşi Ecgfrith'in Nechtansmere Savaşı'nda öldürülmesi üzerine kral oldu. Gördüğü rahiplik öğreniminin de etkisiyle, krallığı boyunca Northumbria'da bilimsel eğitimi destekleyerek Bede gibi bir tarihçinin yetişmesine elverişli bir ortam yarattı.

Aldhelm (y. 639-709), Malmesbury Manastırı'nın Batı Sakson başkeşişi, 7. yüzyılda Wessex'in en bilgili öğretmeni. Saksonlar arasında Latince şiir sanatının öncüsüdür; yazdığı çok sayıda Latince şiir ve düzyazı günümüze ulaşmıştır. Latinceyi ve Kelt-İrlanda dilini, Malmesbury Manastırı'nın İrlandalı kurucusundan öğrendi. Bundan sonra gittiği ünlü Canterbury Okulu'nda Avrupa etkisiyle karşılaştı. Latincede gerek

putperest, gerekse kutsal şiir ve düzyazı üzerine geniş kültür edindi. Yunanca öğrendi, aritmetik ve astronomideki güncel gelişmeleri izledi, şiirde çeşitli ölçüler denedi. Yaklaşık 675'te Malmesbury Manastırı'na başkeşiş oldu. Bundan sonra, keşişlik ve papazlık görevlerinin yanı sıra, eğitimi desteklemek ve Latince şiir yazmak gibi birkaç işi birden üstlendi. 705'te Sherborne piskoposu oldu. Zamanında anadilinde yazdığı şiirlerle de tanınırdı ama bu şiirleri günümüze kalmamıştır.

Aldhelm kırsal bölgedeki dinsel görevlerine, kilise inşa etme, manastır kurma gibi işlerine ek olarak, kendi eğitiminde ağırlık taşıyan Kelt etkilerini belli eden bir üslupla öteki din bilginlerine hararetli teşvik mektupları yazdı. Barking rahibelerinin evlenmemeleri konusunda kaleme aldığı uzun incelemede de benzer bir üslup kullanmıştı. Bu incelemedeki bilgi bolluğu ve üslubun çetrefilliği cemaatin öylesine hoşuna gitti ki, Aldhelm aynı incelemeyi Latince olarak altı hece ölçüsüyle yeniden yazdı.

Aldhelm'in özel meraklarından biri ölçü bilimiydi. En ünlü yapıtı, arkadaşı Northumbria kralı Aldfrith'e (685-704) gönderdiği bir ölçü incelemesiydi. İncelemede altılı ölçüyle (heksametron) yazılmış, Aldhelm'in kendi buluşu olan 100 *aenigmata* (bilmece) örneği de bulunuyordu. Bunlar, Canterbury başpiskoposu Tatwine ve Germenler arasında Hıristiyanlığı yayan Aziz Bonifacius gibi 8. yüzyıl Sakson yazarlarına örnek olmuştur.

Aldıkaçtı, Orhan (d. 1924, Samsun), hukukçu ve siyaset adamı. 1982 Anayasası'nı hazırlayan Danışma Meclisi'nde Anayasa Komisyonu'nun başkanlığını yürütmüştür.

1943'te Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Lozan Üniversitesi Siyasal

Aldıkaçtı
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Bilimler Yüksekokulu'nda, doktorasını aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi'nde yaptı. 1956'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde asistan, 1961'da doçent, 1968'de de profesör oldu. 1969'da aynı fakültenin dekanlığına seçildi. 1972-77 arasında Kıbrıs'taki toplumlararası görüşmelere katıldı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü başkanlığına getirildi. Lahey Adalet Divanı Daimi Hakem Mahkemesi üyeliğine seçildi. 12 Eylül 1980'den sonra oluşturulan Danışma Meclisi'nde İstanbul üyesi olarak görev aldı. Anayasa Komisyonu başkanlığına getirildi. Komisyonun hazırladığı Anayasa tasarısı, Milli Güvenlik Konseyi'nce onaylandıktan sonra 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunularak kabul edildi. 15 Haziran 1983'te Danışma Meclisi üyeliğinden istifa eden Aldıkaçtı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığına atandı. Yapıtları arasında *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı* (1960) ve *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (1964; 2 cilt) sayılabilir.

Aldington, Richard, asıl adı EDWARD GODFREE ALDINGTON (d. 8 Temmuz 1892, Hampshire, İngiltere - ö. 27 Temmuz 1962, Sury-en-Vaus, Fransa), şair, romancı, eleştirmen ve yaşamöyküsü yazarı. Çağdaş sanayi uygarlığının ikiyüzlülüğü üzerine çok etkileyici, zaman zaman öfke dolu yapıtlar kaleme almıştır.

Dover College ile Londra Üniversitesi'nde eğitim gören Aldington, imgeci şiirleriyle ilgi çekti. 1913'te ABD'li imgeci şair Hilda Doolittle (H. D.) ile evlendi. En ünlü ve en iyi romanı *Death of a Hero* ile (1929; Bir Kahramanın Ölümü) ve onun devamı olan *All Men Are Enemies*'de (1933; Bütün İnsanlar Düşmandır), 1. Dünya Savaşı'nda dövüşmüş bir kuşağın düş kırıklıklarıyla umutsuzluklarını yansıtıyordu. *The Colonel's Daughter* (1931; Albayın Kızı) adlı romanı, sahte soyluluk ve edebi süs düşkünlüğü üzerine acımasız bir taşlamaydı. Ödünç kitap veren kütüphanelerden ikisi, bu romanı kitapları arasına almayı kabul etmediler. Aldington *A Dream in the Luxembourg* (1930; Lüksemburg'da Bir Düş) ve *A Fool i' the Forest* (1925; Ormanda Bir Budala) adlı şiir kitaplarında çağdaş insanın mekanikleşmesini lirik bir tarzda ve hem acı, hem tatlı bir duygusallıkla eleştiriyordu. Antik uygarlıklara beslediği sevgiyi Eski Yunan ve Latin şairlerinden yaptığı çevirilerle gösterdi.

Hepsi aynı düzeye ulaşamayan eleştirel yapıtları arasında *Literary Studies* (1924; Edebiyat İncelemeleri), *French Studies* (1925; Fransız Edebiyatı İncelemeleri), Voltaire, D. H. Lawrence, Norman Douglas ve Wellington'ın yaşamöyküleri vardır. En son kitaplarından biri olan *Lawrence of Arabia* (1955; Arabistanlı Lawrence), T. E. Lawrence'a karşı şiddetli bir saldırıdır. Yaşamının sonlarına doğru yapıtları SSCB'de en çok satılan yazarlar arasına giren Aldington, 70. yaşgününü de orada kutladı. *A Passionate Pilgrim: Letters to Alan Bird From Richard Aldington, 1949-1962* (Tutkulu Yolcu Richard Aldington'dan Alan Bird'e Mektuplar, 1949-1962) 1975'te yayımlandı.

Aldiss, Brian W(ilson) (d. 18 Ağustos 1925, Doğu Dereham, Norfolk, İngiltere), yapıtlarının çoğu bilimkurgu türünde olan üretken İngiliz yazar. Roman ve öykülerinde birbirinden farklı üslup ve yaklaşımlar görülür.

1943-47 arasında İngiliz ordusunda hizmet verdi. Sonra 1956'ya değin kitapçılık yaptı. Bu arada *The Brightfount Diaries*'i (1955; Brightfount Günlükleri) yayımladı. Ayrıca hazırladığı bilimkurgu derlemeleriyle etkili oldu. Öykülerinin çoğu *Best Science Fiction Stories of Brian W. Aldiss* (1965; Brian W. Aldiss'in En İyi Bilimkurgu Öyküleri) ve *A Brian Aldiss Omnibus* (1969 ve 1971; Bir Brian Aldiss Seçkisi) gibi derlemelerde toplandı. Önemli öykü kitapları arasında ise *Hothouse* (1962; Sera) ve *The Saliva Tree* (1966; Tükürük Ağacı) sayılabilir. Bilimkurgudan önemli ölçüde uzaklaştığı yapıtları otobiyografik nitelikteki *The Hand-Reared Boy* (1970; Evlatlık) ve *A Soldier Erect*'tir (1971; Dik Duran Asker). *A Rude Awakening* (1978; Kaba Bir Uyanış), *Life in the West* (1980; Batıda Yaşam) ve *Moreau's Other Island* (1980; Moreau'nun Öteki Adası) daha sonraki yapıtlarıdır. Bu son roman, 1981'de *An Island Called Moreau* (Moreau Adında Bir Ada) adıyla yeniden yayımlanmıştır.

aldosteron, böbreküstü bezlerince salgılanan steroit yapıda hormon. Vücudun su ve tuz dengesinin düzenlenmesinde birinci dereceden sorumlu olduğu gibi, yağ, karbonhidrat ve protein metabolizmalarında da bir ölçüde etkilidir.

Aldosteron vücutta, kolesterolden türemiş bir steroit olan kortikosterondan sentezlenir. Erişkin bir insanın böbreküstü bezlerinin kabuk bölgesindeki glomerülosa katmanından günde 20-200 mikrogram kadar aldosteron üretilir. Bu üretim de, kan plazmasındaki sodyum ve potasyum düzeyleri ile kan basıncı ve kan hacmindeki değişimlere yanıt olarak böbrekten salgılanan renin ve anjiyotensinle düzenlenir. Aldosteron, böbrek borucuklarına etki yaparak su ve tuzun vücutta tutulmasını ayarlar.

Saf aldosteron ilk kez 1953'te, İngiltere ve İsviçre'de ortaklaşa yürütülen çalışmalar sonucunda, sığırların böbreküstü bezlerinden elde edildi, 1956'da kimyasal yapısı belirlendi ve başka steroitlerden sentez yoluyla üretildi. Birkaç değişik yöntemle elde edilebilmesine karşın, maliyetinin yüksek olması ve vücudun su-tuz dengesini düzenleyen başka maddelerin piyasada bulunabilmesi, aldosteronun tedavide kullanımını büyük ölçüde kısıtlamaktadır.

Aldrich, Nelson W(ilmarth) (d. 6 Kasım 1841, Foster, Rhode Island - ö. 16 Nisan 1915, New York, ABD), Amerikalı senatör ve maliyeci. 1908 Aldrich-Vreeland Para Yasası'nın hazırlanışı ve Ulusal Para Komisyonu başkanlığı (1908-12) sırasındaki çalış-

Nelson Aldrich, 1902
Library of Congress, Washington D.C.

malarıyla 1913 Federal Merkez Bankası Yasası'na (Federal Reserve Act) giden yolu açmıştır.

Aldrich, önce Providence Genel Konseyi'nde, ardından Rhode Island Yasama Meclisi'nde görev yaptıktan sonra 1879-81 arasında temsilci, 1881-1911 arasında da senatör olarak Kongre'ye seçildi. Bu arada bankacılık ile elektrik, gaz, kauçuk ve şeker alanlarındaki yatırımlarıyla oldukça büyük servet sahibi oldu.

Kongre'de, genellikle koruyucu gümrük tarifelerini ve altın standardını(*) savundu. İş dünyasına yapılacak her türlü ciddi müdahaleye karşı çıktı. Parti grubuna egemen olan Cumhuriyetçi senatörlerin lideri olarak kendini gösterdi ve Senato'nun 1895-1910 arasında aldığı pek çok kararda belirleyici rol oynadı. 1887 Eyaletlerarası Ticaret Yasası ile 1890 Sherman Anti-Tröst Yasası, onun etkisiyle tutucu bir doğrultuda değiştirildi.

Aldrich, Robert (d. 9 Ağustos 1918, Cranston, Rhode Island - ö. 5 Aralık 1983, Los Angeles, California, ABD), şiddet öğelerine yer veren hareketli filmleriyle

tanınmış ABD'li sinema yönetmeni ve yapımcı.

Virginia Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Ailesinden kalacak büyük işe sırt çevirerek 1941'de Hollywood'a gitti ve yapım görevlisi olarak çalışmaya başladı. Sonraları Lewis Milestone, Jean Renoir, Joseph Losey, Orson Welles ve Charlie Chaplin gibi ünlü yönetmenlere asistanlık etti. Aynı zamanda televizyon dizileri yazıp yönetti. Uzun metrajlı ve konulu ilk filmi olan *The Big Leaguer*'ı (Büyük Oynayan) 1953'te çekti. 1954'ten başlayarak kendi filmlerinin yapımcılığını üstlendi. 1968'de de kendi stüdyosunu kurdu. Hollywood'un yerleşik yapım ve dağıtım sistemiyle sürekli olarak çatıştı; filmleri sansüre uğradı. Bir lezbiyenin öyküsü olan *The Killing of Sister George* (1968; George Ablanın Öldürülüşü) adlı filmi, ABD'de 16 yaşından küçüklere yasaklanan ilk film oldu.

Aldrich, filmlerindeki dinamik anlatımla tanınır. Genellikle dünyaya karamsar bakan yapıtlarında sık sık şiddete, sertliğe ve kargaşaya yer verir. *The Big Knife* (1955; Büyük Bıçak) adlı filmiyle Venedik Film Şenliği'nde Gümüş Aslan Ödülü, *Autumn Leaves* (1956; *Son Aşk*) ile de Berlin Film Şenliği'nde en iyi yönetmen ödülünü kazanmıştır. Önemli filmleri arasında *Apache* (1954; *Asi Cengâver*), *Attack* (1956; *Hücum*), *What Ever Happened to Baby Jane?* (1962; Küçük Bebeğe Ne Oldu), *The Dirty Dozen* (1967; *On İki Kahraman Haydut*), *Too Late the Hero* (1970; *Kahramanlar Alayı*), *Emperor of the North Pole* (1973; *Ölüm Treni*), *Twilight's Last Gleaming* (1977; *Başkanın Adamları/Son Işıklar*) ve son filmi *All the Marbles* (1981; Bütün Bilyeler) sayılabilir.

Aldridge, Ira Frederick (d. 1805, New York ya da Belair, ABD - ö. 10 Ağustos 1867, Lódź, Polonya), zamanının en önemli trajedi yorumcularından biri sayılan Siyah oyuncu.

ABD'deki yaşamıyla ilgili bilgiler çelişkilidir. Ünlü İngiliz aktör Edmund Kean'in

Aldridge, T Hollis'in bir oymabaskısından ayrıntı, 1833
Victoria and Albert Museum Londra

ABD gezisi sırasında Aldridge'i özel yardımcı olarak yanına aldığı sanılmaktadır. Birlikte İngiltere'ye döndükten sonra Kean, onu tiyatro öğrenimi görmeye özendirdi. Aldridge 1826'da Londra'da Othello rolüyle başarılı bir başlangıç yaptı. Ünlü Romalı komedya oyuncusuna atfen "Afrikalı Roscius" adıyla anılmaya başlandı. Avrupa turnelerinde Othello, Kral Lear ve Macbeth gibi çeşitli Shakespeare rollerini başarıyla oynadı. 1853'ten sonra daha çok Avrupa'da sahneye çıktı. İsviçre'deyken Avusturya imparatoru tarafından ödüllendirildi. Rusya ve başka birçok ülkeden ödüller aldı. 1863'te İngiliz vatandaşı olan Aldridge'in ABD'ye dönüp dönmediği tam olarak bilinmemektedir.

aldrin, böcek ilacı olarak kullanılan klorlu hidrokarbon. Heksakloroheksahidrodimetanonaftalenin izomerlerinden biridir. İlk kez 1940'ların sonlarında, her ikisi de petrol hidrokarbonlarının türevi olan heksaklorosiklopentadien ile disikloheptadienin tepkime ürünü olarak elde edildi. Merkez sinir sistemini uyaran aldrin, sıcak kanlı hayvanlarda ağız, solunum ya da deri yoluyla alındığında zehirlenmeye yol açar.

Aldrinin peroksiasetik asitle işlenmesinden, gene bir böcek ilacı olan dieldrin elde edilir.

Aldrinin stereoizomeri olan izodrin ise, siklopentadien ile heksaklorodisikloheptadienden elde edilir. Böcek öldürücü etkisi aldrine benzeyen bu bileşik de peroksiasetik asitle işlenerek, dieldrinin stereoizomeri olan ve gene böcek ilacı olarak kullanılan endrine dönüştürülebilir. Ama, böcekler dışındaki hayvanlara da zarar veren aldrin, dieldrin, izodrin ve endrin gibi klorlanmış hidrokarbonların böcek ilacı olarak kullanımından yavaş yavaş vazgeçilmektedir.

Aldrin, Edwin Eugene, Jr., takma adı BUZZ ALDRIN (d. 20 Ocak 1930, Montclair, New Jersey, ABD), uzay aracı dışında boşlukta kalma rekoru kıran astronot. Ay'a ayak basan ikinci insandır.

Aldrin 1951'de New York eyaletinde West Point'te bulunan ABD Harp Akademisi'ni

Aldrin, 1969
National Aeronautics and Space Administration

bitirdi ve hava kuvvetlerinde pilot olarak görev aldı. Kore Savaşı'nda 66 saldırı uçuşuna katıldı. Savaştan sonra bir süre Almanya'da görev yaptı. Yörünge mekanığı konusundaki teziyle 1963'te Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) doktora çalışmasını tamamladı. Aynı yıl astronot seçildi.

"Gemini 12"nin 11 Kasım 1966'da başlayan dört günlük uçuşunda James A. Lovell Jr. ile birlikte görev alan Aldrin, bu uçuş sırasında gerçekleştirdiği 5,5 saatlik uzay yürüyüşüyle insanın uzay boşluğunda da etkin olabileceğini kanıtladı.

Aldrin, Neil A. Armstrong ve Michael Collins'i taşıyan "Apollo 11", 16 Temmuz 1969'da Ay'a fırlatıldı. Dört gün sonra Armstrong ile Aldrin, Sessizlik Denizi'nin (Mare Tranquillitatis) kıyısında Ay'a ayak bastılar. Astronotlar, kaya örnekleri toplamak, fotoğraf çekmek ve deneyler için kullanılacak bilimsel aygıtları hazırlamaktan oluşan görevlerini iki saatte tamamladılar. Daha sonra yönetimlerindeki Ay modülüyle Ay'ın yüzeyinden ayrıldılar ve Collins'in içinde bulunduğu, Ay yörüngesindeki komuta modülüyle buluşmayı başardılar. Görev 24 Temmuz'da, üç astronotun Büyük Okyanusa inmesiyle sona erdi.

Aldrin, 1971'de California'da bulunan Edwards Hava Kuvvetleri Üssü'ndeki Uzay Araştırma Pilotları Okulu'nun komutanlığına atanınca Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nden (NASA) ayrıldı. Mart 1972'de hava kuvvetlerinden emekli olarak özel iş hayatına atıldı. Yaşamına ilişkin *Return to Earth* (1973; Yeryüzüne Dönüş) adlı bir kitabı vardır.

Aldrovandi, Ulisse (d. 11 Eylül 1522, Bologna - ö. 4 Mayıs 1605, Bologna), hayvanlar, bitkiler ve minerallere ilişkin sistematik ve kesin gözlemleriyle ünlü Rönesans doğabilimcisi ve hekimi.

Matematik, Latince, hukuk ve felsefe okuduktan sonra 1545'te Padova'ya giderek tıp öğrenimine başladı, ama diplomasını ancak 1553'te aldı. 1549'da Bologna'ya dönüşünde heretiklikle suçlanarak tutuklandı ve Roma'ya gönderildi. Soylu bir aileden gelmesinin de yardımıyla temize çıkabildi. Bologna Üniversitesi'ne dönerek ders vermeye başladı. Doğa tarihini sistematik bir araştırma alanı olarak ele aldığı derslerinin gördüğü büyük ilgi sonucunda 1561'de profesörlüğe getirildi. Bologna'da bir botanik bahçesi kurdu ve bu bahçenin müdürlüğüne getirildi. Eczacılık denetçiliğine atanmasına karşı çıkanlar olduysa da Papa XIII. Gregorius'un onayıyla göreve başladı. İlaçların bileşimi ve özellikleri üzerine yazdığı resmi ilaç kılavuzu *Antidotarii Bononiensis Epitome* (1574), kendi türündeki yapıtlar için bir örnek durumuna geldi.

Aralarında kuluçka döneminde tavuk embriyosunun günden güne geçirdiği değişikliklere ilişkin ayrıntılı gözlemlerin de yer aldığı doğa tarihi konusundaki yapıtlarının yayımlanmasında, Papa XIII. Gregorius Aldrovandi'ye mali yardımda bulundu. Aldrovandi'nin çalışmalarının yalnızca dört cildi ölümünden önce yayımlanabildi. Bunlar ayrıntılı bakır oymabaskı resimler de içeriyordu. Öbür yapıtlarını onun el yazmalarının yalnızca bir bölümünden yararlanan öğrencileri yayıma hazırladı. Aldrovandi'nin, ayrıca Roma'daki çeşitli heykelleri anlatan *Le antichità della città Roma* (1556; Roma Kentinin Eski Yapıtları) adlı bir incelemesi vardır. Onun, kendi sistemi uyarınca sınıflandırdığı ve ölümünden sonra Bologna kentine kalan biyolojik örnekler müzesi, hayvanların sınıflandırılması konusundaki gelişmelere yardımcı olmuştur.

Aleandro, Girolamo, Felemenk dilinde HIERONYMUS ALEANDER (d. 13 Şubat 1480, Motta di Treviso, Venedik yakınları - ö. 1 Şubat 1542, Roma), kardinal, hümanist ve Lutherci Reform hareketinin önemli karşıtlarından biri.

Özellikle klasik diller konusunda eşsiz bir araştırmacı olan Aleandro, gençliğinde Hollandalı hümanist Erasmus ile yakın arkadaşlık kurmuştu. Venedik'te, Orleans'

Aleandro, adı bilinmeyen bir sanatçının yaptığı oymabaskıdan ayrıntı
Hulton Picture Library

da (Fransa) ve üniversite rektörlüğüne atandığı Paris'te dersler verdi.

Papa X. Leo Aleandro'yu, Worms Meclisi'nde Martin Luther'e karşı muhalefeti yönlendirmek üzere 1520'de Almanya'ya gönderdi. Bu işi üstlenmesi nedeniyle Aleandro'nun Erasmus'la arası açıldı. Mecliste Luther'e karşı kabul edilen fermanı Aleandro önerdi ve kaleme aldı. Brüksel'de can veren ilk Reformcuların ölümünden sorumlu olan da Aleandro'ydu. 1523'te VII. Clemens onu papalık elçisi olarak Fransa'ya, I. François'nın sarayına gönderdi. Aleandro, Pavia Savaşı'nda (1525) I. François ile birlikte tutsak düştü. Daha sonra, başta Almanya'da olmak üzere, papalık adına çeşitli görevlerde bulundu, ama yeni öğretilerin yayılmasını önlemeye gücü yetmedi. 1538'de III. Paulus tarafından kardinalliğe atandı.

Aleandro'nun başlıca yapıtı, ateşli bir yandaşı olduğu Trento Konsili'ne ilişkin görüşlerini belirttiği *De habendo Concilio* adındaki bitmemiş incelemesidir. Onun gerek bu incelemesi, gerekse Luther'e muhalefetine ilişkin başka belgeleri Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Sforza Pallavicino, bu belgeleri *Istoria del Concilio Tridentino* (1656; Trento Konsili Tarihi) adlı yapıtında kullanmıştır.

Aleardi (Kontu), Aleardo, asıl adı GAETANO ALEARDI (d. 4 Kasım 1812, Verona - ö. 17 Temmuz 1878, Verona, İtalya), şair ve siyaset adamı. 19. yüzyıl İtalyan yurtsever şairlerinin öncülerindendir. Aşk şiirlerinin yanı sıra Avusturya hükümetine karşı ateşli yergi ve alaylarıyla ün kazanmıştır.

O dönemde Avusturya'nın egemenliği altında olan Verona'da büyüdü, Padova Üniversitesi'nde hukuk okudu. Orada yazdığı aşk şiirleri ve *Le lettere a Maria* (1846; Maria'ya Mektuplar) büyük ilgi gördü. Verona'ya dönen Aleardi, Avusturya hükümeti hukukçu olarak çalışmasını engelleyince Avusturya karşıtı bir dizi şiir yazdı. Bunların içinde en önemlileri *Le città Italiane marinare e commercianti* (1858; İtalyan Deniz ve Ticaret Kentleri), *Il tre fiumi* (1857; Üç Akarsu) ve *I sette soldati*'dir (1861; Yedi Asker). Şair Giovanni Prati ile birlikte *Il Caffè Pedrocchi* adlı, sözünü sakınmayan bir gazete çıkaran Aleardi'yi Avusturyalılar iki kez hapse mahkûm ettiler (1852 ve 1859); sonunda da sürgüne gönderdiler.

1866'da Avusturyalıların ülkeden çıkartılması üzerine Aleardi Verona'ya döndü. Verona'nın İtalyan Krallığı'na katılmasından sonra, İtalyan Parlamentosu'nda bu kentin temsilciliğini yaptı. Daha sonraları senatör oldu ve ölümüne değin kamu görevinde bulundu.

Alecsandri, Vasile (d. 14 Haziran 1821, Bacău, Moldavya - ö. 22 Ağustos 1890, Mircesti, Romanya), lirik şair ve oyun yazarı. Rumen halk şarkılarını derleyen ilk araştırmacı, Romanya prensliklerini birleştirmeyi amaçlayan hareketin de önderlerindendir.

Önce Yaş'ta, daha sonra da Paris'te (1834-39) öğrenim gördü. Halk şarkılarından oluşan ilk derlemesini 1844'te yayımladı. Romanya devrim mücadelesinde etkinlik gösterdi.

Lirik şiirleri *Doine şi lăcrimioare* adıyla 1853'te Paris'te basıldı. İki ciltlik balad ve şarkılarını 1852-53 yıllarında Yaş'ta yayımladı. 1868-75 arasında yazdığı ve doğa görünümlerini betimleyen şiirlerini *Pasteluri* adlı kitabında topladı. Oyun yazarı olarak Rumen toplumsal komedisini yarattı, ama tiyatroya asıl katkısı *Despot Vodă* (1879), *Fântâna Blanduziei* (1883; Blanduziei Çeşmesi), *Ovidiu* (1885; Ovidius) gibi şiirsel oyunlarıyla oldu. Yaşamının sonraki yıllarında Alecsandri, devlet görevlerinde de bulundu. Dışişleri bakanı olarak Londra'ya (1859-60) gitti. Prens Alexandru Cuza'nın özel elçisi olarak, Birleşik Romanya Prensliklerinin İngilizlerce tanınmasını sağlamakla görevlendirildi. 1885'te de Paris'e Romanya ortaelçisi olarak gönderildi.

alegori (Yunanca *allos* "öteki" ve *agoreuein* "anlatıcı"), insan davranış ve yaşantısına ilişkin doğrular ve genellemelerin, simgesel karakterler ve eylemler aracılığıyla sanatsal anlatımı.

Eğretileme gibi alegori de somut ve maddi öğelerden yararlanarak manevi, psikolojik konuları ya da zihinsel kavramları anlatır. Dinleyici ya da izleyiciyi görünüşün ötesine götürecek ve burada yatan gizli anlamı aramaya yöneltecek biçimde kurulmuştur. Gizli anlam, kimi zaman formüller, kimi zaman kişisel yorumlarla ortaya çıkarılır. Örneğin, bir öykünün belirli öğeleri Freudcu psikolojinin simgeleri olarak yorumlanıp bu simgelerin tanımlanmasıyla açıklanabileceği gibi, bir şairin tepeye tırmanışını anlatan öykü aynı zamanda ruhun daha yüksek bir varoluş aşamasına ulaşmasının betimlemesi olarak da görülebilir.

Edebi biçimlerin çoğu bu tarz bir yorumlama, bir anlam çıkarma süreci gerektirir. İkinci bir anlam düzleminde ya da anlatılanın ötesinde birkaç anlam düzleminde yorumlanmaya açık fabllar, meseller ve başka simgesel biçimler alegori başlığı altında toplanır. "Öteki anlatıcı" anlamına gelen terimin ima ettiği gibi, alegorik anlatımda kullanılan dilin hemen algılanan anlamından öte bir başka anlamı da içeren gizli bir "öteki anlatıcısı" vardır.

Alegori ve onun çeşitlemeleri olan eğretileme, kişileştirme (cansız varlıklara ya da hayvanlara insani nitelikler atfetme), fabl ve mesel, mitlerin gelişimiyle sıkı bir bağ içindedir. Öyküler, ait oldukları kültürün temel varsayımlarını barındırır; öykülerdeki mitlerin yapısı da toplumların yaşama karşı geliştirdiği tutumları yansıtır. Bu tutumlar yapıdan ayrıştırıldığında, alegorik yapının ima ettiği anlam açığa çıkar.

Tipolojik alegori. Bu tür alegori, Hıristiyanlıktan önce yaşamış önemli kişileri ve onların yaşam öykülerini geleceğin nüvesini taşıyan örnekler olarak görür, onları Hıristiyanlığın habercisi sayar. Örneğin Adem'i İsa'nın insani boyutunun, Yeşu'yu da ruhani boyutunun örnekleri kabul eder. Böylece dünyanın ilahi bir tasarımla yaratılmış olduğu kanıtlanır.

Platoncu alegori. Platon felsefesine göre dünya ideal ve ölümsüz biçimlerden oluşan başka bir *idea*'lar dünyasının yalnızca bir gölgesidir. Bu yüzden dünyadaki tüm olay ve nesneler bu üstün düzenin yansıması olarak yorumlanmalıdır.

Stoacı alegori. Stoacı filozoflara göre tanrılar ve insanlar ilahi bir kuvvetin düzenlediği kaderin simgesel kanıtlarıdır. Stoacı alegoride kaderin rolü vurgulanır; çünkü tüm insanlığa egemen olan kader, aynı zamanda insanlar arasındaki her tür farklılığı yok eden tek ortak bağdır.

Alegorik tarz. Çok geniş bir alana yayılan alegoriyi bir edebi tür olarak düşünmek yerine her türde rastlanan, denetimli bir dolayı anlatım, bir çiftanlamlılık boyutu ya da tarzı olarak görmek daha yararlıdır. Eleştirmenler alegori terimini, oldukça uzun, karmaşık ve özgün biçimli yapıtlar için kullanırlar. Böylelikle aşağıda sayılan birbirinden çok farklı yapıtlara alegori denebilir: Kitabı Mukaddes'teki ekinci öyküsü, ortaçağ ibret oyunu *Everyman* (Her İnsan), 17. yüzyılda John Bunyan'ın *The Pilgrim's Progress*'i (*Hac Yolunda*), 18. yüzyılda Jonathan Swift'in *Gulliver's Travels*'ı (*Gülliver'in Seyahatleri*), 19. yüzyılda Nathaniel Hawthorne'un *Scarlet Letter*'ı (*Kızıl Damga*), *William Wordsworth*'un "Ode: Intimations of Immortality" (Od: Ölümsüzlük Üzerine Dolaylı Düşünceler) adlı şiiri, Nikolay Gogol'ün *Myortviye Duşi*'si (*Ölü Canlar*), Oscar Wilde'ın *The Picture of Dorian Gray*'i (*Dorian Gray'in Portresi*), 20. yüzyılda da Luigi Pirandello'nun *Sei personnagi in cerca d'autore*'si (*Altı Kişi Yazarını Arıyor*), Samuel Beckett'in *Waiting for Godot*'su (*Godot'yu Beklerken*) ve Edward Albee'nin *Who's Afraid of Virginia Woolf*'u (*Kim Korkar Hain Kurttan*).

Alegorik anlatımın otoriter rejimlerde daha çok geliştiği söylenebilir. Nitekim Batı insanının zihnine bütünsel olarak egemen olmayı amaçlayan Hıristiyan öğretisinin geçerli olduğu ortaçağda alegori büyük bir yayılma alanı bulmuştu. Yaşamın her alanında kısıtlamaların çok güçlü olduğu bir dönemde alegori bir özgürlük aracıydı. Gerçekçilik ve otoriteye karşı direnme ise genellikle alegorinin katmanlarını çözer ve alegorik sürece karşı bir güç oluşturur. Simgesel hiyerarşilerin bir biçimde çözülmesi çağdaş dünyada alegorinin yeni biçimler almasına yol açmıştır.

Fabl ve mesel. Fabl ve mesel kaba alegorinin kısa, yalın biçimleridir. Fabl genellikle kişileştirilmiş ve dolayısıyla insanlar gibi davranan hayvanlara ilişkin öykülerdir. İlk örneklerinde tanrı gibi davranan insanlar da yer alırdı. Fablın öbür halk masallarından ayrıldığı nokta öykünün bir ahlak dersi, hatta bir ahlak kuralı önermesidir. Mesel de basit bir öykü anlatır. Ama fabl cansızlara ve hayvanlara insani özellikler atfederken, tipik bir mesel, karakter olarak insanı işler. Mesellerde öyküden çok, örnek alınan bir insanın davranışıyla genel olarak insan davranışı arasındaki analojiye dikkat çekilir. Pratik davranış ve ahlak kuralları öneren fabla göre mesel daha soyut manevi değerleri vurgular. İkisi de sözlü gelenek döneminin ürünüdür ve halk bilgeliğini aktarır. Fabl (Latince: *fabula*) "anlatmak" sözcüğünden gelir, meselin Batı dillerindeki karşılığının köküyse (Yunanca: *parabole*) "yan yana koymak" anlamına gelir. Birincisinde vurgu, öykünün olay örgüsündedir; hatta Rönesans edebiyatında "fabl" olay örgüsü anlamına gelecek biçimde de kullanılmıştır. İkincisinde vurgu öykünün soyut bir düşünceyle olan ilişkisindedir. (*Ayrıca bak.* fabl; mesel.)

Alegorik temalar. Hemen her türden edebiyat yapıtı alegorik amaçlı olabileceğine göre en kapsamlı alegoriler epik alegorilerdir. Bunların temel eksenini arayış teması oluşturur. *Odysseia* ve *Aeneis* arayış teması üzerinde yükselen epiklerdir. Arayışın hedefi kahramanlık çağının kusursuzluk idealidir. En çok ortaçağda rastlanan romans türünde de alegorik boyut çok kuvvetlidir. Romanslarda alegorik yorumlama çağın dindarlık, şövalyelik, bu dünyanın geçiciliği, kusursuz güzellik ve aşk gibi değerlerini ortaya çıkarır.

Eski Yunan'da ve ortaçağda evrenin yaratılışı ve dünyanın evrendeki yeri de alegorik düşünce çerçevesinde sistemleştirildi. Bu tür düşüncenin en fazla egemen olduğu ortaçağda insanın evrendeki yeri ve varoluş biçimleri de alegoriyle anlatıldı. Platon'dan alınan ve Hıristiyan düşüncesine uygulanan "Büyük Varoluş Zinciri"nin halkalarını, en aşağılık olanından başlayarak en yücesine yükselen varlıklar silsilesi oluşturuyordu. En aşağıda madde, en yukarıda ise ruh vardı. Ortaçağda metinler bu varoluş zincirlerindekine benzer hiyerarşik bir yorumlamayla okunurdu. Kilise büyükleri her metnin en az üç anlam katı olduğunu ileri

sürdüler: sözsel anlam, ahlaki anlam ve ruhani anlam. Sonraları bu üç aşamalı anlam hiyerarşisi dört aşamaya çıkarıldı ve ortaçağ alegoricilerinin "Dörtlü Yorum Kuramı"nı oluşturdu.

Bu kurama göre her metin dört anlam düzeyinde okunmalıydı. Birinci düzeyde sözsel anlama, ikinci ve daha üst düzeyde düşünsel anlama bakılmalıydı. Üçüncü düzey mecazi-ahlaki anlamın, dördüncü ve en üst düzeyse mistik ve ruhani anlamın gizlendiği düzeylerdi. Bu dördüncü anlam düzeyinde okur ruhun ebedi kurtuluşunu düşünmeye yöneltilmeliydi. Ayrıca, günahtan arınan ruhun ebedi kurtuluşu da Hıristiyan alegori geleneğinin gözde temalarından biriydi. İşte dünya şiirinin başyapıtlarından sayılan Dante'nin *Divina Commedia*'sı (*İlahi Komedya*) bu tanrımerkezci, otoriter, ruhani ve sözsel ortaçağ alegori tarzından çıkmıştır.

Değişik sanat ortamlarında alegori. Alegori en genel anlamda kendisi bir simgeler sistemi olan dil aracılığıyla yapılan anlam manevralarıdır ve sözlü gelenekle başlamıştır. Yazılı gelenekle birlikte temel bir dönüşüm geçiren alegorik tarz özellikle tiyatro, resim, müzik ve heykel gibi görsel ve işitsel boyutlar içeren öbür sanat kollarındaki uygulamalarda daha da ilginç dönüşümler geçirmiştir. Bu uygulama alanlarının önde gelenlerinden biri tiyatrodur. Mitlerin çıkışı dinsel törenlerle sıkı sıkıya bağlantılıdır; klasik Yunan tiyatrosu da gerek tragedya, gerekse komedyalarda eski ayin öğelerini koruduğu için alegorik tarza yatkındır. Aristophanes'in komedyalarında, Aiskhylos ve Euripides'in tragedyalarında temel mitlerin yorumlanmasına yönelik alegorik öğelere rastlanır. Roma tiyatrosu klasik Yunan tiyatrosuna göre daha yalın bir alegori kullanmış ve herşeyden Kader Tanrıçası Fortuna'yı sorumlu tutmuştur. Ortaçağ ibret oyunlarında alegori Hıristiyan simgeciliği üzerine temellenir; insanın ikilemleri, soyut erdem ve kötülüklerin kişileştirilmiş çatışmalarıyla temsil edilir. Ben Jonson 16. yüzyılda geliştirdiği tipler komedisi(*) türünü, insanın mizacını belirlediği düşünülen dört temel madde (toprak, su, hava, ateş) üzerine kurar. Bu mizah alegorisi sonradan 18. yüzyıl İngiliz komedi tiyatrosunun töre komedisi(*) tarzına dönüşür. 19. yüzyılda alegorik güldürü oyunlarının ustaları Wilde, Shaw ve Pirandello'dur. Ionesco, Genet, Beckett gibi 20. yüzyıl oyun yazarlarında gerçeküstücülük alegorik tarzın bir çeşitlemesidir.

En eski çağlardan beri insan dinsel anıtlar yapmış, kutsal resimler çizmiştir. Zafer taklarıyla zafer arabaları şan ve zafer simgeleri olmuştur. Alegori sayısal simgelerden de yararlanmıştır: Üçleme'yi simgeleyen üç rakamının kutsallığı ve bilim devrimi öncesi kozmolojideki önemi gibi. Müzikte simgecilik 18. yüzyılda Johann Sebastian Bach gibi Barok bestecilerce kullanılmış, 19. yüzyılda Richard Wagner'in yapıtlarında tiyatro, dans ve müzik tümüyle alegorik ve efsanevi bir anlatımda birleşmiştir.

Doğu'da alegorik edebiyat. Hindistan'da çok eskiye giden fabl geleneğinin eski Yunan'dan daha önce başlayıp başlamadığı saptanamamıştır. Bilinen biçimleriyle Yunan fabllları daha eskidir, ama burada Hindistan kökenli fabllların kaybolmuş olabileceğini de dikkate almak gerekir. Fabl Hindistan'da Budacı öğretinin bir aracı olarak kullanıldı. Buda'nın doğumunu ve hayvan biçimindeki önceki yaşamını öyküleyen *cataka*'lar Yunan fabllarını hatırlatır ve hepsi bir ahlak dersiyle biter. Yazıya geçiriliş tarihleri daha geç olmakla birlikte İÖ 5. yüzyılda söylendikleri sanılır. Bunların en önemlisi Sanskrit hayvan fabllarından oluşan *Pançatantra*'dır. Özgün kitap kayıptır, ama 8. yüzyılda Arapçada toplanan *Kelile ve Dimne* (Türkçede *Hümayûnname* adıyla da tanınır) fabllları arasında günümüze ulaşmıştır. *Kelile ve Dimne* aslan-kralın danışmanı iki çakalın adıdır. Kitap, her biri siyasal kurnazlık ve deneyim ilkelerini öğretmeyi amaçlayan fabllardan oluşur. *Kelile ve Dimne* 13. yüzyılda *Directorium humanae vitae* (İnsanın Yaşam Rehberi) adıyla Capualı Johannes tarafından Latinceye çevrilmiş ve Doğu fabllarının Avrupa'da tanınmasına aracı olmuştur.

Qin hanedanı sırasında yaşamış (İÖ 221-206) Çinli filozoflar görüşlerini açıklamak için eğretilemeye başvururlardı; "gerçekçi" düşünürler olan Çinliler soyut öykülerden çok dinleyicinin ilgisini uyanık tutacak ve kıssadan çıkarılacak hisseyi belirten yalın bir alegorik tarz kullanırlardı. Bu filozoflardan yüz yıl kadar önce, Mengzi adlı Konfüçyüsçü bir filozofun anlattığı küçük alegorinin amacı, insanın kaybettiği doğal saflığını ve iyiliğini yeniden bulabilmesi için büyük bir çaba harcaması gerektiğini göstermekti. "Köpeğini ya da tavuğunu kaybeden bir adam hemen onları aramaya koyulur ama doğduğunda sahip olduğu ve sonradan kaybettiği iyiliğini hiç aramaz. Bu çok hayıflanılması gereken bir durum değil midir?" Aynı yazar kişinin zihinsel gelişiminin aceleye getirilmemesi gereken bir süreç olduğunu vurgulamak için de şu meseli kullanmıştır: "Song'lu bir adam bir tarlaya tohum ekti. Ama filizler öylesine yavaş büyüyordu ki, bir gün tarlayı dolaşarak hepsini ucundan biraz yukarı çekti. Eve geldiğinde çok yorulduğunu ama filizlerin büyümesini hızlandırdığı için yorgunluğuna değdiğini söyledi. Tarlaya koşan oğlu filizleri ölmüş buldu." Bu ve bunun gibi öykülerin bir bölümünün halk geleneğinden alındığı, bir bölümünün de özgün öyküler olduğu sanılır. Batı'da geliştiği biçimiyle kişileştirilmiş hayvan öyküleri ise Çin geleneğinde yoktur. Bunun nedeni, insan gibi düşünen ve davranan hayvan kavramının Çin düşünme biçimine çok ters gelmesidir.

Japonya'da *Kocikı* (712; Eski Konular Derlemesi) ve *Nihon şoki* (8. yy; Japonya Vakayinameleri) gibi tarih kitaplarında resmi tarih, olayların arasına sıkça serpiştirilmiş fabllarla anlatılmıştır. Bu tür anlatım Kamakura döneminde (1192-1333) en gelişmiş biçimini bulmuştur. Muromaçi döneminin (1338-1513) sonuna doğru Cizvit misyonerleri Japonya'ya Aisopos fabllarını tanıtmışlar ve bu fabların etkisi Japon öykülerinde 19. yüzyıla değin sürmüştür.

Türk edebiyatında Şeyhi'nin *Harname*'sinde, 19. yüzyılda Şeyh Galib'in *Hüsnü Aşk*'ında, 20. yüzyılda da Sabahattin Ali'nin *Sırça Köşk* ve Fakir Baykurt'un *10. Köy* adlı yapıtlarıyla Yahya Kemal'in "Sessiz Gemi" ve Ahmed Haşim'in "Merdiven" şiirlerinde alegorik özelliklere rastlanır.

Alegrete, Brezilya'da, Rio Grande do Sul eyaletinin batısında kent. Ibiraputiã Irmağının (*rio*) kıyısında, denizden 89 m yükseklektedir. 1817'de kurulmuş, 1857'de kent statüsü kazanmıştır. Alegrete yöresinde hayvancılık ana uğraştır. Kentte, gelişmiş bir et ürünleri sanayisi vardır ve kent dışına yün ve deri yollanır. Pôrto Alegre'nin batısında bir demiryolu kavşağı konumunda olan kente kara ve hava yoluyla da ulaşılabilir. Nüfus (1981 geç.) 54.786.

Alegría, Ciro (d. 4 Kasım 1909, Saltimbanca - ö. 17 Şubat 1967, Lima, Peru), Perulu yazar. Romanlarında Peru Yerlilerinin yaşamlarını konu edinmiştir.

San Juan Ulusal Yüksekokulu'nda öğrenim gören Alegría, Yerlilerin yaşamına ilişkin ilk elden bilgilerini, doğduğu Huamachuco eyaletinde edindi. *La serpiente de oro* (1935; Altın Yılan) adlı romanında Peru'nun Marañón Irmağı boyunca rastladığı değişik yaşam biçimlerinden görünümler çizdi. *Los perros hambrientos* (1938; Aç Köpekler), Peru'nun dağlık bölgelerinde

Alegría, 1941
UPI - EB INC

koyun çobanlığı yapan Yerlilerin karşılaştıkları güçlükleri anlatır. *El mundo es ancho y ajeno* (1941; Dünya Büyük ve Yabancıdır) adlı romanı, genellikle Alegría'nın başyapıtı sayılır. Romanda, gözünü toprak hırsı bürümüş beyaz adamlara karşı Peru'nun dağlık bölgelerinde varlığını sürdürmeye çalışan bir Yerli kabilesinin verdiği yaşam kavgası epik bir tarzda anlatılır. Kısa öykülerden oluşan *Duelo de caballeros* (1963; Şövalyelerin Düellosu) ve *Novelas completas* (1963; Tüm Öyküleri) Alegría'nın son yapıtlarıdır.

1930'da üyelerine Apristalar adı verilen Yerli yanlısı, militan Amerika Devrimci Halk Birliği'ne katılan Alegría, etkin bir toplumsal reform yanlısı oldu. 1931 ve 1933'te yasadışı siyasal etkinliklerinden ötürü iki kez hüküm giydi; 1934'te Şili'ye sürgün edildi. 1941'den 1948'e değin ABD'de yaşayan Alegría, 1948'de Peru'ya dönerek ölümüne değin oradan ayrılmadı.

Alehin, Aleksandr, ALYEHİN olarak da yazılır, asıl adı ALEKSANDR ALEKSANDROVİÇ ALYOHİN (d. 1 Kasım 1892, Moskova - ö. 24 Mart 1946, Estoril, Portekiz), 1927'den 1935'e, daha sonra da 1937'den ölümüne değin dünya birinciliğini elinde tutan satranç oyuncusu. Kullandığı hücum yöntemlerinin çeşitliliğiyle tanınmıştır.

Küçük yaşlarda satranç oyunculuğunda iyi bir düzeye ulaşan Alehin, 17 yaşında turnuvalarda başarılı olmaya başladı. I. Dünya Savaşı patlak verdiği sırada, Mannheim'da bir turnuvadaydı. Enterne edildiği yerden kaçarak Rus ordusunun Kızılhaç birliğinde görev aldı.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Fransız yurttaşlığına geçti. Paris Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1927'de, yaklaşık üç ay süren bir karşılaşmada Kübalı José Raúl Capablanca'yı yenerek dünya birincisi oldu. 1935'te Hollandalı Max Euwe'ye kaptırdığı birinciliği, 1937'de geri aldı. II. Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda çevirmen olarak görev yaptı.

Aleijadinho, asıl adı ANTÔNIO FRANCISCO LISBOA (d. 9 Ağustos 1738 ?, Villa Rica - ö. 18 Kasım 1814, Mariana, Brezilya), çok sayıda ürün vermiş ve yapıtlarıyla etkili olmuş Portekiz-Yerli melezi Brezilyalı hey-

kelci ve mimar. Rokoko üslubundaki heykelleri, yaptığı kiliselerin dramatik, ağırbaşlı havasıyla bütünleşir.

Aleijadinho sakat olarak doğdu (Aleijadinho "Küçük Kötürüm" anlamına gelir). Giderek ellerini hiç kullanamaz olmasına ve görme duyusunu yitirmesine karşın, uzun süren yaşamının sonuna değin, aletleri bileklerine bağlayarak yorulmak bilmeden çalıştı. Tasarımlarını yaptığı ve gerçekleştirdiği Congonhas do Campo'daki Bom Jesus de Matozinhos (1757-77) ve Ouro Prêto'daki São Francisco (1766-94) kiliselerinin dekorasyonlarını da kendisi yapmıştır.

Aleixandre, Vicente (d. 26 Nisan 1898, Sevilla, İspanya - ö. 14 Aralık 1984, Madrid, İspanya), 1977 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan İspanyol şair. İç Savaş boyunca ve Franco'nun başta bulunduğu yıllarda sağlığı kötü olduğu için İspanya'da kalmasına karşın rejime ödün vermeyerek 1927 kuşağı şairleri arasında benzersiz bir konum edinmiştir. Çoğu kez gerçeküstücü olarak tanımlanmışsa da, kendisi bu nitelemeyi her zaman yadsımıştır. Sigmund Freud'un yapıtlarından derin biçimde etkilenmiş, canlı ve renkli şiirler yazmıştır.

Bir demiryolu mühendisinin oğluydu. 1900-09 arasında Malaga'da, daha sonra da hukuk ve işletmecilik eğitimi gördüğü Madrid'de bulundu. 1920'den 1922'ye değin ticaret hukuku dersleri verdi. Daha sonra bir demiryolu şirketinde çalıştı. 1925'te böbrek tüberkülozuna tutuldu; ilk şiirlerini iyileşme döneminde yazdı. *Ambito*'nun (1928; Kapsam) yayımlanmasından sonra, Federico García Lorca ve Jorge Guillen gibi şairlerle dostluk kurdu. 1936'dan 1944'e değin şiirlerinin yasaklanmasına karşın, İspanya İç Savaşı boyunca İspanya'dan ayrılmadı. 1949'da İspanya Kraliyet Akademisi'ne seçildi. Franco döneminde, farklı okullardan genç yazarları yüreklendirdi; hapiste olan yazarların serbest bırakılması, sansürün yumuşatılması için uğraş verdi.

Ona Ulusal Edebiyat Ödülü'nü kazandıran ve ilk önemli kitabı olan *La destrucción o el amor*'da (1935; Yıkım ya da Aşk) beliren üslubuyla serbest nazmın ustası kabul edilir. Bu yapıtta, fiziksel evrenle insanın özdeşleşmesi temasını işler. *Sombra del paraíso*'da da (1944; Cennetin Gölgesi) benzer temalar görülür. Zaman, ölüm ve insan dayanışması temalarına değindiği *Historia del corazón* (1954; Kalbin Tarihi) ve *En un vasto dominio*, (1962; Uçsuz Bucaksız Bir Ülke) adlı kitaplarında, insan yaşamı gittikçe artan bir önem kazanır.

Aleixandre'nin daha sonraki şiirleri metafizik niteliktedir. *Poemas de la consumación* (1968; Yetkinlik Şiirleri) ve *Diálogos del conocimiento*'da (1974; İçgörü Konuşmaları) ölümü, bilgiyi ve deneyimi inceler.

Aleixandre, son derece derin ve özgün şiirlerinin yanı sıra çağdaş yazarları anlattığı *Los encuentros* (1958; Karşılaşmalar) adlı bir kitap da yayımlamıştır.

Aleksandar KARAGEORGEVIĆ (d. 11 Ekim 1806, Topola, Sırbistan - ö. 4 Mayıs 1885, Temeşvar, Banat, Avusturya-Macaristan), 1842-58 arasında Sırbistan prensi.

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak özerkliğini elde etmesine (1804-13) öncülük eden Karageorge'nin (Kara Yorgi) üçüncü oğluydu. Sırp parlamentosu (*Skupština*) tarafından Sırbistan prensi seçilinceye değin (1842) sürgünde yaşadı. Rusların bu seçime karşı çıkmasına, Osmanlıların da prensliğin babadan oğula geçen bir mevki olduğunu reddetmesine karşın tahta çıkmayı kabul eden Aleksandar, yönetimi seçkin senatörlerden oluşan bir oligarşinin eline bıraktı. Bu grup, Sırp bürokrasisini çağdaşlaştırmak amacıyla prensliğin eğitim, hukuk ve yargı sistemlerini geliştirmeye, ekonomide para ve kredi kullanımını yaygınlaştırmaya çalıştı. Aleksandar'ın ve senatör-danışmanlarının iyi niyetine karşın, bu uygulama kısa zamanda yozlaşarak geleneksel köylülük değerlerinin ağırlıkta olduğu toplumda yaygın bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Öte yandan, bürokrasinin nitelikli personel gereksinimini karşılamak amacıyla yaratılan yeni aydın zümre, Batı'dan yalnızca basit bürokratik reformların değil, parlamenter hükümet sisteminin de alınmasını isteyen ayrı bir muhalefet oluşturdu. Aleksandar, Güney Macaristan'daki Sırpların 1848'de Macarlara karşı giriştiği devrimci ayaklanmaya destek vermeyi reddetmekle birlikte, gönüllülerin sınırı geçmesini kabul etti. Daha sonra, Avusturya'nın, Sırbistan'ın Rusya'ya yardım etmemesi yönündeki baskısına boyun eğerek Kırım Savaşı (1853-55) sırasında tarafsızlığını korudu. Bunun sonucunda, panslavizm yanlısı birçok Sırbın desteğini yitirdi.

Aleksandar, 1857'de oligarşinin önde gelenlerinden bazılarını yetkisiz duruma getirdi. Ama ertesi yıl toplanan parlamento, onun tahttan çekilmesi konusunda diretti. Başka çaresi kalmayan Aleksandar, bu isteğe boyun eğerek bundan sonraki yaşamını sürgünde geçirdi.

Aleksandar OBRENOVIĆ (d. 14 Ağustos 1876, Belgrad - ö. 11 Haziran 1903, Belgrad), Sırbistan kralı (1889-1903). Halk tarafından sevilmeyen otoriter yönetimi Obrenović hanedanının sona ermesine yol açmış, kendisi de bir suikast sonucunda öldürülmüştür.

Prens (sonradan kral) Milan ile (1868-89) eşi Natalie'nin tek çocuğu olan Aleksandar, 6 Mart 1889'da babasının tahttan çekilerek çocuk yaştaki oğlu için bir naipler kurulu oluşturmasıyla tahta çıktı. 13 Nisan 1893'te naipler kurulunu feshederek hükümetin denetimini kendi üzerine aldı.

Aleksandar başlangıçta iyi karşılandıysa da, Rusya yanlısı Radikal Parti'yi hükümetin dışında tutması, liberal 1889 Anayasası'nı yürürlükten kaldırarak (1894) yasama gücünü sınırlayan 1869 Anayasası'nı yürürlüğe koyması, kabinesindeki bakanları sık sık değiştirmesi ve 1889'dan beri ülke dışında yaşayan Avusturya yanlısı babasını silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak yeniden Sırbistan'a getirtmesi (1897) nedeniyle çok geçmeden yandaşlarının önemli bir bölümünü yitirdi.

Politikasına ve otoriter tutumuna karşı basının sert bir muhalefet başlatması üzerine, babasının da kışkırtmasıyla basın ve toplantı özgürlüklerini kısıtladı. Babasına karşı girişilen başarısız suikast (1889) daha da baskıcı önlemler alınmasına, özellikle de Radikallerin hareketlerinin kısıtlanmasına yol açtı.

Gerek babasının, gerekse öbür siyasal danışmanlarının kesinlikle karşı çıkmasına karşın 1900'de metresi dul Draga Mašin ile evleneceğini açıklayınca Aleksandar'ın saygınlığı daha da azaldı. Daha önce Bohemyalı bir mühendisle evli olan Draga Mašin, Aleksandar'ın annesinin nedimesiydi. Aleksandar'dan 10 yaş büyüktü ve pek iyi bir ünü yoktu. Bu kararı protesto etmek üzere Aleksandar'ın kabinesindeki bakanların tümü istifa etti.

Bu skandal Aleksandar'ı daha liberal bir anayasayı onaylamaya (1901) ve yasama organı içinde ikinci bir meclis olarak senatoyu oluşturmaya zorladı. Hükümdarlığı boyunca, bir yandan ülkesinin ekonomisini düzeltti, bir yandan da ordusunu güçlendirdi. Ayrıca, ilk kez 1865-68 arasında Kral Mihailo Obrenović (1860-68) döneminde gündeme gelen Balkan ittifakı konusunu yeniden canlandırarak, Sırbistan'ın uluslararası konumunu geliştirmeye çalıştı.

Ama anayasaya aykırı bazı girişimlerde bulunmak amacıyla anayasayı birkaç saatliğine feshetmesi (1903), meşruti yönetime saygısızlığını ortaya koydu. Muhalefetin giderek büyümesi sonucunda askerler tarafından düzenlenen darbe, halkın büyük çoğunluğunca hoşnutlukla karşılandı. Darbeciler kraliyet sarayını basarak Aleksandar'ı, Draga'yı ve bazı saray mensuplarını öldürdüler.

Aleksandar I (d. 16 Aralık 1888, Cetinje, Montenegro - ö. 9 Ekim 1934, Marsilya, Fransa), 1921-29 arasında Sırp, Hırvat ve Slovenlerin, 1929-34 arasında da Yugoslavya'nın kralı. Etnik ve siyasal olarak bölünmüş olan ülkesini birleştirmek için uğraş vermiştir.

Aleksandar, Petar Karageorgević ile (1903-18 arasında Sırbistan'ın, 1918-21 arasında da Sırp, Hırvat ve Slovenlerin kralı) Montenegrolu Zorka'nın ikinci oğluydu. Çocukluğunu, sürgünde olan babasının yanında Cenevre'de geçirdikten sonra, 1899'da Petersburg'a giderek çarlık hassa alayına girdi (1904). Ağabeyinin kendi hakkından vazgeçmesi üzerine, veliaht olarak Sırbistan'daki ailesinin yanına gitti (1909).

Balkan Savaşları (1912-13) sırasında başarılı bir komutan olduğunu kanıtlayan Aleksandar, hasta olan Kral Petar tarafından Sırbistan naipliğine atandı (24 Haziran 1914). I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan silahlı kuvvetlerinin başkomutanlığını yaptı ve 31 Ekim 1918'de Belgrad'a girdi. Naip prens olarak, 1 Aralık 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulduğunu açıkladı.

Yeni devletin istikrarsızlığı, anayasaya bağlılık yemini ettiği gün (28 Haziran 1921) Aleksandar'a karşı düzenlenen bir suikast girişimiyle kendini gösterdi. Aleksandar gene de aynı yılın 16 Ağustos'unda babasının yerine kral oldu ve 8 Haziran 1922'de Romanya kralı I. Ferdinand'ın kızlarından Marie ile evlendi. Ülkesindeki birbirine düşman milliyetçi gruplarla siyasal partileri aynı devlet birliği içinde toplamaya çalıştı.

1920'ler boyunca tırmanan siyasal gerginlik, hükümetteki bakanların birçok kez değiştirilmesini zorunlu kıldı. Montenegrolu bir milletvekilinin, parlamento (*Skupština*) toplantısı sırasında birkaç Hırvat milletvekilini öldürmesiyle (20 Haziran 1928) siyasal gerginlik doruğa ulaştı. Bu olay üzerine Hırvat temsilciler parlamentodan çekildi. Parlamentonun yeniden oluşturulması konusunda yeterli bir uzlaşma sağlayamayan ve etkili bir hükümet kuramayan Aleksandar, parlamentoyu dağıttı. Ardından 1921 Anayasası'nı feshederek bir diktatörlük kurdu (6 Ocak 1929).

Uyruklarını birleştirme yönünde çabalarını sürdürerek ülkenin adını Yugoslavya olarak değiştirdi (3 Ekim 1929). Etnik, dinsel ya da bölgesel ayrımlara dayanan bütün siyasal partileri feshetti. Devletin yönetsel yapısını yeniden düzenledi. Ülkede standart bir yasal sistem oluşturdu, eğitim programlarında da birliği sağladı; ayrıca ulusal tatil günlerini belirledi. Köylünün içinde bulunduğu mali güçlükleri gidermeye çalıştı. Bulgaristan'la ilişkileri yumuşattı (1933); Yugoslavya'yı hem Küçük Antant'a (Çekoslovakya ve Romanya'yla) hem de Türkiye,

Yunanistan ve Romanya arasında bir ittifak olan Balkan Paktı'na (1934) soktu.

Aleksandar zamanla askeri desteğe gereksinim duyan bir polis devleti yarattı. 3 Eylül 1931'de yürürlüğe giren yeni anayasa ile aslında diktatörlüğe yasal temel sağlanmıştı. Aleksandar'ın uygulamaları başlangıçta hoşnutlukla karşılanmakla birlikte, 1932'ye gelindiğinde, Büyük Bunalım'a bağlı olarak ülkede başgösteren ekonomik bunalıma siyasal hoşnutsuzluk da eklendiği için, demokrasiye dönme yolundaki istekler yoğunlaştı. Bunun sonucunda Aleksandar parlamenter bir hükümet sistemine dönmeyi ciddi olarak düşündüyse de, bunu gerçekleştirmeye olanak bulamadan, Fransa'ya yaptığı resmî bir ziyaret sırasında Hırvat ayrılıkçıları tarafından öldürüldü.

Aleksander, Lehçe tam adı ALEKSANDER JAGIELLOŃCZYK (d. 5 Ağustos 1461, Kraków, Polonya - ö. 19 Ağustos 1506, Vilnius, Litvanya), 1501-06 arasında hüküm sürmüş Polonya kralı. Jagiello hanedanındandır ve ağabeyi Jan Albert'in ardından tahta geçmiştir.

Aleksander, krallığı süresince mali denetim yetkisini elinden alan ve ayrıcalıklarını kısıtlayan Polonya Senatosu'na ve soylulara karşı tahtını savunmaya çalıştı. Moskova Prensliği'nin saldırılarına uğrayan Polonya birinci şövalyesine mali kaynak yetersizliği yüzünden yardım edemediği gibi, Rus çarı III. İvan'ın Litvanya'yı Tatarlara yağmalatmasını da önleyemedi. Bütün yapabildiği, Smolensk ile birkaç başka küçük kaleyi savunmak ve çarın kızı olan karısı Yelena'yı, çar ile aralarında barışı sağlaması için arabuluculukla görevlendirmek oldu. Polonya, Tuna kıyılarındaki güvenliğini, ancak Moldavya voyvodası Stefan'ın ölümünden sonra sağlayabildi. Aleksander, liberal görüşlü Papa II. Julius'tan mali destek aldıktan sonra Prusya eyaletlerindeki Töton Şövalyelerinin saldırılarını da belli ölçülerde engelledi.

Aleksandır I (d. 5 Nisan 1857, Verona, Venedik - ö. 17 Kasım 1893, Graz, Avusturya), özerk Bulgaristan'ın ilk prensi.

Battenberg prensi Alexander'ın (sonradan Hessen prensi) oğlu ve Rus çarı II. Aleksandr'ın en gözde yeğeniydi. Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1877-78) Ruslarla birlikte savaştı. Savaş sonunda Bulgaristan özerklik kazandı ve Berlin Kongresi (1878) kararları uyarınca Aleksandır, özerk Bulgaristan'ın prensi seçildi (29 Nisan 1879). Ama Ruslar, içişlerine yoğun olarak müdahale etmeye

Aleksandır I
Bild Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

başladılar. Aleksandır, anlamsız olarak nitelediği liberal anayasaya sırt çevirerek önce ulusal meclisi dağıttı (1880). Ardından anayasayı askıya alarak bütün iktidarı kendisinde topladı (1881). Rusya'da III. Aleksandr'ın tahta çıkmasından sonra bu ülkeyle ilişkileri bozuldu; Rus müdahalelerine karşı koyabilmek için Prens Aleksandır anayasayı yeniden yürürlüğe koydu (1883) ve liberallerle muhafazakârlardan oluşan yeni bir hükümetin işbaşına geçmesini kabul etti.

Bulgaristan Doğu Rumeli'yi ilhak edince (Eylül 1885) Rus-Bulgar ilişkileri daha da kötüleşti. Rus çarı, Prens Aleksandır'ı tahtından uzaklaştırmaya karar verdi. Ayrıca Sırbistan'daki karışıklıklar da gittikçe arttı ve savaşla sonuçlandı (Kasım 1885). Aleksandır, Bulgar kuvvetlerine başarıyla kumanda ederek Kasım 1885 sonlarında Sırbistan topraklarına girdi. Ama Avusturya'nın baskısıyla önce bir ateşkes antlaşmasını, ardından da mevcut düzeni koruyan bir barışı kabul etmek zorunda kaldı (Bükreş Antlaşması, Mart 1886). Gene de Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a resmen katılması konusunda büyük devletlerin onayını almayı başardı (Nisan 1886). 21 Ağustos 1886'da, Rus yanlısı subayların yaptığı bir darbeyle tahttan çekilmeye zorlandı ve çok sıkı güvenlik önlemleri altında sınır dışı edildi. Bir süre sonra yeniden ülkesine dönerek taht üzerinde hak iddia ettiyse de, Rusya'nın desteğini sağlayamayınca 7 Eylül 1886'da resmen tahttan çekildi. Daha sonra Hartenau kontu unvanını alarak Avusturya ordusunda general rütbesiyle görev aldı.

Aleksandr I, tam adı ALEKSANDR PAVLOVİÇ (d. 23 Aralık 1777, Petersburg, Rusya - ö. 1 Aralık 1825, Taganrog), 1801-25 arasında hüküm süren Rus çarı. Napoléon Savaşları sırasında Napoléon'la bir dost, bir düşman olmuş, sonunda Napoléon'u yenilgiye uğratan koalisyonun oluşmasına katkıda bulunmuştur (1813-15). Ayrıca Viyana Kongresi'ne (1814-15) katılmış ve Kutsal İttifak'ın(*) kurulmasına (1815) öncülük etmiştir.

Gençlik yılları. Büyük dük Pavel Petroviç (sonradan I. Pavel) ile Württemberg-Montbéliard prenseslerinden büyük düşes Maria Fyodorovna'nın ilk çocuklarıydı. Büyükannesi çarıçe II. Yekaterina (Büyük) tarafından yetiştirildi. Askeri eğitimini Gatçina'da, sert ve katı bir asker olan Aleksey Arakçeyev'in yönetiminde yaptı. Romanov soyunun sürmesini güvenceye almak isteyen II. Yekaterina, 16 yaşındaki Aleksandr'ı o sırada 14 yaşında olan Baden-Durlach prensesi Louise ile evlendirdi.

Tahta çıkışı. Hükümdarlığı Rusya için karanlık bir dönem olan I. Pavel 23 Mart 1801'de bir grup asker ve soylu tarafından öldürüldü. Aleksandr ertesi gün tahta çıktı. Soylu ailelerden gelmelerine karşın liberal görüşlü olan Prens Adam Czartoryski, kont Pavel Stroganov, kont Viktor Koçubey ve Nikolay Novosiltsev adlı dört arkadaşıyla Özel Komite'yi (Neglasni Komitet) oluşturdu. Komite, "ulusun refahının temeli olacak iyi yasalar" hazırlamayı amaçladığını açıkladı.

Aleksandr ve yakın danışmanlarının en önemli başarıları geniş kapsamlı bir eğitim planını uygulamaya koymak oldu. Bu plan çerçevesinde çeşitli türlerde çok sayıda yeni okul ile öğretmen yetiştirecek kurumların açılması ve üç yeni üniversitenin kurulması öngörülüyordu. Serflik kurumunu, Rusya'yı korkunç bir geriliğe mahkûm eden "bir rezalet" olarak görmesine karşın soyluların muhalefetinden çekinen Aleksandr, serfliğin kaldırılması konusunda herhangi bir girişimde bulunmadı.

Dış politikasının ilk dönemi. Dış politika, Aleksandr'ın hükümdarlığı boyunca en çok ilgilendiği konu oldu. Tahta çıkar çıkmaz I. Pavel'in bozmuş olduğu İngiliz-Rus ittifakını yeniledi. Napoléon'un fetihçi eğilimini dizginleyerek onu ılımlaştırmayı uman Aleksandr, Fransa ile olan iyi ilişkileri de sürdürdü. Prusya kralı III. Friederich ve Kraliçe Louise ile bir dostluk antlaşması imzaladı. Daha sonra da, Avusturya ile iyi ilişkilere yöneldi.

Ama, Napoléon'un sınır ihlalleri, dünyaya egemen olma arzusu ve 1804'te imparator olarak taç giymesi, Aleksandr'ı ona savaş açmak zorunda bıraktı. Yapılan savaşta, Rus ve Avusturya orduları Moravya'daki

Aleksandr I
Jean Baptiste Isabey'in bir minyatür çalışması, y. 1814, Mrs. Merriweather Post Koleksiyonu, Hillwood, Washington, D.C.
Hillwood, Washington, D.C.

Austerlitz'de yenilgiye uğradı (2 Aralık 1805) ve toprakları düşman işgali altında kalan İmparator II. Franz bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Fransızlar Rus sınırını aşmadılar.

Aleksandr 1806'da Jena'da ve Auerstädt'da Napoléon'a yenilen Prusya'nın yardımına koştu. Savaşlar Doğu Prusya'da oldu. Eylau'da kazanılan kısmi bir başarının ardından, General Bennigsen komutasındaki Rus ordusu 14 Haziran 1807'de Friedland'da ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun ardından iki imparator, 25 Haziran'da Tilsit (bugün Sovetsk) açıklarında, Niemen Irmağı üstünde buluştular. Aleksandr zaman kazanmak kaygısıyla Napoléon'un hemen her önerisini kabul etti. Anlaşmaya göre Aleksandr İngiltere ile olan ittifaktan vazgeçecek, Napoléon'un Kıta Sistemine bağlı kalarak İngiltere'nin tecrit edilmesini kabul edecek, 1795 bölünmesiyle Prusya'ya bırakılan Polonya topraklarında Varşova Büyük Düklüğü'nün kurulmasını onaylayacaktı. Karşılığında Napoléon da Aleksandr'in Osmanlı ve İsveç topraklarında yayılma emellerine izin veriyordu. Ama, izleyen olaylar Tilsit görüşmelerinde Rus çarının Fransa imparatorunu kandırdığını gösterecekti.

Tilsit'ten 1812'ye. Tilsit İttifakı, Rusların büyük çoğunluğunda öfke yarattı; aşağılanmış olmanın yanı sıra, İngiltere'yle ticaret bağlarının kesilmesiyle ekonomik çöküntüye de sürüklendiklerini düşünen Ruslar, çarı suçlamaya başladılar. Ama, Aleksandr planlarını gizli tuttu. Artık vazgeçilmez dostu olan Gatçina'daki öğretmeni Arakçeyev'in yardımıyla ordularını yeniden düzenledi ve güçlendirdi.

Aleksandr bu arada yeniden iç reformlara yönelerek yetkin bir hukukçu ve Napoléon hayranı olan Mihail Mihailoviç Speranski'yi Rus adli yapısını yeniden düzenlemekle görevlendirdi. Ama, dış olayların gündeme gelmesi üzerine Speranski'nin hazırladığı kapsamlı planın yalnızca bir bölümü uygulandı.

Rusya'da Fransa'ya karşı duyulan güçlü

tepkiye karşın, Aleksandr 1808'de Saksonya'nın Erfurt kentinde yeniden Napoléon'la buluştu; ama, bu kez imparatora yakınlık göstermedi. 1809'da Fransa ile Avusturya arasında patlak veren savaşta Aleksandr, söz vermiş olmasına karşın Napoléon'un yanında yer almadı. Bu tarihten başlayarak iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. Gerginliğe yol açan olaylar, her iki taraf için de savaş hazırlıklarının gerekçesi oldu.

Gerek ülke içinde gerekse sarayda Fransa'ya duyulan şiddetli tepki, Aleksandr'ı hukuk danışmanı Speranski'yi işinden uzaklaştırmaya zorladı. Bu kez çok sevdiği kız kardeşi Yekaterina Pavlova'nın egemen olduğu yurtsever bir grubun görüşlerini benimseyen Aleksandr, var olan koşullarda Rusya'nın geleneksel kurumlarını korumasının daha uygun olacağına karar verdi.

Napoléon'un yenilgisi. Napoléon 600 bin askerden oluşan büyük ordusuyla 24 Haziran 1812 günü Rusya'ya girdi. Fransızlar hızla ilerleyerek Rusları siperlerinden söküp attılar ve Moskova'ya kadar ilerlediler. Napoléon, Moskova düşünce çarın teslim olacağını düşünüyordu. Ama, kanlı Borodino Savaşı'ndan sonra Moskova, vali kont Fyodor Rostopçin'in emriyle yakılmış, Aleksandr ise barış istemişti. Napoléon, yıkıma uğramış ve uzun süre kalamayacağı bir kentte karargâh kurmak zorunda kalmıştı. Kamuoyunun baskısıyla başkomutanlığa getirilmiş olan General Kutuzov uyguladığı parlak strateji ve kahraman yurtseverlerin yardımıyla düşmanı önüne katıp ülkeden çıkardı.

Aleksandr artık "Ya Napoléon ya ben" diyor, Moskova alevlerinin "ruhunu aydınlattığını" söylüyordu. Fransızların ülkeden atılmasından sonra Avrupa'yı silaha sarılmaya ve Napoléon'un fetihleriyle köleleştirilmiş olan halkları kurtarmaya çağırdı. Coşkusu, azmi ve zafere ulaşma konusundaki sarsılmaz kararlılığı, Prusya kralı ile Avusturya imparatorunu da canlandırdı ve yüreklenen Müttefikler Ekim 1813'te Leipzig'de zafere ulaştılar. Aleksandr, Mart 1814'te Paris'e girdi.

Aleksandr bu gelişmelerin sonucunda Avrupa'nın en güçlü hükümdarı ve kıtanın kaderini tayin edebilecek kişi durumuna geldi. 1814 sonbaharında Viyana'da tarihin en büyük uluslararası kongrelerinden birinin toplanmasını sağladı. Kongrede savaş sonrası Avrupa'ya yeni bir yapı kazandırıldı.

Napoléon'un sürgünde bulunduğu Elbe'den dönüp tahtı ele geçirmesi üzerine yeniden patlak veren savaş, Fransızların 18 Haziran 1815'te Waterloo'da Müttefikler tarafından kesin olarak yenilmesiyle son buldu. Zafer kazanan hükümdarlar bir barış antlaşmasının çerçevesini oluşturmak üzere Paris'te yeniden bir araya geldiler.

Son on yılı. Ülkesinin Fransızlar tarafından istila edilmesinden sonra dine dönmüş olan Aleksandr, Paris'teyken kâhinliğiyle ünlü bir sofu olan Barbara Juliane Krüdener'in etkisiyle, mistisizme de yöneldi. Dogmalardan arınmış ve Quaker ve Moravya Kilisesi'nin inançlarından güçlü bir biçimde etkilenmiş olan "evrensel" bir dinin savunucusu oldu.

Polonya'yı ele geçiren Aleksandr, kendisini ülkenin kralı ilan etti. "Özgür kurumlara" bağlılığını ve "bu kurumları kendisine bağlı tüm ülkelere yayacağını" söyleyerek yeni bir anayasa hazırlattı. Bu gelişme Rusya'da büyük ümitler uyandırdı. Ancak uzun bir ayrılıktan sonra Rusya'ya dönen çar, artık reformlarla ilgilenmiyordu. Yalnızca Rusya Kitabı Mukaddes Derneği ile ve talihsiz bir yenilik olan askeri koloniler kurma işiyle uğraştı. Bu girişim askerlerle ailelerini daha düzenli bir hayat yaşamalarını sağlamak üzere belirli topraklara yerleştirmeyi amaçlıyordu. Ancak kötü tasarlanmış olan bu koloniler, yalnızca Rus askerlerine değil köylülere de büyük acılar getirdi.

I. Aleksandr II. Paris Antlaşması'ndan sonra dindarlığının da etkisiyle Kutsal İttifak'ı kurdu. Bu ittifakın ardında siyasal olmaktan çok dinsel temelde birleşen bir Avrupa federasyonu düşüncesini görmek olanaklıdır. Ancak çarın hayali, kralların bu ittifakı kendi halklarına karşı bir birliğe dönüştürmeleriyle acıklı biçimde son buldu. "Kutsal Müttefikler" İspanya ve İtalya'da mutlakiyetçi yönetimlere karşı patlak veren bir dizi ayaklanmaya, ortalığı kana boğarak karşılık verdiler.

Bu arada kendisine bağlı Semyonovski alayının ayaklanması Aleksandr'ın liberal düşüncelerinin de sonu oldu; bundan sonra her ayaklanmayı Tanrı'ya karşı bir başkaldırı olarak görmeye başladı. Kendisiyle aynı mezhepten olan Yunanlılar Osmanlı egemenliğine karşı ayaklandığında, onların da asi olduğunu iddia ederek Yunanlılara yardımı reddetti.

Aleksandr, Rusya'ya döndükten sonra her şeyi Arakçeyev'in ellerine bıraktı. Bu dönem Rusya için halk yığınlarının karanlıkta ve bilgisiz bırakıldığı, her tür direnmenin ezildiği bir gericilik dönemi oldu. Ülkeyi liberalleştirmeyi amaçlayan birçok gizli dernek kuruldu. Aleksandr Kırım'a yaptığı bir teftiş gezisi sırasında zatürree ya da sıtmaya yakalandı ve Taganrog'a dönüşünde öldü.

Aleksandr II, tam adı ALEKSANDR NİKOLAYEVİÇ (d. 29 Nisan 1818, Moskova - ö. 13 Mart 1881, Petersburg, Rusya), 1855-81 arasında hüküm sürmüş Rus çarı. Kapsamlı bir reform programı uygulamış ve 1861'de serfliği kaldırmıştır.

1825'te I. Nikolay adıyla çar olan Grandük Nikolay Pavloviç ile Aleksandra Fyodorovna'nın (grandükle evlenip Ortodoks olmadan önce Prusya prensesi Charlotte) en büyük oğluydu. Çocukluğu ve ilkgençliği otoriter babasının ezici kişiliğinin gölgesinde geçti. Eğitimi, annesinin çabalarıyla, insancıl bir liberal ve romantik bir şair olan Vasili Jukovski'nin sorumluluğuna verildi. Orta zekâlı, tembelce bir çocuk olan Aleksandr, yaşamı boyunca öğretmeninin romantik duyarlılığından izler taşıdı. Babasından ve Jukovski'den aldığı birbiriyle çatışan etkilerin yol açtığı gerilim, geleceğin çarının kişiliğine damgasını vurdu.

Aleksandr, Şubat 1855'te babası ölünce, Kırım Savaşı'nın en şiddetli günlerinin yaşandığı sırada, 36 yaşında tahta çıktı. Savaş, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle karşılaştırıldığında Rusya'nın ne kadar geri olduğunu açık biçimde ortaya koymuştu. Rusların uğradığı yenilgiler, eğitim görmüş Rus seçkinleri arasında, ülkede köklü değişiklikler yapılması doğrultusunda genel bir istek uyandırmıştı. Bu isteğin de etkisiyle Aleksandr, "modernleşme" yoluyla Rusya'yı ileri Batı ülkelerinin düzeyine ulaştırmayı amaçlayan bir dizi reform başlattı.

Yeni çar, 1856 ilkbaharında Paris'te barış antlaşmasını imzaladı. Rus kamuoyunca koşulları çok ağır bulunan bu antlaşmanın ardından ele aldığı ilk işlerden biri, ulaşım sisteminin geliştirilmesi oldu. O sırada Rusya'da sözü edilebilecek tek bir demiryolu hattı vardı ve bu hat iki başkenti, Moskova'yla Petersburg'u birbirine bağlıyordu. Aleksandr tahta çıktığında yalnızca 960 km olan demiryollarının toplam uzunluğu, 1881'de öldüğünde 22.525 km'yi bulmuştu. Demiryolu yapımı, o güne değin büyük ölçüde feodal bir tarım toplumu olan Rusya'da, her ülkede olduğu gibi, ekonomik yaşamın canlanması sonucunu doğurdu. Anonim şirketler, bankalar ve kredi kuruluşları gelişmeye başladı. Rusya'nın temel ihraç ürünü olan tahılın pazara ulaşması kolaylaştı.

Aleksandr II, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı, 19. yy
Mrs. Merriweather Post Koleksiyonu, Hillwood, Washington, D.C.
Hillwood, Washington, D.C.

Bir başka modernleşme önlemi olan serfliğin kaldırılması da benzer etkiler yarattı. II. Aleksandr, çıkarları zedelenen toprak sahiplerinin sert muhalefetine karşın, serfliği kaldıran 19 Şubat 1861 tarihli yasanın hazırlanmasına etkin biçimde katıldı. Bu yasayla, o güne değin taşınabilir mülk durumunda olan on milyonlarca insan, kişi özgürlüğüne kavuştu. Ayrıca, uzun bir zaman dilimine yayılan bir kurtarma programıyla, bu köylülere az da olsa toprak dağıtıldı. Temel amacı ekonomik bakımdan ayakta durabilecek mülk sahibi bir köylü sınıfı yaratmak olan reform, çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğradıysa da büyük bir psikolojik etki yarattı. "Fransız Devrimi'nden beri gerçekleştirilen en büyük toplumsal hareket" biçiminde tanımlanarak Rusya'da emeğin özgürleştirilmesi yolunda atılmış önemli bir adım oldu. Ayrıca, Rus toprak sahipleri sınıfının zaten sarsılmış olan ekonomik dayanaklarının çöküşünü de hızlandırdı.

Serfliğin kaldırılması, Rusya'da köhnemiş yönetsel kurumlardan bazısının ciddi olarak yeniden örgütlenmesi gerekliliğini de birlikte getirdi. 1864 tarihli yargı yasasıyla, eski adalet sistemindeki en belirgin aksaklıklar giderildi. Böylece tarihinde ilk kez Rusya birçok yönden Batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek bir adalet sistemine kavuşmuş oluyordu. Gene 1864 tarihli bir yasayla yerel yönetimler de düzenlendi ve üyeleri seçimle belirlenen *zemstvo*'lar (yerel meclisler) kuruldu. Bu meclislerin giderek yaygınlaşması, bir yandan özyönetim uygulamasının sınırlarını genişletti, bir yandan da eğitim, sağlık, yerel zanaatlar ve tarım alanlarında ilerleme sağladı. *Zemstvo* köy okulları, kırsal kesimde okuryazarlığın kısa sürede artmasına yardımcı oldu. Aydın bir devlet adamı olan savaş bakanı Dmitri Milyutin de bu sırada askeri örgütlenme alanında kapsamlı bir reform yürütüyordu. Bu çerçeve içinde askeri öğretim önemli ölçüde iyileştirildi. 1874 tarihli ordu yasasıyla, Rusya'da her sınıftan gençler ilk kez zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü kılındı.

Rusya'da yapılan ve yaşamın çeşitli alanlarını etkileyen küçüklü büyüklü tüm reformların temel amacı ülkenin çağdaşlaşması, feodalizmden kurtulması ve Batı kültürüyle teknolojisinin benimsenmesiydi. Tahta çıktığı andan başlayarak Aleksandr siyasal alanda da bir "yumuşama"ya yönelmişti. Siyasal hükümlüler serbest bırakılmış, Sibirya'daki sürgünlere geri dönme izni verilmişti. Çar, başta Yahudiler ve değişik mezhep üyeleri olmak üzere, dinsel azınlıklar üzerindeki ağır baskıları ya hafifletmiş ya da tümüyle kaldırmıştı. Yurtdışı gezilerine konan kısıtlamalar ve ortaçağa özgü cezalar kaldırılmış, Polonya'daki Rus yönetimi yumuşatılmıştı. Ama bu uygulamalara bakarak II. Aleksandr'ı liberal olarak nitelemek yanlış olur. Mutlakiyet ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan çar, miras olarak devraldığı ve kendisine Tanrı'nın bağışladığı mutlak iktidarı korumakla görevli olduğuna, Rusya'nın henüz meşruti ya da temsili bir yönetime hazır olmadığına inanıyordu. İçte ve dışta karşı karşıya kaldığı sorunlar onun bu inancını pekiştirecekti.

Yurtseverlerin düzenlediği sokak gösterileri ve suikast girişimleriyle çalkanan Polonya'da 1863'te ulusal bir ayaklanma başladı. Batılı devletlerin Polonya lehine müdahalede bulunacakları tehdidi altında, bu ayaklanma güçlükle bastırılabildi. Çar açısından daha da tehlikeli olanı, Rus gençleri arasında nihilist öğretilerin yayılması, radikal bildiriler dağıtılması, gizli dernekler kurulması ve devrimci bir hareketin başgöstermesiydi. Hükümet 1862'den sonra bu olaylara gittikçe yoğunlaşan baskıcı polis önlemleriyle karşılık vermeye başladı. Dimitri Karakozov adlı genç bir devrimcinin Aleksandr'ı öldürmeye kalkışmasıyla 1866 ilkbaharında olaylar doruk noktasına ulaştı. Neredeyse bir mucize sonucu kurtulduğu bu suikast girişimi, çarın daha da tutucu bir çizgiye kayma sürecini hızlandırdı. Bu olayı izleyen sekiz yıl boyunca II. Aleksandr'ın en gözde bakanı, onu düşsel ya da gerçek tehlikelerle korkutarak etki altında tutmayı başaran, gizli polisin başı Pyotr Şuvalov oldu.

Aleksandr'ın, aynı dönemde tutkuyla bağlandığı genç Prenses Yekaterina Dolgorukaya'yla ilişkisi, hem aile çevresinde, hem de Petersburg sosyetesinde otoritesinin zayıflamasına yol açtı. Bu koşullarda çar, Slav milliyetçilerinden gelen baskılara direnemedi. Kesinlikle barıştan yana olmasına karşın, istemeye istemeye Osmanlı egemenliği altındaki Slav halklarının savunucusu kesildi. Sonunda 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Başlangıçtaki bozgunlara karşın Rusya savaştan galip çıktı ve Şubat 1878'de Rus birlikleri Ayastefanos'ta (Yeşilköy) karargâh kurdu. Savaştan sonra toplanan Berlin Kongresi'nde Avrupalı devletler, çarlığın savaş kazançlarını büyük ölçüde sınırladılarsa da, Rusya'nın en önemli kazancı Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti karşısında özerklik kazanması oldu. Sofya'da heykeli dikilen II. Aleksandr'ı Bulgaristan bugün de "kurucuları" arasında anmaktadır.

Ama 1877'deki göreli askeri başarısızlığın etkileri, konferans masasındaki göreli diplomatik başarısızlıkla daha da ağırlaşarak, Rus Devleti'nde büyük bir bunalıma yol açtı. 1879'dan başlayarak yeniden canlanan devrimci terörizmin hedeflerinden biri gene çarın kendisi oldu. Aleksandr'ı vurmaya, trenini raydan çıkartmaya, Petersburg'daki Kışlık Saray'ı havaya uçurmaya yönelik başarısız girişimlerin ardından çar, İçişleri Bakanı Kont Mihail Loris-Melikov'u, kendisine Halkın İradesi adını veren terör örgütünü yok etmekle görevlendirdi. Loris-Melikov'un başka bir görevi de, 1876'dan beri uygulanan baskıcı politikalarla küstürülmüş olan ılımlı kamuoyunu kazanmaktı. Hazırlanan reform taslağı, iki aşamalı seçimle belirlenecek temsilcilerin de katılacağı iki yasama komisyonunun oluşturulmasını öngörüyordu. Loris-Melikov Anayasası olarak adlandırılan bu tasarının yürürlüğe girmesiyle, Rusya'da meşruti düzene geçişin tohumları atılabilirdi. Aleksandr, uzun bir duraksamadan sonra 13 Mart 1881'de bu tasarıyı ilan eden kararnameyi imzaladı. Ama aynı gün, Halkın İradesi'nin gerçekleştirdiği bombalı bir suikast sonucunda ağır yaralanarak öldü.

Aleksandr'ın tarihte büyük önem taşıdığı söylenebilir. Gerçekleştirdiği reformlarda, I. Petro'nun ve Lenin'in gerçekleştirdiği reformlar ölçüsünde önemli sayılabilir. Ama Aleksandr, onların güçlü kişiliğinden yoksundu. Tarihteki önemi yalnızca, çok geniş bir imparatorluğu, gelişmesinin önemli bir aşamasında yönetmiş olmasından kaynaklanır.

Rusya'nın kurumsal modernleşmesi, Aleksandr'ın çarlığı döneminde yavaş yavaş da olsa önemli boyutlara ulaştı. Ülkede, yüzyılın sonraki yıllarında gelişecek olan kapitalizm ve sanayileşme için gerekli temeller atıldı. Aynı dönemde, özellikle Asya'da Rusya'nın genişlemesi hız kazandı. 1858 ve 1860'ta Çin'den Primorski Kray'ın alınması, 1860'ta Rusya'nın Uzakdoğu'daki yönetim merkezi niteliğindeki Vladivostok kentinin kurulması, 1860'larda Kafkaslar'ın kesin olarak ele geçirilmesi ve 1870'lerde Orta Asya'nın (Hive, Buhara ve Türkistan) fethedilmesi, Alaska'nın 1867'de ABD'ye satılmasıyla yitirilen topraklardan çok daha önemli kazançlardı.

Temelde Aleksandr'ın önemi, Rusya'yı geçmişinden çekip çıkarmaya çalışmasında yatar. Kuşkusuz çar, bir oranda, kendisinden ve tek tek her bireyden daha güçlü olan ekonomik, siyasal ve düşünsel güçlerin temsilcisiydi. Kırım Savaşı'ndan sonra, Rusya'nın büyük bir Avrupa devleti konumunu koruması için, ülkenin modernleşmesi zorunlu hale gelmişti. Uyguladığı büyük reformlar, hem başarılı, hem de başarısız yanlarıyla Aleksandr'ın kişiliğinin damgasını taşır. Ama nüfuzlu ve gerici bir bakan olan K. P. Pobedonostsev'e büyük yetkiler verdiğinden (bu arada, kilise işlerinden sorumlu bakan yaptıktan sonra oğlu ve varisi olan geleceğin III. Aleksandr'ının eğitimiyle de onu görevlendirdi), farkında olmadan, kendi reform politikalarının boşa çıkmasında ve Rusya'nın sonunda bir devrimle sonuçlanacak yola girmesinde II. Aleksandr'ın da büyük payı olmuştur.

Aleksandr III, tam adı ALEKSANDR ALEKSANDROVIÇ (d. 10 Mart 1845, Petersburg - ö. 1 Kasım 1894, Livadiya, Kırım, Rusya), 1881-94 arasında hüküm sürmüş Rus çarı. Temsili hükümete karşı çıkmış ve Rus milliyetçiliğini desteklemiştir. Ortodoksluk, mutlakiyet ve Rus halkına inanç (*narodnost*) ilkelerine dayalı programlar çerçevesinde, imparatorluk sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkları Ruslaştırmaya yönelmiş ve Ortodoks olmayan dinsel gruplara baskı uygulamıştır.

II. Aleksandr ile Maria Aleksandrovna'nın (Hessen - Darmstadt prensesi Marie) ikinci oğluydu. Tahta çıkma konusunda yaşamının ilk 20 yılı boyunca hiçbir beklentisi olmayan Aleksandr, dönemin grandüklerine verilen, ilk ve ortaöğretim düzeyiyle sınırlı, sıradan bir eğitim gördü. Ağabeyi Nikolay'ın 1865'te ölmesi üzerine veliaht olunca, hukukçu, siyaset adamı ve düşünür K. P. Pobedonostsev'in denetiminde hukuk ve devlet yönetimi ilkeleri üzerinde öğrenim görmeye başladı. Pobedonostsev, Aleksandr'a, temsili hükümete karşı nefret duygusunu ve her çarın kendini Ortodoksluğa hizmete adaması gerektiği inancını aşıladı.

Ağabeyi Nikolay ölümü döşeğindeyken, nişanlısı Danimarkalı prenses Dagmar'ın (nişanlandıktan sonra Maria Fyodorovna) kendisinden sonra veliaht olacak kardeşiyle evlenmesini vasiyet etmişti. Bu isteğe uyan Aleksandr ile Maria Fyodorovna'nın çok mutlu bir evlilikleri oldu. Aleksandr, 1865-81 arasındaki veliahtlık döneminde, bazı düşüncelerinin işbaşındaki hükümetin ilkeleriyle uyuşmadığını belli etti. Yabancıların, özellikle de Almanların Rusya üzerinde aşırı nüfuz sahibi olmasını onaylamıyordu. Zaman zaman Slav yanlılarının aşırılıklarıyla alay eden ve dış politikasını Prusya'yla ittifaka dayandıran babasıyla arasındaki uyuşmazlık, ilk kez Fransız-Alman Savaşı sırasında açıkça belli oldu. II. Aleksandr

Aleksandr III, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı, 19. yy
Mrs. Merriweather Post Koleksiyonu
Hillwood, Washington, D.C.
Hillwood, Washington, D.C.

Almanlardan, veliaht ise Fransızlardan yana çıktı. Uyuşmazlık, Osmanlı Devleti'nden kopmaların Avrupa için ciddi sorunlar yarattığı 1875-79 arasında birkaç kez daha ortaya çıktı. Başlangıçta hükümetten daha çok Slav yanlısı olan veliaht, istilacı Rus ordusunun sol kanadına komuta ettiği 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında boş hayalleri bıraktı. Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla elde ettiklerinin çoğu, Alman başbakanı Otto von Bismarck'ın başkanlık ettiği Berlin Kongresi'nde geri alınınca daha büyük düş kırıklığına uğradı. Bismarck'ın, Rusya'nın Doğu Avrupa'daki tasarılarına karşı koymak amacıyla Avusturya'yla ittifak kurması da buna eklendi. Avusturya-Almanya ittifakı 1887'ye değin Ruslara açıklanmadıysa da, veliaht Aleksandr, Rusya için en iyi yolun ordu ve donanmada köklü düzenlemeler yaparak gelecekteki beklenmedik gelişmelere karşı hazırlanmak olduğu sonucuna vardı.

II. Aleksandr 13 Mart 1881'de öldürüldü ve Aleksandr ertesi gün tahta çıktı. II. Aleksandr, öldüğü gün, sonuçta temsili bir meclise dönüştürülebilecek iki yasama komisyonunun kurulduğunu açıklayan bir kararname (*ukaz*) imzalamıştı. III. Aleksandr bu bildiriyi daha ilan edilmeden iptal etti ve kendisinin tahta çıktığını duyuran bildirgede mutlak iktidarı sınırlandırmaya niyetli

olmadığını açıkladı. Başlattığı reformlarla, babasının döneminde yapılan ve çok liberal bulduğu uygulamaları düzeltmeyi hedefliyordu. Ona göre Rusya, kargaşadan ve devrimci hareketlerden, parlamenter kurumlarla ve Batı Avrupa'nın sözde liberalizmiyle değil, Ortodoksluk, mutlakiyet ve *narodnost*'tan oluşan üçlü bir ilkeyle kurtarılmalıydı.

Aleksandr'ın siyasal ülküsü tek milliyete, tek dile, tek dine ve tek yönetim biçimine sahip bir ülke yaratmaktı. Bu ülkenin gerçekleşmesine hazırlık olmak üzere Alman, Leh ve Fin uyruklarına Rus dilini ve Rusça eğitim yapan okulları zorla kabul ettirdi, öbür inançlar karşısında Ortodoksluğu özendirdi. Yahudilere baskı uyguladı, merkezden uzak eyaletlerdeki Alman, Leh ve İsveç kurumlarının kalıntılarını ortadan kaldırdı. Öteki eyaletlerde yeni gelişmeye başlayan *zemstvo*'ların (yerel meclisler) yetkilerini kısıtlayarak köy komünlerinin özerk yönetim organlarını, hükümet tarafından atanan toprak sahiplerinin gözetimi altına soktu. Ayrıca devlet yönetimini güçlendirip merkezileştirmeye, gittikçe daha çok kişisel denetimi altına almaya çalıştı.

Aleksandr, dış ilişkilerde barış yanlısıydı, ama barışın her ne pahasına olursa olsun sağlanmasından yana değildi. Bismarck'ın Rusya'ya karşı tutumundan hoşnut olmamakla birlikte, Almanya ile açık bir sürtüşmeye girmekten kaçındı. Hatta Rusya, Almanya ve Avusturya hükümdarları arasındaki Üç İmparator İttifakı'nı bir süre canlandırdı. Ama hükümdarlığının son yıllarında, özellikle de II. Wilhelm'in tahta çıktığı 1888'den sonra Almanya'ya karşı daha sert bir tutum takındı. 1890'da Rus-Alman ittifakının son bulması üzerine, öteden beri devrimleri besleyen ülke olarak gördüğü Fransa'yla istemeyerek de olsa ittifak kurmak zorunda kaldı.

Orta Asya ile ilgili sorunlarda geleneksel Rus politikasını izledi. Rusya'nın bölgedeki egemenliğini, İngiltere'yle herhangi bir çatışmaya olanak vermeksizin aşama aşama yaydı. Saldırgan bir politikadan yana olanların denetimi dışına çıkmasına asla izin vermedi.

Aleksandr NEVSKİ (AZİZ), asıl adı ALEKSANDR YAROSLAVİÇ (d. y. 1220, Vladimir, Vladimir Büyük Prensliği - ö. 14 Kasım 1263, Gorodets; Rus Ortodoks Kilisesi'nce azizler arasına alınışı 1547; yortu günleri 23 Kasım, 30 Ağustos), 1236-52 arasında Novgorod, 1246-52 arasında Kiev prensi ve 1252-63 arasında Vladimir büyük prensi. Almanlarla İsveçlilerin doğuya ilerlemelerini durdurmuş, buna karşılık Moğolların Rusya'ya egemen olmasına yardım etmiştir. Bir İsveç ordusunu, İjora ve Neva ırmaklarının birleştiği yerde yenilgiye uğrattığı için (1240) Nevski (Nevalı) adını kazanmıştır.

Aleksandr, Vladimir büyük prensi II. Yaroslav Vsevolodoviç'in oğluydu. 1236'da Novgorod kenti prensi oldu. 1239'da Polotsk prensinin kızıyla evlendi. 1240'ta gerek Fin kabilelerinin topraklarına saldıran Novgorodluları cezalandırmak, gerekse Rusların denize ulaşmalarını engellemek üzere Rusya'yı istila eden İsveçlileri yenilgiye uğrattı. Bu başarıdan güç kazanarak kent yönetiminde söz sahibi olmaya başladıysa da birkaç ay sonra prenslikten uzaklaştırıldı.

Papa IX. Gregorius'un Baltık bölgesinin "Hıristiyanlaştırılması"nda diretmesi sonucunda Töton Şövalyeleri'nin Rusya'yı işgal etmesi üzerine Aleksandr, Novgorod'a geri çağrıldı. Birçok çarpışmadan sonra Almanları, Çud (Peipus) ve Pskov gölleri arasındaki dar kanalda Nisan 1242'de kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu ünlü savaş, "buz üstünde katliam" adıyla bilinir. Daha sonra hem İsveçliler, hem de Almanlarla savaşmayı sürdüren Aleksandr, onların doğuya ilerleyişlerini durdurduğu gibi, putperest Litvanyalılara ve Fin kabilelerine karşı da birçok zafer kazandı.

Bu sırada doğuda Moğol orduları, siyasal olarak Rusya'ya bağlı sayılan toprakların çoğunu fethe girişmişlerdi. Aleksandr'ın babası büyük prens Yaroslav, Rusya'nın bu yeni efendilerinin buyruğuna girmeyi kabul etti, ama Eylül 1246'da Moğolistan'da Büyük Han'la yaptığı görüşmeden dönüşünde zehirlenerek öldü. Büyük prenslik tahtı için mücadele sürerken Aleksandr ve küçük kardeşi Andrey, Altın Orda hakanı Batu Han'a başvurdular. Batu Han onları Büyük Han'a yolladı. Ama Büyük Han, Rus geleneklerini çiğneyerek Andrey'i Vladimir büyük prensliğine, Aleksandr'ı da Kiev prensliğine atadı. Bu kararda, Büyük Han'ın pek hoşlanmadığı Batu Han'ın Aleksandr'ı yeğlemesi rol oynamış olabilir.

Bir süre sonra Andrey başka Rus prensleriyle birlikte Moğollara karşı düzen kurmaya başlayınca, Aleksandr Volga'daki saraya giderek kardeşini Sartak'a şikâyet etti. Batu'nun oğlu olan Sartak, Andrey'in üzerine bir ordu göndererek onu devirdi ve Aleksandr'ı büyük prenslik tahtına oturttu. O günden sonra, yüz yılı aşkın bir süreyle hiçbir kuzeydoğu Rus prensi Moğol işgaline başkaldırmadı. Bu arada Aleksandr kaleler ve kiliseler yapıp yasalar çıkartarak Rusya'yı daha iyi bir duruma getirmeye çalışıyordu. Büyük prens sıfatıyla, Novgorod'u oğlu Vasili'nin eliyle yönetmeyi sürdürdü. Böylelikle, Novgorod yönetiminin yasal temelini, Rusya büyük prensinin kurumsal egemenliğine dayandırdı. 1255'te Vasili devrilip yerine Moğol karşıtı biri geçirilmek istenince, Aleksandr bir ordu toplayarak oğlunu yeniden tahta oturttu.

Moğollar vergileri yükseltmek için 1257'de Rusya'nın büyük bölümünde sayım yaptılar. Sayıma direnen olmamakla birlikte, yeni vergilere ilişkin haber Novgorod'a ulaşır ulaşmaz ayaklanma patlak verdi. Novgorod'daki başkaldırı yüzünden Moğolların bütün Rusya'yı cezalandırmasından korkan Aleksandr, 1258'de Moğolların Novgorod'a sayım ve vergilendirmeyi zorla kabul ettirmesine yardımcı oldu. Böylece Kuzey Rusya'nın Moğol boyunduruğu altına girmesi süreci tamamlandı.

1262'de, Altın Orda Devleti'nin gönderdiği vergi tahsildarlarına karşı yeni ayaklanmalar başlayınca, Aleksandr dördüncü kez saraya giderek misillemeyi önlemeye çalıştı. Hem bunu başardı, hem de İran üzerine yapılacak seferde Rusların askerlikten bağışık tutulmalarını sağladı. Yurduna dönerken Volga kıyısındaki Gorodets'de öldü. Ölümünden sonra Rusya düşman prensliklerin arasında bir kez daha bölündü. Aleksandr'ın, prenslerin, boyerlerin ve din adamlarının desteğine olduğu kadar Moğolların yarattığı korkuya da dayanarak sağladığı kişisel iktidara, kendi güçsüz oğulları da dahil başka kimse ulaşamadı.

Aleksandr'ın Moğol istilacılarla işbirliği yapan bir hain olup olmadığı, Rus tarihçileri için önemli bir tartışma konusu olmamıştır. Bazı Rus prensleri, kendi iç düşmanlarına karşı üstünlük sağlayabilmek için yüzyıllar boyunca göçebe Türk boylarıyla ittifaka girmişlerdir. Gönüllü bir işbirlikçi olan Aleksandr, sıradan insanlarla Han arasında arabuluculuk yaparak, halkın çekeceği acıları azaltmış da olabilir. Moğol koruması ve vergi bağışıklığı aracılığıyla gittikçe zenginleşen ve Moğol karşıtı prenslerin papalıkla yaptığı görüşmelerden ürken Kilise de onu desteklemiştir. Bütün bu nedenlerle Aleksandr, daha 1381'e gelindiğinde yöresel bir aziz düzeyine yükselmişti; 1547'de Rus Ortodoks Kilisesi tarafından azizler listesine alındı. Kuzey Rusya topraklarını yeniden birleştirerek ülkeyi 1598'e değin yönetecek olan Moskova Hanedanını, Aleksandr'ın oğlu Daniel kurdu.

Rusya'nın batı sınırlarını İsveç ve Alman saldırılarına karşı koruyan Aleksandr, çağının büyük komutanlarından biriydi. Bu inanç, Kuzeybatı Rusya halkı arasında da çok yaygındı ve ileriki yüzyıllarda propaganda amacıyla da kullanıldı. Nitekim, 1725'te İsveçle yapılan savaşın bitmesinden sonra, Aleksandr Nevski Nişanı oluşturuldu. 1938'de Sergey Ayzenştayn'ın yönetiminde, müziğini Prokofyev'in bestelediği *Aleksandr Nevski* adlı bir film çevrildi. II. Dünya Savaşı sırasında Temmuz 1942'de Almanlar Sovyetler Birliği'nin içlerine kadar girdiklerinde Stalin, Aleksandr Nevski'yi ulusal kahraman ilan ederek onun adına bir askeri madalya çıkarttı.

Aleksandr Adası, Bellingshausen Denizinde ada. Antarktika'dan VI. George Boğazı ile ayrılır. Son derece kayalık bir yapısı, yüksekliği 2.987 m'ye ulaşan dorukları vardır. Uzunluğu 435 km, en geniş yeri 215 km, yüzölçümü 43.250 km²'dir. 1821'de Rus kâşifleri Bellingshausen ve Lazarev tarafından keşfedilen adaya Rus çarının adı verilmiştir. 1940'a değin kıtanın bir parçası sanılıyordu. Bu tarihte, bir ABD araştırma ekibi adanın kıtaya 32 km uzunluğunda yüzer bir buz kütlesiyle bağlı olduğunu kanıtladı. Aleksandr Adası üzerinde 1908 sonrasında İngiltere, ardından Şili (1940), sonra da Arjantin (1942) hak iddia etmiştir. Adada bugün bir İngiliz araştırma istasyonu bulunmaktadır.

Aleksandra, tam adı ALEKSANDRA FYODOROVNA (d. 6 Haziran 1872, Darmstadt, Almanya - ö. 29/30 Temmuz 1918, Yekaterinburg, Rusya), Rus çarı II. Nikolay'ın eşi. Kocasının I. Dünya Savaşı sırasında Rus ordularının başında bulunduğu dönemde, ülkedeki kötü yönetimiyle Mart 1917'de çarlık hükümetinin devrilmesini hızlandırmıştır.

Kraliçe Victoria'nın büyük torunu ve Hessen - Darmstadt dükü VI. Ludwig'in kızıydı. 1894'te Nikolay ile evlenerek kısa zamanda onu etkisi altına aldı. Sarayda fazla sevilmediği için, avuntuyu mistisizme yönelmekte buldu. Ortodoksluğu bağnaz bir biçimde benimsemişti, mutlakiyetçi yönetime inanıyordu. Bu nedenle Nikolay'ı, 1905'te uygulamaya konan reformlarla kısıtlanmış mutlak gücüne yeniden kavuşturmayı kendine kutsal görev bildi. 1904'te Prens Aleksey doğdu. Daha önce dört kız doğurmuş olan Aleksandra, hemofilili olarak doğan oğlunun üzerine titriyordu. Bu yüzden, hipnotizma gücüne sahip, sefih bir "kutsal kişi" olan Grigori Yefimoviç Rasputin'e(*) başvurdu. Onu, tahtı ve Rusya'yı kurtarmak üzere Tanrı'nın gönderdiği bir aziz ve imparatora sadık kaldığına inandığı basit halkın sesi sayarak çok büyük bir saygıyla bağlandı. Rasputin'in saraydaki etkinliği halkın büyük tepkisini çekiyor, ama Aleksandra her türlü eleştiriyi susturuyordu. Ağustos 1915'te Nikolay cepheye gidince, Aleksandra başarılı bakanları görevlerinden uzaklaştırarak yerlerine Raspu-

tin'in önerdiği değersiz kişileri getirdi. Sonuçta hükümet felce uğradı, yönetim saygınlığını yitirdi; halk Aleksandra'nın Alman

Rus imparatoriçesi Aleksandra, y. 1913
Hillwood, Washington, D.C.

ajanı olduğunu sanmaya başladı. Aleksandra ise yaklaşmakta olan büyük değişiklik belirtilerinden, hatta Rasputin'in öldürülmesinden bile etkilenmedi. Aleksandra ile Nikolay, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, çocuklarıyla birlikte Bolşevikler tarafından önce hapsedildiler, ardından kurşuna dizildiler.

aleksandren, Fransız şiirinde en çok kullanılan ölçü. On iki hecelik bir dizeden oluşur. İki belirgin vurgusu vardır; birincisi duraktan önce ve altıncı heceden sonra gelir, ikincisi son hecededir. Ayrıca her yarım dizede ikincil bir vurgu bulunur. Aleksandren çok çeşitli konuların işlenmesine elverişli, esnek bir biçimdir. Bunun nedeni, altı hecenin normal nefes alıp verme süresine sığması ve ikincil vurguların, dizenin bağlamına göre yer değiştirebilmesidir. Bu ölçünün yapısal ilkesi, vurgunun duyguya ya da anlama göre belirlenmesidir; böylelikle basit ya da karmaşık duyguların, anlatı biçimindeki betimlemelerin ya da görkemli yurtseverlik duygularının (aleksandren, Fransız kahramanlık şiirine özgü bir nazım biçimi olarak bilinir) dile getirilmesine uygundur. Adını, büyük bir olasılıkla, 12.yüzyılda ilk kez kullanıldığı *Roman d' Alexandre*'dan almıştır. Bu Fransızca yapıt, Büyük İskender'in serüvenlerini konu alan bir romans derlemesidir. 16. yüzyılda Pléiade şairlerinin, özellikle de Pierre de Ronsard'ın yeniden canlandırdığı aleksandren, bir yüzyıl sonra Fransız dramatik ve öykülü şiirinde kullanılan başlıca nazım biçimi haline geldi ve Corneille ile Racine'in klasik trajedilerinde gelişiminin en yüksek noktasına ulaştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Paul Verlaine'nin yapıtlarında göze çarptığı gibi daha serbest dize yapıları kullanılmaya başladı. Şairler genellikle üç bölümlü dizelerden oluşan *vers romantique* (romantik dizeler) ya da *trimètre* (üçlü ölçü) denen daha değişik bir aleksandren ile şiir yazdılar.

Aleksandren, İngiliz şiirinde altılı ölçü olarak adlandırılır. Burada, Fransızcadaki iki büyük ve iki ikincil vurgu yerine altı birincil vurgu vardır. 16. yüzyılda İngiltere'ye girmesine ve 17. yüzyılda Alman ve Hollanda şiirine uyarlanmasına karşın aleksandren, Fransa dışında yaygınlık kazanamamıştır.

Aleksandridis, Vasil (d. 1958, İstanbul), Akdeniz Ülkeleri Şampiyonası ve Teselli Turnuvası birincisi olan masatenisçisi.

Masatenisine 13 yaşında babasından ders alarak başladı. Daha sonra Koço Yuvanidis tarafından çalıştırıldı. Uluslararası alandaki ilk başarısını 1973'te Ankara 50. Yıl Şampiyonası'nda birinci olarak sağladı. 1973'te Atina'da dünya şampiyonu Yugoslav Stepançiç'i yenerek Akdeniz Ülkeleri Şampiyonası'nı kazandı. 1975 Uluslararası Ankara Gençler Şampiyonası'nda tek erkeklerde birinci oldu. Avrupa Gençler Şampiyonası'nın 3. turunda elenen masatenisçileri arasında düzenlenen Teselli Turnuvası'nda da birincilik elde etti.

aleksandrit, değerli taşlardan krizoberilin(*) bir çeşidi.

Aleksandropol *bak.* Kumayri

Aleksandros (d. 870 - ö. 6 Haziran 913, Konstantinopolis), Bizans imparatoru. 12 Mayıs 912'de tahta çıktı. Makedonya hanedanını kuran ve Bulgaristan'la Bizans İmparatorluğu arasında yeniden savaş çıkmasına neden olan I. Basileios'un üçüncü oğludur.

Aleksandros, 879'da ağabeyi Konstantinos'un ölümünden sonra, önce kardeşi VI. Leon'la birlikte tahtı paylaşmak üzere taç giydi. Ancak, Leon'un Mayıs 912'de ölümüne değin devlet işlerinde etkin olamadı. Bu tarihten sonra, VI. Leon'un dördüncü karısı Zoe'yi manastıra kapattı. Kardeşinin danışmanlarını uzaklaştırarak yerlerine başkalarını atadı; görevinden alınmış olan Patrik Nikholaos Mystikos'u yeniden göreve getirdi. Bulgarlarla 896'da imzalanan antlaşma uyarınca her yıl ödemek zorunda olduğu vergiyi ödemeyi reddedince, güçlü Bulgar kralı Simeon'la savaşmak zorunda kaldı. Aleksandros, Leon'un sonradan VII. Konstantinos olarak tanınacak oğlunu tahtın varisi ilan ederek ülkeyi birkaç ay süreyle onunla ortaklaşa yönetti.

Aleksandros BALAS, ALEKSANDROS EPIPHANES olarak da bilinir (ö. İÖ 145), Suriye ve Pergamon kralı, Selevkos Krallığı'nın hükümdarı (İÖ 150-145).

IV. Antiokhos Epiphanes'in oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkarak paralı askerlerinin yardımıyla gerçek veliaht I. Demetrios'u (Koruyucu) öldürdü ve Selevkos tahtını ele geçirdi. I. Demetrios'un oğlu II. Demetrios'la (Muzaffer) giriştiği savaşta öldürülünceye değin, Roma Senatosu'nun ve Mısır'daki Ptolemaios sülalesinin de desteğiyle Selevkos Krallığı'nı yönetti. Yonatas Makkabi'yi Yahuda valisi olarak atayıp Filistin'i yatıştırdı. Ama bir yandan siyasetle ve Stoacı felsefeyle ilgilenirken, öbür yandan görkemli bir yaşam sürmesi halkın tepkisine yol açtı.

Aleksandros (d. 20 Temmuz 1893, Atina - ö. 25 Ekim 1920, Atina yakınlarında Tatoi Sarayı), 1917-20 arasında hüküm süren Yunanistan kralı.

Kral Konstantinos (1913-17 ve 1920-22) ile Kraliçe Sophia'nın ikinci oğluydu. I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin babasını çekilmeye zorlaması üzerine tahta çıktı (12 Haziran 1917) ve bu devletlerin yanında savaşa katılmaya razı oldu. Ama kısa bir süre sonra Yunanistan başbakanı olan Eleftherios Venizelos, hükümeti olduğu kadar kralı da yönetmeye başladı. Yunanistan'ı savaşı sokan Venizelos, savaş sonrası barış antlaşmalarında diplomatik başarılar sağladı. 1920'deki Sevr ve 1919'daki Neuilly antlaşmaları ile Osmanlılardan İzmir ile Doğu ve Batı Trakya'yı, Bulgaristan'dan da Trakya'daki toprakları aldı. Daha sonra Aleksandros'u, Anadolu topraklarını alarak ülke sınırlarını genişletmeye razı etti. Ama Aleksandros bu tasarıyı uygulayamadan bir maymunun ısırması sonucu kan zehirlenmesinden öldü.

Aleksandros (AITOLIALI) (ö. İÖ y. 280), Aitolia yöresindeki Pleuron'da yaşamış Eski Yunanlı şair. Makedonyalı firavun II. Ptolemaios Philadelphos tarafından, İskenderiye Kütüphanesi'nde bulunan tragedyaları derleyip arşivlemekle görevlendirildi. Kendi yazdığı tragedyalardan yalnızca birinin adı bugüne ulaşmıştır: *Astragalistai* (Zar Atanlar). Euripides üzerine yazdığı değerlendirme gibi kısa yazılarının bazı bölümleri de günümüze ulaşabilmiştir. Öteki yazılarının adları da, ancak başka yazarların yapıtlarında geçtiği kadarıyla bilinmektedir.

Aleksandros (APHRODISIAS'LI) (d. Aphrodisias, Karya, Anadolu, ö. y. 200), Aristoteles'in yapıtlarına ilişkin yorumlarının yanında ruh ve zihin konusundaki özgün çalışmalarıyla tanınan filozof.

Aleksandros, 2. yüzyılın sonlarına doğru Atina'daki Lykeion'un başına geçti. Burası, o sırada Platon'un ve Aristoteles'in öğretilerini birleştiren Ammonios Sakkas'ın felsefesinin egemen olduğu bir akademiydi. Aleksandros'un yorumları, Aristoteles'in görüşlerini en katıksız biçimiyle yeniden canlandırmayı amaçlıyordu. Bugüne değin gelebilen yorumlarının arasında, Aristoteles'in *Analytika Protera I* (*Birinci Analitikler*, 1950), *Topika* (*Topikler*), *Peri aisteseos* (Algı ve Algılanabilirlik Üzerine) ve *Meteorologika* ile *Metaphysika I-V* (*Metafizik I-V*) adlı yapıtları üzerine yazdıkları yer alır. Kayıp yorumlar ise, daha sonraki yazarların tartışmalarından çıkarılmıştır. Aleksandros ilk ününü yorumlarıyla yapmış ve antik dönemde kendisine "yorumcu" adı takılmıştır. Ortaçağda ise özgün çalışmalarıyla tanınmıştır. Bunların en önemlisi *De Fato* (Kader Üzerine) adlı çalışmadır. Bu yapıtında Stoacıların zorunluluk ya da insan davranışlarının önceden belirlenmiş olduğu öğretisine karşı özgür iradeyi savunur. *De Anima* (Ruh Üzerine) adlı yapıtında ise Aristoteles'in ruh ve düşünme yetisi konusundaki öğretisini işler. Aleksandros'un "ölümlü düşünme yetisi" olarak adlandırdığı insana özgü düşünme sürecinin işlevsel olması, her insanda bulunan ve bir yandan da tanrı ile özdeş olan "etken düşünme yetisi"nin yardımı ile mümkündür. Bu öğreti 13. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da sık sık ve yoğun biçimde tartışılmaya başlandı. Aristoteles'in bireylerin ölümsüzlüğüne ilişkin tutumunun yorumlanması ile ilgili anlaşmazlıkları yansıtan bu tartışmalarda Aleksandroscular, Aleksandros'un, insanın düşünme yetisinin fiziksel bedenin ölümünden sonra varlığını sürdüremeyeceği yolundaki yorumunu benimsediler.

Aleksandrus (PAFLAGONYALI) (d. Abonouteikhos, Paphlagonia, ö. 2. yy), Eski Yunan'da yaşamış ünlü sahtekâr ve yalancı kâhin. Yaşamıyla ilgili bilgiler, onun sahtekârlıklarını ortaya çıkarmak için Lukianos'un kendi yaşamını tehlikeye atarak kaleme aldığı bir incelemeyle sınırlıdır.

Aleksandros, doğduğu kentte Sağlık Tanrısı Asklepios adına bir kehanet töreni düzenledi ve burada tanrının Glykon adında bir yılan biçiminde "yeniden doğma"sını gösteren düzmece bir sahne sergiledi. Baş düşmanı olan Hıristiyanlarla Epikurosçuların alınmadığı birtakım mistik "ayinler" yaptı. Ay ile kendisi arasında bir evlilik töreni düzenleyecek kadar ileri gitti. Şantaj ve benzeri başka karanlık işlerle büyük bir servet biriktirdi.

Aleksandros (PHERAİ'Lİ) (ö. İÖ 358), Eski Yunan'ın Tesalya bölgesinde, Pherai kent devletinin despotu (İÖ 369-358). Tiranca yönetimiyle, öbür kent devletlerinin Tesalya'nın içişlerine karışmasına neden olmuştur.

Aleksandros'u *tagos* (yüksek yargı görevlisi) kabul etmeyen öteki Tesalya kentleri Thebai'lilerden yardım istediler. Thebai'liler de, Pelopidas'ı yardıma yolladılar. Aleksandros, Pelopidas'ı yakalatıp hapsedince, onu kurtarmak için bu kez büyük bir ordu gönderdiler. Pelopidas İÖ 364'te Tesalya'daki Kynos Kephalai'de Aleksandros'u yendi. Thebai'liler, egemenliğini Pherai ile sınırlaması, öbür kent devletlerinin bağımsızlığını tanıması ve Boiotia Birliği'ne katılması için Aleksandros'u zorladılar. Aleksandros, karısının kışkırttığı kişilerce öldürüldü.

Aleksandrosçular, İtalyanca ALESSANDRISTI, bireysel ölümsüzlüğe ilişkin tartışmada, Aristoteles'in *Peri Psykhe*'sini (*Anima/Ruh Üzerine*, 1990) bireyin ölümsüzlüğünü reddettiği biçiminde yorumlayan Aphrodisias'lı Aleksandros'un bu açıklamasını temel alan Rönesans dönemi İtalyan filozoflar.

Aquino'lu Tommaso ile izleyicileri, usun sonsuz olduğuna inanan Aristoteles'in, usu aynı zamanda birey ruhunun bir yetisi olarak kabul ettiğini, bunun da birey ruhunun ölümsüzlüğünün bir kanıtı olarak gösterilmesi gerektiğini savundular. Öte yandan İbn Rüşd'ün Batı dünyasındaki izleyicileri, bireysel ölümsüzlüğün karşısında bir evrensel ölümsüzlük öğretisi geliştirmişlerdi. Bunlar, ölümden sonra bireysel usun, içinde bireyselleştiği evrensel usa geri döndüğünü savunuyorlardı. Buna karşılık, Pietro Pomponazzi'nin önderliğindeki Aleksandrosçular, her iki görüşün de Aristoteles'e atfedilemeyeceğini düşünüyorlardı. Bunun yerine, Aristoteles'in, ruhu maddi ve bu nedenle de ölümlü bir birim olarak kabul ettiğini, yaşam süresince yalnızca evrensel usun otoritesi altında ve bedene organik olarak bağlı bir biçimde iş görebileceğini ileri sürdüler. Bunun sonucu olarak da bedenin ölümüyle ruhun da ortadan kalkacağını savundular.

Aleksandrovsk-Sahalinski, Rusya Federasyonu'nun doğu ucunda, Sahalin yönetim birimine (*oblast*) bağlı kent. Sahalin Adasının batı kıyısındadır. 1881'de mahkûmlar için bir sürgün yeri olarak kuruldu. Yazar Anton Çehov, *Ostrov Sahalin* (Sahalin Adası) kitabı için mahkûmların yaşantısıyla ilgili malzeme toplamak amacıyla 1890'da bir süre burada oturdu. 1926'da kent yapılan Aleksandrovsk-Sahalinski, 1932-47 arasında Sahalin yönetim biriminin merkezi oldu. Yakınlarında kömür yatakları bulunan kent tarımsal bir bölgenin merkezidir. Bir madencilik okulu vardır. Nüfus (1970) 20.342.

Aleksandrupolis, Yunanistan'da, Trakya'nın batısındaki Évros ilinin (*nomós*) merkezi olan liman kenti. Enez Körfezinde yer alan Aleksandrupolis, Meriç Irmağı ağzının kuzeybatısına düşer. 1860'ta Dedeağaç adıyla Türkler tarafından kuruldu. 1880'lerde Edirne vilayetine bağlı bir sancak merkezi durumuna geldi. 1871'den sonra palamut meşesi ticaretiyle gelişmeye başlayan kent, 1896'da İstanbul-Selanik demiryolunun buraya ulaşmasıyla daha da zenginleşti. Uzun süre Yunanistan ile Bulgaristan arasında anlaşmazlık konusu olan Aleksandrupolis 1913'te Bulgarlara verildi.

Aleksandrupolis, Yunanistan
Pierre Street - Black Star / EB Inc

Ama daha sonra Neuilly (1919) ve Sevr (1920) antlaşmalarıyla Yunanistan'a bırakıldı, Lozan Antlaşması'yla da (1923) bu durum onaylandı. 1941'de kent Bulgarlar tarafından ele geçirildiyse de 1944'te Yunanistan'a geri verildi. Kent, Aleksandrupolis-Samatraki Rum Ortodoks metropoliten piskoposluğunun merkezidir. Başlangıçta küçük bir balıkçı köyüyken bugün tarım merkezi haline gelmiştir. Tahıl ve tütün yanında büyükbaş hayvan yetiştirilir ve ipekçilik yapılır. Kentte bir havaalanı da vardır. Nüfus (1981) 35.779.

Aleksey, tam adı ALEKSEY MİHAYLOVİÇ (d. 19 Mart 1629, Moskova - ö. 8 Şubat - 1676, Moskova), 1645-76 arasında hüküm sürmüş Rus çarı.

Aleksey, Romanov hanedanının 1613-45 arasında hüküm süren ilk çarı Mihail'in oğluydu. On altı yaşında tahta çıkmadan önce, eniştesi Boris İvanoviç Morozov'dan,

Aleksey, sanatçısı bilinmeyen bir portre çalışmasından ayrıntı, y. 1670
Devlet Tarih Müzesi, Moskova
State Historical Museum, Moskova

ancak okuyup yazacak ve kilisede ilahi söyleyecek kadar, yüzeysel bir eğitim aldı. Hükümdarlığının ilk yıllarında devlet işlerini Morozov yönetiyordu. Ama mali bunalımın ve tuz vergisinin artırılmasının sonucu olarak 1648'de Moskova'da bir ayaklanma çıkınca, Aleksey, Morozov'u sürgüne göndermek zorunda kaldı.

Bundan sonra Prens N. I. Odoyevski, Patrik Nikon, Afanasi Lavrentyeviç Ordin-Nasçokin ve Artamon Sergeyeviç Matveyev gibi danışmanlar Aleksey hükümetinde söz sahibi oldular. Aleksey, danışmanlarının önerileri doğrultusunda 1649'da serfliği meşrulaştıran yasalar (*Sobornoye Ulojeniye*) çıkardı. 1654-67 arasında Polonya'yla, 1656-61 arasında İsveç'le savaştı. Ukrayna'nın Dinyeper Irmağının ve Kiev'in doğusunda kalan kesimini (1667) aldı. Ayrıca, Nikon'un Rus Ortodoks Kilisesi'nde önemli bir mezhep bölünmesine yol açan reformlarını destekledi (1666-67). 1662'de kentlerde patlak veren ayaklanmayı ve 1667-71'de Stenka Razin önderliğindeki köylü ayaklanmasıyla doruğuna ulaşan halk eylemlerini bastırdı.

Sakin, iyi yürekli, nazik ve aşırı dindar bir insan olan Aleksey dış ticaretin gelişmesi, eğitimin ve Batı Avrupa kültürünün Rusya'da yaygınlaşması için çalıştı. Nikon'un, kilise dışı yöneticilerden daha güçlü olduğu ikili bir iktidar sistemi kurmasını engelledi.

Aleksey (AZİZ) (d. y. 1295, Moskova - ö. 1378, Moskova), 1353-78 arasında Moskova metropoliti. Rus Kilisesi'nin, devlet yönetiminde gerçekten etkin olan ilk temsilcisidir.

Aleksey, ortaçağ Rusyası'nın en büyük siyasal önderi Prens Aleksandr Nevski'nin torununun torunu olan II. İvan'ın kısa süren hükümdarlığı (1352-59) sırasında naip oldu. Nevski'nin iki siyasal ilkesini bilinçli olarak uyguladı. Bu ilkelerden birincisi, 13. yüzyılda Rusya'yı fethettikten sonra yaklaşık 200 yıl ülkede sözü geçecek olan Tatarların gücünü kabul ederek onlarla çatışmaya girmemekti. İkinci ilke ise Batılıların, özellikle de Rusya'yı boyunduruk altına almak isteyen Litvanyalıların askeri ve siyasal müdahalelerine karşı koymaktı.

Aleksey, görevinden aldığı yetkiyi usta bir siyasetle birleştirerek kullandı. Tatar hanının hasta karısını iyileştirerek Tatarların gözüne girdi. Litvanyalılarla gizlice anlaştıkları gerekçesiyle Tver ve Smolensk prenslerinin aforoz edilmelerini sağladı. En önemlisi, parçalanmış Rus eyaletlerinin siyasal birliğini yeniden sağlamak için giriştiği çabalarda başarılı oldu. Birleşik Rus ordusunun, onun ölümünden yalnızca üç yıl sonra, 8 Eylül 1380'de Kulikovo Savaşı'nda Moğolları yenmesi, Tatar egemenliğinin sona erişinin habercisiydi.

Aleksey, asıl adı SERGEY VLADİMİROVİÇ SİMANSKİ (d. 8 Kasım 1877, Moskova - ö. 17 Nisan 1970, Moskova), 1945-70 arasında Moskova ve Tüm Rusya Ortodoks patriği. Sovyet hükümetine bağlılığıyla, tanrıtanımazlığın devlet politikası olduğu bir ülkede, kilisenin yapısının güçlenmesini sağlamıştır.

Soylu bir ailenin oğlu olan Aleksey, dine yönelmeden önce 1899'da Moskova Üniversitesi'nden hukuk diploması aldı. 1902'de keşiş oldu. 1904'te Moskova İlahiyat Akademisi'nde doktorasını tamamladı. 1913'te Tivhkin piskoposluğu ve Novgorod piskopos yardımcılığı görevlerine getirildi. 1917 Ekim Devrimi sırasında bu iki görevi sürdürüyordu.

Komünist hükümetin din karşıtı bir siyaset izlediği 1918-41 arasında Aleksey bu yeni düzende kiliseye süreklilik kazandırmak için çalıştı. 1921'de Yamburg piskoposu ve Petrograd piskopos yardımcısı, 1932'de Novgorod başpiskoposu, 1933'te de Leningrad başpiskoposu oldu. Hitler 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırınca, Stalin'in kiliseye karşı tutumu yumuşadı. Leningrad'da (Petersburg) kalarak kilisenin Kızıl Ordu'ya sağladığı desteği örgütleyen Aleksey, hizmetlerinin karşılığında Leningrad Savunma Madalyası'na hak kazandı.

1943'te Rusya'da kilise yeniden resmen kurulunca Aleksey Yüksek Sinod'un sürekli üyeliğine getirildi. 1945'te Moskova patriği Sergey'in yerine geçti. Bu görevi sırasında Sovyet politikasını etkin biçimde destekledi ve Batı'da yaşayan Ortodoksları birleştirmek için çaba gösterdi. Son resmi girişimlerinden biri de ABD'de Bağımsız Ortodoks Kilisesi'nin kurulması oldu.

Aleksey, tam adı ALEKSEY PETROVIÇ (d. 28 Şubat 1690, Moskova - ö. 7 Temmuz 1718, Petersburg, Rusya), I. Petro'yu devirmeye kalkışmakla suçlanıp ölüme mahkûm edilen Rus veliahtı.

Annesi Yevdoksiya 1698'de manastıra kapanmak zorunda bırakılınca Aleksey'i teyzeleri yetiştirdi. Aleksey 1702'den sonra Baron Heinrich von Huyssen'den özel dersler aldı. Babasının isteklerine boyun eğip 1704'te Narva kuşatmasına katıldı. 1707'de, II. Kuzey Savaşı sırasında Moskova savunmasını yönetti. 1709'da Saksonya'da Dresden kentinde öğrenim gördü. Ekim 1711'de Braunschweig-Wolfenbüttel prensesi Sophia Charlotte ile evlendi. Petro'nun yaptığı savaşlara da, reformlara da çok ilgi duymadı ve zamanla babasına düşman oldu. Petro'nun ikinci karısı Katerina 8 Kasım 1715'te ikinci bir veliaht doğurunca, Aleksey'den taht üzerindeki hakkından vazgeçmek ya da rahip olmak arasında bir seçim yapması istendi.

Aleksey, K. Vortman'ın ressam J.P. Lüdden'in 1729 tarihli tablosundan yaptığı oymabaskıdan ayrıntı
Novosti Press Agency

Petro, Ağustos 1716'da Aleksey'in, Danimarka'da bulunan kendi komutasındaki Rus ordusuna katılmasını emretti. Bunun üzerine, sağlığı zaten bozuk olduğu halde kendini iyice içkiye vermiş olan Aleksey, Viyana'ya kaçarak Kutsal Roma-Germen imparatoru VI. Karl'a sığındı. İç ve dış hasımlarının bu durumdan yararlanarak kendi yerine tahta geçmesi için Aleksey'i desteklemelerinden korkan Petro, oğlunu geri getirmeye elçiler gönderdi. Aleksey'e kesin af sözü veren elçiler, onu Moskova'ya dönmeye razı ettiler (11 Şubat 1718). Ama Aleksey, bu affın, taht üzerindeki hakkından vazgeçmesi ve kaçmasına yardım edenlerin adlarını vermesi koşuluna bağlı olduğunu çok geçmeden anladı.

Aleksey koşulları kabul etti. Petro, Aleksey'in destekçilerini acımasız yöntemlerle sorgudan geçirerek, kendine karşı bir hareketin oluşmaya başladığını ortaya çıkarttı. Bu hareketin oğlunun çevresinde gelişebileceğini görünce de onun haince bir komploya katıldığı sonucuna vardı. Aleksey, senato önünde itirafta bulunmaya zorlandı ve özel bir mahkemede yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Petro-Pavel Kalesi'nde gördüğü işkence nedeniyle şok geçirerek, cezası yerine getirilmeden öldü.

Aleksey, tam adı ALEKSEY NIKOLAYEVIÇ (d. 25 Ağustos 1904, Peterhof, Petersburg yakınları, Rusya - ö. 29/30 Temmuz 1918, Yekaterinburg), son Rus çarı II. Nikolay ile Çariçe Aleksandra'nın tek oğlu. 17. yüzyıldan sonra, Romanov hanedanından bir çarın, tahtta bulunduğu sırada doğan tek erkek vârisidir.

Aleksey hemofiliydi. Çariçe, oğlunun hastalığına mistik din adamı Grigori Yefimoviç Rasputin'in çare bulacağına inanıyordu. Rasputin'in bu yolla saray çevresinde edindiği nüfuz, II. Nikolay'a duyulan güvenin azalmasına neden oldu. Çar, Mart 1917'de ordu karargâhında bulunduğu sırada, *Duma* (parlamento) başkanından Petrograd'daki (Petersburg) devrimci olayları bildiren ve tahttan çekilmesini isteyen bir telgraf aldı. Bunun ardından gelen, tahttan indirilme belgesine de boyun eğdi. Önce tahtı Aleksey'e bırakmayı ve kardeşi Grandük Mihail'i onun naibi yapmayı düşündü; ama oğlunu siyasal fırtınaların içine atamayacağını görerek kararını değiştirdi ve tahttan Grandük Mihail lehine çekildi. Mihail ancak halkın isteğiyle tahta çıkmayı kabul edebileceğini belirterek çarlığı reddetti. Böylece meşruti bir monarşi kurulması için son şans yitirilmiş oldu.

Aleksey, Bolşevikler tarafından ailesinin öbür üyeleriyle birlikte Yekaterinburg'da kapatıldığı bir mahzende öldürüldü.

Alekseyev, Mihail Vasilyeviç (d. 15 Kasım 1857, Tver, Rusya - ö. 8 Ekim 1918, Krasnodar), I. Dünya Savaşı'nda iki ay süreyle Rus ordusunun başkomutanı. 1917 Ekim Devrimi'ni izleyen iç savaşta Bolşeviklere karşı savaşan Beyaz Ordu'nun siyasal ve askeri önderlerinden biri olmuştur.

Babası er olan Alekseyev, 1876'da Rus ordusuna katıldı ve 1890'da kurmay okulunu bitirdi. 1904'te general oldu. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında düzenlenen ve başarıyla sonuçlanan Galiçya saldırısını planladı. Bir süre kuzeybatı cephesi komutanlığı yaptıktan sonra, Ağustos 1915'te genelkurmay başkanı oldu ve Avrupa'daki Rus ordularının yönetimini üstlendi.

Rus kamuoyunun eğilimleriyle sarayın istekleri arasındaki uçurumun her geçen gün büyümesi Alekseyev'in elini kolunu bağlıyordu. 1916 sonbaharında, Çar II. Nikolay'dan çeşitli reformlara girişmesini isteyeceği öğrenilince, Alekseyev geçici olarak görevden alındı. Mart 1917'de Nikolay'ın tahtı bırakmasından sonra Alekseyev başkomutanlığa atandı. Geçici hükümetin orduda bozgunculuk ve anarşiyi önlemekteki başarısızlığını protesto ederek 21 Mayıs'ta bu görevinden ayrıldı.

Alekseyev daha sonra tutucu general L. G. Kornilov ile geçici hükümetin başbakanı (Temmuz-Ekim 1917) Aleksandr F. Kerenski arasında uzlaşma sağlamaya çalıştı. Devrimden sonra Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu'nun Don bölgesindeki örgütlenmesini yürüttü.

Alekseyev, Vasili İvanoviç (d. 7 Ocak 1942, Pokrovo-Şişkino, Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti), süper ağır sıklet (110 kg ve üzeri) Sovyet halterci. 1970-77 arasında sıkletinde 79 kez dünya rekoru kırmıştır.

Alekseyev bir bıçkıcının oğluydu; daha on iki yaşındayken yetişkinlerle birlikte o da ağaç kesiyordu. On dört yaşına geldiğinde ise güreşte büyüklerle başa çıkabiliyordu. 1961'de bir ormancılık enstitüsüne girdi. 1971'de Novoçerkassk Politeknik Enstitüsü'nden maden mühendisi olarak mezun oldu. 1975'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne üye olan Alekseyev, Lenin Nişanı sahibidir.

1961'den sonra halter yarışmalarına katılmaya başladı. 1968 SSCB Şampiyonası'nda sıkletinde üçüncü, 1970'te de birinci oldu. Unvanını 1976 sonuna değin korudu. Aynı zamanda, 1970-71, 1973-75 ve 1977 Dünya, 1970-75, 1977-78 Avrupa şampiyonluklarını da kazandı. 1970'te, aralarında üçlü kaldırmada 200 kg (ortalama; toplam 600 kg) rekoru da bulunan dört dünya rekoru kırdı. Bunu daha sonra 231, 78 kg'a yükseltti. 1972 Münih ve 1976 Montreal Olimpiyatlarında sıkletinde altın madalya aldı. 1978 Dünya Şampiyonası'nda geçirdiği bir sakatlık nedeniyle yarışmayı bıraktı. 1980 Moskova Olimpiyatları'nda finale kalmayı başaramadı; bundan sonra yarışmalardan tümüyle çekildi.

Aleksios I KOMNENOS (d. 1048, Konstantinopolis - ö. 15 Ağustos 1118), I. Haçlı Seferi sırasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru (1081-1118). Komnenos hanedanını kurmuş, 11. yüzyılda Normanlar ve Anadolu Selçukluları karşısında uğradığı yenilgilerle durumu sarsılan Bizans İmparatorluğu'nu bir ölçüde yeniden güçlendirmiştir.

Ioannes Komnenos'un üçüncü oğlu ve İmparator I. Isaakios'un (1057-59) yeğeni olan Aleksios, toprak sahibi seçkin bir Bizans ailesinden geliyordu. Özellikle Doğu ve Orta Anadolu'daki Bizans eyaletlerine saldırılar düzenleyen Türklere karşı daha etkin savunma önlemleri alınmasını uzun süredir ısrarla isteyen yüksek rütbeli subaylardan biriydi. 1068-81 arasında IV. Romanos, VII. Mikhail ve III. Nikephoros'un kısa süreli hükümdarlıkları sırasında askerlik alanında başarılı hizmetler verdi. Ardından kardeşi Isaakios, çok güçlü bir kişi olan annesi Anna Dalassena ve karısı Eirene'nin güçlü ailesi Dukasların desteğiyle III. Nikephoros'u devirerek Bizans tahtını ele geçirdi.

Aleksios 4 Nisan 1081'de taç giydi. Becerikliz ya da kısa süre hüküm süren imparatorların yönetiminde geçen 50 yıldan sonra, kızı ve tarihçisi Anna Komnena'nın deyişiyle, imparatorluğu "son nefesinde" devraldı. Askeri becerisi ve siyasal yeteneğiyle durumu düzeltti. Batı Yunanistan'ı işgal eden Roberto Guiscardo'nun önderliğindeki Güney İtalya Normanlarını geri püskürttü (1081-82). Ne var ki bu zafer, Venediklilere Bizans sınırları içindeki, ticaretlerinde kapsamlı ayrıcalıklar tanınması karşılığında Venedik donanmasından sağlanan destekle kazanılmıştı. Aleksios her türlü önleme karşın sürekli Tuna'yı aşıp Balkanlar'a akınlar düzenleyen göçebe Peçenekleri 1091'de yendi. Ayrıca, Anadolu Selçuklularının daha fazla ilerlemesini de önledi. Anadolu Selçuklu sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah'la (1081), onun oğlu I. Kılıç Arslan'la (1093) ve Bizans'ın doğu sınırındaki öteki Müslüman hükümdarlarla antlaşmalar yaptı.

Aleksios'un merkezi otoriteyi güçlendirmeye, kara ve deniz kuvvetlerini meslekten askerlerle oluşturmaya yönelik yönetim politikası, Bizans'ın Doğu ve Batı Anadolu ile Doğu Akdeniz'deki gücünü artırdı. Ama Aleksios geçmişte imparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden toprak sahiplerinin büyük gücünü kısıtlama konusunda yetersiz ya da isteksizdi. Verdiği yeni ödünlerle onların gücünü büsbütün artırdı. Askeri ya da başka alanlardaki hizmetlerine karşılık toprak sahiplerine belirli topraklar üzerinde mali ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldı.

Aleksios I Komnenos, bir Yunan el yazmasındaki tezhipten ayrıntı
Vatikan Kütüphanesi
Bibliotheca Apostolica Vaticana

Kendinden sonraki imparatorların da gittikçe daha sık başvurduğu bu yöntem kaçınılmaz olarak imparatorluğun otoritesini zayıflattı ve gelirlerinin azalmasına yol açtı. Aleksios, Ortodoks inançtan sapan mezhepleri sindirerek Bizans imparatorlarının geleneksel görevi sayılan Doğu Kilisesi'nin koruyuculuğunu üstlendi. Ama mali sorunlarla karşılaştığında Kilise hazinesine el koymaktan kaçınmadı. Sonradan bu nedenle Kilise'ye hesap vermek zorunda kaldı.

Sonraki kuşaklar Aleksios'u kritik bir dönemde imparatorluğa çekidüzen veren ve böylece Bizans'ın 1204'e, hatta bir ölçüde 1453'e değin ayakta kalmasını sağlayan kişi olarak gördüler. Oysa çağdaş araştırmacılar, Aleksios'la onu izleyen II. Ioannes (1118-43) ve I. Manuel'in (1143-80) yalnızca üstünkörü önlemler aldığı görüşüne yatkındırlar. Ama Aleksios'u değerlendirirken Bizans devlet yapısının kalıtsal zayıflıklarını ve 1097'den başlayarak Batı Avrupalı Haçlıların neden olduğu bunalımların yarattığı elverişsiz ortamı da hesaba katmak gerekir. Kısmen Kudüs'ü yeniden ele geçirmek amacıyla, kısmen yeni topraklar kazanmak umuduyla girişilen Haçlı seferleri, Bizans çıkarlarını gittikçe daha çok tehdit eder oldu ve dolayısıyla Aleksios'un Anadolu'da Bizans otoritesini yeniden kurmaya öncelik veren dış politikasını zedeledi. Aleksios Müslüman devletlerle ilişkilerinin zaman zaman bozulmasına ve Antiokheia gibi önemli Bizans topraklarının, Doğu Hıristiyanlığının yerine Latin Batı Hıristiyanlığını getirmekten bile kaçınmayan Batılı prenslerin eline düşmesine engel olamadı. Böylelikle Aleksios'un hükümdarlığı sırasında Batı ve Doğu Hıristiyanlığı arasındaki çatışmanın son dönemine girildi. Aleksios Batı Anadolu'da denetimi az çok sağladı; ayrıca Güneydoğu Toroslar'a inerek Adana ve Tarsus dolaylarındaki verimli kıyı ovalarının çoğunu ele geçirdi. Suriye kıyıları boyunca güneye doğru ilerledi. Ama ne Aleksios, ne de onu izleyen öteki Komnenos'lar, Latin Haçlı prenslikleri üzerinde tam ve sürekli bir denetim sağlayabildiler. Batıdaki adalarda ve eyaletlerde Norman saldırıları sürüyordu. Bunlardan biri de Antiokheia prensi I. Bohemund'un Batı Yunanistan'daki Aulon'a karşı giriştiği, ama Aleksios tarafından başarıyla geri püskürtülen saldırıydı (1107-08). Latinlerin, özellikle Normanların süregelen saldırıları, Müslüman beyliklerin sürekli akınları, Balkan ve Macar prensliklerinin gücünün gittikçe artması gibi etkenlerin bir araya gelmesiyle Bizans'ın çevresinde bir düşman çemberi oluştu. Aleksios'un güttüğü siyaset bile, görünürdeki başarısına karşın, Osmanlı fethiyle noktalanan çöküş sürecini durduramadı.

Aleksios II KOMNENOS (d. 1169 - ö. Kasım 1183, Konstantinopolis), 1180-1183 arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru.

Aleksios, I. Manuel Komnenos ile Antiokheia prensi Raimond'un kızı olan Maria'nın oğluydu. 24 Eylül 1180'de babasının ölümü üzerine henüz 11 yaşındayken, annesinin naipliği altında tahta çıktı. Annesi naipliği, kocası Manuel'in yeğeni olan gözdesi Aleksios'a devretti. Maria, Latin kökenli olduğu için geniş bir muhalefetle karşı karşıyaydı. Ama II. Aleksios'un kız kardeşi Maria ile onun kocası Montferrato'lu Renier'nin de aralarında bulunduğu karşıtları, naibi deviremediler. Onu sonunda, Manuel'in kuzeni I. Andronikos Komnenos tahttan indirmeyi başardı. Başkentte Latinlere karşı ayaklanmalar başladığında Andronikos Anadolu'ya geçerek Khalkedon'a (Kadıköy) ulaşmış, hazır bekliyordu (Mayıs 1182). Naip Aleksios yakalanarak gözleri oyuldu. Andronikos başkente II. Aleksios'un naibi sıfatıyla girdi, dul imparatoriçe Maria dahil kendisine karşı çıkan herkesi hemen öldürttü. Aleksios annesinin idam hükmünü imzalamak zorunda kalmıştı. Eylül 1183'te taç giyerek tahta ortak olan Andronikos, daha sonra II. Aleksios'u da boğdurdu.

Aleksios III ANGELOS (ö. 1211, Nikaia), 1195-1203 arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru.

I. Aleksios'un torunu, Andronikos Angelos'un ikinci oğluydu. 1195'te askerler tarafından imparator ilan edildi. Kardeşi İmparator II. İsaakios'u Makedonya'nın Stagira kentinde yakalattı ve gözlerini oydurtup hapsetti. Nisan 1195'te taç giydi. Ama bu hükümet darbesi, büyük felaketlere yol açtı. Damadı Stefan Nemanja'ya yardım edememesi üzerine, Stefan'ın Bulgarlara başvurması Bizans'ın Balkanlar'daki saygınlığını zedeledi. 1195 ve 1196'da Bulgarlara karşı düzenlediği seferler yenilgiyle sonuçlandı. Tahta çıkan yeni Bulgar kralı Kaloyan, Bizans'ın yerine papanın üstünlüğünü kabul ettiği için, Aleksios entrikaları ve diplomatik girişimlerinde de aynı ölçüde başarısızlığa uğradı.

1203'te Haçlılar II. İsaakios ve oğlu IV. Aleksios'u yeniden tahta çıkardılar. III. Aleksios, eline geçirebildiği bütün servetle Trakya'ya kaçtı. Tahtı yeniden ele geçirme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, bir süre Yunanistan'da dolaştı. Ardından, o sırada Balkan Yarımadasının büyük bir bölümüne egemen olan Haçlı önderlerinden Bonifacio di Montferrato'ya teslim oldu. Ancak daha sonra onun koruması yerine Epeiros despotu I. Mikhail'e sığındı. En sonunda Anadolu'ya geçti. Orada damadı Theodoros Laskaris, Latinlere karşı direniyordu. Aleksios, Anadolu Selçuklu sultanıyla birleşerek Theodoros'tan tahtı kendisine bırakmasını istedi. Bu isteği reddedilince de Theodoros'a karşı saldırıya geçti. 1210'da Theodoros tarafından tutsak edilip Nikaia'da (İznik) bir manastıra gönderildi ve orada öldü.

Aleksios IV ANGELOS (ö. 8 Şubat 1204, Konstantinopolis), 1203-04 arasında hüküm sürmüş Bizans imparatoru. IV. Haçlı Seferi sırasında babası II. İsaakios'la birlikte imparator olmuşsa da kısa bir süre sonra başlayan bir ayaklanma sonucu tahttan indirilmiştir.

Aleksios, 1195'te III. Aleksios tarafından gözleri oydurulan babası II. İsaakios ile birlikte zindana atıldı. 1201'de zindandan kaçarak kız kardeşiyle kocası Philipp von Schwaben'in yanına, Almanya'ya gitti. Philipp von Schwaben ile Haçlı önderlerinden Bonifacio di Montferatto'ya ve onun Venedikli müttefiklerine Mısır'ı ele geçirmeleri için mali destek, malzeme ve asker sağlamayı, Kutsal Topraklar'da 500 kişilik şövalye gücü beslemeyi, Bizans Kilisesi'ni Roma'ya bağlamayı vaad etti. Buna karşılık da IV. Haçlı Seferi'nin yolunun değiştirilmesini ve Haçlıların Bizans'a giderek kendisini babası II. İsaakios'la birlikte imparator ilan etmelerini istedi. Haçlıların yardımıyla 1203'te babası II. İsaakios ile birlikte yeniden tahta çıktıysa da, Haçlılara vaadlerini yerine getiremedi. Yeni konan ağır vergilerin yanı sıra Konstantinopolis'teki (İstanbul) Haçlıların başıbozuk davranışları, III. Aleksios'un damadı Aleksios Dukas Murtzuphlos'un önderliğinde ulusal bir ayaklanmanın başlamasına neden oldu. Şubat 1204'te V. Aleksios adıyla taç giyen Aleksios Dukas, IV. Aleksios'u boğdurdu. İsaakios da birkaç gün sonra zindanda öldü.

Aleksios V DUKAS MURTZUPHLOS (ö. 1204, Konstantinopolis), Bizans imparatoru (1204). III. Aleksios Angelos'un damadıydı. Haçlıların aynı anda tahta çıkardıkları II. İsaakios ile IV. Aleksios Angelos'a karşı Rumları ayaklandırarak yönetimi ele geçirdi. Böylece, Bizans Devleti'nin Haçlılarca yıkılıp bölünmeden önceki son imparatoru oldu. Şubat 1204'te tahta çıkan ve hükümdarlığı dört ay süren Aleksios, ilk iş olarak eski imparator IV. Aleksios'u zindana attırdı, sonra da boğdurdu. Konstantinopolis'teki (İstanbul) Latin karşıtı hizbin önderi olarak, IV. Aleksios'un Haçlılara ettiği vaadleri yerine getirmeyi reddetti ve Konstantinopolis'ten çekilmelerini istedi. Bunun üzerine Haçlılar kenti kuşattılar. Aleksios üç gün sonra (12 Nisan 1204) sürgündeki imparator III. Aleksios'un yanına kaçtıysa da, III. Aleksios ona yardım etmediği gibi gözlerini kör ettirdi. Daha sonra Haçlılar tarafından yakalanıp IV. Aleksios'un katili olarak ölüm cezasına çarptırılan Aleksios, kentteki bir sütunun tepesinden aşağı atılarak öldürüldü.

Aleksis (Rus çarları) *bak.* Aleksey

alel, ALLEL olarak da yazılır, bir kromozomun belli bir bölgesinde bulunabilen iki ya da daha fazla genin ortak adı. Alel genler ya bir çift oluşturur ya da belli bir özelliğin fenotipini belirleyen daha fazla sayıda alel vardır. Çift oluşturan aleller birbirinin eşiyse, organizma bu genlerin belirlediği özellik açısından homozigottur; aleller değişik olduğunda, organizmaya heterozigot denir. Ancak, bazı özellikleri belirleyen alellerden hiçbiri başat ya da çekinik değildir. Eşbaşatlık denen bu durumun en tipik örneklerinden biri insan kanındaki ABO sistemidir. Kanı AB tipi olanlarda bir A, bir de B aleli bulunur; her iki alelin de bulunmadığı kişilerin kanı ise O tipidir. *Ayrıca bak.* başatlık, çekiniklik.

Buna karşılık, birçok özellik ikiden fazla sayıda alel tarafından belirlenir. Bu durumda, bir kromozom çiftinde aynı özelliğe ilişkin alellerin bulunabileceği yalnızca iki yer olmasına karşın, aynı genin çok sayıda değişik biçimleri söz konusudur. Kimi özellikleri ise iki ya da daha fazla kromozom çiftindeki alel yerleşimleri denetlediği için, bu özellikleri belirleyen alellerin sayısı da katlanarak artar. İnsan kanında bulunan ve karmaşık bir kan proteini olan hemoglobin bunun örneğidir.

Aleller değişinim (mutasyon) sonucunda birbirlerine ya da yepyeni biçimlere dönüşebilir. Evrim, belli bir canlı topluluğunda fenotiplerin (dolayısıyla alellerin) ortaya çıkma sıklığının seçici bir biçimde değişmesiyle etkisini gösterir.

aleluya, HALLELUYA ya da ALLELUIA olarak da yazılır. "Yehova'ya hamd olsun" anlamına gelen ve ayinlerde kullanılan İbranice söz. Tevrat'ta bazı mezmurlarda, genellikle mezmurun başında ya da sonunda, bazen de her iki yerde birden bulunur. Eski Yahudilikte, Levioğulları korosu tarafından antifon biçiminde okunduğu sanılmaktadır. Yeni Ahit'te, yalnızca Vahiy kitabının 19. babında olmak üzere, dört kez geçer. Septuagint'te (Eski Ahit'in Hıristiyanlık öncesi dönemdeki Yunanca çevirisi) değişikliğe uğramış, Vulgata'da (Eski Ahit'in 4. yüzyıldaki Latince çevirisi) *alleluia* biçimini almıştır. *Alleluia* sözü ilk Hıristiyanlar tarafından ibadetlerde kullanılmış, Ortodoks, Katolik, Anglikan ve bazı Protestan ayinlerinde ve ilahilerinde yer almıştır.

âlem (Arapçada "kendisi ile bir ilme ulaşılan araç"), İslam'da, Allah'ın varlığının bilgisine götüren bir araç olması bakımından evrenin bir başka adı. Ayrıca yeryüzü, öbür gezegenler ve yıldızların oluşturduğu sistem; dünya ve öteki dünya (ahiret); aynı çeşitten şeylerin bütünü anlamında da kullanılır. "İlim âlemi", "edebiyat âlemi" gibi insanların oluşturduğu birlikler anlamını da dile getirebilir. Dolayısıyla çok sayıda âlemden söz etmek olanaklıdır ve bu çokluğu anlatmak için "on sekiz bin âlem" deyimi kullanılır.

Kuran'da âlem sözcüğü en çok dünya-ahiret, emr-halk karşılığında geçer. Dünya ve ahiret âlemleri "fani âlem-bâki âlem", "yalan âlem-gerçek âlem", "iş ve sorumluluk âlemi-ceza ve ödül âlemi" olarak da adlandırılır. Emr âlemine gayb, melekut, ceberut, nurani, ruhani ve ulvi âlem; halk (Arapçada *halk:* "yaratılma") âlemine ise şehadet, mülk, zulmani, cismani, maddi ve sufli âlem adı da verilir. Hadis, fıkıh ve kelam bilginleri dünya-ahiret âlemleri üzerinde dururken mutasavvıflar emr-halk âlemlerine öncelik verirler.

İslam felsefecileri, kelam bilginleri ve mutasavvıfların âlem konusundaki görüşleri büyük ölçüde eski Yunan filozoflarının etkisini taşır. Aristoteles'e göre âlemin maddesi olan "heyula" ezeli ve başlangıçsızdır (kadim), başka bir deyişle yaratılmamıştır. Allah heyulaya biçim, düzen ve hareket vermiştir. Biçim ve düzen verilmemiş âlem kaos, biçim ve düzen verilmiş âlem ise kozmostur. Aristoteles'in âlem konusundaki bu görüşü, ana çizgileriyle Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi İslam felsefecileri tarafından benimsenmiş, yorumlanmıştır. Kelam bilginleri ise felsefecilerin bu görüşlerine karşı çıkarak âlemin kadım değil hadis, yani sonradan olma ve yaratılmış olduğu tezini geliştirmişlerdir.

Özellikle mutasavvıfları etkileyen Platon'a göre birisi idealar, öbürü gölgeler olmak üzere iki âlem vardır. Maddeler âlemi idealar (ayân-ı sabite) âleminin gölgesidir ve varlığı ona bağlıdır. Mutasavvıflar da, farklı biçimde de olsa, âlem konusunda aynı görüştedirler. Varlıklar Allah'ın ilminde sabit gerçeklikler (ayân-ı sabite, idealar) halinde bulunmaktadır. Allah'ın isim ve sıfatları bunlar aracılığı ile ortaya çıkar ve ruhlar, nefisler âlemi olan melekût âlemi oluşur. Bu âlem aynı zamanda güçler âlemidir. Güçlerin madde halinde ortaya çıkmasıyla da halk, yani duyular âlemi oluşur. Bu yaklaşımın sonucu olarak mutasavvıflar âlemin çeşitli derecelerinden, basamaklarından söz etmişler ve buna "Hazerat-ı Hamse", "Tenezzülat-ı Hamse" adını vermişlerdir. Buna göre varlığın beş derecesi vardır: 1) Kendi içinde ahadiyet, vahdet ve vahidiyet olmak üzere üç basamağı bulunan uluhiyet (tanrılık) derecesi, 2) ruhlar derecesi, emr âlemi, 3) misal âlemi, 4) cisimler âlemi, 5) mertebe-i camia ya da insan-ı kâmil (yetkin insan).

alem, cami, türbe, medrese, çarşı gibi dinsel ya da resmi İslam yapılarında kubbe ve külahların tepesine konan hilal örgeli tepelik. Yapılardan başka minare, mimber, şadırvan gibi mimarlık öğelerinin çatıları üstüne de konur.

Bir güç simgesi ve yapıyı bütünleyici estetik bir öğe olmasının yanı sıra, kubbenin kurşun kaplamalarının tepede birleştiği açıklığı örtmek ve örtü malzemesinin yerinden kaymasını önlemek gibi yapısal bir

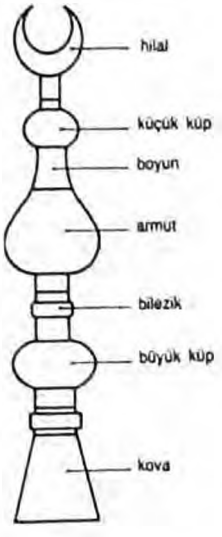

Alem
Ana Yayıncılık Arşivi

işlevi de vardır. Tepedeki açıklığın üstüne oturan en alt bölümüne kova (küp), üstündeki bölümlere de sırasıyla büyük küp, bilezik, armut, boyun, küçük küp, en üstteki bölüme de hilal (ayça) denir. Hilalin ağzı kıble yönünü gösterir. Genellikle içi boş metalden hazırlanan bu bölümler birbirine kenetlendikten sonra altın yaldızla boyanır.

Eski Türklerde kötü ruhlardan ve nazardan korunmak için genellikle çadırların tepesine bir sırığa geçirilmiş boncuklar konurdu. Moncuk adı verilen bu tepeliklerin benzerlerine Buda mabetlerinde de rastlanır. Hıristiyan mimarlığında ise yer yer alem işlevi gören haçlar ya da başka tür tepelikler(*) kullanılmıştır.

alem, tuğ(*) ile birlikte iktidar sahipliğini simgeleyen bayrak. Özellikle Orta ve Ön Asya'nın pek çok atlı göçebe topluluğunda bu tür "alamet"ler, barışta ve savaşta otoritenin, emir yetkisinin toplandığı kişiyi, çarpışma anında, komuta merkezini, toplaşma noktasını ve askerlerin izleyecekleri hareketi göstermeye yarardı. İslam öncesi Türkler bu amaçla "haliş" denen siyah, beyaz ve kırmızı bayraklar kullanırlardı. İslam devletlerinde ise "liva", "rayet" ve "alem" adlarında, türlü renk ve biçimlerde bayraklar kullanılırdı.

Hz. Muhammed'in kutsal alemi Ukab'dı. Emevilerin beyaz, Abbasilerin de siyah alemleri vardı. Sultanı ve hükümranlığı simgeleyen mızraklı alemin tepesine bir de tuğ bağlanarak hükümdarın yanında taşınırdı. Söylenceye göre, Konya'daki Selçuklu Sultanlığı, 13. yüzyılın sonuna doğru başka saltanat simgelerinin yanı sıra, bir de ak alem göndermek suretiyle Osman Gazi'nin uç beyliğini(*) tanımıştı. Belki buna da bağlı olarak, ilk Osmanlı alemi beyazdı ve ak alem diye anılırdı. Bunun yanı sıra bir de kırmızı savaş alemi vardı. II. Mehmed (Fatih) donanma için yeşil bir alem daha hazırlattı ve üstünde açık hilaller bulunan Osmanlı alemleri gittikçe çoğaldı. Her yeni padişah tahta çıktığında, üzerinde kendi adıyla birlikte üçer hilal bulunan yeni saltanat bayraklarının hazırlanması, ilk yapılan işlerdendi. Alemha-yı padişahi, alemha-yı Osmani denen bu saltanat bayraklarının sayısı, bir kaynağa göre, I. Süleyman (Kanuni) dönemine değin dört, sonra yedi oldu; bir başka kaynağa göre, bunların ikisi kırmızı, ikisi çizgili, biri beyaz, biri yeşil, biri de sarı renkteydi. Ancak bütün kaynaklara göre, ak alem hepsinden büyük önem taşıyordu. Gene bu saltanat alemlerindeki hilal ve yıldız motifleri kudreti ve tanrısal egemenliği simgeliyordu. III. Selim döneminde düz kırmızı zemin üstüne tek hilal ve önündeki sekiz köşeli yıldızdan oluşan ve bugünkü Türk bayrağının ilk biçimi sayılan bayrak, alem olarak benimsendi. Son dönemlerde, uzun ve ucu iki çatallı, kırmızı renkli, ortasında yeşil zemin üstünde üç beyaz hilal bulunan padişah alemleri kullanıldı.

Alemán, Mateo (vaftizi 28 Eylül 1547, Seville - ö. y. 1614, Meksika), bir üslup ustası olarak tanınan yazar.

Zorla Katolikleştirilmiş bir Yahudi ailesinden gelen Alemán, kitaplarında 16. yüzyıl İspanyası'ndaki Hıristiyanların yaşantı ve duygularını dile getirdi. Kendisine Avrupa çapında ün kazandırmakla birlikte, pek az gelir getiren en önemli yapıtı *Guzmán de Alfarache* (1599, ikinci bölüm 1604; Alfarache'li Guzmán) ilk pikaresk romanlardan biriydi. Kitabının ilk bölümü birçok baskı yaptı, ama bunların çoğu kaçak baskılardı. İkinci bölümün de, daha Alemán yazmayı bitirmeden, sahtelerı yayımlandı. Romanın kahramanı Guzmán gibi Alemán'ın yaşamı da gerek ekonomik gerek kişisel, büyük sıkıntılar içinde geçti. Babası bir hapishane doktoruydu. 1564'te Sevilla Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Alemán da

Salamanca ve Alcalá'da dört yıl tıp öğrenimi görmüştü; ama hiç hekimlik yapmadı. Borçlarını ödeyemediği için 1580'de hapse atıldı. Ancak 1608'de Meksika'ya göç ettikten sonra talihi düzeldi ve düzenli bir yaşama kavuşabildi.

Alemán, Miguel (d. 29 Eylül 1902, Sayula, Meksika - ö. 14 Mayıs 1983, México), 1946-52 arasında görev yapmış Meksika devlet başkanı.

Bir köy bakkalının oğluydu. Meksika Devrimi sırasında general oldu. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra México'da çalıştı, işçi-işveren davalarında uzmanlaştı. Veracruz senatörü, 1936'da eyalet valisi oldu. 1940'ta Manuel Ávila Camacho'nun zaferiyle sonuçlanacak başkanlık kampanyasını yürütmek için bu görevden istifa etti. Bunun karşılığında, Camacho tarafından içişleri (*gobernación*) bakanlığı gibi güçlü bir mevkiye getirilerek ödüllendirildi. 1946'da Kurumsal Devrimci Parti (PRI) listesinden

Miguel Alemán, y. 1951
Organization of American States

başkan adayı oldu ve Ezequiel Padilla'yı kolayca yenilgiye uğrattı. Başkanlığı sırasında Meksika'da toprak reformunun hızı kesildiyse de sınai kalkınma büyük ölçüde hızlandı. Yönetimine büyük yolsuzluk ve yozlaşma suçlamaları yöneltildiyse de, başkanlık döneminde belirgin bir ekonomik gelişme görüldü.

alemand, ALEMANDE olarak da bilinir, 16. yüzyılda aristokratlar arasında moda olan, 18. yüzyılda ise bir figürlü dans biçiminde ortaya çıkan, çiftlerin toplu halde, gösterişli ve kıvrak hareketlerle yaptıkları dans. İlk olarak Almanya'da doğmasına karşın, gerek Fransız saray çevrelerinde, gerekse *almain* ya da *almand* diye adlandırıldığı İngiltere'de moda oldu. Rönesans dansları ile ilgili temel bir bilgi kaynağı olan *Orchésographie*'nin (1588) yazarı Thoinot Arbeau, alemandın çok eski dönemlere ait bir dans olduğunu ileri sürmüştür. Dansın yaygınlığı 17. yüzyılda azalmıştır.

Alemand, 16. yy başlarında yapılmış Tournai duvar halısı "Aşk Oyunu"ndan ayrıntı
Sotheby Koleksiyonu, Londra
Sotheby and Co., Londra

Alemandda dansçılar el ele tutuşup çiftli sıralar halinde dizilerek ellerini öne doğru uzatırlar. Her üç adımda bir tek ayak üstünde durulur, salon boyunca ileriye ve geriye doğru hareket edilir. Daha hareketli bir uyarlamasında ise, yaylanarak atılan her üç adımda bir zıplanır. Müzik $\frac{4}{4}$ zamanlıdır. Bir 17. yüzyıl müzik formu olan alemand, aslında bu dansın stilize edilmiş bir uyarlamasıdır. Bir süitte alemand (Bach'ın *İngiliz Süitleri*'nde olduğu gibi) genellikle ilk bölümü oluşturur. 18. yüzyıldaki alemand, $\frac{4}{4}$ zamanlı ve dört çift için düzenlenmiş bir figürlü danstır. Çiftler kolkola girip birbirlerinin arasından geçerek dönerler. Buradaki el tutuşma hareketlerinden birinin eski alemanddan esinlenerek oluşturulduğu sanılmaktadır.

Alembert, Jean Le Rond d' (d. 17 Kasım 1717, Paris - ö. 29 Ekim 1783, Paris, Fransa), Fransız matematikçi, filozof ve yazar. Ünlü *Encyclopédie*'ye katkılarının yanı sıra bilim adamı olarak da büyük saygınlık kazanmıştır.

Gençlik yılları. Mme de Tencin ile şövalye Destouches-Canon'un evlilik|dışı oğluydu. Kapısına bırakıldığı St. Jean-le-Rond Kilisesi'nin adıyla vaftiz edildi. Destouches daha sonra oğlunu arayıp bulmuş ve Jansenci ünlü okullardan birine girmesine yardımcı olmuştu. Okula Jean-Baptiste Daremberg adıyla yazılan çocuk, kulağa daha hoş geldiği için olacak, daha sonra d'Alembert adını aldı. Öğretmenleri, Aziz Paulus'un Romalılara Mektubu'nu yorumlayan bir çalışmasının etkisiyle, d'Alembert'in ilahiyat eğitimi görmesinin doğru olacağını düşündüler, ama ilahiyattan yaşamı boyunca nefret etmesine neden oldular. D'Alembert iki yıl hukuk okuduktan sonra 1738'de avukat olduysa da hiçbir zaman bu mesleği uygulamadı. Bir yıl da tıp öğrenimi gördükten sonra, "beni gerçekten ilgilendiren tek uğraş" diye nitelediği matematiğe yöneldi. Bu konudaki eğitimini, birkaç özel ders almak dışında, tümüyle kendi başına sürdürdü.

Matematik. Fransız Bilimler Akademisi'ne ilk çalışmasını 1739'da sunan d'Alembert, 1741'de bu kurumun üyesi oldu. 1743'te, 26 yaşındayken, *Traité de dynamique* (Dinamik Üzerine) adlı önemli çalışmasını yayımladı. Bu çalışmada Newton'ın üçüncü hareket yasası olarak bilinen "her etki, eşit değerde ve karşıt yönde bir tepki doğurur" ilkesinin sabit cisimler için olduğu kadar, serbestçe hareket edebilen cisimler için de geçerli olduğunu belirten ünlü "d'Alembert ilkesi"ne(*) de yer vermişti. 1744'te yayımladığı *Traité de l'équilibre et du mouvement des fluides* (Akışkanların Hareketi ve Dengesi Üzerine) adlı çalışmasında, d'Alembert ilkesini sıvıların dengesi ve hareketi kuramına uyguladı. Ardından, sonsuzküçükler hesabının bir dalı olan kısmi diferansiyel denklemleri geliştirdi. Bu konudaki ilk yazılarına, 1747'de yayımlanan ve ona Berlin Bilimler Akademisi'nin ödülünü kazandıran *Réflexions sur la cause générale des vents* (Rüzgârların Genel Nedenleri Üzerine Düşünceler) adlı yapıtında yer verdi. Aynı yıl Berlin Bilimler Akademisi'ne seçildi. 1747'de *Recherches sur les cordes vibrantes* (Titreşen Teller Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtında kısmi diferansiyel denklemleri, tellerin titreşimi problemine uyguladı. 1749'da, biçimi ne olursa olsun herhangi bir cismin hareketine kendi bulduğu ilkelerin uygulanmasını sağlayacak bir yöntem geliştirdi. Aynı yıl, ılım noktalarının yalpalamasına (Yer yörüngesinin konumunun zamanla değişmesine) bir açıklama getirdi. *Recherches sur la précession des équinoxes et sur la nutation de l'axe de la terre* (Ilım Noktalarının Yalpalaması ve Yer Ekseninin Dalgalanması Üzerine) adlı yapıtında bu olayın özelliklerini ve Yer ekseninin dalgalanması (ürgümü) olgusunu açıkladı. 1752'de, çeşitli özgün düşünceler ve yeni gözlemler içeren *Essai d'une nouvelle théorie de la résistance des*

D'Alembert, Maurice-Quentin de La Tour'un pastel çalışması
Bibliothèque Nationale, Paris

fluides (Akışkanların Direncine İlişkin Yeni Bir Kuram Denemesi) başlıklı denemesini yayımladı. Bu çalışmasında havayı, küçük parçacıklardan oluşan ve sıkıştırılamayan esnek bir akışkan olarak ele almıştı. Katılar mekaniğinin kurallarından yola çıkarak, hareket etmekte olan cisimlerin çarpışmasının yol açtığı momentum kaybının dirençle ilişkili olduğu görüşünü akışkanlara uygulamış ve parçacıkların direncini sıfır olarak veren inanılmaz bir sonuca varmıştı. Kendisini de doyurmayan bu bulgusu "d'Alembert paradoksu" adıyla anılır ve çağdaş fizikçilerce kabul edilmez. D'Alembert, integral hesaba ilişkin buluşlarını Berlin Bilimler Akademisi'nin yayın organı olan *Mémoires*'da yayımladı. Değişkenler arasındaki ilişkileri, bu değişkenlerin sayısal değerlerinin değişme oranı aracılığıyla anlatan integral hesaba d'Alembert çok şey katmıştır. 1754-56 arasında yayımlanan *Recherches sur différents points importants du système du monde* (Yer Sisteminin Değişik Önemli Noktaları Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtında da, gezegenlerin yörüngelerindeki tedirginlik probleminin çözümüne yer verdi. Bu çözüm daha önce akademiye sunduğu bir çözümün daha da yetkinleştirilmiş bir benzeriydi. 1761-1780 arasında *Opuscules mathématiques* (Matematik Yapıtları) adlı yapıtının sekiz cildini yayımladı.

Encyclopédie. Bu arada d'Alembert hareketli bir yaşam sürmeye ve ünlü salonlarda sık sık görünmeye başlamış, çekici konuşması ve taklit yeteneğiyle ün kazanmıştı. Otoritenin ve vahyin değil usun ve doğanın egemenliğine inanan, eski dogma ve kurumlara başkaldıran ve "filozoflar" adıyla tanınan düşünür, yazar ve bilim adamlarına katılmış ve kendini toplumu geliştirmeye adamıştı. Özgür düşünce geleneğindeki uşçu bir düşünür olarak dine karşı çıkıyor, hoşgörüyü ve özgürce tartışmayı savunuyordu. "Filozoflar", siyasette eski aristokrasinin yerine yeni, aydın bir aristokrasi getirecek "aydınlanmış" bir kralın yönettiği liberal bir monarşiden

yanaydılar. İnsanın kendi gücüne dayanma gereksiniminde olduğuna inanan "filozoflar", Hıristiyan etiğinin yerine geçecek yeni bir toplumsal ahlak ilan ettiler. Bilginin tek gerçek kaynağı olan bilim, halk yararına yaygınlaştırılmalıydı. Bu inançlar d'Alembert'i 1746'da *Encyclopédie* ile uğraşmaya yöneltti. Başlangıçta Ephraim Chambers'in İngilizce *Cyclopædia*'sının Fransızcaya çevrilmesi düşünülüyordu. Sonra bu düşünce yerini, "filozoflar"dan Denis Diderot'nun genel yayın yönetmenliği altında yeni bir yapıt yaratma düşüncesine bıraktı. D'Alembert, bu yapıtın matematik ve fen bilimlerine ilişkin makalelerinin yayın yönetmenliğini üstlendi. Gerçekte, bu görevinin yanı sıra yalnızca genel yayın işlerine yardım etmekle ve başka konulardaki makalelere katkıda bulunmakla kalmıyor, bir yandan da bu girişimin nüfuzlu çevrelerce desteklenmesini sağlamak için büyük bir çaba harcıyordu. 1751'de *Encyclopédie*'nin ilk cildinin önsözü olan *Discours préliminaire*'i (İlk Söyleşiler) yazdı. *Discours*, bilginin çeşitli dallarının gelişmesini ve karşılıklı ilişkilerini sergileyerek ve bu dalların gerçekte tek bir yapının uyumlu parçalarını oluşturduğunu göstererek çağın bilgisinin bütünleşmiş görünümünü göz önüne seren ilginç bir denemeydi. *Discours*'un ikinci bölümü Rönesanstan başlayarak Avrupa'nın düşünce tarihine ayrılmıştı. D'Alembert 1752'de yazdığı üçüncü cildin önsözünde *Encyclopédie'yi* eleştirenleri sert bir biçimde yanıtladı. 1755'te yayımlanan beşinci cildin önsözü olan *Éloge de Montesquieu*'de (Montesquieu'ye Övgü) ise ustalıklı, ama biraz çıkarcı bir davranışla Montesquieu'yü *Encyclopédie*'nin destekçileri arasında gösterdi. Gerçekte Montesquieu *Encyclopédie*'deki "demokrasi" ve "despotizm" maddelerini yazması için yapılan çağrıları geri çevirmişti. Yazmayı kabul ettiği "beğeni" maddesi ise 1755'te ölmesiyle yarım kaldı.

D'Alembert 1756'da Cenevre'ye Voltaire'in yanına gitti. *Encyclopédie*'nin, Cenevreli papazların öğretilerini ve uygulamalarını öven "Cenevre" maddesi için orada bilgi topladı. 1757'de yayımlanan madde Cenevreli papazların çoğunun, İsa'nın tanrı olduğuna artık inanmadıklarını öne sürdüğü ve bir tiyatronun kurulmasını (büyük bir olasılıkla Voltaire'in kışkırtmasıyla) savunduğu için Cenevre'de büyük protestolarla karşılandı. Bu madde, *Encyclopédie*'nin müzikle ilgili maddelerine katkıda bulunmuş olan Rousseau'yu da harekete geçirdi. Rousseau, 1758'de yazdığı *Lettre à d'Alembert sur les spectacles* (*D'Alembert'e Mektup*, 1945/ *Tiyatro Oyunları Üstüne D'Alembert'e Mektup*, 1967) başlıklı bir makalede tiyatronun her zaman yıkıcı bir etkisi olduğunu öne sürdü. D'Alembert bu yazıyı *Lettre à J. J. Rousseaue, citoyen de Genève* (Cenevre Yurttaşı J. J. Rousseau'ya Mektup) adlı bir yazıyla sert, ama dostluktan uzak olmayan bir biçimde yanıtladı. *Encyclopédie*'nin giderek artan sorunları yüzünden umudunu yitiren d'Alembert, 1758'in başlarında yayımcılıktan ayrıldı ve yapıta katkılarını yalnızca matematik ve fen makalelerinin yazımıyla sınırladı.

Edebiyat, bilim ve felsefe alanlarında son çalışmaları. Edebiyat ve felsefe alanlarında ilk çalışmalarını 1753'te *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*'de (Edebiyat, Tarih ve Felsefe Karışımı) toplayan d'Alembert bu yapıtta, deneme yazarlarını "özgürlük, doğruluk ve yoksulluk" konularına yönelmeye özendirdiği, aristokrat bilim ve sanat koruyucularının da, bu tür yazarların yeteneklerini ve bağımsızlıklarını saygıyla karşılamaları gerektiğini vurguladığı *Essai sur les gens de lettres* (Edebiyatçılar Üzerine Deneme) başlıklı etkileyici denemesine de yer vermişti.

D'Alembert, 1754'te yazarların ve bilim adamlarının toplandığı en ünlü salonlardan birinin sahibi olan Mme du Deffand'ın da ısrarlı çabalarının sonucunda, Académie Française'e seçildi. En gayretli üyelerinden biri olduğu bu kurumun halkın gözündeki değerini artırmak ve "filozoflar"ın inançlarına yakın görüşleri olan yeni üyeler kazandırmak için büyük bir çaba harcadı. 1772'de akademinin sürekli sekreterliğine seçilince daha etkili duruma geldi. Görevlerinden biri *Histoire des membres de l'Académie* (Akademi Üyeleri Tarihi) adlı yayının sürdürülmesi, başka bir deyişle 1700 - 72 arasında ölmüş olan üyelerin yaşamöykülerinin yazılmasıydı. Akademinin halk oturumlarında okunan *Éloges*'la kendisinden önceki üyelere övgülerini sunan d'Alembert'in bir edebiyat değeri taşımayan bu metinleri, onun kendi çağının çeşitli sorunlarına bakışını ortaya koyması ve akademiyle halk arasında bir bağ kurma isteğini göstermesi açısından önemlidir.

1752'den sonra birçok kez Prusya kralı II. Friedrich'ten, Berlin Bilimler Akademisi'nin başkanlığını üstlenme önerisi alan d'Alembert, 1755'te Wesel'in Ren köyünde kralı kısa bir süre için ziyaret etmekle, 1763'te de Potsdam'da daha uzun bir süre kalmakla yetindi. Yıllar boyu krala akademinin işleyişi ve yeni üyelerin atanması konusunda öğütler verdi. 1762'de Rus çarıçesi II. Katerina'dan (Büyük) aldığı, grandük Pavel'e ders verme çağrısını da geri çevirdi. Yabancı bir yere gitmenin sağlığı üzerinde zararlı etkileri olabileceğinden korktuğu gibi Paris'teki düşün ve bilim yaşamından da kopmak istemiyordu.

D'Alembert bir şüpheci olarak, "filozoflar"ın Hıristiyanlığa karşı düşmanlıklarını desteklemekle birlikte, bu tutumunu açık bir saldırganlığa dönüştürmeyecek kadar da temkinliydi. Ancak Cizvitlerin Fransa'dan sürülmesi üzerine *Sur la destruction des Jésuites en France* (Fransa'da Cizvitlerin Yok Edilmesi Üzerine) başlıklı makalesini, önce "tarafsız bir yazar" imzasıyla, sonra da kendi adıyla yayımladı (1765). Bu makalede, Cizvitlerin bilim adamı ve eğitmen olarak taşıdıkları yüksek niteliklere karşın, aşırı güç tutkuları nedeniyle kendilerini yok ettiklerini göstermeye çalıştı.

D'Alembert aynı yıllarda ilgi alanları arasına müzik kuramını da ekledi. 1752'de yayımladığı *Eléments de musique* (Müziğin Öğeleri) adlı yapıtta, çağın müziğindeki gelişmeyi bir armoni sistemi halinde bir araya getirmeyi başaran besteci Jean-Philippe Rameau'nun ilkelerini açıklamayı amaçladı (Rameau'nun bu sistemi Batı müziği üstündeki egemenliğini 1900'lere değin sürdürecektir). 1754'te, *Réflexions sur la musique en général et sur la musique française en particulier* (Genel Olarak Müzik ve Özel Olarak Fransız Müziği Üzerine Düşünceler) adlı denemesini yayımladı. Ayrıca matematik konusundaki yapıtı *Opuscules*'de (Kitapçıklar) sesin fiziği olan akustik üstüne çalışmalarına yer verdi ve *Encyclopédie*'nin müzikle ilgili makalelerinin birçoğuna katkıda bulundu. 1765'te ciddi bir hastalığa yakalanınca analığının evini terkederek Julie de Lespinasse'in evinde yaşamaya başladı. Bir yandan gönlünü de kaptırdığı bu kadının (Académie Française'in yenilenmesi çabalarında önemli bir merkez olan) evindeki toplantıların önde gelen entelektüel kişisiydi. Ama kısa bir aşk ilişkisinden sonra Julie'nin değişmez arkadaşı rolüyle yetinmek zorunda kaldı. Julie öldükten sonra, akademinin sekreteri olduğu için Louvre'da kendisine ayrılan bir daireye taşındı ve orada öldü.

Değerlendirme. Çağdaşlarının, ünü açısından Voltaire'den sonra ikinci sıraya koydukları d'Alembert ile ilgili bu yargı sonraki kuşaklarca kabul edilmedi. D'Alembert matematiksel bilimlere yaptığı özgün katkılara karşın, entelektüel bakımdan çekingen olması yüzünden edebiyat ve felsefe alanlarında gerçekten büyük yapıtlar ortaya koyamamıştır. Bununla birlikte fen ve matematik alanlarındaki bilgisiyle, uçsu bir ülkü olan tüm bilgilerin nihai birliği düşüncesinden kaynaklanan bir bilim felsefesini incelikle işlemiş ve bilimin çeşitli dalları arasında karşılıklı bağlar kurulmasını olanaklı kılan "ilkeler" geliştirmiştir. Bunun ötesinde d'Alembert, tıpkı bir 18. yüzyıl filozofudur ve gerek yaşamıyla, gerekse yapıtlarıyla "Filozof" adına onur kazandırmaya çalışmıştır. Özel yaşamında basit ve tutumlu bir insan olarak asla zenginlik peşinde koşmamış, elinden geldiğince başkalarına yardıma çalışmış, hep kendi iç bütünlüğünü ve bağımsızlığını gözetmiş ve kişisel etkisini, gerek ülkesinde, gerekse ülkesi dışında sürekli olarak "Aydınlanma"nın ilerlemesi yönünde kullanmıştır.

Alemdar. İstanbul'da yayımlanan ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan günlük gazete (1912-Eylül 1922). Refii Cevad'ın (Ulunay) sorumluluğunda ve Ahmet Kadri'nin yönetiminde yayımlanmaya başladı. İttihat ve Terakki iktidarına muhalefet ettiği için birkaç kez sıkıyönetimce kapanıldı. *Takvimli Gazete* ve *Teşrih* adlarıyla yeniden çıkarıldı.

Alemdar, 1920 tarihli bir nüsha
Nuri Akbayar Arşivi

Mahmud Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra Refii Cevad Sinop'a sürülünce yayınına bir süre ara verdi. Mütareke döneminde yeniden yayımlanmaya başladı (5 Aralık 1918). Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkarak bu hareketi "amaçsızlık" ve "maceraperestlik" olarak niteledi. 1922'de Refii Cevad'ın Yüzellilikler listesine alınarak yurtdışına gönderilmesi üzerine kapandı. *Alemdar*'ın cumartesi günleri verdiği edebiyat eki (*Nüsha-i Edebiye*) ilgi görmüştü.

Alemdar Olayı. Rumeli âyanından, yenilik yanlısı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne ve yenilik hareketlerinin bir süre durmasına yol açan yeniçeri ayaklanması (15-18 Kasım 1808). III. Selim'in, Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir asker ocağı kurması başta olmak üzere, girştiği yenilik hareketlerinin yeniçeriler arasında ve çıkarları zarar gören çevrelerde uyandırdığı tepki,

1807'de Kabakçı Mustafa Ayaklanması'nın(*) çıkmasına ve III. Selim'in tahtan indirilip yerine IV. Mustafa'nın geçirilmesine yol açtı. Nizam-ı Cedid uygulamasında birinci derecede rol oynamış (sonradan Rusçuk yâranı diye anılacak olan) devlet adamlarının bir bölümü Rusçuk'taki Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar ve onu İstanbul üzerine yürümeye razı ettiler. Alemdar İstanbul'a ulaştığında III. Selim'in öldürülmüş, yerine IV. Mustafa'nın geçmiş olduğunu gördü. IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine II. Mahmud'u padişah yaptı (1808); Rusçuk yâranının önerisi üzerine padişah tarafından sadrazamlığa getirildi. Eylül 1808'de Anadolu ve Rumeli'deki büyük âyanla merkezî devlet temsilcileri Alemdar Mustafa Paşa'nın çağrısıyla İstanbul'da bir araya geldi. Görüşmeler sonucunda düzenlenen ve padişahça da onaylanan Sened-i İttifak'a göre âyan, merkezî devletin eşit statülü bir ortağı haline geldi. Karşılığında da merkezin askeri yenilik hareketlerine âyanın desteği sağlandı. Buna dayanılarak Nizam-ı Cedid'in yerine Sekban-ı Cedid(*) ordusunun kurulmasına girişildi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın yeniçerileri sindirmek için önlemler alması, aslında yeniçerilere özgü olmakla birlikte halkın elinde bir gelir kaynağı haline gelmiş olan esamelerin (aylık cüzdanları) alınıp satılmasını yasaklaması, ayrıca Rumeli'den getirttiği birliklerin yağmaya girişmesi, paşanın çevresindeki Rusçuk yâranının iktidarını kötüye kullanması, yeniçerilerle halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Tahttan indirilen IV. Mustafa'nın çevresi de bu hoşnutsuzluğu körüklüyor, öte yandan Sened-i İttifak'la iktidarı zayıflamış olan II. Mahmud da Alemdar'ın etkinliğinden hoşlanmıyordu. Rumeli'den gelen birliklerin dağılması Alemdar'ın askeri bakımdan güçsüzleşmesine yol açtı. İstanbul'da duvarlara Alemdar aleyhine yaftalar asıldı. Yeniçeri Ocağı'nda Alemdar'ı devirmeye yönelik gizli bir örgütlenme başladı. Yakınları, Rumeli'ye gidip kuvvet toplayarak yeniden İstanbul'a gelmesini önerdilerse de, kendine güvenen Alemdar bunu kabul etmedi.

15-16 Kasım 1808 gecesi yeniçeriler önce yangın var diye gürültü çıkardılar, sonra da Alemdar'ın kalmakta olduğu Bâbıâli'yi bastılar, sekbanların karşı koyması üzerine de ateşe verdiler. Saraydan yardım gelmeyince umudunu yitiren Alemdar barut mahzenini ateşleyerek içeri girmeye çalışan yüzlerce yeniçeriyle birlikte öldü. Yeniçeriler yangından, sonra onun ölüsünü bularak günlerce İstanbul'da dolaştırdılar; sonra parçalayıp Yedikule dışındaki bir kuyuya attılar. Yeniçeriler saraya da saldırdılar, ama saray bostancıları tarafından püskürtüldüler. II. Mahmud IV. Mustafa'yı öldürtü. Yeniçeriler halkın da desteğiyle sarayın suyunu kestiler. II. Mahmud'a bağlı birliklerle yeniçeriler arasında çıkan çatışmalarda asker ve sivil binlerce kişi öldü, yer yer yangınlar çıktı. Sonunda ulemanın aracılığıyla sarayla yeniçeriler arasında uzlaşma sağlandı (18 Kasım), padişah Sekban-ı Cedid'in kaldırılmasını kabul etti. Anlaşmadan sonra birçok Sekban-ı Cedid askeri ve âyandan bir bölümü yeniçerilerce öldürüldü.

Tarihte Alemdar Vakası ya da Olayı adıyla geçen bu ayaklanmadan sonra yenilik hareketleri bir süre durdu. II. Mahmud ancak yıllar sonra otoritesini kurup, yenilik hareketlerini daha etkin bir biçimde başlatabildi. Alemdar'ın öldürülmesi âyanın siyasal gücünün kırılması sürecinde önemli bir aşama oluşturdu. *Ayrıca bak.* Mustafa Paşa (ALEMDAR)

Âlemgir I *bak.* Evrengzib

Âlemgir II, tam adı II. AZİZEDDİN ÂLEMGİR (d. 6 Haziran, 1699, Multan - ö. 29 Kasım, 1759, Delhi, Hindistan), Babürlü hükümdarı. Hükümdarlığı sırasındaki (1754-59) zayıf tutumu ve halkını önemsememesiyle anılır.

Cihandar Şah'ın (1712-13) oğlu olan Âlemgir hep güçlü kişilerin kuklası oldu. Kendisinden önceki hükümdar Ahmed Şah Bahadur'u iktidardan uzaklaştıran Vezir İmadü'l-Mülk Gaziyeddin tarafından tahta çıkarıldı. Vezirin, Pencap'ı yeniden ele geçirme girişimlerine öfkelenen Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürrani'nin ordusu, Ocak 1757'de hiç direnmeyle karşılaşmadan Delhi'yi işgal etti. Kent denetim altına alındıktan sonra, Babür hükümdarı olarak kalmasına izin verilen Âlemgir bu kez Ahmed Şah'ın kuklası oldu.

1759'da yeni bir Afgan tehdidiyle karşılaşan ve kukla hükümdarın ele geçirilerek kendisine karşı kullanılabileceğinden endişelenen Gaziyeddin, Âlemgir'i öldürttü.

Alencar, José (Martiniano) de (d. 1 Mayıs 1829, Mecejana - ö. 12 Aralık 1877, Rio de Janeiro, Brezilya), gazeteci, romancı ve oyun yazarı. *O Guarani* (1857; Guarani Yerlisi) adlı romanıyla, Brezilya'da ortaya çıkan *Indianista* romanının(*) ilk örneğini vermiştir. Daha sonra Brezilyalı besteci Carlos Gomes tarafından İtalyanca bir operanın librettosu olarak kullanılan *O Guarani*'de, soylu bir Yerli olan Peri ile varlıklı bir beyaz toprak sahibinin kızı Ceci arasındaki duygusal aşk anlatılır.

Alencar, *O Guarani*'den sonra en çok sevilen romanı olan *Iracema*'da (1865) genç ve güzel bir Yerli kızın Portekizli bir askere duyduğu aşkı anlatır. *O Gaúcho* (1870; Sığır Çobanı) ve *O Sertanejo*'da (1876) Brezilya sınır bölgelerindeki yaşamı ele alır. Alencar *Lucíola* (1862), *Diva* (1864) ve *Senhora* (1875) gibi yapıtlarıyla Brezilya romanına psikolojiyi sokmuş, Brezilya kurmaca edebiyatının babası sayılmıştır. *As Minas de Prata* (1862; Gümüş Madenleri) gibi tarihsel roman tarzında yapıtlar yazmış, *Mãe* (1860; Ana) ve birkaç başka oyununda köleliğe karşı çıkmıştır.

Alencar aynı zamanda avukatlık, milletvekilliği ve adalet bakanlığı yapmıştır. (1868-70).

Alençon, Fransa'nın kuzeybatısında ilçe ve merkezi kent. Aşağı Normandiya planlama bölgesindeki (*région de programme*) Orne ilinde (*département*) Sarthe ve Briante ırmaklarının birleştiği noktada, ağaçlık tepelerle çevrili bir ovada yer alır. 17. yüzyıl ortalarında Venedik'ten getirtilen ustaların öğrettiği danteli (özellikle Alençon danteli) ve tülüyle ünlüdür. 911'de Normandiya Düklüğü'ne, 1549'da ise krallığa bağlanan kent, Alençon Kontluğu ve Düklüğü'nün başkentiydi. 1048'de I. William'ın aldığı kentteki şatonun bazı bölümleri günümüzde de ayaktadır. Kentin mahalleleri arasında dağılmış mahkeme binaları vardır. Lisieux'lü Azize Thérèse 1873'te Alençon'da doğmuş ve kentteki Notre-Dame Kilisesi'nde (13-18. yy) vaftiz edilmiştir. Ortaçağdan kalma Maison d'Ozé ile 18. yüzyılda yapılan belediye binası 1944'teki ağır bombardımanlara karşın ayakta kalabilmiştir. Kentte son yıllarda matbaacılık ve hafif sanayi gelişmiştir. Nüfus (1982) kent, 30.952; ilçe (*arrondissement*), 101.992.

Alençon danteli, Fransızca POINT D'ALENÇON, Fransa'nın Alençon kentinde yapılan bir çeşit iğne danteli. Kent, XIV. Louis'nin maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert tarafından, Fransız dantellerinin fiyat ve nitelik bakımından ithal dantellerle rekabet edebilmesini sağlamak amacıyla desteklenen merkezlerden biriydi. Yöredeki dantelci kadınları eğitmek üzere Venedik'ten dantel ustaları getirildi. Dantelci kadınlar yeni tekniği çok çabuk öğrendiler ve krallıyet tekelinin (*bak.* Fransız danteli) sonlarına doğru özgün bir dantel çeşidi geliştirdiler. Alençon dantelinde genellikle at kılına sarılı kordone iplik kullanılır. Çift bükümlü ipliklerden oluşan sıkı iğne ağı, bitki ve kıvrıkdal motiflerinde kullanılan çok çeşitli dolgu ilmikleri, Alençon dantelinin tipik özellikleridir.

Aleni, Giulio (d. 1582, Brescia, Venedik Krallığı - ö. 3 Ağustos 1649, Fuzhou, Çin), Çin'in Jianxi eyaletinin ilk Hıristiyan misyoneri.

Cizvit tarikatına girdikten sonra Uzakdoğu'ya gönderildi. 1610'da Macau'ya vardı, üç yıl sonra Çin'e gitti. Çin'de geçirdiği 30 yılı aşkın süre içinde ülkenin yaşam tarzını benimsedi. Fujian eyaletinde birçok kilise inşa ettirdi. *Life of Christ* (1635-37; İsa'nın Yaşamı) adlı 8 ciltlik yapıtı birçok kez basıldı ve Protestan misyonerler tarafından kullanıldı. Aleni'nin kozmografya konusunda yazdığı 6 ciltlik kitap Mançu diline çevrildi.

alenilik ilkesi *bak.* açıklık ilkesi

Alentejo, ALEMTEJO olarak da yazılır, Orta Portekiz'in güneyinde eyalet. Tejo (Tajo) Irmağının güneydoğusundadır. Doğuda İspanya sınırı, güneybatıda Atlas Okyanusu ile çevrilmiştir. Güney ve güneybatısında yüksekliği 200 m'yi aşmayan, hemen hemen engebesiz bir ova uzanır. Güneyde ve kuzeydoğuya doğru yükseklik giderek artar. Portekiz'in en kurak bölgelerinden biri olmasına karşın, gerçekleştirilen sulama

Alentejo bölgesinde mantar meşesi ağaçları, Portekiz
Josef Muench

projeleri sonucu bölgede buğday, çavdar, yulaf, arpa ve şeker pancarı üretilebilmektedir. Guadiana Irmağı (*rio*) üzerinde Alqueva hidroelektrik santralının yapımına 1976'da başlanmıştır. Alentejo'da dünya mantar üretiminin üçte ikisi gerçekleştirilir. Mantar meşesi palamutları domuz yemi olarak kullanılır. Bölgede çeşitli çiftlik hayvanları yetiştirilmekte, yün ve halı dokumacılığı (Acem desenli) yapılmakta ve zeytinyağı üretilmektedir. Granit, kireçtaşı, bazalt, mermer ve kaymak taşı ocakları ile bakır ve kükürt madenleri işletilmektedir.

1974 Devrimi'ne değin Alentejo'da absentee toprak sahiplerine (*bak.* absentee mülkiyet) ait, büyüklüğü 400 hektara ulaşan topraklar vardı. 1974 sonrasında ormanların ve ekilen toprakların bir bölümü genellikle kooperatifler biçiminde Alentejolulara dağıtıldı. Bugünkü Alentejo, Beja ve Évora illerinin tümü ile Setúbal ve Portalegre illerinin büyük bölümünü içine almaktadır.

alenu (İbranicede "görevimizdir"), ortaçağdan beri günlük duanın üç bölümünün

sonunda okunan çok eski bir Yahudi duasının açılış sözcüğü. *Alenu*'nun birinci bölümü Tanrı'ya hizmet için İsrailoğullarının seçilmiş olmasına şükran duasıdır. Sefarad (İspanyol) ayinini uygulayanlarca söylenmeyen ikinci bölümde, "Ulu Tanrının Krallığı altında dünyanın kusursuz olacağı" bir kurtuluş (mesih) çağının gelmesi için beslenen umut dile getirilir. *Alenu*, "ve bütün dünya üzerinde Rab kral olacak, o gün Rab bir ve ismi bir olacak" sözleriyle sona erer (Zekarya 14:9).

Eski bir söylentiye göre *alenu* Yeşu'ya atfedilirse de, Abba Arika'ya ait olduğu görüşü de yaygındır. Rav (İS 3. yy) olarak da adlandırılan Abba Arika, Babil'deki Sura Yahudi Akademisi'nin başıydı. *Alenu* başlangıçta Roş Haşana (Yıl Başı) için yapılan ayinin (*musaf*) bir bölümüydü. Daha sonra Yom Kippur (Kefaret Günü) ayinine eklendi. Önemli kutsal günlerde, günlük duanın *amida* denen ana bölümüne eklenir ve koro başı (*hazzan*) tarafından bütünü tekrar edilir. *Alenu*'nun Aşkenazi (Alman) ayininde kullanılan biçiminde geçen bir cümle Hıristiyan kilise otoritelerince İsa'yı küçültücü bulunduğu için duadan çıkartıldı. Reformcu Yahudiler *alenu*'nun değişik bir biçimini kullanırlar.

Aleppo *bak.* Halep

alerjen, bazı kişilerde aşırı duyarlılık yaratarak alerjiye neden olan ve antikor oluşumunu uyaran, doğal ya da sentetik madde. *Ayrıca bak.* alerji.

alerji, benzer koşullarda başkalarına zarar vermeyen yabancı maddelere (antijenlere) karşı vücudun gösterdiği aşırı duyarlılık tepkisi. Anafilaktik şok denen ağır alerji tepkileri bazen ölümle sonuçlanabilir (*bak.* anafilaksi).

Alerjiye yol açan başlıca maddeler (alerjen) çiçektozları, ilaçlar, ameliyat iplikleri, toz, hayvan kılı, bakteriler, mantarlar, besinler, boyalar ve kimyasal maddelerdir. Vücudun bağışıklık sisteminde, normal koşullarda vücudu antijenlere karşı koruyan birtakım savunma mekanizmaları vardır. Bunlardan en önemlisi, yalnızca belirli antijenlere tepki gösteren lenfosit hücreleridir. B-lenfositleri ve T-lenfositleri olmak üzere iki tür lenfosit vardır. B-lenfositleri, bağlandıkları antijenleri yok eden ya da etkisiz kılan antikorlar üretir. T-lenfositleri ise antikor üretmek yerine, doğrudan doğruya bir antijene bağlanarak bu antijene karşı saldırıya geçer. Antijenin B ya da T-lenfositlerde tepkiyi başlatmasına bağlı olarak, alerji tepkisinin etkileri de ani ya da geç ortaya çıkar.

Ani etkili alerjiler, B-lenfositlerinin uyarımına bağlı olarak gelişen bir antikor-antijen tepkimesinin sonucudur. Bu tür alerjiler başlıca üç tipe ayrılır. Saman nezlesi, böcek zehiri alerjisi ve anafilaktik şokları içeren I. tip alerji tepkileri, immünoglobülin E (IgE) adı verilen antikor sınıfıyla ilintilidir. IgE molekülleri, içinde histamin, serotonin, yavaş tepkimeli maddeler ve bradikinin gibi kimyasal maddeler bulunan mast hücrelerine bağlıdır. Yeterli sayıda IgE antikoru antijene bağlandığında, mast hücreleri içindeki kimyasal maddeleri ortama boşaltır. Nitekim, burun akması, göz yaşarması, doku şişmesi gibi gözle görülebilen alerji belirtileri histaminin açığa çıkmasından ileri gelir ve antihistaminik ilaçların kullanılması hastaya geçici bir rahatlık sağlar. Kişilerin I. tip alerji tepkilerine eğilimini belirleyen genetik yapıdır. Bu tür alerjilerden korunmanın en iyi yolu da alerjiye yol açan maddelerden sakınmaktır. Alerji tepkisi ortadan kalkıncaya kadar, hastaya belli aralıklarla ve giderek artan miktarlarda antijen vermeye dayanan duyarsızlaştırma tedavisi de büyük ölçüde yarar sağlar.

II. tip alerji tepkileri, antikorların, belli "hedef" hücrelerdeki antijenlere tepki göstermesinden doğar. Bu antijenler hücrenin doğal yapısında bulunabildiği gibi, ilaçlarla alınan dış kaynaklı maddeler de olabilir. Buna bağlı olarak gelişen antijen-antikor tepkimesi, hedef hücreyi yok edebilecek bir enzimler dizisi olan kompleman sistemini harekete geçirir.

III. tip alerji tepkileri, daha önce karşılaştığı belli bir antijene karşı aşırı duyarlılık kazanmış kişinin aynı antijenle ikinci kez karşılaşmasından ileri gelir. Bu tür tepkilerde antijen-antikor bileşiği küçük kan damarlarının duvarlarına çökerek kompleman sistemini harekete geçirir; bu da iltihaplanmaya ve damar dokusunun yıkımına yol açar. I. tip tepkilerden farklı olarak, II. ve III. tip alerji tepkileri genetik eğilime bağlı değildir. Bu tür alerjilerde de en iyi korunma yolu bilinen alerjenlerden sakınmaktır.

Geç etki veren alerji tepkileri, T-lenfositlerin etkinliğinden kaynaklanır. IV. tip alerji tepkileri olarak da bilinen bu yanıtlar, T-lenfositler ile antijenin karşılaşmasını izleyen 12-24 saat içinde ya da daha geç ortaya çıkar. Bunun en sık rastlanan örneklerinden biri, deriye sık sık çeşitli kimyasal maddelerin değmesinden ileri gelen ve deride kızartılar biçiminde beliren temas dermatitidir. Organ naklinde, vücudun yabancı organı kabul etmemesi de T-lenfositler aracılığıyla gelişen bir tepki olduğu için geç etkili alerjiler arasında sayılabilir.

alerjik rinit *bak.* saman nezlesi

Alès, Fransa'nın güneydoğusunda kent. Languedoc-Roussillon planlama bölgesinin (*région de programme*) Gard iline (*département*) bağlıdır. Nîmes'in kuzeybatısında, Cévennes Dağlarının eteğinde, Gordon d'Alès Irmağının kıvrımında yer alır. Kimyasal maddeler, kömür, madeni eşya, tekstil, sığır yemi ve şarap üretilen bir sanayi ilçesinin (*arrondissement*) merkezi olan kent, İÖ 10. yüzyılda Fenikeliler tarafından kuruldu. Kentin adı Fenike dilinde "çalışma" anlamına geliyordu. Latince adı Alestium'du. 1926'ya değin Fransızlarca Alais olarak adlandırıldı.

1200'de tüzel kimlik kazanan Alès 1243'te Fransa Krallığı'nın bir parçası oldu. Kente çok büyük zarar veren Fransız Din Savaşları, Alais Barışı'yla (1629) sona erdi. Ünlü askeri mühendis Sébastien le Prestre de Vauban'ın tasarladığı, 1788'de tamamlanan kale, günümüzde müze ve kütüphane olarak kullanılmaktadır. Modern kent yenileme programlarıyla bugün merkezdeki dar sokaklar genişletilmiş, sağlıksız konutların yerine modern apartmanlar yapılmış, yeni banliyöler oluşturulmuştur. Nüfus (1982) 38.567.

Alesia, Fransa'da Auxois Dağında antik kent. Côte d'Or ilinde (*département*), bugünkü Alise-Sainte-Reine köyünün yukarısında kuruluydu. İÖ 52'de Julius Caesar'ın Galya Seferi'nde belirleyici bir rol oynayan Vercingetorix kuşatmasının yeri olarak tanınır. Bu Galya kentinin bulunduğu yerde sonradan bir Roma kenti kurulmuştur.

Alessandri Palma, Arturo (d. 20 Aralık 1868, Longavi - ö. 24 Ağustos 1950, Santiago, Şili), 1920-25 ve 1932-38 arasında görev yapmış Şili devlet başkanı. Önceleri işçilerden, özellikle kuzeydeki nitrat madeni işçilerinden yana çıkmışsa da, sonraları daha tutucu bir tutum benimsemiştir.

Bir İtalyan göçmenin oğlu olan Alessandri, hukuk öğrenimi gördüğü Şili Üniversitesi'nden 1893'te mezun oldu. 1897'de Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Çeşitli dönemlerde sanayi ve maliye bakanlığı, altı kez meclis üyeliği, iki kez senatörlük yaptı.

1920'de liberal ittifakın adayı olarak devlet başkanı seçildi. 15 Eylül 1924'te hükümeti deviren askeri cunta onu sürgüne gönderdi. Bir süre sonra göreve geri çağrılan Alessandri, anayasada devlet başkanının yetkilerini artıran değişiklikler yapılması koşuluyla 20 Mart 1925'te ülkesine döndü. 1932'de, bu kez katı bir anayasacı olarak ve sağın desteğine dayanarak yeniden devlet başkanı oldu. Şili'nin nitrat ve bakırına olan dünya talebinin düşmesi nedeniyle doğan bunalımı aşmak için ekonomiyi canlandırıcı önlemler aldı. Ama, Halk Cephesi'nde birleşen işçilerin ve orta sınıfın büyük bölümünün desteğini yitirdi. 1946'da senatoya seçildikten sonra yeniden liberal eğilimler gösterdi.

Alessandria, İtalya'nın kuzeybatısında kent. Piemonte yönetim bölgesine bağlı Alessandria ilinin merkezidir. Torino'nun güneydoğusunda, Bormida ve Tanaro ırmaklarının birleştikleri noktada yer alır. 1168'de, Lombardiya Birliği içindeki kentler tarafından, İmparator I. Friedrich'e (Barbarossa) karşı Alp Vadisinde bir müstahkem mevki olarak kuruldu. Papa III. Alexander'ın anısına Alessandria olarak adlandırılmadan önce, sırasıyla Civitas Nova ve Cesaria adlarıyla anıldı. 1175'te piskoposluk merkezi oldu. Daha sonra imparatora bırakıldı, ardından 14. yüzyılda Milanolu Visconti ailesine devredildi ve 1713'te resmen Savoia hanedanına geçti. 1796'dan 1814'e değin Fransa'nın Marengo ilinin (*département*) merkezi oldu. Marengo iline bu ad, Napoleon'un 1800'de Alessandria yakınındaki Marengo'da kazandığı zaferden sonra verilmişti. Alessandria, Giuseppe Mazzini'nin 1833'teki darbe girişimi de içinde olmak üzere, Piemonte'de 19. yüzyıl başlarında gelişen özgürlük hareketlerinin merkezlerinden biriydi. Stratejik konumu nedeniyle, Avusturya birlikleri Novara'da kazandıkları zaferden (1849) sonra burasını garnizon olarak kullandılar. Alessandria oldukça yakın bir tarihte surlarını dışına yayılmaya başladı. Kentte dikkati çeken yapılar arasında katedral, romanesk-gotik üsluptaki Sta. Maria di Castello Kilisesi (14 - 15. yüzyılda yeniden inşa edildi), 15. yüzyıldan kalma piskoposluk sarayı ile 15-19. yüzyıllara ait başka saraylar, belediye binası (1826), kent müzesi ve resim galerisi sayılabilir.

Önemli bir karayolu ve demiryolu kavşağı olan Alessandria aynı zamanda şapka yapımıyla, özellikle Borsalino marka şapkalarıyla ünlüdür. Önemli bir şarap ve tarım ürünleri pazarıdır. Kentte çeşitli sanayi kuruluşları vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 100.518.

Alessandro, tam adı ALESSANDRO DE MEDICI (d. 1510/11, Floransa - ö. 5-6 Ocak 1537, Floransa), birinci Floransa dükü (1532-37).

Alessandro'nun, Urbino dükü Lorenzo di Piero de' Medici'nin (1492-1519), daha büyük bir olasılıkla da Lorenzo de' Medici'nin (Muhteşem) yeğeni Kardinal Giulio'nun evlilikdışı çocuğu olduğu sanılır. Kardinal Giulio 1519'da Floransa'nın yöneticisi oldu. Ama, 1523'te VII. Clemens adıyla papa seçilmesi üzerine, Kardinal Passerini'yi, henüz reşit olmayan Alessandro ile gene evlilikdışı oğlu Ippolito de' Medici'nin naipliğine atadı. Bu arada V. Karl (Şarlken)

Alessandro'yu Penna dükü ilan etmişti (1522).

Bu dönemde Floransa'da cumhuriyetçilerle Girolamo Savonarola'nın(*) görüşleri etkisini sürdürüyordu ve halk Kardinal Passerini'nin yönetiminden hoşnut değildi. Mayıs 1527'de, imparatorluk kuvvetleri Roma'yı yağmaladığı sırada Floransa'da ayaklanma başladı ve Passerini, Papa VII. Clemens'in evlilikdışı oğullarıyla birlikte kenti terketti. Ardından Piagnoni ailesi başa geçerek eski cumhuriyet düzenini yeniden kurdu. Papa VII. Clemens bu olaya kızdıysa da, V. Karl'la arasının açık olması nedeniyle herhangi bir girişimde bulunamadı. Haziran 1529'da papayla imparatorun barışmasından sonra V. Karl, Floransa'da Mediciler'i yeniden iktidara getirmek için kente bir ordu yolladı. 11 aylık bir kuşatmadan (Ekim 1529-Ağustos 1530) sonra kent düştü; Medicilerin muhalifleri cezalandırıldı. V. Karl tarafından Ekim 1530'da Floransa'nın yöneticiliğine getirilen Alessandro, Haziran 1531'de kente döndü. Bu arada Ippolito kardinalliğe yükseltilmişti (Ocak 1529). Nisan 1532'de ilan edilen yeni Floransa anayasasıyla Alessandro düklüğün vârisi ve cumhuriyetin sürekli başyargıcı (*gonfaloniere*) oldu. Sağduyusu ve adalete olan bağlılığıyla halkın sevgisini kazanmakla birlikte, kaba, kültürsüz ve tensel zevklere düşkün biriydi. Vergilerle servetini artırmaya ve iktidarını sağlamlaştırmaya çalıştı. VII. Clemens'in 1534'te ölümünden sonra Alessandro'yu Floransa'dan atmak için uğraşan sürgündeki muhalifleri, Kardinal Ippolito'yu durumu V. Karl'a anlatmaya razı ettiler. Ama, Ippolito, V. Karl'la görüşmek üzere Roma'dan Tunus'a giderken Itri'de aniden (10 Ağustos 1535) öldü. V. Karl Tunus'tan dönerken Napoli'de Alessandro'yla görüştü ve onu desteklemeye karar verdi. Alessandro 1536'da V. Karl'ın kızı Margaret'le evlenerek imparatordan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı kendini güvenceye aldı. 5-6 Ocak 1537 gecesi, sefahat âlemlerinin aracısı ve uzak akrabası olan Lorenzino (ya da Lorenzaccio) de' Medici, Alessandro'nun kendisine duyduğu güvenden yararlanarak onu öldürdü. Beklentilerinin tersine, Floransalıların zalim yönetime karşı ayaklanmamaları üzerine umutsuzluğa düşerek kaçan Lorenzino da 1548'de öldürüldü.

Ålesund, Norveç'in batısında Møre og Romsdal iline (*fylke*) bağlı balıkçı limanı. Stor Fiyordunun (*fjorden*) ağzında bulunan Ålesund, Aksla'nın (155 m) eteklerinde, köprülerle birbirine bağlanmış iki ada olan Nørvøya ve Aspøy'un üstünde kuruludur. Tarihi, Rollo'nun(*) (Rolf) bugünkü kentin yakınlarında bir kale inşa ettiği 9. yüzyıla değin uzanır. Ama ilçe düzeyinde bir yönetim birimi konumunu ancak 1848'de elde edebilmiştir. 1904'te tümüyle yandıktan sonra, ahşap yerine taş kullanılarak kent yeniden inşa edildi. Bölgesel bir ticaret merkezi olan Ålesund aynı zamanda Sunnmøre bölgesinin tepelerine, Norgang Vadisine, Øye buzullarına, Runde Adasına ve bir Viking köyü olan Giske'ye yapılan gezilerin uğrak noktasıdır. Norveç'in en büyük balıkçı limanı olan Ålesund'da morina ve halibut avlayan trolcüler ve Kuzey Kutbu'nda ayıbalığı avına çıkan filolar üslenir. Bir havalimanı bulunan kent, ülkenin her yerine karayoluyla bağlıdır, ama demiryolu yoktur. Süt ve meyve yerel ürünlerdir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 34.909.

Stor Fiyordunun ağzında bulunan Ålesund, Norveç
Mittet Foto A/S

alet, kesme, biçme, dövme, sürtme, sıkıştırma, öğütme, çekme ve başka yollarla bir cisim üzerinde maddesel değişiklik yaratmak, maddeye biçim vermek ya da cisimleri ölçmek amacıyla kullanılan araç. Kullananın kas gücüyle çalışan türlerine el aleti, hareket verici bir güç mekanizmasıyla donatılmış olanlarına ise işleme makinesi ya da takım tezgâhı adı verilir. Alet, insanın fiziksel çevresini denetlemek ve biçimlendirmek için kullandığı en temel araç ve insanı hayvandan ayıran ilk temel öğedir. Sosyal antropolojide ve tarihöncesi arkeolojide insan, "alet yapabilme" niteliğiyle hayvandan ayrılır. Uygarlık tarihinin başlangıcında doğayla baş edebilmek için alet yapan insan, çok amaçlı olarak kullandığı aletiyle doğa ürünlerini dilediğince değiştirmeye başladı. Önceleri her alet eskisinin bir benzeri olarak ortaya çıktıysa da, zaman içinde işbölümünün de etkisiyle farklılaştı ve kullanıldığı işe bağlı olarak özel biçimler kazandı.

Yaklaşık 5 bin yıl önce başlayan maden kullanımına değin alet yapımında kullanılan başlıca hammadde taş, özellikle de çakmaktaşı olmuştur. Karbonlu bir silis minerali olan çakmaktaşı, yeryüzünün hemen her bölgesinde çokça bulunan, genellikle kurşuni ya da kahverengi bir taştır. Kullanım yaygınlığı açısından çakmaktaşını izleyen ikinci hammadde doğal camdır (obsidiyen). Doğada çakmaktaşına oranla daha az rastlanan bu maddenin yanı sıra kemik, boynuz ve fildişi gibi malzemelerden de alet yapımında yararlanılmıştır.

Bugüne değin ele geçen aletlerin en eskileri 1969'da Kenya'da, Turkana (Rudolf) Gölü yakınında bulunan ve yaklaşık 2,6 milyon yıl önceye, Pliyosen Bölümün sonlarına tarihlendirilen aletlerdir. Ancak alet yapımının asıl gelişiminin izlenebildiği tarihsel dönem, her ikisi de yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlayan jeolojik Pleyistosen Bölüm ya da arkeolojik Paleolitik Çağ ile başlar. Alt Paleolitik Çağ (2,5 milyon-200 bin yıl öncesi) çekirdek aletlerle, Orta Paleolitik Çağ (200 bin-40 bin yıl öncesi) yongalarla, Üst Paleolitik Çağ ise (40 bin-10 bin yıl öncesi) dilgilerle simgelenir. Batı Avrupa kültürleri göz önüne alınarak tarihlendirilen bu evreler, yeryüzünün hemen her yerinde benzer biçimlerde, ancak farklı tarihlerde yaşanmıştır. Örneğin, Avrupa'da yalnızca taş alet yapımının bilindiği yıllarda Mısır'da tuncun işlenmesine başlanmıştı. Buna karşılık kimi Avustralya kabileleri bugün bile yalnızca taş aletler kullanmaktadır.

Çekirdek aletler, ezme, kesme, yontma gibi kaba işlemlerde kullanılan en ilkel ve en eski aletlerdir. Büyükçe bir taşın kenarından gene aynı büyüklükteki bir taşla birkaç yonga kaldırılarak yapılan bu aletlerin günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önceye tarihlendirilen ilk örnekleri Tanzanya topraklarındaki Olduvai Boğazında bulunmuştur (*bak.* çizim 1/A). Bu bölgede doğan ve Olduvai kültürü olarak anılan, Neanderthal insan kültürünün en eski evrelerinde, kaba bir kesici kenar elde etmek için çakılın bir yüzünden bir ya da iki yonga çıkarıldığı görülür. Sonraki evrelerde her iki yüzden de yongalar çıkarıldığı, böylece daha keskin kenarlar ve daha sivri uçlar elde edildiği gözlenir. Ayrıca, aletin tutulduğu bölüm de kabaca yontulmuş ve el baltasının öncüleri yaratılmıştır. Tüm Pleyistosen Bölüm boyunca süren ve genel olarak Acheuleen, özel olarak da Batı Avrupa'daki Acheuleen, Abbevillien, Clatonien ve Tayacien, Uzakdoğu Asya ve Hindistan'daki çakıltaşı kültürleriyle simgelenen bu evrim, saplı el baltalarının ortaya çıkmasıyla önemli bir aşamaya ulaşır. Bu aşamanın bir özelliği de aletlerin işlevsel farklılıklar kazanmaya başlaması, el baltalarının yanı sıra kazıyıcıların ve uçların da

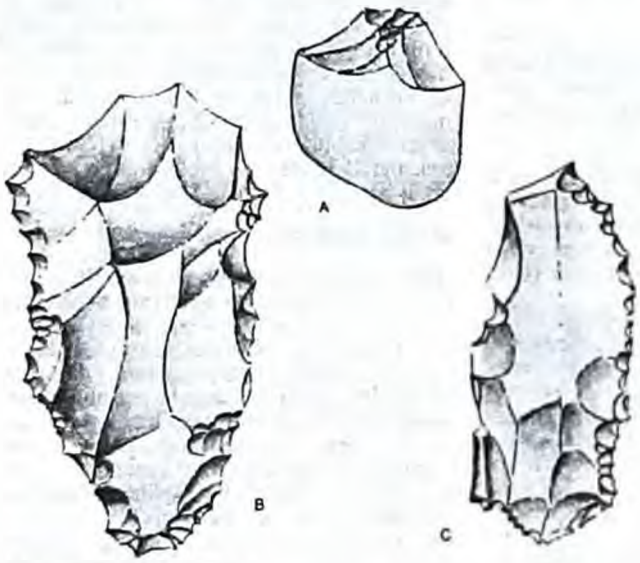

Çizim 1: Paleolitik aletler
A- Olduvai çekirdek aleti, insan yapımı aletlerin en eskisidir
B- Acheuleen el baltası, daha gelişmiş bir çekirdek alettir
C- Kazıyıcı yonga alet

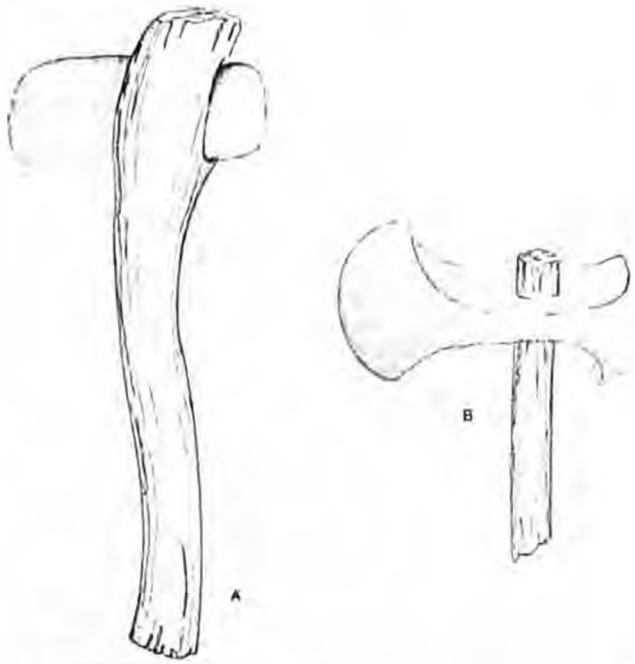

Çizim 2: Neolitik aletler
A- Yontulduktan sonra sürtülerek yongaları temizlenmiş taş balta
B- Hızlı ve hafif vuruşlarla biçimlendirilip perdahlanmış taş balta

yavaş yavaş ortaya çıkmasıdır. Kuzey Fransa'daki Abbeville'de (eskiden Chellean) ve Saint-Acheul'de bulunan el baltaları Acheuleen kültürün ilk (Abbevillien kültür) ve son evrelerini oluşturur (*bak.* çizim 1/B). Ingiltere'de aşağı Thames vadisinde, Essex'teki Clacton-on-Sea'de bulunan aletlerse Clactonien kültürün simgeleridir. Bu kültürlerin yanı sıra Paris'in bir banliyösü olan Levallois-Perret'de bulunan yonga aletler (Levalloisien kültür) Mousterien kültürün temelini oluşturur (*bak.* Çizim 1/C). Orta Paleolitik Çağda ortaya çıkan Mousterien kültürde uçlar giderek ağaçtan sap ya da çubuk takmaya elverişli bir biçim alır ve ok ucu ya da mızrak ucu olarak adlandırılabilecek duruma gelir. Yongaların ve el baltalarının yanında, çoğu ince ve uzun biçimli yeni aletler, giderek kaba kalemler ortaya çıkar. Üst Paleolitik Çağa gelindiğinde alet yapımında son derece becerili bir insan atası, Cro-Magnon ortaya çıktı ve taşın yanı sıra kemik, boynuz ve fildişi de kullanılmaya başlandı. Alet yapımındaki temel teknikse artık dilgi tekniğiydi. Çekirdek oluklu bir görünüm almış, sırtı kör bıçaklar, ön kazıyıcılar ve kalemler yaygınlaşmıştır. Kalemler boynuz ve kemiklerde yiv açmakta ve bunları oyup zıpkın ve delici uç gibi aletlere dönüştürmekte kullanılmaktaydı. Sırtı kör bıçağınsa ok ucu olarak kullanıldığı sanılıyor. Bu dönemde Afrika, Asya ve Avrupa'da yerel değişimler sergileyen birçok kültür ortaya çıkar. Perigordien, Gravettien, Aurignacien, Solutreen ve Magdalenien kültürler bu çağda Batı Avrupa'da ortaya çıkan önemli kültürlerdir. Solutreen kültüre ait buluntular, hayvan derisinden giysi yapmakta gözlü iğnelerin kullanıldığını da göstermiştir. Üst Paleolitiğin son dönemi olan Mezolitik Çağda yeni alet yapım teknikleri gelişti. Bu çağda, yeryüzünün yeniden ormanlarla kaplanması bir yandan ağacın işlenmesine, bir yandan da bu amaca yönelik dülgerlik aletlerinin yapımına yol açtı. Bir sapın ucuna takılarak kullanılan küçük aletler gelişti. Mikrolit adı verilen bu aletlerin yanında ağaçtan uçlar, kancalar, kemikten ok uçları, olta çengelleri ve kanatlı zıpkınlar ve mızrak uçları da yaygın olarak kullanılmaktaydı. Mezolitik Çağı izleyen Neolitik Çağ (10 bin yıl öncesi), insanın tarıma ve hayvancılığa yöneldiği bir dönemdir, dolayısıyla da yeni aletlere gereksinim duyuldu. Böylece cilalı taş baltalar, keserler ve çapalar ortaya çıktı (*bak.* çizim 2/A ve 2/B). Hammadde olarak da çakıltaşının yerini diyorit, jasp ve şistler almaya başladı. Ev ve eşya yapımında büyük ölçüde ağaçtan yararlanıldı. Cilalı taş aletler yongalanarak biçimlendirildikten sonra yassı kumtaşı bir yüzeye sürtülerek yontma izlerinden arındırılmakta, parlatılmaktaydı. İnce yongalar baskı yöntemiyle çentiklenerek, yaprak ya da baklava biçimli ok uçlarına dönüştürüldü. Gittikçe, tarımın gereksinimlerine uygun aletler, örneğin orak bıçakları da alet yapımındaki önemli yerlerini almaya başladı. *Ayrıca bak.* yonga alet.

Aynı çağda yeni bir malzeme ve yeni bir işleme tekniğinin kullanımı daha ortaya çıktı. Bu yeni malzeme metal, yeni teknik ise çekiç ya da havanelıne benzer aletler yardımıyla ezerek biçimlendirmeydi. Kullanılan maden önceleri bakır, daha sonra da bakırla birlikte demirdi. Neolitik Çağda gelişen ve bu çağı izleyen Tunç ve Demir çağlarını hazırlayan en önemli tekniklerden biri de çömlekçilik ve çömlekçi fırınıdır. Bu fırınlarda yapılan küçük değişiklikler, önceleri yalnızca bulunduğu durumuyla işlenebilen madenlerin eritilmesi aşamasına gelinmesini sağladı. Bakırın sıvılaştırılmasıyla başlayan metal ergitme, bakır ve demirin kömürle bir arada ısıtılınca indirgendiğinin öğrenilmesiyle çok daha geniş bir kullanım alanı buldu. Daha sonra biri bakır, öbürü kalay içeren iki ayrı cevherin birlikte ergitilmesiyle de, bakırdan daha dayanıklı bir malzeme olan tunç (bronz) elde edilebildi. İÖ y. 2600'de parçalı kalıplara döküm tekniği geliştirildi.

Bu yeni teknik ve malzemelerden başlangıçta yalnızca eskiden beri kullanılan taş aletlerinin yapımında yararlanıldı. Ancak bir süre sonra, çok amaçlı kaba aletlerin yerini hızla dar amaçlı gelişmiş aletler almaya başladı. Böylece, İÖ y. 1500'lere gelindiğinde günümüzde kullanılan el aletlerinin yapımının yolu açılmıştı.

Aletlerin sınıflandırılması. Modern el aletleri birkaç sınıfa ayrılır. Bu sınıflar, vurma aletleri, kesici, delici ve kazıyıcı aletler, vidalama aletleri, ölçme aletleri ve yardımcı aletler olarak sıralanabilir. Çekiç, balta ve keser gibi aletleri içeren vurma aletlerinin ortak özelliği, hızlı bir hareketle kısa süreli büyük bir kuvvet uygulanmasına elverişli olmalarıdır. Kafa ve sap biçimleri ile ağırlığın bu öğelere dağılımı aletin kullanım amacına göre farklılıklar gösterir. Vuruş enerjisinin büyüklüğü, aletin kafasının ağırlığı, alete hız kazandırırken kullanılan açı, çizilen yayın çapı ve aleti hareketlendiren kas gibi pek çok etkene bağlıdır. Her iş için gerekli olan bir "en uygun enerji sınırı" vardır. Örneğin bir demirci kalın bir demir çubuğu döverken ağır ve uzun saplı bir çekiç, ince ve yumuşak bir altın çubuğu döverken, bilekle hareketlendirilen hafif ve kısa saplı bir çekiç kullanır. Bir vurma aletinin işin nesnesi üzerinde en güçlü darbeyi ve kullananın elinde en küçük etkiyi yaratacak biçimde kullanılması için vuruş noktasının, vuruş merkezi olarak anılan bir ideal noktayla çakışması gerekir. Vuruş merkezi, aleti kullanan insanın harekete katılan organlarından başlayıp aletin en uç noktasında biten bir bütünün tümü göz önüne alınarak hesaplanması gereken kuramsal bir noktadır. Bu nokta, vurma aletinin kafasının merkezine ne denli yakınsa alet de o denli yetkin bir yapıya sahiptir.

Aletlerin evrimi. Paleolitik Çağda kullanılan ilkel sapsız el baltası, başka bir yöndeki evrimleşmeyle de günümüzün bıçak, biz, testere, törpü, keski, matkap ve rende gibi kesici, delici ve aşındırıcı aletlerine dönüştü. Büyük olasılıkla Neolitik Çağda dülgerler tarafından kullanılmaya başlanan masalar da günümüzdeki tezgâhların atasıdır. Tezgâha ulaşan evrimde en önemli adımların, rendeyi de ilk kez kullandıkları sanılan Romalılar tarafından atılmış olduğunu gösteren kanıtlara rastlanmıştır. Tezgâha, mengene gibi tamamlayıcı aletlerin eklenmesi ancak 16. yüzyılda gerçekleştirildi. 19. yüzyıla gelindiğinde vidalamaya dayanan çalışma ilkesi açısından çağdaş mengene ve marangoz kelepçesinden farksız aletlerin gelişimi tamamlanmıştı.

Kerpeten, pense, cımbız ve kargaburun gibi yardımcı aletler, metalin ergitilmesine ve kalıba dökülmesine ilişkin tekniklere koşut olarak gelişti. En ilkel biçimi iki ağaç çubuk olan bu aletlerin tunç benzerlerinin yapımının İÖ y. 3000'lerde Mısır'da başladığı, İÖ 500 dolayında da demirci maşasının ortaya çıktığı sanılıyor. Tornavida ve anahtar gibi vidalama aletlerine duyulan gereksinim ise, İÖ 3. yüzyıl dolayında Arkhimedes tarafından bulunduğuna inanılan vidanın ortaya çıkışıyla doğdu. Gerçekte Arkhimedes'in, biri kendi adıyla anılan bir su yükseltme aygıtı, öbürü de "sonsuz vida" olarak anılan bir yük kaldırma aracı olan bu buluşları, o dönem için uygulanır olmaktan çok tasarı düzeyinde kalan, hareket ilettici aletlerdi. İÖ 1. yüzyılda üzüm sıkmakta kullanılan aygıtlar, artık hareket ilettici olmaktan çıkıp basınç uygulayıcı olma özelliği kazanmışlar, başka bir deyişle günümüzün preslerinin ilk örneği olarak ortaya çıkmışlardı. 15. yüzyılda da kare ya da altıgen bir başa sahip metal vidaların kullanımı başladı. Vida sıkıştırmakta kullanılan aygıtların ortaya çıkışı ise 18. yüzyılda başladı ve 1850'de seri vida üretimine geçilmesiyle yaygınlaştı.

Bir yüzeyin ya da çizginin düşey ya da yatay olup olmadığının anlaşılmasında kullanılan çekül, terazi ve gönye gibi aletlerin ilk örneklerine Eski Mısır uygarlığında rastlanmıştır. Gönye ve çekül olarak günümüzdekilere çok benzer aletler kullanan Eski Mısırlılar, yataylığın denetlenmesinde A

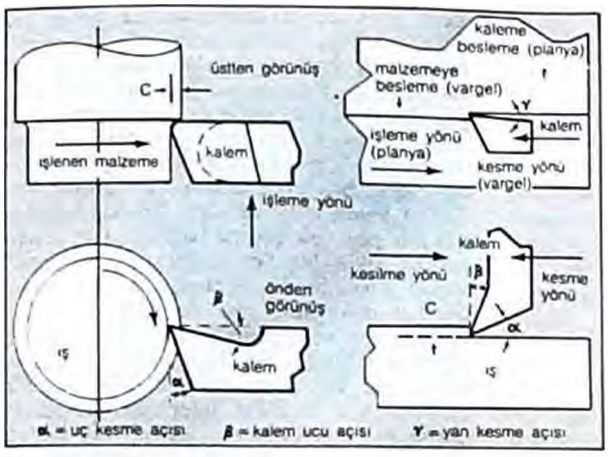

Çizim 3: Tek ağızlı kesiciler
Solda: Torna kalemi
Sağda: Planya ve vargel kalemi Kesme derinliği C ile gösterilmiştir

harfi biçiminde bir alet kullanırlardı. Ayakları yüzeye yerleştirilen A'nın tepesinden sarkıtılan bir çekülün, ortadaki yatay çizgiyi iki eşit parçaya ayırması yüzeyin yatay olduğunu gösterirdi. Bu aletin yerini alan ve önceleri teleskoplarda ve arazi ölçme aygıtlarında kullanılan su terazisi 1661'de tasarımlandı. 19. yüzyılda seri üretimine geçildikten sonra da, bir marangoz aleti olarak kullanıma girdi. Pergel, bölme pergeli ve ölçme pergeli gibi, bir uzunluğu başka bir yere aktarmaya yarayan aletlerin Eski Yunanlılar ve Romalılarca kullanıldığı ve ortaçağ Avrupasında önemli gelişmelere konu olduğu biliniyor.

Sanayi Devrimi. 18. yüzyıl Sanayi Devrimi'ne değin tüm kara taşıtlarının, gemilerin, mobilyaların ve başka cısımlerin üretimi el aletleriyle gerçekleştirilirdi. Buharlı motorun geliştirilmesinin ardından, insan kasının dışında bazı mekanik güçlerle çalışan aletler, başka bir deyişle tezgâhlar ortaya çıktı. Böylece, istenen ölçülerde ve çok sayıda ürün elde edilmesi gündeme gelmişti. Tezgâhların en yaygın olarak kullanılanlarının hemen tümü 19. yüzyılda ortaya çıktı. Bu makinelerin bir bölümü daha önce kullanılan el aletlerinin uyarlanmış biçimi, bir bölümüyse tümüyle yeni aletlerdi. Tüm tezgâhların ortak yönü, işlenen cismi ve işleyici aleti tutan parçaların yanı sıra kesme derinliğini denetleyen parçalara da sahip olmalarıdır. Kesici ya da aşındırıcı uç ile işlenen cismin birbirine göre hareketleri kesme hızı, kesiciyle işlenmemiş maddenin temasa geçmesini sağlayan hareket ise besleme hızıdır. Her tezgâh bu hızların her ikisini de düzenleyen donanımlara sahiptir. Aşırı ısınma, aletin talaş kaldırma yeteneğini azaltır. Bu yüzden tezgâhlarda sıcaklığın denetim altında tutulması gerekir. Sıcaklık artışının kaynakları kesme kuvveti ve kesme hızıdır. Bunlardan birincisi işlenen maddenin özelliklerine bağlı olduğu ve yüksek sıcaklığa dayanma sınırı işleme aletinin türüne göre değiştiği için, en uygun talaş kaldırma hızı belirlenirken, hem işlenen maddenin, hem de işleme aletinin nitelikleri göz önüne alınmalıdır.

Metal kesme aletleri tek ağızlı kesiciler ve çok ağızlı kesiciler olarak ikiye ayrılır. Çizim 3'te tek ağızlı, çizim 4'te de çok ağızlı kesici örnekleri görülüyor. Kesicinin yapımında kullanılan madde, işlenen maddeden daha sert olmalı ve kesicilik özelliğini yüksek sıcaklıklarda da koruyabilmelidir. Bu amaçla kullanılan ilk madde yüzde 1 ile 1,2 arasında karbon içeren karbon çeliğidir. Görece ucuz bir malzeme olan karbon çeliği yaklaşık 205° C'de kesme özelliğini yitirir. 1900'lerde kullanıma giren yüksek hız takım çeliği, karbon çeliğine oranla iki ya da üç kat daha hızlı işleme olanağı yarattı. Böylece dünya ölçeğindeki üretim kapasitesini büyük ölçüde artıran bu çeliğin en yaygın kullanılan türü, yüzde 18 tungsten, yüzde 4 krom, yüzde 1 vanadyum ve yüzde 0,5 ile 0,8 arasında karbon içerir. Kesici yapımında kullanılan, çoğu kobalt, krom ve tungsten içeren ve akkor sıcaklığında bile kesiciliğini koruyabilen dökme alaşımlar da geliştirilmiştir. 1926'da geliştirilen yüzeyi sertleştirilmiş tungsten karbürün sertliği elmasınkine yakındır. Sağladığı işleme hızı açısından yüksek hız takım çeliklerinden çok daha iyi bıçaklar yapılmasını sağlayan bu maddenin ana bileşeni, kobaltla bağlanmış ince tungsten karbür tozlarıdır. Son yıllarda seramik ve oksit kesiciler de yapılmıştır. Elmas, eskiden beri kullanılan kesici ya da aşındırıcı uçlar arasında bugün de önemini korumaktadır.

Tezgâhlarda sürtünme ve yüksek sıcaklığın zararlı etkilerini yok etmek amacıyla soğutucular kullanılır. Soğutucuların görevlerinden biri soğutma, öbürü de yağlamadır. Bu amaçla kullanılan sıvıların en yaygını sudur, ama demirli malzemelerde paslanmaya yol açar. Domuz yağı da çok iyi bir yağlayıcı olmakla birlikte zamanla bozulur. Kükürtlü mineral yağı da en çok kullanılan soğutuculardan biridir.

Modern tezgâhlar genellikle yedi ana gruba ayrılır: Torna, freze, vargel ve planya, delme tezgâhları, taşlama tezgâhları, bıçkı tezgâhları ve presler. Bu gruplar içinde en temel işlevi olan torna tezgâhlarıdır. Döndürme, delme ve perdahlama işleminin ana aracı olan tornalardan, oyma ve havşa ve diş açma gibi işlemlerde de yararlanılır. Frezeler, işlenen cismin sabit bir çakının karşısında dönmesi ilkesine dayanan tornaların tersine, dönen bir kesiciyle çalışır. Frezelerde üzerinde aşındırılacak malzemenin bulunduğu hareketli bir masa, yukarısındaki dönen çakıya doğru hareketlendirilir. Benzer ilkelerle çalışan taşlama tezgâhında, kesicinin yerini taş olarak adlandırılan bir aşındırıcı alet alır. En duyarlı işleme yöntemi olan taşlamayla, 0,0025 mm'lik bir hata aralığı içinde çalışma olanağı vardır. Delme işleminde uygulanan matkap tezgâhları, metallerde ya da başka malzemelerde delik açmaya yarayan bir matkapla çalışır. Delme, havşa ve diş açma amacıyla da kullanılabilir.

Vargel ve planya düz yüzeyleri işlemekte kullanılan tezgâhlardır. Sanayide yaygın olarak kullanılan bu tezgâhlardan vargelde işlenen cisim sabit ve kalem hareketliyken, planyada tersine bıçak sabit ve işlenen cisim hareketlidir. Bıçkı tezgâhları, şerit testere ve zincir testerede olduğu gibi üzerinde dişler bulunan ince bir şerit ya da zincirden oluşan bir aletle çalışır. İşlenen malzemeye sert bir yüzeyle büyük bir basınç uygulama ilkesiyle çalışan presler ise, genellikle bir kalıpla donatılmıştır ve malzemeye bu kalıbın biçimini kazandırmakta kullanılır.

Bu temel tezgâhlar üstünde yapılan kimi değişiklik ve eklemelerle, daha karmaşık ve yinelenen işlemlerin gerçekleştirilmesine elverişli imalat makineleri ortaya çıktı. Döner başlıklı torna tezgâhları, çok duraklı makineler, çok uçlu matkaplar ve imalat frezeleri bu tür makinelere örnektir. Bu makineler bir usta işçi tarafından ayarlandıktan sonra niteliksiz işçilerin de kullanabilmelerini sağlayan mekanizmalara sahiptir. Ayrıca bir işçinin işleme sırasındaki görevlerini en aza indiren, bir kez ayarlandıktan ve çalıştırıl-

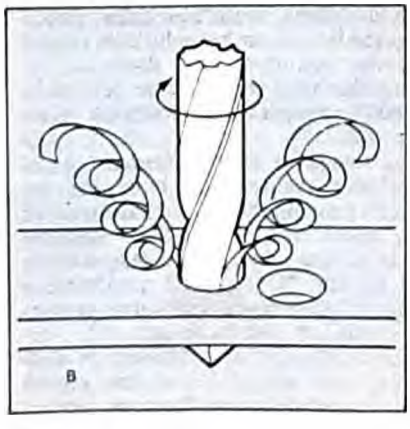

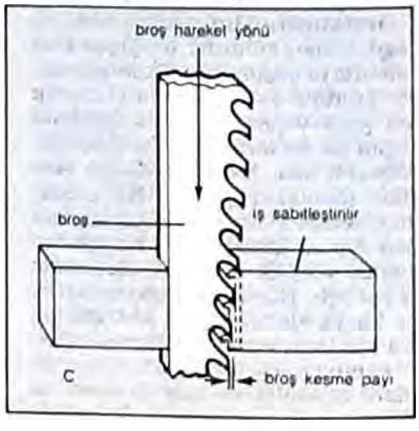

Çizim: Çok ağızlı kesiciler
(A) Frezeleme. (B) Matkapla delme. (C) Broşlama (tığ çekme).

dıktan sonra pek çok işlemi kendi başına yapabilen otomatik makineler de yapılmıştır. Son yıllarda kesme ve aşındırma işlemini, bıçak yerine laser ışını, elektrik boşalımı, plazma arkı, elektrokimyasal ya da kimyasal yöntemler ve elektron ışını gibi yollarla gerçekleştiren ve giderek tezgâhların yerini almaya başlayan makineler geliştirilmiştir.

aletli iniş sistemi, kısa adı ILS (İngilizce *instrument landing system*), görüş koşulları elverişli olmadığında, inişe geçen uçağın doğrultusunu iniş pistinin ortasına ayarlamakta pilota yardımcı olmak üzere tasarımlanmış elektronik güdüm sistemi. ILS'nin havalimanındaki donanımı, kontrol kulelerinden uçağa radyo dalgaları (bazen 1.000 MHz'den daha yüksek frekansta mikrodalgalar) gönderen iki yönetici-vericiden oluşur. Uçaktaki araçlar bu radyo sinyallerini alarak, yükseltiyi ve doğrultuyu kesin olarak gösteren verilere dönüştürür. Pilot bu verileri bir aracın ekranı üzerinde yatay ve düşey çizgiler halinde görebilir ve piste göre tam konumunu belirleyerek iniş için gerekli manevraları yapabilir. ILS uçaktaki otomatik pilotla bağlantılı olarak çalıştığında, kontrol kulesindeki araçlar uçağın konumunu ayarlarken, uçaktaki araçlar da otomatik bir düzenekle taşıtın hızını denetler. Aletli iniş sistemi 1929'da uygulanmaya başlamış ve 1949'da Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nce(*) onaylanarak kabul edilmiştir.

Aletsch Buzulu, Alpler'in en geniş ve en uzun buzulu. Orta İsviçre'nin güneyinde, Bern Alpleri'ndedir. 171 km²'lik bir alanı kaplar. Büyük Aletsch adlı bir ana buzul ile Orta ve Yüksek Aletsch denen kollara ayrılır. Ana buzul 24 km uzunluğunda, 1,6 km genişliğindedir. Birkaç başka buzulun birleştiği Concordia Platz'dan Aletschwald Doğal Parkı'na doğru güney yönünde uzanır. Buzulun doruk noktası olan Aletschhorn'dan aşağılara doğru inen Orta Aletsch, Büyük Aletsch'i çevreleyen ve Eggishorn'un tam kuzeyindeki küçük bir göl olan Märjelensee'nin yaklaşık karşısına düşen bir yerde ana buzulla birleşir. Rhône Irmağının kolu olan Massa Irmağı, Büyük Aletsch'den doğar. 1976'da kurulan Aletsch Koruma Merkezi, buzulun yakınında Riederfurka'dadır. Bölgede yaygın olarak kayak ve dağcılık sporları, buzul gezintileri yapılır.

Aleut Adaları, Bering Denizini Büyük Okyanustan ayıran küçük adalar zinciri. Bering Denizinin güneyinde, Alaska Yarımadasının ucundan başlayarak Attu Adasına kadar önce güneybatı, sonra da kuzeybatı yönünde 1.800 km uzunluğunda bir yay çizer. Toplam 17.666 km² yüzölçümlü 70 kadar adadan oluşur. Adalar, ABD'nin Alaska eyaletine bağlıdır. Zincirin en önemli parçaları doğudan batıya doğru Fox ve Four Mountains ada gruplarıyla Andreanof, Rat ve Near adalarıdır. Kamçatka Yarımadası yakınlarındaki Komandor Adaları coğrafi olarak Aleut Adalarının bir parçası sayılmakla birlikte, Rusya Federasyonu'na ait olduklarından siyasal bakımdan ayrı bir grup oluştururlar.

Aleut Adalarından biri olan Adak Adasında Sweeper Körfezi
Bob ve Ira Spring - EB Inc

Büyük Okyanus çevresi deprem kuşağında yer alan Aleut Adaları, Alaska'daki Aleut Dağlarının kısmen su altında kalmış devamı sayılır. Adaların çoğu yanardağ özellikleri taşır, bazıları da sönmemiş yanardağdır. Dev dalgaların oyduğu kayalık kıyıların çevresi gemiler için tehlikelidir. Adalar, hemen kıyıdan başlayarak sert bir eğimle yükselen sarp dağlar biçimindedir. Adalar zincir boyunca deniz ulaşımını sağlayan en önemli geçiş noktaları Unimak, Umnak, Amukta ve Seguam geçitleridir.

Aleut Adalarında ortalama sıcaklık yıl içinde büyük farklılıklar göstermez. Sert rüzgârlar, yoğun yağmur ve sürekli sis, Aleut Adalarının ikliminin belirgin özelliklerindir. Yöre hemen tümüyle ağaçtan yoksun olmakla birlikte, otsu ve çiçekli bitkiler yönünden zengindir. Alaska Deniz Canlılarını Koruma Ulusal Alanı'nın Aleut Adaları birimi doğuda Unimak, batıda Attu adaları arasındaki yaklaşık 11.000 km²'lik bir alanı içine alır. Koruma alanında, susamuru ve fok başta olmak üzere deniz canlılarının sayısı düzenlenerek, avcılık ve hayvancılıkla geçinen Aleut Adaları yerlilerinin karşı karşıya bulunduğu açlık tehlikesi ortadan kaldırılmıştır.

Adalar zincirinin önemli yerleşmeleri Unalaska, Adak ve Shemya'da bulunur. En eski yerleşme merkezi Unalaska'dır. Kuzeydeki Pribilof Adalarındaki fok avlama bölgelerini denetlemekle görevli büyük bir ABD sahil muhafaza filosunun eski üssü olan Unalaska'da yerleşme, 1760-65 arasında başlamıştır. Adalardaki en büyük yerleşim, 1942'de deniz gözlemleri için kurulmuş olan Adak Gözlem Merkezi'dir. Shemya Gözlem Merkezi'ndeki havaalanı, ABD ile Uzakdoğu arasındaki uçak seferlerinde önemli bir duraktır.

1741'de Ruslar, Danimarkalı Vitus Bering ile Rus Aleksey Çirikov'u bölgeye bir keşif gezisine yolladılar. Fırtına sonucu gemileri birbirinden uzak düşen iki kâşiften Çirikov doğudaki, Bering de batıdaki adaların çoğunu keşfetti. Buralarda kürk hayvanlarının bol olduğunu öğrenen Sibiryalı avcılar önce Komandorskiye Adalarına gittiler, oradan da Aleut Adaları boyunca doğuya doğru ilerleyerek Alaska'ya ulaştılar. Böylelikle Ruslar Kuzey Amerika'da bir sıçrama noktası kazandılar, ama bir yandan da Aleut Adalarındaki canlı türlerine büyük zarar verdiler. 1867'de Alaska'daki topraklarıyla birlikte Aleut Adalarını da ABD'ye sattılar.

II. Dünya Savaşı sırasında Aleut Adalarının stratejik önemi belirginleşti. 1942'de Japonlar, Attu, Agattu ve Kiska adalarını ele geçirdiler. Ertesi yıl ABD, 19 gün süren yoğun çarpışmalardan sonra Attu'yu geri aldı. Aleut Adalarındaki hava üsleri, bugün Kuzey Amerika'nın savunması açısından büyük önem taşımaktadır. Amchitka Adası da yeraltı nükleer denemeleri için ayrılmış bir bölgedir. Nüfus (1980) 7.768.

Aleut Akıntısı, KUTUPALTI AKINTISI olarak da bilinir. Aleut Adaları ile 42° Kuzey enlemi arasında doğu yönünde akan okyanus akıntısı. Kuroshio ve Oyashio akıntılarının karışmasıyla oluşur. Kuzey Amerika kıyıları yakınlarında, bir Alaska öbürü California Akıntısını oluşturan iki kola ayrılır. Başka bir kolu da Bering Denizine girerek saat yönünün tersine dönen bir girdap oluşturur; yüzeye yakın bölümleri ısı kaybı nedeniyle soğumaya, aşırı yağmurlar nedeniyle de tuzluluğunu yitirmeye başlar. Yaklaşık 2.000 m derinlikte Aleut Akıntısının debisi saniyede 15.000.000 m³'tür.

Aleut alçak basınç merkezi, kış aylarında Aleut Adaları üzerinde oluşan büyük alçak basınç (siklon) merkezi. Yaz aylarında kuzeye doğru kayar ve neredeyse yok olur. Doğuya doğru hareket eden küçük çaplı birçok alçak ve yüksek basınç merkezi içermesine karşın, bulunduğu yörenin ortalama basıncı her zaman alçak kalır. ABD'nin batı kesimlerindeki iklimi etkileyen, denize yakın kutup hava kütlesi, kaynağını buradan alır. Kuzey Yarıküre'deki kutupaltı alçak basınç kuşağı, Aleut ve İzlanda alçak basınç merkezlerinden oluşur.

Aleut Çukuru, Büyük Okyanusun kuzeyindeki Alaska Körfezi ile Komandor Adaları arasında yer alan Aleut Adalarının güneyindeki denizaltı çukuru. En derin yeri (8.109 m) 51° kuzey, 178° batı noktasındadır. Ortalama eğimi kuzey yamacında 3° ile 4°, daha sığ olan güney yamacında 1° ile 2° arasında değişir.

Aleut Dağları, Kuzey Amerika'nın batısındaki Pasifik Kıyı Sıradağlarının bir bölümü. Alaska Dağlarının batı ucundan Alaska Körfezindeki Cook Koyunun başına kadar güneybatı yönünde yaklaşık 970 km uzanır. Aleut Adaları, Alaska Yarımadasını boydan boya geçen ve başta Katmai (2.047 m) ve Veniaminof olmak üzere çok sayıda yanardağın da bulunduğu Aleut Dağlarının güneybatı uzantısıdır. Dağlar, Katmai Ulusal Parkı'nı, Aniakchak Ulusal Anıtı'nı ve Ten Thousand Smokes Vadisini de içine alır. Aleut adı, adalar bölgesinde yaşayan Aleutlardan gelir.

Aleut dili, Aleut, Pribilof ve Komandor adalarının yerli halkı Aleutların bir bölümünün konuştuğu dil. Eskimo-Aleut dillerinin(*) bir kolu olarak sınıflandırılır. Varlığını sürdüren üç Aleut lehçesi, ayrı lehçeleri konuşanların anlaşabileceği ölçüde birbirine yakındır. Bunlardan biri bugün yok olmak üzeredir. Ana lehçeler batıda Attua, doğuda Unalaska lehçeleridir.

Aleut Havzası, Büyük Okyanusta, Bering Denizinin güneybatı bölümünün tabanını oluşturan denizaltı çöküntüsü. Batıda Sibirya ve Kamçatka Yarımadasına, kuzeydoğuda Alaska'nın güneybatı açıklarındaki kıta sahanlığına, güneyde de Aleut Adalarına kadar uzanır. Havza kuzey-güney doğrultusunda 1.800 km, doğu-batı doğrultusunda da yaklaşık 965 km genişliğindedir. Derinliği 3.000 m'den fazladır. Tabanı, büyük bir olasılıkla Paleosen Bölümden (y. 65-54 milyon yıl önce) kalma kalın volkanik kayaçlarla kaplıdır.

Büyük Okyanusun kuzey tabanından volkanik Aleut Yayı ile ayrılır. Anadyr Akıntısı, havza boyunca güneybatı yönünde akar.

Aleutlar, Alaska Yarımadasının batı kesiminde ve Aleut Adalarında yaşayan yerli halk. Aleutlar, karşılıklı anlaşabildikleri üç lehçe konuşurlar. Dil, ırk ve kültür bakımından Eskimolarla yakın bağları vardır. İlk Aleutlar adalara İÖ y. 2000'de Alaska'dan gelmişlerdir.

Aleutlar fok, deniz samuru, balina, ırı aybalığı, bazen mors ve kimi bölgelerde de rengeyiği ve ayı avlarlardı. Kuş ve kabuklu hayvan avlayanlar da vardı. *Bidarka* ya da *kayak* adı verilen bir ya da iki kişilik deri botlar ve (Eskimoların *umiak* dedikleri)

geniş, kenarları açık ve gene deriden yapılmış botlar kullanılırdı. Taş, kemik ve dişten aletler yaparlar, kadınları ince otlardan sepet örerdi.

Eski Aleut köyleri deniz kıyısında, tatlısulara yakın yerlerde, botların karaya çıkmasına elverişli ve öteki Aleutlardan ya da komşu kabilelerden gelecek baskınlara karşı korunaklı noktalarda kurulmuştu. 18. ve 19. yüzyıllarda Rusların gelmesinden sonra kendi aralarında mücadeleden vazgeçen Aleutlar, sombalığı avlanan ırmak ağızlarına yerleşerek genellikle akraba ailelerden oluşan köyler kurdular. Saygınlık ve güç simgesi olan, ama resmî bir yetki anlamı taşımayan reislik, daha çok babadan oğula geçerdi. Bir reis birkaç köyü ya da bir adayı yönetebilirdi. Ama bütün Aleutları ya da birkaç adayı birden yöneten reis yoktu.

Rus egemenliği sırasında Aleut nüfusunda büyük azalma oldu. Ruslar geldiğinde yaklaşık 25 bin Aleut varken, 20. yüzyılın ikinci yarısında sayıları 2.500'e düştü. Daha 1830'larda geleneksel topluluk yaşamı ve kültür bozulmaya yüz tutmuştu. Eski değerlerin, tekniklerin ve toplumsal biçimlerin bugün yalnız izleri kalmıştır.

alev, genellikle kolay tutuşan bir gaz ile havanın karışımı olan, kendi kendine yayılan ve hızla tepkimeye girerek ısı, çoğu kez de ışık yayan gaz kütlesi. Alevin yayılması, ısı iletimi ve yayınım gibi iki temel kuramla açıklanır. Isı iletiminde ısı, yanma olayının gerçekleştiği alev ucundan yanmamış yakıt ve hava karışımının bulunduğu iç bölüme doğru ilerler. Yanmamış karışım tutuşma noktasına kadar ısıtıldığında, alevin uç bölümünde yanmaya başlar; bu tepkimeden doğan ısı gene iç bölüme iletilir ve böylece bir kendi kendine yayılma çevrimi oluşur. Yayınımda ise, alev ucunda oluşan ve kolayca tepkimeye giren moleküllerin alevin iç bölümüne yayılıp karışımı tutuşturmasıyla buna benzer bir çevrim başlar. Bir gaz ve hava karışımındaki yanıcı gaz yüzdesi belli bir minimumun üstünde ve bir maksimumun altında olmadıkça alev söner. Bu minimum ve maksimum gaz yüzdesi tutuşabilirliğin alt ve üst sınırlarıdır. Örneğin, doğal gaz ve hava karışımları, gaz oranı yaklaşık yüzde 4'ten az ve yaklaşık yüzde 15'ten çok olduğunda alevi besleyemez.

alev makinesi, düşman mevzilerine mazot ya da kalınlaştırılmış benzin alevi püskürtmeye yarayan askeri saldırı aracı. II. Dünya Savaşı'nda ve sonraki savaşlarda kullanılan türleri bir ya da daha çok sayıda yakıt deposu, itici kuvveti sağlayan gazla dolu bir silindir, depolarla bağlantılı esnek bir hortum, hortumun ağzına yerleştirilmiş ve püskürtülen yakıtı tutuşturacak bir mekanizmayla donatılmış tetikten oluşuyordu. Piyade birlikleri tarafından kullanılan taşınabilir alev makinesi yaklaşık 40 m uzaklığa kadar etkiliydi ve 10 sn boyunca sürekli püskürtmeye yetecek miktarda yakıt alabiliyordu. Tank taretlerine yerleştirilen daha büyük ve ağır türleri yaklaşık 90 m uzaklığa, 60 sn süreyle yakıt püskürtebiliyordu. Uzun mesafeli tek ateşleme yerine, kısa süreli çok sayıda ateşleme yapılması, makinenin etkisini artırıyordu.

Richard Friedler tarafından geliştirilen alev makineleri ilk kez 1900'lerde Alman ordusunda denendi. Biri küçük biri de büyük tipte olan ve *Flammenwerfer* adıyla anılan bu aygıtlardan küçüğü 18 m uzaklığa alev püskürtebilecek gaz basıncına sahipti. Aynı ilkelerle çalışan büyük model, taşınmasındaki güçlüğe karşın, etkililiği nedeniyle yaygın olarak kullanıldı. 36 m'yi aşan bir uzaklığa 40 sn süreyle alev püskürtebiliyordu. Alman ordusunun silahları arasına alınan bu makineler 1915'te Müttefiklere karşı kullanıldığında, umulanın ötesinde etkili oldukları görüldü. Kısa süre sonra İngiliz ve Fransız orduları da kendi geliştirdikleri alev makinelerini kullanmaya başladılar. Ama I. Dünya Savaşı'nda kullanılan alev makineleri tipinde olan bu makinelerin alev püskürtme uzaklıkları ve püskürtme süreleri sınırlıydı. Bu nedenle de gerçek etkilerinin, karşı birlikleri dehşete düşürmekle sınırlı olduğu söylenebilir.

Sonraki yıllarda, dünyanın önemli askeri güçlerinin hepsi gerek sırtta taşınan, gerek tanklara yerleştirilen türde çeşitli alev makineleri kullanmaya başladı. Bu silahlar, gene Fiedler'in ilk modellerindeki ilkelere dayanmakla birlikte, etkilerini artıran yeni teknik özellikler kazanmıştır. İngiliz ve ABD ordularında napalm yakan alev makineleri kullanılır. Kalınlaştırılmış bir benzin türü olan napalm çok yüksek bir ısı verir ve değdiği yere pelte gibi yapışır. Bu silahlar, en çok saldırı sırasında düşmanın kamuflaj malzemelerini yakmak, mevzilerindeki çalılıkları yoklamak ya da silah depolarını ortaya çıkarmakta kullanılır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Japonların Pasifik adalarında hindistancevizi kütükleriyle yaptıkları sığınaklarda ve mağaralardaki savunmalarına karşı etkili olmuştur. 1950'lerde ABD ordusunun kimyasal savaş birlikleri, yakın mesafelerdeki korunaklı mevzilere karşı kullanılmak üzere hafif, tek atımlık alev makineleri geliştirmişlerdir.

alevçiçeği, *Polemoniaceae* familyasının *Phlox* cinsini oluşturan 65 kadar otsu bitki türünün ortak adı. Anayurdu Kuzey Amerika olan bu türlerden yalnızca biri Asya'ya özgüdür. Albenili çiçeklerinden ötürü, bahçelerde ya da yabani olarak yetiştiği ortamlarda hayranlık uyandıran bu bitkilerin oval ya da uzunca biçimli ince yaprakları vardır.

Alevçiçeği (*Phlox subulata*)
Russ Kinne-Photo Researchers

Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerine özgü çokyıllık bir tür olan *P. paniculata* 1,5 m'ye ulaşan dik gövdelere sahiptir. Renkleri kırmızımsı mordan beyaza değin değişen hoş kokulu çiçekleri gövdelerin ucunda iri ve yassı kümeler oluşturur. Yaklaşık 45 cm uzunlukta, dallanmış bir tür olan *P. drummondii* ise Kuzey Amerika'nın güneybatısına yayılmıştır. Yabanilerinin çiçekleri morumsu kırmızı olmasına karşın, yıldız biçimli ve iki renkli çiçekleri olan pek çok kültür çeşidi geliştirilmiştir. Kuzey Amerika'nın daha çok orta ve doğu kesimlerindeki ağaçlık alanlarda bulunan *P. divaricata* çokyıllık bir bitkidir. Baharda açan mavi ya da beyaz çiçekleriyle ayırt edilir. Sürünücü özelliğiyle toprağın yüzeyini kaplayarak, yeşil bir örtü oluşturan *P. subulata* kumlu topraklarda ve kayalık arazilerde yetişir. Mavi, mor, pembe ya da beyaz çiçekler açar. Çoğu kez bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Alevilik, İslamda, en belirgin özelliği Hz. Muhammed'in ehl-i beyti ve soyuna, yani Hz. Ali ve soyuna gösterilen sevgi ve yandaşlık olan siyasal ve itikadî grupların genel adı.

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan hilafet tartışmalarında ve sonraki olaylarda Hz. Ali'nin yanında yer alanlara ilk olarak "Ali yanlıları" anlamında Şîa-i Ali, Ashab-ı Ali denilmiştir. İlk Şîilik (Şîa-i ûla) denilen bu "Alevilik" ile daha sonra gelişen Alevilik arasında hemen hiç bağlantı yoktur.

"Alevi" sözcüğü ehl-i beyt(*) yandaşlığı anlamında kullanıldığı gibi Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için de kullanılmıştır. Hz. Ali ve Hz. Fatma'dan gelen bu soy genel olarak "Alevi" olarak adlandırılmakla birlikte sonradan Hz. Hüseyin'den gelenlere seyyid(*), Hz. Hasan'dan gelenlere de şerif(*) denmiştir.

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in halifesi olduğunu savunan İmamiye (İsna Aşeriye, Caferiye) mezhebini de içine almak üzere, Zeydiye, İsmaililik ve Gulat olarak adlandırılan bütün gruplar da genel olarak "Alevi" olarak nitelendirilir. Müellihe, Ali-İlahiler, Kızılbaşlık gibi Hz. Ali'yi ilahlık mertebesine çıkarılan, hulûl, tenasuh ve ibaha inanışlarına sapan ve Gulat ya da Galiye denen aşırı grupların temsil ettiği biçimiyle "Alevilik", İslam dışı bir inançtır.

Tasavvuf ve tarikatlar bağlamında da bir başka anlamda "Alevilik"ten söz edilir. Mutasavvıflara göre tarikatların kökü, bazı sahabiler aracılığıyla Hz. Muhammed'e dayanır. Kendisine tarikat nisbet edilen sahabilerin başında Hz. Ebubekir ve Hz. Ali gelir. Hz. Ebubekir'e nisbet edilenler "Bekri", Hz. Ali'ye nisbet edilenler ise "Alevi" olarak adlandırılır. Ama bu nisbetler kimi İslam bilginleri tarafından reddedilir ve gerçek dışı sayılır.

Günümüzde "Alevilik" terimi, özellikle Türkiye Aleviliğini anlatmak için kullanılmaktadır. Türkiye Aleviliği, Caferiye'nin temsil ettiği Şîilikten temelde farklı bir inanç sistemidir. İlk üç halifeyi tanımama ve ehl-i beyt yandaşlığı gibi noktalarda Caferilikle uyuşmakla birlikte, Türkiye Aleviliğinin bileşiminde, İslamiyet öncesi Türk inançları ve Ortadoğu'nun eski putperest kültürlerinin kalıntıları da ağırlık taşır. Kökeninde, İslam'ın şamanist Oğuzlarca kendi inançlarına uygun biçimde kavranması yatan Aleviliğin oluşum süreci, göçebe Türkmenlerin kitle halinde Anadolu'ya yerleşmesiyle başlar. Zerdüştçülük, Maniheizm gibi eski dinler, Babailik gibi siyasal hareketler, Haydarilik, Kalenderilik gibi tarikatlar ve Hurufilik gibi Batınî akımlar, Aleviliğin oluşumuna katkıda bulunmuş ya da bu inancı çeşitli ölçülerde etkilemiştir. Alevi ozanların şiirlerinde bu akımlar dışında hulûl, tenasuh, animizm, panteizm öğelerine de rastlanır.

Aleviliğin ilke ve kurallarını açık seçik belirlemek olanaksızdır. Aleviliğin temel kavramlarının başında Hak-Muhammed-Ali üçlemesi gelir. Bu üçleme, Caferiye'de olduğu gibi, kimi zaman Allah, peygamberi Muhammed ve peygamberin halefi İmam Ali biçiminde yorumlanırsa da, çoğu kez Allah, Muhammed ve Ali'nin Tanrı'nın üç sureti olduğunu ifade eder.

Alevileri Sünni ve Şîi Müslümanlardan ayırt eden en önemli özellik ibadet biçimleridir. Bu konuda bir kural olmamakla birlikte, Aleviler genellikle namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetleri uygulamazlar. Çoğu yalnız Muharrem ayında 12 gün oruç tutar; ayrıca Hz. Ali'nin doğum günü olarak

bildikleri Nevruz (21 Mart, gündönümü) önemli bir bayram olarak kutlanır. Ama Alevilikte en önemli dinsel etkinlik, dede ya da pir olarak bilinen şeyhlerin başkanlığında yapılan ve "âyin-i cem"(*) adı verilen toplantılardır. Ayin-i cemler, işlevlerine göre, görgü cemi, sorgu cemi, koldankopan erkânı gibi türlere ayrılır. Cemlerde dedeler tarafından eline, beline, diline sahip olmak, gönül kırmamak, kin tutmamak, doğruluktan ayrılmamak, Ali'yi ve evladını sevene dost, sevmeyene düşman olmak biçiminde özetlenebilecek belli öğütler verilir. Kerbelâ olayı anılır, en ünlüleri Hatayi (Şah İsmail), Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet olan Alevi ozanlarının deyiş adı verilen dinsel içerikli şiirleri saz eşliğinde okunur; samah(*) adı verilen oyunlar oynanır. Ayrıca dede, cemlerde topluluk içindeki anlaşmazlıkları çözer, suç işlemiş olanları cezalandırır. Dedelik soydan geçmedir; ocak olarak bilinen dede soyları "seyyid" olduklarını iddia ederler.

Hacı Bektaş Veli kültü de Alevilikte önemli yer tutar. Aynı kökenden gelen Alevi ve Bektaşi inançları arasında önemli fark yoktur. Ama Alevilik soydan süren bir mezheptir ve daha çok kırsal alanda yayılmıştır. Aleviliği kentlerde temsil eden Bektaşilik(*) ise Alevi kökenli olmayanların da girebildiği bir tarikattır.

İran'da da Türkiye Alevileriyle aynı inançları taşıyan ve Göran ya da Ehl-i Hak(*) adı verilen topluluklar vardır. Adana ve Hatay'daki Arapça konuşan Nusayrilere(*) de "Alevi" denir, ama bunların inançları Türkiye Aleviliğinden farklıdır.

alevli gotik, FLAMBOYAND ÜSLUP olarak da bilinir, mimarlık tarihinde 1370'ten 16. yüzyıla değin süren Fransız geç gotik mimarlığını nitelemek amacıyla 19. yüzyılın başlarında, Arcisse de Caumont tarafından kullanılan terim. Terimdeki "alevli" sözcüğü, pencere açıklıklarını bölmek için kullanılan ters eğrilerden oluşan taş kayıtların "alev"e benzemesinden kaynaklanır. Bu tür alevimsi biçimlerdeki taş pencere kayıtları geç gotiğin de en önemli göstergelerinden biridir. Ama, söz konusu üslubun tek özelliği bu değildir. Strüktürün daha geniş açıklıklı yapılması, arkadların genişlemesi ve kemerlerin dört merkezli eğriler kullanılarak daha basık biçime sokulması, sütun başlıklarının ortadan kalkması ve tonozlara çok sayıda kaburga eklenerek, karmaşık geometrik biçimlere kavuşturulması geç gotiğin öbür özelliklerindendir. Tüm geç gotikte olduğu gibi, alevli üslupta da özellikle tonoz biçimleri karmaşıklaşmıştır. Tonoz kaburgaları çoğunlukla yıldız biçimli bezemeler oluşturacak biçimde kesişir; kaburga sayısının artışı da arı yüzeylerin incelmesine yol açar. Ayrıca tüm yapıda olağanüstü bir bezeme zenginliği gözlenir.

Alevli gotik üsluptaki kiliselerin iç mekânında taş kayıtlı bölücü öğeler, hemen yalnızca koroyerini ana neften ayıran bölmede kullanılmıştır. Albi Katedrali buna örnektir. Ama dış mekânda aynı öğeler çok daha geniş ölçekte ve yapının tüm dış görünüşünü değiştirecek kadar yoğun biçimde uygulanmıştır. Bu taş kayıtlı bölücü öğe düzeninin kökeni konusundaki görüşler tartışmalıdır. Fransa'da bilinen ilk örnek, y. 1370'te yapılan Rouen Katedrali'nin batı cephesindedir. Oysa, İngiltere'de Beverley Minster'da (y. 1330) pencere taş kayıtlarında içbükey eğrilerin kullanıldığı görülür. Fransa'daki uygulamanın doğrudan İngiltere'den alınmış olduğunu söylemek zordur; 14. yüzyıl ortalarının Paris mimarlığına da bağlanabilir. Ayrıca İngiliz örnekleri ile Rouen arasındaki uçurum o kadar büyüktür ki, bir ara dönem olması gerekir. Chalons yakınında Notre-Dame-de-l'Epine ve Rouen'de St. Maclou en ilginç alevli gotik örneklerdir, ama tümüyle bu üslupta inşa edilmiş çok az yapı vardır. Genellikle, alevli üslup Sens, Beauvais ve Evreux katedrallerinde olduğu gibi gülpencerelerde ya da Vendôme'daki La Trinité Kilisesi ve Rouen Katedrali gibi yapıların cephelerinde görülür. Ne var ki, örneklerin metal işçiliğini çağrıştıran görünümleri, önceki dönemin daha yalın mimari bezemesi ile çoğu kez uyuşmaz.

Alevli gotiğin dindışı yapılarda da uygulanmış oluşu önemli bir değişimin göstergesidir. Örneğin belediye ve lonca yapılarında, hatta özel konutlarda bile bu üsluba rastlanır.

Bu üslubun özgün örgesini değiştirmek olanaksızdır; dolayısıyla yalnızca tasarımı karmaşıklaştırarak tekdüzelikten kaçınmaya çalışılmıştır. Böylelikle, taş işçiliğinin doruğuna ulaştığı inanılmaz ustalık gösteren yapıtlar ortaya çıkarken, 16. yüzyılın başlarında, Rönesans'a özgü biçimler de kolayca alevli gotik üslup içinde özümsenebilmiştir. *Ayrıca bak.* gotik sanat.

Alexander I (d. y. 1080 - ö. Nisan 1124, Stirling?, İskoçya), 1107-24 arasında hüküm sürmüş İskoçya kralı.

Alexander, 1058-93 arasında hüküm süren Kral III. Malcolm'un oğluydu. Erkek kardeşi Kral Edgar'ın (1097-1107) ölümü üzerine tahta çıktı. Edgar'ın vasiyetine uyarak, veliahtı olan küçük kardeşi David'in Güney İskoçya'yı yönetmesine izin verdi.

Alexander'ın İngiltere kralı I. Henry'ye bağlandığı sanılmaktadır. Onun evlilik dışı kızı Sibylla ile evlendi ve 1114'te Henry'nin Galler seferinde bir İskoç birliğine komuta etti. Ama bir yandan da İskoç Kilisesi'nin İngiliz Kilisesi'nden bağımsızlığını sürdürmek ve İskoç piskoposlarını kendine bağlı kılmak için çaba gösterdi. Bütün bu mücadeleler ölümüne değin bir sonuca ulaşamadı. Yerine, İskoçya'nın tümüne egemen olan I. David (1124-53) geçti.

Alexander II (d. 24 Ağustos 1198, Haddington, East Lothian, İskoçya - ö. 8 Temmuz 1249, Kerrera Adası, Argyll), 1214-49 arasında hüküm sürmüş İskoçya kralı. İngiltere'yle ülkesi arasında barışı korumuş ve İskoç monarşisini büyük ölçüde güçlendirmiştir.

Alexander, babası I. William'ın (1165-1214) ölümü üzerine tahta çıktı. İngiliz baronların Kral John'a (1199-1216) karşı ayaklandıkları sırada, Kuzey İngiltere'de üzerinde hak iddia ettiği toprakları yeniden elde edebilmek umuduyla ayaklananlardan yana çıktı. 1217'de ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca, Kral III. Henry'ye (1216-72) bağlılık andı içti ve 1221'de de Henry'nin kız kardeşi Joan ile (ö. 1238) evlendi. Alexander, 1237'de Henry ile imzaladığı York Barışı'yla İngiltere'deki toprak iddialarından vazgeçti. Buna karşılık, İngiltere'de çeşitli mülklere sahip oldu. İskoçya sınırı, onun zamanında şimdikine yakın biçimde belirlendi.

Bu arada Alexander, İskoç baronların ayaklanmasını bastırarak İskoçya'nın, o zamana değin onun krallık otoritesini ancak kâğıt üzerinde kabul eden bölgelerinde egemenliğini güçlendirdi. 1222'de Argyll'e boyun eğdirdi. Norveç'in elinde bulunan İskoçya'nın batı kıyılarındaki adaları ele geçirmek için bir sefere çıkmaya hazırlanırken öldü.

Alexander III (d. 4 Eylül 1241 - ö. 18/19 Mart 1286, Kinghorn yakınları, Fife, İskoçya), 1249-86 arasında hüküm sürmüş İskoçya kralı. Krallığı güçlendiren III. Malcolm'ın (1058-93) soyundan gelen sonuncu önemli hükümdardır.

II. Alexander'ın (1214-49) tek oğlu olan III. Alexander, tahta çıktığında daha yedi yaşındaydı. 1251'de, İngiltere kralı III. Henry'nin 11 yaşındaki kızı Margaret ile (ö. 1275) evlendirildi. Henry hiç zaman yitirmeden İskoçya'yı kendine bağlamak için entrikalar çevirmeye başladı. 1255'te İskoçya'da İngiliz yanlısı bir grup Alexander'ın çevresini doldurdu. Ama iki yıl sonra, İngiliz karşıtı bir başka grup yönetimde söz sahibi oldu ve 1262'de Alexander ülkeyi yönetecek yaşa gelinceye değin etkisini sürdürdü.

Alexander 1263'te, İskoçya'nın batı kıyısındaki adaları elinde tutan Norveç kralı IV. Haakon'un saldırısını püskürttü. Haakon'un oğlu Kral V. Magnus, 1266'da Hebrid Adaları ile Man Adasını Alexander'a bıraktı. 1286'da, atıyla uçuruma yuvarlanarak ölen Alexander'ın bütün çocukları ölmüş olduğu için, henüz çocuk yaştaki torunu Margaret (ö. 1290) tahta çıktı.

Alexander, arkasında bağımsız, birleşmiş ve zengin bir İskoçya bırakmıştır. Hükümdarlık dönemi, sonraki yıllarda İngiltere ile uzun ve kanlı bir çatışmaya giren İskoçlarca krallığın "altın çağı" olarak nitelenmiştir.

Alexander I (AZİZ) (ö. y. 115/119, Roma ?, yortu günü 3 Mayıs), Aziz Petrus'tan sonraki beşinci papa.

Aziz Evaristus'un yerine papa seçilen Alexander'ın on yıl süren papalığına (105-115 ya da 109-119) ilişkin bilgiler, Papa Aziz Eusebius'un (309-310) belirlemesine dayanır. Bazı Katolik yazarlara göre, kutsanmış su ve kutsal ayin şarabını suyla karıştırma geleneğini başlatmış, ayrıca dinsel törenlere bazı yenilikler getirmiştir. Roma imparatorlarından Traianus ya da Hadrianus tarafından, büyük bir olasılıkla başı kesilerek öldürüldüğüne inanılır. Zaman zaman, Via Nomentana'da gömülü olan Aziz Alexander'la da karıştırılır. Alexander'ın, gardiyanı Aziz Quirinus ile onun kızı Azize Balbina'yı da Hıristiyan yaptığı söylenir.

Alexander II, 1061'e değin ANSELMO DA BAGGIO ya da ANSELMO DI LUCCA olarak da bilinir (d. Baggio, Milano yakınları - ö. 21 Nisan 1075), 1061-73 arasında hüküm sürmüş papa.

Bec'te, Lanfranc'ın öğrencisi oldu. Lucca piskoposu olarak görev yaptığı dönemde, dinsel rütbelerin satılmasını önlemeye ve din adamlarının evlenmemeleri kuralını sıkı bir biçimde uygulamaya çalıştı.

Onun papa seçilmesine karşın Alman sarayı Parmalı Pietro Cadalus'u II. Honorius adıyla papa atadı ve Alexander'ın papalığını 1064'e değin tanımadı. Karşı-papa, 1062'de Alman naipler tarafından görevinden uzaklaştırılınca, bu bölünme önemli bir sorun olmaktan çıktı. Alexander, Hildebrand (sonradan Papa VII. Gregorius) ve Aziz Petrus Damianus'un yardımlarıyla, reformcu bir hareketin temellerini attı.

Alexander III, asıl adı ROLANDO BANDINELLI (d. y. 1105, Siena, Toscana - ö. 30 Ağustos 1181, Roma), 1159-81 arasında hüküm sürmüş papa. Papalık otoritesini Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich (Barbarossa) ile İngiltere kralı II. Henry'nin tehditlerine karşı güçlü bir biçimde savunmuştur.

Yaşamı. Bandinelli ilahiyat ve hukuk öğrenimi gördükten sonra Bologna'da hukuk profesörü oldu; gerek hukuk, gerekse ilahiyat alanlarında ün yaptı. Gratianus'un kilise kurallarını derlediği *Decretum* adlı yapıtı üzerine bir yorum ile ilahiyata ilişkin görüşlerini içeren *Sententiarum* (Hükümler) adlı

bir kitap yazdı. III. Eugenius'un papalık döneminde kilisede yükselmeye başladı. Papa IV. Hadrianus döneminde, İmparator I. Friedrich ile papalık arasındaki görüşmelere başkanlık ettı. Curia Romana(*) içinde, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun İtalya'da gittikçe artan gücünden korkan, buna karşılık güçler dengesini sağlamak amacıyla, Sicilya Norman Krallığı'nı destekleme eğiliminde olan kardinallerden biriydi. Papalık ile Sicilya kralı I. Guglielmo arasında yapılan Benevento Konkordatosu'nu (1156) hazırlayanlar arasında yer aldı.

Bandinelli, 1159'da yapılan papalık seçimlerinde, kardinallerin çoğunluğu tarafından III. Alexander adıyla papa seçildi. Bu seçimler sırasında I. Friedrich, kendi siyasetine yatkın bir adayın seçilebilmesi için yoğun çaba harcadı. Nitekim, azınlıkta kalan kardinallerin Kardinal Ottaviano'yu IV. Victor adıyla papa seçmeleri bir karşıpapalar süreci başlattı. İtalya'da imparatorluğun şiddetli muhalefetiyle karşılaşan Alexander, Nisan 1162'de Fransa'ya kaçtı. Alexander'ın Fransa'ya gidişi, bir yandan imparatorun kesin bir zafer kazanmasını engellerken, bir yandan da Alexander'ın VII. Louis ve II. Henry tarafından papa olarak tanınmasını sağladı. Bu dönemde Alexander, başta güneydekiler olmak üzere, İtalya'daki din adamlarının büyük çoğunluğu ile Almanya'daki pek çok kilise yöneticisinin bağlılığını kazandı. Bir önceki yüzyılda, Papa VII. Gregorius tarafından başlatılan kilise reformunun uygulamaya konması için çaba harcadı. Din adamlarının yasal konumu konusunda İngiltere kralı II. Henry ile giriştiği mücadelede, kralın desteğini yitirmeyi göze alarak Canterbury başpiskoposu Thomas Becket'i açıktan açığa destekledi. II. Henry'nin, Clarendon Tüzükleri'nde getirdiği bazı önerilere karşı çıktı.

12. yüzyıl boyunca papalıkla imparatorluk arasında gerek kuram, gerekse uygulama alanında çeşitli sorunlar ortaya çıktı. Gerçekten de biri dinsel, öbürü dünyevi konularla ilgili iki özerk iktidar, insan yaşamını yönlendirme yetkisi konusunda sürekli bir çatışma içindeydi. Kilise, ahlaki tercihlerin belirlenmesinde asıl sorumluluğun kendisinde olduğunu iddia ediyor, soylular da siyasal konularda kendilerine bir yetki alanı açmaya çalışıyorlardı. Tüm çabalara karşın, iki alan arasında belirgin bir ayrım yapılabilmiş değildi. 11. yüzyıl ile 12. yüzyılın başlarında, ortaçağ toplumu giderek ikili bir toplum haline gelmişti. Ayrı ayrı iki yetki kaynağı tanınıyor ve bunlar uzlaştırılmaya çalışılıyordu. Nitekim Alexander da kilisenin yasal hakkı olduğuna inandığı şeyleri savunurken kendini siyasetin içinde buldu. I. Friedrich'le çatışması ve 1160 ve 1170'lerde papalığı savunmaya yönelik mücadelesi başlıca uğraşı oldu.

Alexander, I. Friedrich'in geçici olarak ülke dışına gitmesiyle İtalya'da daha uygun bir siyasal ortamın doğması üzerine 1165'te Roma'ya döndü. Ama dönüşünü izleyen dönemde, I. Friedrich ile arasındaki çatışma kritik bir aşamaya ulaştı. I. Friedrich 1166'da İtalya'ya döndü ve Alexander'ı yeniden sürgüne gitmeye zorladı. Roma'ya giderek, kendisinin seçtirdiği karşı-papa III. Paschalis'in elinden imparatorluk tacını giydi. Bunun üzerine, kendisini desteklemeleri için İtalya'nın kuzeyindeki özerk kentlerle ilişki kuran Alexander, bu kentlerden çoğunun imparatorluğa karşı bağımsızlıklarını koruma çabası içinde olduğunu gördü. Bu çaba, kentlerin Alexander'ın çevresinde birleşmelerini sağladı ve böylece, I. Friedrich'e karşı papaya destek sağlayacak olan Lombardiya Birliği kuruldu.

Ama Alexander, Hıristiyanlığın kilise dışındaki meşru önderi saydığı I. Friedrich'e karşı aşırı önlemler almaktan yana da değildi. Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un, Doğu'yla Batı'yı Bizans egemenliği altında yeniden birleştirmek için yaptığı işbirliği önerisini geri çevirdi. Bunun yerine, Güney İtalya'daki Normanlara ve Lombard kentlerine güvendi. Bu siyaset, papalığın 13. yüzyıl boyunca izleyeceği politikanın temelini oluşturdu. İtalya'da gitgide daha yalnız kalan I. Friedrich'in, Almanya'daki güçlü çevrelerle de arası açıldı. Legnano'da, Lombardlar karşısında uğradığı yenilgiden (1176) sonra I. Friedrich mücadelenin bu aşamasını sonuçlandıran Venedik Barışı'nı (1177) imzalamak zorunda kaldı.

Değerlendirme. Alexander, papalığı süresinde reformcu geleneği savunarak, Papa III. Innocentius ile en yüksek noktasına çıkacak olan hukukçu papalar dönemini başlattı. Üniversitelerin ilk gelişimine tanık olunan dönemin bu özelliğine ayak uydurarak o da eğitime önem verdi. Yeterliliği saptanan adaylara, bir bedel istenmeksizin öğretimde görev alma izni verilmesini buyurdu. Beauvais (1160) ve Tours (1163) sinodları ile III. Laterano Konsili'ne (1179) başkanlık etti. Katharosçular ya da Albi heretikleri gibi tarikatların Güney Fransa'da yayılmasıyla ilgilenen ilk papa oldu.

1181'de öldüğünde kilisenin durumu, onun papalık tahtına oturduğu güne göre çok daha sağlamdı. Uyguladığı politikalarla, kendisinden sonraki papalar için önemli bir yol gösterici oldu. Çalkantılı yönetim dönemi boyunca bütün zorluklara karşın ılımlı bir insan izlenimi uyandırmayı, düşmanlarının bile saygısını kazanmayı başardı.

Alexander IV, asıl adı RINALDO DEI SEGNI (d. 1199, Anagni, Roma yakınları - ö. 25 Mayıs 1261, Viterbo, Papalık Devletleri), 1254-61 arasında hüküm sürmüş papa.

Alexander, amcası papa IX. Gregorius tarafından 1227'de kardinal-diyakoz, 1231'de de Ostia kardinal-piskoposu olarak görevlendirildi. Papa olduktan sonra, kendisinden önceki Papa IV. Innocentius'un siyasetini sürdürdü. İmparator II. Friedrich'in evlilik dışı oğlu Manfred'i (1258'de Sicilya kralı oldu) aforoz etti, İngiltere kralı III. Henry'nin oğlu Edmund'u Sicilya'daki papalık *fief*'lerinin(*) yöneticiliğine getirdi. Din adamı olmayan Parisli profesörlere karşı dilenci keşişleri destekledi. Fransız Enkizisyonu'nun etkinliğini artırdı; Doğu ile Batı Hıristiyanlarının birleşmesi için çaba harcadı. Tatarlara karşı bir Haçlı seferi düzenleme girişiminde bulunduysa da bu girişiminde başarılı olamadı.

Alexander (V), Yunanca adı PETROS PHILARGOS, lakabı PIETRO DI CANDIA (d. y. 1339, Kandiye, Girit - ö. 3 Mayıs 1410, Bologna, Papalık Devletleri), 1409-10 arasında hüküm sürmüş karşı-papa.

Alexander, Fransısken bir ilahiyatçıyken 1402'de Milano başpiskoposu oldu. Papa VII. Innocentius tarafından 1405'te kardinalliğe atandı. Ardından Lombardiya'ya papalık elçisi oldu. 1409'de Piza'da yapılan, ancak geçersiz kabul edilen konsilde oybirliğiyle papa seçildiğinde 70 yaşındaydı; bu görevi yalnızca 10 ay sürdürebildi. Alexander'ın papa seçilmesinin, 1378-1417 arasında süren Büyük Batı Bölünmesini (*Schisma*) hemen sona erdirebileceği umulmuştu. Ama konsil, ne Papa XII. Gregorius'u, ne de karşı-papa XIII. Benedictus'u görevlerinden çekilmeye ikna edebildi. Sonuçta üç ayrı papalık yönetimi ortaya çıktı. Alexander, 1410'da Prag başpiskoposu Zbynek'e bir papalık buyruğu yollayarak, Wycliffe'in heretik yapıtlarının yakılmasını emretti.

Alexander esrarlı bir biçimde öldü. Bazı kaynaklarda, kendisinden sonraki karşıpapa XXIII. Johannes tarafından zehirlenerek öldürüldüğü ileri sürülürse de, bunu doğrulayacak hiçbir kanıt yoktur.

Alexander VI, asıl adı İspanyolca RODRIGO DE BORJA Y DOMS, İtalyanca RODRIGO BORGIA (d. 1431, Játiva, Aragon - ö. 18 Ağustos 1503, Roma), dünya işlerine düşkünlüğü ve muhteris kişiliğiyle ünlenmiş papa. Kilisenin ruhani mirasına yüz çevirmesi, Protestan Reform hareketinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Rodrigo, ünlü ve güçlü Borgia ailesinin İspanya'daki kolundan geliyordu. Valencia piskoposu (sonradan kardinal) olan amcası Alonso de Borgia'nın gözetiminde eğitim gördü. Amcasının yardımıyla çok genç yaşta kilise topraklarından gelir elde etmeye başladı. Bologna'da hukuk öğrenimi yaparken, III. Calixtus adıyla papa olan amcası 22 Şubat 1456'da onu kardinalliğe getirdi. Daha sonra, Vatikan mühürdar naibi olan Alexander, bu görevi sırasında inanılmaz bir servet edinerek Papa II. Pius'un sert uyarılarına karşın bir Rönesans prensi gibi yaşadı. Bu dönemde sanatçıları korudu, bir çok çocuğu evlat edindi. Romalı soylu bir kadın olan Vanozza Catanei'den, sonradan nüfusuna geçirdiği Juan, Cesare, Jofré ve Lucrezia adlarında dört çocuğu oldu.

Seçime katılan kardinalleri parayla satın aldığına ilişkin söylentilere karşın, 10-11 Ağustos 1492 gecesi yapılan olaylı bir seçim sonucu VI. Alexander adıyla papa oldu. Papalığın mali işlerini düzene koyacak bir reform başlattı; Osmanlılara karşı yürütülen savaşın amansız takipçisi oldu. Fransa kralı VIII. Charles'ın, Napoli Krallığı üzerindeki haklarını korumak amacıyla 1494'te İtalya'yı istila etmesi, Alexander'ın papalığı için bir tehlike yarattı. Güçlü della Rovere ailesinden gelen ve Alexander'a rakip olan bir kardinalin yönlendirmesiyle Charles, Alexander'ı görevinden almak ve bir reform meclisi toplamakla tehdit etti. Siyasal bakımdan yalnız kalan Alexander, Osmanlı padişahı II. Bayezid'den destek sağlamaya çalıştı. Bununla birlikte 1495 başlarında, Roma'da Kral Charles ile yaptığı görüşmede, ondan papalığa bağlılık sözü aldı. Gene de Charles'ın Napoli üzerindeki hak iddialarını desteklemeyi reddetti. Sonunda Milano ve Venedik'le anlaştı, Kutsal Roma-Germen imparatoruyla ittifaka girerek Fransızları İtalya'dan çekilmek zorunda bıraktı.

Eylül 1493'te Alessandro Farnese ile genç yaştaki kendi oğlu Cesare'yi kardinal yaptı. Papanın gözdesi Giulia la Bella'nın kardeşi olan Farnese, sonradan III. Paulus adıyla papa olacaktı. Alexander kendi hanedanına, kiliseye ve siyasal hesaplarına dönük karmaşık tasarılarında yararlanmak üzere, papalığı sırasında toplam 47 kardinal atadı, oğullarını da güçlü İtalyan ve İspanyol soylularının kızlarıyla evlendirdi. Kızı Lucrezia'yı önce Milanolu Giovanni Sforza'yla evlendirdi. Kocasının iktidarsız olduğu gerekçesiyle papalık buyruğuyla bozulan bu evlilikten sonra Lucrezia, Aragonlu Alfonso'yla evlendi. Alfonso'nun öldürülmesi üzerine, bu kez de Ferrara dükü I. Alfonso'nun (d'Este) karısı oldu.

En sevdiği oğlu Juan'ın Haziran 1497'de öldürülmesi Alexander'ı derinden etkiledi. Bu olayın ardından bir reform programı açıkladı. Papalık sarayındaki lüks harcamaları kısmaya yönelik önlemler alınmasını öngördü. Vatikan'da yönetimi yeniden örgütledi; dinsel rütbelerin satılmasını ve

nikâhsız evlilikleri önlemeye çalıştı. 1494'te Floransa'da siyasal güç kazanarak papalığın yozlaşmasını lânetleyen ve papanın görevden alınması çağrısında bulunan Dominiken keşiş Girolamo Savonarola'ya karşı çok temkinli davrandı. Bu tutumuyla, Savonarola'nın 1498'de Floransa'da etkisini yitirmesinden çok önce, ilâhiyatçıların ve işadamlarının desteğini kazandı. Ama bu arada entrika siyasetine de geri dönmüştü.

Alexander'ın oğlu Cesare, 1498'de kardinallikten ayrılarak Borgia ailesiyle Fransa kralı XII. Louis arasındaki ittifakı pekiştirmek amacıyla Charlotte d'Albret ile evlendi. Acımasız bir siyaset izleyerek Kuzey İtalya'yı denetim altına aldı; Romagna, Umbria ve Emilia dukalıklarını fethetti. Uygulamalarıyla Niccolò Machiavelli'nin hayranlığını kazandı. Machiavelli, Cesare'yi siyaset üzerine klasik bir yapıt olan *Il principe* (*Hükümdar*, 1932, 1985) adlı kitabında örnek olarak kullandı. Alexander Roma'da bir yandan Orsini ve Colonna ailelerinin gücünü kırarken, bir yandan da İsabel ve Fernando'ya Katolik hükümdar unvanını vererek İspanya ile ittifak kurdu. Ayrıca Yenidünya'yı Portekiz ve İspanyol keşif bölgelerine ayıran 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması'nın görüşmelerine katıldı. Bu antlaşmayla, İspanyol ve Portekiz hükümdarlarına, sömürgeleştirdikleri topraklarda kurulacak kilise misyonları üzerinde mülk koruyuculuğu hakkı (*patronato real*) tanındı.

Sanatçıların koruyucusu olan Alexander, Roma Üniversitesi için bir merkez yaptırdı, Castel Sant'Angelo'yu onarttı, Vatikan yönetimi için anıtsal bir yapı inşa ettirdi, Vatikan'daki sarayları güzelleştirdi ve Michelangelo'yu, San Pietro Bazilikası'nın yapımının sürdürülebilmesi için gerekli planları çizmekle görevlendirdi. 1500 yılını Kutsal Jübile Yılı ilân ederek görkemli bir biçimde kutlanmasını buyurdu.

Alexander'ın özel yaşamındaki tutumunu aklamak için son zamanlarda girişilen çabalar sonuç vermemiştir. Dinsel inançları kuşku götürmemekle birlikte, papalığı boyunca skandallar Alexander'ın yakasını bırakmamıştır. Siyasal amaçlarına ulaşmak için sürdürdüğü amansız mücadele, ailesinin nüfuzunu artırmak için harcadığı yoğun çabalar, Rönesans bakış açısından değerlendirildiğinde bile aşırı bulunur. Ne Machiavelli'nin betimlediği kadar yoz, ne de yandaşlarının öne sürdüğü kadar kilisenin güçlenmesine katkıda bulunmuş olan VI. Alexander, kötü papalar listesinin ön sıralarında yer alır.

Alexander VII, asıl adı FABIO CHIGI (d. 13 Şubat 1599, Siena Floransa Cumhuriyeti - ö. 22 Mayıs 1667, Roma), 1655-67 arasında hüküm sürmüş papa.

Papa V. Paulus'un kardeşinin torunu olan Chigi, önce Ferrara'da papalık geçici elçisi, daha sonra da Köln'de papalığın sürekli elçisi oldu (1639-51). Vestfalya Barışı'yla (1648) sonuçlanan görüşmeler sırasında, Protestan heretiklerle tartışma masasına oturmayı reddederek Katolik hükümdarlardan kilisenin haklarını feda etmemelerini istedi. Ama savaştan yorgun düşmüş olan prensler, onun çağrılarına karşın Fransa'ya ve Protestanlara boyun eğdiler. Alexander, 1651'de Papa X. Innocentius'un yönetiminde dış temsilci olarak görev aldıktan sonra 1652'de kardinal oldu; 7 Nisan 1655'te de papa seçildi. Papalık dönemi çeşitli anlaşmazlıklarla geçti.

Alexander VIII, asıl adı PIETRO VITO OTTOBONI (d. 22 Nisan 1610 Venedik - ö. 1 Şubat 1691 Roma), 1689-91 arasında hüküm sürmüş papa.

1652'de kardinal, 1654'te de Brescia piskoposu oldu. 6 Ekim 1689'da papa seçildi. Papalıkla Fransa kralı XIV. Louis arasındaki anlaşmazlıkların son bulmasını sağladı. Papalık yetkilerini kısıtlayan 1682 tarihli Gallikan Bildirgesi'ni kınadı ve Jansenciliğe karşı tavır aldı.

Alexander (HALESLI) (d. y. 1170/85, Hales, Gloucestershire, İngiltere - ö. 1245, Paris), düşünceleriyle Aziz Bonaventura ve La Rochelle'li Jean gibi düşünürleri etkileyen ilâhiyatçı ve filozof. Büyük bölümünü izleyicilerinin yazdığı *Summa Theologica*, yüzyıllar boyunca onun yapıtı sayılmıştır.

Alexander Paris'te eğitim gördü, sonra gene orada ders verdi. 1210 öncesinde güzel sanatlar, 1220'de de ilâhiyat uzmanı oldu. 1235'te Coventry başdiyakozluğuna atandı ve y. 1236'da Fransisken tarikatına girdi. Paris'te Schola Fratrum Minorum'u kurdu ve Fransisken Kürsüsü'nün ilk yöneticisi oldu. Büyük bir olasılıkla ölümüne değin bu görevde kaldı.

Alexander'ın ilâhiyat ve felsefe konusundaki görüşlerinin ancak en genel çizgileri belirlenebilmiştir. Temelde Augustinusçu olan Alexander, Aristoteles'in psikoloji, fizik ve metafizik öğretilerine ilgi göstermiş, ama İbn Sina'nın, o dönemde gözde olan ve varlığın Tanrı'dan kendi kendine türediğini öne süren görüşlerini reddetmiştir. Tinsel varlıkların maddesi ve formu, formların çeşitliliği, deneyimle bağlantılı aydınlanma gibi konulardaki Fransiskenlere özgü kuramlar, büyük bir olasılıkla Augustinusçuluktan ve öteki geleneklerden gelen benzer kuramların Alexander tarafından yapılan uyarlamalarıdır. Alexander'ın özgün yapıtları arasında *Summa*'nın bazı bölümleri ile *Expositio regulae*'den (Kuralların Açıklanması) başka Pierre Lombard'ın *Sententiarum libri IV* (Hükümler, 4 Kitap) adlı yapıtı üzerine bir yorum, *Quaestiones disputatae antequam esset frater* (Frerlik Öncesi Sorular), *Quodlibeta*, vaazlar ve zor sözcükler üzerine *Exoticon* adlı bir inceleme de yer alır. Alexander, Skolastik dönemde Doctor Irrefragabilis (Savı Çürütülemeyen Bilgin) adıyla anılırdı.

Alexander POLYHISTOR, tam adı LUCIUS CORNELIUS ALEXANDER POLYHISTOR (d. Miletos, Anadolu - ö. İÖ y. 35, Laurentum, Roma dolayları), düşünür, coğrafyacı ve tarihçi. Günümüze ancak bazı bölümleri kalmış olan yapıtlarında eski çağa ve Yahudilere ilişkin değerli bilgiler vermiştir.

Romalı komutan Sulla ile Pontus kralı Mithridates arasındaki savaşta Romalılara tutsak düştü. Daha sonra, bir *patrici*'ye(*) satılarak, onun çocuklarını eğitmek üzere Roma'ya götürüldü. Serbest bırakıldıktan sonra geri dönmedi, Roma yurttaşı olarak İtalya'da kaldı.

Alexander'ın en önemli çalışması, bugüne ancak bazı bölümleri ulaşabilmiş olan 42 ciltlik bir yapıttır. Bu yapıtta, eski çağın hemen tüm ülkeleriyle ilgili tarihsel ve coğrafi veriler derlenmiştir. Bir başka önemli araştırması, Yahudiler üzerinedir; bu kitap Yahudi, Samiriyeli ve putperest yazarların yapıtlarından bölümler içerir. Alexander'ın bu çalışması, Helenistik dönem Yahudi yazarlarının yapıtlarında yazılanları koruyup günümüze kalmasını sağladığı için ayrıca önemlidir.

Alexander (TRALLESLI), Latince ALEXANDER TRALLIANUS (d. y. 525 - ö. y. 605), Roma'da çalışmış ve ders vermiş Bizanslı hekim. Hastalıklar ve tedavileri üzerindeki 12 ciltlik incelemesiyle ünlüdür. Ölümünden çok sonra temel bilgi kaynağı olarak kullanılmaya başlanan bu yapıt Arapça ve Latince'ye de çevrilmiş, 16. yüzyıl boyunca gerek Yunanca, gerekse Latince birçok basımı yapılmıştır.

Alexander, Franz (Gabriel) (d. 22 Ocak 1891, Budapeşte - ö. 8 Mart 1964, Palm Springs, California, ABD), ruhsal gerilime bağlı tansiyon değişimlerini fiziksel hastalıkların belirgin bir nedeni olarak tanımladığı için psikosomatik tedavinin kurucusu sayılan hekim ve psikanalist.

1919'da bir yandan hekim olarak çalışırken, bir yandan da Berlin Psikanaliz Enstitüsü'ne ilk öğrenci olarak kaydoldu. Burada asistan olan Alexander, 1924-25'te verdiği derslerinden oluşan ilk yapıtı *Psychoanalyse der Gesamtpersönlichkeit* (Bütünsel Kişiliğin Psikanalizi) 1927'de yayımladı. Psikanalitik süperego kuramını geliştirmeye çalıştığı bu araştırması, Sigmund Freud tarafından da övgüye değer bulundu. Psikanalizin ilkelerini suçlu kişilerin tanı ve tedavisine uygulamadaki başarısı sonucu Alexander 1930'da ABD'ye davet edildi. Chicago Üniversitesi'nde, kendisi için yaratılan ilk psikanaliz profesörlüğü ile onurlandırıldı. Bir yıl sonra ise, suçluluğun psikanalizi konusunda William Healy ile birlikte çalışmak üzere Boston'a gitti. Bu araştırmalarının sonuçlarını *Roots of Crime* (1935; Suçun Kökleri) adlı kitapta topladılar.

1932'de Chicago'ya dönen Alexander, 1956'ya değin yöneteceği Chicago Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu. Yöneticiliği sırasında, duygusal bozukluklar ve psikosomatik hastalıklar üzerine yoğun çalışmalar yaparak belirgin bilinçdışı çelişkiler görülen çeşitli rahatsızlıkları tanımlayan pek çok analist ve öğrenci enstitüye katıldı.

1938-56 arasında Chicago'da Illinois Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü'nde çalıştı. 1956'da Los Angeles Mt. Sinai Hastanesi'nde psikoterapi ve psikosomatik tedavi konularında yeni bir araştırma programına başladı. Güney California Üniversitesi ve Güney California Psikanaliz Enstitüsü'nün katkıları ile yürüttüğü bu çalışmasında, hekimin kişiliğinin tedavi sürecine etkisini inceledi.

Freud uzmanı olan Alexander, onun görüşlerinin derinleştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Ama, sinirsel bozuklukların ana nedeni olarak, bastırılmış cinsellik yerine düzensiz insan ilişkilerini koyarak, Freud'un saptamalarının dışına çıktı. Freud üzerine önemli çalışmalarından biri *Fundamentals of Psychoanalysis*'dir (1948; Psikanalizin Temelleri). *Western Mind in Transition: An Eyewitness Story* (1960; Değişim İçindeki Batı Düşüncesi: Bir Tanıklığın Öyküsü) adlı yapıtı çağdaş uygarlığın başarılı bir çözümlemesi olmasının yanı sıra otobiyografik özellikler de taşır.

Alexander, Harold (Rupert Leofric George), 1. Kont Alexander (Tunus), TUNUS VİKONTU ALEXANDER (1946-52) ya da SIR HAROLD ALEXANDER (1942-46) olarak da bilinir (d. 10 Aralık 1891, Londra - ö. 16 Haziran 1969, Slough, Buckinghamshire, İngiltere), II. Dünya Savaşı'nın ünlü İngiliz mareşali. Mareşal Erwin Rommel'e karşı Kuzey Afrika'da giriştiği taarruzlar ve Batı Avrupa ile İtalya'daki askeri başarılarıyla tanınmıştır.

Alexander, Caledon 4. kontunun üçüncü oğludur. Harrow'da ve Sandhurst Kraliyet Askeri Okulu'nda eğitim gördükten sonra teğmen olarak İrlanda Muhafız Birliği'ne atandı. I. Dünya Savaşı'ndaki çarpışmalarda kendini gösterdi ve Hindistan'ın kuzeybatı sınır eyaletinde bir tugayı yönetti. II. Dünya Savaşı sırasında Dunkerque'teki İngiliz kuvvetlerine komuta etti ve 300 bin askerin geri çekilişini yönetti. Bu harekât sırasında kıyıyı en son terkeden Alexander'dı. Şubat 1942'de, ilerlemekte olan

Japonlardan önce davranarak Birmanya'daki İngiliz ve Hint birliklerini kurtardı.

Akdeniz cephesinde ise İngiliz kuvvetlerini yeniden düzenledi; Mısır ve Cezayir'den yapılan kara saldırılarını yönetti. Bu saldırılar, Tunus'taki Alman kuvvetlerinin Mayıs 1943'te teslim olmasıyla sonuçlandı. Alexander daha sonra Almanları Sicilya ve Güney İtalya'dan sürdü. Kasım 1944'te İtalya'daki Müttefik kuvvetlerin başkomutanı oldu. Savaştan sonra Kanada genel valiliğine atanan Alexander (1946-52), Winston Churchill'in muhafazakâr hükümetinde savunma bakanlığı (1952-54) yaptı ve bu görevdeyken emekliye ayrıldı. 1942'de "sir" unvanı alan Alexander, 1946'da Tunus vikontu, 1952'de ise kont oldu.

Alexander, James W(addell), II (d. 19 Eylül 1888, Sea Bright, New Jersey - ö. 23 Eylül 1971, Princeton, New Jersey, ABD), matematikçi. Özgün adı situs analizi olan, günümüzde topoloji adıyla bilinen matematik dalının kurucularındandır.

Washington, D.C.'deki Kongre Kütüphanesi'nin süslemelerini yapan ABD'li duvar ressamı John Alexander'ın oğlu olan James, 1910'da Princeton Üniversitesi'ni bitirdi. Matematik ve fiziğe merak sararak Princeton'da bir yıl daha kaldı ve lisansüstü öğrenim gördü. 1912'de, aynı üniversitenin Matematik Bölümü'nün öğretim kadrosuna katılma çağrısını kabul etti. Bu görevini, 1933'te Princeton'da yeni oluşturulan İleri Araştırmalar Enstitüsü'ne katılma önerisi alıncaya değin sürdürdü. Enstitü'nün kurucu üyeleri arasında yer aldı ve emekliye ayrıldığı 1951'e kadar orada çalıştı.

Alexander'in, topolojinin gelişimine katkıda bulunan çalışmalarının temelinde, dönüşüm altındaki geometrik biçimler arası ilişkilere duyduğu ilgi yatar.

Alexander, Samuel (d. 6 Ocak 1859, Sidney - ö. 13 Eylül 1938, Manchester), zaman, mekân, madde, zihin ve tanrılık kavramlarını içine alan bir evrim metafiziği geliştirmiş filozof.

Melbourne'da okuduktan sonra, 1877'de bursla Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'a gitti. 1887'de evrimci etik üzerine bir deneme olan "Moral Order and Progress" (1889; Ahlak Düzeni ve İlerleme) adlı makalesiyle Green Ödülü'nü kazandı. Evrim konusuna duyduğu ilgi, Oxford Üniversitesi'ne bağlı Lincoln College'daki öğretim üyeliği görevinden ayrılıp Almanya'ya giderek Hugo Münsterberg'in yanında deneysel psikoloji dersleri görmesine (1890-91) neden oldu. 1893'te, Owens College'da (sonradan Manchester Victoria Üniversitesi) profesör oldu ve 1924'te emekliye ayrılıncaya değin bu okulda kaldı. Oradaki görev süresince, İngiltere'de henüz emekleme çağında bulunan fizyolojik psikolojiyi benimsetip yaydı. 1930'da Liyakat Nişanı ile ödüllendirildi.

Samuel Alexander, Francis Dodd'un tebeşir çizimi, 1932
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Alexander, Glasgow Üniversitesi'ndeki Gifford Kürsüsü'nde ders verdiği sırada, kapsamlı bir sistem halinde düzenlediği felsefi düşüncesini, 1920'de yayımlanan *Space, Time and Deity* (Uzay, Zaman ve Tanrılık) adlı bir kitapta ortaya koydu. Alexander'ın tek önemli yapıtı olan bu kitapta dünya, uzay ve zamanın düzeni sağlayan temel biçimler içinde ele alındığı bir süreç olarak görülür. "Ortaya çıkanlar" (Gestalt benzeri özellikler) çeşitli evrelerden geçerek daha yüksek oluşumlara varırlar. Uzay ve zaman bu yolla maddeyi ve madde de nitelik açısından daha ileri, daha yüksek bir oluşum olan zihni (ya da farkında olmayı) ortaya çıkarır.

"Tanrılık" daha üst bir hedefi, düzenin kendiliğinden yöneldiği bir sonraki daha yüksek düzeyi ifade eder. Bu değişim hiyerarşisi içinde daha yüksek olan oluşum, daha aşağıda olandan çıkar ama yeni özelliklere sahiptir; böylece her bir evredeki yeni oluşum önceden bilinemez. Alexander, dünyanın varoluşuna nihai bir açıklama getirmeye kalkışmamış, yalnızca dünyayı kendiliğinden gelişen yaratıcı eğilimlerle açıklamaya çalışmıştır.

Alexander, Sir William *bak.* Stirling (1. Kontu), William Alexander

Alexander Takımadaları, Alaska'nın güneydoğu kıyıları açığında, batık dağ doruklarından oluşan, yaklaşık 11 bin adalık adalar grubu. Tongass Ulusal Ormanı içinde yer alan takımadalar, Buzul Körfezi ile Cross Boğazından güneye doğru Dixon Geçidine kadar uzanır. En büyükleri Chichagof, Admiralty, Baranof, Kupreanof, Kuiu, Mitkof, Wrangell, Galler Prensi ve Revillagigedo'dur. Takımadalardaki başlıca kentler, Baranof'taki Sitka ile Revillagigedo'daki Ketchikan'dır. Kerestecilik, balıkçılık, kürk avcılığı ve madencilik, temel ekonomik etkinliklerdir. Düzensiz kıyılar, kıtadan derin ve dar boğazlarla ayrılır. Bu boğazlar, Alaska Denizyolları'nın bir parçasıdır. Alexander Takımadalarına bu ad, Rus çarı II. Aleksandr'ın onuruna 1867'de ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu'nca verilmiştir. Nüfus (1980) 32.586.

Alexanderson, Ernst F(rederik) W(erner) (d. 25 Ocak 1878, Uppsala, İsveç - ö. Mayıs 1975, Schenectady, New York, ABD), İsveç asıllı ABD'li elektrik mühendisi. Televizyon teknolojisinin öncülerindendir. Yüksek frekanslı bir alternatör geliştirdi. Doğru akımı değişken akıma dönüştüren bir aygıt olan alternatörün Alexanderson tarafından geliştirilen modeli, sürekli radyo dalgaları yayımını olanaklı kılarak radyo iletişiminde devrim yarattı.

1901'de ABD'ye göç eden Alexanderson, ertesi yıl Schenectady'deki General Electric Company'de, Charles P. Steinmetz'in yanında çalışmaya başladı.

1906'da yapımını tamamladığı alternatör, sonraki yıllarda okyanusaşırı haberleşme olanaklarının büyük ölçüde gelişmesine ve telsiz aygıtının gemicilikle askerlikte önemli bir yer kazanmasına yol açtı. Alexanderson bir yandan alternatörünü geliştirmeyi sürdürürken, bir yandan da radyo antenlerinin, elektrikli demiryolu sistemlerinin, elektrik motorlarının ve gemilerdeki itici sistemlerin gelişimine katkıda bulundu. 1919'da radyo alıcıları için geliştirdiği istasyon seçme aygıtının patentini aldı. Bu aygıt, günümüzde kullanılan radyoların vazgeçilmez parçalarından biridir.

Alexanderson, özellikle fabrikalarda karmaşık yapım süreçlerinin otomasyonunda kullanılan son derece yetkin bir denetim sistemi olan amplidini de geliştirdi. Bu sistem II. Dünya Savaşı'nda uçaksavar silahlarıyla bağlantılı olarak kullanıldı.

1927'de yaptığı ilk televizyonu evinde çalıştırmayı başaran Alexanderson, 1930'da görüntüyü iki metrelik bir ekrana düşüren bir sistemle, halka açık ilk televizyon gösterisini gerçekleştirdi. 1948'de emekli olduktan sonra da General Electric'te danışman olarak çalışmayı sürdürdü. 1952'de Radio Corporation of America'da (RCA) görev aldı. 1955'te RCA için geliştirdiği renkli televizyon alıcısıyla, elindeki patent sayısı 321'e ulaştı.

Alexandreia ad Issum *bak.* İskenderun

Alexandretta *bak.* İskenderun

Alexandria, ABD'de, Louisiana eyaletinin orta kesiminde, Rapides ilinin merkezi olan kent. Red Irmağı üstünde, Pineville'in karşısındadır. Bugün kentin yer aldığı topraklar, kente adını veren Alexander Fulton'a İspanyollarca bağışlandı ve ilk yerleşim 1785'te başladı. 1810'da kent, o zamanlar ırmak ulaşımının başlangıç noktası olan akıntı yerine yerleşti. İç Savaş'tan önce ırmak yoluyla pamuk, şekerkamışı ve sığır ticareti yapan halk giderek zenginleşti. Mayıs 1863'te ve Mart 1864'te, Amiral David Porter ve General Nathaniel Banks komutasındaki Kuzeyli kuvvetler tarafından kent iki kez işgal edildi. 12-13 Mayıs 1864'te askeri birlikler kenti terk ederken her yer yakıldığından bütün resmi kayıtlar kayboldu. Suyun yükselme zamanında, ırmaktan yukarı Shreveport'a doğru çıkan Kuzeyli kuvvetlerin savaş gemileri Alexandria'da çağlayanların üstünde yakalandı. Mansfield'deki yenilgiden sonra geri çekilen Banks'ın birlikleri, filonun çabuk geçmesini sağlamak için yapılan yan setler yardımıyla tuzağa düşmekten kurtuldu. Demiryollarının genişletilmesi, yöredeki yoğun çam ve sert ağaç ormanlarının işletilmesi, savaş sonrasında kentin onarımına yardımcı oldu.

Alexandria ile Pineville bir çiftlik ürünleri, kereste ve canlı hayvan dağıtım merkezidir. Kentte ayrıca hafif imalat kuruluşları vardır. Louisiana Eyalet Üniversitesi 1960'ta açılmıştır. Baptistlerce kurulan Louisiana College (1906) Pineville'dedir. Alexandria, 1818'de kasaba, 1882'de de kent olarak tüzel kişilik kazanmıştır. Nüfus (1980) kent, 51.565.

Alexandria, ABD'de, Virginia'nın kuzey kesiminde, Arlington ve Fairfax illerine (*county*) komşu kent. Washington, D.C.'nin güneyinde, Potomac Irmağı üstünde yer alır. Bölgeye ilk kez 1695'te yerleşildi. 1731'de Belhaven adıyla bir yerleşme kuruldu. Yöre toprakları önce John Alexander'a bağlanmıştı. 1749'da örgütlenen yeni yerleşme de adını Alexander'dan aldı. 1779'da kent, tüzel kişilik kazandı. Ülkenin başka kentlerine göre belirgin farklılığı, Kongre'nin 1852'de aldığı bir karar uyarınca, hiçbir ile bağlı bulunmayan, bağımsız bir kent olmasıdır. George Washington, kent sokaklarının planlanmasına yardımcı olmuş, Fransız ve Yerli Savaşı sırasında burayı askeri eğitim yeri olarak kullanmıştır.

Alexandria, 1791'den 1847'ye değin District of Columbia'nın bir parçasıydı. İç Savaş çıkınca Federal birliklerin harekât üssü oldu; savaş döneminde de yeniden kurulan Virginia hükümetinin merkezi olarak kullanıldı. Kentin hem siyasal ve toplumsal bir merkez, hem de un ve tütün sevk edilen bir ırmak limanı olarak gelişmesi, Washington'un ve Baltimore'un büyümesiyle gölgelendi. Daha çok bir konut alanı

Alexandria'da 19. yy sıra evleri, Virginia
Milt ve Joan Mann / CameraMann

olmakla birlikte kentte ticaret ve demiryolu taşımacılığı yapan büyük ölçekli kuruluşlar da vardır. Ayrıca, frigorifik kamyon, gübre, kimyasal madde ve kereste ürünleri üreten bazı tesisler de bulunmaktadır.

Sömürge dönemine ait çok sayıda yapı bugün de ayaktadır. Alexandria Akademisi 1785'te kurulmuştur. 1784'te kurulan *Alexandria Gazette*, ABD'de sürekli yayımlanan en eski günlük gazetelerden biridir. Alexandria'da bir evi (bugün yeniden yapılmıştır) bulunan Washington, kent meclisi üyesiydi. Washington'ın kendi mülkü olan Vernon Tepesi (kentin 15 km güneyinde) ABD tarihi açısından önemlidir. Washington'la eşi Martha'nın mezarları da buradadır. Nüfus (1990) 111.180.

Alexandrina Gölü, Güney Avustralya'da, Adelaide'in 72 km güneydoğusundaki haliç lagünü. Bitişiğindeki Albert Gölü ve ince uzun bir lagün olan Coorong ile birlikte Murray Irmağının ağzını oluşturur. Yaklaşık 37 km uzunluğunda ve 21 km genişliğindeki gölün toplam yüzey alanı 570 km²'dir. 1828'de ilk kez fok avcılarının uğradığı, 1830'da da kâşif Charles Sturt'ın Prenses Alexandrina (sonradan Kraliçe Victoria) onuruna adlandırdığı Alexandrina Gölü, ırmağa açılacak bir denizyolu kapısı olabileceği için daha o zamanlar ilgi uyandırmıştı. Derinliğinin az olması (1,5 - 4,5 m), tehlikeli sığlık bölgeleri (Younghusband Yarmadası) ve deniz yönünde yer alan adalar nedeniyle bu tasarı gerçekleşemedi. Ama batı kıyısında bir sebze ve mandra merkezi olan Milang, 1884'te demiryolu tamamlanıncaya değin bir ırmak limanı olarak zenginleşti. 1940'ta gölün 5 çıkışına inşa edilen setlerle deniz suyunun göle karışması önlendi. Göldeki tatlı su oranı arttıkça kıyı boylarında sulama da gelişmektedir.

Alexeïeff, Alexandre (d. 5 Ağustos 1901, Kazan, Rusya - ö. 9 Ağustos 1982, Paris), canlandırma kuramı ve tekniği konularında otorite sayılan canlandırma filmcisi. Sonradan evlendiği çalışma arkadaşı Claire Parker'la birlikte iğneli yüzey (*pin-screen*) canlandırma yöntemini bulmuştur.

Alexeïeff çocukluğunu İstanbul yakınlarında geçirdi, Paris'te resim eğitimi gördü. Chauve Souris Tiyatrosu'nda çalışarak Rus Balesi ve İsveç Balesi için kostüm ve dekorlar hazırladı. Alexeïeff ve Parker çiftinin, iğneli yüzey yöntemiyle gerçekleştirdiği ilk film *Une Nuit sur le mont Chauve* (1933; Çıplak Dağda Bir Gece) oldu. Bu yöntem, düşey bir metal yüzeye açılan milyonlarca delikten ve bu deliklere yerleştirilen iğnelerden oluşur. İğnelerin boyu, yüzeye en yakın ya da en uzak noktalar arasında istenen biçimde ayarlandıktan sonra ışık verilerek gölge elde edilir ve bu görüntü kare kare filme alınır. *Le Nez* (1963; Burun) ve Orson Welles'in filmi *Le Procès*'nin (1962; Dava) tanıtma yazıları, Alexeïeff'in iğneli yüzey yöntemiyle yaptığı diğer çalışmalardır.

Alexeïeff, uçlarına ışık kaynakları tutturulmuş sarkaçları görüntüleyerek çok beğenilen reklamlar hazırladı. Ayrıca deneysel ve konulu çizgi filmler yaptı; ağaç baskılar ve iğneli yüzey yöntemiyle hazırlanan fotoğraflar kullanarak kitap resimledi.

Alexis, Willibald, asıl adı GEORG WILHELM HEINRICH HÄRING (d. 29 Haziran 1798, Breslau, Silezya, Prusya - ö. 16 Aralık 1871, Arnstadt, Almanya), Alman tarihini konu alan romanlarıyla tanınmış çok yönlü yazar ve eleştirmen.

Berlin'de yetişti. 1815 seferine gönüllü olarak katıldıktan sonra Berlin ve Breslau'da hukuk okudu. Ama "Walter Scott'ın İngilizcesinden Serbest Çeviri" adı altında yayımladığı Scott parodisi *Walladmor*'un (1824) kazandığı büyük başarı üzerine hukuk öğrenimini yarıda bırakıp yazarlığa başladı. Edebiyat alanında saygınlığına gölge düşüren bu parodiyi daha iddialı ve özgün bir roman olan *Schloss Avalon*'da da (1827; Avalon Şatosu) yineledi. Berlin'e yerleşerek *Berliner Konversationsblatt*'ın yayın yönetmenliğini yaptı, edebiyat dergilerine makale ve eleştiriler yazdı. Bir yandan da Avrupa'yı baştan başa dolaştı. *Herbstreise durch Skandinavien* (1828; İskandinavya'da Sonbahar Gezisi) gibi gezi kitaplarında yolculuk deneyimlerini aktardı.

II. Friedrich (Büyük) çağını anlatan *Cabanis* (1832) ile Prusya tarihinin önemli ama unutulmuş dönemlerini gün ışığına çıkarmayı amaçlayan bir roman dizisine başladı. Sürekli olarak, malzemeyi en iyi biçimde sunmanın yöntemlerini araştırdı. *Der Roland von Berlin* (1840; Berlinli Roland) 15. yüzyılda Berlin-Köln kent yöneticileriyle Brandenburg kralı arasındaki iktidar mücadelesini anlatır. *Der Falsche Woldemar* (1842; Düzmece Woldemar), 14. yüzyılda tahtta hak iddia eden düzmece bir kişinin yükseliş ve düşüşünün öyküsüdür. *Die Hosen des Herrn von Bredow*'un (1846–48; Bay von Bredow'un Pantalonları) birinci bölümünde, Alexis ele aldığı konuyu düzenlemekte gösterdiği olağanüstü başarının yanında mizah yeteneğini de kanıtlar. Yapıtın, Elektör Joachim'in Luther'in öğretisi karşısındaki etkisiz muhalefetini anlatan son bölümü daha ağırbaşlıdır. Alexis *Ruhe ist die erste Bürgerpflicht*'te (1852; Uslu Durmak Yurttaşın Birinci Görevidir) suçlu insanlarla işledikleri suçları ele alır ve bu konuyu 1806'larda Prusya'daki yozlaşmanın belirtisi olarak işler. Romanın devamı olan *Isegrimm* ise (1854) yurtseverliğin yeniden doğuşunu haber verir.

Alexis, Brandenburg doğa görünümlerinin şiirsel boyutlarını ortaya çıkaran ilk yazar olmuştur. Yazı tarzı düz bir çizgide gitmez; güçlü, gerçekçi betimlemelerin ve romantik gizemciliğin ağır bastığı bölümler birbirini izler. Öyküleri, şiirleri ve oyunları büyük ölçüde birbirinden türemiştir. 1842'den 1860'a değin ünlü duruşmaları izlemiş ve bunları *Der Neue Pitaval* (Yeni Pitaval) adı altında derlemiştir. 1876'da felç geçirerek Arnstadt'a çekilmiştir.

aleyhte değiştirme yasağı, ceza yargılamasında, yalnızca sanık lehine kanun yoluna başvurulması halinde, yeniden verilecek kararın, eski kararla verilen cezadan daha ağır olamaması kuralı (*reformatio in peius* yasağı). Türkiye'de Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK), bu kuralı temyiz ve yargılamanın yenilenmesi durumlarında kabul etmiştir (CMUK, m. 85, 326/4, 341/2).

Sanık lehine yasa yoluna başvurulması üzerine aleyhte değiştirme yasağı, her hukuk sisteminde kabul edilmiş değildir. CMUK'nın kaynağı olan Alman yasası önceleri bu yasağı istinaf, temyiz ve yargılanmanın yenilenmesi hallerinde kabul etmişken, 1935'te yapılan değişiklikle bu yasak kaldırılmıştır. İngiltere'de de 1907'de bu yasak kaldırılmış, İtalya'da ise yalnızca istinaf yasa yoluna özgü olarak kabul edilmiştir. Ceza yargılamasında bu yasağın kabul edilmesi, adaletli karar verilmesi için kaçınılmaz görünmektedir.

alfa (*Stipa tenacissima*), HALFA olarak da bilinir, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, yaklaşık 1 m yükseklikte, çokyıllık ot. Akdeniz çevresinde özellikle İspanya'nın güney, Afrika'nın kuzey bölgelerinde yetişen bir çöl bitkisidir.

Alfadan hasır, halat ve kâğıt yapımında yararlanılır. Bütün liflerinin büyüklüğü ve biçimi aynı olan alfa, odunsu olmayan ölür bitkilerin çoğundan daha fazla selüloz içerir. Kâğıt yapımında alfa kullanımı 1856'da Büyük Britanya'da başlamış, bu üretime elverişli bir hammadde olan alfa uzun süre odun hamuruna tercih edilmiştir. Alfa hamurundan yapılan kâğıtlar baskıyı arkasına geçirmemesi, pürüzsüz ve oldukça lifsiz dokuda olması, nem oranındaki farklılıklardan etkilenmemesi gibi özellikleri nedeniyle 1950'lerin ortalarına kadar kâğıt sanayisinde gittikçe artan bir üretim hacmine ulaşmıştır.

Alfa Avköpekleri, COR CAROLI olarak da bilinir, görünür kadri 2,84 olan çiftyıldız. Bileşenlerinden biri, tayf değiştiren yıldızların en ilginç örneklerinden biridir. Bu yıldızın tayfında, silisyum, krom, stronsiyum ve bazı azrak toprak elementlerinin güçlü ve dalgalanan soğurma çizgilerine rastlanır. Magnetik kutuplarından birinde evropiyumun, öbüründe ise kromun yoğun olduğunu belirten izler vardır. Avköpekleri takımyıldızının en parlak yıldızı olduğu için Alfa Avköpekleri (*Alpha Canum Venati*) diye anılan bu çiftyıldızı, Sir Edmond Halley, İngiltere kralı II. Charles'ın anısına Cor Caroli (Charles'ın yüreği) olarak adlandırmıştır.

alfa bozunumu, bazı kararsız atom çekirdeklerinin kendiliklerinden bir alfa parçacığı salarak fazla enerjilerini yaydıkları radyoaktif parçalanma türü. Alfa parçacıklarının iki artı yükü ve dört birimlik bir kütlesi olduğundan, çekirdekten bu parçacıkların salınmasıyla, artı yükü ya da atom numarası ana çekirdeğinkinden iki birim kütlesi ise dört birim daha küçük olan yeni çekirdekler oluşur. Örneğin, atom numarası ya da proton sayısı 84, kütle sayısı 210 olan polonyum – 210, alfa parçacıkları salarak bozunuma uğradığında, atom sayısı 82 olan kurşun – 206'ya dönüşür.

Alfa parçacığının hızı, dolayısıyla enerjisi, bozunan (ana) çekirdeğin özgül niteliklerinden biridir ve alfa parçacığının çekirdekten ayrıldıktan sonra ne kadar yol alabileceğini

(erimini) belirler. Bir alfa parçacığı, ışık hızının onda biri kadar yüksek bir hızla çekirdekten fırlamasına karşın, maddeye girim gücü çok yüksek olmadığından havada ancak 3-13 cm arasında yol alabilir. Bu da, yaklaşık 4-10 milyon elektron volt arasında değişen bir enerji miktarına karşılık gelir.

Alfa parçacığı yayan başlıca elementlere, atom numarası 83 olan bizmuttan daha ağır elementler ve atom numarası 60 olan neodim ile atom numarası 71 olan lütesyum arasında yer alan azrak toprak elementleri arasında rastlanır. Alfa bozunumuyla yarılanma süresi (yarı ömür) yaklaşık bir mikrosaniye (10^{-6} saniye) ile 10^{11} saniye arasında değişir.

Alfa Erboğa, RIGO'L-KANTORIS olarak da bilinir, yalnızca 40° Kuzey enleminin güneyinden gözlemlenebilen ve Erboğa takımyıldızının alfa yıldızı (*Alpha Centauri*) olan üçlü yıldız. En sönük bileşeni olan Proxima Centauri Güneş'e en yakın yıldızdır ve bu iki gökcismi arasındaki uzaklık yaklaşık 4,3 ışık yılıdır. Güneş'ten 0,1 ışık yılı kadar daha uzakta bulunan ve daha parlak olan öbür iki bileşen birbirlerinin çevresindeki dolanımlarını yaklaşık 80 yılda tamamlarken, Proxima da bu yıldızların çevresinde, büyük olasılıkla milyonlarca yılda tamamlanan dairesel bir yörünge çizer. Üç yıldızın en parlağı, tayf örneği, çapı ve mutlak kadri açısından Güneş'i andırır. Gözle görünür kadri 0,1'dir. İkinci parlak yıldızın gözle görünür kadri 1,5'tir ve ışığı daha kırmızıdır. 11. kadirden olan üçüncü bileşen ise bir kırmızı cücedir.

Alfa Erboğa, Yer'den gözlemlendiğinde, Akyıldız ve Alfa Karina'dan sonra gökyüzünün üçüncü parlak yıldızı olarak görünür; kırmızı cüce Proxima ise çıplak gözle görülemez.

Alfa Güneyhaçı, Yer'den bakıldığında en parlak görünen yıldızların (Güneş dışında) on üçüncüsü. Gerçekte bir çiftyıldızdır ve bileşenlerinden birinin görünür kadri 1,58, öbürününki 2,09'dur. Güneyhaçı takımyıldızının en parlak (*a*) yıldızı olan Alfa Güneyhaçı (*Alpha Crucis*) Yer'den yaklaşık 400 ışık yılı uzaklıktadır.

Alfa Herkül, RAS ALGETHI olarak da bilinir, çapının Yer yörüngesinden daha büyük olduğu sanılan, kırmızı üstdevler sınıfından yıldız. Herkül takımyıldızının alfa yıldızı (*Alpha Herculis*) olan, 3. kadirden Alfa Herkül, parlaklığı değişken yıldızlardandır. Arap astronomları Herkül takımyıldızını *el-câsî*, Alfa Herkül'ü ise *Res el-câsî* adıyla anarlardı; yıldızın Latinceye Ras Algethi olarak geçen adı da bu Arapça adlandırmadan türemiştir.

Alfa Karina, CANOPUS olarak da bilinir, karanlık gökyüzünde Akyıldız'dan sonra en parlak görünen yıldız. Gözle görünür kadri −0,73'tür. Güney Yarıküre'deki Karina takımyıldızının alfa yıldızı (*Alpha Carinae*) olan, Yer'den yaklaşık 100 ışık yılı uzaklıktaki Alfa Karina, Güneş'ten açısal uzaklığı ve yakınındaki gökcisimleriyle belirgin bir karşıtlık yaratan parlaklığı nedeniyle bazen uçakların yükselti denetiminde karşılaştırma noktası olarak alınır. Yunanlı Stoacı düşünür Poseidonios (İÖ y. 135-50), Yer'in boyutlarını hesaplamak için Alfa Karina'nın ufuk yakınındaki konumundan yararlanmıştı.

alfa parçacığı, bazı radyoaktif maddeler tarafından kendiliğinden salınan ve helyum-4 atomunun çekirdeğiyle özdeş olan artı yüklü parçacık. Birbirine bağlı iki proton ile iki nötron taşıdığı için dört birimlik bir kütlesi ve +2 yükü olan alfa parçacığını 1899'da Ernest Rutherford bulmuş ve adlandırmıştır. Rutherford ve çalışma arkadaşları, 1909-11 arasında, ince metal levhalardaki atomların yapısını belirlemek amacıyla yaptıkları deneylerde alfa parçacıklarından yararlandılar; bu deneyler de çekirdekli atom kavramının doğuşuyla sonuçlandı. 1919'da aynı ekip, alfa parçacıklarıyla bombardıman ettikleri azotu oksijene dönüştürerek, ilk yapay çekirdek dönüşümünü gerçekleştirdi. Günümüzde, iyonlaştırma yoluyla helyum atomundaki iki elektronun koparılması ve elde edilen artı yüklü parçacığa hızlandırıcılarda yüksek enerji kazandırılmasıyla elde edilen alfa parçacıkları, nükleer araştırmalarda bombardıman parçacığı olarak kullanılır.

Alfa Romeo SpA, pahalı spor arabalar ve başka motorlu taşıtlar üreten İtalyan firması. 1933 sonrasında İtalyan hükümeti tarafından, kamu holdingi İnstituto per la Ricostruziona Industriale (IRI) eliyle işletilen şirket 1986'da Fiat SpA'ya satılmıştır. Yönetim merkezi Milano'dadır.

Şirket, bir grup İtalyan işadamının 1909'da Milano yakınlarındaki zarar eden bir Fransız otomobil fabrikasını satın almasıyla kuruldu. O zamanki adı Anonima Lombarda Fabbrica Automobili (ALFA) idi. Ünlü otomobil tasarımcısı Giuseppe Merosi'yle anlaşan ALFA, yarış arabası ve spor otomobil üretimine başladı. Şirket 1915'te sanayici Nicola Romeo tarafından satın alınarak limited ortaklık haline getirildi. I. Dünya Savaşı sırasında ağırlıklı olarak savaş malzemeleri üretti.

Savaştan sonra Romeo, firmaya Alfa Romeo adını vererek yeniden yarış arabası üretimine döndü. Ürünleri pek çok ödül kazanan firma, nitelikli otomobil üretimini sürdürebilmek için gereken mali desteği sağlamayan İtalyan Hükümeti tarafından 1933'te kamulaştırılıncaya değin yarış arabaları piyasasındaki üstünlüğünü korudu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, pahalı spor araba yapımını sürdürmekle birlikte, sipariş araba yerine kullanım alanı daha yaygın olan Alfa Romeo binek otomobili yanında motor ve motor parçaları ile bazı sanayi taşıtları da üretmektedir. Motor parçaları, motor ve sanayi taşıtları üretmek amacıyla gerek İtalya'da gerekse dışarıda otomobil üreticisi firmalarla ortak yatırımlara girişmiştir.

Alfa ve Omega, Yunan alfabesinin, Hıristiyanlıkta Tanrı'nın kapsayıcılığını göstermek ve var olan her şeyi içine aldığını belirtmek için kullanılan ilk ve son harfleri. Yeni Ahit'in Vahiy kitabında Tanrı ve Hz. İsa, kendilerini bu terimle tanımlarlar: "*Alfa* ve *Omega* benim" (Vahiy 1:8); "*Alfa* ve *Omega*, başlangıç ve son benim" (Vahiy 21:6). Vahiy kitabındaki bu anlatım, Eski Ahit'teki "İlk benim ve son benim" (İşaya 44:6), "Ezelden ebede kadar, sen Tanrısın" (Mezmurlar 90:2) gibi ayetlere dayandırılabilir. Ortaçağ İbranicesiyle yazılmış yapıtlarda İbrani alfabesinin ilk ve son harflerinden oluşan *emet* (hakikat) sözcüğü "Tanrı'nın mührü" anlamında kullanılır. Yahudi geleneğinde bu terim, bir ölçüde, Alfa ve Omega ile aynı anlamı taşır.

alfabe, ABECE olarak da bilinir, bir dilin sesbirimlerini ve sesbirim öbeklerini aktaran yazılı göstergeler sistemi. Sözcük, Yunan alfabesinin ilk iki harfi olan *alfa* ve *beta*'dan gelmektedir.

Yazıdaki her harf bir sesbirimi aktarmaz, bazen bir harfin bir ya da iki sesbirimi aktardığı da olur. Bazı durumlarda da bir sesbirim için iki harf kullanılır. Örneğin İngilizcede *jewel* (ciuvıl) ve *gentle* (centıl) sözcüklerindeki *ce* sesbirimi iki ayrı harfle (*j,g*) gösterilmektedir. Fransızcada *chapeau* (şapo) ve *chaîne* (şen) sözcüklerindeki *ch* harfleri *şe* sesbirimini verir. İngilizcede *scissors* (sizırs) sözcüğünde *c* harfi, *paradigm* (paradaym) sözcüğünde *g* harfi okunmaz. Fonetik bir alfabenin kullanıldığı Türkçede "bir sesbirim-bir harf" eşitliği egemendir. Bununla birlikte, *ğ* harfi genellikle okunmaz ve kendinden önceki ünlüyü uzatır: *yağ* (yâ), *buğday* (bûday) örneklerinde görüldüğü gibi.

Kökeni ve yayılması. Alfabenin kökeniyle ilgili kesin bilgi yoktur. Bununla birlikte, İÖ 1700-1500 arasında Akdeniz'in doğu kıyılarında ortaya çıkan Kuzey Sami alfabesinin(*) ilk alfabe olduğu yaygınlıkla kabul edilir.

İÖ 1000'e doğru alfabenin tarihi açısından önemli bazı gelişmeler oldu. İsrailoğullarının, Fenikelilerin ve Aramilerin siyasal yönden güçlenmeleri, Arabistan'ın güneybatısındaki Saba Krallığı'nın ticari önem kazanması ve eski Yunan devletlerini oluşturacak toplulukların büyümesi sonucunda alfabe, Kenan, Arami, Güney Sami alfabeleri(*) ya da Saba ve Yunan alfabeleri olmak üzere dört ana kol halinde gelişti. Kenan ve Arami alfabesinden(*) zamanla çağdaş İbrani ve Arap alfabeleri ortaya çıktı. Batı dünyasının alfabeleri ise Yunan alfabesi yoluyla, büyük bir olasılıkla Fenike alfabesinin(*) gelişmesiyle oluştu.

Alfabenin yayılması da kökeni kadar tartışmalı bir konudur. Bu konuda yaygınlık kazanmış görüşlerden bazıları şunlardır: 1) Fetih orduları alfabelerini gittikleri yere götürdüler ve egemenlikleri altına aldıkları topluluklara da kabul ettirdiler; 2) Ortadoğu'da Bereketli Hilal adı verilen bölgeyle çevresinde gelişen yaygın ticaret ve tüccarlarla alıcıların anlaşmazlıklarını giderip ticareti artırma girişimleri, çeşitli alfabelerin birbirine karışmasına neden oldu; 3) çeşitli dinsel gruplar, kutsal kitap ve vaazlarında kullandıkları alfabeleri, misyonerler ya da başka din temsilcileri aracılığıyla öteki ülkelere taşıdılar.

İbrani ve Arap alfabeleri. Bugün yazıldığı biçimiyle İbrani alfabesi(*), "kare" yazı olarak bilinen bir alfabeden gelişmiştir. Babil Sürgünü (İÖ 586?-538) sırasında öğrenilen bir Arami alfabesinden türeyen kare yazı, yaklaşık olarak Hıristiyanlığın başlangıç yıllarında standart bir yapıya kavuşturulmuş ve hemen hiç değişmeden günümüze kadar gelmiştir. İbrani alfabesi sağdan sola doğru okunur ve toplam 22 harften oluşur. Harflerin tümü ünsüz olmakla birlikte 4 harf uzun ünlüleri belirtmek için de kullanılır. Öteki ünlü sesler ise, bir ünsüzün soluna, aşağısına ya da yukarısına konulan 16 işaretle anlatılır.

Arami alfabesinden türeyen bir başka yazı sistemi olan Arap alfabesi(*) başlıca iki biçimde gelişti: kûfi yazı ve nesih yazı. Bugün hemen hemen hiç kullanılmayan kûfi yazı, taş ve metal oymalarda, paraların üstündeki kabartmalarda ve Kuran'ın el yazmalarında kullanılırdı. Kısa, kalın, dik ve köşeli harfleri olan kûfi yazı, 19. yüzyıla değin hemen bütün İslam ülkelerinde bir süsleme öğesi olarak kullanılmıştır. Çağdaş Arap alfabesinin temeli olan nesih yazı ise, el yazısı olarak kullanılmaya uygun, daha serbest bir yazı biçimiydi. İbrani alfabesi gibi Arap alfabesinin de hemen tümü ünsüzlerden oluşur. Toplam 28 harften yalnızca 3 tanesi (*elif, vav, ye*) uzun ünlüleri göstermek için kullanılır. Öteki ünlüleri belirtmek için ise 14 işaretten yararlanılır. Bu işaretler, ünsüzleri birbirinden ayırt etmekte kullanıldığı gibi ad ve eylem tümleyeni olarak da kullanılır.

Hint alfabeleri. Hint yazı sistemlerinin(*) tümü, Brahmi(*) adıyla bilinen bir yazı sisteminden kaynaklanır. Brahmi alfabesi de Arami alfabesinden türemiş olabilir; kökenleri aynı olmasa bile, büyük olasılıkla Arami alfabesi Brahmi yazısına örnek oluşturmuştur. Bir başka özgün Hint alfabesi olan Kharoshti'nin(*) de doğrudan Arami alfabesinden türemiş olduğu hemen hemen kesindir. Brahmi'den türeyen Gupta yazısı(*), zamanla başka yazı sistemlerinin yanı sıra, Sidamatrka yazısını da oluşturmuştur. Sidamatrka, daha sonra Sanskrit dilinin yazımında kullanılan Devanagari(*) yazısına kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Uzun süre kullanılan yazılardan biri olan Devanagari, temelde çok değişikliğe uğramadan İS 9. yüzyıldan günümüze gelmiştir. İbrani ve Arap alfabelerinin tersine Hint yazı sistemlerinin özelliği, ünsüzleri gösteren ayrı harflerin olmamasıdır. Ünsüzler, ya bir ikili ünlünün parçası olarak yazılırlar ya da arkalarına kısa bir *a* eklenir.

Yunan ve Latin alfabeleri. Yunan alfabesi (*) İÖ y. 1000-900 arasında, büyük bir olasılıkla Fenike alfabesinin gelişmesiyle ortaya çıktı. Ayrıntıdaki farklılıklarından çok yapısal benzerlikleri temelinde, Doğu'da ve Batı'da çeşitli kollara ayrıldı. Bunlardan Doğu'da gelişen İon alfabesi(*), zamanla birçok yöresel alfabenin yerini aldı ve İÖ 403'te Atina'nın resmî alfabesi olarak kabul edildi. Yabancıların Yunancayı doğru telaffuz etmelerini sağlayacak üç vurgu işaretinin eklenmesiyle de İÖ 3. yüzyılda İon alfabesi hemen hemen son halini almış oldu. Yunan alfabesinin en önemli dallarından ikisi, Kiril ve Etrüsk alfabeleridir. Kiril alfabesi(*) Rus, Ukrayna, Bulgar, Sırp ve Biyelorus alfabelerine dönüştü. Etrüsk alfabesi(*) ise Latin alfabesine(*) kaynaklık etti.

Romalılar önce, Etrüsk alfabesinin 26 harfinden 21'ini aldılar; İÖ 1. yüzyılda Yunanistan'ı fethettikten sonra *y* ve *z* harflerini de eklediler. Önceleri *i* yerine kullanılan *j* ve *w* yerine kullanılan *v* ise, ayrı birer harf olarak ortaçağda ortaya çıktı. Bir Norman kaynağından gelen *w* harfinin de eklenmesiyle, Latin alfabesi bugün sahip olduğu 26 harfe ulaştı.

Bir dilin her sesbirimi için yalnızca tek bir simgenin kullanıldığı ideal bir alfabe oluşturmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlisi, 19. yüzyıl sonlarında geliştirilen Uluslararası Sesbilgisi Alfabesi'dir(*).

Türklerde alfabe. Türkler tarih boyunca Şamanlık, Budacılık, Müslümanlık, Hıristiyanlık, Manitheizm ve Yahudilik gibi din ve kültürlerle yakın ilişki içinde bulunduklarından, birbirinden oldukça farklı alfabeler kullanmışlardır. 5-6. ile 9-10. yüzyıllar arasında kullanılan Göktürk yazısı, eskiden Germenlerin kullandığı runik alfabeye(*) benzer. Bu yazının en güzel örnekleri Orhun Yazıtları'nda görülür. 8-15. yüzyıllar arasında kullanılan Uygur alfabesi, Arami alfabesinden türeyen Sogd yazısının son biçimlerinden birdir. Harflerin başta, ortada ve sonda olmasına göre üç ayrı biçimi vardır. Türkler, Sogd, Çin, Tibet, Nasturi-Suryani, Mani, Brahmi, Passe-pa, Arap, Peçenek, Kuman, İbrani, Yunan, Slav, Latin-Slav alfabeleri ve son olarak Latin kökenli yeni Türk alfabesi olmak üzere çok çeşitli alfabeler kullanılmıştır. Bunlar arasında hemen bütün Türk topluluklarınca uzun süre (11. yüzyıldan günümüze değin) kullanılanı Arap alfabesi olmuştur. Farsça, 28 harften oluşan Arap alfabesine *p*, *ç* ve *j* harflerini eklemiş, Osmanlılar da bu harfleri alıp kullanmışlardır. Bu 31 harfe ek olarak Türkçedeki ince *g* ünsüzünü göstermek için üzerine bir çizgi konan *kef*, genizsi *n* ünsüzünü belirtmek için üzerine üç nokta konan *kef*, son olarak *lamelif*, *hamze*, ve *h* (*he*) de ayrı birer harf olarak düşünülürse, bu sayı 36'ya çıkmaktadır. Osmanlılar'da nesih yazıdan ve rıka adlı el yazısından başka talik, sülüs, divanî, şikeste, liyakat gibi süsleme niteliği önde gelen yazılar da kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 26 Haziran 1928'de oluşturulan dil kurulunun hazırladığı alfabe, Atatürk'ün 9 Ağustos 1928 günü İstanbul'da Sarayburnu'nda yaptığı konuşmayla halka açıklandı. 3 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbikatı adlı yasayla da uygulamaya geçildi. 1 Ocak 1929'dan sonra her türlü yazı ve yazışmada yeni Türk harfleri kullanılmaya başladı. Yeni Türk alfabesi 29 harften oluşmaktadır. Türkçenin ses yapısına uyarlanan bu alfabeye Latincede bulunmayan *ç,ı,ö,ü,ş,ğ* gibi harfler eklenmiştir.

Alfasi, Yitshak ben Yaakov, RABBI ISAAC FASI (HAHAM IZAK FASI) adıyla ya da RIF kısaltmasıyla da bilinir (d. 1013, Fez yakınları, Fas - ö. 1103, Lucena, İspanya). Talmud bilgini. *Sefer ha-Halahot* (Yasalar Kitabı) adlı yapıtıyla tanınır. Talmud'un hukuk yasalarını sistemli bir biçimde düzenlediği bu kitap, İbn Meymun ve Karo'nun büyük yasa derlemeleriyle eşdeğerdir.

Alfasi yaşamının büyük bölümünü Fez'de geçirdi. Hahamlığın şeriat, geleneksel öğreti ve yorum kitabı Talmud'un bir özetini de burada kaleme aldı. 1088'de iki düşmanı tarafından bilinmeyen bir suçla hükümete ihbar edildi. İspanya'ya kaçtı. Lucena'daki Yahudi cemaatinin başkanı oldu ve ünlü bir Talmud okulu kurdu. İspanya'da Talmud incelemelerinin yeniden canlanmasını sağladığı gibi, bu tür çalışmaların Doğu'dan Batı'ya kaymasında da önemli bir rol oynadı.

Alfasi'nin yasa derlemesi, Talmud'un Yahudi şeriatının gerek medeni hukuku gerekse ceza ve din hukukunu ilgilendiren yönlerini ele alır. Yalnızca Filistin topraklarında uygulanabilen dinsel görevlere ilişkin bölümler ve vaaz parçaları derlemede yer almaz. Görmezlikten gelinen asıl metin üzerinde duran Alfasi bu tutumuyla önemli katkıda bulunmuştur. Tefsirleri, Babil'deki iki büyük Yahudi akademisine 7. yüzyılın ortalarından 11. yüzyılın sonlarına değin başkanlık etmiş kişilerin düşüncelerini özetler. Bu çalışma ayrıca, üç eski bilge kuşağı tarafından şerhedilen ve gözden geçirilen Babil Talmudu'nun, nihai derlenmesi dış baskılarla kesintiye uğratılan Filistin Talmudu'na karşı üstünlük kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Alfasi'nin *Sefer ha-Halahot*'u Yahudi din okullarında hâlâ önemini korumaktadır.

Alfieri, Vittorio, Kont (d. 16 Ocak 1749, Asti, Piemonte - ö. 8 Ekim 1803, Floransa), trajik şiirleriyle tanınan İtalyan şair. Yapıtlarında siyasal özgürlüğü savunan Alfieri, trajedilerini yazarken İtalya'yı öteki Avrupa uluslarıyla boy ölçüşebilecek tiyatro yapıtlarına kavuşturmak umudunu taşıyordu. Lirik şiirleri ve tiyatro yapıtlarıyla İtalyan ulusal ruhunun canlanmasına katkıda bulundu. Böylece Risorgimento hareketinin(*) habercisi olarak anıldı.

Torino Askeri Akademisi'nde öğrenim gören Alfieri askerlikten hiç hoşlanmadığı için önce izin alarak Avrupa'nın büyük bir bölümünü dolaştı. İngiltere'de tanık olduğu siyasal özgürlüğü ülkü olarak benimsedi. Fransız edebiyatından derin bir biçimde etkilendi. Voltaire'i, J.J. Rousseau'yu, hepsinden çok da Montesquieu'yü inceledi.

1772'de Torino'ya yerleşti. Ertesi yıl subaylıktan istifa etti. Oyalanmak için *Cleopatra*'yı yazdı. Bu trajedi 1775'te büyük başarıyla sahnelenince Alfieri kendini bütünüyle edebiyata adamaya karar verdi.

Alfieri, François-Xavier Fabre'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı
Belediye Müzesi, Torino, İtalya
(Museo Civico, Torino, Italya)

Klasikleri ve İtalyan şiirini ciddi ve düzenli olarak incelemeye başladı. Kendisi, daha çok Torino'daki egemen sınıfların dili olan Fransızcayı kullanıyordu; bu yüzden İtalyancaya alışmak için Toscana'ya gitti. 1782'ye değin 14 trajedi, birçok şiir ve baskı yöntemi üzerine siyasal bir inceleme olan *Della tirannide*'yi (1777) yazdı. Amerikan bağımsızlığını işlediği odlarla *L'America libera* adlı bir dizi oluşturdu. Bastille'in düşmesini de 1789'da "Parigi sbastigliata" adlı odla kutladı. Trajedilerinden 10 tanesi 1783'te Siena'da basıldı.

Alfieri 1777'de Floransa'da Albany kontesiyle tanıştı. Kontes İngiliz tahtında hak iddia eden Stuart hanedanının üyelerinden Charles Edward'ın eşiydi. Alfieri bundan sonra yaşamı boyunca kontese derin sevgi duygularıyla bağlı kaldı.

Alfieri'nin dehası temelde dramatıktı. Ezilenlere ve mücadeleden kaçanlara kendi düşüncelerini kabul ettirmek ve kahramanca işler esinlemek için sert ve acı bir üslup seçmişti. Trajedilerinin çoğunda bir özgürlük kahramanı ile bir müstebit hükümdar arasındaki mücadeleyi anlattı.

1787-89 arasında Paris'te yayımlanmasına izin verdiği trajedileri şunlardır: *Filippo*, *Polinice*, *Antigone*, *Virginia*, *Agamennone*, *Oreste*, *Rosmunda*, *Ottavia*, *Timoleone*, *Merope*, *Maria Stuarda*, *La congiura dei Pazzi*, *Don Garzia*, *Saul*, *Agide*, *Sofonisba*, *Bruto primo*, *Mirra* ve *Bruto secondo*. Bunların en iyileri İspanya kralı II. Felipe'nin müstebit olarak gösterildiği *Filippo*, *Antigone*, *Oreste*, *Mirra* ve *Saul*'dur. Başyapıtı *Saul* İtalyan tiyatrosunun en güçlü oyunu olarak kabul edilir.

Alfieri'nin düzyazı biçimindeki başlıca yapıtı, ölümünden sonra *Vita di Vittorio Alfieri scritta da esso* adıyla yayımlanan otobiyografisidir.

Alfiós Irmağı, ALPHIOS olarak da yazılır, Yunanca ALFIÓS POTAMOS. Yunanistan'da Mora Yarımadasının en uzun ırmağı. Orta Arkadia'da Dhavia dolaylarından doğan ırmağın uzunluğu yaklaşık 110 km'dir. Engebeli bir boğazdan geçip Megalopolis Ovasını aştıktan sonra Elisson Irmağı adını alan Alfiós, kuzeybatıya doğru keskin bir dönüş yaparak İon Denizine dökülür. Başlıca kolları Ládhon ve Erimanthos'tur. Tropaia yakınlarındaki Ládhon hidroelektrik barajı 10 km²'lik bir göl oluşturur.

Sığ ve çakıllı olan ırmak adını, İon Denizinin altından geçerek Sicilya Adasında, Siracusa

yakınlarındaki Arethusa kaynağında yeniden yeryüzüne çıktığı söylenen, eski Peloponnesos'un Irmak Tanrısı Alfios'tan alır. Bu efsane, büyük olasılıkla Alfios'un, kireçtaşlı Arkadia Dağlarında zaman zaman gözden kaybolup bir süre yeraltında aktıktan sonra yeniden yeryüzüne çıkması nedeniyle doğmuş olmalıdır.

alfisol, nemli ve ormanlık bölgelere özgü toprak türü. Kalın bir kil tabakasıyla belirlenen alfisol, 10 sınıflı toprak taksonomisinde, yaygınlık açısından ikinci sırayı alır. Yerkabuğunun yüzde 10 ile 15'ini oluşturur ve tüm kıtalarda, özellikle de geniş yaprakluların yoğun olduğu yerlerde bulunur. Yüksek verimli ve nitelikli olmasının yanı sıra, tarıma elverişli iklim bölgelerinde bulunması nedeniyle dünyanın en bereketli toprak türleri arasındadır. Kanada, ABD ve Kuzey Avrupa'nın bazı bölümleri, yeryüzündeki üç büyük alfisol alanını oluşturur. Bu alanların ana ürünü buğday ve mısırdır. Alfisollerdeki yüksek nem, bunları kuru mollisollerden ayırır. Nem oranının yüksekliği, kil minerallerinin harekete geçmesini ve toprak verimliliğinin gerekli maddeleri olan kalsiyum, magnezyum ve potasyum bazlarının yüzeyden süzülür süzülmez ayrışarak serbest kalmasını sağlar.

Alfonso I, lakabı KATOLİK ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL CATÓLICO (d. 693 ? - ö. 757, Cangas, Galicia), 739-757 arasında Asturias kralı. Bir olasılıkla, Asturias'ın ilk kralı Pelayo'nun damadıdır. 741'de Müslüman İspanya'daki Berberi garnizonların ayaklanması ve bu olayı izleyen iç çekişmeler, Alfonso'ya Galicia'yı krallığına katma olanağı verdi. Asturias Dağlarının güneyine kadar uzanan geniş bir bölgeye seferler düzenlediyse de, asker sayısının azlığı, ovalarda sürekli denetim kurmasına olanak vermedi. Bu nedenle, Kurtuba (Córdoba) Emirliği'nin yerleşim bölgesi ile Asturias arasındaki geniş toprak parçası büyük ölçüde issız kaldı.

Alfonso I, lakabı SAVAŞÇI ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL BATALLADOR (d. y. 1073 - ö. Eylül 1134), 1104-34 arasında Aragon ve Navarra kralı.

V. Sancho'nun (Ramirez) oğluydu. Leon ve Kastilya kralı VI. Alfonso'nun telkiniyle, onun vârisi olan ve Burgonya kontu Raimond'dan dul kalan Urraca ile evlendi. Böylece, VI. Alfonso'nun 1109'da ölmesi üzerine dört Hıristiyan krallık kâğıt üzerinde birleşti ve I. Alfonso, kayınpederinin krallık unvanını aldı. Ama Leon ve Kastilya, Aragon hanedanından birinin kral olmasına karşıydı; Urraca, Alfonso ile evliliğinden hoşnut değildi; Cluny tarikatı üyesi bir Fransız olan Toledo başpiskoposu Bernard da, koruyucusu olduğu Alfonso Ramirez'i (Urraca'nın Burgonyalı ilk kocasından olan ama henüz reşit olmayan oğlunu) tahta çıkarmak istiyordu. Bütün bunların sonucunda, Hıristiyan krallıklar arasındaki birlik bozuldu. Papa, Bernard'ın yönlendirmesiyle, Urraca'nın Alfonso ile evliliğinin geçersiz olduğunu ilan etti. Ama Alfonso, merkezi krallıkta baş gösteren karışıklıklarla uğraşmayı 1126'ya değin sürdürdü. 1126'da Urraca'nın ölümü üzerine, Leon ve Kastilya üzerindeki iddialarından üvey oğlu lehine vazgeçti.

Bütün çalkantılara karşın Alfonso, Magriplilere karşı parlak zaferler kazandı. 1118'de Zaragoza'yı ele geçirdi. 1125'te de Endülüs'ün güneyine kadar inen gösterişli bir sefere komuta etti. Düzenlediği seferler sırasında Pireneler'in kuzeyindeki kontlardan büyük yardım gördü; böylece Aragon, Fransa'nın güneyi ile ilgili sorunlarda söz sahibi oldu. Alfonso 1134'te Fraga'daki savaşta ölümcül bir yara aldı. Dine çok bağlı olduğu için, krallığının Templier ve Hospitalier şövalyelerine kalmasını vasiyet ettı. Eski uyrukları onun bu bağışını kabul etmeyince, krallık sonunda Barselona kontlarının denetimi altına girdi.

Alfonso II, lakabı İFFETLİ ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL CASTO (d. 759, Oviedo - ö. 842, Oviedo, Asturias), 791-842 arasında Asturias kralı.

I. Fruela'nın oğluydu. Krallığı sırasında Kurtuba (Córdoba) Emirliği'nin art arda saldırılarıyla karşılaştı. Çoğu kez yenik düşmekle birlikte, gösterdiği kararlılıkla Asturias'ı yok olmaktan kurtardı. Dağlık bir stratejik bölgede yeni başkent Oviedo'yu kurarak, Asturias Krallığı'na ulusal bir kimlik kazandırmaya girişti. Charlemagne ile ilişki kurmaya çalıştı, ama Karolenj hanedanının desteğini kazanmakta büyük olasılıkla başarısız kaldı. Bununla birlikte Asturias'ta Frank etkisinin izleri görülür. Alfonso'nun krallığı sırasında, Galicia'da Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Yakub'a ait olduğu varsayılan mezarın bulunması, Asturias Krallığı'nı Hıristiyanların önemli bir hac yeri olan Santiago de Compostela'nın koruyucusu durumuna getirdi. Bu da krallığın ulusal bir kimlik kazanmasına katkıda bulundu.

Alfonso II (d. 1152, Barselona - ö. 1196, Perpignan, Roussillon), 1162'den sonra Barselona kontu, 1164'ten sonra Aragon kralı. IV. Ramón Berenguer'in oğluydu. Babasının yerine Barselona kontu, annesinin yerine de Aragon hükümdarı olunca bu iki ülke Barselona hanedanının yönetimi altında kalıcı biçimde birleşti. Alfonso'nun yönetimi sırasında, Aragonlular Fransa'nın içişlerinde giderek daha çok söz sahibi oldular. 1171'de Teruel'in ele geçirilmesi, Valencia'nın fethi için gerekli koşulları hazırladı. Alfonso'nun, Kastilya kralı VIII. Alfonso ile 1179'da yaptığı Cazorla Antlaşması'yla, gelecekte Aragon'la Kastilya'nın payına düşecek bölgeler de belirlendi. II. Alfonso'nun, İspanyol geleneğine uyarak krallığının vârisleri arasında bölünmesini vasiyet etmesi, Aragon Krallığı'nın Provence'ı yitirmesine neden oldu.

Alfonso III, lakabı BÜYÜK ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL MAGNO (d. y. 838 - ö. 20 Aralık 910 ?, Zamora, Leon), 866-910 arasında Asturias kralı.

I. Ordoño'nun oğluydu. Uzun mücadeleler sonunda tahta çıkan Alfonso, krallığın daha önce Oviedo'da bulunan başkentini, kısa süre önce onarılan Roma kenti León'a taşıdı. Porto (Oporto), onun yönetimi sırasında 868'de işgal edildi. Baskılı müttefiklerinin de desteğini alarak, Burgos çevresinde Kastilya'nın gelişmesine önayak oldu. Vizigot egemenliğini canlandırma savından vazgeçmedi. Santiago de Compostela Kilisesi'ni Hıristiyanların hac yeri durumuna getirdi. Müslüman Kurtuba (Córdoba) Emirliği'nin içine düştüğü karışıklıklar, Alfonso'ya topraklarını genişletme olanağı verdi. Kurtuba'daki Berberiler de Arap egemenliğini tehdit ediyordu. Alfonso bir süre Kurtuba kentini de zorladı, ama kenti ele geçirme umutları gerçekleşmedi. Hükümdarlığının son döneminde Coimbra, Zamora ve Burgos'u işgal ederek bu kentlere güneyli mültecileri yerleştirdi.

Alfonso III, lakabı ELİAÇIK ya da AÇIKYÜREKLİ ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL LIBERAL ya da EL FRANCO (d. 1265 - ö. 18 Haziran 1291, Barselona), 1285-91 arasında Aragon kralı, III. Pedro'nun oğlu. Güçsüz bir kral olan Alfonso, yetkilerini genişletmek için Aragon soylularıyla giriştiği mücadelede başarısız oldu. 1287'de, soylulara "Birlik Ayrıcalıkları" (Privilegio de la Unión) adı verilen bir dizi hak tanıyarak, kendi yetkilerinin bir bölümünü baronlara bırakmak zorunda kaldı. Ölümünün ardından, 1285'ten beri I. Jaime adıyla Sicilya kralı olan kardeşi, II. Jaime adıyla Aragon tahtına çıktı.

Alfonso IV, lakabı KEŞİŞ ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL MONJE (ö. 933), y. 926 - y. 931 arasında Leon ve Asturias kralı. II. Ordoño'nun oğluydu. Amcası II. Fruela'dan sonra tahta çıktı. Ama sonra keşişliği seçerek tahttan çekildi. Ardından karar değiştirip tahtı yeniden ele geçirmeye çalıştı. Siyasal bir kargaşa dönemi olan kısa süreli hükümdarlığı y. 931'de son buldu.

Alfonso IV, lakabı İYİ YÜREKLİ ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL BENIGNO (d. 1299 - ö. 24 Ocak 1336, Barselona), 1327-36 arasında Aragon kralı. II. Jaime'nin oğluydu. Olumlu ama zayıf bir kişiliği vardı. Yönetimi sırasında Sardinya'da baş gösteren önemli bir ayaklanma, Cenova ile savaşa yol açtı. Dönemine damgasını vuran bir başka gelişme, Kuzey Afrika'daki Magrip emirlikleriyle diplomatik ilişki kurması oldu. İkinci karısının, yasal veliaht Pedro'nun yerine kendi oğullarını vâris yapma çabalarına karşı Alfonson'nun direnmemesi önemli siyasal çalkantılar doğurdu.

Alfonso V, lakabı SOYLU ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL NOBLE (d. 994 - ö. 1028), 999-1028 arasında Leon kralı.

II. Bermudo'nun oğluydu. Hâcib Mansur'un (*) akınları karşısında bunaların babasının, Mansur'un Leon üzerindeki fiili egemenliğini kabul etmek zorunda kalması üzerine tahta çıktı. Leonlular 1003'te Magriplilerin Katalanlara karşı düzenledikleri sefere katılmaya zorlandılar; başka haksızlıklara ve saldırılara da uğradılar. Siyasal karışıklıklar, Endülüs Emevi Devleti'nin 1031'de yıkılmasına değin sürmüş, Leon Magriplilerin baskısından bu tarihte kurtulmuştur. Alfonso, ayrıca Pamplona (Navarra) kralı III. Sancho'nun güçlenmesiyle doğan tehditle karşı karşıya kaldı. 1023/24'te Sancho'nun kızı Urraca ile evlenmesi bu tehdide son verdi. Yaşamının son yıllarında, Hâcib Mansur döneminde yitirilen Portekiz topraklarını yeniden fethetmeye girişebildi. Viseu kuşatması sırasında öldürüldü.

Alfonso V, lakabı ALİCENAP ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL MAGNÁNIMO (d. 1396 - ö. 27 Haziran 1458, Napoli), 1416-58 arasında Aragon, 1442-58 arasında I. Alfonso adıyla Napoli kralı. İtalya'ya ve Ortadoğu Akdeniz'deki öteki bölgelere düzenlediği seferlerle, yaşadığı dönemin en ünlü kişilerinden biri olmuştur. Napoli'yi fethettikten sonra sarayını oraya taşımıştır.

Alfonso, Medina del Campo'daki görkemli Kastilya sarayında doğdu ve orada yetişti. Babasının Aragon kralı olması üzerine, 16 yaşındayken Aragon'a taşındı. Bundan üç yıl sonra, 1415'te Kastilya kralı III. Enrique'nin kızı Maria ile evlendi. Çocuk sahibi olamayan çift, uzun yıllar ayrı yaşadı.

Alfonso, 1416'da babasının yerine Aragon tahtına çıktı. Hükümdarlığının ilk yıllarında, Kastilyalı danışmanlarını yerinde tutarken, Aragon'un yüksek yargı görevlisini (*justicia*) görevden aldığı için hem Katalanlarla, hem de Aragonlularla arasında sürtüş-

me çıktı. Tahta çıktığı andan başlayarak, Aragon'un geleneksel politikasını sürdürerek Akdeniz'de yayılmaya çalıştı. Bu amaçla, 1420'de Sardinya ve Sicilya'yı sindirmek ve Cenovalıların elindeki Korsika'ya saldırmak üzere bir donanmayla yola çıktı. Bu sırada, Anjou'lu III. Louis'ye karşı Alfonso'dan yardım isteyen Napoli kraliçesi II. Giovanna, onu evlat edinerek vârisi yaptı. Alfonso 5 Temmuz 1421'de Napoli'de bir

Alfonso V, Pisanello'nun yaptığı bronz madalyon, 1448-49
Bargello, Floransa
Alinari Giraudon/Art Resource/EB Inc

kurtarıcı gibi karşılandı. Ama kraliçenin, kısa süre sonra Anjou'lu Louis'ye uzlaşma önerisinde bulunması üzerine, destek bulmak için Katalonya'ya dönmek zorunda kaldı.

Alfonso, Kastilya'da II. Juan'ın zayıf yönetimi boyunca sürecek olan iç savaşa benzeyen karışık ortamda kardeşleri Enrique ile Juan'ın çıkarlarını korumaya çalıştı. Ardından, bir daha geri dönmemek üzere İtalya'ya doğru yola çıktı (1432). Yeni bir Napoli seferine girişmek amacıyla, donanmasını ve ordusunu savaşa hazırlamak için Sicilya'da iki yıl geçirdi. Anjou'lu II. Louis'nin ve Kraliçe II. Giovanna'nın ölümüyle, beklediği fırsata çok yaklaştı. Ama Napoli'ye saldırmak için çok elverişli bir kale olan Gaeta limanını ablukaya aldığı sırada, Ponza Adası açıklarında küçük bir Cenova filosuna yenildi. Askerlerinin çoğuyla birlikte yakalandı; tutsak olarak önce Cenova'ya, ardından Milano'ya gönderildi. Bu sırada, Cenova'da da hüküm süren Milano dükü Filippo Maria Visconti'yi kendisiyle birlik olmaya razı etti. Venedik, Floransa ve Papalığın karşı çıkmasına karşın, Napoli'yi ele geçirmek amacıyla gene savaşa girişti. 2 Haziran 1442'de Napoli'yi aldı; 1443'te sarayını temelli Napoli'ye taşıdı. İtalyan Rönesansı ile İspanyol Gotik etkilerinin kaynaşmasıyla beslenen ve Batı Akdeniz'in iki yarımadası arasında bir kültür köprüsü oluşturan Napoli, parlak bir sanat ve kültür merkezi durumuna geldi.

Alfonso, Doğu'yla ticareti korumak ve Türklere karşı Hıristiyanlığın savunulmasına katkıda bulunmak amacıyla Afrika, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yoğun diplomatik ve askeri girişimlerde bulundu. St. Jean Şövalyeleri'nin Rodos'u savunmasına yardım etti. 1444'te Macaristan, 1447'de Sırbistan, 1450'de de Etiyopya ile ittifak kurdu. 1453-54'te Mısır'la savaştı. Ne var ki, 1453'te İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethini önleyecek gücü bulamadı.

Bu sırada, İspanya'daki topraklarında naiplerinin, Kraliçe Maria'nın ve kardeşi Navarralı Juan'ın çözüm bulamadıkları toplumsal ve ekonomik gerilimlerden kaynaklanan büyük bir huzursuzluk yaşanıyordu. Katalonya'da köylüler (*remensa*), feodal yükümlülüklerden kurtulmak için mücadele ediyorlar, bu mücadeleyi saray da bir ölçüde destekliyordu. Majorca'da baş gösteren halk ayaklanması Alfonso'nun Napoli'den gönderdiği birliklerce bastırıldı. Barselona'da ise, kentin yönetimini ele geçirmeyi amaçlayan taraflar arasındaki mücadele birçok karışıklığa yol açtı. Alfonso, kamu görevlerinin kura ile dağıtılmasını onaylayarak, kent yönetiminde reform yapmak zorunda kaldı. Aynı dönemde, Kastilya ile Aragon arasında sık sık alevlenen savaş, hem Aragon Krallığı'nın yoksullaşmasına, hem de Alfonso ve ailesinin Kastilya'da atalarından kalma mülklerinden olmasına yol açtı. Bunalımdan zarar görmeyen tek bölge, ekonomisi gelişme halinde olan Valencia idi. Yaşamının sonuna kadar durup dinlenmek bilmeyen Alfonso, kısa süre önce Fransa'ya teslim olan Cenova'ya karşı düzenlediği saldırı sırasında, Haziran 1458'de Napoli'deki Ovo Kalesi'nde ansızın öldü. Napoli'de yerine evlilikdışı oğlu Ferrante geçti. 1425'ten beri Navarra kralı olan kardeşi Juan ise (Aragon kralı II. Juan), Alfonso'nun egemenliği altındaki öteki toprakların kralı oldu.

Antonio Beccadelli, Aeneas Sylvius Piccolomini (Papa II. Pius), Vespasiano da Bisticci ve Giovanni Pontano gibi İtalyalı hümanist bilginler, hümanist bir eğitim görmüş olduğu, kitaplara ve güzel sanatlara sevgi duyduğu, avlanmaktan, dans etmekten, turnuvalardan ve güzel giysilerden hoşlandığı, hayırsever, bağışlayıcı ve dindar bir kişiliği olduğu için Alfonso'yu övmüşlerdir.

Alfonso VI, lakabı CESUR ALFONSO. İspanyolca ALFONSO EL BRAVO (d. Haziran 1040'tan önce - ö. 1109, Toledo, Kastilya), 1065-70 arasında Leon, 1072-1109 arasında ise yeniden birleşen Kastilya ve Leon kralı. 1077'de kendini "tüm İspanya imparatoru" (*imperator totius Hispaniae*) ilan etti. Müslüman vasallarını baskı altında tutması, İspanya'nın 1086'da Kuzey Afrika'dan gelen Murabıt ordusunca işgal edilmesine yol açmıştır.

Alfonso, Kral I. Fernando ile karısı Sancha'nın ikinci oğluydu. İleride Palencia piskoposu atanacak olan Raimundo ile, Carrión kontu Pedro Ansúrez tarafından eğitildi. Fernando'nun 1065'te ölmesi üzerine, Leon Krallığı'yla birlikte Müslüman Tuleytule (Toledo) Krallığı'nın ödediği haraç da ona kaldı. Miras olarak Kastilya Krallığı'nı ve Zaragoza'nın ödediği haracı alan ağabeyi II. Sancho, Alfonso'ya düşen serveti kıskanarak ona düşman oldu. Alfonso, ağabeyiyle yaptığı iki savaşta da yenildi. 1068'de Llantada'da uğradığı yenilgiden sonra krallığını elinde tutmayı başardıysa da, 1072'de Golpejera'da uğradığı yenilginin ardından yakalanıp sürgüne gönderildi. Bir süre, kendisine bağımlı olan Tuleytule'nin Müslüman hükümdarı Memun'un sarayında yaşadı. Kısa süre sonra Leon'da bir ayaklanma başlatan ve Sancho'ya karşı Alfonso'yu tutan kız kardeşi Urraca, surlarla çevrili Zamora kentinde Sancho tarafından kuşatıldı. Ama Sancho, kuşatma sırasında, bir olasılıkla Urraca'nın adamlarınca öldürüldü. Günümüzde bazı tarihçiler, Alfonso ile Urraca arasında cinsel yakınlık olduğunu bile öne sürmüşlerdir.

Sancho'nun ölümü üzerine Alfonso, kendi krallığı olan Leon'u yeniden ele geçirdi ve 1072'de Kastilya Krallığı'nın vârisi oldu. Ardından, Sancho'nun, ikisinin de küçük kardeşleri olan García'dan elde ettiği Galicia'yı işgal etti. García'yı ölene değin hapiste tuttu. Bundan sonraki saltanat yılları başarılı oldu. Rioja ve Bask eyaletlerini ele geçirdi. Sancho Ramírez, Navarra'nın, Ebro Irmağının kuzeyinde kalan kesiminde Alfonso'nun egemenliğini kabul etti. Alfonso'nun 1077'de aldığı *imperator totius Hispaniae* unvanı öbür Hıristiyan krallarca da onaylandı. Ardından Tuleytule'yi fethetmek için harekete geçti ve uzun bir kuşatmadan sonra Mayıs 1085'te burayı ele geçirdi. Hıristiyan İspanya'nın, 8. yüzyıl başlarından beri Müslümanların elinde bulunan ve yarımadanın en önemli tarihsel, stratejik ve kültürel merkezlerinden biri olan Tuleytule'yi geri alması yaşamsal önem taşıyordu.

Alfonso, düşmanlarına karşı güvence sağlamak karşılığında, dağınık Müslüman emirliklerinden (*tevâif-i mülûk*) düzenli ve ağır vergiler (*parias*) aldı. Emirliklerin böylece yoksullaşacağını, sonunda her birinin savaşa gerek kalmadan teslim olacağını umuyordu. Vergiler yoluyla Hıristiyan İspanya'ya akan Müslüman altınları, kutsal yerlere, kiliselere, manastırlara yapılan bağışlara ve savaşlara harcandı. Müslüman emirlerin, haraç yükümlülüğünü karşılamak için uyruklarından topladıkları vergileri ağırlaştırmaları, halk arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve böylece Tuleytule'nin teslim olmasıyla sonuçlanan zayıflama sürecine katkıda bulunmuştu. İşbiliye'nin (Sevilla) Müslüman hükümdarı Mutemid, çaresizlik içinde, Murabıt hanedanından gelen Kuzey Afrika emiri Yusuf İbn Taşfin'den ve ona

Alfonso VI, bir 12. yy elyazmasından alınan minyatür
Santiago Katedrali, İspanya
Archivo Mas, Barcelona

bağlı Sahralı aşiretlerden yardım istedi. Emir, Temmuz 1086 sonunda El Cezire'de (Algeciras) karaya çıktı. 23 Ekim'de de Badajoz yakınlarındaki Zallaka'da VI. Alfonso'yu büyük bir yenilgiye uğrattı. Alfonso'nun Hıristiyan ülkelerden yardım istemesi üzerine küçük bir Haçlı ordusu toplandı. Ama Müslümanların Tudela'daki karakolunu kuşatmak için bile varını yoğunu tüketen Haçlılar, Alfonso'nun topraklarına hiç ulaşamadılar.

Alfonso'nun *tevâif-i mülûk* üzerindeki gücünü büyük ölçüde azaltan Zallaka yenilgisi, Rodrigo Díaz de Vivar (El Cid) ile de uzlaşmasına neden oldu. El Cid öncelen

Alfonso'nun sarayında hizmet etmiş, ama hakkındaki kuşkuların yoğunlaşması üzerine 1081'de Zaragoza'daki Müslüman hükümdarın hizmetine girmişti. Zallaka yenilgisinden sonra Alfonso, El Cid'e İspanya'nın doğusunu işgal etme ve savunma görevini verdi; Rodrigo bu görevi büyük başarıyla yerine getirdi.

1086-1109 arasında Murabıtlar karşısında sürekli yenilgiye uğrayan Alfonso, 1108'de Uclés'teki son çarpışmada tek oğlu Sancho'yu yitirdi. Murabıtlara karşı savaşın ölümünden sonra da sürmesini sağlamak amacıyla kızı Urraca'yı Aragon kralı I. Alfonso ile evlendirdi. Leon ve Kastilya'nın ileride Aragonlu bir prens tarafından yönetilmesi anlamına gelen bu karar, Alfonso'nun boyun eğmez kişiliğinin göstergesiydi.

VI. Alfonso'nun hükümdarlığı siyasal bakımdan başarısızdı; ama kendisine bağlı ülkeleri Avrupalılaştırarak önemli bir kültürel işlev gördü. Burgonyalı Constance ile evlenen Alfonso üzerindeki Frank etkisi, sanatta Romanesk üslubun kullanılmaya başlamasında, Musta'rib ayin usulleri yerine Roma usulleri benimsenmesinde, Vizigot yazısının yerini Karolenj yazısının almasında, Cluny tarikatını bütün gücüyle desteklemesinde ve Santiago hac yolunu yeniden inşa edip korumasında kendini gösterdi.

Alfonso VII, lakabı IMPARATOR ALFONSO, İspanyolca ALFONSO EL EMPERADOR (d. 1104 ? - ö. Ağustos 1157, Fresneda, Kastilya), 1126-57 yılları arasında Leon ve Kastilya kralı. Burgonya kontu Raimond'un oğlu ve VI. Alfonso'nun torunuydu; "imparator" lakabını da dedesinden aldı. Hüküm sürdüğü dönemde, ortaçağ İspanya'sında imparatorluk düşüncesi doruğa eriştiği ve Magriplilere karşı önemli zaferler kazanıldığı halde, Alfonso silik bir kişilik olarak kaldı.

Çocukluğu, Kastilya ve Leon'un denetimini ele geçirmek için annesi Urraca ile ikinci kocası Aragon kralı I. Alfonso arasında süregiden mücadelelerle geçti. I. Alfonso, ancak Urraca'nın 1126'da ölmesi üzerine isteklerinden vazgeçti. Aragon ve Pamplona (Navarra) kralları, Barselona kontu, ayrıca bazı İspanyol-Magripli hükümdarlar, Alfonso'yu imparator olarak tanıdılar. 1147'de Almeria'nın Magriplilerden alınması ve kazandığı öteki zaferler, Alfonso'nun ününü yaygınlaştırmakla birlikte, sonuçta çok toprak kazandıramadı. Almeria'yı 1157'de yeniden yitirdi. Kurtuba'yı (Córdoba) yalnızca üç yıl elinde tutabildi. 1146'da Kuzey Afrikalı Muvahhidler yeni bir istilaya başladı. Bunun üzerine Alfonso, Murabıtlarla ittifak kurdu ve ölümüne değin, Muvahhidlerin İspanya'nın güneyinde ilerlemesini durdurmak için bir dizi sefere çıktı.

İmparatorluk düşüncesinin güçlenmesine karşın, bu dönemde yarımadada ayrılıkçı eğilimler de etkisini sürdürüyordu. Nitekim Alfonso, Portekiz'in 1140'ta bağımsız bir krallık haline gelmesini önleyemedi. Ayrıca, İspanyol geleneğine uyarak, toprakların iki oğlu arasında paylaşılmasını vasiyet etti. Böylece III. Sancho Kastilya, II. Fernando da Leon kralı oldular. Bu paylaşımla, ortaçağ İspanyası'nda imparatorluk düşüncesi kesin olarak son bulmuş oldu.

Alfonso VIII, lakabı LAS NAVAS'LI, İspanyolca EL DE LAS NAVAS (d. 1155 - ö. 6 Ekim 1214, Burgos, Kastilya), Kastilya kralı.

III. Sancho'nun oğluydu. 1158'de, üç yaşındayken tahta çıktı. Hükmedecek yaşa gelinceye değin, Kastilya büyük iç karışıklıklara sahne oldu. Navarra Krallığı da Kastilya'nın iç işlerine karışmaya çalışıyordu. Alfonso, hükümdarlığı boyunca Aragon Krallığı ile sıkı ittifak içinde oldu. Aragon'la 1179'da imzaladığı Cazorla Antlaşması, Magrip İspanyası'nın yeniden fethi tamamlandığında Kastilya ile Aragon arasında çizilecek sınırın temellerini attı. Alfonso, 1172-1212 arasında Magripli Muvahhidlerin akınlarına direnmeye çalıştı; ama 1195'te Muvahhidlere yenildi. Aynı yıl Leon ve Navarra kralları da Kastilya'ya girdiler. Ama Alfonso, Aragon kralı II. Pedro'nun yardımıyla onları yendi. 1212'de de Muvahhidlere karşı Las Navas de Tolosa'da büyük bir zafer kazandı ve böylece İspanya'daki Muvahhid egemenliğine son verdi.

Alfonso IX (d. 1171, Zamora, Leon - ö. 24 Eylül 1230, Villanueva de Sarria, Galicia), 1188-1230 arasında Leon kralı. Leon kralı II. Fernando'nun oğlu, Kastilya kralı VIII. Alfonso'nun kuzenidir. Güçlü bir kişiliğe sahipti ve Kastilya tarafından ele geçirilen Leon topraklarını geri almaya kararlıydı. Bu amacına ulaşmak için, VIII. Alfonso'yla bağlılık yemini etmiş olmasına karşın Muvahhidlerle ittifak kurmakta gecikmedi. Bu yüzden papalık, Alfonso ve tebasının kiliseye girmelerini ve ayinlere katılmalarını yasakladı. Alfonso sonunda, Kastilya kralının en büyük kızıyla evlenmek zorunda kaldı. Ama 1212'de Muvahhidlere karşı düzenlenen Haçlı Seferi'nde kayıpederinin kuvvetlerine katılmak için Kastilya'nın ele geçirdiği toprakları kendisine geri vermesini şart koştu. İsteği yerine getirilmeyince Leon ordusu Las Navas de Toloso zaferinin kazanıldığı savaşa katılmadı. Bununla birlikte kendi başına hareket eden IX. Alfonso Leon'un güney sınırlarını aşarak önemli zaferler kazandı. Muvahhidlerden 1227'de Cáceres'i, 1230'da da Mérida ve Badajoz'u aldı. Bu zaferler ileride Sevilla'nın yeniden fethedilmesinin koşullarını hazırladı.

Alfonso X, lakabı AKILLI ALFONSO, İspanyolca ALFONSO EL SABIO (d. 23 Kasım 1221, Burgos, Kastilya - ö. 4 Nisan 1284, Sevilla), 1252-84 arasında Kastilya ve Leon kralı. Endülüs'ü fetheden ve İspanya'daki öteki Müslüman devletleri Murcia ile Gırnata'yı (Granada) vergiye bağlayan III. Fernando ile Kutsal Roma imparatoru I. Friedrich'in torunu Beatrice'in oğludur.

Alfonso 1252'de tahta çıktığında bir bilgin olarak çoktan tanınıyordu. Kral olduktan sonra birçok bilgini sarayına topladı, onlarla birlikte gezilere çıktı ve çalışmalarına etkin bir biçimde katıldı. Himayesindeki Roma hukuku uzmanlarının çalışmaları sonucunda tüm topraklarında geçerli olacak bir yasanın temelini atmayı umuyordu. Ancak artan saray giderleri, dostlarına verdiği armağanlar ve yabancı ülkelerde çevirdiği entrikalar Alfonso'yu ağır vergiler koymak zorunda bıraktı.

1252'de bir İslam ayaklanmasını, 1254'te de soyluların ayaklanmasını bastırdı. 1264'te Fas, Gırnata ve Murcia Kastilya'yı istila etti. Ama Alfonso, Aragonluların yardımıyla tekrar üstün gelip Murcia'yı topraklarına kattı. 1272'de soyluların ayaklanarak Gırnata'ya çekilmesi üzerine, Alfonso soyluların yerel ayrıcalıklarını tanımak zorunda kaldı. 1273'te gezgin çobanlar loncası Mesta'yı kurdu ve ona bazı ayrıcalıklar tanıdı.

Alfonso, ülkesi dışında da birçok unvan üzerinde hak iddia etti; 1256'da Kutsal Roma imparatorluğuna talip oldu. 1257'de Alfonso ile Cornwall'lu Richard arasında, rüşvet söylentileriyle geçen seçim sonucunda taç giyen Richard oldu. Çünkü Alfonso'dan farklı olarak, Richard Almanya'ya gidebiliyordu. Richard'ın 1275'te ölmesi üzerine Alfonso, Fransa'ya giderek Papa X. Gregorius'a başvurdu. Papa, Alfonso'yu iddiasından vazgeçmeye ikna etti.

Alfonso Fransa'dayken Fas ve Gırnata Kastilya'yı işgal etti. Alfonso'nun en büyük oğlu Fernando savaşta öldü. İkinci oğlu Sancho ise işgalcileri yenerek kahraman oldu ve aynı zamanda Fransa kralının yeğenleri olan Fernando'nun oğullarına aldırmaksızın kendini tahtın varisi ilan etti. Alfonso, 1278'de Sancho'nun isteğini onaylıdıysa da, Fransa'nın baskısıyla 1281'de tavrını değiştirdi. Alfonso'ya duyulan hoşnutsuzluktan yararlanan Sancho, kendini naip ilan etti. Birçok kent ile soylunun kendisine karşı ayaklanması üzerine Alfonso Sevilla'ya sığınmak zorunda kaldı. Sancho ise yandaşlarından bazılarının kendisini terketmesine karşın Alfonso'nun ölümü üzerine Sevilla'yı aldı ve IV. Sancho adıyla kral oldu.

Alfonso'nun sarayındaki bilginler çoğunlukla Kastilya İspanyolcası ile yazdılar. Sözdizimini yeniden düzenleyerek ve başka dillerden yeni kavramlar alıp tanımlayarak Kastilya İspanyolcasını edebi bir dil haline getirdiler. *Premera crónica general* adlı yapıtlarında vakayinamelerden, halkbilimden ve Arap kaynaklarından yararlanarak tarihi olguları belirlemeye çalıştılar. Daha az olguya dayanan *Gran e general estoria* adlı dünya tarihi ise Eski Ahit'ten çevrilen birçok bölümü içeriyordu. *Tablas Alfonsíes* (Alfonso Cetvelleri) Arap kaynaklarına dayanan ve 1262-72 arasında Toledo'da yapılan yeni gözlemleri de içeren geliştirilmiş bir gezegenler tablosu, *Siete partidas* ise Roma hukukuna dayanan önemli bir yasa kitabıydı. Ahlak ve davranış kuralları üzerine bölümler içeren bu yasa, kral ile tebasının tüm feodal kurumların üstünde bir bütün oluşturdukları düşüncesine dayanıyor ve kralı hem Tanrı'nın hem de halkın temsilcisi olarak tanımlıyordu. *Sieta partidas*, 1384'de tüm Kastilya ve Leon'un yasası ilan edildi. Alfonso döneminin saray dili de çağdaş Kastilya İspanyolcasına dönüştü.

Alfonso XI, lakabı ADİL ALFONSO, İspanyolca ALFONSO EL JUSTICIERO (d. 1311, Salamanca, Leon - ö. 26 Mart 1350, Cebelitarık), Kastilya ve Leon kralı.

1312'de, daha bir yaşındayken, babası IV. Fernando'nun yerine geçti. Çocukluğu, soylular arasındaki şiddetli çekişmeler içinde geçti. Ancak 1325'te düzeni sağlamayı başardı. Belediyelere ve parlamentoya (*Cortes*) yeni yetkiler tanıyarak, soylulara karşı onların desteğini kazandı. Devlet görevlilerini aristokrasi dışından seçerek, krallık otoritesini pekiştirdi. Daha sonra, Cebelitarık'ı zapteden ve Kastilya donanmasını 1340'ta Algeciras'ta bozguna uğratan Faslı Merini kralları ile mücadeleye başladı. Portekizlilerle birlikte, 1340'ta Río Salado'da Merinilere karşı bir zafer kazandı ve 1344'te Algeciras'ı geri aldı.

1348'de, Alcalá de Henares yönetmeliklerinde önemli reformlar yaptı. Alfonso'nun güçlü donanmasından yararlanmayı amaçlayan Fransa ve İngiltere, onu kendi yanlarına çekmek için sürekli çaba harcadılar; ama Alfonso her iki devlete de yakınlaşmaktan kaçındı.

Alfonso XII (d. 28 Kasım 1857, Madrid - ö. 25 Kasım 1885, Madrid), 1874-85 arasında İspanya kralı. Kısa süren hükümdarlığı, İspanya'da anayasal monarşi umutlarının yeşermesine yol açmıştır.

Kraliçe II. Isabel'in hayatta kalan en büyük oğluydu. Babasının Cadiz düşkü olduğu sanılmaktadır. Eylül 1868'deki devrimle tahttan indirilen annesiyle birlikte Alfonso da sürgüne gönderildi. Eğitimini Viyana'daki Theresianum'da ve İngiltere'de, Sandhurst'teki Kraliyet Askeri Okulu'nda yaptı. Isabel, Haziran 1870'te haklarını oğluna devrettiyse de Alfonso ancak dört

yıl sonra (29 Aralık 1874) İspanya kralı ilan edildi. 1875 başlarında ülkesine döndü.

Alfonso'nun hüküm sürdüğü dönemin büyük bölümü, İspanya için alışılmamış bir sükunet içinde geçti. Siyasal yaşama, 1875-81 arasında başbakan olan ve Ocak 1884'ten sonra yeniden başbakanlığa getirilen Antonio Cánovas del Castillo yön veriyordu. O sırada ülkenin en ivedi iki sorunundan biri, yalnızca erkek soyundan gelenlerin İspanya tahtına geçebileceğini savunan Carlismo(*) hareketi yanlılarının körüklediği iç savaşın sona erdirilmesi, ötekisi de anayasanın hazırlanmasıydı. Her iki sorun da 1876'da çözüldü. Zanjón Sözleşmesi'yle de Küba'da barış sağlandı.

Alfonso Ocak 1878'de Montpensier dükünün kızı María de las Mercedes ile evlendi. Karısı altı ay sonra ölünce kral ertesi yıl Avusturya arşidükü Karl Ferdinand'ın kızı María Cristina ile evlendi. Ondan iki kızı ve XIII. Alfonso adıyla tahta geçecek olan oğlu oldu.

Alfonso, siyasal açıdan deneyimsiz olmakla birlikte, sağlam bir muhakeme gücüne ve üstün karar verme yeteneğine sahipti. Kralın bu nitelikleri, 1876'da kabul edilen demokratik anayasanın tam uygulanması halinde monarşinin sağlam bir temele oturacağı umudunu doğurdu. Ekim 1878'de ve Aralık 1879'da krala karşı girişilen suikastler ve askerlerin 1883'te rejime karşı verdiği muhtıra, güçlü monarşiye karşı genel bir hoşnutsuzluk anlamına gelmiyordu. Tersine bütün bunlar Alfonso'nun saygınlığını artırdı. Tüberkülozdan erken yaşta ölümü, İspanya'daki anayasal monarşi taraftarları için büyük bir düş kırıklığı oldu.

Alfonso XIII (d. 17 Mayıs 1886, Madrid - ö. 28 Şubat 1941, Roma), 1886-1931 arasında İspanya kralı. Parlamentonun (*Cortes*) yetkilerini azaltıp kralın yetkilerini artırma yolundaki çabaları nedeniyle İkinci Cumhuriyet taraftarlarınca tahttan indirilmiştir.

Alfonso, babası XII. Alfonso'nun ölümünden sonra doğdu ve annesi María Cristina'nın naipliği altında hemen kral ilan edildi. Yaşam dolu ve zeki bir insan olmasına karşın, kendisine çok düşkün olan annesi tarafından aşırı sofu ve gerici bir ortamda yetiştirildi. Erken yaşlarda saray yaşamından sıkıldı. İspanyol ordusuna yaşam boyu sürecek bağlılığı böyle başladı. 1902'de 16 yaşında tüm krallık yetkilerini devraldı.

Alfonso, siyasal otoritesinden önemli ölçüde yararlandı. Seçim sonuçlarını dikkate almaksızın Muhafazakârları ve Liberalleri dönüşümlü olarak hükümete getirme politikasını sürdürdü. Ama bu hükümet değişikliklerini sağlayabilmek için siyasete daha çok müdahele etmek zorunda kaldı. Sonuç siyasal istikrarsızlıktı. 1902-23 arasında İspanya'da 33 hükümet değişikliği oldu ve parlamenter sistem giderek saygınlığını yitirdi. Alfonso'nun saygınlığı da azaldı. 31 Mayıs 1906'daki düğününde kendisine ve gelin Battenbergli Victoria Eugenia'ya karşı suikast girişiminde bulunuldu. Bunu bir dizi benzer girişim izledi. Ama, saldırılar karşısındaki gözüpekliğiyle birçok kişinin hayranlığını kazandı.

Antonio Maura hükümetinin 1909'daki başarısızlığından sonra, Alfonso'nun durumu daha da sarsıldı. Parlamenter rejim için son umutlar da ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Gerçi Alfonso'nun I. Dünya Savaşı'ndaki tutumu kusursuz sayılabilirdi. Büyük bir titizlikle tarafsızlığını korumuş ve insani amaçlara hizmet etmişti. Ama, savaş sonrası dönemde yönetimdeki ağırlığını artırmaya başladı. Hatta parlamentodan kurtulmanın yollarını aradı. Parlamentoya danışmadan 1921'de Fas Savaşı'na girdi ve bu müdahalesi son derece olumsuz sonuçlar doğurdu. Kurulan soruşturma komisyonu, tüm suçun ona ait olduğuna karar verdi. Ama, raporun açıklanmasına bir hafta kala, 13 Eylül 1923'te General Miguel Primo de Rivera başkanlığında yapılan darbe, onu bu aşağılayıcı durumdan kurtardı.

Alfonso tahttan indirildikten sonra parlamenter rejime son verilmesine yardımcı olarak ve Primo de Rivera'nın diktatörlüğünü destekleyerek İspanya'da krallığı tehlikeye attı. Primo de Rivera Ocak 1930'da iktidardan düşünce, General Dámaso Berenguer başkanlığındaki bir geçici hükümet kralı kurtarmak için göreve çağırdı. Alfonso, anayasal rejimi seçimler yapılmaksızın geri getirmek için çeşitli yollara başvurdu. Sonunda Nisan 1931'de belediye seçimlerinin yapılmasını kabul etti. Seçim sonuçları, en azından önemli kentlerde, Cumhuriyetçi partilere büyük bir kayma gösterdi. Cumhuriyetçiler kralın tahttan çekilmesini istediler. Ordunun desteğini de yitiren Alfonso, tahtı bırakmayı reddetmekle birlikte 14 Nisan 1931'de İspanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. General Franco'nun onu yeniden İspanyol vatandaşlığına almasına ve 1932'de el konan mülklerini geri vermesine karşın, ülkesine bir daha hiç dönmedi. Haklarını üçüncü oğlu Don Juan'a bıraktı.

Alfonso I (d. 21 Temmuz 1476, Ferrara - ö. 31 Ekim 1534, Ferrara, Ferrara Düklüğü), 1505'ten sonra Ferrara dükü, Este hanedanından gelen ünlü Rönesans prensi. Aynı zamanda mühendis olan I. Alfonso, sanatçıların koruyucusuydu.

Babası I. Ercole'nin ölümünün ardından dük oldu. Şair Ludovico Ariosto ile ünlü ressamlar Titian ve Giovanni Bellini'nin geçimini sağladı. Ferrara topçusunu, İtalya'da en güçlü düzeye yükseltti. Fransa ile siyasal ittifak kurarak Ferrara'yı papalığın gitgide artan gücüne karşı korudu. 1501'de evlendiği Lucrezia Borgia'dan yedi çocuğu oldu.

Alfonso Cetvelleri, León ve Kastilya kralı X. Alfonso adına İspanya'nın Toledo kentinde hazırlanan astronomi cetvelleri. Yehuda ben Moses Cohen ve Yitshak ben Sid yönetiminde 1252'de tamamlanan cetveller, Yer'in güneş sisteminin merkezinde olduğunu varsayan Ptolemaios kuramına dayanır. Cetvellerin yardımıyla Güneş ve Ay tutulmaları önceden saptanabilir ve gezegenlerin herhangi bir andaki konumu belirlenebilir. Alfonso cetvelleri 1320 dolaylarında Paris'te kullanışlı boyutlarda yeniden düzenlendikten sonra bu el yazması nüshalar Avrupa'nın her yanına dağıldı. Bu cetveller iki yüzyılı aşkın süreyle eldeki en iyi astronomi cetvelleri sayıldı. İlk matbaa baskısı 1483'te yapıldı. Alfonso cetvelleri genç Kopernik'in önemli bilgi kaynaklarındandı. Ama, Kopernik'in kendi çalışmaları 1550'lerde bu cetvellerin aşılmasıyla sonuçlandı.

Alfonso Krateri, Ay üzerinde önemli bir krater. Adını Kastilya kralı X. Alfonso'dan alır. Ay'da, tayfı kaydedilen ilk gaz patlaması 1958'de bu kraterde oldu. Kraterin çapı 110 km dolayındadır. 14° güney enlemi ile 2° batı boylamı üzerindedir. Sovyet gökbilimci Nikolay A. Kozirev, Kasım 1958'de çığır açan buluşuyla, kraterin merkez doruğu yakınında oluşan bir patlamanın tayf fotoğrafını elde ederek tayf üzerinde karbon bileşiklerine özgü kızılımsı pırıltılar saptadı. Kraterde patlamalar olduğundan önceleri de kuşkulanılmış, ama hiçbir kayıt yapılmamıştı.

Alfred, AELFRED olarak da yazılır, lakabı BÜYÜK ALFRED (d. 849 - ö. 899), Güneybatı İngiltere'de bir Sakson Krallığı olan Wessex'in 871-899 arasındaki kralı. İngiltere'nin Danların eline geçmesini önledi. Eğitimin ve okuryazarlığın gelişmesi için çalıştı. Anglosakson Vakayinamesi onun döneminde (y. 890) tutulmaya başladı.

Alfred doğduğunda, bir gün kral olacağı hiç akla gelmemişti, çünkü dört ağabeyi vardı. Kendisi de kral olmak istemediğini, bilgin olarak yaşamayı yeğlediğini söylerdi. Annesinin etkisiyle İngiliz şiirine küçük yaşta ilgi duydu. 853 ve 855'te Roma'ya yaptığı gezilerin de etkisiyle Latin dili ve edebiyatına çok derin bir sevgi besliyordu. Ayrıca, yüzyılın başında ülkesinde bilimin yeniden canlanmasını sağlayan büyük Frank kralı Charlemagne'dan da etkilenmiş olabilir. Ne var ki, ileri yaşlarına değin istediği türde bir eğitim yapma olanağı bulamadı.

Soylu bir gencin görmesi gereken askeri eğitimden geçti. 868'de ilk kez fiili göreve çıktı. Ağabeyi kral I. Aethelred ile birlikte, büyük bir Dan ordusuyla karşı karşıya kalan Mercia kralı Burgred'in yardımına koştu. 865'te Doğu Anglia'ya giren, 867'de Northumbria'yı ele geçiren Danlar ise savaşmaya yanaşmadılar ve barış yapıldı. Ama 871 sonlarında Danların Wessex'i işgal etmeleri üzerine, uzun süren çarpışmalar başladı. Aethelred 871'de ölünce Alfred onun yerine kral oldu. Wilton'da Danlara yenildi ve yeniden barış yapıldı. Bundan sonra 5 yıl boyunca yeni çarpışma olmadı.

876'da Danlar yeniden Wessex'e yürüdüler. Bazı yerleri aldıktan sonra 877'de geri çekildiler. Ocak 878'deki sürpriz saldırıları onları başarıya çok yaklaştırdı. Chippenham'a yerleştiler ve Kral Alfred dışında tüm Batı Saksonları teslim aldılar. Alfred, Somerset bataklıklarındaki bir kaleden Danlara taciz saldırılarına girişti. Paskalya Yortusundan sonraki yedi hafta içinde gizlice bir ordu topladı. Bu orduyla Danları Edington Savaşı'nda yendi. Teslim olan Danlar ertesi yıl Doğu Anglia'ya yerleştiler. Kralları Guthrum vaftiz edildi.

Wessex bir daha böyle bir tehlikeyle karşılaşmadı. Alfred 885'e değin sakin bir dönem geçirdi. 885'te Kent'i işgal eden ve Doğu Anglia'daki Danların da desteklediği Dan ordusunu geri püskürttü. 886'da saldırıya geçerek Londra'yı aldı. Bu başarı üzerine, Dan egemenliğine boyun eğmeyen tüm İngilizler, onun krallığını kabul ettiler. Alfred Londra'yı aldıktan sonra daha fazla ilerlemedi. Ama, Londra'nın ele geçirilmesi oğlunun hükümdarlığı sırasında Dan topraklarının geri alınmasına olanak verdi. 892'de Alfred, İngiltere'den gelen büyük bir Dan ordusunun saldırısına uğradı. Danlar 896'ya değin mücadeleyi sürdürdüler.

Danların Alfred karşısında tutunamamalarının en büyük nedeni onun aldığı savunma önlemleriydi. Eski kaleleri tahkim ettiriyor, stratejik noktalarda yenilerini yaptırıyor, ayrıca buralarda sürekli asker bulundurmaya çalışıyordu. Ordusunu yeniden örgütlemiş ve ülkenin savunmasında daha 875'te gemilerden yararlanmıştı. Sonraları kendi tasarımı olan daha büyük gemiler yaptırarak savunmada bunları da kullandı. Yürüttüğü usta diplomasi de Alfred'in savunmasına yardımcı oluyordu. Mercia ve Galler ile dostça ilişkiler kurdu. Galli yöneticiler ondan destek aldıkları gibi, kendileri de ona destek sağladılar.

Alfred savaşta olduğu kadar, devlet yönetiminde de başarılıydı. Akıllı bir yöneticiydi. Maiyetindeki soylulardan (*thegn*) hem maddi destek hem de fiili hizmet sağladı.

Adalet mekanizmasını ayrıntılarıyla gözden geçirdi. Güçsüzlerin cahil ve yoz yargıçlarca ezilmesini önlemek için girişimlerde bulundu ve yeni bir yasa sistemi getirdi. Bunu yaparken de, eski kitaplardaki ve öteki yasa sistemlerindeki yasama ilkelerini dikkatle inceledi. Güçsüzlerin ve muhtaçların korunmasına özel önem verdi. Kan davasını sınırladı. Yeminlerini bozan ya da sözlerini yerine getirmeyenlere ağır cezalar getirdi.

Alfred iyi bir komutan ve yöneticiydi, ama asıl öğrenme tutkusu açısından ender rastlanan bir insandı. Viking hücumlarının, günahkâr halka verilen ilâhi bir ceza olduğuna ve bütün olanların cahillikten, öğrenmeye verilen önemin azalmasından kaynaklandığına inanıyordu; çünkü insan ancak öğrenerek erdemli kişi olabilir, Tanrı'nın buyruklarına göre yaşayabilirdi. Bu yüzden, saldırıların durakladığı 878-885 arasında Mercia, Galler ve Avrupa'dan birçok bilgini sarayına davet etti. Olanakları elveren tüm özgür gençleri İngilizce okumayı öğrenmeye zorladı. Bu arada kendi kendine Latince öğrendi ve Latinceden İngilizceye çeviriler yapmaya başladı. Yardımcılarıyla birlikte, insanlara akıl ve erdem yollarını açan; "herkesin mutlaka okuması gereken" birçok kitabı İngilizceye kazandırdı. Alfred'in Papa I. Gregorius'tan çevirdiği *Pastoral Care* (*Regulae pastoralis liber*; Papazlar İçin Kurallar) papazların cemaate vaaz verirken kullanacağı bir elkitabıydı. Hippo'lu Aziz Augustinus'tan yaptığı *Soliloquies* (Kendi Kendine Konuşmalar) çevirisinde başka din bilginlerinin çalışmalarına da yer veriliyor, inanç, mantık ve ebedi yaşamın niteliğine ilişkin sorunlar tartışılıyordu. Boethius'tan yaptığı *Consolation of Philosophy* (Felsefenin Avuntusu Üzerine) adlı çeviri ise gerçek mutluluk konusunu, ilahi takdirin imanla ve kaderin özgür iradeyle olan ilişkisini ele alır. Boethius'un yaklaşımını tümüyle benimsemeyen ve daha çok Kilise Babaları'na dayanan Alfred, bu son iki çevirisine de dönemin koşulları doğrultusunda eklemeler yapmış, yer yer toplumsal düzene ve kralın görevlerine ait görüşlerini açıklamıştır. Kitabı Mukaddes'in ilk 50 mezmurunu da Alfred'in çevirdiği sanılmaktadır. Orosius'un *Historiarum adversus paganos libri VII* (*7 Books of Histories against the Pagans*; Putperestlere Karşı Tarihin 7 Kitabı) adlı yapıtı ile Gregorius'un *Dialogues* (Diyaloglar) adlı kitabı da onun zamanında çevrilmiştir. 890'larda oluşturulmaya başlayan ve Sakson İngilteresi hakkındaki en geniş kapsamlı bilgi kaynağı olan Anglosakson Vakayinamesi de, Alfred'in canlandırdığı entelektüel ortamda yazılmıştır. Gene bu dönemde mimarlık ve sanat alanlarında da yoğun bir canlılık yaşanmış, Alfred'in sarayına birçok yabancı usta gelmiştir.

Alfred gerçekleştirmek istediği şeylerin yalnızca birinde yeterince başarılı olamadı. Rahipler ve rahibeler için birer manastır kurarak manastır yaşamını canlandırmak istiyordu. Ama, o dönem İngiltere'sinde manastır yaşamı çekiciliğini yitirmişti. Ancak ertesi yüzyıl Avrupa'da görülen canlanmadan sonra İngiltere'de de bir ilgi oluşmaya başladı.

Anglosakson kralları arasında eksiksiz bir yaşamöyküsü yazılan tek kral Alfred'dir. 893'te Galli bilgin Asser'ın yazdığı bu yaşamöyküsü kapsamlı ve değerli bilgiler içerir. Kitaptan Alfred'in sevgi dolu, şefkatli, sorumluluklarının bilincinde, hastayken bile çalışmaktan geri kalmayan bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Alfred'in yasaları ve yazıları da bu tabloyu doğrular.

Alfred hiçbir zaman unutulmamış, anısı ortaçağ boyunca umutsuz koşullarda zafer kazanan bir kral ve akıllı bir yasa koyucu olarak destanlaşmıştır. Yapıtlarından bazılarının 12. yüzyılda bile çoğaltıldığı bilinir. Yeni çalışmalar Alfred'in yaşamı ve kişiliği hakkındaki bilgileri zenginleştirmiş ama onun ortaçağdaki imgesi hiç değişmeden sürmüştür.

Alfred Mücevheri, ince işlemeli bir altın plaka. Üstünde mineli bir figür vardır. Bu figürü bir yanından altın oyma bir desen, bir yanından da Eski İngilizce sözcüklerle oluşturulmuş bir meandr tutar. Meandrda

Alfred Mücevheri, altın ve mine, Anglosakson, y. 9. yy, Ashmolean Müzesi, Oxford
Ashmolean Museum, Oxford

"Aelfred mec heht gewyrcan" (Beni Alfred sipariş etti) yazısı yer alır.

Bugün Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde sergilenen Alfred Mücevheri, Alfred'in (Büyük) 878'de Danlardan kaçarak sığındığı Somerset'teki Athelney yakınlarında 1693'te bulunmuştur. Mücevher güçlü bir Bizans etkisi taşır.

Alfvén, Hannes (Olof Gösta) (d. 30 Mayıs 1908, Norrköping, İsveç), İsveçli astrofizikçi. Molekül, iyon ve elektronların oluşturduğu gaz kümeleri olan plazmaların incelenmesini konu edinen plazma fiziğinin kurulmasına katkıları nedeniyle Fransız Louis Néel'le birlikte 1970 Nobel Fizik Ödülü'nü kazandı.

Öğrenimini Uppsala Üniversitesi'nde tamamlayan Alfvén, 1940'ta Stockholm'daki Kraliyet Teknoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1930'ların sonları ve 1940'ların başlarında uzay fiziği alanına önemli katkılarda bulundu. Belirli koşullar altındaki plazmanın, içinden geçen magnetik akı çizgilerine göre devindiğini öne süren donmuş akı teoremi bu katkılardandır. Alfvén, sonraları kozmik ışınların kökenini açıklamakta da bu kavramdan yararlandı.

1939'da, magnetik fırtınalara ve kuzey ışığına ilişkin kuramını yayımlayan Alfvén, bu kuramla çağdaş magnetosfer (Dünya'nın magnetik alan bölgesi) kuramını önemli ölçüde etkiledi. Ayrıca, bir magnetik alandaki yüklü bir parçacığın karmaşık sarmal hareketini kolayca hesaplamayı sağlayan bir matematiksel yaklaştırma yöntemi de buldu.

Magnetik alan etkisindeki plazmaların incelenmesini konu edinen magnetohidrodinamiğin (MHD) öncüsü sayılan Alfvén'in çalışmaları çekirdek kaynaşması (füzyon) denetimine yönelik çabalara temel oluşturdu.

İsveç hükümetiyle düştüğü sayısız anlaşmazlığın ardından Alfvén 1967'de, San Diego'daki California Üniversitesi'nde görev aldı. Daha sonra bu görevin yanı sıra Oslo'daki Kraliyet Enstitüsü'nde de ders vermeye başladı. İlk araştırmalarının çoğunu 1950'de yayımlanan *Cosmical Electrodynamics*'de (Kozmik Elektrodinamik) toplayan Alfvén'in, *On the Origin of the Solar System* (1954; Güneş Sisteminin Kökeni Üzerine), *Worlds-Antiworlds* (1966; Dünyalar-Karşıdünyalar) ve *Cosmic Plasma* (1981; Kozmik Plazma) adlı üç kitabı daha vardır.

Algan, Ayla (d. 1937), Türk tiyatro ve sinema oyuncusu.

İstanbul'da Dame de Sion'da okudu; lise öğrenimini Versailles'de (Fransa) tamamladı. 1956'da eşi Beklan Algan ile Amerika'ya gitti. New York'ta Actor Repertory Theatre'da eğitim gördü ve burada çeşitli oyunlarda oynadı. 1960-61 sezonunda İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu'na girdi. Daha sonra öğretim görevlisi olarak çalıştığı LCC Tiyatro Okulu dağılınca çalışmalarını müzik alanında sürdürdü.

Şehir Tiyatrosu'nda *Jean D'Arc*, *Electra*, *Hamlet*, *Fizikçiler*, *Sezuan'ın İyi İnsanı* adlı oyunlarda önemli roller üstlendi. Türkiye'de Nur Sabuncu'dan sonra Hamlet rolüne çıkan ikinci kadın oyuncu oldu. 1966'da Muhsin Ertuğrul ile birlikte Şehir Tiyatrosu'ndan ayrıldı ve gene onunla birlikte LCC Tiyatro Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. Bu okulun sahnelediği *Marquis de Sade'ın Yazıp Yönettiği Jean Paul Marat'nın Kovalanışı ve Öldürülüşü Adlı Oyunun Charenton Delilerevi Hastaları Tarafından Oynanışı* adlı oyunda oyuncu olarak görev aldı. 1969-70 sezonunda Dostlar Tiyatrosu'nda *Rosenbergler Ölmemeli* adlı oyunda rol aldı. Çalışmalarını Almanya'ya giderek sürdürdü. 1978-82 arasında Fransa'da Mehmet Ulusoy'un yönettiği Théâtre de Liberté'de (Özgürlük Tiyatrosu) Gogol'ün *Ölü Canlar* adlı oyununda başrollerden birini üstlendi (1983). Türkiye'ye döndükten sonra Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu'nda *Orkestra* adlı oyunda konuk oyuncu olarak rol aldı. 1970'lerde müzik alanında da çalıştı. Türkiye adına birçok uluslararası yarışmaya katıldı. Uluslararası Altın Orfe Müzik Yarışması'nda ikincilik, Polonya'nın Sopot kentinde yapılan Pop Müzik Yarışması'nda birincilik ödüllerini kazandı.

1965'te Ertem Göreç'in *Karanlıkta Uyananlar* adlı filmiyle sinema oyunculuğuna başlayan Ayla Algan, *Ah Güzel İstanbul* (1966) adlı filmde de rol aldı.

Algardi, Alessandro (d. 1595, Bologna, Papalık Devletleri - ö. 10 Haziran 1654, Roma), 17. yüzyılda Bernini'den sonra barok üslupta yapıt veren en önemli Romalı heykelci.

Lodovico Carracci'den ders aldı. Mantova'da kısa bir çalışma döneminin (1622) ardından Roma'ya geçerek (1625) S. Silvestro al Quirinale'nin alçı süslemelerini gerçekleştirdi ve klasik heykel onarımcılığında belirli bir başarı kazandı. Kardinal Milli'nin (ö. 1629) Sta. Maria del Popolo'daki anıtı, S. Marcello al Corso'daki Frangipani anıtı ve Kardinal Laudivio Zacchia'nın büstü (Berlin) ile portre-büst alanında Bernini'nin başlıca rakibi haline geldi. Bernini'nin dinamizminden, kişilik betimlemesinde gösterdiği canlılıktan yoksun olan Algardi'nin portre-büstleri ağırbaşlı ve gerçekçi görünümleriyle övgü topladı.

Innocentius'un 1644'te papa seçilmesinden sonra, Algardi papalık çevresinde Bernini'den daha üstün bir konuma geldi. En ünlü yapıtlarından bazılarını bu tarihten sonra verdi. Bu yapıtları arasında günümüzde Palazzo dei Conservatori'de bulunan oturan Papa heykeli ile (1645) yanılsamacı kabart-

manın gelişmesinde ve yaygınlaşmasında etkili olan San Pietro Bazilikası'ndaki "Attila ile Papa Leo'nun Karşılaşması" adlı anıtsal mermer kabartma (1646-53) sayılabilir. Gene bu dönemde Doria Pamphili

"Attila ile Papa Leo'nun Karşılaşması", Alessandro Algardi'nin anıtsal mermer kabartması, 1646-53 San Pietro Bazilikası, Roma
Alinari-Anderson/Art Resource-EB Inc

Villası'nı ve Vatikan'da Cortile di S. Damaso'daki bir çeşmenin düzenlemesini yaptı.

Algardi'nin üslubu Bernini'ninkine oranla daha az çoşkulu ve daha az resimseldir. San Pietro Bazilikası'ndaki Papa XI. Leo'nun mezarı (1634-52) ve Bologna'daki S. Paolo Kilisesi'nin ana altarı gibi barok özellikleri en iyi yansıtan yapıtlarında bile Antik Çağın dizginleyici etkisi güçlü bir biçimde duyulur.

Algarotti, Francesco (d. 11 Aralık 1712, Venedik - ö. 3 Mayıs 1764, Piza), engin bilgisi ve ilerici düşünceleri incelikli biçimde sunuşu ile Aydınlanma dönemi düşünürlerinin saygısını kazanan sanat ve bilim uzmanı.

Roma, Bologna ve Floransa'da eğitim gören Algarotti, 20 yaşında Paris'e gitti. Görgüsü, yakışıklılığı ve her şeye yatkın zekâsıyla aydın çevreleri çabucak etkiledi. Ertesi yıl, Newtoncu olduğu popüler bir açıklaması olan *Il Newtonianismo per la dame* (1737; Hanımlar İçin Newtonculuk) adlı kitabını yazdı. 1739'da Rusya'ya yaptığı gezinin ardından II. Friedrich (Büyük) onu Prusya'ya çağırdı. Dokuz yıldan uzun bir süre Almanya'da kaldıktan sonra sağlığının bozulması üzerine İtalya'ya dönmek zorunda kaldı. Önce Venedik'e, ardından da Piza'ya gitti. Algarotti'nin yazdıkları, klasik temalar üzerine birkaç incelemeyle mimarlık (1753), opera (1755) ve resim (1762) konularında ilginç denemeleri kapsar. Mezarındaki anıt yazıtta, "Algarottus non omnis" (Algarotti burada yatıyor [ama] tümüyle değil) sözcükleri yer alır.

Algarve (Arapça: el-garb "batı"), Portekiz'in güneyinde günümüzde Faro iline denk düşen eyalet. Güneyden ve batıdan Atlas Okyanusu, doğudan ise aşağı Guadiana Irmağıyla çevrilidir. İç kesimlerdeki yüksek alanların çoğunda verim düşük, nüfus yoğunluğu azdır. Verimli kıyı ovalarında ise nüfus daha yoğundur.

Önce Fenikelilerin üslendiği bu yöre daha sonra Romalıların eline geçti. 8. yüzyıl başlarında Müslümanların egemenliğine değin yöreyi Vizigotlar yönetti. Yaklaşık beş yüzyıl süren İslam egemenliğinden sonra 1189'da Portekiz Krallığı'na katıldı. Algarve bugün hâlâ Magripli bir görünüm taşır.

Ekonomi tarıma dayalıdır. Mısır, incir, zeytin, badem, üzüm, nar ve keçiboynuzu yetiştirilir. Ton, hamsi, uskumru ve sardalye balıkçılığı da önemlidir. Sanayi etkinlikleri balık konserveciliği, şişe mantarcılığı, şarapçılık ve madenciliktir. Son yıllarda bölgede turizm büyük ölçüde canlanmıştır. Prens Henrique o Navegador denizcilik okulunu y. 1418'de bu bölgedeki Sagres Burnunda kurmuştur.

1970'lerde Portekiz'in Angola ve Mozambik'e bağımsızlık tanımasından sonra yaklaşık 500 bin *retornado* (dönüşçü) Portekiz'e sığındı. Portekiz hükümeti, ABD'nin yardımı ile, ülke ekonomisini neredeyse çökerten harcamalar pahasına, Algarve otellerinde *retornado*'ları barındırdı. Ama bu sorunlar bölgede turizmin gelişmesini engellemedi.

Algeciras (Arapça: el-Ceziretü'l-Hadra "Yeşil Ada"), İspanya'nın güney ucunda liman kenti. Andalusia özerk bölgesinde bulunan Cádiz iline bağlıdır. Cebelitarık Koyundaki Cebelitarık kentinin karşısında yer alır. Adını kıyı açıklarındaki Isla Verde'den (Yeşil Ada) almıştır.

Miel Irmağının (*rio*) ağzındaki liman, 713'te Magripliler tarafından ve bir olasılıkla Portus Albus adlı Roma kentinin yerine kuruldu. Liman 1344'te Kastilyalı XI. Alfonso'nun eline geçti. 1368'de Magripliler tarafından geri alınarak yağmalandı. 1704'te Cebelitarık'tan gelen İspanyol göçmenlerin yeniden kurduğu kenti, III. Carlos 1760'ta şimdiki dikdörtgen planıyla inşa ettirdi. Algeciras Konferansı (*) 1906'da Casa Consistorial'da (Belediye Binası) toplanmıştır.

Kentteki ana ticari etkinlik limanla bağlantılıdır. Liman, okyanus aşırı deniz ulaşımında bir durak noktasıdır. Başta Tanca ve Fas limanlarına gidip gelen feribotlar aracılığıyla, pek çok yolcuya hizmet verir. Ilımlı kışları nedeniyle turizmi gelişmektedir. Kentte ayrıca buz ve konserve fabrikaları vardır. Balıkçılık ve balık tuzlama önde gelen uğraşlardandır. Tahıl ve tütün ekilir, domuz ve sığır yetiştirilir. Nüfus (1990 tah.) 102 079.

Algeciras Konferansı, Fransa'yla Fas yönetimi arasındaki ilişkileri görüşmek üzere Avrupa'nın büyük devletleri ile ABD'nin, İspanya'nın Algeciras kentinde 16 Ocak - 7 Nisan 1906 arasında düzenlediği ve I. Fas Bunalımı'nı (*bak.* Fas Bunalımları) doruğuna çıkaran uluslararası konferans.

Konferanstan iki yıl önce İngiltere ile Fransa'nın imzaladığı Entente Cordiale, Fransa'nın Fas'taki özel çıkarlarına İngiltere'nin de desteğini sağlamıştı. Fransa'nın Fas sultanına ekonomik ve polisiye "reformlar" önererek anlaşmayı uygulamaya girişmesi karşısında öfkelenen Alman imparatoru II. Wilhelm, Mart 1905'te Tanca'ya girdi. Sultanın egemenliğini savunarak ve ticarette "açık kapı" politikasının korunmasını isteyerek Fransız niyetlerine meydan okudu.

II. Wilhelm'in ABD Başkanı Theodore Roosevelt'i bir konferans düzenlenmesine razı etmesiyle gerginlik azaldı. Almanlar 1906 Algeciras Konferansı'nda, beklentilerinin tersine, yalnızca Avusturya-Macaristan'dan destek gördüler. İtalya, Rusya ve daha da önemlisi İngiltere ve ABD, Fransa'nın yanında yer aldılar. Bununla birlikte 7 Nisan 1906 tarihinde imzalanan Algeciras Sözleşmesi, görünüşte Fransız nüfuzunu sınırlamaktaydı. Sözleşme belgesinde sultanın bağımsızlığı ve devletlerin ekonomik eşitliği onaylanıyor. Fransız ve İspanyol güvenlik görevlilerinin İsviçreli bir genel müfettişin yönetimi altında bulunması öngörülüyordu.

Konferansın asıl önemi, İngiltere ile ABD'nin Fransa'ya sağladığı ve bu ülkelerin I. Dünya Savaşı'ndaki rollerini belirleyen kapsamlı diplomatik destekte yatmaktadır. Fas Bunalımı, I. Dünya Savaşı'nın bir habercisi olmuştur.

Alger, Horatio (Jr.) (d. 13 Ocak 1832, Chelsea, Massachusetts - ö. 18 Temmuz 1899, South Natick, Massachusetts, ABD), 19. yüzyılın son otuz yılında ABD'nin en popüler yazarı. Toplumsal açıdan kendi kuşağının en etkili adı sayılabilir.

Tutucu bir Üniteryen papazı olan babası Horatio Alger, Sr., onu çok küçük yaşta gözetimi altına aldı ve yaşamında dua, ders ve disiplinden başka bir şeye yer bırakmadı. Dokuz yaşında Fransızca, Latince ve Yunanca okuyabilecek hale gelen Horatio'nun yazmaya karşı ilgisi erken yaşta gelişti. Yunan ve Latin edebiyatı alanında sivrildiği Harvard'dan 1852'de mezun oldu.

Ailesinin hep papaz olmasını istemesine karşın, Harvard'dan ayrıldıktan sonra birkaç yıl öğretmenlik yaparak ve dergilere yazı yazarak geçimini sağlamaya çalıştı. 1857'de girdiği Harvard İlahiyat Okulu'ndan 1860'ta mezun oldu. İki arkadaşıyla çıktığı yedi aylık bir Avrupa gezisinden sonra İç Savaş'ın başlarında ABD'ye döndü. Orduya yazılmak için iki kez girişimde bulunduysa da, astımlı olduğu gerekçesiyle geri çevrildi. Bunun üzerine South Natick'te babasının yanına yardımcı papaz olarak girdi. Paris'in kenar mahalle yaşamını konu alan ilk romanı *Mary Bertrand: The Felon's Daughter* (Mary Bertrand: Canının Kızı), 1864'te *New York Weekly*'de tefrika edildi. Kitap olarak basılan ilk romanı *Frank's Campaign* (1864; Frank'in Mücadelesi) kısa sürede başarı kazandı.

Alger 1864'te papazlığa atandı ve Massachusetts'teki Brewster'da bir kilisenin vaizliğini kabul etti. Ama yazı yazmayı sürdürdüğünden, bunun asıl işini engellediğini düşünen kilise topluluğu 1866'da onun yeniden görevlendirilmemesi yolunda oy kullandı. Aynı yıl New York kentine yerleşen Alger büyük bir başarı kazanan çocuk kitabını yayımladı. *Ragged Dick; or Street Life in New York* (Yoksul Dick; ya da New York Sokaklarında Yaşam) adlı bu yapıt 1867'de tefrika edildi, 1868'de kitap olarak çıktı. Alger böylece yaşamında bundan sonra işleyeceği temel esin kaynağını bulmuş oldu.

Ragged Dick'in başarısı, terk edilen ve evden kaçan çocukların barındığı Newsboys' Lodging House'u gezip görmesine yol açtı. Bu yurdu bir çalışma üssü olarak kullanmaya başladı; yıllarca kurumdaki çocukların koruyucusu oldu.

Alger paçavralardan kurtulup zenginliğe ulaşan yoksul çocukların öykülerini yazarak büyük ün sağladı ve Amerikan diline "Alger kahramanı" deyimini kazandırdı. Art arda yayımlanan ve kişi adları dışında neredeyse hep aynı konuyu işleyen bu kitaplarında, erdemli bir gencin dürüstlükten ayrılmadan, zorluklara güleryüzle göğüs gerip sıkı biçimde çalışarak er ya da geç (hemen her zaman talihin bir cilvesi biçiminde de olsa) hak ettiği ödüle kavuşacağını anlattı. Alger 1876-77'de Batı'ya yaptığı bir geziden sonra *The Young Miner*'ı (1879; Genç Madenci) ve konuları Batı'da geçen öteki kitaplarını yazdı.

Ev işlerine bakan Kate Down adlı dul bir kadın ve onun iki oğlu John ve Tom ile birlikte New York'ta Brooklyn'e yerleşti. Bu çocukları 1894'te evlat edindi.

Algerus Magister, CLUNY'LI ya da LIÈGE'LI ALGER olarak da bilinir (d. y. 1060, Liège, Aşağı Lorraine - ö. y. 1131, Cluny, Burgonya), bilgisi ve dinsel yazılarıyla çağında büyük ün kazanmış papaz. Önceleri Liège'deki Saint-Barthélemy Kilisesi diyakozuyken daha sonra St. Lambert Katedrali'ne atandı (y. 1100). Alman piskoposlardan gelen birçok görev önerisini kabul etmedi ve Cluny Manastırı'na çekildi.

Algerus'un başta *History of the Church of Liège* (Liège Kilisesi Tarihi) adlı kitabı olmak üzere çoğu yapıtı kaybolmuştur. Günümüze gelmiş olanların en önemlilerinden *Liber de misericordia et justitia* (Rahmet ve Adalet Üzerine), Kutsal Kitap ve eski kilise ileri gelenlerinin yazılarının yorumlu bir derlemesidir; aynı zamanda kilise hukuk ve disiplini tarihinde önemli bir yer tutar. *De Sacramentis corporis et sanguinis Dominici* (İsa'nın Bedeni ve Kanı Ayinleri Üzerine) adlı risalesi, Tours'lu Bérenger'nin heretik görüşlerine karşı Komünyon üzerine yazılmış, Cluny'li Pierre ve Erasmus tarafından da coşkuyla desteklenmiş bir kitaptır. Ayrıca, *Libellus de libero arbitrio* (Özgür İstenç Üzerine) adlı çalışması B. Pez'in *Annectoda*'sında (4 cilt), *De sacrificio missae* (Ekmek ve Şarap Ayini Üzerine) adlı yazısı da Angelo Mai'nin *Scriptorum veterum nova collectio* (Eski Yazarlardan Yeni Derleme, 9. cilt) adlı yapıtında yer almaktadır.

Alghero, İtalya'da, Sardinya Adasının kuzeybatısına düşen Sassari kentinin güneybatısında kasaba ve piskoposluk. 1102'de Cenovalı Doria ailesince kurulan kasaba 1354'te Aragon kralı IV. Pedro'nun egemenliğinde bir Katalan kolonisine dönüştü. İmparator V. Carlos da 1541'de buraya yerleşti. Alghero, Katalan dilinin bugün hâlâ konuşulduğu ve mimari alanda Aragon üslubunun izlerinin (örn. 16. yüzyıla ait bir katedralde) görülebileceği tek İtalyan kasabasıdır. 14. yüzyıla ait S. Francesco Kilisesi önemli bir başka yapıdır. Eski bir balıkçı limanı olan Alghero, modern yazlık konaklama olanaklarına da sahiptir. Mevsimine göre mercan avcılığı, meyve konserveciliği, ağaç bıçkı işleri ve zeytinyağı üretimi başlıca ekonomik etkinliklerdir. Nüfus, belediye (1987 tah.) belediye, 39.795.

algı, duyusal uyarımların anlamlı deneyimlere çevrilme süreci. Bu deneyim, yani algı, uyarım ile sürecin ortak ürünüdür. Algılama sürecinin özellikleri, ışık, ses gibi değişik uyaranlar ile bu uyaranlardan doğan deneyimler ya da algılar arasındaki ilişkilerden çıkartılabilir ve bu çıkarsamalar üstüne algılama kuramları geliştirilebilir. Ancak, algılama sürecini doğrudan gözlemleme olanağı olmadığından, bu kuramların geçerliliği de yalnızca dolaylı olarak irdelenebilir.

Bilginin kaynağı ve geçerliliği konusundaki sorular nedeniyle algılama öteden beri felsefenin konusu olmuştur. Bilgi felsefesi kuramcıları, insan deneyiminden bağımsız, gerçek bir dünyanın varlığını, böyle bir dünya varsa insanın onun özelliklerini nasıl öğrenebildiğini ve bu deneyimin gerçekliğinin ya da doğruluğunun nasıl saptanabileceğini araştırırlar.

Algılamanın bilimsel temellerinin araştırılması ise büyük ölçüde psikolojinin konusu olmuştur. Araştırmacılar dış dünyayı, fizik ve özellikle elektromagnetik enerji, optik ve mekanik dallarının tanımladığı anlamda veri olarak kabul eder. Bu durumda asıl sorun, örneğin ışık gibi fiziksel bir enerji ile bu uyarımı algılayan organizma arasındaki karşılıklı etkileşim sürecinin araştırılmasıdır.

Duyum ve algı arasındaki ayrımın deneysel olarak gösterilmesi klasik bir sorun olagelmiştir. Bunun en önemli nedeni, bu iki kavramın tanımları üzerinde kesin bir anlaşmaya varılamamış olmasıdır. Filozofların ve psikologların çoğu bu iki kavram arasındaki ayrımı temelde kabul eder. Genel olarak duyumlar duyular yoluyla edinilen basit deneyimler, algılarsa basit öğelerden çağrışım yoluyla oluşturulan karmaşık yapılardır. Yaygın olarak benimsenen bir başka ayrım da, duyumların tersine, algının öğrenmenin etkisine açık olmasıdır. Nitekim, geçici duyarlılık değişiklikleri ve yorgunluk dikkate alınmadığı sürece, belli bir uyarım her yinelenişinde aynı duyumlara yol açarken, algılar, aradaki sürede öğrenilenlere bağlı olarak bir durumdan öbürüne değişebilir. Ayrıca bazı psikologlar algıları dış nedenlere bağlı olarak tanımlarken, duyumları daha öznel, kişisel ve içsel deneyimler olarak kabul ederler. Duyum ve algı ayrımının anatomik-fizyolojik ölçütleri de vardır. Buna göre duyum, duyu organlarının hemen yakınında olup biten sinir sistemi olaylarıyla özdeşleşirken, algı sinir sisteminin daha üst bölümlerinde, beyin düzeyinde gerçekleşir. Deneysel kanıtlar, algının zaman içindeki gelişiminin ölçülebildiğini, hatta algının zamanla değişebildiğini ya da birden çok algının oluşabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, algıların duyusal uyarım anında kendiliğinden ve tümüyle oluşmuş biçimde ortaya çıkmadığını, zaman içinde gelişerek örgütlü bir yapıya dönüştüğünü gösteren veriler de vardır. Kimi kuramcılar, algılardaki örgütlenmenin öğrenme sonucu oluştuğunu, kimileri ise (özellikle Gestalt'çılar) fizyolojik olarak doğuştan var olduğunu savunurlar. Katarakt nedeniyle doğuştan kör olan ve ameliyatla görme yeteneği kazanan kişiler üzerindeki araştırmalar bu tartışmalara bir ölçüde açıklık kazandırmıştır. Yeni görmeye başlayan kişi ışık yoğunluğundaki değişikliklere ve renklere duyarlı olmasına karşılık, gördüğü basit şekilleri birbirinden ayırmakta ve kısa süre önce gösterilen bir şekli hatırlamakta güçlük çeker. Aynı eksiklik insan yüzlerini ayırt ederek tanıma konusunda da geçerlidir. Bu basit yeteneklerin edinilmesi aylar süren denemeleri gerektirir. Dolayısıyla, algılama sistemi yinelenen uyarımlarla gelişerek, biçimleri tanıma ve birbirinden ayırma gibi karmaşık işlevleri yerine getirebilecek düzeye ulaşır. Doğuştan kör olan yetişkinlerin yalnızca görsel deneyimi eksiktir. Oysa yeni doğmuş bebekte temel görme işlevlerinin çoğu az gelişmiştir. Bu nedenle, laboratuvar hayvanları ve bebekler üzerinde yapılan deneylere dayanarak, görsel deneyimin algı örüntülerini oluşturmak için değil, sürdürmek için gerekli olduğu öne sürülebilir. Gene bu deneylerden, örüntü ve derinlik algısının doğuştan var olduğu sonucu çıkartılabilir.

Öte yandan, sabitleştirilmiş ağtabaka görüntüleri üzerine yapılan araştırmalar, algıları oluşturan yapısal öğeler bulunduğuna ilişkin kanıtlar getirmiştir. Görüntü kaynağını gözle birlikte hareket ettiren ve böylece ağtabakadaki görüntüyü sabitleştiren bir aygıtla yapılan deneyler, hareketsizleştirilen görüntülerin kaybolduğunu ve algıyı sürdürebilmek için ağtabakadaki görüntüde belli bir hareket olması gerektiğini ortaya koymuştur. Optik manivela denen bu düzenek yalnızca düz ve dikey çizgiler gibi basit hedeflerin kullanılmasına olanak verirse de, başka bir aygıtla daha karmaşık görüntüler de sabitleştirilebilmektedir. Karmaşık görüntülerin yarattığı algı daha geç bozulmakta ve bütünüyle kaybolmamaktadır.

Max Wertheimer, Kurt Koffka ve Wolfgang Köhler gibi Gestalt kuramcıları algı örgütlenmesini öğrenilen ilişkilerin sonucu olarak görmeye yanaşmıyorlardı. Basit duyumların örgütlenmiş algılar oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, algının deneyimin temeli olduğunu, insan deneyiminin öğelerin bir araya gelmesinden çok, örgütlenmiş bütünlerden (Gestalt) oluştuğunu öne sürüyorlardı. Zihin bir şekildeki küçük boşlukları mantıksal bir bütün oluşturacak biçimde doldurur. Böylece görüntü kendisini oluşturan öğelere egemen olur ve bu öğelerde bulunmayan birtakım özellikleri yüklenir. Kişi tek tek noktaları değil, noktalardan oluşan çizgiyi algılar. Bu görüşün en açık anlatımını, Gestalt kuramını açıklamak için sıkça başvurulan şu cümle verir: "Bütün, parçalarının toplamından öte bir şeydir."

Örüntüler, öğelerde var olmayan özellikler taşıdığı gibi, Prägnanz ilkesi uyarınca, algılanan örüntünün "iyi" olmasını da var olan koşullar belirler. "İyi" biçimleştirmenin özellikleri arasında basitlik, dengelilik, düzgünlük, simetri, süreklilik ve birlik gibi niteliklerin sayılabilmesine karşılık, bir biçimleştirmenin hangi öğelerle iyi ya da kötü olduğu kesin olarak belirlenememiştir.

Bütünlenme ilkesi de çoğunlukla Prägnanz ilkesi doğrultusunda işler. Örneğin kesik çizgilerle oluşturulmuş dairesel bir şekil eksiksiz ya da kapalı bir çember olarak görülür. Aynı biçimde, bir bölümü ağtabakadaki kör noktaya denk gelse bile görüntü çoğunlukla eksiksiz algılanır. Süreklilik de Prägnanz ilkesinin uzantısıdır ve kesik, düzensiz, geçişsiz çizgilerden çok, yumuşak ve sürekliliği olan çizgileri algılama eğilimini tanımlar. Bütünlenme ve süreklilik, karmaşık bir uyaranın doğuracağı algıları belirleyen iki etken olarak görülür.

Gestalt kuramına göre, bir şeklin arka planının da (fon) algı üzerinde önemli etkisi vardır. Algıdaki arka plan etkisine en basit örnek, aydınlık-karanlık karşıtlığıdır. Uyaranın parlak görünmesi yalnızca kendisine değil, çevresindeki uyarıma da bağlıdır. Aynı gri kare, koyu fon üzerinde daha beyaz, açık fon üzerinde daha siyah görünür.

Algının en çarpıcı özelliklerinden biri de, uyaranın özelliklerinin sürekli değişmesine karşın, nesnelerin değişmez görünme eğiliminde olmasıdır. Uzaklaşan bir otomobilin ağtabakadaki görüntüsü boyut olarak küçülse de, algı deneyimi olan normal kişi, nesnenin boyutlarını değişmez olarak algılar. Gözlemciye, algıladığı nesneyi önceden varlığını bildiği bir nesneyle özdeşleştirme olanağı veren uygun bağlamsal ipuçlarının var olması koşuluyla algı değişmezliğini korur.

Algılama kuramları genelde, ayrım yapmaksızın tüm canlılara ya da en azından tüm insanlara uygulanacak biçimde geliştirilmiştir. Ancak algısal işleyişin kültürden kültüre, bireyden bireye, hatta aynı bireyde belirgin farklılıklar gösterdiği de gerçektir. İnsanlar yaşadıkları algı deneyimlerine bir düzen ve anlam yükleme eğilimindedirler; bu eğilim de kültür, beklentiler, gereksinimler, bilinçdışı eğilimler, değer yargıları ve çatışmalarla belirlenir. *Ayrıca bak.* hareket algısı; mekân algısı; zaman algısı.

algısal değişmezlik, NESNE DEĞİŞMEZLİĞİ ya da DEĞİŞMEZLİK OLGUSU olarak da bilinir, hayvanların ve insanların, tanıdık nesneleri,

perspektif açısı, uzaklık ya da aydınlatmadaki değişikliklerden bağımsız olarak standart biçim, büyüklük, renk ve konumlarda görme eğilimi. Bu durumda nesnenin yarattığı izlenim, uyaranın niteliğinden çok, nesnenin olağan ya da olağan sayılan özelliklerine uygundur. Algısal değişmezlik, nesneleri değişik koşullar altında tanıyabilme olanağını sağlar; böylece, bilinen bir imge zihinde yeniden oluşturulurken değişik koşullar "göz önüne alınıyormuş" gibi değerlendirilir. Örneğin ay ışığında beyaz olarak görülen kar, 800.000 kat daha parlak olan güneş ışığında da aynı renkte görülür. Nesneyle ne kadar az etkileşilir ve nesneyi tanımlamaya yarayan çevresel ipuçları ne kadar azalırsa, algısal değişmezlik de etkisini o kadar yitirir.

algısal-devimsel beceri, DUYUSAL-DEVIMSEL BECERI ya da PSIKOMOTOR BECERI olarak da bilinir, duyusal uyaranlara yanıt olarak belirli işlerin yapılabilmesini sağlayan kazanılmış yeti. Göz kırpmak ya da sıcak bir yüzeye değdiğinde parmağı hızla geri çekmek gibi bazı devimsel eylemler kendiliğinden gelişirse de, insanın devimsel becerilerinin çoğu belli bir alıştırmayı gerektirir. Örneğin yürümek, yemek yemek ve giyinmek gibi görünüşte oldukça basit olan beceriler, çocuklara ancak alıştırma yoluyla öğretilebilir. Zaman ve uzamda kusursuz bir eşgüdümü gerektiren etkinliklerde ustalık kazanılması, örneğin profesyonel bir atletin çevikliği ya da usta bir piyanistin tuşlara egemenliği, toplumda her zaman hayranlık uyandırmıştır.

Böylesine karmaşık becerileri edinmek ve uygulayabilmek için, algısal uyarımların yakından gözlenmesi gereklidir. Kişi, yaklaşan bir nesnenin hızını ve doğrultusunu kestirebilmek için görsel verileri değerlendirmek ve buna karşı kendi kaslarıyla uygulayacağı basıncı saptamak durumunda kalabilir. Dolayısıyla, algısal-devimsel beceri terimi, bu tür eylemlerin yapılabilmesinde algısal ve devimsel verilerin bir arada değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

Algısal-devimsel becerilerin kullanılmasında değişik aşamalar olduğu söylenebilir. Öncelikle kişinin algısal ipuçlarını alabilmesi için tetikte ve hazır durumda olması gerekir. Bunun ardından harekete geçmek ya da geçmemek konusunda karar verme aşaması gelir. Harekete geçmeyi uygun bulan kişi, en son aşamada geçmiş deneyimleri arasından duruma en uygun olan devimsel becerileri seçer.

Algısal-devimsel becerinin yaygın olarak kullanılan bir ölçüsü tepki süresi, başka bir deyişle uyaranın ortaya çıkmasından yanıtın oluşmasına değin geçen süredir. Tepki süresi uyaranın fiziksel yoğunluğuna ve yanıtın karmaşıklığına bağlıdır. Uyaranın yoğunluğu arttıkça tepki süresi de kısalır ve neredeyse uyaranla eşzamanlı olur. Buna karşılık yanıt seçeneklerinin sayısı arttıkça ve karar karmaşıklaştıkça tepki süresi de uzar.

Yapılan araştırmalar, devimsel becerilerin gerçekte bazı temel yetilerin bir bileşimi olduğunu göstermiştir. Örneğin el becerisi, yönelme yetisi, kol-bilek hızı ve parmak duyarlığı gibi ikincil becerilerin bir bileşimidir.

Devimsel bir becerinin edinilmesinde üç ayrı aşama olduğu sanılmaktadır. Kavrama aşaması denen ilk aşamada kişi, yapacağı işin gereklerini kavramak zorundadır. Çeşitli araştırmalar, yapılacak işin anlatılmasıyla ya da çizimlerle tanımlanmasıyla önceden bilgilendirilen kişilerin beceriyi daha kolaylıkla edindiklerini göstermiştir. İkinci ya da ara aşamada, kişi o ana değin öğrenmiş olduğu becerileri anımsar, bu işe özgü devimsel becerileri edinir ve uygunsuz hareketlerden kaçınmak için bu iki beceriyi kaynaştırır. Son aşamada, becerinin gittikçe otomatikleşmesi sonucunda kişi, sürecin her basamağını düşünmekten kurtulur ve dış verilere bağlılığını olabildiğince azaltır. Belirli bir işte ustalık derecesinde beceri kazanmış kişilerin bu becerilerini akıcı ve hızlı bir biçimde kullanabilmeleri, araştırmacıları, algısal-devimsel becerilerin, öğelerin art arda sıralanmasıyla değil, tüm devimsel eylemin tasarımı olan devimsel bir program çerçevesinde uygulandığını düşünmeye yöneltmiştir.

Bu durum, eklemleme olgusunda açıkça görülür. Bak sözcüğündeki *b* harfiyle çıkarılan ses, biz sözcüğündeki *b* harfiyle çıkarılan sesten değişiktir. Böyle bir değişikliğin olabilmesi için beynin, ardından *a* gelen *b* ile ardından *i* gelen *b*'nin ayrımını yapabilmesi gerekir. Bu da, tüm sözcüğün söylenmesinin önceden belirlenmiş bir planı olduğunu düşündürmektedir.

Kişi devimsel beceri kazandıkça, duyusal verilere yönelen dikkatinde ve geribesleme (*feedback*) kaynaklarına başvurusunda değişiklikler olur. Yeterince deneyimi olmayan kişilerin çoğunlukla dış kaynaklı ipuçlarına dayanmalarına karşılık, ustalık düzeyinde beceri kazanmış kişi daha çok kendi içindeki geribesleme kaynaklarına (örn. kaslarının kuvvetine) dayanacaktır.

Devimsel becerilerin yetkinleşmesinde önemli yer olan formel bilgilendirme biçimi, beceri kazanmanın başlangıcında ve daha sonraki aşamalarında farklılık gösterir. Başlangıçta öğrenmenin en temel etkenleri algısal dikkat, uzamsal ilişkilerin ve mekanik ilkelerin kavranmasıdır. Daha ileri aşamalarda ise, tepki hızı, hareket hızı ve eşgüdüm gibi devimsel yetenekler önem kazanır.

Devimsel becerilerin yitirilmemesi, becerinin hangi koşullarda öğrenildiği gibi değişkenlerden çok, beceride ulaşılan ustalık düzeyine bağlıdır. Becerideki ustalık düzeyi yükseldikçe, kişinin o beceriyi koruyup sürdürme olasılığı da o ölçüde artar.

algısal öğrenme, geçmiş deneyimlerin duyusal algılar üzerindeki etkisi. Bir canlının öğrenmeye yatkınlığı yaşamını sürdürebilmesi için birinci derecede önem taşır ve bu yatkınlık büyük ölçüde canlının algısal becerilerine bağlıdır. Algısal beceriler ise uyaranlara daha etkili yanıt vermekle yakından ilgilidir.

Algısal öğrenme geçmişte canlı tartışmalara konu olmuştur. İlk Gestalt psikologları, öğrenmenin algılamayı değişikliğe uğrattığını yadsımışlarsa da, bu olgu günümüzde hemen hemen evrensel kabul görmektedir. Bu değişikliğin kapsamı ve oluşma biçimi konusundaki araştırmalar ise sürmektedir. Konuya ilişkin iki temel kuramdan biri keşfetme, öbürü zenginleştirme kuramıdır. Keşfetme kuramı, kişinin, daha önce gözden kaçırdığı uyaranları ancak öğrenme yoluyla fark edebilir duruma geldiğini öne sürer. Zenginleştirme kuramı ise, bir öğrenme deneyiminin ışığında kişinin farkına varma ve yanıtlama yeteneğinin arttığı görüşüne dayanır. Keşfetme ve zenginleştirme kuramlarının, aslında algısal öğrenmenin birbirinden değişik yönlerini tanımladığı söylenebilir.

Zenginleştirme savı, öğrenmenin kişinin sıradan uzamsal ilişkileri yorumlama biçimini belirlediğini de savunur. Sözgelimi kişi, belirli açılardan bakıldığında elips olarak görülse bile, bir tabağın her zaman daire biçiminde olduğunu varsaymayı öğrenir. Bu kuramcılara göre, belirsizliklerin giderilip tam algılamaya varılabilmesi için bu tür varsayımlar gereklidir.

Laboratuvarlarda algısal yeteneklere ilişkin alıştırmaların sonuçları gözlenerek, algısal öğrenmeyi sınama ve ölçme olanağı bulunmuştur. Bu araştırmalar sırasında deneklerin işitme, koklama ve görme duyularını ölçmek için çeşitli testler uygulanır. Deneklerin alıştırmalar sonucunda başlangıçtaki puanlarını artırmaları, algısal yeteneklerin değişmez olmadığını ve öğrenmeyle değişebileceğini gösterir.

Araştırmacılar, yeni doğmuş hayvanlar ve prizmayla çarpıtılmış görüntüleri algılamaya uyum sağlamış laboratuvar denekleri üzerinde yaptıkları deneylerde, çevreyle etkin bir etkileşimin algısal öğrenmeyi büyük ölçüde artırdığını da saptamışlardır. *Ayrıca bak.* öğrenme.

Algirdas, Lehçe OLGIERD (d. y. 1296 - ö. 1377), 1345-77 arasında Litvanya grandükü. Litvanya'yı, döneminin toprakları en geniş Avrupa devletlerinden biri durumuna getirmiştir.

Algirdas, Litvanya hükümdarı Gediminas'ın oğullarından birıydı. Babasının isteği üzerine Vitebsk prensinin kızıyla evlenerek prensin topraklarının varisi oldu. Babasının yanında Töton Şövalyeleri'ne karşı savaştı. 13. yüzyıl ortalarından başlayarak Rusya'yı haraca kesen Altın Orda'dan ve Töton Şövalyeleri'nden korunmak için Litvanya'dan yardım isteyen Rus Novgorod ve Pskov topraklarını egemenliği altına almaya çalıştı. 1341-45 arasında hem Krevo ve Vitebsk prensi, hem de küçük kardeşi grandük Jaunutis'in vasalıydı. Daha sonra, Kestutis adındaki başka bir kardeşiyle gizlice anlaşarak Jaunutis'i devirdi ve Kestutis'in rızasıyla grandük oldu.

Algirdas'ın dış politika alanındaki başlıca hedefleri, Litvanya'nın Ponemune ve Podvine bölgelerini Töton Şövalyeleri'ne ve onların müttefiklerine karşı savunmak, Altın Orda'nın egemenliği altında bulunan Rus ve Ukrayna topraklarını ele geçirmek ve Volinya'yı Litvanya'nın egemenliği altına alabilmekti. Bu amaçlarına ulaşmak için ailesinin desteğine ve özellikle ülkeyi birlikte yönettiği Kestutis'e güveniyordu.

Algirdas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Töton Şövalyeleri ve müttefikleri, Prusya ve Livonya'daki üslerinden her yıl akınlar düzenleyip Litvanya topraklarını yakıp yıktılar ve Beyaz Rusya'yı Grodno'nun güneyine kadar egemenlikleri altına aldılar. Algirdas ve Kestutis, doğu ve güneydeki yandaşlarının da yardımlarıyla bu saldırıları püskürttüler. Ama Algirdas tüm çabalarına karşın Töton Şövalyeleri ile olan tarihsel mücadelesini sonuçlandıramadı ve çözümü kendisinden sonrakilere bırakmak zorunda kaldı.

Polonya kralı III. Kazimierz, 1349'da Volinya'nın başlıca kentlerinden birini Algirdas'ın kardeşi Lubart'ın elinden hileyle alınca Polonya ile Litvanya arasındaki Volinya'yı ele geçirmeye yönelik rekabet daha da şiddetlendi. Volinya, 1352'de imzalanan bir antlaşmayla Litvanya'ya katıldı. Ama Töton Şövalyeleri'yle uğraşmakta olan Algirdas 1366'da Volinya'nın büyük bölümünü bir kez daha müttefiki Kazimierz'e bırakmak zorunda kaldı. Ancak Kazimierz'in 1370'te ölümünden sonra Macaristan-Lehistan kralı I. Lajos'la 1377'de yaptığı bir antlaşmayla bölgenin bir bölümünü geri almayı başardı.

Algirdas'ın Rusya ile başlıca ilişkisi Pskov ve Novgorod'u ele geçirmeye yönelik başarısız girişimleri oldu. Moskovalıların direni-

şi karşısında Moskova grandükü Simeon ile 1349'da barış yaptı. Ancak 1357'de Canı Beg Han'ın ölümünden sonra Altın Orda'nın çökmeye yüz tutması üzerine, Algirdas nüfuzunu doğuya Mstislavl ve Btyansk yakınlarına kadar yaydı. 1362-63'te Tatar topraklarına seferler düzenledi ve Siniye Vody Irmağı yakınlarındaki savaşta üç Tatar beyini yenmeyi başardı. Kiev Prensliği'ni ele geçirerek burasını oğlu Vladimir'e verdi ve küçük Podolya bölgesini Altın Orda egemenliğinden kurtardı.

1349'da Tver prensinin kızı Yuliana ile evlenen Algirdas, Tver ve Smolensk prensleri ile birlikte 1368, 1370 ve 1372'de Moskova'ya karşı üç sefer düzenledi. Ama, Moskova'nın öbür Slav ülkelerindeki saygınlığının artması yüzünden bu seferlerinde başarıya ulaşamadı.

Algirdas'ın gözü ülkesinin sınırlarının çok ötesindeydi. 1358'de Polonya kralı III. Kazimierz, Papa VI. Clemens ve İmparator IV. Karl ona Katolikliği kabul etmesini önerdiklerinde olumlu yanıt verdi. Buna karşılık Pregolya ve Dvina ırmakları arasında kalan toprakların kendisine verilmesini, Töton Şövalyeleri'nin dağıtılmasını, Rus ve Tatar arazileri arasında kalan boş toprakların onları Tatarlardan koruması karşılığında kendisine bırakılmasını, Töton Şövalyeleri'ne Ruslar üzerinde herhangi bir hak tanınmamasını ve tüm Rus topraklarının Litvanya'ya bırakılmasını istediyse de Algirdas'ın bu istekleri hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Eski saray geleneklerini sürdürmeye özen gösteren, küçük soyluları düzenli aralıklarla yapılan toplantılarda ağırlayan Algirdas, gözüpek bir savaşçı ama duygusal bir kişiydi. Hiçbir küstahlığı hoşgörmezdi. Nitekim bir kent meclisi toplantısı sırasında, Novgorod yerel yöneticisinin kendisine hakaret etmesi üzerine 1346'da Novgorod'a savaş ilan etmişti. Tam bir putperest olmasına karşın, Vilnius'daki Ortodoks uyrukluların bir kilise inşa etmelerine izin vermiş, ayrıca siyasal nedenlerle de birçok Ortodoks yardımcısını Litvanya'nın Slav bölgelerine atamıştı. Gene bu politika doğrultusunda Ortodoks prenseslerle evlendi ve Konstantinopolis (İstanbul) patriğini Kiev'de bir Litvanya Ortodoks metropolitliği kurmaya razı etti.

Algirdas, Töton Şövalyeleri'yle yaptığı bir savaş sırasında öldü. Cesedinin, eşyaları ve 18 savaş atı ile birlikte yakıldığı sanılmaktadır. Topraklarını 12 oğluna bırakmıştır. Oğlu Jogaila daha sonra II. Władysław Jogiełło adıyla Birleşik Polonya ve Litvanya kralı olmuştur.

algler, SUYOSUNLARI olarak da bilinir, büyüklükleri 3 mikrondan 62 m'ye kadar değişen bitki benzeri ilkel canlılar. Fotosentez yapabilmelerine karşın gerçek yaprak, gövde, kök ve damar sisteminden yoksun olan bu canlıların 25 bin kadar değişik türü vardır.

Ilıman iklim kuşağı ormanlarından Kuzey Kutbu bölgesindeki tundralara kadar, yeryüzünde alglerin bulunmadığı hemen hemen hiçbir yer yoktur. Bazı alg çeşitleri toprakta yaşar ve susuzluğa uzun süre dayanabilir; bazıları kar altında, çok az türü ise sıcak su kaynaklarında yaşar.

Algler, V. J. ve D. J. Chapman'ın sınıflandırma sistemine (1973) göre *Chlorophyta* (yeşil algler), *Phaeophyta* (esmer algler), *Rhodophyta* (kırmızı algler), *Cyanophyta* (mavi-yeşil algler), *Chrysophyta* (altın algler), *Xanthophyta* (sarı-yeşil algler), *Euglenophyta*, *Chloromonadophyta*, *Pyrrhophyta*, *Bacillariophyta* (diyatomeler) ve *Cryptophyta* bölümlerine ayrılır. Kireçli kabuğu ya da kılıfı olan pek çok alg cinsi ve türü, binlerce yıldır Yer'in jeolojik katmanlaşmasına katkıda bulunmuştur. Yeryüzündeki fotosentezin yüzde 90'ı algler tarafından yapılır ve dünyanın oksijence zengin atmosferinin oluşmasında alglerin önemli bir rol oynadığına inanılır.

Plankton niteliğindeki algler, okyanuslardaki besin zincirinin önemli bir halkasıdır ve su içindeki bütün yüksek yapılı canlıların varlığı bunlara bağlıdır. Algler tarihöncesi zamanlardan beri çiftlik hayvanları için yem, insanlar için de besin maddesi olarak kullanılmıştır. Besin değerinin sınırlı olmasına karşın, protein, vitaminler ve mineral tuzları açısından beslenme rejiminde önemli yer tutar. Örneğin bazı yörelerde guatr oranının düşük olması, bu yörelerde alglerin besin olarak kullanılmasına bağlanır.

Algler ticari amaçla da çok yaygın olarak kullanılır. Örneğin 70'ten fazla kırmızı alg türünden elde edilen agar-agar, balık konserveciliğinde, pişmiş balıkların taşınmasında, sinema ve fotoğraf filmlerinin, güçlü tutkal ve yapışkanların, çorba, sos, jöle, dondurma ve kremaların yapımında kullanılır. Denizkadayıfından (*Carrageen*) elde edilen özütler de agar-agar gibi kullanılır, ayrıca sodyum, potasyum ve kalsiyum tuzlarının üretiminde yararlanılır. Esmer alglerden çıkarılan aljinik asitlerden ise alkali tuzları elde edilir.

Algler, bitkilerde olduğu gibi hücre bölünmesiyle eşeysiz (hareketli sporlarla) ya da eşeyli üremeyle çoğalır. Eşeyli üreme genellikle gelişme döneminin sonunda ya da elverişsiz çevre koşullarında görülür.

ALGOL, genellikle fen ve matematik problemlerine ilişkin programların yazılmasında kullanılan, algoritmaya dayalı bilgisayar programlama dili. *ALGOrithmic Language* (Algoritma Dili) ya da *ALGebraic Oriented Language* (Cebir Temelli Dil) terimlerinin kısaltmasıyla adlandırılmış ve uluslararası işbirliğiyle geliştirilmiştir. Yeni yapay dillerin geliştirilmesinde de örnek alınan bu dilin ALGOL 60 ve ALGOL 68 olarak adlandırılan iki biçimi vardır. Kimi zaman fen ve matematik alanlarının dışında da kullanılan ALGOL (özellikle ALGOL 68) genel amaçlı pogramlama dillerinin en başarılılarından biridir.

Algol *bak.* Umacı

algoloji, FİKOLOJİ olarak da bilinir, daha çok su bitkilerinin oluşturduğu geniş ve karma bir grup olan algleri inceleyen bilim dalı. Algler ekoloji alanında önemli rol oynadığından, bu bilim dalı insanı doğrudan ilgilendirir. Bazı algler, özellikle plankton biçimindekiler (başka bir deyişle yüzen ya da sürüklenenler), beslenme zincirinin yaşamsal önem taşıyan bir halkasını oluşturur. Birçok türü, kıyı bölgelerinde yaşayan insanlar tarafından doğrudan besin olarak tüketildiği gibi, sanayide de iyot, agar-agar, denizkadayıfı (*Carrageen*), aljinik asit ve potas gibi ticari değeri olan ürünlerin kaynağıdır. Bazı algler ise yalıtım malzemesi, tuğla, temizleme tozu ve filtre yapımında kullanılır. Lağım sularını temizleyen havuzlarda yararlanılan türleri de vardır. Alglerin bir bölümü, balıkçılığa elverişli sulardaki başka canlıların yaşamasına engel olduğu için zararlı sayılır.

Algonkin dilleri, Kuzey Amerika Yerlileri'ne özgü bir dil ailesi. Bu aileye bağlı diller Kanada ve New England'da, Kuzey Carolina'ya doğru inen Atlantik kıyılarında, Büyük Göller yöresi ve Kayalık Dağlara doğru uzanan çevre topraklarda konuşulur. Çok sayıdaki Algonkin dili arasında Kri, Ocibua (Çipeva), Karaayak, Şayen, Mikmek, Arapaho ve Tilki-Savuk-Kikapu dilleri sayılabilir. Ocibua dilinin bir lehçesi olan Algonkin, bu dil ailesiyle karıştırılmamalıdır. Algonkin dilleri, bazı uzmanlarca daha büyük bir dil öbeği olan Algonkin dilleri üst öbeği(*) içinde sınıflandırılır.

Algonkin dilleri üst öbeği, Kuzey Amerika Yerli dillerinin en önemli kolunu oluşturan geniş dil öbeği. Dokuz dil ailesi ile toplam 24 dilden ya da lehçe öbeğinden oluşur. Bu dil aileleri şunlardır: 13 dil içeren Algonkin, 1 dil içeren Yurok, 1 dil içeren Viyot, 4 dil içeren Muskogi ve her biri birer dil içeren Naçez, Atakapa, Çitimaça, Tunika ve Tonkava dilleri. Avrupalı göçmenler gelmeden önce, Labrador ve Québec'in doğu kesimlerinden Atlas Okyanusu kıyısı boyunca Kuzey Carolina'ya kadar Kuzey Amerika'nın doğusunda; Büyük Göller yöresinden batıda Saskatchewan, Alberta, Montana, Wyoming ve Colorado içlerine kadar; Texas'ın doğu kesimlerinden Florida ve Georgia'ya ve kuzeyde Tennessee içlerine kadar; ABD'nin güneydoğusunda ve California'nın kuzeyindeki ücra bir alanda (Viyot ve Yurok) Algonkin üst öbeğine bağlı diller konuşuluyordu.

Bu koldaki başlıca diller arasında Kanada'nın doğusunda konuşulan Kri, Dağlı ve Naskap lehçeleri, Ontario'nun güneyinde konuşulan Ocibua, Algonkin, Ottawa ve Salto lehçeleri, Kanada'nın doğusunda konuşulan Mikmek dili ile Montana ve Alberta'da konuşulan Karaayak dili sayılabilir. Bunların tümü Algonkin dil ailesine girer. Mississippi'de konuşulan Çoktav-Çikasov lehçeleri ile Oklahoma, Alabama ve Florida'da konuşulan Muskogi (Krik) ve Seminol lehçeleri ise Muskogi dil ailesine bağlıdır.

Birçok Amerika Yerli dili gibi Algonkin üst öbeğine bağlı diller de çokbireşimli yapıdadır; sözcükler bağımlı öğeler denilen ve tek başına değil, ancak başka öğelerle birlikte kullanılan çok sayıdaki öğeden türetilir. Bu sözcükler ad, eylem, sıfat ve adıl olarak işlev görür. Böylelikle Algonkin öbeğine bağlı dillerde tek bir sözcük, birçok başka dilde bütün bir cümlenin ifade ettiği anlamı taşıyabilir. Bu dillerde sonekler, bazı durumlarda da önekler oldukça sık kullanılır. Ayrıca bükün olgusuna rastlanır. Adın durumları da bir ölçüde gelişmiştir. Ayrıca, ikileme (sözcüğün gövdesini ya da bazı hecelerini yineleme) gibi yöntemlerle sözcük gövdeleri değiştirilebilir.

Algonkinler, Kanada'da, Ottawa Irmağının yukarı kesimlerinin her iki yakasındaki sık ormanlık bölgelerde dağınık olarak yaşayan ve Algonkin dilini konuşan topluluk ve kabileler. Doğu ve batı komşuları Dağlı kavimlerle Naskap ve Çipeva kabilelerinin kültürel bazı özelliklerini almışlardır. Algonkinler temelde avcı bir topluluktu. Çok sınırlı ölçüde mısır da yetiştirirlerdi. Sayıları her zaman azdı. Irokua saldırıları ve Avrupa'dan gelen salgın hastalıklar yüzünden neredeyse tümüyle yok oldular. 1980'lere gelindiğinde yalnızca 2.000 kadar Algonkin kalmıştı. Bunlar da bahçecilik yaparak, avcılara kılavuzluk ederek ve tuzakla hayvan yakalayarak geçinirler.

Algonquin Gölü, Kuzey Amerika'da eskiden varolan büyük buz gölü. Büyük Göller'den Superior, Michigan ve Huron'un bugün yer aldığı alanın hemen tümünü kaplıyordu. Laurentide Buz Tabakası adı verilen buzluk alanın Büyük Göller bölgesinden çekilmekte olduğu bir buzul dönemi

olan Pleyistojen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) Algonquin Gölü vardı. Gölün neredeyse 250.000 km²'lik bir alanı kaplayan ve 460 m derinliğe ulaşan su kütlesi, çeşitli aşamalarda, aralarında Trent Vadisi, Mattawa, Ottowa, St. Clair ve Mississippi ırmaklarının da bulunduğu kanallarla akaçlanmıştır. Superior, Michigan, Huron, Nipigon, Simcoe ve Nipissing gölleri, Algonquin'in kalıntısıdır.

algoritma, matematikte bir sorunun yanıtını ya da bir problemin çözümünü sonlu sayıda aşamada veren sistematik yordam. Sorulan ya da çözümü istenen problem, "*a* tamsayısı asal mıdır?" ya da "*a* ve *b* tamsayılarının en büyük ortak böleni kaçtır?" gibi, sonsuz sayıda öğesi olan bir sınıftan seçilmelidir. Bu sorulardan ilki, karar verilebilir sınıf adıyla anılan bir sınıfın öğesidir; "evet" ya da "hayır" gibi bir yanıt seçen algoritmalara "karar verme yordamı" denir. İkinci soru ise hesaplanabilir olarak adlandırılan bir sınıfın üyesidir; yanıta (belirli bir sayıya) götüren algoritmalara da hesaplama yordamı adı verilir. Her sonlu soru sınıfı için anlamsız bir algoritma en azından ilke olarak vardır ve bunlar, yanıtların değerlerini içeren tablolar biçimindedir.

Sonsuz soru sınıflarının pek çoğu için algoritmalar geliştirilmiştir. Eukleides'in İÖ 300'lerde yayımlanmış olan *Stoikheia* (Elemanlar) adlı kitabında, iki tamsayının en büyük ortak böleninin bulunmasını sağlayan bir algoritma vardı. "Bir *a* tamsayısı bir *b* tamsayısına bölündüğünde bölüm ve kalan nedir?" sorusunun yanıtını veren bölme işlemi, her ilkokul çocuğunun kullanabildiği bir algoritmadır. Bu hesaplama yordamı, karar verilebilir türden bir soru olan "*b*, *a*'nın böleni midir?" sorusunun yanıtlanmasını sağlar. Kalan sıfır ise, yanıt "evet"tir. Bu algoritmaların art arda uygulanması sonuçta "*a* asal mıdır?" biçimindeki karar verilebilir sorunun yanıtını üretir. *a*, kendisinden küçük ve 1'den farklı bir tamsayıyla bölünebiliyorsa yanıt "hayır"dır.

Kimi sonsuz soru sınıfları içinse bir algoritma bulunamamıştır. Örneğin, bu tür ünlü bir soru, Pierre de Fermat tarafından ortaya atıldığı 1637'den bu yana matematikçileri uğraştırmıştır. Fermat, $n > 2$ olduğunda $x^n + y^n = z^n$ eşitliğini sağlayan n, x, y, z tamsayılarının bulunamayacağını kanıtladığını öne sürmüş, ama nasıl kanıtladığını açıklamamıştı. O günden bu yana bu teoremin ne kanıtına ulaşılabilmiş, ne de yanlışlığını gösterecek bir örnek bulunabilmiştir. Böyle bir örnek bulunabilse, aranan tamsayılara sonlu sayıda hesapla ulaşılabilir, dolayısıyla bir algoritma oluşturulabilirdi.

Algren, Nelson, asıl adı NELSON AHLGREN ABRAHAM (d. 28 Mart 1909, Detroit - ö. 9 Mayıs 1981, Sag Harbor, New York, ABD), romanlarında yoksul insanların gururunu, mizah duygusunu ve dinmek bilmeyen özlemlerini yansıtarak sıradan doğalcılığı aşan yazar. Müzik dolaplarının gürültüsüyle, kötü kokularla ve neon ışıltılarıyla dolu kent yaşamının iç yüzünü usta bir şiirsellikle yansıtır.

Bir makinistin oğlu olan Algren, Chicago'da büyüdü. Kendi çabasıyla Illinois Üniversitesi'ne girerek Büyük Bunalım'ın kötü günlerinde gazetecilik bölümünü bitirdi. Güney ve Güneybatı'da kapı kapı dolaşarak satıcılık yaptı, gezgin işçi olarak çalıştı. Sonra Chicago'ya döndü. Çalışma Projeleri Yönetimi'nin (WPA) yazarlar projesinde ve bir sağlık kurumunun zührevi hastalıklar denetim biriminde kısa süreli işler buldu. Gene bu dönemde romancı Jack Conroy'la birlikte yalnızca deneysel ve sol yazılar yayımlayan *Anvil* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı.

İlk romanı *Somebody in Boots* (1935; Çizmeli Biri) Texas'lı genç ve yoksul bir beyazın Büyük Bunalım sırasında oradan oraya sürüklenişini ve kendini Chicago'nun yersiz yurtsuzları arasında buluşunu anlatır. *Never Come Morning* (1942; Sabah Hiç Olmasın) önemsiz suçlardan başı derde girmiş, Chicago'nun kuzeybatı yakasındaki sefil ortamdan kurtulabilmek için boks şampiyonu olmayı düşleyen Polonya asıllı bir adamı anlatır. Algren II. Dünya Savaşı'nda ABD ordusunda sağlık hizmetleri görevlisi olarak çalıştıktan sonra en iyi öykülerinin bazılarını içeren *The Neon Wilderness*'ı (1947; Neon Yabanı) yayımladı.

Algren'in ilk büyük başarısı, Ulusal Kitap Ödülü'nü kazanan ve 1956'da filme alınan *The Man with the Golden Arm* (1949; *Altın Kollu Adam*, 1949, 1979) romanı oldu. Romanın kahramanı Frankie Machine, pokerde kâğıt dağıtmadaki becerisinden ötürü "altın" diye anılan elini uyuşturucu yüzünden kullanamaz hale gelir. 1962'de filme alınan *A Walk on the Wild Side* (1956; Yabanda Bir Yürüyüş) romanında New Orleans'ın 1930'lardaki bohem ve külhanbeyi yaşamını anlatır.

Roman türü dışındaki yapıtları arasında düzyazı şiiri *Chicago, City on the Make* (1951; Chicago Oluşurken), *Who Lost an American?* (1963; Amerikalı Kaybeden Var mı?) adlı kitabında topladığı kısa öyküleri ve *Notes from a Sea Diary: Hemingway All the Way* (1965; Bir Seyir Defterinden Notlar: Yol Boyunca Hemingway) sayılabilir.

Alhazen *bak.* İbnü'l-Heysem

Alhucemas, EL-HOCEYMA ya da EL-HUZASIA olarak da bilinir, Fas'ın Akdeniz kıyısında İspanya'ya ait toprak parçası (*plaza*). Bir köy, üç adacık ve küçük bir limandan oluşur. Yarım daire biçiminde bir girinti olan koya (genişliği 14 km, uzunluğu 8 km) Nuevo Burnu siper olur; kumlu tabanı Rio Nekor alüvyon ovasının bir uzantısıdır. Adacıklar 1673'ten beri İspanya'ya bağlıdır; Peñon de Alhucemas'ta 1961'e değin bir garnizon olmasına karşın, bugün adacıklarda kimse yaşamaz. Adacıkların karşısındaki kara parçasında yer alan el-Hoceyma'daki (İspanyolca: Villa Sanjurjo) Fas limanı, bir balıkçı barınağıdır. Güzel plajları sayfiye yeri olarak gelişme şansını artırmaktadır. Nüfus (1970) 63.

alıcı *bak.* kamera

alıcı, RESEPTÖR olarak da bilinir, biyolojide, dış ortamdan ya da vücudun içinden gelen belirli bir uyaranı alarak, organizmanın davranışsal ya da fizyolojik yanıtını belirlemesi amacıyla sinir uyarılarına dönüştüren özelleşmiş hücre ya da hücreler grubu.

Alıcılar genellikle, işlevlerini daha etkin bir biçimde yerine getirebilmelerini sağlayan yardımcı yapılarla donatılmıştır; her alıcı yardımcı yapılarıyla birlikte bir duyu organını oluşturur. Omurgalı canlıların gözleri, ışığın algılanmasını sağlayan bir duyu organıdır; gözün ağtabakasındaki çubuk ve koni hücreler ise birer ışık alıcısıdır (fotoreseptör).

Belirli bir alıcı, yalnızca ses, ışık gibi genel türden bir uyarana yanıt verir. Bir böceğin kimyasal alıcısı (kemoreseptör) yalnızca tek bir kimyasal maddeyle uyarılabilir. Duyusal alıcılar, yanıt verdikleri uyaranların türüne göre, ışık alıcısı, kimyasal alıcı vb gibi sınıflara ayrılır. Daha geniş anlamda, alıcılar, yanıt verdikleri uyaranın kaynağına göre de sınıflandırılabilir: organizma dışından gelen uyaranlara yanıt verenlere dış alıcılar, vücuttan gelen uyaranlara yanıt verenlere ise iç alıcılar denir.

alıcı kuş *bak.* yırtıcı kuş

alıç, yersiz olarak da bilinir, gülgiller (*Rosaceae*) familyasının *Crataegus* cinsinden dikenli çalı ya da ağaççıkların ortak adı. Anayurdu kuzey ılıman iklim kuşağıdır. Birçok türü baharda beyaz kümeler halinde

Alıç (*Crataegus*)
Hester Chandona

açan çiçekleri ve kırmızı meyveleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yatay dallanma gösteren bazı türleri daha değerli süs bitkileri olarak kabul edilir. Türkiye'de de yabanıl olarak yetişen 9 kadar alıç türü vardır.

Yüksekliği 9 m'ye ulaşabilen *C. oxyacantha* (ya da *C. laevigata*) ile *C. monogyna* türleri sık ve dikenli dalları nedeniyle çit yapımına uygun bitkilerdir. *C. laevigata*'dan, salkım biçiminde pembe ve kırmızı renkli, gösterişli çiçekleri olan çeşitler elde edilmiştir. Ancak bunlar çoğu kez, yaprakların erken dökülmesine ve bitkinin zayıflamasına yol açan bazı bitki hastalıklarından zarar görür.

Amerika alıçları içinde en dikenli olanı, eğri dikenlerinin uzunluğu 8 cm'yi bulan *C. crus-galli*'dir. Ayrıca alıcın dikensiz bir çeşidi de vardır. *C. phaenopyrum* (ya da *C. cordata*) sonbaharda kızaran yaprakları ve ince dalları üzerinde kışa kadar dayanan turuncu-kırmızı renkli sık meyve salkımlarıyla tanınır; kimi kez pas hastalığına yakalanmakla birlikte, dayanıklı ve çok beğenilen bir süs bitkisidir. *C. mollis* beyaz tüylü sürgünleri ve yapraklarıyla, *C. X lavallei* sık ve parlak yaprakları, vazo biçimindeki gövdesiyle tanınan alıç türleridir.

alıkoyma, ergin (reşit) olmayan bir kimsenin, ergin olan ya da ergin kılınmış bulunan bir kadının zorla, korkutularak ya da aldatılarak, şehvet hissi ya da evlenme amacıyla bir yerde alıkonması (Türk Ceza Kanunu, m. 429-430). Burada tek tip bir suç var gibi görünürse de, aslında suçtan zarar gören bakımından olduğu gibi, suçun maddi öğesi bakımından da farklı iki suç tipi söz konusudur. Suçtan zarar gören, bunlardan birinde ergin olan ya da mahkeme kararıyla ergin kılınmış bulunan bir kadındır (m. 429), öbüründe ise ergin olmayan erkek ya da kadın olabilir (m. 430). Buna bağlı

olarak suçun maddi öğesinde de bir farklılık belirebilmektedir: Ergin bir kadının alıkonmasında, onun bu eyleme rıza göstermesinin sucu ortadan kaldırıcı bir olgu olmasına karşılık, ergin olmayan bir kadın ya da erkeğin alıkonmasında, bu kimsenin rızasının bulunması suçu ortadan kaldırmaz, ancak suça verilecek cezanın hafiflemesine neden olur (m. 430/2). Alıkoyma suçunun oluşması için suç işlemeye yönelik "genel kasıt"tan başka, "özel kasıt" da aranır. Yasa özel kastı "evlenme niyeti" ya da "şehvet hissi" olarak belirlemiştir. Ama yasa yalnızca eylemlerin bu amaçlarla işlenmiş olmasına işaret etmek istemiş, bu amaçların fiilen gerçekleşmesi koşulunu getirmemiştir. Bu nedenle alıkoyma suçu, daha çok bir "tehlike suçu" sayılabilir. Failin "şehvet hissi" ile hareket etmiş olması gerekirse de, bu amacın gerçekleşmesi durumunda alıkoyma suçu, başka bir suçla birleşmiş olacaktır. "Evlenme niyeti"nin gerçekleşmesi, yani failin suçtan zarar görenle evlenmesi durumunda, fail ile ilgili olarak açılan kamu davası mahkûmiyetle sonuçlanmışsa, ceza tecil edilir. Ayrıca suç, evlenme amacıyla işlenmiş ve fail bu amaçla tecavüzde bulunmuşsa, ceza hafifletilir. Buna karşılık, alıkonan evli kadınsa, ceza artırılır. Yalnız bunun için failin, alıkoyduğu kadının evli olduğunu bilmesi gerekir. Bundan başka, alıkoyma sürekli suç niteliğinde olduğundan suçun işlenmeye başlamasından sonra küçüğün ergin olması halinde, alıkoyma eyleminin sona erdiği an değil, işlenmeye başladığı an temel alınır. Yasa, alıkoyma suçları için 5 ve 10 yıl gibi ağır cezalar öngörmüştür.

alım hakkı, hak sahibine bir şeyin, malikinden, kararlaştırılmış bir bedel karşılığında ve dilediği zamanda o şeyi kendisine devretmesini isteme yetkisi veren hak. Bu hakkın konusu bir taşınabilir mal olabileceği gibi, taşınmaz da olabilir. Ancak, alım hakkı bir taşınmaz mal için tanınacaksa, buna ilişkin sözleşmenin, Borçlar Kanunu'nun 213. maddesine göre resmî biçimde, yani tapu memuru önünde düzenlenmesi gerekir. Aksi halde sözleşme geçerli değildir. Alım hakkı ister bir taşınabilir mala, ister bir taşınmaz mala ilişkin olsun, bir sözleşmeden doğması nedeniyle, kural olarak yalnızca sözleşmenin tarafları için geçerlidir. Bununla birlikte bu hak, tapuya şerh verilmesi durumunda, şerhte gösterilen süre içinde, taşınmazın herhangi bir maliki de dahil olmak üzere, o taşınmaz üzerinde sonradan edinilen tüm hakların sahiplerine karşı ileri sürülebilir (Medeni Kanun, m. 660, 919). Tapuya verilen şerhin alım hakkını güçlendirici bu etkisi 10 yıllık bir süreyle sınırlıdır (m. 660/2).

alım-satım, satıcının malı, alıcının yüklendiği bedel karşılığında alıcıya teslim etmek ve malın mülkiyetini ona geçirmek borcunu yüklendiği sözleşme. Alım-satım iki tarafa da borç yükleyen sözleşmelerdendir. Alım-satım sözleşmesini oluşturan üç öğeden ilki, değişim taahhüdünü taşıyan bir anlaşmanın varlığıdır; tarafların borçlarını aynı anda yerine getirmeleri gerekir. Sözleşmenin ikinci öğesi satılan, yani sözleşmenin konusunu oluşturan nesnedir. Bu, sözleşmenin yapılması sırasında var olan herhangi bir nesne olabileceği gibi, henüz var olmayan bir nesne de olabilir. Satılan nesne belirli olabileceği gibi, yalnızca cins olarak da belirlenmiş olabilir ve sözleşmenin yapılması sırasında satıcının mülkiyeti altında olması zorunlu değildir. Satım mutlaka para karşılığında yapılan bir mal değişimidir. Satış sözleşmesinin son öğesi satış parasıdır (semen). Kurala göre, satış bedeli olarak kararlaştırılan para, sözleşmede tersine hüküm yoksa, alacaklının yasa gereği kabul etmek zorunda olduğu ülke parası olmalıdır. Sözleşmede yabancı parayla ödeme öngörülmüşse, borcun vadesinde ödenmemesi durumunda alacaklı, bu borcun vade veya fiili ödeme günündeki rayice göre Türk parasıyla ödenmesini isteyebilir (Borçlar Kanunu, m. 83). Taraflar satış bedelini serbestçe belirleyebilirler.

Satış sözleşmesi, konusu bakımından taşınır ve taşınmaz satımı olarak iki türdür. Mülkiyet, taşınır satımında teslim, taşınmaz satımında ise tapu kütüğüne tescil yoluyla devredilir.

Satım, örnek üzerine yapılabileceği gibi, deneme ve muayene koşuluyla da yapılabilir.

Satış sözleşmesinde zarar ve hasarın alıcıya geçiş zamanı çeşitli sistemlerde farklılık göstermektedir. Fransız ve Anglosakson hukukunda mülkiyet ile hasarın alıcıya geçişi birbirine bağlı tutulmuştur. Bu durumda sözleşmenin kuruluşuyla gerek mülkiyet, gerekse hasar alıcıya geçmektedir. Türk-İsviçre hukukunda ise Roma hukukundaki sistem benimsenerek, hasar sözleşmenin kuruluşuyla alıcıya geçerken, mülkiyetin geçebilmesi için teslim ya da tescil koşulu aranmıştır.

Satıcı teslim anına değin satılan malı muhafaza etmelidir; teslim için bir gün kararlaştırılmışsa, satıcı satılan şeyi o gün teslim etmemekle temerrüde düşer. Teslim günü kararlaştırılmamışsa satıcının temerrüde düşmesi için alıcının ihtarı zorunlu koşuldur.

Satıcı, maldaki maddi ve hukuki ayıplara karşı tekeffül borcu altındadır. Satıcının borcunu tam anlamıyla yerine getirmiş sayılabilmesi için, satılanı yalnızca hukuki değil, maddi ayıplardan da arınmış olarak alıcıya teslim etmiş olması gerekir. Alıcı satılanın durumunu incelemek ve maddi ayıpları derhal satıcıya bildirmekle yükümlüdür. Alıcı bu durumda ya sözleşmenin bozulmasını, ya satış parasının indirilmesini ya da (mislî eşya satışında) satılanın ayıpsız olan mislî ile değiştirilmesini isteyebilir.

Alıcının iki asli borcundan birincisi, satılan şeyi teslim almadır. Sözleşmede ya da örf ve adet gereği bir tarih saptanmamışsa, satılan derhal teslim alınmalıdır. Alıcının malı teslim alabilmesi için satılanın alıcıya kararlaştırılan koşullarla sunulmuş olması gerekir. Alıcı tüm hukuki koşulların yerine getirilmiş olmasına karşın satılanı teslim almaktan kaçınırsa temerrüde düşer.

Alıcının ikinci borcu, satış parasını ödemektir. Satış parası iki taraf arasında kararlaştırılmış olan bedeldir ve bu sözleşmede saptanan yer ve zamanda ödenmelidir. Bu konuda sözleşmede bir açıklık yoksa, satılan şey alıcıya verilince satış bedeli ödenmelidir. Alıcının satış bedelini ödemekten kaçındığı durumlarda, satıcı cebri icra yoluna başvurabilir ya da sözleşmenin feshini isteyebilir. Peşin satışlarda satıcı alıcıyı durumdan haberdar ederek sözleşmeyi feshedebilir, veresiye satışlarda ise satıcının sözleşmeyi feshe yetkili olabilmesi için bu yetkinin sözleşmeye açıkça yazılmış olması gerekir. Tersi durumlarda satıcı ancak satış bedelinin ödenmesi için alıcı aleyhine takipte bulunabilir.

alın kemiği, FRONTAL KEMİK olarak da bilinir, kafatasında, alnı ve göz çukurlarının üst bölümünü oluşturan geniş, tek parça kemik. Ön bölümünün ortasında burun kemikleri ve üstçeneyle, kafatasının tepe bölümünde çeper kemikleriyle, göz çukurlarının iç bölümünde kalbur kemiği ve kamamsı kemikle, dış kenarlarında ise elmacık kemikleriyle eklem yapar. Beynin ön loplarını kavrayacak biçimde içbükeydir. Dölütte zarsı yapıda iki parça halinde oluşan alın kemiğinin kıkırdak öncülü yoktur. Bu kemikler genellikle doğumdan sonraki ilk altı yıl içinde birleşir. Evrim süreci içinde beyni büyüyen insanda, kafatasının gelişmesiyle birlikte alın kemiği de giderek irileşmiştir. Bazı hayvanların boynuzları ise gerçekte alın kemiğinin uzantılarıdır.

alınacak borç *bak.* ifa yeri

alınlık (jeoloji) *bak.* pediment

alınlık, mimarlıkta, yapıların girişindeki portiğin sütunlarla taşınan çatısı üzerinde yer alan üçgen ya da yarım daire biçimli alın duvarı ya da kapı ve pencere üstünde kullanılan benzer bezeme öğesi. Alınlık, Yunan tapınaklarında ön cepheyi taçlandıran bir öğedir. Alınlık tablası adı verilen

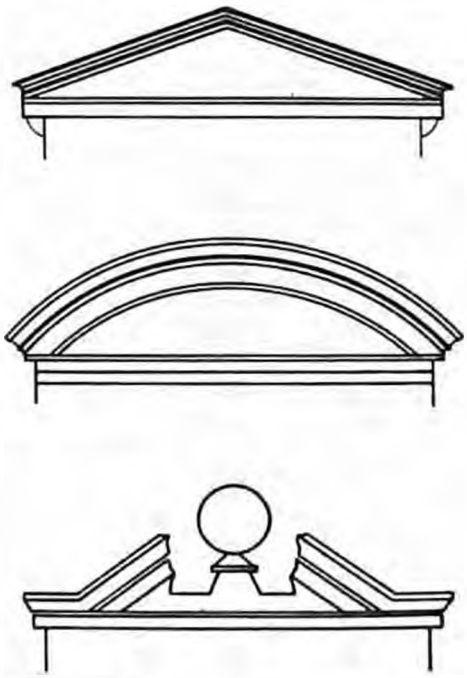

Alınlık türleri
Ana Yayıncılık Arşivi

üçgen duvar yüzeyi, sütunlarla taşınan yatay bir silme dizisinden oluşan saçaklık üzerinde yer alırdı. Alınlık tablası genellikle, Parthenon'da (İÖ 447-432, Atina) olduğu gibi kabartmalarla bezenirdi; üçgen yüzeyin eğik kenarları üstüne eğimli bir korniş oturtulurdu.

Romalılar alınlığı kapı, pencere ve özellikle niş gibi açıklıkları tamamlayan, salt süsleyici bir öğe olarak uygulamışlardır. Roma yapılarındaki alınlıklar çoğunlukla, üçgen ve daire parçası gibi biçimlerin art arda sıralanmasıyla oluşurdu. İtalyan tasarımcılar yüksek Rönesans'ta bu örgeyi yeniden canlandırdılar. Antonio da Sangallo (Genç) 1517'de yapımına başladığı Roma'daki Farnese Sarayı'nın *piano nobile* (ana kat) pencerelerinde bu tür alınlıkların en zarif örneklerini verdi.

Eğimli kornişlerin tepe noktasına ulaşmadan önce kesildiği son dönem Roma örneğini izleyen barok tasarımcılar, birçok ilginç kesik kıvrımlı, ters eğimli alınlık çeşitlemeleri geliştirdiler. Bunların bir örneği Gian Lorenzo Bernini'nin S. Andrea al Quirinale Kilisesi'nde (1658-70, Roma) görülebilir.

Bazı örneklerde tasarımcılar biçimin yönünü bile değiştirerek, kesik bir alınlığın tepe noktalarını, kompozisyonun merkezi yerine dışa doğru baktırdılar. İspanyol mimarlığın-

daki özentili Churriguera üslubunda(*) ya da geç Rönesans döneminde küçük alınlık parçaları bezeme örgeleri olarak kullanıldı.

alınlık tablası, mimarlıkta, alınlığın lento ile iki eğik kenarı ya da kemer eğrisi arasında kalan üçgen ya da yarım daire biçimindeki kesim. Yunan ve Roma tapınakları ile 11. ve 12. yüzyıllarda Avrupa'da, kilise portalleri üzerindeki alınlık tablaları stilize edilmiş karmaşık kompozisyonlardan oluşan kabartmalarla bezenmişti.

Alınlık tablası Klasik dönemde çoğunlukla üçgen, ortaçağdan romaneskin sonlarına değin yarım daire, gotikte gene üçgen, İslam mimarlığında at nalı biçiminde, Hint tapınaklarında ise çeşitli karmaşık eğrisel biçimlerdedir. Klasik dönemde alınlık tablalarında ortada çoğunlukla tapınağın adandığı tanrı ya da kahraman betimlenir.

Akropolis'teki Athena Tapınağı'nın alınlık tablası
Ana Yayıncılık Arşivi

Yanlarda ise onun yaşamından sahneler ya da mitolojik konular işlenir. Tablanın yan uçlarına doğru figürlerin gittikçe küçüldüğü görülür. Ortaçağda alınlık tablalarında en çok işlenen konu Son Yargı olmuştur. Tipik olarak bu kompozisyonun ortasında genellikle oval bir ışık halesi (*mandorla*) içinde öbür figürlere oranla daha büyük ve bütün kompozisyona egemen konumdaki bir İsa figürü yer alır. İsa'nın sağında ve solunda dört İncil yazarı bulunur. Bunlar ya kendilerini simgeleyen hayvan figürleri olarak ya da bu figürlerle birlikte yer alırlar. Yanlarda ise, lento üstünde daha küçük boyutlarda verilen ve uçlara doğru daha da küçülen melek ve şeytan figürleri, dirilen ölülerin günahlarını tartarlar. Romanesk alınlık tablalarının en güzel örnekleri, Fransa'nın Moissac kentindeki Saint-Pierre Manastır Kilisesi'nde ve Autun'daki Saint-Lazare Katedrali'nde görülür.

alışkanlık, psikolojide çok az düşünme gerektiren, ya da hiç düşünmeye gerek kalmadan düzenli olarak yinelenen ve doğuştan olmayıp öğrenilen bir davranış. Alışkanlık, yemek yemek ve uyumaktan, düşünme ve tepki göstermeye kadar her etkinliğin bir parçasını oluşturabilir. Pekiştirme, davranışa neden olan uyaranın her ortaya çıkışında o davranışın ya da tepkinin yinelenmesini sağlar. Her yinelenmeyle davranış biraz daha otomatikleşir. Bununla birlikte kimi alışkanlıklar, özellikle de coşkuların yer aldığı durumlarda, tek bir deneyim temelinde oluşabilir. William James'in, *Principles of Psychology* (1890; Psikolojinin İlkeleri) adlı kitabında tartıştığı üzere, alışkanlıklar yüksek zihinsel süreçlerin daha önemli ve acil işler için saklanma araçları olarak yararlıdırlar; ama esnek olmayan davranışların yerleşmesine de neden olurlar.

İstenmeyen alışkanlıkları kırmanın, genellikle uygulanan 5 yöntemi vardır: 1) Eski tepkinin yerine yenisinin konması - örneğin dayanılmaz bir şeker yeme isteğini bastırmak için bonbon şekeri yerine meyve yemek; 2) bıkkınlık ya da hoş olmayan daha başka bir tepki oluşuncaya değin o davranışı yinelemek - örneğin, sigara tiryakiliğinin yerini sigaradan tiksinmenin alması amacıyla iç bulantısına uğrayıncaya kadar sigara içmeye zorlanmak; 3) bireyi tepkiyi doğuran uyarandan yalıtmak amacıyla çevre değiştirmek, ya da o davranışı doğuran uyaranı yavaş yavaş uygulamak - örneğin, bir yetişkindeki çocukluktan kalma köpek korkusunu ona bir yavru köpek vererek yenmek; 5) cezalandırmak. Bu sonuncu yöntem belki de en az etkili olanıdır.

alışma, bir hayvanın bir uyarana verdiği davranışsal yanıtın, o uyaranla sürekli karşılaşma nedeniyle pekişme oluşmaması sonucu zayıflaması. Genellikle bu, hayvan için gerekli olmayan davranışların ortadan kaldırılmasını içeren bir tür öğrenme olarak kabul edilir. Alışma, öteki azalan tepki biçimlerinden, süreklilik temelinde ayrılır (olgunlaşma ya da mevsimlik dönümler bunun içinde yer almaz). Bir uyarılma döneminin ardından alışkanlık edinmiş hayvan, önceki tepkisini sürdürmez ya da normal tepkisi sürse bile uyaranla yinelenerek karşı karşıya geldiğinde bu tepki öncekinden daha çabuk yatışır. Bu son durumda, uyaranın aralıklı olarak uygulanmasına gösterilen tepki giderek daha çabuk yatışır, sonunda da uyarana karşı hiçbir tepki oluşmaz. Tepkide geçici bir yatışma görülse bile, yaşamsal tepkilerde (örn. saldırgandan kaçış) gerçekten bir alışma oluşmaz.

alışveriş merkezi, tarihsel pazaryerinin 20. yüzyıl uyarlaması. Tek bir birim olarak tasarlanıp inşa edilen ve işletilen, perakendeci dükkânlar, hizmet birimleri ve bir otopark alanından oluşur. Bu merkezlerde, lokanta, banka, tiyatro, büro binaları, servis istasyonları ve daha başka tesisler de bulunabilir.

Bir alışveriş merkezi inşa edilirken plancıların göz önünde bulundurduğu noktalar şunlardır: Çevrede yaşayan halkın bir ticaret merkezini doyurabilme kapasitesi açısından fizibilite; taşıtlar için yeterli ulaşım olanakları; seçilen yerin büyüklüğü, ulaşılabilirliği ve topografya durumu. Ayrıca altyapının yeterliliği, imar durumu ve söz konusu alandaki arazi kullanımı da dikkate alınır. Merkezin büyüklüğünü ve buraya uygun düşecek mağaza türlerini, bölgenin toplumsal ve ekonomik koşulları ile yöredeki rekabet ortamı ve ticari yaklaşımlar belirler.

Alışveriş merkezleri genellikle mahalle, semt ya da bölge ölçeğindedir. En küçük biçimi, mahalle merkezinin odağında kurulan süpermarkettir. Bunun çevresinde günlük gereksinimleri karşılamaya yönelik eczane, ayakkabı tamircisi, çamaşırhane ve kuru temizleyici gibi dükkânlar yer alır. Uzmanlar, altı dakikadan uzun bir araba yolculuğu gerektirdiğinde, insanların bu ölçekte bir alışveriş merkezine gitmediklerini belirlemiştir.

Semt alışveriş merkezinde, anılan hizmetlerin tümüne ek olarak, süpermarketle birlikte merkezin odağı işlevini gören orta boy bir büyük mağaza vardır. Ayrıca, giyim eşyası ve ev aletleri mağazaları ile tamirci dükkânları da bulunur. Bu ölçekte bir alışveriş merkezi genelde 40-150 bin kişiye hizmet verir.

Bölge alışveriş merkezleri, küçük bir merkezi iş alanıyla karşılaştırılabilecek ölçüde geniş alışveriş hizmetleri sağlar. Bu tür alışveriş merkezi, en az bir, genellikle birkaç büyük mağazanın çevresinde inşa edilir. Bir ya da birkaç malın satışında uzmanlaşmış çok sayıda dükkân ve butik bulunur. Genellikle birkaç lokanta ve kimi zaman da bir sinema salonu vardır. Acil günlük gereksinimlere yönelik hizmetler en alt düzeydedir. Bu merkezler 150-400 bin, hatta daha çok kişiye hizmet verir. Daha büyük örneklerde moteller, sağlık merkezi ya da büro binası bulunabilir.

Alışveriş merkezi tasarımında otoparkların büyük önemi vardır. Merkezin büyüklüğü ve hizmet alanı, kiracıların türü ve alanın ekonomik durumu, park gereksinimini bir ölçüde belirler; ama kiraya verilen her 90 m² için 5,5 otomobillik park yerinin yeterli olduğu saptanmıştır. Park yerlerine giriş yolları, trafik sıkışıklığına yol açmayacak genişlikte olmalıdır. Servis girişleri ve park yerleri ile alışveriş yapmaya gelenlerin kullandığı ana giriş ve yolların ayrıştırılmasına olanak veren eğimli alanlar, bu bakımdan daha avantajlıdır.

Tasarımın öncelikli sorunlarından bir de dolaşımdır. Oto yedek parça dükkânları, sinema salonları ve arabayla girilen bankalar dışında, yaya ve taşıt yolları olabildiğince birbirinden ayrıştırılmalıdır.

Mahalle alışveriş merkezleri, genellikle ortak park yerine açılan dükkânlar dizisi biçiminde planlanır. Semt ve bölgesel alışveriş merkezlerinde ise dükkânlar genellikle bir ya da daha çok ana yaya yoluna ve meydana açılır. Bu merkezlerin çoğunun üzerinde kapalı ve havalandırma tertibatlı yollar vardır.

İlk birleşik alışveriş merkezi, Missouri'de Kansas City yakınlarında J.C.Nichols Company tarafından inşa edilen ve 1922'de hizmete giren Country Club Plaza'dır. İlk kapalı alışveriş merkezi ise 1956'da Minnesota'da Minneapolis yakınlarında açıldı. 1950'den sonra kapalıçarşıların sayısı hızla arttı; 1980'lerin başlarında ABD, Kanada ve otuzu aşkın ülkede on binlercesi kurulmuştu.

Ali, Hz., tam adı ALİ BİN EBU TALİB (d. 598 ?, Mekke - ö. 24 Ocak 661, Küfe), Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve dördüncü halife (656-61). İslamiyeti kabul eden ilk dört kişiden biridir. Şiiler tarafından, Hz. Muhammed'in tek gerçek ardılı olarak kabul edilir.

Bir aşiret reisi olan Ebu Talib bin Abdülmenaf ile Esed kızı Fatma'nın oğluydu. Ebu Talib yoksullaşınca, o dönemde Mekke'de ticaretle uğraşan Hz. Muhammed, Ali'yi yanına alarak bakımını üstlendi. Ali, peygambere ilk vahyin inmesiyle, daha 10 yaşındayken Müslümanlığı ilk kabul edenlerden biri oldu. Hz. Muhammed Medine'ye göç etmek üzere Mekke'den ayrıldığında (622), peygamberin yatağında yatarak onun yokluğunu gizlemeyi başardı. Hz. Muhammed'in, emanetlerinin Mekke'deki sahiplerine geri verilmesi yolundaki isteğini de Hz. Ali yerine getirdi.

Mekke'den Medine'ye giden Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin'i dünyaya getirecek olan Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma ile orada evlendi. Hz. Muhammed'in İslamı güçlendirmek için yürüttüğü bütün seferlere katıldı. Özellikle Bedir (624), Uhud (625) ve Hendek (627) savaşlarında peygamberin yanında bulundu. Hayber seferi sırasında Müslüman ordusunun sancağını taşıdı. Tebük seferinde peygamberin vekilliğini üstlenerek Medine'de kaldı. 630'da hac sırasında "el-Beraa" suresindeki müşriklere nota anlamı taşıyan ayetleri halka duyurmak için Mekke'ye gönderildi. Peygambe-

rin aynı zamanda vahiy kâtiplerinden olan Hz. Ali, Kâbe'deki putların parçalanmasında ve Beni Kureyza Yahudilerinin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadı. 632'de Yemen'e yapılan bir seferde Müslümanların ordusunu yönetti.

Hz. Muhammed'in ölümünden (632) sonra halifelik sorunu ortaya çıktı. Bazıları, Mekke'ye yaptığı "veda haccı"ndan dönerken peygamberin kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Hz. Ali'yi halife tayin ettiğini öne sürerken (gadîrü'l-humm), bazıları da Hz. Muhammed'in bir ardıl belirtmeden öldüğünü ileri sürerek bu iddiayı reddetti. Görüşmeler sonucunda Hz. Muhammed'in yakın arkadaşı ve Hz. Ayşe'nin babası Hz. Ebubekir halife seçildi. Hz. Ali bir süre Hz. Ebubekir'e biat etmemekle birlikte, Müslümanları aşiret çekişmelerine sokmak istemediği için etkin bir hak iddiasında bulunmadı. Din işleriyle uğraşarak sakin bir yaşam sürdü. Yetkin Kuran ve hadis bilgisiyle çeşitli hukuksal sorunlarda halifelere yardımcı oldu. Nisan 654'te Halife Osman ile ayaklanmacılar arasında arabuluculuk yaptı; kısa bir süre sonra da tarafsızlığı seçti ve Hz. Osman'ı kuşatan ayaklanmacıların onu başlarına geçirme önerisini kabul etmedi.

Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra Medine'de duruma egemen olan ayaklanmacılar, Hz. Ali'yi halifeliği kabul etmeye çağırdılar. İsteksiz olmasına karşın Hz. Ali 24 Haziran 656'da halife olmayı kabul etti. Ama başta Hz. Muhammed'in karısı Hz. Ayşe olmak üzere Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıktılar ve onu güç durumda bırakmak için Hz. Osman'ın katillerini yargılamasını istediler. Hz. Ali onların bu isteğini reddetti. Öte yandan, eskiden beri Haşimi ailesine karşı olan Ümeyye ailesinden Suriye valisi Muaviye de Halife Osman'ın öcünü almayı üstlenerek katillerin cezalandırılması için kendisine teslim edilmelerini istedi ve Hz. Ali'nin halifeliğinin yasal olmadığını ileri sürdü. Hz. Ali'nin halife seçilmesinden 4 ay sonra Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr, Kûfe ve Basra'yı ele geçirmek amacıyla Mekke'den Irak'a hareket ettiler. Hz. Ali hazırlıklarını tamamlayarak onlardan önce Irak'a egemen olmak için oğlu Hasan'ı gönderdi. Daha önce davranan Hz. Ayşe ile Talha ve Zübeyr'in Basra'yı ele geçirmesi üzerine Hasan, Irak'ın ikinci önemli kenti olan Kûfe'ye geldi ve Hz. Ali adına Kûfe halkının desteğini kazandı. Hz. Ali, Kûfe'den sağladığı güçle Basra üzerine yürüdü. Bu arada Talha ve Zübeyr ile yapılan barış görüşmeleri sonuç vermeyince, iki Müslüman ordu arasında savaş başladı. Hz. Ali, Hz. Ayşe'nin bindiği deveden ötürü tarihte Cemel (Deve) Vakası(*) olarak bilinen ayaklanmayı bastırdı (Aralık 656). Talha ve Zübeyr bu olay sırasında öldüler.

Suriye dışında tüm İslam ülkelerinde halifeliğini kabul ettiren Hz. Ali, bir elçi göndererek Suriye valisi Muaviye'den kendisine biat etmesini istedi. Muaviye Hz. Ali'yi halife olarak tanımayacağını bildirdi. Bu gelişmeler iki taraf arasında savaşı kaçınılmaz kıldı. Sıffin Savaşı(*) olarak bilinen çarpışmalarda (Ağustos 657) Hz. Ali'nin üstünlük sağladığı bir sırada Amr bin As'ın(*) önerisi üzerine, Muaviye'nin askerleri Kuran'a uyduklarını, Kuran ne derse onu yapacaklarını söyleyerek mızraklarının uçlarına Kuran sayfaları takıp ileri doğru yürüdüler. Hz. Ali'nin askerlerini etkileyen ve savaşı yavaşlatan bu olaydan sonra hakeme başvurma konusunda anlaşmaya varıldı. Önceleri hakeme başvurmaya şiddetle karşı çıkan Hz. Ali sonunda, ordusu içinde yer alan ve sonradan Hariciler olarak adlandırılacak kesimin baskısıyla bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldı. Aynı kesim Hz. Ali adına Ebu Musa el-Eşari'yi, Muaviye de Amr bin As'ı hakem seçti. Aracılar Şubat 658'de Erzuh'ta toplandı. Amr bin As'ın etkisiyle Ebu Musa, Hz. Ali'yi görevden aldığını açıklayınca, Amr bin As da Muaviye'yi halife seçtiğini ilan etti. Hz. Ali her ne kadar bu sonucu kabul etmediyse de, Muaviye kendi birliklerince halife ilan edilmiş oldu.

Başlangıçta Hz. Ali'yi hakeme başvurmayı kabul etmeye zorlayanlar, daha sonra buna karşı çıkarak ordudan ayrıldılar. Hariciler(*) olarak anılan bu gruba karşı savaşmak zorunda kalan Hz. Ali, Nehrevan Savaşı'nda onları yendi (Temmuz 658). Bu arada Muaviye de saldırgan bir siyaset izliyordu. 660 sonuna gelindiğinde Hz. Ali, Mısır ve Hicaz'da denetimi yitirmişti. Kûfe'de öldürülenlerin öcünü almak isteyen Abdurrahman bin Mülcem adında bir Harici tarafından zehirli bir kılıçla vuruldu. İki gün sonra öldü ve Kûfe yakınlarına gömüldü.

Hz. Ali, Hz. Muhammed'in kendilerine cenneti müjdelediği on kişiden biridir (*bak.* aşere-i mübeşşere). Cesaret ve kahramanlığı ile tanınmış, bu nedenle de Esedullah (Allah'ın Arslanı) olarak anılmıştır. Murtaza, Haydar, Haydar-ı Kerrar, Şîr-i Yezdan, Şah-ı Merdan, Şah-ı Velayet, onun İslam edebiyatına da konu olan unvanlarından birkaçıdır.

Kuran, hadis ve fıkıh üzerinde derin bilgisi olan Hz. Ali, güçlü bir hitabet yeteneğine de sahipti. Hz. Ali'nin siyasal konuşmaları, vaazları, mektupları ve özdeyişleri Şerif Razi (ö. 1014) tarafından, daha sonra İbn Ebi'l-Hadid'in (ö. 1258) açıkladığı *Nehcü'l-Belâga* (1831) adlı kitapta toplandı. Şiirleri ise, *Divan-ı Ali* (1835) adlı yapıtta derlendi.

Hz. Ali, İslam dinini yayma çalışmaları yanında, İslam tarihinde bir düşüncenin, bir inancın da öncüsüdür. İslam ülkelerindeki tarikatların çoğu Hz. Ali'den kaynaklanır; soy kütükleri onunla başlatılır. Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbela Olayı'ndan(*) sonra Müslümanlar arasındaki ayrılıklar daha da derinleşti. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını isteyen, onu imam olarak kabul eden ilk Aleviler (Şia-i Ûla) arasında On İki İmamcılık (İsnaaşeriye) adıyla anılan bir akım oluştu. Bazı Alevi gruplar ise Hz. Ali'yi yalnız imam ve halife olarak tanımakla kalmayıp onu Tanrı düzeyine yücelttiler.

İbn Mussam'ın *Havarname* adlı yapıtında Behzad tarafından yapılmış, Hz. Ali'nin ejderha ve şeytanlarla savaşını gösteren minyatür
Tahran Dekoratif Sanatlar Müzesi, İran

Ali (BÜYÜK DERVİŞ) (d. İstanbul - ö. 1673, İstanbul), Şeyh Hamdullah okulunun en ünlü hattatı.

Yeniçeri ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa tarafından yetiştirildi; onun manevi evladı ya da azad edilmiş kölesi olduğu sanılmaktadır. Gençliğinde Yeniçeri Ocağı'nda çavuşluk yaptı. Daha sonra ocaktan ayrıldı ve yalnızca hattatlıkla uğraştı.

Derviş Ali, Osmanlı hattatlarının piri sayılan Şeyh Hamdullah'ın izleyicilerinden Halid Erzurumi'nin öğrencisi oldu. Aklâm-ı sitte(*) adı verilen altı çeşit yazıda hocasını aştı. Hat tarihiyle ilgili kaynaklar 1716'da ölen öbür Derviş Ali'den (Küçük) ayırmak için ondan Büyük Derviş Ali olarak söz eder. Ayrıca Şeyh Hamdullah kadar usta bir hattat olduğundan "şeyh-i sani" (ikinci şeyh) unvanıyla da anılır.

Hafız Osman'a hocalık etmiş olan Büyük Derviş Ali kırkı aşkın Kuran, sayısız en'am, dua kitabı, kıta ve murakka yazmıştır.

Ali (KÜÇÜK DERVİŞ) (d. İstanbul - ö. 1716, İstanbul), Hafız Osman okuluna bağlı hattat. Yaşamıyla ilgili çok az bilgi vardır. Babası Mevlevi tarikatındandı. Ambarcılıkla uğraştığından, oğlu Ali Ambarizade olarak da bilinir. Kaynakların Çelebioğlu (Alaca) Mescidi'nin imamı olduğunu bildirdikleri Ali aklâm-ı sitteyi(*) Ağakapılı İsmail bin Ali'den öğrendi. Hat tarihiyle ilgili kitaplarda Büyük Derviş Ali'den ayırmak için Küçük Derviş Ali, Derviş Aliyy-i Sani (İkinci Derviş Ali), bazen de İmam Derviş Ali lakabı ile anılır. Günümüze kalan yapıtlarının çoğu kıta ve murakka türündedir.

Ali (GELİBOLULU) *bak.* Mustafa Ali (GELİBOLULU)

Ali Alaeddin, KARABAŞ VELİ olarak da bilinir (d. Arapkir - ö. 1685, Gaylan, Kahire), Şabaniye tarikatına bağlı Karabaşiye kolunun kurucusu Osmanlı mutasavvıf.

Öğrenimini İstanbul'da tamamladı ve Şabaniye tarikatına girerek (1631) halifeliğe kadar yükseldi. 1674'te Üsküdar'daki Eski Valide Sultan Tekkesi şeyhi oldu. Bir Türkçe risalesinin "vahdet-i vücut" bölümünde "herkeste fındık kadar Tanrı vardır" sözü nedeniyle 1683'te Limni'ye sürüldü. Ekim 1685'te hacca giden Ali Alaeddin, dönerken yolda öldü.

Birçok risalesinin yanı sıra Muhyiddin Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem*'ine yazdığı *Kâşif-i Esrar-ı Füsûs* adlı bir şerhi vardır.

Ali-Allahiler *bak.* Ali-İlahiler

Ali Baba ve Kırk Haramiler, *Binbir Gece Masalları*'nın en çok sevilen birkaç masalından biri. İranlı yoksul bir oduncu olan Ali Baba ormanda gezerken, bir rastlantı sonucu, Kırk Haramilerin çaldıkları değerli eşyayı sakladıkları mağarayı görür. Haramilerin mağarayı açmak için söyledikleri "Açıl, susam açıl!" sözünü öğrenir ve onlar gittikten sonra içeri girer. Büyük bir hazine ile karşılaşan Ali Baba, bir miktar para ve değerli eşya alarak evine döner. Ali Baba'nın yaşamındaki değişme, varlıklı bir kişi olan kardeşi Kasım'ın dikkatini çeker. Mağaranın sırrını ve haramilerin büyülü sözünü kardeşinden öğrendikten sonra Kasım, varlıklı olmasına karşın açgözlü olduğundan, kendisi de bir şeyler almak üzere oraya gider. İçeri girip alacaklarını aldıktan sonra büyülü sözü unuttuğundan dışarı çıkamaz ve haramiler gelinceye değin orada kalır. Kasım'ı yakalayıp öldüren haramiler durumdan kuşkulanmaya başlarlar.

Ali Baba doğal bir ölüm görüntüsü vermek için kardeşinin cesedindeki yarayı bir ayakkabıcıya diktirir ve gömer. Haramiler ise iz sürerek Ali Baba'yı bulur; onu ve ailesini öldürmek için pek çok yola başvururlar. Ali Baba, Nurcihan adlı cariyenin yardımıyla haramilerden kurtulur. Çok akıllı bir kadın olan Nurcihan, Ali Baba'nın oğlu ile evlenir.

Ali Baba ve Kırk Haramiler masalı, kişilikleri birbirinin karşıtı olan iki kardeşin, akıllı ve becerikli bir cariyenin, her türlü kötülüğü yapabilecek nitelikteki haramilerin ve büyülü "Açıl, susam açıl" sözünün ön plana çıktığı, kötülerin ve açgözlülerin acı sona, iyilerinse mutluluğa ulaşmaları gibi, Doğu masallarında hemen her zaman rastlanan değişmez öğelerin bir arada bulunduğu ilginç bir metindir.

"Açıl, susam açıl" sözü *Binbir Gece Masalları*'nın yaygın olduğu bütün ülkelerde kalıplaşmış bir söz niteliği kazanarak, tüm engelleri aşmanın etkili bir anahtarı olarak görülmüştür.

Ali Batı Ayaklanması, Mondros Mütarekesi sonrasında Mardin'de çıkan aşiret ayaklanması (11 Mayıs - 18 Ağustos 1919). I. Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf güçleri, özellikle de İngilizler, bazı Osmanlı topraklarını işgal etmiş, bazı yörelerde ise ayrılıkçı güçleri Osmanlı Devleti aleyhine güçlendirmeye çalışarak, onlar aracılığıyla dolaylı etkinlik sağlamaya yönelmişlerdi. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiretlerle işbirliği kurmaya çalışıyor, bu aşiretleri merkezî yönetime karşı kışkırtıyorlardı. İngilizlerin bu politikayı uygulamak için kullandığı aşiretlerden biri Midyat, Cizre ve Nusaybin yöresinde etkin olan ve Mütareke sonrasının karışık ortamında bu etkinliğini daha da artıran Ali Batı'nın aşiretiydi. Ali Batı bir yandan İngilizlerle yakın ilişkiye girerken öte yandan da "İstanbul Hükümeti'nin Mardin'deki temsilcisi olduğu" propagandasıyla çevredeki aşiretleri kendi safına çekmeye çalışıyordu.

Ali Batı 11 Mayıs 1919'da yüz kadar silahlı adamıyla Nusaybin'e girdi. 5. Tümen'e bağlı birliklerin harekete geçmesi üzerine önce dağlık yörelere, silahlı çatışmalarda yenilince de Midyat yöresine çekildi. Tümene bağlı birlikler Ali Batı'yı sürekli izleyerek 4 Haziran'da Mekre yakınlarında bozguna uğrattılar. Buradan bir grup çeteciyle birlikte kaçmayı başaran Ali Batı bir süre daha etkinliğini sürdürdüyse de, ayaklanmacıların ileri gelenlerinin Medah'ta gizlendiğini haber alan 6. Piyade Alayı'na bağlı birlikler köye baskın düzenlediler. Çatışmada, başta Ali Batı olmak üzere, birçok ayaklanmacı öldürüldü.

Ali Bey (d. 1728, Abhazya, Kafkasya - ö. 8 Mayıs 1773, Salihiye yakınları, Mısır), Osmanlı egemenliği altındaki Mısır'ın Memlûk valisi. Osmanlı yönetimine son vermeye çalışmıştır.

Mısır yöneticisi Emir İbrahim Kethüda'ya armağan edilmiş Kafkasyalı bir köle olan Ali, efendisinin güvenini kazanarak azat edildi ve ardından beylik payesi aldı. Köleler edinerek bunları yüksek mevkilere yerleştirdi ve böylece konumunu güçlendirerek Kahire şeyhü'l-beledi (belediye başkanı) oldu. Birçok siyasi manevradan sonra fiilen Mısır'ın bağımsız yöneticisi haline geldi. Mekke'yi denetimi altına aldı ve Suriye'yi ele geçirdi. 1772'de ordu komutanının ihanetine uğrayan Ali Bey Suriye'ye kaçtı. Mısır'ı yeniden ele geçirmeye giriştiyse de yenilerek tutsak düştü. Savaşta aldığı yaralardan öldü.

Ali Bey (DİREKTÖR) (d. 1844, İstanbul - ö. 3 Şubat 1899), Osmanlı tiyatro ve mizah yazarı, devlet adamı. Özel hocalardan ders gören Ali Bey resmî görevine Bâbıâli Tercüme

Direktör Ali Bey
Nuri Akbayar Arşivi

Odası'nda başladı. Sıhhiye Meclisi üyeliği ve Karantina başkâtipliğinden (1873) sonra Varna mutasarrıflığı (1877-78) yaptı. 1885-88 arasında Düyun-ı Umumiye müfettişi olarak doğu vilayetleri, Irak ve Hindistan'ı kapsayan uzun bir gezi yaptı. 1894'te aynı idarenin direktörlüğüne getirildi ve ölümüne değin bu görevde kaldı. Takma adı buradan gelir.

Ali Bey, Teodor Kasap'ın çıkardığı *Diyojen* adlı mizah dergisinin kurucularından ve sevilen yazarlarındandı. Bir bölümü 1894'te *Tarik* gazetesinde yayımlanan *Lehçetü'l-Hukayık* (1897) adlı yapıtı Türk edebiyatının ilk mizah sözlüğüdür. *Diyojen*'in kapatıldığı dönemlerde mizah yazılarını *Tatar* ve *Hayâl* dergilerinde sürdürdü.

Tiyatroyla yakından ilgilenen Ali Bey Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nun Müzaheret Komitesi'nde Güllü Agop ve Namık Kemal'le birlikte yer aldı; telif ve uyarlama oyunlar yazdı; tiyatro oyuncularına fonetik ve diksiyon dersleri verdi. Yapıtlarını resmî görevleri yüzünden "Bir Zat" olarak imzalayan Ali Bey'in ünlü Molière uyarlamaları *Kokona Yanıyor yahut Madam Uykuda* (1870), *Tosun Ağa* (1870) ve *Ayyar Hamza*'dır (1871). Öbür yapıtları arasında telif oyunu *Geveze Berber* (1873), bir opera komik olan *Letafet* (1897-98), *Seyahat Jurnali* (1897) Paul de Kock'un romanından yaptığı çeviri *Evlenmek İster Adam* (1897) ve N. Hacieminoğlu'nun 1962'de derlediği *Seyyareler/Gezegenler* adlı mitolojik öyküsü sayılabilir.

Ali Bey (MİHALOĞLU) (ö. 1507?, Plevne), II. Mehmed (Fatih) ve II. Bayezid dönemlerinin ünlü Osmanlı akıncı beyi. Özellikle Rumeli'deki akınlarında büyük başarılar elde etmişti.

Bir akıncı ailesi olan Mihaloğullarından(*) Hızır Bey'in oğludur. Ali Bey bu aileden gelen en ünlü akıncı olmuştur. 1462'de II. Mehmed'in Eflâk seferinde akıncı kollarına komutanlarındandı. Fatih'in çadırına baskın düzenleyen Voyvoda III. Vlad Tepeş'in (Kazıklı Voyvoda) bu girişimini başarısızlığa uğrattı ve onu Erdel içlerine kadar izledi. 1463'te Fatih'in Bosna seferi akınlarını yönetti. Yayça Kalesi'ni kuşattı. Izvornik Kalesi'ni kuşatan Macar ordusunu üç bin kişilik akıncı kolu ile Semendire'de bozguna uğrattı. Fatih'in Akkoyunlu seferi öncesinde, Sivas subaşısı olarak Doğu Anadolu'da sınırları korumak ve düşman topraklarını yağmalamakla görevlendirildi (1472). 1473'te Otlukbeli Savaşı'na katıldı. 1474'te yeniden Rumeli'ye gönderildi. Aynı yıl 7 bin kişilik büyük bir akıncı kolu ile Macaristan'a girdi. Petervaradin'e kadar ilerledi. 1475 ve 1476'da II. Mehmed'in Boğdan seferi öncesinde Macaristan'a akınlar düzenledi. 1477'de Arnavutluk seferi akınlarına komutanlık etti, ordu gelinceye değin İşkodra'yı kuşatmada tuttu. Ardından Dalmaçya kıyılarındaki Venedik kale ve iskelelerini vurdu. 1485'te kardeşi İskender'le Osmanlı tarihindeki akınların en büyüğü ve kanlısı sayılan Boğdan akınını yönetti. Prens István Báthory'nin komutasında Macarlardan ve müttefiklerinden oluşan orduyu, Brodfeld Meydan Savaşı'nda yenmeyi başardı. 1492 Laibach akını dönüşünde bir Alman ordusuyla karşılaştı ve on bin ölü, yedi bin tutsak verdi. Ali Bey'in bu savaşta tutsak düştüğü ve öldürüldüğü de söylenir. Osmanlı kaynaklarına göre sonraki yıllarda Semendire sancak beyliği yapmış, Lehistan ve Rusya içlerine akınlar düzenlemiştir.

Ali bin Abbas el-Mecusi, Batı'da HALY ABBAS olarak da bilinir (ö. 10. yy), yazdığı tıp kitabı modern tıbbın başlangıcı sayılan, 18. yüzyıla değin Batı'da ve Doğu'da kaynak olarak kullanılan Arap hekim. Aslen Horasanlıdır. Ateşe tapan bir aileden geldiği için Mecusi sanıyla anılır. Döneminin ünlü hekimlerinden biri olan Ali bin Abbas el-Mecusi, Büveyhî hükümdarı Adudud'd-Devle'nin (936-983) sarayında görevliydi. Onun adına yazdığı *Kâmilü's-Sınâatü'l-Tıbbiye* ya da kısaca *Kitâbü'l-Meliki* olarak bilinen Arapça tıp kitabı, 11. yüzyılda Constantinus Africanus tarafından *Liber Regius* adıyla Latinceye, 14. yüzyılda da Aydınoğlu Umur Bey'in girişimiyle *Kamilü's-Sınâatü'l-Tıbbiye Tercümesi* adıyla Türkçeye çevrildi. 1877'de, Arapça olarak Kahire'de de basılan yapıtın bazı bölümleri Almanca ve Fransızcaya da çevrilmiştir. İki cilt olarak düzenlenen *Kâmilü's-Sınâatü'l-Tıbbiye*'nin her cildi on makaleden oluşur. Birinci ciltte anatomi, fizyoloji, hastalıkların sebepleri ve belirtileri gibi kuramsal bilgiler yer alır. İkinci ciltte ise hijyen, kozmetik, çeşitli organlardaki hastalıkların tedavileri, dağlama, iğdiş etme, cerrahlık, kırık, çıkık ve öbür ortopedik hastalıklar anlatılır.

Ali bin Büveyh *bak.* İmadü'd-Devle

Ali bin İsa, ISA BİN ALİ, Batı'da HALY JESU olarak da bilinir (ö. 11. yy), göz anatomisi

ve göz hastalıkları üzerine çalışmalarıyla tanınan ünlü Arap hekim.

Ali bin İsa'nın yaşamı konusundaki bilgiler çelişkilidir. 1020-30 arasında Ebü'l-Ferec bin Tayyib'in öğrencisi olduğu ve Bağdat'ta hekimlik yaptığı bilinmektedir. Eksiksiz olarak günümüze ulaşan *Tezkiretü'l-Kehhalin* adlı kitabı, tıp tarihçilerince göz hekimliği dalında Arapça yazılan en eski ve en kapsamlı yapıt sayılır. Önce İbranice ve Latinceye, sonraları Almanca ve Fransızcaya çevrilerek yayımlanan bu yapıt, modern tıp çağından önce yüzyıllar boyu temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

Tezkiretü'l-Kehhalin üç kitaptan oluşur. Birinci kitapta göz anatomisi ve fizyolojisi, ikinci kitapta göz kapakları, gözyaşı bezleri gibi gözün dış bölümlerinin hastalık ve tedavileri anlatılır. Üçüncü kitapta ise, göz içi hastalıklar ve tedavilerine yer verilir. Yaklaşık 130 göz hastalığı ile 143 basit ilacın alfabetik olarak sıralandığı yapıtta ayrıca, genel sağlık bilgileri de yer alır.

Ali bin Yahya Sofi (ö.15. yy), II. Mehmed (Fatih) döneminin (1451-81) en ünlü hattatlarından. Celi sülüs yazının ilk büyük ustası sayılır.

Edirneli hattat Yahya Sofi'nin oğlu ve öğrencisidir. Kaynaklar onun her tür yazıda usta olduğunu yazarlarsa da günümüze ulaşan yapıtları celi sülüs tarzındadır. Müsenna yazıda da usta olduğunu gösteren bir yazısı Topkapı Sarayı'nda, Bâb-ı Hümayun'un Ayasofya tarafında bulunmaktadır. Fatih Camisi'nin kapı üstü yazıtı da onundur. Ali de babası gibi Sofi lakabıyla ünlenmiştir.

Ali Cafer Kümbeti, Kayseri'de, 1439 tarihini taşıyan sekizgen gövdeli kümbet. Girişinde bulunan eyvanla döneminin ilginç örnekleri arasında yer alır. Ölünün gömülduğü oturtmalık (mumyalık) bölümü zeminden 2,40 m yüksekte olduğu halde tek katlı bir yapıdır. Penceresi ve hava deliği bulunmayan, içi toprakla doldurulmuş bu bölümün yüksek tutulması, işlevsellikten çok estetik kaygısındandır.

Ali Cemal (BEYRUTLU) (d. 1881, Beyrut - ö. 1941, İstanbul), deniz resimleri ile tanınan Türk ressam.

1901'de Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. 1901-06 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi Resim Bölümü'nde okudu. 1910'da Eyüp

Beyrutlu Ali Cemal
Prof. Adnan Çoker Arşivi

Ortaokulu'na resim öğretmeni olarak atandı. Uzun süre *Akşam* gazetesinde ressamlık yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulan Şişli'deki atölyede bir grup sanatçıyla birlikte savaş resimleri yaptı. Deniz resimlerinin yanı sıra doğalcı anlayışla yapılmış portre, figür ve ölüdoğa çalışmaları da vardır. Ankara'da asker ressamlar sergisinde yer alan bir deniz tablosu Harbiye Nezareti tarafından 1918'de Viyana'da açılan Osmanlı Ressamları Sergisi'ne gönderilmiştir.

Ali Cemali Efendi (ZENBİLLİ) tam adı ALAEDDİN ALİ BİN AHMED BİN MUHAMMED EL-CEMALİ (d. Amasya - ö. 1526, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı. II. Bayezid, I. Selim

Ali Cemali Efendi'den bir fetva örneği

(Yavuz) ve I. Süleyman (Kanuni) dönemlerinde 23 yıl şeyhülislamlık yapmış, halkın mektup ve dilekçelerini, evinin penceresinden sarkıttığı zenbille alıp yanıtlaması nedeniyle Zenbilli Ali Efendi adıyla anılmıştır.

Karaman, İstanbul ve Bursa'da öğrenim gördü. Bursa'da Hüsamzade Musliniddin'den ders aldı. Edirne'de ve İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. II. Bayezid döneminde şeyhülislamlığa atandı (Şubat 1503); ayrıca Bayezid Medresesi müderrisliğiyle görevlendirildi. Şeyhülislamların Bayezid Medresesi müderrisi olmaları daha sonra gelenek haline geldi. I. Selim döneminde etkisi ve ünü arttı. 1516'da Mısır seferi için istenen fetvayı verdi. Hazine memurlarından yüz elli kişinin öldürülmesi için I. Selim'in verdiği emri duyunca Divan-ı Hümayun'a çağrılmadan girdi ve bu kişilerin öldürülmelerinin şeriata uygun olmadığını söyleyerek olayı önledi. I. Süleyman döneminde de görevini sürdüren Ali Cemali Efendi, 1522'de Rodos seferine katıldı ve fetihten sonra padişahın isteği üzerine Rodos'ta ilk kez imamlık ve hatiplik yaptı. Ali Cemali Efendi döneminde şeyhülislamlık, kazaskerlik ve vezirliğe üstün tutulmuştur.

Ali Cemali Efendi'nin *Risâle fi Hakkı'l-deverân* adlı yapıtı ünlüdür. Yapıtında kimi ulemanın karşı olduğu tasavvuftaki sema ve deveranı savunmuştur. Ayrıca *Muhtaratü'l-Fetava* ve *Edebü'l-Evsiye* adlı yapıtlarıyla II. Bayezid için yazdığı, ahlakla ilgili bir risalesi de vardır.

Ali Efe (YÖRÜK) (d. 1893, Yenipazar, Aydın - ö. 1953, Nazilli), Milli Mücadele'ye katkılarıyla tanınan Aydınlı efe. Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesinden sonra kurulan Kuva-yı Milliye çetelerinin önde gelen adlarındandır.

Sarı Tekeli Yörük aşiretindendi. I. Dünya Savaşı sırasında cepheye gönderilmek üzere askere alındı, ama İzmir'de birliğinden kaçarak, Aydın yöresinde zeybeklik yapan Alanyalı Molla Ahmet çetesine katıldı. (Zeybekler, merkezi devletin zayıflamasına bağlı olarak ortaya çıkan, özellikle de Aydın yöresinde etkili olan bir tür eşkıya grubu üyesiydi.) Mondros Mütarekesi'nden sonra bağışlanarak köyüne dönen Yörük Ali Efe, bir cinayet soruşturması nedeniyle gene dağa çıktı. Yunan işgali sonrasında, Çine'de bulunan 57. Tümen'in önde gelen subayları yerel bir direniş örgütü oluşturmaya çalışırlarken, yörenin en etkili adı olan Yörük Ali Efe'nin çetesinden yararlandılar. Yörük Ali Efe çetesi yörenin ilk ulusal birliğiydi. Yunan birliklerine karşı verilen ilk silahlı baskınlar ve vur-kaç eylemleri onun tarafından gerçekleştirildi. Bu çete 16 Haziran 1919'da Kuva-yı Milliye'nin Yunan birliklerine karşı kazandığı ilk zafer olan Malgaç baskınını gerçekleştirdi. Ardından Yunanlıların boşalttığı Nazilli'ye girdi. Yörük Ali Efe'yi örnek alan bir çok zeybek işgale karşı direnişe katıldı. Aydın'ın 19 Haziran 1919'da Yunanlılardan geçici olarak geri alınışı onun önderliğindeki bir harekâtla gerçekleştirildi.

Aydın'ın Yunanlılarca ikinci kez işgalinden sonra Kuva-yı Milliye'nin Köşk Cephesi'nin oluşturulmasına katıldı. 16 Ağustos 1920'de, Hacı Şükrü Bey'le birlikte Kuva-yı Milliye'nin ilk toplu saldırısı olan Üçyol

Yörük Ali Efe
Türk Tarih Kurumu Arşivi

Savaşı'nı yönetti. Köşk Cephesi'nin kurulma çalışmaları sırasında Demirci Mehmet Efe'yle aralarında anlaşmazlık çıktı. Ali Efe daha sonra düzenli ordu birliklerine katıldı; miralay albayı rütbesi aldı.

Aydın'ın kurtarılmasına büyük katkısı olan Yörük Ali Efe kurtuluştan sonra çetesini dağıtarak köyüne çekildi. Sonradan Yörük soyadını aldı. Kurtuluşun simgesi haline gelen Ali Efe türkülere konu olmuştur.

Ali Efendi (BASİRETÇİ) (d. 1838, İstanbul - ö. 1912, İstanbul), Osmanlı gazetecisi. Enderun'da öğrenim gördü. 1870'te *Basiret*(*) gazetesini yayımlamaya başladı. Bu nedenle Basiretçi Ali Efendi adıyla tanındı. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'nda gazetesinde Almanları desteklediğinden Berlin'e çağrıldı ve kendisine yeni sistem bir baskı makinesi armağan edildi. Bu makine gazetenin boyutlarını büyütmesine ve bazı yenilikler yapmasına olanak verdi. 1874'te *Kahkaha* adlı bir mizah dergisi yayımladı. Ali Suavi'nin Çırağan Olayı'ndan bir gün önce *Basiret*'te yayımladığı mektubu nedeniyle tutuklanarak gazetesi kapatıldı; beş buçuk ay tutuklu kaldıktan sonra Kudüs'e sürüldü (1878). Birkaç yıl sonra, gazete çıkarmaması koşuluyla İstanbul'a dönmesine izin verildi. Suriye ve Anadolu'nun bazı kazalarında kaymakamlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'a dönerek *Basiret*'i yeniden çıkardıysa da çok kısa bir süre sürdürebildi. Yayın yaşamını ve çağının önemli olaylarını anlattığı *İstanbul'da Yarım Asırlık Vakayı-i Mühimme* (1909; yb *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, 1976) adlı bir yapıtı vardır.

Ali Efendi (ÇATALCALI) (d. 1631, Çatalca - ö. 19 Nisan 1692, Edirne), Osmanlı Devleti'nin 43. şeyhülislamı. Fetvalarının toplandığı *Fetavâ-yı Ali Efendi* adlı yapıtı uzun

Çatalcalı Ali Efendi'den bir fetva örneği

yıllar medreselerde kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi'nin yanında öğrenim gördü. 1669'da Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine ordu kadısı olarak katıldı. Sefer dönüşü Selanik, ardından da Mısır kadılığına getirildi. 1670-74 arasında Rumeli kazaskerliği yaptı. Şubat 1674'te şeyhülislamlığa atandı. Bu dönemde savaşlarda Osmanlı Devleti'nin uğradığı yenilgilerin IV. Mehmed'in savaş sırasında av peşinde koşmasına bağlanması ve Ali Efendi'nin padişahı bu konuda uyarmaması, ulema arasında Ali Efendi'ye karşı tepkiye yol açtı. 1686'da Budin'in yitirilmesi üzerine IV. Mehmed, kendisine danışmak için Ali Efendi'yi saraya çağırdı. Ama Ali Efendi ulemanın kendisine karşı olduğunu öne sürerek bu çağrıya uymadı. Bunun üzerine 1686'da görevden alınarak önce Rodos'a, ardından da Bursa'ya sürgüne gönderildi. 1692'de Padişah II. Ahmed tarafından ikinci kez şeyhülislamlığa getirildiyse de göreve başladıktan 40 gün sonra öldü.

Verdiği fetvalar Kefeli Salih Efendi tarafından *Fetavâ-yı Ali Efendi* (1893-94, 2 cilt) adıyla derlenmiştir.

Ali Efendi (KINALIZADE) (d. 1510, Isparta - ö. 1572, Edirne), Osmanlı ahlak ve siyaset felsefecisi.

II. Mehmed'in (Fatih) hocalarından Kadı Emrullah Efendi'nin oğludur. Dedesi Abdülkadir Hamidi sakalına kına yaktığından soyundan gelenler Kınalızade sanıyla anılmıştır. Ünlü ulema ailesi Kınalızadelerden olan Ali Efendi, İstanbul'da medrese öğrenimi gördükten sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Süleymaniye Medresesi'nde sahn müderrisliğine getirildikten sonra ilk kez 50 akçe yevmiye ile müderrislik yapanlardan biri oldu. Şam, Kahire, Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1571'de Anadolu kazaskerliğine getirildi.

Kınalızade Ali Efendi, fıkıh, tefsir ve hadis alanlarında birçok yapıt verdi. Bunların büyük bir bölümü haşiye (açıklama), talikat (haşiyenin herhangi bir bölümünün açıklaması) ve şerhtir. Ali Efendi'nin en ünlü yapıtı 1564'te Şam kadısı iken yazdığı *Ahlâk-ı Alâi*'dir (1833). İlk Türkçe ahlak ve siyaset felsefesi kitabı olan *Ahlâk-ı Alâi*'de İslam düşünürleri Nasireddin Tusi, Celâleddin Devvani ve Hüseyin Vaiz'in etkisi görülür. Ali Efendi bu arada kendine özgü, ilginç görüşler de ortaya koymuş, evrenin oluşumu ve hareketi, devlet yönetimi, aile gibi konulara değinmiştir. Ali Efendi'nin bu yapıtını Aristoteles'in ahlak felsefesinin etkisinde yazdığı yönündeki görüş oldukça tartışmalıdır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin Ali Efendi'nin yapıtlarından çıkarılmış özetler okullarda okutulmuştur.

Ali Efendi (PAŞMAKÇIZADE) (d. Nisan 1638, İstanbul - ö. 12 Şubat 1712, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı. Medrese öğrenimi gördü. Çeşitli medreselerde müderrislik ettikten sonra 1688'de Kudüs, ardından Edirne kadılığına getirildi. 1690'da "nakibü'l-eşraf"(*) oldu. 1703'te Edirne Olayı(*) sırasında, ayaklanmacılar tarafından şeyhülislam seçildi. Ama bu seçimi kabul etmedi ve durumu Edirne'de bulunan Padişah II. Mustafa'ya bildirdi. Ayaklanmacılar bu kez eski şeyhülislam Mehmed Efendi'yi aynı göreve getirdiler. Duruma el koyan II. Mustafa, Ali Efendi'nin şeyhülislamlığını onaylayarak İstanbul'a buyruk yolladı. Ama ayaklanmacılar Mehmed Efendi'yi şeyhülislamlığa getirdiklerinden, Ali Efendi göreve başlayamadı.

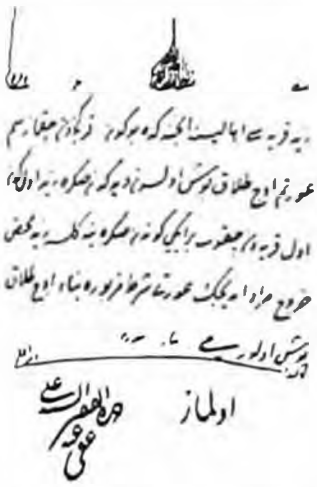

Paşmakçızade Ali Efendi'den bir fetva örneği

Ocak 1704'te III. Ahmed tarafından ikinci kez şeyhülislamlığa getirildi. Bu görevi sırasında ilmiyenin uyması gereken kuralları yeniden düzenledi. III. Ahmed'in güvenini kazandıysa da, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kışkırtmaları sonucu görevden alınarak Sinop'a sürüldü (1707). Dört yıl sürgünde kaldıktan sonra affedildi. 1710'da üçüncü kez şeyhülislamlığa atandı ve ölene değin görevde kaldı. Fetvaları *Fetavâ* adlı kitapta toplandı. Oğlu Paşmakçızade Abdullah Efendi de şeyhülislam olmuştur.

Ali Efendi (TAMBURI) (d. 1836, Midilli - ö. 1890, İzmir), lirik beste ve semaileriyle tanınan besteci. Yedi yaşında hafız oldu. İlk gençliğinde İstanbul'a geldi, medrese öğrenimi gördü. 1862'de sınavla saray müezzinliğine getirildi, padişahın ikinci imamlığına kadar yükseldi. 1885'te İzmir'e yerleşti. Bir ara Manisa'da yaşadı.

Latif Ağa ve Kanuni Rıza Efendi'den usul, makam ve repertuvar, Küçük Osman Bey'den tambur öğrendi. Geleneksel tambur çalış tarzının son büyük temsilcilerindendi; aynı zamanda üslup sahibi bir hanendeydi. Günümüze ulaşabilen 123 yapıtının büyük çoğunluğunu oluşturan sözlü yapıtlarında Sadullah Ağa, Zekâi Dede ve Hacı Arif Bey'in üslupları birleşmiştir. "Dil-harab-ı aşkının sensin sebep berbadıma" (segah, devrihindi), "Senden bilirim yok bana bir faide ey gül" (hüseyni, yürüksemai) bugün de sık sık seslendirilen şarkılarıdır. Dördü peşrev, üçü saz semaisi olmak üzere toplam yedi saz eserinde Tamburi Büyük Osman Bey'in etkisi sezilir. "Suzidil Peşrevi", Türk çalgı müziğinin en seçkin parçalarından biridir. Suzidil makamındaki sözlü yapıtları bestecilik yeteneğini yansıtan başyapıtlardır.

Ali Ekber Han (d. 14 Nisan 1922, Şippur, Bengal, Hindistan), Hint müziğini Batılı dinleyicilere tanıtan besteci ve sarod(*) virtüözü. Müziği, Hint müziğinin Hindustani geleneğinden kaynaklanır.

Babası üstat Alaeddin Han tarafından yetiştirilen Ali Ekber 14 yaşında müzik icra etmeye başladı ve çok geçmeden Codhpur mihracesinin saray müzisyenliğine getirildi. 1955'te kemancı Yehudi Menuhin tarafından New York'a davet edildi; bu tarihten sonra Batı'da sık sık konserler veren Ali Ekber'e çoğu kez, kayınbiraderi besteci ve sitarcı Ravi Shankar eşlik etti. Ali Ekber Han birçok film müziği bestelemiştir; bunlar arasında özellikle "The Music Room" (Müzik Odası) ve "Hungry Stones" (Aç Taşlar) ünlüdür. Sanatçı ayrıca birçok *ragu*'nın(*) da yaratıcısıdır. Kalkuta'da (1956) ve California'daki Marin County'de (1967) müzik okulları açmıştır.

Ali Ekber Hitai (16. yy), 16. yüzyıl Çin sarayı üzerine ayrıntılı bilgiler veren Osmanlı gezgin. 1500'lerin başında Çin'e gitti, özellikle kuzeydeki Hitay bölgesini dolaştı. İstanbul'a döndükten sonra 1516'da yazdığı *Hitayname*'yi önce I. Selim'e (Yavuz), onun ölümünün ardından I. Süleyman'a (Kanuni) sundu. Yapıt, Çin hükümdarının sarayında hizmet eden Müslümanların, Ming hanedanı döneminde Çin devlet yönetiminde etkin olduğunu sergiler. Çin-Moğol savaşlarını ekonomik nedenlerle açıklar. Farsça yazılmış *Hitayname*, III. Murad döneminde (1574-95) kısaltılarak Türkçe'ye çevrilmiş, 1853'te *Kanunname-i Çin ü Hitay* adıyla yayımlanmıştır.

Ali Emiri (d. 1857, Diyarbakır - ö. 23 Ocak 1924, İstanbul), tarihçi, yazır ve kütüphaneci. Millet Kütüphanesi'nin(*) kurucusudur.

Mardin'de öğrenim gördü. 1879'da Abidin Paşa'nın sır kâtibi oldu. Aşar müdürü olarak çalışmaya başladığı maliyede, defterdarlık ve müfettişliğe kadar yükseldi. Anadolu ve Rumeli'de 29 yıl sürdürdüğü devlet görevlerinden sonra 1908'de emekli oldu. Daha sonra, görev yaptığı vilayetlerden topladığı ve aralarında *Divanü Lugati't-Türk*'ün bulunduğu binlerce yazma ve basma kitapla uğraştı.

Şiirle de ilgilenen Ali Emiri, padişahların şiirlerini topladığı *Vecahiru'l-Mülûk*'un ancak bir fasikülünü yayımlayabildi (1911). Diyarbakır'ın ünlülerini anlattığı *Mir'atü'l-Fevaid fi Ahval-i Udeba ve Fuzela-i Amid*'in de yalnızca şairlere ilişkin bir cildini (*Tezkire-i Şuara-yı Amid*, 1912) basabildi. Millî Tetebbular Encümeni, Tasnif-i Vesaik Encümeni, Osmanlı Tarih Encümeni, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni gibi kurullarda görev aldı. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nın yayımını (31 Mart 1918 - 31 Aralık 1922) 31 sayı sürdürdü. Ayrıca, *Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi* (1918) adlı bir kitap ve üç *Divan* yayımladı.

Görev yaptığı yerlerde topladığı, satın aldığı, tek nüsha olanları elle yazarak çoğalttığı yaklaşık 15 bin kitapla padişah yazıları, tuğraları ve divanlarından oluşan zengin bir koleksiyonu, Fatih'te Feyzullah Efendi Medresesi'nde kendi kurduğu Millet Kütüphanesi'ne vakfetti.

Ali Hacı bin Raca Amhad, Raca (d. y. 1809, Penyengat, Riau - ö. y. 1870, Riau,

Doğu Hint Adaları). Bugi-Malaya prensi, tarihçi ve bilim adamı. 19. yüzyıl ortalarında Malaya edebiyatında bir yenilenme hareketine öncülük etmiştir.

Ünlü Bugi önderi Raca Hacı'nın torunuydu. Doğum yeri olan Riau-Lingga Takımadaları, Johor Krallığı'nın tümüyle Hollanda egemenliği altına girmesinden önce, Malakka Yarımadası dışında krallığa ait son bölgeydi. Raca Ali, genç yaşta Batavia'ya (bugün Cakarta) yaptığı görev gezisinde ve Mekke hac yolculuğunda babasına eşlik etti. Otuz iki yaşında, Malaya sultanının Lingga'daki naiplerinden biri oldu.

Raca Ali, aynı zamanda bir din bilgini ve edebiyat araştırmacısıydı. Riau'yu Malaya'nın sanat ve kültür merkezi haline getirmek için büyük çaba gösterdi. Yapıtları arasında, kralın görevlerini anlatan *Mukaddeme fi İntizam* (1857; Düzene Giriş), Malay dilinin kullanımına ilişkin bir sözlük, *Kitab Pengetahuan Bahasa* (y. 1869; Dilbilim Kitabı) ve tarihsel bir inceleme olan *Silsile Melayu Dan Bugis* (1865; Malaya Ve Bugi Soy İncelemesi) gibi eğitici kitaplar sayılabilir. Tarih bilgisine en büyük katkısı, babası tarafından başlatılan ve kendisinin yeniden yazıp genişlettiği *Tuhfetü'n-Nefis* (1866; Değerli Armağan) adlı kitabıdır. Bu yapıt günümüzde de, Malakka Yarımadası, Borneo ve Sumatra tarihleri açısından eşsiz bir kaynaktır.

Ali Haydar Bey (d. 1802, İstanbul - ö. 28 Haziran 1870, İstanbul), nestalik yazıda tanınmış Osmanlı hattat. Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın torunudur. Medrese öğrenimi gördü. 1851'de Filibe, 1855'te Mekke, 1862'de İstanbul kadılığı payelerini aldı. 1868'de fiilen İstanbul kadısı oldu. Resmi görevleri dışında yazıyla da uğraşarak Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'den icazet aldı. Celi nestalik yazıda ün kazandı. Dolmabahçe ve Ortaköy camilerinin yazıları, Selimiye Kışlası'nın ana kapısı üstündeki yazı onundur. Bir levhası da Bayezid Camisi'ndedir.

Ali Herevi, MIR ALI HEREVI olarak da bilinir (d. Herat - ö. 1544, Buhara), nestalik yazıda usta Türk asıllı İranlı hattat. Gençliğinde Herat'ta kâtiplik yaptı. Nestalik yazıyı Zeyneddin Mahmud adlı bir hattattan öğrendi. Sonra Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın dikkatini çekerek onun saray hattatı oldu. Bu nedenle, yazdığı kitap ve levhaları "Ali sultani" ve "kâtibü's-sultani" biçiminde imzalamaya başladı. Özbekler 1523'te Herat'ı ele geçirince birçok sanatçıyla birlikte Ali Herevi'yi de Buhara'ya götürdüler. Burada da önemli yapıtlar veren Ali Herevi'nin özellikle Topkapı Sarayı'nda ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde yapıtları vardır.

Âli İktisat Meclisi, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ekonomi politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunmak üzere 1927'de kurulan danışma organı. Ekonomi alanında dönemin korporatist yönelimli kurumlaşma girişimlerinden biri olmuş, devletle özel kesim arasında iletişim kanalı olarak işlev görmüştür.

25 Haziran 1927'de kurulan meclisin resmi açılışı 4 Aralık 1928'de yapıldı. 24 üyeden oluşuyordu; onursal başkanı başbakan, ikinci başkanı iktisat bakanıydı. On iki üyesi, ticaret ve sanayi odaları ile öteki meslek kuruluşlarınca belirlenen Âli İktisat Meclisi'nde işçiler temsil edilmiyordu. Meclis daha çok temel ekonomik konularda araştırmalar yapmakla yetindi. Haziran 1929'da, Âli İktisat Meclisi'nden, ödemeler dengesi açığının kapatılması için ithal ikamesi olanaklarını araştırmak, sanayileşmenin hızlandırılmasına yönelik önerileri getirmek üzere "Türkiye'nin İktisadi Programı" konulu bir rapor hazırlaması istendi. Bu amaçla ülkenin çeşitli bölgelerinde araştırmalar yapıldı. Daha sonra bu görevi İktisat Bakanlığı üstlenerek "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor"u (Mart 1930) hazırladı.

Türkiye'nin ilk kapsamlı ödemeler bilançosu Âli İktisat Meclisi'nce hazırlandı. Meclis'in, madenler hakkında 1933'te hazırladığı rapor, ülkenin ekonomik kaynaklarının nasıl değerlendirileceği üzerinde duruyor, devletçilik politikasını ana çizgileriyle dile getiriyordu. Meclis 1935'te kapatıldı.

Ali-İlahiler, ALI-ALLAHILER, ALIYULLAHILER olarak da bilinir. Hz. Ali'nin Tanrı olduğuna ya da Tanrı'nın ona hulul ettiğine inananlar. Hz. Ali'nin Tanrı olduğu inancını ilk ortaya atanın Abdullah bin Seb'a olduğu, hatta bu inancını onun yüzüne karşı söylediği, bunun üzerine Hz. Ali tarafından sürgün edildiği yolundaki söylentiler tarihlerde yer alır. Ama bu konudaki bilgiler, Abdullah bin Seb'a'nın gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusunda bile kuşkuya yol açacak kadar çelişkilidir. Bu nedenle Hz. Ali'nin Tanrı olduğu inancının hangi tarihte ve kimlerce ileri sürüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bu inanç, sonradan, İslam dışı inanç ve öğelerin etkileriyle ortaya çıkan çeşitli Galiye(*) fırkalarının oluşmasına yol açmıştır.

Âli Kapı, Isfahan'da Safevi dönemi (1502-1736) sarayı. Büyük olasılıkla 1598'de, I. Abbas'ın (Büyük) Isfahan'ı merkez edinmesinden sonra yapılmıştır. Saraya kentin ortasındaki 512 m x 159 m boyutlarındaki Meydan-ı Şah'ın batı kenarındaki taçkapıdan geçilir. Meydan-ı Şah doğu kenarındaki taçkapıyla Lütfullah Camisi'ne, kuzeydekiyle Kayseriye Çarşısı'na, güneydekiyle de Mescid-i Şah'a(*) açılır. Saray zarif kitlesi ile meydana egemen bir konumdadır. Taşkın, sivri kemerli taçkapı, kubbeli bir dehlizle bahçelere açılır. Girişin sağında ve solunda birer salon katı, bunların üstünde de yaklaşık 10 m yüksekliğinde tek bir kabul ve tören salonu vardır. Salonun meydana bakan cephesinde Tâlâr adı verilen geniş bir balkon bulunur. Tâlâr'ın düz ahşap çatısını 18 tane yüksek ve zarif ahşap sütun taşır. Sarayın iç mekân süslemelerinde özellikle tavanlarda, yer yer de duvarlarda boyalı bezemeler yaygındır. Geometrik ve bitkisel örgelerle yazıya yer verilen bu bezemeler arasında gerçekçi bir üslupla betimlenmiş geyik sürüsü, tilki, tavus, güvercin ve bülbül gibi hayvan ve kuş figürlerine de rastlanır. Şah ve maiyetindekiler meydanda yapılan bayram şenliklerini buradan izlerdi. Saray bahçesi içine serpiştirilen çeşitli köşkler içinde en ünlüsü Çihil Sütun'dur(*).

Ali Kemal (d. 1869, İstanbul - ö. 6 Kasım 1922, İzmit), gazeteci, yazar ve siyaset adamı. Basın ve siyaset yaşamındaki kavgalarıyla ünlüdür.

1886'da Mekteb-i Mülkiye'de öğrenciyken Paris'e, oradan da Cenevre'ye gitti. İstanbul'a döndükten sonra, 1889'da siyasal eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle Halep'e sürüldü. 1895'te oradan Paris'e kaçtı. Paris'ten *İkdam* gazetesine yazılar gönderdi. Aynı yıl Paris Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirdi. Jön Türkler arasına katıldı. 1899'da *İkdam* gazetesine gönderdiği yazıları içeren üç cilthk *Paris Musahabeleri* adlı yapıtı yayımlandı. Jön Türkler'le II. Abdülhamid arasında uzlaşma sağlanınca, Brüksel sefareti kâtipliğine atandı. 1900'de Mısır'a gitti; çiftçilik ve gazetecilikle uğraştı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'a döndü. Başyazarı olduğu *İkdam*'da İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştiriler yayımladı. 1909'da, 31 Mart Olayı'ndan sonra yeniden Avrupa'ya kaçtı. Temmuz 1912'de İttihat ve Terakki'nin gerilemesi, Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazam olması üzerine İstanbul'a döndü. *Peyam* gazetesini yayımladı. Ancak bu gazete muhalif tutumu nedeniyle bir süre sonra kapatıldı. İttihat ve Terakki'nin 1913'te iktidarı ele geçirmesi üzerine yine yurt dışında yaşamak zorunda kaldı. Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girdi. 1919'da Damat Ferid Paşa kabinesinde önce maarif, sonra dahiliye nazırı oldu. Bir süre sonra nazırlıktan ayrıldı. Bu dönemde *Peyam* gazetesini *Sabah* gazetesiyle birleştirerek *Peyam-ı Sabah* adıyla yayımladı. Gazetesinde, ittihatçılığın devamı olarak gördüğü Kuva-yı Milliye'ye ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıktı. Savaşın kazanılmasından sonra İstanbul'da tutuklandı; yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edildi. 1913 ve 1919'da gazetesinde tefrika edilen anıları ölümünden sonra oğlu emekli büyükelçi Zeki Kuneralp tarafından *Ömrüm* (1985) adıyla yayımlandı.

Ali Kemal
Nur Akbayar Arşivi

Ali Koş, Güneybatı İran'da, Güney Zagroslar'daki Deh Luran bölgesinde eski yerleşme. İÖ 7000-5700 arasını kapsayan Ali Koş üç evreli bir yerleşme alanıdır. Bus Mordes adı verilen birinci evre (İÖ y. 7000 - y. 6500) akeramik (çanak çömleksiz) Neolitik Çağa girer. Bu dönemde dikdörtgen planlı küçük kulübelerde oturan halk temelde avcılıkla geçiniyor, ayrıca iki sıralı arpa ve emmer (gernik) buğdayı yetiştiriyordu. Mikrolit denen minik aletler yaygındı. Buluntular arasında birkaç taş kapı ile pişmemiş topraktan keçi figürinleri vardır. Ali Koş olarak tanımlanan ikinci evre de (İÖ y. 6500 - y. 6000) akeramik Neolitik Çağ içinde yer alır. Bu evrede evler çok odalı ve daha büyük, duvarları sıvalı ve kırmızı boyalıydı; yerleşmeler de daha kalıcıydı. Avlanma amacıyla çeşitli aletler yapılmış, orak bıçak kullanılmıştı. Hasır sepet işçiliği yaygındı. Buluntular arasında kireçtaşından bir tepsi ve düz dıplı kâseler vardır. Muhammed Cafer olarak anılan üçüncü evre (İÖ y. 6000 - y. 5700) çanak çömlekliydi. İkiden çok katlı, aşıboyasıyla boyalı evler Çatalhöyük'tekileri anımsatır. Bu evlerde, ilk kez yapılan çanak çömlekten başka, çok sayıda kil figürin de vardır.

Ali Koş, toplayıcılıktan üreticiliğe geçişi yansıtması bakımından önem taşır. Burada yabanıl bitkilerin yerini giderek evcil buğday ve arpanın aldığını, avlanan yabanıl hayvanlardan başka evcil koyun ve keçinin

de ekonomide giderek önem kazandığını izleme olanağı vardır.

Ali Kuşçu, asıl adı ALI ALAEDDİN (d. Semerkant - ö. 18 Aralık 1474, İstanbul), Türk astronomi ve matematik bilgini. Arap diliyle ilgili yapıtlarıyla da ünlüdür.

Babası Mehmed Bey, Timurlu hükümdarı Uluğ Bey'in doğancısıydı. Bu nedenle Kuşçu olarak anılan Ali Alaeddin, Semerkand'da gördüğü ilk öğreniminden sonra, Kadızade-i Rumi ile Uluğ Bey'den matematik ve

Ali Kuşçu II. Mehmed'e (Fatih) bir yapıtını sunarken Alta Yapım

astronomi dersleri aldı. Sonra gizlice gittiği Kirman'da öğrenimini tamamladı. Semerkant'a dönünce, Ay'ın evrelerini anlatan *Risâle-i Hallü'l-Eşkâli'l-Kamer* adlı ilk yapıtını, kaçışını bağışlatmak için Uluğ Bey'e sundu. Uluğ Bey de Ali Kuşçu'yu Semerkant'taki ünlü gözlemevinin başına getirdi. *Zic-i Uluğ Bey* adıyla bilinen büyük yıldız kataloğu, Ali Kuşçu ile Uluğ Bey'in o dönemdeki ortak çalışmalarının ürünü sayılır.

Uluğ Bey'in öldürülmesi (1449) üzerine Tebriz'e giderek Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığındı ve barış görüşmelerinde elçilik göreviyle İstanbul'a gönderildi. Ali Kuşçu'yu saygıyla karşılayan II. Mehmed (Fatih), Ayasofya Medresesi'nde ders vermesini önerdi. Elçilik görevini tamamlamak üzere Tebriz'e gidip geldikten sonra İstanbul'a yerleşen Ali Kuşçu, Ayasofya Medresesi'nde Molla Sarı Lütfü, Kivameddin Kasım ve Sinaneddin Yusuf gibi öğrenciler yetiştirdi. Onun gelişiyle İstanbul medreselerinde astronomi öğretimi canlılık kazandı.

Fen bilimlerinin yanı sıra kelam, hadis, tefsir, Arapça dilbilgisi ve sözdizimi gibi konularda da yazıları olan Ali Kuşçu'nun en önemli yapıtı, *Zic-i Uluğ Bey Şerhi*'dir. Farsça yazdığı bu açıklamada, *Zic*'in düzenlendiği dönemdeki en ileri kuramsal matematik bilgilerini verir. Bir başka önemli astronomi yapıtı, 1457'de Farsça yazdığı *Risâle fi'l-Hey'e*'dir. Önsöz ve iki makaleden oluşan bu yapıta, gökcisimlerinin Yer'den uzaklıklarına ilişkin bilgiler içeren üçüncü bir makale ekleyerek *Risâletü'l-Fethiyye* adıyla Arapçaya çevirdi. Semerkant'ta Farsça yazdığı *Risâle fi'l-Hisab*'ı da *Risaletü'l-Muhammediye* adıyla Arapçaya çevirerek II. Mehmed'e (Fatih) sundu. Nasireddin Tusi'nin İslam felsefesine ilişkin *Tecridü'l-Kelam* adlı yapıtına bir şerh yazdı. Bu kitap, medrese öğrencileri arasında daha çok *Şerh-i Cedid* (ös 1884) olarak bilinirdi. Arapça dilbilgisine ilişkin *Unkudü'z-Zevahir* de, önemli incelemeleri arasında sayılır.

Ali Mahir Paşa *bak* Mahir Paşa

Ali Meşhedi, SULTAN ALI MEŞHEDİ olarak da bilinir (ö. 1520, Meşhed), nestalik yazıdaki ustalığıyla tanınan İranlı hattat.

Küçük yaşta yetim kalınca annesi tarafından yetiştirildi. Meşhed'de bir süre medrese öğrenimi gördükten sonra hat sanatına yöneldi. Hocası Ezher-i Tebrizi'yi de aşarak büyük ün kazandı. Sanat koruyucusu Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara onu Herat'a çağırdı. Ali Meşhedi burada saray kitaplığında çalıştı. Herat'ta tanıştığı Ali Şir Nevaî'nin yapıtları onun kaleminden çıkmıştır. İranlı şair Câmi'nin kitaplarını da yazıya döktü. Sarayda çalışmaya başladıktan sonra "kâtib-i sultani" unvanıyla anıldı. Özbeklerin Herat'ı alması üzerine Meşhed'e döndü ve orada öldü.

Nestalik yazının kurallarını açıklayan manzum bir risalesi de bulunan Ali Meşhedi'nin hat sanatıyla ilgili yapıtlarının büyük bölümünü yazıtlar, kitaplar, kıtalar ve murakkalar(*) oluşturur. İstanbul kitaplıklarında da yazılarından örneklere rastlanır.

Ali Münşî (BURSALI), HEKİM ALI olarak da tanınır (ö. y. 1750, İstanbul), çeşitli hastalıklar konusunda kitaplar yazarak yabancı dillerden çeviriler yapan hekim.

Bursa'da medrese öğrenimi gördü ve Yıldırım Bayezid Darüşşifası hekimlerinden Ömer Şifai Dede'den tıp dersleri aldı. Daha sonra müderrislik yaptı. İstanbul'da, hekimlikteki becerisiyle kısa sürede ünlenerek hassa hekimi oldu; Galatasaray Hastalar Dairesi başhekimliğine getirildi. Doğu ve Batı dillerini bilen Ali Münşî, Darü's-saade Ağası Beşir Ağa adına *Cerrahname*'yi yazdı. Bileşik ilaçların formülleri ile tarifelerini alfabetik olarak verdiği *Bidayetü'l-Mübtedi* (1731) adlı yapıtı, tıp tarihinde, madensularının şifalı özelliklerinden söz etmesi bakımından önemlidir. Alman hekim Adrian von Mynsicht'ten çevirdiği *Tercüme-i Akrabazin* ya da *Kitab-ı Minsicht Tercümesi* adlı yapıtı, bir kodekstir. Alman hekim Michael Ettmüller'den de kristal kimyası üzerine *Kurazatü'l-Kimya* adıyla bir çeviri yapan Ali Münşî'nin, *Risale-i Padzehir* ve *Risale-i Fevaid-i Narçil-i Bahri* adlarında iki küçük yapıtı daha vardır. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya ithaf ettiği *Tuhfe-i Aliyye* ya da *Risâle-i Hassiyyet-i Kınakına*'da, sıtma ilacı olarak kullanılan kınakına bitkisinin özellikleri anlatılır. Kusturucu olan altın kökünün, tedavide yararlanılan özelliklerini anlattığı *İpecacuantha Risalesi* bu konuda yazılmış ilk monografidir.

Ali Naki, tam adı ALI BİN MUHAMMED NAKIYYİ'L-NADI (d. 829, Suryâ, Medine - ö. 868, Samara, Bağdat), Şiilikte, On İki İmam'ın onuncusu.

Hz. Ali'nin torunlarından dokuzuncu imam Muhammed bin Ali Taki'nin oğludur. Annesi Ümmü'l-Fazl'dır. Gençliğini Medine'de babasının yanında geçirdi. Onun ölümünden sonra imam oldu. Medine'deki etkisi gittikçe artınca, halife olmayı amaçladığı ve evinde silah bulundurduğu ihbarı üzerine bir gece evi basılıp arandı. İhbarın asılsızlığı anlaşıldıktan sonra Abbasi halifesi Mütevekkil tarafından Bağdat'a çağrıldı ve gözaltında tutulmak üzere Samarra'da oturmak zorunda bırakıldı. Ölünceye değin burada kaldı.

Âli Paşa, tam adı MEHMED EMİN ALİ PAŞA (d. 5 Mart 1815, İstanbul - ö. 7 Eylül 1871, İstanbul), Islahat Fermanı'nı yürürlüğe koyan Osmanlı sadrazamı.

Babası Mısır Çarşısı aktarlarındandı. Geçimini sağlamak için çalışmak zorunda olduğundan düzenli bir eğitim göremedi. Kişisel çabalarıyla kendini yetiştirmeye çalıştı. 1830'da Divan-ı Hümayun kalemine kâtip olarak girdi. Burada Âli mahlasını aldı. Kalemde resmi yazışma usullerini kavradı. 1833'te Tanzimat dönemi devlet adamlarının yetişmesinde önemli işlevi olan Tercüme Odası'na atandı ve orada Fransızca öğrendi. 1835'te resmî görevli olarak gittiği Viyana'da 1,5 yıl kalarak Fransızcasını ilerletti. 1837'de Divan-ı Hümayun tercümanı oldu. 1838'de Londra elçiliğine atanan, zamanın etkin kişilerinden Mustafa Reşid Paşa'nın yanında görev aldı ve onun güvenini kazandı. 1839'da Abdülmecid'in tahta çıkması üzerine Mustafa Reşid Paşa'yla birlikte İstanbul'a döndü. 1840'ta hariciye müsteşar vekili, 1841'de Londra elçisi oldu. 1844'te yurda dönünce önemli bir danışma organı olan Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandı. 1846'da Mustafa Reşid Paşa sadrazam olunca hariciye nazırlığına getirildi. Vezirlik rütbesini bu sırada aldı. 1848'de Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılması üzerine o da nazırlıktan çekildi, ama kısa süre sonra Mustafa Reşid Paşa'yla birlikte yeniden göreve döndü. Osmanlı topraklarına sığınan Macar milliyetçilerini geri vermeyi reddetmesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da saygınlık kazanmasını sağladı.

1852'de Mustafa Reşid Paşa azledilince, önce bu görevi kabul etmek istememesine karşın, onun yerine sadrazamlığa getirildi. Bu görevi sırasında Mustafa Reşid Paşa'yla da arası açıldı ve aynı yıl azledildi. 1853'te İzmir, 1854'te Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine, ardından da Meclis-i Âli-i Tanzimat başkanlığına getirildi. Aynı yıl, Mustafa Reşid Paşa'nın yeniden sadrazamlığa getirilmesiyle Ali Paşa üçüncü kez hariciye nazırı oldu. 1855'te Mustafa Reşid Paşa'nın yerine yeniden sadrazamlığa getirildi. Bir buçuk yıl süren bu görevi sırasında, Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil ettı ve Paris Antlaşması'nı imzaladı (30 Mart 1856). Konferans boyunca kapitülasyonların kaldırılması için çalıştıysa da sonuç alamadı. Konferans sürerken, antlaşmanın bir an önce imzalanması için Islahat Fermanı'nı yayımlattı (18 Şubat 1856). Böylece Mustafa Reşid Paşa'nın kendisine karşı saldırıya geçmesi için de bir fırsat yaratmış oldu. Sadrazamlıktan azledildi, yerine Mustafa Reşid Paşa geçti. 1857'de hariciye nazırı, 1858'de de Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü üzerine üçüncü kez sadrazam oldu. Kırım Savaşı'nın yol açtığı mali bunalıma çare olarak sarayın harcamalarını kısmaya kalkışınca 1859'da azledildi. 1859-61 arasında, hariciye nazırlığının yanı sıra çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra, Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla dördüncü kez sadrazam oldu. Kısa süre sonra azledildi, yerine Fuad Paşa getirildi. Ali Paşa da

Ali Paşa
Türk Tarih Kurumu Arşivi

hariciye nazırı oldu. 1867'de beşinci kez sadrazamlığa atandı ve ölümüne değin bu görevde kaldı.

Bu dönemde Sırbistan ve Girit sorunlarıyla uğraştı. Osmanlıların Sırbistan'daki son müstahkem mevkilerini ve Belgrad kalelerini Sırplara bırakarak geçici bir barış sağladı. Girit Sorunu'nu çözmek için 1868'de Girit'e gitti. Adada genel af ilan etti; dış müdahaleyi ve ayaklanmayı önlemek amacıyla özerk yerel kurumlar oluşturdu, vergileri azalttı. Her iki sorunda da ödün yoluna başvurması muhaliflerince sert bir biçimde eleştirildi. 1869'da Fuad Paşa'nın ölümü üzerine hariciye nazırlığını da üstlenince gücü doruğa ulaştı; kendisine yöneltilen diktatörlük suçlamaları daha da yoğunlaştı. Mısır valisi İsmail Paşa'nın daha özerk olabilmek için başvurduğu girişimlere karşı çıktı. Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kuruluşunu önlemeye çalıştı. 17 Ocak 1871'de toplanan Londra Konferansı'nda, Rusya'yla olası bir savaşı önlemek amacıyla 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ilişkin maddelerinin değiştirilmesini kabul etti. Aynı yıl içinde ölümüyle Bâbıâli'nin güçlü dönemi kapanmış oldu; sarayın etkinliği yeniden arttı.

Âli Paşa, Mustafa Reşid ve Fuad paşalarla birlikte Tanzimat dönemine damgasını vuran üç devlet adamı arasında belki de en usta politikacıydı. Bâbıâli'nin üstünlüğünü korumak ve sağlamlaştırmak için farklı güçleri (saray, yabancı elçilikler, ulema, vb) birbirine karşı kullanmayı başardı. Kendi gücünü sınırlayacağı için temsili kurumların gelişmesine karşı çıktı, basın ve muhalefet üzerinde baskı uyguladı. Basını susturmak amacıyla ünlü 1867 Âli Kararnamesi'ni çıkardı. Onun döneminde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar hareketi, Âli Paşa'nın otokratik yönetimini de hedef alıyordu.

Mustafa Reşid Paşa ile onun koruyuculuğu altında yetişen Âli Paşa arasında bir sürtüşme doğduysa da iki devlet adamı arasında köklü bir görüş ayrılığı olduğu söylenemez. Âli Paşa da Mustafa Reşid Paşa gibi reformcuydu. Yönetimi sırasında bütün devlet kurumları Batı kuruluşları örnek alınarak yeniden düzenlendi; ordunun modernleştirilmesine ve güçlendirilmesine çalışıldı; yeni tıp okulları ve Darülfünun ikinci kez açıldı (1870); ilk ticaret odaları kuruldu; merkezi yönetim taşra karşısında güçlendirildi; yönetimde bürokratik kurumlaşma geliştirildi.

Dış politikada Âli Paşa'nın asıl kaygısı, Avrupalı büyük devletlerin artan nüfuzu ve yayılma politikası karşısında Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmekti. Bu amaçla büyük devletler arasındaki çelişkilerden yararlanmaya çalıştı. Dünya konjonktürü, daha çok İngiliz ya da Fransız politikasının yanında yer almasına yol açtı. Hıristiyan azınlıkların haklarını genişletmeye yönelik kararları, bu dış politika çerçevesinde değerlendirilebilir.

Ali Paşa (ÇANDARLI) (ö. 19 Aralık 1406, Ankara), Çandarlı ailesinden Osmanlı sadrazamı.

Kara Halil Paşa'nın oğluydu. Babasının vezirliği sırasında kazasker oldu; 1381'de vezirliğe yükseldi. I. Murad'ın Karaman seferine komutan olarak katıldı. Karamanlıların yenildiği Konya Savaşı'nda (1387) büyük başarı gösteren Kara Timurtaş Paşa vezirlik rütbesiyle ödüllendirilince, Ali Paşa'ya da sadrazam unvanı verildi. 1388'de Balkan seferine çıkan Ali Paşa, Pravadı, Şumnu, Tırnova, Silistre, Rusçuk ve Nigbolu kalelerini ele geçirdi. I. Kosova Savaşı'nda (1389) ölen I. Murad'ın yerine I. Bayezid'in (Yıldırım) tahta çıkmasında etkili oldu ve sadrazamlığını onun döneminde de sürdürdü.

Ali Paşa, İstanbul kuşatmalarına (1391-1402) da katıldı. Haçlı ordusunun Nigbolu'da bozguna uğramasından (1396) sonra Bizans yönetimi barış önerince, İstanbul'da bir Müslüman-Türk mahallesi kurulması, bir cami yaptırılması ve bir kadı görevlendirilmesi koşullarıyla İmparator VII. Ioannes'le anlaştı. Doğu Anadolu'da başgösteren Timur tehlikesi karşısında saldırı yerine savunma önerisini I. Bayezid kabul etmedi. Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402) yenilgisinden sonra Süleyman Çelebi'yle Edirne'ye gitti, onu padişah ilan etti ve ölünceye değin Süleyman Çelebi'nin veziri olarak kaldı. Fetret Devri'ndeki saltanat kavgaları sırasında Osmanlı Devleti'ni toparlamaya çalışarak, kendi ölümüne kadar, Süleyman Çelebi'nin öbür şehzadelere karşı üstünlük sağlamasında önemli rol oynadı.

Ali Paşa, kadıların dava ücretlerini belirli ilkelere bağlayan bir yasa hazırlamış, vergi ve yönetim alanlarında düzenlemeler yapmış, vezirlikle komutanlık görevlerini birleştirmiştir.

Ali Paşa (ÇORLULU) (d. 1669/70, Çorlu - ö. Aralık 1711, Midilli), Osmanlı sadrazamı. Askeri ve mali alanlarda yeni düzenlemeler yapmıştır.

Enderun'da yetişti. II. Mustafa'nın güvenini kazanarak silahdar oldu (1700). Bu görevi sırasında, saray protokolüne ilişkin bir yönetmelik hazırladı. Ama silahdarlığın yetkilerini genişletince, Sadrazam Rami Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi, vezirlik rütbesi verip görünüşte onu yücelterek Enderun'dan uzaklaştırdılar

Çorlulu Ali Paşa, J.B. Vanmour, 1714
İletişim Yayınevi Arşivi

(1703). Önce sadaret kaymakamlığına, III. Ahmed'in tahta çıkmasından sonra da Halep beylerbeyliğine atandı. Ama İstanbul'da kubbealtı veziri olarak kaldı. 1704'te Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa tarafından Trablusşam beylerbeyliğine atanan Ali Paşa, sadrazam görevden uzaklaştırılınca gene kubbealtı veziri olarak İstanbul'a döndü ve rikâb-ı hümayun kaymakamı oldu. 3 Mayıs 1706'da da, III. Ahmed tarafından Baltacı Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi.

Mali alanda yeni düzenlemelere giderek saray harcamalarını kısıtladı; asker ocaklarında denetim kurmaya ve disiplin sağlamaya çalıştı. Orduyu ve donanmayı güçlendirici önlemler alırken, dış siyasette de barışı korumaya özen gösterdi. Ama Poltava'da Ruslara yenilerek Osmanlı topraklarına sığınan İsveç kralı XII. Karl'ı (Demirbaş Şarl) Rusya'ya karşı desteklemesi üzerine 16 Haziran 1710'da sadrazamlıktan alınarak Midilli'ye sürgüne gönderildi. 1711'de burada idam edildi.

Silahdarlığı Enderun âmirliğine dönüştüren Ali Paşa İstanbul'da Çarşıkapı'da bir cami ile bir külliye (*bak.* Çorlulu Ali Paşa Külliyesi) ve Tersane önünde bir başka cami, Çorlu'da da bir okul yaptırmıştır.

Ali Paşa (HADIM) (d. Drozgometva, Saraybosna - ö. Temmuz/Ağustos 1511, Gökçay), Osmanlı sadrazamı (1501-03, 1506-11). Osmanlılarda vezirliğe yükselen ilk hadım devlet adamı ve savaşta ölen ilk sadrazamdır.

Enderun'da yetişti. Babüssaade ağasıyken II. Bayezid'in tahta çıkmasıyla Karaman beylerbeyliğine atandı (1481). 1482'de, Karamanlılara ve Cem Sultan'ın kuvvetlerine karşı Konya'yı savundu ve Semendirek sancakbeyliğine getirildi. 1484'te atandığı Rumeli beylerbeyliği sırasında, Eflak'taki başarılı savaşlarından dolayı kendisine vezirlik rütbesi verildi (1486). Memlûklerle yapılan savaşlara (1485-91) katılarak Anavarza, Küre, Nemrun, Melvane, Payas ve Sis kalelerini ele geçirdi. Ama orduda bir bozulmanın başgöstermesi üzerine Konya Ereğlisi'ne çekildi (Ağustos 1489). 1500'de, Navarin ile Koron'u ele geçiren Osmanlı ordusuna komuta etti ve Mora beylerbeyliğine atandı. 1501'de Mesih Paşa'dan sonra sadrazam oldu; 1503'te bu görevden alındı. Üç yıl sonra ikinci kez sadrazamlığa getirildi ve Anadolu'daki Şahkulu Baba Tekeli Ayaklanması'nı bastırdı (Temmuz/Ağustos 1511), ama Gökçay (Kayseri-Sivas arasında) yöresinde ayaklanmacılarla girdiği çatışmada yaralanarak öldü.

Ali Paşa, ikinci sadrazamlığı sırasında, 1509 depreminde büyük hasar gören İstanbul'un imarına katkıda bulundu. Atik Ali Paşa Külliyesi'ni (1496), kentin yollarını ve çeşmelerini yaptırdı. Hora Manastırı'nı (Kariye) camiye çevirtti.

Ali Paşa (HEKİMOĞLU) (d. 4 Haziran 1689, İstanbul - ö. 14 Ağustos 1758, Kütahya), I. Mahmud ve III. Osman dönemlerinde görev yapmış Osmanlı sadrazamı.

Venedikli dönme Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğluydu. III. Ahmed'in Hassa Ordusu'nda görev aldı. 1713'te Zile voyvodalığına, 1719'da beylerbeyi rütbesiyle Türkmen ağalığına atandı. 1722'de Adana beylerbeyi oldu, yöredeki aşiretlerin ayaklanmasını bastırdı. 1724'te Halep beylerbeyliğine atandı. Köprülüzade Abdullah Paşa'nın doğu seferine katıldı, Tebriz'in alınmasına katkıda bulundu. 1725'te vezirliğe yükseltildi, hemen ardından Anadolu beylerbeyi oldu. 1726'da şark serdarlığına ve Tebriz muhafızlığına getirildi. Ama adamlarının reayaya sert davrandığı gerekçesiyle, 1728'de bu görevlerinden alınarak sırasıyla Şehrizor ve Sivas beylerbeyliklerine atandı. 1729'da Diyarbakır beylerbeyi, 1730'da yeniden şark serdarı oldu. 1731'de III. Tahmasb'ı Kuzican'da yenerek Hemedan, Urmiye ve Tebriz'i geri aldı. Tebriz'de bir süre kalarak, yakılıp yıkılan kentin onarımıyla uğraştı. 1732'de İstanbul'a çağrıldı ve sadrazamlığa atandı. İran savaşlarındaki başarısızlık üzerine 1735'te azledilerek Midilli'ye sürüldü. Bir yıl sonra Bosna beylerbeyi oldu; Avusturya saldırılarına karşı başarıyla direndi. 4 Ağustos 1737'de Banyaluka surları önünde Mareşal Hildburghausen'i yendi. Belgrad Kalesi ile öteki stratejik noktaların ve sınır kalelerinin onarımı için üç yıl sınır boyunda kaldı. 1739'da Osmanlı-Avusturya görüşmelerinde Osmanlı heyetinin başkanlığını yaptı. 1740'ta Kölemen beylerini sindirmek amacıyla Mısır beylerbeyliğine atandı.

Mısır'da düzeni sağladıktan sonra, 1741'de Anadolu beylerbeyliğine, ertesi yıl da ikinci kez sadrazamlığa getirildi. 1743'te azledilerek gene Midilli'ye sürüldü. 1744-45'te Bosna ve Halep beylerbeyliklerinde bulunduktan sonra 1745'te Anadolu beylerbeyi oldu. Şark serdarı olarak İran cephesine gitti. 1746'da Nadir Şah'la antlaşma imzaladı. 1746'da Bosna beylerbeyliğine, 1751'de Trabzon beylerbeyliğine atandı; 1754'te yeniden Anadolu beylerbeyi oldu. 1755'te 53 gün süreyle üçüncü kez sadrazam oldu, görevden alınınca önce Kıbrıs'a sürüldü, sonra bağışlanarak Mısır beylerbeyliğine atandı. 1756'da Anadolu beylerbeyi iken Kütahya'da uşakları tarafından zehirlenerek öldürüldü.

Ali Paşa şiirleri ve besteleriyle de tanınır. Ünlü bir şair ve devlet adamı olan Koca Ragıb Paşa'yı o yetiştirmiştir.

Ali Paşa (KUŞADALI) *bak.* Mehmed Ali Paşa (KUŞADALI)

Ali Paşa (SILAHDAR) (d. 1667, Sölöz, İznik - ö. 5 Ağustos 1716, Petervaradin), Osmanlı sadrazamı (1713-16). Karlofça Antlaşması'yla (1699) Venediklilere bırakılan Mora'yı yeniden Osmanlı topraklarına katmıştır.

Kethüda Hacı Hüseyin Ağa'nın oğluydu. Enderun'da yetişti. II. Mustafa döneminde (1695-1703) sır kâtipliği yaptı. 1703'ten sonra sırasıyla rikâbdar, çuhadar ve silahdar oldu. 1709'da vezirliğe yükseldi ve III. Ahmed'in beş yaşındaki kızı Fatma Sultan'la evlendi. Daha sonra ikinci vezirliğe ve rikâb-ı hümayun kaymakamlığına getirildi, yönetimde etkinliği gitgide arttı. Kendisini öldürmek isteyen Hoca İbrahim Paşa'nın idam edilmesi üzerine de sadrazam oldu (1713).

İlk iş olarak Ruslarla bir saldırmazlık antlaşması (24 Haziran 1713) imzaladı. Anadolu ve Rumeli'deki karışıklıkları gidermeye çalıştı; başkaldıran beylerbeylerini sindirdi. Osmanlılara sığındıktan sonra Dimetoka'da oturan İsveç kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) ülkesine dönmesini sağlayarak Lehistan'la barış imzaladı ve 1714'te Venedik'e savaş açtı. Amacı, Karlofça Antlaşması'yla yitirilen Dalmaçya kıyılarını geri almaktı. Ali Paşa komutasındaki ordu ile Kaptanıderya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın komuta ettiği donanma Mora, Korinthos ve İsfendil'i ele geçirdi (1715). Bu sırada, Venedik'le ittifak kuran Avusturya da Osmanlılara savaş ilan etti. 1716'da Avusturya cephesine geçen Ali Paşa, Petervaradin'de Prens Eugen komutasındaki Avusturya ordusu karşısında bozguna uğrayan orduyu yüreklendirmek için öne atıldığı sırada vurularak öldü (*bak.* Varadin Savaşı).

İstanbul, Sölöz ve Keşan'da cami ve çeşmeler yaptıran Ali Paşa, şiir ve astronomiye ilgi duymuş, değerli bir kitap koleksiyonu oluşturmuştur.

Ali Paşa (TEPEDELENLİ) (d. 1744, Tepedelen - ö. 24 Ocak 1822, Yanya), Osmanlı veziri. Balkan Yarımadasının güneyini görece özerk bir biçimde yönetmiş ve bağımsız bir devlet kurmaya çalışmıştır.

Tepedelen âyanından Veli Paşa'nın oğluydu. Gençliği çete savaşları içinde geçti. 1784'te Delvine, 1785'te Yanya mutasarrıflığına atandı, ardından Tırhala mutasarrıflığına ve derbendler başbuğluğuna getirildi. Avusturya cephesindeki savaşlara katıldı, Sırbistan'daki ayaklanmaları bastırdı. Başına buyruk davranışları ve bölgede kendi egemenliğini kurma girişimlerinden dolayı, bu dönemden başlayarak merkezle ilişkileri bozulmaya yüz tuttu. Ama savaşlarda ve ayaklanmaların bastırılmasında onun gücünden yararlanılmak istendiğinden bu tür girişimlerine bir süre göz yumuldu. O da yakınlarını bölgede önemli görevlere getirtti. Ali Paşa ailesi, gitgide, Yanya ve Mora bölgesinde egemenlik kurmuş bir tür hanedan durumuna geldi.

1791'de Ruslara karşı Maçin Savaşı'na katıldı. 1790'lar boyunca Rumeli'deki ayaklanmaları bastırdı, 1800'de Yanya civarında savaşçı bir kavim olan Sulyotları sindirdi. 1798'de I. Napoléon'un Mısır'a saldırısı üzerine çıkan savaşta, Preveze yakınlarında Fransızları yendi, Preveze'yi ve Voniça'yı aldı. Bunun üzerine III. Selim tarafından vezirlikle ödüllendirildi. 1802'de, dağlardaki eşkıyayı bastırmakla görevlendirilirken

Tepedelenli Ali Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

aynı zamanda Rumeli beylerbeyliğine de atandı. Rumeli âyanının aleyhine dönmesi üzerine, 1803'te beylerbeylikten alındı. Buna karşın bölgedeki gücünü artırmaya devam etti; 1807'de oğlu Mora beylerbeyliğine atandı, kendisi de Tırhala mutasarrıflığı ve derbendler başbuğluğunu yeniden aldı.

Bölgede iyice özerkleşen Ali Paşa, ordusunu güçlendirdi, bir hükümdar gibi yaşamaya başladı, yabancı devletlerle kendi adına ilişkiler kurdu. Bazen Fransa, bazen İngiltere'yle olumlu ilişkileri oldu. Arnavutluk'a egemen olmak için Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı ve öbür yerel beyleri tasfiye etti. Arnavutluk'ta art arda Toskalık'ı, Geganlık'ı, Drac'ı, Tiran'ı, Ohri'yi, Elbasan'ı ele geçirdi. Ali Paşa'ya bağlı kuvvetler 1809-10'da Osmanlı-Rus Savaşı'nda yararlıklar gösterdi. İstanbul Ali Paşa'nın güçlenmesine tepki duymakla birlikte, Yunanlılar arasındaki kaynaşma nedeniyle onu bir güvence olarak da görüyordu. Ama II. Mahmud'un merkeziyetçiliği güçlendirme politikası, padişah üzerinde etkili olan Halet Efendi'nin Ali Paşa'ya karşı özel düşmanlığı, uyguladığı vergi toplama ve cezalandırma usullerinin sertliği, Mart 1820'de asi ilan edilerek görevlerinden alınmasına yol açtı. Ali Paşa bir yandan affını isterken, öbür yandan savunma için kuvvetlerini hazırlamaya başladı. Mora, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan'da isyanlar çıkartmaya çalıştı, ayaklanma hazırlığı içindeki Yunanlılarla ilişki kurdu. Üzerine Hurşid Ahmed Paşa komutasında bir ordu gönderildi. Bir süre sonra idamı için ferman çıkartıldı. Osmanlı ordusu karşısında yenilgiye uğrayan Ali Paşa, Yanya'ya çekildi. İki yıl süren kuşatma sonucunda Yanya düştü. İdam edilmeyeceği sözü verilince Pandeleimon Manastırı'na çekildi, ama bu söze karşın öldürtüldü.

Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışma, o sıralarda patlak veren Mora ayaklanmasını kolaylaştırmıştır.

Ali Paşa Evi, Anadolu Türk ev mimarisinin Kütahya'daki özgün örneklerinden biri. Bugün de ayakta olan yapı üç katlıdır. Sokak cephesinde bulunan çeşmenin üstündeki 1739 tarihi, evin de bu dönemde yapıldığını gösterir. Sokaktan eve girildiğinde, iki kat yüksekliğinde giriş avlusu ile karşılaşılır. Aynı avlu öbür taraftan bahçeye açılır. Ayrıca bu katta samanlık, ahır ve depo ile bahçe duvarına bitişik hela bulunur. Asma katta ise sokağa bakan günlük oda ile bu odaya açılan silahlık ve gusülhane yer alır. Zemin kattan ulaşan merdivenin bulunduğu asma katın hayatı(*) bahçeye ve giriş avlusuna bakar. Birinci katta geniş bir cepheyle sokağa doğru çıkması olan bir başoda vardır. Bu oda yükseklik olarak da öbürlerinden farklıdır. İki kat yüksekliğindeki başodaya açılan ikinci silahlık odasının üzerinde küçük bir oda daha bulunur. Bu katın hayatı ise bütün cephesiyle bahçeye açılır. Başodadaki çıkmanın iki yanındaki pencerelerden sokağın iki yönünü de görme olanağı vardır. Bu odadaki tavan süslemesi de mekâna verilen önemi gösterir.

Ali Rıza, tam adı EBÜ'L-HASAN İBN MÛSA İBN CAFER ALİ ER-RIZA (d. 765/768 - ö. 818, Tûs), Şiilikte, On İki İmam'ın sekizincisi. Yedinci imam Musa Kâzım'ın oğludur. 817'ye değin dindarlığı ve din konusundaki bilgisi ile adını duyuran Ali Rıza, bu tarihte, Şiiler ile Sünni çoğunluk arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya çalışan Abbasi halifesi Memun (hd 813-833) tarafından halef olarak atandı. Bu atama çeşitli tepkilere yol açtı. Şiiler arasında da tam olarak onaylanmadı. Memun'un başkenti Bağdat'tan Merv'e taşınması ve başka bazı uygulamaları nedeniyle, zaten tedirgin olan Irak bu kez halifeye başkaldırdı. Memun yavaş yavaş tutumunu değiştirdi. Saraydan bir kurul Merv'den Bağdat'a doğru yola çıktı, ama Ali Rıza yolda, Tûs kentinde, kısa süren bir hastalık sonucu öldü. Şii tarihçiler onun, büyük bir olasılıkla halife tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne inanırlar. Tûs'taki türbesi (meşhed) bir ziyaret yeri olmuş ve İran'daki Meşhed kentine adını vermiştir. Şiiler tarafından Ali Rıza'ya atfedilen çok sayıda keramet vardır.

Ali Rıza (HOCA) (d. 1864, Üsküdar, İstanbul - ö. 1935, İstanbul), Türk manzara ressamı. Asker ressamlar adıyla anılan grubun üçüncü kuşak temsilcilerindendir.

Süvari binbaşısı Mehmed Rüşdi Bey'in oğludur. Bazı kaynaklar doğum tarihini 1858 olarak gösterir. Doğum yerinden

"Hoca Ali Rıza", Feyhaman Duran'ın bir çalışması
İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi

hareketle "Üsküdarlı Ali Rıza", öğretmenliğinden ötürü de "Hoca Ali Rıza" olarak da anılır. 1879'da girdiği Askeri Rüştiye'de arkadaşları ile birlikte bir "resimhane" açılmasına önayak oldu; burada Osman Nuri Paşa ve Süleyman Seyyit gibi dönemin ünlü ressamlarından ders aldı. 1884'te Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra aynı okulda resim öğretmeni yardımcısı, ertesi yıl da kolağası rütbesiyle resim atölyesi şefi oldu. Bu okuldaki 30 yıllık öğretmenliği süresince birçok asker ressamın yetişmesine katkıda bulundu. Ayrıca İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi ile Çamlıca ve Üsküdar Kız liselerinde de öğretmenlik etti. 1909'da kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin bir süre başkanlığını yaptı; cemiyetin yayımladığı dergiye dönemin öbür önemli ressamları ile birlikte yazılar yazdı.

Hoca Ali Rıza öğretmenliği sırasında hazırladığı taslak defterine doğadan ya da akıldan karakalem birçok çizim yaptı. Bu çizimler, o dönemde canlı modelden çalışma olanağından yoksun öğrenciler için örnek oluşturuyordu. Karakalemin yanı sıra suluboya, guvaş ve yağlıboya ile çok sayıda manzara gerçekleştirdi. Bu resimlerinin çoğunda doğayı, Üsküdar'ın eski sokaklarını, ahşap evleri, çeşme ve mezarlıkları işledi; çok sayıda da ev içi çizimi yaptı. Doğaya büyük bir içtenlikle bağlı olan Hoca Ali

"Üsküdar'dan Kâzım Paşa Yalısı"
İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi

Rıza yaptığı durgun ve dingin manzaralarla bir anlamda kendi adıyla anılan bir okul oluşturmuştur. Manzaralarında önceki kuşaklarda izlenen minyatür benzeri etkiler görülmez. Daha çok açık hava ressamlarının kullandığı saydam renklerden yararlanmış, koyu renklerden uzaklaşarak açık ve ışıltılı renkleri yeğlemiştir. İzlenimcileri anımsatan bir paleti vardır. Işıklı alanları turuncumsu sarı, gölgeleri ise morla renklendirmiştir.

Hoca Ali Rıza'nın tek toplu sergisi ölümünden üç yıl sonra Eminönü Halkevi'nde açıldı. 1958'de Ankara'da, 1960'ta da İstanbul Belediyesi Şehir Galerisi'nde bazı yapıtları sergilendi. İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan yapıtları arasında "Üsküdar'dan", "Fenerli Sokak Üsküdar" ve "Ağaçlar Arasında Ağıl" sayılabilir.

Ali Rıza Abbasi (d. Tebriz - ö. 1628, İsfahan), Safeviler döneminin (1502-1736) en ünlü hattatlarından. Önce Tebriz'de Molla Alâ Big'den yazı dersi aldı. Osmanlıların Azerbaycan'a girmesi üzerine 1599'da Kazvin'e giderek I. Abbas'ın (hd 1588-1629) emirlerinden Ferhad Han Karamanlu'nun yanında görev aldı. I. Abbas onun usta bir sanatçı olduğunu öğrenince 1602'de yanına çağırdı. Başkent İsfahan'a giden Ali Rıza, şahın yakın ilgisini gördü. Hem saray kitaplığı yöneticiliğine getirildi, hem de devletin resmî hattatı oldu. Saraya bağlanması üzerine, kendi adının sonunda şahın adını kullanmaya başladı.

Yaşadığı dönemde "şeyhü'l-hattatîn" unvanı verilen Ali Rıza'nın sülüs yazıları varsa da, asıl ustalığı nestalik yazıdadır. Yapıtlarının çoğu İran'dadır. İstanbul kitaplıklarında da yazılarına rastlanır. İmzasını Fakir Ali, Rıza Abbasi, Ali Rıza-yı Abbasi ve Ali Rıza el-Abbasi gibi değişik biçimlerde atmıştır.

Ali Rıza Bey (KAPTANZADE) (d. 1881, İstanbul - ö. 16 Şubat 1934, Edremit), özellikle operetleriyle tanınan besteci.

Babası "Mecidiye" kruvazöründe süvari olduğundan "Kaptanzade" diye anıldı. Bir süre gümrük komisyonculuğu yaptı; daha sonra ders vererek, gazinolarda ve gösteri salonlarında piyano ve kanun çalarak geçimini sağladı. Operetlerinden bazılarında kendisi de rol aldı. Tüm yapıtlarında Türk makamlarını kullandı; operetlerinde ve kimi fantezilerinde çokseslilığı denedi. Yapıtları arasında *Macun Hokkası, Çapkın Süleyman, Fettan Kız, Kayseri Gülleri, İstanbul Efendisi* operetleri ile "Kapıldım gidiyorum bahtımın rüzgârına" (hicaz), "Benim gönlüm sarhoştur yıldızların altında" (nihavend), "Her tel saçı bir ter dudağın değdiği yerdir" (kürdilihicazkâr), "Eğilmez başın gibi, gökler bulutlu efem" (hicaz) gibi, bestelendiği dönemde çok beğenilen şarkılar sayılabilir.

Ali Suavi (d. 1839, İstanbul - ö. 20 Mayıs 1878, İstanbul), Osmanlı düşünür, gazeteci, siyaset adamı.

Yoksul bir ailenin oğlu olan Ali Suavi, rüşdiyeyi bitirdikten sonra, Serasker Kapısı'nda Dersaadet Yoklama Kalemi'nde kâtiplik yaptı. Aynı dönemde medreseye ve camı derslerine devam etti. Hacca gitti. Rüşdiyelerde öğretmenlik, medreselerde hocalık yaptı. Ayrıca çeşitli devlet memurluklarında bulundu. Filibe'deki tahrirat müdürlüğü görevine son verilmesinin ardından İstanbul'a dönerek kendini tümüyle siyasal mücadeleye verdi. O dönemin önde gelen gazetelerinden *Muhbir*'deki yazılarıyla siyaset sahnesinde parladı. Muhalefetin ilginç örneklerini oluşturan yazılarıyla dikkati çeken Ali Suavi, Ali Kararname ile çok sayıda yayın organının kapatılıp sorumlu ve önemli yazarlarının uzaklaştırılması sırasında Kastamonu'ya sürgün edildi (1867). Burada da kültürel etkinliğini sürdürdü, salnâmeler hazırladı. Daha sonra, Yeni Osmanlıların koruyucusu Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımıyla Avrupa'ya kaçtı. Önce Paris'e sonra Londra'ya giden Ali Suavi, burada Yeni Osmanlıların Avrupa'da çıkardıkları ilk gazete olmasının yanı sıra Türkiye dışındaki ilk Türkçe gazete de olan *Muhbir*'i yayımlamaya başladı (31 Ağustos 1867). Bu gazetenin başyazarlarını da yazan Ali Suavi düşünce ayrılıkları ve kişisel çekişmeler nedeniyle Yeni Osmanlılarla anlaşmazlığa düştü. Mustafa Fazıl Paşa'nın da maddî desteğini çekmesi üzerine *Muhbir*'in yayınına son verdi (3 Kasım 1868). Bundan sonra Ali Suavi mücadelesini tek başına sürdürdü. Paris'e gelerek *Ulûm* gazetesini çıkarmaya başladı. *Ulûm* gazetesinin, *Kâmûsu'l-ulûm ve'l-Maârif* adlı alfabetik ansiklopedik ekleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı anlamda ansiklopediciliğin ilk örneklerini verdiği kabul edilir. Ali Suavi 1871'de, Fransız-Alman Savaşı nedeniyle Lyon'a taşındı ve gazeteyi *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* başlığı altında yayımladı. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra, daha önce çıkartılmış olan aftan yararlanarak yurda döndü. II. Abdülhamid'in güvenini

Ali Suavi
İletişim Yayıncılık Arşivi

kazanarak müşaviri oldu, ardından gene onun kurdurduğu Tercüme Heyeti'nde görevlendirildi. Ancak heyetin öbür üyeleri Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın ona karşı çıkması üzerine heyet dağıtıldı. Ali Suavi Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne getirildi (1877). Bir yıl kaldığı bu görevi sırasında okulu modernleştirmek için girişimlerde bulundu, okula ilişkin istatistik bilgileri düzenledi. Bu sırada II. Abdülhamid'le arası açıldı, hakkında duyulan kuşku üzerine izlenmeye başladı. 1877 sonlarından ölümüne değin geçen kısa dönemde ayrıntıları hâlâ aydınlığa kavuşturulamayan birtakım hazırlıklarda bulundu. O sırada meclisin kapatılması, I. Meşrutiyet'in fiilen sona ermesi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı bozgun havası ona harekete geçmesi için elverişli bir ortam hazırladı. Bazı Rumelili göçmenleri çevresinde toplayarak V. Murad'ı tahta çıkarmak amacıyla, Çırağan Olayı olarak adlandırılan eylemi düzenledi. Teknelerle Çırağan'a gelen göçmenlerin yardımıyla V. Murad'ı gözaltında tutulduğu yerden çıkartmayı başardıysa da, bu eylem bastırıldı. Ali Suavi, Beşiktaş muhafızı Hasan Bey'in (Yedi-Sekiz Hasan Paşa) kafasına vurduğu sopayla öldürüldü.

Ali Suavi ilginç üslûbu ve yazıları ile Türk düşünce tarihinde özel bir önem taşır. Hemen hemen bütün bilim dallarıyla ilgilenmekle birlikte bu dallardaki bilgisi yüzeysel kalmıştır. Döneminde, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yeni Osmanlılar şeriata bağlılığı savunurken Ali Suavi halifeliğin kaldırılmasından, namaz surelerinin Türkçeye çevrilmesinden yanaydı. Bu nedenle laik bir yönelimi olduğu söylenebilir. Özünden sapılmaksızın İslamiyet'in günün gereklerine uydurulmasını savunuyordu. Batılı anlamda temsil fikrinin yerine İslamî adalet kavramını öneriyordu. Bu kavram, vatandaşların şikâyetlerine duyarlı, "iyi bir hükümdar"ın gerekli olduğu anlayışını içeriyordu. Ali Suavi'nin ilginç bir yönü de, Yeni Osmanlılar arasında medrese eğitimi almış tek kişi olmasıydı.

Comte de Gobineau'nun ırkçı görüşlerinden esinlenen Türkçü fikirleri savunan Ali Suavi, Latin harflerinin kabulünü ve bilimsel terimlerin Batı'dan olduğu gibi alınması gerektiğini ileri sürdü. Hive gibi Orta Asya Türklüğü alanında daha önce hiç değinilmeyen bir devlet düzenine ilişkin inceleme yaptı (*Hive*, 1873). Ali Suavi'ye "ilk Türkçü"den, "sarıklı ihtilalci"ye kadar çeşitli sıfatlar yakıştırılmıştır. Özellikle ölüm biçimi, bir sonraki kuşağın ona karşı büyük bir hayranlık beslemesine neden olmuştur. Çeşitli muhalif hareketler onu büyük bir ihtilal ve muhalefet lideri olarak kabul etmişlerdir. Yapıtları arasında Paris'teyken yayımlanan *Defter-i Âmal-i Âli Paşa* (ty) ve olu-

münden sonra yayımlanan Gazali çevirisi *Hukukü'ş Şevari* (1908) sayılabilir.

Ali Şir Nevaî, ALİ ŞİR BEG, EMİR ALİ ŞİR, MİR ALİ ŞİR olarak da bilinir. (d. 9 Şubat 1441, Herat - ö. 3 Ocak 1501, Herat), Türk dilinin en büyük şairlerinden.

Bir Uygur kabilesinden olan Kiçkine Bahşi'nin (ya da Kiçkine Bahadır) oğluydu. Kendi ifadesine göre ailesi yedi göbekten beri Barlas emirleri Timur ve oğulları, özellikle de Ömer Şeyh Mirza ve oğlu Baykara'nın hizmetinde bulundu. Babası, Timur'un oğlu Şahruh'un 1447'de ölümünü izleyen karışıklıklar sırasında Ali Şir'i de yanına alarak Yezd üzerinden Irak'a gitti; karışıklıklar sona erince 1452'de Horasan'a dönerek Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetine girdi. Bu yıllarda Baykara'nın torunu Hüseyin Baykara da Babür'ün yanındaydı. Babür, Hüseyin Baykara ile Ali Şir'in eğitimiyle yakından ilgilendi. Kendisi de şair olan Babür, daha o dönemde hem Farsça hem Türkçe yazan Ali Şir'in şiirlerini beğenirdi. Babür, Meşhed'e giderken Hüseyin Baykara ile Ali Şir'i de yanında götürdü. Babür'ün 1457'de Meşhed'de ölmesi üzerine Hüseyin Baykara Merv'e döndü, Ali Şir Meşhed'de kaldı. Babası Kiçkine Bahşi de 1457'de ölünce Ali Şir, Timurlu emirlerinden Seyyid Hasan Erdeşir'in himayesine girdi. Ardından Herat'a dönerek Babür'den sonra hüküm süren Ebu Said Mirza'nın hizmetine girdi. Ama Hüseyin Baykara ile düşman olan Ebu Said'den yakınlık görmeyince Semerkand'a gitti. Burada pek çok şairle tanıştı. Ebu Said Mirza 1469'da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile savaşa giderken Karabağ yakınlarında öldürülünce Hüseyin Baykara Herat'ı ele geçirerek Horasan'a hükmetmeye başladı. Hüseyin Baykara'nın çağrısı üzerine Herat'a giden Nevaî, o günlere rastlayan Ramazan Bayramı'nı ve Hüseyin Baykara'yı kutlamak için *Hilâliye* kasidesini yazdı. Hüseyin Baykara da onu mühürdar (nişancı) yaptı.

Ali Şir, Akkoyunluların yardımı ile 1470'te Herat'ı işgal eden, Şahruh'un torunu Yadigar Muhammed Mirza'dan kentin geri alınmasında gösterdiği başarıyla arkadaşı Hüseyin Baykara'ya olan bağlılığını gösterdi. Hüseyin Baykara da 1472'de Nevaî'yi divanbeyi yaptı. Hüseyin Baykara, 1479'da Ebu Said'in oğlu Mirza Ebubekir'in ayaklanması üzerine Esterâbad'a giderken naip olarak Ali Şir'i bıraktı. 1487'de eski düşmanlarından Mecdeddin hazinenin başına getirilince, Ali Şir Esterâbad valiliğine gönderilerek Hüseyin Baykara'nın yanından uzaklaştırıldı. On beş ay bu görevde kaldıktan sonra 1488'de Herat'a döndü. 1484'te divanbeyi ve daha sonra Belh valisi olan kardeşi Derviş Ali Bey, Hüseyin Baykara'ya karşı ayaklanınca güç durumda kalan Nevaî hakkında dedikodular yayılmaya başladı. Ama Hüseyin Baykara, çıkardığı bir fermanla herkesin Nevaî'ye saygı göstermesini buyurdu; 1485'te yazdığı *Risale* adlı yapıtında da Nevaî'nin şairliğini ve devlet adamlığını övmüş ve ona duyduğu sevgi ve saygıyı anlatmıştı.

Ali Şir 1490'da divanbeyliğini bırakarak sultanın nedimi oldu. 1489'da Seyyid Hasan Erdeşir'in ve 1492'de de dostu Cami'nin ölümü Nevaî'yi çok etkiledi. Yaşamının son yıllarında hanedan içindeki taht kavgalarını yatıştırmaya çalıştı. 1499'da hacca gitmek istediyse de Hüseyin Baykara, yardımına ihtiyacı olduğu için buna izin vermedi. Bu sıralarda ardarda *Lisânü'l-Tayr*, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, *Sirâcü'l-Müslümin* ve *Mahbubü'l-Kulûb* adlı kitaplarını yazdı. Hüseyin Baykara'nın yanında 32 yıl görev yapan Nevaî, 1500 sonlarında Esterâbad seferinden dönen Baykara'nın elini öperken bir kalp krizi geçirerek yere düştü. Baykara'nın tahtırevanı ile Herat'a getirildi ve kendi sarayında öldü. Sağlığında sarayının yakınında yaptırdığı Kudsiye Camisi'nin yanındaki türbeye büyük bir törenle gömüldü. Yas töreni, Ali Şir'in sarayında üç gün kalan Hüseyin Baykara tarafından yapıldı. Yedi gün sonra Baykara'nın başkanlığında Türk töresince verilen yuğ yemeği Herat tarihinde benzeri görülmemiş bir olay oldu.

Ali Şir Nevaî, mal varlığı ve ailesinden kalan serveti ile, kendisine sultan tarafından verilen Herat'ın kuzeyindeki arazide Mahalle-i Ali Şir adını taşıyan bir mahalle kurdu. Ünsiye adını verdiği sarayının yanına Kudsiye Camisi, İhlasiye Medresesi, Halasiye Hanı, Şifaiye Hastanesi ile bir de dârülhuffaz (hafız yetiştirme yurdu) yaptırdı. Bunlardan başka Horasan'ın çeşitli yerlerinde yaptırdığı medrese, hankâh, kervansaray, köprü ve türbelerin sayısı 370'i bulur. Hayır kurumlarına birçok değerli mülk vakfeden Ali Şir, bu nedenle Horasan'da eşi görülmedik bir hayır sahibi kabul edilir. Kudsiye Camisi yanındaki mezarı bir ziyaret yeri olmuştur.

Ali Şir Nevaî 1460'larda topladığı şiirlerini daha sonra bir divân biçiminde düzenleyerek *Bedâü'l-Bidâye* adını verdi. Hüseyin Baykara'ya sunduğu bu divânından sonra yazdığı şiirleri de *Nevâdirü'n-Nihâye* adıyla bir araya getirdi. Daha sonra yazdığı tüm şiirlerini *Hazâinü'l-Maâni* adı altında dört divânda topladı. Yaşamının sonlarına doğru, 55 bin beyit tutarındaki bu dört divânında bulunan şiirleri yazdığı yıllara göre düzenleyerek *Garâibü's-Sıgar* (çocukluk dönemi şiirleri), *Nevâdirü'ş-Şebâb* (gençlik şiirleri), *Bedâü'l-Vasat* (orta yaş şiirleri) ve *Fevâidü'l-Kiber* (olgunluk çağı şiirleri) adlarını verdi. Bu yapıtların ilk üçü 1959, sonuncusu 1960'da Taşkent'te yayımlanmıştır.

Farsça şiirlerinde Fâni mahlasını kullanan Ali Şir 12 bin beyitlik bir Farsça divan da yazmıştır. 64 bin beyitlik *Hamse*'sinin birinci kitabı *Hayretü'l-Ebrar*'ı (1483; yb 1958), Nizami'nin *Mahzenül-Esrar*'ına nazire olarak kaleme almıştır. *Hamse*'nin ikinci kitabı *Ferhad ü Şirin* mesnevisidir (1484; yb 1943). Üçüncü kitap *Leyla vü Mecnun* (1484; yb 1943), Nizami'nin ve Hüsrev-i Dehlevi'nin aynı adlı mesnevilerine naziredir. *Hamse*'nin dördüncü kitabı *Seb'a-i Seyyar* (1484-85; yb 1956), beşinci kitabı da *Sedd-i İskenderî*'dir (yb 1958).

Sedd-i İskenderî'de Ali Şir Nevaî, Büyük İskender'e Hüseyin Baykara ve oğlu Bedü'z-zaman'ın özelliklerini verir. *Hayretü'l-Ebrar* ve *Sedd-i İskenderî*'de Cengiz Han ve Celaleddin Harezmşah ile Sultan Ebu Said Mirza'nın yaşamlarına ilişkin, Orta Asya tarihinden alınmış öyküler de bulunur. Küçük yaşta yazdığı şiirler dışında ilk yapıtı *Çihil Hadis* (1481-82), Cami'nin *Hadis-i Erbain* kitabının Çağatay Türkçesine çevirisidir. *Nazmü'l-Cevâhir*'de (1485), Hz. Ali'nin *Nesrü'l-Leal* adıyla toplanmış 266 sözünü rubai tarzında çevirmiştir. *Tarih-i Enbiya ve Hükemâ*'da (1485 sonrası) Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e değin yaşamış peygamberleri anlatır. *Mülûk-i Acem*'de (1485 sonrası) hanedan ve hükümdar sırasına göre İran tarihini özetler. *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşir Beg* ise (1490/91), dostu Seyyid Hasan Erdeşir'in ölümüyle ilgili anılarını içerir. *Hâlât-ı Pehlivan Muhammed Kustigir*'de de Pehlivan Muhammed'le ilgili anıları yer alır. *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı yapıtı (1491/92; yb 1961) Türk edebiyatında ilk şairler tezkiresi olması bakımından önem taşır ve kendi döneminde yaşayan şairleri kapsar. *Münşeat* (1491/92; yb 1926), yaşadığı dönemi aydınlatan, Hüseyin Baykara ve oğlu Bedü'z-zaman'a yazılmış mektuplardan oluşur. *Hamsetü'l-Müteahhirîn*'i (1492 sonrası) dostu Cami'nin ölümü üzerine kaleme alan Nevaî burada Cami'nin yaşamını, yapıtlarını ve mektuplarını aktarır. *Mizânü'l-Evzân* (1492 sonrası; yb 1949) aruz vezniyle ilgilidir. *Nesâimü'l-Muhabbe* (1495; yb 1979) Cami'nin *Nefahâtü'l-Üns* adlı evliya tezkiresini temel alan ve başka kaynaklardan besleyerek zenginleştiren bir evliya tezkiresidir. *Lisânü'l-Tayr* (1498/99) Attar'ın *Mantıku't-Tayr* mesnevisinden çeviridir.

Nevaî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'i Türkçenin zenginliğini kanıtlamak amacıyla yazmıştır (1499; yb 1897). Bu yapıtında, Türkçe sözcükleri Farsçalarıyla karşılaştırarak Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu da savunur. *Sirâcü'l-Müslimin*'de (1499/1500) İslamın kuralları, şeriat hükümleri anlatılır. *Mahbubü'l-Kulûb* (1500/1501; yb 1872) son yapıtıdır. Bu yapıt, toplumun değişik kesimlerinden, bey, bahadır, yasakçı, kuşçu, ressam, köylü gibi karakterleri betimler ve pek çok Türk atasözü içerir. Başka kaynaklarda adı geçen, ama henüz bulunamamış yapıtları, İlhanlı ve Timurlu sultanlarının tarihine ilişkin *Zübdetü't-Tevârih* ve *Muammâ Risâlesi*'dir.

Ali Şir Nevaî'nin yapıtları Doğu Türkistan, Irak ve Anadolu'ya yayılarak uzun süre etkili oldu. 16. yüzyılın ilk yarısında Kaygar'daki Çağatay Hanı şair Said Han de Fuzuli, Nevaî'nin tarzında şiirler ve ona nazireler yazdılar. Sonraki şairler, Çağataycaya "Nevaî Dili" adını vererek bu lehçeyi öğrenmeye çalıştılar. Bazıları, yalnızca onun etkisiyle, Çağataycа şiir yazmayı bile denedi.

Ali Şir Nevaî, müzik, resim, mimarlık ve hat sanatı ile de yakından ilgilendi. Müzikte üstadının Hoca Yusuf Burhan olduğunu söyler. Mir Muhammed Emir Buhari'nin müzik tarihine ilişkin yapıtlarında, Horasan'daki "yedi bahr" usulünü Ali Şir Nevaî'nin, kuş seslerini temel alarak oluşturduğu belirtilir. Bugün de Horasan Türkmenleri, Fergana ve Harezm Özbekleri arasında onun bestelediği öne sürülen şarkılar yaygındır. Nevaî'nin kütüphanesinde, dönemin hattatlarından Sultan Ali Meşhedi, Sultan Ali Kâini, Mir Ali Meşhedi, Sultan Muhammed Handân, ressam ve nakkaşlardan da Şah Muzaffer, Bihzad, Kasım Ali, Hacı Muhammed, Derviş Muhammed, Sultan Muhammed Tebrizi, Mahmut Müzehhib ve Yusuf Nakkaş gibi ünlü sanatçılar çalışmıştır. Bu sanatçılar, Ali Şir'in gözetiminde, Herat minyatürcülüğünü doruğa ulaştırmışlar ve özellikle Timurlular dönemindeki saray yaşamını tüm inceliklerıyle canlandırmışlardır.

Ali Şir u Gani (d. 1635?, İstanbul - ö. 1714, İstanbul), dinsel yapıtlarıyla ünlü Osmanlı besteci.

Döneminin tanınmış müzikçilerinden ders alarak yetişti. Şehremini'deki Gülşeni Hulvi tekkesi şeyhi Sinan Efendi'ye bağlandı. 1696'da Sinan Efendi'nin ölümü üzerine tekkenin şeyhi oldu. Kendisinden sonra Hulvi tekkesine Şir u Gani Dergâhı dendi. 17. yüzyılın ortalarında, dinsel müziğin en büyük ustası ve belleği çok güçlü bir zâkir ve hanende olarak ünlenen Ali Efendi, yaşlılığında "Dede" diye anıldı. 17. ve 18. yüzyıllarda yazılmış güfte mecmualarında kendisinden "Dede" diye söz edilir. 19.

yüzyılda yazılmış mecmualarda ise, İsmail Dede Efendi'den ayırmak amacıyla, "Dede-i Atik" (Eski Dede) diye anılır.

Yaklaşık 600'ü ilahi, durak, tevşih, şugl, naat gibi tasavvufi yapıtlar olmak üzere, toplam 700 dolayında bestesi olan Ali Efendi'den günümüze yalnızca 27 parça (iki tevşih, üç durak, 22 ilahi) ulaşabildi. Rehavi tevşih "Bu gülşende hezar-ı binevayım ya Resulallah", rehavi ilahi "Derviş olan kişinin sözleri umman olur", evç ilahi "Devran odur kim devrini devr-i felek bilmez ola", muhayyer ilahi "Cümle âlem âşina ben arada bigâneyim" Ali Efendi'nin en ünlü bestelerindendir.

Ali Şükrü Bey (d. 1884, Trabzon - ö. 27 Mart 1923, Ankara), siyaset adamı. 1904'te Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ni bitirerek bahriye erkânıharp subayı olarak göreve başladı. 1909'da kurulan Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin ikinci başkanı oldu ve *Donanma* dergisini çıkardı. İttihat ve Terakki'ye karşıydı. 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Trabzon mebusu olarak siyasal yaşama atıldı; Meclis'in geçici de olsa kapatılmasına karşı çıktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, açıldığı gün, Trabzon milletvekili olarak katıldı. Bazı kanunların, bu arada da Men-i Müskirat Kanunu'nun çıkması için çaba gösterdi. Meclisteki tutumu İkinci Grup diye adlandırılan muhalefetin etkin önderlerinden biri olmasına yol açtı. Muhalif *Tan* gazetesini çıkardı; özellikle üzerinde durduğu konular kişi tahakkümü, meclis üstünlüğü ve Misak-ı Milli oldu. Muhalefeti giderek hırçınlaştı. Mustafa Kemal'le sert tartışmaları oldu.

Ali Şükrü Bey Mustafa Kemal'in muhafız komutanı Topal Osman Ağa(*) tarafından öldürüldü. Olay tepkiyle karşılandı; Topal Osman Ağa da öldürüldüğü için cinayetin nedeni anlaşılamadı. Kadir Mısıroğlu'nun yazdığı *Trabzon Meb'usu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey* adlı kitap 1978'de yayımlanmıştır.

Ali Tebrizi, MIR ALI TEBRIZI olarak da bilinir (ö. 1446, Tebriz), İranlı hattatların buluşu olan nestalık yazıyı belirli kurallara bağlayan İranlı hattat. Tebriz'de doğup büyüdü; kaynaklara göre daha kendi döneminde "kıdvetü'l-küttab" (hattatların başı) lakabıyla anılmaya başladı. Nestalik onunla birlikte belirli kurallara bağlı kalarak yazılmaya başladı ve ayrı bir yazı türü oldu. Ali Tebrizi nestalik yazıyı öğrettiği oğlu Mir Abdullah'la birlikte bu yazının ilk ustaları olarak anılır. Büyük ününe karşın ancak birkaç parça yapıtı günümüze değin gelebilmiştir. Bunlardan ikisi Tahran Ulusal Kitaplığı'nda bulunan iki kitaptır. Tek tek kâğıtlara yazılmış ve sonra albüm haline getirilmiş 12 adet yazısı da gene Tahran'da Gülistan Sarayı Kitaplığı'ndadır.

Ali Tûsi Türbesi, Tokat'ın Niksar ilçesinde, kare planlı, sekizgen kasnaklı türbe. Güney cephesindeki yazıta göre, Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın emirlerinden olan Ali Tûsi tarafından 1233/34'te yaptırılmıştır. 4,50 m yüksekliğindeki kare gövdeyi 3,20 m yüksekliğinde sekizgen bir kasnak izler. Anadolu'da bu tip türbelerin sayısı azdır. Türbeyi dıştan örten piramit biçimli külah yıkıldığından, yapıda bugün az eğimli, kiremitli ahşap bir çatı vardır. İçeride de kare olan mekân, tromplarla önce sekizgene, sonra kubbe eteğine yerleştirilmiş küçük sivri kemerlerle kubbeye ulaşır. Türbenin cenazelik (mumyalık)

Ali Tûsi Türbesi, Niksar, Tokat
ABC Ajansı

katı yoktur. Güney cephesi, iki tane bezemeli pencere yerleştirilerek vurgulanmıştır. Girişi doğu cephesinde olan türbenin, batı ve kuzey cephesi ile doğu cephesinin kapıya kadar olan bölümü evlerle çevrilidir.

Ali Ufkî Bey, asıl adı ALBERTO NODEVIO LEOPOLITANO BOBOWSKI (d. 1610?, Lvov - ö. 1675?, İstanbul), 16 ve 17. yüzyıl Türk bestecilerinin yapıtlarını ve birçok halk türküsünün notalarını içeren *Mecmua-i Saz ü Söz* adlı antolojisiyle tanınan Leh asıllı Osmanlı müzikçi.

Kırım Türklerince tutsak edilip İstanbul'a gönderildi. IV. Murad döneminde (1623-40) İstanbul'a geldiği ve Müslüman olduğu sanılmaktadır. On dokuz yıl Enderun'da kaldı; birçok Doğu ve Batı dilini, dindışı ve dinsel Türk müziğini ve santur çalmayı öğrendi; takımbaşılığa kadar yükseldi. Bir süre Mısır'da yaşadıktan sonra İstanbul'a döndü. Sultan İbrahim (1640-48) ve IV. Mehmed (1648-87) dönemlerinde saray fasıllarına katıldı. Yaşamının son yıllarında padişahın çevirmenliğini yaptı. Birçok kez görevle çeşitli Doğu ve Batı ülkelerine gitti.

Çok yönlü bir aydın olan Ali Ufkî Bey, Osmanlı saray yaşamı ve devlet düzeniyle ilgili gözlemlerini içeren Latince tarih kitapları yazdı. Bunların en önemlilerinden biri *Saray-ı Enderun*'dur. Kitabı Mukaddes'i Türkçeye çevirdi (bugünkü Türkçe Kitabı Mukaddes, büyük ölçüde Ali Ufkî Bey'in çevirisine dayalıdır), Ufkî mahlasıyla Türkçe şiirler yazdı. Türk makamlarını kullanarak çeşitli formlarda besteler yaptı.

Asıl ününü, tek nüshası British Museum'da bulunan *Mecmua-i Saz ü Söz* (*) (1650) adlı yapıtına borçludur.

Ali Ulvi, tam adı ALİ ULVİ ERSOY (d. 1924, İstanbul), 1950 kuşağının en önemli karikatürcülerinden.

Ali Ulvi
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Balıkesir Öğretmen Okulu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğrenim gördü. İlk karikatürünü öğrencilik yıllarında *Çocuk Sesi* dergisinde yayımladı. Daha sonra *Kahkaha, Mizah, 41 Buçuk, Dolmuş* ve *Tef* gibi mizah dergilerine çizdi (1947-50). 1957-59 arasında ABD'de bulundu, karikatürleri *New Yorker, Look, Esquire* ve *Punch* dergilerinde de yer aldı. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli ödüller kazanan Ali Ulvi 1950'den beri aralıksız çizdiği *Cumhuriyet* gazetesinden, 1991'de çıkan bir anlaşmazlık sonucu bir grup arkadaşıyla birlikte ayrıldı.

İlk karikatürlerinde Cemal Nadir'in etkisi görülür. Daha sonra karikatürde "çizgide mizah" anlayışını benimsemiştir. Tutarlı saptamalarıyla günümüzün en yetkin karikatürcülerinden biri olmuştur. Yazısız karikatürlerinde toplumsal ve siyasal olayları gözlemlerine dayanarak verir. Kişileri gülünçleştirmek yerine durum ve düşüncelerle alay eder. Günlük karikatürlerinde siyasal içerikle mizah öğesini birleştirerek güçlü bir yergi ortaya koyar.

Aliağa, Ege Bölgesi'nde, İzmir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 350 km² olan Aliağa ilçesi kuzeydoğuda Bergama ilçesi, doğuda Manisa ili, güneyde Menemen, güneybatıda Foça ilçeleri, batı ve kuzeyde de Ege Denizi ile çevrilidir.

Kuzeydoğu ve doğu kesimi Yunt Dağı, güney kesimi Dumanlı Dağının uzantıları tarafından engebelendirilen ilçe topraklarının batı kesimi düzlüktür. Bu toprakların sularını Koca adlı küçük bir akarsu toplar. Güzelhisar suyu da denen akarsu üzerinde içme ve kullanma suyu elde etmek amacıyla kurulan Güzelhisar Barajı ilçe sınırındadır.

Halkı 1960'lara değin tarım ve balıkçılıkla geçinen Aliağa yöresinin ekonomik yapısı Ege Bölgesi'nde kurulacak rafineri için buranın seçilmesiyle büyük bir değişikliğe uğradı. Aliağa Rafinerisi'nin(*) ilk bölümü 1972'de üretime geçti. Kısa sürede önemli bir sanayi merkezi haline gelen Aliağa'daki başlıca tesisler rafinerinin yanı sıra sıvılaştırılmış petrol gazı dolum tesisleri, çelik döküm ve kâğıt fabrikalarıdır.

İlkçağda Eolis bölgesinde yer alan yöre eski bir yerleşim alanıdır. Burada kurulan en önemli merkezler Kyme(*) ile Myrina'ydı(*). Pamfilya'daki Side ile Meriç Irmağının ağız kesiminde yer alan Ainos'u İÖ 7. yüzyılda Kymeli denizciler kurdu. Geçmişi Foça'nın(*) tarihi gibi olan yöre Cumhuriyet döneminde Menemen ilçesine bağlı bir bucak olarak yönetilirken 1982'de ilçe yapıldı.

Çandarlı Körfezi kıyısında yer alan ilçe merkezinin eski adı Aliağaçiftliği'dir. Bu, çevresinde kurulduğu tarımsal işletmenin adıdır. Sanayi merkezi olarak seçilmesinin ardından büyük ölçüde göç alarak hızla kalabalıklaştı. 1960'ta 3 bin kadar olan nüfusu 1975'te 5 bine, 1980'de 11 bine ulaştı ve 1990'da 25 bini aştı. Çanakkale'yi İzmir'e bağlayan E-24 Karayolu kentten geçer. Sanayi, Aliağa'da önemli bir çevre kirlenmesine de neden olmuştur. Rafineriye petrol taşıyan tankerlerin, artıklarını kaçak olarak denize boşaltması deniz kirliliğine yol açarken, sanayi kuruluşlarının bacalarından çıkan zehirli gazlar da havayı kirletmektedir.

Aliağa Belediyesi 1952'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 42.150; kent, 25.450.

Aliağa Rafinerisi, Türkiye'nin en büyük ham petrol arıtma tesislerinden biri. İzmir Aliağa'da kuruludur.

Rafinerinin kurulmasına 1965'te karar verildi. 1969'da SSCB'nin teknik ve mali işbirliğiyle yapımına başlandı. Bu işbirliği anlaşması çerçevesinde SSCB, tesisin finansmanı için gerekli 24,5 milyon dolar krediden başka makine yağı tesisleri dışındaki bütün tesisler için gerekli mühendislik hizmetlerini ve makine donanımını da sağladı. Söz konusu kredi 15 yıl vadeli ve yüzde 2,5 faizliydi.

Tesislerin yakıt bölümü 1972'de, makine yağı tesisleri ise 1974'te üretime geçti. Türkiye'nin makine yağı üreten tek tesisi olan Aliağa'nın bu alanda yıllık kapasitesi 40 bin varıldır. Yakıt tesisleri ise yılda 3,2 milyon ton kapasite ile üretime geçmiş, bu miktar sonradan 4,5 milyon tona yükseltilmiştir.

Aliağa'nın ham petrol işleme kapasitesi, Türkiye'deki rafinerilerin toplam kapasitesinin yaklaşık yüzde 18'idir. Aliağa Rafinerisi'nde ulusal şebekeden bağımsız olarak elektrik üreten şebekeler de vardır. Gene rafineriye bağlı olan Aliağa Termik Santralı motorinle çalışmaktadır ve kurulu gücü 130 MW, yıllık üretimi ise 360 GW/saattir. Aliağa'da termik santraldan başka 60 MW kurulu gücü ve 180 MW/saat üretim kapasitesi olan bir çevrim santralı ile 140 MW kurulu gücü ve 840 GW/saat üretim kapasitesi olan bir otoprodüktor santralı da yapılmıştır.

Aliağa Rafinerisi
Ara Güler

İzmit Yarımca Petrokimya Tesisleri'nin talebi karşılayamaz duruma gelmesi üzerine, Aliağa'da, Türkiye'nin ikinci petrokimya tesisi, Petkim'e bağlı Aliağa Petrokimya Müessesesi kurulmuştur.

Aliákmon Irmağı, Yunanca ALIAKMON POTAMÓS, Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki en uzun ırmak (297 km). Arnavutluk sınırında, Pindos Dağlarının doğusunu oluşturan Grámmos Dağlarından (*óros*) doğar. Güneydoğuya doğru yumuşak eğimli vadiler ve havzalar arasından akarak, gene Arnavutluk sınırı yakınından doğan ve zaman zaman Aliákmon olarak da adlandırılan küçük bir ırmakla birleşir. Kastorías Gölünün (*límni*) sularını topladıktan sonra, orta çığırı boyunca Doğu Pindoslar'ın eteklerini izleyerek dar boğazlardan geçer. Siátista yakınında Pramorista'yla, daha güneyde de Venétikos'la birleşir. Ardından, Vourinos Dağlarının güney ucunu dolaşır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanarak Titanísios ile Aliákmon ırmakları arasında bir su bölüm çizgisi oluşturan Kamvoúnia Dağları, Aliákmon'u kuzeydoğuya doğru bir kıvrım yapmaya zorlar.

Aliákmon, Vérmion ve Piéria dağları arasından geçtikten sonra Selanik Ovasını kateder. Ortaçağda, ırmağın bu kesiminde küçük gemilerle sefer yapılabilmesine karşılık bugün Véroia'nın güneyindeki baraj ve hidroelektrik santral ırmak trafiğini engellemektedir. Aliákmon, son olarak Batı Selanik Ovasının sularını toplayan Moglenitsas Irmağıyla birleşir ve Thérmai Körfezinden (*kólpos*) Ege Denizine dökülür. Aliákmon, eskiden Makedonya dilindeki Vistritsa (Bistritsa) adını taşırdı. Tarih boyunca kuzeyden gelen istilacılara karşı doğal bir savunma hattı oluşturan Aliákmon, bu konumunu daha sonra da korumuş, II. Dünya Savaşı sırasında bir Yeni Zelanda tugayının kısa süre Almanlara direnebilmesini sağlamıştır.

Alibey Adası, CUNDA ADASI olarak da bilinir, Ege Bölgesi kıyılarında, Edremit Körfezinin güneybatı ucunda ada. Balıkesir ilinde Ayvalık kentinin karşısında yer alır. Yüzölçümü 23,3 km², kıyılarının toplam uzunluğu 28,5 km'dir.

Edremit Körfezinin kuzeyi düz bir tektonik kıyı görünümünde olduğu halde Ayvalık dolayları çok tipik bir kıyı boğulması örneği verir. Deniz ile kara iç içe girerek koylar, yarımadalar ve birbirine eklenmiş adalar oluşturur. Alibey Adası bu adaların en büyüğüdür. Daha sonra yapılan bir yolla Ayvalık'a bağlanarak bir yarımadaya dönüşmüştür.

Alibey Adasının çevresinde birçok küçük ada vardır. Bu adaların en önemlileri Kız Adası, Maden Adası, Poyraz Adası, Pınar Adası, Güneş Adası ve Çıplakada'dır. Alibey Adası ile birlikte bu adaların tümüne "Yund Adaları" da denir.

Jeolojik yapı olarak büyük bölümü andezit lavlarından oluşan adanın güneydoğu ucunda küçük bir alanda Neojen (y. 26-2,5 milyon yıl önce) tortulları bulunur. Kıyı kesimi oldukça diktir. Özellikle kuzey ve kuzeybatıda dik falezler ve kayalıklar yer alır. Yükselti burada birden 100-150 m'ye çıkar. En yüksek noktası 190 m'lik Alibey Tepesidir. Oldukça girintili çıkıntılı kıyıları olan adanın birbirinden güzel koyları vardır.

Alibey Tepesi çevresindeki sık çam ağaçları kuzeye ve güneye doğru yerini zeytinliklere bırakır. Zeytinlikler arasında makiler görülür.

Ada halkının başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve turizmdir. Birçok yazlık ev ve turistik tesis yapılmıştır. Ada ile Ayvalık arasında motorlar yolcu taşır.

Adada 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında inşa edilen kâgir yapılar iyi korunmuş durumdadır. Mimari açıdan adada, bu dönemde Ege kıyılarında gelişen ve Batı ile yoğunlaşan ilişkiler sonucunda beliren yerel seçmeci (eklektik) üslubun örneklerine rastlanır.

Alibey Adası, Ayvalık
Mehmet Akgül

Alican, Ekrem (d. 1916, Adapazarı). Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) kurucusu ve ilk genel başkanı olan siyaset adamı.

Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi (1937). Aynı yıl girdiği Maliye Bakanlığı'nda, aralıklarla 1947'ye değin çalıştı. 1947'de siyasete atıldı. 1950 ve 1954'te Demokrat Parti'den (DP) Kocaeli milletvekili seçildi. 1955'te ispat hakkı konusunda çıkan tartışma sonucunda DP'den ayrılan dokuz milletvekilinden biriydi. Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'nin (HP) kurucuları arasında yer aldı.

27 Mayıs müdahalesinden sonra kurulan hükümette maliye bakanı oldu (Mayıs 1960). Aralık 1960'ta parti kurmak üzere bu görevinden ayrıldı. 13 Şubat 1961'de, eski HP'lilerin belli bir ağırlığa sahip olduğu YTP'yi kurarak partinin ilk genel başkanı oldu. YTP hem Milli Birlik Komitesi'nin desteğini almıştı, hem de DP'nin seçmen kitlesine sahip çıkmaya çalışıyordu. Ama, başka etmenlerin yanı sıra, Alican'ın 27 Mayıs hükümetinde bakanlık yapmış olması, DP yandaşlarında bu partiye karşı çekingenlik yarattı. 1961'de Sakarya milletvekili seçildi. Haziran 1962'de İsmet İnönü başkanlığında kurulan ikinci koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı ve devlet bakanı oldu. YTP'nin yerel seçimlerdeki başarısızlığı üzerine koalisyondan çekildiği 27 Kasım 1963'e değin bu görevde kaldı. 1965'te Alican yeniden milletvekili seçildi, ama YTP büyük bir seçim yenilgisine uğradı. 18 Ekim 1966'da parti başkanlığından ayrıldı. İyice zayıflamış olan YTP bundan sonra neredeyse bölgesel (Doğu Anadolu) bir parti haline geldi. Alican 1969'da siyasal yaşamdan çekildi.

Alican
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Alicante, İspanya'nın güneydoğusunda Valencia özerk bölgesinde il (*province*). Yüzölçümü 5.863 km² olan il, tarihi Valencia ve Murcia illerinin kimi toprakları üzerinde oluşturuldu (1833). İlin kuzey ve kuzeybatısını kaplayan kıraç ve dağlık alan, güneyde Segura Irmağının (*río*) suladığı verimli kıyı düzlükleriyle zıt bir görünüm oluşturur. Nüfus kıyı düzlüklerinde yoğunlaşmıştır. Başlıca ürünler şarap, içki, meyve, sebze ve balıktır. Badem ve nuga (*turrones*) üretimi hem il merkezi olan Alicante'nin, hem de Alcoy ve Jijona kentlerinin adının duyulmasına neden olmuştur. İspanya'nın en büyük tuz sanayisi Torrevieja'dadır. İlde turizm oldukça önemli bir sektördür; Denia, Calpe, Altea, Benidorm ve Alicante, İspanya'da Akdeniz kıyısının bir bölümünü oluşturan Costa Blanca'nın tanınmış yaz ve kış sayfiyeleridir. Nüfus (1986 tah.) 1.194.281.

Alicante, İspanya'nın güneydoğusunda liman kenti. Valencia özerk bölgesindeki Alicante ilinin merkezidir. Akdeniz kıyısında Alicante Koyu üzerinde yer alır. Anadolu'nun batı kıyısından gelen Phokaia'lı (Foçalı) Yunanlılar tarafından İÖ 325'te Akra-Leuka (beyaz tepe) adıyla kuruldu. İÖ 201'de Romalıların eline geçen kent, bu dönemde Lucentum olarak adlandırıldı. 718'den 1249'a değin süren Magripli egemenliği dönemindeki adı ise el-Akant'tı. Daha sonra Aragon Krallığı ile birleşti; 1709'da Fransızlar, 1873'te de Cartagena Federalistleri tarafından kuşatıldı. 1936-39 İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçilerin kontrolu altındaydı.

Benacantil Tepesi (220 m) ile kuruluşu İÖ 230'a değin uzanan Santa Bárbara Kalesi kente hâkimdir. Kentin eski bölümü olan Arrabal Roig, Balcón del Mediterráneo adıyla anılan tepelerden koya bakar. Önemli yapılar arasında barok üsluptaki belediye binası (1701-60), Santa Maria Kilisesi (14. yy) ve Rönesans üslubundaki San Nicolá de Bari üniversite kilisesi (18. yy) sayılabilir.

Madrid'in ticaret limanı olan Alicante kusursuz kara, demir ve havayolu ulaşım olanaklarına sahiptir. Şarap, kuru üzüm,

Alicante limanı, İspanya
G. Marani

sebze ve alfa üretimi ihracata yöneliktir. Domates, tuğla, tütün, alumınyum eşya, mobilya ve süs eşyaları da başlıca tarım ve sanayi ürünleridir. Yumuşak iklimiyle kent, kışlık bir dinlenme merkezidir. Akdeniz kıyılarının bir bölümü olan Costa Blanca'daki plajlarıyla da turist çeker. Nüfus (1982 tah.) 267.485.

Alice Springs, Avustralya'da Kuzey Toprakları'na bağlı kent. Orta Avustralya'da, büyük çöller ve kayalık sırtlarla kaplı yaklaşık 260.000 km²'lik bir alana yayılan İç Bölgenin başlıca merkezidir. Todd Irmağı ve Stuart karayolunun üzerinde, kuzeydeki Adelaide'e 1.654 km, güneydeki Darwin'e ise 1.535 km uzaklıktadır. Kent, 1871'de MacDonnell Sıradağlarını Heavitree Geçidi yoluyla aşan Overland Telgraf Hattı'nın bir istasyonu olarak kuruldu. Arazi ölçümü 1889'da yapıldı. 1890'da, kâşif John McDouall Stuart'ın anısına Stuart adı verilerek kent ilan edildi.

Günümüzde Alice Springs, 1929'da Oodnadatta'dan uzatılan Orta Avustralya demiryolu hattının en kuzey noktasıdır. Demiryolu hattı ile kıtayı baştan başa kateden Stuart karayolu kenti, kesimlik sığır, ayrıca altın, bakır, tungsten ve mika gibi madenler için önemli bir yükleme merkezi haline

Alice Springs, Kuzey Toprakları, Avustralya
B. Brandel - Photo Researchers - EB Inc.

getirmiştir. Sulamayla, sınırlı ölçülerde meyvecilik ve mandıracılık yapılır. Elyaflı alçı, meşrubat, metal levha, mobilya ve tuğla üreten küçük fabrikaları da vardır.

Turizm çok önemlidir. Mayıstan eylüle değin süren ılıman kış aylarında, İç Bölgeyi keşfetmek isteyen binlerce turist kentte toplanır. Turistler, ayrıca "Henley on the Todd" gibi şenliklere de katılabilirler. Bu şenlik kuru akarsu yatağında koşucuların teknelerini taşıyarak yaptıkları bir tür "tekne yarışı"dır. Alice Springs, kısa ömürlü İç Avustralya eyaletinin başkenti olmuştur. Günümüzde, Royal Flying Doctor Service (Kraliyet Uçan Sağlık Servisi) ve radyo ile kitle eğitimi veren Radyo Okulu'nun (School of the Air) bölgesel merkezi durumundadır. Kentin ilk telgraf istasyonu, milli park olarak düzenlenmiştir. Nüfus (1985 tah.) 23.300.

Alicengiz oyunu, insanın büyü yolu ile başka varlıkların biçimine, kimliğine bürünmesi ve karşıtlar arasındaki mücadelenin bu yolla sürmesi temeline dayanan Türk masalı. *Billur Köşk Masalları* adlı derlemede de yer alır.

Bir kadının güzel ve çok zeki bir oğlu vardır. Kadın oğlunu saraya verir. Çocuk bir süre sonra padişahın istek ve izni ile Alicengiz oyununu öğrenmek üzere yola çıkar. Rastladığı bir dervişten dersler alır. Onun her gösterdiğini öğrendiği halde, anlamıyormuş gibi davranarak dayak yer, sonunda kovulur. Dervişin yanında bulunan bir kızdan da onun nasıl biri olduğunu öğrenmiştir. Bu arada Alicengiz oyununu da öğrenen delikanlı, evine döndükten sonra bir at biçimine girer. Annesi atı padişaha satıp yularını eve getirir. Çocuk, ertesi gün bir koç olur; annesiyle saraya giderken kendisinden her şeyi öğrendiği derviş tarafından tanınır. Dervişle çocuk arasında Alicengiz oyunu ile bir mücadele başlar. Çocuk bir kuş olur, derviş atmaca; çocuk bir elma olup padişahın kucağına düşer, derviş bir insan kılığına girer. Padışahtan elmayı isteyen derviş, tam eline alacağı sırada elma dan taneleri halinde yere saçılır. Derviş, hemen tavuk olup tek tek dariları yemeye başlar. Son taneyi de yiyeceği sırada çocuk sansar olup tavuğu boğar; tam o anda da dervişin cesedi ortaya çıkar. Çocuk kendi kılığına dönerek padişaha Alicengiz oyununun bu olduğunu, yerde yatanın da kendisine bu hünerleri öğreten kimse olduğunu söyler. Çocuk, dervişin yanındayken tanıştığı kızı alarak evine getirir, onunla evlenerek mutlu bir yaşam sürmeye başlar.

Alicengiz oyunu, Anadolu'nun birçok yerinde Keloğlan masalı gibi değişik adlar ve biçimlerle anlatılır. Hatta şiirleştirilmiş örneklerine de rastlanır. Bunlardan biri Pir Sultan Abdal adına derlenmiştir. Bu masaldaki motiflerin benzerlerini içeren ve karşılıklı söylenmiş mani dörtlüklerinden oluşan bir başka metin daha bulunmuştur. Her iki metinde de taraflar arasındaki mücadele biçim değiştirerek sürer ve mutlu bir sona ulaşır.

Aliço (KEL) (d. 1845, Plevne - ö. 1922, İpsala), aralıksız 27 yıl Kırkpınar başpehlivanı olan güreşçi.

Pomak asıllıdır. Güreşe Deliorman'da başladı. Saçsız oluşundan ötürü "Kel Aliço", sertliğinden ötürü de "Gaddar Aliço" olarak anıldı. Yirmi yedi yıl üst üste Kırkpınar başpehlivanlığını kazanan tek güreşçidir. Rakipleri arasında elense ve tırpanlarıyla ünlendi. Sultan Abdülaziz döneminde Yıldız sarayına alındı ve padişahın şamdancıbaşılığına kadar yükseldi. Bu arada huzur güreşlerine katıldı. Sultanın ölümünden sonra saraydan ayrıldı. Yaşlılık günlerini Malkara'daki köyünde bekçilik yaparak geçirdi. Bu arada birçok güreşçi yetiştiren Aliço, 70 yaşındayken kendi yetiştirmesi olan Adalı Halil'in meydan okumasını kabul etti. Onunla Gelibolu'da güreşti ve yarım saat içinde yendi.

alieni iuris, Eski Roma hukukunda aile reisinin (baba) egemenliği altında bulunan kimse. Bu durumda olan kimseler haklara ehil olmadıkları için kendi hesaplarına hukuki işlem yapamaz ve iktisapta bulunamazlardı. Özgür Roma yurttaşları (*liberi-civis Romanus*) buluğ çağına ulaştıktan sonra kendi haklarına sahip (*su iuris*) kimseler haline gelir, haklarını kullanma ehliyetini kazanarak bir çeşit velâyet olan *alieni iuris* statüsünden kurtulurlardı. Örf ve âdete göre kızlar 12, erkekler ise 14 yaşına değin *alieni iuris* statüsünde bulunurlardı. Bu statüdeki bir küçüğün, buluğ çağına erişmesiyle baba egemenliğinden çıkarılması, *emancipatio* adını alan ve Justinianos dönemi hukukuna göre yargıç ya da yetkili *magistra* (yüksek görevli) önünde yapılan bir işlemle gerçekleştirilirdi. *Alieni iuris* statüsüne girmek, çocuğun doğumu dışında, evlat edinilmesiyle de (*adoptio*) olurdu. Evlat edinme işlemi, çocuğunu başka bir ailenin egemenliği altına sokmak isteyen aile reisiyle, onu evlat edinecek aile reisi arasında, *praetor* (yüksek yönetici) önünde (eyaletlerde vali önünde), evlat edinenin görünüşte bir istihkak talebi ve *magistra*'nın evlat edileni ona teslim etmesiyle oluşurdu. Klasik dönemde geçerli olan bu kural Justinianos hukukunun geçerli olduğu dönemde değişmiş ve evlat edinilmesi için, iki aile reisiyle evladın, evlat edinme işlemini mahkeme kalemine kaydettirmeleri yeterli görülmeye başlanmıştır.

Bundan başka, evlenen kadınlar da *conventio in manum* adını alan bir işlemle aile reisinin egemenliği altına girerek *alieni iuris* statüsüne tabi olurlardı.

alifatik bileşikler, atomların bir halka oluşturacak biçimde birbirine bağlanmadığı organik bileşikler. Organik moleküllerin en büyük yapısal gruplarından biridir. Alkanlar, alkenler, alkinler ve bu bileşiklerdeki bir ya da daha çok sayıda hidrojen atomunun yerine başka element atomlarının ya da atom gruplarının geçmesiyle türeyen maddeler bu gruba girer.

Aligarh, KOIL ya da KOL olarak da bilinir. Hindistan'ın kuzeyinde kent. Uttar Pradesh eyaletine bağlı Aligarh ilinin yönetim merkezidir. Delhi'nin güneydoğusuna düşer. Kentin kendisi çoğunlukla Kol ya da Koil diye bilinir. Aligarh ise yakındaki bir kalenin adıdır. Tarımsal bir ticaret merkezi olan kentte, tarıma dayalı sanayi ve imalat kesimi de önemli bir yer tutar. Aligarh Müslüman Üniversitesi (1875) ve bağlı fakültelerin yanı sıra, kentte başka yüksek dereceli okullar da vardır. Kent merkezindeki başka bir eski kale de bugün harap

durumda olan Dor Kalesidir (1524). Kale alanı üstünde 18. yüzyıl yapısı bir camii yükselmektedir. Kentte İslam ermişlerine ait çok sayıda türbe vardır.

Aligarh ili 5.024 km²'lik bir alanı kaplar. Ganj Kanalı ile birkaç başka ırmak tarafından sulanır. Büyük ölçüde düzlüktür. Başta buğday ve arpa olmak üzere çeşitli tahıllar yetiştirilir. Tereyağı ihraç edilir. Sasni'de bir cam fabrikası vardır. Başlıca kentleri Aligarh ve Hathras'tır(*). Nüfus (1991) kent, 479.978; (1981) il, 2.574.925.

alikatado, renkli, çokgen çini parçalarıyla yapılan mozaik. Geometrik düzenlemeler oluşturan bu kaplama, en çok İspanyol ve Magrip evlerinin avlularında, bazen de duvar yüzeylerinde uygulanmıştır. Alikatado, 13. yüzyıl İspanya'sında, Hıristiyan egemenliğindeki toprakların genişlemesi sonucunda gotik ve İslam üsluplarının karışımıyla ortaya çıkan ve Mudejar olarak adlandırılan üslupta İspanyol zanaatçıları tarafından yaygın biçimde kullanıldı. Özellikle İspanyol ve Arap etkilerinin güçlü olduğu yerlerde bu geleneksel düzenlemeler hâlâ uygulanmaktadır.

âlim, çoğul ULEMA. İslam bilginlerine verilen ad. Ulema Osmanlı döneminde ilmiye(*) adıyla ayrı bir sınıf oluşturmuştur. Dar anlamda âlim adı, hükümleri delilleriyle bilen fıkıhçıları, yani muhakkikleri belirtir. Delillere ulaşamayanlar, ancak benzerlik yoluyla hüküm verebildikleri için mukallid olarak anılır.

Hadisler, Hz. Muhammed'in âlimleri sürekli ibadet edenlerden bile üstün tuttuğunu, kendisinin mirasçısı saydığını, onlara Cennet'i müjdelediğini bildirir. Tasavvufta ise âlim adı, ilme'l-yakin(*) aşamasına ulaşmış mutasavvıflar için kullanılır. Ama tasavvufta âlim adının, yalnızca şeriat hükümlerini bilip de tasavvufa yabancı kalan bilginleri belirtmek üzere küçümseyici, kınayıcı bir anlamda kullanıldığı da olur.

Âlimle aynı kökten (ilm) türeyen bir başka sözcük, esma-i hüsnadan(*) (Tanrı'nın adları) biri olan Alim'dir. Gazali'nin tanımıyla Tanrı'nın olmuş ve olacak, olanaklı ve olanaksız her şeyi kusursuz biçimde bilmesini belirten bu ad Kuran'da hep tek başına geçer. Oysa âlim hep "âlimü'l-gayb" tamlamasıyla geçer ve bu nedenle tek başına esma-i hüsna arasında sayılmaz.

Alimcan, İbrahim (d. 1887, Ufa, Başkırdistan - ö. 1938, Ufa, Başkırdistan), Kazan-Tatar dili üzerine yaptığı araştırma ve incelemeleriyle tanınan edebiyatçı. Modern Tatar dili ve edebiyatının öncülerindendir.

İlköğrenimini doğduğu köyde yaptıktan sonra Orenburg'da medreseye devam etti. Düşüncelerinden ötürü 1905'ten önce medreseden çıkarıldı. 1907-17 arasında *el-Islâh* dergisi başta olmak üzere Kazan-Tatar dilinde yayımlanan gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Kazan-Tatar edebiyatının ilk romanı kabul edilen *Yeş Yürekler* (1912; Genç Yürekler) adlı romanında Tatar köylerindeki yaşam biçimini anlattı. 1917'de Sosyalist-Devrimci Parti'ye, Ekim Devrimi'nden sonra da Bolşevik Partisi'ne girdi. Kazan-Tatar dili üzerine yazdığı *Tatar Sarfı* (1911) ve *Tatar Nahvi* adlı yapıtları okullarda ders kitabı olarak okutuldu. *Biznin Künler* (1920; Bizim Günler) ve *Kazak Kızı* (1924) adlı romanlarında Kazan-Tatar halkının yaşamını ve geleneklerini işledi. Ayrıca *Tatar İmlâsı* ve *Edebiyat Kanunları* adında kitapları da vardır. Öykü kitapları arasında *Zeki Şekirtnin Medreseden Kovuluvu* (1909; Akıllı Öğrencinin Medreseden Kovuluşu), *Tatar Hatını Niler Kürmiy* (1910; Tatar Kadını Neler Görmez), *Yalçı Kart* (1911; Yaşlı Irgat) ve *Kütüçiler* (1913; Çobanlar) sayılabilir.

Alinagar Antlaşması, İngiltere'nin Hindistan'daki temsilcisi Robert Clive ile Bengal nevvabı Siracu'd-Devle arasında yapılan antlaşma (9 Şubat 1757). Bu antlaşmayla İngilizlerin Bengal'i işgali hazırlanmış oldu. Nevvab, 1756'da Kalkuta'yı işgal etmiş, ama Delhi'yi ele geçirip talan eden Afganlılara karşı gerisini güven altına almak kaygısına kapılmıştı.

Bu antlaşma uyarınca Kalkuta, imtiyazlarıyla birlikte Doğu Hindistan Kumpanyası'na geri veriliyor, ayrıca kentin tahkim edilmesi ve yeni para basılması kabul ediliyordu. Antlaşma, Siracu'd-Devle'nin bir süre için ele geçirdiği Kalkuta'ya verdiği kısa ömürlü ad olan Alinagar adıyla anıldı. Siracu'd-Devle aynı yıl Clive tarafından yenilgiye uğratılarak tahttan indirildi.

Alinsky, Saul (David) (d. 30 Ocak 1909, Chicago - ö. 12 Haziran 1972, Carmel, California, ABD), ABD'li toplumsal örgüt kurucu. Çok sayıda dernek ve grubun oluşturulmasına önayak olmuştur.

Alinsky, arkeoloji ve kriminoloji dallarında yükseköğrenim gördükten sonra sekiz yıl Illinois'da kriminolog olarak çalıştı. 1938'de, Chicago'nun bir işçi mahallesinde ilk toplumsal örgütlenme kampanyasını başlattı. Bu çalışmanın sonunda, yıllarca toplumsal örgütlenmelerin ilk örneğini oluşturacak Back of the Yards Council adlı dernek kuruldu. Alinsky 1940'ta Sanayi Bölgeleri Vakfı'nı (IAF) kurdu ve kendi tekniklerini öğrettiği örgütleyici kadrolar yetiştirdi. Savaş sırasında birkaç federal kurumda görev alan Alinsky, daha sonra IAF ekibiyle birlikte geliştirdiği örgütlenme tekniklerini ülkenin dört bir yanında yaşayan topluluklara öğretmeye çalıştı; California'daki Toplumsal Hizmet Örgütü, daha sonra Amerika Birleşik Tarım İşçileri adlı birliği kuracak olan Cesar Chavez'i yetiştirdi.

Alinsky'nin, doğduğu kent olan Chicago'da Woodlawn Örgütü'nü kurması en büyük başarılarından biri oldu. Bu derneğin kurulması, kentlerin yoksul kesimlerinde yaşayan Siyahların örgütlenmesi yolundaki ilk başarılı girişimdi.

Alinsky üç kitabından ilki olan *Reveille for Radicals*'ı (1946; Radikaller İçin Kalk Borusu) hapiste bulunduğu sırada yazdı; öteki kitapları *Rules for Radicals* (1971; Radikaller İçin Kurallar) ile John L. Lewis'in yaşamöyküsüdür (1949). Alinsky, örgütlenme konusundaki çalışmalarını ölümüne değin sürdürdü.

Alipore, ALIPUR olarak da yazılır, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletinde 24 Pargana ilinin yönetsel merkezi kent. Kalkuta'nın güneyinde belediye sınırları içinde kalan bir banliyödür. Matbaacılık, ciltçilik, çimento imalatı ve yağlı tohum işleme gibi sanayi kolları ve genel mühendislik kuruluşları vardır. Kentte, eskiden İngiliz Bengal valı yardımcısının konutu olan ve günümüzde Ulusal Kütüphane olarak kullanılan Belvedere House ile zoolojibahçecilik parkları bulunur. Kentte Kalkuta Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul vardır.

Alipur Duar, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletinde Calpaygori iline bağlı kent. Kalyani Irmağının hemen kuzeyine düşer. Calpaygori'ye karayoluyla bağlı olan kent pirinç, tütün ve jütün pazarlandığı önemli bir merkezdir. Her yıl tarımsal ürünler ve hayvancılık fuarı düzenlenir. Pirinç değirmenciliği önemli bir sanayi kolu-dur. 1951'de belediye haline getirilmiştir. Nüfus (1981) kent, 48.005; metropoliten alan, 71.573.

alisiklik bileşikler, KARBOSİKLİK BİLEŞİKLER olarak da bilinir, kimyada, üç ya da daha çok karbon atomunun halka oluşturacak biçimde birbirine bağlandığı organik bileşikler sınıfı. Bitişik atom çiftleri arasındaki bağların tümü iki elektron içeren tekli bağ olabileceği gibi, bir bölümü dört elektronlu çift bağ ya da altı elektronlu üçlü bağ da olabilir. Ancak bir tekli ve bir çift bağın sırayla birbirini izlediği altı birimli halkalar, aromatik bileşikler olarak adlandırılan bir başka önemli grubun üyeleridir. Bu gruptaki bileşikler, kimyasal tepkimelerdeki değişik davranış özellikleriyle alisiklik bileşiklerden ayrılır. Halkalarında üç ya da dört karbon atomu bulunan alisiklik bileşikler, halkaları daha büyük olan bileşiklerden daha kararsızdır; çünkü yan yana iki ortaklaşım bağı arasındaki açı, bileşiğin halkalı yapısını koruyabilmesi için gerekenden daha küçüktür. Büyük halkalarda ise bağlar arasındaki bütün açılar, halkanın kopmadan kalması için en uygun değerdedir (yaklaşık 109, 5°); bunun sonucu olarak halkadaki bütün atomlar aynı düzlemde yer almaz. Çift ve üçlü bağların oluşturduğu açılara ilişkin bu tür kısıtlamalar, böyle bağları içeren alisiklik bileşiklerin kararlılığını etkiler.

Alismales, ALISMATALES olarak da bilinir, birçenekliler sınıfından, su bitkilerini içeren takım. Türlerinin çoğu, bütünüyle su altında ya da bir bölümü su yüzeyinde olmak üzere tatlı sularda yetişir. Bu takımdaki bitkilerden büyük bir bölümü sulamayı ve suyolu ulaşımını engellediği için zararlı, geri kalanları ise balıklara barınma olanağı sağladığı ve kıyı çizgisini koruduğu için yararlı kabul edilir. Birkaç türü de havuzlarda yetiştirilir. Fazla ekonomik değeri olmayan bu otsu bitkilerin asıl önemi, başka türden su ve kıyı bitkileriyle karma topluluklar oluşturarak, bitki türlerinin sürekliliğine ve yeni bitki topluluklarının oluşmasına ortam hazırlamalarıdır; böylece bitki artıkları, kum ve çamurla dolan göller ilerde kara bitkilerinin yetişebileceği biyolojik bir ortam oluşturabilir.

Alismales takımı üç familyayı içerir: *Butomaceae*, *Limnocharitaceae* ve *Alismaceae*. Bir tek cinsi ve bir tek türü (*Butomus umbellatus*) olan *Butomaceae* familyası kuzey ılıman kuşakta yaygındır ve bahçe mimarisinde, yapay göllerin düzenlemesinde kullanılır. *Limnocharitaceae* familyasının dört cinsi de tropiktir, özellikle bazı türleri

Geniş yaprakli suoku (*Sagittaria latifolia*)
John H. Gerard

tropik balık akvaryumlarında çok iyi sonuç verir. En yaygınları *Alisma* ve *Sagittaria* olan 14 cinsi ve yaklaşık 90 türü içeren *Alismaceae* familyası ise kuzey ılıman kuşakta ve tropik bölgelerde bulunur. Bu familyanın bitkileri, gövde ve yapraklardaki gelişmiş lateks (süte benzer özsu) kanallarıyla dikkati çeker.

Alismales üyelerinin anatomik özellikleri birbirine çok benzer. Bitkilerin büyük bir bölümü kısa gövdelidir ve yalnızca yaprakları su düzeyine ulaşabilir. Bazı türlerde ise yapraklar da suyun altındadır ve kara bitkilerindeki gibi yaprak ayası-yaprak sapı farklılaşması geçirmeyerek şerit biçimini almıştır. Genellikle biçimi ve duruşuyla göz alıcı olan bu yapraklar bitki düzenlemelerinde kullanılır. Takıma adını veren *Alisma*'nın yürek biçimindeki yaprakları, ince çapraz damarlarının dağılımıyla dikkati çeker. *Alismales*'in yapraklarındaki bu ağsı damarlanma, paralel damarlanma gösteren birçeneklilerin sınıfının tek ayrıksı örneğidir. *Sagittaria*'nın ok biçimindeki yaprakları, uzunluğu 100 cm'yi aşan yaprak saplarıyla su yüzeyinin üstüne çıkabilir. Bir türün dışında, bu cinsin yaprakları tüysüzdür ve üst yüzeyinde stomalar (küçük hava gözenekleri) bulunur. Su altında kalan yapraklarda stoma yoktur.

Alismales'in bir özelliği de yapraklarının etli ve sulu olmasıdır; yaprak ve köklerin iç dokularının yüzde 80'ini hava boşlukları oluşturur. Odundoku (su iletim dokuları) ve soymukdokudan (besin iletim dokuları) oluşan iletim doku sistemi fazla gelişmemiştir. Liflerin ve kalın duvarlı öbür hücrelerin sayısı da çok azdır. İletim sisteminin öğeleri evrim sonucunda gelişmişse de, bitkiye destek sağlamakta pek önemli bir rol oynamaz. İletim demetleri genellikle gövdede daire biçiminde, yaprak saplarında ise yay biçiminde dizilmiştir. Oysa birçeneklilerin çoğunda demetler dağınık durumdadır.

Çiçekler, yaprak tabanının bağlanma yerindeki yassılaşmış gövdeden ayrı bir gövde üzerinde yer alır; bu gövde su yüzeyinden yukarıya uzarken, önce tomurcuklar oluşur, daha sonra çiçeğin öbür bölümleri sırayla gelişir. Çiçeklerde yaprağı andıran üç çanakyaprak, üç taçyaprak ve çok sayıda erkekorgan bulunur. *Alismales*'de tozlaşma kuşlar yardımıyla olur. Tozlaşma ve döllenmeden sonra, tohumtaslağından tohum gelişir. Bazı türlerde (örn. *Butomus*) olgunlaşan meyvelerin kopmasıyla tohumlar çevreye saçılır. *Alismaceae* gibi bazı türlerde ise, ancak yumurtalık çeperlerinin suda parçalanmasından sonra tohumlar açığa çıkabilir.

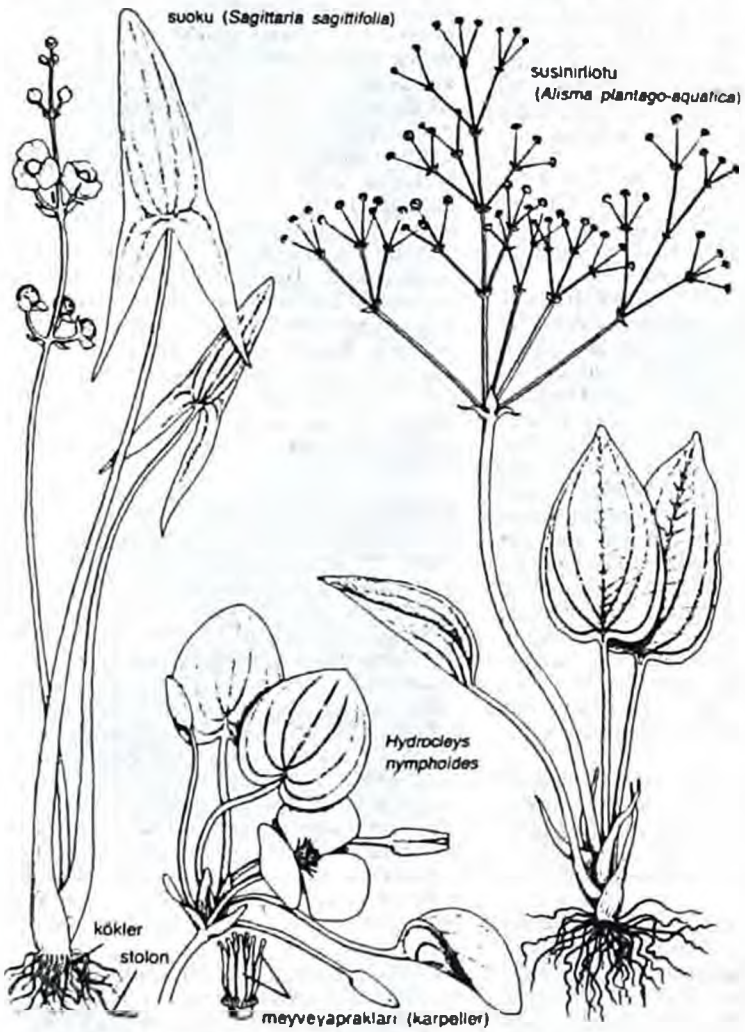

Alismales takımından bitki örnekleri
M. Moran

Alişar, Yozgat ilinde, Yozgat'ın 45 km güneydoğusunda bulunan Alişar köyünün 2,7 km kuzeyindeki büyük höyük. 1927-32 arasında Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü adına E. Schmidt ve von der Osten başkanlığında bir ekip tarafından kazıldı. Höyükte Kalkolitik Çağdan (İÖ y. 5500 - y. 3500) Frigler dönemine (İÖ 1200 - 700) değin uzanan sürekli yerleşim katları saptandı.

Kalkolitik Çağa tarihlenen ilk yerleşim katında, dörtköşe planlı kerpiç evlere, bu evlerin döşemeleri altında da doğrudan doğruya çukurlara ya da taş ve ahşap sandukalara gömülmüş iskeletlere rastlanır. Koyu gri, siyah ve kırmızı renkli çanak çömlekler, üstü çizi bezemeli ayaklı kâseler, çeşitli figürinler, geometrik bezemeli mühürler, taş ve kemik aletler, altın, gümüş ve bakır parçalar bu katta ortaya çıkarılan öbür buluntulardır. Kalkolitik Çağ yerleşmesini İlk Tunç Çağının III. evresi (İÖ y. 2500-2000) izler. Bir duvarla çevrili yerleşmede taş temelli ve kerpiç duvarlı iki üç odalı evler vardır. Bazı evlerin yalnız iç duvarları, bazılarının ise hem iç, hem dış duvarları sıvalıdır. Mimarlık açısından, İlk Tunç Çağının surlu yerleşmelerinin bu tipik örneğinin yerel bir prensliğin başkenti olduğu sanılmaktadır.

El yapımı çanak çömlek, açkılı ve kırmızı astarlıdır; ölüler gene armağanlarla birlikte döşeme altlarındaki çukurlara, taş ya da ahşap sandukalara gömülmüştür. Tunç Çağının daha geç bir evresine tarihlenen üçüncü kültür katında ise yalnızca iç kaleye yerleşilmiştir. Bu kattan boyalı çanak çömlek ortaya çıkarılmış, ayrıca el yapımı, geometrik bezekli çok miktarda Kapadokya mallarına da rastlanmıştır. Bulunan bakır alet sayısı oldukça azdır.

Dördüncü kültür katında, yer yer kulelerle pekiştirilmiş, testere biçimli sandık duvar tekniğinde yapılmış surların çevrelediği büyük bir kent yerleşmesi ortaya çıkarılmıştır. Surlarda ve kent kapılarının altında bindirme tekniği ile yapılmış poternler (tünel) vardır. İç kaleden aşağı kente inen yolların her iki yanına evler sıralanmıştır. Bu katta tipik Hitit çanak çömleğinin yanı sıra çeşitli metal süs eşyası aletler ve silahlar, kemikten çeşitli alet ve parçalar ele geçirilmiştir.

Höyüğün en üstteki katı Geç Hitit-Frig dönemlerini (İÖ 1200-700) kapsamaktadır. Bir iç kale içindeki yerleşme, Frig beylerinden birinin şatosu görünümündedir.

Çarkta çekilmiş, parlak sırlı çanak çömleklerin yüzeyleri insan, hayvan, bitki örgeleri ve geometrik biçimlerle bezenmiştir.

Friglerden sonra Med ve Pers egemenliklerinin izlerine de rastlanan Alişar'da ayrıca Helenistik dönemde Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait çok küçük yerleşimlere de rastlanmıştır.

Alitalia-Linee Aeree Italiane, uluslararası İtalyan havayolu şirketi. Son yıllarda Avrupa, Afrika, Asya, Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya'da 120'den çok kente sefer yapmaktadır. Merkezi Roma'dadır.

1946'da Alitalia-Aerolinee Italiane Internazionali adıyla kurulan şirket, ilk seferini 1947'de Torino'dan Roma'ya yaptı. 1957'de öbür İtalyan havayolu LAI (Linee Aeree Italiane) ile birleşerek bugünkü adını aldı. Alitalia, daha sonraki yıllarda hazır yemek şirketleri, otel zincirleri, tatil merkezleri, bir emlak işletmesi, sigorta şirketleri, bir bilgiişlem firması ile yabancı firmalardan hisse alımıyla uğraşan Lüksemburg'daki Alitalia International Holding SA gibi şirketleri ya satın alarak ya da kurarak bir şirketler grubu oluşturmaya yönelmiştir.

aliterasyon, yan yana ya da birbirine yakın sözcüklerin başındaki ünsüzlerin yinelenmesi. Bazen sözcük başındaki ünlülerin yinelenmesi de (baş uyak) aliterasyon olarak adlandırılır. Bir şiir sanatı olarak, yarım uyak (vurgulu ünlünün yinelenmesi) ve konsonans (sondaki ya da ortadaki ünsüzün yinelenmesi) ile birlikte görülür.

"Yana-yakıla", "gide-gele" gibi günlük dilde yaygınlıkla kullanılan sözcüklerde, "Bir

berber bir berbere gel beraber..." gibi tekerlemelerde ve hemen tüm dillerde yazılmış şiirlerde aliterasyona rastlanır. En yalın biçimiyle, Yahya Kemal'in şu dizesindeki gibi bir ya da iki ayrı ünsüz yinelenir:

"Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde" ("Geçmiş Yaz").

Daha karmaşık biçimlerinde, Ahmed Haşim'in aşağıdaki dizesindeki gibi, hem sözcük başındaki, hem de sözcüklerdeki vurgulu hecelerin başındaki ünsüzler yinelenir:

"Serperdi o bi-kes sese akşam sarı bir renk" ("Nehir Üzerinde").

Bugün gerek düzyazı, gerekse şiirde çok önemli bir sanat sayılmayan aliterasyon, eski Germen, Kelt ve Gal şiirinin biçimsel ve yapısal özelliklerinden biriydi.

aliterasyonlu şiir, aliterasyonun(*) arada bir kullanılan bir ses oyunu değil, temel bir yapı özelliği olduğu erken dönem Germen dilleri şiiri. Tüm dünya şiirinde kullanılan aliterasyon, Hint-Avrupa dil ailesine bağlı Eski İngilizce, Eski Aşağı Almanca, Eski Yüksek Almanca, Eski Sakson ve Eski İzlanda dillerinde yazılan şiirin temel biçimsel ilkesiydi ve kesin olarak belirlenmiş vurgu ve ölçü kurallarıyla birlikte kullanılırdı. Germen şiirindeki aliterasyonlu dize, kısa bir durakla ikiye ayrılırdı; ilk yarıda yinelenen bir ya da iki ünsüz, ikinci yarıdaki ilk vurgulu hecede de duyulurdu. Aynı sesle başlasa bile vurgusuz hecelerdeki aliterasyon etkili olmadığından, ses yinelemesi vurgulu hecelere düşerdi.

Ortaçağda Latince ilahilerin etkisiyle uyak kullanımı yaygınlaşınca aliterasyonlu dize eski önemini yitirdi. 900'den sonra Aşağı Almancada salt aliterasyonlu şiire rastlanmaz. Bu tarihte Yüksek Almancada da uyak, aliterasyonun yerini alır. 1066'daki Norman İstilası'ndan sonra batı kesimleri dışında İngiltere'de de katı bir biçim özelliği olarak aliterasyona rastlanmaz. Aliterasyon önemini korumakla birlikte, aliterasyonlu dize serbestleşmeye başlar; dizenin ikinci yarısında birden çok ünsüz yinelenir ve diğer biçimsel kısıtlamalar da giderek azalır. 13. yüzyıl başlarında Layamon'un şiirleri, daha sonra da *Piers Plowman, Sir Gawayne and the Grene Knight* (Sir Gawayne ve Yeşil Şövalye) ve *The Pearl* (İnci) gibi yapıtlar uyaklıydı. Kimi zaman dizelerin tümü uyaklı olur, kimi zaman da uyaklı bir grup dize, düzensiz aralıklarla aliterasyonlu dizelerin arasına girerdi. İngilizcedeki son aliterasyonlu şiirin, Flodden Savaşı'nı (1513) anlatan "Scottish Fielde" olduğu kabul edilir.

900'den sonra İzlanda şairleri, uyak ve yarım uyak kullanımıyla aliterasyonu birleştiren birçok kıta biçimleri geliştirdiler. 1000'den sonra yalnızca İzlandalı şairler tarafından kullanılan Eski İzlanda aliterasyonlu şiirine bugün de İzlanda şiirinde rastlanır.

Aliterasyon, Kelt şiirinde eskiden beri önemli, ama ikincil bir öğeydi. Gal şiirinde ise *cynghanedd*(*) denen karmaşık bir halk şiiri türünün doğmasına yol açmıştır.

Alitus, Almanca ve Lehçe OLITA, Litvanya'nın güneyinde kent. Neman (Nemunas) Irmağının kıyısında, Kaunas'ın 60 km güneyindedir. 14. yüzyılda kuruldu. 20. yüzyılda bir sanayi merkezi olarak gelişti. Bir demir dökümhanesinin yanı sıra neftyağı, keten dokuma ve giyim eşyası üreten fabrikaları vardır. Bir demiryolu terminali ve karayolu kavşağı olan kentte, bir de tarım yüksekokulu bulunmaktadır. Nüfus (1986 tah.) 70.000.

alivre satış, satıcının satılan malı belli bir vadede teslimi yükümlülüğünü öngören ve bu hususta güvene dayanılarak yapılan satım. Türkiye Cumhuriyeti yasalarında bu satışlara ilişkin sözleşmeleri düzenleyen bir hüküm yer almadığı için, bu konu tümüyle örf ve âdet kurallarına bağlıdır. Eski Türk Ticaret Kanunu'nun 688. maddesi "zamanı akitte mevcut olmayıp, vaktı teslimde tedarik ve ihzarı kabil olan emvali ticariyenin bey'i caizdir" (sözleşmenin yapıldığı sırada var olmayıp, teslim edileceği zaman sağlanması ve hazır bulundurulması mümkün olan ticari mallar alınıp satılabilir) yolunda bir hüküm içermekteydi. Bu hüküm yeni Ticaret Kanunu'na alınmamakla birlikte bu hususta yerleşmiş olan ticari örf, söz konusu kuralın halen geçerliğini korumasını sağlamaktadır. Vadeli satış sözleşmesi, bir malın satıcı tarafından, kararlaştırılan ileriki bir tarihte teslimine ilişkindir. Burada asıl olan, malın, sözleşmenin tamamlandığı sırada satıcının elinde bulunmamasıdır. Bu mal henüz üretilmemiş bir mal olabileceği gibi, sözleşmenin oluştuğu sırada üçüncü bir kişinin elinde (mülkiyetinde ya da zilyedliğinde) bulunan bir mal da olabilir. Sözleşmenin tarafları da bu hususu bilmektedir. Satıcının borcu, malı üçüncü kişiden sağlayıp bunun üzerindeki mülkiyeti alıcıya geçirmektir.

Belli durumlarda müşteri, malın yitmesi (telef olması) olasılığı da dahil, sonradan belirecek tüm hasar olasılıklarını, sözleşmenin tamamlanmasıyla yüklenmiş sayılır. Burada bu hasar olasılığı, sözleşmenin temel bir özelliği ve öğesi durumuna gelmektedir. Bu bakımdan hasar halinde hukuki durum, öbür alelade, normal ticari satışlardan farklıdır. Normal satışlarda, satıcı sözleşmeden önce yitmiş (telef olmuş) bir malı bilmeyerek satmışsa, Borçlar Kanunu'nun 20. maddesine göre semeni (bedeli) geri vermekle yükümlü tutulmuşken, alıvre satışlarda, hasar kavramı, önceden telef olma olasılığını da kapsar.

aliya, ALIYYA olarak da bilinir (İbranicede "yükselme"), çoğul ALIYOT ya da ALIYOS. Yahudilikte, ibadet eden bir kimseyi çağırıp, Tora'dan (Tevrat'ın ilk beş kitabı) daha önce kararlaştırılmış bir bölümü okumasını isteyerek onurlandırma. Her sebt günü sabah okunan dua, en az yedi bölüme ayrıldığı için bunları okumaya en az yedi kişi çağrılır. Başka bir kişi de son okuma parçasının bir bölümünü tekrarlamaya ve Haftarah'ı (Tevrat'ın peygamberlerle ilgili kitaplarından seçilen okuma parçası) ezberden okumaya çağrılır.

Eğer bir kohen (ilk rahip Harun'un soyundan bir kişi) ve bir de Levili (rahipler kabilesi Levioğullarının soyundan gelen biri) varsa, bunlar sırayla birinci ve ikinci okumaya çağrılma ayrıcalığına sahiptirler.

14. yüzyıla gelindiğinde, İbranice bilgisi yetersiz olanları mahçup etmemek için eğitim görmüş bir okuyucu tayin etme geleneği yerleşmişti. Böylece, çağrılan kişinin görevi, okumaya baştan sona yalnızca nezaret etmek ve uygun duaları ezberden okumak haline geldi. Bir zamanlar yaygın olan, *aliya*'yı başka birisine satma uygulaması daha sonra bırakıldı.

Aliya, eskiden Kutsal Topraklar'a yükselme anlamına geldiği gibi, günümüzde de göçmenlerin başka topraklardan İsrail'e "yükselme"sini anlatmak için kullanılır.

alizarin, eskiden kökboya bitkisinin (*Rubia tinctorum*) köklerinden, bugün ise birleşim yoluyla elde edilen kırmızı boyarmadde. Kökboyada, glikoz ve ksiloz şekerleriyle birleşik halde bulunur. Eskiden beri Hindistan, İran ve Mısır'da bu kökboya bitkisi yetiştiriliyor ve köklerinden Türk kırmızısı elde etmek için gerekli işlemler bilinmiyordu; boyanın kullanımı 10. yüzyıl dolaylarında Anadolu'ya, 16. yüzyılda da Avrupa'ya yayıldı.

1868'de, alizarinin antrakinondan elde edilmesini sağlayan yöntemler geliştirildi ve üç yıl sonra sentetik boyanın bol miktarda piyasaya sürülmesiyle doğal boyanın kullanımı sona erdi. Pamuk, yün ya da ipeği alizarinle boyamadan önce bir metal oksit ya da mordan banyosuna batırmak gerekir. Elde edilen rengin tonu banyoya eklenen metalin cinsine göre değişir, örneğin alminyum tam kırmızı, demir morumsu, krom ise kahverengimsi kırmızı bir renk verir.

alize rüzgârları, astropik yüksek basınç kuşaklarından batıya ve Ekvator'a doğru esen düzenli rüzgârlar. Bu rüzgârların doğduğu yüksek basınç kuşakları 30° kuzey ve 30° güney enlemleriyle dönencelerarası yakınsama bölgesi arasında yer alır. Alizeler denizlerin üstünde karadakinden çok daha kuvvetli ve düzenli eserek gökyüzünün çoğu zaman açık olmasını sağlar. Bu nedenle alize rüzgârlarına açık olan adalar en gözde turizm merkezlerindir. Alizelerin ortalama hızı saniyede 5-6 m (saatte 17-20 km) dolayındadır.

alka, ALKAS olarak da bilinir, Baltık dininde kutsal ve dokunulmaz olan açık hava ibadet yeri. Doğal mabet olan *alka* herhangi bir orman, tepe ya da ırmak olabilirdi. Böyle ormanlardaki ağaçlar kesilemez, kutsal tarlalar sürülemez, kutsal sularda balık avlanamazdı. Hayvan kurban etmek ve ölüleri yakmak gibi çeşitli dinsel törenler *alka*'larda gerçekleştirilirdi. Eski *alka*'nın özgün anlamı, çağdaş Litvanya dilinde, her türlü ibadet yeri ve kutsal yer anlamına gelen *alkviete* sözcüğünde korunmuştur.

Alkaevli, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Gün Han Oğulları koluna bağlıdır. Bu boy *Divanü Lugat'it-Türk*'te Alkabölük, *Camiü't-Tevarih*'te Alkaravlı, Yazıcıoğlu'nun *Selçuknamesi* ile *Secere-i Terakime*'de Alkaevli olarak geçer. Boyun ongunu (kutlu hayvanı) olan şahin, "nereye varsalar başarı gösterirler, her yere yürürler" anlamına gelir. Anadolu'da Alkaevli adına rastlanamamıştır. Ama Safranbolu yöresinde Halkaevli, Halkaavlu, Halkalu biçiminde görülen yer adları bu boyun Anadolu'ya gelmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Alkaios (d. İÖ y. 620, Mytilene, Midilli Adası - ö. İÖ y. 580), Sappho'nun çağdaşı olan Eski Yunanlı lirik şair. Yapıtlarına Antik Çağda çok değer verilirdi. İÖ 2. yüzyılda, Alkaios'un o zamana değin kalabilmiş şiirleri 10 ciltlik bir dizi kitapta toplanmışsa da bu kitaplar zamanımıza ulaşamamıştır. Romalı lirik şair Horatius, Alkaios'u kendine örnek almış ve odlarında kullandığı alkaios ölçüsünü(*) ondan uyarlamıştır.

Bugün Alkaios'un yapıtlarından geriye yalnızca kimi bölümler ve deyişler kalmıştır. Ancak bu kadarı bile, onun kullandığı temaların çeşitliliğine ve bir şair olarak niteliğine ilişkin yeterli bilgiyi verir.

Şiirleri dört grupta sınıflandırılabilir: Tanrılara ve kahramanlara adanmış ilahiler, aşk şiirleri, içki şarkıları ve siyasal şiirler. Elde kalan bölümlerden anlaşıldığına göre şair, Mytilene'deki siyasal yaşama etkin olarak katılmıştır.

Yıllar boyu süren siyasal huzursuzluktan sonra, Pittakos'un yönetimi ele geçirmesiyle

birlikte Mytilene'de istikrar bir ölçüde sağlanmıştı. Ilımlılığıyla ünlü olan Pittakos, Yunanistan'ın Yedi Bilgesi'nden biri olarak tanınıyordu. Alkaios, Pittakos'un yanında Atinalılara karşı savaştı, ancak Pittakos kendisine ihanet etti. Bunun üzerine, Alkaios'un ona karşı duyduğu saygı nefrete dönüştü. Yapıtlarının çeşitli bölümlerinde Pittakos'a acımasız bir biçimde saldırdı.

Alkaios'un yapıtlarından kalan başka bölümler, 6 yüzyıldaki Mytilene'nin günlük havasını yansıtır. Şair gemi ve ırmaklardan, şarap ve şölenlerden, kızların katıldığı bir güzellik yarışmasından, bir yaban ördeği sürüsünün uçuşundan ve baharı müjdeleyen çiçeklerden söz eder. Alkaios, Ege bölgesindeki kent devletlerinin ruhunu ve değerler sistemini başarıyla yansıtmıştır.

alkaios ölçüsü, klasik Yunan şiirinde uzun ya da kısa hecelerden oluşan bir ölçü ve bu ölçüyle yazılmış bir kıta türü. İlk iki dizede beş uzun hece, üçüncü ve dördüncü dizelerde dört uzun hece, ilk üç dizenin başında da *anakrousis* denen vurgusuz bir hece vardır. Yunan alkaios ölçüsüyle yazılmış kıtanın okunuşu şöyle gösterilebilir:

⏑̲ | – ⏑ | – ⏑̲ | – ⏑ ⏑ | – ⏑ | –
⏑̲ | – ⏑ | – ⏑̲ | – ⏑ ⏑ | – ⏑ | –
⏑̲ | – ⏑ | – ⏑̲ | – ⏑ | – ⏑̲
– ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ | – ⏑ | – ⏑̲.

Adını, İÖ 7. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başları arasında yaşamış olan Alkaios'tan alan ve büyük bir olasılıkla onun bulduğu alkaios ölçüsü, Latin şiirinde özellikle Horatius'un *Odes* (Odlar) adlı yapıtıyla önemli bir biçime dönüştü. Geleneksel alkaios ölçüsüyle yazılmış bir kıtanın ilk üç dizesinin ilk ayakları, bir uzun başlangıç hecesi ile iki uzun hecelik bir birimden de (— —) oluşabilir. Alkaios ölçüsü, Rönesans döneminde İngilizce ve Fransızcaya uyarlanmış, daha sonraları Tennyson'ın "Milton"ı gibi yapıtlarda da kullanılmıştır.

Alkalai, Yahuda ben Solomon Hai (d. 1798, Saraybosna - ö. 1878, Kudüs), Sefardi haham. Filistin'de Yahudi yerleşmeleri kurulması düşüncesini ilk savunanlardandır.

Küçük yaşta Kudüs'e götürülen Alkalai, haham olmak üzere yetiştirilip eğitildi. Yirmibeş yaşında haham olarak Hırvatistan'daki Semlin'e giderek ana dilleri Ladino olan kendi cemaatindeki gençlere İbranice öğretmeye başladı. Bu dilde yazdığı iki kitaptan ilkinde kurtuluşun önkoşulunun, nedamet ya da Tanrı'nın gösterdiği yola yeniden giriş biçiminde "simgesel" bir geri dönüş değil, İsrail topraklarına (Filistin'deki Kutsal Topraklar) "gerçek" bir geri dönüş olduğunu savundu. Ama, Gelenekçi Yahudiler için kabul edilemez olan bu görüşler, tartışmalara yol açtı. İkinci kitabında Siyonist düşüncenin ilk örneklerinden birini oluşturan görüşlerine yöneltilen şiddetli saldırıları çürütmeyi amaçlıyordu. Antisemitik bir ayaklanma olan Şam Olayı'ndan (1840) sonra Yahudileri, bu olayın sürgünde yaşadıkları koşullara ilişkin gerçekleri görerek uyanmaları için tasarlanmış kutsal planın bir parçası olduğuna inandırmaya çalıştı. Yahudilerin başka bir yere değil yalnızca Filistin'e göç etmeleri gerektiğine inanıyordu. Bu düşüncesine destek sağlayabilmek için İngiltere ve öteki Avrupa ülkelerini dolaştı, çeşitli dernekler kurdu. Ama, bu alandaki tüm çabaları sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine 1871'de, cemaatini Semlin'de bırakarak Filistin'e gitti. Burada, bölgede yerleşimi başlatmak üzere bir dernek kurdu. Ama bu son çabası da başarısızlıkla sonuçlandı. Öte yandan, yazdığı çok sayıda broşür ve *Goral Ladonai* (1857) adıyla İbranice yazdığı ilk kitabı belli bir etki yaptı. Alkalai'nin yazıları ve Filistin'e göç edişi, sonraki yıllarda Theodor Herzl ile öbür Siyonist düşünürlerin çalışmalarına yol göstermiştir.

alkali feldispatlar, genellikle çeşitli renklerde camsı kristaller halinde bulunan silikat mineralleri grubu. Doğada bol bulunan alkali feldispatlar daha çok cam ve seramik yapımında kullanılır; saydam, sedefimsi ve göz alıcı renklerdeki bazı çeşitleri ise mücevher olarak değerlendirilir. Alkali feldispatların asıl önemi, kayaçların bir bileşeni olmalarından ileri gelir. Alkali ve asit yapıdaki korkayaçlarda (özellikle siyenit, granit ve granodiyoritlerde), pegmatitlerde ve gnayslarda bol miktarda alkali feldispat bulunur.

Alkali feldispatlar, sodyum aluminosilikat ($NaAlSi_3O_8$) ile potasyum aluminosilikatın ($KAlSi_3O_8$) karışımı olarak düşünülebilir. Gerek sodyum, gerek potasyum aluminosilikatlar arasında, her birinin kendine özgü yapısı olan değişik biçimlere rastlanır. Yüksek sıcaklıklarda kararlı olan örneklerde, örneğin albit (sodyum aluminosilikat) ve sanidin (potasyum aluminosilikat) oranı fazla olan feldispat minerallerinde, alminyum ve silisyum atomları kristal yapı içinde rasgele dağılmıştır. Albit (sodyumlu), ortoklaz ve mikroklin (potasyumlu) gibi, ancak düşük sıcaklıkta kararlı olan türlerinde ise atom dağılımı düzenlidir. Yüksek sıcaklıkta kararlı olan türler hızla soğusa bile atomların rasgele dağılımı değişmez. Bu nedenle yerkabuğundaki alkali feldispatlar, atom dağılımının tamamiyle rasgele olduğu bol sanidinli çeşitlerden başlayıp, atom dağılımın bütünüyle düzenli olduğu mikrokline kadar uzanan bir düzenlilik sıralanması gösterir.

Doğada bulunan alkali feldispatlarda, iki katışkısız bileşen arasında sürekli bir değişim vardır. En azından dört ayrı dizi görülür. 700°C'nin üstündeki sıcaklıklarda kararlı olan iki diziye yüksek albitli - yüksek sanidinli dizi ve yüksek albitli - sanidinli dizi adı verilir. Bu iki dizinin mineralleri yerkabuğunu oluşturan kayaçlarda oldukça ender görülür. Öteki iki dizinin temel özellikleri daha düşük sıcaklıklarda kararlı olmaları ya da yüksek sıcaklığa ulaştıklarında yavaş soğumalarıdır. Düşük albitli - ortoklaz dizi ve düşük albitli - mikroklin - mikropertit - mikroklin dizi olarak adlandırılan bu iki dizinin örnekleri doğada çok bol bulunur. Yüksek sıcaklıklarda mineral karışımları homojendir; çok hızlı soğumada homojenlik bozulmaz, ama yavaş soğuma sodyum ve potasyum fazlarının ayrılmasına neden olur. Alkali feldispatlardan çoğunun homojen olmayıp, ayrı ayrı kristalleşmiş katışkısız sodyum ve katışkısız potasyum bileşiklerinin iç içe geçmesiyle oluşan bir yapı göstermesi de bundan ileri gelir.

alkali fosfataz, safrada ve büyüyen kemiklerde normal olarak yüksek oranlarda bulunan enzim. Kan serumunda da bulunan alkali fosfataz, minerallerin kemiklerde ve dişlerde depolanmasında önemli rol oynar. Bu enzimin eksikliği, hipofosfatazi adıyla bilinen kalıtsal bir bozukluktur ve kemiklerde biçim bozukluklarına yol açar. Ağır olgularda ise, erken yaşlarda enfeksiyona bağlı ölümlere neden olur.

alkali kayaçlar, yapısında alkali mineral oluşumuna yetecek kadar alkali (potasyum oksit ve sodyum oksit) bulunan kayaç türleri. Feldispatsılar gibi bazı alkali mineral lerde, alkalilerin silise (SiO_2) oranı çok yüksek, sodyum miktarı ise olağandışı fazladır. Piroksenler grubundan aejirin ve sodyumlu amfiboller grubundan riebekit gibi öteki alkali minerallerde ise alkalilerin aluminaya (Al_2O_3) oranı yüksektir.

Alfred Harker, Tersiyer (Üçüncü) (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ve Kuvaterner (Dördüncü) (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) dönemlerde oluşmuş korkayaçları kalsiyum-alkali ve alkali kayaçlar olarak iki diziye ayırmıştır. Alkali kayaçlardan çoğunun adı az bilinirse de, alkali bazalt, siyenit ve fonolit gibi çok bilinen mineraller de bu gruptandır. Yeryüzünün hemen her yerinde en bol bulunan kayaçların (granit, granodiyorit, andezit ve bazalt) yapısında alkali mineraller bulunmaz. Genellikle olağandışı oluşumlar olarak kabul edilen alkali kayaçların kökenine ilişkin yoğun çalışmalar, her biri ayrı bir kayaç için geçerli olabilecek bir dizi kuramla sonuçlanmıştır.

alkali metaller, periyodik tablonun Ia grubunu oluşturan altı element: Artan atom numaralarına göre lityum (Li), sodyum (Na), potasyum (K), rubidyum (Rb), sezyum (Cs) ve fransiyum (Fr). Bu grubun üyeleri öbür elementlerle, özellikle oksijenle birleştiklerinde alkalileri (asitleri nötrleştirebilen güçlü bazları) oluşturduklarından, alkali metal adını alırlar.

Yerkabuğunun sırasıyla yüzde 2,6'sını ve yüzde 2,4'ünü oluşturan sodyum ve potasyum, alkali metallerin doğada en bol bulunan iki üyesidir. Öbür metallerin yerkabuğundaki oranı gittikçe azalır. Grubun son elementi olan doğal radyoaktif fransiyumun yerkabuğundaki toplam miktarının ancak 24,5 gr dolayında olduğu hesaplanmıştır. Alkali metaller çok etkin olduklarından, doğada serbest halde bulunmaz. +1 değerli oldukları basit ve suda çözünür iyon bileşiklerinin minerallerini oluştururlar. Halit ya da kayatuzu (NaCl) ve silvit (KCl) gibi bu basit bileşikler, alkali metallerin üretiminde hammadde kaynaklarıdır. Alkali metaller, mika ve zeolitler gibi daha karmaşık mineral yapılarına da katılır.

Metal olarak nitelendirilen elementler, ısı ve elektrik iletkenliklerinin yüksekliği, kesilme yüzeylerinin gümüş beyazı parlaklığında olması, tel halinde çekilebilme ve dövülebilme özellikleriyle ayırt edilir. Ia grubu, bu özellikleri en belirgin olan elementlerdir.

Alkali metallerin gövde (hacim) merkezli kübik kristalleri, atomlarının en dış yörüngelerindeki birer elektronlarını serbest bırakmalarından oluşan elektron denizi içindeki +1 yüklü iyonlardan meydana gelmiştir. Elektrik ve ısı iletkenliklerinin yüksekliği, bu serbest ve hareketli elektronların taşıyıcı özelliklerinin sonucudur. Kesilme yüzeylerinin parlaklığı ise, yüzeye düşen ışık ışınlarının hareketli elektronlarla etkileşmesi sonucunda, titreşen elektronların her yöne doğru elektromagnetik ışıma salmasından doğar. Kristallerdeki metal iyonlarının yönlenmemiş kuvvetlerin etkisinde olması da kolayca kesilebilme, dövülebilme ve çekilebilme özelliklerine yol açar. Bu gruptaki elementler bıçakla kesilebilecek kadar yumuşaktır.

Alkali metallerin birincil iyonlaşma enerjileri (bir atomdan bir elektron koparabilmek için verilmesi gereken en küçük enerji miktarı) öbür elementlerin iyonlaşma enerjilerinden daha küçüktür ve lityumdan sezyuma doğru giderek azalır. Elektron yakalama eğilimimin bir ölçüsü olan elektronegatifliklerı de aynı sırayı izleyerek azalır. Elektronegatifliği en küçük olan element sez-

Alkali Metallerin Bazı Özellikleri

	Lityum	Sodyum	Potasyum	Rubidyum	Sezyum	Fransiyum
Atom numarası	3	11	19	37	55	87
Atom ağırlığı (ya da en kararlı izotopu)	6,94	22,99	39,1	85,47	132,91	(223)
Elementin rengi	gümüş beyazı	gümüş beyazı	gümüş beyazı	gümüş beyazı	gümüş beyazı	—
Erime noktası (°C)	179	97,8	63,65	38,89	28,5	—
Kaynama noktası (°C)	1,317	892	753,9	688	671	—
20°C'deki yoğunluğu (gr/cm³)	0,534	0,97	0,862	1,53	1,89	—
Erimeyle hacim artışı (yüzde)	1,51	2,63	2,81	2,54	2,66	—
Birleşme değeri	1	1	1	1	1	1
Elektronların yerleşimi	$1s^2 2s^1$	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^1$	$(Ar)4s^1$	$(Kr)5s^1$	$(Xe)6s^1$	$(Rn)7s^1$
İzotop bolluğu (yeryüzünde bulunma yüzdesi)	^7Li (92,6) ^6Li (7,4)	^{23}Na (100)	^{39}K (93,1) ^{41}K (6,88) ^{40}K (0,0119)	^{85}Rb (72,15) ^{87}Rb (27,85)	^{133}Cs (100)	—
Alevinin rengi	kırmızı	sarı	mor	koyu kırmızı	mavi	—
Başlıca tayf salma çizgisi (dalgaboyu, Å)	6708,6104	5890,5896	7699,7665	4216,4202	4593,4555	—
Çekirdek kaynaşma ısısı (cal/mol)	690	622	598	540	520	—
Özgül ısısı (sıvı, cal/gr °C)	1,05	0,33	0,188	0,0880	0,0572	—
0°C'deki elektrik direnci (mikro ohm/cm)	8,55	4,2	6,15	2,5	20,0	—
Magnetik alınganlığı (CGS birimi)	$14,2 \times 10^{-6}$	$16,0 \times 10^{-6}$	$20,8 \times 10^{-6}$	$17,0 \times 10^{-6}$	$29,0 \times 10^{-6}$	—
Kristal yapısı	IK*	IK*	IK*	IK*	IK*	—
Atom yarıçapı (Å)	1,52	1,85	2,31	2,44	2,62	—
İyon bağı yarıçapı (M^+, Å)	0,68	0,97	1,33	1,47	1,67	1,80
Metal bağı yarıçapı (tekli bağ, Å)	1,225	1,572	2,025	2,16	2,35	—
İyonlaşma enerjisi (birincil, kcal/mol)	124,3	118,4	100	96,3	89,7	—
25°C'de yükseltgenme potansiyeli ($M \rightarrow M^+ + e^-$, volt)	3,04	2,71	2,92	2,92	2,92	—
Elektronegatifliği	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7

(*) Gövde merkezli kübik

yumdur. Alkali metallerin erime ve kaynama dereceleri, cıva ve gazlar dışında, tüm elementlerden daha düşüktür.; bu da kristal örgülerinin gevşek yapıda olmasından ileri gelir. Kimyasal etkinlikleri çok yüksek olan alkali metaller, metal olmayan elementlerle kolayca bileşik oluştururlar. Havadaki oksijen ve su buharıyla bile hızla tepkimeye girdiklerinden, laboratuvarda bu elementleri gazyağı gibi hidrokarbonlar içinde saklamak gerekir.

Alkali metaller oksijenle birleştiğinde basit oksitleri (örn. Li_2O), peroksitleri (örn. Na_2O_2) ve süperoksitleri (örn. KO_2 ve RbO_2) verir, suyla birleşerek de hidroksitleri oluşturur. Bu tepkimelerin tümü ısıveren (eksotermik) türdendir ve kimi koşullarda patlamalara yol açar. Yükseltgenme potansiyelleri yüksek olan alkali metallerin hepsi de güçlü birer indirgendir; grup Va, VIa ve VIIa elementleriyle de ısıveren, şiddetli tepkimelere girerek bileşikler oluşturur.

Alkali metalleri doğadaki basit tuzlarından elde etmek için uygulanan temel yöntem, eritilmiş tuzlarının ya da hidroksitlerinin elektrikle ayrıştırılmasıdır. Elektroliz sonunda, alkali metaller katotta toplanır.

Alkali metallerin sanayide yaygın bir kullanım alanı vardır. Nükleer reaktörlerde ısı aktarımı için, ısı iletkenlikleri yüksek olan sıvı sodyum ve sıvı lityum kullanılır. Uzay araçlarında yakıt olarak kullanılan sezyum tuzlarından ayrıca ışık çoğaltıcı lambalarda, kızılötesi lambalarda ve spektrofotometrelerde de yararlanılır. Potasyumun yapay gübre üretimindeki önemi büyüktür. Ayrıca çeşitli alaşımlara da alkali metaller katılmaktadır.

alkaloitler, doğal olarak birçok bitki türünde ve yalnızca birkaç hayvanda bulunan, yapısındaki karbon, hidrojen ve azot atomlarının varlığıyla nitelenen organik maddeler sınıfı. Alkaloitlerin çok küçük miktarlarının bile insanlar ve hayvanlar üstünde güçlü fizyolojik etkileri vardır.

Alkaloitler genellikle baz özelliği gösteren bileşiklerdir; asitleri nötrleştirerek, suda çözünebilen kristalli tuzlar oluştururlar. Suda çok az, alkol, kloroform ve eter gibi organik çözücülerde ise çok iyi çözünürler. Kimyasal yapıları çok karmaşık olan alkaloitlerin en bilinen örnekleri morfin, striknin, kinin, efedrin ve nikotindir.

Haşhaştan elde edilen ilk alkaloit morfindir. Bu bileşiklerin tıpta geniş bir uygulama alanı olması bu maddelerin tanınmasına ve bireşim yoluyla elde edilmesine yönelik araştırmalara büyük bir atılım kazandırmıştır.

Alkaloitlerin sınıflandırılmasında, biyolojik dağılımlarına, fizyolojik etkilerine ve kimyasal yapılarına dayanan değişik yöntemler uygulanır. Yenidünya kunduzu ve bir çörel (semender) dışında hayvanlarda rastlanmayan alkaloitler, genellikle çiçekli bitkilerde, daha seyrek olarak da çiçeksiz bitkilerde bulunur. Bazı bitki familyalarının bütün cinslerinde ve türlerinde alkaloitlere rastlanır: Düğünçiçeğigiller (*Ranunculaceae*), gelincikgiller (*Papaveraceae*), patlıcangiller (*Solanaceae*), kadıntuzluğugiller (*Berberidaceae*), zakkumgiller (*Apoynaceae*) ve *Annonaceae* gibi. Ayrıca hezaren, kınakına, çayırsedefi, domates, patates, güzelavratotu, tütün, tatula, kanaryaotu ve acıbakla bitkileri de çeşitli alkaloitlerin kaynağıdır. Ne var ki, alkaloitlerin bitki yaşamındaki rolü henüz kesin olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

Alkaloitlerin çoğu, büyük ve küçükbaş hayvanlar ile insanda zehirlenmelere yol açar. Örneğin *Crotularia* ve *Heliotropium* türlerinde bulunan bir alkaloit sürekli alındığında karaciğer sirozuna neden olur. Çavdarmahmuzu olarak bilinen ve tahıl tohumlarında rastlanan bir tür mantarın ürettiği alkaloit, ergotizm hastalığının nedenidir. Bu bileşiklerin fizyolojik etkileri tıpta büyük önem taşır. Ağrı kesici olarak en çok kullanılan alkaloitler, haşhaştan elde edilen morfin ve türevleridir. Bunlardan kodein genellikle alışkanlık yapmaz, ancak eroin (diasetil morfin) bağımlılık yaratabilir. Kinidin alkaloitlerinden kinkona, kalp atışlarını düzenleyen bir kalp uyarıcısıdır. Nikotin, sitisin ve konin ise solunum uyarıcı olarak kullanılır. Ancak, baldırandan elde edilen ve zehirli olan konin fazla kullanıldığında solunum yollarını uyuşturarak ölüme yol açar. Uygun dozda verilen atropin de solunumu uyarıcı bir alkaloittir, ama beyinde yan etkileri gözlemlenmiştir. Kan damarlarını büzücü etkisi olan alkaloitlerden ergonovin, doğumdan sonra dölyatağı kanamalarını azaltmak için kullanılır. Efedrin, özellikle nezle, soğuk algınlığı, saman nezlesi ve bronşiyal astım gibi hastalıklarda çok sık kullanılan ilaçların bileşiminde bulunur. Yerel (lokal) uyuşturucu etkisi olan kokainin istenmeyen yan etkileri olduğu için, genellikle molekül yapısında değişiklik yapılarak elde edilen türevleri daha güvenli ve etkin biçimde kullanılmaktadır. Sıtma savaşının en etkili silahlarından biri olan kinin, kinkona alkaloitlerindendir. Kas gevşetici alkaloitlerin en iyi bilinen örneklerinden biri, Güney Amerika Yerlilerinin ok zehiri olarak kullandıkları kürardır. Striknin de bu alkaloite benzer etkiler gösterir ve her ikisi de tıpta kullanılır. Liserjik asit dietilamidi (LSD), meskalin, psilosibin gibi alkaloitler, bilinci etkileyerek sanrılara yol açarlar.

Molekül yapıları olağanüstü karmaşık olan alkaloitlerde, genellikle amin yapısı içinde en az bir azot atomu bulunur. Azota, karbon ve hidrojenden oluşan hidrokarbon grupları bağlanmıştır ve amin yapısı çoğu kez, azot ya da hidrokarbon grupları üzerindeki halkalı bir yapının içinde yer alır.

Alkaloitlerin kimyasal yapılarına göre sınıflandırılmasında, bileşiklerindeki halkalar ve bunlara bağlı gruplar gözönüne alınır. En basitleri, bir azot ile dört karbon atomundan oluşan beş üyeli pirol halkasının türevi olan bileşiklerdir. Daha karmaşık yapılar, halka sistemlerine, sayısına ve molekülde azot atomlarının sayısına göre önemli değişiklikler gösterir. Tütün, kakao yaprağı ve güzelavratotunda pirolidin halkası taşıyan alkaloitler bulunur. Altılı aro-

matik halkasında bir azot bulunan piridinin doymuş ve doymamış biçimlerinin başka halkalarla yaptığı türevler içinde en çok bilinen alkaloit nikotindir. Piridinin indirgenme ürünü piperidin ise, lobelin alkaloitinin çekirdeğini oluşturur. Lobelin, tıpta tütün tiryakiliğini önlemekte kullanılır. Beş üyeli iki halkanın ortak bir azot atomu üzerinden kaynaşmasıyla oluşan pirolizidinin en önemli türevi baklagiller ve hodangillerde rastlanan retronesindir. Halkalı diester türevlerinden retorsin meyve sineğinde başkalaşıma, farelerde karaciğer tümörlerine yol açar. İkişer azotlu, kaynaşmış beş ve altılı halkalardan oluşan purin bazlarının en önemli alkaloiti kafeindir. Uyarıcı niteliği yüksek olan kafeine karşı köpeklerin duyarlılığı insanlarınkinden daha fazladır. Purin çekirdeği triakantin alkaloitinde de bulunur. İzokinolinler, biri azot içeren kaynaşmış iki altılı halka çekirdeğinden oluşur. Bunlara benzil, aril ve alkil grupları bağlanabilir. İzokinolin alkaloitlerinin en iyi bilinen örnekleri papaverin, protoberberin ve porotopindir. Morfin ve kodein ise benzilizokinolinler grubundandır. Bisbenzilizokinolinler arasında, cerrahide kullanılan tubokürarin ve izotrilobin sayılabilir. İndol türevi alkaloitler, gramin ve striknini de içeren bir aile oluşturur ve güçlü fizyolojik etkileri vardır. Gene büyük bir alkaloitler grubunu oluşturan kinolinler içinde kinin ve kalisantin önemli bir yer tutar. Belirli bir sınıf içine sokulamayan likapodin, kolşisin, spartein ve pilokarpin gibi alkaloitlere de rastlanmıştır.

Bitkilerin alkaloit bireşimlerinin (sentezinin) aminoasitlerden yapıldığı sanılmaktadır. Radyoaktif bir izotop olan karbon-14 ile işaretlenmiş aminoasitlerin alkaloitlere dönüşme süreci izleme teknikleriyle saptanabilmiş, hatta laboratuvar koşullarında aminoasitlerden alkaloitlerin bireşimi gerçekleştirilmiştir.

Morfin gibi ticari önemi olan alkaloitlerin bitkilerden elde edilebilmesi için, bu maddelerin sulu çözeltilerinin hazırlanması gerekir. Dokulardaki alkaloitler ya sulu asit çözeltileriyle işlenerek çözünür tuzlara dönüştürülür ya da önce alkolle özütlenerek yağ, mum ve reçinelerle birlikte çözülüp sonra asitlendirilir. Çözeltideki alkaloitleri ayırmak için, genellikle alumina ve silika gibi katıların yüze tutma (adsorpsiyon) niteliklerinin değişik olmasına dayanan kromatografi yöntemlerine baş vurulur. Ayrıca, tuzların kristalleşme koşullarının değiştirilmesiyle de alkaloitler birbirinden ayrılabilir.

Orta molekül ağırlığındaki alkaloitlerin arıtılmasında damıtma ve süblimleştirme yöntemleri uygulanır. Ters akım dağılım yöntemi de kimi alkaloitlerin arıtılmasında yararlı sonuçlar vermektedir.

Türkiye'de geniş ekim alanları olan haşhaşın kapsülündeki alkaloitlerin değerlendirilmesi için 1927'de İstanbul Eyüp'te kurulan ilk fabrika 1931'de kapatılmıştır. Bolvadin'de kurulan afyon alkaloitleri fabrikası, yılda 20 bin ton çizilmemiş haşhaş kapsülü işlemek üzere tasarlanmıştır. 1980'de üretime geçen fabrikanın ürünleri, morfin hidroklorür, etilmorfin hidroklorür, kodein ve kodein fosfattır.

alkaloz, kandaki ve öbür vücut sıvılarındaki asit düzeyinin aşırı derecede düşük ya da alkali düzeyinin çok yüksek olması. Akciğerlerdeki oksijen - karbon dioksit alışverişindeki düzensizlik sonucunda vücudun aşırı miktarda karbon dioksit kaybına uğramasından ileri gelen alkaloza solunum alkalozu, başka nedenlerden kaynaklananlara da metabolik alkaloz adı verilir. Metabolik alkalozun başlıca nedenleri aşırı kusma, idrar artırıcı (diüretik) yiyecek ya da ilaçların alınması ve böbreküstü bezlerinin kabuk bölgesinden aşırı hormon salgılanmasıdır. *Karş.* asidoz.

Alkame bin Abade, tam adı ALKAME BİN ABADE ET-TEMİMİ (ö. 7. yy), İslam öncesi Arap şairlerinin en ünlülerinden biri.

Temim boyundandır. 6. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Çağdaşı ünlü şair İmruü'l-Kays(*) ile karşılıklı şiirleri vardır. Şiirlerinin çoğunda Beni Lahm ile Beni Gassan kabileleri arasındaki savaşlar anlatılır. Gassani meliki el-Haris bin Cebele'nin tutsak ettiği kardeşi Şa's'ı, okuduğu birkaç kaside karşılığında kurtardığı söylenir. Kulâb Savaşı'nın (622) ikinci gününü anlatan şiiri olgunluk dönemi ürünüdür. Dişi deve ile devekuşu arasındaki yarışı anlatan uzun şiiri de çok tanınmıştır. *Divan*'ı 1957'de A. Socin tarafından yayımlanmıştır.

Alkamenes, İÖ 5. yüzyıl sonlarında Lemnos (Limni) Adasında ve Atina'da ünlenen heykelci. Phidias'ın çağdaşıdır. Yapıtlarının zarifliği ve ayrıntı işçiliğindeki ustalığıyla tanınır. "Demirci Hephaistos" ve "Bahçeler Aphrodite'si" en önemli heykelleridir. Bergama'daki "Hermes Propylaios" adlı heykelin ona ait olduğu bu heykelin bir büst kopyasındaki yazıttan saptanmıştır. Yunanlı gezgin Pausanias'a (İS 2. yy) göre, Olympia'daki Zeus Tapınağı'nın alınlıklarından birinin yaratıcısı da Alkamenes'tir.

Alkan, asıl adı CHARLES-HENRI-VALENTIN MORHANGE (d. 30 Kasım 1813, Paris - ö. 29 Mart 1888, Paris), 19. yüzyılın anlaşılması güç müzikçilerinden biri olan piyanist ve besteci.

Altı yaşında Paris Konservatuvarı'na girdi. On yedi yaşına varmadan virtüöz bir piyanist olarak ün kazandı. Gençliğini George Sand, Victor Hugo, Chopin ve Franz Liszt'in de bulunduğu bir arkadaş çevresinde geçirdi. Yirmisinden sonra köşesine çekilerek kendisini besteciliğe, özellikle piyano için yapıt vermeye adadı. Müziği, zor ve çoğu kez alışılmışa aykırıdır. Klavye tekniğinin olanaklarını geliştirmede çarpıcı bir ustalık ve düşgücü sergiler. İtalyan besteci ve piyanist Ferruccio Busoni, bu açıdan Alkan'ı yalnız Liszt ve Brahms'ın aşabildiğine inanır. Bellibaşlı yapıtları arasında prelüdleri ve tüm majör ve minör ton üzerine etüdleri ile, *Les mois* (Aylar) başlıklı on iki parçası; *Les quatre âges* (Dört Çağ) sonatı ve *Do Diyez Minör Piyano Konçertosu* sayılabilir. César Franck, Alkan'ın parçalarından bazılarını org için yeniden yazmıştır.

alkanlar, PARAFİNLER olarak da bilinir, genel formülü (C_nH_{2n+2}) olan doymuş hidrokarbonlar grubu. Bu formüldeki C karbon atomunu, H hidrojen atomunu gösterir, *n* ise pozitif bir tamsayıdır. Alkanlar, doğal gazın ve petrolün temel bileşenidir. Oda sıcaklığında, molekülündeki karbon atomlarının sayısı 5'ten az olan alkanlar genellikle gaz, 5 ile 15 arasında olanlar genellikle sıvı, 15'ten çok olan düz zincirli alkanlar ise katı halde bulunur. Oktan sayısı düz zincirli alkanlardan daha yüksek olan dallanmış zincirli alkanlar benzinin bileşimine katıldığında daha yüksek verim sağlar. Bu hidrokarbonların hepsi renksizdir, suyla karışmaz, ama saf alkolde, eter ve asetonda çözünürler.

alkaptonüri, tirozin ve fenilalanin adıyla bilinen aminoasitlerin özümlenememesi sonucunda idrarda bol miktarda alkapton (homogentisik asit) bulunmasıyla tanımlanan ve ancak 200 bin doğumda bir rastlanan kalıtsal metabolizma bozukluğu. Tirozinin metabolizmadaki normal özümlenmesi sırasında, homogentisik asit oksidazı olarak adlandırılan özel bir enzim, homogentisik asiti karaciğerde parçalar. Oysa alkaptonürili kişilerde bu enzim etkin olmadığından işlevini yerine getiremez. Hasta 20'li ya da 30'lu yaşlara gelinceye değin idrar renginin koyulaşması dışında klinik belirti göstermeyen hastalık, o yaşlarda vücudun çeşitli bağdokusu liflerinde koyu sarı renkte pigment birikimlerinin görülmeye başlamasıyla kolayca tanımlanabilir. Eklem kıkırdaklarının ve omurlar arası disklerin iç katmanlarındaki kollajen lifleriyle birleşen pigment, bu dokuların normal esnekliğini yitirerek kolayca kırılabilir duruma gelmesine yol açar. Bozulan kıkırdak dokusunun yüzeyinin zamanla aşınması özellikle 40 yaşlarından sonra eklemlerin giderek sertleşip çalışamayacak duruma gelmesine neden olur. Genellikle, önce omurlar arası diskler incelir ve kireçlenir; daha sonra hastalık dizleri, omuzları ve kalçaları etkiler.

Alkaptonüri normal yaşam süresini kısaltmaz. Bazı klinik olaylarda görülen damar sertliğinin bu hastalığın bir belirtisi mi olduğu yoksa iki hastalığın rastlantısal olarak mı bir arada bulunduğu henüz kesin olarak anlaşılamamış ve alkaptonüriye yol açan metabolizma bozukluğuna karşı henüz etkili bir tedavi geliştirilememiştir.

alkazar (Arapça: el-kasr "kale" ya da "hisar"), 14. ve 15. yüzyıllarda İspanya'da inşa edilmiş olan çeşitli müstahkem yapılar. İspanyolların Magriplileri püskürtme mücadelesi sertleştikçe, alkazarlar hem korunma amacıyla, hem de birer güç simgesi olarak inşa edildi. Bunlar savunma kolaylığı sağlayan yüksek duvarları ve köşelerinde sağlam kuleleriyle genellikle dikdörtgen biçimli yapılardır.

Alkazarın içinde ibadet yerleri, salonlar, hastaneler, kimi zaman da bahçelerle çevrili büyük bir açık alan bulunurdu. Segovia'daki alkazar 14. yüzyılda inşa edilmiş, Toledo'daki alkazar ise 14. yüzyılda inşa edilmiş, daha sonra 16. yüzyılda onarılmıştır. Ama türünün en iyi örneği, 1364'te tamamlanan Sevilla'daki alkazardır.

alkenler, OLEFİNLER olarak da bilinir, molekül yapısında çift bağla bağlanmış bir yada birden çok karbon çifti (C=C) bulunan doymamış hidrokarbonlar grubu. Alkenler, bileşiğin halkalı ya da halkasız olmasına ve molekülündeki çift bağ sayısına dayanan iki ayrı yöntemle sınıflandırılır. Halkalı alkenlerde, çift bağla birbirine bağlanmış olan karbon atomları kapalı bir halkanın parçasıdır, halkasız alkenlerde ise bu karbon atomları açık bir zincir oluşturur. Bileşiğin molekül yapısındaki çift bağların sayısına dayanan sınıflandırmada da, örneğin molekül yapısında bir tek çift bağ bulunan alkenlere monoalken, iki çift bağ bulunanlara dialken, üç çift bağ bulunanlara ise trialken adı verilir.

Halkasız monoalkenlerin genel formülü C_nH_{2n}'dir; bu formüldeki C karbon atomunu, H hidrojen atomunu, *n* de pozitif bir tamsayıyı gösterir. Alkenler doğada az bulunan bileşiklerdir, ama petrol yağlarını benzine dönüştüren kraking işlemi (büyük moleküllerin parçalanması) sırasında bol miktarda alken oluşur. Etilen, propilen ve bütilen gibi basit monoalkenler, petrokimya sanayisinin temelidir. Bu bileşiklerin kullanımında, genellikle çift bağlarının başka kimyasal maddelerle tepkimeye girmesinden yararlanılır. Dienler ya da alkadienler olarak da bilinen ve C_nH_{2n-2} genel formülüyle gösterilen halkasız dialkenler monoalkenlerinkine benzer tepki-

meler verir. İki çift bağı olan bu maddelerin en bilinenleri, yapay kauçuk üretiminde kullanılan bütadien ve izoprendir.

Moleküllerinde iki, üç ya da dört karbon atomu olan alkenler normal sıcaklık ve basınç altında gaz halde, beş ya da daha çok karbon atomu olanlar ise genellikle sıvı halde bulunur. Alkenler suda çok az çözünür.

Alkım, Uluğ Bahadır (d. 28 Şubat 1915, İzmir - ö. 6 Mayıs 1981, İstanbul), kazı, yüzey araştırmaları ve tarihi coğrafya çalışmalarıyla Anadolu arkeolojisine ve özellikle Hitit döneminin aydınlatılmasına büyük katkıda bulunan arkeolog.

1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sümer-Eti Filolojisi, Arkeoloji ve

Alkım
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Eski Çağ Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. 1941'de aynı fakülteye Hititoloji asistanı olarak atandı. 1944'te doktorasını tamamladı; 1945'te doçent, 1960'ta profesör ve Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü başkanı oldu. Bu görevini ölümüne değin sürdürdü. 1962-75 arasında ders verdiği Robert Kolej'in 1963-64 dönemindeki Türk müdürü oldu. Bugünkü adı Boğaziçi Üniversitesi olan bu kurumda Arkeometri Enstitüsü'nün kurulmasına önemli katkılarda bulundu.

1939'dan başlayarak Alacahöyük, Alalah gibi kazılara katılan Alkım, 1947'de Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçildikten sonra, kazılarını bu kurum adına yürüttü.

Alkım 1947'de H. T. Bossert'le birlikte Adana-Kadirli yakınındaki Karatepe kazılarına katıldı ve daha sonra bu önemli Geç Hitit yerleşim yerinin kazı başkanlığını da üstlendi. 1949'da Karatepe'nin karşısındaki Domuztepe'yi de araştırdı. 1947-57 arasında Antitoros ve Orta Amanos bölgelerini tarayarak antik yol ağını ortaya çıkarttı. Bölgedeki çeşitli yazıt, ören yeri ve kaleler de bu araştırma sırasında ilk kez Alkım tarafından saptandı.

1958'de İslâhiye Bölgesi Kazı ve Araştırma Kurulu başkanlığına getirilen Alkım, Orta Amanoslar'da tarihi coğrafya araştırmalarını sürdürdü. 1957-61 arasında Gaziantep'in İslâhiye ilçesinin güneydoğusunda Yesemek taş ocağını saptadı ve Antik Çağda taş çıkarma ve heykel işleme tekniklerini aydınlatan kazılar yaptı.

1958-72 arasında aynı bölgedeki Tilmenhöyük'ü kazan Alkım, burada Geç Kalkolitik Çağdan İslam dönemine değin 4 yerleşim katı saptadı. İÖ 2000'de Yamhad Krallığı'na bağlı bir kent ve saray yapısı da bu kazılarda ortaya çıktı. Alkım 1964'te İslâhiye'nin kuzeydoğusunda Sakçagözü Ovasında bulunan Gedikli höyük'te başlattığı kazıları 1967'ye değin sürdürdü. Amik Ovası ve Kilikya'daki çağdaşı kültürlerle benzerlikler gösteren İlk Tunç-Kalkolitik kültür katları ortaya çıkarıldı. Gedikli'de eski Önasya gömü biçimlerini gösteren ilginç bir de nekropol bulundu.

Alkım 1971-73 arasında Samsun çevresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarıyla 50'yi aşkın yerleşim yeri saptadı. Samsun'un Bafra ilçesi yakınlarındaki İkiztepe'de 1974'te başlanan kazılara ölümüne değin başkanlık etti. Erken Hitit metinlerinde geçen "Zalpa" kenti olduğu düşünülen İkiztepe'de tablet bulunamadı, ama Erken Hitit ve İlk Tunç Çağı buluntuları ortaya çıkarıldı.

Alkım çeşitli yazıtların çözümüne, özellikle Hitit filolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. Yerli ve yabancı süreli yayınlarda çok sayıda makalesi yayımlanmıştır. *Archaeologie Mundi* dizisinde çeşitli dillerde yayımlanan *Anatolia I* (1968) adlı yapıtı, Anadolu'nun en eski kültürlerinin dünyaya tanıtılmasını sağlamıştır. Öbür önemli yapıtları arasında *Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar* (1974) ve *Birinci ve İkinci Dönem İkiztepe Kazıları* (1983) sayılabilir.

alkış, ALKIÇ olarak da bilinir, dua, kutsama, övgü, sena amacıyla söz söylemeye ilişkin eski bir Türk geleneği. Şamanist ve Müslüman Türklerde ad veren ihtiyarın alkışta bulunduğu, Şamanistlerin şamanın alkışına mazhar olmaya çalıştığı, Dede Korkut'un ad verirken alkışlamayı unutmadığı görülür. Alkış genel ya da özel nitelikte olabilir. Doğum ve evlenmeyle ilgili törenlerde, yemek yerken ya da yola giderken iyilik, esenlik, bolluk dileyen alkışlar söylenir. Selçuklu, Memlûk ve Osmanlı törenlerinde padişah, vezirler, sefere çıkan ordu alkışlanırdı. Osmanlılarda padişahlar cuma selamlığında attan ya da arabadan inerken seralkışçı da denen alkışçıbaşının işaretiyle saray hademeleri (hademe-i hassa) tiz sesle, "Aleyke avnullah, maşallah, uğurun hayrola, yaşın uzun ola, yolun açık ola, ikbalin efzun ola, saltanatına mağrur olma padişahım senden büyük Allah var," diye padişahı alkışlardı. Bu görevi Tanzimat'tan önce Divan-ı Hümayun çavuşları yapardı. II. Abdülhamid bu alkışın son cümlesini, "Padişahım şevketinle, devletinle bin yaşa," biçiminde değiştirmişse de II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra gene eskisine dönülmüştür. *Karş.* kargış.

Alkibiades (d. y. İÖ 450, Atina - ö. 404, Frigya), Atinalı siyasetçi ve komutan. Yetenekli olduğu kadar pervasız bir yöneticiydi. Atina'da yarattığı keskin siyasal karşıtlıklar, bu kentin Peloponnesos Savaşı'nda (İÖ 431-404) Sparta'ya yenilmesinin başlıca nedeni olmuştur.

Varlıklı bir ailenin oğluydu. Ordu komutanı olan babası İÖ 447/446'da Boiotia'daki Koronia'da öldürüldüğünde küçük bir çocuktu. Vasiliğini üstlenen uzak akrabası ve devlet adamı Perikles siyasal önderlik peşinde olduğundan, Alkibiades gerekli yönlendirme ve sevgiden yoksun kaldı. Alkibiades büyüdükçe yakışıklılığı ve kıvrak zekâsıyla çevresinde hayranlık uyandırdı. Ama aşırı savurgan, sorumsuz ve bencil bir kişilik kazandı. Sokrates'in sarsılmaz ahlakıyla keskin kavrayışından etkilenen Alkibiades, yakışıklılığı ve parlak zekâsıyla filozofun ilgisini çekti. Khalkidikia bölgesindeki Potidaia Savaşı'na (İÖ 432) birlikte katıldılar. Burada yaralandığında Alkibiades'i Sokrates savundu; Alkibiades de daha sonraları Atina'nın kuzeyinde yapılan Delos Savaşı (İÖ 424) sırasında Sokrates'in kaçmasına gözcülük ederek ona minnet borcunu ödedi. Ama, daha otuzuna varmadan, Sokrates'in hor gördüğü siyaset biçiminin nimetlerine kapıldı ve öğretmeninin öngördüğü düşünsel dürüstlük ilkesini bir yana bıraktı.

Alkibiades İÖ 420'lerde kişisel savurganlık ve savaş alanındaki gözüpekliğiyle tanındı. Bu arada Meclis'in (*Ekklesia*) önde gelen konuşmacılarından biri oldu. Atina'da barış eğilimleri belirince, ailesinin geçmişte Sparta ile olan ilişkilerini kullanarak Atina'ya barışı getirmenin saygınlığını kazanma umuduna kapıldı. Alkibiades'i iyi tanıyan ve tarafsızca yargılayan tarihçi Thukydides'e göre, Alkibiades'i siyasete yönelten, Spartalıların görüşmeleri sağlam siyasi önderler aracılığıyla yürütmek istemeleri olmuştur.

İÖ 420'de ilk kez komutan olan Alkibiades, barış görüşmelerini yürütmüş olan Nikias'a karşı çıkarak Atina'yı, Peloponnesos'un Argos, Elis ve Mantineia kent devletleri ile birlikte Sparta'ya karşı bir ittifak kurmaya itti. Sparta, Mantineia Savaşı'nda (İÖ 418) bu birliği yenilgiye uğrattı. Alkibiades, halkın savunucusu Hyperbolos'a (demogog siyasetçi Kleon'un ardılı) karşı Nikias'la güç birliği yaparak, bir tür sürgün cezasına çarptırılmaktan kurtuldu. 416'da Olympia'da yapılan oyunlara yedi yarış arabası ile katıldı ve birinci, ikinci ve dördüncülüğü alarak yeniden eski ününe

Alkibiades, İÖ 4. yy'ın ikinci çeyreğinde yapılmış Yunan heykelinin Roma kopyası
Chiaramonti Müzesi, Roma
Direzione Generale dei Monumenti, Musei e Gallerie Pontificie

kavuştu. Bu başarısı İÖ 415'te Sicilya'daki Syrakusa'ya büyük bir askeri birlik gönderilme konusunda halkı ikna etmesini kolaylaştırdı. Seferin komutanlarından oldu. Ama birliğin denize açılacağı sırada, kent meydanlarındaki Hermes (Zeus'un ulağı ve yolcuların koruyucusu) büstlerinin kırılmış olduğu görüldü. Olayın yol açtığı panik içinde, Alkibiades kutsal değerlere saygısızlığı başlatmakla ve ayrıca Eleusis Ayinleri'ni bozmakla suçlandı. Hemen bir soruşturma açılmasını istediyse de başlarında Androkles'in (Hyperbolos'un ardılı) bulunduğu düşmanları, suçlama karara bağlanmadan denize açılmasını sağladılar. Sicilya'ya vardıktan kısa bir süre sonra geri çağrılan Alkibiades, ülkesine dönerken kaçtı ve gıyabında ölüme mahkûm edildiğini öğrenince Sparta'ya geçti. Spartalılara Syrakusalılara yardım edecek bir komutan göndermelerini ve Attika'daki Dekelia'yı güçlendirmelerini öğütleyerek Atina'ya iki önemli darbe indirdi. Bu arada ordusu ile Dekelia'da bulunan Sparta kralı II. Agis'in karısını baştan çıkardı.

Alkibiades İÖ 412'de Atina'nın Ionya'daki müttefiklerini ayaklanmaya kışkırttı. Ama, bu sırada Sparta ona karşı tutum aldığından, Sardes'e giderek Pers valisini etkilemeyi denedi. Atina donanmasından bazı subayların tasarladığı oligarşik darbe için Perslerden mali destek sağlayabileceğini umuyordu. Bunu başaramayınca yönetimi ele geçiren subaylar tarafından bir yana itildi. Demokrasiye bağlı kalan ve onun yeteneklerinden yararlanmak isteyen Atina

donanması ise Alkibiades'e çağrıda bulundu. Sparta'nın Hellespontos donanmasını Abydos (İÖ 411) ve Kyzikos'ta (İÖ 410) yenerek Karadeniz'den gelen son derece önemli tahıl yolunun denetimini yeniden ele geçirdi. Böylelikle İÖ 411-408 arasında Atina'nın yeniden güçlenmesine yardımcı oldu. Başarılarının verdiği güvenle 407'de Atina'ya döndüğünde coşkuyla karşılandı; savaşta tüm yetki kendisine verildi. Dekelia'daki Sparta kuvvetlerinin oluşturduğu tehlikeye karşın, kendisine özgü bir atılganlıkla Eleusis festival alayının başında yer aldı. Aynı yıl, yokluğu sırasında denizde uğranılan önemsiz bir yenilginin ardından, siyasal hasımları halkı ikna ederek görevden alınmasını sağladılar. Bunun üzerine Trakya'da bir kaleye çekildi. Ancak, Atina siyaseti için huzursuzluk kaynağı olmaya devam etti ve tüm siyasal uzlaşma umutlarını yıktı. Aigos-Potamoi'de Atinalılar Spartalılara karşı dikkatsiz davrandığında (İÖ 405) onları uyardı. Ama söyledikleri önemsenmedi. Spartalı amiral Lysandros'un beklenmedik saldırısıyla Atinalılar donanmalarını yitirince, Alkibiades'in Trakya'daki kalesinde güvenliği kalmadı. Anadolu'nun kuzeybatısındaki Frigya'da Perslere sığındı. Spartalıların girişimiyle Pers satrapı tarafından öldürtüldü.

Alkibiades, arkasında çoğu uydurma pek çok öykü bırakan renkli bir kişiydi. Kendi kuşağının belki de en yetenekli simasıydı. Ama öz disiplinden yoksun oluşu ve dinmek bilmeyen tutkusu Atina için felaket oldu. Kleon ve ardıllarının temsil ettiği radikal yöneticiler, canalıcı bir dönemde ona karşı Atina'nın güvenliğini zayıflatan kıyasıya bir kavga yürüttüler. Öğretmeni Sokrates'in vurguladığı erdemlere uygun bir davranış sergileyemedi. İÖ 399'da Sokrates'e yöneltilen Atina gençliğini yozlaştırma suçlamasına güç kazandıran kötü bir örnek oldu.

alkil, alkan molekülünden bir hidrojen atomunun koparılmasıyla türeyen ve genel formülü, C_nH_{2n+1} olan tek değerli kök. Örneğin birer alkil olan metil (CH_3), etil (C_2H_5) ve propil ($CH_3CH_2CH_2$) kökleri, birer alkan olan metan (CH_4), etan (C_2H_6) ve propandan (C_3H_8) türer.

alkilleme, petrol arıtımında, alken (olefin) moleküllerine alkil gruplarının eklenmesi. Gaz halindeki bir alkenler karışımının, alkil grupları veren gaz halindeki bir alkanla birleşerek yüksek oktanlı sıvı benzine dönüştüğü bir yoğunlaşma tepkimesidir. Tepkime sırasında, küçük alkil molekülleri daha büyük moleküller oluşturacak biçimde birleşerek benzin gibi sıvı bir ürün verir. Alkilleme, hidrokarbonları parçalayan kraking işleminin tam tersidir. Bu tepkimede hem ısıl, hem katalitik işleme başvurulur ve elde edilen ürünlerin niteliği seçilen işlemin koşullarına bağlı olarak değişir.

Alkillemenin kraking işlemiyle birlikte yürütülmesi, rafinerinin benzin üretimini büyük ölçüde artırabilir. Çünkü bir yandan kraking işlemiyle benzin elde edilirken, bir yandan da alkillemeyle üç ya da dört karbon atomu içeren gazlar, istenen benzin bileşenlerine dönüştürülür. *Ayrıca bak.* benzin.

alkinler *bak.* asetilen

Alkinoos, Yunan mitolojisinde efsanevi Skherie Adasında yaşayan Phaiak'ların kralı. Nausithoos'un oğlu ve tanrı Poseidon'un torunudur. *Odysseia*'da, fırtınaya yakalanarak adanın kıyılarına savrulan Odysseus'u eğlendirdiği anlatılır. Eski zamanlarda, Skherie, Alkinoos'un bir kahraman olarak görüldüğü Korkyra Adası ile özdeşleştirildi. Argonotlar'ın öyküsünde, Alkinoos Drepane Adasında yaşamış ve burada, Kolkhis'ten kaçan Iason ve Medeia'yı kabul etmiştir.

Alkiphron (ö. İS 2. ya da 3. yy, Atina), Eski Yunanlı retorik ustası ve döneminde popüler bir edebiyat türü olarak kabul edilen bir dizi hayali mektubun yazarı. Yüzden fazlası günümüze ulaşan mektuplarının arka planı İÖ 4. yüzyıl Atina'sı, hayali yazarları ise çiftçiler, balıkçılar ve fahişelerdir. İçerikleri büyük ölçüde Yeni Komedya yazarlarından alınmıştır. Arı bir Atina lehçesi taklidiyle yazılmış bu mektuplar Alkiphron'un çağdaşı Lukianos'un etkisini taşır.

Alkithoe, Eski Yunan efsanesinde Boiotia'daki Orkhomenos'lu Minyas'ın kızı. Bir seferinde kız kardeşleriyle birlikte Dionysos eğlencelerine katılmayı reddeder, iplik ve dokuma yapmak için evde kalır. Günbatımına doğru Dionysos müziğinin çınlamaları arasında evleri ateş ve dumanla dolar, kız kardeşler yarasa ve kuşa dönüşürler. Plutarkhos'a göre, yaptıkları saygısızlık yüzünden akıllarını yitiren kardeşler kendi çocuklarından hangisini yiyeceklerini belirlemek için kura çekerler. Bu davranışları yüzünden soylarından gelen kadınlar her yıl yapılan Agrionia festivalinde Dionysos rahibi tarafından kovalanır; rahibin yakaladığı kadını öldürmesine izin verilirdi.

Alkmaar, Kuzeybatı Hollanda'da, Noordholland iline (*provincie*) bağlı belediye (*gemeente*). Kuzey Denizine 10 km uzaklıktaki Kuzey Hollanda Kanalı üzerinde kurulmuştur. Alkmaar "baştan sona bataklık" ya da

Peynir pazarı, Alkmaar, Hollanda
Malak Shostak/EB Inc

"baştan sona deniz" anlamına gelir. Yörede Hıristiyanlık, 8. yüzyılda İngiliz misyonerleri Willibrord ve Adalbert tarafından yayıldı. 10. yüzyılda bir balıkçı köyü olan Alkmaar'a 1254'te berat verilerek eskiden beri Hollanda kontlarının elinde bulunan Kennemerland'ın başkenti yapıldı. 1132'de Frizyalılar, 1517'de de Frizyalılar ile Gelderlandlılardan oluşan ortak kuvvetlerce yağmalanan Alkmaar, 1564'ten sonra, çevresindeki bataklıkların ıslah edilmesiyle önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Kent, 1573'teki İspanyol kuşatmasına başarıyla karşı koyarak Felemenk direnişinin bir simgesi oldu (bu direnişin anısına Victorie Park'ta bir anıt yapılmıştır). Batavia Cumhuriyeti'ni yıkmak için başarısız bir girişimde bulunan İngiliz-Rus ordusu, 1799'daki Alkmaar Antlaşması'yla Hollanda'dan çekildi.

Büyükbaş hayvan, süt ürünleri ve sebze pazarlanan bir merkez olan kent, aynı zamanda nisandan ekime kadar devam eden ve cuma günleri kurulanpeynir pazarlarıyla da (Kaasmarkt) ünlü bir turizm merkezidir. Başlıca sanayi ürünleri mobilya, giyim eşyası, kâğıt ve kilise orgudur. Kentin en ünlü tarihi yapıtları Weighhouse (1582) ve St. Laurence Kilisesi'dir (1470-1520). Bir 14. yüzyıl şapeli üzerine inşa edilmiş olan Weighhouse'ta bir de çan kulesi vardır. St. Laurence Kilisesi ise Hollanda'nın en eski orglarından birine (1511) sahiptir. Kentteki öbür eski yapılar arasında, belediye binası (1520), 16. yüzyıldan kalma Sonoy Sarayı ve birkaç düşkünlerevi sayılabilir. Nüfus (1984 tah.) 83.892.

Alkmaion, Eski Yunan efsanesinde kâhin Amphiaraos ile karısı Eriphyle'nin oğlu. Amphiaraos öleceğini bile bile Thebai'ye Karşı Yediler'in seferine katılır; yola koyulurken oğullarından, kendisini savaşmaya ikna etmek için rüşvet alan Eriphyle'i öldürmelerini ve Thebai'ye karşı yeni bir sefer düzenleyerek öcünü almalarını ister. Alkmaion, Epigonlar diye anılan Yediler'in oğullarına öncülük ederek Thebai'nin yıkımıyla sonuçlanan ikinci seferi gerçekleştirdikten sonra annesini öldürür. Ceza olarak çılgına çevrilen Alkmaion gittiği her yerde öç perileri Erinysler tarafından kovalanır.

Arkadia'daki Psophis'e varınca, buranın kralı Phegeus onu suçundan arındırarak kızı Arsinoe (Alphesiboia) ile evlendirir. Ancak lanete uğrayan Psophis'te kuraklık başgösterir. Bir kâhin Alkmaion'un, annesini öldürdüğü sırada güneşin görünmediği bir yere varana kadar huzura kavuşamayacağını bildirir. Alkmaion, kehanete uygun yeri bir süre önce Akheloos Irmağının ağzında oluşan adada bulur. Buraya yerleşir ve karısını unutup Irmak Tanrısı'nın kızı Kallirhoe ile evlenir. Ancak izini bulan Phegeus ve oğulları tarafından öldürülür. Kallirhoe küçük yaştaki iki oğlunun bir an önce büyüyüp babalarının öcünü almaları için tanrılara yakarır. Yakarışı kabul edilir ve oğulları Amphoteros ile Akarnan, Phegeus'u öldürürler. Alkmaion ölümünden sonra Thebai'nin kutsal kişilerinden sayılır. Mezarı Psophis'tedir. Başından geçenler A. E. Housman'ın "A Fragment of a Greek Tragedy" (Bir Yunan Trajedisinden Parça) adlı çağdaş parodisine konu olmuştur.

Alkmaion, ALKMEON olarak da yazılır (ö. İÖ 6. yy), Kroton (bugün Güney İtalya'daki Crotona) akademisinden Eski Yunanlı filozof ve fizyolog. İnsan vücudunu araştırmak amacıyla kadavra üzerinde çalışan ilk fizyologdur. Canlı hayvanlar üzerinde de ilk kez Alkmaion'un çalışmış olduğu sanılmaktadır. Zekânın merkezinin beyin, yaşamın kaynağının ise ruh olduğu sonucuna vardı. Pythagoras'ın karşıt çiftler arasındaki evrensel uyum ilkesini uygulayarak, sağlığın vücudu oluşturan karşıtlıkların (örn. kuru-nemli, sıcak-soğuk, tatlı-ekşi) doğal dengesinden kaynaklandığını savundu. Bu düşünce Hippokrates'in benzer öğretisinin habercisiydi.

Alkmaionlar, efsanevi Alkmaion'un soyundan geldiğini öne süren ve İÖ 6. ve 5. yüzyıl siyasetinde önemli bir rol oynayan güçlü bir Atina ailesi. Bu aileden gelen Megakles *arkhon*'luk (yüksek görevli) görevini yaparken (İÖ 632 ?) Kylon adında biri tiran olmak için başarısız bir girişimde bulununca yandaşları bir tapınak sunağında kılıçtan geçirildiler. Kutsal değerlere saygısızlık ve cinayetle suçlanan Alkmaionlar, kan dökücü bir aile olarak tanındılar ve siyasal çekişmelerde bu, iki yüzyılı aşkın bir

süreyle aleyhlerinde kullanıldı. Bir dönem sürgünde kaldıktan sonra Alkmaionlar, Solon'un başı geçmesi üzerine, 6. yüzyıl başlarında Atina'ya dönerek Solon'un reformlarını benimseyen bir partiye önderlik ettiler.

İÖ 561-560'ta tiran olan Peisistratos'u, daha tutucu aristokratlarla işbirliği yaparak iki kez kentten sürdüler. Ancak, Peisistratos sonunda aileyi sürgüne göndermeyi başardı. İkinci dönüşlerinde aile üyelerinden Kleisthenes İÖ 525-524'te *arkhon* seçildi. Peisistratos'un oğlu Hipparkhos'un İÖ 514'te öldürülmesi üzerine, tiran Hippias tarafından bir kez daha sürgüne gönderildiler. Kleisthenes'in önderliğinde İÖ 513'te Boiotia'daki üslerinden Attika'ya karşı başarısız bir işgal girişiminde bulundular. Spartalılar Delphoi kâhininin zorlamasıyla İÖ 510'da Peisistratos ailesini kentten kovunca, yangından zarar görmüş olan Delphoi'deki Apollo tapınağını yeniden inşa eden Alkmaionlar bu hizmetlerinden ötürü ödüllendirildiler. İki yıl sonra Kleisthenes, Atina demokrasisini büyük ölçüde geliştiren bir anayasal reform programı önerdi.

Bu fırsatçı ailenin bir sonraki kuşakta izlediği siyaset konusunda tam bir bilgi yoktur. Marathon Savaşı (İÖ 490) sırasında Perslerle işbirliği yaptıklarından kuşkulanıldı. Pers Savaşları (İÖ 490-449) sonrasında, aileyle doğrudan kan bağı olanlar pek öne çıkmadılar. Buna karşılık Alkibiades ile Perikles anne tarafından aileyle akrabaydılar. Spartalıların, Peleponnesos Savaşı'nın (İÖ 431-404) başlarında Alkmaionların kentten kovulması yönündeki istemleri, Perikles'e yönelik kışkırtmalardı.

Alkman (ö. İÖ 7. yy sonları, Sparta), Eski Yunanlı şair. Dor tarzında koro şarkıları yazmış ilk yazardır. Günümüze parçalar halinde kalan yapıtlarının en uzunu bir *parthenion*'dur (kızlar için yazılmış koro şarkısı). 1855'te bulunan *parthenion*, 1. yüzyıldan kalma bir papirüsün üzerine yazılıydı. Suda sözlüğünde (İS 10. yy sonları) Alkman, "aşka karşı aşırı eğimli bir kişi ve aşk şiirlerinin yaratıcısı" olarak betimlenir. Oldukça bilgili olduğu anlaşılan Alkman'ın şiirleri coğrafi ayrıntılarla doluydu. Günün bitiminde uykuya dalan dünyayı anlatan ve Goethe'nin de "Wanderer's Nachtlied"inde ("Yolcunun Gece Şarkısı") taklit ettiği bir bölüm, doğa sevgisi açısından Yunan şiirleri arasında hemen hemen eşsizdir.

Alkman'ın hafif, neşeli tarzı Sparta üslubundan çok farklıdır; bu nedenle de onun doğma büyüme Spartalı olmadığı söylenir. Kimilerine göre Lidya'daki Sardes'ten gelmiştir, ama bu bilgi de kesin değildir.

alkol testi, alkol aldığından kuşkulanılan kişilerin kanındaki alkol miktarını saptamak için polis tarafından uygulanan test. Test uygulanan kişinin kuvvetlice üfleyerek verdiği soluk, test aygıtının içindeki potasyum bikromat ve sülfürik asit çözeltisinden geçirilir. Çözeltinin rengindeki değişiklik, kişinin ciğerlerinden gelen havadaki alkol miktarıyla, bu da kanındaki alkol düzeyiyle doğrudan orantılıdır. Kandaki alkol yüzdesi 100 mililitrede 80 miligramın üstüne çıktığı zaman sürücülük yeteneği ciddi biçimde azalmaktadır.

alkolizm, alkollü içkilerin, vücutta zaman zaman yinelenen ya da sürekli bozukluklara neden olacak düzeyde kullanılması. Alkolizmin tanımı, alkol kullanımının belli bir toplumdaki geleneksel boyutlarına ve toplumsal içki alışkanlıklarına göre değişir. Bununla birlikte genel eğilim, alkolizmi bir hastalık, bir uyuşturucu bağımlılığı, bunalıma karşı sonradan edinilmiş bir tepki, psikolojik ya da fiziksel bozukluklardan kaynaklanan bir belirti ya da bütün bu etkenlerin bileşimi olarak kabul etmektir. Alkolizmin tanımı gibi nedenleri de belirsizdir. Bugüne değin kalıtsal ve fiziksel bir bozukluk, psikolojik bir hastalık, ekonomik ve toplumsal güçlüklere karşı geliştirilmiş bir tepki ya da bir günah olarak tanımlanagelmiştir.

Alkolizmin belirtileri kişiden kişiye değişir. Genellikle, alkol zehirlenmesinin hemen ardından "akşamdan kalma" sarhoşluk denen oldukça hafif belirtiler ortaya çıkar, alkol kullanımının birdenbire kesilmesinin en aşırı belirtileri ise, titreme ve sıkıntı duygusuyla tanımlanan *delirium tremens*, sanrılar ve buna benzer akut beyin rahatsızlıklarıdır. Sinir sisteminin yıkımına yol açan polinöropatiye ve akut karaciğer iltihabına da oldukça sık rastlanır. Alkoliklerde genellikle yetersiz ve kötü beslenmeden doğan bozukluklar da görülür. Ani kişilik değişikliklerinin tek sorumlusu psikolojik etkenler değil, kan şekerinin geçici olarak düşmesidir. Kronik alkolizmde beyin dokularının hasarına karaciğer sirozu da eşlik eder. Ayrıca alkoliklerde enfeksiyonlara karşı direncin azaldığı, kaza yapma, işini ve aile yaşamını yitirme oranının arttığı ve yaşam süresinin 10-12 yıl kadar kısaldığı gözlemlenmiştir.

Alkolizm tedavisindeki genel yaklaşım, kişinin kendisini hasta kabul ederek tedaviye başlamasını sağlamaktır. Bu aşamadan sonra uygulanacak tedavi programları, alkolizmin nasıl tanımlandığına ve nedenlerine ilişkin kuramlara bağlı olarak değişir. En çok uygulanan yöntemler hastanın bir klinikte ya da hastanede bakıma alınması, genel psikolojik rehabilitasyon tedavisi, alkolikler arasında örgütlenmiş Alcoholics Anonymous(*) gibi gönüllü yardım derneklerinin kurulması, disülfiram ve sitratlı kalsiyum siyanamid gibi alkol bağımlılığını engelleyecek ilaçların, vitamin ya da hormon iğnelerinin kullanılması ve davranış kalıplarını değiştirmeyi amaçlayan tiksindirme tedavisidir.

alkoller, öbür üç bağı dolu olan bir karbon atomuna bir ya da daha fazla hidroksil (OH) grubunun bağlanmasıyla nitelenen organik bileşikler sınıfı. Alkoller genellikle ne asit, ne de baz özelliği gösteren nötr (yansız) bileşiklerdir. Buna karşın hepsi kolayca tepkimeye girer ve hidroksil grubunun tümü ya da yalnızca hidrojeni başka gruplarla birleşebilir ya da yerini başka gruplara bırakabilir.

Alkollerin adlandırılmasında, genellikle bileşimdeki hidroksil sayısına dayanan çeşitli sistemler geliştirilmiştir. 19. yüzyıl Alman kimyacısı Hermann Kolbe'nin hazırladığı ilk adlandırma sisteminde, metanol yerine "karbinol" teriminin kullanılması önerilmişti ve alkoller karbinolün türevleri olarak adlandırılıyordu. Bugün bu sistem ve korbinol adlandırması yavaş yavaş kullanımından kalkmaktadır. Günümüzde benimsenen sistematik adlandırma ise, Uluslararası Kuramsal ve Uygulamalı Kimya Birliği'nin (IUPAC) 1957'de Paris'te toplanan oturumunda kabul edilmiştir. IUPAC sistemine göre alkolün adı, bu alkolü veren ana hidrokarbonun adından türer. Hidrokarbonun adının sonuna bir "-ol" (ya da hidroksil kökünün artan sayısına göre "-diol", "-triol" vb) takısı eklenir; adın hemen önündeki rakam da, zincirin sonundan saymaya başlamak koşuluyla, hidroksil grubunun zincirdeki konumunu gösterir (*örn.* $CH_3CH_2CHOHCH_3$ için 2-bütanol). Doymamış alkollerde, hidroksil grubunun konumu -ol takısının önüne eklenen bir sayıyla belirtilir; çift bağın konumunu gösteren sayı ise adın hemen önünde bulunur (*örn.* $CH_3CH = CH_2OH$ için 2-büten-1-ol).

Tablo 1: Birincil, İkincil ve Üçüncül Alkollerin Yapısı

Sınıflandırma	Örnekler: adı	Örnekler: formülü
birincil alkol (-CH_2OH)	metil alkol	CH_3OH
birincil alkol (-CH_2OH)	etil alkol	CH_3CH_2OH
ikincil alkol (>CHOH)	izopropil alkol	$(CH_3)_2CHOH$
üçüncül alkol (>COH)	trimetilkarbinol	$(CH_3)_3COH$

Yaygın adlandırmada çok sık başvurulan bir uygulama da düz zincirleri "*n*-" (normal), dallanmış zincirleri ise "izo-" öneki ile belirtmektir. Bu ikinci önek, genellikle zincirinin sonunda bir $—CH(CH_3)_2$ grubu bulunan ve başka dallanma göstermeyen bileşikler için kullanılır. Özellikle izopropil, izobütil ve izoamil alkole uygulanan bu önek, dallanmış zincir yapısını belirtmek amacıyla daha genel anlamda da kullanılmaktadır. Günümüzde alkoller için değişik adlandırma sistemlerinin birlikte kullanılması oldukça büyük karışıklıklara yol açmaktaysa da, bir adlandırma sistemini başka bir adlandırma sistemine dönüştürmek oldukça kolaydır (*bak.* Tablo 2).

Hidroksil grubunun bir karbon ve iki hidrojen atomuna bağlandığı birincil alkoller kolayca yükseltgenerek, örneğin plastik yapımında kullanılan aldehitleri ve asitleri verir. Hidroksil grubunun iki karbon ve bir hidrojen atomuna bağlandığı ikincil alkollerin yükseltgenmesiyle, gene plastik yapımında kullanılan ketonlar oluşur. Üçüncül alkollerde hidroksil grubu üç karbon atomuna bağlanmıştır. Bu bileşikler yükseltgendiğinde karbon zinciri kopar ve çeşitli ayrışma ürünleri elde edilir.

Alkoller, inorganik bileşiklerle birleştiğinde, hidrat tuzlarına (su moleküllerinde birleşmiş inorganik bileşikler) benzeyen kristalsi maddeler (örn. $MgCl_2 \cdot 6CH_3OH$) oluşturur. Alkoller karboksilik asitlerle tepkimeye girerek esterleri (katı ve sıvı yağlarda bulunan nötr organik bileşikleri) verir. Al-

Tablo 2: Alkollerin Adlandırılmasına Örnekler

formülü	ana hidrokarbon	yaygın adı	karbinol adı	IUPAC* adı
CH_3OH	metan	metil alkol	karbinol	metanol
CH_3CH_2OH	etan	etil alkol	metilkarbinol	etanol
$CH_3CHOHCH_3$	propan	izopropil alkol	dimetilkarbinol	2 - propanol
$CH_2CH=CHCH_2OH$	2 - büten	krotil alkol	propenilkarbinol	2 - büten - 1 - ol
$(CH_3)_3COH$	2 - metilpropan	üçüncül - bütil alkol	trimetilkarbinol	2 - metil - 2 - propanol

*International Union of Pure and Applied Chemistry (Uluslararası Kuramsal ve Uygulamalı Kimya Birliği) tarafından önerilen adı

koller ayrıca eterlere ve alken (olefin) denilen hidrokarbonlara da dönüştürülebilir.

Alkollerin çoğu renksiz bir sıvı ya da katıdır. Oda sıcaklığında, 12'den az karbon atomu olan birincil alkoller sıvı, 12 ya da daha çok karbon atomu olan birincil alkoller ise katı halde bulunur. Birden fazla hidroksil grubu bulunan (polihidrik) alkoller genellikle şurup kıvamındadır. Karbon atomlarının düzeni çok daha karmaşık olan alkoller, örneğin steroller ise katıdır. Molekül ağırlığı arttıkça alkollerin suda çözünürlüğü azalır, buna karşılık kaynama noktaları, buhar basınçları, yoğunlukları ve ağdalılıkları (viskozite) yükselir (*bak.* Tablo 3).

Karbon atomlarının sayısını artırmadan yeni hidroksil gruplarının eklenmesi, alkollerin birçok özelliğini değiştirir. Örneğin bazı alkoller, sanayide tatlandırıcı olarak kullanılabilecek kadar tatlanır. 8-12 karbon atomu olan alkoller, gül ya da zambak kokusuna benzeyen, kendilerine özgü kokuları olduğu için, parfüm yapımında kullanılır. Genel olarak alkoller kolayca başka bileşiklere dönüşebildikleri için sanayide kimyasal ara madde olarak bu bileşiklerden çok yararlanılır. Örneğin çok basit kimyasal tepkimelerle alkollerden, deterjanların, yumuşatıcıların, emülsiyonlaştırıcı maddelerin, yağlama malzemelerinin ve köpürtücü maddelerin yapımında kullanılan yağlar ve mumlar elde edilir.

Alkoller, sanayide büyük çapta üretilen organik maddeler arasında ön sıraları alır. Etanol ve metanol gibi bazı alkollerin tüketimi çok fazladır. Etanol ya da etil alkol meyvelerde, melasta, tahılda ve başka tarımsal ürünlerde bulunan karbonhidratların mayalanmasıyla elde edilir. Ayrıca, bir doğal gaz türevi olan etandan da üretilebilir. Etanol, bazı ilaçların ve kozmetiklerin yapımında, hastane aletlerinin sterilize edilmesinde kullanılır, ayrıca yakıt olarak değerlendirilebilir. Anestezide kullanılan eterin hammaddesi ve alkollü içkilerin bileşimindeki alkol de etanoldur.

Metil alkol, odun alkolü ve karbinol olarak da bilinen metanol odundan ya da hidrojen ile karbon monoksitin (CO) tepkimesinden elde edilir. Çözücü olarak, formaldehit ve özel reçinelerin üretiminde hammadde olarak, ayrıca özel yakıtlarda, antifrizlerde ve metallerin temizlenmesinde kullanılır.

alkollü içkiler, damıtma ya da mayalanma yoluyla elde edilen ve bileşiminde belli oranda alkol bulunan içeceklerin ortak adı. Bu içkilerin sarhoş edici bileşeni etil alkoldür ve şekerin ya da nişastalı maddelerin mayalanması sırasında oluşur. Kimi alkollü içkiler (örn. bira), suda bekletilen, nişastalı hammaddenin genellikle şerbetçiotuyla birlikte kaynatıldıktan sonra mayalanmasıyla üretilir. Kimi içkilerin üretimiyse (örn. şarap) yalnızca mayalanmaya dayanır. Damıtılmış içkilerin özelliği, bileşimindeki etil alkol yüzdesinin artmasını sağlayan bir damıtma işleminden geçirilmiş olmalarıdır.

Bitkisel maddelerin ayrışması olan mayalanma, karbonhidratlı bir bitki ile bir mayanın varlığında her zaman gerçekleşen doğal bir süreçtir. Maya, karbonhidratların, özellikle de basit şekerlerin bulunduğu ortamlarda hızla çoğalan bir mikroorganizmadır. Bu tür mikroorganizmalara, kutuplar ve çöller de dahil olmak üzere yeryüzünün her bölgesinde rastlanmıştır.

Alkol damıtma işlemi, alkolün ve suyun kaynama noktalarının farklı olmasına dayanır. Alkolün kaynama noktası 78,5°C, suyun kaynama noktası 100°C olduğu için, bu iki nokta arasındaki derecelere kadar ısıtılan bir alkollü içkinin bileşimindeki alkol buharlaşarak karışımdan ayrılır. Daha sonra yeniden yoğunlaştırıldığında da ilk karışımdan daha yüksek oranda alkol içeren bir sıvı oluşturur. *Ayrıca bak.* damıtılmış içkiler.

Alkor, 80 URSAE MAJORIS olarak da bilinir, görünür kadri 4,03 olan Kuzey Yarıküre yıldızı. Arap astronomlar bu yıldızı "sönük" anlamındaki el-Kur adıyla anarlar ve Alkor'u çıplak gözle görebilmeyi büyük olasılıkla görüş keskinliğinin bir ölçüsü sayarlardı. Alkor, Büyükayı'nın kulpunun ortasında yer alan ve kendisinden daha parlak olan Mizar yıldızıyla birlikte Yer'den bir çiftyıldız gibi görünür.

alla prima, yağlıboya resimde, astar ve onu izleyen saydam boya katları uygulamadan zemin üstüne doğrudan boyama tekniği. Bu yöntemde kompozisyon, tuval üstünde bir taslak yapılmadan, kabaca ana çizgileri verilerek oluşturulur.

Yağlıboya resimde astar ve üstüne sürülen saydam boya katları, renkleri zenginleştirici ve vurgulayıcı bir etki yaratır. Ayrıca kompozisyonda ya da renklerde değişiklik yapmaya olanak tanır. Ama *alla prima* tekniği bu tür değişikliklere elvermediğinden, gerek kompozisyonun ana çizgileri, gerekse renk lekeleri ve ara geçişler resmin bitmiş halinde olması istenen renk tonlarıyla boyanır. İlk kez 17. yüzyılda uygulanmış, ama yaygın olarak 19. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlamıştır. Boyalar, atölyelerde özel olarak değil, fabrikada yapılmaya başlayınca daha homojen, kolay sürülebilir bir kıvama kavuşmuş, bu da *alla prima* uygulamasına geçişi hızlandırmıştır. İzlenimci ressamların çok kullandığı bu teknik sert ve geniş fırçalarla, palet bıçağıyla ya da parmakla uygulandığı için resmin yüzeyindeki dokusal etkileri artırır.

Allah, İslamda, Tanrı'nın özel adı. Allah, Tanrı'nın İslam düşüncesinde esma-i hüsna(*) olarak anılan 99 adından biridir, ama onların tümünün anlamlarını içerdiği için en üstünüdür. İslam bilginleri, Allah adının hiçbir kökten türemediği, bir sözlük anlamı taşımadığı, dolayısıyla başka hiçbir dilde karşılığı olmadığı görüşünde genellikle birleşir. Ama dilbilimciler arasında en yaygın görüş Allah sözcüğünün, tanrı anlamına gelen *ilah* sözcüğünün başına Arapça *el*-tanımlığının (harfi tarif) getirilmesinden (*el-ilah*) türediği, ilk ünlünün yücelik belirtecek biçimde zamanla "e"den "a"ya dönüştüğü yönündedir. Sözcüğün kökeninin, Sami dillerindeki en eski yazılı metinlerde tanrı anlamında kullanılan ve Tevrat'ta İsrailoğullarının tanrısını belirten *Il* ya da *El* sözcüğüne kadar gidebileceği de belirtilmektedir.

Arapların İslam öncesindeki çoktanrılı dininde de öteki tanrıların üstünde bir yüce tanrı inancının yer aldığı ve onun için de Allah adının kullanıldığı Kuran'ın çeşitli ayetlerinde belirtilir. Gene Kuran, İslam öncesinde de Arapların, Allah adıyla andıkları yüce tanrının bütün evreni yaratıp düzenlediğine inandıklarını, onun adına ant içtiklerini, onu Kâbe'nin rabbi saydıklarını, öteki tanrılara ya da putlara kendilerini Allah'a yaklaştıracağı inancıyla tapındıklarını bildirir. Günümüzde yalnızca Müslümanlar değil, Hıristiyan Araplar da Tanrı için Allah adını kullanmaktadır.

İslamda Allah inancının temel ilkesi, onun bir (*ahad*) ve tek (*vahid*) oluşu, bir başka deyişle tevhid(*) ilkesidir. Kişinin Müslüman sayılması için yeterli olan kelime-i şahadetin birinci bölümündeki kelime-i tevhid(*) (*La ilahe illallah*, "Allah'tan başka tanrı yoktur") bu ilkeyi dile getirir. Tevhid inancını içerdiği için Hz. Muhammed'in Kuran'ın "üçte biri" değerinde saydığı İhlas suresinde Allah şöyle nitelenir: "O Allah, birdir (*ahad*). Her şey ona muhtaçtır, ama o hiçbir şeye muhtaç değildir (*samed*). O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Ve hiçbir şey onun dengi değildir." Buradaki "doğurmamıştır ve doğurulmamıştır" ifadesi, Allah'ın birliği ilkesini, Hıristiyanlığın

Tablo 3: Alkollerin Fiziksel Özellikleri

IUPAC* adı	yaygın adı	karbon atomlarının sayısı	formülü	erime noktası (°C)	kaynama noktası (°C)	yoğunluğu (d_4^{20})
metanol	metil alkol	1	CH_3OH	-93,9	64,96	0,7914
etanol	etil alkol	2	CH_3CH_2OH	-117,3	78,5	0,7893
1- propanol	*n*- propil alkol	3	$CH_3CH_2CH_2OH$	-126,5	97,4	0,8035
2- propanol	izopropil alkol	3	$(CH_3)_2CHOH$	-89,5	82,4	0,7855
2- propen - 1 - ol	alil alkol	3	$CH_2=CHCH_2OH$	-129	97	0,8540
1- bütanol	*n* - bütil alkol	4	$CH_3(CH_2)_2CH_2OH$	-89,53	117,25	0,8098
1- pentanol	*n* - amil alkol	5	$CH_3(CH_2)_3CH_2OH$	-79	138,0	0,8144
1- dodekanol	loril alkol	12	$CH_3(CH_2)_{10}CH_2OH$	26	259	$0,8309^{24}$
1- oktadekanol	stearil alkol	18	$CH_3(CH_2)_{16}CH_2OH$	59,4	332	$0,8124^{59}$
9- oktadesen - 1 - ol	oleil alkol	18	$CH_3(CH_2)_7CH=CH(CH_2)_7CH_2OH$	6 - 7	334	0,8489
1,2- etandiol	glikol	2	CH_2OHCH_2OH	-11,5	198	1,1088
1,2,3- propanetriol	gliserol	3	$CH_2OHCHOHCH_2OH$	20	290	1,2613
fenilmetanol	benzil alkol	7	$C_6H_5CH_2OH$	-15,3	205,35	1,0419

* International Union of Pure and Applied Chemistry (Uluslararası Kuramsal ve Uygulamalı Kimya Birliği) tarafından önerilen adı.

üçleme(*) ilkesiyle karşıtlık içinde tanımlamaktadır.

İslam düşüncesinde insanın Allah'ı, kendinde olduğu gibi, özünü (zat) kavrayacak derinlikte bilemeyeceği genellikle kabul edilir. Bu nedenle İslam bilginleri, inananların Allah'a ibadet edebilmek için onu nitelendirmelerine olanak verecek sıfatlarını esma-i hüsnaya dayanarak belirlemeye çalışmışlardır. Bu sıfatlar arasında en önemlileri, tenzihi ya da selbi sıfatlarla subuti sıfatlardır. Tenzihi sıfatlar, Allah'a yakıştırılamayacak kavramları onun özünden ayırır. Bunlar, vücud (yokluğu düşünülememek), kıdem (varlığının başlangıcı olmamak), beka (varlığının sonu olmamak), muhalefetün li'l-havadis (yaratılmışlara benzememek), kıyam bi-nefsihi (varlığı için başkasına gereksinimi olmamak) ve vahdaniyettir (ortağı olmamak). Bazı bilginler vücud sıfatını, Allah'ın özüyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle tenzihi sıfatlardan ayırarak, tek başına sıfat-ı nefsiyye başlığı altında anarlar. Allah'ın özü gereği ne olduğunu belirten subuti sıfatlar ise hayat, ilim, irade, sem (işitme), basar (görme), kudret, kelam (konuşma) ve tekvindir (yaratıcılık).

Allahâbad, Hindistan'ın kuzeyinde kent. Uttar Pradesh eyaletine bağlı Allahâbad ilinin yönetim merkezidir. Ganj ve Yamuna (Cumna) ırmaklarının kesişme noktasında, antik Prayag kutsal kentinin kalıntıları üzerinde 1583'te kurulmuştur. "Allah'ın kenti" anlamına gelen Allahâbad adıyla önce Babür İmparatorluğu'nun eyalet başkenti olmuş, 1801'de İngilizlere devredilinceye değin sürekli el değiştirmiştir. Allahâbad, 1857'de İngiliz egemenliğine karşı başlatılan ayaklanmada büyük bir katliama sahne oldu. 1901-49 döneminde Birleşik Eyaletlerin (bugün Uttar Pradesh) başkenti ve bağımsızlık hareketinin merkezlerinden biriydi. Nehru ailesinin yurdu olmasıyla da tanınan kentte, aileye ait mülkler bugün müzeye dönüştürülmüştür.

Allahâbad öncelikle bir yönetim ve eğitim merkezidir. Ayrıca gıda işleme ve imalatı gibi bazı sanayi kuruluşlarının da bulunduğu kent tarım ürünleri için pazar yeridir. Yönetim ve iş kesimleriyle askeri birimler, asıl kentin kuzeyinde yer alır. Kent, önemli bir kara ve demiryolu merkezidir; yakınlarında bir havaalanı vardır.

Allahâbad Üniversitesi (1887), bağlı birçok fakültenin yanında bir havacılık eğitim merkezini de kapsar. Kentte birkaç müze vardır. İmparator Ekber'in 1583'te yaptırdığı kent yakınındaki kalede, Asoka Sütunu denen dinsel bir anıt da yer alır. Ayrıca, İngiliz döneminden kalma bir Hükümet Binası, Anglikan ve Katolik katedralleri ile Mescid-i Cuma bulunur. Irmakların kesiştiği noktada her yıl dini bir festival düzenlenir; her on iki yılda bir yapılan ve çok daha büyük bir festival olan Kumbha Mela'ya ise milyonlarca Hindu katılır.

Allahâbad'da Nehru Evi, Uttar Pradesh, Hindistan
Foto Features

Allahâbad ili 7.255 km² genişliğindedir. Güneydoğudaki Vindhya Sıradağlarının etkileri dışında tümüyle Ganj Ovasında yer alır. Başlıca tarım ürünleri pirinç, arpa, buğday ve nohuttur. Nüfus (1991) kent, 806.447; (1981) metropoliten alan, 650.070; il, 3.797.033.

Allahuekber Dağları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde, Sarıkamış ve Kars'ın kuzeyinde uzanan dağ sırası. Kars Çayı havzasını Kura Irmağı havzasından ayırır. En yüksek doruğu Allahuekber Tepesidir (3.120 m). Kuzeydoğu Anadolu kıvrım sisteminin bir uzantısı olan Allahuekber Dağları güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu çeşitli çöküntüler arasında aynı doğrultuda düzenli bir dağ sırası oluşturur.

Allahuekber Dağlarından bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Temelinde İkinci Zamandan (y. 225-65 milyon yıl önce) kalma yeşil kayaçlar bulunur. Çevresinde Oligosen Bölümde (y. 38-26 milyon yıl önce) meydana gelmiş tuzlu, jipsli tortul kütleler yer alır. Bunların üzerinde ise birçok yerde geniş bazalt platoları oluşturan bazalt lavlar uzanır. Bu plato yüzeyi kütlenin batısında Bardız Çayı tarafından 500 m kadar yarılmıştır. Kütle ayrıca kuzeyde Oltu Çayının kolları, güneyde ise Kars Çayının kollarıyla derin biçimde yarılmıştır. Bu yarılmalar sonucunda jeolojik yapıya göre "U" ve "V" biçiminde derin vadiler oluşmuştur. Vadilerin yamaçlarında sarp diklikler halinde yükselen bazalt kornişleri görülür. İklimin sert karasal özelliğinden kaynaklanan günlük aşırı ısı farkı, kuvvetli mekanik parçalanmalara yol açar. Bu nedenle, yamaçlar boyunca eğime bağlı olarak dökülen kaya bloklarına ve taş akıntılarına rastlanır. Düz bazalt platoları üzerinde geniş alanlara yayılmış büyüklü küçüklü bazalt parçalar, oldukça ilginç bir görünüm yaratır.

Allahuekber Dağlarının aşağı yamaçlarında genellikle step türlerinden oluşan otsu bir bitki örtüsü göze çarpar. Bunlar arasında, tuzlu ve jipsli kayaların oluşturduğu topraklarda yer yer tuzcul bitkilere de rastlanır. 2.000-2.700 m arasındaki yükseltilerde bazalt lavları üzerinde gelişmiş sarı çam ormanları dikkati çeker. Ama bu ormanlar büyük ölçüde tahribata uğramış ve seyrelmiştir. 2.700 m'nin üzerinde ise gene bazalt lavları üzerinde yayılan ve ilkbahar ile yaz başında çok renkli çiçekleriyle son derece güzel bir görünüm oluşturan Alp tipi çayır kuşağı bulunur. Kuzeydeki yüksek kesimlerde Alp tipi çayır alanı içinde yer alan 39 yayla vardır. Hayvancılık açısından büyük önem taşıyan bu yaylalarda hazirandan eylüle değin mandıracılık yapılır.

I. Dünya Savaşı sırasında Sarıkamış Muharebesi'nde Allahuekber Dağlarını aşmaya çalışan Türk kolordunun, şiddetli kar yağışı ve tipi nedeniyle büyük kayıplar vermiştir.

Allais, Maurice (d. 31 Mayıs 1911, Paris), Fransız iktisatçı. Büyük tekellerde etkin fiyat saptama ve kaynak dağıtımına yön veren ilkeleri geliştirmesi nedeniyle 1988 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır.

Allais Paris Politeknik Okulu'nda ve daha sonra Ulusal Madencilik Yüksekokulu'nda ekonomi eğitimi gördü. 1937'de, devlet denetimindeki madencilik işletmesinde çalışmaya başladı. 1944'te Ulusal Madencilik Yüksekokulu'na öğretmen oldu. 1940'lardan sonra ekonomik araştırmalar yürüten çeşitli hükümet birimlerini yönetti. 1977'de Legion d'honneur nişanı aldı.

Allais 1940'larda yayımlanan iki önemli yapıtında kamu iktisadi kuruluşları gibi devlet denetimindeki tekellerin işleyişini inceledi. Bu kuruluşların hem en yüksek ekonomik verimliliğe ulaşacak, hem de halka en yararlı olacak biçimde çalışabilmesi için mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesinde geçerli olacak kuramsal bir temel geliştirdi. Allais'nin ilkeleri, devlet işletmelerinin planlanmasında, genellikle siyasal kaygıların yön verdiği doğrudan düzenlemeler yerine, fiyatların kullanılmasında yardımcı oldu. Böylece Allais, büyük devlet tekellerine piyasa ekonomisi ilkelerini başarıyla uygulayabilme olanağı sağladı. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde devlet tekellerinin gelişme gösterdiği Batı Avrupa ekonomilerinde, Allais'nin çalışmaları özellikle önem taşıyordu.

Allan, Sir Hugh (d. 29 Eylül 1810, Saltcoats, Avrshire - ö. 9 Aralık 1882, Edinburgh, İskoçya), Kanadalı maliyeci ve gemi yapımcısı. 1872'de Muhafazakâr Parti'nin seçim kampanyasına yaptığı 300 bin dolarlık yardım, Sir John Macdonald Hükümeti'ni düşüren Pasifik Skandalı'na yol açmıştır.

1826'da Kanada'ya göç eden Allan 1831'de Montreal'deki bir gemi yapım şirketinde çalışmaya başladı. 1839'da şirketin söz sahibi ortaklarından bir oldu. 1853'te kardeşi Andrew ile birlikte kendi buharlı gemi şirketleri olan Allan Line adına Montreal ile Glasgow ve Liverpool arasında gemi çalıştırdılar. Allan, Kanada ticaretine katkıları nedeniyle 1871'de "sir" unvanı aldı.

1872'de Kanada hükümeti Allan'ın Kanada Pasifik Demiryolları'na kıta aşırı demiryolu imtiyazı verdi. Ama daha sonra Allan'ın Chicago'daki bir finansman kuruluşunun üyesi olarak, Macdonald'ın Muhafazakâr Parti seçim kampanyasına para yardımı yaptığı ortaya çıkarıldı. Bunu izleyen skandal Macdonald Hükümeti'nin saygınlığını yitirmesine, Allan'ın demiryolu şirketinin de batmasına yol açtı.

allantoyis, ALANTOİT olarak da bilinir, sürüngenler, kuşlar ve memelilerde, artbağırsaktan bir kese ya da torba biçiminde uzanarak embriyonu dıştan saran zar. Sürüngenlerde ve kuşlarda, amniyon ve koriyon adıyla bilinen öbür iki zarın arasında yer alan allantoyis, bir kese gibi genişleyerek dölüt atıklarının depolandığı geçici bir solunum organı görevini üstlenir. Keseliler dışındaki memelilerde ise, ilerde plasentayı oluşturacak olan koriyon zarının kan dolaşımını sağlar.

Allbutt, Sir Thomas Clifford (d. 20 Temmuz 1836, Dewsbury, Yorkshire - ö. 22 Şubat 1925, Cambridge, İngiltere), araştırmalarıyla atardamar hastalıklarının tedavisinde gelişmelere yol açan ve vücut termometresini bugünkü biçimine dönüştüren hekim.

Meslek yaşamının 28 yılını Leeds'de geçiren Allbutt, bu süre içinde özellikle atardamar ve sinir hastalıkları konusunda önemli

klinik araştırmalar yaptı. 1866'da, hastanın ateşini 20 dakika gibi uzun bir sürede ölçebilen yaklaşık 30 cm uzunluğundaki

Allbutt, Sir William Orpen'in portre çalışmasından ayrıntı
The Mansell Collection

termometrenin yerine, bugün kullanılan klinik termometresini geliştirdi. 1868'de beyin damarlarında frengiden ileri gelen doku değişikliklerini ilk kez tanımladı. Üç yıl sonra da, gözün iç yapısını incelemeye yarayan oftalmoskopun tanıya yönelik kullanımını ana çizgileriyle açıklayan bir monografi yayımladı.

1892'de Cambridge Üniversitesi'ndeki bir fizik kürsüsünde görev almayı kabul eden Allbutt, yaşamının geri kalan bölümünü bu üniversitede geçirdi. Daha önce başladığı araştırmalarını sürdürerek, çok şiddetli ağrı veren kalp hastalığı anjina pektorisin aorttan kaynaklandığını öne sürdü (1894). 1895'te, böbrek hastalığıyla bağıntılı olmamakla birlikte aynı zamanda görülen ve belli bir nedene bağlanamayan yüksek kan basıncını (bugünkü tanımıyla nedeni belirsiz hipertansiyon) tanımladı.

Allbutt, kalp uzmanlığının yanı sıra önemli bir tıp tarihçisiydi. En önemli iki yayını, *Diseases of the Arteries, Including Angina Pectoris* (1915; Anjina Pektoris ve Öbür Atardamar Hastalıkları) ile *Greek Medicine in Rome*'dur (1921; Roma'da Yunan Tıbbı). Alanına en büyük katkısı ise sekiz ciltlik *Systems of Medicine* (1896-99; Tıp Sistemleri) adlı yapıtıdır. 1907'de "sir" unvanı almıştır.

Alleculidae, CISTELIDAE olarak da bilinir, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, yaklaşık 1.000 kadar türü kapsayan böcek familyası. Bu familyanın üyeleri 4-8 mm uzunluğunda, oval gövdeleri parlak kahverengi ya da siyah renktedir. Erginleri genellikle çiçek ya da yaprakların üzerinde, larvaları ise çürümüş odunların ya da humusların içinde yaşar.

allée, Fransız tarzı bahçe düzenlemesinde, hem bir gezinti yolu, hem de manzaranın uzantısı olma işlevlerini taşıyan öğe. Ya bahçe tapınağı türünden bir yapıyla son bulur ya da ufukta gözle görülebilen son noktaya kadar uzanırdı.

Allée genellikle özel olarak oluşturulmuş küçük bir korunun içinden geçerdi. 17. yüzyılda *allée*'nin iki yanındaki ağaçlar düz bir yüzey oluşturacak gibi budanırdı. Sonraları bunlar, korunun içinde serbestçe büyüyen daha gerideki ağaçların görünmeyeceği kadar yükselmeye bırakıldı. 18. yüzyılda Fransız tarzı bahçe düzenlemesi gözden düşünce ağaçların budanmasından vazgeçildi ve düz *allée*, yerini dolambaçlı gezinti

Viyana'daki Schönbrunn Sarayı'nın bahçesinde, iki yanında yüksek ağaçların bulunduğu bir *allée*
Dr. Glauboch-Photo Researchers

yollarına bıraktı. Bugün *allée* sözcüğü geniş cadde anlamında da kullanılmaktadır. *Ayrıca bak.* İngiliz bahçesi; peyzaj mimarlığı.

Allegeniyen dağoluşumu, Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) sonlarına doğru Apalaş jeosenklinalini etkilemiş olan dağoluşum süreci. Allegeniyen dağoluşumunun en belirgin olduğu yerler, Apalaş Dağlarının orta ve güney kesimleridir. Ridge and Valley Bölgesi'nde sıkışma sonucu oluşan kıvrılma ve kırılma, Blue Ridge Dağlarının batıda Ridge and Valley'deki kayaçlar üzerine bindirmesi, Piedmont bölgesindeki kıvrılma, ikincil başkalaşım ve magmanın kayaçlar arasına sızması hep bu dağoluşumu sırasında olmuştur. Apalaşlar'ın kuzeyinde Allegeniyen dağoluşumunun izlerine daha az rastlanırsa da, New England'ın doğu kıyısı ile Kanada kıyı bölgesinin doğudaki bazı bölümlerinde Geç Paleozoyik Zaman kıvrılma ve kayaçlar arasında magma sızıntıları görülmektedir. Allegeniyen dağoluşumu, Paleozoyik Zamanın sonlarında, Apalaşlar'ın orta ve güney kesimlerinin kıta kenarı ile Kuzey Afrika'nın kıta kenarının çarpışması sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

Allegheny Dağları, ABD'deki Apalaş Dağlarının bir bölümünü oluşturan Allegheny Platosunun dağlık doğu kesimi. Pennsylvania'nın orta kuzeyinden Virginia'nın güneybatısına doğru, güneybatı yönünde 800 km'den fazla uzanırlar. Pennsylvania'nın en yüksek noktası olan Davis Dağında

Allegheny Dağları, Batı Virginia
Grant Heilman

979'm'ye, Batı Virginia'nın en yüksek noktası olan Spruce Knob'da ise 1.482 m'ye ulaşırlar. Dağlar kuzeydoğu-güneybatı yönünde birbirine neredeyse koşut olarak uzanan sırtlardan oluşur. Bu dağ sıraları Potamac Irmağının kuzey kolu ile New Irmağının açtığı vadiler yoluyla akaçlanır. Monongahela, George Washington ve Jefferson ulusal ormanlarının bir bölümüyle çevrili olan dağlar görülmeye değer güzelliktedir. Bir zamanlar batıya ulaşmayı engelleyen dağlardan bugün pek çok demiryolu ve otoyol geçmektedir.

Allegheny Irmağı, ABD'nin Pennsylvania eyaletinde, Potter ilinin (*county*) engebeli plato bölgesinden doğan ırmak. Yaklaşık 130 km kuzeye doğru aktıktan sonra kıvrılarak New York eyaletine girer ve Allegheny Eyalet Parkı'ndaki Allegheny göletini oluşturur. Daha sonra güneybatı yönünde 182 km kadar akan ırmak önce güneydoğuya, sonra yeniden güneybatıya doğru menderesler yaparak Pittsburgh'da Monongahela Irmağı ile birleşip Ohio Irmağını oluşturur. Toplam 520 km'lik uzunluğu boyunca 30.300 km²'lik bir bölgeyi akaçlar. Başlıca kolları Kiskiminetas, Clarion ve Conemaugh ırmakları ile Red Bank, Oil ve French çaylarıdır. 19. yüzyılın ortalarında demiryolu rekabetinin başlamasından önce, altı düz teknelerle yapılan taşımacılıkta Allegheny Irmağının önemli bir yeri vardı. 1903-38 arasında ırmağı Pittsburgh'dan East Brady'ye kadar ulaşıma açık tutmak için birçok baraj yapıldı. Allegheny'nin büyük kollarının çoğunun üzerinde de taşkınları önlemek amacıyla barajlar yapılmıştır.

Allegheny Platosu, ABD'deki Apalaş Dağlarının batı bölümü. New York eyaletinin ortasındaki Mohawk Irmağı vadisinden güneybatıya doğru, Batı Virginia'nın güneyindeki Cumberland Platosuna kadar uzanır. Kuzeybatıya gidildikçe eğimi azalan platonun akarsularla yarılması sonucu Catskill, Allegheny ve öteki dağ sıraları oluşmuştur. Platonun kuzey bölümünün sularını Allegheny, Delaware ve Susquehanna ırmakları, güney bölümünün sularını ise Ohio Irmağı ve kolları akaçlar. Plato genellikle sertodunlu ağaçlardan oluşan bir orman örtüsüyle kaplıdır; Allegheny ve başka birçok ulusal ormanı içine alır.

Kömürün bulunmasının ardından bölgeye çok sayıda göçmenin gelmesi Apalaş Dağlarının bu kesiminin oldukça erken bir tarihte yerleşime açılmasına neden olmuştur. Bölge ekonomisi büyük ölçüde bitümlü kömür, doğal gaz ve petrol çıkarımına dayanır.

Allegri, Antonio *bak.* Correggio

allemontit, arsenik antimonit (AsSb) minerali. Fransa'nın Isère yönetim bölgesindeki Allemont'da, İtalya'daki Valtellina'da ve ABD'nin Nevada eyaletindeki Comstock Lode'da olduğu gibi, genellikle damarlar halinde bulunur. İsveç'teki Varutträsk'ta ise lityum pegmatitinin içinde dağınık haldedir. Cilalanmış damar kesitlerinde katışkısız arsenikle, pegmatik kesitlerinde ise katışkısız sayılabilecek antimonla iç içe girdiği görülür. Varutträk'ta homojen allemonitite de rastlanmıştır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* doğal elementler (tablo).

Allen, Gracie *bak.* Burns, George ve Allen, Gracie

Allen, Sir Hugh (Percy) (d. 23 Aralık 1869, Reading, Berkshire - ö. 20 Şubat 1946, Oxford, İngiltere), döneminin İngiliz müzik yaşamı üzerinde büyük etkisi olan eğitimci ve orgcu. Cambridge Universite-

sl'ndeki Christ College'da org eğitimi gördükten sonra 1898'de Ely Katedrali'nde, 1901-18 arasında da Oxford Üniversitesi'ndeki New College'da orgcu olarak görev yaptı. 1918'de Londra'daki Kraliyet Müzik Okulu'nun başına getirildi. Aynı yıl Oxford Üniversitesi'nde müzik profesörü oldu. Üniversite eğitim programı içinde müziğe verilen önemi artırdı; müzik araştırmaları ve

Sir Hugh Allen, John Singer Sargent'in bir çizimi, 1925; British Museum

Trustees of the British Museum fotoğraf: J.R. Freeman & Co. Ltd

eğitimi için daha yeterli koşullar sağladı. Bu basarıların başka yerlerde de geniş etkisi oldu. Ayrıca Heinrich Schütz ve J. S. Bach üzerine yaptığı araştırmalarla da tanındı. 1901'den sonra Oxford'da, 1907-20 arasında da Londra'da Bach korolarını yönetti ve çağdaş İngiliz müziğinin önde gelen savunucularından biri oldu.

Allen, Sir James (d. 10 Şubat 1855, Adelaide, Güney Avustralya - ö. 28 Temmuz 1942, Dunedin, Yeni Zelanda), devlet adamı ve Yeni Zelanda Reform Partisi'nin önderi. Savunma bakanı (1912-20) olduğu dönemde Yeni Zelanda donanması ile sefer birliklerinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

1887'de Yeni Zelanda Parlamentosu'na seçilen Allen 1892-1912 arasında muhalefet lideriydi. 1912'de Reform Partisi iktidara gelince maliye, savunma ve eğitim bakanlıklarını üstlendi. 1913'te İngiliz Kraliyet Donanması'nda bir Yeni Zelanda filosu oluşturulmasını sağlayan Deniz Savunma Yasası'nı çıkarttı. Yeni Zelanda sefer birliklerinin 1. Dünya Savaşı'nda etkin bir savaş gücüne dönüşmesini sağladı. Bu hizmetlerinden dolayı 1917'de "sir" unvanını aldı. 1915-19 arasında Reformistlerle Liberallerin oluşturduğu koalisyonda savunma bakanlığı görevini sürdürdü. Savaş Emekliler Yasası ile (1915) Zorunlu Askerlik Yasası'nı (1916) hazırladı. 1917-19 arasında yurt dışı toplantılara katılan Başbakan W. F. Massey yerine başbakanlığı yürüttü. 1919'da maliye ve dışişleri bakanlıklarına atandı.

Allen ordudan terhis edilen askerlerin ülkelerine dönüşleriyle ilgili bir plan hazırladı. Batı Samoa Adalarının Milletler Cemiyeti kararıyla Yeni Zelanda'nın mandasına bırakılmasını sağladı. 1920-26 arasında Londra'da ülkesini temsil etti. 1927'den emekliye ayrıldığı 1938'e değin ülkesinin yasama meclisinde görev yaptı.

Allen, Hervey, asıl adı WILLIAM HARVEY ALLEN, JR (d. 8 Aralık 1889, Pittsburgh - ö. 28 Aralık 1949, Coconut Grove, Florida, ABD), ABD'li şair, yaşamöyküsü yazarı ve romancı. *Anthony Adverse* adlı tarihsel romanıyla popüler edebiyat alanında büyük ilgi uyandırmıştır.

Yayımlanan ilk yapıtı *Ballads of the Border* (1916; Sınır Baladları) adlı şiir kitabı oldu. 1920'lerde birkaç şiir kitabı daha yayımladı ve şair olarak adını duyurdu. *Toward the Flame* (1926; Ateşe Doğru) adlı romanı, I. Dünya Savaşı'nda yaralanan Allen'in savaş sırasındaki deneyimlerinden kaynaklanır. Döneminin en güvenilir Poe yaşamöyküsü olan *Israfel: The Life and Times of Edgar Allen Poe* da (1926; İsrafil: Edgar Allen Poe'nun Yaşamı ve Çağı) aynı yılın ürünüdür.

Allen, beş yıllık bir çalışmadan sonra 1933'te yayımladığı *Anthony Adverse* (1. cilt, *Ağacın Kökleri*, 1949; 2. cilt, *Bronz Ateşe Gidiyor*, 1950) adlı romanıyla büyük bir başarıya ulaştı. Napoléon dönemi Avrupa'sında geçen roman canlı dekorlara, çok sayıda kişiye ve karmaşık bir olay örgüsüne yer verir. Gerek uzunluğu, gerekse açık bir ifadeyle yazılmış cinselliğe ilişkin bölümleriyle bu roman kurmaca alanına, Allen'in sonraki romanlarında daha da geliştireceği yeni bir ölçüt getirdi. Allen'in *Anthony Adverse*'ten sonraki kitapları aynı ilgiyi görmediği gibi, olumlu eleştiriler de almadı. Ama koloni dönemi Amerika'sı üzerine beş ciltlik bir dizi olarak tasarladığı bir yapıtın ilk üç cildi olan *The Forest and the Fort* (1943; Orman ve Kale), *Bedford Village* (1944; Bedford Köyü) ve *Toward the Morning* (1948; Sabaha Doğru) geniş bir okur kitlesi buldu. Hervey Allen öldüğünde bu dizinin dördüncü cildi olan *The City in the Dawn* (ös. 1950; Şafak Vakti Kent) üzerinde çalışmaktaydı.

Allen, Phog, asıl adı FORREST C(LARE) ALLEN (d. 11 Kasım 1885, Jamesport, Missouri - ö. 16 Eylül 1974, Lawrence, Kansas, ABD), basketbolun olimpik sporlar arasına girmesine katkıda bulunan ABD'li basketbol antrenörü. 1908'de, basketbolu bir spor olarak ortaya çıkaran James Naismith'in ardından, Lawrence'deki Kansas Üniversitesi'nin basketbol takımının çalıştırıcılığına getirildi. 1956'ya değin sürdürdüğü bu görevi sırasında çalıştırdığı takımlar oynadıkları maçların 771'ini kazandı, 233'ünü kaybetti. 1951-52 sezonunda Allen'in yönettiği Kansas takımı ABD üniversiteler arası basketbol ligi olan Ulusal Üniversite Atletik Birliği (NCAA) şampiyonluğunu kazandı. Çalıştırdığı takımlara 24 kez Sekiz Büyükler Konferansı şampiyonluğunu kazandıran Allen, basketbolun 1936 Olimpiyat Oyunları'na alınmasını sağladı. 1952'de Olimpiyat birincisi olan ABD takımının çalıştırıcısıydı.

Allen, Richard (d. 14 Şubat 1760, Philadelphia - ö. 26 Mart 1831, Philadelphia), ABD'de önemli bir mezhep olan Afrika Metodist Episkopal Kilisesi'nin kurucusu ve ilk piskoposu.

Allen köle bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya geldikten kısa bir süre sonra ailesiyle birlikte Delaware'li bir çiftçiye satıldı. On yedi yaşında Metodist oldu ve 22 yaşında vaaz verme yetkisini aldı. İki yıl sonra (1784) Metodist Episkopal Kilisesi'nin Baltimore'da toplanan ilk genel kurulunda, yeni mezhebin rahipliği için yetenekli bir aday olarak belirdi. 1786'da özgürlüğünü satın aldı ve Philadelphia'ya giderek St. George Metodist Episkopal Kilisesi'ne katıldı. Zaman zaman çağrıldığı cemaat toplantılarında vaazlar veriyor, Siyahlar için dua toplantıları düzenliyordu. Bu toplantılara katılmasına izin verilen kişilerin sayıca sınırlanması üzerine 1787'de bağımsız bir Metodist kilise örgütlemek amacıyla istifa etti. Aynı yıl eski bir nalbant dükkânını ABD'de Siyahlar için kurulan ilk kiliseye dönüştürdü. Taraftarlarına "Allenciler" denliyordu.

Allen, Metodist Episkopal Kilisesi vaizliğine resmen atanan ilk Siyah oldu (1799). Afrika Metodist Episkopal Kilisesi 1816'da Bethel Derneği'nin önculuğunde kuruldu ve Allen'i ilk piskoposu olarak seçti.

Allen, Steve, asıl adı STEPHEN VALENTINE PATRICK WILLIAM ALLEN (d. 26 Aralık 1921, New York), ABD televizyonunun ilk gösteri sanatçılarından, komedyen, çok yönlü yazar ve şarkı sözü yazarı. Televizyon ve radyo programlarının yanı sıra sinema ve tiyatroda da rol almıştır.

Annesi Belle Montrose komedyen, babası Billy Allen şarkıcıydı ve karısına vodvillerde eşlik ederdi. Çocukluğu boyunca ailesiyle birlikte dolaşarak 14 ilkokul ve ortaokul değiştirdi. Lisede okuduğu yıllarda radyo oyunculuğu yaptı. İki üniversitede gazetecilik eğitimi gördükten sonra Arizona eyaletindeki Phoenix'te radyo sunuculuğuna başladı. Biraz tanınınca ülkenin batısına yerleşerek bölgesel bir televizyon şirketinin komedi programlarında rol aldı. Daha sonra da Hollywood'da Columbia Broadcasting System (CBS) adına çalışmaya başladı. "Steve Allen Show" (Steve Allen Gösterisi) adlı televizyon programı ülke çapında gösterime girdi; 1953'te National Broadcasting Company'nin (NBC) New York yayınında akşam geç saatlerde gösterilen ünlü "The Tonight Show"u (Gece Gösterisi) gerçekleştirdi. Sohbet ve çeşitli eğlenceleri içeren program, bir yıl sonra NBC tarafından ülke çapında gösterime sokuldu. 1957'ye değin Allen'in sunduğu program, ondan sonra da birçok başka sunucuyla sürdü ve televizyon izleyenlerin en çok beğendiği gece programlarından biri oldu.

Gençlik yıllarında üretken bir şarkı yazarıydı. Aralarında "Picnic", "This Could Be the Start of Something Big" ve "Impossible"ın da bulunduğu 3 binin üstünde şarkının müziğini ve sözlerini yazdı. Ayrıca 1977'de, tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış ünlü kişileri canlandıran oyuncuların bir araya gelerek tarihsel ya da kişisel konuları tartıştıkları "Meeting of the Minds" (Akılların Buluşması) adlı dizi programı gerçekleştirdi.

Allen, Viola (Emily) (d. 27 Ekim 1869, Huntsville, Alabama - ö. 10 Mayıs 1948, New York, ABD), tanınmış tiyatro oyuncusu. Özellikle Shakespeare'in oyunlarındaki ve Frances Eliza Burnett'in *Little Lord Fauntleroy* (Küçük Lord Fauntleroy) ile Bronson Howard'ın *Shenandoah* adlı oyunlarındaki rolleriyle büyük ün kazandı.

Tiyatrocu bir aileden geliyordu. Sahne yaşamına 14 yaşında Frances Eliza Burnett'in New York'ta sahnelenen *Esmeralda* adlı oyunundaki Esmeralda rolüyle atıldı. 1884-86 arasında *Little Lord Fauntleroy* ve *Shenandoah*'da, ayrıca 19. yüzyılın ünlü oyuncularıyla birlikte Shakespeare'in ve birçok çağdaş yazarın oyunlarında rol aldı.

Daha sonra Richard Brinsley Sheridan'ın *The Rivals* (Rakipler) ve George Colman'ın (Genç) *The Heir at Law* (Yasal Varis) oyunlarıyla turneye çıktı. Hall Caine'in *The Christian* (1898; Hıristiyan) adlı oyununda başrolü oynadı. 1903'te kendi topluluğunu kurarak Shakespeare'in oyunlarını sahneledi. 1915'te Francis Marion Crawford'un bir romanından sinemaya uyarlanan *The White Sister* (Beyaz Kız Kardeş) adlı filmde ilk ve son kez beyazperdede göründü. Profesyonel olarak son kez 1918'de, savaştan zarar görenlerin yararına düzenlenen bir gösteride sahneye çıktı. Daha sonra da tiyatro kuruluşlarını ve yardım kurumlarını desteklemeyi sürdürdü.

Allen, William (d. 1532, Rossall, Lancashire, İngiltere - ö. 16 Ekim 1594, Roma), İngiliz kardinal ve bilgin. Kitabı Mukaddes'in Katolik Reims-Douai çevirisinin hazırla-

nışını denetlemiş ve Kraliçe I. Elizabeth'in Protestan yönetimine karşı entrikalar düzenlemiştir.

Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1556'da aynı üniversiteye bağlı St. Mary's Hall'un müdürü oldu. Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkmasından sonra, ant içerek kraliçenin İngiliz Kilisesi'nin başı olduğunu kabul etmemesi üzerine kendisinden kuşku duyulmaya başladı. Hükümetin baskısının artması 1565'te İngiltere'den ayrılmasına yol açtı ve İspanyol Felemenki'ndeki Mechelen'e giderek papaz oldu. 1568'de Douai'de, İngilizleri misyoner papazlar olarak eğitmek üzere bir okul kurdu. 1585'e değin bu okulun müdürlüğünü yaptı ve ders verdi. 1578'de okuluyla birlikte Reims'e taşındı. Gregory Martin'in Allen'ın denetiminde hazırladığı ve Reims-Douai Metni diye anılan etkili Kitabı Mukaddes çevirisine adını veren bu okuldur.

Allen 1576'da Roma'da İngiliz okulunun kurulmasına yardımcı oldu. 1580'de Katolikliğin yasak olduğu İngiltere'ye ilk kez bir Cizvit misyonerler kurulunun gönderilmesini örgütledi. Ama izleyen yıllarda, ülkesinde Katolikliği barışçı yöntemlerle eski durumuna getirme umutlarını yitirdi. Bu yüzden de İspanya kralı II. Felipe'den İngiltere'yi işgal etmesini ve İngiltere krallığını üstlenmesini istedi. Bunun sonucunda II. Felipe'nin isteği üzerine 1587'de kardinal yapıldı. Ama İngiltere'nin 1588'de İspanyol Armadası'nı yenilgiye uğratmasıyla Allen'ın siyasal entrikaları son buldu. Allen, 1584'te Lord William Cecil Burghley'in ihanetle suçladığı İngiliz Katoliklerini savunan bir broşür yazdı. 1585'ten ölümüne değin Roma'da yaşadı; Vulgata'nın (Eski Ahit'in 4. yy'daki Latince çevirisi) Katolik çevirisinin yeniden gözden geçirilmesine yardımcı oldu.

Allen, Woody, asıl adı ALLEN STEWART KONIGSBERG (d. 1 Aralık 1935, Brooklyn, New York), ABD'li sinema yönetmeni, senaryocu, oyuncu ve yazar. *Slapstick* (*) tarzından izler taşıyan, parodi ve saçma (*absurd*) öğeler içeren komedi filmleriyle tanınmıştır. Çoğunlukla kendi yaşamından ve orta sınıf kentli Yahudi kökeninden kaynaklanan bir güldürü malzemesine dayanan filmleri, komik ve trajik öğelerin iç içe geliştiği yapıtlardır.

Oyun yazarı olmayı hedeflediği lise yıllarında kısa komedi monologları yazmaya başladı. Birkaç yıl sonra Sid Caesar ve Art Carney gibi komedyenler için güldürü metni yazmak üzere anlaşarak gösteri dünyasına adım attı. Çeşitli girişimlerden sonra

Woody Allen
ABC Ajansı

1960'ların başlarında, gece kulüplerinde kendi yazdıklarını oynayarak belirli bir izleyici kesiminin ilgisini çekmeyi başardı. Birkaç yıl içinde oyunlar yazıp yönetmeye, senaryolarını yazdığı ve sık sık rol de aldığı filmler çekmeye başladı.

Allen'ın yapıtlarının belirgin özelliği, komediyle felsefenin paradoksal karışımından oluşması, ciddi konularla önemsiz ve saçma durumları birlikte barındırmasıdır. *Play It Again, Sam* (1969; *Tekrar Çal Sam*), *Bananas* (1971) ve *Sleeper* (1973; *200 Yıl Sonra*) gibi ilk dönem filmlerinde, gece kulübü skeçlerinin yapısını andıran kesik kesik ve espriye yönelik bir üslup ağır basıyordu. 19. yüzyıl romanlarının parodisi olan *Love and Death*'de (1975; Aşk ve Ölüm) ise yüzeydeki komikliğin altında artan bir ciddiyet fark ediliyordu. Bu eğilim 1977 tarihli *Annie Hall*'da (*Annie Hall*) iyice belirginleşti. Allen'ın canlandırdığı başkişinin kendini küçük gören mizahı, çağdaş bir kentte gelişen bir aşk ilişkisinin zengin betimlemesi içindeki tek güldürü motifiydi. Film, aralarında en iyi yönetmen ve en iyi film ödülünün de bulunduğu birkaç Oscar Ödülü kazandı.

Allen'ın 1978'de çektiği *Interiors* (*İç Dünyalar*), aile içi gerilimlerin karamsar bir öyküsü olarak değerlendirildi. İçe dönüklüğü ve aşırıya varan bir ölçüde Bergman etkisi taşıması nedeniyle eleştirilen film, ticari açıdan da başarısızlığa uğradı. Allen, kentsel yaşama bakışıyla *Annie Hall*'u hatırlatan *Manhattan* ile (1979) yeniden olumlu eleştiriler aldı. Sonraki filmlerinden bazıları *Stardust Memories* (1980), *Zelig* (1983), *Broadway Danny Rose* (1984), *The Purple Rose of Cairo* (1985; *Kahire'nin Mor Gülü*), *Hannah and Her Sisters* (1986; *Hannah ve Kız Kardeşleri*), *Radio Days* (1987; *Radyo Günleri*), *September* (1987; Eylül), *Another Woman* (1988; *Bir Başka Kadın*) ve *Alice*'dır (1990). Allen'ın *Without Feathers* (1975; *Tüysüz*, 1989), *Side Effects* (1980; *Muzır Etkiler*, 1989) gibi mizah kitaplarıyla *Annie Hall* ve *Manhattan* senaryoları Türkçede yayımlanmıştır.

Allen kuralı, zoolojide, soğuğa uyum sağlamış hayvanların vücut uzantılarının (kulaklar, bacaklar, kuyruk ve gaga) sıcağa uyum sağlamış, aynı tür hayvanlarınkinden daha kısa olduğunu öne süren ilke. Vücut uzantılarının daha kısa ya da küçük olması, soğuk iklimlerde vücudun ısı kaybını en aza indirgeyen bir uyum olgusudur. Kuraldışı birçok örneğin bulunmasına karşın geçerli bir genelleme olan bu kuralı ABD'li zoolog Joel Asaph Allen ortaya atmıştır.

Allenby, Edmund Henry Hynman, 1. Vikont Allenby (Megiddo ve Felixtowe) (d. 23 Nisan 1861, Brackenhurst, Southwell yakınları, Nottinghamshire, İngiltere - ö. 14 Mayıs 1936, Londra), İngiliz mareşali. I. Dünya Savaşı'nda Filistin'deki İngiliz harekâtını yöneten, İngiliz süvari birliklerinin son büyük komutanıdır.

Allenby, Sandhurst'deki Kraliyet Askeri Okulu'nda eğitim gördü. 1882'de Inniskilling Dragoons adlı süvari birliğine katılarak Bechuanaland (1884-85) ve Zululand'de (1888) savaştı. 1889-1902 arasında Boer Savaşı'na katıldı. I. Dünya Savaşı'nda bir süvari tümenini Fransa'ya götürdü ve orada 3. Ordu komutanlığına getirildi (Ekim 1915). Nisan 1917'de, Arras'taki savaşlarda büyük yararlık gösterdi.

Allenby, özellikle Ortadoğu'daki görevlerinde başarılı oldu. Haziran 1917'de Mısır seferine katılan kuvvetlerin komutanlığını üstlenen Allenby'nin, süvari ve hareketli birliklerin kalıplaşmış savaş taktiklerinde yaptığı değişiklikler şaşkınlık uyandırdı. Kasım 1917'de Gazze'de Osmanlıları yenerek 9 Aralık 1917'de Kudüs'ün, 19 Eylül 1918'de de Megiddo'nun alınmasına yol açtı. Şam ve Halep'in alınmasıyla da Suriye'deki Osmanlı egemenliği sona erdi.

1919-25 arasında Mısır yüksek komiseri olarak görev yapan Allenby, siyasal karışıklıklar içinde ülkeye yön vermeyi başardı. Böylece Mısır'ın 1922'de bağımsız bir devlet olarak tanınmasında etkili oldu. Ekim 1919'da vikont unvanını aldı.

Allende (Gossens), Salvador (d. 26 Temmuz 1908, Valparaíso - ö. 11 Eylül 1973, Santiago, Şili), Şili'nin ilk Marksist başkanı.

Varlıklı bir aileden gelen Allende'nin babası hukukçuydu. Allende, genç yaşında siyasetle ilgilenmeye başladı. 1926'da girdiği Santiago'daki Şili Üniversitesi'nden 1932'de tıp diploması aldı. Üniversite yıllarında Marksizme yönelip yoğun siyasal etkinliklerde bulundu. 1933'te, birçok devrimci örgüt ve grubun birleşmesinden oluşan Sosyalist Parti'nin (PS) kuruluşuna katıldı.

Salvador Allende
SIPA/Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Bu tarihten sonra asıl uğraş alanı siyaset olduysa da, bir toplum hekimi olarak mesleki etkinliklerini sürdürdü. 1935'te, ulusal sağlık sisteminin örgütlenmesine ilişkin bir kitabı yayımlandı.

1937'de Millet Meclisi'ne seçildikten sonra, 1939-42 arasında Başkan Pedro Aguirre Cerda'nın Komünist, Sosyalist ve Radikal partilerden oluşan Halk Birliği (UP) hükümetinde sağlık bakanlığı yaptı. Bu görevi sırasında, ülkenin toplumsal sağlık hizmeti ağını oluşturdu, işçi ve ana-çocuk sağlığına ilişkin bir dizi yasa hazırladı. Şili'nin toplumsal tıp sorunlarını incelediği ikinci kitabını yayımladı. 1943'te Sosyalist Parti'nin genel sekreterliğine seçilen Allende, 1945'te senatoya girdi. Bu tarihten sonra üç kez daha senatoya seçildi.

Allende başkanlık seçimlerine ilk kez 1952'de, Sosyalist ve Demokratik partilerle 1948'den beri yasadışı olan Komünist Parti'nin (PC) adayı olarak katıldı. Dört adayın yarıştığı seçimlerde sonuncu oldu. Seçimlerden önce Sosyalist Parti'nin yönetimini sağ kanadın ele geçirmesi ve partinin Başkan Videla'nın baskıcı hükümetine bakan vermesi nedeniyle, bir grup partiliyle birlikte PS'den ayrılmış ve Sosyalist Halk Partisi'ni kurmuştu. Bu dönemde, Komünist Parti'nin üzerindeki yasağın kaldırılması ve tüm siyasal tutukluların affı için yoğun mücadele vermiş, seçimlerden kısa bir süre önce yeniden PS'ye dönmüştü.

Allende, 1958'de sosyalistlerin ve o sırada yasallaşmış olan komünistlerin desteğiyle ikinci kez başkanlık seçimlerine katıldı. Muhafazakârlarla Liberallerin başkan adayı Jorge Allesandri'nin ardından az bir oy farkıyla ikinci oldu. 1964 seçimlerinde, Komünist ve Sosyalist partiler tarafından gene başkanlığa aday gösterildi. Bu kez Hıristiyan Demokrat Eduardo Frei karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. 1966'da senato başkanlığına seçilerek 1969'a değin bu görevini sürdürdü.

1970 başkanlık seçimleri öncesinde Sosyalist, Komünist ve Radikal partiler toprak reformunun yapılması, bakır madenlerinin ve sanayinin millileştirilmesi, sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenip yaygınlaştırılması, eğitim reformu gibi hedefler içeren bir program çevresinde bir araya gelerek Halk Birliği'ni kurdular ve başkanlığa Allende'yi aday gösterdiler. Allende, başarılı bir seçim kampanyasının ardından Eylül 1970'te yapılan seçimlerde oyların yüzde 36,3'ünü alarak üç aday arasında birinci oldu. Ama salt çoğunluğu sağlayamadığından, başkanlığının güçlü bir sağ muhalefetin bulunduğu kongrede onaylanması gerekiyordu. Allende'nin Hıristiyan Demokratlara, anayasanın 10 maddesinde özgürlükleri genişletici değişiklik yapılacağına ilişkin güvence vermesinin ardından, 24 Ekim 1970'te başkanlığı onaylandı.

Allende'nin 3 Kasım 1970'te göreve başlamasıyla Şili toplumu, sosyalist ilkeler doğrultusunda yeniden yapılanma sürecine girdi. Halk Birliği hükümeti, birçok sanayi kolunu devletleştirdi. Toprak reformu hızlandı ve köylü kooperatiflerine toprak dağıtılmaya başlandı. Asgari ücret yüzde 35 oranında artırılırken, sanayide önemli ücret artışları sağlandı. Halka parasız sağlık hizmeti ve ilaç sağlamak üzere ülke çapında bir kampanya örgütlendi. Çocuklara, emzikli ve gebe kadınlara bedava süt dağıtımı başladı. Kongrenin onayladığı bir anayasa değişikliğiyle de Temmuz 1971'de başta bakır olmak üzere ülkenin tüm maden kaynakları millileştirildi. Devlet tahvilleriyle bankaların hisse senetleri satın alınarak bankacılık denetim altına alındı. Çin Halk Cumhuriyeti ve Küba ile diplomatik ilişki kuruldu.

Allende yönetimi ile ülkedeki ABD yatırımcılarının çıkarlarının çatışması nedeniyle, Şili-ABD ilişkileri gerginleşti. Bakır madenlerinin millileştirilmesinden tam bir ay sonra ABD yönetimi Şili'ye verdiği kredileri kesti ve iktisadi ambargo ilan etti. Dünya bakır fiyatlarının düşürülmesi, Şili'nin bu en önemli ihraç ürününden elde ettiği gelirlerde büyük bir düşüşe neden oldu. Öte yandan, Allende yönetiminin küçük ve orta işletmeleri devletleştireceği ve tüccarları mülksüzleştireceği yolundaki söylentilerin doğurduğu panik, piyasadan mal çekilerek yaratılan kıtlıklar ve karaborsayla körüklendi; enflasyon ve ülkeden sermaye kaçışı hızlandı. Sonuçta Şili ekonomisi büyük bir bunalıma girdi.

Orta sınıfların, Allende yönetimine karşı artan muhalefeti kadınların tencereli protesto gösterilerinde, esnaf ve tüccarların grevlerinde ve kamyon sahiplerinin Ekim 1972'de gerçekleştirdikleri grevde somutlandı. Ülkede bir ay boyunca yaşamı felce uğratan bu grevin ardından Allende, içinde üç generalin de yer aldığı yeni bir hükümet kurmak zorunda kaldı.

Tüm bu gelişmelere karşın Halk Birliği, Mart 1973'te yapılan seçimlerde oylarını artırarak yüzde 43,4'e çıkardı. Ama askerler hükümetten çekildi ve haziran ayında bir darbe girişimi oldu. Kamyon sahipleri temmuzda yeniden greve gittiler. Allende yönetimine bağlılığıyla tanınan Genelkurmay Başkanı Pratts 24 Ağustos 1973'te istifa etti ve yerini general Augusto Pinochet aldı.

11 Eylül günü Pinochet ve emrindeki ordu komutanları Allende'ye bir muhtıra vererek istifa etmesini ve yarım gün içinde kendilerine teslim olmasını istediler. Bunu kabul etmeyen Allende, kendisini teslim almak üzere Başkanlık Sarayı'na saldıran askerlerle girdiği çatışma sırasında öldürüldü. Dört kişilik bir askeri cunta iktidara el koydu. Viña del Mar'daki aile mezarlığına adı belirtilmeksizin gömülen Allende'nin naaşı, askeri yönetimin 1990 başında sona ermesinin ardından, 1970'te başkanlığa seçilmesinin yıldönümü olan 4 Eylül 1990'da, Şili'nin eski başkanlarının gömülü bulunduğu, Santiago'nun en büyük mezarlığında toprağa verildi. Yeni sivil hükümetin üyeleriyle çok sayıda yabancı devlet adamının katıldığı bu törenle, Allende'nin saygınlığı geri verilmiş ve askeri rejimin mezar yerleri bile bilinmeyen yüzlerce kurbanı onurlandırılmış oldu.

Allenstein *bak.* Olsztyn

Allentown, ABD'de, Doğu Pennsylvania'daki Lehigh ilinin (*county*) merkezi (1812) olan kent. Easton ve Bethlehem ile birlikte Lehigh Irmağı üstünde bir sanayi kompleksi oluşturur. 1762'de, Philadelphia belediye başkanı ve daha sonra Pennsylvania başyargıcı olan William Allen tarafından kuruldu ve gene onun tarafından Northampton olarak adlandırıldı. 1811'de ilçe statüsü kazanan kente 1838'de, kurucusunun anısına saygı için resmen Allentown adı verildi. Allentown'da Amerikan Devrimi sırasında cephane üretilmişti.

1812'de Lehigh Irmağı üzerine köprü yapılması, 1829'da da Lehigh Kanalının açılmasıyla Allentown yeni ekonomik olanaklara kavuştu. 1847'de demir sanayisi kuruldu; 1850'de çimento fabrikası, 1860'ta haddehane açıldı. Çevresindeki zengin maden yatakları (demir cevheri, kireçtaşı, çinko) ve verimli topraklar, Allentown'ın bir sanayi ve ticaret kenti olarak gelişmesini hızlandırdı.

Kentte beş yüksekokul vardır. Ayrıca, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nin Allentown kampusu da 1912'de kent yakınlarındaki Fogelsville'de kurulmuştur. Devrim sırasında Allentown'a getirilen çanın bir kopyası bugün Özgürlük Çanı Evi'nde sergilenmektedir. Yöredeki Trexler Lehigh Av Hayvanlarını Koruma Bölgesi, bizon ve geyik türlerini barındırır. Allentown'ın kurucusunun oğluna ait evin yakınlardaki Trout Binası, Lehigh İli Tarih Derneği'nin çalışma merkezidir. Nüfus (1990) 105.090.

Alleppey, güneybatı Hindistan'da kent. Kerala eyaletine bağlı Alleppey ilinin yönetim merkezidir. Umman Denizi ile Koçin'in güneyindeki Vembanad Gölü arasındaki dar bir toprak şeridinde yer alır. Kentin limanı, 16 km uzakta Porakad'da bulunan Hollanda ticaret merkezinin üstünlüğüne son vermek amacıyla 18. yüzyılın sonlarında İngilizler tarafından dış ticarete açıldı. Kent ekonomisi büyük ölçüde hindistancevizine dayanır. Hindistancevizinden yağ çıkarıldığı gibi, liflerinden de halat, hasır ve kilim yapılarak ihraç edilir. Bir başka ürün de karabiberdir. Kent, Koçin ile Trivandrum'u birbirine bağlayan ana yolun üstündedir. Demiryolu ağının dışındaysa da, kanallarla kuzeyde Triçur, güneyde Trivandrum'a bağlanır. Kıyının 1,5 km kadar açığında toprak bir set yapılarak gemilerin demirleyebileceği korunaklı bir alan oluşturulmuştur. Kentte, Kerala Üniversitesi'ne bağlı 3 yüksekokul vardır.

Alleppey ili 1.884 km²'lik bir alan kaplar. 1968'de il yapılmıştır. Nüfus (1991) kent, 174.606; (1981) il, 2.350.145.

Allerdale, İngiltere'nin kuzeybatısındaki Cumbria iline bağlı ilçe. İlin kuzeybatı kesiminde 1.257 km²'lik bir alan kaplar. Batısında İrlanda Denizi, kuzeybatısında Solway Halici, kuzeyinde İskoçya bulunur. Allerdale, batı ve kuzeybatısındaki düzlük kıyı bölgesi dışında, Cumbria Dağlarındaki Göller Bölgesi Ulusal Parkı'nın kuzeybatı kesimini oluşturan dağ ve göllerle dolu güzel manzaralı vadilik bir bölgedir. İlçenin en kalabalık yerleşim merkezleri, eskiden beri Cumbria kömür yataklarıyla bağlantılı olan batı kıyısındaki Workington ve Maryport'tur. Liverpool ile Glasgow arasındaki tek derin liman olan Workington'da, ithal demir cevherini eriten ocaklar ve bölgeden çıkarılan öbür cevherleri işleyen metalurji sanayisi vardır. Maryport'tan ayakkabı ile kimyasal ve plastik maddeler ihraç edilir.

Bu limanların kuzeydoğusundaki Solway Halicinin gelgit nedeniyle sular altında kalan alçak bölümleri dışındaki verimli kıyı topraklarında yulaf ve patates ekilir. Solway kıyısı boyunca sütü için inek beslenir. Yörenin pazarı ve ayakkabı üretim merkezi olan Cockermouth aynı zamanda şair William Wordsworth'un doğum yeridir. Tümüyle taş bir yapı olan eski Keswick köy kilisesi, Göller Bölgesi'nin turist çeken ilginç yapılarından biridir. Dağlardaki Tarihöncesi Dönemden kalma taş daireler, sahile yakın Roma kalıntıları ile Viking mezarları, bölgede ne kadar eskiden beri yerleşildiğini gösteren ipuçlarıdır. Nüfus (1984 tah.) 95.500.

Allerød, Avrupa'da Alp dağoluşumu sırasında, Würm Buzul Katının sonlarına doğru, buzulların geri çekilmesiyle oluşan geçici alt dönem. Radyokarbon tarihlendirme tekniğiyle yapılan ölçüme göre Allerød dönemi Pleyistosen Bölümün (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) sonlarına doğru yaklaşık 12 bin yıl önce başladı. Bu dönemi, soğukların arttığı ve buzulların yeniden ilerlediği bir dönem izledi. Allerød döneminde buzul sınırı Finlandiya'nın güneyi ile İsveç'in orta kesimlerinde yer alıyordu. Hava koşulları, bir zamanlar çıplak olan tundra bölgelerinin yeniden ağaçlanmasına elverecek ölçüde yumuşamıştı. Hâlâ buz katmanlarının altında bulunan bölgelerde ise tundra koşulları sürmekteydi. Buz katmanlarının güneyine düşen bölgelerde ağırlıkla çam ve ladin ağaçlarından oluşan ormanlar vardı.

Günümüz iklimine göre daha serin olan Allerød döneminde sıcaklık, daha önceki en üst buzullaşma dönemlerine oranla oldukça yüksekti. Britanya Adalarında yalnız İskoçya'nın yüksek kesimi buzul altındaydı. Deniz düzeyi bugünküne yakın, daha soğuk zamanlardakine göre ise yüksekti; gene de sular Dover Boğazını ve Kuzey Denizinin dip kesiminin büyük bölümünü açıkta bırakacak kadar alçaktı.

Alleyn, Edward (d. 1 Eylül 1566, Londra - ö. 25 Kasım 1626, Londra), Elizabeth döneminin en büyük tiyatro oyuncularından ve Londra'daki Dulwich College'ın kurucusu. Richard Burbage'dan başka rakibi olmayan Alleyn, Christopher Marlowe'un *Tamburlaine* (Timurlenk), *Doctor Faustus*, *The Jew of Malta* (Maltalı Yahudi), Robert Greene'in de *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) adlı oyunlarındaki yorumlarıyla Ben Jonson ve Thomas Nashe gibi yazarların hayranlığını ve övgüsünü kazanmıştır.

1592'de, tiyatro yöneticisi Philip Henslowe'un(*) üvey kızı Joan Woodward'la evlendikten sonra, Henslowe'un girişimlerine ortak oldu. Zamanla Londra'da Bankside'daki Rose Theatre, St. Luke's semtindeki Fortune Theatre ve Paris Garden gibi birkaç tiyatro binası ve daha başka mülkler satın aldı. 1587'den sonra zaman zaman Fortune Theatre'da Amiral'in Oyuncuları(*) adlı topluluğun başoyuncusu ve yöneticisi olarak çalıştı. 1619'da, sonradan Dul-

wich College adıyla yeniden örgütlenecek olan Dulwich'teki College of God's Gift'i kurdu. 1623'te karısı ölünce, şair John Donne'un kızı Constance'la evlendi.

Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste (Almancada "Genel Bilim ve Sanat Ansiklopedisi"), tamamlanmadan kalmış büyük Alman ansiklopedisi. 1818'den 1889'a değin 167 cildi yayımlanmıştır. Ansiklopedinin ilk çalışmaları Alman kütüphaneci Johann Samuel Ersch tarafından 1813'te başlatılmıştır. *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*, bilinen en uzun ansiklopedi maddesini içermesiyle dikkati çeker. Yunanistan konusundaki bu madde, ansiklopedinin 80 - 87. ciltlerinde toplam 3.668 sayfalık bir yer kaplar. Ansiklopedinin imzalı maddeleri 19. yüzyılın önde gelen Alman bilim adamlarınca yazılmıştır.

Allgemeine Zeitung, 19. yüzyılda çıkan en büyük Alman gazetesi. Sonradan Cottendorf baronu olan Johann Friedrich Cotta tarafından 1798'de Tübingen'de kuruldu. Sansür ve daha başka baskılar, gazeteyi sırasıyla Stuttgart, Ulm, Augsburg ve Münih'e taşınmaya zorladı. Savaştan sonra Essen'de yayımlanan *Frankfurter Allgemeine* ve *Westdeutsche Allgemeine* ile Münih'te yayımlanan *Süddeutsche Zeitung* gibi Almanya'nın önde gelen gazeteleri bir anlamda *Allgemeine Zeitung*'un adını sürdürmüştür.

Allgood, Sara (d. 31 Ekim 1883, Dublin, İrlanda - ö. 13 Eylül 1952, Woodland Hills, California, ABD), İrlandalı kadın karakter oyuncusu. İlk kez Dublin'deki Abbey Tiyatrosu'nda sahnelenen Sean O'Casey oyunlarında ve 1940'ların birçok Amerikan filminde rol almıştır. Allgood'u eğitenler arasında Frank ve W. G. Fay, W. B. Yeats ve John Millington Synge vardır.

Allgood, 1903'te Fay kardeşlerin İrlanda Ulusal Tiyatro Topluluğu'na katılarak *The King's Threshold* (Kralın Eşiği) oyununda Prenses Buan, 1904'te *Riders to the Sea*'de (*Denize Giden Atlılar*) Cathleen rollerini oynadı. Aynı yılın sonlarında, Abbey Tiyatrosu'yla birlikte Londra'da ilk kez sahneye çıktı. Bu toplulukla çalıştığı sonraki 10 yıl içinde *Hyacinth Halvey*'de Bayan Delane, *The Playboy of the Western World*'da (*Babayiğit*) Quin rolünde sahneye çıktı. 1914'te Liverpool Repertuvar Topluluğu'na katıldı. Daha sonra Manchester ve Stratford'da başka topluluklarda oynadı, kız kardeşi Marie O'Neill ile birlikte birçok oyunda rol aldı. Avustralya'da bir turneye çıkarak *Peg O'My Heart* (Canım Peg) oyununda başrolü, *The White-Headed Boy* (Beyaz Saçlı Çocuk) adlı oyunda da Bn. Geogheghan rolünü oynadı. Abbey Tiyatrosu'nda *Juno and the Paycock* (1924; *Dünyanın Düzeni*) adlı oyunda Juno Boyle, *The Plough and the Stars*'da da (1926; Saban ve Yıldızlar) Bassie Burgess tiplerini yarattı. 1940'ta New York'ta bir kez daha Juno Boyle rolünde oynadıktan sonra sahneye veda etti. Bundan sonra ABD'ye yerleşerek yalnızca sinema filmlerinde rol aldı.

Allgood beyazperdede ilk kez, ilk sesli İngiliz ilmi olan *Blackmail*'deki (1929; Şantaj) rolüyle göründü. Rol aldığı başka İngiliz filmleri arasında *The Passing of the Third Floor Back* (1935; Üçüncü Katı Yeniden Geçiş), *Storm in a Teacup* (1937; Bir Bardak Suda Fırtına) ve *Kathleen* (1938) vardır. *How Green was My Valley* (1941; *Vadim O Kadar Yeşildi ki*), *Roxie Hart* (1942), *Between Two Worlds* (1944; İki Dünya Arasında), *Jane Eyre* (1944), *The Lodger* (1944; Kiracı), *The Spiral Staircase* (1946; Sarmal Merdiven), *Mourning Becomes Electra* (1947; Elektra'ya Yas Yaraşır), *My Wild Irish Rose* (1947; Benim Yabanı İrlanda Gülüm) ve *Cheaper by the Dozen* (1950; Düzinesi Daha Ucuz) oynadığı başlıca Amerikan yapımı filmlerdir.

Alliaceae, Liliales takımından, yaklaşık 30 cinsi ve 670 kadar türü içeren bitki familyası. Tropik bölgelerle Avustralya ve Yeni Zelanda dışında dünyanın hemen her yerine dağılmış olan familya üyelerinin kormusları,

Allium ursinum
A to Z Botanical Collection-EB Inc

soğanları ya da toprakaltı gövdeleri vardır; çoğu ince uzun yaprakludır ve çiçekleri birleşerek salkımlar oluşturur. Familyanın *Allium* cinsi, soğan (*A. cepa*), pırasa (*A. porrum*) ve sarmısak (*A. sativum*) gibi daha çok besin olarak değerlendirilen türleri içerir. Ayrıca, *A. stellatum* ve *A. textile* gibi Kuzey Amerika türleri ile *A. moly*, *A. carinatium* ve *A. pulchellum* gibi Avrupa türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Agapanthus türleri (örn. *A. africanus*), yumru kökleri ve mavi renkli, uzun çiçek salkımlarıyla saksı bitkisi olarak çok beğenilir. *Tulbaghia* cinsinin buna benzeyen türleri de sevilen süs bitkileridir. *T. violacea*'nın kalın bir gövdesi, sarmısak kokulu yaprakları ve vazo biçiminde mor çiçekleri vardır. Gene süs bitkisi olarak değerlendirilen *Brodiaea* türlerinin yaprakları çim gibi ince ve dar, huni biçimindeki çiçekleri genellikle mor, mavi, bazen de beyaz ya da sarıdır. *B. uniflora* bu cinsin yaygın olarak yetiştirilen türüdür.

Alliance for Progress *bak.* İlerleme İçin Birlik

Allied-Signal Inc., 1958'e değin ALLIED CHEMICAL & DYE CORPORATION, 1958-81 arasında ALLIED CHEMICAL CORPORATION, 1981-85 arasında ALLIED CORPORATION, önde gelen havacılık ve uzay sanayisi donanımı ve parçaları üreticisi ABD şirketi. Merkezi New Jersey eyaletindeki Morristown'dadır.

Ortaklık 1920'de, beş ayrı şirketin bir araya gelmesiyle kuruldu. Bunlar kömür katranlı kimyasal maddeler ile çatı malzemesi üreten Barrett Company (kuruluşu 1903), sanayi için asit üretiminde uzmanlaşmış General Chemical Company (kuruluşu 1899), boya üreten National Aniline & Chemical Company (kuruluşu 1917), kok kömürü ile onun yan ürünlerini üreten Semet-Solvay Company ile (kuruluşu 1894) alkalı ve azotlu maddeler üreten Solvay Process Company idi (kuruluşu 1881). 1940'larda bu şirketler, Allied Chemical ortaklığının birer "bölümü" haline geldiler. Birkaç kez yeniden örgütlenen, yeni şirketlerle fabrikaları da bünyesine katan şirket, 1980'e gelindiğinde bir konglomeraya dönüşmüştü. 1982'de şirket otomotiv, havacılık ve uzay sanayisi donanımı üreten Bendix Corporation'ı satın aldı. 1985'te ise önde gelen bir mühendislik, havacılık ve uzay firması olan Signal Companies ile birleşerek Allied-Signal Inc. oluşturuldu. 1986'da Allied-Signal Inc. yan kuruluşlarından 35'ini ayrı şirketler halinde örgütledi. Ana şirket ise büyüyen otomotiv, havacılık ve uzay sanayisi etkinliklerinde yoğunlaştı.

Allier, Fransa'nın orta kesiminde Auvergne yönetim bölgesinde il (*département*). Eski Bourbonnais ilinden oluşturulan ve 7.327 km²'lik bir alan kaplayan Allier, Massif Central'in kuzey kenarında yer alır. Allier Irmağı il topraklarını güneyden kuzeye bölerken, Loire Irmağı ilin kuzeydoğu sınırını oluşturur. Batıdaki Cher Irmağı da Allier Irmağına paralel akar. Sologne Bourbonnaise adıyla bilinen çorak toprakların tarıma açılması besiciliği, domuz ve tavuk yetiştiriciliğini yaygınlaştırmıştır. İlin ortagüney bölümü olan Limagne Bourbonnaise'in, toprakları verimli ve iyi işlenmiştir. Forez bölgesinin, güneydoğuda 1.031 m'ye ulaşan yükseltilerinde iklim yağışlı, kışlar serttir.

Bourbon-l'Archambault'daki şato, ilk Bourbon senyörlerinin merkezi olmuştur. Moulins, Souvigny (bir Cluny tarikatı manastırı), Saint-Menoux, Ébreuil, Gannat, Veauce, Ygrande (Romanesk üslupta kiliseler), Huriel ve Saint-Pourçain-sur-Sioule'de ortaçağdan kalma ilginç yapılar vardır.

Cher Irmağının doğusunda, özellikle Commentry'de dağınık kömür yatakları bulunur, ama Montluçon'da sanayi (lastik ve makine) geliştikçe kömür madenciliği gerilemektedir. Güneyde, Allier'in kıyısında yer alan Vichy, Fransa'nın en ünlü kaplıcalarındandır. İlçeler (*arrondissements*) il merkezi olan Moulins ile Montluçon ve Lapalisse çevresinde yoğundur. Nüfus (1990) 356.500.

Allier Irmağı, Latince adı ELAVER. Fransa'nın orta kesiminde ırmak. 410 km boyunca aktıktan sonra Nevers'in 6 km batısında Loire'a karışır. Lozère il (*département*) sınırları içinde doğar. Margeride ve Velay dağları arasındaki çöküntü çizgileri boyunca uzanan derin vadilerden akarak Langeac ve Brioude havzalarını aşar; Dore ve Dôme dağlarının selleriyle beslenir. Genişleyip sığlaşarak Clermont-Ferrand'ın kuzeyindeki Grande Limagne'ın buğday ekili topraklarından geçer. Kıyılarındaki ikincil büyük kent olan Moulins'in kuzeyinde Sioule'la birleşir. Sularını topladığı havzanın büyüklüğü 14.434 km²'dir.

alligator, *Crocodilia* (timsahlar) takımının *Alligatoridae* familyasından iki sürüngen türünün ortak adı. Alligatorlar kelere benzeyen iri gövdeli hayvanlardır ve bütün timsah türlerinde olduğu gibi hem savunmaya, hem de yüzmeye yardımcı olan güçlü bir kuyrukları vardır. Gözleri, kulakları ve burun delikleri uzun kafalarının tam tepesindedir ve avlanmak için sık sık suya giren bu sürüngenler yüzerken, duyu organları suyun biraz üstünde kalır. *Crocodylidae* familyası içinde sınıflandırılan gerçek timsahlar ile alligatorlar arasındaki başlıca fark, alligatorların çenelerinin daha geniş olması ve gerçek timsahlarda ağız kapalıyken altçenenin iki yanındaki dördüncü dişlerin dışarıda kalmasıdır. Alligatorlar etçil

hayvanlardır ve göl, ırmak, bataklık gibi büyük su kütlelerinin kıyısında yaşarlar. Tehlikeden kaçmak ve soğuk havalarda kış uykusuna yatmak için, kıyıda kazdıkları çukurların içine girerler.

Mississippi ya da Amerika alligatoru (*Alligator mississippiensis*), öbür türden daha iridir ve ABD'nin güneydoğu-

Amerika alligatoru (*Alligator mississippiensis*)
P. Morris-Woodlin Camp and Associates

sundaki su kıyılarında yaşar. Yavruların rengi siyah üstüne yeşil çizgili, yetişkinlerinki genellikle siyahımsıdır. Uzunluğu daha çok 1,8 - 3,7 m arasında değişirse de, 5,8 m'ye ulaşan örneklerine de rastlanmıştır. Bir zamanlar derisi için bol miktarda avlanan ve yavruları evde beslemek isteyen meraklılara satılan bu hayvan eskiden bol bulunduğu yörelerde giderek azaldığından avcılara karşı yasal koruma altına alınmıştır. Bu önlem alligatorların sayısının birdenbire artmasına yol açtığı için yeniden sınırlı av mevsimleri ilan edilmiştir. Yetişkin evreye gelen Mississippi alligatorunun başlıca besini balıklar, küçük memeliler ve kuşlardır; bazen geyik ve sığır gibi çok büyük hayvanları avladığı da olur. Dişisi yalnızca tıslar, erkeği ise ya tıslar ya da oldukça uzaktan işitilebilen gür bir sesle kükrer. Üreme mevsiminde 20-70 kadar yumurta yumurtlayan dişi, çamur ve bitkileri yığarak yaptığı bir yuvanın içine bu sert kabuklu yumurtaları gömer ve kuluçka süresince bekçilik eder. Bu süre içinde tehlikeli olabilirse de, bu türün üyeleri genellikle insandan çekinir.

Çok daha küçük olan Çin alligatoru (*A. sinensis*), Çin'deki Yangtze Irmağı bölgesinde bulunur. Amerika'da yaşayan türe benzemekle birlikte uzunluğu en fazla 1,5 m'ye ulaşır, rengi de siyah üstüne donuk sarı lekelidir. Bu tür, Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) tarafından, tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türler arasında kabul edilmektedir.

Allingham, Margery (Louise) (d. 20 Mayıs 1904, Londra - ö. 30 Haziran 1966, Colchester, Essex, İngiltere), polisiye türünde yapıt vermiş İngiliz yazar. Az rastlanır bir incelik ve düş gücüyle yarattığı romanlarının en ilginç kahramanlarından biri, yumuşak kişilikli, ama keskin zekâlı Albert Campion'dur.

Yazarlığa bir dizi usta işi, popüler polisiye romanla başladı. *The Crime at Black Dudley* (1928; Black Dudley'de Cinayet), *Mystery Mile* (1929; Esrarlı Mil), *Police at the Funeral* (1931; Cenazede Polis Var), *Sweet Danger* (1933, Tatlı Tehlike) bunlar arasındaydı. *Death of a Ghost* (1934; Bir Hayaletin Ölümü) ile başlayan ve aralarında *Flowers for the Judge* (1936; Yargıca Çiçekler), *The Fashion in Shrouds* (1938; Kefen Modası), *Traitor's Purse* (1941; Hainin Cüzdanı) da bulunan daha sağlam kurgulu, zekâ oyunlarıyla örülmüş bir dizi öykü Allingham'a, kendisini eleştirenler arasında da saygınlık kazandırdı. *Coroner's Pidgin* (1945; Müfettişin Bozuk Dili), *More Work for the Undertaker* (1949; Cenazeciye Çok İş Var), *Tiger in the Smoke* (1952; Dumandaki Kaplan) ve *The China Governess* (1963; Porselen Dadı) adlı kitaplarıyla, polisiyenin ciddi bir edebiyat türü olarak gelişmesine katkıda bulundu. Kahramanı Campion'un öyküsü, Allingham öldüğünde yarım kalan ve kocası Philip Youngman Carter tarafından tamamlanan *Cargo of Eagles* (1968; Kartal Yükü) adlı kitapta sürdü.

Allio, René (d. 1924, Marsilya, Fransa), Fransız sinema ve tiyatro yönetmeni, kostüm ve sahne tasarımcısı, senaryo yazarı. Siyasal sinemanın temsilcilerindendir.

1957'de Lyon'da tiyatro çalışmalarına başladı. Sahne tasarımlarıyla, daha sonraları sahneye koyduğu oyunlarla dikkat çekti. 1963'te kısa canlandırma filmi *La meule* ile sinemaya başladı. Uzun metrajlı ve konulu ilk filmi *La vieille dame indigne*'i (Saygın Olmayan Yaşlı Kadın) 1965'te gerçekleştirdi. Brecht'in bir öyküsünden uyarlanan ve dul bir yaşlı kadının çevresine ters gelen davranışlarda bulunmasını anlatan film Fransa'da birçok ödül aldıysa da ülke dışında pek az gösterildi.

Senaryolarını da yazdığı filmlerinde toplumsal ve siyasal sisteme eleştiriler yöneltan Allio, Fransız siyasal sineması içinde anılmaktadır. Önemli filmleri arasında *L'une et l'autre* (1967; Biri ve Öteki), *Pierre et Paul* (1968), *Les Camisards* (1970), *Rude journée pour la reine* (1974; Kraliçe İçin Zor Bir Gün), Foucault'nun felsefi bir çalışmasından yola çıktığı *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère* (1976; Ben, Annesini, Kız Kardeşini ve Erkek Kardeşini Boğazlayan Pierre Rivière), *Retour à Marseille* (1980; Marsilya'ya Dönüş), *L'heure exquise* (1981; Hoş Saat) ve *Matelot 512* (1984) sayılabilir. Allio 1978'de Türkiye'ye giderek adına düzenlenen bir gösteriye katılmıştır.

Allison, William B(oyd) (d. 2 Mart 1829, Ashland, Ohio - ö. 4 Ağustos 1908, Dubuque, Iowa, ABD), ABD Kongresi'nde Iowa temsilcisi (1863-71) ve senatörü (1873-1908). Hazinenin külçe gümüş alımlarını genişleten ve gümüş doları yeniden yasal para haline getiren 1878 tarihli Bland-Allison Yasası'nın hazırlayıcılarından biri olarak ün yapmıştır. Nelson W. Aldrich, Orville H. Platt ve John C. Spooner'la birlikte, 1900'lerin başında Senato'ya egemen olan "Dörtler"i oluşturdu. Önce Whig, ardından Know-Nothing(*), daha sonra da Cumhuriyetçi Parti'nin üyesi olan Allison, iki kez (1888, 1896) Cumhuriyetçi Parti'den başkan aday adayı oldu.

Doğum yeri Ashland'de ve 1857'den sonra da Dubuque'te hukukçu olarak çalıştı. Milletvekilliği sırasında demiryolu şirketlerinin çıkarlarının ateşli bir savunucusu idi. Senatörlük yıllarında ise demiryollarında fiyatları düzenleyen bir yasa tasarısı olan Hepburn Yasası'nı (1906) Başkan Theodore Roosevelt adına destekledi. Adı daha çok, çıkarılmasında önemli rol oynadığı gümüş alım yasasıyla birlikte anılırsa da, Temsilciler Meclisi Gelirler Komitesi üyesi ve Senato Tahsisat Komitesi başkanı olarak daha önemli işler yapmıştır.

allodium, herhangi bir üst barona hizmet yükümlülüğü olmaksızın serbestçe elde tutulan, böylece feodalizme özgü kademeli toprak hakları hiyerarşisinin dışında kalan toprak parçası. *Allodium* türü toprak kullanımı, toprağın çoğunlukla *feodum* ya da fief(*) adı altında ve daha yüksek bir beyin tevcihi yoluyla elde tutulduğu ortaçağ Avrupa'sında bazen feodalizm öncesi bir aşamaya, bazen de feodal ilişkilerin çözülüşüne işaret eden özel bir anlam taşımıştır.

Fransa'da, 9. yüzyıl sonlarında Karoleng monarşisinin gerilemesinden kaynaklanan kargaşa dönemi daha önceki aldıyet ilişkileri çözülen pek çok toprak parçasına bireylerce el konmasına ve bunların serbestçe kullanımına olanak verdi. Bu tür *allod*'lara sahip çıkanlar arasında, tek tek egemen sınıf mensupları kadar, kendilerini lordlarından bir ölçüde özgürleştiren, ya da henüz hiç lordluk baskısı altına girmemiş köylüler de bulunuyordu. Ama zamanla bu toprakların büyük bölümü üzerinde, toprağı ellerinde tutanların bir üst beye karşı belirli hizmetlerle yükümlü oldukları hiyerarşik vasallık ilişkileri kuruldu. Avrupa feodalizminin merkezi durumunda olan Fransa'da, 12. ve 13. yüzyıllara gelindiğinde, yalnızca güneybatıdaki köylülerin elinde sözünü etmeye değer miktarda *allodium* kalmıştı. Almanya'da, özellikle Saksonya'da soylıların kullanımındaki büyük *allodium*'lar varlıklarını korudular. İngiltere'de ise Norman İstilası'ndan önce, Anglosakson döneminde henüz bütün köylülerin lordlara bağımlılık, bütün küçük beylerin de daha büyük beylere vasallık ilişkisiyle bağlılık içine girmemiş olduklarını gösteren, çok sayıda *allodium* varken, yeni hükümdarlar döneminde bunlar ortadan kalktı. *Allodium*'u ellerinde tutan egemen sınıf mensupları yukarıdan herhangi bir biçimde denetlenmiyorlardı. Ama toprağı serflerle işlemeyi yeğlemeleri durumunda, aşağıdan gelen kısıtlamalarla karşılaşıyorlardı. Çünkü o zaman, başta serflerin korunması olmak üzere belirli yükümlülükler doğuyor ve toprağı elinde tutanın toprak üzerinde mutlak denetiminden söz etmek olanaksızlaşıyordu.

Fransa'da feodalizmin çözülmesi ile, o güne değin beylerin yargı yetkisi altında bulunan topraklar kralın yargı yetkisi altına girdi. Artık toprak satılırken ya da herhangi bir biçimde el değiştirirken krala belirli bir ödeme yapmak gerekiyordu. Fransız Devrimi'nden sonra ise bütün topraklar *allodium* haline geldi. İngiltere'de *allodium* olarak adlandırılan toprak bulunmaz. Uygulamada, serbestçe kullanılan mülklerde mutlak mülkiyet söz konusudur.

Avrupa feodalizmindeki *feodum-allodium* ayrımının Osmanlı toprak düzenindeki karşılığı, miri arazi(*) içinden verilen dirlikler ile mülk(*) ve bir ölçüde mülk timar(*) arasındaki farktır.

Allom, Thomas (d. 13 Mart 1804, Londra - ö. 21 Ağustos 1872, Barnes), İstanbul'u konu aldığı kitap resimleriyle tanınan mimar ve ressam.

Bir süre mimar Francis Goodwin'in yanında çalışan Allom, Britanya Kraliyet Mimarlık Enstitüsü'nün (RIBA) kurucuları arasında yer aldı. 1836-38 arasında mimarlık bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla uzun bir yolculuğa çıktı. II. Mahmud döneminde önce İstanbul'a, ardından da Anadolu, Suriye ve Filistin'e geziler yaptı. Allom'un İstanbul ve Anadolu'da yaptığı resimlerin oymabaskıları (gravürleri), İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği rahibi Robert Walsh'ın *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor* (1838; İstanbul ve Küçük Asya'da Yedi Kilise Görünümleri) adlı yapıtında yer aldı. Allom, ayrıca Leon Galibert'in yazdığı *Constantinople Ancienne et Moderne*'i (1838; Eski ve Yeni İstanbul) ve *Character and Costume in Turkey and Italy* (1840; Türkiye'de ve İtalya'da Karakterler ve Giysiler) adlı bir başka kitabı da resimledi. İngiliz yayıncı George Virtue'nun sipariş üzerine İzmir, Ephesos gibi yerlerin yağlıboya tablolarını yaptı.

İskoçya, Fransa ve Çin'e de giden Allom, buralardan getirdiği çok sayıda deseni, bu ülkelerle ilgili kitapları resimlemek için kullandı. Mimarlık yapıtlarını ve arkeolojik

Thomas Allom'dan bir gravür, 1838
Alfa Yapım

alanları betimleyen bir topografik manzara ressamı olarak ün kazanan Allom, özellikle suluboya çalıştı. İstanbul ve Anadolu'da yaptığı resimler, özel koleksiyonlarda ve Londra'daki Güzel Sanatlar Derneği'nde bulunmaktadır. Allom'un mimarlık çalışmaları arasında Highburg Kilisesi (1850), Kingston Askeri Hastanesi (1852), Notting-Hill'deki Saint-Peter Kilisesi (1856) sayılabilir.

Allosaurus, ANTRODEMUS ya da ALLOZOR olarak da bilinir, Kuzey Amerika'da y. 136 milyon yıl önce Üst Jura ile Alt Tebeşir arası dönemden kalma kayaçlarda fosiller halinde bulunan büyük etçil dinozor cinsi. Ağırlığı 2 ton olan *Allosaurus*'un boyu 10,4 m'ye kadar çıkabilir. Bu uzunluğun yarısını büyük olasılıkla gövdeyi dengeleme görevi yapan gelişmiş bir kuyruk oluşturmaktadır. İki ayaklı olan *Allosaurus*'un oldukça sağlam arka ayakları, öne ve arkaya doğru sert çıkıntılar yapan kalın bir kalça kemeri vardır. Arka ayaklarına oranla çok küçük olan ve sivri tırnaklarla son bulan üç parmaklı ön ayaklarını kavramak için kullandığı sanılmaktadır. Kafatası gövdesine oranla çok iriydi ve birçok geniş delik sayesinde taşınabilecek ölçüde hafiflemişti. Büyük sivri dişlere sahip ve oldukça hareketli olan güçlü çeneleri ile avından büyük parçalar koparabiliyordu. *Allosaurus*'un orta boy dinozorlar ve özellikle ördek-gagalı türlerle bunların akrabalarını avlayarak yaşadığı sanılmaktadır. Aynı zamanda ölmüş ya da ölmekte olan hayvanlarla beslenen bir leş yiyen olması ve grup halinde avlanmış olmaları da olasıdır.

Allouez, Claude-Jean (d. 6 Haziran 1622, Saint-Didier, Fransa - ö. 27/28 Ağustos 1689, St. Joseph Kalesi yakınları, Nouvelle France), Kuzey Amerika'nın batısında Katolikliğin temellerini atan Cizvit misyoner. Toulouse'da Cizvit tarikatına giren Allouez, 1655'te papaz oldu, 1658'de Québec'e gitti. Kuzeybatı bölgesi piskopos yardımcılığına atanıncaya değin (1663) St. Lawrence Irmağı kıyısındaki yerleşim bölgelerinde görev yaptı. Bu bölgeyi boydan boya dolaşarak Yerlilere vaazlar verdi ve özellikle Chequamegon Bay ile Green Bay'i de içine alan bugünkü Wisconsin'da misyonlar kurdu. R. G. Thwaites tarafından yayımlanan *The Jesuit Relations*'da (Cizvit Muhtırası) Allouez'in kendi etkinlikleri ile ilgili olarak anlattıklarından sık sık alıntı yapılır. Son yıllarının çoğunu, günümüzde Güneydoğu Michigan'da bulunan St. Joseph Irmağı Yerlileri arasında geçirmiştir.

Alloway, İskoçya'da, Strathclyde bölgesinde, Kyle and Carrick ilçesindeki Ayr kentinin güneyinde bulunan banliyö. İskoçya'nın ulusal şairi Robert Burns'un doğum yeri olmasıyla ünlüdür. Burns'un doğduğu kulübenin yanında bir müze ve 1820'de yapılmış, Yunan tapınağı biçiminde bir anıt vardır. Burns'un "Tam O' Shanter" adlı şiirinde ölümsüzleştirdiği Brig o' Doon da Alloway yakınlarındadır.

allozor *bak.* Allosaurus

Allport, Gordon W(illard) (d. 11 Kasım 1897, Montezuma, Indiana - ö. 9 Ekim 1967, Cambridge, Massachusetts), özgün bir kişilik kuramı geliştirmiş ABD'li psikolog ve eğitimci. Harvard Üniversitesi'ndeki yükseköğrenimini 1919'da tamamladıktan sonra Türkiye'ye gelerek bir yıl öğretmenlik yapan Allport, daha sonra doktora çalışmaları için Harvard Üniversitesi'ne döndü. 1924'te aynı üniversitede sosyal bilimler okutmanı olarak göreve başladı. Altı yıl sonra psikoloji, yaşamının son yılında da toplumsal etik profesörü oldu. Kişilik araştırması yaklaşımı ile kendi toplumsal ilgi alanları arasında sürekli

Allport
Harvard University Archives

bir bağlantı kurdu. Psikolojiye, hümanizmin canlılık kazandırıcı etkisini katmaya çabalayan ve sayıları giderek artan psikologlardan biriydi. *Personality: A Psychological Interpretation* (1937; Kişilik: Psikolojik Bir Yorum) adlı önemli yapıtı, kişilik kuramına bir giriş niteliği taşır.

Allport en çok, yetişkinlik dönemi güdülerinin çocukluk dürtülerinden kaynaklanmakla birlikte bunlardan bağımsızlaşmasına ilişkin kuramıyla bilinir. Yaklaşımında, çocukluk duygu ve deneyimlerinden çok, yetişkin kişiliğin sorunlarını vurgular. *Becoming* (1955; Oluşum) adlı çalışmasında benliğin önemini, yetişkin kişiliğin özgün olmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Allport'a göre "ben" (*self*), her bireydeki kişilik bütünlüğünün ve daha üst düzeydeki güdülerle kişisel anılardaki sürekliliğin kökenindedir. *The Nature of Prejudice* (1954; Önyargının Doğası) adlı incelemesi, önyargıların çözümlenmesine önemli katkılar getirir. Son önemli yapıtı *Pattern and Growth in Personality* (1961; Kişilik Örüntüsü ve Gelişimi) adını taşır.

Allston, Washington (d. 5 Kasım 1779, Allston çiftliği, Güney Carolina - ö. 9 Temmuz 1843, Cambridgeport, Massachusetts, ABD), yazar ve ABD'nin ilk önemli romantik ressamı. Özellikle dramatik konula-

"Ayışığında Manzara", Washington Allston'ın bir yağlıboya çalışması, 1819
Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston, William Sturgis Bigelow armağanı

rın işleyişi, ışığı ve buğulu atmosferik renkleri kullanmasıyla tanınmıştır. Çok sayıda ürün vermemekle birlikte, ruhsal değişiklikleri dramatik bir biçimde yansıtan resimleriyle Amerikan manzara resim geleneğinin biçimlenmesinde etkili olmuş, sanatıyla, aralarında Albert Pinkham Ryder ve Ralph Blakelock'ın da bulunduğu Amerikan düşsel ressamlarına öncülük etmiştir.

1800'de Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. Londra'da Kraliyet Akademisi'nde okudu. 1803-04'te Paris'te, 1804-08 arasında İtalya'da büyük müzeleri gezdi. Bu dönemde Coleridge ve Washington Irving ile dostluk kurdu. 1808-11 arasında Boston'da yaşadı. Ardından Londra'da yedi yıl süren üretken bir dönem geçirdi. 1818'de Boston'a döndü; sonunda, 1830'da Massachusetts'te Cambridgeport'a yerleşti.

ABD'ye dönüp yerleşmeden önce Allston büyük boyutlu, dramatik yapıtlar verdi; doğaüstüne büyük ilgi duydu ("Belshazzar'ın Şöleni", 1817-43; Detroit Sanat Enstitüsü). Dramatik manzaraları "Tufan" (1804, Metropolitan Sanat Müzesi) ve "İlya Çölde" (1818; Boston Güzel Sanatlar Müzesi) Amerikan manzara resminin en önemli ürünlerindendir.

1818'de Boston'a döndükten sonra Allston'ın sanatı, düş gücü ve hayallerle belirginleşen daha durgun bir evreye girdi. "Ayışığında Manzara" (1819 Boston Güzel Sanatlar Müzesi) ile "Florimel'in Kaçışı" (1819; Detroit Sanat Enstitüsü) adlı yapıtları, Londra'da başlayıp yanında getirdiği, sonra da 1820-28 arasında ve 1839'dan ölümüne değin üstünde çalıştığı "Belshazzar'ın Şöleni"nden başka en önemli ürünleridir. Aynı zamanda bir şair ve yazar da olan Alston'ın *The Sylphs of the Seasons with Other Poems* (1813; Mevsimlerin Perileri ve Başka Şiirler) adlı kitabı ile gotik romanı *Monaldi* (1841), döneminin sevilen yapıtları arasında yer aldı. Sanat kuramıyla ilgili yazıları, ölümünden sonra *Lectures on Art, and Poems* (1850; Sanat ve Şiir Üstüne Dersler) adıyla yayımlandı.

Alma, Kanada'da, Québec eyaletinin İçgüneyinde, Saguenay-Lac-Saint-Jean bölgesinde Lac-Saint-Jean-Est ilinin (*municipalité régionale de comté*) merkezi, kent. Québec kentinin 243 km kuzeyinde, Saint-Jean Gölünden çıkan Saguenay Irmağının iki yakasında ve Alma Adası üzerinde yer alır. Kent, büyük İle-Maligne hidroelektrik projesinin gerçekleştirildiği 1923'e değin bir tarım merkeziydi. Kent ekonomisi bugün büyük ölçüde alüminyum ve kâğıt üretimiyle granit ocaklarının işletilmesine dayanır. 1867'de Saint-Joseph-d'Alma adıy-

la kurulan bugünkü Alma kenti 1917'de köy, 1924'te de kasaba oldu. 1954'te adı kısaltılarak Alma'ya dönüştürüldü. 1962'de komşu İller Naudville, Riverbend ve İsle-Maligne Alma'ya bağlandı. 1976'da eski Alma'nın ve komşu Saint-Joseph-d'Alma'nın birleştirilmesiyle yeni Alma kenti ortaya çıktı. Kent, Fundy Ulusal Parkı'nın ana girişinin yakınlarındadır. Nüfus (1981) 26.322.

Alma-Ata, Kazakistan'ın güneydoğusunda, 1932'de oluşturulan yönetim birimi (*oblast*). Kuzeyde Balkaş Gölünden başlayarak İli Irmağının her iki yakası boyunca güneydoğuya, Çin sınırına kadar uzanır; yüzölçümü 104.700 km²'dir. Güneyde Ketmen, Trans-Alay ve Kungey-Alatau dağları 5.000 m'ye kadar yükselir. Yönetim biriminin kuzeyi ise, büyük bölümü kum çölleriyle kaplı bir düzlüktür. Halk, iklimin daha yumuşak ve yıllık yağış miktarının yaklaşık 500-600 mm olduğu dağ eteklerinde yaşar. Bölgede, özellikle sulanan topraklarda olmak üzere buğday ve başka tahıllar, şeker pancarı, tütün, baklagiller ve hayvan yemi üretilir; meyvecilik de önemlidir. Çöl otlaklarında koyun yetiştirilir. İli Irmağı ile Balkaş Gölünde balıkçılık yapılır. Sanayi kuruluşlarının çoğu, yönetim biriminin merkezi olan Alma-Ata kentinde toplanmıştır. Yaklaşık yüzde 20'si kentlerde yaşayan toplam nüfus içinde, hem Kazaklar, hem de Ruslar üçte birden biraz fazla paya sahiptir. Nüfusun geri kalan bölümünü Uygurlar, Azeriler, Ukraynalılar ve Alman azınlıklar oluşturur. Nüfus (1982 tah.) 1.866.000.

Alma-Ata, eskiden (1855-1921) VERNİ, Kazakistan'ın başkenti ve Alma-Ata yönetim biriminin (*oblast*) yönetsel merkezi. Trans-Alay Dağlarının kuzey eteklerinde, 700-900 m yükseklikte, Bolşaya ve Malaya Almaatinka ırmaklarının ovaya kavuştuğu noktada yer alır. Modern kent 1854'te, Rusların Zailiyskoye (1855'te adı Verni oldu) askeri üssünü yapmalarıyla kuruldu. Bu üs, 13. yüzyılda Moğolların yıktığı eski Almati

Alma-Ata Bale ve Opera Binası, Kazakistan
Novosti Press Agency

yerleşim merkezinin üstüne yapılmıştı. Çok geçmeden Kazaklar, Avrupa Rusyası'ndan gelen köylüler ve Tatar tüccarlar yörede yerleştiler. Böylece askeri üs, 1867'de Verni kasabası, aynı zamanda yeni oluşturulan ve Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanan Semireçye yönetim biriminin (*oblast*) merkezi oldu. 1906'ya gelindiğinde nüfus 27.000'e ulaşmıştı; bunun üçte ikisini Ruslar ve Ukraynalılar oluşturuyordu. Sovyet yönetimi 1918'de kuruldu.

1921'de kente, Kazakçadaki adı Almati'den alınan Alma-Ata adı verildi. Bu ad, çevrede bulunan çok sayıda elma ağacından gelmektedir. 1929'da, Kazakistan başkentinin Kızıl Orda'dan Alma-Ata'ya taşınması ve 1930'da Türkistan-Sibirya Demiryolunun yapımının tamamlanması hızlı bir büyümeye yol açtı. 1926'da 46.000 olan nüfus, 1939'da 221.000'e yükseldi. Kentte gıda ve başka hafif sanayi kuruluşları inşa edildi. Ağır sanayi ve özellikle makine yapım tesisleri ise, II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa Rusyası'ndaki fabrikaların ülkenin iç bölgelerine taşınmasıyla gelişti.

Kent gerek deprem, gerekse toprak kayması olasılığı yüksek, jeolojik bakımdan son derece tehlikeli bir alanda kuruludur. Gerçekten de 1887 ve 1911'de iki şiddetli deprem oldu. 1921'de Malaya Almaatinka'dan aşağıya kayan toprak, önemli ölçüde can ve mal kaybına yol açtı. Gelecekte çamur kayması tehlikesini azaltmak için, yakında bulunan Medeo Boğazını kapatmak amacıyla, patlayıcılar kullanılarak yapay bir toprak kayması yaratıldı. Ortaya çıkan 110 m'lik set, 1973'teki bir çamur kayması olayını önleyerek yararını kanıtlamış oldu. Daha sonraki geliştirme çalışmalarıyla set 150 m'ye çıkartılarak kentin güvenliği daha da artırıldı.

Alma-Ata bugün önemli bir sanayi merkezidir. Sanayi üretiminin üçte birini gıda, dörtte birini de hafif sanayi ürünleri oluşturur. Kentte 15 yükseköğrenim kuruluşu vardır. 1934'te kurulan Kazak S. M. Kirov Devlet Üniversitesi ile eğitim, ekonomi, politeknik, tarım ve tıp enstitüleri bunlar arasındadır. Alma-Ata, Kazakistan Bilimler Akademisi'ni, bu akademiye bağlı birçok araştırma enstitüsünü, dört müzeyi, bir operayı, Rusça, Kazakça, Uygurca oyunlar oynayan yedi tiyatroyu ve Puşkin Devlet Halk Kitaplığı'nı da barındırır. Ayrıca, bir botanik bahçesi, birkaç stadyum ve sürekli bir Ekonomik Başarılar Sergisi vardır.

Kent bugün merkezden her yöne doğru 20 km kadar yayılmış durumdadır. Düzenli planlaması, geniş ve ağaçlı sokakları, birçok park ve bahçesi, arka plandaki dağlarıyla çok güzel bir kenttir. 1907'de yapılan ve dünyanın ikinci en yüksek ahşap binası olan Eski Rus Ortodoks Kilisesi bugün hâlâ ayaktadır. Nüfusun üçte ikisinden fazlası Rus, geri kalan bölümü ise Kazak, Ukraynalı, Tatar, Uygur ve Alman azınlıklardır. Nüfus (1989) 1.128.000.

Alma Savaşı, Kırım Savaşı sırasında İngiltere'yle Fransa'nın kazandığı, Sivastopol deniz üssünün savunmasız kalmasına ve Rusya'nın savaştaki durumunun tümüyle tehlikeye girmesine yol açan zafer (20 Eylül 1854). Prens Aleksandr Menşikov komutasındaki Ruslar, Kırım'ın güneydoğusunda, Alma Irmağının yukarısındaki tepelerde mevzilenerek Sivastopol'a giden yolu kapatmışlardı. Lord Raglan ve Mareşal Armand de Saint-Arnaud komutasındaki müttefikler, Sivastopol'u ele geçirmek için 14 Eylül'de Kırım'a çıkartma yaparak Ruslara saldırdılar. Ruslar, ilk hücumu savuşturdularsa da paniğe kapılarak toplarını geri çektiler. Bunu izleyen müttefik saldırıları sonucunda, o sırada tahkimatı zayıf olan Sivastopol'a doğru çekilmek zorunda kaldılar. Ancak Rusları hemen kovalamayı başaramayan müttefikler, kenti kolayca ele geçirme olanağını kaçırdılar.

Alma-Tadema, Sir Lawrence (d. 8 Ocak 1836, Dronrijp, Hollanda - ö. 25 Haziran 1912, Wiesbaden, Almanya), tarihsel aşk şiirleriyle gündelik yaşamdan sahneleri konu alan ve yaşadığı dönemde çok tutulan ressam.

Hollandalı bir noterin oğluydu. Babası, hekim olmasını istediyse de o, Anvers Akademisi'nde tarihsel konulu resimler yapan Hendrik Leys'in yanında 1852-58 arasında sanat eğitimi gördü. 1859'da, Anvers'te Stadhuis'in freskleriniin yapımında ustasına yardım etti. 1863'teki İtalya gezisi sırasında Eski Yunan ve Roma sanatına, Mısır

"Ziyaret", Sir Lawrence Alma-Tadema'nın bir yağlıboya çalışması, 1868
Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, London; John Webb

arkeolojisine ilgi duymaya başladı. Sonraları hemen hemen yalnızca bu kaynaklardan esinlenerek çalıştı. İngiltere'ye göç ederek 1873'te İngiliz uyruğuna geçti; 1879'da Kraliyet Akademisi üyeliğine seçildi. 1899'da kendisine "sir" unvanı verildi.

Almaden (Arapça: el-Maadin "maden"), Orta İspanya'nın batısında, Kastilya-La Mancha özerk bölgesinde, Ciudad Real iline bağlı kent. Almaden'in bulunduğu yer, dünyanın en zengin civa üretim bölgelerinden biridir. Romalılar tarafından kurulan kente daha sonra Magnipliler yerleşti. VII. Alfonso, 1151'de kenti alarak Calatrava tarikatı şövalyelerine verdi; onlar da civa cevheri yataklarını işlettiler. İspanya kralı I. Carlos (Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl), madenleri 1525-1645 arasında, bir borcun güvencesi olarak, ticaret ve bankerlikle uğraşan Alman Fugger ailesine verdi. 1645'ten sonra madenler, krallık hazinesince işletildi, sonra Londra'da bankacılıkla uğraşan Rothschild ailesine kiralandı. İki madencilik akademisinin yer aldığı kentte madencilik bugün de önde gelen ekonomik uğraştır. Çevrede tahıl üretimi ve hayvan yetiştiriciliği yapılır. Kentin içinde un ve ayakkabı imalathaneleri vardır. Nüfus (1981) 9.521.

Almagest, İskenderiye'de yaşamış olan Yunanlı bilgin Ptolemaios'un (Batlamyus) IS y. 140'ta derlediği astronomi ve matematik ansiklopedisi. Arap ve Avrupalı astronomlara yol gösteren temel başvuru kitabı olma özelliğini 17. yüzyılın başlarına değin korumuştur. Özgün adı *Hē mathēmatikē syntaksis* (Matematik Derlemesi) olan yapıt Eski Çağın son dönemlerinde "En Büyük Derleme" anlamındaki *Hē megiste syntaksis* adıyla anılmaya başlamış, 827'de *el-Mecisti* adıyla Arapçaya çevrilmiş ve 12. yüzyılın ikinci yarısında *Almagest* adıyla Arapçadan Latinceye aktarılmıştır.

Almagest 13 kitaptan oluşur. 1. Kitap, Güneş sisteminin yermerkezli ya da Ptolemaiosçu yapısını genel çizgileriyle açıklar. Trigonometri konusunda günümüze ulaşabilmiş en eski kaynak olan 2. Kitap, küresel üçgenlerin çözümleriyle ilgili araştırmaları ve çember yaylarının 0,5°'lik aralıklarla değerlerini içerir; bu değerler, en azından ilk beş ondalıkta kesindir. 3. Kitap Güneş'in hareketi ve yılın uzunluğuyla ilgilidir. 4. ve 5. kitaplar Ay'ı ve ayları konu alır; 5. Kitap'ta ayrıca Güneş ile Ay arasındaki uzaklığa ve usturlab yapımına ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. 6. Kitap Güneş ve Ay tutulmaları ile gezegenlerin kavuşma ve karşı konumlarının incelenmesine ayrılmıştır. Özellikle sabit yıldızların ele alındığı 7. ve 8. kitaplar, Hipparkhos'un (İÖ 129) kataloguna dayanan bir yıldız katalogudur

ve 1.022 sabit yıldızının kadirleri ile tutulum koordinatlarını verir. Bu iki kitapta ayrıca Yer'in yalpalama hareketi sonucunda ılım noktalarının gerilemesi olayı ve gökküre modellerinin nasıl yapılması gerektiği incelenir. *Almagest*'in en özgün bölümleri olan son beş kitap, 1. Kitap'ta anlatılan yermerkezli Ptolemaios sisteminin ayrıntılarına ayrılmıştır.

Almagro, Diego de (d. 1475, Almagro, Kastilya - ö. 1538, Cuzco, Peru), İspanyolların Peru'yu fethi sırasında önemli rol oynayan İspanyol asker.

İspanyol donanmasında hizmet verdikten sonra 1524'te Güney Amerika'ya giden Almagro, yakın arkadaşı Francisco Pizarro ile birlikte bugün Peru'nun bulunduğu topraklardaki İnka İmparatorluğu'nun fethedilmesine yol açan sefere önderlik etti. Almagro ile Pizarro, İspanyolların Yeni Kastilya adını verdikleri bu toprakların askeri valisi oldular. Ancak, kısa bir süre sonra aralarında şiddetli bir düşmanlık başladı; bu düşmanlık, yeni kurulan kolonide oldukça önemli bir siyasal istikrarsızlığa yol açtı.

1534'te İspanya kralı I. Carlos (Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl) Almagro'yu bugün Şili'nin bulunduğu toprakların fethine katılmaya gönderdi. Almagro'nun orada büyük zorluklarla karşılaştığı söylenir. Yokluğunda, Peru'daki Yerliler ayaklandılar; hatta Cuzco'daki İspanyol kalesini kuşattılar. Almagro derhal Peru'ya geri dönerek ayaklanmayı bastırdı; Pizarro'nun kardeşleri Hernando ile Alonso'yu, çarpışma sırasında emirlerine uymadıkları için hapsetti. Bu olay üzerine Pizarro, Cuzco'ya geldi, Almagro'nun ordusunu bozguna uğratarak Almagro'yu tutsak etti; yeni kurulan kolonideki İspanyol komutanlar arasında başgösteren şiddetli savaşlardan ilkinde de onu öldürdü.

Almalık (Özbekçede "Elmalık"), Özbekistan'ın Taşkent yönetim birimine (*oblast*) bağlı kent. Kurama Dağlarının kuzey yamacında ve Ahangaran Irmağının sol yakasında yer alır. Kurama Dağlarının zengin demirdışı maden yataklarıyla geçimini sağlayan birkaç yerleşmenin birleştirilmesiyle 1951'de kuruldu. Önemli bir demirdışı metalurji merkezi oldu. Kentte bakır, molibden, kurşun ve çinko konsantreleri üretilir. Ayrıca bakır ve çinko arıtılır. Adını, vadide yetişen yabani elma ağaçlarından almıştır. Nüfus (1989) 114.000.

Alman-Amerikan Birliği, GERMAN-AMERICAN BUND ya da YENİ ALMANYA'NIN DOSTLARI (1933-35) olarak da bilinir, ABD'de Nazi yanlısı yarı askeri örgüt. En büyük etkinliğini ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girmesinden hemen önce gösterdi. New Jersey'de Andover'deki Camp Nordland, Pennsylvania'da Sellersville'deki Deutschhorst County Club gibi, masraflarını Bund'un karşıladığı kamplarda yetişkinler ve gençler için askeri eğitim ve bu eğitime ilişkin etkinlikler düzenlendi.

Royal Oak'lu (Michigan) Rev. Charles Edward Coughlin'in bu örgütü eleştirmesine karşın, ABD'deki Yahudi düşmanı ve Hitler yanlısı çevreler Bund'u genellikle desteklediler. Bund, Alman Nazi SA'larının üniformasının taklidi üniformalar giyen saldırı birlikleri oluşturdu. New York'taki Madison Square Garden gibi yerlerde kitlesel gösteri toplantıları düzenledi.

1939'da Bund'un ulusal başkanı Fritz Julius Kuhn hakkında gasp ve sahtecilikten (Bund'un parasını zimmetine geçirmekten) kovuşturma açıldı. Örgütün ulusal sekreteri James Wheeler-Hill de yalancı tanıklıktan mahkûm oldu. ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Bund dağıldı.

Alman Çeşmesi, II. WILHELM ÇEŞMESİ olarak da bilinir, İstanbul'da Sultanahmet'teki meydan çeşmesi. 1898-99'da Almanya'da yapılan çeşme, Alman imparatoru II. Wilhelm'in armağanıdır. 1901'de bugünkü yerine konan çeşmenin mimarı Spitta'dır. Biçim ve bezeme yönünden Osmanlı çeşme mimarlığından oldukça farklıdır, yabancı etkiler taşır. Sekizgen biçimli yapının bir yüzünde basamaklar, öbür yedi yüzünde birer çeşme yer alır. Her köşeden parlak yeşil mermerden bir sütun yükselir. Bu sütunlar çeşmenin üzerini örten sekizli tonozu taşır. Tonozun içi altın yaldızla, dışı renkli çinilerle bezelidir.

Alman Çeşmesi, Sultanahmet, İstanbul
Dutek

Alman çoban köpeği, ALMAN KURT KÖPEĞİ olarak da bilinir, Almanya'da geleneksel çoban köpeğinden geliştirilmiş köpek soyu. Güçlü, oldukça uzun gövdeli bir köpek olan Alman çoban köpeğinin omuz yüksekliği 58-64 cm, ağırlığı ise 27-39 kg'dır. Orta uzunluktaki sert ve dış tüylerle, daha kısa ve sık olan iç tüylerden oluşan kürkü beyaz ya da soluk gri ile siyah arasındaki tonlarda, genellikle de gri-siyah ve siyah-koyu sarı renklerdedir. Zekâsı, çevikliği ve sahibine bağlılığıyla tanınan Alman çoban köpeği, askerlik ve polis hizmetlerinde, bekçi köpeği ve körlere kılavuz olarak kullanılır.

Alman çoban köpeği
Sally Anne Thompson-EB Inc

Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC), DOĞU ALMANYA olarak da bilinir, Almanca DEUTSCHE DEMOKRATISCHE REPUBLIK ya da OSTDEUTSCHLAND, Avrupa'nın kuzeyinde, 1949-90 arasında varlığını sürdüren ülke. Bugün toprakları Almanya'nın kuzeydoğu bölümünü oluşturur. *Ayrıca bak.* Almanya.

Alman dışavurumculuğu *bak.* dışavurumculuk

Alman Doğu Afrikası, Almanca DEUTSCH-OST-AFRIKA. İmparatorluk Almanyası'nın eski sömürgesi. Toprakları bugünkü Ruanda ve Burundi'yi, Tanzanya'nın kıta bölümünü ve Mozambik'in küçük bir bölümünü içine alıyordu. 1884'te bölgeye Alman tüccarlar girmeye başladı. Almanya'nın bölge üzerindeki hak iddiaları, 1885-94 döneminde öbür Avrupa devletlerince kabul edildi. İmparatorluk hükümeti, 1891'de bölgenin yönetimini Alman Doğu Afrika Kumpanyası'ndan devraldı. Ancak 1907'de bütünüyle egemenlik altına alınan bölge, I. Dünya Savaşı'ndan önce önemli bir ekonomik gelişme gösterdi. Savaş sırasında bölgeyi işgal eden İngiltere, 1919'daki Versailles Antlaşması ile koloninin büyük bölümünde (Tanganika Toprakları) bir manda yönetimi kurma hakkını elde etti. Küçük bir bölüm ise (Ruanda-Urundi) Belçika'ya verildi.

Alman edebiyatı, Avrupa'da (Almanya, Avusturya, İsviçre'de) Almanca konuşan halkların ortaya koyduğu edebiyat yapıtlarının tümü. Germen kavimlerinin edebiyatıyla ilgili olarak elde bulunan ilk yazılı belge, Got papazı Ulfilas'ın (y. 311 - y. 382) Batı Got diline yaptığı Kitabı Mukaddes çevirisidir. Bu yapıt Alman edebiyatının başlangıcı kabul edilebilir.

ESKİ YÜKSEK ALMANCA DÖNEMİ. Alman edebiyatının ilk dönemlerine, dilin gösterdiği özelliklerden ötürü bu ad verilir. Germen kavimlerinin Hıristiyanlık öncesi yaşayışları ve edebiyatları konusundaki bilgiler çok azdır. Bu konuda en önemli kaynak, Romalı Tacitus'un kısaca *Germania* (İS 98) diye bilinen yapıtıdır. Kavimler Göçü öncesinden bilinen tek yapıt, daha sonra 10. yüzyılda yazıya geçirilmiş olan *Zaubersprüche*'dir (Büyü Duaları). Bu dizelerin en önemli özelliği *Stabreim* adı verilen ve vurgu taşıyan ilk hecelerin baş harflerinin uyuşmasıyla sağlanan dize içi uyaktır. Sözlü bir edebiyat geleneği olduğuna ilişkin kanıtlar da vardır. *Heldenlieder* (kahramanlık türküleri) adı verilen yapıtlarda kahramanların yaptıkları övülmekte, putperest ilahilere ve savaş türkülerine yer verilmektedir. Bunlardan yalnız bir tanesinin, birbirini tanımayan babay-

la oğlun düellosunu anlatan *Hildebrandslied*'in (y. 800; Hildebrand'ın Türküsü) bir bölümü günümüze kalmıştır.

Güney bölgelerin Hıristiyanlığı kabul etmesiyle antik kültür de Alman edebiyatına girmeye başladı. Bundan böyle Latince, din adamlarının dili olarak önem kazandı; Reichenau, St. Gallen, Fulda gibi manastırlar dönemin edebiyat merkezleri oldular. 9-12. yüzyıllarda *Wessobrunnergebet*, *Muspilli*, *Heliand* gibi dinsel temalar içeren yapıtların Almanca, *Waltharilied* gibi konusunu bu dünyadan alan yapıtların ise Latince yazıldığı görülür.

ORTA YÜKSEK ALMANCA DÖNEMİ. 11. yüzyılın ikinci yarısından sonra edebiyatta Almanca yaygınlaştı. Kilisede gerçekleşen ve dünyevi konulardan uzaklaşma ilkesine dayanan Cluny reformuyla birlikte geniş halk kitlelerini etkilemek isteyen dinsel edebiyat Almancaya önem vermeye başladı. Bir yandan da dilin ses düzeninde gösterdiği değişiklikler sonucunda Eski Yüksek Almancadan Orta Yüksek Almancaya geçildi. Bu yeni dönemin başlarında din adamlarının yanı sıra, şövalyeler de edebiyatla uğraşmaya başladı. 12. yüzyılın başlarında artık dinsel içerikli yapıtların yanında, bu dünyaya yönelik, eğlendirici, egzotik ve tarihsel konulara ağırlık veren *Spielmannsdichtung* (gezginci şairler edebiyatı) türü ortaya çıktı. Haçlı seferleri ile varlığını kanıtlayan şövalye sınıfı, bundan sonraki Orta Yüksek Almanca edebiyatını doruk noktasına ulaştırdı. Böylelikle Alman edebiyatı şövalyelerin katkılarıyla 1190-1220 arasında ilk parlak dönemini yaşadı.

Başlıca edebiyat türleri. Saray destanlarının başlıca özelliği, konularını saray yaşamından almaları ve bunu bir ölçüde idealize ederek anlatmalarıydı. Daha çok güney bölgelerinde gelişen bu edebiyat türünün ilk örnekleri, Fransız edebiyatındaki trubadur şiirleri ve Chrétien de Troyes'un Arthur efsanesini konu aldığı bir dizi romanstı. Saray destanlarının Almanya'daki ilk örneğini Heinrich von Veldeke, 12. yüzyılın sonlarına doğru yazdığı *Eneit* adlı yapıtıyla verdi. Veldeke'nin asıl önemi, o zamana değin çeşitli halk ağızlarını kullanan edebiyat dilini herkes tarafından anlaşılabilir ortak bir yazı diline dönüştürmesiydi.

Saray destanlarının başlıca temsilcileri, 1180-1225 arasında bu türün en önemli örneklerini veren Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach ve Gottfried von Strassburg'du. Bu üç yazarın yapıtlarının ortak yanı, şövalyeliğe özgü bağlılık, ölçülülük, bilgililik, yüreği sevinçle dolu olma gibi erdemleri ve Tanrı karşısındaki görevleri konu almalarıydı. Hartmann von Aue, *Erec* ve *Iwein* adlı destanlarında ölçülü olma erdemini işledi; soylu kadına duyulan aşk (*Minne*) ile toplumsal görevler arasındaki dengeyi kurmak zorunda olan şövalyeyi canlandırdı. *Der arme Heinrich*'de (Zavallı Heinrich) ise dünyevi ve Tanrısal aşkı birleştirmeye çalıştı.

Ortaçağ manzum şövalye destanlarının en ünlüsü Wolfram von Eschenbach'ın *Parzival* (1200-10) adlı yapıtıdır. Chrétien de Troyes'un romanslarının bir uzantısı olan bu yapıt, kahramanının gösterdiği gelişme açısından, 18. yüzyılda önem kazanacak *Bildungsroman* (oluşum romanı[*]) türüne özgü nitelikler içerir.

İkinci önemli edebiyat türü, şövalyenin hiçbir zaman erişemeyeceği soylu kadına duyduğu aşkı dile getiren *Minnelyrik* adlı aşk şiirleridir. Saray destanları gibi bu şiirlerin kökenini de Fransız edebiyatı oluşturur. Bu alanda en önemli şair Walther von der Vogelweide'dir.

Kahramanlık destanları türünün en önemli örneği ise 12. yüzyılda oluşan ve yazarı bilinmeyen *Nibelungenlied* adlı destandır. Hem Hıristiyan, hem de Germen özellikler göstermesi açısından önem taşıyan yapıt, Kavimler Göçü yıllarının tarihsel olaylarının yanı sıra, masal öğelerine de yer verir.

ORTA YÜKSEK ALMANCADAN YENİ YÜKSEK ALMANCAYA GEÇİŞ. 14-16. yüzyıllarda toplum yaşamında görülen değişmeler edebiyata da yansıdı. Şövalyelerin önemini yitirmesi ve kentlerde yaşayan burjuvazinin güçlenmesiyle edebiyat da burjuvazinin etkisine girdi. Dilde ünlülerin geçirdiği değişimle bugünkü Almancaya yaklaşan Yeni Yüksek Almancaya geçiş edebiyat alanındaki değişimin göstergelerinden biriydi. Artık saray edebiyatı yerini halk edebiyatına bırakmıştı. Halk şarkıları, halk baladları, *Volksbuch* adı verilen halk kitapları, dinsel ve dindışı halk tiyatrosu örnekleri, kaba şakalardan oluşan *Fastnachtspiele* (karnaval oyunları) ile anlatım biçimi olarak yergi ve taşlama önem kazandı. Bu edebi türlerin yanı sıra bir de *Meistersinger*(*) adı verilen usta ve zanaatçıların dinsel törenlerde şarkı biçiminde okudukları *Meistersang* adlı şarkı-şiirler gelişti.

Rönesans ve hümanizm hareketinin Alman edebiyatındaki etkileri 15. yüzyıl sonlarıyla asıl 16. yüzyılda görülür. İlk kıpırtıları IV. Karl'ın sarayında başlayan bu hareketin Almanca yazılmış başlıca örneği Johannes von Tepl'in (Johannes von Saaz) *Der Ackermann aus Böhmen* (y. 1400 Bohemyalı Köylü) adlı yapıtıydı. Bunun dışında, Hümanizm hareketi edebiyat dili olarak Latinceyi seçti. Almanca yapıtlarda bir gerileme görüldü ve ancak halk edebiyatı güçlükle varlığını sürdürebildi.

Almanya'da Hümanizm edebiyatı, okumuş kişilerin elinde, geniş halk kitlelerine ulaşamayan Latince çalışmalar biçiminde gelişti. Buna karşılık Reform yıllarının edebiyatı, Luther'in öncülüğünde Almancanın kullanılmasına önem vererek halka yöneldi. Luther'in Almancaya çevirdiği Kitabı Mukaddes önemli yapıtlarındandır. Luther'in çevirisi basit, gündelik ve dilbilgisi kurallarına bağlı diliyle Almanca çeviri edebiyatında da önemli bir yer tutar.

16. yüzyılın ikinci yarısında edebiyatta dinsel konuların yerini dindışı konular aldı. *Meistersinger*'lerden Hans Sachs, çağının hümanist kültür birikimini aydınların düzeyinden halkın da anlayabileceği bir düzeye indirdi ve özdeyişlerden oluşan şiirlerinde (*Spruchdichtung*) kendine özgü, basit ve kaba bir dil kullandı. Ahlak konularına önem verdi, dinsel kökenli karnaval oyunlarına halkın gülmece anlayışına uygun bir biçim kazandırdı.

Bu dönemde tiyatro alanında atılan bir adım da İngiliz komedi oyuncularının Almanya'ya gelerek özellikle Shakespeare oyunlarını sahnelemeleriydi. Böylelikle Shakespeare ilk kez Alman edebiyatına girdi.

17. YÜZYIL BAROK EDEBİYATI. Bu dönemin yaşama biçimini ve sanatını belirleyen en önemli olay Otuz Yıl Savaşları ile (1618-48) bu savaşların yarattığı karşaşa ortamıdır. Almanya'nın geniş bir bölgesini etkisi altına alan bu savaşlar sonucunda içişlerinde ve dinsel inançlarında özgür birçok prenslik oluştu. Bu dönemde kentlerin önemini yitirmesi ve aristokrasinin önem kazanmasıyla edebiyat merkezleri de kentlerden prens saraylarına kaydı.

17. yüzyılda, saray çevrelerince beğenilmek, okurlarını eğitmek, onlara yaşamın üzüntü ve dertlerini unutturmak amacını güden, bağımlı ve öğretici bir edebiyat gelişti ve aşırı süse kaçan bir üslup oluştu. Dış görünüş ve biçime önem verilmesinin başlıca nedeni, insanlara ölümün ve geçiciliğin unutturulmak istenmesiydi. 15. yüzyıldan sonra gelişen bilimin de etkisiyle kendine güveni artan ve bu dünyaya bağlanan insan, 17. yüzyılda yaşadığı savaş ve salgın hastalıklarla yaşamın geçiciliğini görerek büyük bir gerilim içine girmişti. Bu gerilim edebiyatta da kendini belli eder. Dönemin önemli kavramlarından biri, yaşamın iniş çıkışlarını belirleyen *fortuna* (alınyazısı) kavramıdır. Ortaçağ insanının salt öbür dünyaya yönelik bir yaşam sürmesinin tersine, barok dönem insanı hem içinde yaşadığı günün zevkini çıkarmaya, hem de bu yaşamın geçiciliğinin bilincıyle, bir tiyatro sahnesi olarak tanımladığı yaşamda kendine düşen rolü oynamaya çalışıyordu. Bu yaşam görüşü sonucunda müzik ve dansın yanı sıra, Fransa'dan alınan ve 16. yüzyıl yalın halk şarkılarından çok daha değişik bir *Lied* türü olan ezgiler, madrigaller, şansonlar gelişti.

Şiir. Şiir sanatının kurallarını saptadığı kuramsal çalışmalarla tanınan Martin Opitz, *Das Buch von der deutschen Poeterey* (1624, Alman Şiirinin Kitabı) adlı yapıtında, sözcüklerin doğal vurgusuyla dize içindeki vurgularının uyuşması ilkesini getirerek o zamana değin uzun-kısa hecelere dayanan ölçü sisteminin yerine vurgulu-vurgusuz hece düzenine dayanan ölçü sistemini koydu. Ayrıca edebiyat dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması için çalışmalar yaptı.

Bu dönemde dindışı konulara yönelen şiirin yanı sıra mistik görüş doğrultusunda gelişen ve insanın Tanrı'yı kendi içinde yaşaması isteğinden kaynaklanan dinsel şiirler de görülür. Jakop Böhme ve Angelus Silesius dinsel şiirin başlıca temsilcilerindir.

Tiyatro. Eğitici dinsel oyunların yanı sıra, 16. yüzyıl sonlarında Almanya'ya gelmeye başlayan İngiliz komedi oyuncularının etkisi sürdü. Dönemin en önemli oyun yazarı olarak tanınan Andreas Gryphius, halktan kişilere yer verdiği trajedi ve komedilerinde yaşamla ölüm arasındaki gerilimi ve insanların etkisi altına alan alınyazısını dile getirdi.

Roman. Günümüz roman anlayışına yaklaşan ilk örnekleri veren barok romanı, kırlarda geçen pastoral roman, tarihsel saray romanları ve pikaresk roman olmak üzere üç ayrı türde gelişti. Hepsinin ortak özelliği, aşırı karmaşık olaylar dizisine yer vermeleriydi. Önceleri İtalyanca ve İspanyolca örneklerin Almancaya çevrilmesiyle başlayan, ancak 17. yüzyılın ikinci yarısında özgün örneklerin görüldüğü bu türde günümüze ulaşan tek yapıt Grimmelshausen'in *Der abentheurliche Simplicissimus Teutsch* (1669; Serüvenci Simplicissimus) adlı serüven romanıdır. Arka planını Otuz Yıl Savaşları'nın kanlı olaylarının ve karşaşasının oluşturduğu romanda saf ve bilgisiz bir köylü çocuğunun ağzından toplumun tüm kesimleri eleştirilir. 16. yüzyılda İspanya'da gelişen pikaresk roman türünün Alman edebiyatındaki ilk örneği olan yapıt, özellikle çağının toplumunu eleştirmesi açısından önem taşır ve Alman romanının başlangıcı sayılır.

AYDINLANMA ÇAĞI. Almanya'daki Aydınlanma hareketinin kökeni İngiltere ve Fransa'dır. Fransa'da daha 17. yüzyılda Descartes ile başlayan ve 18. yüzyılda doruk noktasına ulaşan usçuluk Alman düşüncesi üzerinde büyük etki bıraktı. Alman düşüncesinde us (*ratio*) kavramının yanında İngiliz düşüncesinin etkisiyle deney kavramı da önem kazandı. Gene aynı dönemde Almanya'da Pietizm(*) gelişti. Usçu yöntemle

açıklanamayan konuları kişisel yaşantı yardımıyla açıklamaya çalışan, inanan insana ve kişinin duygularına büyük yer veren bu düşünce biçimi. Alman edebiyatında bir tür "itiraf edebiyatı"nın (*Bekenntnisdichtung*) doğmasına neden oldu. Usa, düşünce ve vicdan özgürlüğüne dayanan usçuluk ile tek tek olay ve deneylerden yola çıkan deneyciliğin yanı sıra Alman düşünür Leibniz ile bir bireycilik hareketi gelişti. Tanrı'nın uyumlu bir yasaya göre yarattığı dünyada yaşayan insanın kendini mutlu hissetmesini temel alan bu felsefe, Alman Aydınlanma hareketinin mutlu ve erdemli olma kavramını geliştirdi. Böylelikle bu yüzyılda, ahlakın dinden ayrı ve her insanın belirli erdemleri gerçekleştirmek konusunda özgür olduğu inancı yaygınlaştı. Bunun sonucunda da bütün 18. yüzyıl edebiyatını belirleyecek olan yeni bir "insanlık ideali" (*Humanitätsideal*) ortaya çıktı. Bu temel kavramlara dayanan Aydınlanma dönemi edebiyatı, eğitici ve öğretici olmayı amaçladı; özellikle öğretici şiir, epigram, yergi ve oyun gibi türlerde ürünler verdi.

Almanya'da Aydınlanma edebiyatının öncüsü, Johann Christoph Gottsched'di. Edebiyatın amacının hem eğlendirmek, hem de eğitip öğretmek olduğunu savunan Gottsched, katı usçu bir tutumla ürünler verdi. Alman edebiyatına en büyük katkısı, barok dönemde dil ve biçim açısından aşırı süse boğulan edebiyatı arındırarak yeni kurallar getirmesiydi. Gottsched, usa ve mantığa uymayan öğeleri edebiyattan temizlerken 17. yüzyıl Fransız klasikçiliğini örnek aldı. Sanatta yaratıcılığın önemli olmadığını ve koyduğu kurallara uyan herkesin oyun yazabileceğini savundu. Tiyatro alanında olumlu çalışmalar yaptıysa da halk esprisine dayanan *Hanswurst* (soytarı) tipini komedilerden uzaklaştırmak istedi. Gottsched'in katı usçu tutumuna ilk karşı çıkanlar J. J. Bodmer ve J. J. Breitinger adlı iki İsviçreliydi. Bu yazarlar, İngiliz yazar John Milton'ı örnek alarak edebiyat yapıtında usla açıklanamayacak mucize türü olayların da yer alması gerektiğini savundular. Uz, Gleim ve Hagedorn gibi yaşamdan zevk almayı ilke edinen Anakreoncu şairler, Pietizmin etkisinde gelişen *Empfindsamer Stil* (duyarlı üslup[*]) akımı ve ustan çok duyguya önem veren F. G. Klopstock da Gottsched'in usçuluğunun karşısında yer aldılar.

Aydınlanma edebiyatını doruk noktasına ulaştıran Gotthold Ephraim Lessing'dir. Kuramsal alandaki çalışmalarından en önemlisi olan, *Briefe, die neueste Literaturbetreffend* (En Yeni Edebiyata İlişkin Mektuplar) dergisinde yayımlanan denemelerinde Gottsched'in sanattaki usçu tutumunun yerine yaratıcı bir güce sahip "deha" kavramını koydu ve Fransız edebiyatı yerine İngiliz edebiyatını örnek alarak özellikle de Shakespeare'e yöneldi. Oyunlarından *Minna von Barnhelm*'de (1767; *Minna von Barnhelm*, 1942) ilk kez yaşamda karşılaşılabilecek tiplere yer verir; *Emilia Galotti*'de (1772; *Emilia Galotti*, 1955) burjuva sınıfının ahlak sorunlarını işler; *Nathan der Weise*'de (1779; *Bilge Nathan*, 1966) ise hoşgörü kavramı doğrultusunda üç büyük tektanrılı dinin değerlerini tartışır. Lessing, öbür Aydınlanma düşünürleri gibi, insanın en önemli varlığının us olduğuna inanmakla birlikte, mantıklı düşünmenin yerine eylemde bulunmayı koyarak ve deha gibi Tanrı vergisi olduğuna inandığı usdışı bir kavrama yer vererek bir yandan da Aydınlanma düşüncesini aşmıştır.

COŞKUNLUK AKIMI (STURM UND DRANG). 1950'lerde doğmuş Alman yazarlarının 1770'lerde verdikleri ürünlerle oluşmasına yol açtıkları akıma, Friedrich Maximilian Klinger'in bir oyununa dayanılarak Sturm und Drang (Fırtına ve Şiddet) adı verilmiştir. Aydınlanma düşüncesinin karşısına yepyeni bir insan ve sanat anlayışıyla çıkılan bu dönemde, "özgürlük", "doğa" ve "dâhi sanatçı" kavramları önem kazandı. İnsan çıkış noktası alınarak insanları birbirine benzer kıldığı için usçuluğa karşı çıkıldı ve her insanın bir "birey" olduğu savunuldu. İnsan, kendi kişiliğine özgü nitelikler geliştirebildiği ve bunlar doğrultusunda davranabildiği ölçüde "özgür" sayılırdı. Sanat alanında ise kural tanımayan ve kendi kurallarını kendi koyan "dâhi sanatçı" kavramı oluştu. Böylece us yoluyla açıklanamayacak olan "deha" ve "duygu" gibi değerler özgürlüğün yanı başında yer aldılar. Bu dönemde önem kazanan üçüncü bir kavram da "doğa"ydı. Yazarlar, içinde yaşadıkları doğayı büyük bir içtenlikle algılayıp dile getirirlerken Rousseau'nun "doğaya dön!" çağrısını benimsediler.

Coşkunluk akımına bağlı yazarlar şiir, kuramsal yazı ve tiyatro alanlarında ürün verdiler. Şiir alanında balad türü önem kazandı, eski halk şarkıları toplandı ve bunlar doğrultusunda yapıtlar verildi. Eski halk baladlarına sanat değeri katarak yeni bir tür oluşturan yazarların başında *Lenore* adlı baladıyla türün ilk örneğini veren Bürger geliyordu. Bu tür daha sonra Goethe ve Schiller'in baladlarıyla 1797'de en parlak dönemini yaşadı. Eski Fransız, İngiliz, Alman halk şarkılarını toplayıp yayımlayarak Goethe'nin bu tür şiirler yazmasına öncülük eden Johann Gottfried von Herder'di. Herder, halk edebiyatına olan ilgisinin yanı sıra, dil ve tarih alanındaki kuramsal yazıları açısından da önemlidir. Humboldt'un dil felsefesini de etkileyen *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772; Dilin Kökeni Üzerine Deneme) adlı yazısında dilin insan soyu ile birlikte geliştiğini öne sürdü. *Über die neuere deutsche Literatur: Fragmente*'deki (1767; Yeni Alman Edebiyatı Üzerine Metinler) yazılarında da her kültürün ve her edebiyatın kendi içinde bir bütün olduğunu ileri sürerek, geçmiş edebiyatlara öykünmek yerine her ulusun kendi edebiyatını yaratması gerektiğini savundu. Herder'in bu düşünceleri özellikle Goethe'yi etkilemiş, halk edebiyatına yönelik çalışmaları da romantik dönemde Alman kültürünün kökenine yönelik araştırmalara öncülük etmiştir.

Coşkunluk akımının sahne sanatına getirdiği yenilik, tutkuya dönüşen aşırı bir ilgi sonucunda Almanya'da ilk kez yerleşik tiyatroların kurulmasıydı. Reinhold Lenz, *Der Hofmeister oder Vorteile der Privaterziehung Hofmeister* (1774; Özel Öğretmen ya da Özel Öğrenimin Yararları) ve *Die Soldaten* (1776; Askerler) gibi oyunlarında toplum ve kültür eleştirisine yer vererek geleneksel oyun yapısının kurallarını kırdı.

Çeşitli alanlardaki ürünleriyle coşkunluk akımını doruğuna ulaştıranlar Goethe ile Schiller'dir. Goethe, Strassburg'da 1770-71'de yazdığı "Willkommen und Abschied", ("Kavuşma ve Ayrılış", 1949) ve "Mailied" ("Mayıs Şarkısı", 1949) gibi şiirlerinde ilk kez kendi kişisel yaşantısına dayanır ve gerçek duygularını yansıtır. Goethe'nin *Götz von Berlichingen* (1773; *Demir Elli Şövalye von Berlichingen*, 1933) adlı oyunu ile Schiller'in, her tür bağı yadsıyarak kişisel özgürlüğü savunan iyi ve güçlü insan (*Kerl*) tipini işlediği *Die Räuber* (1781; *Haydutlar*, 1958) ve *Kabale und Liebe* (1784; *Hile ve Sevgi*, 1951) adlı oyunları coşkunluk akımının tiyatro alanındaki önemli yapıtlarıdır.

Walther von der Vogelweide, 14. yy Manes Elyazması'ndan
Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi

Roman türünde günümüze değin önemini koruyan tek yapıt, Goethe'nin *Die Leiden des jungen Werther* (1774; *Genç Werther'in Acıları*, 1935) adlı kitabıdır. Usu değil de duyguyu ve insan ruhunu yücelten, Tanrı'nın varlığını insanın kalbinde ve doğanın her bir zerresinde bulan bu yapıt, Alman edebiyatında çığır açmış, modern Alman romanının da başlangıcını oluşturmuştur.

KLASİK DÖNEM. Aydınlanma ve coşkunluk akımı dönemlerinin 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bireşimi Alman edebiyat tarihinde klasik dönem adıyla anılır. Arka planını Alman idealizminin ve özellikle Kant felsefesinin oluşturduğu dönemi doruğuna ulaştıranlar Goethe ile Schiller'di. Klasik dönemde us ile duygunun bir denge ve uyum içinde olması özlenmiş, bu uyumu en iyi biçimde gerçekleştirdiği düşünülen Eski Yunan kültürü örnek alınmıştı. Bu alanda öncülüğü sanat tarihçisi ve yazar Johann Winckelmann yaptı. Bir yandan da Kant'ı kendine örnek alan klasik dönem, onun dualizmini aşarak yeni bir bireşime vardı. İnsanın eğilimleriyle davranışlarının uyum içinde olması öngörülerek, usla duygunun bir "bütünlük" oluşturması kişinin ulaşabileceği ideal durum olarak nitelendi. Rousseau'yu izleyen coşkunluk akımı gibi bu dönemde de, usun sağladığı eğitime karşı çıkılmadı, tersine önem verildi. Çağın önemli kavramlarından biri olan *Bildung*'dan (eğitim, oluşum) insanın bilgi, düşünce ve davranışlarının bir bütünlük oluşturması anlaşılıyordu. Bu kavramın yanı sıra "insanlık ideali" üzerinde de durularak, insanın tüm eylemlerinde yalnızca kendinden sorumlu olduğu ve insanı yönlendiren yetinin kendi içinden kaynaklandığı savunuldu.

Goethe'nin klasik dönemi. Goethe'nin kendi benliğini temel alan, çevresindeki doğayı bile kendi duygularıyla yarattığına inandığı gençlik yıllarından sonra, 1775'te Weimar'a gelişiyle yaşamında daha ölçülü ve sorumluluklarının daha bilincinde olduğu yeni bir dönem başlar. 1786'da yaptığı İtalya yolculuğu, kendi yaşamında olduğu kadar Alman edebiyatının gelişmesinde de bir dönüm noktası oluşturur ve Alman klasik döneminin başlangıcı sayılır. Goethe bu dönemde doğa, insan ve toplumu yönelip kendisi ile toplum arasında bir denge kurarak yeni bir insan anlayışı oluşturmuştur. Goethe'deki bu değişimi, İtalya'da yakından tanıdığı eski Yunan ve Roma sanatı sağlamıştır. Dış dünyayı kendi başına bir varlık olarak gözlemlemesi sonucunda tek tek olayların arkasında değişmeyen yasalar aramış, doğabilimleriyle uğraşmıştır. Goethe'nin yazarlık yaşamındaki ikinci önemli aşamayı ise 1794'te Schiller ile aralarında

kurulan ve Schiller'in 1805'te ölümüne değin süren yakın dostluk oluşturur.

Goethe'nin klasik döneminin yapıtları arasında, sevgiye ve ölçülü olmaya dayanan bir insanlık idealini geliştirdiği *Iphigenie auf Tauris* (ilk biçimi 1779; yayımlanışı 1787; *Iphigenie Tauris'te*, 1943) ve sanatçı ile içinde yaşadığı gerçeklik arasındaki çatışmayı işlediği *Torquato Tasso* (1780-89; *Torquato Tasso*, 1941) adlı oyunlarıyla İtalya gezisini anlattığı *Italienische Reise* (1816-17; *İtalya Seyahati*, 1957) yer alır. İki bölümden oluşan *Wilhelm Meister* romanının birinci bölümü olan *Wilhelm Meisters Lehrjahre*'nin (1796; *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları*, 1945) tamamlanması da Schiller'le dostluk yıllarına rastlar. Roman, ikinci bölümü *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (1829; *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları*, 1946) ile birlikte, bireyin içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesi ve uyum sağlaması anlamına gelen *Bildung* kavramını geliştiren ve Alman edebiyatında *Bildungsroman* (oluşum romanı) adı verilen türün ilk örneğidir.

Goethe'nin, Schiller'in ölümünden sonraki yılları kapsayan geç dönemi, en verimli yıllarıdır. Üçüncü büyük romanı *Die Wahlverwandtschaften* (1809; *Gönül Yakınlıkları*, 1962), İranlı şair Hâfız'ın etkisinde kaldığı, geniş kapsamlı lirik yapıtı *West-Östlicher Diwan* (1819; *Divan-ı Şarkî*, 1912) ve yaşamı boyunca yazımını sürdürdüğü *Faust* (1. bölüm, 1808; 2. bölüm, 1832; *Faust*, 1926) adlı başyapıtının tamamlanması bu döneme rastlar. *Faust*'un birinci bölümünün başındaki önoyun, Tanrı ile şeytan Mephistopheles'in girdikleri bahis üzerine kuruludur. Oyunda Faust hırslı, etkin, yılmak bilmeyen, en zorlu anlarda bile karamsar olmayan insanı, Mephistopheles ise sürekli kötülük etme çabasına karşın iyiye hizmet eden gücü simgeler.

Schiller'in klasik dönemi. Klasik dönemin ikinci büyük yazarı olan Schiller, Kant'ı örnek alarak Goethe'den çok değişik bir yolda ilerledi. İnsanı görev-eğilim, duygu-us gibi iki karşıt uç arasında değerlendiren Kant, insanın vicdanının sesini dinleyerek bir savaşımı vermesi ve eğilimlerini yenmesi üzerine durmuştu. Schiller ise insanın bu ikiye bölünmüşlüğünü ortadan kaldırmayı amaçladı; insanın iki yönü arasında denge kurarak bütünlük sağlayabileceğini savundu. Bu döneminde daha çok güzellik, tarih, felsefe ve estetik gibi konulara eğilen Schiller, "Über Anmut und Würde" (1793; İncelik ve Onur Üzerine), "Über das Erhabene" (Yücelik Üzerine), "Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen" (1795; *İnsanın Estetik Terbiyesi Üzerine Mektuplar*, 1943) gibi düşünce yazılarına yer verdi. Estetiğin temelini oluşturan "güzel" ve ahlakın temelini oluşturan "iyi" kavramları bu yapıtların odak noktasıdır. Schiller'e göre "güzel", maddeden arınmış "salt biçim"i, ruh-düşünce ve biçim-öz arasındaki uyumu içerir; biçimin maddeyi kendi içinde eritmesi sonucunda ortaya "özgürlük", dolayısıyla da "güzellik" çıkar. Coşkunluk akımının tüm bağlara başkaldıran özgürlük anlayışından farklı olarak klasik dönemin özgürlük anlayışı, insanın "ödev" ve "doğal eğilim" duygularının uyumunu içerir. Schiller'in böyle bir özgürlük kavramını yansıtan ilk yapıtı *Don Carlos* (1787; *Don Carlos*, 1945) adlı oyunudur. Kişisel tutkularının tutsağı olmaktan kurtulan Don Carlos'un göreviyle tutkularını giderek birleştirmesi ve kendini halkına adaması onun ulaştığı "özgürlüğü" gösterir. *Wallenstein* (1800-01; *Wallenstein Trilogyası*, 1946-52), *Maria Stuart* (1801; *Maria Stuart*, 1944), *Die Jungfrau von Orleans* (1801; *Orleans Kızı*, 1928) ve *Wilhelm Tell* (1804; *Wilhelm Tell*, 1934) gibi oyunları gene aynı görüşleri yansıtır. Bu dönemde Schiller, felsefe alanındaki düşüncelerini dile getiren "düşünce şiirleri" de (*Gedankenlyrik*) yazmıştır.

KLASİK DÖNEMDEN ROMANTİK DÖNEME GEÇİŞ. Alman edebiyatında klasik döneme karşı bir tepki olarak gelişen romantik akımın bazı ilkelerini benimsemelerine karşın kendilerine özgü bir yön çizen yazarlar arasında Heinrich von Kleist, Friedrich Hölderlin ve Jean Paul önemli yer tutar. Olağanüstü bir kavrayış ve sevgiyle insanın zayıflığını irdeleyen Kleist da Kant felsefesine yönelmiş, ama Schiller'in tersine Kant'ta bir çıkış yolu bulamayarak bunalıma düşmüştür. Yapıtları arasında, iç içe örülmüş, karmaşık bir cümle yapısı kullandığı *Michael Kohlhaas* (1810; *Michael Kohlhaas*, 1944), *Die Verlobung in San Domingo* (1811; *San Domingo'da Bir Nişanlanma*) gibi novelaları ve bir toplum eleştirisi olan *Der zerbrochene Krug* (1811; *Kırık Testi*, 1964) gibi komedileri yer alır.

ROMANTİK DÖNEM. Yaklaşık 1797-1830 arasına rastlayan bu dönem Alman edebiyatına özgüdür. "Romantik" sözcüğü "garip, alışılmadık, düşsel, masalsı, gizemli" gibi anlamları içerir. Bu dönemde, Aydınlanma döneminin uşçu yanıyla Eski Yunan kültürünü örnek alan klasik dönemin uyum ve denge ilkelerine karşı çıkılmış, usdışı bir kavram olan "duygu"ya ağırlık verilerek ve özne çıkış noktası alınarak daha çok coşkunluk akımına yaklaşılmıştır. Felsefi temellerini Alman idealizminde, Fichte, Schelling ve Schleiermacher'in düşüncelerinde bulan romantik dönemin tüm yazarlarında, başta ortaçağ olmak üzere geçmişe, uzaklara, doğaya ve ormanların derinliklerine duyulan büyük bir özlem görülür. "Gezmek" (*wandern*), "orman-yalnızlığı" (*Waldeinsamkeit*), geçmişi yansıtan eski kalıntılar ve uzaklara açılan "pencere", tüm yapıtlarda rastlanan romantik öğelerdir. Geçmişe duyulan özlem, Alman ulusunun tarihini araştırma, halk edebiyatını canlandırma, halk şarkılarını toplama, dil ve edebiyat araştırmaları, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları ve dünya edebiyatının büyük yazarlarını Almancaya çevirme gibi etkinlikler de doğurmuştur. İlk kez bu dönemde uyanan ulus bilinci, 19. yüzyılda yoğunluk kazanacak olan ulusal birlik düşüncesinin temellerini atmıştır. Romantik dönem, oluştukları çevrelere göre birbirinden farklı nitelikler gösteren iki aşamada gelişmiştir.

Jena kenti dolaylarında gelişen erken dönemin en büyük özelliği felsefe ve eleştiri ağırlıklı olmasıdır. Dönemin kuramsal temellerini Friedrich ve August Wilhelm von Schlegel kardeşler, çıkardıkları *Athenäum* dergisindeki çalışmaları ile atmışlardır. August Wilhelm von Schlegel'in asıl başarısı Shakespeare ve Calderon'u Almancaya çevirmesi ve Doğu edebiyatlarını, özellikle Hint edebiyatını araştırmış olmasıdır. Ludwig Tieck de çeviri çalışmalarını sürdürmüştür. Bu dönem Novalis'in yapıtlarıyla doruğuna ulaşır. Goethe'nin *Wilhelm Meister*'ini örnek alan Novalis, *Heinrich von Ofterdingen* (1802) adlı romanında dönemin roman anlayışına uyarak gerçeklikle masal dünyası arasındaki sınırları kaldırmış, şiir, şarkı ve özdeyişleri iç içe geçirmiştir.

"Heidelberg romantikleri" olarak da bilinen yazarlar arasında Clemens Brentano ve Achim von Arnim önemli bir yer tutar. Başlangıcı 1805'e rastlayan bu ikinci romantik okul, kuramsal ve eleştirel çalışmalar yerine, romantik düşünceyi hukuk, devlet öğretisi, doğa felsefesi, dil, edebiyat, müzik ve resim gibi değişik alanlara uygulamıştır. Eski halk kitaplarını (*Volksbuch*), masalları, halk şarkılarını toplama ve yayımlama gibi geçmişe dönük çalışmalar da bu okulun katkıları arasındadır. Arnim ve Brentano'nun yayımladığı *Des Knaben Wunderhorn* (1805-08; Çocuğun Büyülü Borusu) adlı halk şarkıları antolojisi, Grimm Kardeşler'in derlediği masallar, yayımını başlattıkları 32 ciltlik sözlük ve Almanca dilbilgisi tarihi, bu okulun kalıcı çalışmalarındandır.

Halk tarafından benimsenen, çoğu da bestelenen şiirleri ve *Aus dem Leben eines Taugenichts* (1826; *Bir Haylazın Hayatı*, 1946/*Bir Çalgıcının Seyahati*, 1972) adlı uzun öyküsüyle Joseph von Eichendorff ve fantastik öyküleriyle E. T. A. Hoffmann romantik okulun son yıllarında yetişen başlıca iki yazardır. Doğdukları Schwaben bölgesinin tarihiyle efsanelerinden esinlenen şarkı ve baladlarıyla Heidelbergli yazarlardan daha değişik özellikler gösteren Ludwig Uhland ve Gustav Schwab ise romantik dönemden 19. yüzyılın burjuva gerçekçiliğine geçişi oluştururlar.

19. YÜZYIL. Alman edebiyatının 19. yüzyılda gösterdiği gelişme, Napoleon Savaşları, Alman birliğini kurma çabaları, bilim ve teknik alanındaki gelişmeler, işçi sınıfının oluşması ve güç kazanması, doğabilimlerinin ağırlık kazanması gibi toplumsal, ekonomik ve bilimsel etkenlere bağlanabilir. Bu yeniliklerin edebiyata yansıması daha çok 1830'larda başlar; yüzyılın ilk yıllarında ise klasik ve romantik dönemlerin gelenekleri sürmektedir. Klasik dönemin evrensellik ilkesine karşılık romantik dönemde gelişmeye başlayan ulusçuluk düşüncesi özellikle bu yüzyılda etkili olmuştur. Siyasal olaylar ve savaş yılları edebiyatta gerçeklere dönülmesine yol açmış, günün toplumsal olayları edebiyat yapıtlarının konuları arasına girmiştir.

20. yüzyıl edebiyatının önemli temellerinin atıldığı bu yüzyılı, bundan önceki dönemlerde olduğu gibi belirli felsefi görüşler çevresinde toplamak olanaksızdır. Yan yana yer alan değişik görüşler, örneğin romantik dönemde olduğu gibi bir araya gelerek ortak bir program oluşturmak, bir grup kurmak gibi çabalara yol açmamış, ancak yapıtlardaki ortak yanlar aralarında bir bağ kurulmasını sağlamıştır.

Biedermeier dönemi. Alman edebiyatında Vormaerz (Mart Öncesi) adıyla anılan 1848 Devrimi öncesinin iki akımından biri Biedermeier üslubuydu(*). 1814'te Viyana Kongresi ile başlayan bu dönem, yaklaşık 1830'lara değin sürdü. Her tür eylem ve siyasetten uzaklaşarak kendi küçük çevresine çekilen burjuvazinin yaşama ve düşünme biçimini simgeleyen bu ad, edebiyattan önce giyimde ve mobilyada kullanıldı. Yeni anlımlar yerine eskiyi koruma eğiliminde olan bu anlayıştaki yapıtlarda siyasetten uzak durma, büyük kahramanlıklar yerine küçük şeylerle ilgilenme, geçmişe özlem ve doğaya yakınlık duyma gibi ortak yönler görülür. Şiir ve öykü alanında dönemin en önemli temsilcisi Eduard Mörike ve Avusturya kökenli Adalbert Stifter'dir. Halk şarkıları, balad ve doğa şiirlerinin yanı sıra, Mörike'nin öteki yapıtları arasında Goethe'nin *Wilhelm Meister*'ının izinde bir sanatçı romanı olan *Maler Nolten* (1832; Ressam Nolten) ile Mozart'ın Prag yolculuğu sırasında geçirdiği bir günü anlatan *Mozart auf der Reise nach Prag* (1856; *Mozart Prag Yolunda*, 1971) adlı uzun öyküsü sayılabilir. Küçük şeylerden yola çıkarak doğa yasasına, tanrısal güce ulaşmak isteyen Stifter'in en önemli yapıtları ise *Bunte Steine* (1853; Renkli Taşlar) ile günlük yaşamdan uyumun egemen olduğu bir kesit veren *Der Nachsommer*'dir (1857; Yaz Sonu).

Dönemin tiyatro alanındaki en önemli temsilcileri, üçü de Viyanalı olan Franz

Grillparzer, Ferdinand Raimund ve Johann Nestroy'dur. O yıllarda Viyana'da hâlâ geçerliliğini koruyan barok tiyatro ile klasik dönem Alman tiyatrosunu örnek alarak kendine özgü psikolojik-gerçekçi bir üslup geliştiren Grillparzer'in oyunlarında, düş gücüne, oyunculuğa ve görkemli dekora dayanan Viyana halk tiyatrosunun özellikleri de görülür. Grillparzer, gerçek olay ve sorunları ele almak yerine, izleyiciyi, sözcükler kadar mimiklerin de önem taşıdığı, şiir dolu, düşsel bir dünyaya sokmak ister; bir yandan da insanın yazgısının belirlenmişliğini gösterir. *Sappho* (1818) adlı manzum trajedisinde Goethe'nin *Torquato Tasso* adlı oyununun bir uzantısı olarak yaşam-sanat ikilemini işler; *König Ottokars Glück und Ende*'de (1825; Kral Ottokar'ın Mutluluğu ve Sonu) tarihsel bir konuyu ele alır; *Weh dem, der lügt!* (1838; *Yalan Söyleyenin Vay Haline*, 1958) adlı manzum komedisinde geleneksel Viyana halk tiyatrosu özelliklerini korur. Nestroy ve Raimund da masalsı oyunlarında Viyana halk tiyatrosu geleneğini sürdürdüler.

Jungdeutschland (genç Almanya) hareketi. Biedermeier akımına bir tepki olarak oluşan bu hareket 1848 Devrimi'ne değin sürdü. Bu yıllarda Heinrich Heine ve Karl Gutzkow gibi yazarların siyasal içerikli yazılarının 1835'te Alman Parlamentosu'nca yasaklanması, aralarında sıkı bir bağ olmamasına karşın "genç Almanya hareketi" içinde anılmalarına yol açtı. Yenilik yanlısı olan yazarlar mutlakıyetçi devlete, tutucu kiliseye, her tür toplumsal gelenek ve dogmaya karşı çıktılar; siyasal düşünce özgürlüğü ile kadın haklarını savundular. Çoğu, edebiyata toplumsal eleştiri yoluyla girmişti ve devrimci düşüncelerle beslenen siyasal bir edebiyattan yanaydı. Bu dönemin yazarlarından Heinrich Heine, şiirlerinin yanı sıra kolay anlaşılır ve açık bir dil kullandığı, ilgi çekici güncel konulara yöneldiği düzyazılarıyla da ün kazandı. *Buch der Lieder*'de (1827; *Şarkılar Kitabı*, 1948), en ünlü aşk şiirleri ile baladları, *Neue Gedichte*'de (1844; Yeni Şiirler) siyasal içerikli şiirleri, "Zeitgedichte"deyse (Günün Şiirleri) sert siyasal yergileri yer alır. Harz bölgesine yaptığı geziyi anlattığı *Reisebilder* (1826-31; *Seyahat Tabloları*, 1945, 1946, 1948), doğa betimlemelerinin yanında siyasal ve toplumsal görüşleri ile kişisel izlenimlerine yer verdiği en önemli düzyazı yapıtıdır.

Georg Büchner, yazdığı az sayıda oyunla Alman tiyatrosunun çağdaşlaşmasına öncülük etti. İnsanın yalnızlığı, iletişim güçlüğü, tarihin akışı ve toplumsal koşullar karşısındaki umarsızlığı, içinde yaşanan dünyanın saçmalığı gibi ileride 20. yüzyıl tiyatrosunun ele alacağı konuları da işledi. Fransız Devrimi'ni konu alan *Dantons Tod* (1835; *Danton'un Ölümü*, 1944), insanın özgür iradesiyle hareket edemeyeceği temasını işler; yer yer yoğun ve şiirsel bir dille tarihin gerekirciliğini sergiler. 1836'da yazmaya başlayıp tamamlayamadığı *Woyzeck*'de (1836; *Woyzeck*, 1961) konusu ve yapısı açısından o dönem için devrimci sayılabilecek bir oyundur. Bir er olan Woyzeck'in kişiliğinde sıradan insanı ele almış, kendine özgü ahlak anlayışıyla, onu bir denek olarak gören ve sömüren sınıfın karşısına koymuştur. İnsanı toplum içinde ele alan Büchner, yeni gerçekçilik anlayışını dile getirebileceği yeni bir biçim aramış, kesin kurallara bağlı dramatik tiyatro anlayışının dışına çıkarak çağdaş tiyatronun öncülüğünü yapmıştır.

Burjuva gerçekçiliği. 1848 Devrimi'nin başarısızlıkla sonuçlanması edebiyat alanında da yeni bir gelişmeye neden oldu. Yazarlar, siyasal etkinliklerden uzak yeni bir gerçeklik duygusuyla ve her tür abartıdan, yalancı değerden arınmış nesnel bir gözlemcilikle burjuva dünyasının gerçeklerine yöneldiler. Genellikle düzyazı türleri ağırlık kazandı ve uzun öykü türü tüm gerçekçi yazarlar tarafından benimsendi. Uzun öykünün yanı sıra bireyin toplum içindeki yerini araştıran ve yaşadığı burjuva çevreyi eleştiren romanlar da önem kazandı.

Gerçekçi yazarların en önemlilerinden olan İsviçreli yazar Gottfried Keller, genel olarak uzun öykü türünü yeğledi. Kendi yaşamından öğeler taşıyan ünlü romanı *Der grüne Heinrich* (1854-55; *Yeşil Heinrich*, 1947-48) bir sanatçı kişiliğinin oluşmasını konu alır. *Die Leute von Seldwyla* (1856-74; *Seldwyla'lılar*, 1947), rahatını seven, neşeli Seldwyla'lıların zayıf yanlarını eğlendirici bir üslupla anlatır.

Dönemin bir başka öykü yazarı da kuzey bölgelerinden gelen Theodor Storm'dur. İlk uzun öyküsü *Immensee* (1850; *Deniz Gülü*, 1944) anılara ve yüceltilmiş bir kırsal dünyaya sığınan, duygusal yanları ağır basan bir yapıttı. Daha sonraki uzun öykülerinde duygusal ve lirik öğeleri bir kenara bırakarak gerçekçi bir gözle psikolojik sorunlara eğildi.

Fransız kökenli bir aileden gelen Theodor Fontane, önceleri saldırgan siyasal şiirler yazdıktan ve İngiliz işçi yazarlardan çeviriler yaptıktan sonra, özellikle yaşamının son döneminde toplumsal içerikli romanlara döndü. Bunların en ünlülerinden olan *Effi Briest* (1898; *Effi Briest*, 1949), burjuva çevrede geleneklerine bağlı insanları eleştirmesi açısından "toplum romanı", bir aile dramını anlatması bakımından "aile romanı", bir kadın kahramanın iç dünyasını yansıtması bakımından da "psikolojik roman" sayılabilir.

Conrad Ferdinand Meyer, Wilhelm Raabe ve Gustav Freytag, burjuva gerçekçiliğinin öbür öykü ve roman yazarlarıydı. Tiyatro alanında ise yalnızca Friedrich Hebbel ve Richard Wagner önem kazandı. Alman edebiyatında Lessing'den bu yana gelişen trajedi türü Hebbel ile son kez parlak bir dönem yaşadı. Hebbel'in, klasik ve romantik tiyatro gelenekleriyle ya da çağının akımlarıyla ortak bir yanı yoktu. Psikolojik çözümlemelerle metafizik inançların bir bileşimini oluşturan trajedilerinin en önemlilerinden olan *Judith*'de (1840) Schiller'in *Jungfrau von Orleans*'da idealize ederek işlediği motifi değişik biçimde ele alıyor, *Maria Magdalena* (1844; *Maria Magdalena*, 1948) adlı trajedisinde ise küçük burjuva dünyasının dar çerçevesini ve çıkmazlarını gösteriyordu. Dönemin ikinci büyük oyun yazarı olan Richard Wagner ise Nietzsche'nin kültür eleştirisine katılarak çağının yüksek bir düzeye ulaşmış gözüken kültürünün ardında insan ve sanattaki çöküşü gözlemledi.

Doğalcılık. 19. yüzyıl Alman edebiyatının son büyük dönemini, oluşturan doğalcılık, İskandinav edebiyatı (özellikle Henrik Ibsen ve August Strindberg), Rus edebiyatı (Lev Tolstoy ve Fyodor Dostoyevski) ve Fransız edebiyatının (Émile Zola) etkisinde gelişti. Münih'te çıkan *Die Gesellschaft* adlı derginin öncülüğünde başlayan bu yeni akım Arno Holz, Gerhart Hauptmann, Wilhelm Bölsche gibi öncü yazarların Berlin'de birleşerek kurdukları Durch adlı edebiyat derneğiyle yaygınlaştı; Gerhart Hauptmann'ın yapıtlarıyla oyun ve öykülere de yansıdı. Bismarck'ın son yılları ile II. Wilhelm dönemine rastlayan doğalcılık bir toplumsal başkaldırıyı temsil ediyordu. İlk ürünlerini roman türünde veren bu akıma bağlı yazarlar, Zola'nın "deneysel roman" kuramına uyarak roman yazarının bir tür bilim adamı ve deneycl olması gerektiğini savundular. Tiyatro alanında ancak 1889'dan sonra verilen yapıtların en önemli özellikleri oyun kişilerinin azlığı, zaman ve mekân birliğine uygunluk, diyalogun önem kazanması, özellikle de trajik sorunların toplumun en alt sınıfları açısından ele alınmasıydı.

Doğalcı edebiyatı oyun ve öyküleriyle doruk noktasına ulaştıran Gerhart Hauptmann'dı. Yapıtlarında acı çeken insanların dertlerine eğildi, oyunlarının kahramanlarını hem kalıtım, hem de çevre ilişkileri bakımından ele aldı ve onların ruhsal yapılarını ustalıkla betimledi. Çoğu oyununda Silezya yöresinin ağzını kullandı. İlk oyunu *Vor Sonnenaufgang* (1889; Güneş Doğarken) Silezya bölgesindeki kömür işçilerinin kötü yaşam koşullarını ve bu koşullarla savaşımlarını konu alır. Hauptmann toplumsal içerikli oyunları arasında yer alan *Die Weber* ile (1892; *Dokumacıların İsyanı*, 1976) uluslararası üne kavuştu. Oyun, 1840'larda el tezgâhlarının yerini makinelerin almasıyla Silezyalı dokumacıların işsiz kalmalarını ve kendilerini sömürenlere karşı başkaldırmalarını konu alır. Bu eleştirel ve gerçekçi yapıtlarından sonra Hauptmann, *Hanneles Himmelfahrt* (1893; Hannele'nin Göğe Çıkışı) ile romantizme yakın, yer yer simgeci ve mistik öğelere yer verdiği bir döneme geçti.

20. YÜZYIL. İzlenimcilik. 19. yüzyılın son 10 yılıyla 20. yüzyılın ilk 10 yılını içine alan bu akım, doğalcılıkla birlikte, bir bakıma da ona tepki olarak doğdu. Adını Fransız resim sanatından alan izlenimcilik, doğalcılığın dış dünyayı tüm ayrıntılarıyla yansıtan üslubuna karşılık insanın iç dünyasına ve her an değişebilen izlenimlerine yöneldi. İzlenimciliğin şiir alanındaki öncüsü Liliencron, tiyatro alanındaki öncüsü ise Avusturyalı Arthur Schnitzler'di.

Simgecilik. Doğalcılığa karşıt akımlardan biri de, özellikle Fransız edebiyatının etkisiyle gelişen simgecilikti. Temelini Henri Bergson'un yaşam felsefesi ile Verlaine, Baudelaire ve Rimbaud gibi şairlerin yapıtlarında bulan simgecilik, şiir ve tiyatro alanlarında biçimsel kurallara sıkı sıkıya bağlı kaldı ve sitilize bir dil kullandı. Simgeci şairler, dilin gücüne verdikleri önem sonucunda giderek dilden kuşkulanmaya başladılar; saf şiire ulaşmak için her tür uyak ve ses uyumundan yararlandılar.

Simgeciliğin Alman edebiyatındaki temsilcileri arasında şair Stefan George ile şair ve oyun yazarı Hugo von Hofmannsthal önemli yer tutar. Hofmannsthal, erken dönemi şiirleriyle *Der Tor und der Tod* (1893; Ahmak ve Ölüm) ve *Der Tod des Tizian* (1892; Tiziano'nun Ölümü) gibi lirik oyunlarında salt estetiğe yönelerek melodik ve seçkin bir söz sanatı geliştirdi. 1900'den sonra ise dilin anlatım gücünden kuşku duymaya başladığı *Lord Chandos Brief* (1901; Lord Chandos Mektubu) ile yeni bir döneme geçti.

Yüzyıl başının önemli şairlerinden Rainer Maria Rilke de ilk şiirleriyle simgecilik içinde değerlendirilir. Rilke, ilk şiirleri *Das Stundenbuch*'dan (1905; Saatler Kitabı) sonra *Das Buch der Bilder*'e (1902, yb 1906; Görüntüler Kitabı) eklediği şiirleriyle dış dünyaya farklı bir biçimde baktığı yeni bir döneme geçti. *Neue Gedichte*'de (1907; Yeni Şiirler) Tanrı, aşk, ölüm gibi konulardan nesnelerin dünyasına geçiş söz konusudur. Rilke'nin "görmeyi öğrenmek" olarak nitelediği dış dünyaya bakış ilkesi, *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* (1910; *Malte Laurids Brigge'nin Notları*, 1948) adlı romanı için de geçerlidir. Çağdaş insanın sorunlarını geleneksel roman yapısının dışı-

na çıkarak işleyen roman, modern Alman romanının öncüsüdür.

20. yüzyıl başında Alman romanını doruğuna ulaştıran, Heinrich ve Thomas Mann kardeşlerdi. Heinrich Mann hümanist bir temele dayanan toplumculuk anlayışıyla Alman burjuvazisini amansızca eleştirdi. Kardeşi Thomas Mann ise burjuvazinin yüzyıl başındaki çöküşünü anlattı. Thomas Mann'ın ilk büyük romanını *Buddenbrooks* (1900; *Buddenbrook Ailesi*, 1955) Lübeck'li büyük bir tüccar ailesinin dört kuşağını anlatır. *Tristan* (1903; *Tristan*, 1983), *Der Tod in Venedig* (1912; *Venedik'te Ölüm*, 1952) ve *Tonio Kröger* (1903; *Tonio Kröger*, 1945) adlı uzun öykülerinin konusu ise sanatçının burjuva yaşamıyla çatışmasıydı. İkinci büyük romanı *Der Zauberberg*'de (1924; Büyülü Dağ) zaman kavramını değişik biçimde ele alarak anlatım tekniğine uyguladı. Son romanı *Doktor Faustus*'ta (1947) ise Faust tipini çağdaş Avrupa insanı ile özdeşleştirdi.

Yüzyıl başlarının, hiçbir grupla benzerlik göstermeyen, kendine özgü bir roman yazarı da Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Hermann Hesse'dir. Toplumsal olayları yansıtmak ya da psikolojik incelemeler yapmak yerine yapıtlarını yaşadıklarıyla sınırlayan Hesse, geleneksel değerlere ve düzene olan güveni sarsılmış, sürekli arayış içindeki kişileri canlandırdı. Önemli yapıtları arasında *Demian* (1919; *İlk Gençlik Yılları, Demian*, 1984), gençlik sorunlarını işlediği *Unterm Rad* (1906; *Çarklar Arasında*, 1990), Doğu Asya ve Hindistan'la ilgili araştırmalarının ürünü olan *Siddhartha* (1922; *Sidarta*, 1972), *Der Steppenwolf* (1927; *Step Kurdu*, 1973), *Bildungsroman* geleneğini çağımızda da sürdüren *Das Glasperlenspiel* (1943; Boncuk Oyunu) gibi romanları yer alır.

Dışavurumculuk. 1910-20 arasında ortaya çıkan dışavurumculuk, Alman edebiyatında ortak bir üslup, amaç ve ideal çevresinde birleşen yazarlar kuşağının oluşturduğu son akımdı. Bu yazarlar kendi aralarında farklılaşsa da, doğalcılık ve onun ardından gelen izlenimciliğe karşı gösterdikleri tepkiyle gerçeğin özünde yatanları ortaya çıkarma çabasında birleşmişlerdi. Akım, yalnızca edebiyatla sınırlı değildi; Brücke ve Blauer Reiter gruplarıyla resim alanında, ayrıca mimarlık, müzik, sinema gibi çeşitli sanat dallarında etkili oldu. İnsanlığın kaçınılmaz felaketlerin tehdidi altında olduğunu (*Menschheitsdämmerung*) daha I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce sezen bu yazarların tüm yapıtları, savaş yıllarının bunalımını, hastalık, çöküş gibi temaları işleyen haykırışlardır. Ama bu kötümserliğin yanında insanlığın karanlıktan kurtulup daha iyi bir dünya ve toplum düzenine kavuşma özlemine de rastlanır. Bu yeni dünyayı yaratma görevi ise "yeni insan"a verilmiştir.

Georg Heym, Georg Trakl, Else Lasker-Schüler, August Stramm ve Gottfried Ben gibi şairlerin birçok yapıtında savaş, Avrupa kültürünün yaşadığı genel bir bunalım olarak ele alınır. Georg Kaiser'in, kişinin başkaları için kendini feda etmesi temasını işlediği *Die Bürger von Calais* (1914; Calais'liler) adlı oyununda ise daha umutlu bir bakış ağır basar. Tiyatro ve şiirden daha az etkili olan düzyazıda Alfred Döblin'in *Berlin Alexanderplatz* (1929; Berlin Alexander Meydanı) adlı "büyük kent romanı" önemli bir yer tutar. Çağdaş insanın karşı karşıya bulunduğu iç ve dış tehlikelere değinen roman, anlatım biçimindeki yeniliklerle de modern Alman romanının ilk örneklerindendir.

I. Dünya Savaşı'nın sonundan 1933'te Nazilerin işbaşına gelmesine değin geçen süre (Weimar Cumhuriyeti yılları) edebiyatta dışavurumculuktan kesin sınırlarla ayrılamaz. 1923 enflasyonu düşünce yaşamında köklü değişiklikler yaptı; bunun sonucunda yeni bir gerçekçilik bilinci oluştu. Bu yeni nesnelcilik dönemi hem dışavurumcu sanat biçimlerini kullandı, hem de onları yeni beklentiler doğrultusunda değiştirdi. Franz Kafka bu dönemde kendine özgü bir kimlik geliştiren yazarlardan biriydi. Çağdaş insanın yalnızlığını, kendi kendine yabancılaşmasını, iletişimsizliğini, korku ve bunalımını, bürokrasinin içinden çıkılmaz kurallarıyla insanın kişiliğini hiçe saymasını dile getirdiği başlıca yapıtları arasında *Die Verwandlung* (1915; Değişim, 1955) adlı öyküsü, *Der Prozess* (1925; *Dava*, 1964) ve *Das Schloss* (1926; *Şato*, 1966) adlı romanları yer alır. Robert Musil, Hermann Broch, Elias Canetti ve Anna Seghers roman alanındaki öbür önemli adlardır.

Tiyatro alanında ise Bertolt Brecht, dışavurumculuk doğrultusunda gelişen ilk yapıtlarından sonra klasik tiyatro yapısını kökünden değiştiren epik tiyatro(*) kuramı ve bu kuramı yansıtan oyunlarıyla 20. yüzyıla damgasını vurdu. İlk şiirlerini topladığı *Hauspostille* (1927; Dua Kitabı) ile *Baal* (1923) ve *Trommeln in der Nacht* (1922; Geceyarısı Trampet Sesleri) gibi oyunlarından sonra gelen başlıca yapıtları arasında ekonomik sorunlara çözüm önerdiği *Der Jasager und der Neinsager* (1930; *Evet-Diyenlerle Hayır-Diyenler*, 1970) ve *Die Ausnahme und die Regel* (1930; *Kuralla Kural Dışı*, 1962) adlı öğretici oyunları, yeni tiyatro kuramı doğrultusunda yazılmış *Mutter Courage und ihre Kinder* (1938; *Cesaret Ana ve Çocukları*, 1967), *Das Leben des Galilei* (1943; *Galile*, 1963), *Der gute Mensch von Sezuan* (1953; *Sezuan'ın İyi İnsanı*, 1957) ve *Der kaukasische Kreidekreis* (1948; *Kafkas Tebeşir Dairesi*, 1963) sayılabilir.

Nazi dönemi ve sürgün edebiyatı. Hitler'in başa gelmesiyle birlikte Alman edebiyatında bir bölünme başladı. Almanya'da kalan bazı yazarlardan küçük bir bölümü Nasyonal Sosyalizmi benimserken, bazıları da susukunluğu yeğledi. Ama Nelly Sachs, Brecht, Thomas Mann, Hermann Hesse'nin de aralarında bulunduğu büyük bir yazar grubu, ya Almanya'dan ayrılmaya zorlandı ya da baskıya dayanamayarak komşu ülkelere, hatta Amerika'ya kaçtı. Bu yazarlar savaş sonrasında ya ülkelerine döndüler, ya bulundukları ülkenin uyruğuna geçtiler ya da kurulmakta olan Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne yerleştiler.

1945 SONRASI ALMAN EDEBİYATI. Mayıs 1945'te II. Dünya Savaşı, Almanya'nın kesin yenilgisiyle sonuçlandı. 1948'de para biriminde yapılan reform ve 1949'da ilk parlamentonun seçilmesiyle Almanya'da ekonomik ve siyasal düzenlemeler başladı. Gene 1949'da Alman Demokratik Cumhuriyeti kuruldu; Avusturya da bağımsızlığını ilan etti. Edebiyat alanında Hitler dönemini getirdiği bölünme artık ortadan kalkabilirdi, ama 1945 yılı düşünce ve kültür yaşamında bu kez de yeni sınırların çizilmesine neden oldu. Sürgündeki yazarların bir bölümü Federal Almanya'ya dönerken, bir bölümü de yeni kurulan Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne yerleşerek yeni bir edebiyat yaşamına başladı. Bu nedenlerle II. Dünya Savaşı sonrasında Almanca konuşan dört ülkenin (İsviçre, Avusturya, Almanya Federal Cumhuriyeti, Alman Demokratik Cumhuriyeti) edebiyatları gösterdikleri farklı gelişmeler doğrultusunda ayrı ayrı ele alınsa da, aralarına kesin sınırlar koymak olanaksızdır ve tümü bir arada günümüz Alman edebiyatını oluşturur.

1945, çağdaş Alman edebiyatının başlangıcı ve "sıfır noktası" olarak alınır. Ama savaşın bitmesi ve edebiyat yaşamına da yepyeni bir solukla başlanması, hiçbir zaman gelenekle tüm bağların kopanıldığı, yeni bir içerik, biçim ve üslupla yeni bir edebiyat geliştirildiği anlamına gelmez. 1945'ten sonra yapıt veren yazar kuşağı, savaşla hesaplaşmakla birlikte, daha önceki edebiyat geleneğini de sürdürdü. Bu yıllarda yabancı edebiyata açılmalar, Faulkner, Sartre ve Camus gibi yazarlardan etkilenmeler edebiyat geleneğinde bir yenilik sayılmaz. Savaşın yıkıntıları üzerinde oluşan ve insan varoluşunun sınırlarını yansıtan yapıtlar "yıkıntı edebiyatı" (*Trümmerliteratur*) olarak adlandırılır. 1947'de Münih'te yaklaşık yüz kadar yazar ve eleştirmenin bir araya gelmesiyle kurulan Grup 47, 1977'ye değin yıllık toplantıları ve verdiği ödüllerle edebiyat yaşamında etkili oldu. Aralarında Grass, Enzensberger, Böll ve Andersch gibi yazarların da bulunduğu bu grubun etkinliğiyle başlayan gelenekle hesaplaşma, 1960'tan sonra gelenekten kopmaya dönüştü. Giderek gelişen siyasal bilinçle birlikte, bireysel yaşantının yerini toplum sorunları aldı; toplum eleştirisi güçlendi. Savaş sonrasının ikinci yazar kuşağı, bu gelişmeyi 1970'lerden sonra da sürdürdü. Ama artık belirli özellikleri paylaşan bir akımdan çok, tek tek yazarlara özgü ayrı ayrı üsluplar söz konusuydu.

Almanya Federal Cumhuriyeti edebiyatı. Savaş sonrasının acılarını, savaştan dönen kuşağın kapıların dışında, evsiz barksız ve işsiz kalışını en iyi yansıtan yazar, *Draussen vor der Tür* (1947; *Kapıların Dışında*, 1962) adlı oyunu ve çok sayıdaki öyküsüyle Borchert Wolfgang oldu. Böylelikle öykü yeni bir tür olarak Alman edebiyatında yerleşti. Heinrich Böll'ün savaş yıllarını anlattığı öyküleriyle de giderek önem kazandı. 1972'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Böll, ya ilk romanı *Wo warst du Adam?*'da (1951; *Ademoğlu Nerdeydin?*, 1966) olduğu gibi savaş yıllarını ya da *Und sagte kein einziges Wort* (1953; *Ve O Hiçbir Şey Demedi*, 1966) ve *Haus ohne Hüter* (1954; *Babasız Evler*, 1971) romanlarındaki gibi savaşın hemen sonrasını anlattı. Kahramanları genellikle acı çeken, haklı olduklarını kanıtlayamayan, savaş sonrasının yeni gelişmelerine ayak uyduramayan ezilmiş kişilerdi. *Billiard um halb zehn* (1959; *Dokuz Buçukta Bilardo*, 1972), *Ansichten eines Clowns* (1963; *Palyaço*, 1968) ya da *Die Verlorene Ehre der Katharina Blum* (1974; *Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru*, 1983) gibi 1950 sonrasında yayımladığı son dönem romanlarında daha belirgin bir biçimde kişi-toplum çatışmasını işledi.

Savaş sonrasında gelişen yeni bir tür de radyo oyunudur. Aralarında Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt gibi İsviçreli yazarların da bulunduğu, Günter Eich, Wolfgang Weyrauch, Wolfgang Hildesheimer gibi birçok yazar bu türde ürün verdi. Günter Eich, şiirde de savaş sonrasının her şeye yeniden başlama ilkesini sürdürdü. Karl Krolow ise daha çok doğa şiiri geleneğine bağlı kaldı. 1969'dan sonra belgesel oyun ve düzyazı gelişti; Heinar Kipphardt ve Rolf Hochhut gibi yazarlar belgesel tiyatronun önculeri oldular. Peter Weiss'in, 1964-65'te Auschwitz toplama kampını konu alan bir davanın belgelerinden yararlanarak yazdığı *Die Ermittlung* (1965; *Soruşturma*, 1972) adlı oyunu, Günther Walraff'ın herhangi bir işçi gibi çalıştığı işyerlerinde topladığı belgelerden oluşan *13 unerwünschte Reportagen*'i (1969;

On Üç İstenmeyen Röportaj) ya da bir Türk işçisi kimliğine bürünerek yazdığı *Ganz unten* (1985; *En Alttakiler*, 1986) adlı kitapları belgesel yazının en çarpıcı örnekleriydi. Edebiyat aracılığıyla bir mesaj göndermeyi amaçlayan belgesel edebiyatın yanı sıra, Enzenberger ve Günter Grass gibi yazarlar da edebiyattan, benimsedikleri siyasal amaçlar doğrultusunda yararlandılar. Grass'ın *Die Blechtrommel* (1959; *Teneke Trampet*, 1972), *Katz und Maus* (1961; Kedi ile Fare) ve *Hundejahre*'den (1963; Köpek Yılları) oluşan üçlemesi, acımasız açık sözlülüğü, grotesk anlatımı, en iğrenç olayları bile gerçekçi bir biçimde yansıtması ve sert toplumsal eleştirisiyle dönemin en çarpıcı roman örneklerinden biriydi. 1969 ve 1972 seçimlerinde Böll ve Grass ile birlikte Siegfried Lenz de siyasal eyleme katıldıysa da yapıtlarında onlardan farklı bir çizgi izledi. Ahlak değerlerine önem verdiği öykü ve romanlarında geleneksel biçimlere bağlı kaldı. Almanya'nın geçmişinden yola çıktığı yapıtlarında da geçmişle bugün arasındaki ruhsal ve toplumsal bağları felsefi bir sorun olarak ele almaya çalıştı. *Deutschstunde* (1968; Almanca Dersi) adlı romanında Almanya'nın sorunlarını gündeme getirerek görev sorumluluğu kavramını eleştirdi. *Heimatmuseum*'da ise (1978; Ulusal Müze) savaş yılları Almanya'sına döndü.

İsviçre edebiyatı. 1945 sonrası İsviçre edebiyatının en önemli iki yazarı, Brecht sonrası Alman tiyatrosunun da başlıca iki temsilcisi olan Friedrich Dürrenmatt ile Max Frisch'di. Oyun, roman ve günlük türlerinin her üçünde de yapıtlar veren Frisch, daha çok bireyi konu alan *Stiller* (1954; *Cezaevi Günleri*, 1968) ve *Mein Name sei Gantenbein* (1964; Adım Gantenbein'mış) gibi romanlarında kişinin kendi gerçek varlığını araştırmasından kaynaklanan özdeşlik sorunu üstünde durdu. Epik tiyatro öğelerinden yararlandığı oyunlarının en ünlüsü olan *Biedermann und die Brandstifter*'de (1958; *Biedermann ve Kundakçılar*, 1965) çağımızın çıkarcı insanını eleştirdi. Bugünün insanının içinde bulunduğu trajik durumu ancak gülmecenin yansıtabileceğini savunan Dürrenmatt, gülmece öğesini giderek groteske dönüştürdü. Polisiye romanları ve *Die Panne* (1956; *Duruşma Gecesi*, 1966) adlı radyo oyununun yanı sıra, tüketime dayalı refah toplumunda paranın olumsuz etkisini eleştirdiği *Der Besuch der alten Dame* (1956; Yaşlı Kadının Ziyareti) adlı oyunun da ana konusu suç ve suçluluk sorunuydu. *Die Physiker* (1962; *Fizikçiler*, 1964) adlı oyununda ise bilim adamının taşıdığı sorumluluğu irdeledi.

Avusturya edebiyatı. Çağdaş Alman edebiyatının büyük bir bölümünü Avusturyalı yazarların yapıtları oluşturur. Robert Musil ve Hermann Broch gibi yaşlı kuşağın yanı sıra yetişen genç kuşak, gerçeğe ve toplum sorunlarına yaklaşım biçimiyle Federal Almanyalı ve İsviçreli yazarlardan daha değişik bir yol izlediler. Bu yazarlarda, toplum sorunlarına eğilen eleştirinin yerini dilin eleştirisi aldı. Toplumsal gerçeği dile indirgeyen öykü, roman ve oyun yazarı Peter Handke, toplumsallaşmada dilin, kişiliğin oluşmasını ne denli engellediğini gösterdi. Ingeborg Bachmann da dil konusundaki kuşkuyu paylaşıyordu. O da yüzyılların deneyimlerini, yaşantı kalıplarını içeren dilin, insanlar arasında iletişim ve gerçek sevginin gelişmesini önlediğini gösterdi. İletişim aracı olarak dile duyulan kuşku giderek dil oyunlarına dönüştü. 1952-64 arasında, Konrad Bayer, Oswald Wiener, Artmann ve Ernst Jandl gibi şairlerin katıldığı Viyana Grubu ortaya çıktı. Bu yazarların yapıtları 1960'larda Batı Almanya'da Eugen Gomringer öncülüğünde oluşan ve sözcükleri yineleyen, tersten yazan ya da bölen, sese ve görsel etkiye ağırlık veren "Konkret Poesie" (somut şiir) hareketi ile benzerlik gösteriyordu. Öykü ve roman türünün genç kuşak temsilcilerinden Peter Handke ve Thomas Bernhard da edebiyatı gerçeklikten ve doğallıktan apayrı bir alan olarak gördüler.

Alman Demokratik Cumhuriyeti edebiyatı. Savaşın bitiminden Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin geçen süre (1945-49) içinde edebiyatta bir geriye dönüş yaşandı. Ülkenin yakın geçmişi ile sıkı bir bağ kuruldu, sürgün edebiyatının konuları ve eğilimleri sürdürüldü ve faşist geçmişle hesaplaşmaya yönelindi. Sürgün sonrasında Sovyet işgali altında bulunan bölgeye dönen yazarlardan şair ve oyun yazarı Johannes Becher, roman ve öykü yazarı Willi Bredel, romancı Anna Seghers yeni gelişmekte olan kültür yaşamında etkili oldular. Özellikle Becher, 1949'da yayımlamaya başladığı *Sinn und Form* dergisi ile bu dönemin kültürel ortamını etkiledi; 1954'te de kültür bakanlığına getirildi. Anna Seghers'in *Die Toten bleiben jung* (1949; *Ölüler Genç Kalır*, 1968) ile Bredel'in *Verwandte und Bekannte* (1941-53; Akrabalar ve Tanıdıklar) adlı roman üçlemesi bu dönemin ürünlerindendi. Tiyatro alanında, 1949'da kurduğu Berliner Ensemble ile Brecht, şiir alanında ise doğa şiirleriyle Peter Huchel, siyasal propaganda şiirleri ile de Kuba adıyla tanınan Kurt Barthel etkili oldu. 1949'dan 1961'e değin süren ikinci dönemde edebiyattan, yeni kurulan sosyalist toplum düzenini desteklemesi beklendi; 1951'de edebiyatta biçimcilikle savaşma kararı alındı. Bu dönemin düzyazı yapıtlarında faşizm karşıtı gelenek sürdürüldü; özellikle de Bruno Apitz'in Buchenwald toplama kampını anlattığı *Nackt unter Wölfen* (1958; Kurtlar Arasında Çıplak) adlı romanı büyük yankı uyandırdı. Gelişen üretim ilişkileri tiyatroyu da etkiledi; Brecht tiyatrosunu izleyen Heiner Müller önem kazandı. 1961-71 arasını kapsayan üçüncü dönem ise, özellikle 1961'de Berlin duvarının örülmesiyle edebiyatta da yeni bir aşamayı gösteriyordu. Birey-toplum ilişkisinin getirdiği sorunlar artık değişik bir düzeyde ele alınmaya başlamış, bazı eleştirel eğilimler de belirmişti. Düzyazıda yaşamöyküleri önem kazandı ve Christa Wolf gibi yazarlar etkili oldu. Tiyatro alanında Volker Braun ve Helmut Baierl gibi adlar öne çıktı. Brecht tiyatrosu izinde başlayan Peter Hacks, komedi türündeki oyunlarında tarihsel konular aracılığıyla günümüzün sorunlarını ele aldı. 1960'ların şiirinde ise Wolf Biermann, Sarah Kirsch, Volker Braun gibi yazarlar etkili oldu.

Edebiyat eleştirisi. 20. yüzyıl başlarında edebiyat bilimi alanında ürün veren yazarlar, sanat yapıtına bir yöntemle yaklaşmayı küçümseyerek sanat yapıtının eleştirmen tarafından ancak duyumsanabileceğini savundular. Ama yöntem kavramının gerekliliğine inanılmasıyla birlikte yüzyılın ikinci yarısında bu alanda da önemli değişiklikler oldu. 1915'te Hölderlin'in el yazmalarını yayımlayan Norbert von Hellingrath'ın kitaba eklediği önsöz, yapıttan yola çıkan eleştirinin çağımızdaki ilk örneği sayılır. Leo Spitzer ise "Zur sprachlichen Interpratation von Wortkunstwerken" (1930; Söze Dayanan Sanat Yapıtlarının Dil Açısından Eleştirilmesi Üzerine) adlı yazısında Hellingrath'ın tersine, yapıtın kendine özgü üslubundan değil de, yazarın tüm yapıtlarında gözlenen kişisel üslubundan yola çıkarak başka yazarların üsluplarıyla karşılaştırdı. Heinrich Wölfflin'in sanat tarihi için oluşturduğu üslup belirlemesi daha 1916'lardan başlayarak edebiyat eleştirilerini de belirledi. 1916'da birbirinden bağımsız olarak yayımlanan Fritz Strich'in "Der lyrische Stil des 17. Jahrhunderts" (17. Yüzyılın Lirik Üslubu) adlı yazısıyla Oskar Walzel'in "Untersuchung über Shakespeares dramatische Baukunst" (Shakespeare'in Oyunlarının Dramatik Yapısı Üzerine İnceleme) adlı yazıları sanat tarihi yöntemlerini edebiyat bilimine aktaran önemli çalışmalardı. Bunlarda geliştirilen 'çağa özgü üslup' kavramına ileride Wolfgang Kayser karşı çıkacak ve her yapıtın kendi üslubunun belirlenmesine önayak olacaktı. Karl Victor'un, edebiyat tarihini türlere göre belirleyen 1923 tarihli çalışması ile Wolfgang Kayser'in 1936'da yayımladığı *Geschichte der deutschen Ballade* (Alman Baladının Tarihçesi) adlı yapıtı eleştiri tarihinin ilk basamakları olarak kabul edilmekle birlikte, tek bir yapıtı ele almak yerine yapıtın tür olarak geçirdiği tarihsel gelişimi incelemeleri açısından bugünkü eleştiri anlayışından farklıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise araştırmanın odak noktasını yazardan yapıta kaydıran bir eğilim etkili oldu. Wolfgang Kayser'in 1948'de yayımlanan *Das sprachliche Kunstwerk* (Dilsel Sanat Yapıtı) adlı kitabı, yapıta yaklaşımın biçimine bir giriş oluşturması açısından günümüzde de önemini korur. Kitabın, "Einführung in die Literaturwissenschaft" (Edebiyat Bilimine Giriş) adlı altbaşlığı ise, günümüzdekinin tersine o yıllarda yapıt eleştirisinin edebiyat bilimiyle eş tutulduğunu gösterir. Emil Staiger'in ilk kez 1951'de yayımlanan "Die Kunst der Interpretation" (Eleştiri Sanatı) adlı yazısı ise "yapıta bağımlı" (*werkimmanent*) eleştiri biçimini geliştiren temel çalışmalardan biridir. Yapıt içinde dile getirilenin, topluma, edebi örneklere, siyasal ya da dinsel görüşlere, dünya görüşlerine, psikolojik öğelere bağımlı olarak değil de gene kendi içinden anlaşılmasını öngören bu yöntem, felsefe alanında Husserl ve Heidegger gibi düşünürlerin 'Nesnenin kendisine dön!' çağrısı doğrultusunda gelişmiştir.

Ele aldığı konuları tarihsel süreç ve toplumsal koşullar içinde inceleyen savaş sonrası eleştirmenlerinden Hans Mayer, *Georg Büchner und seine Zeit* (1946; Georg Büchner ve Çağı), *Dürrenmatt und Frisch* (1963; Dürrenmatt ve Frisch) ve *Anmerkungen zu Brecht* (1965; Brecht ile İlgili Açıklamalar) gibi çalışmalarıyla sosyolojik edebiyat eleştirisini geliştirdi. 20. yüzyılın gene toplumcu bakış açısından edebiyata yaklaşan bir başka edebiyat eleştirmeni de, Goethe, Kafka, Proust gibi birçok yazar üzerine yazdığı denemeleriyle tanınan Walter Benjamin'di. Marcel Reich-Ranicki, edebiyat eleştirisi alanında kuramsal bir görüş geliştirmemiş olmasına karşın, yaygın etki alanı ile günümüz eleştirmenleri arasında önemli bir yer tutar. "Deutsche Literatur in West und Ost" (1963; Batı'da ve Doğu'da Alman Edebiyatı) ve "Zur Literatur des DDR" (1974; Alman Demokratik Cumhuriyeti Edebiyatı Üzerine) adlı denemelerinin yanı sıra *Zeit* ve *Frankfurter Allgemeine* gibi çok satan gazetelerde yayımlanan günümüz yazarları hakkındaki eleştirileri de bu alandaki önemli örnekler arasındadır.

Alman Gümrük Birliği (Almanca: *Zollverein*), 1834'te Prusya önderliğinde kurulan gümrük birliği. Almanya'nın büyük bölümünde bir serbest ticaret bölgesi oluşturmuş ve Alman birliğinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Almanya'daki serbest ticaret hareketi, 19.

yüzyıl başında Friedrich List gibi "bırakınız yapsınlar" politikasından yana iktisatçılardan büyük güç aldı. Prusya 1818'de tüm iç gümrük vergilerini kaldıran bir gümrük yasası kabul ederek, komşu devletlerle serbest ticaret ilişkileri kurmak için istekli olduğunu duyurdu. Bundan 10 yıl sonra Hessen-Darmstadt'la bu türden ilk antlaşmayı imzaladı. 1828'de Almanya'nın güneyinde Bavyera ve Württemberg arasında bir gümrük birliği kuruldu. Bu birliğe 1829'da Pfalz da katıldı. Gene 1828'de, Saksonya ve Thüringen devletleriyle, Hessen ve Nassau gibi Orta Almanya devletleri de benzer bir birlik kurdular. Bunların hepsi, 1834'te Alman Gümrük Birliği'ni oluşturan 18 devlet arasında yer aldılar. Hannover ve Oldenburg 1854'te, iki Mecklenburg düklüğü, Schleswig-Holstein, Lauenburg ve Lübeck 1867'de birliğe katıldılar. Böylece birlik Hamburg ve Bremen ile Avusturya dışındaki tüm Alman devletlerini kapsadı. Hamburg'la Bremen birliğe Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından 17 yıl sonra, 1888'de girdiler.

Alman Güneybatı Afrikası, Almanca DEUTSCH-SÜDWEST-AFRIKA, Namibia'nın(*) Alman İmparatorluğu'nun sömürgesi olduğu 1884-1919 dönemindeki adı.

Alman Hastanesi, Türkiye'de sağlık hizmeti veren en eski yabancı hastanelerden biri.

İstanbul'daki Prusya Elçiliği'nde hekimlik yapan ve 1849-51 arasında İstanbul'daki Bahriye Hastanesi'nde de çalışan Georg Hermann Ritter von Mühling'in önerisiyle, 6 Nisan 1846'da, Beyoğlu'ndaki Sıraselviler

Alman Hastanesi, Beyoğlu, İstanbul
Nuri Akbayar Arşivi

semtinde kuruldu. Yalnızca beş yatakla çalışmaya başlayan hastane Kasım 1846'da aynı semtte kiralanan daha geniş bir yere taşındı. 1851'de Sakız Sokağı'na, 1853'te de Telgraf Sokağı'na geçti. Kırım Savaşı (1853-56) sırasında hasta sayısının artması üzerine, 1856'da hastane alanı içinde yeni bir bina yaptırıldı ve bunu izleyen yıllarda von Mühling'in yanına hastaneye birkaç Alman hekim daha alındı. Döneminin tanınmış cerrahı A. Kamburoğlu ile 1933 Üniversite Reformu sırasında emekli edilen ünlü cerrah Abdi Orhan Kurtaran da bu hastanenin hariciye kliniğinde çalıştı.

1900'de henüz elektriği olmayan Alman Hastanesi 1915'te kent elektrik ağına bağlanınca, röntgen ve sterilizasyon bölümleri de açıldı. Daha sonra Almanya'dan W. Eissen ve Karl Schleip gibi uzman doktorlar getirildi. Bu arada bir doğum servisinin açılması önerildiyse de I. Dünya Savaşı nedeniyle bu tasarı gerçekleştirilemedi. Alman Hastanesi I. Dünya Savaşı'nda toplam 72 yataklı çocuk ve erkek servislerini askeri birliklere verince, ana bina sivil hizmete ayrıldı ve teknik aletlerin askerlerle birlikte kullanılması kararlaştırıldı. 1918'de Moda'da 20 yataklı bir çocuk hastanesi açıldı. Savaş sonunda Osmanlı Devleti Alman ve Avusturyalı sivillerin de ülkeden ayrılmasını öngören bir ateşkes antlaşması imzalayınca, 2 Şubat 1919'dan sonra Alman Hastanesi'nde İngiliz hekim ve hemşireler çalışmaya başladı. Cumhuriyet döneminin başında Almanya ile imzalanan dostluk antlaşması uyarınca Alman görevliler Türkiye'ye geri döndüler. Lozan Antlaşması'ndan sonra ise, Müttefikler İstanbul'u boşaltırken Alman Hastanesi'nden de ayrıldılar ve Almanya'daki Kaiserswerth rahibe hemşireleri İstanbul'a giderek hastanede çalışmaya başladılar. 1973'te Kaiserswerth Vakfı dağılınca Alman Hastanesi AFC Dışişleri Bakanlığı'na bağlandı. 1993'te ise İstanbul Erkek Liseliler Vakfı'na devredildi.

Bugün Alman Hastanesi içhastalıkları, cerrahi, kadın hastalıkları, doğum ve çocuk kliniği, röntgen, laboratuvar ve mutfak bölümlerinin bulunduğu ana bina ile öbür binalardaki toplam 90 yatakla çalışmaktadır.

Alman Hıristiyanları, Nazi Almanyası'nda kilise siyasetini Nazilerin siyasal isteklerine tabi kılmaya çalışan Protestanlar. 1932'de kurulan Alman Hıristiyanları Hareketi milliyetçi ve koyu antisemitik bir hareketti. Yazarları Yahudi olduğu için Eski Ahit'in ve Paulus'un Mektupları'nın reddedilmesini isteyecek kadar aşırı bağnaz üyeleri vardı. Temmuz 1933'te eyaletlerin bölge kiliseleri birleşerek Alman Evanjelik Kilisesi'ni oluşturdular. Aynı yılın eylül ayında Alman Hıristiyanlarının adayı Ludwig Müller imparatorluk piskoposu (*Reichbischof*) oldu. Başında Martin Niemöller'in bulunduğu Bekennende Kirche(*) hareketi, Müller'in kiliseyi Nazi siyasetine alet etme çabalarına karşı direndi. Alman Hıristiyan Kilisesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra yasaklandı.

Alman Konfederasyonu, Almanca DEUTSCHER BUND. Alman devletlerinin Avusturya'nın başkanlığında oluşturdukları birlik. Viyana Kongresi (1815) sırasında kurulmuştur. 1848-50 devrimleri sırasında dağılan birlik Avusturya'nın 1866'da Prusya karşısında uğradığı yenilgiden sonra yeniden kuruldu. *Ayrıca bak.* Almanya.

Alman kurt köpeği *bak.* Alman çoban köpeği

Alman Kütüphanesi *bak.* Deutsche Bücherei

Alman Lisesi, Türkiye'de Almanca öğretim yapan özel okul. 1868'de İstanbul'da Alman Mektebi İdare Cemiyeti tarafından kuruldu. Önceleri yabancı uyrukluların alındığı okulda 24 öğrenciyle öğretime başlandı. 1879'dan sonra Almanca bilmeyenler de kurslardan geçirilerek okula alındı. 1882'de anaokulu bölümü açıldı ve öğrenci sayısı 600'e ulaştı. Bugünkü okul binası 1903'te tamamlandı. 1911'de, okula diploma verme hakkı tanındı. I. Dünya Savaşı sonunda kapatılan okul, 1924'te yeniden açıldı. 1945-1953 döneminde öğrenime ara verilmesi üzerine, okul binası İstanbul Kız Lisesi'ne verildi. 1953'ten bu yana fen derslerinin ağırlıklı olduğu, yabancı dilde öğrenim veren bir lisedir.

Okula merkezi sınav sistemi ile öğrenci alınır. Öğrenim süresi bir yıl hazırlık, üç yıl orta ve dört yıl lise olmak üzere toplam sekiz yıldır. Kültür dersleri Türkçe verilmektedir. Okulda ayrıca İngilizce (zorunlu) ve Fransızca da (seçmeli) öğretilmektedir.

Alman Medeni Kanunu, Almanca BÜRGERLICHES GESETZBUCH. Almanya'da geçen yüzyılın sonunda kabul edilerek 1 Ocak 1900 tarihinde yürürlüğe giren ve bazı değişikliklerle AFC'de halen yürürlükte olan medeni yasa. Dünyanın en çok madde içeren, en kapsamlı ve en ayrıntılı medeni yasası olan Alman Medeni Kanunu, oluşturuluşu ve öbür ülkelerin medeni yasaları üzerindeki etkileri bakımından önemli özellikler gösterir.

1648 Vestfalya Antlaşması'ndan sonra Alman toprakları üstünde birçok bağımsız Alman devleti kuruldu. Bunların herbirinde 18. yüzyılın ortasından başlayarak medeni yasalar yürürlüğe kondu. Örneğin Bavyera'da 1756'da, Prusya'da da 1794'te medeni yasa yürürlüğe girdi. Batı Ren bölgesinde ise 19. yüzyılın başlarında Fransız Medeni Kanunu (Code Civil Napoléon) benimsendi. Bunlar, sonuncusu dışında, çok kapsamlı ve ayrıntılı yasalardı. Özellikle Prusya Medeni Kanunu çok kazuistik ve geniş bir yasaydı. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ürünü olan Mecelle'de olduğu gibi bu yasada da yalnızca medeni hukuk kuralları değil aynı zamanda medeni yargılama hukuku ve uluslararası özel hukuk kuralları da yer almaktaydı.

19. yüzyılın başında Almanya siyasal ve hukuki birliğine kavuşmuş değildi. Bir yandan Alman devletlerini birleştirerek siyasal birliği sağlama yolundaki akımlar güç kazanırken, bir yandan da bütün Alman devletlerinde geçerli olacak bir medeni yasa hazırlanması konusunda görüşler ortaya atılmaya başlamıştı. 1814'te, o zamanlar Heidelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde medeni hukuk profesörü olan F. J. Thibaut, "Bütün Almanya İçin Ortak Bir Medeni Kanunun Zorunluluğu" yazısıyla bu görüşün öncülüğünü yaptı. Thibaut'nun bu önerisine, Berlin Üniversite-

Alman Lisesi, Beyoğlu, İstanbul
Belgesel Yayıncılık Arşivi

si'nde hukuk dersleri veren F.K. Savigny karşı çıkmış ve "Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft" (Yasa Yapma ve Hukuk Bilimi Bakımından Zamanımızın Olanakları) adlı yazısında Alman Hukuk Okulu'nun temel görüşüne uygun olarak, hukukun ancak "halk ruhu"ndan doğabileceğini, yasalaştırılmış hukukun bu alandaki ilerlemeyi önleyeceğini ve hukuk kurallarını katı kalıplar içinde donduracağını ileri sürmüştü. Savigny'nin savunduğu bu tez, özellikle aile hukuku ve eşya hukuku alanında, eski Roma hukukundan gelen kurallarla Germen hukuku kurallarının oluşturduğu pandekt hukukuna(*) dayanmaktaydı. Bu kurallar, daha sonra Alman Medeni Kanunu'nun yapılmasında da göz önünde tutuldu. Savigny'nin karşı çıkışı Alman Medeni Kanunu'nun yapılmasını en az yarım yüzyıl geciktirdi. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında (1871) Alman devletlerinin birleşmesi gerçekleştirilince, ortak bir medeni yasa yapılması konusu yeniden gündeme geldi ve çalışmalar 1874'ten 1896'ya değin sürdü. On komisyonla birinci komisyonun 1888'e değin süren çalışması sonucunda hazırlanan tasarı halkın eleştirisine sunuldu. Ama bu tasarı kamuoyunda fazla ilgi görmediği gibi Otto von Gierke gibi önemli Alman hukukçularının sert eleştirileriyle karşılaştı. İkinci komisyon eleştirileri de göz önünde tutarak Medeni Kanun taslağına son biçimini verdi. Bu taslak önce federal konseyde, sonra da ulusal mecliste görüşüldü ve önemli bir değişikliğe uğramadan kabul edilerek 18 Ağustos 1896 tarihinde imparator tarafından imzalandı; aynı gün resmi gazetede yayımlanmasına karşın ancak 1 Ocak 1900 tarihinde yürürlüğe girebildi.

Bilimsel değeri yüksek olmakla birlikte, gücünü Roma ve Germen hukukunun bir karışımı olan Pandekt hukukundan alan bu yasa, daha sonraları ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar yüzünden, aradan geçen 86 yıl içinde değerinden çok şey yitirmiştir. Bugün Alman Medeni Kanunu'nu canlı tutan, onu uygulayan yargıçların günümüzün koşullarına uygun görüşler oluşturarak çağdaş yorumlar kullanmalarıdır.

Öte yandan 19. yüzyılın liberal akımlarının etkisiyle Alman Medeni Kanunu'na girmiş olan mülkiyet hakkı, sözleşme özgürlüğü, ahde vefa (*pacta sunt servanda*), miras ve vasiyette bulunma hakları gibi ilkeler ve kavramlar, yasanın ruhuna ve düzenlemelerine egemen olmuştur. Bu ilkelerin, Gierke'nin eleştirel bir yaklaşımla önerdiği biçimde, çağdaş sosyal koşullara ve görüşlere göre oluşturulması ve bazı sınırlamalar getirilmesi sağlanmamıştır. Bununla birlikte, yüzyılın başında kabul edilen bu yasaya egemen olan söz konusu ilkeler, yarım yüzyıl sonra yapılan Bonn Temel Yasası'nda (Alman Anayasası) açıkça yer almıştır. Buna karşılık Bonn Temel Yasası, Alman Medeni Kanunu'ndaki hak ve özgürlüklere, sosyal hukuk devletinin gerektirdiği sınırları getirmiştir.

Alman Medeni Kanunu, Japonya, İsviçre ve Yunanistan'ın özel hukukunu, Avusturya medeni yasasını ve, İsviçre Medeni Kanunu ile birlikte, Sovyetler Birliği ve İskandinav ülkelerindeki medeni yasaları önemli ölçüde etkilemiştir.

Alman Milli Marşı, Almanya Federal Cumhuriyeti'nin ve 1922-45 arasında Almanya'nın milli marşı. Marşın güftesini 1848'de milli şair ve üniversitede profesör olan August Heinrich Hoffmann von Fallersleben yazdı ve Joseph Haydn'ın 1797'de "Avusturya İmparatorluk Marşı" olarak bestelediği melodi ile birlikte söylendi. Haydn'ın Op 76, *No 3 İmparator Dörtlüsü* içinde yer alan bu melodi yüzyıldan fazla bir süre "Avusturya Marşı" olarak kullanıldı. Weimar Cumhuriyeti, 11 Ağustos 1922'de melodiyi ve güftenin ilk kıtasını "Alman Milli Marşı" olarak kabul etti. Nazi Almanyası'nda bu marş, Nazi partisinin marşı olan "Horst Wessel" şarkısıyla birlikte kullanıldı. Ancak Nazi döneminde marşın sözleri farklı bir biçimde yorumlandı. 1848'de marş ilk yazıldığında merkezî otorite ve ulusal devlet kavramını yerel otoritelerin üzerinde yer alan bir güç olarak göstermeyi amaçlıyordu. Alman kültürünün ve Almanların yayılmış olduğu bölgeler de bu devletin sınırlarını çizecekti. Nazi iktidarında ise bu sözler (*Deutschland-Deutschland über alles;* Almanya, Her Şeyin Üstünde Almanya) Almanların yayılmacılık politikasını haklı çıkaracak biçimde ve Almanya'yı bütün öbür devletlere egemen olacak bir güç olarak yorumlanıyordu. Bu nedenle marş II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir süre kullanılmadı. 1950'de Federal Almanya aynı şiirin birlik, adalet ve özgürlük konusunu işleyen üçüncü kıtasını milli marş olarak kullanmaya başladı.

Alman Müzesi *bak.* Deutsches Museum

Alman puanteri, KISA TÜYLÜ PUANTER olarak da bilinir. 19. yüzyıl ortalarında Almanya'da her türlü hava koşullarında, her çeşit ava uygun olarak geliştirilen av köpeği soyu. Genellikle koku alma duyusu keskin,

Alman puanteri
Walter Chandoha

bünyesi dayanıklıdır. Omuz yüksekliği 56-66 cm, ağırlığı 23-32 kg'dır. Göğsü geniş, kuyruğu tüysüz, sırtı kısa ve güçlü olan hayvanın koyu kahverengi ile beyaz renkteki düz ve sert kıllarının altında kışın kaba, yazın ise çok ince olan ikinci bir tüy katmanı vardır.

Alman 88'liği, 88 mm'lik, çok amaçlı çevik top. İlk kez 1917'de ortaya çıkan ve İspanyol İç Savaşı'nda (1936-39) denenen bu silah, II. Dünya Savaşı'nda sahra topu, uçaksavar ve tanksavar silah olarak yaygın biçimde kullanıldı. Birçok değişik türü geliştirilen Alman 88'liği Çekoslovak, Fin, İspanyol ve Yugoslav ordularında 1970'lerin sonlarında bile kullanılmaktaydı.

Alman Sendikalar Federasyonu, Almanca DEUTSCHER GEWERKSCHAFTSBUND (DGB), Almanya Federal Cumhuriyeti'nde sanayi işçilerinin önde gelen sendikal örgütü. 1949'da kurulduğunda İngiliz bölgesindeki sendikalarda örgütlenmiş yaklaşık 2 milyon üyesi vardı. Kısa sürede Batı işgalindeki tüm Almanya'ya yayıldı. 1950'de 5 milyondan fazla üyesiyle, yeni kurulan AFC çerçevesinde yeniden örgütlendi. Nazi öncesi dönemde sosyalistlere sıkı sıkıya bağlı olan Weimar Cumhuriyeti'ndeki sendikaların tersine, partilerle ilişki kurmaktan kaçındı. Büro çalışanlarının yer aldığı Alman Memurlar Sendikası'nda (DAG) olduğu gibi, güçlü bir merkeziyetçi yapıya sahiptir ve politikalarını federasyon düzeyinde belirler.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, NAZI SOVYET SALDIRMAZLIK PAKTI ya da ALMAN-SOVYET SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI olarak da bilinir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce imzalanan ve Doğu Avrupa'yı Alman ve Sovyet nüfuz bölgeleri olarak ikiye bölen 23 Ağustos 1939 tarihli antlaşma.

Eylül 1938'deki Münih Konferansı'ndan haberdar edilmeyen, ardından da bir savaş durumunda askeri birliklerini Polonya'dan geçirme isteği Polonya ve Fransız hükümetlerince reddedilen Sovyet hükümeti, dış politikasında değişiklik yapmak üzere araştırmalara başladı. Böylece bu ana değin Batı ülkelerinin Hitler'e ilişkin "yatıştırmacı" (*appeasement*) politikasına karşı eleştirel bir tutumu benimsemiş olan Sovyetler Birliği'nin kendisi, Almanya'ya yaklaşma çabasına girdi. Mart 1939'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 18. kongresinde Stalin, yabancı ülkelere kendi yarattıkları sorunları çözmek üzere yardımda bulunmak konusunda isteksiz olduklarını belirtti ve 3 Mayıs 1939'da eski Bolşeviklerden, toplu güvenlik kavramı savunucusu, Yahudi asıllı dışişleri bakanı Maksim Litvinov'u görevinden alarak, yerine V. M. Molotov'u atadı. Molotov kısa bir süre sonra Alman dışişleri bakanı Joachim von Ribbentrop'la görüşmelere başladı. Görüşmelerin sonucunda 23 Ağustos'ta Moskova'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandı.

Bu antlaşmanın koşullarına göre iki ülke, tek başlarına ya da başka ülkelerle birleşerek birbirlerine saldırmayacak; üçüncü bir ülkenin paktın taraflarından birine saldırması durumunda, öbür taraf saldırıda bulunan ülkeye destek olmayacak; her iki tarafı da ilgilendiren sorunlarda birbirlerine danışacak; taraflardan birini doğrudan ya da dolaylı olarak tehdit eden herhangi bir ülke grubuna öbür taraf katılmayacak ve aralarındaki anlaşmazlıkları görüşmeler ve hakemlik yoluyla çözeceklerdi. On yıl süreyle geçerli olacak pakt, taraflardan biri bu tarihten bir yıl önce anlaşmaya son verdiğini duyurmazsa, kendiliğinden beş yıl daha uzayacaktı.

Kamuoyuna açıklanan bu saldırmazlık paktına, Doğu Avrupa'nın tümünü karşılıklı nüfuz alanlarına bölen ve Polonya'nın paylaşılmasını karara bağlayan gizli bir protokol eklenmişti. Sovyetler Birliği antlaşmanın sonucu olarak topraklarını genişletmeye başladı. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesinden sonra, Sovyet birlikleri de 17 Eylül'de bu ülkeyi doğudan istila ettiler ve iki gün sonra Brest-Litovsk yakınlarında, ilerlemekte olan Alman ordularıyla buluştular. 29 Eylül'de Polonya iki devlet arasında paylaşıldı. 30 Kasım'da Finlandiya'ya saldıran Sovyetler Birliği cesur bir direnişle karşılaştı; ama Mart 1940'ta, komşusunu bazı başka ödünlerin yanı sıra, Hanko'daki deniz üssünü ve Karelya Kıstağını teslim etmek zorunda bıraktı. SSCB ile "karşılıklı yardım" antlaşmaları yapmayı kabul etmek ve Eylül-Ekim 1939'da topraklarında Sovyet garnizonlarının kurulmasına izin vermek zorunda kalan Baltık cumhuriyetleri Letonya, Litvanya ve Estonya ise Ağustos 1940'ta SSCB tarafından tümüyle ilhak edilerek Sovyet cumhuriyetlerine dönüştürüldüler. Aynı tarihte Romanya, Bukovina'nın kuzeyini ve Besarabya'yı SSCB'ye bırakmak zorunda kaldı. Pakt, Nazi Almanyası'nın 22 Haziran 1941'de,

uyarıda bulunmaksızın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla (Barbarossa Harekâtı) geçerliliğini yitirdi.

Sovyetler Birliği'nde önce 1956'da Kruşçev ve sonra 1985'te Gorbaçov tarafından başlatılan Stalin eleştirileri sırasında, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın Stalin'in 1941'de gafil avlanmasına yol açtığı üzerinde de duruldu. Uzun süre varlığı inkâr edilen gizli protokolün gerçek olduğu ise, 1980'li yılların sonlarında resmen açıklandı.

Alman Ulusal Halk Partisi, Almanca DEUTSCHNATIONALE VOLKSPARTEI (DNVP), Weimar Cumhuriyeti sırasında 1919'dan 1933'e değin parlamentoda (*Reichstag*) etkili olan sağ kanat siyasal parti. Cumhuriyete ve İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'nı izleyen tazminat isteklerine karşı çıkan ve şoven görüşleri temsil eden parti, monarşinin yeniden kurulmasını, Almanya'nın birleşmesini ve Hıristiyan değerlerini destekledi. 1920 seçimlerinde parlamentoda 66 sandalye kazanarak güçlendi. 1924'te yapılan iki seçimde sırasıyla 106 ve 111 sandalye kazanarak gücünün doruğuna ulaştı. Partinin ılımlı kanadının temsilcileri 1923-28 arasında kurulan hükümetlerde yer aldılar, ancak Alfred Hugenberg önderliğindeki uzlaşmazlık yanlılarının muhalefeti nedeniyle partiden çıkarıldılar. Hugenberg'in başkanlık yaptığı DNVP, İtilaf Devletleri'ne ödenecek savaş tazminatları konusunda 1929-30'da kopan fırtına sırasında, ödemelerin durdurulması için bir plebisit düzenlenmesinde Nazi Partisi'yle işbirliği yaptı. Bu, DNVP'yi destekleyen zengin sanayicilerle Naziler arasında önemli bir mali bağlantının kurulması sonucunu doğurdu. Heinrich Brüning Hükümeti'ne muhalefet eden partiler arasında yer alan DNVP, Weimar rejiminin son günlerinde işlemez hale gelmesine katkıda bulundu. Sonunda Adolf Hitler 30 Ocak 1933'te şansölye olunca kurulan hükümete katıldı ve 5 Mart 1933'te Hitler'in parlamentoda çoğunluğu elde etmesini sağladı. Nazi yönetiminin yerleşmesinden sonra DNVP feshedildi, Hugenberg ise hükümetten istifa etmek zorunda bırakıldı.

Alman Ulusal Meclisi *bak.* Frankfurt Ulusal Meclisi.

almanak, yılın gün, hafta ve aylarını gösteren bir takvimi, aziz yortu günleriyle öteki kutsal günleri gösteren bir listeyi, genellikle kırsal kesime yönelik hava tahminlerini içeren ve mevsimlere göre öğütlerin yanı sıra çeşitli astronomi olgularının tarihlerini de veren kitap ya da çizelge. Ortaçağ Arapçasından kaynaklanan sözcük, önceleri develerin çömeldiği yer anlamına gelirken, sonraları yerleşim bölgesi ya da kamp yeri anlamında kullanılır olmuş, sonunda da belli bir bölgedeki hava durumu anlamını almıştır. Modern Arapçada hava durumu için kullanılan tek sözcük almanaktır. Arap ülkelerinde hava durumunun mevsimlik niteliği, hava tahminlerinin yıldızların konumlarına göre yapılmasına olanak verdiği için, almanaklar düzenlenebilmiştir.

Almanaklar astronominin başlangıcından beri değişik biçimlerde olmuştur. İlk standart almanaklar Oxford'da yayımlandı. 1500 ve 1600'lerde ise İskoç gözlemciler astroloji almanaklarının öncüsü oldular.

İlk İngiliz almanaklarının çoğu Stationer's Company tarafından yayımlandı. Bunların en ünlüsü Francis Moore'un *Vox Stellarum* adını taşıyan almanağıdır. İlk sayısı Temmuz 1700'de tamamlanan bu almanak, 1701 yılına ilişkin tahminleri içeriyordu.

İlk Amerikan almanakları Massachusetts eyaletindeki Cambridge'de, Harvard College'ın denetiminde basıldı. Benjamin Franklin'in kardeşi James, 1728'de *The Rhode Island Almanac*'ı yayımladı. Benjamin Franklin, (Richard Saunders takma adıyla) beş yıl sonra Philadelphia'da ABD'nin en ünlü almanağı olan *Poor Richard's Almanac*'ın yayımına başladı.

18. yüzyıl almanakları modern magazinin öncüleri oldular. Almanak yardımıyla çiftçi saatin kaç olduğunu belirleyebiliyor ve çiftlik işlerini yapmak için en uygun mevsimi saptayabiliyordu. Almanaklar yeri geldiğinde, öğretici olduğu kadar eğlendirici bilgiler de veriyordu. Okunacak şeylerin kıt olduğu yerlerde almanaklar çok tutuluyordu. *Ayrıca bak.* gökgünlüğü.

Almanca, Almanca DEUTSCH, Hint-Avrupa dil ailesinin Batı Germen öbeğine bağlı dil. Almanya ve Avusturya'nın resmi dili ve İsviçre'nin dört resmi dilinden biridir. İngilizce, Frizce ve Hollanda dili ile aynı dil öbeğinden olan Almanca, Yüksek Almanca ve Aşağı Almancaya ayrılır. Güneydeki dağlık bölgelerin dili olan Yüksek Almanca resmi yazı dilidir.

Yüksek Almanca (Hochdeutsch). Standart bir edebiyat dilinin bulunmadığı bazı lehçelerden oluşan Eski Yüksek Almanca, Almanya'nın güneyindeki dağlık bölgelerde y. 1100'e değin konuşuldu. Orta Yüksek Almanca döneminde (1100'den sonra), Almancanın konuşulduğu alanların en güneyindeki bölgede kullanılan Yukarı Almanca lehçelerine (Alemanik ve Bavyera lehçesi) dayanan bir standart dil oluşmaya başladı. Orta Yüksek Almanca, aralarında 13. yüzyıl başlarında yazılan *Nibelungenlied* destanı da olmak üzere geniş bir edebiyatın dili oldu.

Modern standart Yüksek Almanca, Orta Yüksek Almanca lehçelerinden doğmuştur ve Almanya'nın orta ve güneyindeki dağlık bölgelerle, Avusturya ve İsviçre'de konuşulur; Aşağı Almanca konuşulan bölgelerde de yönetim ve edebiyat dili olarak kullanılır. Çince, İngilizce, Hintçe-Urduca, İspanyolca ve Rusçadan sonra dünyada en çok konuşulan altıncı dildir. Yüksek Almanca, tam benzeri olmasa da, 16. yüzyılda Martin Luther'in Kitabı Mukaddes çevirisinde kullandığı Orta Almanca lehçesine dayanır. Modern Yüksek Almancanın konuşulduğu alanlarda, Orta Almanca ve Yukarı Almanca lehçe öbekleri farklılaşmıştır. Yukarı Almanca öbeği içinde Avusturya-Bavyera, Alemanik (İsviçre Almancası) ve Yüksek Franken lehçeleri yer alır.

Aşağı Almanca (*Niederdeutsch* ya da *Plattdeutsch*). Hiçbir modern standart edebiyat dili bulunmayan Aşağı Almanca, Almanya'nın kuzeyindeki ovalık bölgelerin konuşma dilidir. Hansa Birliği'ne dahil bölgelerde konuşulan Eski Saksonya dili ve Orta Aşağı Almancadan doğmuştur. Bu dil, İskandinav dillerine birçok sözcük vermiş, ama Hansa Birliği'nin dağılmasıyla etkinliğini yitirmiştir.

Almanya'nın kuzeyinde hâlâ birçok Aşağı Almanca lehçesi konuşulmasına ve bu lehçelerle bazı edebiyat yapıtları yazılmış olmasına karşın, Aşağı Almancanın standart bir edebiyat ve yönetim dili yoktur.

Yüksek ve Aşağı Almanca arasındaki temel ayrım, özellikle ünsüzlerde olmak üzere, ses sistemindedir. Bükünlü bir dil olan Almanca'da ad, adıl ve sıfatlar için dört durum (yalın durum, belirtme durumu, tamlayan durum, yönelme durumu); üç cins (eril, dişil, yansız); "güçlü" ve "zayıf" eylemler vardır.

Öteki önemli lehçeler. Germen dillerinin konuşulduğu alanların güneybatısında gelişen Alemanik lehçeleri, ses sistemi ve dilbilgisi bakımından standart Yüksek Almancadan oldukça farklıdır. Bu lehçeler İsviçre, Avusturya'nın batısı, Schwaben, Liechtenstein ve Fransa'nın Alsace bölgesinde konuşulur. Aşkenazilerin (ataları ortaçağda Almanya'da yaşamış olan Yahudiler) dili olan Yiddiş de Yüksek Almancadan doğmuştur.

almandin, SEYLANTAŞI olarak da bilinir, yarı değerli iki taşın ortak adı. Mor renkli kaba lâl(*) ile grenanın en bol bulunan türlerinden demir ve alüminyumlu grena. Genellikle kristalleşmiş halde olan ve bileşiminde yüzde 25'e kadar grosüler ya da andradit bulunan grena örnekleri çoğunlukla kahverengiye çalan kırmızı renkte, değerli taş niteliğinde olanlarınsa hafifçe mora çalan koyu kırmızı renktedir. Almandin adındaki değerli grena çoğunlukla tıraşlanarak yüzük yapımında kullanılır. Yuvarlak kesme (yuvarlak, dışbükey, cilalanmış yüzeyli) uygulanan koyu kırmızı almandine "doğu yakutu" denir. Çoğu zaman rengini açmak için tabanı oyulur. İçinde rutil iğneleri bulunan almandine yuvarlak kesme uygulandığında dört kollu bir yıldızlanma gösterir.

Almandin çoğunlukla pirop ve spessartit ile karışmış halde bulunur. Başkalaşmış kayaçlarda rastlanır ve başkalaşımın derecesini gösterir. Kimyasal özellikleri ve bulunduğu yerlerle ilgili ayrıntılı bilgi için *bak.* grena.

Almansa Barajı, İspanya'nın Albacete ilinde Vega da Belen Irmağı üstündeki baraj. Günümüzde kullanılan en eski taş ağırlık barajı olduğu söylenir. 16. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Önyüzü kesme taşlarla örülmüştür, içi ise taş dolgudur. Yüksekliği 25 m, uzunluğu 90 m ve hacmi 5.700 m^3'tür. Su toplama kapasitesi 1.600.000 m^3'tür.

Almanya, resmi adı ALMANYA FEDERAL CUMHURİYETİ, Almanca BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND. Orta Avrupa'nın kuzeyinde gelişmiş sanayi ülkesi. Yüzölçümü 357.042 km^2, 1991 tahmini nüfusu 79.096.000, başkenti Berlin'dir. Kuzeyde Danimarka, doğuda Çek Cumhuriyeti ve Polonya, güneyde İsviçre ve Avusturya, batıda da Fransa, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda olmak üzere dokuz ülkeyle komşudur. Ayrıca Baltık Denizi'yle Kuzey Denizine kıyısı vardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan iki Alman devleti arasındaki sınır, 1990'da doğudaki Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin batıdaki Almanya Federal Cumhuriyeti'ne katılmasıyla siyasal niteliğini yitirmiştir. Ama bu 40 yıllık iç sınırın tarihsel bir önemi vardır.

Federal Almanya 1955'te NATO'ya üye olmuştur. Ayrıca Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurucu üyelerindendir. 1950'lerdeki "ekonomik mucize" sayesinde dünyanın önde gelen ekonomik güçleri arasına katılmıştır. Doğu Almanya'yla birleşmesinin başlangıçta çok büyük bir mali yük getirmesine karşın sonuçta Almanya'nın konumunu daha da güçlendireceği düşünülmektedir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. Almanya toprakları tıpkı doğu ve batı komşularının toprakları gibi kuzeyden güneye gidildikçe yükselir. Ülke yüzey şekilleri açısından hemen hemen eşit büyüklükte üç bölgeye ayrılmıştır: Kuzey Almanya Ovası, Orta Almanya Yükseltileri ve Güney Almanya. Bunlardan Kuzey Almanya Ovası Fransa'nın güneybatı ucundan başlayan, Benelüks ülkelerini ve Baltık yörelerini içine alarak doğuya uzanan çok

DANIMARKA
KUZEY FRİZ ADALARI
DOĞU FRİZ ADALARI
SCHLESWIG-HOLSTEIN
Kiel
Hamburg
Bremen
LÜNEBURG FUNDALIĞI
AŞAĞI SAKSONYA
Hannover
Wolfsburg
Braunschweig
Magdeburg
Berlin
Potsdam
BRANDENBURG
MECKLENBURG-BATI POMERANYA
Rostock
Schwerin
RÜGEN
Szczecin
POLONYA
HOLLANDA
MÜNSTERLAND
KUZEY REN-VESTFALYA
Dortmund
Essen
Düsseldorf
Köln
Bonn
Paderborn
Kassel
Göttingen
Leipzig
Dresden
Cottbus
LAUSITZ
SAKSONYA
THÜRINGEN
Erfurt
Jena
Gera
Zwickau
VOGTLAND
ERZGEBIRGE
Prag
ÇEK CUMHURİYETİ
BELÇİKA
RHEINLAND-PFALZ
EIFEL PLATOSU
HUNSRÜCK PLATOSU
SAARLAND
Saarbrück
Frankfurt am Main
Offenbach
Wiesbaden
Mainz
Darmstadt
Würzburg
Nürnberg
Erlangen
Regensburg
BADEN-WÜRTTEMBERG
Karlsruhe
Stuttgart
Ulm
Augsburg
Münih
BAVYERA
Strasbourg
FRANSA
İSVİÇRE
LIECHTENSTEIN
AVUSTURYA
ALPLER
Zürich
Nüfusu 1 000 000'un üzerindeki kentler
Nüfusu 500 000-1 000 000 arasındaki kentler
Nüfusu 100 000-500 000 arasındaki kentler
Nüfusu 100 000'in altındaki kentler
Ülke başkentleri
Eyalet merkezleri
HAMBURG Eyalet adları
Uluslararası sınırlar
Eyalet sınırları
Kanallar
Barajlar
Bataklıklar
Ulusal parklar
Bollibaşlı yükseklik noktaları

Almanya

büyük bir kıyı düzlüğünün parçasıdır. Orta Almanya Yükseltileri ormanlarla kaplı alçak dağ sıralarından, akarsu havzalarından ve platolardan oluşan karmaşık bir sistemdir; Fransa'nın ortagüneyinde Massif Central'dan Slovakya üzerinden Karpatlar'a uzanan benzer topografik yapıda geniş bir yayın üzerinde yer alır. Güney Almanya dağlık yöresi ve plato bölgesi gerçekte Jura dağ sisteminin kuzeydoğu uzantısıdır. Almanya'ya ülkenin güneybatı ucundan giren Jura Dağları ülke içinde iki kola ayrılır. Jura Dağlarının ve Tuna Irmağının güneyinde kalan dalgalı yüksek plato Almanya'nın güneyini dolanır; Konstanz Gölü (Bodensee) kıyılarında, dağlık Allgäu'da ve Münih'in güneyinde birden yükselen Bavyera Alpleri'nde son bulur.

Kuzey Almanya Ovası. Buzul hareketleri sonucunda oluşan Kuzey Almanya Ovası Schleswig-Holstein, Bremen, Hamburg ve Mecklenburg-Vorpommern eyaletlerinin tümünü, Berlin'i, ayrıca Aşağı Saksonya, Saksonya-Anhalt ve Brandenburg eyaletlerinin büyük bölümüyle Kuzey Ren-Vestfalya eyaletlerinin kuzeybatısını kaplar. Ovanın Hollanda sınırı ile Weser Irmağı arasındaki bölümü genellikle düzdür. Jutland Yarımadasının güneyinden başlayan buzultaş oluşumlu kesimindeyse yumuşak eğimlere, alçak tepelere, geniş vadilere, göllere, ormanlara, bataklık ve fundalıklara rastlanır. Ovanın en üstteki kayaç katmanını 1,6 milyar yaşından genç Pleyistosen tortullar oluşturur. Daha alttaki Tersiyer Dönem oluşumlarından linyit kömürü doğudaki yataklardan çıkarılmaktadır. Mezozoyik tortul kayaçlar ise genellikle kolay ulaşılamayacak kadar derindedir.

Ovanın kuzeyinde Baltık Denizinden güneye uzanan buzultaş kuşağında ortalamayı 100 m kadar aşan yükseltilere rastlanır. Schleswig-Holstein ve Aşağı Saksonya'nın Kuzey Denizi kıyılarının temel özellikleri kum tepeleri, bataklıklar ve gelgit girintileridir. Daha içlerdeki verimli otlaklar *Geest* denen kumlu tepelerle bölünmüştür. Polonya sınırındaki Guben'den Berlin'in batısındaki Brandenburg'a uzanan çizginin kuzeyi Weichsel Buzul Katı buzullarının güneye ilerlemesiyle oluşmuştur. Bu çizginin güneyi ise yalnızca daha önceki Saale ve Elsteriyen buzul katlarından etkilenmiştir. Kuzeydoğu bölgesinde buzultaşlar, bunların güneyinde taşıntı kum düzlükleri, ikisinin arasında da sayısız gölleriyle buzul sürüntüsü katları yer alır. Ovanın güney ucunda Harz Dağlarından Yukarı Lausitz'e uzanan dalgalı arazi kuşağı büyük ölçüde lös oluşumludur. Ülkenin en verimli topraklarından bir bölümü buradadır.

Schleswig'in batı kıyıları açıklarındaki Kuzey Friz Adalarının en önemlisi Sylt Adasıdır. Doğu Friz Adaları Aşağı Saksonya kıyıları açıklarında yer alır. Bunların uzantısı olan Batı Friz Adaları ise Hollanda'nındır. Kayalık Helgoland Adası Cuxhaven'in 65 km kuzeybatısındadır. Holstein'ın ve Kuzey-Ren Vestfalya'nın doğusundan Hollanda sınırına uzanan topraklar hem çok verimli, hem de mineral kaynakları açısından çok zengindir.

Ovanın ekonomik önemini artıran bir etken de büyük ölçüde buzul kökenli ırmak ve kanallardır. Almanya'nın çok gelişmiş suyolu ulaşım sisteminde bunlardan yararlanılır. Weser ve Elbe ırmakları Almanya'nın iki büyük iç deniz limanı olan Bremen ve Hamburg'dan geçer. Hollanda sınırına koşut olarak akan Ems Irmağı da bu iki ırmak gibi Kuzey Denizine dökülür. Aynı denize dökülen Ren Irmağı Avrupa'nın en büyük iç suyoludur; Ren Irmağı kıtanın sanayi ve madencilik etkinliklerinin en yoğun olduğu

Kara Ormanlar'dan bir görünüm
E. G. Karle-Shostal Associates

Ruhr Havzasının hemen batısında Köln ve Düsseldorf'tan geçtikten sonra Hollanda'dan denize ulaşır. Ruhr Havzası adını bu bölgenin bir bölümünü sulayan Ruhr Irmağıdan alır; havza Batı Almanya'nın en büyük ağır sanayi merkezidir.

Orta Almanya Yükseltileri. Orta Avrupa Yükseltilerinin Almanya topraklarında kalan bu bölümü akarsu vadileriyle büyük parçalara bölünmüş bir dağlar dizisinden oluşur. Jeolojik açıdan çok karmaşık olan iç içe geçmiş bu dağlar genellikle yuvarlanmış ve alçaktır. Çoğunun yüksekliği 1.100 m'yi geçmez. Yüksek yerleri sık ormanlarla kaplı olduğundan birçoğu da "dağ" yerine "orman" (Almanca *Wald*) adıyla anılır. Özellikle yakın jeolojik dönemlerde yanardağ etkinlikleri sonucunda oluşan bölümleri önemli mineral kaynakları içerir; buralarda yerel sanayi gelişmiştir. Vadilerde tarım yapılır; iklimin elverdiği yerlerde şaraplık üzüm yetiştirilir. Hidroelektrik enerji kaynaklarının yanı sıra kara, demir ve su yoluyla ulaşım olanakları da birçok yerde madencilik, imalat ve işleme sanayilerinin gelişmesine yol açmıştır.

Bütün bölgenin çekirdeğini oluşturan sert, kristalin kayaçlar yaklaşık 300 milyon yıl önceki Hersiniyen dağoluşumu dönemine aittir. Paleozoyik Zamanın sonlarına rastlayan günümüzden yaklaşık 245 milyon yıl önce bu aşınmış dağ sırasının çöküntü yapıları bugün artık işlenmeyen sert kömür kıvrımları gibi birikintilerle dolmuştur. İzleyen Mezozoyik Zamanda kireçtaşı, kum ve kil katmanları eski kayaçları örtmüş, Tersiyer Dönemdeki parçalanmayla da bazı bölümler yükselerek dağları oluşturmuştur. Mezozoyik katman çoğu yerde aşınmayla yok olmuştur.

Orta Almanya Yükseltileri Hessen, Rheinland-Pfalz, Saarland, Thüringen ve Saksonya eyaletlerinin tümünü ya da büyük bölümünü, Kuzey-Ren Vestfalya, Aşağı Saksonya, Saksonya-Anhalt ve Brandenburg'un da güney bölümlerini içine alır. Bölgenin tek ortak özelliği dağlık, engebeli görünümüdür; bunun dışında büyük çeşitlilik gösterir. Güney Hessen'deki Ren-Main çevresi gibi bazı yerleri Almanya'nın en merkezi ve zengin sanayi bölgelerindendir. Bazı yerleri de ülkenin en seyrek nüfuslu, ücra yörelerindendir.

Orta Almanya Yükseltilerinin en yüksek bölümü Ren Irmağının doğusundan Ruhr ve Lippe ırmaklarının güneyi ve Lahn Irmağının kuzeyi boyunca doğuya uzanarak Weser Irmağının yukarılarına ulaşır. Bu kuşakta ya da hemen bitişiğinde kuzeyde Teutoburg Ormanı, batıda Siebengebirge (Yedi Dağlar) ve Sauerland ile güneyde Westerwald yer alır. Weser Irmağıyla kolu Werra'nın ötesinde yükselti Harz Dağlarıyla sürer. Harz Dağları gözde bir tatil merkezidir; en yüksek tepesi olan Brocken Doruğu (1.142 m) eski iç sınırın hemen doğusundadır. Erzgebirge, Yukarı Lausitz'teki dağlar, Thüringen Ormanı, Thüringen ve Erzgebirge havzaları ile Dresden yakınlarındaki Elbe Vadisi de doğuda, eski Demokratik Almanya topraklarında kalır.

Ren'in doğusunda ve Lahn ile Main ırmakları arasındaki Taunus da tatil merkezi olarak ünlüdür. Main ile Kinzing ırmakları arasında kalan Spessart, Almanya'nın en yaşlı meşe ağaçlarının bulunduğu geniş bir ormandır. Onun güneybatısındaki Oden Ormanı efsane kahramanı Siegfried'in öldürüldüğü yer olarak kabul edilir.

Ren'in batısında ve Mosel Irmağının kuzeyinde uzanan Eifel Platosu Belçika'ya girdikten sonra Ardennes adını alır. Bu sırada ve Mosel'in güneyinde buna koşut uzanan Hunsrück sırtlarında yakın tarihli bir yanardağ etkinliğinin izleri görülür. Buralarda önemli bazalt yatakları vardır; yakınlardaki Idar-Oberstein'da da yarı değerli taşlar çıkarılır. Hunsrück'ün güneyinde Haardt Dağları (Pfalz Ormanı) yer alır. Haardt Dağlarının Fransa'daki Lorraine'e komşu güneybatı ucundaki Saar Havzası da tıpkı Ruhr gibi kömür ve demir açısından zengindir.

Ren Boğazı batıda Eifel ve Hunsrück platolarından doğuda Siebengebirge ve Taunus'a uzanan alçak yükselti kuşağını parçalar. Ren Irmağının bu en güzel ve ünlü bölümünde kuzeyde Andernach'tan güneyde Bingen'e kadar tepelerde pek çok şato, yamaçlarda bağlar ve kıyılarda bir dizi çekici kent sıralanmıştır. Irmak kıvrılarak aktığı Sankt Goarshausen'de neredeyse sürekli olarak dik kayalıklardan geçer; bunların en ünlüsü uğursuz Lorelei kayasıdır.

Güney Almanya Dağları ya da Platosu. Mainz yakınlarında Ren Irmağına katılan Main Irmağı Çek Cumhuriyeti sınırından batıya doğru menderesler çizerek Orta Almanya Yükseltilerini dağlık Güney Almanya'dan ayırır. İki bölge arasında topografik açıdan fazla farkı yoktur. Bununla birlikte Güney Almanya'daki dağlar başka sistemlerin parçasıdır ve ortalama yükseklik platolarda bile Orta Almanya'dakinin çok üstündedir.

Baden-Württemberg'in doğusu ve Bavyera'nın kuzeydoğusunda Main ve Neckar ırmaklarının havzalarıyla çevrelenen alan alçak tepeler, platolar ve vadilerle doğuya doğru uzanır. Zengin bir tarım alanı olan bu

Almanya'nın Başlıca Fiziksel Coğrafya Bölgeleri ve Alt Bölümleri

bölge ana ulaşım yollarına uzaktır. Büyük ölçüde bu nedenle yörede modern gelişmelerden görece az etkilenmiş ve dış görünüşleriyle pek değişmemiş birçok eski kent vardır. Donauwörth'ten Würzburg'a uzanan ünlü "Romantik Yol" da bu bölgede kalır. Yolun üzerindeki Rothenburg ob der Tauber titizlikle korunan ve 17. yüzyıldan bu yana hemen hiç değişmeyen surlarla çevrili bir kenttir.

Almanya'ya İsviçre sınırından giren Jura Dağlarının kuzey uzantısı burada iki kola ayrılır. Kara Orman Dağları adıyla anılan batı kolu Ren Irmağına koşut olarak kuzeye doğru uzanır ve Karlsruhe'nin hemen güneyinde son bulur. Kara Ormanlar'da pek çok sıcak su kaynağı, kaplıca ve sanatoryum vardır. Jura Dağlarının doğu kolu Stuttgart ve Nürnberg'in güneyinden geçip Donauwörth'e kadar Tuna'nın kuzey havzasını izledikten sonra kuzeye dönerek Bayreuth'ta son bulur. Doğu kolunun güney bölümüne Schwaben Jurası, kuzey bölümüne de Franken Jurası denir. Doğusunda Çek Cumhuriyeti sınırına doğru Bohemya Ormanı başlar; güneyinde Regensburg yakınlarında ise Tuna Vadisinin kuzey sırtlarında Bavyera Ormanı uzanır. Güzellikleriyle ünlü Bavyera Alpleri Avusturya Alpleri'nin Arlberg ve Tirol adlı iki küçük uzantısının kuzey ucunu oluşturur. Almanya'nın en yüksek doruğu Bavyera Alpleri'ndeki Zugspitze'dir (2.962 m).

AKARSULAR VE TOPRAK YAPISI. Almanya toprakları kuzeydeki kıyılardan Bavyera Alpleri'ne gidildikçe sürekli yükseldiğinden akarsular büyük çoğunlukla kuzeye doğru akar; bunlar Ren, Ems, Weser ve Elbe ırmaklarına katılarak Kuzey Denizine dökülür. Gene kuzeye doğru akan Oder en doğudaki toprakların sularını topladıktan sonra Polonya'dan geçerek Baltık Denizine ulaşır. Bu akarsuların birçoğu doğuya ya da batıya doğru menderesler çizer, ama içlerinden yalnızca Lahn Irmağı güneye doğru akar. Almanya'nın hepsi Bavyera'da kalan öbür akarsuları Tuna'ya katılır.

Kuzey Almanya Ovasında akarsuların çığırları bir ızgarayı andırır. Buzulların etkisiyle oluşan bu yapı aradan kanallar açılarak Ren Irmağının Berlin'e ve Elbe ile Oder ırmaklarına bağlanmasını kolaylaştırmıştır. Ülkede doğrudan Baltık Denizine dökülen, Weser'e ya da Ren'in kollarına katılan çaylar da vardır.

Almanya'da görece az göl vardır. Çoğu Buzul Çağı sonrasında kuzeydoğudaki düzlüklerde oluşmuş sığ göllerdir. Bu bölgedeki en büyük doğal göl Müritz Gölüdür (113 km²). Aşağı Saksonya'daki Dümmer ve Steinhude göllerinden başka Schleswig-Holstein'da da buzul kökenli birkaç küçük göl vardır. Almanya'nın geri kalan gölleri Yukarı Bavyera'nın güneydoğu köşesinde toplanmıştır. En büyük göl İsviçre ve Avusturya'ya uzanan Konstanz Gölüdür.

Almanya'nın ekilebilir bütün toprakları tarıma açılmıştır, ama bunların görece küçük bölümünü çok verimli topraklar oluşturur. Büyük ölçekli tahıl tarımına elverişli olmayan alanlar otlak olarak kullanılır. Kuzey Almanya Ovasında toprak çok büyük ölçüde kumlu ve killidir. Börde olarak bilinen verimli alanlar löslü toprakla kaplıdır. Bu verimli kuşak Ren'in batısında Ruhr Havzası yakınlarından başlar ve doğuya doğru Magdeburg yakınlarında Elbe'nin ötesine kadar uzanır. Verimli toprakları dağınık olarak başka yerlerde de rastlanır. Bunların başlıcaları Ren'in batısıyla Hollanda sınırı arasında ve Frankfurt am Main metropoliten bölgesi çevresindedir. Württemberg'in kuzeyinde, Bavyera'nın kuzeyindeki bazı küçük alanlarda ve Ulm ile Münih'in kuzeydoğusunda da verimli, löslü topraklar bulunur. Hem Kuzey Almanya Ovasının, hem de güneydeki yüksek plato bölgesinin bazı yerleri batakliktir.

İKLİM. Almanya'nın iklimi genel olarak ılımandır. Aşırı sıcak yazlar ve uzun süreli, şiddetli don olayının görüldüğü kışlar enderdir. Ayrıca ülke toprakları düzenli ve bol yağış alır. Bununla birlikte iklimi hızlı değişikliklere açıktır. Bunda Gulf Stream'den kaynaklanan ılıman deniz ikliminin Avrupa'nın kuzeydoğusundan gelen sert iklim koşullarıyla çarpışması rol oynar. Mevsimlerde yıldan yıla büyük değişiklikler görülür. Soğuk mevsimlerde hava sürekli bulutludur.

Moselle ve Ren ırmaklarının birleşme noktası, Koblenz
Almanya Büyükelçiliği

Orta ve Güney Almanya'nın karmaşık topografisi sıcaklık, nem, yağış ve güneşli günlerin sayısında sonsuz yerel farklılıklara yol açar. Bu yüzden Almanya türüne ve yılına göre birbirinden farklı şarap üreten ülkelerin başında gelir; piyasa için tescil edilmiş 10 binden fazla değişik şarabı vardır.

Ülkenin kuzeybatı ve ovalık kesimleri Kuzey Denizinden gelen egemen batı rüzgârlarının etkisiyle nemli ve ılımandır. Ama bu iklimin yüksek nem oranı, uzun süreli yağışlar ve soğuk mevsimlerde sis gibi olumsuz yanları da vardır. Ovanın Avrasya içlerine açılan doğusuna doğru yağışlar azalır; yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkları artar. Orta ve güneybatıdaki tepelik bölgelerde, özellikle de güneydoğudaki dağ ve platolarda kara ikliminin etkisi çok daha belirginleşir. Dağlarda daha soğuk ve yağışlı bir iklim görülür; batıya bakan yamaçlar denizden gelen hava akımlarının etkisiyle en çok yağış olan yerlerdir. Brocken'deki ölçme istasyonunda yıllık yağış miktarı 1.142 m'de 1.580 mm'ye ulaşır. Buna karşılık Harz Dağları yakınlarındaki Alsleben'de yıllık yağış 430 mm'dir. Yukarı Bavyera'da Alpler'de esen ılık fön rüzgârları alışılmışın dışında bir iklim özelliğidir. Bir optik olay yaratarak Alpler'in normal olarak görülmediği noktalardan görülmesini sağlayan bu rüzgârların bölge halkının ruhsal durumunu olumsuz etkilediği söylenir.

Almanya'da yıllık ortalama yağış bölgelere göre değişir. Kuzey Almanya Ovasında 510-710 mm, Orta Almanya Yükseltilerinde 710-1.480 mm arasındadır; Güney Almanya dağlık yöresinde ise 1.950 mm'yi bulur, hatta yer yer aşar. Ocak ayı sıcaklık ortalaması kuzeydeki ovalarda −3°C ile 1°C arasında değişirken, dağlık bölgede yüksekliğe bağlı olarak −6°C'ye kadar düşer. 16°C ile 19°C arasında değişen temmuz ayı sıcaklık ortalaması korunaklı akarsu vadilerinde biraz daha yüksektir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Almanya'nın bitki örtüsü ve hayvan varlığı komşularından çok farklı değildir. Eski çağlarda neredeyse tümüyle ormanlarla kaplı olan bu topraklarda yürütülen sistemli ağaçlandırma çalışmaları ormanların büyük ölçüde yenilenmesini sağlamıştır. Buzullardan etkilenen ovaların ilksel ormanlarında meşe, ıhlamur, kayın ve huşağacı gibi yaprakdöken ağaçlar egemendi. En zengin yabanıl yaşamı löss kuşaklarındaki meşe-gürgen ormanlarındaydı. Bu ormanların yaprak örtüsü sayısız böcek türünün, kuşların ve sincap gibi hayvanların yaşamasına olanak veriyordu. Zengin çalılıklar memelilerden geyik, yaban domuzu gibi büyük hayvanlar, ayrıca porsuk, tilki ve keseğen ile birçok başka kemirici için uygun bir ortamdı.

Bugün Kuzey Almanya Ovasında, Schleswig-Holstein'da ve Thüringen Havzasının dış çevresinde bulunan parçalı ormanlarda yalnızca kayın ve huşağacı çok denebilecek sayıda kalabilmiştir; meşeye ise daha az rastlanır. Yeni dikilen ağaçlar görece çabuk büyüyen iğneyapraklı türleri olduğundan bugün göknar, ladin ve çam ülkedeki yaprakdöken ağaç sayısının iki katını aşmıştır. İskandinavya dışında Batı Avrupa'da orman alanlarının en yoğun olduğu ülke Almanya'dır. Gene de sık ormanlarla kaplı bölgelere neredeyse yalnızca ülkenin orta ve güneyindeki yüksek topraklarda rastlanır. Sanayi kirlenmesi, özellikle de birleşme öncesinde Demokratik Almanya sınırları içinde kalan topraklarda yapılan düzensiz üretim Almanya'nın ormanlarına büyük zarar vermiştir.

Meyve ağaçları ülkenin hemen her yanına dağılmıştır. Gene de elma, armut, şeftali, kiraz, erik, kayısı ve ayva gibi meyve ağaçlarıyla ceviz, kestane ve fındık ağaçları da tıpkı bağlar gibi en iyi batı ve güneybatı bölgelerinde yetişir. Çilek, yabanmersini, böğürtlen ve frenküzümü bütün orman ve çayırlarda boldur.

Almanya'nın geniş ormanlık ve dağlık alanları bu kadar yoğun nüfuslu ve çok gelişmiş bir ülkede şaşırtıcı ölçüde zengin bir doğal yaşama olanak verir. Çoğu bölgede av hayvanları boldur ve sıkı avlanma yasalarıyla korunmaktadır. Bunlar arasında çeşitli geyikler, bıldırcın, sülün ve Alpler yöresinde elik ile dağ keçisi sayılabilir. II. Dünya Savaşı sonrasında avlanma sınırlamaları yüzünden çok artan yaban domuzu sayısı azalmış, insanları ve ürünü tehdit eder durumdan çıkmıştır. Tavşan çoktur. Doğada ayı ve kurtların soyu tükenmiştir, ama yaban kedisi sayısı savaştan sonra artmıştır. Vaşak Çekoslovakya sınırında yeniden ortaya çıkmıştır. Kokarca, sansar, gelincik, kunduz ve porsuk ülkenin orta ve güneyindeki yüksek yerlerde bulunur. Sürüngenlerden en çok çörel, keler ve yılanlara rastlanır.

Kuşlardan beyaz leylek, karabatak, puhu ve balık kartalın soyu neredeyse tükenmiş, ama kaya kartalı Alpler'de çoğalmaya başlamıştır. Balıkçıl bazı yerlerde varlığını sürdürmekte, Elbe boyunca toy kuşuna rastlanmaktadır.

Almanya'da çok sayıda ulusal park vardır. Binlerce yöre doğayı koruma alanı olarak ayrılmıştır. Binlercesi de tarihsel önemi ya da doğal güzelliği nedeniyle korunmaya alınmıştır.

YERLEŞME DOKUSU. Bugünkü Alman eyaletlerinin sınırları görece yakın dönemlerde belirlenmiştir. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na bağlı büyüklü küçüklü 2.000'den fazla siyasal birim savaşlar, antlaşmalar, hanedan evlilikleri, Napoleon yönetimi altındaki büyük çaplı birleşmeler, Alman birliğinin sağlanmasıyla 1871'de kurulan İkinci İmparatorluk (*Reich*) ve II. Dünya Savaşı'nı izleyen halkoylaması sonucunda yavaş yavaş bütünleşmiştir. Ama Almanya'nın bugünkü siyasal sınırları aşan geleneksel bölgeleri hâlâ etnik özellikleriyle birbirinden ayrılır. Kökleri Tarihöncesi'ne dayanan bu bölgeler arasında kabile bağlarına benzetilebilecek türden ayrımlara, lehçe, geleneksel siyasal ittifak ve inanç farklılıklarına dayalı bölünmelere rastlanır. Bölgesel bağlılık çok güçlüdür. Almanca *Heimat* (anayurt) sözcüğü insanın atalarının yaşadığı ve kök saldığı vadi, orman, köy ya da kasabayı anlatır. Ama II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Almanya ve Polonya'da kalan eyaletlerden pek çok Almanın gelmesiyle bu duygular zayıflamıştır.

Birçok bölge adı artık resmen siyasal bir anlam taşımaz, ama hâlâ günlük dilde kullanılır. Pek çok yerde, özellikle de güneyde yapılan düzenlemeler yalnızca tarihsel bölge sınırlarını aşmakla kalmamış, uyumsuz, hatta bazen düşman bölgeleri de aynı yönetim altında birleştirmiştir.

Güney bölgeleri. Güneydeki başlıca yerleşmeler büyük ölçüde Baden-Württemberg, Bavyera, Saarland ve Rheinland-Pfalz eyaletlerinde kalır. Baden-Württemberg'in yerlileri Germen halklarından Alamanların(*) soyundan gelir; İsviçre'nin Almanca konuşulan kuzeybatı bölgesi ve Fransa'daki Alsace ile sıkı bağları vardır. Rheinland-Pfalz eyaleti geleneksel adıyla Pfalz bölgesidir. Saarland ayrı bir bölge oluşturmakla birlikte hem çevresindeki Rheinland-Pfalz, hem de bugün Fransa'da kalan eski Alman eyaleti Lorraine'e (Lothringen) benzer özellikleri vardır.

Schwaben bugünkü eyalet sınırlarını aşan tarihsel bölgelere örnektir. Geçmişte eski Württemberg ve Hohenzollern eyaletlerinin büyük bölümünü içine alırken 1806'da Iller ve Leck ırmakları, kabaca Ulm ve Augsburg kentleri arasındaki doğu parçası Bavyera'ya bırakılmıştır. Bugünkü Schwaben ili (*Regierungsbezirk*) Bavyera'nın güneybatı köşesinde tarihsel Schwaben bölgesinin bir bölümünü kaplar. Alaman kökenli halkının Avusturya'nın gene Alamanların yerleştiği Vorarlberg eyaletiyle tarihsel bağları vardır.

Genellikle Bavyera diye anılan bölgenin doğru adı Yukarı Bavyera'dır (Oberbayern). Almanya'nın en büyük eyaleti olan Bavyera'nın güneydoğudaki dörtte biri tarihsel Yukarı Bavyera bölgesidir; kuzeydeki büyük bölümü ise tarihsel Franken bölgesine girer.

Kuzey bölgeleri. Main Irmağının kuzeyinde kalan bölgeler, birkaç aykırı örnek dışında, daha büyük ve turdeştir. Yalnızca Ren Bölgesi (Rheinland) bu bölgelerden belirgin bir farklılık gösterir. Ren'in karşı kıyısındaki Hessen ise etnik köken, eyalet ve bölge sınırlarının neredeyse tümüyle örtüşmesi açısından az bulunur bir örnektir.

Ren Bölgesi bugün Sauerland ve Vestfalya gibi çok farklı bölgelerle birlikte Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin parçasıdır, ayrıca Hollanda'nın doğusunu andıran özellikler taşır. Bölgedeki Ruhr Havzası ülkenin doğusundan ve Polonya'dan aldığı işçi göçü nedeniyle "kömür çanağı" (*Kohlenpott*) adıyla anılır.

Aşağı Saksonya eyaleti içinde tarihsel Hannover ve Oldenburg bölgeleriyle kıyıdaki Doğu Frizya yer alır. Bremen, Hamburg ve Lübeck gibi Hansa Birliği'ne bağlı eski kentler ayrı birer bölge olarak görülebilir. Eskiden Danimarka tahtına bağlı birer düklük olan Schleswig ve Holstein'ın birleştirilmesiyle oluşan Schleswig-Holstein eyaletinin Danimarka'yla kültürel bağları vardır.

Almanlar 12. ve 13. yüzyıllarda nüfus baskısının etkisiyle Elbe ve Saale ırmaklarının doğusundaki Slav topraklarına yerleşmişlerdir. Bölgenin kuzeyindeki ova köyleri savaşların ve kıtlıkların sonucunda büyük nüfus kaybına uğramış, *Junker* olarak bilinen büyük toprak sahiplerine bağımlı hale gelerek topraklarını onlara kaptırmışlardır. Bölgenin düzenli yerleşme dokusu II. Dünya Savaşı'na değin korunmuş, savaşın ve izleyen Demokratik Alman yönetiminin etkisiyle hem kentsel, hem kırsal kesim yeni bir görünüm kazanmıştır.

Kırsal Almanya. Almanya'da tarım topraklarının bölünüşü ve kırsal yerleşme dokusu bölgesel ve tarihsel koşullara bağlı olarak yüzyıllarca sürekli değişmiştir. 19. yüzyılda başlayan sanayileşme büyük bir toprak reformuna yol açmış, kırsal kesimdeki en köklü ve hızlı düzenlemeler ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmıştır.

Almanya'da ortaçağ boyunca ve yakın çağın başlarına değin en basit kırsal birim, herhangi bir köy ya da toplulukla bağlantısız bireysel çiftlik olmuştur. Ama *Einödflur* ya da *Einzelhof* adıyla anılan bu ayrı birimler kuzeybatıdaki otlaklar dışında pek yaygınlaşmamıştır. Genellikle bir köyü merkez alan ve büyük bir mülkle bağlantılı olan daha karmaşık birimlerin ise birçok çeşidi vardır. Mülkiyet-kiracılık biçimleri bu çeşitliliği artırmıştır. Genellikle soylu sınıftan büyük toprak sahibi (*Gutsherr*), büyük çiftçi (*Grossbauer*), küçük çiftçi (*Kleinbauer*) ve kiracı (*Pächter*) kategorileri toprağın mülkiyet ve tasarruf hakları açısından farklılaşmasına yol açmıştır.

Ortaçağ Almanya'sında bir ya da birkaç şeritten oluşan 25-40 ha'lık toprak parçası (*Hufe*) geleneksel bir tarım işletmesi için yeterli sayılan alandı. Büyük köy işletmelerinde, özellikle de batıdaki bölgelerde bu toprak parçaları köyün çevresinde yer alır, her köylü ailesi kendine ayrılan şeritleri işlerdi. Tarım topraklarının düzenlenişi toprağın niteliğine, engebesine ve bölgelere göre büyük değişiklikler gösterirdi. Bir köylü ailesinin işlediği şeritler çoğu kez aynı toprak parçası üzerinde yer almazdı. Bölünmeler düzensiz ve çok küçük olabilirdi. Bu nedenle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya'da büyük bir tarım reformuna girişildi. Birleştirme ve yeniden dağıtma yoluyla tarım topraklarında verimi artırmaya yönelik düzenlemeler yapıldı. Toprak satışları ve takaslarıyla tarımsal mülkler el değiştirirken küçük çiftçiler ve kendine yeterli çiftlikler de yavaş yavaş ortadan kalktı. Bunların yerini tek ya da belli birkaç ürüne ağırlık veren daha büyük ölçekli işletmeler aldı. Bugün eyalet ya da federal yönetim düzeyindeki planlama ve Avrupa Toplulukları'nın koyduğu ürün kotaları bu işletmelerin hangi ürüne yöneleceğini belirlemektedir. Öbür sanayi ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da da kırsal kesimden göç sürmektedir.

Almanya'da kırsal yerleşmelerin birkaç tipi vardır. Ayrı, bireysel çiftliklerin sayısı görece azdır. Özellikle batı bölgelerinde en yaygın tip ise düzensiz yapıdaki toplu köydür (*Haufendorf*). Tipik bir toplu köyde bir anayol, merkez işlevi gören bir meydan çevresinde kilise, dükkân, yönetsel büro ve han gibi yapılar ve merkezden dışarı doğru uzanan asimetrik sokaklar bulunur. Bundan başka ışınsal köyler (*Rundling*) ve doğrusal köyler (*Reihendorf*) vardır. Bu son türün en basit biçiminde bütün yapılar karayolunun üzerinde sıralanmıştır. Görece geç yerleşilen eski Demokratik Almanya topraklarında doğrusal köylere daha çok rastlanır. Eskiden bir köyün kasaba ya da kent konumuna geçebilmesinin koşulu pazar kurma ayrıcalığını elde etmesiyken bugün eteklerinde bir fabrikanın ya da toplu konut bölgesinin kurulması kırsal niteliğini yitirmesine yetmektedir. Turizmin ağırlık kazanması da benzer bir değişikliğe yol açmaktadır.

1949'da Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde başlatılan devlet çiftlikleri ve kolektif çiftlikler uygulaması kırsal yerleşim dokusunu kökünden değiştirmiştir. Makineli tarım ve büyük ölçekli hayvancılıkla birlikte yeni yapılar ortaya çıkmış, kırsal kesimdeki yeni yaşam anlayışı çok katlı apartmanlara ve halk merkezlerine yansımıştır.

Kentsel Almanya. Hollanda, Belçika ve Birleşik Krallık'tan sonra Avrupa'nın nüfus yoğunluğu en yüksek ülkesi Almanya'dır. Halkın üçte biri 100 binden fazla nüfuslu kentlerde yaşar, ama nüfusu 1 milyonu aşan yalnızca üç kent vardır (Berlin, Hamburg ve Münih). Kentlerin çoğu küçük ya da orta büyüklüktedir. Bununla birlikte nüfus dağılımı bir ölçüde eşitsizdir. Birleşme öncesindeki farklı hükümet politikaları nedeniyle de kentleşme doğuda ve batıda ayrı gelişme çizgileri izlemiştir.

Ülkenin eskiden Batı Almanya'yı oluşturan bölümünde nüfusun yarısı 10 büyük metropoliten alanda toplanmıştır. Bunların en kalabalığı "Ruhr Kenti" adı takılan Düsseldorf, Essen, Dortmund, Duisburg ve Köln birleşik kent kümesidir. Aynı zamanda birer eyalet olan Berlin, Hamburg ve Bremen dışındaki büyük merkezler Hannover, Frankfurt am Main, Mannheim-Heidelberg, Stuttgart, Nürnberg ve Münih'tir.

1949'da Alman Demokratik Cumhuriyeti kurulduğunda ülkenin kentsel merkezleri aşırı ölçüde eşitsiz dağılmıştı. Halle, Leipzig, Chemnitz (Karl-Marx-Stadt), Zwickau ve Dresden gibi sanayi kentleri güneyde toplanmış, kuzeyde ise küçük ya da orta büyüklükte pazar ve yönetim merkezleri geniş alanlarla birbirinden ayrılmıştı. Tek aykırı örnek, 1943'te kentsel nüfusu en yüksek düzeyine (4,5 milyon) ulaşmış bulunan Berlin'di. 1950'lerde kuzeyde yeni sanayi merkezleri kurarak bu dengesizliği gidermeye yönelik bir politika benimsendi. Ama Baltık kıyılarında, özellikle de Rostock'ta önemli bir kentsel gelişme sağlanmakla birlikte bu politika sürekli olmadı. Bunun yerine kuzeydeki il merkezlerinin çok büyüdüğü görüldü. 1970'lerde ve 1980'lerde büyük kentlerin çevrelerinde 50-150 bin kişilik çok katlı konut projeleri gerçekleştirildi; Berlin'e Marzahn, Halle'ye Neustadt, Leipzig'e de Gronau eklendi. Başkent Doğu Berlin özellikle gençlerin kente akın etmesiyle sürekli büyüdü. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla 1990'da Almanya'nın yeniden birleşmesinin bütün Almanya'da kentsel göçü nasıl etkilediğini belirlemek bugün için olanaksızdır.

NÜFUS

Almanca konuşan halklar etnik kökenleri, lehçeleri, siyasal ve kültürel mirasları ile büyük farklılık gösterir. Bu farklılaşmada Protestan-Katolik bölünmesinin de önemli payı olmuştur. Orta Avrupa'da Romalıların Germania (Germen Ülkesi) adını verdiği topraklar, 1871'e değin yalnızca kesinlikten uzak coğrafi bir anlamda, Almanya (Deutschland) olarak bilinirdi. Pek çok lehçesi bulunan bir dilin, bazı belirli kültür öğelerinin, bütünselleşmemiş siyasal bağlantıların oluşturduğu çok gevşek ilişkiler ve bunlardan da zayıf kan bağları vardı. Almanya, örneğin İngiltere ve Fransa gibi bir ulus devlet değildi. Bugünkü Almanya Alman ülkesinin çekirdeğini oluşturmuş toprakların büyük bölümünü içine almakla birlikte etnik ve dilsel alt grupları siyasal sınırlarının ötesine yayılmıştır.

Alman halkları içinde Germen ya da Töton kökenliler yalnızca bir öğeyi oluşturur. Batının Germen öncesi Kelt nüfusuyla doğunun sayısız Slav kolu birer alt katman olarak önemlidir. Batıda sayıları milyonları bulan yabancı işçilerin (*Gastarbeiter*) hiç değilse bir bölümü kalıcı olabilir. Kalıcı yabancı işçi nüfusunun resmen yasaklanmış olduğu Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde de Vietnam, Angola, Küba ve Mozambik'ten gelmiş 90 bin işçi vardır.

ETNİK YAPI. Kökenleri tam olarak bilinmemekle birlikte Baltık kıyılarından Orta Avrupa'ya geldikleri kabul edilen Germenler buradaki Keltleri batıya sürdüler ya da bir bölümünü kendi içlerinde erittiler. Roma döneminde bu topraklara yerleşmiş bulunan Germenlerden başlıca altı etnik grup tarih-

Köln
Almanya Büyükelçiliği

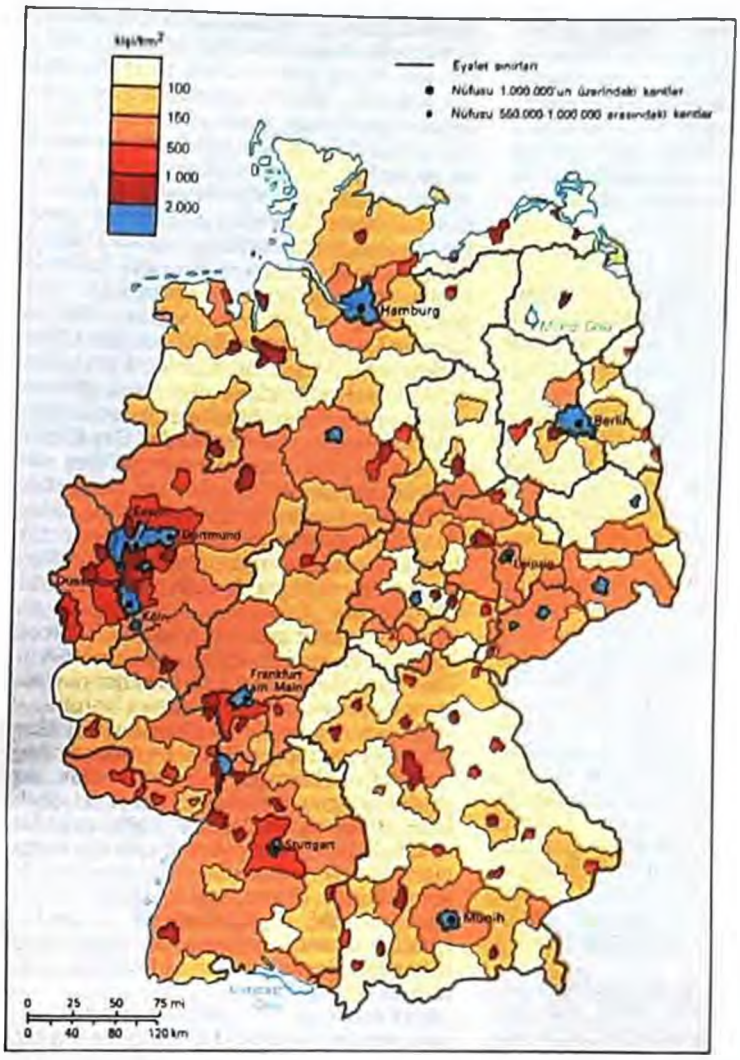

Almanya'da Nüfus

sel bölgelerinde günümüze değin varlığını korudu. Bunlardan Alaman kabileleri bugünkü Almanya'nın güneybatısına, Bavyeralılar güneydoğuda Tuna'nın güneyiyle Lech Irmağının doğusuna ve Yukarı Franklar bugünkü orta illere yerleştiler. Aşağı Frankların soyundan gelenler Kuzey-Ren Vestfalya eyaletiyle Flandre ve Hollanda'da varlıklarını korudular. Doğuya ilerleyen Thüringliler bugünkü Thüringen, Saksonya ve Saksonya-Anhalt eyaletlerinde koloniler kurdular. Bu son iki eyaletle Aşağı Saksonya eyaletine adlarını veren "ilk" Saksonlar ise Kuzey Almanya Ovasının büyük bölümüne yerleşmişti. Ama bunlar, tıpkı Angıllar gibi 5. yüzyılda İngiltere'yi işgal eden batı Germen kabilelerinden biri oldu ve soyları Saksonya ve Saksonya-Anhalt eyaletlerinde değil, Anglosakson dünyasında sürdü. Sayıları azalmakla birlikte varlığını sürdüren altıncı etnik grup, Jutland ve Aşağı Saksonya açıklarındaki adalara yerleşen Frizlerdi.

Doğudaki Germen grupları 9. yüzyıl sonrasında batıdan kaynaklanan kolonileşmenin ürünüydü. Bunlar Mecklenburglular, Yukarı Saksonyalılar, Brandenburglular, Silezyalılar, Pomeranyalılar, Prusyalılar ve Baltık Germenleri adlarıyla anıldı. Kolonileşme sürecinde yerli Slav ve Baltık halkları eritilerek büyük ölçüde Germenleştirildi. Bavyeralılar doğuya yayılarak Avusturya'da koloniler kurdular. Avusturya'nın Almancadaki adı olan Österreich "Doğu Ülkesi" anlamına gelir.

Ortaçağın başlarından beri Almanya'da yaşayan başlıca azınlık grubu, II. Dünya Savaşı sırasındaki soykırımdan önce sayıları 800 bine ulaşan Yahudilerdir. Doğuda Slav kültürünün bazı öğelerine yer yer hâlâ rastlanır. 17. yüzyılda Katoliklerin baskısından kaçan çok sayıda Fransız Protestanı Alman topraklarına sığınmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Polonyalı işçiler Ruhr Havzasına göç etmiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yerinden edilmiş sayısız Doğu Avrupa ve Balkan ülkesi yurttaşı Almanya'da kalmıştır. Son yılların artık ikinci kuşağı erişkin çağa gelmiş yabancı işçi aileleri ise çoğunlukla Türkiye'den ve Güney Avrupa ülkelerinden gelmedir.

LEHÇELER. Kitle eğitiminin ve iletişiminin standart Almancayı yaygınlaştırmasına, eğitimli, genç ve görece hareketli nüfusun düzgün, standart Almanca konuşma eğilimine karşın ülkede lehçe ve ağız farklılıkları sürmektedir. Bu fark en çok kırsal ve bulundukları yerlere çok eskiden yerleşmiş kentsel nüfus arasında belirgindir.

Almanya tıpkı topografik açıdan olduğu gibi ana lehçeler açısından da üç bölgeye ayrılmıştır ve bu ikisinin sınırları neredeyse tam örtüşür. Almancanın güneydeki dağlık yörelerinde ve Tuna Havzasında konuşulan lehçesine Yukarı Almanca, Orta Almanya Yükseltilerinde konuşulan lehçesine Orta Almanca, kuzeydeki ovalarda konuşulan lehçesine de Aşağı Almanca denir.

Yukarı Almancanın güneybatıdaki Alaman kolu Schwaben, Aşağı Alaman ve Yukarı Alaman alt lehçelerine ayrılmıştır; Bavyera lehçesinin de pek çok yerel çeşidi vardır. Orta Almanca ya da Frank lehçeleriyle Thüringen lehçesi bugünkü standart Almancanın temelini oluşturan öğelerdendir. Aşağı Almancanın tarihsel sınırları Saksonların yerleştiği bütün bölgeleri içine alır ve Kuzey Almanya Ovasının tümüne yayılır. Bütün bu lehçeler içinde Schwaben hâlâ yükselen bir dil olma özelliğini korumaktadır. Yukarı Alamanca İsviçre'nin Almanca konuşulan kesiminin de lehçesidir. Avusturya'nın, dili Schwaben lehçesinden türemiş Vorarlberg eyaleti dışında tümünde Bavyera lehçesi konuşulur. Aşağı Almanca özellikle Kuzey Denizi ve Baltık kıyılarının yaşlı ve kırsal nüfusu arasında yaygındır.

DİNSEL YAPI. Almanya Protestan Reform hareketinden ve bunu izleyen Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Protestan ve Katolik mezhepleri arasında belirgin bir bölünmeye uğramıştır. 1555 Augsburg Barışı uyarınca her bölgenin halkı siyasal iktidarın seçimi doğrultusunda ya Katolik kalmış, ya da Protestanlığı benimsemiştir. Bu tarihten sonra tek tek insanların ve bölgelerin mezhebi yalnızca kültürel ve bireysel yaklaşımlara yansımakla kalmamış, Almanya'nın bütün toplumsal ve siyasal görünümünü de derinden etkilemiştir. Ülkenin üye sayısı bakımından en büyük partisi olan Hıristiyan Demokratik Birlik (CDU) daha eski bir orta sınıf Katolik partisiyle onun gene orta sınıfa dayalı Protestan karşılıklarının oluşturduğu bir federasyondur; adı da bu birliği yansıtır. Oysa Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) kökeni Marksizme olduğu kadar mezhep yandaşlığına karşı çıkan tarihsel bir çizgiye de dayanır.

Ülkede Protestanların geleneksel olarak ezici çoğunlukta bulunduğu yöreler doğuda kalır. Birleşme öncesinde Batı Almanya'nın kapladığı topraklarda iki mezhep üyelerinin sayıları hemen hemen eşittir, ama Katolikler artmaktadır. Çok küçük bir azınlık Evanjelik, Metodist, Kalvenci, Eski Katolik, Yehova Şahitleri ve Doğu Ortodoks gibi "özgür" kiliselere bağlıdır. Herhangi bir dine bağlı olmayanların sayısı ise hızla artmaktadır. Bunda yalnızca Doğu Almanya'da sosyalist uygulamaların ve genel olarak dinsel duyguların zayıflamasının değil, Bismarck döneminden kalma bir yasanın da etkisi vardır. Bu yasaya göre her yurttaş bağlı olduğu kiliseye gelir oranında "kilise vergisi" ödemekle yükümlüdür.

Katolikler Ren Bölgesi ve Bavyera'da çoğunluğu oluşturur. Kuzeybatı büyük çoğunlukla Protestandır. Berlin'de ve beş doğu eyaletinde her Katoliğe yedi Protestan düşer. Doğuda sosyalist yönetim inanç özgürlüğüne anayasal güvence getirmiş, ama özellikle gençler arasında dinsel bağlılık azalmıştır. Doğu Almanya'da Protestan (Lutherci) kiliseler zamanla gösterilere yönelen muhalefet grupları için çıkış noktaları oluşturmuştur. Almanya'da yaşayan Yahudilerin çoğu cemaat bağlarını resmen korumaktadır. Yabancı işçiler arasındaki Müslümanların çoğunluğunu Türkler oluşturur.

DEMOGRAFİ. Dünyada doğum oranının en düşük olduğu ülkelerden biri Almanya'dır. Ortalama ömür uzamakta, ama her yıl ölümler doğumları geride bırakmaktadır.

Kırk yıllık bölünmüşlük döneminde Almanya'nın iki yarısında nüfusun gelişimi belirgin farklılıklar gösterdi. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı Almanya ülkenin doğusundan sürülen ya da kaçan, Alman kökenli olup farklı Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan ve Alman kökenli olmayıp yerinden edilmiş bulunan yaklaşık 15 milyon insanı kabul etti. Ayrıca ülkede oturan yabancıların sayısı nüfusun yüzde 8'ine yaklaştı ve 1950'lerle 1980'ler arasındaki nüfus artışının yüzde 65'i yabancılardan kaynaklandı.

Doğu Almanya'nın nüfusu ise savaştan hemen sonraki 17 milyon kişi düzeyine bir daha hiç ulaşamadı. Savaşın etkisiyle yaşlıların ve kadınların nüfus içindeki oranı yüksek kaldı; 1980'lerin başında hâlâ 112 kadına 100 erkek vardı. 1961'de Berlin

Duvarı'nın inşasından önce pek çok gencin Batı'ya geçmesi de nüfusun dağılımındaki dengesizliği artırdı. Demografik harekette göreli bir yatışma döneminin ardından 1989 yazının sonlarında Macaristan ve Çekoslovakya üzerinden Batı'ya kaçma yolu açıldı. Çok geçmeden Berlin Duvarı yıkıldı. 1989'da Batı'ya gidenlerin sayısı 330 bin olarak tahmin edilmektedir. 1990'ın başlarında nüfus akışı günde 2.000-3.000 kişi düzeyinde sürmüştür. Batı Almanya'da konut ve toplum hizmetleri açısından yarattığı sorunlar nedeniyle tepki uyandıran bu nüfusun ayrılması Doğu Alman ekonomisine öldürücü bir darbe indirmiştir. Birleşme bu sorunları çözmemekle birlikte çözüme yönelik siyasal ve mali bir çerçeve ortaya koymuştur.

Yabancı askeri personel ve aileleri dışında ülkenin eskiden Batı Almanya'yı oluşturan kesimindeki yabancıların dörtte üçü Akdeniz ülkelerinden göç etmiş işçilerdir. 1950'lerde işgücü darlığını gidermek için başlatılan yabancı işçi alımının "geçici" ya da "konuk" bir yabancı nüfusa yol açacağı düşünülmüş, ama pek çok ailenin yerleşerek iş kurmasıyla bir göçmen azınlık ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Alman yasaları oturma süresinin uzunluğunu ya da Alman topraklarında doğmuş olmayı dikkate alarak Alman kökenli olmayanlara yurttaşlık hakkı tanımamaktadır.

Yabancı nüfus içindeki bir başka öğeyi Avrupa Toplulukları (AT) üyesi ülkelerden gelme iyi eğitimli, meslek sahibi kişiler oluşturur. Topluluk üyelerinin birbirine tanıdığı serbest dolaşma hakkından yararlanarak daha yüksek ücret ya da daha iyi iş buldukları Almanya'ya gelen bu gruptakilerin çoğu kalıcı değildir. 1989 olaylarından sonra Doğu Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen göçmenler de önemli bir grup oluşturmaktadır. *Aussiedler* (dışarda yerleşmiş) denen bu grup Almanya'yla kan ya da akrabalık bağları bulunan kişilerden oluşur ve yasal olarak Almanya'ya göç edebilir.

Yerli Alman halkı arasında iki demografik eğilim belirgindir. Birincisi, genç nüfus önceki kuşaklara göre daha hareketli, işleri gereği ülke içinde yer değiştirmeye daha yatkındır. İkincisi, nüfus hem iş, hem de tatil olanaklarının etkisiyle güneye kaymaktadır.

NÜFUSUN DAĞILIMI. Çeşitli tarihsel etkenler iki Almanya'nın nüfus dağılımında farklılıklara yol açmıştır. İki yönetimin tarım ve sanayi politikalarının farklılığı da bu etkenlerden biridir. Batı'da nüfusun yaklaşık yarısının yoğun nüfuslu merkezlerde ya da yakınlarında yaşamasına ve nüfusun yaşanabilir topraklara eşitsiz dağılmış olmasına karşın herhangi bir bölge ya da kentin üstünlüğünden söz edilemez. Nüfusu çeken tek bir metropol yoktur. Ekonomik olanaklar büyük merkezlerle sınırlı değildir. Hafif sanayiyi az nüfuslu ve azgelişmiş yörelere yayma ve ulaşım olanaklarını sürekli geliştirme politikalarının yoğun nüfusun dengeli dağılmasına yardımcı olması beklenmektedir.

Doğu'da en yüksek nüfus yoğunluklarına Berlin'de ve Chemnitz (Karl-Marx-Stadt), Halle, Leipzig ve Dresden gibi güneyin sanayi merkezlerinde rastlanır. Kuzeydeki ovalar en seyrek nüfuslu yerlerdir. Devlet çiftlikleri ve kooperatifleşme uygulaması ile 1961 öncesindeki Batı'ya kaçış, kırsal kesimden kitlesel göçlere yol açmış, doğal artış oranının göreli yüksekliğine karşın kırsal kesimde göçe bağlı nüfus azalması sürmüştür. Planlı sanayileşmenin etkisiyle gelişen Eisenhüttenstadt, Rostock, Schwedt ve Hoyerswerda ilk göç alan yerlerdir. Güneyde savaşın hemen sonrasındaki canlanmanın ardından bazı kentler sanayinin gerilemesi, üretimin rasyonelleşmesi ve çevre koşullarının kötülüğü gibi nedenlere bağlı olarak nüfus yitirmiştir. 1989 öncesindeki en büyük çekim merkezi Doğu Berlin ve uydu kentleri olmuştur.

EKONOMİ

Almanya dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden biridir. 1980'lerin sonunda tek başına Batı Almanya gayri safi milli hasıla (GSMH) açısından dünyada dördüncü sırayı almış ve bunun üçte birini ihraç etmiştir. 1990'da Batı Almanya'da kişi başına GSMH 24.170 ABD Doları olmuştur. 1990'da Doğu Almanya'nın katılması kısa dönemde ekonomiye büyük bir yük getirmiş, ama eşi görülmedik bir büyümenin de yolunu açmıştır. Ekonominin gücü temelde imalat sektöründen kaynaklanır. Ülkede "sosyal" olarak nitelenen bir serbest piyasa ekonomisi geçerlidir. Devletin, işverenlerin, işçi sendikalarının ve mali sektörün piyasadaki rolleri konusunda açık bir görüş birliği vardır.

Serbest girişim ve özel mülkiyetin anayasanın güvencesi altında olduğu Almanya'da hükümet daha çok düzenleyici bir rol oynar. Fiyatlara ve ücretlere müdahale etmekten olabildiğince kaçınır; buna karşılık piyasada haksız rekabet ve tekelcilik gibi uygulamalara izin vermeyecek önlemleri alır. Yalnızca toplum ve ekonomi açısından vazgeçilmez olan, ama kâr getirmeyen mal ve hizmetlerin üretimini doğrudan üstlenir; ulaşım, posta hizmetleri, telekomünikasyon, taşkömürü madenciliği ve tarım bunun örnekleridir.

İşçi-işveren ilişkilerinde serbest toplu sözleşme düzeni belirleyicidir. Toplu sözleşmeler ilgili sendikalarla işveren birlikleri arasında imzalanır. Sendikalar belli bir sanayi kolunun tümünü kapsayacak biçimde örgütlenmiştir. Şirket yönetim kurullarında işçi temsilcileri bulunur ve işçiler gittikçe artan ölçüde çalıştıkları şirketlerin hisse senetlerini edinebilir duruma gelmiştir. Sağlık, işsizlik, sakatlık, analık, emeklilik sigortaları ve daha başka birçok sosyal yardım fonları çalışanların, işverenlerin ve devletin katkılarıyla oluşturulur.

Ekonomide istikrarlı fiyat, tam istihdam, yeterli büyüme ve dengeli bir dış ticaret amaçları güdülür. Bunda bütün sorumluluk devlete yüklenmemiştir. Bağımsız bir kuruluş olan Alman Federal Bankası (Deutsche Bundesbank), işveren birlikleri ve işçi sendikaları da karar alma sürecine katılır. Ekonomik Politika Konseyi federal ekonomi ve maliye bakanlarıyla eyalet ve yerel yönetim temsilcilerinden oluşur ve Alman Federal Bankası'nın katılımıyla tek bir para politikasının benimsenmesini sağlar. Benzer yapıdaki Mali Planlama Konseyi federal, eyalet ve yerel yönetim düzeyinde mali politikaların eşgüdümünü sağlar. 1963'te kurulan Genel Ekonomik Yönelimleri Değerlendirme Uzmanlar Kurulu hazırladığı yıllık değerlendirmelerle ekonomik planlamaya yardımcı olur. Hükümet federal meclislere sunduğu yıllık raporunda "Beş Bilgeler" diye anılan Uzmanlar Kurulu'nun değerlendirmesini de yanıtlar ve ekonomik politikalarının ana çizgilerini belirtir. Her düzeydeki yönetim için bütçe gelirlerinin en büyük kaynağını vergiler oluşturur. Toplam vergi gelirlerinin yarıdan biraz azını federal hükümet alır; kalanı eyalet yönetimleri ve yerel yönetimler arasında paylaşılır. Görece küçük ve ekonomik açıdan zayıf eyaletlerin öbür eyaletlerin vergi gelirlerinden pay almasına olanak veren bir sistem vardır.

Dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Almanya azgelişmiş ülkelere yardımda bulunur. Çok karmaşık bir yapısı olan dış yardım programı eyaletler düzeyinde özellikle Birleşmiş Milletler'e bağlı örgütler kanalıyla ikili ya da çokyanlı işbirliği anlaşmalarıyla ve borç silme uygulamalarıyla gerçekleştirir. Tarım, sağlık, eğitim, devlet yönetimi gibi çeşitli alanlarda doğrudan işbirliği ve yardım sağlayan çok sayıda kamu hizmetleri örgütü, vakıf ve sendika gibi kuruluşlar da vardır.

ESKİ DOĞU ALMAN SİSTEMİ. 1989'da çöken Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin sosyalist ekonomisi bütün öbür sosyalist ülkelerinkinden güçlüydü. Cumhuriyet kurulduğunda gelişmiş bir sanayiden kalan altyapıyı devralmıştı. Nüfusun mesleki birikimi, yüksek düzeyde bilimsel ve teknik eğitimi vardı. Batı Avrupa ülkelerinin çok gerisinde olmakla birlikte, Doğu Almanya sosyalist komşularının ötesinde bir ekonomik gelişme ve yaşam standartlarında belirgin bir fark sağladı.

Merkezi planlama. Ekonominin ana yönlerini belirleyen bütün kararlar Sosyalist Bir-

Leipzig
ABC Ajansı

lik Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği (Politbüro) tarafından alınırdı. Politikalar genellikle beş yıllık dönemler için saptanır ve planlama dönemleri birer yıllık dilimlere ayrılmakla birlikte uygulamada esnekliğe olanak vermezdi.

Doğu Almanya'nın hammadde ithalatını ihracat gelirleriyle karşılayabilmesi imalat sanayisinin dünya pazarlarında rekabet edebilmesine bağlıydı. Batı'daki teknolojik gelişmelerin gittikçe Doğu Alman ürünlerinin satış şansını yok ettiğini gören yönetim imalat sanayisinde bir reforma girişti. Yeni üretim yöntemlerine geçilmesini ve elektronik gibi bazı alanlarda daha gelişkin ürünlere yönelinmesini öngören bu dönüşümü gerçekleştirmek için 1979-80 yıllarında bir toplulaştırma politikası uygulamaya kondu. Bu politika çerçevesinde belli bir sanayi kolundaki işletme grupları o daldaki önde gelen kuruluşun çevresinde toplanarak büyük ulusal işletmeler oluşturuldu ve 25 bin kadar işçi bir yöneticiye bağlandı.

Kamu mülkiyetine dayanan Doğu Alman ekonomisinde ücretler fazla farklılaşmamıştı. Sendikaların ücretleri artırmak için mücadele etmesi değil, partinin ekonomik hedefleri doğrultusunda işbirliği yapması beklenirdi. Güvenlik önlemlerinin alınması, yardım ve dinlence programlarının yürütülmesi ve üyelerinin sosyal güvenlik sisteminden yararlandırılması konularında ise önemli işlevleri vardı. Birleşme öncesindeki geçiş döneminde sendikalar Batı Alman modeli temelinde yeniden örgütlendi; sosyal güvenlik sistemi de uyarlanarak Batı'ya bağlandı.

Doğu Almanya var olduğu sürece ciddi boyutlarda işgücü sıkıntısı çekti. Sorunu hafifletmek için işgücü kotaları oluşturarak bu kotaları ulusal gereksinimler doğrultusunda dağıtmak ve bütün kadınların tamgün çalışması gerektiğini kabul etmek gibi yollara başvuruldu. 1989'da Batı sınırının açılmasından sonra sanayide ve kamu hizmetlerinde çalışacak insan bulmak büsbütün zorlaştı.

Sosyalist yönetimin çökmesiyle sanayinin gizli kalmış büyük sorunları da ortaya çıktı. Piyasa ekonomisine geçişle birlikte toplulaştırılmış ulusal işletmeler bakanlık denetiminden alındı ve çok ortaklı şirketlere dönüştürüldü; ama yönetim bunların kazançlarına el koymuş olduğundan hepsi borç içindeydi. İşletmelerin pek azı teknoloji ve verimlilik açısından Batı'daki şirketlerin düzeyindeydi. Pek çok sanayi kuruluşuna ancak hurda değeri biçiliyordu. Ama bütün bunlara karşın temelde eğitimli ve düşük ücretli bir işgücü vardı. Bu da başta otomotiv sanayisi, örneğin Volkswagen, olmak üzere Batı Alman şirketlerini Doğu'da şirket alımlarını ve ortak girişimlere yöneltti. Birleşme sonrasında federal yönetimin çözüm bulması beklenen bir sorun da Doğu Almanya'nın üretim kaygısıyla yıllarca ihmal ettiği çevre ve hava kirlenmesiydi.

Dağıtım ve hizmetler. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde devlet mülkiyetindeki mağazalar perakende satışların hemen hemen tümünü gerçekleştiriyordu. Temel gıda maddeleri ve tüketim malları genelde boldu; sübvansiyon nedeniyle fiyatlar da çok düşüktü. Bununla birlikte çeşit azdı ve dönemsel sıkıntılar yaşanıyordu. Lüks sayılan mallar ise çok pahalıydı ve zor bulunuyordu; örneğin otomobil için sekiz yıl beklenebiliyordu. Ulusal ve yerel yönetimlerin sunduğu hizmetler genellikle aksıyordu. Satış mağazaları ve mal çeşitleri gibi sağlık ve kültür kuruluşlarının da ülke içindeki dağılımı eşitsizdi. Konut sorunu büyük apartman bloklarının yapımıyla çözülmüştü. Hatta kentlerin eteklerinde tek evler ve bazı yerlerde ikinci konutlar yapılmıştı. Ama ister onarım, ister yeni yapım için olsun bireylerin yapı malzemesi alabilmesi zordu.

Dış turizm merkezi devletin denetimindeydi. Yabancı turistler için Doğu Berlin ve Dresden gibi kentlerde turlar düzenleniyordu. 1989'dan önce Doğu Alman yurttaşlarının yurtdışına çıkma hakkı sınırlıydı.

Maliye. Devlet bütçesi merkezi ve yerel yönetim harcamalarının yanı sıra banka ve sigortacılık kuruluşlarının fonlarının yönlendirilmesine de aracılık ediyordu. Daha da önemlisi ekonominin sermaye gereksinimlerinin ve işletme giderlerinin çoğunu devlet karşılıyordu. Kişisel gelir vergisi önemli bir kalem oluşturmuyor, buna karşılık televizyon alıcısı gibi lüks tüketim mallarından yüksek satış vergisi alınıyordu. Devlet gelirlerinin asıl büyük bölümü kamu mülkiyetindeki işletmelerden kâr, sermaye kullanım ücreti ve bordro vergisi biçiminde alınıyordu. 1 Temmuz 1990'da iki Almanya arasında imzalanan antlaşmayla Batı Alman Markı ortak para olarak kabul edildi. Spekülasyonu önlemeye ve Doğu Almanya'nın piyasa ekonomisine geçişini kolaylaştırmaya yönelik hükümler de içeren antlaşma imzalandığında Batı Alman bankaları Doğu'ya girmeye başlamıştı.

Dış ticaret. Çok çeşitli türden ve artan ölçüde elektronik donanımlı makine Doğu Almanya'nın en önemli ihracat kalemini oluşturuyordu. Başlıca ithal malları taşkömürü, petrol ve doğal gaz gibi hammaddelerle haddelenmiş çelik gibi yarımamul mallardı. Ülkede üretilmeyen makine ve araçlar da ithal edilirdi. Dış ticaretin yaklaşık üçte ikisi başta Sovyetler Birliği olmak üzere Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) üyesi Doğu Bloku ülkeleriyle yapılırdı. Dış ticaretten dörtte birden fazla pay alan Batılı ülkelerin başında Batı Almanya geliyordu. Doğu Almanya'nın sosyalist blok ülkeleriyle imzalamış olduğu pek çok ticaret anlaşması birleşme görüşmeleri sırasında tarafları zorladı. Buna karşılık Doğu Almanya'nın Batı'yla birleşmesi, öbür Doğu Bloku ülkelerinin tersine, otomatik olarak AT'ye katılmasına yol açtı.

Mülkiyet. Birleşme tasarısıyla birlikte gündeme gelen ekonomik sorunların en karmaşıklarından biri mülkiyete ilişkindi. Eski sosyalist yönetim sanayi ve ticaretin büyük bölümünü, konutların çoğunu ve tarım topraklarının neredeyse tümünü kamu mülkiyetine almıştı. Federal Alman yasaları uyarınca eski mülk sahipleri ya da onların varisleri mülkiyet haklarına yeniden kavuşmayı bekleyebilirdi. Oysa aradan 40 yıl geçmiş, devlet sanayi kuruluşlarına önemli yatırımlar yapmış, küçük tarım topraklarında eski düzeni yeniden yaratmak olanaksızlaşmış, bireylere, hatta yabancılara ait olduğu öne sürülebilecek topraklarda mahalleler, fabrikalar kurulmuş, kamu yapıları dikilmişti. İki Almanya'nın temsilcileri arasında 31 Ağustos 1990'da imzalanan birleşme antlaşmasıyla var olan mülkiyet haklarının korunması ve herhangi bir toprak anlaşmazlığı durumunda hükümetin tazminat ödemesi kabul edildi.

DOĞAL KAYNAKLAR. Almanya doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke değildir; gelişmiş sanayisi için gerekli hammaddelerin çoğunu ithal etmek zorundadır. Antrasit ve linyit yatakları gereksinimini karşılayacak düzeydedir. Kömür en çok Ren-Ruhr bölgesiyle Saarland'da bulunur. Linyit yatakları Harz Dağları yakınlarında, Köln çevresinde, Polonya sınırında ve Halle ile Leipzig dolaylarındadır. Birleşmeden hemen önce dünyanın en büyük linyit üreticisi olan Doğu Almanya'da bu yakıtın çok yaygın kullanılması kirlilik sorununun önemli etkenlerinden olmuştur. Batı'da ise kömürün yerini büyük ölçüde petrol, doğal gaz ve nükleer enerji almıştır. Ekonomik değer taşıyan öbür minerallerden tuz ve potas Harz Dağlarının kuzeyinden ve güneyinden çıkarılır. Erzgebirge'deki uranyum cevherinden II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği yararlanmıştır. Kentleşmiş, sanayileşmiş ve çevre kirliliği ciddi boyutlara ulaşmış Doğu'da su sorunu vardır.

Almanya'nın petrol ve doğal gaz yatakları daha çok Kuzey Denizi kıyılarındadır. Ham petrol üretimi ülke gereksiniminin çok küçük bir yüzdesini karşılar. Doğal gaz rezervleri ise gereksinimin üçte birini karşılayacak düzeydedir. Elektrik enerjisi termik, nükleer ve hidroelektrik santrallardan sağlanır.

TARIM. İki Almanya'nın ulusal politikaları başka sektörlerde olduğu gibi tarımda da farklı gelişmelere yol açmıştır. Batı kesiminde aile çiftlikleri hâlâ ağırlığını korumaktadır. Nüfusun çok küçük bir yüzdesi tarımla uğraşır, ama çiftliklerin yüzde 95'i 50 ha'dan küçüktür. Doğu Almanya'da ise 1980'lerin ortalarında devlet çiftliklerinin ve tarım kooperatiflerinin ortalama büyüklüğü 4.570 ha olmuştur. Doğu Almanya'nın büyük ölçekli sanayi tipi tarımıyla Batı Almanya'daki aile işletmelerine dayalı tarımın uzlaştırılması da birleşme sürecinin yıldırıcı sorunlarından biridir. 1990 verilerine göre Almanya'da işgücünün yüzde 3,2'si tarımda çalışır ve gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yaklaşık yüzde 2'sini üretir.

Almanya'nın verimli topraklarında en çok buğday, arpa, mısır ve şeker pancarı ekilir.

Moselle Vadisinde bağlar
Berlitz-CLICK/Chicago

Kuzeyde taşıntı ovalarındaki ve dağlık yörelerdeki görece verimsiz topraklarda mısır, çavdar, yulaf, yem bitkileri ve patates yetiştirilir. Hayvancılık domuz, sığır ve koyun besiciliğine dayanır; tavuk, hindi ve ördek gibi kümes hayvanları beslenir. Ayrıca at yetiştirilir. Mandıracılık açısından önemli otlaklar kuzeydeki kıyı ovalarıyla Bavyera'dadır. Potsdam yakınlarındaki Havel, Halle bölgesi ve Thüringen meyveleriyle, Spree Ormanının turbalık toprakları yeşil sebzeleriyle ünlüdür. Bağların çoğu batıda, Ren, Moselle, Main ve Neckar vadilerinde ya da yakınlarındadır. Ama Dresden yakınlarında Elbe Vadisinin yamaçlarında da şaraplık üzüm yetişir.

Almanya'nın yaklaşık üçte birini kaplayan ormanların yarısından fazlası devletin, eyaletlerin ve belediyelerin, geri kalanı özel kişilerin mülkiyetindedir. Ormanlardan elde edilen kereste ve kâğıt ürünleri iç tüketimin çoğunu karşılar; çam reçinesinden kimya sanayisinde yararlanılır. 1970'lerde ve 1980'lerde Alman balıkçılık filosu çok ciddi sınırlamalarla karşılaşmıştır. Geleneksel sularda balıkçılığın ölmesi ve kıyı ülkelerinin kıyı sularını 200 mile çıkarmasıyla avlanma alanlarının daralması yüzünden avlanan morina, sombalığı, iskorpit ve ringa miktarı çok düşmüştür. Birleşmeden önce Baltık filosu Rügen Adasındaki Sassintz'te kurulu fabrika temel alınarak yeniden örgütlenmiştir. Ama Rostock limanındaki fabrikayı merkez alan derin deniz balıkçılık filosu daha önemlidir.

SANAYİ. Almanya'nın ekonomik gücü sanayiden kaynaklanır. GSMH'nin yaklaşık yüzde 40'ını madencilikle birlikte imalat sanayisi karşılar; işgücünün de yaklaşık üçte biri bu sektörde çalışır. İmalat sanayisi çok çeşitlenmiştir. En önemli sanayi dalları motorlu araç ve makine üretimi, elektrik ve elektronik, kimya ve gıda işlemedir. Sanayi kuruluşlarının yaklaşık yarısında çalışan sayısı 50 kişinin altındadır. Batı Almanya'daki sanayi şirketlerinin çok küçük bir yüzdesi 500 ya da daha fazla kişi çalıştırır; bunlar madencilik, çelik, petrol işleme ve motorlu araç üretiminde toplanmıştır.

Federal Almanya otomobil üretiminde ABD ve Japonya'dan sonra dünyada üçüncü sırada gelir ve üretiminin yüzde 60'ını ihraç eder. Makine, elektrik ve elektronik sanayileri de ihracata dönük üretim yapar. Ülkedeki ileri teknoloji kuruluşları daha çok Baden-Württemberg ve Bavyera'dadır; bunlar yeni iş olanakları yaratarak nüfusun güneye kaymasında etkili olmaktadır. Geleneksel temel sanayilerin en önemlisi kimya sanayisidir. Madencilik ve demir-çelik sanayileri onun ardından gelir. Gemi yapımcılığı Japonya ve Güney Kore'nin şiddetli rekabetiyle karşı karşıyadır, ama kuzeydeki kıyı bölgesinin ekonomisinde yaşamsal bir yer tutar. Görece küçük sanayiler arasında havacılık, optik, hassas aletler yapımı ve saatçilik önemlidir. İnşaat sektörünün GSMH ve işgücü içindeki payı yüzde 6'dır. İmalat dışı alanlardan turizm sektörü dikkate değer; Almanya dünyanın en çok turist çeken ülkelerinden biridir.

Kırk yıllık tarihi boyunca Doğu Almanya'da sanayi kirliliği tehlikeli boyutlara varmış, buna karşılık fabrika ve donanımları ciddi biçimde eskiyip neredeyse kullanılamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla bir zamanlar Doğu Bloku'nun ovünç kaynağı olan bu sanayinin birleşme sonrasında bütünüyle elden geçirilip yeniden örgütlenmesi, bazı büyük kuruluşların kapatılması gerekmektedir.

Doğu Almanya'daki enerji kaynaklarının başında linyit gelir; linyit yataklarından uzak kalan kuzeyde santrallar kurularak atom enerjisinden yararlanılmıştı. Petrol ve doğal gaz ise boru hatlarıyla Sovyetler Birliği'nden getirilmişti. En önemli petrol arıtma merkezi Schwedt'ti. Birleşme öncesinde kimya sanayisi hem hammadde, hem de enerji kaynağı olarak linyitten petrol ve doğal gaza dönmüştü. Halle-Leipzig-Bitterfeld bölgesindeki kimya sanayisi kuruluşları Schwedt ve Aşağı Lausitz'te yeni üretim birimleriyle desteklenmişti. Kimya sanayisinin ürünleri daha sonra pek çok yerde işleniyordu. Doğu Almanya dünyanın üçüncü büyük potas tuzları üreticisiydi. Metalurji ürünlerinin başında nitelikli çelik ve alüminyum geliyordu. Taşıt üretimi elektrikli lokomotif, yük vagonu, küçük otomobil ve hafif kamyonları kapsıyordu. İmalat sanayisinde makine sektörü, ilk sırayı tutan kimya sanayisine yakın bir önem taşıyordu; makine üretimi daha çok güneyin sanayi kentleriyle Doğu Berlin çevresinde toplanmıştı. Baltık Denizi limanlarında gemi yapımcılığı büyük ölçüde gelişmişti. Elektrikli alet yapımı Doğu Almanya'nın geleneksel uzmanlık alanlarından biriydi. 1960-89 arasında elektrik ve elektronik, sanayinin en hızlı büyüyen dalları oldu. Optik ve hassas alet sanayisinde de (Zeiss Jena) büyük bir büyüme ve çeşitlenme görüldü.

BANKACILIK. Federal Almanya'da bankacılık sistemi merkez bankası işlevi gören Alman Federal Bankası ile özel bankacılık sektöründen oluşur. Alman Federal Bankası'nın her eyalette bir ana bürosu (Eyalet Merkez Bankası) vardır.

Merkezi Frankfurt am Main'da bulunan Alman Federal Bankası para basar, dolaşımdaki kâğıt ve metal para miktarı ile kredi arzını denetim altında tutar. Federal hükümetten bağımsız olmakla birlikte, hükümetin genel ekonomik politikasına destek olması beklenir. Para arzı politikası da Alman Federal Bankası'nın denetimindedir. Hükümet üyeleri bankanın toplantılarına katılabilir, ama oy kullanamazlar.

1 Temmuz 1990'da Alman Federal Bankası Doğu Alman parasını federal sisteme bağlayan dönüştürme işlemini gerçekleştirmiştir. Siyasal birleşmeyle birlikte bütün Almanya'yı kapsayan yönetim doğu kesiminin borçlarını devralmış, ama bunu doğuda kurulan beş yeni eyaletin borcun yarısını geri ödemesi koşuluna bağlamıştır. Ayrıca batıdaki eyaletler satış vergilerinden gereksinimleri oranında pay alırken, gelirlerde dengesiz bir erimeyi önlemek amacıyla yeni eyaletlerin farklı olarak ele alınması kabul edilmiştir.

Ülkedeki yüzlerce özel ticari bankanın en büyükleri Deutsche Bank AG, Dresdner Bank AG ve Commerzbank AG'dir. Bu "Üç Büyükler"in bütün ülkeye yayılmış binlerce şubesi vardır. Ticari bankalar her türlü bankacılık işlemleri yapar; sanayiye, hükümete ve yerel yönetimlere uzun vadeli finansman sağlar; hisse senedi satar. Özel bankalar ayrıca sanayide doğrudan etkinlik gösterebilir. Almanya'nın en büyük şirketi olan Daimler-Benz AG'nin en büyük ortağı Deutsche Bank AG'dir.

Tasarruf bankalarıyla bunlar için merkez bankası ve kliring kurumu işlevi gören eyalet bankaları kamu hukukuna bağlı kredi kurumlarını oluşturur. Bunların etkinlikleri kredi, yatırım ve para transferleriyle sınırlıdır; krediler daha çok konut ve ev eşyası içindir. Bir kamu kuruluşu olan Kreditanstalt für Wiederaufbau (Yeniden İnşa Kredi Kurumu) gelişmekte olan ülkelere yönelik kamu yardımlarına aracılık eder. Ülkede binlerce sanayi ve tarım kredi kooperatifi vardır. Alman Sendikalar Federasyonu'nun kredi kooperatifi olan Bank für Gemeinwirtschaft ülkenin dördüncü büyük bankasıdır.

Bremen'de, Düsseldorf'ta, Almanya'nın finans merkezi Frankfurt am Main'da, Hamburg'da, Hannover'de, Stuttgart'ta, Münih'te ve Berlin'de hisse senedi borsaları vardır. Alman dış yatırımlarının yüzde 80'i sanayileşmiş Batı ülkelerindedir. Geri kalanın büyük bölümü federal hükümetin gelişmekte olan ülkelere yardım politikaları çerçevesinde yönlendirilmiştir.

TİCARET. 1986'da Batı Almanya dünyanın ticaret hacmi en büyük ülkesi olarak ABD'nin yerini almıştır. 1952'den başlayarak ihracatı ithalatını aşmış ve ihracat değerindeki artış 1980'lerin ortalarına gelindiğinde yüzde 150'nin üzerine çıkmıştır.

Almanya'nın dış ticaretinde en önemli yeri AT üyesi ülkeler tutar; onları ABD izler. İsviçre, Avusturya, İsveç, Japonya ve eski Doğu Bloku ülkeleriyle ticaret de önemlidir. Başlıca ihraç malları motorlu taşıtlar, her türlü makine, elektrikli ve elektronik aletler, kimyasal maddeler ve gıda ürünleridir. İthalatta en önemli yeri sermaye malları ve hammaddeler, ara mallar, tüketim malları, yiyecek, içecek, tütün ürünleri ile madencilik ve enerji ürünleri tutar.

Almanya'nın ödemeler dengesi fazlası yurttaşlarının dış ülkelerdeki harcamalarını, yabancı işçilerin ülkelerine havale ettikleri miktarları ve Avrupa Toplulukları'nın çeşitli organlarına yapılan ödemeleri karşılayacak düzeydedir.

ULAŞTIRMA. Almanya'nın Avrupa'daki merkezi konumu transit yük ve yolcu taşımacılığında önemli bir işlev yüklenmesine yol açmıştır. Kara, demir ve su yolları sisteminin gelişmişliği ve karmaşıklığı açısından dünyanın en önde gelen ülkelerindendir; aynı düzeyde olmamakla birlikte havayolu ulaşımı da çok gelişmiştir. Komşu ve AT üyesi ülkelerle yürütülen ortak çalışmalar, uzun vadeli programlarla bu sistemi daha da iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Trafik akışı. Almanya'nın coğrafi koşulları, geleneksel ulaşım kanalları ve geçmişteki siyasal sınırları doğu-batıdan çok, kuzey-güney ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki yolların önem kazanmasına yol açmıştır. Doğu Avrupa'da yaşanan dönüşümlerden, özellikle de iki Almanya'nın birleşmesinden sonra doğu-batı yollarında trafiğin canlanması beklenmektedir. Birleşme öncesinde genel kalıba uymayan en önemli örneği Batı Berlin'e yük ve yolcu ulaştıran belirli kara ve demir yolları oluşturmuştur. Örneğin Berlin-Hamburg otoyolu 1982'de tamamlanmıştır. 1945'e değin Alman demiryolları sisteminin odağı durumundaki Berlin'in artık ülkenin doğu kesiminde bile böyle bir işlevi yoktur.

Ülkedeki ulaşıma elverişli ırmaklar kanallarla birbirine bağlanmış ve kusursuz karu ulaşımı sistemini tamamlayan bir ağ ortaya çıkmıştır. Doğuya doğru akan Tuna ve kolları dışında bu ırmaklar Kuzey Denizine ve Elbe bağlantısıyla Baltık Denizine ulaşır. Ama denizaşırı yük taşımacılığının büyük bir bölümü Hollanda'nın limanı Rotterdam üzerinden yapılır, çünkü Rotterdam'dan geçen Ren yolu Kuzey Denizine ulaşan öbür ırmak yollarından çok daha kısadır.

Yolcu taşımacılığı sisteminin hızı, düzgünlüğü ve gelişmişliği açısından da dünyada ilk sıralarda gelen Almanya'da en küçük kasabalarda bile otobüs işler; her yerleşme biriminin bölgesel hatlara bağlantısı vardır. Kentlerde ise belediye otobüslerine ağırlık verilmek yerine raylı sistemler korunmuş ve geliştirilmiştir. Berlin ve Hamburg'da uzun

Hamburg yöresinde bir otoyol
Ernest Manewal - Shostal Associates

süre hem yeraltı, hem yerüstü raylı sistemler kullanılmıştır, ama büyük kentlerin çoğunda metro hatları görece yenidir ve özünde yerüstü ray sisteminin kent merkezinde yerin altına alınması olarak görülebilir. Buna karşılık 40 km uzaklıktaki bütün yerleşmeleri de kent merkezine bağlayan Münih metrosu bağımsız bir sistem ve dolayısıyla aykırı bir örnektir.

Otoyollar. 1930'larda Nazi iktidarı sırasında yapılmaya başlayan otoyollar (*Autobahn*) büyük sanayi ve yerleşim merkezlerini birbirine bağlamıştı. Ama savaşın sonunda hâlâ bazı önemli bölümleri tamamlanmamıştı; savaş yüzünden bozulmuş, görece dar ve yetersiz yerleri vardı. 1950'lerde başlatılan onarım, genişletme ve yeni yapım çalışmaları sonucunda 1990'da otoyolların uzunluğu 8 bin km'yi aştı. Berlin'i çevreleyen otoyol 1979'da tamamlandı. Bununla birlikte karayollarındaki trafik hacmi en az sekiz kat daha hızlı arttığından trafik kazaları çok yüksek oranlara ulaştı. Otoyollarda hız sınırlamasına yönelik girişimler ise sürücülerin sürekli engellemeleriyle karşılaştı.

Demiryolları. Almanya'nın Nürnberg ile Fürth arasındaki 8 km'lik ilk demiryolu hattı 1835'te işletmeye açılmış, 19. yüzyılın sonuna değin özel şirketlerin elinde bulunan demiryolları daha sonra kamuya devredilmişti. 1920'ye gelindiğinde bazı önemsiz yollar dışında bütün demiryolu ağının mülkiyeti ve işletme hakkı Alman Ulusal Demiryolları'nındı (Deutsche Reichsbahn). II. Dünya Savaşı'ndan önce 54 bin km'yi bulan demiryollarının 28 bin km kadarı savaştan sonra Batı Almanya'da kaldı. Savaştan büyük zarar görmüş bu demiryollarının işletilmesi 1951'e gelindiğinde işgal kuvvetlerinden Alman Federal Demiryolları'na (Deutsche Bundesbahn) geçmişti. 1977'ye değin bütün hatlardan kaldırılan buharlı lokomotiflerin yerini dizel ve elektrik lokomotifleri aldı.

Doğu Almanya'da kalan demiryolu ağında geniş çaplı bir yeniden yapım ve modernleşmeye gidildi. Bu arada komşu COMECON ülkeleriyle ve Rostock limanıyla bağlantılara ağırlık verilirken Batı Almanya'ya bağlanan hatlar kapatıldı ya da tek hata indirildi. İç hatlar bir ring hattında toplanarak Batı Berlin'den geçilmemesi sağlandı. 1989'un sonunda hem Berlin içinde, hem de ülke çapında yeniden tek bir sisteme geçme çalışmaları başlatıldı.

Almanya'da tren seferleri sıktır. Ülkede ekspres trenlerin (*D-Züge*) yanı sıra büyük kentler arasında işleyen biraz daha hızlı trenler de vardır. Öteki Avrupa ülkelerine ise Trans-Avrupa Ekspresi (TEE) denen hızlı trenler işler. Hızlı tren, demiryollarının 440 km'lik bölümünde saatte 200 km'ye kadar hız yapabilir. Hannover-Würzburg ve Mannheim-Stuttgart arasında yapılmakta olan tümüyle yeni iki hatta hız saatte 250 km'ye çıkabilecektir. Mannheim'dan Paris'e ve Paris'ten Brüksel yoluyla Köln'e ulaşacak Fransız hızlı tren sistemi TGV (Trains de Grande Vitesse) ile bağlantılı bir hat planlanmaktadır. Berlin'de de tek raylı hızlı tren çalışmaları sürdürülmektedir.

Suyolları. Irmak ve kanallardan oluşan 6.700 km'lik iç suyolları büyük yüklerin, hammaddelerin ve yakıtların çok ucuz taşınmasına olanak verir. Bunların en önemlisi olan Ren Irmağında beş ülkeye ait gemi, mavna, şilep ve çeşitli başka teknelerin trafik yoğunluğu işlek bir otoyolunkine eşittir. Ren gibi Elbe, Havel ve Oder ırmakları da güney-kuzey doğrultusunda ulaşıma olanak sağlar ve doğu-batı doğrultulu kanallarla birbirine bağlanmıştır. Bu sistemin Hamburg ve Polonya'daki Szczecin'den (Stettin) denize çıkışları Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kaldığından sosyalist yönetim Rostock'un güneyindeki Warnow halici üzerinde bir derin deniz limanı kurmuştur. Birleşme sonrasında Hamburg'un Elbe Havzasının başlıca limanı olarak yeniden eski önemine kavuşması beklenebilir. Baltık kıyısındaki Rostock-Warnemünde limanında demiryolu hattı feribotla Danimarka'nın Gedser limanına bağlanır. Rügen Adasındaki Sassnitz limanının İsveç'te Trelleborg'da, Mukran'ın ise Litvanya'da Klaipéda'yla (eskiden Memel) bağlantısı vardır.

Berlin'i Elbe Irmağına bağlayarak 320 km boyunca batıya uzanan Mittelland Kanalı Minden'de Weser Irmağına ulaşır ve daha batıda Dortmund-Ems Kanalıyla Kuzey Denizi kıyısındaki Emden'e bağlanır. Uzunluğu 100 km'ye yaklaşan Kiel Kanalı 1895'ten beri Baltık Deniziyle Kuzey Denizini birbirine bağlamaktadır. Kanallar ve akarsular sürekli derinleştirilmekte, ayrıca kanallar ve havuzları genişletilmektedir. Kuzey Denizini Alman suyolları ve Tuna Irmağı aracılığıyla Karadeniz'e bağlayacak 171 km'lik kanal projesinin 1992'de tamamlanması beklenmektedir. Charlemagne'ın 9. yüzyılda tasarladığı bu bağlantı bütün Avrupa açısından büyük önem taşımaktadır.

II. Dünya Savaşı başladığında dünyanın beşinci büyük ticaret filosuna sahip olan Almanya'nın başlıca deniz limanları Bremen, Bremerhaven, Hamburg, Lübeck ve Rostock'tur. Bunlar konteyner işlemlerinde ve hızlı yük transferlerinde kusursuz hizmet sağlayarak daha elverişli konumdaki Rotterdam ve Anvers limanlarıyla rekabet eder.

Havayolları. Havacılık teknolojisine birçok katkıları bulunan Almanya iki dünya savaşı arasındaki dönemde ticari havacılığın da öncülerinden olmuştur. 1926'da kurulan ve bugünkü devlet havayolu şirketi Lufthansa'ya adını veren Deutsche Lufthansa AG Avrupa ölçeğinde düzenli yolcu seferlerine öncülük etmiş, 1936'da da Kuzey Atlantik uçuşlarını başlatmıştır. 1938'de Berlin-New York arasında aktarmasız yolcu seferleri düzenleyen Lufthansa bugün uluslararası havayolu taşımacılığının önde gelen kuruluşlarından birdir. Gerçekte havayolu ulaşımında dış hatlar iç hatlardan çok daha önemlidir. Hızlı ve görece ucuz demiryolu ulaşımı ve kentlerin birbirine yakınlığı yüzünden iç hatlarda yolcu azdır. Ama sınırın açılmasından önce Batı Berlin'e havayoluyla ulaşım sınırdaki işlemlerden kaçınmaya olanak vermiştir.

Ülkenin en büyük havaalanı olan Frankfurt Havaalanı yolcu sayısı ve yük hacmi açısından Avrupa'da ilk sıralarda yer alır. Berlin, Bonn, Köln, Münih, Düsseldorf, Hamburg ve Leipzig havaalanları da önemlidir. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde havayolu ulaşımının merkezi Berlin'in güneydoğusundaki Berlin-Schönefelde Havaalanı, uluslararası havayolu kuruluşu ise Interflug'du.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

Almanya Federal Cumhuriyeti 16 eyaletten oluşur. Devletin yapısı ve yetkileri 23 Mayıs 1949'da kabul edilen Temel Yasa'ya (*Grundgesetz*) dayanır. Kurucu eyalet sayısı o tarihte 11'ken, 1952'de üç eyaletin birleştirilmesiyle 9'a inmiş, 1957'de Saarland'ın eyalet yapılmasıyla 10, 1990'da iki Almanya'nın birleşmesinden sonra da Berlin'le birlikte 16 olmuştur. Federal cumhuriyetin kuruluşu Batılı işgal kuvvetlerinin izniyle ve eyalet parlamentolarının federasyonu onaylamasıyla gerçekleşmiştir. 5 Mayıs 1955'te ise Almanya Federal Cumhuriyeti tam egemenliğine kavuşmuştur. Temel Yasa'nın 23. maddesi ileride Doğu kesiminin de federasyona katılmasını öngördüğünden 3 Ekim 1990'da gerçekleşen birleşme bu maddeye dayandırılmıştır. Birleşmeyle birlikte Temel Yasa'da yapılan değişiklikle Almanya artık sınırları dışında kalan eski Alman toprakları üzerinde her türlü hak iddiasından vazgeçmiştir.

İmparatorluk döneminde Avrupa'nın en karmaşık hiyerarşilerinden birinin görüldüğü Alman toplumu iki dünya savaşına ve büyük ekonomik değişikliğe karşın bugün de temel sınıf yapısını korumaktadır. Güçlü bir sınıf bilincinden söz edilemezse de insanlarda toplumsal konum duygusu vardır. Eğitim pek çok ülkede olduğundan daha büyük önem taşır, bir profesörün saygınlığı yabancıların kolay kolay kavrayamayacağı düzeydedir; "doktor" unvanı ise iş dünyasında bile yükselmenin neredeyse vazgeçilmez koşuludur. Saygınlığını en çok yitiren kesim ordudur. Özellikle eski Doğu Alman ordusunun subayları konumlarından çok şey

yitirmiş, birleşme sonrasında Batı'daki meslektaşlarının emrine girmişlerdir. Eski otoriter eğilimler çok zayıflamış, ama ortadan kalkmamıştır. Öbür gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gerçek güç, liyakat sistemi temelinde genç teknik ve yönetsel kadrolara kaymıştır.

YÖNETİM BİÇİMİ. Temel Yasa'nın İngiliz-Amerikan demokrasi anlayışını yansıtan ve Almanya'nın bir önceki Weimar Anayasası'ndan gelen pek çok öğesi vardır. Parlamenter yönetimde İngiliz sisteminin birçok özelliği benimsenmiştir, ama cumhuriyetin federal olması nedeniyle ABD ve başka federal sistemleri örnek alan siyasal yapılara da yer verilmiştir. Üniter Nazi devletine tepki olarak Temel Yasa'da eyaletlere önemli ölçüde özerklik tanınmıştır. Ama anayasa değişiklikleri, parasal gelişmeler ve bütün ülkede yaşam koşullarını eşitleme yönündeki siyasal baskılar bu özerkliğin aşınmasına yol açmıştır. Temel Yasa'yla yargının bağımsızlığı sağlanmış, Federal Anayasa Mahkemesi'ne (*Bundesverfassungsgericht*) yasaları anayasaya uygunluk açısından değerlendirme ve iptal etme yetkisi tanınmıştır.

Yürütme ve yasama. Devlet başkanı özel olarak toplanan bir meclisin beş yıllık görev süresi için seçtiği cumhurbaşkanıdır. Cumhurbaşkanı devleti temsil eder; federal yasaları ve uluslararası antlaşmaları imzalar. Federal başbakan (şansölye) adayını belirler; başbakanın atadığı kabineyi görevlendirir ve onun önerisi üzerine görevden alabilir. Ama başbakanı görevden alamaz ve Federal Meclis'i (*Bundestag*) feshedemez. Öbür önemli yetkileri arasında federal yargıçlarla bazı başka görevlileri atama ve af çıkarma yer alır.

Hükümetin başı, cumhurbaşkanının aday göstermesi üzerine Federal Meclis'in çoğunluk oyuyla seçilen başbakandır. Uygulamada başbakan hep iktidar partisinin başkanı olur. Başbakanın geniş yetkileri vardır; hükümet politikalarının oluşturulmasında belirleyici rol oynar. Federal Meclis'in mutlak çoğunluğu tarafından görevden alınabilir, ama bunun koşulu yerini alacak kişinin çoğunluk oyuyla seçilebilecek olmasıdır. "Yapıcı güvensizlik oyu" denen bu koşul başbakanın ve hükümetin düşme olasılığını çok azaltır. Kabine ne Federal Meclis'in güvensizlik oyuyla, ne de cumhurbaşkanının hükümeti azletmesiyle görevden alınabilir. Cumhurbaşkanının seçeceği bir siyasal lider de bunalım koşullarında bile yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilemez. Bu anayasa hükmünün temelinde Hitler'in başbakanlığa yükselmesinden çıkarılan ders yatar.

İki meclisli parlamento Federal Konsey (*Bundesrat*) ve Federal Meclis'ten oluşur. Parlamentonun alt kanadı niteliğindeki Federal Meclis çok daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Bütün ulusal yasalar bu mecliste biçimlenir. Sistemin temelini oluşturan Federal Meclis'in üye sayısı 1990'da artırılarak 600'ü bulmuş, bu sayının da biraz değişebileceği kabul edilmiştir. Üyelerinin 144'ü eski Doğu Almanya topraklarından seçilir. Genel seçimler dört yılda bir yapılır; üyelerin bir bölümü de ara seçimlerle belirlenir. Mecliste her seçim bölgesinin temsilcilerinden başka, aynı anda seçilen eyalet genel temsilcileri de yer alır. Bu uygulamanın amacı istikrarı ve büyük partilerin meclisteki sürekliliğini sağlamak, dar bölgeci eğilimleri dengelemektir.

Parlamentonun üst meclisi niteliğindeki Federal Konsey'de eyaletler kendi hak ve yetkilerini korur. Her eyalet büyüklüğüne ve nüfusuna göre konseye en az üç, en çok beş temsilci gönderir. Temsilciler eyalet yönetimleri tarafından atanır ve onların talimatlarına bağlı kalır. Federal Konsey'in onayı yalnızca eyaletlerin çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konularda ve Temel Yasa'yı etkileyen yasalarda zorunludur. Cumhurbaşkanının uzun süreli dış gezileri sırasında ya da görevden çekilmesi durumunda konsey başkanı ona vekâlet edebilir.

Federal Meclis'le eyalet meclislerinin yetkileri arasında titiz bir denge gözetilir. Dış politika, savunma, para basma, posta ve telekomünikasyon hizmetleri, gümrük, dış ticaret ve yurttaşlık konularında yetki Federal Meclis'indir. Bu konularda eyaletler ya koşut yasalar çıkarır ya da Federal Meclis'in çıkardığı çerçeve yasalara dayanarak kendi gereksinimlerine uygun yasal düzenlemeleri yapar. İlke olarak Federal Meclis birörnekliğin vazgeçilmez olduğu konulardaki yasaları çıkarır ve onaylar. Bunun dışında eyaletler Temel Yasa'da belirtilmiş kısıtlamalara uyma koşuluyla istedikleri kararı alabilir. Eyaletlerin yetkileri özellikle eğitim ve suçluların cezalandırılması konularında geniştir. Ama ortak danışma kurulları aracılığıyla bu konularda bile eyaletler arasında çok fark olmamasına çalışılmaktadır.

Eyalet yönetimlerinin yapısı, zorunlu olmamakla birlikte genellikle federal yönetimin yapısına benzer. Çoğunda hükümet başkanı kendi kabinesi ve bakanlarıyla çalışır. Hamburg, Bremen ve Berlin'de ise belediye başkanı aynı zamanda eyaletin hükümet başkanı, senato da eyalet meclisi işlevi görür. Bu üç kent-eyaletle Schleswig-Holstein ve Saarland dışında eyaletler illere (*Regierungsbezirk*), iller ilçelere (*Kreis*), bunlar da bucaklara (*Gemeinde*) bölünmüştür. Kuzeyde ilden küçük bazı yönetsel birimler *Grafschaft* adını taşır.

Eski Doğu Alman sistemi. Sosyalizmin benimsendiği açıklandıktan sonra Doğu Alman liderleri bütün yurttaşlarda ülkenin birliği ve ilerlemesi konusunda ortak bir sorumluluk duygusu uyandırmaya çalıştı. Bu duyguyu aşılamanın başlıca aracı Alman Demokratik Cumhuriyeti Ulusal Cephesi adlı siyasal birlikti. Başta denetimini elde tutan Almanya Sosyalist Birlik Partisi (SED) olmak üzere örgüt izin verilen burjuva partilerin kalıntılarının ve resmi kitle örgütlerinin temsilcilerini kapsıyordu; Özgür Alman Sendikalar Birliği, Özgür Alman Gençliği, Almanya Demokratik Kadın Birliği ve Doğu Alman Kültürel Birliği temsil edilen kitle örgütlerindendi. Ulusal Cephe, SED'in yönlendirmesiyle Ulusal Halk Meclisi (*Volkskammer*) ve çeşitli yerel meclislere seçilecek adayların listesini hazırlar, 18 yaşını doldurmuş her yurttaş oy verirdi.

En yüksek seçilmiş organ olan Ulusal Halk Meclisi 500 üyeliydi. Sosyalizmin ilanından sonra üyeler beş yıllık süreler için seçilirdi; toplantılar resmi ve çok seyrekti. Ulusal Halk Meclisi'nin seçtiği Devlet Konseyi (*Staatsrat*) ise SED'in belirlediği kişinin başkanlığında toplanırdı; konsey başkanı resmen devlet başkanıydı. Bakanların ve bakanlıkların bağımsız karar yetkisi sınırlıydı; temelde SED lider kadrosunun kararlarını uygulamaya koyarlardı.

Yerel yönetim il (*Bezirk*), kırsal ya da kentsel ilçe (*Kreis*) ve bucak (*Gemeinde*) düzeyinde örgütlenmişti. Her düzeydeki halk meclisi dikkatle belirlenmiş adaylar arasından seçilirdi. Halk Polisi (VP) gibi kuruluşların uzantısı olan gönüllü birlikler yerel hizmetler için örgütlenmişti.

YARGI. ABD gibi bazı başka federal devletlerden farklı olarak Almanya'da bütün bidayet, istinaf ve ilk temyiz mahkemeleri eyalet düzeyinde, son temyiz mercii ise federal düzeydedir. Federal mahkemeler eyalet mahkemelerinin ulusal yasaları aynı biçimde uygulamasını sağlar. En yükseği Federal Temyiz Mahkemesi olan genel hukuk ve ceza mahkemelerinden başka idare, iş, sosyal güvenlik ve vergi konularıyla ilgili dört mahkeme sistemi daha vardır.

Bütün mahkemeler hükümet uygulamalarını ve yasaları anayasaya uygunluk açısından gözden geçirme yetki ve yükümlülüğünü taşır, ama yalnızca Karlsruhe'deki Federal Anayasa Mahkemesi anayasaya aykırılık kararı verebilir. Bu iddiayla başvuruda bulunan öbür mahkemeler, Federal Anayasa Mahkemesi'nin kararına değin davayı ertelemek zorundadır. Önemli ceza davalarında önceden belirlenmiş listelerden kurayla seçilen ve jüri üyelerine benzeyen bir yargı kurulu da görev alır. Bu kurul suç ve ceza konusundaki kararları yargıçla birlikte verir. Davanın bütün aşamalarında yargıçlar etkin ve önemli rol oynar. Bu nedenle mahkemelerde savcıların ve savunma avukatlarının ağırlığı Anglosakson sisteminde-kinden daha azdır.

Yargının birincil dayanağı yasalar ve tüzüklerdir, ama hukuk kurallarının yorumlanmasında teamül de önemli rol oynar. Örneğin idare hukukunda davaya bakan mahkemenin dayanabileceği sistemli bir ilkeler bütünü yoktur; bu ilkelerin çoğu yargı kararıyla yasalaşmıştır.

Eski Doğu Alman sistemi. En alt düzeyler dışta tutulursa, Demokratik Almanya'nın yargı sistemi daha çok sosyalist devleti savunmaya yönelikti. Birleşmeden sonra sistemde yeni bir yapılanma gereği doğdu. Özel askeri mahkemeler kapatıldı. İki Almanya'nın gittikçe farklılaşmış yasa sistemlerinin ve hukuk kurallarının uyumlu duruma getirilmesi ise zor bir sorun oluşturuyordu.

SİYASAL KURUMLAR. 1970'e değin 21 olan seçmen yaşı bugün 18'dir. Oy verme zorunluluğu olmamasına karşın her düzeyde seçimlere katılma oranı çok yüksektir. Basın, radyo ve televizyon siyasal konulara geniş yer verir. Dolayısıyla kamuoyu bilgili ve siyasal tartışmalara yatkındır.

Sayılarının çokluğuyla 1933'te Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşünde rol oynayan siyasal partiler federal cumhuriyetin kurulmasından sonra birleşme eğilimi göstermiştir. Küçük partiler ya büyüklere katılmış, ya da çok daha küçülüp siyaset sahnesinden silinmiştir. Bugün yeniden birleşmiş Almanya'da iki büyük parti vardır ve ikisinin de mecliste çoğunluk sağlaması zordur. 1966'dan bu yana Federal Almanya'yı koalisyon hükümetleri yönetmiştir. Yüzde 5'ten düşük oranda oy alan partilerin meclislerde temsil edilmesini engelleyen kural her türlü radikal partiyi dışta tutma ve parti bölünmelerini önlemeye yarar.

Merkez sağı temsil eden Hıristiyan Demokratik Birlik (CDU) 1949-66 arasında Bonn hükümetlerini kurmuş, 1982'de de yeniden iktidara gelmiştir. Bavyera dışındaki bütün eyaletlerde, bu arada yeni oluşturulan doğu eyaletlerinde örgütlenmiştir. Bavyera'da ise CDU'nun yerine daha tutucu olan Hıristiyan Sosyal Birlik (CSU) seçimlere katılır. CDU politikalarında Almanya'nın Batı dünyası ve NATO içindeki yerine ağırlık verir; serbest piyasa ekonomisini savunur.

19. yüzyıl Marksist partilerinin devamı sayılan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) II. Dünya Savaşı'ndan sonra klasik Marksist öğretiye bağlı kaldı. Komünist hareket, Batı Almanya'nın silahlanmasına ve Batı'nın askeri savunma sistemine katılmasına karşı çıktı. 1959'da ise büyük sanayilerin kamulaştırılması talebinden ve sınıf mücadelesi çağrısından vazgeçti.